สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย

ฉบับบาลี - ไทย

เล่ม ๔

(อทำ - อนีฆก)

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

ภาพพระราชทาน (สงวนลิขสิทธิ์)

พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

พระสัมปสาทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก

ขอชื่นชมและอนุโมทนา สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และคณะที่ได้ร่วมกันทำงานที่คนทำได้ยาก จัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ สำเร็จลุล่วง เพื่อเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าวิชาการภาษาบาลี อันจะเป็นรากฐานสำคัญในการรักษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงสืบไป

อำนวยพรให้โครงการนี้ ได้ดำเนินต่อไปจนสำเร็จลุล่วงครบจำนวนตามวัตถุประสงค์ด้วยเทอญ ฯ.

(สมเด็จพระญาณสังวร)
อดีต สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

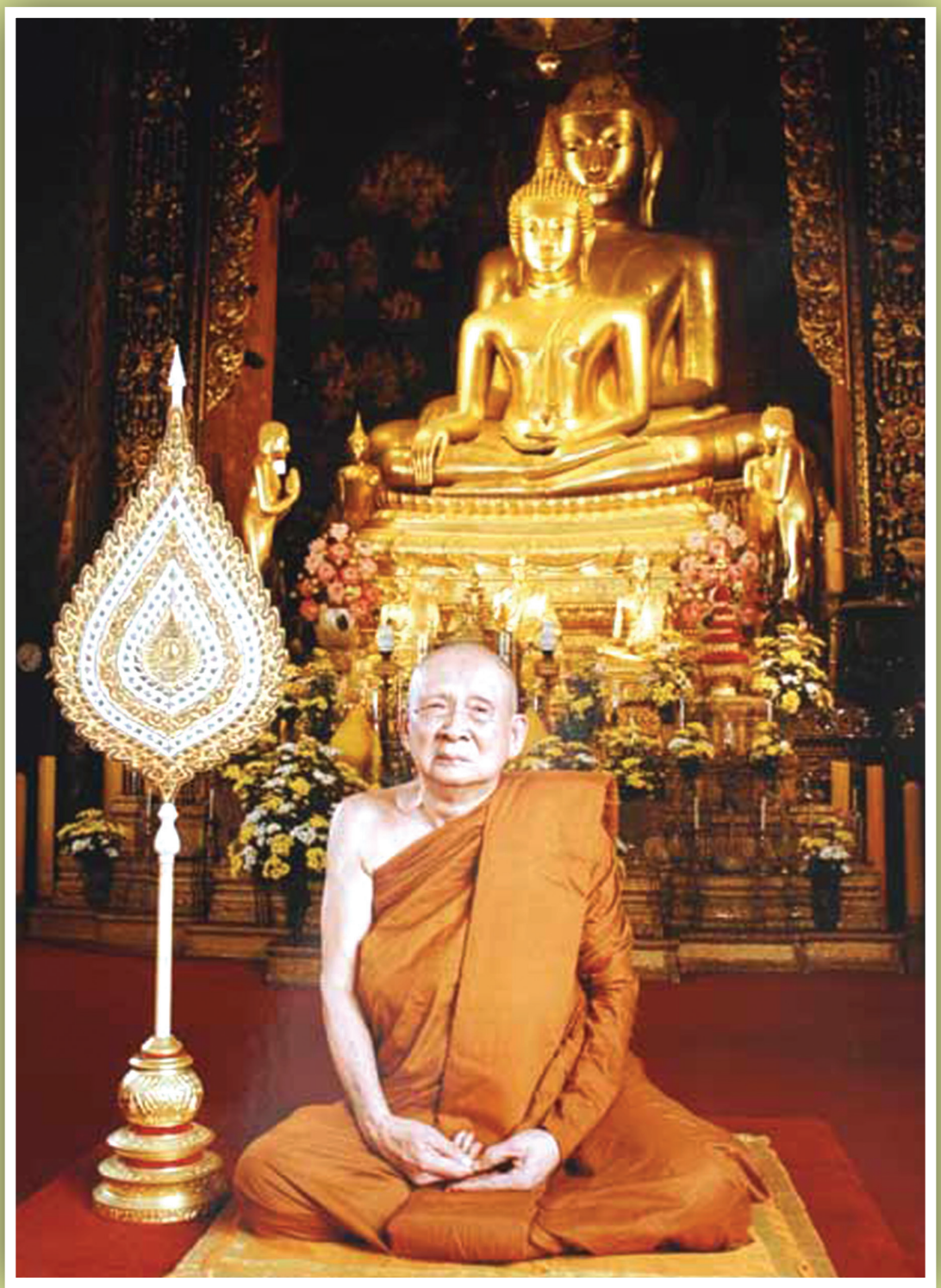

สมเด็จพระญาณสังวร

อดีตสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดบวรนิเวศ

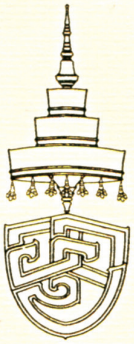

พระอุยโยชนกถา

สุตฺตนฺเต รกฺขิเต สนฺเต ปฏิปตฺติ โหติ รกฺขิตา
ปฏิปตฺติยํ ฐิโต ธีโร โยคกฺเขมา น ธํสติ

นีติ.สุตฺต.

เมื่อสุตตันตะ (พระปริยัติธรรม) ได้รับการรักษาไว้อย่างดี ยังมีอยู่ การปฏิบัติ ก็เป็นอันได้รับการรักษาไว้ด้วย บัณฑิต ผู้ดำรงมั่นในการปฏิบัติแล้ว ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (พระนิพพาน).

ขออนุโมทนาเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และคณะที่ได้จัดทำคู่มือการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก ด้วยความวิริยอุตสาหะ ผลงานเช่นนี้จัดอยู่ในส่วนสุตตันตะ เป็นเครื่องชี้นำทางแก่การศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และเป็นเครื่องอลงกรณ์ประดับประดาพระไตรปิฎกให้งามวิจิตร นับว่าเป็นธรรมวิทยาภรณ์อันล้ำค่า เป็นเกียรติยศเชิดชูชาติและพระศาสนา

ขออำนวยพรให้การดำเนินงานของคณะทำงาน บังเกิดสัมฤทธิผลบริบูรณ์ สมดั่งกุศลเจตนาจงทุกประการ เทอญ.

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๐

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร

ขออนุโมทนา

.....

พระพุทธองค์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรม จนบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ และทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ด้วยพระธรรมที่ได้จากการตรัสรู้ นั้น

ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา เทิดทูน พระธรรม ว่า “เป็นสรณะ” เพราะพระพุทธองค์ ผู้ทรงบริสุทธิ์ ประเสริฐ สูงสุดยิ่ง ไม่มีผู้ใดเปรียบปราน ทรงสอนไว้ ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ยกย่องพระธรรม ว่า “เป็นรัตนะ ดวงแก้วที่บริสุทธิ์ วิเศษยิ่ง” ด้วยการเข้าถึงทางจิตใจ พร้อมทั้งปฏิบัติทางกาย และวาจา

พระธรรม จึงสูงส่งยิ่ง มิใช่จะพึงคาดคิดด้วยปัญญาธรรมดา เพราะพระธรรมเกิดแต่พระสัมมาสัมโพธิญาณ ของพระพุทธองค์

ในโอกาสที่ ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งมีเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นประธาน ได้ดำเนินการจัดพิมพ์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศล แด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา ถวายให้วัด และมอบให้สถานศึกษาทั่วประเทศ นับว่า ได้บำเพ็ญบารมีธรรม ตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้า น่าสรรเสริญอย่างยิ่ง

จึงขอร่วมอนุโมทนา สาธุการ เป็นอย่างยิ่ง ไว้ ณ โอกาสนี้.

สมเด็จพระพุฒาจารย์

(สมเด็จพระพุฒาจารย์)

อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

วัดสระเกศ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อุปเสณมหาเถร)

อดีตประธานคณะผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช

วัดสระเกศ

สัมโมทนียกถา

ธมฺมปีติ สุขํ เสติ วิปฺปสนฺเนน เจตสา
อริยปฺปเวทิเต ธมฺเม สทา รมติ ปณฺฑิโต.

บุคคลผู้เอิบอิ่มในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข
บัณฑิตยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้วทุกเมื่อ.

(ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕)

พระไตรปิฎก เป็นแหล่งประมวลพระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดา และของพระอริยสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล เป็นหลักฐานที่ยืนยันความมีอยู่จริงแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะที่พึ่งอันประเสริฐสูงสุด ไม่มีสรณะอื่นยิ่งกว่า พระไตรปิฎก ได้บันทึกพระพุทธพจน์อันเป็นวิสัยแห่งสัพพัญญุตญาณ มีความลึกซึ้งทั้งโดยรูปศัพท์และความหมายในรูปของภาษาบาลี มีนัยที่วิจิตรสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผู้มีความรู้ดีในภาษาบาลีจึงจะสามารถศึกษาทำความเข้าใจในพระพุทธพจน์นั้นได้ถูกต้องตามพุทธประสงค์

ในโอกาสที่ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นประธาน ได้ดำเนินการจัดทำ “สัททานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี-ไทย” เพื่อให้เป็นอุปกรณ์เครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก โดยอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีและเสียสละทุ่มเทในการจัดทำอย่างยิ่ง ทั้งได้ดำเนินการจัดพิมพ์ เพื่อน้อมถวายเป็นพระราชกุศล แด่สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา เพื่อถวายให้วัดและมอบให้สถานศึกษาทั่วประเทศ นับได้ว่าเป็นการบำเพ็ญธรรมทานบารมี ที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ เป็นที่น่าอนุโมทนาอย่างยิ่ง

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และอานิสงส์แห่งการเผยแผ่ธรรมะครั้งนี้ จงอำนวยผลให้เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง เจริญในธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งอำนวยผลให้ประชาชนชาวไทย สถาบันพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถิตสถาพร ร่มเย็นเป็นสุข บนผืนแผ่นดินไทยนี้ สิ้นกาลนานเทอญฯ

(สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์)
กรรมการมหาเถรสมาคม
เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ (พระอารามหลวง)

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (วรปุญฺญมหาเถร)

กรรมการมหาเถรสมาคม

เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ (พระอารามหลวง)

ผู้อุปถัมภ์โครงการ

โถมนาวจีปณามพระดำรัส
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดอาคาร
เฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษา
ณ วัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร
วันอังคารที่ ๒๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙

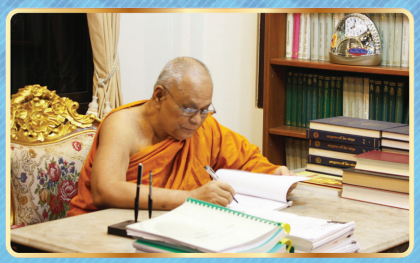

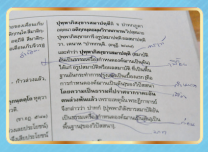

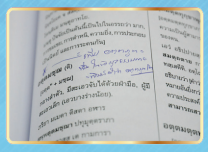

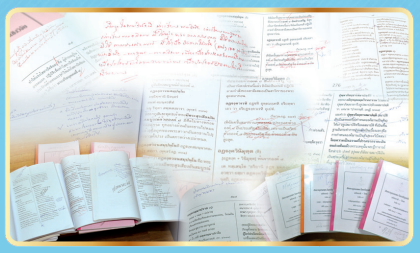

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี หลังจากประกอบพิธีเปิดอาคารเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ พรรษา ณ พลับพลาพิธี หน้าอาคารแล้ว เสด็จขึ้นอาคารชั้น ๑ ทอดพระเนตรนิทรรศการ มีพระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณิโน ผศ.ดร.) พระครูพิสิฐสรการ (จักรพันธ์ ขนฺตยาคโม) และ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล เข้าเฝ้ารับเสด็จถวายรายงาน ไปตามลำดับ

เมื่อเสด็จถึงบอร์ดจัดแสดงโครงการสัทธานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย พระองค์ทอดพระเนตรหนังสือสัทธานุกรมฯ แล้วตรัสถามว่า “เล่มนี้ เป็นเล่มเดียวกับที่ท่านมอบให้วันนี้ใช่ไหม?” พระราชรัตนมุนีถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เป็นเล่มเดียวกัน เล่มนี้ เป็นเล่มที่ ๓ ในโครงการ” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทอดพระเนตรเห็นภาพบอร์ดแสดงการทำงานเป็นภาพของสมเด็จพระพุทธชินวงศ์และตัวอย่างลายมือแก้ไขงานวิจัย พระราชรัตนมุนีถวายพระพรว่า “เป็นตัวอย่างลายมือแก้ไขงานของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ขอถวายพระพร” พระองค์ตรัสว่า **“ท่านตรวจเองเลยหรอ”** พร้อมทั้งหยิบโทรศัพท์ทรงถ่ายรูปลายมือบนบอร์ดนิทรรศการ

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ได้กราบทูลถวายรายงานเพิ่มเติมว่า **“ลายมือแก้ไขที่ทอดพระเนตรเห็นนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เขียนแก้ไขงานเล่มนี้รอบที่ ๓ พะยะค่ะ ท่านอ่านเองทุกตัวอักษร ข้าพระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้นำมาแก้ไขในคอมพิวเตอร์ตามลายมือของท่าน แล้วเสนอคณะกรรมการตรวจวินิจฉัย พะยะค่ะ”**

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประทับยืนทอดพระเนตรโครงการจัดทำสัทธานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย นานพอสมควร ทรงถ่ายภาพบอร์ดนิทรรศการ พร้อมทั้งเอื้อมพระหัตถ์ทรงเปิดหนังสือสัทธานุกรมอ่านคำบาลี พร้อมทั้งทรงหยิบโทรศัพท์ทรงถ่ายรูปหนังสือจำนวนหลายหน้า และได้ตรัสกับคณะที่เข้าเฝ้าถวายรายงานว่า **“มีบุญมากที่ได้ช่วยท่านทำงานนี้”**

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
เข้าเฝ้าถวายรายงาน
บันทึก ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๙

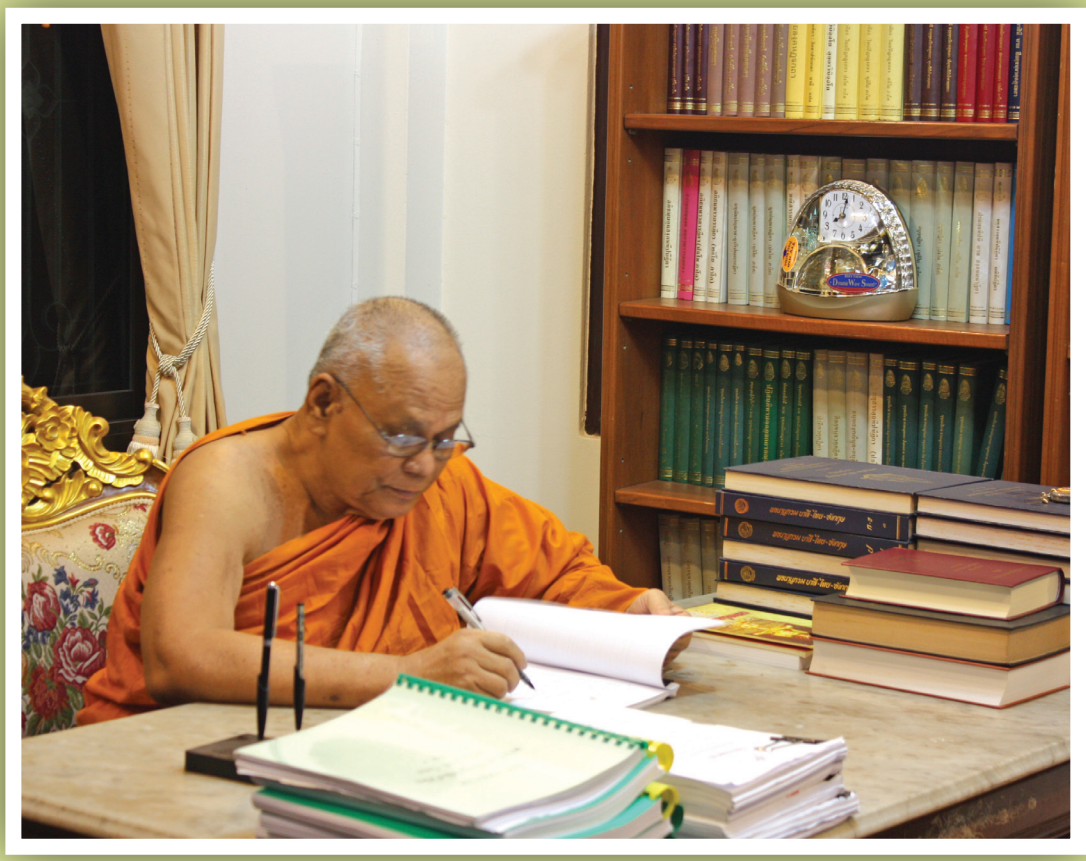

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร)

ป.ธ.๙, M.A., Ph.D. ศาสตราจารย์พิเศษ (สาขาภาษาบาลี)
กรรมการมหาเถรสมาคม, เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, ประธานกรรมการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร
รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ประธานคณะกรรมการฝ่ายจัดทำต้นฉบับ
โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย ฯ

องค์พระปฐมเจดีย์
วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
พ.ศ.๒๕๖๐

พระพรหมเวที

(สุเทพ ผุสฺสธมฺโม ป.ธ. ๙)

เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ เจ้าคณะภาค ๑๕

ผู้อุปถัมภ์จัดพิมพ์

สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย
ฉบับบาลี - ไทย

เล่ม ๔

(อทำ - อนีฆก)

เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย
ฉบับบาลี - ไทย เล่ม ๔
(อทำ - อนีฆก)

พิมพ์ครั้งแรก : กรกฎาคม ๒๕๖๐
จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-7682-06-8

ดำเนินการจัดพิมพ์ :
โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

เจ้าภาพทำต้นฉบับและจัดพิมพ์ :
๑. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
๒. พระพรหมเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม) วัดพระปฐมเจดีย์ เจ้าคณะภาค ๑๕

พิมพ์ที่ : หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์
๔๔/๑๓๒ ซอยกำนันแม้น ๓๖ ถนนกำนันแม้น
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพ ฯ ๑๐๑๕๐
โทร. ๐-๒๘๐๒-๐๓๗๙ แฟกซ์. ๐-๒๘๐๒-๐๓๗๘ มือถือ ๐๘๑-๕๖๖-๒๕๔๐

คำปรารภ

พระพุทธพจน์ เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด มีความสุขุมลุ่มลึกโดยศัพท์ (สทฺทคมฺภีร) ความหมาย (อตฺถคมฺภีร) ศัพท์และความหมาย (สทฺทตฺถคมฺภีร) พุทธประสงค์ (อธิปฺปาย) มีนัยที่วิจิตรพิสดาร (นานานยวิจิตฺร-ปาฬิ) ตรัสไว้ทั้งโดยตรง (นีตตฺถนย) โดยอ้อม (เนยฺยตฺถนย) ยากยิ่งที่จะเข้าใจได้ตามสภาวะ (ยถาสภาว) และตามพุทธประสงค์ (ยถาธิปฺเปต) สมจริงดังพุทธดำรัสว่า

> อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย. (วิ.มหา. ๔/๗/๗)
>
> ธรรม (อริยสัจ ๔) ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด ผู้มีปัญญา (ที่ปฏิบัติโดยชอบเท่านั้น) จึงจะรู้ได้.

พระพุทธพจน์ ซึ่งคันถรจนาจารย์ ได้จดจารึกลงเป็นลายลักษณ์ เริ่มต้นที่ประเทศลังกา โดยยึดถือเอาแบบฉบับที่พระสังคีติกาจารย์กระทำไว้ในครั้งปฐมสังคายนาเป็นหลัก รวมเรียกว่า **"พระไตรปิฎก"** นั้นเป็นภาษาบาลี เนื่องจากเหตุนี้ คัมภีร์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังอันเป็นขั้นเป็นตอน ตั้งต้นแต่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์สัททาวิเสส เป็นลำดับลงมา ล้วนมีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายความในพระไตรปิฎกให้กระจ่างแจ้งให้กว้างขวาง หรือให้เห็นความลุ่มลึกยิ่งขึ้น ทั้งในทางหลักภาษาสภาวธรรมและในทางวรรณคดี ต้องนับว่าคัมภีร์ดังกล่าวมีประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลแก่ผู้ใคร่การศึกษาภาษาบาลี เพราะผู้ที่เรียนรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดีย่อมเข้าใจบทพยัญชนะในพระไตรปิฎกได้ถูกต้อง อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจอรรถของบทพยัญชนะเหล่านั้นได้ถูกต้องตรงตามหลักการใช้ภาษา จัดได้ว่าเป็นผู้ธำรงรักษ์พระสัทธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ต้องการศึกษาพระไตรปิฎก จึงควรเรียนรู้ภาษาบาลี (ไวยากรณ์บาลี) ให้แตกฉานก่อน เพราะเป็นระเบียบภาษาที่ช่วยให้เข้าใจเนื้อความในพระไตรปิฎกได้ชัดเจน มิฉะนั้นแล้ว ย่อมเกิดความสงสัยในข้อความทุกๆ บท เหมือนช้างตาบอดเที่ยวไปในป่า ดังข้อความที่กล่าวไว้ในโมคคัลลานปัญจิกาฎีกา หน้า ๑๖ ว่า

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา.
บุคคลใดศึกษาพระไตรปิฎกอยู่ แต่ไม่เรียนรู้ไวยากรณ์ (ภาษาบาลี) เขาพึงสงสัยในทุกๆ บท เหมือนช้างตาบอดเที่ยวไปในป่า (ไพรสณฑ์) ฉะนั้น.

บุรพาจารย์ทั้งหลายได้เห็นคุณูปการของภาษาบาลีเช่นนี้ จึงตั้งใจสืบทอดการศึกษาภาษาบาลี และมีการตรวจชำระบาลีพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา สืบทอดกันมาเป็นช่วงๆ โดยไม่ขาดสาย และมีการแต่งตำราไวยากรณ์ภาษาบาลี เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาบาลีพุทธพจน์หลายคัมภีร์ หลายยุค นับตั้งแต่ยุคพุทธกาล เช่น พระมหากัจจายนะ มหาสาวก แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อมหานิรุตติและนิรุตติปิฎก พระอาจารย์กัจจายนะ แต่งคัมภีร์ไวยากรณ์ชื่อกัจจายนะ พระอาจารย์โมคคัลลานะแต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ พระอาจารย์อัคควังสะแต่งคัมภีร์สัททนีติเป็นต้น กลุ่มคัมภีร์สัททาวิเสสที่มีอิทธิพลและมีประโยชน์เกื้อกูลต่อการศึกษาพระไตรปิฎกเหล่านี้ เรียกว่า **ปิฏกตฺตยางฺค** (ปิฏกตฺตย + องฺค) คัมภีร์ที่เป็นเสมือนอวัยวะส่วนต่างๆ ของพระไตรปิฎก

ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น ประเทศไทย พม่า ลังกา คณะสงฆ์ต่างส่งเสริมพระภิกษุและสามเณรให้ศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง เพื่อให้พระภิกษุและสามเณรมีความรู้ความแตกฉานในภาษาบาลีก่อน จากนั้นจะได้ศึกษาพระพุทธวจนะอันเป็นตัวพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้อง เมื่อศึกษาพระปริยัติศาสนาได้อย่างถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดสุปฏิบัติ อุชุปฏิบัติ ญายปฏิบัติ สามีจิปฏิบัติ อันเป็นตัวปฏิบัติศาสนา ซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับผลคือปฏิเวธศาสนาตามมา จัดเข้าในหลักที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เย สนฺธินามาทิปเภททกฺขา
หุตฺวา วิสิฏเฐ ปิฏกตฺตยสฺมึ
กุพฺพนฺติ โยคํ ปรมานุภาวา
วินฺทนฺติ กามํ วิวิธตฺถสารํ. (นีติ.สุตฺต. ๑)

ชนเหล่าใดแตกฉาน[ภาษาบาลี] ในประเภทแห่งสนธิและนาม เป็นต้นแล้ว ทำความเพียรในพระไตรปิฎก อัน

ประเสริฐ ด้วยกำลังความรู้อันดีเลิศ ชนเหล่านั้น ย่อม
ได้รับอรรถอันเป็นแก่นสารต่าง ๆ.

สุตฺตนฺเต รกฺขิเต สนฺเต ปฏิปตฺติ โหติ รกฺขิตา
ปฏิปตฺติยำ จิโต ธีโร โยคกฺเขมา น ธำสติ.

(นีติ.สุตฺต.นิคมนคาถา)

เมื่อพระสูตรและพระอภิธรรม (ปริยัติ) ที่ได้รับการรักษา
ไว้ยังมีอยู่ การปฏิบัติก็เป็นอันได้รับการรักษาไว้ด้วย
บัณฑิตผู้ดำรงมั่นในการปฏิบัติแล้ว ย่อมไม่คลาดจาก
ธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (พระนิพพาน).

เนื่องจากพระพุทธพจน์ (พระไตรปิฎก) มีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์ และความหมาย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น ข้าพเจ้า จึงมีความปรารถนาอยู่เสมอว่า "เมื่อไรหนอ จึงจะมีคัมภีร์ที่เป็นสื่อศึกษาวิเคราะห์วิจัยหลักพระพุทธวจนะตามหลักศัพทศาสตร์ และอัตถศาสตร์ที่บุรพาจารย์ได้รจนาไว้เป็นแนวทางในการศึกษาพระไตรปิฎกในรูปของภาษาไทยอย่างกระจ่างแจ้ง ให้สมกับคำสวดสรรเสริญกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันว่า **สาตฺถำ สพฺยญฺชนำ เกวลปริปุณฺณำ ปริสุทฺธำ พฺรหฺมจริยำ ฯเปฯ** "พระพุทธองค์ทรงประกาศ พรหมจรรย์ (คำสอน) บริสุทธิ์ (ไม่มีมลทิน) บริบูรณ์ (ครบถ้วนไม่ยิ่งหย่อน) สิ้นเชิง (เป็นโลกุตตรธรรม ไม่เจือปนด้วยโลกียธรรม) พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ" ซึ่งจะก่อให้เกิดศรัทธาและความเคารพเทิดทูนบูชาว่า พระพุทธดำรัสที่ตรัสเป็นภาษาบาลีนั้น ช่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอรรถะและพยัญชนะสมเป็นภาษาพระสัพพัญญุตญาณ" อย่างแท้จริง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ข้าพเจ้า[๑] ได้มีโอกาสจัดทำ**โครงการปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับ บาลี - ไทย** เพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งได้รับการพิจารณาเห็นชอบและสนับสนุนจากมหาเถรสมาคม ในการประชุมมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๓๒ ในการจัดทำครั้งนั้นได้อาศัย ติปิฎกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธานฉบับตีพิมพ์

---

[๑] ขณะดำรงสมณศักดิ์พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชปริยัติโมลี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม

ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ เป็นหลัก โดยคงรูปแบบตามต้นฉบับเดิม แต่ดำเนินการเพียง ๓ เล่ม ก็ได้ยุติลงด้วยข้อจำกัดบางประการ

ในปี ๒๕๕๔ เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบปีนักษัตร ๘๔ พระชันษา จึงเห็นสมควรทบทวนโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทยขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา โดยมี**พระพรหมโมลี** [๑] ร่วมกับศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้รับผิดชอบโครงการ และได้รับการพิจารณาเห็นชอบและสนับสนุนจากมหาเถรสมาคมในการประชุมมหาเถรสมาคมครั้งที่ ๓/๒๕๕๓ เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม ๒๕๕๓ โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **"โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔"**[๒]

ในการจัดทำครั้งนี้ ทางคณะผู้จัดทำได้เล็งเห็นว่า เนื่องจากพระพุทธพจน์นั้น มีความสุขุมลุ่มลึกทั้งโดยศัพท์และอรรถดังที่กล่าวแล้วข้างต้น หากจะดำเนินการเพียงคำนิยามสั้นๆ พร้อมตัวอย่างพอเป็นแนวทางในการสืบค้นดังที่ได้จัดทำมาแล้วนั้น ก็จะไม่สำเร็จผลประโยชน์อย่างแท้จริง ดังนั้น ทางคณะผู้จัดทำจึงได้เพิ่มการวิจัยในแต่ละบทที่เห็นว่ามีความจำเป็นทั้งในเชิงศัพทศาสตร์และอัตถศาสตร์ เพื่อเป็นแนวทางในการวินิจฉัยและอธิบายความพระพุทธพจน์บทนั้นๆ โดยวางหลักขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

๑. นำศัพท์บาลีจากพระไตรปิฎกอันไม่ซ้ำกันมาตั้งเป็นประธาน

๒. บอกประเภท หรือชนิดของศัพท์ เช่น ลิงค์ อัพยยศัพท์ กิริยา เป็นต้น

---

[๑] ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์สมเด็จพระราชาคณะ ที่ **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** ศาสตราจารย์พิเศษ สาขาภาษาบาลี เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม , ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

[๒] ดูเหตุผลการเปลี่ยนชื่อจากปทานุกรมฯ เป็นสัททานุกรมฯ คำชี้แจง (๑) หน้า ๗๐

๓. วิเคราะห์สัททนัย (ธาตุปัจจยวิภาค) ตามหลักไวยากรณ์ชั้นสูง
๔. รวบรวมความหมายของศัพท์นั้นๆ (อัตถุทธาระ) มาไว้ในที่เดียวกัน
๕. รวบรวมอุทาหรณ์ของศัพท์นั้นๆ มาครบใจความทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ
๖. อ้างประโยคบาลีที่มาของศัพท์นั้นๆ จากบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ ที่อธิบายความบาลีที่ยกมาตั้งเป็นประธาน
๗. แปลอุทาหรณ์บาลีที่ยกมาตั้งเป็นประธานให้มีความหมายสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน ทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
๘. แสดงการสังเคราะห์เชิงวิจัยบทที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ ตามนัยคัมภีร์สัททาวิเสส (คัมภีร์ไวยากรณ์ชั้นสูง คัมภีร์ฉันท์ คัมภีร์อลังการะ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา คัมภีร์เนตติ เป็นต้น) อุปจาระ นยะ เป็นต้น
๙. ตรวจชำระคำศัพท์บาลีและสำนวนคำแปลภาษาไทย ที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์

โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ดังนี้

๑. เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
๒. เพื่อป้องกันสัทธรรมปฏิรูปในรูปของภาษาบาลี
๓. เพื่อให้มีการใช้ศัพท์ธรรมโดยถูกต้องพร้อมทั้งอรรถ (สาตฺถ์) พร้อมทั้งพยัญชนะ (สพฺยญฺชนำ)
๔. เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้และมรดกธรรมทางพระพุทธศาสนา
๕. เพื่อเป็นคู่มือศึกษาค้นคว้าบาลีพระไตรปิฎกของนิสิตนักศึกษา และบัณฑิตชนทั่วไป โดยสะดวกและรวดเร็ว

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** ชุดนี้ หากจัดทำได้สำเร็จ จะเป็นเครื่องเชิดชูคัมภีร์พระไตรปิฎกให้สูงค่ายิ่งขึ้น นอกจากนี้ ยังจะเป็นศักดิ์ศรีและวิทยาภรณ์อันล้ำค่าใช้เป็นเครื่องประดับชาติ ประดับพระศาสนา ประดับวัดวาอาราม ประดับท่านเจ้าอาวาส เจ้าคณะพระสังฆาธิการ และพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป ประดับสถาบันการศึกษาทั้งฝ่ายธรรม ฝ่ายโลก ประดับบุคคลผู้สนใจใคร่หาความรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ส่วนวัดวาอารามใดมีคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับบาลี และหรือมีคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยอยู่แล้ว สมควร

อย่างยิ่งที่จะต้องมีคัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ไว้เคียงคู่ เช่นเดียวกับพจานุกรมไทยเคียงคู่กับภาษาไทย ฉะนั้น

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ เป็นหนังสือชุดใหญ่ ประมาณว่าหากจัดแปลและพิมพ์เป็นรูปเล่มทั้งหมด จะเป็นหนังสือถึง ๖๙ เล่ม ฉะนั้น การแปลและจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จคราวเดียว จึงเป็นการทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องใช้เวลานาน ต้องใช้บุคลากรและทุนทรัพย์ในการจัดทำต้นฉบับและจัดพิมพ์เป็นจำนวนมาก ดังนั้น เมื่อแปลเสร็จแต่ละเล่ม จะจัดพิมพ์เป็นคราวๆ ไป จนกว่าจะครบจำนวนของหนังสือ

ในปี ๒๕๕๖ ทางคณะผู้จัดทำโครงการฯ ได้พิจารณาเห็นว่า ต้นฉบับเล่ม ๑ มีความสมบูรณ์ได้ผ่านการตรวจแก้ไขจากคณะกรรมการตรวจสำนวนแปลแล้ว พร้อมที่จะดำเนินการจัดพิมพ์เป็นฉบับปฐมฤกษ์ได้ โดยมีวัตุประสงค์ ดังนี้

- เพื่อเป็นแนวทางในการประมวลสาระ ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคัมภีร์ของคณะกรรมการที่จะจัดทำต้นฉบับเล่มต่อๆ ไป
- เพื่อเผยแผ่สาระสัททานุกรมพระไตรปิฎกสู่วงการนักศึกษาภาษาบาลีตลอดถึงพุทธศาสนิกชนผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษาบทพยัญชนะในบาลีพระไตรปิฎก
- เพื่อนำข้อเสนอแนะจากท่านผู้รู้มาดำเนินการปรับปรุงแก้ไขให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ในการจัดทำเล่มต่อไป

ดังนั้น ทางโครงการฯ จึงได้จัดพิมพ์เป็นจำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม เพื่อมอบให้วัด สถาบันการศึกษา และองค์กรทางพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ

คัมภีร์ **"สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ"** นี้ เป็นหนังสือใหญ่คัมภีร์หนึ่งดังกล่าวแล้ว ซึ่งยังไม่เคยมีมาในประเทศไทยในรัชกาลใดๆ ในอดีต ไม่มีผู้ใดเคยคาดฝันมาก่อนว่า ในประเทศไทยของเรานี้ จะมีคัมภีร์ดังกล่าวเกิดขึ้น และแล้วก็ไม่มีผู้ใดคาดฝันอีกเหมือนกันว่าจะมีสิ่งดลบันดาลให้คัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ เกิดมีขึ้นในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๙ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ดังนั้น จึงควรกล่าวได้อย่างเต็มภาคภูมิว่า สิ่งที่ดลบันดาลดังกล่าวนั้น คือ พระบรมโพธิสมภาร พระบุญญาธิการ พระบารมีธรรม ของสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า รัชกาลที่ ๙ องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ดลบันดาลให้เกิดมีคัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ ขึ้นในประเทศไทย เพื่อเป็นอาภรณ์ประดับ

ประเทศชาติ และพระศาสนา เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของประเทศไทยให้เป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไป สิ่งนี้จัดเข้าในภาวการณ์ที่เป็นส่วนเอกมหัจฉริยภาพได้อยู่ คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ขอถวายเป็นส่วนเสริมพระบรมโพธิสมภาร พระบุญญาธิการ พระบารมีธรรม และขอถวายเป็นส่วนเฉลิมพระเกียรติแห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

ความบังเกิดขึ้นแห่งคัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ ในประเทศไทยนั้น นอกจากจะมีสิ่งดลบันดาลดังกล่าวมาแล้ว ยังมีภาวการณ์เฉพาะหน้าเข้าช่วยส่งเสริมอีก กล่าวคือ ความตั้งใจแน่วแน่ที่จะปฏิบัติภารกิจอันเป็นหน้าที่ของกองการจัดแปลฯ ทั้งของฝ่ายผู้อำนวยการ ทั้งของฝ่ายคณะกรรมการจัดแปล และยังได้อาศัยความร่วมมือด้วยดีจากพระภิกษุสงฆ์ เจ้าอาวาส เจ้าคณะทุกระดับ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตลอดไปถึงพุทธศาสนิกชน ขออนุโมทนาสาธุการคณะผู้ดำเนินงานดังกล่าวทุกท่าน

หวังว่า คัมภีร์สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัยฯ นี้จะเป็นส่วนหนึ่งแห่งประกายปัญญาที่ช่วยเอื้อให้หลักธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาได้แพร่หลายในวิถีทางที่ถูกต้องสืบไป และขออุทิศน้ำพักน้ำแรงบูชาท่านบุรพาจารย์ผู้รักษาพระพุทธศาสนาสืบๆ กันมา เพื่อความวัฒนสถาพรแห่งพระบวรพุทธศาสนา ชั่วกาลนิรันดร

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สมเด็จพระพุทธชินวงศ์)
เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม
ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ
เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม

สจฺจํ สตฺโต ปฏิสนฺธิ ปจฺจยาการเมว จ
ทุทฺทสา จตุโร ธมฺมา เทเสตุ จ สุทุกฺกรา.

(วิสุทฺธิ. ๒/๑๗๒)

ธรรม ๔ ประการ คือ อริยสัจ เหล่าสัตว์ ปฏิสนธิ และปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท) เป็นธรรมที่เห็นได้ยาก ทั้งยากที่จะแสดงให้ผู้อื่นเข้าใจ.

บทนำ

ความหมายและความสำคัญของภาษาบาลี

ศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ต่างมีภาษาสำหรับจารึกศาสนธรรมคำสอนของพระศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนานั้นๆ ภาษาสันสกฤตผู้นับถือศาสนาพราหมณ์นับถือว่าเป็นภาษาอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกคำสอนของพระเวทฉันใด แม้ภาษาบาลีก็เป็นเช่นเดียวกัน ชาวพุทธทั้งหลายฝ่ายเถรวาทก็นับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ เพราะจารึกพระธรรมอันเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่อนุพุทธยุคหลังได้เรียนรู้ ได้ศึกษาพระพุทธธรรมได้โดยง่าย พระมหาเถระทั้งหลายผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น ต่างใช้ภาษาบาลีเป็นหลักในการแต่งคัมภีร์เหล่านั้น

ฉะนั้น การที่จะมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทโดยถูกต้องและสมบูรณ์แบบที่สุดนั้น ขึ้นอยู่กับภูมิความรู้ความแตกฉานภาษาบาลีเป็นสำคัญ เพราะพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และคัมภีร์อธิบายความพระธรรมทั้งหลาย ล้วนอยู่ในรูปของภาษาบาลีทั้งสิ้น

ชื่อต่าง ๆ ของภาษาบาลี

ชื่อของภาษาบาลี (หรือภาษามคธ) ที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ยุคต้นๆ นั้น ได้พบหลักฐานแสดงไว้ต่างๆ กัน ดังนี้ :-

ในบทภาชนีย์แห่งปฐมปาราชิก ในปาราชิกกัณฑ์ ท่านแสดงไว้ว่า ภิกษุบอกลาสิกขาในสำนักของชนชาวมิลักขะด้วยอริยภาษา หากชนชาวมิลักขะไม่เข้าใจ สิกขาย่อมไม่เป็นอันบอกลา[๑] คำว่า **อริยภาษา** ในบทภาชนีย์แห่งปฐมปาราชิก ในปาราชิกกัณฑ์นั้น ไม่ใช่ภาษาอื่นที่ไหน พระอรรถกถาจารย์กล่าวรับรองว่า เป็นภาษามคธที่ชาวอริยะทั้งหลายใช้กันอยู่ในแคว้นมคธนั่นเอง[๒] เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาษาบาลีที่เรารู้จักกันในปัจจุบันนี้ คือ

---

[๑] อริยเกน มิลกฺขสฺส สนฺติเก สิกฺขํ ปจฺจกฺขาติ.
โส จ น ปฏิวิชานาติ. อปจฺจกฺขาตา โหติ สิกฺขา. (วิ. ๑/๓๓)

[๒] อริยกํ นาม อริยกโวหาโร มาคธภาสา. (วิ.อฏ. ๑/๒๒๐)

อริยกภาษา = ภาษาของชนชาวอริยะ หรือชนผู้ประเสริฐ ส่วนในปฏิสัมภิทามรรค สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาและมูลฎีกานั้นได้พบการเรียกภาษาบาลีว่า**ธัมมนิรุตติ**บ้าง **สภาวนิรุตติ**บ้าง[๑] ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอื่นๆ กลับได้พบการเรียกชื่อภาษาบาลีต่างๆ เช่น **มคธภาษา**บ้าง **ตันติภาษา**บ้าง แต่ที่พบใช้มากที่สุดคือ **มคธภาษา**

ในอรรถกถาธรรมบทได้พบว่าท่านใช้ชื่อบาลีเป็นตันติภาษา, ที่ใช้ชื่อว่า มูลภาษา พบในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ที่ใช้ชื่อว่า **ปกติภาษา** พบในวชิรพุทธิฎีกา[๒] ฉะนั้น เมื่อรวมชื่อที่ได้พบทั้งหมดแล้ว จะปรากฏตามหลักฐานดังนี้ ในบาลี อรรถกถา และฎีกา พบการใช้ภาษาบาลีโดยชื่อว่า อริยภาษา ธัมมนิรุตติ สภาวนิรุตติ มาคธภาษา ตันติภาษา มูลภาษา และปกติภาษาเท่านั้น ส่วนที่ชื่อว่า บาลี ไม่พบที่ใช้[๓]

---

[๑] ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาเณ (อภิ.วิ. ๓๐๗) นฺติ ตสฺมึ อตฺเถ จ ธมฺเม จ สภาวนิรุตฺติ. ตสฺสา อภิลาเป ตำ สภาวนิรุตฺตึ สทฺทำ อารมฺมณำ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตำ ญาณำ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. (อภิ.อฏ. ๒/๓๗๐-๑) สภาวนิรุตฺตีติ มาคธภาสา อธิปฺเปตา. (มูลฎี. ๑/๕)

[๒] อาโรปยิตฺวาน ตนฺติภาสำ มโนรมำ. (ธมฺม.อฏ. ๑/๒)
เอวำ ตสฺสา ธมฺมนิรุตฺติสญฺญิตาย สภาวนิรุตฺติยา มาคธิกาย สพฺพสตฺตานำ มูลภาสาย ปเภทคตำ ญาณำ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา. (ปฏิสำ.อฏ. ๑/๕)
ในมหาวังสคาถา ๓๗/๒๔๔ เรียกภาษาบาลีว่า ปกติภาษา เช่นกัน.
อฏฺฐกถานิสฺสิโตติ อฏฺฐกถานิสฺสิตวเสน จิโต.
ปุพฺเพ ปกติภาสาย วุตฺตำ อฏฺฐกถำ สนฺธาย. (วชิร. ๒๙๑, สารตฺถ. ๓/๖)

[๓] แม้พระโมคคัลลานเถระผู้แต่งคัมภีร์โมคคัลลานะ ก็ไม่เรียกคัมภีร์ที่ท่านแต่งว่า "ปาพิเวยฺยากรณ" แต่กลับตั้งชื่อว่า "มาคธสทฺทลกฺขณ (สูตรไวยากรณ์ภาษามคธ) ในสีลขันธวรรคฎีกาเก่า (๑๖), มูลปัณณาสฎีกา (๑๑๗) ได้พบข้อที่ท่านพรรณาอรรถแห่งบทว่า "ตนฺติยานุจฺฉวิกำ" ว่า "ปาพิคติยา อนุโลมิกำ, ปาพิภาสายานุวิธายินินฺติ อตฺโถ". แต่ในสีลขันธวรรคฎีกาเก่าที่พิมพ์ครั้งก่อนๆ, สังยุตฎีกา (๑/๑๗) และอังคุตตรฎีกา (๑/๑๙) พบปาฐะว่า ปาพิจฺฉายานุวิธายินินฺติ อตฺโถ เท่านั้น ปาฐะดังกล่าวเป็นปาฐะโบราณ เพราะในสีลขันธวรรคฎีกาใหม่ (๑/๓๐) หากอ้างถึงบทวรรณนานี้ว่า "ตสฺสา (ตนฺติยา) นยสงฺขาตาย คติยา ฉวึ ฉายำ อนุคตาติ ตนฺตินยานุจฺฉวิกา. คำว่า ฉายา ใน ปาพิจฺฉายา นั้น เป็นบทวรรณนาของคำว่า ฉวิ ในบทว่า อนุจฺฉวิกำ.

รากฐานเดิมของ ปาฬิ (บาฬี)

คำว่า **ปาฬิ** มีใช้เป็นครั้งแรกในคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธโฆสาจารย์ เช่น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า **ปาฬิยํ** (ในพระบาลี) ซึ่งหมายถึงพระไตรปิฎก ต่อมาชื่อบาลีได้กลายเป็นชื่อของภาษาที่ใช้ในพระไตรปิฎก จึงเรียกว่า **ภาษาบาลี** คือ ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ มีแสดงไว้ในคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี ดังนี้

พุทฺธวจนํ ปาเลตีติ ปาฬิ (ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์ ชื่อว่า บาฬี) ปา ธาตุ = รักษา+ ฬิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ ลงด้วยสูตรในโมคคัลลานไวยากรณ์ (ปริจเฉทที่ ๗ สูตร ๒๒๘) ว่า ปาโต ฬิ (ลง ฬิ ปัจจัยท้าย ปา ธาตุ), อตฺถํ ปาเลตีติ ปาฬิ, ลสฺส ฬตฺตํ (พระพุทธพจน์ที่รักษาเนื้อความชื่อว่า บาฬี แปลง ล เป็น ฬ) ปา ธาตุ = รักษา + ลิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๒) แม้คำว่า **ปาฬิ** จะมีรูปเป็น **ฬ** ตามคำอธิบายของคัมภีร์ทั้งสองนั้น แต่มีความหมายต่างกัน โดยโมคคัลลานไวยากรณ์กล่าวว่า*เป็นภาษา* แต่คัมภีร์สัททนีติปกรณ์กล่าวว่า *เป็นพระพุทธพจน์*

อนึ่ง ในสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๓) กล่าวว่า คำว่า **ปาฬิ** มีความหมาย ๓ ประการ คือ พระพุทธพจน์, ปริยัติธรรม (ปาฬิธมฺม) เช่น ปาฬิยา อตฺถมุปปริกฺขนฺติ (ย่อมใคร่ครวญเนื้อความของพระบาลี) ขอบสระ, เขื่อน (ตฬากปาฬิ) เช่น มหโต ตฬากสฺส ปาฬิ (ขอบของสระน้ำใหญ่) ลำดับ, แถว, แนว (ปนฺติ) เช่น ปาฬิยา นิสีทึสุ (นั่งตามลำดับ), ปาฬิการโก ภิกฺขุ (ภิกษุผู้จัดลำดับ) แม้คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถา ๙๙๖) ก็กล่าวถึง **ปาฬิ** ศัพท์ว่า เสตุมฺหิ ตนฺติปนฺตีสุ นาริยํ ปาฬิ กถฺยเต. (ปาฬิ ศัพท์กล่าวไว้ในอิตถีลิงค์ในความหมายว่า เขื่อน, พระพุทธพจน์ และลำดับ)

จะเห็นได้ว่า โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์ และอภิธานัปปทีปิกา กล่าวไว้เหมือนกันว่า **ปาฬิ** ศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธพจน์ หรือภาษาบาลี มีรูปเป็น **ฬ** อย่างเดียว แต่ความหมายสุดท้ายว่า ลำดับ พบเป็นรูปว่า **ปาลิ** และ **ปาลี** ในคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ (สูตร ๑๙๘) ว่า **อลฺลฺยาทโย** (อลฺลิ ศัพท์เป็นต้นย่อมสำเร็จ[ด้วย ลิ ปัจจัย]) ดังข้อความว่า ปาเลติ รกฺขตีติ ปาลิ, งีมฺหิ ปาลี, ปนฺติ (สิ่งที่รักษาไว้ ชื่อว่า ปาลิ เมื่อลง งี ปัจจัย [อี อิตถีปัจจัย] ได้รูปว่า **ปาลี** หมายถึง ลำดับ)

นอกจากนั้น คำว่า **ปาฬิ** ที่แปลว่า พระบาลี, พระพุทธพจน์ ยังมีความหมายอีก ๒ ประการตามที่กล่าวไว้ในสัททนีติปกรณ์ (ธาตุมาลา หน้า ๔๕๓) ว่า

สิ่งที่เหมือนขอบสระ = ปาฬิ วิยาติ ปาฬิ (ปาฬิ ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต), ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด = ปกฏฺฐานำ วจนปฺปพนฺธานำ อาฬีติ ปาฬิ (ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส ปกฏฺฐ ศัพท์ + อาฬิ ศัพท์ แปลง ปกฏฺฐ เป็น ป)

ความหมายสุดท้ายว่า “ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด” กล่าวไว้ตามข้อความในฎีกาของมูลปัณณาสก์และอังคุตตรนิกายว่า

ปกฏฺฐานำ อุกฺกฏฺฐานำ สีลาทิอตฺถานำ โพธนโต สภาวนิรุตฺติวเสน พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานำ วจนปฺปพนฺธานำ อาฬีติ ปาฬิ, ปริยตฺติธมฺโม. (ม.ฏี. ๒/๒๓๒)

ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวด เพราะแสดงเนื้อความมีศีลเป็นต้น อันยิ่งยวดคือยอดเยี่ยม และเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสไว้ด้วยความเป็นสภาวนิรุตติ (ภาษาที่กล่าวตามธรรมชาติตั้งแต่ต้นกัปเป็นต้นมา) ชื่อว่า ปาฬิ คือ ปริยัติธรรม.

ปกฏฺฐานำ หิ วจนปฺปพนฺธานำ อาฬิเยว ปาฬีติ วุจฺจติ. (อำ. ฏี. ๒/๓๓)

โดยแท้จริงแล้ว ลำดับของกลุ่มคำอันยิ่งยวดนั่นแหละ ชื่อว่า บาฬี.

แม้ศัพท์เดิมจะมีรูปว่า **ปาฬิ** แต่อักษร ฬ และ ล อาจใช้แทนกันได้ ปัจจุบันจึงใช้เป็น **บาลี**หรือ**ภาษาบาลี**นั้นเอง อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาดูจากข้อความในโมคคัลลานไวยากรณ์ และอภิธานัปปทีปิกาที่แต่ง ณ ประเทศลังกาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ที่แต่งในสมัยพุกามในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงเข้าใจว่าโบราณาจารย์สมัยก่อนนิยมเขียนเป็นรูปว่า **ปาฬ** ปราชญ์ตะวันตกนิยมใช้เป็นรูปว่า **บาลิ** โดยมีความเห็นหลากหลาย กล่าวโดยสรุปมีรากศัพท์ ๓ อย่าง คือ

- มาจากศัพท์บาลีว่า **ปาฏลิ** = ปาลิ (ลบ ฏ อักษร)
  หมายถึง ภาษาของชาวปาฏลีบุตร
- มาจากศัพท์สันสกฤตว่า **ปงฺกฺติ** = ปกฺติ = ปงฺกิ = ปณฺฑิ = ปลิ = ปาลิ หรือ ปงฺกฺติ = ปตฺติ = ปฏฺฏิ = ปลฺลิ = ปาลิ
  หมายถึง ลำดับของพระพุทธพจน์
- มาจากศัพท์บาลีว่า **ปริยาย** = ปลิยาย = ปาลิยาย = ปาลิ [ตัดอักษรของ -ยาย]
  หมายถึง เทศนาอันเป็นพระพุทธพจน์

อนึ่ง ผู้ที่กล่าวว่าคำว่า **ปาลิ** มาจาก **ธมฺมปริยาย** ยังอ้างคำที่คล้ายคลึงกันในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกว่า **ธมฺปลิยาย** อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม คำบาลีบางศัพท์มักนิยมใช้เป็นมุทธชอักษรมากกว่าทันตชอักษร เป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าสันสกฤตจะใช้เป็นทันตชอักษรก็ตาม เช่น คำว่า **โจฬ** (ผ้า) ในภาษาบาลีใช้เป็นมุทธชอักษร แต่สันสกฤตใช้เป็นทันตชอักษรว่า **โจล** ในวรรณกรรมบาลีจึงมีรูปว่า **ปริกฺขารโจฬ** (ผ้าบริขาร) ไม่พบเป็นรูปว่า **ปริกฺขารโจล** ดังนั้น คำว่า **ปาฬิ** จึงควรมีรูปเป็น ฬ มุทธชอักษร ตามข้อความที่กล่าวไว้ข้างต้น

ขอเปรียบเทียบตัวอย่างอื่นดังต่อไปนี้

บาลี	**สันสกฤต**
อฑฺฒ	อรฺทฺธ
วฑฺฒ	วฤทฺธ
วุฑฺฒ	วฤทฺธ
วฑฺฒิ	วฤทฺธิ
ปฏิปตฺติ	ปฺรติปตฺติ
ปฐม	ปฺรถม
อฏฺฐกถา	อรฺถกถา
สงฺขตฏฺฐ	สํสฺกฤตารฺถ
อุฏฺฐาน	อุตฺถาน
วุฏฺฐาน	อุตฺถาน
โวฏฺฐปน	วฺยวสฺถาปน
คณฺฐ	คฺรนฺถ
คณฺฐิ	คฺรนฺถิ
นิคณฺฐ	นิคฺรนฺถ
มาณว	มานว

ภาษามคธ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสาด้วยภาษามคธ เพราะเหตุที่พระองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ณ แคว้นมคธ และพระองค์ทรงเสด็จเที่ยวจาริกแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ในแคว้นต่างๆ นั้น ส่วนมากจะเสด็จจาริกอยู่ในสองแคว้น คือ โกศล และ มคธ ในสมัยนั้น พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองแคว้นมคธ ก็มีพระเดชานุภาพยิ่งใหญ่ ทั้งชาวมคธต้องมีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจภาษามคธเป็นอย่างดีด้วย จึงสามารถเข้าใจภาษามคธที่พระองค์ทรงแสดงธรรมอันเป็นภาษาที่เข้าใจและใช้กันอยู่ ฉะนั้น ในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา และปฏิสัมภิทาวิภังค์ จึงได้บัญญัติไว้ว่า "แม้พระพุทธองค์ เมื่อทรงตรัสพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกตามระเบียบแห่งพระบาลี พระองค์ก็ทรงแสดงด้วยภาษามคธ"[๑]

ภาษามคธเป็นภาษาที่ไม่เสื่อม

ภาษามคธนับว่าเป็นภาษาที่สูงกว่าภาษาทั้งหลาย เพราะสมบูรณ์ด้วยคุณวิเศษ และสภาวนิรุตติ คำว่า สภาวนิรุตตินั้น หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายและอธิบายไปตามกาลเวลาเหมือนภาษาอื่นๆ มีอำนาจในการแสดงอรรถและอธิบายได้แน่นอน เป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงใช้อยู่[๒] กล่าวอีกนัยหนึ่ง สภาวนิรุตติ หมายถึงภาษาที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เสื่อม ตั้งอยู่โดยปกติ

ส่วนภาษาอื่นๆ เมื่อถึงกาลหนึ่ง ย่อมเปลี่ยนแปลง และเสื่อมได้ สำหรับภาษามคธแล้ว จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง และเสื่อมเลย ไม่ว่าจะเป็นที่ไหนๆ ในกาลไหนๆ หากจะมีการเปลี่ยนแปลง หรือเสื่อมสลายก็เป็นเพราะผู้ศึกษา ผู้แสดง ผู้สอน เรียนผิด แสดงผิด

---

[๑] สมฺมาสมฺพุทฺโธปิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ตนฺตึ อาโรเปนฺโต มาคธภาสายเอว อาโรเปติ. (อภิ.อฏ. ๒/๓๗๑)

[๒] ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเปติ เอตฺถ ธมฺมสทฺโท สภาววาจโกติ กตฺวา อาห "ยา สภาวนิรุตฺตีติ อวิปรีตนิรุตฺตีติ อตฺโถ.(มูลฏี. ๒/๑๙๑). อวิปรีตนิรุตฺตีติ พุทฺธาทีหิ อาจิณฺณา ตสฺส อตฺถสฺส วาจกภาเว นิรุฬฺหา ยาถาวนิรุตฺติ (อนุฏี. ๒/๑๙๒)

และสอนผิด แม้ถึงกระนั้น ก็จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงโดยตลอดกาล[๑] เพราะท่านกล่าวไว้ในสัมโมหวิโนทนี (หน้า ๓๗๑) ว่า สถานที่พูดภาษามคธมากที่สุดคือ นรก ดิรัจฉาน เปรต โลกมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลก กล่าวอธิบายว่า เมื่อโลกแตกสลายด้วยไฟ น้ำ หรือลม บรรลัยกัลป์ พรหมโลกมิได้ เข้าข่ายการแตกสลายด้วย ฉะนั้น ภาษามคธนี้ก็จะไม่เสื่อมไป แต่จะยังคงอยู่ในพรหมโลก ดังข้อความที่ตรัสไว้ในทีฆนิกาย อัคคัญญสูตร

ภาษามคธเป็นมูลภาษา

ภาษามคธจัดเป็นภาษาของมนุษย์ในยุคแรกของโลก เพราะเมื่อโลกถึงการแตกสลาย พรหมโลกมิได้ถึงการแตกสลายไปด้วย ฉะนั้น พรหมโลกจึงตั้งอยู่ในสภาพเดิม โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง มีอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า มนุษย์ในยุคแรกของโลกนั้น เป็นผู้จุติมาจากพรหมโลกด้วยอุปปาตปฏิสนธิ มนุษย์ดังกล่าวนั้นพูดภาษามคธซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันในพรหมโลก ฉะนั้น นักไวยากรณ์จึงมีความเชื่อว่า ภาษามคธ เป็นมูลภาษา[๒] คือเป็นภาษาที่มนุษย์ในยุคแรกใช้สื่อสาร (พูด) กัน ดังที่คัมภีร์ปทรูปสิทธิ ได้กล่าวว่า

> **สา มาคธี มูลภาสา นรา ยายาทิกปฺปิกา**
> **พฺรหฺมาโน จสฺสุตาลาปา สมฺพุทฺธา จาปิ ภาสเร.**[๓]
>
> ภาษามาคธี เป็นภาษาดั้งเดิมที่ใช้พูดกัน โดยมนุษย์ต้นกัปป์ พวกพรหม พระพุทธเจ้า และบุคคลผู้ที่ยังไม่เคยได้ยินคำพูดจากบุคคลอื่น.

---

[๑] เสสา...อฏฺฐารส ภาสา ปริวตฺตนฺติ. อยเมเวกา ยถาภุจฺจพฺรหฺมโวหารอริยโวหารสงฺขาตา มาคธภาสา น ปริวตฺตนฺติ. (อภิ.อฏ. ๒/๓๗๑-๒) เสสา ปริวตฺตนฺติ เอกนฺเตน กาลนฺตเร อญฺญถา โหนฺติ วินสฺสนฺติ จ. มาคธา ปน กตฺถจิ กทาจิ ปริวตฺตนฺตีปิ น สพฺพตฺถ สพฺพทา จ ปริวตฺตติ. กปฺปวินาเสปิ ติฏฺฐติเยว (มูลฏี. ๒/๑๙๒) มนุสฺสานำ ทุรคฺคหณาทินา กตฺถจิ กทาจิ ปริวตฺตนฺตีปิ พฺรหฺมโลกาทีสุ ยถาสภาเวเนว อวฏฺฐานโต น สพฺพตฺถ สพฺพทา จ ปริวตฺตติ. (อนุฏี. ๒/๑๙๔)

[๒] ปริวตฺเตสิ สพฺพาปิ สีหพฬฺหกถา ตถา, สพฺเพสำ มูลภาสาย, มคธาย นิรุตฺติยา. (มหาวำส. ๓๗/๒๔๔)

[๓] ตอนต้นของคัมภีร์ปทรูปสิทธิว่าด้วยนาม.

ภาษามคธเป็นสภาวนิรุตติ

ท่านแสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนีว่า ภาษามคธเป็นสภาวนิรุตติ หมายความว่าเป็นภาษาธรรมชาติ อธิบายว่า แม้ผู้ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังภาษาอื่นมาก่อน หากมีความสามารถในการคิดและพูดได้เอง เขาคงจักพูดภาษามคธอันเป็นภาษาที่เขาสนใจเท่านั้น[๑] หมายความว่า ในหนทางอันยืดยาวแห่งสังสารวัฏอันกำหนดนับไม่ได้นั้น มีการกำหนดเมล็ดพืชของภาษามคธอยู่ ผู้ที่เดินทางไกลในสังสารวัฏ ล้วนเคยพูด เคยท่องบ่นภาษามคธมาแล้วโดยนับไม่ถ้วน ฉะนั้น เมื่อถึงเวลาพูดจริง แม้จะไม่เคยพูดภาษามคธมาก่อน ก็สามารถพูดภาษามคธได้เอง ทั้งนี้ปรากฏขึ้นมาเพราะพืชพันธ์แห่งสภาวนิรุตตินั่นเอง แต่ท่านอาจารย์อภยารามกล่าวว่า ถึงจะพูดได้จริง แต่ยังไม่ใช่ภาษามคธที่สมบูรณ์ มีความผิดเพี้ยนไปบ้าง เพราะผู้ที่เรียนภาษามคธจนแตกฉาน หาได้ยากยิ่งอยู่แล้ว ไฉนเลยจะสามารถรู้ได้เอง[๒].

ภาษามคธเป็นปัจจัยแก่นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ

ภาษามคธหรือที่เรียกกันว่าภาษาบาลีนั้น นอกจากจะได้ชื่อว่าสภาวนิรุตติแล้ว ยังชื่อว่าเป็นเหตุแห่งนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณอีกด้วย ผู้ที่ได้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ แล้วจะสามารถรู้ภาษามคธได้เอง[๓] เช่นเดียวกัน ความแตกฉานในภาษามคธก็เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งแห่งการได้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ[๔]

---

๑ โยปิ อคามเก มหารญฺเญ นิพฺพตฺติ ตตฺถ อญฺโญ กเถนฺโต นาม นตฺถิ. โสปิ อตฺตโน ธมฺมตาย วจนํ สมุฏฺจาเปนฺโต มาคธภาสเมว ภาสิสฺสติ. (อภิ.อฏ. ๒/๓๗๑)

๒ คำนำหน้า ฉ ของโมคคัลลานนิสสยะ

๓ ปุพฺพโยโค พาหุสจฺจํ เทสภาสา จ อาคโม ฯเปฯ ปฏิสมฺภิทปฺปจฺจยา ฯเปฯ เทสภาสา นาม เอกสต-โวหารกุสลตา วิเสเสน ปน มาคธิเก โกสลฺลํ. (ปฏิสํ.อฏ. ๑/๗) นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาญาณลาภี ปุคฺคโล อสิกฺขนฺโตปิ มาคธภาสํ ชานาติ. อญฺญํ ภาสํ สิกฺขนฺโต ว ชานาติ นาสิกฺขนฺโต. (เภทจินฺตาปุราณฎีกา ๕) ดู อภิ.อฏ. ๒/๓๗๑

๔ สาสนสฺสุปการตฺตา มาคโธวิธ คยฺหเต
โส หานุสาวนํ ปฏิ- สมฺภิทาย จ ปจฺจโย. (เภทจินฺตา คาถา ๕)
โส หิ มาคโธ สทฺโท กมฺมวาจานุสาวนญฺจ โหติ ปฏิสมฺภิทาย ปจฺจโย จ. (เภทจินฺตาทีปนี)

ภาษามคธเป็นภาษารักษาพระศาสนา

ภาษามคธมิใช่จะสมบูรณ์ด้วยคุณดังกล่าวมาแล้วเท่านั้น ยังได้ชื่อว่าเป็นภาษารักษาพระพุทธศาสนาอีกด้วย "การดำรงไว้ซึ่งวินัยกรรมที่รู้กันว่าเป็นอายุของพระศาสนา" นั้น จัดเป็นคำพูดที่ถูกทีเดียวเพราะในการทำสังฆกรรมมีอุโบสถ ปวารณา อุปสมบท และสมมติสีมาเป็นต้น จะสำเร็จได้ด้วยดีและถูกต้องตามแบบแผนพุทธบัญญัติ ถ้าไม่มีวินัยกรรมเกี่ยวเนื่องด้วยการสวดกรรมวาจาแล้ว ถือว่ากรรมไม่สำเร็จ แต่สังฆกรรมนั้นๆ จะสำเร็จได้ด้วยดี ก็ด้วยผู้สวดกรรมวาจา สามารถสวดกรรมวาจา ออกเสียงสิถิล ธนิต วิมุตติ และนิคคหิตให้ถูกต้องชัดเจน และผู้ที่สวดได้ถูกต้องชัดเจน จะต้องมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการ คือ สิถิล ธนิต ทีฆะ รัสสะ ครุ ลหุ นิคคหิต สัมพันธ์ ววัตถิตะ วิมุตตะ ซึ่งแสดงถึงวิธีสวดภาษามคธ หรือภาษาบาลี เมื่อมีความรู้แตกฉานในพยัญชนะพุทธิ ๑๐ ประการแล้ว จึงจะสวดกรรมวาจาได้ถูกต้องชัดเจน และสังฆกรรมย่อมสำเร็จสมบูรณ์ตามพุทธประสงค์ หากไม่เรียนรู้ภาษามคธ ก็ไม่สามารถสวดกรรมวาจาให้สำเร็จได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ภาษามคธเป็นภาษาที่มีความสำคัญอันสูงสุดต่อความดำรงมั่นสิ้นกาลนานแห่งพระพุทธศาสนา

ภาษามคธเป็นภาษาอจินไตย[๑]

กล่าวกันว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยภาษามคธ เมื่อเป็นเช่นนั้น น่าจะมีปัญหาว่า ผู้ที่ฟังพระธรรมเทศนาทั้งหลาย หากไม่รู้ภาษามคธแล้ว จะเข้าใจพระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงได้อย่างไร ? ตอบได้ว่า ข้อที่กล่าวว่า พระองค์ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยภาษามคธนั้นเป็นความจริงทีเดียว ถึงแม้ว่าปฏิคคาหกบุคคลผู้รับฟังธรรมทั้งหลาย จะรู้เฉพาะภาษาของตนอย่างเดียวก็จริง ขอยกตัวอย่างเช่น ชนชาวทมิฬก็นึกว่า (พระพุทธองค์) แสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาทมิฬ ชนชาวอันธกะทั้งหลาย

---

[๑] เอโก เอว ภควโต ธมฺมเทสนาโฆโส เอกสฺมึ ขเณ ปวตฺตมาโน นานาภาสานำ สตฺตานำ อตฺตโน ภาสาวเสน อปุพฺพำ อจริมำ คหณูปโค หุตฺวา อตฺถาธิคมาย โหติ. อจินฺเตยฺโย หิ พุทฺธานำ พุทฺธานุภาโวติ สพฺพสตฺตานำ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถมาคจฺฉตีติ เวทิตพฺพำ.

(อิติวุตฺ.อฏ. ๑๙/๒๐ ดู ที.อฏ. ๑/๒๘, ม.อฏ. ๑/๕, สำ.อฏ. ๑/๔, อำ.อฏ. ๑/๔)

ก็นึกว่า (พระพุทธองค์) ทรงแสดงธรรมโปรดเขาด้วยภาษาอันธกะเช่นเดียวกัน การที่ผู้ฟังทั้งหลายนึกเช่นนั้น เป็นเพราะอานุภาพแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่า วาจาอจินไตย อันมีอยู่ในอจินไตยสี่ประการนั่นเอง

ภาษามคธกับภาษามาคธี

ในสมัยพุทธกาลยังมีอีกภาษาหนึ่งที่คล้ายคลึงกับภาษามคธ ชื่อว่า มาคธี เป็นภาษาของชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่มีไวยากรณ์กำกับ ไม่มีแบบแผนอย่างถูกต้อง จะเห็นได้ว่า คำสอนของศาสดา ๖ คนในสมัยพุทธกาล คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ นิครนถ์นาฏบุตร และสญชัยเพลัฏฐบุตร เป็นภาษามาคธีที่ไม่ถูกไวยากรณ์ เช่นคำว่า **ทฺวาสฏฺฐิ ปฏิปทา** (ปฏิปทา ๖๒) ถูกใช้เป็น **ทฺวฏฺฐิ ปฏิปทา** หรือคำว่า **สุขํ ทุกฺขํ** ถูกใช้เป็นสัตตมีวิภัตติว่า **สุเข ทุกฺเข** เป็นต้น

ต่อมาภายหลังพุทธปรินิพพาน ภาษามาคธีเป็นที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายมากกว่าเดิม จะเห็นได้ว่า ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกที่พบทางทิศเหนือและทิศตะวันออกของราชอาณาจักรในรัชสมัยของพระองค์ได้ใช้ภาษามาคธีเป็นหลัก

ภาษามาคธีนี้ นับอยู่ในภาษาปรากฤต ซึ่งบาลีใช้เป็น **ปากต** มีรูปวิเคราะห์ว่า ปกติยา ภวํ ปากตํ (ภาษาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ชื่อว่า ปากตะ) คือ เป็นภาษาที่วิวัฒน์ขึ้นตามธรรมชาติโดยเป็นภาษาท้องถิ่นของชาวบ้าน แยกประเภทออกไปตามท้องถิ่นนั้นๆ มีอยู่ด้วยกันหลายชนิด แต่ที่สำคัญมี ๔ อย่าง คือ

๑. **มาคธี** (Magadhi prakrit)
เป็นภาษาปรากฤตท้องถิ่นแคว้นมคธ ทางตะวันออกเฉียงใต้ของชมพูทวีป

๒. **อรรธมาคธี** (Ardha Magadhi prakrit)
เป็นภาษาปรากฤตท้องถิ่นเหมือนมาคธี ใช้บันทึกคำสอนของศาสนาเชนซึ่งเป็นศาสนาร่วมสมัยกับพระพุทธศาสนา

๓. **เศารเสนี** (Sauraseni prakrit)
เป็นปรากฤตท้องถิ่นแคว้นสุรเสนะหรือแคว้นมถุรา ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป

๔. **มหาราษฏรี** (Maharashatri prakrit)

เป็นปรากฤตท้องถิ่นแคว้นมหาราษฏร์ ค่อนไปทางทิศตะวันตกของชมพูทวีป

ภาษาปรากฤตหลายรูปแบบเหล่านี้ อุบัติขึ้นจากภาษาพระเวทในเวลาอันใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤต ที่จริงแล้วภาษาปรากฤตก็คือภาษาสันสกฤตแบบพระเวท (VEDIC SANSKRIT หรือ OLD INDO-ARYAN) ที่ได้วิวัฒน์พัฒนาเป็นภาษาใหม่ มีชื่อเรียกรวมๆ ว่า ภาษาปรากฤต ทั้งนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ดังนั้น พราหมณาจารย์ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์รักษาและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทจึงเล็งเห็นว่า จะเกิดการสับสนและปะปนกันขึ้นระหว่างภาษาสันสกฤตแบบพระเวทและภาษาสันสกฤตที่ได้แปรรูปไปเป็นภาษาปรากฤต จึงได้จัดการวางรูปแบบของภาษาสันสกฤตเดิมให้รัดกุมและเป็นแบบฉบับยิ่งขึ้น ผลที่ได้รับก็คือได้เกิดภาษาสันสกฤตแบบฉบับ (CLASSICAL SANSKRIT) ขึ้น ซึ่งมีอายุสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภาษาปรากฤตนี้ตรงข้ามกับคำ สันสกฤต ซึ่งแปลว่า ภาษาที่ตกแต่งดีแล้ว งดงาม มีหลักมีเกณฑ์ บาลีใช้เป็น สกฺกต หรือ สงฺขต แบ่งออกเป็น ๗ อย่าง คือ ภาษาปรากฤตล้วนๆ เศารเสนี มาคธี อรรธมาคธี ไปศาจี จูลิกาไปศาจี และอัปภรังศะ. คัมภีร์สรัสวดีกัณฐาภรณะ กล่าวยกย่องภาษาสันสกฤตและดูหมิ่นภาษาอื่นว่า

เทวาที สกฺกตๆ ปาหุ ปากตๆ กินฺนราทโย
เปสาจาที ปิสาจาที มาคธๆ หีนชาตโย.

(สารสฺวตีกณฺฐาภรณ. ปริจเฉทที่ ๒ คาถา ๙)

เทวดาเป็นต้นพูดภาษาสันสกฤต กินนรเป็นต้น พูดภาษาปรากฤต ปีสาจเป็นต้นพูดภาษาไปศาจี ส่วนชนชั้นต่ำพูดภาษามคธ".

ในยุคที่กวีเฟื่องฟูในประเทศอินเดีย ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีมี ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต อัปภรังศะ ไปศาจี มาคธี และเศารเสนี บุคคลผู้สามารถแต่งกวีด้วยภาษาทั้ง ๖ อย่างเหล่านี้เรียกว่า กวิราชะ (จอมกวี), ฉัพภาสาปรมิสสระ (ผู้เชี่ยวชาญ ๖ ภาษามีสันสกฤตเป็นต้น) หรือวาจิสสระ (ผู้ยิ่งใหญ่ในถ้อยคำ)

ส่วนอัปภรังศะ คือ ภาษาที่ผันแปรหรือเปลี่ยนรูปไป เกิดขึ้นในคริสต์ศักราชที่ ๖๐๐ ถึงคริสต์ศักราชที่ ๑๐๐๐ ภาษานี้มีหลายรูปแบบตามถิ่นที่ใช้ และเป็นที่มาของภาษาอินเดียที่ใช้กันในปัจจุบัน (ยกเว้นสันสกฤต ทมิฬ กัณณาท เตลุคู ละมะละยาลัม)

ทรงห้ามแสดงธรรมเป็นภาษาพระเวท

ศาสนาพราหมณ์เกิดก่อนศาสนาพุทธ มีคัมภีร์ประจำศาสนา คือ คัมภีร์พระเวท หรือที่นิยมเรียกว่า ไตรเพท ซึ่งประกอบด้วยฤคเวท (เรียกในภาษาบาลีว่า อิรุเวท) ยชุรเวท, และสามเวท. สำหรับภาษาที่ใช้รจนาคัมภีร์พระเวทดังกล่าว เรียกว่า "เวทภาสา" (สันสกฤตโบราณ) คิดค้นโดยพรามหณ์ ๘ ท่านมีอัฏฐกะพราหมณ์ วามกพราหมณ์ เป็นต้น[๑]

ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์พระเวท เป็นภาษาเก่าแก่ชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถเข้าใจ จึงไม่นิยมใช้เป็นภาษาสำหรับสื่อสารในชีวิตประจำวัน

สมัยพุทธกาล ภิกษุชื่อยเมฬะ และภิกษุชื่อเกกุฬะ ทูลขออนุญาตพระพุทธองค์ เพื่อจะใช้ภาษาพระเวทในการแสดงธรรมหรือประกาศคำสอน แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาต มิหนำซ้ำยังทรงคาดโทษไว้สำหรับลงโทษพระภิกษุผู้กระทำการดังกล่าว

---

[๑] ในยุคแรกพระเวทมี ๓ คัมภีร์ คือ **ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท** คิดค้นโดยพราหมณ์ ๘ ท่านมี อัฏฐกพราหมณ์ วามกพราหมณ์ และอังคีรสพราหมณ์ เป็นต้น พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ทรงอภิญญา ได้บรรลุทิพยจักษุ จึงเทียบเคียงกับคำสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน แล้วประพันธ์คัมภีร์พระเวทขึ้น แต่ต่อมามีการเพิ่มเติมการบูชายัญเป็นต้นที่ขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธศาสนา ภายหลังมีฤษีท่านหนึ่งคิดค้นพระเวทอีกคัมภีร์หนึ่งเป็นฉบับที่ ๔ ชื่อว่าอาถัพพณะ ซึ่งก็คือไสยศาสตร์ หรือเวทมนต์นั่นเอง เป็นคัมภีร์เกี่ยวกับการจุดไฟ แล้วร่ายมนต์ทำร้ายผู้อื่นเป็นต้น. ฤษีท่านนั้น ชื่อว่า อถัพพะ คัมภีร์พระเวทที่ฤษีอถัพพะบัญญัติขึ้นจึงชื่อว่าอาถรรพณ์เวท **อาถรรพณ์เวท** มีรูปภาษาบาลีว่า **อาถพฺพณ** สันสกฤตใช้เป็น **อถรฺวเวท** เขียนเป็นไทยตามสันสกฤตว่า **อาถรรพเวท** จัดเป็นคัมภีร์สุดท้ายในคัมภีร์พระเวท หรือชุมนุมบทสวดอ้อนวอนเทพเจ้ามีอยู่ ๔ หมวด คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท. ฤคเวทเป็นตำราเก่าแก่และเป็นหลักฐานมากที่สุด ยชุรเวท และสามเวท บรรจุไว้ซึ่งศโลกจากฤคเวทและสูตรสำหรับประกอบพิธีพลีกรรมทางศาสนา ส่วนอาถรรพเวทนั้นถือกันว่ามีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์น้อยกว่าพระเวททั้งสามที่กล่าวมาแล้ว เพราะเนื้อหาส่วนมากของอาถรรพณ์เวทล้วนเป็นมนต์ และคาถาอาคมขลังต่าง ๆ]

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้า ทรงยอมรับเฉพาะภาษาบาลีเท่านั้น เป็นภาษาประจำพระพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นเหตุให้นักปราชญ์ยุคหลัง เช่น พระพุทธโฆสเถระ, พระมหานามเถระ และพระอานันทเถระ พยายามยกย่องภาษาบาลีในฐานะที่เป็นปัจจัยให้ได้คุณวิเศษต่างๆ เช่น ปฏิสัมภิทาญาณเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในพระพุทธศาสนานั้น มิอาจที่จะเรียนพระพุทธพจน์โดยไม่มีภาษาบาลี ไม่ว่าจะแปลไปเป็นภาษาอื่นใดแล้วก็ตาม ก็ไม่อาจที่จะแปลพระพุทธพจน์ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะเป็นธรรมของธรรมชาติในแต่ละภาษาที่ไม่อาจจะนำไปแปลเป็นภาษาอื่นให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์แบบเหมือนกับภาษาต้นฉบับได้ ในภาษาบาลีก็เช่นเดียวกันมีโวหารธรรมะที่ลึกซึ้งจำนวนมากที่ไม่อาจใช้ภาษาอื่นแปลให้ได้ความหมายตามพุทธประสงค์ทุกประการได้ไม่ว่าจะเป็นภาษาไทย ภาษาพม่า ภาษาอังกฤษ หรือภาษาอื่นใดในโลกก็ตาม ด้วยเหตุนี้ผู้ปรารถนาที่จะเข้าใจพุทธธรรมอย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์ จำเป็นต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างถ่องแท้

ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้ **ภาษามคธหรือภาษาบาลี** จึงนับได้ว่า เป็นภาษาประจำพระพุทธศาสนา เป็นภาษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นภาษาที่จะทำให้เข้าใจคำสอนในพระพุทธศาสนา เป็นภาษาที่มีคุณูปการต่อการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง

วรรณคดีบาลี

ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธา ต้องการศึกษานวังคสัตถุสาสน์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งกว้างขวางและลึกซึ้งจำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์ต่างๆ ที่พระเถระผู้ประเสริฐ ได้รวบรวมปกิณณกเทศนาบ้าง ปาจริยวาทะบ้าง อาจริยวาทะบ้าง ตลอดจนเกจิวาทะที่ควรรู้ ควรทราบ แล้วรจนาเป็นคัมภีร์อธิบายสุคตเทสนาไว้เป็นจำนวนมากมาย คัมภีร์เหล่านั้น นักปราชญ์ท่านจัดลำดับชั้นไว้ต่างๆ กัน ตามความสำคัญของแต่ละคัมภีร์ คือ

๑. **พระไตรปิฎก** หมายถึง พระไตรปิฎกฉบับบาลี
๒. **อรรถกถา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก
๓. **มูลฎีกา, ฎีกา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา
๔. **อนุฎีกา** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายมูลฎีกา
๕. **คันถันตระ** หมายถึง คัมภีร์ที่นอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา มูลฎีกา ฎีกา และอนุฎีกา

๖. **คัณฐี** หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายข้อความที่ยากๆ ที่พระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์มิได้อธิบายไว้

๗. **โยชนา** หมายถึง คัมภีร์ที่แสดงความหมายของคำศัพท์และบอกวิธีการสัมพันธ์คำศัพท์ไว้

๘. **สัททาวิเสส** หมายถึง คัมภีร์ที่แสดงถึงความเป็นมาของคำศัพท์ไว้ตามแนวแห่งนิรุกติศาสตร์

๙. **คัมภีร์แปล** หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎกแปลเป็นต้น

บรรดาคัมภีร์ที่อธิบายสัตถุศาสตร์นั้น มีอยู่ด้วยกันหลายชั้น คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอีกเป็นจำนวนมาก

คัมภีร์อรรถกกถา

อรรถกกถา หมายถึง ถ้อยคำที่เรียกกันว่า **กถามรรค** ทำหน้าที่อธิบายพระบาลีพุทธพจน์ เริ่มมีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา สมด้วยกับคำที่พระธรรมปาลเถระแห่งอินเดียใต้ ผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า

> ปจมสงฺคีติยํ ยา อฏฺฐกถา สงฺคีตาติ วจเนน สา ภควโต ธรมาน-กาเลปิ อฏฺฐกถา สวิชฺชติ. (อนุฎี. ๑/๑๓)
> อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คือ อรรถกถาที่มีมาแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาค ทรงพระชนม์อยู่.

อรรถกถานั้นแบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑. พุทธสังวัณณิตอรรถกถา

คือ อรรถกถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไขความด้วยพระองค์เอง นิยมเรียกว่า ปกิณณกเทศนา ต่อมาภายหลัง พระสงฆ์สาวกจึงได้ถือเอาเป็นกถามรรค คือแบบอย่างในการอธิบายสืบทอดต่อๆ กันมาในรูปของการสังคายนาเป็นต้น (ที.ฏี.๑/๑๘)

๒. อนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา หรือ **สาวกสังวัณณิตอรรถกถา**

คือ อรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ตาม จนได้นามว่า “อนุพุทธะ” อธิบายไว้ (ที.อฏ. ๑/๑)

อรรถกถาทั้ง ๒ ประเภทนั้น จำแนกตามยุคและภาษา ได้ดังนี้
แบ่งตามยุคได้ ๒ ประเภท คือ

๑. โปราณอรรถกถา อรรถกถาเก่า

๒. อภินวอรรถกถา หรือ สังคหอรรถกถา อรรถกถาใหม่

๑.๑ โปราณอรรถกถา

ก. หมายถึง พุทธสังวัณณิตอรรถกถา กับอนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา ซึ่งเป็นอรรถกถาที่อธิบายพุทธพจน์ด้วยภาษามคธ ที่พระสังคีติกาจารย์ได้ยกขึ้นทำการสังคายนนาถึง ๓ ครั้ง ซึ่งต่อมาพระมหามหินทเถระผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำอรรถกถาดังกล่าวจากชมพูทวีปมาเผยแผ่ที่เกาะสิงหล หรือประเทศศรีลังกา ภายหลังพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลอรรถกถานั้นเป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น (สารตฺถ. ๑/๒๔)

ข. หมายถึง มหาอรรถกถาหรือมูลอรรถกถา หรือที่นิยมเรียกันว่า สีหลอรรถกถา ซึ่งได้รับการแปลไว้เป็นภาษาสิงหลในภายหลัง

๒.๑ อภินวอรรถกถา

หมายถึง อรรถกถาที่พระพุทธโฆสเถระแต่งไว้ และที่แปลจากมหาอรรถกถาและมูลอรรถกถา ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล

แบ่งตามภาษาได้ ดังนี้

๑. **มคธอรรถกถา** คือ อรรถกถาที่แต่งด้วยภาษามคธ ได้แก่

๑.๑ อรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และอรรถกถาที่พระมหามหินทเถระ นำมาสู่ประเทศศรีลังกา ภายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓

(วิชร.๓๗๔, สารตฺถ ๓/๗)

๒.๑ อรรถกถาที่พระพุทธโฆสะ, พระพุทธทัตตะ, พระธรรมปาละ, พระอุปเสนะ, พระมหานามะเป็นต้น แปลจากภาษาสิงหลสู่ภาษามคธอีกครั้งหนึ่ง

(มหาวํส. ปริจฺเฉท ๓๗ คาถา ๒๔๔)

๒. สีหลอรรถกถา (วิ.อฏ. ๑/๓, ที.อฏ. ๑/๑, วชิร. ๒๓, สารตฺถ ๑/๒๕)

คือ อรรถกถาภาษาสิงหล ได้แก่

๒.๑ มูลอรรถกถา ซึ่งนำมาจากชมพูทวีป โดยพระมหามหินทเถระ แล้วพระมหาเถระชาวสิงหลได้แปลไว้เป็นภาษาสิงหล เพื่อหลีกเลี่ยงการกลืนจากลัทธินิกายอื่น และเพื่อสะดวกแก่การศึกษาของชนชาวสิงหล (ที.อฏ. ๑/๑)

๒.๒ มหาอรรถกถา หมายถึง อรรถกถาเก่า ที่พระพุทธโฆสเถระ ถือเป็นต้นแบบในการแต่งอภินวอรรถกถา

๒.๓ มหาปัจจรีอรรถกถา คือ อรรถกถาที่รจนาบนแพ

๒.๔ กุรุนทีอรรถกถา อรรถกถาที่รจนาที่กุรุนทีวัลลีวิหาร

๒.๕ อันธกอรรถกถา อรรกถาที่รจนาด้วยอันธกภาษา

๒.๖ สังเขปอรรถกถา อรรถกถาที่สังเขปมหาปัจจรีอรรถกถา

๒.๗ จูฬปัจจรีอรรถกถา คือสังเขปอรรถกถานั่นเอง

๒.๘ อริยอรรถกถา อรรถกถาที่รจนาด้วยภาษาอริยะ

๒.๙ ปันนวาระ(อรรถกถา) อรรถกถาที่ประมวลข้อวินิจฉัยจากมหาอรรถกถา

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงข้อความสังเขป ที่พระโบราณาจารย์ท่านได้แสดงไว้ ตามคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งพอที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการค้นหาข้อมูลได้บ้างตามสมควร

ลำดับต่อแต่นี้ไปจะขอกล่าวถึงเฉพาะความเป็นมาของอรรถกถา ที่มีปรากฏอยู่ในยุคปัจจุบัน แม้ว่าจะเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่ก็จะขอกล่าว เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบต่อไป

ความเป็นมาของอภินวอรรถกถา

ในคัมภีร์มหาวงค์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๑๕ - ๔๖) กล่าวว่า ประมาณปี พ.ศ. ๙๐๐ เศษ ณ ตำบลพุทธคยา จังหวัดคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย มีพราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่ง ได้ศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์และวิชาความรู้ทั้งหมดพร้อมทั้งคัมภีร์พระเวทจนเข้าใจแตกฉาน เป็นผู้เข้าใจวาทะลัทธิต่างๆ เป็นอย่างดี จึงเที่ยวโต้วาทะไปในชมพูทวีป

ต่อมาวันหนึ่งได้ไปขอค้างแรมในวัดแห่งหนึ่งแล้วสาธยายคัมภีร์ที่กล่าวถึงลัทธิของพราหมณ์ปตัญชลิอย่างบริบูรณ์มีจังหวะเสียงสม่ำเสมอ ครั้งนั้น พระเรวตะผู้พำนักอยู่ใน

วัดนั้นได้ยินเสียงสาธยาย จึงดำริว่า พราหมณ์ผู้นี้เพียบพร้อมด้วยปรีชาอย่างใหญ่หลวง ควรจะปราบให้คลายทิฏฐิแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา

พระเรวตะได้แกล้งถามว่า ใครมาส่งเสียงร้องเหมือนเสียงลา พราหมณ์หนุ่มย้อนถามว่า ท่านรู้ความหมายของเสียงลาหรือ ครั้นพระเถระตอบว่า รู้ พราหมณ์หนุ่มจึงถามปัญหาที่เกี่ยวกับลัทธิของตน พระเถระสามารถตอบได้อย่างถูกต้องทั้งหมด และได้ชี้ให้เห็นข้อผิดพลาดในวาทะลัทธิของพราหมณ์หนุ่มนั้นอีกด้วย ต่อมาพระเถระได้ถามปัญหาบ้าง แต่พราหมณ์หนุ่มไม่อาจตอบได้ จึงถามว่าเป็นมนต์ของใคร พระเถระตอบว่า เป็นพุทธมนต์ พราหมณ์หนุ่มกล่าวว่า โปรดสอนพุทธมนต์นั้นแก่กระผมเถิด พระเถระกล่าวว่า เธอต้องบวชก่อนจึงค่อยเรียนพุทธมนต์ได้

ครั้นพราหมณ์หนุ่มออกบวชแล้วศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก ได้มีความเข้าใจว่าพุทธธรรมเป็นทางสายเดียวสู่ความหลุดพ้น อาจารย์ของท่านดำริว่า ชื่อเสียงของท่านจะแผ่ไปบนพื้นปฐพีเหมือนพระพุทธเจ้า จึงตั้งฉายานามว่า **พุทธโฆสะ** เพราะว่าท่านมีเสียงลุ่มลึกคล้ายเสียงของพระพุทธเจ้า ภายหลังต่อมาท่านพำนักอยู่ในวัดนั้น ได้รจนาคัมภีร์ไว้ ๓ คัมภีร์ คือ

๑. **ญาโณทยะ** (ญาโณทัย) คัมภีร์แรกที่ท่านแต่ง[๑]

---

[๑] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์ญาโณทยะ** (ญาโณทัย) ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๕) ว่าเป็นผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์นั้น บัดนี้ได้สาบสูญไปเป็นเวลานานแล้ว แต่ในหนังสือมหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (หน้า ๖) ท่านผู้แต่งคือพระเกลาสะแสดงความเห็นว่า คัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ก็คือคัมภีร์มิลินทปัญหานั้นเอง โดยญาโณทยะ (ญาโณทัย) แปลตามศัพท์ว่า คัมภีร์ที่พัฒนาปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น ท่านอ้างคำนำของคัมภีร์มิลินทปัญหาฉบับสิงหลซึ่งพระอานันทเมตเตยยะ (อัครมหาบัณฑิต) ปราชญ์แห่งลังกาเป็นผู้เขียนว่า คัมภีร์ญาโณทยะ (ญาโณทัย) ที่ปรากฏว่าเป็นผลงานของท่านพระพุทธโฆสาจารย์ก็คือคัมภีร์มิลินทปัญหา อีกทั้งได้อ้างข้อความจากคัมภีร์มิลินทปัญหาฏีกา (หน้า ๓๗๑ ฉบับสิงหล) ที่แต่งโดยพระสิงหลชื่อติปิฎกจูฬาภยะ ซึ่งกล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นผู้จารึกถ้อยคำของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนที่ได้สดับต่อๆ กันมา และเป็นผู้เขียนคาถาเริ่มต้นคัมภีร์มิลินปัญหา

๒. **อัฏฐสาลินีอรรถกถา** อรรถาธิบายอภิธรรมปิฎกธรรมสังคณี[๑]

๓. **ปริตตอรรถกถา** (ปริตตัฏฐกถา) [๒]

พระเรวตะทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงชักชวนว่า "ในชมพูทวีปนี้ มีเพียงพระบาลีเท่านั้นที่ธำรงไว้สืบต่อกันมา แต่ไม่มีคัมภีร์อรรถกถาและมติของอาจารย์ที่แตกต่างกัน แต่ในคราวสังคายนาครั้งที่สาม พระมหินทเถระผู้มีปัญญาได้รวบรวม[ปกิณณก]เทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยกสู่สังคายนาทั้งสามครั้ง และแนวคำสอนที่พระสารีบุตรเป็นต้นอธิบายไว้แต่งเป็นคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลอย่างถูกต้อง ดำเนินไปในชาวสิงหลด้วยภาษาสิงหล เธอจงเดินทางไปประเทศลังกานั้นศึกษาคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าว แล้วปริวรรตเป็นภาษามคธ การปริวรรตนั้นจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งปวง"

---

๕ บท ดังข้อความในคัมภีร์นั้นว่า อิมา ปญฺจ คาถา เกน กตาติ โจทนา. ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริเยน กตาติ ปริหาโร. น เกวลํ ปญฺจ คาถาว, เถรราชวจเนปิ อญฺญํ ปุพฺพปรวจนมฺปิ เตน วุตฺตํ (ถามว่า ใครแต่งคาถา ๕ บทเหล่านี้. ตอบว่า ท่านพระพุทธโฆสาจารย์แต่งไว้. ไม่เพียง คาถา ๕ บทอย่างเดียวเท่านั้น แม้คำก่อนและหลังอื่น ในคำของพระเถระ และพระราชา ก็เป็นคำที่ท่านกล่าวไว้" (อัฏฐสาลินี แปล พระคันธสาราภิวงศ์ หน้า [๑๙])

[๑] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์อัฏฐสาลินีในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์อัฏฐสาลินี**ที่กล่าวไว้ในมหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๕) นั้น คงเป็นการเริ่มเขียนเค้าโครงของคัมภีร์อัฏฐสาลินี เพราะคัมภีร์อัฏฐสาลินีที่พบในปัจจุบัน เป็นฉบับที่แต่งในลังกา เนื่องด้วยท่านผู้แต่งอ้างถึงคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ในคาถาเริ่มต้นคัมภีร์ อีกทั้งอ้างถึงข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคและสมันตปาสาทิกาไว้หลายแห่ง ท่านจึงแต่งคัมภีร์อัฏฐสาลินีไว้หลังจากที่แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคและสมันตปาสาทิกาเมื่อพำนักอยู่ที่ลังกาทวีปเป็นเวลานานแล้ว (อัฏฐสาลินี แปล หน้า [๒๐]

[๒] ในหนังสือคำนำของคัมภีร์วิสุทธิมรรค นิสสัย ฉบับสังคีติ และวิสุทธิมรรคนิทานกถา ได้ตั้งข้อสังเกตุเกี่ยวกับคัมภีร์ปริตตอรรถกถา (ปริตตัฏฐกถา) ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า **คัมภีร์ปริตตอรรถกถา** (ปริตตัฏฐกถา) ที่กล่าวไว้ในมหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๒๖) คงจะเป็นอรรถกถาย่อของพระไตรปิฎก ซึ่งก็คือขุททกปาฐอรรถกถานั่นเอง อนึ่ง ในหนังสือมหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (หน้า ๗) กล่าวว่า พระอานันทเมตเตยยะได้เคย กล่าวกับท่านผู้แต่งในขณะไปศึกษาพระปริยัติธรรมที่ประเทศ

ครั้นเมื่อพระเรวตะกล่าวดังนี้ ท่านมีใจเลื่อมใสแล้ว จึงเดินทางออกจากชมพูทวีป มาสู่เกาะลังกานี้ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานามะ[๑] (พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕) และได้ศึกษาอรรถกถาตลอดถึงอาจริยวาทะต่างๆ จนหมดสิ้น หลังจากนั้น จึงได้รจนาอรรถกถาใหม่ (อภินวอรรถกถา) เริ่มต้นที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นต้น โดยยึดอรรถกถาเก่า (โปราณอรรถกถา) เป็นต้นแบบ แล้วตั้งชื่อขึ้นใหม่ว่า "**อภินวอรรถกถา**" ส่วนอรรถกถาที่มีข้อความพิสดารยืดยาวมาก ท่านก็จะรจนาในเชิงเรียบเรียงตามของเดิม แต่ตัดข้อความอธิบายที่ซ้ำๆ กันออก เหลือไว้เพียงคำอธิบายและข้อวินิจฉัยที่เห็นว่า มีประโยชน์จริงๆ โดยให้ชื่ออรรถกถาประเภทนี้ว่า "**สังคหอรรถกถา**"

แม้อรรถกถาทั้งหลายที่ท่านอาจารย์รูปอื่น เช่น พระธรรมปาลเถระพระอุปเสนเถระ เป็นต้น รจนาไว้ ก็จัดว่าเป็น "**อภินวอรรถกถา**" เช่นกัน

ประวัติที่กล่าวว่า พระพุทธโฆสาจารย์เป็นชาวอินเดีย มีภูมิลำเนาอยู่ในตำบลพุทธคยานี้ กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ แต่บทความเรื่องวิสุทธิมรรคนิทานกถา กล่าวว่า

ท่านเป็นชาวอินเดียใต้ เกิดในสกุลพราหมณ์ที่หมู่บ้านไข่นกยูง (โมรัณฑะ) เวลาต่อมาได้ศึกษาเล่าเรียนไตรเพทและศิลปะวิทยาทั้งหมดจนแตกฉานเชี่ยวชาญ ได้สดับตรับฟัง

ลังกาว่า คัมภีร์ปริตตอรรถกถาก็คือขุททกปาฐอรรถกถา หากแต่หนังสือ The Pali Literature of Ceyon (หน้า ๘๑) กล่าวว่า เป็นอรรถกถาย่ออีกฉบับหนึ่ง ซึ่งความเห็นนี้น่าจะ ไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีคัมภีร์อรรถกถาย่อดังกล่าวปรากฏในวรรณกรรมบาลี (อัฏฐสาลินี แปล หน้า [๒๐]

[๑] พระราชประวัติของพระเจ้ามหานามะปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์โดยย่อ กล่าวคือ ในคัมภีร์มหาวงศ์ (ปริจเฉทที่ ๓๗ คาถา ๒๐๙ - ๑๑) กล่าวว่า มเหสีของพระเจ้าอุปติสสะที่ ๒ บังเกิดความเสน่หาในพระอนุชาชื่อว่าเจ้าชายมหานามซึ่งออกผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ ได้ใช้ดาบปลงพระชนม์พระเจ้าอยู่หัว ทางฝ่ายเจ้าชายมหานามทรงหวาดกลัวราชภัย จึงลาสิกขาออกมาครองเรือนเป็นกษัตริย์แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนามเหสีที่ปลงพระชนม์พระเชฏฐาเป็นมเหสี พระองค์เป็นกษัตริย์สิงหลที่ทรงครองราชย์ใน พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕ โดยนับลำดับการครองราชย์ของกษัตริย์สิงหล ดังที่กล่าวไว้ในหนังสือ The Pali Literature of Ceyon (หน้า ๘๑) แต่นักวิชาการตะวันตกเห็นว่า พระองค์น่าจะครองราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๙๔๑ - ๖๕

พระพุทธธรรมแล้วต้องการศึกษา จึงรับการบรรพชาและอุปสมบทในสำนักของหมู่ภิกษุ มีพระเรวตะเป็นประธานผู้อยู่ในฝ่ายสำนักมหาวิหาร ณ วัดเถรวาทแห่งหนึ่งในอินเดียตอนใต้ แล้วได้ศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกจนเข้าใจชัดเจนว่า พุทธธรรมเป็นทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริง อุปัชฌาย์และอาจารย์สอนธรรมของท่านรู้ชัดถึงกำลังปัญญาอันยิ่งยวดของท่านแล้ว ได้เล็งเห็นว่า ท่านจักมีเกียรติคุณในพระศาสนาเหมือนเกียรติของพระพุทธเจ้า จึงตั้งฉายานามว่า **พระพุทธโฆสะ**

ท่านศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกดังนี้แล้ว พำนักอยู่ที่เมืองท่ามยูรทูตะ (ปัจจุบัน คือ มิลโปร = Mylapore) ใกล้เมืองมัทราส และในเมืองกัญจิปุระที่อยู่ในแคว้นโจฬะ เป็นต้น (ปัจจุบันคือเมืองโคนชีเวอรัม หรือโคญจีวรัม อยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองมัทราสราว ๔๕ ไมล์) ท่านได้ศึกษาคัมภีร์อรรถกถาอันธกะแล้วเห็นว่ายังไม่เพียงพอ จึงต้องการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาที่จารึกด้วยภาษาสิงหล จึงได้เดินทางไปลังกาทวีป ในสมัยนั้นตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ามหานามผู้เลื่อมใสอุปถัมภ์ภิกษุนิกายอภยคิรี

หากกล่าวตามวิสุทธิมรรคนิทานกถาข้างต้น ก็แสดงว่า พระพุทธโฆสาจารย์มีบ้านเกิดอยู่ที่หมู่บ้านไข่นกยูงทางอินเดียใต้ (ดูอัฏฐสาลินี แปล พระคันธสาราภิวงศ์ หน้า [๑๖])

การอธิบายของอรรถกถา

การอธิบายของอรรถกถา แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ

๒. อธิบายพระบาลีโดยย่อ ที่เรียกว่า สังเขปอรรถกถา

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ คือ อธิบายพระบาลีที่พระธรรมสังคาหกาจารย์สังคายนาไว้ตามลำดับปาฐะ เช่น อธิบายปาฐะในพระวินัยตามลำดับกัณฑ์ ตามลำดับวรรค ตามลำดับสิกขาบท ตั้งแต่ต้นจนจบ (อา. ปา. ม. จุ. ป.) อธิบายปาฐะในพระสูตรตามลำดับสูตร ตามลำดับนิกาย ตั้งแต่ต้นจนจบ (ที.ม.สํ.อ.ขุ.) อธิบายปาฐะในพระอภิธรรม ก็อธิบายตามลำดับบทมาติกา ตามลำดับบทนิทเทส (สं.วิ.ธา.ปุ.ก.ย.ป.) ตั้นแต่ต้นจนจบ อธิบายอย่างกว้างขวางพิสดาร

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีตามลำดับแห่งปาฐะ เช่น คัมภีร์สมันตปาสาทิกา (อธิบายพระวินัย) คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี (อธิบายทีฆนิกาย) ฯลฯ คัมภีร์ปัญจปกรณ์ (อธิบายพระอภิธรรม ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัฏฐาน)

อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีโดยย่อนั้น เป็นอรรถกถาคัมภีร์เล่มน้อย อธิบายพระบาลีโดยย่อเฉพาะที่สำคัญ รวบรวมไว้ในคัมภีร์เดียวกัน อธิบายประมวลข้อความที่เป็นเนื้อหาสาระทั้ง ๓ ปิฎกบ้าง เฉพาะเรื่องบ้าง

ที่อธิบายประมวลทั้ง ๓ ปิฎก เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งย่อส่วนอรรถกถาของปิฎกทั้ง ๓ ไว้ในคัมภีร์เดียวกัน โดยอาศัยโบราณอรรถกถามารจนาไว้ในวิสุทธิมรรค แม้บทขยาย บทวินิจฉัย หรือสาธกหลักฐานต่างๆ ล้วนนำมาจากโบราณอรรถกถาที่บันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหล และท่านผู้รจนาก็ยืนยันว่าคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคำนิคมแห่งอรรถกถาแต่ละนิกายว่า

> คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นอรรถกถาที่ข้าพเจ้าเรียบเรียง เพื่ออธิบายพระบาลีในนิกายทั้ง ๔ มีความยาว ๕๙ ภาณวาร ดังนั้น เมื่อจะรวมภาณวารของอรรถกถา... จะต้องรวมภาณวารของวิสุทธิมรรคเข้าด้วย
>
> (ที.อฏ. ๓/๒๖๗, ม.อฏ. ๔/๒๕๙, สำ.อฏ.๓/๓๙๓, อำ.อฏ. ๓/๓๙๗)

สังเขปอรรถกถา อรรถกถาที่อธิบายพระบาลีโดยย่อนี้ ที่อธิบายเฉพาะเรื่อง เช่น คัมภีร์กังขาวิตรณีอรรถกถา อธิบายพระวินัยเฉพาะศีลของภิกษุและภิกษุณี ดูรายละเอียดการอธิบายในคำแนะนำคัมภีร์วินยสังคหอรรถกถา

สังเขปอรรถกถานี้ แบ่งเป็น ๓ สาย ดังนี้

๑. สังเขปอรรถกถาสายพระวินัย คือ

- กังขาวิตรณีอรรถกถา อธิบายพระปาติโมกข์โดยย่อ
- วินยสังคหอรรถกถา อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ
- ขุททสิกขา อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง (คาถา)
- มูลสิกขา อธิบายพระวินัยเป็นร้อยแก้วผสมร้อยกรอง

- วินยวินิจฉัย อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง
- อุตตรวินิจฉัย อธิบายพระวินัยเป็นบทร้อยกรอง

๒. **สังเขปอรรถกถาสายพระสูตร คือ**

- วิสุทธิมรรค อธิบายปิฎกทั้ง ๓

๓. **สังเขปอรรถกถาสายพระอภิธรรม คือ**

- อภิธัมมาวตาร อธิบายพระอภิธรรมปิฎกเป็นร้อยกรอง
- อภิธัมมัตถสังคหะ อธิบายพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์โดยย่อ

สำหรับรายชื่อคัมภีร์อภินวอรรถกถาทั้งที่ท่านพุทธโฆสเถระ และพระธรรมปาลเถระ พระพุทธัตตเถระ เป็นต้น ได้รจนาไว้นั้น มีดังนี้:-

คัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธโฆสเถระรจนา

๑. วิสุทธิมรรค อธิบายพระไตรปิฎกโดยย่อ
๒. สมันตปาสาทิกา แก้พระวินัยปิฎก
๓. กังขาวิตรณีอรรถกถา แก้พระปาติโมกข์
๔. สุมังคลวิลาสินี แก้พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย
๕. ปปัญจสูทนี แก้พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย
๖. สารัตถปกาสินี แก้พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย
๗. มโนรถปูรณี แก้พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย
๘. ขุททกปาฐอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ขุททกปาฐะ
๙. ธัมมบทอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ธรรมบท
๑๐. สุตตนิบาตอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก สุตตนิบาต
๑๑. ชาดกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก ชาดก
๑๒. อปทานอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อปทาน
๑๓. อัฏฐสาลินี แก้อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี
๑๔. สัมโมหวิโนทนี แก้พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์
๑๕. ปัญจปกรณ์ แก้พระอภิธรรมปิฎก ๕ ปกรณ์ที่เหลือ

๑๖. ญาโณทยะ คัมภีร์แรกที่ท่านแต่ง

๑๗. ปริตตอรรถกถา อธิบายพระไตรปิฎกฉบับกะทัดรัด

คัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทธทัตตเถระรจนา

๑. วินยวินิจฉัย ประมวลข้อวินิจฉัยจากอุภโตวิภังค์และขันธกะ

๒. อุตตรวินิจฉัย ประมวลข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับพระวินัยจากปริวารอรรถกถา

๓. อภิธัมมาวตาร อธิบายพระอภิธรรมปิฎกโดยย่อ

๔. พุทธวังสอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก พุทธวงศ์

คัมภีร์อรรถกถาที่พระธรรมปาลเถระรจนา

๑. อุทานอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อุทาน

๒. อิติวุตตกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก อิติวุตตกะ

๓. วิมานวัตถุอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก วิมานวัตถุ

๔. เปตวัตถุอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เปตวัตถุ

๕. เถรคาถาอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เถรคาถา

๖. เถรีคาถาอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก เถรีคาถา

๗. จริยาปิฎกอรรถกถา แก้พระสุตตันตปิฎก จริยาปิฎก

๘. เนตติอรรถกถา แก้เนตติปกรณ์

คัมภีร์อรรถกาที่พระเถระรูปอื่น ๆ รจนา

๑. ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก ปฏิสัมภิทามรรค รจนาโดยพระมหานามเถระ

๒. มหานิทเทสอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก มหานิทเทส รจนาโดยพระอุปเสนเถระ

๓. จูฬนิทเทสอรรถกถา
แก้พระสุตตันตปิฎก จูฬนิทเทส รจนาโดยพระอุปเสนเถระ

๔. วินยสังคหอรรถกถา
อธิบายพระวินัยปิฎกโดยประมวล รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ชาวลังกา

๕. มูลสิกขาอรรถกถา อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ

๖. ขุททสิกขาอรรถกถา

อธิบายพระวินัยปิฎกโดยย่อ รจนาโดยพระสัทธัมมสิริเถระ ชาวลังกา

๗. อภิธัมมัตถสังคหะ

อธิบายพระอภิธรรมปิฎกโดยย่อ รจนาโดยพระอนุรุทธเถระ ชาวลังกา

คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายขยายข้อความในอรรถกถาและข้อความบางแห่งในพระไตรปิฎกที่ยังไม่กระจ่างและเข้าใจได้ยาก ทำให้กระจ่างชัดเจน โบราณาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า **ฏิกียติ ชานียติ สำวณฺณนาย อตฺโถ เอตายาติ ฎีกา** (ชื่อว่า ฎีกา เพราะเป็นข้อความที่ใช้อธิบายเพื่อทำความเข้าใจเนื้อความอรรถกถา) (นีติ ธาตุมาลา)

การที่จะศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจได้ตลอด จำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์อรรถกถา และการที่จะสามารถเข้าใจอรรถธรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้ดีนั้น จำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์ฎีกา เป็นเครื่องมืออธิบายขยายข้อความ

การศึกษาวิชาการพระพุทธศาสนา จึงต้องอิงอาศัยกลุ่มคัมภีร์หลัก ๓ กลุ่ม คือ

๑. **พระไตรปิฎก** (Pali Taxts)

๒. **อรรถกถา**(Commentaries)

๓. **ฎีกา** (Subcommentaries)

ตัวอย่างการอธิบายศัพท์ของคัมภีร์ฎีกา

๑. อธิบายข้อความจากพระไตรปิฎก

เอกทฺธานมคฺคนฺติ เอกำ อทฺธานสงฺขาตำ มคฺคำ, เอกโต วา อทฺธานมคฺคำ. **หิยฺโย**ติ สุเว. **ปเร**ติ ตติยทิวเส. (สารตฺถ. ๓/๑๘๑)

คำว่า **เอกทฺธานมคฺคำ** หมายถึง เส้นทางไกลสายหนึ่ง หรือ ร่วมเดินทางไกลด้วยกัน

คำว่า **หิยฺโย** (ซึ่งโดยปกติแปลว่า เมื่อวาน) หมายถึง วันพุ่งนี้

คำว่า **ปเร** (วันอื่น) หมายถึง วันที่ ๓ (วันมะรืน)

นี้เป็นข้อความที่สารัตถทีปนีฎีกา นำเอาปาฐะจากพระบาลีวินัยปิฎกสังวิทหนสิกขาบท ข้อ ๑๘๓ มาอธิบาย ทั้งนี้เพราะพระอรรถกถาจารย์ไม่ได้อธิบายไว้

๒. อธิบายข้อความจากอรรถกถา

ในอรรถกถาธัมมสังคณี ได้กล่าวโทษที่บุคคลปฏิเสธพระอภิธรรมไว้ว่า **อภิธมฺมํ ปฏิพาเหนฺโต อิมสฺมึ ชินจกฺเก ปหารํ เทติ** (ผู้ที่ปฏิเสธพระอภิธรรม ถือว่าโจมตีชินจักร) ในประโยคนี้มีคำว่า **"ชินจกฺก"** ที่มีความหมายไม่ชัดเจน ซึ่งอาจทำให้สงสัยได้ว่า จักรของพระพุทธเจ้านั้นหมายถึงอะไร (จักรมีหลายประเภท เช่น จักรที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นต้น) ดังนั้น พระอานันทเถระผู้รจนาคัมภีร์ธัมมสังคณีมูลฎีกา จึงอธิบายว่า **ชินจกฺเก**ติ ชินสาสเน (ชินจักร หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าหรือศาสนจักร)

ตามตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นว่า คัมภีร์ฎีกา มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจคัมภีร์ชั้นพระบาลีและอรรถกถาเป็นอย่างมาก

คัมภีร์ฎีกาสายพระวินัยปิฎก

คัมภีร์ฎีกาสายพระวินัยปิฎก แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาแห่งพระบาลีวินัยไปตามลำดับบทพยัญชนะ มี ๖ คัมภีร์

๑. **วชิรพุทธิ**

รจนาโดยพระวชิรพุทธิเถระ (บางแห่งว่า พระวิมลพุทธิเถระ) พระเถระชาวลังกา ไม่ปรากฏยุคกาลที่แต่ง เป็นคัมภีร์ฎีกาเล่มแรกของวินัยปิฎก

๒. สารัตถทีปนี

คัมภีร์ฎีกาวินัยปิฎกที่มีความเก่าแก่รองจากวชิรพุทธิ มี ๓ ภาค

รจนาโดยพระมหาเถระชาวลังกานามว่าสารีบุตรแห่งเชตวันมหาวิหาร ปุลัตถินคร ประเทศ ศรีลังกา ในรัชสมัยพระเจ้ามหาปรักกมพาหุ พุทธศักราช ๑๖๙๖

๓. วิมติวิโนทนี

คัมภีร์ฎีกาวินัยปิฎก มี ๒ ภาค

รจนาโดยพระกัสสปเถระที่รัฐโจฬะภาคใต้ของอินเดีย เป็นคัมภีร์ที่รจนาภายหลังสารัตถทีปนี

ฎีกาทั้ง ๓ นี้ บางแห่งเรียกว่า **วินยมหาฎีกา**

๔. **กังขาวิตรณี** (กังขาวิตรณีฎีกาเก่า)
อธิบายกังขาวิตรณีอรรถกถาสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ (ทเวมาติกา)
รจนาโดยพระเถระชาวศรีลังการูปหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏนาม

๕. วินยัตถมัญชูสา (กังขาวิตรณีฎีกาใหม่)
รจนาโดยพระพุทธนาคเถระศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี

๖. กังขาโยชนามหาฎีกา
อธิบายกังขาวิตรณีในรูปแบบของอัตถโยชนา
รจนาโดย เต๊ดชิ่น สยาดอ วัดมหา เขมิการาม เมืองมัณฑเล สหภาพพม่า

กลุ่มที่ ๒

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาประเภทอิสระ (หมายถึง อรรถกถาที่ไม่ได้อธิบายพระบาลีตามลำดับบทพยัญชนะ ที่เรียกว่า สังเขปอรรถกถา หรือ สังคหอรรถกถา) มีดังนี้

๑. **วินยสังคหฎีกา** (ฎีกาเก่า)
อธิบายวินยสังคหอรรถกถา
คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ผู้รจนาสารัตถทีปนี

๒. **วินยาลังการะ** (วินยสังคหฎีกาใหม่)
อธิบายวินยสังคหอรรถกถา รจนาโดยพระติเปฏกาลังการเถระ

๓. **ขุททสิกขาฎีกา** (ฎีกาใหม่)
อธิบายคัมภีร์ขุททสิกขา
คัมภีร์คันถวงศ์ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
ส่วนในคัมภีร์สาสนวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระมหายสเถระ

๔. **สุมังคลัปปสาทนี** (ขุททสิกขาฎีกาใหม่)
อธิบายคัมภีร์ขุททสิกขา
รจนาโดยพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ ศิษย์พระสารีบุตรผู้รจนาสารัตถทีปนี

๕. มูลสิกขาฎีกา
อธิบายคัมภีร์มูลสิกขา

คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ ส่วนในปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า รจนาโดยพระวิมลสารเถระแห่งเมืองอนุราธปุระ

๖. **วินยัตถสารสันทีปนี**

อธิบายคัมภีร์วินยวินิจฉยะของพระพุทธทัตตเถระ
คัมภีร์คันถวงศ์ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า รจนาโดยพระมหาอุปติสสเถระ
แต่ในคันถารัมภะคัมภีร์วินยัตถสารสันทีปนี ระบุว่า รจนาโดยพระเถระรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์พระสารีบุตรผู้รจนาสารัตถทีปนี

๗. **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายคัมภีร์อุตตรวินิจฉยะของพระพุทธทัตตเถระ
คัมภีร์คันถวงศ์ ระบุว่า รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ
ส่วนปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า รจนาโดยพระมหาอุปติสสเถระ

คัมภีร์ฎีกาสายพระสุตตันตปิฎก

คัมภีร์ฎีกาสายพระสุตตันตปิฎก แบ่งตามนิกาย ได้ดังนี้

๑. **ทีฆนิกาย**

หมายถึงฎีกาที่อธิบายอรรถกถาทีฆนิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี (ฎีกาของ ๔ นิกาย ที่รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ ทั้งหมดเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี) มีอยู่ ๓ ภาค คือ สีลักขันธวรรคฎีกา มหาวรรคฎีกา ปาถิกวรรคฎีกา รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ ชาวชมพูทวีป (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖)

นอกจากนี้ ยังมีฎีกาที่แต่งขึ้นในยุคหลังอีกหนึ่งฉบับ คือ สีลักขันธวรรคอภินวฎีกา หรือที่เรียกชื่อว่า สาธุวิลาสินี รจนาโดยพระญาณาภิวังสธัมมเสนาบดีแห่งเมืองอมรปุระ ประเทศสหภาพพม่า (พ.ศ. ๒๓๒๔) มี ๒ ภาค

๒. **มัชฌิมนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกถามัชฌิมนิกาย (ปปัญจสูทนี) มีชื่อว่า ลีนัตถปกาสินี มีอยู่ ๓ ภาค คือมูลปัณณาสฎีกา มัชฌิมปัณณาสฎีกา อุปริปัณณาสฎีกา
รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

๓. **สังยุตตนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกถาสังยุตตนิกาย (สารัตถัปปกาสินี) มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี มีอยู่ ๒ ภาค รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

๔. **อังคุตตรนิกายฎีกา**

อธิบายอรรถกาอังคุตตรนิกาย (มโนรถปูรณี) มีทั้งฎีกาเก่าและฎีกาใหม่

ในคัมภีร์คันถวงศ์และปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า อังคุตตรนิกายฎีกาเก่า มีชื่อเรียกว่า ลีนัตถัปปกาสินี รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

อนึ่ง ฎีกาเก่าที่ว่านี้ยังไม่มีผู้ใดจัดพิมพ์มาก่อน ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า เฉพาะที่มีอยู่ในใบลานอักษรพม่านั้น มีเพียงส่วนที่อธิบายอรรถกถาเอกกนิบาต ทุกนิบาตและติกนิบาตเท่านั้น ส่วนนิบาตที่เหลืออีก ๘ นิบาต น่าจะยังมาไม่ถึงประเทศ พม่า" (สำหรับในประเทศไทย ยังไม่เคยมีใครสำรวจหรือระบุว่ามีอยู่ในฉบับใบลาน ณ ที่ใด)

สำหรับอังคุตตรนิกายฎีกา ที่มีพิมพ์ให้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ เป็นฎีกาใหม่ มีชื่อเรียกว่า **สารัตถมัญชูสา** รจนาโดยพระสารีบุตรเถระ ผู้รจนาสารัตถทีปนีฎีกานี้ มีทั้งหมด ๓ ภาค

๕. **วิสุทธิมรรคฎีกา**

อธิบายวิสุทธิมรรคอรรถกถา (ซึ่งเป็นอรรถกถารวมของนิกาย ๔ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย) มี ๒ สำนวน

สำนวนแรกเป็นสำนวนพิสดาร เรียกว่า มหาฎีกา หรือเรียกตามชื่อเฉพาะว่า ปรมัตถมัญชูสา มี ๒ ภาค รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

ส่วนสำนวนที่ ๒ เป็นสำนวนสังเขป เรียกว่า จูฬฎีกา หรือ สังเขปฎีกา หรือเรียกตามชื่อเฉพาะว่า สังเขปัตถโชตนี เชื่อกันว่า รจนาโดยพระเถระชาวสิงหล ผู้ที่รจนาคัมภีร์มหาถูปวงศ์

๖. **ขุททกนิกายฎีกา** มี ๑๙ เล่ม คือ

(๑) **ปรมัตถสูทนี**

อธิบายอรรถกาขุททกปาฐะ (ปรมัตถโชติกา) มีชื่อเรียกว่า ปรมัตถสูทนี

รจนาโดยพระอาทิจจวังสเถระ สมัยพระเจ้าบะจีต่อที่ ๔ ครองรัตนาปุระ พม่า แต่คัมภีร์ยังอยู่ในใบลานอักษรพม่า ยังไม่ได้จัดพิมพ์

(๒) **ธัมมปทัตถทีปนี**

อธิบายอรรถกถาธรรมบท

หนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า รจนาโดยพระเถระชาวสิงหล ยังไม่ได้จัดพิมพ์

(๓) **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายอรรถกถาธรรมบท

รจนาโดยพระวรสัมโพธิเถระ จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) มีฉบับพิมพ์อักษรไทยแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระวิสุทธาธิบดี อดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ

(๔) **ลีนัตถัปปกาสินี**

อธิบายชาดกอรรถกถาฯ

ในคัมภีร์คันถวงศ์และในหนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่า คัมภีร์นี้รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ

แต่ท่านอาจารย์แลดีแห่งสหภาพพม่าได้วิจารณ์ไว้ในหนังสือปารมีทีปนี ว่าไม่น่าจะเป็นงานเขียนของพระธัมมปาละ เพราะสำนวนไม่คมคายเหมือนกับคัมภีร์ฎีกาอื่นๆ ที่พระธัมมปาลเถระรจนาไว้

(๕) **ชาดกฎีกา (ฎีกาใหม่)**

รจนาโดยพระปัญญาสามิเถระ (มองถ่องสยาดอ) สมัยมัณฑเล สหภาพพม่า

(๖) **เนตติฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเนตติ

คัมภีร์นี้ยังไม่เป็นที่ทราบชัดว่าผู้ใดรจนา

แต่ในคัมภีร์คันถวงศ์และคัมภีร์ปิฏกัตต่อตะไม ระบุว่า พระธัมมปาลเถระเป็นผู้รจนา

(๗) **เนตติวิภาวินี**

อธิบายพระบาลีเนตติอรรถกถาเนตติและฎีกาเนตติ

รจนาโดยพระสัทธัมมปาลสิริมหาธัมมราชคุรุ สหภาพพม่า จุลศักราช ๙๒๖ (พ.ศ. ๒๑๐๗)

(๘) **เฏกาลังการะ (เนตติมหาฎีกา)**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเนตติ

รจนาขึ้นหลังสุดของบรรดาเนตติฎีกาที่มีอยู่ โดยพระญาณาภิวังสธัมมเสนาบดี พระสังฆราชพม่า จุลศักราช ๑๑๔๓ (พ.ศ. ๒๓๒๔) ซึ่งเป็นองค์เดียวกันกับที่รจนาสีลักขันธวัคคอภินวฎีกา

อนึ่ง ยังมีฎีกาสายขุททกนิกายอีกหลายคัมภีร์ที่ในหนังสือปิฏกัตต่อตะไมระบุว่ามีอยู่ในศรีลังกา (แต่มาไม่ถึงเมืองไทยและสหภาพพม่า) เช่น

(๙) **อุทานฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีอุทาน

(๑๐) **อิติวุตตกฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีอิติวุตตกะ

(๑๑) **สุตตนิบาตฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีสุตตนิบาต

(๑๒) **วิมานวัตถุฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีวิมานวัตถุ

(๑๓) **เปตวัตถุฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเปตวัตถุ

(๑๔) **เถรคาถาฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรคาถา

(๑๕) **เถรีคาถาฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรีคาถา

(๑๖) **เถราปทานฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีเถรอปาทาน

(๑๗) **พุทธวังสฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีพุทธวงศ์

(๑๘) **จริยาปิฎกฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีจริยาปิฎก

(๑๙) **มหานิทเทสฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระบาลีมหานิทเทส

คัมภีร์ฎีกาสายพระอภิธรรมปิฎก

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก แบ่งตามกลุ่มได้ ๒ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑

ฎีกาอธิบายอรรถกถาพระบาลีอภิธรรม ตามลำดับบทพยัญชนะ มีดังนี้

๑. **มูลฎีกา**

อธิบายอรรถกถาพระอภิธรรม มี ๓ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีมูลฎีกา (อธิบายอัฏฐสาลินี) วิภังคมูลฎีกา (อธิบายสัมโมหวิโนทนี) ปัญจปกรณมูลฎีกา (อธิบายปัญจปกรณ์)

รจนาโดยพระอานันทเถระ สาเหตุที่เรียกว่า มูลฎีกา เพราะเป็นฎีกาฉบับแรกของบรรดาฎีกาทั้งปวง

๒. **อนุฎีกา**

อธิบายมูลฎีกา รจนาโดยพระธัมมปาลเถระ มี ๓ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีอนุฎีกา (อธิบายธัมมสังคณีมูลฎีกา) วิภังคอนุฎีกา (อธิบายวิภังคมูลฎีกา) ปัญจปกรณ์อนุฎีกา (อธิบายปัญจปกรณ์มูลฎีกา)

๓. **มณีทีปะ**

อธิบายมูลฎีกา (ธัมมสังคณีมูลฎีกา ตั้งแต่ต้นจนจบทวารกถา)

รจนาโดยพระอริยวงศ์ (อริยวังสธัมมเสนาบดี) แห่งเมืองวิชัยบุรี ศรีปินยะ ประเทศพม่า พ.ศ. ๑๙๘๕ ในรัชสมัยพระเจ้านรบดี ยังไม่ได้จัดพิมพ์

๔. **มธุสารัตถทีปนี**

อธิบายมูลฎีกา

รจนาโดยพระมหานันทเถระ พระเถระชาวมอญ สมัยพระเจ้า บุเรงนอง (พระเจ้าช้างเผือก) ครองกรุงหงสาวดี ระหว่างจุลศักราช ๙๒๔-๙๓๒(พ.ศ. ๒๑๐๕-๒๑๑๓) โดยทั่วไปนิยมเรียกคัมภีร์นี้ว่า มธุฎีกา

กลุ่มที่ ๒

ฎีกาที่อธิบายอรรถกถาประเภทอิสระ (อรรถกถาอิสสระ ซึ่งไม่ได้อธิบายพระบาลีตามลำดับบทพยัญชนะ) มีดังนี้

๑. **อภิธัมมาวตารฎีกา (ปุราณฎีกา)** อธิบายอภิธัมมาวตาร
รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ สมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ พุทธศตวรรษที่ ๑๗

๒. **อภิธัมมัตถวิกาสินี (อภินวฎีกา)** อธิบายอภิธัมมาวตาร
รจนาโดยพระสุมังคลมหาสามิเถระ ที่ปุลัตถินคร ประเทศ ศรีลังกา มี ๒ ภาค

๓. **โมหวิจเฉทนีฎีกา**
อธิบายคัมภีร์โมหวิจเฉทนี รจนาโดยพระกัสสปเถระชาวชมพูทวีป

๔. **ปรมัตถวินิจฉยฎีกา**
อธิบายคัมภีร์ปรมัตถวินิจฉยะ มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกาและอภินวฎีกา เชื่อกันว่าทั้ง ๒ ฉบับ รจนาโดยพระเถระชื่อว่า มหาโพธิ

๕. **นามรูปปริจเฉทฎีกา**
อธิบายคัมภีร์นามรูปปริจเฉท มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกา และอภินวฎีกา เชื่อกันว่าทั้ง ๒ ฉบับ รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ

๖. **สัจจสังเขปฎีกา**
อธิบายคัมภีร์สัจจสังเขป มี ๒ ฉบับ คือ ปุราณฎีกา รจนาโดยพระวาจิสสรเถระ และอภินวฎีกา รจนาโดยพระสุมังคลสามิเถระ

๗. **ฎีกาอธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ**
กลุ่มคัมภีร์ที่อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ มีมากมายหลายคัมภีร์ เรียงตามลำดับความเก่าก่อนหลังดังนี้

(๑) **อภิธัมมัตถสังคหฎีกา(ฎีกาเก่า)**
รจนาโดยพระนววิมลเถระ (ศิษย์พระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี)

(๒) **อภิธัมมัตถวิภาวินี**
รจนาโดยพระสุมังคลสามิเถระ (ศิษย์พระสารีบุตรเถระผู้รจนาสารัตถทีปนี)

(๓) **สังเขปวัณณนา**

รจนาโดยพระสัทธัมมโชติปาลเถระ สมัยพุกาม รูปเดียวกันกับที่รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์สุตตนิทเทส (พ.ศ.๑๙๙๐)

(๔) **อภิธัมมัตถสังคหทีปนี**

รจนาโดยพระสีลาจารเถระ ที่เมืองสะเลง ประเทศพม่า

(๕) **ปรมัตถทีปนี (สังคหมหาฏีกา)**

รจนาโดยพระญาณธชเถระ (อาจารย์แลดี) พ.ศ. ๒๔๓๐

คัมภีร์นี้นอกจากจะอธิบายอภิธัมมัตถสังคหะแล้ว ยังได้วิจารณ์ข้อความของอภิธัมมัตถวิภาวินีไว้ถึง ๒๔๕ แห่ง

(๘) **ฏีกาอธิบายอภิธัมมัตถวิภาวินี** (อนุฏีกาอภิธัมมัตถสังคหะ)

กลุ่มคัมภีร์ที่อธิบายอภิธัมมัตถวิภาวินี หรืออนุฏีกาของอภิธัมมัตถสังคหะ มีหลายคัมภีร์ โดยเรียงลำดับตามความเก่าก่อน - หลัง ดังนี้

(๑) **มณิสารมัญชูสา**

รจนาโดยพระอริยวงศ์ (มหาอริยวังสธัมมเสนาบดี) (พุทธศักราช ๑๙๘๕) รูปเดียวกับที่รจนามณิทีปะ มี ๒ ภาค

(๒) **ปัญจิกา**

เป็นคัมภีร์อัตถโยชนาอภิธัมมัตถวิภาวินี มี ๓ ภาค

รจนาโดยพระญาณกิตติพระเถระชาวเชียงใหม่ (ในคำนำติปิฏกะปาฬิเมียนมา อภิธานวิจารณ์ไว้ว่า พระญาณกิตติเป็นชาวพม่าในสมัยพระเจ้าสีหสูระ ครองนครปินยะ พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๑๙๐๒)

(๓) **อเผคคุสารทีปนี (จูฬฏีกา)**

รจนาโดยพระติปิฏกธรเถระ สมัยพระเจ้าบุเรงนองแห่งหงสาวดี

(๔) **ปรมัตถวิโสธนี**

รจนาโดยพระทีปมาลาเถระ แห่งวัดธัมมาราม เมืองชองอู สหภาพพม่า พ.ศ. ๒๔๔๙

(๕) **อังกุระ (สังคหมหาฏีกา)**

รจนาโดยพระวิมลวังสาลังการเถระ เมืองปะขันจี พม่า พ.ศ. ๒๔๔๙

(๖) **อภิธัมมัตถอนุวิภาวนี**

รจนาโดยพระสาคราภิธชเถระ แห่งวัดบุพพาราม เมืองคยัน พม่า พ.ศ. ๒๔๕๐

(๗) **มหาอตุล**

รจนาโดยพระนาคินทสามิเถระ เวชยันตาราม เมืองโมโญ พม่า พ.ศ. ๒๔๕๔

(๘) **วิภาวนีอัตถโยชนา**

รจนาโดยพระญาณินทาสภะ (หมั่นจองสยาดอ แห่งวัดจองต่อหย่าเชวเจงไต้ เมืองย่างกุ้ง)

คัมภีร์ที่นอกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา แต่เป็นคัมภีร์ที่อาศัยข้อความจากพระไตรปิฎกบ้าง อรรถกถาบ้าง ฎีกาบ้าง แล้วรจนาขึ้นเป็นเอกเทส คัมภีร์คันถันตระประเภทนี้ มีอยู่ไม่น้อย และถูกจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เช่น

๑. **คัมภีร์ที่แสดงถึงพุทธจริยาของพระพุทธเจ้า**

คัมภีร์ประเภทนี้มีอยู่ไม่น้อย เช่น

๑.๑ คัมภีร์ชินาลังการ ชินาลังการฎีกา

๑.๒ คัมภีร์ชินจริต

๑.๓ คัมภีร์ชินมหานิทาน

๑.๔ คัมภีร์พุทธจริต

๑.๕ คัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา

๒. **คัมภีร์ที่แสดงถึงนิยตโพธิสัตว์** เช่น

๒.๑ อนาคตวัส

๒.๒ อนาคตวัสอฏฐกถา

๒.๓ โสตตฺตกีนิทาน

๓. **คัมภีร์ที่แสดงถึงการบังเกิดขึ้นของจักรวาล ทวีป มนุษย์ เป็นต้น** เช่น

๓.๑ โลกปญฺญตฺติ

๓.๒ จกฺกวาฬทีปนี

๓.๓ โลกทีปนี

คัณฐี

ได้แก่ คัมภีร์ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายบทที่เข้าใจยากทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ ให้เข้าใจง่ายขึ้น คัมภีร์คัณฐีนี้มีผู้รจนาไว้ทั้งในภาษาสิงหฬและภาษาบาลี ดังมีปรากฏข้อความเกี่ยวกับคัมภีร์คัณฐีอยู่ในสารัตถทีปนีเนืองๆ เช่น ท่านกล่าวไว้ว่า ในเวลาใดที่อ้างถึงคัมภีร์มหาคัณฐี มัชฌิมคัณฐี และจูฬคัณฐีแล้ว นั่นหมายถึงคัมภีร์คัณฐีที่รจนาไว้ ในภาษาสิงหฬ แต่ถ้าคราวใดอ้างว่า **คณฺฐิ** เพียงอย่างเดียว นั่นหมายถึงคัมภีร์คัณฐี ที่รจนาไว้ในภาษาบาลี คัมภีร์เหล่านี้ล้วนมีประโยชน์ต่อศาสนทายาทในการศึกษา พระพุทธพจน์เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์คัณฐีรุ่นใหม่ๆ ซึ่งรจนาขึ้น เพื่ออธิบาย คัมภีร์คันถันตระเป็นเอกเทสอีกด้วย

โยชนา

คัมภีร์โยชนานับเป็นคัมภีร์คันถันตระอีกชนิดหนึ่ง คัมภีร์ประเภทนี้บางกลุ่ม มุ่งแสดงความรู้ทางศัพทศาสตร์ โดยบอกกำหนดกฎเกณฑ์บ้าง โดยการวิเคราะห์วิจัยคำศัพท์ และเนื้อความของคัมภีร์ที่เป็นสังวัณเณตัพพะของตน บอกแนวการเชื่อมความกันของบทต่างๆ ในวากยะหนึ่งๆ บ้าง บอกความหมายของคำศัพท์ต่างๆ บ้าง บอกถึงวัฒนธรรมของยุคสมัยบ้าง ซึ่งเป็นความรู้ที่ขาดหายไปจากคัมภีร์วรรณนาระดับฏีกา และ ในเวลาเดียวกัน คัมภีร์นี้ก็สร้างเสริมความเข้าใจปาฐะต่างๆ ในอรรถกถาและฏีกายิ่งขึ้น จึงนับว่าเป็นคัมภีร์ที่มีประโยชน์มากในระดับหนึ่ง

สัททาวิเสส - นิรุกติศาสตร์

คันถันตระ อีกประเภทหนึ่งเรียกว่า สัททาวิเสส หรือที่เรียกว่า นิรุกติศาสตร์ คัมภีร์ประเภทนี้มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรม หรือต่อการเลือนหายไปแห่งพระสัทธรรม เพราะพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ระดับรองๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ถูกบันทึกด้วยภาษาบาลีหรือภาษามคธ ดังนั้น ผู้จะศึกษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา จำเป็นจะต้องศึกษาหลักภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งเสียก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังเพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ "สัททาวิเสส" คือ

๑. **กลุ่มคัมภีร์สัททศาสตร์** (กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์)
คือ คัมภีร์แสดงหลักภาษา หรือหลัก ไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ, โมคคัลลานะ และสัททนีติ เป็นต้น

๒. **กลุ่มคัมภีร์นิคัณฑุศาสตร์**
คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น

๓. **กลุ่มคัมภีร์ฉันทศาสตร์**
คือ คัมภีร์ว่าด้วยหลักและวิธีประพันธ์ฉันท์/คาถา เช่น คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

๔. **กลุ่มคัมภีร์เกฏุภศาสตร์**
คือ คัมภีร์แสดงกลวิธีตกแต่งเสียงและความหมาย (แต่งคำและประโยค) ให้ภาษามีความไพเราะเพราะพริ้ง โดยแสดงโทษและวิธีการใช้ถ้อยคำที่ปราศจากโทษประกอบพร้อมด้วยอรรถรสของภาษา เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการะ เป็นต้น

คัมภีร์สัททาวิเสสทั้ง ๔ กลุ่มเหล่านี้ ท่านผู้รจนาคัมภีร์ต่างมีความเชี่ยวชาญแตกฉานพระไตรปิกฏ จากนั้นท่านได้รวบรวมประมวลความรู้หลักภาษาที่มีอยู่ในบาลีพระไตรปิฎกมาแต่งเป็นหลักภาษาหรือไวยากรณ์ครอบคลุมหลักภาษาบาลีพระไตรปิฎกทั้งหมด

อนึ่ง คัมภีร์ทั้ง ๔ กลุ่มนี้ เปรียบเสมือนกุญแจดอกสำคัญสำหรับไขเข้าไปสู่ห้องแห่งพระไตรปิฎก ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ขั้นพื้นฐานที่กุลบุตรผู้มีความต้องการเข้าใจในพระสัทธรรมอย่างถ่องแท้ ต้องศึกษาเป็นเบื้องต้นก่อน ดังคำปริภาสาว่า

> อนึ่ง คัมภีร์เหล่านี้ล้วนมีคัมภีร์วรรณนามากบ้าง น้อยบ้าง ตามสมควรแก่คัมภีร์ และคัมภีร์วรรณาเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **ฏีกา** บ้าง **คัณฐี** บ้าง จะอย่างไรก็ตาม คัมภีร์เหล่านี้ล้วนรจนาขึ้นด้วยกำลังแห่งความวิริยะอุตสาหะของพุทธบุตรผู้มีปัญญาอย่างประเสริฐ และรจนาขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่อนุชนผู้ปรารถนาจะเข้าถึงพระพุทธวจนะอย่างถ่องแท้ และเพื่อความดำรงอยู่แห่งพระสัทธรรมโดยแท้

เมื่อกุลบุตรผู้ใคร่การศึกษา ได้ศึกษาคัมภีร์สัททาวิเสสแตกฉานดีแล้ว ไปศึกษาภาษาบาลีพระไตรปิฎก จะไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทพระบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจ เกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำใจในรสของพระสัทธรรม เหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยาน

ที่ดารดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททาวิเสส เป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก จะเห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนะว่า **ชินวจน-ยุตฺตํ หิ** (สูตรที่จะแสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมาร ๕ เท่านั้น) และในคำลงท้ายของคัมภีร์สุโพธาลังการะ (คาถา ๑๖๓) ก็กล่าวว่า

โย สทฺทตฺถกุสโล กุสโล นิฆณฺฑุ-
ฉนฺโทอลงฺกติสุ นิจฺจกตาภิโยโค
โส'ยํ กวิตฺตวิกโลปิ กวีสุ สงฺขย-
โมคยฺห วินฺทติ หิ กิตฺติ'มมนฺทรูปํ.

ชนผู้ฉลาดในคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉลาดในคัมภีร์นิฆัณฑุ ศาสตร์ ฉันทศาสตร์ และอลังการศาตร์ กระทำความเพียรเป็นนิจศีล แม้เขาจะบกพร่องความเป็นกวี ก็หยั่งลงสู่ความนับในหมู่กวี ย่อมจะประสบเกียรติคุณหาน้อยไม่.

พจนานุกรมบาลีและสันสกฤตในอดีต

ในยุคก่อนปฐมโพธิกาล มีภาษาที่เก่าแก่และคล้ายคลึงกันที่สุด ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต อปัพภังสะ ปิสาจิกี มาคธี และโสรเสนี แต่ภาษาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมีเพียง ๓ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากฤต และมาคธี หรือบาลี

บรรดาภาษาทั้ง ๓ นั้น ภาษาสันสกฤตมีใช้แพร่หลายมากที่สุด เป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวนโวหารและปริยาย นักปราชญ์จึงเลือกจารึกศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์ (อฏฺฐารส วิชฺชา) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฏฺฐิ กลา) นอกจากนั้นยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธฝ่ายเหนือ คือ มหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

ในอดีต มีคัมภีร์อภิธานที่รวบรวมคำศัพท์ที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท และคัมภีร์เวทางค์เป็นภาษาสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆัณฏุ คัมภีร์อมรโกสะ ต่อมามีการรจนาคัมภีร์อภิธานเป็นภาษาบาลีขึ้น คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา รวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาไว้อย่างสมบูรณ์ และมีคัมภีร์อธิบายอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา คัมภีร์อภิธานสูจิ และคัมภีร์อภิธานนิสสยะ เป็นต้น

คัมภีร์นิฆัณฏุ

คัมภีร์นิฆัณฏุ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตฉบับย่อที่มีใช้อยู่ในสมัยแรก ได้ รวบรวมคำศัพท์ต่างๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท ได้แก่ คัมภีร์อิรุเวทหรือฤคเวท คัมภีร์ ยชุเวท หรือยชุรเวท และคัมภีร์สามเวท คัมภีร์นิฆัณฏุนี้มีเนื้อหาน้อย รวมได้ประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่งเป็น ๕ อัธยายะ (๕ปริจเฉท)

อัธยายะแรก ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของแผ่นดิน ๑๒ ศัพท์ ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของ ทองคำ ๑๕ ศัพท์ ศัพท์ที่มีความหมายว่าท้องฟ้า ๑๖ ศัพท์เป็นต้น อัธยายะที่เหลือก็แสดงไวพจน์ของศัพท์คล้ายกันนี้ และยังได้รวบรวมกริยาอาขยาตที่มีความหมายเหมือนกันมาไว้ด้วยกัน เช่น กิริยาอาขยาตที่มีความหมายว่า “สว่างไสว” (ชลติ) คือ ภฺราชเต ภฺราศเต ภฺราศฺยติ ทีทยติ โศจติ มนฺทเต ภนฺทเต โรจเต โชฺยตเต โทฺยตเต ทฺยุมตฺ อิติ เอกาทศ ชวฺรติ กรมาณะ (นิฆัณฏุ ๑/๑๖)

ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสคุณสมบัติของพราหมณ์ผู้เป็นปราชญ์ มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพทว่า

นิรุตฺติยา จ กุสโล นิฆณฺฏุมฺหิ วิสารโท
ปทโก เกฏุภวิทู ฉนฺโทวิจิตฺตโกวิโท.

(ขุ. อปทาน. ๓๓/๒๐๑/๒๔๖)

เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ รอบรู้ในคัมภีร์อภิธาน
ชำนาญในการจำแนกบท ช่ำชองในคัมภีร์อลังการะ
และเก่งกาจในคัมภีร์ฉันท์ กาพย์กลอน.

คำว่า “**นิฆัณฏุ**” ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนั้น หมายถึง คัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ไตรเพทนั่นเอง ไม่ได้หมายถึงคัมภีร์ราชนิฆัณฏุเป็นต้นที่เป็นคัมภีร์สาขาของคัมภีร์อายุรเวท แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกแสดงคัมภีร์นิฆัณฏุไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์ไตรเพท แม้จะมีเนื้อหาความเกื้อกูลต่อผู้ศึกษาไตรเพทเป็นอย่างมากก็ตาม แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป และเป็นภาษาที่ยอมรับให้ใช้จารึกวรรณคดีต่างๆ เช่น อิติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวฺยะ (กาพย์) นาฏกะ (นาฏศิลป์) เป็นต้น คำศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้ นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงได้รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อมรโกสะเป็นต้น ซึ่งมีคำ

ศัพท์มาก ครอบคลุมวรรณคดีต่างๆ อย่างทั่วถึง ในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆ เหล่านั้น โบราณาจารย์ได้ใช้คัมภีร์นิฆัณฏุนี้เองเป็นต้นแบบ

คัมภีร์อมรโกสะ

คัมภีร์อมรโกสะ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตที่มีชื่อเสียงในยุคต่อมา เป็นที่ ยอมรับในหมู่นักปราชญ์มากที่สุด รวบรวมคำศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต มีคัมภีร์ปาณินิเป็นต้นไว้อย่างครบถ้วน รจนาโดยพระอมรสีหเถระ ในการรจนานั้น ท่านใช้คำศัพท์ที่รัดกุมครอบคลุมเนื้อความได้มาก แสดงนามและลิงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ศัพท์สำนวนโวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุและอมรโกสะนั้น เนื้อความบางส่วน มีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก แต่บางส่วนไม่สอดคล้อง โบราณาจารย์ฝ่ายภาษาบาลีสมัยนั้น จึงอาศัยคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตช่วยในการค้นคว้าพระไตรปิฎก

อภิธานัปปทีปิกา (พจนานุกรมเล่มแรก)

ต่อมา ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ทรงกอปรด้วยทานคุณและศีลคุณเป็นต้น ทรงประสานพระสงฆ์ ๓ วัดใหญ่ที่แตกแยกกัน คือ พระสงฆ์ในวัดมหาวิหาร วัดอภยคิริ และวัดมหาเชตวัน ให้สมัครสมานสามัคคีกันดีแล้ว พระองค์ใส่พระทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทรงรับศาสนากิจในวัดทั้ง ๓ แห่งไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ตลอดพระชนมายุของพระองค์

พระโมคคัลลานเถระ ราชบัณฑิต ผู้มีข้อวัตรปฏิบัติดีงาม มีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นพระคันถรจนาจารย์ผู้ทรงความรู้ความสามารถ จำพรรษาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน เขตเมืองปุลัตถิ ปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนนรุวะ อยู่ทางเหนือของประเทศศรีลังกา เมื่อได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ เป็นอย่างดี จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นหลายคัมภีร์ ในบรรดาคัมภีร์ที่ท่านรจนานั้นที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ในการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานั้น พระโมคคัลลานเถระ ได้อาศัยคัมภีร์อภิธานอมรโกสะภาษาสันสกฤตเป็นแบบอย่าง แต่ได้อาศัยนัยต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลักสำคัญ ดังจะเห็นวิธีการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ที่ถือนัยคล้อยตามพระไตรปิฎก เช่น

พระอภิธรรมธัมมสังคณีได้ขยายอรรถของบทว่า “**ผสฺโส**” ไว้อย่างครบถ้วนว่า “ผสฺโส ผุสนา สมฺผุสนา สมฺผุสิตตฺตํ” อธิบายอรรถของบทว่า “**จิตฺตํ**” ไว้ว่า “จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุ” (อภิ.ธ. ๓๔/๖/๒๒) อธิบายอรรถของบทว่า “**วิตกฺโก**” ไว้ว่า “ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมาสงฺกปฺโป” (อภิ.ธ. ๓๔/๖/๒๒)

และอธิบายอรรถของบทว่า “**ปญฺญา**” ไว้ว่า “ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ. (อภิ.ธ. ๓๔/๑๖/๒๔)

จึงเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิภังค์ มหานิทเทส และจูฬนิทเทส โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัย และบทกริยาอาขยาตเป็นต้น เช่น

กามยมานสฺสาติ กามยมานสฺส อิจฺฉมานสฺส สาทิยมานสฺส ปตฺถยมานสฺส ปิหยมานสฺส อภิชปฺปมานสฺส.(ขุ.มหา.๒๙/๑/๒)

สมิชฺฌตีติ อิจฺฉติ สมิชฺฌติ ลภติ ปฏิลภติ อธิคจฺฉติ วินฺทติ. (ขุ.มหา.๒๙/๑/๒)

แม้ในอรรถกถาและฎีกาก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ทำให้ทราบได้ว่า อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ได้อาศัยถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อย่างแน่นอน เพราะคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาท่านรจนาโดยอาศัยคัมภีร์อมรโกสะ จึงมีเนื้อความบางส่วนใกล้เคียงกัน เช่น

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวปริภาสาว่า

ปฺรายโศ รูปเภเทน สาหจรฺยาจฺจ กุตฺรจิตฺ
สฺตฺรีปุนปุสกำ เชฺญยฺยำ ตทฺวิเศษวิเธะ กฺวจิตฺ.

ปริวรรตเป็นบาลีว่า

ปายส รูปเภเทน สาหจริยา จ กุตฺรจิ
ถีปุนปุสกำ เญยฺยำ ตพฺพิเสสวิธิ กฺวจิ.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวปริภาสาที่มีเนื้อความเหมือนกันว่า

ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ
กฺวจาหจฺจวิธาเนน เฌยยฺ ถีปุนฺนปุสกำ.

(อภิธาน.คาถา (จ))

นักศึกษาพึงทราบความเป็นไปของอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ของแต่ละนามศัพท์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รูปันตรนัย ซึ่งมีใช้มากที่สุด สาหจริยนัย และอาหัจจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

คัมภีร์อมรโกสะ กล่าวว่า

สรีรสาธนาเปกฺขำ นิจฺจำ ยำ กมฺม ตำ ยโม
นิยโม ตุ สยำ กมฺมา- นิจฺจมาคนฺตุสาธนำ.

(อมรโกส.๒/๗/๔๙)

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กล่าวว่า

ยำ เทหสาธนาเปกฺขำ นิจฺจำ กมฺมมยำ ยโม
อาคนฺตุสาธนำ กมฺมำ อนิจฺจำ นิยโม ภเว.

(อภิธาน. ๒/๔/๔๔๔)

กรรม คือ การเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอันมองหา ซึ่งการสำเร็จด้วยกายเป็นนิตย์มีอยู่ กรรมนี้ ชื่อว่า ยมศีล (ศีล ๕) กรรมมีการรับอุโบสถศีลเป็นต้นอันท่านให้สำเร็จ โดยชั่วขณะ บางครั้งบางคราว ชื่อว่า เป็นนิยมศีล (อุโบสถศีล)

จะเห็นได้ว่า พระโมคคัลลานเถระรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาขึ้น ได้รวบรวมศัพท์ที่มีเนื้อความคล้อยตามพระพุทธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะมาเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ด้วย ท่านจึงกล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิยฺโย ปโยคมาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจานีย นามลิงฺคำ กถียติ.

(อภิธาน. คาถา (ฆ))

นามและลิงค์ที่ข้าพเจ้านำอุทาหรณ์มา มีอยู่ในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสของพระสุคตเป็นส่วนมาก ในบางทีก็นำอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆัณฑุมากล่าวไว้ด้วย

คัมภีร์อมรโกสะแบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์เช่นกันเดียวกัน คือ

สัคคกัณฑ์ที่ ๑ แสดงคำศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูรเป็นต้น โดยจัดคำศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนกันไว้ด้วยกัน และได้รวบรวมคำศัพท์ที่มีใช้เฉพาะในพระพุทธศาสนาไว้ด้วย คือคำศัพท์ที่มีเนื้อความว่า กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก และวิริยะเป็นต้น

ภูกัณฑ์ที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ **ภูมิวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปุรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับเมืองและประเทศ **นรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตุพพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับวรรณะ ๔ **อรัญญวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา **ปาตาลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

สามัญญกัณฑ์ที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ **วิเสสยาธีนวรรค** แสดงศัพท์โวหารที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓ **สังกิณณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีเนื้อความหลายอย่าง **อัพยยวรรค** แสดงอรรถของศัพท์อุปสัคและศัพท์นิบาต

การจัดแบ่งเป็นกัณฑ์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ หากจะสงเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกัน ก็จะแบ่งได้เพียง ๒ กัณฑ์ คือ **กัณฑ์ที่ ๑** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน **กัณฑ์ที่ ๒** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างไว้ด้วยกัน ประกอบด้วยอเนกัตถวรรคและอัพยยวรรคในสามัญญกัณฑ์ที่เหลือ

พระคันถรจนาจารย์ผู้มีชื่อว่า “โมคคัลลานะ” มีด้วยกันหลายรูป จึงทำให้นักปราชญ์สายบาลีมีความสงสัยว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ต่างๆ นั้นเป็นรูปเดียวกัน หรือ

คนละรูป เพราะว่าพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะ เช่นกัน นักปราชญ์บางท่าน จึงสำคัญผิดคิดว่าพระโมคคัลลานะผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัป ปทีปิกา กับพระโมคคัลลานะคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะเป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็เห็นตรงกันว่าเป็นคนละรูปกับพระโมคคัลลานมหาสามิ ผู้รจนาคัมภีร์สัททลักขณะ อันเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อย

แต่โบราณาจารย์ส่วนมากลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่ และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกัน ดังนี้

พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พำนักอยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถิ สังกัดสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ พำนักอยู่วัดถูปาราม เมืองอนุราธปุระ สังกัดอุตตรมูลนิกาย ซึ่งทั้ง ๒ วัด ก็ตั้งอยู่ทางเหนือของประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

มติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ ท่าน ก็มีความแตกต่างกัน คือ พระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จะถือนัยคล้อยตามพระกัจจายนเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ส่วนพระพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ จะถือนัยต่างออกไป ซึ่งมีข้อวินัจฉัยให้เห็นดังนี้

คัมภีร์กัจจายะแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี **นิ นี อว** แต่ไม่มี **โอ** คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท คือมี **นิ นี อว** ไม่มี **โอ** ตามนัยของคัมภีร์กัจจายนะ ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะแสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี **นิ อว โอ** แต่ไม่มี **นี**

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงสามารถวินิจฉัยได้ว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากับพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ เป็นคนละรูปกันอย่างแน่นอน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา

ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหตู (พระยาสี่ช้างเผือก) มีเมืองปินยะ(วิชยปุระ) เป็นราชธานีแห่งประเทศพม่า ราว พ.ศ. ๑๘๔๙ มหาอำมาตย์ชื่อว่าสิรีมหาจตุรังคพละ เป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต ได้อาศัยคัมภีร์ต่างๆ ทั้งฝ่ายภาษาบาลี

และสันสกฤต รจนาคัมภีร์ฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยแสดงการวิเคราะห์อรรถของศัพท์ แยกธาตุปัจจัย และแสดงวิธีสำเร็จรูปของบทตามนิรุตตินัย ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**อภิธานัปปทีปิกาฎีกา**" ซึ่งได้รับความนิยมใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ภาษาบาลีมาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดงรูปวิเคราะห์ และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จึงยากต่อการค้นหาศัพท์ตามลำดับอักษร ครั้นในราว พ.ศ. ๒๔๒๖ พระสุภูติเถระชาวสีหฬได้เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นใหม่ ใช้ชื่อว่า "**อภิธานัปปทีปิกาสูจิ**" โดยเรียงบทไปตามลำดับอักษร เพื่อให้สะดวกต่อการค้นหาศัพท์ แต่ยังมีวิธีการแสดงรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ ปัจจัย ตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา และได้เพิ่มเติมข้อความที่นำมาจากคัมภีร์สัททนีติและคัมภีร์สันสกฤตที่ควรรู้ควรเข้าใจไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์อภิธานไว้อย่างสมบูรณ์อีกคัมภีร์หนึ่ง

คัมภีร์อภิธานนิสสยะ

มีการค้นพบศิลาจารึกที่แสดงหลักฐานการจารึกเมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๖ ที่วัดแต๊กหน่วย แว๊กจีเอง เมืองพุกาม ประเทศสหภาพพม่า กล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ รวมไว้ในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ที่สร้างถวายไว้พร้อมกับวัด จึงทราบได้ว่ามีคัมภีร์นิสสยะของคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาเกิดขึ้นก่อนแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยเมืองปินยะ เป็นราชธานีนั่นเอง เพราะอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

ต่อมา ในพ.ศ.๒๔๖๙ พระอัคคธัมมาภิวังสเถระ วัดอภยาราม เมืองมัณฑเล ประเทศสหภาพพม่า ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่ ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**อภิธานนิสสยะ**" และในพ.ศ.๒๕๒๓ พระเกลาสเถระ วัดมหาวิสุตาราม เมืองปขุกกู ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "**ปขุกกูอภิธานนิสสยะ**" เนื่องจากคัมภีร์อภิธานนิสสยะทั้ง ๒ ฉบับนั้น เป็นคัมภีร์อภิธานที่ท่านแปลสู่ภาษาพม่า จึงเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้รู้ภาษาพม่าเท่านั้น.

พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ เป็นคำสอนอันเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ประกอบด้วยองค์คุณ คือ สาตถะ (เพียบพร้อมด้วยอรรถ) และสพัญชนะ (เพียบพร้อมด้วยพยัญชนะ) มีความลึกซึ้งโดยศัพท์และความหมาย อีกทั้งมีนัยวิจิตรพิสดารตรัสไว้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม จึงอาจทำให้อนุชนรุ่นหลังเข้าใจความได้ไม่ถูกต้องครบถ้วน และยังผลให้มีการตีความตามความที่เห็นต่างกัน ดังนั้น โบราณาจารย์ จึงประพันธ์คัมภีร์อรรถกถาเพื่ออธิบายศัพท์และความหมายในพระพุทธพจน์ และประพันธ์คัมภีร์ฎีกาเพื่ออธิบายคัมภีร์อรรถกถาอีกทอดหนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจพุทธาธิบายได้อย่างถูกต้อง

ด้วยเหตุดังกล่าว อนุชนรุ่นหลังจึงควรอาศัยคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคันถันตระอื่นๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น อีกทั้งควรอาศัยไวยากรณ์ใหญ่ที่เรียกว่า สัททาวิเสส เป็นแนวทางในการวินิจฉัย เพื่อให้การตีความเป็นไปในทิศทางเดียวกัน แม้ในการจัดทำ**สัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย** ก็ได้อิงอาศัยคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น เป็นแนวทางในการวินิจฉัยและอธิบายเช่นกัน

คณะกรรมการฝ่ายวิชาการโครงการฯ

๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

ชื่อคัมภีร์อ้างอิง

วิ.	วินยปิฏกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑, ๒, ๓, ๔, ๕)
ที.	ทีฆนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๖, ๗, ๘)
ม.	มชฺฌิมนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๙, ๑๐, ๑๑)
สํ.	สํยุตฺตนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
อํ.	องฺคุตฺตรนิกายปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๕, ๑๖, ๑๗)
ขุทฺทก.	ขุทฺทกปาฐปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
ธมฺม.	ธมฺมปทปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
อุทาน.	อุทานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
อิติวุตฺ.	อิติวุตฺตกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
สุตฺตนิ.	สุตฺตนิปาตปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๐)
วิมาน.	วิมานวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เปต.	เปตวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เถร.	เถรคาถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
เถรี.	เถรีคาถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๑)
ชา.	ชาตกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๖, ๓๗)
มหานิ.	มหานิทฺเทสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๔)
จูฬนิ.	จูฬนิทฺเทสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๕)
ปฏิสํ.	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๘)
อป.	อปทานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๒, ๓๓)
พุทฺธวํ.	พุทฺธวํสปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๓)
จริยา.	จริยาปิฏกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๓)
อภิ.ธ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๘)
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๑๙)
ธาตุกถา	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๐)

ยมก.	ยมกปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๒, ๒๓, ๒๔)
ปฏฺจาน.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺจานปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๒๕ - ๒๙)
เนตฺติ.	เนตฺติปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ก. ๓๙)
วิ.อฏฺ.	วินยอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑, ๒, ๓, ๔)
ที.อฏฺ.	ทีฆนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕, ๖, ๗)
ม.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๘, ๙, ๑๐, ๑๑)
สํ.อฏฺ.	สํยุตฺตนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
อํ.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกายอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๕, ๑๖, ๑๗)
ขุทฺทก.อฏฺ.	ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๑)
ธมฺม.อฏฺ.	ธมฺมปทอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๒, ๒๓)
อุทาน.อฏฺ.	อุทานอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๔)
อิติวุต.อฏฺ.	อิติวุตฺตกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๕)
สุตฺตนิ.อฏฺ.	สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๖, ๒๗)
วิมาน.อฏฺ.	วิมานวตฺถุอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๒๘)
เปต.อฏฺ.	เปตวตฺถุอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๕)
เถร.อฏฺ.	เถรคาถาอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๐, ๓๑)
เถรี.อฏฺ.	เถรีคาถาอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๒)
ชา.อฏฺ.	ชาตกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๗ - ๔๓)
มหานิ.อฏฺ.	มหานิทฺเทสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๔)
จูฬนิ.อฏฺ.	จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๕)
ปฏิสํ.อฏฺ.	ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๖)
อป.อฏฺ.	อปทานอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๓, ๓๔)
พุทฺธวํ.อฏฺ.	พุทฺธวํสอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๕)
จริยา.อฏฺ.	จริยาปิฎกอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๓๖)
อภิ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฎก อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถาปาฬิ, สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถาปาฬิ, ปญฺจปกรณอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๑๘, ๑๙, ๒๐)
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาฬิ
อภิ.วตาร.	อภิธมฺมาวตารปาฬิ

กงฺขา.	กงฺขาวิตรณีอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕๑)
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺคอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๘, ๔๙)
เนตฺติ.อฏฺ.	เนตฺติอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๔๕)
วิ.สงฺคห.	วินยสงฺคหอฏฺฐกถาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ข. ๕๐)
อุตฺตร.	อุตฺตรวินิจฺฉยปาฬิ
มิลินฺท.อฏฺ.	มิลินฺทปญฺหอฏฺฐกถาปาฬิ
วชิร.	วชิรพุทฺธิฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑)
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนีฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒, ๓, ๔)
วิมติ.	วิมติวิโนทนีฏีกา (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๕, ๖)
ที.ฏี.	ทีฆนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๗, ๘, ๙)
สี.นวฏี.	สีลขนฺธวคฺคอภินวฏีกา (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๐, ๑๑)
ม.ฏี.	มชฺฌิมนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๒, ๑๓, ๑๔)
สํ.ฏี.	สํยุตฺตนิกายฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๑๕, ๑๖)
อํ.ฏี.	องฺคุตฺตรนิกายฏีกาปาฬิ (ค. ๑๗, ๑๘, ๑๙)
มูลฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีมูลฏีกาปาฬิ, วิภงฺคมูลฏีกาปาฬิ, ปญฺจปกรณ-มูลฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๐, ๒๑, ๒๒)
อนุฏี.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีอนุฏีกาปาฬิ, วิภงฺคอนุฏีกาปาฬิ, ปญฺจปกรณ-อนุฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๐, ๒๑, ๒๒)
วิภาวินี.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหวิภาวินีฏีกา
กงฺขา.ฏี.	กงฺขาวิตรณีปุราณฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๕)
กงฺขา.นวฏี.	กงฺขาวิตรณีอภินวฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๕)
วิสุทฺธิ.ฏี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๓, ๒๔)
เนตฺติ.ฏี.	เนตฺติฏีกาปาฬิ (หนังสืออ้างอิงประเภท ค. ๒๖)
อุตฺตร.ฏี.	อุตฺตรวินิจฺฉยฏีกาปาฬิ
ทีปวํ.	บาลีทีปวังสะ (ปริจเฉท คาถา)
มหาวํ.	บาลีมหาวังสะ ปริจเฉท คาถา
ปฏฺฐานสงฺเขป.	บาลีปัฏฐานย่อ

ยมกสงฺเขป.	ยมกย่อ
มหาวํ.ฏี.	บาลีฎีกามหาวังสะ ปริจเฉท คาถา
มณิมญฺชู.	มณิสารมัญชูสาฎีกา
อฏฺฐสา.โย.	บาลีอัฏฐสาลินีโยชนา
กงฺขา.โย.	กังขาวิตรณีโยชนามหาฎีกา
ปาจิตฺ.โย.	บาลีปาจิตยาทิโยชนา เล่มที่ ๑, ๒
กงฺขา.มหาฏี.	กังขาวิตรณีโยชนามหาฎีกา
อฏฺฐสา.นิสฺสย.	บาลีอัฏฐสาลินี นิสสยะ สำนักสุธัมมวดี
อมร.นิสฺสย.	อมรโกส สักกตอภิธานนิสสยะ สำนักอภยาราม
ชา.นิสฺสย.	บาลีชาดก นิสสยะ เล่มที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕
ปารา.คณฺจิ.ใหม่.	อัฏฐกถาปราชิกคัณฐิใหม่
อมร.	อมรโกส สักกตอภิธาน (ฉ. ๑๓) กัณฑ์ วรรค คาถา
โถม.	สัททัตโถม มหานิธิสักกตอภิธาน
ปา.	ปาณินิ สักกตพญากรุณ ปาท, อธยาน, สุตต
วาจฺจปฺปติ.	วาจัปปติ สักกตอภิธาน
สูจิ.	อภิธานัปปทีปิกาสูจิ
ธาน.	อภิธานัปปทีปิกา
ธาน.นิสฺสย.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา นิสสยะ
ธาน.ฏี.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา
ธาน.ฏี.นิสฺสย.	อภิธานัปปทีปิกาฎีกา นิสสยะ เล่มที่ ๑, ๒,
นีติ.ปท.	สัททนีติ ปทมาลา
นีติ.ธาตุ.	สัททนีติ ธาตุมาลา
นีติ.สุตฺต.	สัททนีติ สุตตมาลา
กจฺ.	คัมภีร์กัจจายนสูตร
โมคฺ.	คัมภีร์โมคคัลลานะ กัณฑ์ สูตร
รูปสิทฺธิ.	คัมภีร์ปทรูปสิทธิ
รูปสิทฺธิ.ฏี.	คัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา

หนังสืออ้างอิงประเภท ก.

(พระไตรปิฎก)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
	บาลีพระวินัยปิฎก		
๑.	วินยปิฎก มหาวิภงฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	วิ.๑
๒.	วินยปิฎก ภิกฺขุนีวิภงฺคปาฬิ	"	วิ.๒
๓.	วินยปิฎก มหาวคฺคปาฬิ	"	วิ.๓
๔.	วินยปิฎก จูฬวคฺคปาฬิ	"	วิ.๔
๕.	วินยปิฎก ปริวารวคฺคปาฬิ	"	วิ.๕
	บาลีทีฆนิกาย		
๖.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	ที.๑
๗.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาฬิ	"	ที.๒
๘.	ทีฆนิกาย ปาถิกวคฺคปาฬิ	"	ที.๓
	บาลีมัชฌิมนิกาย		
๙.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสปาฬิ	พุทธวจนะ	ม.๑
๑๐.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสปาฬิ	"	ม.๒
๑๑.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสปาฬิ	"	ม.๓
	บาลีสังยุตตนิกาย		
๑๒.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค - นิทานวคฺคปาฬิ	พุทธวจนะ	สํ.๑
๑๓.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวคฺค - สฬายตนวคฺคปาฬิ	"	สํ.๒
๑๔.	สํยุตฺตนิกาย มหาวคฺคปาฬิ	"	สํ.๓
	บาลีอังคุตตรนิกาย		
๑๕.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกก - จตุกฺกนิปาตปาฬิ	พุทธวจนะ	อ.๑

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
๑๖.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจก - สตฺตกนิปาตปาฬิ	พุทธวจนะ	อ.ปญฺ.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐก - เอกาทสนิปาตปาฬิ	"	อ.ปญฺ.๓
	บาลีอภิธรรมปิฎก		
๑๘.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีปาฬิ	พุทธวจนะ	อภิ.ธ.
๑๙.	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺคปาฬิ	"	อภิ.วิ.
๒๐.	(ก) อภิธมฺมปิฎก ธาตุกถาปาฬิ	"	ธาตุกถา
	(ข) อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิ	"	อภิ.ปุ.
๒๑.	อภิธมฺมปิฎก กถาวตฺถุปาฬิ	"	อภิ.ก.
๒๒.	อภิธมฺมปิฎก ยมกปาฬิ (ปฐม)	"	ยมก.๑
๒๓.	อภิธมฺมปิฎก ยมกปาฬิ (ทุติย)	"	ยมก.๒
๒๔.	อภิธมฺมปิฎก ยมกปาฬิ (ตติย)	"	ยมก.๓
๒๕.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐานปาฬิ (ปฐม)	"	ปฏฺฐาน.๑
๒๖.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐานปาฬิ (ทุติย)	"	ปฏฺฐาน.๒
๒๗.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐานปาฬิ (ตติย)	"	ปฏฺฐาน.๓
๒๘.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐานปาฬิ (จตุตฺถ)	"	ปฏฺฐาน.๔
๒๙.	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐานปาฬิ (ปญฺจม)	"	ปฏฺฐาน.๕
	บาลีขุททกนิกาย		
๓๐.	(ก) ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐปาฬิ	พุทธวจนะ	ขุทฺทก.
	(ข) ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาฬิ	"	ธมฺม.
	(ค) ขุทฺทกนิกาย อุทานปาฬิ	"	อุทาน.
	(ฆ) ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาฬิ	"	อิติวุตฺ.
	(ง) ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตปาฬิ	"	สุตฺตนิ.
๓๑.	(ก) ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุปาฬิ	"	วิมาน.
	(ข) ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุปาฬิ	"	เปต.

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์		อักษรย่อ
	(ค) ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาฬิ	พุทธวจนะ	เถร.
	(ฆ) ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถาปาฬิ	"	เถรี.
๓๒.	ขุทฺทกนิกาย อปทานปาฬิ (ปฐม)	"	อป.๑
๓๓.	(ก) ขุทฺทกนิกาย อปทานปาฬิ (ทุติย)	"	อป.๒
	(ข) ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสปาฬิ	"	พุทฺธวํ.
	(ค) ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏกปาฬิ	"	จริยา.
๓๔.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสปาฬิ	พระสารีบุตร	มหานิ.
๓๕.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสปาฬิ	"	จูฬนิ.
๓๖.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ (ปฐม)	พุทธวจนะ	ชา.๑
๓๗.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาฬิ (ทุติย)	"	ชา.๒
๓๘.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ	พระสารีบุตร	ปฏิสํ.
๓๙.	(ก) เนตฺติปาฬิ	พระมหากัจจายน	เนตฺติ.
	(ข) เปฏโกปเทสปาฬิ	พระมหากัจจายน	เปฏโก.
๔๐.	ขุทฺทกนิกาย มิลินฺทปญฺหาปาฬิ	พระนาคเสน	มิลินฺท.

หนังสืออ้างอิงประเภท ข.

(อรรถกถา)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑.	วินยปิฎก ปาราชิกกณฺฑ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏ.๑
๒.	วินยปิฎก ปาราชิกกณฺฑ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏ.๒
๓.	วินยปิฎก ปาจิตฺยาทิ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏ.๓
๔.	วินยปิฎก จูฬวคฺคาทิ อฏฺฐกถา สมนฺตปาสาทิกา	พุทธโฆสะ	วิ.อฏ.๔
๕.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏ.๑
๖.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏ.๒
๗.	ทีฆนิกาย ปาถิกวคฺค อฏฺฐกถา สุมงฺคลวิลาสินี	พุทธโฆสะ	ที.อฏ.๓
๘.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี (มูลปริยาย สีหนาทวคฺค)	พุทธโฆสะ	ม.อฏ.๑
๙.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี (มหายก, จูฬยมกวคฺค)	พุทธโฆสะ	ม.อฏ.๑
๑๐.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี	พุทธโฆสะ	ม.อฏ.๒
๑๑.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส อฏฺฐกถา ปปญฺจสูทนี	พุทธโฆสะ	ม.อฏ.๓

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑๒.	สัยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๑
๑๓.	สัยุตฺตนิกาย นิทาน-ขนฺธวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๒
๑๔.	สัยุตฺตนิกาย สฬายตน-มหาวคฺค อฏฺฐกถา สารตฺถปฺปกาสินี	พุทธโฆสะ	สํ.อฏฺ.๓
๑๕.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อ.อฏฺ.๑
๑๖.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุก-ติก-จตุกฺกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อ.อฏฺ.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจก-เอกาทสกนิปาต อฏฺฐกถา มโนรถปูรณี	พุทธโฆสะ	อ.อฏฺ.๓
๑๘.	อภิธมฺมปิฎก อฏฺฐสาลินี อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๑
๑๙.	อภิธมฺมปิฎก สมฺโมหวิโนทนี อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๒
๒๐.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจปกรณ อฏฺฐกถา (อธิบายพระอภิธรรม ๕ ปกรณ์ คือ ธาตุกถา, ปุคฺคลปญฺญตฺติ, กถาวตฺถุ, ยมก, ปฏฺฐาน)	พุทธโฆสะ	อภิ.อฏฺ.๓
๒๑.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ อฏฺฐกถา ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	ขุทฺทก.อฏฺ.
๒๒.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท อฏฺฐกถา (ป)	พุทธโฆสะ	ธมฺม.อฏฺ.๑
๒๓.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท อฏฺฐกถา (ทุ)	พุทธโฆสะ	ธมฺม.อฏฺ.๒
๒๔.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	อุทาน.อฏฺ.
๒๕.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	อิติวุต.อฏฺ.

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๒๖.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ป) ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	สุตฺตนิ.อฏ.๑
๒๗.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต อฏฺฐกถา (ทุ) ปรมตฺถโชติกา	พุทธโฆสะ	สุตฺตนิ.อฏ.๒
๒๘.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	วิมาน.อฏ.๒
๒๙.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เปต.อฏ.
๓๐.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา อฏฺฐกถา (ป) ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถร.อฏ.๑
๓๑.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา อฏฺฐกถา (ทุ) ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถร.อฏ.๒
๓๒.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	เถรี.อฏ.
๓๓.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน อฏฺฐกถา (ป) วิสุทฺธชนวิลาสินี (พุทฺธาปทาน ฯเปฯ)	เชมเถระ	อป.อฏ.๑
๓๔.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน อฏฺฐกถา (ทุ) วิสุทฺธชนวิลาสินี (เถร-เถรีอปทาน)	เชมเถระ	อป.อฏ.๒
๓๕.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส อฏฺฐกถา มธุรตฺถวิลาสินี	พุทธัตตเถระ	พุทฺธวํ.อฏ.
๓๖.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎก อฏฺฐกถา ปรมตฺถทีปนี	ธรรมปาละ	จริยา.อฏ.
๓๗.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ป) ชาตกปาฬิ (เอกกนิปาต)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๑
๓๘.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ทุ) ชาตกปาฬิ (ทุก-ติก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๒

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๓๙.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ต) ชาตกปาฬิ (จตุกฺก-นวก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๓
๔๐.	ชาตฏฺฐกถา (จ) ชาตกปาฬิ (ปญฺจก-วีสติ)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๔
๔๑.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ปญฺจ) ชาตกปาฬิ (ตึส-อสีติ)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๕
๔๒.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ฉ) ชาตกปาฬิ (มหานิปาต, มูคปกฺข, สุวณฺณสาม, นิมิ, อุมงฺคชาตก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๖
๔๓.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก อฏฺฐกถา (ส) ชาตกปาฬิ (มหานิปาต, ภูริทตฺต, จนฺทกุมาร, มหานารท, วิธุร, เวสฺสนฺตรชาตก)	พุทธโฆสะ	ชา.อฏ.๗
๔๔.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส อฏฺฐกถา สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	อุปเสนเถระ	มหานิ.อฏ.
๔๕.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส อฏฺฐกถา สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา	อุปเสนเถระ	จูฬนิ.อฏ.
	เนตฺติ อฏฺฐกถา	ธรรมปาละ	เนตฺติ.อฏ.
๔๖.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา (ป) สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (มหาวคฺค, ญาณกถา, ๑ - ๖๗)	มหานามะ	ปฏิสํ.อฏ.๑
๔๗.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค อฏฺฐกถา (ป) สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ (มหาวคฺค, ญาณกถา, ๖๘-๗๓, ทิฏฺฐิ, อานาปานสติ, อินฺทฺริย, วิโมกฺขกถา, ยุคนทฺธ, ปญฺญาวคฺค)	มหานามะ	ปฏิสํ.อฏ.๒

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๔๘.	วิสุทฺธิมคฺค อฏฺฐกถา (ป)	พุทธโฆสะ	วิสุทฺธิ.๑
๔๙.	วิสุทฺธิมคฺค อฏฺฐกถา (ทุ)	พุทธโฆสะ	วิสุทฺธิ.๒
๕๐.	วินยสงฺคห อฏฺฐกถา	สารีบุตร	วิ.สงฺคห.
๕๑.	กงฺขาวิตรณี (ปาติโมกฺข) อฏฺฐกถา	พุทธโฆสะ	กงฺขา.อฏฺ.

หนังสืออ้างอิงประเภท ค.

(ฎีกา)

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๑.	วชิรพุทธิฎีกา	วชิรพุทธิเถระ	วชิร.
๒.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ป)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๑
๓.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ทุ)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๒
๔.	สารตฺถทีปนีฎีกา (ต)	สารีบุตรเถระ	สารตฺถ.๓
๕.	วิมติวิโนทนีฎีกา (ป)	โจฬิยกัสสปะ	วิมติ.๑
๖.	วิมติวิโนทนีฎีกา (ทุ)	โจฬิยกัสสปะ	วิมติ.๒
๗.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๑
๘.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มหาวคฺคฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๒
๙.	ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา ปาถิกวคฺคฎีกา (ต)	ธรรมปาละ	ที.ฎี.๓
๑๐.	ทีฆนิกาย สาธุชนวิลาสินา สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (ป)	ญาณาภิวังสะ	สีนวฎี.๑
๑๑.	ทีฆนิกาย สาธุชนวิลาสินา สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (ทุ)	ญาณาภิวังสะ	สีนวฎี.๒
๑๒.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มูลปณฺณาสฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๑
๑๓.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มูลปณฺณาสฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๒
๑๔.	มชฺฌิมนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา มชฺฌิม-อุปริปณฺณาส-ฎีกา	ธรรมปาละ	ม.ฎี.๓
๑๕.	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สํยุตฺตฎีกา (ป)	ธรรมปาละ	สํ.ฎี.๑
๑๖.	สํยุตฺตนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สํยุตฺตฎีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	สํ.ฎี.๒
๑๗.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ป)	สารีบุตรเถระ	อำ.ฎี.๑
๑๘.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ทุ)	สารีบุตรเถระ	อำ.ฎี.๒
๑๙.	องฺคุตฺตรนิกาย สารตฺถมญฺชูสา องฺคุตฺตรฎีกา (ต)	สารีบุตรเถระ	อำ.ฎี.๓
๒๐.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีมูลฎีกา (ป)	อานันทเถระ	มูลฎี.๑
	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีอนุฎีกา	ธัมมปาละ	อนุฎี.๑

ลำดับที่	ชื่อคัมภีร์	นามผู้แต่ง	อักษรย่อ
๒๑.	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺคมูลฏีกา (ทุ)	อานันทเถระ	มูลฏี.๒
	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺคอนุฏีกา	ธัมมปาละ	อนุฏี.๒
๒๒.	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจปกรณมูลฏีกา (๓)	อานันทเถระ	มูลฏี.๓
	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจปกรณอนุฏีกา	ธรรมปาละ	อนุฏี.๓
๒๓.	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา (ป)	ธรรมปาละ	วิสุทฺธิ.ฏี.๑
๒๔.	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา (ทุ)	ธรรมปาละ	วิสุทฺธิ.ฏี.๒
๒๕.	(ก) กงฺขาวิตรณีปุราณฏีกา	เชมเถระ	กงฺขา.ฏี.
	(ข) วินยตฺถมญฺชูสากงฺขาวิตรณีอภินวฏีกา	พุทธนาคเถระ	กงฺขานวฏี.
๒๖.	(ก) ลีนตฺถวณฺณนา เนตฺติฏีกา	ธรรมปาละ	เนตฺติ.ฏี.
	(ข) เนตฺติวิภาวินี	ธรรมปาละ	เนตฺติวิภา.

คำชี้แจง (๑)

เหตุผลที่เปลี่ยนชื่อโครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎกฯ เป็น โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกฯ

โดยทั่วไป คำพูดทุกถ้อยคำในภาษาบาลี (หรือทุกภาษา) ล้วนได้ชื่อว่าเป็น **"สทฺท"** ในฐานะที่เป็น **"เสียง"** ดังวจนัตถะว่า **สทฺทยตีติ วา สทฺทียติ อุจฺจารียตีติ สทฺโท** (เสียง คือ สิ่งที่ถูกเปล่งออกมา) แต่สำหรับในคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤตนั้น ท่านใช้เรียกเฉพาะคำที่มีความหมายเท่านั้น หมายความว่า คำใดสามารถสื่อสารได้ คำนั้นท่านเรียกว่า **"สทฺท"** ดังนั้น ถ้อยคำทั้งหลายที่เกิดจากการรวมตัวกันแห่งอักษร เช่น ปุริส, ปุริโส ปุริสำ เป็นต้น จึงล้วนแต่ได้ชื่อว่า **"สทฺท"** ทั้งสิ้น **ไม่ว่าจะประกอบวิภัตติ (ลงวิภัตติ) แล้วหรือยังไม่ประกอบวิภัตติ** (ยังไม่ลงวิภัตติ) ก็ตาม

[คำทั้ง ๔ คือ ลิงฺค = นาม = ปาฏิปทิก = สทฺท มีความหมายเหมือนกัน]

อนึ่ง **สทฺท** (สัททะ) ที่สามารถสื่อความหมายได้อย่างสมบูรณ์ในประโยค **สทฺท** (สัททะ) นั้น เช่น ปุริโส ปสฺสติ (บุรุษย่อมเห็น), ปุริสำ ปสฺสติ (ย่อมเห็นบุรุษ) ท่านก็เรียกว่า **"ปท** (บท=ศัพท์ที่แสดงให้รู้เนื้อความ) เช่นกัน ดังวจนัตถะ (รูปวิเคราะห์) ว่า **ปชฺชเต ญายเต อตฺโถ เอเตนาติ ปทำ** (ศัพท์ (สัททรูป) ใด แสดงให้รู้เนื้อความ[คือสามารถสื่อความหมายได้] ศัพท์ (สัททรูป) นั้น เรียกว่า ปท (บท=ศัพท์ที่แสดงให้รู้เนื้อความ)

จากมุมมองข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า **สทฺท** (สัททะ) กับ **ปท** (ปทะ) นั้นเป็นคำไวพจน์กัน ดังที่คัมภีร์อภิธานนัปปทีปิกา (คาถา ๘๑๙) กล่าวว่า

ปทำ ฐาเน ปริตฺตาเณ
นิพฺพานญฺหิ จ การเณ
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โกฏฺฐาเส
ปาเท ตลฺลญฺฉเน มตำ.

> **ปท** ศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ ฐานะ (ที่ตั้ง) ปริตตาณะ (การคุ้มครอง) นิพพานะ (นิพพาน) การณะ (เหตุ) **สัททะ** (เสียง, ศัพท์) วัตถุ (พัสดุ) โกฏฐาสะ (ส่วน) ปาทะ (เท้า) ตัลลัญฉนะ (รอยเท้า)

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นักไวยากรณ์บาลีหลายสำนัก ก็ได้อธิบายคำว่า **"ปท** (บท)" ในความหมายว่า "ถ้อยคำหรือหน่วยย่อยของประโยคที่เกิดจากการรวมตัวกัน หรือการประชุมกันของอักษรหลายๆ ตัว เป็นหน่วยย่อยที่สามารถสื่อความหมายได้ [อกฺขรสมุทาโย ปทำ = ประชุมแห่งอักษร เรียกว่า **ปท** (บท)] ซึ่งก็มิได้ระบุว่าจะต้องลงวิภัตติแต่อย่างใด

แต่ก็ยังมีนักไวยากรณ์ เช่น พระพุทธัปปิยเถระ ผู้รจนาคัมภีร์ปทรูปสิทธิ เป็นต้น ได้ให้คำจำกัดความของ **"ปท** (บท" ไว้อย่างชัดเจนว่า **วิภตฺยนฺตำ ปทำ** (ศัพท์ที่มีวิภัตติอยู่ท้าย (ถ้อยคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว) ชื่อว่า **ปท** (บท)

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ (สุตตมาลา สูตร ๒๘) ก็ได้ให้ความหมายไว้เช่นกัน ว่า **วิภตฺยนฺตำ วา อวิภตฺยนฺตำ วา อตฺถโชตกำ ปทำ** (ศัพท์หรือถ้อยคำไม่ว่าจะประกอบวิภัตติ หรือไม่ประกอบวิภัตติ หากสามารถสื่อความหมายได้ ก็ชื่อว่า **ปท** (บท)) ทั้งสิ้น

มีข้อสังเกตว่า ในกรณีของคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลานั้น คำว่า **อวิภตฺยนฺตำ** (ไม่ประกอบวิภัตติ) หมายถึงถ้อยคำที่ถูกนำมาใช้ในประโยคคำพูดในรูปแบบของ "อวิภตฺติกนิทฺเทส" (คำที่ไม่แสดงวิภัตติแต่มีอรรถพิเศษของวิภัตติประกอบอยู่) ซึ่งความจริงแล้ว ก็ถือว่าได้ผ่านกระบวนการประกอบวิภัตติแล้ว (ถือว่าลงวิภัตติแล้ว) เพียงแต่ว่าเมื่อท่านลงแล้วได้ลบวิภัตตินั้นทิ้งไป เช่น **กกุสนฺธ** โกนาคมโน จ กสฺสโป (กกุสนฺธ = กกุสนฺโธ)

สรุปแล้ว **สทฺท** (สัททะ) มีขอบเขตการใช้กว้างกว่า **ปท** (ปทะ) เพราะครอบคลุมได้ทั้งถ้อยคำที่ประกอบวิภัตติแล้ว และถ้อยคำที่ยังไม่ประกอบวิภัตติ ไม่ว่าจะประกอบใช้ในประโยคคำพูด หรือเป็นคำเดี่ยวๆ ก็ตาม ด้วยเหตุดังกล่าว ทางคณะผู้จัดทำโครงการ **ปทานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย** มีความเห็นว่า เนื่องจากคำที่จะนำมาใช้ในโครงการฯ มีทั้งที่ประกอบวิภัตติ เช่นบทอาขยาต (อกฺโกสติ คจฺฉติ) เป็นต้น และคำที่ไม่ประกอบวิภัตติ เช่น คำนามที่ตัดวิภัตติออก เช่น อกาล, อกาลปุปฺผ เป็นต้น ดังนั้น คณะผู้จัดทำโครงการฯ จึงเห็นว่า **"สทฺท"** มีความเหมาะสมกว่า **"ปท"** จึงเปลี่ยนชื่อจาก **ปทานุกรมฯ** เป็น **สทฺทานุกรมฯ** ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวมา

คำว่า **ปทานุกรม** มาจาก **ปท + อนุกรม** (ลำดับบท) ส่วนคำว่า **สัททานุกรม** มาจาก **สัทท + อนุกรม** คำว่า สัทท มาจากคำบาลีว่า สทฺท ส่วน อนุกรม มาจากคำสันสกฤตว่า อนุกฺรม การใช้คำที่ยืมมาจากบาลี สันสกฤต มาผสมกันเอง หรือผสมกับคำภาษาไทยนั้น ถือว่าใช้ได้ เพราะเมื่อยืมคำเหล่านั้นมาแล้ว ก็ถือว่าเป็นคำภาษาไทย สามารถนำมาผสมเข้าด้วยกันอย่างคำสมาสได้ เช่น ราชรถ (บาลี + บาลี) ราชวัง (บาลี + ไทย เพราะวังเป็นคำไทยแท้) ราชดำเนิน (บาลี + เขมร เพราะดำเนินมาจากภาษาเขมร) เป็นต้น.

คำชี้แจง (๒)

๑. การเรียงบทปทานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษา ได้รวบรวมคำศัพท์และบท โดยใช้ติปิฏกะ - ปาพิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี - ไทย โรงพิมพ์การศาสนา เล่ม ๑, เป็นแนวทาง และได้เพิ่มเติมบางคำศัพท์และบท เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๒. การแยกบท กระจายรากศัพท์ ตั้งรูปวิเคราะห์ (สัททนัย, อัตถนัย) ได้อาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์ มีคัมภีร์กัจจายนะ, โมคคัลลานะ และสัททนีติเป็นต้น โดยตรวจสอบให้สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ส่วนการบอกอรรถของธาตุใช้คัมภีร์ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ (พระวิสุทธาจารมหาเถระ) ซึ่งปริวรรตและแปลโดย พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙) วัดชนะสงคราม

๓. ประโยคพระบาลีที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์ ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ ๒๕๐๐. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. อุทาหรณ์อรรถกถาบาลี ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฐกถา โรงพิมพ์วิญญาณ. ๒๕๓๒. อุทาหรณ์ฎีกาบาลี ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙. สำหรับขั้นตอนดำเนินการจัดหาแต่ละอุทาหรณ์นั้น ได้อาศัยติปิฏกะ - ปาพิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ โรงพิมพ์กรมการศาสนาเป็นแนวทาง บางบทได้เพิ่มเติมอุทาหรณ์เข้ามา บางบทได้ตัดอุทาหรณ์ที่มีความซ้ำซ้อนออกไป ทั้งนี้เพื่อให้อุทาหรณ์นั้นมีความสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน

๔. คำแปลอุทาหรณ์พระบาลี ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙ เป็นหลัก โดยได้มีการปรับเปลี่ยนคำแปล และสำนวนบ้าง เพื่อให้สอดคล้องกับคำอธิบายในอรรถกถา ฎีกา

คำแปลอุทาหรณ์อรรถกถา ใช้อรรถกถาแปลโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๔๑

คำแปลอุทาหรณ์ฎีกา (แปลเพิ่มเข้ามาใหม่)

คำแปลอุทาหรณ์มิลินทปัญหา ใช้สำนวนการแปลมิลินทปัญหา เล่ม ๑, ๒ ๓ มูลนิธิปราณีสำเริงราชย์ โรงพิมพ์ ชวนพิมพ์ ๒๕๔๕

๕. ข้อความภายในวงเล็บเหลี่ยม [ ] ของคำแปลที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เป็นคำอธิบายเพิ่มเติมนอกเหนือไปจากคำแปลบาลี อรรถกถา ฎีกาต้นฉบับ ส่วนใหญ่แสดงถึงองค์ธรรม และเหตุในการกล่าวเช่นนั้นตามคำอธิบายในอรรถกถา ฎีกา

๖. ข้อความภายในวงเล็บกลม ( ) เป็นคำแปลของศัพท์บาลีข้างหน้าวงเล็บ หรือเป็นคำอธิบายที่ไม่สำคัญ เช่น คำแสดงชื่ออีกชื่อหนึ่ง เป็นต้น

๗. การนำเสนอข้อความที่อธิบายหลักภาษา และหลักธรรมในเชิงสัททศาสตร์ และอัตถศาสตร์ ได้อธิบายบทตั้งโดยตรงบ้าง บทในอุทาหรณ์บ้าง ความรวมของแต่ละอุทาหรณ์บ้าง ซึ่งในการอธิบายแต่ละบทนั้น อาจจะอธิบายในแง่มุมทางไวยากรณ์ อุปจาระ นยะ อลังการะ ฉันท์ อภิธาน เนตติ หรือสภาวธรรม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวทางที่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ได้แนะแนวไว้ (ปทสังวรรณนา อัตถสังวรรณนา ปทัตถสังวรรณนา) โดยคำอธิบายนั้น จะอยู่ภายในวงเล็บเหลี่ยม [...]

๘. อักษรย่อที่ปรากฏในปทานุกรมพระไตรปิฎก เชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทยเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษานี้ ขอให้เข้าใจตามนี้

อิ.	=	พระไตรปิฎกฉบับยุโรป
ส.	=	พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ
สี.	=	พระไตรปิฎกฉบับสีหล
ก	=	พระไตรปิฎกฉบับบาลีอักษรพม่าบางฉบับ
สำ.	=	สำสกฤต
ปุ.	=	ปุงลิงค์
ถี.	=	อิตถีลิงค์
น.	=	นปุงสกลิงค์
ติ.	=	ไตรลิงค์ (ปุงลิงค์, อิตถีลิงค์, นปุงสกลิงค์)
ภู.	=	ภูวาทิคณิกธาตุ (หมวด ภู ธาตุ)
ทิ.	=	ทิวาทิคณิกธาตุ (หมวด ทิว ธาตุ)
จุ.	=	จุราทิคณิกธาตุ (หมวด จุร ธาตุ)
กฺริ/อา.	=	บทกิริยาอาขยาต
กา/กฺริ.	=	บทกิริยาอาขยาตที่เป็นการิตะ (เหตุกัตตุวาจก)
กฺริ/วิ.	=	บทกิริยาวิเสสะ (พวก ตฺวา ตุ๎ ปัจจัย)
พฺย	=	อัพยยศัพท์

๑๑. ที่มาในคัมภีร์ต่างๆ ที่ปรากฏในปทานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทยเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษานี้ ใช้ตามติปิฎกะ - ปาฬิ - เมียนมาภิธาน ฉบับตีพิมพ์ ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗

โรงพิมพ์กรมการศาสนา (ใช้ฉบับฉัฏฐสังคายนา) ด้วยพิจารณาเห็นว่า มีความสมบูรณ์ไม่ลักลั่นและเทียบเคียงได้ตลอดสายทั้งบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สัททาวิเสส

ขอให้เข้าใจตามนี้ เช่น

วิ. ๔/๒๙๔	=	วินัยปิฎก เล่มที่ ๔ หน้า ๒๙๕
ม. ๑/๙๒	=	มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑ หน้า ๙๒
สำ. ๑/๑๘๒	=	สังยุตตนิกาย เล่มที่ ๑ หน้า ๑๘๒
วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๓	=	วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๑ หน้า ๒๐๓
วิ.อฏ. ๑/๕๙	=	วินัยอรรถกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๕๙
ม.อฏ. ๑/๗๔	=	มัชฌิมนิกายอรรถกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๗๔
ม.ฏี. ๒/๑๖๗	=	มัชฌิมนิกายฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๑๖๗
สารตฺถ. ๒/๑๔	=	สารัตถทีปนีฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๑๔
สำ.ฏี. ๒/๘๐	=	สังยุตตนิกายฎีกา เล่มที่ ๒ หน้า ๘๐
กจฺ. ๖๒๗	=	คัมภีร์กัจจายนะ สูตร ๖๒๗
นีติ.สุตฺต. ๕๓๓	=	สัททนีติ สุตตมาลา สูตร ๕๓๓
โมคฺ. ๑/๕๖	=	โมคคัลลานสูตรปริจเฉทที่ ๑ สูตรที่ ๕๖

เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สำวตฺตนฺติ. กตเม เทฺว. สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนำ อตฺโถ จ สุนีโต. สุนิกฺขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อตฺโถปิ สุนโย โหติ. อิเม โข ภิกฺขเว เทฺว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สำวตฺตนฺติ. (อ.ทุก. ๒๐/๒๐/๕๘)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมสองอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่ฟั่นเฟือนเลือนหายแห่งพระสัทธรรม ธรรมสองอย่าง คืออะไร คือ บทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี และอรรถที่นำมาดี แม้เนื้อความจากบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดี ก็ย่อมถูกนำมาดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมสองอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่ฟั่นเฟือน เลือนหายแห่งพระสัทธรรม.

สัททานุกรม

พระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี – ไทย

(เล่ม ๔)

อทำ (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อทำสุ (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อท (ติ)

[อท + อ]

ผู้กิน (ต้องมีบทอื่นเข้าสมาสอยู่เบื้องหน้าเสมอ).

ดู กิฏฺฐาท, กุณปาท, ปุริสาท, โปริสาท, วนฺตาท, วิฆาสาท

อท (กฺริ)

ดู อทติ

อทก (ติ)

[อท + ณฺวุ]

ผู้กิน, ผู้บริโภค, ผู้กินเนื้อ, ผู้กินคน.

ตญฺจ สตฺตชโฏ ลุทฺโท
กฬาโร ปุริส**าทโก**
วเน นาถำ อปสฺสนฺตี
สมฺพุลำ อคฺคหี ภุเช. (ชา.๑/๓๙๔).

(ว่าด้วยความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพุลา) ฝ่ายเจ้ายักษ์ทานพ**กิน**คนมีผมเป็นกระเซิง ๗ ชั้น หยาบช้าทารุณ มีผิวกายดำแดง ได้จับพระนางสัมพุลานั้นผู้ไม่เห็นที่พึ่งในป่ารวบไว้ในวงแขน.

อทกฺขึ (กฺริ)

ดู ทกฺขติ

อทกฺขิณ (ติ)

[น + ทกฺขิณ]

(๑) ไม่ถูก, ผิด, ไม่เจนจัด.

(๒) ผู้ไม่ถวายทักษิณาแก่พระ.

อทกฺขิณีย (ติ)

[อทกฺขิณ + อนีย]

ผู้ไม่ควรแก่ทักษิณาทาน.

อทกฺขิเณยฺย (ติ)

[น + ทกฺขิเณยฺย]

ผู้ไม่สมควรรับทานอันประเสริฐ,

ผู้มิใช่พระทักขิไณยบุคคล.

กุโต นุ อาคจฺฉสิ ทุมฺมวาสี
โอตลฺลโก ปสุปิสาจโกว
สงฺการโจฬํ ปฏิมุญฺจ กณฺเ
โก เร ตุวํ โหสิ **อทกฺขิเณยฺโย**.
(ชา๑/๓๐๙)

(มัณฑัพยกุมารตรัสกับมาตังค-ดาบสว่า)

ท่านมาจากไหนหนอ นุ่งผ้าเก่าขาดกะรุ่งกะริ่งเหมือนปีศาจคลุกฝุ่นสวมใส่เศษผ้าจากกองขยะไว้จนถึงคอ ท่าน**ไม่ใช่ทักขิไณย-บุคคล** เป็นใครกันแน่.

อทกฺขิเณยฺยตา (ถี)

[น + ทกฺขิเณยฺยตา]

ความเป็นผู้ไม่สมควรรับทานอันประเสริฐ,

ความไม่ควรรับทาน,

ความเป็นผู้ไม่ใช่ทักขิไณยบุคคล.

ตํ ปน น อตฺตโน ปติมานนสฺส อวิปากตาย น **อทกฺขิเณยฺยตาย**. (มิลินฺท.๒๓๔)

(พระพุทธเจ้าตรัสให้พระนางโคตมีถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระสงฆ์ ก็เท่าบูชาพระองค์ไปด้วย) ก็คำนั้นตรัสไว้เพราะความที่ทานของผู้น้อมถวายเฉพาะพระองค์เป็นของมีวิบาก (ผลตอบแทนอานิสงส์) น้อยก็หาไม่ เพราะ**ความที่พระองค์ไม่ใช่ทักขิไณยบุคคล** ก็หาไม่.

อทกฺขุ (กฺริ)

ดู ทกฺขติ

อทฏฺฐา (กฺริ/วิ)

[น + ทิส + ตฺวา.

แปลง ทิสฺ เป็น ทสฺ ลบ ว ที่ ตฺวา ปัจจัย แปลง ต เป็น จ แล้วทำ ปรรูป (รูปอื่นที่เหลือ) เป็นต้น ดู โมค. สูตรที่ ๑๖๙ พร้อมทั้งคำแปลด้วย]

ไม่เห็นแล้ว, ยังไม่ได้เห็น.

นา**ทฏฺฐา** ปรโต โทสํ
อณุ๎ ถูลานิ สพฺพโส
อิสฺสโร ปณเย ทณฺฑ
สามํ อปฺปฏิเวกฺขิย. (ชา.๑/๒๕๓)

(ผู้ใหญ่มีกษัตริย์เป็นต้นตรัสว่า) โทษน้อยใหญ่ของผู้อื่นทั้งหมดที่ยัง**ไม่เห็น**ไม่ได้พิจารณา ด้วยตนเอง ผู้ใหญ่ไม่ควรลงทัณฑ์.

นาทฏฺฐาติ น อทิสฺวา.(ชา.อฏ.๔/๑๙๓)

คำว่า **นาทิฏฺฐา** แปลว่า ไม่เห็นแล้ว...ไม่.

อทฏฺฐุกมฺยตา (ถี)

[น + ทฏฺฐุกมฺยตา]

ความเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาจะดู-เห็น-พบ-เจอ,

ความไม่ประสงค์-ต้องการจะดู-เห็น-พบ-เจอ.

อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ. ยา อิเมสํ อริยานํ อทสฺสนกมฺยตา **อทฏฺฐุกมฺยตา** อสเมตุกมฺยตา อสมาคนฺตุกมฺยตา อยํ วุจฺจติ “อริยานํ อทสฺสนกมฺยตา”. (อภิ.วิ.๓๘๗)

พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะ **ความไม่ต้องการจะพบ** ความไม่ต้องการจะเห็น ความไม่ต้องการจะเข้าใกล้ ความไม่ต้องการจะสมาคมกับพระอริยะเหล่านี้ นี้เรียกว่า อริยานัง อทัสสนกัมยตา (ความไม่ต้องการจะเห็นพระอริยบุคคล).

อทฑฺฒ (ติ)

[น + ทฑฺฒ]

ไฟไม่ไหม้, ไฟยังไม่ไหม้,

แผ่นดินเป็นต้นอันไฟยังไม่ไหม้.

อทฑฺเฒ ทฑฺฒสญฺญี, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๑/๒๙๖)

ในจีวรที่**ไฟยังไม่ไหม้** ภิกษุสำคัญว่าไฟไหม้แล้ว ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อทฑฺฒาปี วุจฺจติ ชาตา ปถวี. โยปิ ปัสุปุญฺโช วา มตฺติกาปุญฺโช วา อติเรกจาตุมาสํ โอวฏฺโ อยมฺปิ วุจฺจติ ชาตา ปถวี. (วิ.๒/๕๐)

[ที่ชื่อว่า ดินแท้ คือ ดินร่วนล้วน ดินเหนียวล้วน ดินมีหินผสมนิดหน่อย ดินมีกรวดผสมนิดหน่อย ดินมีกระเบื้องผสมนิดหน่อย ดินมีแร่ผสมนิดหน่อย ดินมีทรายผสมนิดหน่อย ดินร่วนเป็นส่วนมาก ดินเหนียวเป็นส่วนมาก] แม้ดินที่**ไฟยังไม่ไหม้**ก็เรียกว่า ดินแท้ กองดินร่วนหรือดินเหนียวที่ฝนตกรดเกิน ๔ เดือนก็เรียกว่าดินแท้.

อทฑฺฒาปี ติ อุทฺธนปตฺตปจนกุมฺภการาวาปาทิวเสน ตถา ตถา อทฑฺฒา. สาปน วิสุ นตฺถิ, สุทฺธปัสุอาทีสุ อญฺญตราว เวทิตพฺพา. (วิ.อฏ.๓/๒๑)

คำว่า **แม้ดินที่ไฟไม่ไหม้ (อทฑฺฒาปิ)** ได้แก่ ยังไม่ได้เผาไฟโดยประการนั้นๆ ด้วยเตาระบมบาตรและเตาของช่างหม้อเป็นต้น ดินที่ยังไม่ได้เผาไฟนั้นไม่มีแผนกหนึ่ง พึงทราบดินอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาดินมีดินร่วนล้วนๆ เป็นต้น.

อทณฺฑ (ปุ)

[น + ทณฑ]

(๑) ไม่มีทัณฑ์, การไม่ตั้งทัณฑกรรมคือปรับและซ้อม,

ไม่มีอาชญา, ไม่ต้องใช้อาชญา.

โส อิมํ ปถวึ สาครปริยนฺตํ **อทณฺเฑน** อสตฺเถน ธมฺเมน อภิวิชิย อชฺฌาวสติ. (ที.๑/๘๔)

พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นทรงชนะโดย**ธรรมไม่ต้องใช้อาชญาหรือศัสตรา** ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต.

อทณฺเฑนาติ เย กตาปราเธ สตฺเต สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ คณฺหนฺติ, เต ธนทณฺเฑน รชฺชํ กาเรนฺติ. เย เฉชฺชเภชฺชํ อนุสาสนฺติ, เต สตฺถทณฺเฑน. อยํ ปน ทุวิธมฺปิ ทณฺฑํ ปหาย อทณฺเฑน อชฺฌาวสติ. (ที.อฏ.๒/๓๖)

คำว่า **ไม่ต้องใช้อาชญา (อทณฺเฑน)** ความว่า พระราชาเหล่าใดจับผู้ไม่ได้ทำความผิดมาปรับ ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง พระราชาเหล่านั้นชื่อว่าย่อมครองราชด้วยการปรับสินไหมเป็นทรัพย์ พระราชาเหล่าใดออกคำสั่งให้ประหารและทิ่มแทง พระราชาเหล่านั้นชื่อว่าย่อมครองราชด้วยศัสตรา แต่พระราชกุมารพระองค์นี้ทรงละอาชญาแม้ทั้ง ๒ ประการนั้น แล้วทรงปกครองโดยไม่ต้องใช้อาชญา.

อทณฺเฑนาติ ธนทณฺเฑนปิ เฉชฺชเภชฺชานุสาสเนน สตฺถทณฺเฑนปิ วินาเยว. (อ.อฏ.๓/๑๗๖)

คำว่า **โดยไม่ต้องใช้อาชญา (อทณฺเฑน)** ความว่า โดยเว้นจากอาชญา คือปรับสินไหมบ้าง จากอาชญาคือลงโทษด้วยศัสตรา โดยตัด ทุบ และสั่งสอนบ้าง.

(๒) (ติ) (ก) ผู้ไม่มีทัณฑ์, ผู้ไม่มีอาชญา,

ผู้ปราศจากทัณฑ์คือการปรับและซ้อม,

ผู้ไม่มีอาชญาคือทรัพย์-อาวุธ,

ผู้ไม่ถูกลงโทษ.

เย จญฺเญ สนฺติ ปุถุกายา เต อเวรา **อทณฺฑา** อสปตฺตา อพฺยาปชฺชา วิหเรมุ อเวริโนติ, อิติ จ เนสํ โหติ..(ที.๒/๒๒๐)

(ท้าวสักกะจอมเทพทูลถามพระพุทธเจ้าว่า) พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมากต่างก็มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็น**ผู้ไม่ถูกลงโทษ** จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เถิด’ [แต่เพราะมีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเล่า พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะพวกเขามีอิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน จองเวรกันอยู่]

อทณฺฑาติ อาวุธทณฺฑธนทณฺฑวินิมุตฺตา. (ที.อฏ.๒/๓๐๐)

คำว่า **ไม่ถูกลงโทษ (อทณฺฑา)** ได้แก่ พ้นจากการลงโทษด้วยอาวุธ และการลงโทษ

ด้วยธนู.

(ข) ผู้ไม่มีทัณฑ์ทางกาย, ผู้ไม่มีทัณฑ์คือกายทุจริตเป็นต้น (พระอรหันต์),

ผู้ไม่มีโทษ-อาชญา.

อทณฺเฑสูติ กายทณฺฑาทิรหิเตสุ ขีณาสเวสุ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๕)

บทว่า **อทณฺเฑสุ** ความว่า ในพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้เว้นจากอาชญามีอาชญาทางกายเป็นต้น.

ดู สุตฺตนิ.อฏ.๑/๕๗

อทณฺฑนีย (ติ)

[อทณฺฑ + อนีย]

ไม่ควรลงโทษ, ไม่พึงลงโทษ.

อทณฺฑปเณตพฺพ (ติ)

[น + ทณฺฑปเณตพฺพ]

ไม่ควรให้ลงทัณฑ์, ไม่ควรให้ลงโทษ-อาชญา.

ดู อทณฺฑิย

อทณฺฑารห (ติ)

[น + ทณฺฑ + อรห]

ผู้ไม่ควรแก่ทัณฑ์, ผู้ไม่สมควรลงโทษ-อาชญา, ไม่ต้อง-ได้-ปรับ-รับโทษ.

อทินฺนนฺติ ปรปริคฺคหิตํ, ยตฺถ ปโรยถากามการิตํ อาปชฺชนฺโต **อทณฺฑารโห** อนุปวชฺโช จ โหติ. ตสฺมึ ปรปริคฺคหิเต ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน, ตทาทายกอุปกฺกม-สมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานนฺ. ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํ, กสฺมา ? วตฺถุปณีตตาย. วตฺถุสมตฺเต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมึ มหาสาวชฺชํ. ตํ ตํ คุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมึ อปฺป-สาวชฺชํ. (ที.อฏ.๑/๗๐)

คำว่า **สิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ (อทินฺนนฺ)** ได้แก่ สิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน ซึ่งเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นทำการใช้สอยตามความต้องการก็**ไม่ควรได้รับโทษทัณฑ์**และไม่ถูกตำหนิ ส่วนเจตนาคิดลักของผู้ที่สำคัญในสิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหนนั้นว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน อันยังความพยายามที่จะถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้นั้นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าอทินนาทาน อทินนาทานนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสิ่งของของผู้อื่นเลว ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสิ่งของของผู้อื่นประณีต ถามว่าเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะวัตถุเป็นของประณีต เมื่อวัตถุเสมอกัน อทินนาทานชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะวัตถุเป็นสิ่งของของผู้มีคุณมาก ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะวัตถุเป็นสิ่งของของผู้มีคุณต่ำกว่านั้น เพราะเปรียบเทียบผู้ที่มีคุณมากนั้นๆ.

อทณฺฑาวจร (ติ)

[น + ทณฺฑ + อวจร]

(๑) ผู้เที่ยวไปโดยไม่มีท่อนไม้, ผู้เที่ยวไปปราศจากท่อนไม้, ผู้เที่ยวไปโดยไม่มีอาวุธ, ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา.

ภาสิตา โข สกฺเกน เทวานมินฺเทน คาถาโย. ตา จ โข **อทณฺฑาวจรา** อสตฺถาวจรา อิติ อภณฺฑนํ อิติ อวิคฺคโห อิติ อกลโห. (สํ.๑/๒๒๖)

ส่วนท้าวสักกะจอมเทพตรัสคาถาทั้งหลายก็แลคาถาเหล่านั้น**ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา**ไม่เกี่ยวข้องกับศัสตรา เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีความทะเลาะ ไม่มีความแก่งแย่ง ไม่มีความวิวาท.

อทณฺฑาวจราติ ทณฺฑาวจรณรหิตา, ทณฺฑํ วา สตฺถํ วา คเหตพฺพนฺติ เอวเมตฺถ นตฺถีติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๑/๓๑๔)

คำว่า **ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา (อทณฺฑาวจรา)** ความว่า เว้นจากการถือตะบอง อธิบายว่า ไม่มี คำว่า “พึงถือตะบองหรือมีด” ในที่นี้.

ทณฺเฑน อวจาโร อวจรณํ ทณฺฑาวจโร, นตฺถิ เอตฺถ วุตฺโต ทณฺฑาวจโรติ **อทณฺฑาวจรา**. (สํ.ฏี.๑/๓๓๔)

ความเป็นไปเกี่ยวข้องกับอาชญา ชื่อว่า ทัณฑาวจระ (ความเกี่ยวข้องกับอาชญา) ความเกี่ยวข้องกับอาชญาย่อมไม่มีในคาถานี้เพราะเหตุนั้น คาถานี้จึงชื่อว่า **คาถาที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา**.

(๒) ผู้เที่ยวไปด้วยมือที่วางท่อนไม้แล้ว (มือเปล่า), อันผู้ไม่ถือ-ไม่มีท่อนไม้-อาชญาเดินไป.

อทณฺฑาวจรํ มคฺคํ
สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํ
ตํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิสฺสํ
เยน คจฺฉนฺติ สุพฺพตาติ. (ชา.๑/๓๐๒)

(พระเจ้าสาธินะตรัสว่า)
เราจะดำเนินไปตามทางที่**ผู้ไม่มีอาชญาเดินไป**ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วเป็นทาง ที่ท่านผู้ปฏิบัติดีดำเนินไปอยู่.

อทณฺฑาวจรนฺติ อทณฺเฑหิ นิกฺขิตฺต-ทณฺฑสตฺเถหิ อวจริตพฺพํ สมฺมาทิฏฺฐิ-ปุเรกฺขารํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ. (ชา.อฏ.๔/๓๖๐)

บทว่า **อทณฺฑาวจรํ** ความว่า หนทางมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องหน้าที่มวลท่านผู้ไม่มีอาชญา คือวางท่อนไม้และศาสตราเสียแล้วพึงดำเนิน.

อทณฺฑิย๑ (ติ)

[น + ทณฺฑิย (= ทณฺฑิ + ณฺย)]

ผู้ไม่ควรแก่ทัณฑ์, ผู้ไม่ควรแก่การลงโทษ, ผู้ไม่ควรแก่อาชญา.

อทณฺฑิย๒ (กฺริ)

[น + ทณฺฑิย. แปลง ตฺวา เป็น ย]

ไม่ลงทัณฑ์แล้ว, ไม่ลงโทษแล้ว.

อทณฺฑิยํ ทณฺฑยติ
ทณฺฑิยญฺจ อทณฺฑิยํ
อนุโธว วิสมํ มคฺคํ
น ชานาติ สมาสมํ. (ชา.๑/๒๕๓)
(พวกผู้ใหญ่มีกษัตริย์เป็นต้น กราบทูลว่า)
พระราชาพระองค์ใด ลงอาชญาบุคคลผู้ไม่ควรจะลงอาชญา**ไม่ลงอาชญา**บุคคลผู้ควรลงอาชญา พระราชาพระองค์นั้น ไม่รู้สิ่งสมควร หรือไม่สมควรเหมือนคนตาบอดเดินทางที่ขรุขระ.

อทณฺฑิยนฺติ โย อทณฺฑิยํ อทณฺฑปเณตพฺพญฺจ ทณฺเฑตฺวา ทณฺฑิยญฺจ ทณฺฑปเณตพฺพํ อทณฺเฑตฺวา อตฺตโน รุจิเมว กโรติ, โส อนุโธ วิย วิสมํ มคฺคํ ปฏิปนฺโน น ชานาติ สมาสมํ ตโต ปาสาณาทีสุ ปกฺขลนฺโต อนุโธ วิย จตูสุ อปาเยสุ มหาทุกฺขํ ปาปุณาตีติ อตฺโถ.
(ชา.อฏ.๔/๑๙๓)

บทว่า **อทณฺฑิยํ** ความว่า พระราชาพระองค์ใด ลงอาชญาบุคคลที่ไม่ควรแก่อาชญา คือ ไม่ควรถึงอาชญา และไม่ลงอาชญาบุคคลที่ควรแก่อาชญา คือ ควรถึงอาชญา กระทำตามความชอบใจของตนเท่านั้น พระราชาพระองค์นั้น เป็นเหมือนคนตาบอดเดินไปตามทางที่ไม่สม่ำเสมอ ก็ไม่รู้ว่า เสมอและไม่เสมอ แต่นั้น ย่อมประสบทุกข์อันยิ่งใหญ่ในอบายทั้ง ๔ เหมือนคนตาบอดที่หกล้มที่แผ่นหินเป็นต้น.

อทณฺเฑตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + ทณฺเฑตฺวา]

ไม่ให้ทัณฑ์แล้ว, ไม่ให้ลงโทษแล้ว, ไม่ลงโทษแล้ว, ไม่ลงอาชญา.

ดู อทณฺฑิย

อทตฺต (ติ)

[น + ทตฺต]

ยังมิได้ให้, ให้อย่างไม่เหมาะสม, ยังมิได้ให้การแต่งงาน, ผู้มิได้ให้อะไรเลย.

อทตฺตา (ถี)

หญิงสาวยังไม่ได้แต่งงาน.

อทติ (กฺริ)

[อท + อ + ติ. หาก แปลง อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า โลปญฺเจตฺตมกาโร (รู.๔๘๗) สำเร็จเป็น อเทติ]

ย่อมกิน.

รหโท อยํ มุตฺตกรีสปูโร
ทุคฺคนฺธรูโป อสุจิ ปูติ วาติ
ขุทาปเรตา มนุชา **อทนฺติ**.
(ชา.๒/๑๙๒)
(พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตร

เห็นสัตว์นรกเหล่านี้กินมูตรและคูถ ตรัสถามมาตลีเทพสารถีว่า) หัวงน้ำนี้เต็มไปด้วยอุจจาระและปัสสาวะไม่สะอาด บูดเน่า มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไป สัตว์นรกถูกความหิวครอบงำ**ย่อมกิน**อุจจาระและปัสสาวะนั้น.

ขุทาปเรตา มนุชา อทนฺตีติ เอเต เนรยิกา สตฺตา ฉาตเกน ผุฏฺจา ขุทำ สหิตุ๋ อสกฺโกนฺตา ปกฺกุถิตำ ฐมายนฺตำ ปชฺชลนฺตำ กปฺเปน สณฺจิตำ ปุราณมีฬฺหำ ปิณฺฑำ ปิณฺฑำ กตฺวา อทนฺติ ขาทนฺติ. (ชา.อฏ.๖/๑๓๙)

บาทคาถาว่า **ขุทาปเรตา มนุชา อทนฺติ** ความว่า สัตว์นรกเหล่านี้ถูกความหิวครอบงำแล้ว ไม่อาจอดกลั้นความหิวได้ จึงทำคูถเก่า ซึ่งดำรงอยู่เป็นกัป เดือดพล่าน อบอวลด้วยควัน ลุกโพลงด้วยเปลวเพลิงให้เป็นก้อน ๆ แล้วจึงเคี้ยวกิน.

อเทนฺติ มำสำ. (ชา.๑/๒๕๒)

กินเนื้อ.

อเทสิ กญฺญำ. (ชา.๑/๓๙๔)

เจ้ากินหญิงสาว.

อเทสีติ ขาทสิ. (ชา.อฏ.๕/๙๖)

คำว่า **กิน (อเทสิ)**ได้แก่ เจ้าเคี้ยวกิน.

น ตาทิเส ภูมิปตี อเทมิ. (ชา.๒/๑๔๓)

หม่อมฉัน (ราษส) จะไม่กินเหล่ากษัตริย์ผู้เช่นนั้น.

เอตู ภวำ อสฺสมิมำ **อเทตุ**.
(ชา.๒/๓๒)

เชิญท่านผู้เจริญเข้าไปยังอาศรมนี้เถิด เชิญ**กิน**อาหารเถิด.

อเทตูติ ยถาสนฺนิหิตำ อาหารำ ปริภุญฺชตุ.
(ชา.อฏ.๕/๒๐๗)

บทว่า **อเทตุ (จงกิน)** ความว่า เชิญท่านบริโภคอาหารที่ข้าพเจ้าจัดเตรียมไว้แล้วเถิด.

ยชสฺสุ ยญฺญำ **อท** มำ โปริสาท.
(ชา.๒/๑๔๐-๑)

(พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า)

ท่านโปริสาท ขอเชิญพระองค์บูชายัญ**เสวย**หม่อมฉันเถิด.

มุทฺธาปิ ตสฺส วิผเลยฺย สตฺตธา โย ตาทิสำ สจฺจวาทึ **อเทยฺย**.
(ชา.๑/๓๗๐)

(ยักษ์กราบทูลว่า)

บุคคลใด**พึงกิน**คนผู้มีปกติกล่าวคำสัตย์เช่นนั้นแม้ศีรษะของบุคคลนั้นก็พึงแตกออก ๗ เสี่ยง.

ภุตฺวา พลึ อคฺคปิณฺฑญฺจ กากาน มาทิสำ ชีวม**เทยฺยุ** ธงฺกาติ.
(ชา.๑/๔๐๐)

(กบกล่าวกับกาว่า)

[ท่านพราหมณ์ ถ้าแควันนี้พึงมีพระราชาที่ดีไซร้ก็จะมั่งคั่ง เบ่งบาน ผ่องใส]ฝูงกาก็จะได้กินก้อน

ข้าวที่ดีซึ่งเป็นพลีกรรมไม่**พึงกิน**สัตว์เช่นเราเลย.

อเทยฺยุนฺติ ขาเทยฺยุ. (ชา.อฏ.๕/๑๑๒)

คำว่า **อเทยฺยุ** แปลว่า กิน

ฉาทยมาโน มยฺหํ ตฺวม**เทสิ** มํสํ. (ชา.๑/๓๖๙)

(พระราชกุมารถูกยักษ์ถามถึงความไม่กลัวตายจึงตรัสว่า)

ท่านพอใจ**จงกิน**เนื้อของเราส่วนที่ท่านพอใจเถิด.

ตฺวํ ฉาทยมาโน โรจยมาโน ยํ ยํ อิจฺฉสิ, ตํ ตํ มํสํ **อเทสิ.** (ชา.อฏ.๕/๓๓)

เมื่อท่านพอใจ คือ ชอบใจ ต้องการเนื้อใดๆ ก็**กิน**เนื้อนั้น ๆ.

น ตาทิเส ภูมิปตี **อเทสิ.** (ชา.๒/๑๔๓)

(พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสว่า)

[พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ผู้ทรงได้มูรธาภิเษกทรงได้เฉลิมพระปรมาภิไธยเหล่าใดในชมพูทวีปนี้]พระองค์อย่า**ได้เสวย**เหล่ากษัตริย์ผู้เช่นนั้น.

น ตาทิเสติ ตาทิเส ขตฺติเย น อเทสิ (ชา.อฏ.๕/๕๓๘)

บทว่า **น ตาทิเส** ความว่า พระองค์อย่า**ได้เสวย**กษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเช่นนั้นๆ เลย

ขาทชฺช มํ ทานิ ปสยฺหการี
กึ มํ มุหุ๎ เปกฺขสิ หฏฺฐโลโม
ตถา ตถา ตุยฺหมหํ กโรมิ
ยถา ยถา มํ ฉาทยมาโน **อเทสิ.** (ชา.๑/๓๗๐)

(พระราชกุมารทรงเห็นกิริยาของยักษ์นั้นจึงตรัสว่า)

บัดนี้ ท่านจงข่มขี่กินเราในวันนี้เถิด ทำไมท่านจึงขนพองเพ่งดูเราบ่อย ๆ เรากระทำตามคำของท่านตามที่ท่านพอใจจะ**กิน**เรา.

ยถา ยถา มํ ฉาทยมาโน โรจยมาโน **อเทสิ.** (ชา.อฏ.๕/๓๔)

ท่านพอใจ คือ ชอบก็**กิน**เราตามความต้องการเถิด.

อทตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + ทตฺวา]

ไม่ให้แล้ว, ยังไม่ได้ให้, ยังไม่ให้.

โส ภิกฺขุ “เอวเมวิเม เอกเมกสฺส กมฺมํ กโรนฺติ, กสฺส ตุมฺเห กมฺมํ กริสฺสถาติ ฉนฺทํ **อทตฺวา** อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. (วิ.๒/๒๐๐)

ภิกษุผู้รับมอบฉันทะนั้นได้กล่าวว่า “ภิกษุเหล่านี้ทำกรรมแก่ภิกษุแต่ละรูปอย่างนี้ พวกท่านจะทำกรรมแก่ใครกันเล่า” **ไม่ให้**ฉันทะแล้วลุกจากอาสนะจากไป.

เอสาหมชฺเชว อุปารมามิ
น จาปิหํ กิญฺจิ กเรยฺย ปาปํ
น จาปิ เม กิญฺจิ อเทยฺยมตฺถิ
น **จาปิทตฺวา** อุทกํ ปิวามิ.

(ชา.๒/๑๐๑)

(โกสิยเศรษฐีกล่าวว่า)

ตั้งแต่วันนี้ไป ข้าพเจ้านั้นจะของดเว้นจะไม่กระทำบาปอะไร ๆ อีก อนึ่ง วัตถุอะไร ๆ ที่ไม่ให้จะไม่มีแก่ข้าพเจ้าแม้แต่น้ำข้าพเจ้ายัง**ไม่ได้ให้แล้ว** ก็จะไม่ยอมดื่ม.

น จาปิทตฺวาติ อุทกปสตมฺปิ จาหำ ลภิตฺวา **อทตฺวา** น ปิวิสฺสามิ. (ชา.อฏ.๕/๔๑๗)

ปาฐะว่า **น จาปิทตฺวา (อนึ่ง ยังไม่ให้)** อธิบายว่า อนึ่ง ข้าพเจ้าได้น้ำมาแม้ประมาณเพียงซองมือหนึ่ง ถ้า**ยังมิให้**ทานก่อนแล้ว จะไม่ดื่มกินน้ำนั้นเลย.

อททำ (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อทท (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อททนฺต (ติ)

[น + ททนฺต]

ไม่ให้อยู่, เมื่อไม่ให้.

ยาจโก อปฺปิโย โหติ
ยาจำ **อทท**มปฺปิโย
ตสฺมาหำ น ยาจามิ
มา เม วิทฺเทสนา อหูติ. (วิ.๑/๒๒๓)

กุลบุตรกล่าวตอบบิดาว่า“คนขอย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ถูกขอ คนถูกขอ **เมื่อไม่ให้** ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ขอ เพราะฉะนั้น ลูกจึงไม่ขอพ่อ อย่าให้ลูกเป็นคนน่าชังของพ่อเลย”.

ยาจำ อททมปฺปิโยติ ยาจนฺติ ยาจิตำ วุจฺจติ, ยาจิตมตฺถำ **อททนฺโตปิ** อปฺปิโย โหติ. (วิ.อฏ.๒/๑๕๓)

คำว่า **คนถูกขอ เมื่อไม่ให้ ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ขอ (ยาจำ อททมปฺปิโย)** ความว่า สิ่งที่ถูกขอเขาเรียกว่า ยาจะ แม้**เมื่อไม่ให้**ประโยชน์ที่เขาขอ ก็ไม่เป็นที่รัก

อททมาน (ติ)

[น + ททมาน]

ไม่ให้อยู่, เมื่อไม่ให้.

ดู อททนฺต

อทน๑ (น)

[อท + ยุ]

การกิน, ของกิน, อาหาร.

โอคยฺห เต โปกฺขรณึ
วิปฺปสนฺโนทกำ สุจึ
ปหูตำ จา**ทนำ** ตตฺถ
อหึสา เจตฺถ ปกฺขินำ. (ชา.๒/๙๕)

(หงส์สุมุขะเมื่อจะทูลเหตุนั้นจึงกราบทูลว่า)

นกทั้งหลายจึงพากันลงไปยัง

สระโบกขรณีของพระองค์ซึ่งมีน้ำใสสะอาด ที่สระบัวนั้นมี**อาหาร**เพียงพอและไม่มีการเบียดเบียนนกทั้งหลายที่สระนั้น.

ปหูตๆ จาทนนฺติ ปหูตญฺจ ปทุมปุปฺผสาลิอาทิกๆ อทนๆ. (ชา.อฏ.๕/๓๙๘)

ปาฐะว่า **ปหูตๆ จาทนๆ (และมีอาหารมาก)** ได้แก่ มีอาหารสำหรับกินเป็นต้นว่า ดอกปทุม ดอกอุบล และข้าวสาลีอย่างเพียงพอ.

อทน[๒] (น)

[อา + ทา + ยุ]

สถานที่รับอาหาร, สถานที่เที่ยวไปเพื่อหากิน,ที่หาอาหาร, ที่หากิน.

อชฺช เม สตฺตมา รตฺติ
อทนานิ อุปาสโต
ปทเมตสฺส อนฺเวสๆ
อปฺปมตฺโต ฆฏสฺสิโต. (ชา.๒/๙๔)

(นายพรานเขมกะกราบทูลพระราชาว่า)

วันนี้เป็นราตรีที่ ๗ ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ไม่ประมาท แอบซ่อนอยู่ในตุ่มคอยแสวงหารอยเท้าของพญาหงส์ทองตัวนั้นตัวเข้าไปใกล้**ที่หาอาหาร**.

อทนานีติ อาทานานิ, โคจรคฺคหณฏฺฐานานีติ อตฺโถ อยเมว วา ปาโจ. (ชา.อฏ.๕/๓๙๕)

บทว่า **อทนานิ** ได้แก่ ที่หาอาหาร อธิบายว่า ที่หากิน.อีกอย่างหนึ่ง บาลีก็อย่างนี้.

ดู อาทาน

อทเนสนา (ถี)

[อทน + เอสนา]

การแสวงหาอาหาร, การแสวงหาที่หากิน การหา**เหยื่อ-อาหาร.**

อถสฺส ปทมทฺทกฺขึ
จรโต **อทเนสนๆ**
ตตฺถาหๆ โอทหึ ปาสๆ
เอวๆ ตๆ ทิชมคฺคหึ. (ชา.๒/๙๔)

(นายพรานเขมกะกราบทูลพระราชาว่า)

ต่อมาข้าพระองค์ได้เห็นรอยเท้าของพญาหงส์นั้นตัวกำลังเที่ยว**แสวงหาเหยื่อ** จึงได้ดักบ่วงลงไว้ ณ ที่นั้นแล้วจับพญาหงส์นั้นได้ด้วยวิธีอย่างนี้.

อทนฺต[๑] (ปุ)

[น + ทนฺต]

(๑) ไม่ใช่ฟัน.

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีฟัน, ปราศจากฟัน.

อทนฺต[๒] (ติ)

[น + ทนฺต]

ผู้มิได้ฝึก, ผู้ยังไม่ถูกฝึก,

ผู้ยังไม่ได้รับแนะนำ, ไม่ฝึก, ผู้มีมานะ.

โส วต จุนฺท อตฺตนา **อทนฺโต** อวินีโต อปรินิพฺพุโต ปรํ ทเมสฺสติ วิเนสฺสติ ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (ม.๑/๕๕)

จุนทะ เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นตนเอง **ไม่ฝึก**ตน ไม่แนะนำตน ไม่ดับสนิท จักฝึกสอนผู้อื่น แนะนำผู้อื่น ช่วยให้ผู้อื่นดับสนิทได้.

อทนฺโต อวินีโต อปรินิพฺพุโตติ เอตฺถ ปน อนิพฺพิสตาย อทนฺโต.อสิกฺขิตวินยตาย อวินีโต. อนิพฺพุตกิเลสตาย อปรินิพฺพุโตติ เวทิตพฺโพ. (ม.อฏ.๑/๑๙๗)

ก็ในคำนี้ว่า **ไม่ฝึก**ตน ไม่แนะนำตน ไม่ดับสนิท บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยว่า บุคคลชื่อว่าไม่ฝึกตน เพราะไม่เลิกเดินทางผิด ชื่อว่าไม่แนะนำตน เพราะไม่ศึกษาวินัย ชื่อว่าไม่ดับสนิท เพราะไม่ดับกิเลส.

นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ ยํ เอวํ อทนฺตํ มหโต อนตฺถาย สංวตฺตติ ยถยิทं ภิกฺขเว จิตฺตํ. จิตฺตํ ภิกฺขเว **อทนฺตํ** มหโต อนตฺถาย สංวตฺตตีติ. (อ.๑/๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ไม่ได้ฝึกแล้วย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มากเหมือนจิตนี้ จิตที่**ยังไม่ได้ฝึก**ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก.

อทนฺตนฺติ สวิเสวนํ อทนฺตหตฺถิอสฺสาทิสทิสं. (อ.อฏ.๑/๔๑)

คำว่า **ยังไม่ได้ฝึก (อทนฺตํ)** ได้แก่ จิตมีการเสพผิดเช่นกับช้างหรือม้าเป็นต้นที่ยังไม่ได้ฝึก.

[สวิเสวน (ติ) มาจาก สห + วิ + เสว + ยุ

๑.ผู้เป็นไปกับด้วย-มีพิษ (มีราคะเป็นต้น)

๒.ผู้มีการทิ่มแทง

๓. ผู้มีความหวั่นไหว

๔.ผู้เสพยิ่ง

๕.ผู้คบฝ่ายตรงข้าม

๖.ผู้มีพิษคือกิเลส

ผู้คบผิด, ผู้ยังไม่ได้รับแนะนำ, ไม่อ่อนโยน]

อทนฺตนฺติ จิตฺตภาวนาย วินา น ทนฺตํ. (อ.ฏี.๑/๙๐)

คำว่า **ยังไม่ได้ฝึก (อทนฺตํ)** ได้แก่ จิตที่ยังไม่ได้ฝึก เพราะเว้นจากการอบรมจิต.

ยถา กุญฺชรํ **อทนฺตํ**
นวคฺคหมงฺกุสคฺคโห
พลวา อาวตฺเตติ อกามํ
เอวํ อาวตฺตยิสฺสํ ตํ. (เถร.๒๗๙)

(พระวิชิตเสนเถระกล่าวว่า)

ควาญช้างผู้มีกำลังเข้มแข็งย่อมบังคับช้างที่จับได้ใหม่**ยังไม่ได้ฝึก** ทั้งไม่ต้องการ (จะให้ฝึก) ด้วย ให้อยู่ในอำนาจได้ฉันใด เราจะบังคับเจ้าจิตให้อยู่ในอำนาจได้ ฉันนั้น.

อทนฺตนฺติ อทมิตํ หตฺถิสิกฺขํ อสิกฺขิตํ. (เถร.อฏ.๒/๖๖)

บทว่า **อทนฺตํ** ความว่า ยังไม่ได้ฝึก คือยังไม่ได้ฝึกตามวิธีฝึกช้าง.

อทนฺตทมก (ติ)

[อทนฺต + ทมุ + ณฺวุ]

ผู้ฝึกบุคคลผู้ยังมิได้ฝึก.

ตทา **อทนฺตทมโก**
ติโลกสรโณ ปภู
พฺยากาสิ นรสารถิ
ลจฺฉเส ตํ สุปตฺถิตํ. (อป.๒/๒๕๓)

ครั้งนั้น พระสุคต**ผู้ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก**เป็นที่พึ่งของโลกทั้ง ๓ ทรงเป็นใหญ่ทรงพยุงนรชนไว้ เป็นอย่างดีตรัสพยากรณ์ว่า'เธอจักได้ตำแหน่งที่เธอปรารถนาไว้ดีแล้วนั้น.

ดู อทนฺตทมน

อทนฺตทมน (ติ)

[อทนฺต + ทมน]

ผู้ฝึกบุคคลผู้ยังมิได้ฝึก.

อทนฺตทมนํ ตาทึ
มหาวาทึ มหามตึ
ทิสฺวา ปสนฺโน สุมโน
เอกญฺชลิมกาสหํ. (อป.๑/๘๙,๑๑๗)

(พระพุทธเจ้า) ทรง**ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก** ผู้คงที่เป็นเจ้าลัทธิใหญ่ มีปัญญามาก ข้าพระองค์ได้เห็นแล้วจึงเป็นผู้เลื่อมใสมีใจยินดีแล้วได้ประคองอัญชลี.

อทนฺตทมนํ ตาทินฺติ ราคโทสโมหาทิกิเลสสมฺปยุตฺตตฺตา กายวจีมโนทฺวาเรหิ อทนฺเต สตฺเต ทเมตีติ **อทนฺตทมโน** ตํ. อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ อกมฺปิยตาทิคุณยุตฺโตติ ตาที ตํ. (อป.อฏ.๒/๔๖)

ปาฐะว่า **อทนฺตทมนํ ตาทึ (ผู้ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก)** ความว่า ที่ชื่อว่า **ผู้ฝึกบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก** เพราะวิเคราะห์ว่า "ฝึกสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ได้ฝึกด้วยกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร เพราะยังเป็นผู้ประกอบด้วยกิเลส มีราคะโทสะและโมหะเป็นต้น ที่ชื่อว่าผู้คงที่ เพราะวิเคราะห์ว่า "ผู้ประกอบด้วยคุณอันไม่หวั่นไหวในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นต้น,ซึ่งผู้คงที่นั้น.

ดู อทนฺตทมก

อทนฺตมรณ (น)

[อทนฺต + มรณ]

การตายของบุคคลที่ยังไม่ได้ฝึก,

การตายโดย-อย่างไม่ได้ฝึก.

มหลฺลโก เจปิ อคฺคิเวสฺสน รญฺโญ นาโค อทนฺโต อวินีโต กาลงฺกโรติ, '**อทนฺตมรณํ** มหลฺลโก รญฺโญ นาโค กาลงฺกโตตฺเวว สงฺขํ

คจฺฉติ. (ม.๓/๑๗๖)

ดูก่อน อัคคิเวสสนะ ถ้าช้างหลวงแก่ที่ควาญช้างยังไม่ได้ฝึก ไม่ได้หัด ล้มลง (ตาย) ย่อมถึงการนับว่า ‘ช้างหลวงแก่**ล้มอย่างไม่ได้ฝึก**[แม้ฉันใด ถ้าภิกษุปูนเถระยังไม่สิ้นอาสวะมรณภาพลง ย่อมถึงการนับว่า ‘ภิกษุปูนเถระมรณภาพอย่างไม่ได้ฝึก’ฉันนั้นเหมือนกัน]

อทนฺตมรณํ มหลฺลโก รญฺโญ นาโค กาลงฺกโตติ รญฺโญ มหลฺลโก นาโค อทนฺต-มรณํ มโต กาลํ กโต โหติ, อทนฺตมรณํ กาลํ กิริยํ นาม กริยตีติ อยเมตฺถ อตฺโถ.

(ม.อฏ.๔/๑๔๒)

ในคำนี้ว่า **ช้างหลวงแก่ล้มลงอย่างไม่ได้ฝึก (อทนฺตมรณํ มหลฺลโก รญฺโญ นาโค กาลกโต)** มีอธิบายดังนี้ว่า “ช้างหลวงแก่ตายแล้ว ชื่อว่าล้มลงอย่างไม่ได้ฝึก ได้แก่ ชื่อว่าตาย คือล้มลงอย่างไม่ได้ฝึก”.

อทนฺตวคฺค (ปุ)

[อทนฺต + วคฺค]

อทันตวรรค, อังคุตตรบาลี เอกนิบาต วรรคที่ ๔ (อํง๑/๖-๗) มี ๑๐ สูตร ว่าด้วยใจที่ไม่เชื่อง.

อทนฺตหตฺถิ (ปุ)

[อทนฺต + หตฺถิ]

ช้างที่ยังมิได้ฝึก (ช้างไม่มีงา).

อทนฺตหตฺถิทมฺม (ติ)

[อทนฺต + หตฺถิทมฺม]

ช้างที่ควรฝึกแต่ยังมิได้ฝึก.

หตฺถิทมฺมา วา อสฺสทมฺมา วา โคทมฺมา วาติ เอตฺถ อทนฺตหตฺถิทมฺมาทโย วิย จิตฺเตกคฺครหิตา ปุคฺคลา ทฏฺจพฺพา.

(ม.อฏ.๔/๑๔๑)

ในคำนี้ว่า **ช้างที่ควรฝึก ม้าที่ควรฝึก หรือโคที่ควรฝึก (หตฺถิทมฺมา วา อสฺสทมฺมา วา โคทมฺมา วา)** มีอธิบายว่า บุคคลที่เว้นจากจิตเตกัคคตา พึงเห็นเป็นดุจ**ช้างที่ควรฝึกแต่ยังไม่ได้ฝึก**เป็นต้น.

อทนฺติ (กฺริ)

ดู อทติ

อทนฺธ (ติ)

[น + ทนฺธ]

ผู้ไม่ช้า, ไม่โง่, ไม่เฉื่อยชา, ไม่โหงกง่วง.

ลหุญฺจ วตาติ อทนฺธญฺจ วต.

(ชา.อฏ.๓/๔๑๖)

บทว่า **ลหุญฺจ วต** ความว่า **ไม่ช้า**เลยหนอ.

อทนฺธตา (ถี)

[อทนฺธ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ช้า, ความเป็นผู้ไม่โหงกง่วง,

ความไม่ช้า.

อทนฺธตาปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อทนฺธตา + ปจฺจุปฏฺฐาน]

มีความเป็นผู้ไม่ชักช้าเป็นเหตุปรากฏ,

มีความเป็นผู้ไม่ชักช้าเป็นปัจจุปัฏฐาน,

มีความปรากฏคือ ความไม่ชักช้า-ไม่เชื่องช้า-ไม่หนัก,

มีความปรากฏว่า เร็ว-กระฉับกระเฉง-เบา-สบาย.

ตา กายจิตฺตครุภาวูปสมลกฺขณา, กายจิตฺตครุภาวนิมฺมทฺทนรสา, กายจิตฺตานํ **อทนฺธตาปจฺจุปฏฺฐานา,** กายจิตฺตปทฏฺฐานา. กายจิตฺตานํ ครุภาวกรถินมิทฺธาทิกิเลสปฏิปกฺขภูตาติ ทฏฺฐพฺพา. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๔)

จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต) นั้น มีความเข้าไประงับความหนักแห่งกายและจิตเป็นลักษณะมีย่ำยีความหนักของกายและจิตเป็นกิจ **มีความที่**กายและจิต**เบาเป็นเครื่องปรากฏ** มีกายและจิตเป็นเหตุใกล้ จิตตลหุตานี้บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีถีนมิทธะเป็นต้นที่ทำความหนักกายและจิต.

อทนฺธตาลกฺขณ (ติ)

[อทนฺธตา + ลกฺขณ]

มีความไม่ชักช้าเป็นลักษณะ, มีความไม่เฉื่อยชาเป็นลักษณะ, มีลักษณะ-เครื่องจดจำ คือ ความไม่เชื่องช้า-ไม่หนัก.

ลกฺขณาทิโต ปเนตฺถ **อทนฺธตาลกฺขณา** รูปสฺส ลหุตา, รูปานํ ครุภาววิโนทนรสา, ลหุปริวตฺติตาปจฺจุปฏฺฐานา, ลหุรูปปทฏฺฐานา. (อภิ.อฏ.๑/๓๖๒)

แต่ในที่นี้ว่าโดยลักษณะเป็นต้น ลหุตารูป (รูปเบา) **มีลักษณะคือความไม่เชื่องช้า** มีการกำจัดความหนักแห่งรูปทั้งหลายเป็นรส มีความเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเป็นปัจจุปัฏฐาน มีรูปเบาเป็นเป็นเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน).

อทนฺธตาติ อครุตา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๐๑)

คำว่า **อทนฺธตา** ได้แก่ ความเป็นรูปไม่หนัก.

อทนฺธน (น)

[น + ทนฺธน]

การไม่ชักช้า, การไม่โหงกง่วง,

การไม่เฉื่อยแฉะ.

อทนฺธนตา (ถี)

[น + ทนฺธนตา]

ความไม่ชักช้า, ความไม่โหงกง่วง,

ความไม่เฉื่อยแฉะ, ความไม่เชื่องช้า.

ยา ตสฺมึ สมเย เวทนากฺขนฺธสฺส สญฺญากฺ-

ขนฺธสฺส สงฺขารกฺขนฺธสฺส ลหุตา ลหุปริณามตา **อทนฺธนตา** อวิตฺถนตา อยํ ตสฺมึ สมเย กายลหุตา โหติ. (อภิ.ธ.๒๔)

ความเบา ความรวดเร็ว **ความไม่เชื่องช้า** ความไม่หนักแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่ากายลหุตาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อทนฺธนตาติ ครุภาวปฏิกฺเขปวจนเมตํ; อภาริยตาติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๔)

คำว่า **อทนฺธนตา** เป็นคำปฏิเสธความหนัก อธิบายว่า ความไม่หนัก = ความเบา.

อทนฺธายนา (ถี)

[น + ทนฺธายนา]

ความไม่ชักช้า, ความไม่หนัก,ความไม่โหงกง่วง.

มุทฺทาคณนาสงฺขฺยาเลขาสิปฺปฏฺฐาเนสุ อาทิกมฺมิกสฺส ทนฺธายนา ภวติ, อถาปเรน สมเยน นิสมฺมกิริยาย สมุทาจริตตฺตา **อทนฺธายนา** ภวติ. (มิลินฺท.๖๐)

คนผู้เริ่มทำงานในงานศิลปะทั้งหลาย มีการนับจำนวนด้วยนิ้วมือ การขีดเขียน (เป็นต้น) แรก ๆ ก็มีความชักช้าอยู่ สมัยต่อมา ก็**ไม่มีความชักช้า** เพราะได้เป็นไปอยู่เสมอ ในการงานที่ต้องใคร่ครวญแล้วทำ.

อทมิต (ติ)

[น + ทมิต]

ยังมิได้ฝึก, ยังไม่ถูกฝึก,

ยังไม่สุภาพ, ยังไม่ได้รับแนะนำ.

อทนฺตาติ **อทมิตา**. (สํ.อฏ.๓/๒๗)

คำว่า **บุคคลยังไม่ถูกฝึก (อทนฺตา)** ได้แก่ **ผู้ยังมิได้ฝึก**.

อทมิตาติ ทมํ นิพฺพิเสวนภาวํ อนีตา. (สํ.ฏี.๒/๓๐๐)

คำว่า **ผู้ยังไม่ถูกฝึก (อทมิตา)** ได้แก่ ผู้ยังไม่ถูกนำไปสู่การฝึก คือความเป็นผู้ไม่มีการเสพผิด.

อทมิตวุฑฺฒวจฺฉก (ปุ)

[อทมิต + วุฑฺฒวจฺฉก]

ลูกวัวเล็กที่ยังมิได้ฝึก,

ลูกวัวเล็กยังมิได้ถูกตอน.

วสาติ อทมิตวุฑฺฒวจฺฉกา.

(สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๕)

ลูกโคที่**ยังไม่ได้ฝึก**ทั้งหลาย ชื่อว่า วสา (ลูกวัวเล็กที่ยังมิได้ฝึก).

อทมฺหเส (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อทยา (ถี)

[น + ทยา]

ความไม่มีความสงสาร, ความไม่กรุณา.

อทยาปนฺน (ติ)

[น + ทยาปนฺน]

ถึงความเป็นผู้ไม่มีความกรุณา,

ผู้ไม่สงสาร, ผู้ไม่มีความสงสาร.

เอกจฺโจ ปาณาติปาตี โหติ, ลุทฺโท โลหิต-ปาณิ หตปฺปหเต นิวิฏฺโฐ **อทยาปนฺโน** ปาณภูเตสุ. (ม.๑/๓๕๕)

บุคคลบางคนเป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความละอาย **ไม่มีความสงสารในสัตว์ทั้งปวง.**

อทยาปนฺโนติ นิกฺกรุณตำ อาปนฺโน. (ม.อฏ.๒/๒๓๐)

คำว่า **ไม่มีความสงสาร (อทยาปนฺโน)** ได้แก่ ถึงความเป็นผู้ไม่มีความกรุณา.

อทยฺหิ (กฺริ)

ดู ทยฺหติ

อทยาลุ (ติ)

[อทยา + อาลุ]

ผู้ไม่มีความเอ็นดู, ผู้ไม่มีความสงสาร,

ผู้ไม่สงสาร.

อทร (ติ)

[น + ทร]

ผู้ไม่มีความเร่าร้อน, ผู้ไม่เร่าร้อน,

ผู้ไม่มีความกระวนกระวาย.

ยตฺถ นตฺถิ อายตึ ชาติชรามรณำ, อโสกำ ตำ, ภิกฺขเว **อทรำ** อนุปายาสนฺติ วทามิ. (สำ.๑/๓๒๖)

ภิกษุทั้งหลาย ที่ใดไม่มีชาติชราและมรณะต่อไป เรากล่าวว่าที่นั้นไม่มีความโศก **ไม่มีความเร่าร้อน** และไม่มีความคับแค้น.

อทล (น/ติ)

[น + ทล]

(๑) ต้นไม้ชนิดหนึ่ง.

(๒) ปราศจากใบ.

อทลิทฺท (ติ)

[น + ทลิทฺท]

ผู้ไม่ยากจน, ผู้ไม่ขัดสน, ผู้มั่งคั่ง.

ยสฺส สทฺธา ตถาคเต
อจลา สุปฺปติฏฺฐิตา
สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณำ
อริยกนฺตำ ปสำสิตำ.
สงฺเฆ ปสาโท ยสฺสตฺถิ
อุชุภูตญฺจ ทสฺสนำ
อทลิทฺโทติ ตำ อาหุ
อโมฆำ ตสฺส ชีวิตำ. (อำ.๑/๓๖๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ผู้ใดมีศรัทธาในตถาคตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจ(และ)สรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็น**คนไม่ขัดสน** ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า.

อทลิทฺทสุตฺต (น)

[อทลิทฺท + สุตฺต]

สูตรหนึ่งในสังยุตตนิกายว่าด้วยบุคคลผู้มีโพชฌงค์ ๗ เป็นผู้ไม่ยากจน.

อทสก (ติ)

[น + ทสา + ก]

ไม่มีชาย.

กปฺปติ **อทสกํ** นิสีทนํ. (วิ.๔/๔๙๑)

ผ้ารองนั่ง**ไม่มีชาย**ย่อมควร.

อทสฺสน (น)

[น + ทสฺสน]

(๑) การ-ความไม่เห็น.

ยํ อญฺญาณํ **อทสฺสนํ** อนภิสมโย...อยํ วุจฺจติ “อวิชฺชาธาตุ”. (อภิ.วิ๑๖๘)

ความไม่รู้ **ความไม่เห็น** ความไม่ตรัสรู้... นี้เรียกว่า อวิชชาธาตุ.

(๒) อันไม่ถูกเห็น, อันไม่มี.

อทสฺสนโต อายนฺติ
ภงฺคา คจฺฉนฺติทสฺสนํ
วิชฺชุปฺปาโทว อากาเส
อุปฺปชฺชนฺติ วยนฺติ จาติ. (มหานิ. ๓๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ขันธ์ทั้งหลายมาโดยสภาวะ**ที่ไม่ถูกเห็น** แตกทำลายไปแล้วก็ไปสู่สภาวะที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและดับไปเหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ ฉะนั้น.

อทสฺสนโต อายนฺตีติ อทิสฺสมานาเยว อาคจฺฉนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ. (มหานิ.อฏ.๑๓๑)

สองบทว่า **อทสฺสนโต อายนฺติ (ขันธ์ทั้งหลายมาโดยสภาวะที่ไม่ถูกเห็น)** ความว่า มา คือ เกิดขึ้น โดยไม่ถูกเห็นนั่นเอง.

อทสฺสนโตติ อปสฺสิตพฺพโต.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๑๒)

บทว่า **อทสฺสนโต (โดยสภาวะที่ไม่ถูกเห็น)** ได้แก่ โดยสภาวะที่บุคคลไม่พึงเห็น.

(๓) สถานที่อันไม่พึงเห็น,

สถานที่อันไม่ใช่โคจร, นิพพาน.

เผณูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา
มรีจิธมฺมํ อภิสมฺพุทฺธาโน
เฉตฺวาน มารสฺส ปปุปฺผกานิ
อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คจฺเฉ.
(ธมฺม.๒๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุผู้เจริญกัมมัฏฐานมีพยับแดดเป็นอารมณ์) ภิกษุผู้รู้แจ้งว่าร่างกายนี้เปรียบเหมือนฟองน้ำรู้ชัดว่า ร่างกายนี้มีลักษณะดุจพยับแดดจึงตัดพวงดอกไม้ของมารได้แล้วพึงถึง**สถานที่**ที่มัจจุราชหา**ไม่เห็น.**

มารสฺส ปปฺุผกสงฺขาตานิ เตภูมกานิ วฏฺฏานิ อริยมคฺเคน ฉินฺทิตฺวา ขีณาสโว ภิกฺขุ มจฺจุราชสฺส **อทสฺสนํ** อวิสยํ อมต-มหานิพฺพานํ คจฺเฉยฺย. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๑๔)

ภิกษุผู้ขีณาสพ ตัดวัฏฏะอันเป็นไปในไตรภูมิ กล่าวคือพวงดอกไม้ของมารเสียได้ ด้วยอริยมรรคแล้ว พึงถึง**สถานที่หาไม่พบ** คือที่อันไม่เป็นวิสัยของมัจจุราช ได้แก่ พระอมตมหานิพพาน.

(๔) ธรรมอันไม่ถูกเห็น, ไม่ถูกมองเห็น, อรูปฌานสมาบัติ.

ภิกฺขุ อนฺตมกาสิ มารํ อปทำ วธิตฺวา มาร-จกฺขุ**ทสฺสนํ** คโต ปาปิมโต ติณฺโณ โลเก วิสตฺติกนฺติ. (อำ.๓/๒๓๐)

ภิกษุ ทำให้มารสิ้นสุด ไร้ร่องรอย ปิดตามารผู้มีบาปจนมอง**ไม่เห็น** ข้ามพ้นตัณหาเครื่องข้องในโลกได้แล้ว.

อทสฺสนํ คโตติ มาโรปิ วฏฺฏปาทกำ กตฺวา รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานำ สมาปนฺนสฺส จิตฺตำ ชานาติ, ตเทว วิปสฺสนาปาทกำ กตฺวา สมาปนฺนสฺส จิตฺตำ ชานาติ. อรูปาวจร-สมาปตฺติ ปน วฏฺฏปาทา วา โหตุ วิปสฺสนา-ปาทา วา, ตำ สมาปนฺนสฺส มาโร จิตฺตำ น ชานาติ. เตน วุตฺตำ “อทสฺสนำ คโต ปาปิมโตติ. (อำ.อฏ.๓/๒๘๑-๒)

คำว่า **จนมองไม่เห็น (อทสฺสนำ คโต)** ความว่า แม้มารก็รู้จิตของภิกษุผู้ทำให้เป็นบาทแห่งวัฏฏะเข้าจตุตถฌานฝ่ายรูปาวจร ย่อมรู้จิตของภิกษุผู้เข้าจตุตถฌานนั้นนั่นเอง ทำให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนา แต่อรูปา-วจรสมาบัติจะเป็นบาทแห่งวัฏฏะ หรือจะเป็นบาทแห่งวิปัสสนายกไว้ มารย่อมไม่รู้จิตของภิกษุผู้เข้าอรูปาวจรสมาบัตินั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “มารผู้มีบาปถึงการมองไม่เห็น.

(๕) ความมองไม่เห็น, การถึงความมองไม่เห็น, ความหายไป, หายตัวไป.

สุตปุพฺพำ ปน ตยา มหาราช อปโรปิ วิชฺชาธโร พาราณสิรญฺโญ อนฺเตปุเร มเหสิยา สทฺธึ สมฺปทุฏฺโจ คหณปฺปตฺโต สมาโน ขเณน **อทสฺสนำ** คโต มนฺตพเลนาติ. “อาม ภนฺเต สุยฺยตีติ. (มิลินฺท.๑๕๔)

ขอถวายพระพร “พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีวิทยาธรอีกตนหนึ่งได้สมสู่กับพระมเหสีของพระราชาเมืองพาราณสีภายในเมือง พอถูกจับได้ ก็ใช้กำลังมนต์**หายตัวไป**เสียทันที” พระเจ้ามิลินท์ “ใช่พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าเคยฟัง”.

อทสฺสนกมฺยตา (ถี)

[น + ทสฺสนกมฺยตา]

ความเป็นผู้ไม่ประสงค์จะดู-เห็น-พบ-เจอ,

ความไม่อยากดู-เห็น-พบ-เจอ.

อริยานำ **อทสฺสนกมฺยตา**. (อภิ.วิ.๓๖๐)

ความไม่อยากเห็นพระอริยะ.

อทสฺสนกาม (ติ)

[น + ทสฺสนกาม]

ผู้ไม่อยากดู-เห็น-พบ-เจอ,

ผู้ไม่ประสงค์จะดู.

จกฺขุมา ปุริโส อาปาถคตานำ รูปานำ **อทสฺสน-กาโม** อสฺส; โส นิมีเลยฺย วา อญฺเญน วา อปโลเกยฺย. (ม.๑/๑๖๙)

คนมีตาดี**ไม่ประสงค์จะดู**รูปที่ผ่านมา เขาควรหลับตาหรือเหลียวไปทางอื่นเสีย.

อทสฺสนฏฺฐ (ปุ)

[อทสฺสน + อตฺถ]

อรรถคือการไม่เห็น-ไม่รู้,

อรรถว่าไม่เห็น-ไม่รู้,

เนื้อความอันเป็นปฏิปักข์ต่อการเห็น.

อารมฺมณสฺส ปจฺจกฺขกรเณน ทสฺสนภูตสฺส ปฏิปกฺขภูโต **อทสฺสนฏฺโฐ**.

(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๔๕)

อรรถที่ตรงข้ามกับปัญญาที่เห็นอารมณ์โดยทำให้ประจักษ์ ชื่อว่า **อรรถคือการไม่เห็น**.

อทสฺสนปถ (น)

[อทสฺสน + ปถ]

ทางอันพ้นวิสัยอันจะมองเห็นได้.

อทสฺสนปริโยสาน (ติ)

[อทสฺสน + ปริโยสาน]

มีการไม่เห็นเป็นที่สุด, จบลงด้วยการไม่เห็น, มีที่สุดคือการไม่เห็น,

โจรา โข พฺราหฺมณ อาทานาธิปฺปายา-คหนูปวิจารา สตฺถาธิฏฺฐานา อนฺธการา-ภินิเวสา **อทสฺสนปริโยสานา**ติ. (อำ.๒/๓๑๙)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “พราหมณ์ โจรทั้งหลายมีความประสงค์การลักทรัพย์ผู้อื่น นิยมที่เร้นลับ มั่นใจในศัสตรา ต้องการที่มืด **มีการไม่เห็น (แห่งเจ้าของทรัพย์) เป็นที่สุด**”.

อทสฺสนปฺปตฺตา ปริโยสานปฺปตฺตา โหนฺตีติ **อทสฺสนปริโยสานา**. (อำ.อฏฺ.๓/๑๒๐)

โจรทั้งหลาย ชื่อว่า**มีการไม่เห็น (แห่งเจ้าของทรัพย์)เป็นที่สุด** เพราะอรรถว่าถึงการไม่เห็น (แห่งเจ้าของทรัพย์) ชื่อว่าเป็นผู้ถึงที่สุด.

อทสฺสนภาว (ปุ)

[อทสฺสน + ภาว]

ความเป็นคือการไม่เห็น,

การไม่เห็น, การหายไป.

ดู อรรถที่ (๒) ของ อทสฺสน

อทสฺสนวิสย (ปุ)

[อทสฺสน + วิสย]

วิสัยแห่งการไม่เห็น, สภาพอันไม่เห็น,

ที่ที่เขาไม่เห็น, ที่ที่ไม่เห็น.

มารจกฺขุ๎ อทสฺสนำ คโตติ มารสฺส **อทสฺสน-วิสยำ** ปตฺโต. (จูฬนิ.อฏ.๗๔)

คำว่า **มารมองไม่เห็น (มารจกฺขุ๎ อทสฺสนำ คโต)** ได้แก่ ถึงวิสัย**ที่**มารมอง**ไม่เห็น**.

อทสฺสนสีล (ติ)

[น + ทสฺสนสีล]

มีปกติไม่เห็น, มีการไม่เห็นเป็นปกติ.

ดู อทสฺสาวี

อทสฺสนเหตุ (ปุ)

[อทสฺสน + เหตุ]

เหตุคือการไม่เห็น-ไม่รู้.

ยถาภูตำ อทสฺสนาติปิ ปจนฺติ **อทสฺสนเหตูติ** อตฺโถ. (เถร.อฏ.๒/๒๔๗)

[พาลปุถุชนทั้งหลาย ย่อมเดือดร้อนด้วยการฟูขึ้น และการยุบลงทั้งสองฝ่าย คือ ด้วยเหตุ ๒ อย่าง มีลาภและเสื่อมลาภ เป็นต้น คือถูกบีบคั้นและถูกเบียดเบียนด้วยอำนาจความยินดีและความยินร้าย เพราะเหตุไร ? อธิบายว่า เพราะผู้ไม่เห็นตามความเป็นจริงเหล่านั้น ไม่รู้ยิ่งสภาว-ธรรมตามเป็นจริง และเป็นผู้ไม่กำหนดรู้ขันธ์และยังละกิเลสไม่ได้] อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ไม่เห็นตามความเป็นจริงดังนี้ก็มีอธิบายว่า **เพราะเหตุคือการไม่รู้**.

อทสฺสนาสุตฺต (น)

[อทสฺสนา + สุตฺต]

พระสูตรว่าด้วยความเห็น อันผิดจากความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในโลก เพราะไม่เห็นธรรมชาติเป็นต้นของสังขาร ๕.

อทสฺสนีย (ติ)

[น + ทสฺสนีย]

ไม่ควรเพื่อเห็น, ไม่ควรเพื่อแสดง,

ไม่ควรเห็น,ไม่ควรแสดง,

ภาระอันมองไม่เห็น.

ยถา วา ปน มหาราช อิตฺถี มูฬฺหคพฺภา ภิสกฺกสฺส **อทสฺสนียำ** คุยฺหำ ทสฺเสติ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต โพธเนยฺเย สตฺเต โพเธตุ๎ อทสฺสนียำ คุยฺหำ อิทฺธิยา ฉายำ ทสฺเสสิ. (มิลินฺท.๑๗๐)

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หญิงมีครรภ์หลง (ผิดปกติ) จำต้องให้หมอเห็นของลับอันเป็นของ**ไม่ควรแสดง**ฉันใด ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงใช้ฤทธิ์ให้เขาเห็นพระคุยหะอันเป็นของไม่ควรแสดงซึ่งเป็นเพียงพระฉายาเพื่อที่จะโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ให้ได้รู้ ฉันนั้นเหมือนกัน.

อทสฺสยมาน (ติ)

[อ + ทสฺสยมาน]

แสดงอยู่, อวดอยู่.

[ออักษรใน **อทสฺสยมาโน** เป็นเพียงนิบาต]

ยมฺปิ นิคฺโรธ ตปสฺสี อตฺตานำ **อทสฺสยมาโน** กุเลสุ จรติ อิทมฺปิ เม ตปสฺมึ อิทมฺปิ เม ตปสฺมินฺติ. อยมฺปิ โข นิคฺโรธ ตปสฺสิโน อุปกฺกิเลโส โหติ. (ที.๓/๓๖)

ดูก่อน นิโครธะ ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเที่ยว**อวด**ตนในตระกูลทั้งหลายว่า ‘การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา’ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ.

อทสฺสยมาโนติ เอตฺถ อ-กาโร นิปาตมตฺตำ, ทสฺสยมาโนติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๓/๒๒)

อ อักษรในคำนี้ว่า อวด (อทสฺสยมาโน) เป็นเพียงนิบาต ความว่า แสดงอยู่.

อทสฺสยี (กฺริ)

ดู ทสฺสติ.

อทสฺสาวี (ติ)

[น + ทสฺสาวี]

มีปกติไม่ดู-ไม่เห็น-ไม่พบ-ไม่เจอ.

“อิธ ภิกฺขเว อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน อริยานำ **อทสฺสาวี**...ปถวึ เมติ มญฺญติ, ปถวึ อภินนฺทติ. ตำ กิสฺส เหตุ ? ‘อปริญฺญาตำ ตสฺสาติ วทามิ. (ม.๑/๑,๙)

ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ **ไม่ได้พบ**พระอริยะทั้งหลาย...กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา ยินดีปฐวี ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เรากล่าวว่า ‘เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้.

โย เตสำ (อิเมสำ) อริยานำ อทสฺสนสีโล, น จ ทสฺสเน สาธุการี, โส อริยานำ **อทสฺสาวี**ติ เวทิตพฺโพ. โส จ จกฺขุนา อทสฺสาวี ญาเณน อทสฺสาวีติ ทฺวิโธ. (ม.อฏ.๑/๒๒)

ผู้ใดมีปกติไม่เห็นพระอริยะเหล่านั้น คือไม่ทำให้ดีในการเห็น ผู้นั้นบัณฑิตพึงทราบว่า **ผู้มีปกติไม่เห็น**พระอริยะทั้งหลาย ก็บุคคลผู้มีปกติไม่เห็นพระอริยะทั้งหลายนั้นมี ๒ จำพวก คือ ๑.ไม่เห็นด้วยตา ๒.ไม่เห็นด้วยญาณ.

[บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้ไม่เห็นด้วยญาณ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาในคำนี้ว่า บุคคลผู้มีปกติไม่เห็นพระอริยะทั้งหลาย เพราะพระอริยะทั้งหลาย แม้

บุคคลจะเห็นแล้วด้วยตาเนื้อหรือด้วยตาทิพย์ ก็ชื่อว่าไม่เห็นเลย เพราะตาเหล่านั้นยึดเอาเพียงวรรณะ(อุปาทายรูป) เพราะไม่ยึดเป็นอารมณ์ในความเป็นพระอริยะ จริงอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายมีสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้น ถึงจะเห็นพระอริยะทั้งหลายด้วยตา แต่สัตว์เหล่านั้นก็ไม่ชื่อว่ามีปกติเห็นพระอริยะทั้งหลาย]

อทสฺสี (ติ)

[น + ทสฺสี]

ผู้ไม่เห็น, ผู้ไม่รู้,

ผู้มีปกติ-มักไม่เห็น-ไม่รู้.

อุนฺนตา สุขธมฺเมน
ทุกฺขธมฺเมน โจนตา
ทฺวเยน พาลา หญฺญนฺติ
ยถาภูตํ **อทสฺสิโน**. (เถร.๓๑๕)

(พระโคทัตตเถระกล่าวว่า)

เหล่าปุถุชนที่ยังโง่เขลา**ไม่เห็น**ตามความเป็นจริง พอมีสุขเป็นเหตุก็ฟูขึ้น พอมีทุกข์เป็นเหตุก็ฟุบลงจึงเดือดร้อนเพราะเหตุ ๒ ประการนี้.

ยถาภูตํ **อทสฺสิโน** ยสฺมา เต ธมฺมสภาวํ ยาถาวโต นพฺภญฺญึสุ, ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา จ น โหนฺติ. (เถร.อฏ.๒/๒๔๗)

เพราะ(พาลปุถุชนทั้งหลาย) **ไม่เห็น**ตามความเป็นจริงเหล่านั้นไม่รู้ยิ่งสภาวธรรมตามเป็นจริง และเป็นผู้ไม่กำหนดรู้ขันธ์และยังละกิเลสไม่ได้.

ปาปานิ กมฺมานิ กโรติ พาโล
อิธเมว เสยฺโย อิติ มญฺญมาโน
อิธโลกทสฺสี ปรโลกม**ทสฺสี**
อุภยตฺถ พาโล กลิมคฺคเหสิ
เอตมฺปิ ทิสฺวาน อหํ วทามิ
ปญฺโญว เสยฺโย น ยสสฺสิ พาโล.
(ชา.๑/๓๒๐)

[**อิธเมว** อิทเมว (สฺยา. ก. อฏ), อิมเมว (ก.) อิธเมว มาจาก อิธ + เอว ลงมอาคมในเพราะสระหลังด้วยสูตรว่า ยวมทนตรลา จาคมา (รู.๓๔/๒๓)]

(พระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิตกราบทูลว่า)

คนโง่ทำแต่กรรมชั่ว สำคัญอิสริยยศนี้เท่านั้นว่าประเสริฐ คนโง่เห็นแต่โลกนี้ **ไม่เห็น**โลกหน้า จึงยึดถือเอาแต่โทษในโลกทั้ง ๒ ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้จึงกราบทูลว่าคนมีปัญญาเท่านั้นประเสริฐ คนโง่ที่มียศหาประเสริฐไม่.

อทหนฺต (ติ)

[น + ทหนฺต]

ไม่ตั้งไว้อยู่.

“เอวํ เม สุตนฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน

อายสฺมา อานนฺโท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน **อทหนฺโต** อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติ. (ที.๑/๓๑)

ก็ด้วยคำทั้งหมดนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ **(เอวมฺเม สุตํ)** ท่านพระอานนท์ **เมื่อไม่ตั้ง**ธรรมที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วไว้ว่าเป็นของตน ชื่อว่าย่อมก้าวล่วงภูมิแห่งอสัตบุรุษ.

อตฺตโน อทหนฺโตติ “มเมตนฺติ อตฺตนิ อฏฺฐเปนฺโต. (ที.ฏี.๑/๔๔)

คำว่า **เมื่อไม่ตั้ง (ธรรม) ไว้ในตน (อตฺตโน อทหนฺโต)** ได้แก่ ไม่ตั้งไว้ในตนว่า ‘ธรรมนั้นของเรา”.

อทฬฺห (น)

[น + ทฬฺห]

ไม่มั่นคง.

อทฬฺหทิฏฺฐิ (ติ)

[น + ทฬฺหทิฏฺฐิ. (ดู นีติ. ปท.๒๐๑-๒)]

ผู้มีทิฐิอันไม่ยึดมั่น,

ผู้ไม่มีลัทธิมั่นคง, ผู้ไม่ดื้อรั้น.

(มีทิฐิไม่ยึดมั่น เหมือนเอาจระเข้เข้าใส่ไว้ในใจ).

ปโร หิ ปุคฺคโล อกฺโกธโน อนุปนาหี **อทฬฺหทิฏฺฐี** สุปฺปฏินิสฺสคฺคี. (ม.๓/๒๙)

ก็บุคคลอื่นเป็นผู้ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ **ไม่ดื้อรั้น** สละคืนได้ง่าย

อทฬฺหทิฏฺฐีติ อนาทานทิฏฺฐี สุสุมารํ หทเย ปกฺขิปนฺโต วิย ทฬฺหํ น คณฺหาติ. (ม.อฏ.๔/๒๐)

คำว่า **ไม่ดื้อรั้น (อทฬฺหทิฏฺฐิ)** ได้แก่ บุคคลผู้ไม่มีทิฏฐิในการยึดถือ ย่อมไม่ยึดมั่นเหมือนใส่จระเข้ไว้ในหัวใจ.

อทา (กฺริ)

ดู ททาติ, เทติ

อทาตุํ (กฺริ/วิ)

[น + ทาตุ]

เพื่อการไม่ให้, เพื่อไม่ให้.

อทาตุ (ติ)

[น + ทาตุ]

ผู้ไม่ให้.

พาราณสี นครํ ทูรมฺปฏฺฐํ
ตตฺถาหํ คหปติ อฑฺฒโก อหุ ทีโน
อทาตา เคธิตมโน อามิสสฺมึ
ทุสฺสีลฺเยน ยมวิสยมฺหิ ปตฺโต.
(เปต.๑๕๓)

(เปรตตอบพระเจ้าอชาตศัตรูว่า)

(เมื่อชาติก่อน) พระนครพาราณสีมีกิตติคุณเลื่องลือไปไกลข้า พระองค์เป็นคหบดีผู้มั่งคั่งอยู่ในพระนครนั้นแต่เป็นคนมีจิตทราม

ไม่ให้สิ่งของแก่ใครมีใจข้องอยู่ในอามิสได้ตกไปถึงวิสัยแห่งพญายม เพราะเป็นผู้ทุศีล.

อยํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปุพฺเพ อทานสีโล มจฺฉรี ติณคฺเคน เตลพินฺทุมฺปิ **อทาตา** อโหสิ, อถ นํ อหํ ทเมตฺวา นิพฺพิเสวนํ กตฺวา ทาน-ผลํ วณฺเณตฺวา ทาเน ปติฏฺฐาเปสึ, โส ‘ปสตมตฺตํ อุทกมฺปิ ลภิตฺวา อทตฺวา น ปิวิสฺสามี’ติ มม สนฺติเก วรํ อคฺคเหสิ, ตสฺส ผเลน ทานชฺฌาสโย ทานาภิรโต ชาโตติ. (ชา.อฏ.๕/๔๐๗)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เมื่อชาติก่อนเป็นผู้ไม่ให้ทานเป็นประจำเป็นผู้ตระหนี่ **ไม่ให้**ของอะไร ๆ แก่ใคร ๆ แม้หยาดน้ำมันด้วยปลายหญ้า ต่อมา เราได้ทรมานเธอกระทำให้หมดพยศ พรรณนาผลแห่งทาน ให้ตั้งอยู่ในทานแล้ว เธอได้รับพรในสำนักแห่งเราว่า แม้ได้น้ำมาเล็กน้อยเพียงซองมือหนึ่ง ยังมิได้ให้ทานแล้ว ก็จักไม่ดื่มน้ำนั้น ด้วยผลแห่งการที่ได้รับพรในสำนักของเรานี้ เธอจึงเป็นผู้มีอัธยาศัยในการจำแนกทาน เป็นผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน.

อทาตุกมฺยตา (ถี)

[น + ทาตุกมฺยตา]

ความเป็นผู้ไม่ประสงค์จะให้,

ความไม่ปรารถนาจะให้.

สจฺจํ โภ โคตม นิมนฺติตตฺถ มยา วสฺสูปคตา อปิ จ โย เทยฺยธมฺโม โส น ทินฺโน. ตญฺจ โข โน อสนฺตํ, โนปิ **อทาตุกมฺยตา**, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา พหุกิจฺจา ฆราวาสา พหุกรณียา. (วิ.๑/๑๒)

เวรัญชพราหมณ์กราบทูลว่า “เป็นความจริง ข้าพระพุทธเจ้านิมนต์ท่านพระโคดมอยู่จำพรรษา แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ถวายไทยธรรมที่ได้ตั้งใจเอาไว้ สิ่งนั้นมิใช่จะไม่มีและมิใช่ว่าข้าพระพุทธเจ้าจะ**ไม่ประสงค์จะถวาย** ไตรมาสที่ผ่านมาพระองค์ยังมิได้รับไทยธรรมนั้น เพราะผู้ครองเรือนมีกิจมาก มีธุระมาก.

อทาตุกาม (ติ)

[น + ทาตุกาม]

ผู้ไม่ประสงค์จะให้, ผู้ไม่ต้องการให้.

กึ ปน ตยา อาวุโส **อทาตุกาเมน** ปวาริเตน ยํ ตฺวํ ปวาเรตฺวา น เทสีติ. (วิ.๑/๓๑๒)

พระอุปนันทศากยบุตรกล่าวกับเศรษฐีว่า “ท่าน**ไม่ต้องการถวาย** ก็จะปวารณาไปทำไม ปวารณาแล้วไม่ถวาย จะมีประโยชน์อะไร”.

อทาตุกามตา (ถี)

[อทาตุกาม + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ประสงค์จะให้,

ความไม่อยากถวาย,

ความไม่ประสงค์จะให้.

“สกฺก ตฺวํ ตาว ติฏฺจ สกโลปิ เจ โลก-สนฺนิวาโส มํ ทาเนน วีมํเสยฺย, เนว เม **อทาตุกามตํ** ปสฺเสยฺยาติ โพธิสตฺโต สีหนาทํ นทิ. (ชา.อฏ.๓/๕๑)

กระต่ายโพธิสัตว์จึงบรรลือสีหนาทว่า ดูก่อนท้าวสักกะ ตัวท่านยกไว้ก่อนเถิด แม้หากว่าสัตว์ผู้ร่วมโลกทั้งสิ้นจะพึงลองใจข้าพเจ้าด้วยทาน ก็จะไม่พบ**ความไม่ประสงค์จะให้**ของข้าพเจ้า.

อทาน (น)

[น + ทาน]

(๑) การไม่ให้.

อทานมติทานญฺจ
นปฺปสํสนฺติ ปณฺฑิตา
ตสฺมา หิ ทานา ธนเมว เสยฺโย
สเมน วตฺเตยฺย ส ธีรธมฺโมติ.
(เปต.๑๕๘)

(โสนกบุรุษเตือนอังกุรพาณิชว่า)
บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญ**การไม่ให้**ทานและการให้เกินควร เพราะเหตุนั้นแหละ ทรัพย์เท่านั้นประเสริฐกว่าทาน ประเพณีแห่งการให้ทานและการไม่ให้เป็นธรรมเนียมของบุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ พึงเป็นไปโดยพอเหมาะ.

อทานมติทานญฺจาติ สพฺเพน สพฺพํ กฏฺจฺฉุ-ภิกฺขายปิ ตณฺฑุลมุฏฺจิยาปิ **อทานํ**, ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา ปริจฺจาคสงฺขาตํ อติทานญฺจ ปณฺฑิตา พุทฺธิมนฺโต สปญฺญชาติกา นปฺปสํสนฺติ น วณฺณยนฺติ. สพฺเพน สพฺพํ อทาเนน หิ สมฺปรายิกโต อตฺถโต ปริพาหิโร โหติ. อติทาเนน ทิฏฺจธมฺมิกปเวณี น ปวตฺตติ. (เปต.อฏ.๑๒๒)

คำว่า **อทานมติทานญฺจ** ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย คือ ผู้รู้ ได้แก่ ผู้มีปัญญาย่อมไม่สรรเสริญ คือ ย่อมไม่ชมเชย**การไม่ให้**ภิกษาทัพพีหนึ่งก็ดีข้าวสารหยิบมือหนึ่งก็ดี โดยประการทั้งปวง และการให้เกินควร กล่าวคือการบริจาคเกินประมาณ จริงอยู่ผู้นั้นย่อมเป็นผู้เหินห่างจากประโยชน์ ในสัมปรายภพเพราะไม่ให้ทานโดยประการทั้งปวง ประเพณีในปัจจุบัน ย่อมไม่เป็นไปเพราะการให้ทานเกินควร.

ดู อรรถที่ (๒) ของ อติทาน

(๓) อันมิใช่ทาน, ทานอันไม่สมควรให้.

อปฺปมฺหา อปฺปกํ ทชฺชา
อนุมชฺฌโต มชฺฌกํ
พหุมฺหา พหุกํ ทชฺชา
อทานํ นูปปชฺชติ. (ชา.๑/๒๔๙)

(ท้าวสักกะกล่าวว่า)
บุคคลควรให้แต่น้อยจากของที่มีน้อย ควรให้พอปานกลางจากของที่มีพอปานกลาง ควรให้มากจากของที่มีมาก ชื่อว่า **ทานอันไม่ควรให้**หามีไม่.

อทานำ นูปปชฺชตีติ อปฺปำ วา พหุำ วา ทินฺนำ โหตุ, **อทานำ** นาม น โหติ, ตมฺปิ ทานเมว มหปฺผลเมว. (ชา.อฏ.๕/๔๑๒)

บาทคาถาว่า **ทานอันไม่ควรให้หามีไม่ (อทานำ นูปปชฺชติ)** ความว่า สิ่งที่ให้ทานนั้นจะน้อยหรือมากก็ตาม ชื่อว่า **ทานอันไม่ควรให้** หามีไม่ ทานแม้นั้นนั่นเอง เป็นทานมีผลมากทีเดียว.

อทานชฺฌาสย (ติ)

[น + ทานชฺฌาสย]

ผู้ไม่ปรารถนาจะถวาย, ผู้ไม่ต้องการให้, ผู้ไม่เต็มใจให้, ผู้ไม่ประสงค์จะให้.

ทีโนติ นิหีนจิตฺโต **อทานชฺฌาสโย**. (เปต.อฏ.๑๐๑)

คำว่า **ทีโน** ได้แก่ มีจิตตระหนี่ คือ**ผู้ไม่ประสงค์จะให้**.

ทานปกติก (ติ)

[น + ทานปกติก]

ผู้มีปกติไม่ถวาย, ผู้มีปกติไม่ให้.

ดู อทานสีล

อทานสมฺมต (ติ)

[อทาน + สมฺมต]

อันรู้ว่าไม่ใช่ทาน, ทานอันไม่ควรถวาย, ไม่นับว่าเป็นทาน, ทานที่ไม่ควร-ไม่เหมาะ-ไม่สมควร-ไม่น่าให้,

ไม่เรียกว่า ทาน, สมมติว่าไม่เป็นทาน.

มชฺชทานำ ภนฺเต นาคเสน โลเก **อทาน-สมฺมตำ**. (มิลินฺท.๒๗๐)

ท่านนาคเสน การให้น้ำเมา บัณฑิตทั้งหลาย **ไม่นับว่าเป็นทาน**.

[การให้ ๑๐ อย่าง บัณฑิตทั้งหลายไม่นับว่าเป็นทาน คือ

๑. การให้น้ำเมา

๒. การให้มหรสพฟ้อนรำ ขับร้อง

๓. การให้หญิงแก่ชาย

๔. การให้โคตัวผู้แก่โคตัวเมีย เพื่อประโยชน์แก่การตั้งครรภ์

๕. การให้ภาพจิตรกรรม

๖. การให้ศัตรา

๗. การให้ยาพิษ

๘. การให้โซ่ตรวน

๙. การให้ไก่ สุกร เป็นต้น

๑๐. การให้เครื่องชั่งโกง]

อทานสีล (ติ)

[น + ทานสีล]

ผู้มีปกติไม่ให้, ผู้ไม่ชอบให้ทาน.

เย ลูขสา ทารุณา ปิฏฺฐิมำสิกา
มิตฺตทุพฺภิโน นิกฺกรุณาติมานิโน

อทานสีลา น จ เทนฺติ กสฺสจิ เอสามคนฺโธ น หิ มํสโภชนํ. (สุตฺตนิ.๓๑๖)

(พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบติสสดาบสผู้ทูลถามว่า “กลิ่นดิบของพระองค์ มีความหมายอย่างไรว่า)

พวกคนผู้เศร้าหมอง มีใจหยาบช้า หน้าไหว้หลังหลอกประทุษร้ายมิตร ไร้ความกรุณาผู้อื่น ถือตัวจัด **ไม่ชอบให้ทาน** และไม่เคยให้อะไรแก่ใครๆ นี้ต่างหาก ชื่อว่ากลิ่นดิบ หาใช่อาหารที่ปรุงด้วยเนื้อไม่.

อทานสีลาติ อทานปกติกา, อทานาธิมุตฺตา อสํวิภาครตาติ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ. ๑/๓๐๔)

คำว่า **ผู้ไม่ชอบให้ทาน (อทานสีลา)** คือ มีปกติไม่ให้ ได้แก่ มีจิตน้อมไปเพื่อไม่ให้ อธิบายว่า ไม่ยินดีในการจ่ายแจก.

อทานสีลตา (ถี)

[อทานสีล + ตา]

ความเป็นผู้มีปกติไม่ให้, การไม่ให้ทาน.

อทานสีลาติ อทานปกติกา, อทานาธิมุตฺตา อสํวิภาครตาติ อตฺโถ. **น จ เทนฺติ กสฺสจี**ติ ตาย จ ปน **อทานสีลตาย** ยาจิตาปิ สนฺตา กสฺสจิ กิญฺจิ น เทนฺติ, อทินฺนปุพฺพกกุเล มนุสฺสสทิสา นิชฺฌามตณฺหิกเปตปรายณา โหนฺติ. เกจิ ปน “อาทานสีลาติปิ ปฐนฺติ, เกวลํ คหณสีลา, กสฺสจิ ปน กิญฺจิ น เทนฺตีติ. (สุตฺตนิ.อฏ. ๑/๓๐๔)

บทว่า **อทานสีลา** ได้แก่ ผู้มีปกติไม่ให้ อธิบายว่า ผู้ไม่น้อมใจไปในการให้ คือ ไม่ยินดีในการจำแนกทาน. หลายบทว่า **น จ เทนฺติ กสฺสจิ** ความว่า ก็ เพราะเหตุ**ความเป็นผู้มีปกติไม่ให้**นั้น แม้จะเป็นผู้ถูกขอก็ไม่ยอมให้แก่ใคร ๆ คือว่า เป็นเช่นกับมนุษย์ในสกุลอทินนปุพพกะพราหมณ์ จะเป็นเหตุให้เกิดเป็นนิชฌามตัณหิกเปรตในสัมปรายภพ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า อาทานสีละ ดังนี้ก็มี ความว่า เป็นผู้มีปกติรับอย่างเดียว แต่ไม่ยอมให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ.

อทานาธิมุตฺต (ติ)

[น + ทานาธิมุตฺต]

น้อมไปในการไม่ถวาย, ผู้มีจิตน้อมไปในการไม่ถวาย, ผู้ไม่น้อมจิตไปในทาน.

ดู อทานสีล

อทานาภิรต (ติ)

[น + ทานาภิรต]

ผู้ไม่ยินดีในการถวาย-การให้ทาน.

สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา “

น ภิกฺขเว อิทาเนว ปุพฺเพเปตํ **อทานาภิรตํ** ถทฺธมจฺฉริยํ สมานํ อหํ ทเมสึเยว. (ชา.อฏ.๕/๔๔๐)

(พระศาสดาตรัสว่า) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงเมื่อก่อน ตถาคตก็ได้ทรมานภิกษุ**ผู้ไม่ยินดีในการให้ทาน** ผู้มีความตระหนี่อันกระด้าง.

อทาปยิ (กา/กฺริ)

ดู ทาเปติ

อทาเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + ทาเปตฺวา]

ไม่ยังผู้อื่นให้ถวายแล้ว
ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ทานแล้ว.

กถญฺหิ นาม ตฺวํ โมฆปุริส ภิกฺขุ “เอหาวุโส คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิสฺสามาติ ตสฺส **อทาเปตฺวา** อุยฺโยเชสฺสสิ ! (วิ.๒/๑๒๕)

(พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า) โมฆบุรุษ ไฉนเธอจึงกล่าวชักชวนภิกษุว่า ท่านจงมาเถิด พวกเราจะไปบิณฑบาตในหมู่บ้านแล้ว**ไม่ให้ทายกถวาย**อะไรแก่เธอ แล้วนิมนต์ให้เธอกลับเล่า.

อทาเปตฺวาติ น กิญฺจิ ทาเปตฺวา. (วิ.๑๒๕)

คำว่า **ไม่ให้ทายกให้ถวาย (อทาเปตฺวา)** ได้แก่ ไม่ให้ทายกถวายอะไร ๆ.

อทายก (ติ)

[น + ทายก. (ถี) อทายิกา]

ผู้ไม่ให้, ผู้ไม่ถวายเป็นปกติ,
ผู้ไม่ให้ทาน, ผู้ไม่ให้เป็นปกติ.

โย โส สุมเน ทายโก โส อมฺหุ **อทายกา** เทวภูโต สมาโน ปญฺจหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหาติ ทิพฺเพน อายุนา ทิพฺเพน วณฺเณน ทิพฺเพน สุเขน ทิพฺเพน ยเสน ทิพฺเพน อาธิปเตยฺเยน. (อ.๒/๒๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบสุมนาราชกุมารีว่า)แม่หนูสุมนา เทวดาผู้ให้ทาน ย่อมข่มเทวดา**ผู้ไม่ให้ทาน**ด้วยเหตุ ๕ ประการ คือ

๑. อายุที่เป็นทิพย์
๒. วรรณะที่เป็นทิพย์
๓. สุขที่เป็นทิพย์
๔. ยศที่เป็นทิพย์
๕. อธิปไตยที่เป็นทิพย์.

ภริยา มเมสา อหู ภทนฺเต
อทายิกา มจฺฉรินี กทริยา
สา มํ ททนฺตํ สมณพฺราหฺมณานํ
อกฺโกสติ จ ปริภาสติ จ. (เปต.๑๓๓)

(เทพบุตรกล่าวว่า)
เมื่อก่อนนางเปรตนี้เป็นภรรยาของข้าพเจ้า เป็นคนตระหนี่กระด้าง **ไม่ให้ทาน** นางได้ด่าและบริภาษข้าพเจ้าผู้กำลังถวายทานแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย.

อทายิกาติ กสฺสจิ กิญฺจิปิ อทานสีลา. (เปต.อฏ.๔๒)

บทว่า **อทายิกา** ได้แก่ มีปกติไม่ให้ทานแม้อะไรๆ แก่ใครๆ .

อทายกวัส (ปุ)

[อทายก + วัส]

วงศ์ของผู้มิใช่ทายก,

วงศ์ของผู้ไม่ถวาย,

วงศ์ที่ไม่ให้ทาน.

> อโถปิ เม อาสิ มโนวิตกฺโก
> เอตาทิโส นูน กุลสฺส ธมฺโมติ
> (ชา.๑/๑๔๖/๑๑๒)
>
> (พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)
> อนึ่ง แม้อาตมาก็ยังคิดคำนึงในใจอยู่ว่า หน้าที่ในตระกูลเป็นเช่นนี้แน่นอน.

เอตาทิโสติ “อิมสฺส กุลสฺส เอตาทิโส นูน สภาโว, **อทายกวัโส** เอส ภวิสฺสตีติ เอวํ เม มโนวิตกฺโก อุปฺปนฺโน. (ชา.อฏ.๓/๑๑๐)

คำว่า **เป็นเช่นนี้ (เอตาทิโส)** อธิบายว่า ฉันบังเกิดความนึกคิดในใจว่า ธรรม คือ สภาพของตระกูลนี้ จักเป็นเช่นนี้ คือ ธรรมนี้ จักเป็น**วงศ์ของผู้ไม่ให้ทาน**.

อทายาท (ติ)

[น + ทายาท]

ผู้มิใช่ทายาท, ไม่มีทายาท,

ไม่มีผู้รับมรดก.

> โย ตินฺทุกรุกฺขสฺส ปโร ปิลกฺโข
> ปริวาริโต ปุพฺพยญฺโญ อุพาโร
> ตสฺเสส มูลสฺมึ นิธิ นิขาโต
> **อทายาโท** คจฺฉ ตํ อุทฺธราหีติ.
> (ชา.๑/๙๗)
>
> (รุกขเทวดาโพธิสัตว์เลื่อมใสต่อพราหมณ์ จึงกล่าวว่า)
> ไม้เลียบต้นใดขึ้นอยู่เบื้องหน้าต้นมะพลับเขาล้อมรั้วไว้แล้ว เป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ขุมทรัพย์ฝังไว้ที่โคนต้นไม้เลียบนั้น**ไม่มีทายาท**มีอยู่ ท่านจงไปขุดเอาขุมทรัพย์นั้นเถิด.

อิทานิ ทายาทานํ อภาวโต **อทายาโท**. อิทํ วุตฺตํ โหติ เอส ตํ รุกฺขมูลํ ปริกฺขิปิตฺวา คีวาย คีวํ ปหรนฺตีนํ นิธิกุมฺภีนํ วเสน มหานิธิ นิขาโต อสามิโก คจฺฉ ตํ อุทฺธริตฺวา คณฺหาติ. (ชา.อฏ.๓/๒๔)

(ขุมทรัยพ์นี้) ชื่อว่า**ไม่มีทายาท** เพราะไม่มีผู้รับมรดกเวลานี้ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า เขาฝังขุมทรัพย์ใหญ่นี้ไว้โดยปราศเจ้าของ โดยเป็นหม้อขุมทรัพย์ตั้งเรียงราย คอหม้อจดถึงกันรอบโคนต้นไม้นี้ ท่านจงไปขุดเอามันเถิด.

อทายี (ติ)

[น + ทายี]

ผู้มีปกติไม่ให้.

อทารภรณ (ติ)

[น + ทาร + ภรณ]

ผู้ไม่เลี้ยงบุตรและภรรยา, ผู้ยังไม่มีภริยา.

ทฺวีสุ ปุตฺเตสุ โพธิสตฺโต กนิฏฺโฐ. ตสฺ กุมาริกำ เชฏฺฐกสฺส อทำสุ. กนิฏฺโฐ **อทารภรโณ** (อาทารหรเณ, อิ, ทารกภาเวน, ก.) ภาตุ สนฺติเกเยว วสิ. (ชา.อฏ.๕/๓๐๖)

[ได้ยินว่า ในอดีตกาล มีหมู่บ้านอันตั้งอยู่ข้างประตูเมืองพาราณสี ตระกูล ๒ ตระกูล คือ ตระกูลที่อาศัยอยู่ข้างถนน หน้าหมู่บ้านตระกูล ๑ อาศัยอยู่ข้างถนนหลังหมู่บ้านตระกูล ๑.ตระกูลหนึ่งมีลูกชาย ๒ คน ตระกูลหนึ่งมีลูกสาว ๑ คน]ในบรรดาบุตรชายทั้ง ๒ คนนั้น พระโพธิสัตว์เป็นน้องชาย.มารดาบิดาได้ไปขอนางกุมาริกานั้น มาให้แก่พี่ชาย. พระโพธิสัตว์ผู้เป็นน้องชาย **ยังไม่มีภริยา** จึงอาศัยอยู่ในบ้านของพี่ชาย.

อทายิมฺห (กฺริ)

ดู ทาเปติ, ทาปยติ

อทาส (ปุ)

[น + ทาส. (ถี) อทาสี]

ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้เป็นไท, ผู้มี-เป็นอิสระ, ชื่อนกชนิดหนึ่งแปลว่าไม่มีจงอยปาก.

สเจ เช ตฺวำ สจฺจำ ภณสิ, **อทาสึ** ตำ กโรมีติ. (วิ.๑/๑๘)

มารดาของพระสุทินกล่าวว่า “ถ้าเธอพูดจริง เราจะปลดปล่อยเธอให้**เป็นไท**”.

อทาสยิ (กฺริ)

ดู ททาติ

อทาสึ (กฺริ)

ดู ททาติ

อทาสิ (กฺริ)

ดู ททาติ

อทิฏฺฐ (ติ)

[น + ทิฏฺฐ]

(๑) เรื่องที่มิได้เห็น, เรื่องที่มิได้รู้.

อมูลกำ นาม **อทิฏฺฐำ** อสุตำ อปริสงฺกิตำ. (วิ.๑/๒๕๐)

ชื่อว่า เรื่องไม่มีมูล คือเรื่อง**ไม่ได้เห็น** ไม่ได้ยิน ไม่ได้นึกสงสัย.

อทิฏฺฐำ นาม อตฺตโน ปสาทจกฺขุนา วา ทิพฺพจกฺขุนา วา อทิฏฺฐำ. (วิ.อฏ.๒/๑๗๐)

ที่ชื่อว่าไม่ได้เห็น (อทิฏฺฐำ) ได้แก่ ไม่ได้เห็นด้วยจักษุประสาท หรือทิพยจักษุของตน.

(๒) ธรรมอันยังมิได้เห็นด้วยญาณ (อรหัตตผล)

ธรรมที่เขาไม่เห็น-ไม่รู้.

สมฺพหุลา ภิกฺขู **อทิฏฺเฐ** ทิฏฺฐสญฺญิโน อปตฺเต ปตฺตสญฺญิโน. (วิ.๑/๑๑๖)

ภิกษุจำนวนมาก เข้าใจมรรคผลที่**ยังมิได้เห็น**ว่าได้เห็น มิได้ถึงว่าได้ถึง

อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐสญฺญิโนติ อรหตฺเต ญาณจกฺขุนา อทิฏฺเฐเยว "ทิฏฺโ อมฺเหหิ อรหตฺตนฺติ ทิฏฺฐสญฺญิโน หุตฺวา. (วิ.อฏ.๒/๗๙)

คำว่า **เข้าใจมรรคผลที่ยังมิได้เห็นว่าได้เห็น (อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐสญฺญิโน)** ความว่า มีความสำคัญในพระอรหัตตผลที่ตนมิได้เห็น ด้วยญาณจักษุว่าได้เห็นว่า "พวกเราเห็นอรหัตตผลแล้ว.

(๓) โลกหน้าอันมองไม่เห็น (โลกสวรรค)

เทวโลก, โลกหน้าที่ยังไม่เห็น.

โก นุ เม ปริปนฺถสฺส
มมํ เอวํวิหาริโน
โย เนว ทิฏฺเฐ **นาทิฏฺเฐ**
กามานมภิปตฺถเย. (ชา.๒/๑๗๐)

(พระโพธิสัตว์ตรัสว่า)
อันตรายอะไรหนอ จะพึงมีแก่ข้าพเจ้าผู้มีปกติอยู่ผู้เดียวอย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่ปรารถนากามทั้งหลายทั้งในโลกนี้และ**ในโลกหน้าที่ยังไม่เห็น**.

โย เนว ทิฏฺเฐ นาทิฏฺเฐติ โย อหํ เนว ทิฏฺเฐ มนุสฺสโลเก, **นาทิฏฺเฐ** เทวโลเก กามานํ อภิปตฺเถมิ. (ชา.อฏ.๖/๗๑)

บาทคาถาว่า **โย เนว ทิฏฺเฐ นาทิฏฺเฐ** ความว่า ข้าพเจ้าใด ปรารถนาเฉพาะซึ่งกามทั้งหลายในมนุษย์โลกอันบุคคลเห็นแล้ว ก็หามิได้เลย ในเทวโลกอันบุคคลยัง**ไม่เห็น** ก็หามิได้เลย.

อทิฏฺฐก (ติ)

[อทิฏฺฐ + ก]

เรื่องที่ไม่เห็นเอง.

มหาราช อาจริเยหิ **อทิฏฺฐกำ** นาม นตฺถิ, อปิจ โข ปน เทว 'ราชกุเลหิ ปตฺเถตฺวา ลทฺธปุตฺตโก กาพฺภณฺณีติ วุตฺเต 'ตุมฺหากำ โทมนสฺสำ สิยา'ติ น กถยิมฺหาติ. (ชา.อฏ.๖/๑๑)

(พวกพราหมณ์ทูลแก้ตัวแก่พระเจ้าสีพีราชว่า) ข้าแต่มหาราช ขึ้นชื่อว่านิมิตที่พวกอาจารย์ของพวกข้าพระองค์ **ไม่เห็น**ย่อมไม่มี อนึ่ง พระกุมารนี้เป็นพระโอรสที่ราชตระกูลปรารถนาแล้วจึงได้มา เมื่อพวกข้าพระองค์จะกราบทูลว่า เป็นกาลกรรณี ดังนี้ จึงไม่กราบทูลนั่นเทียว ด้วยคิดว่า ความโทมนัสพึงบังเกิดมีแก่พระองค์.

อทิฏฺฐกมฺม (ติ)

[อทิฏฺฐ + กมฺม]

ผู้มองไม่เห็นกรรม.

อทิฏฺฐกาม (ติ)

[อทิฏฺฐ + กาม]

ใคร่ในอารมณ์ที่ตนมองไม่เห็น.

อทิฏฺฐโชตนา (ถี)

[อทิฏฺฐ + โชตนา. อทิฏฺฐํ โชติยติ เอตายติ อทิฏฺฐโชตนา. (ที.ฏี.๑/๑๑๑ ม.ฏี.๒/๒๕๔ สํ.ฏี.๒/๑๑ มูลฏี.๑/๕๙)]

คำถามที่แสดงเรื่องอันไม่เห็นเอง.

อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา (ถี)

[อทิฏฺฐโชตนา + ปุจฺฉา]

ปัญหาที่แสดงเรื่องอันไม่เห็นเอง, คำถามอันแสดงเรื่องที่ยังไม่รู้ไม่เห็น, คำถามเพื่อความกระจ่างแจ้งเรื่องที่ยังไม่รู้.

ดู เนตติอธิบาย

ปุจฺฉาติ ติสฺโส ปุจฺฉา **อทิฏฺฐโชตนา** ปุจฺฉา ทิฏฺฐสํสนฺทนา ปุจฺฉา, วิมติจฺเฉทนา ปุจฺฉา. กตมา อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉา. (มหานิ.๒๖๓)

คำว่า **ทูลถาม** ได้แก่ การถาม ๓ อย่าง คือ

๑. คำถามเพื่อความกระจ่างแจ้งเรื่องที่ยังไม่รู้

๒. คำถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้ว

๓. คำถามเพื่อตัดความสงสัย.

[คำถามเพื่อความกระจ่างแจ้งเรื่องที่ยังไม่รู้ คือ โดยปกติลักษณะใด ตนยังไม่รู้ ยังไม่เห็น ยังมิได้เทียบเคียง ยังมิได้พิจารณา ยังมิได้ทำให้กระจ่าง ยังมิได้ทำให้แจ่มแจ้ง ก็ถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อพิจารณา เพื่อทำให้ลักษณะนั้นแจ่มแจ้ง นี้ชื่อว่าคำถามเพื่อความกระจ่างแจ้งเรื่องที่ยังไม่รู้].

อทิฏฺฐตฺต (น)

[อทิฏฺฐ + ตฺต]

ความเป็นเรื่องที่ไม่เห็น-ไม่รู้,

ความ-การไม่เห็น-ไม่รู้.

อทิฏฺฐตฺตา ภิกฺขเว จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ. (สํ.๓/๓๘๔)

ภิกษุทั้งหลาย **เพราะการไม่เห็น**อริยสัจ ๔ ประการ [คือ ๑. ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค]

อทิฏฺฐนฺตราย (ปุ)

[อทิฏฺฐ + อนฺตราย]

อันตรายอันมองไม่เห็น,

อันตรายต่อลาภที่ยังมองไม่เห็น.

อโนทิสฺส อทสฺสเนน อนภิสงฺขตํ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ กึ ปรสฺส ทินฺเนนาติ อยํ **อทิฏฺฐนฺตราโย** นาม. (มิลินฺท.๑๕๗)

บุคคลบางคนย่อมทำอันตรายโภชนะที่เขาจัดแจงไว้ โดยไม่เจาะจงบุคคล ยังไม่เห็นตัวผู้รับ โดยกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วย

การเที่ยวให้แก่คนอื่นดังนี้เป็นต้น อันตรายข้อนี้ ชื่อว่า **อันตรายต่อลาภที่ยังมองไม่เห็น** (อทิฏฐันตราย).

อทิฏฺฐปุพฺพ (ติ)

[น + ทิฏฺฐปุพฺพ]

ผู้อันตนไม่เคยเห็นมาในกาลก่อน,

ผู้ที่เขาไม่เคยเห็น.

เยหิ (เยสํ.ที.๒) ภิกฺขเว ภิกฺขูหิ (ภิกฺขูนํ ที.๒) เทวา ตาวตึสา **อทิฏฺฐปุพฺพา** โอโลเกถ ภิกฺขเว ลิจฺฉวีปริสํ อปโลเกถ ภิกฺขเว ลิจฺฉวีปริสํ อุปสํหรถ ภิกฺขเว ลิจฺฉวีปริสํ ตาวตึสปริสนฺติ. (วิ.๓/๓๒๗)

(พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นกำลังเสด็จมาแต่ไกลจึงรับสั่งภิกษุทั้งหลายมาว่า) “ภิกษุทั้งหลาย เหล่าภิกษุ**ที่ไม่เคยเห็น**พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ก็จงดูบริษัทเจ้าลิจฉวี จงพิจารณาดูบริษัทเจ้าลิจฉวี จงเทียบเคียงดูบริษัทเจ้าลิจฉวีกับพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์”.

อทิฏฺฐปุพฺพก (ติ)

[อทิฏฺฐปุพฺพ + ก]

ผู้อันตนไม่เคยเห็นมาก่อน,

ผู้ที่ไม่เคยเห็น-ไม่เคยพบ.

ยสฺมึ มโน นิวิสติ
จิตฺตญฺจาปิ ปสีทติ
อทิฏฺฐปุพฺพเก โปเส
กามํ ตสฺมึปิ วิสฺสเสติ. (ชา.๑/๑๖)

(พระศาสดาทรงเล่าเรื่องที่พระองค์ทรงเติบโตในมือของพราหมณ์และพราหมณี ๓,๐๐๐ ชาติ ตรัสพระคาถานี้ว่า)

บุคคลมีจิตเลื่อมใสและมีใจฝังแน่นอยู่ในบุคคลใดบุคคลพึงสนิทสนมคุ้นเคยในบุคคลนั้นแม้ทั้ง ๆ **ที่ไม่เคยพบเห็น**กันเลย.

อทิฏฺฐปุพฺพเก โปเสติ ปกติยา ตสฺมึ อตฺตภาเว อทิฏฺฐปุพฺเพปิ ปุคฺคเล. (ชา.อฏ.๑/๓๒๗)

คำว่า **พึงสนิทสนม ... แม้ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยพบเห็นกันเลย (อทิฏฺฐปุพฺพเก โปเส)** ความว่า ในบุคคลนั้น แม้โดยปกติก็ไม่เคยเห็นกันในอัตภาพนั้น.

อทิฏฺฐปุพฺพตฺต (น)

[อทิฏฺฐปุพฺพ + ตฺต]

ความเป็นผู้อันตนไม่เคยเห็นมาก่อน,

ความไม่เคยเห็น.

ยสฺส เต วิคตํ ผลนฺติ ยสฺส ตว รุกฺขสฺส เอวํคติกํ มโนรมํ ผลํ. โก นาม โส รุกฺโขติ จิตฺรเคณฺฑุกสฺส **อทิฏฺฐปุพฺพตฺตา** “รุกฺขผเลน เตน ภวิตพฺพนฺติ มญฺญมาโน เอวํ ปุจฺฉติ. (ชา.อฏ.๕/๒๐๖)

บาทคาถาว่า **ยสฺส เต วิคตํ ผลํ** ความว่า ต้นไม้ชนิดใดของท่านช่างมีผลอันน่าพึงใจ

เป็นอย่างนี้ ต้นไม้ชนิดนั้นชื่อว่าอะไรหนอ คือว่า อิสิสิงคดาบสเข้าใจผิดว่า ลูกข่างอันวิจิตร**ที่ตนเองยังไม่เคยเห็นมาก่อน**เลยนั้นว่า ลูกข่างนั้นพึงเป็นผลแห่งต้นไม้ จึงได้เอ๋ยถามขึ้นอย่างนั้น.

อทิฏฺฐผล (ติ)

[อทิฏฺฐ + ผล]

มีผลอันมองไม่เห็น.

อทิฏฺฐภาว (ปุ)

[อทิฏฺฐ + ภาว]

ความเป็นเรื่องอันตนไม่เห็น, ความไม่เห็น.

อทิฏฺฐํ อพฺภตีตํ พหุเกหิ กปฺปนหุเตหีติ อมฺเหหิ นาม อิทํ ปทํ พหุเกหิ กปฺปนหุเตหิ อทิฏฺฐเมว อพฺภตีตํ; อิติ ตสฺส ปทสฺส **อทิฏฺฐภาเวน** ทีฆรตฺตํ อตฺตโน มหาชานิภาวํ ทีเปติ. (วิ.อฏ.๓/๒๕๗)

คำว่า **เป็นหนทางที่พวกข้าพเจ้ายังไม่เห็นล่วงเลยมาตั้งหมื่นกัป (อทิฏฺฐํ อพฺภตีตํ พหุเกหิ กปฺปนหุเตหิ)** ความว่า หนทางอันไม่มีความเศร้าโศกนี้ อันข้าพเจ้ายังไม่เห็นล่วงเลยมาตั้งหลายหมื่นกัป สารีบุตรปริพาชกแสดงว่าตนมีความเสื่อมใหญ่ตลอดกาลนาน **เพราะความไม่เห็น**หนทางนั้น.

อทิฏฺฐรูป (ติ)

[อทิฏฺฐ + รูป]

มีรูปอันมองไม่เห็น.

อทิฏฺฐวาทิตา (ถี)

[อทิฏฺฐวาที + ตา]

ความเป็นผู้มีปกติกล่าวเรื่องที่ไม่เห็น, การกล่าวว่าไม่เห็น.

อทิฏฺเฐ **อทิฏฺฐวาทิตา**. (วิ.๕/๒๒๔)

ความเป็นผู้มีปกติกล่าวว่าไม่เห็น **ในเรื่องที่ไม่เห็น**.

[โวหารของอนารยชนมี ๔ อย่าง คือ

๑. ไม่ได้เห็น กล่าวว่าได้เห็น

๒. ไม่ได้ยิน กล่าวว่าได้ยิน

๓. ไม่ทราบ กล่าวว่าทราบ

๔. ไม่รู้ กล่าวว่ารู้

โวหารของอารยชนมี ๔ อย่าง คือ

๑. ไม่ได้เห็น กล่าวว่าไม่ได้เห็น

๒. ไม่ได้ยิน กล่าวว่าไม่ได้ยิน

๓. ไม่ทราบ กล่าวว่าไม่ทราบ

๔. ไม่รู้ กล่าวว่าไม่รู้

(พระวินัยปิฎก ปริวาร เล่ม ๘ หน้า ๗๒๑)]

อทิฏฺฐวาที (ติ)

[อทิฏฺฐ + วท + ณี]

ผู้มีปกติกล่าวว่าไม่เห็น,

ผู้กล่าวว่าไม่เห็น.

จตูหิ ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ยถา ภตๆ นิกฺขิตฺโต เอวๆ สคฺเค. กตเมหิ จตูหิ ? อทิฏฺเฐ **อทิฏฺฐวาที** โหติ, อสุเต อสุตวาที โหติ, อมุเต อมุตวาที โหติ, อวิญฺญาเต อวิญฺญาตวาที โหติ. (อ.๑/๕๔๙)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เป็น**ผู้กล่าว**ในสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่า**ไม่ได้เห็น**

๒. เป็นผู้กล่าวในสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง

๓. เป็นผู้กล่าวในสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ

๔. เป็นผู้กล่าวในสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้.

อทิฏฺฐสจฺจ (ติ)

[อทิฏฺฐ + สจฺจ]

ผู้มีสัจจะอันยังไม่เห็น, ผู้ยังไม่เห็นสัจจะ.

มรณนฺติ โข มหาราช เอตๆ **อทิฏฺฐสจฺจานๆ** ตาสนียฏฺฐานๆ. (มิลินฺท.๑๕๑)

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ชื่อว่าความตาย เป็นฐานะที่น่ากลัวสำหรับสัตว์ทั้งหลาย**ผู้ยังไม่เห็นสัจจะ**.

อทิฏฺฐสหาย (ปุ)

[อทิฏฺฐ + สหาย]

เพื่อนผู้มิได้พบเห็นกัน, อทิฏฐสหาย, เป็นเพื่อนกันทั้งที่ไม่เคยเห็นกันมาก่อน,

สหายที่ไม่เคยเห็นกัน.

“กุโต ภนฺเต อยฺโย อิสิทตฺโต อาคจฺฉตีติ ? “อวนฺติยา โข คหปติ อาคจฺฉามีติ. “อตฺถิ ภนฺเต อวนฺติยา อิสิทตฺโต นาม กุลปุตฺโต อมฺหากๆ **อทิฏฺฐสหาโย** ปพฺพชิโต ? ทิฏฺโฐ โส อายสฺมตาติ ? “เอวๆ คหปตีติ.

(สๆ.๒/๔๗๙)

(จิตตคหบดีกราบเรียนถามว่า) “ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าอิสิทัตตะมาจากไหน” “คหบดี อาตมภาพมาจากอวันตีชนบท” “ท่านผู้เจริญ กุลบุตรชื่ออิสิทัตตะในอวันตีชนบท ซึ่ง**เป็นสหายที่ไม่เคยเห็นกัน**ของกระผม ออกบรรพชามีอยู่ พระคุณเจ้าเคยเห็นท่านหรือ” “เจริญพร คหบดี”.

อทิฏฺฐสหายก (ปุ)

[อทิฏฺฐ + สหายก]

สหายที่ไม่เคยเห็นกัน.

เตน จ สมเยน เทวานมฺปิยติสฺสมหาราชา จ อโสกธมฺมราชา จ **อทิฏฺฐสหายกา** โหนฺติ. (วิ.อฏ.๑/๕๕)

สมัยนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสมหาราช และพระเจ้าอโศกธรรมราชทรงเป็น**พระสหายที่ไม่เคยเห็นกัน**.

อทิฏฺฐิ (ถี)

[น + ทิฏฺฐิ]

ความไม่เห็น, ลัทธิอันมิใช่สัมมาทิฐิ, มิจฉาทิฐิ.

สีลพฺพเตนาปิ น สุทฺธิมาห
อทิฏฺฐิยา อสฺสุติยา อญาณา
อสีลตา อพฺพตา โนปิ เตน
เอเต จ นิสฺสชฺช อนุคฺคหาย
สนฺโต อนิสฺสาย ภวํ น ชปฺเป.
(สุตฺตนิ.๔๑๐)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับมาคันทิยะว่า)

นักปราชญ์ไม่กล่าวความหมดจดเพราะศีลและวัตร บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน **เพราะความไม่มีทิฏฐิ** เพราะความไม่มีสุตะ เพราะความไม่มีญาณ เพราะความไม่มีศีล เพราะความไม่มีวัตรนั้นก็หามิได้ นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ได้แล้ว ไม่ยึดมั่น เป็นผู้สงบ ไม่อาศัยแล้ว ไม่พึงหวังภพ.

อทิฏฺฐิยา นาหาติ ทสวตฺถุกํ สมฺมาทิฏฺฐึ วินา น กเถมิ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๖๐)

สองบทว่า **อทิฏฺฐิยา นาห** ความว่า เราไม่กล่าวความบริสุทธิ์ เว้นสัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ .

อทิฏฺฐิปฺปตฺต (ติ)

[น + ทิฏฺฐิปฺปตฺต]

ผู้บรรลุการไม่เห็น, ผู้ยังไม่บรรลุญาณ, ผู้ไม่มีญาณที่เห็น.

อถ นํ “**อทิฏฺฐิปฺปตฺโต** อยํ วราโก คิลวิโส วิย กสฺสจิ วจนํ น กริสฺสตีติ ญตฺวา ปุริสสฺส หีติอาทิมาห. (สํ.อฏ.๑/๑๙๗)

ครั้งนั้น ตุทุพรหมรู้ว่า “โกกาลิกภิกษุนี้**ผู้ยังไม่บรรลุญาณ** (ไม่มีประสบการณ์) เป็นคนกำพร้า จักไม่เชื่อคำของใครๆ เหมือนกลืนยาพิษอยู่ในลำคอ” จึงกล่าวกับท่านว่า ของบุรุษ (ปุริสสฺส หิ) เป็นต้น.

อทิฏฺฐิปฺปตฺโตติ อปฺปตฺตทิฏฺฐินิมิตฺโต. (สํ.ฏี.๑/๒๔๖)

คำว่า **ผู้ยังไม่บรรลุญาณ (อทิฏฺฐิปฺปตฺโต)** ได้แก่ ผู้มีนิมิตคือสัมมาทิฏฐิญาณอันยังไม่เคยบรรลุแล้ว.

อทิติ (ถี)

[น + ทิติ. ทิตีติ อสุรานเมว เวมาติกา มาตา, ตสฺสา ปฏิปกฺขภาเวน อทิติ. (ธาน.ฏี.๘๓) (สํ-อทิติ, อทิตี)]

เทพธิดาชื่อว่า อทิติ (เป็นมารดาของเหล่าเทวดา เป็นลูกสาวของทักขเทพเป็นภรรยาของกัสสปเทพ).

อาทิจฺโจติ อทิติยา ปุตฺโต, เววจนมตฺตํ วา เอตํ สูริยสทฺทสฺส. (ที.อฏ.๓/๑๔๕)

คำว่า **พระอาทิตย์ (อาทิจฺโจ)** ได้แก่ บุตรของ**เทพธิดาชื่อว่าอทิติ** หรือว่า คำว่า พระอาทิตย์ **(อาทิจฺโจ)** นี้เป็นเพียงไวพจน์ของสูริยศัพท์.

อทินฺน (ติ)

[น + ทินฺน = ทา + ต]

(๑) อันเขาไม่ให้แล้ว, อันเจ้าของไม่ให้ด้วยกายหรือด้วยวาจา (สิ่งของ ๆ ผู้อื่น โดยที่สุด แม้ใบหญ้าชื่อว่า อทินนะ),

อันเขาไม่ได้ให้.

อทินฺนำ นาม ยำ อทินฺนำ อนิสฺสฏฺฐำ อปริจฺจตฺตำ รกฺขิตำ โคปิตำ มมายิตำ ปรปริคฺคหิตำ. เอตำ อทินฺนำ นาม. (วิ.๑/๕๗)

ที่ชื่อว่า ทรัพย์**ที่เจ้าของไม่ได้ให้** ได้แก่ ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ให้ ไม่สละ ไม่บริจาค ยังรักษาคุ้มครองอยู่ ถือกรรมสิทธิ์อยู่ เป็นทรัพย์ที่คนอื่นหวงแหนทรัพย์นั่นชื่อว่าทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้.

อทินฺนนฺติ ทนฺตโปนสิกฺขาปเท อตฺตโน สนฺตกมฺปิ อปฺปฏิคฺคหิตกำ กปฺปิยำ อชฺโฌหรณียำ วุจฺจติ. อิธ ปน ยำกิญฺจิ ปรปริคฺคหิตำ สสฺสามิกำ ภณฺฑำ, ตเทตำ เตหิ สามิเกหิ กาเยน วา วาจาย วา น ทินฺนนฺติ **อทินฺนำ**. (วิ.อฏ.๑/๒๖๑)

ในทันตโปนสิกขาบท ของเป็นกัปปิยะที่ภิกษุไม่ได้รับประเคน แม้เป็นของของตน ซึ่งไม่ควรฉัน ท่านเรียกว่าทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ **(อทินฺนำ)** ส่วนในอทินนาทานสิกขาบทนี้ ทรัพย์ที่มีเจ้าของอย่างใดอย่างหนึ่งที่คนอื่นหวงแหน ก็เรียกว่าทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ทรัพย์ดังว่านี้ ชื่อว่า**ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้** เพราะเจ้าของเหล่านั้นไม่ได้ให้ด้วยกายหรือวาจา.

(๒) อันมิได้ให้ตามวินัย,

ยังมิได้ประเคน,

ที่ยังไม่มีผู้ให้.

โย ปน ภิกฺขุ **อทินฺนำ** มุขทฺวารำ อาหารำ อาหเรยฺย, อญฺญตฺร อุทกทนฺตโปนา ปาจิตฺติยนฺติ. (วิ.๒/๑๒๑)

ก็ ภิกษุใดกลืนอาหาร**ที่ยังไม่มีผู้ถวาย**ให้ล่วงลำคอ นอกจากน้ำและไม้ชำระฟัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อทินฺนนฺติ กาเยน วา กายปฏิพทฺเธน วา คณฺหนฺตสฺส กายกายปฏิพทฺธนิสฺสคฺคิยานำ อญฺญตรวเสน น ทินฺนำ. เอตเทว หิ สนฺธาย ปทภาชเน “**อทินฺนำ** นาม อปฺปฏิคฺคหิตกำ วุจฺจตีติ วุตฺตำ. ทุติยปาราชิเก ปน “**อทินฺนำ** นาม ปรปริคฺคหิตกำ วุจฺจตีติ วุตฺตำ. (วิ.อฏ.๓/๑๐๙)

คำว่า **ที่ยังไม่มีผู้ถวาย (อทินฺนำ)** ความว่า เมื่อถือเอาด้วยกาย หรือของเนื่องด้วยกาย ของที่เขาไม่ได้ให้ด้วยกาย ของเนื่องด้วยกายและที่เขาสละให้ อย่างใดอย่างหนึ่ง จริงอยู่ ท่านหมายถึงของที่เขาไม่ได้ให้ นี้นั่นเอง จึงกล่าวไว้ในบท

ภาชนะว่า “ของที่ยังไม่ได้รับ ท่านเรียกว่า **ของที่เขายังไม่ได้ถวาย**” (อทินฺนนาม อปฺปฏิคฺคหิตกํ วุจฺจติ) ส่วนในทุติยปาราชิกสิกขาบทท่านกล่าวว่า “ทรัพย์ที่บุคคลอื่นหวงแหน เขาเรียกว่า **ของที่เขาไม่ได้ให้**”.

อทินฺนปุพฺพ (ติ)

[อทินฺน + ปุพฺพ]

ผู้ไม่เคยให้อะไรในปางก่อน,

ยังไม่เคยให้, ไม่เคยถวาย.

อหมฺปิ ทานํ ทสฺสามิ
สงฺเฆ คณวรุตฺตเม
อทินฺนปุพฺพมญฺเญสํ
ภวิสฺสํ อาทิกมฺมิโก. (อป.๑/๓๕๑)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนว่า)

แม้เราก็จักถวายทานในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุด ทานอย่างประเสริฐที่**ยังไม่เคย**มีใคร**ถวาย** เราจักเป็น (ผู้ถวาย) คนแรก.

อทินฺนปุพฺพก (ติ)

[อทินฺนปุพฺพ + ก]

ผู้ไม่เคยให้อะไร,

พราหมณ์ชื่อว่าอทินนปุพพกะ.

สาวตฺถิยํ กิร **อทินฺนปุพฺพโก** นาม พฺราหฺมโณ อโหสิ. เตน กสฺสจิ กิญฺจิ น ทินฺนปุพฺพํ. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๖)

ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี ได้มีพราหมณ์คนหนึ่ง **ชื่ออทินนปุพพกะ** เขาไม่เคยให้สิ่งของอะไร ๆ แก่ใคร ๆ.

ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน. เตน สมเยน สาวตฺถิวาสี เอโก พฺราหฺมโณ อทฺโธ มหทฺธโน มหาโภโค อสฺสทฺโธ อปฺปสนฺโน มิจฺฉาทิฏฺฐิโก กสฺสจิ กิญฺจิ น เทติ, อทานโตเอว “**อทินฺนปุพฺพโกติ** ปญฺญายิตฺถ. (วิมาน.อฏ.๓๐๓)

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น พราหมณ์ชาวสาวัตถีคนหนึ่ง เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก แต่ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่ให้อะไรแก่ใครๆ เพราะไม่ให้นั่นเอง เขาจึงเป็นที่รู้กันทั่วไปว่า **อทินนปุพพกะ (ผู้ไม่เคยให้)**.

อทินฺนปุพฺพกกุล (น)

[อทินฺนปุพฺพก + กุล]

ตระกูลที่ไม่เคยให้-ไม่เคยถวาย (ไม่เคยถวายแม้สักหนหนึ่ง, ไม่เคยให้แม้แต่คนเดียว).

น จ เทนฺติ กสฺสจีติ ตาย จ ปน อทาน-สีลตาย ยาจิตาปิ สนฺตา กสฺสจิ กิญฺจิ น เทนฺติ, **อทินฺนปุพฺพกกุเล** มนุสฺสสทิสา

นิชฺฌามตณฺหิกเปตปรายณา โหนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๐๔)

หลายบทว่า **น จ เทนฺติ กสฺสจิ** ความว่า ก็ เพราะเหตุที่มีปกติไม่ให้นั้น แม้จะเป็นผู้ถูกขอ ก็ไม่ยอมให้แก่ใคร ๆ คือว่า เป็นเช่นกับมนุษย์ในสกุลอทินนปุพพกะพรามหณ์ **(ตระกูลที่ไม่เคยให้)** จะเป็นเหตุให้เกิดเป็นนิชฌามตัณหิกเปรตในสัมปรายภพ.

อทินฺนภาว (ปุ)

[อทินฺน + ภาว]

ความเป็นของอันตนไม่ได้ถวาย,

ความ-การไม่เคยให้-ถวาย.

ปุพฺเพปิ **อทินฺนภาเวน** เม นิวาสนํ ทุลฺลภํ ชาตนฺติ. (ชา.อฏ.๕/๒๒๓)

(นางอุมมาทันตีนั้นถวายผ้าแก่พระเถระรูปหนึ่งโดยคิดว่า) ท่านผู้เจริญรูปนี้ เห็นจะโดนโจรขโมยจีวรไปแล้ว ผ้านุ่งของเราเป็นของหาได้ยาก **เพราะเราไม่เคยให้ทาน**ไว้ในปางก่อน.

อทินฺนาทาน (น)

[อทินฺน + อาทาน]

การถือเอาสิ่งของอันเจ้าของมิได้ให้,

การถือเอาสิ่งของอันผู้อื่นหวงแหน,

การโจรกรรม, การลักทรัพย์, อทินนาทาน.

อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม ทินฺนาทายี ทินฺนปาฏิกงฺขี, อเถเนน สุจิภูเตน อตฺตนา วิหรติ. (ที.๑/๔, อ.๑/๒๑๒)

พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจาก**การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้** รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ทรงเป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่.

อทินฺนาทานนฺติ อทินฺนสฺส ปรปริคฺคหิตสฺส อาทานํ, เถยฺยํ โจริกนฺติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๒/๑๙๗)

คำว่า **การลักทรัพย์ (อทินฺนาทานํ)** ได้แก่ การถือสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คือที่ผู้อื่นหวงแหน อธิบายว่า การขโมย คืองานของโจร.

อทินฺนาทานกมฺม (น)

[อทินฺนาทาน + กมฺม]

กรรมแห่งอทินนาทาน,

กรรมคือการลักทรัพย์.

อทินฺนาทานกมฺมสฺส เหตุ...น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๙๔)

(สก. พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผลเพราะเหตุแห่งกรรมใช่ไหม)

สก. เพราะเหตุแห่ง**กรรมคือการลักทรัพย์**...

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อทินฺนาทานปจฺจย (ปุ)

[อทินฺนาทาน + ปจฺจย]

เหตุคืออทินนาทาน,

เหตุคือการลักทรัพย์.

อทินฺนาทานปจฺจยา จ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสํเวเทติ. (ม.๑/๓๘๗)

ก็ (บุคคลบางคน) เสวยทุกข์โทมนัส **เพราะเหตุคือการลักทรัพย์**.

อทินฺนาทานเหตุ (ปุ)

[อทินฺนาทาน + เหตุ]

เหตุแห่งอทินนาทาน,

เหตุคือการลักทรัพย์.

ตเมนํ ราชาโน คเหตฺวา **อทินฺนาทานเหตุ** หนนฺติ วา พนฺธนฺติ วา. (อ.๒/๑๘๔)

พระราชาจับเขาแล้วประหาร หรือจองจำ **เพราะเหตุคือการลักทรัพย์**.

อทินฺนาทายี (ติ)

[อทินฺน + อา + ทา + ณี]

ผู้ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้,

ผู้ลักทรัพย์, ผู้ขโมย.

อทินฺนาทายี โหติ. (วิ.๓/๑๑๙)

สามเณรผู้**ถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้**.

[พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้นาสนะสามเณรผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ คือ

๑. ฆ่าสัตว์

๒. ถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้

๓. ประพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์

๔. พูดเท็จ

๕. ดื่มน้ำเมา

๖. กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า

๗. กล่าวติเตียนพระธรรม

๘. กล่าวติเตียนพระสงฆ์

๙. มีความเห็นผิด

๑๐. ประทุษร้ายภิกษุณี]

อาคมิสฺสนฺติ โข โภโต ยญฺญํ **อทินฺนาทายิโนปิ**. (ที.๑/๑๓๑)

(พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลแก่มหาวิชิตราช เพื่อถวายคำแนะนำก่อนจะทรงบูชายัญ ว่า) แม้พวกที่**ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้** จะพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์.

อทินฺนํ อาทิยนฺตีติ **อทินฺนาทายี**, ปรสฺส หาริโนติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๑/๑๙๑)

ก็ชนเหล่าใดถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า**ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้** อธิบายว่า เป็นผู้ลักสิ่งของของผู้อื่น.

อทินฺนํ อาทิยนฺตีติ **อทินฺนาทายิโน**, ปรสฺส หาริโนติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๒/๑๓๓)

ชื่อว่าผู้ลักทรัพย์ (อทินฺนาทายิโน) เพราะว่า ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ อธิบายว่า ลักของผู้อื่น.

อทิวส (ปุ)

[น + ทิวส]

ไม่ใช่วัน, ไม่นับเป็นวัน, เป็นวันที่นับไม่ได้.

โย ปฏิจฺฉนฺนาย อาปตฺติยา ปริวาสํ คเหตฺวา ปริวสนฺโต วา มานตฺตารโห วา มานตฺตํ จรนฺโต วา อพฺภานารโห วา อญฺญํ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา ปุริมาย อาปตฺติยา สมา วา อูนตรา วา รตฺติโย ปฏิจฺฉาเทติ, ตสฺส มูลายปฏิกสฺสเนน เต ปริวุตฺถทิวเส จ มานตฺตจิณฺณทิวเส จ สพฺเพ โอธุนิตฺวา **อทิวเส** กตฺวา ปจฺฉา อาปนฺนาปตฺตึ มูลาปตฺติยํ สโมธาย ปริวาโส ทาตพฺโพ. (วิ.อฏ.๔/๒๗)

ภิกษุใดรับปริวาสเพื่ออาบัติที่ปิดไว้ กำลังอยู่ปริวาส หรือเป็นผู้ควรแก่มานัต กำลังประพฤติมานัตหรือเป็นผู้ควรอัพภาน ต้องอาบัติตัวอื่นแล้วปิดไว้เท่ากับจำนวนราตรีของอาบัติตัวแรกหรือหย่อนกว่า สงฆ์พึงยกเลิกวันที่อยู่ปริวาสและวันที่อยู่ประพฤติมานัตเหล่านั้นทั้งหมด คือทำให้**เป็นวันที่นับไม่ได้**แล้วประมวลอาบัติที่ต้องภายหลังลงในอาบัติเดิมแล้วให้ปริวาสแก่ภิกษุนั้นด้วยมูลายปฏิกัสสนา(ชักเข้าหาอาบัติเดิม).

อทิสฺวา (กฺริ/วิ)

[น + ทิสฺวา = ทิส + ตฺวา]

ไม่เห็นแล้ว, ไม่มองแล้ว, ไม่ดูแล้ว, ไม่ได้เฝ้าแล้ว.

[**ทิสฺวา** มาจาก ทิส ธาตุ + ตฺวา ปัจจัย แปลง ตฺวาปัจจัย เป็นสฺวา และลบ ส ที่สุดทิสธาตุ (รู.๖๔๔)]

อหญฺเจว โข ปน เอวํ สมีปคโต สมาโน **อทิสฺวาว** สมณํ โคตมํ นิวตฺเตยฺยํ, เตน มํ อยํ ปริสา ปริภเวยฺย. (ที.๑/๑๑๑)

(พราหมณ์โสณทัณฑะพร้อมด้วยคณะพราหมณ์หมู่ใหญ่คิดว่า)

อนึ่ง เราเข้ามาใกล้ถึงเพียงนี้แล้ว ยัง**ไม่ได้เฝ้า**สมณโคดมเลย แต่คิดจะกลับ บริษัทนี้ก็จะพึงดูหมิ่นเรา.

อทิสฺวาน (กฺริ/วิ)

[น + ทิสฺวาน]

ไม่เห็นแล้ว.

โย เว สพฺพสเมตานํ
อหุวา เสฏฺฐสมฺมโต
ตสฺสายํ เอทิสี ปญฺญา
กิเมว อิตรา ปชา
เอวเมว ตุวํ พฺรหฺเม
อนญฺญาย วินินฺทสิ
กถํ มูลํ **อทิสฺวาน**
รุกฺขํ ชญฺญา ปติฏฺฐิตํ. (ชา.๑/๗๘)

(พระโพธิสัตว์เห็นกิริยาของลิง จึง

กล่าวว่า)

ลิงตัวที่ได้รับสมมติว่าประเสริฐที่สุดกว่าลิงทั้งปวงที่มีชาติเสมอกัน ยังมีปัญญาเพียงแค่นี้ส่วนลิงนอกจากนี้จะมีปัญญาเช่นไร

(พวกลิงกล่าวว่า)

ท่านผู้ประเสริฐ ท่านยังไม่รู้จึงได้ติเตียนอย่างนี้ พวกเรา**ไม่เห็น**รากแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าต้นไม้หยั่งรากลงลึกแค่ไหน.

ตฺวํ โภ ปุริส การณาการณํ อชานิตฺวา เอวเมว อมฺเห วินินฺทสิ, รุกฺขํ นาม “คมฺภีเร ปติฏฺฐิโต วา เอส, น วาติ มูลํ อนุปฺปาเฏตฺวา กถํ ญาตุํ สกฺกา เตน มยํ อุปฺปาเฏตฺวา มูลปฺปมาเณน อุทกํ อาสิญฺจามาติ. (ชา.อฏ.๒/๓๑๒)

บุรุษผู้เจริญ ท่านไม่รู้จักเหตุควรและไม่ควร ก็มาติเตียนพวกเราอย่างนี้ ธรรมดาต้นไม้ หากพวกเราไม่ช่วยกันถอนรากดู ไฉนจะรู้ได้ว่าต้นไม้หยั่งรากลงไปลึกหรือยังมิได้หยั่งรากลงไปลึก เพราะเหตุนั้น พวกเราจึงถอนขึ้นดูแล้วรดน้ำตามประมาณของราก.

อทิสฺสถ (กฺริ)

ดู ทิสฺสติ

อทิสฺสนฺต (ติ)

[น + ทิสฺสนฺต = ทิส + ย + อนฺต]

ไม่ถูกเห็น, ผู้มีกายไม่ถูกเห็น, ไม่ปรากฏอยู่.

เตธ โฆเสนฺตฺยทิสฺสนฺตา
ปุพฺเพ ทุกฺกฏมตฺตโน
พหูสุ วต สนฺเตสุ
เทยฺยธมฺเม อุปฏฺฐิเต
นาสกฺขิมฺหา จ อตฺตานํ
ปริตฺตํ กาตุ สุขาวหํ. (เปต.๒๑๑)

(พระศาสดาตรัสว่า)

(เปรตเหล่านั้น) **ไม่ปรากฏ**กายให้ใครเห็น ร้องคร่ำครวญถึงกรรมชั่วครั้งก่อนของตน ณ ที่ใกล้กรุงสาวัตถีนี้ว่า เมื่อพระทักขิไณยบุคคลมีอยู่มากหลายและเมื่อไทยธรรมก็มีอยู่แต่พวกเราไม่อาจทำบุญซึ่งจะนำความสุขมาให้แล้วทำตนให้มีความสวัสดี (แม้เพียง) เล็กน้อย.

เตธ โฆเสนฺตฺยทิสฺสนฺตาติ เต ปุพฺเพ ราชปุตฺตภูตา เปตา อิธ สาวตฺถิยา สมีเป อทิสฺสมานรูปา โฆเสนฺติ กนฺทนฺติ. กึ กนฺทนฺตีติ อาห “ปุพฺเพ ทุกฺกฏมตฺตโนติ. (เปต.อฏ.๒๔๔)

คำว่า **เตธ โฆเสนฺตฺยทิสฺสนฺตา** (เปรตเหล่านั้น**ไม่ปรากฏ**กายให้ใครเห็น ร้องคร่ำครวญในที่นี้) ความว่า เปรตเหล่านั้นเมื่อก่อนเป็นราชโอรส มีรูปไม่ปรากฏร้องคร่ำครวญอยู่ในที่ใกล้กรุงสาวัตถีนี้ เพื่อจะเฉลยคำถามว่า คร่ำครวญอย่างไร ท่านจึงกล่าวว่า คร่ำครวญถึงกรรมชั่วในกาลก่อน

ของตน.

ดู อทิสฺสมานรูป (ชา.อฏ.๗/๑๗๒).

อทิสฺสมาน (ติ)

[น + ทิสฺสมาน]

(๑) อันไม่เห็น, อันไม่ปรากฏ.

ทิสฺสมาเนนปิ กาเยน ธมฺมํ เทเสสิ **อทิสฺสมาเนนปิ** กาเยน ธมฺมํ เทเสสิ. (สํ.๑/๑๕๘)

(อภิภูภิกษุทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว) ปรากฏกายแสดงธรรมบ้าง **ไม่ปรากฏ**กายแสดงธรรมบ้าง.

อทิสฺสมาโนติ มํสํ อาหรณกาเล อปญฺญายมาโน. (ชา.อฏ.๖/๑๖๔)

คำว่า **อทิสฺสมาโน** ได้แก่ ไม่ปรากฏกายในเวลานำเนื้อมา.

(๒) มีกายไม่ปรากฏอยู่, ไม่ปรากฏกาย.

ส มาตลี เทววเรน เปสิโต
สหสฺสยุตฺตํ อภิรุยฺห สนฺทนํ
สุขิปฺปเมว อุปคมฺม อสฺสมํ
อทิสฺสมาโน มุนิโน สุธํ อทา. (ชา.๒/๑๐๓)

(พระศาสดาตรัสว่า)

มาตลีเทพบุตรนั้นถูกท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทรงส่งไป จึงขึ้นรถเทียมด้วยม้า ๑,๐๐๐ ตัวได้ไปถึงอาศรมอย่างเร็วพลันนั่นแล **ไม่ปรากฏ**กายได้ถวายอาหารทิพย์แก่พระมุนีแล้ว.

อทิสฺสมาโนติ ภิกฺขเว โส มาตลิ เทวราชสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตํ อสฺสมํ คนฺตฺวา อทิสฺสมานกาโย หุตฺวา ตสฺส สุธํ อทาสิ. (ชา.อฏ.๕/๔๒๑)

คำว่า **ไม่ปรากฏกาย (อทิสฺสมาโน)** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาตลีนั้นรับคำสั่งของท้าวสักกเทวราชแล้ว ก็ไปยังอาศรมบทนั้นมีกายอันมิได้ปรากฏให้เห็น ได้ถวายสุธาโภชน์แก่ดาบสนั้น.

อทิสฺสมานกปาฏิหาริย (น)

[อทิสฺสมานก + ปาฏิหาริย]

ปาฏิหาริย์อันไม่ปรากฏ, การเนรมิตกายไม่ให้มองเห็น.

อนฺตรธายามีติ อทิสฺสมานกปาฏิหาริยํ กโรมีติ อาห. (ม.อฏ.๒/๓๑๐)

คำว่า **เราจะอันตรธาน (อนฺตรธายามิ)** ความว่า พรหมกล่าวว่า “เราจะทำ**การเนรมิตกายไม่ให้ใครมองเห็น**.

อทิสฺสมานรูป (ติ)

[อทิสฺสมาน + รูป]

มีรูปอันไม่ปรากฏ

มีรูปอันใครๆ ไม่เห็น, ไม่ปรากฏ, หายตัว.

โส ปุณฺณโก อสฺสปิฏฺฐิโต โอรุยฺห อสฺสํ **อทิสฺสมานรูปํ** จเปตฺวา มาณวกวณฺณน

กุรูนำ สภำ อุปคโต. (ชา.อฏ.๗/๑๗๒)

ปุณณกยักษ์นั้นลงจากหลังม้า แล้วพักม้าซึ่งมีรูปอันใคร ๆ ไม่เห็นเข้าไปสู่สภาแห่งชาวกุรุรัฐ ด้วยเพศแห่งมาณพน้อย.

อทิสฺสิตฺถ (กฺริ)

ดู ทิสฺสติ

อทีฆ (ติ)

[น + ทีฆ]

ไม่ยาว.

อทีน (ติ)

[น + ทีน]

ผู้ไม่หย่อน, ผู้ไม่ถอยกลับ, ไม่ท้อถอย.

ยถาปิ ภทฺโท อาชญฺโญ
ขลิตฺวา ปติติฏฺฐติ
ภิยฺโย ลทฺธาน สำเวคำ
อทีโน วหเต ธุรำ.
เอวำ ทสฺสนสมฺปนฺนำ
สมฺมาสมฺพุทฺธสาวกำ
อาชานียำ มำ ธาเรถ
ปุตฺตำ พุทฺธสฺส โอรสนฺติ. (เถร.๒๕๔)

(พระนันทกเถระกล่าวว่า)
โคอาชาไนยที่ดี พลาดล้มแล้วลุกขึ้นยืนใหม่ได้ ได้ความสังเวชอย่างยิ่งแล้ว **ไม่ท้อถอย** นำภาระต่อไปได้ ฉันใด ท่านทั้งหลายจงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นอาชาไนยสมบูรณ์ด้วยทัศนะเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นบุตรซึ่งเกิดแต่พระอุระของพระพุทธเจ้า ฉันนั้น.

ภิยฺโย ลทฺธาน สำเวคำ, อทีโน วหเต ธุรนฺติ “มยฺหำ ชาติพลวีริยานำ อนนุจฺฉวิกเมตำ ยทิทำ อาคตสฺส ภารสฺส อวหนนฺติ สำเวคำ ลภิตฺวา **อทีโน** อทีนมานโส อลีนจิตฺโต. “อลีโนติ วา ปาโฐ, โส เอว อตฺโถ. ภิยฺโย ปุนปฺปุนำ ภิยฺโยโสมตฺตาย อตฺตโน ธุรำ ภารำ วหเต อุพฺพหติ. (เถร.อฏ.๑/๓๘๒)

บาทคาถาว่า **ภิยฺโย ลทฺธาน สำเวคำ, อทีโน วหเต ธุรำ** ความว่า ได้ความสลดใจว่า การไม่นำภาระอันมาถึงนี้ไปนั้น เป็นสิ่งไม่เหมาะสำหรับเราผู้มีกำลัง และความเพียรโดยชาติเลยดังนี้แล้ว เป็น**ผู้ไม่ท้อถอย** คือมีจิตไม่ท้อถอย ได้แก่ มีจิตไม่ห่อเหี่ยว อีกอย่างหนึ่ง ปาฐะว่า อลีโน ดังนี้ก็มี ความก็อันนั้นนั่นแหละ คือนำไป ได้แก่ ลากไป ซึ่งธุระ คือภาระของตนโดยยิ่ง คือยิ่งกว่าประมาณได้บ่อย ๆ.

อทีนจิตฺต (ติ)

[อทีน + จิตฺต]

ผู้มีจิตไม่ย่อหย่อน, ผู้มีจิตไม่ท้อแท้.

ดู อทีนมานส

อทีนมานส (ติ)

[อทีน + มานส. (ดู นีติ. ปท. ๑๒๙-๑๓๑)]

มีใจไม่ท้อแท้, มีใจไม่ท้อถอย,

มีใจไม่ย่อท้อ, ไม่ท้อใจ,ไม่เสียใจ.

จกฺขุนา โข ปเนว รูปี ทิสฺวา อมนาปี น มงฺกุ โหติ อปฺปติฏฺฐิตจิตฺโต **อทีนมานโส** อพฺยาปนฺนเจตโส. (สำ.๓/๖๖)

อนึ่ง ภิกษุเห็นรูปที่ไม่น่าชอบใจทางตาแล้ว ก็ไม่เก้อเขิน มีจิตไม่ติดอยู่ **มีใจไม่ท้อแท้** มีใจไม่พยาบาท.

อทีนมานโสติ โทมนสฺสวเสน อทีนจิตฺโต. (สำ.อฏ.๓/๑๘๓)

คำว่า **ไม่เสียใจ (อทีนมานโส)** ได้แก่ **มีจิตไม่ท้อแท้**ด้วยอำนาจความเสียใจ.

กาลปพฺพงฺคสงฺกาโส
กิโส ธมนิสนฺถโต
มตฺตญฺญู อนฺนปานมฺหิ
อทีนมานโส นโร. (เถร.๒๖๕)

(พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญพระยโสชเถระว่า)

นรชนผู้รู้ประมาณในข้าวและน้ำ ย่อมซูบผอมมีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็นคล้ายเถาหญ้านาง แต่**มีใจไม่ย่อท้อ**.

อทีนมานโสติ โกสชฺชาทีหิ อนภิภูตตฺตา อลีนจิตฺโต อกุสีตวุตฺติ. (เถร.อฏ.๑/๔๕๙)

คำว่า **มีใจไม่ย่อท้อ (อทีนมานโส)**ได้แก่ ผู้มีจิตไม่หดหู่ เพราะไม่ถูกความเกียจคร้านเป็นต้นครอบงำ คือเป็นผู้มีพฤติกรรมไม่เกียจคร้าน.

อทีปิต (ติ)

[น + ทีปิต]

อันมิได้แสดงไว้, อันมิได้ระบุไว้.

อทีเปตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + ทีเปตฺวา]

ไม่แสดงแล้ว.

วิสุ๋ **อทีเปตฺวา** สมุทิโต กายสงฺขารสทฺโท เอกตฺถ ทีเปติ. (มูลฏี.๓/๑๓๙)

กายสงฺขาร-ศัพท์ ท่าน**ไม่**กล่าว**แสดง**แยกไว้ต่างหาก แต่แสดงรวมกันไว้.

อทุ๑ (พฺย)

(ก) หรือไม่, หรือ, หรือไม่ก็.

ติฏฺฐนฺเต โน มหาราเช
อทุ เทเว ทิวงฺคเต
ญาตี ตำ สมนุญฺญึสุ
สมฺปสฺสำ อตฺถมตฺตโน. (ชา.๑/๒๓๘)

(พระอุโบสถกุมารตรัสกับสังวร-กุมารว่า)

เมื่อพระมหาราชผู้สมมติเทพทรงพระชนม์อยู่**หรือ**ทิวงคตแล้วก็ตาม พระญาติทั้งหลายเมื่อเห็น

ประโยชน์ของตนจึงพากันยอมรับพระองค์.

อทุ เทเวติ อุทาหุ อมฺหากํ ปิตริ ทิวงฺคเต อตฺตโน อตฺถํ วุฑฺฒึ ปสฺสนฺตา สทฺธึ ราชการเกหิ เนคมชานปเทหิ ญาตโย ตํ “ราชา โหหีติ สมนุญฺญึสุ. (ชา.อฏ.๔/๑๓๗)

สองบทว่า **อทุ เทเว** ความว่า หรือว่า เมื่อพระบิดาของพวกเราทิวงคตแล้ว พวกญาติพร้อมด้วยชาวนิคมและชนบทที่รับราชการต่างก็เห็นประโยชน์ คือความเจริญของตนจึงพากันยกย่องพระองค์ว่า จงเป็นพระราชา.

(ข) แลหรือ, ก็หรือว่า, บ้างไหม, ไหม.

อถ กึ ทานิ สุมุข
หนฺ สหจฺจ ติฏฺจสิ
อทุ เม ปริสํ ปตฺโต
ภยา ภีโต น ภาสสีติ. (ชา.๒/๙๔)

(พระราชาทรงพระประสงค์จะให้สุมุขหงส์แสดงธรรมกถาจึงตรัสคาถาว่า)

สุมุขะ ทำไมหนอเวลานี้ท่านจึงยืนหดคางอยู่**ก็หรือว่า**ท่านมาถึงบริษัทของเราแล้ว กลัวภัยจึงไม่พูด.

อทูติ กจฺจิ. (ชา.อฏ.๕/๓๙๗)

บทว่า **อทุ** ได้แก่ หรือว่า.

(ค) เป็นบทนิบาตปทปูรณะ, ถ้อยคำที่ใช้เพื่อความสละสลวยไม่มีความหมายอะไร, ไม่ต้องแปล.

อทุ ปญฺญา กิมตฺถิยา
นิปุณา สาธุจินฺตินี
ยาย อุปฺปติตํ ราคํ
กึ มโน น วิโนทเยติ. (ชา.๑/๑๙๑)

(พระราชาตรัสว่า)

ใจบรรเทาราคะที่เกิดขึ้นไม่ได้ด้วยปัญญาใด ปัญญานั้นเป็นธรรมชาติละเอียดคิดแต่สิ่งที่ดี ๆ จะมีประโยชน์อะไร ท่านไม่อาจบรรเทาจิตได้หรือ.

อทูติ นิปาโต. (ชา.อฏ.๓/๔๗๕)

ศัพท์ว่า **อทุ** เป็นนิบาต.

อทุ[๒] (น)

ศัพท์นี้ แปลงมาจาก อสุ, โน้น, โน่น.

อทุ จ อทุ จ กมฺมํ กโรหิ.

ท่านจงทำกรรมโน้นๆ.

อทุกฺข[๑] (น)

[น + ทุกฺข]

(ก) ไม่ใช่ทุกข์, ไม่ทุกข์.

ดู อทุกฺขมสุข (สํ.อฏ.๓/๑๑๕)

ทุกฺขํ น โหตีติ **อทุกฺขํ**. (สํ.ฏี.๒/๓๕๓)

ชื่อว่า **ไม่ทุกข์** เพราะอรรถว่าไม่มีความทุกข์.

(ข) ความสุข, ความสบาย.

ดู อปฺปกสิร (สำ.อฏ.๓/๑๔๒)

อทุกฺเขนาติ สุเขน. (สำ.ฏี.๒/๓๘๒)

บทว่า **อทุกฺเขน** ได้แก่ ด้วยความสุข.

อทุกฺข[๒] (ติ)

[น + ทุกฺข]

อันไม่มีทุกข์, อันปราศจากทุกข์.

โย กามปฏิสนฺธิสุขิโน โสมนสฺสานุโยคํ อนนุโยโค หีนํ คมฺมํ โปถุชฺชนิกํ อนริยํ อนตฺถสංหิตं, **อทุกฺโข** เอโส ธมฺโม อนุปฆาโต อนุปายาโส อปริฬาโห; สมฺมาปฏิปทา. (ม.๓/๒๗๔)

ธรรมคือการไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มีความสุขอันเกิดจากกามอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ **ไม่มีทุกข์** ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน คือข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง.

ดู สทุกฺข

อทุกฺขมสุข[๑] (ติ)

[อทุกฺข[๑] + อสุข]

อันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข,

อันอื่นจากทุกข์และสุข,

อันทุกข์ก็ไม่ใช่สุขก็ไม่ใช่,

อันอื่นจากทุกข์และสุขคืออุเบกขาเวทนา,

ไม่มีทุกข์และสุข.

ติสฺโส เวทนา สุขา เวทนา, ทุกฺขา เวทนา, **อทุกฺขมสุขา** เวทนา. (ที.๒/๕๖)

เวทนา ๓ คือ

๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข)

๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์)

๓. **อทุกขมสุขเวทนา** (ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข).

อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๑)

สภาวธรรมที่ประกอบด้วย**อทุกขมสุขเวทนา**.

สุขยตีติ สุขา. ทุกฺขยตีติ ทุกฺขา. น ทุกฺขา น สุขาติ **อทุกฺขมสุขา.** ‘ม-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุตฺโต. สพฺพาปิ อารมฺมณรสं เวทยนฺตีติ อนุภวนฺตีติ เวทนา. ตาสุ อิฏฺฐานุภวนลกฺขณา สุขา, อนิฏฺฐานุภวนลกฺขณา ทุกฺขา, อุภยวิปรีตานุภวนลกฺขณา อทุกฺขมสุขา. (อภิ.อฏ.๑/๘๔)

เวทนาชื่อว่าสุข เพราะวจนัตถะว่า ยังผู้เสวยให้สบาย ชื่อว่าทุกข เพราะวจนัตถะว่า ย่อมทนได้ยาก ชื่อว่าอทุกขมสุข เพราะวจนัตถะว่า **ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข** ม-อักษร ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจปทสนธิ สภาวธรรมมีสุขเป็นต้นแม้ทั้งหมด

ชื่อว่าเวทนา เพราะวจนัตถะว่า ย่อมรู้ คือ ย่อมเสวยรสของอารมณ์ บรรดาเวทนาเหล่านั้น สุขเวทนา มีการเสวยอิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ ทุกขเวทนา มีการเสวยอนิฏฐารมณ์เป็นลักษณะ อทุกขมสุขเวทนา มีการเสวยอารมณ์ที่ตรงกันข้ามกับสุขเวทนาและทุกขเวทนาทั้งสอง.

ยมฺปิทำ จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทยิตๆ สุขๆ วา ทุกฺขๆ วา **อทุกฺขมสุขๆ** วา, ตมฺปิ อภิญฺเญยฺยๆ. (ปฏิสๆ.๗)

สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ**อทุกขมสุขเวทนา**ที่โยคีเสวยอันเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้ยิ่ง.

น ทุกฺขๆ น สุขนฺติ อทุกฺขมสุขๆ. ม-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุตฺโต. (ปฏิสๆ.อฏ.๑/๗๔)

ชื่อว่า **อทุกขมสุขเวทนา (อุเบกขาเวทนา)** เพราะอรรถว่า ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข มอักษรท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งการเชื่อมต่อบท.

อทุกฺขมสุข[๒] (ติ)

[อทุกฺข[๒] + อสุข[๒]]

อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข, อันไม่มีทุกขเวทนาและสุขเวทนา (จตุตถฌาน).

สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานำ อตฺถงฺคมา **อทุกฺขมสุขๆ** อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิๆ จตุตฺถๆ ฌานำ อุปสมฺปชฺช วิหาสึ. (วิ.๑/๕)

เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้บรรลุจตุตถฌานที่**ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข** มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่.

ยโต โข โภ อยำ อตฺตา สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานำ อตฺถงฺคมา **อทุกฺขมสุขๆ** อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิๆ จตุตฺถๆ ฌานำ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. (ที.๑/๗๑)

เพราะเหตุที่ละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน อัตตานี้จึงบรรลุจตุตถฌาน**ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข** มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่.

อทุกฺขมสุขนฺติ ทุกฺขาภาเวน อทุกฺขๆ, สุขาภาเวน อสุขๆ. เอเตเนตฺถ ทุกฺขสุขปฏิปกฺขภูตๆ ตติยเวทนำ ทีเปติ, น ทุกฺขสุขาภาวมตฺตๆ. ตติยเวทนา นาม อทุกฺขมสุขา, อุเปกฺขาติปิ วุจฺจติ. สา อิฏฺฐานิฏฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา, มชฺฌตฺตรสา, อวิภูตปจฺจุปฏฺฐานา, สุขนิโรธปทฏฺฐานาติ เวทิตพฺพา. (วิ.อฏ.๑/๑๒๔)

คำว่า **ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข (อทุกฺขมสุขๆ)** ความว่า ที่ชื่อว่าอทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ ที่ชื่อว่าอสุข เพราะไม่มีสุข ด้วยพระดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง เวทนาที่ ๓ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อทุกข์และสุขไว้ในคำว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุขนี้ หาได้ทรงแสดง เพียงความไม่มีทุกข์และสุขไม่ อทุกขมสุขเวทนาที่ชื่อว่าเวทนาที่ ๓ เรียกว่า “อุเบกขา” ก็มีอุเบกขานั้นพึงทราบว่า มีการเสวย

อารมณ์ที่ผิดไปจากอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เป็นลักษณะ มีความเป็นกลางเป็นรส มีอารมณ์ที่ไม่ปรากฏชัดเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความดับสุขเป็นปทัฏฐาน.

อทุกฺขมสุขภูมิ (ถี)

[อทุกฺขมสุข + ภูมิ]

(๑) ภูมิอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข, ที่เกิดแห่งอทุกขมสุขเวทนา คือ อุเบกขาเวทนา, ที่เกิดแห่งอุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกกลาง ๆ), จิตตุปบาทที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา ๕๕ ดวง, อทุกขมสุขภูมิ.

อทุกฺขมสุขภูมิยํ กามาวจเร รูปาวจเร อรูปาวจเร อปริยาปนฺเน อทุกฺขมสุขํ เวทนํ จเปตฺวา ตํสมฺปยุตฺโต สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธ อิเม ธมฺมา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา. (อภิ.ธ.๒๐๕)

ในอทุกขมสุขภูมิ (ที่เกิดแห่อุเบกขาเวทนา) สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนานั้น เว้นอทุกขมสุขเวทนาในกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (โลกุตตรจิตตุปบาท) สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา.

(๒) จตุตถฌานอันประกอบด้วยอุเบกขาเวทนาเพื่อได้ฤทธิ์,

จตุตถฌานที่เป็นพื้นฐานแห่งฤทธิ์,

จตุตถฌานที่ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา, ภูมิแห่งอุเบกขา.

อทุกฺขมสุขภูมิ จตุตฺถชฺฌานํ. (ปฏิสํ.๓๘๔)

จตุตถฌาน ชื่อว่า **ภูมิแห่งอุเบกขา**.

อทุกฺขมสุขาภูมีติ อทุกฺขมสุขเวทนายุตฺตาภูมิ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๖๕)

คำว่า **ภูมิแห่งอุเบกขา (อทุกฺขมสุขภูมิ)** ได้แก่ ภูมิที่ประกอบด้วยอทุกขมสุขเวทนา.

อทุกฺขมสุขเวทนา (ถี)

[อทุกฺขมสุข + เวทนา]

เวทนาอันไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, เวทนาอื่นจากทุกข์และสุข, เวทนาอันเป็นทุกข์ก็ไม่ใช่สุขก็ไม่ใช่, อุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกกลาง ๆ).

อทุกฺขมสุขเวทนาสมงฺคี (ติ)

[อทุกฺขมสุขเวทนา + สมงฺคี]

ผู้พร้อมเพรียงด้วย-พรั่งพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา, ผู้มีอุเบกขาเวทนา, ผู้ประกอบด้วยอุเบกขาเวทนา.

อตฺถาปตฺติ **อทุกฺขมสุขเวทนาสมงฺคี** อาปชฺชติ. (วิ.๕/๒๑๗)

อาบัติที่ภิกษุ**พรั่งพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา**จึงต้องมีอยู่.

อทุกฺขมสุขเวทนีย (ติ)

[อทุกฺขมสุขเวทนา + อิย]

อันเสวยอารมณ์ที่เป็นอทุกขมสุขเวทนา, อันเป็นเหตุ หรือเป็นอารมณ์แห่งอทุกขมสุขเวทนา,

ที่ทำให้อทุกขมสุขเวทนา-อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น, เหตุเกิดแห่งความรู้สึกเฉย ๆ-กลาง ๆ - เป็นกลาง.

อาวุโส โปตลิปุตฺต กมฺมํ กตฺวา กาเยน วาจาย มนสา **อทุกฺขมสุขเวทนียํ** อทุกฺขมสุขํ โส เวทยตีติ. (ม.๓/๒๕๑)

ท่านโปตลิบุตร บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอัน**ทำให้เกิดอทุกขมสุขเวทนา** ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข.

กามาวจรกุสลโต ปน อุเปกฺขาสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา จตสฺโส เจตนา, รูปาวจรกุสลโต จตุตฺถชฺฌานเจตนาติ เอวํ ปฏิสนฺธิปวตฺเตสุ ตติยเวทนาย ชนนโต **อทุกฺขมสุขเวทนิยํ** กมฺมํ นาม. (ม.อฏ.๔/๑๘๒)

ก็ว่าโดยกามาวจรกุศลจิต ชื่อว่ากรรม**อันทำให้เกิดอุเบกขาเวทนา** เพราะทำให้เวทนาที่ ๓ เกิดขึ้นในปฏิสนธิและปวัตติกาลอย่างนี้ คือ มีเจตนา ๔ ดวงที่สัมปยุตด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา เจตนาในจตุตถฌานฝ่ายรูปาวจรกุศลจิต.

[แต่ในที่นี้ กามาวจรจิตย่อมให้เกิดอทุกขมสุขในปฏิสนธิโดยส่วนเดียวเท่านั้น ย่อมให้เกิดแม้ความสุขในอิฏฐารมณ์ในปวัตติกาล อีกอย่างหนึ่ง กรรมอันให้ผลเป็นสุขย่อมเป็นไปด้วยอำนาจการปฏิสนธิและปวัตติกาล กรรมอันให้ผลเป็นอทุกขมสุขก็อย่างนั้น กรรมอันให้ผลเป็นทุกข์ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจปวัตติกาลเท่านั้น แต่ด้วยอำนาจกรรมอันให้ผลเป็นทุกข์นั้น กรรมทั้งหมดย่อมเป็นไปด้วยอำนาจปวัตติกาลเท่านั้น]

อทุกฺขมสุขสหคต (ติ)

[อทุกฺขมสุข + สหคต]

ประกอบด้วยอทุกขมสุข-อุเบกขาเวทนา, มีจตุตถฌานเป็นอารมณ์.

อทุกฺขมสุขสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ วิเสสภาคิโย ธมฺโม. (ปฏิสํ.๓๕)

(พระโยคาวจรผู้ได้ตติยฌาน) มีสัญญาและมนสิการที่**ประกอบด้วยอทุกขมสุข**เกิดขึ้น ธรรมนี้เป็นส่วนแห่งคุณวิเศษ.

อทุกฺขมสุขสหคตาติ อุเปกฺขาเวทนาวเสน จตุตฺถชฺฌานารมฺมณา. สา หิ เวทนา น ทุกฺขา น สุขาติ อทุกฺขมสุขาติ วุจฺจติ, ม-กาโร ปเนตฺถ ปทสนฺธิวเสน วุตฺโต.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๑๓๐)

คำว่า **ประกอบด้วยอทุกขมสุข (อทุกฺขมสุขสหคตา)** ได้แก่ มีจตุตถฌานเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจอุเบกขาเวทนา เวทนา

นั้นไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อทุกฺขมสุขเวทนา. ม อักษรในบทนี้ท่านกล่าวด้วยอำนาจเชื่อมต่อบท.

อทุกฺขมสุขี (ติ)

[อทุกฺขมสุข + อี]

ผู้บริบูรณ์ด้วยอทุกขมสุขเวทนา,

ผู้บริบูรณ์ด้วยอุเบกขาเวทนา,

ผู้มีอุเบกขาเวทนา.

อทุกฺขมสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา สญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺติ. (ที.๑/๒๙)

(สมณพราหมณ์เหล่านั้น) ย่อมบัญญัติสภาวะนั้นว่า อัตตาที่**มีอุเบกขาเวทนา**ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา.

อทุกฺขลาภี (ติ)

[อทุกฺข + ลาภ + ณี]

ผู้มีปกติได้โดยไม่ยาก-ไม่ลำบาก.

ดู อกิจฺฉลาภี

อทุกฺขิยมาน (ติ)

[น + ทุกฺขิยมาน]

อันเขาไม่ให้ลำบากอยู่, อันเขาไม่ให้เดือดร้อนอยู่, ไม่ถูกโรคทำให้เป็นทุกข์.

อวิหญฺญมาโนติ เวทนานุวตฺตนวเสน อปราปรํ ปริวตฺตนํ อกโรนฺโต อปีฬิยมาโน **อทุกฺขิยมาโนว** อธิวาเสสิ. (ที.อฏ.๒/๑๓๖-๗)

คำว่า **ไม่พรั่นพรึง (อวิหญฺญมาโน)** ได้แก่ ไม่ทรงกระทำการพลิกกลับไปมาด้วยอำนาจคล้อยตามเวทนา เมื่อโรคเบียดเบียนไม่ได้ **ไม่ถูกโรคทำให้เป็นทุกข์ได้นั่นแล** จึงทรงอดกลั้นไว้ได้.

อทุกฺขิยมาโนติ เจโตทุกฺขวเสน **อทุกฺขิยมาโน** กายทุกฺขํ ปน “นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุ. (ที.ฏี.๒/๑๔๔-๕)

บทว่า **อทุกฺขิยมาโน** ได้แก่ **ผู้ไม่ถูกโรคทำให้ลำบาก** ด้วยอำนาจความทุกข์ใจ ส่วนความทุกข์กายไม่สามารถกล่าวได้ว่า ไม่มี.

อทุฏฺฐ (ติ)

[น + ทุฏฺฐ]

ผู้อันโทษไม่ประทุษร้ายแล้ว,

ผู้มีจิตอันพยาบาทไม่ประทุษร้ายแล้ว,

ผู้ไม่ประทุษร้าย, ผู้ไม่โกรธ-คิดร้าย.

> **อทุฏฺฐสฺส** หิ โย ทุพฺภเ
> ปาปกมฺมํ อกุรุพฺพโต
> ตเมว ปาปํ ผุสติ
> ทุฏฺฐจิตฺตํ อนาทรํ. (วิ.๔/๓๖๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

(นิคมคาถา) ผู้ใดประทุษร้ายต่อ**ผู้ไม่ประทุษร้าย**ตอบผู้ไม่ทำกรรมชั่ว บาปย่อมถูกต้องเฉพาะผู้นั้นเท่านั้นผู้มีจิตประทุษร้าย ไม่มี

ความเอื้อเฟื้อ.

อทุฏฺฐสฺสาติ อทุฏฺฐจิตฺตสฺส. (อิติวุต.อฏ.๒๖๗)

บทว่า **อทุฏฺฐสฺส (ต่อคนที่ไม่ประทุษร้าย)** ได้แก่ ต่อคนที่มีจิตไม่ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว.

อทุฏฺฐจิตฺต (ติ)

[อทุฏฺฐ + จิตฺต]

ผู้มีจิตอันโทษไม่ประทุษร้ายแล้ว, ผู้มีจิตไม่โกรธ, ผู้มีจิตไม่เสีย, ผู้ไม่โกรธ-คิดร้าย.

> เอกมฺปิ เจ ปาณมฺ**ทุฏฺฐจิตฺโต**
> เมตฺตายติ กุสโล เตน โหติ
> สพฺเพ จ ปาเณ มนสานุกมฺปี
> ปหูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญํ.
> (อิติวุต.๒๐๙)
>
> (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
> หากบุคคล**มีจิตไม่คิดร้าย**สัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตาเป็นประจำอยู่ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตานั้น แต่พระอริยบุคคลผู้มีใจอนุเคราะห์สัตว์ทุกหมู่เหล่าชื่อว่าสั่งสมบุญไว้เป็นอันมาก.

อทุฏฺฐจิตฺโตติ เมตฺตาพเลน สุฏฺฐุ วิกฺขมฺภิตพฺยาปาทตาย พฺยาปาเทน อทูสิตจิตฺโต. (อิติวุต.อฏ.๘๙)

คำว่า **มีจิตไม่คิดร้าย (อทุฏฺฐจิตฺโต)** ได้แก่ ชื่อว่า มีจิตไม่คิดประทุษร้ายด้วยความพยาบาท เพราะข่มความพยาบาทได้อย่างดี ด้วยพลังเมตตา.

อทุฏฺฐจิตฺโตติ ฉนฺทาทีหิ อทูสิตจิตฺโต หุตฺวา สจฺจเมว ภาเสยฺย. (ชา.อฏ.๓/๔๓๗)

คำว่า **มีจิตไม่โกรธ (อทุฏฺฐจิตฺโต)** ความว่า ผู้ที่มีจิตไม่ถูกฉันทาคติเป็นต้นประทุษร้าย พึงกล่าว คำสัตย์เท่านั้น.

อทุฏฺฐตา (ถี)

[อทุฏฺฐ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ถูกประทุษร้าย.

อทุฏฺฐุลฺล (ติ)

[น + ทุฏฺฐุลฺล]

ไม่ชั่วหยาบ,ไม่ลามก.

อนุปสมฺปนฺนสฺส ทุฏฺฐุลฺลํ วา **อทุฏฺฐุลฺลํ** วา อชฺฌาจารํ อาโรเจติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๔๘)

ภิกษุบอกความประพฤติชั่วหยาบหรือ**ไม่ชั่วหยาบ**แก่อนุปสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนุปสมฺปนฺนสฺส ทุฏฺฐุลฺลํ วา **อทุฏฺฐุลฺลํ** วา อชฺฌาจารนฺติ เอตฺถ อาทิโต ปญฺจ สิกฺขาปทานิ ทุฏฺฐุลฺลโล นาม อชฺฌาจาโร, เสสานิ อทุฏฺฐุลฺลโล. สุกฺกวิสฺสฏฺฐิกายสํสคฺคทุฏฺฐุลฺลอตฺตกามา ปนสฺส อชฺฌาจาโร นามาติ วุตฺตํ. (วิ.อฏ.๓/๒๐)

ในคำนี้ว่า ความประพฤติชั่วหยาบหรือไม่

ชั่วหยาบแก่อนุปสัมบัน ท่านกล่าวไว้ว่า “๕ สิกขาบท “ข้างต้น ชื่อว่าความประพฤติชั่วหยาบ สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าความประพฤติไม่ชั่วหยาบ ส่วนการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน การถูกต้องกายมาตุคาม การพูด เกี้ยวหญิง และการให้บำเรอความใคร่ของตน ชื่อว่าความประพฤติล่วงละเมิดของภิกษุนั้น”.

อทุฏฺฐุลฺลํ อาปตฺตึ อาโรเจติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺเธ อาโรเจนฺตสฺส ทุกฺกฏํ. มหาปจฺจริยํ ปน ปาราชิกํ อาโรเจนฺตสฺสาปิ ทุกฺกฏเมว วุตฺตํ. อนุปสมฺปนฺนสฺส ทุฏฺฐุลฺลํ วา อทุฏฺฐุลฺลํ วา อชฺฌาจารนฺติ เอตฺถ อาทิโต ปญฺจ สิกฺขาปทานิ ทุฏฺฐุลฺโล นาม อชฺฌาจาโร, เสสานิ อทุฏฺฐุลฺโล. สุกฺกวิสฺสฏฺฐิกายสํสคฺค-ทุฏฺฐุลฺลอตฺถกามา ปนสฺส อชฺฌาจาโร นามาติ วุตฺตํ. (วิ.อฏ.๓/๒๐)

คำว่า **ภิกษุบอกอาบัติไม่ชั่วหยาบ ต้องอาบัติทุกกฏ(อทุฏฺฐุลฺลํ อาปตฺตึ อาโรเจสิ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส)** ความว่า เมื่อภิกษุบอกกองอาบัติ ๕ กอง ต้องอาบัติทุกกฏ ส่วนในอรรถกถามหาปัจจรี แม้เมื่อภิกษุบอกอาบัติปาราชิก ท่านก็ปรับอาบัติทุกกฏเท่านั้น.ในคำนี้ว่า ความประพฤติชั่วหยาบหรือไม่ชั่วหยาบแก่อนุปสัมบัน ท่านกล่าวไว้ว่า “๕ สิกขาบท ชื่อว่าความประพฤติชั่วหยาบ สิกขาบทที่เหลือชื่อว่าความประพฤติไม่ชั่วหยาบ ส่วนการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน การถูกต้องกายมาตุคาม การพูดเกี้ยวหญิง และการให้บำเรอความใคร่ของตน ชื่อว่าความประพฤติล่วงละเมิดของภิกษุนั้น”.

อทุฏฺฐุลฺลาปตฺติ (ถี)

[อทุฏฺฐุลฺล + อาปตฺติ]

อาบัติอันไม่ชั่วหยาบ.

อทุฏฺฐุลฺลาปตฺติสญฺญี (ติ)

[อทุฏฺฐุลฺลาปตฺติ + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าอาบัติไม่ชั่วหยาบ, ผู้สำคัญว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ.

อทุฏฺฐุลฺลาย อาปตฺติยา **อทุฏฺฐุลฺลาปตฺติสญฺญี,** อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๔๗)

ในอาบัติไม่ชั่วหยาบ ภิกษุ**สำคัญว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ** ต้องอาบัติทุกกฏ.

อทุติย (ติ)

[น + ทุติย]

(ก) ผู้ไม่มีที่สอง, ผู้ไม่เป็นที่สอง, ผู้เดียว, ผู้ไม่มีเพื่อน, ผู้ไม่มีเพื่อนคือตัณหา, ผู้ไม่มีตัณหา.

เอกปุคฺคโล ภิกฺขเว โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ **อทุติโย** อสหาโย...กตโม เอกปุคฺคโล ? ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ. (อ.๑/๒๒)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้น**ไม่มีที่สอง** ไม่มีสหาย... บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

อทุติโยติ ทุติยสฺส พุทฺธสฺส อภาวา อทุติโย. (อ.อฏ.๑/๘๙)

คำว่า **ไม่มีที่สอง (อทุติโย)**ได้แก่ ที่ชื่อว่าไม่มีที่ ๒ เพราะไม่มีพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒.

[จริงอยู่ พระพุทธะมี ๔ คือ

๑. พระสุตพุทธะ (สุตพุทฺโธ)

๒. พระจตุสัจจพุทธะ (จตุสจฺจพุทฺโธ)

๓. พระปัจเจกพุทธะ (ปจฺเจกพุทฺโธ)

๔. พระสัพพัญญูพุทธะ (สพฺพญฺญุพุทฺโธ)

ในพระพุทธะ ๔ นั้น ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ชื่อว่าพระสุตพุทธะ ภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพ ชื่อว่าพระจตุสัจจพุทธะ พระผู้บำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป แล้วแทงตลอดพระปัจเจกพุทธญาณได้เอง ชื่อว่าพระปัจเจกพุทธะ พระผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ หรือ ๘ หรือ ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป แล้วย่ำยีกระหม่อมของมารทั้ง ๓ ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า พระสัพพัญญูพุทธะ ในพุทธะ ๔ เหล่านี้ พระสัพพัญญูพุทธะเท่านั้น ชื่อว่าไม่เป็นสอง เพราะธรรมดาพระสัพพัญญูพุทธะพระองค์อื่นจะเสด็จอุบัติขึ้นร่วมกับพระสัพพัญญูพุทธะพระองค์นั้นไม่มี]

เอกากิโย **อทุติโย**
รมณีเย มหาวเน
กทาหำ วิหริสฺสามิ
กตกิจฺโจ อนาสโว. (เถร.๓๐๑)

(พระเอกวิหาริยเถระกล่าวว่า)
เมื่อไร เราจะได้อยู่ในป่าใหญ่ที่น่ารื่นรมย์แต่ผู้เดียว **ไม่มีเพื่อน** ได้สำเร็จกิจ ไม่มีอาสวะ.

เอกากิโยติ เอกากี อสหาโย. **อทุติโย**ติ ตณฺหาสงฺขาตทุติยาภาเวน **อทุติโย**. ตณฺหา หิ ปุริสสฺส สพฺพทา อวิชหนฏฺเฐน ทุติยา นาม. เตนาห ภควา “ตณฺหาทุติโย ปุริโส, ทีฆมทฺธานำ สำสรนฺติ. (เถร.อฏ.๒/๑๗๖)

คำว่า **เอกากิโย** ได้แก่ ผู้ผู้เดียว คือไม่มีเพื่อน คำว่า **อทุติโย** ได้แก่ **ไม่มีเพื่อน** เพราะไม่มีเพื่อนกล่าวคือตัณหา จริงอยู่ตัณหาชื่อว่าเป็นเพื่อนของบุรุษเพราะใช้ในความหมายว่า “ไม่ละทิ้งในกาลทั้งปวง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัวว่าบุรุษมีตัณหาเป็นเพื่อนท่องเที่ยวไปตลอดกาลอันยาวนานดังนี้.

ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺโต
เอโก **อทุติโย** มุนิ
เอสติ ปสุกูลานิ
อนุรุทฺโธ อนาสโว. (เถร.๓๓๖)

(พระอนุรุทธเถระเสวยวิมุติสุขเกิดปีติโสมนัสกล่าวกับตัวเองว่า)
อนุรุทธะ เป็นปราชญ์ ไม่มีอาสวะ กลับจากบิณฑบาตแล้วเที่ยวแสวงหาผ้าบังสุกุลแต่ผู้เดียว**ไม่มี**

เพื่อน.

อทุติโยติ นิตฺตณฺโห. ตณฺหา หิ ปุริสสฺส ทุติโย นาม. ยถาห “ตณฺหาทุติโย ปุริโสติ. (เถร.อฏ.๒/๓๔๒)

คำว่า **ไม่มีเพื่อน (อทุติโย)** ได้แก่ ผู้หมดตัณหา จริงอยู่ ตัณหาชื่อว่าเป็นเพื่อนคนที่สองของบุรุษเหมือนพระพุทธองค์ตรัสว่า บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อน.

(ข) ไม่มีใครเหมือน.

ทุติยํ **อทุติเยน**
ยํ ชิเนน ปกาสิตํ
ปาราชิกํ ตสฺส ทานิ
ปตฺโต สวณฺณนากฺกโม
ยสฺมา ตสฺมา สุวิญฺเญยฺยํ
ยํ ปุพฺเพ จ ปกาสิตํ
ตํ สพฺพํ วชฺชยิตฺวาน
โหติ สวณฺณนา อยํ. (วิ.อฏ.๑/๒๔๗)

บัดนี้ ถึงลำดับแห่งการวรรณนาปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ที่พระชินเจ้า**ผู้ไม่มีใครเหมือน** ทรงประกาศไว้แล้ว ดังนั้น สังวรรณนานี้ จะเว้นคำทั้งหมดที่เข้าใจง่ายและที่ข้าพเจ้าประกาศไว้แล้วในเบื้องต้นแล้วอธิบายทุติยปาราชิกสิกขาบท.

อทุติเยนาติ อสทิเสน ชิเนน. (วิมติ.๑/๑๖๓)

คำว่า **ผู้ไม่มีใครเหมือน (อทุติเยน)** ได้แก่ พระชินเจ้า**ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน**.

อทุติยฏฺฐ (ปุ)

[อทุติย + อตฺถ]

อรรถว่าไม่มีที่สอง, อรรรถว่าไม่มีเพื่อน.

อทุติยฏฺเฐน เอโก, (มหานิ.๓๖๑)

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษเพราะอรรถว่า**ไม่มีองค์ที่สอง**.

อทุพฺพลจีวร (น)

[น + ทุพฺพลจีวร]

จีวรที่ไม่ชำรุด, จีวรมีกำลังไม่น้อย,

จีวร-ผ้าที่จะต้องได้แน่นอน,

จีวรที่ไม่เลื่อนลอย.

อทุพฺพลจีวเร ทุพฺพลจีวรสญฺญา, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๒๗๖)

(ความหวังใน) **ในจีวรที่ไม่ชำรุด** ภิกษุณีสำคัญว่าเป็น(ความหวังใน)จีวรที่ชำรุด ต้องอาบัติทุกกฏ.

อทุพฺพลจีวรสญฺญา (ถี)

[อทุพฺพลจีวร + สญฺญา]

ผู้มีความเข้าใจว่าจีวรยังไม่เสียหาย,

ผู้สำคัญ-เข้าใจว่าจีวร-ผ้าที่ยังไม่เสียหาย,

ผู้สำคัญว่าผ้าที่จะต้องได้แน่นอน,

สำคัญว่าจีวรที่ไม่เสียหาย.

อทุพฺพลจีวเร **อทุพฺพลจีวรสญฺญา** อนา-

ปตฺติ. (วิ.๒/๒๗๖)

(ความหวังใน) ในจีวรที่ไม่เสียหาย ภิกษุณีสำคัญว่าเป็น (ความหวังใน) จีวรที่ไม่เสียหาย ไม่ต้องอาบัติ.

อทุพฺภ (ปุ)

[น + ทุพฺภ]

(๑) การไม่ประทุษร้าย,

การไม่ฝ่าฝืนคำสาบาน.

“ยเทว เต มาริส ปุพฺเพ จิตฺตํ ตเทว ตฺวํ มา ปชหาสีติ. “สปสฺสุ จ เม เวปจิตฺติ **อทุพฺภายา**ติ. (สํ.๑/๒๒๗)

ท้าวเวปจิตติถามว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านละทิ้งความคิดครั้งก่อนของท่านแล้วหรือ’ ท้าวสักกะตรัสว่า ‘ท่านท้าวเวปจิตติ ขอให้ท่านจงสาบาน**เพื่อที่จะไม่ประทุษร้าย**ต่อเรา.

มิตฺตานมทุพฺภีติ มิตฺตสฺส อทุสฺสนภาโว. (ชา.อฏ.๕/๒๓๙)

สองบทว่า **มิตฺตานมทุพฺภี** ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตร.

อทุพฺภีติ อทูสโก, อนุปฆาตโกติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๑/๒๓๓)

คำว่า **อทุพฺภี** ได้แก่ ผู้ไม่ประทุษร้าย อธิบายว่า ผู้ไม่ฆ่าผู้อื่น.

(ตามฎีกา องค์ธรรมแห่ง อทุพฺโภ คือ ผู้ไม่ประทุษร้าย)

อสึ จเปตฺวา อุโภปิ อญฺญมญฺญํ **อทุพฺภาย** สปถํ กรึสุ. (ชา.อฏ.๖/๓๑๑)

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตกับมโหสธโพธิสัตว์ทั้งสองต่างวางดาบให้สัตย์สาบานต่อกัน**เพื่อไม่ประทุษร้าย**ต่อกันและกัน.

ดู อทุทุภ

(๒) ไม่ประทุษร้าย,

ไม่เบียดเบียน.

ดู อรรถที่ (๒) ของ อทุพฺภปาณิ

(๓) อันไม่ถูกประทุษร้าย.

ดู อรรถที่ (๑) ของ อทุพฺภปาณิ

อทุพฺภก (ติ)

[น + ทุพฺภก]

(๑) ไม่ประทุษร้าย.

(๒) ไม่ถูกประทุษร้าย.

ดู อรรถที่ (๑) ของ อทุพฺภปาณิ

อทุพฺภน (น)

[น + ทุพฺภน]

การไม่ประทุษร้าย, การไม่ฝืนคำสาบาน.

มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก. อิติ ปริภุตฺตจฺฉายสฺส อเจตนสฺส รุกฺขสฺสปิ ปาปํ กโรนฺโต มิตฺตทุพฺภี นาม โหติ, กิมงฺคํ ปน มนุสฺสภูตสฺสาติ. เอวํ มิตฺเตสุ **อทุพฺภนํ** นาม อยํ ตติโย สาธุนรธมฺโม. (ชา.อฏ.๗/๒๑๙)

เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นผู้ชั่วช้า ดังนั้น ผู้ทำความชั่วแม้ต่อต้นไม้ที่ไม่มีเจตนา ที่ได้อาศัยบริโภคและอาศัยร่มเงา ชื่อว่า เป็นผู้ประทุษร้ายมิตร จะป่วยกล่าวไปใยถึงผู้เป็นมนุษย์ **การไม่ประทุษร้าย**ต่อมิตรอย่างนี้ ชื่อว่า สาธุนรธรรมข้อที่ ๓.

[วิธุรบัณฑิตตอบคำถามปุณณก-ยักษ์ที่ถามว่าคนประทุษร้ายมิตรคือ คนเช่นไรว่า

บุคคลพึงนั่งหรือนอนที่ร่มของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราบ (วิธุรชาดก เล่ม ๒๘ /๑๕๖๙/๔๓๐)]

อทุพฺภนก (ติ)

[น + ทุพฺภนก]

ผู้ไม่ประทุษร้าย, ผู้ไม่ฝ่าฝืนคำสาบาน.

อทูสิกนฺติ อทุพฺภนกำ. (เถรี.อฏ.๒๗๙)

คำว่า **ไม่คิดประทุษร้าย (อสูสิกำ)** ได้แก่ **ผู้ไม่ประทุษร้าย**.

อทุพฺภปาณิ (ปุ)

[อทุพฺภ + ปาณิ]

(๑) มืออันไม่ประทุษร้าย.

ยสฺเสกรตฺตมฺปิ ฆเร วเสยฺย
ยตฺถนฺนปานำ ปุริโส ลเภยฺย
น ตสฺส ปาปำ มนสาปิ จินฺตเย
อทุพฺภปาณี ทหเต มิตฺตทุพฺโภ.
(ชา.๒/๓๐๐)

(วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า)

บุคคลพึงอยู่ในเรือนของผู้ใดแม้คืนเดียวพึงได้ทั้งข้าวและน้ำ ไม่ควรคิดร้ายต่อผู้นั้นแม้ด้วยใจ ผู้คิดร้ายบุคคลเช่นนั้น ชื่อว่าเผา **มืออันไม่ประทุษร้าย**และชื่อว่าประทุษร้ายมิตร.

อทุพฺภปาณินฺติ อทุพฺภกำ อตฺตโน ภุญฺชนหตฺถเมว ทหนฺโต หิ มิตฺตทุพฺภี นาม โหติ. อิติ อลฺลหตฺถสฺส อชฺฌาปนำ นาม อยำ ทุติโย สาธุนรธมฺโม. (ชา.อฏ.๗/๒๑๙)

บทว่า **อทุพฺภปาณี** ความว่า จริงอยู่ บุคคลเผาเฉพาะมือเครื่องใช้สอยของตนซึ่งมิใช่ผู้ประทุษร้าย ชื่อว่า เป็นผู้ประทุษร้ายมิตร ขึ้นชื่อว่าการไม่เผามืออันชุ่ม นี้ ชื่อว่า สาธุ-นรธรรมข้อที่ ๒ ด้วยประการฉะนี้.

(๒) (ติ) ผู้มีมืออันไม่ประทุษร้าย, ผู้มีมืออันไม่เบียดเบียน.

ยสฺเสกรตฺติมฺปิ ฆเร วเสยฺย
อนฺเนน ปาเนน อุปฏฺฐิโต สิยา
น ตสฺส ปาปำ มนสาปิ จินฺตเย
อทุพฺภปาณี ทหเต มิตฺตทุพฺภึ.
(เปต.๑๕๕)

(อังกุรพาณิชกล่าวว่า)

บุคคลพึงพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดแม้เพียงหนึ่งคืนได้รับบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ก็ไม่ควรมีจิตคิดร้าย

ต่อบุคคลนั้น บุคคลผู้**มีมืออันไม่เบียดเบียน**ย่อมเผาบุคคลผู้ประทุษร้ายมิตร.

อทุพฺภปาณีติ อหึสกหตฺโถ หตฺถสัยโต. (เปตฺ.อฏ.๑๐๙)

คำว่า **อทุพฺภปาณี** ได้แก่ ผู้มีมือไม่เบียดเบียน คือ ผู้สำรวมมือ.

ดู อลฺลปาณิ

อทุราคต (น)

[น + ทุ + อาคต]

ไม่ใช่การมาไม่ดี, การมาดี, มิได้มาร้าย.

(เป็นคำไวพจน์ของคำว่า สฺวาคต ใช้ในการทักทายต้อนรับ, ยินดีต้อนรับ).

สฺวาคตํ เต มหาราช
อโถ เต **อทุราคตํ**
นิสีท ทานิ ราชีสิ
เทวราชสฺส สนฺติเก. (ชา.๑/๓๐๐)

(พระราชาประทับยืนบนทิพยยานซึ่งเทียมด้วยม้าอัสดร ๑,๐๐๐ ตัวนำเสด็จไปอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวสภานี้ เทพ ครั้นเห็นพระราชาเสด็จมาก็ยินดีต้อนรับพระองค์ด้วยคำว่า)

ขอเดชะพระมหาราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว **มิใช่เสด็จมาร้าย** พระราชาผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ บัดนี้ ขอเชิญประทับ ณ สำนักท้าวสักกเทวราชเถิด.

สฺวาคตํ เต มหาปุญฺญ
อโถ เต **อทุราคตํ**
เอตฺโต อุทกมาทาย
ปาเท ปกฺขาลยสฺสุ เต. (วิมาน.๘๗)

(พระมหากัจจายนเถระทูลว่า)

พระองค์ผู้มีบุญมาก พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ทั้ง**มิได้เสด็จมาร้าย** ขอเชิญพระองค์ทรงตักน้ำจากภาชนะนี้ล้างพระบาทของพระองค์เถิด.

อทุราคตนฺติ ทุราคมนวชฺชิตํ มหาปุญฺญ เต อิธาคมนํ สฺวาคตํ, น เต อปฺปกมฺปิ ทุราคมนํ อตฺถิ ตุยฺหญฺจ มยฺหญฺจ ปีติ-โสมนสฺสชนนโตติ อธิปฺปาโย. “อธุนาคตนฺติปิ ปาโฐ, อิทานิ อาคมนนฺติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏ.๒๔๓)

บทว่า **อทุราคตํ** ความว่า ท่านผู้มีบุญมากการมาในที่นี้ของท่านเว้นจากการมาร้ายชื่อว่ามาดีแล้ว อธิบายว่า การมาร้ายแม้น้อยนิดของท่านไม่มีเพราะให้เกิดปีติโสมนัสทั้งแก่ท่านและแก่อาตมา ปาฐะว่า อธุนาคตํ มาไม่นาน ดังนี้ก็มี ความว่า มาถึงในบัดนี้.

อทุสฺสนก (น)

[น + ทุสฺสน + ก. ดู อลุพฺภนก]

การไม่ประทุษร้าย.

อโทสนิทฺเทเส **อทุสฺสนกวเสน** อโทโส. น ทุสฺสตีติปิ อโทโส. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๔)

ในอโทสนิทเทส ธรรมชื่อว่าอโทสะ **เพราะอำนาจการไม่ประทุษร้าย** อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอโทสะ เพราะอรรถว่า ย่อมไม่ประทุษร้ายบ้าง.

อทุสฺสนภาว (ปุ)

[อทุสฺสน + ภาว]

ความเป็นคือการไม่ประทุษร้าย,

การไม่ฝ่าฝืนคำสาบาน.

ดู อรรถที่ (๑) ของ อทุพฺภ

อทุสฺสนา (ถี)

[น + ทุสฺสนา]

การไม่ประทุษร้าย.

ดู อทุสฺสิตตฺต

อทุสฺสนาการ (ปุ)

[อทุสฺสนา + อาการ]

อาการคือการไม่ประทุษร้าย.

ดู อทุสฺสิตตฺต

อทุสฺสนฺต (ติ)

[น + ทุสฺสนฺต]

ไม่ประทุษร้ายอยู่, ไม่โกรธอยู่, ไม่เกลียดชัง.

อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรตีติ อิฏฺเฉ อรชฺชนฺโต อนิฏฺเฉ **อทุสฺสนฺโต** ยถา อญฺเญ อสม-เปกฺขเนน โมหำ อุปฺปาเทนฺติ, เอวำ อนุปฺ-ปาเทนฺโต ฉสุ อารมฺมเณสุ ฉพฺพงฺคุเปกฺขาย อุเปกฺขโก วิหรติ. (ที.อฏ.๓/๗๙)

คำว่า **ย่อมมีอุเบกขา** ในสิ่งที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลนั้นอยู่ **(อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ)** ได้แก่ ภิกษุไม่กำหนัดในอิฏฐารมณ์ และ**ไม่เกลียดชัง**ในอนิฏฐารมณ์ ทั้งไม่ให้โมหะเกิดขึ้นเหมือนชนเหล่าอื่นให้โมหะเกิดขึ้นด้วยการเพ่งอารมณ์อันไม่มีส่วนเสมอ เป็นผู้วางเฉยในอารมณ์ทั้ง ๖ ด้วยอุเบกขาอันมีองค์ ๖ อยู่.

[**อุเบกขามีองค์** ๖ คือภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ในพระธรรมวินัยนี้ (๑) เห็นรูปทางตาแล้ว (๒) ฟังเสียงทางหูแล้ว (๓) ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว (๔) ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว (๕) ถูกต้องสัมผัสทางกายแล้ว (๖) รับรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ก็ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ (วิสุทฺธิ. ๑/๘๔-๘๙/๑๗๓-๑๗๙)]

อทุสฺสมาน (ติ)

[น + ทุสฺสมาน]

ไม่ประทุษร้ายอยู่, ไม่โกรธอยู่,

ไม่เกลียดชัง,ไม่ขัดเคือง.

ยถา อากาโส น รชฺชติ ลาขาย วา หลิทฺทิยา

วา นีลิยา วา มญฺเชฏฺฐาย วา เอวํ อรชฺชมาโน **อทุสฺสมาโน** อมุยฺหมาโน อกิลิสฺสมาโนติ เอวมฺปิ อากาโสว อพฺยาปชฺชมาโน. (จูฬนิ.๙๖)

อากาศย้อมไม่ได้ด้วยน้ำครั่ง น้ำขมิ้น สีเขียว หรือสีน้ำฝาด ฉันใด ข้าพระองค์ (โธตกมาณพ) ไม่กำหนัด **ไม่ขัดเคือง** ไม่ลุ่มหลง ไม่เศร้าหมอง ฉันนั้น รวมความว่า ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ อย่างนี้บ้าง.

อทุสฺสิต (ติ)

[น + ทุสฺสิต]

ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว.

อทุสฺสิตตฺต (น)

[อทุสฺสิต + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย,

ความไม่คิดประทุษร้าย, ความไม่โกรธ.

โย ตสฺมึ สมเย อโทโส อทุสฺสนา **อทุสฺสิตตฺตํ** อพฺยาปาโท อพฺยาปชฺโช อโทโส กุสลมูลํ อยํ ตสฺมึ สมเย อโทโส โหติ?. (อภิ.ธ.๒๒)

ความไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย **ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้าย** ความไม่พยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอโทสะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อทุสฺสิตสฺส ภาโว **อทุสฺสิตตฺตํ**. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๔)

ภาวะของบุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว ชื่อว่า **ความไม่คิดประทุษร้าย**.

อทูร (ติ)

[น + ทูร]

ไม่ไกล, อันใกล้.

ตตฺเถว สา โปกฺขรณี **อทูเร** รมฺมา สุติตฺถา จ มโหทิกา จ สมฺปุปฺผิตา ภมรคณานุจิณฺณา เอตฺถ หิ โส นฺหายติ นาคราชา. (ชา.๑/๓๗๓)

(พระราชเทวีตรัสบอกถึงสถานที่ซึ่งจะพบช้างเผือกได้ว่า)

ณ สถานที่ที่พญาช้างอาศัยอยู่นั่นแลมีสระโบกขรณีอยู่**ไม่ไกล** น่ารื่นรมย์ มีท่าน้ำสวยงาม ทั้งมีน้ำมากมีดอกปทุมบานสะพรั่ง มีหมู่ภมรคลุกเคล้าเกษรอยู่เป็นอาจิณ พญาช้างนั้นลงอาบน้ำในสระโบกขรณีนี้แหละ.

อทูรคต (ติ)

[น + ทูร + คต]

อันไปไม่ไกล, อันไปใกล้, ไปยังไม่ไกล.

ยถา วา ปน มหาราช โย โกจิ โลหมยํ ภาชนํ อาโกเฏยฺย, ตสฺส อาโกฏเนน สทฺโท นิพฺพตฺเตยฺย, นิพฺพตฺเต สทฺเท **อทูรคเต**

โกจิ อามเสยฺย, สห อามสเนน สทฺโท นิรุชฺเฌยฺย, อปิ นุ โข โส, มหาราช, สทฺโท ยถาคติคมนปถมตฺถกํ คโต นาม โหตีติ? “น หิ ภนฺเตติ. (มิลินฺท.๒๙๕)

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่ง พึงเคาะภาชนะที่ทำด้วยโลหะ เสียงพึงบังเกิดเพราะการเคาะภาชนะนั้น เมื่อเสียงที่บังเกิดแล้ว **ไปยังไม่ไกล** ก็มีบุรุษคนหนึ่งดักจับเสียงนั้นไว้ เสียงพึงดับไปพร้อมกับการดักจับ ขอถวายพระพร เสียงนั้น ชื่อว่าเป็นเสียงที่ดังไปตามเส้นทางที่ควรจะดังไปจนถึงที่สุดหรือไร” พระเจ้ามิลินท์ “หามิได้พระคุณเจ้า”.

อทูรคมน (น)

[น + ทูร + คมน]

การไปไม่ไกล, การไปใกล้.

อปฺปิจฺฉา อปฺปจินฺตาย
อทูรคมเนน จ
ลทฺธาลทฺเธน ยาเปนฺโต
ถูโล เตนสฺมิ วายส. (ชา.๑/๑๔๓)

(พระโพธิสัตว์เมื่อจะกล่าวถึงเหตุที่ทำให้ตนอ้วนพีว่า)

พวกนกคุ่มมักน้อยเพราะไม่คิดเรื่องอาหารน้อยและ**ไม่ต้องไปหากินไกล** เลี้ยงชีพด้วยอาหารตามมีตามได้ กาเอ๋ย เพราะเหตุนั้น เราจึงอ้วนพี.

อทูรคมเนน จาติ “อสุกสฺมึ นาม ฐาเน มธุรํ ลภิสฺสามีติ จินฺเตตฺวา อวิทูรคมเนน จ. (ชา.อฏ.๓/๒๙๕)

คำว่า **และเพราะไปไม่ไกล (อทูรคมเนน จ)** ความว่า และเพราะไปไม่ไกล เพราะคิดว่า เราจักได้อาหารอร่อย ๆ ในที่ชื่อโน้น .

อทูรฏฺฐ (ติ)

[อทูร + ฐา + อ]

ผู้อยู่ในที่อันไม่ไกล,

ผู้ยืนอยู่ไม่ไกล, ผู้ยืนอยู่ใกล้.

ยทาหํ โลกสรณ
อรณํ อรณนฺตคุ
นาทฺทสามิ **อทูรฏฺฐ**ं
เทสยามิ ตมจฺจยं. (อป.๒/๒๒๗)

(พระเขมาเถรีกล่าวประวัติในอดีตชาติของตนว่า)

ในกาลใดหม่อมฉันยังมิได้มาเข้าเฝ้าพระองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ผู้ไม่มีข้าศึกคือกิเลสทรงถึงที่สุดแห่งมรณธรรม **ประทับอยู่ใกล้** หม่อมฉันขอแสดงโทษนั้น.

อทูสก (ติ)

[น + ทูสก. (ถี) อทูสิกา]

ผู้ไม่ประทุษร้าย, ผู้ไม่มีโทษ,

ผู้ไม่มีความผิด, ผู้ไม่คิดประทุษร้าย.

โย เต ปุตฺตเก อขาทิ
ทินฺนภตฺโต **อทูสเก**
ตสฺมึ ทาจฺ นิปาเตหิ
มา เต มุจฺจิตฺถ ชีวโต. (ชา.๑/๑๙๘)

(รุกขเทวดาบอกแม่เหี้ยให้กัดคนชั่วคือดาบสชั่วว่า)

คนที่เจ้าให้ข้าวหุงกินนั้นแหละได้กินลูกน้อยทั้งหลายของเจ้าซึ่ง**ไม่มีความผิด** เจ้าจงกัดมันให้จมเขี้ยว อย่าปล่อยให้มันมีชีวิตอยู่.

โย มาตรฺ วา ปิตรฺ สวิฏฺจ
อทูสเก หึสติ ปาปธมฺโม
กายสฺส เภทา อภิสมฺปรายฺ
อสฺสยฺ โส นิรยฺ อุเปติ. (ชา.๑/๒๑๓)

(พ่อกล่าวกับบุตรชายว่า)

พ่อสวิฏฐะ ผู้ใดมีความชั่วช้าเบียดเบียนพ่อแม่**ผู้ไม่ประทุษร้าย** ตนเมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัย.

อทูสเกติ นิทฺโทเส นิรปราเธ. (ชา.อฏ.๓/๕๑๓)

คำว่า **ผู้ไม่ประทุษร้าย (อทูสเก)** คือ ผู้ไม่มีโทษ คือ ผู้ปราศจากความผิด.

ปุพฺเพว โน ทหรกาเล
น หเนสิ น ฆาเตสิ
ทหรมฺหา โยพฺพนํ ปตฺตา
อทูสกา ตาต หญฺญาม. (ชา.๒/๒๔๕)

(จันทกุมารกราบทูลว่า)

ข้าแต่พระบิดา เมื่อก่อนเวลาที่พวกหม่อมฉันยังเป็นเด็กหนุ่มพระองค์มิได้ทรงฆ่าเองและมิได้ทรงรับสั่งให้ผู้อื่นฆ่า บัดนี้ พวกหม่อมฉันถึงความเจริญวัยเป็นหนุ่มแน่นแล้ว**ไม่คิดประทุษร้าย**ต่อพระองค์เลยเพราะเหตุไร จึงจะถูกฆ่า.

อทูสกาติ นิทฺโทสา. (ชา.อฏ.๖/๑๐๓)

คำว่า **อทูสกา** แปลว่า ผู้ปราศจากโทษ

เอโส อธมฺโม ทณฺฑานํ
โอกฺกนฺโต ปุราโณ อหุ
อทูสิกาโย หญฺญนฺติ
ธมฺมา ธสนฺติ ยาชกา. (สุตฺตนิ.๓๒๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพวกพราหมณมหาศาลว่า)

การทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์นี้นับเป็นการลงทัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ไร้คุณธรรม มีมาแต่เดิมแล้วแม่โคนมทั้งหลายที่**ไม่ทำร้าย**เบียดเบียนใคร ๆ ต่างก็ถูกฆ่าพวกบูชายัญก็เสื่อมจากธรรม.

ตสฺสปิ ฆรมฺหิ มาสํ
อวสึ อถ โสปิ มํ ปฏิจฺฉริ
ทาสีว อุปฏฺจหนฺตี
อทูสิกํ สีลสมฺปนฺนํ. (เถรี.๔๒๖)

(อิสิทาสีเถรีกล่าวว่า)

ดิฉัน อยู่ในเรือนของสามีคนที่ ๒ แม้นั้นได้เดือนเดียวต่อมา เขาขับ

ไล่ดิฉันซึ่งบำรุงบำเรออยู่ดุจทาสี **ไม่คิดประทุษร้าย** มีศีลสมบูรณ์.

อทูสิกนฺติ อทุพฺภนกำ. (เถรี.อฏ.๒๗๔)

คำว่า **ไม่คิดประทุษร้าย (อทูสกำ)** ได้แก่ ผู้ไม่ประทุษร้าย.

อทูสิต (ติ)

[น + ทูสิต]

ผู้ไม่ถูกประทุษร้ายแล้ว.

อทูสิตจิตฺต (ติ)

[อทูสิต + จิตฺต]

มีจิตอันไม่ถูกประทุษร้าย,

มีจิตไม่ประทุษร้าย.

ดู อทุฏฺจจิตฺต

อทูสิย (ติ)

[น + ทูสิย]

ผู้ไม่ถูกประทุษร้าย,

ผู้ไม่ถูกเบียดเบียน, ผู้ไม่ประทุษร้าย,

ผู้ไม่มีโทษ-ความผิด.

> **อทูสิยำ** เจ อภิปารก ตฺวำ
> จชาสิ กตฺเต อหิตาย ตฺยสฺส
> มหา จ เต อุปวาโทปิ อสฺส
> น จาปิ ตฺยสฺส นครมฺหิ ปกฺโข.
> (ชา.๒/๔๓)

(พระเจ้ากรุงสีพีตรัสว่า)

นี่แน่ะท่านอภิปารกะ ผู้บำเพ็ญประโยชน์ หากท่านสละนางอุมมาทันตี**ผู้ไม่ประทุษร้าย**ต่อท่านก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ท่าน อนึ่งแม้การกล่าวโทษอย่างใหญ่หลวงก็จะพึงมีแก่ท่าน แม้คนผู้เป็นฝักฝ่ายของท่านในเมืองก็จะไม่พึงมีอีกด้วย.

อทูสิยนฺติ อนปราธำ. (ชา.อฏ.๕/๒๓๗)

บทว่า **อทูสิยำ** แปลว่า ผู้ไม่มีความผิด.

อทูหล (น)

[อา + ทูห + อล]

ฟ้าทับเหว (เครื่องดักสัตว์)

สูกโร อทูหลปาสาเณหิ อกฺกนฺโต โหติ, ตำ ปลาเปตุกามสฺส **อทูหลำ** การุญฺเญน อุกฺขิปโต ภณฺฑเทยฺยำ, เถยฺยจิตฺเตน ปาราชิกำ.
(วิ.อฏ.๑/๓๓๗-๘)

สุกร ถูกหินฟ้าทับเหวทับ เมื่อภิกษุประสงค์จะให้มันหนีไป จึงยกหิน**ฟ้าทับเหว**ขึ้นด้วยความสงสาร เป็นภัณฑไทย ยกขึ้นด้วยไถยจิต ต้องอาบัติปาราชิก.

อทูหลนฺติ ยนฺตปาสาโณ เยน อชฺโฌตฺถฏตฺตา มิคา ปลายิตุำ น สกฺโกนฺติ.
(วิมติ.๑/๒๐๓)

คำว่า **อทูหลำ** ได้แก่ เนื้อทั้งหลายไม่สามารถหนีไปได้ เพราะหินฟ้าทับเหวทับ.

อทูหลปาท (ปุ)

[อทูหล + ปาท]

เท้าฟ้าหินถล่ม, เท้า-หลัก-เชิงฟ้าทับเหว.

ปาสาเณ ปน คหิตฏฺจาเน จเปตฺวา **อทูหล-ปาเท** จ ปาสยฏฺจิยํ วุตฺตนเยน คหิตฏฺจาเน วา จเปตฺวา ฌาเปตฺวา วา มุจฺจติ. (วิ.อฏ.๒/๕๕)

ภิกษุวางหินไว้ในที่ที่ตนถือเอา และวาง**เชิงฟ้าทับเหว**ไว้ในที่ที่ตนถือเอา ตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในคันบ่วงหรือเผาทิ้งเสียจึงพ้นได้.

อทูหลปาสาณ (ปุ)

[อทูหล + ปาสาณ]

หินที่ยกขึ้นไว้บนฟ้าทับเหว, หินทับ.

โส กิร เตหิ อากฑฺฒิยมาโน ปติโต. เอโก ตสฺส อุทรํ อภิรุหิตฺวา นิสีทิ. เสสาปิ ปนฺนรส ชนา ปถวิยํ อชฺโฌตฺถริตฺวา **อทูหลปาสาณา** วิย มิคํ มาเรสุ. ยสฺมา ปน เต กมฺมาธิปฺปายา น มรณาธิปฺปายา; ตสฺมา ปาราชิกํ น วุตฺตํ. (วิ.อฏ.๒/๖๙)

ได้ยินว่า ภิกษุฉัพพัคคีย์รูปนั้น ถูกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เหล่านั้นฉุดลากลัมลง ภิกษุสัตตรสวัคคีย์รูปหนึ่งขึ้นไปนั่งทับท้องของเธอ ฝ่ายภิกษุอีก ๑๕ รูปที่เหลือทับไว้ที่แผ่นดินให้ตาย เหมือน**หินทับ**ทับเนื้อให้ตาย เพราะภิกษุสัตตรสวัคคีย์ประสงค์จะลงโทษ ไม่ประสงค์จะให้ตาย ดังนั้น ท่านจึงไม่กล่าวว่า ต้องอาบัติปาราชิก.

อทูหลปาสาณา วิยาติ อทูหเล อาโรปิต-ปาสาณา วิย. (สารตฺถ.๒/๒๗๖)

คำว่า **เหมือนหินทับ (อทูหลปาสาณา วิย)** ได้แก่ หินที่นายพรานยกขึ้นไว้บนฟ้าทับเหว.

อทูหลมญฺจ (ปุ)

[อทูหล + มญฺจ]

เตียงฟ้าทับเหว.

ดู อทูหล

อทูหลสต (น)

[อทูหล + สต]

ร้อยแห่งฟ้าทับเหว, ฟ้าทับเหว ๑๐๐ คัน.

โส กิรายสฺมา โรหณชนปเท คาเมณฺฑ-วาลมหาวิหารสฺส ภิกฺขาจาเร เนสาทกุเล นิพฺพตฺโต. วยํ อาคมฺม กตฆราวาโส “ปุตฺต-ทารํ โปเสสฺสามีติ **อทูหลสตํ** สณฺจเปตฺวา ปาสสตํ โยเชตฺวา สูลสตํ โรเปตฺวา พหุ ปาปั อายูหนฺโต เอกทิวสํ เคหโต อคฺคิญฺจ โลณญฺจ คเหตฺวา อรญฺญํ คโต. **(อ.อฏ.๑/๒๗)**

ได้ยินว่า ท่านพระมาลกติสสเถระนั้น เกิดในตระกูลนายพราน ใกล้ที่ภิกขาจารแห่งคาเมณฑวาลมหาวิหาร ในโรหณชนบท เจริญวัยแล้วก็ครองเรือน คิดว่า “จักเลี้ยง

บุตรและภรรยา” จึงวาง**ฟ้าทับเหวไว้ ๑๐๐ คัน** ดักบ่วงไว้ ๑๐๐ บ่วง ฝังหลาวไว้ ๑๐๐ อัน สั่งสมบาปไว้เป็นอันมาก วันหนึ่งถือไฟและเกลือจากเรือนไปยังป่า.

อเทฺวชฺฌ (ติ)

[น + เทฺวชฺฌ (ทฺเวชฺฌ)]

อันมิใช่สองอัน, อันเดียว.

ธนุ๋ **อเทฺวชฺฌ๋** กตฺวาน
อุสุ๋ สนฺนยฺหุปาคมิ
มิโค จ ทิสฺวา ราชาน๋
ทูรโต อชฺฌภาสถ.
อาคเมหิ มหาราช
มา ม๋ วิชฺฌิ รเถสภ
โก นุ เต อิทมกฺขาสิ
เอตฺเถโส ติฏฺฐเต มิโค.
(ชา.๑/๑๔๕, ๒๗๐)

(สี.อิ. ต่างกัน)

(พระศาสดาตรัสว่า)

พระราชา**ทรงโก่ง**ธนูสอดใส่ลูกศร เสด็จเข้าไปใกล้ ส่วนพญาเนื้อเห็นพระราชาแล้วจึงร้องกราบทูลแต่ไกลว่าทรงหยุดก่อน พระมหาราชผู้จอมทัพอย่าเพิ่งทรงยิงข้าพระองค์ ใครหนอกราบทูลเรื่องนี้แก่พระองค์ว่าพญาเนื้อตัวนั้น อยู่ ณ ไพรสณฑ์แห่งนี้.

อเทฺวชฺฌ๋ กตฺวานาติ ชิยาย สทฺธึ เอกโต กตฺวา, อาโรเปตฺวาติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๓/๒๕๘)

คำว่า **โก่งธนู (อเทฺวชฺฌ๋ กตฺวาน)** อธิบายว่า โก่งคือยกธนูพร้อมกับสายธนู.

อเทฺวชฺฌ๋ กตฺวานาติ ชิยาย จ สเรน จ สทฺธึ เอกเมว กตฺวา. (ชา.อฏ.๔/๒๕๙)

คำว่า **โก่งธนู (อเทฺวชฺฌ๋ กตวาน)** ความว่า ทำให้สายและลูกศรรวมกัน.

(ในฉบับฉัฏฐสังคายนา มีบทต่างกันคือ อารชฺชำ หน้า (๑๔๕) อทฺเวชฺฌ๋ หน้า (๒๗๐) ดู บทเหล่านั้นด้วย)

อเทติ๑ (กฺริ)

[อา + ทา + อ + ติ]

ย่อมถือเอา, ย่อมเอา, จับ, จับเอา.

น วายสำ โน ปน กณฺหสปฺปำ
ฆาสตฺถิโก กกฺกฏโก **อเทยฺย**
ปุจฺฉามิ ตำ อายตจกฺขุเนตฺต
อถ กิสฺส เหตุมฺห อุโภ คหีตา.
(ชา.๑/๑๔๙)

(งูถามปูว่า)

ก็ธรรมดาปูไม่ต้องการ**จะจับ**กา กินและไม่ต้องการจะจับงูเห่ากิน ท่านผู้มีตาโปน เราขอถามท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรท่านจึงหนีบเราทั้ง ๒ ไว้.

อเทยฺยาติ อาทิเยยฺย, น-กาเรน โยเชตฺวา **น คณฺหีติ** อตฺโถ. (ชา.อฏ.๓/๒๗๘)

คำว่า **จับ (อเทยฺย)** ได้แก่ จับเอา อธิบาย

ว่า เพราะประกอบด้วย นอักษร (ปฏิเสธ) จึงแปลว่า ไม่จับ (กิน).

อเทติ² (กฺริ)

ดู อทติ

อเทตุ (กฺริ)

ดู อทติ

อเทมิ (กฺริ)

ดู อทติ

อเทยฺย¹ (ติ)

[น + เทยฺย]

(๑) ผู้ไม่ควรให้-ถวาย, ผู้ไม่เคยทำอุปการะ.

อเทยฺเยสุ ททำ ทานำ
เทยฺเยสุ นปฺปเวจฺฉติ
อาปาสุ พฺยสนำ ปตฺโต
สหายำ นาธิคจฺฉติ. (ชา.๑/๙๓-๔)

(พระราชาโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พระโอรสว่า)
ผู้ใดเมื่อให้ทานในบุคคล**ที่ไม่ควรจะให้**ไม่ให้ในบุคคลที่ควรจะให้ ผู้นั้นแม้ประสบทุกข์ในคราวมีอันตรายก็หาเพื่อนช่วยเหลือไม่ได้.

อเทยฺเยสูติ ปุพฺเพ อกตูปกาเรสุ. (ชา.อฏ.๓/๑๑)

คำว่า **ในบุคคลที่ไม่ควรให้ (อเทยฺเยสุ)** ได้แก่ ในบุคคลซึ่งมิได้ทำอุปการะไว้ก่อน

(๒) วัตถุอันไม่ควรให้, วัตถุอันไม่สามารถให้.

เอสาหมชฺเชว อุปารมามิ,
น จาปิหำ กิญฺจิ กเรยฺย ปาปำ.
น จาปิ เม กิญฺจิ **อเทยฺย**มตฺถิ
น จาปิทตฺวา อุทกำ ปิวามิ. (ชา.๑/๒๕๑)

(โกสิยเศรษฐีมีจิตยินดีกล่าวว่า) ตั้งแต่วันนี้ไปข้าพเจ้านั้นจะของดเว้นจากความตระหนี่ จะไม่ทำบาปอะไรๆ อีก อนึ่ง วัตถุอะไรๆ **ที่ไม่ควรให้** จะไม่มีแก่ข้าพเจ้า แม้แต่น้ำ ข้าพเจ้ายังไม่ได้ให้แล้วก็จะไม่ยอมดื่ม.

อเทยฺยมตฺถีติ อิโต ปฏฺฐาย จ มม อาโลปโตอุปฑฺฒมฺปิ อเทยฺยำ นาม นตฺถิ. (ชา.อฏ.๕/๔๑๖)

คำว่า **วัตถุที่ไม่ควรให้ (อเทยฺยมตฺถิ)** อธิบายว่า อนึ่ง จำเดิมแต่นี้ไป ขึ้นชื่อว่าการไม่ให้แม้ข้าวครึ่งคำของข้าพเจ้า จะไม่มีอีกต่อไปเลย.

อเทยฺย² (กฺริ)

ดู อเทติ

อเทยฺยุ๎ (กฺริ)

ดู อทติ

อเทวตา (ถี)

[น + เทวตา]

ผู้ไม่ใช่เทวดา.

อเทวตาภาว (ปุ)

[อเทวตา + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ใช่เทวดา.

โพธิสตฺโต เอวํ วินิจฺฉิตํ อฏฺฏํ สุตฺวา “อิทานิ เทวตาภาวํ วา **อเทวตาภาวํ** วา ชานิสฺสามีติ ปลาลํ อาหริตฺวา สุสิรํ ปูเรตฺวา อคฺคึ อทาสิ. (ชา.อฏ.๑/๔๒๙)

พระโพธิสัตว์ฟังคดีที่เขาวินิจฉัยอย่างนี้ คิดว่า “บัดนี้ เราจักรู้ว่าเป็นเทวดา หรือว่า **ไม่ใช่เทวดา**” แล้วให้นำฟางมา ใส่โพรงให้เต็มแล้วก่อไฟ.

อเทวสตฺต (ปุ)

[น + เทวสตฺต]

ผู้อันเทวดาไม่เข้าสิง, ผู้อันผีไม่เข้าสิง, ผู้อันยักษ์ไม่เข้าสิง, ผู้ไม่ถูกผีสิง.

ลุทฺธานํ ลหุจิตฺตานํ
อกตญฺญุน ทุพฺภินํ
นาเทวสตฺโต ปุริโส
ถีนํ สทฺธาตุมรหติ. (ชา.๒/๑๒๔)

(นกดุเหว่าชื่อกุณาละกล่าวกับนกดุเหว่าชื่อปุณณมุขะว่า)

บุรุษ**ผู้ไม่ถูกผีสิง** ไม่ควรจะเชื่อถือหญิงทั้งหลายผู้หยาบช้า ใจเบา ไม่รู้คุณคน มักประทุษร้ายมิตรเลย.

นาเทวสตฺโตติ น อเทวสตฺโต เทเวน อนาสตฺโต อยกฺขคหิตโก อภูตวิฏฺโฐ ปุริโส ถีนํ สีลวนฺตตํ สทฺธาตุ๎ นารหติ, ภูตวิฏฺโจ ปน สทฺทเหยฺย. (ชา.อฏ.๕/๔๘๒)

คำว่า **นาเทวสตฺโต** ความว่า บุรุษผู้ไม่ถูกเทวดาเข้าสิง หรือไม่ถูกยักษ์เข้าสิง หรือไม่ถูกภูติผีเข้าสิง ไม่ควรเชื่อหญิงผู้มีวาทะว่าตนเป็นผู้มีศีลพรตเลย ส่วนบุรุษผู้ถูกภูติเข้าสิงจึงควรเชื่อ.

อเทส (ปุ)

[น + เทส]

ที่ไม่สมควร, สถานที่อันไม่สมควร, ที่อันไม่เหมาะสม.

เตน ภิกฺขุนา โส ปตฺโต น **อเทเส** นิกฺขิปิตพฺโพ,น อโภเคน ภุญฺชิตพฺโพ. (วิ.๑/๓๕๘)

ภิกษุนั้นไม่ควรเก็บบาตรนั้นไว้ใน**ที่ไม่สมควร** ไม่ควรใช้สอยโดยวิธีไม่เหมาะ.

น อเทเสติ มญฺจปีฐมตฺตนาคทนฺตกาทิเก **อเทเส**, น นิกฺขิปิตพฺโพ. ยตฺถ ปุริมํ สุนฺทรํ

ปตฺตํ จเปติ, ตตฺเถว จเปตพฺโพ. ปตฺตสฺส หิ นิกฺขิปนเทโส “อนุชานามิ ภิกฺขเว อาธารกนฺติอาทินา นเยน ขนฺธเก วุตฺโตเยว. (วิ.อฏ.๒/๒๘๗)

คำว่า **ไม่ควร ... ในที่ไม่ควร (น อเทส)** ความว่า ภิกษุไม่ควรเก็บบาตรไว้**ในที่ไม่สมควร**มีเตียง ตั่ง ร่มและไม้ฟันนาคเป็นต้น แต่ควรเก็บบาตรไว้ในที่ที่ตนเก็บบาตรพอดีใบแรกไว้เท่านั้นเพราะสถานที่เก็บบาตรพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในขันธกะโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเชิงรองบาตร.

อเทสกาล (น)

[อเทส + กาล]

สถานที่และกาลอันไม่สมควร.

อเทสช (ติ)

[อเทส + ชน + กฺวิ]

เกิดในสถานที่อันไม่สมควร.

อเทสฏฺฐ (ติ)

[อเทส + ฐา]

ตั้งอยู่ในสถานที่อันไม่สมควร.

อเทสนาคามี (ติ)

[น + เทสนาคามี]

อันยังไม่ถึงการระงับด้วยการแสดง,

อเทสนาคามีอาบัติ.

“อปเรหิปิ ภิกฺขเว ตีหงฺเคหิ สมนฺนาคตํ ตชฺชนียกมฺมํ อธมฺมกมฺมญฺจ โหติ, อวินยกมฺมญฺจ, ทุวูปสนฺตญฺจ. อนาปตฺติยา กตํ โหติ, **อเทสนาคามินิยา** อาปตฺติยา กตํ โหติ, เทสิตาย อาปตฺติยา กตํ โหติ.
(วิ.๔/๕, ๔๑, ๗๒)

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ แม้อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ ๑. ลงเพราะไม่ต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็น**อเทสนาคามินี** ๓. ลงเพราะอาบัติที่แสดงแล้ว.

อเทสยิ (กฺริ)

ดู เทเสติ

อเทสยุ๋ (กฺริ)

ดู เทเสติ

อเทสิ (กฺริ)

ดู อทติ

อเทสิต (ติ)

[น + เทสิต]

อันยังไม่แสดง, อันยังไม่บอก.

อปเรหิปิ ภิกฺขเว ตีหงฺเคหิ สมนฺนาคตํ ตชฺชนียกมฺมํ ธมฺมกมฺมญฺจ โหติ, วินย-กมฺมญฺจ, สุวูปสนฺตญฺจ. อาปตฺติยา กตํ โหติ, เทสนาคามินิยา อาปตฺติยา กตํ โหติ, **อเทสิตาย** อาปตฺติยา กตํ โหติ.
(วิ.๔/๗,๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ แม้อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงเพราะต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี ๓. ลงเพราะอาบัติ**ที่ยังไม่ได้แสดง**.

อเทสิตวตฺถุก (ติ)

[น + เทสิตวตฺถุก]

มีพื้นที่อันสงฆ์ยังไม่ได้ชี้,

อันสงฆ์ยังไม่ได้แสดงพื้นที่.

ภิกฺขุ กุฏึ กโรติ อเทสิตวตฺถุกํ สารมฺภํ อปริกฺกมนํ, อาปตฺติ สงฺฆาทิเสเสน ทฺวินฺนํ ทุกฺกฏานํ. (วิ.๑/๒๒๗)

ภิกษุสร้างกุฏี**ที่สงฆ์ยังไม่ได้แสดงพื้นที่** เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ต้องอาบัติทุกกฏ ๒ ตัว กับอาบัติสังฆาทิเสส ๑ ตัว.

อเทสิสุ (กฺริ)

ดู เทเสติ

อเทเสตพฺพ (ติ)

[น + เทเสตพฺพ]

ไม่พึงแสดง, ไม่พึงกล่าว.

อเทเสตพฺพกาล (ปุ)

[อเทเสตพฺพ + กาล]

กาลอันไม่ควรกล่าว, กาลอันไม่ควรแสดง.

อเทเสตพฺพกาเล อเทสนาย หิ อิทํ อุทาหรณํ. (สํ.ฏี.๒/๒)

จริงอยู่ ตัวอย่างนี้เป็นตัวอย่างแห่งการไม่แสดง (ธรรม) ใน**กาลที่ไม่ควรแสดง**.

อเทเสตุกาม (ปุ)

[น + เทเสตุกาม]

ผู้ไม่ปรารถนาที่จะแสดง,

ผู้ไม่ปรารถนาจะกล่าว, ผู้ไม่ต้องการแสดง.

อเทเสตุกามตา (ถี)

[อเทเสตุกาม + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะแสดง-กล่าว,

ความไม่ต้องการจะบอก-กล่าว-แสดง.

อปฺโปสฺสุกฺกตายาติ นิรุสฺสุกฺกภาเวน; **อเทเสตุกามตายาติ** อตฺโถ.
(วิ.อฏ.๓/๒๔๓)

คำว่า **เพื่อการขวนขวายน้อย (อปฺโปสฺสุกฺกตาย)** ความว่า โดยไม่มีการขวนขวาย

อธิบายว่า โดย**ไม่ประสงค์จะแสดง**.

อเทเสตุกามตาการ (ปุ)

[อเทเสตุกามตา + อาการ]

อาการคือความเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะแสดง-กล่าว-บอก,

กิริยาที่ไม่อยากจะแสดง.

อเทเสตุกามตาการปวตฺต (ติ)

[อเทเสตุกามตาการ + ปวตฺต]

อันเป็นไปโดยอาการคือความเป็นผู้ไม่ปรารถนา-ไม่ประสงค์จะแสดง-กล่าว,

ที่เป็นไปโดยอาอการที่ไม่ประสงค์จะแสดง.

ปเรสํ ธมฺมํ **อเทเสตุกมฺยตาการปวตฺโต** วิตกฺโก อุทปาทิ. (ชา.อฏ.๑/๙๓)

[จำเดิมแต่นั้นมา แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลุกขึ้นจากต้นราชายตนะแล้วเสด็จไปประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธอีกครั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงประทับนั่ง ณ ที่นั้นแล้ว ทรงพิจารณา พระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุแล้วเป็นของลึกซึ้ง เกิดปริวิตกว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้” ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงประพฤติกันมาแล้ว] จนถึงเป็นเหตุเกิดวิตก**ที่เป็นไปโดยอาการที่ไม่ทรงประสงค์จะแสดง**ธรรมแก่คนเหล่าอื่น.

อเทเสนฺต (ติ)

[น + เทเสนฺต]

ไม่แสดงอยู่, เมื่อไม่แสดง.

เทเสนฺโตปิ หิ ปาปิม ตถาคโต สาวกานํ ธมฺมํ ตาทิโส **อเทเสนฺโตปิ** หิ ปาปิม, ตถาคโต สาวกานํ ธมฺมํ ตาทิโส.

(ม.๑/๔๐๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับมารว่า)

มาร ตถาคตแม้เมื่อแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย ก็เป็นเช่นนั้น แม้**เมื่อไม่แสดง**ธรรมแก่สาวกทั้งหลายก็เป็นเช่นนั้น.

อโท (กฺริ)

ดู เทติ, ททาติ

อโทส๑ (ปุ)

[น + โทส]

ความไม่ประทุษร้าย, การไม่โกรธ,

เมตตา, ธรรมอันไม่ประทุษร้าย,

อโทสะ, อโทสเจตสิก.

โย ตสฺมึ สมเย **อโทโส** ... **อโทโส** กุสลมูลํ อยํ ตสฺมึ สมเย อโทโส โหติ. (อภิ.ธ.๒๒)

ความไม่ประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ... กุศลมูลคือ**อโทสะ**ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า อโทสะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อทุสฺสนกวเสน **อโทโส**. น ทุสฺสตีติปิ **อโทโส**. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๔)

ธรรมชื่อว่า **อโทสะ** เพราะอำนาจของความไม่ประทุษร้าย อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อโทสะ** เพราะอรรถว่า ย่อมไม่ประทุษร้ายบ้าง.

อโทส[๒] (ติ)

[น + โทส]

อันไม่มีโทษ, ไม่มีเสีย,

ไม่มีแผล, ไม่มีปุ่มปม.

ยํ ปน ตํ เทว จกฺกํ ฉหิ มาเสหิ นิฏฺฐิตํ ฉารตฺตูเนหิ ตสฺส เนมิปิ อวงฺกา **อโทสา** อกสาวา. (อ.๑/๑๑๐)

ส่วนกงของล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา๖เดือน ๒๔ วัน ไม่คด **ไม่มีปุ่มปม** ไม่มีแก่น.

อโทสช (ติ)

[อโทส + ชน + กฺวิ]

อันเกิดจากอโทสะ, อันเกิดจากเมตตา.

ยํ ภิกฺขเว อโทสปกตํ กมฺมํ **อโทสชํ** อโทสนิทานํ อโทสสมุทยํ, โทเส วิคเต เอวํ ตํ กมฺมํ ปหีนํ โหติ อุจฺฉินฺนมูลํ ตาลาวตฺถุกตํ อนภาวงฺกตํ อายตึ อนุปฺปาทธมฺมํ.
(อ.๑/๑๓๔, ๒๖๗)

ภิกษุทั้งหลาย กรรมที่ถูกอโทสะครอบงำ **เกิดจากอโทสะ** มีอโทสะเป็นเหตุ มีอโทสะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นโทสะแล้ว กรรมนั้น เป็นอันบุคคลละได้ ตัดรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ตอทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้.

อโทสชฺฌาสย (ติ)

[อโทส + อชฺฌาสย]

ผู้ไม่มีอโทสจริต, ผู้มีอัธยาศัยไม่โกรธ.

อโทสชฺฌาสยา จ โพธิสตฺตา โทเส โทสทสฺสาวิโน. (วิสุทฺธิ.๑/๑๑๓)

พระโพธิสัตว์**มีอัธยาศัยไม่โกรธ** และเห็นโทษในความโกรธ.

[อัธยาศัย ๖ ประการของพระโพธิสัตว์ย่อมเป็นไปเพื่อความแก่เต็มที่แห่งโพธิญาณ คือ

๑. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยไม่โลภ และเห็นโทษในความโลภ

๒. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยไม่โกรธ และเห็นโทษในความโกรธ

๓. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยไม่หลง และเห็นโทษในความหลง

๔. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยน้อมไปในเนกขัมมะ และเห็นโทษในการครองเรือน

๕. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยน้อมไปในความเงียบสงัด และเห็นโทษในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ

๖. พระโพธิสัตว์มีอัธยาศัยน้อมไปในการออกจากวัฏฏทุกข์ และเห็นโทษในภพและคติทั้งปวง]

อโทสตฺต (น)

[น + โทสตฺต]

(๑) ความเป็นคือการไม่ประทุษร้าย.

(๒) ความเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย, ความเป็นผู้ไม่มีโทษ. ความเป็นของไม่เสีย-ไม่มีแผล, ความไม่มีปุ่มปม.

นาภิปิ อวงฺกา อโทสา อกสาวา. ตำ เนมิยาปิ อวงฺกตฺตา **อโทสตฺตา** อกสาวตฺตา อรานมฺปิ อวงฺกตฺตา อโทสตฺตา. (อำ.๑/๑๑๐)

แม้กำก็ไม่คด ไม่มีปุ่มปม ไม่มีแก่นและกระพี้ที่มียาง แม้ดุมก็ไม่คด ไม่มีปุ่มปม ไม่มีแก่นและกระพี้ที่มียาง เพราะความมีกงไม่คด **ความที่กงไม่มีปุ่มปม**.

อโทสนิทาน (ติ)

[อโทส + นิทาน]

มีอโทสะเป็นแดนเกิด,

เกิดเพราะอโทสะ,

มีอโทสะเป็นเหตุ.

ดู อโทสช

อโทสนิทฺเทส (ปุ)

[อโทส + นิทฺเทส]

คำพูดอันแสดงอโทสเจตสิกโดยพิสดาร,

ตอนที่แสดงอโทสเจตสิกโดยพิสดาร,

อโทสนิทเทส.

อโทสนิทฺเทเส อทุสฺสนกวเสน อโทโส. น ทุสฺสตีติปิ อโทโส. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๔)

ในอโทสนิทเทส ธรรมชื่อว่าอโทสะ เพราะอำนาจไม่ประทุษร้าย อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอโทสะ เพราะอรรถว่า ย่อมไม่ประทุษร้ายบ้าง .

อโทสนิสฺสนฺท (ปุ)

[อโทส + นิสฺสนฺท]

วิบากอันเป็นเครื่องไหลออกแห่งอโทสะ-เมตตา, ผลของเมตตา.

อโทสนิสฺสนฺทตา (ถี)

[อโทสนิสฺสนฺท + ตา]

ความเป็นแห่งวิบากเครื่องไหลออกแห่งอโทสะ-เมตตา,

ความเป็นผลแห่งอโทสะ-เมตตา.

ตำ วิมานำ ยสฺส ปุญฺญกมฺมสฺส นิสฺสนฺท-ผลำ, ตสฺส อโลภนิสฺสนฺทตาย โสวณฺณมยำ, **อโทสนิสฺสนฺทตาย** อุฬารำ, อโมหนิสฺสนฺท-ตาย มโนชวำ คจฺฉติ เยนกามำ. (วิมาน.อฏ.๑๒)

วิมานนั้น เป็นผลหลั่งออกแห่งบุญกรรมอันใด เพราะบุญกรรมนั้นเป็นผลของอโลภะ จึง ชื่อว่าสำเร็จด้วยทอง **เพราะความเป็น**

ผลแห่งอโทสะจึง ชื่อว่าโอพาร เพราะความเป็นผลแห่งอโมหะจึงไปได้ตามความปรารถนาเร็วทันใจ.

อโทสนิสฺสนฺทยุตฺต (ติ)

[อโทสนิสฺสนฺท + ยุตฺต]

อันประกอบด้วยวิบากเครื่องไหลออกแห่งอโทสะ-เมตตา,

ประกอบด้วยผลแห่งอโทสะ-เมตตา.

อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺต (น)

[อโทสนิสฺสนฺทยุตฺต + ตฺต]

ความเป็นผู้ประกอบด้วยวิบากเครื่องไหลออกแห่งอโทสะ-เมตตา,

ความเป็นผู้ประกอบด้วยผลแห่งอโทสะ-เมตตา.

สุวณฺเณติ อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา อิฏฺฐกนฺตมนาปวณฺณยุตฺเต. (วิ.อฏ.๑/๑๓๓)

คำว่า **งาม (สุวณฺเณ)** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยผิวพรรณที่น่าปรารถนา น่าใคร่ และน่าชอบใจ **เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยผลแห่งอโทสะ**.

อโทสปกต (ติ)

[อโทส + ปกต]

อันอโทสะครอบงำแล้ว,

ถูกอโทสะกระทำทั่วแล้ว.

ดู อโทสช

อโทสปฺปจฺจย (ติ)

[อโทส + ปจฺจย]

อันมีอโทสะเป็นเหตุ,

มีเหตุคืออโทสะ.

อิติสฺสเม อโทสชา อโทสนิทานา อโทสสมุทยา **อโทสปจฺจยา** อเนเก กุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ. (อ.๑/๒๐๔)

[อโทสะจัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโทสะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโทสะ ไม่ถูกโทสะครอบงำ] กุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ที่เกิดจากอโทสะ มีอโทสะเป็นเหตุ มีอโทสะเป็นแดนเกิด **มีเหตุคืออโทสะ** เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่มีโทสะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

อโทสสมุทย (ติ)

[อโทส + สมุทย]

อันเกิดแต่อโทสะ, อันมีอโทสะเป็นเหตุ.

ดู อโทสช, อโทสปฺปจฺจย

อโทสเหตุ (ปุ)

[อโทส + เหตุ]

เหตุคืออโทสะ.

อโทสเหตุนาติ น เหวํ วตฺตพฺเพ.

(อภิ.ก.๓๘๗)

สก. รูปมีเหตุ**โดยเหตุคืออโทสะ**

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อโทสุสฺสท (ติ)

[อโทส + อุสฺสท]

ผู้มากด้วยอโทสะ-ความไม่โกรธ,

ผู้มีอโทสะ-เมตตามาก.

อโลภุสฺสทา อโทสุสฺสทา อโมหุสฺสทา จ โหนฺติ. (วิสุทฺธิ.๑/๙๙)

สัตว์เหล่านี้เป็นผู้มีอโลภะมาก **มีอโทสะมาก**และมีอโมหะมาก.

อทฺทำ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺท[๓] (ติ)

[อทฺท คติมฺหิ ยาจเน จ, อาปุพฺโพ ทา อวขณฺฑเน วา, โท. อทฺทำ. (ธาน.ฏี.๗๕๓) (อารทฺร-สำ)]

เปียก, ชุ่ม, แฉะ, เปียกชุ่ม.

ยาตานุยายี จ ภวาหิ มาณว
อทฺทญฺจ ปาณึ ปริวชฺชยสฺสุ
มา จสฺสุ มิตฺเตสุ กทาจิ ทุพฺภี
มา จ วสำ อสตีนำ นิคจฺเฉ.
(ชา.๒/๓๐๐) (สี.อิ. ต่างกัน)

(วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า)

มาณพ เธอจงเดินไปตามทางที่เธอเดินไปแล้ว จงอย่าเผาฝ่ามือ**อันเปียกชุ่ม**อย่าได้ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลายในกาลไหน ๆอย่าตกอยู่ในอำนาจของเหล่าอสตรี.

ตินฺโตลฺล**ทฺท**กิลินฺโนนฺนา.
(ธาน.๗๕๓)

เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ คือ ตินฺต, อลฺล, **อทฺท**, กิลินฺน, อุนฺน.

อทฺท[๒] (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทก (น)

[อทฺทา + ก. (สำ. อารทฺรก) อทฺทายำ (ภูมิยำ) ชาตำ อทฺทกำ, รโส. (ธาน.ฏี. ๔๕๙)

สิงฺคีเวรำ ตุ อทฺทกำ. (ธาน.๔๕๙)]

ขิงสด, ความชุ่มชื่น.

อทฺทกฺขิ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทกฺขึ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทน (น/ถี)

[อทฺท + ยุ]

(๑) การไป.

(๒) การขอ.

ดู อตฺถนา

อทฺทสํ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสํสุ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทส=อทฺทสา (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสฺสาถ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสาม (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสฺสาสึ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสฺสาสิ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสฺสาสิมฺห (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทสุ (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทหตฺถ (ปุ)

[อทฺท + หตฺถ]

มืออันชุ่ม.

อุทกเตลเกนาติ อุทกมิสฺสเกน เตเลน. มณฺฑนตฺถาย สพฺพตฺถ ทุกฺกฏํ, อุทฺธโลเมน ปน อนุโลมนิปาตนตฺถํ หตฺถํ เตเมตฺวา สีสํ ปุญฺฉิตพฺพํ. อุณฺหาภิตตฺตรชสิรานมฺปิ **อทฺทหตฺเถน** ปุญฺฉิตุ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๔/๔๕)

คำว่า **น้ำมันผสมกับน้ำ (อุทกเตลเกน)** ความว่า ใช้น้ำมันผสมน้ำเสยผม เพื่อต้องการตกแต่ง ต้องอาบัติทุกกฏทุกกรณี แต่พึงชุบมือให้เปียกแล้วลูบศีรษะ เพื่อทำผมที่มีปลายงอนขึ้นให้เรียบไปตามลำดับ จะใช้**มือเปียก**ลูบศีรษะที่ร้อนจัดเพราะไอร้อนและเปื้อนธุลีก็ควร.

อทฺทหตฺเถนาติ อลฺลหตฺเถน. (วิมติ.๒/๒๒๘)

คำว่า **อทฺทหตฺเถน** ได้แก่ มือเปียก.

อทฺทา๑ (ถี)

[(๑) อา + ทา + ท.

(๒) (๓) (๔) อทฺท + อ. (อารฺทฺร-สทฺ)]

(๑) การเชื่อฟัง.

(๒) ชุ่ม, เปียก.

(๓) ความละเอียด.

ดู อนทฺทา

(๔) อัททา ดาวนักษัตดวงที่ ๖ ในบรรดา ๒๖ ดวง.

มิคสิรมทฺทา จ ปุนพฺพสุ. (ธาน. ๕๘)

ดาวมิคสิระ, ดาวอัททะ, ดาวปุนัพพสุ.

(อภิธานฏีกาขยายความว่าเป็น อท ธาตุ ส่วนในสันสกฤต อภิธาน กล่าวว่าเป็น อท ธาตุ ร ปัจจัย เป็นได้ทั้ง อิตถีลิงค์ และ นปุสกลิงค์).

อทฺทา² (กฺริ)

ดู ปสฺสติ

อทฺทาริฏฺฐกวณฺณ (ติ)

[อทฺทาริฏฺฐก + วณฺณ]

มีสีเหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย,

มีสีเหมือนขนกาเปียกน้ำ.

กณฺหา **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา**, มหารงฺครตฺตา สตปทิปิฏฺฐิวณฺณา...ตาสุ ยกิญฺจิ ลภิตฺวา รชนํ โจพฺเภน ปุญฺฉิตฺวา วณฺณํ ภินฺทิตฺวา ธาเรตุ วฏฺฏติ. อปฺปมตฺตเกปิ ภินฺเน วฏฺฏติเยว. (วิ.อฏ.๓/๓๖๗)

รองเท้าสีดำ**เหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย** รองเท้าสีเข้มเหมือนหลังตะขาบ ...บรรดารองเท้าเหล่านี้ ภิกษุได้ชนิดใดชนิดหนึ่งก็ควรใช้เศษผ้าเช็ดน้ำย้อมออก ทำลายสีแล้วจึงสวม แม้เมื่อทำลาย(สี)เพียงเล็กน้อย ก็ควรเหมือนกัน.

เกสา ตาว ปกติวณฺเณน กาฬกา **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา**. (อภิ.อฏ.๒/๒๒๑)

อันดับแรกผม ว่าโดยสีปกติเป็นสีดำ คือ **มีสีเหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย**.

อทฺทาริฏฺฐกวณฺณาติ อภินวาริฏฺฐผลวณฺณา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๐๕)

คำว่า **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา** ได้แก่ มีสีเหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย.

อทฺทาริฏฺฐกวณฺณาติ อภินวาริฏฺฐผลวณฺณา. อุทเกน ตินฺตกากปตฺตวณฺณาติปิ วทนฺติ. (สารตฺถ.๓/๒๙๔)

คำว่า **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา** ได้แก่ มีสีเหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีสีเหมือนขนปีกกาเปียกน้ำ ดังนี้ ก็มี.

อทฺทาริฏฺฐกวณฺณาติ อลฺลาริฏฺฐผลวณฺณา, ตินฺตกากปกฺขวณฺณาติปิ วทนฺติ. (วิมติ.๒/๑๘๓)

คำว่า **อทฺทาริฏฺฐกวณฺณา** ได้แก่ มีสีเหมือนเมล็ดลูกประคำดีควายสด อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีสีเหมือนขนปีกกาเปียกน้ำ ดังนี้บ้าง.

อทฺทาริฏฺฐกสทิส (ติ)

[อทฺทาริฏฺฐก + สทิส]

เหมือนเมล็ดลูกประคำดีควาย.

กาพยุตฺตฏฺฐาเน **อทฺทาริฏฺฐกสทิเสน** กาพ-วณฺเณน สมนฺนาคตานิ สุวณฺณวิมาเน อุคฺฆาฏิตมณิสีหปญฺชรสทิสานิ ขายนฺติ. (ม.อฏ.๓/๒๖๔)

(พระองค์มีดวงเนตร) ประกอบด้วยสีดำ **เหมือนเมล็ดประคำดีควาย** ในที่ที่ควรดำ ย่อมปรากฏเช่นเดียวกับสีหบัญชรแก้วที่ถูกยกขึ้นห้อยไว้ในวิมานทอง.

อทฺทาริฏฺฐกสมาน (ติ)

[อทฺทาริฏฺฐก + สมาน]

เสมอด้วยเมล็ดลูกประคำดีควาย.

มชฺเฌ กณฺหำ โหติ สุกณฺหำ อลูขำ สินิทฺธำ ปาสาทิกำ ทสฺสเนยฺยำ **อทฺทาริฏฺฐกสมานำ.** (จูฬนิ.๑๗๓)

กลางดวงพระเนตรมีสีดำ ดำเข้ม ไม่เศร้าหมอง สนิท น่าชม น่าดู **เสมอด้วยเมล็ดลูกประคำดีควาย**.

[พระมังสจักษุของพระผู้มีพระภาคมีสีอยู่ ๕ สี คือ (๑) สีเขียว (๒) สีเหลือง (๓) สีแดง (๔) สีดำ (๕) สีขาว ณ ที่ที่มีขนพระเนตรขึ้น มีสีเขียว เขียวสนิท น่าชม น่าดู ดุจดอกผักตบ ต่อจากนั้น ก็เป็นสีเหลือง เหลืองสนิท สีเหมือนทองคำ น่าชม น่าดู ดุจดอกกรรณิการ์ เบ้าพระเนตรทั้งสองข้างของพระผู้มีพระภาคมีสีแดง แดงสนิท น่าชม น่าดู ดุจสีปีกแมลงทับ กลางดวงพระเนตรมีสีดำ ดำเข้ม ไม่เศร้าหมอง สนิท น่าชม น่าดู เสมอด้วยเมล็ดลูกประคำดีควาย]

อทฺทาวเลปน (ติ)

[อทฺท + อวเลปน]

อันโบกฉาบด้วยดินอันเปียก-ชุ่ม.

กามานเมว เหตุ อสิจมฺมำ คเหตฺวา ธนุกลาปำ สนฺนยฺหิตฺวา **อทฺทาวเลปนา** อุปการิโย ปกฺขนฺทนฺติ อุสูสุปิ ขิปฺปมาเนสุ สตฺตีสุปิ ขิปฺปมานาสุ...เต ตตฺถ มรณมฺปิ นิคจฺฉนฺติ มรณมตฺตมฺปิ ทุกฺขำ. (ม.๑/๑๒๑-๑๒๙) (สี.ฉ.ม.อิ. อทฺทาวเลปนา)

เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายถือดาบและโล่ จับธนูพาดลูกศรแล้ววิ่งเข้าไปยังเชิงกำแพง**ที่โบกฉาบด้วยดินอันเปียก** เมื่อพวกเขายิงลูกศรไปบ้าง พุ่งหอกไปบ้าง...ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง.

อทฺทาวเลปนา อุปการิโยติ เจตฺถ มนุสฺสา ปาการปาทำ อสฺสขุรสณฺฐาเนน อิฏฺฐกาหิ จินิตฺวา อุปริ สุธาย ลิมฺปนฺติ. เอวำ กตา ปาการปาทา อุปการิโยติ วุจฺจนฺติ. ตา ตินฺเตน กลเลน สิตฺตา **อทฺทาวเลปนา** นาม โหนฺติ. (ม.อฏ.๑/๓๖๒)

ก็ในคำนี้ว่า **ยังเชิงกำแพงที่โบกฉาบด้วย**

ดินอันเปียก (อทฺทาวเลปนา อุปการิโย) มนุษย์ทั้งหลายก่อเชิงกำแพงด้วยอิฐทั้งหลาย โดยมีสัณฐานเหมือนกลีบเท้าม้า แล้วฉาบปูนขาวด้านบน เชิงกำแพงที่ทำแล้วอย่างนี้ เรียกว่าเชิงกำแพง เชิงกำแพงเหล่านั้นฉาบที่โบกฉาบด้วยดินอันเปียก จึงชื่อว่า**ที่โบกฉาบด้วยดินอันเปียก**.

อทฺทาวเลปนาติ อสุกฺขมตฺติกทานา. (จูฬนิ.อฏ.๑๓๒)

คำว่า **อลฺลาวเลปนา** มีเครื่องฉาบทาอันเปียก คือฉาบทาด้วยดินที่ไม่แห้ง.

อทฺทิ (ปุ)

[อทฺท คติมฺหิ, ยาจเน จ, ภูวาทิ. อิ. อทฺท หึสายํ วา, จุราทิ. (ธาน.ฏี. ๖๐๕) (อทฺริ-สํ)]

ภูเขา.

ปพฺพโต คิริ เสโล'**ทฺทิ**
นคา'จล, สิลุจฺจยา. (ธาน.๖๐๕)

ภูเขา คือ ปพฺพต, คิริ, เสล, **อทฺทิ**, นค, อจล, สิลุจฺจย.

อทฺทิฏฺฐ (ติ)

[น + ทิฏฺฐ]

วัตถุหรือธรรมอันไม่ถูกเห็น-ไม่ถูกรู้.

น ตสฺส **อทฺทิฏฺฐ**มิธตฺถิ กิญฺจิ. (ปฏิสํ.๑๒๗, ๑๒๙, ๒๒๗)

สิ่งไร ๆ ในไตรโลกธาตุนี้ พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น**ไม่ทรงเห็น** ไม่มีเลย.

อทฺทิต (ติ)

[อทฺท + ต. (สํ. อทฺทิต)]

อันถูกเบียดเบียน, ผู้ลำบาก, ผู้เสียใจ, อันถูกกดขี่.

ตํ สุตฺวา กาพกณฺณี **อทฺทิตา** หุตฺวา อนนฺตรคาถมาห. (ชา.อฏ.๓/๒๔๕)

ครั้นได้สดับคำนั้น (คำที่มหาสัตว์เมื่อจะติเตียนนาง) กาพกัณณีเทพธิดา **เกิดความเสียใจ** จึงได้กล่าวคาถาเป็นลำดับไปว่า

[เรื่องนั้นแม้ดิฉันก็ทราบดีว่า เรื่องเช่นนี้ไม่มีอยู่ในพวกท่านแต่คนโง่ทั้งหลายที่รวบรวมทรัพย์ไว้เป็นจำนวนมากก็ยังมีอยู่ในโลก ส่วนดิฉันและเทพพี่ชายของดิฉันทั้ง ๒ คนช่วยกันผลาญทรัพย์นั้นจนหมดสิ้น]

อทฺทิลรฏฺฐ (น)

[อทฺทิล + รฏฺฐ]

แคว้นอันมีชื่อว่าอัททิละ.

โฆสิตาราเมติ โฆสิตเสฏฺฐินา การิเต อาราเม. (ม.อฏ.๒/๒๘๘/๔๙๑)

คำว่า **โฆสิตาราเม** ได้แก่ วัดที่โฆสิตเศรษฐีสร้างถวาย.

ปุพฺเพ กิร **อทฺทิลรฏฺฐ**ํ นาม อโหสิ. ตโต

โกตูหลโก นาม ทลิทฺโท ฉาตกภเยน สปุตฺตทาโร เกทารปริจฺฉินฺนํ สุภิกฺขํ รฏฺฐํ คจฺฉนฺโต ปุตฺตํ วหิตุํ อสกฺโกนฺโต ฉฑฺเฑตฺวา อคมาสิ. (ม.อฏ.๒/๒๘๘)

ได้ทราบว่า ในกาลก่อนได้มี**แว่นแคว้นชื่อว่าอัททิละ** ลำดับนั้น เพราะเกิดฉาตกภัย (ภัยเกิดจากความอดอยาก) คนเข็ญใจชื่อโกตุหลิกพร้อมทั้งบุตรและภรรยาจึงเดินทางไปยังแว่นแคว้นที่มีอาหารหาได้ง่าย ซึ่งกำหนดด้วยคันนา เมื่อไม่สามารถอุ้มบุตรไปได้ จึงทิ้งแล้วเดินทางต่อไป.

(ส่วนใน ที.อฏ.๑/๒๘๓ มีอยู่ว่า อลฺลกปฺปรฏฺฐ ดู ที.อฏ.นั้น)

อทฺทุว (น)

หัวเข่า.

โส นาติสีฆํ คจฺฉติ, นาติสณิกํ คจฺฉติ; น จ อทฺทุเวน **อทฺทุวํ** สงฺฆฏฺเฏนฺโต คจฺฉติ, น จ โคปฺผเกน โคปฺผกํ สงฺฆฏฺเฏนฺโต คจฺฉติ. (ม.๒/๓๓๘)

(อุตตรมาณพตอบคำถามพรหมายุพราหมณ์ว่า) ท่านพระโคดมพระองค์ไม่ทรงดำเนินเร็วนัก ไม่ทรงดำเนินช้านัก ขณะทรงดำเนิน**พระชานุ**กับพระชานุไม่เสียดสีกัน ข้อพระบาทกับข้อพระบาทไม่กระทบกัน.

อทฺทุเวน อทฺทุวนฺติ ชณฺณุเกน ชณฺณุกํ. (ม.อฏ.๓/๒๖๕)

คำว่า **พระชานุกับพระชานุ (อทฺทุเวน อทฺทุวํ)** ได้แก่ เข่ากับเข่า(ไม่เสียดสีกัน).

อทฺทุภ (ปุ)

[น + ทุภ]

การไม่ประทุษร้าย,

การไม่ฝ่าฝืนคำสาบาน,

การไม่ทำร้าย.

พฺรหฺมทตฺโต จ กาสิราชา ทีฆาวุ จ กุมาโร อญฺญมญฺญสฺส ชีวิตํ อทำสุ, ปาณิญฺจ อคฺคเหสุ, สปถญฺจ อกำสุ **อทฺทุภาย**.

(อทฺรุภาย, อทุพฺภาย, อิติปิ.) (วิ.๓/๔๙๔)

พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชและทีฆาวุกุมารต่างได้ให้ชีวิตแก่กันและกันจับพระหัตถ์กันและได้สาบานเพื่อ**การไม่ทำร้าย**กันและกัน.

ดู อทุพฺภ

อทฺธ (ปุ/น)

[(๑) อสติ เขเปติ สมุทายนฺติ อทฺโธ,โต (อรฺธ-สำ)

(๒) อตติ สตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อทฺธา, กาโล. (อ.ปฏ.๒/๑๖๗) สตฺตานำ ชีวิตำ อสติ เขเปตีติ อทฺธา, ตสฺส โธ, อาการนฺโตยำ **อทฺธา**สทฺโท ปุเม. (ธาน.ฏี.๖๖-๖๗/๕๘)

(๓) อท คมเน, อทติ ยตฺถ โส อทฺธา, โธ. (ธาน.ฏี.๕๓, ๖๖, ๑๙๐) (อธฺวนฺ-สำ)]

(๑) (น) ส่วนอันเสมอ,

ส่วนอันเท่ากัน, ครึ่ง.

ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ “อิจฺฉามหํ ภิกฺขเว **อทฺธ**มาสํ ปฏิสลฺลียิตุ, นมฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตพฺโพ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกนาติ. (วิ.๑/๙๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายเราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสัก**ครึ่ง**เดือน ใครๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุผู้นำภัตตาหารเข้าไปให้รูปเดียว.

มาโส เสโส คิมฺหานนฺติ ภิกฺขุนา วสฺสิกสาฏิกจีวรํ ปริเยสิตพฺพํ **อทฺธ**มาโส เสโส คิมฺหานนฺติ กตฺวา นิวาเสตพฺพํ. (วิ.๑/๓๖๕)

ภิกษุรู้ว่า “ฤดูร้อนยังเหลืออีก ๑ เดือน” พึงแสวงหาผ้าอาบน้ำฝนได้ รู้ว่า “ฤดูร้อนยังเหลืออีก**ครึ่ง**เดือน” พึงทำนุ่งได้.

(๒) (ปุ) เวลา-กาล.

(ก) เวลาอันกำหนดด้วยจุติและปฏิสนธิ.

(ข) เวลาอันกำหนดด้วยขณะ.

อนฺตลิกฺขจรา สุภฏฺจายิโน, จิรํ **ทีฆมทฺธานํ** ติฏฺจนฺติ. (ที.๑/๑๖)

อาภัสสรพรหมเที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่ตลอด**เวลา**แสนนาน.

จิรํ ทีฆมทฺธานนฺติ อุกฺกำเสน อฏฺจ กปฺเป. (ที.อฏ.๑/๑๐๑)

คำว่า **นานแสนนาน (จิรํ ทีฆมทฺธานำ)** ความว่า ตลอด ๘ กัปโดยกำหนดอย่างสูงสุด.

[พระโยคาวจรควรรู้แจ้งสังเขป ๔ กาล ๓ ปฏิจจสมุปบาทอันมีสนธิ ๓ อาการ ๒๐ นี้ ดังต่อไปนี้ สังเขป ๔ หมายถึงธรรม ๔ กลุ่ม ได้แก่ (๑) อดีตเหตุ คือ อวิชชาและสังขาร เรียกว่า เหตุสังเขป (๒) ปัจจุบันผล คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา เรียกว่า ผลสังเขป (๓) ปัจจุบันเหตุ คือ ตัณหา อุปาทานและภพ เรียกว่า เหตุสังเขป (๔) อนาคตผล คือชาติ ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรียกว่า ผลสังเขป (ขุ.ป.อ. ๑/๔๗/๒๖๑)

กาล ๓ หมายถึงธรรมที่เป็นไปในกาล ๓ กาล ได้แก่ (๑) อดีตกาล คือ อวิชชาและสังขาร (๒) ปัจจุบันกาล คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน และภพ (๓) อนาคตกาล คือ ชาติ ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (ขุ.ป.อ. ๑/๔๗/๒๖๑)

สนธิ ๓ หมายถึงขั้วต่อระหว่างสังเขป ๔ มี ๓ ขั้วต่อ ได้แก่ (๑) ขั้วต่อระหว่างอดีตเหตุกับปัจจุบันผล เรียกว่า เหตุผลสนธิ (๒) ขั้วต่อระหว่างปัจจุบันผลกับปัจจุบันเหตุ เรียกว่าผลเหตุสนธิ (๓) ขั้วต่อระหว่างปัจจุบันเหตุกับอนาคตผล เรียกว่า เหตุผลสนธิ (ขุ.ป.อ. ๑/๔๗/๒๖๑)

อาการ ๒๐ หมายถึงองค์ประกอบแต่ละอย่างดุจกำของล้อที่ต้องกระจายให้เต็มตามช่องแห่งสังเขป ๔ อาการ ๒๐ ประการนี้ จำแนกตามส่วนที่เป็นเหตุและส่วนที่เป็นผลได้ดังนี้ คือ อดีตเหตุ ๕ ได้แก่ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และภพ

ปัจจุบันผล ๕ ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา

ปัจจุบันเหตุ ๕ ได้แก่ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทานและภพ อนาคตผล ๕ ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา. (ขุ.ป.อ. ๑/๔๗/๒๖๑)]

ตโย อทฺเธติ ตโย กาเล. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๒๕)

สองบทว่า **ตโย อทฺเธ** ได้แก่ ตลอดกาล ๓.

[ว่าด้วยอำนาจอัทธาก่อน รูปในกาลก่อนแต่ปฏิสนธิกาลในภพหนึ่ง ของบุคคลคนหนึ่ง ชื่อว่ารูปที่เป็นอดีต รูปในกาลที่ถัดจากจุติกาลขึ้นไป ชื่อว่ารูปที่เป็นอนาคต รูปในระหว่างอัทธาทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน ว่าด้วยอำนาจสันตติ รูปที่มีอุตุอย่างเดียวซึ่งมีส่วนเสมอกันเป็นสมุฏฐาน และรูปที่มีอาหารอย่างเดียวเป็นสมุฏฐาน แม้กำลังเป็นไปด้วยอำนาจความเกิดสืบต่อกันมาแต่เบื้องต้น ชื่อว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน รูปที่มีอุตุและอาหารที่มีส่วนไม่เสมอกันเป็นสมุฏฐานที่เกิดก่อนแต่รูปที่เป็นปัจจุบันนั้นเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่ารูปที่เป็นอดีต รูปที่มีอุตุและอาหารมีส่วนไม่เสมอเป็นสมุฏฐานเกิดภายหลังปัจจุบันนั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอนาคต จิตตชรูปที่มีวิถีเดียวกัน มีชวนะเดียวกัน และมีสมาบัติเดียวกันเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน จิตตชรูปที่เกิดก่อนแต่รูปปัจจุบันนั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอดีต จิตตชรูปที่เกิดภายหลังแต่รูปปัจจุบันนั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอนาคต รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานไม่มีความต่างกันแห่งรูปที่เป็นอดีตเป็นต้นด้วยอำนาจสันตติอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ควรทราบความต่างที่เป็นอดีตเป็นต้นของรูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานนั้น ด้วยอำนาจรูปที่เป็นตัวอุปถัมภ์รูปที่มีอุตุเป็นสมุฏฐานรูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเหล่านั้นเท่านั้น ว่าด้วยอำนาจสมัย รูปที่กำลังเป็นไปด้วยอำนาจความสืบต่อในสมัยทั้งหลายมีครู่หนึ่ง เวลาเช้า เวลาเย็น เวลา กลางคืน และกลางวันเป็นต้นนั้น ๆ ชื่อว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน รูปที่เกิดก่อนแต่สมัยปัจจุบันนั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอดีต รูปที่เกิดภายหลังสมัยนั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอนาคต ว่าด้วยอำนาจขณะ รูปที่นับเนื่องใน ๓ ขณะ มีอุปปาทขณะเป็นต้น ชื่อว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน รูปที่เกิดก่อนขณะทั้ง ๓ นั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอดีต รูปที่เกิด ภายหลังขณะทั้ง ๓ นั้น ชื่อว่ารูปที่เป็นอนาคต]

[อดีตกาล มีบรรยาย ๒ อย่าง คือ (๑) บรรยายตามพระสูตร (๒) บรรยายตามพระอภิธรรม บรรดาบรรยาย ๒ อย่างนั้น โดยบรรยายตามพระสูตร เวลาก่อนแต่

ปฏิสนธิกาล ชื่อว่าอดีตกาล เวลายภายหลังจากจุติชื่อว่าอนาคตกาล เวลาในระหว่างปฏิสนธิกับจุติชื่อว่าปัจจุบันกาล

โดยบรรยายตามพระอภิธรรม เวลาที่ดับไปตามธรรมดาเพราะผ่านขณะทั้ง ๓ นี้ คือ (๑) อุปปาทขณะ(ขณะเกิด) (๒) ฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) (๓) ภังคขณะ(ขณะดับ) ชื่อว่าอดีตกาล เวลาที่ยังไม่ถึงขณะแม้ทั้ง ๓ ชื่อว่าอนาคตกาล เวลาที่พร้อมกับขณะทั้ง ๓ ชื่อว่าปัจจุบันกาล]

(๓) หนทาง.

ชิณฺโณหมสฺมิ ทุพฺพโล
ทีโฆ **จทฺธา** สุทุคฺคโม
มา โภติ ปฏิเทเวสิ
มา จ ตฺวํ วิมนา อหุ
อหํ โภตึ อุปฏฺจิสฺสํ
มา โภติ กุปิตา อหุ. (ชา.๒/๓๓๕)

(ชูชกกล่าวว่า)
นางผู้เจริญ ฉันแก่แล้วเป็นคนทุพพลภาพทั้ง**หนทาง**ก็แสนไกล เดินไปได้แสนยากเธออย่าได้พิไรรำพัน อย่าได้เสียใจฉันจักอุปถัมภ์บำรุงเธอ เธออย่าได้โกรธเคืองเลย.

ดู อทฺธคู

(๔) วัน.

ปิงฺคิยาติ มุหุตฺตมฺปิ ขณมฺปิ ลยมฺปิ วยมฺปิ **อทฺธมฺปี**ติ มุหุตฺตมปิ. (จูพนิ.๒๑๔)

คำว่า **ปิงคิยะ** สิ้นกาลชั่วครู่ อธิบายว่า สิ้นกาลชั่วครู่ คือ ชั่วขณะหนึ่ง ชั่วระยะหนึ่ง ชั่ววัยหนึ่ง ชั่ว**วันหนึ่ง** รวมความว่า สิ้นกาลชั่วครู่.

อทฺธมฺปีติ ทิวสมฺปิ. (จูพนิ.อฏ.๘๔)

คำว่า **อทฺธมฺปิ** ได้แก่ แม้วันหนึ่ง.

(๕) จริง ๆ, แน่แท้.

อทฺธมิทำ ภิกฺขเว ลาภานำ ยทิทำ อารญฺญิกตฺตำ. (อำ.๑/๔๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นชื่อเรียก**ลาภจริง ๆ**.

อทฺธนฺติ เอกำสาธิวจนเมตำ, อทฺธา อิทำ ลาภานำ, เอกำโส เอส ลาภานนฺติ วุตฺตำ โหติ. (อำ.อฏ.๑/๓๘๐)

บทว่า **อทฺธำ (จริง ๆ)** เป็นชื่อเรียกโดยส่วนหนึ่ง มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า นี้เป็นลาภแน่แท้ คือนี้เป็นส่วนหนึ่ง (คือเหตุแห่งการได้) ของลาภ

ดู อทฺธา

(๖) วัย.

ดู อทฺธคต

(๗) เป็นการิยของ อธิ ศัพท์อันแสดงอรรถว่า เบียดเบียน, อทฺธ แปลงมาจาก อธิ ศัพท์ แปลว่า เบียดเบียน, ครองงำ.

ดู อทฺธภวติ, อทฺธภูต

อทฺธกายิก (ติ)

[อทฺธ + กาย + อิก]

มีกายซีกเดียว, มีกายครึ่งหนึ่ง.

ดู อฑฺฒกายิก

อทฺธกาล (ปุ)

[อทฺธ + กาล]

กึ่งเวลา, ชื่อของพระศิวะ.

อทฺธกุฑฺฒวิก (ติ)

[อทฺธ + กุฑฺฒวิก]

กึ่งฟายมือ, กึ่งกุฑวะ.

อทฺธเกสิก (ติ)

[อทฺธ + เกสิก]

กว้างกึ่งเส้นผม.

อทฺธโกฏิ (ถี)

[อทฺธ + โกฏิ]

กึ่งโกฏิ, ๕ ล้าน.

อทฺธโกล (ปุ)

[อทฺธ + โกล]

กึ่งจักรวาล.

อทฺธโกส (ปุ)

[อทฺธ + โกส)

กึ่งโกสะ.

อทฺธขารี (ปุ)

[อทฺธ + ขารี]

กึ่งขารี.

อทฺธเขตฺต (น)

[อทฺธ + เขตฺต]

กึ่งเกษตร, จันทร์เกษตรชนิดหนึ่ง.

อทฺธคงฺคา (ถี)

[อทฺธ + คงฺคา]

กึ่งแม่น้ำคงคา, แม่น้ำกาเวรี.

อทฺธคต (ติ)

[อทฺธ + คต]

(ก) อันถึงกาลนาน, ผู้ถึงซึ่งวัย.

น หิ ภวํ โคตโม พฺราหฺมเณ ชิณฺเณ วุฑฺเฒ มหลฺลเก **อทฺธคเต** วโยอนุปฺปตฺเต อภิวาเทติ วา ปจฺจุฏฺเจติ วา อาสเนน วา นิมนฺเตติ ? ตยิทํ โภ โคตม, น สมฺปนฺนเมวาติ. (วิ.๑/๒)

(เวรัญชพราหมณ์กราบทูลว่า) ก็ท่านพระโคดมไม่ไหว้ ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ **ผู้ถึงกาล**ผ่านวัยหรือ

ไม่เชื้อเชิญให้นั่ง เรื่องที่ข้าพเจ้าได้ทราบมานั้นจริงทีเดียว การที่ท่านพระโคดมทำเช่นนั้นไม่สมควรเลย”.

อทฺธคเตติ อทฺธานำ คเต, ทฺเว ตโย ราช-ปริวฏฺเฏ อตีเตติ อธิปฺปาโย. (วิ.อฏ.๑/๑๐๑-๒)

คำว่า **ผู้ถึงกาล (อทฺธคเต)** ได้แก่ ผู้ถึงกาลยาวนาน อธิบายว่า ผู้ล่วงเลยมาได้ ๒-๓ รัชกาล.

(ข) ผู้ประพฤติแนวทาง-ข้อปฏิบัติ (ของพราหมณ์).

อทฺธคเตติ มคฺคปฺปฏิปนฺเน, พฺราหฺมณานำ วตจริยาทิมริยาทำ อวีติกฺกมฺม จรมาเน. (วิ.อฏ.๑/๑๐๒)

คำว่า **ผู้ประพฤติแนวทาง (อทฺธคเต)** ได้แก่ ผู้ดำเนินตามแนวทาง คือผู้ประพฤติไม่ล่วงละเมิดขอบเขตแห่งการประพฤติพรตเป็นต้นของพวกพราหมณ์.

(ค) ผู้ล่วงกาล, ผู้ผ่านวัยทั้งสาม.

อทฺธคโตติ พหุอทฺธานำ คโต จิรกาลาติกฺกนฺโต. (ม.อฏ.๑/๓๕๖)

คำว่า **ล่วงกาล (อทฺธคโต)** ได้แก่ ถึงกาลยืดยาวมาก คือล่วงกาลมานาน.

อทฺธคโตติ อทฺธานำ อติกฺกนฺโต. (ม.อฏ.๓/๒๑๐)

คำว่า **ล่วงกาล (อทฺธคโต)** ได้แก่ ล่วงกาลมานาน.

อทฺธคเตติ ทีฆกาลทฺธานำ อติกฺกนฺเต. (อำ.อฏ.๒/๔๓)

คำว่า **ผู้ล่วงกาล (อทฺธคเต)** ได้แก่ ผู้ผ่านกาลเวลามายาวนาน.

อทฺธคโตติ ติยทฺธคโต. (สำ.อฏ.๒/๒๒๙)

คำว่า **ล่วงกาล (อทฺธคโต)** ได้แก่ ล่วงกาล ๓ กาล.

อทฺธคตาติ ตโย อทฺเธ อติกฺกนฺตา. . (อำ.อฏ.๒/๑๔๐)

คำว่า **ผู้ล่วงกาล (อทฺธคตา)** ได้แก่ ผู้ล่วงกาลทั้ง ๓ ไปแล้ว.

อทฺธคตาติ ตโย วเย อทฺเธ อติกฺกนฺตา. (อำ.อฏ.๒/๒๖๖)

คำว่า **ผู้ล่วงกาล (อทฺธคตา)** ได้แก่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัยทั้งสามไปแล้ว.

อทฺธคมน (น)

[อทฺธ + คมน]

การเดินทางไกล.

อทฺธคามี (ติ)

[อทฺธ + คมุ + ณี]

ผู้เดินทางไกลเป็นปกติ.

อทฺธคู (ปุ)

[อทฺธ + คมุ + รู]

(๑) ผู้เดินทางไกล.

ตญฺจ อปฺปฏิวานียํ
อเสจนกโมชวํ
ปิวนฺติ มญฺเญ สปฺปญฺญา,
วลาหกมิว**ทฺธคู**.(เถรี.๓๘๕)

(พระสุกกาเถรีกล่าวว่า)

ก็พวกคนที่มีปัญญาเข้าใจดื่มพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ซึ่งเป็นธรรมไม่นำกลับหลังทำผู้ฟังให้ชุ่มชื่น มีโอชะดุจ**ผู้เดินทางไกล**ดื่มน้ำฝน.

วลาหกมิวทฺธคูติ วลาหกนฺตรโต นิกฺขนฺตํ อุทกํ นิรุทกกนฺตาเร ปถคา วิย ตํ ธมฺมํ สปฺปญฺญา ปณฺฑิตปุริสา ปิวนฺติ มญฺเญ ปิวนฺตา วิย สุณนฺติ. (เถรี.อฏ.๖๓)

คำว่า **ดุจผู้เดินทางไกลดื่มน้ำฝน** ความว่า ผู้มีปัญญา คือคนผู้เป็นบัณฑิต เข้าใจ ดื่ม คือย่อมฟัง ดุจดื่มอยู่ซึ่งธรรมนั้น เหมือนคนเดินทางในทางกันดารเพราะขาดน้ำ ดื่มน้ำที่ไหลตกมาจากระหว่างเมฆฉะนั้น.

ดู ปนฺถคู

(๒) ผู้เดินทางไกล,

ผู้เดินทางไกลคือวัฏฏสงสาร,

ผู้เวียนว่ายในสังสารวัฏ.

ผู้เดินทางไกลคือสังสารวัฏ.

ทุปฺปพฺพชฺชํ ทุรภิรมํ
ทุราวาสา ฆรา ทุขา
ทุกฺโขสมานสัวาโส
ทุกฺขานุปติต**ทฺธคู**
ตสฺมา น **จทฺธคู** สิยา
น จ ทุกฺขานุปติโต สิยาติ. (ธมฺม.๕๖)

(พระศาสดาตรัสว่า)

การบวชก็ยาก การยินดีก็ยาก เรือนที่ปกครองไม่ดี ให้เกิดทุกข์ การอยู่ร่วมกับผู้ไม่เสมอกันเป็นทุกข์ **ผู้เดินทางไกล**ถูกทุกข์ติดตาม เพราะเหตุนั้น ไม่พึงเป็น**ผู้เดินทางไกล**และไม่พึงเป็นผู้อันทุกข์ติดตาม.

ทุกฺขานุปติตทฺธคูติ เย วฏฺฏสงฺขาตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺนตฺตา อทฺธคู, เต ทุกฺเข อนุปติตาว. ตสฺมา น **จทฺธคูติ** ยสฺมา ทุกฺขานุปติตภาโวปิ ทุกฺโข อทฺธคูภาโวปิ, ตสฺมา วฏฺฏสงฺขาตํ อทฺธานํ คมนตาย อทฺธคู น ภเวยฺย, วุตฺตปฺปกาเรน ทุกฺเขน อนุปติโตปิ น ภเวยฺยาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๘๙)

บาทพระคาถาว่า **ผู้เดินทางไกลถูกทุกข์ติดตาม (ทุกฺขานุปติตทฺธคู)** ความว่า ชนเหล่าใดชื่อว่าผู้เดินทางไกล เพราะความเป็นผู้ดำเนินไปสู่ทางไกล กล่าวคือวัฏฏะ; ชนเหล่านั้น ถูกทุกข์ติดตามแน่แท้.

บาทพระคาถาว่า **เหตุนั้น ไม่พึงเป็นผู้เดินทางไกล** ความว่า แม้ความเป็นผู้อันทุกข์ติดตาม ก็เป็นทุกข์ แม้ความเป็นผู้เดินทางไกลก็เป็นทุกข์; เพราะฉะนั้นบุคคลไม่พึงเป็นผู้ชื่อว่าเดินทางไกล เพราะการเดินทางไกล กล่าวคือวัฏฏะคือ ไม่พึงเป็นผู้อัน

ทุกข์มีประการดังกล่าวแล้วติดตามด้วย.

อทฺธคูภาว (ปุ)

[อทฺธคู + ภาว]

ความเป็นผู้เดินทางไกล,

ความเป็นผู้เดินทางไกลคือวัฏฏสงสาร.

ดู อรรถที่ (๒) ของ อทฺธคู

อทฺธฏฺฐมรตน (ติ)

[อทฺธฏฺฐม + รตน]

(สูง) ประมาณ ๘ ศอกทั้งกึ่ง, ประมาณ ๗ ศอกครึ่ง-คืบ.

สเจ ปน **อทฺธฏฺฐมรตนสฺสาปิ** หตฺถิโน ขนฺเธ นิสินฺโน, เตน โสณฺฑาย ทิยฺยมานํ คณฺหาติ วฏฺฏติเยว. (วิ.อฏ.๓/๑๑๐)

[บรรดาองค์ ๕ อย่าง (การรับประเคน) นั้น หัตถบาสของภิกษุผู้ยืน นั่ง และนอน พึงทราบ ตามนัยดังที่ได้กล่าวในปวารณาสิกขาบท ถ้าบรรดาทายกและปฏิคาหกฝ่ายหนึ่ง อยู่บนอากาศ อีกฝ่ายหนึ่งอยู่บนพื้นดิน พึงกำหนดขนาดหัตถบาสทางศีรษะของ ผู้ยืนอยู่บนพื้นดิน และทางที่สุดด้านล่างอวัยวะที่ใกล้กว่าของผู้ยืนอยู่บนอากาศ เว้น มือที่ยื่นออกให้หรือรับของทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น แม้ถ้าฝ่ายหนึ่งอยู่ในหลุม อีกฝ่ายหนึ่งอยู่ที่ริมปากหลุม หรือว่าฝ่ายหนึ่งอยู่บนต้นไม้ อีกฝ่ายหนึ่งอยู่บนแผ่นดิน ก็พึงทราบขนาดหัตถบาสตามนัยที่ได้กล่าวแล้วนั่นเอง แม้ถ้านกใช้จะงอยปากคาบถวาย หรือ ช้างใช้งวงรวบถวายดอกไม้หรือผลไม้ อยู่ในหัตถบาสเห็นปานนี้ การรับประเคนย่อม สำเร็จ] ก็ถ้าภิกษุนั่งอยู่บนคอช้างสูง**ประมาณ ๗ ศอกคืบ** รับของที่ช้างนั้นถวายด้วยงวง ก็ควรเหมือนกัน.

ดู อฑฺฒฏฺฐมรตน

อทฺธตฺตย (น)

[อทฺธ + ตย]

หมวดสามแห่งอัทธา, หมวดสามแห่งกาล,

กาล ๓ หมวด, กาลทั้ง ๓ .

อติจฺจ สุทฺธิปณฺโณติ อตีว สุทฺธิปณฺโณ, อติกฺกมิตฺวา วา สุทฺธิปณฺโณ. กึ อติกฺกมิตฺวา? **อทฺธตฺตยํ**. อรหา หิ ยฺวายํ อวิชฺชาสงฺขาร-สงฺขาโต อตีโต อทฺธา, ชาติชรามรณสงฺขาโต อนาคโต อทฺธา, วิญฺญาณาทิภวปริยนฺโต ปจฺจุปฺปนฺโน จ อทฺธา, ตํ สพฺพมฺปิ อติกฺกมฺม กงฺขํ วิตริตฺวา ปรมสุทฺธิปฺปตฺตปณฺโณ หุตฺวา จิโต. เตน วุจฺจติ “อติจฺจ สุทฺธิ-ปณฺโณติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๙๗)

คำว่า **อติจฺจสุทฺธิปณฺโณ** ได้แก่ มีปัญญาบริสุทธิ์ล่วงแล้ว หรือ มีปัญญาบริสุทธิ์ก้าวล่วงแล้ว ก้าวล่วงอะไร ก้าวล่วง**กาลทั้ง ๓** จริงอยู่ พระอรหันต์ก้าวล่วงกาลที่เป็นอดีต คือ อวิชชาและสังขาร กาลที่

เป็นอนาคตคือชาติชรามรณะ และกาลที่เป็นปัจจุบันอันเป็นที่สุดแห่งภพมีวิญญาณเป็นต้นแม้ทั้งหมด ล่วงพ้นความสงสัย เป็นผู้มีปัญญาถึงความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้มีปัญญาบริสุทธิ์ก้าวล่วงกาลทั้ง ๓.

อทฺธตฺตยทสฺสน (น)

[อทฺธตฺตย + ทสฺสน]

การแสดงหมวดสามแห่งกาล,

การแสดงกาล ๓ .

อญฺญตฺถ ปน วุตฺเตสุ อวิชฺชาสงฺขาเรสุ **อทฺธตฺตยทสฺสนตฺถ**ำ โยชิยมาเนสุ เอกาทสสงฺคิโก โหติ. (มูลฏี.๒/๑๓๕)

ก็เมื่อประกอบอวิชชาและสังขารที่ตรัสไว้ในสูตรอื่น**เพื่อแสดงกาล ๓**ปฏิจจสมุปบาทก็มีองค์ประกอบ ๑๑ ประการ.

อญฺญตฺถาติ อญฺญสฺมึ สุตฺเต. อตีตทฺธำ นิทฺธาเรตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนานาคเตหิ สทฺธึ **อทฺธตฺตยทสฺสนตฺถ**ำ. (อนุฏี.๒/๑๔๓)

คำว่า **อญฺญตฺถ** คือในสูตรอื่น **เพื่อแสดงกาล ๓** โดยแสดงอดีตกาลพร้อมกับปัจจุบันกาลและอนาคตกาล.

อทฺธทณฺฑก (ปุ)

[อทฺธ + ทณฺฑ + ก]

(ก) ไม้ฆ้อน.

(ข) ไม้พลอง (กระบอง) ยาว ๔ ศอก, ไม้ตะบอง.

ยถารูปานำ โข ปาปกานำ กมฺมานำ เหตุ โจรำ อาคุจารึ ราชาโน คเหตฺวา วิวิธา กมฺมการณา กาเรนฺติ; กสาหิปิ ตาเพนฺติ, เวตฺเตหิปิ ตาเพนฺติ, **อทฺธทณฺฑเกหิปิ** ตาเพนฺติ. (อำ.๑/๕๐)

“เพราะเหตุแห่งกรรมชั่วเช่นใดแล พระราชาจึงรับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่วแล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วย**ไม้ตะบอง**บ้าง.

อทฺธทณฺฑเกหิติ มุคฺคเรหิ, ปหารสาธนตฺถำ วา จตุหตฺถทณฺฑำ ทฺเวธา เฉตฺวา คหิตทณฺฑเกหิ. (อำ.อฏ.๒/๑)

คำว่า **ด้วยไม้ตะบอง (อทฺธทณฺฑเกหิ)** ได้แก่ ด้วยไม้ค้อน หรือด้วยไม้พลองที่เขาตัดท่อนไม้ประมาณ ๔ ศอกให้เป็น ๒ ส่วน แล้วถือไว้เพื่อตี.

ดู อฑฺฒทณฺฑก

อทฺธนิย (ติ)

[อทฺธ + อิย.ลง น อาคม]

(๑) ควรแก่กาลนาน, ตั้งอยู่โดยกาลนาน, ตั้งอยู่-ดำรงอยู่ได้ยืนนาน.

“เอตสฺส ภควา, กาโล ! เอตสฺส, สุคต, กาโล ! ยำ ภควา สาวกานำ สิกฺขาปทำ ปญฺญเปยฺย,

อุทฺทิเสยฺย ปาติโมกฺขํ, ยถยิทํ พฺรหฺมจริยํ (สาสนํ) **อทฺธนิยํ** อสฺส จิรฏฺฐิติกนฺติ. (วิ.๑/๑๐)

(พระสารีบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)

“ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์**ดำรงอยู่ได้ยืนนาน**.

อทฺธนิยนฺติ อทฺธานกฺขมํ; ทีฆกาลิกนฺติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏ.๑/๑๕๘)

คำว่า **ดำรงอยู่ได้ยืนนาน (อทฺธนิยํ)** ความว่า ควรแก่กาลนาน ท่านอธิบายว่า “มีกาลยาวนาน”.

อทฺธนิยนฺติ อทฺธานมคฺคคามีติ อทฺธนิยํ, อทฺธานกฺขมนฺติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๓๔)

คำว่า **ดำรงอยู่ได้ยืนนาน (อทฺธนิยํ)** ความว่า ที่ชื่อว่า อทฺธนิยํ เพราะอรรถว่าเป็นแนวทางอันยั่งยืน อธิบายว่า จะทนอยู่ได้ยืนนาน.

อทฺธนิยนฺติ อทฺธานกฺขมํ. (ที.อฏ.๒/๑๕๔)

คำว่า **ดำรงอยู่ได้ยืนนาน (อทฺธนียํ)** ได้แก่ ทนอยู่ได้นาน.

(๒) อันควรแก่การเดินทางไกล,

ควร-เหมาะที่จะเดินทางไกล.

เนวาติสีตํ น ปนาติอุณฺหํ
สุขา อุตุ **อทฺธนิยา** ภทนฺเต
ปสฺสนฺตุ ตํ สากิยา โกพิยา จ
ปจฺฉามุขํ โรหินิยํ ตรนฺตํ.

(เถร.๓๐๐)

(พระกาพุทายีเถระกล่าวว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ฤดูนี้ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนักเป็นฤดูที่สบาย **เหมาะที่จะเดินทางไกล** พระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์จะได้เฝ้าพระองค์ ผู้ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกซึ่งกำลังเสด็จข้ามแม่น้ำโรหิณี.

อุตุ อทฺธนิยาติ อทฺธานคมนโยคฺคา อุตุ. (เถร.อฏ.๒/๑๗๐)

คำว่า **อุตุ อทฺธนิยา** ได้แก่ ฤดูกาลที่เหมาะแก่การเดินทางไกล.

อทฺธปสตมตฺต (ติ)

[อทฺธปสต + มตฺต]

ประมาณครึ่งฟายมือ,

มีเพียงกึ่งฟายมือ,

มีเพียงอุ้งมือหนึ่ง.

ยํ รูปี นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ ปวตฺตนฺติ,ตํ อปเนตฺวา อวเสสมสปิณฺฑสงฺขาตหทยพฺภนฺตเร **อทฺธปสตมตฺตํ** โลหิตํ สณฺฐาติ. (ขุทฺทก.อฏ.๔๒)

มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป ถอดรูปนั้นออกไปแล้ว เลือดขังอยู่**ประมาณครึ่งฟายมือ** ภายในหัวใจกล่าว

คือชิ้นเนื้อส่วนที่เหลือ.

ดู อฑฺฒปสตมตฺต

อทฺธภวติ (กฺริ)

[อธิ + ภู + อ + ติ. แปลง อธิ เป็น อทฺธ ดู (สุตฺต.๑๗๗)]

ย่อมครอบงำ, ย่อมเบียดเบียน.

[อธิสทฺเทน สมานตฺโถ อทฺธสทฺโท. (ม.ฏี.๓/๒๑๕)

อทฺธ-ศัพท์มีความหมายเหมือนกับ อธิ - ศัพท์ แปลว่า ฆ่า, เบียดเบียด,ครอบงำ]

กึสุ สพฺพํ **อทฺธภวิ**
กิสฺมา ภิยฺโย น วิชฺชติ
กิสฺสสฺสุ เอกธมฺมสฺส
สพฺเพว วสมนฺวคูติ. (สํ.๑/๓๖)

[เทวดาทูลถามว่า]

อะไรเล่า **ครอบงำ**สิ่งทั้งปวง อะไรเล่า ไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า อะไรเล่า เป็นธรรมอย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจ.

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง ชื่อไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า ชื่อเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจ]

นามํ สพฺพํ อทฺธภวีติ นามํ สพฺพํ อภิภวติ อนุปตติ. โอปปาติเกน วา หิ กิตฺติเมน วา นาเมน มุตฺโต สตฺโต วา สงฺขาโร วา นตฺถิ. ยสฺสปิ หิ รุกฺขสฺส วา ปาสาณสฺส วา “อิทำ นาม นามนฺติ น ชานนฺติ, อนามโกตฺเวว ตสฺส นามำ โหติ. (สำ.อฏ.๑/๘๙)

คำว่า **ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง (นามำ สพฺพำ อทฺธภวิ)** ความว่า ชื่อย่อมครอบงำ คือ ติดตามสิ่งทั้งปวง อธิบายว่า สัตว์หรือว่าสังขารพ้นไปจากชื่ออันลอยมา ก็ตาม หรือกิตติคุณ ก็ตาม ย่อมไม่มี จริงอยู่ชนทั้งหลายย่อมไม่รู้ว่า ธรรมดา สิ่งนี้เป็นชื่อของต้นไม้หรือหินอันใด คำว่า อนามโก เป็นของต้นไม้ หรือหินนั้นได้เหมือนกัน.

อทฺธภวิ (กฺริ)

ดู อทฺธภวติ

อทฺธภาเวติ (กฺริ)

[อธิ + ภู + เณ + ติ. ดู อทฺธภวติ]

ย่อมให้ครอบงำ, ย่อมครอบงำ,

ย่อมเบียดเบียน.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น เหว อนทฺธภูตำ อตฺตานำ ทุกฺเขน **อทฺธภาเวติ** ธมฺมิกญฺจ สุขำ น ปริจฺจชติ. (ม.๓/๑๐/๙)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่**ครอบงำ**ตนซึ่งไม่มีทุกข์ด้วยทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม.

อนทฺธภูตนฺติ อนธิภูตำ. ทุกฺเขน อนธิภูโต นาม มนุสฺสตฺตภาโว วุจฺจติ, น ตำ อทฺธภาเวติ นาภิภวตีติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๔/๗)

คำว่า **ซึ่งไม่มีทุกข์ (อนทฺธภูตํ)** ได้แก่ อันทุกข์**ครอบงำ**ไม่ได้ อัตภาพของมนุษย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อันทุกข์ครอบงำไม่ได้ อธิบายว่า ทุกข์ย่อมไม่**ท่วมทับ** คือไม่ครอบงำอัตภาพของมนุษย์นั้น.

อทฺธภุตฺต (ติ)

[อทฺธ + ภุตฺต]

ผู้กินแล้ว-บริโภคแล้วครึ่งหนึ่ง-ครึ่งเดียว.

เภริสทฺทำ ปน สุตฺวาว ภุญฺชมานาปิ อลงฺกุรุมานาปิ วตฺถานิ นิวาสยมานาปิ **อทฺธภุตฺตา** อทฺธาลงฺกตา วตฺถํ นิวาเสนฺตาว สนฺนิปตนฺตา สมคฺคา สนฺนิปตนฺติ นาม. (อ.อฏ.๓/๑๕๑)

ก็พวกเจ้าวัชชีพอได้ยินเสียงกลองเท่านั้น กำลังบริโภคก็ดี กำลังประดับก็ดี กำลังนุ่งผ้าก็ดี **บริโภคแล้วครึ่งเดียว** ประดับได้ครึ่งเดียว กำลังนุ่งผ้าอยู่ก็ประชุมได้ ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันประชุม.

ดู อฑฺฒภุตฺต

อทฺธภูต (ติ)

[อธิ + ภูต. แปลง อธิ เป็น อทฺธ

ดู (นีติ.ปท.๖๘, ๘๖ นีติ.สุต. ๑๗๗)]

อันถูกครอบงำแล้ว, ถูกเบียดเบียนแล้ว.

สพฺพํ ภิกฺขเว อทฺธภูตํ. กิญฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ อทฺธภูตํ ? จกฺขุ ภิกฺขเว อทฺธภูตํ. (สํ.๒/๒๕๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุว่า) “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง**ถูกครอบงำแล้ว** ก็อะไรเล่า ชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของถูกครอบงำ คือจักขุเป็นของ**ถูกครอบงำ**.

อทฺธภูตนฺติ อธิภูตํ อชฺโฌตฺถฏฺ, อุปทฺทุตนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๓/๑๐)

คำว่า **ถูกครอบงำ (อนฺธภูตํ)** ได้แก่ ถูกชาติชรามรณะเป็นต้นครอบงำ คือถูกท่วมทับ อธิบายว่า ถูกเบียดเบียนแล้ว.

อธิสทฺเทน สมานตฺโถ อทฺธสทฺโทติ อาห “**อทฺธภูตนฺติ อธิภูตนฺ**ติอาทิ. (สํ.ฏี.๒/๒๘๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า **คำว่า อทฺธ ภูตํ ได้แก่ ถูกครอบงำแล้ว** เพื่อแสดงว่า อทฺธ-ศัพท์มีอรรถเหมือน อธิ -ศัพท์.

อทฺธมต (ติ)

[อทฺธ + มต]

ผู้ตายครึ่งตัว, ตายไปครึ่งตัวแล้ว.

อามโต โหตีติ อทฺธมโต มริตุํ อารทฺโธ โหติ. (ที.อฏ.๒/๔๐๐)

คำว่า **ใกล้ตาย (อามโต โหติ)** ได้แก่ **ตายไปครึ่งตัวแล้ว** คือ เริ่มตายแล้ว.

อามโตติ เอตฺถ อา-สทฺโท อามิส-สทฺโท วิย อุปฑฺฒปริยาโยติ อาห “**อทฺธมโตติ**. (ที.ฏี.๒/๓๔๓)

อา-ศัพท์ในคำนี้ว่า **อามโต** เป็นคำไวพจน์ของ อุปฑฺฒ-ศัพท์ เหมือน อามิส-ศัพท์ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อทฺธมโต (ตายไปครึ่งแล้ว)**.

อทฺธมาส (ปุ)

[อทฺธ + มาส)

(๑) ครึ่งเดือน, สิบห้าวัน.

ภควา ภิกฺขู อามนฺเตสิ “อิจฺฉามหํ ภิกฺขเว **อทฺธมาสํ** ปฏิสลฺลียิตุ๎. นมฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตพฺโพ, อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกนาติ. (วิ.๑/๘๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายเราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสัก**ครึ่งเดือน** ใครๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุรูปหนึ่งผู้นำภัตตาหารเข้าไปให้.

(๒) ครึ่งมาสก.

ดู อฑฺฒมาส

อทฺธมาสนฺตริก (ติ)

[อทฺธมาสนฺตร + อิก]

อันอยู่ในระหว่างครึ่งเดือน,

อันอยู่ในระหว่าง ๑๕ วัน,

ครึ่งเดือนหรือ ๑๕ วันต่อหนึ่งครั้ง.

ดู อทฺธมาสิก

อทฺธมาสิก (ติ)

[อทฺธมาส + อิก]

(๑) ระหว่างครึ่งเดือน,

ทุก ๆ ครึ่งเดือน, ทุก ๆ ๑๕ วัน,

ครึ่งเดือนหรือ ๑๕ วันต่อ ๑ ครั้ง.

อทฺธมาสิกมฺปิ ปริยายภตฺตโภชนานุโยคมนุยุตฺโต วิหรติ. (ที.๑/๑๕๗)

(นักบวชชีเปลือย) ถือการบริโภคอาหาร **๑๕ วันต่อ ๑ มื้อ** อยู่ บ้าง.

อทฺธมาสิกนฺติ อทฺธมาสนฺตริกํ.

(ที.อฏ.๑/๒๙๓)

คำว่า **๑๕ วันต่อ ๑ มื้อ (อทฺฒมาสิกํ)** ได้แก่ อาหารที่เก็บค้างไว้กึ่งเดือน

ดู อฑฺฒมาสิก

(๒) ผู้เกิดมามีอายุครึ่งเดือน, ผู้เกิดมาได้ ๑๕ วัน, ผู้มีอายุเพียงครึ่งเดือน.

อทฺธมาสิโกปิ จวติ มรติ อนฺตรธายติ วิปฺปลุชฺชติ. (มหานิ.๙๒)

มนุษย์**มีอายุเพียงครึ่งเดือน** ย่อมเคลื่อน คือ ตาย สูญหาย สลายไปบ้าง.

อทฺธมาสิโกปีติ ชาตทิวสโต ปฏฺจาย อทฺธมาโส เอตสฺส อตฺถีติ อทฺธมาสิโก.

(มหานิ.อฏ.๒๐๕)

คำว่า **มีอายุเพียงครึ่งเดือน (อทฺธมาสิโกปิ)** ความว่า ชื่อว่า ครึ่งเดือน เพราะมีความหมายว่า “มีชีวิตอยู่กึ่งเดือนตั้งแต่

วันคลอด.

อทฺธมาสูปสมฺปนฺน (ติ)

[อทฺธมาส + อุปสมฺปนฺน]

ผู้อุปสมบทได้ครึ่งเดือน, ผู้บวชได้ ๑๕ วัน.

อทฺธมาสูปสมฺปนฺเนน เม อาวุโส อตฺถปฏิสมฺภิทา สจฺฉิกตา โอธิโส พฺยญฺชนโส. (อ.๑/๔๗๙)

(พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า) ท่านทั้งหลาย เรา**อุปสมบทได้ครึ่งเดือน** ได้ทำให้แจ้งซึ่งอัตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) โดยเหตุ โดยพยัญชนะ.

ดู อฑฺฒมาสูปสมฺปนฺน

อทฺธโยชน (น)

[อทฺธ + โยชน]

ครึ่งโยชน์, สองคาวุต, ๘ กิโลเมตร.

อนฺตมโส คามนฺตรมฺปิ ติ กุกฺกุฏสมฺปาเต คาเม, คามนฺตเร คามนฺตเร อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. อคามเก อรญฺเญ, **อทฺธโยชเน** อทฺธโยชเน อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๘๘)

คำว่า **โดยที่สุดแม้ชั่วละแวกหมู่บ้านหนึ่ง** คือ หมู่บ้านหนึ่งกำหนดชั่วไก่บินตก ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๆ ละแวกหมู่บ้าน ในป่าที่ไม่มีหมู่บ้าน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๆ **ครึ่งโยชน์.**

ดู อฑฺฒโยชน

อทฺธโยชนวิตฺถต (ติ)

[อทฺธโยชน + วิตฺถต]

อันกว้างครึ่งโยชน์.

ติริยํ โยชนํ อาสิ
อทฺธโยชนวิตฺถตํ
มงฺคโล นาม ปาสาโท
วิสฺสกมฺเมน มาปิโต. (อป.๒/๓๐)

(พระโพธิฆรการกเถระกล่าวอดีตชาติของตนว่า)

วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตปราสาทชื่อมงคล ยาวหนึ่งโยชน์ **กว้างครึ่งโยชน์** เพื่อข้าพเจ้า.

อทฺธร (ปุ)

[อทฺธ + รา + อ. อทฺธานํ สปฺปถํ ราติ. โถมนิธิ (อธฺวร-สํ)]

ยัญพิเศษ, ยัญชนิดหนึ่งชื่อโสมยาคะ.

ดู ยทฺธริย

อทฺธรตฺต (ติ)

[อทฺธ + รตฺติ]

ครึ่งคืน, เที่ยงคืน.

เสยฺยถาปิ วา ปนานนฺท อภิโท **อทฺธรตฺตํ** ภตฺตกาลสมเย, ชาเนยฺยาสิ ตฺวํ, อานนฺท. (อ.๒/๓๕๖)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ อีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนในเวลารับประทาน

อาหารในเวลา**เที่ยงคืน** เธอทราบไหมว่า [ความสว่างหายไป ความมืดปรากฏขึ้น พระอานนท์ทูลรับว่า “ทราบ พระพุทธเจ้าข้า ”พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เช่นเดียวกัน เรากำหนดใจด้วยใจจึงรู้บุคคลบางคนในโลกนี้อย่างนี้ว่า ‘กุศลธรรมก็ดี อกุศลธรรมก็ดีของบุคคลนี้แลมีอยู่]

ดู อฑฺฒรตฺต

อทฺธริย (ติ)

[(๑) อทฺธร + อิย. อทฺธรสฺส อุปโยคา อทฺธริยา.

(๒) อทฺธริย + ณ. อทฺธริเย สชฺฌายนฺตีติ อทฺธริยา]

(๑) การสาธยายมนต์อันเป็นเหตุให้สำเร็จโสมยัญ, มนต์อันมาจากคัมภีร์ยชุเวท.

(๒) ผู้สาธยายมนต์, พราหมณ์ผู้สาธยายมนต์อันมาจากคัมภีร์ยชุเวท, ชื่อของพราหมณ์ในเตวิชชสูตร ทีฆนิกาย พราหมณ์เหล่านี้ สอนวิธีการอยู่ร่วมกับพรหม.

มคฺคามคฺเค โภ โคตม. กิญฺจาปิ โภ โคตม พฺราหฺมณา นานามคฺเค ปญฺญเปนฺติ, **อทฺธริยา** พฺราหฺมณา...อถ โข สพฺพานิ ตานิ นิยฺยานิกา นิยฺยนฺติ. (ที.๑/๒๒๓)

วาเสฏฐมาณพกราบทูลว่า “ในเรื่องทางและไม่ใช่ทาง ท่านพระโคดม พวกพราหมณ์ทั้งหลาย คือ พวก**อัทธริยพราหมณ์**... บัญญัติทางไว้ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้นทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำออกได้.

อทฺธโร นาม ยญฺญวิเสโส, ตทุปโยคิ-ภาวโต “อทฺธริยาตฺเวว วุจฺจนฺติ ยชูนิ, ตานิ สชฺฌายนฺตีติ **อทฺธริยา**. (ที.ฏี.๑/๔๐๐)

การบูชาพิเศษ ชื่อว่าอัทธระ ยัญท่านเรียกว่า อัทธริยะ เพราะประกอบด้วยการบูชาพิเศษนั้น ชนหล่าใดสาธยายยัญเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ชนเหล่านั้นจึงชื่อว่า **ผู้สาธยายมนต์.**

ดู ติตฺถิริย, ฉนฺโทก, พฺวาหาริชฺฌ

อทฺธวคฺค (ปุ)

[อทฺธ + วคฺค]

วรรคแห่งสูตรอันนับเนื่องเข้าในหมวดสิบมีนามสูตรเป็นต้น อันแสดงครอบคลุมทั้งหมด.

อัทธวรรค สคาถาวรรคสังยุตบาลี, สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๗. (สำ.๑/๓๖-๘)

อทฺธสาร (ติ)

[อทฺธ + สาร]

ผู้มีสาระ-แก่นสารเพียงครึ่งเดียว, มีราคาเพียงครึ่งหนึ่ง, (กหาปณะเป็นต้นที่ช่างใช้รตนะมีทองคำเป็นต้นผสมกับทองแดงเป็นต้น อย่างละเท่าๆ กัน ทำขึ้นมาใช้).

คามิกปุริโส จิตฺตวิจิตฺตาทิภาวํ ชานาติ, “อิทํ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ รตนสมฺมตนฺติ จ. “อยํ เฉโก, อยํ กูโฏ, อยํ **อทฺธสาโรติ** อิมํ ปน วิภาคํ น ชานาติ. (วิสุทฺธิ.๒/๖๗)

คนชาวบ้านย่อมรู้ว่าเหรียญกษาปณ์เป็นของสวยงามเป็นต้นและรู้ว่า ของชนิดนี้ เขาสมมุติว่าเป็นรัตนะ ใช้แลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภคของมวลมนุษย์ได้ แต่ไม่รู้จักคัดเลือกดังนี้ว่า เหรียญกษาปณ์นี้เป็นของแท้ เหรียญนี้เป็นของปลอม เหรียญนี้ **มีราคาเพียงครึ่งหนึ่ง**.

อทฺธสาโรติ อุปฑฺฒคฺฆนโก. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๗๕)

คำว่า **มีราคาเพียงครึ่งหนึ่ง (อทฺธสาโร)** ได้แก่ มีค่าครึ่งหนึ่ง.

ดู อฑฺฒสาร

อทฺธา (พฺย)

จริง ๆ, แน่แท้, โดยส่วนเดียว, โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ดู นีติ.สุตฺ.๓๑๓, รู.๑๑๐, ธาน.ฏี.๙๙๕

อทฺธา วตสฺสาหํ จิตฺตํ อาราเธสฺสามิ ปญฺหสฺส เวยฺยากรเณนาติ. (ที.๑/๑๑๓, ๑๓๖)

(พราหมณ์โสณทัณฑะคิดว่า) เราจะตอบปัญหาให้ถูกพระทัยของพระสมณโคดมได้**แน่**.

อทฺธาติ เอกํสวจนเมตํ. (ที.อฏ.๑/๑๕๓)

คำว่า **แน่ (อทฺธา)** เป็นคำจำกัดความลงไปส่วนเดียว.

อทฺธากถา (ถี)

[อทฺธา + กถา]

วาจาอันแสดงซึ่งกาล-เวลา,

เรื่องที่แสดงถึงเวลา.

กถาวัตถุบาลี วรรคที่ ๑๕ กถาที่ ๓. (อภิ.ก.๒๗๑-๒)

อิทานิ **อทฺธากถา** นาม โหติ. (อภิ.อฏ.๓/๒๔๕)

บัดนี้ **ชื่อว่ามีเรื่องที่แสดงถึงเวลา**.

อทฺธากถาวณฺณนา (ถี)

[อทฺธากถา + วณฺณนา]

การพรรณนาแห่งอัทธากถา,

อรรถกถาที่อธิบายกาลเวลา.

[บัดนี้ ชื่อว่ากถาว่าด้วยระยะกาล ในกถานั้น ชนเหล่าใดมีลัทธิว่า ชื่อว่าระยะกาลกล่าวคือเวลาที่สำเร็จแล้ว มีอยู่ เพราะอาศัยสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย กถา วัตถุมี ๓ อย่างเหล่านี้ คำถามว่า ระยะกาลสำเร็จแล้ว เพื่อแสดงการแจกแจงของชนเหล่านั้นว่า ชื่อว่าระยะกาลบางอย่างที่สำเร็จแล้วไม่มี เว้นแต่เพียงกาลบัญญัติแต่ขันธ์ทั้งหลาย มีรูปเป็นต้น สำเร็จแล้ว เป็นของสกวาที คำตอบรับ เป็นของปรวาทีนอกนี้ ลำดับนั้น สกวาทีกล่าวคำว่า รูป เป็นต้น

เพื่อทักท้วงปรวาทีนั้นว่า ถ้าระยะกาลนั้นสำเร็จแล้วไซร้ ก็ควรเป็นขันธ์ใดขันธ์หนึ่งนี้ บรรดาขันธ์มีรูปเป็นต้น (อภิ.อฏ.๓/๒๔๕)]

อทฺธาน (ปุ/น)

[อทฺธ + อยน].

(๑) ทาง, ทางไกล.

อทฺธานำ อยนำ **อทฺธานำ**, อจฺจายโต มคฺโค. ยถา ปทฏฺฐานนฺติ, **ย**โลโป. (ธาน.ฏี. ๑๙๒) อยำ หิ อทฺธาน-สทฺโท กาลสฺส จ เทสสฺส จ วาจโก. (สารตฺถ.๒/๑๘๙)

ขมนียำ ภควา ยาปนียำ ภควา. อปฺปกิลมเถน จาหำ ภนฺเต **อทฺธานำ** อาคโต. (วิ.๑/๒๒๒)

(ภิกษุกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า) “สบายดี พระพุทธเจ้าข้า พอเป็นอยู่ได้ พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าเดิน**ทางไกล**มาโดยไม่ลำบาก พระพุทธเจ้าข้า.

(๒) (ก) กาล, กาลเวลา.

เย เต ปจฺฉิมา สาวกา นานานามา นานา-โคตฺตา นานาชจฺจา นานากุลา ปพฺพชิตา เต ตำ พฺรหฺมจริยำ จิรำ **ทีฆมทฺธานำ** จเปสุำ. (วิ.๑/๑๐)

สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ วรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่**ตลอดกาล**นานแสนนาน[เพราะพระพุทธเจ้ากกุสันธะ โกนาคมนะ และกัสสปะทรงแสดงธรรมและบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกโดยพิสดาร]

อนฺตลิกฺขจโร สุภฏฺฐายี, จิรำ **ทีฆมทฺธานำ** ติฏฺฐติ. (ที.๑/๑๗)

(สัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลก) เที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่**ตลอดกาล**นานแสนนาน.

ทีฆมทฺธานำ ติฏฺฐตีติ กปฺปำ วา อุปฺปฑฺฒกปฺปำ วา. (ที.อฏ.๑/๑๐๒)

คำว่า **สถิตอยู่ตลอดกาลนานแสนนาน (ทีฆมทฺธานำ ติฏฺฐติ)** ได้แก่ ตลอดกัปหนึ่งหรือครึ่งกัป.

สพฺพตฺเถว ปน **อทฺธานนฺติ** กาลาธิวจนเมตำ. (ม.อฏ.๑/๗๑)

ส่วนคำนี้ว่า **กาล (อทฺธานำ)** เป็นชื่อแห่งกาลในที่ทั้งปวงทีเดียว.

(ข) เวลานาน, กาลนาน.

อทฺธานนฺติ ทีฆกาลำ. (สารตฺถ.๑/๓๓๗)

คำว่า **กาลนาน (อทฺธานำ)** ได้แก่ กาลอันยาวนาน.

ดู อทฺธคต

(๓) อัทธานสิกขาบท, ภิกขุปาจิตตีย์ วรรคที่ ๓ สัวิธานสิกขาบทที่ ๗.

อทฺธานนาวำ ปณีตำ. (วิ.๕/๑๖๒)

อัทธานสิกขาบท ว่าด้วยการชักชวนกันเดินทางไกลร่วมกันกับภิกษุณี นาวาสิกขาบท ว่าด้วยการชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน ปณีตสิกขาบท ว่าด้วย

การออกปากขอโภชนะอันประณีต.

ดู วิ.อฏ.๔/๑๔๙

อทฺธานอิริยาปถ (ปุ)

[อทฺธาน + อิริยปถ]

อิริยาบถอันเป็นไปชั่วกาลนาน,

อิริยาบถยาวนาน.

“คจฺฉนฺโต วา คจฺฉามีติ ปชานาติ, จิโต วา จิโตมฺหีติ ปชานาติ นิสินฺโน วา นิสินฺโนมฺหีติ ปชานาติ สยาโน วา สยาโนมฺหีติ ปชานาตีติ อิมสฺมิญฺหิ สุตฺเต **อทฺธาน-อิริยาปถา** กถิตา. (ที.อฏ.๑/๑๘๑)

ก็พระผู้มีพระภาคได้ตรัส**อิริยาบถยาวนาน**ไว้ในสูตรนี้ว่า ภิกษุเมื่อเดินอยู่ก็รู้ชัดว่า เรากำลังเดินอยู่ ยืนอยู่ก็รู้ชัดว่า เรายืนอยู่ นั่งอยู่ก็รู้ชัดว่า เรานั่งอยู่ หรือนอนอยู่ก็รู้ชัดว่า เรานอนอยู่.

อทฺธานอิริยาปถา จิรตรปฺปวตฺติกา ทีฆกาลิกา อิริยาปถา. (ที.ฏี.๑/๒๕๒)

อิริยาบถยาวนานอันเป็นไปนานแสนนาน ชื่อว่า **อิริยาบถยาวนาน**.

อทฺธานกิลมถ (ปุ)

[อทฺธาน + กิลมถ]

ความเหน็ดเหนื่อยเพราะเดินทางไกล-ความเมื่อยล้าเพราะเดินทางไกล.

โส **อทฺธานกิลมถํ** วิโนเทตฺวา ตํ กหาปณสหสฺสํ อาจริยสฺส ปาทมูเล ฐเปตฺวา สิปฺปํ อุคฺคเหตุํ โอกาสํ ยาจิ. อาจริโย โอกาสํ กตฺวา อุคฺคณฺหาเปสิ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๖๖)

สุสีมะมาณพนั้นคลาย**ความเมื่อยล้าเพราะเดินทางไกล**แล้ว ก็วางกหาปณะหนึ่งนั้นแทบเท้าอาจารย์ ขอโอกาสเรียนศิลปะ อาจารย์ก็เปิดโอกาสให้เล่าเรียน.

อทฺธานโกวิท (ติ)

[อทฺธาน + โกวิท]

ผู้ฉลาดในการเดินทาง, ผู้รู้ทาง.

นาหํ ทุกฺขกฺขมา ราช
นาหํ **อทฺธานโกวิทา**
กถํ อหํ คมิสฺสามิ
วนํ กุญฺชรเสวิตํ. (ชา.๒/๓๑)

(พระราชธิดานพินิกากราบทูลว่า)
ทูลกระหม่อมพ่อ หม่อมฉันไม่เคยทนทุกข์ลำบาก ทั้งไม่**ฉลาดในการเดินทาง**หม่อมฉันจักไปยังป่าที่มีช้างอาศัยอยู่ได้อย่างไร.

ทุกฺขกฺขมาติ อหํ มหาราช, ทุกฺขสฺส ขมา น โหมิ, อทฺธานมฺปิ น ชานามิ, สาหํ กถํ คมิสฺสามิ. (ชา.อฏ.๕/๒๐๔)

บทว่า **ทุกฺขกฺขมา** ความว่า ข้าแต่มหาราช หม่อมฉันเป็นผู้อดทนต่อความทุกข์ไม่ไหว ทั้งหม่อมฉันไม่รู้จักการเดินทาง หม่อมฉันนั้นจักเดินทางไปได้อย่างไรเล่า เพคะ.

อทฺธานกฺขม (ปุ)

[อทฺธาน + ขม]

(ก) ผู้อดทนต่อการเดินทางไกล, ผู้สามารถเดินทางไกล.

อทฺธานกฺขโม โหติ, ปธานกฺขโม โหติ, อปฺปาพาโธ โหติ, อสิตํ ปีตํ ขายิตํ สายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉติ, จงฺกมาธิคโต สมาธิ จิรฏฺฐิติโก โหติ. (อ.ม.๒/๒๔)

(อานิสงส์การเดินจงกรม ๕ ประการ คือ)

๑. เป็น**ผู้อดทนต่อการเดินทางไกล**

๒. เป็นผู้อดทนต่อการบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้มีอาพาธน้อย

๔. อาหารที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้วย่อยได้ง่าย

๕. สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน.

อทฺธานกฺขโม โหตีติ ทูรํ อทฺธานมคฺคํ คจฺฉนฺโต ขมติ, อธิวาเสตุํ สกฺโกติ. (อ.อฏ.๓/๑๒)

คำว่า **เป็นผู้อดทนต่อการเดินทางไกล (อทฺธานกฺขโม โหติ)** ได้แก่ เมื่อเดินทางไกลแสนไกลก็อดทนได้ คือสามารถจะอดกลั้นได้.

(ข) อันทนต่อกาลนาน,

สามารถเก็บไว้ได้นาน,

อันตั้งอยู่ได้ชั่วกาลนาน.

ปุลกํ นาม นิตฺถุสํ กตฺวา อุสฺเสเทตฺวา คหิตยวตณฺฑุลา วุจฺจนฺติ. ยทิ หิ สตฺถสา โหนฺติ, ปาณกา วิชฺฌนฺติ, **อทฺธานกฺขมา** น โหนฺติ. ตสฺมา เต วาณิชา อทฺธานกฺขมํ กตฺวา ยวตณฺฑุลมาทาย อทฺธานํ ปฏิปชฺชนฺติ “ยตฺถ อสฺสานํ ขาทนียํ ติณํ ทุลฺลภํ ภวิสฺสติ, ตตฺเถตํ อสฺสภตฺตํ ภวิสฺสตีติ. (วิ.อฏ.๑/๑๔๔)

ข้าวสารที่เขาทำให้หมดแกลบแล้วนึ่งให้สุกแล้วถือเอามา เรียกว่าข้าวนึ่ง ก็ถ้าข้าวสารยังมีแกลบอยู่ สัตว์เล็กๆ ยังเจาะไชได้ **ไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน** เพราะฉะนั้น พ่อค้าม้า จึงทำให้เป็นของสามารถเก็บไว้ได้นาน ถือเอาข้าวสารเดินทางไกลด้วยคิดว่า “จักใช้ข้าวสารเป็นอาหารม้า ในที่ที่หาหญ้าที่เป็นอาหารม้าได้ยาก”.

อทฺธานกฺขมา น โหนฺตีติ ทีฆกาลํ ปวตฺเตตุํ ขมา น โหนฺติ, น จิรกาลปฺปวตฺติโนติ วุตฺตํ โหติ. (สารตฺถ.๑/๔๒๗)

คำว่า **ไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน (อทฺธานกฺขมา น โหนฺติ)** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่สามารถยังกาลยาวนานให้เป็นไปได้ คือไม่สามารถเป็นไปนานแสนนานได้.

ดู อทฺธนิย

อทฺธานคมน (น)

[อทฺธาน + คมน]

การไปในทางไกล, การเดินทางไกล.

อุสฺสูรเสยฺยํ อาลสฺยํ
จณฺฑิกฺกํ ทีฆโสณฺฑิยํ
เอกสฺส**ทฺธานคมนํ**
ปรทารูปเสวนํ
เอตํ พฺราหฺมณ เสวสฺสุ
อนตฺถํ เต ภวิสฺสตีติ.
(ธมฺม.อฏ.๑/๔๑๘)

(พระศาสดาตรัสบอกความเสื่อมแก่พราหมณ์ว่า)

การนอนจนตะวันขึ้น (นอนตื่นสาย) ความเกียจคร้าน ความดุร้าย การผลัดวันประกันพรุ่ง **การเดินทางไกล**คนเดียว การเข้าไปเสพภรรยาของผู้อื่น พราหมณ์ ท่านจงเสพกรรม ๖ อย่างนี้เถิด, สิ่งมิใช่ประโยชน์[ความฉิบหาย]จักมี แก่ท่าน.

ดู จาริกา

อทฺธานคมนโยคฺค (ปุ)

[อทฺธานคมน + โยคฺค]

อันควรแก่การเดินทางไกล.

ดู อรรถที่ (๒) ของ อทฺธนิย

อทฺธานคมนสมย (ปุ)

[อทฺธาน + คมน + สมย]

สมัย-เวลาแห่งการเดินทางไกล,

สมัย-เวลาเดินทางไกล.

คณโภชเน, อญฺญตฺร สมยา, ปาจิตฺติยํ. ตตฺถายํ สมโย. คิลานสมโย, จีวรทานสมโย, จีวรกาสมโย, **อทฺธานคมนสมโย**.
(วิ.๒/๙๙, ๑๕๖)

ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันคณโภชนะนอกสมัย สมัยในข้อนั้นคือ สมัยที่เป็นไข้ สมัยที่ถวายจีวร สมัยที่ทำจีวร **สมัยเดินทางไกล**.

อทฺธานทรถ (ปุ)

[อทฺธาน + ทรถ]

ความลำบากเพราะเดินทางไกล,

ความเมื่อยล้าเพราะเดินทางไกล.

สมฺโมทโกติ ปฏิสนฺถารกุสโล, อาคตาคตานํ จตุนฺนํ ปริสานํ “กจฺจิ ภิกฺขเว ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียนฺติอาทินา นเยน สพฺพํ **อทฺธานทรถ**ํ วูปสเมนฺโต วิย ปฐมตรํ สมฺโมทนียํ กถํ กตฺตาติ อตฺโถ. .
(ที.อฏ.๑/๒๕๖)

คำว่า **อ่อนหวาน (สมฺโมทโก)** ได้แก่ ทรงฉลาดในการปฏิสันถาร อธิบายว่า พระองค์ทรงทำสัมโมทนียกถาก่อนเลยทีเดียว เหมือนจะทรงระงับ**ความเมื่อยล้าเพราะเดินทางไกล**ของเหล่าบริษัททั้ง ๔ ผู้มาแล้วได้ทั้งสิ้น โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพอทนได้หรือ พอยังอัตภาพเป็นไปได้หรือ.

อทฺธานปริจฺเฉท (ปุ)

[อทฺธาน + ปริจฺเฉท]

(ก) การกำหนดกาล, การกำหนดกาลแห่งการออกจากสมาบัติ.

โอทาตกสิณลาภี ทิวา ปริกมฺมํ กตฺวา ทิวา สมาปนฺโน ทิวาเยว วุฏฺฐหามีติ มนสิการํ อุปฺปาเทติ โน จ โข **อทฺธานปริจฺเฉเท** กุสโล โหติ. (ม.อฏ.๑/๑๒๕)

ผู้ได้โอทาตกสิณให้มนสิการเกิดขึ้นว่า “เราทำบริกรรมเวลากลางวัน เข้า(ฌาน)เวลากลางวัน จะออกจาก(ฌาน)เวลากลางวันเท่านั้น” ก็แล ท่านเป็นผู้ชื่อว่าไม่ฉลาด**ในการกำหนดเวลา** (ออกจากฌาน).

(ข) การกำหนดกาลแห่งชีวิต.

กสฺมา ปน เต สมาปชฺชนฺตีติ ? ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ. ยถา หิ ราชาโน รชฺชสุขํ, เทวตา ทิพฺพสุขํ อนุภวนฺติ, เอวํ อริยา “โลกุตฺตรสุขํ อนุภวิสฺสามาติ **อทฺธานปริจฺเฉทํ** กตฺวา อิจฺฉิตกฺขเณ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺติ. (อุทาน.อฏ.๓๑-๒)

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระอริยเจ้าเหล่านั้นจึงเข้าสมาบัติ ? ตอบว่า เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เหมือนอย่างว่า พระราชาทั้งหลายเสวยสุขในราชสมบัติ เทวดาทั้งหลายเสวยทิพยสุข ฉันใด พระอริยเจ้าทั้งหลายก็ฉันนั้น ย่อม**กำหนดกาล**ว่า จักเสวยโลกุตรสุข จึงเข้าผลสมาบัติในขณะที่ต้องการ.

อทฺธานปริจฺเฉโทติ ชีวิตทฺธานสฺส ปริจฺเฉโท. (วิสุทฺธิ.๒/๓๔๙)

คำว่า **กำหนดกาลเวลา (อทฺธานปริจฺเฉโท)** หมายถึงกำหนดกาลเวลาของชีวิต [เพราะว่า ภิกษุผู้นี้ ควรเป็นผู้ฉลาดอย่างดีในการกำหนดเวลา ต้องรำลึกดูก่อนว่า “อายุสังขารของตนจักเป็นไปได้ตลอด ๗ วัน หรือจักไม่เป็นไป” แล้วจึงเข้า (นิโรธ) นิโรธสมาบัติของภิกษุนั้นไม่อาจป้องกันความตายได้ ภิกษุนั้นต้องออกจากนิโรธสมาบัติไปในระหว่างนั่นเอง เพราะความตายในภายในนิโรธหามีไม่ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้เข้านิโรธสมาบัติพึงรำลึกกำหนดกาลเวลา (ของชีวิต) ก่อนแล้วจึงเข้า เพราะว่า บุพพกิจข้ออื่นที่เหลือ แม้จะไม่รำลึกถึงก็ได้ แต่ว่า กำหนดกาลเวลา (ของชีวิต) นี้ ท่านกล่าวว่า ต้องรำลึกถึงไว้โดยแท้]

(ค) การกำหนดระยะกาลแห่งอายุ.

ยสฺส ปน เอตฺตาวตา น โหติ, เตน วธกปจฺจุปฏฺฐานโต, สมฺปตฺติวิปตฺติโต, อุปสำหรณโต, กายพหุสาธารณโต, อายุทุพฺพลโต, อนิมิตฺตโต, **อทฺธานปริจฺเฉทโต**, ขณปริตฺตโตติ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ มรณํ อนุสฺสริตพฺพํ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๓)

ก็ด้วยวิธี (การเจริญมรณสติ) เพียงเท่านี้ กัมมัฏฐานยังไม่สำเร็จแก่ผู้ใด ผู้นั้นต้องนึกถึงความตาย โดยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ โดยปรากฏดังเพชฌฆาต โดยความวิบัติไปแห่งสมบัติ โดยการนำเข้าไปเปรียบ

เทียบ โดยเป็นกายที่ทั่วไปแก่หมู่หนอน และปัจจัยแห่งความตายมีโรคเป็นต้นเป็นอันมาก โดยอายุที่อ่อนกำลัง โดยไม่มีเครื่องหมาย **โดยกำหนดระยะเวลา** โดยขณะนิดหน่อย.

อทฺธานปริจฺเฉทโตติ กาลสฺส ปริจฺฉนฺนภาวโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๘๙)

คำว่า **การกำหนดระยะเวลา (อทฺธานปริจฺเฉทโต)** ได้แก่ โดยกำหนดกาลเวลาแห่งอายุถูกกำหนดไว้แล้ว.

อทฺธานปริญฺญตฺถ (ปุ)

[อทฺธานปริญฺญา + อตฺถ]

ประโยชน์คือการกำหนดรู้ทางไกล คือสังสารวัฏ,

ประโยชน์คือการกำหนดรู้นิพพาน,

เพื่อกำหนดรู้ทางไกล, เพื่อนิพพาน.

อทฺธานปริญฺญตฺถํ โข อาวุโส ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตีติ. (สำ.๓/๒๒)

(ภิกษุตอบอัญเดียรถีย์ว่า)ท่านทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค **เพื่อนิพพาน** (ทางไกล) .

อทฺธานปริญฺญตฺถนฺติ สสารทฺธานนิพฺพานํ ปตฺวา ปริญฺญาตํ นาม โหติ. ตสฺมา นิพฺพานํ “อทฺธานปริญฺญาติ วุจฺจติ, ตทตฺถนฺติ อตฺโถ. (สำ.อฏ.๓/๑๖๙)

คำว่า **เพื่อนิพพาน (อทฺธานปริญฺญตฺถํ)** ได้แก่ ทางไกลคือสังสารวัฏ ชื่อว่าอันพระอริยะกำหนดได้แล้วเพราะบรรลุพระนิพพาน เพราะฉะนั้น พระนิพพานท่านจึงกล่าวว่า กำหนดรู้สังสารวัฏอันยืดยาว อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพานนั้น.

ยสฺมา อปริญฺเญยฺยปริชานนกิจฺเจน นิพฺพานสฺส ปตฺติยา อทฺธานปริญฺญาสิทฺธิ ญายติ, ตสฺมา อุปจารวเสน นิพฺพานํ “อทฺธานปริญฺญาติ วุจฺจติ. (สำ.ฏี.๒/๔๐๘)

เพราะเหตุที่ความสำเร็จแห่งการกำหนดรู้ทางไกล อันพระอริยะรู้ได้ เพราะบรรลุนิพพาน โดยกิจคือการรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ เหตุนั้น นิพพาน ท่านจึงเรียกว่า อัทธานปริญญาด้วยอำนาจผลูปจารนัย [วิธีกล่าวถึงผลแต่หมายถึงเหตุ เรียกว่า ผลูปจารนัย เช่น **โอทโน** ปจฺจเต = พ่อครัวหุง**ข้าวสุก** ในตัวอย่าง กล่าวถึงผลคือข้าวสุก แต่อันที่จริงหมายถึงเหตุคือข้าวสาร]

อทฺธานปริญฺญา (ถี)

[อทฺธาน + ปริญฺญา]

การกำหนดรู้ทางคือสังสารวัฏ,

การกำหนดรู้ทางที่เวียนว่ายตายเกิด,

การกำหนดรู้ทางไกล, นิพพาน.

“ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ พหุลีกตานิ **อทฺธานปริญฺญาย** สวตฺตนฺติ. (สำ.๓/๒๐๗)

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้ทางไกล.

ดู อทฺธานปริญฺญตฺถ

อทฺธานปริญฺญาสิทฺธิ (ถี)

[อทฺธานปริญฺญา + สิทฺธิ]

ความสำเร็จแห่งการกำหนดรู้ทางไกลคือสังสารวัฏ.

ความสำเร็จแห่งการกำหนดรู้ทางไกล.

ตสฺมาติ ยสฺมา อปริญฺเญยฺยปริชานนกิจฺเจน นิพฺพานสฺส ปตฺติยา **อทฺธานปริญฺญาสิทฺธิ** ญายติ, ตสฺมา อุปจารวเสน นิพฺพานํ “อทฺธานปริญฺญาติ วุจฺจติ. (สำ.ฏี.๒/๔๐๘)

บทว่า **ตสฺมา** ความว่า **เพราะเหตุที่ความสำเร็จแห่งการกำหนดรู้ทางไกล** อันพระอริยะย่อมรู้ได้เพราะบรรลุนิพพาน โดยกิจคือการรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ เหตุนั้น นิพพานท่านจึงเรียกว่า อัทธานปริญญาด้วยอำนาจผลูปจารนัย.

ดู อทฺธานปริญฺญตฺถ

อทฺธานปริญฺญาสุตฺต (น)

[อทฺธานปริญฺญา + สุตฺต]

สูตรอันแสดงการกำหนดรู้ทางไกลคือสังสารวัฏ, สูตรว่าด้วยการแสดงนิพพาน, มหาวรรคสังยุตตบาลี สังยุตที่ ๑๐ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๙. (สำ.๓/๒๙๖)

อทฺธานปริยายปถ (ปุ)

[อทฺธาน + ปริยาย + ปถ]

ทางอันระบุถึงปริยายแห่งทางไกล,

ทางเดินคือทางไกล, ทางไกล.

มา นํ กุณาลํ สกุณํ **อทฺธานปริยายปเถ** กิลมโถ อุพฺพาเหตฺถาติ. (ชา.๒/๑๑๓)

[นางนกดุเหว่า ๒ ตัวใช้ปากคาบท่อนไม้ให้นกกุณาละนั้นจับตรงกลาง พาบินไปด้วยประสงค์ว่า] “ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า**ในทางไกล**อย่าได้เบียดเบียนนกกุณาละนั้นเลย.

อทฺธานปริยายปเถติ อทฺธานสงฺขาเต คมนมคฺเค. (ชา.อฏ.๕/๔๔๗)

คำว่า **ทางไกล (อทฺธาปริยายปเถ)**ได้แก่หนทางที่จะไป คือระยะทางอันยาวไกล.

อทฺธานปริสฺสม (ปุ)

[อทฺธาน + ปริสฺสม]

ความเมื่อยล้า-เหน็ดเหนื่อยเพราะทางไกล.

สาธุ ภนฺเต อยฺโย อิมํ อมฺพารามํ ปวิสิตฺวา มุหุตฺตํ วิสฺสมิตฺวา **อทฺธานปริสฺสมํ** ปฏิวิโนเทตฺวา คจฺฉถ อนุกมฺปํ อุปาทายาติ. (วิมาน.อฏ.๒๘๖)

(คนเฝ้าสวนมะม่วงนิมนต์พระสารีบุตรว่า) ขอพระผู้เป็นเจ้าโปรดไปยังสวนมะม่วง

นี้ พักเสียสักครู่หนึ่ง หาย**เมื่อยล้าเพราะทางไกล**แล้วค่อยไป โปรดอนุเคราะห์เถิด .

อทฺธานมคฺค (ปุ)

[อทฺธาน + มคฺค]

ทางไกล, ทางยาว, ทางหลวง.

สมฺพหุลา ภิกฺขู สาเกตา สาวตฺถึ **อทฺธาน-มคฺคปฺ**ปฏิปนฺนา โหนฺติ. (วิ.๑/๓๑๓)

ภิกษุหลายรูป**เดินทางไกล**จากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี.

เอวเมว โข มหาราช ภิกฺขุ ยถา อิณํ ยถา โรคํ ยถา พนฺธนาคารํ ยถา ทาสพฺยํ ยถา กนฺตาร**ทฺธานมคฺคํ**, เอวํ อิเม ปญฺจ นีวรเณ อปฺปหีเน อตฺตนิ สมนุปสฺสติ. (ที.๑/๖๙)

มหาบพิตร ฉันนั้นเหมือนกันแล ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนยังละไม่ได้เหมือนหนี้ โรค เรือนจำ ความเป็นทาส และ**ทางไกล**กันดาร.

อทฺธานมคฺคนฺติ อทฺธานสงฺขาตํ ทีฆมคฺคํ, น นครวีถิมคฺคนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๒๔๕)

คำว่า **ทางไกล (อทฺธานมคฺคํ)** ได้แก่ ทางไกลที่ยืดยาว อธิบายว่า ไม่ใช่ ถนนหนทางในเมือง.

กนฺตารทฺธานมคฺคนฺติ กนฺตารํ อทฺธาน-มคฺคํ, นิรุทกํ ทีฆมคฺคนฺติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๑๙๐)

คำว่า **ทางไกลกันดาร (กนฺตารทฺธาน-มคฺคํ)** ได้แก่ หนทางไกลกันดาร อธิบายว่า ทางไกลที่ไม่มีน้ำ.

อทฺธานมคฺคคามี (ติ)

[อทฺธานมคฺค + คมุ + ณี]

ผู้มีปกติไปสู่ทางไกล, ผู้สามารถเดินทางไกล, ผู้มีปกติเดินทางไกล.

ดู อรรถที่ (๑) ของ อทฺธนิย

อทฺธานมคฺคปฏิปนฺน (ติ)

[อทฺธานมคฺค + ปฏิปนฺน]

ผู้ดำเนินไปสู่ทางไกล, ผู้เดินทางไกล.

สมฺพหุลา ภิกฺขู สาเกตา สาวตฺถึ **อทฺธาน-มคฺคปฺปฏิปนฺนา** โหนฺติ. (วิ.๑/๓๑๓)

ภิกษุหลายรูป**เดินทางไกล**จากเมืองสาเกตไปกรุงสาวัตถี.

ภควา อนฺตรา จ ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทํ **อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน** โหติ มหตา ภิกฺขุ-สงฺเฆน สทฺธึ ปญฺจมตฺเตหิ ภิกฺขุสเตหิ. (ที.๑/๑)

พระผู้มีพระภาค**เสด็จทางไกล**ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป.

อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน โหตีติ อทฺธาน-สงฺขาตํ มคฺคํ ปฏิปนฺโน โหติ “ทีฆ-มคฺคนฺติ อตฺโถ. อทฺธานคมนสมยสฺส หิ วิภงฺเค “อฑฺฒโยชนํ คจฺฉิสฺสามีติ

ภุญฺชิตพฺพนฺติอาทิวจนโต อฑฺฒโยชนมฺปิ อทฺธานมคฺโค โหติ. (ที.อฏ.๑/๓๖)

คำว่า **เสด็จทางไกล (อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน โหติ)** ความว่า เป็นผู้เสด็จเดินทางกล่าวคือทางไกล อธิบายว่า ทางอันยาว ความจริงระยะทางแม้ครึ่งโยชน์ก็นับว่าเป็นทางไกล เพราะพระบาลีในวิภังค์แห่งสมัยการเดินทางไกลเป็นต้นว่า ภิกษุพึงฉันด้วยคิดว่า เราจักเดินทางไกล (ประมาณ) กึ่งโยชน์.

อทฺธานมูล (น)

[อทฺธาน + มูล]

เหตุแห่งกาล-เวลา.

อทฺธานมูลปณฺห (ติ)

[อทฺธานมูล + ปณฺห]

ผู้มีปัญหาปรารภถึงเหตุแห่งกาล.

มิลินฺทปญฺหปาลิ วรรคที่ ๓ ปัญหาที่ ๑ (มิลินฺท.๕๑)

อทฺธานเวมตฺตตา (ถี)

[อทฺธาน + เวมตฺต + ตา]

ความแตกต่างกันแห่งกาล, ความไม่เหมือนกันแห่งกาลเป็นที่บำเพ็ญบารมี.

เต เหฏฺจิมปริจฺเฉเทน จตูหิ อสงฺขฺเยยฺเยหิ กปฺปสตสหสฺเสน จ ปารมิโย ปูเรนฺติ, อุปริมปริจฺเฉเทน โสฬสหิ อสงฺขฺเยยฺเยหิ กปฺปสตสหสฺเสน จ. อยํ เนสํ **อทฺธานเวมตฺตตา.** (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๓๔)

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น โดยกำหนดอย่างต่ำทรงบำเพ็ญบารมีมาสี่อสงไขยแสนกัป โดยกำหนดอย่างสูง สิบหกอสงไขยแสนกัป นี้คือ**ความต่างแห่งกาล**ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น.

อทฺธานสงฺขาต (ติ)

[อทฺธาน + สงฺขาต]

(๑) อันบัณฑิตกล่าวว่ากาลนาน, กล่าวคือกาลนาน.

ทีฆํ อสฺสาสํ **อทฺธานสงฺขาเต** อสฺสสติ, ทีฆํ ปสฺสาสํ อทฺธานสงฺขาเต ปสฺสสติ. (ปฏิสํ.๑๗๕)

ภิกษุหายใจเข้ายาว**ในกาลที่นับว่ายาว** หายใจออกยาวในกาลที่นับว่ายาว.

อทฺธานสงฺขาเตติ ทีฆสงฺขาเต กาเล. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๐๗)

บทว่า **อทฺธานสงฺขาเต** คือ ในกาลที่นับว่ายาว.

อทฺธานสงฺขาเตติ อทฺธานโกฏฺจาเส เทสภาเคติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๒/๑๙๐)

คำว่า **กล่าวคือกาลยาวนาน** ได้แก่ ในส่วนแห่งกาลยาว อธิบายว่า เวลาที่ยาว.

(๒) ประเทศหรืออัตตภาพอันยาว,

ที่หรือร่างกายอันยาว.

อทฺธานสงฺขาเตติ อทฺธานนฺติ สงฺขํ คเต ทีเฆ กาเล, ทีฆํ ขณนฺติ อตฺโถ. โกฏฺฐาส-ปริยาโย วา สงฺขาต-สทฺโท “เถยฺยสงฺขาตนฺติ-อาทีสุ วิย, ตสฺมา อทฺธานสงฺขาเตติ อทฺธาน-โกฏฺฐาเส เทสภาเคติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๒/๑๙๐)

คำว่า **กล่าวคือกาลอันยาว (อทฺธาน-สงฺขาเต)** คือในกาลอันยาวที่ถึงการนับว่าเวลาอันยาวไกล อธิบายว่าขณะอันยาว หรือสงฺขาต-ศัพท์ กล่าวเป็นไวพจน์ของโกฏฺฐาส-ศัพท์ เหมือนในคำว่า เถยฺยสงฺขาตํ (ส่วนแห่งจิตคิดลัก) เป็นต้น เพราะเหตุนั้น บทว่า อทฺธานสงฺขาเต ได้แก่ ส่วนอันยาวไกล อธิบายว่า ส่วนที่อันยาว.

อทฺธานสงฺขาเตติ ทีเฆ โอกาสทฺธาน-สงฺขาเต อตฺตภาเว กาลทฺธาเนปิ วา. (วิมติ.๑/๒๑๑)

บทว่า **อทฺธานสงฺขาเต** ได้แก่ อัตตภาพอันยาว กล่าวคือที่อันยาว หรือแม้ในกาลอันยาวไกล.

อทฺธานสมุฏฺฐาน (น/ติ)

[อทฺธาน + สมุฏฺฐาน]

(๑) อัทธานสมุฏฐาน, เหตุที่ต้องอาบัติเป็นเช่นเดียวกับเหตุต้องอาบัติเพราะอัทธานสิกขาบทที่ ๗ แห่งโอวาทวรรคภิกขุปาจิตตีย์,

อันมีสมุฏฐาน ๔ คือ กาย ๑ กายกับวาจา ๑ กายกับจิต ๑ กายกับวาจาและจิต ๑.

(๒) อาบัติหรือสิกขาบทอันมีอัทธานสมุฏฐาน, อาบัติที่ต้องเพราะมีสมุฏฐาน ๔ คือ กาย ๑ กายกับวาจา ๑ กายกับจิต ๑ กายกับวาจาและจิต ๑, สิกขาบทที่บัญญัติเพราะปรารภอาบัตินั้น.

ยา ปฐมตติยจตุตฺถฉฏฺเฐหิ สมุฏฺฐาติ, อยํ **อทฺธานสมุฏฺฐานา** นาม. (กงฺขา.๑๑๑)

อาบัติใดย่อมเกิดขึ้นจากสมุฏฐานที่ ๑, ที่ ๓, ที่ ๔ กับที่ ๖ อาบัตินี้นั้น ชื่อว่า **อัทธานสมุฏฐาน**.

อทฺธานหีน (ติ)

[อทฺธาน + หีน]

อันเสื่อมจากกาล, ผู้มีกาลบกพร่อง,

ผู้มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปี.

ทฺเว ปุคฺคลา น อุปสมฺปาเทตพฺพา **อทฺธาน-หีโน**, องฺคหีโน. (วิ.ฯ/๒๑๔).

บุคคล ๒ จำพวก สงฆ์ไม่พึงให้อุปสมบท คือ ๑. **ผู้มีกาลบกพร่อง** ๒. ผู้มีอวัยวะบกพร่อง.

อทฺธานหีโน นาม อูนวีสติวสฺโส. (วิ.อฏ.๔/๑๖๑)

ที่ชื่อว่า **ผู้มีกาลบกพร่อง** ได้แก่ บุคคลผู้มีอายุหย่อน ๒๐ ปี.

อทฺธาปจฺจุปฺปนฺน (น)

[อทฺธา + ปจฺจุปฺปนฺน]

อัทธาปัจจุบัน, รูปธรรมและนามธรรม อันเป็นไปในภพนี้ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ.

ปฏิสนฺธิโต ปน ยาว จุติ เอตํ **อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ** นาม. (วิ.อฏ.๒/๓๙)

ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ นี้ ชื่อว่า**อัทธาปัจจุบัน**.

เอกภวปริจฺฉินฺนํ ปน **อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ นาม**. (อภิ.อฏ.๑/๔๔๕)

ส่วนว่า ปัจจุบันที่กำหนดด้วยภพหนึ่ง ชื่อว่า **อัทธาปัจจุบัน**.

เอกภวปริจฺฉินฺนนฺติ ปฏิสนฺธิจุติปริจฺฉินฺนํ. เอกภวปริยาปนฺนํ ธมฺมชาตํ เอตรหีติ วตฺตพฺพํ **อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ นาม**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๖๕)

คำว่า **ถูกกำหนดด้วยภพหนึ่ง (เอกภวปริจฺฉินฺนํ)** ได้แก่ รูปนามที่ถูกกำหนดด้วยปฏิสนธิและจุติ รูปธรรมและนามธรรมที่นับเนื่องในภพหนึ่งที่เรียกว่า ปัจจุบัน ชื่อว่า **อัทธาปัจจุบัน**.

อทฺธาวเสส (ติ)

[อทฺธ + อวเสส]

อันมีส่วนเหลือครึ่งหนึ่ง,

อันเหลืออยู่ครึ่งหนึ่ง.

อทฺธาวเสสาย กุมฺภิยา อาคนฺตฺวา ตโต คหิตตฺตา **มชฺฌโต**...ปิณฺฑํ ลเภถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๒๕๘)

ภิกษุผู้ได้ก้อนข้าว...**แต่ส่วนกลาง** เพราะก้อนข้าวที่ตักมาจากหม้อ**ที่เหลือครึ่งหนึ่ง**แล้ว ถือเอาจากส่วนที่เหลือนั้น.

อทฺธาวิภาค (ปุ)

[อทฺธา + วิภาค]

การจำแนกกาล-เวลา.

อยญฺหิ อตีตาทิวิภาโค อทฺธาสนฺตติสมยขณวเสน จตุธา เวทิตพฺโพ. เตสุ **อทฺธาวิภาโค** วุตฺโต. (อิติวุตฺ.อฏ.๒๐๐)

ก็การจำแนกกาลเป็นอดีตกาลเป็นต้นนี้ พึงทราบว่ามี ๔ อย่างคือ (๑) กาล (๒) ความสืบเนื่อง (๓) สมัย (๔) ขณะ บรรดากาลทั้ง ๔ นั้น **การจำแนกกาล**ได้กล่าวมาแล้ว .

อทฺธิก (ติ)

[อทฺธ + อิก]

(ก) ผู้เดินทาง, ผู้ชอบท่องเที่ยว,

คนเดินทาง.

อญฺเญปิ **อทฺธิกา** เยน สา อิตฺถี เตนุปสงฺกมึสุ. (วิ.๒/๒๙)

ฝ่ายพวก**คนเดินทาง**เหล่าอื่นก็ได้เข้าไปหาหญิงผู้ดูแลเรือนพักแรมนั้นถึงที่อยู่.

สทฺโธ ทายโก ทานปติ อนาวฏทฺวาโร สมณ-

พฺราหฺมณกปณทฺธิกวณิพฺพกยาจกานํ โอปานภูโต ปุญฺญานิ กโรติ. (ที.๑/๑๓๙)

พระเจ้ามหาวิชิตะทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู ทรงเป็นดุจโรงทานของสมณ-พราหมณ์ คนกำพร้า **คนเดินทาง** วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนือง ๆ.

อทฺธิกาติ ปถาวิโน. (ที.อฏ.๑/๒๖๖)

คำว่า **คนเดินทาง (อทฺธิกา)** ได้แก่ คนเดินทาง.

(ข) ผู้เดินทางในสังสารวัฏ, ผู้ยังไม่พ้นจากสังสารวัฏ, ผู้เดินทางปุถุชนและพระเสขะบุคคล.

วฏฺฏสนฺนิสฺสิตาปิ สตฺตา ยาว วฏฺเฏ วสนฺติ, ตาว **อทฺธิกา** เอว. (ธมฺม.อฏ.๑/๓๘๓)

ฝ่ายสัตว์ทั้งหลายแม้ผู้อาศัยวัฏฏะ, ตนยังอยู่ในวัฏฏะเพียงใด, ก็ชื่อว่า**ผู้เดินทางในสังสารวัฏ**เรื่อยไปเพียงนั้น.

[ชื่อว่าทางไกลมี ๒ อย่าง คือทางไกลคือกันดาร ทางไกลคือวัฏฏะ, บรรดาทางไกล ๒ อย่างนั้น ผู้เดินทางกันดาร, ยังไม่ถึงที่ ๆ ตนปรารถนาเพียงใด, ก็ชื่อว่าผู้เดินทางไกลเรื่อยไปเพียงนั้น, แต่เมื่อทางไกลนั้นอันเขาถึงแล้ว ย่อมเป็นผู้ชื่อว่ามีทางไกลอันถึงแล้ว ฝ่ายสัตว์ทั้งหลายแม้ผู้อาศัยวัฏฏะ, ตนยังอยู่ในวัฏฏะเพียงใด, ก็ชื่อว่าผู้เดินทางไกลเรื่อยไปเพียงนั้น. ถามว่าเพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะความที่วัฏฏะอันตนยังให้สิ้นไปไม่ได้. แม้พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระโสดาบันเป็นต้น ก็ชื่อว่าผู้เดินทางไกล เหมือนกัน, ส่วนพระขีณาสพยังวัฏฏะให้สิ้นไปได้แล้วดำรงอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่ามีทางไกลอันถึงแล้ว]

(ค) ผู้มาถึงทางไกล, ผู้มาจากทางไกล, ผู้เดินทางไกลมา.

สุโณหิ มยฺหํ วจนํ ชนินฺท
อตฺเถน ชุณฺหมฺหิ อิธานุปตฺโต
น พฺราหฺมเณ **อทฺธิเก** ติฏฺฐมาเน
คนฺตพฺพมาหุ ทฺวิปทินฺท เสฏฺฐ.
(ชา.๑/๒๒๗)

(พราหมณ์กราบทูลว่า)
ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นจอมชน
ขอพระองค์ทรงสดับวาจาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์มาถึงที่นี้เพราะความประสงค์อย่างหนึ่งในพระเจ้าชุณหะ ขอเดชะพระองค์ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งหลาย บัณฑิตไม่พูดกับพราหมณ์**ผู้เดินทางไกล**มายืนคอยขออยู่ว่า พึงไปข้างหน้าเถิด.

อทฺธิเกติ อทฺธานํ อาคเต. (ชา.อฏ.๔/๙๘)

คำว่า **ผู้เดินทางไกลมา (อทฺธิเก)** ได้แก่ เดินทางมาแล้วสิ้นระยะทางไกล.

อทฺธิกชน (ปุ)

[อทฺธิก + ชน]

คนเดินทางไกล, คนเดินทาง.

อธเน **อทฺธิเก ชเน** (ฉ.ม. อทฺธิก)
ยาจเก จ ปถาวิโน
ททามิตํ ทานวรํ
สมฺโพธิวรปตฺติยา. (อป.๑/๖)
(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
เราให้ทานอย่างดีแก่คนไร้ทรัพย์ **คนเดินทางไกล** คนขอทาน และคนหลงทางเพื่อต้องการจะบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐ.

อทฺธิกมนุสฺส (ปุ)

[อทฺธิก + มนุสฺส]

มนุษย์ผู้เดินทาง, คนเดินทาง.

โพธิสตฺตสฺส จ ปาสาเท สยนคพฺภสฺส อวิทูเร เอกา สาลา อตฺถิ ตตฺเถโก **อทฺธิกมนุสฺโส** อุปาหนา โอมุญฺจิตฺวา ปาทมูเล ภูมิยํ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ ผลเก นิปชฺชิ. (ชา.อฏ.๓/๓๙๔)

ก็ใกล้ ๆ ตำหนักที่บรรทมบนปราสาทของพระโพธิสัตว์ มีศาลาอยู่หลังหนึ่ง ณ ที่ศาลาหลังนั้น **คนเดินทาง**คนหนึ่งถอดรองเท้าไว้ที่พื้น ใกล้ ๆ เท้าแล้ว นอนบนกระดานแผ่นเดียว.

อทฺธุว (ติ)

[น + ธุว]

อันไม่ยั่งยืน, อันไม่เที่ยง, อันไม่ตั้งอยู่ได้นาน, (บุคคล หรือ วัตถุ).

เย ปน มยํ อหุมฺหา เตน โภตา พฺรหฺมุนา นิมฺมิตา, เต มยํ อนิจฺจา **อทฺธุวา** อปฺปายุกา จวนธมฺมา อิตฺถตฺตํ อาคตาติ. (ที.๑/๑๘)

(พระพรหมผู้น้อยกล่าวว่า) ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ **ไม่ยั่งยืน** อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้.

“ปสฺสานนฺท สพฺเพเต สงฺขารา อตีตา นิรุทฺธา วิปริณตา. เอวํ อนิจฺจา โข อานนฺท สงฺขารา; เอวํ **อทฺธุวา** โข อานนฺท, สงฺขารา. (ที. ๒/๒๗๒)

ดูเถิด อานนท์ สังขารเหล่านั้นทั้งปวงล่วงลับดับไป ผันแปรไปแล้ว สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้แล สังขารทั้งหลาย**ไม่ยั่งยืน**อย่างนี้แล.

เอวํ อทฺธุวาติ เอวํ อุทกปุปฺผุพฺพาทโย วิย ธุวภาววิรหิตา. (ที.อฏ. ๒/)

คำว่า **ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ (เอวํ อธุวา)** ได้แก่ ปราศจากความยั่งยืนอย่างนี้ เหมือนฟองน้ำเป็นต้นปราศจากความยั่งยืนฉะนั้น.

อนิจฺจา ภิกฺขเว สงฺขารา **อธุวา**, ภิกฺขเว สงฺขารา; อนสฺสาสิกา ภิกฺขเว สงฺขารา. (อ.๒/๔๗๔)

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นสภาวะไม่เที่ยง **ไม่ยั่งยืน** ไม่น่าชื่นชม นี้เป็นข้อ

กำหนดควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง.

อทฺธุวาติ เอวํ อจิรฏฺเฐน น ธุวา. (อ.อฏ.๓/๑๗๙)

คำว่า **ไม่ยั่งยืน (อธุวา)** ได้แก่ ชื่อว่าไม่ยั่งยืนเพราะอรรถว่าไม่มั่นคง.

อทฺธุวสีล (ติ)

[น + ธุวสีล]

ผู้มีศีลไม่มั่นคง, ผู้ไม่รักษาศีลตลอดกาล, ผู้รักษาศีลในบางคราวเท่านั้น.

อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส
ลหุจิตฺตสฺส ทุพฺภิโน
นิจฺจํ **อทฺธุวสีลสฺส**
สุขภาโว น วิชฺชติ. (ชา.๑/๑๐๔)

(นกขมิ้นโพธิสัตว์กล่าวกับลิงว่า)

บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคง กลับกลอก ประทุษร้ายมิตร**ผู้มีศีลไม่มั่นคง** ย่อมไม่มีความสุข.

อทฺธุวสีลสฺสาติ น สพฺพกาลํ สีลรกฺขกสฺส. (ชา.อฏ.๓/๖๘)

คำว่า **ผู้มีศีลไม่มั่นคง** ความว่า ไม่รักษาศีลทุกเวลา.

อทฺโธฏฺฐตา (ถี)

[อทฺธ + โอฏฺฐ + ตา]

ความเป็นผู้มีริมฝีปากเพียงครึ่งเดียว, ความเป็นผู้มีริมฝีปากบนสั้น, ริมฝีปากล่างยาว.

ดู โอฏฺฐทฺธ (ที.อฏ.๑/๒๗๖)

อทฺวย (ติ)

[น + ทฺวย]

อันไม่มี ๒ อย่าง, อันไม่ใช่ของคู่,

อันไม่ทำ ๒ อย่าง, อันไม่จำแนก ๒ อย่าง, อันไม่ผสมกับสิ่งอื่น, อันเดียว,

เสมอต้นเสมอปลาย.

[ทฺวย มาจาก ทฺวิ + ณ. (รู.๓๗๙.) ทฺวิ + อย (โมคฺ.๔/๔๙)วิเคราะห์ตัทธิตว่า ทฺวินฺนํ สมูโห ทฺวยํ (หมู่สิ่งของสองสิ่ง ชื่อว่า ทฺวยะ) แปลง อิ ที่ทฺวิ เป็น อย สำเร็จรูปเป็น ทฺวยํ เป็น นปุงสกลิงค์]

ตถาคโต ปจฺจุปฏฺฐิโต เมตฺเตน กายกมฺเมน หิเตน สุเขน **อทฺวเยน** อปฺปมาเณน...กตปุญฺโญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโวติ. (ที.๒/๑๑๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า) เธออุปัฏฐากตถาคต ด้วยเมตตากายกรรมอันเกื้อกูลให้เกิดสุข**เสมอต้นเสมอปลาย** ไม่มีประมาณ...อานนท์ เธอได้ทำบุญไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเข้าเถิด เธอจักเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยเร็ว.

อทฺวเยนาติ ทฺเว โกฏฺจาเส กตฺวา อกเตน. ยถา หิ เอโก สมฺมุขาว กโรติ น ปรมฺมุขา,

เอโก ปรมฺมุขาว กโรติ น สมฺมุขา เอวํ วิภาคํ อกตฺวา กเตนาติ วุตฺตํ โหติ. (ที.อฏ.๒/๑๗๖)

คำว่า **เสมอต้นเสมอปลาย (อทฺวเยน)** ได้แก่ ไม่ทำให้เป็นสองส่วน มีคำอธิบายที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “เธอไม่ทำการแบ่งแยก เหมือนอย่างที่บุคคลบางคนย่อมทำอย่างหนึ่งต่อหน้าแต่ไม่ทำลับหลัง ย่อมทำอย่างหนึ่งลับหลังแต่ไม่ทำต่อหน้า”.

ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาติ, อุทฺธํ อโธ ติริยํ **อทฺวยํ** อปฺปมาณํ. (ที.๓/๒๒๓)

บุคคลหนึ่งจำปฐวีกสิณ (กสิณคือดิน) ได้ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง **ไม่มีสอง** ไม่มีประมาณ.

อิเธกจฺโจ รูปี อตฺตโต สมนุปสฺสติ ‘ยํ รูปี โส อหํ, โย อหํ ตํ รูปนฺติ รูปญฺจ อตฺตานญฺจ **อทฺวยํ** สมนุปสฺสติ. (อภิ.อฏ.๑/๓๘๗)

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเห็นรูปเป็นตน ย่อมเห็นรูปและตน **ไม่ใช่เป็นภาวะ ๒ อย่าง** คือ (๑) เห็นว่า รูปอันใด เราก็อันนั้น (๒) เราอันใด รูปก็อันนั้น.

อทฺวยนฺติ ทฺวยตารหิตํ (มูลฏี.๑/๑๖๓)

คำว่า **ไม่เป็นสอง (อทฺวยํ)** ได้แก่ เว้นจากความเป็นสอง.

อทฺวยนฺติ ทิสาอนุทิสาสุ อทฺวยํ. (ม.อฏ.๓/๑๗๙)

คำว่า **ไม่มีสอง (อทฺวยํ)** ได้แก่ ไม่มีสองในทิศใหญ่และทิศน้อยทั้งหลาย.

อทฺวยภาณี (ติ)

[น + ทฺวย + ภณ + ณี]

ผู้มีปกติไม่กล่าวเป็น ๒ อย่าง, ผู้เว้นคำพูด ๒ คำ, ผู้กล่าววาจาไม่เป็น ๒.

พุทฺธํ...**อทฺวยภาณึ** ตาทึ. (จูฬนิ.๒๐๙)

(อาตมภาพ คือปิงคิยพราหมณ์ได้พบ) พระผู้มีพระภาค...**ตรัสพระวาจาไม่เป็น ๒** ทรงมั่นคง.

อทฺวยภาณินฺติ ปริจฺฉินฺนวจนตฺตา ทฺวิวจนวิรหิตํ. (จูฬนิ.อฏ.๘๓)

บทว่า **อทฺวยภาณึ** มีพระวาจามิได้เป็นสอง คือปราศจากพระวาจาเป็นสอง เพราะมีพระวาจากำหนดไว้แล้ว.

อทฺวยภาว (ปุ)

[อทฺวย + ภาว]

ความไม่เป็นสอง, ความเป็นอย่างเดียว.

อาวิรโหวิภาคโต **อทฺวยภาวโต อทฺวเยนา**ติ อิมมตฺถํ ทสฺเสตุ **“ยถา**ติอาทิ วุตฺตํ. (ที.ฏี.๒/๑๘๐)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า **ยถา** เพื่อจะแสดงอรรถนี้ว่า โดยไม่เป็นสอง เพราะ**ความไม่เป็นสอง** เนื่องจากแบ่งแยก (ทำเมตตากายกรรม) ต่อหน้าและลับหลัง.

อทฺวารก (ติ)

[น + ทฺวาร + ก]

ไม่มีประตู.

ยถาปิ อสฺส นครํ มหนฺตํ
อทฺวารกํ อายสํ ภทฺทสาลํ
สมนฺตขาตาปริขาอุเปตํ
เอวมฺปิ เม เต อิธ คุยฺหมนฺตา.
(ชา.๑/๓๙๐)

(พญาครุฑกล่าวกับปัณฑรก-นาคราชว่า)

นครใหญ่ที่สร้างด้วยเหล็ก **ไม่มีประตู**มีโรงเรือนล้วนสร้างด้วยเหล็กมีคูขุดไว้ล้อมรอบ ย่อมปรากฏแม้ฉันใดแม้ผู้มีความคิดอันลี้ลับในโลกนี้ก็ปรากฏแก่เราฉันนั้น.

อทฺวารจารี (ติ)

[น + ทฺวาร + จร + ณี]

ผู้มีปกติไม่เที่ยวไปที่ประตูอื่น,

อันไม่สามารถเที่ยวไปที่ทวารอื่น.

ยสฺมา ปน ทฺวาเร ทฺวารานิ น จรนฺติ, ตสฺมา **อทฺวารจารีหิ** ทฺวาเรหิ การณภูเตหิ กมฺมานิ ทฺวารนฺตเร จรนฺตานิปิ วตฺถิตานิ.
(มูลฏี.๑/๗๔)

เพราะเหตุที่ทวารทั้งหลายย่อมไม่เที่ยวไปที่ทวาร(อื่น)เพราะเหตุนั้น กรรมแม้จะเที่ยวไปในทวารอื่น ก็ถูกกำหนดด้วยทวารที่**ไม่สามารถเที่ยวไปที่ทวารอื่น**อันเป็นเหตุ (กำหนดรู้ กายกรรมทวารเป็นต้น)

อทฺวารจารีหีติ ทฺวารานํ สยํ วตฺถิตภาว-มาห. (อนุฏี.๑/๘๑)

ท่านกล่าวว่าทวารถูกกำหนดเองด้วยคำว่า **ไม่สามารถเที่ยวไปที่ทวารอื่น**.

อทฺวาริก (ติ)

[น + ทฺวาริก]

(๑) ที่ไม่มีประตู.

ยสฺส หิ ญาณถาโม นตฺถิ, โส อุปฺปนฺเนสุ อุปทฺทเวสุ คเหตพฺพคฺคหณํ กตฺตพฺพกรณํ อปสฺสนฺโต **อทฺวาริกํ** ฆรํ ปวิฏฺโฐ วิย จรติ.
(อุทาน.อฏ.๓๐๒)

ก็ผู้ที่ไม่มีกำลังแห่งญาณ ย่อมไม่มองเห็นสิ่งที่ควรถือเอา คือกิจที่ควรทำ ในเมื่ออันตรายเกิดขึ้น จึงเที่ยวไปเหมือนเข้าเรือน**ที่ไม่มีประตู**.

(๒) อันไม่เป็นไปในทวารแม้แต่ทวารเดียวในทวาร ๖ มีจักษุเป็นต้น,

ไม่เกิดแม้ในทวารใดทวารหนึ่ง.

มโนทฺวาเร ตทารมฺมณเวทนานํ **อทฺวาริกานญฺจ** ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติเวทนานํ สหชาตมโนสมฺผสฺสสมุทยา สมุทโย โหติ.
(ม.อฏ.๑/๒๒๖)

ในมโนทวาร เพราะมโนสัมผัสที่เกิดร่วมกันจึงเกิดเวทนาในขณะแห่งตทารัมมณะ และเวทนาในปฏิสนธิ ภวังค์และจุติ**อันไม่เกิด**

ในทวารใดทวารหนึ่ง.

อทฺเวชฺฌ (ติ)

[น + ทฺเวชฺฌ. ดู นีติ.สุตฺ.๗๙๔, ๘๘๑]

อันไม่มี ๒, อันไม่เป็น ๒ อย่าง,

อันเป็นอย่างเดียว-อันเดียว-รวมกัน,

อันไม่สงสัย.

[ทฺเวชฺฌ มาจาก ทฺวิ + ชฺฌ ปัจจัย แปลง อิ เป็น เอ สำเร็จเป็น ทฺเวชฺฌ, น + ทฺเวชฺฌ อทฺเวชฺฌ น + ทฺวิ + ชฺฌ ลงนิคหิตอาคม โย วิภัตติ ลบ โย สำเร็จรูป อทฺเวชฺฌ (รู. ๔๒๐/๒๕๔)]

ธนุ **อทฺเวชฺฌ** กตฺวาน
อุสุ สนฺนยฺหุปาคมิ
มิโค จ ทิสฺวา ราชานำ
ทูรโต อชฺฌภาสถ.
อาคเมหิ มหาราช
มา มำ วิชฺฌิ รเถสภ
โก นุ เต อิทมกฺขาสิ
เอตฺเถโส ติฏฺฐเต มิโค. (ชา.๑/๒๗๐)

(พระศาสดาตรัสว่า)

พระราชาทรง**โก่ง**ธนูสอดใส่ลูกศร เสด็จเข้าไปใกล้ ส่วนพญาเนื้อเห็นพระราชาแล้วจึงร้องกราบทูลแต่ไกลว่า ทรงหยุดก่อน พระมหาราช ผู้เป็นจอมทัพ อย่าเพิ่งทรงยิง ข้าพระองค์ใครหนอกราบทูลเรื่องนี้แก่พระองค์ว่าพญาเนื้อตัวนั้นอยู่ ณ ไพรสณฑ์แห่งนี้.

อทฺเวชฺฌำ กตฺวานาติ ชิยาย จ สเรน จ สทฺธึ เอกเมว กตฺวา. (ชา.อฏ.๔/๒๕๙)

คำว่า **อเทฺวชฺฌำ กตวาน** ความว่า ทำให้สายและลูกศรรวมกัน.

อทฺเวชฺฌกถา (ถี)

[อทฺเวชฺฌ + กถา]

ถ้อยคำอันไม่เป็นสอง.

กมฺมสริกฺขกำ นาม ทีฆรตฺตำ **อทฺเวชฺฌ-กถาย** ปริสุทฺธกถาย กถิตภาวมสฺส สเทวโก โลโก อิมินา การเณน ชานาตุ.
(ที.อฏ.๓/๑๒๐)

ที่ชื่อว่าผลที่บุคคลพึงเห็นเสมอกับกรรม ได้แก่ ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคตตรัส**ถ้อยคำที่ไม่เป็นสอง** คือถ้อยคำอันบริสุทธิ์ตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้.

อทฺเวชฺฌคามี (ติ)

[อทฺเวชฺฌ + คมุ + ณี]

ผู้มีปกติไปไม่เป็น ๒,

ผู้ไม่เป็นไป ๒ อย่าง.

อปณฺณโกติ อวิรทฺโธ **อทฺเวชฺฌคามี** เอกำสคาหิโก. (ม.อฏ.๓/๘๒)

คำว่า **อปัณณกธรรม (อปณฺณโก)** ได้แก่ ไม่ผิด **ไม่เป็นไป ๒ อย่าง** ยึดถือได้โดย

ส่วนเดียว.

อวิรุทฺธ์ **อทฺเวชฺฌคามี** เอกนฺตนิยฺยานิกำ สามญฺญเมว “เสยฺโย, อุตฺตริตรญฺจ ปณีตตรญฺจาติ อุปธาเรตฺวา ปพฺพชิโตสฺมิ มหาราชาติ. (ม.อฏ.๒๑๓)

พระเถระถวายพระพรว่า “มหาบพิตร อาตมาบวชเพราะใคร่ครวญแล้วว่า ความเป็นสมณะ เท่านั้นไม่ผิด **ไม่เป็นไป ๒ อย่าง** นำสัตว์ออกจากทุกข์โดยส่วนเดียว.

อทฺเวชฺฌตา (ถี)

[อทฺเวชฺฌ + ตา]

ความไม่เป็น ๒ อย่าง,

ความไม่จำแนกเป็น ๒ อย่าง,

ความเป็นหนึ่งเดียว,

ความไม่คลางแคลง.

ยสฺส ราชา ภูตปติ ยสสฺสี
ชานาติ โสเจยฺยำ ปรกฺกมญฺจ.
อทฺเวชฺฌตา สุหทยำ มมนฺติ
ราชูสุ เว โสตฺถานำ ตทาหุ.
(ชา.๑/๒๒๓)

(พระโพธิสัตว์กล่าวมงคลว่า)
ผู้ใดมีพระราชาผู้เป็นใหญ่กว่าหมู่ชน ทรงมีพระเกียรติยศ หยั่งรู้ความเป็นผู้บริสุทธิ์ และความพากเพียรโดยปราศจากความคลางแคลงพระทัยว่าผู้นี้เป็นเพื่อนร่วมใจของเรา บัณฑิตทั้งหลายกล่าว**ความไม่คลางแคลง**พระทัยนั้นว่า เป็นความสวัสดีของผู้นั้นในพระราชาทั้งหลาย.

อทฺเวชฺฌตาติ อทฺเวชฺฌตาย น เอสมยา สทฺธึ ภิชฺชิตฺวา ทฺวิธา ภวิสฺสตีติ เอวำ อทฺเวชฺฌภาเวน ยำ ชานาติ. (ชา.อฏ.๔/๗๘)

บทว่า **อเทฺวชฺฌตา** ความว่า ทรงทราบราชเสวกคนใด ด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานกับพระองค์ คือด้วยความเป็นผู้ไม่ร้าวรานเป็น ๒ ใจ กับพระองค์อย่างนี้ว่า ราชเสวกนั้นจักไม่แยกกับเราออกไปเป็น ๒ ฝ่าย.

อทฺเวชฺฌภาว (ปุ)

[อทฺเวชฺฌ + ภาว]

มีเนื้อความเหมือนกับ อทฺเวชฺฌตา.

ดู อทฺเวชฺฌตา

อทฺเวชฺฌมานส (ติ)

[อทฺเวชฺฌ + มานส]

ผู้มีใจไม่เป็น ๒, ผู้มีใจเดียว, ผู้มีใจแน่วแน่.

อิมำ ตฺวำ ฉฏฺฐมำ ตาว
ทฬฺหำ กตฺวา สมาทิย
ตตฺถ **อทฺเวชฺฌมานโส**
สมฺโพธึ ปาปุณิสฺสสิ. (พุทฺธวำ.๓๑๗)
(ว่าด้วยสุเมธพุทธเจ้า)

(เราเตือนตนเองว่า)‘ท่านจงยึดขันติบารมีข้อที่ ๖ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่าน**มีใจแน่วแน่** (ไม่

เป็นสอง) ในขันติบารมีนั้นจักบรรลุสัมโพธิญาณได้.

อทฺเวชฺฌมานโสติ เอกํสมานโส. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๓๔)

คำว่า **มีใจแน่วแน่ (อเทฺวชฺฌมานโส)** ได้แก่ มีใจเดียว.

อทฺเวชฺฌวจน (น)

[อทฺเวชฺฌ + วจน. ดู นีติ.สุตฺ. ๗๙๔, ๘๘๑]

(๑) คำพูดอันไม่เป็น ๒ อย่าง, ศัพท์อันกล่าวอรรถเดียว.

อทฺธาติ เอกํสวจนํ นิสฺสํสยวจนํ นิกฺกงฺขวจนํ **อทฺเวชฺฌวจนํ**. (มหานิ.๒/๓๙๒)

คำว่า **โดยแท้** เป็นคำกล่าวโดยนัยเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่สงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็น**คำพูดอันไม่เป็น ๒ อย่าง**.

ทฺวิธาภาวํ ทฺเวชฺฌํ, ตํ อภาเวน **อทฺเวชฺฌวจนํ**. (มหานิ.อฏ.๑๕-๖)

ความเป็น ๒ ส่วน ชื่อว่าสองส่วน ชื่อว่า **คำพูดอันไม่เป็น ๒ อย่าง** เพราะไม่มีความเป็นสองส่วนนั้น.

(๒) (ติ) ผู้มีคำพูดอันไม่เป็น ๒, ผู้มีคำพูดจริง ๆ, คำพูดอันไม่เป็น ๒ อย่าง, ผู้พูดจริง, ผู้กล่าววาจาสัตย์.

อทฺเวชฺฌวจนา พุทฺธา
อโมฆวจนา ชินา
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ
ธุวํ พุทฺโธ ภวามหํ. (พุทฺธวํ.๓๑๕)
(ว่าด้วยสุเมธดาบส)

พระพุทธชินเจ้าทั้งหลาย **มีพระดำรัสไม่เป็น ๒ อย่าง** มีพระดำรัสไม่เป็นโมฆะ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระดำรัสไม่จริง เราคงจะเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน.

อทฺเวชฺฌวจนาติ ทฺเวธา อปฺปวตฺตวจนา, เอกํสวจนาติ อตฺโถ. “อจฺฉิทฺทวจนาติปิ ปาโฐ, ตสฺส นิทฺโทสวจนาติ อตฺโถ. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๒๘)

บทว่า **อเทฺวชฺฌวจนา** ได้แก่ มีพระดำรัสไม่เป็น ๒ อย่าง อธิบายว่า มีพระดำรัสเป็นอย่างเดียว บาลีว่า อจฺฉิทฺทวจนา ก็มี ความว่า พระพุทธเจ้ามีพระดำรัสไม่มีโทษ.

อทฺเวชฺฌวจโนติ อวิตถวจโน. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๓๕)

คำว่า **มีคำพูดไม่เป็น ๒ (อเทฺวชฺฌวจโน)** ได้แก่ มีวาจาอันไม่เป็นเท็จ.

อทฺเวชฺฌวาจ (ติ)

[อทฺเวชฺฌ + วาจา]

ผู้มีวาจาอันไม่เป็น ๒ อย่าง, ผู้มีวาจาจริง ๆ, ผู้มีวาจาเดียว.

ตตฺเถตํ วุจฺจติ
สจฺจปฺปฏิญฺโญ ปุริมาสุ ชาติสุ
อทฺเวชฺฌวาโจ อลิกํ วิวชฺชยิ

น โส วิสวาทยิตาปิ กสฺสจิ
ภูเตน ตจฺเฉน ตเถน ภาสยิ.
(ที.๓/๑๓๙)

(พระโบราณกเถระกล่าวว่า)
ในชาติก่อน ๆ มหาบุรุษ มีสัจ-ปฏิญาณ **มีพระวาจาไม่เป็น ๒** เว้นคำเหลวไหลไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใคร ๆ ตรัสตามความจริงแท้ แน่นอน.

อทฺเวฬฺหก (ติ)

[น + ทฺเวฬฺหก]

อันไม่มี-ไม่เป็น ๒ อย่าง, อันไม่มีใจเป็น ๒.

ทฺวิธา เอลยติ กมฺเปตีติ **ทฺเวฬฺหกํ,** นตฺเถตฺถ ทฺเวฬฺหกนฺติ **อทฺเวฬฺหโก**. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๔๑)

ชื่อว่า **เท็วฬหกะ** เพราะอรรถว่าเคลื่อนไหว คือ หวั่นไหวโดยสองส่วน. ชื่อว่า **อเทฺวฬหกะ (ไม่เป็น ๒ อย่าง)** เพราะอรรถว่าไม่มีความหวั่นไหวเป็นสองส่วน **(พูดไม่เป็นสอง)**.

อธกฺขก (น)

[อโธ + อกฺขก]

ต่ำกว่า-เบื้องล่างไหปลาร้า.

อิตฺถี จ โหติ อิตฺถีสญฺญี สารตฺโต จ, ภิกฺขุ จ นํ อิตฺถิยา วจฺจมคฺคํ ปสฺสาวมคฺคํ ฯเปฯ วา **อธกฺขกํ** อุพฺภชาณุมณฺฑลํ อาทิสฺส วณฺณมฺปิ ภณติ อวณฺณมฺปิ ภณติ...อกฺโกสติปิ, อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส. (วิ.๑/๑๘๙)

(๑) เป็นหญิง (๒) ภิกษุสำคัญว่าเป็นหญิง และมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูดชมบ้าง พูดติบ้าง ... ด่าบ้าง พาดพิงถึงอวัยวะ **เบื้องบนใต้รากขวัญลงมา** อวัยวะเบื้องต่ำเหนือเข่าขึ้นไป เว้นทวารหนักและทวารเบาของหญิง ต้องอาบัติถุลลัจจัย.

อธกฺขกนฺติ อกฺขกโต ปฏฺฐาย อโธ. (วิ.อฏ.๒/๑๓๕)

คำว่า **ใต้รากขวัญลงมา (อธกฺขกํ)** ได้แก่ เบื้องต่ำตั้งแต่รากขวัญ (ไหปลาร้า) ลงมา.

อธกฺขกนฺติ อกฺขกานํ อโธ. (วิ.อฏ.๓/๑๗๔)

คำว่า **ใต้รากขวัญลงมา (อธกฺขกํ)** ได้แก่ เบื้องต่ำใต้รากขวัญลงมา.

อธกฺขกสิกฺขาปท (น)

[อธกฺขก + สิกฺขาปท]

อธักขกสิกขาบท ภิกขุนีวิภังค์ ปาราชิกกัณฑ์ที่ ๑.

ปฐมปาราชิกสิกขาบท. (วิ.๒/๒๗๑-๙)

อธกฺขคามาวสฺสุตาติ ภิกฺขุนีนํ อธกฺขก-สิกฺขาปทญฺจ. (วิ.อฏ.๔/๑๔๒)

คำว่า **อธักขสิกขาบท คามันตรสิกขาบท และอวัสสุตาสิกขาบท (อธกฺข-คามาวสฺสุตา)** ได้แก่ สิกขาบทที่ว่าด้วยภิกษุณียินดีการจับมือของชาย.

อธคฺค (ติ)

[อโธ + อคฺค]

มีปลายลงล่าง, ฟันบน.

อุทฺธคฺคา จ **อธคฺคา** จ
ทุมคฺคปริมชฺชิตา
ทุวิชา เนลสมฺภูตา
ทนฺตา ตว สุทสฺสนา. (ชา.๒/๑๔)

[ลำดับนั้น อิสิสิงคดาบสกล่าวกับนางอลัมพุสาว่า)
ฟันของเธอทั้งข้างล่าง
ข้างบนขัดสีได้อย่างเลิศ
ด้วยไม้ชำระฟัน
เกิดขึ้น ๒ คราว
เป็นฟันที่ปราศจากโทษ
ดูสวยงาม.

อธคฺคาติ อุปริมทนฺตา. (ชา.อฏ.๕/๑๖๗)

คำว่า **ฟันบน (อธคฺคา)** ได้แก่ ฟันข้างบน.

อธญฺญ (ติ)

[น + ธญฺญ]

ผู้ไม่มีบุญ.

อกปฺปิยํ กิเรตํ โภชนํ, **อธญฺโญ** วตสฺมึ, ทานํ ทาตุ๎ น ลภามีติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๓๗)

ได้ยินว่า โภชนะนั่นไม่สมควร **เราไม่มีบุญ** หนอในโภชนะนั้น ไม่ได้เพื่อถวายทาน.

อธน (ติ)

[น + ธน]

ผู้ไม่มีทรัพย์, ผู้ยากจน, ผู้ไร้ทรัพย์.

สธนานํ ชีวิตๆ อุปาทาย **อธนานํ** ชีวิตๆ ปาปกๆ. (วิ.๙๓)

เทียบชีวิตของผู้มีทรัพย์ ชีวิตของ **ผู้ไม่มีทรัพย์** ชื่อว่าเป็นชีวิตยากแค้น.

ธมฺมิกญฺหิ โข รกฺขาวรณคุตฺตึ สวิทหิ, โน จ โข **อธนานํ** ธนมนุปฺปทาสิ. (ที.๓/๕๔)

(พระเจ้าจักรพรรดิ์)ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้**แก่คนที่ไม่มีทรัพย์**.

โน จ โข **อธนานนฺติ** พลวโลภตฺตา ปน **อธนานำ** ทลิทฺทมนุสฺสานำ ธนำ นานุปฺปทาสิ. (ที.อฏ.๓/๓๖)

คำว่า**แต่ไม่ได้...แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ (โน จ โข อธนานำ)** ได้แก่ มิได้พระราชทานทรัพย์แก่คนผู้ไร้ทรัพย์ คือ คนยากจน เพราะความที่ตนมีความโลภอย่างรุนแรง.

อธนปาลี (ถี)

[น + ธนปาลี]

ผู้ชื่ออธนปาลี, (ผู้ไม่มีทรัพย์)

นาเมน ธนปาลี สมานาปิ ภติมตฺตๆ ทาตุ๎ น สกฺโกตีติ ธนปาลิโยปิ **อธนปาลิโยปิ** ทุคฺคตา โหนฺติ, นามๆ นาม ปณฺณตฺติมตฺตๆ,

ตฺวํ พาโล มญฺเญติ. (ชา.อฏ.๑/๔๒๗)

นางทาสีแม้จะมีชื่อ ธนปาลี แต่ก็ไม่สามารถให้เพียงค่าจ้างหรือ พวกชนที่ชื่อ ธนปาลีก็ดี **ชื่ออธนปาลีก็ดี** เป็นคนยากจนได้ ทั้งนั้น ธรรมดาชื่อเป็นเพียงบัญญัติ ดังคำว่าเจ้าเห็นจะเป็นคนโง่?.

อธม (ติ)

[อโธ + ม. อโธภาเค ชาโต อธโม, โอสฺสตฺตํ. (ธาน.ฏี. ๖๙๙) เข้าใจว่า อธม นี้ รูปสำเร็จมาจาก อโธ + ตม. ดู อธร]

ต่ำช้า, เลวทราม, (ลามก) ที่สุด, ชั่ว, เลว, ผู้หน้าด้าน.

> **อธโม** มิคชาตานํ
> สิงฺคาโล ตาต วสฺสติ
> ชาติมสฺส ชิคุจฺฉนฺตา
> ตุณฺหี สีหา สมจฺฉเรติ. (ชา.๑/๔๓)

(พ่อราชสีห์โพธิสัตว์ตอบลูกว่า)

ลูกเอ๋ย มันคือสุนัขจิ้งจอก**เป็นสัตว์ต่ำทราม**กว่ามฤคชาติทั้งหลายที่กำลังหอนอยู่ สีหะทั้งหลายรังเกียจชาติของมันจึงนั่งนิ่งเฉยอยู่.

อธมชน (ปุ)

[อธม + ชน]

ชนผู้ต่ำ, คนชั่ว, คนเลวทราม, คนเลวทรามที่สุด.

อธมชนูปเสวี (ติ)

[อธมชน + อุปเสวี]

ผู้เข้าไปส้องเสพ (คบ) ชนต่ำช้า, เลวทรามที่สุด, ผู้คบคนชั่ว-เลวทราม-ผู้คบคนชั้นต่ำ.

> เอวญฺจ โส โหติ ตโต จ ปาปิโย
> โย อุตฺตโม **อธมชนูปเสวี**
> ปสฺสุตฺตมํ อธมชนูปเสวิตํ
> มิคาธิปํ สรวรเวคนิทฺธุตํ. (ชา.๑/๑๕๖)

(เมียราชสีห์มโนชะกล่าวว่า)

พญาเนื้อเป็นสัตว์มีสกุลสูงแต่กลับ**คบหาสัตว์ชั้นต่ำ**เขาจัดว่าเลวยิ่งกว่าสัตว์ชั้นต่ำนั้น ดูเถิด พญาเนื้อมีสกุลสูงคบสุนัขจิ้งจอกชั้นต่ำทราม ถูกพลังลูกศรกำจัดแล้วฉะนี้.

อธมชนูปเสวีติ อธมชนํ อุปเสวี. (ชา.อฏ.๓/๓๑๔)

คำว่า **แต่กลับคบหากับสัตว์ต่ำทราม (อธมชนูปเสวี)** ได้แก่ เข้าไปสมาคมกับชนต่ำทราม.

อธมณฺณ = อธมีณ (ติ)

[อธม + อิณ. อิเณ อธโม อธมณฺโณ (ธาน.ฏี. ๔๗๐) อิณํ อวสฺสเทยฺยํ ตํ อธมฺ โสธฺยํ ยสฺส. วาจปฺปติ]

ผู้เลวทรามในหนี้, ลูกหนี้, ผู้มีหนี้.

อธมณฺโณ ตุ อิณายิโก. (ธาน.๔๗๐)

ลูกหนี้ ๒ ศัพท คือ **อธมณฺณ**, อิณายิก.

อธมฺม๑ (ปุ)

[น + ธมฺม]

สภาพอันมิใช่ธรรม, ธรรมหรือกรรมอันมิใช่ธรรม, อธรรมหรือกิจอันตรงกันข้ามจากธรรม หรือ ปราศจากธรรม.

(๑) อธรรมอันตรงกันข้ามจากธรรม.

(ก) ทุจริตธรรม, ปาปกรรม, อกุศลธรรม, อคุณธรรม, ธรรมอันมีโทษ, ธรรมอันมิใช่ของสัตบุรุษ, อกุศลกรรมบถ ๑๐, หมู่อธรรมมีปาปิจฉตาเป็นต้น.

น หิ ธมฺโม **อธมฺโม** จ
อุโภ สมวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ
ธมฺโม ปาเปติ สุคฺคตึ. (เถร.๒๗๒)

(พระศาสดาตรัสว่า)

ธรรมและ**อธรรม**ทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน **อธรรม**นำไปสู่นรก ธรรมให้ถึงสุคติ.

อธมฺโมติ ธมฺมปฏิปกฺโข ทุจฺจริตํ. (เถร.อฏ.๒/๒๘)

บทว่า **อธมฺโม** ได้แก่ สภาวะอันเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรม คือ ทุจริต.

ยสฺมา ธมฺมํ น ชานนฺติ ตสฺมา **ธมฺมมฺปิ** น ชานนฺติ. (อุทาน.อฏ.๓๑๐)

เพราะเหตุที่ไม่รู้ ธรรม ฉะนั้นแม้**อธรรม**ก็ไม่รู้.

ธมฺโม หเว ปาตุรโหสิ ปุพฺเพ
ปจฺฉา **อธมฺโม** อุทปาทิ โลเก
เชฏฺโฐ จ เสฏฺโฐ จ สนนฺตโน จ
อุยฺยาหิ เชฏฺจสฺส กนิฏฺจ มคฺคา. (ชา.๑/๒๒๙)

(ธรรมเทพบุตรกล่าวว่า)

ธรรมแลปรากฏขึ้นก่อน ภายหลัง **อธรรม**จึงเกิดขึ้นในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด และเก่าแก่กว่าเพราะเหตุนั้น จงหลีกทางให้พี่ไปเถิด น้องชาย.

อธมฺมจารีติ ปญฺจ ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา ทส ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา อิธ **อธมฺโม** นาม. (ม.อฏ.๓/๒๙๓)

คำว่า **ไม่ประพฤติธรรม (อธมฺมจารี)** ความว่า กรรมคือความทุศีล ๕ และกรรมคือความทุศีล ๑๐ ชื่อว่า**อธรรม**ในคาถานี้.

หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายาม. ปุเร **อธมฺโม** ทิปฺปติ ธมฺโม ปฏิพาหิยฺยติ. (วิ.๔/๔๘๑)

(ท่านพระมหากัสสปะกล่าวกับเหล่าภิกษุทั้งหลายที่มาว่า)ท่านทั้งหลาย เอาเถิด พวกเราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน ก่อนที่**อธรรม**จะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกคัดค้าน.

สีลวิปตฺติอาทิเหตุโก ปาปิจฺฉตาทิโทสคโณ **อธมฺโม**. (วิมติ.๑/๑๓)

หมู่โทษมีความมักมากเป็นต้นอันเป็นเหตุแห่งความพิบัติแห่งศีลเป็นต้น ชื่อว่า **อธรรม**.

(ข) โทสะ.

เอวํ โภ ปุริส ชานาหิ
ปาปธมฺมา อสญฺญตา
มา ตํ โลโภ **อธมฺโม** จ
จิรํ ทุกฺขาย รนฺธยุ. (ธมฺม.๔๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่อุบาสก ๕ คนว่า)

อุบาสกผู้เจริญเอ่ย ขอจงรู้อย่างนี้ว่า ผู้มีบาปธรรมทั้งหลาย มักไม่สำรวม ขอโลภะและ**โทสะ** อย่าย่ำยีท่านให้เป็นทุกข์ตลอดกาลนานเลย.

โลโภ อธมฺโม จาติ โลโภ เจว โทโส จ. อุภยมฺปิ เหตํ อกุสลเมว. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๒๗)

คำว่า **โลภะและอธรรม (โลโภ อธมฺโม จ)** ได้แก่ โลภะและโทสะ แท้จริงกิเลสชาตแม้ทั้ง ๒ นี้ จัดเป็นอกุศลโดยแท้.

(๒) ฐานะ หรือ กิจอันไม่สมควร.

(ก) ฐานะอันไม่สมควร.

ดู อธมฺมราค

(ข) กิจอันไม่สมควร, อกุศลธรรม, ความไม่เป็นธรรม, ความไม่ถูกต้อง.

ทิสฺวาน ปติตํ สามํ
ปุตฺตกํ ปสุกุนฺถิตํ
พาหา ปคฺคยฺห ปกฺกนฺทุ
อธมฺโม กิร โภ อิติ. (ชา.๒/๑๘๐)

(ดาบสทั้ง ๒)

เห็นสามกุมารผู้เป็นบุตรคลุกฝุ่นจึงประคองแขนทั้ง ๒ ข้าง ร้องไห้ว่า ชาวเราเอ๋ยทราบว่า วันนี้ **ความไม่เป็นธรรม** กำลังเป็นไปในโลกนี้.

อธมฺโม กิร โภ อิตีติ อยุตฺตํ กิร โภ, อชฺช อิมสฺมึ โลเก วตฺตติ. (ชา.อฏ.๖/๑๑๑)

บาทคาถาว่า **อธมฺโม กิร โภ อิติ** ความว่า ผู้เจริญทั้งหลายในวันนี้ ได้ยินว่า ความอยุติธรรมกำลังเป็นไปในโลกนี้.

มา เหว **ธมฺเมสุ** มนํ ปณีทหิ
อตฺเถ จ ธมฺเม จ ยุตฺโต ภวสฺสุ
ธิรตฺถุ กมฺมํ อกุสลํ อนริยํ
ยํ กตฺวา ปจฺฉา นิรยํ วเชยฺย.
(ชา.๒/๒๙๕)

(วิธุรบัณฑิตกราบทูลว่า)

ขอพระองค์ อย่าทรงตั้งพระ ทัยไว้**ในอกุศลธรรม**เลย ขอจงทรงประกอบพระองค์ไว้ ในอรรถและธรรมเถิด น่าตำหนิกรรมอันเป็นอกุศลไม่ประเสริฐที่บุคคลผู้ทำแล้ว จะพึงเข้าถึงนรกในภายหลัง.

อธมฺเมสุ อนตฺเถสุ อยุตฺเตสุ (อิ.อปุญฺเญสุ) ตว จิตฺตํ มา เหว ปณิทหีติ อตฺโถ.

(ชา.อฏ.๗/๒๐๕)

ความว่า ขอพระองค์อย่าทรงตั้งพระทัยไว้**ในอกุศลธรรม** คือในความเสื่อม ได้แก่ในความชั่วของพระองค์เลย.

อปิ เจ ปตฺตมาทาย
อนคาโร ปริพฺพเช
สาเยว ชีวิกา เสยฺโย
ยา จา**ธมฺเมน** เอสนา.
(ชา.๑/๘๖)

(ฤๅษีโพธิสัตว์กล่าวกับสัยห-อำมาตย์ว่า)

ถึงแม้เราจะเป็นนักบวช ถือบาตรเลี้ยงชีพ การเลี้ยงชีพเช่นนั้นแหละยังดีกว่าการแสวงหา**โดยไม่ชอบธรรม**.

ยา จาธมฺเมน เอสนาติ ยา เอสา **อธมฺเมน** ชีวิกปริเยสนา. (ชา.อฏ.๒/๓๘๑)

บาทคาถาว่า **การแสวงหาโดยอธรรมใด (ยาจาธมฺเมนเอสนา)** ความว่า การแสวงหาการเลี้ยงชีพ**โดยไม่ชอบธรรม**นั่นอันใด.

ดู อธมฺมการี

(ค) กรรมอันไม่สมควร, การถึงอคติ.

มหารุกฺขูปมํ รฏฺจ
อธมฺเมน ปสาสติ
รสญฺจสฺส น ชานาติ
รฏฺจญฺจสฺส วินสฺสติ. (ชา.๒/๕๑)

(พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า)

ประเทศอุปมาเหมือนกับต้นไม้ใหญ่ พระราชาพระองค์ใดทรงปกครอง**โดยอคติ** พระราชาพระองค์นั้นจะไม่ทรงทราบรสแห่งประเทศนั้น ทั้งประเทศของพระราชาพระองค์นั้นก็จักพินาศไปด้วย (รส = หน้าที่).

อธมฺเมนาติ อคติคมเนน. (ชา.อฏ.๕/๒๕๘)

คำว่า **โดยการถึงอคติ (อธมฺเมน)** ได้แก่ด้วยการถึงความลำเอียง.

(๓) กิจอันไม่เป็นธรรม, กิจอันไม่สมควรแก่ธรรม, กิจอันไม่ใช่ธรรม.

(ก) การล่วงละเมิดหรือฝ่าฝืนกฎหมาย.

ดู อธมฺมการ

(ข) คำพูดอันแสดงลัทธิของเดียรถีย์.

ดู อธมฺมเตช

(ค) กรรมคือการทำสังฆเภท.

ดู อรรถ (ข) ของ อธมฺมฏฺจ๑

(๔) ธรรมอันมิใช่พระดำรัสของพระพุทธเจ้า.

อิธุปาลิ ภิกฺขู **อธมฺมํ** ธมฺโมติ ทีเปนฺติ **ธมฺมํ อธมฺโมติ** ทีเปนฺติ. (วิ.๔/๓๖๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาลี ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้

๑. แสดง**ธรรมอันมิใช่พระดำรัสของพระพุทธเจ้า**ว่า เป็นธรรมพระดำรัสของพระพุทธเจ้า,

๒. แสดงธรรมอันเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า ธรรมอันมิใช่พระดำรัสของพระพุทธเจ้า.

สุตฺตนฺตปริยาเยน ตาว ทส กุสลกมฺมปถา ธมฺโม, ทส อกุสลกมฺมปถา **อธมฺโม**. (วิ.อฏ.๔/๓๑๑-๔)

ว่าตามสำนวนพระสูตรก่อน กุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง ชื่อว่าธรรม อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง ชื่อว่า**อธรรม**.

ดู อรรถอันจะกล่าวต่อไปนี้ ด้วย

(๕) กิจหรือวินัยกรรมอันไม่ทำตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้,

อธรรมกรรม, ธรรมที่ไม่เป็นธรรม.

อภูเตน วตฺถุนา อโจเทตฺวา อสาเรตฺวา อปฏิญฺญาย กาตพฺพํ กมฺมํ **อธมฺโม** นาม. (วิ.อฏ.๔/๑๑๔)

กรรมที่ไม่ต้องโจทแล้วไม่ให้จำเลยให้การทำ (= ตัดสิน) ด้วยไม่ปฏิญญา ด้วยวัตถุที่ไม่เป็นจริง ชื่อว่า**กรรมที่ไม่เป็นธรรม**.

(๖) เรื่องอันไม่จริง.

ดู อธมฺมโจทก

(๗) เรื่องอันไม่เป็นไปตามสภาพเป็นจริง, เรื่องอันไม่ถูกต้อง,

ความเสื่อมเสีย, ความไม่ถูกต้อง.

ธมฺมํ ภณามิ เวเทห
อธมฺโม เม น รุจฺจติ
ธมฺมํ เม ภณมานสฺส
น ปาปมุปลิมฺปติ. (ชา.๑/๑๖๕)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

ท่านเวเทหดาบส ข้าพเจ้ากล่าวธรรม ข้าพเจ้าไม่พอใจ **ความไม่ถูกต้อง**เลย บาปไม่แปดเปื้อนข้าพเจ้าผู้กล่าวธรรม.

อธมฺโม เม น รุจฺจตีติ อธมฺโม นาม อสภาโว มยฺหํ กทาจิปิ น รุจฺจติ. (ชา.อฏ.๓/๓๔๖)

คำว่า **อธรรม ข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย (อธมฺโม เม น รุจฺจติ)** ความว่า ขึ้นชื่อว่า**ความไม่ถูกต้อง**ได้แก่ สภาพที่ไม่เป็นจริง ข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย ไม่ว่าในกาลไหน ๆ.

(๘) ธรรมอันไม่ใช่สภาวะ, ธรรมอันไม่เกิด, ธรรมอันไม่มีปรากฏ,

ธรรมที่ไม่มีจริง.

อธมฺเม สสวิสาเณ. (มูลฏี.๓/๖๘)

ในธรรมที่ไม่มีจริง เช่น เขากระต่าย.

ตปฺปฏิกฺเขปโต **อธมฺเม** อภาวธมฺเม. (อนุฏี.๓/๙๒)

ในธรรมที่ไม่มีปรากฏ ได้แก่ ในธรรมที่ไม่ใช่ปรมัตถธรรม เพราะตรงกันข้ามกับปรมัตถธรรมนั้น.

(๙) ธรรมอันปราศจากความจริง, ธรรมอันผิด.

อถ สฏฺฐิสิตา สวิตกฺกา
ปุถุชฺชนตาย **อธมฺมา** นิวิฏฺฐา
น จ วคฺคตฺถสฺส กุหิญฺจิ

โน ปน ทุฏฺฐุลฺลคาหี ส ภิกฺขุ. (เถร.๓๖๙)

ถ้ามิจฉาวิตกที่อิงอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการ ซึ่ง**เป็นธรรมที่ผิด** ตั้งมั่นอยู่ในความเป็นปุถุชน ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ผู้ใดไม่พึงเป็นไปในอำนาจของกิเลสด้วยอำนาจมิจฉาวิตกเหล่านั้นทั้งไม่ชอบกล่าวคำหยาบคาย ผู้นั้น ชื่อว่าเป็นภิกษุ.

ปุถุชฺชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐาติ เต ปน มิจฺฉาวิตกฺกา นิจฺจาทิคาหวเสน **อธมฺมา** ธมฺมโต อเปตา ปุถุชฺชนตายํ อนฺธพาเล นิวิฏฺฐา อภินิวิฏฺฐา. (เถร.อฏ.๒/๕๒๔)

บาทคาถาว่า **ปุถุชฺชนตาย อธมฺมา นิวิฏฺฐา** ความว่า ก็มิจฉาวิตกเหล่านั้น **มิใช่ธรรม** คือ ปราศจากธรรม ด้วยอำนาจการยึดถือว่าเที่ยงเป็นต้น ตั้งลงแล้ว คือ ตั้งลงเฉพาะแล้วในความเป็นปุถุชน คือ ในคนอันธพาล.

ดู อธมฺมวิตกฺก

(๑๐) กิจอันผิด, การปฏิบัติผิด.

(ก) อาชีพอันผิด, อาชีพอันประกอบด้วยอธรรม.

เอวํ ธมฺมํ นิรกฺตฺวา
โย **อธมฺเมน** ชีวติ
สตธมฺโมว ลาเภน
ลทฺเธนปิ น นนฺทตีติ. (ชา.๑/๔๖)

(พระศาสดาตรัสเตือนภิกษุว่า)

ผู้ใดละทิ้งธรรม มีชีวิตอยู่**โดยอธรรม**อย่างนี้ผู้นั้นย่อมไม่เพลิดเพลินยินดีลาภแม้ที่ตนได้มาแล้วเหมือนสตธรรมพราหมณ์.

อธมฺเมนาติ เอกวีสติยา อเนสนสงฺขาเตน มิจฺฉาชีเวน. (ชา.อฏ.๒/๗๖)

คำว่า **โดยอธรรม (อธมฺเมน)** ได้แก่ โดยมิจฉาชีพ กล่าวคือการแสวงหาอันไม่สมควร ๒๑ อย่าง.

[การแสวงหาที่ไม่สมควร ๒๑ ประการคือ ๑. ทำเวชกรรม ๒. ทำทูตกรรม ๓. ทำการส่งข่าว ๔. ผ่าฝี ๕. ให้ยาพอกฝี ๖. ให้ยาระบายอย่างแรง ๗. ให้ยาระบายอย่างอ่อน ๘. หุงน้ำมันสำหรับนัตถุ์ ๙. หุงน้ำมันสำหรับดื่ม ๑๐. ให้ไม้ไผ่ ๑๑. ให้ใบไม้ ๑๒. ให้ดอกไม้ ๑๓. ให้ผลไม้ ๑๔. ให้น้ำอาบ ๑๕. ให้ไม้ชำระฟัน ๑๖.ให้น้ำบ้วนปาก ๑๗. ให้ดินผงขัดตัว ๑๘. ทำการพูดให้เขารัก ๑๙. พูดทีเล่นทีจริงดังแกงถั่ว ๒๐. เลี้ยงดูเด็ก ๒๑. ทำการส่งข่าวสาร(ม.อฏ.๓/๔)]

(ข) การปฏิบัติผิด.

ดู อธมฺมจริยา

(๑๑) อันไม่มีเหตุ, อันไม่ใช่เหตุ.

อธมฺเมน ตุวํ ชมฺม
พฺรหฺมทตฺตสฺส กุชฺฌสิ
โย ตฺวํ สปสิ ราชานํ
อปรชฺฌิตฺวาน อตฺตโน. (ชา.๑/๓๙๘)

(ปุโรหิตกล่าวว่า)

เจ้าคนชาติชั่ว เจ้านะโกรธพระเจ้าพรหมทัต**อย่างไม่ถูกต้อง** เจ้าทำร้ายโคของตนเอง กลับมาสาปแช่งพระราชา.

อธมฺเมนาติ อการเณน อสภาเวน. (ชา.อฏ.๕/๑๐๙)

คำว่า **อย่างไม่ถูกต้อง (อธมฺเมน)**ได้แก่ โดยมิใช่เหตุ คือ โดยไม่เป็นความจริง.

อธมฺม๒ (ปุ)

[น + ธมฺม]

เทวบุตรนามว่าอธรรม, อธรรมเทวดา ผู้มาเกิดเป็นพระเทวทัตต์.

อตีเต พาราณสิยํ พฺรหฺมทตฺเต รชฺชํ กาเรนฺเต โพธิสตฺโต กามาวจรเทวโลเก ธมฺโม นาม เทวปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ เทวทตฺโต **อธมฺโม** นาม. (ชา.อฏ.๔/๑๐๒)

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นเทวบุตร นามว่า ธัมมะ ในกามาวจรเทวโลก พระเทวทัตเกิดเป็น **เทวบุตรชื่อว่าอธรรม**.

ดู อธมฺมยาน

อธมฺมกมฺม (น)

[อธมฺม + กมฺม]

กรรมอันไม่เป็นธรรม, อธรรมกรรม.

อธมฺมกมฺเม อธมฺมกมฺมสญฺญี, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๕๕)

ในกรรมที่ไม่เป็นธรรม ภิกษุสำคัญว่าเป็นกรรมไม่เป็นธรรม ต้องอาบัติทุกกฏ.

อธมฺมกมฺมสญฺญา (ถี)

[อธมฺมกมฺม + สญฺญา]

(ก) ความเข้าใจว่ากรรมอันไม่เป็นธรรม.

(ข) (ภิกษุณี) ผู้มีความเข้าใจ-สำคัญว่ากรรมอันไม่เป็นธรรม.

อธมฺมกมฺเม **อธมฺมกมฺมสญฺญา**, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๒๘๔,๒๙๙)

ในกรรมที่ไม่เป็นธรรม **ภิกษุณีสำคัญว่าเป็นกรรมที่ไม่เป็นธรรม** ต้องอาบัติทุกกฏ.

อธมฺมกมฺมสญฺญี (ติ)

[อธมฺมกมฺมสญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจ-สำคัญว่ากรรมอันไม่เป็นธรรม.

อธมฺมกมฺเม **อธมฺมกมฺมสญฺญี,** อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๕๕, ๕๗, ๗๕)

ในกรรมที่ทำไม่ถูกต้อง **ภิกษุสำคัญว่าเป็นกรรมที่ทำไม่ถูกต้อง** ต้องอาบัติทุกกฏ.

อธมฺมการ (ปุ)

[อธมฺม + กร + ณ]

การกระทำอันไม่เป็นธรรม, การล่วงละเมิด-ฝ่าฝืนกฎหมาย.

มา จ เต ตาต วิชิเต **อธมฺมกาโร** ปวตฺติตฺถ. เย จ เต ตาต วิชิเต อธนา อสฺสุ, เตสญฺจ ธนมนุปฺปเทยฺยาสิ. (ที.๓/๕๐)

(พระเจ้าทัพหเนมิตรัสว่า) แน่ะลูก **การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน** อย่าได้เป็นไปในแว่นแคว้นของลูกเลย อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย.

อธมฺมกาโรติ อธมฺมกิริยา. (ที.อฏ.๓/๓๔)

คำว่า **การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน (อธมฺมกาโร)** ได้แก่ การกระทำอันไม่เป็นที่ชอบธรรม.

> โน เจ ตุวํ อุสฺสหเส ชนินฺท
> กาเม อิเม มานุสเก ปหาตุ
> ธมฺมึ พลึ ปฏฺจปยสฺสุ ราช
> **อธมฺมกาโร** ตว มาหุ รฏฺเจ.
> (ชา.๑/๓๑๕)

(พระมหาสัตว์กราบทูลพระเจ้าสัมภูตะนั้นว่า)

ขอถวายพระพรพระองค์ผู้จอมชน หากมหาบพิตรไม่ทรงสามารถจะละกามซึ่งเป็นของมนุษย์เหล่านี้ ได้ขอพระองค์ทรงตั้งพลีกรรมที่เป็นธรรมเถิด มหาบพิตร อนึ่ง **การกระทำที่ไม่เป็นธรรม** ขออย่าได้มีในแคว้นของพระองค์เลย.

อธมฺมกาโรติ มา โปราณกราชูหิ จปิตํ วินิจฺฉยธมฺมํ ภินฺทิตฺวา ปวตฺตาอธมฺม-กิริยา. (ชา.อฏ.๔/๔๐๐)

คำว่า **การกระทำที่ไม่เป็นธรรม** ความว่า อย่าทำลายธรรมเครื่องวินิจฉัยที่กษัตริย์แต่เก่าก่อนทั้งหลายตั้งไว้แล้ว ประพฤติอธรรมกริยา.

อธมฺมการก (ติ)

[อธมฺม + การก]

ผู้กระทำกรรมอันไม่เป็นธรรม,

ผู้ไม่ประพฤติธรรม.

อิเม มยฺหํ มหาราช อมิตฺตาติ เต **อธมฺม-การเก** ปกฺขนฺทิตฺวา ขาทิตุกามตํ วิย กตฺวา ทสฺเสติ. (ชา.อฏ.๔/๑๘๗)

ท้าวสักกเทวราชกล่าวว่า ข้าแต่มหาราช มนุษย์พวกนี้เป็นศัตรูของข้าพเจ้า ดังนั้นจึงแสดงทำเป็นเหมือนความเป็นผู้ประสงค์จะขับไล่เคี้ยวกินมนุษย์เหล่านั้น **ผู้ไม่ประพฤติธรรม**.

อธมฺมการี (ติ)

[(๑) อธมฺม + กร + ณี.

(๒) น + ธมฺม + กร + ณี]

(๑) ผู้มีปกติทำกิจอันปราศจากธรรม. (๒) ผู้มีปกติไม่กระทำกิจที่ควรทำ.

ธมฺมโต อเปตสฺส อยุตฺตสฺส กรณสีโล **อธมฺมการี**. (สี.นวฏี.๒/๓๐๔)

ผู้ทำกิจที่ปราศจากธรรม คือไม่ประกอบด้วยธรรมเป็นปกติ ชื่อว่า ผู้มีปกติทำกิจอันปราศจากธรรม.

ดู อกิจฺจการี

อธมฺมกิริยา (ถี)

[อธมฺม + กิริยา]

มีอรรถเหมือนกับ อธมฺมการ.

ดู อธมฺมการ, อธมฺมจรณ

อธมฺมโกฏฺฐาส (ปุ)

[อธมฺม + โกฏฺฐาส]

ส่วนแห่งอธรรม, หมู่-กองแห่งทุจิต-บาป, อกุศลส่วนอันไม่ใช่ธรรม, ส่วนอันเป็นทุจริต, ส่วนแห่งอกุศล, ส่วนแห่งธรรมอันไม่แท้-ไม่จริง, ส่วนแห่งธรรมของอสัตบุรุษ.

ตตฺถ ยํกิญฺจิ เอกํ **อธมฺมโกฏฺฐาสํ** คเหตฺวา อิมํ อธมฺมํ ธมฺโมติ กริสฺสาม; เอวํ อมฺหากํ อาจริยกุลํ นิสฺสาย นิยฺยานิกํ ภวิสฺสติ, มยญฺจ โลเก ปากฏา ภวิสฺสามาติ ตํ อธมฺมํ “ธมฺโม อยนฺติ กถยนฺตา อธมฺมํ ธมฺโมติ ทีเปนฺติ นาม. (วิ.อฏ.๔/๑๑๔)

บรรดาธรรมและอธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายถือเอา**ส่วนแห่งอธรรม**อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างเดียว กล่าวอธรรมนั้นว่า “นี้เป็นธรรม” ด้วยคิดว่า “เราจักทำอธรรมนี้ว่า เป็นธรรม ความยวดยิ่งจักมีแก่พวกเรา เพราะอาศัยตระกูลของอาจารย์อย่างนี้ และพวกเราก็เป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังในโลก” ชื่อว่าแสดงอธรรมว่าเป็นธรรม.

อธมฺมคารว (ติ)

[อธมฺม + คารว]

ผู้มีความเคารพในอธรรม, ไม่เคารพธรรม.

> เย เกจิ กาเมสุ อสญฺญตา ชนา
> อธมฺมิกา โหนฺติ **อธมฺมคารวา**
> ฉนฺทา โทสา โมหา จ ภยา คามิโน
> ปริสากสโฏ จ ปเนส วุจฺจติ.
> (อ.๑/๓๒๗)

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ไม่สำรวมในกามทั้งหลายไม่ประกอบด้วยธรรม **ไม่เคารพธรรม** ถึงอคติเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ บุคคลเช่นนี้ เราเรียกว่าผู้เป็นขยะในบริษัท.

อธมฺมจรณ (น)

[อธมฺม + จรณ]

การประพฤติซึ่งอธรรม.

ธิรตฺถุ ตํ ธนลาภํ
ยสลาภญฺจ พฺราหฺมณ
ยา วุตฺติ วินิปาเตน
อธมฺมจรเณน วา. (วิ.๒/๒๖๘)
(บุรุษจัณฑาลกล่าวกับพราหมณ์ว่า) พ่อพราหมณ์เราตำหนิการได้ทรัพย์และการได้เกียรติยศ เพราะพฤติกรรมเช่นนั้นนั่น เป็นวิถีชีวิตอันเป็นเหตุให้ตกต่ำและเป็น**การประพฤติโดยมิชอบ** [การครองชีพอย่างนั้นไม่มีประโยชน์]

อธมฺมจรเณนาติ อธมฺมกิริยาย วิสมกิริยาย วธพนฺธนครหาทีหิ อตฺตานํ วินิปาเตตฺวา อธมฺมํ จริตฺวา ยา วุตฺติ ตญฺจ ยสธนลาภญฺจ สพฺพํ ธิรตฺถุ นินฺทามิ ครหามิ น เม เอเตนตฺโถติ อธิปฺปาโย.
(ชา.อฏ.๒/๓๘๐)

คำว่า **โดยประพฤติมิชอบ (อธมฺมจรเณน)** ความว่า และด้วยการประพฤติอธรรม คือด้วยการกระทำไม่สม่ำเสมอ อธิบายว่า การประพฤติอธรรม ทำให้ตนตกไป ด้วยอำนาจการฆ่า การจองจำและการตำหนิเป็นต้น และน่าตำหนิการได้ยศและทรัพย์ คือข้าพเจ้า ขอตำหนิ ติเตียนการประพฤตินั้น คือการได้ยศและทรัพย์ทุกประการ ข้าพเจ้าไม่ต้องการด้วยความประพฤตินี้.

อธมฺมจริยสงฺขาต (ติ)

[อธมฺมจริยา + สงฺขาต]

กล่าวคือการประพฤติซึ่งอธรรม,

กล่าวคือการประพฤติที่มิชอบ.

ดู อธมฺมจริยาวิสมจริยา

อธมฺมจริยา (ถี)

[อธมฺม + จริยา]

(๑) ความประพฤติอันไม่เป็นธรรม, ความประพฤติผิด-มิชอบ.

ตาย นํ **อธมฺมจริยาย**
มาตาปิตูสุ ปณฺฑิตา
อิเธว นํ ครหนฺติ
เปจฺจาปายญฺจ คจฺฉติ. (อ.๑/๓๑๑)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดาตถาคตหรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก) **เพราะความประพฤติอันไม่เป็นธรรม**ในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนชนนั้น ในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย.

ตายาติ ตาย มิจฺฉาปฏิปตฺติสงฺขาตาย **อธมฺมจริยาย**. (อ.อฏ.๒/๒๕๐)

คำว่า **นั้น (ตาย)** ได้แก่ **เพราะความประพฤติไม่เป็นธรรม**กล่าวคือความปฏิบัติผิดนั้น.

(๒) ธรรมอันเป็นเหตุกระทำอกุศลกรรม, ธรรมอันเป็นเหตุกระทำกิจอันปราศจากกุศล, อธรรมจริยา, อกุศลเจตนา, อกุศลกรรมบถ ๑๐.

“ตโยเม ภิกฺขเว ธมฺมา. กตเม ตโย ? อรติ, วิหึสา, **อธมฺมจริยา**. (อ.ิ๒/๓๘๙)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. อรติ (ความไม่ยินดี) ๒. วิหิงสา (ความเบียดเบียน) ๓. **อธัมมจริยา** (การประพฤติอธรรม).

อธมฺมจริยาติ ทส อกุสลกมฺมปถา. (อ.อฏ.๓/๑๔๒)

คำว่า **อธมฺมจริยา [การประพฤติอธรรม] (อธมฺมจริยา)** ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ.

กาเยน อธมฺมจริยาวิสมจริยา, วาจาย อธมฺมจริยาวิสมจริยา, มนสา อธมฺมจริยาวิสมจริยา อยํ วุจฺจติ **อธมฺมจริยา**. (อภิ.วิ.๓๘๔)

ความประพฤติอันไม่เสม่ำเสมอ คือ ความประพพฤติไม่เป็นธรรมทางกาย ความประพฤติอันไม่เสม่ำเสมอ คือ ความประพฤติไม่เป็นธรรมทางวาจา ความประพฤติอันไม่เสม่ำเสมอ คือ ความประพพฤติไม่เป็นธรรมทางใจ นี้ เรียกว่าความประพฤติไม่เป็นธรรม.

ดู อธมฺมจริยา

อธมฺมจริยาวิสมจริยา (ถี)

[อธมฺมจริยา + วิสมจริยา]

วิสมจริยากล่าวคืออธรรมจริยา, เจตนาไม่ดี-ชั่ว, อกุศลเจตนา, อกุศลกรรมบถ ๑๐, ความประพฤติอันไม่เสมอ กล่าวคือ ความประพฤติอันไม่เป็นธรรม.

ติวิธํ โข คหปตโย กาเยน **อธมฺมจริยาวิสมจริยา** โหติ, จตุพฺพิธํ วาจาย อธมฺมจริยาวิสมจริยา โหติ, ติวิธํ มนสา อธมฺมจริยาวิสมจริยา โหติ. (ม.๑/๓๕๕)

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย **ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรม**ทางกายมี ๓ ประการ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรมทางวาจามี ๔ ประการ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรมทางใจมี ๓ ประการ.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาติ อธมฺมจริยสงฺขาตา วิสมจริยา. อยํ ปเนตฺถ ปทตฺโถ, อธมฺมสฺส จริยา อธมฺมจริยา อธมฺมกรณนฺติ อตฺโถ. วิสมา จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ วิสมจริยา. อธมฺมจริยา จ สา วิสมจริยา จาติ **อธมฺมจริยาวิสมจริยา**.

(ม.อฏ.๒/๒๒๙)

คำว่า **ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรม (อธมฺมจริยาวิสมจริยา)** ได้แก่ ความประพฤติอันปราศจากความสม่ำเสมอ กล่าวคือความ

ประพฤติไม่เป็นธรรม ก็ในบทนี้ มีความหมายเฉพาะบทดังต่อไปนี้ ความประพฤติอธรรม ชื่อว่าอธัมมจริยา อธิบายว่า การทำไม่เป็นธรรม ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ หรือความประพฤติกรรมที่ไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าวิสมจริยา ความประพฤติไม่เป็นธรรมนั้นด้วย เป็นความประพฤติไม่สม่ำเสมอนั้นด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า**อธัมมจริยาวิสมจริยา** (ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม).

อธมฺมํ จรติ เอตายาติ **อธมฺมจริยา**, ตถาปวตฺตา เจตนา. **อธมฺโมติ** ปน ตัสมุฏฐาโน ปโยโค ทฏฐพฺโพ. ธมฺมโต อนเปตาติ ธมฺมา, น ธมฺมาติ อธมฺมา, อธมฺมา จ สา จริยา จาติ **อธมฺมจริยา**. ปจฺจนีกสมนฏฐเจน สมํ, สมานํ สทิสํ ยุตฺตนฺติ วา สมํ, สุจริตํ. สมโต วิคตํ, วิรุทฺธํ วา ตสฺสาติ วิสมํ ทุจฺจริตํ. สา เอว วิสมา จริยาติ **วิสมจริยา**. (ม.ฏี.๒/๒๔๗-๘)

ชื่อว่า **การประพฤติอธรรม** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุประพฤติอธรรม ได้แก่ เจตนาที่เป็นไปอย่างนั้น, ก็บัณฑิตพึงทราบความพยายามที่เกิดขึ้นจากเจตนานั้นว่า อธรรม, ชื่อว่า ธรรม เพราะอรรถว่าไม่ปราศจากธรรม, ชื่อว่า อธรรม เพราะอรรถว่า ไม่ใช่ธรรม, ชื่อว่าการประพฤติอันไม่ใช่ธรรม เพราะอรรถว่า ประพฤติที่ไม่เป็นธรรม, ชื่อว่าสมะ[ให้สงบ คือ กำจัด] เพราะอรรถว่ายังธรรมที่ตรงข้ามให้สงบระงับไป, ชื่อว่า สมะ [สงบ] เพราะอรรถว่า [สงบทุจริต ๓ ประการที่ตรงกันข้ามกับตน] ได้แก่ สุจริตธรรม [บุญ], ชื่อว่า วิสมะ [ธรรมที่ตรงข้ามกับบุญ] เพราะอรรถว่า ปราศจากหรือตรงกันข้ามจากสมธรรม [สุจริตธรรมนั้น] ได้แก่ ทุจริต [บาป], ชื่อว่า **วิสมจริยา** [การประพฤติธรรมที่ตรงข้ามกับบุญ ได้แก่ ความประพฤติชั่ว] เพราะอรรถว่าประพฤติตรงกันข้ามกับสุจริตนั้น.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตูติ อธมฺมจริยาสงฺขาตาย วิสมจริยาย เหตุ ตำการณา ตปฺปจฺจยาติ อตฺโถ. ตตฺรายํ ปทตฺโถ อธมฺมสฺส จริยา อธมฺมจริยา, อธมฺมการณนฺติ อตฺโถ. วิสมํ จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ วิสมจริยา. อธมฺมจริยา จ สา วิสมจริยา จาติ อธมฺมจริยาวิสมจริยา. เอเตนุปาเยน สุกฺกปกฺเขปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. อตฺถโต ปเนตฺถ **อธมฺมจริยาวิสมจริยา** นาม ทส อกุสลกมฺมปถา, ธมฺมจริยาสมจริยา นาม ทส กุสลกมฺมปถาติ เวทิตพฺพา. (อ.อฏ.๒/๑๔)

คำว่า **เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่สม่ำเสมอคือประพฤติไม่ชอบธรรม (อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตุ)** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งความประพฤติไม่สม่ำเสมอ กล่าวคือความประพฤติไม่ชอบธรรม อธิบายว่า เพราะความประพฤตินั้นเป็นเหตุ คือ เพราะความประพฤตินั้นเป็นปัจจัย ในบท

นั้น มีอธิบายเฉพาะบทดังต่อไปนี้ ความประพฤติไม่ชอบธรรม ชื่อว่าความประพฤติไม่ชอบธรรม อธิบายว่า การกระทำที่ไม่ชอบธรรม ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ หรือความประพฤติกรรมไม่สม่ำเสมอ เหตุนั้นจึงชื่อว่าความประพฤติไม่สม่ำเสมอ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอนั้นด้วย เป็นความประพฤติไม่ชอบธรรมด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่าความประพฤติไม่สม่ำเสมอและเป็นความประพฤติไม่ชอบธรรม แม้ในธรรมฝ่ายขาว ก็พึงทราบเนื้อความโดยอุบายนี้ แต่โดยเนื้อความในพระสูตรนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า “อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า **ความประพฤติไม่สม่ำเสมอและเป็นความประพฤติไม่ชอบธรรม** กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่าความประพฤติสม่ำเสมอและเป็นความประพฤติชอบธรรม”.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาติ อกุสลกมฺมปถวเสน อธมฺมจริยสงฺขาตา วิสมจริยา. กุสลกมฺมปถวเสน อิตรา เวทิตพฺพา. (อ.อฏ.๓/๓๑๓)

คำว่า **ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรม (อธมฺมจริยาวิสมจริยา)** ได้แก่ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอกล่าวคือความประพฤติอธรรมด้วยอำนาจอกุศลกรรมบถ พึงทราบความประพฤตินอกนี้ด้วยอำนาจกุศลกรรมบถ.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตุ (ปุ)

[อธมฺมจริยาวิสมจริยา + เหตุ]

เหตุแห่งวิสมจริยากล่าวคืออธรรมจริยา.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตุ โข คหปตโย, เอวมิเธกจฺเจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรัมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชนฺติ. (ม.๑/๓๕๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก **เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอกล่าวคือความประพฤติอธรรมเป็นเหตุ**.

อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตูติ อธมฺมจริยาสงฺขาตาย วิสมจริยาย เหตุ, ตำการณา ตปฺปจฺจยาติ อตฺโถ. ตตฺรายं ปทตฺโถ อธมฺมสฺส จริยา อธมฺมจริยา, อธมฺมการณนฺติ อตฺโถ. วิสมํ จริยา, วิสมสฺส วา กมฺมสฺส จริยาติ วิสมจริยา. อธมฺมจริยา จ สา วิสมจริยา จาติ อธมฺมจริยาวิสมจริยา เอเตนุปายเนน สุกฺกปกฺเขปิ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. อตฺถโต ปเนตฺถ อธมฺมจริยาวิสมจริยา นาม ทส อกุสลกมฺมปถา, ธมฺมจริยาสมจริยา นาม ทส กุสลกมฺมปถาติ เวทิตพฺพา. (อ.อฏ.๒/๑๔)

คำว่า **เพราะเหตุแห่งการประพฤติไม่สม่ำเสมอคือประพฤติไม่ชอบธรรม (อธมฺมจริยาวิสมจริยาเหตุ)** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งความประพฤติไม่สม่ำเสมอ กล่าวคือความประพฤติไม่ชอบธรรม อธิบาย

ว่า เพราะความประพฤตินั้นเป็นเหตุ เพราะความพระพฤตินั้นเป็นปัจจัย ในบทนั้น มีอธิบายเฉพาะบทดังต่อไปนี้ ความประพฤติไม่ชอบธรรม ชื่อว่าความประพฤติไม่ชอบธรรม อธิบายว่า การกระทำที่ไม่ชอบธรรม ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ หรือความประพฤติกรรมไม่สม่ำเสมอ เหตุนั้นจึงชื่อว่าความประพฤติไม่สม่ำเสมอ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอนั้นด้วย เป็นความประพฤติไม่ชอบธรรมด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่าความประพฤติไม่สม่ำเสมอและเป็นความประพฤติไม่ชอบธรรม แม้ในธรรมฝ่ายขาว ก็พึงทราบเนื้อความโดยอุบายนี้ แต่โดยเนื้อความในพระสูตรนี้ บัณฑิตพึงทราบว่า “อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่าความประพฤติไม่สม่ำเสมอและเป็นความประพฤติไม่ชอบธรรม กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่าความประพฤติสม่ำเสมอและเป็นความประพฤติชอบธรรม.

อธมฺมจารี (ติ)

[อธมฺม + จารี]

ผู้มีปกติประพฤติอธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้น, ผู้ประพฤติผิดธรรม, ผู้ประพฤติอธรรม.

ติวิธํ โข คหปตโย กาเยน **อธมฺมจารี** วิสมจารี โหติ, จตุพฺพิธํ วาจาย **อธมฺมจารี** วิสมจารี โหติ, ติวิธํ มนสา **อธมฺมจารี** วิสมจารี โหติ. (ม.๑/๓๖๒)

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย บุคคล**ผู้มีปกติประพฤติอธรรม** คือมีปกติประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกาย มี ๓ จำพวก บุคคล**ผู้มีปกติประพฤติอธรรม** คือผู้มีปกติประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา มี ๔ จำพวก บุคคล**ผู้มีปกติประพฤติอธรรม** คือผู้มีปกติประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจมี ๓ จำพวก.

อธมฺมจารีติ ปญฺจ ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา ทส ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ วา อิธ อธมฺโม นาม. **ธมฺมจารี**ติ ธมฺมิกกสิวณิชฺชาทิกมฺมการี.

(ม.อฏ.๓/๒๙๓)

คำว่า **ประพฤติอธรรม (อธมฺมจารี)** ความว่า กรรมคือความทุศีล ๕ และกรรมคือความทุศีล ๑๐ ชื่อว่าอธรรม ในที่นี้ บทว่า **ธมฺมจารี** คือ กสิกรรม พานิชยกรรมที่ชอบธรรมเป็นต้น.

อธมฺมจุทิต (ติ)

[อธมฺม + จุทิต]

ผู้ถูกโจทย์โดยไม่ชอบธรรม, ผู้ถูกลงโทษโดยไม่ชอบธรรม, ผู้ถูกกล่าวหาโดยไม่ชอบธรรม.

อธมฺมจุทิตสฺส อุปาลิ ภิกฺขุโน ปญฺจหากาเรหิ อวิปฺปฏิสาโร อุปฺปชฺชติ.

(วิ.๔/๔๓๘)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระอุบาลีว่า “อุบาลี ภิกษุ**ผู้ถูกโจทโดยไม่ชอบธรรม**

พึงเข้าถึงความไม่เดือดร้อนด้วยอาการ ๕ อย่าง [คือ

๑. ท่านถูกโจทโดยกาลไม่ควร ไม่ถูกโจทโดยกาลที่ควรจึงสมควรเข้าถึงความไม่เดือดร้อน

๒. ท่านถูกโจทด้วยเรื่องไม่จริง ไม่ใช่ถูกโจทด้วยเรื่องจริง จึงสมควรเข้าถึงความไม่เดือดร้อน

๓. ท่านถูกโจทด้วยคำหยาบ ไม่ถูกโจทด้วยคำสุภาพ จึงสมควรเข้าถึงความไม่เดือดร้อน

๔. ท่านถูกโจทด้วยเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ถูกโจทด้วยเรื่องที่เป็นประโยชน์ จึงสมควรเข้าถึงความไม่เดือดร้อน

๕. ท่านถูกโจทเพราะความมุ่งร้าย ไม่ใช่ถูกโจทเพราะเมตตาจิต จึงสมควรเข้าถึงความไม่เดือดร้อน]

อธมฺมจุทิตก (ติ)

[อธมฺม + จุทิต + ก]

ผู้ถูกโจทย์-ถูกฟ้อง-กล่าวหาโดยไม่ชอบธรรม, อันถูกโจทย์โดยเรื่องอันไม่จริง,

ผู้ถูกฟ้องโดยไม่เป็นธรรม.

อธมฺมโจทโก ปุคฺคโล ชานิตพฺโพ. **อธมฺมจุทิตโก** ปุคฺคโล ชานิตพฺโพ. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงรู้บุคคลผู้ฟ้องโดยไม่เป็นธรรม พึงรู้บุคคล**ผู้ถูกฟ้องโดยไม่เป็นธรรม**.

ดู อธมฺมโจทก

อธมฺมโจทก (ติ)

[อธมฺม + โจทก]

ผู้โจทย์ด้วยเรื่องอันไม่จริง, ผู้โจทย์ฟ้องโดยไม่ชอบธรรม, ผู้สั่งลงโทษโดยไม่ชอบธรรม, ผู้กล่าวหาโดยไม่ชอบธรรม.

“**อธมฺมโจทกสฺส** ภนฺเต ภิกฺขุโน กตีหากาเรหิ วิปฺปฏิสาโร อุปฺปหาตพฺโพติ ? (วิ.๔/๔๓๘

ท่านพระอุบาลีทูลถามว่า “ภิกษุ**ผู้โจทก์โดยไม่ชอบธรรม** พึงถึงความเดือดร้อนด้วยอาการเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า”

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อุบาลี ภิกษุผู้เป็นโจทก์โดยไม่ชอบธรรม พึงถึงความ

เดือดร้อนด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ

๑. ท่านโจทโดยกาลไม่ควร ไม่โจทโดยกาลที่ควร จึงสมควรถึงความเดือดร้อน

๒. ท่านโจทด้วยเรื่องไม่จริง ไม่โจทด้วยเรื่องจริง จึงสมควรถึงความเดือดร้อน

๓. ท่านโจทด้วยคำหยาบ ไม่โจทด้วยคำสุภาพ จึงสมควรถึงความเดือดร้อน

๔. ท่านโจทด้วยเรื่องที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่โจทด้วยเรื่องที่ประกอบด้วยประโยชน์ จึงสมควรถึงความเดือดร้อน

๕. ท่านมีจิตมุ่งร้ายโจท ไม่มีเมตตาจิต จึงสมควรถึงความเดือดร้อน]

ปญฺจทสสุ ธมฺเมสุ อปฺปติฏฺฐหิตฺวา อภูเตน วตฺถุนา โจเทนฺโต **อธมฺมโจทโก** นาม. (วิ.อฏ.๔/๑๕๘)

บุคคลผู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม ๑๕ ประการ ฟ้องด้วยเรื่องอันไม่เป็นจริง ชื่อว่า**โจทย์ผู้ฟ้องโดยไม่เป็นธรรม**.

อธมฺมฏฺฐ๑ (ติ)

[อธมฺม + จา + อ]

ผู้ตั้งอยู่ในอธรรม,

ผู้ตั้งอยู่ในฐานะอันไม่สมควรแก่ธรรม.

(ก) ผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐.

ขตฺติโย จ **อธมฺมฏฺโฐ**
เวสฺโส จาธมฺมนิสฺสิโต
เต ปริจฺจชฺชุโภ โลเก
อุปปชฺชนฺติ ทุคฺคตึ. (ชา.๑/๑๒๘)

(พระโพธิสัตว์รู้ว่า ศีลสำคัญกว่า สุตะจึงได้กราบทูลพระราชาว่า) กษัตริย์**ไม่ดำรงอยู่ในธรรม** แพศย์ไม่อิงอาศัยธรรมชนทั้ง ๒ นั้น ละโลกไปแล้วย่อมเข้าถึงทุคติ.

(ข) ผู้ตั้งอยู่ในอธรรมคือสังฆเภท.

อาปายิโก เนรยิโก
กปฺปฏฺโฐ สงฺฆเภทโก
วคฺครโต **อธมฺมฏฺโฐ**
โยคกฺเขมา ปธํสติ
สงฺฆํ สมคฺคํ ภินฺทิตฺวา
กปฺปํ นิรยมฺหิ ปจฺจตีติ. (วิ.๔/๓๖๙)

ภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีการแตกกัน**ตั้งอยู่ในอธรรม** เป็นผู้เข้าถึงอบาย อยู่ในนรกตลอดกัป พลาดจากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัป เพราะทำลายสงฆ์ที่สามัคคีกันให้แตกแยกกัน.

อธมฺมิยตาย **อธมฺโม**. เภทกรวตฺถูหิ สงฺฆเภทสงฺขาเต เอว จ อธมฺเม จิโตติ **อธมฺมฏฺโฐ**. (อิติวุ.อฏ.๖๖)

ชื่อว่าอธรรม เพราะไม่ใช่ธรรม **ชื่อว่า ตั้งอยู่ในอธรรม** เพราะใช้ในความหมายว่า “ดำรงอยู่ในอธรรมกล่าวคือสังฆเภท ด้วยเรื่องที่ทำความแตกแยก.

อธมฺมฏฺฐ๒ (ปุ)

[อธมฺม + อตฺถ]

อรรถอันไม่สมควรแก่ธรรม,

อรรถอันไม่เป็นกุศล, อรรถว่าไม่เป็นธรรม,

อรรรถว่า ไม่เหมาะสม-บาป-อกุศล.

“ราโค วิสมนฺติอาทิวจนโต วา ยุตฺตฏฺฐาเน วา อยุตฺตฏฺฐาเน วา อุปฺปนฺโน ฉนฺทราโค, **อธมฺมฏฺเฐน อธมฺมราโค**, วิสมฏฺเฐน **‘วิสมโลโภติ** เวทิตพฺโพ. (อภิ.อฏ.๑/๓๙๘)

อีกอย่างหนึ่ง ฉันทราคะอันเกิดขึ้นในฐานะที่ควร หรือในฐานะที่ไม่ควร โดยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า ราโค วิสมํ ดังนี้เป็นอาทิ บัณฑิตพึงทราบว่า ชื่อว่า **อธรรมราคะ เพราะ**

อรรถว่า **ไม่เป็นธรรม** และชื่อว่า **วิสม-โลภะ** เพราะอรรถว่า ปราศจากความโลภอันสม่ำเสมอดังนี้.

อธมฺมเตช (ปุ/น)

[อธมฺม + เตช]

เดชคือคำพูดอันแสดงลัทธิของเดียรถีย์.

ธมฺมเตเชน เตชิตตฺตา **อธมฺมเตชํ** ปริยาทิยติ. (ปฏิสํ.๑๐๐)

ย่อมทำ**เดชคืออธรรม**ให้สิ้นไปเพราะเดชคือธรรมเพราะถูกเผา.

[**เดช** มี ๕ คือ (๑) เดชคือศีลเครื่องดำเนินไป (๒) เดชคือคุณ (๓) เดชคือปัญญา (๔) เดชคือบุญ (๕) เดชคือธรรม บุคคลผู้มีเดช ย่อมทำเดชคือความเป็นผู้ทุศีลให้สิ้นไปด้วยเดชคือศีลเครื่องดำเนินไป ย่อมทำเดชมิใช่คุณให้สิ้นไปด้วยเดชคือคุณ ย่อมทำเดชคือความเป็นผู้มีปัญญาทรามให้สิ้นไปด้วยเดชคือปัญญา ย่อมทำเดชมิใช่บุญให้สิ้นไปด้วยเดชคือบุญ]

อธมฺมเตชนฺติ นานาติตฺถิยานํ สมยวจนเตชํ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๙๔)

บทว่า **อธมฺมเตชํ** (เดชมิใช่ธรรม) ได้แก่ เดชอันเป็นถ้อยคำแสดงลัทธิของพวกเดียรถีย์ต่างๆ.

อธมฺมตฺต (น)

[อธมฺม + ตฺต]

ความเป็นแห่งอธรรม, ความเป็นแห่งกรรมอันไม่ใช่ธรรม.

อิทํ ภิกฺขเว กมฺมํ **อธมฺมตฺตา** วคฺคตฺตา กุปฺปํ อฏฺฐานารหํ น ภิกฺขเว เอวรูปํ กมฺมํ กาตพฺพํ น จ มยา เอวรูปํ กมฺมํ อนุญฺญาตํ. (วิ.๓/๔๓๕)

ภิกษุทั้งหลายกรรมที่แบ่งพวกโดยไม่ชอบธรรม นี้ชื่อว่าเป็นกรรมเสีย ไม่ควรแก่เหตุ **เพราะความไม่ชอบธรรม** เพราะแบ่งพวก ภิกษุทั้งหลายกรรมเช่นนี้ไม่ควรทำ และเราก็ไม่อนุญาต.

อธมฺมทณฺฑ (น)

[อธมฺม + ทณฺฑ]

อาชญาอันไม่เป็นธรรม,

การลงโทษอย่างไม่ชอบธรรม.

อธมฺมทิฏฺฐิ (ถี)

[อธมฺม + ทิฏฺฐิ]

(๑) ความเห็นอันไม่ชอบธรรม,

ทิฐิอันไม่สมควร,

ทิฐิคือกรรมอันไม่ชอบธรรม.

วินิธาย ทิฏฺฐีติ ยา ตสฺมึ อธมฺมํ ธมฺโมติ ทีปเน อตฺตโน **อธมฺมทิฏฺฐิ** อุปฺปชฺชติ ตํ วินิธาย ปฏิจฺฉาเทตฺวา “ธมฺโม เอวายนฺติ วิปรีตโต ปกาเสตฺวาติ อตฺโถ. (วิมติ.๒/๒๕๗)

คำว่า **ปิดบังทิฐิ (วินิธาย ทิฏฺฐิ)** ความว่า ปิดบัง คือ ปกปิด **ความเห็นที่ไม่สมควร** ของตนที่เกิดขึ้นในเวลาที่แสดงอธรรมว่าเป็นธรรมนั้น ได้แก่ ประกาศโดยวิปริตว่านี้ เป็นธรรมแท้.

(๒) (ติ) ผู้มีความเห็นอันไม่ใช่ธรรม, ผู้มีทิฐิ/ความเห็นที่ไม่สมควร/เหมาะสม, ผู้มีทิฐิคือกรรมอันไม่ใช่ธรรม.

ตสฺมึ **อธมฺมทิฏฺฐิ**. (วิ.๔/๓๗๐-๑)

ภิกษุผู้มีความเห็นที่ไม่สมควรในที่แสดงอธรรมว่าเป็นธรรมนั้น [ต้องไปเกิดในอบาย ต้องไปเกิดในนรก ดำรงอยู่ชั่วกัปแก้ไขไม่ได้]

ตสฺมึ อธมฺมทิฏฺฐีติ อตฺตโน อธมฺมํ ธมฺโมติ เอตสฺมึ ทีปเน อยุตฺตทิฏฺฐิ. (วิมติ.๒/๒๕๗)

คำว่า **ผู้มีความเห็นที่ไม่สมควรในอธรรมว่าเป็นธรรมนั้น (ตสฺมึ อธมฺม-ทิฏฺฐิ)** ความว่า ผู้มีความเห็นที่ไม่เหมาะสมของตนในเวลาที่แสดงอธรรมว่าเป็นธรรมนั้น.

อธมฺมทิฏฺฐิก (ติ)

[อธมฺมทิฏฺฐิ + ก]

ดู อรรถที่ (๒) ของ อธมฺมทิฏฺฐิ

อธมฺมนิสฺสิต (ติ)

[อธมฺม + นิสฺสิต]

อันอาศัยอธรรม,

อาศัยความไม่ถูกต้อง,

ไม่อิงอาศัยธรรม.

ขตฺติโย จ อธมฺมฏฺโจ
เวสฺโส **จาธมฺมนิสฺสิโต**
เต ปริจฺจชฺชุโภ โลเก
อุปปชฺชนฺติ ทุคฺคตึ. (ชา.๑/๑๒๘)

(พระโพธิสัตว์รู้ว่า ศีลสำคัญกว่าสุตะ จึงได้กราบทูลพระราชาว่า) กษัตริย์ไม่ดำรงอยู่ในธรรม แพศย์**ไม่อิงอาศัยธรรม** ชนทั้ง ๒ นั้นละโลกไปแล้วย่อมเข้าถึงทุคติ.

อธมฺมพลิ (ปุ)

[อธมฺม + พลิ]

ภาษีอันไม่เป็นธรรม.

พหฺเวตฺถ พฺรหฺมทตฺตสฺส
โสหํ มคฺคสฺมิ พฺราหฺมณ
อรกฺขิตา ชานปทา
อธมฺมพลินา หตา. (ชา.๑/๓๙๘)

(ชายแก่กล่าวกับราชปุโรหิตว่า) ท่านพราหมณ์ ในข้อที่ข้าพเจ้าถูกหนามตำ พระเจ้าพรหมทัตมีความผิดอย่างมาก เพราะพระองค์มิได้พิทักษ์คุ้มครอง ชาวชนบทจึงถูกกดขี่**ด้วยภาษีอันไม่เป็นธรรม**.

อธมฺมพลิสาธก (ติ)

[อธมฺมพลิ + สาธก. อธมฺม + พลิสาธก]

ผู้ยังภาษีให้สำเร็จโดยไม่เป็นธรรม, ผู้เก็บภาษีโดยไม่เป็นธรรม.

สา ภตฺตหาริกา อิตฺถี ปาโตว มม ภตฺตํ ปจิตฺวา อาหรนฺตี **อธมฺมพลิสาธเกหิ** พฺรหฺมทตฺตสฺส ทาเสหิ ปลิพุทฺธา ภวิสฺสติ, เต ปริวิสิตฺวา ปุน มยฺหํ ภตฺตํ ปกฺกํ ภวิสฺสติ, เตน การเณน วิกาเล ภตฺตํ อาหริ. (ชา.อฏ.๕/๑๐๙)

หญิงนำอาหารมาให้ข้าพเจ้านั้น เมื่อหุงภัตแล้วนำมาให้ข้าพเจ้าในเวลาเช้าตรู่ คงจักถูกคนใช้ของพระเจ้าพรหมทัต**ซึ่งเก็บภาษีโดยไม่เป็นธรรม**ขัดขวาง นางคงจักเลี้ยงดูพวกเขาแล้ว หุงภัตให้ข้าพเจ้าใหม่ เพราะเหตุนั้น จึงนำอาหารมาเวลาสาย.

วธพนฺธาทีหิ ปีเฬตฺวา **อธมฺเมน พลิสาธกา**. (ชา.อฏ.๕/๑๐๗)

ชื่อว่า ผู้เก็บภาษีโดยไม่เป็นธรรม เพราะเบียดเบียนด้วยการฆ่าและจองจำเป็นต้น.

อธมฺมยาน (น)

[อธมฺม + ยาน]

ยานชื่ออธรรม, รถอันชื่อว่าอธรรม.

> **อธมฺมยานํ** ทพฺหมารุหิตฺวา
> อสนฺตสนฺโต พลวาหมสฺมิ
> ส กิสฺส เหตุมฺหิ ตวชฺช ทชฺชํ
> มคฺคํ อหํ ธมฺม อทินฺนปุพฺพํ. (ชา.๑/๒๒๙)
>
> (อธรรมเทพบุตรกล่าวว่า)
> ข้าพเจ้าขึ้น**ยานชื่ออธรรม**อย่างมั่นคง มิได้หวาดหวั่น เป็นผู้ทรงพลัง ดูก่อน ธรรมเทพบุตร เพราะเหตุไร ข้าพเจ้านั้นจะต้องให้ทางที่ไม่เคยให้แก่ท่านในวันนี้เล่า.

อธมฺมยุตฺต (ติ)

[น + ธมฺม + ยุตฺต]

ไม่ประกอบด้วยธรรม.

กตมา ทฺเว ? **อธมฺมิกา** จ ปริสา ธมฺมิกา จ ปริสา...อิมา โข ภิกฺขเว ทฺเว ปริสา. เอตทคฺคํ ภิกฺขเว อิมาสํ ทฺวินฺนํ ปริสานํ ยทิทํ ธมฺมิกา ปริสาติ. (อ.๑/๗๕)

บริษัท ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑. บริษัท**ที่ไม่เป็นธรรม** ๒. บริษัทที่เป็นธรรม ... ภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๒ จำพวกนี้แล บรรดาบริษัท ๒ จำพวกนี้ บริษัทที่เป็นธรรมเป็นเลิศ.

อธมฺมิกาติ อธมฺมยุตฺตา. (อ.อฏ.๒/๕๐)

คำว่า **ที่ไม่เป็นธรรม (อธมฺมิกา)** ได้แก่ ไม่ประกอบด้วยธรรม.

อธมฺมราค (ปุ)

[อธมฺม + ราค]

(๑) ความรักไม่เป็นธรรม, อธัมมราคะ.

(ก) ความรักในญาติมี แม่ ป้า น้า อาหญิง เป็นต้น.

ปญฺจวสฺสสตายุเกสุ ภิกฺขเว มนุสฺเสสุ ตโย ธมฺมา เวปุลฺลมคมํสุ. **อธมฺมราโค** วิสมโลโภ มิจฺฉาธมฺโม. ตีสุ ธมฺเมสุ เวปุลฺลํ คเตสุ เตสํ สตฺตานํ อายุปิ ปริหายิ, วณฺโณปิ ปริหายิ. เตสํ อายุนาปิ ปริหายมานานํ วณฺเณนปิ ปริหายมานานํ ปญฺจวสฺสสตายุกานํ มนุสฺสานํ อปฺเปกจฺเจ อฑฺฒเตยฺยวสฺสสตายุกา, อปฺเปกจฺเจ ทฺเววสฺสสตายุกา ปุตฺตา อเหสุ. (ที.๓/๕๘)

ภิกษุทั้งหลายเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ คือ **อธัมมราคะ** วิสมโลภะ และมิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๕๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๐๐ ปี.

อธมฺมราโคติ มาตา มาตุจฺฉา ปิตุจฺฉา มาตุลานีติอาทิเก อยุตฺตฏฺฐาเน ราโค. (ที.อฏ.๓/๓๖)

คำว่า **ความรักไม่เป็นธรรม (อธมฺมราโค)** ได้แก่ ความรักในบุคคลที่ไม่สมควร มีมารดา น้าหญิง อาหญิงและป้าเป็นต้น.

(ข) ความโลภในบริขารของผู้อื่นอันเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร.

ดู อธมฺมราครตฺต

(๒) ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ อันเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร, ความโลภจัดอันไม่สมควร.

“ราโค วิสมนฺติอาทิวจนโต วา ยุตฺตฏฺฐาเน วา อยุตฺตฏฺฐาเน วา อุปฺปนฺโน ฉนฺทราโค **อธมฺมฏฺเฐน อธมฺมราโค**, วิสมฏฺเฐน **วิสมโลโภติ** เวทิตพฺโพ. (อภิ.อฏ.๑/๓๙๘)

อีกอย่างหนึ่ง ฉันทราคะอันเกิดขึ้นในฐานะที่ควร หรือในฐานะที่ไม่ควร เพราะตรัสว่า ราโค วิสมํ (ราคะอันไม่สม่ำเสมอเป็นเหตุลื่นไหลตกไปจากพระศาสนาและสุคติ) เป็นต้น บัณฑิตพึงทราบว่า **ชื่อว่าความโลภจัดอันไม่เหมาะสม** เพราะอรรถว่าไม่เหมาะสม และ**ชื่อว่า วิสมโลภะ** เพราะอรรถว่า ไม่สม่ำเสมอ.

(ค) ความกำหนัดอันเกิดในบริขารของผู้อื่น.

ดู อธมฺมราครตฺต

อธมฺมราคตา (ถี)

[อธมฺมราค + ตา]

ความโลภโดยอธรรม,

ความโลภอันไม่เหมาะสม.

ปรปริกฺขาเรสุ อุปฺปชฺชมานสฺส มหา-

สาวชฺชตาย **อธมฺมราคตา**. (อ.ฏี.๒/๑๒๘)

ชื่อว่า **ความโลภอันไม่เหมาะสม** เพราะความโลภที่เกิดขึ้นในบริขารของผู้อื่นมีโทษมาก.

อธมฺมราครตฺต (ติ)

[อธมฺมราค + รตฺต]

อันพอใจด้วยอำนาจความยินดีอันไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในบริขารของผู้อื่น,

ผู้ยินดี-อยากได้ด้วยความยินดีที่ไม่เหมาะสมที่เกิดขึ้นในบริขารของผู้อื่น,

ผู้ยินดี-อยากได้โดยความยินดีที่ไม่เหมาะสม-ไม่ชอบธรรม.

เอตรหิ พฺราหฺมณ มนุสฺสา **อธมฺมราครตฺตา** วิสมโลภาภิภูตา มิจฺฉาธมฺมปเรตา. (อ.๑/๑๖๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ มนุษย์ทุกวันนี้**ผู้อยากได้โดยความยินดีที่ไม่เหมาะสม** ถูกความยินดีที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำประกอบด้วยธรรมผิด.

อธมฺมราครตฺตาติ ราโค นาม เอกนฺเตเนว อธมฺโม, อตฺตโน ปริกฺขาเรสุ ปน อุปฺปชฺชมาโน น อธมฺมราโคติ อธิปฺเปโต, ปรปริกฺขาเรสุ อุปฺปชฺชมาโน อธมฺมราโคติ. (อ.อฏ.๒/๑๔๒)

คำว่า **อยากได้โดยความยินดีที่ไม่เหมาะสม (อธมฺมราครตฺตา)** ความว่า ธรรมดาว่าความยินดี จัดเป็นของไม่ชอบธรรมโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่ความยินดีที่เกิดขึ้นในบริขารของตน ไม่ทรงประสงค์เอาว่า “ความยินดีที่ไม่ชอบธรรม” ความยินดีที่เกิดขึ้นในบริขารของบุคคลอื่นเท่านั้น จึงทรงประสงค์เอาว่า ความยินดีที่ไม่เหมาะสม.

อธมฺมรูป (ติ)

[อธมฺม + รูป]

ผู้มีรูปอันไม่สมควรแก่ธรรม,

ผู้ไม่มีธรรม.

> **อธมฺมรูโป** วต พฺรหฺมจารี
> อนุปฺปิยํ ภาสสิ ขตฺติยสฺส
> วิลุปฺปมานาย ปุถุปฺปชาย
> ปูเชสิ ราชํ ปรมปฺปมาทำ.
> (ชา.๑/๔๐๐)

(กบกล่าวว่า)

ท่านเป็นพรหมจารีบุคคล**ผู้ไม่มีธรรม**จึงกล่าวยกย่องกษัตริย์ เมื่อประชากรจำนวนมากถูกปล้นอยู่ ท่านก็ยังบูชาพระราชาผู้เลอะเลือนอยู่ได้.

อธมฺมลทฺธ (ติ)

[อธมฺม + ลทฺธ]

อันได้มาโดยไม่ชอบธรรม,

ได้มาโดยไม่ถูกต้อง.

น จาปิ เม สีวลิ โส อภกฺโข
ยํ โหติ จตุตฺถ คิหิโน สุนสฺส วา
เย เกจิ โภคา อิธ ธมฺมลทฺธา
สพฺโพ โส ภกฺโข อนวโยติ วุตฺโตติ.

อนวโยติ อนุอวโย อนุปุนปฺปุนํ โอโลกิย-มาโนปิ อวโย ปริปุณฺณคุโณ อนวชฺโช **อธมฺมลทฺธํ ปน** สหสฺสคฺฆนกมฺปิ ชิคุจฺฉนีย-เมวาติ. (ชา.อฏ.๖/๗๙)

[พระมหาสัตว์ตรัสว่า]แน่ะพระนางสีวลี บิณฑบาตใด เป็นของอันบุคคลผู้ครองเรือน หรือสุนัขสละแล้ว บิณฑบาตนั้นชื่อว่าไม่เป็นอาหารของอาตมภาพก็หามิได้ ของบริโภคเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ได้มาโดยธรรม ของบริโภคทั้งหมดนั้นกล่าวกันว่า ไม่มีโทษ

คำว่า **ไม่มีโทษ (อนวโย)** (อาหาร-บิณฑบาต) ความว่า ไม่มีโทษ คือ แม้จะมีคนดูอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่บกพร่อง คือ บริบูรณ์ด้วยคุณ ไม่มีโทษ แต่ลาภ**ที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรม** ถึงจะมีค่าถึงหนึ่งแสน ก็ยังน่าเกลียดอยู่นั่นเอง.

อธมฺมวคฺค (ปุ)

[อธมฺม + วคฺค]

กลุ่มแห่งสูตรอันว่าด้วยหมวด ๑๐ อันแสดงเรื่องของภิกษุผู้บอกอธรรมว่าเป็นธรรม เป็นต้น, อธรรมวรรค, อังคุตตรบาลี นิบาต ที่ ๑ วรรคที่ ๑๑. (อ.๑/๑๙-๒๐)

อธมฺมวาทิปกฺข (ปุ)

[อธมฺมวาที + ปกฺข]

ฝ่ายพวกอธรรมวาที.

เอกโต ทฺเวติ อธมฺมวาทิปกฺเข ทฺเว. (วิ.อฏ.๔/๑๑๒)

คำว่า **อีกฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๒ รูป (เอกโต เทฺว)** ความว่า **ในฝ่ายอธรรมวาที** มีภิกษุ ๒ รูป.

อธมฺมวาทิปุคฺคล (ปุ)

[อธมฺมวาที + ปุคฺคล]

อธรรมวาทีบุคคล.

นว อธมฺมิกา สญฺญตฺติโยติ อธมฺม-วาทิปุคฺคโล อธมฺมวาทิสมฺพหุลา อธมฺม-วาทิสงฺโฆติ เอวํ ตีณิ ติกานิ สมถกฺขนฺธเก นิทฺทิฏฺฐานิ. (วิ.อฏ.๔/๑๘๒)

คำว่า **ข้อตกลงอันไม่ชอบธรรม ๙ อย่าง (นว อธมฺมิกา สญฺญตฺติโย)** ความว่า ติกะ ๓ ที่ท่านแสดงไว้ในสมถักขันธกะ อย่างนี้ คือ **บุคคลเป็นอธรรมวาที** ภิกษุส่วนมากเป็นอธรรมวาที สงฆ์เป็นอธรรมวาที.

ดู อธมฺมวาที

อธมฺมวาทิสงฺฆ (ปุ)

[อธมฺมวาที + สงฺฆ]

สงฆ์ฝ่ายอธรรมวาที.

ดู อธมฺมวาที

อธมฺมวาทิสมฺพหุล (ติ)

[อธมฺมวาที + สมฺพหุล]

ฝ่ายอธรรมวาทีภิกษุมีมาก.

ดู อธมฺมวาทิปุคฺคล

อธมฺมวาทิสลากา (ถี)

[อธมฺมวาที + สลากา]

สลากของฝ่ายอธรรมวาที.

น จ ยถาทิฏฺฐิยา คณฺหนฺตีติ ธมฺมวาทิโน หุตฺวา “พลวปกฺขํ ภชิสฺสามาติ **อธมฺมวาทิสลากํ** คณฺหนฺติ. ธมฺมิกสลากคฺคาเหสุ อยเมวตฺโถ ปริวตฺเตตฺวา เวทิตพฺโพ. เอวํ สลากํ คาเหตฺวา สเจ พหุตรา ธมฺมวาทิโน โหนฺติ ยถา เต วทนฺติ เอวํ ตํ อธิกรณํ วูปสเมตพฺพํ เอวํ เยภุยฺยสิกาย วูปสนฺตํ โหติ. (วิ.อฏ.๔/๓๗)

คำว่า **ไม่จับตามความเห็น (น จ ยถาทิฏฺฐิยา คณฺหนฺติ)** ความว่า ภิกษุฝ่ายธรรมวาที **จับสลากภิกษุฝ่ายอธรรมวาที** ด้วยคิดว่า “เราจัก(แบ่ง)เป็นฝ่ายที่มีกำลัง” ในการจับสลากที่เป็นธรรม พึงทราบเนื้อความนี้เหมือนกันแต่กลับเนื้อความครั้นจับสลากอย่างนี้ ถ้าพวกธรรมวาทีมีมากกว่า พวกเธอกล่าวอย่างใดก็พึงระงับอธิกรณ์นั้นอย่างนั้น อธิกรณ์นั้นจึงเป็นอันระงับด้วยเยภุยยสิกา ด้วยประการฉะนี้.

อธมฺมวาที (ติ)

[อธมฺม + วท + ณี. น + ธมฺมวาที. (ถี) อธมฺมวาทินี)]

ผู้มีปกติกล่าวสภาพอันมิใช่ธรรม,

ผู้มีปกติไม่กล่าวโดยธรรม,

ผู้กล่าวโดยไม่ชอบธรรม,

ผู้พูดไม่อิงธรรม.

ภิกฺขู เอวมาหํสุ “**อธมฺมวาที** เทวทตฺโต, อวินยวาที เทวทตฺโต. กถญฺหิ นาม เทวทตฺโต สงฺฆเภทาย ปรกฺกมิสฺสติ จกฺกเภทายาติ. (วิ.๑/๒๖๗)

พวกภิกษุกล่าวกันอย่างนี้ว่า “พระเทวทัต **กล่าวโดยไม่ชอบธรรม** กล่าวสิ่งที่ไม่เป็นวินัย ไฉนพระเทวทัตจึงเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ เพื่อทำลายจักรเล่า”.

อกาลวาที อภูตวาที อนตฺถวาที **อธมฺมวาที** อวินยวาที. (ม.๑/๓๕๖)

บุคคลผู้พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ **พูดไม่อิงธรรม** พูดไม่อิงวินัย.

อธมฺมวาทีติ อสภาวํ วตฺตา. (ม.อฏ.๒/๒๓๑-๒)

คำว่า **พูดไม่อิงธรรม (อธมฺมวาที)** ได้แก่ พูดคำที่ไม่เป็นจริง.

อธมฺมวิตกฺก (ปุ)

[อธมฺม + วิตกฺก]

การตรึกอันไม่ใช่ธรรม, การคิดอันผิด,

การคิดอันปราศจากกุศล,

ความคิดผิด, ความคิดไม่ดี,

กามวิตก, มิจฉาวิตก.

วิตกฺกยมาโน วา ธมฺมวิตกฺกญฺเญว วิตกฺเกติ โน **อธมฺมวิตกฺกํ**. (อิติวุตฺ.๒๕๐)

ภิกษุเมื่อตรึก ชื่อว่าตรึกถึงเฉพาะวิตกที่เป็นธรรมเท่านั้น ไม่ตรึกถึง**มิจฉาวิตก**.

โน อธมฺมวิตกฺกนฺติ กามวิตกฺกํ โน วิตกฺเกยฺยาติ อตฺโถ. (อิติวุตฺ.อฏ.๒๕๖-๗)

คำว่า **ไม่คิดถึงมิจฉาวิตก (โน อธมฺมวิตกฺกํ)** ความว่า ไม่ตรึกถึงกามวิตก.

อธมฺมสมฺมต (ติ)

[อธมฺม + สมฺมต]

อันถูกสมมติว่าเป็นการกระทำอันไม่ชอบธรรม,

เรียกว่า-ชื่อว่า-นับว่า-ถือว่าการกระทำไม่ดี-ไม่มีคุณความดี-เรื่องไม่ดี.

อธมฺมสมฺมตํ โข ปน วาเสฏฺฐ เตน สมเยน โหติ, ตเทตรหิ ธมฺมสมฺมตํ. (ที.๓/๗๔)

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุโปรยฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น **ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี** แต่บัดนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา.

อธมฺมสมฺมตนฺติ ตํ ปัสุขิปนาทิ อธมฺโมติ สมฺมตํ. (ที.อฏ.๓/๕๓)

คำว่า **ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี (อธมฺมสมฺมตํ)** ได้แก่ การโปรยฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น สมมติกันว่า เป็นเรื่องไม่ดี.

อธมฺมสญฺญี (ติ)

[อธมฺม + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าอธรรมกรรม,

ผู้ที่เข้าใจว่าไม่เป็นธรรม.

โย จ อธมฺเม ธมฺมสญฺญี โย จ ธมฺเม **อธมฺมสญฺญี**. (อ.๑/๘๓)

[คนพาล ๒ จำพวกคือ]

๑. คนที่เข้าใจว่าเป็นธรรมในข้อที่ไม่เป็นธรรม

๒. **คนที่เข้าใจว่าไม่เป็นธรรม**ในข้อที่เป็นธรรม.

อธมฺมสีล (ติ)

[อธมฺม + สีล]

ผู้มีสภาพอันไม่เป็นธรรม.

อิเธว โย โหติ **อธมฺมสีโล**
ปาปาจาโร อลโส ลุทฺทกมฺโม
น ปณฺฑิตา ตสฺมึ อิณํ ททนฺติ
น หิ อาคโม โหติ ตถาวิธมฺหา.
(ชา.๒/๒๗๐)

(นารทฤาษีทูลตอบพระราชา

ผู้ไม่เชื่อว่าปรโลกมีอยู่ด้วยอุปมาว่า)

ผู้ใดในโลกนี้**มีสภาพอันไม่เป็นธรรม** ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรมหยาบ บัณฑิตทั้งหลายไม่ให้กู้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น.

อธมฺมสุตฺต (น)

[อธมฺม + สุตฺต]

สูตร ๓ สูตร อันแสดงจำแนกซึ่งอธรรมอันมีชื่อว่าธรรมเป็นต้น, อธรรมสูตร.

อังคุตตรบาลี นิบาตที่ ๑๐ ปัณณาสก์ที่ ๓ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑,๒,๓ (อ.ม/๔๓๗-๔๔๒)

อธมฺมหาส (ปุ)

[อธมฺม + หาส]

ความร่าเริงอันไม่สมควรแก่ธรรม,

ความสนุกสนานอันไม่เป็นธรรม.

ตโต กิจฺจานิ กาเรยฺยาติ เอวํ ตาต ปจมํ มุสาวาทา ทุติยํ โกธ ตติยํ **อธมฺมหาสํ** วชฺเชตฺวา ตโต ปจฺฉา ราชา รฏฺฐวาสีนํ กตฺตพฺพกิจฺจานิ กาเรยฺย. (ชา.อฏ.๕/๑๑๙)

คำว่า **ต่อแต่นั้น พึงตรัสสั่งให้ทำราชกิจ** ความว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ พระราชาทรงงดเว้นมุสาวาทเป็นอันดับที่หนึ่ง ความโกรธเป็นอันดับที่ ๒ **ความสนุกสนานไม่เป็นธรรม**เป็นอันดับที่สามอย่างนี้แล้ว ภายหลังจากนั้น จึงควรรับสั่งให้ทำราชกิจที่ควรทำต่อชาวแว่นแคว้น.

อธมฺมาภิรต (ติ)

[อธมฺม + อภิรต]

อันยินดียิ่งในอธรรม-อกุศล.

“อธมฺมาภิรตา วิสมจาริโน, มหาราชาติ วุตฺเต. (ชา.อฏ.๔/๑๘๔)

เมื่อท้าวสักกะกล่าวกับพระราชาว่า พวก**มนุษย์ที่ไม่ยินดีในธรรม** ประพฤติไม่เรียบร้อย เป็นศัตรูของข้าพเจ้า.

อธมฺมิก (ติ)

[อธมฺม + อิก]

(๑) อันไม่ตั้งอยู่ในธรรม, อันไม่ประกอบในธรรม.

(ก) ผู้ไม่มีธรรม, ผู้ไม่รักษาธรรม.

อธมฺมิกา จ ปริสา ธมฺมิกา จ ปริสา. (อ.๑/๗๕)

[บริษัท ๒ จำพวกคือ]

๑. บริษัทที่ไม่เป็นธรรม ๒. บริษัทที่เป็นธรรม

อธมฺมิกาติ นิทฺธมฺมา. **ธมฺมิกา**ติ ธมฺมยุตฺตา. (อ.อฏ.๒/๕๐)

คำว่า **ที่ไม่เป็นธรรม (อธมฺมิกา)** ได้แก่

ปราศจากธรรมคำว่า**ที่เป็นธรรม(ธมฺมิกา)** ได้แก่ ประกอบด้วยธรรม.

อธมฺมิกาติ อธมฺเม นิยุตฺตา. (อ.ฏี.๒/๔๔)

คำว่า **ผู้ไม่มีธรรม (อธมฺมิกา)** ได้แก่ ประกอบในอธรรม.

(ข) พระราชาผู้เก็บภาษีและลงโทษโดยไม่ชอบธรรม, ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย ราชาโน **อธมฺมิกา** โหนฺติ ราชายุตฺตาปิ ตสฺมึ สมเย อธมฺมิกา โหนฺติ. (อ.๑/๓๘๖)

ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่พระราชา**ไม่ตั้งอยู่ในธรรม** แม้พวกข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

อธมฺมิกา โหนฺตีติ โปราณกราชูหิ จปิตํ ทสภาคพลิญฺเจว อปราธานุรูปญฺจ ทณฺฑํ อคฺคเหตฺวา อติเรกพลิโน เจว อติเรก-ทณฺฑสฺส จ คหเณน อธมฺมิกา. (อ.อฏ.๒/๓๑๗)

คำว่า เป็น**ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม (อธมฺมิกา โหนฺติ)** ความว่า ชื่อว่าไม่ตั้งอยู่ในธรรม เพราะไม่เก็บส่วย ๑๐ ส่วนที่พระราชาองค์ก่อน ๆทรงตั้งไว้แล้ว และไม่ลงโทษตามสมควรแก่ความผิด แล้วเก็บส่วยมากเกินไปและลงโทษมากเกินไป.

(๒) อันเกิดเพราะนัยอันไม่ใช่ธรรม,

อันเกิดเพราะนัยอันไม่สมควร,

ที่เกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม.

ธมฺเมน จ อลาโภ โย
โย จ ลาโภ **อธมฺมิโก**
อลาโภ ธมฺมิโก เสยฺโย
ยญฺเจ ลาโภ อธมฺมิโก. (เถร.๓๑๕)

(พระโคทัตตเถระกล่าวว่า)

การไม่ได้ลาภโดยธรรม กับการได้ลาภ**ที่เกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม** ๒ อย่างนี้ การไม่ได้ลาภชอบธรรมประเสริฐกว่า การได้ลาภโดยไม่ชอบธรรมไม่ประเสริฐเลย.

โย จ ลาโภ อธมฺมิโก อธมฺเมน อญฺญาเยน พุทฺธปฏิกุฏฺเฐน วิธินา อุปฺปนฺโน. (เถร.อฏ.๒/๒๔๘)

คำว่า **โย จ ลาโภ อธมฺมิโก (และลาภอันใดอันไม่ประกอบด้วยธรรม)** คือเกิดขึ้นโดยอธรรม โดยไม่มีปัญญา โดยวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงติเตียน.

(ค) อันไม่สมควรต่อวินัยกรรม,

ไม่ถูกต้อง.

เยสํ ภิกฺขเว สีมา ปจฺฉา สมฺมตา เตสํ ตํ กมฺมํ **อธมฺมิกํ** กุปฺปํ อฏฺฐานารหํ. น ภิกฺขเว สีมาย สีมา สมฺภินฺทิตพฺพา. โย สมฺภินฺเทยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ. (วิ.๓/๑๕๐)

สีมาที่ภิกษุเหล่าใดสมมติในภายหลัง กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้น**ไม่ถูกต้อง** กำเริบได้ ไม่ควรแก่ฐานะ ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงสมมติสีมาคาบเกี่ยวสีมา ภิกษุสงฆ์หมู่ใดสมมติคาบเกี่ยวกัน ต้องอาบัติทุกกฏ".

อธมฺมิกกปณราช (ปุ)

[อธมฺมิก + กปณ + ราช]

พระราชาผู้กำพร้าไม่รักษาธรรม,

พระราชาผู้โหดร้ายไม่รักษาธรรม,

พระราชาชั่วไม่รักษาธรรม.

อิมสฺสาปิ วิปาโก อนาคเต เอว อธมฺมิก-ราชูนำกาเล ภวิสฺสติ.อนาคตสฺมิญฺหิ **อธมฺมิก-กปณราชาโน** ปณฺฑิตานำ ปเวณิกุสลานำ กมฺมำ นิตฺถรณสมตฺถานำ มหามตฺตานำ ยสำ น ทสฺสนฺติ. (ชา.อฏ.๑/๓๕๗).

พระศาสดาตรัสว่า “ผลของสุบินแม้นี้ จักมีในกาลแห่งพระราชาผู้ไม่ประกอบด้วยธรรมในอนาคตเท่านั้น เพราะว่า ในอนาคต **พระราชาชั่วไม่รักษาธรรม**จักไม่พระราชทานยศ แก่มหาอำมาตย์ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดในประเพณี สามารถทำการงานให้สำเร็จ.

อธมฺมิกตา (ถี)

[อธมฺมิก + ตา]

ความเป็นผู้ไม่รักษาธรรม, ความเป็นผู้ไม่ประกอบในธรรม, ความไม่รักษาธรรม, ความไม่ดำรงอยู่ในธรรม, ความไม่ถูกต้อง.

ตาสำ **อธมฺมิกตาย** วิสมำ จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ วาโต ยถามคฺเคน น วายติ ยถามคฺเคน วายนฺโต อากาสฏฺฐกวิมานานิ โขเภติ. (ที.อฏ.๒/๗)

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมโคจรไปอย่างลุ่มๆ ดอนๆ **เพราะความที่**เทวดาเหล่านั้น**ไม่รักษาธรรม** ลมย่อมไม่พัดไปตามทางลม เมื่อไม่พัดไปตามทางลม ย่อมทำให้วิมานซึ่งตั้งอยู่บนอากาศสะเทือน.

อธมฺมิกตฺต (น)

[อธมฺมิก + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่รักษาธรรม,

ความเป็นผู้ไม่ประกอบในธรรม.

อิติ ตีหิ ทุพฺภิกฺขอมนุสฺสโรคภเยหิ อุปทฺทุตา เวสาลินครวาสิโน อุปสงฺกมิตฺวา ราชานำ อาหำสุ, “มหาราช, อิมสฺมึ นคเร ติวิธำ ภยมุปฺปนฺนำ, อิโต ปุพฺเพ ยาว สตฺตมา ราช-กุลปริวฏฺฏา เอวรูปำ อนุปฺปนฺนปุพฺพำ, ตุมฺหากำ มญฺเญ **อธมฺมิกตฺเตน** ตำ เอตรหิ อุปฺปนฺนนฺติ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๓๕-๖)

ชาวกรุงเวสาลีถูกภัย ๓ อย่าง คือ (๑) ทุพภิกขภัย (๒) อมนุสสภัย (๓) โรคภัย เบียดเบียน จึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า ขอเดชะ เกิดภัย ๓ อย่างในพระนครนี้แล้ว พระเจ้าข้า แต่ก่อนนี้ นับได้ ๗ ชั่วราชสกุล ไม่เคยเกิดภัยเช่นนี้เลย **เพราะความที่**พระองค์**ไม่ทรงรักษาธรรม** บัดนี้ ภัยนั้นจึงเกิดขึ้น.

อธมฺมิกปฏิคฺคหณ (น)

[อธมฺมิก + ปฏิคฺคหณ]

การรับอันไม่ประกอบในธรรม,

การรับโดยไม่ชอบธรรม,

การรับไม่รู้จักประมาณ,

การรับปัจจัยเพื่อทำลายศรัทธาของทายก.

อนวชฺชตา จาติ เอตฺถ อตฺถิ สาวชฺชํ อตฺถิ อนวชฺชํ. ตตฺถ อธมฺมิกปริเยสนา **อธมฺมิกปฏิคฺคหณํ** อธมฺเมน ปริโภคติ อิทำ ‘สาวชฺชำ’ นาม. ธมฺเมน ปริเยสิตฺวา ธมฺเมน ปฏิคฺคเหตฺวา ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนำ‘ อนวชฺชำ’ นาม. เอกจฺโจ อนวชฺเชเยว สาวชฺชำ กโรติ, ‘ลทฺธำ เม’ติ กตฺวา ปมาณาติกฺกนฺตำ ภุญฺชติ. ตำ ชีราเปตุำ อสกฺโกนฺโต อุทฺธำวิเรจน-อโธวิเรจนาทีหิ กิลมติ. (อภิ.อฏ.๑/๔๓๑)

คำว่า **อนวชฺชตา จ** ได้แก่ ในการบริโภคนี้ สิ่งที่มีโทษก็มี สิ่งที่ไม่มีโทษก็มี ในสองอย่างนั้น การแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม **การรับเอาโดยไม่ชอบธรรม** การบริโภคโดยไม่ชอบธรรมนี้ ชื่อว่า สาวัชชะ การแสวงหาโดยชอบธรรม การรับเอา การพิจารณาแล้วบริโภคโดยธรรม นี้ชื่อว่า อนวัชชะ บุคคลบางคนย่อมทำอาหารที่ไม่มีโทษนั่นแหละให้มีโทษ คือทำอาหารที่ตนได้มาโดยธรรม แล้วบริโภคเกินประมาณ เธอย่อมไม่สามารถเพื่อยังอาหารนั้น ๆ ให้ย่อย ย่อมลำบากด้วยการอาเจียนและถ่ายท้องเป็นต้น.

ทายกเทยฺยธมฺมานำ อตฺตโน จ ปมาณำ อชานิตฺวา ปฏิคฺคหณำ, สทฺธาเทยฺย-วินิปาตนตฺถำ วา ปฏิคฺคหณำ **อธมฺมิกปฏิคฺคหณำ**. (มูลฏี.๑/๑๘๗)

การรับโดยไม่รู้ประมาณของไทยธรรมที่ทายกถวายและประมาณของตนหรือว่าการรับเพื่อทำให้อาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาตกไป ชื่อว่า **การรับโดยไม่ชอบธรรม**.

อธมฺมิกปริเยสนา (ถี)

[อธมฺมิก + ปริเยสนา]

การแสวงหาอันไม่ประกอบในธรรม,

การแสวงหาโดยไม่เป็นธรรม.

ดู อธมฺมิกปฏิคฺคหณ

อธมฺมิกภาว (ปุ)

[อธมฺมิก + ภาว]

มีอรรถเหมือนกับ อธมฺมิกตฺถ.

ราชา สพฺเพ สนฺถาคาเร สนฺนิปาตาเปตฺวา “มยฺหำ **อธมฺมิกภาวำ** วิจินถาติ อาห. เต สพฺพำ ปเวณึ วิจินนฺตา น กิญฺจิ อทฺทสำสุ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๓๖)

พระราชาทรงรับสั่งให้เจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ประชุมในท้องพระโรงตรัสว่า “ขอได้โปรดพิจารณาทบทวนข้อที่เรา**ไม่ตั้งอยู่ในธรรม**เถิด เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นพิจารณาทบทวนถึงประเพณีทุกอย่าง ก็ไม่ทรงเห็นข้อบกพร่องไรๆ.

อธมฺมิกมานตฺต (น)

[อธมฺมิก + มานตฺต]

มานัตอันไม่สมควรด้วยวินัยกรรม.

อธมฺมิกมานตฺตาจาร (ปุ)

[อธมฺมิกมานตฺต + อาจาร]

การประพฤติมานัตอันไม่สมควรด้วยวินัยกรรม.

อธมฺมิกมานตฺตาจาราวสาน (น)

[อธมฺมิกมานตฺตาจาร + อวสาน]

ความสิ้นสุดแห่งการประพฤติมานัตอันไม่สมควรด้วยวินัยกรรม.

สุทฺธนฺตปริวาโส สโมธานปริวาโสติ หิ ทฺเว ปริวาสา อวเสสา. ตตฺถ **"สุทฺธนฺตปริวาโส"** นาม ปรโต **อธมฺมิกมานตฺตจาราวสาเน** (อธมฺมิกมานตฺตาจาราวสาเน. สี.) "เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ สมฺพหุลา สงฺฆาทิเสสา อาปตฺติโย อาปนฺโน โหติ, อาปตฺติปริยนฺตํ น ชานาติ, รตฺติปริยนฺตํ น ชานาตีติ อิมสฺมึ วตฺถุสฺมึ อนุญฺญาตปริวาโส. โส ทุวิโธ จูฬสุทฺธนฺโต มหาสุทฺธนฺโตติ. ทุวิโธปิ เจส รตฺติปริจฺเฉทํ สกลํ วา เอกจฺจํ วา อชานนฺตสฺส จ อสฺสรนฺตสฺส จ ตตฺถ เวมติกสฺส จ ทาตพฺโพ. อาปตฺติปริยนฺตํ ปน เอตฺตกา อหํ อาปตฺติโย อาปนฺโนติ ชานาตุ วา มา วา, อการณเมตํ. (วิ.อฏ.๔/๒๕)

จริงอยู่ ปริวาสที่เหลือ ๒ อย่าง คือ

๑. สุทธันตปริวาส ๒. สโมธานปริวาส ในปริวาส ๒ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า**สุทธันตปริวาส** ได้แก่ ปริวาสที่ท่านอนุญาตไว้ในเรื่องนี้ว่า "สมัยนั้น ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัว ภิกษุนั้นไม่รู้ที่สุดอาบัติ ไม่รู้ที่สุดราตรี" **ในวาระสุดท้ายแห่งการประพฤติมานัตอันไม่สมควรด้วยวินัยกรรม**ข้างหน้า สุทธันตปริวาสนั้น มี ๒ อย่าง คือ ๑.จูฬสุทธันตปริวาส ๒. มหาสุทธันตปริวาส ก็สุทธันตปริวาสนั้นแม้ ๒ อย่างนี้ สงฆ์พึงให้แก่ภิกษุผู้ไม่รู้และระลึกไม่ได้ซึ่งการกำหนดราตรีทั้งสิ้น หรือบางราตรี และผู้สงสัยในการกำหนดราตรีนั้น แต่ภิกษุจะรู้หรือไม่รู้ที่สุดของอาบัติว่า "ข้าพเจ้าต้องอาบัติเท่านี้" นั่นไม่ใช่เหตุ.

อธมฺมิกราช (ปุ)

[อธมฺมิก + ราช]

พระราชาผู้ไม่รักษาธรรม,

พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

อิมสฺสาปิ วิปาโก อนาคเต เอว **อธมฺมิกราชูนํ** กาเล ภวิสฺสติ. อนาคตสฺมิญฺหิ อธมฺมิกกปณราชาโน ปณฺฑิตานํ ปเวณิกุสลานํ กมฺมํ นิตฺถรณสมตฺถานํ มหามตฺตานํ ยสํ น ทสฺสนฺติ. (ชา.อฏ.๑/๓๕๖-๗)

พระศาสดาตรัสว่า "ผลของสุบินแม้นี้ จัก

มีในกาล**แห่งพระราชาผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม**ในอนาคตเท่านั้น เพราะว่า ในอนาคต พระราชาผู้น่าสงสารไม่ประกอบด้วยธรรมจักไม่พระราชทานยศแก่มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดในประเพณี สามารถทำการงานให้สำเร็จ.

อธมฺมิกสลากคฺคาห (ปุ)

[อธมฺมิก + สลากคฺคาห]

การให้จับสลากอันไม่ประกอบในธรรม, การให้จับสลากของฝ่ายอธรรม,

การจับสลากโดยไม่เป็นธรรม.

อธมฺมิกสลากคฺคาเหสุ โอรมตฺตกนฺติ ปริตฺตํ อปฺปมตฺตกํ ภณฺฑนมตฺตเมว. (วิ.อฏ.๔/๓๗)

ในการจับสลากอันไม่เป็นธรรม พึงทราบวินิจฉัยดังนี้

คำว่า **เรื่องเล็กน้อย (โอรมตฺตกํ)** ได้แก่ อธิกรณ์เป็นเรื่องเล็ก คือ มีประมาณน้อย ได้แก่ เป็นเพียงความบาดหมางกัน.

อธมฺมิกสุตฺต (น)

[อธมฺมิก + สุตฺต]

สูตรอันแสดงเรื่องของพระราชาผู้ไม่รักษาธรรม, อธรรมิกสูตร.

อังคุตตรบาลี นิบาตที่ ๔ ปัณณาสก์ที่ ๒ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑๑. (อ.๑/๓๘๖-๗)

อธมฺมิย (ติ)

[อธมฺม + อิย]

(๑) (กิจ) อันไม่เป็นธรรม,

อันควรทำโดยไม่ใช่ธรรม,

ถูกกระทำโดยไม่เป็นธรรม,

ปฏิปทาอันไม่ประกอบด้วยธรรม.

อธมฺมิยมาเนติ อธมฺมิยานิ กิจฺจานิ กุรุมาเน. (วิ.อฏ.๓/๔๓๒)

คำว่า **ประพฤติไม่เป็นธรรม (อธมฺมิยมาเน)** ความว่า ผู้กำลังทำกิจ**ที่ไม่เป็นธรรม**.

อธมฺมิยานีติ อธมฺเมน กตฺตพฺพานิ. “กิจฺจานีติ อิมินา อิยปจฺจยสฺส สรูปํ ทสฺเสติ. (ปาจิตฺ.โย.๑)

คำว่า **กิจที่ไม่เป็นธรรม (อธมฺมิยานิ)** ได้แก่ อันถูกกระทำโดยไม่เป็นธรรม, ท่านแสดงองค์ธรรมของ อิย-ปัจจัยด้วยบทนี้ว่า กิจฺจานิ (กิจทั้งหลาย).

วิปฺปฏิปนฺนจิตฺโตติ มิจฺฉาทิฏฺจึ ปฏิปนฺนมานโส, ธมฺมิยํ ปฏิปทำ ปหาย **อธมฺมิยํ** ปฏิปทำ ปฏิปนฺโนติ อตฺโถ. (เปตฺ.อฏ.๒๒๕)

คำว่า **มีจิตดำเนินไปผิด** ได้แก่ ผู้มีจิตดำเนินไปตามมิจฉาทิฏฐิ อธิบายว่า ผู้ละปฏิปทาอันเป็นธรรม แล้วดำเนินไปตามปฏิปทา**อันไม่เป็นธรรม**.

(๒) อันเกิดโดยไม่เป็นธรรม,

อันเกิดเพราะอเนสนา (การแสวงหาที่ไม่เหมาะสม) เป็นต้น.

สเจ ปุคฺคโลปิ อลชฺชี ปิณฺฑปาโตปิ **อธมฺมิโย**. (วิ.อฏ.๒/๒๗๔)

ถ้าแม้บุคคลเป็นอลัชชี แม้บิณฑบาต **ก็ไม่เป็นธรรม**.

อธมฺมิโยติ อเนสนาทีหิ อุปฺปนฺโน. (สารตฺถ.๒/๔๒๑)

คำว่า **เกิดโดยไม่เป็นธรรม (อธมฺมิโย)** ได้แก่ บิณฑบาทที่เกิด เพราะการแสวงหาที่ไม่เหมาะสมเป็นต้น.

อธมฺมิยตา (ถี)

[อธมฺมิย + ตา]

ความเป็นกิจอันไม่ประกอบในธรรม,

ความเป็นสภาพอันเกิดโดยไม่เป็นธรรม.

ดู อรรถ (ข) ของ อธมฺมฏฺจ ๑

อธมฺมิยปริโภค (ปุ)

[อธมฺมิย + ปริโภค]

การบริโภคปัจจัยอันเกิดขึ้นโดยการแสวงหาไม่เป็นธรรม,

การบริโภคปัจจัยอันได้มาเพราะการแสวงหาไม่สมควร.

อปเรปิ จตฺตาโร ปริโภคา ลชฺชิปริโภโค, อลชฺชิปริโภโค, ธมฺมิยปริโภโค, **อธมฺมิย-ปริโภโค**ติ. (วิ.อฏ.๒/๒๗๓)

การบริโภคแม้อีกอย่างหนึ่ง มี ๔ ได้แก่

๑. ลัชชีบริโภค

๒. อลัชชีบริโภค

๓. ธัมมิยบริโภค

๔. **อธัมมิยบริโภค** (การบริโภคปัจจัยอันเกิดขึ้นโดยการแสวงหาไม่สมควร)

อธมฺมิโยติ อเนสนาทีหิ อุปฺปนฺโน. (สารตฺถ.๒/๔๒๑)

คำว่า **อันไม่เป็นธรรม (อธมฺมิโย)** ได้แก่ ปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยการแสวงหามีการแสวงหาอันไม่สมควรเป็นต้น.

อธมฺมิยายมาน (ติ)

[อธมฺมิย + อาย + มาน]

ผู้ประกอบในสิ่งอันไม่ใช่ธรรมอยู่,

ผู้ทำกิจอันไม่ประกอบด้วยธรรม,

ผู้ทำกิจที่ไม่เป็นธรรม.

ภินฺเน ภิกฺขเว สงฺเฆ **อธมฺมิยายมาเน** อสมฺโมทิกาย วตฺตมานาย ‘เอตฺตาวตา น อญฺญมญฺญํ อนนุโลมิกํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อุปฏฺเสสฺสาม, หตฺถปรามาสํ กริสฺสามาติ อาสเน นิสีทิตพฺพ. (วิ.๓/๔๘๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสงฆ์แตกกันแล้ว **แต่ยังทำกิจที่ไม่เป็นธรรมอยู่** เมื่อคำแสลงใจเป็นไปอยู่

ภิกษุเหล่านั้นพึงนั่งบนอาสนะโดยคิดว่า ‘เพราะเหตุเพียงเท่านี้ พวกเราจะไม่แสดงกายกรรม วจีกรรมอันไม่สมควรต่อกันและกัน จะไม่ฉุดรั้งกัน. ’

อธมฺมิยายมาเนติ อธมฺมิยานิ กิจฺจานิ กุรุมาเน. (วิ.อฏ.๓/๔๓๒)

คำว่า **ทำกิจที่ไม่เป็นธรรม (อธมฺมิยายมาเน)** ความว่า ผู้กำลังทำกิจอันไม่เป็นธรรม.

อธร (ติ)

[(๑) เป็นสัพพนามบทหนึ่ง ในบรรดา ๒๗ บท. น + ธร (= ธร + อ) น ธรียเตติ อธโร. โถม. เข้าใจว่า อธร สำเร็จรูปมาจาก อโธ + ตร ดู เปรียบเทียบกับ อธม. (๒) อ + ธร + อ.อีสํ กิญฺจิ กาลํ ธาเรติ ภกฺขเมตฺถาติ อธโร, อีสตฺโถ หฺยตฺร อกาโร. (ธาน.ฏี. ๒๖๒)]

(๑) ข้างล่าง, ส่วนเบื้องต่ำ, ทิศเบื้องต่ำ.

อธร-สทฺโทปิ เหฏฺฐิมวาจโก ววตฺถาวจโนเยว, โส จ ติลิงฺโค -อธโร ปตฺโต อธรา อรณี อธรํ ภาชน-มิติ. (นีติ.ปท. ๒๗๔)

แม้ **อธร**-ศัพท์กล่าวอรรถ ภายใต้,(ล่าง, ข้างล่าง) กล่าวกำหนดเท่านั้นและเป็น ๓ ลิงค์ เช่น บาตรใบล่าง ไม้สีไฟตัวล่าง ภาชนะใบล่าง.

ดู อธรกาย เป็นต้น

(๒) ริมฝีปาก, ริมฝีปากล่าง.

ดู ธาน. ๒๖๒

อธรกณฺจ (ปุ/น)

[อธร + กณฺจ]

เบื้องล่างของคอ,

คือส่วนล่างของคอหอย.

อธรกาย (ปุ)

[อธร + กาย]

กายท่อนล่าง, กายส่วนล่าง.

คจฺฉโต โข ปน ตสฺส โภโต โคตมสฺส **อธรกาโยว** อิญฺชติ น จ กายพเลน คจฺฉติ. (ม.๒/๓๓๘)

อนึ่งพระพุทธเจ้าเมื่อทรงดำเนิน**พระวรกายส่วนล่าง**ไหวและทรงดำเนินไปไม่ใช้กำลังมาก.

อธรกาโยวาติ เหฏฺฐิมกาโยว อิญฺชติ อุปริมกาโย นาวาย จปิตสุวณฺณปฏิมา วิย นิจฺจโล โหติ. ทูเร จตฺวา โอโลเกนฺโต หิ พุทฺธานํ จิตฺตภาวํ วา คมนภาวํ วา น ชานาติ. (ม.อฏ.๓/๒๖๖)

คำว่า **พระวรกายส่วนบน (อธรกาโยว)** ความว่า พระวรกายส่วนล่างเท่านั้นไหว พระวรกายส่วนบน นิ่งสนิท เหมือนพระปฏิมาทองที่เขาตั้งไว้ในเรือ เพราะบุคคลเมื่อยืนมองดูอยู่ในที่ไกล ย่อมไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายประทับยืนหรือทรง

ดำเนินไป.

อธรโต (พฺย)

[อธร + โต]

เบื้องล่าง.

อธรปาน (น)

[อธร + ปาน]

การดื่มด้วยริมฝีปาก,

การจุมพิต, การจูบ.

อธรหนุ (ถี)

[อธร + หนุ]

คางเบื้องล่าง,

กระดูกคางเบื้องล่าง.

อธรารณิ (ณี) (ปุ/ถี)

[อธร + อรณิ (ณี)]

ไม้สีไฟตัวล่าง.

ถวิกโต อรณิสหิตานิ นีหริตฺวา “อยํ อุตฺตรารณี อยํ **อธรารณี**ติ. (ม.อฏ.๑/๓๙๔-๕)

แม้เมื่อสาธยายธรรมเป็นเช่นนี้ ถ้าเธอยังละวิตกนั้นไม่ได้ เธอควรนำกล่องไม้สีไฟออกมาจากย่าม แล้วรำพึงว่า “นี้เป็นไม้สีไฟอันบน **นี้เป็นไม้สีไฟอันล่าง**”.

อธรารณี วิย จกฺขุธาตุ, อุตฺตรารณี วิย รูปธาตุ. (วิสุทฺธิ.๒/๑๒๐)

จักขุธาตุเหมือน**ไม้สีไฟอันล่าง** รูปธาตุเหมือนไม้สีไฟอันบน.

อธราวโลป (ปุ)

[อธร + อวโลป]

การกัดริมฝีปาก.

อธรีกต (ติ)

[อธรี + กต]

ถูกทำให้ต่ำทราม.

อธรีภูต (ติ)

[อธรี + ภูต]

ต่ำทราม, เป็นของเลวทราม.

อธรุตฺตร (ติ)

[อธร + อุตฺตร]

ทั้งต่ำและสูง, ทั้งชั่วและดี,

ทั้งใกล้และไกล, ทั้งเร็วและช้า.

อธโรฏฺจ (ปุ)

[อธร + โอฏฺจ]

ริมฝีปากล่าง.

โส “สาธูติ ตำ วามปสฺเสน นิปชฺชาเปตฺวา “โก ชานาติ, กิมฺเปส กริสฺสตีติ จินฺเตตฺวา ยถา

มุขं ปิทหิตุ๎ น สกฺโกติ ตถา ตสฺส **อธโรฏฺเฐ** จ อุตฺตโรฏฺเฐ จ ทณฺฑกํ ฐเปตฺวา มุขํ ปวิสิตฺวา อฏฺจิโกฏฺี ตุณฺเฑน ปหริ, อฏฺจิ ปติตฺวา คตํ. (ชา.อฏ.๓/๒๔-๕)

นกหัวขวานนั้นรับราชสีห์ที่กระดูกติดคอว่าได้จ๊ะ ให้มันนอนตะแคงซ้าย คิดในใจว่าใครจะรู้ว่า มันจักทำอะไร จึงใช้ไม้ค้ำ**ปาก**ล่างและปากบนของมันไว้โดยที่มันไม่อาจหุบปากได้ แล้วเข้าไปสู่ปากใช้จะงอยปากจิกปลายกระดูก กระดูกหลุดไปได้.

อธารณตา (ถี)

[อธารณ + ตา]

ความเป็นแห่งการไม่ทรงไว้,

ความเป็นแห่งการไม่สามารถนำไป,

ความทรงจำไม่ได้.

ตตฺถ กตมํ มุฏฺจสจฺจํ ? ยา อสติ อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสติ อสติ อสรณตา **อธารณตา** ปิลาปนตา สมฺมุสนตา อิทำ วุจฺจติ มุฏฺจสจฺจ. (อภิ.ธ.๒๖๒)

ความเป็นผู้มีสติหลงลืม เป็นไฉน ?

ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ **ความทรงจำไม่ได้** ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลงลืม.

อธารณตาติ ธาเรตุ๎ อสมตฺถตา. ตายหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อาธานปฺปตฺโต นิธานกฺขโม น โหติ. (อภิ.อฏ.๑/๔๓๓)

คำว่า **ความทรงจำไม่ได้ (อธารณตา)** ได้แก่ ไม่สามารถเพื่อจะทรงจำ เพราะบุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่ทรงจำนั้น ถึงตั้งใจจำก็ไม่อาจรักษาไว้ได้.

อธารยึ (กฺริ)

ดู ธาเรติ

อธาริต (ติ)

[น + ธาริต]

(๑) อันไม่ถูกนำไป, อันไม่ถูกทรงจำ,

อันไม่คล่อง.

อนุทฺทิฏฺจ๎ อิทำ วรำ, อนุคฺคหิตำ อิทำ วรำ, อปริยาปุฏฺ อิทำ วรำ, **อธาริตำ** อิทำ วรำ, วินโย วา อนฺตรธายตุ, อิเม วา ภิกฺขู อปกตญฺญุโน โหนฺตูติ อุปสมฺปนฺนสฺส วินยำ วิวณฺเณติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๘๙)

ภิกษุติเตียนพระวินัยแก่อุปสัมบันว่าสิกขาบทนี้พวกท่านไม่ยกขึ้นแสดงจะดีกว่า ไม่ศึกษาจะดีกว่า ไม่เล่าเรียนจะดีกว่า **ไม่ทรงจำ**จะดีกว่า พระวินัยจงอันตรธานไป หรือภิกษุพวกนี้จงเป็นผู้ไม่รอบรู้พระบัญญัติ” ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

(๒) อันไม่ถูกกาง-กั้น (ร่ม).

ยโต อหำ กมฺมมกำ

ฉตฺตํ พุทฺธสฺส ธารยํ
เอตฺถนฺตเร น ชานามิ
เสตจฺฉตฺตํ **อธาริตํ**. (อป.๑/๔๓๕)

(พระเอกฉัตติยเถระกล่าวว่า)
นับแต่กาลที่ข้าพเจ้าได้ทำกรรม คือการได้กางฉัตรถวายพระพุทธเจ้า เป็นต้นมา ในระหว่างนี้ ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าอันใครๆ **ไม่เคยกาง**ร่มให้.

อธาเรตุกมฺยตา (ถี)

[น + ธาเรตุกมฺยตา]

ความเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะทรงไว้-จะนำไป, ความไม่ต้องการจะทรงจำ.

ยา อิมสฺส สทฺธมฺมสฺส อโสตุกมฺยตา อสวนกมฺยตา อนุคฺคเหตุกมฺยตา **อธาเรตุกมฺยตา** อยํ วุจฺจติ สทฺธมฺมสฺส อโสตุกมฺยตา. (อภิ.วิ.๓๘๗)

ความไม่ต้องการฟังพระสัทธรรม เป็นไฉน ?

[สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เรียกว่า สัทธรรม] ความไม่ต้องการจะฟัง ความไม่ต้องการจะสดับ ความไม่ต้องการจะเรียน **ความไม่ต้องการจะทรงจำ**พระสัทธรรมนี้ นี้เรียกว่า ความไม่ต้องการฟังพระสัทธรรม (= พระสัทธรรม หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ).

อธิ (พฺย)

[น + ธา + อิ]

เป็นอุปสัคตัวหนึ่งบรรดาอุปสัค ๒๐ ตัว.

(๑) อธิก = ยิ่ง.

ดู อธิสีล

(๒) อิสฺสร = เป็นใหญ่.

(๓) อชฺฌยน = การสวด.

ดู อชฺฌยติ

(๔) อธิฏฺฐาน = ความตั้งใจมั่น .

ดู อธิฏฺฐาติ, อธิฏฺฐาน.

(๕) ปาปุณน = การบรรลุ .

ดู อธิคจฺฉติ

(๖) นิจฺฉย = การตัดสิน .

ดู อธิโมกฺข

(๗) การครอบงำ,

อธิภวน = การเบียดเบียน.

ดู อธิภูต

(๘) อุปริภาว = มีเบื้องบน .

ดู อธิโรห

(๙) วิเสสน = การทำพิเศษ .

ดู อรรถแห่ง อธิมุตฺต (๒)

(๑๐) การเกี่ยวข้อง.

ดู อธิเทวญาณทสฺสน

อธิอภวิ (กฺริ)

ดู อธิภวติ

อธิโอปนฺน (ติ)

[อธิ + อว + ปท + ต]

ดู อรรถแห่ง อชฺโฌปนฺน (ที.อฏ.๑/๓๓๕)

อธิโอสนฺน (ติ)

[อธิ + อว + สท + ต]

ดู อรรถแห่ง อชฺโฌสนฺน (มหานิ.อฏ.๙๓)

อธิก (ติ)

[อธิ + ก]

(๑) อันยิ่ง, อันเลิศ, ผู้ยิ่งกว่า, เหนือกว่า, ทำยิ่ง, ทำประเสริฐ, เกิน, ล้นเหลือ, เพิ่มขึ้น, วิเสส, บวกด้วย, กับอีก, เพิ่มขึ้นอีก.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล **อธิโก** โหติ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย. เอวรูโป, ภิกฺขเว ปุคฺคโล สกฺกตฺวา ครุ กตฺวา เสวิตพฺโพ ภชิตพฺโพ ปยิรุปาสิตพฺโพ. (อ.๑/๑๒๓)

บุคคลบางคนในโลกนี้**เหนือกว่า**ทางด้านศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้.

อธิโก โหตีติ อติเรโก โหติ. (อภิ.อฏ.๓/๖๘)

สองบทว่า **อธิโก โหติ** ได้แก่ เป็นผู้ยิ่งกว่า.

ดู อภิธมฺม

(๒) อันเกี่ยวเนื่อง.

ดู เถราธิก (วิ.อฏ.๓/๓๔๐).

อธิกการ (ปุ)

[อธิก + การ]

การกระทำอันยิ่ง, กุศลอันยิ่ง,

การบริจาคอันยิ่ง.

ดู อรรถแห่ง อธิการ (๒)

อธิกกิริย (น/ถี)

[อธิก + กิริย]

การกระทำอันยิ่ง.

ดู อรรถ อธิการ (๒)

อธิกกุก (น)

[อธิ + กกุก]

ท่าน้ำชื่อว่า อธิกักกะ, ท่าน้ำที่ชนถือเอาก้อนดินถูตัว, เป็นท่าน้ำอันศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่รู้จักกันดีในบรรดาพวกพราหมณ์ซึ่งพากันไปอาบน้ำชำระบาป, ท่าอาบน้ำ.

พาหุกำ **อธิกกุกญฺจ**
คยำ สุนฺทริกำ มปิ
สรสฺสตึ ปยาคญฺจ
อโถ พาหุมตึ นทึ

นิจฺจมฺปิ พาโล ปกฺขนฺโท
กณฺหกมฺโม น สุชฺฌติ. (ม.๑/๔๗)
[พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุนทริกภารทวาชว่า]
คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา **ท่าน้ำอธิกักกะ** ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้.

อธิกกฺกนฺติ นฺหานสมฺภารเวเสน ลทฺธโวหารํ เอกํ ติตฺถํ วุจฺจติ. (ม.อฏ.๑/๑๘๒)

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงท่าน้ำแห่งหนึ่งซึ่งได้ชื่อเรียกด้วยอำนาจเป็นอุปกรณ์ในการอาบน้ำว่า **ท่าน้ำอธิกักกะ.**

กกฺกนฺติ นฺหานปิณฺฑํ อธิปฺเปตํ, นฺหายิตฺวา อธิกํ กกฺกํ เอตฺถ คณฺหนฺตีติ **อธิกกฺกํ**. (ม.ฏี.๑/๒๘๑)

สบูอาบน้ำ ท่านประสงค์เอาว่า กักกะ ชื่อว่า **ท่าอาบน้ำ** เพราะอรรถว่า เป็นท่าที่คนทั้งหลายถือเอาสบู่แล้วอาบน้ำ.

อธิกคณฺหนก (ติ)

[อธิก + คณฺหน + ก]

อันจุได้มาก (ภาชนะ), อันจุเป็นพิเศษ.

โลหวารโก ปน กาฬโลหตมฺพโลหวฏฺฏโลหกึสโลหานํ เยน เกนจิ กโต สีหฬทีเป ปาทคณฺหนโก ภาเชตพฺโพ. ปาโท จ นาม มคธนาฬิยา ปญฺจนาฬิมตฺตํ คณฺหาติ, ตโต **อธิกคณฺหนโก** (อติเรกคณฺหนโก. สฺยา.ก.) ครุภณฺฑํ. (วิ.อฏ.๔/๗๙)

ส่วนขันโลหะ ที่ทำด้วยเหล็ก ทองแดง ทองเหลือง หรือสำริดอย่างใดอย่างหนึ่ง จุน้ำได้ ๑ บาท ในเกาะสีหล พึงแจกกันได้ และที่ชื่อว่า ๑ บาทจุน้ำได้เพียง ๕ ทะนานมคธ **ที่จุน้ำได้มาก**กว่านั้น จัดเป็นครุภัณฑ์.

อธิกคุณตา (ถี)

[อธิก + คุณ + ตา]

ความเป็นผู้มีคุณอันยิ่ง.

สสลญฺฉนโยเคน “**สสี**ติ นกฺขตฺเตหิ **อธิก--คุณตาย** “นกฺขตฺตราชาติ จ ลทฺธนาโม จนฺโท. (วิมาน.อฏ.๘๐)

ดวงจันทร์ได้ชื่อว่า **สสี** เพราะประกอบด้วยตารูปกระต่าย และชื่อว่าราชาแห่งดวงดาว **เพราะความเป็นสิ่งมีคุณยิ่ง**กว่า ดวงดาวทั้งหลาย (รุ่งโรจน์อยู่).

อธิกคุคหณ (น)

[อธิก + คหณ]

การถือเอามาก-ยิ่งเกิน.

อโลโภ มจฺเฉรมลสฺส ปฏิปกฺโข อโทโส ทุสฺสีลฺยมลสฺส, อโมโห กุสเลสุ ธมฺเมสุ อภาวนาย ปฏิปกฺโข. อโลโภ เจตฺถ ทานเหตุ อโทโส สีลเหตุ อโมโห ภาวนาเหตุ.

เตสุ จ อโลเภน อนธิกำ คณฺหาติ ลุทฺธสฺส **อธิกคฺคหณโต**. อโทเสน อนูนำ ทุฏฺจสฺส อูนคฺคหณโต. อโมเหน อวิปรีตำ มูฬฺหสฺส วิปรีตคฺคหณโต. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๑)

อโลภะเป็นข้าศึกต่อมลทิน คือความตระหนี่ อโทสะเป็นข้าศึกต่อมลทิน คือความเป็นผู้ทุศีล อโมหะเป็นข้าศึกต่อความไม่เจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย และในบรรดาคุณธรรมเหล่านั้น อโลภะเป็นเหตุแห่งทาน อโทสะเป็นเหตุแห่งศีล อโมหะเป็นเหตุแห่งภาวนา บรรดาคุณธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้ไม่โลภ ย่อมถือเอาไม่มาก **เพราะบุคคลผู้โลภถือเอามาก** บุคคลผู้มีความไม่มีโทสะ ย่อมถือเอา ไม่พร่อง เพราะบุคคลผู้ถูกโทสะประทุษร้าย จึงถือเอาบกพร่อง บุคคลไม่หลง ย่อมถือเอาไม่วิปริต เพราะบุคคลผู้หลงถือเอาโดยวิปริต.

นิคฺคุเณปิ คุณคฺคหณำ **อธิกคฺคหณำ**. (มูลฏี.๑/๙๑)

การถือเอาคุณแม้ในบุคคลผู้ไม่มีคุณชื่อว่า **การถือเอาเกินจริง**.

อธิกต (ติ)

[อธิ + กต]

(๑) อันเขาทำให้ยิ่ง, ถูกกระทำโดยยิ่ง, ถูกจัดแจง.

กมฺมา**ธิกเตน** เนรยิกา สตฺตา อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจมานา น วิลยำ คจฺฉนฺติ. (มิลินฺท.๖๙)

พวกสัตว์นรกทั้งหลายหมกไหม้อยู่ในนรก แม้ตลอดหลายพันปี ไม่ถึงความย่อยยับไป **ก็เพราะถูกกรรมจัดแจง**.

(๒) อันเขาแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งหัวหน้า, ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้า.

องฺคีรสสฺส คหปติโน
สทฺธสฺส ฆรเมสิโน
ตสฺสาหำ ทานวิสฺสคฺเค
ทาเน **อธิกโต** อหุำ. (เปต.๑๕๗)

(รุกขเทวดาตอบอังกุรพาณิชว่า)
เรา**ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้า**
ในการให้ทานในโรงทานของ
คหบดีผู้มีรัศมีซ่านออกจากตน
มีศรัทธา ยังครองเรือนอยู่.

ทาเน อธิกโต อหุนฺติ เทยฺยธมฺมสฺส ปริจฺจชเน ทานาธิกาเร **อธิกโต** จปิโต อโหสึ. (เปต.อฏ.๑๑๖)

บาทคาถาว่า **เราได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าในการให้ทาน (ทาเน อธิกโต อหุำ)** ความว่า **ได้รับแต่งตั้ง** คือ ถูกตั้งไว้ในการบริจาคไทยธรรม คือ ในการบำเพ็ญทาน.

(๓) ผู้ (อันความสงสัย) ครอบงำ.

ภนฺเต นาคเสน ยำ ภควา อาห ‘ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานีติ, เอตฺถายำ ชโน สมฺมูฬฺโห วิมติชาโต **อธิกโต** สำสยปกฺขนฺโท. กตมานิ ตานิ ขุทฺทกานิ สิกฺขา-

ปทานิ, กตมานิ อนุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานีติ ? ทุกฺกฏนฺ มหาราช ขุทฺทกนฺ สิกฺขาปทนฺ ทุพฺภาสิตนฺ อนุขุทฺทกนฺ สิกฺขาปทนฺ. (มิลินฺท.๑๔๖)

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ตรัสไว้ว่า สิกขาบทเล็กน้อยดังนี้ ใด ในคำนี้ คนเขายังสับสนเกิดความ**ข้องใจ** สงสัยกันอยู่ว่า สิกขาบทเล็กน้อยเป็นไฉน.

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร มหาบพิตร สิกขาบทที่เป็นทุกกฏ ชื่อว่าเป็นสิกขาบทเล็ก สิกขาบทที่เป็นทุพภาษิต ชื่อว่าสิกขาบทน้อย.

(๔) อันท่านกำหนดแล้ว.

วิภงฺโค ปกโต **อธิกโต** ยสฺสา ปาพิยา สา “วิภงฺคปฺปกรณนฺติ วุจฺจติ. **อธิกโตติ** จ วตฺตพฺพภาเวน ปริคฺคหิโตติ อตฺโถ.
(มูลฏี.๒/๓)

วิภังค์แห่งบาลีที่ท่านกระทำคือ**กำหนดรู้** เรียกว่า วิภังคปกรณ์ อธิบายว่า ก็วิภังค์ที่ถูกกำหนดโดยความเป็นปกรณ์ที่ทรงแสดงจำแนกขันธ์ ๕ เป็นต้น แห่งบทว่า **อธิกโต (ถูกกำหนดรู้)**.

(๕) อันตามไป, อันให้ตามไป.

อุทยพฺพยทสฺสนญฺจ **อธิกตนฺ**.
(วิสุทฺธิฏี.๒/๔๐๔)

การเห็นการเกิดและการดับก็**ตามไป**.

ดู อธิกตภาว

อธิกตภาว (ปุ)

[อธิกต + ภาว]

ความให้ตามไป, ความตามไป.

อวิปากวจนสฺส **อธิกตภาโว**. (มูลฏี.๑/๓๐)

ความที่อวิปาก-ศัพท์ **ตามไป**.

อธิกตร (ติ)

[อธิก + ตร]

อันยิ่งกว่า.

เทวทตฺโต ภเว ภเว ยเสน จ ปกฺเขน จ โพธิสตฺเตน สมสโม โหติ กทาจิ **อธิกตโร** วา. (มิลินฺท.๑๙๘)

ทุกๆ ภพชาติ พระเทวทัตจะเป็นผู้มียศและพวกพ้องเสมอเหมือนกับพระโพธิสัตว์ หรือในบางภพชาติ ก็กลับ**ยิ่งกว่า**.

อธิกตรปญฺญ (ติ)

[อธิกตร + ปญฺญา]

ผู้มีปัญญาอันยิ่งกว่า.

ยทภิชานนฺ อญฺโญ สมโณ วาติ ยนฺ ตุมฺเหหิ อนภิญฺญาตนฺ, ตนฺ อญฺโญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อภิชานนฺโต ภควตา ภิยฺโย ภิญฺญตโร อสฺส, **อธิกตรปญฺโญ** ภเวยฺย. (ที.อฏ.๓/๗๙)

คำว่า **สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้รู้ธรรมยิ่ง(ยทภิชานนฺ อญฺโญ สมโณ วา)**

ได้แก่ สมณะหรือพราหมณ์อื่นรู้สิ่งที่พระองค์ไม่ทรงรู้ พึงเป็นผู้มีความรู้ยิ่งกว่า คือพึงเป็นผู้**มีปัญญายิ่งกว่า**พระผู้มีพระภาคเจ้า.

อธิกตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + กร + ตฺวา]

ทำยิ่งแล้ว, ทำไว้ข้างหน้าแล้ว,

ปรารภแล้ว, อาศัยแล้ว.

ตํ **อธิกตฺวา** วาหียติ, อภิมุขํ วา วาหียตีติ อธิวาหนํ. โยคกฺเขมสฺส อธิวาหนํ โยคกฺเขมาธิวาหนํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๓๕)

นิพพานนั้น ชื่อว่า อธิวาหนะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อันบุคคล**อาศัยแล้ว** ย่อมนำไป หรือว่า ย่อมถูกนำไปเฉพาะหน้า การนำไปถึงแดนเกษมจากโยคะ ชื่อว่านิพพานที่นำไปสู่ความเกษมจากโยคะ.

(ใน สำ.อฏ.๑/๒๓๔ มี อธิกจฺจ แทน อธิกตฺวา)

ดู อธิกิจฺจ

อธิกตา (ถี)

[อธิก+ ตา]

ความเป็นสิ่งเกิน,

ความเพิ่มขึ้น.

อธิกติถิ (ถี)

[อธิก + ติถิ]

อธิกดิถี = วันทางจันทรคติที่เพิ่มให้เท่ากับสุริยคติ เช่น วันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๗.

อธิกทนฺต (ปุ)

[อธิก + ทนฺต]

ฟันเกิน, ฟันที่งอกซ้อนซี่อื่น.

อธิกทิน (ปุ)

[อธิก + ทิน]

อธิกสุรทิน = วันทางสุริยคติที่เพิ่มขึ้นจากปีตามปกติ.

อธิกนีลตา (ถี)

[อธิก + นีล + ตา]

ความมีสีเขียวมาก-จัด.

ดู อภินีลเนตฺต

อธิกนีลเนตฺต (ติ)

[อธิก + นีล + เนตฺต]

ผู้มีนัยน์ตาสีเขียวจัด.

ดู อภินีลเนตฺต

อธิกปฺปมาณ (น)

[อธิก + ปมาณ]

ประมาณยิ่ง.

(ติ) มีประมาณยิ่ง.

ดู อธิมตฺต

อธิกมาน (ปุ)

[อธิก + มาน]

มีมานะยิ่ง-จัด.

ดู อธิมาน (๒)

อธิกมานส (ติ)

[อธิก + มานส]

มีใจอันยิ่ง,

มีใจอันยิ่งด้วยการบริจาค,

ผู้มีใจประสงค์จะทำยิ่ง.

หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห
ราชา จาค**าธิมานโส**
พฺราหฺมณานํ อทา ทานํ
สิวีนํ รฏฺฐวฑฺฒโน. (ชา.๒/๓๑๓)

(พระเวสสันดรตรัสว่า)

พระราชาผู้ทรงผดุงแคว้นให้เจริญ แก่ชาวกรุงสีพี **มีพระทัยประสงค์ยิ่ง**ในการบริจาคเสด็จลงจากคอช้าง ทรงให้ทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

จาคาธิมานโสติ จาเคน **อธิกมานโส** ราชา. (ชา.อฏ.๗/๒๕๒)

บทว่า **จาคาธิมานโส** ได้แก่ พระราชา **มีพระทัยประสงค์ยิ่ง**ด้วยการบริจาคทาน.

อธิกมาส (ปุ)

[อธิก + มาส]

อธิกมาส = เดือนทางจันทรคติที่เพิ่มขึ้นเพื่อให้เท่ากับทางสุริยคติ เช่น เดือน ๘ หลัง.

อธิกรณ (น)

[อธิ + กร + ยุ. วูปสมนตฺถาย ปวตฺตมาเนหิ สมเถหิ อธิกาตพฺพานีติ อธิกรณานิ]. (ม.อฏ.๔/๒๘)]

(๑) กรรมอันพึงทำด้วยสมถะ (อันเป็นไปเพื่อระงับอธิกรณ์), กรรมอันสมถะ (อันเป็นไปเพื่อระงับอธิกรณ์) พึงกระทำยิ่ง, อธิกรณ์, คดีของพระ, ปัญหา, ข้อพิพาท, เรื่องที่ต้องอภิปราย.

อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ **อธิกรณานำ** สมถาย วูปสมาย สมฺมุขาวินโย ทาตพฺโพ สติวินโย ทาตพฺโพ อมูฬฺหวินโย ทาตพฺโพ ปฏิญฺญาย กาเรตพฺพำ, เยภุยฺยสิกา, ตสฺสปาปิยสิกา, ติณวตฺถารโกติ. (วิ.๒/๒๗๒)

เพื่อระงับ**อธิกรณ์**ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ (๑) พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) พึงให้สติวินัย (๓) พึงให้อมูฬหวินัย (๔) พึงให้ปฏิญญาตกรณะ (๕) พึงให้เยภุยยสิกา (๖) พึงให้ตัสสปาปิยสิกา (๗) พึงให้ติณวัตถารกะ.

อมูลกญฺเจว ตำ อธิกรณำ โหตีติ เอตฺถ ปน ทิฏฺฐมูลาทีนำ อภาเวน อมูลกำ, สมเถหิ อธิกรณียภาเวน **อธิกรณำ**. (กงฺขา.๑๓๘)

ก็ในปาฐะว่า **อมูลกญฺเจว ตํ อธิกรณํ โหติ** นี้ ชื่อว่า ไม่มีมูล เพราะไม่มีมูลคือการเห็นเป็นต้น **ชื่อว่าเป็นอธิกรณ์** เพราะความเป็นอธิกรณ์อันภิกษุสงฆ์จะต้องระงับด้วยสมถะทั้งหลาย.

(๒) จิตตุปบาทเป็นเหตุระงับอธิกรณ์, อธิกรณ์.

เยน วิวทนฺติ, โส จิตฺตุปฺปาโท วิวาโท, สมเถหิ จ อธิกรณียตาย **อธิกรณ์**.
(วิ.อฏ.๔/๔๐)

ภิกษุทั้งหลายวิวาทกันด้วยจิตตุปบาทใด จิตตุปบาทนั้นชื่อว่าวิวาท และ**ชื่อว่าอธิกรณ์** เพราะเป็นเหตุที่ต้องระงับด้วยสมถะทั้งหลาย.

กถํ ปน โส จิตฺตุปฺปาโท **อธิกรณ์** นามาติ อาห "สมเถหิ จ อธิกรณียตาย **อธิกรณนฺติ**, สมเถหิ สเมตพฺพตาย **อธิกรณนฺติ** อตฺโถ.
(สารตฺถ.๓/๓๗๗)

เพื่อตอบปัญหาว่า ก็จิตตุปบาทนั้นชื่อว่า **อธิกรณ์** อย่างไร

พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ชื่อว่า **อธิกรณ์** เพราะต้องระงับด้วยสมถะ อธิบายว่า ชื่อวา **อธิกรณ์** เพราะอันสงฆ์ต้องให้สงบระงับไปด้วยสมถะทั้งหลาย.

(๓) เหตุ, เหตุอันพิเศษ.

โส ภิกฺขุ ภิกฺขูหิ เอวมสฺส วจนีโย 'มายสฺมา สมคฺคสฺส สงฺฆสฺส เภทาย ปรกฺกมิ, เภทนสวตฺตนิกํ วา **อธิกรณ์** สมาทาย ปคฺคยฺห อฏฺฐาสิ. สเมตายสฺมา สงฺเฆน. สมคฺโค หิ สงฺโฆ สมฺโมทมาโน อวิวทมาโน เอกุทฺเทโส ผาสุ วิหรตี'ติ. (วิ.๑/๒๖๕)

ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า "ท่านอย่าเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง หรือถือยกย่องยืนยัน**อธิกรณ์**อันเป็นเหตุทำให้สงฆ์แตกแยกกัน ท่านจงพร้อมเพรียงกับสงฆ์ เพราะสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง ปรองดองไม่วิวาท มีอุทเทสเดียวกัน ย่อมอยู่ผาสุก.

เภทนสวตฺตนิกํ วา อธิกรณนฺติ เภทนสฺส สงฺฆเภทสฺส อตฺถาย สวตฺตนิกํ การณ์.
(วิ.อฏ.๒/๑๙๒)

คำว่า **เหตุทำให้สงฆ์แตกแยกกัน (เภทนสวตฺตนิกํ วา อธิกรณ์)** ได้แก่ เหตุที่เป็นไปเพื่อความแตกแยกกัน คือ เพื่อต้องการทำลายสงฆ์.

(๔) ตำแหน่งผู้พิพากษา, ประธาน.

มมตฺโต โหติ โย รญฺโญ
วุทฺธึ ยสฺส จ อิจฺฉติ
ตสฺสา**ธิกรณ์** เทติ
มิตฺตสฺส ปฏิปชฺชิตุ. (อป.๑/๔๗)

(พระอุบาลีเถระกล่าวว่า)
ผู้ใดสมัครสมานกับพระราชา และปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองแก่พระราชา พระราชาย่อมมอบ**ตำแหน่งผู้พิพากษา**แก่ผู้นั้น เพื่อปฏิบัติตอบแทนต่อมิตร.

วุฑฺฒึ ยสฺส จ อิจฺฉตีติ อสฺส รญฺโญ วุฑฺฒิญฺจ วิรูฬฺหึ โย อิจฺฉติ กาเมติ, **ตสฺส** อิตฺถมฺภูตสฺส ปณฺฑิตสฺส ราชา อธิกรณํ วินิจฺฉยาธิปจฺจํ เทติ มิตฺตสฺส มิตฺตภาวสฺส ปฏิปชฺชิตุนฺติ สมฺพนฺโธ. (อป.อฏ.๑/๓๒๑)

คำว่า **ปรารถนาความเจริญแก่ผู้ใด** เชื่อมความว่า และผู้ใดปรารถนา คือต้องการความเจริญ ได้แก่ ความเจริญงอกงามแก่พระราชานั้น พระราชาย่อมประทาน ความเป็นใหญ่ในการวินิจฉัยอธิกรณ์แก่ผู้นั้น ผู้เป็นเช่นนี้ เพื่อปฏิบัติความเป็นมิตรต่อมิตร.

(๕) ที่รองรับ, ที่เกิดเรื่อง, ข้ออ้าง, เลศ-ข้ออ้างแห่งอธิกรณ์, อธิกรณ์.

โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขุ ทุฏฺโฐ โทโส อปฺปตีโต อญฺญภาคิยสฺส **อธิกรณสฺส** กิญฺจิเทสํ เลสมตฺตํ อุปาทาย ปาราชิเกน ธมฺเมน อนุทฺธํเสยฺย. (วิ.๑/๒๕๖)

ก็ ภิกษุใด ขัดเคือง มีโทสะ ไม่แช่มชื่น อ้างเอาบางส่วนเพื่อเป็น**เลศแห่งอธิกรณ์** อันเป็นเรื่องอื่นเป็นเลศใส่ความภิกษุด้วยอาบัติปาราชิก.

อญฺญภาคสฺส อิทํ อญฺญภาโค วา อสฺส อตฺถีติ อญฺญภาคิยํ. อธิกรณนฺติ อาธาโร เวทิตพฺโพ วตฺถุ อธิฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏ.๒/๑๘๔)

อธิกรณ์กล่าวคือแพะนี้แห่งส่วนอื่น หรือส่วนอื่นแห่งแพะนั้นมีอยู่ เพราะฉะนั้น อธิกรณ์คือแพะนี้จึงชื่อว่ามีส่วนอื่น ที่รองรับพึงทราบว่า**ที่เกิดเรื่อง** อธิบายว่าที่เกิดคดีความ.

ดู อธิกรณตฺถ

อธิกรณอุกฺโกฏ (ปุ)

[อธิกรณ + อุกฺโกฏ]

การคัดค้านการรื้อฟื้นอธิกรณ์.

อธิกรณเภเท **อิเม ทส อุกฺโกฏาติ** อธิกรณานํ อุกฺโกเฏตฺวา ปุน **อธิกรณ-อุกฺโกเฏน** สมถานํ อุกฺโกฏ ทสฺเสตุ “วิวาทาธิกรณํ อุกฺโกเฏนฺโต กติ สมเถ อุกฺโกเฏตี”ติอาทิมาห. (วิ.อฏ.๔/๑๙๔)

ในอธิกรณเภทเพื่อจะรื้ออธิกรณ์ในคำว่า **การรื้อฟื้น ๑๐ เหล่านี้ (อิเม ทส อุกฺโกฏา)** แล้วแสดงการรื้อฟื้นสมถะ**ด้วยการรื้อฟื้นอธิกรณ์**อีก ท่านจึงกล่าวคำว่า “เมื่อรื้อฟื้นวิวาทาธิกรณ์ ย่อมรื้อฟื้นสมถะเท่าไร เป็นต้น.

[การรื้อฟื้นอธิกรณ์ ๔ อย่างนี้ มี ๑๐ อย่าง คือ รื้อฟื้นวิวาทาธิกรณ์มี ๒ รื้อฟื้นอนุวาทาธิกรณ์มี ๔ รื้อฟื้นอาปัตตาธิกรณ์มี ๓ รื้อฟื้นกิจจาธิกรณ์มี ๑ การรื้อฟื้นอธิกรณ์ ๔ อย่างนี้ มี ๑๐ อย่างดังนี้แล]

อธิกรณการก (ติ)

[อธิกรณ + การก. (ถึ) อธิกรณการิกา]

ผู้กระทำ-ก่ออธิกรณ์.

โย โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ ภณฺฑนการโก กลหการโก วิวาทการโก ภสฺสการโก สงฺเฆ **อธิกรณการโก**. (อ.๒/๒๒๐)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำความบาดหมาง ทะเลาะ วิวาท ทำความอื้อฉาว **ก่ออธิกรณ์** ในสงฆ์ [ภิกษุผู้ทะเลาะวิวาท มีโทษ ๕ ประการ คือ

๑. ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ

๒. เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว

๓. กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป

๔. หลงลืมสติมรณภาพ

๕. หลังจากมรณภาพแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก]

อธิกรณการโกติ จตุนฺนำ อธิกรณานำ อญฺญตรสฺส การโก. (อ.อฏ.๓/๗๙)

คำว่า **ก่ออธิกรณ์ (อธิกรณการโก)** ได้แก่ เป็นผู้ก่ออธิกรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอธิกรณ์ ๔.

อธิกรณชาต (ติ)

[อธิกรณ + ชาต]

มีอธิกรณ์เกิดแล้ว, เกิดอธิกรณ์แล้ว.

ภณฺฑนชาตานำ กลหชาตานำ วิวาทาปนฺนานนฺติ อธิกรณชาตานำ. (วิ.๒/๑๙๘)

คำว่า **ผู้บาดหมาง ทะเลาะ วิวาทกัน** คือ **ผู้เกิดอธิกรณ์**.

อธิกรณชาตานนฺติ เอเตหิ ภณฺฑนาทีหิ อุปฺปนฺนวิวาทาธิกรณานำ. (วิ.อฏ.๓/๑๔๙)

คำว่า **ผู้เกิดอธิกรณ์ (อธิกรณชาตานำ)** ได้แก่ เกิดวิวาทาธิกรณ์เพราะความบาดหมางกันเป็นต้น เหล่านี้.

อธิกรณญฺญภาคิย (ติ)

[อธิกรณ + อญฺญภาคิย]

อันเป็นส่วนอื่นแห่งอธิกรณ์,

มีส่วนอื่นคืออธิกรณ์,

มีอธิกรณ์เรื่องอื่น.

อญฺญภาคิยสฺส อธิกรณสฺสาติ อาปตฺตญฺญภาคิยำ วา โหติ **อธิกรณญฺญภาคิยำ** วา. (วิ.๑/๒๕๗)

คำว่า **แห่งอธิกรณ์เรื่องอื่น** คือ เป็นอาบัติส่วนอื่น **หรือเป็นอธิกรณ์ส่วนอื่น** [อธิกรณ์ชื่อว่าเป็นเรื่องอื่นจากอธิกรณ์อย่างไร ?

๑. วิวาทาธิกรณ์ เป็นเรื่องอื่นจากอนุวาทาธิกรณ์ อาปัตตาธิกรณ์และกิจจาธิกรณ์

๒. อนุวาทาธิกรณ์ เป็นเรื่องอื่นจากอาปัตตาธิกรณ์ กิจจาธิกรณ์ และวิวาทาธิกรณ์

๓. อาปัตตาธิกรณ์ เป็นเรื่องอื่นจากกิจจาธิกรณ์ วิวาทาธิกรณ์ และอนุวาทาธิกรณ์

๔. กิจจาธิกรณ์ เป็นเรื่องอื่นจากวิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์ และอาปัตตาธิกรณ์

อธิกรณ์ชื่อว่าเป็นเรื่องอื่นจากอธิกรณ์อย่างนี้]

อธิกรณตฺถ (ปุ)

[อธิกรณ + อตฺถ]

อรรถเป็นที่รองรับ, เนื้อความเป็นที่รองรับ, อรรถคือที่รองรับ, ที่เกิด (อาธาระ).

ตตฺถ หิ อภิธมฺเม อิโต อญฺเญสุ สุตฺตปเทสุ จ **อธิกรณตฺโถ** ภาเวน ภาวลกฺขณตฺโถ จ สมฺภวติ. (ที.อฏ.๑/๓๓-๔)

จริงอยู่ บรรดาพุทธพจน์เหล่านั้น ในอภิธรรมนั้นและในสุตตบทเหล่าอื่นนอกจากอภิธรรมนี้ สมย-ศัพท์ **มีอรรถคือที่รองรับ**และอรรถคือกำหนดกิริยาหนึ่งด้วยกิริยาหนึ่ง.

อธิกรณตฺโถติ อาธารตฺโถ. ภาโว นาม กิริยา กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ ภาเวนภาวลกฺขณํ โสเยวตฺโถ ภาเวนภาวลกฺขณตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๙๙)

คำว่า **อรรถคือที่รองรับ (อธิกรณตฺโถ)** ได้แก่ อรรถว่าที่ตั้ง กิริยา ชื่อว่า ภาวะ การกำหนดรู้กิริยาอื่นด้วยกิริยาหนึ่ง ชื่อว่า ภาเวนภาวลักขณะ(การกำหนดรู้กิริยาหนึ่งด้วยกิริยาหนึ่ง) อรรถนี้นั่นเอง ชื่อว่า อรรถว่า กำหนดรู้กิริยาหนึ่งด้วยอีกกิริยาหนึ่ง.

อธิกรณตฺโถ อาธารตฺโถ. ภาโว นาม กิริยา, ตาย กิริยนฺตรลกฺขณํ ภาเวนภาวลกฺขณํ. (ม.ฏี๑/๓๖)

อรรถว่าที่รองรับ (อธิกรณตฺโถ) ชื่อว่า อรรถว่าที่ตั้ง กิริยา ชื่อว่า ภาวะ การกำหนดรู้กิริยาอื่นด้วยกิริยาหนึ่ง ชื่อว่า ภาเวนภาวลักขณะ(การกำหนดรู้กิริยาหนึ่งด้วยกิริยาหนึ่ง).

อธิกรณนิโรธ (ปุ)

[อธิกรณ + นิโรธ]

ความดับอธิกรณ์, การระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธํ ชานาติ. (วิ.๔/๒๒๓).

ภิกษุรู้ความดับแห่งอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธนฺติ อธิกรณานํ วูปสมํ. (อ.อฏ.๓/๓๑๐)

คำว่า **ความดับอธิกรณ์ (อธิกรณนิโรธ)** ได้แก่ ความสงบระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธคามี (ติ)

[อธิกรณนิโรธ + คมุ + ณี. (ถี) อธิกรณนิโรธคามินี]

อันเป็นเหตุถึงการระงับอธิกรณ์, นำไปสู่การระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธคามินึ ปฏิปทำ ชานาติ. (อ.๓/๓๑๒)

ภิกษุรู้ข้อปฏิบัติที่ถึงการระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธคามินึ ปฏิปทนฺติ สตฺตวิธอธิกรณสมถ. (อ.อฏ.๓/๓๑๐)

คำว่า **ข้อปฏิบัติที่ถึงการระงับอธิกรณ์ (อธิกรณนิโรธคามินีปฏิปทำ)** ได้แก่ วิธีระงับอธิกรณ์ ๗ อย่าง.

อธิกรณนิโรธคามินีปฏิปทา (ถี)

[อธิกรณนิโรธคามินี + ปฏิปทา]

ปฏิปทาอันเป็นเหตุถึงการระงับอธิกรณ์, อธิกรณสมถะ ๗ ประการ, ทางระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธคามินิปฏิปทำ ชานาติ. (วิ.๔/๒๒๓)

ภิกษุรู้ทางระงับอธิกรณ์.

อธิกรณนิโรธำ น ชานาตีติ ธมฺเมน วินเยน สตฺถุสาสเนน มูลามูลำ คนฺตฺวา วินิจฺฉยสมถำ ปาเปตุ๋ น สกฺโกติ “อิทำ อธิกรณำ ทฺวีหิ, อิทำ จตูหิ, อิทำ ตีหิ อิทำ เอเกน สมเถน สมฺมตีติ เอวำ สตฺต สมเถ อชานนฺโต ปน **อธิกรณนิโรธคามินิปฏิปทำ น** ชานาติ นาม. (วิ.อฏ.๔/๑๗๗)

คำว่า **ไม่รู้ทางระงับอธิกรณ์ (อธิกรณนิโรธำ น ชานาติ)** ความว่า ไม่อาจจะหยั่งเค้าเงื่อนจากเค้าเงื่อนแล้วให้ถึงการระงับด้วยการวินิจฉัย โดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุสาสน์ได้ แต่เมื่อไม่รู้สมถะ ๗ อย่างนี้ว่า “อธิกรณ์นี้ระงับด้วยสมถะ ๒ อย่าง อธิกรณ์นี้ระงับด้วยสมถะ ๔ อย่าง อธิกรณ์นี้ระงับด้วยสมถะ ๓ อย่าง อธิกรณ์นี้ระงับด้วยสมถะ ๑ อย่าง ชื่อว่าไม่รู้**ทางระงับอธิกรณ์**.

อธิกรณปจฺจย (ปุ)

[อธิกรณ + ปจฺจย]

เหตุคืออธิกรณ์.

วิวาทาธิกรณปจฺจยา ทฺเว อาปตฺติโย อาปชฺชติ อุปสมฺปนฺนำ โอมสติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส อนุปสมฺปนฺนำ โอมสติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส วิวาทาธิกรณปจฺจยา อิมา ทฺเว อาปตฺติโย อาปชฺชติ. (วิ.๕/๑๗๙)

เพราะเหตุคือวิวาทาธิกรณ์ ภิกษุต้องอาบัติ ๒ อย่าง คือ

๑. ภิกษุกล่าวเสียดสีอุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

๒. ภิกษุกล่าวเสียดสีอนุปสัมบัน ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะเหตุคือวิวาทาธิกรณ์ ต้องอาบัติ ๒ อย่างเหล่านี้.

อธิกรณปจฺจยวาร (ปุ)

[อธิกรณปจฺจย + วาร]

วาระอันแสดงเหตุคืออธิกรณ์. (วิ.๕/๑๗๙)

อธิกรณปจฺจยาปตฺติ (ถี)

[อธิกรณปจฺจย + อาปตฺติ]

การต้องอาบัติเพราะเหตุคืออธิกรณ์. (วิ.๕/๒๖๗)

อธิกรณปุจฺฉา (ถี)

[อธิกรณ + ปุจฺฉา]

การสอบถามอธิกรณ์.

อธิกรณปุจฺฉาวิสฺสชฺชน (น/ถี)

[อธิกรณ + ปุจฺฉา + วิสฺสชฺชน]

การตอบคำถามอธิกรณ์.

อธิกรณปุจฺฉาวิสฺสชฺชเน อยํ วิวาโท โน อธิกรณนฺติ อยํ มาตาปุตฺตาทีนํ วิวาโท วิรุทฺธวาทตฺตา วิวาโท นาม โหติ, สมเถหิ ปน อธิกรณียตาย อภาวโต อธิกรณํ น โหติ. (วิ.อฏ.๔/๑๙๙)

ในการตอบคำถามอธิกรณ์ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ คำว่า **นี้เป็นวิวาท ไม่เป็นอธิกรณ์ (อยํ วิวาโท โน อธิกรณํ)** ความว่า การวิวาทของมารดากับบุตรเป็นต้น จัดเป็นวิวาท เพราะกล่าวขัดแย้งกัน แต่ไม่จัดเป็นอธิกรณ์ เพราะไม่ต้องระงับด้วยสมถะ.

อธิกรณภูต (ติ)

[อธิกรณ + ภูต]

อันเป็นเหตุ, อันเป็นที่ตั้งอาศัย.

ยมฺหิ จกฺขุมฺหีติ ยมฺหิ **อธิกรณภูเต** จกฺขุมฺหิ. (อภิ.อฏ.๑/๓๔๗)

คำว่า **ในจักษุใด (ยมฺหิ จกฺขุมฺหิ)** ได้แก่ ที่จักษุใด**อันเป็นเหตุ**.

อธิกรณเภท (ปุ)

[อธิกรณ + เภท]

ประเภทแห่งอธิกรณ์.

อธิกรณเภเท อิเม ทส อุกฺโกฏาติ อธิกรณานํ อุกฺโกเฏตฺวา ปุน อธิกรณอุกฺโกเฏน สมถานํ อุกฺโกฏฺ ทสฺเสตุ “วิวาทาธิกรณํ อุกฺโกเฏนฺโต กติ สมเถ อุกฺโกเฏตีติอาทิมาห. (วิ.อฏ.๔/๑๙๔)

ในประเภทแห่งอธิกณ์ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้เพื่อจะรื้ออธิกรณ์ในคำว่า **การรื้อฟื้น ๑๐ เหล่านี้ (อิเม ทส อุกฺโกฏา)** แล้วแสดงการรื้อฟื้นสมถะด้วยการรื้อฟื้นอธิกรณ์อีก ท่านจึงกล่าวคำว่า เมื่อรื้อฟื้นวิวาทาธิกรณ์ ย่อมรื้อฟื้นสมถะเท่าไร เป็นต้น.

อธิกรณโภชก (ปุ)

[อธิกรณ + โภชก]

ผู้พิพากษา, ผู้ตัดสินคดี.

อธิกรณมณฺฑป (ปุ/น)

[อธิกรณ + มณฺฑป]

ห้องประชุมตัดสินความ, ศาล.

อธิกรณมูล (น)

[อธิกรณ + มูล]

เหตุแห่งอธิกรณ์.

อธิกรณวคฺค (ปุ)

[อธิกรณ + วคฺค]

วรรคอันแสดงสูตรที่เกี่ยวด้วยอธิกรณ์ว่าด้วยคุณค่าของการพิจารณาตนเองในอธิกรณ์ต่างๆ.

อธิกรณวรรค อังคุตตรบาลี นิบาตที่ ๒ วรรคที่ ๒. (อ.๑/๕๔, ๕๕-๖๐)

อธิกรณวาร (ปุ)

[อธิกรณ + วาร]

วาระที่แสดงเกี่ยวกับอธิกรณ์.

อธิกรณวาโร “เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย สตฺตนฺนํ สมถานํ กติหิ สมเถหิ สมฺมนฺตีติ อาทิปฺปเภโท. (วิ.อฏ.๔/๑๔๐)

วาระที่แสดงเกี่ยวกับอธิกรณ์ มีประเภทเป็นต้นว่า “อาบัติของภิกษุผู้เสพเมถุน เป็นอธิกรณ์ชนิดไหน แห่งอธิกรณ์ ๔ อย่าง.

อธิกรณวินิจฺฉย (ปุ)

[อธิกรณ + วินิจฺฉย]

การวินิจฉัยอธิกรณ์.

สงฺคามาวจเรน ภิกฺขุนาติ สงฺคาโม วุจฺจติ **อธิกรณวินิจฺฉยตฺถาย** สงฺฆสนฺนิปาโต. (วิ.อฏ.๔/๒๐๕)

ในคำว่า **ภิกษุผู้เข้าสงคราม** อธิบายว่า การประชุมสงฆ์**เพื่อประโยชน์แก่การวินิจฉัยอธิกรณ์** ท่านเรียกว่าสงคราม.

อธิกรณวูปสมน (น)

[อธิกรณ + วูปสมน]

การเข้าไประงับอธิกรณ์,

การระงับอธิกรณ์.

เตน โข ปน สมเยน สาวตฺถิยา เอวํ ชาตํ เอวํ สมุปฺปนฺนํ อธิกรณํ โหติ. อถ โข เต ภิกฺขู อสนฺตุฏฺฐา สาวตฺถิยา สงฺฆสฺส **อธิกรณวูปสมเนน**. (วิ.๔/๒๒๘)

ก็สมัยนั้น อธิกรณ์เกิดแล้วอย่างนี้ อุบัติแล้วอย่างนี้ ในกรุงสาวัตถี ภิกษุเหล่านั้นไม่พอใจ**ด้วยการระงับอธิกรณ์**ของสงฆ์ในกรุงสาวัตถี.

อธิกรณวูปสมวคฺค (ปุ)

[อธิกรณวูปสม + วคฺค]

วรรคอันแสดงการเข้าไประงับอธิกรณ์,

วรรคว่าด้วยการระงับอธิกรณ์.

อธิกรณวูปสมวรรค. (วิ.๕/๓๔๖)

อธิกรณสงฺคห (ปุ)

[อธิกรณ + สงฺคห]

การสงเคราะห์อธิกรณ์,

การรวบรวมอธิกรณ์, อธิกรณสังคหะ.

นวสงฺคหา วตฺถุสงฺคโห วิปตฺติสงฺคโห

อาปตฺติสงฺคโห นิทานสงฺคโห ปุคฺคลสงฺคโห ขนฺธสงฺคโห สมุฏฺฐานสงฺคโห **อธิกรณสงฺคโห** สมถสงฺคโหติ. (วิ.๕/๒๘๗)

สังคหะ มี ๙ อย่าง คือ

๑. วัตถุสังคหะ

๒. วิบัติสังคหะ

๓. อาบัติสังคหะ

๔. นิทานสังคหะ

๕. บุคคลสังคหะ

๖. ขันธสังคหะ

๗. สมุฏฐานสังคหะ

๘. **อธิกรณสังคหะ**

๙. สมถสังคหะ.

อธิกรณสมถ (ปุ)

[อธิกรณ + สมถ]

ธรรมเป็นเหตุระงับอธิกรณ์,

ธรรมเป็นเครื่องยังอธิกรณ์ให้ระงับ,

การระงับอธิกรณ์, อธิกรณสมถะ.

อุทฺทิฏฺจา โข อายสฺมนฺโต สตฺต **อธิกรณสมถา** ธมฺมา. (วิ.๒/๒๗๒)

ท่านทั้งหลาย ธรรมคือ**อธิกรณสมถะ** ๗ อย่าง ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้วแล.

สตฺตาติ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขฺยาปริจฺเฉโท. จตุพฺพิธํ อธิกรณํ สเมนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อธิกรณสมถา**. (วิ.อฏ.๓/๑๗๒)

คำว่า **๗ (สตฺต)** เป็นคำกำหนดนับธรรมเหล่านั้น **ธรรมที่ชื่อว่าอธิกรณสมถะ** เพราะอรรถว่ายังอธิกรณ์ ๔ อย่างให้สงบระงับ.

อธิกรณานิ สเมนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อธิกรณสมถา**. (ที.อฏ.๓/๒๒๓)

ธรรมเหล่าใดย่อมให้อธิกรณ์ทั้งหลายสงบคือระงับ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า **อธิกรณสมถธรรม (ธรรมเป็นเครื่องให้อธิกรณ์สงบ).**

อธิกรณสมถวคฺค (ปุ)

[อธิกรณสมถ + วคฺค]

วรรคหนึ่งในสุตตวิภังค์ วินัยปิฎก ว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ต่างๆ.

อธิกรณสมุฏฐาน (น)

[อธิกรณ + สมุฏฐาน]

สมุฏฐานแห่งอธิกรณ์, เหตุเกิดอธิกรณ์.

อธิกรณสมุฏฺฐานำ น ชานาติ. (วิ.๕/๓๒๑)

ภิกษุไม่รู้**สมุฏฐานแห่งอธิกรณ์.**

อธิกรณสมุทย (ปุ)

[อธิกรณ + สมุทย]

เหตุเกิดอธิกรณ์.

อธิกรณสมุทยํ ชานาติ. (วิ.๔/๒๒๓)

ภิกษุรู้เหตุเกิดอธิกรณ์.

อธิกรณสมุทยนฺติ วิวาทมูลาทิกํ อธิกรณการกํ. (อ.อฏ.๓/๓๑๐)

คำว่า **เหตุเกิดอธิกรณ์ (อธิกรณสมุทยํ)** ได้แก่ เหตุเกิดอธิกรณ์ มีมูลวิวาทเป็นต้น

อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมกุสล (ปุ)

[อธิกรณสมุปฺปาทวูปสม + กุสล]

ผู้ฉลาดในการยังเหตุเกิดอธิกรณ์ให้สงบ, ผู้ฉลาดระงับเหตุเกิดอธิกรณ์.

อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมกุสโล โหติ. (อ.๓/๓๑๒)

ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในการยังเหตุเกิดอธิกรณ์ให้สงบ.

อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมนกุสล (ปุ)

[อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมน + กุสล]

ผู้ฉลาดในการเข้าไประงับเหตุเกิดอธิกรณ์, ผู้ฉลาดในการระงับเหตุเกิดอธิกรณ์.

อธิกรณสมุปฺปาทวูปสมนกุสโล โหติ. (วิ.๔/๒๒๓)

ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในการยังเหตุเกิดอธิกรณ์ให้สงบ.

อธิกรณสาธน (น)

[อธิกรณ + สาธน]

อธิกรณสาธนะ หมายถึง ศัพท์นามกิตก์อันสำเร็จรูปวิเคราะห์ ด้วยสัตตมีวิภัติ กำหนดให้แปลว่า เป็นที่, เป็นเหตุ.

อธิกรณิก (ติ)

[อธิกรณ + อิก]

ผู้กระทำ-ผู้ก่ออธิกรณ์-คดี.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ **อธิกรณิโก** โหติ อธิกรณสมถสฺส น วณฺณวาที. ยมฺปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อธิกรณิโก โหติ อธิกรณสมถสฺส น วณฺณวาที อยมฺปิ ธมฺโม น ปิยตาย น ครุตาย น ภาวนาย น สามญฺญาย น เอกีภาวาย สวตฺตติ. (อ.๓/๓๘๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็น **ผู้ก่ออธิกรณ์** ไม่สรรเสริญการระงับอธิกรณ์ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ชอบก่ออธิกรณ์ ไม่สรรเสริญการระงับอธิกรณ์นี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

อธิกรณิโก โหตีติ อธิกรณการโก โหติ. (อ.อฏ.๓/๓๒๕)

คำว่า **เป็นผู้ก่ออธิกรณ์ (อธิกรณิโก โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้สร้างอธิกรณ์เอง.

อธิกรณี (ถี)

[อธิ + กร + ยุ + อี. อธิกโรติ ยสฺสํ อธิกรณี, ยุ, นทาทิ. (ธาน.ฏี.๕๒๗)]

ทั่ง, แท่นเหล็กสำหรับรองค้อนตี.

อถ นํ กมฺมารเชฏฺฐโก “ตาต อิมาย สูจิยา กึ พลนฺติ ปุจฺฉิ. “อาจริย พลวตา ปุริเสน **อธิกรณึ** อุกฺขิปาเปตฺวา **อธิกรณิยา** เหฏฺฐา อุทกปาตึ ฐปาเปตฺวา อธิกรณิยา มชฺเฌ อิมํ สูจึ ปหรถาติ. (ชา.อฏ.๓/๒๖๘)

ทีนั้น หัวหน้าช่างโลหะถามพระโพธิสัตว์ว่า เข็มดี มีพลานุภาพอย่างไร พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ท่านอาจารย์ ท่านจงใช้คนที่มีพลังยก**ทั่ง**ขึ้น แล้วให้วางถาดบรรจุน้ำไว้ใต้**ทั่ง** แล้วจงพุ่งเข็มนี้ที่กลางทั่ง [หัวหน้าช่างโลหะให้ทำโดยประการนั้นแล้ว ใช้ปลายเข็มแทงที่กลางทั่ง เข็มนั้นทะลุทั่งลงไปลอยขวางอยู่บนผิวน้ำ ไม่กระดกขึ้นหรือจมลม แม้แต่เพียงปลายเส้นผม]

ปภงฺคุติ ปภิชฺชนสภาวํ **อธิกรณียํ** ฐเปตฺวา มุฏฺฐิกาย ปหฏฺมตฺตํ ภิชฺชติ. (อ.อฏ.๒/๒๒๗)

คำว่า **แตกง่าย (ปภงฺคุ)** ได้แก่ มีการแตกสลายไปเป็นสภาพ คือ เว้น**ทั่ง** สิ่งที่เหลือพอเอากำปั้นทุบก็แตก.

อธิกรณีย (ติ)

[อธิ + กร + อนีย]

พึงทำยิ่ง, พึงระงับ, พึงทำให้สงบ,

กิจอันควรทำยิ่ง.

อธิกรณียตา (ถี)

[อธิกรณีย + ตา]

ความเป็นอธิกรณ์พึงถูกระงับ,

ความเป็นอธิกรณ์พึงถูกทำให้สงบ,

ความเป็นอธิกรณ์ที่ต้องระงับ.

“**วิวาทาธิกรณํ สิยา กุสลนฺติอาทีสุ** เยน วิวทนฺติ โส จิตฺตุปฺปาโท วิวาโท สมเถหิ จ **อธิกรณียตาย** อธิกรณนฺติ เอวมาทินา นเยน อตฺโถ ทฏฺฐพฺโพ. (วิ.อฏ.๔/๔๐)

ในคำว่า **วิวาทาธิกรณ์เป็นกุศล (วิวาทาธิกรณํ สิยา กุสลํ)** เป็นต้น พึงทราบเนื้อความโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายวิวาทกันด้วยจิตตุปบาทใด จิตตุปบาทนั้นชื่อว่าวิวาท และชื่อว่าอธิกรณ์ **เพราะความเป็นอธิกรณ์ที่ต้องระงับ** ด้วยสมถะทั้งหลาย.

อธิกรณียภาว (ปุ)

[อธิกรณีย + ภาว]

ความเป็นอธิกรณ์ที่พึงระงับ-พึงทำให้สงบ.

ดู อธิกรณ

อธิกรณูปจาร (ปุ)

[อธิกรณ + อุปจาร]

อุปจารแห่งอธิกรณ์.

ตํ ฐานํ **อธิกรณูปจาเรน** “จีวราสาตฺเวว

วุจฺจตีติ กตฺวา “ตํ จีวราสํ ปยิรุปาสตีติอาทิ วุตฺตํ. (วชิร.๔๙๔)

พระพุทธองค์ตรัสพระดำรัสว่า เข้าไปยังที่ซึ่งมีหวังว่าจะได้จีวรนั้นเป็นต้นเพราะทำอธิบายว่า ที่ที่หวังว่าจะได้จีวรนั้น ท่านเรียกว่า ผู้มีหวังว่าจะได้จีวรนั่นเอง **ด้วยอุปจาระแห่งอธิกรณ์**.

อธิกรูป (ติ)

[อธิก + รูป]

มีร่างสวย, มีรูปสวย,

มีกายอันงาม, สวยกว่า.

อภิรูโปติ อญฺเญหิ มนุสฺเสหิ อภิรูโป **อธิก-รูโป**. (ที.อฏ.๒๕๑)

คำว่า **เป็นผู้มีรูปงาม (อภิรูโป)** ได้แก่ เป็นผู้มีรูปงดงาม**เป็นผู้มีรูปสวยยิ่ง**กว่ามนุษย์เหล่าอื่น.

อธิกรูโปติ วิสิฏฺฐรูโป อุตฺตมสรีโร. (ที.ฏี.๑/๓๑๕)

คำว่า **ผู้มีรูปงาม (อภิรูโป)** ได้แก่ ผู้มีรูปงามพิเศษ คือ ผู้มีรูปร่างสวยงามที่สุด.

อธิกโรติ (กฺริ)

[อธิ + กร + โอ + ติ]

ย่อมทำยิ่ง, ย่อมแต่งตั้ง, ย่อมครอบงำ.

อธิกโรตีติ อธิกรณ์, การณสฺเสตํ นามํ. (ที.อฏ./๙๐)

ชื่อว่าอธิกรณะ เพราะอรรถว่า**ทำให้ยิ่ง** คำว่า อธิกรณะ นั่นเป็นชื่อของเหตุ.

ดู อธิกต, อธิการ

อธิกลาภ (ปุ)

[อธิก + ลาภ]

ลาภอันยิ่ง, ลาภมาก.

ดู อติเรกลาภ

อธิกวจน (น)

[อธิก + วจน]

คำพูดอันยิ่ง, ศัพท์อันเกิน, ชื่อ.

ดู อรรถแห่ง อธิวจน (ฆ)

อธิกสตสหสฺส (น)

[อธิก + สตสหสฺส]

อันเกิน ๑ แสน, แสนกว่า.

อิทำ เม, ภนฺเต, จนฺทนผลกำ อคฺฆติ **อธิกสต-สหสฺสำ**; ตำ เม ภควา ปฏิคฺคณฺหาตุ อนุกมฺปำ อุปาทายาติ. (อำ.๒/๔๓)

(อุคคคหบดีกราบทูลอีกว่า) เตียงไม้จันทน์ของข้าพระองค์นี้มีราคา**เกินกว่า ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ** ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์รับเตียงของข้าพระองค์นั้นด้วยเถิด.

อธิกาตพฺพ (ติ)

[อธิ + กร + ตพฺพ]

พึงทำยิ่ง, พึงระงับ, พึงทำให้สงบ.

อธิการ (ปุ)

[อธิ + กร + ณ]

(๑) กรรมที่บุคคลทำยิ่ง,

อุปการะที่เคยทำไว้,

การทำความเคารพ,

การ-ความช่วยเหลือ, ความดี.

อายสฺมา สาริปุตฺโต ภควนฺตํ เอตทโวจ “อหํ โข ภนฺเต ตสฺส พฺราหฺมณสฺส **อธิการํ** สรามีติ. (วิ.๓/๗๐)

ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าพระองค์ระลึก**ความดี**ของพราหมณ์นั้นได้ พระพุทธเจ้าข้า.

อธิการนฺติ อธิกิริยํ, สกฺการนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สารตฺถ.๓/๒๓๔)

คำว่า **ความดี (อธิการ)** ได้แก่ การกระทำอันยิ่ง มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า สักการะ.

อธิการนฺติ อุปการ. (วิมติ.๒/๑๐๔)

คำว่า **ความดี (อธิการ)** ได้แก่ อุปการะ.

“อลํ เทว **อธิการ** เม เทโว สรตูติ. (วิ.๓/๓๘๓, ๓๘๙)

(ชีวกโกมารภัจกราบทูลว่า) “อย่าเลย พระเจ้าข้า พระองค์โปรดระลึกว่า**เป็นความดี**ของข้าพระองค์.

อธิการ เม เทโว สรตูติ กตสฺส อุปการ เม เทโว สรตูติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๓๙๘)

คำว่า **พระองค์โปรดระลึกว่าเป็นความดีของข้าพระองค์ (อธิการ เม เทโว สรตุ)** ความว่า ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดทรงระลึกถึงอุปการะแห่งกิจที่หม่อมฉันทำไว้.

(๒) การทำยิ่ง, การทำพิเศษ,

การบริจาคชีวิตเป็นต้น,

การบูชา, กุศลอันยิ่ง, บุญอันยิ่ง,

บารมีอันยิ่ง, บุญอันยิ่งใหญ่

อิมินา เม **อธิกาเรน**
กเตน ปุริสุตฺตเม
สพฺพญฺญุตฺ ปาปุณิตฺวา
ตาเรมิ ชนตํ พหุ. (พุทฺธวํ.๓๑๑)

[ว่าด้วยสุเมธดาบส]

ด้วยบุญอันยิ่งนี้ที่เราได้ทำแล้วในพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสูงส่งกว่าบุรุษทั้งหลาย เราจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะช่วยหมู่ชนเป็นอันมากให้ข้ามพ้น.

อธิกาเรนาติ อธิวิสิฏฺเฐน กาเรน, พุทฺธสฺส มม ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา กลลปิฏฺเฐ สยเนนาธิกาเรนาติ อตฺโถ. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๑๕)

คำว่า **บุญอันยิ่ง (อธิกาเรน)** ได้แก่ ด้วยการกระทำอันวิเศษอย่างยิ่ง อธิบาย

ว่า ด้วยการเสียสละชีวิตข้าพเจ้าเพื่อพระพุทธเจ้าแล้วลงนอนเหนือเปือกตม ชื่อว่า อธิการะ(บุญอันยิ่งใหญ่).

มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ
เหตุ สตฺถารทสฺสนํ
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ
อธิกาโร จ ฉนฺทตา
อฏฺฐธมฺมสโมธานา
อภินีหาโร สมิชฺฌติ. (พุทฺธวํ.๓๑๑)

ความปรารถนา (เป็นพระพุทธเจ้า) ย่อมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการ คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๑ เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑ การได้เห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕) ๑ **บุญอันยิ่ง** ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑.

อธิกาโรติ คุณสมฺปนฺเนนาปิ เยน อตฺตโน ชีวิตํ พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตํ โหติ, ตสฺส อิมินา อธิกาเรน สมฺปนฺนสฺเสว สมิชฺฌติ น อิตรสฺส. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๑๖)

คำว่า **บุญอันยิ่ง (อธิกาโร)** ความว่า ผู้ใดแม้ถึงพร้อมด้วยคุณ ก็ยังเสียสละชีวิตตน เพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ซึ่งมีความพรั่งพร้อมด้วยอธิการนี้เท่านั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกจากนี้.

อธิกาโรติ อธิกกาโร, ปริจฺจาโคติ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๔๔)

คำว่า **บุญอันยิ่ง (อธิกาโร)** ได้แก่ การกระทำที่ยิ่ง อธิบายว่า การเสียสละ.

อธิกาโรติ อธิโก อุปกาโร. ยถาวุตฺตคุณสมฺปนฺโนปิ หิ โย อตฺตโน ชีวิตมฺปิ พุทฺธานํ ปริจฺจชิตฺวา ตสฺมึ กาเล อธิกํ อุปการํ กโรติ ตสฺเสว อภินีหาโร สมิชฺฌติ น อิตรสฺส. (จริยา.อฏ.๒๗๕)

คำว่า **บุญอันยิ่ง (อธิกาโร)** ได้แก่ มีอุปการะอย่างยิ่ง จริงอยู่ ผู้ใด แม้จะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว แม้ชีวิตของตนก็สละให้แก่พระพุทธเจ้าได้ ย่อมทำอุปการะอันยิ่งในกาลนั้น ความปรารถนาย่อมสำเร็จแก่ผู้นั้น ไม่สำเร็จแก่คนนอกนี้.

อธิกาโรติ พุทฺธานํ สกฺการกรณํ. (มูลฏี.๑/๒๖)

คำว่า **บุญอันยิ่ง (อธิกาโร)** ได้แก่ การกระทำสักการะแด่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

วิชหิตฺวา เทววณฺณํ
สภริโย อิธาคมึ
อธิการํ กตฺตุกาโม
พุทฺธเสฏฺฐสฺส สาสเน. (อป.๑/๒๕๕)

(พระเอกาสนทายกเถระกล่าวว่า) ข้าพเจ้ากับภรรยาต้องการจะสร้าง **บุญอันยิ่ง** ไว้ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดจึงละเพศเทวดามาในมนุษยโลกนี้.

อธิการํ กตฺตุกาโมติ อธิกกิริยํ ปุญฺญ-

สมฺภารํ กตฺตุกาโม เทวโร นาม อหํ เทวราชา ภริยาย สห พุทฺธเสฏฺฐสฺส สาสเน สาทรตาย อิธ อิมสฺมึ มนุสฺสโลเก อาคมึ อาคโตติ อตฺโถ. (อป.อฏ.๒/๑๘๙)

คำว่า **ผู้ประสงค์จะทำบุญอันยิ่ง (อธิการํ กตฺตุกาโม)** ความว่าเราชื่อว่า เทวระพร้อมด้วยภริยามีความประสงค์จะทำบุญสมภารให้ยิ่งขึ้นไป เพราะมีความเอื้อเฟื้อในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ จึงได้มา คือมาแล้วในที่นี้ คือในมนุษยโลกนี้.

(๓) กิจ, อำนาจ, หน้าที่.

โกจิเทว ปุริโส รญฺโญ **อธิการํ** กเรยฺย. ราชา ตุฏฺโฐ อธิการํ ทเทยฺย. (มิลินฺท.๔๘)

บุรุษคนหนึ่ง พึงทำ**กิจ**แด่พระราชา พระราชาทรงยินดีแล้ว ก็ทรงให้กิจแก่เขา.

(๔) การบูชา.

ตสฺส กโต **อธิกาโร** อวญฺโญ ภวติ สผโล. (มิลินฺท.๑๐๓)

การบูชา (การกระทำที่ยิ่ง มีการให้การบูชา เป็นต้น) ที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้านั้น ก็ไม่เป็นหมัน มีผลได้.

(๕) คำพูดในเบื้องหน้า, คำพูดอันเป็นไปทั้งเบื้องหน้าและเบื้องหลัง, ถ้อยคำที่ตามไปทั้งข้างหน้า และข้างหลัง,

คำที่ตามไป(เป็นสูตรทำตัวรูปของไวยากรณ์).

ปูโรติ อธิกาโร, ตสฺมา ยกนเปพสฺส ปูโร วตฺถิโน ปูโรติ เอวํ โยเชตพฺพํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๒๓๘)

คำว่า **เต็ม (ปูโร)** ได้แก่ **คำที่ตามไป**เพราะฉะนั้น พึงประกอบอย่างนี้ว่า เต็มด้วยก้อนตับ เต็มด้วยมูตร.

ยนฺติ อิมสฺส คาถาปทสฺส อาทิโต วุตฺตเมว กรณียนฺติ **อธิการโต** อนุวตฺตติ. (ขุทฺทก.อฏ.๒๐๓)

คำว่า **ยํ** ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) กล่าวไว้ข้างต้นบทคาถานี้นั้นแล้ว ย่อมติดตามไปสู่บทว่า กรณียํ โดยเป็น**คำที่ตามไป**.

(๖) เรื่อง, เหตุ.

อธิการตฺเถน **อถา**ติ อิมินา วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทนโต อญฺญํ **อธิการํ** ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏ.๓๔)

ด้วยศัพท์ว่า **อถ** ซึ่งมีอธิการเป็นอรรถนี้ ท่านแสดงถึง**เรื่อง** (คือภารกิจ) อย่างอื่นจากการเสวยวิมุตติสุข.

ดู อถ, อธิการนฺต ด้วย

อธิการกต (ติ)

[อธิการ + กต]

ผู้มีอุปการะอันทำไว้แล้ว,

ผู้เคยทำอุปการะไว้, ผู้เคยทำความดีไว้.

ชิณฺณํ โปสํ ควสฺสญฺจ
มาสฺสุ ยุญฺช ยถา ปุเร

ปริหารญฺจ ทชฺชาสิ
อธิการกโต พลี. (ชา.๒/๒๗๔)
(นารทฤาษีกราบทูลว่า)
มหาบพิตรจงอย่าใช้งานคนแก่ โค แก่ และม้าแก่เหมือนแต่ก่อน และจงพระราชทานเครื่องบริหารแก่คนที่เป็นกำลัง**ซึ่งเคยได้ทำความดีไว้**เท่าเดิมเถิด.

โย จ เต พลี หุตฺวา **อธิการกโต** ปุพฺเพ กตูปกาโร โหติ, ตสฺส ชราชิณฺณกาเล ยถา โปราณปริวารํ ทเทยฺยาสิ. (ชา.อฏ.๗/๑๔๕)

ผู้ใดเป็นเจ้าหน้าที่ของพระองค์เป็นผู้**เคยทำความดีไว้** คือ ทำอุปการะไว้ในกาลก่อน ในเวลาที่เขาแก่เฒ่า พระองค์พึงให้เครื่องบริหารเหมือนในกาลก่อนเถิด.

ดู กตูปการ, อุปการ

อธิการกมฺม (น)

[อธิการ + กมฺม]

กรรมอันยิ่ง, กุศลกรรมอันยิ่ง,

บุญกุศล, การสร้างกุศลอันยิ่ง,

การทำบุญอย่างยิ่งใหญ่, บุญอันยิ่ง.

ตํ ฐานนฺตรํ ปตฺเถตฺวา ตทนุรูปํ **อธิการกมฺมํ** กตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญํ กตฺวา สคฺคปรายโณ. (อุทาน.อฏ.๗๐)

กุลบุตรคนหนึ่งได้ปรารถนาตำแหน่งขิปปาภิญญานั้น จึงบำเพ็ญ**บุญอันยิ่ง**อันสมควรแก่ตำแหน่งนั้น บำเพ็ญบุญอยู่ตลอดชีวิต มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.

อธิการคุณ (ปุ)

[อธิการ + คุณ]

คุณแห่งกุศลอันยิ่ง.

ตยิ สทฺธาย เม วีร
อธิการคุเณน จ
ปริสา มหตี โหตุ
นิพฺพตฺตสฺส ตหึ ตหึ. (อป.๒/๑๓๔)
(พระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวว่า)
ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ด้วยความเชื่อในพระองค์และ**คุณแห่งกุศลอันยิ่ง** ขอให้ข้าพระองค์ผู้เกิดในภพนั้น ๆ จงมีบริวารมากเถิด.

อธิการนฺตร (น)

[อธิการ + อนฺตร]

เรื่องอื่น.

โขติ อธิการนฺตรนิทสฺสนตฺเถ นิปาโต. (ขุทฺทก.อฏ.๙๖)

คำว่า **โข** เป็นนิบาตลงในอรรถว่า แสดง**เรื่องอื่น**.

โข ปนาติ อิทํ ปเนตฺถ นิปาตทฺวยํ ปทปูรณมตฺตํ **อธิการนฺตร**ทสฺสนตฺถํ วาติ ทฏฺจพฺพํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๒๔)

ในคำว่า **โข ปน** นี้ พึงเห็นว่า เป็นเพียงทำบทให้เต็ม หรือมีความหมายว่า แสดง**เรื่องอื่น**.

อถาติ อธิการนฺตรูปทสฺสนตฺเถ นิปาตปทำ, วิภตฺติยุตฺตายุตฺตนิปาตทฺวเยสุ. (อป.อฏ.๑/๑๑๑)

ศัพท์ว่า **อถ** (ลำดับนั้น) เป็นบทนิบาตประกอบในอรรถว่า แสดง**เรื่องอื่น** คือ เป็นบทนิบาตที่ประกอบด้วยวิภัตติ ในบรรดาบททั้งสองที่ประกอบด้วยวิภัตติและไม่ประกอบด้วยวิภัตติ.

อธิการสมฺปตฺติ (ถี)

[อธิการ + สมฺปตฺติ]

ความถึงพร้อมแห่งบารมีอันยิ่ง,

ความถึงพร้อมแห่งบุญอันยิ่ง, บุญสมบัติ.

ตสฺส จ สติ **อธิการสมฺปตฺติยำ** พุทฺธานำ สมฺมุขีภาเว อิทฺธิมยปริกฺขารลาภาย สำวตฺตติ. (ที.ฏี.๒/๗๑)

ก็ (การถวายบริขาร) ของบุคคลนั้นย่อมเป็นไปเพื่อได้บริขารที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ในที่พร้อมพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อ**ความถึงพร้อมแห่งบุญอันยิ่ง**มีอยู่.

อธิการิก (ติ)

[อธิการ + อิก]

ผู้ครอบครอง, ผู้มีอำนาจหน้าที่.

ดู อจิรกาลาธิการิก

อธิกิจฺจ (กฺริ/วิ)

[อธิ + กร + ตฺวา]

(๑) ทำในเบื้องหน้าแล้ว, ปรารภแล้ว, อาศัยแล้ว.

จกฺขาทิปญฺจวิธำ อตฺตภาวำ **อธิกิจฺจ** ปวตฺตตฺตา **อชฺฌตฺติกำ**. (วิสุทฺธิ.๒/๘๑)

รูป ๕ อย่างมีจักขุรูป เป็นต้น จัดเป็นรูปภายในเพราะ**อาศัย**อัตภาพเป็นไป.

ดู อธิกตฺวา

(๒) มุ่งหมายแล้ว, เจาะจงแล้ว.

ตำ **อธิกิจฺจ** วาหียติ อภิมุขำ วา วาหียตีติ อธิวาหนำ. (สำ.อฏ.๑/๒๓๔)

พระนิพพานนั้นชื่อว่าอธิวาหนะ **เพราะเจาะจง**นำไป หรือเพราะนำไปเฉพาะหน้า.

ตำ นิพฺพานำ **อธิกิจฺจ** อุทฺทิสฺส. (สำ.ฏี.๑/๒๗๓)

เจาะจง คือมุ่งหมายนิพพานนั้น.

อธิกิริย (น/ถี)

[อธิ + กิริย]

กรรมที่บุคคลทำยิ่ง, การทำความเคารพ, การบูชา.

ดู อรรถแห่ง อธิการ (๑)

อธิกุฏฺฏน (น/ถี)

[อธิ + กุฏฺฏ + ยุ.อธิโกฏฺฏน.(ธาน.๕๒๑) กุฏฺ เฉทเน อธิโกฏฺเฏนฺติ ยสฺมึ อธิโกฏฺฏนำ. (ธาน.ฏี.๕๒๑)]

(๑) การสับ, การโขลก, การทุบ, อันสับ, ฟัน, ตัด, ทุบ.

(๒) (ถี) เขียง.

ขนฺธาสำ **อธิกุฏฺฏนา.** (สำ.๑/๑๒๙)

กองกามทั้งหลายนั้นประหนึ่งเขียง.

ขนฺธาสำ อธิกุฏฺฏนาติ ขนฺธา เตสำ อธิกุฏฺฏน-ภณฺฑิกา. (สำ.อฏ.๑/๑๗๔)

คำว่า **กองกามทั้งหลายนั้น ประหนึ่งเขียง (ขนฺธาสำ อธิกุฏฺจนา)** ความว่า กองแห่งกามทั้งหลายนั้น เป็นดุจเขียง.

อธิกุฏฺฏนภณฺฑิกาติ อาฆาตนฆฏิกา. (สำ.ฏี.๑/๒๒๓)

คำว่า **เป็นดุจเขียง (อธิกุฏฺฏนภณฺฑิกา)** ได้แก่ เหมือนเขียงสับเนื้อ.

ดู อสิสูนา, สูนา.

อธิกุฏฺฏนฏฺจ (ปุ)

[อธิกุฏฺฏน + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่า-ที่สับ-ตัด-ฟัน, อรรถว่าเขียง.

อสิสูนูปมา กามา **อธิกุฏฺฏนฏฺเจนาติ** ปสฺสนฺโต วิกฺขมฺภนโต กาเม ปริวชฺเชติ. (มหานิ.๕)

ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเขียงหั่นเนื้อ เพราะอรรถว่าเป็น**ที่สับ** จึงละกามได้โดยการข่มไว้.

อธิกุฏฺฏนฏฺเจนาติ อธิกรณำ กตฺวา กุฏฺฏนฏฺเจน ฉินฺทนฏฺเจน. (วชิร.๓๓๔)

คำว่า **อรรถว่าเป็นที่สับ (อธิกุฏฺฏนฏฺเจน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าทำเป็นที่รองรับแล้วสับ คือตัด.

อธิกุฏฺฏนฏฺเจนาติ อติ วิย กุฏฺฏนฏฺเจน. (วิมติ.๒/๔๘)

คำว่า **อรรถว่าที่สับ (อธิกุฏฺฏนฏฺเจน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าเป็นที่สับอย่างยิ่ง.

เฉทนเภทนาทิอธิกรณภาเวน อุคฺฆฏฺฏน-สทิสตาย **อธิกุฏฺฏนฏฺเจน.** (อำ.ฏี.๓/๓๐)

เพราะอรรถว่าเป็นที่สับ (เขียง) เพราะเหมือนกับเขียง เนื่องจากเป็นที่รองรับการตัดการสับเป็นต้น.

อธิกุฏฺฏนภณฺฑิกา (ถี)

[อธิกุฏฺฏน + ภณฺฑิกา]

ภัณฑะคือเขียง.

ดู อธิกุฏฺฏน

อธิกุสล (ปุ/น)

[อธิ + กุสล]

อธิกุศล, กุศลอันยิ่ง.

(ก) กุศลอันเป็นเหตุได้สัพพัญญุตญาณ.

อธิกุสเลสุ ธมฺเมสุ. (ที.๓/๑๑๙, ๑๓๗)

[ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม] และ**ในกุศลธรรมอันยิ่งอื่น** ๆ อีก.

อธิกุสเลสูติ เอตฺถ อตฺถิ กุสลา อตฺถิ อธิกุสลา. สพฺเพปิ กามาวจรา กุสลา กุสลานาม รูปาวจรา อธิกุสลา. (ที.อฏ.๓/๑๐๓)

ในคำนี้ว่า **ในกุศลอันยิ่ง (อธิกุสเลสุ)** อธิบายว่า กุศลมีอยู่ อธิกุศลมีอยู่ กามาวจรกุศลแม้ทั้งหมด ก็ชื่อว่าเป็นกุศล รูปาวจรเป็นอธิกุศล.

(ข) ธรรมคือสมถะและวิปัสสนา, กุศลอันยิ่ง, อธิกุศล.

ปนฺเตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา **อธิกุสเลสุ ธมฺเมสุ** อรติ...อยํ วุจฺจติ อรติ. (อภิ.วิ.๓๖๕)

ความไม่ยินดี...ในเสนาสนะที่สงัด หรือในธรรมคือ**กุศลอันยิ่ง**อย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เรียกว่า อรติ (ความไม่ยินดี).

อธิกุสเลสูติ สมถวิปสฺสนาธมฺเมสุ. (อภิ.อฏ.๒/๔๖๐)

คำว่า **ในกุศลอันยิ่ง (อธิกุสเลสุ)** ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา.

อธิกุสลธมฺม (ปุ)

[อธิกุสล + ธมฺม]

ธรรมอันเป็นอธิกุศล, ธรรมคือสมถะและวิปัสสนา.

อธิกุสลธมฺเมสูติ สมถวิปสฺสนาธมฺเมสุ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๒๘)

คำว่า **ธรรมอันเป็นอธิกุศล (อธิกุสลธมฺเมสุ)** ได้แก่ ธรรมคือสมถะและวิปัสสนา.

อธิโกฏฺฏน (น)

[อธิ + กุฏ + ยุ. กุฏ เฉทเน, อธิโกฏฺเฏนฺติ ยสฺมึ อธิโกฏฺฏนํ. (ธาน.ฏี.๕๒๑)]

เขียง.

สูนา ตุ **อธิโกฏฺฏนํ**. (ธาน.๕๒๑)

เขียง ๒ ศัพท์ คือ สูนา, **อธิโกฏฺฏน**.

ดู อธิกุฏฺฏน.

อธิโกธิต (ติ)

[อธิ + โกธิต]

โกรธจัด, โกรธยิ่งนัก.

อธิโกปมา (ถี)

[อธิ + อุปมา]

อุปมาด้วยความหมายเกินไป.

เป็นอุปมาที่ทำให้บทประพันธ์เสียอย่างหนึ่ง, อุปมาเกินตัว, เปรียบเทียบเกินจริง.

อธิโกปมา (สุโพธาลงฺการฏี. ๒๐๗/๒๑๓)

อุปมาเกินตัว เช่น ขชฺโชโต ภาณุมาลีว วิภาติ (หิ่งห้อยสว่างเหมือนดวงตะวัน)

อธิโกปิต (ติ)

[อธิ + กุป + เณ + ต]

อันให้โกรธยิ่งแล้ว, อันให้กำเริบยิ่งแล้ว, อันให้ขุ่นเคืองยิ่ง.

มา เต อธิสเร มุญฺจ
สุพาฬฺหม**ธิโกปิตํ**
โกธสา หิ พหู ผีตา
กุลา อกุลตํ คตา. (ชา.๒/๓)

(นางนกกุณฑลินีกราบทูลว่า) ขอพระทัยของพระองค์ อย่าทรงล่วงเลยกุศล ขอพระองค์อย่าทรงปล่อยพระทัย**ให้ขุ่นเคืองยิ่ง** เพราะว่าสกุลทั้งหลายที่มั่งคั่งมากมาย ถึงความไม่เป็นสกุล เพราะความโกรธ.

ตาต ตว หทยํ กุสลํ อธิสริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ปวตฺเต ปเรสํ อกุสลกมฺเม สุฏฺฐุ พาฬฺหํ **อธิโกปิตํ** กุชฺฌาปิตํ หุตฺวา มา มุญฺจ มา ปติฏฺฐายตุ. (ชา.อฏ.๕/๑๒๔)

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระหทัยของพระองค์**ที่ขุ่นเคืองยิ่ง** คือถูกยั่วให้กริ้วมากแล้ว อย่าทรงปล่อย คือ อย่าให้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมของคนเหล่าอื่นที่ล่วงเลยกุศลเป็นไป.

อธิขิปติ (กฺริ)

[อธิ + ขิป + อ + ติ]

ย่อมซัดไปยิ่ง, โต้ตอบ, ด่า.

อธิเขป (ปุ)

[อธิ + เขป]

การด่า, การแช่ง.

อธิเขปิต (ติ)

[อธิ + ขิป + ต]

ถูกด่าว่า, โยนลงไป.

อธิคจฺฉติ (กฺริ)

[อธิ + คมุ + อ + ติ]

(๑) ย่อมบรรลุ, ย่อมได้, ย่อมประสบ, ย่อมรู้, ย่อมทำให้แจ้ง.

โย ปจฺมํ อมตํ **อธิคจฺฉติ**, โส อิตรสฺส อาโรเจตูติ. (วิ.๓/๕๐)

[สารีบุตรและโมคคัลลานะประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักสัญชัยปริพาชก ได้ตั้งกติกากันไว้ว่า] ผู้ใด **บรรลุ**อมตธรรมก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่อีกฝ่ายหนึ่ง.

จกฺขุ โสตญฺจ ฆานญฺจ
ชิวฺหา กาโย ตถา มโน
เอตานิ ยสฺส ทฺวารานิ
อคุตฺตานิธ ภิกฺขุโน.
โภชนมฺหิ อมตฺตญฺญู
อินฺทฺริเยสุ อสංวุโต
กายทุกฺขํ เจโตทุกฺขํ
ทุกฺขํ โส **อธิคจฺฉติ**. (อิติวุต.๒๑๑)

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า)

ภิกษุใดไม่คุ้มครองทวารทั้ง ๖ นี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ไม่สำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย ภิกษุนั้น **ย่อมประสบ**ทุกข์กายและทุกข์ใจ.

อธิคจฺฉติ ปาปุณาติ. (อิติวุต.อฏ.๙๖)

ย่อมประสบ คือถึงทุกข์นั่นเอง.

ขยํ วิราคํ อมตํ ปณีตํ
ย**ทชฺฌคา** สกฺยมุนี สมาหิโต
น เตน ธมฺเมน สมตฺถิ กิญฺจิ
อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.
(สุตฺตนิ.๓๑๒)

พระศากยมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น (พระผู้มีพระภาคตรัสรตนสูตรดังนี้) **ทรงบรรลุ**ธรรมใดอันเป็นที่สิ้นกิเลส ปราศจากราคะ เป็นอมตธรรมอันประณีต ไม่มีธรรมใด ๆ ที่เสมอด้วยธรรมนั้น นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยสัจจะนี้ ขอความสวัสดีจงมี.

ยทชฺฌคาติ ยํ **อชฺฌคา** วินฺทิ ปฏิลภิ อตฺตโน ญาณพเลน สจฺฉากาสิ.
(ขุทฺทก.อฏ.๑๕๐)

คำว่า **(ยทชฺฌคา)** ได้แก่ **บรรลุ** พบ ได้ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นด้วยกำลังญาณของตน.

คหการก ทิฏฺโจสิ
ปุน เคหํ น กาหสิ
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา
คหกูฏํ วิสงฺขตํ.
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ
ตณฺหานํ ขยม**ชฺฌคา**. (ธมฺม.๓๖)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้วท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก ซี่โครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว.

ตณฺหานํ ขยมชฺฌคาติ ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตํ **อธิคโตสฺมีติ**.
(ธมฺม.อฏ.๒/๘๑)

บาทพระคาถาว่า **ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา** ความว่า **เราบรรลุ**อรหัตตผล กล่าวคือ **ธรรมที่สิ้นไปแห่งตัณหาแล้ว.**

[อชฺฌคา มาจากอธิ + อ อาคม + คมุธาตุ + โอ อัชชัตตนีวิภัตติ เอกพจน์อุตตมบุรุษ แปลง อธิ เป็น อชฺฌ แปลง คมุธาตุ เป็น คา ลบ สระหลังคือ โอ สำเร็จรูปเป็น อชฺฌคา แปลว่า ได้ บรรลุ ถึง รู้แล้ว **(รู.๓๓๘)]**

สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ
อนุพนฺธึ ปทาปทํ
โอตารํ **นาธิคจฺฉิสฺสํ**
สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต. (สุตฺตนิ.๓๔๓)

(มารกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าได้สะกดรอยตามพระผู้มี

พระภาคนานถึง ๗ ปี ก็ยังไม่**ได้**โอกาสที่จะทำลายพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระสติเลย.

(๒) ย่อมเจริญขึ้น.

อธิคจฺฉนฺตีติ วฑฺฒนฺติ. (สำ.ฏี.๒/๒๔๖)

คำว่า **อธิคจฺฉนฺติ** ได้แก่ ย่อมเจริญขึ้น.

ดู อภิกฺกมนฺติ (สำ.อฏ.๒/๒๘๘)

อธิคณฺหาติ (กฺริ)

[อธิ + คห + ณฺหา + ติ.เป็นอธิคฺคณฺหาติ ด้วย ตาม รู.ฏี.ว่า ยถา ปฏิคฺคเหตฺวา ปคฺคณฺหนฺโตติอาทีสุ ทฺวิตฺตํ ภวติ เนวํ ปฏิคณฺหาติ อนุคณฺหาติ วจีปโกปํ รกฺเขยฺยนฺติอาทีสุ อฏฺฐานตฺตา ทฺวิตฺตํ ภวติ. จึงไม่ต้องมี ค เทวภาวะ (ซ้อน ค)].

ย่อมครอบงำ, ย่อมข่มขี่ถือเอา, ย่อมได้มากยิ่ง, ย่อมพิเศษกว่า, ย่อมยึดเอาไว้ได้.

โส ตตฺถ อญฺเญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ **อธิคฺคณฺหาติ** ทิพฺเพน อายุนา ทิพฺเพน วณฺเณน ทิพฺเพน สุเขน ทิพฺเพน ยเสน ทิพฺเพน อาธิปเตยฺเยน ทิพฺเพหิ รูเปหิ ทิพฺเพหิ สทฺเทหิ ทิพฺเพหิ คนฺเธหิ ทิพฺเพหิ รเสหิ ทิพฺเพหิ โผฏฺฐพฺเพหิ. (ที.๓/๑๑๙)

[ตถาคตไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์] **ครอบงำ**เทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์.

อธิคฺคณฺหาตีติ อธิภวติ, อญฺเญหิ เทเวหิ อติเรกํ ลภตีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๓/๑๐๔)

คำว่า **ครอบงำ (อธิคฺคณฺหาติ)** ได้แก่ ย่อมครอบงำ อธิบายว่า ย่อมได้ยิ่งกว่าเทวดาทั้งหลายเหล่าอื่น**.**

อธิคณฺหาตีติ อธิภวิตฺวา คณฺหาติ อชฺโฌตฺถรติ อติเสติ. (อำ.อฏ.๓/๑๖)

คำว่า **ย่อมครอบงำ (อธิคณฺหาติ)** ได้แก่ ข่มแล้วยึดไว้ คือท่วมทับ ได้แก่ ให้อยู่ในอำนาจ.

อธิคณฺหนฺตีติ อภิภวนฺติ อติกฺกมิตฺวา ติฏฺฐนฺติ. (สำ.อฏ.๓/๑๒๙)

คำว่า **ย่อมครอบงำ (อธิคณฺหนฺติ)** คือ ย่อมเหนือกว่า คือย่อมล่วงเกิน = ยืนล้ำ.

อธิคณฺหนฺตีติ อภิภวนฺติ. (ที.ฏี.๑/๒๘๑)

อธิคฺคณฺหนฺตีติ อธิภวนฺติ. (ม.ฏี.๑/๒๓๘)

คำว่า **อธิคฺคณฺหนฺติ** ได้แก่ ย่อมครอบงำ.

อธิคต (ติ)

[อธิ + คมุ + ต]

อันตนบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้งแล้ว.

อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย. (วิ.๓/๕) (ที.๒/๓๐)

[ขณะเมื่อทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่า] ธรรมที่เรา**ได้**

บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้.

อธิคโตติ ปฏิวิทฺโธ. (ที.อฏ.๒/๕๕)

คำว่า **บรรลุแล้ว (อธิคโต)** ได้แก่ ได้แทงตลอดแล้ว.

อธิคตกาล (ปุ)

[อธิคต + กาล]

กาล-เวลาที่ตนบรรลุ, กาลที่ตนได้,

กาลที่ตนรู้, กาลที่ตนทำให้แจ้ง.

สพฺเพสญฺหิ อตฺตนา **อธิคตกาโล** ปากโฏ โหติ. (วิ.อฏ.๒/๘๒)

เพราะว่า**เวลาที่ตนบรรลุ**ก็ย่อมปรากฏแก่ภิกษุทุกรูป.

[วิธีทดสอบการบรรลุอุตตริมนุสสธรรม ๖ ประการ คือ

๑. “ท่านบรรลุอะไร คือบรรลุฌานหรือคุณวิเศษมีวิโมกข์เป็นต้นอย่างใด อย่างหนึ่ง” เพราะธรรมที่ภิกษุใดบรรลุก็ย่อมปรากฏแก่ภิกษุนั้น ถ้าภิกษุนั้นกล่าวว่า “ข้าพเจ้าบรรลุธรรมชื่อนี้” แต่นั้นพึงถามเธอว่า

๒. “ท่านบรรลุด้วยอุบายอย่างไร คือท่านทำลักษณะอะไร ในอนิจจลักษณะเป็นต้น ให้เป็นธุระจึงบรรลุ หรือตั้งมั่นด้วยหัวข้ออะไรในอารมณ์ ๓๘ อย่าง หรือในธรรมต่างด้วยรูป อรูป ภายในและภายนอกเป็นต้น จึงบรรลุ” เพราะว่า ความตั้งมั่นของภิกษุใดก็ย่อมปรากฏแก่ภิกษุนั้น ถ้าภิกษุนั้นกล่าวว่า “ความตั้งมั่นของข้าพเจ้าชื่อนี้ ข้าพเจ้าบรรลุอย่างนี้” ต่อจากนั้นพึงถามเธอว่า

๓. “ท่านบรรลุเมื่อไร คือท่านบรรลุเวลาเช้าหรือเวลาเที่ยงเป็นต้นเวลาใดเวลาหนึ่ง” เพราะว่าเวลาที่ตนบรรลุก็ย่อมปรากฏแก่ภิกษุทุกรูป ถ้าภิกษุนั้นตอบว่า “ได้บรรลุในเวลาชื่อโน้น” แต่นั้นพึงถามเธอว่า

๔. “ท่านบรรลุที่ไหน คือบรรลุเวลากลางวันหรือเวลากลางคืนเป็นต้นเวลาใดเวลาหนึ่ง” เพราะว่าโอกาสที่ตนบรรลุย่อมปรากฏแก่ภิกษุทุกรูป ถ้าภิกษุนั้นตอบว่า “ข้าพเจ้าได้บรรลุในโอกาสชื่อโน้น” แต่นั้นพึงถามเธอว่า

๕. “กิเลสเหล่าไหนที่ท่านละได้ คือท่านละกิเลสที่ปฐมมรรคพึงฆ่าหรือ กิเลสที่ทุติยมรรคเป็นต้นพึงฆ่า” เพราะกิเลสที่ตนละได้ด้วยมรรคที่ตนบรรลุย่อมปรากฏแก่ภิกษุทุกรูป ถ้าภิกษุนั้นตอบว่า “ข้าพเจ้าละกิเลสชื่อเหล่านี้ได้” แต่นั้น พึงถามเธอว่า

๖. “ท่านได้ธรรมเหล่าไหน คือท่านได้โสดาปัตติมรรคหรือสกทาคามิมรรคเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง” เพราะว่าธรรมที่ตนได้บรรลุ ย่อมปรากฏแก่ภิกษุทุกรูป ถ้าเธอตอบว่า “ข้าพเจ้าได้ธรรมชื่อเหล่านี้” ก็อย่าเชื่อคำของเธอ

แม้ด้วยการตอบเพียงเท่านี้ ภิกษุผู้พหูสูต

ฉลาดในการเรียนและการสอบถาม สามารถจะทดสอบฐานะ ๖ อย่างนี้ได้]

อธิคตฏฺฐาน (น)

[อธิคต + ฐาน]

ฐานะที่ตนบรรลุ, เหตุแห่งโสดาปัตติมรรคที่ตนได้บรรลุ, ปุพพภาคปฏิปทาอันควรประพฤติเพื่อโสดาปัตติมรรค.

สมฺมา วิหเรยฺยนฺติ เอตฺถ โสตาปนฺโน อตฺตโน **อธิคตฏฺฐานํ** อญฺญสฺส กเถตฺวา ตํ โสตาปนฺนํ กโรนฺโต สมฺมา วิหรติ นาม. (ที.อฏ.๒/๑๘๑)

ในคำนี้ว่า **พึงอยู่โดยชอบ (สมฺมา วิหเรยฺยุ)** พระโสดาบันบอก**ฐานะที่ตนบรรลุแล้ว**แก่ผู้อื่น เมื่อทำผู้อื่นนั้นให้เป็นพระโสดาบัน ชื่อว่าพึงอยู่โดยชอบ.

อธิคตฏฺฐานนฺติ อธิคตสฺส การณํ, ตทตฺถํ ปุพฺพภาคปฏิปทนฺติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๒/๑๘๓)

คำว่า **ฐานะที่ตนบรรลุ (อธิคตฏฺฐานํ)** ได้แก่ เหตุแห่งธรรมที่ตนได้บรรลุแล้ว ความว่า ข้อปฏิบัติเบื้องต้นเพื่อบรรลุธรรมนั้น.

อธิคตปฏิสมฺภิท (ติ)

[อธิคต + ปฏิสมฺภิทา]

(๑) ผู้มีปฏิสัมภิทาญาณอันตนได้บรรลุ-ได้บรรลุ-รู้-ทำให้แจ้งแล้ว,

ผู้ได้ปฏิสัมภิทาญาณ.

ปภินฺนญาโณ **อธิคตปฏิสมฺภิโท**. (มหานิ.๑๓๘)

พระผู้มีพระภาค มีพระญาณแตกฉาน **ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา.**

อธิคตปฏิสมฺภิโทติ ปฏิลทฺธอคฺคจตุปฏิสมฺภิทญาโณ. (มหานิ.อฏ.๒๕๓).

คำว่า **ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา** ความว่า ได้เฉพาะปฏิสัมภิทาอันเลิศ ๔.

(๒) ปฏิสัมภิทาญาณอันตนได้-บรรลุ-รู้-ทำให้แจ้งแล้ว.

อธิคตปฏิสมฺภิทปฺปตฺต (ติ)

[อธิคตปฏิสมฺภิทา + ปตฺต]

ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณอันตนได้-ถึง-รู้-ทำให้แจ้ง.

ปภินฺนญาโณ **อธิคตปฏิสมฺภิทปฺปตฺโต**. (จูฬนิ.๑๗๕)

พระผู้มีพระภาคมีพระญาณแตกฉาน **ทรงบรรลุปฏิสัมภิทาที่บรรลุแล้ว.**

อธิคตผล (ติ)

[อธิคต + ผล]

ผู้มีผลอันตนได้-ถึง-รู้-ทำให้แจ้ง,

ผู้ได้-บรรลุ-รู้แจ้งผล.

มคฺคจริยา จ สมฺมาปฏิปนฺนานำ, ปตฺติจริยา

จ **อธิคตผลานำ**, โลกตฺถจริยา จ ตถาคตานำ อรหนฺตานำ สมฺมาสมฺพุทฺธานำ.
(ปฏิสำ.๒๑๖,๔๐๑)

ความประพฤติในมรรคมีแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ความประพฤติในผลมี**แก่ผู้ได้บรรลุผล** และความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลกมีแก่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

อธิคตผลานนฺติ จตุผลกฺขเณ.
(ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๔๐)

คำว่า **ของท่านผู้บรรลุผล (อธิคตผลานำ)** ได้แก่ ในขณะแห่งผล ๔.

อธิคตมคฺค (ปุ)

[อธิคต + มคฺค]

(๑) มรรคอันตนได้-ถึง-บรรลุ-รู้-ทำให้แจ้ง, ผู้ได้-บรรลุ-รู้แจ้งมรรค.

สพฺเพสญฺหิ อตฺตนา **อธิคตมคฺเคน** ปหีนกิเลสา ปากฏา โหนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๘๒)

เพราะว่า กิเลสที่ละได้แล้วด้วย**มรรคอันตนได้**แล้วย่อมปรากฏแก่บุคคลทั้งปวง.

(๒) (ติ) ผู้มีมรรคอันตนบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง-ผู้ให้บรรลุมรรคแล้ว.

อธิคตมคฺเค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺจำ ปฏิปชฺชมาเน จ จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธมฺโม** โส อตฺถโต อริยมคฺโค เจว นิพฺพานญฺจ. (วิ.อฏ.๑/๑๔๐)

สภาพที่ชื่อว่า **ธรรม** เพราะทรงไว้ซึ่งบุคคล**ผู้ได้บรรลุมรรค** ผู้ทำให้แจ้งนิโรธ และผู้ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายภูมิ ๔ ธรรมนั้นว่าโดยความหมายได้แก่ อริยมรรคและพระนิพพาน.

อธิคตมาน (ปุ)

[อธิคต + มาน]

ความเข้าใจในฌาน มรรค ผล ที่ตนยังมิได้บรรลุว่าตนบรรลุ.

ดู อรรถแห่ง อธิมาน (๑)

อธิคตรูปทสฺสน (ติ)

[อธิคต + รูป + ทสฺสน]

ผู้มีรูปสัณฐานที่ตนเคยได้รู้แล้ว, ผู้เคยเห็นรูปสัณฐานมาแล้ว, ผู้เคยเห็นพระรูป.

อิมาหิ อิทฺธีหิ สมนฺนาคโต ราชา เอกทิวสำ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนำ เปเสตฺวา จตุนฺนำ พุทฺธานำ **อธิคตรูปทสฺสนำ** กปฺปายุกำ กาพฺ นาม นาคราชานำ อานยิตฺวา เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺจา มหารเห ปลฺลงฺเก นิสีทาเปตฺวา ...พุทฺธรูปำ ปสฺสนฺโต สตฺต ทิวสานิ อกฺขิปูชำ นาม อกาสิ. (วิ.อฏ.๑/๓๓)

(พระราชประวัติของพระเจ้าอโศก)

พระราชาผู้ทรงประกอบด้วยพระราชฤทธิ์เหล่านี้ วันหนึ่ง ทรงใช้สังขลิกพันธ์ ที่ทำด้วยทอง ให้นำพญากาพนาคผู้มีอายุ ๑ กัป **ผู้เคยเห็นพระรูป**ของพระพุทธเจ้าทั้ง

๔ พระองค์อัญเชิญให้ขนดเหนือบัลลังก์อันควรค่ามากภายใต้เศวตฉัตร...ทรงทำการบูชาที่ชื่อว่าบูชาด้วยพระเนตรตลอด ๗ วัน.

อธิคตรูปทสฺสนนฺติ ปฏิลทฺธรูปทสฺสนํ. อยํ กิร กปฺปายุกตฺตา จตุนฺนมฺปิ พุทฺธานํ รูปสมฺปตฺตึ ปจฺจกฺขโต อทฺทกฺขิ. (สารตฺถ.๑/๑๒๔)

คำว่า **ผู้เคยเห็นพระรูป (อธิคตรูปทสฺสนํ)** ได้แก่ ผู้เห็นพระรูปที่เคยได้ (เห็นมาแล้ว) ทราบว่า พญานาคตัวนี้ เคยเห็นรูปสมบัติแม้ของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์โดยประจักษ์เพราะมีอายุ ๑ กัป.

อธิคตวนฺตุ (ติ)

[อธิ + คมุ + ต + วนฺตุ]

ผู้มีการบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้งแล้ว,

ผู้บรรลุ-ได้-รู้แล้ว.

ตณฺหกฺขยูปปนฺเนติ ตณฺหกฺขยํ อรหตฺตํ นิพฺพานเมว วา อุปคเต **อธิคตวนฺเตติ** อตฺโถ. (วิมาน.อฏ.๒๗๖)

บทว่า **ตณฺหกฺขยูปปนฺเน** ได้แก่ เข้าถึงธรรมที่สิ้นตัณหา ได้แก่ อรหัตตผล หรือนิพพานนั่นเอง อธิบายว่า **บรรลุธรรม** (นิพพาน)แล้ว.

อธิคตวิชฺช (ติ)

[อธิคต + วิชฺชา]

ผู้มีวิชชาอันตนบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้รู้แจ้งแล้ว, ผู้ได้วิชชา.

อยํ โข เม วิชฺชา อธิคตา, ตสฺส เม **อธิคตวิชฺชสฺส** อวิชฺชา วิหตา. (วิ.อฏ.๑/๑๓๑)

วิชชานี้แล เราได้บรรลุแล้ว เรานั้น**ได้วิชชา** กำจัดอวิชชาได้แล้ว [อธิบายว่า ทำให้พินาศแล้ว]

อธิคตวิเสส (ปุ)

[อธิคต + วิเสส]

ธรรมวิเศษอันตนบรรลุแล้ว,

ภาวนาวิเศษอันตนบรรลุแล้ว,

ได้บรรลุภาวนาพิเศษ.

อธิคตวิเสสสฺส ปจฺจกฺขตาย ปฏิปตฺติเทสเก สตฺถริ ปฏิปตฺติยํ ปฏิปตฺติผเล จ วิจิกิจฺฉา ปหียติ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๘๔)

เพราะ**ได้บรรลุภาวนาพิเศษแล้ว**โดยประจักษ์ ภิกษุจึงละวิจิกิจฉาทั้งในพระศาสดาผู้ทรงแสดงข้อปฏิบัติ ทั้งในข้อปฏิบัติและทั้งในผลของการปฏิบัติ.

อธิคตวิเสสสฺสาติ ยถาธิคตสฺส ภาวนาวิเสสสฺส. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๑๑)

คำว่า **เพราะได้บรรลุภาวนาพิเศษแล้ว (อธิคตวิเสสสฺส)** ได้แก่ ภาวนาพิเศษตามที่ตนได้.

อธิคตสญฺญิตา (ถี)

[อธิคตสญฺญี + ตา]

ความเป็นผู้มีความเข้าใจว่าตนได้บรรลุ-ได้-รู้แล้ว,

ความสำคัญ-เข้าใจ-รู้ว่า บรรลุ-ได้-รู้แล้ว.

อนธิคเต **อธิคตสญฺญิตา**...อยํ วุจฺจติ อธิมาโน. (อภิ.วิ.๓๗๐)

ความสำคัญในธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุว่า **บรรลุแล้ว**...นี้เรียกว่า อธิมานะ.

อธิคตสญฺญี (ติ)

[อธิคต + สญฺญา + อี]

ผู้มีความสำคัญว่าตนได้บรรลุแล้ว,

ผู้สำคัญ-เข้าใจว่า บรรลุ-ได้-รู้แล้ว.

สมฺพหุลา ภิกฺขู...อนธิคเต **อธิคตสญฺญิโน.** (วิ.๑/๑๑๖)

ภิกษุจำนวนมาก ... **เข้าใจ**ในมรรคผลที่ยังไม่ได้บรรลุ**ว่าได้บรรลุ**.

ดู อรรถแห่ง อธิมาน (๑)

อธิคนฺตพฺพ (ติ)

[อธิ + คมุ + ตพฺพ]

พึงบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง.

น ตฺเววิทำ กุสีเตน
พาเลนมวิชานตา
นิพฺพานำ **อธิคนฺตพฺพำ**
สพฺพคนฺถปฺปโมจนนฺติ. (อิติวุต.๒๖๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

คนพาลผู้เกียจคร้าน ไม่รู้แจ้ง ไม่**ควรบรรลุ**นิพพาน อันเป็นที่ปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงนี้เลย.

อธิคนฺตุ (กฺริ/วิ)

[อธิ + คมุ + ตุ]

เพื่อบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง.

ภิกฺขุ อภพฺโพ อนธิคตำ วา กุสลำ ธมฺมำ **อธิคนฺตุ**, อธิคตำ วา กุสลำ ธมฺมำ ผาตึ กาตุ. (อำ.๒/๓๗๖)

ภิกษุเป็นผู้ไม่อาจ**เพื่อบรรลุ**กุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้.

[ภิกษผู้ไม่อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ เพราะประกอบด้วย ๖ ประการ คือ

๑. ไม่ฉลาดในความเจริญ

๒. ไม่ฉลาดในความเสื่อม

๓. ไม่ฉลาดในอุบาย

๔. ไม่สร้างฉันทะเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ

๕. ไม่รักษากุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้ว

๖. ไม่ทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมด้วยการทำติดต่อ]

อธิคนฺตุกาม (ติ)

[อธิคนฺตุ + กมุ + ณ]

ผู้ปรารถนาจะบรรลุ-ได้-รู้.

อธิคนฺตุกามสฺส ผสฺสิตุกามสฺส สจฺฉิกาตุกามสฺสาติ สมฺโพธิกามสฺส. (มหานิ.๓๘๔)

ผู้ปรารถนาจะบรรลุ ปรารถนาจะสัมผัส ปรารถนาจะทำให้แจ้ง (สัมโพธิญาณ) รวมความว่า ผู้ปรารถนาสัมโพธิญาณ.

อธิคนฺตุกามสฺสาติ ปาปุณิตุกามสฺส. (มหานิ.อฏ.๔๐๓)

คำว่า **ผู้ปรารถนาจะบรรลุ (อธิคนฺตุกามสฺส)** ได้แก่ ผู้ประสงค์จะบรรลุ.

อธิคนฺตุมน (ติ)

[อธิคนฺตุ + มน]

ผู้มีใจเพื่อจะไป, ผู้มีใจประสงค์จะไป, ปรารถนาจะไป.

สคฺคาธิมนาติ สคฺคํ **อธิคนฺตุมนา**. (ชา.อฏ. ๕/๔๒๘)

บทว่า **ผู้ปรารถนาจะไปสวรรค์ (สคฺคาธิมนา)** ได้แก่ เป็น**ผู้มีใจประสงค์จะไป**สวรรค์.

อธิคนฺตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + คมุ + ตฺวา]

บรรลุ-ได้-รู้แล้ว.

อธิคนฺตฺวาติ สมฺปาปุณิตฺวา. (มหานิ.อฏ.๓๕๕)

คำว่า **ได้แล้ว (อธิคนฺตฺวา)** ได้แก่ ถึงพร้อมแล้ว.

อธิคม (ปุ)

[อธิ + คมุ + อ]

(๑) (ก) การบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง.

อนฺตรายิโก ธมฺโม วุตฺโต ภควตาติ. กิสฺส อนฺตรายิโก ? ปฐมสฺส ฌานสฺส **อธิคมาย** อนฺตรายิโก. (วิ.๓/๑๔๒)

คำว่า **พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมที่ทำอันตราย (อนฺตรายิโก ธมฺโม วุตฺโต ภควตา)** ความว่า เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่ออะไร เป็นธรรมที่ทำอันตรายต่อ**การบรรลุ**ปฐมฌาน.

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา, โสกปริเทวานํ สมติกฺกมาย ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมาย ญายสฺส **อธิคมาย** นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา. (ที.๒/๒๓๑)

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส **เพื่อบรรลุ**ญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ.

ญายสฺส อธิคมายาติ ญาโย วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ตสฺส อธิคมาย ปตฺติยาติ วุตฺตํ โหติ. อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติ-

ปฏฺฐานมคฺโค ภาวิโต โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคมาย สวตฺตติ. (ที.อฏ.๒/๓๔๒)

อริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าญายะ ในคำว่า **เพื่อบรรลุญายธรรม (ญายสฺส อธิคมาย)** อธิบายว่า เพื่อถึงอริยมรรคนั้น เพราะทางแห่งสติปัฏฐานที่เป็นโลกิยะ ในส่วนเบื้องต้นนี้อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อบรรลุโลกุตรมรรค [เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “เพื่อบรรลุญายธรรม”]

(ข) การบรรลุพระอรหันต์, อธิคม.

อธิคโม นาม อรหตฺตปฺปตฺติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๖)

การบรรลุอรหัตตผล ชื่อว่า**อธิคม (การบรรลุ)**.

(๒) ธรรมอันเป็นเหตุบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง, อธิคม (องค์ธรรมของอธิคม คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ เป็นต้น).

อธิคโม นาม โสตาปนฺนตา วา สกทาคามิตา วา อนาคามิตา วา อรหตฺตํ วา. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๗)

ความเป็นพระโสดาบันก็ดี ความเป็นพระสกทาคามีก็ดี ความเป็นพระอนาคามีก็ดี ความเป็นพระอรหันต์ก็ดี ชื่อว่า **อธิคม (ธรรมเหตุบรรลุ)**.

อธิคโมติ จตฺตาโร มคฺคา จตฺตาริ ผลานิ จตสฺโส ปฏิสมฺภิทา ติสฺโส วิชฺชา ฉ อภิญฺญาติ. (อ.อฏ.๑/๖๗)

ธรรมนี้ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ชื่อว่า**อธิคม (ธรรมเป็นเหตุบรรลุ)**.

อธิคมอนุตรธาน (น)

[อธิคม + อนุตรธาน]

ความเสื่อมแห่งมรรคผลธรรมที่ควรบรรลุ, ความเสื่อมแห่งปฏิเวธธรรม,

ความสูญหายไปแห่งปฏิเวธ,

การเลือนหายไปแห่งมรรค ผล,

อธิคมอันตรธาน, มรรคผลสูญหายไป.

ปญฺจ อนุตรธานานิ นาม **อธิคมอนุตรธานํ** ปฏิปตฺติอนุตรธานํ ปริยตฺติอนุตรธานํ ลิงฺคอนุตรธานํ ธาตุอนุตรธานนฺติ. (อ.อฏ.๑/๖๗)

ชื่อว่า**อันตรธานมี ๕ อย่าง**คือ

๑. **อธิคมอันตรธาน** (การสูญหายไปแห่งการปฏิเวธ)

๒. ปฏิปัตติอันตรธาน (การสูญหายไปแห่งการปฏิบัติ)

๓. ปริยัตติอันตรธาน (การสูญหายไปแห่งการเล่าเรียน)

๔. ลิงคอันตรธาน (การสูญหายไปแห่งเพศ)

๕. ธาตุอันตรธาน (การสูญหายไปแห่งธาตุ)

ดู อธิคมนฺตรธาน

อธิคมอปฺปิจฺฉ (ติ)

[อธิคม + อปฺปิจฺฉ]

ผู้มีความมักน้อยในมรรคผลธรรมที่ได้บรรลุ,

ผู้ไม่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นทราบว่าเราเป็นพระอริยะ, ผู้มักน้อยในอธิคม.

โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุ๋ น อิจฺฉติ, อยํ **อธิคมอปฺปิจฺโฉ** นาม. (ม.อฏ.๒/๔๗)

ส่วนภิกษุผู้มักน้อยรูปใดเป็นพระอริยบุคคลผู้หนึ่ง บรรดาพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ภิกษุรูปนี้ชื่อว่า**ผู้มักน้อยในอธิคม**.

ดู อธิคมปฺปิจฺฉ

อธิคมการณ (น)

[อธิคม + การณ]

เหตุแห่งการบรรลุ-ได้-การรู้-การทำให้แจ้ง.

อมตปทนฺติ อมตสฺส นิพฺพานสฺส ปทํ **อธิคมการณํ**. (ชา.อฏ.๕/๑๐๔)

คำว่า **เป็นทางไม่ตาย (อมตปทำ)** คือ เป็นทางเครื่องถึง คือ **เป็นเหตุบรรลุ** อมต-ธรรม คือ พระนิพพาน.

ดู อธิคมูปาย, ปท

อธิคมทสฺสน (น)

[อธิคม + ทสฺสน]

การแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรลุ-รู้-ได้-ทำให้แจ้ง, การแสดงธรรมที่ตนบรรลุ-ได้-รู้.

โลกิยาภิญฺญาสุ อิมาเยว ทฺเว อภิญฺญา อาสวกฺขยญาณสฺส พหูปการา น ตถา ทิพฺพโสตเจโตปริยอิทฺธิวิธญาณานีติ ทสฺสนตฺถํ วิชฺชตฺตยเมเวตฺถ เตสํ ภิกฺขูนํ **อธิคมทสฺสนวเสน** อุทฺธฏ๎. (อุทาน.อฏ.๑๖๔)

ในที่นี้ พระองค์ทรงยกวิชชา ๓ ขึ้นแสดง **โดยการแสดงธรรม**ที่ภิกษุเหล่านั้น**บรรลุ** เพื่อแสดงว่า บรรดาโลกิยอภิญญา อภิญญา ๒ นี้เท่านั้น มีอุปการะมากแก่อาสวักขยญาณ ส่วนทิพยโสตญาณ เจโตปริยญาณและอิทธิวิธญาณหาเป็นเช่นนั้นไม่.

อธิคมน (น)

[อธิ + คมุ + ยุ]

การบรรลุ-ได้-รู้-อริยมรรค-ผล.

ดู อริยมคฺคาธิคมน

อธิคมนฏฺฐ (ปุ)

[อธิคมน + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่าการบรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้ง.

กตเมหิ สตฺตหากาเรหิ ตโย วิโมกฺขา เอกกฺขเณ โหนฺติ ? สโมธานฏฺเจน **อธิ-**

คมนฏฺเจน ปฏิลาภฏฺเจน ปฏิเวธฏฺเจน สจฺฉิกิริยฏฺเจน ผสฺสนฏฺเจน อภิสมยฏฺเจน. (ปฏิสํ.๒๖๑)

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะเดียวกันด้วยอาการ ๗ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. เพราะอรรถว่าประชุมลง

๒. **เพราะอรรถว่าบรรลุ**

๓. เพราะอรรถว่าได้

๔. เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง

๕. ด้วยสภาวะทำให้แจ้ง

๖. เพราะอรรถว่าถูกต้อง

๗. เพราะอรรถว่าตรัสรู้.

อธิคมนฏฺเจนาติ วินฺทนฏฺเจน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **เพราะอรรถว่า บรรลุ (อธิคมนฏฺเจน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่า ได้.

อธิคมนสทฺธา (ถี)

[อธิคมน + สทฺธา]

ศรัทธาที่ได้บรรลุโดยการได้มรรคผล, ศรัทธาธรรมของอริยบุคคล, อธิคมศรัทธา.

เป็นสัทธาอย่างหนึ่งในสัทธา ๔.

สทฺโธติ สทฺธาย สมนฺนาคโต. สทฺธา ปเนสา อาคมนสทฺธา อธิคมนสทฺธา โอกปฺปนสทฺธา ปสาทสทฺธาติ จตุพฺพิธา. ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา อภินีหารโต อาคตตฺตา **อาคมนสทฺธา** นาม. อริยสาวกานำ ปฏิเวเธน อธิคตตฺตา **อธิคมนสทฺธา** นาม. พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆติ วุตฺเตอจลภาเวน โอกปฺปนำ **โอกปฺปนสทฺธา** นาม. ปสาทุปฺปตฺติ **ปสาทสทฺธา** นาม. (ที.อฏ.๓/๒๑๒)

คำว่า **เป็นผู้มีศรัทธา (สทฺโธ)** ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ก็ศรัทธานั้นมี ๔ ประการ คือ

๑. อาคมนศรัทธา

๒. อธิคมศรัทธา

๓. โอกัปปนศรัทธา

๔. ปสาทศรัทธา

บรรดาศรัทธา ๔ ประการนั้น ความเชื่อของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อาคมนศรัทธา** เพราะศรัทธานั้นมีมาแล้วตั้งแต่ตั้งความปรารถนา ความเชื่อของพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่า**อธิคมศรัทธา** เพราะท่านบรรลุด้วยการแทงตลอด ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหว ในเมื่อคนกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชื่อว่า **โอกัปปนศรัทธา** การบังเกิดความเลื่อมใสขึ้นชื่อว่า **ปสาทศรัทธา**.

อธิคมโต สมุทาคตตฺตา อคฺคมคฺคผลสมฺปยุตฺตาปิ **อธิคมนสทฺธา** นาม. (ที.ฏี.๓/๒๔๗)

ศรัทธาแม้ประกอบด้วยมรรคและอรหัตตผล อันเลิศชื่อว่า **อธิคมนศรัทธา**

เพราะเกิดจากธรรมที่ตนได้บรรลุ.

ดู อธิคมสทฺธา

อธิคมนิทาน (น)

[อธิคม + นิทาน]

อธิคมนิทาน, นิทานอันแสดงธรรมที่ควรบรรลุจำเดิมแต่บาทมูลแห่งพระทีปังกรพุทธเจ้าจนถึงได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า, เหตุแห่งการรู้ธรรมที่ควรบรรลุ,

เป็นนิทานอย่างหนึ่งในนิทาน ๒ แห่งอภิธรรมเทศนา,

เหตุแห่งการรู้พระอภิธรรม.

อญฺเญสุ ปน สุตฺเตสุ เอกเมว นิทานํ. อภิธมฺเม **ทฺเว นิทานานิ** อธิคมนิทานญฺจ เทสนานิทานญฺจ. ตตฺถ **อธิคมนิทานํ** ทีปงฺกรทสพลโต ปฏฺฐาย ยาว มหาโพธิปลฺลงฺกา เวทิตพฺพํ. **เทสนานิทานํ** ยาว ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนา. (อภิ.อฏ.๑/๓๒)

ก็ในพระสูตรทั้งหลายเหล่าอื่นมีนิทานเพียงอย่างเดียวเท่านั้น (แต่ว่า) ในอภิธรรม **มีนิทาน ๒ อย่าง** คือ (๑) อธิคมนิทาน (๒) เทสนานิทาน บรรดานิทานทั้ง ๒ นั้น **อธิคมนิทาน** บัณฑิตพึงทราบว่าเริ่มตั้งแต่พระทศพลพระนามว่าทีปังกร จนถึงมหาโพธิบัลลังก์ **เทศนานิทาน** บัณฑิตพึงทราบจนถึงการประกาศพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.

อภิธมฺมาธิคมสฺส มูลํ อธิคมํ นิเทตีติ **อธิคมนิทานํ**. (มูลฏี.๑/๒๔)

ที่ชื่อว่า **อธิคมนิทาน** (เหตุแห่งสัพพัญญุตญาณ) เพราะอรรถว่า เป็นเหตุเครื่องมอบให้แห่งการบรรลุอภิธรรม.

[อธิคมนิทาน คือ เหตุบรรลุพระสัพพัญญุตญาณที่เรียกว่า อธิคม อันได้แก่ พระบารมี การบริจาค และพระจริยาวัตร คำว่า อธิคม วิเคราะห์ว่า อธิคจฺฉติ เอเตนาติ อธิคโม (อธิคม คือ เครื่องแทงตลอดพระอภิธรรม) = พระสัพพัญญุตญาณ คำว่า อธิคมนิทาน วิเคราะห์ว่า อธิคมสฺส นิทานํ อธิคมนิทานํ (เหตุบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ)]

อธิคมนีย (ติ)

[อธิ + คมุ + อนีย]

ควรบรรลุ, ควรได้-รู้,

อาจบรรลุ, อาจพบได้.

จตฺตาริมานิ คหปติ สุขานิ **อธิคมนียานิ** คิหินา กามโภคินา กาเลน กาลํ สมเยน สมยํ อุปาทาย. กตมานิ จตฺตาริ ? อตฺถิสุขํ โภคสุขํ อานณฺยสุขํ อนวชฺชสุขํ. (อ.ิ.๑/๓๘๐-๑)

คหบดี สุข ๔ ประการนี้คฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม**พึงได้รับ**ตามกาล ตามสมัย สุข ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์)

๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์)

๓. อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็น

หนี้)

๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ).

อธิคมนียานีติ ปตฺตพฺพานิ. (อ.อฏ.๒/๓๑๔)

คำว่า **พึงได้รับ (อธิคมนียานิ)** ได้แก่ พึงถึง.

อธิคมนียตา (ถี)

[อธิคมนีย + ตา]

ความเป็นธรรมควรบรรลุ-ควรรู้-ควรทำให้แจ้ง.

ทุทฺทสนฺติ อิมินา ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณหิ ราคาทิกิเลเสหิ จิรกาลภาวิตตฺตา สตฺตานํ อปจฺจยภาวนา น สุกราติ นิพฺพานสฺส กิจฺเฉน **อธิคมนียตํ** ทสฺเสติ.
(อุทาน.อฏ.๓๕๖)

ด้วยคำว่า **ทุทฺทสํ** นี้ พระองค์ทรงแสดงถึง**ความที่**พระนิพพานอันสัตว์**พึงรู้**ได้โดยยากว่า การที่สัตว์ทั้งหลายทำพระนิพพานอันหาปัจจัยมิได้ให้เกิด มิใช่ทำได้ง่าย เพราะสัตว์เหล่านั้นถูกกิเลสมีราคะเป็นต้น ซึ่งกระทำปัญญาให้ทุรพล ให้มีมาเป็นเวลานาน.

อธิคมนฺตรธาน (น)

[อธิคม + อนฺตรธาน]

ความเสื่อมแห่งมรรคผลธรรมที่ควรบรรลุ, ความเสื่อมแห่งปฏิเวธศาสนา,

อธิคมอันตรธาน.

อธิคมนฺตรธานํ ปฏิปตฺตนฺตรธานํ ลิงฺคนฺตรธานํ. (มิลินฺท.๑๓๖)

[อันตรธานแห่งสัทธรรมมี ๓ อย่างคือ] **อธิคมอันตรธาน** (ความเลือนหายแห่งอธิคม) ปฏิปัตติอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งการปฏิบัติ) ลิงคอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งเครื่องหมายแสดงเพศภิกษุ)
ดู อธิคมอนฺตรธาน

อธิคมปฏิภานวนฺตุ (ติ)

[อธิคม + ปฏิภาน + วนฺตุ]

ผู้ฉลาดในอธิคม, ผู้มีปฏิภานปฏิสัมภิทาญาณในอธิคมธรรมมีมรรคผลเป็นต้น,

ผู้บรรลุ-รู้สติปัฏฐานเป็นต้น, ผู้แทงตลอดมรรคผลเป็นต้นที่ควรบรรลุ, ผู้รู้แจ้งอธิคม.

กตโม **อธิคมปฏิภานวา** ? อิเธกจฺจสฺส อธิคตา โหนฺติ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา. (มหานิ.๑๘๐)

บุคคล**ผู้รู้แจ้งอธิคม**เป็นอย่างไร ? คือ บุคคลบางคนในศาสนานี้ ได้บรรลุสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔.

เยน มคฺคาทโย ปฏิวิทฺธา โหนฺติ, โส **อธิคม-ปฏิภานวา**. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๙๙)

ธรรมมีมรรคเป็นต้นอันมิตรใดแทงตลอดแล้ว มิตรนั้น ชื่อว่า **ผู้รู้แจ้งอธิคม**.

อธิคมปุจฺฉา (ถี)

[อธิคม + ปุจฺฉา]

การถามถึงฌานเป็นต้นที่ควรบรรลุ,

การถามฌานเป็นต้นที่ตนได้แล้ว,

การถามถึงธรรมที่บรรลุ.

กึ เต อธิคตนฺติ อธิคมปุจฺฉา ฌาน-วิโมกฺขาทีสุ โสตาปตฺติมคฺคาทีสุ วา กึ ตยา อธิคตนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๘๑)

คำว่า **ท่านบรรลุอะไร (กึ เต อธิคตํ) เป็นการถามถึงธรรมที่บรรลุ** อธิบาย ว่า บรรดากุศลธรรมมีฌานและวิโมกข์เป็นต้น หรือบรรดามรรคมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น ท่านได้บรรลุญาณหรืออะไร.

อธิคนฺตพฺพโต อธิคโม, ฌานาทิ, อธิคมสฺส ปุจฺฉา **อธิคมปุจฺฉา**. (สารตฺถ.๒/๒๘๓)

ชื่อว่า อธิคมธรรม เพราะถูกรู้ ได้แก่ ฌาน เป็นต้น การถามถึงธรรมที่ตนรู้ ชื่อว่า **การถามถึงธรรมที่บรรลุ**.

อธิคนฺตพฺพโต อธิคมสงฺขาตสฺส ฌานาทิโน ปุจฺฉา **อธิคมปุจฺฉา**. (วิมติ.๑/๒๔๒)

การถามถึงฌานเป็นต้นกล่าวคืออธิคม เพราะเป็นธรรมที่บุคคลพึงบรรลุ ชื่อว่า**การถามถึงธรรมที่บรรลุ**.

อธิคมปฺปิจฺฉ (ติ)

[อธิคม + อปฺปิจฺฉา]

ผู้มีความมักน้อยในมรรคผลที่ควรบรรลุ,

ผู้ไม่มีความปรารถนาจะให้ผู้อื่นทราบว่าเราเป็นพระอริยะ,

ผู้มักน้อยในธรรมที่บรรลุ,

ผู้มักน้อยในอธิคม.

โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา สพฺรหฺมจารีนมฺปิ อตฺตโน โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ อยํ **อธิคมปฺปิจฺโฉ**. (อุทาน.อฏ.๒๐๗)

ส่วนผู้ใดบรรดาพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันเป็นต้นเป็นรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ปรารถนาที่จะให้เพื่อนสพรหมจารีรู้ว่าตนเป็นพระโสดาบันเป็นต้น ผู้นี้ชื่อว่า**ผู้มักน้อยในธรรมที่บรรลุ**.

ดู อธิคมอปฺปิจฺฉ

อธิคมปฺปิจฺฉตา (ถี)

[อธิคมปฺปิจฺฉ + ตา]

ความเป็นผู้มักน้อยในมรรคผลที่ตนได้บรรลุ, ความเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นทราบว่าเราเป็นพระอริยะ,

ความมักน้อยในธรรมที่บรรลุ,

ความมักน้อยในอธิคม.

อธิคมปฺปิจฺฉตา สา จ อรหตฺตาธิคมโต โอรํ เวทิตพฺพา. อรหตฺตาธิคมตฺถญฺหิ อยํ ปฏิปทาติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๑๓)

ความเป็นผู้มักน้อยในอธิคมนั้นพึง

ทราบว่า ต่ำกว่าพระอรหัตตาธิคม เพราะว่าข้อนี้เป็นปฏิปทาเพื่อการบรรลุพระอรหัต.

ดู อธิคมอปฺปิจฺฉ

อธิคมพฺยตฺติ (ถี)

[อธิคม + พฺยตฺติ]

ความฉลาดในอธิคมคือมรรคผลนิพพาน, ญาณอันแสดงให้ปรากฏในอธิคมคือมรรคผลนิพพาน,

ความฉลาดในมรรค ผล นิพพาน,

ปัญญาที่ทราบชัดธรรมที่บรรลุ.

ตญฺจ ปฏิปตฺติยา **อธิคมพฺยตฺติโต** สาตฺถํ. (วิ.อฏ.๑/๑๐๑)

พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยความหมาย **เพราะปัญญาที่ทราบชัดธรรมที่บรรลุ**ด้วยการปฏิบัติ.

อธิคมพฺยตฺติโตติ สจฺจปฺปฏิเวเธน อธิคมเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต สาตฺถํ. (สารตฺถ.๑/๓๓๔)

คำว่า **เพราะปัญญาที่ทราบชัดธรรมที่บรรลุ (อธิคมพฺยตฺติโต)** ได้แก่ พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่า เป็นไปด้วยอรรถ เพราะความปรากฏชัดแห่งความฉลาดในมรรค ผล นิพพานที่ตนได้บรรลุ เพราะรู้แจ้งสัจจะ.

อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ (ถี)

[อธิคมพฺยตฺติ + สิทฺธิ]

ความสำเร็จแห่งความฉลาดในมรรคผลที่ควรบรรลุ, ความสำเร็จแห่งญาณอันแสดงให้ปรากฏในอธิคม คือมรรคผลนิพพาน,

ความสำเร็จแห่งปัญญาที่รู้แจ้งมรรค ผล นิพพานที่บรรลุ,

ความสำเร็จแห่งความฉลาดในอธิคม,

ความสำเร็จแห่งความปรากฏแห่งมรรค ผล นิพพาน.

ตาย จ อาสยสุทฺธิยา **อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ**. (ที.อฏ.๑/๓๑)

อนึ่ง**ความสำเร็จแห่งความฉลาดในอธิคม** (มรรคผลที่บรรลุ) ย่อมสำเร็จ ด้วยความหมดจดแห่งอาสยสมบัตินั้น.

อธิคมพฺยตฺติสิทฺธีติ ปฏิเวธสงฺขาเต อธิคเม เฉกภาวสิทฺธิ. (สี.นวฏี..๑/๑๖๐)

คำว่า **ความสำเร็จแห่งความฉลาดในอธิคม (อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ)** ได้แก่ ความสำเร็จแห่งความเป็นผู้ฉลาดในอธิคมกล่าวคือปฏิเวธ (มรรค ผล นิพพาน)

อธิคมวิปุลวรสมฺปตฺติ (ถี)

[อธิคม + วิปุล + วร + สมฺปตฺติ]

ความถึงพร้อมแห่งมรรคผลที่ควรบรรลุอันไพบูลย์และประเสริฐ,

ความถึงพร้อมด้วยทรัพย์ที่ได้อันประเสริฐไพบูลย์.

ยํ กิญฺจิ นวงฺคํ พุทฺธวจนํ ยา จ โลกุตฺตรา กิริยา ยา จ โลเก **อธิคมวิปุลวรสมฺปตฺติโย** สพฺพํ ตํ เตรสสุ ธุตคุเณสุ สโมธาโนปคตนฺติ. (มิลินฺท.๓๔๒)

พระพุทธวจนะอันมีองค์ ๙ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี การกระทำที่ยอดเยี่ยมในโลกก็ดี **ความถึงพร้อมด้วยคุณที่ได้อันประเสริฐไพบูลย์คือมรรคผลที่ควรบรรลุในโลกก็ดี** ทุกอย่างนั้น ถึงความรวมลงในธุตคุณ ๑๓.

อธิคมสทฺธมฺม (ปุ)

[อธิคม + สทฺธมฺม]

สัทธรรมคือปฏิสัมภิทา อภิญญา วิชชา มรรคผลที่ควรบรรลุ, ปฏิเวธสัทธรรม, สัทธรรมที่บรรลุ, มรรค ผล นิพพาน, อธิคมสัทธรรม.

อถ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหตีติ อธิคมสทฺธมฺมสฺส ปฏิปตฺติสทฺธมฺมสฺส ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสาติ ติวิธสฺสาปิ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหติ. (สํ.อฏ.๒/๑๘๖-๗)

คำว่า **เมื่อนั้นสัทธรรมย่อมเสื่อมสูญไป (อถ สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ โหติ)** ความว่า สัทธรรมแม้ ๓ ประการ คือ

(๑) **อธิคมสัทธรรม** (มรรค ผล นิพพาน)

(๒) ปฏิปัตติสัทธรรม

(๓) ปริยัติสัทธรรม ย่อมอันตรธานไป [ก็ครั้งปฐมโพธิกาล ภิกษุทั้งหลายได้เป็นผู้ถึงปฏิสัมภิทา ครั้นเมื่อกาลผ่านไป ไม่อาจถึงปภิสัมภิทาได้ แต่ก็ได้อภิญญา ๖ ประการ ต่อมาเมื่อไม่อาจบรรลุอภิญญา ๖ ประการ ก็บรรลุวิชชา ๓ ประการได้ เมื่อกาลผ่านไปมาบัดนี้ เมื่อไม่อาจบรรลุวิชชา ๓ ได้ จักถึงเพียงความสิ้นไปแห่งอาสวะ เมื่อไม่อาจถึงแม้เพียงความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น ก็จักบรรลุอนาคามิผล เมื่อไม่อาจบรรลุอนาคามิผลแม้นั้น ก็จักบรรลุสกทาคามิผลได้ เมื่อไม่อาจบรรลุสกทาคามิผลแม้นั้นก็จักบรรลุโสดาปัตติผล เมื่อเวลาผ่านไป จักไม่อาจบรรลุแม้โสดาปัตติผลได้ครั้งนั้น ในกาลใด วิปัสสนาเพียงจักเริ่มเศร้าหมองด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ คงอยู่ในกาลนั้น อธิคมสัทธรรมของภิกษุเหล่านั้นจักชื่อว่า เสื่อมหายไป]

อธิคมสทฺธมฺมปฺปติรูปก (น)

[อธิคมสทฺธมฺม + ปติรูปก]

อธิคมสัทธรรมเทียม-ไม่จริง-ปลอม, อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ ประการ มีโอกาสเป็นต้นเหตุให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าได้บรรลุมรรคผล, สัทธรรมปฏิรูปคืออธิคม, มรรคผลปลอม.

สทฺธมฺมปฺปติรูปกนฺติ ทฺเว สทฺธมฺมปฺปติรูปกานิ อธิคมสทฺธมฺมปฺปติรูปกญฺจ ปริยตฺติสทฺธมฺมปฺปติรูปกญฺจ. (สํ.อฏ.๒/๑๘๖)

คำว่า **สัทธรรมปฏิรูป (สทฺธมฺมปฏิรูปกำ)**

ความว่า สัทธรรมปฏิรูป ๒ ประการ คือ

๑. **สัทธรรมปฏิรูปคืออธิคม**

๒. สัทธรรมปฏิรูปคือปริยัติ

[ในสัทธรรมปฏิรูปนั้น จิตย่อมกวัดแกว่งหวั่นไหว เพราะโอภาส เพราะญาณ เพราะปีติ เพราะปัสสัทธิ เพราะสุข เพราะอธิโมกข์ เพราะปัคคหะ เพราะอุปัฏฐาน เพราะอุเบกขา เพราะน้อมนึกถึงอุเบกขา และนิกันติ ภิกษุนั้นกำหนดฐานะ ๑๐ ประการนี้ ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้ฉลาดในอุทธัจจะ ในธรรม และย่อมไม่ถึงความหลงใหล นี้ชื่อว่าสัทธรรมปฏิรูปคืออธิคมที่เป็นอุปกิเลสแห่งวิปัสสนาญาณ]

อธิคมสทฺธา (ถี)

[อธิคม + สทฺธา]

ศรัทธาที่ได้โดยการบรรลุมรรคผล,

ศรัทธาของพระอริยะ, เป็นสัทธาอย่างหนึ่งในสัทธา ๔.

สา ปเนสา อาคมนสทฺธา อธิคมสทฺธา โอกปฺปนสทฺธา ปสาทสทฺธาติ จตุพฺพิธา. ตตฺถ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ สทฺธา อภินีหารโต ปฏฺจาย อาคตตฺตา **อาคมนสทฺธา** นาม. อริยสาวกานํ (สทฺธา) ปฏิเวเธน อธิคตตฺตา **อธิคมสทฺธา** นาม. พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆติ วุตฺเต อจลภาเวน โอกปฺปนํ **โอกปฺปนสทฺธา** นาม. ปสาทุปฺปตฺติ ปสาทสทฺธา นาม. (ม.อฏ.๓/๒๒๕)

ก็ศรัทธานี้นั้นมี ๔ ประการ คือ

๑. อาคมนศรัทธา

๒. อธิคมศรัทธา

๓. โอกัปปนศรัทธา

๔. ปสาทศรัทธา

บรรดาศรัทธา ๔ ประการนั้น ความเชื่อของพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อาคมนศรัทธา** เพราะศรัทธานั้นมีมาแล้วตั้งแต่ตั้งความปรารถนา ความเชื่อของพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่า**อธิคมศรัทธา** เพราะท่านบรรลุด้วยการแทงตลอด ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหวในเมื่อคนกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชื่อว่า **โอกัปปนศรัทธา** ความเชื่อความเลื่อมใสที่เกิดขึ้น (ในพระรัตนตรัย) ชื่อว่า **ปสาทศรัทธา**.

สจฺจปฏิเวธโต อาคตสทฺธา **อธิคมสทฺธา** (ที.ฏี.๒/๑๒๘)

ศรัทธาที่เกิดขึ้นมาเพราะรู้แจ้งสัจจะ ๔ ชื่อว่า **อธิคมศรัทธา**.

อธิคมโต สมุทาคตตฺตา อคฺคมคฺคผลสมฺปยุตฺตา จาปิ **อธิคมสทฺธา** นาม. (อ.ฏี.๒๓)

แม้ศรัทธาที่ประกอบด้วยอรหัตตมรรคและอรหัตตผลอันเลิศ ก็ ชื่อว่า **อธิคมศรัทธา** เพราะเกิดขึ้นมาจากการบรรลุสัจจะ ๔.

ดู อธิคมนสทฺธา

อธิคมสมฺปทา (ถี)

[อธิคม + สมฺปทา]

ความถึงพร้อมแห่งมรรคผลธรรม,

อธิคมสัมปทา.

โส ตโต ปฏฺจาย ปญฺจวีสติ วสฺสานิ นิพทฺธุปฏฺฐาโก อโหสิ. โส ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอตทคฺเค ฐปนำ ปตฺวา อาคมสมฺปทา **อธิคมสมฺปทา** ปุพฺพเหตุสมฺปทา อตฺตตฺถปริปุจฺฉาสมฺปทา ติตฺถวาสสมฺปทา โยนิโสมนสิการสมฺปทา พุทฺธูปนิสฺสยสมฺปทาติ อิมาหิ สตฺตหิ สมฺปทาหิ สมนฺนาคโต พุทฺธสฺส สนฺติเก อฏฺฐวรทายชฺชำ ลภิตฺวา พุทฺธสาสเน ปญฺญาโต คคนมชฺเฌ จนฺโท วิย ปากโฏ อโหสิ. (ชา.อฏ.๔/๙๗)

ตั้งต้นแต่นั้นมา พระเถระนั้น (พระอานนท์) ได้เป็นพระอุปัฏฐากประจำอยู่ประมาณ ๒๕ ปี พระเถระนั้นถึงการดำรงอยู่ในตำแหน่งอันเลิศในตำแหน่ง ๕ ตำแหน่ง ประกอบด้วยสัมปทาทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ อาคมสัมปทา **อธิคมสัมปทา** ปุพพเหตุสัมปทา อัตถัตถปริปุจฉาสัมปทา ติตถจารสัมปทา โยนิโสมนสิการสัมปทา และพุทธูปนิสสยสัมปทา ได้รับมรดกคือพร ๘ ประการ ในสำนักของพระพุทธองค์ได้เป็นผู้ปรากฏในพระพุทธศาสนาเหมือนดวงจันทร์ปรากฏบนท้องฟ้าฉะนั้น.

อธิคมสมฺปนฺน (ติ)

[อธิคม + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยมรรคผลธรรม.

ดู อธิคมปฺปิจฺฉตา

อธิคมสุตฺต (น)

[อธิคม + สุตฺต]

สูตรหนึ่งในอังคุตตรนิกาย ว่าด้วยองค์คุณต่างๆ ที่ควรมีเพื่อบรรลุสถานะอันดี.

อธิคมาปน (ติ)

[อธิ + คมุ + ณาเป + ยุ]

ผู้ให้บรรลุ-ได้-รู้.

อมตาธิคมาย ปฏิปตฺติเทสนโต, อมตปฺปกาสนาย วา ธมฺมเทสนาย อมตสฺส **อธิคมาปนโต** อมตสฺส ทาตา. (มหานิ.อฏ.๒๕๖)

พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ให้อมตธรรม เพราะทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุอมตธรรม หรือให้สัตว์บรรลุอมตธรรมด้วยธรรมเทศนาที่ประกาศอมตธรรม.

อธิคมารห (ติ)

[อธิคม + อรห]

ผู้ควรแก่การบรรลุ-ได้-รู้.

จตุตฺถสฺส ภาวนารามตาสงฺขาตสฺส อริยวำสสฺส **อธิคมารโห** ภวิสฺสติ. (วิสุทฺธิ.๑/๕๗)

ผู้มีศีลพรตอันบริสุทธิ์จักเป็นผู้**ควรแก่การบรรลุ**อริยวงศ์ข้อที่ ๔ กล่าวคือความเป็นผู้ยินดีในภาวนา.

อธิคมิสฺสสิ (กฺริ)

ดู อธิคจฺฉติ

อธิคมุ(มู)ปาย (ปุ)

[อธิคม + อุปาย]

อุบายเป็นเหตุบรรลุ-ได้-รู้ธรรม,

เหตุให้บรรลุ-ได้-รู้.

ทุติเยนตฺเถน อิทฺธิยา ปาโหติ อิทฺธิปาโห; ปาโหติ ปติฏฺฐา, **อธิคมุปาโย**ติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๒/๒๙๐)

ว่าโดยอรรถที่ ๒ ที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะอรรถว่าเป็นสภาวธรรมที่เป็นเครื่องถึงความเจริญ ความว่า เป็นที่ตั้ง คือ**เป็นเหตุให้ได้** (ความเจริญ)**.**

อมตปทำ อมตสฺส **อธิคมูปาโย**ติ วุตฺตำ โหติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๔๖)

(ความไม่ประมาท) เป็นเครื่องถึงอมตะท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า **เป็นเหตุให้บรรลุอมตะ** (นิพพาน)

อธิคมุ(มู)ปายทีปน (น)

[อธิคมูปาย + ทีปน]

คำพูดแสดงอุบายเป็นเหตุบรรลุ-ได้-รู้, การแสดงอุบายเป็นเหตุบรรลุ-ได้-รู้,

ถ้อยคำ-การแสดงเหตุแห่งการบรรลุ-ได้-รู้.

อยำหมสฺมีติ อนานุปสฺสีติ อิทำ ยถาวุตฺตาย วิมุตฺติยา **อธิคมุปายทีปนำ**. (อุทาน.อฏ.๓๒๙)

คำว่า ไม่เห็นอย่างนี้ว่า **ธรรมนี้เป็นเรา (อยำหมสฺมีติ อนานุปสฺสิ)** นี้ **เป็นถ้อยคำที่แสดงเหตุแห่งการบรรลุวิมุตติ** ตามที่กล่าวแล้ว.

อธิคเมติ (กฺริ)

[อธิ + คมุ + เณ + ติ]

ย่อมให้บรรลุ-ได้.

อธิคมฺม (กฺริ/วิ)

[อธิ + คมุ + ตฺวา]

บรรลุ-ได้-รู้-ทำให้แจ้งแล้ว.

อมนุสฺสฏฺฐาเน อุทกำว สีตำ
ตทเปยฺยมานำ ปริโส สเมติ
เอวำ ธนำ กาปุริโส ลภิตฺวา
เนวตฺตนา ภุญฺชติ โน ททาติ
ธีโร จ วิญฺญู **อธิคมฺม** โภเค
โส ภุญฺชติ กิจฺจกโร จ โหติ
โส ญาติสงฺฆำ นิสโภ ภริตฺวา
อนินฺทิโต สคฺคมุเปติ ฐานนฺติ. (สำ.๑/๙๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
น้ำเย็นในถิ่นอมนุษย์ที่ไม่ได้ใช้สอย ย่อมเหือดแห้งไป ฉันใด

ทรัพย์ที่คนชั่วได้แล้ว ตนเองไม่ได้ใช้และไม่ให้คนอื่นใช้ ก็เสียไปเปล่าฉันนั้น ส่วนวิญญูชนผู้มีปัญญานั้น **ได้**โภคะแล้ว ย่อมใช้สอยและประกอบกิจการงาน เขาเป็นคนอาจหาญ เลี้ยงดูหมู่ญาติ ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์.

อธิคยฺห (กฺริ/วิ)

[อธิ + คห + ตฺวา]

ครอบงำแล้ว, ข่มแล้ว ล่วงเลยแล้ว, เหนือกว่า.

สสี **อธิคฺคยฺห** ยถา วิโรจติ
นกฺขตฺตราชาริว ตารกาคณํ
ตเถว ตฺวํ อจฺฉราสงฺคณํ อิมํ
ททฺทลฺลมานา ยสสา วิโรจสิ. (วิมาน.๒๐)

(ท้าวสักกะตรัสถามเทพธิดาว่า)
เธอผู้ทรงบริวารยศ เปล่งรัศมีรุ่งเรืองข่มหมู่เทพอัปสรนี้อยู่ ประหนึ่งพระจันทร์ ผู้เป็นราชาแห่งดาวนักษัตร ส่องแสงสกาว **ข่ม**หมู่ดาวอยู่ฉะนั้นเทียว.

จนฺโท สพฺพา ตารกาคณํ **อธิคฺคยฺห** อภิภวิตฺวา วิโรจติ. (วิมาน.อฏ.๘๐)

ดวงจันทร์ย่อมรุ่งโรจน์ **ข่ม**คือครอบงำดวงดาวทุกหมู่อยู่.

อธิคฺคณฺหาติ (กฺริ)

ดู อธิคณฺหาติ

อธิคฺคยฺห (กฺริ/วิ)

ดู อธิคยฺห

อธิคฺคหิต (ติ)

[อธิ + คห + ต]

อันถูกครอบงำแล้ว, อันสงเคราะห์แล้ว, อันอนุเคราะห์แล้ว, ยึดไว้ได้, ถูกรวบรวมเอา, ถูกยกย่อง.

อนวชฺเชน ตุฏฺฐสฺส
อปฺเปน สุลเภน จ
น เสนาสนมารพฺภ
จีวรํ ปานโภชนํ
วิฆาโต โหติ จิตฺตสฺส
ทิสา นปฺปฏิหญฺญติ
เย จสฺส ธมฺมา อกฺขาตา
สามญฺญสฺสานุโลมิกา
อธิคฺคหิตา ตุฏฺฐสฺส
อปฺปมตฺตสฺส สิกฺขโตติ. (อ.๑/๓๓๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
จิตของภิกษุผู้สันโดษด้วยปัจจัยที่มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ย่อมไม่มีความคับแค้น ไม่ติดขัดทั่วทิศ เพราะปรารภจีวร โภชนะ เสนาสนะ และยารักษา

โรคและธรรมที่เหมาะแก่ความเป็นสมณะที่ภิกษุนั้นกล่าวไว้แล้ว อันภิกษุผู้สันโดษ ไม่ประมาท ศึกษาอยู่ **รวบรวมเอาแล้ว**.

อธิคฺคหิตาติ สพฺเพเต ตุฏฺฐจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน อธิคฺคหิตา โหนฺติ อนฺโตคตา น ปริพาหิราติ. (อ.อฏ.๒/๒๗๖)

คำว่า **รวบรวมเอาแล้ว (อธิคฺคหิตา)** ความว่า ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเป็นอันภิกษุผู้มีจิตสันโดษรวบรวมเอา คือ จัดเข้าในภายใน ได้แก่ ไม่ไปภายนอก.

สา กาติยานี สุณิสาย สทฺธึ
สมฺโมทมานา ฆรมาวสิตฺถ
ปุตฺโต จ นตฺตา จ อุปฏฺฐหึสุ
เทวานมินฺเทน **อธิคฺคหีตา**ติ.
(ชา.๑/๑๗๖)

(ท้าวสักกะตรัสว่า)

นางกาติยานีนั้นกับลูกสะใภ้ได้มีใจบันเทิงอยู่ครองเรือนร่วมกัน ลูกชายและหลานก็ได้ช่วยกันปฏิบัติบำรุงเพราะท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ**ได้ทรงอนุเคราะห์**.

อธิคฺคหิตตฺต (น)

[อธิคฺคหิต + ตฺต]

ความเป็นอารมณ์ที่ถูกครอบงำ,

ความเป็นอารมณ์ที่ข่มไว้ได้.

จกฺขาทีนำ ปน อาปาถคเต อารมฺมเณ ปุพฺพภาเค อนุปฺปชฺชมานมฺปิ กิเลสชาตำ อารมฺมณสฺส **อธิคฺคหิตตฺตา** เอว อปรภาเค เอกนฺเตน อุปฺปตฺติโต อารมฺมณาธิคฺคหิตุปฺปนฺนนฺติ วุจฺจติ. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๑๖๐)

กิเลสชาตแม้ยังไม่เกิดในส่วนเบื้องต้นในอารมณ์อันไปสู่คลองแห่งจักษุเป็นต้น ท่านกล่าวว่า อารัมมณาธิคคหิตุปปันนะ โดยจะเกิดขึ้นแน่นอนในกาลอื่น **เพราะความที่อารมณ์อันตนข่มไว้เท่านั้น**.

อธิคฺคหิตตฺตาติ อโยนิโสมนสิกาเรน อภิรุยฺห คหิตตฺตา ทฬฺหำ คหิตตฺตาติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๕๐๒)

คำว่า **เพราะความที่อารมณ์อันตนข่มไว้ได้ (อธิคฺคหิตตฺตา)** ได้แก่ เพราะความเป็นอารมณ์ที่ตนข่มไว้ด้วยอโยนิโสมนสิการ ความว่า เพราะความเป็นอารมณ์ที่ถูกถือเอาไว้มั่น.

อธิคฺคเหตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + คห + เณ + ตฺวา]

ครอบงำแล้ว, เหนือกว่าแล้ว.

ยานิ กานิจิ ภิกฺขเว โอปธิกานิ ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ สพฺพานิ ตานิ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา กลำ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ. เมตฺตาเยว ตานิ เจโตวิมุตฺติ **อธิคฺคเหตฺวา** ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจติ จ. (อิติวุ.๒๐๘)

ภิกษุทั้งหลาย บุญกิริยาวัตถุที่มีอุปธิเป็นเหตุทั้งหมด ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งเมตตา

เจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติเท่านั้น แผ่แสงบริสุทธิ์ แผดเผากิเลส รุ่งเรือง**เหนือกว่า**บุญกิริยาวัตถุทั้งหมดนั้น.

อธิคฺคเหตฺวาติ อภิภวิตฺวา. (อิติวุตฺ.อฏ.๘๖)

คำว่า **เหนือกว่า (อธิคฺคเหตฺวา)** ได้แก่ ครอบงำไว้แล้ว.

ดู อธิคฺคยฺห, อธิคยฺห

อธิคุณ (ติ)

[อธิ + คุณ]

มีคุณยิ่ง.

ดู อติคุณ

อธิจรติ (กฺริ)

[อธิ + จร + อ + ติ]

ย่อมเดินเหยียบ, ย่อมเหยียบย่ำ.

อธิจรณ (น)

[อธิ + จร + ยุ]

การเดินเหยียบ, การเหยียบย่ำ.

อธิจิณฺณ (น)

[อธิ + จร + ต]

สั่งสมแล้ว, ชำนาญดีแล้ว, คุ้นเคยยิ่ง, เคยชินแล้ว.

อธิจิณฺณำ เต วิปราวตฺตำ อาโรปิโต เต วาโท. (ที.๑/๘)

(พวกพราหมณ์เถี่ยงกันว่า) เรื่องที่ท่าน**เคยชิน**ได้ผันแปรไปแล้ว ผมจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว.

อธิจิณฺณำ เต วิปราวตฺตนฺติ ยำ ตุยฺหำ ทีฆรตฺตาจิณฺณวเสน สุปฺปคุณำ ตำ มยฺหำ เอกวจเนเนว วิปราวตฺตำ ปริวตฺติตฺวา จิตฺตำ น กิญฺจิ ชานาสีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๘๖)

คำว่า **เรื่องที่ท่านเคยชินแปรผันไปแล้ว (อธิจิณฺณนฺเต วิปฺปราวตฺตำ)** ได้แก่ ข้อที่ท่านคล่องแคล่วเป็นอย่างดี ด้วยอำนาจเคยสั่งสมมาเป็นเวลานานนั้น ได้ผันแปรไปแล้ว คือ บิดเบือนไปแล้ว ด้วยคำพูดเพียงคำเดียวเท่านั้นของเรา ท่านยังไม่รู้อะไร.

อธิจิตฺต (น)

[อธิ + จิตฺต]

จิตอันยิ่ง, จิตอันประเสริฐ,

สมาธิอันยิ่ง-ประเสริฐ,

ภาวนาจิตอันยิ่ง-ประเสริฐ, อธิจิต.

โส สพฺพมลวิรหิโต นิพฺเพธภาคิโย สมาธิเสสสมาธิโต อธิกตฺตา **อธิจิตฺตนฺติ** วุจฺจติ. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๑๒)

สมาธิอันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอดเว้นจากมลทินทั้งปวง ท่านกล่าวว่า **ภาวนาจิตอันประเสริฐ**เพราะเป็นสมาธิยิ่งกว่า

สมาธิที่เหลือ.

อธิจิตฺตนฺติ จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺโ อธิโก สมาธิ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๗๓)

คำว่า **ภาวนาจิตอันประเสริฐ (อธิจิตฺตํ)** ได้แก่ สมาธิอันยิ่งท่านแสดงโดยจิตเป็นประธาน.

[มรรคจิต ผลจิต มรรคสมาธิเท่านั้นชื่อว่าเป็น อธิจิต โดยตรง ส่วนสมาบัติ ๘ ชื่อว่าเป็น อธิจิต โดยอ้อม ดู วิ.อฏ.๑/๒๐๙ สารตฺถ.๒/๖๑]

(๑) (ก) โลกุตตรจิต, โลกุตตรสมาธิ, มรรคจิต, ผลจิต, มรรคสมาธิ, ผลสมาธิ, จิตดวงประเสริฐ.

ตโตปิ จ มคฺคผลจิตฺตเมว **อธิจิตฺตํ** ตำ ปน อิธ อนธิปฺเปตำ. (วิ.อฏ.๑/๒๐๙)

ส่วนมรรคจิตและผลจิต**เป็นจิตดวงประเสริฐ**แม้กว่าจิตในสมาบัติ ๘ อย่าง แต่ว่ามรรคจิตและผลจิตนั้นท่านไม่ประสงค์ในสิกขาบทนี้.

อฏฺ สมาปตฺติโย จิตฺตำ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานำ **อธิจิตฺตำ**. (ที.อฏ.๓/๑๘๕)

สมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิต ฌานจิตที่เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา ชื่อว่าเป็น**จิตอันยิ่ง**.

[ศีล ๕ และศีล ๑๐ ชื่อว่าศีล ปาติโมกขสังวร ชื่อว่า**อธิศีล (ศีลอันยิ่ง)** สมาบัติ ๔ ชื่อว่าจิต ฌานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนาชื่อว่า **อธิจิต (จิตอันยิ่ง)** กัมมัสสกตญาณ(รู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน)ชื่อว่าปัญญา วิปัสสนาปัญญา(ปัญญาคือความเห็นแจ้ง) ชื่อว่า**อธิปัญญา (ปัญญาอันยิ่ง)** เพราะว่า เมื่อกาลเป็นที่อุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าแม้ยังไม่เกิดขึ้น ศีล ๕ และศีล ๑๐ ก็เป็นไปอยู่ เพราะเหตุนั้น ศีล ๕ และศีล ๑๐ จึงเป็นศีลเท่านั้น ปาติโมกขสังวรศีลย่อมเป็นไปในกาลเป็นที่อุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ปาติโมกข์สังวรศีลนั้นจึงชื่อว่าเป็นอธิศีล แม้ในจิตและปัญญาก็นัยนี้เหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี ที่บุคคลผู้ปรารถนาพระนิพพานสมาทานแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นอธิศีลเหมือนกัน แม้สมาบัติ ๘ ที่บุคคลเข้าแล้วก็ชื่อว่าเป็นอธิจิตเหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง โลกิยศีลทั้งหมดเป็นศีลเท่านั้น ส่วนโลกุตตรศีลเป็นอธิศีล แม้ในจิตและปัญญาก็มีนัยนี้เหมือนกัน]

(ข) อรหัตตผลจิต, อรหัตตผลสมาธิ, จิตอันยิ่ง, อธิจิต.

สพฺพจิตฺตานำ อธิกตฺตา อุตฺตมตฺตา **อธิจิตฺต-**สงฺขาเต อรหตฺตผลจิตฺเต สาเธตพฺเพ ตสฺส นิปฺผาทนตฺถำ สมถวิปสฺสนาภาวนาวเสน อาโยโค. (อุทาน.อฏ.๒๓๑)

เมื่อทำอรหัตตผลจิต กล่าวคือ ชื่อว่า **อธิจิต** เพราะเป็นจิตยิ่ง คือเพราะสูงสุดกว่าจิตทั้งปวงให้สำเร็จ ความพากเพียรย่อมมีด้วยอำนาจสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เพื่อทำอรหัตตผลจิตนั้นให้สำเร็จ.

(ค) จิตอันประกอบด้วยสมาบัติ ๘, สมาบัติ ๘ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา, จิตอันยิ่ง, อธิจิต.

ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา
นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
น สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต.
สพฺพปาปสฺส อกรณํ
กุสลสฺส อุปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ
เอตํ พุทฺธานสาสนํ.
อนูปวาโท อนูปฆาโต
ปาติโมกฺเข จ สำวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ
ปนฺตญฺจ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค
เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ. (ที.๒/๔๒)

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ.

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรใน**จิตอันยิ่ง** นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อธิจิตฺเต จ อาโยโคติ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนมธิคมาย ภาวนานุโยโค. (อุทาน.อฏ.๒๓๐)

บาทพระคาถาว่า **การประกอบความเพียรในจิตอันยิ่ง (อธิจิตฺเต จ อาโยโค)** ได้แก่ การประกอบภาวนา เพื่อบรรลุสมาบัติ ๘.

อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตํ วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ **อธิจิตฺตนฺ**ติ. (ที.อฏ.๓/๑๘๕)

สมาบัติ ๘ ชื่อว่าจิต ฌานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า**อธิจิต (จิตอันยิ่ง)**.

อฏฺฐ สมาปตฺติโย จิตฺตนฺ, วิปสฺสนาปาทกชฺฌานนฺ **อธิจิตฺตนฺ** มคฺคสมาธิสฺส อธิฏฺฐานภาวโต. (อ.ฏี.๒/๑๘๖)

สมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิต ฌานจิตที่เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า**จิตอันยิ่ง** เพราะเป็นเหตุเกิดแห่งมรรคสมาธิ.

(ฆ) โลกิยจิต, โลกิยสมาธิ, โลกิยภาวนา, จิตอันยิ่ง, อธิจิต.

ปุน จปรํ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ น ติพฺพจฺฉนฺโท โหติ อุทฺเทเส ปริปุจฺฉาย อธิสีเล **อธิจิตฺเต** อธิปญฺญาย. เอวมฺปิ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ อนาราธโก

โหติ. (วิ.๓/๑๐๐)

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้ไม่มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิสีล **อธิจิต** อธิปัญญา แม้เช่นนี้เองก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติมิให้สงฆ์ยินดี.

อธิจิตฺเตติ โลกิยสมาธิภาวนาย. (วิ.อฏ.๓/๒๗๔)

คำว่า **ในอธิจิต (อธิจิตฺเต)** ได้แก่ ในการเจริญโลกิยสมาธิ.

(ง) สมถภาวนาจิต, วิปัสสนาภาวนาจิต, จิตอันยิ่ง, อธิจิต.

อธิจิตฺตำ สมถวิปสฺสนาจิตฺตเมว. (อำ.อฏ.๒/๒๒๘)

สมถจิตและวิปัสสนาจิตนั่นเอง ชื่อว่า **อธิจิต**.

อธิจิตฺตนฺติ สมถวิปสฺสนาจิตฺตำ. (มูลฏี.๒/๑๕๑)

คำว่า **อธิจิต (อธิจิตฺตำ)** ได้แก่ สมถจิตและวิปัสสนาจิต.

(๒) อธิจิตตสูตร.

ดู อธิจิตฺตสุตฺต

อธิจิตฺตปญฺญา (ถี)

[อธิจิตฺต + ปญฺญา]

ปัญญาอันประกอบด้วยอธิจิต, ปัญญาอันประกอบด้วยสมาบัติ ๘ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา,

ปัญญาที่ประกอบด้วย-ที่เกิดในสมาบัติ ๘.

อิติ ยสฺมา อฏฺ สมาปตฺติโย อธิจิตฺตำ ตสฺมา **อธิจิตฺตปญฺญำ** ทสฺเสตุ รูปาวจรารูปาวจรสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺตสฺสาติอาทิ วุตฺตำ. (อภิ.อฏ.๒/๓๙๖)

เพราะสมาบัติ ๘ จัดเป็นอธิจิต ด้วยประการฉะนี้ ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดง**ปัญญาที่เกิดในสมาบัติ ๘** พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระดำรัสว่า ปัญญาเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัติเป็นต้น.

ดู อรรถแห่ง อธิจิตฺต (ค)

อธิจิตฺตปฺปวตฺติกาล (ปุ)

[อธิจิตฺตปฺปวตฺติ + กาล]

กาลแห่งการดำเนินไปแห่งอธิจิต, กาลแห่งการดำเนินไปแห่งสมาธิภาวนา,

เวลาที่จิตอันยิ่ง-ประเสริฐ-อธิจิต เป็นไป-เกิดขึ้น.

อริยา หิ **อธิจิตฺตปฺปวตฺติกาเลปิ** เอกนฺเตเนว นิพฺพาเน นินฺนโปณปพฺภาราภาเวน วิหรนฺติ. (อุทาน.อฏ.๑๗๒)

จริงอยู่ พระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมอยู่ แม้**ในเวลาที่อธิจิตเป็นไป** ก็อยู่โดยภาวะที่น้อมโน้มโอนไปในพระนิพพานโดยส่วน

เดียวเท่านั้น.

อธิจิตฺตภาว (ปุ)

[อธิจิตฺต + ภาว]

ความเป็นแห่งอธิจิต.

ดู อุทาน.อฏ.๒๒๙

อธิจิตฺตวนฺตุ (ติ)

[อธิจิตฺต + วนฺตุ]

มีจิตอันยิ่ง, มีจิตอันประเสริฐ, ผู้มีอรหัตตผลจิต.

ดู อธิเจต

อธิจิตฺตสงฺขาต (ติ)

[อธิจิตฺต + สงฺขาต]

กล่าวคืออจิตอันยิ่ง, กล่าวคืออจิตอันประเสริฐ, กล่าวคืออธิจิต.

อธิจิตฺเต จ อาโยโคติ สพฺพจิตฺตานํ อธิกตฺตา อุตฺตมตฺตา **อธิจิตฺตสงฺขาเต** อรหตฺตผลจิตฺเต สาเธตพฺเพ ตสฺส นิปฺผาทนตฺถํ สมถวิปสฺสนาภาวนาวเสน อาโยโค.
(อุทาน.อฏ.๒๓๑)

บาทพระคาถาว่า **ความเพียรในอธิจิต (อธิจิตฺเต จ อาโยโค)** ความว่า เมื่อพระโยคาวจรจะพึงทำอรหัตตผลจิต **กล่าวคืออธิจิต** เพราะเป็นจิตยิ่ง คือเพราะสูงสุดกว่าจิตทั้งปวงให้สำเร็จ ความพากเพียรย่อมมีด้วยอำนาจสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เพื่อทำอรหัตตผลจิตนั้นให้สำเร็จ.

อธิจิตฺตสิกฺขา (ถี)

[อธิจิตฺต + สิกฺขา]

การศึกษาในจิตยิ่ง, สิกขาคืออธิจิต.

สิกฺขาติ ติสฺโส สิกฺขา อธิสีลสิกฺขา **อธิจิตฺตสิกฺขา** อธิปญฺญาสิกฺขา. ตตฺร ยายํ อธิสีลสิกฺขา อยํ อิมสฺมึ อตฺเถ อธิปฺเปตา สิกฺขาติ. (วิ.๑/๒๘)

คำว่า **สิกขา** ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา **อธิจิตตสิกขา** และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อธิสีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้.

ดู อธิจิตฺต

อธิจิตฺตสิกฺขาสมาทาน (น)

[อธิจิตฺตสิกฺขา + สมาทาน]

การสมาทานอธิจิตตสิกขา, การปฏิบัติอธิจิตตสิกขา, การบำเพ็ญอธิจิตตสิกขา.

ตีณิมานิ ภิกฺขเว สมณสฺส สมณิยานิ สมณกรณียานิ. กตมานิ ตีณิ ? อธิสีลสิกฺขาสมาทานํ **อธิจิตฺตสิกฺขาสมาทานํ** อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทานํ. (อ.๑/๒๓๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กิจที่สมณะควรทำ เป็นของสมณะ ๓ ประการนี้ กิจที่สมณะควรทำ เป็นของสมณะ ๓

ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. การสมาทานอธิสีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)

๒. **การสมาทานอธิจิตตสิกขา** (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)

๓. การสมาทานอธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง)

ดู อธิจิตฺต

อธิจิตฺตสุตฺต (น)

[อธิจิตฺต + สุตฺต]

สูตรอันแสดงนิมิตอันภิกษุผู้เจริญสมถ-วิปัสสนาพึงทำไว้ในใจให้ยิ่ง.

อธิจิตตสูตร อังคุตรบาลี นิบาตที่ ๓ ปัณณาสก์ที่ ๒ (๑๐) วรรคที่ ๕. (อ.๑/๒๕๘-๖๐)

(พระบาลีสูตรนี้ตั้งชื่อว่า นิมิตตสุตต)

เกจิ ปน "อธิจิตฺตมนุยุตฺเตน ภิกฺขเว ภิกฺขุนา กาเลน กาลํ ตีณิ นิมิตฺตานิ มนสิกาตพฺพานีติ เอตสฺมึ **อธิจิตฺตสุตฺเต** วิย สมถวิปสฺสนาจิตฺตํ อธิจิตฺตนฺติ อิธาธิปฺเปตนฺติ วทนฺติ ตं น สุนฺทรं. ปุริโมเยวตฺโถ คเหตพฺโพ. (อุทาน.อฏ.๒๒๙)

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หมั่นประกอบอธิจิต พึงมนสิการถึงนิมิต ๓ อย่างตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น จิตที่ประกอบด้วยสมถะและวิปัสสนา ท่านประสงค์ในที่นี้ว่าอธิจิต เหมือน**ในอธิจิตตสูตรนี้** คำนั้นไม่ดี พึงถือเอาความอันมีในก่อนนั่นแล.

ดู อรรถแห่ง อธิจิตฺต (๒)

อธิจิตฺตานุโยค (ปุ)

[อธิจิตฺต + อนุโยค]

การประกอบเนืองๆ ซึ่งอธิจิต, การประกอบเนืองๆ ซึ่งสมถะวิปัสสนา เพื่อบรรลุสมาบัติและอรหัตตผล, การประกอบ-กระทำ-การเจริญอธิจิต.

อธิจิตฺตานุโยโค มม สาสนานุฏฺฐานํ. (อุทาน.อฏ.๒๓๐)

การประกอบอธิจิต ก็คือการดำรงมั่นแห่งพระศาสนาของเรา.

ยถาวุตฺต**อธิจิตฺตานุโยโค** จ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐีติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๒๓๑)

การประกอบอธิจิตตามที่กล่าวแล้ว นี้เป็นคำสอน คือเป็นโอวาท อธิบายว่า เป็นคำพร่ำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

อธิเจต = อธิเจตส (ติ)

[อธิ + เจต. ดู (นีติ.ปท. มโนคณาทิคณ)]

ผู้มีจิตยิ่ง, ผู้มีจิตสูง, ผู้มีจิตอันประเสริฐ, ผู้มีอรหัตตผลจิต.

อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต
มุนิโน โมนปเถสุ สิกฺขโต

โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน
อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโตติ.
(วิ.๒/๗๗)

มุนี**ผู้มีจิตประเสริฐ** ไม่ประมาท ศึกษาทางแห่งความเป็นมุนีผู้คงที่ สงบ มีสติทุกขณะ ย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก.

อธิเจตโสติ อธิจิตฺตวโต, สพฺพจิตฺตานํ อธิเกน อรหตฺตผลจิตฺเตน สมนฺนาคตสฺสาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๖๗)

คำว่า **ผู้มีจิตประเสริฐ (อธิเจตโส)** ได้แก่ ผู้มีอธิจิต อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยอรหัตต-ผลจิตอันเป็นจิตที่ยิ่งกว่าจิตทั้งปวง.

อธิจฺจ๑ (กฺริ/วิ)

((๑) อธิ + อิ (= อชฺฌยเน) + ตฺวา. ดู (โมคฺ. ๕/๑๖๘) (อธีตฺย.สทฺ))

(๒) อธิ + อิ (= คติยํ) + ตฺวา]

(๓) (๔) อธิ + อิ + ตฺวา อีกอย่างหนึ่ง น + ธิ(ธร) + ตฺวา ดู ปารา. คณฺฐิใหม่.๒/๒๓]

(๑) (ก) สวดแล้ว, สาธยายแล้ว.

อธิจฺจ เวเท ปริเยส วิตฺตํ
ปุตฺเต เคเห ตาต ปติฏฺฐเปตฺวา
คนฺเธ รเส ปจฺจนุภุยฺย สพฺพํ
อรญฺญํ สาธุ มุนิ โส ปสตฺโถติ.
(ชา.๑/๓๕๐)

(บิดากล่าวกับบุตรว่า)
หัตถิปาละลูกรัก เจ้า**จงสาธยาย** วิทยา แสวงหาทรัพย์ ปลูกฝังบุตร ธิดาให้ดำรงอยู่ในเหย้าเรือนแล้ว เสวยคันธารมณ์ รสารมณ์ และวัตถุกามทั้งปวงเถิด เป็นนักบวชได้ในเวลาแก่ เป็นการดี พระอริยะสรรเสริญผู้บวชนั้นว่าเป็นมุนี.

อธิจฺจาติ สชฺฌายิตฺวา. (ชา.อฏ.๔/๔๘๒)

คำว่า **สาธยาย (อธิจฺจ)** ได้แก่ สวดแล้ว.

(ข) เรียนแล้ว.

น เหว เวทา อผลา ภวนฺติ
สสฺยมํ จรณเมว สจฺจํ
กิตฺติญฺหิ ปปฺโปติ **อธิจฺจ** เวเท
สนฺตึ ปุเณติ จรเณน ทนฺโตติ.
(ชา.๑/๑๓๘)

(ปุโรหิตกล่าวกับเสตเกตุดาบสว่า)
พระเวททั้งหลายจะไร้ผลก็หาไม่ จรณธรรมพร้อมทั้งความสำรวมเท่านั้นเป็นสัจจะ เพราะบุคคล**เรียน**พระเวททั้งหลายแล้วย่อมได้เกียรติ บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้วด้วยจรณธรรมย่อมบรรลุความสงบ.

ตโย เวเท **อธิจฺจ** ทิฏฺฐธมฺเม กิตฺติมตฺตํ ยสมตฺตํ ลาภมตฺตํ ลภติ อิโต ปรํ อญฺญํ นตฺถิ ตสฺมา น เต อผลา. (ชา.อฏ.๓/๒๒๓)

เรียนพระเวททั้ง ๓ แล้ว ย่อมได้รับเพียงชื่อเสียง เพียงยศศักดิ์ เพียงลาภ ในปัจจุบัน อย่างอื่นนอกจากนี้ ไม่มี เพราะ

ฉะนั้น เวททั้ง ๓ เหล่านั้น ไม่มีผล ก็หาไม่ .

อธิจฺจาติ เวเท อุคฺคเหตฺวาปิ อตฺถานตฺถํ น ชานาติ. (ชา.อฏ.๔/๓๘๖)

คำว่า **เรียนพระเวทแล้ว (อธิจฺจ)** ความว่า แม้เรียนจบพระเวทแล้ว ก็ยังไม่รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์.

(๒) (ก) ยิ่งกว่า.

> อุทคฺคิหุตฺตํ อุปติฏฺฐโต หิ เม
> ปภงฺกรํ โลกตโมนุทุตฺตมํ
> สพฺพานิ ภูตานิ **อธิจฺจ** วาสโว
> โก เนว เม ปาณิสุ กึ สุโธทหิ.
> (ชา.๒/๑๐๓)
>
> [โกสิยดาบสกล่าวว่า]
> ก็เมื่อเรายืนบำเรอการบูชาไฟอยู่ต่อหน้าดวงอาทิตย์ซึ่งบรรเทาความมืดในโลกอันอุดมท้าววาสวะ**ผู้ยิ่งกว่า**ภูตทั้งปวง หรือใครกันแน่ มาวางอาหารทิพย์ไว้ในฝ่ามือของเรา.

มม สพฺพานิ ภูตานิ **อธิจฺจ** อติกฺกมิตฺวา วตฺตมาโน วาสโว นุ โข เอวํ มม ปาณีสุ กึ สุธํ กึ นาเมตํ โอทหิ. (ชา.อฏ.๕/๔๒๒)

ท้าววาสวะ**ผู้ยิ่งกว่า** คือ เหนือกว่าภูตทั้งหมดเป็นไปอยู่ หรือมิใช่หนอ มาวางภัตอันขาวสะอาดลงบนมือของเราอย่างนี้.

(ข) ล่วงเลยเหตุแล้ว,

ไม่มีเหตุแล้ว,

มีลอย ๆ, ปราศจากเหตุ,

ไม่คำนึงถึงเหตุ.

ดู อธิจฺจลทฺธ

(ค) บางคราว, มียาก.

ดู อธิจฺจาปตฺติก, อธิจฺจุปฺปตฺติก

อธิจฺจ[๒] (ติ)

[อธิจฺจ + อ. อธิจฺจ อุปฺปนฺนํ อธิจฺจํ ? อธิ + อิ + ริจฺจ อธิศัพท์ กล่าวอรรถว่า วิเสส ?)]

บางทีมี, แทบไม่มี, เกือบไม่มี, มีพิเศษ, อันเกิดตามความปรารถนา, หายาก, ได้ยาก, เป็นไปได้ยาก, เกิดขึ้นได้ยาก.

อธิจฺจมิทํ ภนฺเต ยํ โส กาโณ กจฺฉโป วสฺสสตสฺส วสฺสสตสฺส อจฺจเยน สกึ สกึ อุมฺมุชฺชนฺโต อมุสฺมึ เอกจฺฉิคฺคเฬ ยุเค คีวํ ปเวเสยฺยาติ. (สํ.๓/๓๙๘)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่เต่าตาบอดนั้นโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้น เป็นสิ่งที่**เกิดขึ้นได้ยาก**.

[การได้ความเป็นมนุษย์ก็ยาก การที่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกก็ยาก การที่ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วรุ่งเรืองในโลกก็ยาก]

อธิจฺจมิทํ ภนฺเตติ อิทํ อธิจฺจุปฺปตฺติกํ สเจ ตํ ยุคํ น ปูติ ภเวยฺย สมุทฺเท อุทกํ น สุสฺเสยฺย โส จ กจฺฉโป น มเรยฺย อปิ นาม ยทิจฺฉาวเสน สิยาติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๓/๓๓๓)

คำว่า **ข้อที่เต่าตาบอดนั้นโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก (อธิจฺจมิทำ)** ความว่า เรื่องนี้เกิดได้ อธิบายว่า ถ้าว่า แอกนั้นไม่พึงเน่า น้ำในทะเลจะไม่แห้ง และเต่านั้นยังไม่ตาย เหตุนั้นก็จะพึงมีด้วยอำนาจตามความปรารถนาได้บ้าง.

อธิจฺจุปฺปตฺติกนฺติ ยทิจฺฉาวเสน อุปฺปชฺชนกำ. (สำ.ฏี.๒/๕๔๕)

คำว่า **เกิดขึ้นได้ยาก (อธิจฺจุปฺปตฺติกำ)** ได้แก่ เกิดขึ้นด้วยอำนาจตามความปรารถนา.

ดู อธิจฺจุปฺปตฺติก

อธิจฺจกา (ถี)

[อธิจฺจ + ก. (สำ.อธิตฺยกา) เสลสฺส ปพฺพตสฺส อุทฺธำ ภูมิ อธิจฺจกา นาม. (ธาม.ฏี.๖๑๐)]

พื้นเบื้องบนภูเขา, พื้นดินบนยอดเขา.

อุทฺธมธิจฺจกา เสลสฺสาสนฺนา ภูมฺยุปจฺจกา. (ธาน.๖๑๐)

พื้นดินส่วนบนของภูเขา ชื่อว่า **อธิจฺจกา** (พื้นราบบนภูเขา)

พื้นดินอันใกล้แห่งภูเขา ชื่อว่าอุปัจจกา (พื้นที่ใกล้ภูเขา)

ดู อุปจฺจกา

อธิจฺจตมสมฺภว (ติ)

[อธิจฺจ + ตม+ สมฺภว]

อันเกิดขึ้นเป็นพิเศษบางครั้ง,

เกิดได้ยากที่สุด, เกิดขึ้นได้แสนยาก,

เกิดขึ้นได้ยากยิ่งกว่า (บางคราวจึงเกิด ถึงกระนั้นก็ยากอย่างยิ่ง).

ตโต **อธิจฺจตมสมฺภโว** อริยมคฺคปฏิลาโภ. (สำ.ฏี.๒/๕๕๕-๖)

การได้อริยมรรคเป็นสิ่ง**ที่เกิดขึ้นได้ยากยิ่งกว่า**การเกิดเป็นมนุษย์นั้น.

อธิจฺจตรสมฺภว (ติ)

[อธิจฺจ + ตร + สมฺภว]

มีเกิดขึ้นเป็นบางคราวกว่า,

อันเกิดยากกว่า.

ตถาคตุปฺปาโท **อธิจฺจตรสมฺภโว**. (สำ.อฏ.๓/๓๓๓)

ก็การเกิดขึ้นแห่งพระตถาคตเจ้าชื่อว่า**เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากยิ่ง**.

[เรื่องยาก ๔ เรื่อง คือ

๑. การได้ความเป็นมนุษย์ชื่อว่าเรื่องยากอย่างยิ่ง เหมือนการที่เต่าตาบอดนั้นสอดคอเข้าไปทางช่องแอกที่บุรุษยืนอยู่ที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันออกโยนใส่เข้าไป

๒. ก็การเกิดขึ้นแห่งพระตถาคตเจ้าชื่อว่า

เป็นเรื่องยากที่เกิดขึ้นได้ยิ่งกว่า เหมือนการที่เต่าตาบอดตัวที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศใต้ โยนแอกอันที่สองใส่เข้าไปแล้วหมุนไปรอบๆอยู่ ถึงแอกอันแรกแล้ว ขึ้นไปสู่ช่องข้างบนโดยทางช่องสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่

๓.ก็การแสดงธรรมและวินัยที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้วชื่อว่าเป็นเรื่องที่เกิดได้ยากยิ่งกว่า เหมือนการที่เต่าตาบอดตัวที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันตกโยนใส่เข้าไปแล้ว หมุนไปรอบๆ แล้วถึงแอก ๒ อันข้างบนแล้วขึ้นสู่ช่องข้างบนโดยทางช่องแล้วสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่

๔. ก็การบรรลุสัจจะ ๔ บัณฑิตพึงทราบว่า เป็นเรื่องที่เกิดได้ยากยิ่งกว่าอย่างยิ่ง เหมือนการที่เต่าตาบอดตัวที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศเหนือ โยนใส่เข้าไปแล้วหมุนไปรอบๆ อยู่ ถึงแอก ๓ อันข้างบนแล้ว ขึ้นไปสู่ช่องข้างบนโดยทางช่องแล้วสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่]

อธิจฺจทสฺสาวี (ติ)

[อธิจฺจ + ทิส + อาวี]

ผู้มีปกติเห็นเป็นบางคราว, เห็นเป็นบางครั้ง.

อธิจฺจทสฺสาวี โข ปนาหํ ภนฺเต ภควโต มโนภาวนียานญฺจ ภิกฺขูนํ. โอวทตุ มํ ภนฺเต ภควา อนุสาสตุ มํ ภนฺเต ภควา ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ. (สํ.๒/๑)

[นกุลปิตาคหบดีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า]

พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็**ได้เฝ้า** (พระองค์) **เป็นบางครั้ง** ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด.

ดู อนิจฺจทสฺสาวี

อธิจฺจนิกฺขมน (ติ)

[อธิจฺจ + นิกฺขมน]

ผู้ออก (บวช) ตามความปรารถนา,

ผู้ออกไป (บวช) เป็นบางคราว.

อธิจฺจนิกฺขมโน กิเรส กทาจิเทว นิกฺขมิตฺวา เอวํ วิจรติ. (ม.อฏ.๑/๓๗๗)

ได้ทราบว่า ทัณฑปาณิศากยะ เมื่อ**ทรงออกไปเป็นบางคราว** ก็เสด็จออกไปเที่ยวบางเวลาเท่านั้น.

อธิจฺจนิกฺขมโนติ ยาทิจฺฉกนิกฺขมโน น อภิณฺหนิกฺขมโน. (ม.ฏี.๒/๕๘)

คำว่า **ออกไปเป็นบางคราว (อธิจฺจ-นิกฺขมโน)** ได้แก่ ออกไปตามประสงค์ คือไม่ออกไปเป็นประจำ.

อธิจฺจปฏิลาภี (ติ)

[อธิจฺจ + ปฏิลาภ + อี]

ผู้มีปกติได้ในบางคราว, อันสามารถได้เป็นบางคราว, ผู้ได้บางครั้ง, ผู้ได้ยาก

มนุสฺสปฏิลาโภ **อธิจฺจปฏิลาภี**. (สํ.อฏ.๓/๓๓๓)

การได้ความเป็นมนุษย์ชื่อว่า**เป็นสิ่งที่ได้ยาก.**

อธิจฺจลทฺธ (ติ)

[อธิจฺจ + ลทฺธ]

อันบุคคลได้โดยไม่มีเหตุ, ได้โดยไม่มีเหตุ, ได้เอง.

> **อธิจฺจลทฺธํ** ปริณามชํ เต
> สยํ กตํ อุทาหุ เทเวหิ ทินฺนํ
> ปุจฺฉนฺติ ตํ วาณิชา สตฺถวาหา
> กถํ ตยา ลทฺธมิทํ มนุญฺญนฺติ.
> (วิมาน.๑๑๙)
> (พ่อค้าถามเทพบุตรว่า)
> วิมานนี้ท่าน**ได้เอง**หรือเกิดโดยความเปลี่ยนแปลง ท่านทำเองหรือเทวดาทั้งหลายมอบให้ พวกพ่อค้าเกวียนถามท่านว่า วิมานที่น่าชอบใจนี้ท่านได้มาอย่างไร.

อธิจฺจลทฺธนฺติ อธิจฺจสมุปฺปตฺติกํ ยทิจฺฉกํ ลทฺธนฺติ อตฺโถ.

คำว่า **ได้เอง (อธิจฺจลทฺธํ)** ได้แก่ เกิดขึ้นเอง อธิบายว่า ได้ตามที่ต้องการ.

อธิจฺจลทฺธนฺติ อเหตุนา ลทฺธํ. (ชา.อฏ.๕/๑๘๒)

คำว่า **ท่านได้เอง (อธิจฺจลทฺธํ)** ได้แก่ ท่านได้มาโดยไม่มีเหตุหรือ.

อธิจฺจสมุปฺปตฺติ (ถี)

[อธิจฺจ + สมุปฺปตฺติ]

การเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ, เกิดขึ้นเอง.

อธิจฺจสมุปฺปตฺติอาการ (ปุ)

[อธิจฺจสมุปฺปตฺติ + อาการ]

อาการที่เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ,

อาการที่เกิดขึ้นเอง,

อาการที่-คือเกิดขึ้นลอยๆ.

สสฺสตาการญฺจ **อธิจฺจสมุปฺปตฺติ-อาการญฺจ** นิสฺสาย อตีเต อตฺตโน วิชฺชมานตญฺจ อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติ. กึ การณนฺติ น วตฺตพฺพํ. อุมฺมตฺตโก วิย หิ พาลปุถุชฺชโน ยถา วา ตถา วา ปวตฺตติ. (ม.อฏ.๑/๗๑)

ปุถุชนอาศัยอาการคือความเห็นว่าเที่ยง และ**อาการที่เกิดขึ้นลอยๆ** แล้วย่อมสงสัยว่าตนมีอยู่และว่าตนไม่มีอยู่ ในที่กาลล่วงเลยไปแล้วใครๆไม่ควรกล่าวว่า อะไรเป็นเหตุ เพราะปุถุชนผู้โง่เขลาก็เหมือนคนบ้าประพฤติตัวคุ้มดีคุ้มร้าย.

อธิจฺจสมุปฺปตฺติก (ติ)

[อธิจฺจสมุปฺปตฺติ + อิก]

(๑) มีการเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ.

ดู อธิจฺจลทฺธ

(๒) ผู้มีลัทธิว่า อัตตา และโลกเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ.

อตีเต เอว นตฺถีติ คณฺหนฺโต **อธิจฺจสมุปฺปตฺติกสฺเสว** สสฺสตทิฏฺจิ. (ม.อฏ.๑/๗๓)

ทิฏฐิที่ยึดถือว่า สรรพสิ่งไม่มีในอดีตเท่านั้น **ชื่อว่าสัสสตทิฏฐิ ดุจสัสสตทิฏฐิของสัตว์ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ**.

อธิจฺจสมุปฺปตฺติวาที (ติ)

(๑) อธิจฺจสมุปฺปตฺติ + วท + ณี.

(๒) อธิจฺจสมุปฺปตฺติวาท + อี.

ผู้มีปกติกล่าวว่า สัตว์ ความสุข ความทุกข์ เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่มีเหตุ, ผู้มีลัทธิว่า สัตว์ ความสุข ความทุกข์ เกิดขึ้นและดับไปโดยไม่มีเหตุ.

ดู ยทิจฺฉาวาที (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๑๘).

อธิจฺจสมุปฺปนฺน (ติ)

[อธิจฺจ + สมุปฺปนฺน. บทนี้ เป็นบทที่ตรงกันข้ามกับบทปฏิจฺจสมุปฺปนฺน)]

(๑) อันเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ, เกิดขึ้นเอง.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา **อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ** อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ. (ที.๑/๒๖)

ก็สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอัตตาและโลกว่า **เกิดขึ้นเอง**.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ อการณสมุปฺปนฺนำ. (ที.อฏ.๑/๑๐๘)

คำว่า **เกิดขึ้นเอง (อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ)** คือ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ อเหตุนิพฺพตฺตำ. (อำ.อฏ.๓/๑๔๑)

คำว่า **ที่เกิดขึ้นเอง (อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ)** ได้แก่ บังเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ.

(๒) (ติ/น) อัตตาและโลกอันเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ, ขันธ์ ๕ อันเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ, ลัทธิที่ทำอาการอันเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุให้เป็นอารมณ์ (โดยอ้อม), อธิจจสมุปปันนลัทธิ.

ดู อธิจฺจสมุปฺปนฺนิก

(๓) (น) ชื่อที่เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ, ชื่อที่เกิดขึ้น โดยไม่เป็นไปตามอรรถวิเคราะห์, ชื่อที่เกิดตามความปรารถนา, ชื่ออันโลกิยชนบัญญัติตามปรารถนาล่วงเลยพยุปปัตตินิมิตและปวัตตินิมิต, ชื่อที่ตั้งตามความต้องการ, ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง.

สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ เอวมาทิ วจนตฺถมนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตำ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ.** (วิ.อฏ.๑/๙๕)

ชื่อที่ตั้งขึ้นโดยมิได้คำนึงถึงความหมาย

แห่งคำ อย่างนี้ว่า “เจริญศรี เจริญทรัพย์” เป็นต้น ชื่อว่า **อธิจจสมุปปันนนาม (ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง)**.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ ยทิจฺฉาย ปวตฺตํ. (สารตฺถ.๑/๒๙๗)

คำว่า **ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง (อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ)** ได้แก่ ชื่อที่เป็นไปตามความปรารถนา.

อธิจฺจ ยำกิญฺจิ นิมิตฺตำ อธิวจนวเสน อนเปกฺขิตฺวา ปวตฺตำ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ**. (วิมติ.๑/๕๘)

ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง โดยไม่มองหาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยอำนาจชื่อ ชื่อว่า **ชื่อที่ตั้งขึ้นเอง**.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาท (ปุ)

[อธิจฺจสมุปฺปนฺน + วาท]

วาทะว่าอันเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ,

ลัทธิว่าเกิดขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ,

ความเห็นว่าเกิดขึ้นเอง.

ยทิจฺฉาย สมุปฺปนฺโน เกนจิ การเณน วินา อุปฺปนฺโนติ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาโท** ทสฺสิโต. (อุทาน.อฏ.๓๑๔)

ท่านแสดง**ความเห็นว่าเกิดขึ้นเอง (อธิจจสมุปปันนวาทะ)** ว่า เกิดขึ้นตามความปรารถนา คือ เกิดขึ้นโดยเว้นเหตุบางอย่าง.

อธิจฺจสมุปฺปนฺนิก (ติ)

[อธิจฺจสมุปฺปนฺน + อิก]

ผู้มีอธิจจสมุปปันนลัทธิ,

ผู้มีความเห็นว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง.

สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา **อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา**. (ที.๑/๒๖)

ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า อัตตาและโลก **เกิดขึ้นเอง** (ไม่มีเหตุปัจจัย).

อธิจฺจสมุปฺปนฺโน อตฺตา จ โลโก จาติ ทสฺสนำ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนำ**. ตำ เอเตสำ อตฺถีติ **อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา**. (ที.อฏ.๑/๑๐๘)

ความเห็นว่า อัตตาและโลก เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย **ชื่อว่าอธิจจสมุปปันนะ** สมณพราหม์เหล่านี้มีวาทะว่า อัตตาและโลก เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย เหตุนั้นจึงชื่อว่า **มีวาทะว่า อัตตาและโลก เกิดขึ้นเอง (อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา)**.

อธิจฺจาปตฺติก (ติ)

[อธิจฺจ + อาปตฺติ + ก]

มีการต้องอาบัติในบางคราว,

ผู้ต้องอาบัติโดยไม่จงใจ.

อธิจฺจาปตฺติโก ปุคฺคโล ชานิตพฺโพ. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงรู้ภิกษุ**ผู้ต้องอาบัติบางคราว.**

อธิจฺจาปตฺติโก นาม โย กทาจิ กรหจิ อาปตฺตึ อาปชฺชติ. (วิ.อฏ.๔/๑๕๘)

ที่ชื่อว่าบุคคลผู้ต้องอาบัติบางคราว ได้แก่ ภิกษุผู้ต้องอาบัติบางครั้งบางคราว.

อาวุโส ภิกฺขุ **อธิจฺจาปตฺติโก** อนาปตฺติพหุโล. (ม.๒/๑๐๗)

ผู้อาวุโส ภิกษุนี้**ต้องอาบัติเป็นบางครั้ง** ไม่ต้องอาบัติมาก (= ไม่มากด้วยอาบัติ)

อธิจฺจาปตฺติโกติ กทาจิ กทาจิ อาปตฺตึ อาปชฺชติ. (ม.อฏ.๓/๑๐๘)

คำว่า **ต้องอาบัติเป็นบางครั้ง (อธิจฺจาปตฺติโก)** ได้แก่ ภิกษุต้องอาบัติ ในกาลบางครั้ง บางคราว.

อธิจฺจุปฺปตฺติ (ถี)

[อธิจฺจ + อุปฺปตฺติ]

การเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ,

การเกิดขึ้นเป็นบางคราว.

ราคโทสโมหานำ ตนุตฺตาติ เอเตสं ตนุภาเวน ตนุตฺตกรเณนาติ วุตฺตำ โหติ. ตตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ ตนุตฺตำ เวทิตพฺพำ **อธิจฺจุปฺปตฺติยา** จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จ. (ม.อฏ.๑/๑๖๗)

คำว่า **เพราะทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง (ราคโทสโมหานำ ตนุตฺตา)** ได้แก่ เพราะความที่ราคะ โทสะ และโมหะเหล่านี้เป็นสภาพเบาบาง มีคำอธิบายว่า เพราะทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง ในคำนั้น บัณฑิตพึงทราบความที่ราคะเป็นต้นนั้นเป็นสภาพเบาบาง เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. เพราะเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

๒. เพราะกิเลสเครื่องกลุ้มใจมีกำลังน้อย.

อธิจฺจุปฺปตฺติยาติ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชเนน. (ม.ฏี.๑/๒๖๖)

คำว่า **เกิดขึ้นในบางคราว (อธิจฺจุปฺปตฺติยา)** ได้แก่ เกิดขึ้นในกาลบางครั้งบางคราว.

อธิจฺจุปฺปตฺติก (ติ)

[อธิจฺจ + อุปฺปตฺติ + ก]

ผู้มีการอุบัติขึ้นโดยไม่อาศัยเหตุ, ผู้อุบัติขึ้นด้วยญาณของตนไม่มีผู้อื่นสั่งสอน,

ผู้อุบัติในกาลบางคราว.

> **อธิจฺจุปฺปตฺติกา** พุทฺธา
> จกฺขุมนฺโต มหายสา
> ยำนูนาหำ พุทฺธเสฏฺฐำ
> ปสฺเสยฺยำ โลกนายกำ. (อป.๒/๕๖)
>
> พระพุทธเจ้าทั้งหลาย **เป็นผู้อุบัติขึ้นเอง** มีพระจักษุ มีพระยศยิ่งใหญ่ ไฉนหนอ เราควรเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก.

อธิจฺจุปฺปตฺติกา พุทฺธาติ อธิจฺเจน

อการเณน อุปฺปตฺติกา สยมฺภูตา อญฺเญหิ เทวพฺรหฺมมาราทีหิ อุปเทสทายเกหิ รหิตา สยมฺภูญาเณน อุปฺปนฺนา ชาตา ปาตุภูตาติ อตฺโถ. (อป.อฏ.๒/๒๑๐)

คำว่า **พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้อุบัติขึ้นเอง (อธิจฺจุปฺปตฺติกา พุทฺธา)** ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น คือทรงเป็นผู้เกิดเอง โดยเลิศลอย คือโดยไม่มีเหตุขัดข้อง อธิบายว่า ทรงอุบัติขึ้น คือทรงเกิดขึ้น ได้แก่ ทรงปรากฏขึ้น ด้วยพระญาณของพระองค์เอง ที่เว้นจากเทวดา พรหม และมารเป็นต้นเหล่าอื่นที่จะให้คำแนะนำ.

อธิจฺฉตฺติยเถร (ปุ)

[อธิจฺฉตฺติย + เถร]

พระอธิฉัตติยเถระ, ท่านเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งซึ่งระบุไว้ในอปทานและอัฏฐกถาเถรคาถา.

อธิเชคุจฺฉ (น)

[อธิ + เชคุจฺฉ]

ความน่ารังเกียจยิ่ง, การกีดกันกิเลสอย่างยิ่ง,

การเกลียดบาปอย่างยิ่งด้วยวิริยะ.

สนฺติ กสฺสป เอเก สมณพฺราหฺมณา ตโปชิคุจฺฉาวาทา. เต อเนกปริยาเยน ตโปชิคุจฺฉาย วณฺณํ ภาสนฺติ. ยาวตา กสฺสป อริยา ปรมา ตโปชิคุจฺฉา นาหํ ตตฺถ อตฺตโน สมสมํ สมนุปสฺสามิ กุโต ภิยฺโย อถ โข อหเมว ตตฺถ ภิยฺโย ยทิทำ **อธิเชคุจฺฉ**ำ. (ที.๑/๑๖๔)

กัสสปะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งพูดเรื่องตบะที่กีดกันกิเลส อย่างยิ่งด้วยตบะกล่าวสรรเสริญตบะที่กีดกันกิเลสมากมาย ตบะที่กีดกันกิเลสอันประเสริฐอย่างยอดเยี่ยมมีเท่าไร เรายังไม่เห็นผู้จะทัดเทียมเราได้ในเรื่องนั้น จะไปหาผู้ที่ยิ่งกว่าเราจากไหนเล่า ที่แท้ เราผู้เดียวเป็นผู้ล้ำเลิศในตบะที่กีดกันกิเลสอันยอดเยี่ยม คือ**อธิเชคุจฺฉะ**.

นิโคฺรโธ นาม **อธิเชคุจฺเฉ** ปญฺหำ อปุจฺฉิ. (ที.๑/๑๖๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) นิโครธปริพาชกได้ถามปัญหา**เรื่องตบะที่รังเกียจบาปยิ่ง**.

อธิเชคุจฺฉนฺติ อิธ ชิคุจฺฉภาโว เชคุจฺฉำ อุตฺตมำ เชคุจฺฉำ อธิเชคุจฺฉำ. (ที.อฏ.๑/๒๙๖)

ในคำว่า **อธิเชคุจฺฉะ (อธิเชคุจฺฉำ)** นี้ ความรังเกียจ(บาป) ชื่อว่า เชคุจฺฉะ (ความน่ารังเกียจบาปอย่างที่สุด).

อธิเชคุจฺเฉติ วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนาธิกาเร ปญฺหำ ปุจฺฉิ. (ที.อฏ.๑/๒๙๘)

คำว่า **อธิชิคุจฺเฉ** ความว่า ถามปัญหาในเรื่องรังเกียจบาปยิ่งด้วยวิริยะ.

อธิเชคุจฺเฉติ วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนภาเว. (ที.อฏ.๓/๑๙)

คำว่า **เรื่องรังเกียจบาปยิ่ง (อธิเชคุจฺเฉ)** ได้แก่ ในความรังเกียจบาปยิ่ง

ด้วยความเพียร.

ชิคุจฺฉตีติ **ชิคุจฺโฉ** ตพฺภาโว **เชคุจฺฉ** อธิกำ เชคุจฺฉ อธิเชคุจฺฉ อติวิย ปาปชิคุจฺฉนำ. (ที.ฏี.๓/๑๗)

ชื่อว่า ชิคุจฉะ เพราะอรรถว่ารังเกียจ (บาป) ยิ่ง ความเป็นผู้รังเกียจบาปนั้นยิ่ง ชื่อว่า เชคุจฉะ ความรังเกียจบาปยิ่ง ชื่อว่า **อธิ-เชคุจฉะ** (ความน่ารังเกียจบาปยิ่ง)ได้แก่ การรังเกียจบาปอย่างยิ่ง.

อธิฏฺฐหติ (กฺริ)

ดู อธิฏฺฐาติ

อธิฏฺฐหนฺต (ติ)

[อธิ + ฐา + อนฺต ห อาคม]

(ก) ผู้ตั้งมั่น, ผู้อธิษฐาน,

ตกลงใจอยู่, ตัดสินใจอยู่.

จิตฺตำ **อธิฏฺฐหโต** (สา ปีติ ปฏิสำเวทิตา โหติ) เต กายา ปฏิวิทิตา โหนฺติ. (ปฏิสำ.๑๘๕)

เมื่อภิกษุอธิษฐานจิต กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ.

จิตฺตำ อธิฏฺฐหโตติ เอตฺตกำ เวลำ ฌานสมงฺคี ภวิสฺสามีติ ฌานจิตฺตำ อธิฏฺฐหนฺตสฺส. (สารตฺถ.๒/๒๔๒)

คำว่า **อธิษฐานจิตอยู่ (จิตฺตำ อธิฏฺฐหโต)** ได้แก่ ผู้อธิษฐานฌานจิตอยู่ว่า เราจักเป็นผู้เข้าฌานอยู่ตลอดเวลาเท่านี้.

ดู อรรถแห่ง อธิฏฺฐาติ (๓)

(ข) จัดแจงอยู่, ดำเนินการอยู่.

ทฺวตฺติปริยาเย อธิฏฺฐหิตฺวา ตตุตฺตริ **อธิฏฺฐหนฺโต** ทฺเว อาปตฺติโย อาปชฺชติ. อธิฏฺเฐติ ปโยเค ทุกฺกฏำ อธิฏฺฐิเต อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๕/๖๓)

ภิกษุดำเนินการมุงหลังคา (วิหาร) ๒-๓ ชั้น แล้ว**ดำเนินการ**เกินกว่านั้น ต้องอาบัติ ๒ อย่าง คือ.

๑. กำลังดำเนินการ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพยายาม

๒. เมื่อดำเนินการแล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

(ค) ให้ตั้งอยู่, ให้เก็บไว้อยู่, ตั้งไว้.

จิตฺตำ **อธิฏฺฐหนฺโต** สิกฺขติ. (ปฏิสำ.๔๕,๑๘๒)

พระโยคาวจร**เมื่ออธิษฐานจิต** ชื่อว่าศึกษาอยู่.

ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตตฺเถว จิตฺตำ อจลำ กตฺวา **ปติฏฺฐเปนฺโตปิ** สิกฺขติ นาม. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๑๒)

ครั้นพิจารณาแล้ว แม้**อธิษฐาน**โดยทำจิตไม่ให้หวั่นไหวในสิกขานั้นนั่นแหละ ก็ชื่อว่าศึกษาอยู่.

(ฆ) ผู้ตั้งอธิษฐาน (บาตรและจีวรเป็นต้น).

ทฺเว ปตฺตสฺส **อธิฏฺฐานา** กาเยน วา อธิฏฺฐาติ วาจาย วา อธิฏฺฐาติ. เตสำ วเสน **อธิฏฺฐหนฺเตน** จ “อิมำ ปตฺตำ ปจฺจุทฺธรามีติ

วา “เอตๆ ปตฺตๆ ปจฺจุทฺธรามีติ วา เอวๆ สมฺมุเข วา ปรมฺมุเข วา จิตฺตๆ ปุราณปตฺตๆ ปจฺจุทฺธริตฺวา อญฺญสฺส วา ทตฺวา นวๆ ปตฺตๆ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตๆ หตฺเถน ปรามสิตฺวา “อิมๆ ปตฺตๆ อธิฏฺฐามีติ จิตฺเตน อาโภคๆ กตฺวา กายวิการๆ กโรนฺเตน กาเยน วา อธิฏฺฐาตพฺโพ วจีเภทๆ กตฺวา วาจาย วา อธิฏฺฐาตพฺโพ.
(วิ.อฏ.๒/๒๘๔)

การอธิษฐานบาตรมี ๒ วิธี ได้แก่ อธิษฐานด้วยกายหรืออธิษฐานด้วยวาจา ภิกษุ**เมื่อจะอธิษฐาน**ด้วยการอธิษฐาน ๒ อย่างนั้น พึงปัจจุทธรณ์บาตรเก่าที่ตั้งอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าถอนบาตร ใบนี้” หรือว่า “ข้าพเจ้าถอนบาตรใบนั่น” หรือให้แก่ภิกษุอื่นแล้วใช้มือลูบบาตรใหม่ที่ตั้งอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ทำการกำหนดใจว่า เราจะอธิษฐานบาตรใบนี้ แล้วจึงทำกายวิการ พึงอธิษฐานด้วยกายหรือเปล่งวาจาอธิษฐาน.

อธิฏฺฐหาน (ติ)

[อธิ + ฐา + มาน]

ผู้เก็บไว้อย่างดี, ผู้สมาทาน, ตั้งไว้, ควบคุมไว้, ดำรงไว้, ผู้รับปฏิบัติ.

จิเตน กาเยน จิเตน เจตสา
ติฏฺฐๆ นิสินฺโน อุท วา สยาโน
เอตๆ สตึ ภิกฺขุ **อธิฏฺฐหาโน**
ลเภถ ปุพฺพาปริยๆ วิเสสๆ
ลทฺธาน ปุพฺพาปริยๆ วิเสสๆ
อทสฺสนๆ มจฺจุราชสฺส คจฺเฉติ.
(อุทาน.๑๕๑)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
ภิกษุมีกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็**ควบคุม**สตินี้ไว้มั่น เธอพึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว พึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น.

ตๆ เอว กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ พหูปการๆ สตึ ภิกฺขุ **อธิฏฺฐหาโน** สีลวิโสธนๆ อาทึ กตฺวา ยาว วิเสสาธิคมา ตตฺถ ตตฺถ อธิฏฺฐหนฺโตติ อตฺโถ.
(อุทาน.อฏ.๒๙๒)

ภิกษุ**ควบคุม**สตินั้นนั่นแล ที่มีอุปการะมากในเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด แห่งการประกอบกัมมัฏฐาน ชื่อว่าควบคุมไว้ในกิจนั้นๆ ตั้งต้นแต่ชำระศีลให้หมดจดจนถึงบรรลุคุณวิเศษ.

อธิฏฺฐหึ (กฺริ/อา)

อธิษฐานแล้ว

มาตา ปิตา น เม เทสฺสา
นปิ เทสฺสๆ มหายสๆ
สพฺพญฺญุตๆ ปิยๆ มยฺหๆ
ตสฺมา วตม**ธิฏฺฐหึ**.(จริยา.๒/๔๑๓)

(มูคปกขกุมารตรัสว่า)
เรามิได้เกลียดชังพระมารดา

พระบิดา มิได้เกลียดชังเกียรติยศ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ดังนั้นเราจึง**อธิษฐาน** วัตร.

[คำว่า เทสฺส สำเร็จรูปมาจาก ทิส ธาตุ (อปฺปีติยํ = ไม่พอใจ, เกลียดชัง) + ณฺย ปัจจัย ในกรรมสาธนะ ดังคัมภีร์ธาตวัตถสังคหะ กล่าวว่าทิโส ภู เปกฺขณหึสา-

อปฺปีติทานโพธเน
จุ ตุ อุจฺจารเณ ทิโห
วุทฺธิตกฺกรเลปเน.

ทิส ธาตุ ภูวาทิคณะกล่าวอรรถว่า มองหา, เบียดเบียน, ไม่พอใจ, ให้ และแสดง ทิส ธาตุ จุราทิคณะ กล่าวอรรถว่ากล่าว ทิห ธาตุ กล่าวอรรถว่า ความเจริญ, การสั่งสม และการฉาบทา]

ดู อธิฏฺฐาติ

อธิฏฺฐหิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + ฐา + ตฺวา]

จัดการแล้ว.

(ก) ยืนใกล้แล้ว.

อธิฏฺฐายาติ อธิฏฺฐหิตฺวา อาณาเปติ “เอวํ วิชฺฌ เอวํ ปหร เอวํ ฆาเตหีติ. (วิ.๑/๙๔)

คำว่า **ยืนใกล้ (อธิฏฺฐาย)** คือ **ยืน**สั่งอยู่ที่ใกล้ๆ ว่า จงแทงอย่างนี้ จงประหารอย่างนี้ จงฆ่าอย่างนี้.

อธิฏฺฐหิตฺวาติ สมีเป ฐตฺวา. (วิ.อฏ.๒/๓๓)

คำว่า **ยืน (อธิฏฺฐหิตฺวา)** ความว่า ยืนอยู่ในที่ใกล้.

(ข) อธิษฐานแล้ว, สมาทานแล้ว, ตกลงใจแล้ว, ตั้งใจแล้ว.

ถุลฺลนนฺทา ภิกฺขุนี “อมฺหากํ กถินํ อตฺถตํ กาลจีวรนฺติ **อธิฏฺฐหิตฺวา** ภาชาเปสิ. (วิ.๒/๓๒๑)

ภิกษุณีถุลลนันทากล่าวว่า “พวกเรากรานกฐินแล้ว ผ้านี้เป็นกาลจีวร” แล้ว**อธิษฐาน**ให้แจกกัน.

สเจ อุปชฺฌาโย เจว สทฺธิวิหาริโก จ โหนฺติ อุปชฺฌาโย จ นํ อุจฺจาสเน นิสินฺโน ภณาหีติ วทติ สชฺฌายํ **อธิฏฺฐหิตฺวา** ภณิตพฺพํ. (วิ.อฏ.๓/๓๓๙)

ถ้ามีพระอุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกอยู่ด้วยกัน และพระอุปัชฌาย์นั่งอยู่บนอาสนะสูง สั่งสัทธิวิหาริกนั้นว่า “จงสวด” เธอพึง**ตั้งใจ**สวดสาธยาย.

สชฺฌายํ อธิฏฺฐหิตฺวาติ “สชฺฌายํ กโรมีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา. (สารตฺถ.๓/๒๗๗)

คำว่า **ตั้งใจสาธยาย (สชฺฌายํ อธิฏฺฐหิตฺวา)** ได้แก่ ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เราจะกระทำการสาธยาย.

อธิฏฺฐาตพฺพ (ติ)

[อธิ + ฐา + ตพฺพ]

(๑) อันเขาพึงจัดแจง, พึงกระทำ, พึงดำเนินการ.

มหลฺลกำ ปน ภิกฺขุนา วิหารำ การยมาเนน ยาวทฺวารโกสา อคฺคพนฺธนปนาย อาโลก-สนฺธิปริกมฺมาย ทฺวตฺติจฺฉทนสฺส ปริยาย อปฺปหริเต จิเตน **อธิฏฺฐาตพฺพำ**. (วิ.๒/๖๘)

ก็ ภิกษุจะสร้างวิหารหลังใหญ่ จะติดตั้งบานประตูใกล้วงกบประตูและตบแต่งบานหน้าต่าง ควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว **ดำเนินการ**มุงหลังคาได้ ๒-๓ ชั้น.

อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ สวิธาตพฺพำ.
(สารตฺถ.๓/๓๒)

คำว่า **พึงดำเนินการ (อธิฏฺฐาตพฺพำ)** ได้แก่ พึงกระทำ.

(๒) พึงทำไว้ในใจ, พึงนึกถึง.

เอวำ ตสฺมึ ปุคฺคเล อาฆาโต ปฏิวิเนตพฺโพ. ยสฺมึ ภิกฺขเว ปุคฺคเล อาฆาโต ชาเยถ กมฺมสฺสกตา ตสฺมึ ปุคฺคเล **อธิฏฺฐาตพฺพา** กมฺมสฺสโก อยมายสฺมา กมฺมทายาโท.
(อำ.๒/๑๖๓)

พึงกำจัดความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้ ภิกษุ**พึงนึกถึง**ความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาตนั้น ดังนี้ว่า ‘ท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม.

(๓) พึงอธิษฐานจิต.

นานาพทฺธอวิโกปนนฺติ ยำ อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ เอกาพทฺธำ น โหติ นานาพทฺธำ หุตฺวา จิตฺตำ ปตฺตจีวรำ วา มญฺจปีฐำ วา นิวาส-เคหำ วา อญฺญำ วา ปน กิญฺจิ ปริกฺขารชาตำ ตำ ยถา น วิกุปฺปติ อคฺคิอุทกวาตโจร-อุนฺทูราทีนำ วเสน น วินสฺสติ เอวำ **อธิฏฺฐาตพฺพำ**. (วิสุทฺธิ.๒/๓๔๘)

ข้อว่า **ไม่ทำให้สิ่งที่เนื่องด้วยภิกษุต่าง ๆ เสียหาย (นานาพทฺธอวิโกปนำ)** ความว่า วัตถุใด มิใช่เป็นของเกี่ยวเนื่องเป็นอันเดียวกับภิกษุ (ผู้เข้านิโรธสมาบัติ) นี้ แต่เป็นสิ่งที่เนื่องกับภิกษุต่างๆ อยู่ด้วย (เช่น) บาตรและจีวรก็ดี เตียงและตั่งก็ดี เคหะที่อยู่อาศัยก็ดี ก็หรือบริขารอะไรอื่นก็ดี วัตถุนั้นจะไม่เสียหาย คือจะไม่พินาศไป เพราะไฟ (ไหม้) เพราะน้ำ (พัดไป) เพราะลม (ทำลาย) เพราะโจร (ลักขโมย) และเพราะหนู (กัดกิน) เป็นต้น โดยประการใด ภิกษุนั้น**พึงอธิษฐานจิต**ไว้โดยประการนั้น.

อธิฏฺฐาตพฺพนฺติ จิตฺตำ อุปฺปาเทตพฺพำ. ตถา จิตฺตุปฺปาทนเมว เหตฺถ อธิฏฺฐานำ.
(วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๕๒๗)

คำว่า **พึงอธิษฐานจิต (อธิฏฺฐาตพฺพำ)** ได้แก่ พึงยังจิตให้เกิดขึ้น จริงอยู่ในที่นี้ การยังจิตให้เกิดขึ้นอย่างนั้น ชื่อว่า การอธิษฐาน.

(๔) พึงตั้งจิตไว้ตามวินัย, ควรอธิษฐาน.

สเจ น โหติ ปริสฺสาวนำ วา ธมฺมกรโณ วา, สงฺฆาฏิกณฺโณปิ **อธิฏฺฐาตพฺโพ** อิมินา

ปริสฺสาเวตฺวา ปิวิสฺสามีติ. (วิ.๔/๒๔๕)

ถ้าไม่มีผ้ากรองน้ำหรือกระบอกกรองน้ำ แม้มุมสังฆาฏิ ก็**ควรอธิษฐาน**ใช้กรองดื่มได้.

อธิฏฺฐาตพฺพตา (ถี)

[อธิฏฺฐาตพฺพ + ตา]

ความเป็นของพึงอธิษฐานจิตไว้,

ความเป็นผ้าที่พึงอธิษฐานไว้.

ทสาหพฺภนฺตเร เอว กตาย **อธิฏฺฐาตพฺพตํ** ทสฺเสติ. (วิมติ.๑/๓๕๗)

ท่านแสดง**ความที่**ผ้าอาบน้ำฝนที่ทำแล้ว**พึงอธิษฐานไว้**ภายใน ๑๐ วันเท่านั้น.

อธิฏฺฐาติ = อธิฏฺเฐติ,

อธิฏฺฐหติ, อธิติฏฺฐติ (กฺริ)

[อธิ + ฐา + อ + ติ.

ดู (รู.๔๗๖ นีติ.ธา. ๔๑ โมคฺ.๕/๑๓๑)]

(๑) ย่อมอธิษฐานจิต, อธิษฐาน.

(ก) ย่อมน้อมไป, ย่อมยกขึ้น.

จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมติ กายวเสน จิตฺตํ **อธิฏฺฐาติ** จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐาติ. (ปฏิสํ.๑๐๗, ๓๘๗)

ภิกษุ น้อมกายไปด้วยอำนาจจิตบ้าง **อธิษฐาน**จิตด้วยอำนาจกายบ้าง อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตบ้าง.

(ข) ย่อมตัดสินใจ, ตั้งไว้, กำหนดไว้.

สุเมธปณฺฑิต ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย อธิฏฺฐาน-ปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ ยํ **อธิฏฺฐาสิ** ตสฺมึ อธิฏฺฐาเน นิจฺจโล ภเวยฺยาสิ. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๓๖)

(สุเมธบัณฑิตโอวาทตนเองว่า) ดูก่อนสุเมธบัณฑิต นับแต่นี้ไป ท่านต้องบำเพ็ญแม้อธิษฐานบารมี **อธิษฐาน**บารมีใดไว้ ต้องเป็นผู้ไม่คอนแคลนในคำอธิษฐานนั้น.

(ค) ย่อมอธิษฐานตามต้องการ-ปรารถนา-ประสงค์.

สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต พฺรหฺมโลกํ คนฺตุกาโม โหติ ทูเรปิ สนฺติเก **อธิฏฺฐาติ** “สนฺติเก โหตูติ. สนฺติเก โหติ. สนฺติเกปิ ทูเร อธิฏฺฐาติ “ทูเร โหตูติ. ทูเร โหติ. (ปฏิสํ.๓๘๗)

ท่านผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญแห่งจิตนั้น ถ้าประสงค์จะไปยังพรหมโลก ก็**อธิษฐาน**ที่ไกลให้เป็นที่ใกล้**ตามต้องการ**ว่า “จงเป็นที่ใกล้” ก็เป็นที่ใกล้ได้ อธิษฐานที่ใกล้ให้เป็นที่ไกลว่า “จงเป็นที่ไกล” ก็เป็นที่ไกลได้.

(ฆ) ย่อมให้จิตเกิด, อธิษฐาน, ตั้งใจไว้.

อนาปตฺติ อนฺโตสตฺตาหํ **อธิฏฺเฐติ** วิสฺสชฺเชติ นสฺสติ. (วิ.๑/๓๖๔)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุ**อธิษฐาน**ภายใน ๗ วัน

๒. ภิกษุสละให้ไป

๓. ภิกษุผู้มีเภสัชสูญหายภายใน ๗ วัน.

อธิฏฺเจตีติ พาหิรปริโภคตฺถเมตนฺติ จิตฺตํ อุปฺปาเทติ เอวํ ปริโภเค อนเปกฺขตาย ปฏิคฺคหณํ วิชหตีติ อธิปฺปาโย. (วิมติ.๑/๓๕๔)

คำว่า **อธิษฐาน (อธิฏฺเจติ)** ได้แก่ ยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เนยใสเป็นต้นนี้มีไว้เพื่อบริโภคภายนอก (ตน) อธิบายว่า เมื่อคิดอย่างนี้ก็ขาดประเคนเพราะไม่มองหาการบริโภค.

(ง) ย่อมให้ตั้งไว้, ให้เกิดขึ้น, ตั้งไว้.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรติ, ทิวาสญฺญํ **อธิฏฺฐาติ** ยถา ทิวา ตถา รตฺตึ, ยถา รตฺตึ ตถา ทิวา. (อ.ปา.๒/๒๘๔)

ภิกษุในธรรมวินัยนี้มนสิการถึงอาโลกสัญญา (ความกำหนดหมายในแสงสว่าง) **ตั้ง**ทิวาสัญญา (ความกำหนดหมายว่ากลางวัน) **ไว้**ว่า กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน.

ทิวาสญฺญํ อธิฏฺฐาตีติ ทิวาติ เอวํ สญฺญํ อธิฏฺฐาติ. (อ.อฏ.๓/๑๐๒-๓)

คำว่า **ตั้งทิวาสัญญาไว้ (ความกำหนดหมายว่ากลางวัน) (ทิวาสญฺญํ อธิฏฺฐาติ)** ความว่า ภิกษุย่อมตั้งความกำหนดหมายไว้อย่างนี้ว่า นี้เป็นเวลากลางวัน.

(๒) ย่อมยึดถือ, ยึดมั่น, ถือมั่น, ยืนยัน.

โส รูปํ อุเปติ อุปาทิยติ **อธิฏฺฐาติ** อตฺตา เมติ. (สํ.๒/๙๓)

(พระสารีบุตรกล่าวกับพระยมกะว่า) เขาเข้าไปยึด ถือมั่น **ยืนยัน**รูปว่า 'เป็นอัตตาของเรา.

อธิฏฺฐาตีติ อธิติฏฺฐติ. (สํ.อฏ.๒/๒๘๖)

คำว่า **ถือมั่น (อธิฏฺฐาติ)** ได้แก่ ย่อมยืนยัน.

(๓) ย่อมถือมั่น, ย่อมครอบงำ, ย่อมอธิษฐานจิตอยู่ในสมาบัติ, ควบคุม, ควบคุมจิตไม่ให้ตกลงสู่ภวังค์.

ปฐมํ ฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ **อธิฏฺฐาติ**. (ปฏิสํ.๙๖)

สมาปัตติลาภีบุคคล**อธิษฐาน**เข้าปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา

[วสี(ความชำนาญ, ความสามารถให้เกิดขึ้นได้ตามความประสงค์ของตน) ๕ ประการ คือ

๑. อาวัชชนวสี (ชำนาญในการคำนึงถึง)

๒. สมาปัชชนวสี (ชำนาญในการเข้า)

๓. อธิฏฐานวสี (ชำนาญในการควบคุม)

๔. วุฏฐานวสี (ชำนาญในการออก)

๕. ปัจจเวกขณวสี (ชำนาญในการพิจารณา)

สมาปัตติลาภีบุคคล (บุคคลผู้ได้สมาบัติ) คำนึงถึงปฐมฌาน ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการคำนึงถึง เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอาวัชชนวสี

สมาปัตติลาภีบุคคลเข้าปฐมฌานที่ไหน

ก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการเข้า เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสมาปัชชนวสี

สมาปัตติลาภีบุคคลควบคุมปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการควบคุม เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอธิฏฐานวสี

สมาปัตติลาภีบุคคลออกจากปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการออก เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าวุฏฐานวสี

สมาปัตติลาภีบุคคลพิจารณาปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการพิจารณา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าปัจจเวกขณวสี]

อธิฏฺฐาตีติ อนฺโตสมาปตฺติยํ อธิกึ กตฺวา ติฏฺฐติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๘๕)

คำว่า **ควบคุม (อธิฏฺฐาติ)** ตั้งใจทำให้ยิ่งในภายในสมาบัติ.

ดู อรรถ ของ อธิฏฺฐหนฺต (ก)

(๔) ย่อมอธิษฐานจิตตลอด,

ย่อมอธิษฐานจิตให้เกิดบ่อย ๆ,

ย่อมอธิษฐานจิตมั่น, ตั้งไว้ให้มั่นคง,

ตั้งไว้มั่น.

ตํ จิตฺตํ **อธิฏฺฐาติ,** ตํ จิตฺตํ ภาเวติ. (ที.๓/๒๑๔)

บุคคลผู้ให้ทานนั้น **ตั้งจิต**นั้นอยู่ เจริญจิตนั้นอยู่.

อธิฏฺฐาตีติ ตสฺเสว เววจนํ. (ที.อฏ.๓/๒๒๗)

คำว่า **ตั้งไว้ (อธิฏฺฐาติ)** เป็นชื่อของคำว่า ทหติ (ตั้งไว้) นั้นนั่นเอง.

อธิฏฺฐาตีติ ปติฏฺฐาเปติ. (ม.อฏ.๔/๑๐๔)

คำว่า **ตั้งไว้ (อธิฏฺฐาติ)** ได้แก่ ให้ตั้งไว้มั่น.

(๕) ย่อมให้จิตตั้งมั่นยิ่งขึ้น,

ตั้งไว้มั่น.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺสวเสน จิตฺตํ **อธิฏฺฐาติ**. (ปฏิสํ.๒๖๐)

บุคคลเมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง **ย่อมตั้งจิตไว้มั่น** ด้วยอำนาจแห่งอนิมิตตวิโมกข์.

จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ จิตฺตํ อธิกึ กตฺวา ฐาติ จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปตีติ อธิปฺปาโย. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **ตั้งจิตไว้ (จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ)** ได้แก่ทำจิตให้ยิ่งตั้งมั่นไว้ อธิบายว่า ยังจิตให้ตั้งมั่น.

(๖) ย่อมจัดแจง, กระทำ.

อิธ ภิกฺขเว ปาปณิโก ปุพฺพณฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ **อธิฏฺฐาติ** มชฺฌนฺหิกสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ สายนฺหสมยํ น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ. (อ.๑/๑๑๓)

[ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ ไม่อาจได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่

ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูนมากขึ้น

องค์ ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ] พ่อค้าในโลกนี้

๑. เวลาเช้า ไม่ตั้งใจ**จัดแจง**การงานให้ดี

๒. เวลาเที่ยง ไม่ตั้งใจจัดแจงการงานให้ดี

๓. เวลาเย็น ไม่ตั้งใจจัดแจงการงานให้ดี.

อธิฏฺฐาตีติ วิทหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๒๙)

คำว่า **(อธิฏฺฐาติ)** ย่อมอธิษฐาน คือ ย่อมจัดแจง.

(๗) ย่อมเหยียบ, จงย่ำ.

สิงฺเคน นิหนาเหตๆ
ปทสา จ **อธิฏฺฐห**
ภิยฺโย พาลา ปกุชฺเฌยฺยุ
โน จสฺส ปฏิเสธโก. (ชา.๑/๘๒)

(รุกขเทวดาบอกกระบือโพธิสัตว์ว่า)
ท่านจงขวิดมัน **จงย่ำ**มันด้วยเท้า ถ้าไม่ปรามมันไว้บ้าง พวกสัตว์โง่ก็จะพึงเบียดเบียนหนักข้อขึ้น.

ปทสา จ อธิฏฺฐหาติ ปาเทน จ นํ ติณฺหขุรคฺเคน ยถา เอตฺเถว มรติ เอวํ อกฺกม. (ชา.อฏ.๒/๓๔๖)

คำว่า จงย่ำมันด้วยเท้า (ปทสา จ อธิฏฺฐห) อธิบายว่า ท่านจงย่ำมันด้วยเท้า คือด้วยปลายกลีบอันคมโดยที่มันจะตายในที่นี้แหละ.

(๘) ย่อมขึ้น, ขึ้นนั่ง, โดยสาร.

ยุตฺโต รโถ มหาราช
ยุตฺโต จ พลวาหโน
อธิติฏฺจ มหาราช
อญฺญํ คจฺฉาม อสฺสมํ. (ชา.๑/๓๒๘)

(นายสารถีกราบทูลว่า)
ขอเดชะพระมหาราช ราชรถเทียมไว้แล้ว พาหนะอันทรงกำลังก็พร้อมแล้ว **เชิญเสด็จขึ้นประทับเถิด**พะย่ะค่ะ พวกเราจะพากันไปยังอาศรมอื่น.

อธิติฏฺฐาติ อภิรุห. (ชา.อฏ.๔/๔๓๕)

คำว่า **เสด็จขึ้น (อธิติฏฺจ)** ความว่า เสด็จขึ้นประทับ.

(๙) ย่อมสมาทาน, ย่อมประพฤติ.

ภิกฺขุ เถรนามโก เอกวิหารี เจว โหติ เอกวิหารสฺส จ วณฺณวาที. โส เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ เอโก ปฏิกฺกมติ เอโก รโห นิสีทติ เอโก จงฺกมํ **อธิฏฺฐาติ**. (สํ.๔๖๙)

พระเถรนามกะมีปกติอยู่ผู้เดียว และมีปกติกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว เธอเข้าหมู่บ้านบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว และ**ประพฤติ**จงกรมผู้เดียว.

ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา
ภิยฺโย หาเสตฺว มานสํ
อธิฏฺฐหิ วตๆ อุคฺคๆ
ทสปารมิปูริยา. (พุทฺธวํ.๓๔๒)

(พระสุชาตพุทธเจ้าตรัสว่า)

เราฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้ยินดีอย่างยิ่ง **ได้ประพฤติ**วัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป.

อธิฏฺฐหึ วตํ อุคฺคนฺติ อุคฺคํ วตํ อธิฏฺฐาสึ. (พุทฺธวํ.อฏฺ.๒๒๔)

บาทคาถาว่า **อธิฏฺฐหึ วตํ อุคฺคํ** ได้แก่ประพฤติข้อวัตรให้สูงขึ้น.

(๑๐) ย่อมอธิษฐานจิตด้วยญาณ, รู้เห็น, ย่อมรู้.

สตฺถา จ เม โลกมิมํ **อธิฏฺฐหิ** อนิจฺจโต อทฺธุวโต อสารโต ปกฺขนฺท มํ จิตฺต ชินสฺส สาสเน ตาเรหิ โอฆา มหโต สุทุตฺตรา. (เถร.๓๕๙)

(พระตาลปุฏเถระสอนภิกษุว่า)

พระศาสดาของเรา**ทรงรู้**โลกนี้โดยความเป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มีแก่นสาร จิตเอ่ยเชิญท่านพาเราบ่ายหน้าไปในศาสนาของพระชินเจ้า ช่วยเราให้ข้ามโอฆะใหญ่ที่ข้ามได้แสนยากเถิด.

มม สตฺถา สมฺมาสมฺพุทฺโธ อิมํ อนวเสสขนฺธ-โลกํ ญาเณน อธิฏฺฐหิ. (เถร.อฏฺ.๒/๔๗๕)

พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา **ทรงรู้เห็น**ด้วยพระญาณถึงขันธโลก โดยไม่มีส่วนเหลือนี้.

(๑๑) ย่อมอธิษฐาน (บาตรและจีวรเป็นต้น).

อนาปตฺติ อนฺโตทสาหํ **อธิฏฺเฐติ** วิกปฺเปติ. (วิ.๑/๒๙๖)

ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

๑. ภิกษุผู้**อธิษฐาน**ภายใน ๑๐ วัน

๒. ภิกษุผู้วิกัปไว้ภายใน ๑๐ วัน.

(หมายถึงอดิเรกจีวร)

อธิฏฺฐาตุํ (กฺริ/วิ)

[อธิ + ฐา + ตุํ]

(๑) เพื่อการอธิษฐาน-การสมาทาน-การตั้งไว้ในจิต.

อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุตุกาลํ เอโก วสติ. ตตฺถ มนุสฺสา สงฺฆสฺส เทมาติ จีวรานิ เทนฺติ.อนุชานามิ ภิกฺขเว เตน ภิกฺขุนา ตานิ จีวรานิ **อธิฏฺฐาตุํ** มยฺหิมานิ จีวรานีติ. (วิ.๓/๔๑๔)

ภิกษุทั้งหลายก็ในกรณีนี้ภิกษุอยู่รูปเดียวตลอดฤดูกาล คนทั้งหลายในถิ่นนั้นได้ถวายจีวรด้วยกล่าวว่า พวกเราขอถวายแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุนั้น**อธิษฐาน**จีวรเหล่านั้นว่า ‘จีวรเหล่านี้เป็นของเรา.

(๒) เพื่อจัดแจง, กระทำ-อยู่ครอง.

ชานาสิ ปน ภนฺเต กิญฺจิ สิปฺปนฺติ ? น

ชานามีติ. น ภนฺเต กิญฺจิ สิปฺปํ อชานนฺเตน สกฺกา ฆราวาสํ **อธิฏฺฐาตุนฺ**ติ ?. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๒๔๘)

มาควิกะ ท่านผู้เจริญ ก็ ท่านรู้ศิลปะอะไรบ้าง ?

อุปกะ ไม่รู้เลย

มาควิกะ ท่านผู้เจริญ ท่านไม่รู้ศิลปะอะไรเลย ไม่อาจ**เพื่ออยู่ครองฆราวาส**ได้.

(๓) เพื่อตั้งอธิษฐาน.

อนุชานามิ ภิกฺขเว ติจีวรํ **อธิฏฺฐาตุ**ํ น วิกปฺเปตุ. (วิ.๓/๔๑๑)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต**ให้อธิษฐาน**ผ้าไตรจีวร ไม่ใช่ให้วิกัป.

อธิฏฺฐาน๑ (ปุ/น)

[อธิ + ฐา + ยุ]

(๑) การอธิษฐาน, การสมาทาน,

การตั้งจิตไว้มั่น, ความตั้งใจ, การจดจำ.

ภควโต **อธิฏฺฐาเนน** ปญฺจ กฏฺฐสตานิ น ผาลิยึสุ ผาลิยึสุ อคฺคี น อุชฺชลิยึสุ อุชฺชลิยึสุ น วิชฺฌายึสุ วิชฺฌายึสุ. (วิ.๓/๔๓)

ชฏิลเหล่านั้น (ชฏิล ๓ พี่น้อง) ผ่าฟืน ๕๐๐ ท่อนไม่ได้ กลับผ่าได้ ก่อไฟไม่ติด กลับก่อไฟติด ดับไฟไม่ได้ กลับดับได้ **ด้วยการอธิษฐาน**ของพระผู้มีพระภาค.

อธิฏฺฐานนฺติ กุสลกรเณ ปติฏฺฐาภาโว. (มหานิ.อฏ.๑๖๔)

คำว่า **ความตั้งใจ (อธิฏฺฐานํ)** ได้แก่ ความตั้งมั่นในการทำกุศล.

(๒) การทำจิตให้ตั้งมั่น,

จิตที่ถูกทำให้ตั้งมั่น, จิตที่ตั้งมั่น.

อธิฏฺฐานํ นาม เนกฺขมฺมาทิวเสน ปติฏฺฐาปิตจิตฺตเมว. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๒๐)

จิตที่ถูกทำให้ตั้งมั่นด้วยเนกขัมมะเป็นต้น ชื่อว่า **จิตที่ตั้งมั่น.**

(๓) การตั้งจิตมั่น, อารมณ์อันเป็นที่ตั้ง,

เหตุอันตั้งมั่น, ความตั้งมั่น,

ที่ตั้ง, เหตุ, อธิษฐาน.

จตฺตาริ **อธิฏฺฐานานิ** ปญฺญาธิฏฺฐานํ สจฺจาธิฏฺฐานํ จาคาธิฏฺฐานํ อุปสมาธิฏฺฐานํ. (ที.๓/๑๙๑)

อธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ หรือเหตุเกิดแห่งคุณ) ๔

๑. ปัญญาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คือปัญญา หรือ ปัญญาที่เป็นเหตุแห่งคุณ)

๒. สัจจาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คือสัจจะ)

๓. จาคาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คือจาคะ)

๔. อุปสมาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คืออุปสมะ).

อธิฏฺฐานานีติ เอตฺถ **อธี**ติ อุปสคฺคมตฺตํ.

อตฺถโต ปน เตน วา ติฏฺฐนฺติ ตตฺถ วา ติฏฺฐนฺติ ฐานเมว วา ตทตฺถาธิกานำ ปุริสานำ **อธิฏฺฐานำ** ปญฺญาว อธิฏฺฐานำ **ปญฺญาธิฏฺฐานำ**. (ที.อฏ.๓/๒๐๕)

คำว่า **อธิ** ในคำนี้ว่า **ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ (อธิฏฺฐานิ)** เป็นเพียงอุปสรรค แต่ว่าโดยความหมายแล้ว อธิษฐานก็คือที่เป็นเหตุตั้งอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย ที่เป็นที่ประดิษฐานอยู่ของธรรมทั้งหลาย หรือที่นั้น ๆนั่นแล **ชื่อว่าอธิษฐาน**ของบุรุษผู้ยิ่งด้วยคุณนั้นๆ อธิษฐานคือปัญญา ชื่อว่า**ปัญญาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา)**.

เตน **อธิฏฺฐาเนน** ติฏฺฐนฺติ อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยำ คุณาธิกา ปุริสา เต เอว ตตฺถ อธิฏฺฐาเน ติฏฺฐนฺติ สมฺมาปตฺติยา **ฐานเมว** อธิฏฺฐานเมว สมฺมาปฏิปตฺติยนฺติ โยชนา. (ที.ฏี.๓/๒๓๙-๔๐)

ประกอบความว่า บุรุษผู้ยิ่งด้วยคุณในการปฏิบัติชอบของตนย่อมตั้งอยู่**ด้วยเหตุนั้น** บุรุษเหล่านั้นนั่นเองย่อมตั้งอยู่ในเหตุแห่งการปฏิบัติชอบนั้น เหตุแห่งการปฏิบัติชอบนั่น เอง คือ เหตุอันเป็นที่ตั้งในการปฏิบัติชอบ.

(๔) การตั้งจิตไว้เสมอ, การสะกดจิตไว้อยู่, ความตั้งมั่น, ความตั้งใจมั่น, ตั้งไว้ต่อเนื่อง, การตั้งจิตเกินไป.

อธิฏฺฐานาย มคฺโค เจว เหตุ จ. (ปฏิสำ.๒๗๔)

ชื่อว่า มรรค และเหตุ แห่งความตั้งมั่นแห่งจิต.

จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานายาติ สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส สกกิจฺเจ ปติฏฺฐานาย. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๘๐)

คำว่า **เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต (จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานาย)** ได้แก่ เพื่อความตั้งมั่นในกิจของตนแห่งจิตอันสัมปยุตกัน.

ดู อธิฏฺฐานฏฺจ, อธิฏฺฐานวส, อธิฏฺฐานสมฺปนฺน.

(๕) ธรรมอันเป็นเหตุเข้าไปตั้งมั่น, ธรรมที่ตั้งมั่น, ตั้งอยู่, อธิษฐาน.

โรจิตานิเยว ปวิสิตฺวา ติฏฺฐนโต **อธิฏฺฐานำ**. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๔๕)

ชื่อว่า **อธิษฐาน** เพราะเข้าไปตั้งไว้มั่นซึ่งธรรมที่ตนชอบใจเท่านั้น.

ดู อธิฏฺฐานสุญฺญ

(๖) การจัดแจง, การจัดการ,

อำนวยการ.

มหลฺลกวิหารตา อตฺตโน วาสาคารตา อุตฺตริ **อธิฏฺฐานนฺ**ติ อิมาเนตฺถ ตีณิ องฺคานิ. (กงฺขา.๒๐๘)

สิกขาบทนี้มีองค์ ๓ คือ

๑. ความเป็นวิหารหลังใหญ่

๒. ความที่วิหารหลังใหญ่นั้น เป็นอาคารที่พักของตน

๓. ภิกษุ**อำนวยการ**ให้มุงหลังคาเกินกว่า

ที่กำหนด.

(๗) (ก) การตั้งอธิษฐาน, อธิษฐาน, การจดจำว่าทรัพย์ของเรา (บาตรและจีวร เป็นต้น).

ทฺเว ปตฺตสฺส **อธิฏฺฐานา** กาเยน วา อธิฏฺเจติ วาจาย วา อธิฏฺเจติ. (วิ.๕/๒๑๔)

การอธิษฐานบาตรมี ๒ อย่าง คือ

๑. อธิษฐานด้วยกาย

๒. อธิษฐานด้วยวาจา.

(ข) การอธิษฐานแล้วฉัน.

อนธิฏฺฐานนฺติ คณโภชเน อญฺญตฺร สมยาติ วุตฺตํ สมยํ อธิฏฺฐหิตฺวา โภชนํ **อธิฏฺฐานํ** นาม ตถา อกรณํ **อนธิฏฺฐานํ.** (วิ.อฏ.๔/๑๗๓)

คำว่า **ไม่ต้องคำนึง (อนธิฏฺฐานำ)** ความว่า ที่ชื่อว่า**การคำนึง** ได้แก่ การฉันต้องคำนึงถึงสมัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เว้นแต่สมัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันเป็นหมู่ **ที่ชื่อว่าไม่ต้องคำนึง** ได้แก่ การไม่ทำอย่างนั้น.

(๘) อธิษฐานบารมี.

กตฺวา ทฬฺหมธิฏฺฐานำ
สจฺจปารมิ ปูริย
เมตฺตาย ปารมึ คนฺตฺวา
ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมำ. (อป.๑/๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

เราบำเพ็ญ**อธิษฐาน**บารมีแล้ว บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว สำเร็จเมตตาบารมีแล้ว บรรลุสัมโพธิ-ญาณอันสูงสุด.

กตฺวา ทฬฺหมธิฏฺฐานนฺติ มม สรีรชีวิเตสุ วินสฺสนฺเตสุปิ ปุญฺญกมฺมโต น วิรมิสฺสามีติ อจลวเสน ทฬฺหำ **อธิฏฺฐานปารมึ** กตฺวา สีเส ฉิชฺชมาเนปิ มุสาวาทำ น กเถสฺสามีติ สจฺจปารมิตาย โกฏึ **ปูริย** ปูเรตฺวา สพฺเพสตฺตา สุขี อเวราติอาทินา เมตฺตาปารมิตาย โกฏึ ปตฺวา **อุตฺตมำ สมฺโพธึ ปตฺโตติ** อตฺโถ. (อป.อฏ.๑/๑๒๖)

คำว่า **ทำอธิษฐานบารมีให้มั่น (กตฺวา ทฬฺหมธิฏฺฐานำ)** ความว่า เราทำ**อธิษฐานบารมี**ให้มั่นคงโดยไม่หวั่นไหวว่า แม้สรีระและชีวิตของเราพินาศไป เราก็จะไม่เว้นจากบุญกรรม แล้วได้บำเพ็ญ คือทำที่สุดแห่งสัจจบารมีให้เต็มว่า แม้เมื่อศีรษะจะขาด เราก็จะไม่กล่าวมุสาวาท ถึงที่สุดแห่งเมตตาบารมี โดยนัยเป็นต้นว่า สัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข อย่าได้มีโรคเลย แล้วได้บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด.

(๙) (ปุ) อธิฏฐานหาร การพรรณนาธรรมอันมาในสูตรโดยสามัญญวิเสสะ, อธิฏฐานหารเป็น ๑ ในบรรดาหาร ๑๖ อันมาในเนตติบาลี, วิธีอธิบายธรรมที่มาในพระสูตร, วิธีอธิบายพิเศษ.

กตเม โสฬส หารา ? เทสนา วิจโย ยุตฺติ ปทฏฺฐาโน ลกฺขโณ จตุพฺยูโห อาวฏฺโฏ วิภตฺติ ปริวตฺตโน เววจโน

ปญฺญตฺติ โอตรโณ โสธโน **อธิฏฺฐาโน** ปริกฺขาโร สมาโรปโน อิติ. (เนตฺติ.๒)

ถามว่า หาระ ๑๖ ประการ ในเรื่องนั้น คืออะไร ?

ตอบว่า หาระ ๑๖ ประการ คือ เทสนาหาระ วิจยหาระ ยุตติหาระ ปทัฏฐานหาระ ลักขณหาระ จตุพยูหหาระ อาวัฏฏหาระ วิภัตติหาระ ปริวัตตนหาระ เววจนหาระ ปัญญัตติหาระ โอตรณหาระ โสธนหาระ **อธิฏฐานหาระ** ปริกขารหาระ และสมาโรปนหาระ.

อธิฏฺจียนฺติ อนุปวตฺตียนฺติ เอเตน, เอตฺถ วา สามญฺญวิเสสภูตา ธมฺมา วินา วิกปฺเปนาติ **อธิฏฺจาโน**. (เนตฺติ.อฏ.๑๖)

วิธีนี้ชื่อว่า **อธิฏฐานะ** เพราะอรรถวิเคราะห์ ว่าเป็นเครื่องหรือเป็นที่ยังธรรมทั้งหลายที่ทั่วไปและพิเศษให้ดำรงอยู่ คือให้เป็นไปโดยปราศจากความดำริ [ความต่างกันแห่งบทและอรรถของบท]อีกนัยหนึ่ง **อธิฏฐานะ** คือ หาระซึ่งเป็นที่ตั้งไว้ คือ ยังธรรมที่สามัญทั่วไปหรือพิเศษให้ดำเนินไปโดยปราศจากความดำริ[ของแต่ละบุคคล].

เอโส หาโร อธิฏฺจาโนติ เอวํ สุตฺตาคตานำ ธมฺมานำ อวิกปฺปนวเสน สามญฺญวิเสสนิทฺธารณลกฺขโณ **อธิฏฺจาโน** หาโร นามาติ อตฺโถ. (เนตฺติ.อฏ.๒๘)

บาทคาถาว่า **เอโส หาโร อธิฏฺจาโน** (แนวทางนั้นชื่อว่า อธิฏฐานหาระ) ความว่า แนวทางที่มีลักษณะจำแนกความสามัญทั่วไปหรือความพิเศษของธรรมที่พบในพระพุทธพจน์โดยมิได้ดำริ[เอง] ชื่อว่า **อธิฏฐานหาระ**.

[หาระ คือ แนวทางในการอธิบายพระพุทธพจน์โดยเน้นรูปศัพท์เป็นหลัก มี ๑๖ ประการ คือ

๑. เทสนาหาระ แนวทางในการแสดงอัสสาทะ โทษ นิสสรณะ จุดมุ่งหมาย อุบาย และการชักชวน (เทสียติ เอตายาติ เทสนา = เครื่องแสดงเนื้อความของพระพุทธพจน์ ทิส ธาตุ = แสดง + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๒.วิจยหาระ แนวทางในการจำแนกบท คำถาม และคำตอบ เป็นต้น (วิจิยนฺติ เอเตนาติ วิจโย = เครื่องจำแนกบทและคำถามเป็นต้น วิ บทหน้า + จิ ธาตุ = สั่งสม + อ ปัจจัย ในกรณสาธนะ)

๓.ยุตติหาระ แนวทางในการตรวจสอบความเหมาะสมโดยศัพท์และอรรถ (ยุตฺติยา วิจารณา ยุตฺติ = การแสดงความเหมาะสม อุตตรโลปสมาส)

๔. ปทัฏฐานหาระ แนวทางในการแสดงปทัฏฐานคือเหตุใกล้ โดยอนุโลมนัยและปฏิโลมนัย (ปทฏฐานสฺส วิจารณา ปทฏฺฐานำ = การแสดงปทัฏฐาน อุตตรโลปสมาส)

๕. ลักขณหาระ แนวทางในการแสดงธรรม

อื่นที่มิได้กล่าวไว้โดยตรง ซึ่งมีลักษณะเสมอกัน (ลกฺขียนฺติ เอเตนาติ ลกฺขณํ = เครื่องหมายรู้ธรรมที่มีลักษณะเสมอกัน ลกฺข ธาตุ = เห็น, ทำเครื่องหมาย + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๖. จตุพยูหหาระ แนวทางในการอธิบายวิธี ๔ กลุ่ม คือ รูปวิเคราะห์ ความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก เหตุของการแสดงธรรม และการเชื่อมโยงพระสูตร (วิยูหียนฺติ วิภาเคน ปิณฺฑียนฺติ เอเตนาติ พฺยูโห, จตุนฺนํ พฺยูโห จตุพฺยูโห = กลุ่มแห่งวิธี ๔ อย่าง ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส)

๗.อาวัฏฏหาระ แนวทางในการเวียนไปสู่ธรรมที่เสมอกันและธรรมที่ไม่เสมอกัน (อาวฏฺฏียนฺติ เอเตนาติ อาวฏฺโฏ = เครื่องเวียนไปหาธรรมที่เสมอกันและธรรมที่ไม่เสมอกัน อา บทหน้า + วฏฺฏ ธาตุ = เวียนไป + อ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๘. วิภัตติหาระ แนวทางในการจำแนกสภาวธรรม เหตุใกล้ และภูมิ โดยทั่วไปและ ไม่ทั่วไป (วิภชียนฺติ เอเตนาติ วิภตฺติ = เครื่องจำแนกสภาวธรรม เหตุใกล้ และภูมิ วิ บทหน้า + ภช ธาตุ = จำแนก + ติ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๙. ปริวัตตนหาระ แนวทางในการเปลี่ยนไปในทางตรงกันข้าม (ปริวตฺตียนฺติ อิมินาติ ปริวตฺตโน = เครื่องเปลี่ยนไปในทางตรงกันข้าม ปริ บทหน้า + วตฺ ธาตุ = เวียนไป + ยุ ปัจจัยใน กรณสาธนะ)

๑๐. เววจนหาระ แนวทางในการแสดงคำไวพจน์ (วิวิธํ วจนํ เอตฺถาติ วิวจนํ, วิวจนเมว เววจนํ, เววจนสฺส อาจิกฺขโก เววจโน = เครื่องแสดงคำไวพจน์ อุตตรโลปสมาส)

๑๑. ปัญญัตติหาระ แนวทางในการแสดงบัญญัติ **(ปกาเรหิ ฌาปียนฺติ อิมินาติ ปณฺณตฺติ, ปณฺณตฺติยา อาจิกฺขิกา ปณฺณตฺติ** = เครื่องแสดงบัญญัติ อุตตรโลปสมาส)

๑๒. โอตรณหาระ แนวทางในการหยั่งลงสู่ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ และปฏิจจสมุปบาท (โอตารียนฺติ เอเตนาติ โอตรโณ = เครื่องหยั่งลงสู่ขันธ์เป็นต้น อว บทหน้า + ตร ธาตุ = ข้าม + ณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๑๓. โสธนหาระ แนวทางในการตรวจสอบบท อรรถของบท คำถาม และคำตอบ (โสธียนฺติ เอเตนาติ โสธโน = เครื่องตรวจสอบบท อรรถของบท คำถาม และคำตอบ สุธ ธาตุ = ชำระ + ณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัยในกรณสาธนะ)

๑๔. อธิฏฐานหาระ แนวทางในการแสดงโดยสามัญทั่วไปหรือโดยพิเศษ

๑๕. ปริกขารหาระ แนวทางในการแสดงเหตุปัจจัย (ปริกโรติ อภิสงฺขโรติ ผลนฺติ ปริกฺขาโร, ปริกฺขารํ อาจิกฺขตีติ ปริกฺขาโร = เครื่องแสดงเหตุปัจจัย ปริกฺขาร ศัพท์ + ณ ปัจจัยใน อาจิกฺขติ ตัทธิต)

๑๖. สมาโรปนหาระ แนวทางในการยกขึ้นแสดงด้วยเหตุใกล้ คำไวพจน์ การภาวนา และการละกิเลส **(สมาโรปียนฺติ เอเตน ปทฏฺฐานาทิมุเขน ธมฺมาติ สมาโรปโน =** เครื่องยกขึ้นแสดงธรรม โดยมุ่งแสดงเหตุใกล้ เป็นต้น สํ บทหน้า + อา บทหน้า + รุห ธาตุ = เกิด + เณ การิตปัจจัย + ยุ ปัจจัย แปลง ห ของ รุห ธาตุ เป็น ป (เนตติปกรณ์ แปล พระคันธสาราภิวงศ์ วัดท่ามะโอ ลำปาง หน้า ๑๕)]

อธิฏฺฐาน๒ (ติ)

[อธิฏฺฐาน + อ]

ที่สำเร็จด้วยการอธิษฐาน.

อธิฏฺฐานา อิทฺธิ. (ปฏิสํ.๓๘๓)

ฤทธิ์**ที่สำเร็จด้วยการอธิษฐาน**.

กตมา **อธิฏฺฐานา** อิทฺธิ ? อิธ ภิกฺขุ อเนก-วิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ อาวิภาวํ ติโรภาวํ ติโรกุฑฺฑํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉติ. (ปฏิสํ.๓๘๕)

ฤทธิ์**ที่สำเร็จด้วยการอธิษฐาน** เป็นอย่างไร ? คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏก็ได้ แสดงให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัด.

อธิฏฺฐานวเสน นิปฺผนฺนตฺตา **อธิฏฺฐานา** อิทฺธิ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๖๔)

การอธิษฐาน ชื่อว่าฤทธิ์เพราะสำเร็จด้วยอำนาจการอธิษฐาน.

อธิฏฺฐานอุโปสถ (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + อุโปสถ. อธิฏฺฐานเมว อุโปสโถ. ดู (กงฺขา.มหาฏี.๑/๑๖๐)]

การอธิษฐานอุโบสถ, อุโบสถอันสำเร็จด้วยการอธิษฐาน.

เย เต อปเรปิ ตโย อุโปสถา สุตฺตุทฺเทโส ปาริสุทฺธิอุโปสโถ **อธิฏฺฐานอุโปสโถติ** เอวํ กตฺตพฺพาการวเสน ตโย อุโปสถา วุตฺตา เตสุ อิตเร ทฺเว ปฏิกฺขิปิตฺวา สุตฺตุทฺเทสเมว ทีเปติ. (กงฺขา.๙๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอุโบสถ ๓ อย่าง แม้อื่นอีก คือ

๑. สุตตุทเทส

๒. ปาริสุทธิอุโบสถ

๓. **อธิษฐานอุโบสถ**.

ด้วยสามารถแห่งอาการของอุโบสถอันภิกษุพึงกระทำ แล้วทรงปฏิเสธอุโบสถ ๒ อย่าง ในอุโบสถ ๓ อย่าง แล้วทรงแสดงเฉพาะสุตตุทเทสเท่านั้น.

ดู อธิฏฺฐานุโปสถ

อธิฏฺฐานกปลฺลิกา (ถี)

[อธิฏฺฐาน + กปลฺลิกา]

ภาชนะดินเล็กๆ สำหรับรองประทีป,

ภาชนะประทีป.

อธิฏฺฐานกปลฺลิกา วิย เวทนาย นิสฺสย-ภูตา จตฺตาโร ขนฺธา.

ขันธ์ ๔ อันเป็นที่อาศัยแห่งเวทนาเหมือน **ภาชนะประทีป**. (ม.ฏี.๓/๔๐๒)

อธิฏฺฐานกิจฺจ (น)

[อธิฏฺฐาน + กิจฺจ]

(ก) กิจเพื่อการอธิษฐานจิต,

กิจคือการอธิษฐาน.

(ข) กิจเพื่อการจัดแจง.

สเม วา ขุทฺทเก วา **อธิฏฺฐานกิจฺจ**ํ นตฺถิ. (วิ.อฏ.๒/๒๒๖)

[ถ้าภิกษุทำจีวรมีผ้าสังฆาฏิเป็นต้น ด้วยผ้าที่อธิษฐานเก็บไว้ เมื่อการย้อมและกัปปะสำเร็จ ก็พึงถอนว่า “ข้าพเจ้าถอนผ้านี้” แล้วอธิษฐานอีก แต่เมื่อเย็บแผ่นผ้าที่ ๒ หรือขัณฑ์เฉพาะที่ใหญ่กว่ารวมเข้ากับจีวรที่อธิษฐานแล้วก็พึงอธิษฐานซ้ำอีก] ในแผ่นผ้าที่เท่ากันหรือที่เล็กกว่าไม่ต้องมี**กิจคือการอธิษฐาน**.

อธิฏฺฐานกิจฺจํ **นตฺถี**ติ อิมินา กปฺปพินฺทุ-ทานกิจฺจมฺปิ นตฺถีติ ทสฺเสติ. (สารตฺถ.๒/๓๘๘)

ท่านแสดงว่า แม้กิจด้วยการให้กัปปพินทุย่อมไม่มีด้วยคำนี้ว่า ไม่มี**กิจคือการอธิษฐาน (อธิฏฺฐานกิจฺจ**ํ **นตฺถิ)**

อธิฏฺฐานจิตฺต (น)

[อธิฏฺฐาน + จิตฺต]

จิตอันตั้งมั่น, อธิษฐานจิต.

สฺวายเมเต อิทฺธิยา ภูมิปาทปทภูเต ธมฺเม สมฺปาเทตฺวา อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย สเจ สตฺต อิจฺฉติ สตฺต โหมิ สตฺต โหมีติ ปริกมฺมํ กตฺวา ปุน อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิฏฺฐาติ **อธิฏฺฐานจิตฺเตน** สเหว สตฺต โหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๑๔)

พระโยคาวจรนี้ ทำธรรมเหล่านี้ที่เป็นภูมิบาท บท และเป็นมูลแห่งฤทธิ์ให้ถึงพร้อมแล้ว เข้าฌานที่เป็นบาทแห่งอภิญญาออกแล้ว ถ้าต้องการเป็น ๑๐๐ คนไซร้ ก็ทำบริกรรมไปว่า จงเป็น ๑๐๐ คน จงเป็น ๑๐๐ คน เข้าฌานที่เป็นบาทแห่งอภิญญาออกแล้ว อธิษฐานอีก พร้อมกับ**จิตอธิษฐาน**นั่นแหละ เธอก็จะเป็น ๑๐๐ คน.

อิทำ ปน จิตฺตคมนเมว โหติ. เอวำ อทิสฺสมาเนน กาเยน คจฺฉนฺโต ปนายำ กึ ตสฺส **อธิฏฺฐานจิตฺตสฺส** อุปฺปาทกฺขเณ คจฺฉติ อุทาหุ จิติกฺขเณ ภงฺคกฺขเณ วาติ วุตฺเต ตีสุปิ ขเณสุ คจฺฉตีติ เถโร อาห. (วิสุทฺธิ.๓๔)

อันที่จริง การไปนี้เป็นการไปแห่งจิตนั่นเอง แต่เมื่อมีคำกล่าวว่า ผู้มีฤทธิ์นี้เมื่อไปด้วยอทิสสมานกายอย่างนั้น ไปในอุปปาทขณะ

(ขณะเกิด) **แห่งอธิษฐานจิต**หรือในฐิติขณะ (ขณะตั้งอยู่) หรือในภังคขณะ (ขณะดับ) พระเถระกล่าวว่า ไปได้ในขณะทั้ง ๓ .

อธิฏฺฐานชาติก (ติ)

[อธิฏฺฐาน + ชาติ + ก]

อันมีการตั้งอธิษฐาน (กฐินจีวร) เป็นเหตุ.

อตฺถาโร อธิฏฺฐานนิทาโน อธิฏฺฐานสมุทโย **อธิฏฺฐานชาติโก**. (วิ.๕/๓๐๕)

การกรานมีการอธิษฐานผ้าเป็นนิทาน มีการอธิษฐานผ้าเป็นสมุทัย **มีการอธิษฐานผ้าเป็นเหตุ**.

อธิฏฺฐานฏฺฐ (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + อตฺถ]

(๑) อรรถคือการตั้งมั่น, อรรถว่าที่ตั้ง.

อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ฉหากาเรหิ เตนฏฺเฐน ทฏฺฐพฺพานิ อาธิปเตยฺยฏฺเฐน อาทิวิโสธนฏฺเฐน อธิมตฺตฏฺเฐน **อธิฏฺฐานฏฺเฐน** ปริยาทานฏฺเฐน ปติฏฺฐาปกฏฺเฐน.
(ปฏิสํ.๒๑๗)

อินทรีย์ ๕ (สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) ประการนี้พึงเห็นด้วยอาการ ๖ อย่าง เพราะมีสภาวะอย่างนี้ คือ พึงเห็นเพราะมีสภาพเป็นใหญ่ เพราะมีสภาพเป็นเครื่องชำระศีลที่เป็นเบื้องต้นให้หมดจด เพราะมีสภาพมีประมาณยิ่ง **เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง** เพราะมีสภาพทำให้สิ้นไป เพราะมีสภาพให้ตั้งอยู่.

อธิฏฺฐานฏฺเฐนาติ ปติฏฺฐานฏฺเฐน.
(ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๔๒)

บทว่า **อธิฏฺฐานนฺตเถน** ได้แก่ เพราะอรรถว่าตั้งมั่น.

(๒) อรรถคือการสะกดจิตไว้มั่น, สภาพที่ตั้งอยู่.

เอกตฺเต **อธิฏฺฐานฏฺโฐ** อภิญฺเญยฺโย.
(ปฏิสํ.๑๘)

พึงทราบ**สภาพที่ตั้งอยู่**ในจิตที่เป็นเอกัคคตารมณ์.

เตสํเยว พลปฺปตฺติยา อารมฺมณํ อภิภวิตฺวา ปติฏฺฐานวเสน **อธิฏฺฐานฏฺโฐ**.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๓)

ชื่อว่าอรรถว่าตั้งอยู่ (อธิฏฺฐานฏฺโฐ) เพราะจิตเจตสิกเหล่านั้นครอบงำอารมณ์ตั้งอยู่เพราะได้กำลัง.

อธิฏฺฐานตฺต (น)

[อธิฏฺฐาน + ตฺต]

ความเป็นแห่งการตั้งจิตมั่น,

ความเป็นเหตุอันเป็นที่ตั้ง, ความเป็นที่ตั้ง, ที่เกิด-ที่รองรับ-เป็นเหตุ.

ชรามรณมฺปิ ขนฺธานํ ปากเภทภาวญฺจ อธิติฏฺฐติ ปจฺจโย จ โหติ ภวนฺตรปาตุภาวาย โสกาทีนํ **อธิฏฺฐานตฺตา**.

(อภิ.อฏ.๒/๑๘๕)

แม้ชรามรณะก็รองรับความแก่และความแตกสลายแห่งขันธ์ทั้งหลายและเป็นปัจจัยแก่ความปรากฏในภพอื่น **เพราะความที่ขันธ์ทั้งหลายเป็นที่รองรับ**ความโศกเป็นต้น.

โสกาทีนำ อธิฏฺฐานตฺตาติ เตสำ การณตฺตา. (มูลฏี.๒/๑๒๘)

คำว่า **เพราะความเป็นที่รองรับความโศกเป็นต้น (โสกาทีนำ อธิฏฺฐานตฺตา)** ได้แก่ เพราะความเป็นเหตุแห่งความเศร้าโศกเป็นต้นเหล่านั้น.

อธิฏฺฐานทฺวย (น)

[อธิฏฺฐาน + ทฺวย]

หมวดสองแห่งการอธิษฐานจิต,

การอธิษฐานจิต ๒ อย่าง.

อิทำ ปน **อธิฏฺฐานทฺวยำ** อทิสฺสมานกายตำ ทิสฺสมานกายตญฺจ อาปาเทติ. คนฺตุกาม-ตาปริกมฺมวเสน ตำสมฺปยุตฺตาย สญฺญาย สุขสญฺญาลหุสญฺญาภาวโต คมนมฺปิ นิปฺผาเทตีติ ทฏฺฐพฺพำ. (มูลฏี.๑/๑๙๒)

พึงเห็นความอธิบายว่า ก็**การอธิษฐานจิต ๒ อย่างนี้** [การน้อมกายไปด้วยอำนาจจิต (มีอารมณ์คือกาย), การน้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย (มีอารมณ์คือปาทกฌานจิต] ย่อมให้ถึงความเป็นผู้มีกายที่ไม่ปรากฏและกายที่ปรากฏ ย่อมให้สำเร็จถึงแม้การไป เพราะความที่สัญญาอันประกอบด้วยการอธิษฐานนั้นเป็นสัญญาที่สะดวกและเบา ด้วยอำนาจการบริกรรมคือความเป็นผู้ต้องการไป.

อธิฏฺฐานทฺวยนฺติ จิตฺตกายวเสน กาย-จิตฺตปริณามนภูตำ รูปกายปาทกชฺฌาน-จิตฺตารมฺมณำ อุภยำ อธิฏฺฐานำ. (อนุฏี.๑/๒๑๐)

คำว่า **การอธิษฐานจิต ๒ อย่าง (อธิฏฺฐาน-ทฺวยำ)** ได้แก่ การอธิษฐานจิต ๒ ประการ อันน้อมไปสู่กายและจิตด้วยอำนาจจิตและกาย ที่มีอารมณ์ คือ รูปกายและปาทก-ฌานจิต.

อธิฏฺฐานนิทาน (ติ)

[อธิฏฺฐาน + นิทาน]

มีการอธิษฐาน (กฐินจีวร) เป็นเหตุ,

เหตุคือการอธิษฐาน.

ดู อธิฏฺฐานชาติก

อธิฏฺฐานปภว (ติ)

[อธิฏฺฐาน + ปภว]

มีการอธิษฐาน (กฐินจีวร) เป็นเหตุ, มีเหตุคือการอธิษฐาน.

ดู อธิฏฺฐานชาติก

อธิฏฺฐานปวารณา (ถี)

[อธิฏฺฐาน + ปวารณา]

อธิษฐานปวารณา, ปวารณาอันสำเร็จด้วยการอธิษฐาน, การอธิษฐานคือการให้ว่ากล่าวตักเตือนตน.

อธิฏฺฐานุโปสโถ จ **อธิฏฺฐานปวารณา** จ ปุคฺคลสฺเสว กปฺปติ. (วิ.อฏ.๔/๑๖๔)

อธิษฐานอุโบสถและ**อธิษฐานปวารณา**ย่อมสำเร็จแก่บุคคลเท่านั้น.

ดู วิธีทำอธิษฐานปวารณา (วิ.๓/๒๓๐)

อธิฏฺฐานปารมิตา (ถี)

[อธิฏฺฐานปารมี + ตา]

อธิษฐานบารมี [เป็นหนึ่งในบารมี ๑๐].

ตเถว ตฺวมฺปิ อธิฏฺฐาเน
สพฺพทา อจโล ภว
อธิฏฺฐานปารมิตำ คนฺตฺวา
สมฺโพธึ ปาปุณิสฺสสิ. (พุทฺธวํ.๓๑๘)

[พระสุเมธพุทธเจ้าทรงเตือนพระองค์เองว่า]

[ภูผาไม่หวั่นไหวตั้งมั่นไม่สะเทือนเพราะแรงลม คงตั้งอยู่ในที่เดิมนั่นเอง แม้ฉันใด] ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในอธิษฐานบารมีทุกเมื่อ **บำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้ว** จักบรรลุสัมโพธิญาณได้.

ดู ทานปารมิตา (พุทฺธวํ.อฏ.๑๒๙).

อธิฏฺฐานปารมี (ถี)

[อธิฏฺฐาน + ปารมี]

อธิษฐานบารมี, บารมีที่ ๘ ในบารมี ๑๐.

เอเต องฺเค อธิฏฺฐาย
วสฺสานิ โสฬสำ วสึ
อธิฏฺฐาเนน เม สโม นตฺถิ
เอสา เม **อธิฏฺฐานปารมี**ติ.
(จริยา.๔๑๓)

(พระมูคปักขกุมารตรัสว่า)

เราอธิษฐานองค์ ๓ ประการเหล่านี้ (คือ เราเป็นคนใบ้ เป็นคนหูหนวก เป็นคนง่อยเปลี้ย) อยู่ ๑๖ ปี บุคคลผู้มีอธิษฐานเสมอเราไม่มี นี้เป็น**อธิษฐานบารมี**ของเราฉะนี้แล.

อธิฏฺฐานปฺปการ (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + ปการ]

ประการ-ประเภทแห่งการอธิษฐาน.

เอวนฺติ ปการตฺโถ เอวำสทฺโท เตน สพฺพมฺปิ **อธิฏฺฐานปฺปการำ** สงฺคณฺหาติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๑)

เอวำ-ศัพท์ใน คำว่า เอวำ มีอรรถว่า ประการด้วย เอวำ ศัพท์อันมีประการเป็นอรรถนั้น ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์**การทำต่าง ๆ แห่งการอธิษฐานจิต**แม้ทั้งหมด.

อธิฏฺฐานพล (น)

[อธิฏฺฐาน + พล]

(๑) พละ-กำลัง-พลังแห่งการอธิษฐาน.

น ปญฺญายิตฺถาติ น ปสฺสิตฺถ อธิฏฺฐาน-พเลน สพฺพํ ขเณเนว อนฺตรธายิตฺถาติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๓๘๙)

คำว่า **ไม่ปรากฏ (น ปญฺญายิตฺถ)** ได้แก่ ไม่เห็น อธิบายว่า สิ่งทั้งหมดอันตรธานไป โดยขณะนั้นนั่นแล**ด้วยกำลังแห่งการอธิษฐาน**.

(๒) พลังคือการตั้งจิตมั่นในกุศลตามชอบใจ, อธิษฐานพละ,

กำลังคือตั้งจิตไว้ในบุญตามต้องการ.

กามจฺฉนฺทํ ปชหนฺโต เนกฺขมฺมวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาตีติ **อธิฏฺฐานพลํ**. (ปฏิสํ.๓๔๓)

ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ.

กุสเลสุ ยถารุจิ ปติฏฺฐานํ **อธิฏฺฐานพลํ**. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๒๘)

การตั้งจิตไว้ตามความพอใจในกุศลทั้งหลาย ชื่อว่า **อธิษฐานพละ**.

อธิฏฺฐานภาว (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + ภาว]

ความตั้งมั่น, ความเป็นที่ตั้งเหตุ.

ปาฏลิคามิยา อุปาสกา อานิสํสทสฺสาวิตาย วิเสสโต สีลครุกา สพฺพคุณานญฺจ สีลสฺส **อธิฏฺฐานภาวโต** เตสํ ปจฺมํ สีลานิสํเส ปกาเสตฺวา. (อุทาน.อฏ.๓๗๗)

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงอานิสงส์แห่งศีลก่อน แก่อุบาสกอุบาสิกา ชาวปาฏลิคามผู้หนักในศีลโดยพิเศษ เพราะเป็นผู้เห็นอานิสงส์ และ**เพราะศีลเป็นที่ตั้ง**แห่งคุณทั้งปวง.

กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส **อธิฏฺฐานภาวโต**. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๔๑)

แม้กิเลสทั้งหลาย ท่านก็เรียกว่า อุปธิ เพราะ**ความเป็นที่ตั้ง**แห่งทุกข์ในอบาย.

อธิฏฺฐานภูต (ติ)

[อธิฏฺฐาน + ภูต]

อันเป็นความตั้งมั่น, เป็นที่ตั้ง-เหตุ (เป็นแล้ว) เป็น, เป็นที่ตั้ง-เหตุ, เป็นผู้ควรรับ.

อายาโคติ อายชิตพฺโพ ตโต ตโต อาคมฺม วา ยชิตพฺพเมตฺถาติปิ **อายาโค** เทยฺย-ธมฺมานํ **อธิฏฺฐานภูโตติ** วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๓๘-๙)

บทว่า **อายาโค** คือ ผู้ควรบูชา อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อายาโค** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มาจากที่นั้น ๆ แล้วพึงบูชาในท่านผู้นี้บ้าง มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า **เป็นผู้สมควรรับ**ไทยธรรมทั้งหลาย.

อธิฏฺฐานมน (น)

[อธิฏฺฐาน + มน]

จิตอันตั้งมั่น,จิตที่อธิษฐาน, อธิษฐานจิต.

มโนมยนฺติ อธิฏฺฐานมเนน นิมฺมิตตฺตา มโนมยํ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๔)

คำว่า **สำเร็จด้วยใจ (มโนมยํ)** ได้แก่ ชื่อว่าสำเร็จด้วยใจ เพราะเป็นรูปที่ท่านผู้มีฤทธิ์เนรมิต**ด้วยจิตอธิษฐาน**.

อธิฏฺฐานวส (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + วส]

(๑) อำนาจแห่งการอธิษฐาน, อำนาจแห่งการสมาทาน, อำนาจแห่งการตั้งมั่น-การเข้า-การตั้งไว้ยิ่ง.

กายมฺปิ จิตฺตมฺปิ เอกววตฺถานตา สุข-สญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ **อธิฏฺฐานวเสน** อิชฺฌนฏฺเจ ปญฺญา อิทฺธิวิเธ ญาณํ. (ปฏิสํ.๓)

ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จ เพราะการกำหนดกายและจิตเป็นอันเดียวกัน **ด้วยอำนาจการตั้งไว้**ซึ่งสุขสัญญาและลหุสัญญา ชื่อว่าอิทธิวิธญาณ (ญาณที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้).

อธิฏฺฐานวเสนาติ อธิกํ กตฺวา ฐานวเสน ปวิสนวเสนาติ อธิปฺปาโย. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๔๗)

คำว่า **ด้วยอำนาจแห่งการตั้งไว้ (อธิฏฺฐานวเสน)** ความว่า ด้วยอำนาจแห่งการตั้งไว้อย่างยิ่ง อธิบายว่า ด้วยอำนาจแห่งการเข้าไป.

ดู อิทฺธิวิธญาณนิทฺเทส (ปฏิสํ ๑๐๗)

(๒) การอธิษฐานฌานตามที่ปรารถนา.

ดู อธิฏฐานวสิตา, อธิฏฺฐานวสี

อธิฏฺฐานวสิตา (ถี)

[อธิฏฺฐานวสี + ตา. อธิฏฺฐาน + วสิตา]

ความเป็นผู้มีความชำนาญในการอธิษฐาน, ความเป็นผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติ, ความเป็นผู้มีอำนาจในการอธิษฐานเข้าฌานสมาบัติตามที่กำหนด, ความเป็นผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติไม่ให้ตกสู่ภวังค์ตามที่ปรารถนา, ความชำนาญการควบคุมจิต.

ภวงฺคเวคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ยถาปริจฺฉินฺน-กาลํ ฌานํ ฐเปตุํ สมตฺถตา ภวงฺคปาตโต รกฺขณโยคฺยตา **อธิฏฺฐานวสิตา** นาม. (อภิธมฺมตฺถวิภาวนี.๒๑๙)

ความสามารถเพื่อตัดกำลังแห่งภวังคจิต แล้วตั้งฌานจิตไว้ตามเวลาที่กำหนด คือ ความสามารถรักษา(ฌานจิต) จากการตกลงสู่ภวังคจิต ชื่อว่า **(อธิฏฺฐานวสิตา) ความชำนาญการควบคุม (ฌานจิต)**.

อธิฏฺฐานวสี (ติ)

[อธิฏฺฐานวส + อี.

อธิฏฺฐาเน วโส อธิฏฺฐานวโส, โส อสฺส อตฺถีติ

อธิฏฺฐานวสี. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๘๕)

(ถี) วสนํ วสี อธิฏฺฐาเน วสี อธิฏฺฐานวสี.

ดู วิสุทฺธิมรรคแปล เล่มที่ ๕)]

ผู้มีความชำนาญในการอธิษฐาน,

ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติ,

ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานเข้าฌานสมาบัติตามที่กำหนด,

ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติไม่ให้ตกลงสู่ภวังค์ตามที่ปรารถนา,

ผู้มีความสามารถควบคุมฌานจิตไว้ตามต้องการ, ผู้ชำนาญควบคุมฌานจิตไว้ตามต้องการ.

(ถี) ผู้มีอำนาจในการอธิษฐาน, ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติ,

ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานเข้าฌานสมาบัติตามที่กำหนด,

ผู้มีอำนาจในการอธิษฐานฌานสมาบัติไม่ให้ตกลงสู่ภวังค์ตามที่ปรารถนา,

ผู้มีความสามารถควบคุมฌานสมาบัติ.

ปจมํ ฌานํ ยตฺถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อธิฏฺฐาติ อธิฏฺฐาเน ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ **อธิฏฺฐานวสี**. (ปฏิสํ.๙๖-๙๗)

สมาปัตติลาภีบุคคลอธิษฐานปฐมฌานที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการอธิษฐาน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อธิฏฐานวสี (ผู้ชำนาญควบคุมฌานจิตไว้ตามต้องการ)**.

อจฺฉรามตฺตํ วา ทสจฺฉรามตฺตํ วา ขณํ จเปตุ สมตฺถตา **อธิฏฺฐานวสี** นาม. (วิสุทฺธิ.๑/๑๕๐)

ความเป็นผู้สามารถพักฌานไว้ชั่วขณะเพียงลัดนิ้วมือหนึ่ง หรือเพียง ๑๐ ลัดนิ้วมือ ก็ตาม ชื่อว่า **อธิฏฐานวสี (ผู้ชำนาญควบคุมฌานจิตไว้ตามต้องการ)**

ดู อธิฏฺฐานวสิตา แห่งอรรถ อธิฏฺฐาน ๑.

อธิฏฺฐานวิชหน (น)

[อธิฏฺฐาน + วิชหน]

การละอธิษฐาน, ขาดอธิษฐาน,

การขาดอธิษฐาน.

เอวํ อปฺปมตฺตสฺส ภิกฺขุโน สิยา **อธิฏฺฐานวิชหนนฺ**ติ ? สิยา. สเจ หิ อยํ ปตฺตํ อญฺญสฺส วา เทติ วิพฺภมติ วา สิกฺขํ วา ปจฺจกฺขาติ กาลํ วา กโรติ ลิงฺคํ วาสฺส ปริวตฺตติ ปจฺจุทฺธรติ วา ปตฺเต วา ฉิทฺทํ โหติ อธิฏฺฐานํ วิชหติ. (วิ.อฏ.๒/๒๘๔)

ถามว่า บาตรของภิกษุผู้ไม่ประมาทอย่างนี้ พึงมี**การขาดอธิษฐาน**ได้อย่างนั้นหรือ.

ตอบว่า พึงมีได้ ถ้าภิกษุนี้ถวายบาตรแก่ภิกษุอื่น สึก ลาสิกขา มรณภาพ เพศกลับ ปัจจุทธรณ์หรือบาตรมีช่องทะลุ บาตร ชื่อว่า ขาดการอธิษฐาน.

อธิฏฺฐานวิธาน (น)

[อธิฏฺฐาน + วิธาน]

อธิษฐานวิธี, วิธีอธิษฐาน,

วิธีที่ทำจิตให้เกิด.

ตตฺริทำ **อธิฏฺฐานวิธานำ** อิทญฺจ อิทญฺจ อิมสฺมึ สตฺตาหพฺภนฺตเร มา อคฺคินา ฌายตุ มา อุทเกน วุยฺหตุ มา วาเตน วิทฺธสตุ มา โจเรหิ หริยตุ มา อุนฺทูราทีหิ ขชฺชตูติ. เอวำ อธิฏฺฐิเต ตำ สตฺตาหำ ตสฺส น โกจิ ปริสฺสโย โหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๔๘)

ในการนั้น มี**วิธีอธิษฐาน**ดังนี้ว่า ภายใน ๗ วันนี้ ขอวัตถุสิ่งนี้และสิ่งนี้ จงอย่าถูกไฟไหม้ จงอย่าถูกน้ำพัดไป จงอย่าถูกลมพัดทำลาย จงอย่าถูกพวกโจรลัก จงอย่าถูกสัตว์มีหนูเป็นต้นกัด" ครั้นอธิษฐานอย่างนี้แล้ว จะไม่มีอันตรายอะไรๆ แก่วัตถุนั้นตลอด ๗ วัน.

อธิฏฺฐานสมุฏฺฐาน (ติ)

[อธิฏฺฐาน + สมุฏฺฐาน]

มีการอธิษฐาน (กฐินจีวร) เป็นเหตุเกิด, เกิดจากการอธิษฐาน.

ดู อธิฏฺฐานชาติก

อธิฏฺฐานสมุทย (ติ)

[อธิฏฺฐาน + สมุทย]

มีเหตุคือการอธิษฐาน.

ดู อธิฏฺฐานชาติก

อธิฏฺฐานสมฺปนฺน (ติ)

[อธิฏฺฐาน + สมฺปนฺน]

อันถึงพร้อมด้วยการอธิษฐาน,

ถึงพร้อมด้วยความตั้งอยู่-ไม่ขาด-เป็นไปต่อเนื่อง-เกิดต่อเนื่อง.

วิตกฺกสมฺปนฺนญฺเจว โหติ วิจารสมฺปนฺนญฺจ ปีติสมฺปนฺนญฺจ สุขสมฺปนฺนญฺจ จิตฺตสฺส **อธิฏฺฐานสมฺปนฺนญฺจ** สทฺธาสมฺปนฺนญฺจ วีริยสมฺปนฺนญฺจ สติสมฺปนฺนญฺจ สมาธิสมฺปนฺนญฺจ ปญฺญาสมฺปนฺนญฺจ. (ปฏิสำ.๑๖๗)

(จิตนั้น) เป็นจิตที่ถึงพร้อมด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข **การอธิษฐาน**จิต สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และถึงพร้อมด้วยปัญญา.

จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนนฺติ ตสฺมึเยว อารมฺมเณ จิตฺตสฺส นิรนฺตรปฺปวตฺติสงฺขาเตน อธิฏฺฐาเนน สมฺปนฺนำ อนูนำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๗๗)

คำว่า **ถึงพร้อมด้วยการอธิษฐานจิต (จิตฺตสฺส อธิฏฺฐานสมฺปนฺนำ)** ความว่า จิตสมบูรณ์ไม่ย่อหย่อนด้วยการอธิษฐาน กล่าวคือ ความเป็นไปต่อเนื่องแห่งจิตในอารมณ์นั้นนั่นเอง.

อธิฏฺฐานสมฺภาร (ติ)

[อธิฏฺฐาน + สมฺภาร]

มีการอธิษฐาน (กฐินจีวร) เป็นเหตุ,

มีเหตุคือการอธิษฐาน.

ดู อธิฏฺฐานชาติก

อธิฏฺฐานสุญฺญ (น)

[อธิฏฺฐาน + สุญฺญ. (เนกฺขมฺมาทิอธิฏฺฐาน-เมว กามจฺฉนฺทาทินา สุญฺญนฺติ อธิฏฺฐาน-สุญฺญํ. ดู (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๔๐)]

ธรรมที่ว่างเปล่าอันตั้งอยู่กับธรรมดี,

ธรรมอันเป็นเหตุตั้งมั่นมีเนกขัมมะเป็นต้น อันว่างจากกามฉันท์เป็นต้น,

ธรรมอันเป็นเหตุตั้งมั่น (ในสภาวธรรมอันน่าพอใจและสภาพเสมอกัน) มีเนกขัมมะเป็นต้นอันว่างจากกามฉันท์เป็นต้น,

อธิษฐานสุญญะ.

เนกฺขมฺมาธิฏฺฐานํ กามจฺฉนฺเทน สุญฺญํ... อิทํ **อธิฏฺฐานสุญฺญํ**. (ปฏิสํ.๓๖๕)

เนกขัมมะที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ ... นี้ชื่อว่า**อธิฏฐานสุญญะ**.

ดู อรรถแห่ง อธิฏฺฐาน๑ (๕)

อธิฏฺฐานหาร (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + หาร]

ดู อรรถแห่ง อธิฏฺฐาน ๑ (๙)

อธิฏฺฐานหารวิภงฺค (ปุ)

[อธิฏฺฐานหาร + วิภงฺค]

พรรณนานัยเป็นที่จำแนกอธิฏฐานหารด้วยบทแห่งสูตรอันมาก,

ประมวลคำพูดอันเป็นที่จำแนก,

วิธี-ถ้อยคำ-จำแนกอธิษฐานหาระโดยบท.

อธิฏฺฐานหารวิภงฺโค. (เนตฺติ.๖๑-๖)

อธิฏฐานหารวิภังค์.

ดู หารวิภงฺค (เนตฺติ.อฏ.๓/๑๔๑)

[อธิฏฐานหารวิภังค์คืออธิบายจำแนกแนวทางในการแสดงโดยสามัญทั่วไปหรือโดยพิเศษ หมายความว่า ธรรมทั้งหลายมีอริยสัจ ๔ เป็นต้นที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น บางสูตรแสดงไว้โดยย่อ บางสูตรแสดงไว้โดยพิสดาร บุคคลพึงจำแนกธรรมเหล่านั้นตามพระพุทธดำรัส ไม่พึงคิดจำแนกตามความเข้าใจของตน เช่น ชาติทุกข์ ชราทุกข์ และมรณทุกข์เป็นต้น เป็นทุกข์พิเศษที่มีสภาพต่างกัน แต่จัดเป็นทุกข์อริยสัจเหมือนกัน]

อธิฏฺฐานหารสมฺปาต (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + หารสมฺปาต]

พรรณนานัยอันเป็นที่แสดงการประชุมแห่งอธิฏฐานหารด้วยสูตรบทอันเดียว, วิธี-ถ้อยคำ-ที่จำแนกความโดยตั้งอธิษฐานหาระ ไว้ในบทเดียว.

อธิฏฐานหารสัมปาตะ, พรรณนานัย อัน

เป็นที่แสดงการประชุมแห่งอธิฏฐานหารด้วยสูตรบทอันเดียว (การประมวลอธิฏฐานหาระ)

อธิฏฺฐานหารสมฺปาโต. (เนตฺติ.๘๙)

คำอธิบายอธิฏฐานหารสัมปาตะ.

อธิฏฺฐานหารสมฺปาเต สมฺมาทิฏฺฐิ นามยํ ทุกฺเข ญาณนฺติอาทินา จตุสจฺจเหตุเหตุสมุปฺปนฺนปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนสงฺขาตสฺส วิสยสฺส วเสน เวมตฺตตํ ทสฺเสตฺวา ปุน **ยํ ตตฺถ ตตฺถ ยถาภูตํ ญาณทสฺสนนฺติ** ปาฬิปาฬิอตฺถานํ อวสิฏฺจวิสยวเสเนว เวมตฺตตํ ทีเปติ. (เนตฺติ.อฏ.๑๘๐)

ในคำอธิบายอธิฏฐานหารสัมปาตะ พระมหากัจจายนะแสดงรายละเอียดเนื่องด้วยขอบเขตที่เรียกว่า เหตุผลที่เกิดจากเหตุปัจจัย และปัจจยุปบันของสัจจะ ๔ ด้วยคำว่าความรู้ในทุกข์...ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิเป็นต้นแล้ว ได้แสดงรายละเอียดโดยเนื่องด้วยขอบเขตที่เหลือของพระบาลีและเนื้อความของพระบาลีอีกว่า ความรู้เห็นตามความเป็นจริงในเรื่องนั้น ๆ เป็นต้น.

ดู หารสมฺปาต (เนตฺติ.อฏ.๓/๑๔๑)

อธิฏฺฐานาการ (ปุ)

[อธิฏฐาน + อาการ]

อาการคือการอธิษฐาน,

อาการคือที่ตั้ง-ที่รองรับ.

ดู อรรถแห่ง อธิฏฐาน ๑ (๓)

อธิฏฺฐานากาเรน นิสฺสยากาเรน จ อุปการโก ธมฺโม **นิสฺสยปจฺจโย** ตรุจิตฺตกมฺมาทีนำ ปถวีปฏาทโย วิย. (อภิ.อฏ.๓/๓๔๗)

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะ **โดยอาการคือที่รองรับ** และโดยอาการเป็นที่อาศัย เหมือนแผ่นดินและผ้าเป็นต้นเป็นที่ตั้งและอาศัยของต้นไม้และจิตรกรรมเป็นต้น ฉะนั้น **ชื่อว่านิสสยปัจจัย**.

อธิฏฺฐานาภินิเวสานุสย (ปุ)

[อธิฏฐาน + อภินิเวส + อนุสย]

การอธิษฐานการยึดมั่นและอนุสัยกิเลส,

ที่ตั้ง ที่พัก และที่อาศัย,

ที่ตั้งมั่น ที่ยึดมั่น และที่นอนเนื่อง.

เย อุปยุปาทานา เจตโส **อธิฏฺฐานาภินิเวสานุสยา** เต ตถาคตสฺส ปหีนา. (สำ.๒/๙)

อุปาทานที่ยึดมั่นอย่างยิ่งแห่งอกุศลจิต (ตัณหาทิฏฐิกามุปาทานเป็นต้น) อันเป็น**ที่ตั้งมั่น ที่ยึดมั่นและที่นอนเนื่อง** (ในรูปเป็นต้น) พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาด.

เจตโส อธิฏฺฐานาภินิเวสานุสยาติ อกุสลจิตฺตสฺส อธิฏฺฐานภูตา เจว อภินิเวสภูตา จ อนุสยภูตา จ. (สำ.อฏ.๒/๒๓๙)

คำว่า **อันเป็นเหตุที่ตั้งมั่นที่ยึดมั่นและที่นอนเนื่องแห่งจิต (เจตโส อธิฏฺฐานา-**

ภินิเวสานุสยา) ได้แก่ เป็นที่ตั้งอาศัย เป็นที่ยึดมั่น และเป็นที่นอนเนื่องแห่งอกุศลจิต.

อธิฏฺฐานาโยคฺยตา (ถี)

[อธิฏฺฐาน + อโยคฺย + ตา]

ความไม่สมควรเพื่อความตั้งมั่น,

ความไม่ควรเพื่อการอธิษฐาน,

ความไม่ควรเป็นที่ตั้ง-ที่อาศัย.

วุจฺจมานาย ปน จิตฺตปณฺณาภาวนาย **อธิฏฺฐานาโยคฺยตาย** กิริยสีลานมฺปิ อสมฺภโว. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๓)

ก็กิริยาศีลทั้งหลาย (กิริยาจิต) ก็ไม่ควรเกิด**เพราะความไม่ควรเป็นที่ตั้ง**แห่งการเจริญจิตและปัญญาที่จะกล่าวต่อไป.

อธิฏฺฐานาวิกมฺม (น)

[อธิฏฺฐาน + อาวิกมฺม]

การทำให้แจ้งด้วยการอธิษฐาน,

กิจอันทำให้ปรากฏด้วยการอธิษฐาน.

การเปิดเผยด้วยการอธิษฐาน-การตั้งใจไว้.

ทิวาวิหารวาสี สุมตฺเถโร ตาว อาห “อนาปตฺติ-คมนียานิ จิตฺตุปฺปาทมตฺตกานิ ยานิ น ปุน เอวรูปํ กริสฺสามีติ มนสา อาวชฺชิตมตฺเตเนว สุชฺฌนฺติ. **อธิฏฺฐานาวิกมฺมํ** นาเมตํ กถิตนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๓๒๗)

พระสุมเถระชาวทิวาวิหาร ชนบท กล่าวไว้ก่อนว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยเหตุเพียงนึกเฉลียวใจขึ้นเท่านั้นว่าโทษทั้งหลายที่เป็นเพียงจิตตุปบาทที่จะไม่พึงล่วงละเมิดอาบัติ ซึ่งเราจักไม่ทำให้เป็นเช่นนี้ต่อไปอีก ชื่อว่า**การเปิดเผยด้วยการอธิษฐานนี้** ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว.

อธิฏฺฐานิทฺธิ (ถี)

[อธิฏฺฐาน + อิทฺธิ]

ฤทธิ์อันสำเร็จด้วยการอธิษฐาน,

ฤทธิ์คือการเนรมิตช้างเป็นต้นในภายนอกโดยไม่ละรูปตามปกติของคน,

ฤทธิ์คือการเนรมิตคนๆ เดียวให้เป็นคนตั้งร้อยเป็นต้น, ฤทธิ์อันเกิดจากการอธิษฐาน.

เอตฺตกํ จานำ พุทฺธรสฺมีหิเยว อชฺโฌตฺถฏฺฐ อโหสิ. อยญฺจ เนว พุทฺธานำ **อธิฏฺฐานิทฺธิ** น ภาวนามยิทฺธิ. สณฺหสุขุมธมฺมำ ปน สมฺมสโต โลกนาถสฺส โลหิตำ ปสีทิ วตฺถุ-รูปำ ปสีทิ ฉวิวณฺโณ ปสีทิ. จิตฺตสมุฏฺฐานา วณฺณธาตุ สมนฺตา อสีติหตฺถมตฺเต ปเทเส นิจฺจลาว อฏฺฐาสิ. อิมินา นีหาเรน สตฺตาหำ สมฺมสิ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๕)

จริงอยู่ สถานที่มีประมาณเท่านี้ ได้ถูกปกคลุมแล้วด้วยรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น พระฤทธิ์แม้นี้ มิใช่**ฤทธิ์อันเกิดจากการอธิษฐาน** มิใช่ฤทธิ์อันเกิดจากการภาวนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ว่า เมื่อ พระโลกนาถเจ้าทรงพิจารณา

สภาวธรรมอันละเอียดสุขุม พระโลหิตก็ผ่องใส วัตถุรูป ก็ผ่องใส พระฉวีวรรณก็ผ่องใส วรรณธาตุอันมีจิตเป็นสมุฏฐานตั้งอยู่ ไม่หวั่นไหว ในพื้นที่ ประมาณ ๘๐ ศอก โดยรอบ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาสภาวธรรมโดยลักษณะนี้ตลอด ๗ วัน.

อธิฏฺฐานวเสน นิปฺผนฺนตฺตา **อธิฏฺฐานิทฺธิ** นาม. (สารตฺถ.๒/๑๖๘)

ชื่อว่า **ฤทธิ์อันเกิดจากการอธิษฐาน** เพราะสำเร็จด้วยอำนาจการอธิษฐาน.

อธิฏฺฐานุปค (ติ)

[อธิฏฺฐาน + อุป + คมุ + กฺวิ]

อันสมควรจะอธิษฐาน,

เข้าถึงการอธิษฐานได้.

ปริปุณฺณปตฺตจีวโรว อุปสมฺปาเทตพฺโพ. สเจ ตสฺส นตฺถิ อาจริยุปชฺฌายา จสฺส ทาตุกามา โหนฺติ อญฺเญ วา ภิกฺขู นิรเปกฺเขหิ นิสฺสชฺชิตฺวา **อธิฏฺฐานุปคํ** ปตฺตจีวรํ ทาตพฺพํ. ปพฺพชฺชาเปกฺขํ ปน ปณฺฑุปลาสํ ยาจิตเกนาปิ ปตฺต-จีวเรน ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ สภาคฏฺฐาเน วิสฺสาเสน คเหตฺวาปิ ปพฺพาเชตุํ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๓/๓๐๗)

ควรให้อุปสมบทเฉพาะกุลบุตรผู้มีบาตรและจีวรครบ ถ้าเขาไม่มี พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ปรารถนาจะให้แก่เขา หรือภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่เสียดาย พึงสละให้บาตรและจีวร**ที่ควรอธิษฐานได้** แต่จะให้ผู้หวังอุปสมบทที่เป็นคนเตรียมตัวบวช บวชด้วยบาตรและจีวรที่เขาขอยืมมา ก็ควร แม้จะถือเอา ด้วยความคุ้นเคยในที่ชอบพอกัน แล้วให้บวชก็ควร.

อธิฏฺฐานุโปสถ (ปุ)

[อธิฏฺฐาน + อุโปสถ]

อธิษฐานอุโบสถ, อุโบสถอันสำเร็จด้วยการอธิษฐาน.

อปเรปิ ตโย อุโปสถา สุตฺตุทฺเทโสอุโปสโถ ปาริสุทฺธิอุโปสโถ **อธิฏฺฐานุโปสโถ**. (วิ.๕/๒๒๒)

อุโบสถแม้อื่นอีกมี ๓ อย่าง คือ

๑. สัตตุทเทสอุโบสถ

๒. ปาริสุทธิอุโบสถ

๓. **อธิฐานอุโบสถ**.

ดู อธิฏฐานอุโปสถ

อธิฏฺฐาย (กฺริ/วิ)

[อธิ + ฐา + ตฺวา]

(๑) อธิษฐานแล้ว, สมาทานแล้ว, จัดแจงแล้ว, ตั้งไว้แล้ว, ดำรงอยู่แล้ว, ครอบงำแล้ว, เป็นไปแล้ว, จดจำแล้ว, ให้เกิดแล้ว.

น โข เมตฺ ปติรูปฺ ยฺวาหฺ อนามนฺเตตฺวา

อุปฏฺฐาเก อนปโลเกตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปรินิพฺพาเยยฺยํ. ยํนูนาหํ อิมํ อาพาธํ วีริเยน ปฏิปณาเมตฺวา ชีวิตสงฺขารํ **อธิฏฺ-ฐาย** วิหเรยฺยนฺติ. (ที.๒/๘๔)

(พระผู้มีพระภาค) ทรงพระดำริว่า “การที่เราไม่บอกผู้อุปัฏฐากไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดีเราควรใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ **ดำรง** ชีวิตสังขารอยู่ต่อไป.

อธิฏฺฐายาติ อธิฏฺฐหิตฺวา ปวตฺเตตฺวา ชีวิตฏฺฐปนสมตฺถํ ผลสมาปตฺตึ สมา-ปชฺเชยฺยนฺติ อยเมตฺถ สงฺเขปตฺโถ. (ที.อฏ.๒/๑๓๗)

คำว่า **ดำรง (อธิฏฺฐาย)** ได้แก่ อธิษฐาน คือให้เป็นไปแล้ว ความย่อในคำนี้ว่า **ดำรง (อธิฏฺฐาย)** มีดังนี้ว่า เราพึงเข้าผลสมาบัติที่สามารถดำรงชีวิตไว้ได้.

อธิฏฺฐายาติ อธิฏฺฐานํ กตฺวา. (ที.ฏี.๒/๑๔๕)

คำว่า **ดำรง (อธิฏฺฐาย)** ได้แก่ ทำให้เป็นไป.

(๒) ยืนใกล้แล้ว, อยู่ใกล้แล้ว.

อธิฏฺฐายาติ อธิฏฺฐหิตฺวา อาณาเปติ “เอวํ วิชฺฌ เอวํ ปหร เอวํ ฆาเตหีติ. (วิ.๑/๙๔)

คำว่า **ยืนอยู่ใกล้ (อธิฏฺฐาย)** ยืนสั่งอยู่ที่ใกล้ๆ ว่า “จงแทงอย่างนี้ จงประหารอย่างนี้ จงฆ่าอย่างนี้.

อธิฏฺฐหิตฺวาติ สมีเป จตฺวา. (วิ.อฏ.๒/๔๔)

คำว่า **ยืนอยู่ใกล้ (อธิฏฺฐหิตฺวา)** ได้แก่ ยืนอยู่แล้ว ในที่ใกล้.

อธิฏฺฐายก (ติ)

[อธิ + ฐา + ณฺวุ]

ผู้อำนวยการ, ผู้เป็นหัวหน้า,

(ผู้บงการ, ผู้ตรวจการ), ผู้จัดแจง, ผู้สั่งงาน.

ดู กมฺมนฺตาธิฏฺฐายก

อธิฏฺฐายี (ติ)

[อธิ + ฐา + ณี]

ดู อธิฏฺฐายก

อธิฏฺฐาสึ (กฺริ)

ดู อธิฏฺฐาติ

อธิฏฺจิต (ติ)

[อธิ + จา + ต]

(๑) (กัมม) สมาทานแล้ว,

อธิษฐานไว้แล้ว.

อธิฏฺจิตมธิฏฺฐานํ
ตชฺเชนฺโต วิวิธการณา
น ภินฺทึ ตมธิฏฺฐานํ
โพธิยาเยว การณา. (จริยา.๔๑๓)

[พระจริยาของพระมูคปักขกุมาร (เตมิยกุมาร)]

พระมหากษัตริย์ทรงคุกคามการอธิษฐาน ที่เรา**อธิษฐานไว้**ด้วยเหตุต่าง ๆ แต่เราก็ไม่ทำลายการอธิษฐานนั้นเด็ดขาด เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น.

(๒) (กัมม) คิดแล้ว.

อฏฺจิตํ เม มนสฺมึ เม
อโถ เม หทเย กตํ
กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ
ยาว ปสฺสุปตู ชโนติ.

อฏฺจิตํ เม มนสฺมึ เมติ ยํ ตุมฺเห กเถถ ตํ มยา **อธิฏฺจิต**เมว มนสฺมึเยว เม เอตํ. (ชา.อฏ.๒/๒๒๖)

(สุนัขกล่าวว่า)
คำที่ท่านกล่าวนั้นข้าพเจ้าคิดอยู่ในใจของข้าพเจ้าแล้วและข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะรอจนกว่าคนจะนอนหลับ.

คำว่า **คำที่ท่านกล่าวนั้นข้าพเจ้าคิดอยู่ในใจของข้าพเจ้า (อฏฺจิตํ เม มนสฺมึ เม)** ได้แก่ ท่านกล่าวคำใด คำนั้นเรา**คิดไว้แล้วนั่นเอง** คือ คำนั้นอยู่ในใจของเรา.

ดู อฏฺจิต ๑

(๓) อันตั้งไว้แล้ว, จัดไว้แล้ว, ตั้งอยู่ไม่ขาด.

เตน โข ปน สมเยน เวสาลิยํ ปณีตานํ ภตฺตานํ ภตฺตปฏิปาฏิ **อธิฏฺจิตา** โหติ. (วิ.๒/๑๐๒)

[พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี] ครั้งนั้น พวกชาวบ้าน**จัด**ลำดับวาระถวายภัตตาหารอย่างประณีตไว้ในกรุงเวสาลี.

อธิฏฺจิตาติ เอตฺถ อธิ นิจฺจวเสน จาติ ปวตฺตตีติ อธิฏฺจิตาติ วจนตฺถํ ทสฺเสนฺโต อาห "นิจฺจปฺปวตฺตินีติ. (ปาจิตฺ.โย.๑/๑๘๑)

ท่านประสงค์จะแสดงวิเคราะห์ของบทว่า อธิฏฺจิตา เพราะอรรถว่า ตั้งอยู่ คือเป็นไปด้วยอำนาจเป็นนิตย์ ในบทนี้ว่า **อธิฏฺจิตา** จึงกล่าวว่า เป็นไปเป็นนิตย์

ดู อธิฏฺจิต ๔

(๔) ซุ่มอยู่แล้ว.

โจเรหิ **อธิฏฺจิต**มคฺโค โจรกนฺตารํ นาม. สีหาทีหิ อธิฏฺจิตมคฺโค วาฬกนฺตารํ นาม. ยตฺถ นฺหายิตุ วา ปาตุ วา อุทกํ นตฺถิ อิทํ นิรุทกกนฺตารํ นาม. อมนุสฺสาธิฏฺจิตํ อมนุสฺสกนฺตารํ นาม. มูลขาทนียาทิวิรหิตํ อปฺปภกฺขกนฺตารํ นาม. (ชา.อฏ.๑/๑๑๕)

ทางที่พวกโจร**ซุ่มอยู่** ชื่อว่ากันดารเพราะโจร ทางที่สัตว์ทั้งหลายมีราชสีห์เป็นต้นซุ่มอยู่ ชื่อว่ากันดาร เพราะสัตว์ร้ายที่ที่ไม่มีน้ำเพื่ออาบหรือดื่ม ชื่อว่ากันดารเพราะไม่มีน้ำ ที่ที่อมนุษย์ตั้งมั่นอยู่ชื่อว่ากันดารเพราะอมนุษย์ สิ่งของที่เว้นจาก อาหารมีรากที่ควรเคี้ยวกินเป็นต้น ชื่อว่ากันดารเพราะอาหารน้อย.

(๕) (ก) อันตั้งไว้ตามสมควรแก่การ

อธิษฐานนั้น ๆ, ถูกตั้งไว้.

อนุฏฺฐิตาติ อธิฏฺฐิตา. (ที.อฏฺ.๒/๑๔๔)

คำว่า **ให้ตั้งมั่นแล้ว (อนุฏฺฐิตา)** ได้แก่ ถูกตั้งไว้มั่นคงแล้ว.

อธิฏฺฐิตาติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน ตํตํอธิฏฺฐานโยคฺยตาย ฐปิตา. (ที.ฏี.๒/๑๔๘-๙)

คำว่า **ถูกตั้งไว้ (อธิฏฺฐิตา)** ได้แก่ ถูกตั้งไว้ เพราะควรแก่การอธิษฐานนั้นๆ เพราะถูกอบรมดีแล้ว เนื่องจากห่างไกลจากธรรมที่ตรงข้าม.

(ข) อันตั้งมั่นไม่หวั่นไหว.

ดู อนุฏฺฐิต (สํ.อฏฺ.๒/๒๐๖).

อธิฏฺฐิตาติ ปฏิปกฺขทูรีภาวโต สุภาวิตภาเวน อวิกมฺปเนยฺยตาย ฐปิตา. (สํ.ฏี.๒/๑๘๗)

ถูกตั้งไว้ เพราะความไม่หวั่นไหว เนื่องจากอบรมมาดี เหตุห่างไกลจากธรรมที่ตรงข้าม.

ดู อนุฏฺฐิต

(๖) เข้าถึงแล้ว, ดำรงอยู่แล้ว.

อญฺญาตเมตํ อวิสยฺหสาหิ
อตฺตานมมฺพญฺจ ททามิ เต ตํ
โส ทุจฺจเช กามคุเณ ปหาย
สนฺติญฺจ ธมฺมญฺจ **อธิฏฺฐิโต**สิ.
(ชา.๑/๓๖๐)

(เทพธิดากล่าวว่า)

เหตุนั้นข้าพเจ้าได้ทราบแล้ว ขอพระองค์ทรงอดกลั้นสิ่งที่อดกลั้นได้ยากเถิด ข้าพเจ้ายอมถวายตนและผลมะม่วงนั้นแก่พระองค์ผู้ทรงละกามคุณที่ละได้ยาก **ดำรง**สันติและธรรมไว้อย่างมั่นคง.

อธิฏฺฐิโตสีติ โย ตฺวํ อิเม คุเณ อุปคโต เอเตสุ วา ปติฏฺฐิโตติ อตฺโถ. (ชา.อฏฺ.๕/๙)

คำว่า **ท่านเป็นผู้ดำรง (อธิฏฺฐิโต)** อธิบายว่า ท่านใดผู้เข้าใกล้คุณเหล่านี้ และเป็นผู้สถิตอยู่ในคุณเหล่านี้.

(๗) อันเป็นไปตาม.

จตุพฺพิปลฺลาสวสํ **อธิฏฺฐิตํ**
คามณฺฑลํว ปริเนสิ จิตฺต มํ
นนุ สํโยชนพนฺธนจฺฉิทํ
สํเสวเส การุณิกํ มหามุนึ. (เถร.๓๖๑)

(พระตาลปุฏเถระสอนภิกษุว่า)

จิตเอ่ย ท่านชักนำเราให้**เป็นไปตาม**อำนาจของความเข้าใจผิด ๔ อย่าง เหมือนคนจูงเด็กชาวบ้านวิ่งวนไปฉะนั้น ท่านน่าจะคบหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ผู้ตัดเครื่องผูกคือสังโยชน์เสียได้เป็นพระมหามุนี.

จตุพฺพิปลฺลาสวสํ อธิฏฺฐิตนฺติ อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ อสุเภ สุภนฺติ ทุกฺเข สุขนฺติ อนตฺตนิ อตฺตาติ อิเมสํ จตุนฺนํ วิปลฺลาสานํ

วสํ **อธิฏฺจิตํ** อนุวตฺตนฺตํ. (เถร.อฏ.๒/๔๗๘)

บาทคาถาว่า จิตเอ่ย ท่านชักนำเราให้**เป็นไปตาม**อำนาจของความเข้าใจผิด ๔ **(จตุพฺพิปลฺลาสวสํ อธิฏฺฐตํ)** ความว่า ได้นำเรา**ให้เป็นไปตาม** คือให้คล้อยตามอำนาจของความเข้าใจผิด ๔ ประการนี้ คือ ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน.

(๘) อันครอบงำ.

ทีฆรตฺตานุสยิตํ
จิรรตฺตมธิฏฺจิตํ
พุทฺโธ เมปานุที คนฺถํ
วิสโทสปฺปวาหโนติ. (เถร.๓๒๕)

(พระเตลกานิเถระกล่าวว่า)
พระพุทธเจ้าผู้ทรงกำจัดโทษที่เป็นพิษ ได้ทรงช่วยบรรเทากิเลสเครื่องร้อยรัดของเราที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน **ครอบงำ**สันดานอยู่มาเป็นเวลานาน.

ทีฆรตฺตานุสยิตนฺติ อนมตคฺเค สํสาเร จิรกาลํ สนฺตาเน อนุ อนุ สยิตํ การณลาเภน อุปฺปชฺชนารหภาเวน ถามคตํ, ตโต จ จิรรตฺตํ **อธิฏฺจิตํ** สนฺตานํ อชฺฌารุยฺห จิตํ. (เถร.อฏ.๒/๒๘๘)

บาทคาถาว่า **นอนเนื่องอยู่นาน (ทีฆรตฺตานุสยิตํ)** ความว่า นอนเนื่องอยู่ในสันดานมาช้านาน ในสงสารอันมีที่สุดและเบื้องต้นอันรู้ไม่ได้ คือมีกำลัง โดยได้เหตุคือโดยภาวะอันควรแก่การเกิด ต่อจากนั้นจะ**ครอบงำ**คือขึ้นสู่สันดานตั้งอยู่นานแสนนาน.

(๙) จัดแจง, ทำ.

เอกจฺเจ เอวมาหํสุ “อลํ อาวุโส กึ คิหีนํ กมฺมนฺตํ **อธิฏฺจิเตน** ! หนฺท มยํ อาวุโส คิหีนํ ทูเตยฺยํ หราม เอวํ เต อมฺหากํ ทาตุ์ มญฺญิสฺสนฺติ. เอวํ มยํ สมคฺคา สมฺโมทมานา อวิวทมานา ผาสุกํ วสฺสํ วสิสฺสาม, น จ ปิณฺฑเกน กิลมิสฺสามาติ. (วิ.๑/๑๑๒)

ภิกษุอีกพวกหนึ่งเสนอว่า “อย่าเลย พวกท่าน ทำไม พวกเราจะต้องไปช่วยกัน**ทำ**งานของพวกคฤหัสถ์ ขอให้พวกเรามาช่วยกันทำหน้าที่ทูตนำข่าวสารให้พวกคฤหัสถ์จะดีกว่า เมื่อทำอย่างนี้ พวกคฤหัสถ์ก็คงจะพอใจถวายบิณฑบาตแก่พวกเรา โดยวิธีนี้แหละพวกเราก็จะพร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่ทะเลาะกันอยู่จำพรรษาอย่างผาสุกและจะไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตร.

(๑๐) อันอธิษฐานแล้ว (จีวร).

อธิฏฺจิตํ รชนาย รตฺตํ
กปฺปกตมฺปิ สนฺตํ
ปริภุญฺชนฺตสฺส อาปตฺติ
ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา. (วิ.๕/๓๗๗)

ภิกษุใช้สอยจีวร**ที่อธิษฐานแล้ว**ย้อมด้วยน้ำย้อม แม้กัปปะก็ทำ

แล้ว ยังต้องอาบัติ ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว.

อธิฏฺจิตกาล (ปุ)

[อธิฏฺจิต + กาล]

กาล-เวลาที่อธิษฐานไว้แล้ว.

อธิฏฺจิตกาลโต ปฏฺจาย น วิกปฺเปตพฺพานิ. (วิ.อฏ.๔/๑๘๑)

ตั้งแต่**เวลาที่ภิกษุอธิษฐานแล้ว** ไม่พึงวิกัป.

ดู อธิฏฺจิต (๑๐)

อธิฏฺจิตคติก (ติ)

[อธิฏฺจิต + คต + อิก]

มีคติ-สภาพเหมือนน้ำมันที่อธิษฐานไว้ (อันตั้งไว้ในจิต).

อถ มหามุขํ โหติ สหสาว พหุเตลํ ปวิสิตฺวา ปุราณเตลํ อชฺโฌตฺถรติ ปุน อธิฏฺฐานกิจฺจํ นตฺถิ. **อธิฏฺจิตคติก**เมว หิ ตํ โหติ. (วิ.อฏ.๒/๒๙๖)

[ถ้าภิกษุประสงค์จะรินน้ำมันที่อธิษฐานลงในภาชนะน้ำมันที่ยังมิได้อธิษฐาน ถ้าในภาชนะมีช่องเล็กๆ น้ำมันที่ไหลเข้าไปถูกน้ำมันเก่าท่วม ก็พึงอธิษฐานใหม่] ถ้าภาชนะปากกว้าง น้ำมันมากไหลเข้าไปอย่างรวดเร็วจนท่วมน้ำมันเก่า ไม่จำเป็นต้องอธิษฐานซ้ำ เพราะน้ำมันนั้นก็**มีคติเหมือนน้ำมันที่อธิษฐานไว้**นั่นเอง.

อธิฏฺจิตฏฺฐาน (น)

[อธิฏฺจิต + ฐาน]

(๑) สถานที่ที่อธิษฐานไว้.

เตน ปทวฑฺฒสฺส **อธิฏฺจิตฏฺฐานํ** ปตฺวา เตนานุสาเรน คจฺฉนฺตี ตสฺมึ ปิจิกาย นิสีทิตฺวา ภุญฺชมาเน ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิ. (ชา.อฏ.๔/๓๘๕)

(นางทิฏฐมังคลิกา) เดินไปจนถึง**สถานที่ที่พระโพธิสัตว์อธิษฐาน**เหยียบร้อยเท้าไว้ จึงเดินตามรอยเท้านั้นไป เมื่อพระโพธิสัตว์กำลังนั่งฉันภัตตาหารอยู่บนตั่งในศาลานั้น จึงเดินเข้าไปยังสำนักพระโพธิสัตว์นั้น ไหว้แล้วยืนอยู่.

(๒) สถานที่อันสัตว์เป็นต้นซุ่มอยู่แล้ว.

วาฆมิคฏฺฐาเนติ วาฆมิเคหิ **อธิฏฺจิตฏฺฐาเน**. (อ.ฏี.๑/๒๐๘)

คำว่า **ที่แห่งเนื้อร้าย (วาฆมิคฏฺฐาเน)** ได้แก่ ในสถานที่ที่พวกเนื้อร้ายซุ่มอยู่.

ดู อธิฏฺจิต (๔) ด้วย

อธิฏฺจิตเตจีวริก (ติ)

[อธิฏฺจิต + ติจีวร + ณิก]

ผู้มี-ทรงไตรจีวรที่อธิษฐานแล้ว,

ติจีวริกธุดงค์ภิกษุ.

คามูปจาโรติ ปริกฺขิตฺตสฺส ปริกฺเขโป อปริกฺขิตฺตสฺส ปริกฺเขโปกาโส. เตสุ **อธิฏฺจิต-เตจีวริโก** ภิกฺขุ ปริหารํ น ลภติ. อิติ ภิกฺขูนํ อวิปฺปวาสสีมา คามญฺจ คามู-ปจารญฺจ น โอตฺถรติ สมานสังวาสกสีมาว โอตฺถรติ. (วิ.อฏ.๓/๓๓๑)

ที่ชื่อว่า **อุปจารบ้าน (คามูปจาโร)** ได้แก่ เครื่องล้อมของบ้านที่ล้อมแล้ว พื้นที่เครื่องล้อมของบ้านที่ยังไม่ได้ล้อม ในอุปจารบ้านเหล่านั้น **ภิกษุผู้ทรงไตรจีวรที่อธิษฐาน** ย่อมไม่ได้การคุ้มครอง อวิปปวาสสีมาของภิกษุทั้งหลายไม่ครอบคลุมถึงบ้านและอุปจารบ้าน สมานสังวาสกสีมาเท่านั้นจึงครอบถึง.

อธิฏฺจิตเตล (น)

[อธิฏฺจิต + เตล]

น้ำมันที่อธิษฐานไว้, น้ำมันที่จดจำไว้ในจิต, น้ำมันที่กำหนดไว้ในจิต.

สเจ **อธิฏฺจิตเตลํ** อนธิฏฺจิตเตลภาชเน อากิริตฺวากาโม โหติ ภาชเน เจ สุขุมํ ฉิทฺทํ ปวิฏฺจ ปวิฏฺจ เตลํ ปุราณเตเลน อชฺโฌตฺถรียติ ปุน อธิฏฺจาตพฺพ. (วิ.อฏ.๒/๒๙๖)

ถ้าภิกษุประสงค์จะริน**น้ำมันที่อธิษฐาน**ไว้ลงในภาชนะน้ำมันที่ยังมิได้อธิษฐาน ถ้าในภาชนะมีช่องเล็กๆ น้ำมันที่ไหลเข้าไปแล้วๆ ถูกน้ำมันเก่าท่วม ก็พึงอธิษฐานใหม่.

อธิฏฺจิตเตลภาชน (น)

[อธิฏฺจิต + เตลภาชน]

ภาชนะน้ำมันที่อธิษฐานไว้.

อธิฏฺจิตเตลภาชเน อนธิฏฺจิตเต-ลากิรณมฺปิ เวทิตพฺพ. (วิ.อฏ.๒/๒๙๖)

ก็พึงทราบการรินน้ำมันที่ยังมิได้อธิษฐานลง**ในภาชนะน้ำมันที่อธิษฐานไว้**.

อธิฏฺจิตปตฺต (ปุ)

[อธิฏฺจิต + ปตฺต]

บาตรที่อธิษฐานไว้.

เจตาเปยฺยาติ วิญฺญาเปติ, ปโยเค ทุกฺกฏ. ปฏิลาเภน นิสฺสคฺคิโย โหติ. สงฺฆมชฺเฌ นิสฺสชฺชิตพฺโพ. สพฺเพเหว **อธิฏฺจิตปตฺตํ** คเหตฺวา สนฺนิปติตพฺพ. น ลามโก ปตฺโต อธิฏฺจาตพฺโพ “มหคฺฆํ ปตฺตํ คเหสฺสามีติ. สเจ ลามกํ ปตฺตํ อธิฏฺเจติ “มหคฺฆํ ปตฺตํ คเหสฺสามีติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๓๕๗)

คำว่า **ขอ (เจตาเปยฺย)** ได้แก่ ออกปากขอ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพยายาม บาตรเป็นนิสสัคคีย์เพราะได้มา คือเป็นของจำต้องสละในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทุกรูปพึงถือ**บาตรที่อธิษฐานไว้**ไปประชุม ไม่ควรอธิษฐานบาตรคุณภาพไม่ดีด้วยคิดว่า “เราจะเอาบาตรมีค่ามาก” ถ้าอธิษฐานบาตรคุณภาพไม่ดีด้วยคิดว่า “เราจะเอาบาตรมีค่ามาก” ต้องอาบัติทุกกฏ.

อธิฏฺจิตวิกปฺปิต (ติ)

[อธิฏฺจิต + วิกปฺปิต]

อันอธิษฐานและวิกัปไว้.

อธิฏฺจิตวิกปฺปิเตสุ อปริยาปนฺนตฺตา อติเรกํ จีวรนฺติ **อติเรกจีวรํ**. เตเนวสฺส ปทภาชเน วุตฺตํ “อนธิฏฺจิตํ อวิกปฺปิตนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๒๒๑)

จีวรที่ชื่อว่าอติเรกจีวร เพราะไม่นับเข้าใน**จีวรที่อธิษฐานและวิกัปไว้** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า**อติเรกจีวร** ด้วยเหตุนั้น ในบทภาชนะแห่งคำนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “จีวร ที่ไม่ได้อธิษฐานและไม่ได้วิกัปไว้”.

อธิฏฺจิตสญฺญี (ติ)

[อธิฏฺจิตสญฺญา + อี]

ผู้สำคัญว่าอธิษฐานไว้แล้ว.

อนธิฏฺจิเต **อธิฏฺจิตสญฺญี**, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๑/๒๙๖)

จีวรยังไม่ได้อธิษฐาน **ภิกษุผู้สำคัญว่าอธิษฐานไว้แล้ว** ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อธิฏฺจิติ (ถี)

[อธิ + จิติ]

ความตั้งมั่น, การอธิษฐาน, การสมาทาน.

อธิฏฺจิติยมาธาเร
จาเนธิฏฺจานมุจฺจเต. (ธาน.๑๐๓๒)

อธิฏฺจาน ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ **ความตั้งมั่น**, ที่รองรับ, ที่ตั้ง.

[ฎีกา อธิบายว่า อธิฏฺจิติยํ อุปริฏฺจาเน ที่ตั้งคือสถานที่ด้านบน]

อธิฏฺเจติ (กฺริ)

ดู อธิฏฺจาติ

อธิติฏฺจติ (กฺริ)

[อธิ + จา + อ + ติ]

ดู อธิฏฺจาติ

อธิตฺถิ (น)

[อธิ + อตฺถี. (รู.๓๒๓ โมคฺ. และ ปญฺจิกา.๒/๑๒๐, นีติ.สุตฺ.๗๔๐/๗๗๘-๙)]

คำพูดอันเกี่ยวกับหญิง, ถ้อยคำสตรี.

นิยกํ นาม อตฺตนิ ชาตํ สสนฺตานปริยาปนฺนนฺติ อตฺโถ. ตยิทํ ยถา โลเก อิตฺถีสุ กถา **อธิตฺถีติ** วุจฺจติ เอวํ อตฺตนิ ปวตฺตตฺตา **อชฺฌตฺตํ** อตฺตานํ ปฏิจฺจ ปฏิจฺจ ปวตฺตตฺตา **ปจฺจตฺตนฺ**ติปิ วุจฺจติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๔๔)

ชื่อว่า**สิ่งที่เป็นนิยกะ** ได้แก่ สิ่งที่เกิดในตน อธิบายว่า นับเนื่องในความสืบต่อแห่งตน เหมือนอย่างในทางโลก คำพูดในหมู่หญิงเขาเรียกว่า **อธิตถี (ถ้อยคำสตรี)** ฉันใด สิ่งที่เป็นนิยกะนี้นั้น ท่านเรียกว่า **อัชฌัตตะ (ภายในตน)** เพราะเป็นไปภายในตน เรียก

ว่า **ปัจจัตตะ (เฉพาะตน)** เพราะอาศัยตนเป็นไป ฉันนั้น.

ยถา อิตฺถีสุ กถา ปวตฺตา **อธิตฺถีติ** วุจฺจติ เอวํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา **อชฺฌตฺตํ.** (อ.ฏี.๑/๒๖๖)

ธรรมที่อาศัยตนเป็นไป ชื่อว่า**อัชฌัตตะ** เหมือนคำพูดที่เป็นไปในหญิงทั้งหลาย เรียกว่า **ถ้อยคำสตรี**.

อธิเทว๑ (ปุ)

[อธิ + เทว]

(๑) เทวดาผู้ยิ่ง, เทวดาผู้ประเสริฐ,

สมมุตเทวดา, อุปปัตติเทวดา,

วิสุทธิเทวดา, อธิเทพ.

อธิเทเว อภิญฺญายาติ เทวาติ ตโย เทวา สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวา. (จูฬนิ.๒๒๕)

คำว่า **เทพ (เทวา)** ในคำว่า **ทรงรู้ อธิเทพ (อธิเทเว อภิญฺญาย)** ได้แก่ เทพ ๓ จำพวก คือ ๑. สมมติเทพ ๒. อุบัติเทพ ๓. วิสุทธิเทพ.

[สมมุติเทพ คือ พระราชา พระราชกุมาร และพระราชเทวี เหล่านี้เรียกว่า สมมุติเทพ

อุบัติเทพ คือ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหม และเทวดาชั้นสูงกว่านั้น เหล่านี้ เรียกว่า อุบัติเทพ

วิสุทธิเทพ คือ พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตขีณาสพ และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เหล่านี้เรียกว่า วิสุทธิเทพ]

(๒) อุปปัตติเทวดาผู้ยิ่งกว่าสมมุติเทวดา, เทวดาผู้ยิ่ง.

อธิเทเว มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ อปุจฺฉิมฺหา อธิเทเว ภควา พฺยากาสิ ตญฺจ ปนมฺหากํ รุจฺจติ เจว ขมติ จ เตน จมฺหา อตฺตมนา. (ม.๒/๓๓๓)

หม่อมฉัน (พระเจ้าปเสนทิโกศล) ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึง**เทวดาผู้ยิ่ง** พระผู้มีพระภาคก็ทรงตอบเทวดาที่ยิ่ง ข้อที่ทรงตอบนั้น หม่อมฉันชอบใจและถูกใจนัก และหม่อมฉันก็ชื่นชมด้วยข้อที่ทรงตอบนั้น.

อธิเทวาติ สุสุทารกาปิ หิ เทวา นาม โหนฺติ เทวิโย นาม โหนฺติ เทวา ปน อธิเทวา นาม โลเก เทโว เทวีติ ลทฺธนาเมหิ มนุสฺเสหิ อธิกาติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๓/๓๐๙)

คำว่า **เทวดาผู้ยิ่ง (อธิเทวา)** ความว่า ก็แม้เด็กหนุ่มเด็กสาวชื่อเทพก็มี ชื่อเทวีก็มี ส่วนเทพทั้งหลายชื่อว่าอธิเทพ คือเป็นผู้ยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลายผู้ได้ชื่อว่าเทพ เทวีในโลก.

อธิเทวา นาม สมฺมุติเทเวหิ อธิกเทวาติ กตฺวา. (ม.ฏี.๓/๒๐๙)

อุปปัตติเทพ ชื่อว่า **เทพผู้ยิ่ง** เพราะอรรถว่าเป็นเทพผู้ยิ่งกว่าสมมุติเทพทั้งหลาย.

อธิเทว๒ (ปุ)

[อธิเทว + กร + อ]

ธรรมอันกระทำความเป็นวิสุทธิเทพผู้ยิ่ง-ผู้ประเสริฐ,

ธรรมที่ทำให้เป็นวิสุทธิเทพ,

ธรรมที่ทำให้เป็นอธิเทพ.

อธิเทเว อภิญฺญาย
สพฺพํ เวทิ วโรวรํ
ปญฺหานนฺตกโร สตฺถา
กงฺขีนํ ปฏิชานตํ. (สุตฺตนิ.๔๕๑)

(พระปิงคิยะกราบทูลว่า)

พระศาสดาทรงรู้ชัด**ธรรมที่ทำให้เป็นอธิเทพ** ทรงรู้ธรรมของพระองค์และของคนอื่นทั้งปวง ผู้ทำส่วนสุดแห่งปัญหาทั้งหลาย เพื่อเหล่าชนผู้มีความสงสัยให้กลับรู้ได้.

อธิเทเว อภิญฺญายาติ อธิเทวกเร ธมฺเม ญตฺวา. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๒๒)

คำว่า **ทรงรู้ธรรมที่ทำให้เป็นอธิเทพ (อธิเทเว อภิญฺญาย)** ได้แก่ ทรงทราบธรรมที่ทำให้เป็นเทพผู้ยิ่งกว่า (สมมุติเทพและอุปปัตติเทพ)

อธิเทวกร (ปุ)

[อธิเทว + กร + อ]

ธรรมอันกระทำความเป็นวิสุทธิเทพอันยิ่ง-ประเสริฐ,

ธรรมที่ทำให้เป็นวิสุทธิเทพ,

ธรรมที่ทำให้เป็นอธิเทพ.

ดู อธิเทว ๒

อธิเทวญาณทสฺสน (น)

[อธิ + เทว + ญาณ + ทสฺสน]

ความรู้ความเห็นอันเกี่ยวกับเทวดาผู้ยิ่ง-ประเสริฐ,

ปัญญาที่เห็นความเป็นอธิเทพ.

ยโต จ โข เม ภิกฺขเว เอวํ อฏฺฐปริวฏฺฏํ **อธิเทวญาณทสฺสนํ** สุวิสุทฺธํ อโหสิ. อถาหํ ภิกฺขเว สเทวเก โลเก สมารเก สพฺรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณิยา ปชาย สเทว-มนุสฺสาย อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจญฺญาสึ. ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ “อกุปฺปา เม เจโตวิมุตฺติ อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโวติ. (อ.ม.๓/๑๒๕)

ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใดแล **ปัญญาที่เห็นความเป็นอธิเทพ**ของเรา ๘ ขั้นอย่างนี้หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ‘เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก’.

อธิเทวตฺต (น)

[อธิเทว + ตฺต]

ความเป็นวิสุทธิเทพผู้ยิ่ง-ผู้ประเสริฐ, ความเป็นเทพผู้ยิ่ง-ผู้ประเสริฐ.

อธิเทวตฺตกร (ปุ)

[อธิเทวตฺต + กร + อ]

ธรรมอันทำความเป็นวิสุทธิเทพผู้ยิ่ง-ผู้ประเสริฐ.

ปโรวรนฺติ หีนปณีตํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ อธิเทวตฺตกรํ สพฺพํ ธมฺมชาตํ เวทีติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๒๒)

คำว่า **เลวและประณีต (ปโรวรํ)** คือเลวและประณีต มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า **รู้ธรรมชาติทั้งปวงอันทำความเป็นเทพผู้ประเสริฐ**ของตนและของคนอื่น.

อธิป (ติ)

[อธิ + ปา + อ. อธิปาตีติ อธิโป, ลง ร ปัจจัย. (ธาน.ฏี.๗๒๕)]

ผู้เป็นใหญ่, ผู้เป็นประธาน, หัวหน้า, เจ้านาย, ราชา.

ปุตฺโต ตฺยาหํ มหาราช
ตฺวํ มํ โปส **ชนาธิป**
อญฺเญปิ เทโว โปเสติ
กิญฺจ เทโว สกํ ปชนฺติ. (ชา.๑/๒)

(พระโพธิสัตว์กล่าวธรรมแก่พระราชบิดาว่า)

ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หม่อมฉันเป็นโอรสของพระองค์ ข้าแต่พระองค์**ผู้เป็นใหญ่**ของหมู่ชน ขอพระองค์ทรงเลี้ยงหม่อมฉัน แม้คนเหล่าอื่นพระองค์ยังทรงเลี้ยงได้ ทำไมจะไม่ทรงเลี้ยงโอรสของพระองค์เล่า.

ตฺวํ มํ โปส ชนาธิปาติ ชนาธิป มหาชนเชฏฺฐก ตฺวํ มํ โปส ภรสฺสุ วฑฺเฒหิ. (ชา.อฏ.๑/๑๕๒)

คำว่า **ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ของหมู่ชน ขอพระองค์ทรงเลี้ยงหม่อมฉัน (ตฺวํ มํ โปส ชนาธิป)** ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นใหญ่แห่งชน คือผู้เป็นหัวหน้ามหาชน พระองค์จงชุบเลี้ยง คือเลี้ยงดูหม่อมฉัน ได้แก่ ให้หม่อมฉันเจริญ.

อธิปก (ติ)

(อธิป + ก]

ผู้ปกครอง, พระเจ้าแผ่นดิน.

อธิปคฺฆรนฺต (ติ)

[อธิ + ป + ฆร + อนฺต]

อันไหลอยู่มาก-ยิ่ง.

กุณปํ อภิสังวิเสยฺยํ ภสฺตนฺติ กุณปภริตํ จมฺมปสิพฺพกํ, อสกึ ปคฺฆริตํ อสุจิปุณฺณนานปฺปการสฺส อสุจิโน ปุณฺณํ หุตฺวา อสกึ

สพฺพกาลํ **อธิปคฺฆรนฺตํ** “มม อิทนฺติ อภินิเวเสยฺยํ. (เถรี.อฏ.๒๘๙)

คำว่า **เป็นดุจถุงหนังบรรจุศพ** ได้แก่ ถุงหนังที่เต็มด้วยซากศพ เต็มด้วยของไม่สะอาด ไหลออกมิใช่คราวเดียว คือ เต็มด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ **ไหลออกยิ่งอยู่** มิใช่คราวเดียว คือตลอดกาลเป็นนิตย์ อันบุคคลพึงยึดถือว่า นี้ของเรา.

อธิปจฺจ (น)

[อธิปติ + ณฺย]

ความเป็นใหญ่, ความเป็นอธิบดี.

ดู อาธิปจฺจ

อธิปจฺจสำวตฺตนิย (ติ)

[อธิปจฺจ + สำวตฺตน + อิย]

อันให้เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่-อธิบดี,

ยังความเป็นใหญ่ให้เป็นไป.

อรหา ปุญฺญาภิสงฺขารำ อภิสงฺขโรติ...**อธิปจฺจสำวตฺตนิยำ** กมฺมำ กโรติ ? น เหวำ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๖๔, ๓๙๓)

สก. พระอรหันต์สร้างสมปุญญาภิสังขาร ...ทำกรรม**ที่เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่** ใช่ไหม ?

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อธิปชฺชติ (กฺริ)

[อธิ + ปท + ย + ติ]

ย่อมรู้, ย่อมจดจำ, ย่อมบรรลุได้, เข้าถึง.

โกธโน ทุพฺพณฺโณ โหติ
อโถ ทุกฺขมฺปิ เสติ โส
อโถ อตฺถำ คเหตฺวาน
อนตฺถำ **อธิปชฺชติ**. (อำ.๒/๔๗๑)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า]
บุคคลผู้มักโกรธนั้น มีผิวพรรณทราม นอนเป็นทุกข์ ได้ความเจริญแล้ว **ก็ยังเข้าถึง**ความเสื่อม.

อนตฺถำ อธิปชฺชตีติ อนตฺโถ เม คหิโตติ สลฺลกฺเขติ. (อำ.อฏ.๓/๑๗๘)

คำว่า **ก็ยังเข้าถึงความเสื่อม(อนตฺถำ อธิปชฺชติ)** ความว่า ย่อมกำหนดว่า “เราได้ความเสื่อมเสียแล้ว”.

อธิปญฺญตฺติ (ถี)

[อธิ + ปญฺญตฺติ]

การให้รู้ธรรมและขันธ์เป็นต้นที่ควรรู้ยิ่งด้วยญาณวิเศษโดยประการต่าง ๆ,

ธรรมที่ถูกรู้ด้วยญาณวิเศษ, อธิบัญญัติ.

อิมายปิ โข อหำ จุนฺท ปญฺญตฺติยา เนว อตฺตนา สมสมำ สมนุปสฺสามิ กุโต ภิยฺโย. อถ โข อหเมว ตตฺถ ภิยฺโย ยทิทำ **อธิปญฺญตฺติ**. (ที.๓/๑๑๔-๕)

จุนทะ เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติแม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน

ความจริง เราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ **อธิบัญญัติ**.

ยทิทำ อธิปณฺณตฺตีติ ยา อยำ อธิปณฺณตฺติ นาม. เอตฺถ อหเมว ภิยฺโย อุตฺตริตโร น มยา สโม อตฺถิ. (ที.อฏ.๓/๑๐๐)

คำว่า **คือ อธิบัญญัติ (ยทิทำ อธิปณฺณตฺติ)** ได้แก่ คำนี้ใด ชื่อว่าอธิบัญญัติ ในอธิบัญญัตินี้ เรานั่นแลยิ่งกว่า ไม่มีผู้เสมอด้วยเรา.

อธิปณฺณตฺตีติ อภิญฺเญยฺยธมฺมปณฺณาปนา. (ที.ฏี.๓/๙๘)

คำว่า **อธิบัญญัติ (อธิปณฺณตฺติ)** ได้แก่ การให้รู้ธรรมที่ควรรู้.

อธิปญฺญา (ถี)

[อธิ + ปญฺญา]

(ก) ปัญญาอันยิ่ง, ปัญญาอันประเสริฐ, (ในที่นี้ มรรคปัญญา และ ผลปัญญา ชื่อ อธิปัญญา โดยตรง ส่วนวิปัสสนาปัญญา ชื่อว่า อธิปัญญา โดยอ้อม).

ติลกฺขณาการปริจฺเฉทกำ ปน วิปสฺสนาญาณำ “**อธิปญฺญา**ติ วุจฺจติ. (วิ.อฏ.๑/๒๐๙)

ส่วนวิปัสสนาญาณที่กำหนดอาการแห่งไตรลักษณ์ เรียกว่า **อธิปัญญา**.

มคฺคปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโต วิปสฺสนาญาณำ **อธิปญฺญา**ติ วุจฺจติ. (สารตฺถ.๒/๖๓)

วิปัสสนาญาณ เรียกว่า **ปัญญาอันยิ่ง** เพราะเป็นที่เกิดของมรรคปัญญา.

กมฺมสฺสกตญาณำ ปญฺญา วิปสฺสนาปญฺญา **อธิปญฺญา**. (ที.อฏ.๓/๑๘๕)

กัมมัสสกตญาณ (รู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน) ชื่อว่าปัญญา วิปัสสนาปัญญา (ปัญญาคือความเห็นแจ้ง) ชื่อว่า**ปัญญาอันยิ่ง**.

อธิปญฺญา มคฺคปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโต. (ที.ฏี.๓/๒๑๒)

ชื่อว่า ปัญญาอันยิ่ง เพราะเป็นที่เกิดแห่งมรรคปัญญา.

กมฺมสฺสกตญาณำ ปญฺญา, วิปสฺสนา **อธิปญฺญา** มคฺคปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโต. (อำ.ฏี.๒/๑๘๖)

ปัญญาที่เห็นว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน ชื่อว่า ปัญญา ส่วนวิปัสสนาปัญญา ชื่อว่า**ปัญญาอันยิ่ง** เพราะเป็นที่เกิดของมรรคปัญญา.

กมฺมสฺสกตปญฺญำ อุปาทาย วิปสฺสนาปญฺญา จ มคฺคปญฺญา จ ผลปญฺญา จ ‘**อธิปญฺญา**’ นามาติ เวทิตพฺพา. (อภิ.อฏ.๒/๓๙๖)

วิปัสสนาปัญญา มรรคปัญญาและผลปัญญา พึงทราบว่า **ปัญญาอันยิ่ง** เพราะอาศัยกัมมัสสกตาปัญญา.

(ข) โลกุตตรปัญญา.

ดู อำ.อฏ.๒/๒๑๔

(ค) โลกุตตรมรรคภาวนา,

การเจริญโลกุตตรมรรค,

ปัญญาอันยิ่ง, อธิปัญญา.

ปุน จปรํ ภิกฺขเว อณฺณติตฺถิยปุพฺโพ น ติพฺพจฺฉนฺโท โหติ อุทฺเทเส ปริปุจฺฉาย อธิสีเล อธิจิตฺเต **อธิปญฺญาย**. เอวมฺปิ ภิกฺขเว อณฺณติตฺถิยปุพฺโพ อนาราธโก โหติ. (วิ.๓/๑๐๐)

ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้ไม่มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิศีล อธิจิต **อธิปัญญา** แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติมิให้สงฆ์ยินดี.

อธิปญฺญายาติ โลกุตฺตรมคฺคภาวนาย. (วิ.อฏ.๓/๒๗๔)

คำว่า **ในอธิปัญญา (อธิปญฺญาย)** ได้แก่ ในการเจริญโลกุตตรมรรค.

อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา (ถี)

[อธิปญฺญา + ธมฺม + วิปสฺสนา]

วิปัสสนาญาณอันกำหนดพิจารณาสังขาร-ปัญญาอันพิจารณาธรรมคือขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันยิ่ง-อันประเสริฐโดยประการต่าง, วิปัสสนาปัญญาอันรู้อารมณ์มีรูปเป็นต้น เห็นความแตกสลายแห่งอารมณ์นั้นและจิตอันมีรูปเป็นต้นนั้น เป็นอารมณ์ยึดเอาความว่างเปล่าเป็นไปด้วยอำนาจแห่งภังคญาณว่า สังขารเทียวแตกสลายไป-สังขารตาย-อะไรอื่นไม่มี ดังนี้, เป็นปัญญาอย่างหนึ่ง ในบรรดามหาวิปัสสนาปัญญา ๑๘ อย่าง, การ-ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง.

ปุคฺคโล ลาภี โหติ อชฺฌตฺตํ เจโตสมถสฺส, น ลาภี **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย**. (อ.๑/๔๐๔)

บุคคลได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้**ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง**.

อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายาติ สงฺขาร-ปริคฺคาหกวิปสฺสนาญาณสฺส. ตญฺหิ อธิปญฺญาสงฺขาตญฺจ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาเตสุ จ ธมฺเมสุ วิปสฺสนาภูตํ ตสฺมา "**อธิปญฺญา-ธมฺมวิปสฺสนาติ** วุจฺจตีติ. (อ.อฏ.๒/๓๒๕)

คำว่า **ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย)** ได้แก่ วิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารเป็นอารมณ์ แท้จริง วิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารเป็นอารมณ์นั้น นับว่าเป็นปัญญาอันยิ่ง และเป็นตัวเห็นแจ้งในธรรมทั้งหลายกล่าวคือขันธ์ ๕ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า "**ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง**".

อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนายาติ สงฺขาร-ปริคฺคหวิปสฺสนาญาณสฺส. (อ.อฏ.๓/๒๖๐)

คำว่า **ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนาย)** ได้แก่ วิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขาร.

อธิปญฺญาธมฺมานุปสฺสนา (ถี)

[อธิปญฺญา + ธมฺมา + อนุปสฺสนา]

วิปัสสนาปัญญาอันพิจารณาสังขารธรรม คือปัญญาอันยิ่ง-อันประเสริฐ,

การพิจารณาธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง.

อธิปญฺญาธมฺมานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชน-กิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา. (ปฏิสํ.๘๐)

ความคิด**เพื่อการพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง**อันเป็นเพียงกิริยา-อัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา.

ดู อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา

อธิปญฺญาวิปสฺสนา (ถี)

[อธิปญฺญา + วิปสฺสนา]

แปลเหมือนกับ อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา.

> อารมฺมณญฺจ ปฏิสงฺขา
> ภงฺคญฺจ อนุปสฺสติ
> สุญฺญโต จ อุปฏฺฐานำ
> **อธิปญฺญาวิปสฺสนา**. (ปฏิสำ.๕๖)
>
> การที่พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์แล้ว พิจารณาเห็นความดับแห่งจิตและความปรากฏโดยสุญญตะชื่อว่า**การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง**.

อธิปญฺญาวิปสฺสนาติ ยา จ อารมฺมณ-ปฏิสงฺขา ยา จ ภงฺคานุปสฺสนา ยญฺจ สุญฺญโต อุปฏฺฐานำ อยำ อธิปญฺญา วิปสฺสนา นามาติ วุตฺตำ โหติ. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๔๑)

บาทคาถาว่า **การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (อธิปญฺญาวิปสฺสนา)** ท่านอธิบายไว้ว่า การพิจารณาอารมณ์ การเห็นแจ้งความดับและความปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่า ชื่อว่า**การเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง**.

ดู อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา

อธิปญฺญาสิกฺขา (ถี)

[อธิปญฺญา + สิกฺขา]

การศึกษาคือปัญญาอันยิ่ง,

อธิปัญญาสิกขา,

การปฏิบัติคือปัญญาอันประเสริฐ,

การปฏิบัติคือวิปัสสนามรรค-ผลอันประเสริฐ,

ข้อปฏิบัติคือ วิปัสสนา มรรค ผล ปัญญา.

สิกฺขาติ ติสฺโส สิกฺขา อธิสีลสิกฺขา อธิจิตฺต-สิกฺขา, **อธิปญฺญาสิกฺขา**. (วิ.๑/๒๘)

คำว่า **สิกขา** ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ**อธิปัญญา-สิกขา** .

ดู อธิปญฺญา

อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทาน (น)

[อธิปญฺญาสิกฺขา + สมาทาน]

การสมาทาน-การปฏิบัติ-การบำเพ็ญ อธิปัญญาสิกขา.

อธิสีลสิกฺขาสมาทานํ, อธิจิตฺตสิกฺขาสมาทานํ, **อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทานํ**.
(อ.ิ.๑/๒๓๐-๑)

[กิจที่สมณะควรทำ ๓ ประการ คือ]

๑. การสมาทานอธิสีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)

๒. การสมาทานอธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)

๓. **การสมาทานอธิปัญญาสิกขา** (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง).

ดู อธิปญฺญา

อธิปตติ (กฺริ)

[อธิ + ปต + อ + ติ]

(๑) ย่อมตกเลยไป, ย่อมล้ำหน้าไป, ย่อมผ่านไปเร็ว.

> **อติปตติ** วโย ขโณ ตเถว
> ฐานํ นตฺถิ ธุวํ จวนฺติ สตฺตา
> ปริชิยฺยติ อทฺธุวํ สรีรํ
> อุทเย มา ปมาท จรสฺสุ ธมฺมํ.
> (ชา.๑/๒๓๓)

(พระโพธิสัตว์ตรัสว่า)

วัย**ผ่านไปเร็ว** ขณะเวลาก็เหมือนกัน ไม่หยุดอยู่กับที่ สัตว์ทั้งหลายย่อมตายแน่นอน สรีระร่างกายไม่ยั่งยืน ย่อมจะทรุดโทรมไป แม่อุทัยภัทรา เธอจงอย่าประมาทประพฤติธรรมเถิด.

ดู อติปตติ

(๒) ย่อมครอบงำ, ย่อมเหยียบ, ย่อมชนกัน.

ดู อธิปติตฺวา

อธิปตฺต (น)

[อธิปติ + ตฺต]

ความเป็นใหญ่-ความเป็นอธิบดี, ความเป็นหัวหน้า-ผู้นำ.

อธิปตฺตา ปญฺญา สญฺญาวิวฏฺเฏ ญาณํ.
(ปฏิสํ.๓)

ชื่อว่า ปัญญา**เพราะมีกุศลธรรมเป็นใหญ่** สัญญาวิวัฏฏญาณ (ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยสัญญา)

อธิปตฺตา ปญฺญาติ เนกฺขมฺมาทีนํ อธิปติภาเวน เนกฺขมฺมาทีนิ อธิกานิ กตฺวา ตทธิกภาเวน ปวตฺตา ปญฺญาติ อตฺโถ.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๕๕)

คำว่า **ปัญญาเพราะมีกุศลธรรมเป็นใหญ่ (อธิปตฺตา ปญฺญา)** ความว่า ปัญญาที่กระทำกุศลธรรมมีเนกขัมมะเป็นต้นให้เป็นธรรมอันยิ่งโดยความเป็นอธิบดีแห่งกุศลธรรมทั้งหลายมีเนกขัมมะเป็นต้นแล้วเป็นไปโดยความเป็นธรรมที่เป็นหัวหน้าแห่งกุศลธรรมมีเนกขัมมะเป็นต้นนั้น.

ดู เนกฺขมฺมาธิปตตฺต

อธิปตฺถิต (ติ)

[อธิ + ปตฺถิต]

อันถูกปรารถนายิ่งนัก.

อธิปติ (ปุ)

[อธิ + ปา + ติ. (ดู ธาน.ฏี. ๗๒๕)]

(๑) (ก) เป็นใหญ่, หัวหน้า, เจ้านาย, อธิบดี, ครอบงำ.

มคฺ**คาธิปติโน** ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๓)

ธรรมที่มีมรรค**เป็นใหญ่**.

อภิภวิตฺวา ปวตฺตนฏฺเฐน มคฺโค อธิปติ เอเตสนฺติ **มคฺคาธิปติโน**. (อภิ.อฏฺ.๑/๙๒)

ที่ชื่อว่า**ธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่** เพราะอรรถว่าเป็นไปโดยครอบงำ (ธรรมที่เกิดพร้อมกับตน)

[คำว่า มคฺค มีความหมาย ๒ ประการ คือ

(๑) สภาวะแสวงหาพระนิพพาน = นิพฺพานํ มคฺคตีติ มคฺโค. (มคฺค ธาตุ + ณ ป'จจัยในกัตตุสาธนะ)

(๒) สภาวะกำจัดกิเลสเข้าสู่พระนิพพาน = กิเลเส มาเรนฺโต คจฺฉตีติ มคฺโค.(มร ธาตุ + คมุ ธาตุ + กฺวิ ปัจจัย ในกัตตุสาธนะ)]

ปุริมญฺจ ทิสํ ราชา
ธตรฏฺโฐ ปสาสติ
คนฺธพฺพานํ **อธิปติ**
มหาราชา ยสสฺสิโส. (ที.๒/๒๐๕)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า]
ท้าวธตรฐปกครองทิศตะวันออก
เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์
เป็นมหาราชผู้มียศ.

คนฺธพฺพานํ อธิปตีติ จตูสุปิ ทิสาสุ คนฺธพฺพานํ เชฏฺฐโก. สพฺเพ เต ตสฺส วเส วตฺตนฺติ. (ที.อฏฺ.๒/๒๗๙)

บาทคาถาว่า **เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ (คนฺธพฺพานํ อธิปติ)** ได้แก่ เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ในทิศแม้ทั้ง ๔ คนธรรพ์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปในอำนาจของท้าวธตรฐนั้น.

(ข) ผู้เป็นใหญ่ในกามาพจรเทวโลก ๖ ชั้น, พญามาร.

กณฺโหติ โย โส มาโร กณฺโห **อธิปติ** อนฺตคุ นมุจิ ปมตฺตพนฺธุ. (มหานิ.๓๙๑)

คำว่า **ผู้มีกรรมดำ** ได้แก่ มารผู้มีกรรมดำ คือ **ผู้เป็นใหญ่** พาไปสู่ความตาย ไม่ให้สัตว์หลุดพ้น เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้ประมาท.

(๒) ปัจจัยอันเป็นอุปการะโดยความเป็นใหญ่, อธิปติปัจจัย.

อธิปติยา นว. (ปฏฺฐาน.๑/๒๘)

อธิปติปัจจัยมี ๙ วาระ.

เอเตสุ **อธิปติ**สทฺทสฺส "อธิปติยา สตฺตาติ ปาฬิทสฺสนโต "อธิปติยาติ สตฺตมีรูปมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํ. (นีติ.ปท.๑๙๒)

บรรดาศัพท์เหล่านั้น ในส่วนของ **อธิปติ** ศัพท์ พึงทราบว่ายังมีรูปที่ลงท้ายด้วยสัตตมีวิภัตติว่า อธิปติยา เพราะมีหลักฐานจากพระบาลีว่า อธิปติยา สตฺต “ในอธิปติปัจจัยมีวิสัชชนา ๗ ข้อ”.

อธิปติตฺต (น)

[อธิปติ + ตฺต]

ความเป็นใหญ่, ความเป็นผู้นำหัวหน้า, ความเป็นอธิบดี.

โส กิร สาวตฺถิยา อวิทูเร ตุทิคาโม นาม อตฺถิ ตสฺส **อธิปติตฺตา** โตเทยฺโยติ สงฺขฺยं คโต. (ที.อฏ.๑/๓๑๗)

มีเรื่องเล่าว่า ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี มีหมู่บ้านชื่อตุทิคาม พราหมณ์นั้น **เพราะเขาเป็นหัวหน้าใหญ่** (ในหมู่บ้านชื่อตุทิ) จึงมีชื่อว่าโตเทยยะ.

อธิปติตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + ปต + ตฺวา]

ครอบงำแล้ว, ย่ำยีแล้ว, ชนแล้ว, ขวิดแล้ว.

อถ โข อจิรปกฺกนฺตสฺส ภควโต พาหิยं ทารุจีริยं คาวี ตรุณวจฺฉา **อธิปติตฺวา** ชีวิตา โวโรเปสิ. (อุทาน.๘๖,๑๓๖)

ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน โคแม่ลูกอ่อน**ได้ขวิด**พาหิยะทารุจีริยะจนล้มลงเสียชีวิต.

อธิปติตฺวาติ อภิภวิตฺวา มทฺทิตฺวา. (อุทาน.อฏ.๘๕)

คำว่า **ขวิด (อธิปติตฺวา)** ได้แก่ กดขี่ คือ ย่ำยี.

อธิปติปจฺจย (ปุ)

[อธิปติ + ปจฺจย]

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นใหญ่, อธิปติปัจจัย.

อธิปติปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑/๑)

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นใหญ่.

เชฏฺฐกฏฺเฐน อุปการโก ธมฺโม **อธิปติปจฺจโย**. (อภิ.อฏ.๓/๓๔๕)

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะ เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่ **ชื่อว่าอธิปติปัจจัย**.

อธิปติปจฺจยตา (ถี)

[อธิปติปจฺจย + ตา]

ความเป็นอธิปติปัจจัย.

อนาคตํ **อธิปติปจฺจยตํ** ชานาติ. น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๓๖)

สก. (อนาคตญาณนั้น) ย่อม**รู้ความเป็นอธิปติปัจจัย**ที่เป็นอนาคตได้ใช่ไหม ?

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อตฺตาธีนานํ ปติภาเวน อุปการกตา **อธิปติ-**

ปจฺจยตาติ ทฏฺฐพฺพา. (มูลฏี.๓/๑๖๙)

ความที่สภาวธรรมช่วยอุปการะโดยความเป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับตน พึงทราบว่า **ความเป็นอธิปติปัจจัย**.

อธิปติภาว (ปุ)

[อธิปติ + ภาว]

ความเป็นใหญ่, ความเป็นผู้นำ, ความเป็นอธิบดี.

ดู อธิปตฺต

อธิปติยฏฺฐ (ปุ)

[อธิปติ + อตฺถ. ลง ย อาคม]

อรรถคือ-ว่าความเป็นใหญ่, ความเป็นหัวหน้า, ความเป็นอธิบดี.

อธิปติยฏฺเฐน อุปการกา อิตฺถินฺทฺริย-ปุริสินฺทฺริยวชฺชา วีสตินฺทฺริยา **อินฺทฺริย-ปจฺจโย**. (อภิ.อฏ.๓/๓๕๐)

อินทรีย์ ๒๐ เว้นอิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์ เสียที่ช่วยอุปการะ **โดยอรรถว่าเป็นใหญ่** ชื่อว่า**อินทรียปัจจัย**.

ดู ความต่างกันแห่งความเป็นอธิปติของอธิปติปจฺจย กับ อินฺทฺริยปจฺจย ใน มูลฏี. ๓/๑๗๓ อนุฏี.๓/๒๓๔ วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๘๒.

อธิปเตยฺย (น)

[อธิ + ปติ + ณฺย]

อธิปไตย, ความเป็นใหญ่, อานุภาพ.

อธิปไตย มี ๓ อย่างคือ

(๑) อัตตาธิปไตย = ถือตนเป็นใหญ่.

(๒) โลกาธิปไตย = ถือโลกเป็นใหญ่.

(๓) ธัมมาธิปไตย = ถือธรรมเป็นใหญ่.

อธิปนฺน (ติ)

[อธิ + ปท + ต]

ผู้ถูกเบียดเบียน-ครอบงำ-ย่ำยี.

อนฺตเกน**าธิปนฺนสฺส**
ชหโต มานุสํ ภวํ
กิญฺหิ ตสฺส สกํ โหติ
กิญฺจ อาทาย คจฺฉติ
กิญฺจสฺส อนุคํ โหติ
ฉายาว อนปายินี. (สํ.๑/๗๒)

[พระพุทธเจ้าตรัสว่า]
เมื่อบุคคลถูกความตาย**ครอบงำ** ก็จะต้องละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเล่าเป็นสมบัติของเขา และเขาจะนำอะไรไปได้ อนึ่ง อะไรเล่าจะติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไปฉะนั้น[บุญและบาปเท่านั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไปฉะนั้น].

อนฺตเกนาธิปนฺนสฺสาติ มรเณน อชฺโฌตฺถฏสฺส. (สํ.อฏ.๑/๑๒๘)

คำว่า **เมื่อบุคคลถูกความตายครอบงำ**

(อนฺตเกนาธิปนฺนสฺส) ได้แก่ เมื่อบุคคลถูกความตายท่วมทับแล้ว.

อธิปาฏิโมกฺข (น)

[อธิ + ปาฏิโมกฺข]

อธิปาฏิโมกข์ = ประมวลศีลธรรมชั้นสูง.

อธิปาต[๑] (ปุ)

[อธิ + ปต + ณ]

การให้ตกไป, การทำลาย, การเบียดเบียน.

โภตี จรหิ ชานาติ
ตำ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตา
มุทฺธำ มุทฺธา**ธิปาตญฺ**จ
ตำ สุโณม วโจ ตว. (จูฬนิ.๒)
(พราหมณ์พาวรีคิดว่า)
เทวดาผู้เจริญนี้คงจะรู้ (จึงกล่าวไปว่า) ข้าพเจ้าขอถามเรื่องศีรษะและธรรมที่ทำให้ศีรษะ**ตกไปเร็ว** ขอท่านจงบอกเรื่องนั้นแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ข้าพเจ้าขอฟังคำตอบของท่าน.

อธิปาต[๒] (ปุ)

[อธิ + ปต + อ]

แมลงมีปีกแข็งชนิดหนึ่ง, มอด, ยุง.

ปญฺจนฺนำ ธีโร ภยานำ น ภาเย
ภิกฺขุ สโต สปริยนฺตจารี
ฑำสาธิปาตานำ สรีสปานำ
(ภยำ น ภเย)
มนุสฺสผสฺสานำ จตุปฺปทานำ.
(สุตฺตนิ.๔๒๖)
(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
ภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ประพฤติธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ ไม่พึงกลัวภัย ๕ อย่าง คือ เหลือบ **ยุง** สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสจากมนุษย์ และสัตว์ ๔ เท้า.

ฑำสาธิปาตานนฺติ ปิงฺคลมกฺขิกานญฺจ เสสมกฺขิกานญฺจ. เสสมกฺขิกา หิ ตโต ตโต อธิปติตฺวา ขาทนฺติ ตสฺมา “**อธิปาตา**ติ วุจฺจนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๘๘)

คำว่า **ฑำสาธิปาตานำ** ได้แก่ เหลือบและแมลงที่เหลือทั้งหลาย เพราะแมลงที่เหลือทั้งหลายก้มลงดูดจากอวัยวะนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า **ยุง (อธิปาตา)** [มหานิ. ๓๘๖ เป็น อธิปาตก ดู อธิปาตก].

อธิปาตก (ปุ)

[อธิ + ปต + ณฺวุ]

(๑) แมลงเม่า.

สมฺพหุลา **อธิปาตกา** เตสุ เตลปฺปทีเปสุ อาปาตปริปาตำ อนยำ อาปชฺชนฺติ พฺยสนำ อาปชฺชนฺติ อนยพฺยสนำ อาปชฺชนฺติ.
(อุทาน.๑๖๗-๘)

แมลงเม่าจำนวนมากตกลงรอบ ๆ ที่

ประทีปน้ำมันเหล่านั้นถึงความทุกข์ความพินาศย่อยยับ.

อธิปาตกาติ ปฏงฺคปาณกา, เย “สลภาติปิ วุจฺจนฺติ. เต หิ ทีปสิขํ อธิปตนโต “อธิปาตกาติ อธิปฺเปตา. (อุทาน.อฏ.๓๒๓)

บทว่า **อธิปาตกา** แปลว่า แมลงเม่าซึ่งท่านกล่าวว่า สลภา ดังนี้ก็มี จริงอยู่ แมลงเม่าเหล่านั้น ท่านประสงค์เอาว่าอธิปาตกา เพราะตกลงสู่เปลวประทีป.

(๒) แมลงมี ยุง ผีเสื้อ ผึ้ง ตั๊กแตน มอด ฯลฯ.

ฑำสาธิปาตาน สิรึสปานนฺติ : ฑำสา วุจฺจนฺติ ปิงฺคลมกฺขิกา **อธิปาตกา** วุจฺจนฺติ สพฺพาปิ มกฺขิกาโย. กึการณา อธิปาตกา วุจฺจนฺติ สพฺพาปิ มกฺขิกาโย. ตา อุปฺปติตฺวา อุปฺปติตฺวา ขาทนฺติ. ตำการณา อธิปาตกา วุจฺจนฺติ สพฺพาปิ มกฺขิกาโย. สิรึสปา วุจฺจนฺติ อหีติ ฑำสาธิปาตานำ สิรึสปานำ. (มหานิ.๓๘๖)

คำว่า **เหลือบ ยุง สัตว์เลื้อยคลาน (ฑำสาธิปาตาน สิรึสปานำ)** อธิบายว่า แมลงตาเหลือง ตรัสเรียกว่า เหลือบ แมลงทุกชนิด ตรัสเรียกว่า **ยุง** เพราะเหตุไร แมลงทุกชนิด จึงตรัสเรียกว่า ยุง แมลงเหล่านั้น บินวนแล้วกัด เพราะเหตุนั้น แมลงทุกชนิด จึงตรัสเรียกว่า ยุง งู ตรัสเรียกว่า สัตว์เลื้อยคลาน รวมความว่า เหลือบ ยุง สัตว์เลื้อยคลาน.

อธิปาติโมกฺข (น)

[อธิ + ปาติโมกฺข]

(๑) หลักธรรมจรรยาอันสูงยิ่ง, สิกขาบทอันเหลือ (จากอาชีวะปาฏิโมกข์ ๖), สิกขาบทที่เหลือจากสิกขาบทที่บัญญัติไว้เพราะเหตุแห่งอาชีวะ, ปาติโมกข์อันเหลือ.

เย จ โข ภนฺเต ปุคฺคลา ภควนฺตำ ปติสฺสยมานรูปา วิหรนฺติ เตปิ ภควโต อจฺจเยน สงฺเฆ วิวาทำ ชเนยฺยุ อชฺฌาชีเว วา **อธิปาติโมกฺเข** วา. (ม.๓/๓๓)

พระองค์ผู้เจริญ ก็แลบุคคลเหล่าใดผู้อาศัยพระผู้มีพระภาคอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไป คนเหล่านั้นพึงก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ในเพราะล่วงละเมิดอาชีวะหรือ**ปาติโมกข์อันเหลือ**.

“ภิกฺขุ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมำ อุลฺลปติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺสาติอาทินา นเยน ปริวาเร ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ ตานิ ฐเปตฺวา เสสานิ สพฺพสิกฺขาปทานิ **อธิปาติโมกฺขำ** นาม. (ม.อฏ.๔/๒๕)

เว้น ๖ สิกขาบทเหล่านั้นที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในคัมภีร์บริวาร โดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุอวดอุตตริมนุสสธรรมต้องอาบัติปาราชิก” สิกขาบททั้งปวงที่เหลือ ชื่อว่า **ปาติโมกข์อันเหลือ**.

(๒) บทภาชนีย์อันจำแนกปาฏิโมกข์ที่เรียกว่าสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรง

บัญญัติไว้, อธิปาติโมกข์.

กึ ตตฺถ ปาติโมกฺขํ, กึ ตตฺถ อธิปาติโมกฺขนฺติ ? ปณฺณตฺติ ปาติโมกฺขํ วิภตฺติ **อธิปาติโมกฺขํ**. (วิ.๕/๒)

ถาม : ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น อะไรเป็นพระปาติโมกข์ อะไรเป็นอธิปาติโมกข์
ตอบ : พระบัญญัติเป็นพระปาติโมกข์ การจำแนกเป็น**อธิปาติโมกข์**.

อธิปาตี (ติ)

[อธิ + ปต + ณี. (ถี) อธิปาตินี]

ให้ตกไป, ทำลาย.

อวิชฺชา มุทฺธาติ ชานาหิ
วิชฺชา มุทฺธา**ธิปาตินี**
สทฺธาสติสมาธีหิ
ฉนฺทวีริเยน สํยุตา. (จูฬนิ.๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับอชิตมาณพว่า)

เธอจงรู้เถิดว่า อวิชชาเป็นศีรษะ วิชชาที่ประกอบด้วยสัทธา สติ สมาธิ ฉันทะ และวิริยะเป็นธรรม**ที่ทำให้ศีรษะตกไป**.

อธิปาเตติ (กฺริ)

[อธิ + ปต + เณ + ติ]

ย่อมให้ตกไป, ย่อมตัด, ย่อมผ่า.

ยสฺมา จตูสุ สจฺเจสุ อญฺญาณภูตา อวิชฺชา สํสารสฺส สีสํ, ตสฺมา อวิชฺชา มุทฺธา"ติ อาห. ยสฺมา จ อรหตฺตมคฺควิชฺชา อตฺตนา สหชาเตหิ สทฺธาสติสมาธิกตฺตุกมฺยตา-ฉนฺทวีริเยหิ สมนฺนาคตา อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺฐภาวมุปคตตฺตา ตํ มุทฺธํ **อธิปาเตติ,** ตสฺมา "วิชฺชา มุทฺธาธิปาตินี"ติอาทิมาห.
(สุตฺต.อฏ.๒/๑๐๓๒-๓๓/๓๐๐)

เพราะอวิชชาเป็นความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นศีรษะแห่งสังสารวัฏ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า อวิชชา ชื่อว่า ธรรมเป็นศีรษะ อนึ่ง เพราะอรหัตตมรรควิชชาประกอบด้วยศรัทธา สติ สมาธิ กัตตุกัมยตา-ฉันทะ และวิริยะอันเกิดร่วมกับตน ทำ**ศีรษะให้ตกไป** เพราะเข้าถึงธรรมเป็นศีรษะ ด้วยความตั้งอยู่ในกิจอันเดียวกันของอินทรีย์ทั้งหลาย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า วิชฺชา พุทฺธาธิปาตนี วิชชาเป็นธรรมเครื่องยังศีรษะให้ตกไป

น เม อยํ ตุยฺห วธาย อชฺช
สมาหิโต จาปธุเร ขุรปฺโป
ปาสญฺจ ตฺยาหํ **อธิปาตยิสฺสํ**
ยถาสุขํ คจฺฉตุ โมรราชา.
(ชา.๑/๒๙๓)

(บุตรนายพรานกล่าวว่า)

ลูกธนูที่สอดอยู่ในแล่งนี้ ข้าพเจ้าตั้งใจจะฆ่าท่านในวันนี้ก็หาไม่ แต่**จะตัด**บ่วงให้แก่ท่าน ด้วยมีความประสงค์ว่า ขอพญายูงทองจงบินไปตามสบายเถิด.

อธิปาตยิสฺสนฺติ ฉินฺทยิสฺสํ. (ชา.อฏ.๔/๓๓๖)

บทว่า **อธิปาตยิสฺสํ** แปลว่า เราจะตัด.

อธิปฺปคจฺฉติ (กฺริ)

[อธิ + ป + คมุ + อ + ติ]

ย่อมเข้าไป,ไป, ไปถึง.

> สฺวา**ธิปฺปาคา** ภารทฺวาโช
> วิฐุรสฺส อุปนฺติกํ
> ตมทฺทส มหาพฺรหฺมา
> อสมานํ สเก ฆเร. (ชา.๑/๓๗๗)

(พระศาสดาตรัสว่า)

มหาพราหมณ์ภารทวาชะนั้น**ไป**สำนักวิฐุรพราหมณ์แล้วได้เห็นวิฐุรพราหมณ์นั้นกำลังบริโภคอาหารอยู่ในเรือนของตน.

สฺวาธิปฺปาคาติ โส ภารทฺวาชโคตฺโต สุจิรโต **อธิปฺปาคา** คโตติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๖๐)

คำว่า **พราหมณ์นั้นไป (สฺวาธิปฺปาคา)** อธิบายว่า พราหมณ์สุจีรตะโคตรภารัทวาชะนั้น **ไป** คือ เดินไปแล้ว.

อธิปฺปคฺฆรติ (กฺริ)

[อธิ + ป + ฆร + ติ]

ย่อมไหลออกยิ่ง.

อธิปฺปยาส (ปุ)

[อธิ + ป + ยสุ + ณ]

กิริยาอาการอันเป็นเหตุพยายามยิ่ง, ความพยายามอันพิเศษ.

ตตฺร ภิกฺขเว โก วิเสโส โก **อธิปฺปายโส** กินฺนานากรณํ ปณฺฑิตสฺส พาเลนาติ ? (สํ.๑/๒๖๓)

ในชน ๒ จำพวกนั้น มีอะไรเป็นความแปลกกัน **มีความพยายามพิเศษต่างกัน**มีอะไรเป็นเหตุทำให้ต่างกันระหว่างบัณฑิตกับคนพาล[บัณฑิตประพฤติมรรคแตกต่างจากคนพาล]

โก อธิปฺปยาโสติ โก อธิกปฺปโยโค. (ม.อฏ.๑/๓๑๕)

คำว่า **มีความพยายามพิเศษ อย่างไร (โก อธิปฺปาโย)** ได้แก่ มีความประกอบ-เพียรพิเศษยิ่งอย่างไร.

อธิปฺปยาโสติ อธิกํ ปยสติ ปยุชฺชติ เอเตนาติ อธิปฺปยาโส, สวิเสสํ อธิกตฺตพฺพ-กิริยา. (ม.ฏี.๒/๘)

คำว่า **ความพยายามพิเศษ (อธิปฺปยาโส)** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุพากเพียรพยายามยิ่ง ได้แก่ กิริยาที่กระทำยิ่งให้มีความพิเศษ.

อธิกํ สวิเสสํ ปยสติ ปยุญฺชติ เอเตนาติ **อธิปฺ-ปยาโส** วิสิฏฺฐปโยโค. (สํ.ฏี.๒/๒๒๖)

ที่ชื่อว่า **ความพยายามพิเศษ** เพราะอรรถว่าเป็นเหตุพากเพียร คือพยายามยิ่งคืออย่างพิเศษ ได้แก่ ความเพียรพิเศษ.

ดู อธิปฺปโยค

อธิปฺปโยค (ปุ)

[อธิ + ป + ยุช + ณ]

มีอรรถเหมือนกับ อธิปฺปยาส.

อมฺหากมฺปิ สหธมฺมิกา ปิยา มนาปา คหฏฺฐา เจว ปพฺพชิตา จ. อิธ โน อาวุโส โก วิเสโส โก **อธิปฺปยาโส** กึ นานากรณํ ยทิทํ ตุมฺหากญฺเจว อมฺหากญฺจาติ ?.

(ม.๑/๙๓) (ก.ต่างกัน)

แม้ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน ก็เป็นที่รักเป็นที่พอใจของพวกเรา ในข้อนี้มีความแปลกกันอย่างไร **มีความมุ่งหมาย**อย่างไร และมีการกระทำต่างกันอย่างไร ระหว่างพวกท่านกับพวกเรา

[พวกเธอพึงกล่าวตอบพวกอัญเดียรถีย์อย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย จุดมุ่งหมายมีอย่างเดียว หรือมีหลายอย่าง’ พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเมื่อจะตอบอย่างถูกต้องก็จะตอบอย่างนี้ว่า ‘จุดมุ่งหมายมีอย่างเดียวเท่านั้นไม่มีหลายอย่าง]

ดู อธิปฺปยาส

อธิปฺปาคา (กฺริ)

[อธิ + ป + คมุ + อา. ลง อ อาคม]

ดู อธิปฺปคจฺฉติ

อธิปฺปาย (ปุ)

[อธิ + ป + อิ + อ. อธิ + ปย + ณ. อธิปยติ จิตฺเตติ อธิปฺปาโย. ลง ณ ปัจจัย ปย คมเน. (ธาน.ฏี.๗๖๖) (สํ.อภิปฺราย)]

(๑) ความคิด, ความปรารถนา, ความประสงค์.

อตฺตกามนฺติ อตฺตโน กามํ อตฺตโน เหตุํ อตฺตโน **อธิปฺปายํ**. (วิ.๑/๑๙๔)

คำว่า **ความใคร่ของตน (อตฺตกามํ)** ได้แก่ ความใคร่ของตน เหตุของตน **ความประสงค์**ของตน.

(๒) ความประสงค์, ส่วนอันน่าปรารถนา.

เทถ ภิกฺขเว โมฆปุริสสฺส เอ**กาธิปฺปายํ**. อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขู เอโก ทฺวีสุ อาวาเสสุ วสฺสํ วสติ “เอวํ เม พหุ จีวรํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ. (วิ.๓/๔๑๖)

(พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า) “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงให้**ตามความประสงค์**ส่วนหนึ่งแก่โมฆบุรุษ ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีที่ภิกษุรูปเดียวจำพรรษาอยู่ใน ๒ อาวาส เพราะคิดว่า ‘ด้วยอุบายนี้จีวรจะเกิดขึ้นแก่เรามาก.

เอกาธิปฺปายนฺติ เอกํ อธิปฺปายํ เอกํ ปุคฺคลปฏิวีสเมว เทถาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๔๑๓)

คำว่า **ความประสงค์ส่วนหนึ่ง (เอกาธิปฺปายํ)** ความว่า พวกท่านจงให้ส่วนที่

ประสงค์เดียวกัน คือส่วนบุคคลคนเดียวเท่านั้น.

(๓) อัตตโนมัติ คือ การละทิ้งสูตร,

สุตตานุโลมและอาจาริยวาทแล้วถือเอานัยตามความคิดเห็นของตน,

ความประสงค์, ความเห็นของตน,

อัตตโนมติ.

อธิปฺปาโยติ อตฺตโน มติ. (มิลินฺท.๑๕๐)

คำว่า **ความประสงค์ (อธิปฺปาโย)** ได้แก่ ความเห็นของตน.

ดู อตฺตโนมติ

(๔) อธิบายความ.

อยญฺหิ เอตฺถ **อธิปฺปาโย** “อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา อภิกฺกนฺตํ ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติ. (วิ.อฏ.๑/๑๓๙)

ในการชมเชยนั้น พึงทราบ**อธิบายความ**ดังนี้“ท่านพระโคดม พระธรรมเทศนาของท่านพระโคดมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ความเลื่อมใสของข้าพระองค์ อาศัยพระธรรมเทศนาอันไพเราะของท่านพระโคดมดี”.

อธิปฺปายอิทฺธิ (ถี)

ดู อธิปฺปายิทฺธิ

อธิปฺปายญฺญ (ติ)

[อธิปฺปาย + ญา + รู]

ผู้รู้เนื้อความ, ผู้รู้ความประสงค์, ผู้รู้อธิบาย.

ยเถว ทุกฺกฏวตฺถุโน ปฏิคฺคหเณ ทุกฺกฏํ ตเถว ตสฺส วา เตน วา เจตาปเนปิ ทุกฺกฏํ ยุตฺตนฺติ ภควโต **อธิปฺปายญฺญหิ** วุตฺตํ. (วิ.อฏ.๒/๒๗๖)

ผู้รู้พระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคจึงกล่าวว่า “ในเพราะการรับวัตถุแห่งอาบัติทุกกฏ ต้องอาบัติทุกกฏฉันใด แม้ในเพราะการจ่ายวัตถุแห่งอาบัติทุกกฏนั้นด้วยวัตถุแห่งอาบัติทุกกฏนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ต้องอาบัติทุกกฏชอบแล้ว”.

ภควโต **อธิปฺปายญฺญโน** หิ อฏฺฐกถาจริยา. (สารตฺถ.๒/๙๑)

จริงอยู่ **ผู้รู้พระประสงค์**ของพระผู้มีพระภาค คือ พระอรรถกถาจารย์.

อธิปฺปายนิทสฺสน (น)

[อธิปฺปาย + นิทสฺสน]

คำที่แสดงความหมาย-อธิบาย,

ถ้อยคำที่แสดงความประสงค์,

การแสดงความประสงค์.

เตน หีติ ตสฺสาธิปฺปายนิทสฺสนํ สเจ ญาตุกาโมสีติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๕๙)

คำว่า **ถ้าอย่างนั้น (เตน หิ)** เป็น**ถ้อยคำที่แสดงความประสงค์**แห่งการขอร้องนั้น มีอธิบายว่า ถ้าท่านประสงค์จะรู้.

อธิปฺปายนิทฺธารณ (น)

[อธิปฺปาย + นิทฺธารณ]

คำพูดอันระบุความอธิบาย,

ถ้อยคำที่แสดงอธิบายโดยละเอียด.

อธิปฺปายนิทฺธารณมุข (น)

[อธิปฺปายนิทฺธารณ + มุข]

ความมุ่งหมายแห่งคำพูดอันระบุถึงการอธิบาย,

การแสดงอธิบายโดยละเอียดเป็นประธาน.

เย ปน อพุทฺธิปุคฺคลา เตสํ วิมติวิโนทนตฺถํ อยเมตฺถ **อธิปฺปายนิทฺธารณมุเขน** ยุตฺติ-วิจารณา. (อิติวุต.อฏ.๑๔๕)

ในข้อนี้มีการวิจารณ์หาข้อยุติ**โดยการแสดงอธิบายโดยละเอียดเป็นประธาน** ก็เพื่อกำจัดความสงสัยของเหล่าบุคคลผู้ไม่มีปัญญา.

อธิปฺปายผล (น)

[อธิปฺปาย + ผล]

ผลอันน่าปรารถนา, ผลที่ประสงค์.

อธิปฺปายผลํ เอเก
อสฺมึ โลกสฺมิ เทวเต
ปโยชยนฺติ กมฺมานิ
ตานิ อิชฺฌนฺติ วา น วา. (ชา.๒/๑๔๙)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

ดูก่อน เทพธิดา คนบางพวกในโลกนี้พิจารณาเห็น**ผลที่ประสงค์**ของตนจึงประกอบการงานทั้งหลาย การงานเหล่านั้นจะสำเร็จหรือไม่ก็ตามที.

อธิปฺปายโยชนา (ถี)

[อธิปฺปาย + โยชนา]

วาจาประกอบอธิบายความ,

การประกอบอธิบายความ,

อธิบายประกอบ,

การแปลอธิบายความ.

อยํ ตาว อนุตฺตานปทตฺโถ. อยํ ปน **อธิปฺปาย-โยชนา** ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุชฺเชยฺย เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธมฺเม ปติฏฺจิตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฏฺจาเปนฺเตน. (วิ. อฏ.๑/๑๔๐)

อรรถของบทที่ไม่ชัดเจนมีเท่านี้ก่อน ส่วน**การแปลอธิบายความ**ดังต่อไปนี้ พราหมณ์ชมเชยพระผู้มีพระภาคว่า“ท่านพระโคดมทรงทำเราผู้เบือนหน้าหนีจากพระสัทธรรม ผู้ตกไปในอสัทธรรมให้ออกจากอสัทธรรม เหมือนใครๆ หงาย ภาชนะที่คว่ำไว้ [ใน ที.อฏ.๑/๒๐๔ เป็น สาธิปฺปาย-โยชนา. ดู บทนั้นด้วย].

อธิปฺปายวิญฺญาปก (ติ)

[อธิปฺปาย + วิญฺญาปก]

ผู้ให้รู้ความประสงค์, อันให้รู้ความหมาย.

อธิปฺปายวิญฺญาปโก หิ หตฺถวิกาโร หตฺถมุทฺทา. (สารตฺถ.๒/๖๙)

จริงอยู่ การวิการมือเป็นสิ่งให้**รู้ความประสงค์** คือการเคลื่อนไหวมือ.

อธิปฺปายวิญฺญาปน (น)

[อธิปฺปาย + วิญฺญาปน]

การให้รู้ความประสงค์-ความหมาย.

หตฺถมุทฺทาย วา ตมตฺถํ อาโรเจตีติ หตฺเถน อธิปฺปายวิญฺญาปนํ สนฺธาย วุตฺตํ. (สารตฺถ.๒/๖๙)

คำว่า **บอกความนั้นด้วยหัวแม่มือก็ดี (หตฺถมุทฺทาย วา ตมตฺถํ อาโรเจติ)** ได้แก่ ท่านกล่าวหมายเอา**การให้รู้ความประสงค์ด้วยมือ.**

อธิปฺปายวิทู (ติ)

[อธิปฺปาย + วิท + รู. ดู (โมคฺ. สูตรที่ ๕/๓๘)]

ผู้รู้ความประสงค์-ความหมาย.

อธิปฺปายวิทู ชาโต
สุคตสฺส มหามเต
จปิโต เอตทคฺเค จ
สุสมิทฺธมโนรโถ. (อป.๒/๑๑๔)

(พระมหากัจจายนเถระ กล่าวว่า)

ข้าพเจ้าเป็น**ผู้รู้ความประสงค์**ในอมตบทที่ยิ่งใหญ่ของพระสุคต และมีมโนรถอันสำเร็จด้วยดี ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะ.

อธิปฺปายานุรูป (ติ)

[อธิปฺปาย + อนุรูป]

อันสมควรแก่ความประสงค์-ความหมาย.

ยถาธิปฺปายนฺติ อธิปฺปายานุรูปํ. (อุทาน.อฏ.๑๔๑)

คำว่า **ตามประสงค์ (ยถาธิปฺปาย)** ได้แก่ ตามสมควรแก่ความประสงค์.

อธิปฺปายานุสนฺธิ (ปุ)

[อธิปฺปาย + อนุสนฺธิ]

อนุสนธิแห่งการอธิบาย-ความหมาย,

ถ้อยคำที่เชื่อมกับอธิบาย.

อยํ ตาเวตฺถ ปทโต อตฺถวณฺณนา. **อธิปฺปายานุสนฺธิโต** ปน เอวํ เวทิตพฺพา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๕๘)

การอธิบายความตามบทในคาถานี้ เพียงเท่านี้ก่อน ส่วนบัณฑิตพึงทราบอธิบายความโดย**อนุสนธิแห่งการอธิบาย**อย่างนี้.

อธิปฺปายิทฺธิ (ถี)

[อธิปฺปาย + อิทฺธิ]

ฤทธิ์อันสำเร็จตามความปรารถนา,

ฤทธิ์ที่ให้สำเร็จตามความประสงค์,

ฤทธิ์ตามที่ประสงค์.

อตฺถิ **อธิปฺปายิทฺธิ** พุทฺธานํ วา สาวกานํ วาติ ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๔๓๘)

สก. **ฤทธิ์ตามที่ประสงค์**ของพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมีอยู่ใช่ไหม

ปร. ใช่

อธิปฺปายิทฺธีติ อธิปฺปายอิทฺธิ ยถาธิปฺปายํ อิชฺฌนอิทฺธีติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๓/๒๗๗)

คำว่า **ฤทธิ์ตามที่ประสงค์ (อธิปฺปายิทฺธิ)** ได้แก่ ฤทธิ์ที่มุ่งหมาย อธิบายว่า ฤทธิ์ที่สำเร็จตามความปรารถนา.

อธิปฺเปต (ติ)

[อธิ + ป + อิ + ต. (สํ-อภิเปฺรต) ดู (นีติ.ธา.๒)]

(๑) อันเขาน่าปรารถนา,

อันเขาประสงค์.

ยํ **อธิปฺเปตํ** ยํ อภิปตฺถิตํ ตํ โน ลทฺธนฺติ. (ที.๒/๑๙๐)

(กษัตริย์ ๖ พระองค์ตรัสว่า) สิ่งใด**ที่เราประสงค์** สิ่งใดที่เราปรารถนาอย่างยิ่ง สิ่งนั้นเราได้แล้ว.

(๒) อันเขามุ่งหมาย-ประสงค์แล้ว.

ยฺวายํ ภิกฺขุ สมคฺเคน สงฺเฆน ญตฺติ-จตุตฺเถน กมฺเมน อกุปฺเปน ฐานารเหน อุปสมฺปนฺโน อยํ อิมสฺมึ อตฺเถ **อธิปฺเปโต** ภิกฺขูติ. (วิ.๑/๒๘)

ภิกษุผู้ที่สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุนี้ที่พระผู้มีพระภาค **ทรงประสงค์** ว่า ภิกษุ ในความหมายนี้.

อาหจฺจปทนฺติ สุตฺตํ **อธิปฺเปตํ**. (มิลินฺท.๑๕๐)

พระสูตร ท่าน**ประสงค์**ว่า เป็น**อาหัจจบท**.

อธิปฺเปตตฺถ (ปุ)

[อธิปฺเปต + อตฺถ]

เนื้อความที่ท่านปรารถนา-มุ่งหมาย.

อธิปฺเปตตฺถทีปนา (ถี)

[อธิปฺเปตตฺถ + ทีปนา]

การแสดงเนื้อความที่มุ่งหมาย,

การแสดงอรรถที่ประสงค์.

อยํ ปเนตฺถ **อธิปฺเปตตฺถทีปนา**... ตญฺเจตํ อปริมาณํ เมตฺตํ มานสํ สพฺพ-โลกสฺมึ ภาวเย. (ขุทฺทก.อฏ.๒๑๓)

ส่วน **การแสดงอรรถที่ประสงค์** ในที่นี้มีดังต่อไปนี้...พึงเจริญเมตตาที่ไม่มีประมาณในโลกทั้งปวง.

อธิพนฺธ (ปุ)

[อธิ + พนฺธ + อ]

การผูกด้วยตนเอง, การจองจำตนเอง,

ถูกจองจำด้วยตนเอง.

โส อกฺขธุตฺโต ปจฺเมเนว กลิคฺเคหน ปุตฺตมฺปิ

ชีเยถ ทารมฺปิ ชีเยถ สพฺพํ สาปเตยฺยมฺปิ ชีเยถ อุตฺตริปิ **อธิพนฺธํ** นิคจฺเฉยฺย. (ม.๓/๒๐๘)

นักเลงการพนันนั้น เพราะความพ่ายแพ้ครั้งแรกเท่านั้นจึงเสียลูก เสียเมีย เสียทรัพย์สมบัติทุกอย่าง และถึง**การถูกจองจำด้วยตนเอง** ที่เป็นการสูญเสียอย่างยิ่ง.

อธิพนฺธํ นิคจฺเฉยฺยาติ ยสฺมา พหุํ ชิโต สพฺพสาปเตยฺยมฺปิสฺส นปฺปโหติ ตสฺมา อตฺตนาปิ พนฺธํ นิคจฺเฉยฺย. (ม.อฏ.๔/๑๕๑)

คำว่า **ถึงการถูกจองจำด้วยตนเอง (อธิพนฺธํ นิคจฺเฉยฺย)** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลถึงจะเป็นผู้ชนะมามาก แม้ทรัพย์สมบัติทั้งหมดก็ไม่เพียงพอแก่เขา ฉะนั้นแม้เขาเองก็พึงถึงการจองจำ.

อธิพนฺธนฺติ กุฏุมฺพสฺส อธิวุตฺถสฺส มูลภูตสฺส อตฺตโน พนฺธิตพฺพตํ. (ม.ฏี.๓/๓๕๔)

คำว่า **การถูกจองจำด้วยตนเอง (อธิพนฺธ)** ได้แก่ [ความที่ทรัพย์ที่ครอบครองอันเป็นเหตุให้ตนถูกจองจำ]ถึงความที่ตนอันเป็นเจ้าของทรัพย์ที่ครอบครองต้องถูกจองจำ.

อธิพฺรหฺม (ปุ)

[อธิ + พฺรหฺม] พรหมผู้ยิ่ง-ประเสริฐ.

อธิพฺรหฺมานํ มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ อปุจฺฉิมฺหา **อธิพฺรหฺมานํ** ภควา พฺยากาสิ. (ม.๒/๓๓๓)

หม่อมฉัน (พระเจ้าปเสนทิโกศล)ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงพรหมผู้ยิ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงตอบ**พรหมผู้ยิ่ง**.

ดู อติพฺรหฺม

อธิพาเธติ (กฺริ)

[อธิ + พาเธติ]

ย่อมให้ได้รับความเจ็บปวด, ย่อมฉงนใจ.

อธิภํสุ (กฺริ)

[อธิ + ภู + อุ. แปลง อุ เป็น อสุ]

ดู อธิภวติ, อชฺฌภู, อนุวภิ

อธิภวติ (กฺริ)

[อธิ + ภู + อ + ติ. ดู (นีติ.ปท.๓๒)]

ย่อมครอบงำ, ย่อมชนะ, ย่อมยึด.

มานำ **อธิโภติ**. (อำ.๓/๔๕๘)

ภิกษุ**ย่อมครอบงำ**มานะได้.

อธิภวน (น)

[อธิ + ภู + ยุ]

การครอบงำ-ย่ำยี.

ดู อธิภวติ

อธิภวิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + ภู + ตฺวา]

ครอบงำ-ย่ำยีแล้ว.

อธิคณฺหาตีติ อธิภวิตฺวา คณฺหาติ อชฺโฌตฺถรติ อติเสติ. (อ.อฏ.๓/๑๖)

คำว่า **ย่อมข่ม (อธิคณฺหาติ)** ได้แก่ **ครอบงำแล้วยึดไว้** คือ ยึดครอง ได้แก่ ให้อยู่ในอำนาจ.

อนฺวาวิสิตฺวาติ อาวิสนวเสน ตสฺส อตฺต-ภาวํ **อธิภวิตฺวา**. (ม.ฏี.๒/๓๑๒)

คำว่า **เข้าสิง**

(อนฺวาวิสิตฺวา) ได้แก่ **ครอบงำ** อัตตภาพของพรหมปาริสัชชานั้น ด้วยอำนาจการเข้าสิง.

อธิภาสติ (กฺริ)

[อธิ + ภาส + อ + ติ]

ย่อมบอก, สนทนา, กล่าวเชิญ.

ยถา จ มฺยายํ สุมุโข
อชฺฌภาเสยฺย ปณฺฑิโต
กามสา พุทฺธิสมฺปนฺโน
ตํ มฺยาสฺส ปรมปฺปิยํ. (ชา.๒/๘๙)

(พระราชาตรัสกับหงส์สุมุขะว่า)
ก็ถ้าว่าหงส์สุมุขะผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยปัญญานี้**จะพึงสนทนา**กับเราตามความปรารถนาบ้าง ข้อนั้นจะพึงเป็นที่รักยิ่งแห่งเรา.

อธิภู (ติ)

[อธิ + ภู + กฺวิ]

ผู้เป็นใหญ่, ผู้ชนะ, ผู้ครอบงำ,

ผู้ครอบครอง, หัวหน้า, นาย.

ภิกฺขุ **รูปาธิภู** สทฺทาธิภู คนฺธาธิภู รสาธิภู โผฏฺฐพฺพาธิภู ธมฺมาธิภู. (สำ.๒/๓๙๒)

ภิกษุ**ครอบงำ**รูปได้ ครอบงำเสียงได้ ครอบงำกลิ่นได้ ครอบงำรสได้ ครอบงำโผฏฐัพพะได้ และครอบงำธรรมารมณ์ได้.

ดู อนธิภู, อุรคาธิภู, ชนาธิภู

อธิภูต (ติ)

[อธิ + ภู + ต]

อันเขาครอบงำแล้ว-ย่ำยี-ชนะแล้ว,

มีอำนาจเหนือ.

ภิกฺขุ รูปาธิภูโต สทฺทาธิภูโต คนฺธาธิภูโต รสาธิภูโต โผฏฺฐพฺพาธิภูโต ธมฺมาธิภูโต **อธิภูโต**. (สำ.๒/๓๙๑)

ภิกษุเป็น**ผู้ถูกครอบงำ** คือ ถูกรูปครอบงำ ถูกเสียงครอบงำ ถูกกลิ่นครอบงำ ถูกรสครอบงำ ถูกโผฏฐัพพะครอบงำ และถูกธรรมารมณ์ครอบงำ.

อธิโภสิ (กฺริ)

ดู อธิภวติ

อธิมตฺต (ติ)

[อธิ + มตฺต]

(๑) (ก) มีประมาณยิ่ง,

พ้นประมาณ, มากยิ่ง, อย่างยิ่ง.

ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคโต สทฺธิวิหาริโก น ปณาเมตพฺโพ. อุปชฺฌายมฺหิ **อธิมตฺตํ** เปมํ โหติ อธิมตฺโต ปสาโท โหติ อธิมตฺตา หิรี โหติ อธิมตฺโต คารโว โหติ อธิมตฺตา ภาวนา โหติ. (วิ.๓/๖๙, ๗๐)

ภิกษุทั้งหลาย สัทธิวิหาริกผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรที่จะถูกประณาม คือ

๑. มีความรัก**อย่างยิ่ง**ในอุปัชฌาย์

๒. มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๓. มีความละอายอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๔. มีความเคารพอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๕. มีความหวังดีอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์.

อธิมตฺตนฺติ อธิกปฺปมาณํ พลวํ วา. (อ.อฏ.๓/๒๓๑)

คำว่า **อย่างยิ่ง (อธิมตฺตํ)** ได้แก่ มีประมาณยิ่ง หรือมีพลัง.

(ข) อันยิ่ง, อันเป็นประมาณยิ่ง,

ยิ่งนัก, แก่กล้ายิ่งนัก.

สทฺธินฺทฺริยํ **อธิมตฺตํ**. (อ.๑/๑๑๖)

สัทธินทรีย์แก่กล้ายิ่งนัก.

สมิทฺธตฺเถรสฺส กิร อรหตฺตมคฺคกฺขเณ สทฺธินฺทฺริยํ ธุรํ อโหสิ เสสานิ จตฺตาริ สหชาตินฺทฺริยานิ ตสฺเสว ปริวารานิ อเหสุ. (อ.อฏ.๒/๘๘)

ได้ยินว่า พระสมิทธเถระ ในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีสัทธินทรีย์เป็นธุระ(เป็นใหญ่) อินทรีย์ที่เกิดร่วมกัน ๔ ประการที่เหลือเป็นบริวารของสัทธินทรีย์นั้นนั่นแล.

(๒) ผู้มีมานะยิ่ง-จัด, มากนัก.

สีสนฺหาตา ตุวํ อาสิ
สุจิวตฺถา อลงฺกตา
อหญฺจ โข **อธิมตฺตํ**
สมลงฺกตตรา ตยา. (เปต.๑๔๒)

(นางเปรตนั้นตอบนางติสสาว่า)

เธอกับฉันพากันอาบน้ำชำระร่างกายแล้ว เธอได้นุ่งห่มผ้าสะอาด ประดับตกแต่งร่างกายแล้ว ส่วนฉันประดับตกแต่งเรียบร้อยยิ่งกว่าเธอ**มากนัก**.

[เมื่อฉันนั้นกำลังจ้องมองดูเธอคุยอยู่กับสามี ทีนั้นฉันจึงเกิดความริษยาและความโกรธเป็นอันมาก ทันใดนั้น ฉันได้กวาดตะล่อมฝุ่นแล้วเอาฝุ่นโปรยรดเธอ เพราะผลกรรมนั้นฉันจึงมีร่างกายเปื้อนฝุ่น]

อธิมตฺตนฺติ อธิกตรํ. (เปต.อฏ.๘๐)

คำว่า **มากนัก (อธิมตฺตํ)** ได้แก่ มีประมาณยิ่งกว่า.

อธิมตฺตกสิม (ปุ)

[อธิมตฺต + กสิม = กิส + อิม ดู (ราชาทิ..โมคฺ.

สูตรที่ ๔/๖๒,๑๓๓)]

ผู้ซูบผอมมาก, ผู้ซูบผอมยิ่ง.

ตสฺส มยฺหํ สาริปุตฺต เอกํเยว โกลํ อาหารํ อาหารยโต **อธิมตฺตกสิมานํ** ปตฺโต กาโย โหติ. (ม.๑/๑๑๔)

(พราหมณ์กล่าวว่า) ท่านสารีบุตรเมื่อเรากินพุทราผลเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร ร่างกายก็ถึงความ**ซูบผอมมาก.**

อธิมตฺตกสิมานนฺติ อติวิย กิสภาวํ. (ม.อฏ.๑/๓๕๔)

คำว่า **ซูบผอมมาก (อธิมตฺตกสิมานํ)** ได้แก่ ความเป็นผู้ซูบผอมเหลือเกิน.

อธิมตฺตคติมนฺตุ (ติ)

[อธิมตฺต + คติมนฺตุ]

ผู้มีปัญญามาก-ยิ่ง.

เสยฺยถาปิ สาริปุตฺต ทพฺพหตมฺมา ธนุคฺคโห สิกฺขิโต กตหตฺโถ กตูปาสโน ลหุเกน อสเนน อปฺปกสิเรเนว ติริยํ ตาลจฺฉายํ อติปาเตยฺย เอวํ อธิมตฺตสติมนฺโต เอวํ **อธิมตฺตคติมนฺโต**. (ม.๑/๑๑๗)

สารีบุตร นักแม่นธนูได้รับการฝึกหัดช่ำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือมาแล้ว พึงยิงงวงตาลทางด้านขวางให้ตกลงได้โดยไม่ยากด้วยลูกศรขนาดเบา แม้ฉันใด สาวกบริษัท ๔ ของเราก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีสติ**มีปัญญามาก**.

อธิมตฺตสติมา **อธิมตฺตคติมา** อธิมตฺตธิติมา สาวโก. (อภิ.อฏ.๑/๑๖)

พระสาวกผู้มีสติมาก **มีปัญญามาก** มีธิติมาก.

อธิมตฺตคิลาน (ติ)

[อธิมตฺต + คิลาน]

อาพาธหนักยิ่ง, ผู้มีอาพาธหนักมาก, ป่วยหนัก.

อธิมตฺตคิลาโนติ พาฬฺหคิลาโน. (ที.อฏ.๑/๑๙๐)

คำว่า **ป่วยหนัก (อธิมตฺตคิลาโน)** คือ อาพาธหนัก.

พาฬฺหคิลาโนติ อธิมตฺตคิลาโน มรณเสยฺยํ อุปคโต. (ม.อฏ.๔/๒๒๙)

คำว่า **อาพาธหนัก (พาฬฺหคิลาโน)** ได้แก่ **ป่วยหนัก** คือเข้าถึงการนอนรอความตาย.

อธิมตฺตคิลาโนติ อธิกาย มตฺตาย มรณสฺส อาสนฺนตาย อติวิย คิลาโน. (ม.ฏี.๓/๔๑๗)

คำว่า **ป่วยหนัก (อธิมตฺตคิลาโน)** ได้แก่ ไข้หนักอย่างยิ่งเพราะใกล้ตายมากนักแล้ว.

พาฬฺหคิลาโนติ อธิมตฺตคิลาโน. (สำ.อฏ.๒/๒๘๗)

คำว่า **เป็นไข้หนัก (พาฬฺหคิลาโน)** ได้แก่ **ป่วยหนักมาก**.

อธิมตฺตเคลญฺญ (น)

[อธิมตฺต + เคลญฺญ]

(๑) ความเป็นผู้มีอาพาธหนักยิ่ง (= โคม่า), ภาวะที่ป่วยหนัก.

(ติ) (๒) ผู้มีอาพาธหนักมาก.

พาฬฺหคิลาโนติ อธิมตฺตเคลญฺโญ. (อุทาน.อฏ.๕๕)

คำว่า **ไข้หนัก (พาฬฺหคิลาโน)** ได้แก่ **ผู้มีอาพาธหนัก** [แต่พระมหากัสสปะมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นความอาพาธนั้นครั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบความอาพาธของท่าน จึงได้เสด็จไปในที่นั้น ตรัสโพชฌงคปริตร ด้วยโพชฌงคปริตรนั้นนั่นเอง พระเถระจึงหายขาดจากอาพาธนั้น]

อธิมตฺตจฺฉนฺทราค (ปุ)

[อธิมตฺต + ฉนฺทราค]

ความกำหนัดด้วยอำนาจฉันทะมีประมาณยิ่ง, มีฉันทราคะเกินประมาณ, กำหนัดยิ่ง.

โย สพฺรหฺมจารีนํ จตูสุ ปจฺจเยสุ **อธิมตฺตจฺฉนฺทราโค** อุปฺปชฺชติ วุจฺจติ เตน อุปฺปฺปฺตา. (สำ.อฏ.๒/๑๖๒)

ฉันทราคะเกินประมาณมีในปัจจัย ๔ ของเพื่อนพรหมจารี ท่านเรียกว่า เป็นอุปัทวะ เพื่อนพรหมจารีเหล่านั้นถูกอุปัทวะนั้นเบียดเบียนแล้ว.

อธิมตฺตฏฺฐ (ปุ)

[อธิมตฺต + อตฺถ]

อรรถว่ายิ่ง, อรรถว่ามีประมาณยิ่ง,

อรรถว่ามีกำลังมาก.

อธิมตฺตฏฺเฐน. (ปฏิสำ.๒๑๗)

ชื่อว่า อินทรีย์ ๕ ประการ (คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) **เพราะอรรถว่ามีประมาณยิ่ง.**

อธิมตฺตฏฺเฐนาติ พลวฏฺเฐน. พลวญฺหิ อธิกา มตฺตา ปมาณํ อสฺสาติ อธิมตฺตนฺติ วุจฺจติ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๔๒)

คำว่า **เพราะอรรถว่ามีประมาณยิ่ง (อธิมตฺตฏฺเฐน)** คือ เพราะอรรถว่ามีกำลังมาก จริงอยู่ อินทรีย์ที่มีกำลัง ท่านเรียกว่ามีประมาณยิ่ง เพราะอรรถว่าเป็นอินทรีย์ที่มีประมาณยิ่ง.

อธิมตฺตตณฺหา (ถี)

[อธิมตฺต + ตณฺหา]

ตัณหามีประมาณยิ่ง, ตัณหาจัด,

ความอยากได้-ความต้องการจัด.

อมุจฺฉิโตติ อธิมตฺตตณฺหาย มุจฺฉิ อนาปนฺโน. (ที.อฏ.๓/๑๙๖)

คำว่า **ไม่หมกมุ่น (อมุจฺฉิโต)** ได้แก่ ไม่ถึงความหมกมุ่น **เพราะความอยากได้จัด.**

อธิมตฺตตา (ถี)

[อธิมตฺต + ตา]

ความที่อิริยาบถมากเกินไป,

ความที่อิริยาบถเกินประมาณไป.

จตุนฺนํ อิริยาปถานมฺปิ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติ.อญฺญตรญฺญตรสฺส ปน **อธิมตฺตตาย** อายุสงฺขารา อุปจฺฉิชฺชนฺติ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๘)

อายุเมื่อได้แม้อิริยาบถทั้ง ๔ เป็นไปอย่างสม่ำเสมอเท่านั้น จึงเป็นไปได้ แต่**เพราะความที่อิริยาบถ**อย่างใดอย่างหนึ่ง**เกินประมาณไป** อายุสังขารย่อมขาดสูญ.

อธิมตฺตตฺต (น)

[อธิมตฺต + ตฺต]

ความที่อินทรีย์มีประมาณยิ่ง-มากเกิน,

ความที่อินทรีย์แก่กล้ายิ่ง.

โส อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ **อธิมตฺตตฺตา** ขิปฺปํ อานนฺตริยํ ปาปุณาติ อาสวานํ ขยาย. (อ.๑/๔๖๘)

เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ประการนี้**แก่กล้ายิ่ง** ภิกษุนั้นจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว.

อธิมตฺตธิติมนฺตุ (ติ)

[อธิมตฺต + ธิติมนฺตุ]

ผู้มีความเพียรมากยิ่ง,

ผู้พากเพียรยิ่ง.

เอวํ อธิมตฺตสติมนฺโต เอวํ อธิมตฺตคติมนฺโต เอวํ **อธิมตฺตธิติมนฺโต**. (ม.๑/๑๑๗)

[นักแม่นธนูได้รับการฝึกหัด ชำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือมาแล้วพึงยิงงวงตาลทางด้านขวางให้ตกลงได้โดยไม่ยาก ด้วยลูกศรขนาดเบา แม้ฉันใด สาวกบริษัท ๔ ของเราก็ฉันนั้นเหมือนกัน] มีสติยิ่ง มีปัญญายิ่ง **มีความเพียรยิ่ง**อย่างนี้.

อธิมตฺตปตฺถนา (ถี)

[อธิมตฺต + ปตฺถนา]

ความปรารถนามีประมาณยิ่ง.

ความปรารถนาเกินประมาณ.

อภิปตฺถนาติ อธิมตฺตปตฺถนา. (สํ.อฏ.๒/๑๖๒)

คำว่า **มีความปรารถนายิ่ง (อภิปตฺถนา)** ได้แก่ **ปรารถนาเกินประมาณ**.

อธิมตฺตปริตฺต (ติ)

[อธิมตฺต + ปริตฺต]

อันยิ่งและอันหย่อน,

อันมีกำลังมากและมีกำลังน้อย,

มากและน้อย.

อธิมตฺตปริตฺตตา (ถี)

[อธิมตฺตปริตฺต + ตา]

ความที่ (ความโกรธ) มีกำลังมากและมีกำลังน้อย, ความ (โกรธ) มากและน้อย.

โกธสฺส **อธิมตฺตปริตฺตตา** เวทิตพฺพา. (มหานิ.๑๖๕)

พึงทราบ**ความโกรธมาก และความโกรธน้อย**.

อธิมตฺตปริตฺตตา เวทิตพฺพาติ อธิมตฺต-ภาโว ปริตฺตภาโว จ พลวภาโว มนฺทภาโวติ อตฺโถ. (มหานิ.อฏ.๒๘๐)

คำว่า **พึงทราบความโกรธมากและความโกรธน้อย (อธิมตฺตปริตฺตตา เวทิตพฺพา)** ความว่า ความโกรธมีประมาณมากและความโกรธมีประมาณน้อย อธิบายว่า ความโกรธมีกำลังมากและมีกำลังน้อย.

อธิมตฺตปฺปโยค (ปุ)

[อธิมตฺต + ปโยค]

ความพยายาม(เพียร)มากยิ่ง,

ความเพียรอย่างแรงกล้า.

อสงฺขาเรน อปฺปทุกฺเขน **อธิมตฺตปโยคำ** อกตฺวาว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพาน-ธมฺโมติ อสงฺขารปรินิพฺพายี. (อภิ.อฏ.๓/๔๙)

พระอนาคามีรูปใด ไม่กระทำ**ความเพียรอย่างแรงกล้า** โดยไม่รวบรัด รีบเร่ง มีทุกข์น้อย มีปรินิพพานเป็นธรรม(เบื้องหน้า)ด้วยกิเลสปรินิพพานฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** (ผู้ปรินิพพานตามธรรมดา โดยมิได้กระทำความเพียรอย่างแรงกล้า).

อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตา (ถี)

[อธิมตฺต + พฺยาธิ + ปเรต + ตา]

ความเป็นผู้อันพยาธิมีประมาณยิ่งครอบงำ-เบียดเบียนแล้ว,

การถูกความป่วยหนักเบียดเบียน.

อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตายาติ อธิ-มตฺตพฺยาธิปีฬิตตาย. (สี.นวฏี.๒/๑๒๘)

คำว่า **การถูกความป่วยหนักเบียดเบียน (อธิมตฺตพฺยาธิปเรตตาย)** ได้แก่ เพราะความที่ตนถูกความป่วยหนักยิ่งบีบคั้น.

อธิมตฺตภาว (ปุ)

[อธิมตฺต + ภาว]

ความที่เวทนามีประมาณยิ่ง-หนักยิ่ง

-แรงกล้า,

ความที่...มีอำนาจมาก-มีกำลังมาก.

ภิกฺขุคณสฺส มชฺเฌติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส มชฺเฌ. ตทา ภิกฺขู ภควโต เวทนานำ **อธิมตฺตภาวำ** วิทิตฺวา อาสนฺนา หุตฺวา สมนฺตโต ปริ-วาเรตฺวาว คจฺฉนฺติ. (อุทาน.อฏ.๓๖๕)

ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายทราบว่า **ความที่**เวทนาของพระผู้มีพระภาค**แรงกล้า**

จึงพากันไปนั่งแวดล้อมอยู่โดยรอบอย่างใกล้ชิด.

ดู อธิมตฺตปริตฺตตาด้วย

อธิมตฺตเวทนา (ถี)

[อธิมตฺต + เวทนา]

เวทนามีประมาณยิ่ง, เวทนามากยิ่ง, เวทนาแรงกล้า-หนักยิ่ง.

อธิมตฺตเวทนาปฺปตฺต (ติ)

[อธิมตฺตเวทนา + ปตฺต]

ผู้ประสบเวทนามีประมาณยิ่ง, ผู้เสวยเวทนาหนักยิ่ง-แรงกล้า-แสนสาหัส.

ตาย สญฺญาย โส “สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ ปริปุณฺณานิ สพฺพโสติ คาถํ วตฺตุกาโม ส-อิติ วตฺวา **อธิมตฺตเวทนาปฺปตฺโต** หุตฺวา อโธมุโข ปติ. (เปต.อฏ.๒๖๔)

[สัตว์ผู้เกิดในโลหกุมภีนรกนั้น จมลงในเบื้องล่าง ถึงพื้นภายใต้โดยกาล ๓๐,๐๐๐ ปี แม้ขึ้นมาข้างบนจากพื้นภายใต้นั้น ถึงส่วนขอบปากโดยกาล ๓๐,๐๐๐ ปี เหมือนกัน] ด้วยสัญญานั้น เปรตนั้นประสงค์จะกล่าวคาถาว่า เมื่อพวกเราหมกไหม้อยู่ในนรก ๖ หมื่นปี ครบถ้วนบริบูรณ์ จึงกล่าวคำว่า ส แล้ว**ประสบเวทนาหนักยิ่ง**จมคว่ำหน้าลง.

อธิมตฺตสติมนฺตุ (ติ)

[อธิมตฺต + สติมนฺตุ]

ผู้มีสติมากยิ่ง.

เอวํ **อธิมตฺตสติมนฺโต** เอวํ อธิมตฺตคติมนฺโต เอวํ อธิมตฺตธิติมนฺโต. (ม.๑/๑๑๗)

[นักแม่นธนูได้รับการฝึกหัด ช่ำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือมาแล้วพึงยิงงวงตาลทางด้านขวางให้ตกลงได้โดยไม่ยาก ด้วยลูกศรขนาดเบา แม้ฉันใด สาวกบริษัท ๔ ของเราก็ฉันนั้นเหมือนกัน] **มีสติมากยิ่ง** มีปัญญามากยิ่ง มีความเพียรมากยิ่งอย่างนี้.

เอวํ อธิมตฺตสติมนฺโตติ ยถา โส ธนุคฺคโห ตํ วิทตฺถิจตุรงฺคุลฉายํ สีฆํ เอว อติกฺกเมติ เอวํ ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิ อุคฺคเหตุํ อุปธาเรตุํ สชฺฌายิตุํ อตฺถการณานิ จ อุปปริกฺขิตุํ สมตฺถาติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๑/๓๕๗)

คำว่า **มีสติมากยิ่งอย่างนี้ (เอวํ อธิมตฺตสติมนฺโต)** ความว่า นักแม่นธนูนั้นยิงเงา ๑ คืบ ๔ นิ้วนั้นนั่นแลได้อย่างรวดเร็วฉันใด สาวกของเราสามารถจะเรียน ทรงจำ สาธยาย ๑๐๐ บทบ้าง ๑,๐๐๐ บทบ้าง แล้วใคร่ครวญ ทั้งอรรถและเหตุทั้งหลายได้ ฉันนั้น.

อธิมตฺตสิเนห (ปุ)

[อธิมตฺต + สิเนห]

ความรักมีประมาณยิ่ง, ความรักมาก-ยิ่ง, ความเคารพมาก-ยิ่ง.

โส กิร “ตถาคโต พุทฺธสุขุมาโล ขตฺติย-สุขุมาโล พหูปกาโร เม คหปตีติ มยฺหํ ธมฺมํ เทเสนฺโต กิลเมยฺยาติ สตฺถริ **อธิมตฺต-สิเนเหน** ปญฺหํ น ปุจฺฉติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๓)

ได้ยินว่า ท่าน อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีนั้น คิดว่า พระตถาคตเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าผู้ละเอียดอ่อน เป็นกษัตริย์ผู้ละเอียดอ่อน เมื่อทรงแสดงธรรมแก่เรา ด้วยทรงพระดำริว่า คฤหบดีมีอุปการะแก่เรามาก ดังนี้ จะทรงลำบากแล้วจึงไม่ทูลถามปัญหา**ด้วยความรักยิ่ง**ในพระศาสดา.

อธิมน (ติ)

[**อธิ + มน.** ดู (นีติ.ปท. มโนคณาทิคณ)]

(ก) ผู้มีจิตอันประเสริฐด้วยพระมหากรุณาเป็นต้น (พระพุทธเจ้า), ผู้มีจิตอันประเสริฐ.

ทิสฺวา อิสึ ปวิฏฺฐํ
อหินาโค ทุมฺมโน ปฐปายิ
สุมนมนโส **อธิมโน**
มนุสฺสนาโคปิ ตตฺถ ปฐปายิ.
(วิ.๓/๓๓)

[เรื่องว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอุรุเวลา]พญานาคเห็นพระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณเสด็จเข้าไปก็ไม่พอใจ จึงบังหวนควัน ฝ่ายพระผู้มีพระภาคทรงเป็นมนุสสนาคะ มีพระทัยชื่นบาน **มีพระทัยประเสริฐ** ก็บังหวนควันในที่นั้น.

อธิมโนติ มหากรุณาทีหิ อธิจิตฺโต. (วิมติ. ๒/๙๖)

คำว่า **มีพระทัยประเสริฐ (อธิมโน)** ได้แก่ มีพระทัยประเสริจด้วยพระคุณมีพระมหากรุณาคุณเป็นต้น.

(ข) มีจิตเลื่อมใส, มีใจชื่นชมยินดี.

วิวิธํ **อธิมนา** สุโณมหํ
วจนปถํ ตว อตฺถสํหิตํ
มุญฺจ คิรํ นุทเสว เม ทรํ
สมณ สุขาวห ชีว เม จิรนฺติ.
(ชา.๑/๓๓๔)

(พระนางมัลลิกาเทวีทรงชมเชยพระทศพลว่า)

หม่อมฉัน**มีใจชื่นชมยินดี**สดับพระธรรมเทศนามีประการต่าง ๆ พระดำรัสต่าง ๆ ของพระองค์ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์เมื่อทรงเปล่งพระวาจาออกมาสามารถกำจัดความกระวนกระวายใจของหม่อมฉันเสียได้ พระมหาสมณะผู้นำความสุขมาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์ทรงเจริญพระชนม์ชีพยั่งยืนนานเถิด.

เทสิตํ ธมฺมเทสนํ อหํ **อธิมนา** ปสนฺนจิตฺตา หุตฺวา สุโณมิ. (ชา.อฏ.๔/๔๔๖)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉัน **เป็นผู้มีใจชื่นชมยินดี** คือมีจิตเลื่อมใส ฟังพระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงแล้ว.

อธิมนฺถน (น)

[อธิ + มนฺถน]

การสีไม้สีไฟ.

อธิมาน (ปุ)

[อธิ + มาน]

(๑) ความสำคัญ-ความเข้าใจว่าได้บรรลุ (มรรคผล), ความเข้าใจในมรรคผลที่ตนยังมิได้บรรลุว่าบรรลุ, ความเข้าใจผิดว่าได้บรรลุแล้ว, อธิมานะ.

อปฺปตฺเต ปตฺตสญฺญิตา...เกตุกมฺยตา จิตฺตสฺส อยํ วุจฺจติ **อธิมาโน**. (อภิ.วิ.๓๗๐)

ความสำคัญในธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุว่าบรรลุแล้ว...ความที่จิตต้องการเป็นดุจธงนี้เรียกว่า **อธิมานะ**.

อยํ วุจฺจติ อธิมาโนติ อยํ อธิคตมาโน นาม วุจฺจติ. (อภิ.อฏ.๒/๔๗๐)

คำว่า **อยํ วุจฺจติ อธิมาโน** ได้แก่ บุคคลนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ผู้มีความสำคัญว่าตนได้บรรลุธรรมวิเศษ.

(๒) มานะจัด, มานะอันกระด้าง, เหย่อหยิ่ง, ความถือตัวจัด-ยิ่ง.

อธิกมาเนน วา ถทฺธมาเนนาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๗๙)

อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า **เพราะความถือตัวจัด** คือเพราะมานะกระด้าง.

ดู ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๗

อธิมานวตฺถุ (น)

[อธิมาน + วตฺถุ]

เรื่องแห่งอธิมานะ, เรื่องของภิกษุผู้สำคัญว่าได้บรรลุ (มรรคผล), อธิมานวัตถุ. (วิ.๑/๑๑๖)

อธิมานส (ติ)

[อธิ + มานส]

มีใจดี, มีจิตร่าเริง,สบายใจ.

> ทิสฺวาน สกฺเย อิสิมโวจ อกลฺเย
> นาหํ กุมาเร อหิตมนุสฺสรามิ
> น จาปิมสฺส ภวิสฺสติ อนฺตราโย
> น โอรกายํ **อธิมานสา** ภวาถ. (สุตฺตนิ.๓๘๗)

อสิตฤาษีได้ทูลเจ้าศากยะผู้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ไม่ทรงสบายพระทัยว่า ไม่ใช่อาตมภาพระลึกถึงสิ่งที่เป็นอัปปมงคลในพระกุมารและก็ไม่ใช่พระกุมารนั้นจะทรงมีอันตราย พระกุมารนี้ไม่เป็นผู้ต่ำต้อยเลยขอมหาบพิตรทั้งหลาย จง**สบายพระทัย**เถิด.

อธิมานสจฺจ (ติ)

[อธิมาน + สจฺจ]

ผู้มีสัจจะอันสำคัญว่าได้บรรลุแล้ว,

ผู้มีสัจจะคือความเห็นในมรรคผลยังมิได้ว่าได้, ผู้กล่าวอธิมานะตามความเป็นจริง.

ดู อธิมานิก

อธิมานสุตฺต (น)

[อธิมาน + สุตฺต]

อธิมานสูตร.

อังคุตตรบาลี นิบาตที่ ๑๐ ปัณณาสก์ที่ ๒, วรรคที่ ๔ สูตรที่ ๖. (อ.ม/๓๘๖-๘)

อธิมานิก (ติ)

[อธิมาน + อิก]

ผู้มีความสำคัญว่าได้บรรลุ (มรรคผล),

ผู้มีความเข้าใจผิด, ผู้มีอธิมานะ.

อธิมานิโก โข อยมายสฺมา อธิมานสจฺโจ อปฺปตฺเต ปตฺตสญฺญี. (อ.ม/๓๘๗, ๕๒๑)

(พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตรู้ว่า)

ท่านผู้นี้**มีความเข้าใจผิด** สำคัญผิดโดยสัตย์จริง มีความสำคัญในธรรมที่ยังไม่ได้ถึงว่าได้ถึง.

อธิมานิโกติ อนธิคเต อธิคตมาเนน สมนฺนาคโต. (อ.อฏ.ม/๓๒๕)

คำว่า **มีความเข้าใจผิด (อธิมานิโก)** ได้แก่ ประกอบด้วยมานะว่าบรรลุแล้วในธรรมที่ยังมิได้บรรลุ.

อธิมุจฺจติ (กฺริ)

[อธิ + มุจ + ย + ติ]

(๑) ย่อมน้อมใจเชื่อ, เชื่อมั่น, เลื่อมใส, ตัดสิน, เข้าไป, ได้.

โย ภิกฺขเว อิเม ธมฺเม เอวํ สทฺทหติ **อธิมุจฺจติ** อยํ วุจฺจติ สทฺธานุสารี. (สํ.๒/๑๘๖)

ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดศรัทธา**เชื่อมั่น**ธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่า สัทธานุสารี.

อธิมุจฺจตีติ สทฺธาธิโมกฺขํ ปฏิลภติ. (สํ.อฏ.๒/๓๑๗)

คำว่า **เชื่อมั่น (อธิมุจฺจติ)** ได้แก่ ย่อมได้น้อมใจเชื่อ = ศรัทธาเด็ดเดี่ยว.

(๒) ย่อมทำให้แจ้ง, เชื่อมั่น.

เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ ปญฺญาย วา **อธิมุจฺจติ**. (ม.๓/๔๙)

(อริยสาวก) ย่อมเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือ**เชื่อมั่น**ด้วยปัญญาในปัจจุบันได้ .

เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ. ปญฺญาย วา อธิมุจฺจตีติ เอตฺถ เอตรหิ วา ปญฺญาย อธิมุจฺจติ, อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชตีติ เอวํ ปทปริวตฺตนํ กตฺวา อตฺโถ เวทิตพฺโพ. อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ ตสฺมึ สมฺปสาเท สติ เอตรหิ วา ปญฺญาย อธิมุจฺจติ อรหตฺตํ สจฺฉิกโรตีติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๔/๔๐)

ในคำนี้ว่า **ย่อมเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือเชื่อมั่นด้วยปัญญาในปัจจุบันได้ (เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติ**

ปญฺญาย วา อธิมุจฺจติ) บัณฑิตพึงเปลี่ยนบทนี้ว่า ย่อมน้อมใจเชื่อด้วยปัญญา หรือเข้าถึงอาเนญชสมาบัติแล้วจึงจะทราบเนื้อความได้ เพราะท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า เมื่อความผ่องใสนั้นมีอยู่ อริยสาวกย่อม**เชื่อมั่น**ด้วยปัญญาในปัจจุบัน อธิบายว่า ทำให้แจ้งอรหัตตผล.

(๓) ย่อมคิด, นึกคิด,

น้อมใจไป, อธิษฐาน.

อากงฺขมาโน จ ภนฺเต ภควา หิมวนฺตํ ปพฺพตราชํ สุวณฺณํ ตฺเวว **อธิมุจฺเจยฺย** สุวณฺณญฺจ ปนสฺสาติ. (สํ.๑/๑๑๘)

(มารกราบทูลว่า) พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ก็เมื่อพระองค์ทรงพระประสงค์**พึงอธิษฐาน**ภูเขาหลวงชื่อว่าหิมพานต์ ให้เป็นทองคำล้วน ภูเขานั้นก็เป็นทองคำล้วนได้จริง.

อธิมุจฺเจยฺยาติ จินฺเตยฺย. (สํ.อฏ.๑/๑๑๖)

คำว่า **พึงอธิษฐาน (อธิมุจฺเจยฺย)** ได้แก่ พึงดำริ.

(๔) ย่อมน้อมจิตเชื่อด้วยอำนาจกิเลส, ย่อมชอบใจ, อยากได้, ยินดี.

อิธ พฺราหฺมณ เอกจฺโจ จกฺขุนา รูปึ ทิสฺวา ปิยรูเป รูเป **อธิมุจฺจติ** อปฺปิยรูเป รูเป พฺยาปชฺชติ. (สํ.๒/๓๓๖,๓๙๐)

พราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปทางตาแล้ว**ชอบใจ**รูปที่น่ารัก ย่อมยินร้ายรูปที่ไม่น่ารัก.

อธิมุจฺจตีติ กิเลสวเสน อธิมุตฺโต คิทฺโธ โหติ. (สํ.อฏ.๓/๔๓)

คำว่า **ชอบใจ (อธิมุจฺจติ)** ความว่า เป็นผู้น้อมไป คือติดอยู่ด้วยอำนาจกิเลส.

(๕) ย่อมเข้าสิง.

โกธาภิภูตตาย อญฺญตรสฺส พฺรหฺม-ปาริสชฺชสฺส สรีเร **อธิมุจฺจิ**. (ม.อฏ.๒/๓๑๒)

(มารใจบาป) **เข้าสิง**ร่างของพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งเพราะถูกความโกรธครอบงำ.

กุมารสฺส ปิตา อารกฺขเทวตา ตสฺเสว กุมารสฺส มาตุ สรีเร **อธิมุจฺจิ**.(ชา.อฏ.๕/๔๖๑)

รุกขเทวดาผู้เป็นบิดาของกุมารนั้น **เข้าสิง**พระอัครมเหสีผู้เป็นมารดาของกุมารนั้นนั่นเอง.

ดู อธิมุญฺจิตฺวา

อธิมุจฺจน (น/ถี)

[อธิ + มุจ + ย + ยุ]

(๑) การหลุดพ้นด้วยดี, การหลุดพ้นโดยพิเศษ.

ดู อธิมุจฺจนฏฺฐ

(๒) การให้หลุดพ้นโดยยิ่ง, ความหลุดพ้น.

ดู อธิมุญฺจิตฺวา

(๓) (ก) ความพ้นด้วยอำนาจความพ้นไปยิ่ง.

ดู อธิมุจฺจนฏฺฐ

(ข) การตัดสิน-การน้อมจิตไปในอารมณ์, ความเชื่อ, ความเลื่อมใส

อธิมุจฺจนํ อธิโมกฺโข. โส สนฺนิฏฺฐาน-ลกฺขโณ อสํสปฺปนรโส นิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐาโน สนฺนิฏฺฐาตพฺพธมฺมปทฏฺฐาโน อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐพฺโพ. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๗)

การตัดสิน (อารมณ์) ชื่อว่าอธิโมกข์ อธิโมกข์นั้นมีการตกลงใจเป็นลักษณะ มีความไม่ซัดส่ายไปเป็นรส มีการตัดสินเป็นปัจจุปัฏฐาน มีธรรมที่พึงตกลงใจเป็นปทัฏฐาน อธิโมกข์นี้ บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นเหมือนเสาเขื่อน เพราะความไม่หวั่นไหวในอารมณ์.

ยถา ตถา วา อารมฺมเณ วินิจฺฉยนํ **อธิมุจฺจนํ**. (มูลฏี.๑/๙๓)

การตัดสินอารมณ์โดยประการใดประการหนึ่ง ชื่อว่า **การตัดสิน (อารมณ์)**.

โย จิตฺตสฺส อธิโมกฺโข **อธิมุจฺจนา** ตทธิมุตฺตตา อยํ วุจฺจติ ตณฺหาปจฺจยา อธิโมกฺโข. (อภิ.วิ.๑๗๖,๑๙๒)

ความตัดสินอารมณ์ **กิริยาที่ตัดสินอารมณ์** ภาวะที่จิตตัดสินอารมณ์นั้น นี้เรียกว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อธิโมกข์จึงมี.

อธิมุจฺจนากาโร **อธิมุจฺจนา**. (อภิ.อฏ.๒/๒๐๐)

อาการที่ตัดสินอารมณ์ ชื่อว่า **อธิมุจฺจนา (ความเชื่อ)**.

ดู อธิโมกฺข

อธิมุจฺจนฏฺฐ (ปุ)

[อธิมุจฺจน + อตฺถ]

(๑) อรรถคือ-ว่าการพ้นโดยยิ่ง-โดยพิเศษ-ด้วยดี,

อรรถคือ-ว่าการน้อมจิตไปโดยยิ่ง-พิเศษ-ด้วยดี,

อรรถคือ-ว่าความน้อมจิตไปในอารมณ์โดยง่ายอันพ้นจากปฏิปักขธรรมด้วยดี,

อรรถว่า หลุดพ้น

อรรถว่า น้อมใจเชื่อ-เชื่อ.

โก อยํ **อธิมุจฺจนฏฺโฐ** นาม ? ปจฺจนีกธมฺเมหิ จ สุฏฺฐุ วิมุจฺจนฏฺโฐ อารมฺมเณ จ อภิรติวเสน สุฏฺฐุ วิมุจฺจนฏฺโฐ (สี. อธิมุจฺจนฏฺโฐ). ปิตุองฺเก วิสฺสฏฺฐจองฺคปจฺจงฺคสฺส ทารกสฺส สยนํ วิย อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติ. (อภิ.อฏ.๑/๒๓๕)

อะไรเล่า ชื่อว่า**อรรถว่าหลุดพ้นนี้** ก็อรรถว่าหลุดพ้นนี้ อรรถคือการหลุดพ้นอย่างดี จากปัจจนีกธรรมทั้งหลาย และเป็นการหลุดพ้นอย่างดี ด้วยอำนาจแห่งความยินดียิ่งในอารมณ์ มีอธิบายว่า ธรรมคือวิโมกข์นี้ ย่อมเป็นไปในอารมณ์ โดยความไม่เกี่ยว

ข้องกับปัจจนีกธรรม และความยินดียิ่งในอารมณ์ เพราะความไม่ยึดถือ เหมือนทารกปล่อยอวัยวะน้อยใหญ่ นอนลงบนตักของบิดาฉะนั้น.

(๒) อรรถคือ-ว่า เข้าไปตัดสินอารมณ์, อรรถว่า เชื่อเลื่อมใส.

ดู อธิโมกฺขฏฺฐ

อธิมุจฺจนาการ (ปุ)

[อธิมุจฺจน + อาการ]

อาการที่น้อมใจเชื่อ-ตัดสิน-เข้าไปตัดสินอารมณ์.

ดู อธิมุจฺจน, อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐาน

อธิมุจฺจนฺต (ติ)

[อธิ + มุจ + ย + อนฺต]

เข้าไปอยู่, ตัดสินอยู่, น้อมใจเชื่ออยู่, ยึดถืออยู่, ยอมรับ.

เตสํ ติตฺถิยานํ สทฺทหนฺตา โอกปฺเปนฺตา **อธิมุจฺจนฺตา**. (มหานิ.๔๗)

พวกคนที่เชื่อปลงใจเชื่ออยู่ **น้อมใจเชื่อ** อดกลั่นต่อเดียรถีย์เหล่านั้น.

อธิมุจฺจนฺตาติ สมฺปสาทนวเสน สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา เตสํ กถํ อธิวาเสนฺตา. (มหานิ.อฏ.๑๖๕)

คำว่า **น้อมใจเชื่อ (อธิมุจฺจนฺตา)** ความว่า ทำความปลงใจเชื่อด้วยสามารถความเลื่อมใส อดทนถ้อยคำของเดียรถีย์เหล่านั้น .

อธิมุจฺจนฺโต สทฺธาย จรติ. (ปฏิสํ.๒๑๖)

เมื่อน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยศรัทธา.

อธิมุจฺจนฺโตติ อธิโมกฺขํ กโรนฺโต. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๔๐)

คำว่า **ผู้น้อมใจเชื่อ (อธิมุจฺจนฺโต)** คือผู้ทำการตัดสินใจเชื่อ.

อธิมุจฺจมาน (ติ)

[อธิ + มุจ + ย + มาน]

น้อมใจเชื่ออยู่, ตัดสินอยู่, เข้าไปอยู่, เชื่ออยู่, เลื่อมใสอยู่.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ อนิจฺจสญฺญี อนิจฺจปฏิสํเวที สตตํ สมิตํ อพฺโพกิณฺณํ เจตสา **อธิมุจฺจมาโน** ปญฺญาย ปริโยคาหมาโน. (อ.๒/๔๐๕)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง มีสัญญาว่าไม่เที่ยง รู้ว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ **น้อมใจเชื่ออยู่**เนืองๆ สม่ำเสมอ ไม่ขาดระยะ มีปัญญาหยั่งรู้.

เจตสา อธิมุจฺจมาโนติ จิตฺเตน สนฺนิฏฺฐาปยมาโน. (อ.อฏ.๓/๑๔๙)

คำว่า **น้อมใจเชื่อ (เจตสา อธิมุจฺจมาโน)**

ได้แก่ ตัดสินใจอยู่.

อธิมุจฺจิต (ติ)

[อธิ + มุจ + ย + ต]

น้อมใจเชื่อ, ตัดสิน, ตัดสินใจเชื่อแล้ว.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล ปรสฺส วณฺเณ วา อวณฺเณ วา ภาสิยมาเน ตํ ขิปฺปญฺเญว **อธิมุจฺจิโต** โหติ. เอวํ โข ภิกฺขเว ปุคฺคโล อาเทยฺยมุโข โหติ. (อ.ม.๒/๑๔๖) (สุยา.ต่างกัน)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อเขากล่าวคุณหรือโทษของผู้อื่นอยู่ ก็**น้อมใจเชื่อ**โดยพลันทีเดียว บุคคลผู้เชื่อง่ายเป็นอย่างนี้แล.

ดู อธิมุจฺจิตฺ

อธิมุจฺจิตฺ (ติ)

[อธิ + มุจ + ย + ตุ]

ผู้น้อมใจเชื่อ, ตัดสิน, ตัดสินใจเชื่อ, เชื่อ.

อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล ปรสฺส วณฺเณ วา อวณฺเณ วา ภาสิยมาเน ขิปฺปญฺเญว **อธิมุจฺจิตา** โหติ. เอวํ ปุคฺคโล อาเธยฺยมุโข โหติ. (อภิ.ปุ.๑๗๕)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อเขากล่าวสรรเสริญหรือกล่าวติเตียนผู้อื่น**ก็เชื่อ**ทันที บุคคลชื่อว่าผู้เชื่อง่ายอย่างนี้.

อธิมุจฺจิตา โหตีติ สทฺธาตา โหติ. (อภิ.อฏ.๓/๙๘)

คำว่า **เป็นผู้เชื่อ (อธิมุจฺจิตา โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้มีศรัทธา.

อธิมุญฺจิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + มุจ + ย + ตฺวา. อรรถที่ ๑ ลบ การิต ปัจจัย]

(๑) พ้นแล้ว, พ้นดีแล้ว, ปล่อยไปแล้ว, ให้แผ่ไปแล้ว, แผ่ไปแล้ว, รู้แล้ว.

สหสฺโส ภิกฺขเว พฺรหฺมา สหสฺสโลกธาตุํ ผริตฺวา **อธิมุญฺจิตฺวา** วิหรติ. (ม.๓/๑๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย สหัสสพรหม**ปล่อยจิต**แผ่ไปตลอด ๑,๐๐๐ โลกธาตุอยู่.

อธิมุจฺจตีติ ปทํ ผรณปทสฺเสว เววจนํ อถ วา **ผรตีติ** ปตฺถรติ. **อธิมุจฺจตีติ** ชานาติ. (ม.อฏ.๔/๑๐๕)

คำว่า **ย่อมแผ่ไป (อธิมุจฺจติ)** เป็นคำใช้เรียกแทนบทว่าแผ่ไปนั่นเอง อีกนัยหนึ่ง คำว่า **แผ่ไป (ผรติ)** ได้แก่ แผ่ออกไป คำว่า **เข้าใจ (อธิมุจฺจติ)** ได้แก่ ย่อมรู้.

(๒) ปล่อยไปแล้ว, แผ่ไปแล้ว.

อธิมุญฺจิตฺวาติ สุฏฺฐุ ปสาเรตฺวาติ อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๑๘๗)

คำว่า **ปล่อยไปแล้ว (อธิมุญฺจิตฺวา)** ความว่า แผ่เหยียดออกไปด้วยดี.

อธิมุญฺจิตฺวาติ ภาวนาจิตฺตํ อารมฺมเณ สุฏฺฐุ วิสฺสชฺเชตฺวา. (อนุฏี.๒/๑๘๘)

คำว่า **ปล่อยไปแล้ว (อธิมุญฺจิตฺวา)** ได้แก่

ส่งภาวนาจิตไปด้วยดีในอารมณ์.

(๓) เข้าสิงแล้ว.

สตฺถาปิ ตำ คามำ ปวิสิตฺวา ปิณฺฑาย จรติ. อถ มาโร สกลคามวาสีนำ สรีเร **อธิมุจฺจิตฺวา** ยถา สตฺถา กฏฺฐจฺฉภตฺตมตฺตมฺปิ น ลภติ. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๖๗)

แม้พระศาสดาก็เสด็จเข้าไปสู่บ้านนั้นเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ขณะนั้น มาร**เข้าสิง**ในสรีระของชาวบ้านทั้งสิ้น ได้ทำอย่างที่พระศาสดาจะไม่ได้แม้มาตรว่าภิกษาทัพพีหนึ่ง.

ดู อธิมุจฺจิตฺวา

อธิมุจฺฉิต (ติ)

[อธิ + มุจฺฉ + ต]

มัวเมาแล้ว, ถึงความสยบแล้ว,

อันตัณหาให้สยบแล้ว, จดจ่อแล้ว,

หลงยิ่งด้วยอำนาจกิเลสตัณหา,

หลงยิ่งแล้ว,

เอตฺถ โลโก วิมุจฺฉิโตติ เอเตสุ ฉสุ อารมฺมเณสุ โลโก **อธิมุจฺฉิโต**. (สำ.อฏ.๑/๑๖๔) (ธิมุจฺฉิโตติ สี.ต่างกัน)

คำว่า **ชาวโลกมัวเมาในอารมณ์เหล่านี้ (เอตฺถ โลโก สมุจฺฉิโต)** ได้แก่ ชาวโลก**มัวเมา**ในอารมณ์ ๖ ประการนี้.

โลโก อธิมุจฺฉิโตติ อติถทฺธกาโย วิย มุจฺฉำ อาปนฺโน. (สำ.ฏี.๑/๒๑๑)

คำว่า **ชาวโลกมัวเมา (โลโก อธิมุจฺฉิโต)** คือถึงความมัวเมาเหมือนตัวแข็งยิ่ง.

อนิสฺสรณทสฺสาวี
คนฺเถ เจ ปฏิเสวติ
น โส มุจฺจติ ทุกฺขมฺหา
คนฺเถสุ **อธิมุจฺฉิโต**. (เถร.๓๒๒)

(พระปาราปริยเถระกล่าวว่า)

หากผู้ใดไม่เห็นอุบายเป็นที่สลัดออก ส้องเสพกลิ่น ผู้นั้น**ยังมัวเมา**ในกลิ่น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์.

อธิมุจฺฉิโตติ อธิมุตฺตตณฺหาย มุจฺฉำ อาปนฺโน. (เถร.อฏ.๒/๒๗๖)

คำว่า **มัวเมา (อธิมุจฺฉิโต)** ได้แก่ ถึงความมัวเมาด้วยตัณหาอันนอนเนื่องอยู่.

อธิมุญฺจติ (กฺริ)

[อธิ + มุจิ + อ + ติ]

ย่อมน้อมเข้าไป, ตัดสินใจ, เชื่อ.

ตฺวำ สทฺธำ มุญฺจสฺสุ ปมุญฺจสฺสุ สมฺปมุญฺจสฺสุ **อธิมุญฺจสฺสุ** โอกปฺเปหิ. “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ. (จูฬนิ.๒๒๓)

เธอก็จงเผย เปิดเผย คือ แสดงออก **เชื่อ** กำหนดใจเชื่อว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

อธิมุญฺจสฺสูติ ตตฺถ อธิโมกฺขำ กรสฺสุ. (จูฬนิ.อฏ.๘๖)

คำว่า **จงเชื่อ (อธิมุญฺจสฺสุ)** ไขความว่า จงกระทำการตัดสินใจเชื่อในศรัทธานั้น.

อธิมุญฺจิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + มุจ + อ + ตฺวา]

(๑) น้อมเข้าไปแล้ว-สละแล้ว-พ้นโดยยิ่งแล้ว,แผ่ไปแล้ว,

ปล่อยไปแล้ว, ส่งไปแล้ว, แผ่ไปแล้ว.

ผริตฺวาติ ผริตฺวา **อธิมุญฺจิตฺวา**. (ฉบับต่าง ๆ เป็น มุจฺจิตฺวา) (อภิ.วิ.๒๘๕)

คำว่า **แผ่ไป (ผริตฺวา)** อธิบายว่า กระจายออกไป **ส่งจิตไปแล้ว**.

อธิมุญฺจิตฺวาติ อธิกภาเวน มุญฺจิตฺวา ยถา มุตฺตํ สุมุตฺตํ โหติ สุปฺปสาริตํ สุวิตฺถตํ ตถา มุญฺจิตฺวาติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๒/๓๖๒)

คำว่า **ส่งไปแล้ว (อธิมุญฺจิตฺวา)** ความว่า น้อมใจเชื่อโดยความเป็นจิตยิ่ง ความว่า น้อมใจเชื่อโดยประการที่น้อมใจเชื่อแล้วจะเป็นน้อมใจเชื่อด้วยดี คลี่คลายออกไปด้วยดี ขยายให้กว้างออกไปด้วยดี ฉะนั้น.

อธิมุญฺจิตฺวาติ สุฏฺ ปสาเรตฺวาติ อตฺโถ. ตํ ทสฺเสนฺโต “อธิกภาเวนาติอาทิมาห, พลวตาวา อธิโมกฺเขน **อธิมุจฺจิตฺวา**. (มูลฏี.๒/๑๘๗)

คำว่า **ส่ง (เมตตา)ไปแล้ว (อธิมุญฺจิตฺวา)** ความว่า แผ่ออกไปด้วยดี พระอรรถกถาจารย์เมื่อประสงค์จะแสดงการแผ่จิตไปนั้น จึงกล่าวคำว่า โดยความเป็นจิตยิ่ง เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง น้อมไปด้วยการตัดสินที่มีกำลัง.

อธิมุญฺจิตฺวาติ ภาวนาจิตฺตํ อารมฺมเณ สุฏฺ วิสฺสชฺเชตฺวา. (อนุฏี.๒/๑๘๘)

คำว่า **ส่งไปแล้ว (อธิมุญฺจิตฺวา)**ได้แก่ ปล่อยภาวนาจิตไปในอารมณ์ด้วยดี.

(๓) เข้าสิงแล้ว.

โส สกลนครวาสีนํ สรีเร **อธิมุญฺจิตฺวา** ปาณึ ปหริตฺวา หสนเกฬึ กเรยฺย. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๒๖)

มารนั้น**เข้าสิง**ร่างกายของชาวเมืองทั้งสิ้นแล้วปรบมือทำการหัวเราะเยาะเย้ย.

ดู อธิมุจฺจิตฺวา

อธิมุตฺต๑ (ติ)

[อธิ + มุจ + ต]

(๑) ผู้น้อมใจไป, ผู้ตัดสินใจ, ผู้น้อมใจเชื่อ.

(ก) ผู้มีความผูกใจ, ผู้น้อมใจไป.

สุภนฺเตว **อธิมุตฺโต** โหติ. (ที.๒/๖๐)

บุคคล**ผู้น้อมใจไป**ว่า งาม.

สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหตีติ อิมินา สุวิสุทฺเธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ฌานานิ ทสฺสิตานิ. ตตฺถ กิญฺจาปิ อนฺโตอปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถิ โย ปน วิสุทฺธํ สุภํ กสิณมารมฺมณํ กริตฺวา วิหรติ โส ยสฺมา สุภนฺติ อธิมุตฺโต โหตีติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ, ตสฺมา เอวํ เทสนา กตา. (ที.อฏ.๒/๑๐๓)

ด้วยคำนี้ว่า **บุคคลเป็นผู้น้อมใจไปว่า “งาม” (สุภนฺเตว อธิมุตฺโต โหติ)** พระผู้มี

พระภาคทรงแสดงฌานทั้งหลายในกสิณสีมีสีเขียวเป็นต้นอันบริสุทธิ์ดี ความผูกใจในกสิณนั้นว่า “งาม” ไม่มีภายในอัปปนาแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น พระโยคาวจรใดทำกสิณที่มีความงามเป็นอารมณ์อันบริสุทธิ์งดงามให้เป็นอารมณ์อยู่ เพราะเหตุที่พระโยคาวจรนั้นถึงข้อที่ควรกล่าวว่า “เป็นผู้น้อมไปว่า ‘งาม” ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเทศนาไว้อย่างนี้.

สุภนฺเตว อธิมุตฺโตติ “สุภมิจฺเจว อารมฺมเณ อธิมุตฺโต. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๕๐)

คำว่า **น้อมใจไปว่างามเท่านั้น (สุภนฺเตว อธิมุตฺโต)** คือ น้อมไปในอารมณ์ว่างามเท่านั้น.

“อนฺโต อปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถีติ อิมินา ปุพฺพาโภควเสน ตถา **อธิมุตฺติ** สิยาติ ทสฺเสติ. (ที.ฏี.๒/๑๑๘)

ท่านแสดงว่า พึง**น้อมใจไป**อย่างนั้นด้วยอำนาจนึกคิดไว้ในกาลก่อน ด้วยคำนี้ว่า **ไม่มีความผูกใจว่า "งาม" ภายในอัปปนา**.

(ข) ผู้น้อมไปเชื่อ, ผู้สมัครใจ, ผู้น้อมใจไป.

กลฺยาณกมฺมสฺส สคฺคกถํ กเถติ “อิมํ สุตฺวา **อธิมุตฺโต** มริสฺสตีติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๙๘)

ภิกษุแสดงเรื่องสวรรค์แก่บุคคลผู้กระทำความดี ด้วยตั้งใจว่า เขาฟังเรื่องนี้แล้ว**น้อมจิตเชื่อ**ตายไป ต้องอาบัติทุกกฏ.

สทา ชาครมานานำ
อโหรตฺตานุสิกฺขินำ
นิพฺพานำ **อธิมุตฺตานำ**
อตฺถำ คจฺฉนฺติ อาสวา. (ธมฺม.๔๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับนางปุณณาว่า)
สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษาไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืน **น้อมใจไป**สู่นิพพาน อาสวะทั้งหลายย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้.

นิพฺพานำ อธิมุตฺตานนฺติ นิพฺพานชฺฌาสยานำ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๐๘)

บาทพระคาถาว่า **นิพฺพานำ อธิมุตฺตานำ** ได้แก่ ผู้มีอัธยาศัยในพระนิพพาน.

(ค) ผู้ทำให้แจ้งแล้ว,

รู้แจ้งแล้ว (ดำรงอยู่)

โส ฉฏฺฐานานิ **อธิมุตฺโต** โหติ เนกฺขมฺมาธิมุตฺโต โหติ ปวิเวกาธิมุตฺโต โหติ อพฺยาปชฺชาธิมุตฺโต โหติ อุปาทานกฺขยาธิมุตฺโต โหติ ตณฺหกฺขยาธิมุตฺโต โหติ อสมฺโมหาธิมุตฺโต โหติ. (วิ.๓/๒๗๐)

ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้**รู้แจ้ง**ฐานะ ๖ คือ ๑. รู้แจ้งเนกขัมมะ ๒. รู้แจ้งปวิเวก ๓. รู้แจ้งความไม่เบียดเบียน ๔. รู้แจ้งความสิ้นอุปาทาน ๕. รู้แจ้งความสิ้นตัณหา ๖. รู้แจ้งความไม่ลุ่มหลง.

อธิมุตฺโต โหตีติ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา ิโต โหติ. (วิ.อฏ.๓/๓๖๕)

คำว่า **อธิมุตฺโต โหติ** ความว่า เป็นผู้รู้แจ่มแจ้ง คือทำให้ประจักษ์ดำรงอยู่.

(ฆ) ผู้ขวนขวายแล้ว, พยายาม.

อสฺสุโกติ อธิมุตฺโต. (ที.อฏ.๓/๑๐๗)

คำว่า **ขวนขวาย (อุสฺสุกฺโก)** ได้แก่ **พยายามแล้ว**.

อธิมุตฺโตติ ยุตฺตปฺปยุตฺโต. (ที.ฏี.๓/๑๐๘)

คำว่า **พยายาม (อธิมุตฺโต)** ได้แก่ พากเพียรพยายามแล้ว.

(๒) ผู้หลุดพ้นจากกิเลสโดยพิเศษ, ผู้หลุดพ้นดีแล้ว.

ปติตปตฺตานิ คณฺหิตฺวา
พหิทฺธา ฉฑฺฑยึ อหํ
อนฺโตสุทฺธํ พหิสุทฺธํ
อธิมุตฺตมนาสวํ.
สมฺมุขา วิย สมฺพุทฺธํ
อวนฺที โพธิมุตฺตมํ
ปทุมุตฺตโร โลกวิทู
อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห. (อป.๑/๑๒๐)

(พระธชทายกเถระกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าเก็บใบโพธิ์ที่หล่นนำไปทิ้งภายนอก ข้าพเจ้าได้ไหว้ต้นโพธิ์ที่ประเสริฐเหมือนได้อภิวาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้หมดจดทั้งภายในทั้งภายนอก **ผู้หลุดพ้นดีแล้ว** หาอาสวะมิได้ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงรู้แจ้งโลกผู้สมควรรับเครื่องบูชา เฉพาะพระพักตร์.

อนฺโตสุทฺธํ พหิสุทฺธนฺติ อนฺโต จิตฺตสนฺตานนามกายโต จ พหิ จกฺขุโสตาทิรูปกายโต จ สุทฺธึ **อธิ** วิเสเสน **มุตฺตํ** กิเลสโต วิมุตฺตํ อนาสวํ สมฺพุทฺธํ วิย สมฺมุขา อุตฺตมํ โพธึ **อวนฺที** ปณามมกาสินฺติ อตฺโถ.

(อป.อฏ.๒/๘๔)

คำว่า **ผู้หมดจดทั้งภายในทั้งภายนอก (อนฺโตสุทฺธํ พหิสุทฺธํ)** ความว่า เราได้ไหว้คือได้กระทำความนอบน้อมซึ่งต้นโพธิอันสูงสุดในที่พร้อมหน้า ประดุจในที่เฉพาะพระพักตร์พระสัมพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์จากจิตสันดานและนามกายภายใน และจากรูปกายมีจักขุประสาทและโสตประสาทเป็นต้นภายนอก ผู้ยิ่งใหญ่ คือ ผู้**หลุดพ้นโดยวิเศษ** ผู้หลุดพ้นจากกิเลส คือผู้ไม่มีกิเลสคืออาสวะ.

อธิมุตฺต[๒] (ปุ)

[อธิ + มุจ + ต]

พระเถระผู้ชื่อว่า อธิมุตตะ.

ในเถรคาถา มีพระเถระชื่อว่า อธิมุตตะ ๒ รูป ในพระเถระ ๒ รูปนั้น พระอธิมุตตเถระ ซึ่งมาในเอกกนิบาตมีอีกชื่อหนึ่งว่า สัพพกิตติกะ. (อป.๑/๓๗๘)

พระอธิมุตตเถระอีกรูปหนึ่งซึ่งมาในวีสตีนิบาต มีชื่อว่า อธิมุตตะ (อป.๑/๙๘).

อธิมุตฺตก (ปุ)

ดู อติมุตฺตก

อธิมุตฺตกมาลา (ถี)

ดู อติมุตฺตกมาลา

อธิมุตฺตจิตฺต (ติ)

[อธิมุตฺต + จิตฺต]

ผู้มีจิตน้อมไป-เอนไป-เข้าไปแล้ว.

อสํหีรํ อสงฺกุปฺปํ
ยสฺส นตฺถิ อุปมา กฺวจิ
อทฺธา คมิสฺสามิ น เมตฺถ กงฺขา
เอวํ มํ ธาเรหิ **อธิมุตฺตจิตฺตนฺ**ติ.
(สุตฺตนิ.๔๕๑)

(ท่านพระปิงคิยะกราบทูลว่า)
สภาวะใดไม่มีอะไร ๆ ที่ไหนเปรียบได้ สภาวะนั้นอันอะไรนำไปมิได้ ไม่กำเริบ ข้าพระองค์จักถึงสภาวะนั้นแน่แท้ ความสงสัยในสภาวะนั้นไม่มีแก่ข้าพระองค์ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า **เป็นผู้มีจิตน้อมไป**ในสภาวะนั้นด้วยประการฉะนี้แล.

อธิมุตฺตจิตฺตนฺติ นิพฺพานนินฺนํ นิพฺพานโปณํ นิพฺพานปพฺภารํ นิพฺพานาธิมุตฺตํ. (จูฬนิ.๒๒๘)

คำว่า **เป็นผู้มีจิตน้อมไปแล้ว (อธิมุตฺตจิตฺตํ)** อธิบายว่า เป็นผู้มีจิตเอนไปในนิพพานแล้ว โอนไปในนิพพานแล้ว โน้มไปในนิพพานแล้ว น้อมใจไปในนิพพานแล้ว.

อธิมุตฺตตา (ถี)

[อธิมุตฺต + ตา]

ความเป็นผู้น้อมจิตไป, ความน้อมใจไป.

สุญฺญเต **อธิมุตฺตตา** ปณีตาธิมุตฺตตา. (ปฏิสํ.๙๔)

ความน้อมจิตไปในธรรมที่ว่าง ชื่อว่าความน้อมใจไปในธรรมประณีต.

สุญฺญเต อธิมุตฺตตาติ สุญฺญเต ผลสมาปตฺติยา ปุพฺพภาคปญฺญาวเสน **อธิมุตฺตตา**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๘๒)

คำว่า **ความน้อมจิตไปในธรรมที่ว่าง (สุญฺญเต อธิมุตฺตตา)** ได้แก่ **ความน้อมจิตไป**ในธรรมชาติอันว่างเปล่า ด้วยสามารถแห่งปัญญาอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งผลสมาบัติ.

อธิมุตฺตตฺต (น)

[อธิมุตฺต + ตฺต]

ความเป็นผู้น้อมจิตไป,

ความเป็นผู้ปล่อยจิตไป.

นิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต **อธิ-**

มุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ อนิมิตฺโต วิหาโร. (ปฏิสํ.๘๙)

พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ (ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ) ย่อมเห็นความดับ **เพราะความน้อมจิตไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่า** อนิมิตตวิหาร.

อธิมุตฺตตฺตาติ ตนฺนินฺนภาเวน จิตฺตสฺส วิสฺสฏฺฐตฺตา. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๗๘)

คำว่า **เพราะความน้อมจิตไป (อธิมุตฺตตฺตา** ได้แก่ เพราะปล่อยจิตไปด้วยความน้อมไปในนิพพานนั้น.

อธิมุตฺติ (ถี)

[อธิ + มุจ + ติ. (ดู ธาน.๗๖๖ และ ธาน.ฏี)]

(๑) ความหลุดพ้น, ความน้อมจิตไป, ธรรมที่พ้นจากธรรมอันตรงกันข้ามด้วยดีแล้วเป็นไปได้ง่ายในอารมณ์,

สมาบัติ ๘.

วิมุตฺตีติ ทฺเว วิมุตฺติโย จิตฺตสฺส **อธิมุตฺติ**, นิพฺพานญฺจ. (อภิ.ธ.๒๖๕)

ที่ชื่อว่า **วิมุตติ** ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ **ความหลุดพ้น**แห่งจิต (สมาบัติ ๘) และนิพพาน.

จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจาติ เอตฺถ อารมฺมเณ อธิมุจฺจนฏฺเฐน ปจฺจนีกธมฺเมหิ จ สุฏฺฐุ มุตฺตฏฺเฐน อฏฺฐ สมาปตฺติโย **จิตฺตสฺส อธิมุตฺติ** นาม. (อภิ.อฏ.๑/๔๓๕)

ในข้อว่า **ความหลุดพ้น**แห่งจิต (สมาบัติ ๘) และนิพพาน **(จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจ)** นี้ สมาบัติ ๘ ชื่อว่า **ความหลุดพ้นแห่งจิต** ด้วยอรรถว่า น้อมไปในอารมณ์ และด้วยอรรถว่า หลุดพ้นด้วยดีจากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย.

วิมุตฺตีติ ทฺเว วิมุตฺติโย จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจ. เอตฺถ จ อฏฺฐ สมาปตฺติโย นีวรณาทีหิ สุฏฺฐุ มุตฺตตฺตา **อธิมุตฺติ** นาม. นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตโต มุตฺตตฺตา วิมุตฺตีติ เวทิตพฺพํ. (ที.อฏ.๓/๑๖๗)

ที่ชื่อว่า **วิมุตติ** (ความหลุดพ้น) ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ (๑) **ความหลุดพ้น**แห่งจิต (สมาบัติ ๘) (๒) นิพพาน ในวิมุตติ ๒ นั้น สมาบัติ ๘ ชื่อว่า **อธิมุตติ (ความหลุดพ้น)** เพราะพ้นแล้วด้วยดีจากกิเลสทั้งหลายมีนิวรณ์เป็นต้น นิพพานอันบัณฑิตพึงทราบว่า ชื่อว่า วิมุตติ เพราะพ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง.

(๒) ความพอใจ (ฉันทะ),

ความปรารถนา (อัชฌาสยะ),

ความชอบใจยิ่ง (อภิรุจิ),

การตัดสินใจ (สันนิษฐาน)

การปล่อยวางจิต (จิตตโวสสัคคะ).

อิธ ตถาคโต สตฺตานํ อาสยํ ปชานาติ อนุสยํ ปชานาติ จริตํ ปชานาติ **อธิมุตฺตึ** ปชานาติ. (อภิ.วิ.๓๕๓)

พระตถาคตในโลกนี้ทรงทราบอาสยะ อนุสัย จริต **อธิมุตติ (ความปรารถนา)** ของสัตว์ทั้งหลาย.

อธิมุตฺตนฺติ อชฺฌาสยํ. (อภิ.อฏ.๒/๔๔๐)

คำว่า **ความปรารถนา (อธิมุตฺตํ)** ได้แก่ อัธยาศัย.

อธิมุตฺติ อชฺฌาสยธาตุ. สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตาธิมุตฺตีติ. ยาย หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเกเยว เสวนฺติ ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกเยว. สา อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยสภาโว อธิมุตฺติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๔๐)

ธาตุคืออัธยาศัย ชื่อว่า ความพอใจ ความพอใจนั้น มี ๒ ประการ คือ ความพอใจที่ทรามและความพอใจที่ประณีต สัตว์ผู้มีอัธยาศัยทราม ย่อมคบกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยทรามเท่านั้น ส่วน สัตว์ผู้มีอัธยาศัยประณีต ย่อมคบกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยประณีตเท่านั้น ด้วยความชอบใจใด ความชอบใจนั้น คือ สภาพแห่งอัธยาศัย ชื่อว่า อธิมุตติ (อัธยาศัย).

อธิมุตฺตินฺติ อชฺฌาสยธาตุ, ตตฺถ ตตฺถ จิตฺตสฺส อภิรุจิวเสน นินฺนตา, สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตาธิมุตฺตีติ. (วิมติ.๑/๕๔)

คำว่า **ความปรารถนา (อธิมุตฺตี)** ได้แก่ อัธยาศัย ความที่จิตน้อมไปด้วยอำนาจความยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ อัธยาศัยนั้น มี ๒ ประการ คือ อัธยาศัยทรามและอัธยาศัยประณีต (ดีและไม่ดี).

(๓) การน้อมจิตไป, การเชื่อ, การตัดสินใจในวัตถุอันน่าเลื่อมใส มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

ดู อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐาน

อธิมุตฺติกาลกิริยา (ถี)

[อธิมุตฺติ + กาลกิริยา. กาลกิริยา ก็มี]

การทำกาลกิริยาด้วยน้อมใจไป,

การตายโดยน้อมจิตไป,

การตายโดยความผูกใจ-คิด,

การตายโดยอธิษฐาน-น้อมใจไป-นึกคิด, การตายของพระโพธิสัตว์เท่านั้น.

ตตฺถ ปารมีนํ ทุปฺปูรณียตฺตา. เต **อธิมุตฺติกาลกิริยํ** กตฺวา มนุสฺสปเถเยว นิพฺพตฺตนฺติ. (ที.อฏ.๒/๒๐)

เพราะในสวรรค์นั้นบำเพ็ญบารมีให้เต็มได้ยาก พระโพธิสัตว์เหล่านั้น กระทำ**การตายโดยอธิษฐาน** จึงมาบังเกิดในถิ่นของมนุษย์นั่นแล.

“อิทาเนว เม มรณํ โหตูติ อธิมุจฺจิตฺวา กาลกรณํ **อธิมุตฺติกาลกิริยา**. (ที.ฏี.๒/๒๐)

การตายโดยน้อมใจไปว่า เราจงตายในบัดนี้เท่านั้น ชื่อว่า **การตายโดยอธิษฐาน**. ทีฆายุกเทวโลเก นิพฺพตฺโต ตตฺถ ปารมิโย น สกฺกา ปูเรตุนฺติ อกฺขีนิ นิมีเลตฺวา **อธิมุตฺติกาลกิริยํ** นาม กตฺวา มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺตติ. อยํ กาลงฺกิริยา อญฺเญสํ น โหติ.

(ม.อฏ.๔/๑๒๑)

พระโพธิสัตว์บังเกิดในเทวโลกที่มีอายุยืนยาว ไม่สามารถบำเพ็ญบารมีในเทวโลกนั้น เพราะเหตุนั้น พระองค์ลืมพระเนตรทั้ง ๒ กระทำ**การตายโดยอธิษฐาน** (กลั้นใจตาย) แล้วบังเกิดในมนุษยโลก กาลกิริยานี้ย่อมไม่มีแก่เทวดาเหล่าอื่น.

"อิธ น ภวิสฺสามีติ อธิมุจฺจนวเสน กาลกิริยา **อธิมุตฺติกาลกิริยา**. (ม.ฏี.๓/๓๓๒)

การตายด้วยอำนาจน้อมใจไปว่า เราจะไม่มีในที่นี้ ชื่อว่า **การตายโดยอธิษฐาน**.

อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อธิมุตฺติ + ปจฺจุปฏฺฐาน]

มีการน้อมจิต-ตัดสินใจในวัตถุอันน่าเลื่อมใส เป็นปัจจุปัฏฐาน,

ธรรมที่ปรากฏต่อญาณว่า ธรรมที่น้อมใจไป-เชื่อเลื่อมใส-ตัดสินในวัตถุอันน่าเลื่อมใสมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, สัทธาธรรม.

สทฺทหนลกฺขณา สทฺธา โอกปฺปนลกฺขณา วา. ปสาทนรสา อุทกปฺปสาทกมณิ วิย ปกฺขนฺทนรสา วา โอฆุตฺตรโณ วิย. อกาลุสิยปจฺจุปฏฺฐานา **อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา** วา. สทฺเธยฺยวตฺถุปทฏฺฐานา โสตาปตฺติยงฺคปทฏฺฐานา วา สา หตฺถวิตฺตพีชานิ วิย ทฏฺฐพฺพา. (อภิ.อฏ.๑/๑๖๓)

ศรัทธามีความเชื่อเป็นลักษณะ หรือว่ามีความเชื่อมั่นเป็นลักษณะ มีความผ่องใสเป็นรส เหมือนกับแก้วมณีทำน้ำให้ใสสะอาด หรือว่ามีการแล่นไปเป็นรส เหมือนการข้ามห้วงน้ำ มีความไม่ขุ่นมัวเป็นปัจจุปัฏฐาน หรือ**มีการน้อมใจเชื่อเป็นปัจจุปัฏฐาน** มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาเป็นปทัฏฐาน หรือว่า มีโสดาปัตติยังคะเป็นปทัฏฐาน บัณฑิตพึงเห็นเหมือนมือ ทรัพย์สมบัติ และพืช.

ปสาทนียฏฺฐาเนสุ ปสาทวิปรีตํ อกุสลํ อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิมุตฺติ จ ตปฺปจฺจนีโกว ปสาทภูโต วตฺถุคโต นิจฺฉโย **อธิมุตฺติ** น เยวาปนกาธิโมกฺโข. (วิสุทฺธิ. ฏี.๒/๑๔๒)

ในที่ที่น่าเลื่อมใส อกุศลที่ตรงข้ามกับความเลื่อมใส ชื่อว่า ความไม่มีศรัทธาและการน้อมใจไปผิด การตัดสินที่ดำรงอยู่ในวัตถุอันน่าเลื่อมใสที่ตรงข้ามกับความไม่มีศรัทธาและการน้อมใจไปผิดนั้น ชื่อว่า **การตัดสินใจเชื่อ** ไม่ใช่อธิโมกขเจตสิกที่กล่าวด้วย เยวาปน-ศัพท์.

เอวเมตนฺติ อธิมุจฺจนากาเรน ปน คเหตพฺพตฺตา **อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานา**. (อนุฏี.๑/๙๕-๖)

คำว่า **นั่นอย่างนี้ (เอวเมตํ)** ได้แก่ ก็มีความน้อมใจเชื่อเป็นเหตุปรากฏ เพราะควรถือเอาโดยอาการเชื่อ.

อธิมุตฺติปท

ดู อธิวุตฺติปท

อธิโมกฺข (ปุ)

[อธิ + มุจ + ข. ดู (ธาน.ฏี.๑๕๙ และ สูจิ)]

(๑) สภาวธรรมที่ตัดสินอารมณ์ ผิดก็ดี ถูกก็ดี, ธรรมอันเป็นเหตุตัดสิน, ความตกลงปลงใจ, ความน้อมใจเชื่อ, การตัดสิน, การตัดสินอารมณ์, อธิโมกข์ เจตสิก.

(อธิโมกข์นั้น เรียกชื่อว่า เยวาปนกาธิโมกข์ ดู มูลฏี.๑/๘๙ วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๔๒,๔๓๑).

อธิมุจฺจนํ **อธิโมกฺโข**. โส สนฺนิฏฺฐาน-ลกฺขโณ อสํสปฺปนรโส นิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐาโน สนฺนิฏฺฐาตพฺพธมฺมปทฏฺฐาโน. อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐพฺโพ. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๗)

การตัดสิน(อารมณ์) **ชื่อว่าอธิโมกข์** อธิโมกข์นั้นมีการตกลงใจเป็นลักษณะ มีความไม่ซัดส่ายไปเป็นรส มีการตัดสินเป็นปัจจุปัฏฐาน มีธรรมที่พึงตกลงใจเป็นปทัฏฐาน อธิโมกข์นี้ บัณฑิตพึงเห็นเหมือนเสาเขื่อน เพราะความไม่หวั่นไหวในอารมณ์.

ยถา ตถา วา อารมฺมเณ วินิจฺฉยนํ อธิมุจฺจนํ. น หิ อนธิมุจฺจนฺโต ปาณาติปาตาทีสุ ทานาทีสุ วา ปวตฺตติ สทฺธา ปน ปสาทนีเยสุ ปสาท**าธิโมกฺโข**ติ อยเมเตสํ วิเสโส. (มูลฏี.๑/๙๓)

ความแตกต่างแห่งอธิโมกข์และศรัทธาเหล่านั้นดังนี้คือ การตัดสินอารมณ์โดยจะผิดจะถูกก็ตาม ชื่อว่า การตัดสินอารมณ์จริงอยู่ ผู้ไม่สามารถตัดสินใจได้ ไม่เป็นไปในกรรมชั่วมีการฆ่าสัตว์เป็นต้น หรือ บุญมีการให้ทานเป็นต้นได้ ส่วนศรัทธาเป็นการตัดสินอารมณ์คือความเชื่อความเลื่อมใสในฐานะที่น่าเลื่อมใสทั้งหลาย.

(๒) ศรัทธาอันมีความผ่องใสดียิ่ง,

ศรัทธาที่ทำให้ธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนผ่องใสยิ่ง, ความผ่องใส, ความเชื่อ, ความเลื่อมใส, ศรัทธาที่ก่อให้เกิดความผ่องใส, อธิโมกข์นี้มีอยู่ภายในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ.

อนิจฺจโต มนสิกโรโต ญาณํ อุปฺปชฺชติ ปีติ อุปฺปชฺชติ ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติ สุขํ อุปฺปชฺชติ **อธิโมกฺโข** อุปฺปชฺชติ ปคฺคโห อุปฺปชฺชติ อุปฏฺฐานํ อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา อุปฺปชฺชติ นิกนฺติ อุปฺปชฺชติ. (ปฏิสํ.๒๙๑)

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้น **อธิโมกข์** (ความผ่องใส) ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้น อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้น นิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น.

อธิโมกฺโขติ สทฺธา. วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตาเยว หิสฺส จิตฺตเจตสิกานํ อติสยปสาทภูตา พลวตี

สทฺธา อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๗๒)

คำว่า **อธิโมกข์ (อธิโมกฺโข)** ได้แก่ ศรัทธา (ความเชื่อ) เพราะว่า ศรัทธาที่สัมปยุตกับวิปัสสนานั้นแล เป็นความผ่องใสอย่างยิ่งของจิตและเจตสิก เป็นศรัทธามีกำลังอย่างยิ่ง ก็เกิดขึ้นแก่โยคาวจรนั้น.

อธิโมกฺโขติ สทฺธา น เยวาปนกาธิโมกฺโขติ อธิปฺปาโย. สา เจตฺถ น กมฺมผลํ รตนตฺตยํ วา สทฺทหนวเสน ปวตฺตา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๓๑)

คำว่า **อธิโมกข์ (อธิโมกฺโข)** ได้แก่ ศรัทธา อธิบายว่า ไม่ใช่อธิโมกขเจตสิก (เจตสิกที่ตัดสินอารมณ์) ที่กล่าวด้วย เยวาปน-ศัพท์ ก็ในที่นี้ ศรัทธานั้นเป็นไปด้วยอำนาจเชื่อกรรม ผลของกรรม หรือพระรัตนตรัยหามิได้.

ดู อธิโมกฺขสีส

อธิโมกฺขกิจฺจ (น)

[อธิโมกฺข + กิจฺจ]

กิจ-หน้าที่อธิโมกข์-ตัดสิน (อารมณ์)

สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ **อธิโมกฺขกิจฺจํ** กาตุํ สกฺโกติ น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทาทิ. ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํ. (ม.อฏ.๑/๒๙๕)

ก็ถ้าวิริยินทรีย์มีพลัง เมื่อเป็นเช่นนั้น สัทธินทรีย์จะไม่สามารถทำ**หน้าที่ตัดสิน** (อารมณ์)ได้เลย อินทรีย์นอกนี้ก็จะไม่สามารถทำความแตกต่างกันแห่งหน้าที่ของอินทรีย์นอกนี้ได้ เพราะเหตุนั้น ภิกษุพึงปรับวิริยินทรีย์นั้นให้ลดลงด้วยการเจริญปัสสัทธิเป็นต้น.

อธิโมกฺขจริยา (ถี)

[อธิโมกฺข + จริยา]

การเกิดแห่งอธิโมกข์, สัทธาธรรม.

อธิโมกฺขจริยาย เวสารชฺชํ สทฺธินฺทฺริยสฺส อสฺสาโท โหติ. (ปฏิสํ.๒๐๕)

ความแกล้วกล้าเป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอธิโมกข์.

อธิโมกฺขจริยาย เวสารชฺชนฺติ สทฺธาวตฺถุวเสน วา ภาวนาย วา วสิปฺปตฺตสฺส สทฺธาปวตฺติยา วิสารทภาโว โหติ.
(ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๓๕)

คำว่า **ความแกล้วกล้า...เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอธิโมกข์ (อธิโมกฺขจริยาย เวสารชฺชํ)** ได้แก่ ความเป็นผู้แกล้วกล้าย่อมมีเพื่อความเป็นไปแห่งศรัทธาของผู้ถึงความชำนาญด้วยสามารถแห่งวัตถุอันเป็นที่ตั้งศรัทธา หรือด้วยภาวนา.

อธิโมกฺขฏฺฐ (ปุ)

[อธิโมกฺข + อตฺถ]

อรรถ-สภาวะคือ-ว่าอธิโมกข์-ตัดสิน-เชื่อเลื่อมใส.

สทฺธินฺทฺริยสฺส **อธิโมกฺขฏฺโฐ** อภิญฺเญยฺโย.

(ปฏิสํ.๑๗)

สภาวะคือความเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ควรรู้ยิ่ง.

อธิโมกฺขฏฺโจติ อธิมุจฺจนฏฺโจ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๙)

คำว่า **สภาวะคือความเชื่อ(อธิโมกฺขฏฺโจ)** ได้แก่ สภาวะที่น้อมใจเชื่อ.

อธิโมกฺขตฺถ (ปุ)

[อธิโมกฺข + อตฺถ]

(๑) ประโยชน์คือการน้อมใจเชื่อ-การตัดสิน.

อธิโมกฺขตฺถาย อาวชฺชนาย อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. (ปฏิสํ.๒๐๓)

ความดับแห่งความคำนึงถึง**เพื่อประโยชน์คือการตัดสิน** (อารมณ์) เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์.

อธิโมกฺขตฺถายาติ อธิมุจฺจนตฺถาย สทฺทหนตฺถาย. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๓๔)

คำว่า **เพื่อประโยชน์คือการตัดสิน** (อารมณ์) **(อธิโมกฺขตฺถาย)** ได้แก่ เพื่อประโยชน์คือน้อมใจเชื่อ คือ เพื่อประโยชน์คือการเชื่อ.

(๒) กิจคือการน้อมใจเชื่อ-การตัดสินใจ.

ดู อธิโมกฺขปริวาร

อธิโมกฺขนานตฺต (น)

[อธิโมกฺข + นานตฺต]

ความต่างกันแห่งอธิโมกข์-การตัดสิน.

เอโก ปถวีกสิณวเสน อธิมุจฺจติ...เอโก โอทาตกสิณวเสนาติ อิทำ **อธิโมกฺขนานตฺตำ**. (อภิ.อฏ.๒/๕๐๓)

ข้อที่ว่า คนหนึ่งน้อมใจไป (ตัดสินอารมณ์) ด้วยอำนาจปฐวีกสิณ...แต่คนหนึ่งน้อมใจเชื่อ ด้วยอำนาจโอทาตกสิณ ดังนี้ นี้ ชื่อว่า **ความต่างกันแห่งการตัดสิน** (อารมณ์).

อธิโมกฺโข นิจฺฉโย. (มูลฏี.๒/๒๓๓)

การตัดสิน (อารมณ์) ชื่อว่า **อธิโมกข์**.

อธิโมกฺขนานตฺตตา (ถี)

[อธิโมกฺข + นานตฺตตา]

ความต่างกันแห่งอธิโมกข์-การตัดสิน,

ความต่างกันแห่งความน้อมใจเชื่อ.

จตุตฺถำ ฌานำ ภาเวตฺวา...**อธิโมกฺขนานตฺตตา** อภินีหารนานตฺตตา ปญฺญานานตฺตตา อปฺเปกจฺเจ อสญฺญสตฺตานำ เทวานำ สหพฺยตำ อุปปชฺชนฺติ. (อภิ.วิ.๔๔๐)

บุคคลเจริญจตุตถฌานแล้ว บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของอสัญญสัตตเทวดา... **เพราะความต่างกันแห่งการตัดสิน** เพราะมีอภินิหารต่างกัน เพราะมีปัญญาต่างกัน. (อภิ.อฏ.๒/๕๐๓)

อธิโมกฺขนิทฺเทส (ปุ)

[อธิโมกฺข + นิทฺเทส]

คำพูดอันเป็นที่จำแนกอธิโมกข์โดยพิสดาร, อธิโมกขนิทเทส,

ตอนที่แสดงอธิบายอธิโมกข์โดยพิสดาร

เกวลํ **อธิโมกฺขนิทฺเทโสว** อปุพฺโพ. (อภิ.อฏ.๒/๒๐๐)

อธิโมกขนิทเทสอย่างเดียวเท่านั้น ยังไม่เคยแสดงมาก่อน คำที่เหลือ มาแล้วในเบื้องต้นทั้งนั้น.

อธิโมกฺขปจฺจย (ปุ)

[อธิโมกฺข + ปจฺจย]

ปัจจัยแห่งอธิโมกข์, เหตุคืออธิโมกข์.

อธิโมกฺขปจฺจยา ภโว. (อภิ.วิ.๑๗๑-๘๐)

เพราะเหตุคืออธิโมกข์ ภพจึงเกิดขึ้น.

อธิโมกฺขปริวาร (ปุ)

[อธิโมกฺข + ปริวาร]

มีการน้อมใจเชื่อเป็นเครื่องแวดล้อม,

มีอธิโมกข์เป็นบริวาร, ความผ่องใสเป็นบริวาร.

บริวารที่เกิดขึ้นโดยกิจคือการตัดสิน-เชื่อ.

อรหตฺตผลกฺขเณ อญฺญาตาวินฺทฺริยสฺส สทฺธินฺทฺริยํ **อธิโมกฺขปริวารํ** โหติ. (ปฏิสํ.๑๑๒)

ในขณะแห่งอรหัตตผล อัญญาตาวินทรีย์มีสัทธินทรีย์ซึ่งมีความเชื่อเป็นบริวาร

อธิโมกฺขปริวารํ โหตีติ สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขตฺเถน ปริวารํ โหตีติ วุตฺตํ โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๓๔๐)

คำว่า **มีความเชื่อเป็นบริวาร (อธิโมกฺขปริวารํ โหติ)** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า สัทธินทรีย์เป็นบริวารเพราะอรรถว่าการน้อมใจเชื่อ.

อธิโมกฺขพหุล (ติ)

[อธิโมกฺข + พหุล]

ธรรมอันมากด้วยการน้อมใจเชื่อ, ผู้มากด้วยความน้อมใจเชื่อ.

อนิจฺจโต มนสิกโรนฺโต **อธิโมกฺขพหุโล** สทฺธินฺทฺริยํ ปฏิลภติ. (ปฏิสํ.๒๔๕)

บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยง **มากด้วยความน้อมใจเชื่อ** ย่อมได้สัทธินทรีย์.

อธิโมกฺขพหุลนฺติ อนิจฺจานุปสฺสนาย “ขณภงฺควเสน สงฺขารา ภิชฺชนฺตีติ สทฺธาย ปฏิปนฺนสฺส ปจฺจกฺขโต ขณภงฺคทสฺสเนน “สจฺจํ วตาห ภควา”ติ ภควติ สทฺธาย สทฺธาพหุลํ จิตฺตํ โหติ. อถ วา ปจฺจุปฺปนฺนานํ ปเทสสงฺขารานํ อนิจฺจตํ ปสฺสิตฺวา “เอวํ อนิจฺจา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา สพฺเพ สงฺขาราติ อธิมุจฺจนโต **อธิโมกฺขพหุลํ** จิตฺตํ โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๖๑)

คำว่า **จิตมากด้วยความน้อมใจเชื่อ (อธิโมกฺขพหุลํ)** จิตมากด้วยศรัทธาของ

ความเชื่อในพระผู้มีพระภาคว่าพระผู้มีพระภาคตรัสจริงหนอ ด้วยเห็นความดับในขณะ โดยประจักษ์ของผู้ปฏิบัติด้วยศรัทธาว่า สังขารทั้งหลายย่อมแตกไป ด้วยอำนาจแห่งการดับในขณะ ด้วยอนิจจานุปัสสนา อีกอย่างหนึ่ง จิตมากด้วยความน้อมไป เพราะเห็นความไม่เที่ยงของสังขารอันเป็นส่วนทั้งหลาย อันเป็นปัจจุบันแล้วน้อมไปว่า สังขารทั้งปวงทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่เที่ยงด้วยอาการอย่างนี้.

อธิโมกฺขพหุลตา (ถี)

[อธิโมกฺขพหุล + ตา]

ความเป็นผู้มากด้วยอธิโมกข์-การตัดสิน-ความเชื่อ,

ความเป็นผู้มากด้วยความน้อมใจเชื่อ.

ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สำวตฺตนฺติ พหุสฺสุตตา ปริปุจฺฉกตา วินเย ปกตญฺญุตา **อธิโมกฺขพหุลตา** กลฺยาณมิตฺตตา สปฺปาย-กถาติ. (ที.อฏ.๒/๓๗๒)

ธรรม ๖ ประการย่อมเป็นไปเพื่อการละวิจิกิจฉา (ความสงสัย) คือ

๑. ความเป็นพหูสูต

๒. ความเป็นผู้สอบถาม

๓. ความเป็นผู้รู้กิจที่ทรงตัดสินแล้วในพระวินัย

๔. **ความเป็นผู้มากด้วยความเชื่อ**

๕. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร

๖. การสนทนาเรื่องที่เป็นสัปปายะ.

อธิโมกฺขมคฺค (ปุ)

[อธิโมกฺข + มคฺค]

มรรคอันเป็นเหตุน้อมใจเชื่อ,

อธิโมกขมรรค, ทางสู่นิพพาน,

ทาง-ข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุบรรลุนิพพาน.

อธิโมกฺขมคฺโค สทฺธินฺทฺริยํ. (ปฏิสำ.๒๗๗)

มรรคอันเป็นเหตุน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์.

อธิโมกฺขมณฺฑ (ปุ)

[อธิโมกฺข + มณฺฑ]

ธรรมเป็นเหตุผ่องใสคืออธิโมกข์,

ความผ่องใสแห่งอธิโมกข์,

ธรรมที่ผ่องใสคือความเชื่อ

อธิโมกฺขมณฺโฑ สทฺธินฺทฺริยํ อสฺสทฺธิยํ กสโฏ อสฺสทฺธิยํ กสฏึ ฉฑฺเฑตฺวา สทฺธินฺทฺริยสฺส อธิโมกฺขมณฺฑํ ปิวตีติ มณฺฑเปยฺยํ. (ปฏิสำ.๒๗๘)

ธรรมที่ผ่องใสคือความเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความไม่มีศรัทธาเป็นกากบุคคลทิ้งความไม่มีศรัทธาอันเป็นกากแล้วดื่มธรรมที่ผ่องใสคือความเชื่อของสัทธินทรีย์ เพราะเหตุนั้น สัทธินทรีย์จึง

ชื่อว่ามีความใสและน่าดื่ม.

อธิโมกฺขมณฺโฑติ อธิโมกฺขสงฺขาโต มณฺโฑ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๘๓)

คำว่า **ธรรมที่ผ่องใสคือความเชื่อ (อธิโมกฺขมณฺโฑ)** ได้แก่ ธรรมที่ผ่องใสกล่าวคือการน้อมใจเชื่อ.

ปุพฺพภาเค "อตฺถิ อยํ โลโกติอาทินา อิธโลก-ปรโลกคตสมฺโมสวิคเมน ปวตฺโต อธิโมกฺโขว **อธิโมกฺขมณฺโฑ**. (สํ.ฏี.๒/๖๒)

ความเชื่อความเลื่อมใสที่เป็นไปโดยปราศจากความหลงในโลกนี้และโลกหน้าว่า โลกนี้ มีอยู่ (จริง) ในกาลก่อน ชื่อว่า **ธรรมที่ผ่องใสคือความเชื่อ**.

อธิโมกฺขมนสิการ (ปุ)

[อธิโมกฺข + มนสิการ]

การน้อมใจเชื่อและการทำไว้ในใจ,

การตัดสิน (อารมณ์) และการทำไว้ในใจ,

อธิโมกข์และมนสิการ.

ยญฺเจตฺถ อุทฺธจฺจํ ตํ สรูเปเนว อาคตํ. **อธิโมกฺขมนสิการา** เยวาปนกวเสน. (วิสุทฺธิ.๒/๑๐๑)

อนึ่ง อุทธัจจะในอุทธัจจสัมปยุตนี้ มาโดยรูปของตนแท้ **อธิโมกข์และมนสิการ**มาโดยเป็นเยวาปนกะเท่านั้น.

อธิโมกฺขมูลก (ติ)

[อธิโมกฺข + มูล + ก]

มีความน้อมใจเชื่อเป็นมูล,

ถูกแสดงโดยยกอธิโมกข์เป็นประธาน,

มีอธิโมกข์เป็นมูล.

เสสาเหตุเกสุ **อธิโมกฺขมูลเกน** สทฺธึ สตฺต สตฺต. (อภิ.อฏ.๒/๒๐๑)

ในอเหตุกจิตที่เหลือ พึงทราบเวทนาเป็นมูลอย่างละ ๗ นัย กับนัยที่**มีอธิโมกข์เป็นมูล**.

อธิโมกฺขรหิตตฺต (น)

[อธิโมกฺข + รหิต + ตฺต]

ความเป็นธรรมอันเว้นแล้วจากความน้อมใจเชื่อ,

ความปราศจาก-เว้นจากอธิโมกข์.

จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ ตณฺหาฏฺฐานํ อุปาทานฏฺฐานญฺจ ปริหีนํ. กสฺมา ? ตณฺหาฏฺฐานา-รหสฺส พลวธมฺมสฺส อภาวา **อธิโมกฺข-รหิตตฺตา** จ. (อภิ.อฏ.๒/๒๐๑)

พระองค์ทรงลดทั้งฐานะแห่งตัณหาและฐานะแห่งอุปาทานในอเหตุกจิตมีจักขุ-วิญญาณเป็นต้นลง เพราะเหตุไร เพราะไม่มี สภาวธรรมที่มีกำลังซึ่งควรแก่ฐานะแห่งตัณหา และ**เพราะความเว้นอธิโมกข์เสีย**.

อธิโมกฺขลกฺขณ (น)

[อธิโมกฺข + ลกฺขณ]

(๑) ลักษณะแห่งการน้อมใจเชื่อ-การตัดสินใจ,

ลักษณะแห่งอธิโมกข์.

อธิโมกฺขลกฺขเณ วา อินฺทฏฺจ์ กาเรตีติ อินฺทฺริยํ. สทฺธาว อินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ. (อภิ.อฏ.๑/๑๖๒)

ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะอรรถว่า กระทำ (ธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน) ให้เป็นใหญ่ **ในลักษณะแห่งการน้อมใจเชื่อ** ศรัทธานั่นเองเป็นอินทรีย์ ชื่อว่า สัทธินทรีย์.

[**อธิโมกข์** (การตัดสิน) มี ๒ ประการ คือ สัทธาธิโมกข์ คือ การตัดสิน(อารมณ์)โดยความเชื่อ ความเลื่อมใส และ เยวานปกาธิโมกข์เจตสิก คือในปกิณณกเจตสิกทั้งหลาย อธิโมกขเจตสิก (สภาพธรรมที่ตัดสินอารมณ์ไม่ว่าจะผิดหรือถูกก็ตาม) เรียกว่าเยวานปกาธิโมกข์เจตสิก เพราะจัดเข้าในหมู่ธรรมที่ทรงแสดงว่า เยวา ปน ตสฺมึ สมเย เป็นต้น โดยไม่แสดงชื่อไว้โดยตรง เหมือนในคำว่า ผสฺโส โหติ เวทนา โหติ เป็นต้น]

ปสาทภูโต นิจฺฉโย วตฺถุคโต **อธิโมกฺขลกฺขณ์**, น เยวาปนกาธิโมกฺโข. (มูลฏี.๑/๘๙)

การตัดสิน (อารมณ์) อันเลื่อมใสอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า **ลักษณะแห่งอธิโมกข์** ไม่ใช่อธิโมกขเจตสิกที่ท่านกล่าวโดย เยวปน ศัพท์.

อสฺสทฺธิยํ อภิภวิตฺวา **อธิโมกฺขลกฺขเณ** อินฺทฏฺจ์ กาเรตีติ สทฺธินฺทฺริยํ. (อุทาน.อฏ.๒๗๖)

ศรัทธา ชื่อว่าสัทธินทรีย์ เพราะครอบงำความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา แล้วทำให้เป็นใหญ่ **ในลักษณะแห่งการน้อมใจเชื่อ**.

(๒) (ติ) มีความน้อมใจเชื่อ-การตัดสินใจเป็นลักษณะ,

มีลักษณะคือน้อมใจไป-เชื่อ-เลื่อมใส ตัดสิน.

อธิโมกฺขลกฺขโณ อธิโมกฺโข. (ม.อฏ.๔/๕๙)

อธิโมกข์**มีลักษณะคือน้อมใจเชื่อ**.

ตสฺมึ อารมฺมเณ อธิมุจฺจนํ, สนฺนิฏฺฐานํ วา อธิโมกฺโข. (ม.ฏี.๓/๒๗๗)

การน้อมใจไป หรือการตัดสินในอารมณ์นั้น ชื่อว่า อธิโมกข์ (การตัดอารมณ์).

โสตาปตฺติยงฺคานิ ปตฺวา **อธิโมกฺขลกฺขณ์** สทฺธาพลเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนุวตฺตานิ โหนฺติ. (อ.อฏ.๓/๕)

สัทธาพละเท่านั้น**มีลักษณะคือน้อมใจเชื่อ** เพราะบรรลุโสดาปัตติยังคะ จึงเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า พละที่เหลือย่อมคล้อยตามสัทธาพละนั้น.

อธิโมกฺขวส (ปุ/น)

[อธิโมกฺข + วส]

อำนาจแห่งอธิโมกข์-น้อมใจเชื่อ-ตัดสิน.

อธิโมกฺขวเสน ฉนฺทสฺส อตฺถงฺคโม สทฺธินฺทฺริยสฺส อตฺถงฺคโม โหติ. (ปฏิสํ. ๒๐๓-๔)

ความดับแห่งฉันทะ**ด้วยอำนาจความน้อมใจเชื่อ** เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์.

อธิโมกฺขวเสนาติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตอธิโมกฺขวเสน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๓๔)

คำว่า **ด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อ (อธิโมกฺขวเสน)** ได้แก่ ด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อสัมปยุตด้วยฉันทะ.

อธิโมกฺขสทฺธา (ถี)

[อธิโมกฺข + สทฺธา]

ศรัทธาอันสัมปยุตด้วยอธิโมกข์,

ศรัทธาที่น้อมใจเชื่อ-เลื่อมใส-ตัดสิน.

ตสฺส ตำ สงฺขารุเปกฺขาญาณำ อาเสวนฺตสฺส ภาเวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส **อธิโมกฺขสทฺธา** พลวตรา นิพฺพตฺตติ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๐๘)

เมื่อโยคีนั้นเสพเนืองๆ ทำให้เกิดขึ้น ทำให้มากขึ้น ซึ่งสังขารุเปกขาญาณนั้นอยู่ **ศรัทธาที่น้อมใจเชื่อ** ก็เกิดมีกำลังเข้มแข็งขึ้น.

อธิโมกฺขสพฺภาว (ปุ)

[อธิโมกฺข + สพฺภาว]

ความสมควรแก่ความน้อมใจเชื่อ,

การควรเกิดขึ้นแห่งอธิโมกข์,

อธิโมกข์ควรเกิดขึ้น-ปรากฏขึ้น.

อธิโมกฺขสพฺภาวโต จ พลวตโร สมาธิ โหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๑๐๑)

ก็เพราะ**มีอธิโมกข์เกิดขึ้น** สมาธิมีกำลังมากกว่า.

อธิโมกฺขสมฺปสาท (ปุ)

[อธิโมกฺข + สมฺปสาท]

ความผ่องใสคือการน้อมใจเชื่อ, ความผ่องใสคือการตัดสินใจ.

สมฺปสาเท สตีติ เอตฺถ ทุวิโธ สมฺปสาโท **อธิโมกฺขสมฺปสาโท** จ ปฏิลาภสมฺปสาโท จ. (ม.อฏ.๔/๓๙)

ในคำนี้ว่า **เมื่อมีความผ่องใส (สมฺปสาเท สติ)** ความผ่องใสมี ๒ ประการ คือ

(๑) **ความผ่องใสคือการน้อมใจเชื่อ**

(๒) ความผ่องใสด้วยการได้.

อธิโมกฺขสมฺปสาโทติ “อชฺเชว อรหตฺตำ คณฺหิสฺสามีติ วา วิปสฺสนาย วีถิปฏิปนฺนตฺตา “อชฺเชว จตุตฺถชฺฌานำ นิพฺพตฺเตสฺสามีติ วา อุปจารสมาธินา จิตฺตสฺส สมาหิตตฺตา อธิมุจฺจนภูโต สมฺปสาโท. (ม.ฏี.๓/๒๕๓)

คำว่า **ความผ่องใสคือการน้อมใจเชื่อ (อธิโมกฺขสมฺปสาโท)** ได้แก่ ความผ่องใสที่เป็นการตัดสิน เพราะปฏิบัติสู่ทางวิปัสสนาว่า เราจะถือเอาอรหัตผลในวันนี้เท่านั้น

หรือเพราะจิตตั้งมั่นโดยอุปจารสมาธิว่า เราจะทำจตุตถฌานให้เกิดขึ้นในวันนี้เท่านั้น.

อธิโมกฺขสีส (น)

[อธิโมกฺข + สีส]

ธรรมอันเป็นดุจศีรษะคืออธิโมกข์,

ธรรมอันเป็นประธานคืออธิโมกข์,

ธรรมอันเป็นประธานในการตัดสินใจ,

ความน้อมใจเชื่อเป็นประธาน.

หัวข้อธรรมสำคัญยิ่ง-เป็นประธานในการตัดสิน.

อธิโมกฺขสีสญฺจ สทฺธา. (ปฏิสํ.๙๙,๔๐๕)

ศรัทธามีความน้อมใจเชื่อเป็นประธาน.

ดู ปลิโพธสีส (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๙๑-๒)

อธิโมกฺขาธิปเตยฺย (ติ)

[อธิโมกฺข + อาธิปเตยฺย. (อธิปติ + เณยฺย) ดู (โมคฺ. สูตรที่ ๔/๕๙)]

ความเป็นใหญ่-เป็นผู้นำ-เป็นอธิบดีคืออธิโมกข์,

การตัดสิน-ความน้อมใจเชื่อเป็นผู้นำ.

อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺฐ (ปุ)

[อธิโมกฺข + อธิปเตยฺย + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่า ความเป็นใหญ่-เป็นผู้นำ-เป็นอธิบดี คือ อธิโมกข์-ตัดสิน-น้อมใจเชื่อ.

สปฺปุริสสํเสเว โสตาปตฺติยงฺเค **อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน** สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ. (ปฏิสํ.๒๑๑)

พึงทราบว่า ชื่อว่า สัทธินทรีย์ **เพราะอรรถว่าความเป็นใหญ่คือการน้อมใจเชื่อ**ในโสตาปัตติยังคะคือการคบสัตบุรุษ.

อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐนาติ อธิโมกฺขสงฺขาเตน เสสินฺทฺริเยสุ อธิปติภาวฏฺเฐน เสสินฺทฺริยานํ ปุพฺพงฺคมฏฺเฐนาติ อตฺโถ. (ปฏิสํ.๒/๑๓๘)

คำว่า **เพราะอรรถว่าความเป็นใหญ่คือการน้อมใจเชื่อ (อธิโมกฺขาธิปเตยฺยฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าความเป็นผู้นำอินทรีย์ที่เหลือกล่าวคือน้อมใจเชื่อ อธิบายว่าเพราะอรรถ คือ เป็นหัวหน้าอินทรีย์ที่เหลือ.

อธิโมกฺขาภิสมย (ปุ)

[อธิโมกฺข + อภิสมย]

อภิสมยคืออธิโมกข์,

การแทงตลอดคืออธิโมกข์,

การตัดสินแล้วรู้แจ้ง,

การตรัสรู้คือความน้อมใจเชื่อ.

อธิโมกฺขาภิสมโย สทฺธินฺทฺริยํ. (ปฏิสํ.๓๙๓)

การตรัสรู้คือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์.

ดู ทสฺสนาภิสมย (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๐๔)

อธิโมจิต (ติ)

[อธิ + มุจ + เณ + ต]

อันให้น้อมไปแล้ว,

อันตั้งไว้แล้ว, อันให้พ้นไปแล้ว.

โส เจ เอวํ วเทยฺย มานุสเกหิ เม กาเมหิ จิตฺตํ วุฏฺฐิตํ จาตุมหาราชิเกสุ เทเวสุ จิตฺตํ **อธิโมจิตนฺติ**. (สํ.๓/๓๕๘)

ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผมพรากจิตออกจากกามอันเป็นของมนุษย์แล้ว ผม**น้อม**จิต**ไป**ในหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว.

อธิโมจิตนฺติ จปิตํ. (สํ.อฏ.๓/๓๒๒)

คำว่า **น้อมไปแล้ว (อธิโมจิตํ)** ได้แก่ ตั้งไว้แล้ว.

อธิโมเจติ (กฺริ)

[อธิ + มุจ + เณ + ติ]

ย่อมให้น้อมจิตไป, ย่อมให้พ้นไป,

ย่อมตั้งไว้.

อนาคตปฏิกงฺขนํ จิตฺตํ วิกมฺปิตํ ตํ วิวชฺชยิตฺวา ตตฺเถว **อธิโมเจติ**. (ปฏิสํ.๑๖๖)

จิตที่หวังอนาคตารมณ์ถึงความกวัดแกว่ง พระโยคาวจรเว้นจิตนั้นแล้ว**น้อมจิตไป**ในฐานะนั้นเท่านั้น.

ตตฺเถว อธิโมเจตีติ เอกฏฺฐาเนติ วุตฺเต อสฺสาสปสฺสาสานํ ผุสนฏฺฐาเนเยว สนฺนิฏฺฐเปติ สนฺนิฏฺฐานํ กโรติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๗๔)

คำว่า **น้อมจิตไปในฐานะนั้นแล (ตตฺเถว อธิโมกฺเขติ)** เมื่อท่านกล่าวว่า ในฐานะหนึ่ง พระโยคาวจรย่อมทำความตกลงในฐานที่ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกกระทบ.

ดู อธิโมจิต

อธิโมเจตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ มุจ + เณ + ตฺวา]

ให้เข้าสิงแล้ว.

ภควา กิร โกรกฺขตฺติยํ อสุรโยนิโต อาเนตฺวา สรีเร **อธิโมเจตฺวา** กถาเปสิ. ตเมว วา สรีรํ กถาเปสิ, อจินฺเตยฺโย หิ พุทฺธวิสโย. (ที.อฏ.๓/๗)

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงนำโกรักขัตติยะมาจากกำเนิดอสูร **ทรงให้เข้าสิง**ในร่างแล้วให้บอก อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ได้ทรงให้ซากศพนั้นพูด เพราะวิสัยของพระพุทธเจ้าเป็นอจินไตย.

อธิยญฺญ (ปุ)

[อธิ + ยญฺญ]

ยัญ-บวงสรวงอันยิ่งใหญ่, ยัญอันสำคัญ.

อธิราช (ปุ)

[อธิ + ราช]

พระราชาผู้ยิ่งใหญ่, พระเจ้าจักรพรรดิ.

อธิโรปน (น)

[อธิ + โรปน]

การยกขึ้น.

อธิโรห (ติ)

[อธิ + รุห + ณ]

งอกงาม, เฟื่องฟู, มีอำนาจ, ขึ้นขี่.

ดู ทุรธิโรห (มิลินฺท.๓๐๘)

อธิโรหณี (ถี)

[อธิ + รุห + ยุ + อี. อุทฺธมาโรเหติ เอตายาติ อธิโรหณี. อธิปุพฺโพ รุห ชนเน ยุ. อิตฺถิยํ อี. อธิโรหณีปฺยตฺร (สูจิ.๒๑๖)]

บันได, บันไดไม้, พะอง.

ดู อธิโรหิณี

อธิโรหิณี (ถี)

[อธิ + รุห + ณี + อินี. อุทฺธมาโรหเต เอตายาติ อธิโรหิณี. (ธาน.ฏี.๒๑๖)]

บันได, บันไดไม้, พะอง.

นิสฺเสณี **สาธิโรหิณี**. (ธาน.๒๑๖)

บันไดไม้ ๒ คือ นิสฺเสณี, **อธิโรหิณี**.

ดู อธิโรหณี

อธิวจน (ติ/น)

[อธิ + วจน. ดู (ธาน.ฏี.๑๑๔)]

(๑) คำร้องเรียก, ชื่อ, โวหาร, ศัพท์บัญญัติ.

(ก) ชื่อ หรือ โวหารอันปรารภศัพท์อย่างเดียว.

(ข) ศัพท์ หรือ ชื่อ, โวหารอันเป็นไปในอรรถโดยเป็นวาจก.

(ค) ศัพท์ หรือ ชื่อ, โวหารอันเกี่ยวกับเนื้อความ.

อธิวจนา ธมฺมา. (อภิ.ธ.๑๓)

ธรรมที่เป็นชื่อ (สัททบัญญัติ)

ยา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ...อิเม ธมฺมา **อธิวจนา**. (อภิ.ธ.๒๕๖)

การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม...ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า**ธรรมที่เป็นชื่อ**.

สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติอาทโย หิ วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตา **อธิวจนา** นาม. (อภิ.อฏ.๑/๙๔)

จริงอยู่ คำว่า สิริวฑฺฒโก(คุณเจริญศรี) ธนวฑฺฒโก (คุณเจริญทรัพย์) เป็นต้นที่กระทำเพียงถ้อยคำเท่านั้นให้ยิ่งเป็นไป ชื่อว่า **อธิวจนะ (ชื่อ)**.

ทาสาทีสุปิ สิริวฑฺฒกาทิสทฺทา วิย อตถตฺตา วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตา **อธิวจนา**...อถ วา อธิสทฺโท อุปริภาเค, อุปริวจนํ **อธิวจนํ**. กสฺส อุปริ ? ปกาเสตพฺพสฺส

อตฺถสฺสาติ วิทิโตวายมตฺโถ. อธีนำ วา วจนำ **อธิวจนำ**. เกน อธีนำ ? อตฺเถน. (มูลฏี.๑/๕๖)

ศัพท์ที่เป็นไปโดยอาศัย (เจาะจง) เพียงแค่ชื่อเท่านั้น เพราะไม่จริงตามความหมาย เหมือน ศัพท์ (ชื่อ) ว่า คุณเจริญศรีเป็นต้น ที่เป็นไปแม้ในทาสเป็นต้น ชื่อว่า **อธิวจนะ (ชื่อ)**... อีกอย่างหนึ่ง อธิ-ศัพท์ กล่าวอรรถส่วนเบื้องบน, ข้างบน ศัพท์ที่กล่าวในเบื้องบน ชื่อว่า **ชื่อ** ถามว่า กล่าวในเบื้องบนอะไร ตอบว่า ควรทราบอรรถนี้ว่า กล่าวในเบื้องบนอรรถที่พึงแสดงให้รู้ อีกนัยหนึ่ง ชื่อที่เกี่ยวข้อง ชื่อว่า **ชื่อ** ถามว่า เกี่ยวข้องกับอะไร ตอบว่า ชื่อที่เกี่ยวข้องกับอรรถ.

ดู ที.ฏี.๒/๑๐๗ สำ.ฏี.๒/๒๒๘

ยาวตา อานนฺท **อธิวจนำ** ยาวตา อธิวจนปโถ. (ที.๒/๕๘)

[ท่านมีทิฏฐิว่า ‘หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่า เกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ’ การกล่าวของผู้นั้นก็ไม่สมควร ข้อนั้นเพราะเหตุไร] อานนท์ **เพราะชื่อ** คือ คำที่เป็นชื่อยังมีตลอดกาลเพียงใด.

ยาวตา อานนฺท อธิวจนนฺติ ยตฺตโก อธิวจนสงฺขาโต โวหาโร อตฺถิ. (ที.อฏ.๒/๙๙)

คำว่า อานนท์ **เพราะชื่อ...ตลอดกาลเพียงใด (ยาวตานนฺท อธิวจนำ)** ได้แก่ โวหารกล่าวคือชื่อมีอยู่ตลอดกาลเพียงใด.

อธิวจนนฺติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามำ นามกมฺมำ นามเธยฺยำ นิรุตฺติ พฺยญฺชนำ อภิลาโปติ ปารายนนฺเตว อธิวจนำ. (จูฬนิ.๑๙๗)

คำว่า **ชื่อ (อธิวจนำ)** ได้แก่ เป็นชื่อ เป็นการนับ การขนานนาม บัญญัติ ฯลฯ ชื่อเรียกเฉพาะ รวมความว่า จึงชื่อว่าปารายนะ.

(ฆ) คำพูดอันยิ่ง, โวหารอันยิ่ง, ชื่อ.

อปิ จ, ปญฺญาย เมตำ **อธิวจนำ**. (ปฏิสำ.๓๗๗)

อนึ่ง คำว่า ภูริ นี้**เป็นชื่อ**ของปัญญา.

อธิวจนนฺติ อธิกวจนำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๖๐)

คำว่า **ชื่อ (อธิวจนำ)** ได้แก่ คำกล่าวยิ่งนัก.

ดู อธิวจนปถ, อธิวุตฺติปท

(๒) ศัพท์หรือชื่ออันเป็นเหตุกล่าวโดยอ้อม, ชื่อ.

กายสฺเสตำ อธิวจนนฺติ เอตำ วุตฺตปฺปการำ จตุมหาภูตมยสฺส กุจฺฉิตธมฺมานำ อายสฺส **อธิวจนำ** กถนนฺติ อตฺโถ. (มหานิ.อฏ.๘๐)

คำว่า **นี้เป็นชื่อของกาย (กายสฺเสตำ อธิวจนำ)** ความว่า การกล่าวนี้ คือมีประการดังกล่าวแล้ว **เป็นชื่อ**ของที่อยู่ของสิ่งที่น่าเกลียดทั้งหลาย ซึ่งสำเร็จแต่มหาภูต ๔.

(อธิวจน บางศัพท์ที่พบในบาลีคือ ธมฺมกาย, พุรหฺมกาย, ธมฺมภูต, พุรหฺมภูต, (พระพุทธเจ้า). (ที.๒/๖๙)

องฺคณ (ปรารถนาชั่ว). (ม.๑/๓๒)

มหนฺต นินฺน ปลฺลล (กาม),

มหามิคสงฺฆ (หมู่สัตว์) ปุริส อนตฺถกาม

อหิตกาม อโยคกฺเขมกาม (พญามาร) กุมฺมคฺค (มิจฉามรรค), โอกจร (นันทิราคะ), โอกจริกา (อวิชชา), ปุริส อตฺถกาม หิตกาม โยคกฺเขมกาม (พระพุทธเจ้า) เขมมคฺค (อริยอัฏฐังคิกมัคคะ). (ม.๑/๑๖๖)

วมฺมิก (ร่างกาย), พฺราหฺมณ (พระพุทธเจ้า) สุเมธ (เสกขบุคคล), สตฺต (อริยา ปญฺญา), อภิกฺขณ (วีริยารัมภะ), ลงฺคี (อวิชชา), อุทฺธุมายิกา (โกธูปายาส) ทุวิธาปถ (วิจิกิจฉา), จงฺควาร (นิวรณ์ ๕ ประการ), กุมฺม (อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ), อสิสูนา (กามคุณ ๕), มำสเปสิ (นนฺทิราค), นาค (พระอรหันต์ขีณาสพ). (ม.๑/๑๙๗-๘)

นิวาป (กามคุณ ๕), เนวาปิก (มาร) เนวาปิกปริสา (เสนามาร), มิคชาต (สมณ-พราหมณ์). (ม.๑/๒๑๐)

อูมิภย (โกธูปายาส), กุมฺภีลภย (โอทริกตฺต) อาวฏฺฏภย (กามคุณ ๕), สุสุกา-ภย (มาตุคาม). (ม.๒/๑๒๓-๕ อ.๑/๔๓๙-๔๔๑).

วณ (อายตนะภายใน ๖), วิสโทส (อวิชชา), สลฺล (ตณฺหา), เอสนี (สติ), สตฺถ (อริยา ปญฺญา), ภิสกฺก สลฺลกตฺต (พระพุทธ). (ม.๓/๔๗)

อนฺตรามำสกาย (อายตนะภายใน ๖) พาหิร-ธมฺมกาย (อายตนะภายนอก ๖) อนฺตรา-วิลิมำส อนฺตรานุหารุ อนฺตราพนฺธน (นันทิ-ราคะ) ติณฺหโควิกนฺตน (อริยา ปัญญา). (ม.๓/๓๑๘-๙)

พาพิสก (พญามาร), พพิส (ลาภบูชา-สักการะ) ลุทฺท (พญามาร), ปปาต (ลาภ ฯลฯ) สุตฺตก (นันทิราคะ). (สำ.๑/๔๒๔-๕)

อสนิวิจกฺก (ลาภ ฯลฯ), สลฺล (ลาภ ฯลฯ). (สำ.๑/๔๒๗)

ปุริส-อมคฺคกุสล (ปุถุชน), ปุริสมคฺคกุสล (พระพุทธเจ้า), เทฺวธาปถ (ความสงสัย), วามมคฺค (มิจฉามรรค), ทกฺขิณมคฺค (อริยอัฏฐังคิกมรรค), ติพฺพ วนสณฺฑ (อวิชชา), มหนฺต นินฺน ปลฺลล (กาม) โสพฺภ ปปาต (โกธูปายาส), สม ๓ ภูมิภาค รมณีย (นิพพาน). (สำ.๒/๘๙)

คณฺฑ (ร่างกาย). (สำ.๒/๓๐๔ อำ.๓/๑๙๑)

คณฺฑมูล (ตัณหา). (สำ.๒/๓๐๕)

จตฺตาโร อาสีวิสา อุคฺคเตชา โฆรวิสา (มหา-ภูต ๔) ปญฺจ วธกา ปจฺจตฺถิกา (อุปาทาน-ขันธ์ ๕), ฉฏฺฐ อนฺตรจร วธก อุกฺขิตฺตาสิก (นันทิราคะ), สุญฺญคาม (อายตนะภายใน ๖) โจรา คามฆาตกา (พาหิรายตนะ ๖) มหา-อุทกณฺณว (โอฆะ ๔), โอริมตีร สาสงฺก สปฺ-ปฏิภย (สักกายะ), ปาริมตีร เขม อปฺ-ปฏิภย (นิพพาน), กุลฺล (อริยอัฏฐังคิก-มรรค), หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายาโม (ความเพียร) ติณฺโณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ (พระอรหันต์). (สำ.๒/๓๘๒-๓๘๓)

โอริมตีร (อายตนะภายใน ๖) ปาริมตีร (อายตนะภายนอก ๖) มชฺเฌ สำสีท (นันทิ-ราคะ), ถเล อสฺสารท (ความถือตัว).

(ส.๒/๓๘๗)

นคร (กองแห่งขันธ์) ฉทฺวาร (อายตนะภายใน ๖) โทวาริก (สติ) สีฆ ทูตยุค (สมถ-วิปัสสนา) นครสฺสามิ (วิญญาณ) มชฺเฌ สิฆาฏก (มหาภูต ๔) ยถาภูตวจน (นิพพาน) ยถาคตมคฺค (อริยอัฏฐังคิกมรรค).
(สำ.๒/๓๙๙)

ทพฺหขีล ถมฺภ (กายคตาสติ). (สำ.๒/๔๐๓)

เนลงฺค (สีล) เสตปจฺฉาท (วิมุตฺติ) เอการ (สติ) วตฺตติ (ก้าวไปข้างหน้าถอยกลับข้างหลัง) รถ (กองแห่งขันธ์) อายนฺต (พระอรหันต์) โสต (ตัณหา). (สำ.๒/๔๘๒)

พฺรหฺมยาน, ธมฺมยาน. อนุตฺตรสงฺคามวิชย (มรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐ). (สำ.๓/๕)

ราควินย โทสวินย โมหวินย (นิพพานธาตุ). (สำ.๓/๗)

สมติตฺติก เตลปตฺต (กายคตาสติ).
(สำ.๓/๑๔๒)

ปาตาล (สารีริก ทุกขเวทนา). (สำ.๒/๔๐๘)

พฺรหฺม. ปุพฺพาจริย, อาหุเนยฺย (มารดาบิดา). (อำ.๑/๑๓๐-๑,๓๘๒)

ปุพฺพเทวตา (มารดาบิดา). (อำ.๑/๓๘๒)

สีห (พระพุทธเจ้า). (อำ.๒/๑๐๗)

ภย, ทุกฺข. โรค. คณฺฑ. สงฺค ปงฺก (กาม).
(อำ.๒/๒๗๔)

เคธ (กามคุณ ๕). (อำ.๒/๒๗๕-๙)

ปุญฺญ [บุญ คือ ความสุข, ธรรมชาติที่ให้ผลเป็นสุข, ให้สุคติภูมิ มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น] (อำ ๒/๔๖๕)

สลฺล, คพฺภ. (อำ.๓/๑๑๔)

สมณ, พฺราหฺมณ, เวทคู, ภิสกฺก, นิมฺมล, วิมล, ฌาณี, วิมุตฺต, (พระพุทธเจ้า).
(อำ.๓/๑๕๓-๔)

นทีโสต (ตัณหา) ปิยรูป สาตรูป (อายตนะภายใน ๖) เหฏฺจารหท (โอรัมภาคิย-สังโยชน์ ๕) อูมิภย (โกธุปายาส), อาวฏฺฏ (กามคุณ ๕) คหรกฺขส (มาตุคาม) ปฏิโสต (เนกขัมมะ) หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายาโม (วิริยารัมภะ) จกฺขุมา ปุริส ตีเร จิต (พระพุทธเจ้า). (อิติวุต.๒๗๑)

วนปตฺต (เสนาสน). (สำ.อฏ.๓/๑๓)

คุหา, เทห, สนฺเทห, นาวา, รถ, ธช ธมฺมิก, นคร, นิฑฺฒ, กุฏิ, คณฺฑ, กุมฺภ, นาค (กองแห่งขันธ์). (มหานิ.๑๗-๘)

(๓) (ติ) อาศัยศัพท์-ชื่อเป็นไป, เกี่ยวข้องกับศัพท์-ชื่อ, อาศัยศัพท์-ชื่อ (ให้รู้-ให้ปรากฏ), มีศัพท์-ชื่อ, นามขันธ์ ๔.

ดู อธิวจนสมฺผสฺสช

อธิวจนปถ (ปุ)

[อธิวจน + ปถ]

(๑) ธรรมอันเป็นเหตุเกิด-คลอง-ทางแห่งศัพท์บัญญัติ-โวหาร-ชื่อ,

เหตุตั้งชื่อ.

ตสฺมาติหานนฺท เอเสว เหตุ เอตํ นิทานํ เอส สมุทโย เอส ปจฺจโย วิญฺญาณสฺส ยทิทํ นามรูปํ. เอตฺตาวตา โข อานนฺท ชาเยถ วา ชีเยถ วา มีเยถ วา จเวถ วา อุปปชฺเชถ วา. เอตฺตาวตา โข **อธิวจนปโถ**. (ที.๒/๕๔)

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้แล เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งวิญญาณ ก็คือนามรูปนั่นเอง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล วิญญาณและนามรูปจึงเกิด แก่ ตาย จุติหรืออุบัติ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงเป็นเพียง**เหตุตั้งชื่อ**.

อธิวจนปโถติ “สิริวฑฺฒโก ธนวฑฺฒโกติ อาทิกสฺส อตฺถํ อทิสฺวา วจนมตฺตเมว อธิกิจฺจ ปวตฺตสฺส โวหารสฺส ปโถ.(ที.อฏ.๒/๙๔)

คำว่า **เหตุตั้งชื่อ (อธิวจนปโถ)**ได้แก่ เหตุแห่งการตั้งชื่อที่เป็นไปโดยอาศัยเพียงชื่อเท่านั้น เนื่องจากไม่มองหาความหมายของคำเป็นต้นว่า “สิริวัฑฒกะ (ทาสชื่อว่า เจริญศรี) ธนวัฑฒกะ (คนจนชื่อว่า เจริญทรัพย์)”.

วจนมตฺตเมว อธิกิจฺจาติ ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทิสทฺทา วิย อตถตฺตา วจนมตฺตเมว อธิการํ กตฺวา ปวตฺตสฺส. เตนาห “อตฺถํ อทิสฺวาติ. **โวหารสฺสาติ** โวหรณมตฺตสฺส. **ปโถติ** ปวตฺติมคฺโค ปวตฺติยา วิสโย. (ที.ฏี.๒/๑๐๗)

คำว่า **อาศัยเพียงชื่อเท่านั้น (วจนมตฺตเมว อธิกิจฺจ)** ได้แก่ ชื่อที่เป็นไป (ตั้งขึ้น) โดยอาศัยเพียงชื่อเท่านั้น เพราะไม่มีความหมายที่เป็นจริง เหมือน ชื่อว่า ว่า เจริญศรี เป็นต้น ในทาสเป็นต้น เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า "ไม่มองหาอรรถ" คำว่า **ชื่อ (โวหารสฺส)** ได้แก่ เพียงแค่ชื่อ คำว่า **เหตุ (ปโถ)** ได้แก่ ทางเกิด ได้แก่ เหตุแห่งความเป็นไป (เหตุแห่งการตั้งชื่อ).

(๒) ชื่อ-โวหาร-ศัพท์บัญญัติ,

ที่เกิดแห่งอรรถคือ ชื่อ-โวหาร-สัททบัญญัติ,

ชื่อ-โวหาร-สัททบัญญัติเป็นเหตุแห่งเนื้อความ, หลักการตั้งชื่อ.

ตโยเม ภิกฺขเว นิรุตฺติปถา **อธิวจนปถา** ปญฺญตฺติปถา อสงฺกิณฺณา อสงฺกิณฺณปุพฺพา น สงฺกิยนฺติ น สงฺกิยิสฺสนฺติ อปฺปฏิกุฏฺฐา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ. (สํ.๒/๕๙. อภิ.ก.๑๑๒)

ภิกษุทั้งหลาย หลักการ ๓ ประการนี้ คือ (๑) หลักภาษา (๒) **หลักการตั้งชื่อ** (๓) หลักการบัญญัติ ในอดีต ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน.

อธิวจนปท (น)

[อธิวจน + ปท]

มีอรรถเหมือนกับ อธิวุตฺติปท.

ดู อธิวุตฺติปท

อธิวจนสมฺผสฺส (ปุ)

(ก) [อธิวจน + สมฺผสฺส

(ข) อธิวจนช + สมฺผสฺส

(ค) อธิวจนวิญฺเญยฺย + สมฺผสฺส]

(ก) สัมผัสคือนามขันธ์ที่มีชื่อ, สัมผัสคือชื่อ.

(ข) สัมผัสอันเกิดเพราะอธิวจนะ(ชื่อ).

(ค) สัมผัสที่รู้ได้ด้วยชื่อ.

ดู อรรถแห่งอธิวจน (๓)

เตสุ อากาเรสุ เตสุ ลิงฺเคสุ เตสุ นิมิตฺเตสุ เตสุ อุทฺเทเสสุ อสติ อปิ นุ โข รูปกาเย **อธิวจนสมฺผสฺโส** ปญฺญาเยถาติ.? โน เหตํ ภนฺเต. (ที.๒/๕๓)

เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี **สัมผัสคือชื่อ**ในรูปกายจะปรากฏได้หรือ" ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า "ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า".

ยฺวายํ จตฺตาโร ขนฺเธ วตฺถุ กตฺวา มโนทฺวาเร **อธิวจนสมฺผสฺส**เวจโน มโนสมฺผสฺโส อุปฺปชฺชติ อปิ นุ โข โส รูปกาเย ปญฺญาเยถ ปญฺจ ปสาเท วตฺถุ กตฺวา อุปฺปชฺเชยฺยาติ. (ที.อฏ.๒/๙๑)

มโนสัมผัสนี้ใดที่เป็นคำไวพจน์ของ**สัมผัสคือชื่อ**ในมโนทวาร เกิดขึ้นเพราะทำขันธ์ ๔ ให้เป็นที่ตั้งอาศัย มโนสัมผัสนั้นจะปรากฏในรูปกายได้หรือ ? มโนสัมผัสพึงเกิดขึ้นเพราะทำปสาทรูปทั้ง ๕ ให้เป็นที่ตั้งอาศัย.

อธิวจนสมฺผสฺสเววจโนติ อธิวจนมุเขน ปญฺญตฺติมุเขน คเหตพฺพตฺตา "**อธิวจนสมฺผสฺโสติ** ลทฺธนาโม. (ที.ฏี.๒/๑๐๑)

คำว่า **คำไวพจน์ของสัมผัสคือชื่อ (อธิวจนสมฺผสฺสเววจโน)** ได้แก่ มโนสัมผัส ได้ชื่อว่า **สัมผัสคือชื่อ** เพราะถือเอาชื่อเป็นประธาน คือ โดยมุ่งถึงบัญญัติเป็นประธาน.

ดู อธิวจนสมฺผสฺสช

อธิวจนสมฺผสฺสช (ติ)

[อธิวจนสมฺผสฺส + ชน + กฺวิ]

อันเกิดจากอธิวจนสัมผัส(สัมผัสคือชื่อ),

เกิดจากสัมผัสคือนามขันธ์ที่มีชื่อ.

ตตฺถ กตมา สญฺญา โอฬาริกา สุขุมา ? ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญา โอฬาริกา, อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญา สุขุมา. (อภิ.วิ.๖)

ในสัญญาขันธ์นั้น สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด เป็นไฉน ? สัญญาที่เกิดจากปฏิฆสัมผัส (คือสัมผัสที่เกิดทางปัญจทวาร) เป็นสัญญาหยาบ สัญญา**ที่เกิดจากอธิวจนสัมผัส** (คือสัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร) เป็นสัญญาละเอียด.

ตโย หิ อรูปิโน ขนฺธา สยํ ปิฏฺฐิวฏฺฏกา หุตฺวา อตฺตนา สหชาตาย สญฺญาย **อธิวจนสมฺผสฺสชา** สญฺญาติปิ นามํ กโรนฺติ. นิปฺปริยาเยน ปน ปฏิฆสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม ปญฺจทฺวาริกสญฺญา อธิวจนสมฺผสฺสชา สญฺญา นาม มโนทฺวาริกสญฺญา.

(อภิ.อฏ.๒/๑๘-๑๙)

จริงอยู่ ขันธ์ ๓ ที่ไม่มีรูป เป็นสภาพหมุนไปข้างหลังเอง จึงตั้งชื่อสัญญาที่เกิดพร้อมกับตนว่า สัญญา**ที่เกิดจากอธิวจนสัมผัส** แต่เมื่อว่าโดยนิปริยาย สัญญาที่เป็นไปทางทวาร ๕ ชื่อว่าสัญญาที่เกิดแต่ปฏิฆสัมผัส สัญญาที่เป็นไปทางมโนทวาร ชื่อว่าสัญญาที่เกิดแต่อธิวจนสัมผัส.

[บรรดาสัญญาทั้ง ๒ อย่างนั้น สัญญา ที่เป็นไปทางทวาร ๕ ใคร ๆ ก็อาจตรวจดูรู้ได้ มองดูแล้วก็รู้ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัญญาหยาบ จริงอยู่ คนทั้งหลายพอตรวจดูบุคคลผู้กำลังกำหนัดเพ่งดูอยู่ ก็จะรู้ได้ว่าผู้นี้กำหนัดแล้วเพ่งดูอยู่ แต่สัญญาที่เป็นไปทางมโนทวาร เป็นสัญญาละเอียด เพราะจะต้องถามบุคคลอื่นแม้ผู้นั่งคิดและนั่งตรึกอยู่บนเตียงเดียวกัน หรือบนตั่งเดียวกันว่าท่านคิดอะไร ท่านตรึกอะไร ดังนี้แล้ว จึงจะรู้ได้ ด้วยอำนาจการบอกเล่าของบุคคลนั้นเท่านั้น]

วิญฺเญยฺยภาเว วจนํ อธิกิจฺจ ปวตฺตา วจนาธีนา วา อรูปกฺขนฺธา อธิวจนํ วา เอเตสํ ปกาสนํ (ปกาสกํ?) อตฺถีติ “อธิวจนาติ วุจฺจนฺติ ตโตโช สมฺผสฺโส อธิวจนสมฺผสฺโส สมฺผสฺโสเยว วา ยถาวุตฺเตหิ อตฺเถหิ อธิวจโน จ สมฺผสฺโส จาติ อธิวจนสมฺผสฺโส, อธิวจนวิญฺเญยฺโย วา สมฺผสฺโส อธิวจนสมฺผสฺโส ตโต ตสฺมึ วา ชาตา **อธิวจนสมฺผสฺสชา**. (มูลฏี. ๒/๑๕-๖)

ในภาวะที่ควรรู้(กิจที่รู้)นามขันธ์ที่อาศัยชื่อเป็นไป หรือ ที่เกี่ยวข้องกับชื่อ หรือว่ามีชื่อที่แสดงอรรถให้ปรากฏ เรียกว่า นาม ขันธ์ที่มีชื่อ สัมผัสที่เกิดจากนามขันธ์ที่มีชื่อนั้น ชื่อว่า อธิวจนสัมผัส อีกนัยหนึ่ง สัมผัสนั่นเอง ชื่อว่า อธิวจนสัมผัส เพราะอรรถว่าสัมผัสคือชื่อ เพราะอรรถตามที่กล่าวมาแล้ว อีกนัยหนึ่ง สัมผัสที่ต้องรู้ได้โดยชื่อ ชื่อว่า อธิวจนสัมผัส (สัญญา)ที่เกิดจาก หรือในสัมผัสที่เกิดจากนามขันธ์ที่มีชื่อนั้น ชื่อว่า **อธิจวนสัมผัสสชา = สัญญาที่เกิดจากสัมผัสคือนามขันธ์ที่มีชื่อ**.

อธิวจนสมฺผสฺสชานาม (น)

[อธิวจนสมฺผสฺสชา + นาม]

ชื่อที่เกิดจากอธิวจนสัมผัส.

สญฺญาย ปฏิฆสมฺผสฺสชาติ อญฺญมฺปิ วิสิฏฺฐํ นามํ อตฺถีติ **อธิวจนสมฺผสฺสชานามํ** ติณฺณนฺเยว ขนฺธานํ ภวิตุํ อรหติ. เต ปน อตฺตโน นามํ สญฺญาย ทตฺวา นิวตฺตาติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห “ตโย หิ อรูปิโน ขนฺธาติอาทิ.

(มูลฏี.๒/๑๖)

ชื่อพิเศษแม้อื่นแห่งสัญญามีอยู่ว่า ปฏิฆสัมผัสสชา เพราะเหตุนั้น **ชื่อที่เกิดจากสัมผัสคือนามขันธ์ที่มีชื่อ (ชื่อว่า อธิวจนสัมผัส)**ก็ควรเป็นชื่อของนามขันธ์ ๓ เท่านั้น(เวทนา สังขาร วิญญาณ) ส่วนนามขันธ์ ๓ เหล่านั้น ให้ชื่อของพวกตนแก่สัญญาแล้วถอยกลับเพราะเหตุนั้น ท่านหมายถึงอรรถนี้จึงกล่าวคำว่า จริงอยู่ นามขันธ์ ๓ เป็นต้น.

อธิวจนีย (ติ)

[อธิ + วจ + อนีย]

พึงถูกกล่าวยิ่ง, ควรกล่าวอันยิ่ง.

ปณฺฑิโต ราชา เอเพยฺโย กรณียาธิ**กรณีเยสุ** วจนียาธิวจนีเยสุ อลมตฺถทสตเรหิ อลมตฺถทสตโรติ. (อ.๑/๕๐๐)

พระเจ้าเอเพยยะเป็นบัณฑิต ทรงสามารถพิจารณาเห็นประโยชน์ยิ่งกว่าผู้สามารถพิจารณาเห็นประโยชน์อย่างยิ่ง ในกิจที่ควรทำและที่ควรทำอย่างยิ่ง ในคำที่ควรกล่าวและคำ**ที่ควรกล่าวอย่างยิ่ง**.

วจนียาธิวจนีเยสูติ วตฺตพฺเพสุ จ อติเรกวตฺตพฺเพสุ จ. (อ.อฏ.๒/๓๖๑)

คำว่า **ในคำที่ควรกล่าวและคำที่ควรกล่าวอย่างยิ่ง (วจนียาธิวจนีเยสุ)** ได้แก่ ในคำที่ควรกล่าว และในคำที่ควรกล่าวให้มากขึ้น.

อธิวตฺตติ (กฺริ)

[อธิ + วตฺ + อ + ติ]

ย่อมท่วมทับ, ย่อมครอบงำ, ปกครอง.

มหาราช **อธิวตฺตติ** โข ตํ มหาราช ชรามรณนฺ. (สํ.๑/๑๐๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) มหาบพิตร (พระเจ้าปเสนทิโกศล) อาตมภาพ ขอถวายพระพร ชราและมรณะนั้น**ย่อมครอบงำ**พระองค์.

อธิวตฺตตีติ อชฺโฌตฺถรติ. (สํ.อฏ.๑/๑๕๔)

คำว่า **ย่อมครอบงำ (อธิวตฺตติ)** ได้แก่ ย่อมท่วมทับ.

อธิวตฺตมาน (ติ)

[อธิ + วตฺ + มาน]

ครอบงำอยู่, เบียดเบียนอยู่, เป็นไปยิ่งอยู่.

“อาโรเจมิ โข เต มหาราช ปฏิเวเทมิ โข เต มหาราช อธิวตฺตติ โข ตํ มหาราช ชรามรณนฺ. **อธิวตฺตมาเน** เจ เต มหาราช ชรามรเณ กิมสฺส กรณียนฺติ ?. (สํ.๑/๑๐๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสกะพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า) “มหาบพิตร อาตมภาพขอถวายพระพร ให้ทรงทราบ ชราและมรณะย่อมครอบงำพระองค์ เมื่อชราและมรณะ**ครอบงำ**พระองค์**อยู่** อะไรเล่าจะเป็นกิจที่พระองค์ควรกระทำ”.

[พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ควรทำบุญกุศลเอาไว้].

อธิวตฺถ (ติ)

[อธิ + วส + ต]

(ก) ครอบงำแล้ว, เข้าสิงแล้ว, เกิดแล้ว.

เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ สุสานํ คนฺตฺวา อภินฺเน สรีเร ปัสุกูลํ อคฺคเหสิ. ตสฺมึ จ สรีเร เปโต **อธิวตฺโถ** โหติ. อถ โข โส เปโต ตํ ภิกฺขุํ เอตทโวจ “มา ภนฺเต มยฺหํ สาฏกํ อคฺคเหสีติ. โส ภิกฺขุ อนาทิยนฺโต อคฺคเหสิ (วิ.๑/๗๒)

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งไปป่าช้า ได้ถือเอาผ้าบังสุกุลที่ซากศพยังสดในร่างนั้นมี เปรต**เข้าสิง**อยู่ ลำดับนั้นแล เปรตนั้นพูดกับภิกษุนั้นว่า “อย่าเอาผ้าของเราไป” ภิกษุไม่ใส่ใจถือเอาไป.

อธิวตฺโถติ สาฏกตณฺหาย ตสฺมึเยว สรีเร นิพฺพตฺโต. (วิ.อฏ.๑/๓๒๙)

คำว่า **เข้าสิง (อธิวตฺโถ)** ความว่า บังเกิดในสรีระนั้น เพราะมีตัณหาในผ้าสาฏก.

(ข) สถิต, อยู่ครอบครอง, อาศัยอยู่แล้ว.

กตมา จ ภิกฺขเว คนฺธพฺพกายิกา เทวา ? สนฺติ ภิกฺขเว มูลคนฺเธ **อธิวตฺถา** เทวา สนฺติ ภิกฺขเว สารคนฺเธ อธิวตฺถา เทวา. (สํ.๒/๒๑๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า)

เทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพเป็นอย่างไร ? คือ เทพทั้งหลาย**สถิตอยู่**ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี.

อธิวตฺถาติ มูลคนฺธํ อธิฏฺฐาย อภิภุยฺย วา วสนฺตา. (สํ.ฏี.๒/๒๗๖)

คำว่า **สถิตอยู่ (อธิวตฺถา)**ได้แก่ สถิตอยู่โดยเข้าสิงหรือครอบครองต้นไม้ที่มีกลิ่นที่ราก.

อธิวร (ติ)

[อธิ + วร]

ผู้ประเสริฐยิ่งกว่า.

ดู อนธิวร

อธิวหติ (กฺริ)

[อธิ + วห + ติ]

ย่อมนำมา, นำไป.

“ชาติปิ ทุกฺขาติอาทินา นเยน วุฏฺฐทุกฺขํ **อธิวหติ** อาหรตีติ ทุกฺขาธิวหํ (สี. ทุกฺขํ อาวหติ อาหรตีติ ทุกฺขาวหํ, ฉ.ม. วุตฺตํ ทุกฺขํ). ทุกฺขาธิวาหนฺติปิ ปาโฐ. (อ.อฏ.๑/๔๐)

ชื่อว่านำทุกข์มาให้ (ทุกฺขาธิวหํ) เพราะอรรถว่า**นำมา** คือนำวัฏฏทุกข์มาให้โดยนัยเป็นต้นว่า “แม้การเกิดก็เป็นทุกข์” บาลีว่า **ทุกฺขาธิวาหํ** ก็มี.

อธิวหตีติ อาเนติ. (อ.ฏี.๑/๘๙)

คำว่า **นำมา (อธิวหติ)** ได้แก่ นำ(วัฏฏ-ทุกข์) มาให้.

อธิวหน (ติ/น)

[อธิ +วห + ยุ]

อันนำมา, การนำมา.

ตญฺหิ วุตฺตปฺปการา เทวมนุสฺสาทิสมฺปตฺติโย ททมานมฺปิ ชาติอาทีนํ **อธิวหนโต** ทุกฺขาธิวหํ อริยธมฺมาธิคมาย ทุปฺเปสนโต ทุกฺขาธิวาหญฺจ นาม โหตีติ. (อ.อฏ.๑/๔๑)

จริงอยู่ จิตนั้นแม้ให้เทวสมบัติและมนุษย์สมบัติเป็นต้น ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว ก็ชื่อว่านำทุกข์มาให้ **เพราะนำ**ชาติเป็นต้น**มา**ให้ และชื่อว่าย่อมนำมาได้โดยยาก เพราะส่งไปเพื่อบรรลุอริยธรรมได้โดยยาก.

อธิวสนฺต (ติ)

[อธิ + วส + อนฺต]

อยู่ครอง, อยู่ครอบครอง.

เคหํ **อธิวสนฺเตน** รญฺญา ราชกิจฺจํ. (เถร.อฏ.๑/๒๘๐)

ราชกิจอันพระราชา**ผู้อยู่ครอง**เรือน (ทรงต้องกระทำ)

อธิวาท (ปุ)

[อธิ + วาท]

คำแก้ตัว.

อธิวาส (ปุ)

[อธิ + วส + ณ]

การอยู่ครอง, การอบของหอม, น้ำหอม, การอดทน, กลั้น.

ดู ทุรธิวาส (เถร.อฏ.๑/๒๘๐)

อธิวาสก (ติ)

[อธิ + วส + ณฺวุ]

ผู้อดทน, ผู้อดกลั้น.

ขนฺตา ทุรุตฺตานนฺติ ปเรหิ วุตฺตานํ ทุฏฺจวจนานํ **อธิวาสโก** โหติ. (ชา.อฏ.๔/๗๗)

คำว่า **เป็นผู้อดกลั้นถ้อยคำที่หยาบคาย (ขนฺตา ทุรุตฺตานำ)**ได้แก่ เป็น**ผู้อดกลั้น**ต่อถ้อยคำชั่วร้ายที่ผู้อื่นกล่าว.

อธิวาสกชาติก (ติ)

[อธิวาสก + ชาติ + ก]

ผู้มีสภาพสามารถอดกลั้น,

ผู้มีปกติอดกลั้น,

ผู้อดกลั้นได้.

ทฺวาทสวสฺสาว โข ภิกฺขเว คิหิคตา ขมา โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺส ชิฆจฺฉาย ปิปาสาย... **อธิวาสกชาติกา** โหติ. (วิ.๒/๔๒๔)

ภิกษุทั้งหลาย หญิงที่มีครอบครัวมีอายุ ๑๒ ปี เป็นผู้มีความอดทน **อดกลั้น**...ต่อความเย็น ความร้อน ความหิว ความกระหาย **ได้**.

อธิวาสน (น/ถี)

[อธิ + วส + ณ + ยุ. อุปริ อาโรเปตฺวา วาสนำ อธิวาสนำ. (ที.ฏี.๓/๑๗๙)]

(ก) การยกการทำชั่วและคำพูดชั่วของผู้อื่นให้อยู่เหนือตน ด้วยไม่ทำการโต้แย้ง, การยกให้อยู่เบื้องบน, การยกตั้งไว้เหนือตน, การอดทน, ความอดกลั้น, (ดู อธิวาสนขนฺติ) การอดทนต่อความหนาวและความร้อน เป็นต้น.

อุปฺปนฺนานำ สารีริกานำ เวทนานำ ทุกฺขานำ ติพฺพานำ ขรานำ กฏุกานำ อสาตานำ อมนาปานำ ปาณหรานำ **อธิวาสนาย** อาตปฺปำ กรณียำ. (อำ.๑/๑๕๑)

(ภิกษุทั้งหลาย) บุคคลควรทำความเพียร**เพื่อความอดกลั้น**เวทนาทั้งหลาย อันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต.

[บุคคลควรทำความเพียรด้วยเหตุ ๓ ประการ

๑. เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น

๒. เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น

๓. เพื่อความอดกลั้นเวทนา]

อธิวาสนายาติ อธิวาสนตฺถาย สหนตฺถาย ขมนตฺถาย. (อำ.อฏ.๒/๑๓๘)

คำว่า **เพื่อความอดกลั้น (อธิวาสนาย)** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่ความยับยั้ง คือ เพื่อความอดทน ได้แก่ เพื่อความอดกลั้น.

(ข) การรับนิมนต์, การรับรู้ด้วยจิต, การยินดีรับ, การรับด้วยความยินดี.

เวรญฺโช พฺราหฺมโณ ภควโต **อธิวาสนำ** วิทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตำ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณำ กตฺวา ปกฺกามิ. (วิ.๑/๗)

เวรัญชพราหมณ์ทราบว่า พระผู้มีพระภาค**ทรงรับนิมนต์**แล้วจึงลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วจากไป.

[กระทำประทักษิณ คือ เดินเวียนขวา พราหมณ์เดินประนมมือเวียนไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา ๓ รอบ โดยมีพระผู้มีพระภาคอยู่ทางขวา เสร็จแล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาค เดินถอยหลังจนสุดสายตา คือ จนมองไม่เห็นพระผู้มีพระภาค คุกเข่าลงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วเดินจากไป (วิ.อ. ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗)]

(ค) การยอมรับ, การมอบฉันทะ.

ยา สติวินยสฺส กมฺมสฺส กิริยา กรณำ อุปคมนำ อชฺฌุปคมนำ **อธิวาสนา** อปฺปฏิกฺโกสนา อิทำ ตตฺถ สติวินยสฺมึ. (วิ.๔/๒๓๘)

มีกิริยา ความกระทำ ความเข้าไป ความเข้าไปเฉพาะ **การยอมรับ** ความไม่คัดค้านกรรม คือสติวินัยอันใด นี้จัดเป็นการยอมรับในสติวินัยนั้น.

อธิวาสนาติ “รุจฺจติ เม เอตํ กโรตุ สงฺโฆติ เอวํ **อธิวาสนา** ฉนฺททานนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๔/๑๙๙)

การยอมรับ อธิบายว่า การมอบฉันทะอย่างนี้ว่า “สงฆ์จงทำกรรมนี้แทนข้าพเจ้า” เรียกว่า **อธิวาสนา (การยอมรับ)**.

อธิวาสนกาล (ปุ)

[อธิวาสน + กาล]

กาล-เวลาที่อดทน-อดกลั้น.

อธิวาเสตุ ทานิ ภนฺเต ภควา อธิวาเสตุ สุคโต **อธิวาสนกาโล** ทานิ ภนฺเต ภควโต. (อ.ปา/๒๖,๓๐๐)

(พระนาคิตะกราบทูลว่า) “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาค ผู้สุคตจงทรงรับ บัดนี้ **เป็นเวลา**ที่พระผู้มีพระภาค จะ**ทรงอดทน**.

อธิวาสนกฺขม (น)

[อธิวาสน + ขม]

ความอดทนคือการอดกลั้น(การยกการทำชั่ว และคำพูดชั่วของผู้อื่นให้อยู่เหนือตนด้วยไม่ทำการโต้แย้ง).

ดู อธิวาสนขนฺติ

อธิวาสนขนฺติ (ถี)

[อธิวาสน + ขนฺติ. อธิวาสนกฺขนฺติ ก็มี]

ความอดทนคือความอดกลั้น,

ความอดทนต่อทุกข์ทางกาย และทุกข์ทางใจ,

ธรรมคือการยกการทำชั่ว และคำพูดชั่วของผู้อื่นให้อยู่เหนือตนด้วยไม่ทำการโต้แย้ง-โต้ตอบ, ความอดทน.

ขนฺตีติ...**อธิวาสนขนฺติ**. (ที.อฏ.๓/๑๖๓)

คำว่า **ความอดทน (ขนฺติ)** ...ได้แก่ ความ**อดทนคือความอดกลั้น**.

ปราปราธาทีนํ อธิวาสนกฺขมํ **อธิวาสนกฺขนฺติ**. (ที.ฏี.๓/๑๗๗)

ความอดทนคือความอดกลั้นต่อความผิดที่ผู้อื่นกระทำเป็นต้น ชื่อว่า **ความอดทนคือความอดกลั้น**.

ขนฺติยาติ **อธิวาสนกฺขนฺติยา**. (อ.อฏ.๓/๗๖-๗)

คำว่า **ความอดทน (ขนฺติยา)** ได้แก่ **ความอดทนคืออดกลั้น**ไว้ได้.

ปเรสํ ทุกฺกฏญฺ ทุรุตฺตญฺจ ปฏิวิโรธากรเณน อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วาสนํ อธิวาสนํ, ตเทว ขนฺตีติ **อธิวาสนกฺขนฺติ**. (อ.ฏี.๓/๗๖)

การอดทนโดยยกความชั่วและคำพูดชั่วของคนอื่นไว้เหนือตน ด้วยการไม่ตอบโต้ ชื่อว่า ความอดกลั้น ความอดทน คือ อธิวาสนะนั้น เพราะเหตุนั้นจึงเรียกว่า **อธิวาสนักขันติ** (ความอดทน คือ ความอดกลั้น).

อธิวาสนขนฺติสมฺปนฺน (ติ)

[อธิวาสนขนฺติ + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยอธิวาสนขันติ,

ผู้มีความอดทน.

เอโก มหาปุโรโส สมปฺปวตฺตธาตุโก **อธิวาสนขนฺติสมฺปนฺโน** อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ สมจิตฺโต อรญฺเญปิ คามนฺเตปิ สกฺโกติเยว.
(วิ.อฏ.๒/๑๘๘)

ภิกษุรูปหนึ่งมีกำลังมาก มีธาตุสมดุล **มีความอดทน** มีจิตมั่นคงทั้งในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ สามารถอยู่ได้ทั้งในป่าและที่ชายบ้าน (แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้).

อธิวาสนขนฺติสมฺปนฺโนติ “ขโม โหติ สีตสฺสาติอาทินา วุตฺตสีตุณฺหาทิสหนลกฺขณาย ขนฺติยา สมนฺนาคโต.
(สารตฺถ.๒/๓๕๙)

คำว่า **ผู้มีความอดทน (อธิวาสนขนฺติสมฺปนฺโน)** ความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยขันติอันมีลักษณะอดกลั้นต่อความหนาวและความร้อนเป็นต้นที่ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นผู้อดทนต่อความหนาวได้เป็นต้น.

อธิวาสนตา (ถี)

[อธิวาสน + ตา]

ความเป็นคือความอดทน, ความอดทน, ความอดกลั้น, ธรรมอันเป็นเหตุอดทน, ธรรมคือการยกการทำชั่วและคำพูดชั่วของผู้อื่นให้อยู่เหนือตนด้วยไม่ทำการโต้แย้ง.

กตมา ขนฺติ ? ยา ขนฺติ ขมนตา **อธิวาสนตา** อจณฺฑิกฺกํ อนสุโรโป อตฺตมนตา จิตฺตสฺส อยํ วุจฺจติ ขนฺติ. (อภิ.ธ. ๒๖๐)

ขันติ เป็นไฉน ? ความอดทน กิริยาที่อดทน **ความอดกลั้น** ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่าขันติ.

อธิวาเสนฺติ เอตาย, อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วาเสนฺติ น ปฏิพาหนฺติ น ปจฺจนีกตาย ติฏฺฐนฺตีติ **อธิวาสนตา**. (อภิ.อฏ.๑/๔๒๔)

ที่ชื่อว่า **ความอดกลั้น** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุอดกลั้น คือเป็นเหตุยกขึ้นเหนือตน ทนอยู่ ไม่ต่อต้าน ไม่ดำรงอยู่โดยความเป็นข้าศึก.

อธิวาสนปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อธิวาสน + ปจฺจุปฏฺฐาน]

มีความอดทนเป็นปัจจุปัฏฐาน,

มีอาการปรากฏต่อญาณว่าสภาพอันอดทน,

มีอันยกการทำชั่ว และคำพูดชั่วของผู้อื่นไว้เหนือตน ด้วยไม่ทำการโต้แย้งเป็นปัจจุปัฏฐาน.

ขมนลกฺขณา ขนฺติปารมี อิฏฺฐานิฏฺฐสหนรสา **อธิวาสนปจฺจุปฏฺฐานา,** อวิโรธปจฺจุปฏฺฐานา วา ยถาภูตทสฺสนปทฏฺฐานา.

(จริยา.อฏ.๒๗๒)

ขันติบารมี มีความอดทนเป็นลักษณะ มีความอดกลั้นสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาเป็นรส **มีความอดกลั้นเป็นปัจจุปปัฏฐาน** หรือว่า มีความไม่โกรธเป็นปัจจุปปัฏฐาน มีการเห็นตามความเป็นจริงเป็นปทัฏฐาน.

อธิวาสนลกฺขณ (ติ)

[อธิวาสน + ลกฺขณ]

มีความอดทนเป็นลักษณะ,

มีลักษณะที่อดทน.

อธิวาสนลกฺขณา ขนฺติ อธิวาสนขนฺติ. (ที.ฏี.๓/๑๗๙)

ขันติที่มีลักษณะอดกลั้น ชื่อว่า ความอดทนคือความอดกลั้น.

อธิวาสนวีริย (น)

[อธิวาสน + วีริย]

ความเพียรอันเป็นเหตุอดทน,

ความเพียรที่สามารถอดกลั้น,

ความเพียรอันเป็นไปสม่ำเสมอ,

ความเพียรยิ่ง,ความเพียรคือความอดกลั้น.

อธิวาสนวีริยํ วีริยปารมี. (ชา.อฏ.๕/๑๘๖)

ความเพียรคือความอดกลั้น จัดเป็นวีริยบารมี.

อธิวาสนสีล (ติ)

[อธิวาสน + สีล]

มีความอดทนเป็นปกติ,

มีปกติอดกลั้น.

ตเมนํ จงฺกมปสฺเส จิโต ปิณฺฑปาติยตฺเถโร อาห “อาวุโส ปพฺพชิโต นาม **อธิวาสนสีโล** โหตีติ. โส “สาธุ ภนฺเตติ อธิวาเสตฺวา นิจฺจโล สยิ. (ม.อฏ.๑/๘๓)

พระเถระผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ยืนอยู่ที่ข้างที่จงกรมได้กล่าวกับท่าน (พระปธานิยะเถระ) ว่า “ผู้มีอายุ ธรรมดาบรรพชิต**มีปกติอดกลั้น**” พระเถระรับคำว่า “ดีละ ท่านผู้เจริญ” อดกลั้นแล้วก็นอนนิ่ง ไม่ไหวติง. (พระเถระข่มเวทนาเจริญวิปัสสนาเป็นพระอนาคามีเพียงครู่เดียวแล้วก็ปรินิพพาน)

อธิวาสยนฺต (ติ)

[อธิ + วส + ณย + อนฺต]

อดทนอยู่, อดกลั้นอยู่.

ยญฺหิสฺส ภิกฺขเว อนธิวาสยโต อุปฺปชฺเชยฺยุ อาสวา วิฆาตปริฬาหา **อธิวาสยโต** เอวสฺส เต อาสวา วิฆาตปริฬาหา น โหนฺติ. (ม.๑/๑๓)

ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอ**อดกลั้นอยู่** อาสวะ

และความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้.

อธิวาสาเปติ (กฺริ)

[อธิ + วส + ณาเป + ติ]

ย่อมให้อยู่ทับ, ให้อดทน, ให้รอ,

ให้รอคอย.

อมฺโภ ทุฏฺฐพฺราหฺมณ อญฺเญสํ อิทาเนว ธนํ วสฺสาเปตฺวา อมฺเห อญฺญํ สัวจฺฉรํ อธิวาสาเปสีติ. (ชา.อฏ.๑/๒๗๒)

(พวกโจรโกรธพราหมณ์กล่าวว่า) พราหมณ์ชั่วเอ๋ย สำหรับคนอื่นท่านให้ทรัพย์ตกลงได้ทันที แต่ให้พวกเรา**รอคอย**อีก ๑ ปี.

อธิวาสาเปตุ (กฺริ/วิ)

[อธิ + วส + ณาเป + ตุ]

เพื่อให้รอ, การให้รอ.

ตํ สุตฺวา ตาปโส ยาว ปิตุ อาคมนา **อธิวาสาเปตุ** คาถมาห

ปิตา มมํ มูลผเลสนํ คโต
อิทานิ อาคจฺฉติ สายกาเล
อุโภว คจฺฉามเส อสฺสมํ ตํ
ยาว ปิตา มูลผลโต เอตูติ.
(ชา.อฏ.๕/๒๑๐)

อิสิสิงคดาบสได้สดับดังนั้นแล้ว **เพื่อให้**พระราชธิดารอไว้จนกว่าบิดาของตนจะกลับมา จึงกล่าวคาถาว่า

ขณะนี้ บิดาของข้าพเจ้าไปแสวงหามูลผลาหาร จะกลับมาในตอนเย็น เราทั้ง ๒ จะไปยังอาศรมนั้น ต่อเมื่อบิดากลับมาจากการแสวงหามูลผลาหาร.

อธิวาสิต (ติ)

[อธิ + วส + เณ + ต]

รับนิมนต์แล้ว, อันเขารับแล้ว, อบตัวแล้ว.

สกฺโก เทวราชา “สตฺถารา สุภทฺทาย นิมนฺตนํ **อธิวาสิตนฺติ** ญตฺวา วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ อาณาเปสิ “ปญฺจ กูฏาคารสตานิ นิมฺมินิตฺวา สฺเว พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ อุคฺคนครํ เนหีติ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๙๓)

ท้าวสักกเทวราชทรงทราบว่า พระศาสดา**ทรงรับนิมนต์**ของนางจูพสุภัททาแล้ว ทรงสั่งวิสกรรมเทพบุตรว่า ท่านจงนิรมิตเรือนยอด ๕๐๐ หลังแล้ว นำภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ไปสู่อุคคนครในวันพรุ่งนี้.

ดู อธิวุตฺถ

อธิวาเสตพฺพ (ติ)

[อธิ + วส + เณ + ตพฺพ]

พึงอดทน, พึงรับนิมนต์.

คนฺโธปิ เนสํ ฆานํ ปฏิหนมาโน **อธิ-**

วาเสตพฺโพ โหติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๓๗)

แม้กลิ่นซากสัตว์ (ซากช้าง ซากม้า ซากโค) เหล่านั้น ที่รบกวนจมูกอยู่**ก็จำต้องอดทน**.

อธิวาเสตพฺโพติ ขมิตพฺโพ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๑๙)

คำว่า **ต้องอดทน (อธิวาเสตพฺโพ)** ได้แก่ ต้องทน.

อธิวาเสติ (กฺริ)

[อธิ + วส + เณ + ติ]

(ก) ย่อมยกให้อยู่เบื้องบน, ตั้งไว้, ย่อมยกให้อยู่ในจิต, ย่อมชอบใจ, ยินดี.

ตญฺเจ ภิกฺขุ **อธิวาเสติ** นปฺปชหติ น วิโนเทติ น พฺยนฺตีกโรติ น อนภาวํ คเมติ เวทิตพฺพเมตํ ภิกฺขเว ภิกฺขุนา ปริหายามิ กุสเลหิ ธมฺเมหิ. (สํ.๒/๒๙๙)

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุ**ยินดี**กิเลสนั้น ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้หมดสิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีอีก ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่า ‘เรากำลังเสื่อมจากกุศลธรรม.

อธิวาเสตีติ จิตฺเต อาโรเปตฺวา วาเสติ. (สํ.อฏ.๓/๓๐)

คำว่า **ยินดีกิเลสนั้น (อธิวาเสติ)** ได้แก่ ยกกิเลสมาให้อยู่ในจิต.

(ข) ย่อมรับนิมนต์, ชอบใจ, ตกลง.

อธิวาเสตุ จ เม ภวํ โคตโม เวรญฺชายํ วสฺสาวาสํ สทฺธึ ภิกฺขุสงฺเฆนาติ. อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวน. (วิ.๑/๗)

(เวรัญชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) “ขอท่านพระโคดมพร้อมกับภิกษุสงฆ์**ทรงรับนิมนต์**ของข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชาด้วยเถิด” พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ.

อธิวาเสตุ จ เม เวรญฺชายํ วสฺสาวาสํ ตโย มาเส เวรญฺชํ อุปนิสฺสาย มม อนุคฺคหตฺถํ วาสํ สมฺปฏิจฺฉตูติ. (วิ.อฏ.๑/๑๔๒)

(เวรัญชพราหมณ์กราบทูลว่า) “ขอท่าน**โปรดทรงรับนิมนต์** ของข้าพระองค์อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชา คือโปรดทรงรับการเข้าไปอาศัยเมืองเวรัญชาอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสเพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์เถิด.

อธิวาเสตูติ สาทิยตุ, ตํ ปน สาทิยนํ มนสา สมฺปฏิคฺคโห โหตีติ อาห “สมฺปฏิจฺฉตูติ. (สารตฺถ.๑/๔๒๕)

คำว่า **โปรดรับคำนิมนต์ (อธิวาเสตุ)** ความว่า โปรดยินดี การยินดีนั้น เป็นการรับด้วยใจ เพราะเหตุนั้น เวรัญชพราหมณ์จึงกราบทูลว่า “สมฺปฏิจฺฉตุ” (โปรดทรงรับ).

อธิวาเสตูติ สมฺปฏิจฺฉตุ. (ที.อฏ.๑/๒๔๗)

คำว่า **โปรดรับ (อธิวาเสตุ)**ได้แก่ ขอจงทรงรับด้วยเถิด.

อธิวาเสตุ๋ं (กฺริ/วิ)

[อธิ + วส + เณ + ตุ๋ं]

เพื่ออดทน-อดกลั้น, การอดทน.

เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร ภิกฺขุ คิลาโน โหติ. ตํ ภิกฺขู เอตทโวจุ๋ “กจฺจาวุโส ขมนียํ ? กจฺจิ ยาปนียนฺติ. “นาวุโส สกฺกา เยน วา เตน วา **อธิวาเสตุน**ติ. (วิ.๑/๑๔๒)

สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ภิกษุทั้งหลายถามท่านว่า “ท่านยังสบายดี หรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ” ท่านตอบว่า “คนทั่วไปไม่สามารถ**อดกลั้น**ได้”.

อธิวาเสตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + วส + เณ + ตฺวา]

ให้อยู่ทับแล้ว

(ก) รับแล้ว.

เถโร ตุณฺหีภาเวน **อธิวาเสตฺวา** ทิวเส ทิวเส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา คจฺฉนฺโต โถกํ โถกํ พุทฺธวจนํ กเถตฺวา คจฺฉติ. (วิ.อฏ.๑/๓๐)

พระเถระ (พระโรหณะ) **รับนิมนต์**โดยดุษณีภาพ เมื่อท่านไปทำภัตตกิจแต่ละวัน จะกล่าวพระพุทธพจน์วันละนิดวันละหน่อยแล้วจึงไป.

อธิวาเสตฺวาติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา.
(สารตฺถ.๑/๑๒๐)

คำว่า **รับนิมนต์แล้ว (อธิวาเสตฺวา)** ได้แก่ รับพร้อมแล้ว.

(ข) อดทน-อดกลั้นแล้ว.

ทกโสโตโรหณญฺเจตฺถ **อธิวาเสตฺวา** อนฺตรา นิวาเรตุ๋ อสกฺกุเณยฺยตาย วุตฺตํ.
(วิ.อฏ.๒/๑๐๗)

ก็ในการปล่อยน้ำอสุจินี้ ท่าน (อาจารย์ผู้กล่าววาทะ ๓ รูป) กล่าวการไหลลงสู่ท่อปัสสาวะไว้ ก็เพราะเป็นสิ่งที่ใครๆ ไม่สามารถ**อดกลั้น**ห้ามไว้ในระหว่างได้.

อธิวาเสตฺวาติ นิมิตฺเต อุปกฺกมิตฺวา ปุน วิปฺปฏิสาเร อุปฺปนฺเน อธิวาเสตฺวา.
(สารตฺถ.๒/๓๐๑-๒)

คำว่า **อดกลั้นแล้ว (อธิวาเสตฺวา)** ได้แก่ เมื่อพยายามที่นิมิตรแล้ว เกิดความไม่สบายใจขึ้นอีก ก็กลั้นไว้.

อธิวาเสนฺต (ติ)

[อธิ + วส + เณ + อนฺต]

ให้อยู่ทับอยู่, ยกให้อยู่เหนือตนอยู่.

(ก) อดกลั้นอยู่, อดทนอยู่.

อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควโต อวิทูเร นิสินฺโน โหติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุ๋ กายํ ปณิธาย ปุราณกมฺมวิปากชํ ทุกฺขํ ติพฺพํ ขรํ กฏุกํ เวทนํ **อธิวาเสนฺโต** สโต สมฺปชาโน อวิหญฺญมาโน.
(อุทาน.๑๐๐)

ภิกษุรูปหนึ่งนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง **อดกลั้น**ทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ที่เกิดจากผลแห่งกรรมเก่า มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ร้อนรุ่มใจอยู่ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค.

อธิวาเสนฺโตติ อุปริ วาเสนฺโต สหนฺโต ขมนฺโต. (อุทาน.อฏ.๑๔๘)

คำว่า **อดกลั้นอยู่ (อธิวาเสนฺโต)** ได้แก่ ยกให้อยู่เบื้องบน (เหนือตน) คือ อดกลั้น อดทนอยู่.

(ข) รับอยู่, จะรับ.

จิตฺโต คหปติ ‘กึ เม กริสฺสติ อยฺโย สุธมฺโม **อธิวาเสนฺโต** วา อนธิวาเสนฺโต วาติ อายสฺมนฺตํ สุธมฺมํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ. (วิ.๔/๓๘)

จิตตคหบดีคิดว่า “พระสุธรรมจะ**รับ**หรือไม่รับนิมนต์ก็จักทำอะไรเราไม่ได้” ไหว้พระสุธรรมแล้วทำประทักษิณจากไป.

อธิวาห (ติ)

[อธิ + วห + ณ]

นำมาให้, อันนำมาอย่างยิ่ง.

ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายตนา อทนฺตา อคุตฺตา อรกฺขิตา อสංวุตา ทุกฺ**ขาธิวาหา** โหนฺติ. (สำ.๒/๒๙๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ ประการนี้ที่บุคคลไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว **นำ**ทุกข์**มาให้**.

ทุกฺขาธิวาหา โหนฺตีติ เนรยิกาทิเภทำ อธิก-ทุกฺขำ อาวหนกา โหนฺติ. (สำ.อฏ.๓/๒๗)

คำว่า **ย่อมนำทุกข์มาให้ (ทุกฺขาธิวาหา โหนฺติ)** ความว่า ย่อมนำมาซึ่งทุกข์มีประมาณยิ่ง ต่างด้วยทุกข์ในนรกเป็นต้น.

อธิกำ วหนฺตีติ **อธิวาหา** ทุกฺขสฺส **อธิวาหา ทุกฺขาธิวาหา**. (สำ.ฏี.๒/๓๐๐)

ชื่อว่า อธิวาหา เพราะอรรถว่า ย่อม**นำ**(ทุกข์)มีประมาณยิ่ง**มาให้ นำ**ทุกข์มีประมาณ**ยิ่งมาให้** ชื่อว่า **นำทุกข์มาให้**.

อธิวาหน (ติ)

[อธิ + วห + เณ + ยุ]

ถูกนำไปยิ่ง, แบก, หาม, นำไปต่อหน้า, ถูกนำไปให้ถึง.

วีริยำ เม ธุรโธรยฺหำ
โยคกฺเขม**าธิวาหนำ**
คจฺฉติ อนิวตฺตนฺตำ
ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ. (สำ.๑/๑๗๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับกสิภารทวาชพราหมณ์ว่า)

ความเพียรของเราช่วย**นำธุระไปให้ถึง**ความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก.

โยคกฺเขมาธิวาหนนฺติ เอตฺถ โยเคหิ เขมตฺตา นิพฺพานำ โยคกฺเขมำ นาม ตำ อธิกิจฺจ วาหียติ อภิมุขำ วา วาหียตีติ **อธิวาหนำ** โยคกฺเขมสฺส อธิวาหนำ โยคกฺเขมา-ธิวาหนนฺติ. (สำ.อฏ.๑/๒๓๔)

ในคำว่า **ช่วยนำไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ (โยคกฺเขมาธิวาหนำ)** นี้ มีวินิจฉัยว่า พระนิพพานชื่อว่าโยคักเขมะ เพราะเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งหลาย พระนิพพานนั้น ชื่อว่า **ถูกนำไปให้ถึง** (แดนเกษม) เพราะเจาะจงนำไป หรือเพราะนำไปเฉพาะหน้า การนำไปเฉพาะหน้าซึ่งธรรมอันเกษมจากโยคะ ชื่อว่าโยคักเขมาธิวาหนะ (นำไปให้ถึงแดนเกษมจากโยคะ = แดนปลอดภัยจากโยคะกิเลสทั้ง ๔ มีกามโยคะเป็นต้น).

อธิวิชานน (น)

[อธิ + วิ + ญา + อานน]

ความรู้อันสูงยิ่ง.

อธิวิมุตฺติ (ถี)

[อธิ + วิ + มุจ + ติ]

ความหลุดพ้นอันยิ่ง-ประเสริฐ,

การหลุดพ้นโดยอำนาจมรรคผล.

นาหำ ตตฺถ อตฺตโน สมสมำ สมนุปสฺสามิ กุโต ภิยฺโย! อถ โข อหเมว ตตฺถ ภิยฺโย ยทิทำ **อธิวิมุตฺติ**. (ที.๑/๑๖๔)

กัสสปะ เรายังไม่เห็นผู้จะทัดเทียมเราได้ในเรื่องนั้น จะไปหาผู้ที่ยิ่งกว่าเราจากไหนเล่า ที่แท้ เราผู้เดียวเป็นผู้ล้ำเลิศในเรื่องความหลุดพ้น คือ **อธิวิมุตติ (ความหลุดพ้นยิ่ง)**.

ยทิทำ อธิวิมุตฺตีติ ยา อยำ อธิวิมุตฺติ, อหเมว ตตฺถ ภิยฺโยติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๒๙๖)

คำว่า **คือ ความหลุดพ้นยิ่ง (ยทิทำ อธิวิมุตฺติ)** ความว่า เราเท่านั้นเป็นผู้ยิ่งในความหลุดพ้นยิ่งนั้น.

อธิวิโมกฺข (ติ)

[อธิ + วิโมกฺข]

หลุดพ้นยิ่ง, น้อมใจไป.

อธิวิโมกฺขตฺต (น)

[อธิวิโมกฺข + ตฺต]

ความหลุดพ้นยิ่ง, ความน้อมใจ.

อธิวิราชติ (กฺริ)

[อธิ + วิราชติ]

ย่อมรุ่งเรือง.

อธิวุฏฺจ (ติ)

[อธิ + วส + ต]

อันเขารับแล้ว, ปฏิญญาแล้วด้วยใจ.

อธิวุฏฺจญฺจ ปน สมเณน โคตเมนาติ (สฺวาตนาย ภตฺตำ)..(ม.๒/๒๗๘)

(มาณพสัญชิกาบุตรทูลโพธิราชกุมารว่า)

“**พระสมณโคดมทรงรับนิมนต์** (ฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้) แล้ว พระเจ้าข้า”.

ดู อธิวุตฺถ

อธิวุตฺติ (ถี)

[อธิ + วุตฺติ (วจ, วตฺ + ติ)]

การพูด, การแสดง, ความเห็น.

(๑) ศัพท์-ชื่อ- โวหาร-บัญญัติ.

(๒) ชื่อ-โวหาร- ศัพท์บัญญัติอันอาศัยเนื้อความ, ชื่อ- โวหาร -ศัพท์บัญญัติอันเป็นไปในความหมาย.

(๓) ลัทธิผิด-ความเห็นผิดอันล่วงเลยความเป็นจริง.

(๔) ลัทธิผิดอันเป็นไปยิ่ง, ลัทธิผิดอันมีความเป็นไปอันยิ่ง.

ดู อธิวุตฺติปท

อธิวุตฺติปท (น)

[อธิวุตฺติ + ปท. ยังมีบทว่า อธิมุตฺติปท ด้วย. แต่ในอรรถกถามากแห่งพรรณนาว่า วจน, วตฺตน, ปวตฺตน เป็นต้น เพราะฉะนั้น บทว่า อธิวุตฺติปท จึงดีกว่า (วจน = วุตฺติ. วตฺตน = วุตฺติ) ส่วนใน สี.ฏีใหม่. ๑/๓๙๓ กล่าวว่า อธิมุตฺติปท ดีกว่า]

(๑) คำพูด-บท-โวหาร-ชื่ออันแสดงนามบัญญัติอันเกี่ยวกับศัพท์เท่านั้น,

คำพูด-บท-โวหาร อันแสดงนามที่ระบุเนื้อความ (เช่น นายจน เรียกว่า นายรวย),

คำที่แสดงถึงชื่อ, ชื่อ, วาทะที่แสดงทิฏฐิ.

สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา ปุพฺพนฺตานุทิฏฺิโน, ปุพฺพนฺตํ อารพฺภ อเนกวิหิตานิ **อธิมุตฺติ-ปทานิ** อภิวทนฺติ. (ที.๑/๑๒)

ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำหนดขันธ์ส่วนอดีต มีความเห็นคล้อยตามขันธ์ส่วนอดีต ปรารภขันธ์ส่วนอดีต ประกาศ**วาทะแสดงทิฏฐิ**ต่าง ๆ .

อธิมุตฺติปทานีติ อธิวจนปทานิ. อถ วา ภูตํ อตฺถํ อภิภวิตฺวา ยถาสภาวโต อคฺคเหตฺวา ปวตฺตนโต อธิมุตฺติโยติ ทิฏฺิโย วุจฺจนฺติ. อธิมุตฺตีนํ ปทานิ **อธิมุตฺติปทานิ** ทิฏฺิ-ทีปกานิ วจนานีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๙๖)

คำว่า **วาทะแสดงทิฏฐิ (อธิมุตฺติปทานิ)** ได้แก่ บทที่เป็นชื่อ อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลาย ท่านเรียกว่า อธิมุตติ เพราะเป็นไปครอบงำความหมายที่แท้จริง ไม่ถือเอาตามสภาวะที่แท้จริง บทแห่งอธิมุตติทั้งหลาย ชื่อว่า **วาทะแสดงอธิมุตติ** อธิบายว่า คำพูดสำหรับแสดงทิฏฐิ.

อธิวจนปทานีติ ปญฺญตฺติปทานิ. ทาสาทีสุ สิริวฑฺฒกาทิสทฺทา วิย วจนมตฺตเมว อธิ-การํ กตฺวา ปวตฺติยา อธิวจนํ ปญฺญตฺติ. อถ วา อธิ-สทฺโท อุปริภาเว วุจฺจตีติ วจนํ, อุปริ วจนํ อธิวจนํ, อุปาทาภูตรูปาทีนํ อุปริ ปญฺญาปิยมานา อุปาทาปญฺญตฺตีติ อตฺโถ ตสฺมา ปญฺญตฺติทีปกปทานีติ อตฺโถ

ทฏฺฐพฺโพ.ปญฺญตฺติมตฺตญฺเหตํ วุจฺจติ ยทิทํ “อตฺตา โลโกติ จ น รูปเวทนาทโย วิย ปรมตฺโถ. (ที.ฏี.๑/๑๔๑)

คำว่า **ชื่อ (อธิวจนปทานิ)** ได้แก่ บทบัญญัติ

บัญญัติ คือ ชื่อ เพราะเป็นไปโดยอาศัยเพียงศัพท์เท่านั้น เหมือนชื่อว่า เจริญศรีที่เป็นไปในทาสเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง อธิ-ศัพท์กล่าว อรรถเบื้องบน ชื่อว่า ถ้อยคำเพราะอรรถว่า ถูกกล่าว ถ้อยคำที่กล่าวในเบื้องบน ชื่อว่า ชื่อ อธิบายว่า ศัพท์ที่บัญญัติเบื้องบน อุปาทารูปและภูตรูปเป็นต้น ชื่อว่าอุปาทา-บัญญัติ เพราะเหตุนั้น พึงทราบความว่า บทที่แสดงบัญญัติ จริงอยู่ คำที่เรียกว่า อัตตา (ตัวตน) ก็ดี คำว่า โลก ก็ดี เป็นเพียงบัญญัติ ไม่ใช่ปรมัตถ์ เหมือนคำว่า รูป เวทนาเป็นต้น.

(๒) ขันธ์ อายตนะ และธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งสัททบัญญัติอันอาศัยศัพท์,

บทบัญญัติคือชื่อ, ธรรม, อธิมุตติบท.

เย เต อานนฺท ธมฺมา เตสํ เตสं **อธิวุตฺติ-ปทานำ** อภิญฺญา สจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ วิสารโท อหำ อานนฺท ตตฺถ ปฏิชานามิ. (อำ.๓/๒๘๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า)

อานนท์ เรากล้าปฏิญญาในธรรมทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งธรรม **(อธิวุตติบท)** นั้น ๆ ด้วยปัญญาอันยิ่ง.

[**อธิวุตติบท** หมายถึง ขันธ์ อายตนะ และธาตุ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงทิฏฐิ (องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๒/๓๓๑)]

อธิวุตฺติปทานนฺติ อธิวจนปทานำ ขนฺธายตน-ธาตุธมฺมานนฺติ อตฺโถ. อธิมุตฺติโยติ หิ อธิ-วจนานิ วุจฺจนฺติ เตสं เย ปทภูตา เทสนาย ปทฏฺฐานตฺตา. อตีตา พุทฺธาปิ หิ เอเต ธมฺเม กถยึสุ อนาคตาปิ เอเตว กถยิสฺสนฺติ. ตสฺมา ขนฺธาทโย **อธิวุตฺติปทานิ** นาม. (อำ.อฏ.๓/๒๙๙)

คำว่า **ธรรมทั้งหลาย (อธิมุตฺติปทานำ)** ได้แก่ บทบัญญัติคือชื่อ อธิบายว่า ธรรม คือขันธ์ อายตนะและธาตุ แท้จริง ชื่อท่านเรียกว่า อธิมุตติ ขันธ์เป็นต้นเป็นเหตุแห่งชื่อเหล่านั้น เพราะเป็นเหตุใกล้แห่งเทศนา ก็แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้วก็ตรัสธรรมเหล่านี้เท่านั้น แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ยังมาไม่ถึงก็จักตรัสธรรมเหล่านี้เท่านั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมทั้งหลายมีขันธ์เป็นต้นจึงชื่อว่า **อธิวุตติบท (บทบัญญัติคือชื่อ)**.

(๓) คำพูด-บท-โวหาร-ชื่อที่แสดงลัทธิผิดล่วงเลยความเป็นจริง,

วาทะที่แสดงทิฏฐิ, ถ้อยคำที่แสดงความเห็นผิด.

อธิมุตฺติปทานีติ อธิวจนปทานิ. อถ วา ภูตำ อตฺถำ อภิภวิตฺวา ยถาสภาวโต อคฺคเหตฺวา ปวตฺตนโต อธิมุ(วุ)ตฺติโยติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ. อธิมุ(วุ)ตฺตีนำ ปทานิ **อธิมุ(วุ)ตฺติปทานิ**

ทิฏฺฐิทีปกานิ วจนานีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๙๖) (บาลีที่เหลือว่า เตสํ อธิวุตฺติปทานํ ทิฏฺฐิโวหารานํ (อ.อฏ.๓/๒๙๙))

คำว่า **วาทะที่แสดงทิฏฐิ (อธิมุตฺติปทานิ)** ได้แก่ บทบัญญัติคือชื่อ อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิทั้งหลายท่านเรียกว่า ทิฏฐิ เพราะเป็นไปครอบงำความหมายที่แท้จริง ไม่ถือเอาตามสภาวะที่แท้จริง บทแห่งทิฏฐิ (อธิมุตฺติ) ทั้งหลาย ชื่อว่า**วาทะที่แสดงทิฏฐิ** อธิบายว่า คำพูดที่แสดงความเห็นผิด.

ภูตํ อตฺถนฺติอาทินา ปน ภูตสภาวโต อติเรกํ. ตมติธาวิตฺวา วา มุจฺจนฺตีติ **อธิมุตฺติโย** ตาสํ ปถานิ ตทุทีปกตฺตาติ อตฺถํ ทสฺเสติ อธิกํ วา สสฺสตาทิกํ มุจฺจนฺตีติ **อธิมุตฺติโย**. (สี.นวฏี.๑/๓๙๓)

ท่านแสดงอรรถว่า ก็คำที่เกินกว่าสภาวะความเป็นจริงโดยนัยว่า อรรถที่เป็นจริงเป็นต้น ชื่อว่า **ความเห็นผิด** เพราะอรรถว่าน้อมใจวิ่งแล่นไปเกินความจริงนั้น เหตุแห่งความเห็นผิดเหล่านั้น เพราะแสดงถึงความเห็นผิดนั้น อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **ความเห็นผิด** เพราะอรรถว่า น้อมใจเกิน (ความจริง)ไปมีความเห็นว่าโลกเที่ยงเป็นต้น

(๔) คำพูด-บท-โวหาร-ชื่อที่แสดงลัทธิผิดอันเป็นไปยิ่ง (ยกเว้นเนื้อความอันไม่เป็นไปโดยสภาวธรรม).

อธิกวุตฺติตาย วา **อธิวุตฺติโย**ติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ. อธิกญฺหิ สภาวธมฺเมสุ สสฺสตาทิปกติอาทิทพฺพาทึ ชีวาทึ กายาทิญฺจ อภูตมตฺถํ อชฺฌาโรเปตฺวา ทิฏฺฐิโย ปวตฺตนฺตีติ. (ที.ฏี.๑/๑๔๑-๒)

อีกนัยหนึ่ง ความเห็นผิด ท่านเรียกว่า **อธิวุตติ** เพราะมีความเป็นไปเกินสภาวะความเป็นจริง จริงอยู่ ความเห็นผิด เป็นไปโดยยกอรรถที่เกินไป ไม่เป็นจริง โลกเที่ยงเป็นต้น ทัพพะมีปกติเป็นต้น ชีวะเป็นต้น และกายเป็นต้นขึ้นไว้ในสภาวะปรมัตถธรรมทั้งหลาย. [ดู ความพิสดารของปกติเป็นต้นใน วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๓๕๘-๓๖๑ ส่วนใน อ.ฏี.๓/๓๒๐ กล่าวว่า ในอรรถกถา แสดงเนื้อความที่ ๔ ว่า อถวา ส่วนใน สี.ฏี.ใหม่. ๑/๓๙๓ พรรณนาว่า กล่าวเนื้อความที่ ๔ นี้ว่า อธิมุตฺติ เท่านั้น]

อธิวุตฺติปทสุตฺต (น)

[อธิวุตฺติปท + สุตฺต]

สูตรอันแสดงความกล้าในธรรม (ทสพลญาณสัพพัญญุตญาณ) อันสามารถรู้ได้ด้วยอธิวุตติบท.

อธิวุตติปทสูตร อังคุตตรบาลี นิบาต ที่ ๑๐ ปัณณาสก์ที่ ๑ วรรคที่ ๓ สูตร ที่ ๒. (อ.๓/๒๘๕-๗)

อธิวุตฺถ (ติ)

[อธิ + วส + ต]

อัน...รับแล้ว, อัน...ปฏิญญาด้วยใจแล้ว,

อยู่อาศัยแล้ว,

ถูกรับแล้ว, ถูกรับด้วยใจ.

อถ โข ภควา เต ลิจฺฉวี เอตทโวจ “**อธิวุตฺถํ** (สฺยา. อธิวาสิตํ) โข เม ลิจฺฉวี สฺวาตนาย อมฺพปาลิยา คณิกาย ภตฺตนฺติ. (ที.๒/๘๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า“เรา**รับนิมนต์**เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ของนางอัมพปาลีไว้แล้ว”.

อธิวุตฺถ (ติ)

[อธิ + วุตฺถ]

เคยอยู่อาศัยมาแล้ว.

อธิเวลํ (พฺย)

[อธิ + เวลา]

เหนือฝั่ง, บนฝั่ง.

อธิสยติ (กฺริ)

[อธิ + สิ + อ + ติ]

ดู อธิเสติ

อธิสยน (น/ติ)

[อธิ + สิ + ยุ]

(๑) (น) การนอนทับ, การนอนกก, การอยู่อาศัย.

ยถา หิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา อตฺตโน อณฺเฑสุ **อธิสยนา**ทิติวิธกิริยากรณํ เอวํ โพธิปลฺลงฺเก นิสินฺนสฺส โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ติวิธานุปสฺสนากรณํ. (วิ.อฏ.๑/๑๑๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) เหมือนอย่างว่าการที่พระผู้มีพระภาคเมื่อครั้งที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์ ทรงบำเพ็ญอนุปัสสนา ๓ อย่าง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในจิตสันดานของพระองค์ก็เหมือนการที่แม่ไก่ทำกิริยา ๓ อย่างมี**การนอนกก**บนไข่ของตน เป็นต้น.

(๒) (ติ) ผู้นอนทับ.

อถ วา **นีลา**ติ ฉาริกงฺคารพหุลา สุสานภูมิ อธิปฺเปตา ตเยว มญฺจํ วิย **อธิสยนา**ติ อตฺโถ. (เปต.อฏ.๗๔)

อีกอย่างหนึ่ง พื้นที่ป่าช้าที่มากไปด้วยเถ้าและถ่านเพลิง ท่านประสงค์เอาว่า **นีล** อธิบายว่า **นอนทับ**พื้นที่ป่าช้านั้นนั่นแลเหมือนนอนบนเตียง.

อธิสยิต (ติ)

[อธิ + สิ + ต]

(๑) อันถูกนอนในเบื้องบน.

(ก) อันถูกนอนกกอยู่, ถูกฟัก.

ตานสฺสุ กุกฺกุฏิยา สมฺมา **อธิสยิตานิ** สมฺมา ปริเสทิตานิ. (วิ.๑/๔)

ฟองไข่เหล่านั้น ที่แม่ไก่**กก**หรือฟักดีแล้ว.

กุกฺกุฏิยา สมฺมา อธิสยิตานีติ ตาย ชเนตฺติยา กุกฺกุฏิยา ปกฺเข ปสาเรตฺวา เตสํ อุปริ สยนฺติยา สมฺมา **อธิสยิตานิ**. (วิ.อฏ.๑/๑๐๘)

คำว่า **ที่แม่ไก่กกอย่างดี (กุกฺกุฏิยา สมฺมา อธิสยิตานิ)** ความว่า ไข่อันแม่ไก่ตัวที่ให้กำเนิดกางปีก ๒ ข้าง**นอนกกอยู่**บนฟองไข่เหล่านั้นอย่างดี.

สมฺมา อธิสยิตานีติ ปาทาทีหิ อตฺตนา เนสํ กิญฺจิ อุปฆาตํ อกโรนฺติยา พหิวาตาทิปริสฺสยปริหารตฺถํ สมฺมเทว อุปริ สยิตานิ. (สารตฺถ.๑/๓๕๐).

คำว่า **นอนกกอย่างดี (สมฺมา อธิสยิตานิ)** ความว่า แม่ไก่ตัวไม่กระทำการเบียดเบียนอะไรแก่ไข่เหล่านั้นด้วยเท้าโดยตนเองเป็นต้น นอนอยู่ข้างบนอย่างดีเพื่อป้องกันอันตรายมีลมภายนอกเป็นต้น.

(ข) อัน...เข้าอาศัยอยู่, นอนทับแล้ว.

อปิหิตวตฺถุมฺปิ หิ สปฺปวิจฺฉิกาทีหิ **อธิสยิตํ** ฉฑฺฑนียธมฺมํ ตานิ (มิจฺฉาทิฏฺฐิกานิ) กุลานิ เทนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๖๒)

(ภัตหรือของขบฉันค้างคืนที่ภิกษุได้จากตระกูลมิจฉาทิฏฐินั้นก็ไม่ควรฉัน) เพราะว่าตระกูลมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้นถวายแม้สิ่งของซึ่งมิได้ปิดไว้ ที่งูและแมงป่องเป็นต้น**เข้าอาศัยอยู่**เป็นของที่ต้องทิ้ง.

(๒) กาล-เวลาที่นอนทับ-นอนกก.

ดู อธิสยิตกาล

อธิสยิตกาล (ปุ)

[อธิสยิต + กาล]

กาลที่นอนทับแล้ว.

มคสฺส ปน อพทฺธสฺส ปาสราสึ **อธิสยิตกาโล** วิย สมณพฺราหฺมณานํ จตูสุ ปจฺจเยสุ ปจฺจเวกฺขณปริโภโค. (ม.อฏ.๒/๙๘)

อนึ่ง การที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วบริโภค เหมือน**เวลา**ที่เนื้อตัวไม่ติดบ่วง**นอนทับ**กองบ่วงไว้.

อธิส(สฺส)ยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + สิ + ตฺวา]

ยกไว้แล้ว, ยกขึ้นวางไว้-ตั้งไว้แล้ว.

> โอทาตวตฺถา สุจิ อลฺลเกสา
> กจฺจานิ กึ กุมฺภิม**ธิสฺสยิตฺวา**
> ปิฏฺฐา ติลา โธวสิ ตณฺฑุลานิ
> ติโลทโน เหหิติ กิสฺส เหตุ.
> (ชา. ๑/๑๗๕)

(ท้าวสักกะตรัสถามนางกัจจานีว่า)

แม่กัจจานี เจ้านุ่งห่มผ้าขาวสะอาด มีผมเปียกชุ่ม **ยก**หม้อ**ขึ้นตั้ง**บนเตา ซาวข้าวสารและงาปน ข้าวสุกคลุกงาจักมีไว้เพื่อเหตุอะไร.

กุมฺภิมธิสฺสยิตฺวาติ ปจนถาลิกํ มนุสฺสสีสุทฺธนํ อาโรเปตฺวา. (ชา.อฏ.๓/๔๐๔)

คำว่า**ยกหมอขึ้นตั้งไว้(กุมฺภิมธิสฺสยิตฺวา)**

ความว่า ยกถาดสำหรับนึ่งนี้ขึ้นบนเตาที่ทำด้วยศีรษะมนุษย์.

อธิสร (ปุ)

[อธิ + สร +อ]

อกุศลธรรมอันครอบงำกุศล,

อกุศล-บาป-ความชั่ว.

มา เต **อธิสเร** มุญฺจ
สุพาพฺหมธิโกธิตำ
โกธสา หิ พหู ผีตา
กุลา อกุลตำ คตา. (ชา.๒/๓)

(นางนกกุณฑลินีกราบทูลราชธรรมแก่พระราชาว่า)

ขอพระทัยของพระองค์อย่าทรงปล่อย**กุศล** ขอพระองค์อย่าทรงปล่อยพระทัยให้ขุ่นเคืองเกรี้ยวกราดนัก เพราะว่าสกุลทั้งหลายที่มั่งคั่งมากมาย ถึงความไม่เป็นสกุลเพราะความโกรธ.

ตาต ตว หทยำ กุสลำ อธิสริตฺวา อติกฺกมิตฺวา ปวตฺเต ปเรสำ อกุสลกมฺเม สุฏฺฐุ พาพฺหำ อธิโกปิตำ กุชฺฌาปิตำ หุตฺวา มา มุญฺจ มา ปติฏฺฐายตูติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๑๒๔)

ข้าแต่เสด็จพ่อ ขอพระหทัยของพระองค์ที่โกรธมากอยู่แล้ว คือถูกยั่วให้กริ้วมากแล้ว ขอพระองค์อย่าทรงปล่อย พระหทัย คืออย่าให้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมแห่งคนเหล่าอื่นที่แล่นเลยคือล่วงเลยกุศลเป็นไป.

อธิสลฺลิขติ (กฺริ)

[อธิ + สำ + ลิข + อ + ติ]

ย่อมขัดเกลา, ย่อมเคร่งครัด,

ย่อมพยายามยิ่ง,

ย่อมบัญญัติอย่างละเอียด.

เอวเมว ปนุทายิ อิเธกจฺเจ โมฆปุริสา อิทำ ปชหถาติ มยา วุจฺจมานา เต เอวมาหำสุ กึ ปนิมสฺส อปฺปมตฺตกสฺส โอรมตฺตกสฺส **อธิสลฺลิขเต**วายำ สมโณติ. เต ตญฺเจว นปฺปชหนฺติ, มยิ จ อปฺปจฺจยำ อุปฏฺฐาเปนฺติ. (ม.๒/๑๑๒)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุทายี อย่างนั้นเหมือนกัน โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเรากล่าวว่า จงละความผิดนี้เสีย เถิด’ ก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ความผิดเพียงเล็กน้อยนี้จะสำคัญอะไร พระสมณะรูปนี้ช่าง**เคร่งครัดนัก** พวกเขาจึงไม่ละความผิดนั้นทั้งที่ยังมีความยำเกรงในเราอยู่.

อธิสลฺลิขเตวายนฺติ อยำ สมโณ นวนีตำ ปิวนฺโต วิย ปทุมนาฬสุตฺตำ กกเจน โอกฺกนฺตนฺโต วิย อติสลฺเลขติ อติวายามำ กโรติ. (ม.อฏ.๓/๑๑๖)

คำว่า **ช่างเคร่งครัดนัก (อธิสลฺเลขเตวายำ)** ความว่า พระสมณะนี้เคร่งครัดเกินไป คือ ทรงทำความพยายามเกินไป เป็นเหมือนดื่มเนยข้นเป็นเหมือนใช้เลื่อยตัดใยก้านบัว.

อธิสีล (น)

[อธิ + สีล]

ศีลอันยิ่ง, ศีลอันประเสริฐ, อธิศีล.

ในที่นี้ ศีลอันประกอบด้วยมรรคผลเท่านั้น ชื่อว่า อธิศีล โดยตรง ศีล ๑๐ และ ปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น ชื่อว่า อธิศีล โดยอ้อม

เอวรูปานำ อปริยนฺตภูตานำ วิวฏฺฏนิสฺสิตานำ สีลานำ สำวรปาริสุทฺธิ วิวฏฺฏนิสฺสิตตฺตา เสสสีลโต อธิกำ สีลนฺติ **อธิสีลนฺติ** วุจฺจติ. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๑๒)

ความบริสุทธิ์แห่งความสำรวมศีลอาศัยวิวัฏฏะ อันเป็นศีลไม่มีที่สุดเห็นปานนี้ ท่านเรียกว่า **อธิศีล** เพราะอรรถว่าเป็นศีลยิ่งกว่าศีลที่เหลือ เพราะอาศัยวิวัฏฏะ.

(ก) ศีลอันประกอบด้วยมรรคผล, โลกุตตรศีล, อธิศีล.

ปาติโมกฺขสำวรโตปิ จ มคฺคผลสมฺปยุตฺตเมว สีลำ **อธิสีลำ**. (วิ.อฏ.๑/๒๐๙)

ศีลที่สัมปยุตด้วยมรรคและผลเท่านั้นชื่อว่า **ศีลยิ่ง** แม้กว่าปาติโมกขสังวรศีล.

อปิจ สพฺพมฺปิ โลกิยสีลำ สีลำ นาม โลกุตฺตรสีลำ **อธิสีลำ** ตเทว สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขาติ วุจฺจติ. (อำ.อฏ.๒/๒๑๔)

(ในการจำแนกนั้น ศีล ๕ ชื่อว่าศีล ศีล ๑๐ ชื่อว่าอธิศีล เพราะเทียบเคียงกับศีล ๕ นั้น ปาริสุทธิศีล ๔ ชื่อว่าอธิศีล เพราะเทียบเคียงกับศีล ๑๐ นั้น)

อนึ่ง โลกิยศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าศีลเหมือนกัน โลกุตตรศีลชื่อว่า**อธิศีล** อธิศีลนั้นนั่นเองพระองค์ตรัสเรียกว่า สิกขา เพราะต้องศึกษา.

(ข) ศีล ๕ ศีล ๑๐ ที่บุคคลปรารถนานิพพานสมาทานแล้ว.

อปิจ นิพฺพานำ ปตฺถยนฺเตน สมาทินฺนำ ปญฺจสีลมฺปิ ทสสีลมฺปิ **อธิสีล**เมว. (ที.อฏ.๑๘๕)

อีกอย่างหนึ่ง ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี ที่บุคคลผู้ปรารถนาพระนิพพานสมาทานแล้ว ก็ชื่อว่า**เป็นอธิศีล**เหมือนกัน.

อธิสีลเมว นิพฺพานาธิคมสฺส ปจฺจยภาวโต. (ที.ฏี.๓/๒๑๒)

(ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี) จัดเป็น**อธิศีล**เหมือนกัน เพราะเป็นปัจจัยแห่งการบรรลุนิพพาน.

อธิสีเลสุ สมาทเปติ. (อำ.๒/๒๓๐)

ภิกษุ ให้คฤหัสถ์สมาทาน**อธิศีล**.

อธิสีเลสูติ ปญฺจสุ สีเลสุ. (อำ.อฏ.๓/๘๓)

คำว่า **อธิศีล (อธิสีเลสุ)** ได้แก่ ศีล ๕.

อธิสีเลติ ปญฺจสีลทสสีลสงฺขาเต อุตฺตมสีเล. (อำ.อฏ.๓/๑๖๒)

คำว่า **อธิศีล (อธิสีเล)** ได้แก่ ในศีลอันสูงสุดกล่าวคือ ศีล ๕ และศีล ๑๐.

(ค) ศีล ๑๐ (เทียบเคียง ศีล๕) อธิศีล, ศีลอันยิ่ง.

ปญฺจสีลํ สีลํ นาม ตํ อุปาทาย ทสสีลํ **อธิสีลํ** นาม. (อ.อฏ.๒/๒๑๔)

ศีล ๕ ชื่อว่าศีล ศีล ๑๐ ชื่อว่า **อธิศีล** เพราะเทียบเคียงกับศีล ๕ นั้น.

อธิสีลนฺติ ทสวิธํ สีลํ. ตญฺหิ ปญฺจสีลํ อุปาทาย **อธิสีลนฺ**ติ วุจฺจติ. (อ.อฏ.๒/๒๔๐)

คำว่า **อธิศีล (อธิสีลํ)** ได้แก่ ศีล ๑๐, ศีล ๑๐ นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า "**อธิศีล**" เพราะเทียบเคียงกับศีล ๕.

(ฆ) ปาติโมกขสังวรศีล, อธิศีล.

ปาติโมกฺขสำวรสีลำ ปน "**อธิสีลนฺ**ติ วุจฺจติ. (วิ.อฏ.๑/๒๐๘-๙)

ส่วน ปาติโมกขสังวรศีล ท่านเรียกว่า **อธิศีล**.

อนวเสสโต กายิกวาจสิกสำวรภาวโต จ มคฺคสีลสฺส ปทฏฺฐานภาวโตจ ปาติโมกฺขสำวรสีลำ อธิกำ วิสิฏฺฐำ สีลำ **อธิสีลนฺ**ติ วุจฺจติ. (สารตฺถ.๒/๖๐)

ปาติโมกขสังวรศีล เป็นศีลยิ่ง คือ พิเศษ ท่านเรียกว่า **อธิศีล** เพราะเป็นข้อสำรวมทั้งทางกายและทางวาจาโดยไม่เหลือ และเพราะเป็นเหตุใกล้แห่งศีลที่ประกอบในมรรค.

อธิสีเลติ ปาติโมกฺขสีเล. (วิ.อฏ.๓/๒๗๔)

คำว่า **อธิศีล (อธิสีเล)** ได้แก่ ในปาติโมกขศีล.

(ง) จตุปาริสุทธิศีล, ศีลที่บริสุทธิ์ ๔ อย่าง, อธิศีล.

ตมฺปิ (ทสสีลำ) อุปาทาย จตุปาริสุทฺธิสีลำ **อธิสีลำ** นาม. (อ.อฏ.๒/๒๑๔)

ปาริสุทธิศีล ๔ ชื่อว่า **อธิศีล** เพราะเทียบเคียงกับศีล ๑๐ นั้น.

อธิกำ วิสิฏฺฐำ สีลนฺติ **อธิสีลำ**. (อ.ฏี.๒/๑๘๕)

ชื่อว่า **อธิศีล** เพราะอรรถว่า เป็นศีลอันยิ่ง คือ พิเศษ.

อธิสีลปญฺญา (ถี)

[อธิสีล + ปญฺญา]

ปัญญาที่ประกอบด้วยอธิศีล-ปาฏิโมกขสังวรศีล.

ดู อรรถแห่ง อธิสีล (ฆ)

อธิสีลสิกฺขา (ถี)

[อธิสีล + สิกฺขา]

การศึกษาในอธิศีล, สิกขาคือศีลอันยิ่งอันประเสริฐ, การศึกษาคืออธิศีล, อธิศีลสิกขา.

สิกฺขาติ ติสฺโส สิกฺขา **อธิสีลสิกฺขา** อธิจิตฺตสิกฺขา อธิปญฺญาสิกฺขา. (วิ.๑/๒๘)

คำว่า **สิกขา (สิกฺขา)** ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ **อธิสีลสิกขา** อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา.

อธิสีลสิกฺขาติ อธิกำ อุตฺตมำ สีลนฺติ อธิสีลำ อธิสีลญฺจ ตำ สิกฺขิตพฺพโต สิกฺขา จาติ **อธิ-**

สีลสิกฺขา. (วิ.อฏ.๑/๒๘๐)

คำว่า **อธิสีลสิกฺขา** มีวิเคราะห์ว่า ศีลอันยิ่ง คือ ประเสริฐ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อธิศีล ศีลอันยิ่งนั้นด้วย ชื่อว่า สิกขา เพราะจะต้องศึกษาด้วย เพราเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อธิสีลสิกขา**.

ดู อธิสีล

อธิสีลสิกฺขาภาว (ปุ)

[อธิสีลสิกฺขา + ภาว]

ความเป็นอธิศีลสิกขา.

อิทานิ ตสฺส สีลสฺส **อธิสีลสิกฺขาภาวํ** ตมฺมูลกา จ อธิจิตฺตอธิปญฺญาสิกฺขา ทสฺเสตุกาโม **เอวรูปานำ สีลานำ สำวร-ปาริสุทฺธิ อธิสีลนฺติ**อาทิมาห.
(ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๑๒)

บัดนี้ พระสารีบุตร ประสงค์จะแสดง**ความ**ที่ศีลนั้น**เป็นอธิศีลสิกขา** และอธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา อันมีอธิศีลสิกขาเป็นมูลจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ความบริสุทธิ์แห่งความสำรวมศีลเห็นปานนี้เป็นอธิศีล.

อธิสีลสิกฺขาสมาทาน (น)

[อธิสีลสิกฺขา + สมาทาน]

การสมาทาน-การบำเพ็ญอธิสีลสิกขา.

อธิสีลสิกฺขาสมาทานำ อธิจิตฺตสิกฺขา-สมาทานำ อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทานำ.

(อำ.๑/๒๓๐)

[กิจที่สมณะควรทำ ๓ ประการ คือ]

๑. **การสมาทานอธิสีลสิกขา** (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)

๒. การสมาทานอธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)

๓. การสมาทานอธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง).

สมาทานำ วุจฺจติ คหณำ อธิสีลสิกฺขาย สมาทานำ คหณำ ปูรณำ **อธิสีลสิกฺขา-สมาทานำ**. (อำ.อฏ.๒/๒๑๓-๔)

การรับเอา (มาปฏิบัติ) เรียกว่า สมาทาน การสมาทาน คือ การรับเอา ได้แก่ การบำเพ็ญอธิสีลสิกขา ชื่อว่า **การสมาทานอธิสีลสิกขา**.

ดู อธิสีล

อธิเสติ (กฺริ)

[อธิ + สิ + อ + ติ]

(๑) ย่อมนอน (บน), นอนทับ-ถม(ซึ่ง), นอนกก.

อจิรำ วตยำ กาโย
ปถวึ **อธิเสสฺสติ**
ฉุทฺโธ อเปตวิญฺญาโณ
นิรตฺถำ กลิงฺครำ. (ธมฺม.๑๙)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
อีกไม่นานหนอ ร่างกายนี้ก็จัก

ปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้ง **นอนถม**แผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น.

ภิกฺขุ น จิรสฺเสว อยํ กาโย ปถวึ **อธิเสสฺสติ** อิมิสฺสา ปกติสยเนน สยิตาย ปถวิยา อุปริ สยิสฺสติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๐๓-๔)

ภิกษุเอ่ย ต่อกาลไม่นานนัก กายนี้**จักนอนถม**แผ่นดิน คือจะนอนเบื้องบนแห่งแผ่นดิน ที่สัตว์นอนแล้วด้วยการนอนตามปกตินี้.

(๒) ย่อมไป, จะหนีไป, อาศัย.

อถ ปุพฺพโลหิตมิสฺเส
ตตฺถ กึ ปจฺจติ กิพฺพิสการี
ยํ ยํ ทิสกึ **อธิเสติ**
ตตฺถ กิลิสฺสติ สมฺผุสมาโน.
(สุตฺตนิ ๓๘๓)

สัตว์นรกผู้ทำกรรมชั่วหยาบไว้ประจำ**จะหนีไป**ทางทิศใด ๆ ก็ถูกไฟตามเผาไหม้อยู่ ในหม้อเหล็กร้อนแดงที่ปนด้วยหนองและเลือด ได้รับทุกข์ระกำลำบาก ซ้ำยังแปดเปื้อนหนองและเลือดอยู่ในโลหกุมภีนรกนั้น.

อธิเสตีติ คจฺฉติ. “**อภิเสตีติปิ** ปาโฐ ตตฺถ ยํ ยํ ทิสํ อลฺลียติ อปสฺสยตีติ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๐๐)

คำว่า **จะหนีไป (อธิเสติ)** ได้แก่ จะไป ปาฐะว่า **อภิเสติ** ก็มี อธิบายว่า พึ่งพิง คือ อาศัยทิศใดๆ อยู่.

ดู อภิเสติ

อธีต (ติ)

[อธิ + อิ + ต]

(๑) เรียนแล้ว, ชำนาญแล้ว, ฝึกหัดแล้ว,

อธิตา เวทคู สพฺเพ
ฉพฺเค ปารมึ คตา
สกวิชฺชาหุปตฺถทฺธา
หิมวนฺเต วสนฺติ เต.(อป.๒/๔๔)

ศิษย์ทุกคน**เป็นผู้ชำนาญ**ไตรเพท ถึงความสำเร็จในเวทางคศาสตร์ ๖ สาขา พวกเขากระด้างเพราะวิชชาของตนอยู่ในป่าหิมพานต์.

(๒) (กัมม) อันเขาเรียนแล้ว.

ปริยตฺโตติ อธีโต, อุคฺคหิโตติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๕๐)

คำว่า **ศึกษาแล้ว (ปริยตฺโต)** ได้แก่ (พระธรรม วินัย อันพระอานนท์เถระ) **เรียนแล้ว** อธิบายว่า เรียนเอาแล้ว.

ปริยตฺโตติ อธีโต. (ที.ฏี.๑/๒๓)

คำว่า **ศึกษาแล้ว (ปริยตฺโต)** ได้แก่ (พระธรรม อันพระอานนท์เถระ) **เรียนแล้ว**.

อธีน (ติ)

[อธิ + อิน. อธิคโต อิโน ปภู เยนาติ อธีโน. (ธาน.ฏี.๗๒๘) ปรมนฺเตหิ เอเตหิ สกตฺเถอีโน

ภวติ วา. อธิสทฺโท อายตฺตปริยาโย, อธิเยว อธีโน. ดู มุทฺธโพธฏีกา. (ดู โมคฺ.นิสสยะ. ๖๖๙)]

อันเกี่ยวข้อง, อันอาศัย, พึ่งพา.

อนตฺตาธีโนติ น อตฺตนิ อธีโน อตฺตโน รุจิยา กิญฺจิ กาตุ๋ น ลภติ. (ที.อฏ.๑/๑๙๐)

คำว่า **พึ่งตัวเองไม่ได้ (อนตฺตาธีโน)** ได้แก่ อาศัยตนเองไม่ได้ คือ ไม่ได้เพื่อทำอะไรตามใจตน.

ดู อตฺตาธีน, อนญฺญาธีน, อนตฺตาธีน, อปราธีน, ปราธีน ด้วย

อธียติ (กฺริ)

[อธิ + อิ + อ + ติ. ดู (นีติ.ธา.๙)]

ย่อมสวด, สาธยาย, ท่อง,

ศึกษา, เรียน, ฝึกหัด.

อุโภ อตฺถ๋ น ชานนฺติ
อุโภ ธมฺม๋ น ปสฺสเร
โย จาย๋ มนฺต๋ วาเจติ
โย จาธมฺเมน**ธียติ**. (วิ.๒/๒๖๘)

(บุรุษจัณฑาลกล่าวว่า)
คนทั้ง ๒ คือ พราหมณ์ผู้สอนมนต์
และพระราชาผู้**ทรงเรียน**มนต์
โดยไม่เคารพธรรมย่อมไม่รู้อรรถ
และไม่เห็นธรรม.

อธียนฺต (ติ)

[อธิ + อิ + อนฺต]

สวด, สาธยาย, ท่อง, ศึกษา,

เรียน, ฝึกหัดอยู่.

อห๋ โข พหุญฺจ คณฺหามิ ลหุญฺจ คณฺหามิ สุฏฺฐุ จ อุปธาเรมิ คหิตญฺจ เม น สมฺมุสฺสติ สตฺต จ เม วสฺสานิ **อธียนฺตสฺส** นยิมสฺส สิปฺปสฺส อนฺโต ปญฺญายติ. กทา อิมสฺส สิปฺปสฺส อนฺโต ปญฺญายิสฺสตีติ. (วิ.๓/๓๗๘)

(ชีวกโกมารภัจคิดว่า) เราแลเรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือน และ**เรียน**ถึง ๗ ปีแล้วก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ เมื่อไรจะจบศิลปวิทยานี้สักที".

อธียมาน (ติ)

[อธิ + อิ + มาน]

สวด, สาธยาย, ท่อง, ศึกษา,

เรียน, ฝึกหัดอยู่.

โส อฏฺฐจตฺตาลีสวสฺสานิ โกมารพฺรหฺมจริย๋ จรติ มนฺเต **อธียมาโน**. (อ๋.๒/๑๙๙)

โทณพราหมณ์นั้นประพฤติโกมารพรหมจรรย์**เรียน**มนต์อยู่ตลอด ๔๘ ปี.

มนฺเต อธียมาโนติ เวเท สชฺฌายนฺโต คณฺหนฺโต. (อ๋.อฏ.๓/๖๖)

คำว่า **เรียนมนต์ (มนฺเต อธิยมาโน)** ได้แก่ สาธยาย คือ เรียนพระเวททั้งหลาย.

ดู อธิจฺจ ด้วย

อธียิตพฺพ (ติ)

[อธิ + อิ + ตพฺพ]

พึงสวด, สาธยาย, ท่อง,

ศึกษา,เรียน, ฝึกหัด.

หีนมุกฺกฏฺ ฐมชฺฌิมนฺติ หีนํ วา โหตุ อุตฺตมํ วา มชฺฌิมํ วา, สพฺพํ **อธียิตพฺพ**เมวาติ ทีเปติ. (ชา.อฏ.๓/๒๐๕)

ด้วยบทว่า **หีนมุกฺกฏฺ ฐมชฺฌิมํ** (ไม่ว่าจะเป็นชั้นต่ำ ชั้นสูง หรือปานกลาง) นี้พระราชาแสดงว่า ศิลปวิทยา จะเลว ปานกลาง หรือสูงสุดก็ตาม **ควรเรียน**ทุกอย่างเทียว.

อธียิตุ๎ (กฺริ/วิ)

[อธิ + อิ + ตุ๎]

เพื่อสวด, สาธยาย, ท่อง,

ศึกษา, เรียน, ฝึกหัด.

ยทิทำ อชฺเฌเนติ ตโยปิ เวทา น สกฺกา เอกทิวเสเนว **อธียิตุ๎,** เอเตสำ อชฺเฌเนปิ ปน อนุปุพฺพกิริยาว ปญฺญายตีติ ทสฺเสติ. (ม.อฏ.๔/๔๖)

ด้วยคำนี้ว่า **ยทิทำ อชฺเฌเน** (ในการเล่าเรียน) พราหมณ์แสดงว่า ใครๆ ไม่สามารถ**เรียน**พระเวทแม้ทั้ง ๓ ประการได้ โดยวันเดียวเท่านั้น แต่การกระทำโดยลำดับเท่านั้นย่อมปรากฏ แม้ในการเล่าเรียนพระเวทเหล่านั่น.

อธียิตุกาม (ปุ)

[อธียิตุ๎ + กมุ + ณ]

ผู้ปรารถนา-ประสงค์จะสวด,

สาธยาย, ท่อง, ศึกษา, เรียน.

โภโต โสณทณฺฑสฺส สนฺติเก มนฺตตฺถิกา มนฺเต **อธียิตุกามา**. (ที.๑/๑๐๗)

มาณพผู้ต้องการมนต์ **ประสงค์จะเรียน**มนต์ในสำนักของท่านโสณทัณฑะ.

อธียิตฺวา (กฺริ/วิ)

[อธิ + อิ + ตฺวา. ดู (โมคฺ. สูตรที่ ๕/๑๖๘, ปญฺจิกา)]

สวด, สาธยาย, ท่อง,

ศึกษา เรียน, ฝึกหัดแล้ว.

มา โข ตุมฺเห มาณวกา อมฺพฏฺ ฐ มาณวำ อติพาฬฺหำ ทาสิปุตฺตวาเทน นิมฺมาเทถ. อุฬาโร โส กณฺโห อิสิ อโหสิ. โส ทกฺขิณชนปทำ คนฺตฺวา พฺรหฺมมนฺเต **อธียิตฺวา** ราชานำ โอกฺกากำ อุปสงฺกมิตฺวา มทฺทรูปึ ธีตรำ ยาจิ. (ที.๑/๙๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

พ่อหนุ่มทั้งหลาย พวกเธออย่าเหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพรุนแรงว่าเป็นลูกของหญิงรับใช้เลย เพราะอัมพัฏฐมาณพนั้น (ต่อมา) ได้เป็นกัณหะฤาษีคนสำคัญ เดินทางไปยังทักขิณาชนบท **เรียน**พรหมมันตระ แล้วเข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช กราบทูลขอพระราชธิดาพระนามว่ามัททรูปี.

อธีร (ติ)

[น + ธีร. น ธีโร สูโร อธีโร. สูจิ, ธาน.ฏี. ๗๓๑ เป็น อวีร.]

ผู้ไม่ตั้งมั่น, ผู้ฟุ้งซ่าน, ผู้มิใช่นักปราชญ์.

อธีโร กาตโร จาถ. (ธาน.๗๓๑)

ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล ไม่ตั้งมั่น ๒ ศัพท์ คือ **อธีร**, กาตร.

ดู ธาน. นิสสยะใหม่

อธุตฺต (ติ)

[น + ธุตฺต. (ถี) อธุตฺตี]

ผู้ไม่เป็นนักเลง, ผู้ไม่ใช่ขโมย,

ผู้ไม่ล่วงละเมิดเขตแดน.

“ภวิสฺสาม **อธุตฺตี** อเถนี อโสณฺฑี อวินาสิกาโยติ. (อ.๒/๓๒, อ.๓/๙๖)

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนกุมารีว่า) เราทั้งหลาย จัก**ไม่เป็นนักเลง**ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ.

อธุตฺตีติ ปุริสธุตฺตสุราธุตฺตตาวเสน อธุตฺติโย. (อ.อฏ.๓/๒๐)

คำว่า **ไม่เป็นนักเลง (อธุตฺตี)** ได้แก่ ไม่เป็นนักเลงหญิงด้วยอำนาจความเป็นนักเลงบุรุษและนักเลงสุรา.

อธุนา

ดู อิม

อธุนากาลงฺกต (ติ)

[อธุนา + กาลงฺกต]

ผู้ตายในบัดนี้, ผู้ตายเดี๋ยวนี้, ผู้ตายเมื่อกี้, ผู้เพิ่งจะตาย, ตายยังไม่นาน.

เตน โข ปน สมเยน นิคณฺโฐ นาฏปุตฺโต ปาวายํ **อธุนากาลงฺกโต** โหติ.

(ที.๓/๙๗, ม.๓/๒๓)

สมัยนั้น นิครนถ์ นาฏบุตร **ตายยังไม่นาน** ที่กรุงปาวา (เพราะการตายของนิครนถ์นาฏบุตรนั้นพวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกเป็น ๒ พวก ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่).

อธุนากาลงฺกโตติ สมฺปติกาลงฺกโต.

(ที.อฏ.๓/๘๙)

คำว่า **ตายยังไม่นาน (อธุนากาลกโต)** ได้แก่ ตายเดี๋ยวนี้เอง.

สมฺปติกาลงฺกโตติ อจิรกาลงฺกโต.

(ที.ฏี.๓/๘๗)

คำว่า **ตายเดี๋ยวนี้เอง (สมฺปติกาลงฺกโต)** ได้แก่ ตายยังไม่นาน.

อธุนาคต (ติ)

[อธุนา + อาคต]

มาถึงเมื่อกี้, มาถึงเดี๋ยวนี้,

มาถึงไม่นาน, เพิ่งจะมาถึง.

อหำ โข อาวุโส นโว อจิรปพฺพชิโต **อธุนาคโต** อิมำ ธมฺมวินยำ น ตาหำ สกฺโกมิ วิตฺถาเรน ธมฺมำ เทเสตุำ อปิ จ เต สำขิตฺเตน อตฺถำ วกฺขามีติ. (วิ.๓/๕๑)

(พระอัสสชิกล่าวกับสารีบุตรปริพาชกว่า)

“ท่าน เราแลเป็นผู้ใหม่ บวชไม่นาน **เพิ่งมา**สู่พระธรรมวินัยนี้ ไม่สามารถแสดงธรรมโดยพิสดารแก่ท่านได้ แต่จักกล่าวแต่ใจความโดยย่อแก่ท่าน”.

(ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้)

อธุนาคตวธุกา (ถี)

[อธุนาคต + วธุกา]

หญิงสะใภ้ผู้มาใหม่ ๆ,

หญิงสะใภ้ผู้มาไม่นาน.

อธุนาคตวธุกาสม (ปุ)

[อธุนาคตวธุกา + สม]

เสมอด้วย-เหมือนหญิงสะใภ้ผู้มาใหม่-ไม่นาน.

ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวำ สิกฺขิตพฺพำ **อธุนาคตวธุกาสเมน** เจตสา วิหริสฺสามาติ.

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราจักมีใจ**เหมือนหญิงสะใภ้ที่มาอยู่ใหม่**.

[ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตไม่นาน เธอยังมีความละอาย มีความเกรงกลัวมากในเหล่าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา รวมถึงพวกคนวัดและสมณุทเทส เหมือนหญิงสะใภ้ที่นางถูกนำมา (สู่ตระกูลสามี) ใหม่ ยังมีความละอายและเกรงกลัวมากในแม่สามี พ่อสามี สามี รวมถึงพวกทาส กรรมกร และคนรับใช้]

อธุนาคตวธุโกปมฺม (น)

[อธุนาคต + วธุกา + โอปมฺม]

การเปรียบด้วยหญิงสะใภ้ผู้มาใหม่-ยังไม่นาน.

อสปฺปุริสภาวสาธกำ **อธุนาคตวธุโกปมฺมำ** ทสฺเสตุำ **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว วธุกาติอาทิมาห.** (อำ.อฏ.๒/๓๑๘)

บัดนี้ พระผู้มีพระภาค เพื่อทรงแสดง**การเปรียบด้วยหญิงสะใภ้ผู้มาใหม่** อันมีการนำความเป็นอสัตบุรุษมาเป็นเครื่องสาธก จึงตรัสว่า **ภิกษุทั้งหลาย หญิงสะใภ้...แม้ฉันใด)** เป็นต้น.

ดู อธุนาคตวธุกาสม ด้วย

อธุนาตน (ติ)

[อธุนา + ตน. ดู (รู. ๔๐๗, โมคฺ. สูตรที่ ๔/๒๑)]

เกิดในบัดนี้, เดี๋ยวนี้.

ดู อธุนุปฺปตฺติก

อธุนาปพฺพชิต (ติ)

[อธุนา + ปพฺพชิต]

ผู้บวชยังไม่นาน, ผู้บวชใหม่,

ผู้เป็นภิกษุใหม่.

เถรสฺส กิร **อธุนาปพฺพชิตสฺส** ปิณฺฑาย จรโต เอกํ อิตฺถึ ทิสฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๖)

ได้ยินว่า เมื่อพระเถระ (พระวังคีสเถระ) **ผู้บวชยังไม่นาน**เที่ยวบิณฑบาตอยู่ เกิดราคะขึ้น เพราะเห็นหญิงคนหนึ่ง.

อธุนาปพฺพชิเตนาติ น จิรปพฺพชิเตน, นวปพฺพชิเตนาติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๖๗)

คำว่า**ผู้บวชยังไม่นาน(อธุนาปพฺพชิเตน)** ความว่า ผู้บวชยังไม่นานนัก คือ ผู้บวชใหม่.

อธุนาภิสิตฺต (ติ)

[อธุนา + อภิสิตฺต]

ผู้อภิเษกเดี๋ยวนี้, ผู้อภิเษกไม่นาน,

ผู้อภิเษกใหม่.

ราชา ขตฺติโย มุทฺธาวสิตฺโต **อธุนาภิสิตฺโต** รชฺเชน อุฬารํ โส ลภติ เวทปฏิลาภํ อุฬารํ โส ลภติ โสมนสฺสปฏิลาภํ. (ที.๒/๑๗๐)

(สนังกุมารพรหมประทับนั่งบนบัลลังค์ของเทพองค์ใด เทพองค์นั้นได้ความยินดี อย่างยิ่ง ได้โสมนัสอย่างยิ่งเหมือน) กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก **เพิ่งได้รับอภิเษก**เป็นพระราชา**ใหม่** ทรงได้ความยินดีอย่างยิ่ง ได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง (ฉันนั้น).

อธุนาภิสิตฺโต รชฺเชนาติ สมฺปติอภิสิตฺโต รชฺเชน. (ที.อฏ.๒/๒๓๓)

คำว่า **เพิ่งได้รับอภิเษกเป็นพระราชาใหม่ (อธุนาภิสิตฺโต รชฺเชน)** ได้แก่ พึ่งได้รับอภิเษกเป็นพระราชาเดี๋ยวนี้.

อธุนามต (ติ)

[อธุนา + มต]

ผู้ตายเดี๋ยวนี้, ผู้ตายยังไม่นาน,

ผู้ตายใหม่ ๆ (ยังไม่ขึ้นพอง).

ปุริสสฺส หิ อิตฺถิสรีรํ อิตฺถิยา จ ปุริสสรีรํ วิสภาคํ ตเทตํ **อธุนามตํ** สุภโตปิ อุปฏฺฐาติ เตนสฺส พฺรหฺมจริยนฺตราโยปิ สิยา. (วิสุทฺธิ.๑/๑๗๔)

จริงอยู่ สรีระของหญิงย่อมเป็นข้าศึกแก่ชายได้ และสรีระของชายก็เป็นข้าศึกแก่หญิงได้ สรีระของหญิงและชายนี้นั้น**ที่ตายใหม่ ๆ** ย่อมปรากฏเป็นร่างที่ยังสวยงามอยู่ก็ได้ อันตรายแห่งพรหมจรรย์จะพึงมีแก่เธอ เพราะซากศพที่ว่านั้นก็ได้.

อธุนามตนฺติ อจิรมตํ อุทฺธุมาตกภาวํ อปฺปตฺตํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๐๒)

คำว่า **ผู้ตายใหม่ ๆ (อธุนามตๆ)** ได้แก่ ซากศพที่ตายยังไม่นาน คือยังไม่ถึงความเป็นซากศพที่พองขึ้น.

อธุนุฏฺฐิต (ติ)

[อธุนา + อุฏฺฐิต]

ลุกไปเดี๋ยวนี้, เกิดไม่นาน,

เดี๋ยวนี้, เกิดใหม่.

เตน หิ ภนฺเต นาคเสน ภควโต คณนปถํ วีติวตฺตกปฺเป อภิสงฺขตๆ กุสลๆ กินฺติ นิฏฺฐิตๆ **อธุนุฏฺฐิเตน** มาเรน ปาปิมตา ตสฺส กุสลสฺส พลเวคๆ กินฺติ ปิหิตๆ. (มิลินฺท.๑๔๖)

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้นนะ กุศลที่ทรงสั่งสมมาตลอดหลายกัปที่ล่วงพ้นจะนับได้ จะชื่อว่าสำเร็จแล้วได้อย่างไร

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร กุศลนั้น ถูกมารผู้มีบาป**ผู้เกิดไม่นาน** ปิดกั้นเสียด้วยการแผ่กระแสกำลังของอกุศลไป.

อธุนุปฺปตฺติก (ติ)

[อธุนา + อุปฺปตฺติ + ก]

มีการเกิดขึ้นไม่นาน, มีการเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้, ในเวลานี้, ทุกวันนี้.

โปราณาติ น อธุนุปฺปตฺติกา (อนวุปฺปตฺติก. ก-ต่างกัน). (ที.อฏ.๓/๑๙๑)

คำว่า **เป็นของเก่า (โปราณา)** ได้แก่ (อริยวงศ์)ไม่ใช่**เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้**.

น อธุนุปฺปตฺติกาติ น อธุนาตนา. (ที.ฏี.๓/๒๒๒)

คำว่า **ไม่ใช่เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ (น อธุนุปฺปตฺติกา)** ได้แก่ อริยวงศ์ ไม่ใช่พึ่งเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้.

อธุนูปปนฺน (ติ)

[อธุนา + อุปปนฺน]

ผู้เข้าถึงในบัดนี้-ยังไม่นาน-ใหม่,

ผู้เพิ่งมาถึง,เพิ่งเกิด.

เย เต ภนฺเต เทวา ภควติ พฺรหฺมจริยๆ จริตฺวา **อธุนูปปนฺนา** ตาวตึสกายๆ เต อญฺเญ เทเว อติโรจนฺติ วณฺเณน เจว ยสสา จ. (ที.๒/๑๖๘)

(ชนวสภยักษ์กล่าวทูลว่า) เทพเหล่านั้น (ผู้นั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา) ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคแล้ว **เดี๋ยวนี้เกิด**ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองเกินเทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ.

อธุร (ปุ/ถี)

[น + ธุร]

ไม่ใช่ธุระ, ไม่ใช่หน้าที่, ไม่ควรทำ,

กิจ-ธุระ-หน้าที่ที่ไม่ควรทำ-ไม่ควรบริการ.

อนยๆ นยติ ทุมฺเมโธ
อธุรายๆ นิยุญฺชติ

ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ. (ชา.๑/๒๖๗)
(พระโพธิสัตว์ทูลท้าวสักกะว่า) คนพาลมีปัญญาทราม แนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ชักชวน**ในกิจที่ไม่ควรทำ** การแนะนำชั่วเป็นสิ่งที่ประเสริฐสำหรับเขา.

อธุรายนฺติ สทฺธาธุรสีลธุรปญฺญาธุเรสุ อโยเชตฺวา อโยเค นิยุญฺชติ. (ชา.อฏ.๔/๒๔๒)

คำว่า **ในกิจที่ไม่ควรทำ (อธุรายํ)** ความว่า ไม่แนะนำในสัทธาธุระ สีลธุระ และปัญญาธุระ ย่อมแนะนำในฐานะที่ไม่ควรแนะนำ.

อธุว (ติ)

ดู อทฺธุว

อธูปน (ติ)

[น + ธูปน]

อันมิได้ใส่ของหอม, ปราศจากเครื่องเทศ.

อถสฺส กปฺโป อโลณเกน **อธูปเนน** อุทกมตฺตสิตฺตปณฺเณน สทฺธึ สามากนีวารยาคุ์ อทาสิ ตสฺส ตงฺขณญฺเญว โลหิตปกฺขนฺทิกา ปฏิปฺปสฺสมฺภิ. (ชา.อฏ.๓/๑๓๒)

ต่อมากัปปดาบสได้ให้ข้าวยาคูที่ปรุงจากข้าวละมานและลูกเดือย พร้อมด้วยผักเพียงแต่ลวกด้วยน้ำอันจืดชืด**ปราศจากเครื่องเทศ** การอาพาธอาเจียนโลหิตของเกสวดาบสนั้น ก็สงบหายไปในทันใดนั้นเอง.

ดู วิธูปน ด้วย

อโธ (พฺย)

[สัตตมยันตนิบาต นิบาตมีสัตตมีวิภัติเป็นที่สุด ดู รู.๑๐๙, นีติ.สุตฺต.๓๑๒, ธาน. ๑๑๕๖]

เบื้องล่าง, ภายใต้, กาล, ธรรม, ภูมิ เป็นต้น.

(ก) ข้างล่าง, เบื้องล่าง, ตาม.

อุทฺธํ วา **อโธ** วา ติริยํ วา อนฺตมโส เกสคฺคมตฺตมฺปิ สงฺกาเมติ, อาปตฺติ ปาราชิกสฺส. (วิ.๑/๖๐)

(ภิกษุมีไถยจิต) ทำให้เรือลอยทวนน้ำ ลอย**ตามน้ำ**หรือลอยไปขวางลำน้ำ ให้เคลื่อนไปโดยที่สุดแม้เพียงปลายผม ต้องอาบัติปาราชิก.

วิปฺปนฏฺฐานาวาปนยํ อุทกปฺปเทสํ ผริตฺวา จิตฺตา โหติ สฺวาสฺสา ฐานํ. ตสฺมา ตํ อุทฺธํ วา อุจฺจาเรนฺตสฺส, **อโธ** วา โอปิลาเปนฺตสฺส, จตูสุ วา ทิสาสุ ผุฏฺโจกาสํ อติกฺกาเมนฺตสฺส อติกฺกนฺตมตฺเต ปาราชิกํ. (วิ.อฏ.๑/๒๘๙)

ส่วนเรือจมลอยไปถึงส่วนน้ำใดๆ จอดอยู่ ส่วนน้ำนั้นเป็นฐานแห่งเรือนั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุกู้เรือขึ้นข้างบน กดให้จมลง**ข้างล่าง** หรือให้เลยโอกาสที่ถูกต้องในทิศทั้ง ๔ พอเลยไป ต้องอาบัติปาราชิก.

ดู อโธคามี ด้วย

(ข) ภายใต้, ข้างล่าง.

โอสีท โภ สปฺปิเตล สํสีท โภ สปฺปิเตล **อโธ** คจฺฉ โภ สปฺปิเตลาติ. (สํ.๒/๔๙๙)

(หมู่มหาชนมาประชุมกันแล้วสวดอ้อนวอน สรรเสริญ ให้บุรุษผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ว่าตายแล้วขอให้บุรุษนี้จงไปเกิดในอบายเป็นต้นไม่ได้ฉันใด หมู่มหาชนมาประชุมกันแล้วสวดอ้อนวอน สรรเสริญว่า) ขอเนยใสและน้ำมันนั้นพึงดำลง จมลง หรือดิ่งลง**ภายใต้** (ก็ไม่ได้ฉันนั้นเหมือนกัน).

อโธ คจฺฉาติ เหฏฺฐา คจฺฉ. (สำ.อฏ.๓/๑๔๑)

คำว่า **จมลงภายใต้เถิด (อโธ คจฺฉ)** ได้แก่ จงไปข้างล่าง.

(ค) ทิศเบื้องต่ำ, ทิศเบื้องล่าง.

ปุน จปรํ มหาลิ ภิกฺขุโน ทกฺขิณาย ทิสาย... อุทฺธมโธ ติริยํ เอกสภาวิโต สมาธิ โหติ ทิพฺพานํ รูปานํ ทสฺสนาย ปิยรูปานํ กามูปสหิตานํ รชนียานํ. (ที.๑/๑๔๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ยังมีอีก มหาลิ ภิกษุเจริญสมาธิเฉพาะส่วน เพื่อเห็นรูปทิพย์อันชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดในทิศใต้ ฯลฯ ในทิศเบื้องบน **ทิศเบื้องล่าง** และทิศเฉียง.

อโธติ เหฏฺฐา ภูมิตลาภิมุขํ. (ที.อฏ.๓/๒๓๐)

คำว่า **ทิศเบื้องล่าง (อโธ)** ได้แก่ ทิศมีหน้าสู่พื้นดิน ในเบื้องล่าง.

อโธติ เหฏฺฐา. (อภิ.อฏ.๒/๓๖๑)

คำว่า **ทิศเบื้องล่าง (อโธ)** ได้แก่ ทิศเบื้องต่ำ.

(ฆ) กามธาตุ, กามภูมิ, เบื้องต่ำ.

อุทฺธํ **อโธ** สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต
อยมหมสฺมีติ อนานุปสฺสี
เอวํ วิมุตฺโต อุทตาริ โอฆํ
อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายาติ.
(อุทาน.๑๗๐)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
บุคคลหลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ทั้งในเบื้องบนและ**เบื้องต่ำ**ไม่หลงเข้าใจว่า นี้เป็นของเรา นี้เป็นตัวเรา มีจิตหลุดพ้นได้เด็ดขาดอย่างนี้ ชื่อว่า ข้ามพ้นโอฆะที่ตนยังไม่เคยข้ามได้ไม่ต้องมีภพใหม่อีก.

อโธติ กามธาตุยา. (อุทาน.อฏ.๓๒๘)

คำว่า **เบื้องต่ำ (อโธ)** ได้แก่ ในกามธาตุ.

(ง) กาลเบื้องล่าง-ผ่านไปแล้ว, อดีตกาล,

ยํ กิญฺจิ สมฺปชานาสิ
(เมตฺตคูติ ภควา)
อุทฺธํ **อโธ** ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ
เอเตสุ นนฺทิญฺจ นิเวสนญฺจ
ปนุชฺช วิญฺญาณํ ภเว น ติฏฺเฐ.
(สุตฺตนิ.๔๓๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมตตคู)
เธอรู้ชัดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกาลเบื้องสูง **เบื้องต่ำ** และเบื้องกลาง เธอจงบรรเทาความ

เพลิดเพลิน ความถือมั่น และวิญญาณในธรรมเหล่านั้นเสีย ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

อโธติ อตีตทฺธา วุจฺจติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๐๖)

อตีตกาล ท่านเรียกว่า **เบื้องต่ำ.**

[ภพ มี ๒ คือ (๑) กรรมภพ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร (มหากุศลเจตนา ๘ ดวง รูปาวจรกุศลเจตนา ๕ ดวง) อปุญญาภิสังขาร (อกุศลเจตนา ๒๐) และอเนญชาภิสังขาร (อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ ดวง)

(๒) ภพใหม่ อันมีในปฏิสนธิ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๒๔/๑๓๘)]

(จ) อนาคตกาล.

ทุกฺขเวปกฺกํ ยทตฺถิ กมฺมํ
อุทฺธมฺโธ ติริยํ วาปิ มชฺเฌ
ปริพฺพาชยิตฺวา ปริญฺญจารี
มายํ มานมโถปิ โลภโกธํ
ปริยนฺตมกาสิ นามรูปํ
ตํ ปริพฺพาชกมาหุ ปตฺติปตฺตนฺติ.
(สุตฺตนิ.๓๖๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบสภิยปริพาชกว่า)

บุคคลผู้กำจัดธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากซึ่งมีอยู่ทั้งที่เป็นอดีตกาล **อนาคตกาล** และปัจจุบันกาลได้แล้ว ประพฤติตนอยู่ด้วยปัญญาพิจารณาและละมายา มานะโลภะและโกธะได้หมดสิ้นทำนามรูปให้สิ้นสุดลงได้บัณฑิตทั้งหลาย เรียกว่า ปริพาชกผู้บรรลุธรรมที่ควรบรรลุ.

อโธติ อนาคตํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๕๗)

คำว่า **อโธ** ได้แก่ อนาคตกาล.

(ฉ) อกุศลธรรม, ชั้นต่ำ.

อโธติ อกุสลา ธมฺมา. (จูฬนิ.๗๘)

อกุศลธรรม ตรัสเรียกว่า **ชั้นต่ำ.**

(ช) ทุกขเวทนา, เวทนาต่ำทราม.

อโธติ ทุกฺขา เวทนา. (จูฬนิ.๗๘)

ทุกขเวทนา ตรัสเรียกว่า **ชั้นต่ำ**.

ดู จูฬนิ.อฏ.๒๓ ด้วย

(ฌ) มนุษยโลก, เบื้องล่าง.

หนฺท พุทฺธกเร ธมฺเม
วิจินามิ อิโต จิโต
อุทฺธํ **อโธ** ทส ทิสา
ยาวตา ธมฺมธาตุยา. (พุทฺธวํ.๓๑๕)

(สุเมธโพธิสัตว์ดำริว่า)

เอาเถิด เราจักค้นหาพุทธการกธรรมจากสิบทิศ คือข้างนี้ ๆ เบื้องบน **เบื้องล่าง** ตลอดทั่วธรรมธาตุ.

[พุทธการกธรรม ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามี ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ(๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา อีกอย่างหนึ่ง

เรียกว่า บารมี ๑๐ ทัศ (ขุ.พุทฺธ.อ. ๑๑๕/๑๕๖)]

อโธติ มนุสฺสโลเก. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๒๙)

คำว่า **เบื้องล่าง (อโธ)** ได้แก่ ในมนุษย์โลก.

(ญ) อบายภูมิ, เบื้องล่าง.

สเทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขเส
อาภา อุฬารา วิปุลา อชายถ
อิมสฺมึ โลเก ปรสฺมิญฺจโภยสฺมึ
อโธ จ อุทฺธ์ ติริยญฺจ วิตฺถตๆ.
(พุทฺธวํ.๓๐๐)

(พระผู้มีพระภาคพระดำริจะแสดงพุทธานุภาพว่า)
แสงสว่างเจิดจ้าอย่างโอฬาร ได้เกิดแผ่ซ่านไปในโลกทั้ง ๒ คือในโลกนี้และโลกอื่นพร้อมด้วยเทวดา คนธรรพ์ มนุษย์ และรากษสแผ่ไปตลอดพื้นที่กว้างขวางทั้ง**เบื้องล่าง** เบื้องบน และเบื้องขวาง.

อโธ จาติ อวีจิอาทีสุ นิรเยสุ. (พุทฺธวํ.อฏ.๔๕)

คำว่า **เบื้องล่าง (อโธ จ)** ได้แก่ ในนรกทั้งหลายมีอเวจีเป็นต้น.

ดู อโธคม, อโธคามี ด้วย

อโธกต (ติ)

[อโธ + กต]

ทำให้มีปากอยู่ข้างล่าง, ที่เขาคว่ำลง.

ตเถว ยาจเก ทิสฺวา
หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม
ททาหิ ทานๆ นิสฺเสสๆ
กุมฺโภ วิย **อโธกโต**. (พุทฺธวํ.๓๑๖)

(สุเมธโพธิสัตว์ได้เห็นทานบารมีข้อที่ ๑ จึงเตือนตนเองว่า)
(หม้อที่เต็มด้วยน้ำซึ่งผู้ใดผู้หนึ่งจับคว่ำลง น้ำย่อมไหลออกหมด ไม่ขังอยู่ในหม้อนั้น ฉันใด)
ท่านเห็นผู้ขอทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูงแล้ว จงให้ทานอย่าให้เหลือ ดุจหม้อน้ำ**ที่เขาคว่ำลง** ฉันนั้น.

อโธกโตติ เหฏฺฐามุขีกโต. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๓๐)

คำว่า **ที่เขาคว่ำลง (อโธกโต)** ได้แก่ อันเขาทำให้มีปากลงเบื้องล่าง.

อโธกตฺวา (กฺริ/วิ)

[อโธ + กตฺวา]

กระทำไว้ในเบื้องล่าง, ดูถูกแล้ว.

อโธกาย (ปุ)

[อโธ + กาย]

กายท่อนล่าง.

อโธกิริยา (ถี)

[อโธ + กิริยา]

การทำในเบื้องล่าง, การดูถูก.

อโธโกฏฺิก (ติ)

[อโธ + โกฏฺิ + ก]

มีปลายหันลงล่าง, มีคมหันลงล่าง, ฟันบน.

ทิสโต อุปริมาย (ทนฺตา) ทิสาย ชาตา. โอกาสโต อุปริมา อุปริมหนุกฏฺจิเก **อโธโกฏฺิกา**, เหฏฺจิมา เหฏฺจิมหนุกฏฺจิเก อุทฺธโกฏฺิกา หุตฺวา ปติฏฺจิตาติ. (ขุทฺทก.อฏ.๓๔)

(พระโยคาวจรเมื่อจะเจริญอาการ ๓๒ ประการนั้น จึงกำหนดว่า) (ฟัน) ว่าโดยทิศเกิดในทิศเบื้องบน ว่าโดยโอกาส ฟันบนตั้งอยู่ในกระดูกคางบน**ปลายหันลงล่าง** ฟันล่างตั้งอยู่ในกระดูกคางล่าง มีปลายขึ้น.

อโธกฺขนฺธ (ติ)

[อโธ + ขนฺธ]

ผู้มีคออยู่เบื้องล่าง, ผู้มีศีรษะลงเบื้องล่าง.

เต ปตนฺติ **อโธกฺขนฺธา**
วิวตฺตา วิหตา ปุถู
สยนฺติ วินิวิทฺธงฺคา
ทีฆ ชคฺคนฺติ สพฺพทา. (ชา.๒/๖๔)

(ฤาษีโพธิสัตว์ทูลพระราชาว่า) สัตว์นรกเหล่านั้นถูกอาวุธทิ่มแทงก็กลิ้งกลับเอา**ศีรษะลงเบื้องล่าง** ตกลงไปเป็นจำนวนมาก ถูกหลาวเหล็กทิ่มแทงร่างกายจนนอน ตื่นอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน.

เต ปตนฺตีติ เต พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ รุกฺขวิฏเปสุ ลคฺคา ฌายิตฺวา ปุน นิรยปาเลหิ อาวุเธหิ วิหตา วิวตฺตา หุตฺวา ปริวตฺติตฺวา **อโธสีสกา** ปตนฺติ. (ชา.อฏ.๕/๒๙๓)

คำว่า **สัตว์นรกเหล่านั้นตกลงมา (เต ปตนฺติ)** ความว่า สัตว์นรกเหล่านั้น ติดอยู่ที่ค่าคบแห่งต้นไม้ ไหม้อยู่หลายพันปี ถูกนายนิรยบาลเอาอาวุธทิ่มแทงเข้าอีก ก็กลิ้งกลับเอา**ศีรษะลงเบื้องล่าง** ตกลงมา.

อโธคงฺค (น/ถี)

[อโธ + คงฺคา]

ตอนล่าง-ข้างล่าง-ใต้แห่งแม่น้ำคงคา.

อเถโก พาลิสิโก สตฺต โรหิตมจฺเฉ อุทฺธริตฺวา วลฺลิยา อาวุณิตฺวา เนตฺวา คงฺคาตีเร วาลุกำ วิยูหิตฺวา วาลิกาย ปฏิจฺฉาเทตฺวา ปุน มจฺเฉ คณฺหนฺโต **อโธคงฺคำ** คจฺฉิ. (ชา.อฏ.๓/๔๘-๙)

ขณะนั้น พรานเบ็ดคนหนึ่งตกปลาตะเพียนได้ ๗ ตัว จึงใช้เถาวัลย์ร้อยนำไป คุ้ยทรายหมกไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วกลับไปจับปลา**ด้านใต้แม่น้ำคงคา**.

ตสฺมึ กาเล พาราณสิราชา กาเมสุ โทสำ ทิสฺวา อิสิปพฺพชฺชำ ปพฺพชิตฺวา **อโธคงฺคาย** รมณีเย ภูมิปเทเส ปณฺณสาลำ กาเรตฺวา อุญฺฉาจริยาย ยาเปนฺโต วิหาสิ. (ชา.อฏ.๕/๓)

ในกาลนั้น พระราชากรุงพาราณสีทรงเห็นโทษในกามแล้ว ทรงผนวชเป็นฤาษี

โปรดให้สร้างบรรณศาลาที่ภูมิประเทศอันน่ารื่นรมย์ **ด้านใต้แม่น้ำคงคา** เสด็จประทับทรงชีพอยู่ด้วยประพฤติแสวงหา.

อโธคต (ติ)

[อโธ + คต]

เกิดขึ้นแล้วในเบื้องล่าง, ล่วงเลยอดีต, ผ่านไปแล้ว.

สุปินํ ตาต อทฺทกฺขึ
อิโต มาสํ **อโธคตํ**
ทกฺขิณํ วิย เม พาหุ
เฉตฺวา รุหิรมกฺขิตํ
ปุริโส อาทาย ปกฺกามิ
มม โรทนฺติยา สติ. (ชา.๒/๒๒๖)

(พระนางสมุททชาตรัสบอกแก่สุทัศนะว่า)
ลูกรัก แม่ได้ฝัน**ผ่านไป**หนึ่งเดือนแล้วว่า มีชายมาตัดแขนของแม่ดูเหมือนจะเป็นข้างขวา ถือเอาไปทั้งที่ยังเปื้อนเลือด เมื่อแม่กำลังร้องไห้อยู่.

อิโต มาสํ อโธคตนฺติ อิโต เหฏฺฐา มาสาติกฺกนฺตํ. อชฺช เม ทิฏฺฐสุปินสฺส มาโส โหตีติ ทสฺเสติ. (ชา.อฏ.๗/๓๓)

บาทคาถาว่า **ผ่านไปหนึ่งเดือนแล้ว (อิโต มาสํ อโธคตํ)** ความว่า พระนางสมุททชา แสดงว่า เมื่อแม่ฝันเห็นเจ้าตั้งแต่วันนั้น จนล่วงมาถึงวันนี้ได้หนึ่งเดือนแล้ว.

อโธคตโลม (ติ)

[อโธ + คต + โลม]

อันมีขนไปภายใต้, มีขนลงข้างล่าง.

(อโธนตโลม-สี. ต่างกัน).

อโธคตสงฺขปาท (ติ)

[อโธ + คต + สงฺขา + ปาท]

มีเท้ามีข้ออยู่ต่ำไป, มีข้อเท้าต่ำไป.

(มีบทว่า อโธสงฺขปาท สี-ต่างกัน).

อโธคม (ปุ)

[อโธ + คมุ + อ]

ไปเบื้องล่าง

(ก) อันลงล่าง (รากไม้), หยั่งลงล่าง.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหารุกฺโข. ตสฺส ยานิ เจว มูลานิ **อโธคมานิ** ยานิ จ ติริยงฺคมานิ สพฺพานิ ตานิ อุทฺธํ โอชํ อภิหรนฺติ. เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว มหารุกฺโข ตทาหาโร ตทุปาทาโน จิรํ ทีฆมทฺธานํ ติฏฺเฐยฺย. เอวเมว โข ภิกฺขเว อุปาทานิเยสุ ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒติ. (สํ.๑/๓๑๔)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ มีราก**หยั่งลงล่าง**และแผ่ขยายไปรอบ ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมดูดอาหารขึ้นไปข้างบน เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้นได้อาหารอย่างนั้น ได้สารอย่างนั้น พึงยืนต้นอยู่ได้

ตลอดกาลนาน อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนือง ๆ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ.

(ข) (ลม) ที่พัดลงเบื้องล่าง.

อโธคมา วาตา. (ม.๑/๒๔๖)

ลม**ที่พัดลงเบื้องล่าง**.

อโธคมา วาตาติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณกา อโธ โอโรหนวาตา. (ม.อฏ.๒/๑๓๑)

คำว่า **ลมที่พัดลงเบื้องล่าง (อโธคมา วาตา)** ได้แก่ ลมที่พัดลงเบื้องล่าง ที่ขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะเป็นต้น.

(ค) ให้ไปสู่เบื้องต่ำ, นำไปสู่เบื้องต่ำ, อันให้เกิดในอบาย.

เนโส ปสฺสติ สทฺธมฺมํ
สํสาเรน ปุรกฺขโต
อโธคมํ ชิมฺหปถํ
กุมฺมคฺคมนุฏฺฐาวติ. (เถร.๓๖๔)

พระโปฏฐิละนี้ไม่เห็นพระสัทธรรม
ถูกสังสารวัฏหุ้มห่อไว้ เดินทางผิด
ที่นำไปสู่เบื้องต่ำอันเป็นทางคด
ไม่ควรเดิน.

อปาเยสุ นิพฺพตฺตนโต **อโธคมํ** เหฏฺฐาคามึ ...มิจฺฉาชีวํ อนุฏฺฐาวติ. (เถร.อฏ.๒/๔๙๒)

(ภิกษุโปฏฐิละนั้น) เดินไปสู่มิจฉาชีพ... **ที่นำไปสู่เบื้องต่ำ** คือ นำไปสู่เบื้องล่าง เพราะทำให้เกิดในอบายทั้งหลาย.

อโธคมน (น)

[อโธ + คมน]

การไปสู่นรกเป็นต้น,

การเกิดในนรกเป็นต้น, การไปข้างล่าง.

อโธคมนฏฺฐ (ปุ)

[อโธคมน + อตฺถ]

อรรถ คือ การไปนรกเป็นต้น, อรรถคือการเกิดในนรกเป็นต้น.

ดู อวหนฏฺฐ (สํ.อฏ.๑/๑๖)

อโธคมนฏฺเฐนาติ เหฏฺฐาปวตฺตนฏฺเฐน. (สํ.ฏี.๑/๔๖)

คำว่า **อรรถว่าการไปสู่เบื้องล่าง (อโธคมนฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าการให้เป็นไปเบื้องล่าง (นรกเป็นต้น).

อโธคมนิ(นี)ย (ติ)

[อโธ + คมนิย]

อันให้ถึงเบื้องต่ำ,

อันควรเกิดในนรกเป็นต้น.

โส เตน **อโธคมนิเยน** กมฺเมน อโธนิรยเมว คจฺฉติ. (ชา.อฏ.๕/๒๙๑)

บุคคลผู้นั้น ย่อมไปสู่นรกเบื้องต่ำนั้นแล ด้วยผลกรรม**ที่ให้ถึงเบื้องต่ำนั้น**.

อโธคฬ (น)

[อโธ + คฬ]

ใต้คอลงไป, เบื้องล่างคอ.

ตโต มหาชเนน พหุเวลํ อาสิตฺตํ อุทกํ ตสฺส เปตสฺส ปาปพเลน **อโธคฬํ** น โอติณฺณํ. (เปต.อฏ.๙๙)

แต่นั้นน้ำที่มหาชน ลาดลงหลายครั้ง ก็ไม่ไหลลง**สู่ลำคอ** เพราะพลังแห่งกรรมชั่วของเปรตนั้น.

อโธคามี (ติ)

[อโธ + คมุ + ณี. (ถี) อโธคามี, อโธคามินี]

(๑) ไปตามน้ำ, ไปทางใต้น้ำ, ล่องน้ำ.

ปุริโส สปฺปิกุมฺภํ วา เตลกุมฺภํ วา คมฺภีเร อุทกรหเท โอคาเหตฺวา ภินฺเทยฺย. ตตฺร ยาสฺส สกฺขรา วา กฐลา วา สา **อโธคามี** (อโธคามินี ?) อสฺส ยญฺจ ขฺวสฺส ตตฺร สปฺปิ วา เตลํ วา ตํ อุทฺธํ คามิ อสฺส. (สํ.๒/๔๙๙)

บุรุษดำลงในห้วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใส หรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึง**จมลง**ในห้วงน้ำนั้น ส่วนเนยใส หรือน้ำมันในหม้อนั้นพึงลอยขึ้น.

สา อโธคามี อสฺสาติ สา อโธ คจฺเฉยฺย, เหฏฺฐาคามี ภเวยฺย. (สํ.อฏฺ.๓/๑๔๑)

คำว่า **นั้นพึงจมลง (สา อโธคามี อสฺส)** ความว่า ก้อนกรวดหรือกระเบื้องนั้น พึงจมลง คือพึงไปข้างล่าง.

(๒) (นาวา) แล่นไปทางใต้น้ำ, แล่นไปตามน้ำ.

“โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขุนิยา สทฺธึ สํวิธาย เอกํ นาวํ อภิรุเหยฺย อุทฺธํคามินึ วา **อโธคามินึ** วา, อญฺญตฺร ติริยํ ตรณาย, ปาจิตฺติยนฺติ. (วิ.๒/๘๙)

อนึ่ง ภิกษุใดชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน ไปทวนน้ำก็ตาม **ไปตามน้ำ**ก็ตาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ข้ามฟาก.

อโธคามินินฺติ อโธ อนุโสตํ คจฺฉนฺตึ. (วิ.อฏฺ.๓/๗๔)

คำว่า **ไปตามน้ำ (อโธคามินึ)** ความว่า แล่นไปตามกระแสน้ำลงไป.

อโธคามินินฺติ โอชวนิกายํ. (วิ.๒/๙๐)

คำว่า **ไปตามน้ำ (อโธคามินึ)** คือ แล่นไปตามสายน้ำ.

อโธงฺค (น)

[อโธ + องฺค]

อวัยวะเบื้องต่ำ, ทวารหนัก.

อโธชาณุมณฺฑล (น)

[อโธ + ชาณุ + มณฺฑล]

ใต้มณฑลเข่า, ต่ำกว่ามณฑลเข่า,

ใต้บริเวณเข่า, ใต้หัวเข่า.

อิตฺถี จ โหติ อิตฺถิสญฺญี สารตฺโต จ. ภิกฺขุ

จ นำ อิตฺถิยา อุพฺภกฺขกำ **อโธชาณุมณฺฑลำ** อาทิสฺส วณฺณมฺปิ ภณติ อวณฺณมฺปิ ภณติ... อกฺโกสติปิ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๑๘๙)

(ภิกษุพูดพาดพิงถึงอวัยวะเหนือรากขวัญและใต้เข่าลงมา) (๑) เป็นหญิง (๒) ภิกษุสำคัญว่าเป็นหญิงและมีความกำหนัด (๓) ภิกษุพูด ชมบ้าง พูดติบ้าง ... ด่าบ้าง พาดพิงถึงอวัยวะเบื้องบนเหนือรากขวัญขึ้นไป อวัยวะเบื้องต่ำ**ใต้เข่าลงมา**ของหญิง ต้องอาบัติทุกกฏ.

อโธชาณุมณฺฑลนฺติ ชาณุมณฺฑลโต ปฏฺฐาย อโธ. (วิ.อฏ.๒/๑๓๕)

คำว่า **ใต้เข่าลงมา (อโธชาณุมณฺฑลำ)** คือ ข้างล่างตั้งแต่หัวเข่าลงมา.

อโธชาณุมณฺฑลนฺติ ชาณุมณฺฑลานำ เหฏฺฐา. (วิ.อฏ.๓/๑๗๕)

คำว่า **ใต้เข่าลงมา (อโธชาณุ มณฺฑลำ)** คือ ใต้ช่วงเข่าทั้ง ๒.

อโธชาณุ (อพฺย)

[อโธ + ชาณุ]

ใต้เข่า, ล่างเข่า.

อโธชิวฺหา (ถี)

[อโธ + ชิวฺหา]

ลิ้นไก่.

อโธต (ติ)

[น + โธต]

(๑) อันเขาไม่ล้างแล้ว (กัมม)

ภิกฺขู **อโธเตหิ** ปาเทหิ มญฺจมฺปิ ปีฐมฺปิ อภิรุหนฺติ; จีวรมฺปิ เสนาสนมฺปิ ทุสฺสติ. (วิ.๓/๒๗๖)

ภิกษุทั้งหลาย**ไม่ล้าง**เท้าขึ้นเตียงบ้าง ตั่งบ้าง จีวรและเสนาสนะจึงเปรอะเปื้อน.

(๒) ยังไม่ถูกกรอง.

ปจิตฺวา สปฺปึ กตฺวา ปริภุญฺชิตุกาเมน **อโธตมฺปิ** ปจิตุำ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๒/๒๙๐)

ภิกษุประสงค์จะหุงทำให้เป็นเนยใสฉันจะหุงเนย**ข้นที่ยังไม่กรอง**ย่อมควร.

ตกฺกโต อุทฺธฏมตฺตำ **อโธตมฺปิ** ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชนฺตา โธวิตฺวา ปจิตฺวา วา ปริภุญฺชึสุ. (สารตฺถ.๒/๔๓๐)

"ภิกษุเมื่อจะถือเอาเนยข้นแม้**ที่ยังไม่กรอง**ก็ตามซึ่งพอยกขึ้นจากเปรียงเท่านั้น ชำระหรือหุงแล้วจึงฉัน. [พึงชำระ คือตักเอานมส้ม เปรียง แมลงวันและมดแดงเป็นต้นออกแล้วจึงฉัน หุงให้เป็นเนยใสฉัน จะหุงเนยข้นที่ยังไม่กรองย่อมควร]

อโธตปาท (ปุ)

[อโธต + ปาท]

เท้าที่ยังไม่ล้าง.

อโธตปาทฏฺฐปนก (น)

[อโธตปาท + ฐปน + ก]

สถานที่วางเท้าอันยังไม่ได้ล้าง, ตั่งรองเท้าอันยังมิได้ล้าง, แผ่นกระดานเป็นต้นสำหรับรองเท้าที่ยังไม่ได้ล้าง.

ปาทกถลิกนฺติ อโธตปาทฏฺฐปนกำ ปาท-ฆสนำ วา. (วิ.อฏ.๔/๖)

คำว่า **กระเบื้องเช็ดเท้า (ปาทกถลิกำ)** คือ **แผ่นกระดานสำหรับวางเท้าที่ยังไม่ได้ล้าง** หรือแผ่นกระดานสำหรับใช้เช็ดเท้า.

อโธตปาทฏฺฐปนกนฺติ ยตฺถ จตฺวา ปาเท โธวนฺติ, ตาทิสำ ทารุผลกขณฺฑาทึ. (วิมติ.๒/๒๑๖)

คำว่า แผ่นกระดานสำหรับวางเท้าที่ยังไม่ได้ล้าง (อโธตปาทฏฺฐปนกำ) ได้แก่ ท่อนแผ่นกระดานสำหรับยืนล้างเท้าเช่นนั้น.

อโธทารุ (น)

[อโธ + ทารุ]

ข้างล่างไม้ซุง, ใต้ไม้ซุง.

อโธทิสา (ถี)

[อโธ + ทิสา]

ทิศเบื้องล่าง, ทิศเบื้องต่ำ.

อโธ ติริยนฺติ อโธทิสมฺปิ ติริยำทิสมฺปิ เอวเมว. (อภิ.อฏ.๒/๓๖๑)

สองบทว่า **อโธ ติริยำ** ได้แก่ **ตลอดทิศเบื้องต่ำบ้าง** ทิศเบื้องขวางบ้าง ก็อย่างนี้เหมือนกัน.

อโธทิฏฺฐิ (ถี)

[อโธ + ทิฏฺฐิ]

มองอย่างดูหมิ่น, การมองอย่างดูหมิ่น.

อโธเทส (น)

[อโธ + เทส]

ส่วนเบื้องล่าง, ส่วนเบื้องต่ำ.

อโธทฺวาร (น)

[อโธ + ทฺวาร]

ทวารเบื้องต่ำ, ทวารหนัก.

อโธนตโลม (ติ)

[อโธ + นต + โลม]

มีขนน้อมลงเบื้องล่าง.

ดู อโธสงฺขปาท, อุทฺธคฺคโลม ด้วย

อโธนาภิ (น)

[อโธ + นาภิ]

เบื้องล่างสะดือ, ต่ำกว่าสะดือ, ใต้สะดือ.

กณฺฑุปฺปฏิจฺฉาทิ นาม ยสฺส อโธนาภิ

อุพฺภชาณุมณฺฑลํ กณฺฑุ วา ปีฬกา วา อสฺสาโว วา ถุลฺลกจฺฉุ วา อาพาโธ, ตสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถาย. (วิ.๒/๒๒๓)

ที่ชื่อว่า **ผ้าปิดฝี** ได้แก่ ผ้าที่ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้อาพาธ คือ เป็นโรคฝีสุกใส โรคมีน้ำหนอง โรคน้ำเหลือง หรือโรคฝีดาษ **ใต้สะดือ**ลงไป เหนือหัวเข่าขึ้นมา เพื่อประโยชน์ใช้ปิดแผล.

ยสฺส อโธนาภิ อุพฺภชาณุมณฺฑลนฺติ ยสฺส ภิกฺขุโน นาภิยา เหฏฺฐา ชาณุมณฺฑลานํ อุปริ. (วิ.อฏ.๓/๑๕๖)

คำว่า **ใต้สะดือลงไปเหนือหัวเข่าขึ้นมา (ยสฺส อโธนาภิ อพฺภชานุมณฺฑลํ)** ความว่า ผ้าที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุอาพาธที่ใต้สะดือลงไป เหนือเข่า ทั้ง ๒ ขึ้นมา.

อโธนิรย (ปุ)

[อโธ + นิรย]

นรกเบื้องล่าง.

ดู อโธคมนีย

อโธปตฺต (ติ)

[อโธ + ปตฺต]

มีกลีบดอกอยู่ภายใต้-ข้างล่าง,

มีกลีบดอกหันลงล่าง, หันกลีบดอกลง.

พุทฺธสฺส อานุภาเวน
ตีณิ ปุปฺผานิ เม ตทา
อุทฺธวณฺฏา **อโธปตฺตา**
ฉายํ กุพฺพนฺติ สตฺถุโน. (อป.๒/๘๔)

(พระตีณิกณิการปุปผิยเถระกล่าวว่า)

ครั้งนั้น เพราะพระอานุภาพแห่งพระพุทธเจ้า ดอกไม้ของข้าพเจ้าทั้ง ๓ ดอก กลับขั้วขึ้น**หันกลีบดอกลง**ทำเป็นร่มเงาเพื่อพระศาสดา.

ดู อโธมุข ด้วย

อโธปทุม (น)

[อโธ + ปทุม]

บัวคว่ำ, (ศัพท์ทางสถาปัตยกรรม)

อโธปุปฺผิย (ปุ)

[อโธ + ปุปฺผ + อิย]

พระเถระชื่ออโธปุปผิยะ.

อิตฺถํ สุทํ อายสฺมา **อโธปุปฺผิโย** เถโร อิมา คาถาโย อภาสิตฺถ. (อป.๑/๑๔๒)

ได้ทราบว่า ท่าน**พระอโธปุปผิยเถระ**ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้.

ดู อป.อฏ.๒/๑๐๘-๙ ด้วย

อโธปวาห (ปุ)

[อโธ + ปวาห]

กระแสน้ำที่ไหลลง.

อโธปหาส (ปุ)

[อโธ + ปหาส]

การร่วมประเวณี.

อโธปาต (ปุ)

[อโธ + ปาต]

ความตกต่ำ, ความเสื่อม.

อโธพนฺธน (น)

[อโธ + พนฺธน]

สายรัดใต้ท้องม้า-ช้าง.

อโธภาค (ปุ)

[อโธ + ภาค]

ส่วนเบื้องล่าง, ส่วนเบื้องต่ำ.

เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ **อโธภาคํ** นิกฺขมติ. (ม.๒/๘๖)

และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ไหลลง**เบื้องต่ำ** (ชื่อว่า อากาส-ธาตุที่เป็นไปภายใน).

อโธภาคงฺคมนีย (ติ)

[อโธภาค + คมนีย]

ให้ถึงส่วนเบื้องต่ำ,

นำไปสู่ส่วนภายใต้-ส่วนเบื้องต่ำ,

นำไปสู่อบาย, นำไปสู่ทุคติ.

เย เกจิ อกุสลา ธมฺมา สพฺเพ เต **อโธภาคงฺคมนียา**, เย เกจิ กุสลา ธมฺมา สพฺเพ เต อุปริภาคงฺคมนียา. (ม.๑/๕๔)

อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นธรรม**นำบุคคลไปสู่ส่วนเบื้องต่ำ** (ส่วน) กุศลธรรมทั้งหมดเป็นธรรมนำบุคคลไปสู่ส่วนเบื้องบน.

อโธภาคงฺคมนียาติ อปายคมนียา. (ม.ฏี.๑/๒๙๔)

คำว่า **นำบุคคลไปสู่ส่วนเบื้องต่ำ (อโธภาคงฺคมนียา)** ได้แก่ นำไปสู่อบาย.

อโธภาคํ ทุคฺคตึ คเมนฺตีติ **อโธภาคงฺคมนียา** อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา. (สํ.ฏี.๑/๔๘)

ชื่อว่า **นำไปสู่ส่วนเบื้องต่ำ** โดยไม่ลบนิคคหิต **(อโธภาคงฺคมนียา)** เพราะอรรถว่าให้ถึงส่วนเบื้องต่ำ คือ ทุคติ.

อโธภาคโทสหร (ติ)

[อโธภาค + โทส + หร]

อันขจัดโทษส่วนล่างของกาย.

อโธภุวน (น)

[อโธ + ภุวน]

(อธรํ ภุวนํ อโธภุวนํ. (ธาน.ฏี.๖๔๙))

ภพเบื้องล่าง, นาคภิภพ, ใต้บาดาล.

อโธภุวนํ ปาตาลํ
นาคโลโก รสาตลํ. (ธาน.๖๔๙)

โลกบาดาล, นาคภิภพ ๔ ศัพท์ คือ **อโธภุวน**, ปาตาล, นาคโลก, รสาตล.

อโธภูมิ (ถี)

[อโธ + ภูมิ]

พื้นดินชั้นล่าง, พื้นดินเชิงเขา.

อโธมคฺค (ปุ)

[อโธ + มคฺค]

ทางมรรคเบื้องล่าง, วัจจมรรค.

น เกวลญฺจ ขาทนฺเตว, **อโธมคฺคา**ทีหิ ปน ปวิสิตฺวา มุขาทีหิ นิกฺขมนฺติ.(ชา.อฏ.๕/๒๙๓)

ก็หมู่หนอนเหล่านั้นย่อมกัดกิน[เปรตเหล่านั้น]อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ ยังได้เข้าไปทาง**มรรคเบื้องล่าง**เป็นต้นออกทางปากเป็นต้น.

เตสํ ตโต ปตนกาเล เหฏฺฐา อยปถวิโต สูลานิ อุฏฺฐหิตฺวา เตสํ มตฺถกํ ปฏิจฺฉนฺติ, ตานิ เตสํ **อโธมคฺเคน** นิกฺขมนฺติ.
(ชา.อฏ.๒๙๓)

ในเวลาที่สัตว์นรกเหล่านั้น ตกลงจากต้นงิ้วนั้น หลาวทั้งหลายแทงขึ้นแต่แผ่นดินเหล็กในภายใต้ คอยรับศีรษะของสัตว์เหล่านั้นพอดี หลาวเหล่านั้นย่อมแทงทะลุออก**ทางมรรคเบื้องต่ำ**ของสัตว์เหล่านั้น.

อโธมุข (ติ)

[อโธ + มุข]

มีหน้าลงเบื้องล่าง.

(ก) ผู้ก้มหน้า.

นิโคฺรโธ ปริพฺพาชโก ตุณฺหีภูโต มงฺกุภูโต ปตฺตกฺขนฺโธ **อโธมุโข** ปชฺฌายนฺโต อปฺปฏิภาโน นิสีทิ. (ที.๓/๔๔)

นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก **ก้มหน้า** ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้.

[เก้อเขิน ในที่นี้หมายถึงหมดอำนาจ หมดฤทธิ์เดช (ที.ปา.อ. ๗๕/๒๖)]

อโธมุโขติ เหฏฺฐามุโข. (ที.อฏ.๓/๒๕)

คำว่า **ก้มหน้า (อโธมุโข)** ได้แก่ ก้มหน้าลงเบื้องล่าง.

(ข) หันหน้าลงเบื้องล่าง,

มีหน้าลง.

ยุตฺตา จ เต ปรมอลงฺกตา หยา
อโธมุขา อฆสิคมา พลี ชวา
อภินิมฺมิตา ปญฺจรถาสตา จ เต
อนฺเวนฺติ ตํ สารถิโจทิตา หยา.
(วิมาน.๑๘)

(พระวังคีสะประสงค์จะให้นางสิริมาเทพธิดาประกาศบุญที่นางได้ทำไว้ในครั้งก่อนจึงถามนางว่า)
ม้าสำหรับเทียมรถของเธอ ตกแต่งด้วยเครื่องประดับชั้นดี เยี่ยมมีพลัง แคล่วคล่องว่องไว

เหาะทะยาน**มีหน้าลง** รถเทียมม้า ๕๐๐ คัน ที่บุญกุศลเนรมิตเพื่อเธอ และม้าเหล่านั้นเหมือนถูกนายสารถีกระตุ้นเตือน ย่อมแล่นตามเธอไป.

อโธมุขาติ เหฏฺฐามุขา. ยทิปิ เต ตทา ปกติยาว จิตา, เทวโลกโต โอโรหณวเสน "อโธมุขา"ติ วุตฺตา. (วิมาน.อฏ.๗๑)

คำว่า **มีหน้าลง (อโธมุขา)** ได้แก่ มีหน้าลงเบื้องล่าง แม้หากม้าเหล่านั้นในเวลาลงจากเทวโลกนั้น ยืนอยู่โดยปกติ ท่านเรียกว่า **"**มีหน้าลงเบื้องล่าง**"** ด้วยอำนาจลงจากเทวโลก.

(ค) มีหน้าลงเบื้องล่าง, ก้มหน้า.

"เย หิ เกจิ ภคินิ สมณพฺราหฺมณา วตฺถุวิชฺชาติรจฺฉานวิชฺชาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปนฺติ อิเม วุจฺจนฺติ ภคินิ สมณพฺราหฺมณา '**อโธมุขา** ภุญฺชนฺตีติ. (สํ.๒/๒๐๑)

(พระสารีบุตรตอบคำถามนางสุจิมุขีปริพาชิกาว่า)

"น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า **ก้มหน้า**ฉัน.

[**เดรัจฉานวิชา** หมายถึงวิชาที่ขวางทางไปสู่สวรรค์ และนิพพาน (ที.สี.อ. ๑๗/๘๔)

วิชาดูพื้นที่(= ฮวงจุ้ย) หมายถึงความรู้เรื่องอันเป็นคุณเป็นโทษของทำเลที่ตั้งบ้านเรือนและเรือกสวนไร่นาเป็นต้น (ที.สี.อ. ๒๑/๘๘)]

อโธมุขาติ วตฺถุ โอโลเกตฺวา ภุญฺชมานวเสน **อโธมุขา** ภุญฺชนฺติ นาม. (สํ.อฏ.๒/๓๐๙)

คำว่า **ก้มหน้า (อโธมุขา)** ความว่า ชื่อว่า**ก้มหน้า**บริโภค (ก้มหน้าหากิน) ด้วยอำนาจตรวจดูพื้นที่แล้วบริโภค.

(ฆ) อันหันหน้าลงล่างบาน (ดอกไม้)

บานหันหน้าลงล่าง.

อุมาปุปฺผ คเหตฺวาน
พุทฺธสฺส อภิโรปยึ
สพฺพปุปฺผา เอกสีสา
อุทฺธวณฺฏา **อโธมุขา**. (อป.๑/๒๙๕)

(พระอุมาปุปผิยเถระกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าได้ถือดอกสามหาวไป
บูชาพระพุทธเจ้า ดอกสามหาว
ทั้งหมดมียอดรวมกันขั้วชี้ขึ้นข้าง
บน **บานหันหน้าลงล่าง**.

ดู อโธปตฺต ด้วย

อโธมุขฏฺฐปิต (ติ)

[อโธมุข + ฐปิต]

อันเขาตั้งให้มีปากอยู่ข้างล่าง,
อันเขาวางคว่ำไว้, ถูกคว่ำไว้.

อโธมุขฏฺฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํ. (สารตฺถ.๑/๔๑๒)

คำว่า **ถูกคว่ำหน้าไว้ (อโธมุขฏฺฐปิตํ)** ได้แก่ (ภาชนะ) อันคนใดคนหนึ่ง วางคว่ำหน้าไว้.

อโธยนฺต (น)

[อโธ + ยนฺต]

ส่วนล่างของเครื่องมือ, เครื่องกลั่นสุรา.

อโธรตฺตปิตฺติ (น)

[อโธ + รตฺต + ปิตฺติ]

การไหลของเลือดจากทวารหนัก และทวารเบา.

อโธโลก (ปุ)

[อโธ + โลก]

โลกชั้นล่าง, เมืองบาดาล.

อโธวาต (น)

[อโธ + วาต]

ใต้ลม,ที่ใต้ลม.

มหาปชาปติ โคตมี เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา **อโธวาเต** อฏฺฐาสิ “ทุคฺคนฺโธ ภควา มาตุคาโมติ. (วิ.๒/๓๔๓)

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้ว ถวายอภิวาทแล้วยืน**ในที่ใต้ลม** กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค มาตุคามกลิ่นไม่ดี”.

น ปฏิวาเต องฺคเณ เสนาสนํ ปปฺโผเฏตพฺพํ. **อโธวาเต** เสนาสนํ ปปฺโผเฏตพฺพํ. (วิ.๔/๓๘๘)

ภิกษุไม่พึงเคาะเสนาสนะบนเนินเหนือลม พึงเคาะเสนาสนะ**ใต้ลม**.

อโธวาตปสฺส (ปุ/น)

[อโธวาต + ปสฺส]

ข้าง-ด้านใต้ลม, ที่ใต้ลม.

มหาสุภทฺทา **อโธวาตปสฺเส** จิตา, ตสฺสา สรีเร ปุปฺผเรณุกิญฺชกฺขปตฺตานิ ปตึสุ. (ชา.อฏ.๕/๓๙)

นางช้างมหาสุภัทรา (ภรรยาของมหาสัตว์) อยู่**ด้านใต้ลม** เกษรดอกไม้และกลีบเกษรตกต้องร่างกายของนาง.

อโธวายุ (ปุ)

[อโธ + วายุ]

ลมพัดสู่เบื้องล่าง, ลมหวน.

อโธวิม (ติ)

[น + โธวิม]

ไม่ต้องซัก, อันสะอาด.

อโธวิมํ ทุสฺสยุคํ, หตฺถปุญฺฉนํ. (วิ.อฏ.๑/๕๖)

(พระเจ้าอโศกทรงส่งเครื่องบรรณาการไปถวายแก่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ)

คู่พระภูษา**ที่ไม่ต้องซัก** ผ้าเช็ดพระหัตถ์ .

อโธวิมํ ทุสฺสยุคนฺติ กิลิฏฺเฐ ชาเต อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตมตฺเต ปริสุทฺธภาวมุปคจฺฉนฺตํ **อโธวิมํ** ทุสฺสยุคํ. (สารตฺถ.๑/๑๖๒)

คำว่า **อโธวิมํ ทุสฺสยุคํ** ความว่า คู่พระภูษา**ที่ไม่ต้องซัก** เมื่อเกิดความสกปรกขึ้น เพียงใส่เข้าไปในไฟเพียงอังไฟก็เข้าถึงความเป็นผ้าสะอาดได้.

อโธวิเรจน (น)

[อโธ + วิเรเจน]

(๑) การให้ถ่ายออกทางเบื้องล่าง, การให้ขับถ่าย.

อุทฺธ์วิเรจนํ **อโธวิเรจนํ**. (ที.๑/๑๑)

การให้อาเจียรออก **การให้ขับถ่าย**.

อโธวิเรจนนฺติ อโธ โทสานํ นีหรณํ. (ที.อฏ.๑/๙๒)

คำว่า **การให้ขับถ่าย (อโธวิเรจนํ)** ได้แก่ การนำโทษทั้งหลายออกไปทางเบื้องล่าง.

วิเรจนนฺติ วิเรจนเมว. **อโธวิเรจนนฺติ** ปน สุทฺธิวตฺถิกสาวตฺถิอาทิ วตฺถิกิริยาปิ อธิปฺเปตา “อโธ โทสานํ นีหรณนฺติ วุตฺตตฺตา. (ที.ฏี.๑/๑๓๑)

คำว่า **วิเรจนํ** ได้แก่ การอาเจียรนั่นเอง. คำว่า **การให้ขับถ่าย (อโธวิเรจนํ)** ท่านประสงค์เอาแม้กิริยาการทำลำใส้,กระเพาะปัสสาวะให้สะอาดมีทำความสะอาดลำใส้และกระเพาะปัสสาวะเป็นต้น เพราะพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า "การนำโทษทั้งหลายออกไปทางเบื้องล่าง(ดีท็อกซ์)".

(๒) ยาถ่าย.

เอกจฺโจ อนวชฺเชเยว สาวชฺชํ กโรติ ‘ลทฺธํ เมติ กตฺวา ปมาณาติกฺกนฺตํ ภุญฺชติ. ตสฺส ชีราเปตุํ อสกฺโกนฺโต อุทฺธ์วิเรจน**อโธวิเรจนา**ทีหิ กิลมติ. (อภิ.อฏ.๑/๔๓๑)

บุคคลบางคนย่อมทำอาหารที่ไม่มีโทษนั่นแหละให้มีโทษ คือทำอาหารที่ตนได้มาโดยธรรม แล้วบริโภคเกินประมาณ เธอย่อมไม่สามารถเพื่อยังอาหารนั้น ๆ ให้ย่อย ย่อมลำบากด้วยยาทั้งหลายมียาอาเจียน และ**ยาถ่าย**เป็นต้น.

อโธสงฺข (ติ)

[อโธ + สงฺขา]

มีข้อเท้าอยู่ล่าง, มีข้อเท้าต่ำ, ต่ำกว่าข้อเท้า.

ดู อโธสงฺขปาท

อโธสงฺขปาท (ติ)

[อโธ + สงฺข + ปาท]

เท้าที่มีข้อเท้าอยู่ต่ำ, เท้าที่มีข้อเท้าต่ำ.

กมฺมสริกฺขกํ นาม โย เอวรูปํ อุคฺคตวาจํ น ภาสติ, โส อิมินา การเณน อุคฺคตวาจายอภาสนํ ชโน ชานาตูติ **อโธสงฺขปาโท** จ

โหติ อโธนตโลโม จ. (ที.อฏ.๓/๑๑๒)

ที่ชื่อว่า**ผลที่บุคคลพึงเห็นเสมอกับกรรม** ได้แก่ ชนใดไม่กล่าววาจายกให้เด่นเห็นปานนี้ ชนนั้นจงรู้ถึงผู้ไม่กล่าวด้วยวาจายกให้เด่น ด้วยเหตุนี้ เพราะเหตุนั้น จึง**ทรงมีพระบาทมีข้อพระบาทต่ำ** และมีขนลงในเบื้องต่ำ.

สงฺขาย อโธ ปิฏฺจิปาทสมีเป เอว ปติฏฺจิตตฺตา อโธสงฺขา ปาทา เอตสฺสาติ **อโธสงฺขปาโท**. (ที.ฏี.๓/๑๑๒)

ชื่อว่า **ทรงมีพระบาทที่มีข้อพระบาทต่ำ** เพราะอรรถว่าทรงมีพระบาทที่มีข้อพระบาทต่ำเพราะข้อพระบาทตั้งอยู่เฉพาะเบื้องล่าง คือ ในที่ใกล้หลังพระบาทนั่นเอง.

ดู อุสฺสงฺขปาท ด้วย

อโธสาข (ติ)

[อโธ + สาข]

มีกิ่งอยู่ในเบื้องต่ำ, มีกิ่งลงเบื้องล่าง,

กิ่งลงเบื้องล่าง.

ยถา หิ โส วาโต ตสฺส ทุพฺพลรุกฺขสฺส ปุปฺผผลปลฺลวาทีนิปิ ปาเตติ, ขุทฺทกสาขาปิ ภญฺชติ, มหาสาขาปิ ภญฺชติ, สมูลกมฺปิ ตํ รุกฺขํ อุปฺปาเฏตฺวา อุทฺธมฺมูลํ **อโธสาขํ** กตฺวา คจฺฉติ, เอวเมว เอวรูปปุคฺคลํ อนฺโต อุปฺปนฺโน กิเลสมาโร ปสหติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๘)

เหมือนอย่างว่า ลมนั้น ยังส่วนต่าง ๆ มีดอก ผล ใบอ่อนเป็นต้น แห่งต้นไม้นั้นให้ร่วงลงบ้าง หักกิ่งน้อยบ้าง หักกิ่งใหญ่บ้าง พัดถอนต้นไม้นั้นพร้อมทั้งราก ทำให้รากขึ้นเบื้องบน **กิ่งลงเบื้องล่างฉันใด**, มารคือกิเลส อันเกิดในภายใน ย่อมรังควานบุคคลผู้เห็นปานนั้นได้ฉันนั้นเหมือนกัน.

อโธสิ (กฺริ)

ดู ธุนาติ

อโธสิร (ติ)

[อโธ + สิร]

ผู้มีศีรษะในเบื้องต่ำ = มีหัวปักลง

(ก) ผู้มีศีรษะห้อย-หย่อนลง.

> โส ตตฺถ คนฺตฺวา ปพฺพตนฺตรสฺมึ
> อนฺโต ปวิสิตฺวาน ปทุฏฺจิตฺโต
> อสำวุตสฺมึ ชคติปฺปเทเส
> **อโธสิรำ** ธารยิ กาติยาโน.
> (ชา.๒/๒๙๗)

(พระศาสดาตรัสว่า)

ปุณณกยักษ์มีจิตคิดประทุษร้าย ลงจากยอดเขา ไปสู่เชิงเขา พักพระมหาสัตว์ไว้ในระหว่างภูเขา ชำแรกเข้าไปภายในภูเขานั้น จับพระมหาสัตว์เอา**ศีรษะหย่อนลง** แล้วขว้างลงไปที่พื้นดินที่ไม่มีอะไรกีดขวาง.

ยาว มำ อุกฺขิปิตฺวา ปพฺพตมุทฺธนิ น โปเถติ,

ตาว นำ **อโธสิโร** หุตฺวา โอลมฺพนฺโตว มารณกาณฺ ปุจฺฉิสฺสามีติ. (ชา.อฏ.๗/๒๑๓)

(วิธุรบัณฑิตคิดว่า) เรา**ผู้มีศีรษะหย่อนลง**อย่างนี้จักถามถึงเหตุแห่งการฆ่าเรา ในเวลาที่ปุณณกยักษ์ยกขึ้นฟาดลงกับยอดบรรพต.

ดู อวำสิร ด้วย

(ข) ผู้ก้มศีรษะลง.

อุจฺฉาทเย จ นฺหาปเย
โธเว ปาเท **อโธสิรำ**
อาหโตปิ น กุปฺเปยฺย
ส ราชวสตึ วเส. (ชา.๒/๒๙๔)

(พระศาสดาตรัสว่า)

ในเวลาผลัดเปลี่ยนพระภูษาทรง และในเวลาสรงสนาน ราชเสวกควร**ก้มศีรษะลง**ชำระพระบาท แม้จะถูกกริ้วก็ไม่ควรโกรธ ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้.

อโธสิรนฺติ ปาเท โธวนฺโตปิ **อโธสิรำ** กตฺวา เหฏฺฐามุโขว โธเวยฺย, น รญฺโญ มุขำ อุลฺโลเกยฺยาติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๗/๒๐๒)

คำว่า **ก้มศีรษะลง (อโธสิรำ)** ความว่า ราชเสวก แม้เมื่อล้างพระบาทพึง**ก้มศีรษะลง** พึงก้มหน้าลงล้างพระบาท ไม่ควรเงยหน้าแลดูพระพักตร์ของพระราชา.

อโธสีส (ติ)

[อโธ + สีส]

ผู้มีศีรษะในเบื้องล่าง, ผู้มีศีรษะลงล่าง, ผู้มีศีรษะตกลงไป.

องฺคารกาสุตเฏ จตฺวา “ภนฺเต ปจฺเจกพุทฺธ อหำ อิมิสฺสา องฺคารกาสุยา **อโธสีโส** ปตมาโนปิ น นิวตฺติสฺสามิ, เกวลำ ตุมฺเห มยา ทินฺนำ โภชนำ ปฏิคฺคณฺหถาติ. (ชา.อฏ.๑/๒๕๑)

(วสวัตดีมารต้องการทำอันตรายแก่ทานของพระโพธิสัตว์และต้องการฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเนรมิตหลุมถ่านเพลิงไว้ข้างหน้าพระโพธิสัตว์)

(พระโพธิสัตว์) ยืนอยู่ที่ปากหลุมถ่านเพลิงแล้วกล่าวว่า “ข้าแต่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าแม้จะ**มีศีรษะตกลงไป**ในหลุมถ่านเพลิงนี้ ก็จักไม่กลับ ขอท่านจงรับโภชนะที่ข้าพเจ้าถวายแล้วเถิด”.

อโธสีสก (ติ)

[อโธสีส + ก]

มีอรรถเหมือนกันกับ อโธสีส.

โส สุขยานเก นิสินฺนำ พฺราหฺมณำ ปาเท คเหตฺวา ปิฏฺฐิยำ **อโธสีสกำ** โอลมฺเพตฺวา สีสำ โคปฺผเกหิ ปหรนฺโต อุกฺขิปิตฺวา ปายาสิ. (ชา.อฏ.๕/๕๑๑)

โจรโปริสาทนั้นจับพราหมณ์ผู้นั่งอยู่บนยานน้อยอันสุขสบายที่ข้อเท้าแล้วทำ**ศีรษะให้ห้อยลงเบื้องล่าง** เตะศีรษะพราหมณ์ด้วยเท้าแล้วแบกไป.

ดู อโธกฺขนฺธ ด้วย

อโธเสยฺย (น/ติ)

[อโธ + เสยฺย]

(๑) (น) การนอนบนพื้นดิน.

(๒) (ติ) มีที่นอนบนพื้นดิน.

อโธโสต (ปุ)

[อโธ + โสต]

เบื้องล่างแห่งกระแสน้ำ,

ทางที่น้ำไหลไป, ทางใต้กระแสน้ำ.

ตสฺส ปริโยสาเน **อโธโสเตปิ** นทีตีเร นิมิตฺตํ กิตฺเตตฺวา ปรตีเร สมฺมุขฏฺฐาเน นทีตีเร นิมิตฺตํ กิตฺเตตพฺพํ. (วิ.อฏ.๓/๓๒๘)

(ภิกษุจะสมมุตินทีปารสีมานี้) พึงทักนิมิตที่ฝั่งน้ำแม้**ทางใต้กระแสน้ำ**ในที่สุดแดนกำหนดเท่าที่ต้องการแล้วนั้น จึงทักนิมิตที่ฝั่งแม่น้ำในที่ที่ตรงข้ามฝั่งโน้น.

ดู อุปริโสต ด้วย

อน[๑] (น)

[(๑) อน + อ.

(๒) น + นาสา.

อน ปาณเน, กรณสาธนํ. นตฺถิ นาสา ยสฺสาติ วา อนํ, สาโลโป, รสฺโส จ. (ธาน.ฏี.๓๗๓)]

ล้อเลื่อน, เกวียน.

นิตฺถี ตุ สกโฏ ปย'**นํ**. (ธาน.๓๗๓)

เกวียน ๒ ศัพท์ คือ สกฏ, **อน**. สกฏ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์.

อน[๒]

[น + อ]

รูปอาเทศของ น นิบาตบอกความปฏิเสธ เมื่ออยู่ข้างหน้า อ และเมื่ออยู่ข้างหน้าสระอื่นมีรูปอาเทศดังนี้ : -

น + อา = อนา

น + อิ = อนิ

น + อี = อนี

น + อุ = อนุ

น + อู = อนู

น + เอ = อเน

น + โอ = อโน

น + อํ = อนํ

อนํส = สี (ติ)

[อน + อํส]

(๑) ไม่มีส่วน, ไม่มีองศา.

(๒) ไม่มีส่วนในมรดก.

อนกามมาร (ติ)

[อนกาม + มาร]

มิได้ฆ่าอย่างปราศจากความต้องการ.

อนกฺกมน (น)

[น + อกฺกมน]

(๑) การไม่เหยียบ.

ยทิ อกฺกเมยฺย ปจฺฉา ปุตฺตํ อลภนฺโต “นายํ สพฺพญฺญุติ ทิฏฺจึ คณฺเหยฺย. อิทํ ตาว ภควโต **อนกฺกมเน** การณนฺ. (วิ.อฏ.๔/๕๒)

ถ้าพระองค์ทรงเหยียบ[ผ้าขาว] ภายหลังเมื่อราชกุมารไม่ได้บุตรก็จะมีทัศนคติว่า “พระผู้มีพระภาคนี้ไม่ใช่พระสัพพัญญู” นี้เป็นเหตุ**ในการไม่เหยียบ**(ผ้า)ของพระผู้มีพระภาคก่อน.

(๒) (ติ) ไม่ถูกเหยียบ.

อนกฺกมนภาว (ปุ)

[อนกฺกมน + ภาว]

ความเป็นแห่ง(ผ้า)อันไม่ถูกเหยียบ,

การไม่เหยียบ.

เถโร โอโลกิตสญฺญาเยว วตฺถานํ **อนกฺกมนภาวํ** ญตฺวา ตํ “สหรตุ ราชกุมาร ทุสฺสานิ น ภควา เจลปฏิกํ อกฺกมิสฺสติ ปจฺฉิมชนตํ ตถาคโต โอโลเกตีติ ทุสฺสานิ สหราเปสิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๘๖)

พระเถระ (อานนท์) ทราบว่า**ไม่ทรงเหยียบ**ผ้าด้วยสัญญาที่พระองค์ทรงแลดูนั่นเอง จึงทูลให้พระราชกุมารเก็บผ้าทั้งหลายเสียด้วยคำว่า พระราชกุมาร ขอพระองค์จงทรงเก็บผ้าทั้งหลายเสียเถิด, พระผู้มีพระภาคจักไม่ทรงเหยียบแผ่นผ้า, (เพราะ) พระตถาคตทรงตรวจดูหมู่ชนผู้เกิดภายหลัง.

อนกฺโกส (ปุ)

[น + อกฺโกส]

การไม่ด่า.

เตน สุจริเตนาหํ
จิตฺตสฺส ปณิธีหิ จ
สพฺเพสํ ปูชิโต โหมิ
อนกฺโกสสฺสิทํ ผลํ. (อป.๑/๓๐๑)

(พระสุมนาเวพิยเถระกล่าวว่า)
ด้วยความประพฤติชอบนั้น
และด้วยการตั้งเจตจำนงไว้
ข้าพเจ้าจึงเป็นผู้ที่ปวงชนบูชา
นี้เป็นผลแห่ง**การไม่ด่า**.

อนกฺโกสก (ติ)

[น + อกฺโกสก]

ผู้ไม่ด่า.

อนกฺโกสกปริภาสก (ติ)

[น + อกฺโกสกปริภาสก]

ไม่ด่าและไม่บริภาษ.

อิธ คหปตโย สามิโก โหติ ปาณาติปาตา

ปฏิวิรโต...สีลวา กลฺยาณธมฺโม วิคตมล-มจฺเฉเรน เจตสา อคารํ อชฺฌาวสติ **อนกฺโกสกปริภาสโก** สมณพฺราหฺมณานํ; ภริยา ขฺวสฺส โหติ ปาณาติปาตินี...อกฺโกสิก-ปริภาสิกา สมณพฺราหฺมณานํ. (อ.๑/๓๖๙)

(สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผีคือ) สามีในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์... เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน **ไม่ด่าและไม่บริภาษ**สมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ส่วนภรรยาของเขาเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ... ด่าและบริภาษสมณพราหมณ์.

อนกฺโกสนฺต (ติ)

[น + อกฺโกสนฺต]

ไม่ด่าอยู่.

ยสฺส สมฺมุขจิณฺเณน
มิตฺตธมฺโม น ลพฺภติ
อนุสูยม**นกฺโกสํ**
สณิกํ ตมฺหา อปกฺกมนฺติ.
(ชา.๑/๙๗)

(นกหัวขวานพระโพธิสัตว์สดับคำของราชสีห์นั้นแล้วจึงได้กล่าวคาถาว่า)
ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า
มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด
บัณฑิตไม่ริษยา **ไม่ด่า**บุคคลนั้น
พึงค่อย ๆ หลีกห่างจากเขาไป
เสีย.

อนุสูยมนกฺโกสนฺติ ตํ ปุคฺคลํ น อุสูยนฺโต น อกฺโกสนฺโต สณิกํ ตมฺหา ปาปปุคฺคลา อปคจฺเฉยฺยาติ. เอวํ วตฺวา โส สกุโณ ปกฺกามิ. (ชา.อฏ.๓/๒๕)

คำว่า **ไม่ริษยา ไม่ด่า (อนุสูยมนกฺโกสํ)** อธิบายว่า ไม่ริษยา ไม่ด่าว่าบุคคลนั้น ค่อย ๆ เลี่ยงไปเสียจากบุคคลนั้น ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว นกนั้นก็หลีกไปเสีย.

อนกฺข (ติ)

[น + อกฺข]

ผู้ไม่ใช่นักเลงการพนัน, ไม่ใช่นักเลงสกา.

อนกฺขากิตเวติ อนกฺเข อกิตเว อชูตกเร เจว อเกราฏิเก จ. (ชา.อฏ.๕/๑๒๓)

คำว่า **อนกฺขากิตเว** ได้แก่ **ไม่ใช่นักเลงการพนัน**และไม่ใช่คนคดโกง อธิบายว่า ไม่ใช่นักเลงสกา และไม่ใช่คนปลิ้นปล้อน.

อนกฺขากิตว (ปุ)

[อนฺกข + อกิตว]

ผู้ไม่ใช่ทั้งนักเลงการพนันทั้งไม่โกง.

ดู อกิตว

อนกฺขาต (ติ)

[น + อกฺขาต]

(๑) ยังไม่ถูกบอก, ยังไม่ถูกกล่าว.

อนกฺขาตสฺสาติ อญฺเญน อเทสิตสฺส. (สำ.อฏ.๑/๒๕๔)

คำว่า **อันบุคคลยังไม่บอก (อนกฺขาตสฺส)** ได้แก่ ทางที่คนอื่นมิได้แสดง.

อนกฺขาตสฺสาติ อกถิตสฺส. (เนตฺติ.อฏ.๒๔๒)

คำว่า **อันบุคคลยังไม่บอก (อนกฺขาตสฺส)** คือ ทางที่ยังไม่มีใครบอก.

(๒) (น) นิพพานอันไม่สามารถบอกได้, อันใคร ๆ บอกกล่าวไม่ได้

ฉนฺทชาโต **อนกฺขาเต**
มนสา จ ผุโฏ สิยา
กาเมสุ จ อปฺปฏิพทฺธจิตฺโต
อุทฺธโสโตติ วุจฺจตีติ. (ธมฺม.๔๕)

(พระศาสดาตรัสพระคาถานี้ว่า)

ภิกษุ ผู้มีฉันทะเกิดแล้ว **ในพระนิพพานอันใคร ๆ บอกกล่าวไม่ได้** พึงเป็นผู้อันใจถูกต้องแล้ว ก็ดี ผู้มีจิตไม่เกี่ยวเกาะในกามทั้งหลายก็ดี ท่านเรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน.

อนกฺขาเตติ นิพฺพาเน. ตญฺหิ “อสุเกน กตํ วา นีลาทีสุ เอวรูปํ วาติ อวตฺตพฺพตาย อนกฺขาตํ นาม. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๘๙)

คำว่า **อนกฺขาเต** ได้แก่ ในพระนิพพานแท้จริง พระนิพพานนั้น ชื่อว่า อันใครๆ บอกไม่ได้ เพราะความเป็นธรรมชาติอันใคร ๆ บอกไม่ได้ว่า อันปัจจัยโน้นทำ หรือบรรดาสีต่าง ๆ มีสีเขียวเป็นต้น พระนิพพานมีสี เห็นปานนี้.

(๓) (น) การไม่บอกกล่าว, การไม่สั่งสอน,

ตํ ตาหํ ภิกฺขุ เอวํ วทามิ อิงฺฆ ตฺวํ มาริส อปฺโปสฺสุกฺโก ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารมนุยุตฺโต วิหรสฺสุ, **อนกฺขาตํ** กุสลญฺหิ มาริส มา ปรํ โอวทาหีติ. (ม.๑/๔๐๖)

(มารใจบาปไม่ให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์)

เรา (มารใจบาป) จึงกล่าวกับท่านว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านอย่ากังวลไปเลย จงหมั่นประกอบธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่เถิด เพราะ**การไม่บอกกล่าว**เป็นความดี ท่านอย่าสั่งสอนสัตว์อื่น ๆ เลย.

อนกฺขาตํ กุสลญฺหิ มาริสาติ ปเรสํ **อนกฺขาตํ** อโนวทนํ ธมฺมกถาย อกถนํ กุสลํ เอตํ เสยฺโย. (ม.อฏ.๒/๓๑๒)

คำว่า **เพราะการไม่บอกกล่าวเป็นความดี (อนกฺขาตํ กุสลญฺหิ มาริส)** ความว่า **การไม่บอกกล่าว** คือการไม่สั่งสอน ได้แก่ ไม่บอกธรรมีกถาแก่คนเหล่าอื่น เป็นความดี คือการไม่บอกกล่าวนั้นเป็นการประเสริฐ (ดีที่สุด).

อนกฺขาตปุพฺพ (ติ)

[อนกฺขาต + ปุพฺพ]

ไม่ถูกบอกในก่อน, ยังไม่เคยบอก.

อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา ติ อฏฺฐธมฺม-สมนฺนาคตานํ พุทฺธภาวาย กถาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ พุทฺธภาวาย พฺยากรณํ ทตฺวา **อนกฺขาตปุพฺพสฺส** ปารมิตามคฺคสฺส “พุทฺโธ ภวิสฺสตี”ติ พฺยากรณมตฺเตเนว โพธิมูเล อุปฺปชฺชิตพฺพสฺส อริยมคฺคสฺส อกฺขาตา. (มหานิ.อฏ.๒๕๕)

คำว่า **ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่ตรัสบอก (อนกฺขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา)**ความว่า ทรงพยากรณ์ตรัสบอกอริยมรรคที่เกิดขึ้น ณ ควงต้นโพธิ์ เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าของเหล่าพระโพธิสัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ ผู้สร้างอภินิหารเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าไว้แล้ว หรือด้วยเหตุเพียงพยากรณ์ทางแห่งการบำเพ็ญบารมี ซึ่ง**ยังไม่เคย**ประทาน**ตรัสบอก**ว่า จักเป็นพระพุทธเจ้า.

อนกฺขิก (ติ)

[น + อกฺขิก]

ไม่มีตา, ไม่มีปัญหา.

อนคร (น)

[น + นคร]

ไม่ใช่เมือง, ไม่เป็นเมือง, เมืองร้าง.

โก นุ โข โภ โคตม เหตุ โก ปจฺจโย เยเนตรหิ มนุสฺสานํ ขโย โหติ, ตนุตฺตํ ปญฺญายติ, คามาปิ อคามา โหนฺติ, นิคมาปิ อนิคมา โหนฺติ, นคราปิ **อนครา** โหนฺติ, ชนปทาปิ อชนปทา โหนฺตีติ ?. (อ.๑/๑๖๐)

(พราหมณ์มหาศาลกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า)

ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทุกวันนี้หมดไป เหลืออยู่น้อย แม้หมู่บ้านก็ไม่เป็นหมู่บ้าน แม้ตำบลก็ไม่เป็นตำบล แม้เมืองก็**ไม่เป็นเมือง** แม้ชนบทก็ไม่เป็นชนบท[เพราะมนุษย์ทุกวันนี้ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภครอบงำประกอบด้วยธรรมผิด ต่างหยิบฉวยศัสตราวุธอันคมเข่นฆ่ากันและกัน]

อนคาร (ติ)

[น + อคาร]

ผู้ไม่มีเรือน.

ดู อนาคาร

(๑) ผู้ไม่มีเรือน, ผู้ยังไม่ได้แต่งงาน, นักบวช เช่น ฤษี พระ.

อปิ เจ ปตฺตมาทาย
อนคาโร ปริพฺพเช
เอสาว ชีวิกา เสยฺโย
ยา จาธมฺเมน เอสนาติ.
(ชา.๑/๘๖,๙๘)

(ลูกศิษย์ได้ฟังคำของอาจารย์แล้ว จึงติเตียนลาภพร้อมกับกล่าวว่า)

ถึงแม้เราจะเป็น**นักบวช**ถือบาตรเลี้ยงชีพ การเลี้ยงชีพเช่นนั้นแหละยังดีกว่าการแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม.

อนคาโร ปริพฺพเชติ อเคโห ปพฺพชิโต หุตฺวา จเรยฺย, น จ สปฺปุริโส กายทุจฺจริตาทิวเสน อธมฺมจริยํ จเรยฺย. (ชา.อฏ.๒/๓๘๐)

คำว่า **จะพึงเป็นนักบวช...เลี้ยงชีพ (อนคาโร ปริพฺพเช)** อธิบายว่า พึงเป็นผู้ไม่มีเรือน คือเป็นบรรพชิตเลี้ยงชีพและสัตบุรุษไม่ประพฤติอธรรมด้วยอำนาจกายทุจริตเป็นต้น.

โย ปุคฺคโล อิธ โลเก อุโภปิ กาเม หิตฺวา **อนาคาโร** หุตฺวา ปริพฺพชติ, ตํ ปริกฺขีณกามญฺเจว ปริกฺขีณภวญฺจ อหํ พฺราหฺมณํ วทามิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๓๐)

(พระศาสดาทรงประกาศชัยชนะของพระเถระสุนทรสมุทรที่มีต่อหญิงแพศยาว่า)

บุคคลใดละกามแม้ทั้ง ๒ ในโลกนี้แล้ว เป็น**ผู้ไม่มีเรือน**งดเว้นเสียได้, เราเรียกผู้ผู้มีกามสิ้นแล้วและผู้มีภพสิ้นแล้วนั้นว่าเป็นพราหมณ์.

(๒) ผู้ไม่มีที่อยู่อาศัย

ปุพฺพโลหิตํ ภกฺขามิ
ปสูนํ มานุสาน จ
อเลณา **อนคารา** จ
นีลมญฺจปรายณา. (เปต.๑๔๐)

(นางเปรตตอบพระสารีบุตรว่า)

ดิฉันไม่มีที่พึ่ง **ไม่มีที่อยู่อาศัย** นอนบนเตียงอันแปดเปื้อน กินหนองและเลือดของปศุสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย (ลบนิคคหิตที่มานุสาน เพื่อรักษาฉันท์)

อนคาราติ อนาวาสา. (เปต.อฏ.๗๔)

คำว่า **อนคารา** ได้แก่ ผู้ไม่มีที่อยู่อาศัย.

(๓) (น) อาชีพอันไม่มีการงานเกื้อกูลแก่เรือน, เพศนักบาชผู้ไม่มีเรือน -ไม่ครองเรือน.

ปุจฺฉามิ ตํ โคตม ภูริปญฺญ
กถกโร สาวโก สาธุ โหติ
โย วา อคารา **อนคาร**เมติ
อคาริโน วา ปนุปาสกาเส.
(สุตฺตนิ.๓๓๕)

(ธัมมิกอุบาสกกราบทูลว่า)

ข้าแต่พระโคดมผู้มีพระปัญญาอันไพบูลย์ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า บรรดาสาวกที่ออกจากเรือน เข้าถึง**เพศนักบวชผู้ไม่มีเรือน** กับสาวกที่เป็นอุบาสกอยู่ครองเรือนนั้น สาวกที่ปฏิบัติตนอย่างไร จึงชื่อว่า เป็นสาวกที่ดี. [มีสติเว้นจากบาปทั้งปวง]

โย วา อคารา **อนคาร**เมติ ปพฺพชติ, เย วา อคาริโน อุปาสกา, เอเตสุ ทุวิเธสุ สาวเกสุ กถกโร สาวโก สาธุ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๙๙)

บรรดาสาวกสองจำพวกเหล่านี้ คือ สาวก

ผู้ออกจากเรือน ถึง**เศพนักบวชผู้ไม่ครองเรือน** คือ บวชก็ดี สาวกผู้ครองเรือนเป็นอุบาสกก็ดี สาวกผู้กระทำอย่างไร จึงจะเป็นสาวกที่ดี.

[ธัมมิกสูตร ว่าด้วยพุทธพจน์ตรัสโปรดธัมมิกอุบาสก คือทรงตอบคำถามของธัมมิกอุบาสกที่ถามถึงคุณสมบัติของพระสาวกที่ดีเป็นอย่างไร โดยตอบว่า สาวกที่ดีต้องไม่ละเมิดพระวินัย เช่นไม่ควรออกเที่ยวในเวลาวิกาล ควรกำจัดความยินดีในกามคุณ ๕ เมื่อฉันอาหารแล้วควรเจริญกัมมัฏฐาน ควรสนทนาธรรม เช่น กถาวัตถุ ๑๐ เว้นการโต้เถียง ดังนี้เป็นต้น ต่อจากนั้นทรงแสดงสมบัติของอุบาสกว่าควรรักษาศีลในวันอุโบสถ เว้นจากทุจริต เลี้ยงดูมารดาบิดา ประกอบการค้าขายที่ชอบธรรม และไม่ประมาทประพฤติวัตรของอุบาสก หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในหมู่เทพผู้มีรัศมีในตนชื่อสยัมปภา]

อนคารมุนิ (ปุ)

[อนคาร + มุนิ]

พระอริยบุคคลผู้ไม่มีการงานอันเกื้อกูลแก่เรือน,

พระอริยบุคคลผู้ไม่มีเรือน-ไม่ครองเรือน.

เย เต ปพฺพชิตา ทิฏฐปทา วิญฺญาตสาสนา อิเม **อนคารมุนิโน**. (มหานิ.๔๔)

บุคคลผู้เป็นบรรพชิต เห็นทาง (นิพพาน) แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ชื่อว่า**พระอริยบุคคลผู้ไม่ครองเรือน (อนาคารมุนี)**.

ดู อนคาริยมุนิ ด้วย

อนคาริก (ติ)

[น + อคาริก]

ผู้ไม่มีการงานอันเกื้อกูลแก่เรือน,

ผู้มิใช่ฆราวาส, นักบวช,

บรรพชิต พระ, ภิกษุ, ฤษี.

ธมฺมชีวิโนติ อคาริกสฺส ตุลากูฏาทีนิ วชฺเชตฺวา กสิโครกฺขาทีหิ, **อนคาริกสฺส** เวชฺชกมฺมทูตกมฺมาทีนิ วชฺเชตฺวา ธมฺเมน สเมน ภิกฺขาจริยาย ชีวิกํ กปฺเปนฺตสฺส. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๕๒)

คำว่า **ธมฺมชีวิโน** ได้แก่ ผู้เป็นคฤหัสถ์ เว้นการโกงต่าง ๆ มีโกงด้วยตราชั่งเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยการงานอันชอบทั้งหลาย มีทำกสิกรรมและเลี้ยงโคเป็นต้น, ผู้เป็น**พระ** เว้นจากการแสวงหาอันไม่สมควรมีเวชกรรมและทูตกรรมเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยภิกษาจาร โดยธรรมคือโดยชอบ.

อนคาริกปุจฺฉา (ถี)

[อนคาริก + ปุจฺฉา]

คำถามของผู้มิใช่ฆราวาส = นักบวช, บรรพชิต, พระ, ภิกษุ, ฤษี.

เอตทโวจาติ ทุวิธา หิ ปุจฺฉา อคาริกปุจฺฉา, อนคาริกปุจฺฉา จ. (อ.อฏ.๒/๑๔)

คำว่า **ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ (เอตทโวจ)** ความว่า คำถามมี ๒ ประการ คือ (๑) คำถามของคฤหัสถ์ (๒) **คำถามของบรรพชิต**.

อคาริกโต อญฺโญ อนคาริโก ปพฺพชฺชูปคโต, ตสฺส ปุจฺฉา **อนคาริกปุจฺฉา**. (อ.ฏี.๒/๑๔)

ผู้ไม่ครองเรือนอื่นจากผู้ครองเรือน ได้แก่ ผู้เข้าถึงการบวช, คำถามของนักบวชนั้น ชื่อว่า **คำถามของบรรพชิต**.

อนคาริกมิตฺต (ปุ)

[อนคาริก + มิตฺต]

ดู อนาคาริกมิตฺต

อนคาริกรตน (น)

[อนคาริก + รตน]

รตนะ คือ นักบวช, บรรพชิต, พระ, ภิกษุ, ฤาษี.

ดู อคาริกรตน

อนคาริกวินย (ปุ)

[อนคาริก + วินย]

วินัยของพระ, วัตรของพระ,

การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง,

จตุปาริสุทธิศีลชื่อว่า อนคาริกวินัย.

อนคาริกวินโย นาม สตฺตาปตฺติกฺขนฺธ-อนาปชฺชนํ, โสปิ วุตฺตนเยเนว สุสิกฺขิโต, จตุปาริสุทฺธิสีลํ วา **อนคาริกวินโย**. (ขุทฺทก.อฏ.๑๑๔)

การไม่ต้องอาบัติ ๗ กองชื่อว่า**วินัยของพระ** แม้วินัยของพระนั้นอันพระศึกษาดีแล้ว ว่าโดยนัยที่กล่าวมาแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ปาริสุทธิศีล ๔ ชื่อว่า **วินัยของพระ**.

อนคาริกวิภูสา (ถี)

[อนคาริก + วิภูสา]

เครื่องแต่งกายของนักบวช,

พระ, ภิกษุ, ฤษี.

ดู อคาริกวิภูสา

อนคาริกสิปฺป (น)

[อนคาริก + สิปฺป]

ศิลปะของนักบวช, พระ, ภิกษุ.

อนคาริกสิปฺปํ นาม จีวรวิจารณสิพฺพนาทิ-สมณปริกฺขาราภิสงฺขรณํ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๑๓)

การจัดทำสมณบริขารมีการกะและเย็บจีวร เป็นต้น ชื่อว่า **ศิลปะของพระ**.

อนคาริย (น/ถี)

[(๑) น + อคาริย.

(๒) (๓) อนคาร + อิก (แปลง ก เป็น ย)]

(๑) การบวชที่ไม่มีกิจอันเกื้อกูลแก่เรือน, ความเป็นภิกษุผู้ไม่มีกิจอันเกื้อกูลแก่เรือน, เพศนักบวชผู้ไม่มีเรือน-ไม่ครองเรือน.

ยนฺนูนาหํ เกสมสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา **อนคาริยํ** ปพฺพเชยฺยนฺติ. (วิ.๑/๑๓)

(สุทินกลันทบุตรคิดว่า) อย่ากระนั้นเลย เราควรจะปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนไปบวชเป็น**เพศพระผู้ไม่มีเรือน.**

เอตฺถ จ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ อคาริยนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชายนตฺถิ; ตสฺมา ปพฺพชฺชา “**อนคาริยา**ติ ญาตพฺพา. (วิ.อฏ.๑/๑๖๙)

ในคำว่า **เพศพระผู้ไม่มีเรือน (อนคาริยํ)** นี้ การงานมีกสิกรรมและพาณิชกรรมเป็นต้นที่เกื้อกูลของการอยู่ครองเรือน ท่านเรียกว่า **การงานที่เป็นประโยชน์แห่งการอยู่ครองเรือน**ก็การงานนั้นไม่มีแก่บรรพชา เพราะเหตุนั้น บรรพชาพึงทราบว่า **เพศพระผู้ไม่มีเรือน**.

อนคาริยนฺติ ปพฺพชฺชํ. ปพฺพชฺชา หิ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิโครกฺขาทิกมฺมํ ตตฺถ นตฺถิ, ตสฺมา **อนคาริยนฺติ** วุจฺจติ. (ที.อฏ.๑/๑๐๔)

คำว่า **เพศพระผู้ไม่มีเรือน (อนคาริยํ)** ได้แก่ การบรรพชา จริงอยู่ ท่านเรียกการบรรพชาว่า **เพศพระผู้ไม่มีเรือน** เพราะไม่มีการทำงานอันมีกสิกรรมและการเลี้ยงโคเป็นต้นที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแห่งการครองเรือน.

(๒) ความเป็นผู้ไม่มีเรือน,

การไม่ครองเรือน,

คุณพิเศษคือรักษาศีล,

คุณวิเศษ คือศีลและอาจาระอันบริสุทธิ์ดี.

ภิกฺขุปิ นตฺเถตสฺส อคารนฺติ อนคาโร, อนคารสฺส ภาโว **อนคาริยํ**. (ม.อฏ.๑/๑๑๕)

แม้ภิกษุก็ชื่อว่า ผู้ไม่ครองเรือน เพราะอรรถว่าท่านไม่มีเรือน ความเป็นแห่งผู้ไม่มีเรือน **ชื่อว่า ความเป็นผู้ไม่ครองเรือน.**

อนคารสฺส ภาโวติ เอเตน ปพฺพชฺชานิสฺสิโต สุวิสุทฺโธ สีลาจารคุณวิเสโส คหิโต. (ม.ฏี.๑/๒๐๗)

ท่านถือเอาคุณพิเศษคือการรักษาศีลและความประพฤติที่อาศัยบรรพชาอันบริสุทธิ์หมดจดด้วยดี ด้วยบทนี้ว่า **ความเป็นแห่งผู้ไม่มีเรือน (อนคารสฺส ภาโว)**.

(๓) ผู้ไม่มีเรือน, ผู้ปราศจากเรือน,

ผู้เข้าถึงการบวช, ผู้ละทิ้งเรือนบวชไม่มีเรือน.

นิกฺขนฺตํ วต มํ สนฺตํ
อคารสฺมา**นคาริยํ**
วิตกฺกา อุปธาวนฺติ

ปคพฺภา กณฺหโต อิเม. (สํ.๑/๑๘๗)
(พระวังคีสะกล่าวว่า)
ความตรึกกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้กำลังเข้าครอบงำเราผู้ออกจากเรือนบวช**ไม่มีเรือน**.

อนคาริยนฺติ ปพฺพชฺชํ อุปคตนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๑/๒๔๖)

คำว่า **บวชไม่มีเรือน (อนาคาริยํ)** ความว่า เข้าถึงบรรพชา.

อนคาริยนฺติ อคารวิรหโต อนคารํ ปพฺพชฺชา. ตตฺถ นิยุตฺตตฺตา **อนคาริยํ** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา, ปพฺพชิตนฺติ อตฺโถ. (สํ.ฏี.๑/๒๘๒)

คำว่า **ผู้ไม่มีเรือน (อนคาริยํ)** ได้แก่ การไม่ครองเรือน เพราะเว้นจากการครองเรือน ได้แก่ การบรรพชา ชื่อว่า **ผู้ไม่มีเรือน** เพราะเป็นผู้ประกอบในการบรรพชานั้น เพราะแปลง ก อักษรเป็น ย อักษร อธิบายว่า ผู้บรรพชา.

อนคาริยตา (ถี)

[อนคาริย + ตา]

ดู อนาคาริยตา

อนคาริยปฏิปตฺติ (ถี)

[อนคาริย + ปฏิปตฺติ]

การปฏิบัติของนักบวช, พระ, ภิกษุ, ฤษี.

อนคาริยปฏิปตฺติทุคฺคติ (ถี)

[อนคาริย + ปฏิปตฺติ + ทุคฺคติ]

การปฏิบัติที่ลำบาก-น่ารังเกียจ-ผิดของภิกษุ, ข้อปฏิบัติสู่ทุคติของภิกษุ, ทุคติอันเกิดเพราะการปฏิบัติของภิกษุ, ความประพฤติอันน่ารังเกียจของภิกษุ, เหตุแห่งทุคติอันเกิดเพราะการปฏิบัติของภิกษุ, ธรรมอันเป็นเหตุถึงอบายเพราะการปฏิบัติของภิกษุ.

อนคาริโยปิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต สํกิลิฏฺจจิตฺโต ทูเตยฺยปหิณคมนํ คจฺฉติ, เวชฺชกมฺมํ กโรติ, สงฺฆเภทาย เจติย-เภทายปรกฺกมติ, เวพฺยาวาทีหิ ชีวิกํ กปฺเปติ, สกลมฺปิ อนาจารํ อโคจรญฺจ ปริปูเรติ, อยมสฺส **อนคาริยปฏิปตฺติทุคฺคติ**.
(ม.อฏ.๑/๑๗๒)

แม้บรรพชิตบวชแล้วในศาสนานี้ มีจิตเศร้าหมองแล้วยอมตัวเป็นคนส่งข่าว ทำเวชกรรม พยายามเพื่อทำลายสงฆ์ เพื่อทำลายเจดีย์ หาเลี้ยงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่เป็นต้น บำเพ็ญเฉพาะอนาจารและอโคจรครบถ้วน นี้ชื่อว่า **ข้อปฏิบัติสู่ทุคติของภิกษุ** แห่งภิกษุนั้น.

ทุฏฺจคติปริปูรณวเสน ปฏิปชฺชนํ **ปฏิปตฺติ**. สา เอว กิเลสทรถปริพาหาทิวเสน อุปายาสทุกฺขา, กุจฺฉิตา วา คติ ปวตฺติ,

ทุคฺคติเหตูติ วา **ทุคฺคติ**. (ม.ฏี.๑/๒๗๐)

การปฏิบัติด้วยอำนาจยังทุคติให้เต็ม ชื่อว่า **การปฏิบัติ** การปฏิบัตินั้นนั่นเอง เป็นทุกข์แสนสาหัส ด้วยอำนาจความกระวนกระวายและความเร่าร้อนเพราะกิเลสเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง การไป คือ ความประพฤติที่น่ารังเกียจ หรือเหตุแห่งทุคติ เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า ทุคติ.

อนคาริยปฏิปตฺติสุคติ (ถี)

[อนคาริยปฏิปตฺติ + สุคติ]

การปฏิบัติของภิกษุอันเป็นเหตุแห่งสุคติ, สุคติอันเกิดเพราะการปฏิบัติของภิกษุ, ธรรมอันเป็นเหตุไปสู่สุคติ เพราะการปฏิบัติชอบของภิกษุ, ข้อปฏิบัติสู่สุคติของภิกษุ.

อนาคามิมคฺคํ ภาเวติ, อยมสฺส **อนคาริย-ปฏิปตฺติสุคติ**. (ม.อฏ.๑/๑๗๒-๓)

(แม้บรรพชิตบวชแล้วในศาสนานี้) เจริญอนาคามิมรรค นี้ชื่อว่า **ข้อปฏิบัติสู่สุคติของภิกษุ**.

อนคาริยปฏิปทา (ถี)

[อนคาริย + ปฏิปทา]

ปฏิปทา-ข้อปฏิบัติของนักบวช, พระ, ภิกษุ, ฤษี.

ดู อคาริยปฏิปทา

อนคาริยภาว (ปุ)

[อนคาริย + ภาว]

ดู อนาคาริยภาว

อนคาริยมุนิ (ปุ)

[อนคาริย + มุนิ]

พระอริยบุคคลผู้ไม่มีกิจอันเกี้อกูลแก่เรือน, พระมุนีผู้ไม่มี-ไม่ครองเรือน.

ดู อคาริยมุนิ, อนคารมุนิ, อนาคาริยมุนิ ด้วย.

อนคาริยุเปต (ติ)

[อนคาริย + อุเปต]

เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือน, เข้าถึงความเป็นภิกษุ, ผู้เข้าถึงการบวช = ฤาษี, ภิกษุ, นักบวช, บุคคลผู้ออกจากเรือนบวช.

ทุกฺกรํ วาปิ กโรนฺติ
(กามทาติ ภควา)
เสขา สีลสมาหิตา
จิตฺตฺตา **อนคาริยุเปตสฺส**
ตุฏฺฐิ โหติ สุขาวหาติ. (สํ.๑/๔๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับกามทเทพบุตรว่า)
กามทเทพบุตร ชนทั้งหลายผู้ตั้งมั่นในศีลของพระเสขะ ผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล บำเพ็ญสมณธรรมที่บำเพ็ญ

ได้ยาก ความสันโดษย่อมนำความสุขมาให้ แก่**บุคคลผู้เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือน**.

อนคาริยุเปตสฺสาติ อนคาริยํ นิคฺเคหภาวํ อุเปตสฺส. (สำ.อฏ.๑/๙๘)

คำว่า **บุคคลผู้เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือน (อนคาริยุเปตสฺส)** ได้แก่ ผู้เข้าถึงความไม่มีเรือน คือความปราศจากเรือน.

อนคาริยุเปตสฺสาติ อนคาริยํ อุเปตสฺส, ปพฺพชิตสฺสาติ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๑๐)

บทว่า **อนาคาริยุเปตสฺส** ได้แก่ ผู้เข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือน, อธิบายว่า นักบวช.

อนคารี (ติ)

[น + อคารี]

ผู้ไม่มีเรือน, นักบวช = ฤาษี, ภิกษุ.

ปจฺฉิเม ภเว สมฺปตฺเต
พฺรหฺมพนฺธุ ภวิสฺสติ
อคารา อภินิกฺขมฺม
อนคารี ภวิสฺสติ
อภิญฺญาปารคู หุตฺวา
นิพฺพายิสฺสตินาสโว. (อป.๒/๖๒)

(พระจันทนมาลิยเถระกล่าวว่า)

เมื่อถึงภพสุดท้าย เขาจักเกิด เป็นเผ่าพันธุ์ของท่านผู้ประเสริฐ จักออกจากเรือนบวช **เป็นผู้ไม่มีเรือน**จักเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งอภิญญา ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน

ดู อนคาร, อนคาริก, อนคาริย ด้วย

อนคารูปนิสฺสย (ปุ)

[อนคาร + อุปนิสฺสย]

ปัจจัย ๔ เครื่องอาศัยของนักบวช (ฤาษี, ภิกษุ), เครื่องเลี้ยงชีพของภิกษุ.

อุตฺติฏฺฐปิณฺโฑ อุญฺโฉ จ
ปฺสุกูลญฺจ จีวรํ
เอตํ โข มม สารุปฺปํ
อนคารูปนิสฺสโย. (เถรี.๔๑๗)

(พระสุภากัมมารธิดาเถรีกล่าวว่า)

ก้อนข้าวที่จะพึงลุกขึ้นยืนรับ การเที่ยวแสวงหา การนุ่งห่มผ้าบังสุกุล และ**เครื่องอาศัยของภิกษุ**นี่แหละเป็นของเหมาะสมสำหรับเรา.

อนคารูปนิสฺสโยติ อนคารานํ ปพฺพชิตานํ อุปคนฺตฺวา นิสฺสิตพฺพโต อุปนิสฺสยภูโต ชีวิต-ปริกฺขาโร. ตญฺหิ นิสฺสาย ปพฺพชิตา ชีวนฺติ. (เถรี.อฏ.๒๔๙)

คำว่า **ปัจจัยเครื่องอาศัยของนักบวช (อนคารูปนิสฺสโย)**ได้แก่ ปัจจัยอันเป็นบริขารของชีวิต ชื่อว่าอันเป็นเครื่องอาศัย เพราะผู้บวชไม่มีเรือน คือ บรรพชิต จำต้องเข้าไปอาศัย จริงอยู่ บรรพชิตทั้งหลายอาศัยบริขารนั้นเป็นอยู่.

อนคฺค (ติ)

[น + อคฺค]

อันไม่มียอด, อันไม่มีที่สิ้นสุด,

ไม่มีกำหนด-ขอบเขต.

ตสฺมึ โข ปน อธิกรเณ วินิจฺฉิยมาเน **อนคฺคานิ** เจว ภสฺสานิ ชายนฺติ, น เจกสฺส ภาสิตสฺส อตฺโถ วิญฺญายติ. (วิ.๔/๕๐๔)

เมื่อกำลังวินิจฉัยอธิกรณ์นั้นอยู่ มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้น**ไม่มีที่สิ้นสุด** ไม่มีใครทราบความหมายแห่งถ้อยคำที่กล่าวแล้วได้ (ส่วนใน วิ.๔/๒๒๓ เป็น อนนฺตานิ).

ดู อรรถแห่ง อนนฺต ด้วย

อนคฺคปาก (ปุ)

[อนคฺค + ปาก]

ผู้มีชื่อว่าอนัคคปากะ,

ผู้หุงต้มไม่มีประมาณ.

อิตโร อปุจฺฉิตฺวาว คหิตคหิตภาชนํ ปูเรตฺวา ปูเรตฺวา เทติ,ตสฺสปิ เตเนว การเณน **อนคฺคปาโกติ** นามํ ชาตํ, อปฺปมาณปาโกติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๑/๑๙๗)

[(ผลกรรมของพระราหุลเถระ และพระรัฐบาลเถระ) คนหนึ่งสอบถามคนที่มาแล้วมาอีกในโรงทานของตนแล้วได้ให้สิ่งที่ชอบใจ บรรดาข้าวยาคูและของเคี้ยวเป็นต้นแก่ผู้ที่มาแล้วนั้น เพราะเหตุนั้นแล เขา จึง**ชื่อว่าอาคตปากะ** (ผู้ถามผู้ที่มา)] พระรัฐบาลเถระนี้ไม่ถาม (ผู้ที่มา) เลย บรรจุภาชนะที่เขาถือมาแล้ว ๆ ให้เต็มแล้วเต็มอีกจึงให้ไป เพราะเหตุนั่นแล เขาจึง **ชื่อว่าอนัคคปากะ (ผู้ไม่ถามผู้มา)** อธิบายว่า ผู้หุงต้มอันไม่มีประมาณ.

อนคฺควนฺตุ (ติ)

[น + อคฺควนฺตุ. (ถึ) อนคฺควตี]

ไม่มีบุคคลผู้เลิศ-ประเสริฐ

ไม่มีข้อปฏิบัติอันเลิศ-ประเสริฐ,

ไม่มีผู้นำที่ดี.

อนคฺควตี จ ปริสา อคฺควตี จ ปริสา. (อ.๑/๗๑)

(บริษัท ๒ จำพวก คือ)

๑. บริษัท**ที่ไม่มีผู้นำที่ดี**

๒. บริษัท**ที่มีผู้นำที่ดี**.

ดู อคฺควนฺตุ ด้วย

อนคฺคหิตจิตฺต (ติ)

[น + อคฺคหิตจิตฺต (= อา + คหิต + จิตฺต)]

ผู้มีจิตอันไม่ประสงค์ถือเอา,

ผู้มีจิตอันไม่ถือมั่น,

ผู้มีจิตบริจาคขาด (ไม่เสียดาย)

ดู อนุคฺคหิตจิตฺต

อนคฺคิ (ติ)

[น + อคฺคิ]

ผู้ไม่มีไฟ, ผู้ไม่กินของที่สุกด้วยไฟ, ผู้ไม่เผาไฟกินดิบ, กินดิบๆ.

อคฺคิปากึ **อนคฺคึ** จ
ทนฺโตทุกฺขลิกาปิ จ
(ทนฺต+อุทุกฺขลิกา)
อสฺเมน โกฏฺฏิตา เกจิ
ปวตฺตผลโภชนา. (อป.๑/๒๐)

(พระอานนท์เถระกล่าวว่า ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น) พวกหนึ่งเผา(ผลไม้น้อยใหญ่และผัก)ด้วยไฟฉัน พวกหนึ่ง**ฉันดิบ ๆ** พวกหนึ่งกระเทาะเปลือกออกฉัน พวกหนึ่งตำฉัน พวกหนึ่งเอาหินทุบฉัน พวกหนึ่งฉันผลไม้ที่หล่นเอง.

เอกจฺเจ **อนคฺคึ** อคฺคึหิ อปจิตฺวา อามกเมว ขาทนฺติ. (อป.อฏ.๑/๒๔๕)

ศิษย์บางพวก**กินดิบ ๆ** คือไม่เผาด้วยไฟกินดิบๆ .

อนคฺคิก (ติ)

[น + อคฺคิ + ก]

ไม่มีไฟ, อันเว้น-ปราศจากไฟ.

ถาลกญฺจ วฏฺฏิ จ เตลญฺจ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตๆ น สภาวเหตุ, น หิ สกฺกา ถาลกญฺจ วฏฺฏิญฺจ เตลญฺจ **อนคฺคิกๆ** ทีเปตุๆ ปทีปสฺส ปจฺจยภูตๆ. ปทีโป วิย สภาโว เหตุ โหติ. (เนตฺติ.๖๗)

ถ้วย ไส้ และน้ำมันเป็นอุปการะแก่ประทีป ไม่ใช่เหตุที่เหมือนกัน เพราะถ้วย ไส้ และน้ำมัน**ยังไม่มีไฟ**แต่เป็นเหตุอุปการะต่อประทีปเพื่อแสงสว่างได้ ดังนั้นจึงเป็นเหตุไม่เสมอกับผล ส่วนเหตุเสมอกับผล เหมือนประทีป.

อนคฺคิกนฺติ อคฺคึ วินา. (เนตฺติ.อฏ.๑๓๗)

คำว่า **ยังไม่มีไฟ (อนคฺคิกๆ)** ความว่าปราศจากไฟ.

ปทีปสฺส ปจฺจยภูตๆ **อนคฺคิกๆ** อคฺคิรหิตๆ ถาลกญฺจ วฏฺฏิญฺจ เตลญฺจ ทีเปตุๆ ชาเลตุๆ หิ ยสฺมา น สกฺกา, ตสฺมา ปุริโม ปทีโป ปจฺฉิมสฺส ปทีปสฺส สภาวเหตุ โหติ วิย, เอวๆ ถาลกาทิกๆ สภาวเหตุ น โหติ.
(เนตฺติ.ฏี.๒๑๐)

ถ้วย ไส้ และน้ำมันเป็นอุปการะแก่ประทีป **ยังไม่มีไฟ** คือเว้นจากไฟ ก็ไม่สามารถให้แสงสว่าง คือ ให้ไฟลุกโพลงขึ้นได้ เพราะเหตุนั้น ถ้วยเป็นต้น ไม่ใช่เหตุที่มีสภาพเหมือนกันอย่างนั้น เหมือนประทีปดวงแรกเป็นเหตุที่เหมือนกันกับประทีปดวงหลัง.

อนคฺคิทฑฺฒ (ติ)

[น + อคฺคิทฑฺฒ] มิได้เผาด้วยไฟ.

อนคฺคิปกฺก (ติ)

[น + อคฺคิปกฺก]

อาหารที่ไม่สุกด้วยไฟ.

ทนฺตมูสลิโก หุตฺวา **อนคฺคิปกฺก**เมว ขาทติ

ถุสปริกฺขิตฺตํ กิญฺจิ น ขาทติ เอกทิวสํ เอกวารเมว ขาทติ, เอกาสนิโก อโหสิ. (ชา.อฏ.๔/๘)

(พระโพธิสัตว์)เป็นผู้สากคือฟันเคี้ยวกิน **อาหารที่ไม่สุกด้วยไฟ** ไม่เคี้ยวกินผลอะไร ๆ ที่มีเปลือกห่อหุ้ม บริโภคอาหารวันละครั้งเดียวเท่านั้น ถือการบริโภคมื้อเดียวเป็นวัตร.

อนคฺคิปกฺกิก (ติ)

[น + อคฺคิปกฺกิก]

(๑) ฤาษีผู้กินผักและผลไม้อันไม่สุกด้วยไฟ, ฤาษีผู้เลี้ยงชีพด้วยผักและผลไม้อันไม่สุกด้วยไฟ.

อนคฺคิปกฺกิกาติ อคฺคินา อปกฺกปตฺตผลานิ ขาทิตฺวา ยาเปนฺตา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๑๐)

พวกดาบส (ฤาษี) ที่เคี้ยวกินใบไม้ และผลไม้ที่ไม่สุกด้วยไฟเลี้ยงชีวิตอยู่ ชื่อว่า **ฤาษีผู้กินผักและผลไม้อันไม่สุกด้วยไฟ**.

(๒) ฤาษีผู้ไม่เลี้ยงชีพด้วยอาหารอันสุกด้วยไฟ. ฤาษีผู้เลี้ยงชีพด้วยอาหารดิบเท่านั้น, ฤาษีผู้รับข้าวสารมาหุงฉัน.

เย “ขเลน ขลํ วิจริตฺวา วีหึ อาหริตฺวา โกฏฺเฏตฺวา ปริภุญฺชนฺ นาม อยุตฺตนฺติ คามนิคเมสุ ตณฺฑุลภิกฺขํ คเหตฺวา ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ เต **อนคฺคิปกฺกิกา** นาม. (ที.อฏ.๑/๒๔๒)

ดาบส (ฤาษี) เหล่าใดคิดว่า ขึ้นชื่อว่าการเที่ยวไปจากลานโน้นมาสู่ลานนี้แล้วเก็บเอาข้าวเปลือกมาตำกินย่อมไม่สมควร จึงรับแต่ภิกษาหารคือข้าวสาร ในหมู่บ้านและตำบลได้แล้วเอามาหุงต้มฉัน ดาบสเหล่านั้นชื่อว่า**ฤาษีผู้รับข้าวสารมาหุงฉัน**.

อคฺคิปกฺกิกาย ภตฺตภิกฺขาย ชีวนฺตีติ **อคฺคิปกฺกิกา**, น อคฺคิปกฺกิกา **อนคฺคิปกฺกิกา**, ตณฺฑุลภิกฺขาย เอว ชีวิกาติ วุตฺตํ โหติ. (สี.นวฏี.๒/๒๖๙)

ชื่อว่า **ผู้กินของที่สุกด้วยไฟ** เพราะอรรถว่าเลี้ยงชีพโดยการขออาหารที่สุกด้วยไฟ ผู้กินของที่สุกด้วยไฟหามิได้ **ชื่อว่าฤาษีผู้รับข้าวสารมาหุงฉัน** มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า เลี้ยงชีพโดยการขอข้าวสารเท่านั้น.

อนคฺฆ (ติ)

[น + อคฺฆ. (สํ-อนรฺฆ)]

(๑) ไม่มีราคา, หาค่ามิได้, อันประมาณค่ามิได้.

ตสฺมึ มหามณฺฑเป ปญฺจสตานิ ภิกฺขูนํ **อนคฺฆานิ** ปญฺจ กปฺปิยปจฺจตฺถรณสตานิ ปญฺญาเปตฺวา...ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรจาเปสิ. (วิ.อฏ.๑/๙, ที.อฏ.๑/๑๐)

(พระเจ้าอชาตศัตรู) รับสั่งให้ปูเครื่องปูลาดอันเหมาะสม**ประมาณค่ามิได้** จำนวน ๕๐๐ ที่ไว้ในมณฑปนั้น สำหรับพระภิกษุ ๕๐๐ รูป...แล้วรับสั่งให้เผดียงภิกษุสงฆ์.

นตฺถิ อคฺฆเมเตสนฺติ **อนคฺฆานิ**, อปริมาณคฺฆานิ อคฺฆิตุมสกฺกุเณยฺยานีติ วุตฺตํ โหติ. (สี.นวฏี.๑/๗๔)

ชื่อว่า **ประมาณค่ามิได้** เพราะอรรถว่ามีมูลค่าประมาณไม่ได้ อธิบายว่า มีค่าอันไม่มีประมาณ คือ ไม่สามารถประมาณค่าได้.

(๒) ความไม่มีค่า, การไม่ควรค่า.

ดู อนคฺฆการณ

อนคฺฆการณ (น)

[อนคฺฆ + การณ]

เหตุแห่งการไม่มีค่า.

อถ นํ **อนคฺฆการณํ** ปุจฺฉนฺโต นวมํ คาถมาห

เกเนส ยญฺโญ วิปุโล มหคฺฆโต
สเมน ทินฺนสฺส น อคฺฆเมติ
กถํ สตํ สหสฺสานํ สหสฺสยาคินํ
กลมฺปิ นาคฺฆนฺติ ตถาวิธสฺส เตติ. (ชา.อฏ.๔/๖๗)

ที่นั้นเศรษฐีเมื่อจะถามถึง**เหตุแห่งการบูชาอันไม่มีค่า**กะปัญจสิขเทพบุตรนั้น จึงกล่าวคาถาที่ ๙ ว่า

ยัญอันไพบูลย์เพราะมีค่ามากนี้
เหตุใดจึงไม่มีค่าเท่าเทียมทานที่
บุคคลให้แล้วโดยสม่ำเสมอเล่า
อนึ่ง การบูชาของคนที่บูชายัญ
ด้วยทรัพย์ จำนวนพันนับแสนคน
เหล่านั้นย่อมไม่ถึงแม้เพียงเสี้ยว
หนึ่งของคนจน ผู้ประพฤติธรรม
เช่นนั้นเป็นอย่างไร.

อนคฺฆิย (ติ)

[น + อคฺฆิย. (สํ-อนรฺฆิย)]

ผู้หาค่ามิได้, ผู้ประมาณค่ามิได้,
ไม่สามารถตีราคาได้, ไม่สามารถประมาณค่าได้.

ภิกฺขุภาโว โข มหาราช โลเก อตุลิโย อปฺปมาโณ **อนคฺฆิโย**. (มิลินฺท.๑๙๐)

(พระนาคเสน) ขอถวายพระพร ภิกขุภาวะเป็นภาวะที่ไม่อาจชั่งได้ ไม่อาจประมาณได้ **ไม่สามารถประมาณค่าได้**.

อนคฺฆิยตฺต (น)

[อนคฺฆิย + ตฺต]

ความเป็นของหาค่ามิได้.

อนฆ (ติ)

[น + อฆ]

ผู้ไม่ลำบาก, ไม่มีความทุกข์.

กจฺจิ ตฺวํ **อนโฆ** ภิกฺขุ
กจฺจิ นนฺที น วิชฺชติ
กจฺจิ ตํ เอกมาสีนํ
อรตี นาภิกีรตีติ. (สํ.๑/๕๓)

(กกุธเทพบุตรกราบทูลพระพุทธ

เจ้าว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นภิกษุ พระองค์ **ไม่ทรงมีความทุกข์**บ้างหรือ ไม่ทรงมีความเพลิดเพลินบ้างหรือ ความไม่ยินดีไม่ครอบงำพระองค์ผู้อยู่ผู้เดียวหรือ.

[พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เราไม่มีความทุกข์และความเพลิดเพลิน อนึ่ง ความไม่ยินดีก็ไม่ครอบงำเราผู้อยู่ผู้เดียว]

อนงฺค๑ (ติ)

[น + องฺค]

ผู้หาร่างกายมิได้, ผู้ไม่เสมอด้วยอวัยวะ, ผู้ไม่มีสายสัมพันธ์เป็นพี่น้อง, ไม่จัดเป็นพี่น้อง, ไม่ใช่ญาติพี่น้อง.

ปุตฺตํ วา ภาตรํ วา สํ
สีเลสุ อสมาหิตํ
อนงฺควา หิ เต พาลา
ยถา เปตา ตเถว เต
โจฬญฺจ เนสํ ปิณฺฑญฺจ
อาสีนานํ ปทาปเย. (ชา.๒/๒๙๓)

(พระศาสดาตรัสว่า)

(ราชเสวก)ไม่พึงตั้งบุตรหรือพี่น้อง ผู้ไม่ตั้งมั่นในศีลให้เป็นใหญ่ เพราะคนเหล่านั้นเป็นพาล **ไม่จัดเป็นพี่น้อง** คนเหล่านั้นเป็นเหมือนคนตายแล้ว แต่เมื่อคนเหล่านั้นมาหานั่งอยู่แล้วก็ควรให้ผ้า เครื่องนุ่งห่ม และอาหาร.

อนงฺควา หิ เต พาลาติ “องฺคเมตํ มนุสฺสานํ, ภาตา โลเก ปวุจฺจตีติ กิญฺจาปิ เชฏฺฐกนิฏฺฐ-ภาตโร องฺคสมานตาย “องฺคนฺติ วุตฺตา, อิเม ปน ทุสฺสีลา, ตสฺมา องฺคสมานา น โหนฺติ. (ชา.อฏ.๗/๒๐๒)

บาทคาถาว่า **เพราะคนเหล่านั้นเป็นพาล ไม่จัดเป็นพี่น้อง (อนงฺควา หิ เต พาลา)** ความว่า พี่น้อง ท่านเรียกว่า องฺค ดังนี้ เพราะมีความเสมอกับด้วยญาติพี่น้อง ในบาลีว่า คำว่า องฺค นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พี่น้องของมนุษย์ทั้งหลายในโลกดังนี้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น บุคคลผู้ทุศีลเหล่านี้หาได้มีส่วนเสมอกับด้วยญาติไม่. (เมื่อควรจะกล่าวว่า อนงฺคาว ก็กล่าวว่า อนงฺควา)

อนงฺค๒ (น)

ใจ, อากาศ, ท้องฟ้า.

อนงฺคณ (ติ)

[น + องฺคณ]

(ก) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน, ผู้ไม่มีกิเลส-บาป.

อิธาวุโส เอกจฺโจ ปุคฺคโล **อนงฺคโณว** สมาโน นตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ องฺคณนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ. (ม.๑/๒๙)

บุคคลบางคนเป็น**ผู้ไม่มีกิเลส** แต่ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘เราไม่มีกิเลสภายในตน’.

ยสฺส ปน จ มคฺเคน สมูหตา กิเลสา น จ อุปฺปชฺชนฺติ เยน วา เตน วา วาริตตฺตา, อยมิธ **อนงฺคโณติ** อธิปฺเปโต. (ม.อฏ.๑/๑๔๔)

ก็กิเลสทั้งหลายที่ผู้ใดถอนขึ้นได้แล้วด้วยมรรค และย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะถูกห้ามไว้ด้วยอุบายใดอุบายหนึ่ง ในพระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรประสงค์เอาผู้นี้ว่า**ผู้ไม่มีกิเลส**.

อนงฺคณสฺสาติ นิกฺกิเลสสฺส. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๒)

บทว่า **อนงฺคณสฺส** ได้แก่ ผู้ไม่มีกิเลส.

(ข) ผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว, ผู้ไม่มีความประสงค์ชั่ว.

> โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ
> สุทฺธสฺส โปสสฺส **อนงฺคณสฺส**
> ตเมว พาลํ ปจฺเจติ ปาปํ
> สุขุโม รโช ปฏิวาตํว ขิตฺโต.
> (สุตฺตนิ.๓๘๒)
>
> (พระศาสดาตรัสพระคาถานี้ว่า)
> ผู้ใดประทุษร้ายต่อนรชนผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้บริสุทธิ์**ไม่มีความประสงค์ชั่ว** บาปย่อมกลับถึงผู้นั้นซึ่งเป็นคนพาลนั่นเอง เหมือนธุลีอันละเอียดที่เขาซัดทวนลมไปฉะนั้น.

ปาปิจฺฉาภาเวน **อนงฺคโณ**. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๙๘)

ชื่อว่าผู้ไม่มีความประสงค์ชั่ว เพราะไม่มีความปรารถนาชั่ว.

(ค) ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน คือราคะ โทสะ, ผู้ไม่มีความปรารถนาชั่วมีมานะ มายา สาไถย เป็นต้น เพราะได้ฌาน.

โส เอวํ สมาหิเต จิตฺเต ปริสุทฺเธ ปริโยทาเต **อนงฺคเณ** วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต อาเนญฺชปฺปตฺเต ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ-ญาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสิ. (วิ.๑/๕)

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง **ไม่มีกิเลส** ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนโยน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อย่างนี้ เรานั้น ได้น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ.

สุขาทีนํ ปจฺจยานํ ฆาเตน วิหตราคาทิ-องฺคณตฺตา **อนงฺคเณ**. (วิ.อฏ.๑/๑๒๖)

ที่ชื่อว่าไม่มีกิเลส (อนงฺคเณ) เพราะกิเลสเพียงดังเนินมีราคะเป็นต้นถูกกำจัดได้โดยกำจัดปัจจัยทั้งหลายมีสุขเป็นต้นได้.

ฌานปฺปฏิลาภปจฺจยานํ ปาปกานํ อิจฺฉา-วจรานํ อภาเวน **อนงฺคเณ**. (วิ.อฏ.๑/๑๒๗)

ที่ชื่อว่าไม่มีกิเลส (อนงฺคเณ) เพราะไม่มีความปรารถนาชั่วหยั่งลงอันเป็นเหตุแห่งการได้ฌาน (ฌานปฏิลาภปจฺจนีกานํ (เนตฺติ.อฏ.๕๓/๑๔๙)).

ดู วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๖-๗/

(ฆ) ผู้ไม่มีโทษ, ไม่มีกิเลส.

เย สญฺญิโน เตปิ ทุคฺคตา
เยปิ อสญฺญิโน เตปิ ทุคฺคตา
เอตํ อุภยํ วิวชฺชย
ตํ สมาปตฺติสุขํ **อนงฺคณนฺ**ติ.
(ชา.๑/๓๑)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

สัตว์เหล่าใดมีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ สัตว์เหล่าใดไม่มีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ พวกท่านจงละเว้นสัญญีภพและอสัญญีภพทั้ง ๒ อย่างนั้นเสีย ความสุขอันเกิดจากสมาบัตินั้น เป็นความสุข**ที่ไม่มีกิเลส**.

ตํ สมาปตฺติสุขํ อนงฺคณนฺติ ตํ เนวสญฺญา-นาสญฺญายตนสมาปตฺติลาภิโน สนฺตฏฺเฐน “สุขนฺติ สงฺขํ คตํ ฌานสุขํ **อนงฺคณ**ํ นิทฺโทสํ พลวจิตฺเตกคฺคตาสภาเวนปิ ตํ อนงฺคณ นาม ชาตํ. (ชา.อฏ.๑/๔๙๙)

คำว่า **ความสุขอันเกิดจากสมาบัตินั้นเป็นความสุขที่ไม่มีโทษ (ตํ สมาปตฺติ-สุขํ อนงฺคณ)** ความว่า ความสุขในฌานนั้น คือ ที่ถึงการนับว่า ความสุข เพราะอรรถว่าสงบ ของท่านผู้ได้เนวสัญญา-นาสัญญายตนสมาบัติซึ่ง**ไม่มีกิเลส** คือไม่มีโทษ ความสุขนั้นชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องยวนใจ แม้เพราะความที่จิตมีอารมณ์เดียว เป็นสภาพที่มีกำลัง.

อนงฺคณสฺสาติ นิทฺโทสสฺส ตุมฺหาทิสสฺส. (ชา.อฏ.๓/๒๙๐)

คำว่า **บุคคลผู้ไม่มีกิเลส (อนงฺคณสฺส)** ได้แก่ ผู้ปราศจากโทษเช่นท่าน.

อนงฺคณชาตก (น)

[อนงฺคณ + ชาตก]

อนังคณชาดก เอกนิบาต วรรคที่ ๑๔ สูตรที่ ๔ เป็นชื่อพิเศษของฌานโสธนชาดก.

อนงฺคณชาตกํ กเถสิ. (อ.อฏ.๑/๑๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสอนังคณชาดก

ดู ชา.๑/๓๑ ชา.อฏ.๑/๔๙๘-๙ ด้วย

อนงฺคณตฺต (น)

[อนงฺคณ + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน,

ความไม่มีกิเลส.

อนงฺคณตฺตาเยว จ วิคตูปกฺกิเลเส องฺคเณน หิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสติ. (วิ.อฏ.๑/๑๒๖)

ที่ชื่อว่า **ปราศจากความเศร้าหมอง (วิคตูปกฺกิเลเส) เพราะความไม่มีกิเลส** นั่นเอง จริงอยู่ จิตย่อมเศร้าหมองเพราะกิเลส.

อนงฺคณสุตฺต (น)

[อนงฺคณ + สุตฺต]

สูตรอันแสดงความเป็นผู้ประเสริฐและชั่วของบุคคลผู้รู้ และไม่รู้กิเลสอันมีหรือไม่มีในสันดานของตน,

อนังคณสูตร บาลีมูลปัณณาสก์ วรรคที่ ๑ สูตรที่ ๕. (ม.๑/๒๙-๓๙)

อนงฺคุฏฺจ (ติ)

[น + นงฺคุฏฺจ]

ไม่มีหาง, ไม่ใช่ท่อนหาง.

จิรมฺปิ ภกฺโข อภวิสฺส
สเจ น วิวเทมเส
อสีสกำ **อนงฺคุฏฺจำ**
สิงฺคาโล หรติ โรหิตำ. (ชา.๑/๑๕๙)

(นากทั้ง ๒ พูดกันว่า)

ถ้าเราไม่ทะเลาะกัน จักมีอาหารไปนานวัน สุนัขจิ้งจอกคาบเอาปลาตะเพียน ที่ไม่ใช่ท่อนหัว **ท่อนหาง**ไปเสียแล้ว.

อนงฺคลิ (ติ)

[น + องฺคุลิ]

ปราศจากนิ้ว, ไม่มีนิ้ว.

อนจฺจนฺติก (ติ)

[น + อจฺจนฺติก]

ไม่ถาวร, ไม่ใช่ที่สุด.

อนจฺจิมฺห (กฺริ)

ดู นจฺจติ

อนจฺเจก (ติ)

[น + อจฺเจก]

ไม่รีบร้อน, ไม่ฉับพลัน, ไม่ด่วน.

อนจฺเจกจีวร (น)

[อนจฺเจก + จีวร]

จีวรอันไม่รีบร้อน, จีวรอันทายกถวายไม่รีบร้อน, จีวรอันเสมอกับจีวรไม่รีบร้อน.

อนจฺเจกจีวรสญฺญี (ติ)

[อนจฺเจกจีวร + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าจีวรไม่รีบร้อน, ผู้มีความเข้าใจว่าจีวรอันทายกถวายไม่รีบร้อน,

สำคัญว่า-เข้าใจว่า ไม่ใช่จีวรที่ถวายเร่งด่วน.

อนจฺเจกจีวเร **อนจฺเจกจีวรสญฺญี** อนาปตฺติ. (วิ.๑/๓๗๖)

จีวรที่ไม่เร่งด่วน **ภิกษุสำคัญว่าจีวรที่ไม่เร่งด่วน** ไม่ต้องอาบัติ.

อนจฺเจกจีวเรติ อจฺเจกจีวรสทิเส อญฺญสฺมึ. (วิ.อฏ.๒/๓๐๗)

คำว่า **จีวรที่ไม่เร่งด่วน (อนจฺเจกจีวเร)** ได้แก่ ในจีวรอื่นที่เหมือนกับจีวรที่เร่งด่วน.

อนจฺฉ (ติ)

[น + อจฺฉ. นตฺถิ อจฺฉภาโว อตฺร อนจฺโฉ. (ธาน.ฏี.๖๖๙)]

ไม่ใส, ขุ่น

อนจฺโฉ กลุสาวิลา. (ธาน.๖๖๙)

ขุ่น ๓ ศัพท์ คือ **อนจฺฉ**, กลุส, อาวิล.

อนจฺฉริย® (ติ)

[อนุ + อจฺฉริย]

(ก) น่าอัศจรรย์เนืองนิตย์.

(ข) มีความอัศจรรย์ยิ่ง.

อปิสฺสุ ภควนฺตํ อิมา **อนจฺฉริยา** คาถาโย ปฏิภึสุ ปุพฺเพ อสฺสุตปุพฺพา

กิจฺเฉน เม อธิคตํ
หลํ ทานิ ปกาสิตุ
ราคโทสปเรเตหิ
นายํ ธมฺโม สุสมฺพุโธ. (วิ.๓/๕)

อนึ่งเล่า คาถา**ที่น่าอัศจรรย์เนืองนิตย์** เหล่านี้ที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคว่า

บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรม
ที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก
เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะ
และโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย.

อนจฺฉริยาติ อนุ อจฺฉริยา. (วิ.อฏ.๓/๒๔๓)

คำว่า **น่าอัศจรรย์เนืองนิตย์ (อนจฺฉริยา)** ตัดบทเป็น อนุ + อจฺฉริยา.

วุทฺธิปฺปตฺตา อจฺฉริยา วา **อนจฺฉริยา.** วุทฺธิอตฺโถปิ หิ อ-กาโร โหติ ยถา “อเสกฺขา ธมฺมาติ. (สารตฺถ.๓/๕๓,)

อีกอย่างหนึ่ง (คาถา)**ที่น่าอัศจรรย์อันถึงความเจริญ** ชื่อว่า น่าอัศจรรย์ยิ่ง จริงอยู่ อ-อักษรมีอรรถว่า เจริญ บ้าง เหมือนคำว่า ธรรมที่เป็นของพระอรหันต์ผู้เจริญ.

อนจฺฉริย² (ติ)

[น + อจฺฉริย]

ไม่ใช่ของน่าอัศจรรย์, ไม่น่าอัศจรรย์, ไม่อัศจรรย์.

อนจฺฉริยํ โข ปเนตํ ภนฺเต ยํ อยฺโย สุธมฺโม ปุนเทว มจฺฉิกาสณฺฑํ ปจฺจาคจฺเฉยฺยาติ. (วิ.๔/๓๙)

(จิตตคหบดีกล่าวว่า) ท่านผู้เจริญ การที่พระคุณเจ้าสุธรรมจะกลับมายังเมืองมัจฉิกาสณฑ์อีก **ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์** แต่อย่างใด.

อนจฺฉริยนฺติ น อจฺฉริยํ. (อ.อฏ.๓/๕๙)

คำว่า **ไม่น่าอัศจรรย์ (อนจฺฉริยํ)** ตัดบทเป็น น อจฉริยํ ไม่ใช่เรื่องน่าอัศจรรย์.

อนจฺฉริยคาถา (ถี)

[อนจฺฉริย® + คาถา]

คาถาน่าอัศจรรย์เนือง ๆ -ยิ่ง-มาก.

ดู อนจฺฉริย ๑

อนจฺฉริยตา (ถี)

[อนจฺฉริย + ตา]

ความเป็นของน่าอัศจรรย์เนือง ๆ,

ความน่าอัศจรรย์ยิ่ง.

คาถานำ **อนจฺฉริยตา**. (สารตฺถ.๓/๑๕๓)

ความที่คาถาทั้งหลาย**น่าอัศจรรย์ยิ่ง**.

อนชฺชว (ปุ/น)

[น + อชฺชว]

ความไม่ซื่อตรง, ความไม่ซื่อสัตย์

โย **อนชฺชโว** อนชฺชวตา ชิมฺหตา วงฺกตา กุฏิลตา อยำ วุจฺจติ อนชฺชโว. (อภิ.วิ.๓๗๔)

ความไม่ซื่อตรง ภาวะที่ไม่ซื่อตรง ความคด ความงอ ความโกง นี้เรียกว่าอนัชชวะ.

อนชฺชโวติ อนุชุตากาโร. อนชฺชวภาโว **อนชฺชวตา**. (อภิ.อฏ.๒/๔๗๕)

ชื่อว่า **ความไม่ซื่อตรง** ได้แก่ อาการคือความเป็นผู้คดโกง ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ซื่อตรง ชื่อว่าความไม่ซื่อตรง.

อนชฺชวตา (ถี)

[อนชฺชว + ตา]

ความเป็นคือความไม่ซื่อสัตย์,

ความไม่ซื่อสัตย์, ความ-ภาวะไม่ซื่อตรง.

โย อนชฺชโว **อนชฺชวตา** ชิมฺหตา วงฺกตา กุฏิลตา อยำ วุจฺจติ อนชฺชโว. (อภิ.วิ.๓๗๔)

ความไม่ซื่อตรง **ภาวะที่ไม่ซื่อตรง** ความคด ความงอ ความโกง นี้เรียกว่าอนัชชวะ.

อนชฺชวภาโว **อนชฺชวตา**. (อภิ.อฏ.๒/๔๗๕)

ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ซื่อตรง ชื่อว่า **ความไม่ซื่อตรง**.

อนชฺฌตฺติกภูต (ติ)

[น + อชฺฌตฺติก + ภูต]

อันไม่เป็นไปในภายใน,

อันไม่เกิดในภายใน,

ผู้ไม่ใช่บุคคลภายใน.

จร ปิเรติ อเปหิ อมฺหากำ ปเร, **อนชฺฌตฺติก-ภูเตติ** อตฺโถ. (ม.อฏ.๓/๒๓๗)

คำว่า **เธอจงหลบไปให้พ้น (จร ปิเร)** ได้แก่ เธอจงหลบไปให้พ้นจากเรา อธิบายว่า **เธอไม่ใช่บุคคลภายใน**.

อมฺหากำ **อนชฺฌตฺติกภูตา** (สารตฺถ. ๓/๘๙)

เธอไม่ใช่บุคคลภายในของพวกเราแล้ว.

อนชฺฌาจาร (ปุ)

[น + อชฺฌาจาร]

(๑) การไม่ประพฤติล่วงละเมิด,

การไม่ประพฤติฝ่าฝืน.

เอวเมว โข อาวุโสติ เอวำ ขีณาสโว อภพฺโพ

นว ฐานานิ อชฺฌาจริตุ. ตสฺมึ **อนชฺฌาจาโร** อจโล อสมฺปเวธี. (ที.อฏ.๓/๙๖)

คำว่า **ฉันนั้นเหมือนกันแล (เอวเมว โข อาวุโส)** ได้แก่ พระขีณาสพเป็นผู้ไม่ควรประพฤติล่วงฐานะ ๙ ชื่อว่าไม่ประพฤติล่วงละเมิด เป็นผู้ไม่หวั่นไหว คือไม่สะท้านในฐานะ ๙ นั้นฉันนั้น.

(๒) การไม่ให้เกิดขึ้น, การไม่ล่างละเมิด, การอธิฏฐานไม่ฝ่าฝืน.

อิเมสำ อฏฐนฺนำ มิจฺฉตฺตานำ ยา อกิริยา อกรณำ **อนชฺฌาจาโร,** อิทำ วุจฺจติ สพฺพปาปสฺส อกรณำ. (เนตฺติ.๓๘)

กิริยาที่ไม่กระทำ การไม่กระทำ **การไม่ให้มิจฉัตตะ ๘ เหล่านี้เกิดขึ้น** ข้อนี้ เรียกว่าการไม่ทำความชั่วทั้งปวง.

อกิริยา อกรณำ **อนชฺฌาจาโรติ** ตีหิปิ ปเทหิ มิจฺฉตฺตานำ อนุปฺปาทนเมว วทติ...**อชฺฌาจาโรติ** อธิฏฺฐหิตฺวา อาจรณำ.
(เนตฺติ.อฏ.๑๐๘)

ท่านกล่าวถึงการไม่ยังมิจฉัตตะให้เกิดขึ้นด้วยบททั้ง ๓ ว่า อกิริยา (กิริยาที่ไม่กระทำ) อกรณำ (การไม่กระทำ) **อนชฺฌาจาโร (การไม่ล่วงละเมิด)** คำว่า **อชฺฌาจาโร** (การล่วงละเมิด) ได้แก่ การสมาทานอธิษฐานแล้วประพฤติ.

(๓) การไม่เสพเมถุน.

อนชฺฌาจาเรปิ มหาราช ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ. (มิลินฺท.๑๓๐)

(พระนาคเสนถวายพระพรพญามิลินท์ว่า) ขอถวายพระพร การตั้งครรภ์มีได้ เพราะการลูบคลำ แม้ในเพราะ**การไม่เสพเมถุน.**

อนชฺฌาปตฺติ (ถี)

[น + อชฺฌาปตฺติ]

การไม่ล่วงละเมิด, การไม่ต้อง.

อกรณำ **อนชฺฌาปตฺติ.** (วิ.๕/๑๖๔)

การไม่กระทำ การไม่ต้อง (อาบัติ).

อาปตฺติกฺขนฺธอชฺฌาปตฺติยา ปฏิปกฺขโต **อนชฺฌาปตฺติ.** (วิ.อฏ.๔/๑๕๑)

ที่ชื่อว่า การไม่ต้อง (อนชฺฌาปตฺติ) เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการต้องกองอาบัติ.

อนชฺฌาปตฺตีติ อนาปชฺชนตา.
(จูฬนิ.อฏ.๑๐)

บทว่า **อนชฺฌาปตฺติ** ได้แก่ การไม่ต้อง.

อนชฺฌาปนฺน (ติ)

[น + อชฺฌาปนฺน]

(๑) ผู้ไม่ต้อง, ผู้ไม่ล่วงละเมิด.

สุทฺโธ โหติ ปุคฺคโล อญฺญตรำ ปาราชิกำ ธมฺมำ **อนชฺฌาปนฺโน.** (วิ.๑/๒๕๔)

ภิกษุ**ไม่ต้อง**อาบัติปาราชิกข้อใดข้อหนึ่ง ย่อมเป็นบุคคลผู้บริสุทธิ์.

(๒) (อาบัติ) อันภิกษุไม่ต้อง, ไม่ล่วง

ละเมิด.

อสนฺตี นาม อาปตฺติ **อนชฺฌาปนฺนา** วา โหติ, อาปชฺชิตฺวา วา วุฏฺฐิตา. (วิ.๓/๑๔๑)

อาบัติที่ชื่อว่า**ไม่มี** ได้แก่ อาบัติที่ภิกษุ**ไม่ล่วงละเมิด** หรือว่าต้องแต่ออกแล้ว.

(๓) ผู้อันตัณหาไม่ท่วมทับ-รึงรัดแล้ว, ไม่ติดใจ,ไม่ลุ่มหลง.

ลทฺธา จ จีวรํ อคธิโต อมุจฺฉิโต **อนชฺฌา-ปนฺโน** อาทีนวทสฺสาวี นิสฺสรณปญฺโญ ปริภุญฺชติ. (ที.๓/๑๘๘)

ภิกษุ ครั้นได้จีวรก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น **ไม่ลุ่มหลง** มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่.

อนชฺฌาปนฺโนติ ตณฺหาย อโนตฺถโต อปริโยนทฺโธ. (ที.อฏ.๓/๑๙๖)

คำว่า **ไม่ลุ่มหลง (อนชฺฌาปนฺโน)** ได้แก่ อันตัณหาไม่ท่วมทับ คือครอบงำไม่ได้.

ดู อนชฺโฌปนฺน ด้วย

อนชฺฌายก (ติ)

[น + อชฺฌายก]

ผู้ไม่สวด-ไม่สาธยายคัมภีร์พระเวท,

ผู้ไม่ชำนาญคัมภีร์พระเวท,

ไม่ได้เป็นนักศึกษา.

อิธาสฺสุ ทฺเว มาณวกา ภาตโร สอุทริยา เอโก อชฺฌายโก อุปนีโต เอโก **อนชฺฌายโก** อนุปนีโต. (ม.๒/๓๖๑)

ในโลกนี้มีมาณพ ๒ คนเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน คนหนึ่งเป็นนักศึกษา อาจารย์ได้แนะนำ คนหนึ่ง**ไม่ได้เป็นนักศึกษา** อาจารย์ไม่ได้แนะนำ.

อนชฺฌารูฬฺห (ติ)

[น + อชฺฌารูฬฺห]

อันวิตกและวิจารงอกขึ้นไม่ได้,

อันวิตกและวิจารครอบงำไม่ได้,

ไม่ถูกครอบงำ.

[**อชฺฌารูฬฺห** มาจาก อธิ + อา + รุห + ต

วิเคราะห์ว่า อชฺฌารุยฺหยเตติ อชฺฌารูฬฺโห

ถูกครอบงำ น อชฺฌารูฬฺโห อนชฺฌารูฬฺโห ไม่ถูกครองงำ]

อนชฺฌารูฬฺหตฺต (น)

[อนชฺฌารูฬฺห + ตฺต]

ความเป็นผู้อันวิตกและวิจารครอบงำไม่ได้,

ความไม่ถูกครอบงำ.

เอโก อุเทตีติ เอโกทิ, วิตกฺกวิจาเรหิ **อนชฺฌารูฬฺหตฺตา** อคฺโค เสฏฺโฐ หุตฺวา อุเทตีติ อตฺโถ. เสฏฺโฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ. (วิ.อฏ.๑/๑๘)

สมาธิ ชื่อว่าเอโกทิ เพราะเป็นธรรมเอกผุดขึ้น อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นธรรมเลิศ คือ

ประเสริฐที่สุดผุดขึ้น **เพราะไม่ถูก**วิตกและวิจาร**ครอบงำ** จริงอยู่ แม้บุคคลผู้ประเสริฐที่สุด ท่านก็เรียกว่าเป็นเอกในโลก.

[**เอโก อุเทตีติ** อุเทติ มาจาก อิธาตุ อุ บทหน้า วุทธิ อิ เป็นเอ ส่วนคัมภีร์พุทธโพธะ อิธาตุ อุตฺ อุปสัค เวลาเชื่อมสนธิ ก็ ลง ท อาคมมา ส่วน อุทิ มาจาก อุ บทหน้า อิธาตุ อิปัจจัย วิเคราะห์ว่า อุเทตีติ อุทิ เอโก (หุตฺวา) อุทิ เอโกทิ สมาธิที่ประเสริฐเกิดขึ้น คำว่า **เอก** มี อรรถว่า ประเสริฐ เพราะไม่ถูกวิตกและวิจาร ครอบงำ]

อนชฺฌาวุฏฺฐ (ติ)

[น + อชฺฌาวุฏฺฐ]

(๑) อันยังไม่เคยอยู่อาศัย,

ยังไม่เข้าพักอาศัย, ที่ยังไม่ถูกจับจอง.

อชฺฌาวุฏฺฐํ วา **อนชฺฌาวุฏฺฐํ** วา ปุจฺฉิตพฺพํ. (วิ.๔/๓๗๔)

(ภิกษุอาคันตุกะ) พึงถามถึงเสนาสนะที่ถูกภิกษุจับจอง หรือ**ที่ยังไม่ถูกภิกษุจับจอง**.

กาปิลวตฺถวานํ สกฺยานํ นวํ สนฺถาคารํ อจิรการิตํ โหติ **อนชฺฌาวุฏฺฐํ** สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตน. (ม.๒/๑๖)

ท้องพระโรงหลังใหม่ที่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ทรงให้สร้างเสร็จได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์**เข้าพักอาศัย**.

ดู อนชฺฌาวุตฺถก ด้วย

อนชฺฌาวุฏฺฐปุพฺพ (ติ)

[อนชฺฌาวุฏฺฐ + ปุพฺพ]

ไม่เคยอยู่อาศัย.

ตสฺส มยฺหํ ภิกฺขเว รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ ‘น โข โส สตฺตาวาโส สุลภรูโป โย มยา **อนาวุตฺถ-ปุพฺโพ**[อนชฺฌาวุฏฺฐปุพฺโพ (ก. สี. ก.)] (ที.๒/๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย ขณะที่เรานั้นหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้มีใจรำพึงอย่างนี้ว่า ‘เทวโลกชั้นสุทธาวาสที่ได้ไม่ง่าย เรา**ไม่เคยอยู่อาศัยเลย**.

อนชฺฌาวุตฺถ (ติ)

[น + อชฺฌาวุตฺถ]

(๑) อันยังไม่เคยอยู่อาศัย.

โพธิสฺส ราชกุมารสฺส โกกนโท นาม ปาสาโท อจิรการิโต โหติ, **อนชฺฌาวุตฺโถ** สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตน. (วิ.๔/๒๖๕)

โพธิราชกุมารรับสั่งให้สร้างปราสาทโกกนุทเสร็จได้ไม่นาน ที่ใครๆ จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นมนุษย์**ยังไม่เคยอยู่อาศัย**.

(๒) ยังไม่มีผู้จับจอง-ผู้ครอบครอง.

อนชฺฌาวุตฺถก (ติ)

[อนชฺฌาวุตฺถ + ก]

มีอรรถเหมือนกับ อนชฺฌาวุตฺถ (๒).

โส อิมํ ฉฑฺเฑตฺวา คโต, **อนชฺฌาวุตฺถกํ** ทานิ อิทนฺติ ปํสุกูลสญฺญาย คณฺหโตปิ เอเสว นโย. (วิ.อฏ.๑/๓๐๕)

ภิกษุคิดว่า “เขาทิ้งทรัพย์นี้ไปแล้ว บัดนี้ทรัพย์**ไม่มีผู้ครอบครอง**” แม้เมื่อถือเอาด้วยความสำคัญว่าเป็นบังสุกุลก็นัยนี้เหมือนกัน.

อนชฺฌิฏฺฐ (ติ)

[น + อชฺฌิฏฺฐ]

อันเขายังมิได้เชิญ, ยังไม่ได้รับแต่งตั้ง,

อันเขายังไม่ได้รับอาราธนา-นิมนต์-เชื้อเชิญ-อ้อนวอน.

น ภิกฺขเว สงฺฆมชฺเฌ **อนชฺฌิฏฺเฐน** ธมฺโม ภาสิตพฺโพ. โย ภาเสยฺย, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๓/๑๕๒)

(พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ**ยังไม่ได้รับอาราธนา**ไม่พึงกล่าวธรรมในท่ามกลางสงฆ์ รูปใดกล่าว ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนชฺฌิฏฺฐาติ อนาณตฺตา อยาจิตา วา. (วิ.อฏ.๓/๓๓๙)

คำว่า **ยังไม่ได้รับอาราธนา (อนชฺฌิฏฺฐา)** ความว่า ยังไม่ได้รับบัญชา หรือไม่ได้รับเชิญ.

อนชฺฌิต (ต)

[น + อชฺฌิต]

ไม่ได้รับเชิญ, มิได้ถูกต้อง.

อนชฺเฌสิต (ติ)

[น + อชฺเฌสิต]

อันเขายังไม่ได้รับเชิญ,

อันเขายังมิได้อาราธนา.

อนานุปุฏฺโฐติ อปุฏฺโฐ อปุจฺฉิโต อยาจิโต **อนชฺเฌสิโต** อปสาทิโต. (มหานิ.๕๑)

คำว่า **ไม่มีใครถาม (อนานุปุฏฺโฐ)** ได้แก่ ไม่มีใครถาม คือ ไม่มีใครไต่ถาม ไม่มีใครขอร้อง **ยังไม่ได้รับเชื้อเชิญ** ไม่มีใครเลื่อมใส.

อนชฺเฌสิโตติ อนาณาปิโต. “น อิจฺฉิโตติ เอเก. (มหานิ.อฏ.๑๗๑-๒)

คำว่า **ยังไม่ได้รับเชื้อเชิญ (อนชฺเฌสิโต)** ได้แก่ อันใครยังไม่ได้สั่ง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไม่ปรารถนา.

อนชฺโฌปนฺน (ติ)

[น + อชฺโฌปนฺน]

อันตัณหาไม่ครอบงำ -ไม่ท่วมทับ,

อันตัณหาให้สยบไม่ได้, ไม่หลงมัวเมา.

โส ตำ ปิณฺฑปาตำ อคถิโต อมุจฺฉิโต **อนชฺโฌปนฺโน** อาทีนวทสฺสาวี นิสฺสรณปญฺโญ ปริภุญฺชติ. (ม.๒/๓๓)

ภิกษุนั้นไม่กำหนัด ไม่ยินดี **ไม่หลงมัวเมา** ฉันบิณฑบาตนั้น มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ฉันอยู่.

อนชฺโฌปนฺโนติ น อธิโอปนฺโน, สพฺพำ อาลุมฺปิตฺวา เอกปฺปหาเรเนว คิลิตุกาโม กาโก วิย น โหตีติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๓/๓๕)

คำว่า **ไม่หลงมัวเมา (อนชฺโฌปนฺโน)** ได้แก่ ไม่รีบฉันเกินไป อธิบายว่า ไม่เป็นเหมือนนกกาที่ต้องการขย้ำทั้งหมดแล้วกลืนลงคอครั้งเดียวเท่านั้น.

อนชฺโฌปนฺโนติ ตณฺหาย อโนตฺถโต อปริโยนทฺโธ. (อำ.อฏ.๒/๒๘๑)

คำว่า **ไม่หลงมัวเมา (อนชฺฌาปนฺโน)** ได้แก่ อันตัณหาไม่ท่วมทับ คือครอบงำไม่ได้.

อนชฺโฌสาน (น)

[น + อชฺโฌสาน]

การไม่ยึดมั่น.

อนชฺโฌสานาย สนฺติเก, อนุปาทานาย สนฺติเกติ. (ม.๒/๗๔,๑๖๖)

(ธรรมนี้) (นิพพาน)ใกล้ต่อ**การไม่ยึดมั่น** อธิบายว่า ใกล้ต่อการไม่ถือมั่น.

อนชฺโฌสาย (กฺริ/วิ)

[น + อชฺโฌสาย]

ไม่ครอบงำ, ไม่ติดใจแล้ว, ไม่ยึดมั่นแล้ว.

ตสฺส ตำ เวทนำ อนภินนฺทโต อนภิวทโต **อนชฺโฌสาย** ติฏฺจโต ยา เวทนาสุ นนฺที สา นิรุชฺฌติ. (ม.๑/๓๓๗)

เมื่อภิกษุนั้นไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง **ไม่ติดใจ**เวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายจึงดับไป.

อนชฺโฌสิต (ติ)

[น + อชฺโฌสิต]

ไม่ถูกครอบงำ, ไม่ยึดมั่น,

ไม่ติดใจ, ไม่หมกมุ่น.

ทุกฺขญฺเจ เวทนำ เวเทติ สา อนิจฺจาติ ปชานาติ **อนชฺโฌสิตา**ติ ปชานาติ.

(ม.๓/๒๘๗)

ถ้าภิกษุ (พระอรหันต์) เสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า ‘ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง รู้ชัดว่า **ไม่หมกมุ่น**.

อนชฺโฌสิตาติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา คเหตุำ น ยุตฺตาติ ปชานาติ. (ม.อฏ.๔/๒๑๓)

คำว่า **ไม่หมกมุ่น (อนชฺโฌสิตา)** ความว่า รู้ชัดว่า ไม่ควรเพื่อกลืนกินให้ติดใจ ยึดเอา.

อนชฺโฌสิตาติ ตณฺหาย คิลิตฺวา ปริ-นิฏฺฐเปตฺวา อคหิตา. (สำ.อฏ.๒/๗๓)

คำว่า **ไม่หมกมุ่น (อนชฺโฌสิตา)** ได้แก่ อันตนไม่กลืนกินให้เก็บยึดถือไว้ด้วยตัณหา.

อนญฺชน๑ (น)

[น + อญฺชน]

การไม่ทาตา, (ติ) มิใช่ยาทาตา.

ดู อนญฺชิตมณฺฑิต

อนญฺชน๒ (น)

ท้องฟ้า, เวหา, บรรยากาศ.

อนญฺชิต (ติ)

[น + อญฺชิต] (ตา)

ไม่ถูกทา, ไม่ถูกตกแต่ง, ไม่ถูกลูบไล้.

รมฺมรูปนฺติ อนญฺชิตํ อมณฺฑิตํ. (ชา.อฏ.๗/๓๗๔)

บทว่า **รมฺมรูปี** ได้แก่ (กุมาร) **ไม่ถูกลูบไล้**และตกแต่ง.

ดู อนญฺชิตมณฺฑิต ด้วย

อนญฺชิตอมณฺฑิต (ติ)

[อนญฺชิต + อมณฺฑิต]

ไม่ทา-เขียนตาและไม่แต่งตัว.

ปรูฬฺหกจฺฉโลโม โส **อนญฺชิตอมณฺฑิโต** อนุลิตฺตสีลคนฺโธ. (มิลินฺท.๖๔)

บุคคลนั้นไม่ปล่อยขนรักแร้ยาวรุงรัง ไม่**เขียนตาและไม่แต่งตัว** (แต่) มีกลิ่นศีลลูบไล้ไว้.

ดู อนญฺชิตมณฺฑิต ด้วย

อนญฺชิตกาพกณฺณี (ติ)

[อนญฺชิต + กาพกณฺณี]

คนกาพกัณณีมิได้ทาตา,

ผู้ต่ำทรามไม่ทาตา.

ราชุยฺยาเน **อนญฺชิตกาพกณฺณี** เอโก กูฏชฏิโล วสติ, ตสฺส สรีเร เขพฺ ปาเตถาติ. (ม.อฏ.๓/๔๓)

(พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลพระราชาว่า) ขอพระองค์จงถ่มน้ำลาย รดบนสรีระของชฎิลโกงผู้หนึ่ง **ผู้ต่ำทรามไม่เขียนตา**อยู่ในพระราชอุทยานเถิด.

อนญฺชิตกฺข (ติ)

[น + อญฺชิตกฺข. อนญฺชิต + อกฺขิ]

ผู้ไม่ได้ทาตา, ผู้ไม่ได้ตบแต่งตา,

ผู้ไม่เขียนตา.

ทุมฺมกฺขรูปาติ อนญฺชิตกฺขา อมณฺฑิตรูปา ลูขสงฺฆาฏิธรา. (ชา.อฏ.๔/๒๙๘-๙)

บทว่า **ทุมฺมกฺขรูปา** ความว่า **ไม่เขียนตา** ร่างกายก็มิได้ประดับ มีผ้าพาดสกปรก.

อนญฺชิตกฺขิก (ติ)

[อนญฺชิต + อกฺขิ + ก]

ผู้ไม่ทา-เขียนตา.

ดู อนญฺชิตมณฺฑิตา

อนญฺชิตมณฺฑิต (ติ)

[น + อญฺชิต + มณฺฑิต]

ผู้ไม่ทา-เขียนตาและไม่แต่งตัว.

กิลิฏฺโฐ วตายํ ตาปโส **อนญฺชิตมณฺฑิโต**. (ม.อฏ.๓/๔๒)

ดาบสผู้นี้สกปรกเหลือเกิน**ไม่เขียนตาและไม่แต่งตัว.**

อนญฺชิตมณฺฑิโตติ อนญฺชิตกฺขิโก สพฺเพน, สพฺพํ อมณฺฑิโต จ. (ม.ฏี.๓/๓๒)

คำว่า **ผู้ไม่เขียนตาและไม่แต่งตัว (อนญฺชิตมณฺฑิโต)** ได้แก่ ผู้ไม่เขียนตาและไม่แต่งตัวโดยประการทั้งปวง.

อนญฺญ (ติ)

[น + อญฺญ๓]

ไม่ใช่อื่น, มิใช่คนอื่น-สิ่งอื่น, ไม่มากกว่าหนึ่ง, ไม่มีอันอื่นอีก, ไม่ขึ้น หรือศรัทธาต่อใคร, ไม่เป็นอย่างอื่น.

อยญฺหิ เทว กุมาโร ทฺวตฺตึสมหาปุริส-ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต, เยหิ สมนฺนาคตสฺส มหาปุริสสฺส ทฺเวว คติโย ภวนฺติ **อนญฺญา**. (ที.๒/๑๔)

[พราหมณ์โหราจารย์ของพระเจ้าพันธุมา กราบทูลว่า] ขอเดชะ เพราะพระราชกุมารนี้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่เป็นเหตุให้มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง **ไม่เป็นอย่างอื่น.**

อนญฺญาติ อญฺญา คติ นิปฺผตฺติ นาม นตฺถิ. (ที.อฏ.๒/๓๔)

คำว่า **ไม่เป็นอย่างอื่น (อนญฺญา)** ได้แก่ ชื่อว่าคติคือความสำเร็จผลอื่นย่อมไม่มี.

[คติ มีความหมายหลายนัย คือ (๑) ที่ที่สัตว์จะไปเกิด (๒) อัธยาศัย (๓) ที่พึ่ง (๔) ความสำเร็จ ในที่นี้หมายถึงความสำเร็จ คือบรรลุผลตามจุดหมาย (ที.ม.อ. ๓๓/๓๗)]

อนญฺโญ อวิคโต สนฺธาวตีติ ?

น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๓๓)

[สก. บุคคลคนเดียวกันนั่นแหละท่องเที่ยวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ใช่ไหม

ปร. ใช่]

สก. บุคคล**มิใช่คนละคนกัน** ไม่แปรผันท่องเที่ยวไปใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อนญฺโญติ สพฺพากาเรน เอกสทิโส. (อภิ.อฏ.๓/๑๒๘)

คำว่า **ไม่ใช่คนละคนกัน (อนญฺโญ)** ได้แก่ เป็นเช่นคนเดียวกันโดยทุกประการ.

อนญฺญคติก (ติ)

[น + อญฺญคติก]

ผู้ไม่มีคติเป็นอย่างอื่น, ผู้มีคติเดียว.

อนญฺญครหี (ติ)

[น + อญฺญ + ครหี]

ผู้มีปกติไม่ติเตียนคนอื่น, ไม่ชอบติเตียนคนอื่น, ไม่ติเตียนผู้อื่น.

น มยํ ภนฺเต อานนฺท พุทฺธครหิโน น ธมฺมครหิโน น สงฺฆครหิโน; อตฺตครหิโน มยํ ภนฺเต อานนฺท **อนญฺญครหิโน**. (วิ.๑/๒๗)

(พวกวัชชีบุตรกราบเรียนพระอานนท์ว่า)

ท่านพระอานนท์ พวกกระผมไม่ติเตียนพระพุทธเจ้า ไม่ติเตียนพระธรรม ไม่ติเตียนพระสงฆ์ พวกกระผมติเตียนตนเอง **ไม่ติเตียนผู้อื่น**.

อนญฺญตฺต (น)

[น + อญฺญตฺต]

ความไม่เป็นอย่างอื่น, ความไม่เป็นอื่น.

ดู อญฺญตฺต

อนญฺญตฺถภาว (ปุ)

[น + อญฺญตฺถ + ภาว]

ความไม่มี-ไม่เกิดขึ้นในที่-อารมณ์อื่น.

วิสโย **อนญฺญตฺถภาเวน**, โคจโร จ ตตฺถ จรเณน วุตฺโต. (มูลฏี.๑/๖๙)

(รูปเป็นต้น) เรียกว่า วิสยะ**เพราะความไม่เกิดขึ้นในอารมณ์อื่น (นอกจากธรรมารมณ์)** และเรียกว่า โคจร เพราะเป็นไปในอารมณ์นั้น.

อนญฺญตฺถภาวาเปกฺข (ติ)

[อนญฺญตฺถภาว + อเปกฺขา]

ผู้เพ่งความไม่มีในที่อื่น, ผู้หวังความไม่มีในที่อื่น,

ไม่มองหาความมี-ความเกิดขึ้นในอารมณ์อื่น.

อนญฺญตฺถภาวาเปกฺโข วิสโย. (อนุฏี.๑/๗๕)

อารมณ์อัน**ไม่มองหาความเกิดขึ้นในอารมณ์อื่น**.

อนญฺญถ (ติ)

[น + อญฺญถา]

ไม่มีโดยประการอื่น, ไม่เป็นอย่างอื่น,

อันปราศจากสภาพอื่น.

อิทํ ทุกฺขนฺติ ภิกฺขเว ตถเมตํ อวิตถเมตํ **อนญฺญถเมตํ**. (สํ.๓/๓๗๗)

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ว่า นี้ทุกข์ เป็นของแท้ ไม่ผิด **ไม่เป็นอย่างอื่น**.

อญฺญภาวานุปคเมน **อนญฺญถ**ํ. (สํ.อฏ.๓/๑๒๙)

ชื่อว่า**ไม่เป็นอย่างอื่น** เพราะไม่เข้าถึงสภาวะอื่น.

อิเม จตฺตาโร มคฺคสฺส มคฺคฏฺจา ตถา อวิตถา **อนญฺญถา**ติ. (อภิ.อฏ.๒/๗๘)

อรรถทั้ง ๔ แห่งมรรคนี้ (นำออก, เหตุ, เห็นเป็นใหญ่ยิ่ง) เป็นอรรถแห่งมรรค เป็นของแท้ ไม่ผิด **ไม่เป็นอย่างอื่น**.

อนญฺญถาติ อญฺญาการรหิตา. (มูลฏี.๒/๕๐)

คำว่า **ไม่เป็นอย่างอื่น (อนญฺญถา)** ได้แก่ เว้นจากอาการอย่างอื่น.

อนญฺญถตา (ถี)

[อนญฺญถา + ตา]

ความไม่มีโดยประการอื่น, ความไม่มีโดยอาการวิปริต, ความไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น, ความไม่เป็นอย่างอื่น.

อิติ โข ภิกฺขเว ยา ตตฺร ตถตา อวิตถตา **อนญฺญถตา** อิทปฺปจฺจยตา อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปฏิจฺจสมุปฺปาโท. (สํ.๑/๒๖๔, อภิ.ก.๒๔๑)

ภิกษุทั้งหลาย ในกระบวนการนี้ ความเป็นอย่างนั้น ความไม่คลาดเคลื่อน**ความไม่เป็นอย่างอื่น** ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้แล นี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่เป็นเหตุผลกัน).

อญฺญธมฺมปจฺจเยหิ อญฺญธมฺมานุปฺปตฺติโต **อนญฺญถตา**. (สํ.อฏ.๒/๓๙)

ชื่อว่า **ความไม่เป็นอย่างอื่น (อนญฺญถตา)** เพราะธรรมอื่นไม่เกิดจากปัจจัยธรรมอื่น.

ดู มูลฏี.๓/๕๓ ด้วย

อนญฺญถา (พฺย)

[น + อญฺญถา]

ไม่ใช่โดยอาการอื่น, ไม่ใช่โดยสภาพอื่น, สภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น, ตามความเป็นจริง.

> ปชาปตี ตสฺส สุนิมฺมิตสฺส
> อจินฺติยา กมฺมวิปากา ตสฺสา
> ยเมตํ ปุจฺฉสิ กุหึ อุปฺปนฺนา สาติ
> ตํ เต วิยากาสึ **อนญฺญถา** อหํ.
> (วิมาน.๖๒)
>
> (เทพธิดากล่าวกับพระอนุรุทธเถระว่า)
>
> (นางวิสาขามหาอุบาสิกานั้น)เป็นปชาบดีของท้าวสุนิมิตเทวราชนั้น วิบากแห่งกรรมของนางเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ไม่พึงคิด ดิฉันได้ชี้แจงถึงคำถามที่พระคุณเจ้าถามถึงที่ที่นางเกิดแด่พระคุณเจ้าแล้ว**ตามความเป็นจริง**.

อนญฺญถาติ อวิปรีตํ ยถาสภาวโต. (วิมาน.อฏ.๑๗๖)

คำว่า **ตามความเป็นจริง (อนญฺญถา)** ได้แก่ ไม่ผิด คือ ตามสภาพความเป็นจริง.

อนญฺญถาภาวี (ติ)

[น + อญฺญถาภาวี]

มีปกติไม่มี-ไม่เป็นโดยประการอื่น,

ไม่มีสภาพแปรเป็นอย่างอื่น.

ทิสฺวา ปทำ สนฺตมนูปธีกำ
อกิญฺจนำ กามภเว อสตฺตำ
อนญฺญถาภาวิมนญฺญเนยฺยำ
ตสฺมา น ยิฏฺเฐ น หุเต อรญฺชินฺติ.
(วิ.๓/๔๗)

(พระอุรุเวลกัสสปะทูลตอบว่า)
ข้าพระองค์ได้เห็นบทอันสงบ ไม่มีอุปธิ ไม่มีกังวล ไม่ข้องอยู่ในกามภพ **ไม่มีสภาพแปรเป็นอย่างอื่น** ไม่ใช่ธรรมที่ผู้อื่นจะพึงแนะให้ได้ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงมิได้ยินดี ในการเซ่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา.

ชาติชรามรณานำ อภาเวน อนญฺญถาภาวึ.
(วิ.อฏ.๓/๒๕๔)

ที่ชื่อว่าไม่มีสภาพแปรเป็นอย่างอื่น (อนญฺญถาภาวึ) เพราะไม่มีความเกิด ความแก่และความตาย.

อนญฺญถาวาที (ติ)

[น + อญฺญถาวาที]

ผู้ไม่มีปกติกล่าวโดยประการอื่น,

ผู้ไม่มีปกติกล่าวไม่เปลี่ยนแปลง,

ผู้มีปกติกล่าวสภาพอันไม่เปลี่ยนแปลง,

กล่าวเรื่องจริงไม่เป็นอย่างอื่น.

นนุ ภควา สจฺจวาที...**อนญฺญถวาทีติ** ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๕๗)

ปร. พระผู้มีพระภาคตรัสคำสัตย์...**ตรัสเรื่องจริงไม่เป็นอย่างอื่น** มิใช่หรือ.

สก. ใช่.

อนญฺญเถยฺย (ติ)

[น + อญฺญ + เถยฺย]

ผู้อื่นลักไม่ได้,ไม่ถูกผู้อื่นลัก,

ไม่นอกใจสามี.

ยา สีลวตี **อนญฺญเถยฺยา**
ภตฺตุจฺฉนฺทวสานุคา ปิยา มนาปา
นินฺทิยมตฺถำ ปสฺสิยำ วา
ภริยายาวิกเรยฺย คุยฺหมตฺถนฺติ.
(ชา.๑/๓๔๗)

(พระราชาตรัสว่า)
บุคคลควรเปิดเผยเรื่องที่ควรติเตียนก็ดีเรื่องที่ควรสรรเสริญก็ดี ซึ่งเป็นความลับ แก่ภรรยา ผู้มีศีล **ไม่นอกใจสามี** คล้อยตามอำนาจความพอใจของสามี เป็นที่รักโปรดปรานของสามี.

อนญฺญเถยฺยาติ กิเลสวเสน อญฺเญน น

เถนิตพฺพา. (ชา.อฏ.๖/๒๒๓)

คำว่า **ไม่นอกใจสามี (อนญฺญเถยฺยา)** ได้แก่ อันผู้อื่นชักนำไปไม่ได้ ด้วยอำนาจกิเลส.

อนญฺญทตฺถิก (ติ)

[น + อญฺญทตฺถิก]

(ปัจจัยที่ทายกถวาย) ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างอื่น,

ปัจจัยที่เขาไม่ได้ถวายเพื่อปัจจัยอื่น-อย่างหนึ่ง.

อนญฺญทตฺถิเก อญฺญทตฺถิกสญฺญา, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๓๒๘)

ในปัจจัยที่เขาไม่ได้ถวายเพื่อปัจจัยอย่างหนึ่ง ภิกษุณีสำคัญว่าเป็นของที่เขาถวายเพื่อปัจจัยอย่างหนึ่ง ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนญฺญทตฺถิกสญฺญ (ติ)

[อนญฺญทตฺถิก + สญฺญา]

ผู้สำคัญว่า-เข้าใจว่า-รู้ว่าปัจจัยที่เขาไม่ได้ถวายเพื่อประโยชน์อื่น.

อญฺญทตฺถิเก **อนญฺญทตฺถิกสญฺญา** อญฺญํ เจตาเปติ, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๒/๓๒๘)

ในของที่เขาถวายเพื่อประโยชน์แก่ปัจจัยอย่างหนึ่ง **ภิกษุณีสำคัญว่าปัจจัยที่เขาไม่ได้ถวายเพื่อประโยชน์อื่น** ให้แลกเปลี่ยนของอย่างอื่น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อนญฺญทิฏฺฐิก (ติ)

[น + อญฺญทิฏฺฐิ + ก]

ผู้ไม่มีความเห็นเป็นอย่างอื่น.

อนญฺญเทว (ติ)

[น + อญฺญเทว]

ผู้ไม่มีเทวดาองค์อื่น, ผู้มิได้นับถือเทวดาองค์อื่น.

อนญฺญเธยฺย

ดู อนญฺญาเธยฺย

อนญฺญเนยฺย (ติ)

[น + อญฺญ + เนยฺย]

ผู้อันบุคคลอื่นไม่พึงให้บรรลุ,

ผู้ไม่ถูกคนอื่นให้รู้,

ไม่ถูกผู้อื่นนำไป-ให้รู้-ให้ถึง,

รู้ได้ด้วยตนเอง.

ทิสฺวา ปทำ สนฺตมนูปธีกำ
อกิญฺจนำ กามภเว อสตฺตำ
อนญฺญถาภาวิม**นญฺญเนยฺยำ**
ตสฺมา น ยิฏฺเฐ น หุเต อรญฺชินฺติ. (วิ.๓/๔๗)

(พระอุรุเวลกัสสปะทูลตอบว่า)
ข้าพระองค์ได้เห็นบทอันสงบ ไม่มี

อุปธิ ไม่มีกังวล ไม่ข้องอยู่ในกามภพ มีอันไม่แปรเป็นอย่างอื่น **ไม่ถูกคนอื่นให้รู้** เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงมิได้ยินดี ในการเซ่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา.

อตฺตนา ภาวิเตน มคฺเคเนว อธิคนฺตพฺพํ, น อญฺเญน เกนจิ อธิคเมตพฺพนฺติ **อนญฺญเนยฺยํ**. (วิ.อฏ.๓/๒๕๔)

ที่ชื่อว่าไม่ถูกผู้อื่นให้รู้ (อนญฺญเนยฺยํ) เพราะอรรถว่าต้องบรรลุด้วยมรรคที่ตนเจริญเท่านั้น คนอื่นจะเป็นใครก็ตาม จะแนะนำให้บรรลุไม่ได้.

อนญฺญเนยฺยตา (ถี)

[อนญฺญเนยฺย + ตา]

ความเป็นผู้อันบุคคลอื่นไม่พึงให้บรรลุ-ไม่พึงให้รู้-ไม่พึงแนะนำ,

การ-ความรู้-เห็น-บรรลุด้วยตนเอง.

อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธ. (ปฏิสํ.๑๗๒)

ชื่อว่าพระพุทธเจ้า **เพราะความเป็นผู้อันบุคคลอื่นมิได้แนะนำ**.

อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธติ อญฺเญน อโพธนียโต สยเมว พุทฺธตตา พุทฺโธติ วุตฺตํ โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๘๕)

คำว่า ชื่อว่าพระพุทธเจ้า **เพราะความเป็นผู้อันบุคคลอื่นมิได้แนะนำ (อนญฺญเนยฺยตาย พุทฺโธ)** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ชื่อว่า พระพุทธเจ้า เพราะอรรถว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเท่านั้น เนื่องจากอันบุคคลอื่นให้ตรัสรู้หามิได้.

อนญฺญปาจิตฺติย (น)

[อนญฺญ + ปาจิตฺติย]

อนัญญปาจิตตีย์อาบัติ

(บรรดาสิกขาบททั้งหลาย สิกขาบท ๔ ที่บัญญัติไว้ว่า...เอตเทวปจฺจยํ กริตฺวา อนญฺญํ ปาจิตฺติยํ...เรียกว่า อนัญญ-ปาจิตตีย์อาบัติ).

จตฺตาริ **อนญฺญปาจิตฺติยานิ**. (วิ.๕/๒๒๘)

อนัญญปาจิตตีย์อาบัติมี ๔ สิกขาบท

จตฺตาริ อนญฺญปาจิตฺติยานีติ “เอตเทว ปจฺจยํ กริตฺวา อนญฺญํ ปาจิตฺติยนฺติ เอวํ วุตฺตานิ อนุปขชฺชเสยฺยากปฺปนสิกฺขาปทาทีนิ “เอหาวุโส คามํ วา นิคมํ วาติ สิกฺขาปทาทีนิ, สญฺจิจฺจ กุกฺกุจฺจอุปทหนาทีนิ, อุปสฺสุติติฏฺฐนนฺติ อิมานิ จตฺตาริ. (วิ.อฏ.๔/๑๗๒)

คำว่า **อนัญญปาจิตตีย์อาบัติ ๔ สิกขาบท (จตฺตาริ อนญฺญปาจิตฺติยานิ)** ความว่า ปาจิตตีย์ ๔ สิกขาบทนี้ ได้แก่ (๑) สิกขาบทที่ว่าด้วยการนอนเบียดกัน (๒) สิกขาบทที่ว่า “มาเถิดคุณ ละแวกบ้านหรือนิคม (เอหาวุโส คามํ วา นิคมํ วา)” เป็นต้น (๓) สิกขาบทที่ว่าด้วยจงใจก่อความรำคาญ (๔) สิกขาบทที่ว่าด้วยการยืนแอบฟัง ที่พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า “ทำความหมาย

อย่างนี้เท่านั้นให้เป็นเหตุ ไม่ใช่อย่างอื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์"[สิกขาบทที่ ๖ แห่งภูตคามวรรค สิกขาบทที่ ๒ แห่งอเจลกวรรค สิกขาบทที่ ๗-๘ แห่งสหธัมมิกวรรค]

อนญฺญปุพฺพา (ถี)

[น + อญฺญปุพฺพา]

หญิงยังไม่เคยเป็นของชายอื่นมาก่อน, สาวบริสุทธิ์.

อนญฺญโปสี (ติ)

[น + อญฺญโปสี (= อญฺญ + ปุส + ณี)]

(๑) ผู้มีปกติไม่เลี้ยงผู้อื่น, ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น.

อนญฺญโปสิมญฺญาตๆ
ทนฺตๆ สาเร ปติฏฺฐิตๆ
ขีณาสวๆ วนฺตโทสๆ
ตมหๆ พฺรูมิ พฺราหฺมณนฺติ. (อุทาน.๘๑)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น ผู้รู้จักตนดี ผู้ฝึกฝนตนได้แล้ว ดำรงมั่นอยู่ในสารธรรม ผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้คายโทษได้แล้ว เราเรียกว่า พราหมณ์.

[สารธรรม หมายถึงวิมุตติสาระ (ขุ.อุ.อ. ๖/๖๖) คายโทษ หมายถึงคายโทษมีราคะเป็นต้น (ขุ.อุ.อ. ๖/๖๖)]

อนญฺญโปสินฺติ อญฺญๆ โปเสตีติ อญฺญโปสี น อญฺญโปสี อนญฺญโปสี อตฺตนา โปเสตพฺพสฺส อญฺญสฺส อภาเวน อทุติโย, เอกโกติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๕๗)

คำว่า **ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น (อนญฺญโปสี)** ความว่า ชื่อว่า อัญญโปสี เพราะอรรถว่าเลี้ยงคนอื่น ผู้เลี้ยงคนอื่นหามิได้ ชื่อว่าอนัญญโปสี อธิบายว่า ชื่อว่าไม่มีเพื่อนสอง คือเป็นผู้เดียว เพราะไม่มีคนอื่นที่ตนจะต้องเลี้ยง.

(ก) ผู้ไม่เลี้ยงอัตภาพอื่นนอกจากอัตภาพของตน, ผู้ไม่เลี้ยงภรรยา บุตร และ ศิษย์เป็นต้น, ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น.

ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน
อตฺตภรสฺส **อนญฺญโปสิโน**
เทวา ปิหยนฺติ ตาทิโน
อุปสนฺตสฺส สทา สตีมโตติ.
(อุทาน.๑๑๑)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
เทวดาทั้งหลายเคารพรักภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้เลี้ยงตน **ไม่เลี้ยงคนอื่น** ผู้คงที่ ผู้สงบ มีสติอยู่ทุกเมื่อ.

อนญฺญโปสิโนติ อามิสสงฺคณฺหเนน อญฺเญ สิสฺสาทิเก โปเสตุๆ อนุสฺสุกฺกตาย อนญฺญโปสิโน. (อุทาน.อฏ.๑๘๑)

คำว่า **ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น (อนญฺญโปสิโน)** ความว่าชื่อว่าผู้ไม่เลี้ยงผู้อื่นเพราะอรรถว่าไม่มีความขวนขวายที่จะเลี้ยงผู้อื่นมีศิษย์เป็นต้น ด้วยการสงเคราะห์ด้วยอามิส.

เอกวิหาริตาย สทฺธิวิหาริกาทีนมฺปิ อญฺเญสํ อโปสนโต **อนญฺญโปสิโน**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๙๔)

ชื่อว่า **ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น** เพราะไม่เลี้ยงแม้คนอื่นมีสัทธิวิหาริกเป็นต้น เพราะชอบอยู่คนเดียวเท่านั้น.

(ข) ผู้ไม่เลี้ยงอัตภาพในอนาคตนอกจากอัตภาพนี้, ผู้ไม่เลี้ยงอัตภาพอันจะเกิดในอนาคตนอกจากอัตภาพนี้, ผู้ไม่ให้อัตภาพเกิดในอนาคต, ผู้ไม่เลี้ยงอัตภาพอื่น.

ตํ ตณฺหํ หิตฺวา อายตึ ตณฺหามูลกสฺส อญฺญสฺส อตฺตภาวสฺส อนิพฺพตฺตเนน **อนญฺญโปสี**. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๖)

ภิกษุ ละตัณหานั้น ชื่อว่า**ไม่เลี้ยงอัตภาพอื่น** เพราะอัตภาพอื่นอันมีตัณหาเป็นมูลไม่บังเกิดต่อไป.

(ค) ผู้ไม่เลี้ยงผู้อื่น, ผู้ไม่เลี้ยงกิเลส.

อตฺถภญฺชนกฏฺเฐน อญฺเญติ กิเลสา วุจฺจนฺติ. เตสํ อโปสเนน **อนญฺญโปสีติ** อยมฺเปตฺถ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๖)

กิเลสทั้งหลาย เรียกว่า ผู้อื่น เพราะอรรถว่า หักรานประโยชน์ ในข้อนี้ มีอธิบายแม้ดังนี้ว่า ภิกษุชื่อว่า**ไม่เลี้ยงผู้อื่น** เพราะไม่เลี้ยงผู้อื่นคือกิเลสเหล่านั้น.

(๒) ผู้อันผู้อื่น-ผู้ใดผู้หนึ่งไม่เลี้ยง.

อถ วา อญฺเญน อญฺญตเรน โปเสตพฺพตาย อภาวโต **อนญฺญโปสี**. (อุทาน.อฏ.๕๗)

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า**ผู้อันผู้อื่นไม่เลี้ยง** เพราะไม่มีภาระที่ตนอันคนอื่นคือคนใดคนหนึ่งจะพึงเลี้ยง.

อนญฺญมน (ติ)

[น + อญฺญ + มน]

ผู้ไม่มีใจตกไปในบุคคลอื่น,

ผู้ไม่มีใจเป็นอื่น, ผู้ไม่ปันใจให้ชายอื่น,

ผู้ไม่ยังจิตชั่วให้เกิดในบุรุษอื่นนอกจากสามีของตน, ผู้ไม่นอกใจสามี.

> อหํ มนุสฺเสสุ มนุสฺสภูตา
> ปติพฺพต**านญฺญมนา** อโหสึ
> มาตาว ปุตฺตํ อนุรกฺขมานา
> กุทฺธาปิหํ นปฺผรุสํ อโวจํ.
> (วิมาน.๑๓)

(เทพธิดากล่าวกับพระโมคคัลลานเถระว่า)

เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นผู้ซื่อสัตย์ **ไม่นอกใจสามี** คอยถนอมน้ำใจ เหมือนมารดาถนอมบุตร ถึงแม้จะโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบคาย.

อนญฺญมนาติ ปติพฺพตา, ปติโต อญฺญสฺมึ มโน เอติสฺสาติ อญฺญมนา, น อญฺญมนาติ อนญฺญมนา, มยฺหํ สามิกโต อญฺญสฺมึ ปุริเส ปาปกํ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสินฺติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏ.๕๑)

คำว่า **ผู้ไม่นอกใจสามี (อนญฺญมนา)**

ได้แก่ ซื่อตรงต่อสามี ใจของสตรีนั้นตกไปในบุรุษอื่น เหตุนั้น สตรีนั้นชื่อว่าอัญญมนา มีใจตกไปในบุรุษอื่น สตรีนั้นไม่มีใจตกไปในบุรุษอื่น เหตุนั้นจึงชื่อว่าอนัญญมนา ไม่มีใจตกไปในบุรุษอื่น อธิบายว่า ดิฉันไม่เกิดจิตคิดชั่วในบุรุษอื่นนอกจากสามีของดิฉันอย่างนี้.

อนญฺญวาท (ติ)

[อนญฺญ + วาท]

ผู้ไม่มีวาทะจากคนอื่น, ผู้ไม่เชื่อคนอื่น.

อนญฺญวิสย (ติ)

[น + อญฺญ + วิสย]

ไม่ใช่เป็นที่ของผู้อื่นนอกจากพระพุทธเจ้า, ไม่ใช่วิสัยของบุคคลอื่น-บุคคลทั่วไป,

เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้า.

สาสนาธารเณ เจว
สพฺพญฺญุชินโคจเร
อนญฺญวิสเย เขเม
สุปญฺญตฺเต อสํสเย. (วิ.๓/๑๓๖)

(ภิกษุผู้ฉลาดในพระวินัย) อันทรงไว้ซึ่งพระศาสนาอันเป็นพุทธวิสัยแห่งพระสัพพัญญูพุทธเจ้า **ไม่ใช่วิสัยของบุคคลทั่วไป** อันเกษมที่ทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว และปราศจากข้อสงสัย.

อนญฺญสญฺญ (ติ)

[อนญฺญ + สญฺญา]

ผู้มีความสำคัญว่ามิใช่สิ่งอื่น,

ผู้สำคัญว่า-เข้าใจว่า-รู้ว่าไม่ใช่ของอย่างอื่น.

อญฺเญ **อนญฺญสญฺญา** อญฺญํ วิญฺญาเปติ, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๒/๓๒๕)

ในของอย่างอื่น ภิกษุณี**สำคัญว่าไม่ใช่ของอย่างอื่น** ออกปากขอของอย่างอื่น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อนญฺญสตฺถุก (ติ)

[น + อญฺญ + สตฺถุ + ก]

ผู้ไม่มีบุคคลอื่นเป็นพระศาสดา,

ที่ไม่มีศาสดาอื่น.

ปาณุเปตนฺติ ปาเณหิ อุเปตํ, ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ **อนญฺญสตฺถุกํ** ตีหิ สรณคมเนหิ สรณคตํ มํ ภวํ โคตโม ธาเรตุ ชานาตุ. (วิ.อฏ.๑/๑๔๑)

คำว่า **เข้าถึงจนตลอดชีวิต (ปาณุเปตํ)** ความว่า ผู้เข้าถึงด้วยลมปราณ (เวรัญชพราหมณ์กราบทูลว่า) “ท่านพระโคดม โปรดทรงจำ คือทรงรับทราบว่า ข้าพเจ้าเข้าถึง คือถึงสรณะ**ที่ไม่มีศาสดาอื่น**ด้วยไตรสรณคมน์ ตราบเท่าที่ข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่.

อนญฺญสรณ (ติ)

[น + อญฺญ + สรณ]

ผู้ไม่มีสรณะอื่น, ผู้ไม่มีที่พึ่งอื่น,

ผู้ไม่มีสรณะอื่นนอกจากพระธรรม.

อตฺตทีปา ภิกฺขเว วิหรถ อตฺตสรณา **อนญฺญสรณา** ธมฺมทีปา ธมฺมสรณา **อนญฺญสรณา**. (ที.๓/๔๘, ๖๔)

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะมีตนเป็นที่พึ่ง **ไม่มีที่พึ่งอื่น** จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง **ไม่มีที่พึ่งอื่น**อยู่เถิด.

อนญฺญสรณาติ อิทำ อญฺญสรณปฏิกฺเขปวจนำ. น หิ อญฺโญ อญฺญสฺส สรณำ โหติ, อญฺญสฺส วายาเมน อญฺญสฺส อสุชฺฌนโต. (ที.อฏ.๓/๓๐)

คำว่า **ไม่มีที่พึ่งอื่น (อนญฺญสรณา)** นี้ เป็นคำห้ามพึ่งผู้อื่น ด้วยว่า ผู้อื่นเป็นที่พึ่งของผู้อื่นไม่ได้ เพราะคนหนึ่งจะพยายามทำอีกคนหนึ่งให้สำเร็จหาได้ไม่.

อนญฺญสาธารณ (ติ)

[น + อญฺญ + สาธารณ]

อันไม่เกี่ยวกับบุคคลอื่น,

อันไม่ทั่วไปกับบุคคลอื่น.

อนญฺญสาธารณำ วิวิธวิกุพฺพนิทฺธินิมฺมาปนกำ ภควโต ยมกปาฏิหาริยญาณำ. (อุทาน.อฏ.๑๒๕)

ยมกปาฏิหาริยญาณของพระผู้มีพระภาค อันเป็นเหตุนิรมิตฤทธิ์ที่ทำต่างๆ กัน **ไม่ทั่วไปกับบุคคลอื่น**.

อนญฺญาต (ติ)

[น + อญฺญาตฺ]

ยังไม่รู้.

กถำ ปริโภติ, กถิกำ ปริโภติ, อตฺตานำ ปริโภติ, ทุปฺปญฺโญ โหติ ชโฬ เอฬมูโค, **อนญฺญาเต** อญฺญาตมานี โหติ. (อำ.๒/๑๕๔)

(บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ แม้ฟังสัทธรรมก็ไม่รู้สัมมัตตนิยาม คือ)

๑. วิพากษ์วิจารณ์คำพูด

๒. วิพากษ์วิจารณ์ผู้พูด

๓. วิพากษ์วิจารณ์ตน

๔. มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ

๕. ถือตัวว่ารู้ในสิ่งที่ตน**ยังไม่รู้**.

อนญฺญาเต อญฺญาตมานีติ อวิญฺญาตสฺมึเยว “วิญฺญาตมิทำ มยาติ เอวำมานี. (อำ.อฏ.๓/๕๔)

คำว่า **ถือตัวว่ารู้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ (อนญฺญาเต อญฺญาตมานี)** ได้แก่ เป็นผู้มีมานะอย่างนี้ว่า “สิ่งนี้เรารู้แล้ว” ในสิ่งที่ยังไม่รู้แจ้งนั่นเอง.

[สัมมัตตนิยาม หมายถึงโลกุตตรมรรค โดยวิเศษก็คือโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.อ. ๒/๓๖/๓๖๗)]

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ (ถี)

[อนญฺญาต + ญสฺสามิ + อิติ]

ญาณ-ปัญญาอันเกิดแก่บุคคลผู้เจริญวิปัสสนา ด้วยคิดว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้, อนัญญาตัญญัสสามีติญาณ ได้แก่ โสดาปัตติมรรคญาณ.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยนฺติ? อามนฺตา. (ยมก.๓/๗๘)

อนุโลมปุจฉา. **อนัญญาตัญญัสสามีติ** เป็นอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ใช่ไหม ?

วิสัชนา. ใช่.

น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น อินฺทฺริยนฺติ ? **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตึ** จเปตฺวา อวเสสา อินฺทฺริยา น อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ, อินฺทฺริยา. อนญฺญาตญฺญสฺสามีติญฺจ อินฺทฺริเย จ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว อนญฺญาตญฺญสฺสามีติ น จ อินฺทฺริยา. (ยมก.๑๐๓)

อนุ. สภาวธรรมที่ไม่เป็นอนัญญาตัญญัสสามีติ ไม่เป็นอินทรีย์ใช่ไหม

วิ. เว้น**อนัญญาตัญญัสสามีติ**แล้ว อินทรีย์ที่เหลือไม่เป็นอนัญญาตัญญัสสามีติแต่เป็นอินทรีย์ เว้นอนัญญาตัญญัสสามีติและอินทรีย์แล้ว สภาวธรรมที่เหลือไม่เป็นอนัญญาตัญญัสสามีติก็ใช่ ไม่เป็นอินทรีย์ก็ใช่.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริย (น)

[อนญฺญาต + ญสฺสามิ + อิติ + อินฺทฺริย. ดู (นีติ. สุตฺต.๗๑๙, ๗๒๘)]

ธรรมอันเป็นใหญ่ในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย อันเกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนา ด้วยคิดว่าเราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้,

อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์,

โสดาปัตติมรรคญาณ.

ยา เตสํ ธมฺมานํ อนญฺญาตานํ อทิฏฺฐานํ อปฺปตฺตานํ อวิทิตานํ อสจฺฉิกตานํ สจฺฉิกิริยาย ปญฺญา...อิทํ ตสฺมึ สมเย **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ** โหติ. (อภิ.ธ.๗๕-๖)

ปัญญา...เพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้น ๆ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า**อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์** ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยนฺติ อนมตคฺเค สํสารวฏฺเฏ อนญฺญาตํ อมตํ ปทํ จตุสจฺจธมฺมเมว วา ชานิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส อิมินา ปุพฺพาโภเคน อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํ. (อภิ.อฏ.๑/๒๖๑)

คำว่า **อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ)** ได้แก่ อินทรีย์อันเกิดขึ้นโดยส่วนเบื้องต้นนี้แก่พระโยคีผู้ปฏิบัติ ด้วยมนสิการว่า เราจักรู้

อมตบท คือสัจจธรรม ๔ นั่นแหละ ที่ยังไม่เคยรู้ในสังสารวัฏ ซึ่งมีเบื้องต้นและที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้แล้ว.

อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ เอกํ ฐานํ คจฺฉติ โสตาปตฺติมคฺคํ. (ปฏิสํ.๑๑๑)

อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสดาปัตติมรรค.

อนมตคฺเค สํสารวฏฺเฏ อนญฺญาตํ อมตปทํ จตุสจฺจธมฺมเมว วา ชานิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส อุปฺปชฺชนโต อินฺทฺริยฏฺฐสมฺภวโต จ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ.** โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺเสตํ นามํ.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๒)

ชื่อว่าอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ เพราะเกิดแก่พระโยคีบุคคลผู้ปฏิบัติด้วยคิดว่า เราจักรู้พระนิพพานอันเป็นอมตบทอันยังไม่เคยรู้ในสังสารวัฏอันยาวนาน หรือจักรู้ธรรม ๔ เท่านั้น ดังนี้ และเพราะอรรถว่า “อินทรีย์ (เป็นใหญ่) อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์นี้ เป็นชื่อของโสดาปัตติมรรคญาณ.

อนญฺญาสิต (ติ)

[น + อญฺญาสิต]

มิได้อาศัยผู้อื่น, เป็นอิสระแก่ตน.

อนญฺญาธีน (ติ)

[น + อญฺญ + อธีน]

ผู้ไม่มีที่อาศัยอื่น, ผู้ไม่มีที่พึ่งอื่น,
ผู้ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น,
ผู้ไม่ถูกผู้อื่นครอบงำ.

ดู อนญฺญาเธยฺย

อนญฺญาเธยฺย (ติ)

[น + อญฺญ + อาเธยฺย. ดู เถราเธยฺย เปรียบเทียบ]

ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น, ไม่ถูกผู้อื่นครอบงำ.

กสิณา ปถวี ธนสฺส ปูรา
เอกสฺเสว สิยา **อนญฺญเธยฺยา**
ตํ จาปิ ชหติ อวีตราโค
อุทเย มา ปมาท จรสฺสุ ธมฺมํ.
(ชา.๑/๒๓๓)

(พระโพธิสัตว์สอนราชธิดาว่า)
แผ่นดินทั้งสิ้นเต็มไปด้วยทรัพย์
พึงเป็นของพระราชาผู้เดียวเท่านั้น **ไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น**
บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะก็จะละทิ้งทรัพย์แม้นั้นไป แม่อุทัยภัทรา เธอจงอย่าประมาท ประพฤติธรรมเถิด.

เอกสฺเสวาติ ยทิ เอกสฺเสว รญฺโญ ตสฺมึ เอกสฺมึเยว อนญฺญาธีนา อสฺส.
(ชา.อฏ.๔/๑๑๔)

บทว่า **เอกสฺเสว** ความว่า ผิว่า แผ่นดินนั้นพึงเป็นของพระราชาพระองค์เดียวเท่านั้น แม้จะเป็นอดีตอนาคต ก็พึงมีในพระราชา

องค์เดียวเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับพระราชาแม้อื่น.

อนญฺญาย (กฺริ/วิ)

[น + อญฺญาย]

ไม่รู้แล้ว.

นาสฺส สีลํ วิชานาถ
อนญฺญาย ปสํสถ
อคฺคิหุตฺตญฺจ อุหนฺนํ
ทฺเว จ ภินฺนา กมณฺฑลูติ.
(ชา.๑/๔๔)

(ฤาษีพระโพธิสัตว์กล่าวกับพวกมนุษย์ว่า)
ท่านทั้งหลายไม่รู้ปกติของมัน(ลิง) **เพราะไม่รู้แล้ว**จึงสรรเสริญ โรงไฟก็ถูกมันเผา และคนโทน้ำ ๒ ลูกก็ถูกมันทำลาย.

อนญฺญายาติ อชานิตฺวา. (ชา.อฏ.๒/๖๗)

คำว่า **เพราะไม่รู้ (อนญฺญาย)**ได้แก่ เพราะไม่เข้าใจ.

อนฏ (ติ)

[น + นฏ]

ผู้ไม่ฟ้อนรำ, ผู้ไม่ใช่นักฟ้อน, ผู้ไม่เหมือนกับนักฟ้อน, ผู้ไม่ปฏิบัติเพียงดังนักฟ้อน.

นานุมฺมตฺโต นาปิสุโณ
นานโฏ นากุตูหโล
มูฬฺเหสุ ลภเต ลาภํ
เอสา เต อนุสาสนี. (ชา.๑/๘๖)

(พระโพธิสัตว์ได้ตรัสกับมาณพผู้เป็นศิษย์ว่า)
ไม่บ้าก็ทำเป็นเหมือนคนบ้า ไม่ใช่คนส่อเสียดก็ทำเป็นเหมือนคนส่อเสียด **ไม่ใช่นักฟ้อน**ก็ทำเป็นเหมือนนักฟ้อน ไม่ตื่นข่าวก็ทำเป็นเหมือนตื่นข่าว ย่อมได้ลาภในบุคคลที่ลุ่มหลงงมงาย นี้เป็นคำสอนสำหรับเธอ.

อนฏฺฐ (ติ)

[น + นฏฺฐ]

ไม่เสียหาย, ไม่ฉิบหาย, ไม่เสื่อม.

อนฏฺเฐ นฏฺฐสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๑/๑๙๖)

ในจีวรยังไม่ฉิบหาย ภิกษุสำคัญว่าฉิบหายแล้ว ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อนฏฺฐิก (ติ)

[น + อฏฺฐิ + ก]

(๑) ไม่มีเมล็ด.

โมจปานนฺติ อนฏฺฐิเกหิ กทลิผเลหิ กตปานํ. (มหานิ.อฏ.๓๔๙)

คำว่า **น้ำปานะปรุงด้วยกล้วยไม่มีเมล็ด (โมจปานํ)** ได้แก่ น้ำปานะทำด้วยผลกล้วย**ไม่มีเมล็ด**.

(๒) ไม่มีกระดูก.

อยญฺจ นโย นิพฺพุตปฺปทีเป วิย ภิชฺชนสภาเว กเพวรนิกฺเขปรหิเต โอปปาติกตฺตภาเว สพฺเพน สพฺพํ **อนฏฺจิเก** จ ขุทฺทกตฺตภาเว วชฺเชตฺวา วุตฺโต. (อิติวุตฺ.อฏฺ.๘๐)

ก็นัยนี้ ท่านกล่าวเว้นอัตภาพที่เป็นโอปปาติกะที่มีสภาวะแตกสลาย เว้นจากการทอดทิ้งร่างไว้ ดุจประทีปที่ดับแล้ว และอัตภาพเล็กๆ **ที่ไม่มีกระดูก**เป็นชิ้นเป็นอัน.

[คำว่า นัยนี้ หมายถึงพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสัตว์ผู้หนึ่งแล่นไปท่องเที่ยวไปตลอดมหากัปหนึ่งด้วยอำนาจการเกิดแล้วเกิดอีก เพราะกรรมกิเลส จะพึงมีกองกระดูกกองใหญ่มีขนาดเท่าภูเขาเวปุลลบรรพตโดยส่วนสูงและส่วนกว้าง]

ดู อฏฺจิก ด้วย

อนฏฺจิต (ติ)

[น + อฏฺจิต[๒]]

ไม่ใช่ไม่หยุด, หยุด, พักผ่อน.

อนฏฺจิตกรณ (น)

[น + อฏฺจิต[๒] + กรณ]

การทำไม่หยุดหามิได้,

ไม่ใช่การทำไม่หยุด,

การไม่ทำเสมอไป,

การทำเป็นบางครั้งบางคราว.

อนฏฺจิตกิริยตา (ถี)

[น + อฏฺจิต[๒] + กิริยตา]

ความเป็นแห่งการทำไม่หยุดหามิได้,

ความเป็นแห่งการทำเป็นบางครั้ง-

บางคราว, การทำที่ไม่ต่อเนื่อง.

กุสลานำ วา ธมฺมานำ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา อสาตจฺจกิริยตา **อนฏฺจิตกิริยตา**. (อภิ.วิ.๓๖๓, ๓๘๔)

การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้ติดต่อ **การทำที่ไม่ต่อเนื่อง** ในการเจริญสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย (ลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ปมาทะคือความประมาท).

อนฏฺจิตกรณำ **อนฏฺจิตกิริยตา**. ยถา นาม กกณฏฺโก โถกำ คนฺตฺวา โถกำ ติฏฺจติ น นิรนฺตรำ คจฺฉติ, เอวเมว โย ปุคฺคโล เอกทิวสำ ทานำ วา ทตฺวา ปูชำ วา กตฺวา ธมฺมำ วา สุตฺวา สมณธมฺมำ วา กตฺวา ปุน จิรสฺสำ กโรติ, น นิรนฺตรำ ปวตฺเตติ, ตสฺส สา กิริยา **อนฏฺจิตกิริยตา**ติ วุจฺจติ. (อภิ.อฏฺ.๒/๔๕๑)

การทำที่มิใช่ไม่หยุด ชื่อว่า**การทำไม่ต่อเนื่อง** เปรียบเหมือนกิ้งก่าไปหน่อยหนึ่งแล้ว ก็หยุดหน่อยหนึ่ง คือ ไม่ไปติดต่อกัน ฉันใด บุคคลใด ให้ทานทำการบูชา ฟังธรรม หรือทำสมณธรรมในวันหนึ่งแล้วต่อนาน ๆ จึงทำอีก คือ ไม่ให้กุศลนั้น ๆ ดำเนินไปติดต่อกัน การกระทำนั้นของ

บุคคลนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า **การทำที่ไม่ต่อเนื่อง**.

ดู อฏฺจิตกิริยตา ด้วย

อนฏฺจิตกิริยา (ถี)

[น + อฏฺจิต + กิริยา]

มีอรรถเช่นเดียวกับ อนฏฺจิตกรณ.

อนณ (ติ)

[น + อิณ, แปลง อิ เป็น อ (สํ-อนณฤ)]

ผู้ไม่มีหนี้, ผู้ปราศจากหนี้.

ดู อณณ

อนณกสุตฺต (น)

[อนณก + สุตฺต]

สูตรแสดงความสุขอันเกิดจากความไม่มีหนี้, สูตรว่าด้วยความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ คือ (๑) สุขเกิดจากการมีทรัพย์ (๒) สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์บริโภค (๓) สุขเกิดจากความไม่มีหนี้สิน (๔) สุขเกิดจากการประกอบการงานอันไม่มีโทษ.

อนณุ (ติ)

[น + อณุ]

ไม่เล็ก, ของที่ไม่เล็ก.

อนต (ติ)

[(๑) น + นต, นติ. (๒) น + นต.

(๓) สํ-อนฤต]

ไม่น้อมไปในตัณหา

(๑) นิพพานอันเป็นที่ไม่มีตัณหา, ที่ไม่มีตัณหา, นิพพาน.

อนตญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนตคามิญฺจ มคฺคํ. (สํ.๒/๕๔๑)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง**นิพพาน** และทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย.

ตณฺหานติยา อภาเวน **อนตํ**. (สํ.อฏ.๓/๑๔๙)

ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะไม่มีความยินดีด้วยอำนาจตัณหา.

นตฺถิ เอตฺถ ตณฺหาสงฺขาตํ นตํ, นตฺถิ เอตสฺมึ วา อธิคเต ปุคฺคลภาโวติ **อนตํ**. (สํ.ฏี.๒/๓๘๗)

ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะเป็นที่ไม่มีนตะ คือตัณหา หรือไม่มีความเป็นบุคคลในนิพพานที่รู้แล้วนั้น.

ทุทฺทสํ **อนตํ** นาม
น หิ สจฺจํ สุทสฺสนํ
ปฏิวิทฺธา ตณฺหา ชานโต
ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนนฺติ.
(อุทาน.๑๗๘)

(พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า)

ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยาก ชื่อว่า **นิพพาน** นิพพานนั้นเป็นธรรมที่มีอยู่จริง ไม่เห็นได้ง่าย ตัณหาอัน

บุคคลแทงตลอดแล้ว กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้รู้ เห็นนิพพาน.

อนตนฺติ รูปาทิอารมฺมเณสุ, กามาทีสุ จ ภเวสุ นมนโต ตนฺนินฺนภาเวน ปวตฺติโต สตฺตานญฺจ ตตฺถ นมนโต ตณฺหา นตา นาม, นตฺถิ เอตฺถ นตาติ อนตํ, นิพฺพานนฺติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๓๕๖)

คำว่า **นิพพาน (อนตํ)** ความว่า ตัณหาชื่อว่า **นตะ** เพราะน้อมไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้น และในภพมีกามภพเป็นต้น เพราะเป็นไปโดยภาวะที่น้อมไปในรูปารมณ์มีรูปเป็นต้นและกามภพเป็นต้นนั้น และเพราะสัตว์ทั้งหลายน้อมไปในอารมณ์และกามภพเป็นต้นนั้น พระนิพพานจึงชื่อว่า **อนตะ (นิพพาน)** เพราะอรรถว่า เป็นที่ไม่มีนตะคือตัณหา.

(๒) น้อมไปเล็กน้อย

ดู อถทฺธตานตีสาก

(๓) ผิด, ไม่ใช่, ไม่จริง, คำพูดอันไม่จริง.

กุทิ **อนต**ภาสเน. (นีติ,ธา.๒๒๖)

กุทิ ธาตุเป็นไปในการกล่าว**คำไม่จริง**.

(ในสัททนีติ นิสสยะ หน้า ๔๓๕ แปลว่า ไม่เคารพ, ตรงกันข้าม ส่วนในสันสกฤต แปลว่า ไม่ใช่ ไม่จริง ในธาตวัตถสังคหะ มีว่า กุทิ มิจฺฉาวากฺเย กุทิ ย่อมเป็นไปในอรรถว่าคำพูดผิด)

(๔) ไม่อ่อนตัวลง, แข็งที่อ. (ต้นฉบับไม่มี)

อนตคามี (ติ)

[อนต + คมุ + ณี]

ธรรมที่ให้ถึง-นำไปสู่-เป็นเหตุถึงนิพพานอันไม่มีตัณหา, นำไปสู่นิพพาน.

ดู อนต

อนตสุตฺต (น)

[อนต + สุตฺต]

สูตรอันแสดงนิพพานอันไม่มีตัณหา.

บาลีสพายตนวรรค สังยุตตนิกาย, สังยุตที่ ๙ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๒. (สํ.๒/๕๔๑)

อนติ (กฺริ)

[อน + อ + ติ. (สํ-อนติ)]

ย่อมหายใจ, ย่อมเป็นอยู่.

พาลานนฺติ พลนฺติ **อนนฺตีติ** พาลา, อสฺสสิตปสฺสสิตมตฺเตน ชีวนฺติ, น ปญฺญา-ชีวิเตนาติ อธิปฺปาโย. (ขุทฺทก.อฏ.๑๐๔)

คำว่า **คนพาล (พาลานํ)** ความว่า ชื่อว่าพาล เพราะอรรถว่าเป็นอยู่ คือ **หายใจ** อธิบายว่า เป็นอยู่โดยเพียงหายใจเข้าและหายใจออก ไม่เป็นอยู่โดยความเป็นอยู่ด้วยปัญญา (อิ-ต่างกัน).

อนติกฑฺฒิยมาน (ติ)

[น + อติกฑฺฒิยมาน]

อันไม่ถูกเหนี่ยวรั้ง,

ไม่ถูกรบเร้า-เซ้าซี้-ฉุดคร่า.

อนติกฑฺฒิยมาเนนปิ ปุจฺฉิเต วา อปุจฺฉิเต วา ตถารูเป การเณ สติ อาโรเจตุํ วฏฺฏติเยว. (สารตฺถ.๓/๑๒)

แม้ภิกษุผู้**ไม่ถูกรบเร้าอยู่** เมื่อมีเหตุเช่นนั้นบุคคลถามก็ดี ไม่ถามก็ดี ก็ควรบอก (อุตตริยมนุสธรรมแก่อุปสัมบัน).

ดู อติกฑฺฒิยมาน ด้วย

อนติกฺกนฺต (ติ)

[น + อติกฺกนฺต]

ยังไม่ล่วงเลย, ไม่ข้ามพ้น.

ชาติชรามรณา อนิกฺขนฺตา อนิสฺสฏา **อนติกฺกนฺตา** อสมติกฺกนฺตา. (จูฬนิ.๕๗)

(ชนผู้กำหนัดยินดีในภพ) ไม่ออก ไม่สลัดออก **ไม่ข้ามพ้น** ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยชาติชราและมรณะไปได้.

อนติกฺกนฺตสญฺญี (ติ)

[อนติกฺกนฺต + สญฺญา + อี]

ผู้มีความสำคัญว่ายังไม่ล่วงเลย,

สำคัญว่ายังไม่เกินกำหนด.

ทสาหาติกฺกนฺเต **อนติกฺกนฺตสญฺญี**, นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ. (วิ.๑/๒๙๖)

ในจีวรที่เกินกำหนด ๑๐ วัน **ภิกษุสำคัญว่ายังไม่เกินกำหนด** ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์.

อนติกฺกม (ปุ)

[น + อติกฺกม]

การไม่ก้าวล่วง, การไม่ล่วงเลย.

พฺรหฺมจริยํ วุจฺจติ อสทฺธมฺมสมาปตฺติยา อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี อกิริยา อกรณํ อนชฺฌาปตฺติ เวลา**อนติกฺกโม**. (จูฬนิ.๔๒)

การงด งดเว้น เว้นขาด เจตนางดเว้น กิริยาที่ไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ละเมิด **การไม่ก้าวล่วง**แดนแห่งการเข้าถึงอสัทธรรม ตรัสเรียกว่า พรหมจรรย์.

เวลาอนติกฺกโมติ สีมาอนติกฺกโม. (จูฬนิ.อฏ.๑๐)

คำว่า **การไม่ก้าวล่วงเขต (เวลาอนติกฺกโม)** ได้แก่ การไม่ล่วงเขตแดน.

อนติกฺกมน (น)

[น + อติกฺกมน]

(ก) การไม่ก้าวล่วง, การไม่ล่วงพ้นไป, การไม่เลยไป, การไม่ล้น, การป้องกันไม่ให้ไหลล้น.

เสยฺยถาปิ อานนฺท ปุริโส มหโต ตฬากสฺส ปฏิกจฺเจว อาฬึ พนฺเธยฺย ยาวเทว อุทกสฺส **อนติกฺกมนาย** เอวเมว โข อานนฺท มยา

ปฏิกจฺเจว ภิกฺขุนีนำ อฏฺฐ ครุธมฺมา ปญฺญตฺตายาวชีวำ อนติกฺกมนียาติ.
(วิ.๔/๔๔๗)

อานนท์ เราบัญญัติครุธรรม ๘ แก่ภิกษุณีทั้งหลาย ซึ่งภิกษุณีทั้งหลายไม่พึงละเมิดไปจนตลอดชีวิต ก็เหมือนคนกั้นทำนบที่สระใหญ่ **เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำไหลล้น(เข้า)ออกไปฉะนั้น**.

(ข) การไม่ฝ่าฝืน-ล่วงละเมิด.

ยถา วา ปน มหาราช อุทกำ พีชวิรูหนาย, อคฺคิ ฌาปนาย...รตนำ อลงฺกราย, อาณา **อนติกฺกมนาย**, อิสฺสริยำ วสวตฺตนาย.
(มิลินฺท.๓๓๗)

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำมีไว้เพื่อปลูกพืช ไฟมีไว้เพื่อใช้เผาไหม้... รัตนะมีไว้เพื่อใช้เป็นเครื่องประดับ คำสั่งมีไว้**เพื่อไม่ให้ล่วงละเมิด** อิสสริยยศมีไว้เพื่อใช้อำนาจ ฉันใด[ขอถวายพระพร ธุตคุณมีไว้เพื่อใช้ปลูกพืชคือความเป็นสมณะ เพื่อใช้เผาไหม้มลทินคือกิเลส เพื่อใช้เป็นเหตุนำมาซึ่งกำลังคืออิทธิฉันนั้นเหมือนกัน]

(ค) การไม่ล่วงเลย, การได้รับ, การเสวย.

ธุตคุณำ...อนวชฺชนิปุณสุขุมสนฺติสุขม-**นติกฺกมนาย**. (มิลินฺท.๓๓๗-๘)

ธุตคุณมีไว้...**เพื่อการได้รับ**ความสุขอันไม่มีโทษละเอียด สุขุม สงบ.

อนติกฺกมนฏฺฐ (ปุ)

[อนติกฺกมน + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่าการไม่ล่วงละเมิด-ไม่ล่วงพ้น.

ดู อนติวตฺตนฏฺฐ

อนติกฺกมนีย (ติ)

[น + อติกฺกมนีย]

(ก) ไม่พึงล่วงละเมิด, ไม่พึงฝ่าฝืน

วสฺสสตูปสมฺปนฺนาย ภิกฺขุนิยา ตทหุ-ปสมฺปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อภิวาทนำ ปจฺจุฏฺฐานำ อญฺชลิกมฺมำ สามีจิกมฺมำ กาตพฺพำ; อยมฺปิ ธมฺโม สกฺกตฺวา ครุกตฺวา มาเนตฺวา ปูเชตฺวา ยาวชีวำ **อนติกฺกมนีโย**. (วิ.๒/๗๕)

ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือบูชา **ไม่พึงล่วงละเมิด**จนตลอดชีวิต.

อนติกฺกมนีโยติ น อติกฺกมิตพฺโพ.
(วิ.อฏ.๓/๕๘)

คำว่า **ไม่ล่วงละเมิด (อนติกฺกมนีโย)** ความว่า ภิกษุณีไม่ควรล่วงละเมิด.

(ข) ผู้ไม่นอกใจ, ผู้ไม่ควรล่วงละเมิด, ไม่ถูกล่วงเกิน, ไม่ถูกประพฤติผิด.

ธมฺมตา เอสา ภิกฺขเว ยทา โพธิสตฺโต มาตุกุจฺฉึ โอกฺกนฺโต โหติ, น โพธิสตฺตมาตุ

ปุริเสสุ มานสํ อุปฺปชฺชติ กามคุณูปสัหิตํ, **อนติกฺกมนียา** จ โพธิสตฺตมาตา โหติ เกนจิ ปุริเสน รตฺตจิตฺเตน. (ที.๒/๑๑, ม.๓/๑๖๒)

ภิกษุทั้งหลาย มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมานัสของพระมารดาประกอบด้วยกามคุณไม่เกิดในเพศชาย และพระมารดาเป็นผู้ที่บุรุษผู้มีจิตกำหนัดใด ๆ **ไม่สามารถล่วงเกินได้**.

อนติกฺกมนฺต (ติ)

[น + อติกฺกมนฺต]

ไม่ก้าวล่วงอยู่, ไม่ล่วงเลยอยู่, คลอไป.

วีณาย ตนฺติโย สเม คุเณ ปติฏฺฐาเปตฺวา ตนฺติสฺสเรน คีตสฺสรํ **อนติกฺกมนฺโต** คายิ. (อ.อฏ.๑/๒๑)

(นักดีดพิณชื่อว่าคุตติละ) ขึ้นสายพิณเหมาะเจาะดีแล้ว จึงขับร้อง**คลอไป**กับเสียงพิณ.

อนติกฺกมิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อติกฺกมิตฺวา]

ไม่ล่วงละเมิด, ไม่ก้าวล่วงแล้ว, ไม่ล้ำแล้ว.

อนาปตฺติ มหลฺลเก ฆเร ปิฏฺฐสงฺฆาฏสฺส หตฺถปาสํ อวิชหิตฺวา นิสีทติ, ขุทฺทเก ฆเร ปิฏฺฐิวํสํ **อนติกฺกมิตฺวา** นิสีทติ. (วิ.๒/๑๒๘)

(สโภชนสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าไปแทรกแซงในที่ที่มีคน ๒ คน ภิกษุดังต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ)

๑. ภิกษุนั่งในเรือนใหญ่ห่างจากบานประตูไม่เกินหัตถบาส

๒. ภิกษุนั่งในเรือนเล็ก**ไม่ล้ำ**ตรงกลางห้องนอน.

อนติจริยา (ถี)

[น + อติจริยา]

การไม่ประพฤติล่วงละเมิด,

การไม่ประพฤตินอกใจ, การไม่ประพฤตินอกใจกับหญิงอื่นนอกจากภรรยาของตน.

ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา สมฺมานนาย อนวมานนาย **อนติจริยาย** อิสฺสริยวโสสฺสคฺเคน อลงฺการานุปฺปทาเนน. (ที.๓/๑๕๙)

คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. **ไม่ประพฤตินอกใจ**

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว(ให้ของขวัญ).

อนติจริยายาติ ตํ อติกฺกมิตฺวา พหิ อญฺญาย อิตฺถิยา สทฺธึ ปริจรนฺโต ตํ อติจรติ

นาม ตถา อกรเณน. (ที.อฏ.๓/๑๓๘)

คำว่า **ไม่ประพฤตินอกใจ (อนติจริยาย)** ความว่า ประพฤติก้าวล่วงภรรยานั้นแล้วประพฤติอยู่ (เป็นชู้) กับหญิงอื่นภายนอก ชื่อว่าประพฤตินอกใจภรรยานั้น, ด้วยการไม่กระทำ (ประพฤติก้าวล่วง) อย่างนั้น.

อนติจารี (ติ)

[น + อติจารี, (ถี) อนติจารินี]

ผู้มีปกติไม่ประพฤตินอกใจ,

ผู้ไม่ปรารถนาชายอื่นนอกจากสามีของตน,

ผู้ไม่ประพฤตินอกใจสามี.

สุสัวิหิตกมฺมนฺตา จ โหติ, สงฺคหิตปริชนา จ, **อนติจารินี** จ, สมฺภตญฺจ อนุรกฺขติ, ทกฺขา จ โหติ อนลสา สพฺพกิจฺเจสุ. (ที.๓/๑๕๕)

[ภรรยาที่ดีควรอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ]

๑. จัดการงานดี (เป็นแม่บ้านที่ดี)

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. **ไม่ประพฤตินอกใจ**

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง.

อนติจารินีติ สามิกํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ มนสาปิ น ปตฺเถติ. (ที.อฏ.๓/๑๓๘)

คำว่า **ไม่ประพฤตินอกใจ (อนติจารินี)** ได้แก่ ไม่ทอดทิ้งสามีแล้วปรารถนาชายอื่นแม้ด้วยใจ.

อนติธาวิตพฺพ (ติ)

[น + อติธาวิตพฺพ]

ไม่ควรวิ่ง-แล่นเร็วเกินไป, ไม่พึงวิ่งเลยไป.

อนติธาวิตพฺพตา (ถี)

[อนติธาวิตพฺพ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ควรวิ่ง-แล่นเร็วเกินไป, ความเป็นแห่ง (คำสอน) ที่ไม่ถูกวิ่ง-แล่นเลยไป-เข้าใจผิด.

อิทานิ **อนติธาวิตพฺพตํ** วิภาเวตุ “**ตํ กึ มญฺญถา**ติอาทิมาห. (สี.นวฏี.๑/๔๕๗)

บัดนี้ **เพื่อจะแสดงความเป็นแห่ง (คำสอน)ที่ไม่ถูกแล่นเกินไป**ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **ตํ กึ มญฺญถ (พึงเข้าใจข้อนั้นอย่างไร)**.

ดู อติธาวิตพฺพ ด้วย

อนติมญฺญมาน (ติ)

[น + อติมญฺญมาน]

ไม่ดูหมิ่นอยู่, ไม่ดูแคลนอยู่.

ภิกฺขาจริยาย กปาลํ **อนติมญฺญมาโน**. (อ.๒/๑๙๙)

พราหมณ์**ไม่ดูหมิ่น**กระเบื้องเที่ยวขอทาน.

กปาลํ อนติมญฺญมาโนติ ตํ ภิกฺขาภาชนํ

อนติมญฺญมาโน. (อ.อฏ.๓/๖๖)

คำว่า **ไม่ดูหมิ่นกระเบื้อง (กปาลํ อนติมญฺญมาโน)** ได้แก่ ไม่ดูถูกภาชนะใส่อาหารนั้น.

อนติมาน (ปุ)

[น + อติมาน]

ความไม่เย่อหยิ่ง, การไม่ถือตัวจัด, การไม่มีมานะจัด, การไม่ดูหมิ่น.

อนติมานำ นิสฺสาย อติมาโน ปหาตพฺโพ. (ม.๒/๒๓)

บุคคลพึงละความดูหมิ่นได้ เพราะอาศัย**ความไม่ดูหมิ่น**.

[ธรรม ๘ ประการ คือ

๑. บุคคลพึงละการฆ่าสัตว์ได้ เพราะอาศัยการไม่ฆ่าสัตว์

๒. บุคคลพึงละการลักทรัพย์ได้ เพราะอาศัยการไม่ลักทรัพย์

๓. บุคคลพึงละการพูดเท็จได้ เพราะอาศัยการพูดจริง

๔. บุคคลพึงละการพูดส่อเสียดได้ เพราะอาศัยการไม่พูดส่อเสียด

๕. บุคคลพึงละความโลภคือความกำหนัดยินดีได้ เพราะอาศัยความไม่โลภคือความไม่กำหนัดยินดี

๖. บุคคลพึงละการนินทาและการประทุษร้ายได้ เพราะอาศัยการไม่นินทาและการไม่ประทุษร้าย

๗. บุคคลพึงละความโกรธแค้นได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธแค้น

๘. บุคคลพึงละความดูหมิ่นได้ เพราะอาศัยความไม่ดูหมิ่น]

อนติมานยุค (ติ)

[อนติมาน + ยุค]

ผู้มีแอกคือความไม่เย่อหยิ่ง

ผู้มีแอกคือความไม่ถือตัว.

กาลญฺญุตาจิตฺตสาโร
เวสารชฺชติทณฺฑโก
นิวาตวุตฺติโยตฺตโก
อนติมานยุโค ลหุ. (ชา.๒/๒๗๔)

(พระมหาสัตว์กล่าวว่า)
มีความคิดรู้จักกาลเป็นไม้แก่น มีความแกล้วกล้าเป็นไม้ค้ำสามง่าม มีความประพฤติถ่อมตนเป็นเชือก ขัน **มีแอกคือความไม่เย่อหยิ่ง** เป็นแอกเบา.

อนติมานยุโค ลหูติ อนติมานสงฺขาเตน ลหุเกน ยุเคน สมนฺนาคโต. (ชา.อฏ.๗/๑๔๘)

บาทคาถาว่า **มีแอกคือความไม่เย่อหยิ่งเบา (อนติมานยุโค ลหุ)** ความว่า ประกอบด้วยแอกอันเบา กล่าวคือความไม่เย่อหยิ่ง.

อนติมานี (ติ)

[น + อติมานี]

ผู้ไม่มีมานะจัด, ผู้ไม่ดูหมิ่น, ผู้ไม่เย่อหยิ่ง.

ภิกฺขุ อตฺถทฺโธ โหติ **อนติมานี**ยมฺปาวุโส ภิกฺขุ อตฺถทฺโธ โหติ อนติมานี อยมฺปิ ธมฺโม โสวจสฺสกรโณ. **(ม.๑/๑๓๖)**

ภิกษุ (ในธรรมวินัยนี้) เป็นผู้ไม่กระด้าง **ไม่ดูหมิ่น**แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย.

กรณียมตฺถกุสเลน
ยนฺตำ สนฺตำ ปทำ อภิสเมจฺจ
สกฺโก อุชู จ สุหุชู จ
สุวโจ จสฺส มุทุ **อนติมานี**.
(ขุทฺทก.๑๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า)
ผู้ฉลาดในประโยชน์มุ่งหวังบรรลุสันตบท ควรบำเพ็ญกรณียกิจ ควรเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่าง่าย อ่อนโยน และ**ไม่เย่อหยิ่ง**.

น อติมานีติ **อนติมานี**. (ขุทฺทก.อฏ.๒๐๑)

ผู้ใดไม่มีอติมานะ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **ไม่เย่อหยิ่ง**.

อนติริตฺต (ติ)

[น + อติริตฺต]

ไม่เป็นเดน, ไม่เหลือเฟือ, โภชนะอันยังมิได้ทำอดิเรกวินัยกรรมเป็นต้น.

โย ปน ภิกฺขุ ภุตฺตาวี ปวาริโต **อนติริตฺตำ** ขาทนียำ วา โภชนียำ วา ขาเทยฺย วา ภุญฺเชยฺย วา, ปาจิตฺติยนฺติ. (วิ.๒/๑๑๑)

อนึ่ง ภิกษุใดฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉัน**ที่ไม่เป็นเดน** ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนติริตฺตนฺติ น อติริตฺตำ; น อธิกนฺติ อตฺโถ. ตำ ปน ยสฺมา กปฺปิยกตาทีหิ สตฺตหิ วินยกมฺมากาเรหิ อกตำ วา คิลานสฺส อนธิกำ วา โหติ, ตสฺมา ปทภาชเน “อกปฺปิยกตนฺติอาทิวุตฺตำ. (วิ.อฏ.๓/๙๕)

คำว่า **ไม่เป็นเดน (อนติริตฺตำ)** คือ ไม่เหลือเดน อธิบายว่า ไม่เหลือเฟือ เพราะของที่ไม่เป็นเดนนั้น เป็นของที่ไม่ได้ทำให้เป็นเดนโดยอาการแห่งวินัยกรรม ๗ อย่าง มีของที่ทำให้เป็นกัปปิยะ (เหมาะสม) เป็นต้น หรือที่ไม่เป็นเดนของภิกษุอาพาธฉะนั้น ในบทภาชนะ ท่านจึงกล่าวว่า “ของที่ภิกษุยังมิได้ทำให้เป็นกัปปิยะ (เหมาะสม) เป็นต้น.

อติเรกำ ริจติ คจฺฉตีติ **อติริตฺตำ**, น อติริตฺตำ อนติริตฺตนฺติ อตฺถำ ทสฺเสนฺโต อาห “**น อติริตฺตนฺติ**. “อธิกนฺติ อิมินา อติริตฺตสทฺทสฺส อติสุญฺญตฺถำ นิวตฺเตติ. (ปาจิตฺ.โย.๑/๖๒)

ท่านประสงค์จะแสดงอรรถว่า ชื่อว่า เกิน เพราะอรรถว่าเหลือ คือ ถึงมาก โภชนะมากเกินไปหามิได้ ชื่อว่า ไม่เกินไป จึงกล่าวว่า**ไม่เกินไป** ย่อมห้ามอรรถว่าว่างเปล่า แห่งอติริตฺต-ศัพท์ด้วยคำนี้ว่า เกิน

(อธิกำ)

ดู อติริตฺต ด้วย

อนติริตฺตตา (ถี)

[อนติริตฺต + ตา]

ความเป็นโภชนะไม่เป็นเดน-ไม่เหลือเฟือ, -ไม่เกิน, ความเป็นอนติริตตโภชนะ.

ปวาริตภาโว อามิสสฺส **อนติริตฺตตา** กาเลน อชฺโฌหรณนฺติ อิมาเนตฺถ ตีณิ องฺคานิ. (กงฺขา.๒๒๔)

ในสิกขาบทนี้ (ปฐมปวารณาสิกขาบท) มีองค์ ๓ คือ

๑. ความที่ภิกษุเป็นผู้ห้ามภัต

๒. **ความที่อาหารไม่เป็นเดน**

๓. กลืนกินในกาล.

อนติริตฺตปจฺจย (ปุ)

[อนติริตฺต + ปจฺจย]

เหตุคือโภชนะ (อาหาร) ที่ไม่เป็นเดน-ไม่เหลือเฟือ-ไม่เกิน-ยังไม่ทำอติเรกวินัยกรรม.

อยำ ปนานิสำโส, อปฺปาพาธตา, อปฺปาตงฺกตา ลหุฏฺฐานำ พลำ ผาสุวิหาโร **อนติริตฺตปจฺจยา** อนาปตฺติ, รสตณฺหาวิโนทนำ อปฺปิจฺฉตาทีนำ อนุโลมวุตฺติตาติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๖๗)

ส่วนอานิสงส์ (แห่งเอกาสนิกังคธุดงค์) มีดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้มีอาพาธน้อย

๒. เป็นผู้มีความลำบากน้อย

๓. ลุกขึ้นคล่องแคล่ว

๔. แข็งแรง

๕. อยู่สำราญ

๖. ไม่ต้องอาบัติ **เพราะเหตุคือโภชนะที่ไม่เป็นเดน**

๗. บรรเทาตัณหาในรสเสียได้

๘.มีความประพฤติคล้อยตามธุตธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น.

อนติริตฺตโภชน (น)

[อนติริตฺต + โภชน]

นนุ วุตฺตำ ภควตา “คณโภชนำ ปรมฺปรโภชนำ อติริตฺตโภชนำ **อนติริตฺตโภชนนฺติ** ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๔๐๑)

สก. คณโภชนะ ปรัมปรโภชนะ อติริตตโภชนะ **อนติริตตโภชนะ** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วมิใช่หรือ

ปร. ใช่

อนติริตฺตโภชนาปตฺติ (ถี)

[อนติริตฺตโภชน + อาปตฺติ]

อาบัติเพราะโภชนะอันไม่เป็นเดน,

อาบัติเพราะโภชนะไม่เหลือเฟือ.

อยํ ปนานิสโส **อนติริตฺตโภชนาปตฺติยา** ทูรภาโว, โอทริกตฺตาภาโว, นิรามิสสนฺนิธิตา, ปุน ปริเยสนาย อภาโว, อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุโลมวุตฺติตาติ. (วิสุทฺธิ.๑/๖๙)

ส่วน อานิสงส์(ของขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์)มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. เป็นผู้ห่างไกลจาก**อาบัติที่ต้องเพราะฉันโภชนะอันไม่เป็นเดน**.

๒. ไม่มีความอึดอัดท้อง

๓. ไม่มีการสั่งสมอามิส

๔. ไม่มีการแสวงหาอาหารอีก

๕.เป็นผู้ประพฤติคล้อยตามธุตธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น.

อนติริตฺตสญฺญี (ติ)

[อนติริตฺตสญฺญา + อี]

ผู้มีความสำคัญว่าโภชนะอันไม่เป็นเดน

อนติริตฺเต **อนติริตฺตสญฺญี** ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ขาทติ วา ภุญฺชติ วา, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๑๑)

ในโภชนะที่ไม่เป็นเดน ภิกษุ**สำคัญว่าเป็นโภชนะอันไม่เป็นเดน** เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนติเรกตา (ถี)

[น + อติเรกตา]

ความไม่ยิ่ง, ความไม่เกินไป,

ความไม่เหลือเฟือ-ไม่มากเกินไป.

“เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมาติ เอวมาทีสุ **อนติเรกตา**. (ที.อฏ.๓/๑๔๓)

[เกวล-ศัพท์ในคำนี้ว่า **ทั่ว (เกวลกปฺป)** มีความหมายหลายอย่างเช่น] **มีอรรถว่าไม่เกิน** ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ท่านรูปนี้อาศัยคุณเพียงศรัทธาอย่างเดียวเป็นแน่.

อนติวตฺตน (น)

[น + อติวตฺตน]

ความไม่เป็นไปล่วง, ความไม่ล่วงพ้น.

ยสฺส ภายตีติ ภวาภินนฺทเนน ยสฺส วิภวสฺส ภายติ, โส อุจฺเฉทสงฺขาโต วิภโว, ตโต ภายนญฺจ ทุกฺขวตฺถุภาวโต ชาติอาทิทุกฺขสฺส **อนติวตฺตนโต** จ ทุกฺขํ ทุกฺขสภาวเมวาติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๑๙๐)

คำว่า **ย่อมกลัวความเสื่อมใด (ยสฺส ภายติ)** ความว่า สัตวโลกย่อมกลัวต่อความเสื่อมใด เพราะความเพลิดเพลินภพ ความเสื่อมกล่าวคือความขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) นั้น และความกลัวแต่ความเสื่อมนั้น จัดว่าเป็นทุกข์ คือมีสภาวะเป็นทุกข์ทีเดียว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ และ**เพราะความไม่ล่วงพ้น**จากทุกข์มีชาติทุกข์เป็นต้นได้.

อนติวตฺตนฏฺฐ (ปุ)

[อนติวตฺตน + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่าความไม่เป็นไปล่วง,

สภาวะที่ไม่ล่วงเลยกันและกัน.

อนติวตฺตนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๑๖)

สภาวะที่ไม่ล่วงเลยกันและกัน ควรรู้ยิ่ง.

จตสฺโส ภาวนา ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ **อนติวตฺตนฏฺเฐน** ภาวนา, อินฺทฺริยานํ เอกรสฏฺเฐน ภาวนา, ตทุปควีริยวาหนฏฺเฐน ภาวนา, อาเสวนฏฺเฐน ภาวนา. (ปฏิสํ.๓๐)

ภาวนา ๔ อย่าง คือ

๑. ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้น**ไม่ล่วงเลยกันและกัน**.

๒. ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่า อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน

๓. ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่า นำความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้นเข้าไป

๔. ชื่อว่าภาวนา เพราะอรรถว่าปฏิบัติเนือง ๆ.

ยุคนทฺธสฺส สมถวิปสฺสนาทฺวยสฺส เอกรสภาเวน **อนติวตฺตนฏฺโฐ**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๘,๘๙)

สภาวธรรม ชื่อว่า**สภาพที่ไม่ล่วงเลยกันและกัน** เพราะความที่สมถะและวิปัสสนาทั้งสองเป็นธรรมคู่กันโดยมีกิจ อย่างเดียวกัน.

อนติวตฺตนฏฺเฐนาติ อญฺญมญฺญํ อนติกฺกมนฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๘๙)

คำว่า **เพราะอรรถว่าไม่ล่วงเลยกันและกัน (อนติวตฺตนฏฺเฐน)** เพราะอรรถว่าไม่ไม่ล่วงเลยซึ่งกันและกันไป.

อนติวตฺตนทีปก (ติ)

[อนติวตฺตน + ทีปก]

อันแสดงความไม่เป็นไปล่วงเกิน,

ที่แสดงถึงความไม่ล่วงพ้น.

ยถากฺกมํ สสารโต อติวตฺต**นานติวตฺตน-ทีปกํ** อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏ.๓๑๕)

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานนี้ **ที่แสดง**ถึงความล่วงพ้นและ**ความไม่ล่วงพ้น** จากสงสารตามลำดับ (ของผู้เห็นชอบและผู้เห็นผิด).

อนติสาร (ติ)

[น + อติสาร]

(ก) ผู้ไม่มีการล่วงละเมิด, ผู้ไม่มีโทษ, ผู้ไม่ล่วงละเมิด.

ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคตํ สทฺธิวิหาริกํ อปฺปณาเมนฺโต อุปชฺฌาโย สาติสาโร โหติ, ปณาเมนฺโต **อนติสาโร** โหติ. (วิ.๓/๖๙)

ภิกษุทั้งหลาย สัทธิวิหาริกผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ เมื่ออุปัชฌาย์ไม่ประณาม ย่อมมีโทษ เมื่อประณาม ย่อม**ไม่มีโทษ**.

[องค์ ๕ คือ

๑. ไม่มีความรักอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๒. ไม่มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๓. ไม่มีความละอายอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๔. ไม่มีความเคารพอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

๕. ไม่มีความหวังดีอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์]

ดู อรรถแห่งอติสาร (๑) ด้วย

(ข) ไม่มีการฝ่าฝืน, การไม่ละเลย.

ชนปทนิรุตฺติยา จ อนภินิเวโส โหติ สมญฺญาย จ **อนติสาโร**. (ม.๓/๒๗๘)

การไม่ยึดภาษาท้องถิ่น และ**การไม่ละเลย**คำพูดสามัญ.

ดู อรรถแห่ง อติสาร ด้วย

อนตีต (ติ)

[น + อดีต]

ไม่ล่วงพ้น, ไม่ล่วงเลย,

ไม่ผ่านพ้น, ไม่ใช่อดีต.

ตเมนํ ภิกฺขเว ยโม ราชา เอวมาห อมฺโภ ปุริส ตสฺส เต วิญฺญุสฺส สโต มหลฺลกสฺส น เอตทโหสิ อหมฺปิ โขมฺหิ ชราธมฺโม ชรं **อนตีโต,** หนฺทาหํ กลฺยาณํ กโรมิ, กาเยน วาจาย มนสาติ ? โส เอวมาห ‘นาสกฺขิสฺสं ภนฺเต. ปมาทสฺสं ภนฺเตติ. (อ.๑/๑๓๘)

พญายมถามเขาว่า “เจ้านั้นเป็นผู้รู้เดียงสา เป็นผู้ใหญ่ ไม่ได้คิดอย่างนี้เลยหรือว่า ‘ถึงตัวเราก็มีความแก่เป็นธรรมดา **ไม่ล่วงพ้น**ความแก่ไปได้ เอาเถอะ เราจะทำความดีทางกาย วาจา และใจ” เขาตอบว่า “ไม่เคยคิด เพราะมัวประมาทอยู่ พระเจ้าข้า”.

ชรं อนตีโตติ ชรं อนติกฺกนฺโต, อนฺโตชราย เอว จรามิ. (อ.อฏ.๓/๒๘)

คำว่า **ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ (ชรं อนตีโต)** ได้แก่ ไม่ก้าวล่วงความแก่ไปได้ คือย่อมเที่ยวไปด้วยความแก่ภายในนั่นเอง.

อนตีตตฺต (น)

[อนตีต + ตฺต]

ความเป็นสภาพไม่ล้วงพ้น,

ความเป็นสภาพไม่ล่วงเลย.

สพฺพาปิ หิ ธาตุโย รุปฺปนลกฺขณํ **อนตีตตฺตา รูปานิ**. (วิสุทฺธิ.๑/๓๖๒)

แท้จริง ธาตุทั้งปวง ได้ชื่อว่า**รูป เพราะความที่**ธาตุเหล่านั้น**ไม่ล่วงพ้น**จากลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปได้.

อนตีตตฺตาติ อปริจฺจชนโต. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๕๐)

คำว่า **เพราะความไม่ล่วงพ้น (อนตีตตฺตา)** ได้แก่ เพราะไม่สละทิ้ง.

อนตีตสตฺถุก (ติ)

[อนตีต + สตฺถุ + ก]

มีพระศาสดายังไม่ล่วงลับไป.

จานำ โข ปเนตำ วิชฺชติ ยำ ปาปภิกฺขู อตีตสตฺถุกำ ปาวจนนฺติ มญฺญมานา ปกฺขำ ลภิตฺวา นจิรสฺเสว สทฺธมฺมำ อนฺตรธาเปยฺยุ, ยาว จ ธมฺมวินโย ติฏฺฐติ ตาว **อนตีตสตฺถุก-**เมว ปาวจนำ โหติ. (วิ.อฏ.๑/๕)

(ท่านพระมหากัสสปะดำริอยู่ว่า)การที่พวกภิกษุผู้มีใจบาปเข้าใจว่า “ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว” ได้พวกแล้วพึงทำพระสัทธรรมให้อันตรธานไปในกาลไม่นาน นี้เป็นฐานะที่จะมีได้ ที่จริงตราบใดที่พระธรรมวินัยยังดำรงอยู่ ตราบนั้นปาพจน์ก็ยังชื่อว่า**มีพระศาสดายังไม่ล่วงลับไป**นั่นเอง.

อนตฺต (ปุ/ติ)

[น + อตฺต]

[เป็น ๒ พจน์ คือ ปฐมาวิภัติเอกวจนะและพหุวจนะ, ๓ ลิงค์ มีรูปเป็น อนตฺตา, ในทุติยาวิภัติ เอกวจนะทั้ง ๓ ลิงค์ มีรูปเป็น อนตฺตำ อนตฺตานำ, ในทุติยาวิภัติพหุวจนะ ปุงลิงค์ มีรูปเป็น อนตฺเต ตติยา-วิภัติเป็น อนตฺตนา สัตตมีวิภัติเป็น อนตฺตนิ ส่วนใน มณิมญฺชู. ๒/๔๒๑ ฉัฏฐีเอกวจนะมีรูปเป็น อนตฺตโน ดู โมคฺ.แปล.๔๙๙ ด้วย (สำ-อนาตฺมนฺ)]

อันไม่ใช่อัตตาที่พวกเดียรถีย์คิดขึ้น,

อันไม่มีอัตตาที่พวกเดียรถีย์คิดขึ้น,

ไม่ใช่อัตตา-ตัวตน, ไม่มีอัตตา-ตัวตน.

ดู อรรถของ อตฺต (๘) ด้วย

> **อนตฺตนิ** อตฺตมานึ
> ปสฺส โลกำ สเทวกำ
> นิวิฏฺฐำ นามรูปสฺมึ
> อิทำ สจฺจนฺติ มญฺญติ. (สุตฺตนิ.๓๙๖)
>
> (พระศาสดาตรัสว่า)
>
> ท่านมีความเข้าใจผิดในนามรูป**ที่ไม่ใช่อัตตา**ว่าเป็นอัตตา จงดูชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ซึ่งพากันยึดมั่นในนามรูป ย่อมสำคัญว่า นามรูปนี้เป็นของจริง.

อนตฺตนิ อตฺตมานินฺติ อนตฺตนิ นามรูปเป อตฺตมานึ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๒๕)

บาทคาถาว่า **มีความเข้าใจผิดในนามรูปไม่ใช่อัตตาว่าเป็นอัตตา (อนตฺตนิ อตฺตมานึ)** ได้แก่ มีความสำคัญในสิ่งมิใช่ตัวตน คือในนามรูปว่าเป็นอัตตา.

ดู อนุฏี.๒/๒๔๒ และ เนตฺติ.อฏ.๔๕ อันจะกล่าวต่อไปนี้

อนตฺต บทนี้ พระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์ได้อธิบายอรรถไว้มากมายตามสมควรแก่ฐานะดังนี้

อันไม่ใช่อัตตา, อันไม่มีตัวตน,

อันไม่มีอัตตา

อวสาวตฺตน = ไม่เป็นไปตามความปรารถนา, อันไม่สามารถให้เป็นไปตาม

ความประสงค์, ตามอำนาจ.

อสารก = อันไม่มีแก่นสารคืออัตตาที่พวกเดียรถีย์คิดกันว่า(สยำวสี)ที่สามารถให้กายก็ดี ดวงตาเป็นต้นก็ดีเป็นไปตามความประสงค์ของตน.

นิวาสี = ตั้งอยู่เสมอไม่เสื่อมไปแม้ขันธ์จะเสื่อมไปก็ตาม,

อการก = ผู้ไม่ทำกิจมีการเห็นการฟังเป็นต้นให้สำเร็จได้,

อเวทก = ผู้ไม่เสวยสุขและทุกข์,

อสยำวสี = ไม่ยังกายเป็นต้นให้เป็นไปตามความต้องการของตน,

สุญฺญ = ว่างจากอัตตา, ว่างเปล่าจากตัวตน,

อสฺสามิก = อันไม่มีเจ้าของ,อันไม่เป็นเจ้าของ,

อนิสฺสร = ไม่เป็นใหญ่, ควบคุมไม่ได้.

อตฺตปฏิกฺเขป = ค้านต่ออัตตา, อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออัตตา, ตรงข้ามกับอัตตา.

อกามการิย = อันไม่สามารถให้ทำตามความปรารถนาได้, ไม่สามารถทำตามประสงค์ได้.

ดู มูลฏี.๒/๓๗-๘ อนุฏี.๒/๔๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๔๕๗

ริตฺต, ตุจฺฉ = เปล่า

บรรดาอรรถทั้งหลายที่นำมากล่าวนั้นพบอวสวตฺตน และ อสารก มากที่สุด ในบางแห่งพรรณนาอรรถทั้ง ๔ ไว้รวมกัน.

อตฺตาภาเวน **อนตฺตโต**. (สำ.อฏ.๒/๓๐๖)

ชื่อว่าโดยเป็นอนัตตา เพราะไม่มีอัตตา.

อนตฺตาติ นตฺถิ เอเตสำ อตฺตา การกเวทก-สภาโว, สยำ วา น อตฺตาติ **อนตฺตา**. (เนตฺติ.อฏ.๔๕)

คำว่า **ไม่ใช่ตัวตน (อนตฺตา)** มีรูปวิเคราะห์ว่า ไม่มีตัวตน กล่าวคือ เป็นเพียงสภาวะของผู้กระทำกรรมและผู้เสวยผลกรรม อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า**อนัตตา** เพราะอรรถว่าไม่ใช่อัตตา ตัวตน.

[อธิบาย คำว่า อนตฺตา มีความหมาย ๒ ประการ คือ

ไม่มีอัตตา = นตฺถิ เอเตสำ อตฺตาติ อนตฺตา (ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส)

ไม่ใช่อัตตา = น อตฺตา อนตฺตา (นนิปาต-บุรพบท กรรมธารยสมาส)]

อนตฺตาติ อวสวตฺตนฏฺเจน อนตฺตา. (อำ.อฏ.๒/๒๔๒)

คำว่า **เป็นอนัตตา (อนตฺตา)** ความว่า ชื่อว่าอนัตตา เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์ (ของตน).

อวสวตฺตนฏฺเจน **อนตฺตโต**. (อำ.อฏ.๒/๓๓๓)

ชื่อว่าอนัตตา (อนตฺตโต) เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์.

อนตฺตาติ “มา ชียนฺตุ มา มียนฺตูติ วเส

วตฺเตตุ๎ น สกฺกาติ อวสวตฺตนฏฺเจน อนตฺตา อตฺตสุญฺญา อสฺสามิกา อนิสฺสราติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๖)

คำว่า อนัตตา **(ไม่ใช่ตัวตน) (อนตฺตา)** ได้แก่ ที่ชื่อ อนัตตา คือ ว่างเปล่าจากตัวตน ไม่มีเจ้าของ ได้แก่ ไม่เป็นใหญ่ เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์ เพราะ ว่าใคร ๆ ไม่สามารถให้เป็นไปตามความประสงค์(ของตนเอง)ว่า จงอย่าแก่ จงอย่าตาย.

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ อวสวตฺตนฏฺเจน. (จูฬนิ.อฏ.๘๖)

คำว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์.

“รูปำ อนิจฺจำ ขยฏฺเจน, ทุกฺขำ ภยฏฺเจน, **อนตฺตา** อสารกฏฺเจนาติ โสตาวธานำ, ตำปชานนา ปญฺญา สุตมเย ญาณำ. (ปฏิสำ.๓๖,๕๑)

การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “รูปไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ.

อนตฺตา อสารกฏฺเจนาติ “อตฺตา นิวาสี การโก เวทโก สยำวสีติ เอวำ ปริกปฺปิตสฺส อตฺตสารสฺส อภาเวน อนตฺตา.
(ปฏิสำ.อฏ.๑/๑๓๑)

คำว่า **เป็นอนัตตา เพราะว่าไม่มีแก่นสาร (อนตฺตา อสารกฏฺเจน)** ได้แก่ ชื่อว่า **อนัตตา** เพราะไม่มีแก่นสารคือตัวตนที่พวกเดียรถีย์คิดกัน (ขึ้นมา) อย่างนี้ว่า ตัวตน ผู้ดำรงอยู่เสมอ ผู้กระทำ ผู้เสวย ผู้มีอำนาจเอง.

เต ภิกฺขู อวสวตฺตนากาเรน รูปำ ภนฺเต **อนตฺตา**ติ ปฏิชานนฺติ. สุญฺญอสฺสามิก-อนิสฺสรอตฺตปฏิกฺเขปฏฺเจน วาติ จตูหิ การเณหิ **อนตฺตา**. (ม.อฏ.๒/๑๙)

ภิกษุเหล่านั้นย่อมปฏิญญาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูปเป็น **อนัตตา** ด้วยอาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์ รูปชื่อว่าเป็น **อนัตตา** เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เพราะว่างเปล่า ๒. เพราะไม่มีเจ้าของ ๓. เพราะไม่เป็นใหญ่ ๔. เพราะปฏิเสธอัตตา.

[ใน สารตฺถ.๓/๑๘๓ มีความพิสดารเหมือนที่ได้พรรณนามาแล้ว ดู วิสุทฺธิ. ๒/๒๕๔]

สยญฺจ อสฺสามิกภาวาทิตาย อนตฺตโต. (วิสุทฺธิ.๒/๒๔๗)

ชื่อว่าโดยความเป็นอนัตตา เพราะไม่มีความเป็นเจ้าของด้วยตนเองเป็นต้น.

ปรโต, ริตฺตโต, ตุจฺฉโต, สุญฺญโต, อสฺสามิกโต, อนิสฺสรโต, อวสวตฺติโตติอาทีหิ การเณหิ **อนตฺตโต** ปสฺสติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๘๙)

เห็นอยู่ (ซึ่งสังขารทั้งปวง) **โดยความเป็นอนัตตา** ด้วยเหตุทั้งหลายเป็นต้นว่า โดยเป็นปรปักษ์ โดยเป็นสภาพเปล่า โดยเป็น

สภาพว่าง โดยเป็นสภาพสูญ โดยเป็นสภาพไม่มีเจ้าของ โดยเป็นสภาพไม่มีผู้เป็นใหญ่ โดยเป็นสภาพไม่เป็นไปตามความประสงค์ของใครๆ.

[พระพุทธเจ้าทรงแสดงอนัตตธรรมเป็นครั้งแรกแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ในอนัตตลักขณ-สูตร (วิ.๓/๑๘-๒๐ สำ.๒/๕๕-๖) และทรงแสดงไว้ในสูตรต่าง ๆ โดยปริยายเป็นอันมากตามความเหมาะสม ในบางสูตร ทรงแสดงขันธ์ ๕ ว่า เป็นอนัตตา ในบางสูตรทรงแสดงจักษุเป็นต้น ก็ดี รูปารมณ์เป็นต้น ก็ดี อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ดี ปฐวีธาตุเป็นต้น ก็ดี และธรรมทั้งหมดรวมทั้งพระนิพพาน ด้วยว่า เป็นอนัตตา]

โย โข ภิกฺขุ **อนตฺตา;** ตตฺร เต ฉนฺโท ปหาตพฺโพติ. อญฺญาตํ ภควา อญฺญาตํ สุคตาติ. “ยถา กถํ ปน ตฺวํ ภิกฺขุ มยา สํขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ อาชานาสีติ ? “รูปํ โข ภนฺเต **อนตฺตา**; ตตฺร เม ฉนฺโท ปหาตพฺโพ. เวทนา... สญฺญา... สงฺขารา... วิญฺญาณํ อนตฺตา; ตตฺร เม ฉนฺโท ปหาตพฺโพ. (สำ.๒/๖๔)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุ สิ่งใดเป็น **อนัตตา** เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น” “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์เข้าใจแล้ว” “ภิกษุ ก็เธอเข้าใจเนื้อความแห่งคำที่เรากล่าวไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้อย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ รูปเป็น**อนัตตา** ข้าพระองค์พึงละความพอใจในรูปนั้น เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ เป็นอนัตตา ข้าพระองค์พึงละความพอใจในวิญญาณนั้น.

จกฺขุ ภิกฺขเว **อนตฺตา**. ยทนตฺตา ตํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํ. โสตํ **อนตฺตา**... มโน **อนตฺตา**. (สำ.๒/๒๓๗)

“ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็น**อนัตตา** สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ โสตะเป็น **อนัตตา**...มโนเป็น**อนัตตา**.

รูปา ภิกฺขเว อนตฺตา. ยทนตฺตา ตํ เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺฐพฺพํ. สทฺทา... ธมฺมา **อนตฺตา**. (สำ.๒/๒๓๘)

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็น**อนัตตา** สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ สัททะ...ธรรมารมณ์เป็น**อนัตตา**.

อิธานนฺท ภิกฺขุ อรญฺญคโต วา รุกฺขมูล-คโต วา สุญฺญาคารคโต วา อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ จกฺขุ **อนตฺตา,** รูปา อนตฺตา, โสตํ อนตฺตา, สทฺทา อนตฺตา ฆานํ อนตฺตา คนฺธา อนตฺตา

ชิวฺหา อนตฺตา รสา อนตฺตา กายา อนตฺตา, โผฏฺ ฐพฺพา อนตฺตา, มโน อนตฺตา, ธมฺมา อนตฺตาติ. (อ.ม.๓/๓๔๓)

(อนัตตสัญญา คือ) อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ตาเป็น**อนัตตา** รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา.

สีลวตาวุโส โกฏฺ ฐิก ภิกฺขุนา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺฑโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต สุญฺญโต **อนตฺตโต** โยนิโส มนสิ กาตพฺพา. (สำ.๒/๑๓๖)

(พระสารีบุตรตอบโกฏฐิตะว่า) “ท่านโกฏฐิตะ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการอันภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น (บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ **เป็นอนัตตา**.

ปถวีธาตุ์ โข อหำ อาวุโส **น อตฺตโต** อุปคจฺฉึ, น จ ปถวีธาตุนิสฺสิตำ อตฺตานำ. (ม.๓/๘๑)

(ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้วจึงนับว่ามีธรรมอันสมควรจะพยากรณ์ได้ว่า) ‘ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้า**มิได้ยึดมั่นปฐวีธาตุโดยความเป็นอัตตา** และมิได้ยึดมั่นอัตตาที่อาศัยปฐวีธาตุ.

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา
สพฺเพ ธมฺมา **อนตฺตา**ติ. (ม.๑/๒๙๐)

(พระอัสสชิตอบสัจจกะนิครนถ์ว่า) สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวง**เป็นอนัตตา** (ไม่ใช่ตัวตน).

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ สพฺเพ จตุภูมก-ธมฺมา **อนตฺตา**. (สำ.อฏ.๒/๒๙๑)

คำว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนัตตา)** ความว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมดเป็นอนัตตา.

สพฺเพ ธมฺมาติ ปญฺจกฺขนฺธาเอว อธิปฺเปตา. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๖)

คำว่า **ธรรมทั้งปวง (สพฺเพ ธมฺมา)** พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาขันธ์ ๕ นี้เอง.

สพฺเพ ธมฺมาติ นิพฺพานมฺปิ อนฺโตกตฺวา วุตฺตา. **อนตฺตา**ติ อวสวตฺตนฏฺเฐน. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๕๘)

คำว่า **ธรรมทั้งปวง (สพฺเพ ธมฺมา)** ท่านกล่าวรวมเอาพระนิพพานเข้าไว้ด้วย. ชื่อว่า **อนัตตา** เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปตามความประสงค์.

สพฺเพ ธมฺมาติ สพฺเพ สงฺขตา ธมฺมา. (เนตฺติ.อฏ.๔๕)

คำว่า **ธรรมทั้งปวง (สพฺเพ ธมฺมา)** ได้แก่สังขตธรรมทั้งปวง.

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ สพฺเพปิ เตภูมก-ธมฺมา ปรโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต อสารโต อวสวตฺตนโต จ อนตฺตาติ. (เนตฺติ.อฏ.๒๕๓)

บาทคาถาว่า **ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา)** ความว่า ธรรมที่มีในภูมิ ๓ ทั้งหมดเป็นอนัตตา เพราะเป็นสิ่งอื่น [นอกจากอัตตา] ว่างเปล่า ไร้แก่นสาร และไม่เป็นไปตามความประสงค์.

รูปํ ภิกฺขเว อนิจฺจํ. ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ; ยํ ทุกฺขํ ตท**นตฺตา;** ยท**นตฺตา** ตํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตาติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺจพฺพํ. เวทนา อนิจฺจา. (สํ.๒/๑๙, ๓๗, ๖๘, ๖๙)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น**อนัตตา** สิ่งใดเป็น**อนัตตา** สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’. เวทนาไม่เที่ยง.

ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ ยา จ พาหิรา ปถวีธาตุ ปถวีธาตุเรเวสา. ตํ ‘เนตํ มม เนโสหมสฺมิ **น** เมโส **อตฺตา**ติ เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย ทฏฺจพฺพํ. (ม.๒/๘๔)

ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ที่เป็นภายในและปฐวีธาตุที่เป็นภายนอก ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่น**ไม่ใช่อัตตา**ของเรา.

รูปํ เนตํ มม เนโสหมสฺมิ, **น** เมโส **อตฺตา**ติ สมนุปสฺสติ. (ม.๑/๑๘๙)

ส่วนอริยสาวกพิจารณาเห็นรูปว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่น**ไม่ใช่อัตตา**ของเรา.

อนตฺตํ รูปํ **อนตฺตา** รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ. (สํ.๒/๔๖,๙๓-๔)

เธอไม่รู้ชัดรูปที่เป็น**อนัตตา**ตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็น**อนัตตา**.

[นอกจากนี้ในอลคัททูปมสูตร (ม.๑/๑๙๑) ทรงแสดงความเห็นที่ยึดถือว่า โส โลโก โส อตฺตา เป็นต้น ซึ่งแม้ว่า จะไม่เป็นอัตตาอัตตนิยะ โดยสภาพตามความเป็นจริงเป็นเพียงสภาวธรรมในวิปัลลาสสูตร (อ.๑/๓๖๑) ทรงแสดงว่า การเห็นอัตตาในวัตถุอันมิใช่อัตตาเป็นสัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส และทิฏฐิวิปัลลาส ดู เนตฺติ.๗๐,๗๑-๕, วิสุทฺธิ.๒/๓๒๔,๓๒๖

ดู การไม่มีอัตต, ชีว, บุคคล ในกถาวัตถุ-บาลีปุคคลกถา, มิลินทปัญหา มหาวรรคที่ ๑ บัญญัติปัญหาที่ ๑ (๒๔-๖) และ วิจารวรรคที่ ๓ เวทคูปัญหาที่ ๖ (๕๕-๘)

ดู เรื่องที่พระพุทธองค์ประทับนิ่งไม่ตรัสตอบปัญหาที่วัจฉโคตรปริพพาชกทูลถามว่า อัตตา มีหรือไม่มีและเหตุที่ทรงประทับนิ่งไม่ตรัสตอบในอานันทสูตร (สํ.๒/๕๖๕-๖๒)]

อนตฺตกต (ติ)

[อนตฺต + กต]

อันถูกทำให้ตั้งอยู่ในส่วนแห่งขันธ์อันไม่มีสภาพเป็นอัตตา, ถูกทำไว้ในขันธ์ที่เป็นอนัตตา, ถูกทำไว้ในหมู่ขันธ์อันไม่มีอัตตา

“อิติ กิร โภ รูปี อนตฺตา...**อนตฺตกตานิ** กมฺมานิ กมตฺตานำ ผุสิสฺสนฺตีติ ?. (กถ-มตฺตานำ ก็มี) (ม.๓/๖๙, สำ.๒/๘๕)

(ภิกษุรูปหนึ่งคิดว่า) “ท่านผู้เจริญ ได้ยินว่ารูปเป็นอนัตตา...เพราะเหตุนั้น กรรมที่**ถูกทำไว้ในขันธ์ที่เป็นอนัตตา** จักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร”.

อนตฺตกตานีติ อนตฺตนิ จตฺวา กตานิ. (ม.อฏ.๔/๕๓)

คำว่า **ถูกทำไว้ในขันธ์ที่เป็นอนัตตา (อนตฺตกตานิ)** ได้แก่ กรรมที่ถูกบุคคลตั้งอยู่ในอนัตตากระทำไว้แล้ว.

อนตฺตนิ จตฺวาติ อตฺตรหิเต อนตฺตสภาเว ขนฺธโกฏฺจาเส จตฺวา ตำ อาธารำ กตฺวา กตานิ กมฺมานิ. (ม.ฏี.๓/๒๖๕)

คำว่า **ตั้งอยู่ในขันธ์อันเป็นอนัตตา (อนตฺตนิ จตฺวา)** ความว่า กรรมที่บุคคลตั้งอยู่ในส่วนของขันธ์ที่ปราศจากอัตตาคือมีสภาพไม่ใช่ตัวตนแล้วกระทำ เพราะทำขันธ์นั้นให้เป็นที่รองรับ.

อนตฺตครหี (ติ)

[น + อตฺตครหี]

ผู้ไม่ติเตียนตน.

> ปุพฺพาสเว หิตฺวา นเว อกุพฺพำ
> น ฉนฺทคู โนปิ นิวิสฺสวาที
> ส วิปฺปมุตฺโต ทิฏฺจิคเตหิ ธีโร
> น ลิมฺปติ โลเก **อนตฺตครหี**.
> (สุตฺตนิ.๔๒๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระพุทธเนรมิตว่า)

มุนีละอาสวะเก่าไม่ก่ออาสวะใหม่ ไม่ดำเนินไปตามความพอใจทั้งไม่มีปกติกล่าวด้วยความยึดมั่น มุนีนั้นเป็นนักปราชญ์ พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย**ไม่ติเตียนตน**ไม่ติดอยู่ในโลก.

[**อาสวะเก่า** หมายถึงกิเลสเกิดขึ้นเพราะปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในอดีต (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๔๘/๓๙๔, ขุ.สุ.อ. ๒/๙๒๐/๔๐๔)

อาวสวะใหม่ หมายถึงกิเลสที่เกิดขึ้นปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในปัจจุบัน (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๔๘/๓๙๔, ขุ.สุ.อ. ๒/๙๒๐/๔๐๔)]

อนตฺตครหีติ กตากตวเสน อตฺตานำ อครหนฺโต. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๗๗)

คำว่า **ไม่ติเตียนตน (อนตฺตครหี)** ได้แก่ มุนีไม่ติเตียนตนด้วยอำนาจกรรมที่ตนทำแล้ว และยังมิได้กระทำ.

อนตฺตฏฺฐ (ปุ)

[อนตฺต + อตฺถ]

อรรถว่า สภาพอันมิใช่ตน, สภาวะที่เป็นอนัตตา, สภาวะอันว่างเปล่าจากอัตตา.

อนตฺตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๒๐)

สภาวะที่เป็นอนัตตา ควรรู้ยิ่ง.

อนตฺตฏฺโฐติ อตฺตวิรหิตฏฺโฐ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๖)

คำว่า **สภาวะที่เป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺโฐ)** ได้แก่ สภาวะที่เว้นจากอัตตา.

อนตฺตฏฺเฐนาติ การกเวทกสงฺขาเตน อตฺตนา รหิตฏฺเฐน.. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๙๖)

คำว่า **เพราะอรรถว่าไม่ใช่ตัวตน (อนตฺตฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่า เว้นจากตัวตนกล่าวคือผู้กระทำและผู้เสวย.

อนิจฺจฏฺเฐน ชรามรเณ อาทีนโว โหติ, ทุกฺขฏฺเฐน...**อนตฺตฏฺเฐน**. สนฺตาปฏฺเฐน. วิปริณามฏฺเฐน ชรามรเณ อาทีนโว โหติ. (ปฏิสํ.๑๙๒)

โทษในชราและมรณะมี เพราะอาการ ๕ อย่าง คือ

๑. โทษในชราและมรณะมี เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง

๒. ฯลฯเพราะมีสภาวะเป็นทุกข์

๓. ฯลฯ**เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา**

๔. ฯลฯเพราะมีสภาวะเป็นเหตุให้เดือดร้อน

๕. โทษในชราและมรณะมีเพราะมีสภาวะแปรผัน.

อนตฺตฏฺเฐนาติ อสารกฏฺเฐน, อวสวตฺตนฏฺเฐน วา. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๒๐)

คำว่า **เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่า หาแก่นสาระมิได้ หรือเพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์.

อนตฺตฏฺเฐนาติ จตุนฺนมฺปิ สจฺจานํ อตฺตวิรหิตตฺตา อนตฺตฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๙๗)

คำว่า **เพราะอรรถว่าเป็นอนัตตา (อนตฺตฏฺเฐน)** ได้แก่ เพราะอรรถว่าเป็นอนัตตา เพราะความที่สัจจะแม้ ๔ ปราศจากตน.

โสเยว (ปีฬนฏฺจาทิโก) จตุพฺพิโธ อตฺโถ อตฺตาภาวโต **อนตฺตฏฺโฐ**. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๙๘)

อรรถ ๔ (มีอรรถว่าเบียดเบียนเป็นต้น) อย่างนั้นนั่นแล ชื่อว่า**เป็นสภาพมิใช่ตัวตน** เพราะไม่มีตัวตน.

ดู อนตฺต ด้วย

อนตฺตตา (ถี)

[อนตฺต + ตา]

ความเป็นอนัตตา, ความไม่ใช่ตัวตน.

นิชฺชีวนิสฺสตฺตตํ, **อนตฺตตนฺ**ติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๓/๓๒๗)

ความไม่ใช่ชีวะและไม่ใช่สัตว์ อธิบายว่า **ความไม่ใช่ตัวตน**.

อนตฺตธมฺม (ปุ)

[อนตฺต + ธมฺม]

ธรรมที่เป็นอนัตตา, สภาวะอนัตตา.

รูปํ โข ราธ **อนตฺตธมฺโม**. (สํ.๒/๑๖๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ราธะ รูป**เป็นสภาวะอนัตตา**.

อนตฺตนิย (ต)

[น + อตฺตนิย]

อันไม่ใช่ทรัพย์ของตน,

อันว่างจากความเป็นของ ๆ ตน,

ปราศจากบริขารของตน.

ยํ โข ภิกฺขุ **อนตฺตนิยํ**; ตตฺร เต ฉนฺโท ปหาตพฺโพติ. (สํ.๒/๖๕)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุ สิ่งใด**ไม่ใช่ทรัพย์ของตน** เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น”.

อนตฺตนิยนฺติ น อตฺตโน สนฺตกํ, อตฺตโน ปริกฺขารภาเวน สุญฺญตนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๒/๒๕๘)

คำว่า **ไม่ใช่ทรัพย์ของตน (อนตฺตนิยํ)** ได้แก่ มิใช่ของของตน อธิบายว่า ว่างจากความเป็นบริขารของตน.

อนตฺตนิยนฺติ น อตฺตนิยํ. (สํ.ฏี.๒/๒๓๐)

คำว่า **ไม่ใช่ทรัพย์ของตน (อนตฺตนิยํ)** ได้แก่ ไม่ใช่ทรัพย์สมบัติของตนเอง.

อนตฺตนิยสุตฺต (น)

[อนตฺตนิย + สุตฺต]

สูตรที่แสดงเหตุแห่งการละความไม่พอใจในกามคุณในขันธ์ ๕ อันไม่ใช่ทรัพย์ของตน

อนัตตนิยสูตร บาลีขันธวรรคสังยุต สังยุตที่-๑ (๗) วรรคที่ -๒ สูตรที่ -๗. (สํ.๒/๖๕)

อนตฺตเนยฺย (ติ)

[น + อตฺตเนยฺย]

ไม่สามารถนำมาซึ่งประโยชน์ตน.

> กมฺมํ พหุกํ น การเย
> ปริวชฺเชยฺย **อนตฺตเนยฺย**เมตํ
> กิจฺฉติ กาโย กิลมติ
> ทุกฺขิโต โส สมถํ น วินฺทติ.
> (เถร.๓๕๒)

(พระมหากัสสปเถระกล่าวว่า)

ภิกษุไม่พึงทำงานก่อสร้างให้มาก พึงเว้นห่างงานก่อสร้างนั้น **ไม่สามารถนำมาซึ่งประโยชน์ตน** เพราะกายจะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า เธอซึ่งประสบความลำบาก ย่อมไม่ประสบความสงบใจ.

อนตฺตเนยฺยเมตนฺติ เอตํ นวกมฺมาธิฏฺฐานาทิกํ อตฺตโน อตฺถาวหํ น โหตีติ อตฺโถ.

(เถร.อฏ.๒/๔๕๓)

คำว่า **งานก่อสร้างนั้นไม่สามารถนำมาซึ่งประโยชน์ตน (อนตฺตเนยฺยเมตํ)** ความว่า การทำงานก่อสร้างเป็นต้นนี้ ไม่เป็นเหตุนำมาซึ่งประโยชน์แก่ตน.

อนตฺตนฺตป (ปุ)

[น + อตฺตนฺตป]

ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน,

ผู้ไม่ทำตนให้ลำบาก, ผู้ไม่เผาตนเอง.

โส **อนตฺตนฺตโป** อปรนฺตโป ทิฏฺเจว ธมฺเม นิจฺฉาโต นิพฺพุโต สีติภูโต สุขปฺปฏิสํเวที พฺรหฺมภูเตน อตฺตนา วิหรติ. (ที.๓/๑๙๓)

บุคคลนั้น**ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน** ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นผู้ไม่หิว ดับร้อน เย็นใจ เสวยสุขมีตนอันประเสริฐอยู่ในปัจจุบันเทียว.

อนตฺตมน (ติ)

[น + อตฺตมน]

(ก) ผู้มีใจมิใช่ของตน, ผู้มีจิตไม่ยินดี, ผู้ไม่พอใจ, ไม่เบิกบานใจ.

อถ โข อมฺพฏฺโฐ มาณโว ภควตา อวุสิตวาเทน วุจฺจมาโน กุปิโต **อนตฺตมโน** ภควนฺตเยว ขุํเสนฺโต ภควนฺตเยว วมฺเภนฺโต ภควนฺตเยว อุปวทมาโน “สมโณ จ เม โภ โคตโม ปาปิโต ภวิสฺสตีติ. (ที.๑/๘๕)

ทันทีที่ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นคนไม่ได้รับการอบรม อัมพัฏฐมาณพก็โกรธเคือง**ไม่พอใจ** เมื่อจะข่มขู่ จะว่าร้ายพระผู้มีพระภาค จึงคิดว่า ‘เราจะทำให้พระสมณโคดมเสียหาย’.

อนตฺตมโนติ อสกมโน. (ที.อฏ.๑/๒๒๘)

คำว่า **ไม่พอใจ (อนตฺตมโน)** ได้แก่ ไม่มีใจเป็นของตน.

โกธวสจิตฺตตาย **อสกมโน**. (ที.ฏี.๑/๒๙๘)

ชื่อว่า **ไม่มีใจเป็นของตน** เพราะมีจิตตกไปในอำนาจแห่งความโกรธ.

โกธสงฺขาตสฺส ปรสฺส วสานุคตจิตฺตตาย **อสกมโน**. (สี.นวฏี.๒/๒๕๑)

ชื่อว่า **ไม่มีใจเป็นของตน** เพราะมีจิตตกไปในอำนาจของบุคคลอื่นกล่าวคือความโกรธ.

(ข) ผู้ไม่มีจิตอันปีติและโสมนัสถือเอาแล้ว, ผู้ไม่มีจิตอันเข้าถึงปีติและโสมนัส, ผู้ไม่มีจิตอันปีติและโสมนัสแผ่ซ่าน, ผู้ขัดเคือง, ผู้ไม่พอใจ, ผู้ไม่สบายใจ.

ทุฏฺโฐ โทโสติ กุปิโต **อนตฺตมโน** อนภิรทฺโธ อาหตจิตฺโต ขิลชาโต. (วิ.๑/๒๔๙)

คำว่า **ขัดเคือง มีโทสะ (ทุฏฺโฐ โทโส)** ได้แก่ โกรธ **ไม่พอใจ** ไม่ชอบใจ แค้นใจ เจ็บใจ.

อนตฺตมโนติ น สกมโน อตฺตโน วเส อฏฺจิตฺโต; อปิจ ปีติสุเขหิ น อตฺตมโน น อตฺตจิตฺโตติ **อนตฺตมโน**. (วิ.อฏ.๒/๑๗๐)

คำว่า **ไม่พอใจ (อนตฺตมโน)** ความว่า มีใจไม่เป็นของตน คือมีจิตไม่ตั้งอยู่ในอำนาจของตน อีกอย่างหนึ่ง **ชื่อว่าไม่พอใจ** เพราะอรรถว่าไม่มีใจเป็นของตน คือไม่มีจิตเป็นของตนด้วยปีติและสุข.

ดู อตฺตมน ด้วย

อนตฺตมนตา (ถี)

[อนตฺตมน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีใจเป็นของตน, ความเป็นผู้มีใจไม่ยินดี, ความไม่มีใจยินดี, ความไม่พอใจ, ความที่จิตไม่แช่มชื่น.

โย ตสฺมึ สมเย โทโส ทุสฺสนา ทุสฺสิตตฺตํ พฺยาปตฺติ พฺยาปชฺชนา พฺยาปชฺชิตตฺตํ วิโรโธ ปฏิวิโรโธ จณฺฑิกฺกํ อสุโรโป **อนตฺตมนตา** จิตฺตสฺส อยํ ตสฺมึ สมเย โทโส โหติ. (อภิ.ธ.๑๐๑)

(โทสะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ) ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด **ความที่จิตไม่แช่มชื่น** ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าโทสะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

เหฏฺา วุตฺตอตฺตมนตาปฏิปกฺขโต น อตฺตมนตาติ **อนตฺตมนตา**. (อภิ.อฏ.๑/๓๐๐)

ที่ชื่อว่า**ความที่จิตไม่แช่มชื่น** เพราะอรรถว่า ความเป็นผู้มีใจไม่เป็นของตน เพราะความเป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นผู้มีใจเป็นของตนซึ่งได้กล่าวแล้วในหนหลัง.

ดู อตฺตมนตา ด้วย

อนตฺตมนธาตุก (ติ)

[อนตฺตมน + ธาตุ + ก]

ผู้มีสภาพที่ใจไม่ยินดี, ผู้ไม่ยินดี,

ผู้ไม่สบายใจ.

“สมฺม อุปติสฺส น ตฺวํ อญฺเญสุ ทิวเสสุ วิย หฏฺโปหฏฺโ อิทานิ **อนตฺตมนธาตุโกสิ**, กึ เต สลฺลกฺขิตนฺติ ?. (ธมฺม.อฏ.๑/๕๗)

(โกลิตะพูดกับอุปติสสะว่า) อุปติสสะผู้สหาย ไฉน ? ท่านจึงไม่หัวเราะรื่นเริงเหมือน ในวันอื่น ๆ, วันนี้ ท่าน**ไม่สบายใจ** ท่านกำหนดอะไรหรือ ?

[โกลิตะตอบว่า ข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีสาระไม่มีประโยชน์ในการเที่ยวดูมหรสพต่าง ๆ ควรจะแสวงหาธรรมที่นำให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงแก่ตนเองดีกว่า]

อนตฺตมนวจน (น)

[อนตฺตมน + วจน]

คำพูด-วาจาที่ไม่น่าพอใจ-ยินดี.

อนตฺตมโน สมาโน **อนตฺตมนวจนํ** มํ โส ภิกฺขุ อวจ. (อ.๑/๕๖)

ภิกษุนั้นเมื่อไม่พอใจ จึงว่ากล่าวหาเราว่า **ผู้มีวาจาที่ไม่น่าพอใจ**.

(อนตฺตมนวาจ์.ก.อฏ.ต่างกัน)

อนตฺตมนวาจนฺติ อตุฏฺฐวาจ์. (อ์.อฏ.๒/๑๒)

คำว่า **ผู้มีวาจาที่ไม่น่าพอใจ (อนตฺตมนวาจ์)** ได้แก่ ผู้มีวาจาไม่น่ายินดี.

ดู อตฺตมนาวาจา ด้วย

อนตฺตมนวาจา (ถี)

[อนตฺตมน + วาจา]

วาจาที่ไม่น่าพอใจ-ยินดี.

โน วต เร กิญฺจิ ปาปิ ทาสิ ทิวาตรํ อุฏฺฐาสีติ กุปิ ตา อนตฺตมนา **อนตฺตมนวาจ์** นิจฺฉาเรสิ. (ม.๑/๑๗๗)

(นางเวเทหิกากล่าวกะนางกาลีว่า) เฮ้ย นางชาติชั่ว เมื่อไม่มีอะไร ทำไมจึงตื่นสายเล่า แล้วโกรธ ไม่พอใจ แผดเสียง**วาจาที่ไม่น่าพอใจ**.

อนตฺตมนวาจนฺติ อเร ปาปิ ทาสิ อตฺตโน ปมาณ์ น ชานาสิ; กึ อคฺคึ สีโตติ มญฺญสิ, อิทานิ ตํ สิกฺขาเปสฺสามีติอาทีนิ วทมานา กุปิตวจน์ นิจฺฉาเรสิ. (ม.อฏ.๒/๕)

คำว่า **วาจาที่ไม่น่าพอใจ (อนตฺตมนวาจ์)** ความว่า นางเวเทหิกาได้เปล่งวาจาเกรี้ยวกราดเป็นต้นว่า เฮ้ย นางชาติชั่ว เจ้าไม่รู้จักประมาณตนเสียเลย เจ้ายังเข้าใจว่า หนาวจัดอยู่หรือ บัดนี้ เราจักให้เจ้ารู้สำนึก.

อนตฺตลกฺขณ (น)

[อนตฺต + ลกฺขณ. ดู อนิจฺจลกฺขณ]

ลักษณะแห่งอนัตตา, การกำหนดว่าเป็นอนัตตา, สภาพอันไม่เป็นไปตามความปรารถนา, อนัตตลักษณะ.

อวสวตฺตนโต อนตฺตาติ **อนตฺตลกฺขณ์** อาโรเปติ. (ม.อฏ.๑/๗๖)

ภิกษุย่อมยก (ปัจจัยและธรรมที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเหล่านั้น) ขึ้น**สู่อนัตตลักษณะ**ว่า “(ธรรมเหล่านี้เป็นอนัตตา) เพราะไม่เป็นไปตามความประสงค์”.

อวสวตฺตนโต, อวสวตฺตนากาโร **อนตฺตลกฺขณ์**. (วิสุทฺธิ.๒/๒๗๗)

(ขันธ์ ๕ นั้นนั่นเอง ชื่อว่าเป็นอนัตตา) เพราะไม่เป็นไปตามความประสงค์ อาการไม่เป็นไปตามความประสงค์ เป็น**อนัตตลักษณะ**.

อนตฺตลกฺขณ์ นานาธาตุวินิพฺโภคสฺส อมนสิการา ฆเนน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น อุปฏฺฐาติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๗๖)

อนัตตลักษณะไม่ปรากฏ เพราะความเป็นก้อนปิดบังไว้ เหตุไม่มนสิการถึงความสลายตัวของธาตุต่าง ๆ.

[ถาม ไตรลักษณ์ยังมิได้ปรากฏ เพราะอะไรปิดบังไว้ เพราะไม่มนสิการด้วยปัญญา ?

ตอบ **อนิจจลักษณะ**ไม่ปรากฏเพราะสันตติปิดบังไว้ เพราะไม่มนสิการความเกิดและความดับ **ทุกขลักษณะ**ไม่ปรากฏ

เพราะอิริยาบถทั้งหลายปิดบังไว้ เหตุไม่มนสิการความเบียดเบียนเฉพาะหน้าเนืองๆ **อนัตตลักษณะ**ไม่ปรากฏ เพราะความเป็นก้อนปิดบังไว้ เหตุไม่มนสิการถึงความสลายตัวของธาตุต่างๆ]

ดู อนิจฺจลกฺขณ ด้วย

อนตฺตลกฺขณวตฺถุ (น)

[อนตฺตลกฺขณ + วตฺถุ]

เรื่องที่แสดงเกี่ยวกับอนัตตลักษณะ.

ธรรมบท วรรคที่ ๒๐ เรื่องที่ ๔.
(ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๖)

อนตฺตลกฺขณสุตฺต (น)

[อนตฺตลกฺขณ + สุตฺต]

ดู อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺต

อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺต (ปุ)

[อนตฺตลกฺขณ + สุตฺตนฺต]

สูตรที่แสดงลักษณะแห่งอนัตตา.

อนัตตลักขณสูตร วินัย บาลีมหาวรรค-ขันธกะที่ ๑ บาลีขันธวรรคสังยุตที่ ๑ (๖) วรรคที่ ๑ สูตรที่ ๗. (วิ.๓/๑๘,๒๐)

อสฺสชิตฺเถโร จตุตฺถิยํ. ปกฺขสฺส ปน ปญฺจมิยํ สพฺเพว เต เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา **อนตฺตลกฺขณสุตฺตํ** กเถสิ, สุตฺตปริโยสาเน สพฺเพปิ อรหตฺตผเล ปติฏฺจหึสุ. (ม.อฏ.๒/๙๗)

ในวันแรม ๔ ค่ำ พระอัสสชิเถระได้เป็นพระโสดาบัน ส่วนในวันแรม ๕ ค่ำแห่งปักษ์ พระองค์ทรงให้ภิกษุทั้งหมดนั้นประชุมรวมกันแล้วตรัส**อนัตตลักขณสูตร** ในเวลาจบพระสูตร ภิกษุแม้ทั้งหมดดำรงอยู่ในอรหัตตผล.

ปญฺจมทิวเส **อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺต**-ปริโยสาเน ปญฺจวคฺคิยา เถรา อรหตฺเต ปติฏฺจหึสุ. (อ.อฏ.๑/๗๘)

ในวันที่ ๕ ในเวลาจบ**อนัตตลักขณสูตร** พระเถระปัญจวัคคีย์ ดำรงอยู่ในอรหัตแล้ว.

ดู อนตฺตสุตฺต ด้วย

อนตฺตสญฺญา (ถี)

[อนตฺต + สญฺญา]

ความสำคัญว่าเป็นอนัตตา,

วิปัสสนามีอนัตตสัญญาเป็นประธาน,

อนัตตานุปัสสนา.

ยาวกีวญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขู...**อนตฺตสญฺญี** ภาเวสฺสนฺติ. (ที.๒/๖๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ...ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญ**อนัตตสัญญา** (กำหนดความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)

ปญฺจ **วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา** อนิจฺจ-สญฺญา อนิจฺเจ ทุกฺขสญฺญา ทุกฺเข

อนตฺตสญฺญา ปหานสญฺญา วิราคสญฺญา. (ที.๓/๒๐๑, อ.๒/๒๙๔)

สัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ ๕

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๒. อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๓. ทุกเข **อนัตตสัญญา** (กำหนดความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)

๔. ปหานสัญญา (กำหนดเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๕. วิราคสัญญา (กำหนดวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต).

ทุกฺเข อนตฺตสญฺญาติ อนตฺตานุปสฺสนาญาเณ อุปฺปนฺนสญฺญา. (ที.อฏ.๓/๒๑๖)

คำว่า **กำหนดความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ (ทุกฺเข อนตฺตสญฺญา)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแล้วในอนัตตานุปัสสนาญาณ.

ทุกฺเข **อนตฺตสญฺญํ** ภาเวติ. (อ.๑/๔๓)

ภิกษุเจริญทุกเข**อนัตตสัญญา**.

ทุกฺเข อนตฺตสญฺญํ ภาเวตีติ ปฏิปีฬนฏฺเฐน ทุกฺเข ขนฺธปญฺจเก อวสวตฺตนาการสงฺขาตอนตฺตลกฺขณปริคฺคาหิกํ อนตฺตาติ อุปฺปชฺชนกสญฺญํ ภาเวติ. (อ.อฏ.๑/๔๐๙)

คำว่า **เจริญทุกเขอนัตตสัญญา (ทุกฺเข อนตฺตสญฺญํ ภาเวติ)** ความว่า เจริญสัญญาที่เกิดขึ้นว่า เป็นอนัตตา ที่กำหนดอนัตตลักษณะกล่าวคืออาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์ในหมู่ขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นทุกข์ เพราะอรรถว่าเบียดเบียนเนืองๆ.

ทุกฺเข อนตฺตสญฺญาติ ยํ ทุกฺขํ, ตํ อวสวตฺตนากาเรน อนตฺตาติ อุปฺปชฺชนกสญฺญา. (อ.อฏ.๓/๓๒)

คำว่า **ทุกเข อนัตตสัญญา (ทุกฺเข อนตฺตสญฺญา)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นว่า “สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตาโดยอาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์”.

ดู อนิจฺจสญฺญา ด้วย

อนตฺตสญฺญานุโลม (น)

[อนตฺตสญฺญา + อนุโลม]

วิปัสสนาญาณที่คล้อยตาม-อนุโลมตามอนัตตสัญญา.

อนตฺตสญฺญานุโลมํ วา, สญฺญุปฺปาทมตฺตํ วา สญฺชานิตมตฺตํ วา น ปฏิลภติ. (มหานิ.๑๔๙)

บุคคลไม่ได้**ญาณที่อนุโลมตามอนัตตสัญญา** ก็ดี เพียงความเกิดขึ้นแห่งสัญญาก็ดี เพียงการทำความจดจำแล้วรู้ก็ดี.

[สญฺชานิต มาจาก สํ + ญา + นา + ต แปลว่า รู้โดยทำความจดจำ, การทำความจดจำแล้วรู้]

ดู อนิจฺจสญฺญานุโลม ด้วย

อนตฺตสญฺญาปริจิต (ติ)

[อนตฺตสญฺญา + ปริจิต]

อันสั่งสมด้วยอนัตตสัญญา,

อันสั่งสมด้วยความเข้าใจว่าเป็นอนัตตา,

ถูกสั่งสม-อบรมด้วยอนัตตสัญญา.

สเจ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุโนทุกฺเข **อนตฺตสญฺญา-ปริจิเตน** เจตสา พหุลํ วิหรโต อิมสฺมิญฺจ สวิญฺญาณเก กาเย พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตสุ อหงฺการมมงฺการมานาปคตํ มานสํ โหติ วิธาสมติกฺกนฺตํ สนฺตํ สุวิมุตฺตํ. (อ.ๆ/๔๓๘)

แต่ถ้าภิกษุมีใจ**ที่ถูกอบรมด้วยอนัตต-สัญญา** (ในขันธ์ ๕) อันเป็นทุกข์ อยู่โดยมาก มีใจปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ ในร่างกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตภายนอกทั้งปวง ก้าวล่วงมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว.

ดู อสุภสญฺญาปริจิต ด้วย

อนตฺตสญฺญี (ติ)

[อนตฺตสญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าเป็นอนัตตา,

ผู้มี-ได้อนัตตสัญญา.

อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ ปาปุณาติ ทิฏฺเฐว ธมฺเม นิพฺพานนฺติ. (อ.๓/๑๖๕,๑๖๙)

ภิกษุผู้มีอนัตตสัญญา ย่อมบรรลุนิพพานที่ถอนอัสมิมานะได้ในปัจจุบัน.

ดู อนิจฺจสญฺญี ด้วย

อนตฺตสมฺภูต (ติ)

[อนตฺต + สมฺภูต]

เกิดเพราะเหตุที่เป็นอนัตตา.

รูปา ภิกฺขเว อนตฺตา. โยปิ เหตุ โยปิ ปจฺจโย รูปานํ อุปฺปาทาย, โสปิ อนตฺตา. **อนตฺต-สมฺภูตา** ภิกฺขเว รูปา กุโต อตฺตา ภวิสฺสนฺติ. (สํ.๒/๓๔๕)

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งรูปก็เป็นอนัตตา รูป**ที่เกิดจากเหตุที่เป็นอนัตตา**ที่ไหนจักเป็นอัตตาเล่า.

ดู อนิจฺจสมฺภูต ด้วย

อนตฺตสุตฺต (น)

[อนตฺต + สุตฺต]

อนัตตสูตร,

(๑) สูตรที่แสดงขันธ์ ๕ ว่า เป็นอนัตตา บาฬีขันธวรรคสังยุต สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๓ (สํ.๒/๑๙)

(๒) สูตรที่แสดงการสละตัณหาฉันท์ในขันธ์ ๕ ที่เป็นอนัตตา,

บาฬีขันธวรรคสังยุต สังยุตที่ ๑ (๗) วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๖ (สํ.๒/๖๔-๕)

บาฬีขันธวรรสังยุต สังยุตที่ ๑ (๑๔) วรรคที่ ๔ สูตรที่ ๘,๙,๑๐ (สำ.๒/๑๔๖-๗)

(๓) สูตรที่แสดงธรรมทั้งมวล มีจักษุเป็นต้นอันเป็นอนัตตา

บาฬีสฬายตนวรรคสังยุต วรรคที่ ๕ สังยุตที่ ๓ (สำ.๒/๒๕๘)

(๔) สูตรที่แสดงลักษณะความเป็นอนัตตา, อนัตตลักขณสูตร.

ปกฺขสฺส ปน ปญฺจมิยํ สพฺเพ เต เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา **อนตฺตสุตฺเตน** โอวทิ. (วิ.อฏ.๓/๒๔๗)

แต่ในวันแรม ๕ ค่ำ แห่งปักษ์ ทรงรับสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดประชุมพร้อมกัน ทรงโอวาท**ด้วยอนัตตสูตร**.

ดู อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺต ด้วย

อนตฺตาการ (ปุ)

[อนตฺต + อาการ]

อาการที่เป็นสภาพมิใช่ตน-อนัตตา,

อาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์.

ญาณจริตสฺส ภควา ปุคฺคลสฺส วิปสฺสนานิมิตฺตํ อาจิกฺขติ อนิจฺจาการํ ทุกฺขาการํ **อนตฺตาการ**ํ. (จูฬนิ.๑๗๗)

พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ **มีอาการเป็นอนัตตา**แก่บุคคลผู้ญาณจริต.

อนตฺตาการนฺติ อวสวตฺตนาการ.ํ (มหานิ.อฏ.๓๓๙)

คำว่า **มีอาการเป็นอนัตตา (อนตฺตาการ)ํ** ได้แก่ มีอาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์.

อตฺตาการปฏิกฺเขปโต อวสวตฺตนาการสงฺขาโต **อนตฺตากาโร อนตฺตลกฺขณ.ํ** (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๓๘)

อาการที่เป็นอนัตตากล่าวคืออาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์เพราะตรงข้ามกับอาการที่เป็นอัตตา ชื่อว่า อนัตตลักษณะ (ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน)

ดู อนิจฺจาการ ด้วย

อนตฺตาธีน (ติ)

[น + อตฺตาธีน]

ผู้ไม่เกี่ยวข้องกับตน, ผู้ไม่เป็นที่พึ่งแก่ตน, ผู้ไม่เป็นใหญ่ในตน, ผู้ไม่สามารถทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการของตนได้, ผู้ไม่เป็นไท, ผู้ไม่มีอิสรภาพ.

ปุริโส ทาโส อสฺส **อนตฺตาธีโน** ปราธีโน เยนกามงฺคโม. โส อปเรน สมเยน ตมฺหา ทาสพฺยา มุจฺเจยฺย อตฺตาธีโน อปราธีโน ภุชิสฺโส เยนกามงฺคโม. (ที.๑/๖๙, ม.๑/๓๔๓)

คนที่ตกเป็นทาส **ไม่เป็นไท** ต้องพึ่งผู้อื่น จะไปไหนตามใจชอบก็ไม่ได้ ต่อมา พ้นจากความเป็นทาส พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง จะไปไหนก็ได้

ตามใจชอบ.

อนตฺตาธีโนติ น อตฺตนิ อธีโน, อตฺตโน รุจิยา กิญฺจิ กาตุ๎ น ลภติ. (ที.อฏ.๑/๑๙๐)

คำว่า **ไม่เป็นไท (อนตฺตาธีโน)** ได้แก่ ไม่เป็นใหญ่ในตน คือ เพื่อทำอะไรไม่ได้ตามใจตน.

อนตฺตานตฺตนิย (ติ)

[อนตฺต + อนตฺตนิย]

ไม่ใช่ตนทั้งไม่ใช่ของตน.

ตโต ตำ โหติ อญฺญถาติ ตโต อตฺตนา ปริกปฺปิตาการโต ตำ มญฺญนาย วตฺถุภูตำ ขนฺธปญฺจกำ อญฺญถา **อนตฺตานตฺตนิย**เมว โหติ. (อุทาน.อฏ.๑๘๙)

คำว่า **ขันธ์ ๕ เป็นอื่นจากอัตตานั้น (ตโต ตำ โหติ อญฺญถา)** ความว่า เบญจขันธ์นั้น อันเป็นเหตุแห่งความสำคัญ (๓ คือตัณหามานะทิฏฐิ) **ไม่ใช่ตนทั้งไม่ใช่ของตน** แน่นอน โดยเป็นอื่นจากอาการคืออัตตาที่ตนคิดเอานั้น.

อนตฺตานุปสฺสนตฺถ (ปุ)

[อนตฺตานุปสฺสน + อตฺถ]

อรรถคือการพิจารณาเนืองๆ ว่าเป็นอนัตตา, ประโยชน์คือการพิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา.

อนตฺตานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา. (ปฏิสำ.๘๐)

กิริยาอัพยากฤตคือการพิจารณา **เพื่อประโยชน์คือการพิจารณาเนืองๆ ว่าเป็นอนัตตา** ชื่อว่าวิญญาณจริยา.

อนตฺตานุปสฺสนา (ถี)

[อนตฺต + อนุปสฺสนา]

การพิจารณาเนืองๆ ซึ่งอนัตตา-ว่าเป็นอนัตตา, ญาณที่เห็นว่าเป็นอนัตตา (เป็นอย่างหนึ่ง ในบรรดา มหาวิปัสสนา ๑๘ อย่าง) อนัตตานุปัสสนา.

รูเป **อนตฺตานุปสฺสนา** อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสำ.๑๑)

อนัตตานุปัสสนาในรูป ควรรู้ยิ่ง.

อนตฺตาติ อนุปสฺสนา **อนตฺตานุปสฺสนา**, สา อตฺตสญฺญาปฏิปกฺขา. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๘๖)

การพิจารณาเนืองๆ ว่า เป็นอนัตตา ชื่อว่า **อนัตตานุปัสนา** อนัตตานุปัสนานั้น เป็นปฏิปักษ์ต่ออัตสัญญาที่เข้าใจว่าเป็นอัตตา.

ดู อนิจฺจานุปสฺสนา ด้วย

อนตฺตานุปสฺสนาญาณ (น)

[อนตฺตานุปสฺสนา + ญาณ]

ญาณที่พิจารณาเนืองๆ ว่าเป็นอนัตตา, ปัญญาที่กำหนดเห็นว่าเป็นอนัตตา,

อนัตตานุปัสสนาญาณ.

อนตฺตานุปสฺสนาญาณ อตฺตโต อภินิเวสา มุจฺจติ. (ปฏิสํ.๒๖๒)

ญาณที่พิจารณาเนือง ๆ ว่าเป็นอนัตตา ย่อมพ้นจากการถือผิดว่าเป็นอัตตา.

อนตฺตานุปสฺสนาวส (ปุ)

[อนตฺตานุปสฺสนา + วส]

อำนาจแห่งการพิจารณเนือง ๆ ซึ่งอนัตตา, ความสามารถแห่งการพิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา.

อตฺตสญฺญํ ปชหโต **อนตฺตานุปสฺสนา-วเสน** ชาตา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ นาติวตฺตนฺติ. (ปฏิสํ.๓๑)

เมื่อพระโยคาวจรละอัตตสัญญา ธรรมที่เกิด**ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเนือง ๆ ว่าเป็นอนัตตา** ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน.

อนตฺตานุปสฺสี (ติ)

[อนตฺต + อนุ + ทิส + ณี]

ผู้มีปกติพิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา.

ภิกฺขเว เอกาทสหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อภพฺโพ จกฺขุสฺมึ **อนตฺตานุปสฺสี** วิหริตุํ. (อ.๓/๕๕๖)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถ**พิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา**ในจักษุ.

[ธรรม ๑๑ ประการ คือ

๑. ไม่รู้รูป

๒. ไม่ฉลาดในลักษณะ

๓. ไม่กำจัดไข่แมลงวัน

๔. ไม่ปกปิดแผล

๕. ไม่สุมไฟ

๖. ไม่รู้ท่าน้ำ

๗. ไม่รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว

๘. ไม่รู้ทาง

๙. ไม่ฉลาดในโคจร

๑๐. รีดนมไม่ให้เหลือ

๑๑. ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ]

อนตฺตานุปสฺสีติ อวสวตฺตนาการํ อนตฺตาติ อนุปสฺสนฺโต. (อ.อฏ.๓/๑๕๐)

คำว่า **ผู้พิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา (อนตฺตานุปสฺสี)** ได้แก่ ผู้ตามเห็นอาการที่ไม่เป็นไปตามความประสงค์ว่า “เป็นอนัตตา”.

ดู อนิจฺจานุปสฺสี ด้วย

อนตฺตุกฺกสก (ติ)

[น + อตฺตุกฺกสก]

ผู้ไม่ยกตน, ผู้ไม่สรรเสริญตน, ผู้ไม่มีมานะ.

เมตฺตาวิหาริโน เอเต
หิเตสี สพฺพปาณินํ

อนตฺตุกฺกำสกา สพฺเพ
น เต วมฺเภนฺติ กสฺสจิ. (อป.๑/๒๐)
(พระสารีบุตรเถระอุทานว่า)
ศิษย์ของข้าพเจ้าเหล่านั้นมีปกติ
อยู่ด้วยการแผ่เมตตาแสวงหา
ประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์
ไม่ยกตน ไม่ข่มใคร ๆ.

อนตฺตุกฺกำสกา อตฺตานำ น อุกฺกำสกา อมานิโน กสฺสจิ กญฺจิ ปุคฺคลำ น วมฺเภนฺติ นีจำ กตฺวา น มญฺญนฺติ. (อป.อฏ.๑/๒๔๗)

(ศิษย์ทั้งหลายของข้าพเจ้า) **ไม่ยกตน** คือ ไม่ถือตัว ไม่ข่มใคร ๆ คือบุคคลไร ๆ ได้แก่ ไม่สำคัญทำให้ต่ำกว่า (ตน).

ดู อตฺตุกฺกำสก ด้วย

อนตฺตุกฺกำสกตา (ถี)

[อนตฺตุกฺกำสก + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ยกตน, ความเป็นผู้ไม่สรรเสริญตน, ความเป็นผู้ไม่มีมานะ.

เอตมหำ พฺราหฺมณ **อนตฺตุกฺกำสกตำ** อปรวมฺภิตำ อตฺตนิ สมฺปสฺสมาโน ภิยฺโย ปลฺโลมมาปาทึ อรญฺเญ วิหาราย. (ม.๑/๒๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิว่า) พราหมณ์ เราเห็นชัดซึ่ง **ความเป็นผู้ไม่ยกตน**ข่มผู้อื่นนั้นในตน จึงถึงความเป็นผู้ปลอดภัยอย่างยิ่งเพื่ออยู่ในป่า.

อนตฺตุกฺกำสนา (ถี)

[น + อนตฺตุกฺกำสนา]

การไม่ยกตน, การไม่สรรเสริญตน, การไม่มีมานะ.

อยญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา อริยานำ อปจฺจนีกตา สทฺธมฺมสญฺญตฺติ **อนตฺตุกฺกำสนา** อปรวมฺภนา. เอวมสฺสิเม อเนเก กุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺติ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา. (ม.๒/๖๕-๖)

[สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้ง มีอยู่ในโลก' สมณพราหมณ์เหล่านั้นพึงหวังข้อนี้ได้ คือ จักเว้นอกุศลธรรม ๓ ประการนี้ ได้แก่ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต จักสมาทานกุศลธรรม ๓ ประการนี้ ได้แก่ (๑) กายสุจริต (๒) วจีสุจริต (๓) มโนสุจริต แล้วประพฤติอยู่

ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรม เห็นอานิสงส์ในเนกขัมมะอันเป็นฝ่ายผ่องแผ้วแห่งกุศลธรรม อนึ่ง โลกหน้ามี เขาเห็นว่า 'โลกหน้ามีจริง' ความเห็นนั้นของเขา จึงเป็นสัมมาทิฏฐิ โลกหน้ามีจริง เขาดำริว่า 'โลกหน้ามีจริง' ความดำรินั้นของเขาจึงเป็นสัมมาสังกัปปะ โลกหน้ามีจริง เขากล่าวว่า 'โลกหน้ามีจริง' วาจา

นั้นของเขาจึงเป็นสัมมาวาจา โลกหน้ามีจริง เขากล่าวว่า ‘โลกหน้ามีจริง’ ผู้นี้ชื่อว่าไม่ทำตนเป็นข้าศึกกับพระอรหันต์ผู้รู้แจ้งโลกหน้า โลกหน้ามี เขาทำให้ผู้อื่นเข้าใจว่า ‘โลกหน้ามีจริง’การที่เขาทำให้ผู้อื่นเข้าใจเช่นนั้น เป็นการทำให้เข้าใจถูกตามความเป็นจริง และเขาย่อมไม่ยกตนข่มผู้อื่น ด้วยการทำให้เข้าใจถูกตามความเป็นจริงนั้น โดยนัยนี้ เริ่มต้นเขาก็ละทิ้งความเป็นผู้ทุศีลแล้วตั้งตนเป็นคนมีศีลดีงาม] เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัยแห่งกุศลธรรมเป็นอเนกเหล่านี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา ความไม่เป็นข้าศึกกับพระอริยะ การทำให้เข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง **การไม่ยกตน** การไม่ข่มผู้อื่น ย่อมเกิดขึ้น ด้วยประการอย่างนี้.

อนตฺถ (ปุ/น)

[(๑) (๔) (๕) (๖) น + อตฺถ.

(๒) (๓) อนตฺถ + อ]

(๑) อันมิใช่ประโยชน์ (การเกิดอันตราย, การไม่ยอมรับคำสอน, การเกิดในอบาย, ความพินาศ, ความเสื่อม, ความเสื่อมจากทรัพย์และบริวาร เป็นต้น), ไม่มีค่า, ไร้ความหมาย.

นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ โย เอวํ มหโต **อนตฺถาย** สวตฺตติ ยถยิทํ ภิกฺขเว ปมาโท. ปมาโท ภิกฺขเว มหโต **อนตฺถาย** สวตฺตติ. (อ.๑/๑๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไป**เพื่อมิใช่ประโยชน์**มากเหมือนความประมาทนี้ ความประมาทย่อมเป็นไป**เพื่อมิใช่ประโยชน์**มาก.

มหโต อนตฺถายาติ มหนฺตสฺส อนตฺถสฺส อตฺถาย. (อ.อฏ.๑/๖๕)

คำว่า **เพื่อมิใช่ประโยชน์มาก (มหโตอนตฺถาย)** ได้แก่ เพื่อความฉิบหายมิใช่ประโยชน์อย่างใหญ่.

ภิกฺขูนํ **อนตฺถาย** ปริสกฺกติ. (วิ.๓/๑๑๗)

(ทรงอนุญาตให้ลงทัณฑกรรมแก่สามเณรผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ) พยายาม**เพื่อความพินาศ**แก่ภิกษุทั้งหลาย.

[ทัณฑกรรมประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ

๑. พยายามเพื่อความเสื่อมลาภแก่ภิกษุทั้งหลาย

๒. พยายามเพื่อความพินาศแก่ภิกษุทั้งหลาย

๓. พยายามเพื่อความอยู่ไม่ได้แก่ภิกษุทั้งหลาย

๔. ด่า บริภาษภิกษุทั้งหลาย

๕. ยุยงภิกษุกับภิกษุให้แตกกัน]

อนตฺถายาติ อุปฺปาทาย. (วิ.อฏ.๓/๒๙๔)

คำว่า **เพื่อความพินาศ (อนตฺถาย)** ได้แก่ เพื่ออันตราย.

ทุคฺคนฺธํ อสุจึ พฺยาธึ
วิสํ มรณปญฺจมํ
อนตฺถา โหนฺติ ปญฺเจเต
มีพฺหลิตฺเต ภุชงฺคเม. (สํ.อฏ.๔/๕๙)
(พระโปราณาจารย์กล่าวไว้ว่า)
๑. กลิ่นเหม็น ๒. ของไม่สะอาด
๓. พยาธิ ๔. พิษ ๕. ความตาย
เป็นที่ ๕ **ความเสื่อม** ๕ อย่าง
เหล่านี้ มีอยู่ในงูที่เปื้อนคูถ.

อนตฺถาติ พฺยสนา. (สํ.ฏี.๒/๓๒๗)

บทว่า **อนตฺถ** ได้แก่ ความเสื่อม.

อนตฺโถติ “โภคชานิ, อายสกฺยํ, ปริสมชฺเฌ มงฺกุภาโว, สมฺมูฬฺหมรณนฺติ เอวํ อาทิโก ทิฏฺฐธมฺมิโก “ทุคฺคติปริกิเลโส, สุคติยญฺจ อปฺปายุกตา, พหฺวาพาธตา, อติทลิทฺทตา, อปฺปนฺนปานตาติ เอวํ อาทิโก จ อนตฺโถ อุปฺปชฺชติ. (ที.ฏี.๓/๑๓๔)

คำว่า **ความเสื่อม (อนตฺโถ)** ได้แก่ ความเสื่อมในปัจจุบันเป็นต้นอย่างนี้ว่า เสื่อมจากโภคทรัพย์ เสื่อมยศบริวาร ความเก้อเขินในท่ามกลางบริษัท และการหลงตาย และความเสื่อมเป็นต้นอย่างนี้ว่า ความทุกข์กายและใจในทุคคติ และความมีอายุสั้นในสุคติ ความมีโรคมาก ความยากจนมาก ความมีข้าวน้ำน้อย ย่อมเกิดขึ้น.

(ก) ความไม่มีประโยชน์คือนิพพาน, การไม่ได้นิพพาน, เพื่อไม่ใช่ประโยชน์.

อนตฺถายาติ ปรมตฺถปฏิกฺเขปาย. นิพฺพานญฺหิ ปรมตฺโถ, ตโต อุตฺตรึ อตฺโถ นตฺถิ. (อิติวุตฺ.อฏ.๖๕)

คำว่า **เพื่อไม่ใช่ประโยชน์ (อนตฺถาย)** ได้แก่ เพื่อขัดขวางประโยชน์อันประเสริฐจริงอยู่นิพพาน ชื่อว่าประโยชน์อันประเสริฐประโยชน์ยิ่งกว่านิพพานนั้น ย่อมไม่มี.

(ข) ความเสื่อมประโยชน์, ความไม่มีประโยชน์, ความเสื่อม, ความฉิบหาย.

ภิกฺขเว จานำ อมนาปำ กาตุ; ตญฺจ กยิรมานำ **อนตฺถาย** สำวตฺตติ. (อำ.๑/๔๓๓)

ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่ไม่น่าพอใจเพื่อจะทำ และเมื่อทำย่อมเป็นไป**เพื่อความฉิบหาย**.

[เหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เหตุที่ไม่น่าพอใจเพื่อจะทำและเมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย

๒. เหตุที่ไม่น่าพอใจเพื่อจะทำ แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์

๓.เหตุที่น่าพอใจเพื่อจะทำ แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย

๔. เหตุที่น่าพอใจเพื่อจะทำและเมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์]

อนตฺถาย สำวตฺตตีติ อหิตาย อวฑฺฒิยา สำวตฺตติ. (อำ.อฏ.๒/๓๒๙)

คำว่า **ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย (อนตฺถาย สำวตฺตติ)** ได้แก่ ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล คือเพื่อมิใช่ความเจริญ.

(ค) ความไม่เจริญ, ความเสื่อม.

ทุราสโท ทุปฺปสโห
คมฺภีโร ทุปฺปธ์สิโย
อโถ อตฺเถ **อนตฺเถ** จ
อุภยสฺส โหติ โกวิโท. (อ.๑/๓๕๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

[บุคคลเช่นนั้นผู้ฉลาดในการตอบปัญหาทั้ง ๔] ใคร ๆ เทียบได้ยาก เอาชนะได้ยากเป็นคนลึกซึ้ง ให้แพ้ได้ยาก และฉลาดในประโยชน์ทั้งสอง คือ ความเจริญและ**ความเสื่อม**.

[การตอบปัญหา ๔ ประการ คือ

๑. เอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว)

๒. วิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ)

๓. ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม)

๔. ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ)]

อตฺเถ อนตฺเถ จาติ วฑฺฒิยญฺจ อวฑฺฒิยญฺจ. (อ.อฏ.๒/๓๐๔)

คำว่า **ในความเจริญและความเสื่อม (อตฺเถ อนตฺเถ จ)** ได้แก่ ในความเจริญและในความไม่เจริญ.

(ค) ความไม่เจริญ, ความเสื่อม, ความตกต่ำ.

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีประโยชน์, ผู้เสื่อม.

ดู อนตฺถตา

(๓) กิเลสที่ทำสิ่งอันมิใช่ประโยชน์-ความเสื่อม.

ดู อนตฺถวส

(๔) อันไม่ควร, อันไม่ใช่เหตุ.

อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย
อธมฺมํ น สมาจเร
อติตฺเถ นปฺปตาเรยฺย
อนตฺเถ น ยุโต สิยา. (ชา.๑/๓๘๐)

(สัมภวกุมารกล่าวว่า)

พระราชาไม่ควรลืมตน ไม่ควรประพฤติอธรรม ไม่ควรหยั่งลงไปในลัทธิที่ผิด ไม่พึงประกอบในสิ่ง**อันไม่ใช่เหตุ**.

อนตฺเถติ อการเณ. (ชา.อฏ.๕/๖๘)

คำว่า **ในสิ่งอันไม่ใช่เหตุ (อนตฺเถ)** ได้แก่ ในสิ่งอันมิใช่เหตุ.

ดู อนตฺถวาที ด้วย

(๕) ไม่มีเนื้อความ, ไม่มีอรรถ

ดู อนตฺถวิญฺญาปก และ อนตฺถสંหิต

(๖) คำพูดอันไม่มีประโยชน์.

ดู อนตฺถวิญฺญาปก

อนตฺถก (ติ)

[น + อตฺถ + ก]

(๑) ไม่มีประโยชน์.

ดู อนตฺถปทสัหิต

(๒) ไม่มีอรรถ.

อนตฺถกทีปน (ติ)

[อนตฺถก + ทีปน]

อันแสดงคำพูดอันไม่มีประโยชน์.

อุสฺสิตมนฺตี จาติ โลภโทสโมหมานุสฺสนฺนํ วาจํ ภาสิตา กณฺหวาโจ **อนตฺถกทีปโน**. (วิ.อฏ.๔/๒๑๖)

คำว่า **ผู้มีความคิดมืดมน (อุสฺสิตมนฺตี จ)** ความว่า ผู้มีความรู้มาก กล่าววาจาที่มากไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะและมานะ มีถ้อยคำโสมม **แสดงคำพูดอันไม่มีประโยชน์**.

อนตฺถกวจนสฺส ทีปนํ ปกาสนํ อสฺสาติ **อนตฺถกทีปโน**. (วิมติ.๒/๓๐๖)

การแสดง คือการประกาศถ้อยคำที่ไร้ประโยชน์มีอยู่แก่บุคคลนั้น เหตุนั้นบุคคลนั้นจึงชื่อว่า **ผู้แสดงคำพูดอันไม่มีประโยชน์**.

อนตฺถกร (ติ)

[อนตฺถ + กร + อ]

ผู้ทำสิ่งอันไม่มีประโยชน์, ผู้ทำความเสื่อม, ผู้ทำความฉิบหาย.

จิรปริจิณฺโณปิ หิ อคฺคิ ทหติ, จิรวิสฺสาสิโกปิ กุญฺชโร ฆาเตติ, จิรปริจิโตปิ สปฺโป ฑสติ, จิรวิสฺสาสิโกปิ ราชา **อนตฺถกโร** โหติ, เอวํ จิราจิณฺณาปิ อิตฺถิโย วิการํ ทสฺเสนฺติ. (ชา.อฏ.๕/๔๘๓)

จริงอยู่ ไฟแม้จะบำเรออยู่นาน ถ้าเผลอก็ไหม้เอาได้ ช้างสารที่คุ้นเคยกันมานานก็ยังฆ่าคนเลี้ยงได้ งูเห่าแม้จะเลี้ยงไว้จนเชื่อง ถ้าประมาทก็กัดคนเลี้ยงได้ พระราชาแม้จะทรงโปรดปราน ก็อาจ**ทำสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์**ให้ได้ หญิงทั้งหลายก็เหมือนกัน ถึงจะคลุกคลีอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานานมากสักเพียงไร ถ้าเกิดความไม่พอใจ ก็อาจจะฆ่าให้ถึงตายได้.

อิทำ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจำ นาม มหา **อนตฺถกร**นฺติ ฉ ธมฺเม ภาเวตฺวา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจำ ปชหติ. (ม.อฏ.๒/๒๒๑)

(ภิกษุคิดว่า) “ธรรมดาอุทธัจจะกุกกุจจะนี้**ทำความฉิบหาย**อย่างใหญ่หลวง” จึงเจริญธรรม ๖ ประการ ย่อมพยายามละอุทธัจจกุกกุจจะให้ได้. [อีกอย่างหนึ่ง ธรรม ๖ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะได้ คือ (๑) ความเป็นพหุสูต (๒) ความเป็นผู้สอบถาม (๓) ความเป็นผู้รู้แตกฉานในพระวินัย (๔) ความเป็นผู้ชอบคบผู้เจริญ (๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (๖) ถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ จริงอยู่ แม้เมื่อเรียนพระพุทธพจน์ ๑ นิกาย หรือ ๒-๓-๔-๕ นิกายทั้งด้วยอำนาจ

บาลีและอรรถ แม้ด้วยความเป็นพหุสูต ก็ละอุทธัจจกุกกุจจะได้ เมื่อเป็นผู้มากด้วยการสอบถามถึงสิ่งที่ควรและไม่ควรก็ดี เมื่อเป็นผู้รู้แตกฉานในวินัยบัญญัติ เพราะเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญที่ตนเคยประพฤติแล้วก็ดี เมื่อเข้าไปหาพระเถระผู้ใหญ่ผู้เจริญก็ดี เมื่อคบหากัลยาณมิตรผู้ทรงพระวินัยเช่นพระอุบาลีเถระก็ดี ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะเสียได้ แม้แต่ด้วยถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ อิงอาศัยสิ่งที่ควรและไม่ควรในอิริยาบถ เช่นการยืนและนั่งเป็นต้น ก็ย่อมละอุทธัจจกุกกุจจะเสียได้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า สภาวธรรม ๖ ประการเป็นไปเพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะเสียได้ ดังนี้ ก็ภิกษุนี้ย่อมทราบชัดว่า อุทธัจจะที่ละแล้วด้วยสภาวธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นต่อไป ด้วยอรหัตมรรคและกุกกุจจะที่ละได้แล้ว ด้วยสภาวธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ต่อไปด้วยอนาคามิมรรค (วิ.อฏ.๒/๒๖๑)]

อนตฺถกาทิทุกฺขาวหน (น)

[อนตฺถกาทิทุกฺข + อาวหน]

การนำทุกข์มีความเสื่อมเป็นต้นมาให้.

อุปสคฺโค ภีมรูโปติ อติภีสนกสภาโว มหนฺโต เทวตูปสคฺโค วิย **อนตฺถกาทิทุกฺขาวหนฺโต**. (เถรี.อฏ.๒๕๐)

คำว่า **[กามคุณ] เป็นเหตุขัดข้อง [เป็นดุจศัตรู] และเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว (อุปสคฺโค ภีมรูโป)** ความว่า ชื่อว่า เป็นสภาพที่น่าสะพรึงกลัวมากยิ่ง **เพราะนำทุกข์มีความเสื่อมเป็นต้นมาให้** ดุจอุปสรรคที่มีมาจากเทวดา.

อนตฺถกาม (ติ)

[น + อตฺถกาม. อนตฺถ + กมุ + ณ]

(๑) ผู้ไม่ปรารถนาประโยชน์, ผู้ปรารถนาสิ่งอันมิใช่ประโยชน์.

ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อกฺโกสก-ปริภาสกานิ **อนตฺถกามานิ** อหิตกามานิ อผาสุกกามานิ อโยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนำ ภิกฺขุนีนำ อุปาสกานำ อุปาสิกานำ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ. (อภิ.วิ.๒๕๖)

(อโคจร) อีกอย่างคือ (ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้) เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุจบ่อน้ำ มักด่าและบริภาษ **ปรารถนาสิ่งอันมิใช่ประโยชน์** ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกาเช่นนั้น.

อนตฺถกามานีติ อตฺถำ น อิจฺฉนฺติ อนตฺถเมว อิจฺฉนฺติ. (อภิ.อฏ.๒/๓๒๖)

คำว่า **ปรารถนาสิ่งอันมิใช่ประโยชน์ (อนตฺถกามานิ)** ได้แก่ ไม่ปรารถนาประโยชน์ คือ ปรารถนาแต่เฉพาะความ

ฉิบหายมิใช่ประโยชน์เท่านั้น.

เย วา ปนสฺส เต โหนฺติ **อนตฺถกามา** อหิตกามา อผาสุกามา อโยคกฺเขมกามา, ยา เตหิ สทฺธึ สงฺคติ สมาคโม สโมธานํ มิสฺสีภาโว. (ปฏิสํ.๓๘)

อีกอย่างหนึ่ง (การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ) การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่คลุกคลีกับบุคคล**ผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มิใช่ประโยชน์** ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะของเขา.

อนตฺถํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ **อนตฺถกามา**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๑๔๔)

ชื่อว่า ผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มิใช่ประโยชน์ (อนตฺถกามา) เพราะอรรถว่า “หวัง คือ ปรารถนาสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

(๒) ผู้ไม่ต้องการความเจริญ, ผู้ต้องการความเสื่อม.

> นเม นมนฺตสฺส ภเช ภชนฺตํ
> กิจฺจานุกุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจํ
> **นานตฺถกามสฺส** กเรยฺย อตฺถํ
> อสมฺภชนฺตมฺปิ น สมฺภเชยฺย.
> (ชา.๑/๑๑๐)

(พระโพธิสัตว์ตรัสว่า)

ชนควรนอบน้อมแก่ผู้ที่นอบน้อม ควรคบผู้ที่คบด้วย ควรทำกิจแก่ผู้ที่ช่วยทำกิจ ไม่ควรทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้**แก่ผู้ไม่ต้องการความเจริญ**และไม่ควรคบแม้ผู้ที่ไม่ประสงค์จะคบด้วย.

อนตฺถกามสฺสาติ อวฑฺฒิกามสฺส. (ชา.อฏ.๓/๙๙)

คำว่า **ผู้ไม่ต้องการความเจริญ (อนตฺถกามสฺส)** ได้แก่ ผู้ประสงค์ความไม่เจริญ.

อนตฺถกามตา (ถี)

[อนตฺถกาม + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ปรารถนาประโยชน์,

ความเป็นผู้ไม่ต้องการความเจริญ,

ความเป็นผู้ต้องการความเสื่อม,

ความประสงค์ความหายนะ.

สกฺก เทวราช มม การณา มํ นิสฺสาย มม **อนตฺถกามตาย** กสฺสจิ สตฺตสฺส กิสฺมิญฺจิ กาเล อิทํ ติวิธมฺปิ กมฺมทฺวารํ น อุปหญฺเญถ, ปาณาติปาตาทีหิ ทสหิ อกุสลกมฺมปเถหิ วิมุตฺตํ ปริสุทฺธเมว ภเวยฺยาติ. (ชา.อฏ.๔/๑๔)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า) ท้าวสักกเทวราช กรรมทวารแม้ทั้ง ๓ อย่างนี้ อย่าพึงเข้าไปกระทบกระทั่งสัตว์ไร ๆ เพราะเหตุแห่งอาตมา คือ เพราะอาศัยอาตมา ได้แก่ **เพราะความที่**อาตมาประสงค์**ความหายนะ** ไม่ว่าในกาลไหน ๆ คือพึงเป็นกรรมที่พ้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีปาณาติบาตเป็นต้นคือบริสุทธิ์

อย่างเดียว.

อนตฺถการก (ติ)

[อนตฺถ + การก. (ถี) อนตฺถการิกา]

ผู้กระทำความเสื่อม, ผู้กระทำกิจอันไม่มีประโยชน์, ทำความพินาศ.

อุปนาหีติ ปรสฺส อปราธํ หทเย จเปตฺวา สุจิเรนปิ ตสฺส **อนตฺถการโก**. (ชา.อฏ. ๓/๒๔๔)

คำว่า **ผูกโกรธ (อุปนาหิ)** ได้แก่ เก็บความผิด ของคนอื่นไว้ในใจ แม้นานแสนนานก็ **ทำความเสื่อม**ให้แก่เขา.

ภิกฺขุ โกโธ นาม วาเรตพฺโพ, เอวรูโป หิ อิธ โลเก จ ปรโลเก จ **อนตฺถการโก**, ตฺวํ นิกฺโกธสฺส พุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา กสฺมา กุชฺฌสีติ. (ชา.อฏ.๔/๒๒)

(พระศาสดาตรัสกับภิกษุผู้มีความมักโกรธรูปหนึ่งว่า) ภิกษุขึ้นชื่อว่า ความโกรธ เธอควรหักห้ามเสีย เพราะว่า ความโกรธเห็นปานนี้ **ทำความเสื่อม**ทั้งในโลกนี้ โลกหน้า เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีความโกรธ ทำไมจึงยังโกรธอยู่.

“อยํ วิจิกิจฺฉา นาม **อนตฺถการิกา**ติ ฉ ธมฺเม ภาเวตฺวา วิจิกิจฺฉํ ปชหติ. (ม.อฏ.๒/๒๒๑)

(ภิกษุคิดว่า) “ขึ้นชื่อว่าวิจิกิจฉานี้**ทำความเสื่อม**” จึงเจริญธรรม ๖ ประการ พยายามละวิจิกิจฉาให้ได้.

อนตฺถการิตา (ถี)

[อนตฺถการี + ตา]

ความเป็นผู้มีปกติกระทำสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

ดู อนตฺถตา

อนตฺถกิริยา (ถี)

[อนตฺถ + กิริยา]

การทำสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อธมฺเมน กิมตฺถมการีติ อิมินา มายาทินา อธมฺเมน กึการณา โลกํ **อนตฺถกิริยายํ** สโยเชสีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๗/๕๙)

หลายบทว่า **อธมฺเมน กิมตฺถมการี** ความว่า เพราะเหตุไร พรหมของท่าน จึงทำโลกทั้งปวงให้พินาศ คือ ประกอบไว้**ในการทำสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์** ด้วยอธรรมมีมารยาเป็นต้นนี้เล่า.

อนตฺถกุสล (ติ)

[น + อตฺถกุสล. อนตฺถ + กุสล]

(๑) (ก) อันไม่ฉลาด-ไม่ชำนาญใน-เหตุ-เรื่อง.

(ข) อันไม่ฉลาดในประโยชน์.

(๒) (ก) อันฉลาดในเหตุมิใช่เรื่อง

(ข) อันฉลาดในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

น เว **อนตฺถกุสเลน**

อตฺถจริยา สุขาวหา
หาเปติ อตฺถํ ทุมฺเมโธ
โกณฺฑญฺโญ วารุณึ ยถาติ.
(ชา.๑/๑๒)

(พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องคนโง่ไม่ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์จึงกล่าวว่า)

ผู้ไม่ฉลาดในประโยชน์ถึงจะบำเพ็ญประโยชน์ ก็ไม่สามารถจะนำความสุขมาได้เลย คนมีปัญญาทราม ทำประโยชน์ให้เสียหาย เหมือนนายโกณฑัญญะทำสุราให้เสีย.

อนตฺถกุสเลนาติ อนตฺเถ อนายตเน กุสเลน, อตฺเถ อายตเน การเณ อกุสเลนวาติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๑/๒๖๘)

คำว่า **ผู้ไม่ฉลาดในประโยชน์ (อนตฺถกุสเลน)** ได้แก่ ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ คือ ไม่ใช่บ่อเกิดแห่งประโยชน์ อธิบายว่า ผู้ไม่ฉลาดในสิ่งอันเป็นประโยชน์ คือ ในบ่อเกิด ได้แก่ ในเหตุ.

ยานิ วา ปน ตานิ กุลานิ อสฺสทฺธานิ อปฺปสนฺนานิ อโนปานภูตานิ อกฺโกสก-ปริภาสกานิ อนตฺถกามานิ อหิตอผาสุก-โยคกฺเขมกามานิ ภิกฺขูนํ...อุปาสิกานํ, ตถารูปานิ กุลานิ เสวติ ภชติ ปยิรุปาสติ. อยํ **อนตฺถกุสโล**. (ขุทฺทก.อฏ.๒๐๒)

(ผู้ใดบวชในพระศาสนานี้) เสพ คบ เข้าใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธาปสาทะ ไม่เป็นดั่งบ่อน้ำ ด่าและบริภาษ หวังแต่สิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ไม่เกื้อกูล ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความเกษมจากโยคะ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้นี้ชื่อว่า**ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์**.

อนตฺถคฺคหณ (น)

[อนตฺถ + คหณ]

การถือเอาสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์,

การถือเอาความเสื่อม-ความหายนะ.

อนตฺถคฺคหณโตติ อาสีวิเส คณฺหนฺตา ปญฺจ อนตฺเถ คณฺหนฺติ ทุคฺคนฺธํ คณฺหนฺติ, อสุจึ คณฺหนฺติ, พฺยาธึ คณฺหนฺติ, วิสํ คณฺหนฺติ, มรณํ คณฺหนฺติ. (สํ.อฏ.๓/๕๙)

คำว่า **โดยการถือเอาสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ (อนตฺถคหณโต)** ความว่า นรชนเมื่อจับอสรพิษทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมยึดเอาสิ่งซึ่งไม่น่าปรารถนา ๕ อย่างคือ ถือเอาแต่ของเหม็น ถือเอาของไม่สะอาด ถือเอาแต่ตัวโรค ถือเอาแต่ของมีพิษ ถือเอาแต่ความตาย.

ดู สํ.ฏี.๒/๓๒๗ ด้วย

อนตฺถงฺคต (ติ)

[น + อตฺถงฺคต]

(พระอาทิตย์) ยังไม่ตก, ยังไม่อัสดง,

ยังไม่หายไป-ยังไม่ลับฟ้า.

อนตฺถงฺคเต อตฺถงฺคตสญฺญี, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๗๘)

ดวงอาทิตย์ยังไม่อัสดง ภิกษุสำคัญว่าอัสดงแล้ว สั่งสอน (ภิกษุณี) ต้องอาบัติทุกกฏ.

เอกปลฺลงฺเกนาติ วิสาขปุณฺณมาย **อนตฺถงฺคเต**เยว สูริเย อปราชิตปลฺลงฺกวเรวชิราสเน นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย สกิมฺปิ อนุฏฺฐหิตฺวา ยถาอาภุชิเตน เอเกเนว ปลฺลงฺเกน. (อุทาน.อฏ.๒๙)

บทว่า **เอกปลฺลงฺเกน** ความว่า โดยนั่งขัดสมาธิท่าเดียวเท่านั้น ไม่ได้เสด็จลุกขึ้นสักคราวเดียว ตั้งแต่เวลาที่ประทับนั่งบนวชิราอาสน์อันเป็นอปราชิตบัลลังก์อันประเสริฐ ในเวลาพระอาทิตย์**ยังไม่อัสดง**ในวันเพ็ญเดือน ๖.

อชฺช **อนตฺถงฺคเต** เอว สูริเย สพฺพทฺวารานิ ถเกตพฺพานีติ. (เปต.อฏ.๒๐๑)

(พระราชาตรัสสั่งคนผู้รักษาประตูว่า) วันนี้ เมื่อดวงอาทิตย์**ยังไม่ทันอัศดง**เธอพึงปิดประตูทุกด้าน.

อนตฺถงฺคตสญฺญี (ติ)

[อนตฺถงฺคต + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าพระอาทิตย์ยังไม่ตก,

ผู้สำคัญ-เข้าใจว่ายังไม่ตก-ไม่อัสดง.

อตฺถงฺคเต อนตฺถงฺคตสญฺญี โอวทติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๗๘)

ดวงอาทิตย์อัสดงแล้ว ภิกษุ**สำคัญว่ายังไม่อัสดง** สั่งสอน ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนตฺถงฺคตสูริย (ติ)

[อนตฺถงฺคต + สูริย]

พระอาทิตย์ยังไม่ตกไป,

พระอาทิตย์ยังไม่อัสดง.

ดู อนาวสูร (ชา.อฏ.๕/๕๗)

อนตฺถงฺคมิต (ติ)

[น + อตฺถงฺคมิต]

อรรถเหมือนกับ อนตฺถงฺคต

ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทิตฺวา สูริเย **อนตฺถงฺคมิเต**เยว มารพลํ วิธมิตฺวา ปฐมยาเม ปุพฺเพนิวาสญาณํ มชฺฌิมยาเม จุตูปปาตญาณํ ปตฺวา ปจฺฉิมยามาวสาเน ปจฺจยากาเรญาณํ โอตาเรตฺวา อรุณุคฺคมเน ทสพลจตุเวสารชฺชาทิสพฺพคุณปฏิมณฺฑิตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิมณฺเฑ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห อชปาลนิคฺโรธมูเล นิสินฺโน.
(ธมฺม.อฏ.๑/๕๕)

(พระผู้มีพระภาค) ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา เมื่อพระอาทิตย์**ยังไม่ทันอัสดง**ทรงกำจัดมารและพลมาร ได้ทรงบรรลุปุพเพนิวาสญาณในปฐมยาม

บรรลุจุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม หยั่งพระญาณลงในปัจจยาการ ในที่สุดปัจฉิมยาม, ในเวลาอรุณขึ้นทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ซึ่งประดับด้วยคุณทุกอย่าง มีทสพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นอาทิ ทรงยังกาลให้ผ่านไปที่ควงไม้โพธิถึง ๗ สัปดาห์, ในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่งที่โคนไม้อชปาลนิโครธ.

อนตฺถจร (ติ)

[(๑) อนตฺถ + จร + อ, (๒) น + อตฺถจร]

ผู้ประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์,

ผู้ทำความเสื่อมเสีย.

อุปคตสฺส เต เอโส วิสฺสาโส, **อนตฺถจโร** ตฺวํ มญฺเญติ. (มิลินฺท.๑๒๙)

(ทุกูลดาบสและนางปาริกาดาบสหญิงปฏิเสธท้าวสักกะว่า)

ความสนิทสนมกับพระองค์ผู้ใกล้ชิดนี้ดูเหมือนว่ามีแต่จะ**ทำความเสื่อมเสีย** (ให้แก่พวกอาตมภาพ).

ดู อนตฺถวนฺตุ ด้วย

(๒) บุคคล หรือวัตถุอันไม่ทำประโยชน์ หรือ อันไม่ประพฤติประโยชน์.

จตฺตาริมานิ สมฺม ปุณฺณมุข ยานิ วตฺถูนิ กิจฺเจ ชาเต **อนตฺถจรานิ** ภวนฺติ ตานิ ปรกุเล น วาเสตพฺพานิ โคณํ เธนุํ ยานํ ภริยา. จตฺตาริ เอตานิ ปณฺฑิโต ธนานิ ฆรา น วิปฺปวาสเย. (ชา.๒/๑๑๙,๑๒๐)

(นกกุณาละกล่าวกับนกปุณณมุขะว่า) ปุณณมุขะเพื่อนเอ๋ย ทรัพย์ ๔ อย่างเหล่านี้ เมื่อมีกิจเกิดขึ้นแล้ว **ไม่ทำประโยชน์** บัณฑิตไม่ควรให้อยู่ในสกุลอื่น คือ ๑. โคผู้ ๒. แม่โคนม ๓. ยานพาหนะ ๔. ภรรยา บัณฑิตไม่ควรให้ทรัพย์ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้พลัดพรากไปจากเรือน.

อนตฺถจรานีติ อจริตพฺพานิ อตฺถานิ อกิจฺจการานีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๔๗๐)

คำว่า **ไม่ทำประโยชน์ (อนตฺถจรานิ)** ความว่า ประพฤติประโยชน์มิได้เลย คือกระทำกิจไม่ได้.

อนตฺถจรก (ติ)

[อนตฺถ + จร + อ + ก (สกตฺถ)]

ผู้ประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อนตฺถจรกตา (ถี)

[อนตฺถจรก + ตา]

ความประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

ดู อรรถแห่ง อตฺถจรก (๓)

อนตฺถจรณ (น)

[อนตฺถ + จร + ยุ]

การประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์.

อวญฺจยีติ สกฺการํ กโรนฺโต วิย หุตฺวา

อสกฺการ์ กโรนฺโต **อนตฺถจรเณน** วญฺจยิ. (ม.ฏี.๓/๓๒)

คำว่า **ได้หลอกลวง (อวญฺจยี)** ความว่า เป็นเหมือนทำสักการะแล้วทำสิ่งที่ไม่ใช่สักการะหลอกลวง**ด้วยการประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์**ให้.

อนตฺถจริยา (ถี)

[อนตฺถ + จริยา]

การประพฤติ หรือการพูดสิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์.

ตถาคตสฺส มหาราช กเตน อทาเนน วา อปฺปิยวจเนนวา **อนตฺถจริยาย**วา อสมานตฺตตาย วา ยโต กุโตจิ จริยํ จรนฺตสฺสปิ ปริสา ภินฺนาติ น สุตปุพฺพํ, เตน การเณน ตถาคโต วุจฺจติ ‘อเภชฺชปริโสติ. (มิลินฺท.๑๖๒)

(พระนาคเสนกราบทูลว่า) ขอถวายพระพรมหาบพิตร บริษัทของพระตถาคตแตกแยกกัน เพราะพระตถาคตทรงกระทำการลำเอียงก็ดี เพราะทรงมีวาจาน่าเกลียดก็ดี **เพราะทรงมีความประพฤติเสียหาย**ก็ดี เพราะทรงเป็นผู้มีตนไม่เสมอต้นเสมอปลายก็ดี ทรงประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ใคร ๆ ก็ไม่เคยได้ยิน เพราะเหตุดังกล่าวนั้น บัณฑิตจึงกล่าวถึงพระตถาคตว่าทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน.

ดู อตฺถจริยา ด้วย

อนตฺถชนน (ติ)

[อนตฺถ + ชน + ยุ]

อันให้เกิดสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์,

ก่อให้เกิดความฉิบหาย.

อนตฺถชนโน โลโภ
โลโภ จิตฺตปฺปโกปโน
ภยมนฺตรโต ชาตํ
ตํ ชโน นาวพุชฺฌติ. (อิติวุต.๒๕๒)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
โลภะ**ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** โลภะทำให้จิตกำเริบ
โลภะเป็นภัยที่เกิดภายใน
คน (ส่วนมาก)ไม่รู้จักภัยนั้น.

อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถํ ชเนตีติ **อนตฺถชนโน**. (อิติวุต. อฏ.๒๖๒)

โลภะ**ชื่อว่าก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** เพราะอรรถว่าให้เกิดความฉิบหายมิใช่ประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนเหล่าอื่น.

อนตฺถชนโนติ น อตฺถํ อนตฺถํ, ตํ อนตฺถํ อุปฺปาเทตีติ **อนตฺถชนโน**. โก โส ? โลโภ. (มหานิ.อฏ.๕๘)

คำว่า **ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ (อนตฺถชนโน)** ความว่า ชื่อว่าก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะอรรถว่ายังสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้นให้เกิดขึ้น ธรรมที่ก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้น คือ

อะไร คือโลภะ.

อนตฺถชาล (น)

[อนตฺถ + ชาล]

ข่ายคือความเสื่อม,

ข่ายคือสิ่งอันมิใช่ประโยชน์.

ตถา หิ ตํ (ปุริสํ) ปปาตปาตํ อจินฺเตตฺวา มธุคณฺหนกลุทฺทกํ วิย อเนกาทีนวากุเลสุปิภเวสุ อานิสํสเมว ทสฺเสนฺตี **อนตฺถชาเล** สาปริพฺภมาเปติ. (อิติวุตฺ.อฏ.๓๑๗)

[คำว่า ตณฺหาทุติโย (มีตัณหาเป็นเพื่อน)] จริงอย่างนั้น ตัณหานั้นไม่ให้สัตว์คิดถึงการตกไปในเหวนั้น แสดงเฉพาะอานิสงส์ในภพทั้งหลายแม้อากูลด้วยโทษเป็นอเนก เหมือนพรานตีผึ้ง ฉะนั้น ให้สัตว์หมุนวนอยู่**ในตาข่ายที่ไร้ประโยชน์**.

อนตฺถต[๑] (ติ)

[น + อตฺถต]

(ก) อันยังไม่ได้กราน.

อกาลจีวรํ นาม **อนตฺถเต** กถิเน เอกาทสมาเส อุปฺปนฺนํ, อตฺถเต กถิเน สตฺตมาเส อุปฺปนฺนํ, กาเลปิ อาทิสฺส ทินฺนํ, เอตํ อกาลจีวรํ นาม. (วิ.๑/๓๐๔)

ที่ชื่อว่า **อกาลจีวร** ได้แก่ ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๑๑ เดือน **ในเมื่อไม่ได้กราน**กฐิน ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือน ในเมื่อได้กรานกฐินแล้ว แม้ผ้าที่เขาถวายเจาะจงในกาล นี้ชื่อว่า อกาลจีวร.

[**อกาลจีวร** คือ (๑) ตั้งแต่ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ของปีถัดไปสำหรับผู้ไม่ได้กรานกฐิน รวมเป็น ๑๑ เดือน (๒) ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ในปีเดียวกัน สำหรับผู้ได้กรานกฐิน รวมเป็น ๗ เดือน]

(ข) ยังไม่ได้ปูลาด.

อนนฺตรหิตายาติ เกนจิ อตฺถรเณน **อนตฺถตาย**. (วิ.อฏ.๑/๑๗๐)

คำว่า **ไม่มีเครื่องปูลาด (อนนฺตรหิตาย)** ความว่า **ยังไม่ได้ปูลาด**ด้วยเครื่องลาดอะไร ๆ.

อนตฺถต[๒] (ติ)

ดู อนตฺถท.

อนตฺถตา (ถี)

[อนตฺถ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีประโยชน์, ความเป็นผู้มีปกติทำสิ่งอันมิใช่ประโยชน์, การทำสิ่งอันมิใช่ประโยชน์, การก่อความเสียหาย.

> อุสฺสูรเสยฺยา ปรทารเสวนา
> เวรปฺปสโว จ **อนตฺถตา** จ
> ปาปา จ มิตฺตา สุกทริยตา จ
> เอเต ฉ ฐานา ปุริสํ ธํสยนฺติ.
> (ที.๓/๑๕๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
(เหตุ ๖ ประการนี้ คือ) (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) **การก่อความเสียหาย** (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ.

อนตฺถตาติ อนตฺถการิตา. (ที.อฏ.๓/๑๓๐)

คำว่า **การก่อความเสียหาย (อนตฺถตา)** ได้แก่ ความเป็นผู้ทำความฉิบหาย.

ปเรสํ กริยมาโน อนตฺโถ เอตฺถ อตฺถีติ **อนตฺโถ**,ตพฺภาโว **อนตฺถตา**ติ อาห "**อนตฺถ-การิตา**ติ. โย หิ ปเรสํ อนตฺถํ กโรติ, โส อตฺถโต อตฺตโน อนตฺถกาโร นาม, ตสฺมา **อนตฺถตา**ติ อุภยานตฺถการิตา. (ที.ฏี.๓/๑๓๔)

ชื่อว่า ผู้มีความเสียหาย เพราะอรรถว่า ผู้มีความเสียหายที่ตนกระทำแก่คนเหล่าอื่น ความเป็นผู้มีความเสียหายนั้น ชื่อว่า **การก่อความเสียหาย** เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ผู้กระทำความเสียหาย จริงอยู่ ผู้ใดกระทำความเสียหายแก่บุคคลเหล่าอื่น ผู้นั้นโดยความ ก็เท่ากับว่ากระทำความเสียหายแก่ตนเอง เพราะเหตุนั้น การกระทำความเสียหายแก่ตนและผู้อื่นทั้งสองนั้น ชื่อว่า **การก่อความเสียหาย**.

อนตฺถตฺต (น)

[อนตฺถ + ตฺต]

ความเป็นสิ่งไร้ประโยชน์.

อนตฺถท (ติ)

[อนตฺถ + ทา + อ]

ผู้ให้สิ่งอันมิใช่ประโยชน์,
ผู้ก่อความเสียหาย.

นิสฺสํสยํ โข โส มนุสฺโส ทีฆีติสฺส โกสลรญฺโญ ญาติ วา สาโลหิโต วา, อโห เม **อนตฺถโต**, น หิ นาม เม โกจิ อาโรเจสฺสตีติ. (วิ.๓/๔๙๑)

(พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชทรงดำริดังนี้ว่า) พนักงานผู้นั้นคงเป็นญาติหรือคนร่วมสายโลหิตของพระเจ้าทีฆีติโกศลราชแน่ น่ากลัวจะ**ก่อความเสียหาย**แก่เรา ช่างไม่มีใครบอกเราเลย.

อนตฺถโตติ อนตฺโถ อโต เอตสฺมา เม ปุริสา อนตฺโถติ วุตฺตํ โหติ. อถ วา **อนตฺถโต**ติ อนตฺถโท. (วิ.อฏ.๓/๔๓๓)

คำว่า **อนตฺถโต** ตัดบทเป็น อนตฺโถ อโต ท่านอธิบายไว้ว่า "เรามีความเสียหายจากบุรุษนี้" อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ผู้ก่อความเสียหาย (อนตฺถโต)** ความว่า ผู้ให้สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์.

"อนตฺถโทติ วตฺตพฺเพ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา "อนตฺถโตติ วุตฺตนฺติ อาห "**อถ วา**ติ อาทิ. (สารตฺถ.๓/๓๕๐)

เมื่อควรกล่าวว่า **อนตฺถโท** แต่ท่านก็กล่าว

ว่า **อนตฺถโต (ผู้ก่อความเสียหาย)** เพราะแปลง ท อักษร เป็น ต อักษร ฉะนั้นท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อถ วา**.

อนตฺถทสฺสี (ติ)

[อนตฺถ + ทิส + ณี]

ผู้เห็น-ผู้แสดงความเสื่อม,

ผู้เห็น-ผู้แสดงสิ่งอันมิใช่ประโยชน์.

ปาปํ สหายํ ปริวชฺชเยถ
อนตฺถทสฺสึ วิสเม นิวิฏฺฐํ
สยํ น เสเว ปสุตํ ปมตฺตํ
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๘)

(พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า)

บุคคลพึงละเว้นสหายชั่ว**ผู้เห็นแต่ความเสื่อม** ผู้ตั้งอยู่ในธรรมที่ผิด ไม่พึงคบคนผู้ขวนขวายและผู้ประมาทด้วยตนเองพึงเที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด.

ปเรสมฺปิ อนตฺถํ ปสฺสตีติ **อนตฺถทสฺสี**. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๙๘)

ชื่อว่า **ผู้เห็นแต่ความเสื่อม (อนตฺถทสฺสี)** เพราะอรรถว่า เห็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แม้ของคนเหล่าอื่น.

อนตฺถนิสฺสิต (ติ)

[อนตฺถ + นิสฺสิต]

อันอาศัยสิ่งอันมิใช่ประโยชน์, อาศัยความเสื่อมเสีย-เสียหาย-หายนะ.

โลกายติกนฺติ อนตฺถนิสฺสิตํ สคฺคมคฺคานํ อทายกํ อนิยฺยานิกํ วิตณฺฑสลฺลาปํ โลกายติกวาทํ น เสเวยฺย. (ชา.อฏฺ.๗/๑๘๙)

บทว่า **โลกายติกํ** ความว่า ไม่ควรส้องเสพวาทะอันเกี่ยวเนื่องในทางหายนะ ซึ่งเป็นคำพูดที่ทำให้เขาหลงเชื่อ **อาศัยความเสียหาย** ไม่ให้ทางไปสวรรค์ ไม่นำออกจาก (วัฏทุกข์).

อนตฺถนฺตร (ติ)

[น + อตฺถนฺตร]

ไม่มีอรรถพิเศษ.

กาโยติ **อนตฺถนฺตรํ**

คำว่า **กาย (กาโย)** ได้แก่ **ไม่มีอรรถพิเศษ**.

อนตฺถนฺตรตา (ถี)

[อนตฺถนฺตร + ตา]

ความเป็นศัพท์ไม่มีเนื้อความพิเศษ,

ความไม่มีอรรถพิเศษ.

อชฺฌาวสตีติ เอตฺถ อธิ-อา-สทฺทานํ **อนตฺถนฺตรตํ** หทเย กตฺวา อาห “**วสตีติ**. (ม.ฏี.๓/๑๘๙)

ท่านกล่าวบทว่า **ย่อมอยู่ (วสติ)** เพราะใฝ่ใจถึง**ความ**ที่อธิ-อา-ศัพท์**ไม่มีเนื้อความพิเศษ**ในบทนี้ว่า **อชฺฌาวสติ** (ย่อมอยู่).

อนตฺถปทโกวิท (ติ)

[น + อตฺถปทโกวิท]

ผู้ไม่ฉลาดในถ้อยคำที่ประกอบด้วยเหตุ, ผู้ไม่ฉลาดในถ้อยคำที่มีเหตุผล.

ทุพฺภาสิตญฺหิ เต ชมฺมิ
อนตฺถปทโกวิเท
กุหึ ราชา กุมารีนํ
ภตฺตารํ ปริเยสติ. (ชา.๑/๓๙๘)

(ราชปุโรหิตเมื่อจะคัดค้านคำพูดของหญิงชราจึงกล่าวว่า)

แม่หญิงชั่วช้า **ไม่ฉลาดในถ้อยคำที่มีเหตุผล** เธอนะ พูดไม่ดีเลย พระราชาเคยหาผัวให้พวกหญิงสาวที่ไหนกัน.

ดู โกวิทตฺถปท ด้วย

อนตฺถปทสัหิต (ติ)

[อนตฺถปท + สัหิต]

ประกอบด้วยบท-ถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ (อันแสดงการสรรเสริญ ป่า ภูเขา เป็นต้น, อันไม่แสดงเหตุที่พ้นจากสังสารวัฏ)

สหสฺสมปิ เจ คาถา
อนตฺถปทสัหิตา
เอกํ คาถาปทํ เสยฺโย
ยํ สุตฺวา อุปสมฺมติ. (ธมฺม.๒๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

คาถาที่มีประโยชน์คาถาเดียวที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคาถา**ที่ประกอบด้วยถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์**ตั้ง ๑,๐๐๐ คาถา.

ตา จ ปน **อนตฺถปทสัหิตา** อากาสวณฺณนา-ปพฺพตวณฺณนาวนวณฺณนาทีนิ ปกาสเกหิ อนิยฺยานทีปเกหิ อนตฺถเกหิ ปเทหิ สัหิตา ยาว พหุกา โหติ ตาว ปาปิกา เอวาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ. ๑/๔๐๘)

ก็วาจาเหล่านั้น (วาจาตั้งพัน) **ประกอบด้วยถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์** คือประกอบด้วยบททั้งหลายที่ไม่เป็นประโยชน์ อันประกาศแต่เรื่องพรรณนาอากาส พรรณนาภูเขา และพรรณนาป่าเป็นต้น ไม่แสดงนิพพาน มีมากเพียงใด ก็เป็นวาจาชั่วนั่นแหละเพียงนั้น.

อนตฺถปริตฺตาณ (น)

[อนตฺถ + ปริตฺตาณ]

การป้องกัน-ต้านทาน-รักษาความเสื่อม-ความพินาศ.

“**เยสุ ตาณํ น วิชฺชตี**ติอาทิ, เยสุ กาเมสุ อุปปริกฺขิยมาเนสุ เอกสฺมิมฺปิ **อนตฺถปริตฺตาณํ** นาม นตฺถิ. (เถรี.อฏ.๒๕๘)

คำว่า **บรรดากามทั้งหลายเหล่าใด ความต้านทานอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี** ความว่า บรรดากามทั้งหลายเหล่าใดที่ถูกตรวจสอบอยู่ แม้ในกามสักอย่างหนึ่ง ก็

ช่วย**ต้านทานความพินาศ**ไม่ได้เลย.

อนตฺถปาต (ปุ)

[อนตฺถ + ปาต]

การตกไปสู่ความเสื่อม-ความพินาศ,

การตกไปสู่สิ่งอันมิใช่ประโยชน์.

ยํ ภนฺเต อนุกมฺปเกน กรณียํ อนุกมฺปึ อุปาทาย, ตํ เม ตุมฺเหหิ กตํ, มหตา วตมฺหิ **อนตฺถปาตโต** รกฺขิโต, น ทานิ เม ฆราวาเสน อตฺโถ, อภิรมิสฺสามิ พฺรหฺมจริยวาเสติ. (เปต.อฏ.๕๖)

(สามเณรเกิดความสลดใจกล่าวกับพระอุปัชฌาย์ว่า) ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อที่ท่านผู้อนุเคราะห์ อาศัยความเอ็นดูพึงกระทำนั้น เป็นอันท่านกระทำแล้วแก่กระผม กระผมจะรักษาจาก**การตกไปสู่ความพินาศ**เป็นอันมาก บัดนี้ เราไม่มีความต้องการด้วยการครองเรือน เราจักยินดียิ่งในการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์.

อนตฺถปุจฺฉก (ติ)

[อนตฺถ + ปุจฺฉ + ณฺวุ]

ผู้ถามสิ่งอันไม่มีประโยชน์.

อตฺตา หเวติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต **อนตฺถปุจฺฉกํ** พฺราหฺมณํ อารพฺภ กเถสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๑๘)

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภพราหมณ์**ผู้ถามสิ่งอันไม่มีประโยชน์** ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **อตฺตา หเว** เป็นต้น.

อนตฺถปุจฺฉกพฺราหฺมณวตฺถุ (น)

[อนตฺถปุจฺฉก + พฺราหฺมณ + วตฺถุ]

เรื่องพราหมณ์ผู้ถามสิ่งอันไม่มีประโยชน์, พราหมณ์นี้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ทรงทราบแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์อย่างเดียวเท่านั้น หรือว่าทรงทราบสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ด้วยเหมือนกัน,

ธรรมบท วรรคที่ ๘ เรื่องที่ ๔. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๑๘-๙)

อนตฺถพุทฺธิ (ถี)

[อนตฺถ + พุทฺธิ]

ความรู้อันไร้ประโยชน์ (ติ)

ผู้มีความรู้อันไร้ประโยชน์.

อนตฺถวนฺตุ (ติ)

[อนตฺถ + วนฺตุ]

ผู้มีสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์, ผู้ประพฤติสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์-ไม่มีประโยชน์.

นานุมิตฺโต ครุ อตฺถํ
คุยฺหํ เวทิตุมรหติ
สุมิตฺโต จ อสมฺพุทฺธ
สมฺพุทฺธ วา **อนตฺถวา**. (ชา.๑/๓๘๗)

(ปัณฑรกนาคราชคร่ำครวญว่า)

มิตรเทียมไม่ควรจะรู้เนื้อความสำคัญซึ่งเป็นความลับ ถึงมิตรแท้ผู้ไม่รู้หรือรู้ **ผู้ไม่มีประโยชน์** ก็ไม่ควรจะรู้ความลับนั้น.

โยปิ สุหทโย มิตฺโต วา อมิตฺโต วา อปฺปญฺโญ สปฺปญฺโญปิวา โย **อนตฺถวา** อนตฺถจโร, โสปิ คุยฺหํ เวทิตุ นารหเตติ. (ชา.อฏ.๕/๘๑)

(ท่านกล่าวอธิบายความบทว่า อสมฺพุทฺธํ สมฺพุทฺธํ ผู้ไม่รู้, ผู้รู้ไว้ดังนี้ว่า) แม้ผู้ใดเป็นมิตรผู้มีใจดี หรือมิใช่มิตร ไม่มีปัญญาก็ตาม มีปัญญาก็ตาม ผู้ใด**ไม่มีประโยชน์** คือ ไม่ประพฤติประโยชน์ แม้ผู้นั้นก็ไม่สมควรจะรู้ความลับ.

อนตฺถวส (ปุ)

[อนตฺถ + วส]

อำนาจแห่งกิเลสอันทำสิ่งอันมิใช่-ประโยชน์, อำนาจ-ความประสงค์ของกิเลสที่ทำความเสื่อม

ขิฑฺฑารติสมาปนฺนํ
อนตฺถวสมาคตํ
สา มํ สกาน ปุตฺตานํ
อยาจิ ยาจเต ธนํ. (ชา.๑/๓๘๕)

(พระราชาตรัสโทษของนางนันทาเทวีว่า)

พระนางนันทาเทวีนั้นชอบขอทรัพย์ที่ไม่ควรขอกับโยม ผู้ถึงความยินดีในการเล่น ผู้ตกอยู่**ในอำนาจของกิเลสที่ทำความเสื่อม** เพื่อโอรสและธิดาของตน.

อนตฺถวสมาคตนฺติ ตาย ขิฑฺฑารติยา กามกีฬาย อนตฺถการกานํ กิเลสานํ วสํ อาคตํ มํ วิทิตฺวา. (ชา.อฏ.๖/๓๒๖)

บาทคาถาว่า **ผู้ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสที่ทำความเสื่อม (อตฺถวสมาคตํ)** ความว่า รู้ว่าข้าพเจ้าตกอยู่ในอำนาจของกิเลสที่ทำความพินาศ เพราะความยินดีในการเล่นคือกามกีฬานั้น.

อนตฺถวาที (ติ)

[(๑) น + อตฺถวาที. (๒) อนตฺถ + วท + ณี]

(๑) ผู้กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์.

เอวรูโป จายํ ภิกฺขเว ปุคฺคโล วุจฺจติ อกาลวาทีติปิ อภูตวาทีติปิ **อนตฺถวาทีติปิ** อธมฺมวาทีติปิ อวินยวาทีติปิ. (อ.๑/๒๐๒)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้ (บุคคลผู้มีโมหะ) เรียกว่า กล่าวไม่ถูกเวลาบ้าง กล่าวเรื่องไม่จริงบ้าง **กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์**บ้าง กล่าวไม่อิงธรรมบ้าง กล่าวไม่อิงวินัยบ้าง.

อนตฺถวาทีติ อตฺถํ น วทติ, อนตฺถํ วทตีติ นาม. (อ.อฏ.๒/๑๙๒)

คำว่า **กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ (อนตฺถวาที)** ความว่า ผู้ที่ไม่กล่าวประโยชน์ชื่อว่า กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์.

(๒) (ก) ผู้กล่าวถ้อยคำอันไม่อิง-อาศัยเหตุ.

สมฺผปฺปลาปี โข ปน โหติ. อกาลวาที อภูตวาที **อนตฺถวาที** อธมฺมวาที. (ม.๑/๓๕๖)

(บุคคลบางคนในโลกนี้) เป็นผู้กล่าวเพ้อเจ้อ คือ กล่าวไม่ถูกเวลา กล่าวคำที่ไม่จริง **กล่าวถ้อยคำที่ไม่อิงเหตุ** พูดไม่อิงธรรม.

อนตฺถวาทีติ อการณนิสฺสิตํ วตฺตา. (ม.อฏ.๒/๒๓๑)

คำว่า **กล่าวถ้อยคำที่ไม่อิงเหตุ (อนตฺถวาที)** ได้แก่ พูดคำที่ไม่มีเหตุผล.

(ข) ผู้กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์.

วุฑฺโฒ เจปิ ภิกฺขเว โหติ อาสีติโก วา นาวุติโก วา วสฺสสติโก วา ชาติยา. โส จ โหติ อกาลวาที อภูตวาที **อนตฺถวาที** อธมฺมวาที อวินยวาที, อนิธานวตึ วาจํ ภาสิตา อกาเลน อนปเทสํ อปริยนฺตวตึ อนตฺถสหิตํ. อถ โข โส ‘พาโล เถโรตฺเวว สงฺขํ คจฺฉติ. (อ.๑/๓๓๐)

ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าบุคคลจะเป็นคนแก่ มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี แต่เขากล่าวไม่ถูกเวลา กล่าวคำไม่จริง **กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์** กล่าวไม่อิงธรรม กล่าวไม่อิงวินัย กล่าวคำไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการนับว่า เป็นผู้โง่เขลา โดยแท้.

อนตฺถํ วทติ, โน อตฺถนฺติ **อนตฺถวาที**. (อ.อฏ.๒/๒๖๖)

ชื่อว่ากล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ (อนตฺถวาที) เพราะอรรถว่าพูดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ คือไม่พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์.

อนตฺถวิญฺญาปก (ติ)

[อนตฺถ + วิ + ญา + ณาเป + ณวุ. (ถี) อนตฺถวิญฺญาปิกา]

(๑) อันให้รู้เหตุอันมิใช่เนื้อความ.

(๒) อันให้รู้คำพูดที่ไม่มีประโยชน์.

อนตฺถวิญฺญาปิกา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนา สมฺผปฺปลาโป. (ที.อฏ.๑/๗๔)

ความจงใจที่เป็นอกุศลอันยังกายประโยคและวจีประโยค**ที่ให้ผู้อื่นรู้เรื่องที่ไม่มีประโยชน์** ชื่อว่าสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ).

กามํ เตหิ วตฺตุมิจฺฉิโต อตฺโถ สมฺภวติ, โส ปน อผลตฺตา ภาสิตตฺถปริยาเยน อตฺโถเยว นาม น โหตีติ อาห “**อนตฺถวิญฺญาปิกา**ติ. อปิจ ปโยชนตฺถาภาวโต **อนตฺถา** วาจา ตำ วิญฺญาปิกาติปิ วฏฺฏติ. (สี.นวฏี.๑/๓๔๒)

อรรถที่คนเหล่านั้นประสงค์จะกล่าว มีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้นอรรถนั้นก็ไม่ชื่อว่าเป็นอรรถนั่นเองโดยเป็นคำไวพจน์ของอรรถแห่งบาลีที่กล่าว เพราะไม่มีประโยชน์ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **ให้รู้ถ้อยคำ**

ที่ไม่มีประโยชน์ อีกนัยหนึ่ง วาจาที่ไม่ก่อประโยชน์ เพราะไม่มีประโยชน์ แม้อรรถว่า ให้รู้ถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์นั้น ก็ควร.

อนตฺถสญฺหิต = อนตฺถสญฺหิต (ติ)

[(๑) น + อตฺถสญฺหิต. (๒) อนตฺถ + สญฺหิต]

(๑) (ก) อันไม่ประกอบด้วยประโยชน์, อันไม่อาศัยประโยชน์.

น จ ภนฺเต ภควา กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺโต หีนํ คมฺมํ โปถุชฺชนิกํ อนริยํ **อนตฺถสญฺหิตํ**, น จ อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺโต ทุกฺขํ อนริยํ **อนตฺถสญฺหิตํ**. (ที.๓/๙๔)

(พระสารีบุตรแสดงคุณพระศาสดาต่อหน้าพระพักตร์ว่า) อนึ่ง พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหมกมุ่นกับกามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์**และไม่ทรงหมกมุ่นกับอัตตกิลมถานุโยค ซึ่งเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์**.

อนตฺถสญฺหิตนฺติ อนตฺถสัญฺตฺตํ. (ที.อฏ.๓/๘๐)

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิตํ)** ได้แก่ อันไม่อาศัยประโยชน์.

อนิธานวตี วาจา ภาสิตา โหติ อกาเลน อนปเทสา อปริยนฺตวตี **อนตฺถสญฺหิตา**. (ม.๑/๓๕๖)

(บุคคลบางคนในโลกนี้) พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์** โดยไม่เหมาะแก่เวลา.

อนตฺถสญฺหิตนฺติ น อตฺถนิสฺสิตํ. (ม.อฏ.๒/๒๓๒)

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิตํ)** ได้แก่ ไม่อาศัยประโยชน์เลย.

อนตฺถสญฺหิตนฺติ น โลกิยโลกุตฺตรอตฺถนิสฺสิตํ กตฺวา กเถติ. (อ.อฏ.๒/๒๖๖)

อนตฺถสญฺหิต (ติ)

[อนตฺถ + สญฺตฺต]

อันประกอบด้วยสิ่งอันมิใช่ประโยชน์,

ประกอบด้วยความฉิบหาย-ความเสื่อม.

อนตฺถสญฺหิตนฺติ อนตฺถสญฺตฺตํ. (ที.อฏ.๓/๘๐)

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิตํ)** ได้แก่ **อันประกอบด้วยความเสื่อม**.

อนตฺถสญฺตฺตนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิวิวิธวิปุลานตฺถสญฺหิตํ. (ที.ฏี.๓/๘๐)

คำว่า **ประกอบด้วยความเสื่อม (อนตฺถสญฺตฺตํ)** ได้แก่ ประกอบด้วยความเสื่อมมากมายหลายอย่างเช่น ความเสื่อมในปัจจุบันและความเสื่อมในโลกหน้าเป็นต้น.

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิตำ)** ได้แก่ ไม่แสดงให้อาศัยประโยชน์อันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ.

อตีตำ เจปิ โข จุนฺท โหติ อภูตำ อตจฺฉำ **อนตฺถสญฺหิตำ,** น ตำ ตถาคโต พฺยากโรติ. (จูพนิ.๑๖๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “จุนทะ ถ้าแม้เรื่องอดีตเป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์** ตถาคตก็ไม่พยากรณ์.

อนตฺถสญฺหิตนฺติ น อิธโลกตฺถำ วา ปรโลกตฺถำ วา นิสฺสิตำ. (จูพนิ.อฏ.๖๐)

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิตำ)** ได้แก่ ไม่อาศัยประโยชน์ในโลกนี้หรือประโยชน์ในโลกอื่น.

(ข) ไม่อาศัย-ประกอบความเจริญ.

เอวเมว โข, ราชกุมาร, ยำ ตถาคโต วาจำ ชานาติ อภูตำ อตจฺฉำ **อนตฺถสංหิตำ** สา จ ปเรสำ อปฺปิยา อมนาปา น ตำ ตถาคโต วาจำ ภาสติ. (ม.๒/๕๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับอภัยราชกุมารว่า) “ราชกุมาร ตถาคตก็อย่างนั้นเหมือนกัน รู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ **ไม่อาศัยความเจริญ** และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น.

อนตฺถสංหิตนฺติ น อตฺถสංหิตำ น วฑฺฒินิสฺสิตำ. (ม.อฏ.๓/๗๗)

คำว่า **ไม่อาศัยความเจริญ (อนตฺถสญฺหิตำ)** ได้แก่ ไม่ประกอบพร้อมด้วยประโยชน์ คืออาศัยให้เกิดความเจริญไม่ได้.

ดู อรรถ(๒) (ก)

(ค) ไม่ประกอบด้วยเหตุ, ไม่อาศัยเหตุ, ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

โย จายำ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค หีโน คมฺโม โปถุชฺชนิโก อนริโย **อนตฺถสංหิโต,** โย จายำ อตฺตกิลมถานุโยโค ทุกฺโข อนริโย **อนตฺถสංหิโต.** (สำ.๓/๓๖๙)

(ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่พึงเสพ คือ) ๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย)เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์**

๒. อัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ไม่ใช่ของพระอริยะ **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.**

อนตฺถสංหิโตติ น อตฺถสංหิโต, หิตสุขาวหการณำ อนิสฺสิโตติ อตฺโถ. (สำ.อฏ.๓/๓๒๘)

คำว่า **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (อนตฺถสญฺหิโต)** ได้แก่ ประกอบด้วยประโยชน์หามิได้ อธิบายว่า ไม่อาศัย เหตุที่นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้.

(๒) (ก) ประกอบด้วยสิ่งอันไม่เป็น

ประโยชน์, อันอาศัยสิ่งอันไม่ใช่เหตุ

อนตฺถสำหิตนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน, สมฺปรายิเกน วา อนตฺเถน สำหิตำ, อนตฺเถ วา สำหิตำ. (ม.ฏี.๓/๔๙)

คำว่า **ประกอบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นโยชน์ (อนตฺถสำหิตำ)** ได้แก่ ประกอบด้วยหรือประกอบในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า.

(ข) อันประกอบด้วยกิจอันไม่เป็นประโยชน์,

ประกอบด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น,

ไม่มีประโยชน์.

ติรจฺฉานวิชฺชา นาม ยำ กิญฺจิ พาหิรกำ **อนตฺถสำหิตำ**. (วิ.๒/๔๐๑)

ที่ชื่อว่า **ดิรัจฉานวิชา** หมายถึง ศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งภายนอกพระศาสนา**ที่ไม่มีประโยชน์**.

พาหิรกำ อนตฺถสำหิตนฺติ หตฺถิอสฺสรถธนุ-ถรุสิปฺปอาถพฺพณขีลนวสีกรณโสสาปน-มนฺตาคทปฺปโยคาทิเภทำ ปรูปฆาตกรำ. (วิ.อฏ.๓/๒๑๕)

คำว่า **ภายนอกพระพุทธศาสนาที่ไม่มีประโยชน์ (พาหิรกำ อนตฺถสำหิตำ)** ความว่า ศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อทำลายผู้อื่น ต่างด้วยศิลปะมีศิลปะเนื่องด้วยช้าง ม้า รถ ธนูและดาบ มนตร์อาถรรพณ์ มนตร์ฝังหุ่น มนตร์ทำให้มีอำนาจ มนตร์ทำให้ผู้อื่นผอมแห้งและวิชาประกอบยาพิษเป็นต้น.

(ค) ประกอบด้วยถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์อาศัยถ้อยคำที่ไม่มีความหมาย,

ไม่มีประโยชน์.

อนตฺถสำหิตนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน, สมฺปรายิเกน วา อนตฺเถน สำหิตำ, อนตฺเถ วา สำหิตำ. (ม.ฏี.๓/๔๙)

คำว่า **ประกอบด้วยถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ (อนตฺถสำหิตำ)** ได้แก่ ประกอบด้วยหรือประกอบในถ้อยคำอันไม่เป็นประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า.

ดู อนตฺถวิญฺญาปก ด้วย

อนตฺถสนฺตาน (ปุ)

[อนตฺถ + สนฺตาน]

สันดาน คือธรรมอันไม่มีประโยชน์, สันดาน คืออกุศธรรม,

ธรรมมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น,

ลำดับ-กระแสอกุศลที่ไม่มีประโยชน์

ยำ นามรูปปริจฺเฉทาทีสุ วิปสฺสนงฺเคสุ ยาว อตฺตโน อปริหานวเสน ปวตฺติ, ตาว เตน เตน ญาเณน ตสฺส ตสฺส **อนตฺถ-สนฺตานสฺส** ปหานำ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๘)

ลำดับอกุศลที่ไม่มีประโยชน์ใด คือความเป็นไปอยู่ในองค์แห่งวิปัสสนาทั้งหลายมีนามรูปปริเฉท (การกำหนดรู้นามรูป)

เป็นต้น ด้วยอำนาจที่ตนยังไม่เสื่อม เพียงใด การละ**ลำดับอกุศลที่ไม่มีประโยชน์**นั้น ๆ ด้วยญาณนั้น ๆ ยังมีอยู่เพียงนั้น.

อนตฺถหานิ (ถี)

[อนตฺถ + หานิ]

ความเสื่อมแห่งอกุศลที่ไม่มีประโยชน์,

การไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลที่ไม่มีประโยชน์.

อาโยติ วุฑฺฒิ สา **อนตฺถหานิโต** อตฺถุปฺปตฺติโต จ ทุวิธา. (อภิ.อฏ.๒/๓๙๖)

ความเจริญ ชื่อว่า อายะ ความเจริญนั้นมี ๒ อย่าง คือ (๑) **การไม่เกิดขึ้นแห่งอกุศลที่ไม่มีประโยชน์** (๒) ความเกิดขึ้นแห่งกุศลที่มีประโยชน์.

อนตฺถารก (ติ)

[น + อตฺถารก]

ผู้ไม่ได้กราน (กฐิน).

กสฺส กถินํ อนตฺถตนฺติ ? ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อนตฺถตํ โหติ กถินํ **อนตฺถารกสฺส** จ อนนุโมทกสฺส จ. อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อนตฺถตํ โหติ กถินํ. (วิ.๕/๓๐๒)

ถามว่า **ใครไม่ได้กรานกฐิน**

ตอบว่า บุคคล ๒ พวก คือ ภิกษุ**ผู้ไม่ได้กรานกฐิน** ภิกษุผู้ไม่ได้อนุโมทนากฐิน บุคคล ๒ พวกนี้ ไม่ได้กรานกฐิน.

อนตฺถาวห (ติ)

[อนตฺถ + อาวห]

อันนำมาซึ่งสิ่งอันมิใช่ประโยชน์, อันนำมาซึ่งความเสื่อม, ก่อให้เกิดความฉิบหาย.

ปาปํ ปาเปน สุกรนฺติ ปาปํ อสุนฺทรํ อตฺตโน ปเรสญฺจ **อนตฺถาวหํ** ปาเปน ยถาวุตฺต-ปาปปุคฺคเลน สุกรํ สุเขน กาตุํ สกฺกุเณยฺย. (อุทาน.อฏ.๒๘๙)

คำว่า **คนชั่วทำความชั่วได้ง่าย (ปาปํ ปาเปน สุกรํ)** ความว่า กรรมชั่ว คือ กรรมไม่ดี ได้แก่ กรรม**ที่ก่อให้เกิดความฉิบหาย**ทั้งแก่ตนและผู้อื่น อันคนชั่ว คือ ปาปบุคคลตามที่กล่าวแล้ว ทำได้ง่าย คือ สามารถจะทำได้โดยง่าย.

อนตฺถิก (ติ)

[น + อตฺถิก]

ผู้ไม่มีความปรารถนา-ความต้องการ,

ผู้ไม่มีความเยื่อใย, ผู้ไม่มีความต้องการ.

อนตฺถิโก มหาราช ภควา สพฺพภเวหิ, ครหิตา จ ตถาคตสฺส สพฺพภวา. (มิลินฺท.๑๔๓)

พระนาคเสน. ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคทรง**ไม่มีความต้องการ**ด้วยภพทั้งปวง ภพทั้งปวงเป็นสิ่งที่พระตถาคตทรงติเตียน.

อุตฺตมํ ธมฺมตํ ปตฺโต

สพฺพโลเก **อนตฺถิโก**
อาทิตฺตาว ฆรา มุตฺโต
มรณสฺมึ น โสจติ. (เถร.๓๒๐)

(พระอธิมุตตเถระกล่าวกับหัวหน้าโจรว่า)

ผู้บรรลุสภาวธรรมชั้นสูงสุด **ไม่มีความเยื่อใย**ในโลกทั้งมวล เมื่อจะตายก็ไม่เศร้าโศก เหมือนคนที่พ้นจากเรือนที่ถูกไฟไหม้.

อนตฺถิโกติ อนเปกฺโข. (เถร.อฏ. ๒/๒๖๘)

คำว่า **ไม่มีความเยื่อใย (อนตฺถิโก)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ห่วงใย.

อนตฺถุปฺปตฺติ (ถี)

[อนตฺถ + อุปฺปตฺติ]

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลที่ไม่มีประโยชน์, ความเกิดแห่งอกุศล.

อปาโยติ อวุฑฺฒิ สาปิ อตฺถหานิโต **อนตฺถุปฺปตฺติโต** จ ทุวิธา. (อภิ.อฏ.๒/๓๙๖)

ความไม่เจริญ ชื่อว่าอปายะ แม้ความไม่เจริญนั้นก็มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความเสื่อมจากประโยชน์ (๒) **การเกิดขึ้นแห่งอกุศลที่ไม่มีประโยชน์**.

อนตฺถุปฺปาทน (น)

[อนตฺถ + อุปฺปาทน]

การยังสิ่งอันไม่มีประโยชน์ให้เกิด. การยังอกุศลให้เกิด.

มิตฺตทุพฺภิติ มิตฺเตสุ ทุพฺภนํ เตสํ **อนตฺถุปฺปาทนํ**. (เปต.อฏ.๑๐๗)

คำว่า **การทำลายมิตร (มิตฺตทุพฺภิ)** ได้แก่ การประทุษร้ายมิตร คือ **การยังสิ่งอันไม่มีประโยชน์ให้เกิด**แก่มิตรเหล่านั้น.

อนทิ (กฺริ)

ดู นทติ

อนที (ถี)

[น + นที (=นท + อี)]

อันไม่ใช่แม่น้ำ, อันไม่ชื่อว่าแม่น้ำ, แม่น้ำที่เสีย.

ปิวนฺติ เจ มหาราช
สาปทานิ มหานทึ
น เตน **อนที** โหติ
ขมสฺสุ ยทิ เต ปิยาติ. (ชา.๑/๕๑)

(อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลว่า)

ข้าแต่มหาราช ถ้าสัตว์มีเท้าทั้งหลายพากันดื่มน้ำในมหานที แม่น้ำ**จะไม่ชื่อว่าแม่น้ำ**เพราะเหตุนั้นก็หาไม่ หากว่าชน ๒ คนนั้นเป็นที่รัก ขอพระองค์ทรงงดโทษเสียเถิด.

ดู ชา.อฏ.๒/๑๑๕ ด้วย

อนทฺทา (ถี)

[(๑) น + อา + ทา + อ. (๒) น + อทฺทา]

(๑) การไม่เอื้อเฟื้อ, การไม่เชื่อฟัง, การไม่เชื่อถือ, การไม่เคารพ.

(๒) (ก) ความไม่เปียก, ความแห้ง

(ข) ความไม่ละเอียด, ความไม่อ่อนโยน, ความหยาบ.

ยํ อนาทริยํ อนาทรตา อคารวตา อปฺปติสฺสวตา **อนทฺทา** อนทฺทายนา อนทฺทายิตตฺตํ (อนาทา อนาทายนา อนาทายิตตฺตํ. สฺยา. ต่างกัน) อสีลฺยํ อจิตฺตีกาโร อิทำ วุจฺจติ “อนาทริยำ”. (อภิ.อฏ.๓๘๕)

ความไม่เอื้อเฟื้อ กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง **การไม่เชื่อถือ** กิริยาที่ไม่เชื่อถือ ภาวะที่ไม่เชื่อถือ ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรง นี้เรียกว่า อนาทริยะ (ความไม่เอื้อเฟื้อ).

อนทฺทาติ อนาทิยนา. (อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

ชื่อว่า **อนัททา** ได้แก่ ความไม่เชื่อถือ.

อนาทิยนา **อนทฺทา** โอวาทอคฺคหณำ, อจิตฺตีกาโรติ อตฺโถ. สุกฺขกฏฺฐสฺส วิย อนลฺลตา, อมุทุตา วา **อนทฺทา**. (มูลฏี.๒/๒๒๔)

การไม่เชื่อฟัง ชื่อว่า **การไม่เชื่อถือ** คือ การไม่รับเอาโอวาท อธิบายว่า ความไม่เคารพ ความไม่เปียก (ความแห้ง) เหมือนฟืนแห้ง ชื่อว่า**(ความไม่เปียก)** อีกนัยหนึ่ง ความเป็นผู้ไม่อ่อนโยน ชื่อว่า **ความไม่อ่อนโยน**.

อทฺทนำ **อทฺทา** มทฺทโว, อเนกตฺถตฺตา ธาตูนำ ตปฺปฏิกฺเขเปน **อนทฺทา**ติ อาห “**อมุทุตา วา อนทฺทา**ติ. (อนุฏี.๒/๒๒๑)

พระฏีกาจารย์กล่าวว่า **"อีกนัยหนึ่ง ความเป็นผู้ไม่อ่อนโยน ชื่อว่า ความไม่อ่อนโยน"** เพื่อแสดงว่า ชื่อว่า ความอ่อนโยน ชื่อว่า **อทฺทา** ได้แก่ ความสุภาพ ชื่อว่า **ความไม่อ่อนโยน** (อนทฺทา) เพราะตรงข้ามกับความอ่อนโยนนั้น เนื่องจากธาตุทั้งหลาย มีอรรถมากมาย.

ดู อนุทฺทา ด้วย

อนทฺทายนา (ถี)

[อนทฺทา + อยนา (=อิ + ยุ)]

การไม่เอื้อเฟื้อ, การไม่เคารพ, อาการคือการไม่เอื้อเฟื้อ, การไม่เปียก, การไม่ละเอียด.

ยํ อนาทริยํ อนาทรตา อคารวตา อปฺปติสฺสวตา อนทฺทา **อนทฺทายนา** อนทฺทายิตตฺตํ อสีลฺยํ อจิตฺตีกาโร อิทำ วุจฺจติ อนาทริยำ. (อภิ.อฏ.๓๘๕)

ความไม่เอื้อเฟื้อ กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ความไม่เชื่อถือ **กิริยาที่ไม่เชื่อถือ** ภาวะที่ไม่เชื่อถือ ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรง นี้เรียกว่า อนาทริยะ.

อนทฺทายนาติ อนาทิยนากาโร.

(อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

ชื่อว่า**กิริยาที่ไม่เชื่อถือ** ได้แก่ อาการ คือ การไม่ยอมเชื่อฟัง.

ดู อนุทฺทายนา ด้วย

อนทฺทายิต (ติ)

[อนทฺทา + อยิต) (= อิ + ต)]

อันเป็นไปโดยไม่เอื้อเฟื้อ, อันไม่เอื้อเฟื้อ, อันไม่เปียก, อันไม่ละเอียด.

ดู อนุทฺทายิต ด้วย

อนทฺทายิตตฺต (น)

[อนทฺทายิต + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ, ความไม่เคารพ, ภาวะที่ไม่เชื่อถือ, ความไม่อ่อนโยน, ความไม่ละเอียด.

ยํ อนาทริยํ อนาทรตา อคารวตา อปฺปติสฺสวตา อนทฺทา อนทฺทายนา **อนทฺทายิตตฺตํ** อสีลฺยํ อจิตฺตีกาโร อิทำ วุจฺจติ อนาทริยำ. (อภิ.อฏ.๓๘๕)

ความไม่เอื้อเฟื้อ กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ความไม่เชื่อถือ กิริยาที่ไม่เชื่อถือ **ภาวะที่ไม่เชื่อถือ** ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรง นี้เรียกว่า อนาทริยะ (ความไม่เอื้อเฟื้อ).

อนทฺทาย อยิตสฺส ภาโว **อนทฺทายิตตฺตำ**. (อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

ความเป็นแห่งบุคคลผู้เป็นไปด้วยความไม่เชื่อถือ ชื่อว่า **ภาวะที่ไม่เชื่อถือ**.

ดู อนุทฺทายิตตฺต ด้วย

อนทฺธ[๓] (ติ)

[น + อทฺธ (= นห + ต)]

ไม่ถูกผูก-มัด-รัดรึง-ครอบงำแล้ว, ไม่ถูกเปิดแล้ว.

อปริโยนทฺเธนาติ สมนฺตโต **อนทฺเธน**. (ที.อฏ.๓/๑๘๙)

คำว่า **ไม่มีเครื่องร้อยรัด (อปริโยนทฺเธน)** ได้แก่ ไม่ถูกผูกไว้โดยรอบ.

อนทฺเธนาติ อสญฺฉาทิเตน. (ที.ฏี.๓/๒๑๘)

คำว่า **ไม่ถูกผูกไว้ (อนทฺเธน)** ได้แก่ ไม่ถูกปกปิด = ปกคลุมไว้.

อนทฺธ[๒] (ติ)

[น + อทฺธ]

(๑) ไม่นาน.

(๒) ไม่ใช่ทางไกล.

อนทฺธคู (ติ)

[น + อทฺธคู]

ผู้ไม่เดินทางไกล, ผู้ไม่เดินทางด้วยเท้า.

โส ฉินฺนวาตำ กมสี อฆมฺหิ
เวหายสำ คจฺฉสิ ติฏฺฐสี จ

อิทฺธี นุ เต วตฺถุกตา สุภาวิตา **อนทฺธคูนํ** อปิ เทวตานํ. (ชา.๑/๓๖๑)

(พระเจ้าสรรพมิตรตรัสกับท้าวสักกะว่า)

ท่านนั้นบันดาลเมฆที่ขาดลมให้ลอยไปในท้องฟ้าได้ทั้งเดินทั้งยืนในอากาศได้ ท่านได้บำเพ็ญฤทธิ์ของเทพ**ผู้ไม่ต้องเดินทางไกลด้วยเท้า** ทำให้เป็นที่พึ่งท่านได้หรือ.

อนทฺธคูนํ อปิ เทวตานนฺติ ยา ปทสา อทฺธานํ อคมเนน อนทฺธคูนํ เทวตานํ อิทฺธิ, สา อปิ ตว สุภาวิตาติ ปุจฺฉติ. (ชา.อฏ.๕/๑๔)

ด้วยคำว่า **ของเทพผู้ไม่ต้องเดินทางไกลด้วยเท้า (อนทฺธคูนํ อปิ เทวตานํ)** นี้ พระราชาตรัสถามว่า ฤทธิ์ของพวกเทวดา ชื่อว่าไม่ต้องเดินทางไกล เพราะไม่ต้องไปทางไกลด้วยเท้าอย่างใด ฤทธิ์อย่างนั้น ท่านได้อบรมไว้บ้างหรือ.

อนทฺธนิย (ติ)

[น + อทฺธนิย]

อันไม่ทนต่อกาลนาน, อันไม่ควรตั้งอยู่ได้นาน, ตั้งอยู่ไม่นาน, ไม่ยั่งยืน.

จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ ชีวิตํ อุปาทาย มนุสฺสานํ อปฺปกํ ชีวิตํ ปริตฺตกํ ชีวิตํ โลกํ ชีวิตํ ขณิกํ ชีวิตํ ลหุกํ ชีวิตํ อิตฺตรํ ชีวิตํ **อนทฺธนียํ** ชีวิตํ น จิรฏฺฐิติกํ ชีวิตํ. (มหานิ.๓๓,๓๔)

เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ชีวิตของมนุษย์จึงน้อยคือเล็กน้อย นิดหน่อย ชั่วขณะ เร็วพลันประเดี๋ยวเดียว **ตั้งอยู่ไม่นาน** ดำรงอยู่ไม่นาน.

อนทฺธนียนฺติ กาลวเสน น อทฺธานกฺขมํ. (มหานิ.อฏ.๑๓๓)

คำว่า **ตั้งอยู่ไม่นาน (อนทฺธนียํ)** ได้แก่ ทนอยู่ได้ไม่นาน ด้วยสามารถแห่งกาล.

อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิกนฺติ เอวํ ตาวกาลิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จ. (ที.อฏ.๒/๓๘๕)

[ภิกษุวางตนเป็นกลางในสังขาร (จีวร) โดยอาการ ๒ ประการ คือ

๑. ด้วยการพิจาณาเห็นความไม่มีเจ้าของอย่างนี้ว่า “จีวรนี้ถึงความเปลี่ยนสีและความคร่ำคร่าตามลำดับ จักกลายเป็นผ้าเช็ดเท้า แล้วถูกเขาเขี่ยทิ้งด้วยปลายไม้เท้า ก็ถ้าจีวรนั้นจักมีเจ้าของ เขาก็จักไม่ให้จีวรนั้นพินาศไปอย่างนั้น]

๒. ด้วยการพิจารณาเห็นความเป็นของชั่วกาลอย่างนี้ว่า “จีวรนี้**ไม่ยั่งยืน** เป็นของชั่วคราว”

อนทฺธนิยนฺติ น อทฺธานกฺขมํ น จิรฏฺฐายิ, อิตฺตรํ อนิจฺจนฺติ อตฺโถ. (ที.ฏี.๒/๓๓๕)

คำว่า **ไม่ยั่งยืน (อนทฺธนิยํ)** ได้แก่ อดทนอยู่ได้ไม่นาน คือดำรงอยู่ได้ไม่นาน อธิบายว่า (จีวรนี้) เป็นของเล็กน้อย คือ ไม่เที่ยง.

อนทฺธเนยฺย (ติ)

[น + อทฺธเนยฺย]

ไม่ตั้งอยู่นาน, ตั้งอยู่ไม่ได้นาน,

ขังอยู่ไม่นาน, ไม่ควรขังอยู่,ไม่ควรตั้งอยู่.

ถเล ยถา วาริ ชนินฺท วุฏฺฐํ
อนทฺธเนยฺยํ น จิรฏฺฐิตีกํ
เอวมฺปิ โหติ อสตํ สมาคโม
อนทฺธเนยฺโย อุทกํ ถเลว.
(ชา.๒/๑๔๗)

(โจรโปริสาทกราบทูลพระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ว่า)

พระองค์ผู้จอมชน เปรียบเสมือนน้ำฝนที่ตกลงบนที่ดอน **ไม่ควรขังอยู่ได้นาน** ขังอยู่ไม่นานฉันใด แม้การสมาคมคบหาอสัตบุรุษของหม่อมฉันก็ฉันนั้นย่อม**ไม่ควรตั้งอยู่นาน**เหมือนน้ำบนที่ดอนขังอยู่ไม่นาน.

อนทฺธเนยฺยนฺติ น อทฺธานกฺขมํ. (ชา.อฏ.๕/๕๔๙)

คำว่า **ไม่ควรตั้งอยู่นาน (อนทฺธเนยฺยํ)** ได้แก่ ไม่ควรที่จะขังอยู่ได้นาน.

อนทฺธภูต (ติ)

[น + อทฺธภูต]

อันไม่ถูกครอบงำ, อันไม่ถูกเบียดเบียน, ไม่มีทุกข์.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น เหว **อนทฺธภูตํ** อตฺตานํ ทุกฺเขน อทฺธภาเวติ, ธมฺมิกญฺจ สุขํ น ปริจฺจชติ, ตสฺมิญฺจ สุเข อนธิมุจฺฉิโต โหติ. (ม.๓/๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่ง**ไม่มีทุกข์**เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม แต่ก็ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในสุขนั้น.

อนทฺธภูตนฺติ อนธิภูตํ, ทุกฺเขน อนธิภูโต นาม มนุสฺสตฺตภาโว วุจฺจติ, น ตํ อทฺธภาเวติ นาภิภวตีติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๔/๗)

คำว่า**ไม่มีทุกข์ (อนทฺธภูตํ)** ได้แก่ อันทุกข์ครอบงำไม่ได้ อัตภาพของมนุษย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์ครอบงำไม่ได้ อธิบายว่า ทุกข์ย่อมไม่ท่วมทับ คือไม่ครอบงำอัตภาพของมนุษย์นั้น.

อนทฺธภูตนฺติ เอตฺถ อธิ-สทฺเทน สมานตฺโถ **อทฺธ**-สทฺโทติ อาห “**อนทฺธภูตนฺติ อนธิภูตนฺติ**. (ม.ฏี.๓/๒๑๕)

อทฺธ ศัพท์ ในบทนี้ว่า **อนทฺธภูตํ** มีอรรถเหมือน อธิ ศัพท์ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อนทฺธภูตนฺติ อนธิภูตํ** (คำว่าไม่มีทุกข์(อนทฺธภูตํ) ได้แก่ ไม่ถูกทุกข์ครอบงำ).

อนธิก (ติ)

[น + อธิก]

(๑) ไม่เกิน, ไม่เหลือ, ไม่ฟุ่มเฟือย.

ดู อนติริตฺต

(๒) พอดี, ไม่เกิน, สมบูรณ์.

อิมาย โข ปน วินยสงฺคีติยา ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ อนูนานิ **อนธิกานิ** อเหสุ. ตสฺมา อยํ วินยสงฺคีติ “ปญฺจสติกาติ วุจฺจติ. (วิ.๔/๔๘๙)

ก็ในการสังคายนาพระ (ธรรม) วินัยครั้งนี้ มีภิกษุ ๕๐๐ รูป ไม่หย่อน **ไม่เกิน** ดังนั้น การสังคายนาพระ (ธรรม) วินัยครั้งนี้ จึงเรียกว่า ปัญจสติกา.

นิคฺโรโธว มหารุกฺโข
เถรวาทานมุตฺตโม
อนูนํ **อนธิก**ญฺจ
เกวลํ ชินสาสนํ. (อภิ.อฏ.๓/๑๐๙)

(ในทีปวงศ์ท่านกล่าวไว้ว่า)
ศาสนาของพระชินเจ้า เป็นของบริสุทธิ์ บริบูรณ์ ไม่หย่อน **ไม่เกิน** เป็นของสูงสุดของฝ่ายเถรวาท เหมือนต้นไทรใหญ่ฉะนั้น.

เอวํ เม สุตํ ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพนฺติ. (ที.อฏ.๑/๒๘)

(ท่านพระอานนทเถระกล่าวว่า)ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ และพระสูตรนั้นแล ไม่หย่อนและ**ไม่เกิน** โดยอรรถหรือโดยพยัญชนะ บัณฑิตทั้งหลายพึงเห็นอย่างนี้เท่านั้น ไม่พึงเห็นโดยประการอื่น.

อนธิกรณ (ติ)

[น + อธิกรณ]

ผู้ไม่มีการโต้เถียง, ผู้ไม่มีอธิกรณ์, ผู้ไม่ทำการโต้เถียง, ผู้ไม่ก่ออธิกรณ์-เรื่อง.

อุปชฺฌาเย อุปชฺฌายมตฺเตสุ อาจริเย อาจริยมตฺเตสุ สพฺพตฺถ **อนธิกรเณน** ภวิตพฺพํ อนวเสสการินา. (มิลินฺท.๓๖๖)

ก็ผู้ปฏิบัติพึงเป็นผู้มีปกติกระทำมิให้มีเหลือ **ไม่โต้เถียง**ต่อบุคคลทั้งปวง คือ พระอุปัชฌายะ ภิกษุผู้ปูนพระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ ภิกษุผู้ปูนอาจารย์.

อนธิคจฺฉนฺต (ติ)

[น + อธิ + คมุ + อนฺต]

ไม่ถึง, ไม่บรรลุ, ไม่ได้, ไม่รู้อยู่.

ตณฺหามมตฺตํ ปหาย ทิฏฺจิมมตฺตํ ปฏินิสฺสชฺชิตฺวา มมตฺตํ อวินฺทนฺโต อสฺวินฺทนฺโต **อนธิคจฺฉนฺโต** อปฺปฏิลภนฺโต. (มหานิ.๓๔๘)

บุคคลละความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว จึงไม่พบ ไม่ประสบ คือ **ไม่สมหวัง** ไม่ได้เฉพาะความยึดถือว่าเป็นของเรา.

จกฺขุนา ปสฺสนฺโตปิ ญาเณน อริเยหิ ทิฏฺจํ อนิจฺจาทิลกฺขณํ อปสฺสนฺโต อริยาธิคตญฺจ ธมฺมํ **อนธิคจฺฉนฺโต** อริยกรธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ อทิฏฺจตฺตา “อริยานํ อทสฺสาวีติ เวทิตพฺโพ. (ม.อฏ.๑/๒๓)

บุคคลแม้เห็นอยู่ด้วยตา แต่เมื่อไม่เห็นลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้นที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วด้วยญาณ และ**ไม่บรรลุ**ธรรมที่พระอริยเจ้าบรรลุแล้ว บัณฑิตพึงทราบว่า ชื่อว่าผู้มีปกติไม่เห็นพระอริยะ เพราะเขาไม่เห็นธรรมที่กระทำให้เป็นพระอริยะ และภาวะแห่งพระอริยะอันบุคคลนั้นไม่เห็นแล้ว.

อนธิการ (ปุ)

[น + อธิการ]

ความไม่มีอำนาจ, ความไม่มีหน้าที่, ความไม่มีสิทธิ.

อนธิการี (ติ)

[อนธิการ + อี]

ผู้ไม่มีอำนาจ-หน้าที่-สิทธิ.

อนธิคต (ติ)

[น + อธิคต = น + อธิ + คมุ + ต]

(ธรรมอันบุคคล) ยังไม่ถึง, ยังไม่บรรลุ, ยังไม่ได้, ยังไม่รู้.

สมฺพหุลา ภิกฺขู อทิฏฺเจ ทิฏฺจสญฺญิโน อปตฺเต ปตฺตสญฺญิโน **อนธิคเต** อธิคตสญฺญิโน อสจฺฉิกเต สจฺฉิกตสญฺญิโน อธิมาเนน อญฺญํ พฺยากรึสุ. (วิ.๑/๑๑๖)

ภิกษุจำนวนมาก เข้าใจมรรคผลที่ยังไม่ได้เห็นว่าได้เห็น ยังไม่ได้ถึงว่าได้ถึง **ยังไม่บรรลุ**ว่าได้บรรลุ ยังไม่ได้ทำให้แจ้งว่าได้ทำให้แจ้ง พากันพยากรณ์ มรรคผลด้วยสำคัญว่าได้บรรลุ.

อนธิคเตติ มคฺคภาวนาย อนธิคเต อปฺปฏิลทฺเธติปิ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๗๙)

คำว่า **ยังไม่บรรลุ (อนธิคเต)** ได้แก่ ยังไม่บรรลุด้วยมรรคภาวนา ความว่า ยังไม่ได้ ก็มี.

อนธิคตนฺติ ปุพฺเพ อปฺปตฺตวิเสสํ. (อ.อฏ.๓/๗๙)

คำว่า **ที่ยังไม่บรรลุ (อนธิคตํ)** ได้แก่ ที่เป็นคุณวิเศษที่ยังไม่ได้บรรลุมาก่อน.

อนธิคตตฺต (น)

[อนธิคต + ตฺต]

ความเป็นธรรมอันบุคคลยังไม่ได้ถึง-ยังไม่ได้บรรลุ-ยังไม่ได้รู้,

ความ-การไม่ถึง-ได้-บรรลุ-รู้.

ปฏิปตฺติยา อธิคนฺตพฺพสฺส **อนธิคตตฺตา** เนว อธิคโม อตฺถิ. (ม.อฏ.๑/๒๑)

(ปุถุชนใด)ชื่อว่าไม่มีอธิคม **เพราะความไม่ได้บรรลุ**ธรรมที่ควรบรรลุด้วยการปฏิบัติ.

สพฺเพปิ ปุถุชฺชนา น สมาปชฺชนฺติ. กสฺมา ? **อนธิคตตฺตา**. อริยา ปน สพฺเพปิ สมาปชฺชนฺติ. กสฺมา ? อธิคตตฺตา.

(ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๔๖)

(บุคคลผู้เข้าสมาบัติได้และเข้าสมาบัติไม่ได้ดังนี้ คือ) ปุถุชนแม้ทั้งหมดเข้าสมาบัติไม่ได้ เพราะเหตุไร ? **เพราะยังไม่บรรลุ** ส่วนพระอริยะทั้งหมดเข้าสมาบัติได้ เพราะเหตุไร ? เพราะบรรลุแล้ว.

อนธิคตนิฏฺฐตฺต (น)

[อนธิคตนิฏฺฐ + ตฺต]

ความเป็นแห่งอนธิคตนิฏฐะ, ความเป็นผู้มีนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งภพ อันตนยังมิได้ถึง-มิได้ได้-มิได้รู้.

ดู อพฺโยสิตตฺต

อนธิคตมโนรถ (ติ)

[อนธิคต + มโนรถ]

มีมโนรถยังมิได้บรรลุแล้ว, ผิดหวัง, ยังไม่สมความปรารถนา.

อนธิคตารหตฺต (ติ)

[อนธิคต + อรหตฺต]

ผู้มีพระอรหัตผลอันยังมิได้ถึง-มิได้ได้ -มิได้รู้, ผู้ยังมิได้บรรลุพระอรหัตผล.

ดู อปฺปตฺตมานส

อนธิคนฺตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อธิคนฺตฺวา]

ไม่ถึงแล้ว, ไม่ได้แล้ว, ไม่บรรลุแล้ว.

อนฺตราวาติ ตุยฺหํ ธมฺมํ ทิฏฺจึ ปฏิปทำ มคฺคํ อนญฺญาย **อนธิคนฺตฺวา** อวิทิตฺวา อปฺปฏิลภิตฺวา อผสฺสยิตฺวา อสจฺฉิกริตฺวา อนฺตราเยว กาลงฺกเรยฺยนฺติ มาหำ นสฺสำ โมมุโห อนฺตราว. (จูฬนิ.๑๘๙)

คำว่า **ในระหว่าง (อนฺตราว)** อธิบายว่า ข้าพระองค์ไม่รู้ **ไม่บรรลุ** ไม่ทราบ ไม่ได้ ไม่ได้สัมผัส ไม่ได้ทำให้แจ้งธรรม ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรค ของพระองค์แล้ว พึงทำกาลกิริยาเสียในระหว่าง รวมความว่า ขอข้าพระองค์อย่าได้เป็นคนลุ่มหลงเสียในระหว่างนี้เลย.

อนธิคม (ปุ)

[น + อธิคม]

การไม่ถึง, การไม่ได้,

การไม่บรรลุ, การไม่รู้.

ตำ กิสฺส เหตุ ? อิมิสฺสาเยว อริยาย ปญฺญาย **อนธิคมา**, ยายำ อริยา ปญฺญา อธิคตา อริยา นิยฺยานิกา, นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย. (ม.๑/๑๑๕)

(สารีบุตร ข้อที่เรามิได้บรรลุญาณทัสสนะอันประเสริฐนั้น เป็นเพราะเหตุไร) เพราะเหตุ**ยังมิได้บรรลุ**ปัญญาอันประเสริฐนี้ ซึ่งเราบรรลุแล้ว เป็นเครื่องนำออกคือนำสัตว์ออกไปจากทุกข์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น.

อนธิคมนีย

[อนธิคม + อนีย]

อันไม่อาจเข้าถึง, อันไม่อาจบรรลุได้.

อนธิคมฺม (กฺริ/วิ)

[น + อธิคมฺม]

ไม่ถึง-ไม่ได้-ไม่บรรลุ-ไม่รู้แล้ว.

ปจฺเจกโพธิสตฺโต กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วีสติ วสฺสสหสฺสานิ ปุริมนเยเนว สมณธมฺมํ กโรนฺโต กสิณปริกมฺมํ กตฺวา, ปจมชฺฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา, นามรูปึ ววตฺถเปตฺวา, ลกฺขณสมฺมสนํ กตฺวา, อริยมคฺคํ **อนธิคมฺม** พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๖๐)

พระปัจเจกโพธิสัตว์ทำสมณธรรมโดยนัยก่อนนั่นแล ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสป ตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี (ในที่สุด) ทำกสิณบริกรรม ทำปฐมฌานให้บังเกิดแล้ว กำหนดนามรูป ทำการพิจารณาลักษณะ **ยังไม่บรรลุ**อริยมรรคบังเกิดในพรหมโลก.

อนธิฏฺฐหิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อธิฏฺฐหิตฺวา]

ไม่อธิษฐานแล้ว.

ปตฺตสนฺนิจยํ กเรยฺยาติ ปตฺตสนฺนิธึ กเรยฺย เอกาหํ **อนธิฏฺฐหิตฺวา** วา อวิกปฺเปตฺวา วา ปตฺตํ จเปยฺยาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๑๙๐)

คำว่า **ทำการสะสมบาตร (ปตฺตสนฺนิจยํ กเรยฺย)** ความว่า พึงสั่งสมบาตร อธิบายว่าเก็บบาตรไว้โดย**ไม่อธิษฐาน**หรือไม่วิกัปตลอดวันหนึ่ง.

อนธิฏฺฐาน (น)

[น + อธิฏฺฐาน]

(๑) การไม่อธิษฐาน, ความไม่ตั้งมั่น.

ติยทฺธสงฺคหิเต เตภูมเก สงฺขาเร “เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตาติ ปวตฺตนสภาวาย มญฺญนาย **อนธิฏฺฐานํ** กตฺวา “เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เม โส อตฺตาติ เอวํ อุปฺปชฺชมานา ยา ปุพฺพภาควุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา, สา วิมุตฺติยา ปทฏฺฐานํ. (อุทาน.อฏ.๓๒๙)

วิปัสสนาอันเป็นวุฏฐานคามินีอันเป็นส่วนเบื้องต้นใด อันกระทำ**ความไม่ตั้งมั่น** ด้วยความสำคัญ อันมีสภาวะที่เป็นไปในสังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ ซึ่งสงเคราะห์ด้วยกาล ๓ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวของเราแล้ว เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้ วิปัสสนานั้น เป็นเหตุใกล้ของวิมุตติ.

(ก) ความไม่ประกอบ = การไม่ดำรงอยู่ในการทำกุศล.

กุสลานํ วา ธมฺมานํ ภาวนาย อสกฺกจฺจกิริยตา...**อนธิฏฺฐานํ** อนนุโยโค ปมาโท.

(อภิ.วิ.๓๖๓)

อีกอย่างหนึ่ง การทำโดยไม่เคารพ...ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก **ความไม่ดำรงอยู่** ความไม่หมั่นประกอบความประมาท ในการเจริญสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย (นี้เรียกว่า ความประมาท).

อนธิฏฺฐานนฺติ กุสลกรเณ ปติฏฺฐาภาโวติ. (อภิ.อฏ.๒/๔๕๑)

ที่ชื่อว่า **ความไม่ดำรงอยู่ (อนธิฏฺฐานำ)** ได้แก่ ความไม่ตั้งใจมั่นในการทำกุศล.

ปติฏฺฐาภาโวติ กุสลกรเณ อฏฺฐานำ, อนุฏฺฐานนฺติ อตฺโถ. (มูลฏี.๒/๒๑๖-๗)

คำว่า **ความไม่ตั้งใจมั่น (ปติฏฺฐาภาโว)** ความว่า การไม่เพียร คือ ไม่ขยันในการกระทำกุศล.

(ข) การไม่ตั้งไว้ในจิต= การสลัดออก, การสละ.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา...สพฺพโส กามสัโยชนานำ **อนธิฏฺฐานา**, ปวิเวกำ ปีตึ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ‘เอตำ สนฺตำ เอตำ ปณีตำ ยทิทำ ปวิเวกำ ปีตึ อุปสมฺปชฺช วิหรามีติ. (ม.๓/๒๔)

ภิกษุทั้งหลาย **เพราะการไม่ตั้งไว้ในจิต** ซึ่งกามสังโยชน์โดยประการทั้งปวงได้... สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้จึงเข้าถึงปีติอันเกิดจากวิเวกอยู่ด้วยสำคัญว่า ‘การที่เราเข้าถึงปีติอันเกิดจากวิเวกอยู่นี้แล สงบ ประณีต.

กามสัโยชนานำ อนธิฏฺฐานาติ ปญฺจกามคุณตณฺหานำ นิสฺสฏฺฐตฺตา. (ม.อฏ.๔/๑๖)

คำว่า **เพราะการไม่ตั้งไว้ในจิตซึ่งกามสังโยชน์ (กามสญฺโญชนานำ อนธิฏฺฐานา)** ได้แก่ เพราะความสลัดออกซึ่งความทะยานอยากในกามคุณ ๕ ประการ.

(๒) การฉันโดยไม่อธิษฐาน, การฉันโดยไม่ต้องใส่ใจ,

การกินโดยไม่ต้องคำนึง.

ปญฺจ ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน กปฺปนฺติ อนามนฺตจาโร, คณโภชนำ, ปรมฺปรโภชนำ, **อนธิฏฺฐานำ**, อวิกปฺปนา. (วิ.๕/๒๓๐)

กิจ ๕ อย่าง สมควรแก่ภิกษุผู้ถือเที่ยวบิณฑบาต คือ

๑. เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา

๒. ฉันคณโภชนะได้

๓. ฉันปรัมปรโภชนะได้

๔. **การฉันโดยไม่คำนึง**

๕. การไม่ต้องวิกัป.

อนธิฏฺฐานนฺติ “คณโภชเน อญฺญตฺร สมยาติ วุตฺตำ สมยำ อธิฏฺฐหิตฺวา โภชนำ อธิฏฺฐานำ นาม; ตถา อกรณำ **อนธิฏฺฐานำ.**

(วิ.อฏ.๔/๑๗๒/๗)

คำว่า **การฉันโดยไม่ต้องคำนึง (อนธิฏฺฐานำ)** ความว่า ที่ชื่อว่าการคำนึง ได้แก่ การฉัน

ต้องคำนึงถึงสมัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เว้นแต่สมัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันเป็นหมู่” ที่ชื่อว่า**การฉันโดยไม่ต้องคำนึง** คือ การไม่ทำอย่างนั้น.

อนธิฏฺฐาย (กฺริ/วิ)

[น + อธิฏฺฐาย]

ไม่ตั้งไว้ในจิตแล้ว, ไม่ถือเอาแล้ว, ไม่ยึดถือแล้ว.

ยทา จ มคฺคมทฺทกฺขึ
นาวาย อภิรูหนำ
อนธิฏฺฐาย อตฺตานำ
ติตฺถมทฺทกฺขิมุตฺตมำ. (เถร.๓๒๕)

(ท่านพระเตลกานิเถระกล่าวว่า) เมื่อคราวที่เราได้เห็นทาง (คือวิปัสสนา) ซึ่งเป็นอุบายสำหรับขึ้นเรือ (คืออริยมรรค) แล้ว**ไม่ถือเอา**ว่าเป็นตัวตน จึงได้เห็นท่าที่ดีเยี่ยม.

ตำ ติตฺถิยชนำ อตฺตานญฺจ **อนธิฏฺฐาย** จิตฺเต อฏฺฐเปตฺวา อคฺคเหตฺวา ติตฺถำ นิพฺพานสงฺขาตสฺส อมตมหาปารสฺส ติตฺถภูตำ อริยมคฺคทสฺสนำ สพฺเพหิ มคฺเคหิ สพฺเพหิ กุสลธมฺเมหิ อุกฺกฏฺฐำ อทฺทกฺขึ, ยาถาวโต อปสฺสินฺติ อตฺโถ. (เถร.อฏ.๒/๒๘๗)

เรา**ไม่ถือเอา**เดียรถีย์ชนและตนนั้น คือ ไม่เอามาตั้งไว้ในใจ จึงได้เห็นท่า คือ อริยมรรคทัสสนะอันเป็นท่าแห่งฝั่งใหญ่ คือ อมตะ กล่าวคือพระนิพพานอย่างอุกกฤษฏ์ โดยมรรคทั้งปวง โดยกุศลธรรมทั้งปวง อธิบายว่า ได้เห็นตามความเป็นจริง.

อนธิฏฺฐิต (ติ)

[น + อธิฏฺฐิต]

(๑) (จีวรและบาตร) อันยังไม่ได้อธิษฐาน (ตามวินัย).

ดู อติเรกจีวร, อติเรกปตฺต, อธิฏฺฐิตสญฺญี

(๒) อันยังไม่ได้สมาทาน, อันยังมิได้กำหนดไว้.

อนุชานามิ ภิกฺขเว เตน ภิกฺขุนา ตานิ จีวรานิ อธิฏฺฐาตุำ “มยฺหิมานิ จีวรานีติ. ตสฺส เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน ตำ จีวรำ **อนธิฏฺฐิเต** อญฺโญ ภิกฺขุ อาคจฺฉติ, สมโก ทาตพฺโพ ภาโค. (วิ.๓/๔๑๔)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุนั้นอธิษฐานจีวรเหล่านั้นว่า ‘จีวรเหล่านี้เป็นของเรา’ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุนั้น**ยังไม่ได้อธิษฐาน**จีวรนั้น มีภิกษุรูปอื่นมาก็พึงให้ส่วนแบ่งเท่า ๆ กัน.

[ตำ จีวรำ ลงสิปฐมาวิภัตติในอรรถสัตตมี ในอรรถลักขณะ แปลว่า ครั้นเมื่อ]

(๓) (น) จิตที่ไม่ได้สมาทาน, จิตที่ไม่ได้กำหนด, จิตอันไม่ได้กระทำไว้ในใจ (ว่าจะกลับมา หรือไม่กลับมา),

ไม่ได้ตั้งใจ.

ภิกฺขุ อตฺถตกถิโน จีวรํ อาทาย ปกฺกมติ **อนธิฏฺฐิเตน;** เนวสฺส โหติ “ปจฺเจสฺสนฺติ, น ปนสฺส โหติ “น ปจฺเจสฺสนฺติ. (วิ.๓/๓๕๘)

ภิกษุกรานกฐินแล้ว ถือจีวรหลีกไป**โดยไม่ตั้งใจ** ไม่ได้คิดว่า “จะกลับ” แต่ก็ไม่ได้คิดว่า “จะไม่กลับ”.

อนธิฏฺฐิเตนาติ จ “ปจฺเจสฺสํ น ปจฺเจสฺสนฺติ เอวํ อนธิฏฺฐิเตน, อนิยมิเตนาติ (น เอวํ มนสิกตฺวาติ วิมติ) อตฺโถ. (สารตฺถ.๓/๓๓๗)

ก็คำว่า **โดยไม่ตั้งใจ (อนธิฏฺฐิเตน)**ได้แก่ โดยไม่ตั้งใจ คือ โดยไม่ได้กำหนดอย่างนี้ว่า เราจะกลับ หรือไม่กลับ อธิบายว่า มิได้กำหนดลงไปอย่างแน่นอน.

อนธิฏฺฐิตเตล (น)

[อนธิฏฺฐิต + เตล]

น้ำมันอันภิกษุไม่ได้อธิษฐานไว้-ไม่ได้สมาทาน-ไม่ได้กำหนดไว้.

อนธิฏฺฐิตเตลภาชน (น)

[อนธิฏฺฐิตเตล + ภาชน]

ภาชนะน้ำมันอันภิกษุมิได้อธิษฐานไว้ - มิได้สมาทาน-มิได้กำหนดไว้.

ดู อธิฏฺฐิตเตล

อนธิปเตยฺย (ติ)

[น + อธิปเตยฺย]

ไม่มีความเป็นใหญ่, ไม่เป็นใหญ่, ควบคุมไม่ได้, ยกขึ้นไม่ได้.

อนฺธพาลปิตรํ นิสฺสาย เอวรูปํ พุทฺธํ อุปสงฺกมิตฺวา กายเวยฺยาวฏิกํ วา กาตุ ทานํ วา ทาตุ ธมฺมํ วา โสตุ นาลตฺถ, อิทานิ เม หตฺถาปิ **อนธิปเตยฺยา**, อญฺญ กตฺตพฺพ นตฺถีติ มนเมว ปสาเทสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๘)

(มัฏฐกุณฑลีมาณพคิดว่า) เราอาศัยบิดาผู้อันธพาลจึงไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเห็นปานนี้แล้วทำความขวนขวายด้วยกาย หรือถวายทาน หรือฟังธรรม, เดี๋ยวนี้แม้แต่มือสองข้างของเราก็**ยกขึ้นไม่ได้** กิจที่ควรทำอย่างอื่นไม่มี ดังนี้แล้วได้ทำใจเท่านั้นให้เลื่อมใส.

อนธิภู (ปุ)

[น + อธิภู]

ผู้ไม่สามารถครอบงำได้, ผู้ไม่สามารถเบียดเบียน, ไม่สามารถชนะได้.

อยำ วุจฺจตาวุโส ภิกฺขุ รูปาธิภูโต...ธมฺมาธิภูโต อธิภูโต **อนธิภู**. (สำ.๒/๓๙๑)

(ท่านพระโมคคัลลานะกล่าวว่า) ผู้มีอายุภิกษุนี้ อันรูปครอบงำ...อันธรรมารมณ์ครอบงำ เรากล่าวว่า อันรูปเป็นต้นครอบงำแล้ว คือ **ไม่สามารถครอบงำ**รูปเป็นนั้นได้.

อนธิภูต (ติ)

[น + อธิภูต]

ไม่ถูกครอบงำแล้ว, ไม่ถูกเบียดเบียนแล้ว.

อยํ วุจฺจตาวุโส ภิกฺขุ รูปาธิภู...ธมฺมาธิภู **อนธิภูโต**. (สํ.๒/๓๙๒)

(พระโมคคัลลานะกล่าวว่า) ผู้มีอายุ ภิกษุผู้ครอบงำ...ครอบงำธรรมารมณ์ ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้อันรูป**ไม่ครอบงำ**แล้ว.

ดู อนทฺธภูต ด้วย

อนธิมน (ติ)

[น + อธิมน]

ผู้ไม่คิดจะครอบงำ, ผู้ไม่คิดจะล่วงเกิน,

ผู้ไม่มีจิตประสงค์จะครอบงำ,

ผู้ไม่คิดจะล่วงเกิน-ล่วงละเมิด,

ผู้ไม่ได้คิดนอกใจ.

> ยสฺมา จ เม **อนธิมโนสิ** สามิ
> น จาปิ เม มนสา อปฺปิโยสิ
> เอเตน สจฺเจน สรนฺตุ เทวา
> อนุญฺญาโต โสตฺถิ ปจฺเจหิ สามีติ.
> (ชา.๑/๓๖๘)

(พระชายาทรงทำสัจจกิริยาว่า)

ขอเดชะพระสวามี ก็เพราะพระองค์**ไม่ได้ทรงคิดนอกใจ**หม่อมฉันเลย ฉะนั้น พระองค์มิได้เป็นที่รักจากใจหม่อมฉันก็หาไม่ ด้วยความสัตย์นี้ ขอทวยเทพโปรดระลึกถึงพระองค์ ขอพระองค์ทรงได้รับอนุญาตกลับมาด้วยความสวัสดีเถิด.

มม สามิ อลีนสตฺตุ ยสฺมา ตฺวํ **อนธิมโนสิ**, มํ อภิภวิตฺวา อติกฺกมิตฺวา อญฺญํ มเนน น ปตฺเถสิ. (ชา.อฏ.๕/๓๑)

ข้าแต่อลีนสัตตุผู้พระสวามีแห่งหม่อมฉัน เพราะเหตุว่า พระองค์**ไม่ได้ทรงครอบงำ** คือ มิได้ทรงล่วงเกินหม่อมฉัน แล้วมีพระทัยปรารถนาหญิงอื่น.

อนธิมุจฺฉิต (ติ)

[น + อธิมุจฺฉิต]

ไม่มัวเมาแล้ว, ไม่สยบแล้ว, ไม่ติดแล้ว.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ น เหว อนทฺธภูตํ อตฺตานํ ทุกฺเขน อทฺธภาเวติ, ธมฺมิกญฺจ สุขํ น ปริจฺจชติ, ตสฺมิญฺจ สุเข **อนธิมุจฺฉิโต** โหติ. (ม.๓/๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่งไม่มีทุกข์เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรมและ ไม่มัวเมาในสุขนั้น.

[**สุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม** หมายถึงความสุขที่เกิดจากปัจจัย ๔ คือ (๑) อาหารบิณฑบาต (๒) เครื่องนุ่งห่ม (๓) ที่อยู่อาศัย (๔) ยารักษาโรค ที่เกิดขึ้นจากสงฆ์ หรือจากคณะ (ม.อุ.อ. ๓/๑๐/๗)]

อนธิมุจฺฉิโตติ ตณฺหามุจฺฉนาย อมุจฺฉิโต. (ม.อฏ.๔/๗)

คำว่า **ไม่มัวเมา (อนธิมุจฺฉิโต)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่หมกมุ่นแล้วด้วยความหมกมุ่นในตัณหา.

อนธิวร (ติ)

[น + อธิวร]

(ก) ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า, พระพุทธเจ้า.

พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปตี
กตญฺชลี **อนธิวรำ** อยาจถ
สนฺตีธ สตฺตาปฺปรชกฺขชาติกา
เทเสหิ ธมฺมำ อนุกมฺปิมำ ปชำ.
(พุทฺธวำ.๒๙๙)

ท้าวสหัมบดีพรหม ผู้เป็นใหญ่แห่งชาวโลกได้ประนมมือทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาค**ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า** สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อยมีอยู่ในโลกนี้ ขอพระองค์โปรดอนุเคราะห์หมู่สัตว์นี้แสดงธรรมเถิด.

อนธิวรนฺติ อจฺจนฺตวโร อธิวโร นาสฺส อตฺถีติ **อนธิวโร**, น ตโต อธิโก วโร อตฺถีติ วา **อนธิวโร,** อนุตฺตโรติ อตฺโถ. (พุทฺธวำ.อฏ.๑๔)

คำว่า **ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า (อนธิวรำ)** ความว่า บุคคลผู้ประเสริฐอันล่วงส่วน คือ ผู้ประเสริฐอย่างยิ่ง ไม่มีแด่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น จึงชื่อว่า **อนธิวร (ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า)** หรือชื่อว่า **อนธิวร (ผู้ไม่มีใครประเสริฐสุด)** เพราะอรรถว่า "ไม่มีผู้ประเสริฐยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น อธิบายว่า ไม่มีใครเยี่ยมกว่า.

สุตฺวานหำ อมตปทำ อสงฺขตำ
ตถาคตสฺส**นธิวรสฺส** สาสนำ.
สีเลสฺวหำ ปรมสุสำวุตา อหุำ
ธมฺเม จิตา นรวรพุทฺธเทสิเต.
(วิมาน.๑๙)

(สิริมาเทพธิดาตอบพระวังคีสเถระว่า)
ดิฉันครั้นฟังธรรมอันเป็นทางไม่ตาย อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นคำสอนของพระตถาคตเจ้า**ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า**สำรวมในศีลทั้งหลายอย่างเคร่งครัดเป็นอันดี

สเทวเก โลเก อคฺคภาวโต **อนธิวรสฺส** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. (วิมาน.อฏ.๗๖)

พระสัมมาสัมพุทธะนี้ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า เพราะเป็นผู้เลิศในโลกพร้อมทั้งเทวโลก.

(ข) ไม่มีฤทธิ์อื่นยิ่งกว่า, อันประเสริฐยิ่ง.

กึ ตฺวำ ปุเร สุจริตมาจรีธ
เกนจฺฉสิ ตฺวำ อมิตยสา สุเขธิตา
อิทฺธี จ เต **อนธิวรา** วิหงฺคมา
วณฺโณ จ เต ทส ทิสา วิโรจติ.
(วิมาน.๑๘)

(พระวังคีสเถระถามสิริมาเทพธิดานั้นว่า)

ชาติก่อนแต่จะมาเป็นเทพธิดานี้ เธอได้ประพฤติสุจริตกรรมอะไรไว้ เพราะบุญอะไรเธอจึงมีบริวารยศอยู่มากมาย เปี่ยมไปด้วยความสุข อนึ่ง เธอมีฤทธิ์**ที่ประเสริฐยิ่ง** เหาะไปในอากาศได้ ทั้งมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ.

อนธิวราติ อธิกา วิสิฏฺฐา อณฺณา เอติสฺสาติ **อนธิวรา**, อติอุตฺตมาติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏ.๗๓)

คำว่า **ประเสริฐยิ่ง (อนธิวรา)** ได้แก่ ชื่อว่า **ประเสริฐยิ่ง** เพราะอรรถว่าไม่มีฤทธิ์อื่นที่ยิ่งคือ ที่วิเศษกว่า อธิบายว่า สูงสุดยิ่ง.

อนธิวาสก (ติ)

[น + อธิวาสก]

ผู้ไม่อดทน, ผู้ไม่อดทนเป็นปกติ.

อนธิวาสกชาติก (ติ)

[อนธิวาสก + ชาติ + ก]

ผู้มีสภาพไม่อดทน, ผู้ไม่อดทน,

ผู้ไม่อดกลั้น.

อูนวีสติวสฺโส ภิกฺขเว ปุคฺคโล อกฺขโม โหติ สีตสฺส อุณฺหสฺส...**อนธิวาสกชาติโก** โหติ. (วิ.๒/๑๗๐,๔๒๓)

(สาเหตุที่ไม่ทรงอนุญาติให้ผู้มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี บวช) ภิกษุทั้งหลายบุคคลผู้มีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี ยังไม่อดทน**ไม่อดกลั้น**... ต่อความเย็น ความร้อน.

อนธิวาสนชาติกตา (ถี)

[อนธิวาสนชาติก + ตา]

ความเป็นผู้มีสภาพไม่อดทน,

ความไม่อดทน-อดกลั้น.

เวเทหตาปโส “อาจริย อิโต ปฏฺฐาย มํ โอวทถ อนุสาสถ อหํ **อนธิวาสนชาติกตาย** ตุมฺเหหิ สทฺธึ กเถสึ, ตํ เม ขมถาติ วนฺทิตฺวา มหาสตฺตํ ขมาเปสิ. (ชา.อฏ.๓/๓๔๘)

เวเทหดาบสได้กราบไหว้ ขอขมาพระมหาสัตว์ว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ จำเดิมแต่นี้ไป ขอท่านอาจารย์โปรดกล่าวสอน พร่ำสอนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้กล่าวกับท่านอาจารย์ไป **เพราะความที่**ตนมี**นิสัยไม่อดทน** โปรดยกโทษให้ข้าพเจ้าด้วย.

อนธิวาสนตา (ถี)

[อนธิวาสน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่อดทน, ความไม่อดกลั้น,

ความไม่อดทน-อดกลั้น,

ความไม่สามารถอดทน.

ยา อกฺขนฺติ อกฺขมนตา **อนธิวาสนตา** จณฺฑิกฺกํ อสุโรโป อนตฺตมนตา จิตฺตสฺส อยํ

วุจฺจติ อกฺขนฺติ. (อภิ.วิ.๓๗๔)

ความไม่อดทน ภาวะที่ไม่อดทน **ความไม่อดกลั้น** ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่เบิกบาน นี้เรียกว่า อขันติ (ความไม่อดทน).

อนธิวาสนา (ถี)

[น + อธิวาสนา]

ความไม่อดทน, ความไม่อดกลั้น.

อหุเทว อกฺขนฺตีติ อโหสิเยว **อนธิวาสนา**. (อ.อฏ.๒/๒๒๐)

คำว่า **มีความขัดใจ (อหุเทว อกฺขนฺติ)** ได้แก่ ได้มี**ความไม่อดกลั้น**ทีเดียว.

อนธิวาสยนฺต (ติ)

[น + อธิวาสยนฺต]

ไม่อดกลั้นอยู่, อดทนไม่ได้อยู่, ไม่สามารถอดทนได้.

ยญฺหิสฺส ภิกฺขเว **อนธิวาสยโต** อุปฺปชฺเชยฺยุ อาสวา วิฆาตปริฬาหา. (ม.๑/๑๓)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอ**ไม่อดกลั้นอยู่** อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น.

อนธิวาสยโตติ อนธิวาเสนฺตสฺส อกฺขมนฺตสฺส. (ม.อฏ.๑/๘๓)

คำว่า **ผู้ไม่อดกลั้นอยู่ (อนธิวาสยโต)** ความว่า ผู้อดกลั้นไม่ได้ คืออดทนไม่ได้.

อนธิวาเสนฺต (ติ)

[น + อธิวาเสนฺต]

ไม่อดทน, อดทนไม่ได้, อดกลั้นไม่ได้.

พฺรหฺมา ตํ วจนํ **อนธิวาเสนฺโต** สหสฺสกฺขตฺตุํ อตฺตานํ อภินิมฺมินิตฺวา สุพฺรหฺมานํ ปจฺเจกพฺรหฺมานํ เอตทโวจ “ปสฺสสิ เม โน ตฺวํ มาริส เอวรูปึ อิทฺธานุภาวนฺติ ?. (สํ.๑/๑๔๙)

พรหมนั้น**อดกลั้น**คำนั้น**ไม่ได้** จึงเนรมิตตนเป็น ๑,๐๐๐ แล้วได้กล่าวคำนี้กับสุพรหมปัจเจกพรหมว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของเราหรือไม่”.

อนธิวาเสนฺโตติ อสหนฺโต. (สํ.อฏ.๑/๑๙๖)

คำว่า **อดกลั้น ... ไม่ได้ (อนธิวาเสนฺโต)** ได้แก่ ไม่สามารถอดทนได้.

ยํ หิสฺส ภิกฺขเว **อนธิวาสโต** อุปฺปชฺเชยฺยุ อาสวา วิฆาตปริฬาหา. (อ.๒/๓๔๒)

เมื่อเธอ**ไม่อดกลั้นอยู่** อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น.

อนธิวาสโตติ อนธิวาเสนฺตสฺส อกฺขมนฺตสฺส. (อ.อฏ.๓/๑๒๘)

คำว่า **ผู้ไม่อดกลั้นอยู่ (อนธิวาสยโต)** ความว่า ผู้อดกลั้นไม่ได้ คืออดทนไม่ได้.

อนโธมุขตา (ถี)

[น + อโธมุข + ตา]

ความไม่เป็นผู้มีหน้าคว่ำ,

ความเป็นผู้ไม่ก้มหน้า,

ความเป็นผู้กล้าเผชิญหน้า.

อนโธมุขตา. (ขุทฺทก.อฏ.๒๔)

ความเป็นผู้ไม่ก้มหน้า.

[ผลของเจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันไม่ประเสริฐเป็นต้นอย่างนี้ คือ

๑. เป็นผู้ไม่มีศัตรู

๒. เป็นผู้เป็นที่รักของชนทุกชั้น

๓. เป็นผู้ได้ข้าว น้ำ ผ้า และที่นอนเป็นต้น

๔. เป็นผู้นอนอย่างมีความสุข

๕. เป็นผู้ตื่นอย่างมีความสุข

๖. เป็นผู้พ้นภัยในอบาย

๗. เป็นผู้ไม่ควรได้เป็นสตรีหรือเป็นกระเทย

๘. เป็นผู้ไม่มักโกรธ

๙. เป็นผู้มีปกติกระทำตัวน่าเคารพ

๑๐. เป็นผู้มีปกติกระทำตัวอย่างเปิดเผยได้

๑๑. เป็นผู้มีคอไม่ตก

๑๒. เป็นผู้ไม่ก้มหน้า

๑๓. เป็นที่รักของสตรีและบุรุษ

๑๔. เป็นผู้มีอินทรีย์บริบูรณ์

๑๕. เป็นผู้มีลักษณะบริบูรณ์

๑๖. เป็นผู้ไม่มีความระแวง

๑๗. เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย

๑๘. เป็นผู้อยู่อย่างมีความสุข

๑๙. เป็นผู้ไม่มีภัยจากที่ไหน

๒๐. เป็นผู้ไม่มีความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก]

อนนุคต (ติ)

[น + อนุคต]

(๑) อันไม่สมควร, อันไม่เสมอ.

ดู อนนฺวย

(๒) อันไม่ไปตาม.

อนนุคตนฺตร (ติ)

[น + อนุคตนฺตร (= อนุคต + อนฺตร]

ผู้มีจิตไม่ไปตามกิเลส, ผู้ไม่ปล่อยจิตไปตามกระแส.

ภควโต ตสฺส สาวโกหมสฺมิ
สมฺมุคฺคตสฺส ฌายิสฺส
อนนุคตนฺตรสฺส สุทฺธสฺส. (ม.๒/๔๙)
(อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวกว่า)
ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปดีแล้วทรงมีฌาน **ไม่ทรงปล่อยพระทัยไปตามกระแส**เป็นผู้หมดจด.

อนนุคตนฺตรสฺสาติ กิเลเส อนนุคต-จิตฺตสฺส. (ม.อฏ.๓/๖๙)

คำว่า **ไม่ทรงปล่อยพระทัยไปตามกระแส (อนนุคตนฺตรสฺส)** ได้แก่ ไม่ทรงปล่อยพระทัยไปตามกิเลส.

อนนุคิชฺฌนฺต (ติ)

[น + อนุคิชฺฌนฺต]

ไม่ยินดีอยู่, ไม่ชอบใจ-ไม่ติดใจอยู่.

ดู อนนุคิทฺธ

อนนุคิทฺธ (ติ)

[น + อนุคิทฺธ]

ไม่ยินดี, ไม่ชอบใจ, ไม่ติดใจ.

สนฺตุสฺสโก จ สุภโร จ
อปฺปกิจฺโจ จ สลฺลหุกวุตฺติ
สนฺตินฺทฺริโย จ นิปโก จ
อปฺปคพฺโภ กุเลสฺว**นนุคิทฺโธ**.
(ขุทฺทก.๑๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

(ผู้ฉลาดในประโยชน์มุ่งหวังบรรลุสันตบท) ควรเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิจน้อยมีความประพฤติเบาใจ มีอินทรีย์สงบ มีปัญญารักษาตนไม่คะนอง **ไม่ติดใจ**ในตระกูลทั้งหลาย.

[**สันตบท** หมายถึงนิพพาน (ขุ.ขุ.อ. ๙/๒๑๒)

มีกิจน้อย ในที่นี้หมายถึงไม่ขวนขวายการงานต่าง ๆ ที่จะทำให้จิตฟุ้งซ่าน ไม่พูดคุยเพ้อเจ้อ ไม่คลุกคลีหมู่คณะ ปล่อยวางหน้าที่รับผิดชอบงานก่อสร้าง งานบริหารคณะสงฆ์ เป็นต้น มุ่งบำเพ็ญสมณธรรมเป็นหลัก (ขุ.ขุ.อ. ๙/๒๑๖)

มีความประพฤติเบาใจ ในที่นี้หมายถึงมีเพียงบริขาร ๘ เช่น บาตร จีวร เป็นต้น ไม่สะสมสิ่งของมากให้เป็นภาระ เหมือนนกมีเพียงปีกบินไปฉะนั้น (ขุ.ขุ.อ. ๙/๒๑๖)

ไม่คะนอง หมายถึงไม่คะนองกาย วาจา และใจ (ขุ.ขุ.อ. ๙/๒๑๗)]

ดู อรรถกถาแห่งสูตรนั้นด้วย

โย ติณฺณกถงฺกถ วิสลฺโล
นิพฺพานาภิรโต **อนานุคิทฺโธ**
โลกสฺส สเทวกสฺส เนตา
ตาทึ มคฺคชินๆ วทนฺติ พุทฺธา.
(สุตฺตนิ.๒๙๔)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับนายจุนทกัมมารบุตรว่า)

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติเรียกสมณะผู้ข้ามพ้นความสงสัย ได้เด็ดขาดปราศจากกิเลสดุจลูกศร ยินดียิ่งในนิพพาน**ไม่ติดใจ**ในตัณหา ผู้แนะนำสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกว่าเป็นสมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค.

อนานุคิทฺโธติ กญฺจิ ธมฺมๆ ตณฺหาเคเธน อนนุคิชฺฌนฺโต. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๔๖)

คำว่า **ไม่ติดใจ (อนานุคิทฺโธ)** ความว่า

ผู้ไม่มีความกำหนัดซึ่งธรรมไร ๆ ด้วยความกำหนัดคือตัณหา.

อนนุจฺฉวิก (ติ)

[น + อนุจฺฉวิก]

ไม่เป็นไปตามเงา-ผิว-ความดี,

ไม่สมควร, ไม่เหมาะสม.

อาวุโส **อนนุจฺฉวิกํ** วต อริยสาวิกานํ เอวรูปํ มรณนฺติ. (อุทาน.อฏ.๓๔๘)

(พวกภิกษุนั่งสนทนากันว่า) อาวุโส พระอริยสาวิกา (พระนางสามาวดี) ถึงแก่กรรมเช่นนั้น **ไม่สมควร**เลยหนอ.

มนุสฺสา “นยิทํ เทวทตฺตสฺส อนุจฺฉวิกํ สาริปุตฺตตฺเถรสฺส อนุจฺฉวิกํ. เทวทตฺโต อตฺตโน **อนนุจฺฉวิกํ** นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา วิจรตีติ วทึสุ. (ธมฺม.อฏ.๑/๕๐)

พวกมนุษย์พูดกันว่า ผ้าผืนนี้หาสมควรแก่พระเทวทัตไม่ ควรแก่พระสารีบุตรเถระ, พระเทวทัตนุ่งห่มผ้า**อันไม่สมควร**แก่ตนเที่ยวไป.

(ก) อันไม่ไปตามเงา-แสงสว่าง-ความดีแห่งธรรมทั้งหลายมีหิริและโอตตัปปะเป็นต้นอันกระทำความเป็นสมณะ,

อันไม่เป็นไปตามเงา-แสงสว่าง-ความดีแห่งมรรค ผล นิพพาน ปริยัติศาสนาและปฏิบัติศาสนา,

การกระทำเป็นต้นอันไม่สมควรแก่ธรรมนั้นและศาสนานั้น,

ไม่สมควร, ไม่เหมาะสม.

วิครหิ พุทฺโธ ภควา “**อนนุจฺฉวิกํ** โมฆปุริส อนนุโลมิกํ อปฺปฏิรูปํ อสฺสามณกํ อกปฺปิยํ อกรณียนฺ. (วิ.๑/๒๓)

พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ การกระทำของเธอ**ไม่สมควร** ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ สมณะไม่ควรทำเลย.

ยทิทํ ตยา โมฆปุริส ตุจฺฉมนุสฺส กมฺมํ กตนฺ, ตํ สมณกรณานํ ธมฺมานํ มคฺคผลนิพฺพาน-สาสนานนฺ วา **น อนุจฺฉวิกนฺ**, เตสํ ฉวึ ฉายนฺ สุนฺทรภาวนฺ น อนฺเวติ นานุคจฺฉติ อถ โข อารกาว เตหิ ธมฺเมหิ. (วิ.อฏ.๑/๑๘๔)

โมฆบุรุษ คือคนเปล่า กรรมที่เธอทำนี้ **ไม่สมควร**แก่ธรรมที่ทำความเป็นสมณะหรือแก่ มรรค ผล นิพพาน และศาสนา คือไม่ไปตาม ได้แก่ไม่ติดตามผิว คือเงา ได้แก่ความดีแห่งธรรมเหล่านั้น อันที่จริง ย่อมห่างไกลจากธรรมเหล่านั้น.

สมณกรณานนฺ ธมฺมานนฺติ หิโรตฺตปฺปาทีนนฺ. **มคฺคผลนิพฺพาน**คฺคหเณน ปฏิเวธ-สาสนสฺส คหิตตฺตา **สาสนานนฺติ** ปฏิปตฺติ-ปริยตฺติสาสนานนฺ คหณนฺ เวทิตพฺพนฺ. **ฉวินฺติ** เตสํ ปภสฺสรกรณนฺ ฉวึ. กึ ตนฺติ อาห **"ฉายนฺติ** เตสํ ปกาสกนฺ โอภาสนฺติ อตฺโถ. กึ ตนฺติ อาห “**สุนฺทรภาวนฺติ**. ฉวิมนุคตนฺ **อนุจฺฉวิกนฺ**. (สารตฺถ.๒/๒๒)

คำว่า **ธรรมที่กระทำความเป็นสมณะ (สมณกรณานำ ธมฺมานำ)** ได้แก่ ธรรมมีหิริและโอตตัปปะเป็นต้น พึงทราบการถือเอาปฏิบัติศาสนาและปริยัติศาสนาด้วยคำว่า **สาสนานำ (คำสอนทั้งหลาย)** เพราะถือเอาปฏิเวธศาสนาไว้ด้วย คำว่า มรรค ผล นิพพานแล้ว คำว่า **ผิว (ฉวึ)** ได้แก่ ผิวที่กระทำความผ่องใสแห่งธรรมเหล่านั้น พระฎีกาจารย์กล่าวว่า **เงา** เพื่อแสดงว่า เงานั้น คืออะไร อธิบายว่า คือ แสงสว่างที่ปรากฏแห่งธรรมเหล่านั้น พระฎีกาจารย์กล่าวว่า **ความดี** เพื่อแสดงว่าความดีนั้น คืออะไร อธิบายว่า คือ ธรรมอันคล้อยตามความดี ชื่อว่า **สมควร** (ตั้งวิเคราะห์ว่า ฉวึ อนุคตำ อนุจฺฉวิ, อนุจฺฉวิ เอว อนุจฺฉวิกำ)

ดู ปารา. คณฺฐิ ใหม่.๒/๔๔๑ ด้วย

ดู อปฺปตฺต ด้วย

อนนุจฺฉวิกตฺต (น)

[อนนุจฺฉวิก + ตฺต]

ความเป็นกรรมอันไม่สมควร,

ความไม่สมควร-ไม่เหมาะสม.

อนนุจฺฉวิกตฺตา เอว จ **อนนุโลมิกำ,** เตสำ น อนุโลเมติ; อถ โข วิโลมำ ปจฺจนีกภาเว จิตฺตำ. (วิ.อฏ.๑/๑๘๕)

ชื่อว่าไม่คล้อยตาม เพราะความไม่สมควร คือไม่คล้อยตามธรรมเหล่านั้นที่แท้ ขัดแย้งกัน คือตั้งอยู่ในความเป็นข้าศึก.

อนนุชานนฺต (ติ)

[น + อนุชานนฺต]

ไม่อนุญาต,ไม่ยอมรับ, ไม่คล้อยตามอยู่,

เต หิ “ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺโขติ วทนฺตานำ วาทำ อนนุชานนฺตา ภวูปจฺเฉทาย นิสฺสรณำ ปฏิชานึสุ. (อุทาน.อฏ.๑๙๑)

ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้น**เมื่อไม่ยอมรับ**วาทะของผู้ที่กล่าวว่า ความหลุดพ้นพิเศษจากภพด้วยภพ ย่อมปฏิญญาการสลัดออกจากทุกข์ด้วยการตัดขาดจากภพ.

ปรสฺส เจ ธมฺมม**นานุชานำ**
พาโลมโก โหติ นิหีนปญฺโญ
สพฺเพว พาลา สุนิหีนปญฺญา
สพฺเพวิเม ทิฏฺฐิปริพฺพสานา.
(สุตฺตนิ.๔๑๖, มหานิ.๒๒๒)
[นา เป็นทีฆะเพื่อรักษาฉันท์]

(พระผู้มีพระภาคตรัสกะพระพุทธเนรมิตว่า)

คนพาล **ไม่ยอมรับ**ธรรมของผู้อื่นเลยเป็นคนต่ำทราม มีปัญญาทราม สมณพราหมณ์ทั้งหมดนั้นแหละเป็นคนพาล มีปัญญาทราม สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดนั้นแหละยึดถือทิฏฐิอยู่.

ปรสฺส เจ ธมฺมมนานุชานนฺติ ปรสฺส ธมฺมำ

ทิฏฺจึ ปฏิปทำ มคฺคำ **อนานุชานนฺโต** อนานุปสฺสนฺโต อนานุมนนฺโต อนานุมญฺญนฺโต อนานุโมทนฺโตติ ปรสฺส เจ ธมฺมมนานุชานำ. (มหานิ.๒๒๒)

(ในที่นี้ นา เป็นทีฆะเพื่อสวดง่าย)

บาทพระคาถาว่า **ไม่ยอมรับธรรมของผู้อื่นเลย (ปรสฺส เจ ธมฺมมนานุชานำ)** อธิบายว่า **ไม่ยอมรับ** คือ ไม่เห็นตาม ไม่คล้อยตาม ไม่ยินดีตามธรรม คือ ทิฏฐิปฏิปทา มรรค ของผู้อื่น รวมความว่า ไม่ยอมรับธรรมของผู้อื่นเลย.

อนนุญฺญา (ถี)

[น + อนุญฺญา]

การไม่อนุญาต, ธรรมที่ไม่ได้รับอนุญาต, การไม่ยอมรับ, ไม่ยอมรับ.

อนนุญฺญาย จตฺวา อนุญฺญมฺปิ ปฏิกฺขิปติ. (ม.อฏ.๓/๑๓๖)

พระผู้มีพระภาคทรงตั้งอยู่**ในการไม่ทรงยอมรับ** คัดค้านแม้ความเห็นชอบ.

อนนุญฺญาย จตฺวาติ อนนุชานิตพฺเพ จตฺวา. (ม.ฏี.๑/๙๑)

คำว่า **ทรงตั้งอยู่ในการไม่ทรงยอมรับ (อนนุญฺญาย จตฺวา)** ได้แก่ ดำรงอยู่ในธรรมที่พระองค์ไม่ทรงคล้อยตาม.

อนนุญฺญาต (ติ)

[น + อนุญฺญาต]

(๑) ยังไม่ได้อนุญาต,ยังไม่ถูกอนุญาต.

ถุลฺลนนฺทา ภิกฺขุนี มาตาปิตูหิปิ สามิเกนปิ **อนนุญฺญาตำ** สิกฺขมานำ วุฏฺจาเปติ. (วิ.๒/๔๔๖)

ภิกษุณีถุลลนันทาบวชให้นางสิกขมานาผู้ที่มารดาบิดาบ้าง สามีบ้าง**ยังไม่ได้อนุญาต**.

อนนุญฺญาตนฺติ อุปสมฺปทตฺถาย อนนุญฺญาตำ. (กงฺขา.๓๔๗)

คำว่า **ยังไม่ได้อนุญาต (อนนุญฺญาตำ)** ได้แก่ ยังมิได้อนุญาตเพื่อการอุปสมบท.

น ภิกฺขเว **อนนุญฺญาโต** มาตาปิตูหิ ปุตฺโต ปพฺพาเชตพฺโพ. โย ปพฺพาเชยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺสาติ. (วิ.๓/๑๑๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดา**ไม่อนุญาต**ไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ”.

(๒) อนนุญญาตสิกขาบท,

ภิกขุนีปาจิตตีย์ กุมาริภูตวรรค ทสมสิกขาบท.

> **อนนุญฺญาตำ** วาจาย
> น กายา น จ จิตฺตโต
> ชายติ กายวาจาย
> น ตำ ชายติ จิตฺตโต. (วิ.๕/๑๖๓)

อนนุญญาตสิกขาบท (ว่าด้วยการบวชให้นางสิกขมานาที่ยังไม่

ได้รับอนุญาต) เกิดทางวาจา มิใช่เกิดทางกายและมิใช่เกิดทางจิต เกิดทางกายกับวาจา มิใช่เกิดทางจิต.

อนนุญฺญาตวุฏฺฐาปนวตฺถุ (น)

[อนนุญฺญาต + วุฏฺฐาปน + วตฺถุ]

เรื่องการให้นางสิกขมานา ผู้อันบิดามารดาและสามียังไม่ได้อนุญาตบวช,

เรื่องภิกษุณียังนางสิกขมานาผู้อันมารดาบิดาเป็นต้นยังไม่ได้อนุญาตให้อุปสมบท.

สาวตฺถิยํ ถุลฺลนนฺทาทิ อารพฺภ **อนนุญฺญาตวุฏฺฐาปนวตฺถุสฺมึ** ปญฺญตฺตํ. (กงฺขา.๓๔๘)

พระผู้มีพระภาคทรงปรารภถุลลนันทาภิกษุณี ในเขตกรุงสาวัตถี จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ไว้แล้ว**ในเพราะเรื่องภิกษุณียังนางสิกขมานาผู้อันมารดาบิดาเป็นต้น ยังไม่ได้อนุญาตให้อุปสมบท**.

อนนุญฺญาตสมุฏฺฐาน (น)

[อนนุญฺญาต + สมุฏฺฐาน]

(๑) อนนุญฺญาตสมุฏฺฐาน,

เหตุต้องอาบัติเหมือนเหตุต้องอาบัติเพราะอนนุญญาตสิกขาบทที่ ๑๐ ภิกขุนีปาจิตตีย์ กุมาริภูตวรรค,

สมุฏฐาน ๔ คือ วาจา, กายกับวาจา, วาจากับจิต, กาย วาจากับจิต.

(๒) (ติ) อาบัติ หรือสิกขาบทที่มีอนนุญญาตเป็นสมุฏฐาน, อาบัติที่ต้องเพราะสมุฏฐาน ๔ ตามที่กล่าวมาแล้ว, สิกขาบทที่บัญญัติไว้เพราะอาบัตินั้น.

ยา ทุติยตติยปญฺจมฉฏฺเฐหิ สมุฏฺฐาติ, อยํ **อนนุญฺญาตสมุฏฺฐานา** นามาติ.
(กงฺขา.๑๑๑)

อาบัติใดย่อมเกิดขึ้นจากสมุฏฐานที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๕ กับที่ ๖ อาบัตินี้นั้น **ชื่อว่าอนนุญญาตสมุฏฐาน**.

อนนุตปฺป (ติ)

[น + อนุตปฺป]

ผู้ไม่ให้เดือดร้อนใจในภายหลัง, อันไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนใจในภายหลัง,

ผู้ไม่ทำให้ความเดือดร้อนใจในภายหลังเกิดขึ้น.

เอวรูโป โข จุนฺท สตฺถา สาวกานํ กาลงฺกโต **อนนุตปฺโป** โหติ. (ที.๓/๑๐๑)

จุนทะ ศาสดาเห็นปานนี้แล ปรินิพพานแล้ว ย่อม**ไม่ทำให้ความเดือดร้อนใจในภายหลังเกิดขึ้น**แก่สาวกทั้งหลาย.

นานุตปฺโป โหตีติ สตฺถารํ อาคมฺม สาวเกหิ ยํ ปตฺตพฺพํ, ตสฺส ปตฺตตฺตา อนุตาปกโร น โหติ. (ที.อฏ.๓/๙๔)

คำว่า **ย่อมไม่ทำให้ความเดือดร้อนใจในภายหลังเกิดขึ้น (อนนุตปฺโป โหติ)**

ได้แก่ ชื่อว่า ย่อมไม่กระทำความเดือนร้อนในภายหลัง เพราะความที่ธรรมอันสาวกทั้งหลายอาศัยพระศาสดาจะพึงบรรลุได้อันพระสาวกบรรลุแล้ว.

อนนุตปฺปนฺต (ติ)

[น + อนุตปฺปนฺต]

ไม่เดือดร้อนใจในภายหลังอยู่,

ไม่เดือดร้อนใจ.

กตา เม กลฺยาณา อเนกรูปา
ยญฺญา ยิฏฺจา เย วิปุลา ปสตฺถา
อนานุตปฺปี ปรโลกํ คมิสฺสํ
ยชสฺสุ ยญฺญํ อท มํ โปริสาท.
(ชา.๒/๑๔๑)

(พระโพธิสัตว์ตรัสบอกแก่โจร-โปริสาทว่า)

หม่อมฉันได้บำเพ็ญความดีไว้มากมาย ได้บูชายัญที่บัณฑิตสรรเสริญอย่างไพบูลย์ไว้แล้วจึง**ไม่เดือดร้อนใจ**ที่จะไปสู่ปรโลก ท่านโปริสาท ขอเชิญพระองค์บูชายัญเสวยหม่อมฉันเถิด.

อนานุตปฺปนฺติ อนานุตปฺปมาโน.
(ชา.อฏ.๕/๕๓๔)

(นา ทั้งหลายเป็นทีฆะเพื่อรักษาฉันท์)

คำว่า **ไม่เดือดร้อนใจ (อนานุตปฺปี)** ได้แก่ ไม่ได้มีความเดือดร้อนเลย.

อนนุตปฺปมาน (ติ)

[น + อนุตปฺปมาน]

ไม่เดือดร้อนในภายหลังอยู่.

อนนุตาปิย (ติ)

[น + อนุตาปิย]

ไม่ทำตนให้เดือดร้อนใจในภายหลัง,

ไม่ถูกให้เดือดร้อนใจในภาลหลัง,

ไม่เดือดร้อนใจ.

ยทตฺถํ โภคํ อิจฺเฉยฺย
ปณฺฑิโต ฆรมาวสํ
โส เม อตฺโถ อนุปฺปตฺโต
กตํ **อนนุตาปิยํ**. (อ.๑/๓๘๐)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถ-บิณฑิกคหบดีว่า)

(นรชนผู้จะต้องตายเมื่อคำนึงถึงว่า)ประโยชน์ที่บัณฑิตผู้อยู่ครองเรือนปรารถนาเราก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กรรมที่**ไม่มีความเดือดร้อนใจในภายหลัง** เราได้ทำแล้ว (ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริย-ธรรม)

อนนุนีต (ติ)

[น + อนุนีต]

ไม่ถูกนำไปแล้ว, ไม่ดีใจ.

ยถาปิ ปุริโส ผลกเวสี รุกฺขํ อุปคมฺม ผลํ

ลทฺธาปิ อลทฺธาปิ **อนนุนีโต** อปฺปฏิหโต มชฺฌตฺโตเยว หุตฺวา คจฺฉติ, เอวํ กุลํ อุปคมฺม ลาภํ ลทฺธาปิ อลทฺธาปิ มชฺฌตฺโตว หุตฺวา คจฺฉติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๑๕)

เหมือนบุรุษผู้แสวงหาผลไม้เข้าไปยังต้นไม้แล้ว ถึงจะได้ หรือไม่ได้ผลไม้ **ก็ไม่ดีใจ** ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป ฉันใด มุนีเข้าไปสู่ตระกูล ถึงจะได้ หรือจะไม่ได้ลาภ ก็วางจิตเป็นกลางกลับไป ฉันนั้น.

อนนุปขชฺช (กฺริ/วิ)

[น + อนุปขชฺช]

ไม่เข้าไปแล้ว, ไม่เบียดเบียนแล้ว,

ไม่เบียดเสียดแล้ว.

ตตฺราสยํ กปฺเปตฺวา อมุํ นิวาปึ นิวุตฺตํ เนวาปิกสฺส **อนนุปขชฺช** อมุจฺฉิตา โภชนานิ ภุญฺชิสฺสาม, อนนุปขชฺช อมุจฺฉิตา โภชนานิ ภุญฺชมานา น มทำ อาปชฺชิสฺสาม, อมตฺตา สมานา น ปมาทำ อาปชฺชิสฺสาม, อปฺปมตฺตา สมานา น ยถากามกรณียา ภวิสฺสาม เนวาปิกสฺส อมุสฺมึ นิวาเปติ. (ม.๑/๒๐๗)

(ฝูงเนื้อคิดว่า) พวกเรา ครั้นซุ่มอาศัยอยู่ใกล้ ๆ ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น **ไม่เข้าไป**สู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานเนื้อปลูกไว้นั้น จักไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ เมื่อไม่เข้าไปแล้วไม่ลืมตัวกินหญ้าอยู่ก็จักไม่เผลอตัว เมื่อไม่เผลอตัวก็จักไม่เลินเล่อ เมื่อไม่เลินเล่อก็จักไม่ถูกนายพรานเนื้อทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบในทุ่งหญ้านั้น.

อนนุปวาท (ติ)

[น + อนุปวาท]

ผู้ไม่เข้าไปว่าร้าย-ติเตียน,

ผู้ไม่น่าติเตียน, ผู้ไม่มีโทษ.

ภิกฺขเว วตฺตสีเส ฐตฺวา เอวํ โอวทนฺโต **อนนุปวาโท**. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๓๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในข้อวัตรกล่าวสอนอยู่อย่างนี้ชื่อว่าเป็น**ผู้ไม่ว่าร้าย**.

อนนุปสฺสนฺต (ติ)

[น + อนุปสฺสนฺต]

ไม่เห็นอยู่, ไม่รู้อยู่.

ดู อนนุชานนฺต

อนนุปสฺสี (ติ)

[น + อนุปสฺสี]

ผู้ไม่มีปกติพิจารณาเนืองๆ, ผู้ไม่พิจารณา, ผู้ไม่เห็น.

อุทฺธํ อโธ สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต
อยมฺหมสฺมีติ **อนานุปสฺสี**
เอวํ วิมุตฺโต อุทตาริ โอฆํ
อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายาติ.
(อุทาน.๑๗๐)

(นา เป็นทีฆะเพื่อรักษาฉันท์)

(พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า)
บุคคลหลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำ**ไม่เห็น**ว่า นี้เป็นของเรา นี้เป็นตัวเรา มีจิตหลุดพ้นได้เด็ดขาดอย่างนี้ ชื่อว่าข้ามพ้นโอฆะ ที่ตนยังไม่เคยข้ามได้ไม่ต้องมีภพใหม่อีก.

อนนุปาปุณิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อนุปาปุณิตฺวา]

ไม่ถึง-ไม่บรรลุแล้ว.

โส ตำ สามญฺญตฺถำ **อนนุปาปุณิตฺวา** สาวกานำ ธมฺมำ เทเสติ “อิทำ โว หิตาย อิทำ โว สุขายาติ. (ที.๑/๒๑๙)

ศาสดาบางคนนั้นทั้งที่**ยังไม่บรรลุ**จุดมุ่งหมายแห่งความเป็นสมณะแต่กลับแสดงธรรมสอนสาวกว่า เรื่องนี้มีเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่พวกท่าน.

อนนุปุฏฺฐ (ติ)

[น + อนุปุฏฺฐ]

ไม่ถูกถามแล้ว.

โย อตฺตโน สีลวตานิ ชนฺตุ
อนานุปุฏฺโฐว ปเรส ปาว
อนริยธมฺมำ กุสลา ตมาหุ
โย อาตุมานำ สยเมว ปาว.
(สุตฺตนิ.๔๐๑)

(นา เป็นทีฆะเพื่อรักษาฉันท์)
(พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า)
สัตว์เกิดใด**ไม่ถูกถาม**ก็บอกศีลและวัตรของตนแก่บุคคลเหล่าอื่น สัตว์เกิดใดกล่าวถึงตัวเองเท่านั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกสัตว์เกิดนั้นว่า ผู้ไม่มีอริยธรรม.

อนานุปุฏฺโฐติ อปุจฺฉิโต. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๒/๒๓๗)

บทว่า **อนานุปุฏฺโฐ** ได้แก่ ไม่ถูกถามเลย

ดู อนานุปุฏฺฐ ด้วย

อนนุปฺปตฺต (ติ)

[น + อนุปฺปตฺต]

ยังไม่ถึง-บรรลุ-ได้.

อิธ โลหิจฺจ เอกจฺโจ สตฺถา ยสฺสตฺถาย อคารสฺมา อนคาริยำ ปพฺพชิโต โหติ, สฺวาสฺส สามญฺญตฺโถ **อนนุปฺปตฺโต** โหติ. (ที.๑/๒๑๙)

โลหิจจะ ศาสดาบางคนในโลกนี้ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต**ยังไม่บรรลุ**จุดมุ่งหมายแห่งความเป็นสมณะ(แต่กลับแสดงธรรมสอนสาวกว่า เรื่องนี้มีเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่พวกท่าน).

อนนุปฺปตฺตญฺจ อนุตฺตรำ โยคกฺเขมำ นานุปาปุณาติ. (ม.๑/๑๕๐)

และ (ภิกษุนั้น) ก็ไม่บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม**ที่ตนยังไม่บรรลุ**.

อนนุปฺปทิยมาน (ติ)

[น + อนุปฺปทิยมาน]

ไม่ตามเพิ่มให้อยู่, อัน...ไม่ให้อยู่.

โน จ โข อธนานำ ธนมนุปฺปทาสิ. อธนานำ ธเน **อนนุปฺปทิยมาเน** ทาลิทฺทิยำ เวปุลฺลมคมาสิ. (ที.๓/๕๔, ๕๖)

(พระราชา)ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ **เมื่อไม่พระราชทาน**ทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงแพร่หลาย.

นานุปฺปทิยมาเนติ อนนุปฺปทิยมาเน. (ที.อฏ.๓/๓๖)

คำว่า **เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้ (ธเน อนนุปฺปทิยมาเน)** ได้แก่ **เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้**.

อนนุพุชฺฌน (น/ถี)

[น อนุพุชฺฌน]

การไม่ตรัสรู้ตามสมควร.

ดู อนนุโพธ

อนนุพุทธ (ติ)

[น + อนุพุทฺธ]

ไม่ตรัสรู้ตาม = ไม่ใช่พระอนุพุทธะ

ปจฺเจกำ สยเมว โพธีติ ปจฺเจกสมฺโพธิ, อนนุพุทฺโธ สยมฺภูญาเณน สจฺจาภิสมโยติ อตฺโถ. (เถร.อฏ.๑/๙)

ชื่อว่า ปัจเจกสัมโพธิ เพราะตรัสรู้ด้วยตนเองทีเดียว เป็นส่วนตัว อธิบายว่า **ไม่ตรัสรู้ตาม**ใคร ได้แก่ ตรัสรู้สัจธรรมด้วยสยัมภูญาณ.

ดู สานุพุทฺธ ด้วย

อนนุโพธ (ปุ)

[น + อนุโพธ]

(๑) การไม่ตรัสรู้อริยสัจ ๔,

การไม่รู้.

จตุนฺนำ ภิกฺขเว อริยสจฺจานำ **อนนุโพธา** อปฺปฏิเวธา เอวมิทำ ทีฆมทฺธานำ สนฺธาวิตำ สำสริตำ มมญฺเจว ตุมฺหากญฺจ. (วิ.๓/๓๒๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ภิกษุทั้งหลาย เราและพวกเธอเร่ร่อนไปตลอดเวลายาวนานถึงเพียงนี้ **เพราะการไม่รู้**และไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔.

อนนุโพธาติ อพุชฺฌเนน. (วิ.อฏ.๓/๓๗๘)

คำว่า **เพราะการไม่รู้ (อนนุโพธา)** ความว่า เพราะไม่ตรัสรู้.

อนนุโพธาติ ญาตปริญฺญาวเสน อนนุพุชฺฌนา. (ที.อฏ.๒/๘๕)

คำว่า **เพราะการไม่รู้ (อนนุโพธา)** ได้แก่ ไม่ตรัสรู้ตามด้วยอำนาจแห่งการกำหนดรู้.

อนนุโพธาติ อพุชฺฌเนน อชานเนน. (ที.อฏ.๒/๑๓๒)

คำว่า **เพราะการไม่รู้ (อนนุโพธา)** ได้แก่ เพราะไม่ตรัสรู้ คือเพราะไม่รู้.

อนนุโพธาติ อนนุพุชฺฌเนน. (สำ.อฏ.๓/๓๒๙)

คำว่า **เพราะการไม่รู้ (อนนุโพธา)** ได้แก่ เพราะไม่รู้ตาม.

(๒) ธรรมที่ไม่รู้ตามสมควร (โมห), การ-ความไม่รู้ตามสมควร.

ยำ ตสฺมึ สมเย อญฺญาณำ อทสฺสนำ อนภิสมโย **อนนุโพโธ**... อยำ ตสฺมึ สมเย โมโห โหติ. (อภิ.ธ.๙๔)

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ **ธรรมที่ไม่รู้ตามสมควร**...ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าโมหะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

อนุรูปโต ธมฺเม พุชฺฌตีติ อนุโพโธ. ตปฺปฏิปกฺขตาย **อนนุโพโธ**. (อภิ.อฏ.๑/๒๙๖)

ชื่อว่าอนุโพธะ เพราะอรรถว่า ย่อมตรัสรู้ธรรมตามสมควร ที่ชื่อว่า**ธรรมที่ไม่รู้ตามสมควร** เพราะตรงข้ามกับธรรมที่รู้นั้น.

(๓) (ติ) ผู้ไม่รู้สัจจะสักน้อยหนึ่ง, ผู้ไม่รู้แม้แต่น้อย.

อหำ ภทนฺเต อหุวาสิ ปุพฺเพ
สุเมธนามสฺส ชินสฺส สาวโก
ปุถุชฺชโน **อนนุโพโธ**หมสฺมิ
โส สตฺต วสฺสานิ ปริพฺพชิสฺสหำ.
(วิมาน.๑๑๒)

(เทพบุตรได้กราบเรียนแด่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า)
ท่านผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพเจ้านั้นเป็นพระสาวกของพระชินเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธยังเป็นปุถุชน **ไม่รู้สัจธรรมแม้แต่น้อย** บวชอยู่ ๗ พรรษา.

ตตฺถาปิ สจฺจานำ อนุโพธมตฺตสฺสาปิ อภาเวน **อนนุโพโธ**. (วิมาน.อฏ.๓๐๒)

ชื่อว่า **ไม่รู้แม้แต่น้อย** เพราะไม่มีแม้เพียงการตรัสรู้สัจจะทั้งหลายแม้ในศาสนานั้น.

อนนุภูต (ติ)

[น + อนุภูต]

(๑) อัน...ยังไม่บรรลุ-ถึง-รู้-ได้.

ปถวึ โข อหำ พฺรหฺเม ปถวิโต อภิญฺญาย ยาวตา ปถวิยา ปถวตฺเตน **อนนุภูตำ** ตทภิญฺญาย ปถวึ นาปโหสึ ปถวิยา นาปโหสึ ปถวิโต นาปโหสึ ปถวึ เมติ นาปโหสิ. (ม.๑/๔๐๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับพกพรหมว่า)

พรหม เรารู้จักดินโดยความเป็นดิน รู้จักนิพพาน**ที่สัตว์ยังไม่ได้**โดยความที่ดินเป็นดิน แล้วไม่เป็นดิน ไม่ได้มีแล้วในดิน ไม่ได้มีแล้วจากดิน ไม่ได้มีแล้วว่าดินเป็นของเรา.

[ที่สัตว์ยังไม่ได้ หมายถึงที่สัตว์ครอบครองไม่ได้ บรรลุไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน **(ม.มู.อ.๒/๕๐๔/๓๒๐)**

แล้วไม่เป็นดิน หมายถึงไม่ยึดถือดินด้วย

อำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ (ม.มู.อ. ๒/๕๐๔/๓๒๐)]

ปถวิยา ปถวตฺเตน อนนุภูตนฺติ ปถวิยา ปถวิสภาเวน **อนนุภูตํ** อปฺปตฺตํ. กึ ปน ตนฺติ ? นิพฺพานํ. ตญฺหิ สพฺพสฺมา สงฺขตา นิสฺสฏฺตฺตา ปถวิสภาเวน อปฺปตฺตํ นาม. (ม.อฏ.๒/๓๐๙)

คำว่า **นิพพานที่สัตว์ยังไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน (ปถวิยา ปถวตฺเตน อนนุภูตํ)** ได้แก่ สิ่งที่สัตว์**ยังไม่ได้** คือบรรลุไม่ได้ โดยสภาวะที่ดินเป็นดิน ถามว่า สิ่งนั้นคืออะไร ตอบว่า คือพระนิพพาน เพราะนิพพานนั้นชื่อว่าสัตว์บรรลุไม่ได้โดยความเป็นดิน เพราะพ้นแล้วจากการถูกปรุงแต่งทุกอย่าง.

(๒) ไม่ถูกเสวย-รับรู้ -ถึง -บรรลุ.

อนนุภูตปุพฺพ (ติ)

[น + อนุภูตปุพฺพ]

ยังไม่ถูกเสวย-รับรู้ -ถึง -บรรลุในก่อน.

อัน...ยังไม่เคยเสวย-รับรู้-ถึง-บรรลุ-ได้.

อิเธกจฺโจ **อนนุภูตปุพฺพํ** มนาปิยํ รูปาทิ-อารมฺมณํ ลภติ, ตสฺส ตตฺถ อโยนิโส มนสิการสติโวสฺสคฺเค อาคมฺม ราโค อุปฺปชฺชติ. (อ.อฏ.๑/๒๔)

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมได้อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นที่น่าชอบใจอันตน**ยังไม่เคยเสวย** ราคะจึงเกิดขึ้นแก่เธอเพราะอาศัยการใส่ใจโดยไม่แยบคายและการปล่อยสติไปในอารมณ์นั้น.

อนนุภูตารมฺมณ (น)

[อนนุภูต + อารมฺมณ]

อารมณ์ที่ไม่เคยเสวย-พบเจอ-รับรู้.

กถं **อนนุภูตารมฺมณ**วเสน ? อิเธกจฺโจ อนนุภูตปุพฺพํ มนาปิยํ รูปาทิอารมฺมณํ ลภติ,ตสฺส ตตฺถ อโยนิโสมนสิการสติ-โวสฺสคฺเค อาคมฺม ราโค อุปฺปชฺชติ. (อ.อฏ.๑/๒๔)

กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้นด้วยอำนาจ**อารมณ์ที่ยังไม่เคยเสวย** ชื่อว่าเกิดขึ้นอย่างไร ? คือภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมได้อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นที่น่าชอบใจที่ตนไม่เคยได้เสวย ราคะจึงเกิดขึ้นแก่เธอเพราะอาศัยการใส่ใจโดยไม่แยบคายและการปล่อยสติไปในอารมณ์นั้น.

อนนุมญฺญนฺต (ติ)

[น + อนุมญฺญนฺต]

ไม่รู้อยู่.

ดู อนนุชานนฺต

อนนุมต (ติ)

[น + อนุมต]

ยังไม่ได้รับอนุญาต, อัน...ยังไม่อนุญาต.

นานุญฺญาโตติ อนนุมโต, “คจฺฉ ตาต ปรโลกนฺติ เอวํ อมฺเหหิ อวิสฺสฏฺโฐ. (เปต.อฏ.๕๙)

คำว่า **ยังไม่ได้รับอนุญาต (นานุญฺญาโต)** ได้แก่ **ผู้ที่เรายังไม่อนุญาต** คือ พวกเรามิได้ ปล่อยไปอย่างนี้ว่า จงไปปรโลกเถิดพ่อ.

อนนุมนนฺต (ติ)

[น + อนุมนนฺต = น + อนุ]

ไม่รู้อยู่.

ดู อนนุชานนฺต

อนนุโมทก (ติ)

[น + อนุโมทก]

ผู้ไม่ทำ-ไม่ได้อนุโมทนา, ผู้ไม่ยินดีด้วย,

กสฺส กถินํ อนตฺถตนฺติ ? ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อนตฺถตํ โหติ กถินํ อนตฺถารกสฺส จ **อนนุโมทกสฺส** จ. อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ อนตฺถตํ โหติ กถินํ. (วิ.๕/๓๐๒)

คำว่า **ใครไม่ได้กรานกฐิน (กสฺส กถินํ อนตฺถตํ)** ได้แก่ บุคคล ๒ พวก คือ ภิกษุผู้ไม่ได้กราน **ภิกษุผู้ไม่ได้อนุโมทนา** ชื่อว่าไม่ได้กรานกฐิน บุคคล ๒ พวกนี้ ไม่ได้กรานกฐิน.

อนนุโมทนฺต (ติ)

[น + อนุโมทนฺต]

ไม่อนุโมทนาอยู่,

ไม่ร่าเริงอยู่ = ไม่สดชื่น-เบิกบานใจ.

ดู อนนุชานนฺต

อนนุยายี (ติ)

[น + อนุยายี]

(๑) ผู้ไม่ไปสู่ภพอื่น,

ผู้ไม่ย้ายไปสู่ภพอื่น, ไม่ตามไป.

สพฺเพสุ กาเมสุ โย วีตราโค
(อิจฺจายสฺมา อุปสีโว)
อากิญฺจญฺญํ นิสฺสิโต หิตฺวา มญฺญํ
สญฺญาวิโมกฺเข ปรเม วิมุตฺโต
ติฏฺเจ นุ โส ตตฺถ **อนานุยายี**.
(สุตฺตนิ.๔๔๐)

(นา ที่อนานุยายี ทีฆะเพื่อรักษาฉันท์).

(อุปสีวมาณพทูลถามว่า)

บุคคลใดเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่นอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง บุคคลนั้น**ไม่ไปสู่ภพอื่น** ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ.

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุปสีวะ ไม่ไปภพอื่นอยู่ที่พรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นเอง]

[**ละสมาบัติอื่น** ในที่นี้หมายถึงละสมาบัติ ๖ เบื้องต่ำ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๒) (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๔๐/๑๘๔, ขุ.สุ.อ. ๒/๑๐๗๘/๔๔๒)

สัญญาวิโมกข์ หมายถึงสัญญาสมาบัติ คุณธรรมชั้นสูงที่บุคคลบรรลุ มี ๗ ประการ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ (ยกเว้นเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๔๐/๑๘๔, ขุ.สุ.อ. ๒/๑๐๗๘/๔๔๒)]

ติฏฺเฉ นุ โส ตตฺถ อนานุยายีติ โส ปุคฺคโล ตตฺถ อากิญฺจญฺญายตนพฺรหฺมโลเก อวิคจฺฉมาโน ติฏฺเฉยฺย นูติ ปุจฺฉติ.
(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๐๙)

บาทคาถาว่า **บุคคลนั้นไม่ไปสู่ภพอื่น ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้น (ติฏฺเฉ นุ โส ตตฺถ อนานุยายี)** ความว่า อุปสีวมาณพทูลถามว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ไป (สู่ภพอื่น) พึงตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนพรหมโลกหรือหนอ.

(๒) ผู้ไม่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส, ผู้ไม่ตามใจกิเลส.

อทุสฺสมาโน อมุยฺหมาโน อกิลิสฺสมาโนติ ติฏฺเฉ นุ โส ตตฺถ **อนานุยายี**.
(จูฬนิ.๑๐๖,๑๐๗)

ไม่ขัดเคือง ไม่ลุ่มหลง ไม่เศร้าหมอง รวมความว่า บุคคลนั้น**ไม่ตามใจกิเลส** ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ.

อนนุยุญฺชน (น)

[น + อนุยุญฺชน]

ความไม่ประกอบเนืองๆ, การไม่พยายาม.

ดู อนนุโยค

อนนุยุตฺต (ติ)

[น + อนุยุตฺต]

ไม่ขวนขวายแล้ว, ไม่ประกอบแล้ว, ไม่เพียรพยายาม, ไม่ประกอบ.

โภชเน อมตฺตญฺญุโน, ชาคริยํ **อนนุยุตฺตา,** สามญฺเญ อนเปกฺขวนฺโต, สิกฺขาย น ติพฺพคารวา. (ม.๑/๓๘)

(บุคคลไม่มีศรัทธา) ไม่รู้ประมาณในการบริโภค **ไม่ประกอบ**ความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ไม่ใส่ใจสมณธรรม ไม่มีความเคารพอย่างหนักแน่นในสิกขา.

ชาคริยํ อนนุยุตฺตาติ ชาคเร อนนุยุตฺตา.
(ม.อฏ.๑/๑๕๗)

คำว่า **ไม่ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง (ชาคริยํ อนนุยุตฺตา)** ได้แก่ ไม่ประกอบความเพียรในธรรมที่ทำให้ตื่นตัว.

ภาวนํ **อนนุยุตฺตสฺส** ภิกฺขเว ภิกฺขุโน วิหรโต กิญฺจาปิ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺเชยฺย ‘อโห วต เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺเจยฺยาติ, อถ ขฺวสฺส เนว อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ

วิมุจฺจติ. (อ.ิ๒/๔๙๓)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุ**ไม่ประกอบ**ภาวนาอยู่ แม้จะเกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า 'ทำอย่างไรหนอ จิตของเราจึงจะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น' ก็จริง ถึงกระนั้นจิตของภิกษุนั้นก็ยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่นได้เลย.

อนนุยุตฺตสฺสาติ น ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส หุตฺวา วิหรโต. (อ.ิอฏ.๓/๑๘๖)

คำว่า **ไม่ประกอบ (อนนุยุตฺตสฺส)** ได้แก่ ไม่เป็นผู้ประกอบขวนขวายอยู่.

ชาคริยं **อนนุยุตฺโตติ** อตฺตานํ ครหติ. (มหานิ.๔๒)

นักปราชญ์ติเตียนตนว่า เรา**ไม่ประกอบ**ความเพียรเครื่องตื่นอยู่เสมอ.

อนนุโยค (ปุ)

[น + อนุโยค]

(๑) ควาไม่หมั่น, ไม่พยายาม,

การไม่ประกอบ, การไม่เจริญ,

การไม่ประกอบความเพียร.

นาหं ภิกฺขเว อญฺญं เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, เยน อนุปฺปนฺนา วา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา วา กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ยถยิทं ภิกฺขเว อนุโยโค อกุสลานं ธมฺมานं **อนนุโยโค** กุสลานं ธมฺมานं. (อ.ิ๑/๑๒,๑๓)

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนการประกอบอกุศลธรรมเนืองๆ และ**การไม่ประกอบ**กุศลธรรมนี้.

อนนุโยโคติ อโยโค อปฺปโยโค. (อ.ำอฏ.๑/๖๒)

คำว่า **การไม่ประกอบ (อนนุโยโค)**ได้แก่ การไม่ประกอบ คือการไม่ประกอบทั่ว.

อนนุโยเคติ โยคสฺส อนนุยุญฺชเน. (อ.ำอฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **ไม่ประกอบ (อนนุโยเค)** ได้แก่ ไม่ประกอบความเพียร.

อนนุโยโคติ อนนุยุญฺชนำ. (อภิ.อฏ.๒/๔๕๑)

ที่ชื่อว่า **ความไม่ประกอบ** ได้แก่ ความไม่ประกอบ (กุศล) เนืองๆ.

(๒) การไม่ควรโจทก์, การไม่ควรสอบสวน,

การโจทก์หรือการสอบสวนอันไม่สมควร, การถามที่ไม่เหมาะสม.

อนนุโยโค ปุคฺคลลทฺธิ ปฏิเสเธนฺตสฺส อนาปชฺชนโต (มูลฏี.๑/๑๕)

การถามที่ไม่เหมาะสม เพราะความไม่สามารถเกิดขึ้นแห่งความเป็นอื่นและไม่เป็นอื่น สำหรับสกวาทีบุคคลที่ปฏิเสธความเห็นว่า บุคคล.

อนนุโยคกฺขม (ติ)

[น + อนุโยคกฺขม]

ผู้ไม่สมควรเพื่อสอบสวน, ผู้ไม่อดทนต่อการสอบสวน.

ผู้ไม่เหมาะต่อการซักถาม,

ผู้ไม่ควรซักถาม.

โส เอวมสฺส วจนีโย อายสฺมา โข คิลาโน. คิลาโน จ **อนนุโยคกฺขโม** วุตฺโต ภควตา. (วิ.๓/๒๖๑)

ภิกษุผู้อาพาธนั้นอันพระวินัยธรพึงกล่าวว่า ท่านกำลังอาพาธและภิกษุผู้อาพาธพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็น**ผู้ไม่ควรซักถาม**.

ดู อนุโยโค ด้วย

อนนุโยคภาว (ปุ)

[อนนุโยค + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ควรสอบสวน, ความเป็นคำถามที่ไม่ควรถาม,

การไม่ควรถาม.

วณฺณาปุตฺตกสฺส ทีฆรสฺสตานุโยคสฺส วิย สพฺเพน สพฺพํ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภมานสฺส ปุคฺคลสฺส รูปาทีหิ อญฺญานญฺญตานุโยคสฺส **อนนุโยคภาโว**. (อนุฏี.๑/๑๗)

การไม่ควรถาม คำถามว่า ความที่บุคคลผู้ที่ไม่ได้โดยปรมัตถ์โดยประการทั้งปวงว่าเป็นอย่างอื่นหรือไม่เป็นอย่างอื่นจากรูปเป็นต้น เหมือนการไม่ควรถามคำถามว่า บุตรหญิงหมันสูงหรือต่ำ (เพราะไม่มีอยู่จริง)

อนนุรุทฺธ (ติ)

[น + อนุรุทฺธ]

ผู้ไม่ยินดี, ผู้ไม่รักใคร, ไม่ไหลตาม.

> ผสฺเสน ผุฏฺโจ น สุเขน มชฺเช
> ทุกฺเขน ผุฏฺโจปิ น สมฺปเวเธ
> ผสฺสทฺวยํ สุขทุกฺเข อุเปกฺเข
> **อนานุรุทฺโธ** อวิรุทฺธ เกนจิ.
> (สํ.๒/๒๙๔)

(นา ที่อนานุรุทฺโธ ทีฆะเพื่อรักษาฉันท์, รัสสะ โอ ในอวิรุทธ เป็น อ เพื่อรักษาฉันท์)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุคคลถูกผัสสะที่เป็นสุขกระทบแล้วไม่พึงมัวเมา แม้ถูกผัสสะที่เป็นทุกข์กระทบแล้วก็ไม่พรั่นพรึง ควรวางเฉยผัสสะทั้งสองทั้งที่เป็นสุขและเป็นทุกข์ **ไม่**ควร**ยินดี** ไม่ควรยินร้ายกับผัสสะอะไร ๆ.

อนานุรุทฺโธ อวิรุทฺโธ เกนจีติ เกนจิ สทฺธึ เนว อนุรุทฺโธ น วิรุทฺโธ ภเวยฺย. (สํ.อฏ.๓/๒๗)

คำว่า**ไม่ควรยินดีไม่ควรยินร้ายกับผัสสะอะไร ๆ (อนานุรุทฺโธ อวิรุทฺโธ เกนจิ)** ความว่า ไม่พึงยินดี ไม่พึงยินร้ายกับ

อารมณ์ไร ๆ.

อนนุรุทฺธอปฺปฏิวิรุทฺธ (ติ)

[อนนุรุทฺธ + อปฺปฏิวิรุทฺธ]

ผู้ไม่คล้อยตามและไม่ตรงข้าม, ผู้ไม่ยินดีและไม่ยินร้าย (ไม่ขัดแย้ง) ผู้ไม่ชอบและไม่รังเกียจ,

อนนุรุทฺธอปฺปฏิวิรุทฺธสฺสาวุโส สา นิฏฺฐา น สา นิฏฺฐา อนุรุทฺธปฺปฏิวิรุทฺธสฺสาติ. (ม.๑/๙๔)

(พวกอัญเดียรถีย์กล่าวว่า) ‘จุดมุ่งหมายนั้นเป็นจุดมุ่งหมายสำหรับผู้**ไม่ยินดีไม่ยินร้าย**มิใช่สำหรับผู้ยินดียินร้าย’.

อนนุรูป (ติ)

[น + อนุรูป]

ไม่สมควร.

ภิกฺขเว โมคฺคลฺลาโน อิมสฺเสว อตฺตภาวสฺส **อนนุรูปํ** มรณํ ปตฺโต, ปุพฺเพ ปน เตน กตสฺส กมฺมสฺส อนุรูปเมว มรณํ ปตฺโตติ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะ มรณภาพ**ไม่สมควร**แก่อัตภาพนี้เท่านั้น, แต่เธอถึงมรณภาพสมควรแท้แก่กรรมที่เธอทำไว้ในกาลก่อน.

อนนุโลม (ติ)

[น + อนุโลม]

อันไม่เป็นไปตามลำดับ, อันไม่สมควร, ไม่เหมาะสม.

ตุมฺเห ปน เสฏฺฐมุปาสมานา
อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา.
หีนํ กายํ อุปปนฺนา ภวนฺโต
อนานุโลมา ภวตูปปตฺติ
ทุทฺทิฏฺฐรูปํ วต อทฺทสาม
สหธมฺมิเก หีนกายูปปนฺเน.
(ที.๒/๒๑๘)
(นา เป็นที่ฆะเพื่อรักษาฉันท์)

(โคปกเทพบุตรกล่าวว่า) พวกท่าน(พวกภิกษุผู้เป็นสาวกของพระโคดม)เข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ แต่กลับมาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ การเกิดของพวกท่าน**ไม่สมควร** เราได้มาเห็นผู้ร่วมประพฤติธรรม มาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำนับว่าได้เห็นรูปที่ไม่น่าดูเลย.

อนนุโลมิก (ติ)

[น + อนุโลมิก]

ไม่สมควร, ไม่เหมาะ.

วิครหิ พุทฺโธ ภควา “อนนุจฺฉวิกํ โมฆปุริส **อนนุโลมิกํ** อปฺปฏิรูปํ อสฺสามณกํ อกปฺปิยํ

อกรณีย์. (วิ.๑/๒๓)

พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิ (พระสุทิน) ว่า “โมฆบุรุษ การกระทำของเธอไม่สมควร **ไม่เหมาะ** ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย.

อนนุจฺฉวิกตฺตา เอว จ **อนนุโลมิกำ.** (วิ.อฏ.๑/๑๘๔)

ชื่อว่า ไม่เหมาะ เพราะไม่สมควรนั่นเอง. **อนนุโลมิเกนา**ติ สาสนสฺส อนนุจฺฉวิเกน. (อ.อฏ.๓/๓๙, ๘๑)

คำว่า **ที่ไม่สมควร (อนนุโลมิเกน)** ได้แก่ ที่ไม่สมควรแก่พระศาสนา.

อนนุโลมิกตฺต (น)

[อนนุโลมิก + ตฺต]

ความเป็นกรรมอันไม่สมควร,

ความไม่สมควร.

อนนุโลมิกตฺตา เอว จ **อปฺปติรูปำ**. (วิ.อฏ.๑/๑๘๔)

ชื่อว่าไม่เหมาะสม เพราะความเป็นกรรมอันไม่สมควรนั่นเอง.

อนนุโลมิกสำสคฺค (ปุ)

[อนนุโลมิก + สำสคฺค]

ความคลุกคลีอันไม่สมควร.

อนนุโลมิเกน สำสคฺเคนาติ อนนุโลมิก-สำสคฺโค นาม ติสฺสนฺนำ สิกฺขานำ อนนุโลมิโก ปจฺจนีกสำสคฺโค เยน พฺรหฺมจริยนฺตรายำ ปณฺฑิตฺวิติกฺกมำ สลฺเลขปริหานิญฺจ ปาปุณาติ. (มหานิ.อฏ.๔๐๐)

คำว่า **ด้วยความคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควร (อนนุโลมิเกน สำสคฺเคน)** ได้แก่ ภิกษุจะถึงอันตรายของพรหมจรรย์ การล่วงบัญญัติ และความเสื่อมสัลเลขปฏิบัติ ด้วยความคลุกคลีอันเป็นข้าศึกไม่สมควรแก่ไตรสิกขา ชื่อว่า**ความคลุกคลีอันไม่สมควร**.

อนนุวชฺช (ติ)

[น อนุวชฺช]

ไม่ถูกติเตียน, ไม่ถูกลงโทษ,

ไม่ถูกว่าร้าย, ไม่น่าว่าร้าย,

ไม่น่าลงโทษ, ปราศจากการติเตียน.

จตูหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ โน ทุพฺภาสิตา **อนวชฺชา** จ อนนุวชฺชา จ วิญฺญูนำ. (สำ.๑/๑๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลาย**ไม่ติเตียน**.

[วาจาประกอบด้วยองค์ ๔

๑. วาจาสุภาษิต

๒. วาจาที่เป็นธรรม

๓. วาจาอันเป็นที่รัก

๔. วาจาจริง]

อนนุวชฺชาติ อนุวาทวิมุตฺตา. อิมินาสฺสา สพฺพาการสมฺปตฺตึ ทีเปติ. (สำ.อฏ.๑/๒๔๙)

คำว่า **และ...ไม่ติเตียน (อนนุวชฺชา)** ได้แก่ พ้นแล้วจากคำติเตียน ด้วยคำนี้ว่า **อนนุวชฺชา** พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสมบัติแห่งอาการทั้งปวงของวาจานั้น.

ดู อนุวชฺช ด้วย

อนนุวตฺตน (น)

[น + อนุวตฺตน]

การไม่เป็นไปตาม, การไม่ประพฤติตาม, การไม่คล้อยตาม, การไม่ทำตาม.

ภควติ เตมาสํ ปฏิสลฺลีเน สปริโส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริสํ นิสฺสาย ปจฺจมํ ครหํ ลภิตฺวา อธมฺมิกาย กติกาย **อนนุวตฺตเน** ทุติยํ สาธุการํ ลภิตฺวา “อิโต ปฏฺฐาย ธุตงฺคธรา ภิกฺขู ยถาสุขํ อุปสงฺกมิตฺวา มํ ปสฺสนฺตูติ สตฺถารา กตานุคฺคโห นิกฺขมิตฺวา ภิกฺขูนํ ตมตฺถํ อาโรเจสิ. (ชา.อฏ.๒/๔๐๗)

ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเร้นอยู่ตลอด ๓ เดือน (ท่านอุปเสนะ) พร้อมด้วยบริษัทเข้าเฝ้าพระศาสดา ครั้งแรกเพราะอาศัยบริษัทจึงได้รับการตำหนิ แต่ **เพราะการไม่ประพฤติตาม**กติกาที่ไม่เป็นธรรม ครั้งที่ ๒ จึงได้ประทานสาธุการ พระศาสดาโปรดประทานอนุเคราะห์ว่า จำเดิมแต่นี้ไป ภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงธุดงค์คุณ จงเข้าพบเราได้ตามสะดวก จึงออกไปแจ้งเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย.

อนนุวาท (ติ)

[น + อนุวาท]

ผู้ไม่น่าว่าร้าย, ไม่น่าติเตียน,

ผู้ไม่น่าลงโทษ, ผู้ไม่มีโทษ, ผู้ไม่ควรฟ้อง.

โส เจ ภิกฺขเว โจทโก ภิกฺขุ อนุโยเคน วิญฺญูนํ สพฺรหฺมจารีนํ จิตฺตํ น อาราเธติ, **อนนุวาโท** จุทิโต ภิกฺขูติ อลํ วจนาย. (วิ.๓/๒๕๖)

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุผู้เป็นโจทก์นั้นตอบข้อซักถามไม่เป็นที่พอใจของเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย สงฆ์พึงบอกว่า ท่าน **ไม่ควรฟ้อง**ภิกษุจำเลย.

อนนุวิจฺจ (กฺริ/วิ)

[น + อนุวิจฺจ]

ไม่รู้แล้ว, ไม่วินิจฉัยแล้ว,ไม่พิจารณาแล้ว, ไม่กำหนดแล้ว, ไม่สอบสวนแล้ว.

อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา อวณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสติ, อนนุวิจฺจ อปริโยคาเหตฺวา วณฺณารหสฺส อวณฺณํ ภาสติ. (อำ.๑/๘๘)

(คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย คือ)

๑. **ไม่พิจารณา** ไม่ไตร่ตรอง พูดสรรเสริญ

คนที่ควรติเตียน

๒. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง พูดติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ.

อนนุวิจฺจาติ อชานิตฺวา อวินิจฺฉินิตฺวา. (อ.อฏ.๒/๕๙)

คำว่า **ไม่พิจารณา (อนนุวิจฺจ)** ได้แก่ ไม่รู้ คือไม่ไตร่ตรอง.

อนนุวิจฺจาติ อตุลยิตฺวา อปริคฺคณฺหิตฺวา. (อภิ.อฏ.๓/๗๗)

คำว่า **ไม่พิจารณา (อนนุวิจฺจ)** ได้แก่ ไม่พิจารณา คือ ไม่สำรวจ.

อนนุวิชฺช (ติ)

[น + อนุวิชฺช]

(๑) ผู้ไม่มีปรากฏโดยปรมัตถ์,

ผู้ไม่รู้โดยปรมัตถ์,

ผู้ไม่ถูกได้โดยปรมัตถ์.

(๒) ไม่พึงพบ, ไม่ถูกรู้, ผู้ยาก.

ทิฏฺเจวาหำ ภิกฺขเว ธมฺเม ตถาคตำ **อนนุวิชฺโชติ** วทามิ. (ม.๑/๑๙๓)

[ภิกษุ เทวดาพร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม และมารเสาะหาภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่พบว่า 'วิญญาณของตถาคตอาศัยสิ่งนี้' ข้อนั้นเพราะเหตุไร] เพราะเรากล่าวว่า 'ในปัจจุบัน ใคร ๆ จะ**ไม่พึงพบ**ตถาคต'.

อนนุวิชฺโชติ อสำวิชฺชมาโน วา อวินฺเทยฺโย วา. ตถาคโตติ หิ สตฺเต คหิเต อสำวิชฺชมาโนติ อตฺโถ วฏฺฏติ, ขีณาสเว คหิเต อวินฺเทยฺโยติ อตฺโถ วฏฺฏติ. (ม.อฏ.๒/๒๓)

คำว่า **ใคร ๆ จะไม่พึงพบ (อนนุวิชฺโช)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่มี หรือเป็นผู้ที่ใครไม่พบแท้จริง เมื่อยึดถือสัตว์ว่า เป็นตถาคต แล้วจะอธิบายว่า ไม่มี ก็สมควร เมื่อยึดถือพระขีณาสพว่า เป็นตถาคต แล้วจะอธิบายว่าเป็นผู้ที่ใครไม่พบ ก็สมควร.

อสำวิชฺชมาโนติ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภนียโย. **อวินฺเทยฺโยติ** น วินฺทิตพฺโพ, ทุวิญฺเญยฺโยติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๒/๙๗)

คำว่า **ไม่มีอยู่ (อสำวิชฺชมาโน)** ได้แก่ ไม่ควรได้โดยปรมัตถ์ คำว่า **ไม่พึงได้ (อวินฺเทยฺโย)** ได้แก่ ไม่พึงประสพ อธิบายว่า รู้ได้ยาก.

อนนุสนฺธิก (ติ)

[น + อนุสนฺธิ + ก]

ไม่มีที่ต่อ, ไม่มีการเชื่อม, ไม่มีอนุสนธิ.

น พุทฺธานำ **อนนุสนฺธิกา** นาม กถา อตฺถิ, นาปิ พุทฺธา ปุพฺพธมฺมสภาคำ อนาโรเปตฺวา กเถนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๒๘-๙)

กถาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า **ไม่มีอนุสนธิ** หามิได้ ทั้งพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ยกการเปรียบเทียบด้วยบุรพธรรมตรัสก็หามิได้.

อนนุสนฺธิกกถา (ถี)

[อนนุสนฺธิก + กถา]

กถาอันไม่มีอนุสนธิ = กถาไม่ต่อเนื่องกัน.

(ขุทฺทก.อฏ.๑๐๕) (สี-ต่างกัน).

อนนุสนฺธิกคาถา (ถี)

[อนนุสนฺธิก + คาถา]

คาถาอันไม่มีอนุสนธิ, คาถาไม่ต่อเนื่องกัน.

สพฺพาปิ พุทฺธานํ คาถา “สนิทานาหํ ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ วจนโต สานุสนฺธิกคาถา. **อนนุสนฺธิกคาถา** อิมสฺมึ สาสเน นตฺถิ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๐๕)

คาถาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแม้ทั้งหมด ชื่อว่าสานุสันธิกคาถา เพราะบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมมีเหตุ” ที่ชื่อว่า **คาถาอันไม่มีอนุสนธิ** ไม่มีในศาสนานี้.

อนนุสย (ปุ)

[น + อนุสย]

การไม่นอนเนื่อง, การไม่มีอนุสัย,

การไม่ตั้งอยู่, การไม่เกิดขึ้น.

(โส) กามนนฺทิยาปิ **อนนุสยา**... อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิรนุสโย. (อ.๒/๒๑๕)

เพราะการที่ความเพลิดเพลินในกามไม่**เกิดขึ้น**...แก่เธอ ภิกษุนี้เราจึงเรียกว่า เป็นผู้ไม่มีอนุสัยกิเลส.

อนนุสยาติ อนิพฺพตฺติยา. (อ.อฏ.๓/๗๕)

คำว่า **เพราะการไม่เกิด (อนนุสยา)** ได้แก่ เพราะความไม่บังเกิด.

อนนุสาสิยมาน (ติ)

[น + อนุสาสิยมาน]

อันใครๆ ไม่สั่งสอนอยู่,

ไม่ให้โอวาทอยู่,

ไม่ได้รับสั่งสอน-พร่ำสอน.

ภิกฺขู อนุปชฺฌายกา อนาจริยกา อโนวทิย-มานา **อนนุสาสิยมานา** ทุนฺนิวตฺถา ทุปฺปารุตา อนากปฺปสมฺปนฺนา ปิณฺฑาย จรนฺติ. (วิ.๓/๕๖)

ภิกษุทั้งหลายไม่มีพระอุปัชฌาย์ ไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือน **พร่ำสอน** จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เที่ยวบิณฑบาต.

อนนุสิฏฺฐ (ติ)

[น + อนุสิฏฺฐ]

อันใครๆ ยังไม่สั่งสอน-ยังไม่ให้โอวาท,

ยังไม่ได้รับสั่งสอน-พร่ำสอน-ซักซ้อม.

ภิกฺขู **อนนุสิฏฺเฐ** อุปสมฺปทาเปกฺเข อนฺตรายิเก ธมฺเม ปุจฺฉนฺติ. อุปสมฺปทาเปกฺขา วิตฺถายนฺติ มงฺกู โหนฺติ น สกฺโกนฺติ วิสฺสชฺเชตุํ. (วิ.๓/๑๓๐)

พวกภิกษุถามอันตรายิกธรรมกับพวกอุปสัมปทาเปกขะ**ผู้ยังไม่ได้รับซักซ้อม** พวกอุปสัมปทาเปกขะย่อมสะทกสะท้านเก้อเขิน ไม่อาจตอบได้.

อนนุโสจิย (ติ)

[น + อนุโสจิย]

ไม่ควรเศร้าโศกถึง, ไม่ควรเศร้าใจ.

ตตฺถตฺตนิ วตปฺปทฺเธ
วินาภาเว อสํสเย
ภูตํ เสสํ ทยิตพฺพํ
วีตํ **อนนุโสจิยนฺ**ติ. (ชา.๑/๑๐๗)

(พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนว่า)

เมื่อความพลัดพรากมีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัยในอัตภาพที่เต็มไปด้วยอันตรายนี้อย่างนี้บุคคลควรเอ็นดูสัตว์ที่ยังเป็นอยู่ยังเหลืออยู่**ไม่ควรเศร้าโศก**ถึงสัตว์ที่ตายไปแล้ว.

ยํ ปเนตํ **วีตํ** วิคตํ มตํ, ตํ **อนนุโสจิยํ** นอนุโสจิตพฺพนฺติ. (ชา.อฏ.๓/๘๙)

ส่วนภูตอย่างใดอย่างหนึ่ง เคลื่อนไปแล้ว คือหายไป ได้แก่ ตายไปแล้ว ก็**ไม่ควรเศร้าโศก**ถึง คือตามเศร้าโศก.

อนนุโสจิยชาตก (น)

[อนนุโสจิย + ชาตก]

ชาดกที่แสดงเหตุอันบุคคลไม่ควรเศร้าโศก, พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้แก่คฤหบดีคนหนึ่ง เมื่อภรรยาตายมีความเศร้าโศกเสียใจมาก,

อนนุโสจิยชาดก, บาลีชาดก, จตุกกนิบาต วรรคที่ ๓ ชาดกที่ ๘. (ชา.๑/๑๐๗)

อนนุสฺสติ (ถี)

[น + อนุสฺสติ]

การ-ความระลึกไม่ได้, การปราศจากสติ, การจำไม่ได้.

ยา อสติ **อนนุสฺสติ** อปฺปฏิสฺสติ อสติ อสรณตา อธารณตา ปิลาปนตา สมฺมุสนตา อิทํ วุจฺจติ มุฏฺฐสจฺจํ. (อภิ.ธ.๒๖๒)

ความไม่มีสติ **ความระลึกไม่ได้** ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ถึง อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลงลืม.

อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสตีติ อุปสคฺควเสน ปทวฑฺฒิตํ. (อภิ.อฏ.๑/๔๓๓)

สองบทว่า **อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสติ (ความระลึกไม่ได้ ความไม่หวนระลึก)** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงเพิ่มบทด้วยอำนาจอุปสรรค.

อนนุสฺสุต (ติ)

[น + อนุสฺสุต]

อันยังไม่ได้ยินมา, อันไม่ได้ยินมาโดยประเพณี, อันไม่ได้ยินมาจากผู้อื่น, อันยังไม่เคยได้ยินมาก่อน.

อิทำ ทุกฺขำ อริยสจฺจนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ **อนนุสฺสุเตสุ** ธมฺเมสุ จกฺขุ๎ อุทปาทิ. (วิ.๓/๑๕,๑๖)

ภิกษุทั้งหลาย จักษุเกิดขึ้นแล้ว ในธรรมทั้งหลาย**ที่เราไม่เคยได้ยินมา**ก่อนว่า นี้ทุกขอริยสัจ.

อนนุสฺสุเตสูติ น อนุสฺสุเตสุ, ปรำ อนุคนฺตฺวา อสฺสุเตสูติ อตฺโถ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๑๖)

คำว่า **ยังไม่เคยได้ยินมา (อนนุสฺสุเตสุ)** ความว่า ยังไม่เคยฟังมา คือ ยังไม่เคยฟังคล้อยตามผู้อื่น.

ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสูติ อิโต ปุพฺเพ “อิทำ ทุกฺขนฺติอาทินา น อนุสฺสุเตสุ อสฺสุตปุพฺเพสุ จตุสจฺจธมฺเมสุ. (สารตฺถ. ๓/๑๗๙)

คำว่า **ยังไม่เคยได้ยินมาก่อน (ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ)** ความว่า ในอริยสัจธรรม ๔ ที่ยังไม่ได้สดับ คือที่ยังไม่เคยฟังมาในกาลก่อนแต่กาลนี้โดยนัยเป็นต้นว่า นี้ คือทุกขอริยสัจ.

ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสูติ น อนุสฺสุเตสุ อสฺสุต-ปุพฺเพสุ. (ที.อฏ.๒/๕๒)

คำว่า **ที่ยังไม่เคยได้ยินมาก่อน (ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ)** ได้แก่ ได้สดับมาแล้วหามิได้คือไม่เคยฟังมาแล้ว.

อนนุสฺสุตธมฺม (ปุ)

[อนนุสฺสุต + ธมฺม]

ธรรมอันตนยังไม่เคยฟังมา-ไม่เคยได้ยิน

อตฺตโน อภิสมฺโพธิ๎
ปกาเสสิ นราสโภ
อนนุสฺสุตธมฺเมสุ
ปุพฺเพ ทุกฺขาทิเกสุ จ. (อป.๒/๒๙๗)

(พระเสลาเถรีกล่าวว่า)

(พระมหาวีระพระองค์นั้น)ผู้องอาจกว่านรชน ทรงประกาศอภิสัมโพธิญาณของพระองค์**ในธรรมอันตนยังไม่เคยฟังมา**ในกาลก่อน และในอริยสัจมีทุกข์เป็นต้น.

อนนุสฺสุตวคฺค (ปุ)

[อนนุสฺสุต วคฺค]

วรรคอันแสดงอนนุสสุตสูตร, หมู่แห่งพระสูตรที่กำหนดด้วยหมวด ๑๐ มีอนนุสสุตสูตรเป็นต้น.

บาลีมหาวรรคสังยุต สังยุตที่ ๓ วรรคที่ ๔ (สำ.๓/๑๕๕-๖๐)

อนนุสฺสุตสุตฺต (น)

[อนนุสฺสุต + สุตฺต]

พระสูตรอันแสดงความเป็นไป แห่งปัญญา จักขุในธรรมอันยังไม่เคยได้ยินมาก่อน.

อนนุสสุตสูตร บาลีมหาวรรคสังยุต สังยุตที่ ๓ วรรคที่ ๔ สูตรที่ ๑ (สำ.๓/๑๕๕-๖)

อนนฺต (ติ)

[น + อนฺต]

(๑) อันไม่มีที่สุด, อันไม่มีกำหนด, อันไม่มียอด-ปลาย, อันไม่เป็นไปชั่วครู่, อันไม่เสื่อม.

(ก) ไม่มีที่สิ้นสุด, ไม่มีประมาณ, อันมากมาย.

เตหิ เจ ภิกฺขเว ภิกฺขูหิ ตสฺมึ อธิกรเณ วินิจฺฉิยมาเน **อนนฺตานิ**เจว ภสฺสานิ ชายนฺติ, น เจกสฺส ภาสิตสฺส อตฺโถ วิญฺญายติ, อนุชานามิ ภิกฺขเว เอวรูปํ อธิกรณํ อุพฺพาหิกาย วูปสเมตุํ. (วิ.๔/๒๒๓)

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุเหล่านั้นวินิจฉัยอธิกรณ์นั้นอยู่ มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้น**ไม่มีที่สิ้นสุด**และไม่มีใครทราบความแห่งถ้อยคำที่กล่าวแล้วนั้น เราอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์เห็นปานนี้ด้วยอุพพาหิกวิธี.

อนนฺตานิ เจว ภสฺสานิ ชายนฺตีติ อปริมาณานิ อิโต จิโต จ วจนานิ อุปฺปชฺชนฺติ. “ภาสานีติปิ ปาโฐ, อยเมวตฺโถ. (วิ.อฏ.๔/๔๒)

คำว่า **มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด (อนนฺตานิ เจว ภสฺสานิ ชายนฺติ)** ความว่า ถ้อยคำไม่มีประมาณ เกิดขึ้นข้างนี้และข้างนี้ ปาฐะว่า ภาสานิ ก็ใช้ได้ เนื้อความอย่างนี้เหมือนกัน.

(ข) อันไม่มีที่สิ้นสุด, อันยิ่งใหญ่, อันประมาณไม่ได้.

ตตฺถ ญาณวรูปปชฺชิ
อนนฺตํ วชิรูปมํ
เตน วิจินิ สงฺขาเร
อุกฺกุชฺชมวกุชฺชกํ. (พุทฺธวํ.๓๔๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะประทับนั่งภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่) ณ ที่นั้น เกิดพระญาณอันประเสริฐ**ที่ยิ่งใหญ่** เปรียบด้วยเพชร ทรงพิจารณาสังขารว่าเป็นสภาวะที่เปิดเผยและที่ปกปิด ด้วยพระญาณนั้น.

อนนฺตนฺติ อปฺปเมยฺยํ อปฺปมาณํ. (พุทฺธวํ.อฏ.๒๑๙)

คำว่า **ที่ยิ่งใหญ่ (อนนฺตํ)** ได้แก่ นับไม่ได้ คือ ประมาณไม่ได้.

(ค) ไม่มีขณะเกิด ไม่มีขณะดับ, อันถูกพิจารณาทั้งหมดโดยไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด (อากาศ), ไม่มีที่สุด.

อตฺถิ โข โภ อญฺโญ อตฺตา สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา “**อนนฺโต** อากาโสติ อากาสานญฺจายตนูปโค. (ที.๑/๓๒)

(สมณะหรือพราหมณ์กล่าวว่า) ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอื่นที่ถึงชั้นอากาสานัญจายตนะ โดยกำหนดว่า อากาศ**อันไม่มีที่สุด** เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง.

อนนฺโต อากาโสติ เอตฺถ นาสฺส อุปฺปาทนฺโต วา วยนฺโต วา ปญฺญายตีติ อนนฺโต. อากาโสติ กสิณุคฺฆาฏิมากาโส วุจฺจติ มนสิการวเสนาปิ เจตฺถ อนนฺตตา เวทิตพฺพา. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๔)

ในข้อว่า **อากาศอันไม่มีที่สุดนี้** มีวินิจฉัยดังนี้ว่า อากาศชื่อว่า หาที่สุดมิได้ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ไม่ปรากฏที่สุด คือความเกิดขึ้น หรือที่สุดคือความดับไป ตรัสเรียกกสิณุคฆาฏิมากาส (คือ อากาศที่เพิกกสิณไปแล้ว) ว่า อากาศ อนึ่ง พึงทราบถึงภาวะที่หาที่สุดมิได้ ในอากาศนี้ (ว่า มิได้) แม้ด้วยอำนาจแห่งมนสิการ.

ดู ปฏิสं.อฏ.๒/๑๕๖ ด้วย

(ฆ) อากาสบัญญัติกำหนดอนันตะให้เป็นอารมณ์ โดยไม่มีเกิดหรือเสื่อม,

อากาสบัญญัติที่มนสิการโดยไม่มีที่กำหนด. (วิญฺญาณ)

ไม่มีที่สุด-ขอบเขต โดยทำท้องฟ้าบัญญัติให้เป็นอารมณ์,

(วิญญาณ) ที่ถูกกำหนดทั้งหมดเพราะไม่ตั้งขอบเขตไว้.

อตฺถิ โข โภ อญฺโญ อตฺตา สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม “**อนนฺตํ** วิญฺญาณนฺติ วิญฺญาณญฺจายตนูปโค. (ที.๑/๓๒)

(สมณะหรือพราหมณ์กล่าวว่า) ‘ท่านผู้เจริญ ยังมีอัตตาอื่นที่ถึงชั้นวิญญาณัญจายตนะ โดยกำหนดว่า วิญญาณ**ไม่มีที่สุด** เพราะล่วงอากาสานัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง.

อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ ตเยว อนนฺโต อากาโสติ เอวํ ผริตฺวา ปวตฺตวิญฺญาณํ “อนนฺตํ วิญฺญาณนฺติ เอวํ มนสิกโรนฺโตติ วุตฺตํ โหติ. มนสิการวเสน วา อนนฺตํ. โส หิ ตมากาสารมฺมณํ วิญฺญาณํ อนวเสสโต มนสิกโรนฺโต “อนนฺตนฺติ มนสิ กโรติ. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒๖)

คำว่า **วิญญาณไม่มีที่สุด (อนนฺตํ วิญฺญาณํ)** มีอธิบายว่า เมื่อทำไว้ในใจซึ่งวิญญาณที่แผ่เป็นไปอย่างนี้ว่า อากาศไม่มีที่สุดนั้นนั่นแหละอย่างนี้ว่า อนนฺตํ วิญฺญาณํ(วิญญาณไม่มีที่สุด) อีกอย่างหนึ่ง วิญญาณชื่อว่า อนนฺตํ (ไม่มีที่สุด) ก็ด้วยอำนาจแห่งการทำไว้ในใจ จริงอยู่ พระโยคาวจรนั้น เมื่อทำไว้ในใจซึ่งวิญญาณอันมีอากาศเป็นอารมณ์นั้นโดยไม่มีเหลือ ก็ชื่อว่า ทำไว้ในใจว่า อนนฺตํ (หาที่สุดมิได้).

ดู วิญฺญาณญฺจายตน ด้วย

(ง) อันไม่มีอุปปาทขณะ ภังคขณะ และฐิติขณะ, ไม่มีขณะเกิด, ขณะดับและขณะตั้งอยู่, ไม่มีที่สุด.

วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ
อนนฺตํ สพฺพโตปภํ
เอตฺถ อาโป จ ปถวี
เตโช วาโย น คาธติ. (ที.๑/๒๑๓)

(ถามว่า) “ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน

(ตอบว่า)ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาณซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น **ไม่มีที่สุด**แต่มีท่าข้ามโดยรอบด้าน.

อุปฺปาทนฺโต วา วยนฺโต วา จิตสฺส อญฺญถตฺตนฺโต วา เอตสฺส นตฺถีติ **อนนฺตํ.** (ที.อฏ.๑/๓๒๕)

ชื่อว่า (นิพพาน) ไม่มีที่สุด (อนนฺตํ) เพราะไม่มีที่สุดคือขณะเกิด ที่สุดคือขณะดับ ที่สุดคือความเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นของขณะที่ตั้งอยู่.

อุปฺปาทนฺโตติ อุปฺปาทาวตฺถา. **วยนฺโตติ** ภงฺคาวตฺถา. **จิตสฺส อญฺญถตฺตนฺโตติ** ชรตาวตฺตา. (สี.นวฏี.๒/๔๑๘)

คำว่า **ที่สุดคือขณะเกิด (อุปฺปาทนฺโต)** ได้แก่ ช่วงเวลาเกิด คำว่า **ที่สุดคือขณะดับ (วยนฺโต)** ได้แก่ ช่วงเวลาดับ ท่านเรียกความแก่ว่า **ที่สุดคือความเป็นอื่นแห่งขณะตั้งอยู่ (จิตสฺส อญฺญถตฺตนฺโต)**.

(จ) ธรรมที่ไม่มีความเสื่อม, นิพพาน.

นตฺถิ เอตสฺส อนฺโต วินาโสติ **อนนฺตํ**. (เนตฺติ.อฏ.๑๑๙)

ที่ชื่อว่า อนันตะ (นิพพาน) เพราะอรรถว่าสภาพไม่มีที่สุด คือ ความพินาศ.

(ใน เนตฺติ.หน้า ๔๗ เป็น อนตๆ ใน อฏ. พรรณนาว่า อนฺนตๆ ส่วนใน สๆ.๑/๕๔๓ และ สๆ.อฏ.๓/๑๔๙ พบว่าเป็น อนตๆ)

(ฉ) ธรรมอันไม่มีที่สิ้นสุด,

ธรรมอันไม่มีกำหนด, นิพพาน.

ดู อนนฺตชิน

(น) (๒) วัตถุที่ไม่มีที่สุด, วัตถุอันไม่มีกำหนด (ได้แก่ อนันตะ ๔ ประการคือ ๑ อากาศ ๒ จักรวาล ๓ สัตว์ และ ๔ พุทธญาณ).

จตฺตาริ หิ **อนนฺตานิ** อากาโส อนนฺโต, จกฺกวาฬานิ อนนฺตานิ, สตฺตนิกาโย อนนฺโต, พุทฺธญาณํ อนนฺตๆ. (อภิ.อฏ.๑/๒๐๔-๕)

จริงอยู่ **อนันตะ (วัตถุอันไม่มีที่สุด)** มี ๔ อย่าง คือ

๑. อากาโส อนนฺโต = อากาศไม่มีที่สุด

๒. จกฺกวาฬานิ อนนฺตานิ = จักรวาลไม่มีที่สุด

๓. สตฺตนิกาโย อนนฺโต = หมู่สัตว์ไม่มีที่สุด

๔. พุทฺธญาณๆ อนนฺตๆ = พุทธญาณไม่มีที่สุด.

(๓) (ปุ) พญานาคชื่อว่า อนันตะ.

อนนฺโต นาคราชาถ. (ธาน.๖๕๑)

อนันตนาคราช ๒ ศัพท์ คือ **อนนฺต** และ นาคราชา.

อนนฺตก๑ (ติ)

[อนนฺต + ก]

(ก) ไม่มีที่สุด, ไม่มีกำหนด, นับไม่ได้, เปรียบเทียบไม่ได้.

ยถา จ ภูมิ อจลา
อปฺปเมยฺโย จ สาคโร
อนนฺตโก จ อากาโส
เอวํ พุทฺธา อโขภิยา. (อป.๑/๕๐)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
แผ่นดินไม่หวั่นไหว ฉันใด พระพุทธเจ้าอันใคร ๆ ก็ให้กำเริบไม่ได้ ฉันนั้น ทะเลประมาณมิได้ ฉันใด พระพุทธเจ้ามีพระคุณประมาณมิได้ ฉันนั้น และอากาศ **ไม่มีที่สุด** ฉันใด พระพุทธเจ้ามีพระคุณไม่มีที่สุด ฉันนั้น.

ยถา อากาโส อผุฏฺฐากาโส **อนนฺตโก** ปริโยสานรหิโต, เอวํ ตถา พุทฺโธ อกุโขภิโย โขเภตุํ อาโลเพตุํ อสกฺกุเณยฺโยติ อตฺโถ. (อป.อฏ.๑/๓๒๘)

อธิบายว่า อากาศ คือ อากาศที่ถูกต้องไม่ได้ **ไม่มีที่สุด** คือเว้นจากที่สุด ฉันใด พระพุทธเจ้าก็ฉันนั้น คือ เป็นฉันนั้น อันใคร ๆ ให้กำเริบไม่ได้ คือ อันใคร ๆ ไม่อาจให้หวั่นไหว คือ ให้วุ่นวาย.

ตสฺสาปิ อสมํ สีลํ
สมาธิปิ **อนนฺตโก**
อสงฺขฺเยยฺยํ ญาณวรํ
วิมุตฺติปิ อนูปมา. (พุทฺธวํ.๓๓๘)

(พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า)
แม้ศีลของพระองค์(พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ)ก็ไม่มีสิ่งไรเสมอ แม้สมาธิก็**ไม่มีที่สุด**พระญาณอันประเสริฐนับไม่ถ้วน และแม้วิมุตติก็ไม่มีอะไรเปรียบ.

สมาธิปิ อนนฺตโกติ สมาธิปิ อปฺปเมยฺโย, ตสฺส อนนฺตภาโว โลกวิวรณยมกปาฏิหาริยาทีสุ ทฏฺฐพฺโพ. (พุทฺธาวํ.อฏ.๒๑๒)

บาทคาถาว่า **แม้สมาธิก็ไม่มีที่สุด (สมาธิปิ อนนฺตโก)** ได้แก่ ทั้งสมาธิก็หา ประมาณมิได้ ความที่สมาธินั้นไม่มีที่สุด บัณฑิตพึงเห็นในยมกปาฏิหาริย์ อันเป็นอภินิหารเครื่องเปิดโลก.

(ข) (น) ธรรมที่ไม่มีที่สุดอุปปาทขณะและภังคขณะ, ไม่มีที่สุด, นิพพาน.

อนนฺตวนฺตานิ ภูตานิ
อสมฺภูตํ **อนนฺตกํ**
ภูเต อนนฺตานิ ทิสฺสนฺติ
ภูเต อนนฺตา ปกาสิตาติ.
(ม.อฏ.๒/๓๑๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
สัตว์ทั้งหลายมีที่สุด นิพพานไม่มีการเกิด **ไม่มีที่สุด** ที่สุดจักปรากฏในสัตว์ เราได้ประกาศที่สุดในสัตว์

แล้ว.

ดู อรรถแห่ง อนนฺต (ฆ) ด้วย

อนนฺตก๒ (น)

[อ + นนฺตก. น + อนฺตก. (ดู นีติ.สุตฺต. ๓๐๗ ด้วย)]

ผ้าไม่มีชาย, ผ้าที่ถูกตัดแบ่ง,

ผ้าเก่า, ผ้าขี้ริ้ว.

> ทฺวยชฺช กิจฺจํ อุภยญฺจ การิยํ
> อิจฺเจวหํ ภนฺเต ตทา วิจินฺตยึ
> ตโต จ สญฺญํ ปฏิลทฺธ โยนิโส
> ททามิ ภนฺเตติ ขิปึ **อนนฺตกํ**.
> (วิมาน.๑๐๘,๑๐๙)

(เทพบุตรตอบปัญหาผลกรรมที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า) อนึ่ง วันนี้ข้าพเจ้าต้องทำกิจสองอย่างควบคู่กันไป ท่านขอรับ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้คิดอย่างนั้นแหละ แต่นั้นจึงกลับได้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง จึงวาง**ผ้าไม่มีชาย**ถวายในมือพร้อมกับกราบเรียนว่า ผมขอถวาย ขอรับ.

อนนฺตกนฺติ นนฺตกํ กุมฺมาสํ ปกฺขิปิตฺวา พนฺธิตฺวา จปิตํ ปิโลติกํ. อ-กาโร เจตฺถ นิปาตมตฺตํ. (วิมาน.อฏ.๒๙๒)

คำว่า **ผ้าไม่มีชาย (อนนฺตกํ)** ได้แก่ ผ้าเก่าคือผ้าเก่าที่ห่อขนมสดวางไว้ ก็ อ อักษรในบทนี้เป็นเพียงนิบาต.

อนนฺตกานีติ (ที.อฏ.๑/๑๘๓ เป็น นนฺตกานิ) นนฺตกานิ ปิโลติกานิ. “อ-กาโร เจตฺถ นิปาตมตฺตนฺติ วิมานฏฺฐกถายํ วุตฺตํ. ตถา จาหุ “นนฺตกํ กปฺปโฏ ชิณฺณวสนํ ตุ ปฏจฺจรนฺติ นตฺถิ ทสาสงฺขาโต อนฺโต โกฏิ เยสนฺติ หิ นนฺตกานิ, น-สทฺทสฺส ตุ อนาเทเส อนนฺตกานีติปิ ยุชฺชติ. (สี.นวฏี.๒/๑๑๒-๓)

คำว่า **ผ้าไม่มีชาย (อนนฺตกานิ)** ได้แก่ ผ้าเก่าที่ไม่มีชาย ในวิมานอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า ก็ อ อักษร ในคำนี้เป็นเพียงนิบาต ก็เพราะเหตุนั้นอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า ว่า ผ้าเก่า คือ นนฺตก, กปฺปฏ ชิณฺณวสน ปฏจฺจร ที่สุดคือปลายกล่าวคือชายของผ้าใดไม่มี เพราะเหตุนั้น ผ้านั้น จึงชื่อว่า**ผ้าไม่มีชาย** ส่วน แม้ปาฐะว่า **อนนฺตกานิ** ก็สมควร เพราะแปลง น อักษรเป็น อน.

อนนฺตกาย (ปุ)

[อนนฺต + กาย]

ผู้มีชื่อว่าอนันตกาย, (ชื่ออำมาตย์ ของพระยามิลินท์คนหนึ่งที่ถามปัญหาพระนาคเสน), อนันตกายอำมาตย์, กายไม่มีที่สิ้นสุด.

อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ สพฺพทินฺโน จ เยน มิลินฺโท ราชา เตนุปสงฺกมึสุ. (มิลินฺท.๒๙)

อนันตกายอำมาตย์ มังกุรอำมาตย์ และสัพพทินนอำมาตย์ ได้พากันไปเฝ้าพระเจ้า

มิลินท์ ณ ที่ประทับ.

อนนฺตกิตฺติโฆส (ติ)

[อนนฺต + กิตฺติโฆส]

ผู้มีกิตติศัพท์อันไม่มีที่สิ้นสุด, ผู้มีกิตติศัพท์อันไม่มีขอบเขต (พระพุทธเจ้า),

ผู้ชื่อเสียงไม่มีที่สุด.

ดู อนนฺตยส

อนนฺตคุณ (ปุ)

[อนนฺต + คุณ]

(๑) พระคุณอันไม่มีที่สุด, อนันตคุณ.

(๒) (ติ) ผู้มีพระคุณอันไม่มีที่สุด (พระพุทธเจ้า).

โส ภควา วิจิตฺตปุปฺผราสิ วิย **อนนฺตคุโณ** อปฺปเมยฺยคุโณ. (มิลินฺท.๓๒๙)

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นบุคคล**ผู้มีพระคุณอันไม่มีที่สุด** มีพระคุณอันใคร ๆ ไม่อาจประมาณได้ ดุจกองดอกไม้ที่วิจิตร งดงาม.

อนนฺตคุณสญฺจย (ปุ)

[อนนฺตคุณ + สญฺจย]

(๑) กองแห่งคุณอันไม่มีที่สุด-ไม่มีกำหนด.

(๒) (ติ) ผู้มีกองแห่งคุณอันไม่มีที่สุด-ไม่มีกำหนด.

สพฺพญฺญุเตน ญาเณน
ตุลยิตฺวา ทยาสโย
เทเสติ ปวรํ ธมฺมํ
อนนฺตคุณสญฺจโย. (อป.๒/๑๕๖)

(พระกาพุทายีเถระกล่าวว่า)

(พระปทุมุตตระพุทธเจ้า)ทรงเป็นสัพพัญญู ทรงมีอัธยาศัยเอ็นดู **ทรงมีกองแห่งคุณอันไม่มีที่สุด** ทรงพิจารณาด้วยพระญาณนั้นแล้วจึงทรงแสดงธรรมที่ประเสริฐ.

อนนฺตคุณสมฺปนฺน (ติ)

[อนนฺตคุณ + สมฺปนฺน]

ผู้เพียบพร้อมด้วยคุณหาที่สุดมิได้.

อนนฺตคุณสาคร (ติ)

[อนนฺตคุณ + สาคร]

ผู้มีสาครคือพระคุณอันไม่มีที่สุด-ไม่มีกำหนด, ผู้มีพระอนันตคุณอันลึกดุจมหาสมุทร (พระพุทธเจ้า).

สตฺตนงฺคลกีปุปฺเผ
อากาเส อุกฺขิปึ อหํ
ติสฺสํ พุทฺธํ สมุทฺทิสฺส
อนนฺตคุณสาครํ. (อป.๑/๑๔๑)

(พระคตสัญญกเถระกล่าวว่า)

ข้าพเจ้าได้โยนดอกดิน ๗ ดอกไป ในอากาศ อุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า

พระนามว่าติสสะ**ผู้มีพระอนันต-คุณอันลึกดุจมหาสมุทร**.

[**ดอกดิน** หมายถึงดอกไม้ชนิดหนึ่งเกิดในพื้นที่นา (ขุ.อป.อ. ๒/๑๐/๑๒๙)]

อนนฺตโคจร (ติ)

[อนนฺต + โคจร]

(๑) ธรรมมีอารมณ์ไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีประมาณ (ตัณหา).

ยํ ลภติ น เตน ตุสฺสติ
ยญฺจ ปตฺเถติ ลทฺธุ หีเฬติ
อิจฺฉา หิ **อนนฺตโคจรา**
วิคติจฺฉาน นโม กโรมเสติ. (ชา.๑/๖๘)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

คนย่อมไม่พอใจสิ่งที่ตนได้มา และดูหมิ่นสิ่งที่ตนปรารถนาได้มาแล้ว เพราะความปรารถนา**มีอารมณ์ไม่มีที่สิ้นสุด** ข้าพเจ้า ขอทำการนอบน้อม ท่านผู้ปราศจากความปรารถนา.

อิจฺฉา หิ อนนฺตโคจราติ ลทฺธุ หีเฬตฺวา อญฺญมญฺญํ อารมฺมณํ อิจฺฉนโต อยํ อิจฺฉา นาม ตณฺหา **อนนฺตโคจรา**. (ชา.อฏ.๒/๒๓๖)

คำว่า **เพราะความปรารถนามีอารมณ์ไม่มีที่สิ้นสุด (อิจฺฉา หิ อนนฺตโคจรา)** ความว่า ตัณหาอันชื่อว่าความปรารถนานี้ ชื่อว่ามีอารมณ์หาที่สิ้นสุดมิได้ เพราะดูหมิ่นอารมณ์ที่ได้แล้ว ๆ ยังปรารถนาอารมณ์อื่น ๆ ต่อไป.

(๒) ผู้มีอารมณ์อันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนดด้วยอำนาจแห่งพระสัพพัญญุต-ญาณ (พระพุทธเจ้า).

ยสฺส ชิตํ นาวชียติ
ชิตํ ยสฺส โนยาติ โกจิ โลเก
ตํ พุทฺธม**นนฺตโคจรํ**
อปทำ เกน ปเทน เนสฺสถ. (ธมฺม.๔๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับธิดามาร ๓ นาง คือ นางตัณหา นางราคา นางอรดีว่า)

กิเลสที่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดชนะแล้ว พระองค์ไม่ทรงกลับแพ้อีก, กิเลสหน่อยหนึ่งในโลกไม่ติดตามพระองค์ผู้ชนะแล้ว, พวกเจ้าจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น**ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุด** ไม่มีร่องรอยไปด้วยร่องรอยอะไรเล่า.

อนนฺตโคจรนฺติ อนนฺตารมฺมณสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วเสน อปริยนฺต-โคจรํ. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๒๙)

คำว่า **มีอารมณ์อันไม่มีที่สุด (อนนฺต-โคจรํ)** ความว่า ผู้มีอารมณ์ไม่มีที่สุดด้วยสามารถแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีอารมณ์หาที่สุดมิได้.

อนนฺตชนสัสท (ปุ)

[อนนฺตชน + สํสท]

ประชุมชนอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-อันมาก, หมู่ชนเป็นอันมาก.

ส กทาจิ มหาวีโร
อนนฺตชนสํสทิ
เทเสติ มธุรํ ธมฺมํ
จตุสจฺจูปสญฺหิตํ. (อป.๒/๑๕๖)

(พระกาฬุทายีเถระกล่าวว่า) บางครั้งพระชินเจ้านั้น (พระนามว่าปทุมุตตระ) ผู้มีความเพียรมาก มีพระปัญญาบริสุทธิ์แสดงธรรมที่ประกอบด้วยสัจจะทั้ง ๔ อัน ไพเราะ**แก่หมู่ชนเป็นอันมาก**.

(อนนฺตชนสํสทิ (สี.), อนนฺตชนสํสุธิ (สฺยา.), อนนฺตชนสํสรี (ปี.))

[สํสทิ มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุด แปลง สฺมึ เป็น อิ. สำเร็จรูปเป็น สํสทิ สมิติ สํสโท.(หมู่, ที่ประชุม) (ธาน.๔๑๔) ดู สํสติ ด้วย]

อนนฺตชาลี (ปุ)

[อนนฺต + ชาลา + อี]

ผู้มีนามว่าอนันตชาลี (พระเจ้าจักรพรรดิ).

เตปญฺญาเส อิโต กปฺเป
อนนฺตชาลินามโก
สตฺตรตนสมฺปนฺโน
จกฺกวตฺตี มหพฺพโล. (อป.๑/๒๔๕)

(พระภาชนทายกเถระกล่าวว่า) ในกัปที่ ๕๓ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่า**อนันตชาลี**สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก.

อนนฺตชิน (ปุ)

[อนนฺต + ชิน]

(๑) ผู้มีญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด, ผู้มีกิเลสอันชนะแล้ว (พระพุทธเจ้า), พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าอนันตชินะ

(๒) ผู้ชนะ-ได้-บรรลุนิพพานอันไม่มีที่สุด -ไม่มีกำหนด-ไม่มีขอบเขต

ผู้บรรลุนิพพานที่ไม่มีที่สุดแล้ว,

พระอนันตชินะ.

ยถา โข ตฺวํ อาวุโส ปฏิชานาสิ อรหสิ **อนนฺตชิโน**ติ. (วิ.๓/๑๒)

อุปกาชีวกทูลว่า ท่านผู้มีอายุ ท่านสมควรเป็น**พระอนันตชินะ (ผู้บรรลุนิพพานอันไม่มีที่สุด)** ตามที่ท่านประกาศ.

อนนฺตญาโณ ชิตกิเลโสติ **อนนฺตชิโน**. (สารตฺถ.๓/๑๖๕)

ชื่อว่า **พระอนันตชินะ** เพราะอรรถว่าทรงมีพระญาณไม่มีที่สิ้นสุดคือทรงชนะกิเลสแล้ว.

อนนฺตชิเนนาติอาทีสุ ปริยนฺตปริจฺเฉทภาวรหิตตฺตา อนนฺตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ

ภควตา รญฺญา สปตฺตคณํ อภิมทฺทิตฺวา รชฺชํ วิย กิเลสคณํ อภิมทฺทิตฺวา ชิตํ วิชิตํ อธิคตํ สมฺปตฺตํ, ตสฺมา ภควา “**อนนฺตชิโนติ** วุจฺจติ. (วิ.อฏ.๔/๒๓๕)

ในคำว่า **พระอนันตชินะ (อนนฺตชิเนน)** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ พระนิพพาน ท่านเรียกว่าอนันตะ เพราะเว้นจากความเป็นธรรมมีที่สุด ที่กำหนดได้ พระนิพพานนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงย่ำยีกองกิเลส ทรงชนะแล้ว คือ ทรงชนะโดยวิเศษ ได้แก่ ทรงบรรลุ คือ ทรงถึงพร้อม เปรียบเหมือนราชสมบัติ ที่พระราชาทรงปราบหมู่อริราชศัตรูแล้วทรงเสวย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงได้รับการเฉลิมพระนามว่า **พระอนันตชินะ**.

อนนฺตญาณ (ติ)

[อนนฺต + ญาณ]

ผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด (พระพุทธเจ้า).

> **อนนฺตญาโณ** อสมสโม
> อตุโล อคฺคตํ คโต
> คคนูปโม มหาวีโร
> โส เม พุทฺโธ นิมนฺติโต. (อป.๑/๓๗๓)

(พระเสลเถระกล่าวว่า)

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **ทรงมีพระญาณไม่มีที่สิ้นสุด** ไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีใครเทียมเท่า ทรงบรรลุถึงความเป็นยอดเปรียบดังท้องฟ้า ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว.

ปุริสาสโภ ปุริสสีโห ปุริสนาโค ปุริสาชญฺโญ ปุริสโธรยฺโห, **อนนฺตญาโณ** อนนฺตเตโช อนนฺตยโส. (มหานิ.๑๓๘)

พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษ ดุจราชสีห์ ทรงเป็นบุรุษประเสริฐ ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษผู้นำธุระ **มีพระญาณอันไม่มีที่สุด** มีพระเดชไม่มีที่สุด มีพระยศไม่มีที่สุด”.

อนนฺตญาโณติ คณนวเสน จ ปภาววเสน จ อนฺตวิรหิตญาโณ. (มหานิ.อฏ.๒๕๔)

คำว่า **มีพระญาณอันไม่มีที่สุด (อนนฺตญาโณ)** ความว่า มีพระญาณอันเว้นจากที่สุดด้วยสามารถแห่งการนับ และด้วยสามารถแห่งอานุภาพ.

อนนฺตญาณเตช (ติ)

[อนนฺตญาณ + เตช]

ผู้มีเดชคือพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด-ไม่มีขอบเขต (พระพุทธเจ้า).

ดู อนนฺตเตช

อนนฺตตา (ถี)

[อนนฺต + ตา]

ความเป็นสภาพไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต.

โส เอวํ วเทยฺย “อยํ อากาโส อนนฺโต

อนนฺโตติ วทนฺติ, กุตสฺส **อนนฺตตา**, มยํ ปกฺขวาตปฺปสารโณกาสมฺปิ น ลภามาติ. (ที.อฏ.๒/๗๘)

พญาครุฑนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ชนทั้งหลายพูดกันว่า ‘อากาศนี้ไม่มีที่สิ้นสุด อากาศนี้ไม่มีที่สิ้นสุด’ อากาศนั้น**ไม่มีที่สิ้นสุด**ตรงไหน เราไม่ได้แม้โอกาสเพื่อจะกระพือปีก.

อนนฺตเตช (ติ)

[อนนฺต + เตช]

ผู้มีเดชอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต -ไม่มีกำหนด, ผู้มีเดชคือพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต (พระพุทธเจ้า)

มีเดชานุภาพอันไม่มีที่สุด.

อิโต ทุติยเก กปฺเป
อญฺชโส นาม ขตฺติโย
อนนฺตเตโช อมิตยโส
ภูมิปาโล มหทฺธโน. (อป.๑/๔๙)

(พระอุบาลีเถระกล่าวว่า)
ในกัปที่ ๒ นับจากภัทรกัปนี้ไป ได้มีกษัตริย์พระนามว่าอัญชสะ **ทรงเดชานุภาพไม่มีที่สุด**ทรงยศหาประมาณมิได้ เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชทรัพย์มาก.

อิโต ภทฺทกปฺปโต เหฏฺฐา ทุติเย กปฺเป นาเมน อญฺชโส นาม ขตฺติโย เอโก ราชา **อนนฺตเตโช** สงฺขฺยาติกฺกนฺตเตโช. (อป.อฏ.๑/๓๒๕)

ในกัปที่สอง ภายหลังแต่ภัทรกัปนี้ พระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่าอัญชสะ โดยพระนาม **มีพระเดชานุภาพอันไม่ที่สุด** คือมีพระเดชล่วงการนับ.

ปุริสาชญฺโญ ปุริสโธรยฺโห, อนนฺตญาโณ **อนนฺตเตโช** อนนฺตยโส. (มหานิ.๑๓๘)

พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ทรงเป็นบุรุษผู้นำธุระ มีพระญาณอันไม่มีที่สุด **มีพระเดชานุภาพอันไม่มีที่สุด** มีพระยศอันไม่มีที่สุด.

อนนฺตเตโชติ เวเนยฺยสนฺตาเน โมหตมวิธมเนน อนนฺตญาณเตโช. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๕๓)

คำว่า **มีพระเดชานุภาพอันไม่มีที่สุด (อนนฺตเตโช)** ได้แก่ ทรงมีเดชคือพระญาณหาที่สุดมิได้ ด้วยการกำจัดความมืดคือ โมหะในสันดานของเวไนยสัตว์.

อนนฺตตฺตานุทิฏฺฐิ (ถี)

[อนนฺต + อตฺต + อนุทิฏฺฐิ]

ความเห็นผิดอันยึดถือว่าอัตตาไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต.

เอวํ สนฺตํ โข อานนฺท รูปี **อนนฺตตฺตานุทิฏฺฐิ** อนุเสติ. (ที.๒/๕๕)

อานนท์ **ความเห็นผิดอันยึดถือว่าอัตตาที่มีอยู่ ไม่มีที่สิ้นสุด** มีรูป ย่อมติดตามมา

ด้วยอาการอย่างนี้.

ดู ปริตฺตตฺตานุทิฏฺฐิ ด้วย

อนนฺตทสฺสี (ติ)

[อนนฺต + ทิส + ณี]

ผู้เห็นธรรมที่ควรรู้อันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด (พระพุทธเจ้า).

> **อนนฺตทสฺสี** ภควาหมสฺมิ
> ชาติชรำ โสกมุปาติวตฺโต
> กึ เม ปุราณำ วตสีลวตฺตำ
> อาจิกฺข เม ตำ ยมหำ วิชญฺญาติ.
> (สำ.๑/๑๔๕)

(พกพรหมกราบทูลว่า)

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่าเรา**เป็นผู้เห็นธรรมที่ควรรู้อันไม่มีที่สิ้นสุด**ล่วงชาติชราและความเศร้าโศกได้แล้ว อะไรเป็นศีลวัตรเก่าแก่ของข้าพระองค์หนอ ขอพระองค์จงตรัสบอกศีลวัตรซึ่งข้าพระองค์ควรรู้แจ้งด้วยเถิด.

อนนฺตทสฺสีติ อนนฺตสฺส เญยฺยสฺส อนวเสสโต ทสฺสี. (สำ.ฏี.๑/๒๔๓)

คำว่า **ผู้เห็นธรรมที่ควรรู้อันไม่มีที่สิ้นสุด (อนนฺตทสฺสี)** ได้แก่ ผู้เห็นธรรมที่ควรรู้ อันไม่มีที่สิ้นสุด โดยไม่เหลือ.

อนนฺตโทสูปทฺทว (ต)

[อนนฺต + โทส + อุปทฺทว]

มีโทษและอุปัททวะ-ภัยอันตรายอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด,

ผู้มีโทษและภัย-อันตรายมาก.

อนนฺตโทสูปทฺทวโตติ อาสีวิเส นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกานญฺหิ โทสูปทฺทวานำ ปมาณำ นตฺถิ. (สำ.อฏ.๓/๖๑)

คำนี้ว่า **เพราะมีโทษและอันตรายมาก (อนนฺตโทสูปทฺทวโต)** บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :- จริงอยู่ โทษและอันตรายที่อาศัยอสรพิษเกิดขึ้นไม่มีประมาณ.

อนนฺตโทสูปทฺทวโตติ อปริมาณโทสูปทฺทวเหตุโต. (สำ.ฏี.๒/๓๒๗)

คำว่า **เพราะมีโทษและอันตรายมาก (อนนฺตโทสูปทฺทวโต)** ได้แก่ เพราะเหตุคือโทษและอันตรายอันไม่มีประมาณ.

อนนฺตธิติ (ติ)

[อนนฺต + ธิติ]

ผู้มีความตั้งใจมั่น-มีสมาธิอันไม่มีที่สิ้นสุด-อันไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด.

ดู อนนฺตเตช

อนนฺตนย (ติ)

[อนนฺต + นย]

(ก) มีนัยไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-

ไม่มีกำหนด (ปัฏฐานเทสนา).

ตตฺถ ปลฺลงฺเกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ วิเสสโต เจตฺถ **อนนฺตนยํ** สมนฺตปฏฺฐานํ วิจินนฺโต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตน-ฆรเจติยํ** นาม ชาตํ. (วิ.อฏ.๓/๒๓๘-๙,)

พระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิที่เรือนแก้วนั้น ทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกและสมันตปัฏฐาน**อันมีนัยไม่มีที่สิ้นสุด** ในพระอภิธรรมปิฎกนี้ โดยพิสดาร ทรงให้เวลา ๑ สัปดาห์ผ่านพ้นไป สถานที่นั้น ชื่อว่า**รัตนฆรเจดีย์**.

(ข) ธรรมเทศนาอันประกอบด้วยอัปปิจฉคุณ (คุณที่มักน้อย) เป็นต้นอันมีนัยไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด, อันมีนัยไม่มีที่สิ้นสุด.

อิมสฺมึ ปน รถวินีเต อายสฺมโต ปุณฺณสฺส กเถนฺโต ทสกถาวตฺถุนิสฺสยํ **อนนฺตนยํ** นาม ทสฺเสสิ ปุณฺณ อยมฺปิ อปฺปิจฺฉกถาเยว สนฺโตสกถาเยวาติ. (ม.อฏ.๒/๖๐)

ส่วนในรถวินีตสูตรนี้ พระพุทธองค์เมื่อตรัสแก่ท่านพระปุณณะ จึงได้ทรงแสดงกถาชื่อว่า**อันมีนัยที่ไม่มีที่สุด**อันอาศัยกถาวัตถุ ๑๐ ประการว่า ปุณณะ แม้กถานี้ก็คือกถาว่าด้วยความมักน้อย คือ กถาว่าด้วยความสันโดษนั่นเอง.

อนนฺตนยนฺติ อปริมาณเทสนานยํ อปฺปิจฺฉตาทิปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ. (ม.ฏี.๒/๑๑๗)

คำว่า **อันมีนัยไม่มีที่สิ้นสุด (อนนฺตนยํ)** ได้แก่ เทสนาอันมีนัยที่ไม่มีประมาณ คือ กถามีธรรมอันประกอบด้วยธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น.

อนนฺตปญฺญ (ติ)

[อนนฺต + ปญฺญา]

ผู้มีปัญญาอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต (พระพุทธเจ้า), ผู้มีปัญญามาก.

> สโม สเมหิ วิสเมหิ ทูเร
> ตถาคโต โหติ **อนนฺตปญฺโญ**
> อนูปลิตฺโต อิธ วา หุรํ วา
> ตถาคโต อรหติ ปูรพาสํ.
> (สุตฺตนิ.๔๓๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า)

ตถาคตผู้เสมอพระพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่ห่างไกลจากบุคคลผู้ไม่เสมอทั้งหลาย **มีปัญญาไม่มีที่สุด** เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิไม่แปดเปื้อน ไม่ว่าในโลกนี้หรือโลกไหน ๆ ย่อมควรแก่เครื่องบูชา.

อนนฺตปญฺโญติ อปริมิตปญฺโญ.
(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๓๕)

คำว่า **มีปัญญาไม่มีที่สุด (อนนฺตปญฺโญ)** ได้แก่ มีปัญญากำหนดนับไม่ได้.

อนนฺตปฏิภานวนฺตุ (ติ)

[อนนฺต + ปฏิภาน + วนฺตุ]

ผู้มีปฏิภาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด, มีปัญญามาก.(พระพุทธเจ้า).

ตทา อโวจ ภควา
อนนฺตปฏิภานวา
โย โส พุทฺธ์ อโภเชสิ
สตฺตาหำ สหสาวกำ. (อป.๒/๑๕๒)

(พระวังคีสเถระกล่าวว่า)
ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาค**ผู้ทรงมีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด** ได้ตรัสว่า ผู้นั้นใดเป็นผู้เลื่อมใสทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งสาวกให้เสวยและฉันตลอด ๗ วัน.

อนนฺตปริวาร (ปุ)

[อนนฺต + ปริวาร]

(๑) บริวารอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด, บริวารมาก.

(๒) (ติ) ผู้มีบริวารอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด,

ผู้มีบริวารมาก.

อนนฺตปริวารตา (ถี)

[อนนฺตปริวาร + ตา]

ความเป็นผู้มีบริวารอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด, ความมีบริวารมาก.

อนนฺตปริวารตา สฺรูปตา. (ขุทฺทก.อฏ.๒๓)

ความมีบริวารมาก ความมีรูปงาม.

อนนฺตปายี (ติ)

[อนนฺต + ปา + ณี]

ผู้ต้องการดื่มมหาสมุทรทั้งหมดอันไม่มีที่สิ้นสุด ฯลฯ นกชื่อว่าอนันตาปายี.

อนนฺตปายี สกุโณ
อติตฺโตติ ทิสาสุโต
สมุทฺทำ ปาตุมิจฺฉามิ
สาครำ สริตำปตินฺติ. (ชา.๑/๙๐)

(กาน้ำกล่าวกับเทวดาประจำสมุทรว่า)
ข้าพเจ้าเป็นนกชื่อ**อนันตปายี** ปรากฏไปทั่วทุกทิศว่า เป็นผู้ไม่รู้จักอิ่ม ต้องการจะดื่มสมุทรสาคร อันเป็นเจ้าแห่งแม่น้ำลำธาร.

อหำ อนนฺตสาครำ ปาตุมิจฺฉามิ, เตนมฺหิ **อนนฺตปายี** นาม สกุโณ มหติยาปิ อปูรณิยา ตณฺหาย สมนฺนาคตตฺตา. (ชา.อฏ.๒/๓๙๙)

เราต้องการดื่มสาครอันไม่มีที่สุด เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นนกมีนามปรากฏว่าอนันตปายี **(ผู้ต้องการดื่มมหาสมุทรทั้งหมดอันไม่มีที่สิ้นสุด)** เพราะประกอบด้วยตัณหาอันไม่รู้จักเต็มเป็นอย่างมาก.

อนนฺตปาร (ติ)

[อนนฺต + ปาร]

มีฝั่งอันไม่มีที่สิ้นสุด-อันไม่มีที่สุด-อัน

ไม่มีจำนวน-อันไม่มีกำหนด-นับไม่ได้, สุดสายตา, สุดคณนานับ.

ธชมปริมิตๆ **อนนฺตปารๆ**
ทุปฺปสหๆ ธงฺเกหิ สาครๆ
คิริมิว อนิเลน ทุปฺปสยฺโห
ทุปฺปสโห อหมชฺช ตาทิเสนาติ.
(ชา.๑/๖๓)

(พระเจ้าคันธารราชตรัสด้วยความลำพองว่า)

ธงสำหรับรถของเรามากมายมีจำนวนมิใช่น้อย ถึงพลพาหนะก็**สุดคณานับ** ยากที่ศัตรูใด ๆ จะครอบงำย่ำยีได้ ดุจสมุทรสาคร ยากที่ฝูงกาจะบินข้ามพ้นได้ อนึ่ง กองทัพของเรานี้ก็ยากที่กองทัพอื่นจะครอบงำย่ำยีได้ ดุจภูเขาอันลมไม่สามารถจะพัดให้หวั่นไหวได้ วันนี้ เรานั้นมีกำลังเห็นปานนี้ ยากที่พระราชาเช่นท่านจะครอบงำย่ำยีได้.

พลวาหนมฺปิ เม “เอตฺตกา หตฺถี เอตฺตกา อสฺสา เอตฺตกา รถา เอตฺตกา ปตฺตีติ คณนปริจฺเฉทรหิตๆ **อนนฺตปารๆ**. (ชา.อฏ.๒/๒๐๑)

แม้พลพาหนะของเราก็**สุดคณานับ** คือเว้นจากการคำนวนนับได้ว่า พลช้างมีเท่านี้ พลรถมีเท่านี้ พลราบมีเท่านี้.

อนนฺตปฺปภา (ถี)

[อนนฺต + ปภา]

พระรัศมีอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด.

อนนฺตพลกาย (ติ)

[อนนฺต + พลกาย]

มีหมู่พลไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด, มีกำพลมาก-เหลือที่จะคณานับ.

ดู อนนฺตพลโปริส

อนนฺตพลโปริส (ติ)

[อนนฺต + พลโปริส]

มีหมู่พลไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีที่กำหนด, มีกำลังพลมาก-เหลือที่จะคณานับ.

อหุ ราชา วิเทหานๆ
องฺคติ นาม ขตฺติโย
ปหูตโยคฺโค ธนิมา
อนนฺตพลโปริโส. (ชา.๒/๒๕๗)

(พระศาสดาตรัสว่า)

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระราชาของชาวแคว้นวิเทหะ ทรงพระนามว่าอังคติ ทรงมีพระราชยาน พระราชทรัพย์มากมาย **ทรงมีกำลังพลเหลือที่จะคณานับ**.

อนนฺตพลโปริโสติ อนนฺตพลกาโย. (ชา.อฏ.๗/๑๐๗)

บาทคาถาว่า **อนนฺตพลโปริโส** พระองค์

ทรงมีกำลังพลมากมายเหลือที่จะคณนา.

อนนฺตพลวาหน (ติ)

[อนนฺต + พลวาหน]

ผู้มีกำลังพล และพาหนะ มีช้าง ม้า รถ เป็นต้นอันไม่มีที่สิ้นสุด-มากมาย.

อหำ เตน สมเยน
ปพฺพโต นาม ขตฺติโย
มิตฺตามจฺเจหิ สมฺปนฺโน
อนนฺตพลวาหโน. (พุทฺธวำ.๓๗๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์มีนามว่า ปัพพตะ พรั่งพร้อมด้วยมิตรและอำมาตย์ **มีกำลังพลและพาหนะมาก**.

อนนฺตพลวาหโนติ พหุกำ อนนฺตำ มยฺหำ พลำ อสฺสหตฺถิอาทิกำ วาหนญฺจาติ อตฺโถ. (พุทฺธวำ.อฏ.๓๐๕)

บาทพระคาถาว่า **อนนฺตพลวาหโน** ความว่า กำลังพลและพาหนะ มีช้างม้าเป็นต้นของเรามีมาก คือไม่มีที่สิ้นสุด.

อนนฺตพุทฺธิ (ปุ)

[อนนฺต + พุทฺธิ]

พระพุทธเจ้าผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด, พระอนันตพุทธิ, พระพุทธเจ้า.

“สมฺมาสมฺพุทฺธำ ปจฺจกฺขามิ. **อนนฺตพุทฺธึ**. ...ปจฺจกฺขามีติ เอวมาทิพุทฺธเววจเนน สิกฺขาปจฺจกฺขานำ. (วิ.อฏ.๑/๒๑๕)

การบอกคืนสิกขา ด้วยคำไวพจน์ของพระพุทธเจ้ามีเป็นต้นอย่างนี้ คือ ข้าพเจ้าบอกคืนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ... **พระอนันตพุทธิ**.

อนนฺตพุทฺธีติอาทีนิ วณฺณปฏฺฐาเน อาคตนามานิ. (วิมติ.๑/๑๓๕)

พระนามที่มาแล้วในปกรณ์ที่แสดงการพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้า มีบทว่า **อนนฺตพุทฺธิ** เป็นต้น.

อนนฺตพุทฺธิอุทฺเทส (ปุ)

[อนนฺตพุทฺธิ + อุทฺเทส]

การแสดงปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด,

ปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด.

อนนฺตพุทฺธิอุทฺเทสำ...วิชิตวิชยุทฺเทสำ ปจฺจกฺขามีติ เอวมาทิอุทฺเทสเววจเนน สิกฺขาปจฺจกฺขานำ โหติ. (วิ.อฏ.๑/๒๑๖)

การบอกคืนสิกขาย่อมมีด้วยคำไวพจน์แห่งอุทเทสมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าบอกลา **อนันตพุทธิอุทเทส (ปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด)**...วิชิตวิชยุทเทส.

อนนฺตโภคตา (ถี)

[อนนฺต + โภค + ตา]

ความเป็นผู้มีโภคะอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-ไม่มีกำหนด-มากมาย.

ดู ขุทฺทก.อฏ.๒๓, อิติวุตฺต.อฏ.๒๒๔

อนนฺตมานส (ติ)

[น + อนฺต + มานส]

(ภพ-ภูมิ) อันไม่มีจิตไม่มีที่สุด (อสัญญี-ภพ).

ปริพฺพาชกานำ สุภกิณฺหา (นิฏฺจา) อาชีวกานำ “**อนนฺตมานโส**ติ เอวำ ปริกปฺปิโต อสญฺญีภโว อิมสฺมึ สาสเน ปน อรหตฺตำ นิฏฺจา. (ม.อฏ.๑/๓๑๖)

พรหมโลกชั้นสุภกิณหาเป็นจุดมุ่งหมายของพวกปริพาชก อสัญญีภพ ได้ถูกกำหนดอย่างนี้ว่า ภูมิ**อันไม่มีจิตไม่มีที่สุด**เป็นจุดมุ่งหมายของพวกอาชีวก แต่ในศาสนานี้ อรหัตตผลเป็นจุดมุ่งหมาย.

อนฺโต จ มโน จ เอตสฺส นตฺถีติ อนนฺตมานโส. (ม.ฏี.๒/๙)

ชื่อว่า ภูมิอันมีจิตไม่มีที่สุด เพราะวิเคราะห์ว่า ไม่มีที่สิ้นสุดและใจ.

อนนฺตยส (ติ)

[อนนฺต + ยส]

ผู้มียศ-บริวารอันไม่มีที่สิ้นสุด-มาก (พระพุทธเจ้า).

โส หิ ภควา มหาปญฺโญ ปุถุปญฺโญ... อนนฺตญาโณ อนนฺตเตโช **อนนฺตยโส** อจฺโฆ มหทฺธโน. (มหานิ.๑๓๘)

ก็พระผู้มีพระภาคมีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง...มีพระญาณหาที่สุดมิได้ มีพระเดชหาที่สุดมิได้ **มีพระยศไม่มีที่สุด** ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก.

อนนฺตยโสติ ปญฺญาคุเณเหว โลกตฺตย-วิตฺถตานนฺตกิตฺติโฆโส. (มหานิ.อฏ.๒๕๔)

คำว่า **มีพระยศไม่มีที่สุด (อนนฺตยโส)** ความว่า เสียงสรรเสริญพระเกียรติคุณอันหาที่สุดมิได้ที่แผ่ไปในโลก ๓ ด้วยพระปัญญาคุณนั่นแล.

อนนฺตรำ (พฺย)

[นิบาตลงในอรรถสัตตมี เหมือนกับ อนฺตรำ. ดู นีติ.สุตฺต.๓๑๒]

ในที่ไม่มีระหว่าง, ต่อจาก

ลำดับนั้น, ต่อจากนั้น.

อนนฺตรำ หิ ชาตสฺส
ชีวิตา มรณำ ธุวำ
ชาตา ชาตา มรนฺตีธ
เอวำธมฺมา หิ ปาณิโน. (เถร.๓๐๒)

(พระมหากัปปินเถระกล่าวว่า)

เพราะเมื่อสัตว์เกิดมาแล้วจะต้องตาย **ต่อจาก**การมีชีวิตแน่แท้

สัตว์ทั้งหลาย เกิดมาแล้วๆ ในโลกนี้ย่อมตายทั้งนั้น เพราะสัตว์ทั้งหลายมีความเกิด ความตายเป็นธรรมดาอย่างนี้.

ชาตสฺส ชาติสม**นนฺตรํ** ชีวิตโต มรณํ เอกนฺติกํ อุปฺปนฺนานํ ขนฺธานํ เอกํเสน ภิชฺชนโต. (เถร.อฏฺ.๒/๑๘๗)

สัตว์ผู้เกิดมาแล้วย่อมมีความตายจากชีวิตแน่นอน**ต่อจาก**ความเกิด เพราะขันธ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว มีความแตกสลายไปแน่นอน.

สุขสฺส**านนฺตรํ** ทุกฺขํ
ทุกฺขสฺสานนฺตรํ สุขํ
โสสิ ปตฺโต สุขา ทุกฺขํ
ปาฏิกงฺข วรํ สุขนฺติ. (ชา.๑/๑๘๒)

(สรภังคดาบสได้กล่าวกับนารทดาบสว่า)

ต่อจากสุขก็เป็นทุกข์ ต่อจากทุกข์ก็เป็นสุข เธอจะเป็นผู้ได้รับทุกข์มากกว่าสุข ดังนั้น เธอพึงหวังสุขอันประเสริฐเถิด.

สุขสฺสานนฺตรนฺติ กามสุขสฺส **อนนฺตรํ** นิรยทุกฺขํ. (ชา.อฏฺ.๓/๔๔๑)

บทว่า **สุขสฺสานนฺตรํ** ได้แก่ ทุกข์ในนรกอันเกิดขึ้น**ต่อจาก**กามสุข.

อนนฺตร (ติ)

[น + อนฺตร]

(๑) อันไม่มีระหว่าง, ถัดไป, ต่อจาก, ติดต่อกัน, ต่อไปทันที.

อนนฺตรา จ เย ภคฺคา
เย จ ภคฺคา อนาคตา
ตทนฺตเร นิรุทฺธานํ
เวสมํ นตฺถิ ลกฺขเณ. (มหานิ.๓๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ขันธ์ที่แตกไปในอดีต**อันไม่มีลำดับ** และขันธ์ที่จะแตกไปในอนาคต มีลักษณะไม่ต่างกับขันธ์ที่ดับในปัจจุบัน.

อนนฺตรา จ เย ภคฺคา เย จ ภคฺคา อนาคตาติ เย ขนฺธา **อนนฺตรา**ตีตา หุตฺวา ภินฺนา นิรุทฺธา เย จ อนาคตา ขนฺธา ภิชฺชิสฺสนฺติ. (มหานิ.อฏฺ.๑๓๐)

คำว่า **ขันธ์ที่แตกไปในอดีตอันไม่มีลำดับและขันธ์ที่จะแตกไปในอนาคต** ความว่า ขันธ์เหล่าใดเป็นอดีต**ติดต่อกัน**แตกแล้ว คือดับแล้ว และขันธ์เหล่าใดเป็นอนาคตก็จักแตก.

(๒) (น) ธรรม หรือกาลไม่มีระหว่าง, ความไม่มีระหว่าง, ตามลำดับ.

อนนฺตราติ ทฺเว อนนฺตรานิ อาสนฺนานนฺตรญฺจ ทูรานนฺตรญฺจ. วิปสฺสนา มคฺคสฺส อาสนฺนานนฺตรํ นาม ผลสฺส ทูรานนฺตรํ นาม. (สํ.อฏฺ.๒/๒๖๔)

คำว่า **ตามลำดับ (อนนฺตรา)** ได้แก่ กาลอันเป็นลำดับซึ่งมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. กาลเป็นลำดับใกล้ ๒. กาลเป็นลำดับไกล วิปัสสนาชื่อว่ากาลเป็นลำดับใกล้ต่อมรรค ชื่อว่ากาลเป็นลำดับไกลต่อผล.

(๓) อนันตรปัจจัย.

อนนฺตเร ตีณิ, สมนนฺตเร ตีณิ. (ปฏฐาน.๑/๒๘)

อนันตรปัจจัย มี ๓ วาระ สมนันตรปัจจัย มี ๓ วาระ.(๓ วาระ คือ กุศลวาระ อกุศลวาระและอพยากตวาระ)

ดู อนนฺตรปจฺจย ด้วย

(๔) อันไม่ใช่ภายใน, ไม่มีใน.

“กึ ปนานนฺท ภิกฺขุสงฺโฆ มยิ ปจฺจาสีสติ ? เทสิโต อานนฺท มยา ธมฺโม **อนนฺตรํ** อพาหิรํ กริตฺวา. นตฺถานนฺท ตถาคตสฺส ธมฺเมสุ อาจริยมุฏฺฐิ. (ที.๒/๘๕, สํ.๓/๑๓๓)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังได้อะไรในเราอีกเล่า ธรรมที่เราแสดงแล้วทำให้**ไม่มีใน**ไม่มีนอก ในเรื่องธรรมทั้งหลาย ตถาคตไม่มีอาจริยมุฏฐิ.

[**ไม่มีในไม่มีนอก** หมายถึงไม่แบ่งเป็น ๒ ฝ่ายไม่ว่าจะเป็นการแบ่งธรรมหรือแบ่งบุคคล (ผู้ฟัง) เช่น ผู้ที่คิดว่า เราจะไม่แสดงธรรมประมาณเท่านี้แก่บุคคลอื่น ชื่อว่า ทำธรรมให้มีใน แต่จะแสดงธรรมประเภทเท่านี้แก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทำธรรมให้มีนอก ส่วนผู้ที่คิดว่า เราจะแสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทำบุคคลให้มีใน ไม่แสดงแก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทำบุคคลให้มีนอก (ที.ม.อ. ๑๖๕/๑๔๙)

อาจริยมุฏฐิ แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (ที.ม.อ. ๑๖๕/๑๕๐)]

อนนฺตรํ อพาหิรนฺติ ธมฺมวเสน วา ปุคฺคลวเสน วา อุภยํ อกตฺวา. (ที.อฏ.๒/๑๓๘)

คำว่า **ไม่มีใน ไม่มีนอก (อนนฺตรํ อพาหิรํ)** ได้แก่ ไม่ทรงทำความมีในและความมีนอกทั้ง ๒ ประการไว้ ด้วยอำนาจธรรม หรือด้วยอำนาจบุคคล.

(๕) อันไม่มีพิเศษ, อันไม่ต่างกัน, อันเหมือนกัน, เท่าเทียมกัน.

สมโณ โคตโม **อนนฺตรา** สกฺยกุลา ปพฺพชิโตติ. (ที.๓/๖๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบว่า) พระสมณโคดมเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล**ที่เท่าเทียมกัน**ดังนี้.

[**เท่าเทียมกัน** เป็นคำเปรียบเทียบที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงใช้เพื่อยกย่องศากยตระกูลว่าเสมอกับราชตระกูลของพระองค์ (ที.ปา.อ. ๑๑๗/๔๙, ที.ปา.ฏีกา ๑๑๗/๔๙)]

อนนฺตราติ อนฺตรวิรหิตา, อตฺตโน กุเลน สทิสาติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๓/๔๘)

คำว่า **ที่เท่าเทียมกัน (อนนฺตรา)** ได้แก่ เว้นความต่างกัน อธิบายว่า เป็นเช่นเดียวกับตระกูลของตน.

อนฺตรวิรหิตาติ วิภาควิรหิตา. เตนาห “อตฺตโน กุเลน สทิสาติ. (ที.ฏี.๓/๔๐)

คำว่า **เว้นจากความต่างกัน (อนฺตรวิรหิตา)**ได้แก่ ปราศจากความไม่ต่างกัน ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า เป็นเช่นเดียวกันกับตระกูลของตนดังนี้.

(๖) อันไม่มีอันตราย, ไม่มีภัย.

ยถา ปสฺสโต โข อาวุโส **อนนฺตรา** อาสวานํ ขโย โหติ, อิทำ ทสฺสนานำ อคฺคำ. (อำ.๒/๑๗๘)

“ผู้มีอายุ ความสิ้นอาสวะย่อม**มีโดยไม่มีอันตราย**แก่บุคคลผู้เห็นตามความเป็นจริง การเห็นนี้เลิศกว่าการเห็นทั้งหลาย”.

อนนฺตราติ อนนฺตราเยน อรหตฺตำ อุปฺปชฺชติ. (อำ.อฏ.๓/๖๑)

คำว่า**โดยไม่มีอันตราย (อนนฺตรา)** ได้แก่ อรหัตตผลเกิดขึ้นแล้วโดยไม่มีอันตราย.

(๗) ผลอันเกิดในระหว่างจุติ, ผลที่เกิดต่อจากจุติจิต.

ดู อนนฺตรกรณสีล

(๘) อนันตริยกรรม.

ดู อนนฺตราปยุตฺต

อนนฺตรกรณปโยชน (ติ)

[อนนฺตร + กรณ + ปโยชน]

อันมีประโยชน์คือทำ หรือให้เกิดผลในระหว่างจุติ, ส่งผลต่อจากจุติจิต.

ดู อนนฺตรกรณสีล

อนนฺตรกรณสีล (ติ)

[อนนฺตร + กรณ + สีล]

มีปกติทำ หรือให้เกิดผลในระหว่างแห่งจุติ, ที่กระทำผลต่อจากจุติจิตเป็นปกติ, ส่งผลต่อจากจุติจิต.

ภควา **อานนฺตริยทีปนตฺถำ** ปุคฺคลกถำ กเถติ (อำ.อฏ.๑/๑๗๐/๑๗๔)

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุคคลกถา**เพื่อแสดงอานันนตริยกรรม**.

[เมื่อแสดงว่า ขันธ์ อายตนะเป็นต้น กระทำอานันตริยกรรม มีฆ่ามารดาเป็นต้น ผู้ฟังไม่เข้าใจ แถมยังต่อต้านด้วย แต่หากแสดงโดยยกบุคคลขึ้นเป็นประธานว่า ผู้หญิง ผู้ชาย คนนั้น คนนี้ ฆ่ามารดาเป็นต้น ผู้ฟังก็เข้าใจ ดังนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงแสดงบุคคลกถาเพื่อแสดงอานันนตริยกรรม (อำ.อฏ.๑/๑๗๐/๑๗๔)]

อานนฺตริยทีปนตฺถนฺติ จุติอนนฺตรำ ผลำ อนนฺตรำ นาม, ตสฺมึ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ ตำนิพฺพตฺตเนน **อนนฺตรกรณสีลานิ,** อนนฺตรกรณปโยชนานิ วาติ **อานนฺตริยานิ,** มาตุฆาตาทีนิ, เตสำ ทีปนตฺถำ. (อำ.ฏี.๑/๑๒๒)

คำว่า **เพื่อแสดงอานันตริยกรรม (อานนฺตริยทีปนตฺถํ)** ได้แก่ ผลที่เกิดต่อจากจุติจิต ชื่อว่า อนันตระ กรรมที่ประกอบในผลที่เกิดต่อจากจุติจิตนั้น เพราะยังผลนั้นให้เกิดขึ้น,**ที่มีการกระทำผลต่อจากจุติจิตเป็นปกติ** (ส่งผลต่อจากจุติจิต) หรือ มีประโยชน์คือกระทำผลที่เกิดต่อจากจุติ เพราะเหตุนั้น กรรมนั้น จึงชื่อว่า **อานันตริยธรรม** (กรรมที่ส่งผลทันทีทันใดต่อจากจุติจิต) คือกรรมมีการฆ่ามารดาเป็นต้นเพื่อแสดงกรรมเหล่านั้น.

อนนฺตรคพฺภ (ปุ)

[อนนฺตร + คพฺภ]

ห้องติดกัน, ห้องไม่มีระหว่างขั้น,

ห้องใกล้กัน, ห้องถัดไป.

อยมฺปิ มิคารเสฏฺฐิ **อนนฺตรคพฺเภ** นิสินฺโน ธนญฺชยเสฏฺฐิโน โอวาทํ อสฺโสสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๕๑)

แม้มิคารเศรษฐีนี้นั่ง**ในห้องถัดไป** ได้ยินโอวาทของธนญชัยเศรษฐี(ผู้กำลังให้โอวาทแก่นางวิสาขาผู้เป็นธิดา)แล้ว.

อนนฺตรคาถา (ถี)

[อนนฺตร + คาถา]

คาถาไม่มีระหว่าง, คาถาถัดไป- ติดต่อไป.

มหาสตฺโตปิ เตสํ **อนนฺตรคาถาย** กเถสิ. (ชา.อฏ.๔/๑๔๓)

(พวกพ่อค้าทูลถามว่า ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์ ชื่ออะไร) แม้มหาสัตว์ก็ตอบพ่อค้าเหล่านั้น **ด้วยคาถาถัดไปว่า**

[เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุกัจฉา แล่นไปผิดทิศทางทะเลนี้ เขาเรียกว่า อัคคิมาลี]

อนนฺตรเคห (น)

[อนนฺตร +เคห]

เรือนหลังถัดไป, เรือนติดกัน, เรือนใกล้กัน, เรือนไม่มีระหว่างขั้น.

อนนฺตรเคหวาสี (ติ)

[อนนฺตรเคห + วส + ณี]

ผู้มีปกติอยู่ในเรือนติดกัน-ใกล้กัน-ไม่มีระหว่างขั้น, ผู้อยู่เรือนถัดไป-ติดกัน,

เพื่อนบ้านใกล้เคียง.

อตฺตโน กุลฆรํ คตภาวํ **อนนฺตรเคหวาสีนํ** อาโรเจตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชิ. (ชา.อฏ.๑/๑๓๐)

(ลูกสาวธนเศรษฐีนั้น) บอกความที่ตนไปยังเรือนตระกูล**แก่คนอยู่เรือนถัดไป**แล้วก็ออกเดินทาง (เพื่อคลอดบุตรที่บ้านเกิด).

อนนฺตรฏฺฐปน (น/ถี)

[อนนฺตร + ฐปน]

การตั้งไว้ไม่มีระหว่าง, การตั้งไว้ใกล้ชิดกัน.

ดู อฏฺฐปน

อนนฺตรตโนจิต (ติ)

[อนนฺต + รตน + โอจิต]

อันเต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีขอบเขต-มากมาย.

ราชา จ ปถวึ สพฺพํ
สสมุทฺทํ สปพฺพตํ
อชฺฌาวสํ วิชินิตฺวา
อนนฺตรตโนจิตํ
ปารึ สมุทฺทํ ปตฺเถติ
อูนตฺตา หิ น ปูรติ. (ชา.๒/๑๒๗)

(นารทเทวพราหมณ์กล่าวว่า)

ส่วนพระราชาเล่าทรงชนะแล้ว ครอบครองแผ่นดินทั้งหมด พร้อมทั้งสมุทร และภูเขา**อันเต็มไปด้วยรัตนะต่าง ๆ มากมาย** ก็ยังทรงปรารถนาสมุทรฝั่งโน้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่องอยู่.

อนนฺตรตโนจิตนฺติ นานารตเนหิ โอจิตํ ปริปุณฺณนฺ. (ชา.อฏฺ.๕/๔๘๘)

บทว่า **อนนฺตรโนจิตํ** ได้แก่ สะสมคือเต็มไปด้วยรัตนชาติต่าง ๆ.

อนนฺตรตา (ถี)

[อนนฺตร + ตา]

ความไม่มีระหว่าง, ความต่อจากนั้น.

ดู อตฺถานนฺตรตา

อนนฺตรตฺตภาว (ปุ)

[อนนฺตร + อตฺตภาว]

อัตภาพอันไม่มีระหว่าง-เป็นลำดับ,ความเป็นแห่งกายไม่มีระหว่าง-ต่อจากนั้น, ภพ (ที่แล้ว-ก่อน).

อนนฺตรตฺตภาเว ปนสฺส มาตา ยกฺขินี หุตฺวา นิพฺพตฺตา. (ธมฺม.อฏฺ.๒/๓๑๗)

ก็มารดาของเธอ (สานุสามเณร) เกิดเป็นยักษิณี**ในภพก่อน**.

อนนฺตรตฺติก (ปุ)

[อนนฺตร + ติก]

ติกะอันไม่มีระหว่าง-ถัดไป-ต่อกัน,

ติกะอันติดต่อกัน.

อนนฺตรตฺติเก อตีตํ อารมฺมณนฺ เอเตสนฺติ **อตีตารมฺมณา**. (อภิ.อฏฺ. ๑/๘๘)

ในติกะถัดไป ที่ชื่อว่าอตีตารัมมณธรรม เพราะอรรถว่า มีอารมณ์อันเป็นอดีต.

อนนฺตรตฺถ (ปุ)

[อนนฺตร + อตฺถ]

อรรถว่าไม่มีระหว่าง, อรรถว่า ถัดไป-ติดต่อกัน-ต่อจากนั้น.

ตโตติ ปทปูรณมตฺเต นิปาโต, **อนนฺตรตฺเถ** วา, **อถาติ** วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๐๘)

บทว่า **ตโต** เป็นนิบาตลงในอรรถเพียงทำบทให้เต็ม หรือลง**ในอรรถว่า ไม่มีระหว่าง** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ได้แก่ **อถ** แปลว่า ,ต่อจากนั้น, ครั้งนั้น.

อนนฺตรธาน (น)

[น + อนฺตรธาน]

การไม่อันตรธาน, การไม่หายไป.

อปฺปมาโท ภิกฺขเว สทฺธมฺมสฺส จิติยา อสมฺโมสาย **อนนฺตรธานาย** สวตฺตตีติ. (อ.๑/๑๗,๑๘)

ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ **ไม่หายไป**แห่งสัทธรรม.

อนนฺตรธายมาน (ติ)

[น + อนฺตร + ธา + มาน]

ไม่เสื่อมไปอยู่, ไม่ถึงการเสื่อมไปอยู่,

ไม่หายไป.

อนานุยายีติ อนานุยายี อวิจฺจมาโน อวิคจฺฉมาโน **อนนฺตรธายมาโน**. (จูฬนิ.๑๐๖-๗)

คำว่า **ไม่หวั่นไหว (อนานุยายี)**อธิบายว่า (บุคคล)ไม่หวั่นไหว คือ ไม่พรั่นพรึง ไม่หลบหนี **ไม่หายไป**.

อนนฺตรธายมาโนติ อนฺตรธานํ อนาปชฺชมาโน. (จูฬนิ.อฏ.๒๘)

บทว่า **อนนฺตรธายมาโน** ได้แก่ ไม่ถึงความอันตรธาน.

อนนฺตรปจฺจย (ปุ)

[อนนฺตร + ปจฺจย]

อนันตรปัจจัย, ธรรมอันเป็นอุปการะโดยความไม่มีระหว่าง,

เหตุที่เกิดต่อกัน

เป็นปัจจัยหนึ่งในปัฏฐาน ๒๔.

อนนฺตรปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑/๑)

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น.

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ธมฺโม **อนนฺตร-ปจฺจโย**. (อภิ.อฏ.๓/๓๔๖)

สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความไม่มีระหว่างคั่น ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย**.

อนนฺตรปจฺจยกถา (ถี)

[อนนฺตรปจฺจย + กถา]

กถาอันแสดงอุปการธรรมแห่งอนันตร-ปัจจัย, อนันตรปัจจยกถา บาลีกถาวัตถุวรรคที่ ๑๔ กถาที่ ๓. (อภิ.ก.๓๕๙, ๓๖๑)

อนนฺตรปจฺจยตา (ถี)

[อนนฺตรปจฺจย + ตา]

ความเป็นอนันตรปัจจัย, ความเป็นธรรมอันเป็นอุปการะแห่งอนันตรปัจจัย.

อนาคตํ เหตุปจฺจยตํ ชานาติ... **อนนฺตรปจฺจยตํ** ชานาติ, สมนนฺตรปจฺจยตํ ชานาตีติ ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๓๖)

สก. อนาคตญาณนั้นรู้ความเป็นเหตุ-ปัจจัย...**ความเป็นอนันตรปัจจัย** ความเป็นสมนันตรปัจจัยที่เป็นอนาคตได้ใช่ไหม? ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

ดู เหตุปจฺจยตา ด้วย

อนนฺตรปฏิวิสฺสก (ติ)

[อนนฺตร + ปฏิวิสฺสก]

ผู้คุ้นเคยใกล้ชิดกัน, เพื่อนบ้านไม่มีบ้านอื่นระหว่าง, เพื่อนบ้านผู้ใกล้ชิด,

เพื่อนบ้านใกล้เคียง.

ตสฺส ปทานุสาเรน **อนนฺตรปฏิวิสฺสกสฺส** ฆรํ อาทึ กตฺวา ปิตุ คตมคฺเคเนว เชตวนํ คนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปิตุ สนฺติเก อฏฺฐาสิ. (ชา.อฏ.๓/๔๗๘)

(ทารกถามพวกชาวบ้านว่า พ่อฉันไปไหน เมื่อได้รับคำตอบว่า ไม่ทราบ) จึงได้สังเกตรอยเท้าของบิดา ตั้งต้นแต่เรือนของ**เพื่อนบ้านใกล้เคียง**ไปตามทางที่บิดาไปนั่นแหละ จนถึงพระเชตวันวิหาร ถวายบังคมพระศาสดาแล้วไปยืนอยู่ใกล้ๆบิดา.

อนนฺตรปยุตฺต (ติ)

มีอรรถเหมือนกับ อนนฺตราปยุตฺต.

ดู อนนฺตราปยุตฺต นั้น

อนนฺตรภาว (ปุ)

[อนนฺตร + ภาว]

ความเป็นอนันตรปัจจัย.

ดู อนนฺตรปจฺจย

อนนฺตรรฏฺฐ (น)

[อนนฺตร + รฏฺฐ]

แคว้น หรือ ประเทศอันไม่มีระหว่าง, แคว้นหรือ ประเทศใกล้กัน-เพื่อนบ้าน.

อนนฺตรรฏฺฐาธิปติ (ปุ)

[อนนฺตรรฏฺฐ + อธิปติ]

ผู้เป็นใหญ่แห่งแคว้นใกล้เคียง-ประเทศเพื่อนบ้าน.

ตสฺส รฏฺฐสฺส **อนนฺตรรฏฺฐาธิปติโน** กาลิงฺโค อฏฺฐโก ภีมรโถติ ตโย ราชาโน จินฺตยึสุ. (ชา.อฏ.๕/๑๔๒)

พระราชา ๓ พระองค์ คือ ๑. พระเจ้ากาลิงคะ ๒. พระเจ้าอัฏฐกะ ๓. พระเจ้าภีมรถะ **ผู้ทรงเป็นใหญ่แห่งแคว้นใกล้เคียงของ**

แคว้นนั้น ทรงดำริว่า (เมื่อก่อนเราได้ยินว่า พระราชาแห่งแคว้นกาสีพระนามว่ากลาพุ ในนครพาราณสี ประพฤติผิดในขันติวาที-ดาบสแล้วถูกแผ่นดินสูบ)

อนนฺตรวตฺถุ (น)

[อนนฺตร + วตฺถุ]

เรื่องอันไม่มีระหว่าง, เรื่องอันใกล้.

อนนฺตรวตฺถุสทิส (ติ)

[อนนฺตรวตฺถุ + สทิส]

อันเช่นกับเรื่องอันใกล้, เหมือนเรื่องถัดไป.

ทานำ วิปุลมากิรีติ อุกฺขิเณยฺยเขตฺเต เทยฺย-ธมฺมพีชํ วิปฺปกิรนฺโต วิย มหาทานำ ปวตฺเตสิ. เสสं **อนนฺตรวตฺถุสทิส**เมว. (เปต.อฏ.๘๖)

บาทคาถาว่า **ได้ถวายทานเป็นอันมาก (ทานำ วิปุลมากิริ)** ความว่า ท่านพึงยังมหาทานให้เป็นไป ในเขตแห่งพระทักขิไณยบุคคล เหมือนหว่านพืชคือไทยธรรม คำที่เหลือ**เหมือนเรื่องที่ถัดไป**นั่นแล.

อนนฺตรวิโมกฺข (ปุ)

[อนนฺตร + วิโมกฺข]

วิโมกข์อันเกิดขึ้นในระหว่างแห่งมรรค,

วิโมกข์ที่เกิดต่อจากมรรค.

มคฺคานนฺตรํ อนุปฺปตฺตา หิ ผลวิโมกฺขา ผลสมาปตฺติกาเล ปวตฺตมานาปิ ปฐม-มคฺคานนฺตรเมว (ปฐมํ มคฺคานนฺตรเมว ?) สมุปฺปตฺติโต ตํ อุปาทาย **อนนฺตรวิโมกฺขา** นาม. (เถรี.อฏ.๑๐๒)

ความจริง ผลวิโมกข์ที่บรรลุในลำดับแห่งมรรคแม้เป็นไปอยู่ ในเวลาเข้าผลสมาบัติ ก็อาศัยผลสมาบัตินั้น ชื่อว่า **วิโมกข์ที่เกิดต่อจากมรรค** เพราะเกิดขึ้นพร้อมในลำดับแห่งโสดาปัตติมรรคนั่นแล.

อนนฺตรสามนฺต (ติ)

[อนนฺตร + สามนฺต]

ผู้ใกล้ไม่มีระหว่าง, ผู้ใกล้ชิด, ผู้มีอาณาเขตติดต่อกัน.

รญฺโญ ปน กาลกตภาวํ สุตฺวา “ตุจฺฉํ กิร รชฺชนฺติ **อนนฺตรสามนฺต**โกสลราชา มหติยา เสนาย อาคนฺตฺวา นครํ ปริวาเรสิ. (ชา.อฏ.๒/๑๙)

แต่พอได้ข่าวว่าพระราชาสวรรคต พระเจ้าโกศล**ผู้มีพระราชอาณาเขตติดต่อกัน** ก็ยกเสนาใหญ่หลวงมาล้อมพระนคร ด้วยเห็นว่า ราชสมบัติกำลังว่าง.

อนนฺตรสุตฺต (น)

[อนนฺตร + สุตฺต]

สูตรอันไม่มีระหว่าง, สูตรติดต่อกัน,

สูตรถัดไป.

เอตมตฺถนฺติอาทีสุปิ อปุพฺพนฺตฺถิ, **อนนฺตร-สุตฺเต** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺ.
(อุทาน.อฏ.๓๘๑)

แม้ในบทว่า **เอตมตฺถ** เป็นต้น ไม่มีคำที่ไม่เคยกล่าว พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้ว **ในสูตรถัดไป**เหมือนกัน.

อนนฺตรหิต (ติ)

[น + อนฺตรหิต]

อันไม่ถูกปกปิดไว้, อันยังไม่ได้ปูลาด.

ตตฺเถว **อนนฺตรหิตาย** ภูมิยา นิปชฺชิ อิเธว เม มรณนฺ ภวิสฺสติ ปพฺพชฺชา วาติ.
(วิ.๑/๑๕ ม.๒/๒๔๗)

(สุทินกลันทบุตรรู้ว่า มารดาบิดาไม่อนุญาตให้บวช) จึงนอนบนพื้นที่**ยังไม่ได้ปูลาด** ณ ที่นั้นเอง ตัดสินใจว่า เราจักตาย หรือจักได้บวช.

อนนฺตรหิตายาติ เกนจิ อตฺถรเณน อนตฺถตาย. (วิ.อฏ.๑/๑๗๐)

คำว่า **ยังไม่ได้ปูลาด (อนนฺตรหิตาย)** ได้แก่ ไม่ได้ปูลาดด้วยเครื่องลาดอะไร ๆ.

โส ตตฺถ **อนนฺตรหิตาย** ภูมิยา หริตุ-ปลิตฺตาย เสยฺยนฺ กปฺเปติ. (ม.๒/๖,๒๔๗)

พระราชาบรรทมบนพื้นหญ้าเขียวขจี **ไม่ได้ปูลาด**ด้วยเครื่องปูลาด ในโรงบูชายัญหลังใหม่นั้น.

อนนฺตรหิตายาติ อสนฺถตาย. (ม.อฏ.๓/๘)

คำว่า **ไม่ได้ปูลาดด้วยเครื่องปูลาด (อนนฺตรหิตาย)** ได้แก่ ไม่ได้ปูลาดเลย.

อนนฺตรา (พฺย)

[เป็นนิบาต ลงในอรรถสัตตมีเหมือน อนฺตร ดู (ธาน.๑/๕๐ นีติ.สุตฺต.๓๑๒ ด้วย)]

(๑) ในไม่มีระหว่าง, ทันที, ต่อจาก, ลำดับต่อจาก, ติดต่อกัน.

เสขสฺส สิกฺขมานสฺส
อุชุมคฺคานุสาริโน
ขยสฺมึ ปจฺจยานนฺ
ตโต อญฺญา **อนนฺตรา**. (อนุ.๑/๒๓๒)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ญาณในความสิ้นกิเลสย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะผู้กำลังศึกษาและปฏิบัติตามทางสายตรงก่อน **ลำดับต่อ**จากนั้น อรหัตตผลจึงเกิด.

ตโต อญฺญา อนนฺตราติ ตโต จตุตฺถมคฺค-ญาณโต **อนนฺตรา** อญฺญา อุปฺปชฺชติ, อรหตฺตผลนฺ อุปฺปชฺชตีติ อตฺโถ. (อนุ.อฏ.๒/๒๑๖)

คำว่า **ลำดับต่อจากนั้นอรหัตตผลจึงเกิด (ตโต อญฺญา อนนฺตรา)** ความว่า ลำดับต่อจากมรรคญาณที่ ๔ นั้น ปัญญาเครื่องรู้ทั่วย่อมเกิดขึ้น อธิบายว่า อรหัตต-ผลย่อมเกิดขึ้น.

อนนฺตรา อาสวานนฺ ขโย โหตีติ อนนฺตรา-เยว อรหตฺตนฺ อุปฺปชฺชติ. (อนุ.อฏ.๓/๖๑)

คำว่า **ความสิ้นอาสวะย่อมมีในลำดับ (อนนฺตรา อาสวานำ ขโย โหติ)** ได้แก่ อรหัตตผลย่อมเกิดขึ้นในลำดับนั่นเอง.

โย ทิฏฺเฐว ธมฺเม อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, ตสฺส มคฺคสฺส **อนนฺตรา** สมนนฺตรา อธิคจฺฉเตว ผลํ วินฺทติ ปฏิลภตีติ เอวมฺปิ สนฺทิฏฺฐิกำ. (จูฬนิ.๒๑๔)

(พระปิงคิยเถระกล่าวว่า) ผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ในภพนี้ ผู้นั้นย่อมบรรลุประสบ ได้รับผลแห่งมรรคนั้น ในลำดับ คือ พร้อมกัน**ทันที** รวมความว่า อรหัตตผลอันบุคคลพึงเห็นเอง อย่างนี้บ้าง.

(๒) ไม่มีระหว่าง, ติดต่อกัน.

จตุสฏฺฐิกฺขตฺตุ เทวินฺโท
เทวรชฺชำ กริสฺสติ
สหสฺสกฺขตฺตุ จกฺกวตฺตี
ภวิสฺสติ **อนนฺตรา**. (อป.๑/๖๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

อุบาสกนั้น(อดีตชาติของพระราหุล ผู้ทำที่นอนถวาย) จักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๖๔ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ **ติดต่อกัน** ๑,๐๐๐ ชาติ.

(๓) อนันตริยกรรม.

ดู อนนฺตราปยุตฺต

อนนฺตราตีต (ติ)

[อนนฺตร + อตีต]

อันล่วงเลยไม่มีระหว่าง, อดีตถัดไป,

อดีตอันเป็นลำดับ.

โส กิร **อนนฺตราตีเต** อตฺตภาเว ปคุณ-ปถวีชยมนฺโต เอโก พฺราหฺมโณ อโหสิ. (ชา.อฏ.๒/๒๒๓)

ได้ยินว่า สุนัขจิ้งจอกตัวนั้น ในอัตตภาพ **อดีตถัดไป**ได้เป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง ซึ่งแคล่วคล่องปฐวีวิชัยมนต์(ฉะนั้นเมื่อปุโรหิตสาธยายมนต์อยู่ใกล้ๆจึงสามารถจดจำได้ทั้งหมด).

อนนฺตราตีเต อตฺตภาเว นามมสฺส กเถสฺสามีติ. (ชา.อฏ.๗/๑๗๒)

(ปุณณกยักษ์กลัวพระราชาดูหมิ่นชื่อของตนซึ่งไปพ้องกับทาสคนหนึ่งเข้าจึงคิดว่า)

“อย่าเลย เราจักทูลบอกชื่อของเรา**ในอดีตชาติถัดไป**ของชาตินี้ แก่ท้าวเธอ.

อนนฺตราปยุตฺต (ติ)

[อนนฺตรา + ปยุตฺต]

ผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรมอันให้ผลถัดจากภพนี้,

ผู้ใช้-สั่งให้ทำอนันตริยกรรม (กรรมอันให้ผลในระหว่างจุติมีมาตุฆาตเป็นต้น), ผู้ให้ละเมิดอนันตริยธรรม.

อนนฺตราปยุตฺโต ปุคฺคโล สมฺมตฺตนิยามำ โอกฺกเมยฺยาติ ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๓๔๗)

ปร. บุคคล**ผู้ประกอดด้วยอนันตริยกรรม**

พึงก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามได้ใช่ไหม

สก. ใช่.

[สัมมัตตนิยาม ในที่นี้หมายถึงอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ. ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙)]

อนนฺตราปยุตฺโต นาม เยน ขนฺธเภทโต อนนฺตรา วิปากทายกํ มาตุฆาตาทิ-อานนฺตริยกมฺมํ อาณตฺตํ. (อภิ.อฏ.๓/๒๓๕)

อนันตริยกรรมมีการฆ่ามารดาเป็นต้น ที่ให้ผลในภพอันเป็นลำดับต่อจากขันธ์ปัจจุบันแตกดับไป บุคคลใด สั่งบังคับแล้ว บุคคลนั้น ชื่อว่า**ผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรม**.

อานนฺตริยํ ปยุตฺตํ เอเตนาติ **อนนฺตรา-ปยุตฺโต**ติ อานนฺตริเย อนนฺตราสทฺททฺ อาโรเปตฺวา อฏฺฐกถายํ อตฺโถ วุตฺโตติ ทฏฺฐพฺโพ. “อนนฺตรปยุตฺโตติปิ ปาฬิ ทิสฺสติ. (มูลฏี.๓/๙๙)

พึงทราบว่า ท่าน ยก อนนฺตรา-ศัพท์ขึ้นไว้ใน อนันตริยกรรมว่า ชื่อว่า **ผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรม** เพราะอรรถว่า เป็นผู้ประกอบด้วยอนันตริยกรรม แล้วกล่าวอรรถไว้ในอรรถกถา, พบ บาลีว่า อนนฺตร-ปยุตฺโต ก็มีบ้าง.

อนนฺตราปยุตฺตกถา (ถี)

[อนนฺตราปยุตฺต + กถา]

กถา-เรื่องที่เกี่ยวกับอนันตริยกรรม, เรื่องว่าด้วยผู้สั่งให้ทำอนันตริยกรรม, คำกล่าวอันประกอบด้วยอนันตริยกรรม.

บาลีกถาวัตถุ วรรคที่ ๑๓ กถาที่ ๓ (อภิ.ก.๓๔๗-๘)

อนนฺตราปยุตฺตกถา นาม โหติ. (อภิ.อฏ.๓/๒๓๕)

ชื่อว่า คำกล่าวอันประกอบด้วยอนันตริยกรรม.

[ในเรื่องการทำอนันตริยกรรมนั้น อนันตริย-กรรมมีการฆ่ามารดาเป็นต้น ที่ให้ผลในภพไม่มีระหว่าง แต่การทำลายขันธ์ บุคคลใดสั่งแล้ว บุคคลนั้น ชื่อว่าผู้ใช้ให้ทำอนันตริย-กรรม ในกถานั้น บุคคลใดถูกบังคับด้วยคำสั่งที่แน่นอน กระทำกรรมนั้น บุคคลนั้นย่อมเป็นผู้แน่นอนในความเป็นผู้ผิด เพราะให้เจตนาที่ให้สำเร็จประโยชน์เกิดขึ้น ไม่ควรเพื่อจะก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม ผู้ใดถูกบังคับด้วยคำที่ไม่แน่นอน กระทำกรรมนั้น ผู้นั้น ย่อมเป็นผู้ไม่แน่นอนในความเป็นผู้ผิด เพราะไม่มีเจตนาที่ให้ประโยชน์สำเร็จเกิดขึ้น สมควรเพื่อก้าวลงสู่สัมมัตต-นิยาม คำที่กล่าวมานี้ เป็นข้อสันนิษฐานในลัทธิของสกวาที]

อนนฺตราย (ติ)

[น + อนฺตราย]

ผู้ไม่มีอันตราย, (ปุ) ความไม่มีอันตราย.

กามาวจรกมฺมญฺจ ยทา กทาจิ วิปากทายกมฺปิ เทติ, รูปาวจรารูปาวจรมฺ ปน **อนนฺตราเยน**,

ทุติยสฺมึเยว อตฺตภาเว, วิปากํ เทติ. (อภิ.อฏ.๑/๓๒๘)

อนึ่ง กามาวจรกุศลย่อมให้วิบากในกาลบางครั้งบางคราวก็ได้ ส่วนรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรกุศล ย่อมให้วิบากเฉพาะอัตภาพในภพที่สองทีเดียว **โดยไม่มีอันตราย**.

อนนฺตราเยนาติ ปริหานิปจฺจยวิรเหน. (มูลฏี.๑/๑๓๕)

คำว่า **โดยไม่มีอันตราย (อนนฺตราเยน)** ได้แก่ เว้นจากเหตุแห่งความเสื่อม.

ดู อกฺขต, อนนฺตรายิก, อานนฺตริก ด้วย

อนนฺตรายิก (ติ)

[น + อนฺตรายิก.

(ถี) อนนฺตรายิกา, อนนฺตรายิกินี]

(ก) ไม่มีอันตราย,

ไม่มีอันตรายมีราชภัยเป็นต้น.

อนนฺตรายิโกติ ยสฺส ทสสุ อนนฺตราเยสุ เอโกปิ นตฺถิ. โส เจ อนนฺตรายิกสญฺญี หุตฺวา ฉาเทติ, ฉนฺนา โหติ. (วิ.อฏ.๔/๑๙)

คำว่า **ไม่มีอันตราย (อนนฺตรายิโก)** ความว่า ถ้าภิกษุผู้ไม่มีอันตรายแม้อย่างหนึ่งในอันตราย ๑๐ อย่าง เข้าใจว่าไม่มีอันตรายปิดไว้ อาบัตินั้นเป็นอันเขาปิดไว้.

สา ปจฺฉา อนนฺตรายิกินีติ อสติ อนฺตราเย. (วิ.๒/๓๖๘,๓๙๖)

คำว่า **ภายหลัง ภิกษุณีนั้นผู้ไม่มีอันตราย (สา ปจฺฉา อนนฺตรายิกินี)** ได้แก่ เมื่อไม่มีอันตราย.

อนนฺตรายิกินีติ ทสสุ อนฺตราเยสุ เอเกนปิ อนฺตราเยน อนนฺตรายา. (วิ.อฏ.๓/๒๐๕)

คำว่า **ผู้ไม่มีอันตราย (อนนฺตรายิกินี)** ได้แก่ ผู้ไม่มีอันตรายแม้ด้วยอันตรายอย่างหนึ่งในอันตราย ๑๐ อย่าง.

[**อันตราย ๑๐ ประการ** แห่งการฟังปาฏิโมกข์คือ (๑) พระราชาเสด็จมา (๒) โจรปล้น (๓) ไฟไหม้ (๔) น้ำหลากมา (๕) คนมามาก (๖) ผีเข้าสิงภิกษุ (๗) สัตว์ร้ายเข้ามา (๘) งูเลื้อยเข้ามา (๙) ภิกษุจะมรณภาพ (๑๐) มีอันตรายแก่พรหมจรรย์ (วิ.ม. ๕/๑๕๐/๒๓๐,๒๓๔/๓๗๗)]

(ข) อาบัติที่ไม่ทำอันตราย หรือห้ามสวรรค์และนิพพาน.

อนฺตรายิกา อาปตฺติ ชานิตพฺพา, **อนนฺตรายิกา** อาปตฺติ ชานิตพฺพา. (วิ.๕/๒๑๑)

(ภิกษุ) พึงรู้อาบัติที่ทำอันตราย พึงรู้อาบัติ**ที่ไม่ทำอันตราย**.

อชานนฺเตน วีติกฺกนฺตา ปน ปณฺณตฺติ-วชฺชาปตฺติ เนว สคฺคนฺตรายํ น โมกฺขนฺตรายํ กโรตีติ **อนนฺตรายิกา**. (วิ.อฏ.๔/๑๕๗)

[อาบัติเหล่าใดที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด ทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพาน เพราะ

ฉะนั้น อาบัติเหล่านั้น จึงชื่อว่าธรรมทำอันตราย] ส่วนอาบัติอันมีโทษตามพระบัญญัติที่ภิกษุผู้ไม่รู้ล่วงละเมิด หาทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพานไม่ เพราะฉะนั้น อาบัติที่มีโทษตามพระบัญญัตินั้น จึงชื่อว่า **อาบัติที่ไม่ทำอันตราย**.

อนนฺตรายิกสญฺญา (ถี)

[อนนฺตรายิก + สญฺญา]

ความเข้าใจว่าไม่มีอันตราย.

อนฺตรายิกสฺส ปน อนฺตรายิกสญฺญาย วา **อนนฺตรายิกสญฺญาย** วา ฉาทยโต อจฺฉนฺนาว โหติ. (วิ.อฏ.๔/๒๐)

[อันตรายนี้มีอยู่จริงๆ เธอมีความเข้าใจว่ามีอันตรายจึงปิดไว้ อาบัตินั้นไม่เป็นอันปิดเลย] แต่เมื่อเธอมีอันตรายปิดไว้**ด้วยเข้าใจว่า**มีอันตรายหรือ**ไม่มีอันตราย** อาบัตินั้นก็ไม่เป็นอันเธอปิดเหมือนกัน.

อนนฺตรายิกสญฺญี (ติ)

[อนนฺตรายิก + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจ-รู้ว่าไม่มีอันตราย.

อนนฺตรายิโก จ โหติ **อนนฺตรายิกสญฺญี** จ. (วิ.อฏ.๔/๑๙)

ภิกษุเป็นผู้ไม่มีอันตรายและ**รู้ว่าไม่มีอันตราย**.

[อาบัติเป็นอันปิดด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ

๑-๒. เป็นอาบัติและรู้ว่าเป็นอาบัติ

๓-๔. เป็นปกตัตตภิกษุและรู้ว่าเป็นปกตัตตภิกษุ

๕-๖. เป็นผู้ไม่มีอันตรายและรู้ว่าเป็นผู้ไม่มีอันตราย

๗-๘. เป็นผู้อาจและรู้ว่าเป็นผู้อาจ

๙-๑๐.เป็นผู้ต้องการจะปิดและปิดเอาไว้]

อนนฺตราวิโมกฺข (ติ)

[อนนฺตรา + วิโมกฺข]

ผู้มีวิโมกข์เกิดขึ้นในลำดับแห่งอรหัตมรรค, ผู้มีวิโมกข์ที่เกิดต่อจากอรหัตมรรค.

อนนฺตราวิโมกฺขาสินฺติ อคฺคมคฺคสฺส อนนฺตรา อุปฺปนฺนวิโมกฺขา อาสึ. (เถรี.อฏ.๑๐๒)

คำว่า **ผู้มีวิโมกข์ที่เกิดต่อจากอรหัตมรรค (อนนฺตราวิโมกฺขาสึ)** ความว่า ข้าพเจ้ามีวิโมกข์เกิดขึ้นในลำดับแห่งอรหัตตมรรค.

อนนฺตริต (ติ)

[น + อนฺตริต]

ไม่ถูกขัดขวาง, ไม่มีอะไรมาขัดขวาง.

อนนฺตริย (ติ)

[อนนฺตร + อิย]

(กรรม) อันให้ผลในภพไม่มีระหว่างขั้น-ในลำดับ (กรรมมีมาตุฆาตเป็นต้น, อนันตริยกรรม), ให้ผลต่อจากภพก่อนทันที, อนันตริยกรรม.

อภพฺโพ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล **อานนฺตริยํ** กมฺมํ กาตุ. (อ.๒/๓๘๒)

[อานนฺตริยกมฺมํ (สี.), อนนฺตริยกมฺมํ (สฺยา. ปี.)]

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ เป็นผู้ไม่อาจทำ **อนันตริยกรรม**.

[ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ ๖ ประการ คือ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ

๑. เป็นผู้ไม่ยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยง

๒. เป็นผู้ไม่ยึดถือสังขารว่าเป็นสุข

๓. เป็นผู้ไม่ยึดถือธรรมว่าเป็นอัตตา

๔. เป็นผู้ไม่ทำอนันตริยกรรม

๕. เป็นผู้ไม่เชื่อความบริสุทธิ์โดยถือมงคลตื่นข่าว

๖. เป็นผู้ไม่แสวงหาเขตบุญนอกศาสนานี้]

ดู อานนฺตริก และ อานนฺตริย ด้วย

อนนฺตริยกมฺม (น)

[อนนฺตริย + กมฺม]

กรรมอันให้ผลในภพไม่มีระหว่างขั้น, กรรมมีมาตุฆาตเป็นต้น, อนันตริยกรรม.

อภพฺโพ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล **อานนฺตริยํ กมฺมํ** กาตุ. (อ.๒/๓๘๒) (สฺยา. อิ. ต่างกัน)

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ เป็นผู้ไม่อาจทำ **อนันตริยกรรม**.

ดู อานนฺตริก(ย)กมฺม ด้วย

อนนฺตรุปฺปตฺติ (ถี)

[อนนฺตร + อุปฺปตฺติ]

การเกิดในภพไม่มีระหว่างขั้น,

การเกิดติดต่อกัน.

จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ โสต-วิญฺญาณนฺติ ปญฺเหสุ สุตฺตาภาเวน ปฏิกฺขิปิตฺวา **อนนฺตรุปฺปตฺตึ** สลฺลกฺเขนฺโต ลทฺธิวเสน ปฏิชานาติ. (อภิ.อฏ.๓/๒๔๑)

ในปัญหาว่า โสตวิญญาณอาศัยจักขุและรูปเกิดขึ้น **(จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ โสตวิญฺญาณํ)** ปรวาที ปฏิเสธ เพราะไม่มีพระสูตรบาลี เมื่อกำหนด**การเกิดขึ้นติดต่อกัน** จึงตอบรับด้วยสามารถความเห็นของตน.

อนนฺตรูปนิสฺสย (ปุ)

[อนนฺตร + อุปนิสฺสย]

ธรรมอันเป็นอุปการะโดยไม่มีระหว่างขั้นและเป็นเหตุเข้าไปอาศัย,

ธรรมที่เป็นอุปการะโดยความไม่มีระหว่างขั้นและเหตุที่อาศัยอันมีกำลังมาก,

อนันตรูปนิสสยปัจจัย.

กุสโล ธมฺโม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อุปนิสฺสย-ปจฺจเยน ปจฺจโย อารมฺมณูปนิสฺสโย, **อนนฺตรูปนิสฺสโย**, ปกตูปนิสฺสโย. (ปฏฐาน.๑/๔๔๔)

สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยปัจจัย **อนันตรูปนิสสยปัจจัย** และปกตูปนิสสย-ปัจจัย.

ดู อภิ.อฏ.๓/๓๔๘ ด้วย

อนนฺตรูป (ติ)

[อนนฺต + รูป]

มีรูปหรือสัณฐานหาที่สุดมิได้.

อนนฺตวณฺณ (ติ)

[อนนฺต + วณฺณ]

ผู้มีพระคุณไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด (พระพุทธเจ้า).

อนนฺตวณฺโณ อมิตยโส
วิจิตฺตสพฺพลกฺขโณ
สกฺกูปโม มหาวีโร
โส เม พุทฺโธ นิมนฺติโต. (อป.๑/๓๗๓)

(ดาบสชื่อเกนิยะกล่าวว่า)
พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น **มีพระคุณอันไม่มีที่สิ้นสุด** มีพระยศนับมิได้ มีพระลักษณะทั้งหมดงดงาม เหมือนท้าวสักกเทวราช ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว.

อนนฺตวนฺตุ (ติ)

[น + อนฺตวนฺตุ]

อันไม่มีที่สิ้นสุด, อันไม่มีกำหนด.

อนฺตวา โลโก...**อนนฺตวา** โลโก. (ที.๑/๑๗๔)

(โปฏฐปาทปริพาชกทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ) โลกมีที่สุด...โลก**ไม่มีที่สุด**หรือ" [พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "เรื่องนี้เราไม่ตอบ]

อนฺตวา โลโกติ วา, **อนนฺตวา** โลโกติ วา. (อ.๑/๓๕๐)

(พวกพราหมณ์เห็นว่า) โลกมีที่สุดบ้าง โลก**ไม่มีที่สุด**บ้าง [อันภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรเทาได้แล้ว]

อนนฺตวาติ อปริยนฺโต, สพฺพคโตติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๓๐๙)

บทว่า **อนนฺตวา** แปลว่า ไม่มีที่สุด อธิบายว่า ไปได้ตลอด.

อนนฺตวาติ น อนฺตวา อปฺปมาเณ กสิเณ ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตํ อปฺปมาณกสิณา-รมฺมณํ จิตฺตํ อปริยนฺโต อตฺตาติ มญฺญนฺติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๕)

บทว่า **อนนฺตวา (โลกไม่มีที่สุด)** คือ สัตว์ทั้งหลายยังฌานในกสิณไม่มีประมาณให้เกิด แล้วสำคัญว่า จิตมีกสิณไม่มีประมาณ

เป็นอารมณ์นั้น เป็นอัตตาไม่มีที่สุด.

อนนฺตวาทิฏฺฐิ (ถี)

[อนนฺตวา + ทิฏฺฐิ]

ทิฏฐิ-ความเห็นอันยึดถือว่าอัตตาและโลกไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด, อนันตวาทิฏฐิ.

“อนนฺตวา อตฺตา จ โลโก จาติ ยา เอวรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ... วิปริยาสคฺคาโห อยํ วุจฺจติ “**อนนฺตวาทิฏฺฐิ**”. (อภิ.วิ.๓๗๓)

ความเห็นว่า อัตตาและโลกไม่มีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ... ความยึดถือโดยวิปลาส ลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า **อนันตวาทิฏฐิ**.

อนฺตวาติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อนฺตวาทิฏฺฐิ. อนนฺตวาติ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ **อนนฺตวาทิฏฺฐิ**. (อภิ.อฏ.๑/๙๔)

ทิฏฐิที่เป็นไปว่า อัตตาและโลกมีที่สุด ชื่อว่า**อันตวาทิฏฐิ** ทิฏฐิที่เป็นไปแล้วว่า อัตตาและโลกไม่มีที่สิ้นสุด ชื่อว่า**อนันตวาทิฏฐิ**.

อนนฺตวาหน (ติ)

[อนนฺต + วาหน]

พาหนะมีช้าง ม้า เป็นต้นไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด-นับไม่ได้-มากมาย.

ตโต จ ราชา ปายาสิ
เสนาย จตุรงฺคิยา
อนนฺตวาหนํ ทฏฺฐุ
ผีตํ กปิลิยํ ปุรํ. (ชา.๒/๒๐๘)

(พระบรมศาสดาตรัสว่า)
ลำดับนั้น พระราชาเสด็จไปพร้อมด้วยจตุรงคเสนา เพื่อทอดพระเนตรเมืองเจริญที่มโหสธบัณฑิตสร้างถวาย ในแคว้นกปิละ **ซึ่งมีพาหนะมากมาย**.

อนนฺตวาหนนฺติ อปริมิตหตฺถิอสฺสาทิวาหนํ. (ชา.อฏ.๖/๒๘๐)

บทว่า **อนนฺตวาหนํ** ได้แก่ พาหนะมีช้างและม้าเป็นต้น หาประมาณมิได้.

อนนฺตวิรหิตญาณ (ติ)

[อนนฺต + วิรหิต + ญาณ]

ผู้มีพระญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด, ผู้มีพระญาณอันปราศจากที่สุด-ที่กำหนด (พระพุทธเจ้า).

ดู อนนฺตญาณ

อนนฺตวีริย (ติ)

[อนนฺต + วีริย]

ผู้มีความเพียรไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด-มาก.

ดู อนนฺตเตช

อนนฺตสงฺข (ติ)

[อนนฺต + สงฺขา]

ผู้มีการนับ-จำนวนไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด-มาก.

โย สพฺพภูเตสุ มุนีว อคฺโค
อนนฺตสงฺเขสุ ชินตฺตเชสุ
อหู ทยาญาณคุเณหิ สตฺถุ
ลีลานุการี ชนตาหิเตสุ.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๑)

(พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า)

บรรดาพระมหาเถระผู้พุทธชิโนรส **มีจำนวนมาก** พระมหาเถระองค์ใด เป็นประดุจดังพระมุนีผู้เลิศในหมู่สัตว์ทั้งปวง ได้เป็นผู้กระทำตามลีลาแห่งพระศาสดา ในการบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่ชุมชนด้วยคุณกล่าวคือกรุณาและปัญญาญาณ.

อนนฺตสญฺญี (ติ)

[อนนฺต + สญฺญา + อี]

มีความเข้าใจว่าไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด.

สมฺมามนสิการมนฺวาย ตถารูปึ เจโตสมาธึ ผุสติ, ยถา สมาหิเต จิตฺเต **อนนฺตสญฺญี** โลกสฺมึ วิหรติ. (ที.๑/๒๑)

(สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้) อาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึง**มีความเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด**.

“อนนฺตวา อยํ โลโก อปริยนฺโตติ. **อนนฺตสญฺญี** โหติ. (ปฏิสํ.๑๔๑)

(บุคคลบางคนในโลกนี้ทำสีเขียวให้แผ่ไปสู่โอกาสกว้างแล้วมีความเห็นอย่างนี้ว่า) “โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดมิได้” จึง**มีความเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด**.

อนนฺตสญฺญีติ อนนฺโตติสญฺญี. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๕๘)

บทว่า **อนนฺตสญฺญี** คือ มีความเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด.

อนนฺตสาคร (ปุ)

[อนนฺต + สาคร]

สาคร-มหาสมุทรอันไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด.

ดู อนนฺตปายี

อนนฺตาปริมาณ (ติ)

[อนนฺต + อปริมาณ]

ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีประมาณ.

ทสพลจตุเวสารชฺชาทิเก อนญฺญสาธารเณ **อนนฺตาปริมาเณ** พุทฺธคุเณ เถโร มนสิ กริตฺวา ยา เอวํ มหานุภาวํ นาม โลเก อคฺคปุคฺคลํ สตฺถารํ กุจฺฉินา ทส มาเส ปริหริ, สา พุทฺธมาตา กสฺสจิ ปริจาริกา ภวิสฺสตีติ อยุตฺตมิทำ. (อุทาน.อฏ.๒๕๑)

พระเถระมนสิการถึงพระพุทธคุณ **ไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีประมาณ** ไม่ทั่วไปแก่

ผู้อื่น มีทศพลญาณและจตุเวสารัชญาณ เป็นต้นจึงเกิดอัศจรรย์จิตขึ้นว่า พระพุทธมารดาบริหารพระศาสดาผู้เป็นอัครบุคคลในโลก ผู้มีอานุภาพมากถึงเพียงนี้ ในพระครรภ์ถึง ๑๐ เดือน จักเป็นบริจาริกาของใครๆ เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึงไม่สมควร.

อนนฺตาปริเมยฺยคุณคณาธาร (ปุ)

[อนนฺต + อปริเมยฺย + คุณ + คณ + อาธาร]

ที่ตั้ง-ที่รองรับหมู่คุณอันไม่มีที่สิ้นสุด และไม่สามารถประมาณได้-เปรียบเทียบไม่ได้.

กิมงฺคํ ปน วิวฏฺฏานุสาริปุญฺญผลูปตฺถมฺภสฺส **อนนฺตาปริเมยฺยคุณคณาธารสฺส** พุทฺธรตนสฺส ธมฺมรตนสฺส สงฺฆรตนสฺส จาติ ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏ.๓๒๔)

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า (วิบากเป็นเครื่องไหลออกเพียงเป็นบุญที่ซ่านไปตามวัฏฏะ ก็ยังมีอานุภาพมากถึงเพียงนั้น) จะต้องกล่าวไปไยเล่า ถึงพุทธรัตนะ ธัมมรัตนะ สังฆรัตนะ **อันเป็นที่รองรับหมู่คุณอันไม่มีที่สิ้นสุดและไม่สามารถประมาณได้** ซึ่งเป็นเครื่องสนับสนุนพลังแห่งบุญอันส่งผลให้ไปถึงพระนิพพาน.

อนนฺตาทีนว (ติ)

[อนนฺต + อาทีนว]

มีโทษไม่มีที่สิ้นสุด-ไม่มีกำหนด-มาก.

อนนฺตาทีนวา กามา
พหุทุกฺขา มหาวิสา
อปฺปสฺสาทา รณกรา
สุกฺกปกฺขวิโสสนา. (เถรี.๔๑๘)

(พระสุภากัมมารธีตาเถรีกล่าวว่า)
กามทั้งหลาย **มีโทษมาก** มีทุกข์มาก มีพิษมาก มีความพอใจน้อย เป็นสนามรบ ทำกรรมฝ่ายกุศลให้เหือดแห้งลง.

อนนฺตาทีนวาติ...อปริยนฺตาทีนวา พหุโทสา. (เถรี.อฏ.๒๕๑)

คำว่า **มีโทษมาก (อนนฺตาทีนวา)** ...ได้แก่ มีโทษไม่มีที่สิ้นสุด คือ มีโทษมาก

อนนฺเตวาสิก (ติ)

[น + อนฺเตวาสิก]

ผู้ปราศจากกิเลสอันมีอยู่ในภายใน,

ผู้ไม่มีกิเลสที่อยู่ภายใน,

ผู้ไม่มีอันเตวาสิก-คนใน.

สนฺเตวาสิโก ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาจริยโก ทุกฺขํ น ผาสุ วิหรติ. **อนนฺเตวาสิโก** ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนาจริยโก สุขํ ผาสุ วิหรติ. (สํ.๒/๓๔๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ (ประพฤติพรหมจรรย์) มีอันเตวาสิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ส่วนภิกษุ**ผู้ไม่มีอันเตวาสิก**ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุขสบาย.

อนนฺเตวาสิกนฺติ อนฺโต วสนกกิเลสวิรหิตํ. (สํ.อฏ.๓๖๔)

คำว่า **ไม่มีอันเตวาสิก (อนนฺเตวาสิกํ)** ได้แก่ เว้นจากกิเลสอันมีอยู่ในภายใน(ไม่มีกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน)

อนนุที (ติ)

[น + นนุที. น + นนุท + ณี]

ผู้ไม่มีตัณหาอันน่ายินดี, ผู้ไม่ยินดี, ผู้ไม่มีความเพลิดเพลิน.

อฆชาตสฺส เว นนุที
นนุทีชาตสฺส เว อฆํ
อนนุที อนโฆ ภิกฺขุ
เอวํ ชานาหิ อาวุโสติ. (สํ.๑/๕๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ผู้มีความทุกข์เท่านั้นจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินเท่านั้นจึงมีความทุกข์ (ส่วน)ภิกษุเป็น**ผู้ไม่มีความเพลิดเพลิน** เป็นผู้ไม่มีความทุกข์ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด อาวุโส.

อนนุธ (ติ)

[น + อนุธ]

ผู้ไม่บอด, ไม่เป็นคนตาบอด.

เอวํ ปสนฺโน อหํ โภโต โคตมสฺส, ปโหติ เม ภวํ โคตโม ตถา ธมฺมํ เทเสตุ, ยถาหํ อิมมฺหา อาสนา **อนนฺโธ** วุฏฺเหยฺยนฺติ. (ม.๒/๑๗๙)

(มาคัณฑิยปริพาชกกราบทูลว่า)

ข้าพระองค์เลื่อมใสท่านพระโคดมอย่างนี้ ท่านพระโคดมทรงสามารถแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยวิธีที่ข้าพระองค์จะ**ไม่เป็นคนตาบอด**ลุกขึ้นจากอาสนะนี้ได้.

นาลํ อนฺธา วเน ทฏฺจุ
โก นุ โว ผลมาหริ
อนนุธสฺเสวยํ สมฺมา
นิวาโป มยฺห ขายติ. (ชา.๒/๑๗๘)

(พระเจ้าปิลยักษ์ตรัสว่า)

ท่านทั้ง ๒ ตาบอดไม่สามารถจะเห็นอะไร ๆ ในป่าได้ใครเล่าหนอนำผลไม้มาให้ท่านทั้ง ๒ การเก็บสะสมผลาผลที่ทำไว้อย่างเรียบร้อยนี้ ย่อมปรากฏแก่เราเหมือนการเก็บสะสมของ**คนตาไม่บอด**.

[ทุกูลบัณฑิต กราบทูลว่า สามหนุ่มน้อย ผู้มีรูปงาม นำผลไม้มาให้]

อนนุธกรณ (ติ)

[น + อนุธกรณ. อนนุธ + กร + ยุ]

อันไม่ทำให้บอด, ไม่ทำให้มืดบอด, อันทำความไม่บอด.

ตโยเม ภิกฺขเว กุสลวิตกฺกา **อนนุธกรณา** จกฺขุกรณา ญาณกรณา ปญฺญาวุทฺธิกา อวิฆาตปกฺขิกา นิพฺพานสวตฺตนิกา. (อิติวุ.๒๕๐)

ภิกษุทั้งหลาย กุศลวิตก ๓ ประการนี้ (เนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก) **ไม่ทำให้มืดบอด** ทำให้เกิดปัญญาจักษุ ทำให้เกิดความรู้ ทำปัญญาให้เจริญ ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน.

ดู อนฺตกรณ ด้วย

อนนุวย (ปุ)

[น + อนุวย]

อันไม่สมควร, อันไม่เสมอ, ไม่คล้อยตาม, ไม่สมกับ,

ไม่ทำตาม (คำที่พูด),ไม่ทำประโยชน์.

อนนุวยํ ปิยํ วาจํ
โย มิตฺเตสุ ปกุพฺพติ
อกโรนฺตํ ภาสมานํ
ปริชานนฺติ ปณฺฑิตา. (สุตฺตนิ.๓๑๘)

(พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของดาบสว่า)

คนพูดวาจาไพเราะอ่อนหวาน แต่**ไม่ทำประโยชน์**แก่มิตร บัณฑิตเรียกว่า ผู้ดีแต่พูด.

อนนุวยนฺติ ยํ อตฺถํ ทสฺสามิ, กริสฺสามีติ จ ภาสติ, เตน อนนุคตํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๑๒)

บทว่า **อนนุวยํ** ความว่า มิตรเทียมนั้นย่อมพูดว่า เราจักให้ จักทำประโยชน์ อันใด ก็ไม่คล้อมตามประโยชน์อันนั้น (คือไม่ทำตามที่พูด).

อนนุวาหต (ติ)

[น + อนุวาหต (= อนุ + อา + หน + ต)]

อันโทสะไม่ทำลาย-ไม่ปิดกั้นแล้ว.

อนนุวาหตเจต (ติ)

[อนนุวาหต + เจต]

ผู้มีจิตอันโทสะไม่ทำลาย-ปิดกั้น-ครอบงำแล้ว, ไม่กระทบกระทั่งแล้ว, ไม่โกรธแล้ว.

อนวสฺสุตจิตฺตสฺส
อนนุวาหตเจตโส
ปุญฺญปาปปหีนสฺส
นตฺถิ ชาครโต ภยํ. (ธมฺม.๑๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า)

ผู้มีจิตไม่ซุ่มด้วยราคะ **มีจิตไม่ถูกทำลาย** ละบุญและบาปได้แล้ว มีสติตื่นอยู่ ย่อมไม่มีภัย.

[ไม่มีภัย ในที่นี้หมายถึงไม่มีภัยคือกิเลส คาถานี้ ตรัสถึงคุณสมบัติของพระขีณาสพ (ขุ.ธ.อ.๒/๑๓๐)]

อนนุวาหตเจตโสติ “อาหตจิตฺโต ขิลชาโตติ อาคตฏฺฐาเน โทเสน จิตฺตสฺส ปหตภาโว วุตฺโต, อิธ ปน โทเสน อปฺปฏิหตจิตฺตสฺสาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๙๖)

ในบทว่า **อนนุวาหตเจตโส** พระผู้มีพระภาคตรัสความที่จิตถูกโทสะทำลายแล้วไว้ในอาคตสถานว่า มีจิตถูกโทสะ

ทำลายเกิดเป็นดังเสาเขื่อน แต่ในบทว่า **อนนฺวาหตเจตโส** นี้ บัณฑิตพึงทราบเนื้อความว่า ผู้มีจิตอันโทสะไม่ทำลาย.

อนปกฏฺฐกายจิตฺต (ติ)

[น + อปกฏฺฐกายจิตฺต]

ผู้มีกายและจิตยังไม่ปราศจากความลำบาก, ผู้ไม่รักษากายและจิต.

ยถา **อนปกฏฺฐกายจิตฺโต** ตานิ โอโลเกนฺโต ปุริโส ตตฺถ ปตติ. (สำ.อฏ.๒/๑๕๗)

[ภิกษุไม่รักษากายเป็นต้นแล้วเข้าไปสู่ตระกูล ย่อมติดอยู่ในตระกูล จากนั้นจึงประสบสิ่งมิใช่ประโยชน์ มีศีลขาดและด่างพร้อยเป็นต้นอันใด] เหมือนบุรุษ**ผู้ไม่รักษากายและจิต** เมื่อแลดูบ่อน้ำเก่าเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมตกไปในบ่อน้ำนั้น [ฉันนั้น].

อนปกสฺส (กฺริ/วิ)

[น + อปกสฺส]

ไม่รักษาแล้ว, ไม่พรากแล้ว, ไม่เว้นแล้ว.

อปกสฺเสว กายนฺติ ตาทิสานิ จานานิ โยชิฑฺฑาทิปสุโต กายํ **อนปกสฺส** เอกโตภาริยํ อกตฺวาว วายุปตฺถมฺภกํ อคฺคาหาเปตฺวา จิตฺตมฺปิ **อนปกสฺส**. (สำ.อฏ.๒/๑๕๖)

คำว่า **พรากกาย (อปกสฺเสว กายํ)** ได้แก่ ผู้ใดขวนขวายในการเล่นเป็นต้น **ไม่พรากกาย** ไม่ร่วมกันทำกรรมหนักตลอดสถานที่เช่นนั้น ไม่ให้ยึดถือผู้ช่วยเหลือ **ไม่พราก** แม้กระทั่งจิต[ผู้นั้นตกไปแล้ว ย่อมประสบสิ่งมิใช่ประโยชน์มีมือและเท้าหักเป็นต้น]

[**พรากกายพรากจิตออก** ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุเว้นจากการตรึกตรองถึงกามวิตกเป็นต้น แม้ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าก็ตาม (สำ.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๗)]

อนปคต (ติ)

[น + อปคต]

ไม่ปราศจาก, ไม่หลีกไป, ไม่ห่างไกล.

ไม่จากไป.

เต โข เม ภิกฺขเว ภิกฺขู มามกา. **อนปคตา** จ เต ภิกฺขเว ภิกฺขู อิมสฺมา ธมฺมวินยา. (อ.๑/๓๓๕)

[ภิกษุเหล่าใดไม่หลอกลวง ไม่ประจบ เป็นนักปราชญ์ ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่น] ภิกษุเหล่านั้นแลชื่อว่า ผู้นับถือเรา และ**ไม่ห่างไกล**จากธรรมวินัยนี้.

ดู อนปาย, อนุยฺยุต ด้วย

อนปจิต (ติ)

[น + อปจิต]

อันบุคคลไม่เคารพ-ไม่นอบน้อมแล้ว.

อญฺญติตฺถิยา ปน ปริพฺพาชกา อสกฺกตา โหนฺติ อครุกตา อมานิตา อปูชิตา

อนปจิตา. (อุทาน.๙๐,๑๖๘)

[พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์เป็นผู้ที่มหาชนสักการะ เคารพ นับถือ บูชา และนอบน้อม] ส่วนพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเป็นผู้ที่มหาชนไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา **ไม่นอบน้อม**.

อนปจฺจ (ติ)

[น + อปจฺจ]

ไม่มีบุตร, ไม่ได้บุตร, ไม่มีเหล่ากอ.

> เย วุฑฺเฒ ปริภาสนฺติ
> ผรุสูปกฺกมา ชนา
> **อนปจฺจา** อทายาทา
> ตาลวตฺถุ ภวนฺติ เต. (ชา.๒/๖๑)
>
> (ฤาษีโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า)
>
> ชนเหล่าใดพยายามพูดคำหยาบคาย ด่าว่าผู้เฒ่า ชนเหล่านั้นจะ**ไม่มีบุตร** ไม่มีทายาท เป็นเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคน.

อนปจฺจาติ ภวนฺตเรปิ อปจฺจํ วา ทายาทํ วา น ลภนฺตีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๒๙๑)

บทว่า **อนปจฺจา** ความว่า คนเหล่านั้นย่อมไม่ได้บุตรหรือทายาท แม้ในภพอื่น.

อนปทาน (ติ)

[น + อปทาน]

อันไม่มีการกำหนด, ผู้เว้น-ปราศจากการกำหนดอาบัติ.

อิธ ปน ภิกฺขเว ภิกฺขุ พาโล โหติ อพฺยตฺโต อาปตฺติพหุโล **อนปทาโน**, คิหิสํสฏฺโฐ วิหรติ อนนุโลมิเกหิ คิหิสํสคฺเคหิ, ตญฺเจ สงฺโฆ นิสฺสาเรติ สุนิสฺสาริโต.

(วิ.๓/๔๔๓, ๔๕๖)

ภิกษุทั้งหลาย ในกรณีนี้ (คือเรื่องการขับออกจากหมู่) ภิกษุเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติ**ไม่มีกำหนด** อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีอันไม่ควร ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออก เป็นอันขับออกดีแล้ว.

อนปทาโนติ อปทานวิรหิโต. อปทานํ วุจฺจติ ปริจฺเฉโท; อาปตฺติปริจฺเฉทวิรหิโตติ อตฺโถ.

(วิ.อฏ.๓/๔๓๐)

คำว่า **ไม่มีกำหนด (อนปทาโน)** ได้แก่ ผู้เว้นจากกำหนด ขอบเขต (จำนวน) เรียกว่า การกำหนด ความว่า ผู้ปราศจากการกำหนดอาบัติ.

อนปเทส (ติ)

[น + อปเทส]

ไม่มีที่อ้างอิง, ปราศจากที่อ้างอิง คือ สูตร.

สมฺผปฺปลาปี โข ปน โหติ อกาลวาที... อนิธานวตึ วาจํ ภาสิตา โหติ อกาเลน **อนปเทสํ** อปริยนฺตวตึ อนตฺถสญฺหิตํ.

(ม.๑/๓๕๖, อิ.๑/๓๓๐)

(บุคคลบางคน) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา...พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน **ไม่มีที่อ้างอิง** ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา (นี้ชื่อว่าประพฤติอธรรมทางวาจา).

อนปเทสนฺติ สุตฺตาปเทสวิรหิตํ. (ม.อฏ.๒/๒๓๒)

คำว่า **ไม่มีที่อ้างอิง (อนปเทสํ)** ได้แก่ เว้นจากที่อ้างอิงคือพระสูตร.

อนปเทสนฺติ อปเทสรหิตํ สาปเทสํ สการณํ กตฺวา น กเถติ. (อ.อฏ.๒/๒๖๖)

คำว่า **ไม่มีที่อ้างอิง (อนปเทสํ)** ได้แก่ ปราศจากที่อ้างอิง ไม่พูดให้มีที่อ้างอิง คือให้มีเหตุ.

อนปนต (ติ)

[น + อปนต]

อันไม่น้อมจิตไปด้วยอำนาจโทสะ, อันไม่เหลียวดูด้วยอำนาจโทสะ,

อันไม่ประทุษร้าย, ไม่มุ่งร้าย.

อนปนตํ จิตฺตํ พฺยาปาเท น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํ. (ปฏิสํ.๓๘๕)

จิตที่**ไม่มุ่งร้าย** ย่อมไม่หวั่นไหว เพราะพยาบาท เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอาเนญชะ.

อนปนตนฺติ โทสวเสน น อปนตํ, น ฆฏฺฏนนฺติ อตฺโถ. “นตํ นตีติ อตฺถโต เอกํ. อปคตนตนฺติ อปนตํ, อิทํ ตาทิสํ น โหตีติ วุตฺตํ โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๖๖)

บทว่า **อนปนตํ (จิตไม่มุ่งร้าย)** คือ ไม่มุ่งร้ายด้วยโทสะ ความว่า ไม่กระทบกระทั่ง. สองบทว่า **นตํ นติ** โดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน คือ น้อมไป มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า จิตปราศจากความน้อมไป ชื่อว่า อปนตํ คือ มุ่งร้าย จิตนี้ไม่เป็นเช่นนั้น.

อปคมนวเสน นตํ อปนตํ, โกธวเสน วิมุขํ. น อปนตํ **อนปนตํ**, อทุฏฺฐจิตฺตนฺติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๒๐)

ความน้อมไปด้วยอำนาจปราศจากไป ชื่อว่าหนีไป คือ เมินหน้าหนีด้วยอำนาจความโกธ (จิต)ที่ปราศจากความน้อมไป หามิได้ ชื่อว่า จิต**ไม่ประทุษร้าย** ได้แก่ ไม่โกรธ.

ดู อนปาย, อปนต, อภินต ด้วย

อนปนิหิตํ (อพฺย)

โดยไม่เหลืออะไรไว้.

อนปนีตกสาว (ติ)

[น + อปนีต + กสาว]

อันมีสิ่งสกปรกยังไม่นำออกไป-ยังไม่กำจัด,

อันมีความสกปรกยังไม่ปราศจากไป.

ดู อนิฑฺฒนฺตกสาว

อนปโมท (ติ)

[น + อปโมท]

อันไม่ใช่ไม่มีความบันเทิง, บันเทิง, น่ายินดี.

อนวมเตนาติ อนวญฺญาเตน. “อนปโมเทนาติปิ ปาโฐ น อปฺปโมเทน, น ทีเนน น คพฺภิเตนาติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๓/๑๑๑)

คำว่า **ด้วยคุณอันใคร ๆ ดูหมิ่นไม่ได้ (อนวมเตน)** ได้แก่ ด้วยคุณที่ไม่ถูกดูหมิ่น บาลีว่า **อนปโมเทน** ดังนี้ ก็มี อธิบายว่า ด้วยคุณที่ไม่**น่ายินดี**หามิได้ คือไม่ลำบาก ไม่แข็งกระด้าง.

ปโมโท วุจฺจติ หาโส, **น อปฺปโมเทนา**ติ เอตฺถ ปฏิเสธทฺวเยน โส เอว วุตฺโต. (ที.ฏี.๓/๑๑๑)

ความยินดีท่านเรียกว่า ปโมโท(ความเบิกบานใจ) ท่านกล่าวศัพท์นั้นเองด้วยการปฏิเสธ ๒ ครั้ง ในบทนี้ว่า **น อปฺปโมเทน (น่ายินดี)**.

ดู อนวมต ด้วย

อนปร (ติ)

[น อปร]

มิใช่อื่น, ไม่มีอื่น.

อนปราธ (ติ)

[น + อปราธ]

ผู้ไม่มีโทษ, ผู้ไม่มีความผิด.

สกฺกา ปน มหาราช ตยา ปุริสํ อการกํ **อนปราธ**ํ วีถิยํ จรนฺตํ คเหตฺวา ฆาตยิตุนฺติ ? “น สกฺกา ภนฺเตติ. (มิลินฺท.๑๘๔)

พระนาคเสน ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร พระองค์ทรงอาจจับเอาบุรุษผู้ไม่ได้ทำผิด **ผู้ไม่มีโทษ**ซึ่งกำลังเดินอยู่ที่ถนนไปฆ่าได้หรือไม่ ?” พระเจ้ามิลินท์ “ไม่อาจทำได้หรอก พระคุณเจ้า”

อนปราธตา (ถี)

[อนปราธ + ตา]

ความไม่มีโทษ, ความไม่มีความผิด.

อนปโลกิต (ติ)

[น + อปโลกิต]

อันยังไม่บอกลาแล้ว, ไม่ลาแล้ว.

กึ หิเม กริสฺสนฺติ นิคณฺฐา อปโลกิตา วา **อนปโลกิตา** วา? ยํนูนาหํ อนปโลเกตฺวาว นิคณฺเฐ ตํ ภควนฺตํ ทสฺสนาย อุปสงฺกเมยฺยํ อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธนฺติ. (อ.ม.๓/๒๖)

[สีหเสนาบดีสาวกของนิครนถ์คิดว่า] ก็พวกนิครนถ์เหล่านี้ เราจะบอกลาหรือ**ไม่บอกลา** ก็ไม่มีประโยชน์อะไร ทางที่ดี เราจะไม่บอกลาพวกนิครนถ์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

อปโลกิตา วา อนปโลกิตา วาติ อาปุจฺฉิตา วา อนาปุจฺฉิตา วา. (อ.อฏ.๓/๒๑๑)

คำว่า **เราจะบอกลาหรือไม่บอกลา (อปโลกิตา วา อนปโลกิตา วา)** ได้แก่ บอกลาหรือไม่บอกลา.

อนปโลเกตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อปโลเกตฺวา]

ไม่บอกลาแล้ว, ไม่ลาแล้ว, ไม่อำลาแล้ว, ไม่ให้โอวาทแล้ว, ไม่สั่งสอนแล้ว.

อาจิณฺณํ โข ปเนตํ อานนฺท ตถาคตานํ เยหิ นิมนฺติตา วสฺสํ วสนฺติ, น เต **อนปโลเกตฺวา** ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺติ. (วิ.๑/๑๑)

(พระผู้มีพระภาครับสั่งกับท่านพระอานนท์ว่า)“อานนท์ พระตถาคตทั้งหลายยัง**ไม่บอกลา**ผู้ที่นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา จะไม่จากไป เรื่องนี้เป็นประเพณีของพระตถาคตทั้งหลาย.

อนปโลเกตฺวาติ อนาปุจฺฉา. (วิ.๒/๒๙๒)

คำว่า **ไม่บอก...ให้ทราบ** ได้แก่ ไม่บอกลา.

อนปโลเกตฺวาติ อนาปุจฺฉิตฺวา. (วิ.อฏ.๓/๑๘๓)

คำว่า **ไม่บอก (อนปโลเกตฺวา)** ความว่า ไม่บอกลา.

น โข เม ตํ ปติรูปํ, ยฺวาหํ อนามนฺเตตฺวา อุปฏฺฐาเก **อนปโลเกตฺวา** ภิกฺขุสงฺฆํ ปรินิพฺพาเยยฺยํ. (ที.๒/๘๔)

(พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า) “การที่เราไม่บอกลาผู้อุปัฏฐาก **ไม่ให้โอวาท**ภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา.

อนปโลเกตฺวาติ น อปโลเกตฺวา โอวาทานุสาสนึ อทตฺวาติ วุตฺตํ โหติ. (ที.อฏ.๒/๑๓๗)

คำว่า **ไม่ให้โอวาท (อนปโลเกตฺวา)** ตัดบทเป็น น อปโลเกตฺวา มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า “ไม่ประทานการสอนและการพร่ำสอน”.

อนปวิทฺธ (ติ)

[น + อปวิทฺธ]

อันไม่ถูกทิ้งแล้ว (เหมือนกับเศษอาหารเป็นต้น), ไม่ใช่ดุจโยนทิ้ง.

โส สกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา สหตฺถา ทานํ ทตฺวา จิตฺตีกตํ ทานํ ทตฺวา **อนปวิทฺธ**ं ทานํ ทตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติ สคฺคํ โลกํ อุปปนฺโน. (ที.๒/๒๘๒)

(ปายาสิเทพบุตร ตอบท่านพระควัมปติว่า) “อุตตรมาณพ ให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตน ให้ทานโดยความนอบน้อม ให้ทาน**ดุจไม่โยนทิ้ง** หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์.

ลูขญฺเจปิ คหปติ ทานํ เทติ ปณีตํ วา ตญฺจ สกฺกจฺจํ เทติ, จิตฺตีกตฺวา เทติ, สหตฺถา เทติ, **อนปวิทฺธ**ं เทติ, อาคมนทิฏฺฐิโก เทติ. (อ.๓/๑๙๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) คหบดี ถ้าบุคคลให้ทานเศร้าหมอง หรือประณีตก็ตาม ก็ให้ทานนั้นโดยเคารพ ทำความนอบน้อม

ให้ทาน ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทาน **ไม่เหมือนโยนทิ้ง** เป็นผู้เห็นผลที่จะตามมาให้ทาน(เขาก็จะได้รับผลมีการบริโภคอาหารอย่างดีและเพียบพร้อมไปด้วยกามคุณ ๕ เป็นต้น ในที่ที่ตนเกิดแล้ว).

ดู อปวิทฺธ ด้วย

อนปสาเทตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อปสาเทตฺวา]

ไม่รุกรานแล้ว, ไม่ข่มขู่แล้ว, ไม่ต่อว่าแล้ว.

โส เนว อุสฺสาเทตพฺโพ น อปสาเทตพฺโพ, อนุสฺสาเทตฺวา **อนปสาเทตฺวา** สฺเวว สาธุกํ สญฺญาเปตพฺโพ ตสฺส จ อตฺถสฺส เตสญฺจ พฺยญฺชนานํ นิสนฺติยา. (ที.๓/๑๐๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) เธอทั้งหลายไม่พึงชมเชย ไม่พึงต่อว่าเพื่อนพรหมจารีรูปนั้น ครั้นไม่ชมเชย **ไม่ต่อว่าแล้ว** พึงอธิบายให้เพื่อนพรหมจารีรูปนั้นเข้าใจอย่างถูกต้อง เพื่อใคร่ครวญอรรถนั้นและพยัญชนะเหล่านั้น.

อนปาย (ติ)

[น + อปาย]

ไม่มีความปราศจาก, อันไม่ปราศจากไปด้วยอำนาจโทสะ, อันไม่มีจิตประทุษร้าย, ไม่ยินร้าย.

โส เตสุ ธมฺเมสุ อนุปาโย **อนปาโย** อนิสฺสิโต อปฺปฏิพทฺโธ วิปฺปมุตฺโต วิสํยุตฺโต วิมริยาทีกเตน เจตสา วิหรติ. (ม.๓/๗๕)

[สารีบุตร รู้ชัดอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้นที่มีแล้วย่อมดับไป] เธอจึงไม่ยินดี **ไม่ยินร้าย** อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว พรากได้แล้วในธรรมเหล่านั้น มีจิตที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้วอยู่.

อนปาโยติ ปฏิฆวเสน อนปคโต. (ม.อฏ.๔/๖๐)

คำว่า **ไม่ยินร้าย (อนปาโย)** ความว่า เป็นผู้ไม่เข้าถึงด้วยอำนาจปฏิฆะ (ความโกรธ).

นตฺถิ เอตสฺส อปาโย ปฏิฆวเสน อปคมนนฺติ **อนปาโย**, อวิโรโธ. (ม.ฏี.๓/๒๗๘)

ชื่อว่า **ผู้ไม่ยินร้าย** เพราะอรรถว่า ไม่มีความยินดี คือ การจากไปด้วยอำนาจความโกรธ ได้แก่ ผู้ไม่โกรธ.

อนูปโย **อนปาโย** อนิสฺสิโต. (มหานิ.๑๘๗)

(บุคคล) ไม่มีตัณหา **ไม่ยินร้าย** อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัย.

อนปาโยติ อปทุฏฺจจิตฺโต. (มหานิ.อฏ.๓๐๔)

คำว่า **ไม่ยินร้าย (อนปาโย)** ได้แก่ ไม่มีจิตประทุษร้าย.

อนปาโยติ โกธวิรหิโต อปฺปฏิโฆ. (จูฬนิ.อฏ.๑๗)

คำว่า **ไม่ยินร้าย (อนปาโย)** ได้แก่ เว้นจากความโกรธ คือ ไม่มีปฏิฆะ.

ดู อนปาคต ด้วย

อนปายี (ติ)

[น + อปายี. (ถึ) อนปายินี]

ไม่ปราศจากไป, ไม่ละทิ้ง, ไม่มีปกติทิ้ง, ไม่ละ (เงา), ติดตามไป, ติดตาม.

อุตฺตโร มาณโว สตฺต มาสานิ ภควนฺตํ อนุพนฺธิ ฉายาว **อนปายินี**. (ม.๒/๓๓๖)

(สฺยา.กํ.ก. อนุปายินี)

อุตตรมาณพได้**ติดตาม**พระผู้มีพระภาคตลอด ๗ เดือน ดุจพระฉายา(เงา)ติดตามพระองค์ไปฉะนั้น (เพื่อพิจารณาดูลักษณะของพระพุทธเจ้า).

ดู ธมฺม.อฏฺ.๒/๒๔-๕ ด้วย

อนเปกฺข (ติ)

[น + อเปกฺขา]

ผู้ไม่มีความเพ่งดู-มองหา,

ไม่มีความต้องการ, ไม่เยื่อใย,

ไม่มีความห่วงใย,

ไม่มีตัณหา-ความอาลัย.

นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ
อนเปกฺขสฺส คามณิ
อติกฺกนฺตา ภยา สพฺเพ
ขีณสโยชนสฺส เว. (เถร.๓๒๐)

(พระเถระเมื่อจะแสดงธรรมโปรดหัวหน้าโจร จึงกล่าวภาษิตนี้ว่า)

คามณิเอ่ยสำหรับ**ผู้ที่ไม่ห่วงใย**ในชีวิต ย่อมไม่มีทุกข์ทางใจ ผู้ที่สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นภัยทุกอย่างได้แล้ว.

นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ, อนเปกฺขสฺส คามณีติ คามณิ อเปกฺขาย ตณฺหาย, อภาเวน **อนเปกฺขสฺส** มาทิสสฺส, โลหิตสภาโว ปุพฺโพ วิย, เจตสิกํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ นตฺถิ. (เถร.อฏ.๒/๒๖๗)

สองบาทคาถาว่า **นตฺถิ เจตสิกํ ทุกฺขํ, อนเปกฺขสฺส คามณิ** ความว่า ดูก่อน คามณิ ทุกข์ทางใจ คือความโทมนัส เหมือนน้ำเหลืองมีอยู่ในโลหิตเป็นสภาพ ย่อมไม่มีแก่คนเช่นเราผู้ชื่อว่า**ไม่มีความห่วงใย** เพราะไม่มีความห่วงใยคือตัณหา.

ยํนูนิมํ ปูติกายํ
นานากุณปปูริตํ
ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺเฉยฺยํ
อนเปกฺโข อนตฺถิโก. (พุทฺธวํ.๓๐๗)

(สุเมธะพราหมณ์คิดว่า)

เอาเถิด เราควรเป็น**ผู้ไม่มีความห่วงใย** ไม่มีความต้องการ ละทิ้งร่างกายที่เปื่อยเน่า เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ นี้ไปเสีย.

อนเปกฺโขติ อนาลโย. (พุทฺธวํ.อฏ.๙๑)

คำว่า **ไม่มีความห่วงใย (อนเปกฺโข)** ได้แก่ ไม่มีความอาลัย.

ดู อนเปกฺขมาน ด้วย

อนเปกฺขจิตฺต (ติ)

[อนเปกฺข + จิตฺต]

ผู้มีจิตไม่เพ่ง-มองหา, ผู้มีจิตไม่อยากได้.

อนเปกฺขจิตฺตตา (ถี)

[อนเปกฺขจิตฺต + ตา]

ความเป็นผู้มีจิตไม่เพ่ง-ไม่อยากได้.

ดู อนุคฺคหิต

อนเปกฺขณสีล (ติ)

[น + อเปกฺขณสีล]

ผู้ไม่มีการเพ่ง-มองหา-ต้องการ-ความอาลัยเป็นปกติ.

ดู อนเปกฺขมาน

อนเปกฺขตา (ถี)

อนเปกฺข + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีความเพ่ง-มองหา-ต้องการ-ห่วงใย-เยื่อใย-อาลัย.

กาเย จ ชีวิเต จ **อนเปกฺขตาย ปหิตตฺตสฺส** เปสิตตฺตสฺสาติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๑/๑๓๐)

ชื่อว่า **อุทิศกายและใจ เพราะไม่มีความห่วงใย**ในร่างกายและชีวิต อธิบายว่า ผู้มีใจส่งไปสู่นิพพานแล้ว.

อนเปกฺขภาว (ปุ)

[อนเปกฺข + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่มีความเพ่ง-มองหา-ต้องการ-ห่วงใย-เยื่อใย-อาลัย-เสียดาย.

วากจีเร นฏเจปิ **อนเปกฺขภาโว**.

(ชา.อฏ.๑/๑๑)

แม้ผ้าเปลือกไม้หายก็**ไม่เสียดาย**.

[ผ้าคากรอง[น. เครื่องปกปิดร่างกายที่ทำด้วยหญ้า เช่น ควรหรือมานุ่งคากรอง (ราชบัณฑิตยสถาน)]มีอานิสงส์ ๑๒ ประการ คือ

๑. มีราคาน้อย งดงามเหมาะสม

๒. สามารถทำขึ้นใช้ด้วยมือตนเอง

๓. จักค่อย ๆ เศร้าหมองไปเพราะการใช้สอย แม้เมื่อจะซักก็ไม่ต้องซักช้า

๔. แม้ใช้สอยเก่าแล้วไม่ต้องเย็บ

๕. เมื่อแสวงหาใหม่อีกก็ทำง่าย

๖. เป็นของเหมาะสมแก่การบรรพชาของดาบส

๗. ไม่ใช่ของใช้สอยสำหรับคนผู้เป็นข้าศึก

๘. เมื่อใช้สอยก็ไม่อยู่ในฐานะเป็นเครื่องประดับ

๙. เป็นของใช้อย่างเบา

๑๐. เป็นการมักน้อยในจีวร

๑๑. เปลือกไม้บังเกิดขึ้นเนื่องด้วยธรรม ไม่มีโทษ

๑๒. แม้ผ้าเปลือกไม้หายก็ไม่ต้องเสียดาย]

อนเปกฺขมาน (ติ)

[น + อเปกฺขมาน]

ไม่เพ่งอยู่, ไม่ต้องการอยู่,

ไม่ใส่ใจอยู่, ไม่อาลัยอยู่.

ขิฑฺฑำ รตึ กามสุขญฺจ โลเก
อนลงฺกริตฺวา **อนเปกฺขมาโน**
วิภูสนฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๘)

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ไม่ชื่นชมการเล่น ความยินดี และกามสุขในโลก **ไม่ใส่ใจ** งดเว้นจากฐานะแห่งการประดับตกแต่ง พูดคำจริงจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

อนเปกฺขมาโนติ เตน อลงฺกรเณน อนเปกฺขณสีโล, อปิหาลุโก, นิตฺตณฺโห, วิภูสนฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที เอโก จเรติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๑๐)

คำว่า **ไม่ใส่ใจ (อนเปกฺขมาโน)** ความว่า มีปกติไม่ใส่ใจ คือไม่มีความอยาก ไม่มีความทะยานอยากด้วยเครื่องประดับนั้น ได้แก่ เว้นจากฐานะแห่งการประดับ มีปกติกล่าวคำสัตย์ พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว.

โอหาย มำ ญาติคณา
เอกำ ปาสวสำ คตำ
อนเปกฺขมานา คจฺฉนฺติ
กึ เอโก อวหียสิ. (ชา.๒/๙๐)

(พญาหงส์โพธิสัตว์กล่าวว่า) หมู่ญาติทั้งหลายละทิ้งเรา ผู้ติดบ่วงไว้เพียงลำพัง **ไม่มีความเยื่อใย** พากันบินหนีไป ทำไมจึงเหลือท่านอยู่ตัวเดียวเล่า

[หงส์สุมุขะจึงได้กล่าวว่า ข้าแต่ท้าวธตรัฏฐะ ข้าพระองค์ถึงจะมีทุกข์ ก็ไม่ละทิ้งพระองค์ไป จะเป็นหรือจะตายอย่างไร ข้าพระองค์ก็จะอยู่กับพระองค์]

อนเปกฺขมานาติ ตว ญาตกา มำ อโนโลเกนฺตา นิราลยา หุตฺวา. (ชา.อฏ.๕/๓๘๒)

บทว่า **อนเปกฺขมานา** ได้แก่ พวกญาติของเธอ มิได้มองดูเรา หมดความห่วงใย.

ดู อนเปกฺข ด้วย

อนเปกฺขวนฺตุ (ติ)

[น + อเปกฺขวนฺตุ]

(ก) ผู้ไม่มีตัณหาในวัตถุกามและกิเลสกาม, ไม่มีความเยื่อใย-ยินดี-ต้องการ.

ยญฺจ อญฺเญ น รกฺขนฺติ
โย จ อญฺเญ น รกฺขติ
ส เว ราช สุขำ เสติ
กาเมสุ **อนเปกฺขวา**ติ. (ชา.๑/๓)

(ฤาษีโพธิสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาว่า)

บุคคลเหล่าอื่นไม่ต้องรักษาคุ้มครองผู้ใด และผู้ใดก็ไม่ต้องรักษาคุ้มครองบุคคลเหล่าอื่น

มหาบพิตร ผู้นั้นแหละ**ไม่เยื่อใย**ในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข.

กาเมสุ อนเปกฺขวาติ วตฺถุกามกิเลสกามเสุ อเปกฺขารหิโต วิคตจฺฉนฺทราโค นิตฺตณฺโห เอวรูโป ปุคฺคโล. (ชา.อฏ.๑/๑๕๘)

คำว่า **ไม่เยื่อใยในกามทั้งหลาย (กาเมสุ อนเปกฺขา)** ความว่า บุคคลเห็นปานนี้ เว้นจากความเยื่อใยในวัตถุกาม และกิเลสกาม คือปราศจากฉันทราคะ ไม่มีตัณหา.

(ข) ผู้ไม่มีความอาลัยในความเป็นพระ, ผู้ปราศจากธรรมานุธรรมปฏิบัติ, ผู้ไม่อาลัย-เยื่อใย-ห่วงใย-เสียดาย.

ปุคฺคลา...สามญฺเญ **อนเปกฺขวนฺโต**, สิกฺขาย น ติพฺพคารวา. (ม.๑/๓๘)

บุคคล...**ไม่อาลัย**ในความเป็นสมณธรรม ไม่มีความเคารพอย่างหนักแน่นในสิกขา.

สามญฺเญ อนเปกฺขวนฺโตติ สมณธมฺเม นิรเปกฺขา, ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติรหิตาติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๑/๑๕๗)

คำว่า **ไม่อาลัยในความเป็นสมณธรรม (สามญฺเญ อนเปกฺขวนฺโต)** ได้แก่ ไม่มุ่งถึงธรรมสำหรับสมณธรรม อธิบายว่า เว้นจากการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

อนเปกฺขี (ติ)

[น + อเปกฺขี]

ผู้มีปกติไม่เพ่ง, ผู้มีปกติไม่อาลัย-ไม่ใยดี.

เอตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา
โอหารินํ สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจ
เอตมฺปิ เฉตฺวาน ปริพฺพชนฺติ
อนเปกฺขิโน กามสุขํ ปหาย.
(ธมฺม.๖๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงความกำหนัด เครื่องจองจำที่มั่นคงนั้นว่ามีปกติเหนี่ยวลง หย่อนยาน แต่แก้ให้หลุดยาก นักปราชญ์เหล่านั้น ตัดเครื่องจองจำนั้นได้แล้ว **ไม่ใยดี** ละกามสุข ออกบวช.

อนเปต (ติ)

[น + อเปต]

อันไม่ไปปราศแล้ว, ไม่ผ่านไป, ไม่ตีจาก.

อนเปตตฺต (น)

[อนเปต + ตฺต]

ความไม่ปราศจากแล้ว.

อตฺเถ จ ธมฺเม จ ยํ ปเรสํ อตฺถโต **อนเปตตฺตา** อตฺถํ อนุปโรธํ กโรตีติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๒๖)

(คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและธรรม คือ) **ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม** ท่านอธิบายไว้ว่า ทำความพอใจ ชื่อว่าเป็นประโยชน์ **เพราะความไม่ปราศจาก**ประโยชน์ของผู้อื่น.

อนปฺปก (ติ)

[น + อปฺปก. (ถึ) อนปฺปิกา]

อันมิใช่น้อย, อันมาก, อันไม่มีประมาณ.

ลาภา วต โน **อนปฺปกา**
เย มยํ ภควนฺตํ อทฺทสาม
สรณํ ตํ อุเปม จกฺขุม
สตฺถา โน โหหิ ตุวํ มหามุนิ.
(สุตฺตนิ.๒๘๔)

(นายธนิยะเจ้าของโคกล่าวว่า)

เป็นลาภของพวกข้าพระองค์**ไม่น้อยเลย** ที่พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ พวกข้าพระองค์ขอถึงพระองค์เป็นสรณะ ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์ทรงเป็นพระศาสดาของพวกข้าพระองค์เถิด.

อนปฺปกาติ วิปุลา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๘)

คำว่า **ไม่น้อยเลย (อนปฺปกา)** ได้แก่ มาก.

กึ ตุมฺหากํ โภชนํ กึ สยานํ
กถญฺจ ยาเปถ สุปาปธมฺมิโน
ปหูตโภเคสุ **อนปฺปเกสุ**
สุขํ วิราธาย ทุกฺขชฺช ปตฺตาติ.
(เปต.๑๓๖)

(สามเณรถามว่า)

อาหารและที่นอนของพวกท่านเป็นเช่นไร อนึ่ง พวกท่านผู้มีบาปหนา เลี้ยงอัตภาพได้อย่างไร เมื่อโภคะพร้อมมูลมีอยู่**มิใช่น้อย** เหตุไร จึงหน่ายสุข ประสบแต่ความทุกข์จนทุกวันนี้.

[เปรตทั้งสองตอบว่า

สัตว์เหล่าใดได้ประสบโภคะต่าง ๆ แล้ว ไม่ใช้สอยเอง ทั้งไม่ทำบุญ ตายไปเกิดในยมโลก จักต้องประสบความหิวกระหายในปรโลกภายหลัง ถูกความหิวเป็นต้นแผดเผาไหม้อยู่สิ้นกาลนาน เหมือนพวกเราทั้งสองตีกันเองแล้วดื่มกินเลือดและหนองของกันและกัน ได้ดื่มเลือดและหนองเป็นอันมากก็ยังไม่อิ่ม มีความหิวอยู่เป็นนิตย์]

อนปฺปเกสูติ น อปฺปเกสุ พหูสุ. (เปต.อฏ.๕๔)

บทว่า **อนปฺปเกสุ** ได้แก่ ไม่น้อย คือ มาก.

อนปฺปกปริวาร (ติ)

[อนปฺปก + ปริวาร]

ผู้มีบริวารไม่น้อย-มาก-ไม่มีประมาณ.

ดู อมิตยส

อนปฺปเมยฺย (ติ)

[น + อปฺปเมยฺย. น ไม่มี อรรถ]

ผู้มีคุณอันใคร ๆ ไม่พึงประมาณ-ประมาณไม่ได้ (เพราะไม่มีกิเลสเครื่องทำการเปรียบ

เทียบ), ผู้ไม่มีกิเลสอันทำเปรียบเทียบ, ผู้มีคุณที่ไม่ถูกเปรียบเทียบ, ผู้ทรงคุณหาประมาณมิได้.

น จีวเร น สยเน
โภชเน นุปลิมฺปติ
โคตโม **อนปฺปเมยฺโย**
มุพาลปุปฺผ วิมลว
อมฺพุนา เนกฺขมฺมนินฺโน
ติภวาภินิสฺสโฏ. (เถร.๓๕๓)

(พระมหากัสสปเถระกล่าวว่า)

พระโคดม**ผู้ทรงพระคุณหาประมาณมิได้** มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะสลัดออกจากภพ ๓ ไม่ทรงติดใจในจีวรบิณฑบาต เสนาสนะ เหมือนดอกบัวไร้มลทินไม่ติดน้ำฉะนั้น.

อนปฺปเมยฺโยติ ปมาณกรกิเลสาภาวโต อปริมาณคุณตาย จ อนปฺปเมยฺโย. (เถร.อฏ.๒/๔๕๕)

บทว่า **อนปฺปเมยฺโย** ความว่า ไม่พึงประมาณได้ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกระทำประมาณ และเพราะมีคุณอันประมาณมิได้.

อนปฺปรูป (ติ)

[น + อปฺป + รูป]

อันมีรูปนิดหน่อยหามิได้, อันมีรูปมิใช่น้อย, อันมีสภาพมิใช่น้อย, อันมีสภาพมาก.

กึ นุ รุรุ ครหสิ มิคานำ
กึ ปกฺขีนำ กึ ปน มานุสานำ
ภยำ หิ มำ วินฺทติ**นปฺปรูปำ**
สุตฺวาน ตำ มานุสึ ภาสมานนฺติ. (ชา.๑/๒๗๑)

(พระราชาตรัสว่า)

นี่พญาเนื้อรุรุ เจ้าติเตียนหมู่เนื้อหรือหมู่นก ก็หรือติเตียนหมู่มนุษย์ เพราะภัย**อันใหญ่หลวง**จะมาต้องเรา เพราะได้ฟังเจ้าพูดภาษามนุษย์.

อนปฺปรูปนฺติ มหนฺตำ. (ชา.อฏ.๔/๒๖๐)

บทว่า **อนปฺปรูปำ** ได้แก่ อันใหญ่หลวง.

อทฺธา หิ สจฺจำ วจนำ ตเวตำ
ยถา อิสี ภาสสิ เอวเมตำ
กามา จ เม สนฺติ **อนปฺปรูปา**
เต ทุจฺจชา มาทิสเกน ภิกฺขุ. (ชา.๑/๓๑๕)

(พระเจ้าสัมภูตะตรัสกับพระมหาสัตว์ว่า)

คำของพระองค์นั้นเป็นคำสัตย์อย่างแท้จริง คำนั้นเป็นเหมือนดังที่ฤาษีกล่าว แต่กามของหม่อมฉันมีอยู่**มิใช่น้อย** ข้าแต่ท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร กามเหล่านั้นคนเช่นหม่อมฉันละได้ยาก.

อนปฺปรูปาติ อปริตฺตชาติกา พหู อปริมิตา. (ชา.อฏ.๔/๓๙๙)

บทว่า **มิใช่น้อย** ความว่า กามกิเลสทั้งหลายของข้าพเจ้า ยังมีชาติมิใช่น้อย คือ

มาก ได้แก่ หาประมาณมิได้.

อนปฺปโสกาตุร (ติ)

[อนปฺป + โสก + อาตุร]

ผู้มีความอาดูร-กระสับกระส่ายด้วยความโศกอันมิใช่น้อย-อันมาก,

ผู้ถูกความเศร้าโศกอาดูรไม่น้อย-มาก เบียดเบียน-ครอบงำ, ผู้เศร้าโศกเสียใจมาก.

นิรเย ปน เนรยิกา สตฺตา ทุกฺขา ติพฺพา กฏุกา เวทนา เวทยมานา ชลิตปชฺชลิต-สพฺพงฺคปจฺจงฺคา รุณฺณการุญฺญกนฺทิต-ปริเทวิตลาลปฺปิตมุขา...**อนปฺปโสกาตุรา** อนฺติมปจฺฉิมคติกา...กทริยา ตปนา มหา นิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺตีติ ? “อาม มหาราชาติ. (มิลินฺท.๑๕๐)

พระเจ้ามิลินท์ (พระคุณเจ้านาคเสน) ก็แต่ว่า พวกสัตว์นรกทั้งหลายผู้เสวยทุกขเวทนากล้าแข็งเผ็ดร้อนอยู่ในนรก มีอวัยวะใหญ่น้อยทั้งปวงถูกไฟเผาลุกโพลง มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้คร่ำครวญบ่นเพ้ออยู่...**เศร้าโศกอาดูรอย่างมาก** มีคติต่ำทรามเป็นที่สุด...เมื่อเคลื่อนจากมหานรกร้อนทารุณ ก็ยังกลัวความตายอีกหรือ ? พระนาคเสน “ใช่ ยังกลัว มหาบพิตร”[เพราะความตายนี้มีอานุภาพอันเป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นเกิดความหวั่นกลัว]

อนพฺภกฺขาตุกาม (ปุ)

[น + อพฺภกฺขาตุ + กมุ + ณ]

ผู้ไม่ปรารถนาจะกล่าวตู่, ผู้ไม่ปรารถนาจะกล่าวข่ม, ผู้ไม่ปรารถนาจะฟ้อง, ผู้ไม่ปรารถนาจะกล่าวปรักปรำ,ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่-ใส่ร้าย.

กจฺจิ เต ภนฺเต ภควโต วุตฺตวาทิโน, น จ ภควนฺตํ อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺติ, ธมฺมสฺส จานุธมฺมํ พฺยากโรนฺติ, น จ โกจิ สหธมฺมิโก วาทานุวาโท คารยฺหํ ฐานํ อาคจฺฉติ? **อนพฺภกฺขาตุกามา** หิ มยํ ภนฺเต ภควนฺตนฺติ. (วิ.๓/๓๓๐)

(สีหเสนาบดี กราบทูลว่า) พระพุทธเจ้าข้า คนเหล่านั้นจะชื่อว่ากล่าวตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ ไม่มีบ้างหรือที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำกล่าวต่อๆ กันมา จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ เพราะข้าพระองค์**ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่**พระผู้มีพระภาคเลย”.

อนพฺภกฺขาตุกามาติ อภิภวิตฺวา น อาจิกฺขิตุกามา. (วิ.อฏ.๓/๓๗๘)

คำว่า**ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่(อนพฺภกฺขาตุ-กามา)** ความว่า ข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะกล่าวข่ม.

อนพฺภกฺขาตุกามาติ น อภูเตน วตฺตุกามา. (ที.อฏ.๑/๒๘๗)

คำว่า **ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่ (อนพฺภกฺขาตุกามา)** ความว่า ไม่ประสงค์จะกล่าวด้วยคำอันไม่เป็นจริง.

อนพฺภาหต (ติ)

[น + อพฺภาหต]

ผู้อันโทษไม่ครอบงำ-ไม่เบียดเบียนแล้ว.

อนพฺภาหตตฺต (น)

[อนพฺภาหต + ตฺต]

ความเป็นผู้อันโทษไม่ครอบงำ-เบียดเบียนแล้ว.

ดู อชชฺชร

อนพฺภิต (ติ)

[น + อพฺภิต]

(ก) ผู้ไม่ถูกเรียกมาแล้ว, ไม่ได้เชิญมา.

อนพฺภิโต ตโต อาคา
นานุญฺญาโต อิโต คโต
ยถาคโต ตถา คโต
ตตฺถ กา ปริเทวนา. (เปต.๑๓๗)

(พราหมณีกล่าวกับท้าวสักกะว่า)

บุตรของดิฉัน ดิฉัน**ไม่ได้เชิญมา** ก็มาแล้วจากโลกอื่นนั้น ดิฉันไม่ได้อนุญาตให้ไป ก็ไปแล้วจากมนุษยโลกนี้ เขามาอย่างไร เขาก็ไปอย่างนั้น ทำไมจะต้องไปร่ำไห้ถึงบุคคลที่ไม่อยู่ในอำนาจนั้นเล่า.

อนพฺภิโตติ อนวฺหาโต, “เอหิ มยฺหํ ปุตฺตภาวํ อุปคจฺฉาติ เอวํ อปกฺโกสิโต. (เปต.อฏ.๕๙)

คำว่า **ไม่ได้เชิญมา (อนพฺภิโต)** ได้แก่ ไม่ได้เรียกมาคือ ไม่ได้เรียกอย่างนี้ว่า เจ้าจงมาเป็นบุตรของเราเถิด.

ดู อนวฺหาต, อนวฺหิต ด้วย

(ข) ผู้อันสงฆ์ยังไม่ยอมรับ, ผู้อันสงฆ์ยังมิได้อัพภาน.

(ค) ผู้อันสงฆ์ยังมิได้เรียกเข้าหมู่.

เอเกนปิ เจ อูโน วีสติคโณ ภิกฺขุสงฺโฆ ตํ ภิกฺขุ อพฺเภยฺย, โส จ ภิกฺขุ **อนพฺภิโต,** เต จ ภิกฺขู คารยฺหา, อยํ ตตฺถ สามีจิ. (วิ.๑/๒๘๓)

[ภิกษุผู้ประพฤติมานัต] ถ้าภิกษุสงฆ์ ๒๐ รูป ขาดไปแม้เพียง ๑ รูป เรียกภิกษุนั้นเข้าหมู่ ภิกษุนั้น**เป็นผู้อันสงฆ์ยังมิได้เรียกเข้าหมู่** และภิกษุเหล่านั้นควรถูกตำหนิ นี้เป็นการทำที่สมควรในกรรมนั้น.

อนพฺภิโตติ น อพฺภิโต, อสมฺปฏิจฺฉิโต, อกตพฺภานกมฺโมติ วุตฺตํ โหติ, อนวฺหาโตติ วา อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๒๑๓)

คำว่า **เป็นผู้อันสงฆ์ยังมิได้เรียกเข้าหมู่ (อนพฺภิโต)** ความว่า เป็นผู้ที่สงฆ์ไม่ได้อัพภาน คือไม่ได้รับรอง ท่านอธิบายไว้ว่า “ยังไม่ได้ทำอัพภานกรรม” อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า สงฆ์ยังไม่ได้เรียกเข้าหมู่.

ดู อพฺภิต, อพฺเภตพฺพ, อพฺเภติ ด้วย

อนพฺภุณฺณต (ติ)

[น + อพฺภุณฺณต]

อันไม่ตั้งขึ้นแล้ว, อันไม่สูงขึ้นแล้ว.

อนพฺภุณฺณตตา (ถี)

[อนพฺภุณฺณต + ตา]

ความเป็นสิ่งไม่ตั้งขึ้น-ไม่สูงขึ้น-ไม่พองขึ้น-ไม่นูนเกิน.

อปติตาติ น ปติตา, อมิลาตตาย วา **อนพฺภุณฺณตตาย** วา น อนฺโต ปวิฏฺ**ฐา**ติ อปติตา. (ชา.อฏ.๕/๑๖๗)

(สี.สฺยา.อิ-ต่างกัน)

(ดาบสเมื่อสรรเสริญถันจึงกล่าว) คำว่า **ไม่หย่อนยาน (อปติตา)** ได้แก่ ไม่ย้อยลง อธิบายว่า ชื่อว่าไม่หย่อนยาน เพราะอรรถว่าเต้านมนั้นไม่ลึกเข้าไปภายใน**โดยความที่**ไม่เหี่ยวหรือ**ไม่นูนเกิน**.

อนภาว (ปุ)

[อนุ + อภาว]

ความไม่เกิดบ่อยๆ, ความไม่เกิดอีก, ความไม่เจริญ, ความเสื่อม, ความไม่มี.

[**อนภาว** มาจาก อนุ + อภาว ในเพราะสระหลังคือ อ ที่อภาว ลบสระหน้าคือ อุ ที่อนุ ด้วย สูตรว่า สรา สเร โลปำ (รู.๗/๑๓) สำเร็จรูปเป็น อนภาว]

ตำ เจ ภิกฺขุ อธิวาเสติ, นปฺปชหติ น วิโนเทติ น พฺยนฺตีกโรติ น **อนภาวำ** คเมติ. (อำ.๑/๓๑๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอกุศลวิตกเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้กำลังเดิน) ถ้าภิกษุยินดีวิตกนั้น ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้หมดสิ้นไป ไม่ทำให้ถึง**ความไม่มี** (เราเรียกว่า ผู้เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อนต่อเนื่องตลอดไป).

อนภาวำ คเมตีติ อนุ อนุ อภาวำ คเมติ, วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน ยถา สุวิกฺขมฺภิโต โหติ, ตถา กโรตีติ วุตฺตำ โหติ. (ม.อฏ.๑/๘๕)

(ถามว่า ภิกษุจะทำกามวิตกนั้นให้เป็นอย่างนั้น (คือทำกามวิตกนั้นโดยประการที่จักไม่ให้เหลืออยู่ภายในของภิกษุนั้น) ได้อย่างไร)

ตอบว่า **ย่อมทำให้ถึงความไม่มี** คือให้ถึงความไม่เกิดบ่อยๆ มีคำอธิบายว่า ย่อมทำโดยประการที่จะข่มกามวิตกได้อย่างดีด้วยวิกขัมภนปหาน.

[มหาวิตก ๙ คือ อกุศลวิตก ๓ คือ

๑. กามวิตก (ความตรึกในทางกาม)

๒. พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท)

๓. วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน)

วิตกที่เหลืออีก ๖ เหล่านี้ คือ

๑. ญาติวิตก (ความตรึกถึงญาติ)

๒. ชนบทวิตก (ความตรึกถึงชนบท)

๓. อมรวิตก (ความตรึกถึงเทพเจ้า)

๔. ปรานุททยตาปฏิสังยุตวิตก (ความตรึกเกี่ยวเนื่องด้วยความเป็นผู้เอ็นดูผู้อื่น)

๕. ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตวิตก (ความตรึกเกี่ยวเนื่องด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ)

๖. อนวิญญัตติปฏิสังยุตวิตก (ความตรึกเกี่ยวเนื่องด้วยความไม่ถูกดูหมิ่น)]

น อนภาวํ คเมตีติ น อนุอภาวํ อวฑฺฒึ วินาสํ คเมติ. (อ.อฏ.๒/๒๕๘)

คำว่า **ไม่ทำให้ถึงความไม่มี (น อนภาวํ คเมติ)** ได้แก่ ไม่ทำให้ถึงความไม่มี คือ ความไม่เจริญ ได้แก่ ความย่อยยับไป.

น อนภาวํ คเมติ อนุ อนุ อภาวํ น คเมติ. (อ.ฏี.๒/๒๓๒)

ไม่ให้ถึงความไม่มี คือ ไม่ให้ถึงความพินาศไปบ่อยๆ.

อนภาวํ คเมตีติ อนุ อภาวํ คเมติ, วิปสฺสนานุกฺกเมน อริยมคฺคํ ปตฺวา สมุจฺเฉทวเสเนว อภาวํ คมยตีติ อตฺโถ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๖๒)

สองบทว่า **อนภาวํ คเมติ** ให้ถึงความไม่มีต่อไป ความว่า ถึงอริยมรรคตามลำดับวิปัสสนาแล้วให้ถึงความไม่มีด้วยการตัดขาด.

อนภาวกต (ติ)

[อนุ + อภาว + กต]

อันถูกทำไม่ให้เกิดอีก, อันถูกทำไม่ให้เกิดในภายหลัง.

เย เต พฺราหฺมณ รูปรสา สทฺทรสา คนฺธรสา รสรสา โผฏฺฐพฺพรสา เต ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา **อนภาวกตา** อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา. (วิ.๑/๒,๓,๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นว่าเป็นคนไม่มีรสมีมูลอยู่) เพราะตถาคตละรส คือ รูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ **ทำให้ไม่เกิดอีก** เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้.

ยสฺมา ปน เอวํ ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา โหนฺติ, ยถา เนสํ ปจฺจยภาโว น โหติ, ตถา กตา โหนฺติ; ตสฺมา อาห **“อนภาวํกตา**ติ. อยญฺเหตฺถ ปทจฺเฉโท อนุอภาวํ กตา **อนภาวกตา**ติ. “อนภาวํ คตาติปิ ปาโฐ, ตสฺส อนุอภาวํ คตาติ อตฺโถ. ตตฺถ ปทจฺเฉโท อนุอภาวํ คตา อนภาวํ คตาติ, ยถา อนุอจฺฉริยา อนจฺฉริยาติ. (วิ.อฏ.๑/๑๐๔)

ก็เพราะรสในรูปเป็นต้นที่ถูกตัดรากถอนโคนอย่างนี้(แล้ว) ชื่อว่าพระองค์ ทรงทำให้ไม่เกิดอีก คือทรงทำให้รสในรูปเป็นต้นนั้นมีไม่ได้ในภายหลัง ฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่า **ทำให้ไม่เกิดอีก (อนภาวกตา)**

ความจริง ในคำว่า อนภาวังกตา นี้ ตัดบทว่า อนุอภาวัง กตา เชื่อมบทว่า **อนภาวัง-กตา** บาลีว่า “อนภาวังคตา” ก็ใช้ได้ อธิบายว่า ถึงความไม่มีต่อไปในภายหลัง ในคำว่า อนภาวังคตา นั้น ตัดบทเป็น อนุอภาวัง คตา สำเร็จเป็น อนภาวังคตา เหมือนการตัดบทในคำว่า อนจฺฉริยา เป็น อนุอจฺฉริยา.

อนภาวังกตาติ เอตฺถ **อนุ**-สทฺโท ปจฺฉา-สทฺเทน สมานตฺโถติ อาห **“ยถา เนสํ ปจฺฉาภาโว น โหตีติ** อาทิ. **อนุอภาวัง คตาติ** ปจฺฉา อนุปฺปตฺติธมฺมตาวเสน อภาวัง คตา วินาสมุปคตา, ปหีนาติ อตฺโถ. (สารตฺถ. ๑/๓๔๑)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **“อย่างที่รสเหล่านั้นจะไม่เกิดในภายหลัง**เป็นต้น เพื่อแสดงว่า**อนุ**ศัพท์ในบทว่า**อนภาวังกตา** นี้ มีอรรถเหมือนกับ ปจฺฉา ศัพท์ คำว่า **ถึงความไม่เกิดอีก (อนุอภาวัง คตา)** ได้แก่ ถึง คือ เว้น ได้แก่ เข้าถึงความไม่มี (ความดับ) ด้วยอำนาจการไม่เกิดขึ้นในภายหลัง เป็นธรรมดา อธิบายว่า ละได้แล้ว.

สพฺพานิสฺส ตานิ ปหีนานิ ภวนฺติ อุจฺฉินฺน-มูลานิ ตาลาวตฺถุกตานิ **อนภาวงฺกตานิ** อายตึ อนุปฺปาทธมฺมานิ. (สํ.๑/๒๙๒-๓)

[เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นข้าศึกอันบุคคลเสพผิด ที่ดิ้นรนไปว่า ‘ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่าชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่นว่า ‘ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน] ทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมด (ที่เป็นข้าศึก อันบุคคลเสพผิด)อันอริยสาวกนั้นละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ **ทำให้ถึงความไม่มี** เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้.

อนภาวังกตานีติ อนุอภาวัง กตานิ. (สํ.อฏ.๒/๖๔)

คำว่า **ทำให้ถึงความไม่มี (อนภาวังกตานิ)** ได้แก่ ทำความไม่ให้มีในภายหลัง.

ยํ ภิกฺขเว อโลภปกตํ กมฺมํ อโลภชํ อโลภ-นิทานํ อโลภสมุทยํ, โลเภ วิคเต เอวํ ตํ กมฺมํ ปหีนํ โหติ อุจฺฉินฺนมูลํ ตาลาวตฺถุกตํ **อนภาวงฺกตํ** อายตึ อนุปฺปาทธมฺมํ. (อิ.๑/๑๓๔)

กรรมที่ถูกอโลภะครอบงำ เกิดจากอโลภะ มีอโลภะเป็นเหตุ มีอโลภะเป็นแดนเกิด เมื่อสิ้นโลภะแล้ว กรรมนั้นเป็นอันบุคคลละได้ ตัดรากถอนโคนได้เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ **ทำให้ไม่เกิดอีก** ทำให้เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้.

[เหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ คือ

๑. อโลภะ (ความไม่โลภ) เป็นเหตุให้เกิดกรรม

๒. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม

๓. อโมหะ (ความไม่หลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม]

อนภาวํ กตนฺติ อนุอภาวํ กตํ, ยถา ปุน นุปฺปชฺชติ, เอวํ กตนฺติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๒/๑๑๔)

คำว่า **ทำให้ไม่เกิดอีก (อนภาวํ กตํ)** ความว่า กระทำไม่ให้มีในภายหลัง อธิบายว่า กระทำโดยประการที่กรรมนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้อีก.

อนภาวังคต (ติ)

[อนุ + อภาว + คต]

อันเข้าถึงความไม่เกิดอีก, อันเข้าถึงความไม่เกิดในภายหลัง.

ดู อนภาวังกต

อนภิจฺฉิต (ติ)

[น + อภิจฺฉิต]

อันเขาไม่ปรารถนาแล้ว.

ปณฺฑิโต ภิกฺขเว อานนฺโท มหาปญฺโญ ภิกฺขเว อานนฺโท ยตฺร หิ นาม มยา สํขิตฺเตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ อาชานิสฺสติ กุสิมฺปิ นาม กริสฺสติ...พาหนฺตมฺปิ นาม กริสฺสติ ฉินฺนกํ ภวิสฺสติ สตฺถลูขํ สมณสารุปฺปํ ปจฺจตฺถิกานญฺจ **อนภิจฺฉิตํ**. (วิ.๓/๔๐๑)

(พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งกับภิกษุว่า) ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ มีปัญญามาก ที่เข้าใจความหมายที่เรากล่าวย่อ ๆ ได้อย่างพิสดาร เธอทำผ้ากุสิบ้าง...ทำผ้าพาหันตะบ้าง จีวรเป็นผ้าที่ต้องตัด เศร้าหมองเพราะศัสตราเหมาะแก่สมณะ และพวกโจร**ไม่ต้องการ**.

โกสาตกี นาม ลตตฺถิ ภนฺเต
ติตฺติกา **อนภิจฺฉิตา**
ตสฺสา จตฺตาริ ปุปฺผานิ
ถูปํ อภิหรึ อหํ. (วิมาน.๖๖)

(เทพธิดาทูลท้าวสักกะว่า)

พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้น้อมนำดอกบวบขมจำนวน ๔ ดอกที่มีรสขม**ไม่มีใครอยากได้** ไปบูชาพระสถูป[ดิฉันมีจิตเลื่อมใส มุ่งถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา ไม่ทันเห็นแม่โคมา จึงถูกแม่โคขวิดทั้งที่ยังไปไม่ถึงพระสถูป]

อนภิจฺฉิตาติ น อภิกงฺขิตา. (วิมาน. อฏ.๑๘๕)

บทว่า **อนภิจฺฉิตา** แปลว่า ไม่มีใครต้องการ.

อนภิชานนฺต (ติ)

[น + อภิชานนฺต]

ผู้ไม่รู้อยู่, ผู้ไม่รู้เฉพาะอยู่

อนภิชานนฺติ อสนฺตํ อภูตํ อสํวิชฺชมานํ อชานนฺโต อปสฺสนฺโต อตฺตนิ กุสลํ ธมฺมํ อตฺถิ เม กุสโล ธมฺโมติ. (วิ.๑/๑๑๗)

คำว่า **ไม่รู้ยิ่ง (อนภิชานำ)** คือ ภิกษุไม่รู้ไม่เห็นกุศลธรรมในตนซึ่งไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง หามีอยู่ไม่ กล่าวว่า เรามีกุศลธรรม.

อนภิชานนฺติ น อภิชานำ. (วิ.อฏ.๒/๘๐)

คำว่า **ไม่รู้ยิ่ง (อนภิชานำ)** ความว่า ไม่รู้อยู่.

“สพฺพำ ภิกฺขเว **อนภิชานำ** อปริชานำ อวิราชยำ อปฺปชหำ อภพฺโพ ทุกฺขกฺขยาย. (สำ.๒/๒๔๙)

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคล**เมื่อยังไม่รู้ยิ่ง** ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัดไม่ละสิ่งทั้งปวง เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์.

อนภิชานำ อปริชานำ อวิราชยำ อปฺปชหนฺติ อนภิชานนฺโต อปริชานนฺโต อวิราเชนฺโต อปฺปชหนฺโต. (สำ.อฏ.๓/๖)

คำว่า **เมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละ (อนภิชานำ อปริชานำ อวิราชยำ อปฺปชหำ)** ได้แก่ **เมื่อไม่รู้ยิ่ง** ไม่กำหนดรู้ ไม่คายความยินดี ไม่ละ.

อนภิชฺฌา (ถี)

[น + อภิชฺฌา]

ธรรมอันไม่คิดเพ่งเล็ง, ความไม่คิดเพ่งเล็งสิ่งของ ๆผู้อื่น, ธรรมอันไม่คิดเพ่งเล็งสิ่งของ ๆ ผู้อื่น, ธรรมอันไม่อยากได้สิ่งของ ๆ ผู้อื่นมาเป็นของตน, ธรรมอันไม่เป็นที่อยากได้, ความไม่โลภอยากได้ทรัพย์ผู้อื่น, อนภิชฌาธรรม.

ยสฺมึ สมเย กามาวจรำ กุสลำ จิตฺตำ อุปฺปนฺนำ โหติ...ตสฺมึ สมเย ผสฺโส โหติ...อโลโภ โหติ, อโทโส โหติ, อโมโห โหติ, **อนภิชฺฌา** โหติ, อพฺยาปาโท โหติ, สมฺมาทิฏฺฐิ โหติ. (อภิ.ธ.๑๗)

(สภาวธรรมที่เป็นกุศล คือ) จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล...เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ...อโลภะ อโทสะ อโมหะ **ความไม่เพ่งเล็ง (ความไม่โลภอยากได้ทรัพย์ผู้อื่น)** อัพยาบาท สัมมาทิฏฐิ ก็เกิดขึ้น.

โย ตสฺมึ สมเย อโลโภ...**อนภิชฺฌา** อโลโภ กุสลมูลำ อยำ ตสฺมึ สมเย อนภิชฺฌา โหติ. (อภิ.ธ.๒๓)

ความไม่โลภ...**ความไม่เพ่งเล็ง** กุศลมูล คืออโลภะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอนภิชฌาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น.

นาภิชฺฌายตีติ **อนภิชฺฌา**. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๓-๔)

ชื่อว่า **ความไม่เพ่งเล็ง** เพราะอรรถว่า ไม่อยากได้ (ทรัพย์ของผู้อื่น).

อนภิชฺฌาตุ (ติ)

[น + อภิชฺฌาตุ (= น + อภิ + เณ + ตุ]

ผู้ไม่เพ่งเล็ง, ผู้ไม่อยากได้,

ผู้ไม่โลภ, ผู้ไม่ชอบ.

“อนภิชฺฌาลุ โหติ. ยำ ตำ ปรสฺส ปรวิตฺตูปกรณำ ตำ **อนภิชฺฌาตา** โหติ ‘อโห วต ยำ ปรสฺส ตำ มม อสฺสาติ. (อำ.๓/๔๙๒)

(บุคคล)เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ**ไม่อยากได้**ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ‘ทำอย่างไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา.

[บุคคลมี ธรรม ๑๐ ประการ พึงเกิดในสวรรค์ คือ

๑. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์

๓. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

๔. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ

๕. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด

๖. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ

๗. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

๘. เป็นผู้ไม่อยากได้ทรัพย์ผู้อื่น

๙. เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท

๑๐. เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริต]

อนภิชฺฌาปจฺจย (ปุ)

[อนภิชฺฌา + ปจฺจย]

เหตุคืออนภิชฌา, เหตุคือความไม่อยากได้-ความไม่โลภ.

มีความไม่โลภเป็นปัจจัย.

อนภิชฺฌาปจฺจยา จ อเนเก กุสลา ธมฺมา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, อยํ อตฺโถ. (อ.๓/๔๖๘)

ก็กุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่**เพราะเหตุคือความไม่โลภ** นี้ เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์.

อนภิชฺฌาลุ (ติ)

[น + อภิชฺฌาลุ. อนภิชฺฌา + อาลุ]

ผู้ไม่มีความอยากได้เป็นปกติ,

ผู้ไม่มีความมักมาก, ผู้ไม่มีความเพ่งมาก, ผู้ไม่มีตัณหา, ผู้ไม่โลภ.

อนภิชฺฌาลุ วิหเรยฺย
อพฺยาปนฺเนน เจตสา
สโต เอกคฺคจิตฺตสฺส
อชฺฌตฺตํ สุสมาหิโตติ. (อ.๑/๓๓๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุคคลพึงเป็น**ผู้ไม่โลภ** มีจิตไม่พยาบาท มีสติ มีจิตแน่วแน่ ตั้งมั่นดีอยู่ภายใน.

อนภิชฺฌาลูติ นิตฺตณฺโห หุตฺวา. (อ.อฏ.๒/๒๘๘)

คำว่า **ผู้ไม่โลภ (อนภิชฺฌาลุ)** ได้แก่ ผู้ไม่มีตัณหา.

อนภิชฺฌาสหคต (ติ)

[อนภิชฺฌา + สหคต]

อันสรหต-ประกอบด้วยความไม่อยากได้-ไม่เพ่งเล็ง-ไม่โลภ-อนภิชฌา.

อิธ ภนฺเต เอกจฺโจ อนภิชฺฌาลุ โหติ, **อนภิชฺฌาสหคเตน** เจตสา วิหรติ; อพฺยาปาทวา โหติ, อพฺยาปาทสหคเตน เจตสา วิหรติ. (ม.๓/๙๘)

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา มีจิตไม่**สหรคตด้วยอภิชฌา**อยู่ เป็นผู้ไม่พยาบาท มีจิตสหรคตด้วยความไม่พยาบาทอยู่.

อนภิชฺฌิต (ติ)

[น + อภิชฺฌิต]

อันไม่ถูกเพ่งเล็งแล้ว, อันไม่ถูกอยากได้แล้ว, อันคนชั่วไม่ต้องการ-มุ่งหวังแล้ว (บรรพชา), ถูกไม่ต้องการ, ไม่ถูกอยากได้.

อามนฺตนา โหติ สหายมชฺเฌ
วาเส ฐาเน คมเน จาริกาย
อนภิชฺฌิตํ เสริตํ เปกฺขมาโน
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๕)

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปล่งอุทานว่า)

ในท่ามกลางสหาย ย่อมมีการปรึกษากัน ในเรื่องที่อยู่ เรื่องการดำรงตน เรื่องการไป เรื่องการเที่ยวจาริก บุคคลเมื่อเพ่งเห็นการบวชที่ให้ถึงความเสรี ที่พวกคนพาล**ไม่ต้องการ** จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

โลภาภิภูเตหิ สพฺพกาปุริเสหิ **อนภิชฺฌิตา** อนภิปตฺถิตา ปพฺพชฺชา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๗๕)

การบรรพชาที่พวกคนชั่วทั้งปวง ซึ่งถูกความโลภครอบงำแล้ว **ไม่ต้องการ** ไม่ปรารถนา.

ดู อป.อฏ.๑/๑๘๕ ด้วย

อนภิญฺญ (ติ)

[น + อภิญฺญ]

ผู้ไม่รู้ยิ่ง, ไม่คุ้นเคย,
ผู้ไม่รู้, ผู้ไม่มีอภิญญา.

อนภิญฺญตา (ถี)

[อนภิญฺญ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่รู้ยิ่ง-ไม่คุ้นเคย, ความไม่รู้.

โส จ น ปฏิวิชานาตีติ ภาสนฺตเร วา **อนภิญฺญตาย,** พุทฺธสมเย วา อโกวิทตาย "อิทํ นาม อตฺถํ เอส ภณตีติ นปฺปฏิวิชานาติ. (วิ.อฏ.๑/๒๒๐)

คำว่า **ถ้าเขาไม่เข้าใจ (โส เจ น ปฏิวิชานาติ)** ความว่า เขาไม่เข้าใจว่า "ภิกษุนี้ พูด ความชื่อนี้" **เพราะความไม่รู้**ภาษาอื่น หรือไม่ฉลาดในพุทธสมัย.

[ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าชาวมิลักขะด้วยภาษาชาวอริยกะ ถ้าเขาไม่เข้าใจย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา]

อนภิญฺญาต (ติ)

[น + อภิ + ญา + ต]

(๑) อันไม่รู้ยิ่งแล้ว, ไม่ถูกรู้.

อมตํ เตสํ ภิกฺขเว **อนภิญฺญาตํ** เยสํ กายคตาสติ **อนภิญฺญาตา**. อมตํ เตสํ ภิกฺขเว อภิญฺญาตํ เยสํ กายคตาสติ อภิญฺญาตาติ. (อ.๑/๔๘)

ชนเหล่าใด**ไม่รู้ยิ่ง**กายคตาสติ ชนเหล่านั้น ชื่อว่า**ไม่รู้ยิ่ง**อมตธรรม ชนเหล่าใดได้รู้ยิ่งกายคตาสติ ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้รู้ยิ่งอมตธรรม.

อนภิญฺญาตนฺติ ญาตอภิญฺญาย อชานิตํ. (อ.อฏ.๑/๔๑๖)

คำว่า **ไม่รู้ยิ่ง (อนภิญฺญาตํ)** ได้แก่ ไม่รู้ด้วยการรู้ยิ่งถึงสิ่งที่รู้แล้ว.

(๒) ผู้ไม่ปรากฏ.

ดู อรรถแห่ง อญฺญตร (ข)

อนภิญฺญาย (กฺริ/วิ)

[น + อภิ + ญา + ตฺวา. แปลง ตฺวา ปัจจัย เป็น ย ด้วยสูตรว่า สพฺเพหิ ตุนาทีนํ โย (รู.๔๖๕/๖๕๑)]

ไม่รู้ยิ่ง-แจ้งแล้ว.

เอเต เต อุโภ อนฺเต **อนภิญฺญาย** โอลียนฺติ เอเก, อติธาวนฺติ เอเก. (อุทาน.๑๖๗)

(พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า) สมณพราหมณ์ทั้งหลาย**ไม่รู้ยิ่ง**ส่วนสุดทั้งสองนั้น บางพวกก็จมติดอยู่ บางพวกก็แล่นไป.

[ข้อความตอนนี้มีความหมาย ๓ นัย คือ นัยที่ ๑ หมายถึงบางพวกจมติดอยู่ในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) บางพวกแล่นไป คือ มุ่งประกอบตนให้ลำบาก(อัตตกิลมถานุโยค) นัยที่ ๒ หมายถึงบางพวกติดอยู่ด้วยอำนาจตัณหา บางพวกแล่นไปในอำนาจทิฏฐิ นัยที่ ๓ หมายถึงบางพวกติดอยู่ในสัสสตทิฏฐิ บางพวกแล่นไปในอำนาจอุจเฉททิฏฐิ (ขุ.อุ.อ. ๕๘/๓๗๘)]

เต เอเต ยถาวุตฺเต อุโภปิ อนฺเต **อชานิตฺวา** “อิเม อนฺตา เต จ เอวังคหิตา เอวังอนุฏฺฐิตา เอวังคติกา เอวังอภิสมฺปรายาติ เอวํ อชานนเหตุ อชานนการณา. (อุทาน.อฏ.๓๒๐)

อันธปุถุชนเหล่านั้น **เพราะไม่รู้ยิ่ง**ส่วนสุดโต่งทั้ง ๒ ตามที่กล่าวแล้วนี้ เพราะเหตุไม่รู้ คือเพราะการณ์ไม่รู้อย่างนี้ว่า ส่วนสุดโต่งเหล่านี้และเหล่านั้น อันอันธปุถุชนยึดถือแล้วอย่างนี้ ตั้งมั่นแล้วอย่างนี้ มีคติอย่างนี้ มีภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้าอย่างนี้.

อนภินต (ติ)

[น + อภินต = อภิ + นม + ต]

ผู้ไม่น้อม-โค้ง, ไม่ก้ม-ไม่งอด้วยอำนาจแห่งราคะ, ผู้ไม่ยุบลง, ผู้ไม่ยินดี, ผู้ไม่ติด.

อริยสฺส ภาวิตตฺตสฺส
ปตฺติปตฺตสฺส เวยฺยากรณสฺส
สติมโต วิปสฺสิสฺส

อนภินตสฺส โน อปนตสฺส อเนชสฺส วสิปฺปตฺตสฺส ภควโต ตสฺส สาวโกหมสฺมิ. (ม.๒/๔๙)

(อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวกต่อหน้านิครนถ์นาฏบุตรว่า)

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นอริยะ มีพระองค์อบรมแล้ว บรรลุคุณที่ควรบรรลุ ทรงแสดงอรรถให้พิสดาร มีพระสติ ทรงเห็นแจ้ง **ไม่ยุบลง** ไม่ฟูขึ้น ไม่ทรงหวั่นไหว เป็นผู้มีความชำนาญ.

อนภินตสฺสาติ อนตสฺส. (ม.อฏ.๓/๖๙)

คำว่า **ไม่ยุบลง (อนภินตสฺส)** ได้แก่ ผู้ไม่น้อมไปด้วยอำจของกิเลส.

อนภินตๆ จิตฺตๆ ราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชๆ. (ปฏิสๆ.๓๘๔)

จิตที่**ไม่ยินดี**ย่อมไม่หวั่นไหว ในราคะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อาเนญชะ (จิตที่ไม่หวั่นไหว).

[เหตุทำให้ได้ฤทธิ์ ๑๖ อย่าง คือ

๑. จิตไม่ฟุบลงย่อมไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า อาเนญชา (ไม่หวั่นไหว)

๒.จิตไม่ฟูขึ้นย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ

๓. จิตไม่ยินดีย่อมไม่หวั่นไหวเพราะราคะ

๔. จิตไม่มุ่งร้ายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะพยาบาท

๕. จิตอันทิฏฐิไม่อาศัยย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิฏฐิ

๖. จิตไม่พัวพันย่อมไม่หวั่นไหวเพราะฉันทราคะ

๗. จิตหลุดพ้นย่อมไม่หวั่นไหว เพราะกามราคะ

๘. จิตไม่เกาะเกี่ยวย่อมไม่หวั่นไหวเพราะกิเลส

๙. จิตปราศจากเครื่องครอบงำย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความครอบงำกิเลส

๑๐. จิตที่เป็นเอกัคคตารมณ์ย่อมไม่หวั่นเพราะกิเลสต่าง ๆ

๑๑. จิตที่กำหนดด้วยศรัทธาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา

๑๒. จิตที่กำหนดด้วยวิริยะย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน

๑๓. จิตที่กำหนดด้วยสติย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท

๑๔. จิตที่กำหนดด้วยสมาธิย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ

๑๕. จิตที่กำหนดด้วยปัญญาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา

๑๖. จิตที่ถึงความสว่างไสวย่อมไม่หวั่น

ไหวเพราะความมืดคืออวิชชา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอาเนญชา]

อนภินตนฺติ โลภวเสน น อภินตึ, อนลฺลีนนฺติ อตฺโถ. อภิกามตา ยนฺตึ อภินตนฺติ, อิทึ ตาทิสึ น โหตีติ วุตฺตึ โหติ.

(ปฏิสึ.อฏ.๒/๒๒๖)

คำว่า **จิตไม่ยินดี (อนภินตึ)** ได้แก่ ไม่น้อมไปด้วยความโลภ ความว่า ไม่ติดแน่น มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า จิตน้อมไป น้อมไปยิ่ง เพราะความใคร่อย่างยิ่ง เพราะเหตุนั้น จิตดวงนี้ไม่เป็นเช่นนั้น.

อนภินนฺทน (น/ถี)

[น + อภินนฺทน]

การไม่ยินดียิ่ง, การ-ความไม่เพลิดเพลิน (ด้วยอำนาจตัณหาทิฐิ)

อสโยคาย สนฺติเก, **อนภินนฺทนาย** สนฺติเก.

(ม.๒/๗๔)

[ความเห็นของสมณพราหมณ์ว่า ‘ความดับสนิทแห่งภพมีอยู่โดยประการทั้งปวง’ นี้ใกล้ต่อธรรมที่ไม่มีความกำหนัด] ใกล้ต่อธรรมที่ไม่มีสังโยชน์ ใกล้ต่อ**ความไม่ยินดี**.

อนภินนฺทนฺต (ติ)

[น + อภินนฺทนฺต]

ผู้ไม่ยินดีอยู่, ผู้ไม่เพลิดเพลินอยู่.

ตสฺส ตึ เวทนึ **อนภินนฺทโต** อนภิวทโต อนชฺโฌสาย ติฏฺฐโต ยา เวทนาสุ นนฺที สา นิรุชฺฌติ. (ม.๑/๓๓๗)

เมื่อภิกษุนั้น**ไม่ยินดียิ่ง** ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายจึงดับไป. (มี อุเปกฺขา แทน เวทนา)

อนภินนฺทิ (ถี)

[น + อภินนฺทิ]

ความไม่ยินดียิ่ง, ความเสียใจ.

อิธ เทวเต รุกฺขสฺส มูลึ มูลตฺถิกา หรนฺติ ... น จ เตน เทวตาย อนตฺตมนตา วา **อนภินนฺทิ** วา กรณียา. (อึ.๒/๓๒๕)

[พระพุทธเจ้าตรัสกับเทวดาว่า] “เทวดา หมู่คนในโลกนี้ ผู้ต้องการรากย่อมนำรากของต้นไม้ไป...แต่เทวดาไม่พึงดีใจหรือ**เสียใจ**เพราะการกระทำนั้น ๆ (นี้ชื่อว่าการดำรงอยู่ในรุกขธรรมของเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้).

อนภินนฺทิต (ติ)

[น + อภินนฺทิต]

(อันภิกษุ) ไม่น่ายินดียิ่ง, ไม่น่าเพลิดเพลิน, ไม่น่าชื่นชม, ไม่น่าสรรเสริญ,

ไม่น่าปรารถนา.

โส สุขญฺเจ เวทนึ เวเทติ สา อนิจฺจาติ ปชานาติ อนชฺโฌสิตาติ ปชานาติ,

อนภินนฺทิตาติ ปชานาติ. (ม.๓/๒๘๗)

ถ้าภิกษุนั้นเสวยสุขเวทนา รู้ชัดอยู่ว่า ‘สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดอยู่ว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น รู้ชัดว่า **ไม่น่าเพลิดเพลิน**.

อนภินนฺทิตาติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทิตุ๋ น ยุตฺตาติ ปชานาติ. (ม.อฏ.๔/๒๑๓)

คำว่า **ไม่น่าเพลิดเพลิน (อนภินนฺทิตา)** ความว่า รู้ชัดว่า “ไม่ควรเพื่อจะเพลิดเพลินด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ”.

อนภินนฺทิตานีติ ตณฺหาทีหิ น อภินนฺทิตานิ. (อิติวุตฺต.อฏ.๑๕๙)

คำว่า**ไม่น่าเพลิดเพลิน (อนภินนฺทิตานิ)** ได้แก่ ไม่ยินดียิ่งด้วยตัณหาเป็นต้นแล้ว.

ดู อนชฺโฌสิต ด้วย

อนภินนฺทิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อภินนฺทิตฺวา]

ไม่ชื่นชมแล้ว, ไม่สรรเสริญแล้ว,

ไม่ยกย่องแล้ว.

โส โข อหํ ภนฺเต มกฺขลิสฺส โคสาลสฺส ภาสิตํ เนว อภินนฺทึ นปฺปฏิกฺโกสึ. **อนภินนฺทิตฺวา** อปฺปฏิกฺโกสิตฺวา อนตฺตมโน, อนตฺตมนวาจํ อนิจฺฉาเรตฺวา, ตเมว วาจํ อนุคฺคณฺหนฺโต อนิกฺกุชฺชนฺโต อุฏฺฐายาสนา ปกฺกมึ. (ที.๑/๕๐)

[พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า]

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิ คำกล่าวของครูมักขลิ โคศาล หม่อมฉันถึง**ไม่ชื่นชม**ไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจ และไม่เปล่งวาจาแสดง ความไม่พอใจออกมา เมื่อไม่ยึดถือ ไม่ใส่ใจคำกล่าวนั้น ก็ได้ลุกจากที่นั่งจากไป.

อนภินนฺทิตฺวาติ สาธุ สาธูติ เอวํ ปสฺสอกตฺวา. (ที.อฏ.๑/๑๔๕)

คำว่า **ไม่ชื่นชม (อนภินนฺทิตฺวา)** ได้แก่ ไม่ทำการสรรเสริญอย่างนี้ว่า ดีละ ๆ.

อนภินิพฺพตฺต (ติ)

[น + อภินิพฺพตฺต]

อันไม่เกิดใหม่, อันไม่เกิดอีก,

ยังไม่เกิดเฉพาะ.

เย ธมฺมา อชาตา อภูตา อสญฺชาตา อนิพฺพตฺตา **อนภินิพฺพตฺตา** อปาตุภูตา... อิเม ธมฺมา อนาคตา. (อภิ.ธ.๒๑๓)

สภาวธรรมที่ยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด **ยังไม่บังเกิดเฉพาะ** ยังไม่ปรากฏ...สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอนาคต.

อนภินิพฺพตฺตยมาน (ติ)

[น + อภินิพฺพตฺตยมาน]

ผู้ไม่ให้เกิดอยู่โดยอาการทั้งปวง,

ไม่ให้เกิดอยู่.

ตยิทำ กมฺมำ อกุพฺพมาโน...**อนภินิพฺพตฺตย-มาโน** อนตฺตครหี. (มหานิ.๓๘)

มุนี ไม่ทำ...**ไม่ให้เกิด**กรรมที่ติเตียนตน จึงชื่อว่า ผู้ติเตียนตนเองไม่ได้.

อนภินิพฺพตฺตยมาโนติ สพฺพากาเรน น อภินิพฺพตฺตยมาโน. อุปสคฺควเสน วา เอตานิ ปทานิ วฑฺฒิตานิ. (มหานิ.อฏ.๑๔๑)

คำว่า **อย่าให้เกิด (อนภินิพฺพตฺตยมาโน)** ได้แก่ ไม่ให้บังเกิดด้วยอาการทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง บทเหล่านี้ขยายความด้วยอำนาจอุปสรรค.

อนภินิพฺพตฺติ (ถี)

[น + อภินิพฺพตฺติ]

ความไม่เกิดในภพใหม่, ความไม่เกิดมีปรากฏอีก, ความไม่ปรากฏ, การไม่เกิด.

อภินิพฺพตฺติ โข อาวุโส ทุกฺขา **อนภินิพฺพตฺติ** สุขา. (อำ.๓/๓๕๒)

(ปริพาชกชื่อว่าสามัณฑกานิถามเหตุให้เกิดสุขและทุกข์) ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ผู้มีอายุ การเกิดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ **การไม่เกิด**เป็นเหตุให้เกิดสุข.

อนภินิพฺพตฺติสามคฺคี (ถี)

[อนภินิพฺพตฺติ + สามคฺคี]

ความประชุม-ความพร้อมเพรียงเพราะความไม่เกิดอีก, ความพร้อมเพรียง-ความประชุมด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ, หมู่พระอรหันต์ผู้ไม่ปฏิสนธิอีก, ผู้ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทาปรินิพพาน.

พหุ เจปิ ภิกฺขู อนุปาทิเสสาย นิพฺพาน-ธาตุยา ปรินิพฺพายนฺติ; น เตสำ นิพฺพาน-ธาตุยา อูนตฺตำ วา ปุณฺณตฺตำ วา ปญฺญายติ อยำ **อนภินิพฺพตฺติสามคฺคี**. (มหานิ.๑๐๒)

แม้หากภิกษุเป็นอันมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ความพร่อง หรือความเต็มแห่งนิพพานธาตุของภิกษุเหล่านั้นย่อมไม่ปรากฏ นี้ชื่อว่า **ความพร้อมเพรียงเพราะไม่เกิดอีก**.

อนภินิพฺพตฺติสามคฺคีติ อนิพฺพตฺตมานานำ อนุปฺปชฺชมานานำ อนุปาทิเสสาย นิพฺพาน-ธาตุยา ปรินิพฺพุตานำ อรหนฺตานำ สมูโห. (มหานิ.อฏ.๒๒๒-๓)

คำว่า **ความพร้อมเพรียงเพราะไม่เกิดอีก (อนภินิพฺพตฺติสามคฺคี)** ได้แก่ หมู่แห่งพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ไม่บังเกิด คือไม่เกิดอีก ได้แก่ ผู้ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิ-เสสนิพพานธาตุ.

อนภินิวิสนฺต (ติ)

[น + อภินิวิสนฺต]

ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ (ด้วยอำนาจแห่งมิจฉาทิฐิ), ผู้ไม่ถือมั่น, ผู้ไม่ยึดถือผิด.

ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตพฺเพ ธมฺเม...**อนภินิวิ-**

สนฺโต จเรยฺย วิหเรยฺย. (มหานิ.๓๘)

(ชนละความยึดถือว่าเป็นของเราได้แล้ว) **ไม่ถือมั่น**...รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่รับรู้ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งว่าเป็นของเรา พึงประพฤติ คือ อยู่.

อนภินิวิสมาน (ติ)

[น + อภินิวิสมาน]

ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่ (ด้วยอำนาจแห่งมิจฉาทิฐิ)

ดู อนุปาทิยาน

อนภินิเวส (ปุ)

[น + อภินิเวส]

ความไม่ยึดมั่น, ไม่ยึดติด, ความไม่เชื่อว่าลัทธิของตนเท่านั้นถูก-จริง.

กถญฺจ ภิกฺขเว ชนปทนิรุตฺติยา จ **อนภินิเวโส** โหติ สมญฺญาย จ อนติสาโร ?. (ม.๓/๒๗๘)

ภิกษุทั้งหลาย **การไม่ยึดติด**ภาษาท้องถิ่นและการไม่ละเลยคำพูดสามัญ เป็นอย่างไร ? [คือภาชนะชนิดเดียวกันในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปาติ’ บางท้องถิ่นว่า ‘ปัตตะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘ปิฏฐะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘สราวะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘หโรสะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘โปณะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘หนะ’ บางท้องถิ่นว่า ‘ปิปิละ’ ภิกษุพูดอย่างไม่ถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาชนะนั้นได้ว่า ‘ได้ยินว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านี้พูดหมายถึงภาชนะนี้]

ดู อภินิเวสติ, อภินิวิสฺส ด้วย

อนภินิเวสนฺต (ติ)

[น + อภินิเวสนฺต]

ผู้ไม่ยึดมั่นอยู่, ไม่เข้าไปยึดถืออยู่ (ด้วยอำนาจแห่งมิจฉาทิฐิ)

อนภินิเวสนฺโตติ นิยาโมกฺกนฺติทิฏฺจิวเสน นปฺปวิสนฺโต. (มหานิ.อฏ.๑๔๑)

คำว่า **ไม่ถือมั่น (อนภินิเวสนฺโต)** ได้แก่ ไม่เข้าไปหาด้วยทิฏฐิที่ก้าวลงแน่นอน.

อนภิเนยฺย (กฺริ)

[น + อภิเนยฺย]

ไม่ถูกนำไปแล้ว.

ดู อภิเนติ

อนภิปตฺถิต (ติ)

[น + อภิปตฺถิต]

ไม่ถูกปรารถนาแล้ว, ไม่ถูกเชื้อเชิญแล้ว.

ดู อนภิชฺฌิต

อนภิปฺปสาท (ปุ)

[น + อภิปฺปสาท]

ความไม่เลื่อมใสยิ่ง-เฉพาะ,

ความไม่เลื่อมใส.

อิเธกจฺโจ อสฺสทฺโธ โหติ, น สทฺทหติ พุทฺธํ วา ธมฺมํ วา สงฺฆํ วา, ยํ เอวรูปํ อสฺสทฺธิยํ อสฺสทฺทหนา อโนกปฺปนา **อนภิปฺปสาโท** อิทํ วุจฺจติ “อสฺสทฺธิยํ”. (อภิ.วิ.๓๘๖)

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เชื่อพระพุทธเจ้า พระธรรม หรือ พระสงฆ์ ความไม่เชื่อ กิริยาที่ไม่เชื่อ กิริยาที่ไม่ปักใจเชื่อ **ความไม่เลื่อมใสยิ่ง** นี้เรียกว่า อัสสัทธิยะ (ความไม่มีศรัทธา).

อปฺปสีทนฏฺเจน **อนภิปฺปสาโท**. (อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

ชื่อว่า **ความไม่เลื่อมใสยิ่ง** เพราะอรรถว่าไม่เลื่อมใส.

อนภิภวนีย (ติ)

[น + อภิภวนีย]

ผู้ไม่พึงถูกครอบงำ-เบียดเบียน-กดขี่.

ตานิเยว อสฺสทฺธิยาทีหิ **อนภิภวนียโต** อกมฺปิยฏฺเจน สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน **พลานี**ติ เวทิตพฺพานิ. (อุทาน.อฏ.๒๗๗)

อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นเท่านั้นพึงทราบว่า เป็น **พลธรรม** เพราะความเป็นธรรมชาติมั่นคงในสัมปยุตธรรมทั้งหลายเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว เนื่องจาก**ไม่ถูก**ความไม่มีศรัทธาเป็นต้น**ครอบงำ**.

อนภิภวนียตา (ถี)

[อนภิภวนีย + ตา]

ความเป็นแห่งผู้ไม่ถูกครอบงำ-ไม่ถูกเบียดเบียน-ไม่ถูกกดขี่,

ความไม่ถูกครอบงำ-ไม่ถูกเบียดเบียน-ไม่ถูกกดขี่.

วณฺณพลูปปนฺโนติ รูปสมฺปตฺติยา สรีรพเลน จ อุปปนฺโน สมนฺนาคโตติ ตีหิปิ ปเทหิ มนฺตปฺปโยคาทีหิ อตฺตโน **อนภิภวนียตฺ**เยว ทสฺเสติ. (เปต.อฏ.๑๑๐)

ด้วยคำว่า **วณฺณพลูปปนฺโน** นี้ เทพบุตรแสดงเฉพาะ**ความที่ตนไม่ถูกใคร ๆ กดขี่** ด้วยการประกอบมนต์เป็นต้น ด้วยบททั้ง ๓ ว่า เข้าถึงคือประกอบด้วยรูปสมบัติและด้วยพลังกาย.

อนภิภวนียตฺต (น)

[อนภิภวนีย + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่ถูกครอบงำ-เบียดเบียน - ไม่ถูกกดขี่,

ความไม่ถูกครอบงำ-เบียดเบียน-กดขี่.

เต เอวํ นมสฺสิยมานา โลเกน อวชฺฌา พฺราหฺมณา อาสุ, น เกวลญฺจ อวชฺฌา, อเชยฺยา วิหึสิตุมฺปิ **อนภิภวนียตฺตา** อเชยฺยา จ อเหสุ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๕๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) พราหมณ์เหล่านั้นอันบุคคลนอบน้อมอยู่ เป็นผู้อันชาวโลก

ไม่พึงฆ่า จะไม่พึงฆ่าอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ แต่ไม่พึงชนะ แม้เพื่อจะเบียดเบียน และไม่พึงชนะ **เพราะความที่ตนไม่พึงถูกเบียดเบียน**.

[ถามว่า เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะพราหมณ์เหล่านั้นอันธรรมรักษาไว้แล้วด้วยว่า พราหมณ์เหล่านั้น รักษาธรรม คือศีล ๕ แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้อันธรรมรักษาแล้ว เพราะพระบาลีว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ดังนี้ จึงชื่อว่า เป็นผู้อันธรรมรักษาแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงฆ่าและไม่พึงชนะ]

ตํ ปน ฐานํ สกเลปิ อิมสฺมึ กปฺเป อคฺคินา **อนภิภวนียตฺตา** กปฺปฏฺฐิยปาฏิหาริยํ นาม ชาตํ. เอวํ โพธิสตฺโต สจฺจกิริยํ กตฺวา ชีวิต-ปริโยสาเน ยถากมฺมํ คโต. (ชา.อฏ.๑/๒๓๑)

ก็สถานที่นั้น เกิดชื่อปาฏิหาริย์ตั้งอยู่ชั่วกัป **เพราะเป็นที่อันไฟไม่ครอบงำ** ในกัปนี้แม้ทั้งสิ้น พระโพธิสัตว์ (พระชาติที่เกิดเป็นลูกนกคุ่ม) กระทำสัจจกิริยาอย่างนี้แล้ว ก็ไปตามกรรมในที่สุดลงแห่งชีวิต.

อนภิภุยฺย (กฺริ/วิ)

[น + อภิภุยฺย]

ไม่ครอบงำแล้ว, ไม่เบียดเบียนแล้ว,

ไม่กดขี่แล้ว.

ยํ หิสฺส ภิกฺขเว อุปฺปนฺนํ ลาภํ **อนภิภุยฺย** วิหรโต อุปฺปชฺเชยฺยุ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, อุปฺปนฺนํ ลาภํ อภิภุยฺย วิหรโต เอวสฺส เต อาสวา วิฆาตปริฬาหา น โหนฺติ. (อ.๓/๑๐)

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเมื่อภิกษุ**ไม่ครอบงำ**ลาภที่เกิดขึ้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น พึงเกิดขึ้น แต่เมื่อเธอครอบงำลาภที่เกิดขึ้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นย่อมไม่มีแก่เธออย่างนี้.

[**อาสวะ** ในที่นี้หมายถึงอาสวะ ๔ คือ กามาสวะ อาสวะคือกาม ภวาสวะ อาสวะคือภพ ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา (สํ.สฬา.อ. ๓/๕๓-๖๒/๑๔, องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๘/๑๔๐, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๕๘/๑๕๔-๑๖๒)

ความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น หมายถึงความเร่าร้อนคือกิเลสหรือความเร่าร้อนคือวิบากเหล่าอื่นที่ก่อความทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจอันเป็นผลที่เกิดจากอาสวะ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๘/๑๔๐, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๕๘/๑๕๔)]

อนภิภูต (ติ)

[น + อภิภูต]

ผู้ไม่ถูกครอบงำ-ไม่ถูกเบียดเบียนแล้ว-ไม่ถูกกดขี่แล้ว.

ตตฺร ภิกฺขเว โย โส สตฺโต ปจฺมํ อุปปนฺโน ตสฺส เอวํ โหติ ‘อหมสฺมิ พฺรหฺมา มหา-

พฺรหฺมา อภิภู **อนภิภูโต** อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺตี อิสฺสโร กตฺตา นิมฺมาตา เสฏฺโ สชิตา วสี ปิตา ภูตภพฺยานํ. (ที.๑/๑๗,๒๑๑)

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น[สัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลก เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า] ผู้เกิดก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ **ไม่ถูกใครครอบงำ** เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด.

[เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าเรามีความคิดมาก่อนว่า โอหนอแม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง เรามีความตั้งใจอย่างนี้และสัตว์เหล่านี้ก็ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว]

อนภิภูโตติ อญฺเญหิ อนภิภูโต. (ที.อฏ.๑/๑๐๓)

คำว่า **ไม่ถูกใครครอบงำ (อนภิภูโต)** ได้แก่ คนเหล่าอื่นข่มไม่ได้.

เตหิ เกนจิ คุเณน น อภิภูโตติ **อนภิภูโต.** (อิติวุตฺต.อฏ.๗๓)

ชื่อว่า **ผู้ไม่ถูกใครครอบงำ** เพราะอรรถว่า“อันพรหมเหล่านั้นครอบงำไม่ได้ด้วยคุณไร ๆ.

อนภิมต (ติ)

[น + อภิมต]

ไม่ถูกใจยิ่ง, ไม่ชอบใจยิ่ง.

อนภิมิลาต (ติ)

[น + อภิมิลาต]

ไม่เหี่ยวแห้งแล้ว.

อนภิมิลาตวณฺณ (ติ)

[อนภิมิลาต + วณฺณ]

ผู้มีผิวพรรณไม่เหี่ยวแห้งแล้ว.

อนภิรต (ติ)

[น + อภิรต, อภิรติ]

(๑) ผู้ไม่ยินดียิ่งแล้ว, เบื่อหน่ายแล้ว.

(ก) ผู้ปรารถนาความเป็นคฤหัสถ์, ผู้เบื่อหน่าย, ไม่ยินดี.

กจฺจิ โน ตฺวํ อาวุโส สุทินฺน **อนภิรโต** พฺรหฺมจริยํ จรสีติ ?. (วิ.๑/๒๒)

(ภิกษุผู้เป็นเพื่อนของพระสุทิน เห็นท่านซูบผอม หมองคล้ำ จึงถามว่า) ท่าน**ไม่ยินดี**จะประพฤติพรหมจรรย์กระมัง”.

[พระสุทินตอบว่า “ท่านทั้งหลาย ความจริงไม่ใช่กระผมจะไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ แต่กระผมตั้งแต่เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาจึงเกิดความกลุ้มใจ เดือดร้อนใจ ที่ไม่สามารถจะประพฤติ

พรหมจรรย์ตามพระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตได้]

อนภิรโตติ อุกฺกณฺจิโต คิหิภาวํ ปตฺถยมาโนติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๑/๑๘๑)

คำว่า **ไม่ยินดี (อนภิรโต)** ได้แก่ กระสัน อธิบายว่า ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์.

อนภิรโตติ น อภิรโต. (อุทาน.อฏ.๑๕๐)

บทว่า **อนภิรโต** ตัดเป็น น อภิรโต แปลว่า ไม่ยินดียิ่ง.

(ข) ผู้ไม่มีจิตตั้งมั่น, ผู้เร่าร้อนด้วยราคะ, ผู้ไม่ยินดี.

เสยฺยสโก **อนภิรโต** พฺรหฺมจริยํ จรติ. โส เตน กิโส โหติ ลูโข ทุพฺพณฺโณ อุปฺปณฺฑุปฺปณฺฑุกชาโต ธมนิสนฺถตคตฺโต. (วิ.๑/๑๕๑)

พระเสยยสกะ**ไม่ยินดี**ที่จะประพฤติพรหมจรรย์ เพราะความไม่ยินดีนั้น ท่านจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง มีเนื้อตัวมีเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง.

อนภิรโตติ วิกฺขิตฺตจิตฺโต กามราคปริฬาเหน ปริฑยฺหมาโน น ปน คิหิภาวํ ปตฺถยมาโน. (วิ.อฏ.๒/๑๐๕)

คำว่า **ไม่ยินดี (อนภิรโต)** ความว่า ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ถูกความเร่าร้อนเพราะกามราคะแผดเผาอยู่ แต่ไม่ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์.

(๒) ผู้เว้นจากความยินดีในศาสนา, ผู้ปรารถนาจะสึกจากพระ, ผู้ไม่ยินดี.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุกฺกณฺจิโต **อนภิรโต** สามญฺญา จวิตุกาโม ภิกฺขุภาวํ อฏฺฏียมาโน หรายมาโน ชิคุจฺฉมาโน คิหิภาวํ ปตฺถยมาโน...ยำนูนาหำ พุทฺธํ ปจฺจกฺเขยฺยนฺติ วทติ วิญฺญาเปติ. (วิ.๑/๒๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ กระสัน **ไม่ยินดี** ปรารถนาจะสึก อึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจเพศภิกษุ ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์ ...บอกให้ผู้อื่นรู้ว่า “ไฉนหนอ ข้าพเจ้าพึงบอกคืนพระพุทธเจ้า”.

อนภิรโตติ สาสเน อภิรติวิรหิโต. (วิ.อฏ.๑/๒๑๑)

คำว่า **ไม่ยินดี (อนภิรโต)** ความว่า เว้นจากความยินดียิ่งในพระศาสนา.

อนภิรตภาว (ปุ)

[อนภิรต + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ยินดียิ่งในศาสนา, ความเบื่อหน่ายในศาสนา, ความไม่ยินดีในศาสนา.

ดู อนภิรติ

อนภิรตภิกฺขุ (ปุ)

[อนภิรต + ภิกฺขุ]

ภิกษุผู้ไม่ยินดีในศาสนา, ผู้ไม่ยินดี.

น กหาปณวสฺเสนาติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา เชตวเน วิหรนฺโต เอกํ **อนภิรตภิกฺขุ**

อารพฺภ กเถสิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๔๕)

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภ**ภิกษุผู้ไม่ยินดี** (ในพรหมจรรย์) รูปหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **นกหาปณวสฺเสน** เป็นต้น.

อนภิรตภิกฺขุวตฺถุ (น)

[อนภิรตภิกฺขุ + วตฺถุ]

เรื่องของภิกษุผู้ไม่ยินดีในศาสนา, ธรรมบท วรรคที่ ๑๔ เรื่องที่ ๕.

อนภิรตสญฺญา (ถี)

[อนภิรต + สญฺญา]

(บทนี้บางฉบับเป็น อนภิรติสญฺญา ตามพรรณนาแห่งอรรถกถาก็ต้องเป็น ต ส่วนใน ฏี ทั้งหลายพรรณนาว่าเป็น ติ) สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ยินดี, อนภิรตสัญญา, นิพพิทานุปัสสนาญาณอันมีสัญญานั้นเป็นประมุข.

สพฺพโลเก **อนภิรตสญฺญา**. (ที.๓/๒๕๔)

สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง.

สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญาติ สพฺพสฺมึ วฏฺเฏ อุกฺกณฺจนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญา. (ที.อฏ.๓/๒๔๘)

สัญญาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เบื่อหน่ายในวัฏฏะทั้งปวงชื่อว่า **สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง**.

อุกฺกณฺจนฺตสฺสาติ นิพฺพินฺทนฺตสฺส กตฺถจิปิ อสชฺชนฺตสฺส. (ที.ฏี.๓/๒๒๘)

บทว่า **อุกฺกณฺจนฺตสฺส** ได้แก่ เบื่อหน่าย คือไม่ข้องเกี่ยว แม้ในอารมณ์อะไรๆ.

สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญาติ สพฺพสฺมึ เตธาตุสนฺนิเวเส โลเก อุกฺกณฺจิตสฺส อุปฺปชฺชนกสญฺญา. (อ.อฏ.๓/๓๐)

คำว่า **สัญญาที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง (สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญา)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เบื่อหน่ายในโลก คือธาตุ ๓ (กามภพ รูปภพ และอรูปภพ)อันเป็นที่อาศัยทั้งหมด.

อุกฺกณฺจิตสฺสาติ นิพฺพินฺทนฺตสฺส กตฺถจิปิ อสชฺชนฺตสฺส. (อ.ฏี.๓/๒๗)

บทว่า **อุกฺกณฺจนฺตสฺส** ได้แก่ เบื่อหน่าย คือไม่ข้องเกี่ยว แม้ในอารมณ์อะไรๆ.

สพฺพโลเก **อนภิรตสญฺญํ** ภาเวติ. (อ.๑/๔๓)

ภิกษุเจริญสัญญาที่เกิดแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง.

สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญํ ภาเวตีติ สพฺพสฺมิมฺปิ เตธาตุเก โลเก อนภิรตสญฺญํ อุกฺกณฺจิตสญฺญํ ภาเวตีติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๑/๔๐๙)

คำว่า **ภิกษุเจริญสัญญาที่เกิดแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง (สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญํ ภาเวติ)** ความว่า เจริญสัญญาที่

เกิดแก่ผู้ไม่ยินดี คือ สัญญาที่เกิดแก่ผู้เบื่อหน่าย ในไตรโลกธาตุแม้ทั้งสิ้น.

อุกฺกณฺจิตสญฺญนฺติ นิพฺพินฺทนากาเรน อุปฺปชฺชนกสญฺญํ. (อ.ฏี.๑/๒๗๓)

คำว่า **สัญญาที่เกิดแก่ผู้เบื่อหน่าย (อุกฺกณฺจิตสญฺญ)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นโดยอาการที่เบื่อหน่าย.

สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญาติ ตีสุปิ ภเวสุ อรุจฺจนวเสน ปวตฺตา วิปสฺสนาภาวนา. นิพฺพิทานุปสฺสนา เหสา. (ม.ฏี.๒/๓๒๒)

คำว่า **สัญญาที่เกิดแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง (สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญา)** ความว่า การเจริญวิปัสสนาอันเป็นไปด้วยอำนาจความไม่ชอบใจแม้ในภพทั้ง ๓ จริงอยู่ การเจริญวิปัสสนานี้ ก็คือ ปัญญาที่เห็นความเบื่อหน่าย.

ดู อนภิรตสญฺญี ด้วย

อนภิรตสญฺญาปริจิต (ติ)

[อนภิรตสญฺญา + ปริจิต]

อันสั่งสม-อบรม-เจริญ-กำหนดด้วยอนภิรตสัญญา, อันอบรมด้วยสัญญาว่าไม่ยินดีในโลกทั้งปวง.

สพฺพโลเก **อนภิรตสญฺญาปริจิเตน** ภิกฺขเว ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต โลกจิตฺเรสุ จิตฺตํ ปติลียติ. (อ.๒/๔๓๕)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีใจที่**อบรมด้วยสัญญาที่เกิดแก่ผู้ไม่ยินดี**ในโลกทั้งปวงอยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับในโลกอันวิจิตร.

อนภิรตสญฺญี (ติ)

[อนภิรตสญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาที่เกิดแก่ผู้ไม่ยินดี, ผู้มีอนภิรตสัญญา, ผู้ประกอบด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณอันมีสัญญาเป็นประมุข.

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อสุภานุปสฺสี กาเย วิหรติ, อาหาเร ปฏิกูลสญฺญี, สพฺพโลเก **อนภิรตสญฺญี**. (อ.๑/๔๖๘)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร **มีสัญญาแก่ผู้ไม่ยินดี**ในโลกทั้งปวง.

สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญีติ สพฺพสฺมิมฺปิ เตธาตุเก โลกสนฺนิวาเส อนภิรตาย อุกฺกณฺจิตสญฺญาย สมนฺนาคโต. (อ.อฏ.๒/๓๔๔)

คำว่า **มีสัญญาแก่ผู้ไม่ยินดีในโลกทั้งปวง (สพฺพโลเก อนภิรตสญฺญี)** ได้แก่ ประกอบด้วยความสำคัญว่าน่ารังเกียจอันไม่ยินดีในโลกสันนิวาสอันเป็นไตรธาตุแม้ทั้งหมด.

อุกฺกณฺจิตสญฺญาย สมนฺนาคโตติ ตีสุ ภเวสุ อรุจฺจนวเสน ปวตฺตาย วิปสฺสนาปญฺญาย สมนฺนาคโต. นิพฺพิทานุปสฺสนา เหสา สญฺญาสีเสน วุตฺตา. (อ.ฏี.๒/๓๔๒)

คำว่า **ผู้ประกอบด้วยสัญญาที่เกิดแก่ผู้เบื่อหน่าย (อุกฺกณฺจิตสญฺญาย สมนฺนาคโต)** ความว่า ผู้ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญาอันเป็นไปด้วยอำนาจความไม่ยินดีในภพทั้ง ๓ จริงอยู่ ท่านกล่าวปัญญาที่เห็นความเบื่อหน่ายนี้ ด้วยอำนาจสัญญาเป็นประธาน.

อนภิรติ (ถี)

[น + อภิรติ]

(ก) ความไม่ยินดียิ่ง, ความไม่ชอบใจ, ความไม่จุใจ, ความกระสัน, ความเบื่อหน่ายด้วยอำนาจราคะ, ความที่จิตฟุ้งซ่านด้วยอำนาจกามราคะ.

ยทา เต **อนภิรติ** อุปฺปชฺชติ ราโค จิตฺตํ อนุทฺธํเสติ ตทา หตฺเถน อุปกฺกมิตฺวา อสุจึ โมเจหีติ. (วิ.๑/๑๕๑)

(พระอุทายีแนะนำพระเสยยสกะว่า) เมื่อใด เธอเกิด**ความกระสัน**ถูกราคะรบกวนจิตขึ้นมา ก็จงใช้มือพยายามทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน.

ยทา เต อนภิรติ อุปฺปชฺชตีติ ยสฺมึ กาเล ตว กามราควเสน อุกฺกณฺจิตตา วิกฺขิตฺต-จิตฺตตา อุปฺปชฺชติ. (วิ.อฏ.๒/๑๐๕)

คำว่า **เมื่อใด เธอเกิดความกระสัน (ยทา เต อนภิรติ อุปฺปชฺชติ)** ความว่า ในกาลใด ความกระสันคือความมีจิตฟุ้งซ่านด้วยอำนาจกามราคะเกิดขึ้นแก่คุณ.

อนภิรตินฺติ อุกฺกณฺจิตภาวํ. (อ.อฏ.๓/๓๑๐)

คำว่า **ความไม่ยินดี (อนภิรตึ)** ได้แก่ ความกระสัน.

ปนฺเตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธมฺเมสุ อรติ อรติตา **อนภิรติ** ...อยํ วุจฺจติ อรติ. (อภิ.วิ.๓๖๕)

ความไม่ยินดี กิริยาที่ไม่ยินดี **ความไม่ยินดียิ่ง** ...ในเสนาสนะที่สงัด หรือในสภาวธรรมที่เป็นอธิกุศลคือสมถะและวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า อรติ.

อนภิรตีติ อนภิรตภาโว. (อภิ.อฏ.๒/๔๖๐)

ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่ยินดียิ่ง ชื่อว่า **ความไม่ยินดียิ่ง**.

(ข) ความปรารถนาเพื่อการมาของสัตว์อื่น, ความประสงค์.

ตสฺส ตตฺถ เอกกสฺส ทีฆรตฺตํ นิวุสิตตฺตา **อนภิรติ** ปริตสฺสนา อุปปชฺชติ ‘อโห วต อญฺเญปิ สตฺตา อิตฺถตฺตํ อาคจฺเฉยฺยุนฺติ. (ที.๑/๑๗)

เพราะสัตว์ [สัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสร-พรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า] ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานานจึงเกิด**ความประสงค์** ต้องการว่า โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง.

[คำว่า **เป็นอย่างนี้ (อิตฺถตฺตํ)** ความว่า ภาวะอย่างนี้ อธิบายว่า ความเป็นพรหม]

อนภิรตีติ อปรสฺสาปิ สตฺตสฺส อาคมน-ปตฺถนา. ยา ปน ปฏิฆสมฺปยุตฺตา อุกฺกณฺจิตา, สา พฺรหฺมโลเก นตฺถิ. (ที.อฏ.๑/๑๐๒)

คำว่า **ความประสงค์ (อนภิรติ)** ได้แก่ ความปรารถนาให้สัตว์แม้อื่นมา ก็ความระอาอันประกอบด้วยปฏิฆะย่อมไม่มีในพรหมโลก.

อนภิรติชาตก (น)

[อนภิรติ + ชาตก]

อนภิรติชาตก บาลีชาดก เอกกนิบาต วรรคที่ ๗ ชาดกที่ ๕ และทุกนิบาต วรรคที่ ๔ ชาดกที่ ๕. (ชา.๑/๑๖,๔๘)

อนภิรติปีฬิต (ติ)

[อนภิรติ + ปีฬิต]

ผู้ถูกความไม่ยินดี-เบื่อหน่ายบีบคั้นแล้ว-เบียดเบียน-รบกวนแล้ว.

เอวมกฺขายตีติ อิทำ สตฺถา กุณาลทเห วิหรนฺโต **อนภิรติปีฬิเต** ปญฺจสเต ภิกฺขู อารพฺภ กเถสิ. (ชา.อฏ.๕/๔๔๐)

พระบรมศาดาเมื่อประทับอยู่ใกล้สระกุณาละ ทรงปรารภภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้ถูก**ความเบื่อหน่าย**อยากจะสึก**บีบคั้นแล้ว** จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **เอวมกฺขายติ** ดังนี้ เป็นเป็นต้น.

อนภิรติพหุล (ติ)

[อนภิรติ + พหุล]

ผู้มากด้วยความไม่ยินดียิ่ง, ผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย, ผู้เบื่อหน่ายมาก.

อรติพหุโล **อนภิรติพหุโล**. พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ. (ปฏิสำ.๓๘๑)

(บุคคลบางคน) เป็นผู้มากด้วยความระอา **เป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย** เบือนหน้าออก ไม่ยินดีในสังขารทั้งปวง.

อนภิรติพหุโลติ อุกฺกณฺฐนวเสเนว อภิรติ-อภาวำ ทีเปติ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๖๓)

คำว่า **ผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย (อนภิรติพหุโล)** ท่านแสดงถึงความไม่มีแห่งความยินดียิ่งด้วยอำนาจความเบื่อหน่ายเท่านั้น.

อนภิรติรส (ติ)

[อนภิรติ + รส]

มีความไม่ยินดียิ่งเป็นรส-กิจ-หน้าที่,

มีกิจคือความไม่ยินดี.

อิสฺสตีติ อิสฺสา. สา ปรสมฺปตฺตีนำ อุสูยน-ลกฺขณา, ตตฺเถว **อนภิรติรสา**, ตโต วิมุข-ภาวปจฺจุปฏฺฐานา, ปรสมฺปตฺติปทฏฺฐานา. สโยชนนฺติ ทฏฺจพฺพา. (อภิ.อฏ.๑/๒๙๙)

สภาวธรรมที่ชื่อว่าอิสสา เพราะอรรถว่าย่อมริษยา อิสสานั้น มีการริษยาสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ **มีความไม่ยินดี**ในสมบัติของผู้อื่นนั้นนั่นแหละ**เป็นรส** มีการ

เบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่นนั้นเป็นปัจจุปัฏฐาน มีสมบัติของผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน พึงทราบอิสสานั้นว่า เป็นอิสสาสังโยชน์.

ปรสมฺปตฺติขียนลกฺขณา **อิสฺสา**, ตสฺสา อกฺขมนลกฺขณา วา, ตตฺถ **อนภิรติรสา**, ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา. (ม.อฏ.๑/๑๑๐)

อิสสา (ความริษยา) มีการริษยา (ตำหนิ) สมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ หรือมีการไม่อดทนต่อสมบัติของผู้อื่นนั้นเป็นลักษณะ **มีความไม่ยินดียิ่ง**ในสมบัติของผู้อื่นนั้น **เป็นรส**มีการเบือนหน้าหนีจากสมบัติของผู้อื่นนั้นเป็นเครื่องปรากฏ.

อนภิรติสญฺญา (ถี)

[อนภิรติ + สญฺญา]

สัญญาอันเป็นไปกับด้วยความไม่ยินดี, นิพพิทานุปัสสนาญาณอันมีสัญญานั้นเป็นประธาน, สัญญาที่เป็นไปโดยความไม่ยินดี-ไม่ชอบใจ-เบื่อหน่าย.

ดู อนภิรตสญฺญา

อนภิรติสญฺญี (ติ)

[อนภิรติสญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาอันเป็นไปด้วยความไม่ยินดียิ่ง.

ดู อนภิรตสญฺญี

อนภิรทฺธ (ติ)

[น + อภิรทฺธ]

ผู้ไม่ยินดีแล้ว, ไม่ชอบใจ, ผู้ไม่เลื่อมใสแล้ว, ผู้มีความดำริอันไม่สมบูรณ์, ผู้ไม่พอใจอย่างยิ่ง = โกรธจัด, ผู้มีจิตอันไม่ยินดี-ไม่ผาสุก-ไม่พอใจ-ไม่ผ่องใส, ผู้มีจิตอันไม่สมบูรณ์-ไม่บากบั่น.

ทุฏฺโ โทโสติ กุปิโต อนตฺตมโน **อนภิรทฺโธ** อาหตจิตฺโต ขิลชาโต. (วิ.๑/๒๔๙)

คำว่า **ขัดเคืองมีโทสะ (ทุฏฺโ โทโส)** คือ โกรธ ไม่พอใจ **ไม่ชอบใจ** แค้นใจ เจ็บใจ.

อนภิรทฺโธติ น สุขิโต น วา ปสาทิโตติ อนภิรทฺโธ. (วิ.อฏ.๒/๑๗๐)

คำว่า **ไม่ชอบใจ (อนภิรทฺโธ)** ความว่า ชื่อว่าอนภิรทฺโธ เพราะอรรถว่าไม่ประสบสุขหรือไม่ประสบความสดใส.

ตสฺส อาทายสฺส อวณฺเณ ภณฺฑมาเน กุปิโต โหติ อนตฺตมโน **อนภิรทฺโธ**, พุทฺธสฺส วา ธมฺมสฺส วา สงฺฆสฺส วา อวณฺเณ ภณฺฑมาเน อตฺตมโน โหติ อุทคฺโค อภิรทฺโธ. (วิ.๓/๑๐๐)

กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์เมื่อผู้อื่นกล่าวติเตียน ความยึดถือคำของครู (ของตน) นั้น ก็โกรธ ไม่พอใจ **ไม่ชอบใจ** เมื่อมีผู้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ กลับพอใจร่าเริง ชอบใจ.

อนภิรทฺโธติ อปริปุณฺณสงฺกปฺโป; โน ปคฺคหิตจิตฺโต. (วิ.อฏ.๓/๒๗๕)

คำว่า **ไม่ชอบใจ (อนภิรทฺโธ)** ความว่า

เป็นผู้มีความดำริบกพร่อง คือ ผู้ไม่ประคับประคองความนึกคิด.

อนภิรทฺธิ (ถี)

[น + อภิรทฺธิ]

ความไม่ยินดี, ความไม่พอใจ, ความขุ่นใจ, ความโกรธ, ธรรมอันไม่ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ, ธรรมอันไม่ยังจิตให้ยินดี.

มมำ วา ภิกฺขเว ปเร อวณฺณำ ภาเสยฺยุ, ธมฺมสฺส วา อวณฺณำ ภาเสยฺยุ, สงฺฆสฺส วา อวณฺณำ ภาเสยฺยุ,ตตฺร ตุมฺเหหิน อาฆาโต น อปฺปจฺจโย น เจตโส **อนภิรทฺธิ** กรณียา. (ที.๑/๓)

ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะพึงกล่าวติเตียนเรา กล่าวติเตียนพระธรรมหรือกล่าวติเตียนพระสงฆ์ก็ตาม พวกเธอไม่ควรผูกอาฆาตแค้นเคือง**ขุ่นใจ**คนพวกนั้น [ถ้าพวกเธอโกรธเคืองหรือไม่พอใจพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตราย เพราะความโกรธเคืองนั้นได้]

[อันตรายในที่นี้หมายถึง อุปสรรคต่อการบรรลุธรรมชั้นสูง (ที.สี.อ. ๖/๕๓)]

เนว อตฺตโน น ปเรสำ หิตำ อภิราธยตีติ **อนภิรทฺธิ;** โกปสฺเสตำ อธิวจนำ. (ที.อฏ.๑/๕๒)

ที่ชื่อว่า**ขุ่นใจ (อนภิรทฺธิ)** เพราะอรรถว่าไม่ยังประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนและเกื้อกูลผู้อื่นให้สำเร็จ คำว่า **ขุ่นใจ (อนภิรทฺธิ)** นี้เป็นชื่อของความโกรธ.

อภิราธยตีติ สาธยติ. (ที.ฏี.๑/๕๙)

คำว่า **ย่อมให้ยินดี (อภิราธยติ)** ได้แก่ ย่อมให้ (ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น) สำเร็จ.

อนภิรทฺธีติ อตุฏฺจิ. (ม.อฏ.๒/๒๔)

คำว่า **ความขุ่นใจ (อนภิรทฺธิ)** ได้แก่ ความไม่ยินดี.

จิตฺตำ น อภิราธยตีติ **อนภิรทฺธิ.** (ม.ฏี.๒/๙๘)

ชื่อว่า ความขุ่นใจ เพราะอรรถว่า ย่อมไม่ยังจิตให้ยินดี.

อนภิรทฺธีติ โกโปเยว. โส หิ อนภิราธนวเสน อนภิรทฺธีติ วุจฺจติ. (อำ.อฏ.๒/๕๒)

คำว่า **ความขุ่นใจ (อนภิรทฺธิ)** ได้แก่ ความโกรธนั่นเอง จริงอยู่ ความโกรธนั้นท่านเรียกว่า **ความขุ่นใจ** ด้วยอำนาจไม่ยินดียิ่ง.

อนภิราธนวเสนาติ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตทฺเญสญฺจ อตฺถสฺส อนภิราธนวเสน. (อำ.ฏี.๒/๔๖)

คำว่า **ด้วยอำนาจความไม่ยินดียิ่ง (อนภิราธนวเสน)** ได้แก่ ด้วยอำนาจความไม่ยินดีประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตนและแก่บุคคลอื่น.

อนภิรมณ (น/ถี)

[น + อภิรมณ]

ความไม่ยินดี, ความเบื่อหน่าย,

อาการที่ไม่ยินดี.

ปนฺเตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเลสุ ธมฺเมสุ อรติ อรติตา อนภิรติ **อนภิรมณา** อุกฺกณฺจิตา ปริตสฺสิตา อยํ วุจฺจติ อรติ. (อภิ.วิ.๓๖๕,๓๘๓)

ความไม่ยินดี กิริยาที่ไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง **อาการที่ไม่ยินดี** ความรำคาญ ความกระวนกระวายใจในเสนาสนะที่สงัด หรือในสภาวธรรมที่เป็นอธิกุศลคือสมถะและวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า อรติ.

[คำว่า **อธิกุศล** ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา (อภิ.วิ.อฏ.๒/๔๖๐)]

อนภิรมณาติ อนภิรมณากาโร. (อภิ.อฏ.๒/๔๖๐)

อาการคือความไม่ยินดียิ่ง ชื่อว่า**อาการที่ไม่ยินดี**.

อนภิรมณาการ (ปุ)

[อนภิรมณ + อาการ]

อาการไม่เป็นที่น่ายินดี.

ดู อนภิรมณ

อนภิรมนฺต (ติ)

[น + อภิรมนฺต]

ไม่ยินดียิ่งอยู่, ไม่ยินดีอยู่.

เอโก ปวิเวเก **อนภิรมนฺโต** จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ คเหสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ. (อ.๒/๓๖๙)

(ภิกษุ)เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ**ผู้ไม่ยินดี**ในปวิเวกตามลำพังจักถือเอานิมิตแห่งจิตได้.

[**นิมิตแห่งจิต** หมายถึงอาการซึ่งเป็นนิมิตแห่งสมาธิและวิปัสสนา (อง.ฉกฺก.อฏ.๓/๖๘/๑๕๑)]

อนภิราธน (น/ถึ)

[น + อภิราธน]

การไม่ยินดี, การไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ, ความไม่โกรธ.

ดู อนภิรทฺธิ

อนภิรูป (ติ)

[น + อภิรูป]

ไม่งาม, ไม่สวย, ไม่เหมาะสม.

อนภิลกฺขิต (ติ)

[น + อภิลกฺขิต]

มิได้กำหนดไว้โดยเฉพาะ.

อนภิวทนฺต (ติ)

[น + อภิวทนฺต]

ไม่กล่าวอยู่, ไม่กล่าวการยึดถือว่าเรา ของเรา.

อนภิวาสินี (ติ)

[น + อภิวาสินี]

ไม่เป็นที่น่าปรารถนา.

อนภิวิตริตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อภิวิตริตฺวา]

ไม่จงใจล่วงละเมิดแล้ว, ไม่ฝ่าฝืนแล้ว, ไม่ครอบงำแล้ว, ไม่รังเกียจแล้ว.

อนภิวิตริตฺวา เอกโต อุโปสถํ กโรนฺติ. อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๓/๑๘๗)

[พวกภิกษุอาคันตุกะเห็นพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสผู้เป็นนานาสังวาสเข้าใจว่าเป็นสมานสังวาส ไม่ไต่ถาม ทำอุโบสถร่วมกันไม่ต้องอาบัติ ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นไต่ถามแล้ว]**ไม่รังเกียจ** ทำอุโบสถร่วมกันต้องอาบัติทุกกฏ.

ยํ อชานนฺโต อสญฺชานนฺโต อเจจฺจ **อนภิวิตริตฺวา** วีติกฺกโม อิทำ วุจฺจติ อาปตฺตาธิกรณำ อพฺยากตำ. (วิ.๔/๒๑๗)

ภิกษุไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่จงใจ **ไม่ฝ่าฝืน** ล่วงละเมิดอาบัติใด นี้เรียกว่า อาปัตตาธิกรณ์เป็นอัพยากฤต.

อนภิสงฺขจฺจ (กฺริ/วิ)

[น + อภิสงฺขจฺจ]

ไม่จัดแจงแล้ว,ไม่ปรุงแต่งแล้ว, ไม่ให้เกิดแล้ว.

ราคสฺส ปหานา โวจฺฉิชฺชตารมฺมณำ ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส น โหติ. ตทปฺปติฏฺฐิตำ วิญฺญาณำ อวิรูฬฺหำ **อนภิสงฺขจฺจ** วิมุตฺตำ. วิมุตฺตตฺตา ฐิตำ. (สำ.๒/๔๔)

เพราะละความกำหนัดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ก็ไม่งอกงาม **ไม่ปรุงแต่ง** หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้น จึงตั้งมั่น.

อนภิสงฺขจฺจ วิมุตฺตนฺติ ปฏิสนฺธึ อนภิสงฺขริตฺวา วิมุตฺตำ. (สำ.อฏ.๒/๒๕๐)

คำว่า **ไม่ปรุงแต่งหลุดพ้นไป (อนภิสงฺขจฺจ วิมุตฺตำ)** ได้แก่ ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิหลุดพ้นไป.

อนภิสงฺขต (ติ)

[น + อภิสงฺขต]

ยังไม่ถูกปรุงแต่ง, อันเขายังไม่ได้จัดไว้, (ปัจจัยมีข้าวเป็นต้น) อันยังไม่ถูกจัดแจง.

อโนทิสฺส อทสฺสเนน **อนภิสงฺขตำ** โกจิ อนฺตรายำ กโรติ กึ ปรสฺส ทินฺเนนาติ, อยำ อทิฏฺฐนฺตราโย นาม. (มิลินฺท.๑๕๗)

บุคคลบางคนย่อมทำอันตรายโภชนะ**ที่เขายังไม่ได้จัดแจงไว้** ไม่เจาะจงบุคคล เพราะยังไม่เห็นตัวผู้รับ โดยกล่าวว่า ประโยชน์อะไรด้วยการเที่ยวให้แก่คนอื่นเป็นต้น อันตรายข้อนี้ ชื่อว่าอทิฏฐันตราย.

อนภิสงฺขริตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อภิสงฺขริตฺวา]

ไม่ปรุงแต่งแล้ว, ไม่เกิดแล้ว,

ไม่จัดแจงแล้ว.

อนภิสงฺขโรนฺต (ติ)

[น + อภิสงฺขโรนฺต]

ไม่ปรุงแต่ง-ไม่พยายามอยู่,

ไม่ปรารถนาเพื่อฌานชั้นสูง.

โส **อนภิสงฺขโรนฺโต** อนภิสญฺเจตยนฺโต ภวาย วา วิภวาย วา น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ, อนุปาทิยํ น ปริตสฺสติ อปริตสฺสํ ปจฺจตฺตเยว ปรินิพฺพายติ. ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณียํ, นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาติ. (ม.๓/๒๘๗)

ภิกษุนั้น**เมื่อไม่ปรุงแต่ง** ไม่คิดถึง ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกเพื่อภพ หรือวิภพ เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่หวาดหวั่น เมื่อไม่หวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตนเท่านั้น รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป.

ดู อภิสงฺขโรติ ด้วย

อนภิสญฺเจตยนฺต (ติ)

[น + อภิสญฺเจตยนฺต]

ไม่จงใจอยู่, ไม่มีเจตนาอยู่,

ไม่คิดโดยประโยชน์.

ดู อภิสญฺเจตยติ ด้วย

อนภิสทฺทหนฺต (ติ)

[น + อภิสทฺทหนฺต]

ไม่เชื่ออยู่.

> โย ทุสฺสีโล สีลวนฺเตสุ ททาติ ทานํ อธมฺเมน ลทฺธํ อปฺปสนฺนจิตฺโต **อนภิสทฺทหํ** กมฺมผลํ อุพารํ สา ทกฺขิณา ปฏิคฺคาหกโต วิสุชฺฌติ. (ม.๓/๓๐๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ผู้ใดทุศีล ได้ของมาโดยไม่เป็นธรรม มีจิตไม่เลื่อมใส**ไม่เชื่อ**กรรมและผลของกรรมอันโอพารให้ทานแก่ชนผู้มีศีล ทักษิณาของผู้นั้นชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก.

อนภิสมย (ปุ)

[น + อภิสมย]

การ-ความไม่ตรัสรู้สัจธรรมด้วยญาณ, การไม่ได้-การไม่ถึง-การไม่แทงตลอด,

การไม่รู้แจ้ง (โมห).

ยํ ตสฺมึ สมเย อญฺญาณํ อทสฺสนํ, **อนภิสมโย** อนนุโพโธ...โมโห อกุสลมูลํ; อยํ ตสฺมึ สมเย โมโห โหติ. (อภิ.ธ.๙๔)

ความไม่รู้ ความไม่เห็น **ความไม่ตรัสรู้** ความไม่รู้โดยสมควร...อกุศลมูลคือโมหะในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าโมหะที่เกิดขึ้นในสมัย

นั้น.

อภิมุโข หุตฺวา ธมฺเมน น สเมติ น สมาคจฺฉตีติ **อนภิสมโย**. (อภิ.อฏ.๑/๒๙๖)

ที่ชื่อว่า**ความไม่ตรัสรู้** เพราะอรรถว่า เป็นสภาพเผชิญหน้าก็ไม่ตรัสรู้ตามธรรมได้ คือ ย่อมไม่มาถึงโดยชอบ.

ดู เนตฺติ.อฏ.๑๓๑ ด้วย

สมภิสมาคนฺตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อภิสมาคนฺตฺวา]

ไม่แทงตลอดแล้ว, ไม่รู้แจ้งแล้ว.

ดู อนภิสเมจฺจ

อนภิสเมจฺจ (กฺริ/วิ)

[น + อภิสเมจฺจ]

ไม่แทงตลอดแล้ว, ไม่ประชุมพร้อมด้วยญาณ, ไม่ตรัสรู้แล้ว, ไม่รู้แจ้งแล้ว.

โย ภิกฺขเว เอวํ วเทยฺย ‘อหํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ยถาภูตํ **อนภิสเมจฺจ**...ทุกฺขนิโรธคามินึ ปฏิปทำ อริยสจฺจำ ยถาภูตำ อนภิสเมจฺจ สมฺมา ทุกฺขสฺสนฺตำ กริสฺสามีติ เนตำ ฐานำ วิชฺชติ. (สำ.๓/๓๘๓,๓๙๔)

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เรายัง**ไม่รู้แจ้ง**ทุกขอริยสัจ...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริง แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบได้.

อนภิสเมจฺจาติ ญาเณน อนภิสมาคนฺตฺวา, อปฺปฏิวิชฺฌิตฺวาติ อตฺโถ. (สำ.อฏ.๓/๓๓๐)

คำว่า **ยังไม่รู้แจ้ง (อนภิสเมจฺจ)** ได้แก่ ไม่บรรลุยิ่งแล้ว อธิบายว่า ไม่แทงตลอดด้วยญาณ.

อนภิสเมต (ติ)

[น + อภิสเมต]

อันยังไม่ตรัสรู้-บรรลุ-แทงตลอด.

อิทำ ทุกฺขนฺติ ขฺวสฺส อาวุโส อญฺญาตำ อทิฏฺจำ อปฺปตฺตำ อสจฺฉิกตำ **อนภิสเมตำ**. ตสฺส ญาณาย ทสฺสนาย ปตฺติยา สจฺฉิกิริยาย อภิสมยาย ภควติ พฺรหฺมจริยำ วุสฺสติ. (อำ.๓/๑๙๐)

ผู้มีอายุภิกษุอยู่ประพฤติพรมหจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ เพื่อเห็นสิ่งที่ยังไม่เห็น เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้ง เพื่อตรัสรู้สิ่งที่**ยังไม่ตรัสรู้**ว่า นี้ทุกข์ (นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิทา).

อนภิสเมตาวี (ติ)

[น + อภิสเมตาวี]

ผู้ยังไม่บรรลุ, ผู้ยังไม่บรรลุอภิสมยญาณ กล่าวคือ การแทงตลอดสัจจะ ๔,

ยังไม่รู้แจ้ง, ผู้ยังไม่แทงตลอดสัจจะ ๔.

สุทฺธาวาสานำ ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน

อนภิสเมตาวีนำ อสญฺญสตฺตานำ เตสำ ตตฺถ มคฺคสจฺจำ นุปฺปชฺชิตฺถ. (ยมก.๑/๒๑๘)

เมื่อจิตดวงที่ ๒ ของบุคคลผู้อุบัติอยู่ในสุทธาวาสภูมิเป็นไปอยู่ บุคคลผู้**ยังไม่บรรลุ**สัจจะ ๔ และบุคคลผู้อุบัติอยู่ในอสัญญสัตต-ภูมิ มัคคสัจของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นไม่เคยเกิด.

อนภิสเมตาวีนนฺติ จตุสจฺจปฏิเวธสงฺขาตำ อภิสมยำ อปฺปตฺตสตฺตานำ. (อภิ.อฏ.๓/๓๑๒)

คำว่า **บุคคลผู้ยังไม่บรรลุ (อนภิสเมตาวีนำ)** ได้แก่ สัตว์ผู้ยังไม่ได้บรรลุอภิสมัยกล่าวคือ การแทงตลอดสัจจ ๔ .

ดู อภิสเมตาวี ด้วย

อนภิสมฺพุชฺฌติ (กฺริ)

[น + อภิสมฺพุชฺฌติ(= น + อภิ + พุธ + ย + ติ]

ย่อมไม่ตรัสรู้, ย่อมไม่แทงตลอด.

ปุคฺคโล ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามำ สจฺจานิ **อนภิสมฺพุชฺฌติ**, ทิฏฺเฐ เจว ธมฺเม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ สาวกปารมิญฺจ ปาปุณาติ. (อภิ.ปุ.๑๑๒)

บุคคล**ผู้ไม่ตรัสรู้**สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันและบรรลุสาวกบารมี.

อนภิสมฺพุทฺธาติ อิเม นาม ธมฺมา ตยา อนภิสมฺพุทฺธา. (ม.อฏ.๑/๓๓๘)

คำว่า **ยังไม่ตรัสรู้ (อนภิสมฺพุทฺธา)** ความว่า ท่านยังไม่รู้ธรรมทั้งหลาย.

อนภิสมฺพุทฺธสฺสาติ อปฺปฏิวิทฺธจตุสจฺจสฺส. (ม.อฏ.๑/๑๑๗)

คำว่า **ยังไม่ตรัสรู้ (อนภิสมฺพุทฺธสฺส)** ได้แก่ ยังไม่ได้แทงตลอดสัจจะ ๔.

อนภิสมฺพุทฺธสฺสาติ สพฺพธมฺเม อปฺปฏิวิทฺธสฺส. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๐๐)

คำว่า **ยังไม่ตรัสรู้ (อนภิสมฺพุทฺธสฺส)** ความว่า ยังไม่แทงตลอดธรรมทั้งปวง.

อนภิสมฺภวนีย (ติ)

[น + อภิสมฺภวนีย]

อันไม่ควรถึง, อันไม่สามารถบรรลุ, อันไม่สามารถเพื่อบรรลุ, ไม่อาจปรากฏ.

ภนฺเต พฺรหฺมา สนงฺกุมาโร เทวานำ ตาวตึสานำ ปาตุภวติ, โอฬาริกำ อตฺตภาวำ อภินิมฺมินิตฺวา ปาตุภวติ. โย โข ปน ภนฺเต พฺรหฺมุโน ปกติวณฺโณ **อนภิสมฺภวนีโย** โส เทวานำ ตาวตึสานำ จกฺขุปถสฺมึ. (ที.๒/๑๗๐)

(ชนวสภยักษ์กราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สนังกุมารพรหมปรากฏแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ พระองค์ทรงเนรมิตอัตภาพให้หยาบปรากฏขึ้น เพราะรูปร่างปกติของพรหม**ไม่อาจปรากฏ**ในคลองจักษุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้.

อนภิสมฺภวนีโยติ อปตฺตพฺโพ, น ตำ เทวา ตาวตึสา ปสฺสนฺตีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๒/๒๓๓)

คำว่า **ไม่อาจปรากฏ (อนภิสมฺภวนีโย)** ได้แก่ พวกเทพชั้นดาวดึงส์พึงถึงไม่ได้ อธิบายว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์ มองไม่เห็นสนังกุมารพรหมนั้น.

อภิสมฺภวิตุ อธิคนฺตุ อสกฺกุเณยฺโย **อนภิสมฺภวนีโย**. (ที.ฏี.๒/๒๐๖)

ชื่อว่า ไม่ปรากฏ เพราะไม่สามารถถึง คือข่มได้.

อนภิสมฺภวนฺต (ติ)

[น + อภิสมฺภวนฺต]

ไม่บรรลุอยู่, ไม่แทงตลอดอยู่,

ไม่สามารถบรรลุ.

ตำ วา ปน **อนภิสมฺภวำ** อปฺปฏิวิชฺฌำ ปญฺจนฺนำ โอรมฺภาคิยานำ สำโยชนานำ ปริกฺขยา อนฺตรา ปรินิพฺพายี โหติ. (อำ.๑/๒๓๖)

(ภิกษุมีศีล สมาธิ ปัญญานั้นทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน) หรือ**เธอเมื่อยังไม่บรรลุ** ยังไม่รู้แจ้งอรหัตนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปจึงเป็นอันตรา-ปรินิพพายี.

[สังโยชน์ ๑๐ คือ

๑. สักกายทิฏฐิ – ความเห็นกายของตนผิด

๒. วิจิกิจฉา-ความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจในพระรัตนตรัย

๓. สีลัพพตปรามาส – ความยึดมั่นถือมั่นในศีล(ข้อบังคับ)และข้อปฏิบัติผิด

๔. กามราคะ – ความกำหนัดด้วยอำนาจกามคุณ ๕

๕. ปฏิฆะ – ความกระทบกระทั่งในใจ

๖. รูปราคะ – ความติดใจ ติดเพลิน ความติดใจอยากในรูปภพ

๗. อรูปราคะ – การติดใจ ติดเพลิน ติดใจอยากในอรูปที่ประณีตยิ่งขึ้น

๘. มานะ – ความถือตัว ถือตน ทนงตน

๙. อุทธัจจะ – ความฟุ้งซ่าน ความปรุงแต่งในเรื่องต่าง ๆ ที่ละเอียดยิ่งขึ้น

๑๐. อวิชชา – ความไม่รู้ไม่เข้าใจตามความเป็นจริงของธรรม.

โอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ได้แก่ สังโยชน์ ๕ ข้อต้น ที่เหลืออีก ๕ ข้อจัดเป็น อุทธัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง)]

ตำ วา ปน อนภิสมฺภวำ อปฺปฏิวิชฺฌนฺติ ตำ อรหตฺตำ อปาปุณนฺโต อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต. (อำ.อฏ.๒/๒๑๙)

คำว่า **หรือเธอเมื่อยังไม่บรรลุ ยังไม่รู้แจ้งอรหัตนั้น (ตำ วา ปน อนภิสมฺภวำ อปฺปฏิ-วิชฺฌำ)** ความว่า พระอนาคามียังไม่บรรลุ ยังไม่แทงตลอดอรหัตตผลนั้น.

อนภิสมฺภุณนฺต (ติ)

[น + อภิสมฺภุณนฺต]

ผู้ไม่ถึงอยู่, ไม่บรรลุอยู่,

ไม่สามารถอยู่, ไม่ได้รับอยู่.

นิรสฺสตี อาทิยตี จ ธมฺมนฺติ **นิรสฺสตีติ** ทฺวีหิ การเณหิ นิรสฺสติ ปรวิจฺฉินฺทนาย วา นิรสฺสติ, **อนภิสมฺภุณนฺโต** วา นิรสฺสติ. (มหานิ.๕๘)

คำว่า **ย่อมสลัดทิ้ง (นิรสฺสติ)** ในคำว่า ย่อมสลัดทิ้งธรรมบ้าง ยึดถือธรรมไว้บ้าง ได้แก่ ย่อมสลัดทิ้ง เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) สลัดทิ้งด้วยการตัดสินของผู้อื่น (๒) **เมื่อไม่บรรลุ**ก็สลัดทิ้งเสีย.

อนภิสมฺภุณนฺโต วาติ อสมฺปาปุณนฺโต วา อสกฺโกนฺโต วา วิสฺสชฺเชติ. (มหานิ.อฏ.๑๗๘)

คำว่า **เมื่อไม่บรรลุ** ความว่า เมื่อไม่ถึงพร้อม หรือไม่สามารถ ก็สลัดทิ้งเสีย.

อนภิสมฺภุณนฺโต วาติ ตำ ปฏิปตฺตึ อสมฺปาเทนฺโต วา. (มหานิ.อฏ.๓๒๒)

คำว่า **เมื่อไม่บรรลุ** ความว่า ไม่ยังการปฏิบัตินั้นให้ถึงพร้อม.

อนภิสมฺภุณมาน (ติ)

[น + อภิสมฺภุณมาน]

ไม่ถึง-ไม่ได้-ไม่บรรลุอยู่,

ไม่สามารถอยู่, เมื่อยังไม่บรรลุ.

เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิมญฺเจว อนุตฺตรำ วิชฺชาจรณสมฺปทำ **อนภิสมฺภุณมาโน** ขาริวิธมาทาย อรญฺญายตนำ อชฺโฌคาหติ ‘ปวตฺตผลโภชโน ภวิสฺสามีติ. (ที.๑/๙๔)

สมณะหรือพราหมณ์บางคน **เมื่อยังไม่บรรลุ**วิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ จึงหาบหิ้วบริขารดาบสเข้าไปสู่ราวป่าด้วยตั้งใจว่าจักบริโภคผลไม้หล่น.

อนภิสมฺภุณมาโนติ อสมฺปาปุณนฺโต, อวิสหมาโน วา. (ที.อฏ.๑/๒๔๐)

คำว่า **เมื่อยังไม่บรรลุ (อภิสมฺภุณมาโน)** ได้แก่ ยังไม่บรรลุ หรือยังไม่สามารถ.

อสมฺปาปุณนฺโตติ อารภิตฺวา สมฺปตฺตุำ อสกฺโกนฺโต. (ที.ฏี.๑/๓๐๖)

คำว่า **เมื่อยังไม่บรรลุ (อสมฺปาปุณนฺโต)** ได้แก่ ก็ไม่อาจเพื่อจะริเริ่มแแล้วบรรลุได้.

อนภิสิตฺตกราช (ปุ)

[อนภิสิตฺตก + ราช]

พระราชาผู้ยังไม่ได้รับอภิเษก.

ราชญฺโญติ อนภิสิตฺตกราชา. (ที.อฏ.๒/๓๙๗)

คำว่า **ราชญฺโญ** ได้แก่ **พระราชาผู้ยังไม่ได้รับอภิเษก**.

อนภิสิตฺตกราชาติ ขตฺติยชาติโก อภิเสกำ อปฺปตฺโต. (ที.ฏี.๒/๓๕๐)

คำว่า **พระราชาผู้ยังไม่ได้รับอภิเษก (อนภิสิตฺตกราชา)** ได้แก่ พระราชาผู้มีชาติกษัตริย์ ยังไม่ได้รับการอภิเสก.

อนภิสฺสร (ติ)

[น + อภิสฺสร]

ไม่เป็นใหญ่เฉพาะ, ไม่มีที่พึ่ง, ผู้เว้นจากบุคคลผู้คอยช่วยปลอบใจ, ผู้ไม่มีเพื่อน.

อตาโณ โลโก **อนภิสฺสโรติ**, ยมหํ ฌตฺวา จ ทิสฺวา สุตฺวา จ อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโตติ. (ม.๒/๒๕๖)

(พระรัฏฐปาละได้ถวายพระพร พระเจ้าโกรัพยะว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) โลกไม่มีผู้ต้านทาน **ไม่เป็นใหญ่เฉพาะ** ที่อาตมภาพรู้ เห็นและได้ฟังแล้ว จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต.

อนภิสฺสโรติ อสรโณ อภิสริตฺวา อภิคนฺตฺวา อสฺสาเสตุ สมตฺเถน วิรหิโต. (ม.อฏ.๓/๒๑๑)

คำว่า **อนภิสฺสโร** ได้แก่ ไม่มีที่พึ่ง คือ เว้นจากผู้สามารถ เพื่อจะระลึกถึง คือไปหาช่วยปลอบใจได้.

[พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธัมมุทเทส ๔ ประการ คือ

๑.โลกถูกชรานำไป ไม่ยั่งยืน

๒. โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะ

๓. โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป

๔. โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา]

อนภิหีสมาน (ติ)

[น + อภิหีสมาน]

ไม่ทำให้เสื่อมอยู่, ไม่เบียดเบียนอยู่, ไม่โบยอยู่, ไม่ทำลายอยู่, ไม่ติดใจอยู่.

โส ทุติยํ ฌานํ **อนภิหีสมาโน** วิตกฺก-วิจารานํ วูปสมา...ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ. (อ.๓/๒๑๗)

ภิกษุนั้น**ไม่ติดใจ**ทุติยฌาน บรรลุทุติย-ฌาน...เพราะวิตกและวิจารดับไป.

อนภิหีสมาโนติ อโปเถนฺโต อวิเหเฐนฺโต. (อ.อฏ.๓/๒๗๗)

คำว่า **ไม่ติดใจ (อนภิหีสมาโน)** ได้แก่ ไม่ทำให้เสื่อม คือ ไม่เบียดเบียนอยู่.

อนม (ปุ)

[น + นม]

พราหมณ์, ผู้ไม่เคารพผู้อื่น.

อนมต (น)

[น + อมต]

สถานที่อันยังไม่เคยตาย, สถานที่อันไม่เคยเป็นป่าช้า, ที่ไม่เคยมีคนตาย (อ ที่ มต ไม่มีอรรถ).

อนามตนฺติ มตฏฺฐานํ. ตญฺหิ อุปจารวเสน “อมตนฺติ วุจฺจติ, ตํ ปฏิเสเธนฺโต “อนามตนฺติ อาห. “อนมตนฺติปิ ปาโฐ, โลกสฺมิญฺหิ **อนมตฏฺฐานํ** อสฺสานํ นาม นตฺถีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๒/๕๐)

คำว่า **ที่ไม่เคยมีคนตาย (อนามตํ)** ความว่า สถานที่ที่มีคนตาย พระโพธิสัตว์ เรียกสถานที่นั้นว่า อมตะ โดยการเปรียบเทียบ เมื่อประสงค์จะปฏิเสธที่นั้น จึงกล่าวว่าที่ไม่เคยมีคนตาย ศัพท์บาลีบางที่เขียนเป็น อนมตๆ อธิบายว่า เป็นความจริง สถานที่ที่**ไม่เคยมีคนตาย** ที่จะไม่เป็นสุสาน ไม่มีในโลก.

ดู อนามก, อนามต ด้วย

อนมตคฺค (ติ)

[(๑) อนุ + น + มต + อคฺค.

(๒) น + อมตคฺค. อ เป็น ตัพภาวะไม่มีอรรถ]

อันไม่มีที่สุด, อันไม่มีกำหนด, อันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ รู้ไม่ได้ อันไม่ปรากฏ (สังสารวัฏ.), มีส่วนที่ใครๆ ตามหาด้วยปัญญาก็ไม่รู้.

อนมตคฺโคยํ ภิกฺขเว สํสาโร. ปุพฺพาโกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสโยชนานํ สนฺธาวตๆ สํสรตๆ.(สํ.๑/๓๘๗)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้**มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ ไปตามรู้ไม่ได้** ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชากีดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป.

อนมตคฺโคติ อนุ อมตคฺโค, วสฺสสตๆ วสฺสสหสฺสๆ ฌาเณน อนุคนฺตฺวาปิ อมตคฺโค อวิทิตคฺโค, นาสฺส สกฺกา อิโต วา เอตฺโต วา อคฺคๆ ชานิตุๆ, อปริจฺฉินฺนปุพฺพาปรโกฏิโกติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๒/๑๔๕)

คำว่า **มีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ ไปตามรู้ไม่ได้ (อนมตคฺโค)** ได้แก่ มีที่สุดเบื้องต้นอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้ อธิบายว่า สงสารแม้จะตามไปด้วยญาณร้อยปี พันปี มีที่สุดรู้ไม่ได้ คือมีที่สุดอันทราบไม่ได้ สงสารนั้นใครๆ ไม่อาจรู้ที่ปลายข้างนี้ หรือปลายข้างโน้นได้ คือมีเบื้องต้นและเบื้องปลายกำหนดไม่ได้.

อคฺคสทฺโท อิธ มริยาทวจโน อนุทฺเทสิกญฺเจตๆ วจนนฺติ อาห “**อปริจฺฉินฺนปุพฺพาปรโกฏิโกติ**. (สํ.ฏี.๒/๑๕๐)

อคฺค-ศัพท์ในที่นี้ กล่าวอรรถว่าเขตแดน ก็คำนั้นท่านก็กล่าวโดยไม่เจาะจง เพราะฉะนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายกำหนดไม่ได้.

สํสารจกฺกนฺติ อนมตคฺคๆ สํสารวฏฺฏๆ วุจฺจติ. (วิ.อฏ.๑/๘๕)

ท่านเรียกสังสารวัฏ**อันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายที่ใครๆ ตามหาอยู่ก็รู้ไม่ได้**ว่า**สังสารจักร**.

[ก็สังสารจักรนั้นชื่อว่ามีอวิชชาเป็นดุม เพราะเป็นมูลเหตุ ชื่อว่ามีความแก่และความตายเป็นกง เพราะเป็นที่สุดรอบ ชื่อว่ามีธรรมทั้ง ๑๐ ที่เหลือเป็นกำ (สังขาร,

วิญญาณ, นามรูป, อายตนะ, ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภพ, ชาติ) เพราะมีอวิชชาเป็นมูลเหตุ และมีความแก่และความตายเป็นที่สุดรอบ]

อนมตคฺคํ สสารวฏฺฏนฺติ อนุ อนุ อมตคฺคํ อวิญฺญาตโกฏิกํ สสารมณฺฑลํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๑๑)

คำว่า **สังสารวัฏที่มีส่วนใครตามหา (ด้วยปัญญา)ก็ไม่รู้ (อนมตคฺคํ สสารวฏฺฏํ)** ได้แก่ มณฑลคือสงสารที่มีส่วนอันบุคคลไปตาม (ด้วยปัญญา) ก็รู้ไม่ได้ คือมีเบื้องปลายอันใครๆ ก็ไม่รู้แจ้ง.

สสารสาคโร **อนมตคฺโคว**. (อภิ.อฏ.๑/๑๑)

การกำหนด**เงื่อนมีในเบื้องต้นและที่สุดที่บุคคลตามหาอยู่ก็ไม่รู้** นี้ ชื่อว่าสังสารสาคร.

[การกำหนดเงื่อนเบื้องต้น และที่สุดของความเกิดขึ้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ปรากฏ คือไม่มีกำหนดว่า สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในที่สุด เพียงร้อยปีเท่านั้น เพียงพันปีเท่านั้น เพียงแสนปีเท่านั้น เพียงร้อยกัปเท่านั้น เพียงพันกัป เท่านั้น เพียงแสนกัปเท่านั้น]

อนมตคฺโคติ อญฺญาตคฺโค. (มูลฏี.๑/๑๘)

คำว่า **มีส่วนที่ใครๆ ตามหาอยู่ก็ไม่รู้ (อนมตคฺโค)** ได้แก่ (สังสารวัฏ)อันมีส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ ตามหาอยู่ก็ไม่รู้.

[สาคร ๔ คือ

๑. สังสารสาคร สาครคือสังสารวัฏ

๒. ชลสาคร สาครคือมหาสมุทร

๓. นยสาคร สาครคือนัย (ได้แก่ พุทธพจน์คือพระไตรปิฎก)

๔. ญาณสาคร สาครคือพระสัพพัญญุตญาณ]

อนมตคฺคกถา (ถี)

[อนมตคฺค + กถา]

กถา-ถ้อยคำ-เรื่องที่ปรารภสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ปรากฏ,

เรื่องว่าด้วยสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ปรากฏ.

สตฺถา ตํ สมสฺสาเสตฺวา “มา โสจิ อุปาสก. อนมตคฺคสฺมิญฺหิ สสาเร ตว เอวเมว ธีตุ มรณกาเล ปคฺฆริตอสฺสุ จตุนฺนํ มหาสมุทฺทานํ อุทกโต อติเรกตรนฺติ วตฺวา **อนมตคฺคกถํ** กเถสิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๑๕)

พระศาสดา ทรงปลอบเขา[นายช่างหูก] แล้วตรัสว่า ท่านอย่าเศร้าโศกเลย เพราะว่าน้ำตาของท่านที่ไหลออกแล้ว ในเวลาที่ธิดาของท่านตายด้วยอาการอย่างนี้นั่นแล ในสงสารมีที่สุดที่อันใคร ๆ ตามหาอยู่ก็ไม่รู้ เป็นของยิ่งกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ดังนี้แล้ว จึงตรัสเรื่องว่าด้วยสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ปรากฏ.

ดู อนมตคฺคธมฺมเทสนา ด้วย

อนมตคฺคตา (ถี)

[อนมตคฺค + ตา]

ความเป็นแห่งสังสารวัฏที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น, ความเป็นภพที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น,

ความที่สังสารวัฏมีเบื้องต้นและที่เบื้องปลายอันใครๆ ตามไปอยู่ก็ไม่รู้.

อยํ วาโร ยา เอสา ปฏิจฺจสมุปฺปาทปเทสุ เชฏฺฐิกา อวิชฺชา, ตสฺสาปิ ปจฺจยทสฺสนวเสน วุตฺโต. เอวํ วุตฺเตน วาเรน สํสารสฺส **อนมตคฺคตา** สาธิตา โหติ. (ม.อฏ.๑/๒๒๙)

ท่านกล่าววาระนี้ไว้แล้วด้วยการแสดงปัจจัยแม้แก่อวิชชาที่เป็นประธานในปฏิจจสมุปบาท ด้วยวาระที่กล่าวไว้แล้วอย่างนี้ เป็นอันให้สำเร็จ**ความที่สังสารวัฏมีเบื้องต้นและเบื้องปลายใครๆ ไปตามหาอยู่ก็ไม่รู้**.

อนมตคฺคธมฺมเทสนา (ถี)

[อนมตคฺค + ธมฺมเทสนา]

เทศนาอันแสดงธรรมปรารภสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ปรากฏ,

อนมตัคคธรรมเทศนา.

สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา **อนมตคฺคธมฺมเทสนํ** สุตฺวา ตสฺมึเยว อาสเน อรหตฺตํ ปาปุณึสุ. (ธมฺม.อฏ.๑/๓๐๑)

พวกภิกษุภัททวัคคีย์ ๓๐ รูปเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ฟัง**อนมตัคคธรรมเทศนา**บรรลุอรหัตตผลแล้ว ณ อาสนะนั้นนั่นเอง.

อนมตคฺคปริยาย (ปุ)

[อนมตคฺค + ปริยาย]

อนมตัคคเทศนา.

เอวํ สตฺถริ **อนมตคฺคปริยายํ** กเถนฺเต ตสฺสา สรีเร โสโก ตนุตฺตํ อคมาสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๔๑)

เมื่อพระศาสดาตรัส**อนมตัคคเทศนา**อยู่อย่างนั้น, ความโศกในสรีระของนาง[ปฏาจารา]ได้ถึงความเบาบางแล้ว.

อนมตคฺคปริยายกถา (ถี)

[อนมตคฺคปริยาย + กถา]

กถา-ถ้อยคำ-เรื่องที่แสดงอนมตัคคเทศนา, ด้วยเรื่องอนมตัคคเทศนา.

รกฺขิตตฺเถโร ปน วนวาสึ คนฺตฺวา อากาเส จตฺวา **อนมตคฺคปริยายกถาย** วนวาสิเก ปสาเทสิ. กถาปริโยสาเน ปนสฺส สฏฺฐิสหสฺสานิ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ. (วิ.อฏ.๑/๕๐)

ฝ่ายพระรักขิตเถระไปยังวนวาสีชนบท ยืนอยู่ในอากาศ ทำให้ชาววนวาสีชนบทเลื่อมใส**ด้วยอนมตัคคเทศนากถา** ในเวลาจบกถาของพระเถระนั้น ประชาชน ๖๐,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม.

อนมตคฺคปาฬิ (ถี)

[อนมตคฺค + ปาฬิ]

บาลีที่แสดงอนมตัคคเทศนา.

ยํ วา จตูสุ มหาสมุทฺเทสุ อุทกนฺติอาทิกา **อนมตคฺคปาฬิ** อาหริตพฺพา. (เถรี.อฏ.๒๙๕)

[ก็ในข้อนี้ควรนำ**บาลีที่แสดงอนมตัคคเทศนา**มาเป็นต้นว่า สงสารนี้มีเงื่อนต้นเงื่อนปลายที่บุคคลตามหาอยู่ก็ไม่รู้ เงื่อนต้นไม่ปรากฏสำหรับเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ ท่องเที่ยวไปอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นพวกเธอจะสำคัญอย่างไร ข้อที่ว่า น้ำตาที่ไหลพรากของเหล่าสัตว์ ผู้คร่ำครวญร่ำไห้ เพราะประจวบอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เพราะพลัดพรากจากอารมณ์ที่น่าพอใจ โลดแล่นท่องเที่ยวไป โดยกาลอันยาวนานนี้]หรือน้ำในมหาสมุทร ๔ อันไหนจะมากกว่ากัน.

อนมตคฺคภาว (ปุ)

[อนมตคฺค + ภาว]

ความที่สังสารวัฏมีเงื่อนต้นและเงื่อนปลายอันใครๆ ไปตามหาอยู่ก็ไม่รู้, ความที่สังสารวัฏมีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ ไปตามหาอยู่ไม่รู้, ความที่สังสารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้น.

อนมตคฺคโตติ สำสารสฺส อนมตคฺคภาวโต. (เถรี.อฏ.๒๙๔)

คำว่า **เพราะสังสารวัฏมีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ ไปตามหาอยู่ก็ไม่รู้ (อนมตคฺคโต)** ได้แก่ **เพราะความที่สังสารวัฏมีเงื่อนต้นและเงื่อนปลายอันใครๆ ไปตามหาอยู่ก็ไม่รู้.**

อนมตคฺคสํยุตฺต (น)

[อนมตคฺค + สํยุตฺต]

หมู่สูตรอันแสดงเหตุแห่งสังสารวัฏมีเบื้องต้นและเบื้องปลายไม่ปรากฏ.

อนมตัคคสังยุต บาลีนิทานวรรคสังยุต สังยุตที่ ๔ (สำ.๑/๔๘๗-๘)

อนมตคฺคิย (น)

[อนมตคฺค + อิย]

(๑) เทศนาที่แสดงอนมตัคคสังสารวัฏ, อนมตัคคสังยุต.

ดู บทที่ผ่านมาแล้ว

คนฺตฺวาน รกฺขิตตฺเถโร
วนวาสึ มหิทฺธิโก
อนฺตลิกฺเข จิโต ตตฺถ
เทเสสิ **อนมตคฺคิย**นฺติ.
(วิ.อฏ.๑/๕๐)

(สรุปแสดงการประกาศพระศาสนาที่วนวาสีชนบทด้วยคาถาว่า)

พระรักขิตเถระผู้มีฤทธิ์มากไปยังวนวาสีชนบท ยืนอยู่ในอากาศ

แสดง**เทศนาที่แสดงอนมตัคค-สังสารวัฏ** โปรดมหาชนในวนวาสีชนบทนั้น.

อนมตคฺคิยนฺติ อนมตคฺคสํยุตฺตํ. (สารตฺถ.๑/๑๕๓)

คำว่า **เทศนาที่แสดงอนมตัคคสังสาร-วัฏ (อนมตคฺคิยํ)** ได้แก่ อนมตัคคสังยุต (เทศนาที่ประกอบด้วย อนมตัคคสังสารวัฏ).

สเจ ปนสฺส เอวํ สตฺถุ ปุพฺพจริตคุณํ ปจฺจเวกฺขโตปิ ทีฆรตฺตํ กิเลสานํ ทาสพฺยํ อุปคตสฺส เนว ตํ ปฏิฆํ วูปสมฺมติ, อถาเนน **อนมตคฺคิยานิ** ปจฺจเวกฺขิตพฺพานิ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๙๘)

ก็แล เมื่อเธอ (ภิกษุ) แม้จะพิจารณาปุพพ-จริยคุณของพระศาสดาอยู่อย่างนี้ ก็ยังเข้าถึงความเป็นทาสของกิเลสตลอดกาลนาน ปฏิฆะนั้นก็ยังไม่สงบ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอควรพิจารณา**เทศนาที่แสดงอนมตัคค-สังสารวัฏ**.

อนมตคฺคสทฺโท, ตทตฺโถ วา เอเตสนฺติ **อนมตคฺคิยานิ**. (วิสุทฺธิฏี.๑/๓๖๑)

ชื่อว่า **เทศนาที่แสดงอนมตัคค-สังสารวัฏ** เพราะอรรถว่า เป็นบทพระสูตรที่มีอนมตคฺค-ศัพท์หรือเนื้อความแห่งอนมตคฺค-ศัพท์นั้น.

(๒) ความเป็นอนมตัคคะ, ความที่แห่งสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและที่เบื้องปลายอันใคร ๆ ไปตามหาอยู่ก็ยังไม่รู้.

วิหารทสฺสนตฺถญฺหิ **อนมตคฺคิยํ** ปจฺจเวกฺขิตฺวา สมุทฺทปพฺพตทสฺสนตฺถํ วาปิ คนฺตุํ วฏฺฏติ. (ม.อฏ.๓/๑๕๔)

แท้จริง บุคคลควรพิจารณา**ความที่แห่งสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและที่เบื้องปลายอันใคร ๆ ไปตามหาอยู่ก็ยังไม่รู้** แล้ว จึงไปเพื่อชมวิหาร หรือเพื่อดูสมุทรและภูเขา.

อนมตฏฺฐาน (น)

[อนมต + ฐาน]

สถานที่อัน (สัตว์, มนุษย์) ไม่เคยตาย, ที่ไม่ตาย.

ดู อนามต

อนมสฺสนภาว (ปุ)

[น + นมสฺสนภาว]

ความเป็นแห่งผู้ไม่ไหว้-ไม่นอบน้อม, การไม่ไหว้.

ภนฺเต มม ทิสา นมสฺสนภาวํ วา **อนมสฺสน-ภาวํ** วา ตุมฺเหว ชานาถาติ วุตฺเต “น ภิกฺขเว สาริปุตฺโต ทิสา นมสฺสติ, อสฺสชิตฺเถรสฺส ปน สนฺติกา ธมฺมํ สุตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปตฺตตาย อตฺตโน อาจริยํ นมสฺสติ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๐๑)

[พระศาสดาตรัสถามสารีบุตรว่า เธอไหว้ทิศอยู่หรือ] เมื่อพระเถระกราบทูลว่า

พระเจ้าข้า พระองค์เท่านั้นย่อมทรงทราบ**ความ**ที่ข้าพระองค์ไหว้หรือ**ไม่ไหว้**ทิศทั้งหลาย ของข้าพระองค์ ดังนี้แล้ว, ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร ย่อมไม่ไหว้ทิศทั้งหลาย, แต่เพราะความที่เธอฟังธรรมจากสำนักของพระอัสสชิเถระแล้วบรรลุโสดาปัตติผล จึงไหว้อาจารย์ของตน.

อนมฺพิล (น)

[น + อมฺพิล]

ไม่เปรี้ยว, รสอันไม่เปรี้ยว, (ติ) อาหารมีรสไม่เปรี้ยว.

เต ชิวฺหคฺเคน รสคฺคานิ ปริเยสนฺตา อาหิณฺฑนฺติ, เต อมฺพิลํ ลภิตฺวา **อนมฺพิลํ** ปริเยสนฺติ. (มหานิ.๑๘๕)

สมณพราหมณ์ (ผู้ยินดีในรส) เหล่านั้นเที่ยวแสวงหารสเลิศด้วยปลายลิ้น ได้รสเปรี้ยวแล้วก็แสวงหา**รสไม่เปรี้ยว**.

[คำว่า **ตัณหา** ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา

คำว่า **รส** ได้แก่ รสจากราก รสจากลำต้น รสจากเปลือก รสจากใบ รสจากดอก รสจากผล รสเปรี้ยว รสหวาน รสขม รสเผ็ด รสเค็ม รสปร่า รสเฝื่อน รสฝาด รสอร่อย รสไม่อร่อย รสเย็น รสร้อน]

อนมฺหิกาล (ปุ)

[น + อมฺหิกาล (มฺหิ ศัพท์กล่าวอรรถว่า อีสฺหสนตฺถ ยิ้มเล็กน้อย) มฺหิกาโล เอว อมฺหิกาโล, อ= ตพฺโภ. น อมฺหิกาโล อนมฺหิกาโล. (โมคคัลลานะแปล.๒/๑๒๖-สุตฺต)]

กาล-เวลาที่ไม่ควรยิ้ม,

กาล-เวลาที่ควรร้องไห้.

กายํ เอพคลาคุมฺเพ
กโรติ อหุหาสิยํ
นยีธ นจฺจคีตํ วา
ตาพฺ วา สุสมาหิตํ
อนมฺหิกาเล สุโสณิ
กึ นุ ชคฺฆสิ โสภเน. (ชา.๑/๑๓๕)

(สุนัขจิ้งจอกได้ฟังคำของนายโจรซึ่งกำลังหลอกลวงภรรยาของจูฬธนุคคหบัณฑิตนั้น จึงได้กล่าวว่า)

นี่ใครหัวเราะดังลั่นอยู่ที่พุ่มตะไคร่น้ำ ที่นี้ไม่มีการฟ้อนรำ ขับร้อง ปรบมือ ประโคมดนตรี นางผู้มีตะโพกอันผึ่งผาย งดงาม เหตุไรหนอ **ในเวลาที่ควรร้องไห้** เจ้ากลับหัวเราะ.

[ภรรยาของจูฬธนุคคหบัณฑิตกล่าวว่า นี่สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามโง่เขลา เจ้ามีปัญญาน้อย เสื่อมสิ้นทั้งปลาทั้งชิ้นเนื้อแล้วซบเซาอยู่เหมือนคนกำพร้า]

อนมฺหิกาเลติ โรทนกาเล. (ชา.อฏ.๓/๒๐๘)

คำว่า **ในเวลาที่ควรร้องไห้ (อนมฺหิกาเล)** คือในเวลาคร่ำครวญ.

[ในที่นี้ฉบับ อิ. ต่างกัน เป็น อนมฺหกาเล, ในสันสกฤต มหาภารตะ มีว่า น นฺยกาโลยํ นมฺม ศัพท์ (บาลีเป็น มฺม) แปลว่า มีความสุข ความร่าเริง ในอภิธานฎีกา ตั้งวิเคราะห์ว่า นมฺมทา นมฺมํ สุขํ ททาตีติ นมฺมทา]

อนย๑ (ปุ)

[น + อย. น อโยติ อนโย. (ที.อฏ.๒/๑๐๖)]

(๑) ความไม่เจริญ, ความเสื่อม, ความทุกข์, ความลำบาก, ความพินาศ, ความพินาศใหญ่หลวง.

อคฺคญฺญญฺจาหํ ภคฺควา ปชานามิ. ตญฺจ ปชานามิ, ตโต จ อุตฺตริตรํ ปชานามิ, ตญฺจ ปชานนฺ น ปรามสามิ, อปรามสโต จ เม ปจฺจตฺตญฺเญว นิพฺพุติ วิทิตา, ยทภิชานนฺ ตถาคโต โน **อนยํ** อาปชฺชติ. (ที.๓/๒๓,๒๕)

ภัคควะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเรารู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้น จึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไป**สู่ความเสื่อม**.

[คำว่า **ต้นกำเนิดของโลก** แปลจากคำว่า “อคฺคญฺ” อรรถกถาแก้ว่า “โลกุปฺปตฺตึ” และอธิบายว่า ที่ชื่อว่าอัคคัญญะ เพราะเป็นความรู้เกี่ยวกับต้นกำเนิดของโลก หมายถึงวิวัฒนาการการเกิดขึ้นและประวัติความเป็นไปของโลก (โลกสฺส อคฺคนฺติ ชานิตพฺพนฺตำ อคฺคนฺ, โส ปน โลกสฺส อุปฺปตฺติกฺกโม ปวตฺติ ปเวณี จาติ) (ที.ปา.อ.๓๖/๑๔, ที.ปา.ฏีกา ๓๖/๑๓)

รู้ชัดยิ่งกว่านั้น ในที่นี้หมายถึงรู้ชัดตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงสัพพัญญุตญาณ (ที.ปา.อ. ๓๖/๑๕)

ไม่ยึดมั่น ในที่นี้หมายถึงไม่ยึดมั่นสิ่งที่รู้ชัดด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ (ที.ปา.อ. ๓๖/๑๕)

ความดับ ในที่นี้หมายถึงกิเลสนิพพาน (ความดับกิเลส) (ที.ปา.อ. ๓๖/๑๕)

ไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม ในที่นี้หมายถึงไม่ประสบความทุกข์ คือ ทุกข์เพราะไม่ได้บรรลุนิพพาน (ที.ปา.อ. ๓๖/๑๕, ที.ปา.ฏีกา ๓๖/๑๔)]

โน อนยํ อาปชฺชตีติ อวิทิตนิพฺพานา ติตฺถิยา วิย **อนยํ** ทุกฺขํ พฺยสนำ นาปชฺชติ. (ที.อฏ.๓/๑๔)

คำว่า **จึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (โน อนยํ อาปชฺชติ)** ได้แก่ พระตถาคต ย่อมไม่ถึงอนยะ คือ ทุกข์ ได้แก่ ความพินาศเหมือนพวกเดียรถีย์ผู้ไม่ทราบพระนิพพาน ฉะนั้น.

อนยนฺติ อวฑฺฒึ ทุกฺขนฺ. (อุทาน.อฏ.๓๒๓)

คำว่า **ความเสื่อม (อนยํ)** ได้แก่ ความไม่เจริญ คือความทุกข์.

ทิโส เว ลหุจิตฺตสฺส
โปสสฺสานุวิธียโต
เอกสฺส กปิโน เหตุ
ยูถสฺส **อนโย** กโต. (ชา.๑/๑๖๒)

[พระโพธิสัตว์สั่งสอนฝูงลิงว่า]
ลิงตัวหัวหน้ามีจิตเรรวน เพราะทำตามลิงที่มีจิตเรรวน มันได้ทำ**ความพินาศ**ให้แก่ฝูง เพราะลิงตัวเดียวเป็นเหตุ.

เอกสฺส กปิโนติ ปสฺสถ เอกสฺส ลหุจิตฺตสฺส อนฺธพาลสฺส กปิโน เหตุ อยํ สกลสฺส ยูถสฺส **อนโย** อวุฑฺฒิ มหาวินาโส กโตติ. (ชา.อฏ.๓/๓๓๖)

คำว่า **เพราะลิงตัวเดียว (เอกสฺส กปิโน)** ความว่า ดูเอาเถิด เพราะลิงอันธพาลที่มีจิตกลับกลอกตัวเดียว เป็นเหตุ **ความพินาศ** คือความเสื่อม ได้แก่ ความพินาศใหญ่หลวงถูกเขากระทำให้หมดทั้งฝูง.

ฉยิเม ภิกฺขเว พฺยสนา โลกสฺมึ **อนยาย** สตฺตานํ พฺยาพาธาย ปาณีนํ. (เนตฺติ.๑๓๔)

ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เบ็ด ๖ ชนิดเหล่านี้ย่อมเป็นไป**เพื่อความพินาศ**ย่อยยับของเหล่าสัตว์ในโลก.

[เบ็ด ๖ ชนิด คือ รูปอันจะพึงรับรู้ทางจักษุอันน่าปรารถนา น่าใคร่ เสียง...กลิ่น...รส... สิ่งที่กระทบสัมผัส...ธรรมารมณ์อันจะพึงรับรู้ทางใจ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน ชมเชยหมกมุ่นธรรมารมณ์นั้นอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ผู้กลืนกินเบ็ดของมาร ถึงความพินาศวิบัติ มารใจบาปพึงกระทำได้ตามชอบใจ]

อนยายาติ อนตฺถาย. (เนตฺติ.อฏ.๒๔๕)

คำว่า **เพื่อความพินาศ (อนยาย)** ได้แก่ เพื่อความฉิบหายอันมิใช่ประโยชน์.

(๒) ผู้ทำความเสื่อมยิ่ง, ทำความพินาศอย่างมาก.

นายํ มิคานมตฺถาย
อุสีนก ภวิสฺสติ
มนุสฺสานํ **อนโย** หุตฺวา
ตทา กณฺโห ปโมกฺขติ. (ชา.๑/๒๔๘)

(ท้าวสักกะตรัสว่า)
พระเจ้าอุสินนระ สุนัขดำตัวนี้ไม่ต้องการเนื้อสัตว์ มันเป็นสัตว์**ทำความพินาศอย่างมาก**ให้แก่พวกมนุษย์จักหลุดไปในเวลาที่จะทำให้พวกมนุษย์ถึงความพินาศ.

อยญฺหิ “มิคมํสํ ขาทิสฺสามีติ อิธ นาคโต, ตสฺมา มิคานํ อตฺโถ น ภวิสฺสติ, มนุสฺสมํสํ ปน ขาทิตุํ อาคโต, ตสฺมา เตสํ **อนโย** มหาวินาสการโก หุตฺวา ยทา อเนน มนุสฺสา วินาสํ ปาปิตา ภวิสฺสนฺติ,ตทา อยํ กณฺโห ปโมกฺขติ, มม หตฺถโต มุจฺจิสฺสตีติ. (ชา.อฏ.๔/๑๘๔)

ก็สุนัขตัวนี้ ไม่มาที่นี้ด้วยหวังว่า จักเคี้ยวกินเนื้อสัตว์ เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีความต้องการเนื้อ แต่มาแล้ว เพื่อเคี้ยวกินเนื้อมนุษย์ เพราะเหตุนั้น จึงเป็นสัตว์ผู้

ทำความพินาศอย่างมาก คือสร้างความฉิบหายอันยิ่งใหญ่แก่มนุษย์เหล่านั้น สุนัขตัวนี้จะหลุดออกไป คือจักพ้นจากมือของข้าพเจ้า ในกาลที่สุนัขตัวนี้จักให้พวกมนุษย์ถึงความพินาศ.

อนย[๒] (ปุ)

[น + นย]

สิ่งอันไม่ควรนำไป, สิ่งอันมิใช่เหตุ, การปฏิบัติอันไม่สมควร, วิธีอันไม่สมควร, สิ่งที่ไม่ควรแนะนำ.

อนยं นยติ ทุมฺเมโธ
อตฺถรายं นิยุญฺชติ
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ
สมฺมา วุตฺโต ปกุปฺปติ
วินยํ โส น ชานาติ
สาธุ ตสฺส อทสฺสนํ. (ชา.๑/๒๖๗)

(พระโพธิสัตว์กล่าวว่า)

คนพาลมีปัญญาทราม แนะนำ**สิ่งที่ไม่ควรแนะนำ** ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำชั่วเป็นสิ่งที่ประเสริฐสำหรับเขา เขาถูกว่ากล่าวโดยชอบก็โกรธ คนพาลนั้นไม่รู้วินัย การไม่พบเห็นเขาเสียได้เป็นการดี.

อนยं นยตีติ อการณํ "การณนฺติ คณฺหาติ, ปาณาติปาตาทีนิ กตฺวา ชีวิกํ กปฺเปสฺสามีติ เอวรูปานิ อนตฺถกมฺมานิ จินฺเตติ. (ชา.อฏ.๔/๒๔๒)

คำว่า **แนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ (อนยं นยติ)** ความว่า ย่อมถือเอาสิ่งที่มิใช่เหตุว่าเป็นเหตุ คือคิดถึงกรรมที่ไม่มีประโยชน์เห็นปานนี้ว่า เราจักทำกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น เลี้ยงชีวิต.

นยิทํ **อนเยน** ชีวิตํ
นาหาโร หทยสฺส สนฺติโก
อาหารฏฺจิติโก สมุสฺสโย
อิติ ทิสฺวาน จรามิ เอสนํ. (เถร.๒๔๗)

(พระปิณโฑลภารทวาชเถระกล่าวว่า)

ชีวิตของเรานี้ หาเป็นไป**โดยวิธีอันไม่สมควร**ไม่ เป็นอาหารทำใจให้สงบไม่ได้ แต่เราเห็นว่าร่างกายดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร จึงได้เที่ยวแสวงหาอาหารโดยทางที่ชอบ.

นยิทํ อนเยน ชีวิตนฺติ อิทํ มม ชีวิตं **อนเยน** อญาเยน เวพฺทานปุปฺผทานาทิ-อเนสนาย น โหติ ชีวิตนิกนฺติยา อภาวโต. (เถร.อฏ.๑/๓๑๒)

บาทคาถาว่า **ชีวิตของเรานี้ หาเป็นไปโดยวิธีอันไม่สมควรไม่ (นยิทं อนเยน ชีวิตं)** ความว่า ชีวิตของเรานี้ ชื่อว่าย่อมไม่เป็นไป**โดยวิธีอันไม่สมควร** คือโดยการแสวงหาที่ไม่สมควร มีการให้ไม้ไผ่และการให้ดอกไม้เป็นต้น เพราะไม่มีความเยื่อ

ใยในชีวิต.

อนยพฺยสน (น)

[อนย® + พฺยสน]

(๑) ความพินาศ, ความสูญเสีย, ความสูญเสียอย่างใหญ่หลวง, ความเสื่อมเสีย.

อถ โข ภิกฺขเว คาโว มชฺเฌ คงฺคาย นทิยา โสเต อามณฺฑลิกำ กริตฺวา ตตฺเถว **อนยพฺยสนำ** อาปชฺชึสุ. (ม.๑/๒๘๗)

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ฝูงโค[ของนายโคบาลชาวแคว้นมคธ] ว่ายเข้าไปในกระแสคือวังน้ำวนกลางแม่น้ำคงคา ถึง**ความพินาศ**ในแม่น้ำนั้น.

อนยพฺยสนำ อาปชฺชึสูติ อวฑฺฒึ วินาสำ ปาปุณึสุ, มหาสมุทฺทเมว ปวิสึสุ. (ม.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **ถึงความพินาศ (อนยพฺยสนำ อาปชฺชึสุ)** ได้แก่ ถึงความไม่เจริญ คือความพินาศ ได้แก่ เข้าไปสู่มหาสมุทรนั่นเอง.

อามณฺฑลิกำ กริตฺวาติ อาวฏฺเฏ ปติตา เตมณฺฑลากาเรน ปริพฺภมิตฺวา. กติปยาปิ คาวิโย อเสเสตฺวา นทีโสเตน วูยฺหตฺตา วุตฺตำ “อวฑฺฒึ วินาสำ ปาปุณึสูติ. (ม.ฏี.๒/๑๙๙)

คำว่า **วังน้ำวน (อามณฺฑลิกำ กริตฺวา)** ความว่า ฝูงโคตกไปในวังน้ำวนแล้ว หมุนวนไป ๓ รอบ ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “ถึงความไม่เจริญ คือ ความพินาศ" เพราะฝูงโคถูกกระแสน้ำพัดไปโดยไม่ให้แม่โคเหลือแม้แต่น้อย.

ตำ กิสฺส เหตุ ? “มายำ ปุริโส อิเธว **อนยพฺยสนำ** อาปชฺชีติ. (อำ.๒/๑๖๖, อำ.๓/๓๘๐)

[บุคคลพึงกรุณาในคนเจ็บป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก เดินทางไกลว่า “โอ ท่านผู้นี้ควรจะได้อาหารที่เป็นสัปปายะ ยาที่ตรงกับโรค คนพยาบาลที่เหมาะสม และผู้นำทางไปสู่บ้าน] ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะว่าท่านผู้นี้อย่าถึง**ความพินาศ** ณ ที่นี้เลย”.

อนยพฺยสนนฺติ อวฑฺฒึ วินาสำ. (อำ.อฏ.๓/๕๗, ๓๒๕)

คำว่า **ความพินาศ (อนยพฺยสนำ)** ได้แก่ ความไม่เจริญ คือความพินาศ.

(๒) ความไม่เจริญและความเสื่อม, ความฉิบหาย.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว สาโล วา ธโว วา ผนฺทโน วา ตีหิ มาลุวาลตาหิ อุทฺธสฺโต ปริโยนทฺโธ อนยำ อาปชฺชติ, พฺยสนำ อาปชฺชติ, **อนยพฺยสนำ** อาปชฺชติ. (อำ.๑/๒๐๓)

[บุคคลถูกบาปที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะครอบงำ เบียดเบียน เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในทุคติ] เปรียบเหมือนต้นสาละ ต้นตะแบก หรือต้นสะคร้อที่ถูกเถาย่านทราย ๓ ชนิด คลุมยอด พันรอบ

ต้น ย่อมถึงความเสื่อม ถึงความพินาศ ถึง **ความฉิบหาย** ฉันนั้น.

[**เถาย่านทราย** ๓ ชนิด ในที่นี้ใช้เปรียบเทียบถึงอกุศลมูล ๓ ประการ (องฺ.ติก.อ. ๒/๗๐/๒๑๕)]

อนยพฺยสนนฺติ อวฑฺฒิญฺเจว ญาติ-พฺยสนญฺจ. (อ.อฏ.๓/๑๕๕)

คำว่า **ความฉิบหาย (อนยพฺยสนํ)** ได้แก่ ความไม่เจริญและความสูญเสียญาติพี่น้อง.

อนยพฺยสนนฺติ เอตฺถ น อโยติ **อนโย**, อวฑฺฒิยา เอตํ นามํ. หิตญฺจ สุขญฺจ วิยสฺสตีติ วิกฺขิปตีติ **พฺยสนํ**, ญาติปาริชุญฺญาทีนเมตํ นามํ. (ที.อฏ.๒/๑๐๖)

ในคำนี้ว่า **ความฉิบหาย (อนยพฺยสนํ)** มีวิเคราะห์ว่า ความเจริญหามิได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า**อนยะ** (ไม่มีความเจริญ) คำนี้ว่า อนยะ (ไม่มีความเจริญ) เป็นชื่อของความไม่เจริญ ความไม่เจริญนั้นย่อมกำจัด คือย่อมซัดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขออกไป เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **พยสนะ** (ความฉิบหาย) คำนี้ว่า พยสนะ (ความฉิบหาย) เป็นชื่อของความสูญเสียมีสูญเสียญาติพี่น้องเป็นต้น.

อนพฺยสนาปตฺติ (ถี)

[อนยพฺยสน + อาปตฺติ]

การถึงความไม่เจริญและความเสื่อม.

อนยพฺยสนาปตฺตินิมิตฺตํ (น)

[อนยพฺยสนาปตฺติ + นิมิตฺตํ]

เหตุแห่งการถึงความไม่เจริญ และ ความเสื่อม.

อนยพฺยสนาปตฺติเหตุ (ปุ)

[อนยพฺยสนาปตฺติ + เหตุ]

เหตุที่ถึงความพินาศ.

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ สามาวตีปมุขานํ ตาสํ อิตฺถีนํ อคฺคิมฺหิ **อนยพฺยสนาปตฺติ-เหตุ**ํ, มาคณฺฑิยาย จ สมิตฺตพนฺธวาย ราชาณาย อนยพฺยสนาปตฺตินิมิตฺตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏ.๓๕๐)

คำว่า **ทรงทราบความนั้นแล้ว (เอตมตฺถํ วิทิตฺวา)** ความว่า พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ถึง**เหตุที่**หญิงเหล่านั้น อันมีพระนางสามาวดีเป็นประธาน ถึง**ความพินาศ**ในกองเพลิง และเหตุที่พระนางมาคัณฑิยา พร้อมด้วยมิตรและพวกพ้อง **ถึงความพินาศ**ด้วยพระราชอาชญานี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้อันแสดงเหตุนั้น.

อนยิ (กฺริ)

ดู นยติ

อนรณีย (ติ)

[น + อรณีย]

อันไม่ควรรู้, อันไม่ควรถึง.

อนรณียตา (ถี)

[อนรณีย + ตา]

ความเป็นสิ่งไม่ควรรู้-ไม่ควรถึง.

ดู อนริยํ ๑

อนรห (ติ)

[น + อรห]

ผู้ไม่ควร, ไม่สมควร.

โส รชฺชสฺส วา **อนรโห** โหติ, อภิสิตฺตกาเล วา เอวํภูโต โภเค ปริภุญฺชิตุ๋ น สกฺโกติ. (ที.อฏ.๓/๕๕)

[ผู้ใดได้ทำอกุศลกรรมไว้มาก ทำกุศลกรรมไว้น้อย เขาอาศัยกุศลกรรมนั้น ไปบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์ เมื่อนั้น อกุศลกรรมนั้นย่อมทำให้เขาเป็นผู้มีตาบอดบ้าง เป็นง่อยบ้าง เป็นคนเปลี้ยบ้าง] เขาย่อม**ไม่สมควร**แก่ราชสมบัติ หรือในเวลาที่ได้รับการอภิเษกแล้ว เขาเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่อาจจะใช้สอยโภคทรัพย์ได้.

อนรหนฺต (ติ)

[น + อรหนฺต]

ผู้ไม่ใช่-ไม่เป็นพระอรหันต์, ผู้ไม่ใช่พระขีณาสพ.

โย เว **อนรหำ** สนฺโต
อรหำ ปฏิชานาติ
โจโร สพฺรหฺมเก โลเก
เอโส โข วสลาธโม. (สุตฺตนิ.๒๙๙)

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบอัคคิกภารทวาชพราหมณ์ผู้ถามถึงลักษณะคนเลวหรือธรรมที่ทำให้เป็นคนเลวว่า]

คน**ไม่เป็นพระอรหันต์** แต่ปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันต์ ชื่อว่าเป็นดุจโจรในมนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก พึงทราบว่าเป็นคนเลวทรามต่ำช้าที่สุด.

อนรหำ สนฺโตติ อขีณาสโว สมาโน. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๖๔)

คำว่า **ผู้ไม่เป็นพระอรหันต์ (อนรหำ สนฺโต)** ความว่า ผู้ไม่เป็นพระขีณาสพ.

อนริย๑ (ติ)

[น + อริย, อนย + อิริย + อ, อย + น + อิริย + อ. ดู อริย]

(๑) อันไม่ประเสริฐ, อันพระอริยะไม่ส้องเสพ, อันไม่บริสุทธิ์, อันไม่ไปจากข้าศึก, อันไม่ดี, อันต่ำช้า, อันเลวทราม.

น จ ภนฺเต ภควา กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยคมนุยุตฺโต หีนำ คมฺมำ โปถุชฺชนิกำ **อนริยำ** อนตฺถสำหิตำ, น จ อตฺตกิลมถานุโยคมนุ-

ยุตฺโต ทุกฺขํ อนริยํ อนตฺถสංหิตํ. (ที.๓/๙๔,๑๐๔)

(ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหมกมุ่นกับกามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน **ไม่ประเสริฐ** ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และไม่ทรงหมกมุ่นกับอัตตกิลมถานุโยค ซึ่เป็นทุกข์ ไม่ไปจากข้าศึก ไม่ประกอบด้วยประโยชน์.

[**กามสุขัลลิกานุโยค** หมายถึงการหมกมุ่นด้วยกามสุขในวัตถุกาม (ที.ปา.อ. ๑๖๐/๘๕) **อัตตกิลมถานุโยค** หมายถึงการทรมานตนให้เดือดร้อน เร่าร้อน เช่น การบำเพ็ญตบะ]

อนริยนฺติ น นิทฺโทสं, น วา อริเยหิ เสวิตพฺพํ. (ที.อฏ.๓/๘๐)

คำว่า **ไม่ประเสริฐ (อนริยํ)** ได้แก่ ไม่มีโทษก็หามิได้ หรืออันพระอริยะไม่ควรเสพ.

อนริเยหิ เสวิตพฺพนฺติ วา **อนริยํ**. (ที.ฏี.๓/๘๐)

หรือชื่อว่า **อนริยะ** เพราะอรรถว่า **อันบุคคลผู้ไม่ใช่พระอริยะควรเสพ**.

อนริยนฺติ น อริยํ น อุตฺตมํ น ปริสุทฺธํ. (อำ.อฏ.๓/๑๐๔)

คำว่า **ไม่ไปจากข้าศึก (อนริยํ)** ได้แก่ ไม่ประเสริฐ คือ ไม่สูงสุด ไม่บริสุทธิ์.

อนริโยติ น อริโย. อถ วา น วิสุทฺธานํ อุตฺตมานํ อริยานํ สนฺตโก. (ปฏิสं.อฏ.๒/๒๑๕)

คำว่า **ไม่ไปจากข้าศึก (อนริโย)** ได้แก่ ไม่ประเสริฐ อีกอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ของมีอยู่ของพระอริยเจ้าผู้บริสุทธิ์ ผู้สูงสุด.

อนริยนฺติ อสุนฺทรํ. (ชา.อฏ.๗๘)

คำว่า **เลวทราม (อนริยํ)** ได้แก่ ไม่ดี.

ดู อนริย ๒ ด้วย

(๒) (น) กิจที่ไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์-อันไม่ไปจากข้าศึก-อันไม่ดี- อันต่ำ-เลวทราม-อันพระอริยะติเตียน.

> **อนริย**มริเยน สหสฺสเนตฺต
> สุทุคฺคเตนาปิ อกิจฺจมาหุ
> มา โว ธนํ ตํ อหุ เทวราช
> ยं โภคเหตุ วิชเหมุ สทฺธํ.
> (ชา.๑/๑๑๓)

(วิสัยหเศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวกับท้าวสักกะว่า)

ท้าวสหัสสเนตร พระอริยะทั้งหลายกล่าว**กิจที่ไม่ประเสริฐ**ว่าเป็นกิจที่อริยชนหรือแม้คนยากจนไม่ควรทำ ท่านจอมชน เราพึงสละศรัทธา เพราะเหตุแห่งการบริโภคทรัพย์ใด ขอทรัพย์นั้นอย่าพึงเกิดแก่เราเลย.

อนริยนฺติ ลามกํ ปาปกมฺมํ. (ชา.อฏ.๓/๑๒๐)

คำว่า **กิจที่ไม่ประเสริฐ (อนริยํ)** ได้แก่ สิ่งเลวทราม คือ บาปกรรม.

> ธมฺมํ จราม น มุสา ภณาม

ปาปานิ กมฺมานิ ปริวชฺชยาม
อนริยํ ปริวชฺเชมุ สพฺพํ
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร. (ชา.๑/๒๑๔)

(พราหมณ์กล่าวเหตุที่คนหนุ่มในตระกูลนั้นไม่ตายว่า)

พวกเราประพฤติธรรม ไม่กล่าวเท็จ งดเว้นกรรมชั่ว ละเว้น**กิจที่ไม่ประเสริฐ**ทั้งหมด เพราะเหตุนั้นแล พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่มๆ.

อนริยนฺติ อริยครหิตํ สพฺพํ อสุนฺทรํ อปริสุทฺธํ กมฺมํ ปริวชฺชยาม. (ชา.อฏ.๔/๕๓)

คำว่า **กิจที่ไม่ประเสริฐ (อนริยํ)** ได้แก่ งดเว้นกรรม**ที่ท่านผู้ประเสริฐติเตียน** คือที่ไม่ดี ได้แก่ ไม่บริสุทธิ์ทั้งหมด.

(๓) ผู้ไม่ประเสริฐ, ผู้ไม่บริสุทธิ์, ผู้ไม่ยังประโยชน์ให้เกิด, ผู้ยังสิ่งอันมิใช่ประโยชน์ให้เกิด.

(ก) ผู้ไม่ใช่พระอริยะ, ผู้เป็นปุถุชน.

อฏฺฐ อริยปุคฺคลา **อริยา**. อวเสสา ปุคฺคลา **อนริยา**. (อภิ.ปุ.๑๑๖)

พระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่า**ผู้เป็นอริยะ** บุคคลที่เหลือชื่อว่า**ผู้ไม่ใช่พระอริยะ**.

เสสา อปริสุทฺธตาย **อนริยา**. (อภิ.อฏ.๓/๓๘)

เหล่าชนทั้งหลายที่เหลือ **ชื่อว่าผู้ไม่ใช่พระอริยะ** เพราะความเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์.

(ข) ผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ, ผู้ไม่บริสุทธิ์, ผู้ไม่มีความละอาย, ผู้ไม่มีศีล, ผู้ไม่มีหิริโอตตัปปะ, ผู้ประพฤติเลวทราม, คนชั่ว, ป่าเถื่อน.

อริโย **อนริยํ** กุพฺพนฺตํ
โย ทณฺเฑน นิเสธติ
สาสนํ ตํ น ตํ เวรํ
อิติ นํ ปณฺฑิตา วิทู. (ชา.๑/๗๑)

(พราหณ์ผู้เป็นอาจารย์ ได้ฟังพระดำรัสขู่อาฆาตของพระราชาผู้เคยเป็นศิษย์ จึงกล่าวว่า)

อารยชนบางคนย่อมห้าม**คนชั่ว**กระทำความชั่วด้วยอาชญา การกระทำนั้น เป็นการสอน หาใช่เป็นเวรไม่ บัณฑิตทั้งหลายรู้เหตุนั้นอย่างนี้.

อนริยนฺติ ทุสฺสีลํ ปาปธมฺมํ. (ชา.อฏ.๒/๒๕๖)

คำว่า **คนชั่ว** ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล คือ ผู้มีบาปธรรม.

[คำว่า อริยะ นี้เป็นชื่อของคนดี ก็อริยะนั้นมี ๔ อย่าง คือ (๑) อาจารอริยะ (อริยะเนื่องด้วยมารยาท) (๒) ทัสสนอริยะ (อริยะเนื่องด้วยลักษณะ) (๓) ลิงคอริยะ (อริยะเนื่องด้วยเพศ) (๔) ปฏิเวธอริยะ (อริยะเนื่องด้วยรู้)]

เอวเมว โย ทุกฺกุลีโน **อนริโย**
ตมฺมาก วิชฺชญฺจ สุตญฺจ อาทิย
ตเมว โส ตตฺถ สุเตน ขาทติ
อนริโย วุจฺจติ ปานทูปโมติ.

(ชา.๑/๖๔)

(พระโพธิสัตว์ผู้เป็นอาจารย์กล่าวกับอันเตวาสิกผู้เกิดความแข่งดี ทำตัวเสมออาจารย์ว่า)

[รองเท้าที่คนซื้อมาเพื่อต้องการความสบายเท้า

กลับนำทุกข์มาให้ รองเท้านั้นถูกความร้อนแผดเผา ถูกพื้นครูดสี ย่อมกัดเท้าคนผู้นั้นนั่นแหละ ฉันใด] ผู้ใดเกิดในตระกูลต่ำ เป็น **คนชั่ว** เรียนศิลปวิทยาในสำนักของอาจารย์แล้ว ผู้นั้นย่อมฆ่าตนเองด้วยศิลปวิทยาที่เรียนมาในสำนักของอาจารย์นั้น ฉันนั้น บุคคลนั้น บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า คนชั่ว เปรียบด้วยรองเท้าที่ทำไม่ดี.

อนริโยติ หิโรตฺตปฺปวชฺชิโต อสปฺปุริโส. (ชา.อฏ.๒/๒๐๔)

คำว่า **คนชั่ว (อนริโย)**ได้แก่ ผู้ที่เว้นจากหิริและโอตตัปปะ คือ ไม่ใช่สัตบุรุษ.

ปาณาติปาตี ปุเร อาสึ
ลุทฺโท จาปิ **อนาริโย**
ภูตานำ นาปจายิสฺสำ
อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ. (ชา.๑/๒๔๗)

(พระศาสดาตรัสว่า)

บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลังอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเราเป็นคนชอบฆ่าสัตว์ โหดร้าย **ป่าเถื่อน** ไม่ยอมนอบน้อมต่อคนทั้งหลาย.

อนาริโยติ น อริโย นีจสมาจาโร. (ชา.อฏ.๔/๑๘๐)

คำว่า **ป่าเถื่อน (อนาริโย)** ได้แก่ ผู้ไม่ประเสริฐ คือ มีความประพฤติต่ำทราม.

น ตา ปชานนฺติ กตำ น กิจฺจำ
น มาตรำ ปิตรำ ภาตรำ วา
อนริยา สมติกฺกนฺตธมฺมา
สสฺเสว จิตฺตสฺส วสำ วชนฺติ.
(ชา.๒/๑๒๔)

[พญานกกุณาละผู้เป็นเพื่อนกล่าวเรื่องหญิงผู้ประทุษร้ายสามี แก่ปุณณมุขนกดุเหว่าตัวถูกทิ้งว่า]

หญิง[ผู้ประทุษร้ายสามี]เหล่านั้น ไม่รู้อุปการะที่คนอื่นกระทำแล้วแก่ตน ไม่รู้กิจที่ตนควรกระทำ ไม่รู้จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง **เป็นผู้ไม่ประเสริฐ** ล่วงละเมิดธรรมอยู่เสมอ เป็นไปตามอำนาจจิตของตนอย่างเดียว.

อนริยาติ นิลฺลชฺชา. (ชา.อฏ.๕/๔๘๒)

คำว่า **ผู้ไม่ประเสริฐ (อนริยา)** ได้แก่ ผู้ไม่มีความละอาย.

(ค) อุภโตพยัญชนก.

ดู อนริยปณฺฑก

อนริย๒ (ติ)

[น + อริย๒ + อนริย๑ + อ]

(๑) อันพระอริยะไม่ส้องเสพ-ไม่ถึง-ไม่รู้-ไม่ปฏิบัติ, อันมิใช่ของพระอริยะ.

(๒) อันไม่ใช่พระอริยะส้องเสพ, ไม่ใช่พระอริยะถึง-รู้-ปฏิบัติ.

ดู อรรถกถา และ ฎีกาของอรรถ อนริยꣳ (๑)

(๓) (น) กิจอันพระอริยะไม่กระทำ, กรรมที่บุคคลมิใช่พระอริยะกระทำ, กรรมอันอสัตบุรุษกระทำ (มีการไม่ให้ทานไม่รักษาศีลเป็นต้น)

ภนฺเต ปจฺเจกวรพุทฺธ สเจปหꣳ ตุมฺหากꣳ ปิณฺฑปาตꣳ เทนฺโต เอกꣳเสเนว อิมꣳ นิรยꣳ อุทฺธꣳปาโท อวꣳสิโร หุตฺวา ปตามิ, ตถาปิ ยทิหꣳ อทานญฺจ อสีลญฺจ อริเยหิ อกตฺตพฺพตฺตา **อนริเยหิ** จ กตฺตพฺพตฺตา “**อนริยนฺ**ติ วุจฺจติ, “น ตꣳ อนริยꣳ กริสฺสามิ, หนฺท อิมꣳ มยา ทียมานꣳ ปิณฺฑꣳ ปฏิคฺคห ปฏิคฺคณฺหาหีติ. (ชา.อฏ.๑/๒๕๐)

พระโพธิสัตว์ กล่าวว่า ข้าแต่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เจริญ หากข้าพเจ้าถวายบิณฑบาตแก่ท่านอยู่ จะมีเท้าชี้ขึ้น มีศีรษะปักลง ตกไปสู่นรกนี้โดยส่วนเดียวนั่นแล แม้ถึงอย่างนั้น ข้าพเจ้าจักไม่กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐคือการไม่ให้ทานและการไม่รักษาศีลที่บัณฑิตเรียกว่า “**ไม่ประเสริฐ**” เพราะเป็นกรรมที่พระอริยเจ้าไม่ควรทำ และเพราะเป็น**กรรมที่บุคคลผู้มิใช่พระอริยเจ้า**พึงกระทำ เอาเถอะ ท่านจงรับเอาก้อนข้าวที่ข้าพเจ้าถวายนี้.

อนริยก (ปุ/น)

[น + อริยก]

อันอื่นจากอริยภาษา, ภาษามีภาษาของชาวอันธชาวทมิฬเป็นต้นอื่นจากภาษามคธอันเป็นอริยโวหาร.

อริยกꣳ นาม อริยโวหาโร มาคธภาสา. **มิลกฺขกꣳ** นาม โย โกจิ **อนริยโก** อนฺธทมิฬาทิ. (วิ.อฏ.๑/๒๒๐)

ที่ชื่อว่า**ภาษาชนชาวอริยกะ** ได้แก่ โวหารของชาวอริยกะ คือ ภาษามคธ

ที่ชื่อว่า**ภาษาชนชาวมิลักขะ** ได้แก่ ภาษาใดภาษาหนึ่งมีภาษาอันธกะและภาษาทมิฬเป็นต้น.

อนริยโกติ มาคธโวหารโต อญฺโญ. (สารตฺถ. ๒/๘๑)

คำว่า **ภาษาอื่นจากภาษาชาวอริยะ (อนริยโก)** คือภาษาอื่นจากภาษาชาวมคธ.

ดู อริยก ด้วย

อนริยกถา (ถี)

[อนริย + กถา]

คำพูดอันไม่ประเสริฐ, คำพูดของบุคคลผู้ไม่ใช่อริยะ, คำพูดอันทำลายคุณ.

ดู อนริยคุณ

อนริยกมฺม (น)

[อนริย + กมฺม]

กรรมของผู้ไม่ประเสริฐ, การงานของคนชั่ว กรรมของผู้มิใช่สัตบุรุษ, กรรมของผู้ไม่มีศีล.

อนริยกมฺมโมกฺกนฺตํ
อเถตํ สพฺพฆาตินํ
นิสิตวฺ ปฏิจฺฉนฺนํ
ตาทิสมฺปิ จ นาสฺมเส. (ชา.๑/๒๑๖)

(ไก่พระโพธิสัตว์กล่าวกับเหยี่ยวว่า)

คนผู้ตกอยู่ใน**การงานของคนชั่ว** มีวาจาไม่มั่นคง ฆ่าได้ทุกคน เหมือนดาบที่ลับแล้วซ่อนไว้ แม้คนเช่นนั้นก็ไม่ควรวางใจ.

อนริยกมฺมโมกฺกนฺตนฺติ อนริยานํ ทุสฺสีลานํ กมฺมํ โอตริตฺวา จิตฺตํ. (ชา.อฏ.๔/๕๗)

คำว่า คนผู้ตกอยู่ใน**การงานของคนชั่ว (อนริยกมฺมโมกฺกนฺตํ)** ได้แก่ ผู้หยั่งลงสู่กรรมของผู้ไม่ประเสริฐ คือ ผู้ทุศีลทั้งหลายดำรงอยู่.

อนริยคุณ (ปุ)

[อนริย + คุณ]

ถ้อยคำที่ไม่ประเสริฐ, คำพูดอันฆ่าซึ่งคุณ.

เย วิรุทฺธา สลฺลปนฺติ
วินิวิฏฺฐา สมุสฺสิตา
อนริยคุณมาสชฺช
อญฺโญญฺญวิวเรสิโน. (อ.๑/๑๙๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ชนเหล่าใด เป็นคนมักโกรธ ฟุ้งซ่าน โอ้อวด พูดเพ้อเจ้อ ชนเหล่านั้น ชื่อว่ายึดถือ **ถ้อยคำที่ไม่ประเสริฐ** มองดูเรื่องผิดพลาดของกันและกัน.

อนริยคุณมาสชฺชาติ อนริยคุณกถํ คุณมาสชฺช กเถนฺติ. คุณํ ฆฏฺเฏตฺวา กถา หิ อนริยกถา นาม, น อริยกถา, ตํ กเถนฺตีติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๒/๑๘๗)

คำว่า **ชนเหล่านั้นชื่อว่ายึดถือถ้อยคำที่ไม่ประเสริฐ (อนริยคุณมาสชฺช)** ได้แก่ กล่าวคุณกถาที่ไม่ใช่แบบอย่างพระอริยะ กระทบคุณความดี อธิบายว่า กล่าวเรื่องที่กระทบกระทั่งคุณความดี ที่ชื่อว่าอนริยกถา ไม่ใช่อริยกถา.

อนริยคุณกถา (ถี)

[อนริยคุณ + กถา]

คำพูดอันไม่ประเสริฐ,

คำพูดอันกล่าวทำลายคุณ.

ดู อนริยคุณ

อนริยจริต (น)

[อนริย + จริต]

ความประพฤติอันไม่ประเสริฐ,

ความประพฤติในกามคุณอันไม่บริสุทธิ์.

โอสฺสชิตฺว กุสลํ ตโปคุณํ
โย **อนริยจริตานิ** มาจริ
เทวตาหิ นิรยํ นิมิสฺสติ
เฉทคามิมณิยฺว วาณิโช. (ชา.๒/๑๓๐)

(พญานกกุณาละกล่าวว่า)
ผู้ใดสลัดทิ้งคุณคือตบะอันเป็นกุศลประพฤติ**ความประพฤติอันไม่ประเสริฐ** ผู้นั้นจากเทวโลกย่อมเข้าถึงนรก เหมือนพ่อค้าถือหม้อแตก.

โยติ โย ปุริโส **อนริเยสุ** อปริสุทฺเธสุ กามคุเณสุ กามรติจริตานิ อาจรติ. (ชา.อฏ.๕/๔๙๓)

คำว่า **ผู้ใด (โย)** ได้แก่ บุรุษผู้ใดประพฤติ**ความประพฤติ**คือความยินดีกามในกามคุณทั้งหลาย**อันไม่ประเสริฐ** คือไม่บริสุทธิ์[บุรุษนั้นเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิงทั้งหลาย].

อนริยตร (ติ)

[อนริย + ตร]

อันเลวยิ่งกว่าเลว, เลวที่สุด.

โย มิเคน มิคํ หนฺติ
ปกฺขึ วา ปน ปกฺขินา
สุเตน วา สุตํ กิณฺยา
กึ **อนริยตรํ** ตโต. (ชา.๒/๙๕)

(สุมุขพญาหงส์กราบทูลพระราชาว่า)
ผู้ใดฆ่าเนื้อด้วยเนื้อต่อ หรือว่าฆ่านกด้วยนกต่อ หรือเบียดเบียนผู้เป็นพหูสูตด้วยสุตะจะมีอะไรเล่าที่จะ**เลวทราม**ไปกว่านั้น.

ตโตติ เตสํ กิริยโต อุตฺตริ อญฺญํ **อนริยตรํ** นาม กิมตฺถิ. (ชา.อฏ.๕/๔๐๐)

บทว่า **ตโต** ความว่า สิ่งอะไรอย่างอื่นที่จะ**เลวทราม**กว่าการกระทำของชนเหล่านั้นยังมีอยู่อีกเล่า.

อนริยธมฺม (ปุ/ติ)

[อนริย + ธมฺม]

(๑) ธรรมหรือสภาพอันไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์, ธรรมของอสัตบุรุษ.

โย จาริยรุทำ ภาเส
อนริยธมฺมวสฺสิโต
อุโภ โส ธสเต โลกา
อิธ เจว ปรตฺถ จ. (ชา.๒/๙๖)

(สุมุขพญาหงส์กราบทูลว่า)
ก็ผู้ใดกล่าวถ้อยคำอันประเสริฐ
แต่อิงอาศัย**ธรรมอันไม่ประเสริฐ**
ผู้นั้นชื่อว่าย่อมพลาดจากโลกทั้ง ๒ คือ ทั้งโลกนี้และโลกหน้า.

อนริยธมฺมวสฺสิโตติ กมฺเมน **อนริยธมฺมํ** อวสฺสิโต. (ชา.อฏ.๕/๔๐๐)

คำว่า**อาศัยธรรมอันไม่ประเสริฐ(อนริยธมฺมวสฺสิโต)** ได้แก่ อาศัย**ธรรมอันไม่ประเสริฐ**เพราะการกระทำ.

อนริยธมฺโมติ อนริยสภาโว. (มหานิ.อฏ.๒๓๔)

คำว่า **ธรรมอันไม่ประเสริฐ (อนริยธมฺโม)** ได้แก่ สภาวะที่ไม่ประเสริฐ.

(๒) ผู้มีธรรมหรือการปฏิบัติอันไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์.

สญฺโญคสมฺโภควิเสสทสฺสนำ
อนริยธมฺเมสุ สเจสุ นสฺสติ
กตญฺจ อริเยสุ จ อชฺชเวสุ
มหปฺผลำ โหติ อณุมฺปิ ตาทิสุ.
(ชา.๑/๙๔)

(พระราชา (พระโพธิสัตว์) ตรัสสอนพระราชโอรสว่า)

การแสดงคุณวิเศษแห่งการเกี่ยวข้องผูกพันกันฉันมิตร **ในชนทั้งหลายผู้มีธรรมอันไม่บริสุทธิ์** โอ้อวด ย่อมไร้ผล ส่วนการแสดงคุณวิเศษแห่งการเกี่ยวข้องเป็นต้นนั้นแม้เล็กน้อย ซึ่งบุคคลกระทำแล้วในชนทั้งหลายผู้เป็นพระอริยะ ซื่อตรงและคงที่ ย่อมมีผลมาก.

สญฺโญคสมฺโภควิเสสทสฺสนนฺติ โย มิตฺเตน กโต สญฺโญโค เจว สมฺโภโค จ, ตสฺส วิเสสทสฺสนำ คุณทสฺสนำ สุกตำ มยฺหำ อิมินาติ เอตำ สพฺพำ อสุทฺธธมฺมตฺตา **อนริยธมฺเมสุ** เกราฏิกตฺตา สเจสุ นสฺสติ. (ชา.อฏ.๓/๑๑)

คำว่า **การแสดงคุณวิเศษแห่งความเกี่ยวข้องผูกพันกันฉันมิตร (สญฺโญคสมฺโภควิเสสทสฺสนำ)** อธิบายว่า ความเกี่ยวพันและความสนิทสนมที่มิตรกระทำแล้วอันใด การแสดงความวิเศษ คือการแสดงคุณแห่งความเกี่ยวพันและความสนิทสนมนั้นว่า มิตรนี้กระทำดีต่อเรา ทั้งหมดนี้ ย่อมสลายไป คือพินาศไป ในคนซึ่งชื่อว่า**ผู้มีธรรมอันไม่บริสุทธิ์**เพราะเป็นผู้มีธรรมไม่บริสุทธิ์ ชื่อว่าผู้มักอวดเพราะมีปกติโอ้อวด.

อนริยปณฺฑก (ปุ)

[อนริย + ปณฺฑก]

ผู้ไม่ประเสริฐกล่าวคือ อุภโตพยัญชนก ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก,

คนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก.

ติสฺสิตฺถิโย เมถุนำ ตำ น เสเว
ตโย ปุริเส ตโย จ **อนริยปณฺฑเก**
น จาจเร เมถุนำ พฺยญฺชนสฺมึ
เฉชฺชา สิยา เมถุนธมฺมปจฺจยา
ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตาติ.
(วิ.๕/๓๗๘)

(ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปริวารว่า)

ไม่มีการเสพเมถุนธรรมในสตรี ๓ จำพวก บุรุษ ๓ จำพวก **คนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก** และไม่มีการเสพเมถุนธรรมในอวัยวะที่ปรากฏ แต่มีมูลแห่งการตัดขาด

เพราะเมถุนธรรมเป็นปัจจัย ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว.

ตโย อนริยปณฺฑเกติ อุภโตพฺยญฺชน-สงฺขาเต ตโย อนริเย ตโย จ ปณฺฑเกติ อิเมปิ ฉ ชเน อุปคนฺตฺวา เมถุนํ น เสวติ. (วิ.อฏ.๔/๒๔๐)

คำว่า **คนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก (ตโย จ อนริย-ปณฺฑเก)** ความว่า มิได้เข้าไปพบคน ๖ จำพวกแม้เหล่านี้ คือ คนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก กล่าวคืออุภโตพยัญชนก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวกแล้วเสพเมถุน.

อนริยปณฺฑเกติ ตโย อนริเย, ตโย ปณฺฑเก จ อุปสงฺกมิตฺวา เมถุนํ น เสเวตีติ อตฺโถ. **อนริยาติ** เจตฺถ อุภโตพฺยญฺชนกา อธิปฺเปตา. (วิมติ.๒/๖๙-๗๐)

คำว่า **คนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวก (อนริยปณฺฑเก)** ความว่า ภิกษุไม่เข้าไปหาคนไม่ประเสริฐ ๓ จำพวก และบัณเฑาะก์ ๓ จำพวกแล้วเสพเมถุน อนึ่ง บทว่า **อนริยา** ในบทนี้ว่า อนริยปณฺฑเกนี้ ท่านประสงค์เอาคนประเภทอุภโตพยัญชนกทั้งหลาย (คนมี ๒ เพศ).

[หญิง ๓ จำพวก มีพวกละ ๓ ทวาร คือ ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับหญิงมนุษย์ ๓ ทาง คือ ทวารหนัก ทวารเบา ปาก ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับหญิงอมนุษย์ ... กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ๓ ทาง คือ **อุภโตพยัญชนก ๓ จำพวก** มีพวกละ ๓ ทวาร คือ ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับอุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์...กับอุภโต-พยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ ... กับอุภโต-พยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ๓ ทาง คือ ทวารหนัก ทวารเบา ปาก ต้องอาบัติ-ปาราชิก

บัณเฑาะก์ ๓ จำพวก มีพวกละ ๒ ทวาร คือ ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับบัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ ... กับบัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์... กับบัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ๒ ทาง คือ ทวารหนัก ปาก ต้องอาบัติปาราชิก.

ชาย ๓ จำพวก มีพวกละ ๒ ทวาร คือ ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับชายที่เป็นมนุษย์ ... กับชายที่เป็นอมนุษย์ ... กับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ๒ ทาง คือ ทวารหนัก ปาก ต้องอาบัติ-ปาราชิก]

อนริยปริเยสนา (ถี)

[อนริย + ปริเยสนา]

การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์-อันมีโทษ-ลามก, การแสวงหาของผู้ไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์, การแสวงหาของผู้ไม่ใช่อริยะ-ไม่ใช่สัตบุรุษ.

จตสฺโส อิมา ภิกฺขเว **อนริยปริเยสนา**. (อ.๑/๕๗๐)

ภิกษุทั้งหลาย อนริยปริเยสนา[การแสวงหาของเหล่าชนผู้ไม่ประเสริฐ] ๔ ประการนี้.

อนริยปริเยสนาติ อนริยานำ เอสนา คเวสนา. (อำ.อฏ.๒/๓๙๖)

คำว่า **อนริยปริเยสนา (อนริยปริเยสนา)** ได้แก่ การแสวงหา คือการเสาะหาของผู้ไม่ประเสริฐทั้งหลาย.

อนริเยหิ ปริเยสิตพฺพตฺตา อนริยานำ ปริเยสนาติ **อนริยปริเยสนา**. สยำ ลามก-ตาย อนริยานำ ปริเยสนาติ วา **อนริย-ปริเยสนา**. (อำ.ฏี.๒/๓๙๕)

การแสวงหาของผู้ไม่ประเสริฐเพราะว่าเป็นการแสวงหาที่เหล่าชนผู้ไม่ประเสริฐพึงแสวงหา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อนริยปริเยสนา (การแสวงหาของผู้ไม่ประเสริฐ)** อีกอย่างหนึ่ง การแสวงหาของชนผู้ไม่ประเสริฐทั้งหลาย เพราะเป็นผู้เลวทรามเอง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อนริยปริเยสนา (การแสวงหาของผู้ไม่ประเสริฐ)**.

[การแสวงหาของผู้ไม่ประเสริฐ๔ ประการ คือ

บุคคลบางคน

๑. ตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา

๒. ตนเองเป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา

๓. ตนเองเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา

๔. ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา

การแสวงหาของผู้ประเสริฐ ๔ ประการ คือ บุคคลบางคน

๑. ตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหานิพพานอันไม่มีความแก่ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม

๒. ตนเองเป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหานิพพาน

๓. ตนเองเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหานิพพาน

๔. ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหานิพพานอันไม่มีความเศร้าหมองซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม]

อนริยปริสมฺภาส (ติ)

[อนริย + ปริสมฺภาส]

ผู้มีการบริภาษอันไม่ดี,

ผู้มีการบริภาษอันเลว.

อิสิปูคสมญฺญาเต
เอวํ โลกฺยา วิทิตา สติ
อนริยปริสมฺภาเส
ปาปกมฺมํ ชิคีสสิ. (ชา.๑/๓๕๙)

(ดาบสกล่าวกับเทพธิดาว่า)

แม่นางผู้พี่หมู่ฤาษีรู้จักกันดี เธอเป็นคนพี่ผู้ลอยบาปรู้แจ้งชัดว่าเป็นผู้เกื้อกูลแก่ชาวโลก แม่นางผู้มีความงาม เธอย่อมแสวงหาบาปกรรม **เพราะเจรจาถ้อยคำที่ไม่ดี**.

อนริยปริสมฺภาเสติ “ตสฺส ชานนฺติ ปิตโรติอาทิกาย อสุนฺทราย ปริภาสาย สมนฺนาคเต. (ชา.อฏ.๕/๘)

คำว่า **เพราะเจรจาถ้อยคำที่ไม่ดี (อนริยปริสมฺภาเส)** ได้แก่ ประกอบด้วยคำพูดไม่ไพเราะ เป็นต้นว่า พระบิดาย่อมรู้จักภาวะของคนชนิดนั้น.

อนริยภาว (ปุ)

[อนริย + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์-ลามก.

ดู อนริยสัมฺมตฺต

อนริยภูมิ (ถี)

[อนริย + ภูมิ]

ภูมิของผู้ไม่ประเสริฐ, ภูมิของปุถุชน, ภูมิของผู้ไม่ใช่พระอริยะ.

อิมสฺมึ โลเก สพฺพตฺถ จ **อนริยภูมิยํ** อุปปตฺติปจฺจยภูตา อวิชฺชา ยถากฺกมํ ทุติยตติยมคฺเคหิ ปหียติ, น อิตราติ. อรหตฺตมคฺเคเนว หิ สา อนวเสสํ ปหียติ. (อุทาน.อฏ.๔๓)

อวิชชาอันเป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้และ**ในภูมิของผู้ไม่ใช่พระอริยะ**ทั้งหมด อันมรรคที่ ๒ และมรรคที่ ๓ ย่อมละได้ตามลำดับ ไม่ใช่ละกิเลสนอกนี้ได้ จริงอยู่อวิชชานั้น อรหัตมรรคเท่านั้นละได้เด็ดขาดแล.

อนริยมคฺค (ปุ)

[อนริย + มคฺค]

ทางที่ไม่ประเสริฐ, ทางที่ไม่บริสุทธิ์, ปฏิปทา หรือมรรคของผู้ที่ไม่ใช่สัตบุรุษ (ได้แก่ มิจฉามรรค ๘ มีมิจฉาทิฐิ มิจฉาสังกัปปะเป็นต้น), ทางผิด.

อริยมคฺคญฺจ โว ภิกฺขเว ธมฺมํ เทเสสฺสามิ **อนริยมคฺคญฺจ**. (อ.ปา.๓/๔๕๕,๔๘๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงทางที่ประเสริฐและ**ทางที่ไม่ประเสริฐ**แก่เธอทั้งหลาย.

[ทางที่ไม่ประเสริฐ (ทางผิด) คือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)

๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)

๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)

๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)

๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)

๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)

๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)

๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)

๙. มิจฉาญาณะ (รู้ผิด)

๑๐. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด)

ทางที่ประเสริฐ (ทางดี) คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)ฯลฯ

๙. สัมมาญาณ (รู้ชอบ)

๑๐. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ)]

ดู อริยมคฺค ด้วย

อนริยรูป (ติ)

[อนริย + รูป]

(ก) ผู้มีสภาพอันไม่ประเสริฐ-อันลามก, เลวทราม,

ผู้ไม่มีความละอายเป็นสภาพ,

ผู้ไม่ละอาย.

อริยาวกาโสสิ อนริโยวาสิ
อสญฺญโต สญฺญตสนฺนิกาโส
กณฺหาภิชาติโกสิ **อนริยรูโป**
ปาปํ พหุ๋ ทุจฺจริตํ อจารีติ.
(ชา.๑/๓๙๒)

(ปัณฑรกนาคราชกล่าวกับชีเปลือยผู้ทุศีลว่า)

ท่านมิใช่พระอริยะ แต่ทำเหมือนพระอริยะ มิใช่คนสำรวม แต่ทำเหมือนคนสำรวม มีชาติต่ำทราม **ไม่ใช่ผู้ประเสริฐ**ได้ประพฤติชั่วช้าลามกเป็นอันมาก.

อนริยรูโปติ อหิริกสภาโว. (ชา.อฏ.๕/๙๑)

คำว่า **ไม่ใช่ผู้ประเสริฐ (อนริยรูโป)** ได้แก่ มีสภาพเป็นคนไม่ละอาย.

(ข) ผู้ไม่มีสภาพของสัตบุรุษ, ผู้ไม่มีหิริ, ผู้ไม่ละอาย.

อนริยรูโป ปุริโส ชนินฺท
อหีว อุจฺฉงฺคคโต ฑเสยฺย
น เตน มิตฺตึ กยิราถ ธีโร
ทุกฺโข หเว กาปุริเสน สงฺคโม.
(ชา.๒/๒๑๐)

(พระมหาสัตว์กราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหราชว่า)

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมชน บุรุษ **ผู้ไม่ละอาย** ก็เป็นเหมือนงูที่อยู่ในชายพกจะพึงกัดได้ นักปราชญ์ไม่พึงผูกไมตรีกับบุรุษผู้นั้น เพราะการสังคมกับบุรุษชั่วนำทุกข์มาให้โดยแท้.

อนริยรูโปติ เกวฏฺฏพฺราหฺมณสทิโส อสปฺปุริสชาติโก นิลฺลชฺชปุริโส.
(ชา.อฏ.๖/๒๘๖)

คำว่า **ผู้ไม่ละอาย (อนริยรูโป)** ความว่า บุรุษปราศจากความละอาย มีชาติของคนชั่ว เช่น เกวัฏพราหมณ์.

อนริยโวหาร (ปุ)

[อนริย + โวหาร]

อนริยโวหาร, ถ้อยคำอันไม่ใช่ของพระอริยะ, คำพูดของพาลปุถุชน, คำพูดอันพาลปุถุชน-ผู้ลามกกล่าว, คำพูดอันเป็นไปกับด้วยโทษ, ถ้อยคำที่ไม่ดี.

(ก) อนริยโวหาร ๘ ประการ [คือ

๑. กล่าวเรื่องที่ไม่เห็นว่าเห็น.

๒. กล่าวเรื่องที่ไม่ได้ยินว่าได้ยิน.

๓. กล่าวเรื่องที่ไม่ทราบว่าทราบ.

๔. กล่าวเรื่องที่ไม่รู้ว่ารู้.

๕. กล่าว เรื่องที่เห็นว่าไม่เห็น.

๖. กล่าวเรื่องที่ได้ยินว่าไม่ได้ยิน.

๗. กล่าวเรื่องที่ทราบว่าไม่ทราบ.

๘. กล่าวเรื่องที่รู้ว่าไม่รู้]

สมฺปชานมุสาวาโท นาม วิสำวาทนปุเรกฺขารสฺส วาจา คิรา พฺยปฺปโถ วจีเภโท วาจสิกา วิญฺญตฺติ อฏฺฐ **อนริยโวหารา**. (วิ.๒/๒)

ที่ชื่อว่า **กล่าวเท็จทั้งที่รู้** ได้แก่ วาจา เสียงที่เปล่งออก คำเป็นทางวจีเภท เจตนาที่ให้รู้ทางวาจาของผู้มุ่งจะกล่าวให้คลาดความจริง ได้แก่ **ถ้อยคำอันไม่ใช่ของพระอริยะ ๘** อย่าง.

อนริยโวหาราติ อนริยานำ พาลปุถุชฺชนานำ โวหารา. (วิ.อฏ.๓/๒)

ที่ชื่อว่า**อนริยโวหาร (อนริยโวหารา)** ได้แก่ ถ้อยคำของบุคคลที่มิใช่พระอริยเจ้า คือพวกปุถุชนผู้เป็นคนพาล.

อนริยโวหาราติ น อริยกถา สโทสกถา. ยาหิ เจตนาหิ เต โวหาเร โวหรนฺติ, ตาสำ เอตำ นามำ. (อำ.อฏ.๓/๒๔๖)

คำว่า **อนริยโวหาร (อนริยโวหารา)** ได้แก่ ถ้อยคำที่ไม่ใช่ของพระอริยะ คือถ้อยคำที่มีโทษ คนทั้งหลายย่อมกล่าวถ้อยคำเหล่านั้นด้วยเจตนาเหล่าใด คำว่า อนริยโวหารนั้น เป็นชื่อของเจตนาเหล่านั้น.

อนริยานำ ลามกานำ โวหาโร **อนริยโวหาโร**. (อำ.ฏี.๓/๒๕๐)

ถ้อยคำของเหล่าชนผู้ไม่ใช่พระอริยะ คือของเหล่าชนผู้เลวทราม ชื่อว่า **อนริยโวหาร** (ถ้อยคำของผู้ไม่ใช่พระอริยะ).

(ข) อนริยโวหาร ๔ ประการ.

จตฺตาโร **อนริยโวหารา** อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา, อสฺสุเต สุตวาทิตา, อมุเต มุตวาทิตา, อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา. (วิ.๕/๒๒๔)

อนริยโวหารมี ๔ อย่าง คือ

๑. ไม่ได้เห็น กล่าวว่าได้เห็น

๒. ไม่ได้ยิน กล่าวว่าได้ยิน

๓. ไม่ทราบ กล่าวว่าทราบ

๔. ไม่รู้ กล่าวว่ารู้.

จตฺตาโร **อนริยโวหารา** มุสาวาโท, ปิสุณา วาจา, ผรุสาวาจา, สมฺผปฺปลาโป. (ที.๓/๑๙๓)

อนริยโวหาร (ถ้อยคำของผู้ไม่ใช่อริยะ) ๔

๑. มุสาวาท (พูดเท็จ)

๒. ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด)

๓. ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ)

๔. สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ).

อนริยโวหาราติ อนริยานำ ลามกานำ โวหารา. (ที.อฏ.๓/๒๐๗)

คำว่า **ถ้อยคำของผู้ไม่ใช่อริยะ (อนริย-โวหารา)** ได้แก่ ถ้อยคำของบุคคลทั้งหลายผู้ไม่ใช่พระอริยะ คือผู้เลวทราม.

[อริยโวหาร (ถ้อยคำของผู้เป็นอริยะ) ๔ ประการ คือ

๑. ไม่พูดเท็จ

๒. ไม่พูดส่อเสียด

๓. ไม่พูดคำหยาบ

๔. ไม่พูดเพ้อเจ้อ]

อนริยโวหาราติ อนริยานำ กถา. (อำ.อฏ.๒/๓๙๖)

คำว่า **อนริยโวหาร (อนริยโวหารา)** ได้แก่ คำพูดของผู้ไม่ใช่พระอริยะทั้งหลาย.

อนริยสัยุตฺต (ติ)

[อนริย + สัยุตฺต]

ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่ประเสริฐ-ไม่มีหิริ-ลามก,

ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่ละอาย,

ผู้ไม่ละอาย.

นาหำ ทุกฺขปเรโตปิ
ธตรฏฺฐ ตุวำ ชเห
น มำ **อนริยสัยุตฺเต**
กมฺเม โยเชตุมรหสิ. (ชา.๒/๙๐)

(พญาหงส์พระมหาสัตว์หลังจากที่ถูกเหล่าหงส์ทอดทิ้งแล้วก็ต้องการเพื่อจะทดลองใจสุมุขหงส์ จึงกล่าวว่า ท่านจงหลีกหนีไปตามความปรารถนาเถิด แต่สุมุขหงส์เสนาบดี ต้องการแสดงความเป็นมิตรแท้และความรักใคร่ต่อพญาหงส์ จึงกล่าวว่า)

ข้าแต่ท้าวธตรัฏฐะ ข้าพระองค์ แม้จะมีทุกข์เป็นเบื้องหน้าก็ไม่ละทิ้งพระองค์ไป พระองค์ไม่ควรจะชักชวนให้ข้าพระองค์ ประกอบกรรม**ที่ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่ละอาย**เลย.

อนริยสัยุตฺเตติ มิตฺตทุพฺภีหิ อหิริเกหิ กตฺตพฺพตาย อนริยภาเวน สัยุตฺเต. (ชา.อฏ.๕/๓๘๓)

คำว่า **ที่ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่**

ละอาย (อนริยสัยุตฺเต) ได้แก่ ประกอบพร้อมด้วยความเป็นกรรมที่ไม่ประเสริฐ เพราะเป็นกรรมที่บุคคลผู้ประทุษร้ายมิตร คือ ผู้ไม่ละอายพึงกระทำ.

อนริยสภาว (ปุ)

[อนริย + สภาว]

สภาพอันไม่ประเสริฐ-ไม่บริสุทธิ์-สภาพของอสัตบุรุษ.

ดู อรรถแห่ง อนริยธมฺม (๑)

อนริยสมฺมต (ติ)

[อนริย + สมฺมต]

อันรู้กัน-นับว่าไม่ประเสริฐ,

อันรู้กันว่าไม่ใช่กิจของสัตบุรุษ.

อริฏฺฐ ตฺวํ อภูตํ วตฺวา เวเท จ ยญฺเญ จ พฺราหฺมเณ จ วณฺเณสิ, พฺราหฺมณานญฺหิ เวทวิธาเนน ยญฺญยชนํ นาม **อนริยสมฺมตํ** น สคฺคาวหํ, ตว วาเท อภูตํ ปสฺสาหีติ. (ชา.อฏ.๗/๕๓)

(พระภูริทัตตนาคราชกล่าวกับกาณาริฏฐะนาคราชว่า)

เจ้ากล่าวสรรเสริฐสิ่งที่ไม่จริง คือ เวท ยัญ และพราหมณ์ทั้งหลาย ก็ขึ้นชื่อว่า การบูชายัญด้วยวิธีเวทของพราหมณ์ทั้งหลาย **ไม่นับว่าเป็นสิ่งประเสริฐเลย** และไม่ใช่เป็นหนทางไปสวรรค์ เราจะชี้ข้ออันไม่จริงในวาทะของท่าน.

อนริยสุข (น)

[อนริย + สุข]

ความสุขของผู้ไม่ใช่อริยะบุคคล, ความสุขของปุถุชน, ความสุขอันผู้ไม่ใช่อริยะเสพ, ความสุขที่ปุถุชนเสพ.

อริยสุขญฺจ **อนริยสุขญฺจ**. (อ.๑/๗๙)

[ภิกษุทั้งหลาย สุข ๒ อย่างนี้ คือ] ๑. สุขของพระอริยะ ๒. สุขของผู้ไม่ใช่พระอริยะ.

อริยสุขนฺติ อปุถุชฺชนสุขํ. **อนริยสุขนฺติ** ปุถุชฺชนสุขํ. (อ.อฏ.๒/๕๓)

ที่ชื่อว่า สุขของพระอริยะ (อริยสุขํ) ได้แก่ สุขของผู้ไม่ใช่ปุถุชน [พระอริยบุคคล ๘ จำพวก] **ที่ชื่อว่าสุขของผู้ไม่ใช่พระอริยะ (อนริยสุขํ)** ได้แก่ สุขของปุถุชน.

อนริยสุขนฺติ อนริเยหิ เสวิตสุขํ. (ม.อฏ.๓/๑๑๙)

คำว่า **ความสุขที่ไม่ใช่ของพระอริยะ (อนริยสุขํ)** ได้แก่ ความสุขที่ผู้ไม่ใช่พระอริยะทั้งหลายเสพ.

[สุขของปุถุชน คือกามคุณ ๕ ประการ (ความใคร่ที่มัดสัตว์ไว้) คือ

๑. รูปที่รู้ทางตา ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๒. เสียงที่รู้ทางหู

๓. กลิ่นที่รู้ทางจมูก

๔. รสที่รู้ทางลิ้น

๕. โผฏฐัพพะที่รู้ทางกาย]

อนลํ (พฺย)

[น + อลํ]

(๑) อันไม่สมควร, อันไม่ควรเกี่ยวข้อง, อันไม่สมควรทำการเกี่ยวข้อง, ไม่ควรทำความอาลัย.

(๒) อันไม่พอ, อันไม่บริบรูณ์, อันไม่ทำการตกลงใจว่า พอ เพียงเท่านี้ก็พอ, อันไม่ทำการตกลงใจ ด้วยอำนาจการระงับความอุตสาหะว่า เพียงเท่านี้ก็พอใจการปฏิบัติ.

อิทำ โข อหำ อุทายิ '**อนลนฺติวทามิ** ปชหถาติ วทามิ สมติกฺกมถาติ วทามิ. (ม.๒/๑๑๘)

อุทายี ปฐมฌานนี้เรากล่าวว่า **ไม่ควรทำความอาลัย** เธอทั้งหลายจงละ จงก้าวล่วง.

อนลนฺติ วทามีติ อกตฺตพฺพอาลยนฺติ วทามิ,ตณฺหาลโย เอตฺถ น อุปฺปาเทตพฺโพติ ทสฺเสติ. อถ วา อนลำ อปริยตฺตำ, น เอตฺตาวตา อลเมตนฺติ สนฺนิฏฺฐานำ กาตพฺพนฺติ วทามิ. (ม.อฏ.๓/๑๒๐)

คำว่า **เรากล่าวว่า ไม่ควรทำความอาลัย (อนลนฺติ วทามิ)** ได้แก่ เรากล่าวว่า ไม่ต้องทำความอาลัย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า "ไม่ควรให้อาลัยคือตัณหาเกิดขึ้นในฌานนี้" อีกนัยหนึ่ง เรากล่าวว่า ไม่ควรทำความตกลงใจว่า ไม่น่าอาลัย ยังไม่ สิ้นสุด เพียงเท่านี้ยังไม่พอ.

อลำ-สทฺโท ยุตฺตตฺโถปิโหติ "อลเมว นิพฺพินฺทิตุ อลำ วิมุจฺจิตุนฺติอาทีสุ, ตสฺมา **อนลำ** อนุสงฺคำ กาตุ อยุตฺตนฺติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๓/๗๘)

แม้อลำ–ศัพท์ มีอรรถว่าควร ในคำเป็นต้นว่า ควรจะเบื่อหน่ายเท่านั้น ควรจะหลุดพ้น เพราะเหตุนั้น จึงมีอธิบายว่า ชื่อว่า **ไม่ควรทำความอาลัย** คือไม่ควรทำความอาวอน.

(๓) อันไม่สามารถเพื่อกระทำ, อันไม่สามารถทำ, พ้นขีด.

อมฺโภ ปุริส อุพฺภตำ โข เต สลฺลำ, อปนีโต วิสโทโส อนุปาทิเสโส. **อนลญฺจ** เต อนฺตรายาย. (ม.๓/๔๖)

(หมอผ่าตัดกล่าวว่า) คุณผู้เจริญ เราถอนลูกศรให้ท่านแล้ว โทษคือพิษเราก็กำจัดจนไม่มีเชื้อหลงเหลือแล้ว ท่าน**พ้นขีด**อันตรายแล้ว.

อนลญฺจ เต อนฺตรายายาติ ชีวิตนฺตรายำ เต กาตุ อสมตฺถำ. (ม.อฏ.๔/๓๗)

คำว่า **ท่านพ้นขีดอันตรายแล้ว (อนลำ จ เต อนฺตรายาย)** ได้แก่ ไม่สามารถทำอันตรายต่อชีวิตของท่านได้.

อนล (ติ)

[น + อล]

(๑) ผู้ไม่สามารถ, ผู้ไม่รู้จักพอ, ผู้ไม่พอ, ผู้ไม่สามารถสงเคราะห์ด้วยคำพูดอัน

อ่อนหวาน.

อนลา มุทุสมฺภาสา
ทุปฺปูรา ตา นทีสมา
สีทนฺติ นํ วิทิตฺวาน
อารกา ปริวชฺชเย. (ชา.๑/๗๖)

(พระราชาโพธิสัตว์ไม่อาจจะรักษา พระราชธิดาไว้ได้ จึงได้ตรัสว่า)

หญิงเหล่านั้นพูดจาอ่อนหวาน **ไม่รู้จักพอ** ให้เต็มได้ยากเหมือนกับแม่น้ำ ย่อมจมลง (ในนรก) บุคคลรู้ชัดเนื้อความข้อนั้นแล้ว พึงเว้นให้ห่างไกล.

อนลา มุทุสมฺภาสาติ มุทุวจเนนปิ อสกฺกุเณยฺยา, เนว สกฺกา สณฺหวาจาย สงฺคณฺหิตุนฺติ อตฺโถ. ปุริเสหิ วา เอตาสํ น อลนฺติ **อนลา**. (ชา.อฏ.๒/๒๙๕)

คำว่า **พูดอ่อนหวาน ไม่รู้จักพอ (อนลา มุทุสมฺภาสา)** ความว่า ชายทั้งหลายไม่พึงอาจเอาใจ แม้ด้วยคำพูดอันไพเราะ อธิบายว่า ชายทั้งหลายไม่สามารถจะยึดเหนี่ยวน้ำใจด้วยคำอ่อนหวาน อีกอย่างหนึ่ง หญิงเหล่านั้นไม่เพียงพอด้วยชายทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น หญิงเหล่านั้นจึงชื่อว่ามีความไม่พอ.

(๒) ปราศจากคำพูดว่า พอแล้ว, เพียงพอแล้ว, ผู้ไม่มีการปฏิเสธ, ผู้ไม่มีคำว่าพอ, ผู้ไม่พอ.

ปุริเสหิ วา เอตาสํ น อลนฺติ **อนลา**. (ชา.อฏ.๒/๒๙๕)

อีกอย่างหนึ่ง หญิงเหล่านั้นไม่เพียงพอด้วยชายทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น หญิงเหล่านั้นจึงชื่อว่า **ผู้ไม่พอ**.

อนลาติ ตีหิ ธมฺเมหิ อลนฺติ วจนวิรหิตา. (ชา.อฏ.๕/๔๘๙)

คำว่า **ผู้ไม่พอ (อนลา)** ได้แก่ ผู้เว้นจากคำว่าพอ ด้วยธรรมของคฤหัสถ์ ๓ ประการ.

[**มาตุคาม**ไม่อิ่ม ไม่พอด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ใฝ่เมถุนธรรม (๒) คลอดบุตร (๓) การแต่งตัว. (ชา.อฏ.๒/๒๙๕]

(๓) (ปู) อันไม่มีความสันโดษ, ไฟอันไม่อิ่ม (เชื้อ), ไฟธาตุ, น้ำย่อย.

ยถาปิ ปาวโก พฺรหฺเม
อจฺจิมาลี ยสสฺสิมา
ชลมาโน วเน คจฺเฉ
อนโล กณฺหวตฺตนี. (ชา.๑/๓๗๙)

(สัญชัยกุมารกล่าวว่า)

ท่านพราหมณ์ ไฟป่ามีเปลวไฟเป็นช่อ เรืองโรจน์ ลุกโพลงอยู่ที่กอไม้ในป่า **ไม่อิ่ม**ต่อเชื้อเพลิง มีทางดำ.

อนโลติ อติตฺโต. (ชา.อฏ.๕/๖๕)

คำว่า **ไม่อิ่ม (ต่อเชื้อ) (อนโล)** ได้แก่ ไม่อิ่มแล้ว.

[ชื่อว่า มีทางดำ เพราะทางที่ไฟลามไปมีสีดำ (ชา.อฏ.๕/๖๕)]

(นตฺถิ อโล ปริยตฺติ ยสฺส พหุทาหฺยทหเนปิ ติตฺติยา อภาวา (คัมภีร์วาจปฺปติและ โถมะ). ส่วนในฐาน.ฏี.หน้า ๓๓ กล่าวว่า อนนฺติ ปาลนฺตฺยเนเนติ อนโล. อนปจฺจโย, อนปฺราณเน, อนนฺตฺยเนน อิติ คฤษาทิต-วาต กลจ อมร.จินฺตามณิฏี.)

อนลงฺกต (ติ)

[น + อลงฺกต]

(๑) อันยังไม่ได้ตกแต่ง.

สพฺพกาลมฺปิ ปถวึ
น ปสฺสาม **น ลงฺกตํ**
จิกฺขลฺลภูมิมสุจึ
น ปสฺสาม มหามุเน. (อป.๒/๒๘๓)

(พระเถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป กล่าวว่า)

ข้าแต่พระมหามุนี หม่อมฉันทั้งหลายไม่เห็นแผ่นดินที่เขา**ยังไม่ตกแต่ง**และไม่เห็นภาคพื้นที่เป็นโคลนตมไม่สะอาด แม้ตลอดกาลทั้งปวง.

นาลงฺกเตน ภทฺเรนาติ เนว อลงฺกเตน **ภทฺเรน.** (ชา.อฏ.๒/๒๕๒)

คำว่า **ยังไม่ได้ตกแต่งให้เกลี้ยงเกลา (นาลงฺกเตน ภทฺเรน)** ได้แก่ ยังไม่ได้ตกแต่งให้งดงาม.

สงฺกปฺปราคโธเตน
วิตกฺกนิสิเตน จ
นาลงฺกเตน ภทฺเรน
อุสุการากเตน จ.

(โพธิสัตว์ทูลถวายพระพรแด่พระราชาว่า)

อาตมาถูกลูกศรคือกิเลสอาบยาพิษคือราคะซึ่งเกิดจากความดำริถึงกาม ลับที่หินคือวิตก อันนายช่างศร**ยังไม่ได้ตกแต่ง**ให้เกลี้ยงเกลา.

(๒) อันไม่ได้ทำให้พอ, ผู้ไม่ได้ทำจิตว่าพอแล้ว, ผู้ไม่สันโดษแล้ว, ผู้ไม่พอ, ผู้ไม่รู้จักพอ.

มหทฺธนา มหาโภคา
รฏฺฐวนฺโตปิ ขตฺติยา
อญฺญมญฺญาภิคิชฺฌนฺติ
กาเมสุ **อนลงฺกตา**. (สํ.๑/๑๕)

(เทวดาทูลถามว่า)

กษัตริย์ทั้งหลายมีทรัพย์มาก มีโภคะมากทั้งมีแว่นแคว้น **ไม่รู้จักพอ**ในกามทั้งหลาย ต่างแข่งขันกันและกัน [ถามว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น ใครไม่มีความขวนขวาย ละความโกรธและตัณหาในโลกได้

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า)

บุคคลทั้งหลายสละเรือนและสิ่งอันเป็นที่รัก บวชกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้ สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีความขวนขวายในโลก]

อนลงฺกตาติ อติตฺตา อปริยตฺตชาตา. (สำ.อฏ.๑/๕๑)

คำว่า **ไม่รู้จักพอ (อนลงฺกตา)** ได้แก่ ไม่รู้จักอิ่ม คือเกิดความอยากไม่สิ้นสุด.

อนลงฺกตาติ น อลำ ปริยตฺตนฺติ เอวำ กต-จิตฺตา, อตฺริจฺฉตามหิจฺฉตาหิ อภิภูตา. (สำ.ฏี.๑/๙๗)

คำว่า **ไม่รู้จักพอ (อนลงฺกตา)** ความว่า ผู้ไม่ตั้งจิตอย่างนี้ว่า พอแล้ว คือ เพียงพอแล้ว คือ ผู้ถูกความความโลภจัดและความต้องการจัดครอบงำ.

อนลงฺกตฏฺฐาน (น)

[อนลงฺกต + ฐาน]

สถานที่อันไม่ได้ตกแต่งไว้,

ที่ยังไม่ได้ประดับ.

โส วารณสฺส **อนลงฺกตฏฺฐานำ** โอโลกนตฺถำ ติกฺขตฺตุำ ปทกฺขิณำ กตฺวา **อนลงฺกตฏฺ-ฐานำ** อทิสฺวา กุสุมมิสฺสกสุคนฺโธทกปูริตำ สุวณฺณภิงฺคารำ คเหตฺวา...อลงฺกตวารณำ พฺราหฺมณานำ อทาสิ. (ชา.อฏ.๗/๒๕๒)

พระมหาสัตว์นั้นทรงทำประทักษิณคชธาร ๓ ครั้ง เพื่อต้องการตรวจดูกายช้างตัว**ที่ยังไม่ได้ประดับ** ก็มิได้เห็น**ที่ยังไม่ได้ประดับ** จึงทรงจับพระเต้าทองคำอันเต็มด้วยคันโธทกอันเจือด้วยดอกไม้...ได้ประทานช้างที่ประดับแล้วแก่พราหมณ์ทั้งหลาย[ผู้ขออยู่].

อนลงฺกริตฺวา๑ (กฺริ/วิ)

[น + อลงฺกริตฺวา]

ไม่ทำในใจว่าสมควร-เหมาะสมแล้ว,

ไม่มนสิการว่าสมควรแล้ว, ไม่คิดว่าน่าพอใจ-น่าสันโดษ-มีสาระ, ไม่ชื่นชมแล้ว,

ไม่พอใจแล้ว, ไม่ชอบแล้ว.

> ขิฑฺฑำ รตึ กามสุขญฺจ โลเก
> **อนลงฺกริตฺวา** อนเปกฺขมาโน
> วิภูสนฏฺฐานา วิรโต สจฺจวาที
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
> (สุตฺตนิ.๒๘๘)

(พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าวว่า)

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) **ไม่ชื่นชม**การเล่น ความยินดี และความสุขในโลก ไม่ใส่ใจ งดเว้นจากฐานะแห่งการประดับตกแต่ง พูดคำจริง จึงประพฤติอยู่แต่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

อนลงฺกริตฺวา อลนฺติ อกตฺวา เอตำ ตปฺปกนฺติ วา สารภูตนฺติ วา เอวำ อคฺคเหตฺวา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๑๐)

ไม่พอใจ คือ ไม่ทำว่า พอละ (ซึ่งการเล่น) ได้แก่ ไม่ถืออย่างนี้ว่า สิ่งนั้น เพียงพอแล้ว หรือไม่ถืออย่างนี้ว่า เป็นสาระ.

อนลงฺกริตฺวา๒ (กฺริ/วิ)

[อนุ + อลงฺกริตฺวา]

มนสิการเนืองๆ ว่า พอแล้ว หรือไม่สมควรแล้ว, ใส่ใจ-คิดว่า พอแล้ว, มนสิการเนืองๆ ว่าไม่มีประโยชน์แล้ว, ไม่พอใจแล้ว, ไม่ชื่นชมแล้ว, ไม่ชอบใจแล้ว.

โส โข อหํ ภิกฺขเว ตํ ธมฺมํ **อนลงฺกริตฺวา** ตสฺมา ธมฺมา นิพฺพิชฺช อปกฺกมึ. (ม.๑/๒๒๑)

ภิกษุทั้งหลาย[เมื่อเราเห็นธรรมที่เราเรียนในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร นั้นไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน แต่เป็นไปเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น] เรานั้นจึง **ไม่พอใจ** เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป.

อนลงฺกริตฺวาติ อลํ อิมินา, อลํ อิมินาติ ปุนปฺปุนํ อลงฺกริตฺวา. (ม.อฏ.๒/๗๘)

คำว่า **ไม่พอใจ (อนลงฺกริตฺวา)** ได้แก่ ไม่พอใจแล้วๆ เล่าๆ ว่า “พอละด้วยสิ่งนี้ พอละด้วยสิ่งนี้”.

อนลงฺกริตฺวาติ อนุ อนุ อลกตฺวา ปุนปฺปุนํ “อิมินา น กิญฺจิ ปโยชนนฺติ กตฺวา.
(ม.ฏี.๒/๑๒๙)

คำว่า **ไม่พอใจ (อนลงฺกริตฺวา)** ได้แก่ พอใจแล้วในภายหลัง ๆ คือ ทำการตกลงใจบ่อยๆ ว่า “ไม่มีประโยชน์อะไรด้วยสิ่งนี้”.

อนลชาลกฺขนฺธ (ปุ)

[อนล + ชาลา + ขนฺธ]

กองเปลวไฟ.

ดู อจฺจิ

อนลส (ติ)

[น + อลส]

ผู้ไม่เกียจคร้าน, ผู้เว้นจากความเป็นผู้เกียจคร้าน, ผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร.

“อมุกสฺส กุลสฺส กุมาริกา อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปณฺฑิตา พฺยตฺตา เมธาวินี ทกฺขา **อนลสา**. ฉนฺนา สา กุมาริกา อิมสฺส กุมารกสฺสาติ. (วิ.๑/๑๙๗)

(พระอุทายีกล่าวว่า) “สาวน้อยของตระกูลโน้น รูปงาม น่าดู น่าชม ฉลาดหลักแหลม ไหวพริบดี ขยัน **ไม่เกียจคร้าน** สาวน้อยคนนั้น เหมาะสมกับชายหนุ่มคนนี้.

อนลสาติ อุฏฺฐานวีริยสมฺปนฺนา.
(วิ.อฏ.๒/๑๓๙)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลสา)** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร.

อนลสาติ อาลสิยวิรหิตา. (วิ.อฏ.๓/๑๗๓)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลสา)** ได้แก่ ผู้เว้นจากความเกียจคร้าน.

สุสวิหิตกมฺมนฺตา จ โหติ, สุสงฺคหิตปริชนา จ อนติจารินี จ, สมฺภตญฺจ อนุรกฺขติ, ทกฺขา จ โหติ **อนลสา** สพฺพกิจฺเจสุ. (ที.๓/๑๕๕)

(ภรรยา อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ)

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง.

[สามีพึงบำรุงภรรยาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว]

อนลสาติ นิกฺโกสชฺชา. (ที.อฏ.๓/๑๓๘)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลสา)** ได้แก่ ไม่เกียจคร้าน (ทำการงาน).

อนลสาติ อุฏฺฐาหิกา. (ม.อฏ.๒/๕)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลสา)** ได้แก่ เป็นผู้ลุกขึ้นเนืองๆ.

โย หิ ตตฺถ ทกฺโข **อนลโส** สมฺปชาโน ปติสฺสโต, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ โปราเณ อคฺคญฺเญ อริยวํเส จิโต. (อ.๑/๓๓๖)

ภิกษุใดขยัน **ไม่เกียจคร้าน** มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าล้ำเลิศเป็นของเก่า.

อนลโสติ สาตจฺจกิริยาย อาลสิยวิรหิโต. (อ.อฏ.๒/๒๘๒)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลโส)** ได้แก่ ปราศจากความเกียจคร้านโดยการทำติดต่อกัน.

เอวํ มํ ภตฺติกตํ
อนุรตฺตํ การิกํ นิหตมานํ
อุฏฺฐายิกํ **อนลสํ**
สีลวตึ ทุสฺสเต ภตฺตา. (เถรี.๔๒๖)

(พระอิสิทาสีเถรีบอกเหตุที่ออกบวชแก่พระโพธิเถรีว่า)

[ดิฉัน]จงรักภักดี ทำหน้าที่ครบถ้วน เลิกถือเนื้อถือตัว ขยัน**ไม่เกียจคร้าน** มีศีลอย่างนี้ สามีก็ยังเกลียด.

อนลสนฺติ ตโต เอว อกุสีตํ. (เถรี.อฏ.๒๗๓)

คำว่า **ไม่เกียจคร้าน (อนลสํ)** ได้แก่ เพราะเพียบพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรนั่นนั่นแล จึงเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน.

อนลสตา (ถี)

[อนลส + ตา]

ความเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน, ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียร, ความไม่เกียจคร้าน.

ญาณวนฺตตา **อนลสตา**. (ขุทฺทก.อฏ.๒๔)

ความเป็นผู้มีปัญญา **ความไม่เกียจคร้าน**.

[อานิสงส์ของเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย คือ

๑. เป็นผู้รู้ในกิจที่ควรทำทั้งที่เป็นอดีต

อนาคต และปัจจุบันได้อย่างรวดเร็ว

๒. เป็นผู้มีสติมั่นคงทุกเมื่อ

๓. เป็นผู้ไม่เป็นบ้า

๔. เป็นผู้มีญาณ

๕. เป็นผู้ไม่มีความผิด

๖. ไม่เป็นคนโง่

๗. ไม่เป็นคนใบ้

๘. ไม่เป็นคนมัวเมา

๙. ไม่เป็นคนประมาท

๑๐. ไม่เป็นคนหลง

๑๑. ไม่เป็นคนหวาดกลัว

๑๒. ไม่เป็นคนชอบแข่งดี

๑๓. เป็นผู้มีความขวนขวายน้อย

๑๔. เป็นผู้มีความสุข

๑๕. เป็นผู้ไม่ต้องแคลงใจ

๑๖. เป็นผู้พูดความจริง

๑๗. เป็นผู้ไม่พูดส่อเสียด

๑๘. เป็นผู้ไม่พูดหยาบคาย

๑๙. เป็นผู้ไม่พูดเพ้อเจ้อ

๒๐. เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน

๒๑. เป็นคนกตัญญู

๒๒. เป็นคนกตเวที

๒๓. เป็นผู้ไม่ตระหนี่

๒๔. เป็นผู้เสียสละ

๒๕. เป็นผู้มีศีล

๒๖. เป็นคนซื่อตรง

๒๗. เป็นผู้ไม่โกรธ

๒๘. เป็นผู้มีหิริ

๒๙. เป็นผู้มีโอตตัปปะ

๓๐. เป็นผู้มีความเห็นตรง

๓๑. เป็นผู้มีปัญญามาก

๓๒. เป็นผู้มีความทรงจำ

๓๓. เป็นบัณฑิต

๓๔. เป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ (ขุทฺทก.อฏ.๒๔)]

อนลฺล (ติ)

[น + อลฺล]

ไม่เปียก, ไม่สด, ไม่ใหม่.

อนลฺลเกส (ติ)

[อนลฺล + เกส]

มีผมไม่เปียก.

วิสาเข อปิ นุ ตฺวํ กทาจิ กรหจิ อนลฺลวตฺถา วา ภเวยฺยาสิ **อนลฺลเกสา** วาติ ?

(อุทาน.๑๙๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า วิสาขา เธอไม่ต้องมีผ้าเปียก **ผมเปียก** ทุกครั้งทุก

คราวหรือ.

นางวิสาขาทูลตอบว่า “ไม่ถึงขนาดนั้น หรอก พระพุทธเจ้าข้า มีลูกและหลานมากขนาดนั้น หม่อมฉันก็พอใจแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

อนลฺลคตฺต (ติ)

[อนลฺล + คตฺต]

ผู้มีกาย-ตัวไม่เปียก.

> ธมฺโม รหโท พฺราหฺมณ สีลติตฺโถ
> อนาวิโล สพฺภิ สตํ ปสตฺโถ
> ยตฺถ หเว เวทคุโน สินาตา
> **อนลฺลคตฺตา**ว ตรนฺติ ปารํ.
> (สํ.๑/๑๘๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า)

> พราหมณ์ บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลาย นั่นแลอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายมีท่าคือศีล ไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว **มีตัวไม่เปียก** ย่อมข้ามถึงฝั่ง [พระนิพพาน (สํ.อฏ.๑/๑๙๕/๒๒๕)].

อนลฺลวตฺถ (น)

[อนลฺล + วตฺถ]

ผ้าอันไม่เปียก, (ติ) ผู้มีผ้าไม่เปียก.

ดู อนลฺลเกส

อนลฺลีน (ติ)

[น + อลฺลีน]

ไม่ติด, ไม่ข้อง.

สพฺเพ ธมฺเม อนิสฺสิโต **อนลฺลีโน** อนุปคโต ...วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหรตีติ สพฺพตฺถ มุนิ อนิสฺสิโต. (มหานิ.๑๐๓)

มุนีไม่อาศัย คือ **ไม่ติดแล้ว** ไม่ติดแน่นแล้ว ...มีใจเป็นอิสระ (จากความอาศัย) อยู่ รวมความว่า มุนีไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง.

[**มุนีไม่อาศัยในสิ่งทั้งปวง** อธิบายว่า อายตนะ ๑๒ ตรัสเรียกว่า สิ่งทั้งปวง คือ ตาและรูป หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส กายและโผฏฐัพพะใจและธรรมารมณ์]

อนลฺลีนตฺต (น)

[อนลฺลีน + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่ติด-ไม่เกี่ยวข้อง,

ความไม่ผูกพันกัน.

โย สหาโย ปสนฺนจิตฺโต, โส จิตฺเตน อลฺลีนตฺตา ปารํ สมุทฺทสฺส วสนฺโตปิ อนฺโตเยว โหติ. โย ปน ปทุฏฺจจิตฺโต, โส จิตฺเตน **อนลฺลีนตฺตา** อนฺโต วสนฺโตปิ ปารํ สมุทฺทสฺส นาม.
(ชา.อฏ.๔/๒๑๘)

สหายผู้มีจิตเลื่อมใส ถึงจะอยู่ยังคนละฟากฝั่งสมุทร ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้กันนั่นเอง เพราะความมีใจผูกพันกัน ส่วนสหายผู้มีจิตคิดประทุษร้ายถึงแม้จะอยู่ใกล้ ก็ชื่อว่าอยู่ยัง

ฟากฝั่งสมุทร **เพราะความไม่มีใจผูกพันกัน.**

อนลฺลีนภาว (ปุ)

[อนลฺลีน + ภาว]

(๑) ความเป็นผู้ไม่ติด-ไม่เกี่ยวข้อง.

(๒) ความปรารถนาไม่ติด, ความปรารถนาไม่เกี่ยวข้อง, ธรรมอันมีความปรารถนาไม่เกี่ยวข้อง-ไม่ติด.

อนลฺลีนภาวปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อนลฺลีนภาว + ปจฺจุปฏฺฐาน. (อนลฺลีนภาว (ไม่ใช่ ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส) ภาวศัพท์เป็นไวพจน์ของอธิปปายศัพท์เหมือน ถีนำ ภาโว ทุราชาโน. ความประสงค์ของสตรีทั้งหลายรู้ได้ยาก)]

มีความปรารถนาอันไม่ติด เป็นเหตุปรากฏ, มีความที่ราคะกลับแอบแนบไม่ได้เป็นเหตุปรากฏ, มีความไม่เกี่ยวข้องเป็นเหตุปรากฏ, มีความไม่ติดใจเป็นปัจจุปัฏฐาน.

อโลโภ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อเคธลกฺขโณ, อลคฺคภาวลกฺขโณ วา กมลทเล ชลพินฺทุ วิย. อปริคฺคหณรโส มุตฺตภิกฺขุ วิย. **อนลฺลีนภาวปจฺจุปฏฺฐาโน** อสุจิมฺหิ ปติตปุริโส วิย. (อภิ.อฏ.๑/๑๗๑)

อโลภะมีลักษณะคือจิตไม่โลภในอารมณ์ หรือมีลักษณะคือความที่จิตไม่ติดอยู่ในอารมณ์เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว มีความไม่หวงแหนเป็นรส เหมือนภิกษุผู้พ้นแล้ว (พระอรหันต์) **มีความไม่ติดใจเป็นอาการปรากฏ** เหมือนบุรุษ ผู้ตกไปในของสกปรกฉะนั้น.

อนลฺลีโน ภาโว อธิปฺปาโย เอตสฺสาติ อนลฺลีนภาโว. (มูลฏี.๑/๙๑)

ชื่อว่า (อโลภะ)มีความประสงค์ที่ไม่ติด (อารมณ์) เพราะอรรถว่า มีภาวะ คือความประสงค์ที่ไม่เกาะติด(อารมณ์).

อนลฺลียน (ติ)

[น + อลฺลียน]

อันไม่ติดแน่น (น) การไม่ติดแน่น, การไม่อิงแอบ, การไม่เกี่ยวข้อง.

อนลฺลียนภาว (ปุ)

[อนลฺลียน + ภาว]

ความเป็นสภาพไม่ติดแน่น, ความอิงแอบไม่ได้, การไม่ติด.

อนลฺลียนภาวทสฺสน (น)

[อนลฺลียนภาว + ทสฺสน]

การแสดงความเป็นสภาพไม่ติดแน่น-ไม่อิงแอบ, การแสดงว่าไม่ติดอยู่.

อุกฺเขฏิโตติ อิทำ อริยมคฺเคน อุตฺตาสิตตฺตาปุน **อนลฺลียนภาวทสฺสนวเสน** วุตฺตำ. (วิ.อฏ.๒/๙๐)

คำนี้ว่า **เพิก (ราคะ) แล้ว (อุกฺเขฏิโต)** ท่านกล่าวไว้**ด้วยอำนาจการแสดง**ว่า กิเลสมีราคะเป็นต้น**ไม่ติดอยู่**อีก เพราะถูกอริยมรรคถอนขึ้น.

อนวการิ (น)

[น + อวการิ]

การไม่จำแนก, การไม่แยก, การไม่ถือเอาต่างหาก, การถือเอารวมๆ กัน, การดูหมิ่น.

กญฺจิ ธมฺมํ **อนวการึ** กริตฺวา รูปี ...เวทนำ... สญฺญำ...สงฺขาเร...วิญฺญาณำ อสฺมีติ ฉนฺทำ ปฏิลภติ, อสฺมีติ มานำ ปฏิลภติ, อสฺมีติ ทิฏฺจี ปฏิลภติ. (อภิ.วิ.๔๐๘)

บุคคล**ไม่แยก**สภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูป ... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่าเรามี ได้มานะว่าเรามี ได้ทิฏฐิว่าเรามี.

กญฺจิ ธมฺมำ อนวการึ กริตฺวาติ รูป-เวทนาทีสุ กญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อวินิพฺโภคำ กตฺวา, เอเกกโต อคฺคเหตฺวา, สมูหโตว คเหตฺวาติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๒/๓๙๗)

คำว่า **บุคคลไม่แยกสภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง (กญฺจิ ธมฺมำ อนวการึ กริตฺวา)** ความว่า บรรดาสภาวธรรมมีรูปและเวทนาเป็นต้น ทำการไม่แยกสภาวธรรมอะไรๆ แม้แต่อย่างเดียว คือไม่ถือเอาแต่ละข้อ ได้แก่ ถือเอารวมกันเป็นหมวดเลยทีเดียว.

อวกฺกรีติ นิปาโต นานาภาเว วตฺตตีติ อนานากรณำ **อนวกฺกริ**, ตำ กตฺวา, อวกฺกริ วา อกตฺวา **อนวกฺกริ** กตฺวา. (มูลฏี.๒/๒๓๐)

คำว่า **อวกฺกริ** เป็นนิบาตเป็นไปในความต่างๆ เพราะเหตุนั้นการไม่ทำให้ต่างกัน ชื่อว่า **อนวกฺกริ** คือ ทำซึ่งการไม่ทำให้แยกกันนั้น อีกอย่างหนึ่ง การไม่กระทำให้ต่างกัน คือ กระทำ**ไม่ให้ต่างกัน**.

ดู อวการิ และ อวกฺกริ ด้วย

อนวการีกริตฺวา (กฺริ/วิ)

[อนวการิ + กริตฺวา]

ทำการไม่แบ่งแยกแล้ว, ไม่ทำแยกกัน, ทำรวมกันแล้ว.

อสฺมีติ ทิฏฺจิมานานุสยำ สมูหนิตฺวาติ ปญฺจสุ ขนฺเธสุ กญฺจิ ธมฺมำ **อนวการีกริตฺวา** “อสฺมีติ อิมินา สมูหคฺคหณากาเรน ปวตฺตำ ทิฏฺจิมานานุสยำ สมุคฺฆาเฏตฺวา. (ม.อฏ.๑/๒๐๙)

คำว่า **ถอนทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือทิฏฐิ) และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า เป็นเรา (อสฺมีติ ทิฏฺจิมานานุสยำ สมูหนิตฺวา)** ความว่า เพิกถอนขึ้น ซึ่งอนุสัยคือทิฏฐิและมานะที่เป็นไปแล้วโดยอาการยึดถือรวมกัน นี้ว่า “เรามีอยู่” เพราะ**ไม่ทำ**ธรรมอะไรๆ ในขันธ์ ๕ ประการ **แยก**ออกจากกัน.

กญฺจิ ธมฺมำ อนวการีกริตฺวาติ รูป-เวทนาทีสุ กญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อวินิพฺโภคำ

กตฺวา, เอเกกโต อคฺคเหตฺวา สมูหโตว คเหตฺวาติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๑/๓๐๗)

บาทคาถาว่า **เพราะไม่แยกธรรมอะไร ๆ (กิญฺจิ ธมฺมํ อนวการิกริตฺวา)** ความว่า ไม่แยกแม้ธรรมอย่างหนึ่งบางอย่างในบรรดาขันธ์ ๕ มีรูปและเวทนาเป็นต้นออกจากกัน อธิบายว่าไม่ถือเอาโดยเป็นส่วน ๆ ไป คือ ถือเอาเป็นหมู่.

ดู อนวการี ด้วย

อนวกาส (ปุ)

[น + อวกาส]

(๑) ไม่ใช่โอกาส, ไม่ใช่ฐานะ, ไม่ใช่ที่ตั้ง, เป็นไปไม่ได้.

(ข) เรื่องอันไม่ปรากฏ, ยังไม่มีเรื่อง, ไม่มีเหตุ, ไม่ใช่เรื่อง.

อฏฺฐานเมตํ อานนฺท **อนวกาโส** ยํ ตถาคโต วชฺชีนํ วา วชฺชิปุตฺตกานํ วา การณา สาวกานํ ปาราชิกํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ สมูหเนยฺยาติ. (วิ.๑/๒๗)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ไม่ใช่ฐานะ **ไม่ใช่โอกาส**ที่ตถาคตจะถอนปาราชิกสิกขาบทที่บัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย เพราะพวกวัชชีหรือวัชชีบุตรเป็นเหตุ.

อฏฺฐานนฺติ เหตุปฏิกฺเขโป. **อนวกาโสติ** ปจฺจยปฏิกฺเขโป. (อ.อฏ.๑/๓๕๒)

คำว่า **ไม่ใช่ฐานะ (อฏฺฐานํ)** ได้แก่ การห้ามเหตุ คำว่า **ไม่ใช่โอกาส (อนวกาโส)** ได้แก่ การห้ามปัจจัย.

[พระผู้มีพระภาคทรงห้ามเหตุเท่านั้น แม้ด้วยบททั้งสอง แท้จริง เหตุท่านเรียกว่าฐานะ และเรียกว่าโอกาสแห่งผลของตน เพราะผลเป็นไปเนื่องด้วยเหตุนั้น]

อวิชฺชมานํ ฐานํ **อฏฺฐานํ**, นตฺถิ ฐานนฺติ วา **อฏฺฐานํ. อนวกาโสติ** เอตฺถ เอเสว นโย. (อ.ฏี.๑/๒๑๑)

เหตุที่ไม่ปรากฏอยู่ ชื่อว่า **ไม่มีเหตุ** อีกอย่างหนึ่ง เหตุย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ไม่มีเหตุ (อัฏฐานะ)**.

ดู อฏฐาน ด้วย

อนวกาสการี (ติ)

[น + อวกาสการี]

ผู้มีปกติไม่ทำโอกาสเพื่อให้เกิดอธิกรณ์,

ไม่เปิดโอกาสให้เกิดอธิกรณ์,

ไม่ก่ออธิกรณ์.

เอวเมว โข มหาราช โยคินา โยคาวจเรน คาเม วา อรญฺเญ วา อุปชฺฌาเย อุปชฺฌาย-มตฺเตสุ อาจริเย อาจริยมตฺเตสุ สพฺพตฺถ อนธิกรเณน ภวิตพฺพํ **อนวกาสการินา**. (มิลินฺท.๓๖๖) (อิ ต่างกัน.)

ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร พึงเป็น**ผู้มีปกติไม่ทำโอกาสเพื่อให้**

เกิดอธิกรณ์ ในบุคคลทั้งปวง คือในพระอุปัชฌายะ ในภิกษุผู้เทียบกันได้กับพระอุปัชฌายะ ในอาจารย์ ในภิกษุผู้เทียบกันได้กับอาจารย์ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี [เปรียบเหมือนน้ำทำสิ่งที่ไม่สะอาดให้สะอาดได้ ฉันนั้น]

อนวกุล (ติ)

[น + อวกุล]

อันไม่ใช่ท่าลามก, อันมีท่าดี, มีท่าสวยงาม, อันมีท่าน้ำไม่มีตอ-ไม่ลึก-ไม่ชัน, อันมีท่าน้ำเสมอ, ใส, ไม่ขุ่น.

อนาวกุลา เวพุริยูปนีลา
จตุทฺทิสํ อมฺพวนํ สุรมฺมํ
ปกฺกา จ เปสี จ ผลา สุผุลฺลา
นิจฺโจตุกา ธารยนฺตี ผลานิ. (ชา.๒/๑๙)

[ทีฆะอที่ น เป็นอา เป็นอนาวกุลา เพื่อรักษาฉันท์] (พญานาคกล่าวกับอาพาราดาบสว่า)

[นาคพิภพนั้น]มีสระโบกขรณี**ที่มีท่าสวยงาม** สีเขียวครามเพราะแก้วไพฑูรย์มีสวนมะม่วงที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนักทั้ง ๔ ทิศ ติดผลอยู่เป็นนิตย์ตลอดฤดูกาล มีทั้งผลสุก ผลห่าม และผลอ่อน.

อนาวกุลาติ น อวกุลา อขาณุมา อุปริ อุกฺกุลวิกุลภาวรหิตา วา สมสณฺจิตา. (ชา.อฏ.๕/๑๗๙)

คำว่า **ที่มีท่าสวยงาม (อนาวกุลา)**ได้แก่ ไม่อากูล คือ ไม่มีตอ หรือว่าตอนบนปราศจากความกระเพื่อมและปั่นป่วน หยุดนิ่งเสมอ.

อนวกฺกนฺต (ติ)

[น + อวกฺกนฺต]

ไม่ครอบงำแล้ว, ไม่ท่วมทับแล้ว,

ไม่ก้าวลงแล้ว, ไม่สามารถรู้.

อิเม โข เต อานนฺท ธมฺมา เอกนฺตกุสลา กุสลายาติกา อริยา โลกุตฺตรา **อนวกฺกนฺตา** ปาปิมตา. (ม.๓/๑๕๖)

อานนท์ ธรรมเหล่านี้แล เป็นกุศลโดยส่วนเดียว เนื่องด้วยกุศล ไกลจากข้าศึก เป็นโลกุตตระ อันมารผู้มีบาป**ไม่สามารถรู้**.

[ธรรมเหล่านี้ หมายถึงสมถะ วิปัสสนา มรรค และผล (ม.อุ.อ. ๓/๑๙๑/๑๑๘)]

อนวกฺกนฺตา ปาปิมตาติ ปาปิมนฺเตน มาเรน อโนกฺกนฺตา. วิปสฺสนาปาทกา อฏฺ สมาปตฺติโย อปฺเปตฺวา นิสินฺนสฺส หิ ภิกฺขุโน จิตฺตํ มาโร น ปสฺสติ, “อิทำ นาม อารมฺมณำ นิสฺสาย สำวตฺตตีติ ชาติตุ์ น สกฺโกติ. ตสฺมา “อนวกฺกนฺตาติ วุตฺตำ. (ม.อฏ.๔/๑๑๖-๗)

คำว่า **อันมารผู้มีบาปไม่สามารถรู้ (อนวกฺกนฺตา ปาปิมตา)** ความว่า อันมารผู้มีบาปย่ำยีไม่ได้ เพราะมารย่อมไม่เห็นจิตของภิกษุผู้นั่งเข้าสมาบัติ ๘ อันเป็นบาทของวิปัสสนาอย่างแน่วแน่ คือไม่สามารถ

รู้ว่า จิตของภิกษุอาศัยอารมณ์ชื่อนี้เป็นไป เพราะเหตุนั้น จึงตรัสว่า “ไม่สามารถรู้”.

อนวกฺกนฺตเทห (ติ)

[น + อวกฺกนฺต + เทห]

กายที่ไม่ทราม, กายที่สวยงาม.

อนวกฺกนฺตเทหวนฺตุ (ติ)

[น + อวกฺกนฺต + เทห + วนฺตุ]

ผู้มีกายไม่ทราม-ไม่พกพร่อง,

ผู้มีกายที่สวยงาม.

เทวโลเก มนุสฺเส วา
สํสรนฺโต ตุวํ ภเว
รูปวา คุณสมฺปนฺโน
อนวกฺกนฺตเทหวา
อกฺโขภํ อมิตํ ทุสฺสํ
ลภิสฺสสิ ยทิจฺฉกํ. (อป.๑/๓๐๗)

(พระเอกทุสสทายกเถระกล่าวว่า)

พระพุทธเจ้าปทุมุตตระทรงอนุโมทนาแก่ข้าพเจ้าว่า) ท่านเมื่อเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก จักเป็นผู้มีรูปงาม สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ**มีกายที่สวยงาม** จักได้ผ้านับไม่ได้ ประมาณมิได้ จักได้ตามความปรารถนา.

อนวกฺกริ (พฺย)

[น + อวกฺกริ]

ไม่แบ่งแยก, ไม่แยกออก, ไม่ทำการแบ่งแยก, ไม่ถือเอาต่างหาก, ถือเอารวมๆ กัน.

ดู อนวการิ

อนวกฺขิตฺต (ติ)

[น + อวกฺขิตฺต]

ไม่ถูกขว้างทิ้งแล้ว.

ดู อกฺขิตฺต

อนวขณฺฑน (น)

[น + อวขณฺฑน]

การไม่ตัด, การไม่ขาดระยะ-ตอน,

การไม่ขาด, ไม่ขาด.

ดู สปทาน (วิสุทธิ.๑/๕๘ สารตฺถ. ๓/๑๐๖)

อนวคฺคาหี (ติ)

[น + อวคฺคาหี]

ไม่ศึกษาให้ซึ้งลงไป.

อนวจฺฉินฺน (ติ)

[น + อว + อจฺฉินฺน]

ไม่มีอะไรขีดคั่น, ไม่มีอะไรขัดขวาง,

ไม่ขาดสาย, ไม่ขาด.

อนวจฺฉินฺนหาส (ปุ)

[อนวจฺฉินฺน + หาส]

การหัวเราะไม่หยุดหย่อน,

หัวเราะตลอด (หัวเราะท้องคัดท้องแข็ง).

อนวชานน (น)

[น + อวชานน]

การไม่ดูหมิ่น, การไม่ดูถูก,

การไม่เหยียดหยาม.

อนวชานนกาม (ปุ)

[อนวชานน + กมุ + ณ]

ผู้ปรารถนาการไม่ดูหมิ่น-ไม่เหยียด-หยาม, ผู้ไม่ต้องการดูหมิ่น.

ดู อนวญฺญตฺติกาม

อนวชฺช (ติ)

[น + อวชฺช]

(๑) ไม่มีโทษ.

(ก) อันไม่มีโทษมีราคะเป็นต้น.

เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา **อนวชฺชา**. (อ.ิ๑/๙๖)

ภิกษุทั้งหลาย **ธรรมที่ไม่มีโทษ** ๒ อย่างนี้ (คือ ๑. ความไม่โกรธ ๒. ความไม่ผูกโกรธ)

อนวชฺชาติ นิทฺโทสา. (อ.ิอฏ.๒/๖๔)

คำว่า **ที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชา)** ได้แก่ ที่ไร้โทษ.

จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว อปฺปานิ เจว สุลภานิ จ, ตานิ จ **อนวชฺชานิ**. (อิติวุ.๒๖๔)

ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัย ๔ อย่างนี้ มีค่าน้อย หาได้ง่าย และ**ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชานีติ วชฺชรหิตานิ นิทฺโทสานิ อาคมนสุทฺธิโต กายมณฺฑนาทิกิเลสวตฺถุ-ภาวาภาวโต จ. (อิติวุ.อฏ.๓๐๘)

คำว่า **ไม่มีโทษ (อนวชฺชานิ)** ความว่า ชื่อว่าเว้นจากโทษ คือไม่มีโทษ เพราะมีการมาโดยบริสุทธิ์ และเพราะไม่มีภาวะเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสมีการประดับกายเป็นต้น.

[ปัจจัย ๔ อย่าง มีค่าน้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ คือ

๑. บังสุกุลจีวร (ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น)

๒. ปิณฑิยาโลปโภชนะ (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง)

๓. รุกขมูลเสนาสนะ (เสนาสนะคือโคนไม้)

๔. ปูติมุตตเภสัช (ยาดองน้ำมูตรเน่า)]

จตูหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ, โน ทุพฺภาสิตา; **อนวชฺชา** จ อนนุวชฺชา จ วิญฺญูนं. (สं.๑/๑๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต **ไม่มีโทษ** และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน.

อนวชฺชาติ ราคาทิวชฺชรหิตา. (สं.อฏ.๑/๒๔๙)

คำว่า **ไม่มีโทษ (อนวชฺชา)** ได้แก่ เว้นจากโทษมีราคะเป็นต้น.

[วาจาสุภาสิตประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. กล่าวแต่วาจาที่ดี

๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรม

๓. กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก

๔. กล่าวแต่วาจาจริง]

กุสลานิเยว ราคาทิวชฺชาภาวา **อนวชฺชานิ**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๖๖)

กุศลนั่นเองเป็น**ธรรมที่ไม่มีโทษ** เพราะไม่มีโทษมีราคะเป็นต้น.

(ข) โภชนะที่ไม่มีโทษ,

โภชนะที่เกิดขึ้นโดยอาชีพที่ชอบ.

ภุญฺชติ **อนวชฺชานิ**
สาวชฺชานิ น ภุญฺชติ
ฆาสมจฺฉาทนํ ลทฺธา
สนฺนิธึ ปริวชฺชยํ. (อ.๒/๓๐๔)

(พระอุทายีกราบทูลว่า)
พระองค์ผู้ทรงพระนามว่านาค เสวยแต่**โภชนะที่ไม่มีโทษ** ไม่เสวยสิ่งที่มีโทษได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มแล้ว ทรงเว้นการสะสม.

อนวชฺชานีติ สมฺมาอาชีเวน อุปฺปนฺน-โภชนานิ. (อ.อฏ.๓/๑๑๓)

คำว่า **โภชนะที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชานิ)** ได้แก่ โภชนะที่เกิดขึ้นแล้วจากสัมมาอาชีพ

[สัมมาอาชีวะ (อาชีพที่ดี) ๒ ประการ คือ

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญให้ผลคืออุปธิ

๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค]

(ค) อันไม่มีโทษ, กุศล.

อตฺถิ ภิกฺขเว กุสลากุสลา ธมฺมา สาวชฺชา-**นวชฺชา** ธมฺมา. (สํ.๓/๖๐)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและ**ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชาติ กุสลา. (สํ.อฏ.๓/๑๗๘)

คำว่า **ไม่มีโทษ (อนวชฺชา)** ได้แก่ ธรรมเป็นกุศล.

(๒) กรรม-การงานที่ไม่มีโทษ.

ทานญฺจ ธมฺมจริยา จ
ญาตกานญฺจ สงฺคโห
อนวชฺชานิ กมฺมานิ
เอตํ มงฺคลมุตฺตมํ. (ขุทฺทก.๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
๑.การให้ทาน ๒.การประพฤติธรรม ๓. การสงเคราะห์ญาติ ๔.การงาน**ที่ไม่มีโทษ**นี้เป็นมงคลอันสูงสุด.

น อวชฺชานิ **อนวชฺชานิ**, อนินฺทิตานิ อครหิตานีติ วุตฺตํ โหติ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๑๘)

(การงาน) ไม่มีโทษ ชื่อว่า **อนวัชชะ** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่มีใครนินทา ติเตียนได้.

อนวชฺชกมฺม (น)

[อนวชฺช + กมฺม]

กรรม-การงาน-กิจที่ไม่มีโทษ,

กรรม-การงานที่ไม่ถูกติเตียน.

สาวชฺชกมฺมํ วุจฺจติ กณฺหํ กณฺหวิปากํ. **อนวชฺชกมฺมํ** วุจฺจติ สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ. (มหานิ.๒๔๓)

กรรมดำมีวิบากดำ ตรัสเรียกว่า กรรมที่มีโทษ กรรมขาวมีวิบากขาว ตรัสเรียกว่า **กรรมที่ไม่มีโทษ**.

[**กรรมดำ มีวิบากดำ** หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ย่อมมีผลให้บุคคลผู้ทำเกิดในอบาย

กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ย่อมมีผลให้บุคคลผู้ทำเกิดบนสวรรค์ (ที.ปา.อ. ๓/๓๑๒/๒๒๐)]

อนวชฺชกมฺมนฺตตา (ถี)

[อนวชฺช + กมฺมนฺต + ตา]

ความเป็นผู้มีการงานอันไม่มีโทษ-ปราศจากโทษ, ความมีการงานไม่มีโทษ.

ญาติสงฺคเหน สกชนหิตํ **อนวชฺชกมฺมนฺตตาย** ปรชนหิตญฺจ กโรนฺตา...เขมิโน โหนฺติ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๓๑)

(ผู้ประสงค์สุขในโลกนี้โลกหน้าและโลกุตรสุข เว้นคนพาลเสีย คบบัณฑิต)กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติและประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนอื่นๆ **ด้วยความเป็นผู้มีการงานที่ไม่มีโทษ**...มีความเกษมอยู่.

อนวชฺชกุสล (ปุ)

[อนวชฺช + กุสล]

กุศลที่เว้นจากโทษมีราคะเป็นต้น,

กุศลที่ไม่มีโทษ.

อนวชฺชกุสลาติ ราคาทิวชฺชวิรหิตา กุสลา. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **กุศลที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชกุสลา)** คือ กุศลปราศจากโทษมีราคะเป็นต้น.

อนวชฺชขิฑฺฑารติเหตุทาน (น)

[อนวชฺช + ขิฑฺฑารติ + เหตุ + ทาน]

การให้สิ่งของอันเป็นเหตุแห่งการเล่นสนุกสนานที่ไม่มีโทษ,

ทานที่มีเหตุแห่งความยินดีในการเล่นที่ไม่มีโทษ.

สทฺธมฺมาภิรติยา **อนวชฺชขิฑฺฑารติเหตุทานนฺ**. (ที.ฏี.๑/๘๖)

[พระมหาบุรุษให้]**ทานที่มีเหตุแห่งความยินดีในการเล่นที่ไม่มีโทษ** เพื่อความยินดียิ่งในพระสัทธรรม.

อนวชฺชคาถา (ถี)

[อนวชฺช + คาถา]

คาถาที่ไม่มีโทษ, คาถาที่ปราศจากโทษ.

เตน ธมฺมคารวชนนตฺถํ “เอวรูปานํ **อนวชฺช-คาถานํ** ตฺวํ อภาชนนฺติ ปฏิกฺขิตฺโตปิ. (ชา.อฏ.๕/๕๓๔)

(โจรโปริสาทนั้น ต้องการฟังสตารหคาถา จึงทูลขอพระมหาสัตว์) แม้จะถูกพระมหาสัตว์ตรัสห้ามว่า พระองค์มิใช่ภาชนะ**ของคาถาที่ไม่มีโทษ**ปานนี้ เพื่อจะให้เกิดความเคารพในธรรม.

อนวชฺชคุณ (ปุ)

[อนวชฺช + คุณ]

คุณที่ไม่มีโทษ, คุณ คือ ความไม่ถูกติเตียน, คุณที่หาโทษมิได้.

> ทุสฺสีลฺยวิทฺธํสนตา
> **อนวชฺชคุโณ** ตถา
> กิจฺจสมฺปตฺติอตฺเถน
> รโส นาม ปวุจฺจติ. (วิสุทธิ.๑/๘)

(ศีลมีหน้าที่) กำจัดโทษเครื่องทุศีล และ**คุณที่ไม่มีโทษ** ท่านเรียก ชื่อว่า รส โดยอรรถว่า เป็นกิจและสมบัติ.

ดู อนวชฺชรส ด้วย

อนวชฺชคุณพหุลตา (ถี)

[อนวชฺชคุณ + พหุล + ตา]

ความเป็นผู้มากด้วยคุณที่ไม่มีโทษ, ความมีคุณมากที่ไม่มีโทษ, ความมีคุณที่ไม่มีโทษมาก.

อนวชฺชคุณพหุลตายปี ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ. (มิลินฺท.๑๔๒)

พระตถาคตทั้งหลาย ทรงส้องเสพการอยู่หลีกเร้น แม้**เพราะความมีคุณมากที่ไม่มีโทษ**.

[พระตถาคตทรงหลีกเร้นอยู่ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. เพื่อความอยู่ผาสุก

๒. เพราะความมีคุณมากที่ไม่มีโทษ.

๓. เพราะเป็นทางดำเนินแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายทุกท่าน

๔. เพราะเป็นของประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงสรรเสริญ]

อนวชฺชจริยฏฺจ (ปุ)

[อนวชฺชจริยา + อตฺถ]

อรรถคือ-ว่า ความประพฤติที่ไม่มีโทษ,

อรรถว่า ความประพฤติโดยความเป็นผู้ไม่มีโทษ.

อนวชฺชจริยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะอรรถว่าความประพฤติโดยความเป็นผู้ไม่มีโทษ**.

ดู ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๐๔ ด้วย

อนวชฺชจริยา (ถี)

[อนวชฺช + จริยา]

ความประพฤติอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺช + อตฺถ]

สภาพที่ไม่มีโทษ, สภาพคือความที่วิปัสสนาไม่มีโทษ, เนื้อความอันไม่มีโทษ.

อตฺโถติ อนวชฺชฏฺโฐ นิกฺกิเลสฏฺโฐ. (ปฏิสํ.๑๗๘)

คำว่า **ประโยชน์ (อตฺโถ)**ได้แก่ **สภาพที่ไม่มีโทษ** คือสภาพที่ไม่มีกิเลส.

อนวชฺชฏฺโฐติ วิปสฺสนาย อนวชฺชสภาโว. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๑๑)

คำว่า **สภาพที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชฏฺโฐ)** ได้แก่ สภาวะแห่งวิปัสสนาที่ไม่มีโทษ.

อนวชฺชฏฺฐํ พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้**สภาพที่ไม่มีโทษ**.

กิเลสวชฺชสฺส ปน กิเลสโทสสฺส กิเลสทรถสฺส จ อภาวา **อนวชฺชฏฺเฐน** กุสลํ. (อภิ.อฏ.๑/๑๐๕)

ธรรมที่ชื่อว่า กุศล **เพราะอรรถว่าไม่มีโทษ** เพราะความไม่มีโทษที่ควรเว้นคือกิเลส โทษที่ประทุษร้ายคือกิเลส โทษที่กระวนกระวายคือกิเลส.

อาโรคฺยฏฺโฐ **อนวชฺชฏฺโฐ** สุขวิปากฏฺโฐ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๑๓)

อรรถว่า ไม่มีโรค **อรรถว่า ไม่มีโทษ** อรรถว่า มีผลเป็นความสุข.

อนวชฺชตา (ถี)

[อนวชฺช + ตา]

ความเป็นสภาพไม่มีโทษ, ความเป็นสภาพปราศจากโทษ, ความไม่มีโทษ.

โย โว มยา ปิณฺฑปาโต อนุญฺญาโต, อลํ โว โส ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส จิติยา ยาปนาย วิหึสูปรติยา พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย, อิติ ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามิ, ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ **อนวชฺชตา** จ ผาสุวิหาโร จ. (ที.๓/๑๐๗)

เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า ‘เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย **ความไม่มีโทษ**และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา ด้วยประการฉะนี้.

อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จาติ อยุตฺต-ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน **อนวชฺชตา**, ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโร. (วิสุทฺธิ.๑/๓๒)

คำว่า **ความไม่มีโทษและความอยู่ผาสุก (อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จ)** ความว่า ภิกษุคิดว่า **ความไม่มีโทษ** ด้วยการงดเว้นจากการแสวงหา การรับ และการบริโภคอันไม่สมควร (และ) ความอยู่ผาสุกด้วยการบริโภคพอประมาณ จักมีแก่เรา ดังนี้บ้าง.

ดู อภิ.อฏ.๑/๔๓๑ ด้วย

อนวชฺชตฺถ (ปุ)

[อนวชฺช + อตฺถ]

เนื้อความอันไม่มีโทษ-อันปราศจากโทษ.

อนวชฺชตฺถปุจฺฉา (ถี)

[อนวชฺชตฺถ + ปุจฺฉา]

การถามเนื้อความอันไม่มีโทษ-ปราศจากโทษ, การถามสภาวะที่ไม่มีโทษ.

ติสฺโสปุจฺฉา **อนวชฺชตฺถปุจฺฉา**, นิกฺกิเลสตฺถปุจฺฉา โวทานตฺถปุจฺฉา. (มหานิ.๒๖๔)

การถาม ๓ อย่าง คือ

๑. **การถามสภาวะที่ไม่มีโทษ**

๒. การถามสภาวะที่ปราศจากกิเลส

๓. การถามสภาวะที่ผุดผ่อง.

อนวชฺชธมฺม (ปุ)

[อนวชฺช + ธมฺม]

ธรรมอันไม่มีโทษ-อันปราศจากโทษ.

อิเมปิ **อนวชฺชธมฺมา** มยิ สวิชฺชนฺติ, อิเมปิ **อนวชฺชธมฺมา** มยิ สวิชฺชนฺตีติ รุจิวเสน มนสิการาภิมุเข พุทฺธคุเณ วคฺควคฺเค ปุญฺชปุญฺเช กตฺวา ปจฺจเวกฺขมาโน นิสินฺโน โหติ. (อุทาน.อฏ.๓๐๕)

พระองค์ทรงนั่งพิจารณากระทำพุทธคุณอันบ่ายหน้าต่อมนสิการให้เป็นวรรคๆ คือให้เป็นกองๆ ด้วยอำนาจทรงพอพระหฤทัยว่า **ธรรมอันไม่มีโทษ** แม้เหล่านี้มีอยู่ในเรา ธรรมอันไม่มีโทษ แม้เหล่านี้มีอยู่ในเรา.

อนวชฺชธมฺเมสุ อติตฺติยตา. (สี.นวฏี.๑/๒๘๘)

ความไม่อิ่ม **ในธรรมอันไม่มีโทษทั้งหลาย**.

อนวชฺชธมฺมปุจฺฉา (ถี)

[อนวชฺชธมฺม + ปุจฺฉา]

การถามธรรมที่ไม่มีโทษ.

กุสลปุจฺฉาติ อนวชฺชธมฺมปุจฺฉา. (มหานิ.อฏ.๓๒๗)

คำว่า **การถามกุศล (กุสลปุจฺฉา)** ได้แก่ **การถามธรรมที่ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปญฺญตฺติ (ถี)

[อนวชฺช + ปญฺญตฺติ]

อนวัชชบัญญัติ, บัญญัติที่ไม่มีโทษทางโลก, โทษทางบัญญัติ.

สาวชฺชปญฺญตฺติ อาปตฺติ ชานิตพฺพา.

อนวชฺชปญฺญตฺติ อาปตฺติ ชานิตพฺพา. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงรู้อาบัติที่มีโทษทางโลก พึงรู้อาบัติที่**ไม่มีโทษทางโลก**.

สาวชฺชปญฺญตฺตีติ โลกวชฺชา. **อนวชฺช-ปญฺญตฺตีติ** ปณฺณตฺติวชฺชา. (วิ.อฏ.๔/๑๕๗)

ที่ชื่อว่า**อาบัติที่มีโทษทางโลก** ได้แก่ อาบัติที่ชาวโลกติเตียน

ที่ชื่อว่า**อาบัติที่ไม่มีโทษทางโลก** ได้แก่ อาบัติที่มีโทษตามพระบัญญัติ.

[อาบัติแม้ ๗ อย่าง เหล่าใดที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด ทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพาน เพราะฉะนั้น อาบัติเหล่านั้น จึงชื่อว่าธรรมที่ทำอันตราย **(อนฺตรายิกา)** ส่วนอาบัติอันมีโทษตามพระบัญญัติที่ภิกษุผู้ไม่รู้ล่วงละเมิด หาทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพานไม่ เพราะฉะนั้น อาบัติอันมีโทษตามพระบัญญัตินั้น จึงชื่อว่าธรรมที่ไม่ทำอันตราย **(อนนฺตรายิกา)** แต่ทางสวรรค์และพระนิพพานไม่ขัดขวางแม้แก่ภิกษุผู้ต้องอันตรายิกาบัติแล้ว ในเมื่อภิกษุแสดงอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี หรือออกจากอาบัติที่เป็นวุฏฐานคามินีแล้วถึงความบริสุทธิ์ และแก่ผู้ดำรงอยู่ในภูมิของสามเณร. (วิ.อฏ.๔/๑๕๗)]

อนวชฺชปฏิสมฺภิทฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปฏิสมฺภิทา + อตฺถ]

อรรถ คือ ความแตกฉานในอรรถ ๖ อันไม่มีโทษ, ธรรมอันเป็นเหตุแตกฉานในอรรถ ๖ อันไม่มีโทษ,

สภาวะที่แตกฉานในอรรถที่ไม่มีโทษ,

อนวชฺชปฏิสมฺภิทฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่แตกฉานในอรรถที่ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปฏิสมฺภิทา (ถี)

[อนวชฺช + ปฏิสมฺภิทา]

ความแตกฉานในอรรถ ๖ อันไม่มีโทษ,

ความแตกฉาน ๖ ประเภทแห่งอรรถที่ไม่มีโทษ, อนวัชชปฏิสัมภิทา.

อนวชฺชปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปฏิสมฺภิทาปาปน + อตฺถ]

อรรถ คือ การให้ถึงปฏิสัมภิทาอันไม่มีโทษ,

อรรถว่าให้บรรลุอนวัชชปฏิสัมภิทา,

สภาวะที่ให้ถึงความแตกฉานในอรรถที่ไม่มีโทษ.

อนวชฺชปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่ให้ถึงความแตกฉานในอรรถที่ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปท (น)

[อนวชฺช + ปท]

บทที่ไม่มีโทษ, หมู่ธรรมที่ไม่มีโทษ = โพธิปักขิยธรรม ๓๗

โย ธมฺมปเท สุเทสิเต
มคฺเค ชีวติ สญฺญโต สตีมา
อนวชฺชปทานิ เสวมาโน
ตติยํ ภิกฺขุนมาหุ มคฺคชีวึ.
(สุตฺตนิ.๒๙๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ภิกษุใดเป็นผู้สำรวมแล้ว มีสติ เสพ**หมู่ธรรมที่ไม่มีโทษ** ดำรงอยู่ในมรรคคือบทแห่งธรรมที่แสดงไว้ดีแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติ เรียกภิกษุนั้นว่า เป็นสมณะจำพวกที่ ๓ ผู้ดำรงอยู่ในมรรค.

[สมณะ ๔ จำพวก คือ

๑. สมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค

๒. สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น

๓. สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค

๔. สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค]

สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺมสงฺขาตานิ **อนวชฺชปทานิ** (เสวมาโน). (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๔๗)

เสพ**หมู่ธรรมที่ไม่มีโทษ** กล่าวคือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ.

อนวชฺชปริคฺคหฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปริคฺคห + อตฺถ]

อรรถ คือ การกำหนดภาวนาอันไม่มีโทษ, สภาวะที่ถูกกำหนดอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชปริคฺคหฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่ถูกกำหนดอันไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปริปากฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปริปาก + อตฺถ]

อรรถ คือ ความแก่รอบแห่งภาวนาอันไม่มีโทษ, สภาวะที่แก่กล้าอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชปริปากฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่แก่กล้าอันไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปริปูรณฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปริปูรณ + อตฺถ]

อรรถ คือ ความบริบูรณ์แห่งภาวนาอันไม่มีโทษ,

สภาวะที่บริบูรณ์แห่งภาวนาที่ไม่มีโทษ.

อนวชฺชปริปูรณฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่บริบูรณ์**

แห่งภาวนาอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชปริวารฏฺฐ (ปุ)

[อนวชฺชปริวาร + อตฺถ]

อรรถ คือ ธรรมเป็นเครื่องแวดล้อมอันไม่มีโทษ, สภาวะที่เป็นบริวารแก่กันและกันอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชปริวารฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ.๓๐๓)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่เป็นบริวารแก่กันและกันอันไม่มีโทษ**.

อนวชฺชปิณฺฑ (ปุ)

[อนวชฺช + ปิณฺฑ]

ก้อนข้าวอันไม่มีโทษ, บิณฑบาตหรือปัจจัย ๔ อันเกิดโดยธรรมเว้นจากมิจฉาอาชีวะ, บิณฑบาตที่ภิกษุพิจารณาแล้วจึงฉัน,

อาหารที่ไม่มีโทษ.

> ทุติยมฺปิ ภทฺรมธนสฺส
> อนาคารสฺส ภิกฺขุโน
> **อนวชฺชปิณฺโฑ** โภตฺตพฺโพ
> น จ โกจูปโรธติ. (ชา.๒/๕๔)

(พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงความเจริญของสมณะว่า)

[ความเจริญข้อที่ ๑ ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่บ้าน ไม่มีข้าวเปลือกในฉาง แต่แสวงหาอาหารสำเร็จ ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยอาหารนั้น เป็นผู้มีวัตรดีงาม แม้ในกาลทุกเมื่อ] ความเจริญข้อที่ ๒ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีทรัพย์ ไม่มีบ้านเรือน คือ ภิกษุพึงฉัน**ก้อนข้าวที่ไม่มีโทษ** และกิเลสไร ๆ จะไม่เข้าไปรบกวนท่าน.

อเนสนํ ปน ปหาย มิจฺฉาชีวํ วชฺเชตฺวา ธมฺเมน สเมน อุปฺปาทิตา “ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวามีติ วุตฺตนเยเนว ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุตฺตา **อนวชฺชปิณฺโฑ** นาม. (ชา.อฏ.๕/๒๖๗)

ปัจจัย ๔ ที่ภิกษุละการแสวงหาอันไม่สมควร เว้นอาชีพที่ผิดเสียแล้วให้เกิดขึ้นโดยชอบธรรม แล้วพิจารณาโดยนัยที่ตรัสว่า "เราพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงใช้สอยจีวร"ดังนี้เป็นต้นแล้วจึงบริโภค ชื่อว่า **บิณฑบาตอันไม่มีโทษ**.[ปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยการแสวงหาไม่สมควรมีเวชกรรมเป็นต้น หรือด้วยอาชีพที่ผิดเห็นปานนี้ คือ การกล่าวโกหกหลอกลวง การเป็นหมอดู การรับใช้คฤหัสถ์ การบริโภคการแสวงหาลาภด้วยลาภก็ดี แม้ที่เกิดขึ้นโดยธรรม ภิกษุไม่พิจารณาเสียก่อนแล้วบริโภค ชื่อว่า**บิณฑบาตมีโทษ**]

ดู สาวชฺชปิณฺฑ ด้วย

อนวชฺชพล (น)

[อนวชฺช + พล]

พลธรรมอันไม่มีโทษ, อนวัชชพละ.

จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว พลานิ กตมานิ จตฺตาริ ? ปญฺญาพลํ, วีริยพลํ, **อนวชฺชพลํ**, สงฺคหพลํ. (อ.๑/๔๕๙)

ภิกษุทั้งหลาย พละ (กำลัง) ๔ ประการนี้ พละ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

๒. วีริยพละ (กำลังคือความเพียร)

๓. **อนวัชชพละ** (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ)

๔. สังคหพละ (กำลังคือการสงเคราะห์).

อนวชฺชพลนฺติ นิทฺโทสพลํ (อ.อฏ.๒/๓๔๐)

กำลังแห่งกรรมที่หาโทษมิได้ ชื่อว่า **กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชโภคี (ติ)

[อนวชฺช + โภค + อี]

ผู้มีการบริโภคอันไม่มีโทษ,

ผู้บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ.

เย วิปฺปมุตฺตา **อนวชฺชโภคิโน**
ปรินิพฺพุตา โลกมิมํ จรนฺติ
ตมริยมคฺคํ ปฏิปชฺชมานํ
น อุสฺสเห วารยิตุํ กุมารํ.
(ชา.๑/๓๓๗)

(พระราชเทวีตรัสกับพระราชาว่า)
พระอริยะเหล่าใดผู้หลุดพ้นแล้ว **บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ** ผู้ดับกิเลสแล้ว ท่องเที่ยวไปอยู่ในโลกนี้ หม่อมฉันไม่อาจจะห้ามพ่อกุมาร ผู้ดำเนินไปสู่ทางแห่งพระอริยะเหล่านั้นได้.

อนวชฺชโภคี. (มิลินฺท.๓๔๒)

(พระอริยสาวก) **บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ**.

อนวชฺชโภชี (ติ)

[อนวชฺช + โภชี]

ผู้บริโภคอาหารที่ไม่มีโทษ,

ผู้บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ.

อทฺธา ปสํสาม สหายสมฺปทำ
เสฏฺฐา สมา เสวิตพฺพา สหายา
เอเต อลทฺธา **อนวชฺชโภชี**
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๖)

(พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า)
เราสรรเสริญสหายสัมปทาโดยแท้ บุคคลควรคบสหายผู้ประเสริฐสุด (หรือ) ผู้เสมอกัน ถ้าบุคคลไม่ได้สหายเหล่านี้ พึงเป็น**ผู้บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษ** จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

"ภนฺเต **อนวชฺชโภชีโนติ** อิมสฺส โก อตฺโถติ ? "สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา ลทฺธา นิพฺพิการา ภุญฺชาม มหาราชาติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๘๓)

[พระราชา] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ คำว่า **ผู้บริโภคปัจจัยที่ไม่มีโทษนี้** มีประโยชน์อย่างไร ?

[พระปัจเจกพุทธเจ้า] พวกอาตมาได้สิ่งที่ดีหรือไม่ดี ก็บริโภค ไม่มีอาการผิดแปลก มหาบพิตร.

อนวชฺชรส (ติ)

[อนวชฺช + รส]

อันไม่มีโทษเป็นรส, อันมีความไม่ถูกติเตียนเป็นรส, อันมีสมบัติอันไม่ถูกติเตียน, มีความบริบูรณ์ด้วยคุณที่ไม่มีโทษ.

อิทำ สีลำ นาม กิจฺจฏฺเฐน รเสน ทุสฺสีลฺย-วิทฺธํสนรสำ, สมฺปตฺติอตฺเถน รเสน **อนวชฺชรสำ**. (วิสุทฺธิ.๑/๙)

ชื่อว่าศีลนี้ มีกิจกำจัดความเป็นผู้ไม่มีศีล โดยรสที่มีความหมายว่าหน้าที่ **มีความบริบูรณ์ด้วยคุณที่ไม่มีโทษ** โดยรสที่มีความหมายว่าความถึงพร้อม.

อนวชฺชรสนฺติ อคารยฺหสมฺปตฺติกำ อครหิตพฺพภาเวน สมฺปชฺชนกำ, อวชฺชปฏิปกฺข-ภาเวน วา สมฺปชฺชนกำ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๘)

คำว่า **ความบริบูรณ์ด้วยคุณที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชรสำ)** ได้แก่ มีความถึงพร้อมอันใครๆไม่ควรตำหนิ คือ ถึงพร้อม โดยความเป็นศีลที่ไม่ถูกติเตียน อีกอย่างหนึ่ง อันถึงพร้อมโดยเป็นปฏิปักษ์ต่อโทษ.

อนวชฺชสงฺขาต (ติ)

[อนวชฺช + สงฺขาต]

กล่าวคือ ความไม่มีโทษ, อันรู้ว่าไม่มีโทษ, อันจำแนกว่าไม่มีโทษ, เรียกว่า ไม่มีโทษ.

ธมฺมา กุสลา กุสลสงฺขาตา, อนวชฺชา **อนวชฺชสงฺขาตา**. (ที.๑/๑๕๕)

ธรรมที่เป็นกุศลก็เรียกว่าเป็นกุศล ที่ไม่มีโทษก็**เรียกว่าไม่มีโทษ**.

ดู อกุสลสงฺขาต ด้วย

อนวชฺชสญฺญี (ติ)

[อนวชฺช + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่าไม่มีโทษ.

ดู อนาทีนวทสฺส

อนวชฺชสภาว (ปุ)

[อนวชฺช + สภาว]

สภาพอันไม่มีโทษ.

ดู อนวชฺชฏฺจ

อนวชฺชสุข (น)

[อนวชฺช + สุข]

(๑) อนวัชชสุข, ความสุขที่ไม่มีโทษ, ความสุขอันเกิดทางกายและจิตอันไม่มีโทษ, สุขที่ไม่มีโทษ.

โส อิมินา อริเยน สีลกฺขนฺเธน สมนฺนาคโต อชฺฌตฺตำ **อนวชฺชสุขำ** ปฏิสำเวเทติ. (ที.๑/๖๖)

ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสีลขันธ์อย่างนี้

ย่อมเสวยสุข**ที่ไม่มีโทษ**ในภายใน.

อนวชฺชสุขนฺติ อนวชฺชํ อนินฺทิตํ กุสลํ สีลปทฏฺฐาเนหิ อวิปฺปฏิสารปาโมชฺชปีติ-ปสฺสทฺธิธมฺเมหิ ปริคฺคหิตํ กายิกเจตสิก-สุขํ ปฏิสํเวเทติ. (ที.อฏ.๑/๑๖๔)

คำว่า **สุขที่ไม่มีโทษ (อนวชฺชสุขํ)** ความว่า ไม่มีโทษ คือ ไม่มีใครติเตียนได้ ได้แก่ เป็นกุศล ภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์ย่อมเสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ อันธรรมคือความไม่เดือดร้อน ความปราโมทย์ ความอิ่มใจ และความสงบซึ่งมีศีลเป็นปทัฏฐานประคับประคองแล้ว.

อนวชฺชสุขนฺติ นิทฺโทสสุขํ. (ม.อฏ.๒/๑๑๗)

คำว่า **สุขอันไม่มีโทษ (อนวชฺชสุขํ)** ได้แก่ สุขที่ปราศจากโทษ.

(๒) ความสุขอันเกิดขึ้นว่าเราไม่มีโทษ, ความสุขที่เกิดในกายและใจที่ไม่มีโทษ, สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ.

อตฺถิสุขํ, โภคสุขํ, อานณฺยสุขํ **อนวชฺชสุขํ**. (อ.๑/๓๘๐)

[สุข ๔ ประการ]

๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์)

๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์)

๓. อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้)

๔. **อนวัชชสุข** (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ]

นิทฺโทโส อนวชฺโชสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสุขํ **อนวชฺชสุขํ** นาม. (อ.อฏ.๒/๓๑๔)

สุขที่เกิดขึ้นว่า “เราไม่มีโทษ ใครๆ ติเตียนไม่ได้” ชื่อว่า **อนวัชชสุข** (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ).

อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณ (ติ)

[อนวชฺช + สุขวิปาก + ลกฺขณ]

มีลักษณะที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นสุข.

อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา กุสลา. (อภิ.อฏ.๑/๘๒)

กุศลมีลักษณะที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นสุข.

อนวชฺชสุขาธิฏฺฐ (ติ)

[อนวชฺชสุข + อธิ + ฐา + อ]

อันตั้งมั่นในความสุขอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชสุขาธิฏฺฐาย กายจิตฺตปสฺสทฺธิ-วเสน จิตฺตํ ลหุ มุทุ กมฺมญฺญญฺจ กตฺวา สมฺมา จเปนฺโต สมาทหนฺโต กมฺมฏฺฐานํ ปริพฺรูเหติ. (อุทาน.อฏ.๒๙๒)

ภิกษุตั้งไว้โดยชอบคือดำรงไว้สม่ำเสมอ ซึ่งจิตให้คล่องแคล่ว ให้นุ่มนวลและให้ควรแก่การงาน ด้วยอำนาจกายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ**ด้วยสติอันตั้งมั่นอยู่ในความสุขอันไม่มีโทษ** ชื่อว่าเพิ่มพูนกัมมัฏฐานอยู่.

อนวชฺชสุต (ติ)

[อนวชฺช + สุต]

สุตะอันปราศจากโทษ, สุตะอันไม่มีโทษ, ธรรมที่เล่าเรียนอันไม่มีโทษ.

อนวชฺชสุเตน อติตฺติ. (ที.ฏี.๑/๙๒)

ความไม่อิ่ม**ด้วยสุตะที่ไม่มีโทษ**.

อนวญฺญตฺติ (ถี)

[น + อวญฺญตฺติ]

การไม่ดูหมิ่น, การไม่ดูถูก,

การไม่เหยียดหยาม.

อนวญฺญตฺติกาม (ติ)

[อนวญฺญตฺติ + กาม]

ผู้ปรารถนาการไม่ดูหมิ่น-การไม่เหยียดหยาม, ผู้ปรารถนาความเป็นผู้มีชื่อเสียง,

ผู้ปรารถนาชื่อเสียง.

อานนฺท ปาปภิกฺขุ ลาภกาโม โหติ สกฺการกาโม **อนวญฺญตฺติกาโม**. (อ.๑/๕๖๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

อานนท์ ภิกษุผู้เลวทราม**ปรารถนา**ลาภสักการะและ**ชื่อเสียง**.

อนวญฺญตฺติกาโมติ อภิญฺญาตภาวกาโม. (อ.อฏ.๓/๑๔๕)

คำว่า **ผู้ปรารถนาชื่อเสียง (อนวญฺญตฺติกาโม)** ได้แก่ เป็นผู้ต้องการความที่ตนอันคนอื่นรู้จักยิ่งขึ้น.

อนวญฺญตฺติกาโมติ “อโห วต มํ อญฺเญน อวชาเนยฺยุนฺติ อนวชานนกาโม. (อ.อฏ.๓/๑๙๕)

คำว่า **ปรารถนาชื่อเสียง (อนวญฺญตฺติกาโม)** ความว่า มุ่งการไม่ถูกดูหมิ่นว่า “ไฉนหนอ คนทั้งหลาย พึงดูหมิ่นเรากับคนอื่น”.

อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อนวญฺญตฺติ + ปฏิสํยุตฺต]

อันประกอบด้วยความไม่ต้องการให้คนอื่นดูถูก-เหยียดหยาม-ดูหมิ่นตน

ผู้ไม่ต้องการให้คนอื่นดูหมิ่นตน.

อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก, ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก. (อิติวุ.๒๔๔)

อกุศลวิตก ๓ ประการ คือ

๑. วิตกที่ประกอบด้วยความไม่ต้องการให้คนอื่นดูหมิ่นตน

๒. วิตกที่ประกอบด้วยลาภสักการะและการสรรเสริญ

๓. วิตกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูในคนอื่น.

อนวญฺญตฺตีติ อนวญฺญา ปเรหิ อตฺตโน อหีฬิตตา อปริภูตตา, “อโห วต มํ ปเร น

อวชาเนยฺยุนฺติ เอวํ ปวตฺโต อิจฺฉาจาโร, ตาย อนวญฺญตฺติยา ปฏิสํยุตฺโต สํสฏฺโจ, ตํ วา อารพฺภ ปวตฺโต **อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺโต** วิตกฺโก. (อิติวุตฺ.อฏ.๒๓๖)

คำว่า **อนวญฺญตฺติ** ได้แก่ การไม่ถูกดูหมิ่น เพราะตนไม่ถูกคนเหล่าอื่นดูหมิ่น คือไม่ถูกคนเหล่าอื่นดูแคลน คืออิจฉาจารที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า “ไฉนหนอ คนเหล่าอื่นจะไม่พึงดูหมิ่นเรา” ได้แก่ การคลุกคลีที่เกี่ยวกับความไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตนนั้น หรือวิตกที่ปรารภการคลุกคลีนั้นเป็นไปแล้ว ชื่อว่าวิตกที่ประกอบด้วยความไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน.

ญาติวิตกฺโก, ชนปทวิตกฺโก, อมรวิตกฺโก, ปรานุทยตา ปฏิสญฺญุตฺโต วิตกฺโก, ลาภสกฺการสิโลกปฏิสญฺญุตฺโต วิตกฺโก, **อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุตฺโต** วิตกฺโก อิเม วุจฺจนฺติ สุขุมา กิเลสา. (มหานิ.๓๐๒)

ความตรึกถึงญาติ ความตรึกถึงชนบท ความตรึกเพื่อความเป็นผู้ไม่ตาย ความตรึกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูผู้อื่น ความตรึกที่ประกอบด้วยลาภ สักการะและความสรรเสริญ ความตรึก**ที่ประกอบด้วยความไม่ต้องการให้คนอื่นดูหมิ่น** เหล่านี้ เรียกว่ากิเลสอย่างละเอียด.

อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุตฺโตติ “อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุ, น โสเธตฺวา วิโสเธตฺวา กเถยฺยุนฺติ เอวํ อนวญฺญาตภาวปตฺถนาย สทฺธึ อุปฺปชฺชนกวิตกฺโก. (มหานิ.อฏ.๓๖๙)

คำว่า **วิตกที่ประกอบด้วยความไม่ต้องการให้คนอื่นดูหมิ่น (อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุตฺโต)** ได้แก่ ความคิดที่เกิดขึ้นพร้อมกับความปรารถนาไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอ คนอื่นจะไม่พึงดูหมิ่นเรา ไม่พึงพูดทักท้วงข่มเหงเรา.

อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺตวิตกฺกวฑฺฒน (น)

[อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต + วิตกฺก + วฑฺฒน]

ความเพิ่มพูน-ความเจริญแห่งวิตกอันประกอบด้วยการไม่ดูหมิ่น- การไม่เหยียดหยาม.

สพฺพํ ตํ...**อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺตวิตกฺกวฑฺฒนํ**. (จูฬนิ.๑๒๕)

คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น...(มีแต่เป็น) **ความเจริญแห่งวิตกที่ประกอบด้วยความปรารถนาไม่ให้ใครดูหมิ่น (ตน)**.

อนวญฺญตฺติปฏิสญฺญุตฺต (ติ)

[อนวญฺญตฺติ + ปฏิสญฺญุตฺต]

เหมือน อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต.

ดู อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต

อนวญฺญตฺติสํยุตฺต (ติ)

[อนวญฺญตฺติ + สํยุตฺต]

ประกอบด้วยความไม่ต้องการให้ผู้อื่น

ดูหมิ่นตน, ผู้ไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน.

อนวญฺญตฺติสํยุตฺโต
ลาภสกฺการคารโว
สหนนฺที อมจฺเจหิ
อารา สโยชนกฺขยา. (อิติวุตฺ.๒๔๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

บุคคล**ผู้ไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน** เป็นผู้หนักในลาภสักการะและการสรรเสริญ มีปกติยินดีกับพวกอำมาตย์ ย่อมอยู่ห่างไกลจากธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์.

อนวญฺญตฺติยา ปฏิสํยุตฺโต ปุคฺคโล **อนวญฺญตฺติสํยุตฺโต**. (อิติวุตฺ.อฏ.๒๓๗)

บุคคลผู้ประกอบพร้อมด้วยความไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน ชื่อว่า **ผู้ไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน**.

อนวญฺญปฺปฏิลาภ (ปุ)

[อนวญฺญา + ปฏิลาภ]

การได้รับการไม่ถูกดูหมิ่นจากคนอื่น, การได้รับความเคารพ.

โส มหิจฺโฉ สมาโน วิฆาตวา อสนฺตุฏฺโฐ อิตรีตรจีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาเรน ปาปิกํ อิจฺฉํ ปณิทหติ **อนวญฺญปฺปฏิลาภาย** ลาภสกฺการสิโลกปฺปฏิลาภาย. (อ.๑/๔๖๑)

ภิกษุเมื่อเป็นพระมักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามมีตามได้ ย่อมตั้งความปรารถนาชั่ว**เพื่อได้รับความเคารพ** เพื่อได้ลาภสักการะและชื่อเสียง.

อนวญฺญปฺปฏิลาภายาติ ปเรหิ อนวชานนสฺส ปฏิลาภตฺถาย. (อ.อฏ.๒/๔๐)

คำว่า **เพื่อได้รับความเคารพ (อนวญฺญปฏิลาภาย)** ได้แก่ เพื่อให้ได้ความยกย่องที่ชนเหล่าอื่นดูหมิ่น.

อนวญฺญา (ถี)

[น + อวญฺญา]

การไม่ดูหมิ่น, การไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน.

ดู อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต และ อวญฺญา (เปต.อฏ.๑๖)

อนวญฺญาต (ติ)

[น + อวญฺญาต]

ไม่ถูกดูหมิ่น, ไม่ถูกเยาะเย้ย, ได้รับความเคารพ.

อุกฺกฏฺโฐ นาม นามํ พุทฺธปฺปฏิสํยุตฺตํ, ธมฺมปฺปฏิสํยุตฺตํ, สงฺฆปฺปฏิสํยุตฺตํ, เตสุ เตสุ วา ปน ชนปเทสุ อโนญฺญาตํ **อนวญฺญาตํ** อหีฬิตํ อปริภูตํ จิตฺตีกตํ. (วิ.๒/๘)

ที่ชื่อว่า**ชื่อที่ดี** ได้แก่ชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธ ที่เกี่ยวกับพระธรรม ที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อที่เขาไม่เย้ยหยัน **ไม่ดู**

หมิ่น ไม่เกลียดชัง ไม่ดูถูก นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ.

ดู อนวมต ด้วย

อนวญฺญาตภาว (ปุ)

[อนวญฺญาต + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ถูกเขาดูหมิ่น, ความเป็นผู้อันเขาเคารพ.

อนวญฺญาตภาวปตฺถนา (ถี)

[อนวญฺญาตภาว + ปตฺถนา]

ความปรารถนาความเป็นผู้ไม่ถูกเขาดูหมิ่น, ความปรารถนาไม่ถูกคนอื่นดูหมิ่น.

ดู อนวญฺญตฺติปฏิสํยุตฺต (ก)

อนวญฺญาตมท (ปุ)

[อนวญฺญาต + มท]

ความเมาว่าเราอันผู้อื่นไม่ดูหมิ่น, มานะอันเกิดด้วยอำนาจความเมาว่า เราไม่ถูกผู้อื่นดูหมิ่น, ความเมาว่าไม่ถูกใครดูหมิ่น

อนวญฺญาตมโท. (อภิ.วิ.๔๕๙)

ความเมาว่าไม่ถูกใครดูหมิ่น.

อวเสสา สตฺตา อุญฺญาตา อวญฺญาตา, อหํ ปน อนุญฺญาโต อนวญฺญาโต'ติ มชฺชนวเสน อุปฺปนฺโน มาโนจ **อนวญฺญาตมโท** นาม. (อภิ.อฏ.๒/๔๔๙)

มานะที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความเมาว่า พวกสัตว์ที่เหลือต่างก็ถูกดูหมิ่นดูแคลน ส่วนเราไม่ถูกใครดูหมิ่นสบประมาท ดังนี้ ชื่อว่า **ความเมาว่าไม่ถูกใครดูหมิ่น**.

อนวฏฺฐาน (น)

[น + อวฏฺฐาน]

(๑) ความไม่หยุด, การไม่ตั้งอยู่.

อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิตฺโต ฆฏียนฺตํ วิย **อนวฏฺฐาเนน** ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ ปาตี. (อุทาน.อฏ.๒๐๒)

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า**ปาตี (ผู้ตกไป)** เพราะอรรถว่าถูกกำลังกรรมซัดไปในภพเป็นต้นโดยภาวะไม่เที่ยง และมีปกติไปโดยการหมุนไป**โดยไม่หยุด** เหมือนโพงน้ำ.

(๒) ความไม่สงบ, ความฟุ้งซ่านไป.

อนวฏฺฐานํ อวูปสโม. (มูลฏี.๑/๑๙๑)

ความฟุ้งซ่านไป (จิต) ชื่อว่า ความไม่สงบ

อนวฏฺฐานํ เอกสฺมึเยว ปวตฺติตุํ อปฺปทานํ. (อนุฏี.๑/๒๐๘)

ความไม่สงบ คือ การไม่ให้จิตเป็นไปในอารมณ์เดียวนั่นเอง.

(๓) การไม่ตั้งมั่น, การไม่มีอยู่.

ปหีนนฺติ อิทํ มุตฺตสฺสปิ กฺวจิ **อนวฏฺฐาน-**ทสฺสนวเสน (วุตฺตํ). (ม.อฏ.๑/๑๗๗)

คำนี้ว่า ละ (ปหีนํ) (ท่านกล่าว) ด้วยอำนาจการแสดงถึง**การไม่มีอยู่**ในที่ไหน ๆ แม้

แห่งกิเลสที่พระโยคาวจรพันได้แล้ว.

อนวฏฺฐานทสฺสน (น)

[อนวฏฺฐาน + ทสฺสน]

การแสดงการไม่ตั้งอยู่.

ดู อนวฏฺฐาน (๓)

อนวฏฺฐานรส (ติ)

[อนวฏฺฐาน + รส]

มีกิจคือการไม่ตั้งมั่น, มีความไม่สงบเป็นรส-กิจ, มีความหวั่นไหวเป็นรส-กิจ.

ตำ เจตโส อวูปสมลกฺขณำ วาตาภิฆาตจลนรสำ วิย, **อนวฏฺฐานรสำ** วาตาภิฆาตจลธชปฏากา วิย, ภนฺตตฺตปจฺจุปฏฺฐานำ ปาสาณาภิฆาตสมุทฺธตภสฺมา วิย, เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานำ. (อภิ.อฏ.๑/๒๙๒)

อุทธัจจะนั้น มีความไม่เข้าไปสงบเป็นลักษณะ เหมือนน้ำกระเพื่อม เพราะลมพัด **มีความไม่สงบเป็นกิจ** เหมือนธงชัยและธงแผ่นผ้า พริ้วไปมาเพราะลมพัด มีความพล่านไปเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความไม่เข้าไปสงบ เหมือนขี้เถ้าฟุ้งขึ้น เพราะแผ่นศิลา ที่ทุ่มลงไป มีการมนสิการด้วยอุบายอันไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน.

อนวฏฺฐานรสนฺติ จลนกิจฺจำ. (มูลฏี.๑/๑๒๐)

คำว่า **มีความไม่สงบเป็นกิจ (อนวฏฺฐานรสำ)** ได้แก่ มีความหวั่นไหวเป็นกิจ.

อนวฏฺจิต (ติ)

[น + อวฏฺจิต]

(๑) อันไม่ตั้งมั่น, อันไม่หยุด, อันไม่แน่นอน, อันไม่เที่ยง, อันไม่ตั้งอยู่นาน.

ธิรตฺถุ สงฺขตำ โลลำ
อสารำ กทลูปมำ
มายามรีจิสทิสำ
อิตรำ **อนวฏฺจิตำ**. (อป.๒/๒๑๑)
(พระปชาบดีโคตมีเถรี กล่าวว่า)
น่าติเตียน ร่างกายที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีภาวะหวั่นไหว ปราศจากแก่นสาร เปรียบได้กับต้นกล้วย เช่นเดียวกับพยับแดดซึ่งเป็นมายา ต่ำช้า **ไม่เที่ยง**.

น โภคา โหนฺติ สสฺสตาติ โภคา นาเมเต น สสฺสตา **อนวฏฺจิตา** ตาวกาลิกา ปหายคมนียา, ตสฺมา ตทตฺถำ อิสฺสามจฺฉริยาทีนิ น กตฺตพฺพานีติ อธิปฺปาโย. (เปต.อฏ.๘๒)

คำว่า **น โภคา โหนฺติ สสฺสตา** ความว่า ธรรมดาว่าโภคะเหล่านี้ ไม่แน่นอน คือ **ไม่ยั่งยืน**เป็นของชั่วกาล มีอันจะต้องละทิ้งไป อธิบายว่า เพราะฉะนั้น ไม่ควรทำความริษยาและความตระหนี่เป็นต้นเพื่อประโยชน์แก่โภคะนั้น.

(๒) อันยังไม่ได้ตัดสินใจ, อันยังมิได้กำหนดไว้.

ดู อนวฏฺจิตจาริกา

อนวฏฺจิตจาริกา (ถี)

[อนวฏฺจิต + จาริกา]

การเที่ยวไปไม่หยุด,

การเที่ยวไปไม่มีกำหนด.

“อทิฏฺจํ ทกฺขิตพฺพํ, ทิฏฺจํ สมติกฺกมิตพฺพนฺติ อาราเมน อารามํ...รฏฺเจน รฏฺจํ ชนปเทน ชนปทํ ทีฆจาริกํ **อนวฏฺจิตจาริกํ** อนุยุตฺโต จ โหติ รูปสฺส ทสฺสนาย. (มหานิ.๒๘๕)

(ภิกษุบางรูปมีตาลอกแลกด้วยคิดว่า) “รูปที่ยังไม่เคยดู เราควรดู รูปที่เราเคยดู ควรผ่านไปเลย” จึงเป็นผู้ขวนขวายการเที่ยวนาน และ**การเที่ยวไปไม่หยุด** จากอารามหนึ่งไปสู่อีกอารามหนึ่ง...จากรัฐหนึ่งไปสู่อีกรัฐหนึ่ง จากชนบท (ประเทศ) หนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง เพื่อดูรูป.

อนวฏฺจิตจาริกนฺติ อสนฺนิฏฺจานจรณนฺ. (มหานิ.อฏ.๓๔๓)

คำว่า **การเที่ยวไปไม่หยุด (อนวฏฺจิตจาริกํ)** คือ การเที่ยวไปโดยไม่ตกลงใจ ให้แน่นอน.

น จ ปาทโลโลติ เอกสฺส ทุติโย, ทุวินฺนํ ตติโยติ เอวํ คณมชฺฌ ปวิสิตุกามตาย กณฺฑุยมานปาโท วิย อภวนฺโต, ทีฆจาริก-**อนวฏฺจิตจาริก**วิรโต วา. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๔)

คำว่า **ไม่คะนองเท้า (น จ ปาทโลโล)** ความว่า ไม่เดินส่ายไป ดุจลากเท้าจ้ำไป เพราะรีบจะเข้าไปยังท่ามกลางหมู่ อย่างนี้ว่า เป็นที่ ๒ สำหรับคนหนึ่ง เป็นที่ ๓ สำหรับคน ๒ คน หรือเว้นจากการเที่ยวไปนาน และ**การเที่ยวไปโดยไม่มีกำหนด**.

อนวฏฺจิตจิตฺต (ติ)

[อนวฏฺจิต + จิตฺต]

ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น, ผู้มีจิตไม่มั่นคง.

อนวฏฺจิตจิตฺตสฺส
สทฺธมฺมํ อวิชานโต
ปริปฺลวปสาทสฺส
ปญฺญา น ปริปูรติ. (ธมฺม.๑/๑๘)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า)

ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งสัทธรรม มีความเลื่อมใสเลื่อนลอย ไม่มีปัญญาสมบูรณ์.

จิตฺตํ นาเมตํ กสฺสจิ นิพทฺธํ วา ถาวรํ วา นตฺถิ.โย ปน ปุคฺคโล อสฺสปิฏฺเจ จปิต-กุมฺภณฺฑ วิย จ ถุสราสิมฺหิ โกฏฺฏิตขาณุโก วิย จ ขลฺลาฏสีเส จปิตกทมฺพปุปฺผ วิย จ น กตฺถจิ สณฺจาติ, กทาจิ พุทฺธสาวโก โหติ, กทาจิ อาชีวโก, กทาจิ นิคณฺโฐ, กทาจิ ตาปโส. เอวรูโป ปุคฺคโล **อนวฏฺจิต-จิตฺโต** นาม. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๙๖)

ชื่อว่าจิตของใคร ๆ นี้ ไม่แน่นอนหรือมั่นคง, ก็บุคคลใด ไม่ดำรงอยู่ในภาวะไหน ๆ เหมือนกับฟักเขียวที่ตั้งไว้บนหลังม้า เหมือนกับหลักที่ปักไว้ในกองแกลบเหมือน

กับดอกกะทุ่มบนศีรษะล้าน, บางคราวเป็นพุทธสาวก บางครั้งเป็นอาชีวก บางคาบเป็นนิครนถ์ บางเวลาเป็นดาบส, บุคคลเห็นปานนี้ชื่อว่า**ผู้มีจิตไม่มั่นคง**.

อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส
ลหุจิตฺตสฺส ทุพฺภิโน
นิจฺจํ อทฺธุวสีลสฺส
สุขภาโว น วิชฺชติ. (ชา.๑/๑๐๔)
(นกขมิ้นพระโพธิสัตว์ กล่าวกับวานรว่า)
บุคคลผู้**มีจิตไม่มั่นคง** กลับกลอก ประทุษร้ายมิตร มีปกติไม่มั่นคง อยู่เป็นนิจ ย่อมไม่มีความสุข.

อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺสาติ อปฺปติฏฺฐิตจิตฺตสฺส. (ชา.อฏ.๓/๖๘)

คำว่า **ผู้มีจิตไม่มั่นคง (อนวฏฺฐิตจิตฺตสฺส)** ได้แก่ ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น.

อนวฏฺฐิตจิตฺตตฺต (น)

[อนวฏฺฐิตจิตฺต + ตฺต]

ความเป็นผู้มีจิตไม่มั่นคง, ความเป็นผู้มีจิตกลับกลอก.

อนวฏฺฐิตตกฺก (ติ)

[อนวฏฺฐิต + ตกฺก]

ผู้มีการตรึกที่ไม่แน่นอน,

ผู้มีความคิดที่ไม่แน่นอน.

ติฏฺฐเตสา **อนวฏฺฐิตตกฺกานํ** อปฺปหีนสมฺโมหวิปลฺลาสานํ วาทวีมํสา. (ม.ฏี.๓/๓๖๒)

การพิจารณาวาทะนั้นของ**ผู้มีความคิดที่ไม่แน่นอน** ผู้ยังละโมหะและวิปัลลาสไม่ได้ย่อมดำรงอยู่.

อนวฏฺฐิตรูป (ติ)

[อนวฏฺฐิต + รูป]

มีสภาพไม่ตั้งมั่น, มีสภาพไม่แน่นอน.

อีทิสานํ กิร **อนวฏฺฐิตรูปานํ** อวยวานํ โก ลีฬาวิลาโส. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๒๑๕)

ทราบว่า ความงดงามแห่งอวัยวะน้อยใหญ่**ที่มีสภาพไม่แน่นอน**เช่นนี้ เป็นความงดงามอย่างอะไร.

อนวฏฺฐิติ (ถี)

[น + อวฏฺฐิติ]

ความไม่มั่นคง, ความไม่ตั้งมั่น.

อนวตฺถจาริกา (ถี)

[อนวตฺถ + จาริกา]

การเที่ยวไปไม่ถูกกำหนด-ไม่มีกำหนด.

น กมฺมนฺตํ กาเรติ, น อธิกรณํ อาทิยติ, น ปาโมกฺเขสุ ภิกฺขูสุ ปฏิวิรุทฺโธ โหติ, น ทีฆจาริกํ **อนวตฺถจาริกํ** อนุยุตฺโต วิหรติ, ปฏิพโล โหติ กาเลน กาลํ ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสตุ สมาทเปตุ สมุตฺเตเชตุ สมฺ-

ปหำเสตุ๋. (อ.๒/๑๕๑)

(ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ควรคบเป็นมิตร คือ)

๑. ไม่ใช้ให้ทำการงาน

๒. ไม่ก่ออธิกรณ์

๓. ไม่โกรธต่อภิกษุผู้เป็นประธาน

๔. **ไม่เที่ยวไปโดยไม่มีกำหนด**ตลอดกาลนาน

๕. สามารถชี้แจงให้ภิกษุเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตามกาลอันควร.

อนวตฺถจาริกนฺติ อนวตฺถานจาริกำ (อววตฺถานจาริกำ. สี) (อววฏฺฐานจาริกำ. สฺยา). (อ.อฏ.๓/๕๒)

คำว่า **เที่ยวไปโดยไม่มีกำหนด (อวฏฺฐานจาริกำ)** ได้แก่ เที่ยวไปโดยไม่หยุด.

อนวตฺถจาริกนฺติ อววตฺถิตจาริกำ. (อ.อฏ.๘๑)

คำว่า **เที่ยวไปโดยไม่มีกำหนด (อนวฏฺฐจาริกำ)** ได้แก่ เที่ยวไปโดยไม่หยุดพัก.

อนวตฺถานจาริกา (ถี)

[อนวตฺถาน + จาริกา]

การเที่ยวไปไม่มีกำหนด-ไม่มีข้อตกลงใจ, การเที่ยวไปอันไม่ถูกกำหนด, การเที่ยวไปอันยังไม่ตกลงใจ.

ดู อนวตฺถจาริกา ด้วย

อนวตฺถาย (กฺริ/วิ)

[น + อวตฺถาย]

ไม่กำหนดแล้ว, ไม่ไตร่ตรองแล้ว.

อนิสมฺม กตำ กมฺมำ
อนวตฺถาย จินฺติตำ
เภสชฺชสฺเสว เวภงฺโค
วิปาโก โหติ ปาปโก. (ชา.๑/๓๓๖)

(พระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระราชบิดาว่า)

การงานที่บุคคลไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ **ไม่ไตร่ตรอง**ก่อนคิด ผลย่อมเลวทรามเหมือนยาเสื่อมคุณภาพ.

อนวตฺถาย จินฺติตนฺติ อนวตฺถเปตฺวา อตุเลตฺวา อตีเรตฺวา จินฺติตำ. (ชา.อฏ.๔/๔๕๔)

คำว่า **ไม่ไตร่ตรองก่อนคิด (อนวตฺถาย จินฺติตำ)** ความว่า ไม่กำหนด คือไม่ตริตรอง ไม่ใคร่ครวญแล้วจึงคิด.

อนวตฺถิต (ติ)

[น + อวตฺถิต]

(๑) อันไม่ตั้งมั่น, อันไม่แน่นอน, อันไม่มั่นคง, อันไม่เที่ยง.

สพฺพสงฺขารา จ เม **อนวตฺถิตา** ขายิสฺสนฺติ. (อ.๒/๓๘๕)

(ภิกษุพิจารณาเห็นว่า) สังขารทั้งปวงจักปรากฏว่าเป็นของ**ไม่มั่นคง**.

อนวตฺถิตาติ อวตฺถิตาย รหิตา, ภิชฺชมานาว หุตฺวา อุปฏฺฐหิสฺสนฺตีติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๓/๑๔๑)

คำว่า **เป็นของไม่มั่นคง (อนวตฺถิตา)** ได้แก่ เว้นจากความเป็นของมั่นคง อธิบายว่า จักปรากฏเป็นสภาวธรรมแตกสลายไป.

(๒) อันยังไม่ตกลงใจ, อันยังไม่ได้กำหนด, อันไม่ตกลงใจ, อันไม่มีกำหนด.

ดู อนวตฺถจาริกา

อนวตฺถิตจาริกา (ถี)

[อนวตฺถิต + จาริกา]

การเที่ยวไปไม่มีกำหนด, การเที่ยวไปไม่มีการตกลงใจ, การเที่ยวไปที่ยังไม่ถูกกำหนด-ยังไม่ตกลงใจ.

ดู อนวตฺถจาริกา

อนวธาน (ติ/น)

[น + อวธาน]

(ติ) ไม่สนใจ, ไม่ใส่ใจ, เผลอเรอ

(น) ความไม่เอาใจใส่, ความเลิ่นเล่อ.

อนวธิ (ติ)

หากำหนดมิได้, ปราศจากแดนกำหนด.

อนวพุชฺฌน (น)

[น + อวพุชฺฌน]

การไม่ตรัสรู้, การไม่แทงตลอด, การไม่ตรัสรู้ตามความเป็นจริง, การไม่รู้.

สมฺปฏิจฺฉิตุํ อญฺโญ โกจิ น สกฺขิสฺสติ ยาถาวโต **อนวพุชฺฌนโต**. (ที.ฏี.๓/๕๘)

สมณะหรือพราหมณ์เป็นต้นคนใดคนหนึ่งอื่น (เว้นพระพุทธเจ้า) จักไม่อาจรับรู้ (ปีติและโสมนัสของเราคือพระสารีบุตร) **เพราะไม่รู้**สภาพตามความเป็นจริง.

อนวโพธ (ปุ)

[น + อวโพธ]

ความไม่หยั่งรู้, การไม่แทงตลอด,

การไม่รู้แจ้ง.

ภูตรตาติ ภูเตสุ มาตาปิตุปุตฺตทาราทิสญฺญาย อญฺญสตฺเตสุ ตณฺหาย รตา, ภูเต วา ขนฺธปญฺจเก อนิจฺจาสุภทุกฺขานตฺตสภาเว ตัสภา**วานวโพธโต** อิตฺถิปุริสาทิปริกปฺปวเสน นิจฺจาทิวเสน อตฺตตฺตนิยคาหวเสน จ อภิรตา. (อุทาน.อฏ.๑๙๓)

บทว่า **ภูตรตา** ความว่า ยินดียิ่งด้วยตัณหาในสัตว์ทั้งหลาย คือในสัตว์อื่นด้วยความสำคัญว่า บิดา มารดา บุตรและภรรยาเป็นต้น หรือยินดียิ่งในภูต คือเบญจขันธ์ด้วยกำหนดว่า เป็นสตรี บุรุษเป็นต้น ด้วยภาวะว่าเที่ยงเป็นต้นและด้วยการถือว่า ตน

และมีในตน **โดยไม่รู้แจ้ง**ภาวะแห่งเบญจขันธ์นั้นว่า ไม่เที่ยง ไม่งาม เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา.

อนวมต (ติ)

[น + อวมต]

อันผู้อื่นไม่ดูหมิ่น, อันผู้อื่นสรรเสริญ.

ทานมฺปิ จตฺถจริยตญฺจ
ปิยวาทิตญฺจ สมานตฺตตญฺจ
กริยจริยสุสงฺคหำ พหูนำ,
อนวมเตน คุเณน ยาติ สคฺคำ.
(ที.๓/๑๒๕)

(พระโบราณกเถระกล่าวว่า)

มหาบุรุษทรงกระทำ และประพฤติสังคหธรรมอย่างดีแก่คนหมู่มาก คือ (๑) ทาน (๒) เปยยวัชชะ(๓) อัตถจริยา (๔) สมานัตตตาไปสู่สวรรค์ด้วยคุณที่ใคร ๆ **ดูหมิ่นไม่ได้**.

อนวมเตนาติ อนวญฺญาเตน. (ที.อฏ.๓/๑๑๑)

คำว่า **ที่ใคร ๆ ดูหมิ่นไม่ได้ (อนวมเตน)** ได้แก่ ที่ไม่ถูกดูหมิ่น.

อนวญฺญาเตน อปริภูเตน สมฺภาวิเตน. (ที.ฏี.๓/๑๑๑)

ที่ไม่ถูกดูหมิ่น คือ ไม่ถูกดูแคลน ได้แก่ ได้รับยกย่อง.

อนวมานนา (ถี)

[น + อวมานนา]

การไม่ดูหมิ่น, การไม่กล่าวเสียดสี, การไม่กล่าวดูหมิ่น.

ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต ฐาเนหิ สามิเกน ปจฺฉิมา ทิสา ภริยา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา สมฺมานนาย **อนวมานนาย** อนติจริยาย อิสฺสริยโวสฺสคฺเคน อลงฺการานุปฺปทาเนน. (ที.๓/๑๕๔)

คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. **ไม่ดูหมิ่น**

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว.

[ภรรยาอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง]

อนวมานนายาติ ยถา ทาสกมฺมกราทโย โปเถตฺวา วิเหเจตฺวา กเถนฺติ, เอวำ หีเฬตฺวา วิมาเนตฺวา อกถเนน. (ที.อฏ.๓/๑๓๙)

คำว่า **ไม่ดูหมิ่น (อวมานนาย)** ได้แก่

ด้วยการไม่กล่าวดูถูก ดูหมิ่น เหมือนชนทั้งหลายทุบตีเบียดเบียนทาสและกรรมกร เป็นต้น แล้วพูดดูถูก ดูหมิ่นฉะนั้น.

อนวย (ติ)

[(๑) อนุ + อวย. (๒) น + อวย]

(๑) ไม่บกพร่อง, ผู้มีศิลปะอันบริบูรณ์ไม่บกพร่อง, ผู้เรียนจบบริบูรณ์, ผู้เรียนจบจนถึงที่สุด, อันไม่เสื่อม.

อหำ โข ปน สุสิกฺขิโต **อนวโย** สเก อาจริยเก กุมฺภการกมฺเม ปริโยทาตสิปฺโป. (วิ.๑/๕๑)

[พระธนิยกุมภการบุตรเมื่อถูกชาวบ้านขโมยหญ้าและตัวไม้ทำกุฏีไปถึง ๓ หน จึงคิดว่า] เรามีการศึกษาดี **ไม่บกพร่อง** สำเร็จศิลปะช่างหม้อเทียบเท่าอาจารย์ [อย่ากระนั้นเลย เราพึงขยำโคลนทำกุฏีดินล้วนด้วยตัวเอง].

อนวโยติ อนุอวโย, สนฺธิวเสน อุการโลโป. อนุ อนุ อวโย, ยำ ยำ กุมฺภกาเรหิ กตฺตพฺพำ นาม อตฺถิ, สพฺพตฺถ อนูโน ปริปุณฺณสิปฺโปติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๑/๒๔๙)

คำว่า **ไม่บกพร่อง (อนวโย)** ตัดบทเป็น อนุ อวโย ลบ อุ-อักษร ด้วยอำนาจสนธิ อธิบายว่า ไม่มีความร่อยหรอเล็กน้อย คือ ไม่มีความบกพร่อง มีศิลปะบริบูรณ์ในงานทุกอย่าง ที่ช่างหม้อพึงกระทำ.

อนวโยติ เอตฺถ วโยติ หานิ “อายวโยติ-อาทีสุ วิย. นตฺถิ เอตสฺส อตฺตโน สิปฺเป วโย อูนตาติ **อวโย**. (สารตฺถ.๒/๑๑๗)

คำว่า **วโย** ในบทนี้ว่า **อนวโย** ได้แก่ ความเสื่อม เหมือนในบทเป็นต้นว่า อายวโย ความเจริญและความเสื่อม ที่ชื่อว่า**ผู้ไม่บกพร่อง** เพราะอรรถว่า ไม่มีความเสื่อม คือไม่มีความบกพร่องในศิลปะของตน.

(๒) ไม่ใช่ผู้ไม่สามารถทรงจำ, ไม่ใช่ผู้ไม่สามารถใช้ความรู้, ผู้มีการศึกษาไม่บกพร่อง, ผู้ใช้ความรู้, ผู้เรียนจบบริบูรณ์, ผู้ถึงฝั่งแห่งวิชา, ผู้ชำนาญ.

โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ **อนวโย** อนุญฺญาตปฏิญฺญาโต สเก อาจริยเก เตวิชฺชเก ปาวจเน “ยมหำ ชานามิ, ตำ ตฺวำ ชานาสิ; ยำ ตฺวำ ชานาสิ ตมหำ ชานามีติ. (ที.๑/๘๒)

(อัมพัฏฐมาณพ) **ชำนาญ**โลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ อาจารย์ยกย่องและตัวเขาก็ยอมรับในวิชชา ๓ ประการอันเป็นของอาจารย์ของตนว่ารู้เท่ากันกับที่อาจารย์รู้.

[**นิฆัณฑุศาสตร์** คัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์ (Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบายความหมายเป็นส่วนหนึ่งของนิรุกติ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่านิฆัณฏุ

เกฏุภศาสตร์ คัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกัลปะ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไกฏภ

อักษรศาสตร์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยสิกขา (การเปล่งเสียง, การออกเสียง) และนิรุตติ (การอธิบายคำศัพท์โดยอาศัยประวัติและกำเนิดของคำ)

ประวัติศาสตร์ คือพงศาวดารเล่าเรื่องเก่า ๆ มักจะมีคำว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาอย่างนี้ [ที.สี.อ. ๒๕๖/ ๒๒๒ และ ดู Dawson, John. A Classical Dictionary of Hindu Mythology (London: Routledge and Kegan Paul, 1957) p. 222]]

อนวโยติ อิเมสุ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนูโน ปริปูรการี, อวโย น โหตีติ วุตฺตํ โหติ. อวโย นาม โย ตานิ อตฺถโต จ คนฺถโต จ สนฺธาเรตุ์ น สกฺโกติ. (ที.อฏ.๑/๒๒๑)

คำว่า **ชำนาญ (อนวโย)** ได้แก่ ไม่บกพร่อง ได้แก่ เรียนมาอย่างพร้อมมูล อธิบายว่า ไม่มีข้อความที่ตกหล่นในมหาปุริสลักษณะอันเป็นโลกายตะศาสตร์เหล่านี้ ผู้ใดไม่สามารถที่จะทรงจำมหาปุริสลักษณะเหล่านั้นไว้ได้โดยใจความและโดยคัมภีร์ ผู้นั้นชื่อว่า ยังบกพร่อง.

(๓) ผู้มีคุณอันไม่บกพร่อง, ผู้มีคุณอันสมบูรณ์, ผู้ไม่มีโทษ, ผู้อันใคร ๆ ไม่ติเตียน.

น จาปิ เม สีวลิ โส อภกฺโข
ยํ โหติ จตฺตุ์ คิหิโน สุนสฺส วา
เย เกจิ โภคา อิธ ธมฺมลทฺธา
สพฺโพ โส ภกฺโข **อนวโย**ติ วุตฺโตติ.
(ชา.๒/๒๗๓)

(พระมหาสัตว์ ตรัสว่า)

ถวายพระพร พระนางสีวลี บิณฑบาตใด เป็นของอันบุคคลผู้ครองเรือน หรือสุนัขสละแล้ว บิณฑบาตนั้น ชื่อว่าไม่เป็นอาหารของอาตมภาพก็หามิได้ ของบริโภคเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ได้มาโดยธรรมในโลกนี้ ของบริโภคทั้งหมดนั้นกล่าวกันว่า **ไม่มีโทษ**.

อนวโยติ อนุอวโย อนุปุนปฺปุนํ โอโลกิย-มาโนปิ อวโย ปริปุณฺณคุโณ อนวชฺโช, อธมฺมลทฺธํ ปน สหสฺสคฺฆนกมฺปิ ชิคุจฺฉนียเมวาติ. (ชา.อฏ.๖/๗๙)

บทว่า **อนวโย** ความว่า ไม่มีโทษ คือ แม้จะมีคนดูอยู่บ่อย ๆ ก็ไม่บกพร่อง คือ มีคุณบริบูรณ์ ได้แก่ หาโทษมิได้ แต่ลาภที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรม ถึงจะมีค่าถึงหนึ่งแสน ก็ยังน่ารังเกียจอยู่นั่นเอง.

อนวรต (น)

[น + อวรต (= อว + รมุ + ต) น อวรมตีติ อนวรตํ. (ธาน.ฏี.๔๑)]

เที่ยง, คงที่.

สตตํ นิจฺจ มวิรตา
นารต สนฺตตม**นวรตญฺ**จ ธุวํ.
(ธาน.๔๑)

ศัพท์ว่า เที่ยง, แท้, แน่นอน มี ๗ ศัพท์ คือ สตต, นิจฺจ, อวิรต, อนารต, สนฺตต, **อนวรต,** ธุว.

อนวโรธ (ปุ)

[น + อวโรธ]

ไม่มีความผิด, ไม่มีอุปสรรค,

การไม่ตรงกันข้าม.

ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถมฏฺฐุปฺปตฺติยา **อนวโรโธ**. ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติปุพฺพกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติตานํ กถํ ปรชฺฌาสเย **อนวโรโธติ** ? น โจเทตพฺพเมตํ. (อุทาน.อฏ.๒๘)

ก็ (สุตตนิกเขป) ที่เกิดด้วยอัธยาศัยของคนอื่น และที่เกิดด้วยคำถาม เป็นไปในการเกิดขึ้นแห่งอัธยาศัย และคำถามของผู้อื่น อันเป็นเหตุให้ประกาศธรรมเทศนาอย่างไรจึง**ไม่ผิด** ในการเกิดเรื่องขึ้น หรือว่าเมื่อสุตตนิกเขปที่เกิดด้วยอำนาจคำถามและที่เกิดด้วยการเกิดเรื่องขึ้น เป็นไปโดยคล้อยตามอัธยาศัยของผู้อื่น อย่างไรจึงไม่ผิดในอัธยาศัยของผู้อื่น ? ข้อนั้นไม่จำต้องทักท้วง [ก็เพราะท่านถือเอาการเกิดขึ้นอันเป็นเหตุแสดงพระสูตร ซึ่งพ้นจากอภินิหาร และการสอบถามเป็นต้น และการวินิจฉัยเป็นต้นของคนอื่น โดยเป็นอัตถุปัตติ เหตุเกิดเรื่องขึ้น จึงถือเอาสุตตนิกเขปที่เกิดด้วยอัธยาศัยของผู้อื่น และที่เกิดด้วยอำนาจคำถามไว้ส่วนหนึ่งต่างหาก]

อนวสิญฺจนก (ติ)

[น + อวสิญฺจนก]

ไม่ไหล, ไม่ล้น, ไม่รด.

ดู อนวเสก

อนวสิตฺต (ติ)

[น + อวสิตฺต]

อันไม่ผสมแล้ว, ไม่ถูกรดแล้ว,

ไม่ถูกพรมแล้ว, ไม่ถูกอภิเษกแล้ว.

อนวสิตฺตสุข (น)

[อนวสิตฺต + สุข]

ความสุขที่ไม่ถูกรด-ผสม.

ดู อพฺยาเสกสุข

อนวสีทน (น)

[น + อวสีทน]

ความไม่ท้อแท้, ความไม่จมลง.

อกุสีตวุตฺตีติ เอเตน ฐานอาสนจงฺกมนาทีสุ

กายสฺส **อนวสีทนํ**(ทสฺเสติ).(สุตฺตนิ.อฏ. ๑/๑๑๑)

พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดง**ความไม่ท้อแท้**แห่งกายในการยืน การนั่ง และการจงกรม เป็นต้น ด้วยบทว่า **อกุสีตวุตฺติ** นี้.

อนวสูร (ติ)

[น + อวสูร]

อันมีพระอาทิตย์ยังไม่ตก,

อันมีพระอาทิตย์ยังไม่อัสดง.

อนาวสูรํ จิรรตฺตสํสิตํ
อุจฺจาวจํ จริตมิทํ ปุราณํ
วีตทฺทโร วีตโสโก วิสลฺโล
สยํ อภิญฺญาย อภาสิ พุทฺโธ.
(ชา.๑/๓๗๖)

(นา ในคำว่า อนาวสูรํ นั้น ทีฆะอ เป็น อา เพื่อรักษาฉันท์)

(พระธรรมสังคาหกเถระสรรเสริญพระคุณของพระทศพลว่า)

พระพุทธเจ้าทรงปราศจากความกระวนกระวาย ความโศกและกิเลสดุจลูกศร ตรัสรู้ยิ่งด้วยพระองค์เองได้ตรัสฉัททันตชาดกนี้อันเป็นของเก่า ที่ไม่รู้จักสาบสูญตราบเท่า**ดวงอาทิตย์ยังไม่อัสดง** ซึ่งพระองค์ได้ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน เป็นบุรพจริยาทั้งสูงและต่ำกว่า.

อนาวสูรนฺติ น อวสูรํ, อนตฺถงฺคตสูริยนฺติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๕๗)

คำว่า **อนาวสูรํ** ตัดบทเป็น น อวสูรํ อธิบายว่า ดวงอาทิตย์ยังไม่ตก.

อนวเสก (ติ)

[น + อวเสก]

ไม่ล้น, ไม่หก, ไม่ให้ล้น, ไม่ให้หก.

สมติตฺติกํ **อนวเสกํ**
เตลปตฺตํ ยถา ปริหเรยฺย
เอวํ สจิตฺตมนุรกฺเข
ปตฺถยาโน ทิสํ อคตปุพฺพนฺติ.
(ชา.๑/๒๒)

(พระศาสดาตรัสว่า)

บุคคลเมื่อปรารถนาจะไปสู่ทิศทางที่ยังไม่เคยไป พึงตามรักษาจิตของตนด้วยสติ เหมือนบุคคลประคับประคองภาชนะ ที่มีน้ำมันเต็มเปี่ยม**ไม่ให้หก**.

[ถึงแม้ใน ชา. จะเป็น อนวเสกํ ในมหานิ. เป็น อนวเสสํ การพรรณนาของอรรถกถาเหล่านั้น และ ตาม ที.อฏ.๑/๑๒๙ อุทาน.อฏ.หน้า ๒ กล่าวว่า ยถา หิ ยํ เตลํ มานํ คเหตุ๎ น สกฺโกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ อวเสโกติ วุจฺจติ. ฉะนั้น บทที่ถูกต้อง คือ อนวเสก]

อนวเสสกนฺติ อนวสิญฺจนกํ อปริสฺสาวนกํ

กตฺวา. (ชา.อฏ.๑/๔๒๔)

คำว่า **ไม่ให้หก (อนวเสสกํ)** ได้แก่ ไม่ทำให้หก คือ ไม่ให้ล้นออก.

อนวเสกนฺติ อนวสิญฺจนกํ อปริสิญฺจนกํ กตฺวา. (มหานิ.อฏ.๓๙๓)

คำว่า **ไม่ให้หก (อนวเสกํ)** ได้แก่ ทำไม่ให้หก คือ ไม่ให้กระฉอก.

อนวเสส (ติ)

[น + อวเสส]

ไม่มีส่วนเหลือ, ไม่เหลือ, ทั้งหมด, ทั้งสิ้น.

เย เต ภิกฺขเว ภิกฺขู **อนวเสสํ** อาปตฺตึ **อนวเสสา** อาปตฺตีติ ทีเปนฺติ เต ภิกฺขเว ภิกฺขู พหุชนหิตาย ปฏิปนฺนา. (อ.๑/๒๑)

ภิกษุพวกที่แสดงอาบัติ**ที่ไม่มีส่วนเหลือ** ว่า “เป็นอาบัติ**ที่ไม่มีส่วนเหลือ**” ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก.

อปฺปหรนฺตสฺส ปหรติ, **อนวเสสํ** อาทิยติ, อิตฺถึ หนติ, กุมารึ ทูเสติ, ปพฺพชิตํ วิลุมฺปติ, ราชโกสํ วิลุมฺปติ, อจฺจาสนฺเน กมฺมํ กโรติ, น จ นิธานกุสโล โหติ. (อ.๓/๑๕๓)

(ดูก่อนภิกษุ มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เสื่อมอย่างเร็วพลัน คือ) ๑. ทำร้ายคนที่ไม่โต้ตอบ ๒. ปล้นสิ่งของจน**ไม่เหลือ** ๓. ฆ่าผู้หญิง ๔. ข่มขืนเด็กหญิง ๕. ปล้นนักบวช ๖. ปล้นท้องพระคลัง ๗. ปล้นใกล้ถิ่นเกินไป ๘. ไม่ฉลาดในการเก็บ [ภิกษุทั้งหลาย มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนี้แล ย่อมไม่เสื่อมอย่างเร็วพลัน ดำรงอยู่ได้นาน องค์ ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ไม่ทำร้ายคนที่ไม่โต้ตอบ ๒. ไม่ปล้นสิ่งของจนไม่เหลือ๓. ไม่ฆ่าผู้หญิง ๔. ไม่ข่มขืนเด็กหญิง ๕. ไม่ปล้นนักบวช ๖. ไม่ปล้นท้องพระคลัง ๗. ไม่ปล้นใกล้ถิ่นเกินไป ๘. ฉลาดในการเก็บ]

อนวเสสํ อาทิยตีติ นิสฺเสสํ คณฺหาติ. (อ.อฏ.๓/๒๕๓)

คำว่า **ปล้นสิ่งของจนไม่เหลือ (อนวเสสํ อาทิยติ)** ได้แก่ ยึดเอาจนไม่เหลือ.

> เย เกจิ ปาณภูตตฺถิ
> ตสา วา ถาวรา **วนวเสสา**
> ทีฆา วา เยว มหนฺตา
> มชฺฌิมา รสฺสกา อณุกถูลา.
> (ขุทฺทก.๑๑ สุตฺตนิ.๓๐๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุผู้อยู่ป่าแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ว่า) เหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้น**ไม่มีส่วนเหลือ** จงมีความสุขกายสุขใจเถิด เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงมีความสุขกายสุขใจเถิด [**หวาดสะดุ้ง** หมายถึงมีตัณหาและความกลัวภัย

มั่นคง หมายถึงบรรลุอรหัตตผล เพราะละตัณหาและความกลัวภัยได้ (ขุ.ขุ.อ. ๙/๒๒๐)]

นตฺถิ เตสํ อวเสสนฺติ **อนวเสสา**, สพฺเพปีติ วุตฺตํ โหติ. (ขุทฺท.อฏ.๒๐๙)

ส่วนเหลือของสัตว์เหล่านั้นไม่มี เหตุนั้นสัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่า สัตว์**ผู้ไม่มีส่วนเหลือ** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า สัตว์แม้ทั้งหมด.

โสตาปตฺติมคฺเคน **อนวเสโส** ทิฏฺฐาสโว ขียติ. (ปฏิสํ.๙๑,๑๑๓)

ทิฏฐาสวะ**ทั้งหมด** สิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค.

อนวเสโสติ นตฺถิ เอตสฺส อวเสโสติ อนวเสโส. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๗๙)

คำว่า **ไม่มีส่วนเหลือ (อนวเสโส)** ได้แก่ ชื่อว่า อาสวะทั้งหมด เพราะอรรถว่า ไม่มีส่วนเหลือ.

อนวเสสตา (ถี)

[อนวเสส + ตา]

ความไม่มีส่วนเหลือ, ความไม่เหลือ.

ตถา หิสฺส “เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยนฺติ เอวมาทีสุ **อนวเสสตา** อตฺโถ. (ที.ปฏ.๓/๑๔๓)

จริงอย่างนั้น พึงทราบความที่**เกวล**ศัพท์นั้นมีอรรถว่า**ไม่มีส่วนเหลือ** ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า “พรหมจรรย์ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”.

อนวเสสตฺถ (ติ)

[อนวเสส + อตฺถ]

มีอรรถไม่มีส่วนเหลือ, มีเนื้อความหมดสิ้น.

อนวเสสตฺโถ เอตฺถ เกวลสทฺโท สิยา. (ขุ.ปฏิ.๒/๒๑๓)

เกวล ศัพท์ ในบทว่า เกวลกปฺป นี้ **มีอรรถไม่มีส่วนเหลือ**.

อนวเสสโทหี (ติ)

[อนวเสส + ทุห + ณี]

ผู้มีปกติรีด (นม) ไม่มีส่วนเหลือ, ผู้รีด (นม) จนหมด.

อิธ ภิกฺขเว โคปาลโก น รูปญฺญู โหติ, น ลกฺขณกุสโล โหติ, น อาสาฏิกํ หาเรตา โหติ, น วณํ ปฏิจฺฉาเทตา โหติ, น ธูมํ กตฺตา โหติ, น ติตฺถํ ชานาติ, น ปีตํ ชานาติ, น วีถึ ชานาติ, น โคจรกุสโล โหติ **อนวเสสโทหี** จ โหติ. เย เต อุสภา โคปิตโร โคปริณายกา เต น อติเรกปูชาย ปูเชตา โหติ. (ม.๑/๒๘๑)

“ภิกษุทั้งหลาย (นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการ เป็นผู้ไม่สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ คือ) นายโคบาลในโลกนี้

๑. ไม่รู้รูปโค ๒. ไม่ฉลาดในลักษณะโค

๓. ไม่กำจัดไข่แมลงวัน ๔. ไม่ปกปิดแผล ๕. ไม่สุมไฟ ๖. ไม่รู้ท่าน้ำ ๗. ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว ๘. ไม่รู้ทาง ๙. ไม่ฉลาดในที่หากิน ๑๐. **รีดนมไม่ให้เหลือ** ๑๑. ไม่บูชาโคผู้ ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูงด้วยการบูชาอย่างยิ่ง.

[ไม่บูชาโคผู้ หมายถึงไม่ให้อาหารอย่างดี ไม่ประดับด้วยของหอม ไม่คล้องพวงมาลัย ไม่สวมปลอกเงินปลอกทองที่เขาของโคจ่าฝูง และในเวลากลางคืน ก็ไม่ติดไฟแล้วให้นอนใต้เพดานผ้า โคจ่าฝูงเมื่อไม่ได้รับการเอาใจใส่เช่นนั้น จึงไม่รักษา ไม่ป้องกันอันตรายให้แก่ฝูงโค (องฺ.เอกา-ทสก.อ. ๓/๑๗/๓๙๒)]

อนวเสสโทหี จ โหตีติ ปณฺฑิตโคปาลเกน ยาว วจฺฉกสฺส มำสโลหิตำ สณฺฐาติ, ตาว เอกำ ทฺเว ถเน จเปตฺวา สาวเสสโทหินา ภวิตพฺพำ. อยำ วจฺฉกสฺส กิญฺจิ อนวเสเสตฺวา ทุหติ. (ม.อฏ.๒/๒๖๒)

คำว่า **รีดนมไม่ให้เหลือ (อนวเสสโทหี จ โหติ)** ความว่า นายโคบาลผู้ฉลาดจะไม่รีดนมทุกเต้าโดยเว้นไว้ ๑-๒ เต้า พอให้เนื้อและเลือดของลูกโคดำรงอยู่ได้ แต่นายโคบาลผู้โง่เขลานี้รีดนมโดยไม่เหลือไว้สำหรับลูกโคเลย.

อนวเสสโทหี โหตีติ ปฏิคฺคหเณ มตฺตำ อชานนฺโต อนวเสสำ ทุหติ. (อำ.อฏ.๓/๓๔๕)

คำว่า **รีดนมไม่ให้เหลือ (อนวเสสโทหี โหติ)** ความว่า ภิกษุเมื่อไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า ย่อมรีดไม่ให้เหลือ [เหมือนนายโคบาลผู้โง่เขลารีดนมโดยไม่เหลือไว้สำหรับลูกโคฉะนั้น].

อนวเสสนิโรธ (ปุ)

[อนวเสส + นิโรธ]

ความดับไม่มีส่วนเหลือ, ความดับไม่เหลือ.

ดู อวิชฺชานิโรธ

อนวเสสปริยาทาน (น)

[อนวเสส + ปริยาทาน]

การถือเอาไม่มีส่วนเหลือ, บท หรือศัพท์อันถือเอาไม่มีส่วนเหลือ, การถือเอา-การรวบรวมเอาทั้งหมด.

> มานุสฺสิกา จ สมฺปตฺติ
> เทวโลเก จ **ยา** รติ
> **ยา** จ นิพฺพานสมฺปตฺติ
> สพฺพเมเตน ลพฺภติ. (ขุทฺท.๑๐)
>
> สมบัติของมนุษย์ก็ดี ความยินดีในเทวโลกก็ดี สมบัติคือนิพพานก็ดี ทั้งหมดย่อมได้ด้วยขุมทรัพย์นี้.

ยาติ อนวเสสปริยาทานำ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๙๔)

คำว่า **ใด (ยา)** เป็นการถือเอาไม่มีส่วนเหลือเลย.

อนวเสสปฺปหาน (น/ถึ)

[อนวเสส + ปหาน]

การละไม่มีส่วนเหลือ, การละโดยไม่เหลือ.

โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ กามราคพฺยาปาทานํ **อนวเสสปฺปหานาย** ตติยาย ภูมิยา ปตฺติยา. (อภิ.ธ.๘๙)

โยคาวจรบุคคลเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อบรรลุภูมิที่ ๓ **เพื่อละ**กาม-ราคะและพยาบาท**โดยไม่เหลือ**.

อนวเสสปฺปหานายาติ เตสํเยว สกทา-คามิมคฺเคน ตนุภูตานํ สโยชนานํ นิสฺเสส-ปชหนตฺถาย. (อภิ.อฏ.๑/๒๘๒)

คำว่า **เพื่อละ (กามราคะและพยาบาท) โดยไม่เหลือ (อนวเสสปฺปหานาย)** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การละสังโยชน์ที่เบาบางเหล่านั้นนั่นแหละ ด้วยอำนาจสกทาคามิมรรคโดยไม่เหลือ.

อนวเสสผรณ (น)

[อนวเสส + ผรณ]

การแผ่ไปไม่มีส่วนเหลือ, การทำอารมณ์ให้ไม่มีส่วนเหลือ.

อปริมาณสตฺตผรเณน เอกสตฺเต วา **อน-วเสสผรเณน** อปฺปมาณํ เมตฺตํ จิตฺตํ ภาเวนฺโต ปุน ภาวนาเวปุลฺลตฺถํ, รตฺตินฺทิวํ สตตํ สพฺพอิริยาปเถสุ อปฺปมตฺโต หุตฺวา ตเมว เมตฺตชฺฌานสงฺขาตํ สพฺพา ทิสา ผรเต อปฺปมญฺญํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๔๓)

(บุคคลทำจิตใจให้ผ่องใสด้วยการละโทษทั้ง ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะแล้ว) เจริญเมตตาจิต อันหาประมาณมิได้ ด้วยการแผ่ไปยังสัตว์ไม่มีประมาณ หรือ**ด้วยการแผ่เมตตา**ไม่มีส่วนเหลือในสัตว์ผู้หนึ่ง เป็นผู้ไม่ประมาทในอริยาบถทั้งปวงเนือง ๆ ทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อความไพบูลย์แห่งภาวนาต่อไป ย่อมแผ่อัปปมัญญาภาวนาอันได้แก่ เมตตาฌานนั้นแลไปทั่วทิศ.

อนวเสสพฺยาปก (ติ)

[อนวเสส + พฺยาปก]

แผ่ไปไม่มีส่วนเหลือ,

แผ่ไปโดยไม่เหลือ, รวบรวมเอาทั้งหมด.

เย เกจีติ โภเค อนวเสสโต พฺยาเปตฺวา สงฺคณฺหาติ. **อนวเสสพฺยาปโก** หิ อยํ นิทฺเทโส ยถา “**เย เกจิ สงฺขารา**ติ.

(เปต.อฏ.๖๖)

ด้วยบทว่า **เย เกจิ** นี้ ท่านพระสารีบุตรสงเคราะห์เอาโภคะทุกอย่าง (ที่นางเทพธิดาได้รับในวิมานของตน) โดยไม่เหลือ. จริงอยู่ นี้ เป็นอธิบายที่**รวบรวมเอาทั้งหมด** เหมือนคำว่า สังขารทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง.

อนวเสสวจน (น)

[อนวเสส + วจน]

คำพูดที่แสดงเนื้อความไม่มีส่วนเหลือ,

ศัพท์ที่แสดงอรรถไม่มีส่วนเหลือ.

สพฺพโสติ อนวเสสวจนเมตํ. (ม.อฏ.๑/๕๖)

คำนี้ว่า **โดยประการทั้งปวง (สพฺพโส)** เป็น**คำกล่าวไม่มีส่วนเหลือ**.

[หมายถึงตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะสิ้นตัณหาโดยประการทั้งปวง]

เย เกจีติ อนวเสสวจนำ. (ขุทฺทก.อฏ.๒๐๙)

คำว่า **เยเกจิ** เป็น**คำแสดงว่าไม่มีส่วนเหลือ**.

[หมายถึง ทรงให้ภิกษุผู้อยู่ป่าแผ่เมตตาไปให้หมู่สัตว์ทุกจำพวก]

อนวเสสวาจก (ติ)

[อนวเสส + วาจก]

ศัพท์อันบอกเนื้อความไม่มีส่วนเหลือ, ถ้อยคำที่แสดงอรรถว่า ไม่มีเหลือ.

อนวเสสวาจโก หิ อยํ **สพฺพ-**สทฺโท. (ม.อฏ.๑/๑๘)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) เราจะแสดงมูลแห่งธรรมทั้งปวงแก่พวกเธอ)

จริงอยู่ สพฺพ-ศัพท์นี้เป็น**ถ้อยคำที่แสดงอรรถว่า ไม่มีเหลือ**.

อนวเสสาธิคม (ติ)

[อนวเสส + อธิคม]

ถึง-รู้-บรรลุ (ธรรม)โดยไม่มีส่วนเหลือ-โดยไม่เหลือ, อนวเสสาธิคมธรรม.

โส สมถวิปสฺสนำ ภาวยนฺโต ปญฺจวิธำ อธิคมำ คจฺฉติ ขิปฺปาธิคโม จ โหติ, วิมุตฺตาธิคโม จ โหติ, มหาธิคโม จ โหติ, วิปุลาธิคโม จ โหติ, **อนวเสสาธิคโม** จ โหติ. (เนตฺติ.๗๖)

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาอยู่ ย่อมบรรลุผล [อริยมรรค] ๕ ประการ คือ

บรรลุเร็ว [เพราะไม่จำเป็นต้องเจริญความชำชองในมรรคเหมือนโลกิยสมาบัติ เนื่องจากมรรคบรรลุธรรมที่ตนควรบรรลุในอริยสัจ ๔ ด้วยขณะจิตเดียวโดยเร็ว]

บรรลุความหลุดพ้น [เพราะละกิเลสที่พึงละด้วยความหลุดพ้นอย่างยิ่ง]

บรรลุอันยิ่งใหญ่ [เพราะบรรลุศีลขันธ์เป็นต้นอันยิ่งใหญ่กว่าโลกิยคุณ]

บรรลุอันไพบูลย์ [เพราะบรรลุผลอันไพบูลย์นั้นนั่นแหละ]

บรรลุโดยไม่เหลือ [เพราะไม่มีกิจใด ๆ ที่ตนพึงกระทำเหลืออยู่]

อนวเสสาปตฺติ (ถี)

[อนวเสส + อาปตฺติ]

อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ.

สาวเสสำ อาปตฺตึ **อนวเสสาปตฺตี**ติ ทีเปนฺติ, อนวเสสำ อาปตฺตึ สาวเสสาปตฺตีติ ทีเปนฺติ. (อำ.๓/๓๑๘)

[มูลเหตุแห่งวิวาท คือ] ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า ‘**เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ**’ แสดงอาบัติไม่มีส่วนเหลือว่า ‘เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ’.

[มูลเหตุแห่งวิวาท ๑๐ ประการ คือ

๑. แสดงอนาบัติว่า ‘เป็นอาบัติ’

๒. แสดงอาบัติว่า ‘เป็นอนาบัติ’

๓. แสดงอาบัติเบาว่า ‘เป็นอาบัติหนัก’

๔. แสดงอาบัติหนักว่า ‘เป็นอาบัติเบา’

๕. แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า ‘ไม่เป็นอาบัติชั่วหยาบ’

๖. แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า ‘เป็นอาบัติชั่วหยาบ’

๗. แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า ‘เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ

๘. แสดงอาบัติไม่มีส่วนเหลือว่า ‘เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ’

๙. แสดงอาบัติที่ทำคืนได้ว่า ‘เป็นอาบัติที่ทำคืนไม่ได้’

๑๐. แสดงอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ว่า ‘เป็นอาบัติที่ทำคืนได้]

[**อาบัติชั่วหยาบ** หมายถึงอาบัติปาราชิก ๔ สิกขาบท และอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท ดู วินัยปิฎกแปล เล่มที่ ๑ ข้อ ๓๙๙ หน้า ๕๑๑

อาบัติมีส่วนเหลือ หมายถึงสังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต อาบัติไม่มีส่วนเหลือ หมายถึง ปาราชิก ๔ (องฺ.เอกก.อ. ๑/๑๕๐/๘๕)]

อนวเสเสตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อวเสเสตฺวา]

ไม่ให้เหลือแล้ว, ไม่ให้มีเหลือแล้ว.

สา ยาว อณุมตฺตมฺปิ สงฺขารคตํ อตฺถิ, ตาว น นิพฺพายติ. สพฺพสงฺขารปริกฺขยา ปน สปฺปิเตลฌาปนคฺคิสิขา วิย ฉาริกมฺปิ **อนวเสเสตฺวา** นิพฺพายติ. เหฏฺฐาอากาเสน สห อุปริอากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโร. (วิสุทฺธิ.๒/๔๗)

[สมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ จักรวาลทั้งสิ้นก็มีเปลวไฟลุกพรึบขึ้นพร้อมทั้งแสนโกฏิจักรวาล] เปลวไฟนั้นก็ยังไม่ดับตราบเท่าที่ยังมีสิ่งที่เป็นไปกับสังขารแม้เพียงเล็กน้อยฉะนั้น อากาศเบื้องบนกับอากาศเบื้องล่างก็มืดมิดเป็นอันเดียว ต่อแต่ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งปวง จึงดับไป โดย**ไม่ให้**อะไรๆ **เหลือ** แม้แต่เถ้า ดุจเปลวไฟเผาไหม้เนยใสและน้ำมันฉะนั้น.

ฉาริกมฺปิ **อเสเสตฺวา** นิฑฺฑหิตฺวา วูปสมติ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๕๑)

ไม่ให้แม้กระทั่งเถ้า**เหลือ** คือไหม้หมดแล้วดับไป.

ดู อเสเสตฺวา ด้วย

อนวสฺสว (ปุ)

[น + อวสฺสว]

ความไม่เป็นไป, ความไม่แผ่ขยายไป, ความไม่เกิดขึ้น.

ตุมฺเห ภิกฺขเว ตสฺเสว ปาปกสฺส วิวาทมูลสฺส อายตึ **อนวสฺสวาย** ปฏิปชฺเชยฺยาถ.
(วิ.๔/๒๑๓)

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติ**เพื่อความไม่เกิดขึ้น**แห่งมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นแล.

[มูลเหตุแห่งวิวาท ๖ เป็นมูลแห่งวิวาทาธิกรณ์ คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. มักโกรธ ผูกโกรธไว้

๒. ลบหลู่ตีเสมอท่าน

๓. มีปกติริษยา ตระหนี่

๔. อวดดี เจ้ามายา

๕. มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ

๖. ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก]

อนวสฺสวายาติ อปฺปวตฺติภาวาย.
(วิ.อฏ.๔/๑๔๒)

คำว่า **เพื่อความไม่เกิดขึ้น (อนวสฺสวาย)** ความว่า เพื่อความไม่เป็นไป.

อนวสฺสุต (ติ)

[น + อวสฺสุต]

ไม่ชุ่ม, ไม่รั่ว.

(ก) น้ำเข้าไม่ได้, เรือไม่รั่ว.

สา โหตุ นาวา ผลกูปปนฺนา
อนวสฺสุตา เอรกวาตยุตฺตา
อญฺญสฺส ยานสฺส น เหตฺถ ภูมิ
อชฺเชว มํ โมพินึ ปาปยสฺสูติ.
(ชา.๑/๒๐๗)

(พระมหาสัตว์กล่าวกับเทพธิดาว่า)

ขอจงเนรมิตเรือที่ทำด้วยไม้กระดาน **ไม่รั่ว** ใช้ใบตะไคร่น้ำเป็นใบเรือ เพราะในกลางทะเลนี้ไม่ใช่ภาคพื้นแห่งยานอื่น ช่วยส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมพินีในวันนี้เถิด.

ยํ นาวํ มาเปสฺสสิ, สา โหตุ นาวา พหูหิ สุสิพฺพิเตหิ ผลเกหิ อุปปนฺนา, อุทกปเวสนสฺสาภาเวน **อนวสฺสุตา**, เอรเกน สมฺมา คเหตฺวา คจฺฉนฺเตน วาเตน ยุตฺตา.
(ชา.อฏ.๔/๒๑)

เรือลำใด ท่านเนรมิต เรือลำนั้น จงประกอบขึ้นด้วยไม้กระดาน ที่ตรึงเย็บอย่างดีเป็นอันมาก **เป็นเรือไม่รั่ว** เพราะไม่มีช่องที่จะให้น้ำเข้าไปได้ เป็นเรือที่ประกอบด้วยลมที่พาไปโดยชอบด้วยใบตะไคร่น้ำ.

(ข) ผู้ไม่เปียก-ผู้ไม่ชุ่มด้วยฉันทราคะ, ไม่กำหนัด.

กึ เต อยฺเย เอโส ปุริสปุคฺคโล กริสฺสติ อวสฺสุโต วา **อนวสฺสุโต** วา, ยโต ตฺวํ อนวสฺสุตา. (วิ.๒/๓๐๑,๓๐๒)

[เมื่อภิกษุณีสุนทรีนันทาบอกเหตุที่ไม่ยอมรับประเคนอาหารของผู้ชายผู้เกิดความกำหนัดยินดีในตนแล้ว] ภิกษุณีผู้นั่งถัดกันนั้นพูดว่า “แม่เจ้า ชายผู้นี้จะกำหนัดหรือ**ไม่กำหนัด**ก็ทำอะไรท่านไม่ได้ เพราะท่านไม่กำหนัด.

อนวสฺสุโตติ ราคาวสฺสเวน อนวสฺสุโต. (ม.อฏ.๔/๑๙๐)

คำว่า **ไม่กำหนัด (อนวสฺสุโต)** ได้แก่ ชื่อว่าไม่กำหนัดเพราะไม่มีความกำหนัดด้วยอำนาจราคะ.

(ค) ผู้ไม่เปียก-ไม่ชุ่มด้วยกิเลสมีโทสะเป็นต้น, ไม่โกรธ, ไม่ขัดเคือง.

ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, **อนวสฺสุโต** จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน. (ม.๓/๒๖๓, ๒๖๔)

ตถาคตไม่มีใจยินดี ไม่เสวยความไม่ชื่นชม และ**ไม่ขัดเคือง** มีสติ สัมปชัญญะอยู่.

อนวสฺสุโตติ ปฏิฆวสฺสเวน อนวสฺสุโต. (ม.อฏ.๔/๑๘๙)

คำว่า **ไม่ขัดเคือง (อนวสฺสุโต)** ได้แก่ ไม่ถูกรั่วรดด้วยเครื่องรั่วรดคือปฏิฆะ.

(ฆ) ผู้เว้นจากความแผ่ซ่านไปแห่งกิเลส, ไม่ถูกกิเลสรั่วรดแล้ว.

โอกฺขิตฺตจกฺขู น จ ปาทโลโล
คุตฺตินฺทฺริโย รกฺขิตมานสาโน
อนวสฺสุโต อปริฑยฺหมาโน
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโปติ.
(สุตฺตนิ.๒๘๙)

[พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า]
ภิกษุมีจักษุทอดลงแล้ว ไม่คะนองเท้า คุ้มครองอินทรีย์ รักษาใจได้แล้ว **ไม่ถูกกิเลสรั่วรดแล้ว** และไฟคือกิเลสไม่แผดเผาอยู่ พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด.

อนวสฺสุโตติ อิมาย ปฏิปตฺติยา เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ กิเลสอนฺวาสฺสววิรหิโต... พหิทฺธา วา **อนวสฺสุโต**, อชฺฌตฺตํ อปริฑยฺหมาโน. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๔)

คำว่า **ไม่ถูกกิเลสรั่วรดแล้ว (อนวสฺสุโต)** ความว่า ผู้เว้นจากการรั่วรดของกิเลสในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยการปฏิบัตินี้...หรืออันไฟคือกิเลสทั้งหลาย**ไม่รั่วรดแล้ว**ในภายนอก ไม่แผดเผาอยู่ในภายใน.

อนวสฺสุตกายกมฺมนฺต (ติ)

[อนวสฺสุต + กายกมฺมนฺต]

ผู้มีการงานทางกายที่ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส,

ผู้มีกายกรรมที่ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส,

ผู้มีกายสุจริต.

ตสฺส **อนวสฺสุตกายกมฺมนฺตสฺส** อนวสฺสุต-วจีกมฺมนฺตสฺส อนวสฺสุตมโนกมฺมนฺตสฺส กายกมฺมมฺปิ อปูติกํ โหติ, วจีกมฺมมฺปิ อปูติกํ โหติ, มโนกมฺมมฺปิ อปูติกํ โหติ. (อ.๑/๒๖๕)

บุคคลผู้รักษากายวาจาใจนั้นเป็น**ผู้มีกายกรรม** วจีกรรม และมโนกรรม**ที่ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส** ย่อมมีกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่เสียหาย.

อนวสฺสุตจิตฺต (ติ)

[อนวสฺสุต + จิตฺต]

ผู้มีจิตอันราคะไม่รั่วรด, ผู้มีจิตไม่ชุ่มด้วยราคะ, ผู้มีจิตไม่เปียกชุ่ม.

อนวสฺสุตจิตฺตสฺส
อนนฺวาหตเจตโส
ปุญฺญปาปปหีนสฺส
นตฺถิ ชาครโต ภยนฺติ. (ธมฺม.๑๘)
(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ภัย (ความกลัว) ย่อมไม่มี**แก่ผู้มีจิตไม่เปียกชุ่ม** มีใจไม่ถูกโทสะตามกระทบ ละบุญและบาปได้ ตื่นอยู่.

อนวสฺสุตจิตฺตสฺสาติ ราเคน อตินฺต-จิตฺตสฺส. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๙๖)

คำว่า **ผู้มีจิตไม่เปียกชุ่ม (อนวสฺสุต-จิตฺตสฺส)** ได้แก่ ผู้มีจิตไม่เปียกชุ่มด้วยราคะแล้ว.

อนวสฺสุตปริยาย (ปุ)

[อนวสฺสุต + ปริยาย]

ธรรมอันเป็นเหตุไม่ชุ่มด้วยกิเลส,

ธรรมที่ไม่ชุ่มด้วยกิเลส, อนวัสสุตบรรยาย.

“อวสฺสุตปริยายญฺจ โว อาวุโส เทเสสฺสามิ **อนวสฺสุตปริยาย**ญฺจ. ตํ สุณาถ, สาธุกํ มนสิ กโรถ; ภาสิสฺสามีติ. (สํ.๒/๓๙๐)

(พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า) “ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมจักแสดงอวัสสุตบรรยายและ**อนวัสสุตบรรยาย**แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ผมจักกล่าว”.

[**อวัสสุตบรรยาย** หมายถึงเหตุแห่งความเป็นผู้ชุ่มด้วยกิเลส (สำ.สฬา.อ. ๓/๒๔๓/๑๑๓,สำ.ฏีกา ๒/๒๔๓/๔๐๓)

อนวัสสุตบรรยาย หมายถึงเหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยกิเลส (สำ.สฬา.อ. ๓/๒๔๓/๑๑๓, สำ.ฏีกา ๒/๒๔๓/๔๐๓)]

อนวสฺสุตปริยายญฺจาติ กิเลเสหิ อตินฺต-การณญฺจ. (จูฬนิ.อฏ.๑๓๑)

คำว่า **อนวัสสุตบรรยาย (อนวสฺสุต-ปริยายญฺจ)** ได้แก่ อนวัสสุตปริยายสูตรว่าด้วยเหตุแห่งการไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลสทั้งหลาย.

ดู อวสฺสุตปริยาย ด้วย

อนวสฺสุตมโนกมฺมนฺต (ติ)

[อนวสฺสุต + มโนกมฺมนฺต]

ผู้มีมโนกรรมที่ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส.

ดู อนวสฺสุตกายกมฺมนฺต

อนวสฺสุตวจีกมฺมนฺต (ติ)

[อนวสฺสุต + วจีกมฺมนฺต]

ผู้มีวจีกรรมที่ไม่เปียกชุ่มด้วยกิเลส.

ดู อนวสฺสุตกายกมฺมนฺต

อนวุปฺปตฺติก (ติ)

[น + นวุปฺปตฺติก (= นว + อุปฺปตฺติ + ก)]

ไม่ใช่เกิดใหม่, ไม่ใช่ของใหม่, เป็นของเก่า, เกิดมาแต่ก่อน.

ดู อธุนุปฺปตฺติก

อนเวกฺข (ติ)

[น + อเวกฺข]

ไม่พิจารณา, ไม่ใส่ใจ, ไม่เหลียวแล.

อนเวกฺขน (น)

[น + อเวกฺขน]

ความไม่พิจารณา, ความไม่ใส่ใจ.

อนโวสิต (ติ)

[น + โวสิต]

ยังไม่จบ, ไม่สำเร็จ, ไม่ถึงที่สุด.

อนโวสิตตฺต (ติ)

[อนุ + อโวสิตตฺต]

(๑) ความเป็นผู้มีธรรมเครื่องอยู่ไม่อยู่จบแล้ว, ความเป็นผู้มีธรรมเครื่องอยู่อันไม่สำเร็จตามสมควรแก่ความเป็นสมณะ, ผู้ไม่อยู่จบพรหมจรรย์, ผู้ยังไม่สำเร็จกิจแห่งสมณะ, ผู้ไม่กระทำกิจที่ควรทำ, ผู้ยังไม่จบพรหมจรรย์.

(๒) ผู้ไม่มีสภาพอันอยู่จบพรหมจรรย์ตามลำดับแห่งวิสุทธิและมรรค, ผู้ไม่มีสภาพอันอยู่จบพรหมจรรย์ในอริยวาสธรรม ๑๐ ประการ, ผู้ยังไม่ทันเสร็จกิจ.

ดู อริยวาส ๑๐ และอธิบายใน ที.๓/๒๒๔ อ.๓/๒๗๙

> หิตฺวา คิหิตฺตํ **อนโวสิตตฺโต**
> มุขนงฺคลี โอทริโก กุสีโต
> มหาวราโหว นิวาปปุฏฺโจ
> ปุนปฺปุนํ คพฺภมุเปติ มนฺโทติ.
> (เถร.๒๔๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เธอละเพศคฤหัสถ์มาบวชแล้ว **ยังไม่ทันเสร็จกิจ**เลย ก็มีปากกล้าเหมือนไถ เห็นแก่ปากแก่ท้อง ทั้งเกียจคร้าน ซึมเซา เหมือนสุกรอ้วนที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร ย่อมเข้าถึงการเกิดบ่อย ๆ.

อนโวสิตตฺโตติ อนุรูปฺ อโวสิตตฺโต, ยทตฺถํ สาสเน ปพฺพชนฺตสฺส อนุรูปปริญฺญาทีนํ

อตีริตตฺตา อปริโยสิตภาโว อกตกรณีโยติ อตฺโถ. อถ วา **อนโวสิตตฺโตติ** อนุอโวสิต-สภาโว, วิสุทฺธีนํ มคฺคานญฺจ อนุปฏิปาฏิยา วสิตพฺพาวาสสฺส อกตาวี, ทสสุ อริยวาเสสุ อวุสิตวาติ อตฺโถ. (เถร.อฏ.๑/๒๑๖)

คำว่า **ยังไม่ทันเสร็จกิจ (อนโวสิตตฺโต)** ความว่า ยังไม่สำเร็จกิจตามสมควร อธิบายว่า ชื่อว่า ยังไม่สำเร็จกิจ คือมีกรณีกิจยังทำไม่สำเร็จเพราะยังไม่สำเร็จปริญญากิจตามสมควรแก่ผู้ที่ออกบวชในศาสนาตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า **ยังไม่ทันเสร็จกิจ (อนโวสิตตฺโต)** ความว่า ยังไม่สำเร็จกิจโดยลำดับ และยังไม่ได้กระทำการอยู่จบพรหมจรรย์ ตามลำดับแห่งวิสุทธิและมรรคทั้งหลาย อธิบายว่า ยังไม่อยู่จบในอริยวาสครบทั้ง ๑๐.

[**อริยวาส** คือธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ ๑๐ ประการ

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖

๓. เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก

๔. เป็นผู้มีอปัสเสนธรรม (ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ ประการ

๕. เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้

๖. เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี

๗. เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว

๘. เป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้

๙. เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี

๑๐. เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี]

อนวฺหาต (ติ)

[น + อวฺหาต (= อา + เวฺห + ต)]

ไม่ถูกเรียกแล้ว,

อนพฺภิโตติ อนวฺหาโต, “เอหิ มยฺหํ ปุตฺตภาวํ อุปคจฺฉาติ เอวํ อปกฺโกสิโต. (เปต.อฏ.๕๙)

คำว่า **ไม่ถูกเรียกมา (อนพฺภิโต)** ได้แก่ **ไม่ถูกเรียกมา** คือ ผู้อันมารดาบิดาไม่ได้ร้องเรียกมาอย่างนี้ว่า เจ้าจงมาเป็นบุตรของเราเถิด.

ดู อนพฺภิต, อนวฺหิต ด้วย

อนวฺหิต (ติ)

[น + อวฺหิต (= อา + เวฺห + ต)]

ไม่ถูกเรียกแล้ว, ไม่ถูกขอแล้ว,

ไม่ได้เชิญมาแล้ว.

อนวฺหิโต ตโต อาคา
อนนุญฺญาโต อิโต คโต
ยถาคโต ตถา คโต
ตตฺถ กา ปริเทวนา. (ชา.๑/๑๒๒)

(นางพราหมณีกล่าวว่า)

บุตรของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้า**ไม่ได้เชิญมา**จากโลกอื่นนั้น เขาก็มา

ข้าพเจ้ามิได้อนุญาต ก็ไปจากโลกนี้ เขามาอย่างใด เขาก็ไปอย่างนั้น จะคร่ำครวญไปทำไมในเพราะการไปของเขานั้น.

อนวฺหิโตติ อยํ ตาต มยา ปรโลกโต อนวฺหิโต อยาจิโต. (ชา.อฏ.๓/๑๕๓)

คำว่า **ไม่ได้เชิญมา (อนวฺหิโต)** ความว่า แน่ะพ่อคุณ ดิฉันไม่ได้เชื้อเชิญ คือไม่ได้อ้อนวอนบุตรคนนี้มาจากปรโลก.

ดู อนพฺภิต ด้วย

อนสน (น)

[น + อส + ยุ]

(๑) การอดอาหาร, การไม่กินอาหาร.

(ก) ความหิว (อส ธาตุ กล่าวอรรถว่า กิน) ความอดอยาก.

ตโย โรคา ปุเร อาสุ๋
อิจฺฉา **อนสนํ** ชรา
ปสูนญฺจ สมารมฺภา
อฏฺฐานวุติมาคมุ๋. (สุตฺตนิ.๓๒๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสนี้กับพราหมณ์มหาศาลเหล่านั้นว่า) แต่ก่อนนั้นมีโรคร้ายอยู่เพียง ๓ ชนิด คือโรคความอยาก **โรคความหิว** และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์ จึงทำให้โรคร้ายแพร่เพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด.

อยมญฺโญปิ โลเก อนตฺโถ อุทปาทิ เย หิ เต ตโย โรคา ปุเร อาสุ๋, อิจฺฉา **อนสนํ** ชรา, กิญฺจิ กิญฺจิเทว ปตฺถนตณฺหา จ ขุทา จ ปริปากชรา จาติ วุตฺตํ โหติ.

(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๕๘)

ความพินาศแม้อย่างอื่นนี้ก็ได้เกิดขึ้นแล้วในโลก ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า แต่ก่อนนั้นมีโรคภัยอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ (๑) โรคความอยาก (๒) **โรคความหิว** (๓) โรคชรา ได้แก่ (๑) ตัณหา คือ ความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (๒) ความหิว (๓) ความแก่หง่อม.

(ข) การรักษาอุโบสถด้วยการอดอาหาร.

อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ, อุปวสนฺตีติ สีเลน วา **อนสเนน** วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๑๒๗)

ที่ชื่อว่า **อุโบสถ (อุโปสโถ)** เพราะอรรถว่าเป็นวันที่เข้าอยู่จำ (จำศีล) อธิบายว่า คำว่า **จำศีล (อุปวสนฺติ)** คือ เป็นผู้ประกอบด้วยศีล หรือ**ด้วยการอดอาหาร** ชื่อว่าอยู่จำ(ศีล).

(๒) ความอดอยาก, ความอ่อนระโหย, ความเกียจคร้านทางกาย, ความที่กายมีกำลังอ่อนแอเพราะเมาอาหาร. (อส ธาตุมีอรรถว่าแผ่ไป)

อสีติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ภิกฺขเว มนุสฺเสสุ ตโย อาพาธา ภวิสฺสนฺติ, อิจฺฉา **อนสนํ** ชรา. (ที.๓/๖๒)

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐

ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ (๑) ความอยาก (๒) **ความอ่อนระโหย** (๓) ชรา.

[**อิจฉา** ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า 'ท่านจงให้อาหารแก่เรา (ที.ปา.อ. ๑๐๖/๔๐)]

อนสนนฺติ น อสนํ อวิปฺผาริกภาโว กายาลสิยํ, ภตฺตํ ภุตฺตานํ ภตฺตสมฺมทปจฺจยา นิปชฺชิตุกามตาชนโก กายทุพฺพลภาโวติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๓/๓๙)

คำว่า **ความอ่อนระโหย (อนสนํ)** ได้แก่ ไม่ได้การกินอาหาร คือ ภาวะที่ไม่เบิกบาน ได้แก่ ความเกียจคร้านทางกาย คือ เกิดความประสงค์จะนอน เพราะปัจจัยคือความเมาในอาหารของผู้บริโภคอาหาร อธิบายว่า ภาวะที่กายมีกำลังทรามเพราะการบริโภค.

อนสนนฺติ กายิกกิริยาอสมตฺถตาเหตุภูโต สรีรสงฺโกโจ. (ที.ฏี.๓/๓๓)

คำว่า **ความอ่อนระโหย (อนสนํ)** ได้แก่ เสื่อมถอยทางร่างกายซึ่งเป็นเหตุไม่สามารถที่จะกระทำความเพียรทางกายได้.

อนสิต (ติ)

[น + อสิต]

ผู้ไม่ได้กินอาหาร, ผู้อดอาหาร.

ปุเรภตฺตํ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ตํ สพฺพํ ภิกฺขูนํ วิสฺสชฺเชตฺวา อปฺเปกทา **อนสิตา** อจฺฉนฺติ. (วิ.๒/๒๓๑)

[เหตุที่ให้ทรงบัญญัติปาฏิเทสนียสิกขาบทที่ ๓ คือมีตระกูลหนึ่ง มีความเลื่อมใส เจริญด้วยศรัทธา แต่ขาดแคลนทรัพย์] พวกเขาสละของเคี้ยวของบริโภคทั้งหมดถวายแก่ภิกษุทั้งหลายจนบางครั้งถึงกับ**ไม่ได้กินอาหาร**.

ดู อาสิต ด้วย

อนสิตฺวาน (กฺริ/วิ)

[น + อสิตฺวาน]

ไม่กินแล้ว.

ตํ ตฺวํ ภตฺตํ ปฏิคฺคยฺห
พฺราหฺมณสฺส อทาสยิ
อตฺตานํ **อนสิตฺวาน**
โกยํ ธมฺโม นมตฺถุ เต. (ชา.๑/๓๐๗)

(กุฏุมพีกราบทูลถามว่า)
พระองค์ผู้ทรงรับภัต[ที่หม่อมฉันถวาย]นั้นแล้ว ได้พระราชทานให้พราหมณ์ **ไม่เสวย**ด้วยพระองค์เอง ข้อนี้เป็นธรรมอะไรของพระองค์หรือ ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายบังคมพระองค์.

[พระราชาตรัสตอบว่า
พราหมณ์เป็นอาจารย์ของเรา เป็นผู้ขวนขวายในกิจใหญ่น้อย เป็นครู และเป็นผู้ที่ควรจะเชื้อเชิญ เราจึงควรให้โภชนะแก่เขา]

อนสิตฺวานาติ อภุญฺชิตฺวา. (ชา.อฏ.๔/๓๗๓)

บทว่า **อนสิตฺวาน** ได้แก่ ไม่เสวยแล้ว.

อนสุรุตฺต (ติ)

[น + อสุรุตฺต]

ไม่เป็นผู้มีคำพูดไม่ดี-โต้แย้ง, ผู้ไม่โต้แย้ง, ผู้ไม่ขัดเคือง.

อเวรวสิเกน ภวิตพฺพำ **อนสุรุตฺเตน**.
(วิ.๕/๒๘๘)

ภิกษุผู้วินิจฉัยอธิกรณ์พึงเป็นผู้ไม่ผูกเวร **ไม่ขัดเคือง.**

อนสุรุตฺเตนาติ น อสุรุตฺเตน. อสุรุตฺตำ วุจฺจติ วิคฺคาหิกกถาสงฺขาตำ อสุนฺทรวจนำ; ตำ น กเถตพฺพนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๔/๒๐๖)

คำว่า **ไม่ขัดเคือง (อนสุรุตฺเตน)** ความว่า ไม่เป็นผู้กล่าวคำหยาบคาย อธิบายว่า ภิกษุผู้เข้าสงครามไม่พึงกล่าวคำที่ไม่ดี กล่าวคือถ้อยคำชวนวิวาท ที่เรียกว่าคำหยาบคาย.

อนสุโรป (ปุ)

[น + อสุโรป]

ไม่ใช่คำพูดอันยกขึ้นกล่าวไม่ดี, ไม่ใช่คำพูดอันกล่าวไม่ดี, คำพูดที่กล่าวโดยดี, คำพูดที่ดี, ความไม่เกรี้ยวกราด.

ยา ขนฺติ ขมนตา อธิวาสนตา อจณฺฑิกฺกำ **อนสุโรโป** อตฺตมนตา จิตฺตสฺส อยำ วุจฺจติ ขนฺติ. (อภิ.ธ.๒๖๐)

ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย **ความไม่เกรี้ยวกราด** ความแช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ขันติ.

อนสุโรโปติ อสุโรโป วุจฺจติ น สมฺมา-โรปิตตฺตา ทุรุตฺตวจนำ. ตปฺปฏิปกฺขโต อนสุโรโป สุรุตฺตวาจาติ อตฺโถ.
(อภิ.อฏ.๑/๔๒๔)

คำพูดชั่วที่เปล่งออกมา เพราะยกขึ้นพูดโดยหาความชอบมิได้ในบทว่า **อนสุโรโป** อันพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้มีปากร้าย ชื่อว่า อนสุโรปะ เพราะมีสภาพตรงกันข้ามกับปากร้ายนั้น ได้แก่ วาจาที่เปล่งออกมาดี.

ดู อนสฺสุโรป, อสุโรป, อสฺสุโรป ด้วย

อนสฺสก (ติ)

[น + อสฺส + ก]

ผู้ไม่มีม้า, ผู้เว้นจากม้า.

โก เต พลำ มหาราช
โก นุ เต รถมณฺฑลำ
อนสฺสโก อรถโก
ทีฆมทฺธานมาคโต
กจฺจามิตฺเตหิ ปกโต
อนุปฺปตฺโตสิมำ ทิสำ. (ชา.๒/๓๓๐)

(พระยาเจตราชทั้งหลายทูลถามพระเวสสันดรว่า)

ข้าแต่มหาราช พลนิกายของพระองค์อยู่ที่ไหน กระบวนรถของ

พระองค์อยู่ที่ไหน พระองค์**ไม่มีม้า** ทรงไม่มีรถทรง ทรงดำเนินมาสิ้นทางแสนไกลถูกพวกอมิตรย่ำยีหรือ จึงเสด็จมาถึงทิศนี้.

(พระเวสสันดรตรัสบอกถึงความที่ตนและพระนางมัทรีอยู่สุขสบายดี และตรัสเหตุที่ตนเสด็จมาในที่นี้ก็เนื่องด้วยชาวกรุงสีพีไม่พอใจที่พระองค์ให้พญาช้างราชพาหนะแก่พวกพราหมณ์)

อนสฺสโกติ อสฺสวิรหิโต. (ชา.อฏ.๗/๒๘๕)

คำว่า **ผู้ไม่มีม้า (อนสฺสโก)** ได้แก่ ไม่เห็นมีม้าทรงเลย.

อนสฺสตฺถ (ติ)

[น + อสฺสตฺถ]

ผู้ไม่โปร่งใจ, ผู้ไม่เบาใจ.

อหำ จมฺหิ อสฺสตฺโถ, โลโก จ **อนสฺสตฺโถ**; อหำ จมฺหิ ปรินิพฺพุโต, โลโก จ อปรินิพฺพุโต. (ปฏิสำ.๑๒๕)

(พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า) “เราเป็นผู้เบาใจแล้ว แต่สัตว์โลก**ยังไม่เบาใจ** เราเป็นผู้ดับรอบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ดับรอบ.

ดู อสฺสตฺถ (ปฏิสำ.อฏ.๒/๓๔-๕) ด้วย

อนสฺสน (น)

[น + นสฺสน]

ความไม่พินาศ, ความไม่ทำลาย, ความไม่สูญสิ้น.

อนสฺสนธมฺม (ติ)

[อนสฺสน + ธมฺม]

มีความไม่พินาศเป็นธรรม,

มีสภาพที่ไม่ฉิบหายไป.

อิเมสำ สตฺตานำ ธนธญฺญำ นาม อุปฺปชฺชนกาเล อุปฺปชฺชติ, นสฺสนกาเล นสฺสติ, กิญฺจิ สงฺขารคตำ **อนสฺสนธมฺมำ** นาม นตฺถิ, มา จินฺตยิ. (ชา.อฏ.๔/๑๖๙)

(พระศาสดาตรัสกับพราหมณ์ผู้เศร้าโศกเพราะข้าวกล้าและข้าวเปลือกถูกน้ำท่วมเสียหายหมดว่า) ชื่อว่าทรัพย์และข้าวเปลือกของสัตว์เหล่านี้ ย่อมเกิดในกาลที่เกิดขึ้น ย่อมฉิบหายในเวลาที่ฉิบหาย สังขารอะไรๆ ชื่อว่า **มีสภาพที่ไม่ฉิบหายไป** ย่อมไม่มี ท่านอย่าคิดเลย.

อนสฺสย (ติ)

[น + อสฺสย]

ไม่เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งความสุข.

ดู อนายส ๓ ด้วย

อนสฺสว (ปุ)

[น + อสฺสว]

ไม่ฟัง, ไม่เชื่อ.

(ก) ไม่กระทำตามโอวาท, ไม่ฟังโอวาท.

ทณฺโฑว กิร เม เสยฺโย
ยญฺเจ ปุตฺตา **อนสฺสวา**
จณฺฑมฺปิ โคณํ วาเรติ
อโถ จณฺฑมฺปิ กุกฺกุรํ. (สํ.๑/๑๗๘)

[พระผู้มีพระภาคให้พราหมณ์ผู้ถูกบุตรทั้ง ๔ คบคิดกับภรรยาขับไล่ออกจากเรือน เรียนคาถาว่า]

ว่ากันว่า ไม้เท้าของเรายังดีกว่าพวกบุตร**ผู้ไม่เชื่อฟัง**จะดีอะไร เพราะไม้เท้าใช้ป้องกันโคหรือสุนัขดุ ๆ ได้ [ช่วยยันและช่วยพยุงไว้ในที่มืดและที่ ๆ ไม่สม่ำเสมอก็ได้]

อนสฺสวาติ น วจนกรา. (สํ.ฏี.๑/๒๗๗)

คำว่า **ผู้ไม่เชื่อฟัง (อนสฺสวา)** บุตรผู้ไม่กระทำตามคำสั่งสอน.

อนสฺสวา อวจนกรา ปฏิโลมวุตฺติโน, อญฺเญเนว มุขํ กโรนฺติ. (มหานิ.๒๘)

(สาวกของพระพุทธเจ้า) **ผู้ไม่เชื่อฟัง** ไม่ทำตามคำสอน ประพฤติฝ่าฝืน เบือนหน้าไปทางอื่น[ชื่อว่า ผู้ตกต่ำ].

อนสฺสวาติ โอวาทำ อสุณมานา. (มหานิ.อฏ.๙๘)

คำว่า **ผู้ไม่เชื่อฟัง (อนสฺสวา)**ได้แก่ ไม่ฟังโอวาท.

(ข) ไม่เป็นไปตามความปรารถนา, ไม่เป็นไปตามความต้องการ.

ชราชชฺชริตา โหนฺติ
หตฺถปาทา **อนสฺสวา**
ยสฺส โส วิหตตฺถาโม
กถํ ธมฺมํ จริสฺสติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๕)

(มหาปาละกล่าวกับน้องชายว่า)

มือและเท้าของผู้ใดทรุดโทรมไป เพราะชรา **ไม่เป็นไปตามความต้องการ** ผู้นั้น มีเรี่ยวแรงอันชราทำจัดเสียแล้ว จักประพฤติธรรมอย่างไรได้.

อนสฺสสํ (กฺริ)

ดู นสฺสติ

อนสฺสาม (กฺริ)

ดู นสฺสติ

อนสฺสาวี (ติ)

[น + อสฺสาวี (= อา + สุ + อาวี)]

ผู้ไม่มีปกติซ่านไป, ผู้มีปกติไม่ไหลไป, ผู้ไม่ยินดี.

สาติเยสุ **อนสฺสาวี**
อติมาเน จ โน ยุโต
สณฺโห จ ปฏิภานวา
น สทฺโธ น วิรชฺชติ. (สุตฺตน.๔๑๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
บุคคล**ผู้ไม่ยินดี**ในสิ่งที่น่ายินดี
ไม่ประกอบในความดูหมิ่น
ละเอียดอ่อน มีปฏิภาณ ไม่ต้อง
เชื่อใคร และไม่ต้องคลายกำหนัด
[เรา เรียกว่า ผู้สงบ].

สาติเยสุ อนสฺสาวีติ สาตวตฺถูสุ กามคุเณสุ ตณฺหาสนฺถววิรหิโต. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๖๔)

บาทพระคาถาว่า **ผู้ไม่ยินดีในสิ่งที่น่ายินดี (สาติเยสุ อนสฺสาวี)** ได้แก่ เว้นจากความชมเชยด้วยความอยากในกามคุณทั้งหลายอันเป็นเหตุที่น่ายินดี.

อนสฺสาสก (ติ)

[น + อสฺสาสก (= อา + อส + ณฺวุ).

น + อสฺสาส + ก)]

ไม่มีลมหายใจ, ผู้หมดลมหายใจ,

ผู้สิ้นลมหายใจ, ผู้ไม่สามารถหายใจ.

ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู สตฺตรสวคฺคิยํ ภิกฺขุ องฺคุลิปโตทเกน หาเสสุ. โส ภิกฺขุ อุตฺตนฺโต **อนสฺสาสโก** กาลมกาสิ. (วิ.๑/๑๐๘)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้นิ้วมือจี้ภิกษุรูปหนึ่งในกลุ่มพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ให้หัวเราะ เธอเหนื่อย**สิ้นลมหายใจ**มรณภาพ.

อนสฺสาสโกติ นิรสฺสาโส. (วิ.อฏ.๒/๖๙)

คำว่า **สิ้นลมหายใจ (อนสฺสาสโก)** ได้แก่ ไม่มีลมหายใจ.

อนสฺสาสโกติ อุปจฺฉินฺนอสฺสาสปสฺสาสสญฺจาโร หุตฺวา. (วิ.อฏ.๓/๑๒๘)

คำว่า **สิ้นลมหายใจ (อนสฺสาสโก)** ความว่า ผู้มีลมอัสสาสะและปัสสาสะขาดการสัญจร (หายใจไม่ออก).

อนสฺสาสิก (ติ)

[น + อสฺสาสิก]

เว้นจากความเบาใจ, ไม่น่าเบาใจ,

ไม่น่าโล่งใจ, ไม่น่ายินดี, ไม่น่าวางใจ.

เอวํ **อนสฺสาสิกา** โข อานนฺท สงฺขารา. (ที.๒/๑๖๑)

อานนท์ สังขารทั้งหลาย[ล่วงลับ ดับไป ผันแปรไป ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน] **ไม่น่ายินดี** อย่างนี้แล.

เอวํ อนสฺสาสิกาติ เอวํ สุปินเก ปีตปานียํ วิย อนุลิตฺตจนฺทนํ วิย จ อสฺสาสวิรหิตา. (ที.อฏ.๒/๒๒๘)

คำว่า**ไม่น่ายินดีอย่างนี้(เอวํอนสฺสาสิกา)** ได้แก่ ปราศจากความสบายใจอย่างนี้ เหมือนบุคคลดื่มน้ำ และเหมือนบุคคลลูบไล้จันทร์ในความฝัน.

อนสฺสุโรป (ปุ)

[น + อสฺสุโรป]

การไม่ปลูกน้ำตา, การไม่ยังน้ำตาให้เกิด, การไม่ยังน้ำตาในนัยน์ตาของผู้อื่นให้เกิด,

การไม่ทำให้คนอื่นต้องเสียน้ำตา, ความไม่เกรี้ยวกราด.

ยา ขนฺติ ขมนตา อธิวาสนตา อจณฺฑิกฺกํ **อนสฺสุโรปิ** อตฺตมนตา จิตฺตสฺสาติ เอวํ วุตฺตา อธิวาสนขนฺติ. (ที.อฏ.๓/๑๖๓)

อธิวาสนขันติที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย **ความไม่เกรี้ยวกราด** ความแช่มชื่นแห่งจิต"[ชื่อว่าขันติ]

โทมนสฺสวเสน ปเรสํ อกฺขีสุ อสฺสูนํ อนุปฺปาทนา **อนสฺสุโรปิ**. (ที.ฏี.๓/๑๗๙)

การไม่ให้น้ำตาในดวงตาของคนเหล่าอื่นเกิดขึ้นด้วยอำนาจความเสียใจ ชื่อว่า **ความไม่ปลูกน้ำตาแก่ผู้อื่น**.

ดู อนสุโรป ด้วย

อนสฺสุ (กฺริ)

ดู นสฺสติ

อนหายิตุกาม (ติ)

[อนหายิตุ + กมุ + ณ, น + นหายิตุกาม]

ผู้ปรารถนาไม่อาบน้ำ, ผู้ไม่อยากอาบน้ำ, ผู้ไม่ต้องการอาบน้ำ.

อยํ ตพากํ คนฺตฺวา **อนหายิตฺวา** กิลิฏฺโฐว ปฏินิวตฺโต, กึ อิมํ **อนหายิตุกามํ** ตพาโกสยํ นหาเปสฺสติ, โก โทโส ตพากสฺสาติ. (มิลินฺท.๒๔๐)

พระเจ้ามิลินท์ "ท่านผู้เจริญ บุรุษผู้เปรอะเปื้อนเหงื่อไคลผู้นี้ไปถึงสระน้ำแล้ว ก็ไม่ยอมอาบน้ำมี เนื้อตัวทั้งที่ยังเปรอะเปื้อนอยู่นั่นแหละ ก็กลับไปเสีย สระน้ำ จักอาบน้ำให้บุรุษ**ผู้ไม่ต้องการอาบน้ำ**นี้ ได้เองอย่างไร สระน้ำจะมีความผิดอะไร.

[พระนาคเสน "ขอถวายพระพร พระตถาคต สร้างสระน้ำ คือ พระสัทธรรมอันประเสริฐขึ้น ซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยน้ำคือวิมุตติอันประเสริฐ มีบางคนไปถึงสระน้ำคือพระสัทธรรมอันประเสริฐนั้นแล้ว ก็กลับไม่ยอมอาบ ยังเป็นผู้มีกิเลสอยู่นั่นเอง นั่นก็ไม่ใช่ความผิดของพระศาสนาของพระพุทธเจ้า เพราะศาสนาก็ไม่สามารถทำคนผู้ไม่ปฏิบัติตามให้ตรัสรู้เองได้เหมือนกัน]

อนหายิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นหายิตฺวา]

ไม่อาบน้ำแล้ว.

อยํ ตพากํ คนฺตฺวา **อนหายิตฺวา** กิลิฏฺโฐว ปฏินิวตฺโต. (มิลินฺท.๒๔๐)

บุรุษผู้เปรอะเปื้อนเหงื่อไคลผู้นี้ไปถึงสระน้ำแล้ว ก็**ไม่อาบน้ำ** มีเนื้อตัวเปรอะเปื้อนอยู่นั่นแหละ ก็กลับไปเสีย.

อนากปฺป (ติ)

[น + อากปฺป]

ผู้ไม่มีมารยาท, ผู้ไม่มีอาการอันสมควรแก่สมณภาวะ, ผู้ไม่มีการปฏิบัติตามสมควรแก่ภิกษุ.

ฉพฺพคฺคิยา ทุนฺนิวตฺถา
อโถปิ จ ทุปฺปารุตา
อนากปฺปา จ โวกฺกมฺม
เถเร อนุปขชฺชเน. (วิ.๔/๔๑๒)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์นุ่งห่มไม่เรียบร้อย **ไม่มีมารยาท** เดินแซงนั่งเบียดภิกษุผู้เถระ.

อนากปฺปสมฺปนฺน (ติ)

[น + อากปฺป + สมฺปนฺน]

ผู้ถึงพร้อมด้วยอาการอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ, ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยการปฏิบัติอันสมควรแก่ภิกษุ, มีมารยาทไม่เรียบร้อย.

ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขู ทุนฺนิวตฺถา โหนฺติ ทุปฺปารุตา **อนากปฺปสมฺปนฺนา**. (วิ.๒/๑๓๖)

พวกภิกษุฉัพพัคคีย์นุ่งไม่เรียบร้อย ห่มไม่เรียบร้อย **มีมารยาทไม่เรียบร้อย**.

อนากปฺปสมฺปนฺนาติ น อากปฺเปน สมฺปนฺนา; สมณสารุปฺปาจารวิรหิตาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๒๕๗)

คำว่า **มีมารยาทไม่เรียบร้อย (อนากปฺป-สมฺปนฺนา)** ได้แก่ ผู้มีมารยาทไม่เรียบร้อย อธิบายว่า เว้นจากมารยาทอันสมควรแก่สมณเพศ.

อนากร (ปุ)

[น + อากร]

ไม่ใช่บ่อเกิด, ไม่ใช่ที่ตั้ง.

ดู อนายตน

อนากาส (ปุ/น)

[น + อากาส]

ไม่ใช่อากาศ, ไม่มีอากาศ.

อตฺถิ เกจิ **อนากาสํ** อากาสํ กโรนฺตีติ ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๒๔๖)

สก. มีบุคคลบางพวกทำสิ่งที่**ไม่ใช่อากาศ**ให้เป็นอากาศได้ใช่ไหม

ปร. ใช่

อุทปาเน ขณฺฑมาเน **อนากาโส** อากาโส โหตีติ ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๒๔๗)

สก. เมื่อขุดบ่อน้ำ ที่ที่**ไม่ใช่อากาศ** ก็เป็นอากาศได้ใช่ไหม

ปร. ใช่.

อนากิณฺณ (ติ)

[น + อากิณฺณ]

ไม่ปะปนแล้ว, ไม่แคบ, ไม่เกลื่อนกล่น, ไม่พลุกพล่าน.

“วิวิตฺตนฺติ สนฺติเก เจปิ เสนาสนํ โหติ, ตญฺจ อนากิณฺณํ คหฏฺเฐหิ ปพฺพชิเตหิ. เตน

ตำ วิวิตฺตำ. (อภิ.วิ.๒๖๐)

คำว่า **สงัด (วิวิตฺตำ)** อธิบายว่า แม้หากเสนาสนะจะอยู่ในที่ใกล้ แต่เสนาสนะนั้น**ไม่พลุกพล่าน**ด้วยเหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะฉะนั้น เสนาสนะนั้นชื่อว่า สงัด.

อนากิณฺณนฺติ อสำกิณฺณำ อสมฺพาธำ. (อภิ.อฏ.๒/๓๔๙)

คำว่า **ไม่พลุกพล่าน (อนากิณฺณำ)** ได้แก่ ไม่เกลื่อนกล่น ได้แก่ ไม่คับแคบ.

อนากิณฺณา คหฏฺเจหิ
มิคสงฺฆนิเสวิตา
นานาทิชคณากิณฺณา
เต เสลา รมยนฺติ มำ. (เถร.๓๕๑)

(พระมหากัสสปะกล่าวว่า)
ภูเขานั้น**ไม่**มีหมู่คน**พลุกพล่าน** มีแต่หมู่เนื้ออาศัยอยู่ คลาคล่ำไปด้วยฝูงนกนานาชนิดย่อมทำเราให้รื่นรมย์ใจ.

อนากิณฺณาติ อสำกิณฺณา อสมฺพาธา. (เถร.อฏ.๒/๔๕๒)

คำว่า**ไม่พลุกพล่าน (อนากิณฺณา)** ได้แก่ ไม่เกลื่อนกล่น คือ ไม่คับแคบ.

อนากุล (ติ)

[น + อากุล]

ไม่อากูล, ไม่คั่งค้าง, ไม่ค้างคา,

ไม่ยุ่งเหยิง, ไม่ปะปน, ไม่บกพร่อง.

มาตาปิตุ อุปฏฺฐานำ
ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห
อนากุลา จ กมฺมนฺตา
เอตำ มงฺคลมุตฺตมำ. (ขุทฺทก.๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
การเลี้ยงดูมารดาและบิดา การสงเคราะห์บุตร การสงเคราะห์ภรรยา การงาน**ที่ไม่บกพร่อง** นี้เป็นมงคลอันสูงสุด.

น อากุลา **อนากุลา** กมฺมานิเอว **กมฺมนฺตา**. (ขุทฺทก.อฏ.๑๑๕)

ไม่อากูล ชื่อว่า**ไม่บกพร่อง** การงานนั่นเอง คือ **กัมมันตะ** (การงาน).

นิกายนฺตรลทฺธีหิ
อสมฺมิสฺสำ **อนากุลำ**
มหาวิหารวาสีนำ
ทีปยนฺโต วินิจฺฉยำ. (อภิ.อฏ.๑/๒)

[ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) จักปริวรรตอรรถกถานั้น ออกจากภาษาของชน ชาวเกาะผู้มีฝ่ามือแดงแล้วยกขึ้นสู่มาคธภาษาอันไม่มีโทษตามนัยแห่งตันติภาษา]
อันไม่เจือปน **ไม่ปะปน**กับลัทธิของนิกายอื่นแสดงเฉพาะอรรถวินิจฉัยของพระเถระทั้งหลายผู้อยู่ในมหาวิหาร.

[ในประเทศลังกามี ๓ นิกาย คือ

๑. **นิกายมหาวิหาร** กลุ่มภิกษุผู้อยู่ในวัด

มหาวิหาร

๒. **นิกายอภัยคีรี** กลุ่มภิกษุผู้อยู่ในวัดอภัยคีรี เป็นภิกษุซึ่งแตกแยกจากนิกายมหาวิหาร

๓. **นิกายเชตวัน** กลุ่มภิกษุผู้อยู่ในวัดเชตวัน เป็นภิกษุซึ่งแตกแยกจากนิกายมหาวิหารและอภัยคีรี ท่านผู้แต่งอาศัยแนวคำสอนของภิกษุนิกายแรก เพราะเป็นคำสอนอันหมดจดรักษาคำสอนเดิมโดยมิได้เปลี่ยนแปลง การระบุถึงแนวคำสอนของคณะมหาวิหารวาสีนี้พบในคำเริ่มคัมภีร์ของคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาทุกฉบับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ (พ.ศ. ๒๙๓-๓๓๓) เป็นผู้ทรงสร้างวัดมหาวิหาร ซึ่งต่อมาเป็นนิกายมหาวิหาร พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย (พ.ศ. ๔๕๔-๔๖๖) ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการกำเนิดนิกายอภัยคีรี พระเจ้ามหาเสนะ (พ.ศ. ๘๑๗-๘๔๔) ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการกำเนิดนิกายเชตวัน

ประวัตินิกายมหาวิหาร “วัดมหาวิหารเป็นสถานที่สำคัญในลังกา เพราะเป็นสังฆารามแห่งแรก และเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัดมหาวิหารเดิมเป็นอุทยานของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะชื่อมหาเมฆวัน อุทยานมหาเมฆวันนี้เป็นสถานที่ซึ่งพระมหินทเถระและคณะเหาะมาสู่เกาะลังกาเป็นครั้งแรก คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะดำริว่า อุทยานเมฆวันนี้เป็นของพระชนก อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากพระนคร สมบูรณ์ด้วยทางไปมา พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงตรัสถามว่า อารามนี้สมควรแก่พระภิกษุสงฆ์หรือ พระมหินทเถระถวายพระพรว่า สมควร แล้วนำพระพุทธพจน์มาแสดงว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตอาราม” พระราชาจึงทรงจับพระสุวรรณภิงคาร (พระเต้าทอง) ให้น้ำตกที่มือของพระมหินทเถระแล้วทรงถวายอุทยานมหาเมฆวันและเกิดแผ่นดินไหวครั้งแรกในวัดมหาวิหาร พระราชาทรงตกพระทัยจึงตรัสถามพระมหินทเถระว่า เพราะเหตุไรแผ่นดินจึงไหว พระเถระจึงถวายพระพรว่า ศาสนาของพระทศพลจักตั้งมั่นในเกาะนี้ และที่นี่จักเป็นมหาวิหารแห่งแรก แผ่นดินไหวเป็นบุรพนิมิตแห่งการประดิษฐานพระศาสนาและวิหารนั้น พระราชาจึงทรงเลื่อมใสเหลือประมาณยิ่ง

เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะถวายมหาเมฆวันให้เป็นของสงฆ์แล้ว พระมหินทเถระก็วางโครงสร้างมหาเมฆวันให้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาทันที มหาเมฆวันได้กลายเป็นมหาวิหารที่เป็นศูนย์กลางใหญ่ด้านวัฒนธรรมและการศึกษาพระพุทธศาสนาของเกาะลังกา และเป็นป้อมปราการที่สำคัญและมีชื่อเสียงมากที่สุดของเถรวาท สาเหตุหนึ่งย่อมเป็นเพราะพระมหินทเถระนั่นเอง

วาลโปละ ราหุละ ได้แสดงความคิดว่า ‘ใน

สมัยนั้น ในลังกาไม่มีใครที่จะได้รับการศึกษา มีมรรยาทและท่าทางสง่างามได้ท่องเที่ยวไปไกลกว้างขวางและสั่งสอนประชาชนได้ดีกว่าพระมหินทเถระเลย ท่านเคยอยู่ในเมืองใหญ่ๆ เช่น เมืองปาฏลีบุตรนครหลวงที่รุ่งเรืองของอาณาจักรมคธ ได้เคยเห็นวัดใหญ่ๆ เช่น วัดอโศการามซึ่งพระราชบิดาของท่านได้ทรงสร้างไว้ และเจดีย์เจติยคีรี (สาญจี) ซึ่งพระราชมารดาของท่านได้สร้างในแคว้นวิทิสามาแล้ว ดังนั้น จึงไม่มีใครที่จะสามารถวางแผนผังอารามได้ดีไปกว่าท่าน' " (อ้าง ...ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา : กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕, หน้า ๑๑๑-๑๓)

ประวัตินิกายอภัยคีรี

เมื่อพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยสวรรคต พระอนุชาติสสะได้ทำฉัตรกั้นพระมหาสถูปและก่อกำแพงแก้วมีสัณฐานดังหลังช้างและฉาบปูนพระมหาสถูปจนสำเร็จ หลังจากนั้นจึงทรงได้รับพระนามว่าพระเจ้าสัทธาติสสะ พระองค์ทรงครองราชย์ได้ ๑๘ ปี ก็เสด็จไปสู่ดุสิตเทวโลก หลังจากนั้น ราว พ.ศ. ๔๒๙ พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยได้เสวยราชย์ ณ เมือง อนุราธบุรี ทรงครองราชย์อยู่ได้ ๕ เดือน พระยาทมิฬ ๗ คน ถือโอกาสยกกองทัพมาตีเมืองอนุราธปุระ เพราะขณะนั้นติยพราหมณ์แห่งเมืองโรหณะซึ่งเป็นประเทศราชเกิดแข็งข้อขึ้น ทมิฬจึงได้โอกาสโจมตี พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเสียพระนครแก่พวกทมิฬจึงเสด็จหลบหนีไปอยู่ในป่าใกล้เวสคีรีวิหาร ครั้งนั้นพระมหาติสสะแห่งกุปิคคละเห็นพระองค์วิโยคพลัดพรากเป็นอนาถาก็มีความกรุณาจึงยกบิณฑบาตแก่พระองค์ หลังจากนั้น พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเสด็จไปมลัยมาตุชนบท จึงได้ทรงพบพระมหาติสสะอีกครั้ง พระเถระจึงนำบุรุษชื่อนตสีวะให้อุปัฏฐากพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยถึง ๑๔ ปี ฝ่ายทมิฬฆ่ากันเองได้เสวยราชสมบัติสืบๆ กันมาเป็นพระยา ๕ องค์ รวมแล้ว ๑๔ ปี กับ ๗ เดือน ในระหว่างนี้ได้เกิดทุพภิกขภัยขึ้นหลายปี เรียกว่า "พราหมณ์ติสสะทุพภิกขภัย" ซึ่งจะกล่าวในบทที่ ๖

พระเจ้าวัฏฏคามณีได้อาศัยพระติสสะและพระมหาติสสะเถระช่วยซ่อนเร้นในวัดจึงพ้นภยันตราย และด้วยการสนับสนุนบางประการจึงทำให้อำมาตย์ ๗ คนร่วมมือกับพระองค์จนสามารถยกทัพมาปราบภาติยทมิฬแล้วยึดราชสมบัติคืนได้ พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยจึงทรงระลึกถึงคุณของพระติสสะและพระมหาติสสะที่ได้ช่วยเหลือพระองค์ พระองค์จึงสร้างอภัยคีรีวิหารขึ้นในเขตมหาวิหารแล้วนิมนต์ให้พระมหาติสสะและภิกษุสงฆ์ที่เป็นบริวารเข้ามาอยู่ ภิกษุทั้งหลายที่อาศัยล้วนได้รับลาภอันบริบูรณ์ด้วยจตุปัจจัยทั้ง ๔ ก็มาอาศัยในพระอารามหลวงจำนวนมาก พระมหา

ติสสะประพฤติกุลสังสัคคโทษเจือระคนไปด้วยตระกูลญาติโยมเป็นอันมากมิได้ควรแก่พระศาสนา จึงถูกพระสงฆ์ทั้งปวงชวนกันปัพพาชนียกรรมขับจากมหาวิหาร แต่ภิกษุรูปหนึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระมหาติสสะนั้นกอปรด้วยความมักมาก เธอโกรธพระสงฆ์ทั้งปวงว่าขับไล่อุปัชฌาย์ของตนจึงออกไปอยู่อภัยคีรีวิหารกับภิกษุทั้งหลายที่เป็นอาจริยวาทด้วยกัน จำเดิมแต่นั้นพระภิกษุเหล่านั้นก็มิได้กลับมามหาวิหารอีกเลย ภิกษุเหล่านั้นจึงมีนามปรากฏว่า “อภัยคีรีภิกษุ” เป็นภิกษุอีกพวกหนึ่งที่แตกออกจากเถรวาทนั้น ฝ่ายพระสงฆ์ที่อยู่มหาวิหารยกข้อรังเกียจในวัตรปฏิบัติของพระมหาติสสะว่าขวนขวายลาภยศและราชูปถัมภ์ให้แก่ญาติโยมของตนอันผิดต่อพระวินัยบัญญัติ จึงไม่ยอมสมาคมกับพวกพระสงฆ์ซึ่งเข้ามาอยู่ในอภัยคีรีวิหาร พระสงฆ์ในลังกาจึงเกิดแตกแยกออกเป็น ๒ พวก พวกเดิมเรียกว่านิกายมหาวิหาร ส่วนอีกพวกหนึ่งคือพวกของพระมหาติสสะนั้นเรียกว่า นิกายอภัยคีรีวิหาร ภิกษุที่อยู่ในอภัยคีรีวิหารนั้นชวนกันสร้างวิหารบริเวณอาวาสทั้งหลายเนืองๆ กอปรด้วยกุฏิเป็นอันมากสำหรับชื่อของอภัยคีรีวิหารมีที่มาจากเหตุการณ์ที่พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยเสด็จหนีสงคราม ครั้งนั้นนิครนถ์รูปหนึ่งด่าทอพระองค์ที่กำลังทรงหลบหนีว่าเป็นสิงห์ดำที่หลบหนี พระองค์จึงทรงตั้งพระทัยว่าหากกลับมาครองพระราชสมบัติได้เมื่อใดก็จักสร้างวัดแทนที่วัดของพวกนิครนถ์ (นักบวชเชน) หรือคีรีในภาษาสิงหล ด้วยเหตุนี้หลังจากทรงมีชัยต่อพวกทมิฬแล้วพระองค์จึงทรงสร้างวัดแทนที่วัดของพวกนิครนถ์หรือพวกคีรี แล้วทรงนำพระนามของพระองค์มารวมกันเป็นคำว่า “อภัยคีรี” ข้อมูลนี้สอดคล้องกับคัมภีร์มหาวงศ์ว่าพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงพยาบาทว่าถ้าพระองค์ได้รับชัยชนะต่อหมู่ทมิฬแล้วจะทรงสร้างวิหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ที่ประตูติตถารามนี้ หลังจากผ่านไป ๑๔ ปีกับ ๗ เดือน พระองค์ทรงปราบทมิฬและได้ทรงทำลายอารามวิหารของนิครนถ์ทั้งหลายแล้วให้ทรงสร้างพระวิหารกอปรด้วยบริเวณ ๑๒ ตำบล พระองค์ทรงสร้างพระวิหารในอารามนิครนถ์อันชื่อว่าคิรียนิครนถ์ วิหารนั้นจึงปรากฏชื่อว่า “อภัยคีรีวิหาร” แต่ในวัดโบราณของลังกาที่สร้างใกล้ขอดหินล้วนใช้คำในภาษาสิงหลว่า “คีรี” อยู่แล้ว เช่น เวสสคีรี เจติยคีรี และเป็นไปได้ว่าพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยทรงสร้างอภัยคีรีเพื่อทรงระลึกถึงคราวที่พระองค์เสด็จไปหลบในป่าในถ้ำจึงทรงสร้างวัดที่มีชื่อว่าคีรี อย่างไรก็ดี การสร้างอภัยคีรีในครั้งนี้ได้เป็นสัญลักษณ์การฟื้นตัวของชาติและของศาสนาพุทธที่ทำให้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และเชนนั้นได้หมดไปในลังกา (อ้าง... ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๔-๙๗)

หลังจากขึ้นครองราชย์ไม่นาน พระองค์

โปรดให้สร้างอภัยคีรีวิหารบริเวณติตถาราม อันเคยเป็นที่อยู่ของพวกนิครนถ์ เหตุเพราะนิครนถ์เหล่านั้นขาดความเอื้อเฟื้อพระเจ้าแผ่นดินประการหนึ่ง เหตุเพราะแสดงอาการเยาะเย้ยความพ่ายแพ้ของพระเจ้าแผ่นดิน หันไปชื่นชมยินดีต่อชัยชนะของอริราชศัตรูประการหนึ่ง หลังจากมีชัยเหนืออริราชศัตรูกู้บ้านเมืองและศักดิ์ศรีคืนแล้ว พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยโปรดให้สร้างอภัยคีรีเจดีย์ขึ้นตรงติตถาราม ความกว้างใหญ่ของเจดีย์โดยรอบวัดได้ประมาณ ๑๐ เมตร ความสูง ๑๒๐ เมตร จากนั้นทรงมอบถวายวิหารแก่พระมหาติสสะเถระ ผู้อุปถัมภ์สงเคราะห์พระองค์ยามตกยากการที่พระมหาติสสะเถระยอมรับอภัยคีรีวิหารครั้งนั้น กลายเป็นข้อถกเถียงกันขึ้นเพราะเชื่อว่าท่านประจบคุ้นเคยกับตระกูล พระมหาเถระแห่งสำนักมหาวิหาร ในฐานะผู้ทำหน้าที่รักษาความบริสุทธิ์และชื่อเสียงของศาสนาในลังกา ได้ปรึกษากันลงสังฆานุมัติปรับอาบัติแก่พระมหาติสสะเถระ คราวนั้นพระเถระรูปหนึ่งซึ่งเป็นศิษย์ของพระมหาติสสะเถระได้คัดค้านการลงโทษเช่นนั้น คณะสงฆ์สำนักมหาวิหารได้ตำหนิพฤติกรรมของท่านพร้อมขับไล่ออกจากสำนักมหาวิหาร ท่านไม่พอใจคำตัดสินของคณะสงฆ์สำนักมหาวิหาร จึงชักชวนลูกศิษย์จำนวนหนึ่งแยกตัวออกจากคณะสงฆ์สำนักมหาวิหาร ย้ายมาอยู่กับอาจารย์แห่งตน ณ สำนักอภัยคีรีวิหารสมัยต่อมาคณะสงฆ์สำนักอภัยคีรีวิหารแข็งแกร่งมากขึ้นเมื่อรับพระสงฆ์จากปัลลรารามแห่งอินเดียใต้ ซึ่งถูกตราหน้าว่าเป็นพระสงฆ์นอกรีตของอินเดียและลังกาเข้าเป็นสมาชิก ความจริงคือพระสงฆ์เหล่านี้สืบสายมาจากวัชชีบุตรนิกายอันเป็นหนึ่งในหลายนิกายที่ถูกพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระวินิจฉัยว่ามีคำสอนนอกธรรมนอกวินัยเมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ สมัยนั้นผู้เป็นหัวหน้าคณะนามว่าธรรมรุจิ เมื่อคณะสงฆ์สำนักมหาวิหารไม่ยอมรับ พระสงฆ์วัชชีบุตรนิกายจึงต้องหันไปเข้ากับคณะสงฆ์สำนักอภัยคีรีวิหารแทน ซึ่งยินดีต้อนรับเข้าเป็นสมาชิกจนต่อมายอมรับคำสอนและแนวปฏิบัติโดยปริยาย นานวันเข้าพระมหาติสสะเถระผู้เป็นหัวหน้าสำนักอภัยคีรีวิหารก็ขนานนามตัวเองว่าธรรมรุจยาจารย์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาสำนักอภัยคีรีวิหารเป็นที่รู้จักกันดีในนามธรรมรุจินิกาย หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุว่า สำนักอภัยคีรีวิหารก่อตั้งขึ้นปีที่ ๑๕ แห่งรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย ตรงกับปี ๔๕๔ หลังพุทธปรินิพพานล่วงแล้วนี้เป็นจุดเริ่มต้นการแตกแยกของคณะสงฆ์ลังกา การแบ่งแยกแตกกลุ่มเริ่มมาจากเหตุผลส่วนบุคคลจนบานปลายกลายเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระวินัย ความแตกต่างด้านคำสอนระหว่างสำนักมหาวิหารและสำนักอภัย

คีรีวิหารเกิดขึ้นเกี่ยวข้องผูกพันกันเรื่อยมายาวนานประมาณ ๑,๒๐๐ ปี ส่วนดีคือพระสงฆ์สองสำนักต่างช่วยกันผลิตผลงานด้านวรรณกรรมตามแนวความคิดของตนเป็นจำนวนมาก แต่น่าเสียดายว่าพระเจ้าแผ่นดินลังกายุคต่อมา ผู้ต้องการเห็นความบริสุทธิ์ของฝ่ายเถรวาทได้ทำลายคัมภีร์ของสำนักอภัยคีรีวิหารจนหมดสิ้น จึงไม่มีหลักฐานชิ้นใดหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน เป็นที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือ การดำรงอยู่เคียงคู่กันเป็นเวลายาวนาน ระหว่างสำนักอภัยคีรีวิหารและสำนักมหาวิหารมีลักษณะเป็นมิตรมากกว่าศัตรู” (อ้าง... ลังกากุมาร, ศรีลังกา: ว่าด้วยประวัติศาสตร์การณ์พระศาสนา และวรรณคดี : กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์สาละ, ๒๕๕๔, หน้า ๖๐-๑)

ประวัตินิกายเชตวันวิหาร

พระเจ้ามหาเสนะทรงรักษาคำสัตย์ปฏิญาณดังคำตรัส โดยโปรดให้บูรณ-ปฏิสังขรณ์สำนักมหาวิหารขึ้นมาใหม่ในเวลาอันสั้น และนิมนต์พระสงฆ์สำนักมหาวิหารที่หลบหนีออกนอกเมืองอนุราธ-ปุระให้กลับคืนสู่เมืองหลวงดังเดิม ตลอดการครองราชย์ที่เหลือจึงเป็นยุคแห่งความสงบสุข แต่ไม่นานนักพระเจ้าแผ่นดินผู้ชื่นชอบคำสอนของพวกนอกรีต ได้หันไปศรัทธาพระโกโหนติสสะเถระแห่งสาคลิยนิกาย ซึ่งแยกตัวออกจากสำนักอภัยคีรีวิหารมาอาศัยอยู่ที่ทักขิณาคีรีวิหาร พระองค์ได้เริ่มสร้างความวุ่นวายแก่สำนักมหาวิหารอีกครั้ง กล่าวคือพระองค์ปรารถนาจะสร้างอารามในบริเวณของสำนักมหาวิหารมอบถวายแก่พระโกโหนติสสะเถระ เมื่อทราบดังนั้นพระสงฆ์สำนักมหาวิหารต่างพากันมาประท้วงอย่างรุนแรง แต่สุดท้ายพระเจ้าแผ่นดินกลับดื้อดึงโปรดให้อำมาตย์เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อสร้างวิหารถวายแด่พระเถระ มีเสียงลือเล่ากันว่าปีศาจร้ายตัวใหญ่เท่าขุนเขาถือท่อนเหล็กปรากฏกายขึ้น คนงานทั้งหลายต่างตื่นกลัวเตลิดหนีกันสิ้น เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบข่าวเช่นนั้น จึงโปรดให้ซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดและมอบให้เป็นสิทธิ์แก่เจ้าของเดิม เวลาต่อมาพระองค์โปรดให้สร้างอารามอย่างยิ่งใหญ่นามว่าเชตวันวิหารในบริเวณของสำนักมหาวิหาร แล้วมอบถวายแก่พระโกโหนติสสะเถระ แต่คณะสงฆ์สำนักมหาวิหารพากันปฏิเสธพร้อมกับลงโทษพระโกโหนติสสะเถระผู้รับอารามจากกษัตริย์ ด้วยการลงสังฆานุมัติให้ลาสิกขาเสียเพราะพิจารณาตัดสินแล้วว่ามีความผิดจริง พระเจ้ามหาเสนะทรงไม่พอพระทัยกับคำตัดสินของพระสงฆ์สำนักมหาวิหาร จึงโปรดให้เสนาบดีนามว่าธรรมิกะสอบสวนคดีความอีกครั้งหนึ่ง แต่พระองค์ต้องเสียพระทัยเป็นอย่างมาก เมื่อเสนาบดีธรรมิกะตัดสินคดีความด้วยความซื่อตรงไม่เกรงกลัวต่อพระราชอาญา ด้วยการสั่งให้พระ

โกโหนติสสะเถระลาสิกขาแล้วเนรเทศออกจากเกาะลังกาเสีย พระเจ้ามหาเสนะทรงพ่ายแพ้ภัยของพระองค์เอง ทรงเสียพระทัยต่อเหตุการณ์ที่พระองค์ได้ทำลงไปด้วยความเขลา ภายหลังพระองค์ได้หันกลับมาเป็นมิตรและสนับสนุนสำนักมหาวิหารดังเดิม แม้ไม่มีหลักฐานบันทึกว่าพระองค์ถวายข้าวน้ำแก่พระสงฆ์มากน้อยเพียงใด แต่การสนับสนุนภิกษุผู้ทุ่มเทด้านการศึกษาและวรรณคดีกลายเป็นที่ยอมรับของพระสงฆ์ทั้งสามนิกาย (ลังกากุมาร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๐-๑)]

อนากุลนฺติ สนิกาเยปิ อนาวิลํ ปริจฺฉินฺนํ. (มูลฏี.๑/๑๐)

คำว่า **ไม่ปะปน (อนากุลํ)** ได้แก่ ตัดความสับสนแม้ในนิกายของตน.

อนากุลกมฺมนฺตตา (ถี)

[อนากุล + กมฺมนฺต + ตา]

ความเป็นผู้มีการงานไม่อากูล-คั่งค้าง-ไม่ยุ่ง, ความมีการงานไม่บกพร่อง.

อิธโลกปรโลกโลกุตฺตรสุขกามา สตฺตา พาลชนเสวนํ ปหาย, ปณฺฑิเต นิสฺสาย...ยาว คิหิภาวํ น วิชหนฺติ, ตาว มาตาปิตูปฏฺฐาเนน โปราณํ อิณมูลํ วิโสธยมานา, ปุตฺตทารสงฺคเหน นวํ อิณมูลํ ปโยชยมานา, **อนากุลกมฺมนฺตตาย** ธนธญฺญาทิสมิทฺธึ ปาปุณนฺตา. (ขุทฺทก.อฏ.๑๓๑)

สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาสุขในโลกนี้โลกหน้าและโลกุตรสุขละการคบคนพาลเสียอาศัยแต่บัณฑิต...ยังไม่ละเพศคฤหัสถ์ตราบใด ก็ชำระหนี้เก่าด้วยการบำรุงมารดาบิดา ประกอบหนี้ใหม่ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภรรยา ถึงความมั่งคั่งด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก **เพราะความมีการงานไม่บกพร่อง**.

อนาคตัส (ปุ)

[อนาคต + อัส]

ส่วนอันเป็นอนาคต, ส่วนที่ยังไม่มาถึง.

ตีณิ ญาณานิ อตีตัสเส ญาณํ, **อนาคตัสเส** ญาณํ, ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ญาณํ. (ที.๓/๒๓๐)

ญาณ ๓ คือ

๑. อตีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต)

๒. **อนาคตังสญาณ** (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต)

๓. ปัจจุปปันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน).

เย ธมฺมา...อนาคตา **อนาคตัสเส** สงฺคหิตา, รูปี, เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณี อิเม ธมฺมา อนาคตา. (อภิ.ธ.๒๑๓)

สภาวธรรมเหล่าใด...ที่ยังไม่มาถึง สงเคราะห์**ด้วยส่วนอันเป็นอนาคต** คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ สภาวธรรมเหล่านี้

ชื่อว่า เป็นอนาคต.

อนาคตสเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตญาณนฺ. (มูลฏี.๒/๒)

พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าที่ไม่มีอะไรขวางกั้น**ในส่วนอันเป็นอนาคต**.

ดู อตีตสส ด้วย

อนาคตสญาณ (น)

[อนาคตสส + ญาณ]

ญาณอันรู้ส่วนแห่งอนาคต (อันอะไร ๆ ขัดขวางไม่ได้), ญาณอันรู้ส่วนแห่งขันธ์ อายตนะ ธาตุ อันเป็นอนาคต,

ปัญญาที่รู้อนาคต, อนาคตังสญาณ.

กุสลา ขนฺธา...**อนาคตสญาณสฺส** อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย. (ปฏฺฐาน.๑/๑๓๓)

ขันธ์ (ทั้ง ๔) ที่เป็นกุศล...เป็นปัจจัยแก่ **อนาคตังสญาณ** โดยอารัมมณปัจจัย.

อนาคตสญาณจตุตฺถ (น)

[อนาคตสญาณ + จตุตฺถ]

จตุตถฌานที่ประกอบด้วยอนาคตังสญาณ.

ดู อภิ.อฏ.๒/๓๕๗,๓๕๙

อนาคต (ติ)

[น + อาคต. น อาคโต อนาคโต ปจฺจยสามคฺคิยํ สติ อายตึ อุปฺปชฺชนารโหติ อตฺโถ. (รู.๒๑๘/๔๕๗, นีติ.สุตฺต.๒๑๘, โมคฺ.กัณฑ์ที่ ๖ สูตรที่ ๒-๓ ด้วย)]

อันยังไม่มาถึง, อันจะมาถึง, อันยังไม่เกิด, อันจะเกิดขึ้น.

[ใน อนุฏี.๓/๙๖-๗ กล่าวหมายถึง สภาวธรรมอันยังไม่เกิดขึ้น ซึ่งยังเป็นอนาคตอยู่ แต่จะเกิดขึ้นแน่นอน ถ้ามีเหตุอันเป็นอนาคต ใน วชิร.หน้า ๒๘๑ กล่าวว่า ควรถึง, ควรเกิดขึ้น ถ้าอนาคตศัพท์มีเนื้อความดังกล่าว นิพพาน และบัญญัติก็ไม่เรียกว่าอนาคต. ใน สี.ฏี.ใหม่.๒/๑๕๙ กล่าวว่า ถ้าพระอรหัตตมรรคยังไม่เกิด ภพที่จะเกิดใหม่ต้องมีแน่นอน ถ้าอรหัตตมรรคเกิดขึ้น ภพที่จะเกิดใหม่ก็ไม่มี เรียกได้ว่า อนาคต พิเศษ ดู. ที.ฏี.๑/๒๗๑ อ.ฏี.๒/๑๓๖-๗ เป็นต้น ด้วย]

(๑) (ก) ยังไม่มา-ยังไม่ถึง, ยังมาไม่ถึง, จะสำเร็จ.

เอกํ ปิณฺฑํ **อนาคเต** อาปตฺติ ถุลฺลจฺจยสฺส. ตสฺมึ ปิณฺเฑ อาคเต อาปตฺติ สงฺฆาทิเสสสฺส. (วิ.๑/๒๒๗)

[ภิกษุไม่ขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างกุฏีด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาก่อน สร้างเองหรือใช้คนอื่นสร้างเกินกำหนดแม้เพียงเส้นผมเดียว จะยาวหรือกว้าง ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะความพยายามแต่ละครั้ง] ยังเหลืออิฐอีกก้อนหนึ่งจึงจะ**สำเสร็จ** ต้องอาบัติถุลลัจจัย อิฐก้อนสุดท้ายเสร็จแล้ว ต้อง

อาบัติสังฆาทิเสส.

เอกำ ปิณฺฑำ อนาคเตติ โย สพฺพปจฺฉิโม เอโก เลปปิณฺโฑ, ตำ เอกำ ปิณฺฑำ อสมฺปตฺเต กุฏิกมฺเม. อิทำ วุตฺตำ โหติ, อิทานิ ทุวีหิ ปิณฺเฑหิ นิฏฺฐานำ คมิสฺสตีติ เตสุ ปฐมปิณฺฑทาเน ถุลฺลจฺจยนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๑๕๗)

คำว่า **ยังเหลืออิฐอีกก้อนหนึ่งจึงจะเสร็จ (เอกำ ปิณฺฑำ อนาคเต)** ความว่า เมื่อสร้างกุฏียังไม่ถึงก้อนปูนฉาบก้อนหนึ่งซึ่งเป็นก้อนสุดท้ายทั้งหมด ท่านอธิบาย ดังนี้ว่า “ในขณะที่จะต้องกล่าวได้ว่า “บัดนี้ กุฏีจักสำเร็จด้วย อิฐ ๒ ก้อนนี้” ใน ๒ ก้อนนั้น ต้องอาบัติถุลลัจจัยในการใส่ก้อนแรก”.

(ข) ยังไม่เกิด, อันยังไม่ปรากฏ, ยังไม่มา, อนาคต.

> อพฺภตีตา จ เย พุทฺธา
> วตฺตมานา **อนาคตา**
> ธเชนาเนน สุชฺฌนฺติ
> ตสฺมา เอเต นมสฺสิยา. (อป๑/๕๒)
>
> (พระอุบาลีเถระกล่าวว่า)
>
> พระพุทธเจ้าเหล่าใดทั้งอดีต ปัจจุบัน และ**อนาคต** พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยธงชัย [ผ้ากาสาวะ] นี้ เพราะเหตุนั้นจึงควรนอบน้อมพระพุทธเจ้าเหล่านั้น.

เย จ พุทฺธา วตฺตมานา อิทานิ ชาตา จ เย พุทฺธา **อนาคตา** อชาตา อภูตา อนิพฺพตฺตา อปาตุภูตา จ เย พุทฺธา. (อป.อฏ.๑/๓๓๒)

พระพุทธเจ้าเหล่าใดกำลังเป็นไป คือ เกิดแล้วในบัดนี้ และพระพุทธเจ้าเหล่าใด**ยังไม่มา** คือ ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่บังเกิด คือ ยังไม่ปรากฏ[พระพุทธเจ้าเหล่านั้นย่อมหมดจด งดงาม ด้วยธงของพระอรหันต์คือด้วยจีวรนั่น].

(ค) ยังไม่ประสพ, ยังมาไม่ถึง.

> **อนาคตำ** โย ปฏิกจฺจ ปสฺสติ
> หิตญฺจ อตฺถำ อหิตญฺจ ตำ ทุวยำ
> วิทฺเทสิโน ตสฺส หิเตสิโน วา
> รนฺธำ น ปสฺสนฺติ สเมกฺขมานา.
> (เถร.๓๐๒)
>
> (พระมหากัปปินเถระกล่าวว่า)
>
> ผู้ใดย่อมเห็นประโยชน์ที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลทั้งสอง**ที่ยังมาไม่ถึงนั้น** ได้ก่อน ผู้ที่เป็นศัตรูหรือมิตรของผู้นั้น คอยหาช่องทางอยู่ก็ย่อมไม่เห็น.

อนาคตนฺติ น อาคตำ, อวินฺทนฺติ, อตฺโถ. (เถร.อฏ.๒/๑๘๕)

คำว่า **อนาคตำ** ได้แก่ ยังไม่มาถึง คือยังไม่ประสบ.

(ฆ) อันยังไม่ได้, อันยังไม่รู้.

ดู อนาคตตฺถ

(ง) ยังไม่ถึงสภาวะของตนมีความแข็งและถูกต้องเป็นต้น, ยังไม่ถึงขณะทั้ง ๓, ยังไม่เกิด, อนาคตธรรม.

อตีตา ธมฺมา อนาคตา ธมฺมา. ปจฺจุปนฺนา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๓)

ธรรมที่ล่วงเลยไป ธรรม**ที่ยังไม่เกิด** ธรรมที่อาศัยเหตุนั้นๆ เกิดขึ้น.

ตทุภยมฺปิ น อาคตาติ อนาคตา. (อภิ.อฏ.๑/๘๘)

คำว่า **อนาคตธรรม** เพราะอรรถว่า คือยังมาไม่ถึงสภาวะของตนหรือขณะเกิดเป็นต้นทั้งสองนั้น.

[องค์ธรรมของ อนาคตธรรม คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นอนาคตกาล]

(จ) ขันธ์, ความเกิดดับ, เรื่อง, สิ่ง, โอกาส, กาลเป็นต้น อันยังไม่มาถึง-อันยังไม่เกิดขึ้น.

อตีตํ นานุโสจนฺติ
นปฺปชปฺปนฺติ **นาคตํ**
ปจฺจุปฺปนฺเนน ยาเปนฺติ
เตน วณฺโณ ปสีทติ. (สํ.๑/๕)

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า]
ภิกษุทั้งหลายไม่เศร้าโศกถึงอดีต ไม่คิดถึง**สิ่งที่ยังไม่มาถึง** กำหนดอยู่กับปัจจุบัน เพราะเหตุนั้น ผิวพรรณจึงผ่องใส.

อิธ เถร ยํ อตีตํ ตํ ปหีนํ, ยํ **อนาคตํ** ตํ ปฏินิสฺสฏฺจ, ปจฺจุปฺปนฺเนสุ จ อตฺตภาว-ปฏิลาเภสุ ฉนฺทราโค สุปฺปฏิวินีโต. (สํ.๑/๔๗๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุชื่อเถระว่า) "เถระ ในเรื่องนี้ สิ่งใด [ขันธ์ ๕] ที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใด**ยังไม่มาถึง** สิ่งนั้นก็สละเสีย และความกำหนัดด้วยความพอใจในการได้อัตภาพในปัจจุบัน ก็ถูกกำจัดด้วยดีแล้ว.

อนาคตนฺติ อนาคตมฺปิ ขนฺธปญฺจกํ ตตฺถ ฉนฺทราคปฏินิสฺสคฺเคน ปฏินิสฺสฏฺจ นาม โหติ. (สํ.อฏ.๒/๒๒๒)

คำว่า **ที่ยังไม่มาถึง (อนาคตํ)** ความว่า เบญจขันธ์อันเป็นอนาคตเป็นอันชื่อว่าสลัดเสียได้ ด้วยการสละฉันทะราคะในเบญจขันธ์นั้น.

(ฉ) ยังไม่ถึงที่สุด, ยังไม่ผ่านไป.

โส จ ปนฺนรสึ รตฺตึ
ปุริมยาเม **อนาคเต**
จาตุมาสา โกมุทิยา
อมจฺเจ สนฺนิปาตยิ. (ชา.๒/๒๒๗)

(พระศาสดาตรัสว่า)
เมื่อปฐมยามคืนวันเพ็ญเดือน ๔ ซึ่งเป็นเวลาที่ดอกโกมุทบาน**ยังไม่ผ่านไป** พระองค์ [พระเจ้าอังคติราช]รับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์

อนาคเตติ ปริโยสานํ อปฺปตฺเต, อนติกฺกนฺเตติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๗/๑๐๗)

คำว่า **ยังไม่ผ่านไป (อนาคเต)** ได้แก่ ยังไม่ถึง คือยังไม่ล่วงไปถึงที่สุด.

ดู ชา.อฏ.๑/๕๒๒ ด้วย

(๒) (ก) ที่ยังมาไม่ถึง.

ทฺเว ปุคฺคลา ปณฺฑิตา โย จ **อนาคตํ** ภารํ น วหติ, โย จ อาคตํ ภารํ วหติ. (วิ.๕/๒๑๕)

บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมี ๒ จำพวก คือ

๑. ผู้ไม่รับภาระ**ที่ยังมาไม่ถึง** ๒. ผู้รับภาระที่มาถึงแล้ว.

(ข) อันไม่มา, อันไม่มี.

ปฏิสนฺธิอนากฑฺฒนโต ตตฺถ **อนาคตา**. (มูลฏี.๑/๑๒๓)

(เจตนาในอุทธัจจจิต) **ไม่มี**ในธรรมที่โสดาปัตติมรรคพึงละนั้น เพราะไม่สามารถให้(ชัก-ดึง-ฉุด) ปฏิสนธิได้.

น จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา ปฏิสนฺธิ-อากฑฺฒนํ อตฺถีติ “ปฏิสนฺธิอนากฑฺฒนโต ตตฺถ **อนาคตา**ติ วุตฺตํ. (อนุฏี.๑/๑๓๐)

พระฎีกาจารย์กล่าวว่า "(เจตนาในอุทธัจจ-จิต) **ไม่มี**ในธรรมที่โสดาปัตติมรรคพึงละนั้น เพราะไม่สามารถให้ปฏิสนธิได้" เพื่อแสดงว่า ก็เว้นจากกัมมปัจจัยที่เป็นนานักขณิกะก็ไม่สามารถให้ปฏิสนธิได้.

(ค) ผู้ไม่มา.

สเจ “**อนาคตสฺส** น ทาตพฺพาติ กติกํ กโรนฺติ อธมฺมิกา โหติ. อนฺโตอุปจาเร จิตสฺส หิ ภาชนียภณฺฑํ ปาปุณาติ. (วิ.อฏ.๔/๑๐๑)

ถ้าภิกษุทั้งหลายตั้งกติกา[การจับสลาก]กันไว้ว่า “แม้เมื่อภิกษุนั้น**ไม่มา** ก็ไม่พึงให้” กติกานั้นไม่เป็นธรรม เพราะว่า ภัณฑะที่พึงแจกกันได้ย่อมถึงแก่ภิกษุผู้อยู่ภายในอุปจาร.

อนาคตกาล (ปุ)

[อนาคต + กาล]

อนาคตกาล, เวลาที่ยังไม่มาถึง.

ปรมวาทินาปิ หิ อิธโลกปริยาปนฺนสฺส อตฺตโน ปรํ มรณา อุจฺเฉโท **อนาคตกาล-**วเสเนว อธิปฺเปโต. (สี.นวฏี.๑/๔๕๐)

จริงอยู่ หลังจากที่ตายแล้ว ความขาดสูญแห่งอัตตาซึ่งนับเนื่องในโลกนี้ แม้อันสมณะพราหมณ์บางพวกผู้กล่าววาทะแรก [ว่าขาดสูญ] ประสงค์เอาด้วยสามารถ**อนาคตกาล**นั่นเอง.

อนาคตกาลวาจก (ติ)

[อนาคตกาล + วาจก]

อันกล่าวถึงอนาคตกาล.

ดู อนาคตธมฺมวิสย

อนาคตกาลิก (ติ)

[อนาคตกาล + อิก]

ธรรมที่เกิดในอนาคตกาล,

ผู้เกิดในอนาคตกาล.

ปรมวาทวิสยสฺส **อนาคตกาลิกสฺเสว** เตน อธิปฺเปตตฺตา. (สี.นวฏี.๑/๔๕๐)

เพราะสัตว์**ผู้เกิดในอนาคตกาล**อันเป็นอารมณ์ของผู้มีวาทะแรกเท่านั้น อันบุคคลผู้กล่าววาทะแรกนั้นประสงค์เอา.

อนาคตโกฏฺฐาส (ปุ)

[อนาคต + โกฏฺฐาส]

ส่วนอันเป็นอนาคต. ดู อปรนฺต

อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาต (ถี)

[อนาคตโกฏฺฐาส + สงฺขาต]

กล่าวคือส่วนอันเป็นอนาคต,

อันรู้ว่าส่วนแห่งอนาคต.

อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาตำ อปรนฺตำ กปฺเปตฺวา คณฺหนฺตีติ อปรนฺตกปฺปิกา, อปรนฺตกปฺโปวา เอเตสำ อตฺถีติ อปรนฺตกปฺปิกา. (ที.อฏ.๑/๑๐๙)

สมณพราหมณ์ชื่อว่ากำหนดขันธ์(สรรพสิ่ง)ส่วนอนาคต(อปรนฺตกปฺปิกา)เพราะอรรถว่ากำหนดขันธ์อนาคต**กล่าวคือส่วนอันเป็นอนาคต**แล้วยึดถือไว้ อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์ชื่อว่ากำหนดขันธ์(สรรพสิ่ง)ส่วนอนาคต (อปรนฺตกปฺปิกา) เพราะอรรถว่ากำหนดขันธ์ส่วนอนาคต.

“อปรนฺเต ญาณำ, อปรนฺตานุทิฏฺฐิโน”ติ อาทีสุ วิย **อปร**-สทฺโท อิธ อนาคตกาลวาจโกติ อาห “อนาคตโกฏฺฐาสสงฺขาต”นฺติ. (ที.ฏี.๑/๑๐๙)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **กล่าวคือส่วนอันเป็นอนาคต"** เพื่อแสดงว่า อปร-ศัพท์กล่าวอนาคตกาล เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า "ญาณในส่วนอนาคต สมณ-พราหมณ์ผู้ตามเห็นในขันธ์ส่วนอนาคต".

ทุกฺเข ญาณำ, ทุกฺขสมุทเย ญาณำ, ทุกฺขนิโรเธ ญาณำ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณำ, ปุพฺพนฺเต ญาณำ, อปรนฺเต ญาณำ, ปุพฺพนฺตาปรนฺเต ญาณำ, อิทปฺปจฺจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ ญาณำ.(อภิ.ธ.๑๐๒๓/๒๑๕)

ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความรู้ในส่วนอดีต ความรู้ในส่วนอนาคต ความรู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความรู้ในปฏิจจสมุปปาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี.[คำว่า **ทุกฺเข ญาณำ** ได้แก่ ปัญญาในทุกขสัจจะ คำว่า **ทุกฺขสมุทเย ญาณำ** เป็นต้นก็นัยนี้ อนึ่งในที่นี้ ญาณในทุกข์ เป็นไปในการฟัง การเข้าใจ การแทงตลอด และการพิจารณา ญาณในทุกขสมุทัยก็อย่างนั้น แต่ว่า ญาณในนิโรธเป็นไปในการฟัง การแทงตลอด และการพิจารณา ญาณในนิโรธคามินีปฏิปทาก็เหมือนกัน คำว่า **ปุพฺพนฺเต** ได้แก่ ในส่วนที่ล่วงไปแล้ว คำว่า **อปรนฺเต** ได้แก่ ส่วนที่ยังมาไม่ถึง คำว่า **ปุพฺพนฺตาปรนฺเต** ได้แก่ ใน ๒ ส่วนนั้น คำว่า **อิทปฺปจฺจยตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ ญาณำ** ได้แก่ ญาณในเหตุและในผลว่า นี้เป็นเหตุ นี้เป็นผล]

อนาคตกฺขณ (ปุ)

[อนาคต + ขณ]

อนาคตขณะ, ขณะที่จะเกิดขึ้น,

ขณะแห่งอนาคต, ขณะที่ยังมาไม่ถึง.

อตีตํ อตฺถีติ มิจฺฉาติ อตีตญฺจ ตํ อตฺถิจาติ มิจฺฉา เอว. **ตญฺเญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ** ปุฏฺโ **อนาคตกฺขเณ-** เยวสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตาย อภาวํ สนฺธาย กาลนานตฺเตน ปฏิกฺขิปติ. (อภิ.อฏ.๓/๑๕๑)

คำว่า **อตีตํ อตฺถีติ มิจฺฉา** ได้แก่ คำว่าสิ่งนั้นเป็นอดีต และเป็นสภาวะที่มีอยู่เป็นความผิดนั้นแล ถูกถามว่า **ตญฺเญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ** จึงปฏิเสธ หมายเอาความไม่มีความที่สิ่งนั้นเป็นปัจจุบัน **ในขณะแห่งอนาคต**นั้นแล โดยความต่างกันแห่งกาล.

อนาคตจิตฺต (น)

[อนาคต + จิตฺต]

จิตที่เป็นอนาคต.

[การตรัสรู้

ถามว่า ตรัสรู้ด้วยอะไร

ตอบว่า ตรัสรู้ด้วยจิต]

เตน หิ **อนาคตจิตฺเตน** จ ญาเณน จ อภิสเมติ? น **อนาคตจิตฺเตน** จ ญาเณน จ อภิสเมติ. (ปฏิสํ.๓๙๒)

ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้**ด้วยจิตที่เป็นอนาคต**และญาณนะซิ

ตรัสรู้**ด้วยจิตที่เป็นอนาคต**และญาณไม่ได้.

อนาคตชาติ (ถี)

[อนาคต + ชาติ]

การถือปฏิสนธิ หรือชาติอันเป็นอนาคต,

ปฏิสนธิอันเป็นอนาคต.

มคฺคภาวนาย กิเลสเหตุวินาสนมุเขน **อนาคตชาติยา** เอว ขีณภาโว ปกาสิโต. (สี.นวฏี.๒/๑๕๙)

อาจารย์ได้แสดงว่า**ปฏิสนธิอันเป็นอนาคต**นั่นเองหมดสิ้นแล้วด้วยการกำจัดเหตุคือกิเลสด้วยการเจริญมรรค.

อนาคตญาณ (น)

[อนาคต + ญาณ]

อนาคตญาณ, ญาณในอนาคตจิต.

อนาคตญาณกถา (ถี)

[อนาคตญาณ + กถา]

กถาอันเป็นที่แสดงอนาคตญาณ,

เรื่องที่แสดงอนาคตญาณ. (อภิ.ก.๒๓๕-๖)

อนาคตตฺถ (ติ)

[อนาคต + อตฺถ]

ผู้มีประโยชน์แห่งปริยัติ และปฏิเวธ อันยังไม่มาถึง-ไม่ได้-ไม่รู้, ผู้ยังไม่บรรลุ-ไม่รู้-ไม่ได้ประโยชน์แห่งปริยัติและปฏิเวธ, ผู้ยังไม่ได้ประโยชน์ตน.

ขุทฺทญฺจ พาลํ อุปเสวมาโน
อนาคตตฺถญฺจ อุสูยกญฺจ
อิเธว ธมฺมํ อวิภาวยิตฺวา
อวิติณฺณกงฺโข มรณํ อุเปติ.
(สุตฺตนิ.๓๒๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า) ผู้ที่คบบุคคลผู้มีคุณธรรมน้อย เป็นคนพาล**ยังไม่ได้ประโยชน์ตน** ทั้งยังมีใจริษยาไม่เข้าใจธรรมในศาสนานี้ได้อย่างแจ่มแจ้งยังไม่ทันหมดความสงสัยก็สิ้นชีวิตไปก่อน.

อนาคตตฺถนฺติ อนธิคตปริยตฺติปฏิเวธตฺถํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๖๓)

คำว่า **ยังไม่ได้ประโยชน์ตน (อนาคตตฺถ์)** ได้แก่ ผู้มีประโยชน์คือปริยัติและปฏิเวธอันตนยังไม่ได้แล้ว.

อนาคตตฺถวาจี (ติ)

[อนาคตตฺถ + วจ + ณี]

อันมีปกติกล่าวเนื้อความอันเป็นอนาคต, ที่แสดงอรรถอนาคต.

อนาคตตฺถวาจี หิ อนาคตวจนํ, อตฺโถ เจตฺถ อตีโต. (ม.ฏี.๓/๓๓๐)

จริงอยู่ ศัพท์ที่**แสดงอรรถอนาคต** ชื่อว่า อนาคตวจนะ[ศัพที่กล่าวอรรถอนาคต] ก็ในคำว่า อนุสฺสริสฺสติ = อนุสฺสริ (ระลึกแล้ว) นี้ อรรถเป็นอดีต.

อนาคตทิวส (ปุ)

[อนาคต + ทิวส]

(๑) วันที่ (พระเหล่านี้) ไม่มา.

เอโก คาโม อติทูเร โหติ ภิกฺขู นิจฺจํ คนฺตุํ น อิจฺฉนฺติ มนุสฺสา “มยํ ปุญฺเญน ปริพาหิรา โหมาติ วทนฺติ เย ตสฺส คามสฺส อาสนฺน-วิหาเร สภาคภิกฺขู เต วตฺตพฺพา “อิเมสํ ภิกฺขูนํ **อนาคตทิวเส** ตุมฺเห ภุญฺชถาติ. (วิ.อฏ.๔/๑๐๒)

บ้านหมู่หนึ่งอยู่ในที่ไกลเกินไป พวกภิกษุไม่อยากจะไปเป็นนิตย์ พวกชาวบ้านต่างกล่าวกันว่า “พวกเราจะเหินห่างจากบุญ พึงสั่งภิกษุทั้งหลายผู้ชอบพอกัน ในวิหารใกล้เคียงบ้านนั้นว่า “**ในวันที่ภิกษุเหล่านี้ไม่มา** ท่านทั้งหลายจงฉัน.

(๒) วันที่ยังไม่มาถึง, วันหน้า.

อายตินฺติ อนนฺตรานาคตทิวสาทิกาโล อธิปฺเปโต. (ที.ฏี.๓/๒๕๘-๙)

ในคำว่า อายตึ (ในอนาคต) นี้ ท่านประสงค์เอากาลมี**วันที่ยังไม่มาถึง**อันเป็นลำดับเป็นต้น.

อนาคตทฺธาน (น)

[อนาคต + อทฺธาน]

กาลอันเป็นอนาคต, อนาคตกาล, เวลาที่ยังมาไม่ถึง.

เอวํ **อนาคตทฺธานํ**
ปฏิปชฺชติ ภวิสฺสติ
ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ
ปฏิเต กาลมฺหิ ปจฺฉิเม. (เถร.๓๔๓)

(พระปุสสเถระกล่าวกับภิกษุว่า) ครั้นกาลภายหลัง (ตติยสังคายนา) ผ่านไปแล้วพวกภิกษุและภิกษุณี **ในอนาคตกาล** จักปฏิบัติกันอย่างนี้.

อนาคตทฺธานนฺติ อนาคตมทฺธานํ, อนาคเต กาเลติ อตฺโถ. (เถร.อฏ.๒/๓๖๘)

คำว่า **อนาคตกาล (อนาคตทฺธานํ)** ได้แก่ ในกาลที่ยังไม่มาถึง คือ ในกาลภายหน้า.

[ปัจฉิมกาล เกจิอาจารย์ตอบว่า ตั้งแต่ตติยสังคายนามาจัดเป็นปัจฉิมกาล (แต่) เอเกอาจารย์ไม่รู้จักคำนั้นเลย จริงอยู่ ยุคแห่งพระศาสนามี ๕ ยุค คือ วิมุตติยุค สมาธิยุค สีลยุค สุตยุค และทานยุค บรรดายุคเหล่านั้น ยุคแรกจัดเป็นวิมุตติยุค เมื่อวิมุตติยุคนั้นอันตรธานแล้ว สมาธิยุคก็เป็นไป แม้เมื่อสมาธิยุคนั้นอันตรธานแล้ว ศีลยุคก็เป็นไป แม้เมื่อศีลยุคนั้นอันตรธานแล้ว สุตยุคก็เป็นไปทีเดียว ก็ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์จะประคับประคองปริยัติธรรมและพาหุสัจจะให้ดำรงอยู่ได้โดยอย่างเดียวหรือสองอย่าง เพราะความที่ตนมุ่งถึงลาภเป็นต้น ก็ในคราวใด ปริยัติธรรมมีมาติกาเป็นที่สุดย่อมอันตรธานไปทั้งหมด ตั้งแต่นั้นมาจักเหลือแต่เพียงเพศเท่านั้น ในคราวนั้น คนทั้งหลายจะพากันรวบรวมเอาทรัพย์ตามมีตามได้แล้ว เสียสละโดยมุ่งให้ทาน ได้ยินว่า การปฏิบัตินั้น จัดเป็นสัมมาทิฏฐิครั้งสุดท้ายของคนเหล่านั้น บรรดายุคเหล่านั้น ตั้งแต่สุตยุคเป็นต้นมาจัดเป็นปัจฉิมกาล อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ตั้งแต่สีลยุคมา จัดเป็นปัจฉิมกาลดังนี้ก็มี]

อนาคตธมฺมวิสย (ปุ)

[อนาคตธมฺม + วิสย]

อารมณ์แห่งอนาคตธรรม.

อนาคตธมฺมวิสยาย อธิปฺเปตตฺตา อนาคตกาลวาจโก อิธ อปร-สทฺโท. (ม.ฏี.๓/๒๑๘)

ในที่นี้ อปร-ศัพท์กล่าวอนาคตกาล เพราะท่านประสงค์เอา**อารมณ์แห่งอนาคตธรรม**.

อนาคตปญฺห (ติ)

[อนาคต + ปญฺห]

อนาคตปัญหา, อนาคตญาณปัญหา, ปัญหาแห่งญาณที่เป็นอนาคต.

อนาคตปญฺเหปิ เอเสว นโย. (อภิ.อฏ.๓/๑๕๕)

[สกวาที ไม่ให้โอกาศแห่งเลสนัยแก่ปรวาทีนั้น จึงกล่าวว่า ย่อมกำหนดรู้ทุกข์ด้วยญาณนั้นเป็นต้น ปรวาทีนอกนี้ ปฏิเสธเพราะความไม่มีกิจ ๔ อย่างเหล่านี้ ด้วยญาณที่มีอดีตเป็นอารมณ์เท่านั้น] **แม้ในปัญหาแห่งญาณที่เป็นอนาคต** ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน.

อนาคตปฏิกงฺขน (ติ)

[อนาคต + ปฏิกงฺขน]

อันหวังลมหายใจอันยังไม่มาถึงฐานที่กระทบ, หวังลมที่ยังมาไม่ถึง, ประสงค์ลมหายใจเข้าหรือลมหายใจออกอันยังมาไม่ถึงฐานที่กระทบ.

อนาคตปฏิกงฺขนำ จิตฺตำ วิกมฺปิตำ สมาธิสฺส ปริปนฺโถ. (ปฏิสำ.๑๖๔)

จิต**ที่หวังลมที่ยังมาไม่ถึง** ถึงความกวัดแกว่ง ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ.

[อันตรายของสมาธิ ๖ อย่าง

๑.จิตที่แล่นไปในอตีตารมณ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ

๒. จิตที่หวังอนาคตารมณ์ถึงความกวัดแกว่ง ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ

๓.จิตที่หดหู่ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ

๔.จิตที่มีความเพียรกล้า ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ

๕.จิตที่น้อมรับ ตกไปข้างฝ่ายกำหนัด ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ

๖.จิตที่ผละออก ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ]

อนาคตปฏิกงฺขนำ จิตฺตนฺติ ผุสนฏฺฐานำ อปฺปตฺตำ อสฺสาสำ วา ปสฺสาสำ วา ปฏิกงฺขมานำ ปจฺจาสีสมานำ จิตฺตำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๗๓)

คำว่า**จิตที่หวังลมที่ยังมาไม่ถึง (อนาคต-ปฏิกงฺขนำ จิตฺตำ)** คือ จิตที่ปรารถนาคือหวังลมหายใจเข้าหรือลมหายใจออกอันยังไม่ถึงฐานที่กระทบ.

อนาคตปุจฺฉา (ถี)

[อนาคต + ปุจฺฉา]

การถามถึงอนาคตธรรม,

คำถามที่ถามถึงอนาคตธรรม.

ติสฺโส ปุจฺฉา อตีตปุจฺฉา **อนาคตปุจฺฉา** ปจฺจุปนฺนปุจฺฉา. (มหานิ.๒๔๖)

การถาม ๓ อย่าง คือ ๑. การถามถึงอดีต ๒. **การถามถึงอนาคต** ๓. การถามถึงปัจจุบัน.

อนาคตปฺปชปฺปา (ถี)

[อนาคต + ปชปฺปา]

ความต้องการ-ความหวังวัตถุอันยังไม่มาถึง-อันยังไม่ได้, การหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง-สิ่งที่ยังไม่ได้, การคิดถึงอนาคต.

อนาคตปฺปชปฺปาย
อตีตสฺสานุโสจนา
เอเตน พาลา สุสฺสนฺติ
นโพว หริโต ลุโต. (สํ.๑/๕)
[พระพุทธเจ้าตรัสกับเทวดาว่า]
เพราะคิดถึงอนาคต เศร้าโศกถึงอดีตด้วยเหตุนี้ ภิกษุทั้งหลายผู้เขลาจึงซูบซีดเหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นแล้วฉะนั้น.

อนาคตปฺปชปฺปายาติ อนาคตสฺส ปตฺถนาย. (สํ.อฏ.๑/๒๗)

คำว่า **เพราะคิดถึงอนาคต (อนาคตปฺปชปฺปาย)** ได้แก่ เพราะปรารถนาปัจจัยที่ยังมาไม่ถึง.

อนาคตปฺปโยค (ปุ)

[อนาคต + ปโยค]

อุทาหรณ์อันสำเร็จด้วยการลงอนาคตวิภัติ.

ดู อนาคตรูป

อนาคตพุทฺธ (ปุ)

[อนาคต + พุทฺธ]

พระพุทธเจ้าผู้จะมาตรัสรู้,

พระพุทธเจ้าผู้จะตรัสรู้ในอนาคต.

น สงฺกียิสฺสนฺตีติ อนาคตพุทฺเธหิปิ น อปนียสฺสนฺติ. เย โลเก วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา เตหิ อปฺปฏิกุฏฺจา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ อนินฺทิตา อครหิตา. (ที.อฏ.๓/๑๙๑)

คำว่า **จักไม่ถูกลบล้าง (น สงฺกียิสฺสนฺติ)** ได้แก่ จักไม่ถูกแม้**พระพุทธเจ้าผู้จะตรัสรู้ในอนาคตทั้งหลาย**ขจัด อริยวงส์เหล่านี้นั้นไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้ในโลกคัดค้านแล้ว คืออันสมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่ตำหนิ ไม่ติเตียน.

อนาคตภย (น)

[อนาคต + ภย]

ภัยอันยังไม่มาถึง, ภัยที่จะเกิดขึ้น,

ความกลัวภัยที่จะเกิดขึ้น,

ภัยในอนาคต, อนาคตภัย.

ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว **อนาคตภยานิ** สมฺปสฺสมาเนน อลเมว อารญฺญิเกน ภิกฺขุนา อปฺปมตฺเตน อาตาปินา ปหิตตฺเตน วิหริตุํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยาย. (อุ.๒/๘๘,๙๐)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็น**ภัยในอนาคต** ๕ ประการนี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง.

[ภัยในอนาคต ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็น

ดังนี้ว่า ‘บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว งูพึงกัดเราก็ได้ แมงป่องพึงต่อยเราก็ได้ หรือตะขาบพึงกัดเราก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น.

๒. เราเมื่ออยู่ในป่าผู้เดียว พึงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตตาหารที่เรา ฉันแล้วไม่พึงย่อยก็ได้ ดีของเราพึงกำเริบก็ได้ เสมหะของเราพึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดังศัสตราของเราพึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น.

๓. เราพึงพบสัตว์ร้ายคือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หรือเสือดาวก็ได้ สัตว์เหล่านั้นพึงทำร้ายเราถึงตายก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น.

๔. เราพึงพบคนร้ายผู้ก่อคดีแล้วหรือยังไม่ได้ก่อคดีก็ได้ พวกคนร้ายนั้นพึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น.

๕. ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว ก็ในป่ามีพวกอมนุษย์ดุร้าย พวกอมนุษย์นั้นพึงปลิดชีวิตเราก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น]

สงฺเกยฺย สงฺกิตพฺพานิ
รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ
อนาคตภยา ธีโร
อุโภ โลเก อเวกฺขตี. (ชา.๑/๙๙,๑๗๐)

(เทวดาประจำต้นโพธิ์กล่าวกับเทวดาประจำต้นสะเดาว่า)

บุคคลพึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง**เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง** นักปราชญ์จึงได้พิจารณาเห็นโลกทั้ง ๒.

อนาคตภยาติ อนาคตภยเหตุ ตำ ภยำ ภายมาโน ธีโร ปณฺฑิโต ปุริโส ปาปมิตฺตสํสคฺคำ น กโรติ ตีหิปิ ทฺวาเรหิ ทุจฺจริตำ น จรติ. (ชา.อฏ.๓/๓๓)

คำว่า **เพราะภัยที่ยังไม่มาถึง (อนาคตภยา)**ได้แก่ เพราะเหตุกลัวภัยอนาคต บุรุษผู้บัณฑิตชื่อว่า นักปราชญ์ ระแวงภัยนั้น ย่อมไม่ทำการคลุกคลีด้วยบาปมิตร ไม่ประพฤติทุจริตด้วยไตรทวาร.

อนาคตภยาติ อนาคตภยการณา ตำ ภยำ ปสฺสนฺโต ธีโร อิธโลกญฺจ ปรโลกญฺจ อเวกฺขติ โอโลเกติ นาม. (ชา.อฏ.๓/๓๗๘)

คำว่า **เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง (อนาคตภยา)** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งภัยที่ยังมาไม่ถึง อธิบายว่า นักปราชญ์เมื่อเห็นภัยนั้น ชื่อว่า ย่อมพิจารณาดู คือ ย่อมตรวจดูทั้งโลกนี้และโลกหน้า.

อนาคตภยเหตุตา (ถี)

[อนาคตภยเหตุ + ตา]

ความเป็นเหตุแห่งอนาคตภัย.

อนาคตภยการณ (น)

[อนาคตภย + การณ]

เหตุแห่งภัยอันยังไม่เกิดขึ้น,

เหตุคืออนาคตภัย.

ดู อนาคตภย

อนาคตภยเหตุ (ปุ)

[อนาคตภย + เหตุ]

เหตุแห่งภัยอันยังไม่เกิดขึ้น,

เหตุ คืออนาคตภัย.

ดู อนาคตภย

อนาคตภาว (ปุ)

[อนาคต + ภาว]

(๑) ความเป็นสิ่งอันยังไม่มาถึง (สภาพที่ยังไม่มา).

ดู อนาคตนาคตภาว (สารตฺถ.๓/๔๐๙).

(๒) ความเป็นแห่งอนาคต (กาล).

อนาคตํ อตฺถิ อนาคตํ **อนาคตภาวํ** ชหตีติ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๙๙)

สก. อนาคตมีอยู่ อนาคตละ**ความเป็นอนาคต**ใช่ไหม.

ปร. ใช่.

อนาคตภาวสามญฺญ (น)

[อนาคตภาว + สามญฺญ]

ความเสมอกันแห่งความเป็นอนาคต,

ความเหมือนกันโดยความเป็นอนาคต.

อนาคตภาวสามญฺเญน อนนฺตรานาคเตปิ ญาณํ อิจฺฉนฺติ. (มูลฏี.๓/๘๑)

ปรวาทีบุคคลประสงค์เอาญาณแม้ในอนาคตารมณ์ที่เกิดต่อกัน **เพราะความเป็นญาณเหมือนกันโดยความเป็นอนาคต**.

อนาคตรูป (น)

[อนาคต + รูป]

รูป-บทที่สำเร็จด้วยอนาคตวิภัติ,

บทที่เป็นอนาคต.

สมาธิยุตฺตสฺส จ ปุคฺคลสฺส อูรุกฺขมฺภาทโย นาม นตฺถิ, อิติ นิคณฺโฐ อิทำ อภูตเมว อาห. อฏฺฐกถายำ ปน วุตฺตำ “ยเถว ‘ภูตปุพฺพนฺติ วตฺวา อูรุกฺขมฺโภปิ นาม ภวิสฺสตีติอาทีนิ วทโต **อนาคตรูปำ** น สเมติ, ตถา อตฺโถปิ น สเมติ, อสนฺตำ อภูตำ ยำ นตฺถิ, ตำ กเถติ. (ม.อ.๒/๑๘๖)

ชื่อว่าความขัดยอกขาเป็นต้นย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ประกอบด้วยสมาธิ (ฌาน) ดังนั้น สัจจกะนิครนถ์จึงชื่อว่าพูดถึงสิ่งที่ไม่มีไม่เป็นนี้เท่านั้น แต่ในอรรถกถาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อบุคคลกล่าวว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ยังกล่าวคำเป็นต้นว่า “ความขัดยอกขาจักมีบ้าง คำนั้นไม่สมกับ**บทที่เป็นอนาคต** ฉันใด แม้ความหมายก็ไม่สมกัน ฉันนั้น นิครนถ์นั้นจึงชื่อว่าพูดถึงสิ่งที่

ไม่มี ไม่เป็นเท่านั้น.

อนาคตรูปนฺติ อตีเต อตฺเถ อนาคต-สทฺทาโรปนำ อนาคตปฺปโยโค น สเมติ. (ม.ฏี.๒/๒๑๐)

คำว่า **บทที่เป็นอนาคต (อนาคตรูปำ)** ได้แก่ การยกศัพท์อนาคตขึ้นไว้ในอรรถอดีต คือ การประกอบบทที่เป็นอนาคตขึ้น (ไว้ในอรรถอดีต) ไม่เข้ากัน.

ดู อนาคตวจน ด้วย

อนาคตวัส (ปุ)

[อนาคต + วัส]

คัมภีร์แสดงเรื่องของพระพุทธเจ้าพระนามว่า เมตไตรยผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต, คัมภีร์อนาคตวงศ์, คัมภีร์นี้พระกัสสปเถระเป็นผู้รจนาที่แคว้นโจฬะอินเดียตอนใต้.

อนาคตวัสทีปก (ติ)

[อนาคตวัส + ทีปก. (ถี) อนาคตวัสทีปิกา]

อันแสดงถึงอนาคตวงศ์.

ภควา กิร อิมสฺส สุตฺตสฺส สมุฏฺฐานสมเย ปจฺจูสกาเล มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกำ โวโลเกนฺโต อิมาย **อนาคตวัส-ทีปิกาย** สุตฺตนฺตกถาย มาตุลนครวาสีนำ จตุ-ราสีติยา ปาณสหสฺสานำ ธมฺมาภิสมยำ ทิสฺวา ปาโตว วีสติภิกฺขุสหสฺสปริวาโร มาตุลนครำ สมฺปตฺโต. (ที.อฏ.๓/๒๙)

ได้ยินว่า ในสมัยที่พระสูตรนี้เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคออกจากมหากรุณาสมาบัติในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลก ทรงทอดพระเนตรเห็นการตรัสรู้ธรรมของเหล่าสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ผู้อาศัยอยู่ในมาตุลนคร ด้วยการกล่าวพระสูตร**อันแสดงถึงอนาคต-วงศ์นี้** จึงเสด็จพร้อมกับภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป ไปยังมาตุลนครแต่เช้าตรู่.

อนาคตวจน (น)

[อนาคต + วจน. ดู (นีติ. สุตฺต.๙๓๗-๘)]

(๑) อนาคตวิภัติ, คำหรือศัพท์อันสำเร็จด้วยอนาคตวิภัติ,

บทอนาคต, คำอนาคต.

อกฺขรจินฺตกา ปเนตฺถ อิมำ ลกฺขณำ วทนฺติ อโนกปฺปนามริสนตฺถวเสน เอตำ อตฺถิ นาม สทฺเท อุปปเท “ปริภุญฺชิสฺสสีติ **อนาคต-วจนำ** กตำ. (วิ.อฏ.๑/๑๗๕)

ในคำว่า “อตฺถิ นาม เป็นต้นนี้ นักไวยากรณ์ทั้งหลายกล่าวลักษณะไว้ดังนี้ เมื่อมีศัพท์ว่า อตฺถิ นาม เป็นคำต้น จึงกล่าว **คำอนาคตนี้**ว่า “ปริภุญฺชิสฺสสิ (ฉันอยู่) ด้วยอำนาจอรรถว่าไม่เชื่อและอดทนไม่ได้.

อนาคตวจนำ อนาคตสทฺทปฺปโยโค อตฺโถ ปน วตฺตมานกาลิโกว. (สารตฺถ.๒/๙)

คำว่า **คำอนาคตกาล (อนาคตวจนำ คือ ปริภุญชิสฺสสิ)** คือ การประกอบศัพท์ที่เป็น

อนาคต ส่วนอรรถเป็นไปในปัจจุบันกาล.

[อนาคตวิภัตินั้น มิใช่จะลงเฉพาะแต่อนาคตกาลเท่านั้นยังลงในอดีตกาลและปัจจุบันกาลในเวลาประกอบศัพท์อันมี อตฺถิ นาม กึ เป็นต้นที่กล่าว อรรถ ครหา วิมฺหย ดู วิ.อฏ.๑/๒๕๐, สารตฺถ.๒/๑๑๗]

อนาคตวิเสส (ปุ)

[อนาคต + วิเสส]

อนาคตพิเศษ, ภพอันพิเศษที่จะเกิดขึ้น ถ้ายังไม่ได้เจริญอรหัตตมรรค,

ชาติหน้า, การปฏิสนธิต่อจากภพนี้.

อนาคตวิเสโสติ จ อภาวิเต มคฺเค อุปฺปชฺชนารโห อนนฺตรชาติเภโท วุจฺจติ. (สี.นวฏี.๒/๑๕๙)

ก็ท่านเรียกประเภทแห่งชาติที่จะเกิดติดต่อ (จากภพนี้) ที่สามารถเกิดขึ้น เมื่อยังไม่ได้เจริญมรรคว่า **อนาคตพิเศษ**.

อนาคตโวหาร (ปุ)

[อนาคต + โวหาร]

การเรียกขานว่าอนาคต, ชื่อว่า อนาคต,

การเรียกว่าอนาคตธรรม.

ปจฺจยสมวาเย ปน อุปฺปชฺชนารหตฺ อุปาทาย **อนาคตโวหาโร**. (อ.ฏี.๑/๒๔๒)

(กิเลส) **เรียกว่าอนาคตธรรม** เพราะอาศัยความที่กิเลสเป็นธรรมที่สามารถเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อม.

อนาคตสังสารวาท (ปุ)

[อนาคตสังสาร + วาท]

วาทะที่ยึดถืออนาคตสงสาร,

การกล่าวถึงการท่องเที่ยวไปในอนาคต.

อุทฺธ สรนฺตีติ อุทฺธ วุจฺจติ **อนาคตสังสารวาโท** อนาคตๆ สังสารวาทๆ สรนฺตีติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๔/๑๔)

คำว่า **ย่อมถือการเวียนว่ายในชาติหน้า (อุทฺธ สรนฺติ)** ได้แก่ **การกล่าวถึงการท่องเที่ยวไปในอนาคต** ท่านเรียกว่าชาติหน้า อธิบายว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมถือการกล่าวถึงการท่องเที่ยวไป อันเป็นอนาคต.

อนาคตสทฺทปฺปโยค (ปุ)

[อนาคตสทฺท + ปโยค]

การประกอบ-การใช้ศัพท์ที่เป็นอนาคต.

ดู อนาคตวจน

อนาคตสมาคม (ปุ)

[อนาคต + สมาคม]

การประชุมกันในอนาคต,

การพบกันในอนาคต.

อมฺหํ สพฺพปติ โหหิ
อนาคตสมาคเม
สพฺพาว ตุยฺหํ ภริยา
มนาปา ปิยวาทิกา. (อป.๒/๒๗๒)
(พระเถรี ๑๐,๐๐๐ รูป ประกาศอดีตชาติของตนว่า)
สุเมธบัณฑิตจะเป็นสามีของหม่อมฉันทั้งปวงใน**การพบกันในอนาคต**แห่งหม่อมฉันทั้งหลาย หม่อมฉันผู้เป็นภรรยาทั้งหมดของท่านเป็นคนน่ารัก พูดจาไพเราะ.

อนาคตสมฺพนฺธ (ปุ)

[อนาคต + สมฺพนฺธ]

ความสัมพันธ์กับศัพท์-เนื้อความอนาคต.

อนาคตสมฺพนฺเธ ปน อสติ น เอเตหิ โส ตสฺมึ ขเณ ภาสิโตว ยสฺมา น ยุชฺชติ ตสฺมา **อนาคตสมฺพนฺธํ** กตฺวา “โย เอวํ ภาสิโต ภวิสฺสติ โส เอว เสยฺโยติ เอวเมตฺถ อตฺโถ เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏ.๒/๗๔)

ก็เมื่อไม่มีความสัมพันธ์กับศัพท์อนาคต การชมนั้นจึงเป็นอันภิกษุเหล่านี้มิได้กล่าวในขณะนั้น เพราะเนื้อความที่ภิกษุเหล่านี้กล่าวจึงไม่ควร ดังนั้น พึง**สัมพันธ์กับศัพท์อนาคต**แล้วทราบเนื้อความ ในคำนี้อย่างนี้ว่า “การที่ภิกษุเหล่านั้นกล่าวชมกันอย่างนี้ยังดีกว่า.

อนาคตสมฺพนฺเธ ปน อสตีติ “ภาสิโต ภวิสฺสตีติ ปาฐเสสํ กตฺวา อนาคตสมฺพนฺเธ อสติ. (สารตฺถ.๒/๒๗๘)

คำว่า **ก็เมื่อไม่มีความสัมพันธ์กับศัพท์อนาคต (อนาคตสมฺพนฺเธ ปน อสติ)** ความว่า เมื่อไม่มีความสัมพันธ์กับศัพท์อนาคต โดยกระทำ (ใส่) ปาฐเสสะว่า ภาสิโต ภวิสฺสติ.

[ธาตุสมฺพนฺเธ ปจฺจยา ที่มาในสารตฺถ เป็นสูตรที่มาในคัมภีร์ปาณินี (ปา/๓/๔/๑) ดู โมคฺ.นิสฺสย.๘๕๗-๘ ด้วย

นักไวยากรณ์กล่าวว่า เมื่อมีความสัมพันธ์กับอรรถของธาตุ ด้วยสูตรนี้ว่า ธาตุ-สมฺพนฺเธ ปจฺจยา ปัจจัยแม้ที่ไม่บอกกาลไว้ เฉพาะก็สำเร็จได้ (วิมติฏีกา.๑/๑๙๓/๒๔๑)]

อนาคตสุข (น)

[อนาคต + สุข]

ความสุขอันยังไม่มาถึง,

ความสุขในอนาคต, อนาคตสุข.

อนาคตสุขาวห (ปุ)

[อนาคตสุข + อาวห]

อันนำความสุขในอนาคตมาให้,

นำความสุขที่ยังไม่มาถึงมาให้.

นาพฺภตีตหโร โสโก
นานาคตสุขาวโห

ตสฺมา ธงฺก น โสจามิ
นตฺถิ โสเก ทุติยตา. (ชา.๑/๑๒๓)
(พระโพธิสัตว์กราบทูลถึงเหตุที่ไม่เศร้าโศกแก่พระเจ้าธังกะว่า)
ความเศร้าโศกนำสิ่งที่ล่วงไปแล้วคืนมาไม่ได้ **นำความสุขที่ยังไม่มาถึงมาให้**ไม่ได้ พระเจ้าธังกะเอ่ยเพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงไม่เศร้าโศก เพราะความเป็นสหายในความเศร้าโศกไม่มี.

อนาคตาธิวจน (น)

[อนาคต + อธิวจน]

ชื่อแห่งอนาคต, อนาคตบัญญัติ.

อนาคตาธิวจนกุสล (ติ)

[อนาคตาธิวจน + กุสล]

ผู้ฉลาดในอนาคตบัญญัติ.

ดู อตีตาธิวจนกุสล

อนาคตารมฺมณ (ติ)

[อนาคต + อารมฺมณ]

อันมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์,

อันกระทำอนาคตธรรมให้เป็นอารมณ์, อนาคตารมณ์.

อนาคเต ธมฺเม อารพฺภ เย อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อิเม ธมฺมา **อนาคตารมฺมณา**. (อภิ.ธ.๒๑๓)

สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอนาคตเกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า**มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์**.

ดู อตีตารมฺมณ ด้วย

อนาคติ (ถี)

[น + อาคติ]

การยังไม่มาถึง, การยังไม่บรรลุ.

อนาคนฺตุ (ปุ)

[น + อนาคนฺตุ]

ผู้ไม่มา, ผู้ไม่เกิดโดยปฏิสนธิ.

เทวา อพฺยาพชฺฌา **อนาคนฺตาโร** อิตฺถตฺตํ . (ม.๒/๓๓๑)

เทวดาทั้งหลายผู้ไม่มีความเบียดเบียน **ผู้ไม่มา**สู่โลกนี้.

อนาคนฺตาโรติ อุปปตฺติวเสน **อนาคนฺตาโร**. (ม.อฏ.๓/๒๔๗)

คำว่า **ผู้ไม่มา (อนาคนฺตาโร)** ได้แก่ **ไม่มา**ด้วยอำนาจการอุบัติขึ้น.

อนาคนฺตุ๋ (กฺริ/วิ)

[น + อาคนฺตุ๋]

เพื่อไม่มา, การไม่มา.

สพฺพสนฺนิปาตฏฺฐาเน **อนาคนฺตุ** นาม น ลพฺภติ. (ที.อฏ.๓/๑๕๑)

[ภิกษุผู้จะกระทำพระปริตให้พวกอมนุษย์หลีกไปควรประกาศเชิญเทพทั้งหมดชุมนุมที่ป่าใกล้วิหาร มีต้นไม้ใหญ่ที่สุด ควรไปส่งข่าว ณ ที่นั้นว่า หมู่ภิกษุรอการมาของพวกท่าน] ชื่อว่า **การไม่มา**สู่ที่ประชุมทั้งหมดจะไม่ได้รับรอง.

อนาคนฺตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อาคนฺตฺวา]

ไม่มาแล้ว, ไม่กลับมาแล้ว.

โย ธีโร ธิติสมฺปนฺโน
ฌายี ฌานรโต สทา
อโหรตฺตํ อนุยุญฺชํ
ชีวิตํ อนิกามยํ.
เชตฺวาน มจฺจุโน เสนํ
อนาคนฺตฺวา ปุนพฺภวํ
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห
โคธิโก ปรินิพฺพุโต. (สํ.๑/๑๒๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารว่า) นักปราชญ์ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยปัญญา มีปกติเพ่งพินิจ ยินดีในฌานทุกเมื่อ พากเพียรอยู่ตลอดวันและคืน ไม่เสียดายชีวิตชนะกองทัพมัจจุแล้ว **ไม่กลับมา**สู่ภพใหม่นักปราชญ์นั้นคือโคธิกกุลบุตรได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากปรินิพพานแล้ว.

อนาคม (ปุ)

[น + อาคม]

การยังไม่มาถึง, การไม่มาถึง,

การยังไม่บรรลุ.

ส ราชา ปริเทเวสิ
พหุ๋ การุญฺญสญฺหิตํ
อชรามโรหๆ อาสึ
อชฺเชตๆ ญามิ โน ปุเร
สามๆ กาลงฺกตๆ ทิสฺวา
นตฺถิ มจฺจุสฺส **นาคโม**. (ชา.๒/๑๗๗)

(พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับหมู่ภิกษุว่า)

พระราชานั้นทรงคร่ำครวญเป็นที่น่าสงสารอย่างมากว่า เราเข้าใจว่าจะเป็นผู้ไม่แก่และไม่ตาย เราได้เห็นสามบัณฑิตตายวันนี้ จึงได้รู้จักความแก่และความตาย แต่ก่อนหาได้รู้ไม่ ความตาย**จะไม่มาถึง**เป็นไม่มี.

นตฺถิ มจฺจุสฺส นาคโมติ ตๆ มจฺจุสฺส อาคมนๆ อชฺช ชานามิ อิโต ปุพฺเพ น ชานามีติ วิลปติ. (ชา.อฏ.๖/๑๐)

คำว่า **ความตายจะไม่มาถึงเป็นไม่มี (นตฺถิ มจฺจุสฺส สมาคโม)** ได้แก่ พระราชาทรงร้องไห้คร่ำครวญว่า การมาถึงแห่งความตายนั้น เรารู้วันนี้เอง เมื่อก่อนแต่วันนี้ เรายังไม่รู้.

อนาคมน (น)

[น + อาคมน]

การยังไม่มาถึง, การไม่มาถึง,

การยังไม่บรรลุ.

“อิจฺฉสิ ปน ตฺวํ โภ ตสฺส นาคสฺส **อนาคมนนฺติ**? “อิจฺฉามหํ โภ ตสฺส นาคสฺส **อนาคมนนฺติ**. (วิ.๑/๒๒๐)

[ฤาษีผู้น้องตอบว่า “ที่นี้มีมณีกัณฐนาคราช ขึ้นจากแม่น้ำคงคามาหากระผม แล้วพักวงขนดหางล้อมรอบกระผม ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกเหนือศีรษะ เพราะความกลัวนาคราชนั้น กระผมจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง]

(ฤาษีผู้พี่ถามว่า) “เธอต้องการ**การไม่มา**แห่งนาคราชนั้นใช่ไหม

(ฤาษีผู้น้องตอบว่า) “กระผมต้องการ **การไม่มา**แห่งนาคราชนั้น.

อนาคมนทิฏฺจิก (ติ)

[น + อาคมนทิฏฺจิ + ก]

(ก) ผู้ไม่มีทิฏฐิว่าผลแห่งกรรมจะเกิดขึ้นมา, ผู้ไม่เห็นผลที่จะมาถึง,

ผู้ไม่หวังผลอันจะเกิดขึ้นมา.

อนาคมนทิฏฺจิโก ทานํ เทติ. (ม.๓/๗๒)

อสัตบุรุษ **ผู้ไม่เห็นผลที่จะมาถึง** ให้ทาน.

อนาคมนทิฏฺจิโกติ โน ผลปาฏิกงฺขี หุตฺวา เทติ. (ม.อฏ.๔/๕๔)

คำว่า **เป็นผู้ไม่เห็นผลที่จะมาถึง (อนาคมนทิฏฺจิโก)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่หวังผลแล้วให้ทาน.

อทฺธา อิมสฺส ทานสฺส ผลํ มเมว อาคจฺฉตีติ เอวํ ยสฺส ตถา ทิฏฺจิ อตฺถิ โส อาคมนทิฏฺจิโก อยํ ปน น ตาทิโสติ อาห **อนาคมนทิฏฺจิโกติ**. (ม.ฏี.๓/๒๖๘)

ท่านกล่าวว่า อสัตบุรุษ**ผู้ไม่เห็นผลที่จะมาถึง** เพื่อแสดงว่า ผู้ที่มีความเห็นอย่างนี้ว่า ผลของทานนี้จะมาแก่เราเท่านั้นอย่างแน่นอน ชื่อว่า ผู้มีความเห็นผลทานที่จะเกิดขึ้น (ส่งผลแก่ตนแน่นอน) ส่วนผู้นี้ไม่เป็นเช่นผู้นั้น

อนาคมนทิฏฺจิโก เทติ. (อำ.๒/๑๕๑)

(อสัตบุรุษ)**ไม่เห็นผลที่จะมาถึง** ให้ทาน.

อนาคมนทิฏฺจิโก เทตีติ กตสฺส นาม ผลํ อาคมิสฺสตีติ เอวํ อาคมนทิฏฺจิ น อุปฺปาเทตฺวา เทติ. (อำ.อฏ.๓/๕๓)

คำว่า **ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึง ให้ทาน (อนาคมนทิฏฺจิโก เทติ)** ได้แก่ ไม่ให้เกิดความเห็นอันมาแล้วอย่างนี้ว่า ผลแห่งกรรมชื่อว่าอันเราทำแล้วจักมาถึง (จะส่งผลแก่เราแน่นอน) แล้วให้.

(ข) ผู้ไม่มีความเห็นที่เชื่อกรรม และผลแห่งกรรม,

ผู้ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรม.

อนาคมนทิฏฺฐิโก เทตีติ น กมฺมญฺจ ผลญฺจ สทฺทหิตฺวา เทติ. (อ.อฏ.๓/๒๖๗)

คำว่า ผู้ไม่มีความเห็นที่เชื่อกรรม และผลแห่งกรรม ให้ทาน (อนาคมนทิฏฺฐิโก เทติ) ได้แก่ ไม่เชื่อกรรมและผล (กรรม) ให้ทาน.

อนาคมนสีล (ติ)

[น + อาคมนสีล]

ผู้ไม่มีการมาเป็นปกติ, ผู้ไม่มา,

ผู้ไม่มาเป็นปกติ.

อนาคามีติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน กามโลกํ **อนาคมนสีโล** ตติยผลฏฺโฐ.

(อุทาน.อฏ.๒๗๗)

คำว่า **ผู้ไม่มา (อนาคามี)** ได้แก่ **ผู้ไม่มาเป็นปกติ**สู่กามโลกโดยการถือปฏิสนธิ คือ พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๓.

อนาคมนีย (ติ)

[น + อาคมนีย]

อันไม่พึงมา, อันไม่พึงถึง, ไม่พึงบรรลุ,

ที่ไม่ควรเข้าถึง.

อภพฺโพ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล **อนาคมนียํ** วตฺถุ ปจฺจาคนฺตุ. (อ.๒/๓๘๒)

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ เป็นผู้ไม่อาจกลับมาสู่เหตุ**ที่ไม่ควรเข้าถึง**.

[เหตุที่ไม่ควรเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเวร ๕ ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ เสพของ มึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท และทิฏฐิ ๖๒ ประการ]

อนาคมฺม (กฺริ/วิ)

[น + อาคมฺม]

ไม่มาแล้ว, ไม่อาศัยแล้ว.

วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ. สิยา วิวาทาธิกรณํ เอกํ สมถํ **อนาคมฺม** เยภุยฺยสิกํ เอเกน สมเถน สเมยฺย สมฺมุขาวินเยน.

(วิ.๔/๒๒๐)

วิวาทาธิกรณ์ ย่อมระงับด้วยสมถะ ๒ คือ (๑) สัมมุขาวินัย (๒) เยภุยยสิกา บางทีวิวาทาธิกรณ์**ไม่อาศัย**สมถะอย่างหนึ่ง คือ เยภุยยสิกา พึงระงับด้วยสมถะอย่างเดียว คือ สัมมุขาวินัย (บางทีพึงตกลงกันได้).

อนาคามิอริยสาวก (ปุ)

[อนาคามี + อริยสาวก]

อริยสาวกผู้เป็นอนาคามี.

โส ปาโตว อุโปสถิโก หุตฺวา สตฺถุ อุปฏฺฐานํ อคมาสิ. **อนาคามิอริยสาวกาทนฺหิ** สมาทานวเสน อุโปสถกมฺมํ นาม นตฺถิ มคฺเคนาวเตสํ พฺรหฺมจริยญฺจ เอกภตฺติกญฺจ อาคตํ.

(ธมฺม.อฏ.๑/๒๔๐)

อุบาสกนั้น เป็นผู้รักษาอุโบสถ แต่เช้าตรู่ได้ไปยังที่บำรุงของพระศาสดา จริงอยู่ ชื่อว่า อุโบสถกรรม หามี**แก่อริยสาวกผู้เป็นอนาคามีทั้งหลาย** ด้วยสามารถแห่งการสมาทานไม่ พรหมจรรย์และการบริโภคภัตครั้งเดียวของอริยสาวกผู้เป็นอนาคามีเหล่านั่น มาแล้วโดยมรรคนั่นแหละ.

อนาคามิอุปาสก (ติ)

[อนาคามี + อุปาสก. (ถี) อนาคามิอุปาสิกา]

อุบาสกผู้เป็นพระอนาคามี, ผู้นับถือพระรัตนตรัยอันเป็นพระอนาคามี,

อุบาสิกาผู้เป็นอนาคามี.

“มาทิเส **อนาคามิอุปาสเก** ปุตฺเต วิชฺชมาเน สตฺถุ กิลมนกิจฺจ นตฺถิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๓๖)

(ท่านจุลอนาถบิณฑิกะ คิดว่า) **เมื่ออุบาสกผู้เป็นอนาคามี**ผู้เป็นบุตรเช่นเรามีอยู่, กิจที่พระศาสดาต้องลำบากย่อมไม่มี.

อถ นำ ฆรณี นาม อิทฺธิมนฺตี เอกา **อนาคามิอุปาสิกา** อุปสงฺกมิตฺวา“ภนฺเต มาทิสาย ธีตริ วิชฺชมานาย ตุมฺหากำ กิลมนกิจฺจ นตฺถิ อหำ ปาฏิหาริยำ กริสฺสามีติ อาห.
(ธมฺม.อฏ.๒/๑๓๖)

ครั้งนั้น **อุบาสิกาผู้เป็นอนาคามี**คนหนึ่ง ผู้มีฤทธิ์ ชื่อฆรณีเข้าไปเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลว่า พระเจ้าข้า เมื่อธิดาเช่นหม่อมฉันมีอยู่, กิจที่พระองค์ต้องลำบากย่อมไม่มี หม่อมฉันจักทำปาฏิหาริย์.

อนาคามิตา (ถี)

[อนาคามี + ตา]

ความเป็นพระอนาคามี.

โย หิ โกจิ ภิกฺขเว อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน เอวำ ภาเวยฺย สตฺตวสฺสานิ ตสฺส ทฺวินฺนำ ผลานำ อญฺญตรำ ผลำ ปาฏิกงฺขำ ทิฏฺเฐว ธมฺเม อญฺญา สติ วา อุปาทิเสเส **อนาคามิตา**.
(ที.๒/๒๕๒)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ **ความเป็นพระอนาคามี**.

อนาคามิตาติ อนาคามิภาโว.
(ที.อฏ.๒/๓๙๕)

คำว่า **ความเป็นพระอนาคามี (อนาคามิตา)** ได้แก่ จะเป็นผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก.

อนาคามิผล (น)

[อนาคามี + ผล. อนาคามิสฺส ผลำ อนาคามิผลำ. (ปฏิสำ. อฏ.๑/๙๙)]

อนาคามิผล,

ผลแห่งพระอนาคามีบุคคล.

โสตาปตฺติมคฺเค ปญฺญา โสตาปตฺติผเล ปญฺญา สกทาคามิมคฺเค ปญฺญา สกทาคามิผเล ปญฺญา อนาคามิมคฺเค ปญฺญา **อนาคามิผเล** ปญฺญา อรหตฺตมคฺเค ปญฺญา

อรหตฺตผเล ปญฺญา อิมา จตูสุ มคฺเคสุ จตูสุ ผเลสุ ปญฺญา. (อภิ.วิ.๓๔๘)

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ คือ ๑. ปัญญาในโสดาปัตติมรรค ๒. ปัญญาในโสดาปัตติผล ๓. ปัญญาในสกทาคามิมรรค ๔. ปัญญาในสกทาคามิผล ๕. ปัญญาในอนาคามิมรรค ๖. ปัญญา**ในอนาคามิผล** ๗. ปัญญาในอรหัตตมรรค ๘. ปัญญาในอรหัตตผล.

อนาคามิผลกฺขณ (ปุ)

[อนาคามิผล + ขณ]

ขณะแห่งพระอนาคามิผล,

อุปปาทขณะแห่งอนาคามิผล.

อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ. **อนาคามิผลกฺขเณ** ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. (ปฏิสํ.๑๐๒)

ทัสสนะกำลังหมดจด **ในขณะแห่งพระอนาคามิผล** ทัสสนะ หมดจดแล้ว ในขณะแห่งอรหัตตมรรค.

อนาคามิผลตฺถิก (ติ)

[อนาคามิผล + อตฺถิก]

ผู้มีความต้องการพระอนาคามิผล.

อนาคามิผลตฺถิเกน สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค กตฺตพฺโพ ภวิสฺสติ. (ม.อฏ.๓/๙-๑๐)

ผู้ต้องการพระอนาคามิผล จักต้องทำฉันทราคะในสมถะและวิปัสสนา.

อนาคามิผลปฺปตฺต (ติ)

[อนาคามิผล + ปตฺต]

ผู้บรรลุพระนาคามีผลแล้ว.

อนาคามิผลปฺปตฺโต ปฏิลทฺโธ อธิคโต สจฺฉิกโต อุปสมฺปชฺช วิหรติ. (อภิ.ก.๘๙)

บุคคล**เป็นผู้บรรลุ**ได้ ถึง ทำให้แจ้งเข้าถึง**อนาคามิผล**อยู่.

อนาคามิผลสจฺฉิกิริยา (ถี)

[อนาคามิผล + สจฺฉิกิริยา]

การทำให้แจ้งพระอนาคามิผล.

อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺเน ทานํ เทติ. (ม.๓/๒๙๗)

บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติ**เพื่อทำให้แจ้งพระอนาคามิผล**.

[ทักษิณาเป็นปาฏิปุคคลิก ๑๔ ประการ คือ

๑. บุคคลย่อมถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. บุคคลถวายทานในพระปัจเจกพุทธะ

๓. บุคคลถวายทานในพระสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์

๔. บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

๕. บุคคลถวายทานในพระอนาคามี

๖. บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ

ทำให้แจ้งอนาคามิผล

๗. บุคคลถวายทานในพระสกทาคามี

๘. บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล

๙. บุคคลถวายทานในพระโสดาบัน

๑๐. บุคคลถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

๑๑. บุคคลถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว

๑๒. บุคคลให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล

๑๓. บุคคลให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล

๑๔. บุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉาน]

อยํ ธมฺมวินโย มหตฺ ภูตานำ อาวาโส ตตฺริเม ภูตา โสตาปนฺโน โสตาปตฺติผล-สจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน สกทาคามี สกทาคามิ-ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน อนาคามี **อนาคามิ-ผลสจฺฉิกิริยาย** ปฏิปนฺโน อรหา อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน. (อำ.๓/๔๓)

ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติ**เพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล** พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล.

[ธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการในธรรมวินัยนี้คือ

๑. ธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับมีการบำเพ็ญไปตามลำดับมีการปฏิบัติไปตามลำดับไม่ใช่มีการบรรลุอรหัตตผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชันดิ่งไปทันที

๒. สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือนมหาสมุทรที่มีปกติคงที่ไม่ล้นฝั่ง

๓. บุคคลใดผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ สงฆ์ก็ไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้น ย่อมประชุมกันนำเธอออกไปทันที แม้เธอจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ยังห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากเธอ เหมือนมหาสมุทร ไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบกทันที

๔. วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘สมณศากยบุตร’ ทั้งสิ้นเหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี

สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘มหาสมุทร’ ทั้งสิ้น

๕. แม้หากภิกษุจำนวนมากปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ เหมือนแม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้

๖. ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม

๗. ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนมหาสมุทรที่มีรัตนะมาก มีรัตนะ หลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลาแก้ว ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว

๘. ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำ ให้แจ้งสกทาคามิผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล เหมือนมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๒๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๓๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๔๐๐ โยชน์ก็มี มีลำตัว ๕๐๐ โยชน์ก็มี]

อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถ (ปุ)

[อนาคามิผล + สมาปตฺติ + อตฺถ]

ประโยชน์คืออนาคามิผลสมาบัติ,

ผลคือการเข้าอนาคามิผลสมาบัติ.

อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทำ... ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณำ. (ปฏิสำ.๖๒)

ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ... **เพื่อผลคือการเข้าอนาคามิผลสมาบัติ** ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ.

[สังขารุเปกขา ๑๐ อย่าง เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา คือ

๑. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิต กรรมเป็นเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด ความอุบัติ ความเกิดความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความเศร้าโศก ความรำพันความคับแค้นใจแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติมรรค ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๒. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๓. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้สกทาคามิมรรค ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๔. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ

เพื่อต้องการได้สกทาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๕. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อนาคามิมรรคชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๖. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อนาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๗. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อรหัตตมรรคชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๘. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อรหัตตผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๙. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้สุญญตวิหารสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

๑๐. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อนิมิตตวิหารสมาบัติ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ]

อนาคามิผลสมาปตฺติ (ถี)

[อนาคามิผล + สมาปตฺติ]

อนาคามิผลสมาบัติ,

การเข้าอนาคามิผลสมาบัติ.

อรหตฺตมคฺโค อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๒๑)

อนาคามิผลสมาบัติ ควรรู้ยิ่ง.

อนาคามิผลุปฺปตฺติ (ถี)

[อนาคามิผล + อุปฺปตฺติ]

การเกิดขึ้นแห่งอนาคามิผลจิต.

กถํ วุฏฺฐานนฺติ อนาคามิสฺส **อนาคามิผลุปฺปตฺติยา**,อรหโต อรหตฺตผลุปฺปตฺติยาติ เอวํ ทฺเวธา วุฏฺฐานํ โหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๓๕๑)

คำว่า **การออกเป็นอย่างไร (กถํ วุฏฺฐานํ)** อธิบายว่า การออกมีอยู่โดย ๒ ทาง อย่างนี้ คือ สำหรับพระอนาคามี การออกมีด้วย **การเกิดขึ้นแห่งอนาคามิผลจิต** สำหรับพระอรหันต์มีด้วยการเกิดขึ้นแห่งอรหัตตผลจิต.

อนาคามิผลูปนิสฺสย (ปุ)

[อนาคามิผล + อุปนิสฺสย]

อุปนิสัยแห่งอนาคามิผล,

เหตุที่มีกำลังยิ่งแห่งการได้อนาคามิผล.

มาคณฺฑิยพฺราหฺมณสฺส สปชาปติกสฺส **อนาคามิผลูปนิสฺสยํ** ทิสฺวา อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ตสฺส พหินิคเม อคฺคิปริจรณฏฺฐานํ อคมาสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๑๒๘)

พระศาสดา ทรงเห็น**อุปนิสัยแห่งอนาคามิผล**ของมาคันทิยพราหมณ์และนางพราหมณีทรงถือบาตรและจีวรของพระองค์เสด็จไปยังที่บำเรอไฟอยู่เป็นนิตย์ภายนอกบ้านของพราหมณ์นั้น.

อนาคามิภาว (ปุ)

[อนาคามี + ภาว]

ความเป็นอนาคามีบุคคล.

ดู อนาคามิตา

อนาคามิมคฺค (ปุ)

[อนาคามี + มคฺค]

อนาคามิมรรค, ทางหรือวิถีทางของพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี.

อนาคามิมคฺเค ปญฺญา. (อภิ.วิ.๓๔๘)

ปัญญา**ในอนาคามิมรรค**.

อนาคามิมคฺโค อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๒๑)

อนาคามิมรรค ควรรู้ยิ่ง.

ปฏิสนฺธิวเสเนว กามภวํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามี ตสฺส มคฺโค อนาคามิมคฺโค. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๙)

ชื่อว่าอนาคามี เพราะอรรถว่า “ไม่มาสู่กามภพด้วยอำนาจปฏิสนธินั่นแล มรรคแห่งอนาคามีนั้น ชื่อว่า **อนาคามิมรรค**.

อนาคามิมคฺคกฺขณ (ปุ)

[อนาคามิมคฺค + ขณ]

ขณะแห่งอนาคามิมรรค,

อุปปาทขณะแห่งอนาคามิมรรค.

อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนฏฺเฐน สมฺมาทิฏฺฐิ. (ปฏิสํ.๖๗)

ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น**ในขณะแห่งอนาคามิมรรค**.

อนาคามิมคฺคกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุชฺฌติ. อนาคามิผลกฺขเณ ทสฺสนํ วิสุทฺธํ. (ปฏิสํ.๑๐๒)

ในขณะแห่งอนาคามิมรรค ทัสสนะกำลังหมดจด ในขณะแห่งอนาคามิผล ทัสสนะหมดจดแล้ว.

อนาคามิมคฺควชฺฌ (ติ)

[อนาคามิมคฺค + วชฺฌ]

(มานะ) อันอนาคามิมรรคพึงฆ่า-กำจัด-ละ.

สกทาคามิสฺส **อนาคามิมคฺควชฺโฌ** มาโน อตฺถิ,โส ทิฏฺฐิฏฺฐาเน ติฏฺฐติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๕๗)

มานะ**ที่อนาคามิมรรคพึงฆ่า**ย่อมมีแก่พระสกทาคามี มานะนั้นย่อมตั้งอยู่ในฐานะแห่งทิฏฐิ.

อนาคามิมคฺควิปสฺสนา (ถี)

[อนาคามิมคฺค + วิปสฺสนา]

วิปัสสนาแห่งอนาคามิมรรค,

อนาคามิมรรควิปัสสนา.

ปฏิปนฺโน โหตีติ ปฏิปตฺตึ ปฏิปนฺโน โหติ. เอตฺตาวตา โสตาปนฺนสฺส จ สกทาคามิโน จ ปญฺจกามคุณิกราคกฺขยตฺถาย **อนาคามิ-**

มคฺควิปสฺสนา กถิตา โหติ. (อ.อฏ.๒/๓๘)

คำว่า **เป็นผู้ปฏิบัติ (ปฏิปนฺโน โหติ)** ได้แก่ เป็นผู้บำเพ็ญข้อปฏิบัติด้วยคำเพียงเท่านี้ ย่อมเป็นอันพระเถระกล่าว**อนาคามิมรรควิปัสสนา** เพื่อความสิ้นไปแห่งความกำหนัดที่เป็นไปในกามคุณ ๕ ของพระโสดาบันและของพระสกทาคามี.

อนาคามิมคฺคสมงฺคี (ติ)

[อนาคามิมคฺค + สมงฺคี]

ผู้พร้อมเพรียงด้วยอนาคามิมรรค,

ผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค,

พระอนาคามีบุคคล.

อนาคามิมคฺคสมงฺคี มานานุสยํ นปฺปชหติ โน จ โส กามราคานุสยํ นปฺปชหติ. (ยมก.๒/๑๖๒)

บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยอนาคามิมรรคไม่ใช่ละมานานุสัย ทั้งมิใช่ไม่ละกามราคานุสัยด้วย.

อนาคามิสุข (น)

[อนาคามี + สุข]

สุขของพระอนาคามีบุคคล, เนกขัมมสุข.

เนกฺขมฺมสุขนฺติ อนาคามิสุขํ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๒)

คำว่า **เนกขัมมสุข (เนกฺขมฺมสุขํ)** ได้แก่ **สุขของพระอนาคามีบุคคล**.

อนาคามี (ติ)

[น + อาคามี (= อา + คมุ + ณี).

(ถี) อนาคามินี. ปฏิสนฺธิวเสเนว กามภวํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามี. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๙)]

ผู้ไม่มา (เกิด) สู่กามภูมิโดยปฏิสนธิ,

พระอนาคามี (เป็นพระอริยบุคคลระดับ ๓ ในบรรดาพระอริยบุคคล ๔),

ผู้ไม่มา, ผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก.

อยํ ธมฺมวินโย มหตฺ ภูตานำ อาวาโส ตตฺริเม ภูตา โสตาปนฺโน โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน สกทาคามี สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน **อนาคามี** อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปนฺโน อรหา อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน. (อ.๓/๔๓)

ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล **พระอนาคามี** บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล.

อนาคามีติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน กามโลกำ อนาคมนสีโล ตติยผลฏฺโจ. (อุทาน.อฏ.๒๗๗-๘)

คำว่า **พระอนาคามีบุคคล** ได้แก่ พระอริยบุคคล ผู้ดำรงอยู่ในผลที่ ๓ ผู้มีปกติไม่มาสู่กามโลก โดยการถือปฏิสนธิ.

อนาคาร (ติ)

[น + อาคาร. อคารํ, อาคารํ. (นีติ.สุตฺต.๓๓๙)]

ไม่มีเรือน,ไม่ครองเรือน.

ดู อนคาร

อนาคารมุนิ (ปุ)

[อนาคาร + มุนิ]

มุนีผู้ไม่มีเรือน,

มีเนื้อความเหมือนกับอนคารมุนิ.

อนาคาริก (ติ)

[น + อาคาริก]

มีเนื้อความเหมือนกับ อนคาริก.

อนาคาริกมิตฺต (ปุ)

[อนาคาริก + มิตฺต]

มิตรผู้ไม่ครองเรือน,

มิตรผู้เป็นฤาษี, มิตรผู้เป็นพระ.

มิตฺตาติ ทฺเว มิตฺตา อคาริกมิตฺโต จ **อนาคาริกมิตฺโต** จ. (จูฬนิ.๒๓๙)

คำว่า **มิตร (มิตฺตา)** ได้แก่ มิตร ๒ จำพวก คือ

๑. มิตรผู้ครองเรือน ๒. **มิตรผู้ไม่ครองเรือน**.

[**มิตรผู้ครองเรือน** คือ คนบางคนในโลกนี้ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก สละสิ่งที่สละได้ยาก ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ทนสิ่งที่ทนได้ยาก บอกความลับแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อน ไม่ทอดทิ้งในคราวมีอันตราย แม้ชีวิตก็สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ เมื่อเพื่อนสิ้นเนื้อประดาตัวก็ไม่ดูหมิ่น นี้ชื่อว่ามิตรผู้ครองเรือน

มิตรผู้ไม่ครองเรือน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นที่รัก พอใจ เป็นที่เคารพ ควรยกย่อง พูดเป็น ทนฟังถ้อยคำได้ กล่าวถ้อยคำได้ลึกซึ้ง และไม่ชักนำไปในเรื่องไม่สมควร ชักชวน (ให้บำเพ็ญ) ในทางอธิสีล ชักชวนให้หมั่นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ชักชวนให้หมั่นเจริญสัมมัปปธาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ฯลฯ พละ ๕ ฯลฯโพชฌงค์ ๗ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่ามิตรผู้ไม่ครองเรือน]

อนาคาริย (ติ)

[น + อาคาริย]

ผู้ไม่มีกิจอันเกื้อกูลแก่เรือน, บรรพชิต

ความหมายเหมือน อนคาริย.

ดู อนคาริย

อนาคาริยตา (ถี)

[อนาคาริย + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีกิจเกื้อกูลแก่เรือน,

ความเป็นภิกษุ, นักบวช.

ลาภี อจฺฉาทนวตฺถโมกฺขปาวุรณานํ ภวติ ยทิ **อนาคาริยตํ** อุเปติ สหิโต ปุริมกตผลํ อนุภวติ น ภวติ กตสฺส ปนาโส. (ที.๓/๑๓๑)

(พระโบราณกเถระ กล่าวลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า)

ถ้าทรงออก**ผนวช**ก็จะได้ผ้านุ่งและผ้าห่มอย่างดีและทรงได้รับประโยชน์เสวยผลกรรมที่ทรงกระทำไว้ในภพก่อนไม่มีความหมดสิ้นไปแห่งผลกรรมที่พระองค์ทรงทำไว้เลย.

อนาคาริยปริสา (ถี)

[อนาคาริย + ปริสา]

บริษัทฝ่ายบรรพชิต, ภิกษุบริษัท

อิมสฺส จตฺตาโร ปุคฺคเล ทฺเว จ ปริสา ทสฺเสตฺวา ‘จตุตฺถํ ปุคฺคลํ กตราย ปริสาย พหุลํ ปสฺสสีติ ปุจฺฉิสฺสามิ ชานมาโน ‘**อนาคาริยปริสาย**นฺติ วกฺขติ. เอวเมตํ สกมุเขเนว ‘ธมฺมิโก ปริพฺพโช อตฺถีติ วทาเปสฺสามีติ อิมํ เทสนํ อารภิ.

(ม.อฏ.๓/๒๘๒)

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกและบริษัททั้ง ๒ แก่พราหมณ์นี้แล้ว จึงเริ่มเทศนานี้ว่า “เราจักถามว่า “ท่านเห็นบุคคลจำพวกที่ ๔ มีมากในบริษัทไหน พราหมณ์เมื่อรู้อยู่จักกล่าวว่า **"ในบริษัทฝ่ายบรรพชิต"** เราจักให้พราหมณ์นั้นกล่าวด้วยปากของตนนั่นแลว่า การบวชที่ชอบธรรมมีอยู่ด้วยอาการอย่างนี้.

อนาคาริยภาว (ปุ)

[อนาคาริย + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่มีกิจเกื้อกูลแก่เรือน,

ความเป็นบรรพชิต, ความเป็นพระ,

เพศบรรพชิต.

อนาคารสฺสาติ มหาราช ฆราวาสํ ปหาย **อนาคาริยภาวํ** ปตฺตสฺส อธนสฺส อกิญฺจนสฺส ภิกฺขุโน สพฺพกาลํ ภทฺรเมว.

(ชา.อฏ.๕/๒๖๗)

คำว่า **ผู้ไม่มีบ้านเรือน (อนาคารสฺส)** ได้แก่ ดูก่อน มหาราช ความเจริญย่อมมีแก่ภิกษุผู้ไม่มีความกังวล ไม่มีทรัพย์ ละเพศฆราวาสเสียแล้ว ถึง**เพศบรรพชิต**ตลอดกาลทั้งปวง.

อนาคาริยมุนิ (ปุ)

[อนาคาริย + มุนิ]

พระอริยบุคคลผู้เป็นบรรพชิต,

มุนีผู้ไม่มีกิจอันเกื้อกูลแก่เรือน,

พระอริยบุคคลผู้ไม่ครองเรือน,

อริยบุคคลผู้ครองสมณเพศ.

เอวํ คาเม มุนี จเรติ เอวํ เสขาเสขเภโท อนาคาริยมุนิ กุลปฏิปาฏิยา คาเม ภิกฺขํ คณฺหนฺโต วิจรตีติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๓๗)

คำว่า **มุนีพึงเที่ยวไปในบ้าน (เอวํ คาเม มุนี จเร)** ได้แก่ **อริยบุคคลผู้ครองสมณเพศ** ต่างโดยพระเสขะและพระอเสขะก็ฉันนั้น เที่ยวรับภิกษาในบ้านโดยลำดับสกุล.

ดู อนคาริยมุนิ ด้วย

อนาคุ (ติ)

[น + อาคุ. (สํ-อนาคสฺว)]

ผู้ไม่มีบาป, ผู้ไม่มีโทษ.

> โสกสฺส มูลํ ปลิขาย สพฺพํ
> **อนาคุ** ฌายามิ อโสจมาโน
> เฉตฺวาน สพฺพํ ภวโลภชปฺปํ
> อนาสโว ฌายามิ ปมตฺตพนฺธุ.
> (สํ.๑/๑๒๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารว่า) ท่านผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของบุคคลผู้ประมาท เราขุดรากของความเศร้าโศกได้หมดแล้ว**ไม่มีบาป** ไม่เศร้าโศก เพ่งพินิจอยู่ เราตัดความติดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวงไม่มีอาสวะ เพ่งพินิจอยู่.

อนาฆาต (ติ)

[น + อาฆาต]

ไม่มีความอาฆาต, ขจัดความอาฆาตได้,

ไม่มีการผูกอาฆาต, ไม่ผูกอาฆาต.

ปุน จปรํ อุปาลิ โจทเกน ภิกฺขุนา ปรํ โจเทตุกาเมน เอวํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ‘เมตฺตํ นุ โข เม จิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ สพฺรหฺมจารีสุ **อนาฆาตํ** สณฺฐหติ นุ โข เม เอโส ธมฺโม อุทาหุ โนติ. (วิ.๔/๔๓๖)

อุบาลี อนึ่ง ภิกษุผู้โจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงพิจารณาอย่างนี้ ‘เรามีเมตตาจิต**ไม่ผูกอาฆาต**เพื่อนพรหมจารีหรือหนอ คุณสมบัติข้อนี้เรามีหรือไม่มีหนอ.

อนาฆาตนฺติ อาฆาตวิรหิตํ วิกฺขมฺภนวเสน วิหตาฆาตนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๔/๑๒๕)

คำว่า **ไม่ผูกอาฆาต (อนาฆาตํ)** ได้แก่ ปราศจากความอาฆาต อธิบายว่า ขจัดความอาฆาตเสียได้ด้วยอำนาจวิกขัมภนปหาน.

อนาจร (ปุ)

[น + อาจาร, รัสสะเพราะรักษาฉันท์]

ความประพฤติไม่เอื้อเฟื้อ,

การประพฤติที่ไม่ควรทำ, ความประพฤติที่ไม่ดี, ความประพฤติที่ไม่เหมาะสม,

ความประพฤติเสียหาย, อนาจาร.

> อภพฺพฏฺฐาเน วชฺเชตฺวา
> วารยนฺตี **อนาจรํ**
> ตวตฺถาย มหาวีร

จตฺตำ เม ชีวิตฺตมำ. (อป.๒/๒๓๑)
(พระอุบลวรรณาเถรีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)
ข้าแต่พระมหาวีระ พระองค์ทรงเว้น**ความประพฤติที่ไม่เหมาะสม**ในสถานที่ไม่ควร อบรมพระญาณให้แก่กล้าอยู่ หม่อมฉันได้สละชีวิตที่สูงสุดเพื่อประโยชน์แก่พระองค์.

เอวมหำ สำสริตฺวา
ปริวชฺเชนฺโต **อนาจรำ**
ทุกฺกรญฺจ กตำ มยฺหำ
โพธิยาเยว การณา. (พุทฺธวำ.๓๗๘)
(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
เราระลึกถึงพุทธพยากรณ์อย่างนี้แล้ว งดเว้น**ความประพฤติเสียหาย** เราทำกรรมที่ทำได้ยากเพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น.

อนาจรนฺติ อนาจารำ อกตฺตพฺพำ อกรณียนฺติ อตฺโถ. (พุทฺธวำ.อฏ.๓๑๒)

คำว่า **ความประพฤติเสียหาย (อนาจรำ)** ได้แก่ ความประพฤติที่ไม่ดี คือที่ไม่พึงกระทำ ไม่ควรกระทำ.

อนาจริยก (ติ)

[น + อาจริย + ก]

ผู้ไม่มีอาจารย์.

(ก) ผู้ไม่มีอาจารย์คอยสอนโทษน้อยใหญ่, ผู้ไม่มีอาจารย์ผู้คอยตักเตือน.

เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู อนุปชฺฌายกา **อนาจริยกา** อโนวทิยมานา อนนุสาสิยมานา ทุนฺนิวตฺถา ทุปฺปารุตา อนากปฺปสมฺปนฺนา ปิณฺฑาย จรนฺติ. (วิ.๓/๕๖)

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุทั้งหลายยังไม่มีพระอุปัชฌาย์ **ไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือน** พร่ำสอน จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เที่ยวบิณฑบาต.

(ข) ผู้ไม่มีอาจารย์แสดงสัจธรรมทั้ง ๔ , ไม่มีอาจารย์.

พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู **อนาจริยโก** ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ สามำ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตำ ปาปุณิ, พเลสุ จ วสีภาวำ. (ปฏิสำ.๑๗๒)

คำว่า **พระพุทธเจ้า (พุทฺโธ)** อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระสยัมภู คือ **ไม่มีอาจารย์** ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อนด้วยพระองค์เอง ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในสัจจะนั้น และถึงความเป็นผู้ทรงชำนาญในพลญาณทั้งหลาย.

อนาจริยโกติ สยมฺภูปทสฺส อตฺถวิวรณำ. โย หิ อาจริยำ วินา สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ โส สยมฺภู นาม โหติ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๘๔)

คำว่า **ไม่มีอาจารย์ (อนาจริยโก)** คือ คำขยายอรรถแห่งคำว่า **สยมฺภู** เพราะว่า

ผู้ใดแทงตลอดอริยสัจปราศจากอาจารย์ ผู้นั้นเป็นพระสยัมภู.

(ค) ผู้ไม่มีอาจารย์, ผู้เว้นจากกิเลส, ผู้ไม่มีกิเลสคืออาจารย์ผู้แสดงเวชกรรมและทูตกรรมเป็นต้น.

อนนฺเตวาสิกมิทำ ภิกฺขเว พฺรหฺมจริยำ วุสฺสติ **อนาจริยกำ**. สนฺเตวาสิโก ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาจริโก ทุกฺขำ น ผาสุ วิหรติ.อนนฺเตวาสิโก ภิกฺขเว ภิกฺขุ **อนาจริยโก** สุขำ ผาสุ วิหรติ. (สำ.๒/๓๔๙)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์นี้ไม่มีอันเตวาสิก **ไม่มีอาจารย์** ภิกษุผู้มีอันเตวาสิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ส่วนภิกษุผู้ไม่มีอันเตวาสิก **ไม่มีอาจารย์** ย่อมอยู่สุข สบาย.

อนาจริยกนฺติ อาจรณกกิเลสวิรหิตำ. (สำ.อฏ.๓/๔๖)

คำว่า **ไม่มีอาจารย์ (อนาจริยกำ)** ได้แก่ เว้นจากกิเลสอันมาจากภายนอก.

อนาจริยกภาว (ปุ)

[อนาจาริยก + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่มีอาจารย์.

ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสูติอาทิ อนาจริยก-ภาวสฺส อตฺถปฺปกาสนำ. (มหานิ.อฏ.๓๘๙)

คำว่า **ในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน (ปุพฺเพ อนนุสฺสุเตสุ)** เป็นต้น เป็นคำประกาศความของ**ความที่พระองค์เป็นผู้ไม่มีอาจารย์**.

อนาจริยุปชฺฌาย (ติ)

[น + อาจริยุปชฺฌาย]

ผู้ไม่มีอาจารย์และอุปัชฌาย์.

น เม โอวาทโก อตฺถิ
วตฺตา โกจิ น วิชฺชติ
อนาจริยุปชฺฌาโย
วเน วาสำ อุเปมหำ. (อป.๒/๗๙)

(พระปุพินถูปิยเถระกล่าวว่า)
ผู้ที่จะสั่งสอนเราก็ไม่มี ใคร ๆ ที่จะตักเตือนเราก็ไม่มี เรา**ไม่มีอาจารย์และอุปัชฌาย์**อาศัยอยู่ในป่า.

อนาจาร๑ (ปุ)

[น + อาจาร]

การประพฤติสิ่งที่ไม่ควรประพฤติ, การกระทำสิ่งที่ไม่ควรทำ, ความประพฤติไม่ดี-ลามก-ชั่ว-เลวทราม, อนาจาร (อนาจาร คือ ทุจริต ๑๐)

กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิก-วาจสิโก วีติกฺกโม อยำ วุจฺจติ “**อนาจาโร.** สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยำ **อนาจาโร.** (อภิ.วิ.๒๕๕)

ความล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า **อนาจาร** ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า **อนาจาร**.

กายิโก วีติกฺกโมติ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ. **วาจสิโก วีติกฺกโมติ** จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ. (อภิ.อฏ.๒/๓๑๙)

กายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า ความล่วงละเมิดทางกาย

วจีทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า ความล่วงละเมิดทางวาจา.

สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยนฺติ อิมินา อภิชฺฌาทโย จ คหิตาติ สนฺธายาห **"มนสาปิ อาจรติ เอวตสฺมา ตำ ทสฺเสตุนฺติ**. (มูลฏี.๒/๑๗๘)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **"ย่อมประพฤติชั่วแม้ด้วยใจนั่นเทียวเพราะเหตุนั้นเพื่อจะแสดงความประพฤติชั่วทางใจนั้น"** หมายเอาว่า ก็อกุศลธรรมที่เกิดทางใจมีอภิชฌา (ความโลภอยากได้ของเขา) เป็นต้น ทรงรวบรวมไว้ ด้วยคำนี้ว่า **ความทุศีลแม้ทั้งหมด**.

ดู วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๔๑ ด้วย

เอวรูปำ **อนาจารำ** อาจรนฺติ. (วิ.๑/๒๗๔)

(อัสสชิและปุนัพพสุกะ) ประพฤติ**ไม่เหมาะสม**เห็นปานนี้.

อนาจารำ อาจรนฺตีติ อนาจริตพฺพำ อาจรนฺติ อกาตพฺพำ กโรนฺติ. (วิ.อฏ.๒/๑๙๙)

คำว่า **ประพฤติไม่เหมาะสม (อนาจารำ อาจรนฺติ)** ความว่า ประพฤติมารยาทที่ไม่ควรประพฤติ คือทำกิริยาที่ไม่ควรทำ.

อายสฺมา ฉนฺโน **อนาจารำ** อาจริตฺวา สงฺฆมชฺเฌ อาปตฺติยา อนุยุญฺชียมาโน อญฺเญนญฺญำ ปฏิจรติ "โก อาปนฺโน กึ อาปนฺโน กิสฺมึ อาปนฺโน กถำ อาปนฺโน กำ ภณถ กึ ภณถาติ?. (วิ.๒/๕๓)

ท่านพระฉันนะประพฤติ**ไม่เหมาะสม** ถูกพระวินัยธรไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ กลับนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่งว่า "ใครต้อง ต้องอะไร ต้องในเรื่องอะไร ต้องอย่างไร พวกท่านกล่าวถึงใคร กล่าวเรื่องอะไร.

อนาจารำ อาจริตฺวาติ อกาตพฺพำ กตฺวา กายวจีทฺวาเรสุ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวาติ วุตฺตำ โหติ. (วิ.อฏ.๓/๓๔)

คำว่า **ประพฤติไม่เหมาะสม (อนาจารำ อาจริตฺวา)** ความว่า ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ท่านอธิบายไว้ว่า "ต้องอาบัติทางกายทวารและวจีทวาร.

(ก) การล่วงละเมิดอันเป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร, การล่วงละเมิดพระบัญญัติ, การประพฤติไม่สมควร.

อายสฺมา ฉนฺโน **อนาจารำ** อาจรติ. ภิกฺขู เอวมาหำสุ "มาวุโส ฉนฺน เอวรูปำ อกาสิ.เนตำ กปฺปตีติ. โส อนาทริยำ ปฏิจฺจกโรติเยว. (วิ.๑/๒๗๑)

ท่านพระฉันนะประพฤติ**ไม่สมควร** ภิกษุทั้งหลายกล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า "ท่านฉันนะ ท่านอย่ากระทำอย่างนั้น การกระทำเช่นนี้ไม่สมควร ท่านไม่เอื้อเฟื้อยังขืนทำ

เหมือนเดิม.

อนาจารำ อาจรตีติ อเนกปฺปการำ กายวจีทฺวารวีติกฺกมำ กโรติ. (วิ.อฏ.๒/๑๙๖)

คำว่า **ประพฤติไม่สมควร (อนาจารำ อาจรติ)** ได้แก่ ทำการล่วงละเมิดทางกายทวารและวจีทวารหลายอย่าง.

อนาจารนฺติ วุตฺตาวเสสำ กายวจีทฺวารวีติกฺกมำ. (วิ.อฏ.๓/๑๒๑)

คำว่า **การประพฤติไม่สมควร (อนาจารำ)** ได้แก่ การล่วงละเมิดทางกายทวาร และวจีทวาร ที่เหลือจากอนาจารตามที่กล่าวแล้ว.

เตน โข ปน สมเยน ทฺเว ภิกฺขู โกสเลสุ ชนปเท สาวตฺถึ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺนา โหนฺติ. เอโก ภิกฺขุ **อนาจารำ** อาจรติ. (วิ.๒/๑๑๒)

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุ ๒ รูปเดินทางไกลไปกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ภิกษุรูปหนึ่ง **ประพฤติอนาจาร** (ภิกษุผู้เป็นเพื่อนได้กล่าวกับภิกษุรูปนั้นดังนี้ว่า “ท่านอย่าได้กระทำอย่างนี้ การกระทำอย่างนี้ไม่สมควร ภิกษุรูปนั้นแค้นเคืองภิกษุผู้เป็นเพื่อนนั้น).

อนาจารำ อาจรตีติ ปณฺณตฺติวีติกฺกมำ กโรติ. (วิ.อฏ.๓/๙๗)

คำว่า **ประพฤติไม่สมควร (อนาจารำ อาจรติ)** ความว่า กระทำการล่วงละเมิดพระบัญญัติ.

(ข) ความเจ้าชู้, มิจฉาจาร, การประพฤตินอกใจ, การประพฤติผิด.

อเถโก ติโรรฏฺฐวาสิโก พฺราหฺมณมาณวโก อาคนฺตฺวา ตสฺส สนฺติเก สิปฺปำ อุคฺคณฺหนฺโต เอกาย อิตฺถิยา ปฏิพทฺธจิตฺโต หุตฺวา ตำ ภริยำ กตฺวา ตสฺมึเยว พาราณสินคเร วสนฺโต ทฺเว ติสฺโส เวลาโย อาจริยสฺส อุปฏฺฐานำ น คจฺฉติ. สา ปนสฺส ภริยา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา. **มิจฺฉาจารำ** จิณฺณทิวเส ทาสี วิย โหติ อจิณฺณทิวเส สามินี วิย โหติ จณฺฑา ผรุสา. (ชา.อฏ.๑/๓๑๗-๘)

ครั้งนั้นมาณพผู้เป็นพราหมณ์ผู้อยู่นอกแคว้นคนหนึ่ง มาเรียนศิลปะในสำนักของท่าน (พระโพธิสัตว์) มีจิตปฏิพัทธ์ในหญิงคนหนึ่ง ทำนางให้เป็นภรรยา อยู่ในกรุงพาราณสีนั้นนั่นเอง ไม่ไปสู่ที่บำรุงของอาจารย์ ๒-๓ เวลา ส่วนหญิงผู้เป็นภรรยาของเขาเป็นหญิงทุศีล มีบาปธรรม ในวันที่**ประพฤติผิด**ก็เป็นเหมือนทาสี ในวันที่ไม่ได้ประพฤติผิดก็เป็นเหมือนเจ้านาย ดุร้าย หยาบคาย.

กาสิรฏฺเฐ เอโก พฺราหฺมโณ โพธิสตฺตญฺจ กนิฏฺฐภาตรญฺจสฺส ปุตฺตฏฺฐาเน ฐเปตฺวา โปเสสิ. ตสฺส ปน พฺราหฺมณสฺส ภริยา อนาจารา โหติ ทุสฺสีลา. โส โวหารตฺถาย คจฺฉนฺโต อุโภปิ ภาตโร อาห “ตาตา สเจ โว มาตา พฺราหฺมณี **อนาจารำ** อาจรติ วาเรยฺยาถ นนฺติ. (ชา.อฏ.๕๒๑)

พราหมณ์คนหนึ่งในแคว้นกาสีตั้งพระโพธิสัตว์และน้องชายไว้ในตำแหน่งแห่ง

บุตรของท้าวเธอ แล้วเลี้ยงดู บรรดาชนเหล่านั้น ก็ภรรยาของพราหมณ์นั้นเป็นหญิงอนาจาร ทุศีล พราหมณ์นั้นเมื่อจะไปเพื่อค้าขายก็กล่าวกับพี่น้องแม้ทั้ง ๒ ว่า “แน่ะพ่อทั้งหลาย ถ้าพราหมณีผู้เป็นมารดาของพวกเจ้า**ประพฤติผิด** พวกท่านพึงห้ามมารดานั้น.

ดู ชา.อฏ.๒/๑๒๑ ด้วย

(ค) เมถุนปฏิบัติ, การเสพเมถุน, การร่วมเพศ.

สมฺม อชราช มยํ ปุพฺเพ ‘อชา กิร พาลา อหิริกาติ อสฺสุมฺห น จ ตํ ปสฺสิมฺห ตฺวํ ปน รโห ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐาเน กตฺตพฺพํ **อนาจารํ** อมฺหากํ เอตฺตกานํ ปสฺสนฺตานญฺเญว กโรสิ น ลชฺชสิ ตํ โน ปุพฺเพ สุตํ อิมินา ทิฏฺเฐน สเมติ. (ชา.อฏ.๓/๒๖๒)

[ม้าสินธพที่เทียมราชรถตัวหนึ่งกล่าวกับพญาแพะว่า] พญาแพะ เพื่อนเอ๋ย เมื่อก่อน พวกเราได้ฟังมาว่า ได้ยินว่า แพะทั้งหลายเป็นสัตว์โง่เขลา ไม่มียางอาย แต่พวกเรายังไม่เห็นดั่งคำเล่าลือนั้นเลย ส่วนท่าน ทั้งที่พวกเรามีประมาณเท่านี้มองเห็นอยู่ ก็ยังทำ**การเสพเมถุน**ที่ควรทำในที่ลับในสถานที่ปกปิด ช่างไม่ละอายเสียเลย คำที่พวกเราได้ยินมาเมื่อก่อนนั้น ช่างสมจริง.

อนาจาร[๒] (ติ)

[น + อาจาร]

(๑) ผู้มีความประพฤติไม่ดี, ผู้ประพฤติไม่ดี, ผู้ประพฤติไม่สมควร.

อปฺปสฺสุโต โข ปน อยมายสฺมา **อนาจาโร**. อปฺปสจฺจํ โข ปน ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย ปริหานเมตํ. (อ.ม/๓๘๓,๓๘๕)

ก็แลท่านผู้นี้เป็นผู้มีสุตะน้อย **ประพฤติไม่สมควร** ก็ความเป็นผู้มีสุตะน้อยนี้แล เป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว.

[พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตรู้ชัดภิกษุว่า

๑. ท่านผู้นี้เป็นผู้ทำศีลให้ขาด ให้ทะลุ ให้ด่าง ให้พร้อย ไม่ชอบทำต่อเนื่องไม่ประพฤติต่อเนื่องในศีลทั้งหลาย ท่านผู้นี้เป็นผู้ทุศีลตลอดกาลนาน

๒. ท่านผู้นี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธา มีความประพฤติไม่สมควร

๓. ท่านผู้นี้เป็นผู้มีสุตะน้อย มีความประพฤติไม่สมควร

๔. ท่านผู้นี้เป็นผู้ว่ายาก มีความประพฤติไม่สมควร

๕. ท่านผู้นี้เป็นผู้มีปาปมิตร

๖. ท่านผู้นี้เป็นผู้เกียจคร้าน

๗. ท่านผู้นี้เป็นผู้หลงลืมสติ

๘. ท่านผู้นี้เป็นผู้หลอกลวงโลก

๙. ท่านผู้นี้เป็นผู้เลี้ยงยาก

๑๐. ท่านผู้นี้เป็นผู้มีปัญญาทราม'

นี้แล เป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว]

เวสิกาว **อนาจารา**
ชินสาสนทูสิกา
เอวํ อกฺโกสยิตฺวาน
เตน ปาเปน กมฺมุนา.
ทารุณํ นิรยํ คนฺตฺวา
มหาทุกฺขสมปฺปิตา
ตโต จุตา มนุสฺเสสุ
อุปปนฺนา ตปสฺสินี. (อป.๒/๒๙๕)

[พระอัมพปาลีเถรี กล่าวว่า ครั้งนั้น หม่อมฉันเกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงอรุณที่น่ารื่นรมย์ โกรธแล้วสาปแช่งภิกษุณีรูปหนึ่ง ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วว่า] ท่านเป็นหญิงแพศยา **ประพฤติไม่ดี** ประทุษร้ายพระศาสนาของพระชินเจ้า'ครั้นด่าอย่างนี้แล้ว เพราะกรรมชั่วที่ทำไว้นั้น หม่อมฉันต้องตกนรกที่ร้ายกาจเพียบด้วยมหันตทุกข์ เคลื่อนจากนรกนั้นแล้วมาเกิดในหมู่มนุษย์ ก็มีความเดือดร้อนเป็นประจำ.

อวณฺณํ ภาสตีติ ตา ปน ปจนโกฏฺฏนาทีนิ กโรนฺติโย ทิสฺวา นตฺถิ อิมาสํ อนาปตฺติ นาม อิมา ภิกฺขุนิโย **อนาจารา** ทุพฺพจา ปคพฺภาติ อคุณํ กเถติ. (ม.อฏ.๒/๒)

คำว่า **ติเตียน (อวณฺณํ ภาสติ)** ความว่า ก็ภิกษุบางรูปเห็นภิกษุณีเหล่านั้นทำกิจมีการหุงข้าวและตำข้าวเป็นต้น จึงกล่าวร้ายว่า ภิกษุณีเหล่านี้**ประพฤติไม่ดี** ว่ายากคะนอง น่าจะต้องอาบัติ.

เอวเมตํ มาณว อิตฺถิโย นาม **อนาจารา**ํ จิณฺณทิวเส สามิกํ อนุวตฺตนฺติ ทาสี วิย นิหตมานา โหนฺติ. อนาจิณฺณทิวเส ปน มานตฺถทฺธา หุตฺวา สามิกํ น คเณนฺติ. เอวํ อิตฺถิโย นาเมตา **อนาจารา** ทุสฺสีลา ตาสํ ภาโว นาม ทุชฺชาโน ตาสุ อิจฺฉนฺตีสุปิ อนิจฺฉนฺตีสุปิ มชฺฌตฺเตเนว ภวิตพฺพํ.
(ชา.อฏ.๑/๓๑๘)

(อาจารย์กล่าวกับมาณพว่า) “มาณพ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ชื่อว่าหญิงทั้งหลายเป็นผู้ทุศีล ในวันที่**ประพฤติไม่ดี**ก็คล้อยตามสามี เป็นเหมือนทาสีผู้มีมานะถูกกำจัดแล้ว แต่ในวันที่ประพฤติไม่ดีเป็นหญิงกระด้างด้วยมานะ ไม่ยอมนับว่าเป็นสามี ชื่อว่าหญิงเหล่านี้เป็น**ผู้ประพฤติไม่ดี** เป็นผู้ทุศีล อย่างนี้ ธรรมดาว่าภาวะของหญิงเหล่านั้นรู้ได้ยาก เมื่อหญิงเหล่านั้นต้องการก็ตาม ไม่ต้องการก็ตาม พึงมีตนเป็นกลางนั่นเอง.

อุปาสก อิตฺถีสุ '**อนาจารา** เอตาติ โกปีอกตฺวา มชฺฌตฺเตเนว ภวิตุํ วฏฺฏตีติ ปุพฺเพปิ เต ปณฺฑิตา กถยึสุ ตฺวํ ปน ภวนฺตเรน ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ตํ การณํ น สลฺลกฺเขสี.
(ชา.อฏ.๑/๓๑๘)

(พระศาสดาตรัสกับอุบาสกคนหนึ่งว่า)

อุบาสก ท่านอย่าได้ทำความโกรธในหญิงทั้งหลายว่า หญิงเหล่านี้เป็นคน**ประพฤติไม่ดี** ควรวางตนเป็นกลางเท่านั้น แม้ในกาลก่อน บัณฑิตทั้งหลายก็บอกแล้วแก่ท่าน แต่ท่านกำหนดเหตุนั้นไม่ได้ เพราะภพอื่นปกปิดไว้.

(๒) ผู้ไม่มีวัตร, ผู้ไม่มีมารยาท, ผู้มีความประพฤติไม่สมควร, ผู้ไม่มีอาจาระในอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น.

มา เม กทาจิ ปาปิจฺโฉ
กุสีโต หีนวีริโย
อปฺปสฺสุโต **อนาจาโร**
สเมโต อหุ กตฺถจิ. (อป.๑/๓๓)

(พระสารีบุตรทราบทูลพระศาสดาว่า)

บุคคลผู้มีความปรารถนาเลวทราม เป็นคนเกียจคร้าน ละความเพียร มีการศึกษาน้อย **ไม่มีมารยาท** อย่าได้มาสมาคมกับข้าพระองค์ในที่ไหน ๆ สักคราวเลย.

อาจริยุปชฺฌายาทีสุ อาจารวิรหิตตฺตา **อนาจาโร** จ ปุคฺคโล. (อป.อฏ.๑/๒๖๔)

บุคคลชื่อว่า**ผู้ไม่มีมารยาท** เพราะเว้นจากความประพฤติดีในอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น.

ดู อนาทร ๑ ด้วย

อนาจารกิริยา (ถี)

[อนาจาร + กิริยา]

การกระทำอนาจาร, การกระทำความประพฤติอันไม่ดี-ไม่สมควร.

สตฺถาปิ “มม สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ‘สมณธมฺมํ กริสฺสามีติ คตสฺส ภิกฺขุโน กา นุ โข ปวตฺตีติ อุปธาเรนฺโต ตํ อิตฺถึ ทิสฺวา ตสฺสา **อนาจารกิริยํ** เถรสฺส จ สํเวคุปฺปตฺตึ ญตฺวา คนฺธกุฏิยํ นิสินฺโนว เตน สทฺธึ กเถสิ “ภิกฺขุ กามคเวสกานํ อรมณฏฺฐานเมว วีตราคานํ รมณฏฺฐานํ โหตีติ.

(ธมฺม.อฏ.๑/๔๐๓)

ฝ่ายพระศาสดาทรงใคร่ครวญว่า ความเป็นไปของภิกษุผู้เรียนกัมมัฏฐานจากสำนักของเราไปแล้วด้วยตั้งใจว่า จักทำสมณธรรม เป็นอย่างไรหนอแล ? ทรงเห็นหญิงนั้นแล้ว ทรงทราบ**การทำความประพฤติไม่สมควร**ของหญิงนั้น และความเกิดขึ้นแห่งความสังเวชของพระเถระ ประทับนั่งในพระคันธกุฎีนั่นแหละ ตรัสกับพระเถระนั้นว่า ภิกษุ สถานที่ๆ ไม่รื่นรมย์ของพวกคนผู้แสวงหากามนั่นแหละ เป็นสถานที่รื่นรมย์ของผู้ปราศจากราคะแล้วทั้งหลาย.

อนาจารตา (ถี)

[อนาจาร^{๒} + ตา]

ความเป็นผู้มีความประพฤติไม่ดี,

ความเป็นผู้มีความประพฤติไม่สมควร,

ความประพฤติที่เลวทราม.

เอวญฺจ ปน วตฺวา “อิติ โข ภิกฺขเว อหํ ติรจฺฉานคโตปิ อิตฺถินํ อกตญฺญุตํ พหุมายตํ **อนาจารตํ** ทุสฺสีลตญฺจ ชานามิ ตทาปาหํ ตาสํ วเส อวตฺติตฺวา ตา เอว อตฺตโน วเส วตฺเตมีติ อิมาย กถาย เตสํ ภิกฺขูนํ อนภิรตึ หริตฺวา สตฺถา ตุณฺหี อโหสิ. (ชา.อฏ.๕/๔๔๘)

ก็พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปอีกว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อเราเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ย่อมรู้ความที่หญิงทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู เป็นผู้มีมายามาก **เป็นคนประพฤติไม่ดี** และเป็นผู้ทุศีลด้วยประการฉะนี้ แม้ในครั้งนั้น เราก็มิได้ตกอยู่ในอำนาจของหญิงเหล่านั้น กลับให้หญิงเหล่านั้นอยู่ในอำนาจของตน พระองค์ทรงนำความเบื่อหน่ายของภิกษุเหล่านั้นออกไป ด้วยธรรมกถาอย่างนี้แล้ว ก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่.

อนาจารี (ติ)

[น + อาจารี]

ผู้ประพฤติตนไม่เหมาะสม.

อนาจิกฺขิต (ติ)

[น + อาจิกฺขิต]

ไม่ถูกบอก, ไม่ถูกกล่าว

ไม่บอกกล่าว, ไม่ถูกแสดง.

ยสฺมา จ โข ภนฺเต นาคเสน นตฺถญฺโญ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย ตสฺมา **อนาจิกฺขิโต** ภควตา อยญฺจ นวโม เหตุ ทิสฺสติ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย. (มิลินฺท.๑๑๘)

(พระเจ้ามิลินท์กล่าวว่า) พระคุณเจ้านาคเสนผู้เจริญ ก็เพราะเหตุว่า เหตุอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ไม่มีอยู่ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค**จึงไม่ตรัสบอกไว้** ก็แต่ว่า เหตุที่ ๙ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ก็ปรากฏอยู่.

เอตฺถ นิกฺขิตฺตํ อนกฺขาตนฺติ “เอตฺตกํ เอตฺถ นิกฺขิตฺตนฺติ อนาจิกฺขิตํ. (เปต.อฏ.๑๘๗)

คำว่า **เก็บซ่อนไว้ในที่นี้ทั้งไม่ได้บอกแก่ใคร ๆ (เอตฺถ นิกฺขิตฺตํ อนกฺขาตํ)** ได้แก่ ดิฉันไม่ได้บอกว่า ทรัพย์มีประมาณเท่านี้ เก็บไว้ในที่นี้.

อนาจิณฺณ (ติ)

[น + อาจิณฺณ]

อันไม่ประพฤติแล้ว, อันไม่ประพฤติเป็นปกติ, อันไม่ฝึกฝน, อันไม่เคยชิน.

อนาจิณฺณํ ตถาคเตน “อาจิณฺณํ ตถาคเตนาติ ทีเปติ. (วิ.๓/๕๐)

แสดงจริยาวัตร**ที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา**ว่า ตถาคตได้ประพฤติมา.

[พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “สารีบุตร เธอพึงรู้จักอธรรมวาทีภิกษุด้วยวัตถุ ๑๘ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. แสดงอธรรมว่า เป็นธรรม

๒. แสดงธรรมว่า เป็นอธรรม

๓. แสดงสิ่งมิใช่วินัยว่า เป็นวินัย

๔. แสดงวินัยว่า มิใช่วินัย

๕. แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตได้ภาษิตไว้ได้กล่าวไว้

๖. แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ไม่ได้กล่าวไว้

๗. แสดงจริยาวัตรที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่าตถาคตได้ประพฤติมา

๘. แสดงจริยาวัตรที่ตถาคตประพฤติมาว่าตถาคตไม่ได้ประพฤติมา

๙. แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตได้บัญญัติไว้

๑๐. แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้

๑๑. แสดงอนาบัติว่าเป็นอาบัติ

๑๒. แสดงอาบัติว่าเป็นอนาบัติ

๑๓. แสดงอาบัติเบาว่าเป็นอาบัติหนัก

๑๔. แสดงอาบัติหนักว่าเป็นอาบัติเบา

๑๕. แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ

๑๖. แสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ

๑๗. แสดงอาบัติชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ

๑๘. แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ]

อนาเจรกุเลวสนฺต (ติ)

[น + อาเจรกุล + วสนฺต]

ผู้ไม่เคยอยู่ในตระกูลแห่งอาจารย์,

ผู้ไม่เคยเรียนอยู่ในตระกูลแห่งอาจารย์,

ผู้ไม่เคยศึกษาอยู่ที่บ้านของอาจารย์,

ผู้ไม่เคยศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์.

อมาตาปิตรสำวทฺโธ
อนาเจรกุเล วสำ
นายำ กาลำ อกาลำ วา
อภิชานาติ กุกฺกุโฏ. (ชา.๑/๒๘)

(อาจารย์กล่าวกับลูกศิษย์)
ไก่ตัวนี้ไม่ได้เจริญเติบโตอยู่กับพ่อแม่ **ไม่เคยศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์**จึงไม่รู้เวลาที่ควรขันและไม่ควรขัน.

อนาเจรกุเล วสนฺติ อาจริยกุเลปิ อวสมาโน อาจารสิกฺขาปทำ กญฺจิ นิสฺสาย อวสิตตฺตาติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๑/๔๖๒)

คำว่า **ไม่เคยศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์ (อนาเจรยกุเล วสำ)** ความว่าไม่ได้อยู่แม้ในตระกูลของอาจารย์ เพราะไม่ได้อาศัยใคร ๆ เป็นอาจารย์สั่งสอนมารยาทอยู่เลย.

อนาชานีย (ติ)

[น + อาชานีย]

ผู้ไม่ใช่อาชาไนยบุคคล,

ผู้ไม่รู้ทั่วถึงเหตุแห่งการตัดขาดโวหาร (เจตนา) ของคฤหัสถ์,

ผู้ไม่รู้เหตุ, มีตระกูลต่ำ, มิใช่ผู้ดี.

อนาชานีเยว สมาเน อนาชานียจาเน จเปสฺสาม. (ม.๒/๓๑)

(โปตลิยคหบดีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)

ข้าพระองค์ตั้งพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก**ผู้ไม่รู้ทั่วถึง**ไว้ในฐานะแห่งบุคคลผู้ไม่รู้ทั่วถึง.

อนาชานีเยติ คิหิโวหารสมุจฺเฉทนสฺส การณํ อชานนเก. (ม.อฏ.๓/๓๑)

คำว่า **ผู้ไม่รู้ทั่วถึง (อนาชานีเย)** ได้แก่ ผู้ไม่รู้ทั่วถึงเหตุแห่งการตัดขาดโวหารของคฤหัสถ์.

กสฺสจิ นาม อตฺถสฺสปิ อชานนโต น อาชานนฺตีติ **อนาชานียา**. (ม.ฏี.๓/๒๔)

ชื่อว่า **ผู้ไม่รู้ทั่วถึง (อนาชานีย)** เพราะอรรถว่าไม่รู้ทั่วเหตุ เพราะไม่รู้แม้อรรถอะไรๆ.

[**โวหาร** มีความหมายหลายนัย คือ การเรียกชื่อ การบัญญัติ คำพูด และเจตนา ในที่นี้หมายถึงเจตนาโวหาร (ม.ม.อ. ๒/๓๒/๓๐)]

อนาชานียฏฺฐาน (น)

[อนาชานีย + ฐาน]

ตำแหน่ง-ฐานะ-ที่ของผู้ไม่ใช่อาชาไนย,

ฐานะแห่งผู้ไม่รู้ทั่วถึง.

อนาชานีเยว สมาเน **อนาชานียฐาเน** จเปสฺสาม. (ม.๒/๓๑)

(โปตลิยคหบดีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)

ข้าพระองค์ตั้งพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้ไม่รู้ทั่วถึงไว้**ในฐานะแห่งบุคคลผู้ไม่รู้ทั่วถึง**.

อนาชานียโภชน (น)

[อนาชานีย + โภชน]

โภชนะที่ผู้ไม่รู้เหตุพึงกิน, อาหารอันผู้ไม่ใช่อาชาไนยพึงกิน, โภชนะสำหรับบุคคลผู้ไม่รู้ทั่วถึง.

อนาชานีเยว สมาเน **อาชานียโภชนํ** โภชิมฺห. (ม.๒/๓๑)

ข้าพระองค์ได้เลี้ยง**โภชนะสำหรับบุคคลผู้ไม่รู้ทั่วถึง**ในพวกปริพาชกผู้ไม่รู้ทั่วถึง.

อนาชานียโภชนนฺติ การณํ อชานนฺเตหิ ภุญฺชิตพฺพํ โภชนํ. (ม.อฏ.๓/๓๑)

คำว่า **โภชนะสำหรับบุคคลผู้ไม่รู้ทั่วถึง (อนาชานียโภชนํ)** ได้แก่ โภชนะที่เหล่าชนผู้ไม่รู้เหตุพึงกิน.

อนาณตฺต (ติ)

[น + อาณตฺต]

ผู้ไม่ถูกบังคับแล้ว, ผู้ไม่ถูกสั่งแล้ว.

โย ภิกฺขุ “อิทำ คเหตฺวา เอตฺถ ยาหีติ สามิเกหิ **อนาณตฺโต** สยเมว “มยฺหำ อิทำ นาม เทถ อหำ โว ภณฺฑำ วหามีติ เตสำ ภณฺฑำ สีเสน อาทาย คจฺฉนฺโต เถยฺยจิตฺเตน ตำ ภณฺฑำ อามสติ ทุกฺกฏำ. (วิ.อฏ.๑/๒๙๓)

ภิกษุใดที่เจ้าของ**ไม่สั่งว่า** “โปรดถือเอาทรัพย์นี้แล้วไปในที่นี้ พูดขึ้นเองว่า “โปรดให้ทรัพย์นี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะนำทรัพย์ของท่านไป จึงใช้ศีรษะทูนทรัพย์ของชนเหล่านั้นเดินไป มีไถยจิตลูบคลำทรัพย์นั้น ต้องอาบัติทุกกฏ.

ดู อนชฺฌิฏฺฐ ด้วย

อนาณาปิต (ติ)

[น + อาณาปิต]

ผู้ไม่ถูกบังคับแล้ว, ไม่ถูกสั่งแล้ว.

อนชฺเฌสิโตติ อนาณาปิโต “น อิจฺฉิโตติ เอเก. (มหานิ.อฏ.๑๗๑-๒)

คำว่า **ไม่มีใครเชื้อเชิญ (อนชฺเฌสิโต)** ได้แก่ **ไม่ถูกสั่ง** อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไม่ถูกปรารถนา.

อนาตาปี (ติ)

[น + อาตาปี]

ผู้ไม่มีความเพียร,

ผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส.

อนาตาปี อโนตฺตปฺปี อภพฺโพ สมฺโพธาย อภพฺโพ นิพฺพานาย อภพฺโพ. (สำ.๑/๔๐๐)

ภิกษุผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ไม่มีความสะดุ้งกลัวบาปเป็นผู้ไม่ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

อนาตาปีติ ยำ วีริยำ กิเลเส อาตาปติ เตน รหิโต. (สำ.อฏ.๒/๑๕๓)

คำว่า **ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส (อนาตาปี)** ความว่า เว้นจากความเพียรเครื่องเผากิเลส.

อนาตาปี ภิกฺขเว ภิกฺขุ อโนตฺตาปี สมฺโพธาย อภพฺโพ นิพฺพานาย อภพฺโพ. (อิติวุ.๒๑๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ**ผู้ไม่มีความเพียร** ไม่มีโอตตัปปะ จึงไม่ควรเพื่อตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อนิพพาน.

อนาตาปี อโนตฺตาปีติ กิเลสานำ อาตาปนสฺส วีริยสฺส อภาเวน อนาตาปี ปาปุตฺราส-อาตาปนปริตาปนลกฺขณสฺส โอตฺตปฺปสฺส อภาเวน อโนตฺตาปี. (อิติวุ.อฏ.๓๓๓-๔)

คำว่า **ไม่มีความเพียร ไม่มีโอตตัปปะ (อนาตาปี อโนตฺตาปี)** ได้แก่ ชื่อว่า ไม่มีความเพียร เพราะไม่มีความเพียรเป็นเหตุแผดเผากิเลส ชื่อว่า ไม่มีโอตตัปปะ เพราะไม่มีความเกรงกลัวที่มีลักษณะสะดุ้งกลัวต่อบาปร้อนรนและรุ่มร้อนเพราะบาป.

อนาตาปีติ กิเลสานำ อาตาปนฏฺเฐน อาตาโป วีริยำ โส เอตสฺส อตฺถีติ อาตาปี น อาตาปี **อนาตาปี** สมฺมปฺปธานวิรหิโต กุสีโตติ วุตฺตำ โหติ. (อิติวุต.อฏ.๑๐๐)

คำว่า **ผู้ไม่มีความเพียร (อนาตาปี)** ได้แก่ ความเพียร ชื่อว่าอาตาปะ เพราะอรรถว่าเผากิเลสทั้งหลายให้เร่าร้อน ชื่อว่า อาตาปี เพราะอรรถว่า “มีความเพียรเครื่องเผากิเลสนั้น ชื่อว่า อนาตาปี เพราะไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีคำอธิบายว่า เป็นผู้เว้นจากสัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) คือเป็นผู้เกียจคร้าน.

อนาตุร (ติ)

[น + อาตุร]

ผู้ไม่มีความเดือดร้อน, ผู้ไม่มีโรค, ผู้ไม่มีโรคคือกิเลส, ผู้ไม่ถูกเบียดเบียน, อันไม่มีความกระสับกระส่าย, ไม่กระวนกระวาย.

สุสุขำ วต ชีวาม
อาตุเรสุ **อนาตุรา**
อาตุเรสุ มนุสฺเสสุ
วิหราม **อนาตุรา**.
(ธมฺม.๔๓ เถร.๒๖๙)

(พระศาสดาตรัสเตือนพระญาติที่จะทำสงครามกันว่า)

บรรดามนุษย์ผู้มีความเดือดร้อนกัน **พวกเราไม่มีความเดือดร้อน** เป็นอยู่สุขสบายดี หนอ บรรดามนุษย์ผู้มีความเดือดร้อนกัน**พวกเราอยู่อย่างไม่มีความเดือดร้อน**.

กิเลสาตุเรสุ มนุสฺเสสุ นิกฺกิเลสตาย **อนาตุรา**. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๖๖)

ในมนุษย์ทั้งหลายผู้เดือดร้อนเพราะกิเลส (พวกเรา) ชื่อว่า**อนาตุระ** เพราะความเป็นผู้ไม่มีกิเลส.

อนาตุรตา (ถี)

[อนาตุร + ตา]

ความเป็นผู้ไม่เจ็บปวด, ความเป็นผู้ไม่มีโรค, ความที่จิตไม่กระสับกระส่าย.

ดู อภิ.อฏ.๑/๑๙๕ ด้วย

อนาถ (ติ)

[น + นาถ]

ผู้ไม่มีที่พึ่ง, ผู้ไม่เป็นใหญ่, ผู้ไม่มีที่อาศัย, ผู้ยากจน, ผู้ไม่มีผู้ปกครอง, ผู้ไม่มีที่นับถือ-ที่พึ่งพิง.

“เอวญฺเหตำ อยฺเย โหติ ยถา ตำ **อนาถายา**ติ. (วิ.๒/๒๙๗)

(ภิกษุณีถุลลนันทาได้กล่าวกับภิกษุณีจัณฑกาลีนั้นว่า “เมื่อฉันกำลังมา ไฉนเธอจึงไม่ปูอาสนะ) ภิกษุณีจัณฑกาลีตอบว่า “แม่เจ้า **คนไม่มีที่พึ่ง**ก็ทำอย่างนี้แหละ.

สงฺฆสฺส อญฺชลึ กตฺวา
อิเธกจฺเจ วทามหำ

อปวิทฺธา **อนาถา** เต
ยถา เปตา ตเถว เต. (สํ.๑/๖๐)
(ชันตุเทพบุตรเข้าไปหากลุ่มภิกษุผู้ฟุ้งซ่านแล้วกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าทำอัญชลีต่อสงฆ์แล้ว ขอพูดกับท่านบางพวกในที่นี้ว่า พวกท่านถูกเขาทอดทิ้งแล้ว **เป็นคนไม่มีที่พึ่ง**เหมือนเปรต.

อนาถาติ อปฺปติฏฺฐา. (สํ.อฏ.๑/๑๐๗)

คำว่า **เป็นคนไม่มีที่พึ่ง (อนาถา)** ได้แก่ เป็นคนไร้ที่พึ่ง.

[คำว่า **เปรต (เปตา)** ได้แก่ พวกคนตายแล้วที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เหมือนอย่างว่า คนตายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ย่อมถูกนกนานาชนิดเป็นต้นจิกกิน แม้เหล่าญาติก็ไม่ทำกิจคือที่พึ่งแก่คนเหล่านั้น คือไม่รักษา ไม่คุ้มครองไว้ ฉันใด แม้เหล่าภิกษุผู้เห็นปานนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมไม่ได้รับโอวาทและคำพร่ำสอน จากสำนักของอาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าถูกทอดทิ้งแล้ว ชื่อว่าเป็นคนไม่มีที่พึ่ง ย่อมเป็นเหมือนคนตายแล้วฉะนั้น]

สนาถา ภิกฺขเว วิหรถ มา **อนาถา**. ทุกฺขํ ภิกฺขเว **อนาโถ** วิหรติ. (อ.๓/๒๗๕)

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีที่พึ่งอยู่เถิด อย่า**เป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง**อยู่เลย บุคคล**ผู้ไม่มีที่พึ่ง**ย่อมอยู่เป็นทุกข์.

[นาถกรณธรรม ๑๐ ประการ

๑. เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะสั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด

๓. เป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี .

๔. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทนรับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ .

๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้สามารถจัดได้.

๖. เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม ในอภิวินัย.

๗. เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ .

๘. เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามแต่จะได้ .

๙. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่งระลึกถึงสิ่งที่

ทำและคำที่พูดแม้นานได้.

๑๐. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ]

อปฺปติฏฺโฐ **อนาโถ**. (อ.ฏี.๓/๓๐๘)

ผู้ไม่มีที่พึ่ง ชื่อ **ผู้ไร้ที่พึ่ง**.

อนาถกาลกิริยา (ถี)

[อนาถ + กาลกิริยา]

การตายอย่างอนาถ,

การตายอย่างไม่มีที่พึ่ง.

ทฺวีสุ รชฺเชสุ รชฺชํ กาเรตฺวา อิทานิ ปรสฺส พหินคเร อนาถสาลาย **อนาถกาลกิริยํ** กตฺวา นิปนฺโน มยฺหํ สามิ โกสลราชาติอาทีนิ วทมานา อุจฺจาสทฺเทน ปริเทวิตุํ อารภิ. (ม.อฏ.๓/๒๔๔)

(นางสนมร้องไห้คร่ำครวญว่า) “ข้าแต่นายพระเจ้าปเสนทิโกศล ของเรา ครองราชสมบัติในแคว้นทั้ง ๒ แล้ว บัดนี้ กลับต้องมานอน**สวรรคตอย่างอนาถา** ที่ศาลาของคนอนาถาภายนอกพระนครคนอื่น.

อนาถปิณฺฑิก (ปุ)

[อนาถ + ปิณฺฑ + อิก. (นีติ.สุตฺต. ๘๐๘ ธานฺ.ฏี.๔๓๗) ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตเรียกเศรษฐีนี้ว่า อนาถปิณฺฑท]

ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา,

ผู้ให้ข้าวแก่ชนผู้ไม่มีที่พึ่ง,

อนาถปิณฑิกเศรษฐี,

อนาถปิณฑิกเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีผู้ถวายวิหารเชตวัน, ท่านได้รับตำแหน่งเอตทัคคะ ในทางเป็นผู้เลิศที่สุดในบรรดาทายกผู้ถวายทาน, เศรษฐีเดิมชื่อว่าสุทัตตะ.

นิสชฺช โข ภควา **อนาถปิณฺฑิกํ** คหปตึ เอตทโวจ “เอหิ สุทตฺตาติ. อถ โข **อนาถปิณฺฑิโก** คหปติ “นาเมน มํ ภควา อาลปตีติ หฏฺโฐ อุทคฺโค เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ. (วิ.๔/๓๐๓-๔)

ครั้นประทับนั่งแล้วได้ตรัสกับท่าน**อนาถบิณฑิก**คหบดีดังนี้ว่า "มาเถิดสุทัตตะ" ท่าน**อนาถบิณฑิก**คหบดีรื่นเริงบันเทิงใจว่า "พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกชื่อเรา" จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ .

สุทตฺโต นาม โส คหปติ มาตาปิตูหิ กตนามเวเสน. สพฺพกามสมิทฺธิตาย ปน วิคตมลมจฺเฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑมทาสิ เตน “**อนาถปิณฺฑิโก**ติ สงฺขํ คโต. (ม.อฏ.๑/๖๒)

คหบดีนั้นชื่อสุทัตตะ ด้วยอำนาจชื่อที่มารดาและบิดาตั้งให้ แต่เพราะเขาสำเร็จด้วยสมบัติที่น่าปรารถนาทุกอย่างได้ เขาจึงได้ให้ก้อนข้าวแก่คนไร้ที่พึ่งทั้งหลายตลอดเวลา เพราะปราศจากความตระหนี่

และเพราะเพียบพร้อมด้วยคุณมีความกรุณาเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงได้รับชื่อว่า **อนาถบิณฑิกเศรษฐี (ผู้ให้ก้อนข้าวแก่คนไร้ที่พึ่ง)**.

อนาถานำ ปิณฺโฑ เอตสฺมึ อตฺถีติ **อนาถปิณฺฑิโก**. (สุตฺตนิ. อฏ.๒/๕)

ชื่อว่า **อนาถบิณฑิกเศรษฐี** เพราะอรรถว่า มีก้อนข้าวเพื่อคนไร้ที่พึ่งทั้งหลาย.

สทฺทตฺถโต ปน ทาตพฺพภาเวน สพฺพกาลํ อุปฏฺฐปิโต อนาถานำ ปิณฺโฑ เอตสฺส อตฺถีติ **อนาถปิณฺฑิโก**. (ม.ฏี.๑/๑๔๑)

ส่วนว่าโดยอรรถของศัพท์ ชื่อว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐี เพราะอรรถว่า มีก้อนข้าวที่ตนจัดตั้งไว้เพื่อคนไร้ที่พึ่งตลอดกาลโดยความเป็นอาหารที่ตนพึงให้.

สุทตฺโต นาม คหปติ อนาถานำ ปิณฺฑสฺส ทายกตฺตา **อนาถปิณฺฑิโก**. (สี.นวฏี.๒/๓๖๘)

คหบดีชื่อว่า สุทัตตะ ชื่อว่า **อนาถบิณฑิกเศรษฐี** เพราะให้ก้อนข้าว (อาหาร) แก่พวกคนไร้ที่พึ่ง.

[ในบางแห่งเรียกเศรษฐีนี้ว่า มหาอนาถปิณฑิกเศรษฐี เพื่อให้ต่างกันกับ จูฬอนาถปิณฑิกเศรษฐี (ธมฺม.อฏ.๒/๙๒ ชา.อฏ.๑/๑๖๕) เศรษฐีนี้เป็นบุตรชายของสุมนเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถี (อำ.อฏ.๑/๒๙๕ เถร.อฏ.๑/๒๗) เป็นพี่ชายของพระสุภูติเถระอีกด้วย (เถร.อฏ.๑/๒๗) มีภรรยานามว่าปุญญลักขณาเทวี (ชา.อฏ.๒/๓๖๘ ชา.อฏ.๓/๔๑๓) ภรรยาของอนาถปิณฑิกเศรษฐีนี้เป็นน้องสาวของราชคหเศรษฐี ภรรยาของราชคหเศรษฐีเป็นน้องสาวของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เพราะฉะนั้น เศรษฐีทั้งสองนี้จึงแต่งงานกับน้องสาวของกันและกัน ในคัมภีร์ชินัตถปกาสินีกล่าวว่า ราชคหเศรษฐีชื่อว่า วิสาละ น้องสาวชื่อว่า สิริสุมนา (วิ.๔/๓๐๑ สำ.อฏ.๑/๒๘๕ สารตฺถ.๓/๓๙๖) เศรษฐีมีลูกชายคนหนึ่งชื่อ นายกาละ (ธมฺม.อฏ.๒/๑๒๓) มีลูกสาว ๓ คน คือ มหาสุภัททา จูฬสุภัททา และ สุมนาเทวี. (ธมฺม.อฏ.๑/๙๗,๙๘) มีลูกสะใภ้คนหนึ่งชื่อว่า สุชาดา เธอเป็นน้องสาวของนางวิสาขา ลูกสาวของธนัญชัยเศรษฐี พระพุทธเจ้าทรงปรารภลูกสะใภ้ของท่านเศรษฐี จึงตรัสภรรยา ๗ จำพวก (ภรรยา ๗ จำพวกคือ

๑. วธกภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพชฌฆาต

๒. โจรีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยโจร

๓. อยฺยาภริยา ภรรยาเสมอด้วยนาย

๔. มาตาภริยา ภรรยาเสมอด้วยแม่

๕. ภคินีภริยา ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว

๖. สขีภริยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน

๗. ทาสีภริยา ภรรยาเสมอด้วยทาสี) (อำ.อฏ.๒/๔๖๗-๙ ชา.อฏ.๒/๓๑๓-๕)

ท่านเศรษฐี มีหลานสาวคนหนึ่งซึ่งเป็นลูกสาวของลูกสาว (เปต.อฏ.๑๕) มีหลานไม่ปรากฏชื่อคนหนึ่ง (ชา.อฏ.๒/๓๘) มี

หลานอีกคนหนึ่งชื่อนายเขมกะ (ธมฺม.อฏ.๒/๓๐๐) มีนางทาสี(ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ)อยู่ ๓ คน มีนางทาสีคนหนึ่งชื่อปุณณา (หรือปุณณิกา) ภายหลัง ได้บวชเป็นภิกษุณีชื่อปุณณา. (ม.อฏ.๒/๔๒-๓) มีนางทาสีชื่อว่า โรหิณี ผู้ใช้สากตีหน้าผากมารดาถึงแก่ความตาย โดยมีเจตนาจะไล่ยุงที่เกาะที่หน้าผากแม่ (ชา.อฏ.๑/๒๖๖) มีนางทาสีอีกคนหนึ่งแต่ไม่ ปรากฏชื่อ (ชา.อฏ.๓/๔๑๓)อนาถปิณฑิกเศรษฐีมีเพื่อนคนหนึ่งชื่อ อุคคเศรษฐี (ธมฺม.อฏ.๒/๒๙๐) และอีกคนหนึ่งชื่อ กาฬกัณณี (ธมฺม.อฏ.๑/๓๐๕)มีคนเลี้ยงโคคนหนึ่งชื่อว่านันทะ นายนันทะ ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วได้บรรลุโสดาบัน หลังจากนั้นไม่นานเขาถูกนายพรานคนหนึ่งตีถึงแก่ความตาย (ธมฺม.อฏ.๑/๒๐๕) สมัยหนึ่งอนาถปิณฑิกเศรษฐีเดินทางไปค้าขายที่เมืองราชคฤห์ ซึ่งเป็นเมืองที่ราชคหเศรษฐีพี่เขยของตนอาศัยอยู่ ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เป็นครั้งแรก และได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์สำเร็จเป็นพระโสดาบัน(วิ.๔/๓๐๑-๔ สำ.๑/๒๑๓-๔) หลังจากกลับคืนสู่เมืองสาวัตถี ท่านเศรษฐีได้ซื้อสวนของเจ้าชายเชต สร้างพระวิหารเชตวันถวายสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน (วิ.๔/๓๐๖-๗) ท่านเศรษฐีได้บริจาคทรัพย์ ๕๔ โกฏิ สร้างวิหารเชตะวัน ท่านถวายปัจจัย ๔ บำรุงพระสงฆ์ทุกวัน ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงแต่งตั้งให้ ดำรงตำแหน่งเอตทัคคะในความเป็นทายกผู้เลิศในการถวายปัจจัย ๔ (อำ.๑/๒๗ อำ.อฏ.๑/๒๙๖) นอกจากนั้นที่แคว้นกาสี ในหมู่บ้านคนงานของท่าน ท่านยังได้ถวายอาหารแก่พระอาคันตุกะทุกรูปที่มาเยือน (วิ.๒/๒๑๑) ที่บ้านของท่านเศรษฐีมีการถวายอาหารแก่ภิกษุวันละ ๒,๐๐๐ รูปทุกๆ วัน (ธมฺม.อฏ.๑/๙๗) เพราะถวายทานอย่างนี้ สมัยหนึ่งท่านเศรษฐีถึงกับยากจนลง แต่ถึงแม้จะยากจนอย่างไรท่านก็ยังถวายทานเหมือนเดิมเป็นแต่ว่าทานที่ถวายนั้นเป็นปลายข้าวกับน้ำผักดอง ท่านเศรษฐีไม่มีความสบายใจเลยต่อการถวายทานเช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเวลามสูตรเพื่อให้กำลังใจแก่ท่าน (อำ.๓/๑๙๔-๗) แม้ท่านเศรษฐีจะมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงวันละ ๒ ครั้ง (ธมฺม.อฏ.๑/๓) ๓ ครั้ง (ธมฺม.อฏ.๒/๗ ชา.อฏ.๑/๒๔๓) หรือบางทีมากกว่านั้นแต่ท่านก็ไม่เคยทูลถามปัญหาแม้แต่ครั้งเดียว ท่านคิดเกรงว่าถ้าท่านถามปัญหาจะสร้างความเหน็ดเหนื่อยให้พระพุทธเจ้า (ธมฺม.อฏ.๑/๓) แต่มีสูตร อยู่สูตรหนึ่งที่ท่านกราบทูลถามและพระพุทธเจ้าก็ได้แสดงแก่ท่าน (อำ.๑/๑๖๔) อุคคเศรษฐีได้ขอลูกสาวชื่อ จูฬสุภัททา เพื่อให้แต่งงานกับลูกชายของเขาก่อนจะตกลงใจท่านเศรษฐีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและรับโอวาทจากพระพุทธองค์ เพราะอุคคเศรษฐีเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ธมฺม.อฏ.๒/๒๙๑) ท่านเศรษฐีมีเพื่อนเศรษฐีที่เป็น

อุบาสกบ้าง ไม่เป็นบ้างมากมาย เพื่อนๆ ต่างให้ความนับถือท่านและเลือกท่านเป็นประธานสมาคมอุบาสก (วิ.๔/๓๐๖) เพราะฉะนั้น ในคราวระงับอธิกรณ์เรื่องนางภิกษุณีโยมแม่ ของพระกุมารกัสสปเถระมีครรภ์พระพุทธเจ้าได้เลือกท่านเข้าร่วมเป็นคณะผู้วินิจฉัยด้วยผู้หนึ่ง คณะผู้วินิจฉัยอธิกรณ์นี้มีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นประธาน (ธมฺม.อฏ.๒/๙๒ ชา.อฏ.๑/๑๖๕) ท่านเศรษฐีบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ๖ ประการ มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอันไม่หวั่นไหวเป็นต้น (อ.๒/๓๙๒) ในเวลาที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จเที่ยวจาริกไปที่อื่นจากพระนครสาวัตถี ท่านได้ฝากให้พระอานนท์ ทูลขออนุญาตทำสิ่งที่ควรเคารพบูชา เพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ทรงอนุญาตแล้ว ท่านเศรษฐีได้นำเมล็ดโพธิ์จากต้นพระศรีมหาโพธิ์มาปลูกที่ใกล้ประตูพระวิหารเชตวัน ตามคำสั่งของพระเจ้าปเสนทิโกศล (ชา.อฏ.๔/๒๒๘-๓๐) ท่านทำกุศลไว้มากจึงเป็นคนมีสิริงดงามประจำตัว วันหนึ่งมีพราหมณ์คนหนึ่งคิดจะขโมยสิริของท่านเศรษฐีแต่ไม่สามารถจะขโมยได้ (ชา.อฏ.๒/๓๖๘-๙) สมัยหนึ่งพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะจนแตกความสามัคคีกัน หลังจากปรับความเข้าใจคืนดีกันแล้ว ภิกษุเหล่านั้นจึงเดินทางมาเพื่อจะเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระวิหารเชตวัน ท่านเศรษฐีได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า จะปฏิบัติอย่างไรกับพระภิกษุเหล่านั้น พระพุทธองค์รับสั่งให้ท่านถวายทานและเรียนรู้ลัทธิของภิกษุทั้งสองฝ่าย แล้วจึงชอบใจ พอใจ และยอมรับในวาทะของฝ่ายธรรมวาทีภิกษุ (วิ.๓/๕๐๔-๕) สมัยหนึ่งนันโทปนันทนาคราชต่อสู้กับพระมหาโมคคัลลานะ และได้พ่ายแพ้พระมหาเถระ พระพุทธเจ้าได้พาพระมหาเถระและพระภิกษุอีก ๕๐๐ รูป เสด็จไปฉันภัตตาหาร ที่บ้านของท่านเศรษฐี ท่านเศรษฐีทราบข่าวชัยชนะของพระมหาเถระที่มีเหนือนันโทปนันทนาคราชแล้ว มีศรัทธาเลื่อมใสในพระเถระมาก และได้ทำการนิมนต์ให้รับบิณฑบาตที่บ้านของตนเป็นเวลา ๗ วัน โดยไม่ไปที่อื่น จากนั้นได้ทำการบูชาครั้งใหญ่แก่ พระภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน (วิสุทฺธิ.๒/๓๒๐) ท่านเศรษฐีนี้ฉลาดในการโต้วาทีกับเจ้าลัทธิอื่นๆ คราวหนึ่งท่านได้ทำการโต้วาทีชนะ พวกปริพพาชก ได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ทราบ และพระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญ (อ.๓/๔๐๖-๙) ปกติแล้วท่านเศรษฐีเป็นนักฟังธรรม แม้ในเวลาไม่สบายท่านก็ให้ไปนิมนต์พระสารีบุตร หรือพระอานนท์มาแสดงธรรมให้ฟัง (สำ.๓/๓๓๒-๘) ท่านตายก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ขณะที่ท่านป่วยหนักได้นิมนต์พระสารีบุตรและพระอานนท์มาที่บ้าน พระสารีบุตรได้แสดงธรรมชื่ออนาถปิณฑโกวาทสูตร เพื่อให้ท่านสบายใจจากนั้นไม่นาน ท่านได้ตายไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตเป็นเทพบุตรนามว่า อนาถปิณฑกเทพบุตร สมัยหนึ่งอนาถ-

ปิณฑิกเทพบุตรได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วิหารเชตะวันได้กล่าวคาถาสรรเสริญวิหารเชตวัน เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธองค์ (ม.๓/๓๐๑-๕) ท่านเป็นวัฏฏัชฌาสยบุคคลและวัฏฏาภิรตบุคคล เหมือนกับพระอินทร์และนางวิสาขา ท่านจะเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕ ตามลำดับขึ้นไปและจักปรินิพพานในชั้นอกนิฏฐภูมิ (ที.อฏ.๒/๓๓๒) สูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีมีดังนี้

อรักขิตสูตร (อ.๑/๒๖๔-๕)

พยาปันนสูตร (อ.๑/๒๖๕-๖)

สุทัตตสูตร (อ.๓/๗๔-๕)

คิหิสามีจิสูตร (อ.๑/๓๗๖)

ปัตตกัมมสูตร (อ.๑/๓๗๖-๘)

อานันทยสูตร (อ.๑/๓๐๘-๑)

อาทิตยสูตร (อ.๒/๓๘-๔๐)

อิฏฐสูตร (อ.๒/๔๑-๒)

เวรสูตร (อ.๒/๑๘๐-๑)

ปีติสูตร (อ.๒/๑๘๒-๓)

เวลามสูตร (อ.๓/๑๙๕-๗)

ปฐมเวรสูตร (อ.๓/๒๐๕-๖ ใน สำ.๓/๓๓๘, ๓๓๘-๔๐ เรียกสูตรนี้ว่า ปฐมภยเวรูปสันตสูตร)

ภยสูตร (อ.๓/๔๐๔-๖)

กามโภคีสูตร (อ.๓/๓๙๘-๔๐๔)

ปฐมทุติยอนาถปิณฑิกสูตร (สำ.๓/๓๓๒-๘ สูตรที่ ๑ พระสารีบุตรแสดง สูตรที่ ๒ พระอานนท์เถระแสดง)

อนาถปิณฑิโกวาทสูตร (ม.๓/๓๐๑-๗ พระสารีบุตรแสดง)

ชาดกที่แสดงปรารภท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี คือ ขทิรังคชาดก (ชาดกที่ ๔๐)

อกตัญญูชาดก (๙๐)

เวรีชาดก (๑๐๓)

วิสัยหชาดก (๓๔๐)

สิริกาลกัณณิชาดก (๓๘๒)

ชาดกที่พระพุทธเจ้าแสดงปรารภเรื่องที่ท่านเศรษฐีนำมากราบทูล คือ อปัณณกชาดก (๑)

โรหิณีชาดก (๔๕)

วารุณีทูสกชาดก (๔๗)

ปุณณปาติชาดก (๕๓)

กาลกัณณิชาดก (๘๓)

กุสนาฬิชาดก (๑๒๑)

สิริชาดก (๒๘๔)

สุราฆฏชาดก (๒๙๑)

หิริชาดก (๓๖๓)

สุลสาชาดก (๔๑๙)]

อนาถปิณฑิกปุตตกาลวตถุ (น)

[อนาถปิณฺฑิกปุตฺต + กาล + วตฺถุ]

เรื่องของนายกาลบุตรแห่งท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี,

ธรรมบท วรรคที่ ๑๓ เรื่องที่ ๑๑.

(ธมฺม.อฏ.๒/๑๒๓-๕)

อนาถปิณฺฑิกปฺปมุข (ติ)

[อนาถปิณฺฑิก + ปมุข]

มีท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเป็นประธาน-เป็นหัวหน้า.

อานนฺทตฺเถโรปิ อนาถปิณฺฑิกาทีหิ เปสิตสาสนำ อาโรเจตฺวา “ภนฺเต **อนาถปิณฺฑิกปฺปมุขา** เต ปญฺจ อริยสาวกโกฏิโย ตุมฺหากำ อาคมนำ ปจฺจาสีสนฺตีติ อาห. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๐)

พระอานนทเถระกราบทูลสาส์นที่ตระกูลใหญ่ ๆ มีท่านเศรษฐีอนาถบิณฑิกะเป็นต้นส่งมาแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยสาวก ๕ โกฏิ **มีท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นหัวหน้า** หวังความเสด็จมาของพระองค์อยู่.

อนาถปิณฺฑิกวคฺค (ปุ)

[อนาถปิณฺฑิก + วคฺค]

หมู่พระสูตรที่แสดงเรื่องของอนาถปิณฑิกเทพบุตรอันเป็นเรื่องสุดท้าย.

อนาถปิณฑิกวรรค สคาถาวรรค สังยุตตบาลี สังยุตที่ ๕ วรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑๐.

(สำ.๑/๔๙,๕๕)

อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐิวตฺถุ (น)

[อนาถปิณฺฑิกเสฏฺฐี + วตฺถุ]

เรื่องของเศรษฐีผู้ชื่อว่า อนาถปิณฑิกะ,

ธรรมบท วรรคที่ ๙ เรื่องที่ ๔.

(ธมฺม.อฏ.๒/๗-๑๐)

อนาถปิณฺฑิกสุตฺต (น)

[อนาถปิณฺฑิก + สุตฺต]

อนาถปิณฑิกสูตร

(ก) สูตรอันแสดงเรื่องอนาถปิณฑิกเทพบุตร.

สคาถาวรรค สังยุตตบาลี สังยุตที่ ๒ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑๐ (สำ.๑-๕๓-๔)

(ข) สูตรอันแสดงแก่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีผู้ไม่สบาย.

มหาวรรคสังยุตตบาลี สังยุตที่ ๑๑ วรรคที่ ๓ สูตรที่ ๖-๗ (สำ.๓/๓๓๒-๘)

ดู อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺต ด้วย

อนาถปิณฺฑิโกวาท (ปุ)

[อนาถปิณฺฑิก + โอวาท]

(การให้)โอวาทแก่เศรษฐีนามว่าอนาถปิณฑิกะ.

อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺต (น)

[อนาถปิณฺฑิโกวาท + สุตฺต]

พระสูตรอันให้โอวาทแก่เศรษฐีนามว่าอนาถปิณฑิกะ,

อนาถปิณฑิโกวาทสูตร อุปริปัณณาสกบาลี วรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑ (ม.๓/๓๐๑-๗).

อนาถปิณฺฑี (ปุ)

[อนาถ + ปิณฺฑ + อี]

ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถา,

ผู้ให้ก้อนข้าวแก่คนอนาถา,

อนาถปิณฑิกเศรษฐี.

ปจฺฉิเม จ ภเว ทานิ
สาวตฺถิยํ ปุรุตฺตเม
อนาถปิณฺฑิโน เคเห
ชาตาหํ กุมฺภทาสิยา. (อป.๒/๒๙๔)

(พระปุณณิกาเถรีกล่าวว่า)

บัดนี้ เป็นภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดในเรือนแห่งนางกุมภทาสี**ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี**ในกรุงสาวัตถีที่ประเสริฐสุด.

อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐาน (ติ)

[อนาถภาว + ทสฺสน + ปทฏฺฐาน]

มีการเห็นความที่บุคคลเป็นผู้ไม่มีที่พึ่งเป็นปทัฏฐาน,

มีเหตุใกล้คือการเห็นความที่สัตว์ผู้ไม่มีที่พึ่ง.

ทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติลกฺขณา กรุณา ปรทุกฺขาสหนรสา อวิหึสาปจฺจุปฏฺฐานา ทุกฺขาภิภูตานํ **อนาถภาวทสฺสนปทฏฺฐานา**. วิหึสูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ.

(อภิ.อฏ.๑/๒๓๘)

กรุณา มีความเป็นไปแห่งอาการช่วยบำบัดทุกข์เป็นลักษณะ มีการกำจัดทุกข์ให้ผู้อื่นเป็นรส มีความไม่เบียดเบียนเป็นปัจจุปัฏฐาน มีการเห็นสัตว์ผู้ถูกความทุกข์ครอบงำแล้ว **เป็นผู้ไม่มีที่พึ่งเป็นปทัฏฐาน** กรุณานั้น มีความสงบจากการเบียดเบียนเป็นสมบัติ.

อนาถมนุสฺส (ปุ)

[อนาถ + มนุสฺส]

มนุษย์ผู้ไม่มีที่พึ่ง, คนอนาถา.

ฉินฺนหตฺถปาเท วณมุเขหิ ปคฺฆริต-ปุพฺพโลหิตกิมิกุเล นีลมกฺขิกสมฺปริกิณฺเณ อนาถสาลายํ นิปนฺเน **อนาถมนุสฺเส** ทิสฺวา ทยาลุกา ปุริสา เตสํ วณปฏิฏโจฬกานิ เจว กปาลาทีหิ จ เภสชฺชานิ อุปนาเมนฺติ.

(ม.อฏ.๑/๒๗๑)

คนทั้งหลายผู้มีความเอ็นดูมาก ครั้นเห็น**พวกคนอนาถา**นอนอยู่ที่ศาลาของคนอนาถา มีมือและเท้าด้วน มีน้ำเหลืองและเลือดทั้งหมู่หนอนไหลออกจากปากแผล มี

แมลงวันหัวเขียวตอมอยู่ จึงนำผ้าพันแผลและยา พร้อมทั้งกระเบื้องเป็นต้นเข้าไปเพื่อคนเหล่านั้น.

อนาถมรณ (น)

[อนาถ + มรณ]

การตายอันไม่มีที่พึ่ง-ไร้ที่พึ่ง,

การตายอย่างอนาถา.

ปเรสๆ หตฺเถ มรณโต อรญฺเญ **อนาถมรณเมว** วรตรนฺติ. (ชา.อฏ.๒/๑๗๔)

(พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า) **การตายอย่างอนาถา**ในป่ายังดีกว่าการตายในมือของผู้อื่น.

“ราชา จตุรงฺคสมนฺนาคตๆ อุยฺยานปาลๆ อาหราเปติ ตาทิสๆ น สกฺโกมิ ลทฺธุๆ โสหๆ ‘กึ เม ปรสฺส หตฺเถ มรเณน อรญฺญๆ ปวิสิตฺวา **อนาถมรณๆ** มริสฺสามีติ จินฺเตตฺวา อิธาคนฺตฺวา นิสินฺโนติ. (ชา.อฏ.๒/๑๗๕)

(ท้าวสักกะจึงตรัสถามว่า พราหมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุใดท่านจึงนั่งอยู่ที่นี้เล่า พระโพธิสัตว์ตอบว่า) พระราชารับสั่งให้หาบุคคลผู้รักษาสวนประกอบด้วยองค์ ๔ แต่ข้าพเจ้าไม่สามารถจะหาบุคคลเช่นนั้นได้ จึงคิดว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยความตายในมือของคนอื่น เราจักเข้าป่าไป**ตายอย่างอนาถา**จึงได้มานั่งอยู่ที่นี้.

โส เอวๆ อาจริเยน อุยฺโยชิโต “กึ มยฺหๆ ชีวิเตนาติ อรญฺญๆ ปวิสิตฺวา **อนาถมรณๆ** มริ. มาณพนั้น ถูกอาจารย์ขับถึงอย่างนี้ คิดว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยชีวิตของเรา จึงเข้าไปสู่ป่า **ตายอย่างอนาถา**.

(ชา.อฏ.๔/๒๐๗)

อถาหๆ “มาทิเส ปณฺฑิเต ธรมาเน อิเม **อนาถมรณๆ** มา มรนฺตูติ อตฺตโน โยเธ เปเสตฺวา สพฺพภาชนานิ ภินฺทาเปตฺวา เอเตสๆ มนฺตๆ ภินฺทิตฺวา ตุมฺหากๆ ชีวิตทานๆ อทาสินฺติ. (ชา.อฏ.๖/๓๑๒)

(มโหสธบัณฑิตกล่าวกับพระราชา ๑๐๑ พระองค์ว่า) ในครั้งนั้น ข้าพระองค์จึงรำพันว่า เมื่อบัณฑิตเช่นเรายังมีชีวิตอยู่ พระราชาเหล่านี้จงอย่าได้**สิ้นพระชนม์ชีพอย่างอนาถา**เลย ดังนี้ แล้วจึงส่งนายทหารทั้งหลายของข้าพระองค์ไปให้ทำลายภาชนะทั้งปวง ทำลายความคิดของพวกนั้นเสีย ได้ให้ชีวิตทานแก่พระองค์ทั้งหลาย.

อนาถมาน (ติ)

[น + นาถมาน]

ผู้ไม่มีที่พึ่งอยู่, ไม่มีที่พึ่งอยู่.

> ยๆ ปิตฺวา จิตฺตสฺมิมเนสมาโน
> อาหิณฺฑตี โคริว ภกฺขสารี
> **อนาถมาโน** อุปคายติ นจฺจติ จ
> ตสฺสา ปุณฺณๆ กุมฺภมิมๆ กิณาถ.
> (ชา.๑/๓๖๑)

(พระโพธิ์สัตว์กล่าวว่า)

บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วไม่เป็นอิสระในจิตเที่ยวเปะปะไปเหมือน

โคกินกากสุราเป็น**เหมือนคนไม่มีที่พึ่ง** ร่วมวงขับร้องฟ้อนรำได้ ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น.

อนาถมาโนติ นิรวสฺสโย อนาโถ. วิย. (ชา.อฏ.๕/๑๙)

คำว่า **เป็นคนไม่มีที่พึ่ง (อนาถมาโน)** ความว่า เหมือนไม่มีที่อาศัย คือ ไม่มีที่พึ่ง.

อนาถวาส (ปุ)

[อนาถ + วาส]

การอยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง,

การอยู่อย่างไร้ที่พึ่ง.

มหามหินฺโท วุตฺถวสฺโส ปวาเรตฺวา กตฺติกปุณฺณมายํ อุโปสถทิวเส ราชานํ เอตทโวจ “มหาราช อมฺเหหิ จิรทิฏฺโ สมฺมาสมฺพุทฺโธ **อนาถวาสํ** วสิมฺห อิจฺฉาม มยํ ชมฺพุทีปํ คนฺตุนฺติ. (วิ.อฏ.๑/๑,๖๒)

พระมหินทเถระอยู่จำพรรษาปวารณาแล้ว ถึงวันอุโบสถเพ็ญเดือนกัตติกมาส (เดือน ๑๒) ถวายพระพร (พระเจ้าเทวานัมปิยะติสสะ) ว่า “มหาบพิตร อาตมภาพได้เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านานแล้ว อาตมภาพ**อยู่อย่างไม่มีที่พึ่ง** ประสงค์จะไปชมพูทวีป.

อนาถสรีร (น)

[อนาถ + สรีร]

กายที่ไม่มีที่พึ่ง, ศพที่ไม่มีที่พึ่ง,

ศพอนาถา, ศพที่ไม่มีคนฝัง.

อตีเต กิร ปญฺจปญฺญาสชนา สหายกา วคฺคพนฺเธน ปุญฺญานิ กโรนฺตา **อนาถสรีรานิ** ปฏิชคฺคนฺตา วิจรนฺติ, เต เอกทิวสํ คพฺภินึ อิตฺถึ กาลกตํ ทิสฺวา “ฌาเปสฺสามาติ สุสานํ นีหรึสุ. (วิ.อฏ.๓/๒๔๗)

ได้ยินว่าในอดีตกาล สหาย ๕๕ คน ร่วมกันทำบุญเที่ยวจัดการ**ศพอนาถา** วันหนึ่ง พวกเขาเห็นหญิงตายทั้งกลม คิดว่า “จักช่วยกันเผาจึงหามไปป่าช้า.

อนาถสรีรานีติ อนาถานิ มตกเพวรานิ. (สารตฺถ.๓/๑๙๙)

คำว่า **ศพคนอนาถา (อนาถสรีรานิ)** คือ ศพคนที่ไม่มีญาติ.

อนาถสาลา (ถี)

[อนาถ + สาลา]

ศาลาที่พักของคนอนาถา,

ศาลาเพื่อคนอนาถา.

เขตฺตวตฺถุฆราทีนิ ทตฺวา กปาลหตฺโถ ภิกฺขํ จริตฺวา ภุญฺชนฺโต ตสฺมึเยว นคเร **อนาถสาลายํ** วสติ. (เปต.อฏ.๔)

(ลูกชายเศรษฐีผู้คบคนพาลถูกพวกเจ้าหนี้ทวงถาม) ก็ต้องให้ที่นาที่สวนและเรือนเป็นต้น ของตนแก่พวกเจ้าหนี้เหล่านั้นถือ

กระเบื้อง เที่ยวขอทานกิน พักอยู่**ที่ศาลาคนอนาถา** ในพระนครนั้นนั่นแล.

กิญฺจิเทว กรุณายิตพฺพรูปํ ปรมกิจฺฉปฺปตฺตํ ทุคฺคตํ ทุรูเปตํ กปณปุริสํ ฉินฺนาหารํ กปาลํ ปุรโต ฐเปตฺวา **อนาถสาลาย** นิสินฺนํ หตฺถปาเทหิ ปคฺฆรนฺตกิมิคณํ อฏฺฏสฺสรํ กโรนฺตํ ทิสฺวา “กิจฺฉํ วตายํ สตฺโต อาปนฺโน อปฺเปว นาม อิมมฺหา ทุกฺขา มุจฺเจยฺยาติ กรุณา ปวตฺเตตพฺพา. (วิสุทฺธิ.๑/๓๐๘)

พระโยคีเห็นใคร ๆ ที่น่าสงสารซึ่งเป็นคนขี้เหร่ ประสบความลำบากอย่างยิ่งอยู่ เป็นคนเข็ญใจ ประสบความลำบาก เป็นคนกำพร้า ขาดอาหาร นั่งอยู่**ในศาลาคนอนาถา**วางกระเบื้องขอทานไว้ข้างหน้า มีหมู่หนอนไต่ตามมือและเท้า ส่งเสียงร้องครวญครางอยู่ พึงทำกรุณาให้เป็นไปว่า สัตว์ผู้นี้ประสบความลำบากแท้หนอ ไฉนหนอ เขาจึงจะพ้นจากความทุกข์นี้.

ดู อนาถกาลกิริยา และ อนาถมนุสฺส ด้วย

อนาถาคมน (น)

[อนาถ + อาคมน]

การมาของคนที่ไม่มีที่พึ่ง,

การมาอย่างคนไม่มีที่พึ่ง.

มหาชโน มทฺทิญฺจ เวสฺสนฺตรญฺจ ทฺเว ปุตฺเต จสฺส **อนาถาคมเนน** อาคเต ทิสฺวา คนฺตฺวา ราชูนํ อาจิกฺขิ.สฏฺฐิสหสฺสา ราชาโน โรทนฺตา ปริเทวนฺตา ตสฺส สนฺติกํ อาคมึสุ. (ชา.อฏ.๗/๒๘๕)

มหาชนเห็นพระนางมัทรี พระเวสสันดร และพระโอรสธิดาทั้งสองพระองค์ เสด็จมาด้วย**การมาของคนไม่มีที่พึ่ง** จึงเข้าไปกราบทูลแด่พระยาเจตราชทั้งหลาย พระยาเจตราชทั้งหกหมื่น ก็ทรงกันแสงร่ำไห้พิไรรำพันมาเฝ้าพระเวสสันดร.

อนาทร๑ (ติ)

[น + อาทร]

ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ, ผู้ไม่มีความเคารพ,

ผู้ไม่เคารพ.

“ยา ปน ภิกฺขุนี สมคฺเคน สงฺเฆน อุกฺขิตฺตํ ภิกฺขุ ธมฺเมน วินเยน สตฺถุสาสเนน **อนาทรํ** อปฺปฏิการํ อกตสหายํ ตมนุวตฺเตยฺย สา ภิกฺขุนี ภิกฺขุนีหิ เอวมสฺส วจนียา‘เอโส โข อยฺเย ภิกฺขุ สมคฺเคน สงฺเฆน อุกฺขิตฺโต ธมฺเมน วินเยน สตฺถุสาสเนน **อนาทโร** อปฺปฏิกาโร อกตสหาโย มายฺเย เอตํ ภิกฺขุ อนุวตฺตีติ. (วิ.๒/๒๘๒)

ก็ภิกษุณีใดประพฤติตามภิกษุผู้ถูกสงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์นั้น **ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ** สงฆ์ยังไม่รับรอง ยังไม่ได้ทำภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกันให้เป็นสหาย ภิกษุณีนั้นอันภิกษุณีทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า “แม่เจ้า ภิกษุนั่นถูกสงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมโดยธรรม โดย

วินัย โดยสัตถุศาสน์เป็น**ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ** สงฆ์ยังไม่รับรอง ยังไม่ได้ทำภิกษุผู้มีสังวาสเสมอกันให้เป็นสหาย แม่เจ้าอย่าประพฤติตามภิกษุนั่น.

อนาทรนฺติ เยน สเฆน อุกฺเขปนียกมฺมกตๆ ตสฺมึ วา ตตฺถ ปริยาปนฺนคเณ วา เอกปุคฺคเล วา ตสฺมึ วา กมฺเม อาทรวิรหิตๆ. (กงฺขา.อฏ.๒๙๕)

คำว่า **ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ (อนาทรๆ)** ได้แก่ ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม แล้วเว้นจากความเอื้อเฟื้อในคณะหรือบุคคล ผู้นับเนื่องในสงฆ์นั้น หรือในกรรมนั้น.

อทุฏฺฐจสฺส หิ โย ทุพฺภ
ปาปกมฺมๆ อกุรุพฺภโต
ตเมว ปาปๆ ผุสติ
ทุฏฺฐจิตฺตๆ **อนาทรๆ**. (วิ.๔/๓๖๖)

(พระธรรมสังคหกาจารย์กล่าวว่า)

บุคคลผู้ใดประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้ายตอบผู้ไม่ทำกรรมชั่ว บาปถูกต้องเฉพาะผู้นั้นเท่านั้น ผู้มีจิตประทุษร้าย**ไม่มีความเอื้อเฟื้อ** (รูปใดเบียดเบียนตถาคตผู้เสด็จไปดี มีพระทัยสงบ).

โย อุทฺธเตน จิตฺเตน
สมฺผณฺจ พหุ ภาสติ
อสมาหิตสงฺกปฺโป
อสทฺธมฺมรโต มโค
อารา โส ถาวเรยฺยมฺหา
ปาปทิฏฺจิ **อนาทโร**. (อๆ.๑/๓๓๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

บุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่านมีความดำริไม่มั่นคงเหมือนมฤค ยินดีในอสัทธรรม กล่าวคำไร้สาระเป็นอันมากมีความเห็นต่ำทราม **ไม่มีความเอื้อเฟื้อ** ย่อมห่างไกลจากความเป็นผู้มั่นคง.

อนาทโรติ อาทรรหิโต. (อๆ.อฏ.๒/๒๖๘)

คำว่า **ไม่มีความเอื้อเฟื้อ (อนาทโร)** ได้แก่ ปราศจากความเอื้อเฟื้อ.

นาตาปี อโนตฺตาปี
กุสีโต หีนวีริโย
โย ถีนมิทฺธพหุโล
อหิรีโก **อนาทโร**
อภพฺโพ ตาทิโส ภิกฺขุ
ผุฏฺจุๆ สมฺโพธิมุตฺตมๆ.
(อิติวุต.๒๑๔, ๒๑๘)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร ไม่มีโอตตัปปะ เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน มักท้อแท้ง่วงซึม ไม่มีหิริ**ไม่มีความเอื้อเฟื้อ**ต่อธรรม ภิกษุเช่นนี้ย่อมไม่ควรเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมได้.

หิโรตฺตปฺปวีริยานๆ อภาเวเนว สมฺมาปฏิปตฺติยๆ นตฺถิ เอตสฺส อาทโรติ **อนาทโร**. (อิติวุต.อฏ.๑๐๑)

ชื่อว่า ไม่มีความเอื้อเฟื้อ (อนาทโร)

เพราะอรรถว่าไม่มีความเอื้อเฟื้อในการปฏิบัติชอบ เพราะไม่มีหิริโอตตัปปะและความเพียรนั่นเอง (อนึ่ง ชื่อว่า ไม่มีความเอื้อเฟื้อ เพราะไม่ทำกิริยา ๒ อย่าง โดยธรรมและบุคคล แม้โดยไม่มีหิริและโอตตัปปะทั้ง ๒ อย่าง).

อนาทโรติ โลกาธิปติโน โอตฺตปฺปสฺส อภาเวน สพฺรหฺมจารีสุ อาทรรหิโต. (อิติวุต.อฏ.๑๔๘)

คำว่า **ไม่มีความเอื้อเฟื้อ (อนาทโร)** ความว่า ชื่อว่า เว้นจากความเอื้อเฟื้อในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะไม่มีโอตตัปปะที่ถือโลกเป็นใหญ่.

อนาทร[๒] (ปุ)

[น + อาทร]

(๑) การไม่เชื่อฟัง, การไม่เคารพ.

ทร อาทเร อาทโร สกฺกาโร ตพฺพิปรีโต **อนาทโร**. (ธาน.ฏี.๑๗๒)

ทร ธาตุ ลงในอรรถ เอื้อเฟื้อ, ความเอื้อเฟื้อ คือ ความเคารพ ได้แก่ สภาวะที่ตรงข้ามจากเอื้อเฟื้อนั้น ชื่อว่า **ความไม่เคารพ**.

(๒) เนื้อความเป็นอนาทร แปลว่า เมื่อ.

อนาทเร หิ อิทำ สามิวจนำ “อนฺเตปุรนฺติปน ปทำ อเปกฺขิตฺวา สมฺพนฺเธเปตำ สามิวจนำ โหติ. (อุทาน.อฏ.๓๔๗)

จริงอยู่ คำว่า **อุเทนสฺส** นี้ เป็นฉัฏฐีวิภัตติลงในอรรถ**อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ)** ก็บทว่า **อุเทนสฺส** เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ลงแม้ในสามีสัมพันธะมองหาบทว่า **อนฺเตปุรำ** (ภายในราชวัง).

ชลโต ชาตเวทโสติ ฌายมานสฺส อคฺคิสฺส. **อนาทเร** เอตำ สามิวจนำ. (อุทาน.อฏ.๓๙๑)

คำว่า **ชลโต ชาตเวทโส** ได้แก่ ไฟ ที่ไหม้อยู่ คำนี้ เป็นฉัฏฐีวิภัตติ ลงในอรรถว่า **อนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ)**.

ตสฺส ปสฺสนฺตสฺเสวาติ อนาทเร สามิวจนำ ตสฺมึ ปสฺสนฺเตเยวาติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๓๙)

คำว่า **ติสสกุมารนั้นเห็นอยู่นั่นเอง (ตสฺส ปสฺสนฺตสฺเสว)** ได้แก่ ฉัฏฐีวิภัตติลง**ในอรรถอนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ)** อธิบายว่า เมื่อติสสกุมารนั้นดูอยู่นั่นเอง.

ปสฺสโต ปสฺสโตติ อนาทเร สามิวจนำ ปสฺสนฺตสฺเสวาติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๘๓)

คำว่า **พระเจ้าอโสกทอดพระเนตรอยู่ ๆ (ปสฺสโต ปสฺสโต)** เป็นฉัฏฐีวิภัตติลง**ในอรรถอนาทร (ไม่เอื้อเฟื้อ)** อธิบายว่า เมื่อพระเจ้าอโสกทอดพระเนตรอยู่นั่นเอง.

ดู กจฺจายน. รู. และ โมคฺ.๒/๓๕ นีติ.สุตฺต. สูตรที่ ๖๗๗

อนาทรตา (ถี)

[อนาทร[๑] + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อ,

ความไม่เอื้อเฟื้อ,

ความเป็นผู้ไม่เคารพ,

ความไม่เคารพ.

สหธมฺมิเก วุจฺจมาเน...**อนาทรตา** อคารวตา อปฺปฏิสฺสวตา อยํ วุจฺจติ โทวจสฺสตา. (อภิ.ธ.๒๕๘)

ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพและการไม่รับฟัง ... ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ว่ายาก.

อนาทิยนากาโร วา **อนาทรตา**. (อภิ.อฏ.๑/๔๒๒)

อีกอย่างหนึ่ง อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ**.

อนาทริยนากาโร **อนาทรตา.** (อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ**.

อนาทรตฺถ (ปุ)

[อนาทร[๒] + อตฺถ]

อรรถคือความไม่นับถือ-ไม่เอื้อเฟื้อ-ไม่เคารพ, อรรถอนาทร แปลว่า เมื่อ.

อกามกานนฺติ อนิจฺฉมานานนฺ. **อนาทรตฺเถ** สามิวจนนฺ. (ที.อฏ.๑/๒๕๓ ม.อฏ.๒/๗๖)

คำว่า **ไม่ทรงปรารถนา (อกามกานนฺ)** ได้แก่ ไม่ปรารถนาอยู่ คำนี้เป็นเป็นฉัฏฐีวิภัตติลง**ในอรรถอนาทร**.

อนาทรภาว (ปุ)

[อนาทร + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ,

ความเป็นผู้ไม่เคารพ.

อนาทรภาโว อนาทริยนฺ. (อภิ.อฏ.๒/๔๕๙)

ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า ความที่ไม่เอื้อเฟื้อ.

อนาทริก (ติ)

[น + อาทร + อิก]

ผู้ไม่มีความเคารพ, ผู้ไม่เคารพ,ไม่เอื้อเฟื้อ.

ปาปมิตฺตสํสคฺเคน ปน อิตฺถิธุตฺโต สุรา-ธุตฺโต ทุจฺจริตนิรโต **อนาทริโก** หุตฺวา อนุกฺกเมน สพฺพสมฺปตฺติโต ปริหายิตฺวา มหาพฺยสนนฺ ปตฺโต. (เปตฺ.อฏ.๕)

(บุตรเศรษฐีนั้น) ก็เพราะคลุกคลีด้วยปาปมิตร เขาจึงเป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา ยินดีแต่ในทุจริต เป็น**ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ**เสื่อมจากสมบัติทั้งปวงถึงความฉิบหายอย่างใหญ่หลวงโดยลำดับ.

(อนาทริยโก.สี [สิงหฬ]. อิ [อังกฤษ์] ต่างกัน)

อนาทริย (น)

[อนาทร + ณฺย]

ความเป็นผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อ-ความ

เคารพ, ความไม่เอื้อเฟื้อ, ความไม่เคารพ.

อนาทริยํ นาม เทฺว **อนาทริยานิ** ปุคฺคลา-นาทริยญฺจ ธมฺมานาทริยญฺจ. (วิ.๒/๑๕๐)

ที่ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ** ได้แก่ **ความไม่เอื้อเฟื้อ** ๒ อย่าง คือ (๑) ความไม่เอื้อเฟื้อต่อบุคคล (๒) ความไม่เอื้อเฟื้อต่อธรรม.

สหธมฺมิเก วุจฺจมาเน โทวจสฺสายํ โทวจสฺสิยํ โทวจสฺสตา วิปฺปฏิกูลคฺคาหิตา วิปจฺจนีก-สาตตา **อนาทริยํ** อนาทรตา อคารวตา อปฺปฏิสฺสวตา อยํ วุจฺจติ โทวจสฺสตา. (อภิ.ธ.๒๕๘)

กิริยาของผู้ว่ายาก ภาวะของผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจในการโต้แย้ง **ความไม่เอื้อเฟื้อ** ภาวะแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ และการไม่รับฟัง ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ว่ายาก.

โอวาทำ อนาทิยนวเสน อนาทรสฺส ภาโว **อนาทริยํ**. (อภิ.อฏ.๑/๔๒๒)

ภาวะของบุคคลผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ด้วยอำนาจแห่งการไม่รับเอาโอวาท ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ**.

ดู อนาทรภาว ด้วย

อนาทริยก (ติ)

[อนาทริย + ก]

ผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อ, ผู้ไม่มีความเคารพ.

ดู อนาทริก

อนาทริยตา (ถี)

[อนาทริย + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อ,

ภาวะที่ไม่เอื้อเฟื้อ,

ความไม่เคารพ.

มาตริ วา ปิตริ วา เชฏฺเฐ วา ภาตริ วา อาจริเยสุ วา อุปชฺฌาเย วา พุทฺเธ วา สาวเกสุ วา อญฺญตรญฺญตเรสุ ครุฏฺ-ฐานิเยสุ วิปฺปฏิกูลคฺคาหิตา วิปจฺจนีก-สาตตา อนาทริยํ **อนาทริยตา** อคารวตา อปฺปติสฺสวตา อยํ วุจฺจติ อสภาควุตฺติ. (อภิ.วิ.๓๖๕ อภิ.ปุ.๑๒๓)

ความไม่ประพฤติตาม ความประพฤติขัดขืน ความไม่เอื้อเฟื้อ **ภาวะที่ไม่เอื้อเฟื้อ** ความไม่เคารพ ความไม่ยำเกรงในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ที่ควรเคารพ เช่น มารดา บิดา พี่ชาย พี่สาว อาจารย์ อุปัชฌาย์ พระพุทธเจ้า หรือพระสาวก นี้เรียกว่าความประพฤติไม่เคารพ.

อนาทรภาโว **อนาทริยํ**. (อภิ.อฏ.๒/๔๕๙)

ความเป็นแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ**.

อนาทริยนาการ (ปุ)

[อนาทริยน + อาการ]

อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ, อาการอันไม่เคารพ.

อนาทริยนากาโร อนาทรตา. (อภิ.อฏ.๒/๔๘๑)

อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ ชื่อว่า ความไม่เอื้อเฟื้อ.

อนาทริยนิทฺเทส (ปุ)

[อนาทริย + นิทฺเทส]

นิทเทส-ตอนที่แสดงความไม่เคารพ-ความไม่เอื้อเฟื้อโดยพิสดาร. (อภิ.วิ. ๓๘๕)

ดู อนาทรภาว ด้วย

อนาทริยสิกฺขาปท (น)

[อนาทริย + สิกฺขาปท]

อนาทริยสิกขาบท, สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภความไม่เคารพในบุคคลและธรรม.

บาลีปาจิตตีย์ ภิกขุปาจิตตีย์ วรรคที่ ๖ สิกขาบทที่ ๔ (วิ.๒/๑๔๙-๕๐)

อนาทา (กฺริ/วิ)

[น + อา + ทา + ตฺวา. ลบ ย ใน อนาทาย]

ดู อนาทาย.

อนาทาน (น)

[น + อาทาน]

(ก) การไม่ถือเอา, การไม่รับเอา.

เอเวตํ โหติ กตฺตพฺพํ
อปฺเปน พหุมิจฺฉตา
สพฺพํ สกสฺส อาทานํ
อนาทานํ ติณสฺส จ. (ชา.๑/๑๑๑)

(พระโพธิ์สัตว์กราบทูลพระราชาว่า)

ผู้ต้องการใช้หญ้ามีค่าน้อยแลกทรัพย์จำนวนมากย่อมต้องกระทำอย่างนี้ คือ ถือเอาทรัพย์ของตนและ**ไม่ถือเอา**หญ้าซึ่งไม่ควรถือเอา การพิไรรำพันในเรื่องนั้นจะมีประโยชน์อะไร.

ตสฺสตฺโถ อปฺเปน ติเณน พหุธนํ อิจฺฉตา เอวํ เอตํ กตฺตพฺพํ โหติ ยทิทํ ปิตุ สนฺตกตฺตา สกสฺส ธนสฺส สพฺพํ อาทานํ อคยฺหูปคสฺส ติณสฺส จ **อนาทานํ**. อิติ มหาราช โส พฺรหา ฉตฺโต คเหตพฺพยุตฺตกํ อตฺตโน ปิตุ สนฺตกํ ธนํ คเหตฺวา อคฺคเหตพฺพยุตฺตกํ ติณํ จาฏีสุ ปกฺขิปิตฺวา คโต, ตตฺถ กา ปริเทวนาติ. (ชา.อฏ.๓/๑๐๘)

ใจความแห่งคำอันเป็นคาถานั้นว่า ผู้ต้องการใช้หญ้ามีค่าน้อยแลกทรัพย์มีราคามาก ย่อมต้องกระทำอย่างนี้ คือ ถือเอาแต่ทรัพย์อันเป็นสมบัติของของตนทั้งสิ้นไป เพราะสมบัติของบิดา (ของตน) ประการหนึ่ง **ไม่ถือเอา**หญ้าที่ไม่สมควรถือเอาประการหนึ่ง เพราะเหตุดังนี้แหละพ่ะย่ะค่ะพรหาฉัตต์นั้นจึงถือเอาแต่ราชทรัพย์อันเป็นสมบัติแห่งพระบิดาของพระองค์ที่

สมควรถือเอา แล้วทรงบรรจุหญ้าซึ่งไม่ควรถือเอาเข้าใส่ตุ่มแล้วหลบหนีไป จะทรงพิไรรำพันไปไยในเรื่องนั้น.

(ข) (ติ) ผู้ไม่มีการยึดมั่นในขันธ์ ๕ เป็นต้น, ผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น,

ผู้ไม่มีการถือปฏิสนธิใหม่,

ผู้ไม่เกิดอีก.

น จาหำ พฺราหฺมณำ พฺรูมิ
โยนิชำ มตฺติสมฺภวำ
โภวาทิ นาม โส โหติ
สเจ โหติ สกิญฺจโน
อกิญฺจนำ **อนาทานำ**
ตมหำ พฺรูมิ พฺราหฺมณำ. (ม.๒/๔๑๐)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับวาเสฏฐะมานพว่า)

เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิดเกิดในครรภ์มารดาว่า เป็นพราหมณ์ ถ้าเขายังเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่าโภวาทีเท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกังวล **ไม่ยึดมั่นถือมั่น**นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

โย ปนายำ ยตฺถ กตฺถจิ ชาโตปิ ราคาทิกิญฺจนาภาเวน อกิญฺจโน สพฺพคหณปฏินิสฺสคฺเคน **อนาทาโน**. (ม.อฏ.๓/๒๙๘)

ส่วนบุคคลนี้ใด แม้เกิดแล้วในกำเนิดใดกำเนิดหนึ่ง ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องกังวล เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลมีราคะ เป็นต้น **ชื่อว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่น** เพราะสละความยึดถือทั้งปวง.

ปญฺจนฺนำ ขนฺธานำ อหำ มมนฺติ คหิตตฺตา สาทาเนสุ ตสฺส คหณสฺส อภาเวน **อนาทานำ** ตำ เอวรูปำ อหำ พฺราหฺมณำ วทามีติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๕๒)

อธิบายว่า เรา เรียกบุคคล**ผู้ชื่อว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น** เพราะความไม่มีการยึดถือนั้นในชนทั้งหลายผู้ชื่อว่ามีความถือมั่น เพราะยึดถือขันธ์ทั้ง ๕ ว่า เรา ว่า ของเรา ว่าเป็นพราหมณ์.

อนาทาโนติ ขนฺธาทีสุ นิคฺคหโณ. (ธมฺม.อฏ.๒/๓๔๙)

คำว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่น (อนาทาโน)** คือ ผู้ไม่มีการยึดถือในขันธ์เป็นต้น.

เอวมาทีนวำ ญตฺวา
ตณฺหำ ทุกฺขสฺส สมฺภวำ
วีตตณฺโห **อนาทาโน**
สโต ภิกฺขุ ปริพฺพเช. (อำ.๑/๓๐๖)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

ภิกษุรู้โทษนี้ รู้ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์พึงเป็นผู้ไม่มีตัณหา **ไม่ยึดมั่นถือมั่น** มีสติสัมปชัญญะอยู่.

อนาทาโนติ นิคฺคหโณ. (อำ.อฏ.๒/๒๕๖)

คำว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่น (อนาทาโน)** ได้แก่ ไม่มีความยึดมั่น.

(ค) อันตรงกันข้ามกับความยึดมั่น,

อันเป็นเหตุแห่งความสงบ,

ความไม่ถือมั่น (นิพพาน)

ดู อกิญฺจน ๒

อนาทานตา (ถี)

[อนาทาน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ถือปฏิสนธิ,

ความไม่ถือปฏิสนธิ.

อตฺตภรสฺสาติ เอกวจนิจฺฉาย อตฺตภาว-สงฺขาตํ เอกเมว อิมํ อตฺตานํ ภรติ น อิโต ปรํ อญฺญนฺติ อตฺตภโร ตโต เอว อตฺตนา อญฺญสฺส โปเสตพฺพสฺส อภาวโต อนญฺญโปสี ตสฺส อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโน ขีณาสว-ภาเวน อายตึ **อนาทานตํ** ทสฺเสติ. (อุทาน.อฏ.๑๘๒)

คำว่า **ผู้เลี้ยงตน (อตฺตภรสฺส)** ได้แก่ ชื่อว่าเป็นผู้เลี้ยงตน เพราะเลี้ยงตนผู้เดียวนี้เท่านั้น กล่าวคืออัตภาพ โดยต้องการจะพูดว่า เลี้ยงตนคำเดียว ไม่เลี้ยงคนอื่นต่อจากการเลี้ยงตนนี้ เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าผู้เลี้ยงตน ต่อแต่นั้นแล ชื่อว่าไม่เลี้ยงผู้อื่น เพราะไม่มีคนอื่นที่ตนต้องเลี้ยงดู, ซึ่งภิกษุนั้นผู้เลี้ยงตนผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น ด้วยทั้ง ๒ คำ ทรงแสดงถึง**ความไม่ถือปฏิสนธิ** ต่อไป เพราะท่านเป็นพระขีณาสพ.

ดู อนาทาน (ข) ด้วย

อนาทานทิฏฺฐิ (ติ)

[น + อนาทานทิฏฺฐิ]

ผู้ไม่มีทิฐิหนักแน่น,

ผู้ไม่มีการยึด-ถือยิ่ง,

ผู้ไม่ยึดมั่นยิ่ง.

ดู อทพฺหทิฏฺฐิ

อนาทาย (กฺริ/วิ)

[น + อาทาย = อา + ทา + ตฺวา แปลง ตฺวา เป็น ย]

ไม่ถือเอาแล้ว, เว้นแล้ว.

ปิยวาจเมว ภาเสยฺย
ยา วาจา ปฏินนฺทิตา
ยํ **อนาทาย** ปาปานิ
ปเรสํ ภาสเต ปิยํ. (เถร.๓๗๐)

(พระวังคีสะกล่าวว่า)

บุคคลพึงกล่าวเฉพาะวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง พึง**เว้น**ถ้อยคำไม่ดีทั้งหลายเสีย กล่าวแต่วาจาเป็นที่รักแก่คนอื่น.

ยํ อนาทายาติ ยํ วาจํ ภาสนฺโต ปาปานิ ปเรสํ อปฺปิยานิ อนิฏฺฐานิ ผรุสวจนานิ **อนาทาย** อคฺคเหตฺวา อตฺถพฺยญฺชนมธุรํ ปิยเมว ทีเปติ. (เถร.อฏ.๒/๕๒๖)

คำว่า **เว้น (ยํ อนาทาย)** ได้แก่ บุคคลเมื่อจะกล่าววาจาใด **ไม่ถือเอาแล้ว** คือ อย่ารับเอาคำหยาบคายอันไม่น่ารัก ไม่น่า

ปรารถนาของคนอื่น ย่อมแสดงแต่วาจาที่น่ารัก อันไพเราะด้วยอรรถและพยัญชนะเท่านั้น.

อนาทิ๑ (ติ)

[น + อาทิ]

ไม่มีเบื้องต้น, ไม่มีปลาย, ไม่มีขอบริม.

อนาทิ๒ (กฺริ)

ดู นทติ

อนาทิอนิธนปวตฺต (ติ)

[อนาทิ + อนิธน + ปวตฺต]

อันเป็นไปโดยไม่มีเบื้องต้นและที่สุด.

ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ โมหชาลํ **อนาทิ-อนิธนปฺปวตฺตํ**. (เนตฺติ.๙๓)

ทิฏฐิ ๖๒ เป็นโมหะและข่ายดุจตัณหา **อันเป็นไปโดยไม่มีเบื้องต้นและที่สุด** [เพราะเป็นเหตุให้เกิดโมหะและข่ายดุจตัณหา].

อนาทิอนิธนปฺปวตฺตนฺติ ปุริมาย โกฏิยา อภาวโต อนาทิ อสติ ปฏิปกฺขาธิคเม สนฺตานวเสน อนุปจฺเฉทน ปวตฺตนโต อนิธนปฺปวตฺตํ. (เนตฺติ.อฏ.๑๙๖)

คำว่า **เป็นไปโดยไม่มีเบื้องต้นและที่สุด (อนาทิอนิธนปฺปวตฺตํ)** ได้แก่ อันหาเบื้องต้นมิได้ เพราะไม่มีส่วนเบื้องต้น และชื่อว่าเป็นไปหาที่สุดมิได้ เพราะดำเนินไปโดยไม่ขาดช่วง ด้วยความสืบต่อเมื่อไม่มีการบรรลุธรรมที่ตรงกันข้าม.

ดู เนตฺติ.วิ.๒๖๑ ด้วย

อนาทิกร (ปุ)

[น + อาทิ + กร]

ผู้ไม่กระทำในเบื้องต้น, มิใช่ผู้ล่วงละเมิดบัญญัติครั้งแรก, ผู้ไม่เป็นต้นบัญญัติ, ผู้ไม่ใช่ต้นบัญญัติ.

อนาทิกโร ปุคฺคโล ชานิตพฺโพ. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงรู้บุคคล**ผู้ไม่เป็นต้นบัญญัติ**.

อนาทิกโรติ มกฺกฏิสมณาทิอนุปญฺญตฺติ-การโก. (วิ.อฏ.๔/๑๕๘)

ที่ชื่อว่า **บุคคลผู้ไม่เป็นต้นบัญญัติ (อนาทิกโร)** ได้แก่ บุคคลผู้ทำอนุบัญญัติ มีภิกษุกับลิงตัวเมียเป็นต้น.

อนาทิกาล (ปุ)

[อนาทิ + กาล]

(๑) กาลอันไม่มีเบื้องต้น, กาลอันไม่ปรากฏเบื้องต้น.

(๒) อันมีกาลไม่มีเบื้องต้น, อันมีกาลไม่ปรากฏเบื้องต้น.

อนาทิกาลตา (ถี)

[อนาทิกาล + ตา]

ความเป็นกาลอันไม่มีเบื้องต้น,

ความเป็นกาลอันไม่ปรากฏเบื้องต้น.

สตฺตา วิปุลวิสยตาย **อนาทิกาลตาย** จ วิปุลํ วิตฺถิณฺณํ มหนฺตญฺจ กามาทิโอฆํ สํสาโรฆเมว วา น กทาจิ ตเรยฺยุ เอกเสเนว ตสฺส โอฆสฺส ปารํ น คจฺเฉยฺยุนฺติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๓๓๒)

สัตว์ทั้งหลายในกาลไหนๆ ก็ข้ามไม่ได้ ซึ่งโอฆะมีกามเป็นต้นอันชื่อว่ากว้างขวาง แน่นหนา และใหญ่หรือโอฆะคือสงสารนั่นเอง เพราะมีอารมณ์กว้างขวาง และ**มีกาลไม่มีเบื้องต้น** อธิบายว่า ไม่พึงถึงฝั่งแห่งโอฆะนั้น โดยส่วนเดียวนั่นเอง.

อนาทิกาลปฺปวตฺต (ติ)

[อนาทิกาล + ปวตฺต]

อันเป็นไป-แล่นไปตลอดกาลอันไม่มีเบื้องต้น-ไม่ปรากฏเบื้องต้น.

อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํ. (วิ.อฏ.๑/๘๔)

สังสารจักร**แล่นไปตลอดกาลอันไม่มีเบื้องต้น**.

อาทิรหิตํ กาลํ ปวตฺตตีติ กตฺวา **อนาทิกาลปฺปวตฺตํ**. (สารตฺถ.๑/๒๑๘)

ชื่อว่า **แล่นไปตลอดกาลอันไม่มีเบื้องต้น** เพราะอรรถว่า เป็นไปตลอดกาลที่เว้นจากเบื้องต้น.

อนาทิกาลภาวิต (ติ)

[อนาทิกาล + ภาวิต]

อันเจริญ-อบรมมาตลอดกาลไม่มีเบื้องต้น-ไม่ปรากฏเบื้องต้น.

กา ปนายํ วาสนา นาม ? ยํ กิเลสรหิตสฺสาปิ สนฺตาเน อปฺปหีนกิเลสานํ สมาจารสทิสสมาจารเหตุภูตํ **อนาทิกาลภาวิเตหิ** กิเลเสหิ อาหิตํ สามตฺถิยมตฺตํ ตถารูปา อธิมุตฺตีติ วทนฺติ. (อุทาน.อฏ.๑๗๕)

ก็ชื่อว่า วาสนานี้ คือ อะไร ? อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพียงความสามารถอันกิเลส**ที่เธออบรมมาตลอดกาลไม่มีเบื้องต้น** ให้เกิดอยู่อันเป็นเหตุแห่งความประพฤติเหมือนความประพฤติของคนผู้ยังละกิเลสไม่ได้ในสันดานแม้ของท่านผู้เว้นจากกิเลสได้แล้ว ความสามารถแห่งกิเลสเช่นนี้ ชื่อว่า วาสนา.

อนาทิณฺณ (ติ)

[น + อาทิณฺณ]

ไม่ถูกถือเอาแล้ว, ไม่ถูกยึดถือ.

ดู อนาทิณฺณตฺต

ดู อาทิณฺณ ด้วย

อนาทิณฺณตฺต (น)

[อนาทิณฺณ + ตฺต]

ความไม่ถือเอา.

สมๆ อาทิณฺณตฺตา สมาธิ วิสมๆ **อนาทิณฺณตฺตา** สมาธิ. (ปฏิสํ.๔๘)

ชื่อว่า สมาธิ เพราะถือเอาความสงบ ชื่อว่า สมาธิ **เพราะความไม่ถือเอาธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ.**

อนาทิณฺณสญฺญี (ติ)

[อนาทิณฺณ + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจว่ายังไม่ถูกถือเอา,

ผู้มีความเข้าใจว่ายังไม่ได้ทำกัปปพินทุ,

ผู้สำคัญว่ายังไม่ได้ทำให้เสียสี.

อนาทินฺเน **อนาทินฺนสญฺญี** ปริภุญฺชติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๕๙)

ในจีวรที่ยังไม่ได้ทำให้เสียสี **ภิกษุสำคัญว่ายังไม่ได้ทำให้เสียสี** ใช้สอย ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนาทินฺน (ติ)

[น อาทินฺน]

ไม่ถือเอาแล้ว.

อนาทินฺนสญฺญี (ติ)

[อนาทินฺน + สญฺญา + อี]

ดู อนาทิณฺณสญฺญี

อนาทิมนฺตุ (ติ)

[น + อาทิมนฺตุ]

ไม่มีเบื้องต้น, ไม่ปรากฏเบื้องต้น.

สุกฺกปกฺเข **ตญฺเจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ นาธิวาเสตี**ติ อารทฺธวีริยสฺสาปิ วิหรโต **อนาทิมติ** สๆสาเร จิรกาลภาวิเตน ตถารูปปฺปจฺจยสมาโยเคน สติสมฺโมเสน วา กามวิตกฺกาทิ อุปฺปชฺชติ เจ ตๆ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตๆ อาโรเปตฺวา น วาเสติ เจ อพฺภนฺตเร น วาเสติ เจติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๓๕๔)

ในฝ่ายสุกกปักษ์ คำว่า **และภิกษุไม่รับวิตกนั้น(ตญฺเจภิกฺขเวนอธิวาเสติ)**ความว่า หากกามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้นผู้แม้ปรารภความเพียรอยู่ เพราะประกอบพร้อมด้วยปัจจัยเช่นนั้นที่อบรมมาช้านานในสังสารวัฏ**ที่ไม่ปรากฏเบื้องต้น** หรือเพราะความหลงลืมสติ คือหากภิกษุไม่ยกกามวิตกเป็นต้นนั้นขึ้นสู่จิตของตนให้พักอยู่ อธิบายว่า หากไม่ให้อยู่ในภายใน.

ญาติโกฏินฺติ ญาติภาคๆ **อนาทิมติ** หิ สๆสาเร ญาติภาครหิโต นาม สตฺโต กสฺสจิปิ นตฺถีติ อธิปฺปาโย. (ม.ฏี.๒/๓๒๐)

คำว่า **เครือญาติ (ญาติโกฏิ)** ได้แก่ หมู่ญาติ อธิบายว่า จริงอยู่ สัตว์ชื่อว่าเว้นจากเครือญาติในสังสารวัฏ**ที่ไม่มีเบื้องต้น** ย่อมไม่มีแม้แก่ใครๆ.

อนาทิย๑ (กฺริ/วิ)

[น + อาทิย]

[อาทิย มาจาก อา บทหน้า ตฺวา ปัจจัย อิ อาคม แปลง ตฺวา เป็น ย สำเร็จรูปเป็น อาทิย]

(๑) ไม่ถือเอาแล้ว, ไม่รับเอาแล้ว.

นิกฺขิปิตฺวา ครุ ภารํ
อญฺญํ ภารํ **อนาทิย**
สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห
นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต. (สำ.๒/๒๒)

(พระศาสดาตรัสว่า)

บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว **ไม่ถือเอา**ภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว.

(๒) ไม่เชื่อฟังแล้ว, ไม่เคารพแล้ว.

ดู อนาทิยนวส, อนาทิยนาการ

อนาทิย² (ติ)

[น + อาทิย = อา + ทา + ณฺย. (สำ-อนาเทย)]

อันไม่ควรถือเอา, อันไม่ควรเชื่อ.

ดู อนาทิยทานและอนาเทยฺย ด้วย

อนาทิยทาน (น)

[อนาทิย² + ทาน]

การให้ที่ไม่ควรถือเอา,

การให้อันไม่ควรรับคืน,

การให้ที่ไม่ใช่ยกให้เลย,

การให้ยืม, ยืมเขามา.

กุกฺกุกฺกตํ นาม **อนาทิยทานํ** วุจฺจติ. (วิ.๕/๓๐๓)

ชื่อว่า ผ้าที่เขาไม่ได้ยกให้ เรียกว่า **ผ้ายืมเขามา**.

อนาทิยน (น/ถี)

[น + อาทิยน]

การไม่รับเอา, การไม่เคารพ,

การไม่เชื่อฟัง.

โอวาทำ **อนาทิยนวเสน** อนาทรสฺส ภาโว **อนาทริยำ**. (อภิ.อฏ.๑/๔๒๒)

ภาวะของบุคคลผู้ไม่เอื้อเฟื้อด้วยอำนาจแห่ง**การไม่รับเอา**โอวาท ชื่อว่า **ความไม่เอื้อเฟื้อ**.

ดู อนทฺทายิตตฺต ด้วย

อนาทิยนตา (ถี)

[อนาทิยน + ตา]

ความเป็นแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ-เชื่อฟัง -เคารพ,

ความไม่เอื้อเฟื้อ-เชื่อฟัง-เคารพ.

อวคมนตาย มจฺฉริตาย พุทฺธาทีนำ วจนำ **อนาทิยนตาย** จ อวทานิยา. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๓๓)

(สัตว์ทั้งหลาย) ชื่อว่าเป็นผู้ตกต่ำ เพราะความไม่เชื่อฟัง เพราะประพฤติไปทางต่ำ

เพราะความตระหนี่และ**เพราะไม่เชื่อฟัง**ถ้อยคำของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น.

อนาทิยนภาว (ปุ)

[อนาทิยน + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ถือเอา,

การไม่ถือเอา.

วนฺโตติ อิทำ ปุน **อนาทิยนภาวทสฺสนวเสน** (วุตฺตำ). (วิ.อฏ.๒/๙๐)

คำว่า **คายแล้ว (วนฺโต)** นี้ ท่านกล่าวไว้ด้วยการแสดง**ความไม่ถือเอา**อีก (แห่งราคะ)

อนาทิยนาการ (ปุ)

[อนาทิยน + อาการ]

อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ-ไม่เชื่อฟัง.

อนาทิยนากาโร วา อนาทรตา. (อภิ.อฏ.๑/๔๒๒)

อีกอย่างหนึ่ง **อาการที่ไม่เอื้อเฟื้อ** ชื่อว่าความไม่เอื้อเฟื้อ.

ดู อนทฺทายิตตฺต ด้วย

อนาทิยนฺต (ติ)

[น + อาทิยนฺต]

ผู้ไม่ถือเอาอยู่.

(ก) ผู้ไม่เชื่อฟังคำพูด, ผู้ไม่รับคำพูด, ไม่สนใจอยู่, ไม่ใส่ใจอยู่,

(ข) ผู้ไม่กระทำความเอื้อเฟื้อ-เคารพ.

“มา ภนฺเต มยฺหำ สาฏกำ อคฺคเหสีติ. โส ภิกฺขุ **อนาทิยนฺโต** อคมาสิ. (วิ.๑/๗๓)

(ภิกษุรูปหนึ่งไปป่าช้า ถือเอาผ้าบังสุกุลที่ซากศพยังสดซึ่งมีเปรตสิงอยู่ในร่าง เปรตนั้นพูดกับภิกษุนั้นว่า) “อย่าเอาผ้าของเราไป ภิกษุ**ไม่ใส่ใจ**ถือเอาไป.

อนาทิยนฺโตติ ตสฺส วจนำ อคณฺหนฺโต อาทรำ วา อกโรนฺโต. (วิ.อฏ.๑/๓๒๙)

คำว่า **ไม่ใส่ใจ (อนาทิยนฺโต)** ได้แก่ ไม่เชื่อคำของเปรต หรือไม่เอื้อเฟื้อ.

(ค) ผู้ไม่กระทำ, ผู้ไม่ถือเอาเพื่อกระทำ,

ผู้ไม่กระทำความเคารพด้วยจิต,

ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ,

ผู้ไม่ช่วยเหลือ.

หิรึ ตรนฺตำ วิชิคุจฺฉมานำ
ตวาหมสฺมิ อิติ ภาสมานำ
สยฺหานิ กมฺมานิ **อนาทิยนฺตำ**
เนโส มมนฺติ อิติ นำ วิชญฺญา.
(สุตฺตนิ.๓๑๘)

(พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของดาบส)

บัณฑิตพึงรู้จักบุคคลผู้ไม่มีความละอาย เกลียดชังความเป็นมิตร กล่าวอยู่ว่า เราเป็นมิตรของท่าน **แต่ไม่เอื้อเฟื้อ**การงานที่เหมาะสม

กับคำพูดว่า บุคคลผู้นี้มิใช่มิตรของเรา.

สยฺหานิ กมฺมานิ อนาทิยนฺตนฺติ เอวํ ภาสิตฺวาปิ จ สยฺหานิ กาตุํ สกฺกานิปิ ตสฺส กมฺมานิ อนาทิยนฺตํ กรณตฺถาย อสมาทิยนฺตํ. อถ วา จิตฺเตน ตตฺถ อาทรมตฺตมฺปิ อกโรนฺตํ อปิจ โข ปน อุปฺปนฺเนสุ กิจฺเจสุ พฺยสนเมว ทสฺเสนฺตํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๓๑๒)

คำว่า **แต่ไม่เคยช่วยเหลือการงานของเพื่อนเลย (สยฺหานิ กมฺมานิ อนาทิยนฺตํ)** ได้แก่ ก็แม้กล่าวอย่างนี้แล้ว ก็**ไม่เอื้อเฟื้อ** คือ ไม่ตั้งใจ เพื่อจะทำการงานของมิตรของตน คือ กรรมทั้งหลายของมิตรของตน อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ไม่กระทำอยู่ แม้สักว่า ความเอื้อเฟื้อในการงานนั้นด้วยจิต แต่โดยที่แท้แล แสดงอยู่ซึ่งความเสื่อมในกิจทั้งหลายที่เกิดขึ้นเท่านั้น.

> หิรึ ตรนฺตํ วิชิคุจฺฉมานํ
> ตวาหมสฺมี อิติ ภาสมานํ
> เสยฺยานิ กมฺมานิ **อนาทิยนฺตํ**
> เนโส มมนฺติ อิติ นํ วิชญฺญา.
> (ชา.๑/๑๒๘)

(เศรษฐีกรุงพาราณสีกล่าวกับเศรษฐีชาวพรมแดนว่า)

บัณฑิตพึงรู้จักบุคคลผู้ไม่มีความละอาย เกลียดชังความเป็นมิตร กล่าวอยู่ว่า เราเป็นมิตรของท่าน **แต่ไม่เอื้อเฟื้อ**การงานที่เหมาะสม กับคำพูดว่า บุคคลผู้นี้มิใช่มิตรของเรา.

อนาทิยนฺตนฺติ อกโรนฺตํ. (ชา.อฏ.๓/๑๘๒)

คำว่า **ไม่เอื้อเฟื้อ (อนาทิยนฺตํ)** คือ ไม่กระทำอยู่.

อนาทิยาน (ติ)

[น + อาทิยาน (= อา + ทา + มาน]

ไม่ถือเอาอยู่, ไม่ยึดมั่นอยู่, ไม่ยึดถืออยู่.

> ตสฺสีธ ทิฏฺเจ ว สุเต มุเต วา
> ปกปฺปิตา นตฺถิ อณูปิ สญฺญา
> ตํ พฺราหฺมณํ ทิฏฺจิ**มนาทิยานํ**
> เกนีธ โลกสฺมึ วิกปฺปเยยฺย.
> (สุตฺตนิ.๔๐๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

พระอรหันต์นั้นไม่มีทิฏฐิอันสัญญากำหนดไว้แม้นิดเดียวในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน หรือในอารมณ์ที่รับรู้ในโลกนี้ใครๆ ในโลกนี้ จะพึงกำหนดพระอรหันต์นั้นผู้เป็นพราหมณ์**ไม่ยึดถือ**ทิฏฐิอยู่ด้วยเหตุอะไรเล่า.

ตํ พฺราหฺมณํ ทิฏฺจิมนาทิยานนฺติ ตํ พฺราหฺมณํ ทิฏฺจิ**มนาทิยนฺตํ** อคณฺหนฺตํ อปรามสนฺตํ อนภินิเวสนฺตนฺติ ตํ พราหฺมณทิฏฺจิ**มนาทิยานํ**. (มหานิ.๘๖)

คำว่า **พระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ไม่ยึดถือทิฏฐิอยู่ (ตํ พฺราหฺมณํ ทิฏฺจิมนาทิยานํ)** ได้แก่ พระอรหันต์นั้นผู้เป็น

พราหมณ์**ไม่ยึดถือ** คือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่นทิฏฐิอยู่ รวมความว่า พระอรหันต์นั้น ผู้เป็นพราหมณ์ **ไม่ยึดถือ**ทิฏฐิอยู่.

ปชฺโชตกโร ปริตฺตรโส
วาเตน วินมฺยเต ลตาว
เอวมฺปิ ตุวํ **อนาทิยาโน**
มารํ อินฺทสโคตฺต นิทฺธุนาหิ
โส เวทยิตาสุ วีตราโค
กาลํ กงฺข อิเธว สีติภูโต. (เถร.๒๘๖)

(พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่ท่านกาติยานะว่า)

ประทีปที่มีเปลวไฟริบหรี่ย่อมดับไปเพราะลมเหมือนเถาวัลย์หลุดร่วงเพราะลม ฉันใด แน่ะเธอผู้มีโคตรเหมือนพระอินทร์ แม้เธอก็ฉันนั้น **อย่าถือมั่น** จงกำจัดมารเสีย จงปราศจากความกำหนัดพอใจในเวทนาทั้งหลาย จงเป็นผู้สงบเย็น รอคอยกาลปรินิพพานในอัตภาพนี้แล.

ตสฺส (มารสฺส) วเส อนาวตฺตนา อนุปาทานโต จ **อนาทิยาโน**. (เถร.อฏ.๒/๑๐๒)

ชื่อว่า **ผู้ไม่ถือมั่น (มาร) (อนาทิยาโน)** เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของมารนั้นและเพราะไม่ยึดถือ.

อนาทิยิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อาทิยิตฺวา]

ไม่ถือเอาแล้ว, ไม่เอาแล้ว,

ไม่ทำกัปปพินทุแล้ว.

อนาทา เจ ภิกฺขุ ติณฺณํ ทุพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรํ ทุพฺพณฺณกรณนฺติ อนฺตมโส กุสคฺเคนปิ **อนาทิยิตฺวา** ติณฺณํ ทุพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรํ ทุพฺพณฺณกรณํ นวํ จีวรํ ปริภุญฺชติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๕๙)

คำว่า **ถ้าภิกษุไม่ใช้วัตถุที่ทำให้เสียสี ๓ ชนิด อย่างใดอย่างหนึ่ง มาทำให้เสียสี** อธิบายว่า โดยที่สุดภิกษุ**ไม่เอา**ปลายหญ้าคาแตะวัตถุที่ทำให้เสียสี ๓ ชนิด อย่างใดอย่างหนึ่ง มาทำให้เสียสี แล้วใช้สอยจีวรใหม่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

(๒) ไม่เอื้อเฟื้อแล้ว, ไม่ใส่ใจแล้ว,

ไม่เชื่อฟังแล้ว, ไม่นับแล้ว, ไม่เคารพแล้ว, ดูหมิ่นแล้ว.

อิเธกจฺโจ อสฺสขฬุงฺโก ‘เปหีติ วุตฺโต วิฑฺโฐ สมาโน โจทิโต สารถินา **อนาทิยิตฺวา** สารถึ **อนาทิยิตฺวา** ปโตทลฏฺฐึ ทนฺเตหิ มุขาธานํ วิธุนิตฺวา เยน กามํ ปกฺกมติ. (อ.๓/๓๔)

ม้ากระจอกบางตัวในโลกนี้อันนายสารถีสั่งว่า ‘เดินไป’ ถูกแทง ด้วยปฏักเตือนอยู่ก็**ไม่ใส่ใจ**นายสารถี **ไม่คำนึงถึง**ปฏัก กัดบังเหียนหลีกไปตามประสงค์.

อนาทิยิตฺวาติ อมนสิกตฺวา อคณิตฺวา. (อ.อฏ.๓/๒๑๖)

คำว่า **ไม่คำนึงถึง (อนาทิยิตฺวา)** ได้แก่ ไม่

ใส่ใจ คือ ไม่นำพา.

ภิกฺขู ภิกฺขุ์ อาปตฺติยา โจเทนฺติ. โส ภิกฺขุ ภิกฺขูหิ อาปตฺติยา โจทิยมาโน **อนาทิยิตฺวา** สงฺฆ์ **อนาทิยิตฺวา** โจทกำ สาปตฺติโกว เยน กามำ ปกฺกมติ. (อภิ.วิ.๔๐๒)

ภิกษุโจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุผู้ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น **ไม่เอื้อเฟื้อสงฆ์ไม่เอื้อเฟื้อ** โจท หลีกไปตามชอบใจ ทั้งที่ยังมีอาบัติติดตัวอยู่.

อนาทิยิตฺวาติ จิตฺตีกาเรน อคฺคเหตฺวา อวชานิตฺวา อนาทโร หุตฺวาติ อตฺโถ. (อภิ.อฏ.๒/๔๙๓)

คำว่า **ไม่เอื้อเฟื้อ (อนาทิยิตฺวา)** ได้แก่ ไม่ถือเอา ด้วยความยำเกรง คือ ดูหมิ่น หมายความว่า เป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ.

อนาทีนว (ติ)

[น + อาทีนว]

หาโทษมิได้, ไม่มีโทษ.

อนาทีนวทสฺส (ติ)

[น + อาทีนวทสฺส + อ]

ผู้เข้าใจว่าไม่มีโทษ, ผู้เห็นว่าไม่มีโทษ.

“เอตำ โข เม อมฺม สกฺกา กาตุนฺติ ปุราณทุติยิกาย พาหายำ คเหตฺวา มหาวนำ อชฺโฌคาเหตฺวา อปญฺญตฺเต สิกฺขาปเท **อนาทีนวทสฺโส** ปุราณทุติยิกาย ติกฺขตฺตุำ เมถุนำ ธมฺมำ อภิวิญฺญาเปสิ. (วิ.๑/๒๑)

พระสุทินกล่าวกับมารดาว่า “โยม เรื่องนี้อาตมาพอจะทำได้ แล้วจับแขนอดีตภรรยาพาเข้าป่ามหาวัน เพราะยังมิได้บัญญัติสิกขาบท จึง**เห็นว่าไม่มีโทษ** ได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา ถึง ๓ ครั้ง.

อนาทีนวทสฺโสติ ยำ ภควา อิทานิ สิกฺขาปทำ ปญฺญเปนฺโต อาทีนวำ ทสฺเสสฺสติ ตำ อปสฺสนฺโต อนวชฺชสญฺญี หุตฺวา. (วิ.อฏ.๑/๑๗๘)

คำว่า **เห็นว่าไม่มีโทษ (อนาทีนวทสฺโส)** ได้แก่ พระสุทินเมื่อยังไม่เห็นโทษที่พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงบัญญัติสิกขาบทแสดงไว้ในบัดนี้ จึงมีความสำคัญว่าไม่มีโทษ.

อนาทีนวทสฺสาวี (ติ)

[น + อาทีนว + ทิส + อาวี]

(ก) ผู้ไม่เห็นโทษ, ผู้ไม่เห็นโทษแม้แต่น้อย, ผู้ไม่เห็นโทษในการบริโภคปัจจัยอันมิได้พิจารณา.

อิเม โข วาเสฏฺฐ ปญฺจ กามคุเณ เตวิชฺชา พฺราหฺมณา คธิตา มุจฺฉิตา อชฺโฌปนฺนา **อนาทีนวทสฺสาวิโน** อนิสฺสรณปญฺญา ปริภุญฺชนฺติ. (ที.๑/๒๓๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทผู้กำหนัด สยบ หมกมุ่น **ไม่เห็นโทษ** ไม่มีปัญญาที่จะสลัดออก บริโภคกามคุณ ๕ อย่างนี้อยู่.

อนาทีนวทสฺสาวิโนติ อาทีนวำ อปสฺสนฺตา.

(ที.อฏ.๑/๓๓๕)

คำว่า **ไม่เห็นโทษ (อนาทีนวทสฺสาวิโน)** ได้แก่ ไม่พิจารณาเห็นโทษ.

อนาทีนวทสฺสาวีติ อาทีนวมตฺตมฺปิ น ปสฺสติ. (ที.อฏ.๓/๒๑)

คำว่า **ไม่เห็นโทษ (อนาทีนวทสฺสาวี)** ได้แก่ ไม่เห็นแม้เพียงโทษ.

อนาทีนวทสฺสาวิโนติ อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค อาทีนวํ อปสฺสนฺตา. (อ.อฏ.๒/๔๙)

คำว่า **ไม่เห็นโทษ (อนาทีนวทสฺสาวิโน)** ได้แก่ ไม่เห็นโทษในการบริโภคที่ตนไม่ได้พิจารณา.

(ข) ผู้ไม่ดู-ไม่เห็นโดยโทษ, ผู้ไม่ดูไม่เห็นโดยอุปัททวะ.

จกฺขุนา รูปึ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺส อโนธิชินสฺส อวิปากชินสฺส **อนาทีนวทสฺสาวิโน** อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส. ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปึ สา นาติวตฺตติ. (ม.๓/๒๖๑)

เพราะเห็นรูปทางตา อุเบกขา จึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา งมงาย ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก **ผู้ไม่เห็นโทษ** ไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา อุเบกขาเช่นนี้ยังล่วงพ้นรูปไม่ได้ .

[**อุเบกขา** ในที่นี้หมายถึงอุเบกขาในอัญญาณ (ความไม่รู้)]

อนาทีนวทสฺสาวิโนติ อาทีนวโต อุปฺปฺทวโต อปสฺสนฺตสฺส. (ม.อฏ.๔/๑๘๗)

คำว่า **ผู้ไม่เห็นโทษ (อนาทีนวทสฺสาวิโน)** ได้แก่ ผู้ไม่เห็นโดยความเป็นโทษ คือ โดยความเป็นอุปัททวะ.

อนาทีนวทสฺสิตา (ถี)

[อนาทีนวทสฺสี + ตา]

ความเป็นผู้ไม่เห็นโทษเป็นปกติ,

ความไม่เห็นโทษ.

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ มนุสฺสานํ อาปานภูมิรมณีเยสุ มหาปริฬาเหสุ อเนกานตฺถานุพนฺเธสุ โฆราสยุหกฏฺฐกผเลสุ กาเมสุ **อนาทีนวทสฺสิตํ** สพฺพาการโต วิทิตฺวา กามานญฺเจว กิเลสานญฺจ อาทีนวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ. (อุทาน.อฏ.๓๓๑)

คำว่า **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา** ได้แก่ พระองค์ทรงทราบโดยอาการทั้งปวง ถึง**ความที่**มนุษย์เหล่านั้น**ไม่เห็นโทษในกามทั้งหลาย** ที่น่ากลัวอดกลั้นไม่ได้และมีผลเผ็ดร้อน มีที่เล่นอันน่ารื่นรมย์ มีความเร่าร้อนมากอันความพินาศเป็นอเนกติดตามผูกพันนี้ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ อันประกาศโทษแห่งกามและกิเลส.

อนาทีนวทสฺสี (ติ)

[น + อาทีนวทสฺสี]

ผู้ไม่เห็นโทษเป็นปกติ.

อนาทิฏฺฐ (ติ)

[น + อาทิฏฺฐ]

ไม่ระบุไว้, ไม่ได้สั่งบังคับไว้, ไม่ได้อนุญาตไว้.

อนาเทยฺย (ติ)

[น + อาเทยฺย]

อันไม่ควรถือเอา, อันไม่ควรเชื่อฟัง.

ดู อนาเทยฺยวาจาสำวตฺตนิก

อนาเทยฺยวาจา (ถี)

[อนาเทยฺย + วาจา]

วาจาอันไม่ควรเชื่อถือ, วาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ.

อนาเทยฺยวาจาสำวตฺตนิก (ติ)

[อนาเทยฺยวาจา + สำวตฺตนิก]

ยังวาจาอันไม่ควรเชื่อถือให้เป็นไป, ส่งผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ.

สมฺผปฺปลาโป ภิกฺขเว อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสำวตฺตนิโก ติรจฺฉานโยนิสำวตฺตนิโก เปตฺติวิสยสำวตฺตนิโก. โย สพฺพลหุโส สมฺผปฺปลาปสฺส วิปาโก มนุสฺสภูตสฺส **อนาเทยฺยวาจาสำวตฺตนิโก** โหติ. (อ.๓/๗๘)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย การพูดเพ้อเจ้อที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมส่งผลให้ไปเกิดในนรก ส่งผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ส่งผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อม**ส่งผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ**แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์.

[ทุจริตวิบาก ๘ ประการคือ

๑. การฆ่าสัตว์ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมส่งผลให้ไปเกิดในนรก ส่งผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ส่งผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมส่งผลให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์

๒.การลักทรัพย์ ส่งผลให้เป็นผู้เสื่อมโภคทรัพย์

๓. การประพฤติผิดในกาม ส่งผลให้เป็นผู้มีศัตรูและเป็นผู้มีเวร

๔. การพูดเท็จ ส่งผลให้ถูกกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริง

๕. การพูดส่อเสียด ส่งผลให้แตกแยกจากมิตร

๖. การพูดหยาบคาย ส่งผลให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจ

๗. การพูดเพ้อเจ้อ ส่งผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ

๘. การดื่มสุราและเมรัย ส่งผลให้เป็นผู้วิกลจริต]

อนาเทยฺยวาจาสำวตฺตนิโกติ อคฺคเห-

ตพฺพจนตฺ สำวตฺเตติ “ตฺวำ กสฺมา กเถสิ โก หิ ตว วจนำ คเหสฺสตีติ วตฺตพฺพตฺ อาปชฺชติ. อยำ สมฺผปฺปลาปสฺส คตมคฺโค. (อำ.อฏ.๓/๒๓๒)

คำว่า **ส่งผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ (อนาเทยฺยวาจาสำวตฺตนิโก)** ได้แก่ ย่อมยังความเป็นผู้มีวาจาที่ไม่ควรยึดถือให้เป็นไป คือย่อมถึงความเป็นผู้ที่ควรกล่าวว่า “เพราะเหตุไร ท่านจึงพูด ใครจะเชื่อคำพูดของท่าน วิบากนี้เป็นทางไปแห่งสัมผัปปลาปะ.

อนาเทสกร (ติ)

[อนาเทส + กร]

ทำสิ่งที่ไม่ได้สั่งไว้, ทำสิ่งที่มิได้อนุญาตไว้.

อนาธานคฺคาหี (ติ)

[น + อาธานคฺคาหี]

ผู้ไม่ยึดถือหนักแน่นเป็นปกติ,

ผู้ไม่มีการยึดถืออย่างรุนแรง,

ผู้ไม่มีความถือรั้น, ผู้ไม่ถือมั่น.

อสนฺทิฏฺิปรามาสี โหติ **อนาธานคฺคาหี** สุปฺปฏินิสฺสคฺคี. (วิ.๕/๓๔๓)

ภิกษุไม่เป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน **ไม่มีความถือรั้น** สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ง่าย.

ปเร สนฺทิฏฺิปรามาสี อาธานคฺคาหี ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี ภวิสฺสนฺติ มยเมตฺถ อสนฺทิฏฺิปรามาสี **อนาธานคฺคาหี** สุปฺปฏินิสฺสคฺคี ภวิสฺสามาติ สลฺเลโข กรณีโย. (ม.๑/๕๒)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพระมหาจุนทะว่า) เธอทั้งหลาย ควรทำความขัดเกลากิเลสด้วยความคิดว่า ‘ชนเหล่าอื่นจักยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ยาก ในเรื่องนี้เราทั้งหลายจักไม่ยึดติด **ไม่ถือมั่น**ทิฏฐิของตน สลัดทิ้งได้ง่าย.

ดู อาธานคฺคาหี ด้วย

อนาธาร (ติ)

[น + อาธาร]

ไม่มีที่อาศัย,ไม่มีเชิงรอง, ไม่มีที่รองรับ.

สมฺพหุลา ปตฺตา อชฺโฌกาเส **อนาธารา** นิกฺขิตฺตา โหนฺติ. วาตมณฺฑลิกาย อาวฏฺเฏตฺวา ปตฺตา ภิชฺชึสุ. ภควโต เอตมตฺถำ อาโรเจสุ.“อนุชานามิ ภิกฺขเว ปตฺตาธารกนฺติ. (วิ.๔/๒๔๙)

ภิกษุทั้งหลายวางบาตรจำนวนมาก**ที่ไม่มีเชิงรอง**ไว้ในที่แจ้ง บาตรถูกลมพายุพัดกลิ้งตกแตก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตที่วางบาตร.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กุมฺโภ **อนาธาโร** สุปฺปวตฺติโย โหติ เอวเมว โข ภิกฺขเว จิตฺตำ อนาธารำ สุปฺปวตฺติยำ โหติ.สาธารำ ทุปฺปวตฺติยำ โหติ. (สำ.๓/๑๗)

ภิกษุทั้งหลาย หม้อที่**ไม่มีที่รองรับ** กลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับกลิ้งไปได้ยาก แม้ฉันใด จิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ไม่มีธรรมรองรับ กลับกลอกได้ง่าย ที่มีธรรมรองรับ กลับกลอกได้ยาก.

อนานตฺต (น)

[น + นานตฺต]

ความไม่เป็นต่าง ๆ กัน, ความไม่ต่างกัน,

ความไม่แปลกกัน.

ยุตฺติวิโรโธ อรหโต สราคาทิภาเว ปุถุชฺชเนน **อนานตฺตํ** พฺรหฺมจริยวาสสฺส อผลตาติ เอวมาทิโก ทฏฺฐพฺโพ. (มูลฏี.๓/๗๐)

พึงทราบความตรงข้ามกับความเหมาะเป็นต้นอย่างนี้ว่า เมื่อมีความเป็นผู้มีราคะเป็นต้น ก็มี**ความไม่ต่างกัน**แห่งพระอรหันต์กับปุถุชน การประพฤติพรหมจรรย์ก็ไม่มีผล.

อนานตฺตนฺติ อวิเสโส. (อนุฏี.๓/๙๔)

คำว่า **ความไม่ต่างกัน (อนานตฺตํ)** ได้แก่ ความเหมือนกัน.

อนานตฺตกถิก (ติ)

[น + นานตฺตกถา + อิก]

ผู้ไม่กล่าวนานัตตกถา.

ดู อนานากถิก

อนานตฺถ (ติ)

[น + นานา + อตฺถ]

มีอรรถไม่ต่างกัน,

มีอรรถเหมือนกัน,

มีเนื้อความเหมือนกัน.

โหติ-สทฺโท อตฺถิสทฺเทน **อนานตฺโถ**. (อนุฏี.๑/๖๔)

โหติ-ศัพท์ มีอรรถเหมือนกันกับ อตฺถิ-ศัพท์.

อนานากถิก (ติ)

[น + นานา + กถิก]

ผู้ไม่มีถ้อยคำต่างกัน,

ผู้ไม่กล่าวคำพูดต่างกัน,

ไม่พูดเรื่องราวต่าง ๆ,

ผู้ไม่กล่าวนานัตถกถา,

ผู้ไม่กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ต่าง ๆ.

สงฺฆคโต โข ปน **อนานากถิโก** โหติ อติรจฺฉานกถิโก. สามํ วา ธมฺมํ ภาสติ ปรํ วา อชฺเฌสติ อริยํ วา ตุณฺหีภาวํ นาติมญฺญติ. (อ.๓/๔)

ภิกษุอยู่ในที่ประชุมสงฆ์ **ไม่พูดเรื่องราวต่าง ๆ** ไม่พูดติรัจฉานกถา กล่าวธรรมเอง เชื้อเชิญผู้อื่นให้กล่าว และไม่ดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยะ.

อนานากถิโกติ อนานตฺถกถิโก โหติ.

(อ.อฏ.๓/๑๙๕)

คำว่า **ไม่พูดเรื่องราวต่าง ๆ (อนานากถิโก)** ได้แก่ เป็นผู้ไม่กล่าวถ้อยคำที่ไม่มีประโยชน์ต่าง ๆ.

[**การนิ่งอย่างพระอริยะ** หมายถึงจตุตถฌานชื่อว่าการนิ่งอย่างพระอริยะ แม้การมนสิการกัมมัฏฐานที่เหลือก็ใช้ได้]

นเว ภิกฺขู อาสเนน อปฺปฏิพาหนฺเตน ยถาปติรูเป อาสเน นิสีทิตพฺพํ **อนานากถิเกน** ภวิตพฺพํ อติรจฺฉานกถิเกน สามํ วา ธมฺโม ภาสิตพฺโพ ปโร วา อชฺเฌสิตพฺโพ อริโย วา ตุณฺหีภาโว นาติมญฺญิตพฺโพ. (วิ.๕/๒๘๗)

(อันภิกษุผู้เข้าสงครามเมื่อเข้าหาสงฆ์พึงเป็นผู้มีจิตยำเกรง มีจิตเสมอด้วยผ้าเช็ดธุลีเข้าหาสงฆ์ พึงเป็นผู้รู้จักที่นั่ง รู้จักการนั่ง ไม่เบียดภิกษุผู้เถระ) ไม่เบียดอาสนะภิกษุผู้อ่อนกว่า พึงนั่งอาสนะตามสมควร **ไม่พึงพูดเรื่องต่าง ๆ** ไม่พึงพูดเรื่อง ดิรัจฉานกถา พึงกล่าวธรรมเอง หรือเชื้อเชิญภิกษุรูปอื่น ไม่พึงดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยะ.

อนานากถิเกนาติ นานาวิธํ ตํ ตํ อนตฺถกถํ อกเถนฺเตน. (วิ.อฏ.๔/๒๐๕)

คำว่า **ไม่พูดเรื่องต่าง ๆ (อนานากถิเกน)** ได้แก่ ไม่กล่าวถ้อยคำอันไม่เป็นประโยชน์มีอย่างต่าง ๆ นั่นเอง.

[**การนิ่งอย่างพระอริยะ** หมายถึง พระอริยบุคคลทั้งหลาย เมื่อนั่งนิ่งจะไม่นั่งเหมือนพวกพาลปุถุชน ย่อมนั่งกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ทีเดียว พระอริยบุคคลผู้มีการนั่งเป็นปกติ ด้วยอำนาจการใฝ่ใจในกัมมัฏฐานอย่างนี้ ชื่อว่ามีความนิ่งเป็นปกติ พระอริยบุคคลนั้น อันภิกษุผู้เข้าสงครามไม่พึงดูหมิ่น คือไม่พึงดูแคลนว่า “จะมีประโยชน์อะไรกับการประกอบกัมมัฏฐาน อธิบายว่า ภิกษุพึงนั่งกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐานที่เหมาะแก่ตนนั่นเอง]

อนานุคิทฺธ (ติ)

[มาจาก อนนุคิทฺธ]

ดู อนนุคิทฺธ

อนานุชานนฺต (ติ)

[มาจาก อนนุชานนฺต]

ดู อนนุชานนฺต

อนานุตปฺป (ติ)

[มาจาก อนนุตปฺป]

ดู อนนุตปฺป

อนานุตปฺปนฺต (ติ)

[มาจาก อนนุตปฺปนฺต]

ดู อนนุตปฺปนฺต

อนานุปสฺสนฺต (ติ)

[น + อนุปสฺสนฺต = อนนุปสฺสนฺต]

ไม่เห็นอยู่.

ดู อนนุชานนฺต

อนานุปสฺสี (ติ)

[มาจาก อนนุปสฺสี]

ดู อนนุปสฺสี.

อนานุปุฏฺ̣ฐ๑ (ติ)

[มาจาก อนนุปุฏฺ̣ฐ]

ดู อนนุปุฏฺ̣ฐ

อนานุปุฏฺ̣ฐ๒ (ติ)

[อนุ + อนุ + ปุฏฺ̣ฐ]

ถูกถามบ่อยๆ, ถูกถามซ้ำซาก.

> โย อตฺตโน ทุกฺข**มนานุปุฏฺ̣โฐ**
> ปเวทเย ชนฺตุ อกาลรูเป
> อานนฺทิโน ตสฺส ภวนฺติมิตฺตา
> หิเตสิโน ตสฺส ทุขี ภวนฺติ.
> (ชา.๑/๒๖๓)

(พระโพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่า)

คนใด**ถูก**เขา**ถาม**ความทุกข์ของตน**อยู่บ่อย ๆ** พึงบอกให้ทราบในเวลาอันไม่สมควร พวกศัตรูของคนนั้นย่อมพอใจ ส่วนคนที่หวังประโยชน์ต่อเขา ย่อมเป็นทุกข์.

อนานุปุฏฺ̣โฐติ ปุนปฺปุนำ ปุฏฺ̣โฐ.
(ชา.อฏ.๔/๒๒๗)

คำว่า **ถูกถาม...อยู่บ่อย ๆ (อนานุปุฏฺ̣โฐ)** ความว่า ถามแล้วบ่อยๆ -ซ้ำซาก.

อนานุมญฺ̣ญนฺต (ติ)

[น + อนุมญฺ̣ญนฺต = รูปสำเร็จอันมาจาก อนนุมญฺ̣ญนฺต]

ไม่รู้อยู่.

ดู อนนุชานนฺต

อนานุมนนฺต (ติ)

[น + อนุมญฺ̣ญนฺต]

อันไม่ยินยอม, อันไม่ถูกใจ, ไม่พอใจ.

ดู อนนุชานนฺต

อนานุโมทนฺต (ติ)

[น + อนุโมทนฺต = มาจาก อนนุโมทนฺต]

ผู้ไม่ยินดี.

ดู อนนุชานนฺต

อนานุยายี (ติ)

[มาจาก อนนุยายี]

ดู อนนุยายี

อนานุรุทฺธ (ติ)

[มาจาก อนนุรุทฺธ]

ดู อนนุรุทฺธ

อนานุโลม (ติ)

[มาจาก อนนุโลม]

ดู อนนุโลม

อนานุวชฺช (ติ)

[มาจาก อนนุวชฺช]

ดู อนนุวชฺช

อนาปชฺช (กริ/วิ)

[น + อาปชฺช(= อา + ปท + ตฺวา)]

ไม่ถึงแล้ว, ไม่แตะต้องแล้ว.

ตำ กึ มญฺญถ สกฺกา อิธ ปุริโส เยน เกนจิ กมฺมฏฺฐาเนน **อนาปชฺช** อกุสลำ ทิวสำ อฑฺฒกหาปณำ นิพฺพิเสยฺย. ทกฺโข ปุริโส อุฏฺฐานสมฺปนฺโนติ อลำ วจนายาติ? “เอวำ ภนฺเต. (อ.๓/๓๒๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับอุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะว่า) ท่านทั้งหลายเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร บุคคลบางคนในโลกนี้พึงหาทรัพย์ได้วันละกึ่งกหาปณะด้วยการงานชอบ**โดยไม่แตะต้อง**อกุศลกรรมเลย สมควรจะกล่าวได้หรือไม่ว่า ‘เป็นคนฉลาด มีความขยันหมั่นเพียร “สมควรกล่าวได้อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า".

อนาปชฺช อกุสลนฺติ กิญฺจิ อกุสลำ อนาปชฺชิตฺวา. (อ.อฏ.๓/๓๑๒)

คำว่า **โดยไม่แตะต้องอกุศลกรรม (อนาปชฺช อกุสลำ)** ได้แก่ ไม่แตะต้องอกุศลไรๆ.

อนาปชฺชน (น)

[น + อาปชฺชน]

ความไม่ถึง.

ดู อปริตสฺส

อนาปชฺชนตา (ถี)

[อนาปชฺชน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ถึง, ความไม่ละเมิด.

ดู อนชฺชาปตฺติ

อนาปชฺชิตวฺา (กฺริ/วิ)

[น + อาปชฺชิตฺวา]

ไม่ถึงแล้ว, ไม่แตะต้องแล้ว,

ดู อนาปชฺช

อนาปตฺติ (ถี)

[น + อาปตฺติ]

(๑) ความไม่ถึง, ความไม่ถึงโทษ, ความไม่ต้องอาบัติ.

อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส อุมฺมตฺตกสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนาฏฺฏสฺส อาทิกมฺมิกสฺสาติ. (วิ.๑/๔๑)

ภิกษุต่อไปนี้**ไม่ต้องอาบัติ** คือ

๑. ภิกษุไม่รู้สึกตัว

๒. ภิกษุไม่ยินดี

๓. ภิกษุวิกลจริต

๔. ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน

๕. ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา

๖. ภิกษุต้นบัญญัติ

(๒) อนาปัตติวารที่แสดงถึงความไม่ต้องอาบัติ.

ดู อนาปตฺติวาร

อนาปตฺติก (ติ)

[น + อาปตฺติ + ก]

ผู้ไม่มีอาบัติ, ผู้ไม่ต้องอาบัติ.

น ภิกฺขเว สุทฺธานํ ภิกฺขูนํ **อนาปตฺติกานํ** อวตฺถุสฺมึ อการเณ โอกาโส การาเปตพฺโพ. โย การาเปยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๓/๑๕๔-๓)

ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงขอโอกาสในเรื่องที่ไม่เป็นเรื่องไม่มีเหตุอันควร ต่อภิกษุทั้งหลายผู้บริสุทธิ์**ไม่มีอาบัติ** รูปใดขอ ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนาปตฺติกร (ติ)

[อนาปตฺติ + กร + อ]

กระทำความไม่ต้องอาบัติ,

ไม่ก่ออาบัติ.

อนาปตฺติกรา ธมฺมา ชานิตพฺพา. (วิ.๕/๒๑๑)

พึงรู้ธรรมทั้งหลาย**ที่ไม่ก่ออาบัติ**.

อนาปตฺติกรา นาม สตฺต สมถา. (วิ.อฏ.๔/๑๕๗)

ที่ชื่อว่า ธรรมไม่ก่ออาบัติ (อนาปตฺติกรา) ได้แก่ สมถะ ๗ อย่าง.

อนาปตฺติทิฏฺฐิ (ติ)

[อนาปตฺติ + ทิฏฺฐิ]

ผู้มีความเห็นว่าไม่ต้องอาบัติ,

ผู้เห็นว่าไม่ต้องอาบัติ.

เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา โกสมฺพิยํ วิหรติ โส อปเรน สมเยน ตสฺสา อาปตฺติยา **อนาปตฺติทิฏฺฐิ** โหติ. (วิ.๓/๔๘๐)

โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่เมืองโกสัมพี ต่อมาภิกษุรูปนั้น**มีความเห็น**ในอาบัตินั้น**ว่าไม่ต้องอาบัติ**.

อนาปตฺติพหุล (ติ)

[น + อาปตฺติ + พหุล]

ผู้ไม่มากด้วยความต้องอาบัติ,

ผู้ต้องอาบัติไม่มาก, ผู้มีอาบัติไม่มาก

ผู้ไม่มีอาบัติมาก, ผู้ไม่มากด้วยการต้องอาบัติ.

อิธ ภทฺทาลิ เอกจฺโจ ภิกฺขุ อธิจฺจาปตฺติโก โหติ **อนาปตฺติพหุโล**. (ม.๒/๑๐๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ภัททาลิ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ต้องอาบัติเป็นบางครั้ง **ไม่มากด้วยการต้องอาบัติ**.

อนาปตฺติภาว (ปุ)

[อนาปตฺติ + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ต้องอาบัติ,

ความไม่ต้องอาบัติ

อภิธมฺเมติ สุปินนฺเตน สุกฺกวิสฺสฏฺิยา **อนาปตฺติภาเวปิ** อกุสลเจตนา อุปลพฺภตีติ-อาทินา วินยปญฺญตฺติยา สงฺกรวิรหิเต ธมฺเม. (สารตฺถ.๑/๗๒)

คำว่า **ในพระอภิธรรม (อภิธมฺเม)** ได้แก่ ในธรรมที่ไม่ปะปนกับวินัยบัญญัติเป็นต้นว่า แม้เมื่อมี**ความเป็นผู้ไม่ต้องอาบัติ**ในเพราะการหลั่งอสุจิด้วยความฝัน ก็ย่อมได้อกุศลเจตนา.

อนาปตฺติเภท (ปุ)

[อนาปตฺติ + เภท]

ประเภทของการไม่ต้องอาบัติ,

ประเภทอนาบัติ.

เอวํ วตฺถุวเสน จ จิตฺตวเสน จ **อาปตฺติเภทํ** ทสฺเสตฺวา อิทานิ อนาปตฺติเภทํ ทสฺเสนฺโต “อนาปตฺติ สสญฺญิสฺสาติอาทิมาห. (วิ.อฏ.๑/๓๒๖)

ครั้นแสดงประเภทอาบัติด้วยอำนาจวัตถุและจิตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง**ประเภทอนาบัติ** พระผู้มีพระภาคจึงกล่าวว่า “ไม่ต้องอาบัติ แก่ภิกษุผู้สำคัญว่า เป็นของของตน **(อนาปตฺติ สสญฺญิสฺส)** เป็นต้น.

อนาปตฺติวคฺค (ปุ)

[อนาปตฺติ + วคฺค]

อนาปัตติวรรค, อังคุตตรบาฬี นิบาตที่ ๑ วรรคที่ ๑๒. (อ.๑/๒๐-๑)

อนาปตฺติวาร (ปุ)

[อนาปตฺติวาร]

วาระที่แสดงถึงตัวอย่างที่ไม่ต้องอาบัติ,

ตอนที่แสดงถึงตัวอย่างที่หลุดพ้นจากอาบัติ,

อนาปัตติวาระ (ถ้อยคำกล่าวว่า อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส (วิ.๑/๔๑) อนาปตฺติ สสญฺญิสฺส (วิ.๑/๖๙) เป็นต้นที่มีอยู่ในทุกสิกขาบท).

วินเย อตฺถิ วตฺถุ อตฺถิ มาติกา อตฺถิ ปท-ภาชนียํ อตฺถิ อนฺตราปตฺติ อตฺถิ อาปตฺติ อตฺถิ **อนาปตฺติ** อตฺถิ ปริจฺเฉโท ตตฺถ เอก-เมโก โกฏฺจาโส เอกเมโก ธมฺมกฺขนฺโธติ

เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏ.๑/๒๓)

ในพระวินัย มีวัตถุ มาติกา คำภาชนีย์ อันตราบัติ อาบัติ **อนาบัติ** และมีติกปริจเฉท ในวัตถุเป็นต้นนั้น แต่ละส่วนพึงทราบว่า เป็นพระธรรมขันธ์หนึ่งๆ.

[**วัตถุ** หมายถึงเรื่องที่เกิดขึ้น เช่น สุทินนกัณฑ์

มาติกา ในที่นี้ หมายถึงการบัญญัติสิกขาบท ในเมื่อมีการล่วงละเมิดด้วยคำเป็นต้นว่า “ก็ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย

คำภาชนีย์ หมายถึงคำที่อธิบายสิกขาบทแต่ละสิกขาบท เช่น “คำว่า ก็ ... ใด คือ ผู้ใด ได้แก่ ผู้เช่นใด (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๓๒)

อันตราบัติ หมายถึง อาบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติในระหว่างสิกขาบท เช่น ภิกษุเก็บดุ้นฟืนเข้าที่เดิม ต้องอาบัติทุกกฏ ทรงบัญญัติไว้ในระหว่างอาบัติปาจิตตีย์

อนาบัติ หมายถึง เหตุที่ภิกษุล่วงละเมิดแล้วไม่ต้องอาบัติ เช่น ภิกษุไม่รู้สึกตัว ภิกษุไม่ยินดี ภิกษุวิกลจริต ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา ภิกษุต้นบัญญัติ

ติกปริจเฉท หมายถึงการกำหนดแยกเป็น ๓ ลักษณะ คือ เป็นติกปาจิตตีย์ (ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ๓ ลักษณะ) เป็นติกทุกกฏ (ต้องอาบัติทุกกฏ ๓ ลักษณะ) เช่น จีวรเกินกำหนด ๑๐ วัน ภิกษุเข้าใจว่าเกินกำหนดแล้ว ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ จีวรเกินกำหนด ๑๐ วัน ภิกษุไม่แน่ใจ ... จีวรเกินกำหนด ๑๐ วัน ภิกษุ เข้าใจว่ายังไม่เกิน]

อนาปตฺตีติ “**อนาปตฺติ** อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส อุมฺมตฺตกสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนาฏฺฏสฺส อาทิกมฺมิกสฺสาติอาทินยปฺปวตฺโต อนาปตฺติวาโร. (สารตฺถ.๑/๑๐๗)

คำว่า **อนาบัติ (อนาปตฺติ)** ได้แก่ **วาระที่แสดงถึงการไม่ต้องอาบัติ**ที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุไม่รู้สึกตัว ภิกษุไม่ยินดี ภิกษุวิกลจริต ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา ภิกษุต้นบัญญัติ.

อนาปตฺติสญฺญี (ติ)

[อนาปตฺติ + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเห็นว่าไม่ต้องอาบัติ,

ผู้สำคัญ-เข้าใจว่าไม่ต้องอาบัติ.

โย จ อนาปตฺติยา อาปตฺติสญฺญี โย จ อาปตฺติยา **อนาปตฺติสญฺญี**. (อ.๑/๘๓)

[ภิกษุพาล ๒ จำพวก คือ]

๑. ภิกษุที่เข้าใจว่าต้องอาบัติในข้อที่ไม่ต้องอาบัติ

๒. ภิกษุที่**เข้าใจว่าไม่ต้องอาบัติ**ในข้อที่ต้องอาบัติ.

อนาปนฺน (ติ)

[น + อาปนฺน]

ผู้ไม่ถึง, ผู้ไม่ถึงซึ่งอาบัติ, ผู้ไม่ต้องอาบัติ.

จุทิตสฺส จ โจทกสฺส จ
สหสา โวหารํ มา ปธาเรสิ
โจทโก อาห อาปนฺโนติ
จุทิตโก อาห **อนาปนฺโน**ติ.
(วิ.๕/๒๗๙)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอุบาลีว่า)

สำนวนที่กล่าวโดยผลุนผลันของจำเลยและโจทก์ เธออย่าเชื่อถือโจท ฟ้องว่าต้องอาบัติ แต่จำเลยปฏิเสธว่า**ไม่ต้องอาบัติ** (เธอต้องสอบสวนทั้งสองฝ่าย พึงปรับตามคำรับสารภาพ และถ้อยคำสำนวน).

อนาปร (ติ)

[น + อปร]

อันไม่มีอย่างอื่นอีก,

อันไม่มีเกาะที่เหมือนเกาะอื่น.

ไม่มีที่พึ่งอื่น.

อกิญฺจนํ อนาทานํ
เอตํ ทีปํ **อนาปรํ**
นิพฺพานํ อิติ นํ พฺรูมิ
ชรามจฺจุปริกฺขยํ. (สุตฺตนิ.๔๔๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เราเรียกนิพพานซึ่งไม่มีกิเลสเครื่องกังวลไม่มีเครื่องยึดมั่นนี้นั้นว่า เป็นที่พึ่ง**ที่ไม่มีที่พึ่งอื่น**ยิ่งกว่า (เพราะ) นิพพานเป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุราช.

อนาปรนฺติ อปรปฏิภาคทีปวิรหิตํ เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๑๒)

คำว่า **ไม่มีที่พึ่งอื่น (อนาปรํ)** ได้แก่ เว้นจากที่พึ่งอันเหมือนกับที่พึ่งอื่น มีคำที่ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า เป็นที่พึ่งประเสริฐที่สุด.

อนาปราธกมฺมนฺต (ติ)

[น + อปราธกมฺมนฺต]

ผู้มีการงานไม่มีโทษ,

ผู้ไม่มีโทษในกายกรรมเป็นต้น,

ผู้ไม่เคยทำความผิด.

อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ
สพฺพมตฺถมฺปิ ปสฺสติ
อนาปราธกมฺมนฺตํ
น ทชฺชุ ทกรกฺขิโน. (ชา.๑/๓๘๗)

(พระเจ้าจูพนีตรัสกับนางปริพาชิกาว่า)

ท่านมโหสธจะพึงช่วยลูกและหลานของโยมให้มีความสุข ท่านมโหสธเห็นแจ่มแจ้งประโยชน์ทุกประการทั้งอนาคตและปัจจุบัน โยมจะไม่ยอมให้ท่านมโหสธ**ผู้ไม่เคยทำความผิด**แก่ผีเสื้อน้ำ.

อนาปราธกมฺมนฺตนฺติ กายกมฺมาทีสุ

อปราธรหิตํ. (ชา.อฏ.๖/๓๓๑)

คำว่า **ผู้ไม่เคยทำความผิด (อนาปราธกมฺมนฺตํ)** ได้แก่ เว้นจากความผิดทางกายกรรมเป็นต้น.

อนาปาถ (ปุ)

[น + อาปาถ]

อันไม่ปรากฏ.

กึ ปเนส กาตุกาโม อโหสีติ? มูลปฏิสนฺธึ คนฺตุกาโม อโหสิ พฺรหฺมานญฺหิ มูลปฏิสนฺธิกอตฺตภาโว สุขุโม อณฺเณสํ **อนาปาโถ** อภิสงฺขตกาเยเนว ติฏฺจนฺติ . (ม.อฏ.๒/๓๑๑)

ถามว่า ก็พรหมนี้ได้เป็นผู้ประสงค์จะทำอะไร.

ตอบว่า ได้เป็นผู้ประสงค์จะไปสู่ปฏิสนธิเดิม แท้จริง อัตภาพที่ได้จากปฏิสนธิเดิมของพรหมทั้งหลายเป็นสิ่งละเอียด **ไม่ปรากฏ**ในแนวทางแก่ผู้อื่น พรหมทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ได้ด้วยกายที่ปรุงแต่งอย่างยิ่งเท่านั้น.

ดู อนิทสฺสน

อนาปาถคต (ติ)

[น + อาปาถ + คต]

ไม่ไปสู่ความปรากฏ,

ไปสู่ที่หลับตา, ไม่ได้พบ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อารญฺญโก มโค อรญฺเญ ปวเน จรมาโน วิสฺสตฺโถ คจฺฉติ วิสฺสตฺโถ ติฏฺจติ วิสฺสตฺโถ นิสีทติ วิสฺสตฺโถ เสยฺยํ กปฺเปติ. ตํ กิสฺส เหตุ? **อนาปาถคโต** ภิกฺขเว ลุทฺทสฺส. (ม.๑/๒๓๑)

อนึ่ง เนื้อป่าเมื่อเที่ยวไปตามป่าใหญ่ ย่อมวางใจเดิน ยืน นั่ง นอน ข้อนั้นเพราะเหตุไร **เพราะไม่ได้พบ**กับนายพรานเนื้อ [แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ผู้ทำให้มารตาบอด คือทำลายดวงตาของมาร อย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น]

อนาปาถคโต ลุทฺทสฺสาติ มิคลุทฺทสฺส ปรมฺมุขคโต. (จูฬนิ.อฏ.๗๔)

คำว่า **เพราะไม่ได้พบกับนายพรานเนื้อ (อนาปาถคโต ลุทฺทสฺส)** ได้แก่ เนื้อนั้นไปลับตานายพรานเนื้อ.

[**มค** แปลว่า เนื้อ, สัตว์, กวาง (ปุ) มาจาก มรธาตุ + อ ปัจจัย (ธานฺ.ฏี. ๖๑๗ (มิค-สำ))

มิค (ปุ) มาจาก มิคธาตุ + อ ปัจจัย. มิคนฺติ สีฆํ วาตเวเคน คจฺฉนฺติ ธาวนฺตีติ มิคา (อป.อฏ.๒/๑๐๔)]

อนาปาถคตตฺต (น)

[อนาปาถคต + ตฺต]

ความเป็นแห่งผู้ไม่ถึงความปรากฏ,

ความไม่มาปรากฏ,

ตชฺโช สมนฺนาหาโรติ ตํ จกฺขุญฺจ รูเป จ ปฏิจฺจ ภวงฺคํ อาวฏฺเฏตฺวา อุปฺปชฺชนมนสิกาโร ภวงฺคาวฏฺฏนสมตฺถํ จกฺขุทฺวาเร กิริยมโนธาตุจิตฺตนฺติ อตฺโถ. ตํ รูปานํ **อนาปาถคตตฺตาปิ** อญฺญาวิหิตสฺสปิ น โหติ.

(ม.อฏ.๒/๑๓๓)

คำว่า **ความใส่ใจอันเกิดจากจักษุและรูปนั้น (ตชฺโช สมนฺนาหาโร)** ได้แก่ การมนสิการที่อาศัยจักษุนั้นและรูปแล้วรำพึงถึงภวังคจิตเกิดขึ้น อธิบายว่า มโนธาตุจิตฝ่ายกิริยาในจักขุทวารที่สามารถเป็นภวังคจิตและอาวัชชนจิต มโนธาตุจิตฝ่ายกิริยานั้นย่อมไม่มีแม้แก่ผู้ส่งใจไปในที่อื่น เพราะ**ความที่รูปทั้งหลายไม่มาปรากฏ**.

อนาปาท (ติ)

[น + อาปาท]

ผู้ไม่มีผู้อื่นครอบครอง,

ผู้ไม่มีคู่ครอง,

(หญิงที่ยังไม่มีผู้ครอบครอง).

พหูสุ วต สนฺตีสุ
อนาปาทาสุ อิตฺถิสุ
ปรทารํ อเสวิสฺสํ
อิติ ปจฺฉานุตปฺปติ. (ชา.๑/๒๔๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าโกศลว่า)

บุคคลเดือดร้อนในภายหลังอย่างนี้ว่า เมื่อหญิงทั้งหลาย**ที่ไม่มีคู่ครอง**มีอยู่เป็นจำนวนมาก เราก็ชอบเป็นชู้กับเมียคนอื่น.

อนาปาทาสูติ อาปาทานํ อาปาโท ปริคฺคโหติ อตฺโถ. นตฺถิ อาปาโท ยาสํ ตา อนาปาทา อญฺเญหิ อกตปริคฺคหาสูติ อตฺโถ.

(ชา.อฏ.๔/๑๘๐)

คำว่า **ไม่มีคู่ครอง (อนาปาทาสุ)** ความว่า การครอบครอง คือการหวงแหน ของหญิงผู้ไม่มีคู่ทั้งหลาย อธิบายว่า คู่ครองของหญิงเหล่าใดไม่มี หญิงเหล่านั้น ชื่อว่าไม่มีคู่ครอง ในหญิงทั้งหลายผู้ที่คนเหล่าอื่นไม่ได้ทำการหวงแหนแล้ว.

อนาปุจฺฉํ (กฺริ/วิ)

ดู อนาปุจฺฉา

อนาปุจฺฉา (กฺริ/วิ)

[น + อาปุจฺฉา]

ไม่บอกแล้ว, ไม่แจ้งแล้ว, ไม่บอกลาแล้ว,

ไม่มอบหมายแล้ว.

[เอตฺถ “กฺวจิ ธาตูตฺยาทิสุตฺเตน ตฺวาปจฺจยสฺส อาการํ กตฺวา อนาปุจฺฉาติ วุจฺจติ. “อุปวสฺสนฺติ อาทีสุ วิย นิคฺคหีตาคมวเสน “อนาปุจฺฉนฺติปิ ปาโจ อตฺถิ. (ปาติโมกฺขปทตฺถอนุวณฺณนา.๒๑๙)

ในคำว่า อนาปุจฺฉา นี้ ท่านแปลง ตฺวา ปัจจัย

เป็น อา ด้วยสูตรว่า กฺวจิ ธาตุเป็นต้น แล้วกล่าว อนาปุจฺฉา มีปาฐะว่า อนาปุจฺฉํ บ้าง ด้วยอำนาจลงนิคคหิตอาคม เหมือนในคำว่า อุปวสฺสํ (อุป + วส + ตฺวา ลงนิคฺคหิต-อาคม แปลว่า เข้าจำ (พรรษาต้น) แล้ว]

เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู เหมนฺติเก กาเล อชฺโฌกาเส เสนาสนํ ปญฺญเปตฺวา กายํ โอตาเปนฺตา กาเล อาโรจิเต ตํ ปกฺกมนฺตา เนว อุทฺธรึสุ น อุทฺธราเปสุ๋ **อนาปุจฺฉา** ปกฺกมึสุ. (วิ.๒/๕๘)

ก็โดยสมัยนั้น ในฤดูหนาว ภิกษุทั้งหลายจัดตั้งเสนาสนะในที่กลางแจ้งผึ่งกายกัน ครั้นเขาบอกเวลาภัตตาหาร เมื่อจะหลีกไป ไม่เก็บ ไม่ใช้ให้เก็บเสนาสนะนั้น **ไม่บอก** พากันหลีกไป.

ปุคฺคเลน โส ปุคฺคโล รตฺติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา สงฺขาปิ **อนาปุจฺฉา** ปกฺกมิตพฺพํ นานุ-พนฺธิตพฺโพ. (อ.๓/๑๗๕)

(พระสารีบุตรกล่าวกับหมู่ภิกษุว่า) ภิกษุแม้รู้บุคคลนั้นในเวลากลางคืนหรือกลางวันก็ตาม ก็**ไม่ต้องบอกลา** หลีกไปได้ ไม่ควรติดตามบุคคลนั้นไป.

อนาปุจฺฉาติ อิธ ปน ตํ ปุคฺคลํ **อนาปุจฺฉา** ปกฺกมิตพฺพนฺติ อตฺโถ. (ม.อฏ.๑/๓๗๖)

ส่วนในคำนี้ว่า**ไม่ต้องบอกลา(อนาปุจฺฉา)** มีอธิบายว่า ภิกษุ**นั้นไม่ต้องบอกลา**บุคคลนั้นควรหลีกไปได้.

อนาปุจฺฉํ วา คจฺเฉยฺยาติ ภิกฺขุ๋ วา สามเณรํ วา อารามิกํ วา **อนาปุจฺฉา** มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส เลฑฺฑุปาตํ อติกฺกมนฺตสฺส อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๕๘)

คำว่า **หรือไม่บอก ไปเสีย (อนาปุจฺฉํ วา คจฺเฉยฺย)** ได้แก่ ภิกษุ**ไม่บอก**ภิกษุ สามเณรหรือคนวัด เดินเลยเลฑฑุบาตของบุรุษมีกำลังปานกลางไป ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนาปุจฺฉิต (ติ)

[น + อาปุจฺฉิต]

ไม่ถูกบอก, ยังไม่ได้บอก, ยังไม่ได้บอก.

อนาปุจฺฉิเต อนาปุจฺฉิตสญฺญา อาสเน อภินิสีทติ วา อภินิปชฺชติ วา อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.อฏ.๔๖๐)

ในเสนาสนะอัน**ยังไม่ได้บอก** ภิกษุณีสำคัญว่ายังไม่ได้บอก นั่งหรือนอนบนอาสนะต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนาปุจฺฉิตสญฺญ (ติ)

[อนาปุจฺฉิต + สญฺญา]

ผู้มีความสำคัญว่าอันสงฆ์ยังไม่ได้บอก.

อนาปุจฺฉิเต **อนาปุจฺฉิตสญฺญา** อาสเน อภินิสีทติ วา อภินิปชฺชติ วา อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.อฏ.๔๖๐)

ในเสนาสนะอันสงฆ์ยังไม่ได้บอก **ภิกษุณีสำคัญว่ายังไม่ได้บอก** นั่งหรือนอนบน

อาสนะต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนาปุจฺฉิเต **อนาปุจฺฉิตสญฺญา** ปญฺหํ ปุจฺฉติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๔๖๑)

ในปัญหาอันสงฆ์ยังไม่ได้บอก **ภิกษุณีสำคัญว่ายังไม่ได้บอก** ถามปัญหา ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนาพาธ (ปุ)

[น + อาพาธ]

(๑) ความไม่เจ็บปวด, ความไม่เบียดเบียน, ความไม่มีโรค, ความไม่มีอาพาธ.

(๒) (ติ) อันไม่มีอาพาธ, เว้นจากอาพาธ.

ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ **อนาพาโธ** นิพฺพานนฺติ ปสฺสนฺโต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติ. (ปฏิสํ.๔๑๒)

เมื่อเห็นว่า “ความดับเบญจขันธ์เป็นนิพพาน **ไม่มีอาพาธ** หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม.

อนาพาธนฺติ อาพาธวิรหิตํ อาพาธปฏิปกฺขภูตํ วา. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๑๗)

คำว่า **ไม่มีอาพาธ (อนาพาธ)** ได้แก่ ปราศจากอาพาธ หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออาพาธ.

อนาภฏฺจ (ติ)

[น + อาภฏฺจ]

อันไม่กล่าวถึง,ไม่แสดงถึง, ไม่ถูกกล่าว, ไม่ถูกแสดง.

ชีวิตินฺทฺริยํ ปน อรูปมิสฺสกตฺตา อิธ **อนาภฏฺจ**ํ. (อภิ.อฏ.๒/๑๒๑)

[ในส่วนอารัมมณติกะ พระดำรัสว่า อินทรีย์ ๗ รับรู้อารมณ์ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึง (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสตินทรีย์ (๓) ฆานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ (๖) อิตถินทรีย์ (๗) ปุริสินทรีย์] แต่ชีวิตินทรีย์**ไม่ทรงแสดง**ไว้ในอารัมมณติกะนี้ เพราะเป็นอินทรีย์ที่ระคนกับนาม.

อนาภฏฺจตา (ถี)

[อนาภฏฺจ + ตา]

ความเป็นแห่งคำที่ไม่ถูกกล่าว -ไม่ถูกแสดง.

อสงฺขาริกภาโว ปน **อนาภฏฺจตาเยว** นคหิโต. (อภิ.อฏ.๑/๑๑๓)

ส่วนว่า ความที่จิตเป็นอสังขาริก มิได้ทรงถือเอา **เพราะความ**ที่จิตเป็นอสังขาริกนั้น อันพระพุทธองค์**ไม่ตรัสไว้**.

อนาภฏฺจตาเยวาติ “ทิฏฺจ์ สุตนฺติอาทีสุ ทิฏฺจตาทโย วิย อภาสิตพฺพตา **อนาภฏฺจตา**. (มูลฎี.๑/๖๙)

ความที่จิตเป็นอสังขาริกไม่พึงตรัสไว้ เหมือนคำเป็นต้นว่า ทิฏฺจตา ในคำว่า ทิฏฺจ์ สุตํ เป็นต้น ชื่อว่า **ความเป็นจิตที่ไม่ตรัสไว้**.

กาลวิเสสานเปกฺโข กมฺมสาธโน **อาภฏฺฐ-**สทฺโท ภาสิตปริยาโยติ ทสฺเสนฺโต อาห “**อภาสิตพฺพตา อนาภฏฺฐตาติ**.

(อนุฏี.๑/๗๙)

ท่านเมื่อประสงค์จะแสดงว่า **อาภฏฺฐ-ศัพท์** ที่เป็นกัมมสาธนะอันไม่มองหากาลพิเศษ เป็นศัพท์ไวพจน์ของ ภาสิต-ศัพท์ จึงกล่าวว่า อภาสิตพฺพตา อนาภฏฺฐตา.

อนาภต (ติ)

[น + อาภต]

ไม่ถูกนำมา, อันไม่พึงนำมา.

อนาภโตทก (ติ)

[น + อาภโตทก]

ผู้ไม่มีน้ำอันนำมาแล้ว, ผู้ไม่นำน้ำมาแล้ว, ผู้ไม่ได้ตักน้ำ.

อภินฺนกฏฺโฐสิ **อนาภโตทโก**
อหาปิตคฺคีสิ อสิทฺธโภชโน
น เม ตุวํ อาลปสี มมชฺช
นฏฺโ นุ กึ เจตสิกญฺจ ทุกฺขํ.
(ชา.๒/๓๔)

(ดาบสผู้เป็นบิดากล่าวกับอิสิสิงคะดาบสว่า)

เจ้าไม่ได้หักฟืน **ไม่ได้ตักน้ำ** ไม่ได้ก่อไฟ ไม่ได้หุงต้มโภชนาหารวันนี้ ลูกยังไม่ได้ทักทายพ่อเลย สิ่งของอะไรหายหรือ หรือว่าลูกมีทุกข์ใจอะไร.

อนาภิธมฺมิก (ปุ)

[น + อาภิธมฺมิก]

ผู้ไม่เรียน -ไม่ศึกษา-ไม่ทรงจำอภิธรรม.

สุขุมํ ปน จิตฺตนฺตรํ ... อาภิธมฺมิกธมฺม-กถิกสฺเสว ปากฏํ. **อนาภิธมฺมิโก** หิ ธมฺมกเถนฺโต “อยํ สกวาโท อยํ ปรวาโทติ น ชานาติ. (ม.อฏ.๒/๑๕๘)

อนึ่ง ลำดับจิตที่สุขุม ... ปรากฏแก่ผู้เรียนอภิธรรมเท่านั้น จริงอยู่ **ผู้ไม่เรียนอภิธรรม** เมื่อจะกล่าวธรรมย่อมไม่รู้ว่า “นี้เป็นสกวาทะ นี้เป็นปรวาทะ.

อนาโภค (ปุ)

[น + อาโภค]

(๑) การไม่ใส่ใจ, การไม่พิจารณา, ความไม่คิดคำนึง.

เย จ จตุตฺเถ ฌาเน ธมฺมา อุเปกฺขา อทุกฺขม-สุขา เวทนา ปสฺสทฺธตฺตา เจตโส **อนาโภโค** สติปาริสุทฺธิ จิตฺเตกคฺคตา จ ผสฺโส เวทนา สญฺา เจตนา จิตฺตํ ฉนฺโท อธิโมกฺโข วีริยํ สติ อุเปกฺขา มนสิกาโร ตฺยาสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺติ. (ม.๓/๗๖)

ก็ธรรมในจตุตถฌาน คือ อุเบกขา อทุกขม-สุขเวทนา เพราะใจบริสุทธิ์แล้วจึง**ไม่มีความคิดคำนึง** สติบริสุทธิ์ จิตเตกัคคตา

ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เหล่านั้น ย่อมเป็นอันสารีบุตรกำหนดตามลำดับคำได้แล้ว.

(๒) (ติ) อันไม่มีการใส่ใจถึง,

อันไม่มีการพิจารณา,

ผู้ที่ไม่มีการใส่ใจถึง,

ผู้ที่ไม่มีการพิจจารณา.

ปญฺจ วิญฺญาณา **อนาโภคา**.

(อภิ.วิ.๓๒๓/๓๓๓.)

วิญญาณ ๕ (ไม่เกิดขึ้น) **เพราะไม่ใส่ใจ**.

อนาวฏฺเฏนฺตสฺส โหติ **อนาโภคสฺส** โหติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๕๗)

สก. ทานของผู้ไม่นึกถึง **ผู้ไม่ใส่ใจ** เป็นบุญใช่ไหม?

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น .

อนาโภคสฺสาติ นิราโภคสฺส. (อภิ.อฏ.๓/๑๙๘)

คำว่า **ผู้ไม่ใส่ใจ (อนาโภคสฺส)** คือ ไม่มีความนึกถึง.

อนาโภครส (ติ)

[อนาโภค + รส]

(ฌานุเบกขา) มีกิจคือการไม่ใส่ใจถึง, มีความไม่ใส่ใจถึงเป็นรส,

มีกิจคือแม้เมื่อมีปณีตสุขแต่ก็ไม่น้อมไปในปณีตสุขนั้น.

ลกฺขณาทิโต ปน อิธ อธิปฺเปตุเปกฺขา มชฺฌตฺตลกฺขณา **อนาโภครสา** อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา ปีติวิราคปทฏฺฐานาติ.

(วิ.อฏ.๑/๑๒๐)

แต่ว่าโดยลักษณะเป็นต้น อุเบกขาที่ท่านประสงค์เอาในที่นี้ มีความวางตนเป็นกลางเป็นลักษณะ **มีความไม่ใส่ใจถึงเป็นรส** มีความไม่ขวนขวายเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความคายปีติเป็นปทัฏฐาน.

อิมาสุ ทสสุ อุเปกฺขาสุ 'ฌานุเปกฺขา' อิธ อธิปฺเปตา. สา มชฺฌตฺตลกฺขณา **อนาโภครสา** อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา ปีติวิราคปทฏฺฐานาติ. (อภิ.อฏ.๑/๒๑๘)

บรรดาอุเบกขาเหล่านี้ ตามที่พรรณนามานี้ พระผู้มีพระภาคประสงค์เอาฌานุเปกขา ฌานุเปกขานั้น มีการวางตนเป็นกลางเป็นลักษณะ **มีความไม่ใส่ใจถึงเป็นรส** มีการไม่ขวนขวายเป็นปัจจุปัฏฐาน มีความคายปีติเป็นปทัฏฐาน.

อนาโภครสาติ ปณีตสุเขปิ ตสฺมึ อวนติปฏิปกฺขกิจฺจาติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๓๗๔)

คำว่า **มีความไม่ใส่ใจถึงเป็นรส (อนาโภครสา)** ความว่า มีกิจตรงข้ามกับการน้อมไปในตติยฌานนั้นแม้มีสุขอันประณีต.

[**อวนติ** มาจาก อว + นมุธาตุ + ติ ปัจจัย แปลว่า การน้อมไป].

อนาม (น)

[น + นาม]

อันไม่ใช่ชื่อ.

อนามสฺส นิรุตฺติพฺยญฺชนภาวนิวารณตฺถํ “นามนิรุตฺติ นามพฺยญฺชนนฺติ วุตฺตํ. (มูลฏี.๑/๑๗๘)

ท่านกล่าว (โดยใส่นาม-ศัพท์มา) ว่า "นาม-นิรุตฺติ นามพฺยญฺชนำ" เพื่อห้ามความเป็นนิรุตติ พยัญชนะแห่งสิ่ง**อันไม่ใช่ชื่อ**.

อนามก๑ (ติ)

[อนาม + ก]

ผู้ไม่มีชื่อ.

อฏฺวีปพฺพตาทีสุ รุกฺโขปิ ชานปทานำ ภาโร. เต หิ ‘อยำ กึ รุกฺโข นามาติ ปุฏฺจา ‘ขทิโร’ ‘ปลาโสติ อตฺตนา ชานนกนามำ กเถนฺติ. ยสฺส นามำ น ชานนฺติ ตมฺปิ ‘**อนามโก** นามาติ วทนฺติ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๒๑)

แม้ต้นไม้ในป่าดงดิบและภูเขาเป็นต้น ก็ยังเป็นภาระ(หน้าที่)ของชนชาวชนบทเพราะว่า ชาวชนบทเหล่านั้นถูกคนถามว่า ต้นไม้ต้นนี้เรียกว่าต้นอะไร ? ก็จะบอกชื่อตามที่ตนรู้จักว่า ต้นไม้ต้นนั้นเรียกว่า ต้นตะเคียน ดังนี้ พวกเขาไม่รู้จักชื่อต้นไม้ใด ก็จะพูดว่า ต้นไม้ต้นนี้ **ไม่มีชื่อ**.

อนามก๒ (น)

[อนาม + ก]

สถานที่ที่ไม่ใช่สุสานทิ้งศพ,

ที่ที่ไม่เคยเป็นสุสาน,

สถานที่ไม่เคยมีคนตาย.

อุปสาฬกนามานิ
สหสฺสานิ จตุทฺทส
อสฺมึ ปเทเส ทฑฺฒานิ
นตฺถิ โลเก **อนามกำ**. (ชา.๑/๔๑)

(ฤาษีพระโพธิสัตว์กล่าวกับบุตรของอุปสาฬหกะพราหมณ์ว่า) พราหมณ์ชื่ออุปสาฬหกะ จำนวน ๑๔,๐๐๐ คน ได้ถูกพวกญาติเผาในสถานที่นี้ **สถานที่ไม่เคยมีคนตาย**ไม่มีในโลก.

ดู อนามต

อนามฏฺจ (ติ)

[น + อามฏฺจ (= อา + มส + ต)]

อันไม่ถูกลูบคลำ, ไม่ถูกจับต้อง.

(ก) ที่ยังไม่เคยเด็ด, อันยังไม่เคยเก็บ.

โส จินฺเตสิ “มยิ ปุรโต คจฺฉนฺเต พหู อานิสำสา มคฺเคน อภินฺเนเนว คมิสฺสามิ โคณา อนามฏฺจติณำ ขาทิสฺสนฺติ มนุสฺสานำ **อนามฏฺจ**ำ สูเปยฺยปณฺณำ ภวิสฺสติ ปสนฺนำ อุทกำ ภวิสฺสติ ยถารุจึ อคฺฆำ จเปตฺวา ภณฺฑำ วิกฺกิณิสฺสามีติ. (ชา.อฏฺ.๑/๑๑๕)

บุตรนายเกวียนนั้นคิดว่า “เมื่อเราไปก่อน ประโยชน์จักมีมาก เราจักเดินทางด้วย

หนทางไม่แตกระแหง ฝูงโคจักเคี้ยวกินหญ้าที่ไม่แปดเปื้อน พวกมนุษย์จักมีผักที่เกื้อกูลต่อแกง**ที่ยังไม่เคยเก็บ(กิน)** น้ำก็จักใส เราจักตั้งราคาขายสินค้าตามความชอบใจ.

(ข) อาหารที่ยังไม่ได้ฉัน,

อาหารที่ไม่ใช่ของเหลือเดน.

โจรนาคสฺส กิร อามฏฺจํ เทนฺโต กุชฺฌิสฺสติ **อนามฏฺจํ** น วฏฺฏตีติ เถโร ปตฺตคฺคหณหตฺเถเนว อคฺคํ คเหตฺวา ปตฺเต ภตฺตํ สพฺพมทาสิ โส เตน ตุสฺสิ. (สารตฺถ.๒/๒๗๖)

ได้ยินว่า เมื่อให้อาหารที่เป็นเดนแก่จอมโจรก็จักโกรธ **อาหารที่ไม่ใช่ของเหลือเดน** ก็ไม่สมควร เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงถือเอาอาหารอันเลิศด้วยมือที่ถือบาตรนั่นเอง(ก่อน) แล้ว ได้ให้ภัตในบาตรทั้งปวง โจรนั้นยินดีด้วยอาหารนั้น.

โจรนาคสฺส หิ อามฏฺจํ ทินฺเน กุชฺฌิสฺสติ **อนามฏฺจ**ํ น วฏฺฏตีติ องฺคุลนฺตเร โถกํ ภตฺตํ คเหตฺวา ปตฺเต ภตฺตํ สพฺพํ อทาสิ โส เตน ตุสฺสิ. (วชิร.๑/๑๘๖/๑๖๙)

จริงอยู่ เมื่อให้อาหารที่เป็นเดนแก่จอมโจรก็จักโกรธ **อาหารที่ไม่ใช่ของเหลือเดน** ก็ไม่สมควร เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงถือเอาภัตหน่อยหนึ่งในระหว่างแห่งนิ้วมือ(ก่อน) แล้วได้ให้อาหารในบาตรทั้งหมด โจรนั้นยินดีด้วยอาหารนั้น.

อนามฏฺจติณ (น)

[อนามฏฺจ + ติณ]

หญ้าที่ยังไม่ได้เคี้ยวกิน, ที่ยังไม่ได้ใช้.

โส จินฺเตสิ “มยิ ปุรโต คจฺฉนฺเต พหู อานิสํสา มคฺเคน อภินฺเนเนว คมิสฺสามิ โคณา **อนามฏฺจติณ**ํ ขาทิสฺสนฺติ มนุสฺสานํ อนามฏฺจ ํ สูเปยฺยปณฺณ ํ ภวิสฺสติ ปสนฺนํ อุทกํ ภวิสฺสติ ยถารุจิ อคฺฆ ํ จเปตฺวา ภณฺฑ ํ วิกฺกิณิสฺสามีติ. (ชา.อฏ.๑/๑๑๕)

บุตรนายเกวียนนั้นคิดว่า “เมื่อเราไปก่อนประโยชน์จักมีมาก เราจักเดินทางด้วยหนทางไม่แตกระแหง ฝูงโคจักเคี้ยวกิน**หญ้าที่ยังไม่ได้เคี้ยวกิน** พวกมนุษย์จักมีผักที่เกื้อกูลต่อแกงที่ยังไม่เคยเก็บ น้ำก็จักใส เราจักตั้งราคาขายสินค้าตามความชอบใจ.

อนามฏฺจปิณฺฑปาต (ปุ)

[อนามฏฺจ + ปิณฺฑปาต]

บิณฑบาตที่ยังไม่ได้ฉัน-ที่ยังไม่ได้แตะต้อง-ที่เป็นเลิศ, อนามัฏฐบิณฑบาต.

อนามฏฺจปิณฺฑปาโต กสฺส ทาตพฺโพ กสฺส น ทาตพฺโพ? มาตาปิตูนํ ตาว ทาตพฺโพ. สเจปิ กหาปณคฺฆนโก โหติ สทฺธาเทยฺยวินิปาตนตฺถ.ิ มาตาปิตุอุปฏฺฐากานเวยฺยาวจฺจกรสฺส ปณฺฑุปลาสสฺสาติ เอเตสมฺปิ ทาตพฺโพ. ตตฺถ ปณฺฑุปลาสสฺส ถาลเก ปกฺขิปิตฺวาปิ ทาตุ ํ วฏฺฏติ. ตํ จเปตฺวา

อญฺเญสํ อาคาริกานํ มาตาปิตุนมฺปิ น วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๒/๖๗)

[ถามว่า] ควรให้**อนามัฏฐบิณฑบาต** แก่ใคร ไม่ควรให้แก่ใคร

[ตอบว่า] ควรให้แก่โยมบิดามารดาเป็นลำดับแรก ถึงแม้ว่าอนามัฏฐบิณฑบาตนั้นมีค่าถึงกหาปณะ ก็ไม่เป็นการทำศรัทธาไทให้ตกไป ควรให้แก่คนเหล่านี้ คือ อุปัฏฐากของโยมบิดามารดา ไวยาวัจกร (และ) ปัณฑุปลาส ในบุคคลเหล่านั้น ภิกษุแม้จะใส่ในภาชนะให้แก่ปัณฑุปลาสก็ควร เว้นปัณฑุปลาสนั้น ภิกษุจะใส่ในภาชนะให้แก่ผู้ครองเรือนเหล่าอื่น แม้เป็นโยมบิดามารดาย่อมไม่ควร.

อนามฏฺฐปิณฺฑปาโตติ อปพฺพชิตสฺส หตฺถโต ลทฺโธ อตฺตนา อญฺเญน วา ปพฺพชิเตน อคฺคหิตอคฺโค ปิณฺฑปาโต. (สารตฺถ.๒/๒๖๗)

คำว่า **อนามัฏฐบิณฑบาต (อนามฏฺฐ-ปิณฺฑปาโต)** คือ บิณฑบาตที่ภิกษุได้มาจากมือของผู้ที่ไม่ใช่บรรพชิต อันตนเองหรือบรรพชิตอื่นยังไม่ได้ฉัน.

อนามต (น)

[น + อามต (=อา + มร + ต) (อนามวภ-สำ)]

(๑) สถานที่ที่ไม่ตาย,

สถานที่ไม่เคยมีคนตาย.

อุปสาฬกนามานิ
สหสฺสานิ จตุทฺทส
อสฺมึ ปเทเส ทฑฺฒานิ
นตฺถิ โลเก **อนามตํ**. (ชา.๑/๔๑)
(ฤาษีพระโพธิสัตว์กล่าวกับบุตรของอุปสาฬหกะพราหมณ์ว่า) พราหมณ์ชื่ออุปสาฬหกะ จำนวน ๑๔,๐๐๐ คน ได้ถูกพวกญาติเผาในสถานที่นี้ **สถานที่ไม่เคยมีคนตาย**ไม่มีในโลก.

อนามตนฺติ มตฏฺฐานํ (น อามตฏฺฐานํ?). ตญฺหิ อุปจารวเสน “อมตนฺติ (อามตนฺติ?) วุจฺจติ ตํ ปฏิเสเธนฺโต “อนามตนฺติ อาห. “อนมตนฺติปิ (อนามกนฺติปิ ฉบับ กัมพูชา) ปาโจ โลกสฺมิญฺหิ อนมตฏฺฐานํ (อนามกฏฺฐานํ ฉบับ กัมพูชา) อสุสานํ นาม นตฺถีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๒/๕๐)

คำว่า **ที่ไม่เคยมีคนตาย (อนามตํ)** ความว่า พระโพธิสัตว์ เรียกสถานที่ที่ไม่เคยมีคนตายว่า อมตะ โดยการเปรียบเทียบ เมื่อประสงค์จะปฏิเสธที่นั้น จึงกล่าวว่า ที่ไม่เคยมีคนตาย ศัพท์บาลีบางที่เขียนเป็น อนมตๆ อธิบายว่า เป็นความจริง สถานที่ที่ไม่เคยมีคนตายที่จะไม่เป็นสุสาน ไม่มีในโลก.

[**อ อักษร** ใน อมตะ ไม่มีอรรถพิเศษอะไร เป็น ตพฺภาว (มีอรรถเดิมนั้น หมายถึง มต แปลว่า ตาย อ ก็ มีอรรถนั้น คือ แปลว่า ตาย เช่นกัน ดังนั้น คำว่า อมต จึงแปลว่า ตาย]

(๒) คุณธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่ตาย.

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ
อหึสา สญฺโม ทโม
เอตฺ อริยา เสวนฺติ
เอตฺ โลเก **อนามตฺ**. (ชา.๑/๔๑)

(ฤาษีพระโพธิสัตว์กล่าวกับบุตรของอุปสาฬหกะพราหมณ์ว่า) สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัญญมะ และทมะมีอยู่ในผู้ใด พระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมคบหาบุคคลเช่นนั้น (เพราะ) คุณธรรมนั่นชื่อว่า **ไม่ตาย**ในโลก.

เอตฺ โลเก อนามตนฺติ เอตฺ คุณชาตฺ โลเก อมตภาวสาธนโต อนามตฺ นาม. (ชา.อฏ.๒/๕๐)

คำว่า **คุณธรรมนั่นชื่อว่า ไม่ตายในโลก (เอตฺ โลเก อนามตฺ)**ได้แก่ คุณชาตดังกล่าวแล้วนี้ ชื่อว่าไม่ตาย เพราะให้สำเร็จความไม่ตายในโลก.

อนามตฏฺฐาน (น)

[อนามต + ฐาน]

ความหมายเหมือน อนามต

ดู อนามต

อนามนฺต๑ (กฺริ/วิ)

[น + อามนฺต]

ไม่ปรึกษาแล้ว, โดยไม่ปรึกษา, ไม่ได้ปรึกษา.

ยาว อามนฺตเย ญาตี
มิตฺเต จ สุหทชฺชเน
อนามนฺต กตฺ กมฺมฺ
ตฺ ปจฺฉา อนุตปฺปติ. (ชา.๒/๒๗๗)

(พญานาคราชกล่าวกับปุณณกยักษ์ว่า)

ขอท่านจงรออยู่จนกว่าเราจะได้ปรึกษาหารือกับบรรดาญาติ มิตร และเพื่อนที่สนิทเสียก่อน (เพราะ) กรรมที่**ไม่ได้ปรึกษา**ทำลงไปนั้น ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง.

ตฺ ปจฺฉา อนุตปฺปตีติ อิตฺถิโย หิ คตคตฏฺฐาเน อภิรมนฺติปิ อนภิรมนฺติปิ อนภิรติกาเล ญาตกาทโย อมฺเหหิ สทฺธึ **อนามนฺเตตฺวา** กตฺ กมฺมฺ นาม เอวรูปึ โหตีติ อุสฺสุกฺกึ น กโรนฺติ เอวึ ตฺ กมฺมฺ ปจฺฉา อนุตาปึ อาวหตีติ. (ชา.อฏ.๗/๑๖๗)

คำว่า **ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง (ตฺ ปจฺฉา อนุตปฺปติ)** ได้แก่ พญาวรุณนาคราช กล่าวว่า เพราะว่าหญิงทั้งหลาย บางทีก็รักใคร่กัน บางทีก็ไม่รักใคร่กัน เมื่อเวลาเขาไม่ยินดีรักใคร่ต่อกัน พวกญาติมิตรและเพื่อนสนิทย่อมจะไม่ช่วยกระทำความขวนขวาย ด้วยเหตุว่า ธรรมดา กรรม ที่เขา**มิได้ปรึกษาหารือ**กับพวกเรา จึงเป็นเช่นนี้ กรรมนั้น จึงนำมาซึ่งความเดือดร้อนในภายหลังอย่างนี้.

อนามนฺต² (ติ)

[น + อามนฺต]

ไม่ถูกเรียก, ผู้ยังไม่ได้รับเชิญ.

อุพฺพริยาปิหํ อยฺเย
มนฺตยามิ รโหคโต
อนามนฺโต ปวิสติ
ปุพฺเพ อปฺปฏิเวทิโต. (ชา.๑/๓๘๖)

(ฉบับสิงหพกับอังกฤษ์เขียนว่า อนามนฺตา)

(พระเจ้าจุลนีกล่าวโทษของธนุเสขกุมารกับนางเภรีปริพาชกว่า)

พระแม่เจ้า โยมแม้กำลังปรึกษากับพระเทวีอยู่ในที่ลับ ธนุเสขกุมาร**ยังไม่ได้รับเชิญ**ยังมิทันให้โยมรู้ตัวก่อน ก็พรวดพราดเข้าไป.

[**อามนฺต**³ มาจาก อา บทหน้า มนฺต ธาตุ ตฺวา ปัจจัย ลบ ตฺวา แปลว่า ให้รู้แล้ว, เรียกแล้ว, ปรึกษาแล้ว,

อามนฺต² มาจาก อา บทหน้า มนฺต ธาตุ ต ปัจจัย ลบ ต ที่สุด แปลว่า ถูกเรียกแล้ว, ถูกเชิญแล้ว]

อนามนฺตจาร (ปุ)

[อนามนฺต + จาร]

การไปโดยไม่บอกกล่าว,

การเที่ยวไปไม่ต้องบอกลา.

อตฺถตกถินานํ โว ภิกฺขเว ปญฺจ กปฺปิสฺสนฺติ **อนามนฺตจาโร** อสมาทานจาโร คณโภชนํ ยาวทตฺถจีวรํ โย จ ตตฺถ จีวรุปฺปาโท โส เนสํ ภวิสฺสตีติ. (วิ.๓/๓๕๒)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กรานกฐินแล้วจะได้อานิสงส์ ๕ อย่าง คือ

๑. เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา

๒. ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำรับ

๓. ฉันคณโภชนะได้

๔. ทรงอติเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ

๕. พวกเธอจะได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น.

[**กรานกฐิน** เป็นวิธีการตัดเย็บจีวร โดยขึงไม้กฐิน(ไม้สะดึง) แล้วเอาผ้าที่เย็บเป็นจีวรเข้าขึงที่ไม้กฐิน เย็บเสร็จแล้วบอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ร่วมใจกันถวายผ้าให้ในนามของสงฆ์ เพื่ออนุโมทนา]

อนามนฺตจาโรติ ยาว กถินํ น อุทฺธริยติ ตาว อนามนฺเตตฺวา จรณํ กปฺปิสฺสติ จาริตฺต-สิกฺขาปเทน อนาปตฺติ ภวิสฺสติ. (วิ.อฏ.๓/๓๘๘)

คำว่า **เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา (อนามนฺต-จาโร)** ได้แก่ สงฆ์ยังไม่รื้อ (เดาะ) กฐินเพียงใด การเที่ยวไปไม่บอกลาจักควรเพียงนั้น คือไม่ต้องอาบัติ เพราะจาริตตสิกขาบท.

ปญฺจ ปิณฺฑปาติกสฺส ภิกฺขุโน กปฺปนฺติ **อนามนฺตจาโร** คณโภชนํ ปรมฺปรโภชนํ อนธิฏฺฐานํ อวิกปฺปนา. (วิ.๕/๒๓๐)

กิจ ๕ อย่าง สมควรแก่ภิกษุผู้ถือเที่ยวบิณฑบาต คือ

๑. **เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา**

๒. ฉันคณโภชนะได้

๓. ฉันปรัมปรโภชนะได้

๔. การไม่ต้องอธิษฐาน

๕. การไม่ต้องวิกัป. (วิ.อฏ.๔/๑๗๒)

ปญฺจิเม ภิกฺขเว อาทีนวา กุลูปเก. กตเม ปญฺจ? **อนามนฺตจาเร** อาปชฺชติ รโห นิสชฺชาย อาปชฺชติ ปฏิจฺฉนฺเน อาสเน อาปชฺชติ มาตุคามสฺส อุตฺตริ ฉปฺปญฺจวาจาหิ ธมฺมํ เทเสนฺโต อาปชฺชติ กามสงฺกปฺปพหุโล วิหรติ. (อ.๒/๒๒๖)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล มีโทษ ๕ ประการนี้

โทษ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ต้องอาบัติ**เพราะเที่ยวไปไม่บอกลา**

๒. ต้องอาบัติเพราะนั่งในที่ลับ

๓. ต้องอาบัติเพราะนั่งบนอาสนะที่กำบัง

๔. ต้องอาบัติเพราะแสดงธรรมแก่มาตุคามเกินกว่า ๕-๖ คำ

๕. เป็นผู้มากไปด้วยความดำริในกามอยู่.

อนามนฺเตตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อามนฺเตตฺวา]

(๑) ไม่บอกกล่าวแล้ว, ไม่บอกแล้ว, ไม่ให้รู้แล้ว.

ปุพฺเพ อปฺปฏิสํวิทิโตติ ปุพฺเพ อนามนฺเตตฺวา . (วิ.๒/๒๐๙)

คำว่า **ไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้า (ปุพฺเพ อปฺปฏิสํวิทิโต)** คือ **ไม่ให้รู้**ล่วงหน้า.

อนามนฺตจาโรติ ยาว กถินฺน อุทฺธริยติ ตาว **อนามนฺเตตฺวา** จรณํ กปฺปิสฺสติ จาริตฺตสิกฺขาปเทน อนาปตฺติ ภวิสฺสติ. (วิ.อฏ.๓/๓๔๘)

คำว่า **เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา (อนามนฺตจาโร)** ได้แก่ สงฆ์ยังไม่รื้อ (เดาะ) กฐินเพียงใด การเที่ยวไป**ไม่บอกลา**จักควรเพียงนั้น คือไม่ต้องอาบัติ เพราะจาริตตสิกขาบท.

อนามนฺเตตฺวา จรณนฺติ จาริตฺตสิกฺขาปเท วุตฺตนเยน อนาปุจฺฉิตฺวา กุเลสุ จรณํ. (สารตฺถ.๓/๓๕๕)

คำว่า **การเที่ยวไปโดยไม่ต้องบอกลา (อนามนฺตจาโร) คือ**การเที่ยวไปในตระกูลทั้งหลายโดยไม่ต้องบอกลาตามนัยที่ตรัสไว้ในจาริตตสิกขาบท.

อถ โข ภควโต เอตทโหสิ “น โข เมตํ ปติรูปํ ยฺวาหํ **อนามนฺเตตฺวา** อุปฏฺฐากเก อนปโลเกตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ ปรินิพฺพาเยยฺยํ. ยฺนูนาหํ อิมํ อาพาธํ วีริเยน ปฏิปณาเมตฺวา ชีวิตสงฺขารํ อธิฏฺฐาย วิหเรยฺยนฺติ. (ที.๒/๘๔)

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “การที่เรา**ไม่บอก**ผู้อุปัฏฐากไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดีเราควรใช้ความเพียร ขับไล่อาพาธนี้ ดำรง

ชีวิตสังขารอยู่ต่อไป.

[**ทุกขเวทนา** ในที่นี้หมายถึงความรู้สึกเจ็บปวด เป็นอาการของทุกข์ในไตรลักษณ์ ซึ่งเกิดขึ้นได้แม้แก่ผู้ที่เป็น พระอรหันต์ มิใช่ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาทหรือในอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงข่มทุกขเวทนานี้ด้วยความเพียร

ความเพียร ในที่นี้มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความเพียรที่เป็นบุพภาค ได้แก่ การบริกรรมผลสมาบัติ (๒) ความเพียร ที่ประกอบด้วยผลสมาบัติ]

(๒) ไม่บอกกล่าวแล้ว, ไม่บอกแล้ว.

อนาสนฺนวรา เอตา
นิจฺจเมว วิชานตา
คามา อรญฺญมาคมฺม
ตโต เคหํ อุปาวิสิ
ตโต อุฏฺฐาย ปกฺกามิ
อนามนฺเตตฺวา โปสิโย. (เถร.๒๒๗)

(ฉบับสิงหฬเขียนว่า อนามนฺติย)

(พระโปสิยเถระกล่าวว่า)

หญิงเหล่านี้ไม่เข้าใกล้เป็นการดี แต่พอเข้าใกล้ ก็จักก่อความพินาศให้เนืองนิตย์ เราออกจากป่ามาสู่บ้านจากนั้นก็เข้าไปยังเรือน เราชื่อโปสิยะ**ไม่บอก**ใคร ลุกจากเตียงหลีกหนีไป.

อนามนฺเตตฺวาติ อนาลปิตฺวา ปุราณทุติยิกํ “อปฺปมตฺตา โหหีติ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา. (เถร.อฏ.๑/๑๒๒)

คำว่า **ไม่บอกใคร (อนามนฺเตตฺวา)** ได้แก่ ไม่บอกลา คือไม่ยอมพูดกับภริยาเก่า แม้เพียงสักคำเดียวเท่านี้ว่า เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด.

อนามย (น/ติ)

[น + อามย]

(๑) (น) ความไม่มีโรค, การไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจ, ความสุขสบายดี, ความสำราญ, ความไม่มีทุกข์.

กจฺจิ นุ ตาต กุสลํ
กจฺจิ ตาต **อนามยํ**
สพฺพา จ ราชกญฺญาโย
อโรคา มยฺห มาตโร. (ชา.อฏ.๒/๑๑๕)

(พระเตมีย์โพธิสัตว์ทูลถามพระราชาว่า)

ขอถวายพระพรเสด็จพ่อ พระองค์ทรงสุขสบายดีหรือ **ทรงพระสำราญดี**หรือราชกัญญาทั้งปวง และพระมารดาของอาตมภาพไม่มีพระโรคาพาธหรือ.

กุสลํ อนามยนฺติ อุภเยนปิ ปเทน อาโรคฺยเมว ปุจฺฉติ. (ชา.อฏ.๖/๒๙)

คำว่า **ทรงสุขสบายดีหรือ ทรงพระสำราญดีหรือ (กุสลํ อนามยํ)** ได้แก่พระเตมียราชฤาษีย่อมถาม (พระเจ้ากาสิกราช) ถึงความไม่มีโรคาพาธด้วยบทแม้ทั้ง ๒.

ตๆ ทิสฺวา เจตปาโมกฺขา
โรทมานา อุปาคมุๆ
กจฺจิ นุ เทว กุสลๆ
กจฺจิ เทว **อนามยๆ**
กจฺจิ ปิตา อโรโค เต
สิวีนญฺจ **อนามยๆ**. (ชา.อฏ.๗/๒๘๕)

(พระบรมศาสดาตรัสว่า)

พระยาเจตราชทั้งหลายได้เห็นพระเวสสันดรต่างก็ทรงกันแสงเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่าข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพระสำราญปราศจากโรคาพาธหรือพระองค์**ไม่มีทุกข์**หรือพระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคาพาธมิได้หรือชาวกรุงสีพีก็**ไม่มีทุกข์**หรอกหรือ.

อนามยนฺติ นิทฺทุกฺขภาวๆ. (ชา.อฏ.๗/๒๘๕)

คำว่า **ความไม่มีทุกข์ (อนามยๆ)** ได้แก่ ไม่มีความทุกข์.

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีโรค,

ผู้ปราศจากโรค, ผู้ไม่มีทุกข์,

ผู้ไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจ.

ทิพฺพๆ สา ลภเต อายุๆ
อาคมฺม มคฺคๆ วิรชๆ อนงฺคณๆ
สา ปุญฺญกามา สุขินี **อนามยา**
สคฺคมฺหิ กายมฺหิ จิรๆ ปโมทติ.
(วิ.๓/๔๐๘)

(พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนานางวิสาขาว่า)

สตรีนั้นอาศัยหนทางที่ไม่มีธุลีไม่มีกิเลสยวนใจย่อมได้กำลังและอายุทิพย์ เธอผู้ประสงค์บุญมีความสุข**ไม่มีทุกข์** ย่อมปลื้มใจในชาวสวรรค์ตลอดกาลนาน.

อนามยาติ อโรคา. (วิ.อฏ.๓/๔๑๐)

คำว่า ไม่มีทุกข์ (อนามยา) ได้แก่ ไม่มีโรค.

สาหๆ สเกน สีเลน
ยสสา จ ยสสฺสินี
อนุโภมิ สกๆ ปุญฺญๆ
สุขิตา จมฺหิ**นามยา**. (วิมาน.๑๗)

(เทพธิดากล่าวกับพระโมคคัลลานว่า)

เพราะศีลของตน ดิฉันนั้นจึงมีเกียรติยศบริวารยศ เสวยผลบุญของตนอยู่เป็นสุข **ไม่มีทุกข์**.

สุขิตา จมฺหินามยาติ ทิพฺพสุเขน จ ผลสุเขน จ สุขิตา จมฺหิ ภวามิ กายิกเจตสิกทุกฺขาภาวโต อนามยา อโรคา.
(วิมาน.อฏ.๖๗)

คำว่า **อยู่เป็นสุข ไม่มีทุกข์ (สุขิตา จมฺหินามยา)** ได้แก่ ดิฉัน เป็นผู้มีสุขด้วยสุขทิพย์และสุขพละ มีอนามัย คือไร้โรคเพราะไม่มีทุกข์ทางกายและทางใจ.

ตาหๆ กมฺมๆ กริตฺวาน
กุสลๆ พุทฺธวณฺณิตๆ

อเปตโสกา สุขิตา
สมฺปโมทามา**นามยา**. (วิมาน.๕๓)
(มัลลิกาเทพธิดากล่าวกับพระนารทเถระว่า)
ดิฉันทำกุศลกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญนั้นจึงสร้างโศก **ไม่มีทุกข์** มีความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์.

อนามสนฺต (ติ)

[น + อามสนฺต]

ไม่พิจารณา, ไม่ปอกเปลือก, ไม่ปอกอยู่.

ขรตฺตจํ เพลฺลํ ยถาปิ สตฺถวา
อนามสนฺโตปิ กโรติ ติตฺตกํ
สมาหรํ สาทุ์ กโรติ ปตฺถิว
อสาทุ์ กยิรา ตนุพนฺธมุทฺธรํ.
(ชา.๑/๑๔๕)
(อำมาตย์พระโพธิสัตวกล่าวกับพระเจ้าพรหมทัตว่า)
คนมีมีด **แม้ไม่ปอก**ผลมะงั่วที่มีเปลือกแข็งออกก็ย่อมทำให้มีรสขม เมื่อปอกเปลือกออกก็จะทำให้มีรสดีขึ้น ขอเดชะแต่เมื่อปอกเปลือกบางออกก็จะทำให้รสไม่ดี ข้อนี้ฉันใด [แม้พระราชาผู้ทรงพระปรีชาก็ฉันนั้น ไม่ทรงบีบคั้นชาวบ้าน ทรงรวบรวมพระราชทรัพย์ปฏิบัติพระราชภารกิจตามทำนองคลองธรรมทรงทำแต่ความเจริญ ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่น].

อนามสนฺโตติ พหิตจฺ ตนุกมฺปิ อตจฺฉนฺโต อิทำ ผลำ ติตฺตกำ กโรติ. (ชา.อฏ.๓/๓๐๐)

คำว่า **เมื่อไม่ปอก (อนามสนฺโต)** ได้แก่ เมื่อไม่ถากเปลือกนอกออกแม้บาง ๆ ก็จะทำให้ผลไม้นี้มีรสขม.

อนามสิต (ติ)

[น + อามสิต]

ไม่ลูบคลำ, ไม่พึงจับ, ไม่ควรจับต้อง, ไม่ควรจับ, ไม่น่าจับ.

ดู อนามาส

อนามสิตเขตฺตวิเสส (ปุ)

[อนามสิต + เขตฺตวิเสส]

เขตพิเศษที่ยังไม่ได้แตะต้อง.

ปุพฺเพ **อนามสิตเขตฺตวิเสสำ** อตฺตโน ทาน-มยำ ปุญฺญำ วตฺวา อิทานิ ตสฺส อายตนคตตำ ทสฺเสตุ์ “ภิกฺขู จาติอาทิ วุตฺตำ.
(วิมาน.อฏ.๑๐๒)

เทพธิดากล่าวบุญสำเร็จด้วยทานของตน **อันเป็นเขตพิเศษที่ไม่ได้แตะต้อง**มาก่อนแล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงความที่เขตพิเศษเป็นบ่อเกิดแห่งบุญนั้นจึงกล่าวคำว่า ภิกฺขู จ เป็นต้น.

อนามสิตพฺพ (ติ)

[น + อามสิตพฺพ]

อันไม่พึงลูบคลำ,

ไม่พึงจับ, ไม่ควรจับ, ไม่น่าจับ.

ดู อนามาส

อนามสิตพฺพฏฺฐาน (น)

[อนามสิตพฺพ + ฐาน]

ที่ที่ไม่ควรจับต้อง-ไม่พึงแตะต้อง.

ดู อนามาส

อนามสิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อามสิตฺวา]

ไม่พาดพิงแล้ว.

อิโต ปรำ เอวรูปานิ วจนานิ **อนามสิตฺวา** เยน เยน ปริยาเยน พฺยากโรติ ตสฺส ตสฺเสว อตฺถำ วณฺณยิสฺสาม. (ม.อฏ.๑/๒๑๙)

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) จะพรรณนาเนื้อความแห่งปริยายที่เป็นเหตุให้พระเถระตอบปัญหาโดย**ไม่พาดพิง**ถึงถ้อยคำเช่นนี้.

อนามาส (ติ)

[น + อามาส]

อันไม่ถูกจับต้อง.

(ก) สิ่งที่ไม่ควรจับต้อง,

สิ่งที่ไม่ควรแตะต้อง.

อหำ กปิสฺมิ ทุมฺเมโธ
อนามาสานิ อามสึ
ตฺวำ มำ โมจย ภทฺทำ เต
มุตฺโต คจฺเฉยฺย ปพฺพตำ. (ชา๑/๘๐)

[ลิงตัวที่ถูกเต่ากัดองคชาตไปหาพระโพธิสัตว์กล่าวว่า]

ข้าพเจ้าเป็นลิงโง่เขลาจับต้อง**สิ่งที่ไม่ควรจับต้อง** ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงช่วยปล่อยข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหลุดพ้นแล้วจะไปยังภูเขา.

อนามาสานิ อามสินฺติ อนามสิตพฺพฏฺฐานานิ อามสึ. (ชา.อฏ.๒/๓๒๕)

คำว่า **ข้าพเจ้าจับต้องสิ่งที่ไม่ควรจับต้อง (อนามาสานิ อามสึ)** ได้แก่ ข้าพเจ้าแตะต้องที่ที่ไม่ควรแตะต้อง.

(ข) สิ่งของที่ไม่ควรจับต้อง.

ดู อนามาสทุกฺกฏ

อนามาสทุกฺกฏ (น)

[อนามาส + ทุกฺกฏ]

อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะการจับต้องสิ่งของที่ไม่ควรจับต้อง,

อาบัติอนามาสทุกกฏ.

(อาบัติทุกกฏอย่างหนึ่งในอาบัติทุกกฏ ๘ อย่าง)

อฏฺจวิธ์ เหตๆ ทุกฺกฏ์ นาม อิมสฺมึ จาเน สโมธาเนตฺวา เถเรหิ ทสฺสิตๆ ปุพฺพปโยค-ทุกฺกฏ์ สหปโยคทุกฺกฏ์ **อนามาสทุกฺกฏ์** ทุรุปจิณฺณทุกฺกฏ์ วินยทุกฺกฏ์ ญาตทุกฺกฏ์ ญตฺติทุกฺกฏ์ ปฏิสฺสวทุกฺกฏนฺติ. (วิ.อฏ.๑/๒๗๑)

อาบัติทุกกฏมี ๘ อย่าง อันพระเถระทั้งหลายประมวลมาแสดงไว้ในที่นี้ ได้แก่

๑.ปุพพปโยคทุกกฏ

๒.สหปโยคทุกกฏ

๓. **อนามาสทุกกฏ**

๔.ทุรุปจิณณทุกกฏ

๕. วินยทุกกฏ

๖.ญาตทุกกฏ

๗. ญัตติทุกกฏ

๘.ปฏิสสวทุกกฏ

ยๆ ปน ทสวิธๆ รตนๆ สตฺตวิธๆ ธญฺญๆ สพฺพญฺจ อาวุธภณฺฑาทึ อามสนฺตสฺส ทุกฺกฏ์ วุตฺตๆ อิทๆ **อนามาสทุกฺกฏ์** นาม. (วิ.อฏ.๑/๒๗๑)

อาบัติทุกกฏที่ท่านปรับต่อภิกษุผู้จับต้องรัตนะ ๑๐ อย่าง ธัญชาติ ๗ อย่างและวัตถุที่ไม่ควรจับต้องมีอาวุธเป็นต้น นี้ ชื่อว่า **อนามาสทุกกฏ**.

[**รัตนะ ๑๐ อย่าง** คือ (๑) มุกดา (๒) มณี (๓) ไพฑูรย์ (๔) หอยสังข์ (๕) ศิลา (๖) ประพาฬ (๗) เงิน (๘) ทอง (๙) ทับทิม (๑๐) แก้วลาย .

ธัญชาติ ๗ อย่าง คือ (๑) ข้าวสาลี (๒) ข้าวเปลือก (๓) ข้าวเหนียว (๔) ข้าวฟ่าง (๕) หญ้ากับแก้ (๖) ลูกเดือย (๗) ข้าวละมาน]

อนามสิตพฺเพ วตฺถุมฺหิ ทุกฺกฏ์ **อนามาส-ทุกฺกฏ์**. (สารตฺถ.๒/๑๓๓)

อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะวัตถุที่ไม่ควรจับต้อง ชื่อว่า **อนามาสทุกกฏ**.

อนามิกา (ถี)

[น + นาม + ก]

นิ้วนาง.

องฺคุลิโย ปญฺจปฺปเภทา ยถา องฺคุฏฺโจ ตชฺชนี มชฺฌิมา **อนามิกา** กนิฏฺจา เจติ กมา สิยุๆ.

นิ้วมือ มี ๕ นิ้ว คือ นิ้วหัวแม่มือ (นิ้วโป้ง) นิ้วชี้ นิ้วกลาง **นิ้วนาง** และนิ้วก้อย ตามลำดับ

นตฺถิ นามมสฺสาติ **อนามิกา** สกตฺเถ โก. (ธาน.ฏี.๒๖๖)

ชื่อว่า **นิ้วนาง** เพราะอรรถว่าไม่มีชื่อ กปัจจัยลงอรรถสกัตถะ(อรรถเดิมของศัพท์นั้นๆ คือไม่มีอรรถพิเศษอะไร)

อนายก (ติ)

[น + นายก]

ผู้ไม่มีผู้นำ, ขาดผู้นำ, ผู้ไม่มีผู้ปกครอง.

กรวีกรุโต นาโถ

พฺรหฺมโฆสา ตถาคโต.
อุทฺธรนฺโต มหาทุคฺคา
วิปฺปนฏฺเจ **อนายเก**. (อป.๒/๑๖)
(พระเอกวิหาริยเถระกล่าวว่า)
(พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ)
ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง มีพระสุรเสียง
ไพเราะเหมือนเสียงนกการเวกมี
พระสุรเสียงก้องดังเสียงพรหม
ทรงถอนเวไนยสัตว์ผู้จะฉิบหาย
ไม่มีผู้นำขึ้นจากมหันตทุกข์.

อนายกมรณ (น)

[อนายก + มรณ]

การตายอันไม่มีที่พึ่ง.

ดู อเชฏฺฐมรณ

อนายตน (น)

[น + อายตน]

ที่ไม่ใช่ที่เกิด, ไม่ใช่บ่อเกิด,

ที่ไม่ใช่เหตุ.

(ก) ที่ไม่ใช่ที่เกิดของรัตนะเป็นต้น, ไม่ใช่บ่อเกิด.

สพฺพตฺถ กตปุญฺญสฺส
อติจฺจญฺเญว ปาณิโน
อุปฺปชฺชนฺติ พหู โภคา
อปฺป**นายตเนสุปิ**. (ชา.๑/๘๕)
(พระศาสดาตรัสว่า)
สมบัติจำนวนมาก ล่วงเลยคน
เหล่าอื่นไปเสีย ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้
กระทำบุญไว้ในที่ทั้งปวงเท่านั้น
แม้รัตนะทั้งหลายก็เกิดขึ้นใน**ที่**
ไม่ใช่บ่อเกิด[แห่งรัตนะ].

อปฺปนายตเนสุปีติ อปิ อนายตเนสุปิ อรตนากเรสุ รตนานิ อสุวณฺณายตนาทีสุ สุวณฺณาทีนิ อหตฺถายตนาทีสุ หตฺถิอาทโยติ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกา พหู โภคา อุปฺปชฺชนฺติ. (ชา.อฏ.๒/๓๗๑)

คำว่า **แม้ในที่ไม่ใช่บ่อเกิด[แห่งรัตนะ] (อปฺปนายตเนสุปิ)** ได้แก่ โภคสมบัติเป็นอันมากทั้งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ ย่อมเกิดขึ้นแม้ในที่มิใช่บ่อเกิด คือ รัตนะทั้งหลายเกิดในที่ไม่ใช่บ่อเกิดแห่งรัตนะ ทองเป็นต้น เกิดขึ้นในที่มิใช่บ่อเกิดทองเป็นต้น พวกช้างเป็นต้น เกิดในที่มิใช่บ่อเกิดช้างเป็นต้น.

(ข) การทุศีลอันมิใช่เหตุเกิดของลาภเป็นต้น, บุคคลผู้มีการทุศีลนั้น, ผู้ทุศีล, ผู้ไม่มีศีล.

ดู อนายตนเสวี

(ค) อันไม่ใช่เหตุ, เหตุอันไม่เหมาะสม.

ยสฺส กสฺสจิ คหปติ อญฺญตฺร อิเมหิ จตูหิ ปตฺตกมฺเมหิ โภคา ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ อิเม วุจฺจนฺติ คหปติ โภคา อฏฺฐานคตา อปตฺตคตา **อนายตนโส** ปริภุตฺตา. (อำ.๑/๓๘๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับอนาถปิณฑิกเศรษฐี

ว่า) โภคทรัพย์ของใครก็ตาม หมดสิ้นไป เพราะกรรมอื่นนอกจากกรรมอันสมควร ๔ ประการนี้ โภคทรัพย์เหล่านี้ เราเรียกว่า ถึงแล้วโดยไม่ใช่เหตุ ถึงโดยไม่สมควร ใช้สอยโดย**เหตุอันไม่ควร**.

[กรรมอันสมควร ๔ ประการ คือ

๑. อริยสาวกบำรุงตนเอง มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตร และอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม.

๒. อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจรคนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ด้วยโภคทรัพย์ ฯลฯ

๓. อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ ญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลีด้วยโภคทรัพย์ ฯลฯ

๔. อริยสาวกบำเพ็ญทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ ไว้ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ผู้ดำรงมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์ ฯลฯ]

อนายตนคตตฺต (น)

[น + อายตน + คต + ตฺต]

ความไม่ใช่เหตุ, ความไม่ใช่ที่เกิด.

โย ติตฺถิยานํ อตฺตโน สตฺถริ ธมฺเม สหธมฺมิเกสุ จ ปสาโท วุตฺโต ตสฺส **อนายตนคตตฺตา** อปฺปสาทกภาวทสฺสนํ ปสาทปจฺเฉโท. (ม.ฏี.๒/๑๒)

การเห็นความที่ความเลื่อมใสนั้นไม่ใช่ความเลื่อมใส **เพราะความ**เลื่อมใสในศาสดา ธรรม หมู่สหธรรมิกของตนแห่งพวกเดียรถีย์ที่กล่าวแล้ว ไม่ใช่เหตุเกิด ชื่อว่า การตัดความเลื่อมใส.

อนายตนภูต (ติ)

[อนายตน + ภูต]

ผู้เกิด(เกิดแล้ว)ในที่ไม่ใช่ที่เกิดของลาภ, ยศ, ปริวาร, สุข.

ดู อนายตนเสวี

อนายตนสีล (ติ)

[อนายตน + สีล]

ผู้มีปกติทำกรรมทุศีลอันมิใช่เหตุ-ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งการได้ลาภ, การมียศ, การมีความสุข, ผู้ประกอบด้วยกรรมทุศีล, ผู้ทุศีล, ผู้ไม่มีศีล.

ดู อนายตนเสวี

อนายตนเสวี (ติ)

[อนายตน + สิ + ณี]

ผู้คบบุคคลทุศีล,

ผู้คบผู้ไม่มีศีล.

อนายตนสีลสฺส
อนายตนเสวิโน
น นิพฺพินฺทิยการิสฺส
สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ. (ชา.๒/๔)

(นกชัมพุกะโพธิสัตว์กล่าวกับพระราชาว่า)

ประโยชน์ของบุคคลผู้ทุศีล**ผู้คบบุคคลทุศีล**ผู้มีปกติเบื่อหน่ายการทำงาน ย่อมไม่เผล็ดผลโดยชอบ.

อนายตนสีลสฺสาติ อนายตนํ วุจฺจติ ลาภยสสุขานํ อนากโร ทุสฺสีลฺยกมฺมํ ตสฺส ตสฺส เตน ทุสฺสีลฺยกมฺเมน สมนฺนาคตสฺส อนายตนภูตเมว ทุสฺสีลปุคฺคลํ เสวนฺตสฺส.
(ชา.อฏ.๕/๑๒๙)

คำว่า **บุคคลผู้ทุศีล (อนายตนสีลสฺส)** ความว่า กรรมคือเหตุเครื่องทุศีลมิใช่บ่อเกิดแห่งลาภยศและความสุข ท่านเรียกว่า กรรมมิใช่บ่อเกิด, ของบุคคลผู้มีกรรมคือเหตุเครื่องทุศีลเป็นปกตินั้น คือ ของผู้ประกอบด้วยกรรมคือเหตุเครื่องทุศีลนั้น, ของผู้คบบุคคลทุศีลซึ่งมิใช่บ่อเกิดนั่นแล.

อนายนฺต (ติ)

[น + อายนฺต. (ถึ) อนายตี, อนายนฺตี]

ผู้ไม่มาถึง, ยังไม่กลับมา,

ยังมาไม่ถึง, ผู้ยังไม่มา.

เอวํ ปุตฺต อทฺทุ ปุตฺต
อิติ มาตา วิหญฺญติ
ปมตฺตํ ปรทาเรสุ
นิสีเถ ปตฺตโยพฺพเน
สายํ ปุตฺตํ **อนายนฺตํ**
อิติ มาตา วิหญฺญติ. (ชา.๒/๘๑)

(พระโพธิสัตว์โสณดาบสได้พรรณนาคุณงามความดีของมารดาว่า)

มารดาเมื่อให้บุตรสำเหนียกว่าอย่างนี้ซิลูก อย่างโน้นซิลูก ย่อมลำบากและทราบว่าบุตรของตนเมื่อถึงคราวเป็นหนุ่ม ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนดึกดื่นเที่ยงคืน**ยังไม่กลับมา**ในเวลาเย็น ก็ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้.

โส นูน ขตฺติโย เอโก
ปณฺณสาลาย อจฺฉติ
โตเสนฺโต ทารเก ฉาเต
มมํ ทิสฺวา **อนายตี**. (ชา.๒/๓๕๖)

[พระนางมัทรีรำพึงถึงพระเวสสันดรว่า]

พระจอมกษัตริย์นั้นประทับอยู่ในบรรณศาลาพระองค์เดียว คงจะทรงปลอบประโลมให้ลูกน้อยทั้ง ๒ ผู้หิวกระหาย คอยทอด

พระเนตรดูเรา**ผู้ยังไม่มา**ให้ยินดีเป็นแน่แท้.

อนายตินฺติ อนาคจฺฉนฺตึ มํ ญตฺวา เอกโกว นูน ทารเก โตเสนฺโต นิสินฺโน. (ชา.อฏ.๗/๓๔๐)

คำว่า **ผู้ยังไม่มา (อนายตึ)** ได้แก่ พระเวสสันดรทราบว่า ดิฉันยังไม่กลับมา พระองค์เดียวเท่านั้นนั่งปลอบโยนลูกทั้งสองอยู่เป็นแน่.

อนายส (ติ)

[(๑) อนาย (= น + อาย) + สา + อ.

(๒) น + อายส]

(๑) อันสามารถทำลายชีวิต เพราะไม่มีความสุขสบาย, ไม่มีความสุขสบาย.

(๒) อันไม่สำเร็จด้วยเหล็ก,

อันไม่ได้ทำจากเหล็ก.

อุชฺชงฺคลํ ตตฺตมิวํ กปาลं
อนายสํ ปรโลเกน ตุลฺยํ
ลุทฺทานมาวาสมิทำ ปุราณำ
ภูมิปฺปเทโส อภิสตฺตรูโป. (วิมาน.๑๑๖)

ที่นี้เป็นที่ดอน ร้อนดังแผ่นเหล็กเผาไฟ **ไม่มีความสุข** เทียบเท่านรก สถานที่นี้เป็นที่อยู่ดั้งเดิมของพวกหยาบช้ามีปีศาจเป็นต้น เป็นภูมิประเทศเหมือนถูกสาปไว้.

อนายสนฺติ นตฺถิ เอตฺถ อาโย สุขนฺติ อนายำ ตโต เอว ชีวิตำ สียติ วินาเสตีติ **อนายสำ**. อถ วา น อายสนฺติ **อนายสำ**. (วิมาน.อฏ.๓๑๔-๕)

คำว่า **ไม่มีความสุข (อนายสำ)**ได้แก่ ชื่อว่า ไม่มีความสุข เพราะอรรถว่า “เป็นที่ไม่มีอายะคือความสุข ชื่อว่า **อนายสะ** เพราะอรรถว่า “ทำลายชีวิต คือให้ชีวิตพินาศ เพราะไม่มีความสุขนั้นแหละ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อนายสะ** เพราะไม่มีความสุข.

อนายาจิต (ติ)

[น + อายาจิต]

ผู้ไม่ถูกขอขมา.

ดู อนนุปฺปฏฺจ

อนายาส (ติ)

[น + อายาส]

ผู้ไม่มีความลำบากใจอย่างแสนสาหัส,

ผู้ไม่มีกิเลสทุกข์, ผู้ไม่มีความคับแค้นใจ.

วีตโกธา **อนายาสา**
วีตโลภา อนุสฺสุกา
ทนฺตา โกธำ ปหนฺตฺวาน
ปรินิพฺพนฺติ อนาสวา. (อำ.๒/๔๗๒)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุว่า)

บุคคลผู้ปราศจากความโกรธ **ไม่มีความคับแค้นใจ** ปราศจากความโลภ ไม่มีความริษยา ฝึกฝนตน

แล้ว ละความโกรธได้แล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพาน.

อนายาสาติ อนุปายาสา. (อ.อฏ.๓/๑๗๙)

คำว่า **ผู้ไม่มีความคับแค้นใจ (อนายาสา)** ได้แก่ ไม่มีความอัดอั้นตันใจ.

กุญฺจิกานำ ฆเร ทตฺวา
พุทฺเธ สงฺเฆ คณุตฺตเม
ทฺวานิสำเส อนุโภมิ
กมฺมานุจฺฉวิเก มม
อปฺปโกโธ **อนายาโส**
สำสรนฺโต ภเว อหำ. (อป.๑/๓๖๔)

(พระปิลินทวัจฉเถระ กล่าวอานิสงส์ของการถวายแม่กุญแจว่า)

ข้าพเจ้าได้ถวายแม่กุญแจแด่พระพุทธเจ้า และแก่พระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๒ ประการคือ เมื่อข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ ๑. เป็นคนมีความโกรธน้อย ๒. **เป็นผู้ไม่มีความคับแค้นใจ** .

อุปสนฺโต **อนายาโส**
วิปฺปสนฺโน อนาวิโล
กลฺยาณสีโล เมธาวี
ทุกฺขสฺสนฺตกโร สิยา. (เถร.๓๔๕)

(พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า)

ภิกษุผู้สงบระงับ **ไม่มีความคับแค้นใจ** มีใจผ่องใสไม่ขุ่นมัว มีศีลอันงามเป็นปราชญ์พึงทำที่สุดทุกข์ได้.

อนายาโสติ อปริสฺสโม กิเลสทุกฺขรหิโตติ อตฺโถ. (เถร.อฏ.๒/๔๐๔)

คำว่า **ไม่มีความคับแค้นใจ (อนายาโส)** ได้แก่ ไม่มีความดิ้นรน คือ ปราศจากทุกข์เพราะกิเลส.

อนายุสฺส (ติ)

[น + อายุสฺส]

อันไม่ใช่ความเจริญแห่งอายุ, อันไม่ทำให้อายุยืน, อันเป็นเหตุให้อายุสั้น.

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา **อนายุสฺสา**. กตเม ปญฺจ? อสปฺปายการี โหติ สปฺปาเย มตฺตำ น ชานาติ อปริณตโภชี จ โหติ อกาลจารี จ โหติ อพฺรหฺมจารี จ. (อ.๒/๑๒๘)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ **เป็นเหตุให้อายุสั้น** ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ

๒. ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ

๓. บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก

๔. เที่ยวในเวลาไม่สมควร

๕. ไม่ประพฤติพรหมจรรย์.

อนายุสฺสาติ อายุปจฺเฉทนา น อายุวฑฺฒนา. (อ.อฏ.๓/๔๖)

คำว่า **เป็นเหตุให้อายุสั้น (อนายุสฺสา)**

ได้แก่ เป็นเหตุตัดรอนอายุ คือไม่ให้อายุยืนยาว.

อนายูหน (น/ถี)

[น + อายูหน]

ความไม่พยายาม, ธรรมอันไม่พยายาม.

(ก) ความไม่พยายาม, ไม่ประมวลมา, การไม่ทำ-ปรุงแต่ง-จัดแจง-สั่งสม.

อกรณาติ อนายูหเนน. (อ.๒/๒๐๒)

คำว่า **เพราะไม่ทำ (อกรณา)** ได้แก่ **เพราะไม่สั่งสมไว้**.

(ข) ธรรมที่ไม่พยายาม-ปรุงแต่ง-จัดแจ้ง-ทำกรรมที่เป็นเหตุให้ปฏิสนธิในภพหน้า (นิพพาน)

อนายูหนา อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสं.๑๒)

ธรรมที่ไม่พยายามทำกรรม ควรรู้ยิ่ง.

(ค) การไม่ทำให้ทุกข์เกิด, ธรรม (นิพพาน) ที่ไม่ทำให้ทุกข์เกิด.

อนายูหนำ อปฺปฏิสนฺธิ. (ที.อฏ.๒/๓๙๐)

[แท้จริง นิพพานมีอย่างเดียวเท่านั้น แต่ชื่อของนิพพานนั้นมีมากมายเช่น]

ธรรมที่ไม่ทำให้ทุกข์เกิด, ความไม่มีปฏิสนธิ.

อายูหนำ สมุทโย ตปฺปฏิปกฺขวเสน **อนายูหนำ**. (ที.ฏี.๒/๓๔๒, มูลฏี.๒/๗๐)

การสั่งสมกรรม คือ เหตุ ได้แก่ **ธรรมที่ไม่ทำให้ทุกข์เกิด** ด้วยอำนาจตรงข้ามกับเหตุแห่งทุกข์นั้น.

(ฆ) การไม่พยายามด้วยอานุภาพของอภิสังขารเป็นต้น,

ธรรม (วิปัสสนา มรรค) ที่ไม่พยายาม.

อนายูหนมฺปิ หิ เอกํสิกเมวาติ ตสฺส ปฏิปกฺโข สห วิปสฺสนาย อริยมคฺโค. (สं.ฏี.๔๙)

จริงอยู่ แม้**ธรรมที่ไม่พยายาม** มีอยู่แน่นอนนั่นเทียว เพราะเหตุนั้น อริยมรรคพร้อมกับวิปัสสนาเป็นธรรมที่ตรงข้ามกับธรรมที่พยายามนั้น.

อนายูหนฺต (ติ)

[น + อายูหนฺต]

ผู้ไม่พยายาม, ผู้ไม่พยายามด้วยอานุภาพของอภิสังขารเป็นต้น, ผู้ไม่ลอย.

จิรสฺสำ วต ปสฺสามิ
พฺราหฺมณำ ปรินิพฺพุตำ
อปฺปติฏฺฐำ **อนายูหำ**
ติณฺณำ โลเก วิสตฺติกำ. (สं.๑/๑)

(เทวดากล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า) นานจริงหนอ ข้าพเจ้าจึงได้พบพราหมณ์ ผู้ดับกิเลสได้สิ้นแล้ว ผู้ไม่พัก**ไม่พยายาม** ก็ข้ามตัณหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวในโลกได้.

[โลก ในที่นี้หมายถึงสัตว์โลก]

อนายูหนฺติ อนายูหนฺโต อวายมนฺโตติ อตฺโถ. (สำ.อฏ.๑/๑๗)

คำว่า **ไม่พยายาม (อนายูหำ)** ได้แก่ **ไม่พากเพียรอยู่** อธิบายว่า ไม่พยายามอยู่.

อนายูหนฺโตติ อภิสงฺขาราทิวเสน น อายูหนฺโต. (สำ.ฏี.๑/๔๖)

คำว่า **ไม่พยายาม (อนายูหำ) ได้แก่** ไม่พยายามอยู่ด้วยอำนาจอภิสังขารเป็นต้น.

อนารกฺข (ปุ)

[น + อารกฺข]

(๑) การ-ความไม่รักษา.

ยา อิเมสํ ฉนฺนำ อินฺทฺริยานำ อคุตฺติ อโคปนา **อนารกฺโข** อสำวโร อยำ วุจฺจติ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตา. (อภิ.ปุ.๑๒๓)

ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง **ความไม่รักษา** ความไม่สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ นี้ เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์.

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีการรักษา, ผู้ไม่รักษา.

มุฏฺฐสฺสตีนำ **อนารกฺขานำ** วิหรตำ น โหติ ปจฺจตฺตำ สหธมฺมิโก สมณวาโท. (อำ.๑/๑๗๕)

สมณวาทะอันตั้งอยู่ในธรรมร่วมกันเป็นของเฉพาะตัวย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีสติฟั่นเฟือน **ผู้ไม่มีการรักษา**.

อนารกฺขานำ วิหรตนฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ นิรารกฺขานำ วิหรนฺตานำ. (อำ.อฏ.๒/๑๔๘)

คำว่า **ผู้ไม่มีการรักษาอยู่ (อนารกฺขานำ วิหรตำ)** ได้แก่ ผู้ไม่มีการรักษา (อินทรีย์) ในทวารทั้ง ๖ อยู่.

อนารต (น)

[น + อารต (= อา + รมุ + ต) น อารมตีติ อนารตำ. (ธาน.ฏี.๔๑)]

เที่ยงแท้, แน่นอน.

สตตำ นิจฺจ มวิรตา
นารต สนฺตต มนวรตญฺจ ธุวำ
(ธาน.๔๑)

เที่ยงแท้, แน่นอน ๗ ศัพท์คือ สตต นิจฺจ อวิรต **อนารต** สนฺตต อนวรต ธุว.

อนารมฺภ (ติ)

[น + อารมฺภ]

(๑) อันไม่มีอันตราย.

เตหิ ภิกฺขูหิ วตฺถุ เทเสตพฺพำ **อนารมฺภำ** สปริกฺกมนำ. (วิ.๑/๒๒๔)

[ก็ภิกษุผู้จะสร้างกุฎีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้: ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้] ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่**ไม่มีอันตราย**เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ.

[มาตราวัดขนาดสิ่งของที่ใช้ในครั้ง

พุทธกาล ๑ คืบพระสุคต เท่ากับ ๓ คืบของคนสัณฐานปานกลาง]

อนารมฺภนฺติ อนุปทฺทวํ. (วิ.อฏ.๒/๑๕๕)

คำว่า **ไม่มีอันตราย (อนารมฺภํ)** ได้แก่ ไม่มีภัย.

(๒) นิพพานอันไม่มีวิริยะที่เกี่ยวเนื่องกับกรรม,ไม่มีความริเริ่ม,

ที่ไม่มีวิริยะที่ประกอบกรรม,

นิพพานอันดับสูญไม่มีเหลือ.

เอตมาทีนวํ ญตฺวา
ทุกฺขํ อารมฺภปจฺจยา
สพฺพารมฺภํ ปฏินิสฺสชฺช
อนารมฺเภ วิมุตฺติโน. (สุตฺตนิ.๓๙๔)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอารัมภะเป็นปัจจัยสละคืนอารัมภะได้ทั้งหมดน้อมจิตไปในนิพพาน**ที่ไม่มีวิริยะประกอบกรรม**.

อนารมฺเภ วิมุตฺติโนติ อนารมฺเภ นิพฺพาเน วิมุตฺตสฺส. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๒๔)

คำว่า **ไม่มีวิริยะที่ประกอบกรรม (อนารมฺเภ วิมุตฺติโน)** ได้แก่ น้อมไปในนิพพาน**ที่ไม่มีวิริยะที่ประกอบกรรม**.

อนารมฺมณ (ติ)

[น + อารมฺมณ]

ไม่มีอารมณ์,

ไม่รับอารมณ์.

รับรู้อารมณ์ไม่ได้.

อนารมฺมณา ธมฺมา. (อภิ.ธ.๙)

สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้.

นตฺถิ เอเตสํ อารมฺมณนฺติ **อนารมฺมณา**. (อภิ.อฏ.๑/๙๒)

ชื่อว่าที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้ เพราะอรรถว่าเป็นธรรมไม่สามารถรับรู้อารมณ์ได้.

รูปกฺขนฺโธ **อนารมฺมโณ**. (อภิ.วิ.๔๔๓)

รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้.

อนารมฺมณารมฺมณ (ติ)

[อนารมฺมณ + อารมฺมณ]

มีอารมณ์คืออนารัมมณะธรรม,

อันกระทำอนารัมมณะธรรมให้เป็นอารมณ์.

มีธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เป็นอารมณ์.

ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ กติ สารมฺมณารมฺมณา กติ **อนารมฺมณารมฺมณา**. (อภิ.วิ.๔๔๔)

บรรดาขันธ์ ๕ (ขันธ์) เท่าไรมีธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เป็นอารมณ์ เท่าไร**มีธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เป็นอารมณ์**.

รูปกฺขนฺโธ อนารมฺมโณ. จตฺตาโร ขนฺธา สิยา สารมฺมณารมฺมณา สิยา **อนารมฺมณารมฺมณา**. (อภิ.วิ.๔๔๔)

รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เป็นอารมณ์ก็มี ที่มีสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เป็นอารมณ์ก็มี.

อนาราธก (ติ)

[น + อาราธก]

ผู้ไม่ทำให้ชอบใจ, ผู้ไม่ทำให้ยินดี,

ผู้ไม่ทำให้เสร็จสมบูรณ์.

กถญฺจ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ **อนาราธโก** โหติ? . (วิ.๓/๙๙)

ภิกษุทั้งหลาย ก็กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ชื่อว่า**เป็นผู้ปฏิบัติไม่ทำให้สงฆ์ยินดี** อย่างไร.

[๑.กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เข้าหมู่บ้านเช้าเกินไปกลับสายเกินไป .

๒. เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร มีหญิงม่ายเป็นโคจร มีสาวเทื้อเป็นโคจร มีบัณเฑาะก์เป็นโคจรหรือมีภิกษุณีเป็นโคจร.

๓. เป็นผู้ไม่ขยันเกียจคร้านในการงานใหญ่น้อยของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ไม่ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น ไม่อาจทำ ไม่อาจจัด.

๔. เป็นผู้ไม่มีฉันทะ แรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉาในอธิสีล อธิจิต อธิปัญญา.

๕. ออกจากลัทธิของครูใด เมื่อมีผู้กล่าวติเตียนครูนั้น กล่าวติเตียนความเห็นของครูนั้น ความชอบใจของครูนั้น ความพอใจของครูนั้น ความยึดถือของครูนั้น ก็โกรธ ไม่พอใจไม่ชอบใจ เมื่อมีผู้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ กลับพอใจร่าเริง ชอบใจ ก็หรือออกจากลัทธิของครูใด เมื่อมีผู้กล่าวสรรเสริญครูนั้น กล่าวสรรเสริญความเห็นของครูนั้น ความชอบใจของครูนั้น ความพอใจของครูนั้น ความยึดถือของครูนั้น ย่อมพอใจ ร่าเริง ชอบใจ เมื่อกล่าวสรรเสริญพระพุทธพระธรรม หรือพระสงฆ์ กลับโกรธ ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ]

เอวมฺปิ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ อนาราธโก โหตีติ เอวมฺปิ กโรนฺโต ปริวาสวตฺตสฺส สมฺปาทโก ปูรโก น โหติ. (วิ.อฏ.๓/๒๗๓)

คำว่า **ภิกษุทั้งหลาย แม้เช่นนี้ กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ก็ชื่อว่าเป็น ผู้ปฏิบัติไม่ทำให้สงฆ์ยินดี (เอวมฺปิ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ อนาราธโก โหติ)** ได้แก่ กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เมื่อทำอยู่แม้อย่างนั้น ไม่ชื่อว่าเป็นผู้ทำปริวาสวัตรให้พร้อมมูล คือให้เต็ม.

อนาราธกภาว (ปุ)

[อนาราธก + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่อาจทำให้ยินดี-ชอบใจได้.

ดู อนาราธนิยภาว

อนาราธกมฺม (น)

[อนาราธ + กมฺม]

กรรมอันไม่ทำให้ยินดี-ชอบใจ.

ยมชฺชาติ เยน **อนาราธกมฺเมน** อชฺช มํ รชฺชมฺหิ ตฺวํ อุทสฺสเย อุสฺสาเปสิ ปติฏฺฐาเปสิ ตํ เม อาจิกฺข อหญฺหิ ตยา วินา รชฺชมฺปิ น อิจฺฉามีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๕/๒๗)

คำว่า **เพราะการงานอันใด ในวันนี้ (ยมชฺช)**ได้แก่ พระองค์จะทรงยกหม่อมฉันคือ ทรงยกให้ ได้แก่ ทรงให้ดำรงในราชสมบัติ **เพราะกรรมอันไม่ทำให้ทรงยินดีอันใด** ขอพระองค์จงตรัสบอกกรรมที่ไม่ทำให้ยินดีนั้นแก่หม่อมฉัน เพราะว่าหม่อมฉันขาดพระองค์เสียแล้ว แม้ราชสมบัติก็ไม่ประสงค์.

อนาราธนีย (ติ)

[น + อาราธนีย]

(๑) กรรมที่ไม่ทำให้ (ข้อวัตรติตถิย-ปริวาส) สมบูรณ์,

กรรมอันไม่ใช่เหตุให้ติตถิยปริวาสนั้นสมบูรณ์,

ข้อปฏิบัติที่ไม่ทำให้สงฆ์ยินดี.

อิทํ ภิกฺขเว สงฺฆาตนิกํ อญฺญติตฺถิย-ปุพฺพสฺส **อนาราธนียสฺมึ**. (วิ.๓/๑๐๐)

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นเครื่องสอบสวน**ในข้อปฏิบัติที่ไม่ทำให้สงฆ์ยินดี**ของกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์.

[กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ออกจากลัทธิของครูใด เมื่อมีผู้กล่าวติเตียนครูนั้น ก็โกรธ ไม่พอใจ เมื่อมีผู้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ กลับพอใจร่าเริง ชอบใจ ก็หรือออกจากลัทธิของครูใด เมื่อมีผู้กล่าวสรรเสริญครูนั้น พอใจร่าเริง ชอบใจ เมื่อกล่าวสรรเสริญพระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์ กลับโกรธ ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ข้อนี้เป็นเครื่องสอบสวนในข้อปฏิบัติที่ไม่ทำให้สงฆ์ยินดีของกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์]

อิทำ อญฺญติตฺถิยปุพฺพสฺส **อนาราธนียสฺมึ** สงฺฆาตนิกำ อนาราธเก ปริวาสวตฺตำ อปูรเก กมฺเม อิทำ ลิงฺคำ อิทำ ลกฺขณำ อิทมจลป-ปมาณนฺติ วุตฺตำ โหติ. (วิ.อฏ.๓/๒๗๕)

นี้เป็นเครื่องสอบสวน**ในข้อปฏิบัติที่ไม่ทำสงฆ์ให้ยินดี** ของกุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ ท่านอธิบายไว้ว่า “นี้เป็นเครื่องหมาย เป็นลักษณะ เป็นความแน่นอน เป็นกำลัง เป็นประมาณในกรรมที่ไม่ทำปริวาสวัตรให้บริบูรณ์ ที่ไม่ช่วยให้สงฆ์ยินดีได้.

อนาราธนียสฺมินฺติ เอตฺถ น อาราเธติ วตฺตำ อเนน กมฺเมนาติ อนาราธนียนฺติ วจนตฺถำ ทสฺเสติ. (ปาจิตฺ.โย.๑/๑๙๐)

ท่านแสดงวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า กรรมที่ไม่ทำให้ยินดี เพราะอรรถว่า เป็นกรรมที่ไม่ทำวัตรให้บริบูรณ์ ในคำว่า **ในข้อปฏิบัติที่ไม่ทำให้สงฆ์ยินดี**.

(๒)กรรม-โทษที่ไม่ถูกให้ยินดี,

ไม่น่ายินดี, น่าติเตียน.

มาโรปิ เทวปุตฺโต โพธิสตฺตสฺส สโต มหาภินิกฺขมนโต ปฏฺจาย ฉพฺพสฺสานิ คเวสมาโน กิญฺจิ **อนาราธนียํ** นาทฺทส อนฺตมโส เจโตปริวิตกฺกมตฺตมฺปิ. (ม.อฏ.๒/๒๗๙)

แม้เทวปุตตมารแสวงหาอยู่ตลอด ๖ ปี ตั้งแต่พระพุทธเจ้ายังเป็นพระโพธิสัตว์ จนเสด็จออกมหาภิเนษกรม ก็ไม่ได้เห็นกรรมอะไร**ที่ไม่น่ายินดี**โดยที่สุดแม้เพียงความปริวิตกแห่งจิต.

(๓) มีปกติไม่ทำให้ยินดี-ชอบใจ, อันไม่สามารถทำให้ยินดี-ชอบใจ.

อนาราธนิยภาว (ปุ)

[อนาราธนิย + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ทำให้ยินดี-ชอบใจ-พอใจ,

ความไม่สามารถทำให้ยินดี-ชอบใจ.

ทิฏฺฐิปฺปาโสติอาทีหิ จิตฺตสฺส **อนาราธนิยภาโว** กถิโต. (ม.อฏ.๔/๒๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสความที่จิต**อันใคร ๆ ไม่ควรให้ยินดี** ด้วยคำเป็นต้นว่า **มีความเห็นแตกแยกกัน (ทิฏฺฐิปฺปาโส)**.

สา ปน จิตฺตสฺส **อนาราธนิยภาโว** สตฺถุจิตฺตสฺส อนาราธกภาโว. (ม.ฏี.๓/๓๔๐)

ก็ความเห็นนั้นคือ**ความ**เห็นนั้น**ไม่สามารถทำจิตให้ยินดี** คือ ความเห็นนั้นไม่สามารถทำให้พระทัยของพระศาสดาให้ทรงยินดีได้.

อนาริย (ติ)

[มาจาก อนริย]

ดู อนริย

อนารุฬฺห (ติ)

[น + อารุฬฺห]

(๑) ไม่ถูกยกขึ้น,

ยังไม่ถูกยกขึ้น.

อิทมโวจ ภควาติ อิทำ ปาฬิยำ อารุฬฺหญฺจ **อนารุฬฺหญฺจ** สพฺพำ ภควา อโวจ.

(ที.อฏ.๒/๒๒๙)

คำว่า **พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้แล้ว (อิทมโวจ ภควา)** ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวยยากรณภาษิตนี้ทั้งหมด ทั้งที่ถูกยกขึ้นแล้วและ**ที่ยังไม่ถูกยกขึ้น**ไว้ในพระบาลี.

ติสฺโส สงฺคีติโย **อนารุฬฺเหปิ** กุลมฺพสุตฺตำ ราโชวาทสุตฺตำ ติกฺขิณฺทฺริยำ จตุปริวฏฺฏำ นนฺโทปนนฺทนฺติ อีทิเส อาปตฺติเยว.

(วิ.อฏ.๓/๙)

แม้ในพระสูตร**ที่ไม่ถูกยกขึ้น**สู่สังคีติ ๓ ครั้ง เช่นนี้ คือ กุลุมพสูตร ราโชวาทสูตร ติกขินทริยสูตร จตุปริวัฏฏสูตร และนันโท-ปนันทสูตรก็ต้องอาบัติเหมือนกัน.

(๒) ไม่เข้าถึง.

ดู อนารุพฺหปุพฺพ

อนารุฬฺหปุพฺพ (ติ)

[อนารุพฺห + ปุพฺพ]

ผู้ไม่เข้าถึงแล้วในก่อน,

ผู้ไม่เคยเข้าถึง, ผู้ไม่เคยขึ้น.

อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา นาม เนกฺขมฺมปฏิปทำ **อนารุฬฺหปุพฺพานำ** อเนก-กิจฺจปสุตานำ วิกฺขิตฺตหทยานำ ปุคฺคลานำ อารกา ปริจฺจาโค. (วิสุทฺธ.๑/๑๓๑)

การสละเสียได้ไกลซึ่งบุคคล**ผู้ไม่เคยขึ้น**สู่เนกขัมมปฏิปทา ผู้ขวนขวายในกิจมากมาย มีใจฟุ้งซ่าน ชื่อว่า **การหลีกเลี่ยง = เว้นบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ** (เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สมาธิสัมโพชฌงค์เกิด).

อนาโรจน (น/ถี)

[น + อาโรจน]

การไม่บอก.

กติ นุ โข ภนฺเต ปาริวาสิกสฺส ภิกฺขุโน รตฺติจฺเฉทาติ? ตโย โข อุปาลิ ปาริวาสิกสฺส ภิกฺขุโน รตฺติจฺเฉทา.สหวาโส วิปฺปวาโส **อนาโรจนา**. (วิ.๔/๘๗)

(พระอุบาลีทูลถามว่า) “รัตติเฉท ของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมีเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ (๑) การอยู่ร่วมกัน (๒) การอยู่ปราศ (๓) **การไม่บอก**.

[**รัตติเฉท** แปลว่า ความขาดราตรี หมายถึงเหตุให้ขาดราตรี นับราตรีที่อยู่ปริวาสไม่ได้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุผู้อยู่ปริวาสและภิกษุผู้ประพฤติมานัต.

การอยู่ร่วมกัน หมายถึงการอยู่ในที่มุงบังเดียวกันกับปกตัตตภิกษุ

การอยู่ปราศ หมายถึงการที่ภิกษุผู้อยู่ปริวาสนั้นอยู่รูปเดียว

การไม่บอก หมายถึงการไม่บอกแก่พวกภิกษุอาคันตุกะเป็นต้น]

อนาโรจนาติ อาคนฺตุกาทีนำ อนาโรจนา. เอเตสุ ตีสุ เอเกเกน การเณน รตฺติจฺเฉโท โหติ. (วิ.อฏ.๔/๑๔)

ที่ชื่อว่า **การไม่บอก (อนาโรจน)** ได้แก่ การไม่บอกแก่ภิกษุอาคันตุกะเป็นต้น บรรดาเหตุ ๓ อย่างนี้ ย่อมเป็นรัตติเฉทด้วยเหตุแต่ละอย่าง.

อนาโรจิต (ติ)

[น + อาโรจิต]

ไม่ถูกบอกแล้ว, อันยังไม่บอก.

ตโต สญฺจิจฺจ **อนาโรจิตา**ปตฺติวตฺถุ ทสฺเสตฺวา สญฺจิจฺจ อชานนอสฺสรณเวมติกภาเวหิ **อนาโรจิตาย** อาปตฺติยา ปจฺฉา ลชฺชิธมฺเม วา ญาณสรณนิพฺเพมติกภาเวสุ วา อุปฺปนฺเนสุ ยํ กาตพฺพํ ตํ ทสฺเสตุ “อิธ ปน ภิกฺขเวติอาทินา นเยน ปาฬิ จปิตา. (วิ.อฏ.๔/๓๔)

ต่อมา ท่านแสดงเรื่องอาบัติที่ภิกษุจงใจ **ไม่บอก** แล้วตั้งบาลีไว้โดยนัยว่า อิธ ปน ภิกฺขเวเป็นต้น เพื่อจะแสดงกรรมที่สงฆ์พึงทำเพื่ออาบัติที่ภิกษุจงใจ **ไม่บอก** ไม่รู้ ระลึกไม่ได้และมีความสงสัย ในเมื่อลัชชีธรรมหรือความรู้สึก ระลึกได้ และไม่มีความสงสัยเกิดขึ้นในภายหลังบ้าง.

อนาโรจิตาปตฺติวตฺถุ (ติ)

[อนาโรจิต + อาปตฺติ + วตฺถุ]

เรื่องอาบัติที่ภิกษุไม่บอก,

เรื่องอาบัติที่มีเหตุที่ภิกษุยังไม่บอก,

เรื่องอาบัติที่ภิกษุจงใจไม่บอก.

ตโต สญฺจิจฺจ **อนาโรจิตาปตฺติวตฺถุ** ทสฺเสตฺวา สญฺจิจฺจ อชานนอสฺสรณเวมติกภาเวหิ อนาโรจิตาย อาปตฺติยา ปจฺฉา ลชฺชิธมฺเม วา ญาณสรณนิพฺเพมติกภาเวสุ วา อุปฺปนฺเนสุ ยํ กาตพฺพํ ตํ ทสฺเสตุ “อิธ ปน ภิกฺขเวติอาทินา นเยน ปาฬิ จปิตา. (วิ.อฏ.๔/๓๔)

ต่อมา ท่านแสดง**เรื่องอาบัติที่ภิกษุจงใจไม่บอก** แล้วตั้งบาลีไว้โดยนัยว่า อิธ ปน ภิกฺขเว เป็นต้น เพื่อจะแสดงกรรมที่สงฆ์พึงทำ เพื่ออาบัติที่ภิกษุจงใจ ไม่บอก ไม่รู้ ระลึกไม่ได้และมีความสงสัย ในเมื่อลัชชีธรรมหรือความรู้สึก ระลึกได้ และหายสงสัยเกิดขึ้นในภายหลังบ้าง.

อนาโรเจตุกาม (ติ)

[น + อาโรเจตุกาม]

ผู้ไม่มีความต้องการจะบอก,

ผู้ไม่ต้องการจะบอก.

นาฏกิตฺถิโย “กุหึ คตตฺถ มหาราชาติ ปุจฺฉิสุ. โส **อนาโรเจตุกาโมปิ** ตาหิ นิปฺปิพิยมาโน “สุชาตาย สนฺติกนฺติ อาห. (ที.อฏ.๒/๓๐๘)

หญิงนักฟ้อนทั้งหลายทูลถามว่า “มหาราชเจ้า พระองค์เสด็จไปไหนมา ท้าวสักกะนั้น**แม้ไม่ต้องการจะบอก** เมื่อถูกหญิงเหล่านั้นปีบคั้นเข้า จึงตรัสว่า "ไปหานางสุชาดา".

อนาโรปิต (ติ)

[น + อาโรปิต]

ไม่ถูกให้ยกขึ้น,

ยังไม่ถูกสงฆ์ยกขึ้นแล้ว,

สงฆ์ยังไม่ยกขึ้น.

อนาโรปิเต โมเห โมเหติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส.

(วิ.๒/๑๙๑)

เมื่อสงฆ์ยังไม่ยกโมหาโรปนกรรมขึ้น ปรับ ภิกษุทำผู้อื่นให้หลง ต้องอาบัติทุกกฏ

อนาลปนตา (ถี)

[อนาลปน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่สามารถตอบกลับได้อีก,

ความไม่สามารถโต้ตอบได้,

ความไม่สามารถถกเถียงได้.

อิติ หิทำ มารสฺส จ **อนาลปนตาย** พฺรหฺมุโน จ อภินิมนฺตนตาย ตสฺมา อิมสฺส เวยฺยากรณสฺส พฺรหฺมนิมนฺตนิกเตว [อิติ + เอว] อธิวจนนฺติ. (ม.๑/๔๐๗)

เวยยากรณภาษิตนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว**โดยความที่มารไม่สามารถโต้ตอบได้** และโดยที่พรหมเชื้อเชิญดังนี้ เพราะเหตุนั้น เวยยากรณภาษิตนี้ จึงมีชื่อว่าพรหมนิมันตนิกสูตรดังนี้แล.

อนาลปนตายาติ อนุลฺลปนตาย. (ม.อฏ.๒/๓๑๒)

คำว่า **โดยความที่มารไม่สามารถโต้ตอบได้ (อนาลปนตาย)** ได้แก่ โดยมารไม่สามารถถกเถียงได้.

อนุลฺลปนตายาติ ยถา มาโร อุปริ กิญฺจิ อุตฺตรึ ลปิตุ น สกฺโกติ เอวํ ตถา อุตฺตรภาสเนน. (ม.ฏี.๒/๓๑๙)

คำว่า**โดยความที่มารไม่สามารถโต้ตอบได้ (อนาลปนตาย)** ได้แก่ โดยการตรัสให้ยิ่งขึ้นโดยประการที่มารไม่สามารถกล่าวคำอะไรๆให้ยิ่งขึ้นไปอีกได้.

อนาลปนฺต (ติ)

[น + อาลปนฺต]

ผู้ไม่พูด.

> **อนาลปนฺโต** มนุเชน เกนจิ วาจาคิรึ โน จ ปเร ภเณยฺย อาปชฺเชยฺย วาจสิกํ น กายิกํ ปญฺหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา. (วิ.๕/๓๗๔)
>
> (พระสังคาหกาจารย์กล่าวว่า) ภิกษุ**ไม่พูด**กับมนุษย์ไร ๆ ด้วยวาจา และไม่กล่าวถ้อยคำกับผู้อื่น ต้องอาบัติทางวาจา ไม่ต้องอาบัติทางกาย ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว.

[คำตอบ คือ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะไม่กล่าวคำที่ควรกล่าวทางวจีทวาร]

อนาลมฺพ (ติ)

[น + อาลมฺพ]

ไม่มีที่ยึดเกาะ-ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว-อาศัย-พึ่งพา.

> กถํสุ ตรติ โอฆํ
> รตฺตินฺทิวมตนฺทิโต
> อปฺปติฏฺเจ **อนาลมฺเพ**

โก คมฺภีเร น สีทตี. (สำ.๑/๕๑)
(จันทนเทพบุตรยืน ณ ที่สมควร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า)
บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนจะข้ามโอฆะได้อย่างไร ใครไม่จมในห้วงน้ำลึกซึ่งไม่มีที่พึ่ง **ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว**.

อปฺปติฏฺเฐ อนาลมฺเพติ เหฏฺฐา อปติฏฺเฐ อุปริ อนาลมฺพเน. (สำ.อฏ.๑/๑๐๒)

คำว่า **ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว (อปฺปติฏฺเฐ อนาลมฺเพ)** ได้แก่ ไม่มีที่พึ่งในเบื้องล่าง ไม่มีที่ยึดในเบื้องบน.

โสหำ สหาว สาขาหิ
อุทฺธำปาโท อวำสิโร
อปฺปติฏฺเฐ **อนาลมฺเพ**
คิริทุคฺคสฺมิ ปาปตำ. (ชา.๑/๓๘๑)
(พราหมณ์ผู้เนรคุณกล่าวกับพระราชาว่า)
ข้าพระพุทธเจ้านั้นพร้อมทั้งกิ่งไม้มีเท้าชี้ฟ้าศีรษะปักลงตกไปในซอกเขา ซึ่ง**ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว**.

อนาลมฺเพติ อาลมฺพิตพฺพฏฺฐานรหิเต. (ชา.อฏ.๕/๗๕)

คำว่า **ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว** คือ ปราศจากที่อันจะพึงเกาะ.

ดู นิราลมฺพ ด้วย (มิลินฺท.๒๘๕)

อนาลมฺพจร (ติ)

[อนาลมฺพ + จร]

ผู้เที่ยวไปมาอยู่บนท้องฟ้าอันไม่มีที่ยึดเกาะ-พึ่งพิง.

ภิกฺขู อิทฺธิมนฺโต อธิคตปฺปฏิสมฺภิทา ปตฺต-เวสารชฺชา คคนจรา ทุราสทา ทุปฺปสหา **อนาลมฺพจรา**. (มิลินฺท.๓๒๕)

ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ถึงความแกล้วกล้า ผู้เที่ยวไปในท้องฟ้า ผู้อันใครให้ยินดีได้ยาก ผู้อันใคร ๆ ข่มได้ยาก **ผู้เที่ยวไปมาอยู่บนท้องฟ้าอันไม่มีที่ยึดเกาะ** (พระนิพพาน).

อนาลมฺพน (ติ)

[น + อาลมฺพน]

เหมือนอนารมฺพ.

ดู อนารมฺพ

อนาลย๑ (ปุ)

[น + อาลย]

อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความยึดติด-ความผูกพัน, ไม่มีอาลัย,
ไม่ใช่เหตุให้ออกจากวัฏทุกข์.

อาลยารามา ภิกฺขเว ปชา อาลยรตา อาลย-สมฺมุทิตา สา ตถาคเตน **อนาลเย** ธมฺเม เทสิยมาเน สุสฺสูสติ โสตำ โอทหติ อญฺญา จิตฺตำ อุปฏฺฐเปติ. (อำ.๑/๔๔๗)

ภิกษุทั้งหลาย หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในอาลัย

ยินดีในอาลัย บันเทิงในอาลัย เมื่อตถาคตแสดงธรรม**ที่ไม่มีอาลัย**ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจ ใฝ่รู้.

[**อญฺญา =** อญฺญาย มาจาก อา + ญา + อ ลงอาอิตถีลิงค์ปัจจัย แปลว่า เพื่อความรู้ หรือเพื่อปัญญา]

[เหตุอัศจรรย์ ๔ ประการ คือ

๑. หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในอาลัย ยินดีในอาลัย บันเทิงในอาลัย เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่ไม่มีอาลัยก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจ ใฝ่รู้

๒. หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในความถือตัว ยินดีในความถือตัว บันเทิงในความถือตัว เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดความถือตัวก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้

๓. หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในความไม่สงบ ยินดีในความไม่สงบ บันเทิงในความไม่สงบ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้

๔. หมู่สัตว์ผู้ยังตกอยู่ในอวิชชาเป็นผู้มืดบอด ถูกอวิชชาหุ้มห่อ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดอวิชชา ก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับตั้งใจใฝ่รู้]

อนาลเย ธมฺเมติ อาลยปฏิปกฺเข วิวฏฺฏูปนิสฺสิเต อริยธมฺเม. (อ.อฏ.๒/๓๓๕)

คำว่า **ในธรรมที่ไม่มีอาลัย (อนาลเย ธมฺเม)** ได้แก่ ในอริยธรรมอันอาศัยวิวัฏฏะ (นิพพาน) ที่ตรงกันข้ามกับอาลัย.

อนาลย๒ (ติ)

[น + อาลย]

(๑) (ปุ/น) (ก) นิพพานอันไม่ใช่ที่ยึดติดที่ผูกพันแห่งตัณหา-ไม่ใช่ที่เกาะติด, ไม่มีอาลัย.

(ข) นิพพานอันเป็นที่ไม่มีกามคุณอันน่ายึดติด-ผูกพัน, ไม่มีกามคุณ, ไม่มีอาลัย.

(ค) นิพพานอันเป็นที่ไม่มีตัณหา, ไม่มีตัณหา, ความไม่ติด.

โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ **อนาลโย**.
(วิ.๓/๑๕.ที.๒/๒๔๗)

[ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นอย่างไร]

คือ ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น **ความไม่ติด** แห่งตัณหานั้นนั่นเอง.

อเสสวิราคนิโรโธติ อาทีนิ สพฺพานิ นิพฺพานเววจนานิเนว. นิพฺพานญฺหิ อาคมฺม ตณฺหา อเสสา วิรชฺฌติ นิรุชฺฌติ ตสฺมา ตํ “ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธติ วุจฺจติ. นิพฺพานญฺจ อาคมฺม ตณฺหา จชิยติ ปฏินิสฺสชฺชิยติ วิมุจฺจติ น อลฺลียติ ตสฺมา นิพฺพานํ “จาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ **อนาลโย**ติ วุจฺจติ. (ที.อฏ.๒/๓๙๐)

คำทั้งปวงมีคำเป็นต้นว่า **ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ (อเสสวิราคนิโรโธ)** เป็นคำใช้เรียกแทนพระนิพพานนั่นเอง จริงอยู่ ตัณหามาถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมคายไป คือย่อมดับไม่เหลือ เพราะเหตุนั้น พระนิพพานนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “ความดับตัณหานั้นนั่นแลไม่เหลือด้วยวิราคะ อนึ่ง ตัณหามาถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมปล่อยวาง ย่อมสละคืน ย่อมพ้น ย่อมไม่ติดอยู่ เพราะเหตุนั้น พระนิพพาน พระองค์จึงตรัสเรียกว่า “ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น **ความไม่ติด**.

อนาลยญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนาลย-คามิญฺจ มคฺคํ. (สํ.๒/๕๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม**ที่ไม่มีอาลัย**และทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีอาลัยแก่เธอทั้งหลาย.

กามาลยานำ อภาเวน **อนาลยำ**.

(สำ.อฏ.๓/๑๔๙)

ชื่อว่า ไม่มีอาลัย (อนาลยำ) เพราะไม่มีอาลัยคือกามคุณ.

กามา เอว ปุถุชฺชเนหิ อลฺลียิตพฺพโต **อาลยา**. (สำ.ฏี.๒/๓๘๘)

กามทั้งหลายนั่นเอง ชื่อว่า อาลัย เพราะอันปุถุชนทั้งหลายพึงติดอยู่.

นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ **อนาลยำ**. (ธาน.ฏี.๖)

ชื่อว่า **ไม่มีอาลัย** เพราะอรรถว่า เป็นที่ไม่มีอาลัย คือ ตัณหา (นิพพาน).

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีที่ยึดติด-ผูกพัน.

ดู อนิเวสน, อโนก

(๓) ผู้ไม่มีความยึดติด-ผูกพัน, ผู้ไม่ติด, ผู้ไม่อาลัย, ไม่เกี่ยวข้อง, ไม่สนใจ.

อนามยาติ อยำ เอเตหิ คุเณหิ สมนฺนาคเต ปุคฺคเล นิฑฺฑุกฺขา นิสฺโสกา โหมิ ตำ ลภิตฺวา อญฺญตฺถ **อนาลยา** หุตฺวา วสามิ. (ชา.อฏ.๓/๒๔๕)

คำว่า **อย่างสุขสบาย (อนามยา)** ได้แก่ ในเพราะบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณเหล่านั้น ข้าพเจ้านี้ จะอยู่อย่างไม่มีทุกข์ ไม่มีโศก คือ ข้าพเจ้าได้ชายผู้นั้นแล้ว จะอยู่อย่าง**ไม่อาลัย**ชายอื่น.

อนาลยคามี (ติ)

[อนาลย + คมุ + ติ]

อันเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพานเป็นที่ไม่มีกามคุณที่สัตว์ยึดติด-ผูกพัน.

ดู อนาลย ๒

อนาลยจารี (ติ)

[อนาลย + จร + ณี]

ผู้มีปกติปฏิบัติให้ปราศจากความอาลัย,

ผู้มีปกติปฏิบัติเพื่อนิพพานอันปราศจากความอาลัย.

ดู อโนกสารี (ธมฺม.อฏ.๒/๔๑๕)

อนาลสฺย (น)

[น + อาลสฺย]

ความไม่เกียจคร้าน, การมีความเพียร.

อุฏฺฐานํ **อนาลสฺยํ** โภคานํ อาหาโร. (อ.ม/๓๖๔)

ความขยันหมั่นเพียร **ความไม่เกียจคร้าน** เป็นอาหารของโภคสมบัติ.

[ธรรม ๑๐ ประการนี้แลซึ่งเป็นธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก คือ

๑. ความขยันหมั่นเพียร ความไม่เกียจคร้าน เป็นอาหารของโภคสมบัติ

๒. การประดับตกแต่ง เป็นอาหารของผิวพรรณ

๓. การทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ เป็นอาหารของความไม่มีโรค

๔. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร(มิตรดี) เป็นอาหารของศีล

๕. ความสำรวมอินทรีย์ เป็นอาหารของพรหมจรรย์

๖. การไม่แกล้งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เป็นอาหารของมิตร

๗. การทำการสาธยาย เป็นอาหารของความเป็นพหูสูต

๘. การฟังด้วยดี การสอบถาม เป็นอาหารของปัญญา

๙. การประกอบความเพียร ด้วยการพิจารณา เป็นอาหารของธรรม

๑๐. การปฏิบัติชอบ เป็นอาหารของสวรรค์]

อนาลาป (ปุ)

[น + อาลาป]

การไม่พูด, การอย่าพูด-ไม่สนทนา.

“กถํ มยํ ภนฺเต มาตุคาเม ปฏิปชฺชามาติ? “อทสฺสนํ อานนฺทาติ. “ทสฺสเน ภควา สติ กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ? “**อนาลาโป** อานนฺทาติ. “อาลปนฺเตน ปน ภนฺเต กถํ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ? “สติ อานนฺท อุปฏฺฐาเปตพฺพาติ. (ที.๒/๑๑๖)

พระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อสตรีอย่างไรพระพุทธเจ้าข้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อย่าดู

อา. “เมื่อจำต้องดู จะปฏิบัติอย่างไรพระพุทธเจ้าข้า

พ. **“อย่าพูด**ด้วย

อา. “เมื่อจำต้องพูด จะปฏิบัติอย่างไรพระพุทธเจ้าข้า

พ. “ต้องตั้งสติไว้.

อนาลุลิต (ติ)

[น + อาลุลิต]

ไม่ขุ่นหมอง, ใสสะอาด.

อนาลุลิตเนกฺขมฺมสงฺกปฺป (ติ)

[อนาลุลิต + เนกฺขมฺม + สงฺกปฺป]

ความคิดที่เป็นกุศล (เนกฺขมฺมสงฺกปฺป) อันไม่ขุ่นหมอง-ใสสะอาด-สงบนิ่ง ต้องการหลุดพ้น.

ดู อนาวิลสงฺกปฺป

อนาโลก (ติ)

[น + อาโลก]

(ก) ไม่มีแสงสว่าง.

อปฺปทีเปติ **อนาโลเก**. (วิ.๒/๓๕๒)

คำว่า **ไม่มีประทีป (อนาโลเก)** คือ ไม่มีแสงสว่าง.

(ข) ผู้ไม่มีแสงสว่าง,

ผู้ไม่มีการมองเห็น, คนมืด.

“ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน สกฺกา กุสลํ สวิภชิตุ๎ น สกฺกา อกุสลํ สวิภชิตุ๎.การเณน มํ สญฺญาเปหิ นาหํ อนฺโธ **อนาโลโก** สุตฺวา เวทิสฺสามีติ.“อกุสลํ มหาราช โถกํ กุสลํ พหุกํ โถกตฺตา อกุสลํ กตฺตารํ เยว ปริยาทิยติ พหุกตฺตา กุสลํ สเทวกํ โลกํ อชฺโฌตฺถรตีติ. (มิลินฺท.๒๘๕-๖)

(พระเจ้ามิลินท์ถามว่า) “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุไร ใคร ๆ อาจแบ่งปันกุศลได้ ไม่อาจแบ่งปันอกุศลได้เล่า โปรดทำข้าพเจ้าให้เข้าใจด้วยเหตุผลเถิด ข้าพเจ้าไม่ใช่คนบอด **ไม่ใช่คนมืด** ฟังแล้วก็จักรู้ได้

(พระนาคเสนกล่าวว่า) “ขอถวายพระพร อกุศลมีปริมาณน้อย กุศลมีปริมาณมาก อกุศล เพราะความที่มีปริมาณน้อย จึงครอบงำได้เฉพาะคนทำเท่านั้น กุสล เพราะความที่มีปริมาณมาก จึงแผ่คลุมตลอดไปทั้งโลกพร้อมทั้งเทวดา.

อนาวกูล (ติ)

[มาจาก อนวกูล]

ดู อนวกูล

อนาวชฺชน (น/ถี)

[น + อาวชฺชน]

การไม่พิจารณา, การไม่คำนึงถึง,

การไม่นึกถึง.

ปสุปิสาจกมฺปิ น ปสฺสามาติ สงฺการกูฏาทีสุ วิจรณกขุทฺทกเปตมฺปิ น ปสฺสาม. อิติ อธิคมปฺปิจฺฉานำ อคฺคภูโต มหาเถโร ตสฺมึ กาเล **อนาวชฺชเนน** เตสำ อทสฺสนำ สนฺธาย วทติ. (อุทาน.อฏ.๒๒๔)

คำว่า **แม้แต่ปีศาจคลุกฝุ่นสักตนก็ยังไม่เห็น (ปสุปิสาจกมฺปิ น ปสฺสาม)** ได้แก่

พวกเรามองไม่เห็นแม้ซึ่งขุททกเปรต ผู้เที่ยวไปตามสถานที่มีกองหยากเยื่อเป็นต้น ดังนั้น พระมหาเถระ ผู้เป็นยอดแห่งผู้ปรารถนา มรรคผลจึงกล่าวหมายถึงความไม่เห็นเปรตเหล่านั้น **เพราะไม่พิจารณา**ในกาลนั้น.

อนาวชฺชนตา (ถี)

[อนาวชฺชน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่พิจารณา, ความไม่พิจารณา, ความเป็นผู้ไม่คำนึง, ความไม่คำนึง.

กึปนสตฺถามาราวฏฺฏนฺอชานิตฺวาปวิฏฺโจติ? อาม อชานิตฺวา. กสฺมา? **อนาวชฺชนตาย**. (สำ.อฏ.๑/๑๖๔)

ถามว่า พระศาสดาไม่ทรงทราบว่ามารดลใจ จึงเสด็จเข้าไปหรือ (บิณฑบาต)

ตอบว่า ใช่ ไม่ทรงทราบ

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า **เพราะไม่ทรงพิจารณา**.

อนาวชฺชนฺต (ติ)

[น + อาวชฺชนฺต]

ไม่พิจารณา, ไม่คำนึง.

อนาวชฺชนฺตสฺส โหติ. อนาโภคสฺส โหติ.? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๕๗)

สก. ทานของ**ผู้ไม่พิจารณา** ผู้ไม่ขวนขวายเป็นบุญใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

ดู อนาวฏฺเฏนฺต ด้วย

อนาวฏ (น)

[น + อาวฏ]

(๑) ไม่ถูกห้าม, ไม่ถูกปิดกั้น.

“อปินุสฺส อิตฺถีสุ อาวฏํ วา อสฺส **อนาวฏ**ำ วาติ? “**อนาวฏ**ำ หิสฺส โภ โคตม. (ที.๑/๙๑)

[พระผู้มีพระภาคตรัสกะอัมพัฏฐมาณพว่า บุตรที่เกิดจากนางพราหมณกัญญากับขัตติยกุมาร ควรจะได้นั่งร่วมกันหรือ กินดื่มร่วมกันกับพวกพราหมณ์บ้างหรือไม่

เขากราบทูลว่า “ควรจะได้ ท่านพระโคดม

“พราหมณ์ควรจะบอกมนตร์ให้เขาหรือไม่

“ควรบอก]

“เขาควร**ถูกห้าม**เกี่ยวข้องกับสตรีหรือไม่

“**ไม่ควรถูกห้าม** ท่านพระโคดม

(ก) (๒) (ติ) อันไม่ถูกห้าม,

ไม่ถูกปิดกั้น, อันไม่มีใครหวงห้าม.

อนาวเฏสุ ติตฺเถสุ
วิจินึ อฑฺฒมาสกำ
สนฺเตสุ เทยฺยธมฺเมสุ
ทีปำ นากาสิมตฺตโน. (เปต.๑๗๕)

(เสริณีเปรตกล่าวกับอุบาสกว่า)
เมื่อสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นดุจท่าน้ำ**อันไม่มีใครหวงห้าม**มี

อยู่ ดิฉันเก็บทรัพย์ไว้ประมาณกึ่งมาสก เมื่อไทยธรรมมีอยู่ก็ไม่ได้ทำที่พึ่งแก่ตน.

อนาวเฏสุ ติตฺเถสูติ อุปสงฺกมเนน เกนจิ อนิวาริเตสุ สตฺตานำ ปโยคาสยสุทฺธิยา การณภาเวน ติตฺถภูเตสุ สมณพฺราหฺมเณสุ วิชฺชมาเนสุ. (เปต.อฏ.๑๘๗)

คำว่า **ผู้เป็นดุจท่าอันไม่มีใครหวงห้าม (อนาวเฏสุ ติตฺเถสุ)** ความว่า เมื่อสมณพราหมณ์ผู้เป็นที่พึ่งดุจท่าน้ำของสัตว์ทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์อันเนื่องด้วยความพยายามของปวงสัตว์ ซึ่งไม่มีใครหวงห้าม โดยการเข้าไปหามีอยู่.

อาวิภาวนฺติ เกนจิ อนาวฏำ โหติ อปฺปฏิจฺฉนฺนำ วิวฏำ ปากฏำ. (ปฏิสำ.๓๑๖)

คำว่า **แสดงให้ปรากฏก็ได้ (อาวิภาวำ)** ได้แก่ **ที่ไม่ถูกอะไรปิดกั้นไว้** ทำให้ไม่มีอะไรปิดบัง ให้เปิดเผยปรากฏก็ได้.

(ข) อันไม่ถูกปิดไว้, ไม่ปิด,

อันถูกเปิดไว้.

“อชฺชตคฺเค สมฺม โทวาริก อาวรามิ ทฺวารำ นิคณฺฐานำ นิคณฺฐีนำ **อนาวฏำ** ทฺวารำ ภควโต ภิกฺขูนำ ภิกฺขุนีนำ อุปาสกานำ อุปาสิกานำ. (ม.๒/๔๓)

(อุบาลีคหบดีเรียกนายประตูมาสั่งว่า) “นายประตูเพื่อนรัก ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจะปิดประตูกันพวกนิครนถ์ทั้งชายและหญิง แต่เราจะ**ไม่ปิด**ประตูสำหรับพระผู้มีพระภาคและสาวกของพระผู้มีพระภาคคือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา.

อนาวฏนฺติ น อาวริตำ วิวฏำ อุคฺฆาฏิตำ. (ม.อฏ.๓/๖๖)

คำว่า **ไม่ปิด (อนาวฏำ)** ได้แก่ ไม่กั้น คือ เปิด ได้แก่ เปิดกว้าง.

(๓) อันไม่มีสิ่งใดกีดขวาง,

ไม่มีสิ่งใดปิดกั้น,

ไม่มีอะไรขวางกั้นได้.

โส น อุทฺธำ อุลฺโลเกติ น อโธ โอโลเกติ น จ วิเปกฺขมาโน คจฺฉติ ยุคมตฺตญฺจ เปกฺขติ ตโต จสฺส อุตฺตริ **อนาวฏำ** ญาณทสฺสนำ ภวติ. (ม.๒/๓๓๘)

พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแหงนดู ไม่ทรงก้มดู ขณะทรงดำเนิน ไม่ส่ายพระเนตร ทรงทอดพระเนตรประมาณชั่วแอก ยิ่งกว่านั้น พระองค์ทรงมีพระญาณทัสสนะ**ไม่มีอะไรขวางกั้นได้**.

อนาวฏนฺติ ตถาคตสฺส หิ สพฺพญฺญุตญฺญาณำ เปเสนฺตสฺส รุกฺโข วา ปพฺพโต วา อาวริตุำ สมตฺโถ นาม นตฺถิ. (สำ.อฏ.๑/๑๐๒)

คำว่า **อันไม่มีอะไรขวางกั้นได้ (อนาวฏำ)** ได้แก่ เมื่อพระตถาคตทรงส่งพระสัพพัญญุตญาณไป ต้นไม้หรือภูเขา ที่ชื่อว่าสามารถจะขวางกั้นไว้ได้ ย่อมไม่มี.

นตฺถิ เอตสฺส อาวฏำ อาวรณนฺติ **อนาวฏำ.**

(สํ.ฏี.๑/๑๕๑)

ชื่อว่า **อันไม่มีอะไรขวางกั้นได้** เพราะไม่มีสิ่งใดปิดกั้น คือขวางกั้นได้.

อนาวฏฺต (น)

[อนาวฏ + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่ถูกห้าม, ความไม่ถูกปิดกั้น, ความไม่ถูกปิดบัง.

อนาวฏฺตา วิวฏา. (ปฏิ.สํ.อฏ.๒/๒๗๒)

ชื่อว่า เปิดเผย (วิวฏา) เพราะไม่ถูกปิดบัง.

อนาวฏทฺวาร (ติ)

[อนาวฏ + ทฺวาร]

มีประตูที่ไม่ถูกปิด, มีประตูที่เปิดไว้, เปิดประตูไว้.

สทฺโธ ทายโก ทานปติ **อนาวฏทฺวาโร** สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกวณิพฺพกยาจกานํ โอปานภูโต ปุญฺญานิ กโรติ. (ที.๑/๑๓๐)

(พระเจ้ามหาวิชิตราช) ทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี **ทรงเปิดประตูไว้** ทรงเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนือง ๆ.

อนาวฏทฺวารตา (ถี)

[อนาวฏทฺวาร + ตา]

ความเป็นผู้มีประตูที่ไม่ถูกปิด,

ความเป็นผู้มีประตูที่เปิดไว้,

ความเป็นผู้เปิดประตูต้อนรับ.

ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต ฐาเนหิ กุลปุตฺเตน อุปริมา ทิสา สมณพฺราหฺมณา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา เมตฺเตน กายกมฺเมน เมตฺเตน วจีกมฺเมน เมตฺเตน มโนกมฺเมน **อนาวฏทฺวารตาย** อามิสานุปฺปทาเนน. (ที.๓/๑๕๖)

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

๔. เปิดประตูต้อนรับ

๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ.

อนาวฏทฺวารตายาติ อปิหิตทฺวารตาย. ตตฺถ สพฺพทฺวารานิ วิวริตฺวาปิ สีลวนฺตานํ อทายโก อการโก ปิหิตทฺวาโรเยว. สพฺพทฺวารานิ ปน ปิทหิตฺวาปิ เตสํ ทายโก การโก วิวฏทฺวาโรเยว. อิติ สีลวนฺเตสุ เคหทฺวารํ อาคเตสุ สนฺตเยว นตฺถีติ อวตฺวา ทาตพฺพํ.เอวํ **อนาวฏทฺวารตา** นาม โหติ. (ที.อฏ.๓/๑๔๐)

คำว่า **เปิดประตูต้อนรับ (อนาวฏทฺวารตาย)** ได้แก่ ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู

ในคำนั้นมีคำอธิบายว่า กุลบุตรแม้เปิดประตูทั้งหมด (แต่) ไม่ให้ทาน ไม่ต้อนรับผู้มีศีลทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปิดประตูอยู่นั่นเอง ก็แต่ว่ากุลบุตรแม้ปิดประตูทั้งหมดให้การต้อนรับผู้มีศีลเหล่านั้น ก็ยังชื่อว่าเป็นผู้เปิดประตูอยู่นั่นเอง เมื่อผู้มีศีลมาถึงประตูเรือน ไม่ควรกล่าวสิ่งที่มีอยู่ว่า ไม่มี แล้วถวายอย่างนี้ชื่อว่าความเป็นผู้ไม่ปิดประตู.

อนาวฏฺฏนฺต (ติ)

[น + อาวฏฺฏนฺต]

ผู้ไม่พิจารณา, ผู้ไม่นึกถึง.

อนาวฏฺฏนฺตสฺส โหติ อนาโภคสฺส โหติ น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๕๗)

สก. ทานของ**ผู้ไม่นึกถึง** ผู้ไม่ขวนขวายเป็นบุญใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

ดู อนาวฏฺเฏนฺต ด้วย

อนาวฏฺฏิต (ติ)

[น + อาวฏฺฏิต]

อันไม่ยังให้เปลี่ยนไป.

จกฺขุสฺมึ ปน อสมฺภินฺเนปิ พหิทฺธา รูปารมฺมเณ อาปาถํ อนาคจฺฉนฺเต จกฺขุวิญฺญาณํ นุปฺปชฺชติ. ตสฺมึ ปน อาปาถํ อาคจฺฉนฺเตปิ อาโลกสนฺนิสฺสเย อสติ นุปฺปชฺชติ. ตสฺมึ สนฺเตปิ กิริยมโนธาตุยา ภวงฺเค **อนาวฏฺฏิเต** นุปฺปชฺชติ. อาวฏฺฏิเตเยว อุปฺปชฺชติ. (อภิ.อฏ.๑/๓๒๑)

ก็เมื่อจักขุปสาทแม้ยังไม่เสีย และเมื่อรูปารมณ์ ภายนอกยังไม่มาสู่คลองจักขุปสาท จักขุวิญญาณก็เกิดไม่ได้ เมื่อรูปนั้นมาสู่คลองแล้ว แต่ปัจจัยที่อาศัย คือแสงสว่างไม่มี จักขุวิญญาณก็เกิดไม่ได้ เมื่อแสงสว่างซึ่งเป็นปัจจัยนั้นมีอยู่ แต่กิริยามโนธาตุ[ปัญจทวาราวัชชนจิต คือจิตที่พิจารณาอารมณ์ทางทวาร ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย]ไม่ยังภวังค์**ให้เปลี่ยนไป** จักขุวิญญาณก็เกิดไม่ได้ เมื่อกิริยามโนธาตุยังภวังค์ให้เปลี่ยนไปได้ จักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้น.

อนาวฏี (ติ)

[น + อาวฏี (= อา + วฏ + อี)]

ผู้มีปกติไม่หวนกลับ, ผู้ไม่เวียนมาหา, ผู้มีปกติไม่ใส่ใจ.

อณฺฑํ วา ตโต สนฺตตรํ อถ โข โส เนว ตาว **อนาวฏฺฏี** กาเมสุ โหติ. (ม.๑/๑๒๖)

[แม้หากอริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า ‘กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่’ ก็ตาม แต่อริยสาวกนั้นที่ยังไม่บรรลุฌานที่มีปีติและสุขที่ปราศจากกามทั้งหลาย ปราศจาก อกุศลธรรมทั้ง

หลาย] หรือยังไม่บรรลุธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้ง ๒ นั้น ดังนั้น ท่านจึงชื่อว่า **เป็นผู้ไม่เวียนมาหา**กามทั้งหลายอีกก็หาไม่.

เนว ตาว **อนาวฏฺฏี** กาเมสุ โหตีติ อถ โข โส ทฺเว มคฺเค ปฏิวิชฺฌิตฺวา จิโตปิ อริยสาวโก อุปริ ฌานานำ วา มคฺคานำ วา อนธิคตตฺตา เนว ตาว กาเมสุ **อนาวฏฺฏี** โหติ อนาวฏฺฏิโน อนาโภโค น โหติ. (ม.อฏ.๑/๓๖๒)

คำว่า **ผู้ไม่เวียนมาหากามทั้งหลายอีกก็หาไม่ (เนว ตาว อนาวฏฺฏี กาเมสุ โหติ)** ได้แก่ โดยที่แท้แล อริยสาวกแม้จะแทงตลอดมรรคทั้ง ๒ แล้วดำรงอยู่นั้น จะ**ไม่เวียนมาหา** ไม่กลับมาหา คือ ไม่มีใจคำนึงถึงกามทั้งหลายก็หาไม่ เพราะยังไม่บรรลุฌานหรือมรรคเบื้องสูง.

อาวฏฺฏนสีโล อาภุชนสีโล น โหตีติ **อนาวฏฺฏี**. (ม.ฏี.๒/๔๗)

ชื่อว่า **ผู้ไม่เวียนมา** เพราะอรรถว่า เป็นผู้มีปกติไม่เวียนมา คือ ไม่นึกถึง.

อนาวฏฺเฏนฺต (ติ)

[น + อาวฏฺเฏนฺต]

ผู้ไม่ให้ (ภวังค์) เปลี่ยนไป, ผู้ไม่พิจารณา, ผู้ไม่นึกถึง.

อนาวฏฺเฏนฺตสฺส โหติ อนาโภคสฺส โหติ น เหวำ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๕๗. ฉบับ พม่า)

สก. ทานของ**ผู้ไม่นึกถึง** ผู้ไม่ขวนขวายเป็นบุญใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อนาวฏฺเฏนฺตสฺสาติ ทานเจตนาย ปุเรจาริเกน อาวชฺชเนน ภวงฺคำ **อนาวฏฺเฏนฺตสฺส**. (อภิ.อฏ.๓/๑๙๘)

คำว่า **ผู้ไม่นึกถึง (อนาวฏฺเฏนตสฺส)** ได้แก่ **ไม่ยังภวังค์**[ภวังคุปัจเฉทะ คือ จิตที่ตัดกระแสภวังค์] **ให้เปลี่ยนไป** ด้วยมโนทวาราวัชชนจิต [คือจิตที่พิจารณาอารมณ์ทางใจ] อันเกิดขึ้นก่อนทานเจตนา [ชวนเจตนา].

อนาวตฺตนธมฺม (ติ)

[น + อาวตฺตน + ธมฺม]

ดู อนาวฏฺฏิธมฺม

อนาวตฺตนสภาว (ติ)

[อนาวตฺตน + สภาว]

ดู อนาวตฺติธมฺม

อนาวตฺติ (ถี)

[น + อาวตฺติ]

(๑) (ติ) การไม่หวนกลับ, การไม่กลับมา, (๒) อันไม่มีการหวนกลับ.

อนาวตฺติธมฺม (ติ)

[น + อาวตฺติธมฺม.อนาวตฺติ + ธมฺม]

(ก) ผู้มีสภาพไม่กลับมาโดยปฏิสนธิ, ผู้ไม่กลับมาเป็นธรรมดา, ผู้ไม่กลับมา.

ภิกฺขุ ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สโยชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ ตตฺถ ปรินิพฺพายี **อนาวตฺติธมฺโม** ตสฺมา โลกา. อยมฺปิ โข มหาลิ ธมฺโม อุตฺตริตโร จ ปณีตตโร จ ยสฺส สจฺฉิกิริยาเหตุ ภิกฺขู มยิ พฺรหฺมจริยํ จรนฺติ. (ที.๑/๑๔๙)

ภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น **ไม่กลับมา**จากโลกนั้นอีก ธรรมแม้นี้แล ดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรา มุ่งจะบรรลุ.

อนาวตฺติธมฺโมติ ตโต พฺรหฺมโลกา ปุน ปฏิสนฺธิวเสน อนาวตฺตนธมฺโม. (ที.อฏ.๑/๒๗๙)

คำว่า **ไม่กลับมา (อนาวตฺติธมฺโม)** ได้แก่ มีอันไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้นอีกด้วยอำนาจปฏิสนธิ.

นนฺทา อานนฺท ภิกฺขุนี ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สโยชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติกา ตตฺถ ปรินิพฺพายินี **อนาวตฺติธมฺมา** ตสฺมา โลกา. (ที.๒/๗๘)

ดูก่อนอานนท์ พระภิกษุณีนันทาเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น **ไม่กลับมา**จากโลกนั้นอีก.

อนาวตฺติธมฺโมติ ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนสภาโว. (ที.อฏ.๒/๑๓๓)

คำว่า **ไม่กลับมา (อนาวตฺติธมฺมา)** ได้แก่ มีการไม่หวนกลับมาด้วยอำนาจแห่งปฏิสนธิเป็นธรรมดา.

อนาวตฺติธมฺโมติ โยนิคติวเสน อนาคมนธมฺโม. (อ.อฏ.๒/๒๑๗)

คำว่า **ไม่กลับมา (อนาวตฺติธมฺโม)** ได้แก่ มีอันไม่หวนกลับมาอีกเป็นธรรมดา ด้วยอำนาจกำเนิดและคติ.

อิเธกจฺโจ ปุคฺคโล ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สโยชนานํ ปริกฺขยา โอปปาติโก โหติ, ตตฺถ ปรินิพฺพายี อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล อนาคามี.

บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในเทวโลกชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็น ธรรมดา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอนาคามี **(ผู้ไม่กลับมาโดยปฏิสนธิ)**

[โอปปาติกะ ในที่นี้หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตทันทีเมื่อตายก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดา และสัตว์นรกเป็นต้น (ที.สี.อ. ๑๗/๑๔๙)]

อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกาติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน ตสฺมา โลกา อิธ อนาวตฺตนสภาโว. พุทฺธทสฺสนเถรทสฺสนธมฺมสฺ-

สวนานำ ปนตฺถายสฺส อาคมนำ อนิวาริตำ. (อภิ.อฏ.๓/๔๘)

คำว่า **ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก (อนาวตฺติธมฺโม ตสฺมา โลกา)** ได้แก่ การไม่มาจากพรหมโลกแล้วกลับมาสู่กามโลกนี้ด้วยอำนาจถือปฏิสนธิเป็นธรรมดา ก็การมาของพระอนาคามีนั้น เพื่อประโยชน์แก่การเห็นพระพุทธเจ้า พระเถระและสดับฟังพระสัทธรรมไม่ได้ห้ามไว้.

(ข) ไม่มีสภาพการกลับมา,

ไม่ควรกลับมา,

ผู้ไม่กลับมาโดยปฏิสนธิอีก.

อนาวตฺติธมฺมำ เม จิตฺตำ กามภวายาติ ปญฺญาย จิตฺตำ สุปริจิตำ โหติ. (อำ.๓/๒๐๒)

ภิกษุอบรมจิตดีด้วยปัญญาว่า จิตของเรา**ไม่กลับมา**สู่กามภพเป็นธรรมดา.

อนาวตฺติธมฺมนฺติ อนาวตฺตนสภาวำ อนิพฺพตฺตารหำ อปฺปฏิสนฺธิกภาเวเนว นิรุชฺฌนสภาวนฺติ อตฺโถ. (อำ.อฏ.๓/๒๗๕)

คำว่า**ไม่กลับมาเป็นธรรมดา (อนาวตฺติธมฺมำ)** ได้แก่ ไม่กลับมาเป็นธรรมดา คือไม่ควรบังเกิดอีก อธิบายว่า มีสภาวะดับสนิทเพราะไม่มีปฏิสนธิเป็นธรรมดานั่นเอง.

อนาวตฺติสภาว (ติ)

[อนาวตฺติ + สภาว]

ผู้ไม่มีสภาพกลับมา,

ผู้ไม่กลับมาโดยปฏิสนธิ.

ดู อนาวตฺติธมฺม

อนาวยฺห (ติ)

[(๑) น + อาวยฺห.

(๒) อนุ + อวยฺห]

(๑) ผู้ไม่ควรนำมา, ผู้ไม่ควรรับเอา

ผู้ไม่ควรนำเอาเจ้าสาวมา(อยู่ที่บ้านของตน), ผู้ไม่ควรแต่งงาน,

ผู้ไม่ควรอาวาหมงคล.

อปิสฺสุ นำ มาริส อมนุสฺสา **อนาวยฺหมฺปิ** นำ กเรยฺยุ อวิวยฺหำ. (ที.๓/๑๖๔)

(ท้าวเวสวัณกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)

อีกประการหนึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงนิรทุกข์ อมนุษย์**ไม่ควรทำอาวาหมงคล**หรือวิวาหมงคลกับอมนุษย์นั้น.

อนาวยฺหนฺติ น อาวาหยฺตฺตำ. (ที.อฏ.๓/๑๕๐)

คำว่า**ไม่ควรทำอาวาหมงคล (อนาวยฺหำ)** ได้แก่ ไม่ควรทำการอาวาหมงคล.

(๒) ผู้ไม่ควรนำเอาเจ้าสาวต่อต่อกันไป,

ผู้ไม่ควรได้เจ้าสาวทั้งหมด,

ผู้ไม่ควรอาวาหมงคล,

ผู้ไม่ควรแต่งงาน.

กญฺญำ อนุ อนุ วหิตุำ อยุตฺโต **อนาวยฺโห** สพฺพกาลำ กญฺญำ ลทฺธุำ อยุตฺโตติ อตฺโถ

(ที.ฏี.๓/๑๖๐)

ผู้ไม่ควรนำเอาเจ้าสาวไป (อยู่บ้านของตน) เนื่องๆ ชื่อว่า **ผู้ไม่ควรอาวาหมงคล** อธิบายว่า ผู้ไม่ควรได้เจ้าสาวตลอดกาลทั้งปวง.

อนาวร (ติ)

[น + อาวร]

อันห้ามไม่ได้,

อันไม่สามารถห้ามได้.

นโม เต ปุริสาชญฺญ
โย ตฺวํ ทุชฺชยมชฺฌภู
เชตฺวาน มจฺจุโน เสนํ
วิโมกฺเขน **อนาวรํ**. (อิติวุต.๒๔๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า เทวดาเห็นสาวกกล่าวว่า) ท่านบุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมต่อท่าน ผู้ครอบงำกิเลสที่ชนะได้ยาก เอาชนะเสนาของมัจจุราช**อันใครๆ ห้ามไม่ได้** ด้วยวิโมกข์.

เชตฺวาน มจฺจุโน เสนำ วิโมกฺเขน อนาวรนฺติ โลกตฺตยาภิพฺยาปนโต ทิยฑฺฒสหสฺสาทิวิภาคโต จ วิปุลตฺตา อญฺเญหิ อาวริตุำ ปฏิเสเธตุำ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ **อนาวรำ** มจฺจุโน มารสฺส เสนำ วิโมกฺเขน อริยมคฺเคน เชตฺวา โย ตฺวำ ทุชฺชยำ อชยิ ตสฺส นโม เต ปุริสาชญฺญาติ สมฺพนฺโธ. (อิติวุต.อฏ.๒๔๒)

คำว่า **เอาชนะเสนาของมัจจุราช อันใครๆ ห้ามไม่ได้ (เชตฺวาน มจฺจุโน เสนำ วิโมกฺเขน อนาวรำ)** ได้แก่ เอาชนะเสนาของมัจจุราช คือมารที่ชื่อว่า **ใครๆ ห้ามไม่ได้** เพราะคนเหล่าอื่นไม่สามารถขวางกั้น คือปฏิเสธ เพราะเสนามีจำนวนมากโดยครอบครองไว้ทั้ง ๓ โลก และโดยจำแนกออกไปถึง ๑๕๐๐ เป็นต้น ด้วยวิโมกข์ คือ อริยมรรค เชื่อมความว่า ท่านบุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมแด่ท่านผู้ได้ชัยชนะมารที่ชนะได้ยาก.

อนาวรณ (ติ)

[น + อาวรณ]

(ก) อันไม่ห้าม, อันไม่ปิดกั้น.

สตฺติเม ภิกฺขเว โพชฺฌงฺคา **อนาวรณา** อนีวรณา เจตโส อนุปกฺกิเลสา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺติผลสจฺฉิกิริยาย สำวตฺตนฺติ. (สำ.๓/๘๒)

ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้**ไม่ห้าม ไม่ปิดกั้น** ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ.

[โพชฌงค์ ๗ คือ สติ ธัมมวิจยะ วีริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา]

อนาวรณา อนีวรณาติ กุสลธมฺเม น อาวรนฺตีติ **อนาวรณา** น นีวรนฺติ น ปฏิจฺฉาเทนฺตีติ **อนีวรณา**. (สำ.อฏ.๓/๑๘๘)

คำว่า **ไม่ห้าม ไม่ปิดกั้น (อนาวรณา อนีวรณา)** พึงทำวิเคราะห์ดังนี้ ชื่อว่า **ไม่ห้าม (อนาวรณา)** เพราะอรรถว่าไม่ห้ามกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า **ไม่ปิดกั้น (อนีวรณา)** เพราะอรรถว่าไม่ปิดกั้น คือไม่ปกปิด (กุศลทั้งหลาย).

ดู อนิวรณ ด้วย

(ข) อันไม่มีการห้าม-ปิดกั้น,

อันห้ามไม่ได้-ปิดกั้นไม่ได้,

ไม่มีสิ่งใดห้ามได้.

อนาวรณํ ญาณํ ญาตๆ ทิฏฺจ วิทิตๆ. (ปฏิสํ.๓๔๒)

ญาณ**ที่ไม่มีสิ่งใดห้ามได้**เรารู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว.

ดู อนาวรณญาณ ด้วย

อนาวรณญาณ (น)

[อนาวรณ + ญาณ]

(๑) ญาณที่ไม่มีการห้าม-ปิดกั้น,

ญาณที่ไม่มีสิ่งใดห้ามได้,

อนาวรณญาณ.

อนาวรณญาณๆ ตถาคตสฺส ตถาคตพลๆ. (จูพนิ.๑๖๕)

พระอนาวรณญาณ เป็นกำลังของตถาคต.

อาวชฺชนปฏิพทฺธตฺตา เอว หิ นตฺถิ ตสฺส อาวรณนฺติ ตเทว **อนาวรณญาณนฺติ** วุจฺจติ. (จูพนิ.อฏ.๕๐)

ท่านเรียกว่า ญาณนั้นนั่นเองว่า **อนาวรณญาณ** เพราะอรรถว่าไม่มีเครื่องปิดกั้น เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยการพิจารณา.

(๒) (ติ) ผู้มีอนาวรณญาณ.

อนนฺตชินา อนาวรณญาณา เตสๆ ตๆ จิตฺตๆ สพฺพตฺถ ลหุกๆ อุปฺปชฺชติ ลหุกๆ ปวตฺตติ. (มิลินฺท.๑๑๒)

พระจิตนั้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ชนะมารหาที่สุดมิได้ **มีอนาวรณญาณ** เกิดขึ้นได้รวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในที่ทั้งปวง.

อนาวรณญาณทสฺสน (น)

[อนาวรณญาณ + ทสฺสน]

(๑) การเห็นด้วยอนาวรณญาณ.

(๒) (ติ) ผู้มีการเห็นด้วยอนาวรณญาณ,

ผู้เห็นด้วยอนาวรณญาณ,

ผู้มีอนาวรณญาณทัสสนะ (พระพุทธเจ้า).

ภควโต ปน อปฺปฏิหตญาณทสฺสนๆ. **อนาวรณญาณทสฺสนา** หิ พุทฺธา ภควนฺโต. (เนตฺติ.๑๗)

อนึ่ง ญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคไม่ติดขัดแล้ว จริงอยู่ พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีภคธรรมทั้งหลาย**ทรงรู้เห็นด้วยอนาวรณญาณ (ญาณที่ไม่มีสิ่งใดขัดขวาง)** .

อนาวรณญาณปฺปทฏฺฐาน (ติ)

[อนาวรณญาณ + ปทฏฺฐาน]

มีเหตุใกล้คืออนาวรณญาณ.

อนาวรณญาณปทฏฺฐานำ มคฺคญาณำ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณำ “สมฺมาสมฺโพธีติ วุจฺจติ. (สารตฺถ.๑/๖๔)

ท่านเรียก มรรคญาณ**ที่มีเหตุใกล้คืออนาวรณญาณ**และอนาวรณญาณที่มีเหตุใกล้คือมรรคญาณว่า ญาณที่ตรัสรู้เองโดยชอบ.

อนาวรณทสฺสน (น)

[อนาวรณ + ทสฺสน]

(๑) การเห็นโดยไม่มีสิ่งกีดขวาง,

การเห็นโดยไม่มีสิ่งปิดกั้น,

การเห็นด้วยอนาวรณญาณ.

(๒) (ติ) ผู้มีการเห็นโดยไม่มีสิ่งใดกีดขวางได้,

ผู้เห็นโดยไม่มีสิ่งปิดกั้นได้,

ผู้มีปกติเห็น-ผู้เห็นด้วยอนาวรณญาณ.

เอวำ วุตฺเต มหาวีโร
อนาวรณทสฺสโน
อิมำ วากฺยำ อุทีเรสิ
ปริสาย มหามุนิ. (อป.๒/๑๑๖)

(พระวักลิเถระกล่าวว่า)

เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลดังนี้แล้วพระมหามุนีผู้มีความเพียรมาก **ผู้ทรงเห็นโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้**ได้ตรัสพระดำรัสนี้ในบริษัทว่า

[ในอนาคตกาล มาณพนี้ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้สัทธาธิมุต จักได้เป็นสาวกของพระโคดม ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่]

อนาวรณทสฺสาวี (ติ)

[อนาวรณ + ทิส + อาวี]

ผู้มีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้,

ผู้สามารถเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้.

อนาวรณทสฺสาวี
ยทิ พุทฺโธ ภวิสฺสติ
มนสา ปุจฺฉิเต ปญฺเห
วาจาย วิสชฺเชสฺสติ. (สุตฺตนิ. ๔๓๑)

(พราหมณ์พาวรีกล่าวว่า)

ถ้าบุคคลนั้นเป็นพระพุทธเจ้า**ผู้มีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้** เมื่อพวกเธอถามปัญหาด้วยใจแล้วก็จักทรงวิสัชนาด้วยพระวาจา.

อชฺฌตฺตญฺจ ปชานาติ
พหิทฺธา จ วิปสฺสติ
อนาวรณทสฺสาวี
น โส โมเสน วุยฺหติ. (เถร. ๒๙๒)

(พระลกุณฏกภัททิยเถระกล่าวว่า)

ส่วนคนที่**มีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้น**รู้ชัดทั้งภายในเห็นแจ้งทั้งภายนอกย่อมไม่ถูกชักจูงไปตามกระแสเสียง.

อนาวรณทสฺสาวี เกนจิ อนาวโฏ หุตฺวา อริยานำ คุเณ ทฏฺจุ์ ญาตุ์ สมตฺโถ น โส โฆสมตฺเตน วุยฺหติ ยาถาวโต ทสฺสนโตติ. (เถร.อฏ.๒/๑๓๒)

ผู้มีปกติเห็นโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้ (อนาวรณทสฺสาวี) คือเป็นผู้อันใคร ๆ กั้นไม่ได้ สามารถรู้เห็นคุณของพระอริยะทั้งหลาย บุคคลนั้นย่อมไม่ลอยไปด้วยเหตุสักว่าเสียง เพราะเห็นตามความเป็นจริงฉะนี้แล.

อนาวรณทสฺสี (ติ)

[อนาวรณ + ทิส + ณี]

มีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้.

ตว สุทฺเธน ญาเณน
อนาวรณทสฺสินา
อนฺโตชาลีกตา เอเต
ญาณำ เต นาติวตฺตเร. (อป.๑/๒๓)

(ดาบสสุรุจิกราบทูลพระผู้มีพระภาคอโนมทัสสีว่า)

เดียรถีย์เหล่านั้นเข้าไปภายในข่าย เพราะพระญาณอันบริสุทธิ์ของพระองค์ ซึ่ง**มีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้** เดียรถีย์เหล่านั้นหาล่วงเลยพระญาณของพระองค์ไปไม่.

ตว สุทฺเธน นิกฺกิเลเสน ญาเณน **อนาวรณทสฺสินา** สพฺพธมฺมานำ อาวรณรหิตทสฺสนสีเลน เอเต สพฺเพ ติตฺถิยา อนฺโตชาลคตา ญาณชาลสฺสนฺโต ปเวสิตา วา ตเถวาติ สมฺพนฺโธ. (อป.อฏ.๑/๒๕๒)

เชื่อมความว่า เดียรถีย์เหล่านี้ทั้งหมดอยู่ในข่าย หรือเข้าไปในภายในข่ายด้วยพระญาณของพระองค์อันบริสุทธิ์ คือไม่มีกิเลส **อันมีปกติเห็นธรรมโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นได้** คือ เห็นธรรมทั้งปวงเว้นจากเครื่องกั้นเป็นปกติอย่างนั้นนั่นแล.

อนาวรณีย (ติ)

[น + อาวรณีย]

อันใครๆ ไม่สามารถ-ปิดกั้น-ขัดขวางได้, ไม่มีใครสามารถห้ามได้.

จตฺตาโร เม มหาราช ตถาคตสฺส เกนจิ **อนาวรณียา** คุณา.กตเม จตฺตาโร? ลาโภ มหาราช ภควโต อุทฺทิสฺส กโต อุปกฺขโฏ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายำ กาตุ์ สรีรานุคตา มหาราช ภควโต พฺยามปฺปภา น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายำ กาตุ์ สพฺพญฺญุตำ มหาราช ภควโต ญาณรตนำ น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายำ กาตุ์ ชีวิตำ มหาราช ภควโต น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายำ กาตุ์. (มิลินฺท. ๑๕๘)

ขอถวายพระพร คุณทั้งหลายของพระ

ตถาคต **อันใคร ๆ ไม่สามารถขัดขวางได้** มี ๔ อย่างเหล่านี้ คุณ ๔ อย่างอะไรบ้าง คุณ ๔ อย่าง คือ

๑.ลาภ (ปัจจัย ๔) ที่เขาจัด ที่เขาตระเตรียมเจาะจงถวายพระผู้มีพระภาค ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำการขัดขวางได้

๒.พระรัศมีที่แผ่ไปประมาณ ๑ วา ทั่วสรีระของพระผู้มีพระภาค ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำการขัดขวางได้

๓.พระญาณรัตนะที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่างของพระผู้มีพระภาค ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำการขัดขวางได้

๔.พระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาค ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำการขัดขวางได้.

อนาวสูร (ติ)

[มาจาก อนวสูร]

ดู อนวสูร

อนาวาส (ปุ)

[น + อาวาส]

(๑) สถานที่อันไม่ใช่ที่อยู่ (เช่น เจติยฆร, โพธิฆร, วจฺจกุฏิ).

น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา อภิกฺขุโก **อนาวาโส** คนฺตพฺโพ อญฺญตฺร สงฺเฆน อญฺญตฺร อนฺตรายา. (วิ.๓/๑๘๘)

ภิกษุทั้งหลาย ในวันอุโบสถนั้น ไม่พึงออกจากอาวาสที่มีภิกษุไปสู่สถานที่ **มิใช่ที่อยู่** ซึ่งไม่มีภิกษุ เว้นแต่ไปกับสงฆ์ เว้นแต่มีอันตราย.

อนาวาโสติ นวกมฺมสาลาทิโก โย โกจิ ปเทโส. ยถา จ อาวาสาทโย น คนฺตพฺพา. เอวํ สเจ วิหาเร อุโปสถํ กโรนฺติ อุโปสถาธิฏฺฐานตฺถํ สีมาปิ นทีปิ น คนฺตพฺพา.

(วิ.อฏ.๓/๓๔๘)

ที่ชื่อว่าไม่ใช่ที่อยู่ ได้แก่ ที่แห่งใดแห่งหนึ่งมีศาลาที่ก่อสร้างใหม่เป็นต้น เหมือนอย่างอาวาสเป็นต้นภิกษุไม่พึงไป ฉันใด ถ้าภิกษุทั้งหลายทำอุโบสถในวิหาร สีมา หรือแม่น้ำ ภิกษุก็ไม่พึงไปเพื่ออธิษฐานอุโบสถ ฉันนั้น.

อนาวาโส นาม เจติยฆรํ โพธิฆรํ สมฺมุญฺชนิ-อฏฺฏโก ทารุอฏฺฏโก ปานียมาโฬ วจฺจกุฏิ ทฺวารโกฏฺฐโกติ เอวมาทิ. (วิ.อฏ.๔/๑๒)

ที่ชื่อว่า ไม่ใช่ที่อยู่ (อนาวาโส) ได้แก่ สถานที่อย่างนี้ คือ เรือนพระเจดีย์ เรือนโพธิ์ ร้านเก็บไม้กวาด ร้านเก็บฟืน โรงน้ำดื่ม วัจกุฎี ซุ้มประตู เป็นต้น.

(ข) การอยู่ไม่ได้ตามที่อยู่ปกติ, การอยู่ไม่ได้.

ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน อากงฺขมาโน สงฺโฆ ปฏิสารณียกมฺมํ กเรยฺย. คิหีนํ อลาภาย ปริสกฺกติ คิหีนํ อนตฺถาย ปริสกฺกติ คิหีนํ **อนาวาสาย** ปริสกฺกติ คิหี อกฺโกสติ ปริภาสติ คิหี

คิหีหิ เภเทติ. (วิ.๔/๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงลงปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของพวกคฤหัสถ์

๒. ขวนขวายเพื่อสิ่งไม่ใช่ประโยชน์ของพวกคฤหัสถ์

๓. ขวนขวาย**เพื่ออยู่ไม่ได้**แห่งพวกคฤหัสถ์

๔. ด่าบริภาษพวกคฤหัสถ์

๕. ยุยงพวกคฤหัสถ์ให้แตกกัน.

อนาวาโสติ ตสฺมึ ฐาเน อวสนฺ. (วิ.อฏ.๔/๔)

ที่ชื่อว่า **การอยู่ไม่ได้ (อนาวาโส)** ได้แก่ การอยู่ไม่ได้ในที่นั้น.

(๓) (ติ) ผู้ไม่มีที่อยู่

ดู อรรถ อนคาร (ข)

อนาวิกตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อาวิ + กตฺวา]

ไม่ทำให้ปรากฏแล้ว, ไม่เปิดเผยแล้ว,

ไม่ประกาศแล้ว.

โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปนฺโน สิกฺขํ อปจฺจกฺขาย ทุพฺพลฺยํ **อนาวิกตฺวา** เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสเวยฺย อนฺตมโส ติรจฺฉานคตายปิ ปาราชิโก โหติ อสංวาโส. (วิ.๑/๒๘)

อนึ่ง ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา **ไม่เปิดเผย**ความท้อแท้ ทุรพล เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้.

สิกฺขํ อปฺปจฺจกฺขาย ทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวาติ สิกฺขญฺจ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา ทุพฺพลภาวญฺจ อปฺปกาเสตฺวา. ยสฺมา จ ทุพฺพลฺเย อาวิกเตปิ สิกฺขา อปฺปจฺจกฺขาตาว โหติ สิกฺขาย ปน ปจฺจกฺขาตาย ทุพฺพลฺยํ อาวิกตเมว โหติ. (วิ.อฏ.๑/๒๑๐)

คำว่า **ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ (สิกฺขํ อปฺปจฺจกฺขาย ทุพฺพลฺยํ อนาวิกตฺวา)** ความว่า ไม่บอกคืนสิกขาและไม่ประกาศความท้อแท้(ทุรพล) เพราะแม้เมื่อเปิดเผยความท้อแท้แล้ว สิกขาก็เป็นอันมิได้บอกคืน ต่อเมื่อบอกคืนสิกขาความท้อแท้จึงเป็นอันเปิดเผยแล้วเหมือนกัน.

อนาวิกมฺม (น)

[น + อาวิ + กมฺม]

การไม่ทำให้ปรากฏ, การไม่เปิดเผย,

การไม่ทำให้แจ้ง, กรรมที่ไม่ทำให้ปรากฏ.

ปฏิจฺฉาทนา อนุตฺตานีกมฺมํ **อนาวิกมฺมํ** โวจฺฉาทนา ปาปกิริยา อยं วุจฺจติ “มายา. (อภิ.วิ. ๓๗๒)

ความปิดบัง การกระทำไม่ชัดเจน **การไม่**

ทำให้แจ้ง การปกปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า มายา.

น ปากฏ์ กตฺวา ทสฺเสตีติ **อนาวิกมฺมํ**. (อภิ.อฏ.๒/๔๗๕)

ชื่อว่า **การไม่ทำให้แจ้ง** เพราะอรรถว่าไม่แสดงทำให้ปรากฏ.

อนาวิล (ติ)

[น + อาวิล]

(ก) ไม่ขุ่นมัว, ไม่หมอง, ไม่มีความขุ่น, ใส, บริสุทธิ์.

สุปริกมฺมกโต อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน **อนาวิโล**. (ที.๑/๗๒, ๗๙)

(แก้วไพฑูรย์) ที่เจียระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกาย **ไม่ขุ่นมัว**.

ธมฺโม รหโท พฺราหฺมณ สีลติตฺโถ
อนาวิโล สพฺภิ สตํ ปสตฺโถ
ยตฺถ หเว เวทคุโน สินาตา
อนลฺลคตฺตาว ตรนฺติ ปารํ. (สํ.๑/๑๗๑)

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า) พราหมณ์ บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลาย นั่นแลอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษมีท่าคือศล**ไม่ขุ่นมัว**อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามฝั่งได้.

[ฝั่ง ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน]

อนาวิโลติ นิกฺกโม. (ที.อฏ.๑/๒๐๒)

คำว่า **ไม่ขุ่นมัว (อนาวิโล)** ได้แก่ ไม่มีเปือกตม .

อนาวิโลติ ยถา ตุยฺหํ สุนฺทริกา นที จตูหิ ปญฺจหิ เอกโต นฺหายนฺเตหิ เหฏฺฐุปริยวาลิกา อาลุฬา โหติ น เอวํ มยฺหํ รหโท อเนกสตสหสฺเสสุปิ ปาเณสุ โอตริตฺวา นฺหายนฺเตสุ โส **อนาวิโล** วิปฺปสนฺโนว โหติ. (สํ.อฏ.๑/๒๑๗-๘)

คำว่า **ไม่ขุ่นมัว (อนาวิโล)** ได้แก่ แม่น้ำสุนทริกาของท่าน เมื่อคน ๔-๕ คนอาบพร้อมกัน มีทรายทั้งข้างล่างข้างบนขุ่นมัวฉันใด ห้วงน้ำของเราหาเป็นฉันนั้นไม่ ห้วงน้ำนั้นแม้เมื่อสัตว์หลายร้อยหลายพันลงไปอาบอยู่ ก็ไม่ขุ่นมัว ยังคงใสอยู่.

อนาวิโลติ น อาวิโล ปริสุทฺโธติ อตฺโถ. เผณปุพฺพุฬสงฺขเสวาลปณกวิรหิโตติ วุตฺตํ โหติ. (อ.อฏ.๑/๔๔)

คำว่า **ไม่ขุ่นมัว (อนาวิโล)** แปลว่า ขุ่นมัวหามิได้ อธิบายว่า บริสุทธิ์ มีคำอธิบายว่า เว้นจากฟองน้ำน้อยใหญ่ สาหร่ายน้อยใหญ่ และจอกแหน.

ยถาปิ รหโท คมฺภีโร
วิปฺปสนฺโน **อนาวิโล**
เอวํ ธมฺมานิ สุตฺวาน
วิปฺปสีทนฺติ ปณฺฑิตา. (ธมฺม. ๒๕)

(พระศาสดาตรัสว่า)
บัณฑิตทั้งหลาย ฟังธรรมแล้ว

ย่อมผ่องใส เหมือนห้วงน้ำลึก ใสแจ๋ว **ไม่ขุ่นมัว** ฉะนั้น.

อจลตาย **อนาวิโล**. (ธมฺม.อฏ.๑/๓๗๕)

ชื่อว่า ไม่ขุ่นมัว (อนาวิโล) เพราะเป็นน้ำไม่กระเพื่อม.

(ข) ไม่มีความขุ่นมัว คือกิเลส, ผู้ไม่มีความขุ่นมัว, ผู้ไม่ขุ่นมัว.

จนฺทำ ว วิมลำ สุทฺธำ
วิปฺปสนฺนำ **อนาวิลำ**
นนฺทีภวปริกฺขีณำ
ตมหำ พฺรูมิ พฺราหฺมณำ. (ม.๒/๔๑๑)

(พระศาสดาตรัสกับวาเสฏฐมานพว่า)

เราเรียกผู้บริสุทธิ์ผ่องใส**ไม่ขุ่นมัว** มีภพ เครื่องเพลิดเพลินสิ้นแล้ว เหมือนพระจันทร์ ที่ปราศจากมลทินนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

อนาวิลนฺติ อาวิลกรณกิเลสวิรหิตำ. (ม.อฏ.๓/๒๙๙)

คำว่า **ผู้ไม่ขุ่นมัว (อนาวิลำ)** ได้แก่ เว้นจากกิเลสที่ทำให้ขุ่นมัว.

จนฺทำ ว วิมลำ สุทฺธำ
วิปฺปสนฺน**มนาวิลำ**
นนฺทีภวปริกฺขีณำ
ตมหำ พฺรูมิ พฺราหฺมณำ. (ธมฺม. ๗๒)

(พระศาสดาตรัสกับภิกษุว่า)

เราเรียกผู้บริสุทธิ์ผ่องใส**ไม่ขุ่นมัว** มีภพ เครื่องเพลิดเพลินสิ้นแล้ว เหมือนพระจันทร์ที่ปราศจากมลทินนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

อนาวิลนฺติ กิเลสาวิลตฺตรหิตำ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๒๖)

คำว่า **ไม่ขุ่นมัว (อนาวิลำ)** ได้แก่ เว้นจากความขุ่นมัวคือกิเลส.

อนาวิลฏฺฐ (ปุ)

[อนาวิล + อตฺถ]

อรรถ-สภาวะที่ไม่ขุ่นมัว-ไม่มัวหมอง.

อนาวิลฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสำ. ๑๖)

สภาวะที่ไม่ขุ่นมัว ควรรู้ยิ่ง.

สมาธิโยเคน อลุลิตตฺตา **อนาวิลฏฺโฐ**. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๘๘)

ชื่อว่า สภาวะที่จิตไม่ขุ่นมัว (อนาวิลฏฺโฐ) เพราะไม่ขุ่นมัว เนื่องจากประกอบด้วยสมาธิ.

อนาวิลฏฺเฐน สมาธิ. (ปฏิสำ. ๔๘)

ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่าไม่ขุ่นมัว.

กิเลสกาลุสฺสิยสฺสาภาเวน **อนาวิลฏฺเฐน สมาธิ**. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๒๐)

ชื่อว่า สมาธิ เพราะอรรถว่า**ไม่ขุ่นมัว** เนื่องจากไม่มีความขุ่นมัวคือกิเลส.

อนาวิลตา (ถี)

[อนาวิล + ตา]

ความเป็นสภาพไม่ขุ่นมัว-ไม่มัวหมอง.

ความไม่ขุ่นมัว.

อนาวิลตา อสฺสทฺธิยาปคเมน จิตฺตสฺส อกาลุสฺสิยตา. (เนตฺติ.อฏ. ๙๓)

ความไม่ขุ่นมัว (อนาวิลตา) คือ ความไม่มัวหมองของจิตเพราะปราศจากความไม่เชื่อ.

อนาวิลตฺต (น)

[อนาวิล + ตฺต]

ความเป็นสภาพไม่ขุ่นมัว-ไม่มัวหมอง,

ความไม่ขุ่นมัว.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุทกรหโท อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน อนาวิโล ตตฺถ จกฺขุมา ปุริโส ตีเร ิโต ปสฺเสยฺย สิปฺปิสมฺพุกมฺปิ สกฺขรกจลมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ จรนฺตมฺปิ ติฏฺฐนฺตมฺปิ. ตำ กิสฺส เหตุ? **อนาวิลตฺตา** ภิกฺขเว อุทกสฺส. (อำ.๑/๘)

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำที่ไม่ขุ่นมัว ใสสะอาด บุคคลผู้มีตาดียืนอยู่บนฝั่งพึงมองเห็นหอยโข่งและหอยกาบบ้าง ก้อนกรวดและกระเบื้องถ้วยบ้าง ฝูงปลาที่ว่ายไปและหยุดอยู่บ้าง ในห้วงน้ำนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร **เพราะน้ำไม่ขุ่นมัว** [แม้ฉันใด ภิกษุรูปนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นไปได้ที่จักรู้ประโยชน์ตน รู้ประโยชน์ผู้อื่น รู้ประโยชน์ทั้งสอง หรือ จักทำให้แจ้งซึ่งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยจิตที่ไม่ขุ่นมัว ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตของเธอไม่ขุ่นมัว]

อนาวิลปสนฺนกฺข (ติ)

[อนาวิล + ปสนฺน + อกฺขิ]

มีนัยน์ตาใสไม่ขุ่นมัว.

โอสธำ อญฺชนำ ทตฺวา
พุทฺเธ สงฺเฆ คณุตฺตเม
อฏฺฐานิสำเส อนุโภมิ
กมฺมานุจฺฉวิเก มม.
วิสาลนยโน โหมิ
เสตปีโต จ โลหิโต
อนาวิลปสนฺนกฺโข
สพฺพโรควิวชฺชิโต.
ลภามิ ทิพฺพนยนำ
ปญฺญาจกฺขุ อนุตฺตรำ
อิเม คุเณ ปฏิลเภ
ตสฺส นิสฺสนฺทโต อหำ. (อป.๑/๓๖๔)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า) ข้าพเจ้าได้ถวายยารักษาไข้และยาหยอดตา (แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ) และแก่พระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๘ ประการ คือ ข้าพเจ้า ๑ เป็นผู้มีนัยน์ตาโต ๒ มีนัยน์ตาสีขาว ๓ มีนัยน์ตาสีเหลือง ๔ มีนัยน์ตาสีแดง ๕ **มีนัยน์ตาใสไม่ขุ่นมัว** ๖

ปราศจากโรคตาโดยประการทั้งปวง ๗ มีตาทิพย์ ๘ มีดวงตาคือปัญญาอย่างสูงสุด ข้าพเจ้าได้คุณเหล่านี้เพราะผลแห่งกรรมนั้น.

อนาวิลลกฺขณ (ติ)

[อนาวิล + ลกฺขณ]

มีความไม่ขุ่นมัวเป็นลักษณะ,

มีลักษณะไม่ขุ่นมัว.

อนาวิลลกฺขโณ ปสาโท สมฺปสีทนปจฺจุปฏฺฐาโน. (เนตฺติ. ๒๕)

ปสาทะ**มีลักษณะไม่ขุ่นมัว** มีความผ่องใสเป็นเครื่องปรากฏ.

อนาวิลสงฺกปฺป (ติ)

[อนาวิล + สงฺกปฺป]

มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว,

มีความคิดไม่ขุ่นมัว.

เย เตน เนกฺขมฺเมน สมนฺนาคตา สพฺเพ เต วิสุทฺธจิตฺตา **อนาวิลสงฺกปฺปา**. (ปฏิสํ.๔๐๒)

ชนเหล่าใดประกอบด้วยเนกขัมมะนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้มีจิตหมดจด **มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว**.

อนาวิลสงฺกปฺปาติ กามสงฺกปฺเปน อนาลุลิตเนกฺขมฺมสงฺกปฺปา. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๑๑)

คำว่า **มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว (อนาวิลสงฺกปฺปา)** คือ มีความคิดในเนกขัมมะไม่ขุ่นมัวด้วยการคิดเรื่องกาม.

อนาวุตฺถ (ติ)

[น + อาวุตฺถ]

ไม่อยู่แล้ว.

อนาวุตฺถปุพฺพ (ติ)

[อนาวุตฺถ + ปุพฺพ]

อันตนไม่เคยอยู่ในก่อน

ยังไม่เคยอยู่อาศัยมาก่อน.

น โข ปน โส สาริปุตฺต สตฺตาวาโส สุลภรูโป โย มยา **อนาวุตฺถปุพฺโพ** อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหิ. (ที.๒/๔)

(ฉบับ สิงหฬ,สยาม,อังกฤษ์ ต่างกัน เป็น อนิวตฺถปุพฺโพ).

(พระมหาสิวเถระอ้างสูตรนี้ว่า) “ท่านพระสารีบุตร ที่ที่เรา**ไม่เคยอยู่อาศัยมาก่อน** โดยกาลช้านานนี้เป็นของหาได้ไม่ง่าย ยกเว้นเทวโลกชั้นสุทธาวาส.

อนาสก (ติ)

[น + อส + ณฺวุ. น + อา + อส +ณฺวุ]

ผู้อดอาหาร, ผู้ไม่กินอาหาร.

ยํ เว ปิตฺวา เอกถูปา สยนฺติ
อนาสกา ถณฺฑิลทุกฺขเสยฺยํ

ทุพฺพณฺณิยํ อายสกฺยญฺจุเปนฺติ ตสฺสา ปุณฺณํ กุมฺภมิมํ กิณาถ. (ชา.๑/๓๖๓)

(ท้าวสักกเทวราชแสดงโทษของสุราแก่พระเจ้าสรรพมิตรว่า) บุคคลดื่มสุราชนิดใดแล้วมักนอนสุมหัวกัน **ไม่กินอาหาร** นอนเป็นทุกข์อยู่บนพื้นดิน ย่อมประสบกับความมีผิวพรรณทรามและการถูกติฉินนินทา ขอพระองค์ทรงซื้อหม้อนี้ซึ่งเต็มด้วยสุราชนิดนั้น. [เมื่อท้าวสักกะบอกความจริงว่าสุรามีโทษมากมาย พระสรรพมิตรราชาจึงไม่ทรงซื้อ แล้วได้ชื่นชมท้าวสักกะ]

อนาสกาติ นิราหารา. (ชา.อฏ.๕/๒๐)

คำว่า **ไม่กินอาหาร (อนาสก)** คือ เป็นผู้ปราศจากอาหาร.

ตถาวิเธเก สมณพฺราหฺมณาเส ฉทนํ กตฺวา วญฺจยนฺติ มนุสฺเส **อนาสกา** ถณฺฑิลเสยฺยกา จ รโชชลฺลํ อุกฺกุฏิกปฺปธานํ ปริยายภตฺตญฺจ อปานกตฺตา ปาปาจารา อรหนฺโต วทานา. (ชา.๒/๕๐)

(พระโพธิสัตว์โพธิปริพาชกแสดงธรรมแก่พระเจ้าพรหมทัตต์ว่า) สมณะและพราหมณ์พวกหนึ่งก็มีวิธีการอย่างนั้น กระทำการปิดบังตน หลอกลวงมนุษย์ทั้งหลาย **บางพวกไม่กินอาหาร** บางพวกนอนบนพื้นดิน บางพวกทำการฉาบทาเถ้าธุลีที่ร่างกาย บางพวกทำความเพียรโดยการเดินกระโหย่ง บางพวกบริโภคอาหารเป็นครั้งคราว บางพวกไม่ดื่มน้ำ เป็นผู้มีอาจาระเลวทราม เที่ยวพูดอวดอ้างว่าเป็นพระอรหันต์.

อนาสกาติอาทิ เตสํ ฉทนสฺส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ. เอกจฺเจ หิ “มยํ อนาสกา น กิญฺจิ อาหาเรมาติ มนุสฺเส วญฺเจนฺติ อปเร “มยํ ถณฺฑิลเสยฺยกาติ. อญฺเญสํ ปน รโชชลฺลํ ฉทนํ อญฺเญสํ อุกฺกุฏิกปฺปธานํ เต คจฺฉนฺตาปิ อุปฺปติตฺวา อุกฺกุฏิกาว คจฺฉนฺติ. อญฺเญสํ สตฺตาหทสาหาทิวาโรภชนสงฺขาตํ ปริยายภตฺตฉทนํ อปเร อปานกตฺตา โหนฺติ “มยํ ปานียํ น ปิวามาติ วทนฺติ. (ชา.อฏ.๕/๒๕๗)

คำว่า **ไม่กินอาหาร (อนาสกา)** เป็นต้น ท่านกล่าวไว้แล้วเพื่อแสดงกิริยาอาการที่ปกปิดของพวกสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จริงอยู่ สมณะหรือพราหมณ์บางพวกย่อมพากันหลอกลวงพวกมนุษย์ว่า พวกเราถือการไม่กินอาหารเป็นวัตร จึงไม่ต้องให้พวกท่านนำอาหารอะไร ๆ มาเลย บางพวกก็หลอกลวงว่า พวกเราถือการนอนบนแผ่นดินเป็นวัตร อธิบายว่า พวกเขาเหล่านั้น เมื่อเวลาเดินไปก็เขย่งตัวขึ้นและกระโหย่งเท้าเดินไป บางพวกปิดบังตัวเอง

ด้วยการงดกินอาหารโดยปริยาย คือ อดไป ๗ วันบ้าง ๑๐ วันบ้าง แล้วจึงบริโภคอาหารครั้งหนึ่งเป็นต้น.

อนาสกตฺต (น)

[อนาสก + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่กินอาหาร,

การไม่กินอาหาร, การไม่กิน.

น มจฺฉมำสานม**นาสกตฺตำ**
น นคฺคิยำ น มุณฺฑิยำ ชฏาชลฺลำ
ขราชินานิ นาคฺคิหุตฺตสฺสุปเสวนา
เย วาปิ โลเก อมรา พหู ตปา
มนฺตาหุตี ยญฺญมุตูปเสวนา
โสเธนฺติ มจฺจำ อวิตินฺณกงฺขำ.
(สุตฺตนิ.๓๑๗)

(พระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับติสสดาบสว่า)

มิใช่**การไม่กิน**ปลาและเนื้อ มิใช่การเป็นคนเปลือย มิใช่ความเป็นคนโล้น มิใช่การเกล้าชฎาและการเป็นคนหมักหมมตัวด้วยธุลี มิใช่การครองหนังเสือที่ยังมีเล็บ มิใช่การบำเรอไฟหรือความเศร้าหมองในกายที่เป็นไปด้วยความปรารถนาความเป็นเทพความเป็นผู้ไม่ตาย การทำตนให้ลำบากหลากหลายวิธีเวทมนตร์ทั้งหลาย การบูชาไฟ การบูชายัญและการทรมานตนตามฤดูกาลก็ทำคนผู้ยังไม่ล่วงพ้นความสงสัยให้หมดจดได้.

อนาสกา (ถี)

[น + อา + อส + ณ + ก. (สำ-อนาศก) (ปุ) อนาสก]

การไม่กินอาหารตามที่ต้องการ,

การอยู่โดยไม่กินอาหาร,

การอยู่อดอาหาร, การไม่กินอาหาร,

การไม่รับประทานอาหาร,(เป็นวิธีปฏิบัติแบบอัตกิลมถานุโยคอย่างหนึ่ง)

[อา สมฺมา ยทิจฺฉำ อาโส อสนำ, อา + อส + สญ. น, พ, กปฺ. วาจปฺปติ]

อคุตฺตทฺวารสฺส ภวนฺติ โมฆา
สุปิเนว ลทฺธำ ปุริสสฺส วิตฺตำ
อนาสกา ถณฺฑิลสายิกา จ
ปาโต สินานญฺจ ตโย จ เวทา.
(สำ.๒/๓๓๕)

(พระมหากัจจายนะกล่าวกับกลุ่มมาณพผู้หาฟืนว่า)

การสมาทานวัตรทั้งปวง คือ **การไม่กินอาหาร** การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำเวลาเช้าและพระเวท ๓ ของพราหมณ์ผู้ไม่คุ้มครองทวารย่อมไร้ผลเหมือนคนได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจในความฝันฉะนั้น.

อนาสกาติ เอกาหทฺวีหาทิวเสน อนาหารกา. (สำ.อฏ.๓/๔๓)

คำว่า **การไม่กินอาหาร (อนาสกา)** ได้แก่ การอดอาหาร ๑-๒ วัน เป็นต้น.

อนาหารกาติ กิญฺจิ อภุญฺชนกา. (สำ.ฏี.๒/๓๑๓)

คำว่า **การไม่กินอาหาร (อนาหารกา)** ได้แก่ การงดอาหารอะไรๆ.

> น นคฺคจริยา น ชฏา น ปงฺกา
> **นานาสกา** ถณฺฑิลสายิกา วา
> รโชชลฺลํ อุกฺกุฏิกปฺปธานำ
> โสเธนฺติ มจฺจำ อวิติณฺณกงฺขำ.
> (ธมฺม. ๓๔)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุผู้มีภัณฑะมากว่า)

การประพฤติเป็นคนเปลือย ก็ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ไม่ได้, การเกล้าชฎาก็ไม่ได้, การนอนเหนือ เปือกตมก็ไม่ได้, **การอดอาหาร**ก็ดี การนอน บนพื้นดินก็ดี ความเป็นผู้มีกายหมักหมมตัวด้วยธุลี ก็ดี ความเพียรด้วยการนั่งกระหย่งก็ดี (แต่ละอย่าง) หาทำสัตว์ผู้ยังไม่ข้ามพ้นความสงสัยให้บริสุทธิ์ไม่ได้.

นานาสกาติ น อนสกา ภตฺตปฏิกฺเขปกาติ อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๙)

คำว่า **การอดอาหาร ก็ไม่ (นานาสกา)** ตัดบทว่า น อนาสกา (การอดอาหาร ก็ไม่) อธิบายวา การห้ามอาหาร.

(ในคำนี้ ฉบับ อิ เป็น ภตฺตปฏิกฺเขโป. ถ้าเป็น ภตฺตปฏิกฺเขปกา สมควรกว่า)

อนาสตฺต (ติ)

[น + อาสตฺต]

ไม่ติดแล้ว, ไม่ข้องแล้ว.

อนาสตฺตจิตฺต (ติ)

[อนาสตฺต + จิตฺต, น + อาสตฺตจิตฺต]

ผู้มีจิตไม่ติด-ไม่ข้อง,

ผู้ไม่มีจิตติดอยู่-ข้องอยู่.

อสงฺคมานสาติ กตฺถจิปิ อารมฺมเณ **อนาสตฺตจิตฺตา**. (เถร.อฏ. ๒๖๖)

คำว่า **มีจิตไม่ข้อง (อสงฺคมานสา)** ได้แก่ พระเถรี**ผู้มีจิตไม่ติดข้อง**ในอารมณ์แม้อะไรๆ.

อนาสน (น)

[น + อาสน]

ที่นั่งที่ไม่เหมาะ-ไม่สมควร,

อาสนะอันไม่สมควร.

ยถารูเป **อนาสเน** นิสินฺนำ ยถารูเป อโคจเร จรนฺตำ ยถารูเป ปาปเก มิตฺเต ภชนฺตำ วิญฺญู สพฺรหฺมจารี ปาปเกสุ จาเนสุ โอกปฺเปยฺยุ

โส ตญฺจ อนาสนํ ตญฺจ อโคจรํ เต จ ปาปเก มิตฺเต ปฏิสงฺขา โยนิโส ปริวชฺเชติ. (ม.๑/๑๓-๔)

และภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วเว้น**ที่ที่ไม่ควรนั่ง**ที่ที่ไม่ควรเที่ยวไป และมิตรชั่วที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายลงความเห็นว่าเป็นฐานะที่เป็นบาปเสีย.

อนาสเนติ เอตฺถ ปน อยุตฺตํ อาสนํ อนาสนํ ตํ อตฺถโต อนิยตวตฺถุกํ รโหปฏิจฺฉนฺนาสนนฺติ เวทิตพฺพํ. (ม.อฏ.๑/๘๔)

ก็ในคำนี้ว่า **ที่ไม่ควรนั่ง (อนาสเน)** บัณฑิตพึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ อาสนะที่ไม่สมควร ชื่อว่าที่นั่งไม่ควร โดยใจความ อาสนะนั้นบัณฑิตพึงทราบว่า เป็นอาสนะที่ซ่อนอยู่ในที่ลับมีที่ตั้งไม่แน่นอน.

อนาสนฺน (ติ)

[น + อาสนฺน]

ไม่ใกล้, ไกล.

อิตฺถินฺทฺริยํ ... กพฬีกาโร อาหาโร ยํ วา ปนญฺญมฺปิ อตฺถิ รูปี **อนาสนฺเน** อนุปกฏฺเฐ ทูเร อสนฺติเก อิทำ วุจฺจติ รูปี ทูเร. (อภิ.วิ. ๒)

อิตถินทรีย์...กวฬิงการาหาร หรือรูปแม้อื่นมีอยู่ในที่**ไม่ใกล้** ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไกล ในที่ไม่ใกล้ นี้เรียกว่า รูปไกล.

อนาสนฺเนติ น อาสนฺเน. (อภิ.อฏ.๒/๑๐)

คำว่า **ไม่ใกล้ (อนาสนฺเน)** ได้แก่ ในที่ไม่ใกล้.

อนาสนฺนปร (ติ)

[อนาสนฺน + ปร]

มีอรรถเหมือนกับ อนาสนฺนวร.

ดู อนาสนฺนวร

อนาสนฺนวร (ติ)

[น + อาสนฺน + วร]

ผู้ไม่อยู่ใกล้เป็นดี,

ผู้อยู่ไกลๆ เป็นดี,

ผู้ไม่เข้าใกล้เป็นการดี.

อนาสนฺนวรา เอตา
นิจฺจเมว วิชานตา
คามา อรญฺญมาคมฺม
ตโต เคหำ อุปาวิสิ
ตโต อุฏฺฐาย ปกฺกามิ
อนามนฺเตตฺวา โปสิโย. (เถร. ๒๒๗)

(พระโปสิยเถระกล่าวว่า)
หญิงเหล่านี้ผู้มีปัญญา**ไม่เข้าใกล้เป็นการดี**แต่พอเข้าใกล้ ก็จักก่อความพินาศให้เนืองนิตย์ เราออกจากป่ามาสู่บ้าน จากนั้นก็เข้าไปยังเรือน เราชื่อโปสิยะ ไม่บอกลาใคร ลุกจากเตียงหลีกหนีไป.

อนาสนฺนวราติ เอตา อิตฺถิโย น อาสนฺนา อนุปคตา ทูเร เอว วา จิตา หุตฺวา วรา

ปุริสสฺส เสฏฺฐา หิตาวหา. (เถร.อฏ.๑/๑๒๒)

คำว่า **ไม่เข้าใกล้เป็นการดี (อนาสนฺนวรา)** ได้แก่ หญิงเหล่านี้ไม่ใกล้ชิด คือไม่เข้าไปหา หรืออยู่ห่างไกลเป็นการดี คือว่าประเสริฐ ได้แต่นำประโยชน์มาให้บุรุษ.

อนาสว (ติ)

[น + อาสว]

(๑) ผู้ไม่มีอาสวะ.

(ก) ผู้ไม่มีตัณหา, ผู้ไม่มีกิเลส.

เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ
สพฺพทุกฺขาปนูทนํ
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย
ปรินิพฺพาติ **อนาสโว**. (วิ.๔/๒๙๒)

(พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ว่า)
ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุกำจัดสรรพทุกข์แก่เขาซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะ**เป็นผู้ไม่มีอาสวะ**ปรินิพพานได้ในชาตินี้.

ปวุฏฺฐชาติมขิลํ
โอฆติณฺณ**มนาสวํ**
ทกฺเขโมฆตรํ นาคํ
จนฺทว อสิตาติคํ. (ที.๒/๒๐๙)

(หมู่เทพคิดว่า)
พวกเราจะเข้าพบพระนาคะ ผู้ไม่มีการเกิด ไม่มีกิเลสดังตะปู ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว**ไม่มีอาสวะ** ผู้พ้นโอฆะได้แล้ว ล่วงพ้นธรรมดำ ดังดวงจันทร์พ้นจากเมฆฉะนั้น.

[**พระนาคะ** เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า เพราะไม่ทำความชั่ว

โอฆะ หมายถึงโอฆะ ๔ คือ (๑) กาม (๒) ภพ (๓) ทิฏฐิ (๔) อวิชชา]

จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวํ** อริยสงฺฆํ ทกฺเขม ปสฺสิสฺสาม. (ที.อฏ.๒/๒๘๕)

พวกเราจักเห็น คือ จักพบ พระอริยสงฆ์ผู้ชื่อว่า**ไม่มีอาสวะ (อนาสวํ)** เพราะไม่มีอาสวะทั้ง ๔.

โสกสฺส มูลํ ปลิขาย สพฺพํ
อนาคุ ฌายามิ อโสจมาโน
เฉตฺวาน สพฺพํ ภวโลภชปฺปํ
อนาสโว ฌายามิ ปมตฺตพนฺธุ.
(สํ.๑/๑๒๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารว่า)
ท่านผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของบุคคลผู้ประมาท เราขุดรากของความเศร้าโศกทั้งหมดแล้วไม่มีความทุกข์ ไม่เศร้าโศก เพ่งฌานอยู่ เราตัดความติดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวง **ไม่มีอาสวะ** เพ่งฌานอยู่.

อนาสโว ฌายามีติ นิตฺตณฺโห หุตฺวา ทฺวีหิ ฌาเนหิ ฌายามิ. (สํ.อฏ.๑/๑๗๐)

คำว่า **ไม่มีอาสวะ เพ่งฌานอยู่ (อนาสโว ฌายามิ)** ได้แก่ เราเป็นผู้ไม่มีตัณหา เพ่ง

ฌานอยู่ด้วยฌาน ๒ อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน.

ธมฺมเมเฆน วสฺสนฺเต
สพฺเพ โหนฺตุ **อนาสวา**
เยตฺถ ปจฺจิมกา สตฺตา
โสตาปนฺนา ภวนฺตุ เต. (อป.๑/๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
เมื่อตถาคตบันดาลเมฆฝนคือพระธรรมให้ตกลง ขอชนทั้งหมดจงเป็น**ผู้ไม่มีอาสวะ** บรรดาผู้ที่ประชุมกันอยู่ในที่นี้ ผู้มีคุณต่ำสุดจงเป็นพระโสดาบัน.

อนาสวา นิกฺกิเลสา. (อป.อฏ.๑/๑๒๖)

คำว่า **ผู้ไม่มีอาสวะ (อนาสวา)** คือ ผู้ไม่มีกิเลส.

(ข) อันไม่มีอาสวะที่ทำตนให้เป็นอารมณ์ได้,

ไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ.

อนาสวา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๕)

สภาวธรรมที่**ไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ**.

(อตฺตานํ อารมฺมณํ กตฺวา) ปวตฺตมานา นตฺถิ เอเตสํ อาสวาติ **อนาสวา**.
(อภิ.อฏ.๑/๙๑)

ชื่อว่าไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ เพราะอรรถว่า ไม่มีอาสวะที่เป็นไป (โดยทำตนให้เป็นอารมณ์).

[องค์ธรรมของ สาสวะ คือ โลกิยจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

องค์ธรรมของ อนาสวะ คือ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน]

อปริยาปนฺนา มคฺคา จ มคฺคผลานิ จ อสงฺขตา จ ธาตุ อิเม ธมฺมา **อนาสวา**.
(อภิ.ธ. ๒๒๓)

มรรค ผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า**ไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ**.

จตฺตาโร มคฺคา อปริยาปนฺนา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ อิเม ธมฺมา **อนาสวา**. (อภิ.ธ. ๒๗๘)

[กุศลในภูมิ ๓ อกุศลวิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูปทั้งหมด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของอาสวะ]

มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน สภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่า **ไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ**.

(น) (๒) นิพพานอันไม่มีอาสวะ

อันไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ.

อนาสวญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนาสวคามิญฺจ มคฺคํ. ตํ สุณาถ. (สํ.๒/๕๔๑)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม**อันไม่มีอาสวะ**และทางที่ให้ถึงธรรมอันไม่มีอาสวะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

อสงฺขตํ อนตฺ **อนาสวํ**...

นิพฺพานเมตํ สุคเตน เทสิตํ.
(สํ.๕๔๓)
พระสุคตเจ้าทรงแสดงพระนิพพานนี้ว่า สภาพไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สภาพไม่มีที่สุด...**สภาพไม่มีอาสวะ**.

จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน **อนาสวํ**.
(สํ.อฏฺ.๓/๑๔๙)
ชื่อว่า **ไม่มีอาสวะ** เพราะไม่มีอาสวะ ๔.

อาสวานํ อนารมฺมณโต **อนาสวํ**.
(เนตฺติ.อฏฺ. ๑๑๙)
ชื่อว่า **ไม่มีอาสวะ** เพราะไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย.

อนาสวกถา (ถี)

[อนาสว + กถา]

เรื่องที่แสดงนิพพานอันไม่มีอาสวะ.

กถาวัตถุปาฬิ วรรคที่ ๔ กถาที่ ๓, กถาที่ ๓๕ ของกถาวัตถุปาฬิ.
(อภิ.ก. ๒๑๕-๗)

อนาสวคามี (ติ)

[อนาสว + คมุ + ณี]

อันมีปกติให้ถึงนิพพานอันไม่มีอาสวะ, ที่ให้ถึงนิพพานที่ไม่มีอาสวะ.

อนาสวญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ **อนาสวคามิญฺจ** มคฺคํ. ตํ สุณาถ. (สํ.๒/๕๔๑)
ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันไม่มีอาสวะและทาง**ที่ให้ถึงนิพพานอันไม่มีอาสวะ**แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

อนาสวจริยฏฺฐ (ปุ)

[อนาสว + จริยา + อตฺถ]

อรรถ คือ ความประพฤติอันไม่มีอาสวะ, อรรถว่าปราศจากอาสวะแล้วเป็นไป, สภาวะที่ปราศจากอาสวะแล้วเป็นไป.

อนาสวจริยฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)
ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะเป็นสภาวะที่ปราศจากอาสวะแล้วเป็นไป**.

อนาสวจิตฺต (ติ)

[อนาสว + จิตฺต]

ผู้มีจิตอันปราศจากอาสวะ, ผู้มีจิตอันไม่มีอาสวะ.

อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมงฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต ปญฺญา...มคฺคงฺคํ.
(ม.๓/๑๑๗)
ปัญญาของภิกษุผู้**มีจิตไม่มีอาสวะ**เพียบพร้อมด้วย อริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ ...เป็นองค์แห่งมรรค.

อนาสวฏฺฐ (ปุ)

[อนาสว + อตฺถ]

อรรถคือนิพพานไม่มีอาสวะ,

อรรถคือนิพพานอันไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ,

อรรถว่าไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ,

สภาวะที่ไม่มีอาสวะ.

อนาสวฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ. ๑๖)

สภาวะที่ไม่มีอาสวะ ควรรู้ยิ่ง.

อนาสวฏฺเฐน สมถวิปสฺสนา เอกรสา โหนฺติ. (ปฏิสํ. ๒๙๐)

สมถะและวิปัสสนาชื่อว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน เพราะอรรถว่าไม่มีอาสวะ.

อนาสวฏฺเฐนาติ พนฺธโมกฺเขปิ สติ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานาสววิรหิตฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๘๙)

คำว่า **เพราะอรรถว่าไม่มีอาสวะ (อนาสวฏฺเฐน)** คือ เพราะอรรถว่าแม้เมื่อมีการพันจากเครื่องผูกมัดคือกิเลสก็ปราศจากอาสวะที่ทำตนให้เป็นอารมณ์เป็นไปอยู่.

อนาสวปฏิสมฺภิทฏฺฐ (ปุ)

[อนาสว + ปฏิสมฺภิทา + อตฺถ]

อรรถ-สภาวะที่ให้ถึงปฏิสัมภิทาอันไม่มีอาสวะ,

อรรถว่าปัญญาเครื่องแตกฉานปราศจากอาสวะ.

อนาสวปฏิสมฺภิทฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะเป็นสภาวะที่ให้ถึงปฏิสัมภิทาอันไม่มีอาสวะ.**

อนาสวปฏิสมฺภิทา (ถี)

[อนาสว + ปฏิสมฺภิทา]

ปัญญาเครื่องแตกฉานอันปราศจากอาสวะ, ปฏิสัมภิทาที่ไม่มีอาสวะ,

ความแตกฉานที่ไม่มีอาสวะ.

อนาสวปฏิสมฺภิทาย วสีภาวฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะอรรถว่ามีความชำนาญ**ในปฏิสัมภิทาที่ไม่มีอาสวะ.**

อนาสวปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺฐ (ปุ)

[อนาสวปฏิสมฺภิทา + ปาปน + อตฺถ]

อรรถคือการให้ถึงปฏิสัมภิทาอันปราศจากอาสวะ,

สภาวะที่ให้ถึงความแตกฉานที่ไม่มีอาสวะ.

อนาสวปฏิสมฺภิทาปาปนฏฺเฐน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะที่ให้ถึงความแตกฉานที่ไม่มีอาสวะ.**

อนาสวปริปากฏฺฐ (ปุ)

[อนาสว + ปริปาก + อตฺถ]

อรรถที่แก่กล้าอันปราศจากอาสวะ,

สภาวะแก่กล้าอันไม่มีอาสวะ.

อนาสวปริปากฏฺเจน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะมีสภาวะแก่กล้าอันไม่มีอาสวะ.**

อนาสวปริปูรณฏฺจ (ปุ)

[อนาสว + ปริปูรณ + อตฺถ]

อรรถคือการทำภาวนาอันปราศจากอาสวะให้สมบูรณ์,

สภาวะที่บำเพ็ญภาวนาอันไม่มีอาสวะ.

อนาสวปริปูรณฏฺเจน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะอรรถคือการทำภาวนาอันปราศจากอาสวะให้สมบูรณ์.**

อนาสวปริวารฏฺจ (ปุ)

[อนาสว + ปริวาร + อตฺถ]

อรรถ คือ บริวารอันปราศจากอาสวะ,

สภาวะคือบริวารอันไม่มีอาสวะ.

อนาสวปริวารฏฺเจน โพชฺฌงฺคา. (ปฏิสํ. ๓๐๔)

ชื่อว่าโพชฌงค์ **เพราะอรรถ คือ บริวารอันปราศจากอาสวะ.**

อนาสวมุนิ (ปุ)

[อนาสว + มุนิ]

มุนีผู้ไม่มีอาสวะ,

พระอริยะผู้ไม่มีอาสวะ,

พระอริยะผู้ละอกุศลแล้ว.

> กายมุนึ วาจามุนึ
> มโน**มุนิมนาสวํ**
> มุนึ โมเนยฺยสมฺปนฺนํ
> อาหุ สพฺพปฺปหายินํ.
> (มหานิ.๔๔,๒๖๑)
>
> (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
> บัณฑิตทั้งหลาย เรียกบุคคลผู้เป็นมุนีทางกายเป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ **ผู้ไม่มีอาสวะ**ว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยโมเนยยธรรม ละกิเลสทั้งปวงได้.

สพฺพากุสลปฺปหานวเสน **อนาสวมุนิ.** (มหานิ.อฏ. ๑๕๒)

ชื่อว่า **พระอริยะผู้ไม่มีอาสวะ (อนาสว-มุนิ)** ด้วยอำนาจละอกุศลทั้งปวงได้.

อนาสวสุข (น)

[อนาสว + สุข]

สุขที่ไม่มีอาสวะ,

นิพพานสุขที่ไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ.

เทฺวมานิ ภิกฺขเว สุขานิ. กตมานิ ทฺเว? สาสว-สุขญฺจ **อนาสวสุขญฺจ.** (อ.๑/๗๙)

ภิกษุทั้งหลาย สุข ๒ อย่างนี้ สุข ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. สุขที่มีอาสวะ ๒. **สุขที่ไม่มีอาสวะ**.

[**สุขที่มีอาสวะ** หมายถึงสุขที่นับเนื่องในวัฏฏะที่เป็นปัจจัยแก่อาสวะ

สุขที่ไม่มีอาสวะ หมายถึงสุขที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ที่ไม่เป็นปัจจัยแก่อาสวะ]

อนาสวสุขนฺติ เตสํ อปจฺจยภูตํ วิวฏฺฏสุขํ. (อ.อฏ.๒/๕๓)

คำว่า **สุขที่ไม่มีอาสวะ (อนาสวสุขํ)** ได้แก่ สุขในวิวัฏฏะ (พระนิพพาน) ซึ่งไม่เป็นเหตุแห่งอาสวะเหล่านั้น.

อนาสวสุตฺต (น) [อนาสว + สุตฺต]

สูตรอันแสดงนิพพานและข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพานอันไม่มีอาสวะ

อนาสวสูตร,บาลีสพายตนวรรคสังยุต สังยุตที่ ๙ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๓. (สำ.๒/๕๔๑)

อนาสา (ถี)

[น + อาสา]

(๑) ไม่มีความหวัง, ไม่มีความปรารถนา, ไม่สมหวัง.

ภิกฺขุ อตฺถตกถิโน จีวราสาย ปกฺกมติ. โส พหิสีมคโต ตํ จีวราสํ ปยิรุปาสติ.**อนาสาย** ลภติ อาสาย น ลภติ. (วิ.๓/๓๖๒)

ภิกษุกรานกฐินแล้วหลีกไปด้วยหวังว่าจะได้จีวร อยู่นอกสีมา เข้าไปยังที่ซึ่งมีหวังว่าจะได้จีวร แต่ได้**ไม่สมหวัง** ไม่ได้ตามหวัง.

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีความหวัง, ผู้ไม่มีความปรารถนา.

ดู นิราส (อ.อฏ.๒/๗๕)

(๓) สถานที่อันไม่มีความหวัง, สถานที่อันไม่มีความปรารถนา.

อนาสาทนีย (ติ)

[น + อาสาทนีย]

ผู้ไม่ควรเบียดเบียน, ผู้ไม่ควรติเตียน, ผู้ไม่ควรประทุษร้าย,

ทำให้ทรงชื่นชมได้ยาก ดังราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์อยู่ถ้ำ น่าเกรงขาม,

ยากที่ใครจะทำให้ชื่นชมและยากที่จะได้พบเห็น เหมือนดอกมะเดื่อ.

ปโยคาสยวิปนฺเนหิ อนุปคมนียโต จ เกนจิปิ **อนาสาทนียโต** จ ทุราสโท. (วิมาน.อฏ. ๑๙๘)

พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า **ทุราสโท** ยากที่ใครจะได้พบเห็น เพราะอันบุคคลผู้มีความเพียรวิบัติและฉันทะวิบัติเข้าถึงไม่ได้ และอันใครๆ **ไม่ควรเบียดเบียน**.

ดู ทุราสท ด้วย

อนาสายิตฏฺฐาน (น)

[อนาสายิต (= น + อาสา + อยิต) + ฐาน]

สถานที่อันไม่ควรไปด้วยความหวัง-ความปรารถนา, สถานที่อันไม่มีความหวังว่าจะได้จีวร.

อนาสาย ลภตีติ **อนาสายิตฏฺฐาเน** ลภตีติ-อาทินา อตฺโถ คเหตพฺโพ. (วชิร.๔๙๔-๕)

พึงถือเอาอรรถโดยนัยเป็นต้นว่า ย่อมได้ใน**สถานที่อันไม่มีความหวังว่าจะได้จีวร** แห่งคำว่า **ได้ไม่สมหวัง (อนาสาย ลภติ)**

อนาสิตก (ติ)

[น + นาสิตก]

ผู้ไม่ถูกขับไล่,

ผู้ไม่ถูกทำให้พินาศ, ผู้ไม่ถูกนาสนะ

อนาสิตเก นาสิตกสญฺญี อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๒/๑๘๕)

ในสมณุทเทส**ที่ไม่ถูกสงฆ์ขับไล่** ภิกษุสำคัญว่าถูกสงฆ์ขับไล่ ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนาสิตกสญฺญี (ติ)

[อนาสิตก + สญฺญา + อี]

ผู้มีความเข้าใจ-สำคัญว่าไม่ถูกขับไล่,

ผู้มีความสำคัญว่าไม่ถูกทำให้พินาศ,

ผู้เข้าใจว่าไม่ถูกนาสนะ.

อนาสิตเก **อนาสิตกสญฺญี**, อนาปตฺติ. (วิ.๒/๑๘๕)

ในสมณุทเทสที่ไม่ถูกสงฆ์ขับไล่ **ภิกษุสำคัญว่าไม่ถูกสงฆ์ขับไล่** ไม่ต้องอาบัติ.

อนาสิตฺตก (ติ)

[น + อาสิตฺตก]

ไม่ถูกรด, ไม่ถูกผสม, ไม่ถูกทำให้เต็ม.

ดู อเสจนก

อนาสิสาน (ติ)

[น + อาสิสาน (= อา + สิส + มาน]

ไม่ปรารถนาอยู่, ไม่ต้องการอยู่.

ยสฺสานุสยา น สนฺติ เกจิ
มูลา จ อกุสลา สมูหตาเส
โส นิราโส **อนาสิสาโน**
สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย.
(สุตฺตนิ. ๓๓๔)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)

ภิกษุไม่มีอนุสัยกิเลสใด ๆ ถอนรากอกุศลธรรมได้หมดสิ้นไม่มีความหวัง **ไม่ต้องการอยู่** ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ.

โส นิราโส อนาสิสาโนติ ยสฺส อริยมคฺเคน วินาสิตตฺตา อนุสยา จ น สนฺติ, อกุสลมูลา จ สมูหตา, โส นิราโส นิตฺตณฺโห โหติ.ตโต อาสาย อภาเวน กญฺจิ รูปาทิธมฺมํ นาสีสติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๙๖)

คำว่า **ไม่มีความหวัง ไม่ต้องการอยู่ (โส นิราโส อนาสิสาโน)** ได้แก่ ภิกษุใด

ไม่มีอนุสัย ถอนอกุศลมูลได้แล้วเพราะถูกทำลายหมดสิ้นไปแล้วด้วยอริยมรรค ภิกษุนั้น เป็นผู้ไม่มีความหวัง ไม่มีตัณหา แต่นั้นไม่หวังธรรมมีรูปธรรมเป็นต้นไร ๆ เพราะไม่มีความหวัง.

อนาเสนฺต (ติ)

[น + นาเสนฺต]

ไม่ให้ฉิบหายอยู่, ไม่ให้เสื่อมอยู่,

ไม่ทำลายอยู่.

คตึ น นาเสนฺโต สมฺปรายิกนฺติ อตฺตโน สมฺปราเย สุคตินิพฺพตฺตึ **อนาเสนฺโต** อนุโยควตฺตํ นิสามย.โย หิ ตํ อนิสาเมตฺวา อนุยุญฺชติ, โส สมฺปรายิกํ อตฺตโน คตึ นาเสติ, ตสฺมา ตฺวํ **อนาเสนฺโต** นิสามยาติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๔/๒๐๑)

คำว่า **ไม่ทำลายคติในสัมปรายภพอยู่ (คตึ น นาเสนฺโต สมฺปรายิกํ)** ได้แก่ ท่านจงพิจารณาธรรมเนียมในการซักถาม **ไม่ทำลาย**คติ คือความบังเกิดในสุคติในสัมปรายภพ ของตน จริงอยู่ ภิกษุใดไม่พิจารณาวัตรในการซักถามแล้วซักถาม ภิกษุนั้นย่อมทำให้เสียคติของตนที่เป็นไปในสัมปรายภพ เพราะฉะนั้น ท่านจงพิจารณา**ไม่ทำลาย**คตินั้นไป.

อนาเสวน (น/ถี)

[น + อาเสวน]

การ-ความไม่เสพ, การไม่คบ.

กุสลานำ วา ธมฺมานำ ภาวนาย... **อนาเสวนา** อภาวนา. (อภิ.วิ. ๓๖๓, ๓๘๔)

ความไม่เสพ ความไม่เจริญ...ในการเจริญสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย [ชื่อว่า ความประมาท].

อนาเสวิต (ติ)

[น + อาเสวิต]

(อันบุคคล) ไม่เสพ, ไม่ถึง, ไม่สัมผัส, ไม่ทำให้แจ้ง.

ตสฺส มยฺหำ อานนฺท เอตทโหสิ ‘กาเมสุ โข เม อาทีนโว อทิฏฺโฐ, โส จ เม อพหุลีกโต, เนกฺขมฺเม จ อานิสำโส อนธิคโต, โส จ เม **อนาเสวิโต**. ตสฺมา เม เนกฺขมฺเม จิตฺตำ น ปกฺขนฺทติ นปฺปสีทติ น สนฺติฏฺฐติ น วิมุจฺจติ เอตำ สนฺตนฺติ ปสฺสโต. (อำ.๓/๒๓๔)

(เมื่อพิจารณาเห็นว่า เนกขัมมะนั่นสงบ) เราจึงมีความดำริดังนี้ว่า ‘โทษในกามทั้งหลายเรายังไม่ได้เห็นและไม่ได้ทำให้มาก และอานิสงส์ในเนกขัมมะเรายังไม่ได้บรรลุ และ**ไม่ได้เสพ** เพราะเหตุนั้น จิตของเราจึงไม่แล่นไปไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่นในเนกขัมมะ ไม่หลุดพ้น.

อนาเสวิโตติ น อาเสวิโต น ผสฺสิโต น สจฺฉิกโต. (อำ.อฏ.๓/๒๘๓)

คำว่า **ไม่ได้เสพ (อนาเสวิโต)** ได้แก่ ยังไม่ได้เสพคุ้น คือ ยังไม่ได้สัมผัส ยังไม่ได้

ทำให้แจ้ง.

อนาหฏ (ติ)

[น +อาหฏ]

ยังไม่ถูกนำมา, ยังไม่ถูกส่งให้ถึง (ปาก),

ยังไม่ถึงปาก.

น **อนาหเฏ** กพเพ มุขทฺวารํ วิวริสฺสามีติ สิกฺขา กรณียา. (วิ.๒/๒๕๕)

พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่อ้าปาก รอคำข้าว**ที่ยังไม่ถึงปาก**.

อนาหเฏติ อนาหริเต, มุขทฺวารํ อสมฺปาปิเตติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๑๖๖)

คำว่า **ที่ยังไม่ถึงปาก (อนาหเฏ)** ได้แก่ ยังไม่นำมา อธิบายว่า เมื่อคำข้าวยังไม่ทันถึงช่องปาก.

อนาหตจิตฺต (ติ)

[น + อาหตจิตฺต]

ผู้ไม่มีจิตขัดเคืองด้วยโทสะ,

ผู้ไม่มีจิตผูกอาฆาต, ผู้ไม่โกรธ,

ไม่มีจิตกระทบ, ผู้ไม่มีจิตกระด้าง.

อมกฺขี ธมฺมํ สุณาติ น มกฺขปริยุฏฺฐิโต, อนุปารมฺภจิตฺโต ธมฺมํ สุณาติ น รนฺธคเวสี, ธมฺมเทสเก **อนาหตจิตฺโต** โหติ อขีลชาโต, ปญฺญวา โหติ อชโฬ อเนฬมูโค, น อนญฺญาเต อญฺญาตมานี โหติ. (อ.๒/๑๕๕)

[ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ฟังสัทธรรมอยู่เป็นผู้อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ]

๑. ไม่ลบหลู่คุณท่าน ไม่ถูกความลบหลู่คุณท่านกลุ้มรุมฟังธรรม

๒. ไม่มีจิตแช่งดี ไม่คอยจับผิดฟังธรรม

๓. **ไม่มีจิตกระทบ** ไม่มีจิตกระด้างในผู้แสดงธรรม

๔. มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ

๕. ไม่ถือตัวว่ารู้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้.

อนาหรณีย (ติ)

[น + อาหรณีย]

ไม่พึงถูกนำมา, ไม่พึงถูกถือเอา,

ถูกลักไปไม่ได้.

สตฺถา ตสฺส วจนํ สุตฺวา “นนุ อุปาสก อตฺตโน สนฺตกํ ปเรหิ **อนาหรณียํ** กาตุํ สกฺโกสีติ นยํ อทาสิ. (ธมฺม.อฏ.๒/๔๓๕)

(อปราชิตกุฏุมพีกราบทูลพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีเรื่องแก้วมณีถูกขโมย) พระศาสดาทรงสดับคำของกุฏุมพีนั้นแล้ว ได้ประทานนัยว่า อุบาสกท่านสามารถจะทำทรัพย์ที่มีอยู่ของตนให้เป็นของอันชนเหล่าอื่น**ลักไปไม่ได้** มิใช่หรือ? ดังนี้.

อนาหรนฺต (ติ)

[น + อาหรนฺต]

ไม่นำมาอยู่, เมื่อไม่นำมาคืน.

เยหิ มนุสฺเสหิ วิหาเร วาสิอาทีนิ ทินฺนานิ โหนฺติ เต จ ฆเร ทฑฺเฒ วา โจเรหิ วา วิลุตฺเต“เทถ โน ภนฺเต อุปกรเณ ปุน ปากติเก กริสฺสามาติ วทนฺติ ทาตพฺพา. สเจ อาหรนฺติ น วาเรตพฺพา **อนาหรนฺตาปิ** น โจเทตพฺพา. (วิ.อฏ.๔/๘๑)

เครื่องมือมีมีดเป็นต้น ที่ชาวบ้านเหล่าใดถวายไว้ในวิหาร ถ้าชาวบ้านเหล่านั้น เมื่อไฟไหม้เรือนหรือเมื่อพวกโจรปล้น จึงกล่าวว่า “ท่านขอรับ พวกท่านจงให้เครื่องมือแก่พวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้า จักนำมาคืน ก็พึงให้ ถ้าเขานำมาส่งคืนไม่พึงห้าม แม้**เมื่อ**เขา**ไม่นำมาคืน**ก็ไม่พึงทวง.

อนาหริต (ติ)

[น + อาหริต]

ยังไม่ถูกนำมา, ยังไม่ได้ถือเอา, ไม่ถูกลัก.

ดู อนาหฏ

อนาหริตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + อาหริตฺวา]

ไม่นำมาแล้ว, ไม่ถือเอาแล้ว.

สพฺเพเหว เอกชฺฌนฺติ กสฺสจิ ฉนฺทำ **อนาหริตฺวา** คิลาเนปิ ตตฺเถว อาเนตฺวา เอกโต สนฺนิปติตพฺพำ. (วิ.อฏ.๔/๓๘)

คำว่า **ทุกรูป...ในที่แห่งเดียวกัน (สพฺเพเหว เอกชฺฌำ)** ได้แก่ **ไม่นำ**ฉันทะของใครๆ **มา** แม้ภิกษุอาพาธก็พึงนำมาประชุมร่วมกันในที่ประชุมนั้นนั่นเอง.

อนาหาร๒ (ปุ)

[น + อาหาร]

ธรรมอันไม่ใช่เหตุ, ธรรมที่ไม่ใช่อาหาร.

ปญฺจนฺนญฺจ ภิกฺขเว นีวรณานำ สตฺตนฺนญฺจ โพชฺฌงฺคานำ อาหารญฺจ **อนาหารญฺจ** เทเสสฺสามิ ตำ สุณาถ. (สำ.๓/๙๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาหารและ**ธรรมที่ไม่ใช่อาหาร**ของนิวรณ์ ๕ ประการและโพชฌงค์ ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

[อาหารของนิวรณ์

๑. อาหารของกามฉันทะ คือ สุภนิมิต

๒. อาหารของพยาบาทคือ ปฏิฆนิมิต

๓. อาหารของถีนมิทธคือ ความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความเมื่อยขบของร่างกาย ความเมาอาหาร และความที่จิตหดหู่

๔. อาหารของอุทธัจจกุกกุจจะ คือ ความไม่สงบจิต

๕. อาหารของวิจิกิจฉา คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา

อาหารของโพชฌงค์

๑. อาหารของสติสัมโพชฌงค์คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์

๒. อาหารของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีตเป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว

๓. อาหารของวิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น

๔. อาหารของปีติสัมโพชฌงค์คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์

๕. อาหารของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์คือ ความสงบกาย ความสงบจิต

๖. อาหารของสมาธิสัมโพชฌงค์คือ สมาธินิมิต อัพยัคคนิมิต

๗. อาหารของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์

ธรรมที่ไม่ใช่อาหารของนิวรณ์

๑.ธรรมไม่ใช่อาหารของกามฉันทะ คือ อสุภนิมิต

๒.ธรรมไม่ใช่อาหารของพยาบาทคือ เมตตาเจโตวิมุตติ

๓.ธรรมไม่ใช่อาหารของถีนมิทธะ คือ ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น

๔.ธรรมไม่ใช่อาหารของอุทธัจจกุกกุจจะ คือ ความสงบจิต

๕.ธรรมไม่ใช่อาหารของวิจิกิจฉา คือ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีตเป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว

ธรรมที่ไม่ใช่อาหารของโพชฌงค์

๑.ธรรมไม่ใช่อาหารของสติสัมโพชฌงค์ คือธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์มีอยู่การไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๒.ธรรมไม่ใช่อาหารของของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวและประณีตเป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว การไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๓.ธรรมไม่ใช่อาหารของวิริยสัมโพชฌงค์ คือ ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่นการไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๔.ธรรมไม่ใช่อาหารของปีติสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ การไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๕.ธรรมไม่ใช่อาหารของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์คือ ความสงบกาย ความสงบจิตการไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๖.ธรรมไม่ใช่อาหารของสมาธิสัมโพชฌงค์ คือ สมาธินิมิต อัพยัคคนิมิต การไม่ทำ

มนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก

๗.ธรรมไม่ใช่อาหารของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ การไม่ทำมนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก]

อนาหาร[๒] (ติ)

[น + อาหาร]

(๑) ผู้ไม่มีอาหาร, ผู้ไม่กินอาหาร.

อุสฺสุสฺสติ **อนาหาโร**
โสกสลฺลสมปฺปิโต
อโถปิ เอวํ จิตฺตสฺส
ฌาเน น รมตี มโน. (สุตฺตนิ. ๔๒๙)

(พราหมณ์พาวรี เมื่อถูกปังกทันตพราหมณ์ขู่แล้ว) ถูกลูกศรคือความโศกเสียบแทงแล้ว**ไม่กินอาหาร** ซูบผอมเมื่อท่านมีความคิดอย่างนั้น ใจก็ไม่ยินดีในฌาน.

(๒) (ก) ไม่มีเชื้อ.

โหติ โข โส อาวุโส สมโย ยํ พาหิรา เตโชธาตุ ปกุปฺปติ. สา คามมฺปิ ทหติ นิคมมฺปิ ทหติ นครมฺปิ ทหติ ชนปทมฺปิ ทหติ ชนปทปเทสมฺปิ ทหติ.สา หริตนฺตํ วา ปนฺถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา อุทกนฺตํ วา รมณียํ วา ภูมิภาคํ อาคมฺม **อนาหารา** นิพฺพายติ. (ม.๑/๒๔๖)

(พระสารีบุตรกล่าวว่า) ท่านทั้งหลาย เวลาที่เตโชธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ เตโชธาตุภายนอกนั้นย่อมไหม้บ้านบ้างนิคมบ้าง นครบ้าง ชนบทบ้าง บางส่วนของชนบทบ้าง เตโชธาตุภายนอกนั้น(ลาม)มาถึงหญ้าสด หนทาง ภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์แล้ว**เมื่อไม่มีเชื้อ** ย่อมดับไปเอง.

อนาหาราติ นิราหารา นิรุปาทานา อยมฺปิ ปกติยาว เตโชวิกาโร วุตฺโต เตโชสวฏฺฏกาเล ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬา เปตฺวา ฉาริกามตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติ. (ม.อฏ.๒/๑๓๑)

คำว่า **ไม่มีเชื้อ (อนาหารา)** ได้แก่ ไม่มีอาหาร คือไม่มีเชื้อ พระผู้มีพระภาคตรัสความผิดปกติแห่งเตโชธาตุโดยปกติไว้เท่านี้ ก็ในเวลากัปจะพินาศเพราะไฟ เตโชธาตุย่อมไหม้จักรวาล ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิไม่ให้เหลือไว้แม้เพียงเถ้า.

มหาคินีว ชลิโต
อนาหารูปสมฺมติ
สงฺขาเรสูปสนฺเตสุ
นิพฺพุโตติ ปวุจฺจติ. (เถร. ๓๑๙)

(พระอุทายีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)

ไฟกองใหญ่ลุกโชนโชติช่วงย่อมดับ**เพราะไม่มีเชื้อ** ฉันใดพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกันเมื่อสังขารทั้งหลายสงบระงับไปแล้วชาวโลกก็เรียกกันว่า ทรงนิพพานแล้ว[ข้ออุปมาที่ให้รู้เนื้อความชัดแจ้งนี้]

อนาหาโรติ อนินฺธโน. (เถร.อฏ.๒/๒๖๒)

คำว่า **อนาหาโร** แปลว่า ไม่มีเชื้อ.

(ข) ไม่มีเหตุ, ไม่มีเหตุคือเชื้อ.

น อุเปติ โภ โคตม ยญฺหิ โส โภ โคตม อคฺคิ ติณกฏฺฐุปาทานํ ปฏิจฺจ อชลิ ตสฺส จ ปริยาทานา อญฺญสฺส จ อนุปหารา **อนาหาโร** นิพฺพุโต ตฺเวว สงฺขฺยํ คจฺฉติ. (ม.๒/๑๕๕)

[พระพุทธเจ้าถามว่า“วัจฉะ ถ้าใคร ๆ จะพึงถามท่านว่า ‘ไฟที่ดับไปแล้วต่อหน้าท่านนั้น ดับจากทิศนี้แล้วไปยังทิศไหน คือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ หรือ ทิศเหนือ’ท่านถูกถามอย่างนี้แล้วจะพึงตอบอย่างไร]

วัจฉะโคตรปริพาชกตอบว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ไม่ควรถามเช่นนั้น เพราะไฟอาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้จึงลุกโพลง แต่เพราะเชื้อนั้นถูกไฟเผามอดไหม้และเพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้อ ไฟนั้นจึงนับได้ว่า**ไม่มีเชื้อ** ดับสนิทแล้ว.

อนาหาโร นิพฺพุโตติ อปฺปจฺจโย นิพฺพุโต. (ม.อฏ.๓/๑๓๘)

คำว่า **ไม่มีเชื้อ ดับสนิทแล้ว (อนาหาโร นิพฺพุโต)** ได้แก่ ไม่มีเหตุดับไปแล้ว.

อนาหารก (ติ)

[น + อาหาร + ก]

ผู้ไม่กินอาหาร.

ดู อนาสกา

อนาหารตา (ถี)

[อนาหาร + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีอาหาร,

ความเป็นผู้ไม่กินอาหาร,

ความไม่มีอาหาร,

ความ-การไม่กินอาหาร, การอดอาหาร.

ตติยทิวเสปิ ตเถว ทตฺวา “อโห เม ลาภาวต, การปณฺณานิ นิสฺสาย มหนฺตํ ปุญฺญํ ปสุตนฺติ โสมนสฺสปฺปตฺโต ตโย ทิวเส **อนาหารตาย** ทุพฺพโลปิ สมาโน มชฺฌนฺหิกสมเย ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา ทานํ อาวชฺเชนฺโต ปณฺณสาลทฺวาเร นิสีทิ. (ชา.อฏ.๔/๒๓๙)

[ท้าวสักกะได้ไปด้วยเพศของพราหมณ์อีก พระมหาสัตว์ให้แก่พราหมณ์แม้อีก ก็ให้กาลล่วงไปเช่นนั้นเหมือนกัน] แม้ในวันที่สาม ก็ให้เช่นนั้นเหมือนกันแล้วถึงความโสมนัสว่า โอ ลาภของเราหนอ ที่อาศัยใบหมากเม่าประสบบุญอันใหญ่หลวง แม้จะมีกำลังทราม **เพราะอดอาหาร**ถึงสามวันในเวลาเที่ยงออกไปจากบรรณศาลา นั่งนึกถึงทานที่ประตูบรรณศาลา.

อนาฬินฺทก (ติ)

[น + อาฬินฺท + ก]

ไม่มีระเบียง, ไม่มีเฉลียง.

เตน โข ปน สมเยน วิหารา **อนาฬินฺทกา**

โหนฺติ อปฺปฏิสฺสรณา. ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ."อนุชานามิ ภิกฺขเว อาฬินฺทํ ปฆนํ ปกุฏฺฏํ โอสารกนฺติ. (วิ.๔/๒๙๘)

สมัยนั้น วิหาร**ยังไม่มีระเบียง** พักอาศัยไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตระเบียง เฉลียง ลับแล หน้ามุขมีหลังคา.

อนาฬฺห (ติ)

อรรถเหมือนอนาฬฺหิย. ดู อนาฬฺหิย.

อนาฬฺหิก (ติ)

[น + อาฬฺหิย. แปลง ย เป็น ก ดู อนาฬฺหิย]

ผู้ไม่ร่ำรวย, ผู้ยากจน, ผู้ยากไร้.

ยมฺปิ ภิกฺขเว ทลิทฺโท อสฺสโก **อนาฬฺหิโก** อิณํ อาทิยติ อิณาทานมฺปิ ภิกฺขเว ทุกฺขํ โลกสฺมึ กามโภคิโนติ? "เอวํ ภนฺเต. (อํ.๒/๓๐๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) "ภิกษุทั้งหลาย คนจนเข็ญใจ**ยากไร้** ย่อมกู้หนี้แม้การกู้หนี้ก็เป็นทุกข์ของกามโภคีบุคคลในโลก

(ภิกษุตอบว่า) "อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

อนาฬฺหิโกติ น อฑฺโฒ. (อํ.อฏฺ.๓/๑๑๕)

คำว่า **ยากไร้ (อนาฬฺหิโก)** ได้แก่ ผู้ไม่มั่งคั่ง.

อนาฬฺหิย (ติ)

[น + อาฬฺหิย]

ผู้ไม่ร่ำรวย, ผู้ยากจน, ผู้ยากไร้, ผู้มีทรัพย์น้อย.

ปุริโส ทลิทฺโท อสฺสโก **อนาฬฺหิโย** ตสฺส'สฺส เอกํ อคารกํ. (ม.๒/๑๑๔)

คนจนเข็ญใจ**ยากไร้** เขามีเรือนเล็ก ๆ หลังหนึ่ง.

อนาฬฺหิโยติ อนาฑฺโฒ. (ม.อฏฺ.๓/๑๑๗)

คำว่า **ยากไร้ (อนาฬฺหิโย)** ได้แก่ ไม่ใช่คนมั่งคั่ง.

สทฺธาจิตฺตํ กุลํ คนฺตฺวา
อปฺปโภคํ **อนาฬฺหิยํ**
อคิลาโน ตหึ ภุญฺเช
คารยฺหนฺติ ปวุจฺจติ. (วิ.๕/๒๖๒)

(ฉบับ ฉฏฺฐ.เป็น อนาฬิยํ) (พระสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า)ภิกษุไม่อาพาธ ไปสู่ตระกูลที่มีจิตศรัทธา แต่มีโภคทรัพย์น้อย **ผู้ไม่ร่ำรวย**แล้วฉันในตระกูลนั้น ท่านเรียกว่า ต้องธรรมที่น่าติเตียน.

อตฺถมฺปิ เจ ภาสติ ภูริปญฺโญ
อนาฬฺหิโย อปฺปธโน ทลิทฺโท
น ตสฺส ตํ รูหติ ญาติมชฺเฌ
สิรี จ ปญฺญาณวโต น โหติ
เอตมฺปิ ทิสฺวาน อหํ วทามิ
ปญฺโญ นิหีโน สิรีมาว เสยฺโย.
(ชา.๑/๓๒๒)

(มโหสธบัณฑิตกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า)

คนมีปัญญาดังแผ่นดิน แต่**ยากไร้** มีทรัพย์น้อย ยากจน แม้จะกล่าวข้อความใดๆ ถ้อยคำของเขานั้นหางอกงามในท่ามกลางหมู่ญาติไม่ ธรรมดา สิริไม่มีแก่คนมีปัญญา ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ.

อปิ เจ ทลิทฺทา กปณา **อนาฬฺหิยา** กฏฺาทุตียา ปติโน จ สา ปิยา สพฺพงฺคุเปตายปิ อปฺปิยาย อยเมว เสยฺยา กปณาปิยา ปิยา. (ชา.๑/๓๙๖)

(พระนางสัมพุลากล่าวกับสัสสุระดาบสว่า)

แม้หญิงใดเป็นคนกำพร้า ขัดสน **ยากไร้**นอนบนเสื่อลำแพน แต่เจ้าหล่อนเป็นที่รักของสามี หญิงนี้แล แม้จะเป็นคนกำพร้าก็ยังประเสริฐกว่า หญิงผู้ที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี.

อนาฬฺหิยาติ อนาฬฺหา. (ชา.อฏ.๕/๑๐๑)

คำว่า **ยากไร้ (อนาฬฺหิยา)** คือ ยากจน

อนิกฏฺจ (ติ)

[น + นิกฏฺจ]

ไม่ออกไปแล้ว.

อนิกฏฺจกาย (ติ)

[อนิกฏฺจ + กาย]

มีกายไม่ออกไปแล้ว, ผู้มีกายยังไม่ออก.

จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา สนฺโต สำวิชฺชมานา โลกสฺมึ.กตเม จตฺตาโร? นิกฏฺจกาโย อนิกฏฺจจิตฺโต **อนิกฏฺจกาโย** นิกฏฺจจิตฺโต **อนิกฏฺจกาโย** จ อนิกฏฺจจิตฺโต จ นิกฏฺจกาโย จ นิกฏฺจจิตฺโต จ. (อำ.๑/๔๕๔)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลผู้มีกายออก แต่มีจิตยังไม่ออก

๒. **บุคคลผู้มีกายยังไม่ออก** แต่มีจิตออก

๓. **บุคคลผู้มีกายยังไม่ออก**และมีจิตยังไม่ออก

๔. บุคคลผู้มีกายออกและมีจิตออก.

[แต่มีจิตยังไม่ออก หมายถึงบุคคลมีกายออกจากบ้าน แม้อยู่ในป่าก็ยังคิดถึงบ้าน]

ดู อนิกฏฺจจิตฺต ด้วย

อนิกฏฺจจิตฺต (ติ)

[อนิกฏฺจ + จิตฺต]

มีจิตยังไม่ออกไป.

นิกฏฺจกาโย **อนิกฏฺจจิตฺโต** อนิกฏฺจกาโย นิกฏฺจจิตฺโต อนิกฏฺจกาโย จ **อนิกฏฺจ-**

จิตฺโต จ นิกฏฺฐกาโย จ นิกฏฺฐจิตฺโต จ. (อ.๑/๔๕๔)

[บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ]

๑. บุคคลผู้มีกายออก **แต่มีจิตยังไม่ออก**

๒. บุคคลผู้มีกายยังไม่ออก แต่มีจิตออก

๓. บุคคลผู้มีกายยังไม่ออกและ**มีจิตยังไม่ออก**

๔. บุคคลผู้มีกายออกและมีจิตออก.

อนิกฏฺฐจิตฺโตติ อนุปวิฏฺฐจิตฺโต.กาเยเนว คามโต นิกฺขนฺโต,จิตฺเตน อรญฺเญ วสนฺโตปิ คามเมว ปวิฏโจติ วุตฺตำ โหติ. (อ.อฏ.๒/๓๓๘)

คำว่า **แต่มีจิตยังไม่ออกไป (อนิกฺกฏฺฐจิตฺโต)** ได้แก่ แต่มีจิตยังไม่พรากออก ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บุคคลบางคนออกจากบ้านแล้วด้วยกายเท่านั้น เขาแม้จะอยู่ในป่าก็ยังเข้าบ้านนั่นเองด้วยจิต.

อนิกรตฺต = อนีกรตฺต (ปุ)

พระราชาทรงพระนามว่า อนิกรัตต์, พระเจ้าอนิกรัต.

อุฏฺเจหิ ปุตฺตก กึ โสจิ
เตน ทินฺนาสิ วารณวติมฺหิ
ราชา **อนีกรตฺโต**
อภิรูโป ตสฺส ตฺวำ ทินฺนา. (เถรี. ๔๓๐)
(ฉบับ สิงหพ, สยามเป็น อนีกทตฺต).

[พระชนนีและพระชนกของพระนางสุเมธาตรัสว่า]

ลุกขึ้นเถิด ลูกรัก จะเศร้าโศกไปทำไมพ่อแม่ได้ยกลูกให้**พระเจ้าอนิกรัต** ผู้ทรงสง่างามในพระนครวารณวดีแล้ว.

อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท มนฺตาวตีนคเร โกญฺจสฺส นาม รญฺโญ ธีตา หุตฺวา นิพฺพตฺติ. ตสฺสา มาตาปิ ตโร สุเมธาติ นามำ อกำสุ. ตำ อนุกฺกเมน วุทฺธิปฺปตฺตวยปฺปตฺตกาเล มาตาปิ ตโร “วารณวตีนคเร **อนิกรตฺตสฺส** นาม รญฺโญ ทสฺสามาติ สมฺมนฺเตสุำ. (เถรี.อฏ. ๒๗๘)

ในพุทธุปบาทกาลนี้ (พระเถรีชื่อว่าสุเมธา) บังเกิดเป็นธิดาของพระเจ้าโกญจะ กรุงมันตาวดี พระชนกชนนี้ ได้ขนานนามพระนางว่า สุเมธา สมัยพระนางเจริญพระชันษา ก็ทรงปรึกษาตกลงกันว่า จักถวายพระนางแด่**พระเจ้าอนิกรัต** กรุงวารณวดี.

อนิกามยนฺต (ติ)

[น + นิกามยนฺต]

ไม่ใคร่อยู่, ไม่ปรารถนาอยู่, ไม่เสียดายอยู่.

โย ธีโร ธิติสมฺปนฺโน
ฌายี ฌานรโต สทา
อโหรตฺตำ อนุยุญฺชำ
ชีวิตำ **อนิกามยำ**. (สำ.๑/๑๒๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารว่า)
นักปราชญ์ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยปัญญา มีปกติเพ่งพินิจ ยินดีในฌานทุกเมื่อ พากเพียรอยู่ตลอด

วันและคืน **ไม่เสียดาย**ชีวิต ชนะกองทัพมัจจุแล้ว ไม่กลับมาสู่ภพใหม่ นักปราชญ์นั้น คือโคธิกกุลบุตร ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากปรินิพพานแล้ว.

อนิกุพฺพนฺต (ติ)

[น + นิกุพฺพนฺต]

ผู้ไม่กระทำอยู่(ซึ่งการฆ่า,การประหารเป็นต้น) , ไม่ลง (อาชญา).

ฆรา นานีหมานสฺส
ฆรา นาภณโต มุสา
ฆรา นาทินฺนทณฺฑสฺส
ปเรสํ **อนิกุพฺพโต**
เอวํ ฉิทฺทํ ทุรภิสมฺภวํ
โก ฆรํ ปฏิปชฺชติ. (ชา.๑/๖๕)

คนไม่พยายามทำงานก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนไม่พูดมุสาก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนปล่อยวางอาชญา**ไม่ลง**อาชญาบุคคลอื่นก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใคร่เล่าจะครองเรือนที่ให้เกิดความยินดีได้แสนยากได้.

อนิเกต (น)

[น + นิเกต]

(๑) นิพพานอันไม่ใช่ที่อยู่-ไม่ใช่บ้าน, นิพพานอันไม่ใช่อารมณ์ของอาสวะ คือที่อยู่ของกิเลส, ความไม่มีกิเลส.

สนฺถวาโต ภยํ ชาตํ
นิเกตา ชายเต รโช
อนิเกตมสนฺถวํ
เอตํ เว มุนิทสฺสนํ. (สุตฺตนิ. ๓๐๙)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภัยเกิดจากความเชยชิด ธุลี คือ ราคะ โทสะ และโมหะ เกิดจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส **ความไม่มีกิเลส** ไม่มีความเชยชิด นั้นแล เป็นลักษณะของมุนี.

ยถาวุตฺตนิเกตปฏิกฺเขเปน **อนิเกตํ**.
(สุตฺตนิ.อฏฺ.๑/๒๔๕)

พึงทราบ **ความไม่มีกิเลส** โดยปฏิเสธนิเกตะที่กล่าวแล้ว.

(๒) (ติ) (ก) ผู้ไม่มีที่อยู่อาศัย, ผู้ไม่มีเรือน, ผู้ไม่มีที่อยู่, ผู้ไม่ติดที่อยู่.

มาคธํ คตา โกสลํ คตา
เอกจฺจิยา ปน วชฺชิภูมิยา
มคา วิย อสงฺคจาริโน
อนิเกตา วิหรนฺติ ภิกฺขโว.
(สํ.๑/๒๐๑)

[เทวดากล่าวว่า]

ภิกษุทั้งหลาย**ไม่ติดที่อยู่** เที่ยวไปเป็นหมู่ เหมือนฝูงเนื้อไปสู่แคว้นมคธและแคว้นโกศล บางพวกก็ไปสู่แคว้นวัชชี.

[มค กับ มิค มค มาจาก มรธาตุ + อปัจจัย

ส่วน มิค มาจาก มิคธาตุ + อปัจจัย เป็น ปุงลิงค์ ส่วน สันสกฤต เป็น มค ในพระบาลี มีใช้ทั้งสอง สรุปว่า ถูกทั้งสองบท]

มคา วิยาติ ยถา มคา ตสฺมึ ตสฺมึ ปพฺพต-ปาเท วา วนสณฺเฑ วา วิจรนฺตา อิทำ อมฺหากำ มาตุสนฺตกำ ปิตุสนฺตกำ ปเวณิอาคตนฺติ อคเหตฺวา, ยตฺเถว เนสำ โคจรผาสุตา จ โหติ ปริปนฺถาภาโว จ, ตตฺถ วิจรนฺติ.เอวำ **อนิเกตา** อเคหา. (สำ.อฏ.๑/๒๖๖)

คำว่า **เหมือนฝูงเนื้อ (มคา วิย)** ได้แก่ สัตว์ป่าทั้งหลายท่องเที่ยวไปที่เชิงเขาหรือที่ราวป่านั้นๆ ไม่ถือว่า "ที่นี้เป็นสมบัติของมารดา เป็นสมบัติของบิดาของเราที่มาตามประเพณี ในที่ใดแลมีความผาสุกด้วยอาหาร และไม่มีอันตรายแก่พวกมัน ก็จะอยู่ในที่นั้น ฉันใด แม้ภิกษุทั้งหลายก็ฉันนั้น **ไม่ติดที่อยู่** ไม่มีเรือน.

นตฺถิ เอเตสำ นิเกตำ นิพทฺธนิวาสฏฺฐานนฺติ **อนิเกตา** เตนาห "อเคหาติ. (สำ.ฏี.๑/๒๙๙)

ชื่อว่าไม่ติดที่อยู่ เพราะอรรถว่าไม่มีที่อยู่คือที่อยู่ประจำ เพราะเหตุนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ไม่มีเรือน".

(ข) ผู้สละที่อยู่อาศัยแล้ว,

ผู้สละเรือนแล้ว.

อชินมฺหิ หญฺญเต ทีปิ
นาโค ทนฺเตหิ หญฺญเต
ธนมฺหิ ธนิโน หนฺติ
อนิเกตมสนฺถวำ
ผลี อมฺโพ อผโล จ
เต สตฺถาโร อุโภ มมำ. (ชา.๒/๑๗๒)

(พระมหาชนกกล่าวกับมิคาชินดาบสว่า)

เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา คนมีทรัพย์ถูกฆ่าเพราะทรัพย์ ใครเล่าจักฆ่า**คนที่สละที่อยู่อาศัยแล้ว** ที่ไม่มีความคุ้นเคย ต้นมะม่วงที่มีผลและไม่มีผลทั้ง ๒ ต้นนั้นเป็นครูของข้าพเจ้า.

อนิเกตมสนฺถวนฺติ โย ปน นิเกตำ ปหาย ปพฺพชิตตฺตา **อนิเกโต** นาม สตฺต-สงฺขารวตฺถุกสฺส ตณฺหาสนฺถวสฺส อภาวา อสนฺถโว นาม, ตำ อนิเกตำ อสนฺถวำ โก หนิสฺสตีติ อธิปฺปาโย. (ชา.อฏ.๖/๗๖)

คำว่า **คนที่สละที่อยู่อาศัยแล้ว** ที่ไม่มีความคุ้นเคย **(อนิเกตมสนฺถวำ)** ความว่า ก็ผู้ใดชื่อว่า **ผู้ที่สละที่อยู่อาศัยแล้ว** เพราะละเหย้าเรือนออกบวช ชื่อว่า ผู้ไม่มีความคุ้นเคย เพราะไม่มีความคุ้นเคยคือตัณหาซึ่งมีเหตุ คือ สัตว์และสังขาร อธิบายว่า ใครจักฆ่าผู้นั้น ซึ่งไม่มีเหย้าเรือนและไม่มีความคุ้นเคย.

อนิเกตจารี (ติ)

[อนิเกต + จร + ณี]

ผู้มีปกติเที่ยวไปโดยไม่มีความกังวล,

ผู้เที่ยวไปอย่างไม่มีตัณหา,

ผู้เที่ยวไปโดยไม่มีเครื่องผูกพัน-โดยไม่มีสิ่งปิดกั้น-โดยไม่มีปลิโพธ.

กึสู อสิสฺสามิ กุวํ วา อสิสฺสํ
ทุกฺขํ วต เสตฺถ กฺวชฺช เสสฺสํ
เอเต วิตกฺเก ปริเทวเนยฺเย
วินเยถ เสโข **อนิเกตจารี**.
(สุตฺตนิ. ๔๒๗)

เราจักฉันอะไรเล่า หรือจักฉันที่ไหน คืนนี้เรานอนลำบากแล้วหนอ เราจักนอนที่ไหนเล่า ภิกษุผู้เป็นเสขะพึงกำจัดวิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งความคร่ำครวญเหล่านี้ **เป็นผู้เที่ยวไปโดยไม่มีความกังวล**.

อนิเกตจารีติ อปลิโพธจารี นิตฺตณฺหจารี.
(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๘๙)

คำว่า **ผู้เที่ยวไปโดยไม่มีความกังวล (อนิเกตจารี)** คือ ไม่มีความห่วงใยเที่ยวไป คือ ไม่มีความโลภเที่ยวไป.

อนิเกตวาสี (ติ)

[อนิเกต + วส + ณี]

ผู้มีปกติอยู่ไม่ติดบ้าน.

ยทา เทวทตฺโต มนุสฺโส อโหสิ วนจรโก **อนิเกตวาสี** ตทา โพธิสตฺโต สกุโณ อโหสิ ติตฺติโร มนฺตชฺฌายี ตทาปิ โส วนจรโก ตํ สกุณํ ฆาเตสิ ตตฺถปิ ตาว เทวทตฺโตว ชาติยา อธิกตโร. (มิลินฺท.๑๙๘)

(พระเจ้ามิลินท์กล่าวกับพระนาคเสนว่า) ในกาลที่พระเทวทัตได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นนายพรานป่า **ผู้มีปกติอยู่ไม่ติดบ้าน** พระโพธิสัตว์ได้เกิดเป็นนกกระทาผู้สาธยายมนต์ แม้ในคราวนั้น นายพรานป่าผู้นั้นก็ได้ฆ่านกตัวนั้นเสีย แม้ในชาตินั้น พระเทวทัตนั่นเทียว จัดว่าเป็นผู้ที่มีชาติยิ่งกว่า.

อนิเกตวิหาร (ปุ)

[อนิเกต + วิหาร]

การอยู่อันไม่มีเรือนคือกามคุณ,

การอยู่เพื่อละกามคุณ ๕ .

สาธุ สุตํ สาธุ จริตกํ
สาธุ สทา **อนิเกตวิหาโร**
อตฺถปุจฺฉนํ ปทกฺขิณกมฺมํ
เอตํ สามญฺญมกิญฺจนสฺสาติ.
(เถร. ๒๒๘)

(พระกุมารบุตรเถระกล่าวว่า)
การฟังเป็นความดี การประพฤติตนเป็นคนมักน้อยเป็นความดี **การปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕** ทุกเมื่อเป็นความดี การถามสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นความดี การปฏิบัติตามโอวาทโดยเคารพเป็นความดี กิจมีการฟังเป็นต้นนั่นเป็นเครื่องหมายความเป็นสมณะผู้หมดความกังวล.

อนิเกตวิหาโรติ กิเลสานำ นิวาสนฏฺ-ฐานฏฺเจน ปญฺจกามคุณา นิเกตา นาม, โลกิยา วา ฉพารมฺมณธมฺมา ... เตสำ นิเกตานำ ปหานตฺถาย ปฏิปทา **อนิเกต-วิหาโร**. (เถร.อฏ.๑/๑๒๖)

คำว่า **การอยู่เพื่อละกามคุณ ๕ (อนิเกต-วิหาโร)** ความว่า กามคุณ ๕ ชื่อว่า นิเกตะ เพราะอรรถว่าเป็นที่อยู่ของกิเลส หรือธรรมมีอารมณ์ ๖ อันเป็นโลกียะ ... ข้อปฏิบัติเพื่อละธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **การอยู่เพื่อละกามคุณ ๕**.

อนิเกตสยน (ติ)

[อนิเกต + สยน]

ผู้มีปกติอยู่โดยไม่มีความกังวล,

ผู้ไม่มีปกตินอนไม่เป็นที่,

ผู้มีปกตินอน-อยู่ไม่ติดที่อยู่,

ผู้ไม่มีที่อยู่ประจำที่,

ผู้อยู่ไม่ติดที่, ผู้ไม่ติดที่อยู่.

อนิเกตสยโน. (มิลินฺท. ๓๔๒)

ผู้ไม่ติดที่อยู่.

[ธุดงค์ ๑๓ ที่ประพฤติแล้วได้คุณอันประเสริฐ ๓๐ ประการ คือ

๑. มีเมตตาจิตนุ่นนวลอ่อนโยนสนิท

๒. ฆ่ากำจัดทำลายกิเลสได้

๓. กำจัดมานะได้

๔. มีศรัทธาตั้งมั่นคง ปราศจากความสงสัย

๕. ได้สมาบัติที่สงบ เป็นสุข

๖. อบอวลด้วยกลิ่นหอมคือศีลประเสริฐ

๗. เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. เป็นบุคคลที่พระอริยะคือพระขีณาสพปรารถนา

๙. เป็นผู้ที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายกราบไหว้บูชา

๑๐. เป็นผู้ที่บัณฑิต ยกย่อง

๑๑. เป็นผู้ที่ไม่ถูกโลกธรรมครอบงำ ไม่ว่าในโลกนี้หรือในโลกอื่น

๑๒. เป็นผู้มีปกติเห็นว่าเป็นภัย แม้ในสิ่งที่เป็นโทษเพียงเล็กน้อย นิดหน่อย

๑๓.ได้สำเร็จประโยชน์คือมรรคและผลอันประเสริฐ

๑๔.เป็นผู้ได้ปัจจัยที่ประณีตที่เขาอาราธนา

๑๕. ไม่ติดที่อยู่

๑๖. มีปกติอยู่ด้วยความอิ่มเอิบใจอันอิงอาศัยฌานอันประเสริฐ

๑๗. สางวัตถุคือกิเลสอันเป็นดุจข่ายได้

๑๘. เป็นผู้ทำลายเครื่องขวางกั้นคติได้

๑๙. มีธรรมอันไม่กำเริบ

๒๐. มีการอยู่ในที่อันจะพรากจากไปเสียได้

๒๑. ใช้สอยแต่ปัจจัยอันหาโทษมิได้

๒๒ หลุดพ้นจากคติ

๒๓. ข้ามพ้นความสงสัยทั้งปวง

๒๔. ได้ประโยชน์ที่เกี่ยวเนื่องกับวิมุตติ

๒๕ ได้เห็นธรรม

๒๖. เข้าถึงธรรมอันเป็นที่ต้านทานภัยที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

๒๗. ตัดขาดอนุสัยได้

๒๘. ได้ถึงธรรมอันเป็นที่สิ้นอาสวะทั้งปวง

๒๙. เป็นผู้มากด้วยสมาบัติวิหารอันสงบและเป็นสุข

๓๐ เป็นผู้ประกอบด้วยสมณคุณทั้งปวง]

อนิเกตสารี (ติ)

[(๑) น + นิเกต + สร + ณี.

(๒) น + นิเกตสารี]

(๑) ผู้ไม่คิดถึงสถานที่อันน่ารื่นรมย์ อุทยานวิมานเป็นต้น คือ พหิทธารมณ์ ๖, ผู้ไม่คิดถึงสถานที่น่ารื่นรมย์.

โอกํ ปหาย **อนิเกตสารี**
คาเม อกุพฺพํ มุนิ สนฺถวานิ
กาเมหิ ริตฺโต อปุรกฺขราโน
กถํ น วิคฺคยฺห ชเนน กยิรา.
(สุตฺตนิ. ๔๑๑)

[คหบดีชื่อหลิททิกานิ ได้ถามท่านพระมหากัจจานะดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านมหากัจจานะผู้เจริญ เนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อนี้ พึงทราบโดยพิสดารอย่างไร]

มุนีละที่อยู่แล้ว **ไม่คิดถึงสถานที่น่ารื่นรมย์** ไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน ว่างจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกันกับชน(อื่น).

อนิเกตสารีติ รูปนิมิตฺตนิเกตาทีนิ ตณฺหาวเสน อสรนฺโต. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๖๑)

คำว่า **ผู้ไม่คิดถึงสถานที่น่ารื่นรมย์ (อเนกสารี)** คือ ไม่ระลึกถึงที่น่ารื่นรมย์ คืออารมณ์คือรูปเป็นต้นด้วยอำนาจตัณหา.

(๒) ผู้ไม่มีกิเลสอันเกิดเพราะคิดถึงสถานที่อันน่ารื่นรมย์มีสวน และวิมานเป็นต้น คือพหิทธารมณ์, ผู้ไม่เที่ยวหาที่อยู่.

รูปนิมิตฺตนิเกตวิสารวินิพนฺธา โข คหปติ ตถาคตสฺส ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา. ตสฺมา ตถาคโต **อนิเกตสารีติ** วุจฺจติ. (สํ.ส)

ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูปธาตุ พระตถาคตทรงละได้ เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคน ไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น บัณฑิตจึงเรียกพระตถาคตว่า **ผู้ไม่ทรง**

เที่ยวหาที่อยู่.

อนิกฺกฑฺฒน (น)

[น + นิกฺกฑฺฒน]

การไม่ฉุด, ไม่คร่าออก, การไม่ขับไล่.

โพธิสตฺโต “จเปตฺวา มํ อญฺโญ อิเม สมคฺเค กาตุ๎ น สกฺขิสฺสตีติ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา “อิมิสฺสา **อนิกฺกฑฺฒนํ** กริสฺสฺสามีติ จินฺเตตฺวา จตุตฺถํ คาถมาห. (ชา.อฏ.๓/๒๑)

พระโพธิสัตว์คิดว่า นอกจากเราแล้ว คนอื่นไม่สามารถทำกษัตริย์เหล่านี้ให้สามัคคีได้ เราให้พระราชาทรงรู้สำนึกแล้วกระทำให้**ไม่ขับไล่**พระเทวีนี้ แล้วกล่าวคาถาที่ ๔

[ข้าแต่มหาราช โทษคือความประมาทเลินเล่อเหล่านี้ ย่อมมีแก่หญิงผู้ได้ยศ ขอพระองค์โปรดทรงละเว้นแก่พระนางสุชาดา ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธต่อพระนางสุชาดานั้นเลย]

อนิกฺกสาว (ติ)

[น + นิกฺกสาว]

ผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดยังละไม่ได้,

ผู้มีกิเลสยังไม่ถูกนำออก, ยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด,

ผู้มีน้ำฝาดคือกิเลสมีราคะเป็นต้นยังละไม่ได้.

อนิกฺกสาโว กาสาวๆ
โย วตฺถๆ ปริทหิสฺสติ
อเปโต ทมสจฺเจน
น โส กาสาวมรหติ. (ธมฺม. ๑๔)

(พระศาสดาทรงตรัสว่า)
ผู้ใด**ยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด** ปราศจากทมะและสัจจะ จักนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ผู้นั้นย่อมไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาวะ.

อนิกฺกสาโวติ ราคาทีหิ กสาเวหิ สกสาโว. (ธมฺม.อฏ. ๕๒)

คำว่า **ผู้ยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด (อนิกฺกสาโว)** ได้แก่ ผู้ชื่อว่ามีกิเลสดุจน้ำฝาดเพราะกิเลสดุจน้ำฝาดมีกามราคะเป็นต้น.

อนิกฺกสาโวติ กสาโว วุจฺจติ ราโค โทโส โมโห มกฺโข ปฬาโส อิสฺสา มจฺฉริยๆ มายา สาเฐยฺยๆ ถมฺโภ สารมฺโภ มาโน อติมาโน มโท ปมาโท, สพฺเพ อกุสลา ธมฺมา สพฺเพ ทุจฺจริตา สพฺพๆ ภวคามิกมฺมๆ ทิยฑฺฒ กิเลส-สหสฺสๆ, เอโส กสาโว นาม. โส ยสฺส ปุคฺคลสฺส อปฺปหีโน สนฺตานโต อนิสฺสฏฺโจ อนิกฺขนฺโต โส อนิกฺกสาโว นาม. (ชา.อฏ.๒/๑๘๒)

คำว่า **ผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาด (อนิกฺกสาโว)** ได้แก่ ความกำหนัด ความโกรธ ความหลง ความลบหลู่บุญคุณท่าน การตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความมีเล่ห์เหลี่ยม ความโอ้อวด หัวดื้อ การแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความเลินเล่อ อกุศลธรรมทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง กรรม

อันให้ไปสู่ภพทั้งปวง กิเลส ๑,๕๐๐ นี้ชื่อว่า กิเลสดุจน้ำฝาด กิเลสดุจน้ำฝาดนั้นบุคคลใดยังละไม่ได้ ยังอาศัยอยู่ไม่ออกไปแล้วจากสันดานของบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่าผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดอันยังไม่คายออกแล้ว.

อนิกฺกีฬิตาวี (ติ)

[น + นิกฺกีฬิตาวี]

ผู้ไม่เพลิดเพลิน, ผู้ไม่รื่นเริง,

ผู้ไม่เสวย, ผู้ไม่บริโภค (กามคุณ)

"ทหโร ตฺวํ ภิกฺขุ ปพฺพชิโต สุสุ กาพเกโส ภทฺเรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต ปฐเมน วยสา **อนิกฺกีฬิตาวี** กาเมสุ. ภุญฺช ภิกฺขุ มานุสเก กาเม มา สนฺทิฏฺฐิกํ หิตฺวา กาลิกํ อนุธาวีติ. (สํ.๑/๙)

(เทวดากล่าวกับพระสมิทธิว่า) “ภิกษุ ท่านเป็นนักบวชที่ยังหนุ่มแน่นมีผมดำสนิทอยู่ในวัยแรกรุ่นอันเจริญ **ไม่เพลิดเพลิน** ในกามทั้งหลาย ขอท่านจงบริโภคกามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์เถิด อย่าละธรรมที่มีเฉพาะหน้าแล้ววิ่งไปหากามอันมีอยู่ตามกาลเลย[กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาสำหรับบำเพ็ญสมณธรรม].

อนิกฺกีฬิตาวี กาเมสูติ กาเมสุ อกีฬิตกีโฬ อภุตฺตาวี อกตกามกีโฬติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๑/๔๑)

คำว่า **ไม่เพลิดเพลินในกามทั้งหลาย (อนิกฺกีฬิตาวี กาเมสุ)** ได้แก่ ไม่เพลิดเพลิน ไม่บริโภคกามทั้งหลาย อธิบายว่า ไม่ทำความใคร่ในกาม.

อนิกีฬิตาวิโน กาเมสูติ ยา กาเมสุ กามกีฬา ตำ อกีฬิตปุพฺพา อปริภุตฺตกามาติ อตฺโถ. (สำ.อฏ.๓/๓๙)

คำว่า **ไม่เพลิดเพลินในกามทั้งหลาย (อนิกีฬิตาวิโน กาเมสุ)** ความว่า ไม่เคยเพลิดเพลินในกามทั้งหลาย อธิบายว่า ไม่ประสงค์บริโภคกาม.

อนิกฺกีฬิตาวีติ อกีฬิตปุพฺโพ.กีฬนญฺเจตฺถ กามานำ ปริโภคติ อาห “อภุตฺตาวีติ. (สำ.ฏี.๑/๘๔)

คำว่า **ไม่เพลิดเพลิน (อนิกฺกีฬิตาวี)** คือไม่เคยเพลิดเพลิน ก็ในคำนี้ความเพลิดเพลินคือ การบริโภคกามทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ไม่บริโภคแล้ว.

อนิกฺกุชฺชนฺต (ติ)

[น + นิกุชฺชนฺต]

ผู้ไม่จดจำไว้ในใจ, ผู้ไม่ใส่ใจ.

ตเมว วาจำ อนุคฺคณฺหนฺโต **อนิกฺกุชฺชนฺโต** อุฏฺฐายาสนา ปกฺกมึ. (ที.๑/๕๐)

(พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า หม่อมฉันจึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิคำกล่าวของครูปูรณะ กัสสปะ ถึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจ และไม่เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจออกมา) เมื่อไม่ยึดถือ **ไม่ใส่ใจ**คำกล่าวนั้น ก็ได้ลุกจากที่นั่ง

จากไป.

อนิกฺกุชฺชนฺโตติ สารวเสเนว อิทำ นิสฺสรณำ, อยำ ปรมตฺโถติ หทเย อฏฺจเปนฺโต. พฺยญฺชนำ ปน เตน อุคฺคหิตญฺเจว นิกฺกุชฺชิตญฺจ. (ที.อฏ.๑/๑๔๕)

คำว่า **ไม่ใส่ใจ (อนิกฺกุชฺเชนฺโต)** ได้แก่ ไม่เก็บไว้ในใจว่า นี้เป็นนิสสรณะนี้เป็นปรมัตถ์ด้วยอำนาจถือเป็นสาระได้ทีเดียว แต่พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นทรงศึกษาพยัญชนะแล้วทรงเก็บไว้.

อนิกฺขนฺต (ติ)

[น + นิกฺขนฺต]

ผู้ยังไม่ออกไป, ผู้ยังไม่แยกออกจากกัน.

สโภชนำ นาม กุลำ อิตฺถี เจว โหติ ปุริโส จ อิตฺถี จ ปุริโส จ อุโภ **อนิกฺขนฺตา** โหนฺติ อุโภ อวีตราคา. (วิ.๒/๑๒๗, ๒๐๙)

สกุลที่ชื่อว่า **มีคน ๒ คน (สโภชนำ)** คือ สตรีกับบุรุษอยู่ด้วยกัน สตรีและบุรุษ**ยังไม่แยกออกจากกัน** ทั้ง ๒ คนยังไม่ปราศจากราคะ.

อนิกฺขนฺตราชก (ติ)

[อนิกฺขนฺต + ราช + ก]

ห้องบรรทมเป็นต้นที่พระราชายังไม่เสด็จออก, ที่พระราชายังประทับอยู่.

โย ปน ภิกฺขุ รญฺโญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาวสิตฺตสฺส **อนิกฺขนฺตราชเก** อนิคฺคตรตนเก ปุพฺเพ อปฺปฏิสำวิทิโต อินฺทขีลำ อติกฺกาเมยฺย, ปาจิตฺติยำ. (วิ.๒/๒๐๙)

ก็ ภิกษุใดไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้า ก้าวล่วงธรณีประตูเข้าไปในตำหนักที่บรรทมของพระราชาผู้เป็นกษัตริย์ที่ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว **ที่พระราชายังไม่เสด็จออก** ที่นางรัตนะ(พระราชินี)ยังไม่เสด็จออก ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนิกฺขนฺตราชเกติ ราชา สยนิฆรา อนิกฺขนฺโต โหติ. (วิ.๒๐๙)

คำว่า **ที่พระราชายังไม่เสด็จออก (อนิกฺขนฺตราชเก)** คือ พระราชายังไม่เสด็จออกจากตำหนักที่บรรทม.

มุทฺธาวสิตฺตสฺสาติ มุทฺธนิ อวสิตฺตสฺส. อนิกฺขนฺโต ราชา อิโตติ อนิกฺขนฺตราชกำ ตสฺมึ **อนิกฺขนฺตราชเก** สยนิฆเรติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๑๕๑)

คำว่า **ที่ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว (มุทฺธาวสิตฺตสฺส)** ได้แก่ ผู้ได้รับอภิเษกโสรจสรงบนพระเศียร พระราชายังไม่เสด็จออกไปจากพระตำหนักที่บรรทมนี้ เพราะเหตุนั้น พระตำหนักนี้จึงชื่อว่า **มีพระราชายังไม่เสด็จออก** อธิบายว่า ในพระตำหนักบรรทมที่**พระราชายังไม่เสด็จออก**นั้น.

อนิกฺขมนกุล (น)

[อนิกฺขมน + กุล]

ตระกูลที่ไม่ออกไปภายนอก, ตระกูลอันอยู่แต่ภายในบ้าน.

ตสฺมึ ปน นคเร อนุสฺวจฺฉรํ วิวฏนกฺขตฺตํ นาม โหติ.ตทา พหิ **อนิกฺขมนกุลานิปิ** ปริวาเรน สทฺธึ เคหา นิกฺขมิตฺวา อปฺปฏิจฺฉนฺเนน สรีเรน ปทสาว นทีตีรํ คจฺฉนฺติ.

(ธมฺม.อฏ.๒๔๕)

ก็ในนครนั้น ชื่อว่างานนักขัตฤกษ์เปิดย่อมมีประจำปี ในกาลนั้น แม้**ตระกูลที่ไม่ออกไปภายนอก** ก็ออกจากเรือนกับบริวาร มีร่างกายมิได้ปกปิด ไปสู่ฝั่งแม่น้ำด้วยเท้าเทียว [ในวันนั้นถึงบุตรทั้งหลายของขัตติย-มหาศาลเป็นต้น ก็ยืนแอบข้างทางนั้น ๆ ด้วยตั้งใจว่าพวกเรา พบเด็กหญิงมีตระกูลที่พึงใจ มีชาติเสมอด้วยตนแล้วจักคล้องด้วยพวงมาลัย]

อนิกฺขิตฺต (ติ)

[น นิกฺขิตฺต]

ไม่ทอดทิ้ง.

อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺท (ติ)

[อนิกฺขิตฺต + ฉนฺท]

ผู้มีฉันทะอันไม่ทอดทิ้ง, ผู้มีฉันทะอันไม่บกพร่อง-ไม่ถดถอยในการบำเพ็ญกุศล.

อปฺปมตฺโตติ สกฺกจฺจการี สาตจฺจการี อฏฺฐิตการี อโนลีนวุตฺติโก **อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺโท** อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธมฺเมสุ.

(มหานิ.๔๕, ๒๙๓)

คำว่า **ไม่ประมาท (อปฺปมตฺโต)** อธิบายว่า ผู้ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน **ไม่ละความพอใจ** ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺโทติ กุสลกรเณ วีริยจฺฉนฺทสฺส อนิกฺขิตฺตภาเวน อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺโท.

(มหานิ.อฏ. ๑๖๓, ๓๕๘)

คำว่า **ไม่ละความพอใจ (อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺโท)** คือชื่อว่าไม่ละความพอใจ เพราะความเป็นผู้ไม่ละความพอใจในการทำความเพียร เพื่อกุศลกิริยา.

อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺทตา (ถี)

[อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺท + ตา]

ความเป็นผู้มีฉันทะอันไม่ทอดทิ้ง,

ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ,

ความเป็นผู้พอใจทำกุศล.

อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา ธุรสมฺปคฺคาโห. (อภิ.ธ. ๑๙, ๒๖๔)

ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ (ชื่อว่า ความเพียร)

ยสฺมา ปเนตํ วีริยํ กุสลกมฺมกรณฏฺฐาเน ฉนฺทำ น นิกฺขิปติ ธุรำ น นิกฺขิปติ น โอตาเรติ น วิสฺสชฺเชติ อโนสกฺกิตมานสตำ อาวหติ ตสฺมา **อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺทตา** อนิกฺขิตฺตธุร-

ตาติ วุตฺตํ. (อภิ.อฏ.๑/๑๙๐)

ก็เพราะวิริยะนี้ ไม่ทอดทิ้งฉันทะ ไม่ทอดทิ้งธุระ ไม่ให้ความเกียจคร้านได้โอกาส ไม่สละ ย่อมนำความพึงพอใจอันไม่ท้อถอยมาให้ในสถานที่อันเป็นเครื่องมือสร้างกุศลกรรม ฉะนั้น จึงตรัสว่า วิริยะ**ไม่ทอดทิ้งฉันทะ** ไม่ทอดทิ้งธุระ.

อนิกฺขิตฺตฉนฺทตาติ กุสลจฺฉนฺทสฺส อนิกฺขิปนํ. (อภิ.อฏ.๑/ ๔๓๕)

คำว่า **ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ (อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา)** ได้แก่ การไม่ทิ้งความพอใจทำกุศล.

อนิกฺขิตฺตธุร (ติ)

[อนิกฺขิตฺต + ธุร]

ผู้มีธุระอันไม่ทอดทิ้ง, ผู้ไม่ทอดธุระ,

ผู้มีความเพียรอันไม่ท้อถอยในกุศลธรรมทั้งหลาย.

อารทฺธวีริโย วิหรติ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ถามวา ทฬฺหปรกฺกโม **อนิกฺขิตฺตธุโร** กุสเลสุ ธมฺเมสุ. (ที.๓/๑๙๘)

ภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง **ไม่ทอดธุระ**ในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่.

[องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญความเพียร ๕

๑. เป็นผู้มีศรัทธา

๒. เป็นผู้มีอาพาธน้อย โรคเบาบาง

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา

๔. เป็นผู้เพียร เพื่อละอกุศล เพื่อให้กุศลเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม

๕. เป็นผู้มีปัญญา]

อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธมฺเมสูติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ อโนโรปิตธุโร อโนสกฺกิตวีริโย. (ม.อฏ.๓/๒๑)

คำว่า **ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (อนิกฺขิตฺตธุโร กุสเลสุ ธมฺเมสุ)** ได้แก่ ไม่ปล่อยวางธุระ คือมีความเพียรไม่ย่อหย่อนในกุศลธรรมทั้งหลาย .

อนิกฺขิตฺตธุโรติ อคฺคมคฺคํ อปาปุณิตฺวา อิมํ วีริยธุรํ น จเปสฺสามีติ เอวํ อฏฺจปิตธุโร. (อ.อฏ.๒/๘๗)

คำว่า **ไม่ทอดธุระ (อนิกฺขิตฺตธุโร)** ความว่า ไม่ทอดทิ้งธุระอย่างนี้ว่า “เรายังไม่บรรลุมรรคอันเลิศ จักไม่วางธุระคือความเพียรนี้.

อนิกฺขิตฺตธุโรติ “อคฺคมคฺคํ อปาปุณิตฺวา อิมํ วีริยธุรํ น จเปสฺสามีติ เอวํ อฏฺจปิตธุโร. (อ.อฏ.๒/๒๒๔)

คำว่า **ไม่ทอดธุระ (อนิกฺขิตฺตธุโร)** ได้แก่ ไม่ทอดทิ้งธุระอย่างนี้ว่า “เรายังไม่บรรลุมรรคอันเลิศจักไม่วางธุระคือความเพียรนี้.

อนิกฺขิตฺตธุรตา (ถี)

[อนิกฺขิตฺตธุร + ตา]

ความเป็นผู้มีธุระอันไม่ทอดทิ้ง,

ความไม่ทอดทิ้งธุระ, ความเป็นผู้มีความเพียรอันไม่ท้อถอย.

อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา **อนิกฺขิตฺตธุรตา**. (อภิ.ธ. ๑๙)

ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ **ความไม่ทอดทิ้งธุระ**.

ยสฺมา ปเนตํ วีริยํ กุสลกมฺมกรณฏฺฐาเน ฉนฺทํ น นิกฺขิปติ ธุรํ น นิกฺขิปติ น โอตาเรติ น วิสฺสชฺเชติ อโนสกฺกิตมานสตํ อาวหติ, ตสฺมา **อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา อนิกฺขิตฺตธุรตา**ติ วุตฺตํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๑๙๐)

ก็เพราะวิริยะนี้ ไม่ทอดทิ้งฉันทะ ไม่ทอดทิ้งธุระ ไม่ให้ความเกียจคร้านได้โอกาส ไม่สละ ย่อมนำความพึงพอใจอันไม่ท้อถอยมาให้ในสถานที่อันเป็นเครื่องมือสร้างกุศลธรรม ฉะนั้น จึงตรัสว่า วิริยะ**ไม่ทอดทิ้งฉันทะ ไม่ทอดทิ้งธุระ**.

อนิกฺขิตฺตธุรตาติ กุสลกรเณ วีริยธุรสฺส อนิกฺขิปนํ. (อภิ.อฏฺ.๑/๔๓๕)

คำว่า **ความไม่ทอดทิ้งธุระ (อนิกฺขิตฺตธุรตา)** ได้แก่ การไม่ทอดทิ้งธุระ คือความเพียรในการสร้างกุศล.

อนิกฺขิตฺตภาว (ปุ)

[อนิกฺขิตฺต + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ทอดทิ้ง.

ดู อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺท

อนิกฺขิตฺตวตฺต (ติ)

[อนิกฺขิตฺต + วตฺต]

ผู้ไม่ทอดทิ้งวัตร, ผู้ไม่เก็บวัตร,

ผู้ไม่ทอดทิ้งวัตรที่สมาทานอยู่.

อนิกฺขิตฺตวตฺตาย ปน ปาริวาสิกขนฺธเก วุตฺตนเยเนว สมฺมาวตฺติตพฺพํ. (วิ.อฏฺ.๔/๓๑)

ส่วนภิกษุณี**ผู้ไม่เก็บวัตร** พึงประพฤติชอบตามนัยที่ได้กล่าวไว้ในปาริวาสิกขันธกะนั่นเอง.

อนิกฺขิตฺตวตฺตภิกฺขุ (ปุ)

[อนิกฺขิตฺตวตฺต + ภิกฺขุ]

ภิกษุผู้ไม่ทอดทิ้งวัตรที่สมาทานอยู่,

ภิกษุผู้ยังไม่เก็บวัตร.

กุรุนฺทิอาทีสุ ปน **อนิกฺขิตฺตวตฺตภิกฺขูนํ** วุตฺตนเยเนว กเถตพฺพนฺติ วุตฺตํ. (วิ.อฏฺ.๔/๓๑)

ส่วนในอรรถกถากุรุนทีเป็นต้น ท่านแก้ไว้ว่า “พึงบอกตามนัยที่กล่าวไว้แก่**ภิกษุผู้ยังไม่เก็บวัตร**นั่นเอง.

อนิกฺขิปน (น)

[น + นิกฺขิปน]

การไม่ทอดทิ้ง, การไม่สละ.

ดู อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺทตา

อนิคม (ปุ)

[น + นิคม]

ไม่ใช่นิคม, ไม่เป็นนิคม-ตำบล,

นิคม-ตำบลเสื่อม.

โก นุ โข โภ โคตม เหตุ โก ปจฺจโย เยเนตรหิ มนุสฺสานำ ขโย โหติ ตนุตฺตำ ปญฺญายติ คามาปิ อคามา โหนฺติ นิคมาปิ **อนิคมา** โหนฺติ นคราปิ อนครา โหนฺติ ชนปทาปิ อชนปทา โหนฺตีติ. (อำ.๑/๑๖๐)

(พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนุษย์ทุกวันนี้หมดไป เหลืออยู่น้อย แม้หมู่บ้านก็ไม่เป็นหมู่บ้าน แม้ตำบล**ก็ไม่เป็นตำบล** แม้เมืองก็ไม่เป็นเมือง แม้ชนบทก็ไม่เป็นชนบท.

[พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ มนุษย์ทุกวันนี้ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วยธรรมผิด มนุษย์เหล่านั้นยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอ ครอบงำ ประกอบด้วยธรรมผิด ต่างหยิบฉวยศัสตราวุธอันคมเข่นฆ่ากันและกัน]

[**ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม** หมายถึงความยินดีในบริขารของผู้อื่น (องฺ.ติก.อ. ๒/๕๗/๑๕๙)

ความโลภที่ไม่สม่ำเสมอ หมายถึงความโลภที่เกิดขึ้นเฉพาะในวัตถุที่ผู้อื่นครอบครองหวงแหน (องฺ.ติก.อ. ๒/๕๗/๑๕๙)

ประกอบด้วยธรรมผิด หมายถึงเสพวัตถุที่ไม่เหมาะสม ได้แก่ เสพวัตถุอื่นจากวัตถุที่ชาวโลกยอมรับกันว่าดี (องฺ.ติก.อ. ๒/๕๗/๑๕๙)]

อนิคาธ (ติ)

[น + นิคาธ]

ไม่ใช่หยั่งไม่ได้, ไม่ลึก, มีที่หยั่งได้.

อนิคาธกูล (ติ)

[อนิคาธ + กูล]

มีฝั่งอันไม่ลึก, ไม่ชัน.

ปหูตโตยา **อนิคาธกูลา**
นที อยำ สนฺทติ สุปฺปติตฺถา
ฆมฺมาภิตตฺตา มนุชา ปิวนฺติ
ปีตญฺจ เตสำ ภุส โหติ ปานิ.
(ชา.๒/๑๙๐)

(พระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรเห็นสัตว์นรกจึงตรัสว่า)
แม่น้ำนี้มีน้ำมาก **มีฝั่งอันไม่ลึก**มีท่าน้ำงดงาม ไหลอยู่เสมอสัตว์นรกถูกความร้อนแผดเผาแล้วพอ

จะดื่มน้ำนี้ น้ำที่สัตว์นรกเหล่านั้นดื่มแล้วก็กลายเป็นแกลบไป.

อนิคาฐกูลาติ อคมฺภีรตีรา. (ชา.อฏ.๖/๑๓๗)

คำว่า **มีฝั่งไม่ลึก (อนิคาตกูลา)** ได้แก่ มีฝั่งอันไม่ลึกชัน.

อนิคุยฺห (ติ)

[น + นิคุยฺห]

ไม่ถูกปกปิด, ไม่ลี้ลับ.

อนิคุยฺหมนฺต (ติ)

[อนิคุยฺห + มนฺต]

มีปัญญาอันไม่ถูกปกปิด,

มีปัญญาไม่ลี้ลับ, ผู้ไม่ปกปิดความรู้.

วิกิณฺณวาจํ **อนิคุยฺหมนฺตํ**
อสญฺญตํ อปริจกฺขิตารํ
ภยํ ตมนฺเวติ สยํ อโพธ
นาคํ ยถา ปณฺฑรกํ สุปณฺโณ.
(ชา.//๓๘๗)

(ปัณฑรกนาคราชคร่ำครวญว่า)

ภัยที่ตนเองก่อขึ้น ย่อมติดตามคนไร้ปัญญาพูดจาพล่อยๆ **ไม่ปกปิดความรู้** ขาดความระมัดระวัง ไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบ เหมือนพญาครุฑไล่จับปัณฑรกนาคราช.

อนิคุยฺหมนฺตนฺติ อปฺปฏิจฺฉนฺนมนฺตํ. (ชา.อฏ.๕/๘๑)

คำว่า **ไม่ปกปิดความรู้ (อนิคุยฺหมนฺตํ)** ได้แก่ ไม่ปิดซ่อนความรู้เกี่ยวกับความลับไว้.

อนิคฺคต (ติ)

[น + นิคฺคต]

ไม่ออกไป, ยังไม่ออก.

อนิคฺคตรตนก (ติ)

[อนิคฺคต + รตน + ก]

(ห้องบรรทมเป็นต้น) มีนางรัตนะ-พระมเหสียังไม่เสด็จออก.

อนิคฺคตรตนเกติ มเหสี สยนิฆรา อนิกฺขนฺตา โหติ อุโภ วา อนิกฺขนฺตา โหนฺติ. (วิ.๒/๒๐๙)

คำว่า **ที่นางรัตนะยังไม่เสด็จออก (อนิกฺขนฺตรตนเก)** คือ พระมเหสียังไม่เสด็จออกจากตำหนักที่บรรทม หรือทั้ง ๒ พระองค์ยังไม่เสด็จออก.

รตนํ วุจฺจติ มเหสี **นิคฺคตนฺติ** นิกฺขนฺตํ อนิคฺคตํ รตนํ อิโตติ อนิคฺคตรตนกํ ตสฺมึ อนิคฺคตรตนเก, สยนิฆเรติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๓/๑๕๑)

พระมเหสี ท่านเรียกว่ารัตนะ คำว่า **เสด็จออก (นิคฺคตํ)** ได้แก่ ออกแล้ว นางแก้วยังไม่เสด็จออกจากพระตำหนักที่บรรทมนี้ เพราะเหตุนั้น พระตำหนักที่บรรทมจึง

ชื่อว่ายังมีนางแก้วยังไม่เสด็จออก อธิบายว่า ในพระตำหนักที่**พระมเหสียังไม่เสด็จออกนั้น** อธิบายว่า ตำหนักเป็นที่บรรทม.

อนิคฺคมน (น)

[น + นิคฺคมน]

การไม่ออกไป.

ทฏฺฐพฺพโตติ เอตฺถ ปน สพฺพาเนเวตานิ อายตนานิ อนาคมนโต **อนิคฺคมนโต** จ ทฏฺฐพฺพานิ. (อภิ.อฏ.๒/๔๔)

ส่วนในคำว่า **โดยเป็นสภาวธรรมที่จะต้องเห็น (ทฏฺฐพฺพโต)** นี้ ความว่า อายตนะทั้งหมดเหล่านั้น พึงเห็นโดยการไม่มาและ**โดยการไม่ออกไป**.

อนิคฺคห (ติ)

[น + นิคฺคห]

ผู้สั่งสอนไม่ได้, ผู้ข่มยาก,

ผู้สอนยาก, ผู้ข่มไม่ได้.

นรานมารามกราสุ นาริสุ
อเนกจิตฺตาสุ **อนิคฺคหาสุ** จ
สพฺพตฺถ นาปีติกราปิ เจ สิยา
น วิสฺสเส ติตฺถสมา หิ นาริโย.
(ชา.๑/๑๑๔)

(พญานกกุณาละกล่าวกับนกปุณณะมุขะว่า)
ก็ในบรรดานารีที่หลายใจ **ผู้สอนได้ยาก**ผู้สร้างความอภิรมย์ยินดีให้แก่ชายทั้งหลาย แม้หากเธอผู้ใดจะไม่พึงกระทำความปลื้มใจในที่ทั้งปวง บัณฑิตก็ไม่ควรวางใจเพราะนารีเปรียบเสมอท่าน้ำ.

อนิคฺคหาสูติ นิคฺคเหน วิเนตุ๋ อสกฺกุเณยฺยาสุ. (ชา.อฏ.๕/๔๗๒)

คำว่า **ผู้สอนได้ยาก (อนิคฺคหาสุ)** ได้แก่ ไม่สามารถที่จะแนะนำด้วยการข่มได้.

อนิคฺคหิต (ติ)

[น + นิคฺคหิต]

อันใครๆ ข่มไม่ได้,

อันใครๆ ไม่สามารถข่มได้,

อันใครๆ ไม่สามารถแนะนำได้.

อยํ โข ปน ภิกฺขเว มยา ธมฺโม เทสิโต **อนิคฺคหิโต** อสํกิลิฏฺโฐ อนุปวชฺโช อปฺปฏิกุฏฺโฐ สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหิ. (อ.๑/๑๗๖-๘)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนธรรมที่เราแสดงไว้นี้ **อันใครๆ ข่มไม่ได้** ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน.

อนิคฺคหิโตติ อญฺเญหิ อนิคฺคหิโต นิคฺคเหตุ๋ อสกฺกุเณยฺโย. (อ.อฏ.๒/๑๕๙)

คำว่า **อันใครๆ ข่มไม่ได้ (อนิคฺคหิโต)** ได้แก่ คนเหล่าอื่นข่มไม่ได้ คืออันใครๆ ไม่สามารถจะข่มได้.

อนิคฺคหิโตติ น นิคฺคหิโต. นิคฺคณฺหนฺโต

หิ หาเปตฺวา วา ทสฺเสติ วฑฺเฒตฺวา วา ตํ ปริวตฺเตตฺวา วา.ตตฺถ ยสฺมา จตฺตาริ อริย-สจฺจานิ “น อิมานิ จตฺตาริ ทฺเว วา ตีณิ วาติ เอวํ หาเปตฺวาปิ “ปญฺจ วา ฉ วาติ เอวํ วฑฺเฒตฺวาปิ “น อิมานิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อญฺญาเนว จตฺตาริ อริยสจฺจานีติ ทสฺเสตุ น สกฺกา.ตสฺมา อยํ ธมฺโม **อนิคฺคหิโต** นาม. (อ.อฏ.๒/๑๖๔)

คำว่า **ใครๆ ข่มไม่ได้ (อนิคฺคหิโต)** ได้แก่ ไม่ถูกใครข่ม อธิบายว่า บุคคลผู้เมื่อจะข่ม ย่อมแสดงอริยสัจ ลดจำนวนลงบ้าง แสดงเพิ่มจำนวนขึ้นบ้าง ย่อมแสดงเปลี่ยนแปลงอริยสัจนั้นบ้าง ในข้อนั้น เพราะเหตุที่ใครๆ ไม่สามารถจะแสดงอริยสัจ ๔ ลดจำนวนลงอย่างนี้ว่า “อริยสัจเหล่านี้ ไม่ใช่มี ๔ แต่ มี ๒ หรือ ๓ เท่านั้น บ้าง ไม่สามารถจะแสดงอริยสัจ ๔ เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างนี้ว่า “อริยสัจมี ๕ หรือมี ๖ บ้าง ไม่สามารถจะแสดงเปลี่ยนแปลงว่า “อริยสัจเหล่านี้ ไม่ใช่อริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่าอันใครๆ ข่มไม่ได้.

อนิคฺคหิโตติ น นิคฺคเหตพฺโพ.เตนาห “นิคฺคเหตุํ อสกฺกุเณยฺโยติ. (อ.ฏ.๒/๑๔๔)

คำว่า **อันใครๆ ข่มไม่ได้ (อนิคฺคหิโต)** ได้แก่ไม่ถูกใคร ๆ ข่ม เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า อันใครๆ ไม่สามารถข่มได้.

อนิฆ (ติ)

[มาจาก อนีฆ เป็นรัสสะเพื่อรักษาฉันท์]

ดู อนีฆ

อนิจฺจ (ติ)

[(๑) น + นิจฺจ. (๒) น + อิจฺจ]

ไม่เที่ยง, ธรรมที่ไม่เที่ยง, ขันธ์ ๕.

(๑) (ก) ไม่เที่ยง.

น นิจฺจํ น สสฺสตนฺติ **อนิจฺจ**ํ. (สํ.ฏี.๒/๕๐)

ชื่อว่า **ไม่เที่ยง** เพราะอรรถว่า ไม่เที่ยงแท้ คือ ไม่แน่นอน.

(ข) ไม่ยั่งยืน, ไม่เที่ยง.

น นิจฺจาติ **อนิจฺจา** อทฺธุวตฺตา. (สํ.ฏี.๒/๑๔๖)

ชื่อว่า **ไม่ยั่งยืน** เพราะอรรถว่า ไม่เที่ยง เพราะไม่ตั้งอยู่นาน.

น นิจฺจา อทฺธุวา อิตฺตรา ขณภงฺคุรา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๑๑)

สังขารทั้งหลาย **ไม่เที่ยง** คือ ไม่ยั่งยืน ได้แก่ สั้นนัก แตกดับในชั่วขณะ.

(๒) อันไม่ถึง,

(ก) อันยังไม่ถึงว่า สังขารเหล่านี้เป็นสุขของเรา เพราะความไม่เที่ยงนั้น.

อนิจฺจา อทฺธุวา ตโต เอว “มยฺหํ อิเม สุขาติ วา น อิจฺจาติ **อนิจฺจา**. (สํ.ฏี.๑/๗๕)

ชื่อว่า**ไม่ถึง** เพราะอรรถว่า ไม่ถึงแล้วว่า สังขารเหล่านี้เป็นสุขของเราเพราะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืนนั้นนั่นเองเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า

ไม่เที่ยง.

(ข) อันไม่ถูกเข้าถึงเพราะความเป็นไปชั่วขณะ หรือเพราะไม่เกิดตลอดกาล, ไม่ถูกเข้าถึง.

อนิจฺจโตติ จ อทฺธุวโต. เอตฺหิ น นิจฺจํ, ขณิกตาย อสทาภาวิตาย วา น อิจฺจํ น อุปคนฺตพฺพนฺติ อนิจฺจํ. (วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๓๙๔)

คำว่า **โดยความไม่เที่ยง (อนิจฺจโต)** นี้ ได้แก่ โดยความไม่ยั่งยืน จริงอยู่ ขันธ์ ๕ นี้ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะตั้งอยู่ชั่วขณะ หรือไม่ถูกรู้ คืออันบุคคลไม่พึงเข้าถึงด้วยญาณ เพราะไม่เป็นไปตลอดกาล เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ไม่เที่ยง.

[ในอรรถกถาและฎีกาพรรณนาไว้ต่าง ๆ กัน ตามสมควรแก่ฐานะ เช่น เดียวกับ คำว่า อนัตตา อรรถว่าไม่มีสาระ **(อสารกฏฺ)**, คือ อรรถว่าเกิดขึ้นแล้วดับไป **(หุตฺวา อภาวฏฺ)**, อรรถว่ากำหนดรู้โดยการเกิดขึ้น และเสื่อมไป **(อุปฺปาทวยปริจฺฉินฺนฏฺ)**, อรรถว่าแปรปรวน-เปลี่ยนแปลง **(วิปริณามฏฺ)**, อรรถว่าเป็นไปชั่วกาลเวลา **(ตาวกาลิกฏฺ)**, ความเกิด (การอุบัติขึ้นโดยไม่มีการเกิดของอสังขตธรรมเพราะเหตุปัจจัย, การได้อัตตภาพ= อุปฺปาท), ความเสื่อม (ความดับไปชั่วขณะของสังขตธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้น=วย), อรรถว่า อันมีสภาพคือ (ความผันแปรด้วยขณิกชรา=**อญฺญถตฺต**) มีความเป็นไปโดยประการอื่น **(อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวฏฺ)**, อรรถว่าไม่สามารถล่วงที่สุดได้ [ขณะดับ] **(อนิจฺจนฺติกฏฺ)**, อรรถว่าสิ้นไป **(ขยฏฺ)**, อรรถว่ามีเบื้องต้นและที่สุด [ขณะเกิดและขณะดับ] **(อาทิอนฺตวนฺตฏฺ)** อรรถว่าผุพัง **(ปภงฺคุฏฺ)** อรรรถว่า แตกสลาย **(ปโลกฏฺ)**, อรรถว่า หวั่นไหว **(จลฏฺ)**, อรรถว่าตรงกันข้าม กับนิจจสภาพ **(นิจฺจปฏิกฺเขปฏฺ)** เป็นต้น ดู มูลฏี.๒/๓๗ ในอรรถเหล่านั้น พบอรรถว่า **หุตฺวา อภาวฏฺ**, และ **อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวฏฺ** มากที่สุด]

อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวาติ อุปฺปาทวยญฺญถตฺตสพฺภาวาติ อตฺโถ. ตตฺถ สงฺขตธมฺมานํ เหตุปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชนํ อหุตฺวา สมฺภโว อตฺตลาโภ **อุปฺปาโท** อุปฺปนฺนานเมตสฺ ขณนิโรโธ วินาโส **วโย**. ชราย อญฺญถาภาโว **อญฺญถตฺตํ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๔๓)

คำว่า **มีสภาวะที่เกิดขึ้นดับไปและความเป็นโดยประการอื่น (อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา)** อธิบายว่า สภาวะที่มีความเกิด ดับและเป็นอย่างอื่น ในความเกิดเป็นต้นนั้น การเกิดขึ้นแห่งสังขตธรรมทั้งหลายเพราะเหตุทั้งหลาย คือ ความยังไม่เคยเกิดเกิดขึ้น ได้แก่ การได้อัตตภาพ ชื่อว่า **การเกิด** การดับไปโดยชั่วขณะแห่งสังขตธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเหล่านั้น คือ ความพินาศไป ชื่อว่า **ความสิ้นไป** ความเป็นไปโดยประการอื่นจากขณะเกิดและขณะดับ

แห่งความแก่ ชื่อว่า **ความเป็นอย่างอื่น**.

จกฺขุ๎ **อนิจฺจ๎** ทุกฺขๆ อนตฺตา วิปริณามธมฺมๆ (อภิ.วิ. ๖๙)

จักษุ**ไม่เที่ยง** เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา.

จกฺขุ ตาว หุตฺวา อภาวฏฺเจน **อนิจฺจนฺ**ติ เวทิตพฺพๆ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ อนิจฺจๆ อุปฺปาทวยวนฺตโต วิปริณามโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฏิกฺเขปโตติ. (อภิ.อฏ.๒/๔๕)

จักษุ ก่อน พึงเห็นว่า **ไม่เที่ยง** เพราะอรรถว่า เกิดขึ้นแล้วดับไป ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะเหตุ ๔ แม้อีกอย่างหนึ่ง คือ

๑. เพราะมีความเกิดและความดับไป

๒. เพราะความแปรปรวนไป

๓. เพราะเป็นของยืม

๔. เพราะปฏิเสธความเที่ยง.

ดู มูลฏี.๒/๓๗ อนุฏี.๒/๔ ด้วย

เอตฺถ จ อนิจฺจๆ อนิจฺจลกฺขณๆ ทุกฺขๆ ทุกฺขลกฺขณๆ อนตฺตา อนตฺตลกฺขณนฺติ อยๆ วิภาโค เวทิตพฺโพ. ตตฺถ **อนิจฺจนฺ**ติ ขนฺธปญฺจกๆ กสฺมา? อุปฺปาทวญฺญถตฺตภาวา หุตฺวา อภาวโต วา.อุปฺปาทวญฺญถตฺตๆ **อนิจฺจลกฺขณๆ** หุตฺวา อภาวสงฺขาโต อาการวิกาโร วา. (อภิ.อฏ.๒/๔๗)

ดู วิสุทฺธิ.๒/๒๗๖-๗ วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๔๓๘ ด้วย

อนึ่ง ในอธิการนี้ พึงทราบการจำแนกดังนี้ คือ ๑. ความไม่เที่ยง ๒. ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง ๓. ความทุกข์ ๔. ลักษณะแห่งความทุกข์ ๕. อนัตตา ๖. ลักษณะแห่งอนัตตา บรรดาการจำแนกทั้ง ๖ อย่างนั้น คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจฺจ๎)** ได้แก่ ขันธ์ ๕ เพราะเหตุไร เพราะขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้น เสื่อมไป และความแปรไปเป็นอย่างอื่น หรือมีเกิดขึ้นแล้วดับไป ความเกิดขึ้น เสื่อมไป และความแปรไปเป็นอย่างอื่น หรือความเปลี่ยนแปลงแห่งอาการคือเกิดขึ้นแล้วดับไปชื่อว่า **ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง**.

โส สพฺพสงฺขาเร **อนิจฺจนฺติกโต** ตาวกาลิกโต อุปฺปาทวยปริจฺฉินฺนโต ปโลกโต จลโต ปภงฺคุโต อทฺธุวโต วิปริณามธมฺมโต อสฺสารกโต วิภวโต สงฺขตโต มรณธมฺมโตติอาทีหิ การเณหิ อนิจฺจาติ ปสฺสติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๘๙)

โยคีนั้นเห็นอยู่ซึ่งสังขารทั้งปวงว่า **ไม่เที่ยง** ด้วยเหตุทั้งหลายเป็นต้นว่า โดยไม่เป็นไปเลยกัน โดยเป็นไปชั่วคราว โดยกำหนดได้ด้วยความเกิดและความดับ โดยแตกทำลายโดยเป็นไปชั่วขณะ โดยความหวั่นไหว โดยผุพัง โดยไม่ยั่งยืน โดยมีความแปรผันอยู่เป็นธรรมดา โดยไม่มีสาระ โดยปราศจากความเจริญ โดยเป็นของถูกปรุงแต่งขึ้นไว้ โดยมีความตายเป็นธรรมดา.

รูปๆ **อนิจฺจ๎** ขยฏฺเจน ทุกฺขๆ ภยฏฺเจน อนตฺตา อสารกฏฺเจน. (ปฏิสํ. ๓๖)

รูป**ไม่เที่ยง** เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์

เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร.

อนิจฺจ์ ขยฏฺเฐนาติ ตตฺถ ตตฺเถว ขียนภาเวน **อนิจฺจ์**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๑๓๑)

คำว่า **รูปไม่เที่ยงเพราะอรรถว่าสิ้นไป (อนิจฺจ์ ขยฏฺเฐน)** ได้แก่ ชื่อว่า**ไม่เที่ยง** เพราะความสิ้นไปในลักษณะนั้น ๆ.

รูป์ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนำ **อนิจฺจ์** ขยฏฺเฐน, ทุกฺข์ ภยฏฺเฐน อนตฺตา อสารกฏฺเฐน. (ปฏิสำ. ๕๑)

รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่า**ไม่เที่ยง** เพราะมีสภาวะสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร.

ตำ หิ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน **อนิจฺจ์** อนิจฺจนฺติกตาย อาทิอนฺตวนฺตตาย วา อนิจฺจ์. ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตตฺตา สงฺขตำ. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๓๓)

จริงอยู่ รูปนั้น เป็น**ของไม่เที่ยง**เพราะอรรถว่า “เกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะมีที่สุดคือความไม่เที่ยง หรือเพราะมีเบื้องต้นและที่สุด ชื่อว่าสังขตะ เพราะอันปัจจัยประชุมปรุงแต่ง.

อนิจฺจโตติ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน อนิจฺจนฺติกตาย อาทิอนฺตวนฺตตาย จ อนิจฺจโต. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๕๐)

คำว่า **โดยความไม่เที่ยง (อนิจฺจโต)** ได้แก่ โดยความไม่เที่ยง เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะมีความไม่เที่ยงเป็นที่สุด [ไม่ล่วงขณะดับ] เพราะความมีเบื้องต้นและที่สุด[ขณะเกิดและขณะดับ]

ยำ รูป์ **อนิจฺจ์** ตำ ทุกฺข์ วิปริณามธมฺมำ อยำ รูปสฺส อาทีนโว. (ปฏิสำ. ๒๙๘)

รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งรูป.

อนิจฺจนฺติ อทฺธุวำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๐๑)

คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจฺจ์)** คือ ไม่ยั่งยืน.

เอวำ **อนิจฺจา** โข อานนฺท สงฺขารา. (ที.๒/๑๖๑)

อานนท์ สังขารทั้งหลาย**ไม่เที่ยง**อย่างนี้แล.

เอวำ อนิจฺจา โข อานนฺท สงฺขาราติ เอวำ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน อนิจฺจา. (ที.อฏ.๒/๒๒๘)

คำว่า **อานนท์ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้แล (เอวำ อนิจฺจา โข อานนฺท สงฺขารา)** ความว่า สังขารทั้งหลายชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างนี้แล้ว.

ตำ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว รูป์ นิจฺจ์ วา อนิจฺจ์ วาติ? อนิจฺจ์ ภนฺเต. (วิ.๓/๑๙ ม.๑/๑๙๑)

(พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า) “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจข้อนั้นอย่างไร รูปเที่ยงหรือ**ไม่เที่ยง** (ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า) “**ไม่เที่ยง** พระพุทธเจ้าข้า.

อุปฺปาทวยวตฺติโต วิปริณามตาวกาลิกนิจฺจปฏิกฺเขปฏฺเฐน วาติ จตูหิ การเณหิ **อนิจฺจ์**. (ม.อฏ.๒/๑๙)

รูปชื่อว่า**ไม่เที่ยง** เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป

๒. เพราะแปรผัน

๓. เพราะเป็นไปชั่วกาล

๔. เพราะปฏิเสธความเที่ยง.

อนิจฺจา วต สงฺขารา
อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ
เตสํ วูปสโม สุโข. (ที.๒/๑๒๙)

(ท้าวสักกะจอมเทพกล่าวว่า)

สังขารทั้งหลาย**ไม่เที่ยง**หนอ
มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป
เป็นธรรมดาเกิดขึ้นแล้วย่อมดับ
ไปความสงบแห่งสังขารเหล่านั้น
เป็นความสุข.

อนิจฺจา วต สงฺขาราติ สพฺเพ เตภูมก-สงฺขารา หุตฺวา อภาวตฺเถน **อนิจฺจา.** (สํ.อฏ.๑/๒๙)

คำว่า **สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง (อนิจฺจา วต สงฺขารา)** ได้แก่ สังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป.

ตโต เอว "**มยฺหํ** อิเม สุขาติ วา น อิจฺจาติ **อนิจฺจา.** (สํ.ฏี.๑/๗๕)

ชื่อว่า **ไม่เที่ยง**เพราะอรรถว่า ไม่ถูกเข้าถึงว่า สังขารเหล่านี้เป็นความสุขของเรา เป็นต้นเพราะความไม่เที่ยงนั้นนั่นเอง.

ชรามรณํ ภิกฺขเว **อนิจฺจ**ํ. (สํ.๑/๒๖๔)

ภิกษุทั้งหลาย ชราและมรณะเป็นสภาวะ**ไม่เที่ยง**.

อนิจฺจนฺติ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน **อนิจฺจ**ํ. เอตฺถ จ อนิจฺจนฺติ น ชรามรณํ อนิจฺจ, อนิจฺจ-สภาวานิ ปน ขนฺธานิ ชรามรณตฺตา อนิจฺจ นาม ชาตํ. (สํ.อฏ.๒/๓๙)

คำว่า **เป็นสภาวะไม่เที่ยง (อนิจฺจ)** ได้แก่ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า เกิดขึ้นแล้วดับไป ก็คำว่า **ไม่เที่ยง** ในคำว่า อนิจฺจ นี้ มิได้หมายเอาชราและมรณะไม่เที่ยงโดยตรง แต่ที่ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะขันธ์ซึ่งมีสภาพไม่เที่ยง เป็นสภาพที่แก่และดับไป.

ชรามรณ**ํ น อนิจฺจ**ํ สงฺขารานิ วิการภาวโต อนิปฺผนฺนตฺตา. (สํ.ฏี.๒/๕๐)

ความแก่และความตาย **ไม่เที่ยง**หามิได้ เพราะไม่ใช่นิปผันรูปเนื่องจากเป็นการเปลี่ยนแปลงแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย.

อิธ ภนฺเต ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน **อนิจฺจโต** สพฺเพ สงฺขารา ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺจา โหนฺติ. (อ.๓/๕๘)

(พระสารีบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพในพระธรรมวินัยนี้เห็นว่า **เป็นสภาวะไม่เที่ยง**ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง.

อนิจฺจโตติ หุตฺวา อภาวากาเรน.

(อ.อฏ.๓/๒๒๔)

คำว่า **โดยความไม่เที่ยง (อนิจฺจโต)** ได้แก่ โดยอาการที่เกิดขึ้นแล้วดับไป.

สพฺเพ สงฺขารา **อนิจฺจา**. (ธมฺม.๕๓)

สังขารทั้งหลายทั้งปวง**ไม่เที่ยง**.

ตตฺถ ตตฺเถว นิรุชฺฌนโต **อนิจฺจา**.
(ธมฺม. อฏ.๒/๒๕๕)

ชื่อว่าไม่เที่ยง (อนิจฺจา) เพราะต้องดับไปในภพนั้น ๆ เอง.

อนิจฺจาติ หุตฺวา อภาวฏฺเฐน.
(ปฏิสํ.อฏ.๑/๕๘)

คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจจา)** เพราะอรรถว่าเกิดขึ้นแล้วดับไป.

[ในอนัตตลักขณสูตร (วิ.๓/๑๘,๒๐ สำ.๒/๕๕-๖) กาลัตตยอนิจจสูตร อนิจจสูตร เป็นต้น (สำ.๒/๑๗-๘-๙ อ.๒/๓๘๔) และเทศนาต่างๆ พระพุทธเจ้าได้แสดงอนิจจธรรม โดยปริยายเป็นอันมากพอสมควรแก่เหตุและเรื่องนั้นๆ บรรดาเทศนาเหล่านั้น ในบางเทศนา ทรงแสดงขันธ์ ๕ ว่าเป็น ของไม่เที่ยง, ในบางเทศนา ทรงแสดงจักขุเป็นต้น, รูปารมณ์เป็นต้น, อุปาทานักขันธา ๕, ปฐวีธาตุเป็นต้นว่า เป็นของไม่เที่ยง, ทรงแสดงอนิจจะร่วมกับอนันตา เกือบทั้งหมด ดู คัมภีร์ที่อ้างมาแล้วในอนัตตบท]

อนิจฺจกมฺมฏฺฐาน (น)

[อนิจฺจ + กมฺมฏฺฐาน]

อนิจจกรรมฐาน.

อนิจฺจกมฺมฏฺฐานิก (ติ)

[อนิจฺจกมฺมฏฺฐาน + อิก]

ภิกษุผู้มีอนิจจกรรมฐาน,

ภิกษุผู้เจริญอนิจจกรรมฐาน.

เอตทโวจาติ อนิจฺจกมฺมฏฺฐานิกานำ ปญฺจนฺนำ ภิกฺขุสตานำ อชฺฌาสเยน อุปาทินฺนกานำ อนุปาทินฺนกานำ สงฺขารานำ วิปตฺติทสฺสนตฺถำ เอตำ “อนิจฺจา ภิกฺขเว สงฺขาราติ อาทิสตฺตสูริโยปมสุตฺตนฺตำ อโวจ.
(อ.อฏ.๓/๑๗๙)

คำว่า **ได้ตรัสเรื่องนี้ว่า (เอตทโวจ)** ได้แก่ เพื่อจะทรงแสดงวิบัติของสังขารทั้งหลายทั้งที่มีใจครองและที่ไม่มีใจครอง ตามอัธยาศัยของภิกษุ ๕๐๐ รูป **ผู้เจริญอนิจจกัมมัฏฐาน** พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสสัตตสูริโยปมสูตร มีอาทิว่า “ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นสภาวะไม่เที่ยง ด้วยประการฉะนี้.

ปรินิพฺพุโตติ โพธิปลฺลงฺเกเยว กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพุโต. เอวำ อนิจฺจลกฺขณำ ทีเปตฺวา สตฺถริ เทสนำ วินิวฏฺเฏนฺเต ปญฺจสตาปิ เต **อนิจฺจกมฺมฏฺฐานิกา** ภิกฺขู เทสนานุสาเรน ญาณำ เปเสตฺวา นิสินฺนาสเนสุเยว อรหตฺตำ ปาปุณึสูติ. (อ.อฏ. ๑๘๑)

คำว่า **ปรินิพพานแล้ว (ปรินิพฺพุโต)** ได้แก่

เสด็จปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพาน ณ โพธิบัลลังก์นั่นเอง เมื่อพระศาสดาทรงยักย้ายเทศนาแสดงอนิจจลักษณะอย่างนี้ ภิกษุ**ผู้เจริญอนิจจกัมมัฏฐาน**เหล่านั้นแม้ทั้ง ๕๐๐ รูป ครั้นส่งญาณไปตามแนวทางเทศนาแล้วก็บรรลุอรหัตตผล ณ อาสนะที่พวกตนนั่งนั่นเองแล.

อนิจฺจฏฺฐ (ปุ)

[อนิจฺจ + อตฺถ]

อรรถ-สภาวะที่ไม่เที่ยง-ไม่ยั่งยืน.

(ก) อาการอันไม่เที่ยง,

สภาวะที่ไม่เที่ยง,

อาการอันไม่ยั่งยืน.

ยาวตา **อนิจฺจฏฺโ** ทุกฺขฏฺโ อนตฺตฏฺโ, ตำ สพฺพำ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณำ. ตตฺถ อาวรณำ นตฺถีติ อนาวรณญาณำ. (ปฏิสำ.อฏ. ๑๒๖)

ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะอรรถว่า**รู้สภาวะที่ไม่เที่ยง** สภาวะที่เป็นทุกข์ สภาวะที่เป็นอนัตตาตลอดทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะอรรถว่าไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น.

อนิจฺจฏฺฐนฺติ จ อนิจฺจาการำ. ปจฺจตฺตตฺเถ วา อุปโยควจนำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๓๗)

คำว่า **สภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจฺจฏฺโ)** คือ อาการไม่เที่ยง อีกประการหนึ่ง เป็นทุติยาวิภัตติลงในอรรถปฐมาวิภัตติ.

(ข) สภาวะที่สิ้นไป, สภาวะที่ไม่เที่ยง,

สภาวะที่เกิดแล้วไม่มี(มีแล้วไม่มี),

สภาวะที่เกิดแล้วดับไป.

อนิจฺจฏฺเฐน อวิชฺชาย อาทีนโว โหติ. (ปฏิสำ. ๑๙๓)

โทษในอวิชชามี เพราะมี**สภาวะที่ไม่เที่ยง**

อนิจฺจฏฺเฐนาติ ขยฏฺเฐน หุตฺวา อภาวฏฺเฐน วา. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๒๐)

คำว่า **สภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจฺจฏฺเฐน)** คือ เพราะเป็นสภาวะที่สิ้นไปหรือสภาวะที่เกิดแล้วดับไป.

อนิจฺจตา (ถี)

[อนิจฺจ + ตา]

ความเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง, ความไม่เที่ยง.

(ก) สภาวะที่เกิดแล้วไม่มี,

ความไม่เที่ยง, สภาวะที่เกิดดับ,

สภาวะที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป.

อตฺถิ รูปำ รูปสฺส **อนิจฺจตา**. (อภิ.ธ. ๑๖๙)

รูปคือ**สภาวะที่รูปไม่เที่ยง**ก็มี.

หุตฺวา อภาวฏฺเฐน, น นิจฺจนฺติ **อนิจฺจำ**. ตสฺส ภาโว **อนิจฺจตา**. (อภิ.อฏ.๑/๓๖๕)

สภาวะที่ไม่เที่ยง (อนิจฺจำ) เพราะอรรถว่าไม่เที่ยง คือ เกิดขึ้นแล้วดับไป ความเป็น

สภาวะที่ไม่เที่ยงนั้น ชื่อว่า **ความไม่เที่ยง**.

อนิจฺจตาติ เตสญฺเญว อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ, หุตฺวา อภาโว วา, นิพฺพตฺตานํ เตเนวากาเรน อฏฺฐตฺวา ขณภงฺเคน เภโทติ อตฺโถ.
(วิ.อฏ.๒/๓๕)

ที่ชื่อว่า **ความไม่เที่ยง (อนิจฺจตา)** ได้แก่ ความที่เบญจขันธ์เหล่านั้นมีอันเกิดขึ้น เสื่อมไป และแปรไปเป็นอย่างอื่น หรือเกิดขึ้นแล้วดับไป อธิบายว่า ความไม่ตั้งอยู่โดยอาการนั้น แตกดับไปด้วยความดับชั่วขณะแห่งเบญจขันธ์ที่เกิดแล้ว.

อนิจฺจตาติ หุตฺวา อภาวตา. (ม.อฏ.๒/๑๒๗)

คำว่า **ความไม่เที่ยง (อนิจฺจตา)** ได้แก่ ความเกิดขึ้นแล้วดับไป.

ดู อนิจฺจลกฺขณ ด้วย

(ข) ความตาย, ความพินาศ, ความอันตรธาน.

เต กามา ปริหายนฺตีติ เต วา กามา ปริหายนฺติ โส วา กาเมหิ ปริหายติ.กถํ เต กามา ปริหายนฺติ? ตสฺส ติฏฺฐนฺตสฺเสว เต โภเค ราชาโน วา หรนฺติ โจรา วา หรนฺติ อคฺคิ วา ทหติ อุทกํ วา วหติ อปฺปิยา วา ทายาทา หรนฺติ นิหิตํ วา นาธิคจฺฉติ ทุปฺปยุตฺตา วา กมฺมนฺตา ภิชฺชนฺติ กุเล วา กุลงฺคาโร อุปฺปชฺชติ โย เต โภเค วิกิรติ วิธมติ วิทฺธํเสติ **อนิจฺจตา**เยว อฏฺฐมี.
(สํ.๒/๕๐๙)

คำว่า **กามเหล่านั้นเสื่อมไป (เต กามา ปริหายนฺติ)** ได้แก่ กามเหล่านั้นเสื่อมไป หรือสัตว์นั้นเสื่อมจากกามทั้งหลาย กามเหล่านั้นเสื่อมไปได้อย่างไร คือ เมื่อสัตว์นั้นดำรงชีพอยู่นั่นเอง โภคทรัพย์**พินาศไป** เพราะเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. ถูกพระราชาริบ ๒. ถูกโจรปล้น

๓. ถูกไฟไหม้ ๔. ถูกน้ำท่วมพัดพาไป

๕. ถูกทายาทผู้ไม่เป็นที่รักลักขโมยไป

๖. โภคทรัพย์ที่ฝังไว้แล้วหาไม่พบ

๗. กิจการล้มเหลวเพราะจัดการไม่ดี

๘. มีคนล้างผลาญตระกูล ล้างผลาญรุกราน ทำลายโภคทรัพย์เหล่านั้นให้พินาศเกิดขึ้นในตระกูล.

อนิจฺจตาติ หุตฺวา อภาโว พหุนาปิ กาเลน สงฺคตานํ ขเณเนว อนฺตรธานํ.
(สํ.อฏ.๓/๑๔๔)

คำว่า **ความพินาศไป (อนิจฺจตา)** ได้แก่ ความที่ทรัพย์เกิดขึ้นแล้วกลับไม่มี คือ ทรัพย์ที่ใช้เวลาเป็นอันมากเก็บรวบรวมไว้อันตรธานไปชั่วขณะเท่านั้น.

อนิจฺจตาติ มรณํ. ตสฺมึ กุเล ปธานปุริสานํ โภคานํ วา สพฺพโส วินาโส. (สํ.ฏี.๒/๓๘๓)

คำว่า **ความพินาศไป (อนิจฺจตา)** ได้แก่ หมดไป การพินาศไปแห่งบุรุษผู้เป็นประธานหรือแห่งโภคทรัพย์โดยประการทั้งปวงในตระกูลนั้น.

ดู อนิจฺจตาโวหาร ด้วย

อนิจฺจตากถา (ถี)

[อนิจฺจตา + กถา]

เรื่องที่แสดงการโต้กันถึงเรื่องอนิจจะ

บาลีกถาวัตถุ วรรคที่ ๑๑ (๑๑๔) กถาที่ ๑๐ (อภิ.ก. ๓๓๔-๕)

อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺต (ติ)

[อนิจฺจตา + อาทิ + ปฏิสํยุตฺต]

อันประกอบด้วยอนิจจตาเป็นต้น,

ประกอบด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น.

ตตฺร สุทํ อายสฺมา อานนฺโท **อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตาย** ธมฺมิยา กถาย ตํ มหาชนํ สญฺญาเปตฺวา เชตวนํ ปวิสิตฺวา ทสพเลน วสิตคนฺธกุฏึ วนฺทิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา มญฺจปีฐํ นีหริตฺวา ปปฺโผเฏตฺวา คนฺธกุฏึ สมฺมชฺชิตฺวา มิลาตมาลากจวรํ ฉฑฺเฑตฺวา มญฺจปีฐํ อติหริตฺวา ปุน ยถาจาเน ฐเปตฺวา ภควโต จิตกาเล กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสิ. (วิ.อฏ.๑/๘)

ได้ทราบว่าที่กรุงสาวัตถีนั้น ท่านพระอานนท์ปลอบมหาชนด้วยธรรมีกถา **ประกอบด้วยเรื่องไตรลักษณ์มีความไม่เที่ยงเป็นต้น** เข้าไปยังพระเชตวันไหว้พระคันธกุฏีที่พระทศพลเคยประทับ เปิดประตู นำเตียงและตั่งออกมาเคาะ ปัดกวาดพระคันธกุฏี เก็บดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งและหยากเยื่อทิ้ง แล้วนำเตียงและตั่งกลับไปตั้งไว้ที่เดิม ทำวัตรที่ควรทำทุกอย่างเหมือนกับเวลาที่พระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่.

อนิจฺจตาวส (ปุ)

[อนิจฺจตา + วส]

ความเกี่ยวข้องกับความไม่เที่ยง,

อำนาจของความไม่เที่ยง.

ขีณาสวา วสิปฺปตฺถา
ปภินฺนปฏิสมฺภิทา
อนิจฺจตาวสํ เถรา
เตปิ นาม อุปาคตา. (วิ.อฏ.๑/๒๙)

(พระสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า)
พระเถระขีณาสพผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในปฏิสัมภิทาเหล่านั้น ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ชำระพระศาสนาสร้างเหตุเพื่อความเจริญแห่งพระสัทธรรมในอนาคตเข้าถึง **อำนาจของความไม่เที่ยง**.

อนิจฺจตาวสนฺติ อนิจฺจตาวสตฺตํ อนิจฺจตายตฺตภาวํ อนิจฺจตาธีนภาวนฺติ วุตฺตํ โหติ. (สารตฺถ.๑/๑๑๕)

คำว่า **อนิจฺจตาวสํ** ได้แก่ ความเกี่ยวข้องกับความไม่เที่ยง คือ ความเกี่ยวเนื่องกับความไม่เที่ยง อธิบายว่า ความเกี่ยวกับความไม่เที่ยง.

อนิจฺจตาวสนฺติ อนิจฺจตาธีนตํ. (วิมติ.๑/๒๖)

คำว่า **อำนาจของความไม่เที่ยง (อนิจฺจตาวสํ)** ได้แก่ ความเกี่ยวเนื่องกับความไม่เที่ยง.

อนิจฺจตาวิภาค (ปุ)

[อนิจฺจตา + วิภาค]

การจำแนกอนิจจตา,

ความแจกแจงถึงความไม่เที่ยง.

ชรา ปรินิปฺผนฺนาติอาทิ ยสฺมา อุปฺปนฺนสฺส ชรามรณโต อญฺญา **อนิจฺจตา** นาม นตฺถิ, ตสฺมา **อนิจฺจตาวิภาคานุยุญฺชนวเสน** วุตฺตํ. (อภิ.อฏ.๓/๒๒๙)

คำว่า **ชราสำเร็จแล้ว (ชรา ปรินิปฺผนฺนา)** เป็นต้น เพราะชื่อว่า**ความไม่เที่ยง**อื่นจากชรามรณะแห่งสภาวธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่มี ฉะนั้น สกวาที ได้กล่าวไว้ด้วยสามารถการซักถาม**ความแจกแจงถึงความไม่เที่ยง**.

วิภาคานุยุญฺชนวเสนาติ ปเภทานุยุญฺชนวเสน. (อนุฏี.๓/๑๓๔)

คำว่า **ด้วยอำนาจการซักถามถึงการจำแนก (วิภาคานุยุญฺชนวเสน)** คือ ด้วยอำนาจการซักถามถึงประเภทความแตกต่าง.

อนิจฺจตาวิภาคนุยุญฺชนวส (ปุ/น)

[อนิจฺจตาวิภาค + อนุยุญฺชน + วส]

อำนาจการซักถามการจำแนกอนิจจตา.

อนิจฺจตาโวหาร (ปุ)

[อนิจฺจตา + โวหาร]

โวหารว่า-การเรียกว่า-ชื่อว่าอนิจจตา-ความไม่เที่ยง.

อุปฺปาทาทีสุ ตีสุ ลกฺขเณสุ **อนิจฺจตาโวหาโร** โหติ. (มูลฏี.๓/๙๗)

มีการเรียกว่า ความไม่เที่ยงในลักษณะ ๓ ประการมีความเกิดขึ้นเป็นต้น.

ดู อนิจฺจตา ด้วย

อนิจฺจตาสมญฺญา (ถี)

[อนิจฺจตา + สมญฺญา]

ชื่อว่า อนิจจตา,

ชื่อว่า ความไม่เที่ยง.

ดู อนิจฺจตา

อนิจฺจทสฺสาวี (ติ)

[น + นิจฺจทสฺสาวี (= นิจฺจ + ทิส + อาวี)]

ผู้ไม่เห็นเป็นนิตย์, ผู้ไม่ได้เห็นประจำ, ผู้ไม่สามารถเห็นตลอดกาล, ผู้เห็นเป็นบางคราวเท่านั้น.

อหมสฺมิ ภนฺเต ชิณฺโณ วุฑฺโฒ มหลฺลโก อทฺธคโต วโยอนุปฺปตฺโต อาตุรกาโย อภิกฺขณาตงฺโก **อนิจฺจทสฺสาวี** โข ปนาหํ

ภนฺเต ภควโต มโนภาวนียานญฺจ ภิกฺขูนํ โอวทตุ มํ ภนฺเต ภควา อนุสาสตุ มํ ภนฺเต ภควา ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ. (สํ.๒/๒)

(นกุลปิตาคหบดีกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์**ก็ไม่ได้เห็นประจำ** ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด.

อนิจฺจทสฺสาวีติ ตาย อาตุรตาย อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ อาคนฺตุํ อสกฺโกนฺโต กทาจิเทว ทฏฺฐุํ ลภามิ น สพฺพกาลนฺติ อตฺโถ. (สํ.อฏ.๒/๒๓๐)

คำว่า **ไม่ได้เห็นประจำ (อนิจฺจทสฺสาวี)** ได้แก่ ข้าพระองค์ไม่อาจมาในทุกขณะที่ปรารถนา ได้เฝ้าบางคราวเท่านั้น มิใช่ตลอดกาลเพราะความเจ็บป่วยนั้น.

[กายป่วย ความจริง สรีระนี้แม้มีวรรณะดังทอง ก็ชื่อว่าป่วยอยู่นั่นเอง เพราะอรรถว่าไหลออกเป็นนิตย์ แต่ว่าโดยพิเศษ สรีระนั้นมีความเจ็บป่วย ๓ ประการ คือ

๑. เจ็บป่วยเพราะแก่

๒. เจ็บป่วยเพราะโรค

๓. เจ็บป่วยเพราะตาย]

ดู อธิจฺจทสฺสาวี ด้วย

อนิจฺจธมฺม (ปุ)

[อนิจฺจ + ธมฺม]

(๑) ธรรม หรือสภาวะที่ไม่เที่ยง.

กตโม นุ โข ภนฺเต **อนิจฺจธมฺโม**ติ?. (สํ.๒/๑๕๙)

[พระราชทูลถามว่า] **ธรรมที่ไม่เที่ยง**เป็นอย่างไรหนอแล พระเจ้าข้า?

[พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณไม่เที่ยง]

(๒) (ติ) มีสภาวะที่ไม่เที่ยง.

อยํ กาโย หุตฺวา อภาวฏฺเฐน **อนิจฺจธมฺโม**. (ม.อฏ.๒/๓๕)

กายนี้ชื่อว่า**มีสภาวะที่ไม่เที่ยง**เพราะมีเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป.

อธุวสภาวตาย **อนิจฺจธมฺมสฺส**. (ม.ฏี.๒/๑๐๕)

ชื่อว่า มีสภาวะที่ไม่เที่ยง เพราะความมีสภาวะที่ไม่ยั่งยืน.

อนิจฺจธมฺมสุตฺต (น)

[อนิจฺจธมฺม + สุตฺต]

สูตรอันแสดงอนิจจธรรมของรูป และนาม, อนิจจธรรมสูตร, ขันธกวรรคสังยุตบาฬี สังยุตที่ ๒ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๔. (สํ.๒/๑๕๙)

อนิจฺจปฏิสำเวที (ติ)

[อนิจฺจ + ปฏิสำเวท + อี]

ผู้รู้แจ้ง-แทงตลอดอนิจจะด้วยญาณ, ผู้รู้แจ้งด้วยญาณว่าไม่เที่ยง.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ อนิจฺจสญฺญี **อนิจฺจ-ปฏิสำเวที** สตตำ สมิตำ อพฺโพกิณฺณำ เจตสา อธิมุจฺจมาโน ปญฺญาย ปริโยคาหมาโน. (อำ.๒/๔๐๕)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง มีสัญญาว่าไม่เที่ยง **รู้แจ้งด้วยญาณว่าไม่เที่ยง**ในสังขารทั้งปวงอยู่ ตั้งใจมั่นเนืองๆ สม่ำเสมอ ไม่ขาดระยะ มีปัญญาหยั่งรู้.

อนิจฺจาติ เอวำ ญาเณน ปฏิสำเวทิตา อสฺสาติ **อนิจฺจปฏิสำเวที**. (อำ.อฏ.๓/๑๔๘)

ชื่อว่า **รู้แจ้งด้วยญาณว่าไม่เที่ยง**เพราะอรรถว่ามีความรู้แจ้งเฉพาะด้วยญาณอย่างนี้ว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง.

อนิจฺจลกฺขณ (น)

[อนิจฺจ + ลกฺขณ. อนิจฺจนฺติ ลกฺขณียติ เอเตนาติ อนิจฺจลกฺขณำ. (วิสุทฺธิ.นิสสยะ.๕/๒๑๑) อนิจฺจตาเยว ลกฺขณำ...อนิจฺจ-ลกฺขณำ. (อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา)]

ลักษณะเครื่องจดจำว่าไม่เที่ยง, ลักษณะว่าไม่เที่ยง, อนิจจลักษณะ, มีความไม่เที่ยงเป็นลักษณะ, สภาวะที่เกิด ดับ เป็นอย่างอื่น, สภาวะที่เกิดขึ้นแล้วไม่มี-พินาศ-ดับไป.

อนิจฺจนฺติ ขนฺธปญฺจกำ. กสฺมา? อุปฺปาท-วยญฺญถตฺตภาวา หุตฺวา อภาวโต วา อุปฺปาทวยญฺญถตฺตำ **อนิจฺจลกฺขณำ** หุตฺวา อภาวสงฺขาโต อาการวิกาโร วา. (วิสุทฺธิ.๒/๒๗๗)

คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจฺจำ)** ได้แก่ ขันธ์ ๕ เพราะเหตุไร เพราะขันธ์ ๕ มีความเกิดขึ้น เสื่อมไป และความแปรไปเป็นอย่างอื่น หรือเกิดขึ้นก็ดับไป ความเกิดขึ้น เสื่อมไป และความแปรไปเป็นอย่างอื่น หรืออาการที่เปลี่ยนแปลงคือเกิดขึ้นแล้วดับไป ชื่อว่า **อนิจจลักษณะ**.

ยสฺส ภาเวน ขนฺธปญฺจกำ “อนิจฺจนฺติ วุจฺจติ ตำ **อนิจฺจลกฺขณนฺ**ติ ทสฺเสตุำ “อุปฺปาท-วยญฺญถตฺตนฺติอาทิ วุตฺตำ.เตน หิ ตำ “อนิจฺจนฺติ ลกฺขียติ. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๔๓๘)

ท่านกล่าวคำว่า ความเกิดขึ้น ความดับไป และความแปรไปเป็นอย่างอื่น (แก่) เป็นต้น เพื่อแสดงขันธ์ ๕ ที่เรียกว่า **ไม่เที่ยง** เพราะมีความไม่เที่ยงนั้นว่า **ลักษณะที่รู้ว่าไม่เที่ยง** จริงอยู่ ขันธ์ ๕ นั้นถูกกำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง ด้วยความไม่เที่ยงนั้น.

นิจฺจปฏิกฺเขปโต อนิจฺจนฺติ นิจฺจาการ-ปฏิกฺเขปโต ยถาวุตฺโต อภาวาการสงฺขาโต อนิจฺจาการโ **อนิจฺจลกฺขณำ**. (วิสุทฺธิ.ฎี.๒/๔๓๘)

ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะปฏิเสธความเที่ยง เพราะเหตุนั้น อาการที่ไม่เที่ยงคือความไม่มีตามที่กล่าวแล้วเพราะปฏิเสธอาการที่เที่ยงได้ ชื่อว่า **ลักษณะไม่เที่ยง**.

ตตฺถ อนิจฺจํ **อนิจฺจลกฺขณํ** อนิจฺจานุปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสีติ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ. (อิติวุต.อฏ. ๒๕๔)

ในวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น พึงทราบหมวด ๔ นี้ คือ (๑) อนิจจ (ความไม่เที่ยง) (๒) **อนิจจลักษณะ (ลักษณะที่ไม่เที่ยง)** (๓) อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๔) อนิจจานุปัสสี (ผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง)

อนิจฺจนฺติ ขนฺธปญฺจกํ.กสฺมา? อุปฺปาทวยญฺญถตฺตภาวา หุตฺวา อภาวโต วา. อญฺญถตฺตํ นาม ชรา. อุปฺปาทวยญฺญถตฺตํ **อนิจฺจลกฺขณนฺ**ติ หุตฺวา อภาวสงฺขาโต วา อาการวิกาโร. (จูฬนิ.อฏ. ๙๘)

คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจฺจ)** คือ ขันธ์ ๕ เพราะเหตุไร เพราะขันธ์ ๕ นั้นมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไป และมีความเป็นอย่างอื่นหรือเพราะมีแล้วไม่มี ชรา ชื่อว่าความเป็นอย่างอื่น ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป และความเป็นอย่างอื่น ชื่อว่า **อนิจจลักษณะ (อนิจฺจลกฺขณนฺ)** หรืออาการที่เปลี่ยนแปลงกล่าวคือความเกิดขึ้นแล้วดับไป ชื่อว่า **อนิจจลักษณะ (อนิจฺจลกฺขณนฺ)**.

อนิจฺจลกฺขณนฺติ ตาว อุทยพฺพยานํ อมนสิการา อปฺปฏิเวธา สนฺตติยา ปฏิจฺฉนฺนตฺตา น อุปฏฺฐาติ. (อภิ.อฏ.๒/๔๗, วิสุทฺธิ.๒/๒๗๖)

[ก็ลักษณะเหล่านี้ไม่ปรากฏ เพราะมิได้ใฝ่ใจ เพราะไม่แทงตลอดอะไร เพราะถูกอะไรปิดบังไว้] **อนิจจลักษณะ**ไม่ปรากฏก่อน เพราะไม่ใฝ่ใจ เพราะไม่แทงตลอดความเกิดและความดับ และเพราะถูกสันตติปิดบังไว้.

อนิจฺจโต ชานโตติ ทุกฺขานตฺตวเสน ชานโตปิ ปหียติเยว อิทํ ปน อนิจฺจลกฺขณนฺ ทสฺเสตฺวา วุตฺเต พุชฺฌนกสฺส อชฺฌาสเยน วุตฺตนฺ. (สํ.อฏ.๓/๑๖)

คำว่า **รู้เห็นโดยความไม่เที่ยง (อนิจฺจโต ชานโต)** ได้แก่ เธอแม้รู้อยู่ย่อมละอวิชชาได้ ด้วยอำนาจแห่งทุกขลักขณะและอนัตตลักขณะนั่นเอง ก็พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงพระสูตรนี้เป็นอนิจจลักขณะแล้วจึงตรัสตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้.

อนิจฺจลกฺขณวตฺถุ (น)

[อนิจฺจลกฺขณ + วตฺถุ]

เรื่องอันแสดงเกี่ยวกับอนิจจลักษณะ,

ธรรมบท วรรคที่ ๑๐ เรื่องที่ ๒.

(ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๕)

อนิจฺจวคฺค (ปุ)

[อนิจฺจ + วคฺค]

วรรคที่แสดงอนิจจะของรูป และ นามเป็นประธาน,

บาลีขันธวรรคสังยุต สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๒. (สำ.๒/๑๘-๒๑)

บาลีสพายตนวรรคสังยุต สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๑. (สำ.๒/๒๓๖-๔๐)

อนิจฺจสญฺญา (ถี)

[อนิจฺจ + สญฺญา]

(ก) สัญญาอันเป็นไปว่าไม่เที่ยง, สัญญาอันเป็นไปในขันธ์ ๕ ว่าไม่เที่ยง, สัญญาอันเกิดขึ้นในขันธ์ ๕ ว่าไม่เที่ยง,

สัญญาว่าไม่เที่ยง, อนิจจสัญญา.

อนิจฺจสญฺญํ ภาเวติ. (อ.๑/๔๓)

ภิกษุเจริญ**อนิจจสัญญา**.

อนิจฺจสญฺญํ ภาเวตีติ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยญฺญถตฺตปริคฺคาหิกํ ปญฺจสุ ขนฺเธสุ อนิจฺจนฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญํ ภาเวติ. (อ.อฏ.๑/๔๐๙)

คำว่า **ภิกษุเจริญอนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญํ ภาเวติ)** ได้แก่ เจริญสัญญาที่กำหนดรู้ความเกิดความดับและความเป็นอย่างอื่นแห่งอุปทานขันธ์ ๕ อันเกิดขึ้นในขันธ์ ๕ ว่า ไม่เที่ยง.

อนิจฺจสญฺญาติ ขนฺธปญฺจกํ หุตฺวา อภาวากาเรน อนิจฺจนฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญา. (อ.อฏ.๓/๓๒)

คำว่า **อนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญา)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นว่า “ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง โดยอาการคือเกิดขึ้นแล้วดับไป.

(ข) ปัญญาอันเกิดแก่บุคคลผู้เจริญภาวนาว่าไม่เที่ยง, อนิจจสัญญา.

อนิจฺจสญฺญา ภิกฺขเว ภาวิตา พหุลีกตา สพฺพํ กามราคํ ปริยาทิยติ. (สำ.๒/๑๒๖)

ภิกษุทั้งหลาย **อนิจจสัญญา** ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมครอบงำกามราคะทั้งปวงได้.

อนิจฺจสญฺญาติ อนิจฺจํ อนิจฺจนฺติ ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญา. (สำ.อฏ.๒/๓๐๓)

คำว่า **อนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญา)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นแก่พระภิกษุผู้ภาวนาอยู่ว่าไม่เที่ยง ไม่เที่ยง.

ดู อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยค ด้วย

(ค) สัญญาอันประกอบด้วยวิปัสสนาอันเป็นเครื่องพิจารณาว่า อนิจจะ, สัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับอนิจจานุปัสสนา, สัญญาที่เป็นไปกับวิปัสสนาที่กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง.

(ฆ) วิปัสสนาอันมีอนิจจสัญญาเป็นประธาน, วิปัสสนาที่เห็นว่าไม่เที่ยงเป็นประธาน, อนิจจานุปัสสนา.

ยาวกีวญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขู **อนิจฺจสญฺญํ** ภาเวสฺสนฺติ วุทฺธิเยว ภิกฺขเว ภิกฺขูนํ ปาฏิกงฺขา โน ปริหานิ. (ที.๒/๖๗)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญ**อนิจจสัญญา**.

[อปริหานิยธรรม ๗ ประการคือ

๑. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอนิจจสัญญา

๒. เจริญอนัตตสัญญา

๓. เจริญอสุภสัญญา

๔. เจริญอาทีนวสัญญา

๕. เจริญปหานสัญญา

๖. เจริญวิราคสัญญา

๗. เจริญนิโรธสัญญา]

อนิจฺจสญฺญาติ อนิจฺจานุปสฺสนาย สทฺธึ อุปฺปนฺนสญฺญา. (ที.อฏ.๒/๑๒๑)

สัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า **อนิจจสัญญา**.

เตภูมเก สงฺขาเร “อนิจฺจาติ อนุปสฺสติ เอตายาติ **อนิจฺจานุปสฺสนา** ตถา ปวตฺตา วิปสฺสนา สา ปน ยสฺมา อตฺตนา สหคตสญฺญาย ภาวิตาย วิภาวิตา เอว โหตีติ วุตฺตํ “**อนิจฺจานุปสฺสนาย สทฺธึ อุปฺปนฺนสญฺญาติ**. สญฺญาสีเสน วายํ วิปสฺสนาย เอว นิทฺเทโส. (ที.ฏี.๒/๑๓๐)

ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนาเพราะอรรถว่าเป็นเครื่องพิจารณาเห็นสังขารที่เป็นไปใน ภูมิ ๓ ว่า ไม่เที่ยง วิปัสสนาที่เป็นไปอย่างนั้น ท่านกล่าวว่า สัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับอนิจจานุปัสสนา เพื่อแสดงว่า วิปัสสนานั้นเป็นอันท่านแสดงด้วยสัญญาที่ประกอบกับ (วิปัสสนา) ที่ตนเจริญนั่นเอง หรือว่านี้เป็นการแสดงวิปัสสนาด้วยสัญญาเป็นประธาน.

อนิจฺจสญฺญนฺติ อนิจฺจานุปสฺสนาย สหชาต-สญฺญํ.วิปสฺสนา เอว วา เอสา อสญฺญาปิ สญฺญาสีเสน สญฺญาติ วุตฺตา. (ม.อฏ.๓/๙๙)

คำว่า **อนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญํ)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดพร้อมกับอนิจจานุปัสสนา หรือวิปัสสนานั่นเอง แม้ความไม่มีสัญญานั้น ท่านก็กล่าวว่า สัญญา โดยหัวข้อแห่งสัญญา.

อนิจฺจสญฺญาญาณ (น)

[อนิจฺจสญฺญา + ญาณ]

ญาณอันประกอบด้วยอนิจจสัญญา,

ญาณที่เป็นไปกับด้วยอนิจจสัญญา.

มูลสนฺตานกานีติ สนฺตาเนตฺวา จิตฺมูลานิ. มหานฺคลํ วิย หิ อนิจฺจสญฺญา ขุทฺทา-นุขุทฺทกานิ มูลสนฺตานกานิ วิย กิเลสา ยถา กสฺสโก กสนฺโต นงฺคเลน ตานิ ปทาเลติ เอวํ โยคี อนิจฺจสญฺญํ ภาเวนฺโต **อนิจฺจ-สญฺญาญาเณน** กิเลเส ปทาเลตีติ อิทเมตฺถ โอปมฺมสํสนฺทนํ. (สํ.อฏ. ๓๐๓)

คำว่า **รากที่เกี่ยวเนื่อง (มูลสนฺตานกานิ)** ได้แก่ รากไม้ที่แตกยื่นออกไป ก็ในที่นี้มี

อุปมาเปรียบเทียบ ดังต่อไปนี้ อนิจจสัญญาเปรียบเหมือนไถใหญ่ กิเลสทั้งหลาย เปรียบเหมือนรากไม้ที่แตกออกไปทั้งเล็กทั้งใหญ่ พระโยคีผู้เจริญอนิจจสัญญาทำลายกิเลสได้ด้วย**ญาณที่เป็นไปกับด้วยอนิจจสัญญาญาณ**ซึ่งเปรียบเหมือนชาวนาไถนาทำลายรากไม้เหล่านั้นได้ด้วยไถ.

อนิจฺจสญฺญาญาเณนาติ อนิจฺจสญฺญาสหคเตน ญาเณน. (สำ.ฏี.๒/๒๕๖)

คำว่า **ญาณที่เป็นไปกับด้วยอนิจจสัญญาญาณ (อนิจฺจสญฺญาญาเณน)** ได้แก่ ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยสัญญาว่าไม่เที่ยง.

อนิจฺจสญฺญานุโลม (น)

[อนิจฺจสญฺญา + อนุโลม]

วิปัสสนาญาณอันสมควรแก่อนิจจสัญญา, วิปัสสนาญาณอันคล้อยตาม-อนุโลมเข้ากับอนิจจสัญญา.

อถ วา อนิจฺจํ วา **อนิจฺจสญฺญานุโลมํ** วา, น ปฏิลภติ. (มหานิ. ๑๔๙)

อีกนัยหนึ่ง ท่าน (มาคันทิยะ) ไม่ได้พบขันธ์ ๕ ซึ่งไม่เที่ยง หรือญาณ**อันอนุโลมเข้ากับอนิจจสัญญา**.

อนิจฺจสญฺญานุโลมํ วาติ “ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจาติ อุปฺปนฺนา สญฺญา อนิจฺจสญฺญา, ตาย สญฺญาย อนุโลมํ อปฺปฏิกฺกูลํ **อนิจฺจสญฺญานุโลมํ**. (มหานิ.อฏ. ๒๖๖)

คำว่า **อนุโลมตามอนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญานุโลมํ)** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นว่าเบญจขันธ์ทั้งหลายไม่เที่ยง ชื่อว่า อนิจจสัญญา ญาณที่สมควร คืออนุโลมตามสัญญานั้นชื่อว่า ญาณ**ที่อนุโลมตามอนิจจสัญญา** [ญาณนั้น คือ วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ มีชื่อเรียกว่า อนุโลมญาณ]

อนิจฺจสญฺญาปริจิต (ติ)

[อนิจฺจสญฺญา + ปริจิต]

อันสั่งสม-อบรมด้วยอนิจจสัญญา.

อนิจฺจสญฺญาปริจิเตน ภิกฺขเว ภิกฺขุโน เจตสา พหุลํ วิหรโต ลาภสกฺการสิโลเก จิตฺตํ ปติลียติ ปติกุฏฺติ ปติวตฺตติ น สมฺปสาริยติ. (อ.๒/๔๓๖)

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า ภิกษุ**มีใจที่อบรมด้วยอนิจจสัญญา**อยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับ งอกลับ หมุนกลับ ไม่เหยียดออกไปรับลาภสักการะและชื่อเสียง.

ดู อสุตสญฺญาปริจิต ด้วย

อนิจฺจสญฺญาภาวนา (ถี)

[อนิจฺจสญฺญา + ภาวนา]

การเจริญอนิจจสัญญา,

ภาวนาอันมีอนิจจสัญญาเป็นประธาน.

อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยค (ปุ)

[อนิจฺจสญฺญา + ภาวนา + อนุโยค]

การประกอบเนืองๆ ซึ่งการเจริญอนิจจสัญญา, ความเพียรในการเจริญอนิจจสัญญา,

ความเพียรในการเจริญวิปัสสนาที่มีอนิจจสัญญาเป็นประธาน.

อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยคนฺติ เอตฺถ สญฺญาสีเสน วิปสฺสนา กถิตา. ยสฺมา ปเนตฺถ อานาปานกมฺมฏฺฐานวเสน อภินิวิฏฺฐาว พหู ภิกฺขู ตสฺมา เสสกมฺมฏฺฐานานิ สงฺเขเปน กเถตฺวา อานาปานกมฺมฏฺฐานํ วิตฺถาเรน กเถนฺโต **อานาปานสฺสติ ภิกฺขเวติอาทิมาห.** (ม.อฏ.๔/๙๘)

คำนี้ว่า **ความเพียรในการเจริญอนิจจสัญญา (อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยคํ)** พระผู้มีพระภาคตรัสวิปัสสนาโดยมุ่งสัญญาเป็นประธาน แต่เพราะเหตุที่ภิกษุเป็นอันมากในที่นั่น ตั้งมั่นแล้วด้วยอำนาจแห่งอานาปานกัมมัฏฐาน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกัมมัฏฐานที่เหลือโดยย่อเมื่อตรัสอานาปานกัมมัฏฐานโดยพิสดาร จึงตรัสพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ เป็นต้น.

อนิจฺจสญฺญี (ติ)

[อนิจฺจ + สญฺญา + อี]

ผู้มีสัญญาว่าไม่เที่ยง, ผู้มีอนิจจสัญญา.

อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ, **อนิจฺจสญฺญี** อนิจฺจปฏิสංเวที สตตํ สมิตํ อพฺโพกิณฺณํ เจตสา อธิมุจฺจมาโน ปญฺญาย ปริโยคาหมาโน.โส อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเวว ธมฺเม สยํอภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรติ. (อ.๒/๔๐๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง **มีสัญญาว่าไม่เที่ยง** รู้ว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ ตั้งใจมั่นเนืองๆ สม่ำเสมอ ไม่ขาดระยะ มีปัญญาหยั่งรู้ เขาทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน.

อนิจฺจาติ เอวํ สญฺญา อสฺสาติ **อนิจฺจสญฺญี**. (อ.ฏ.๓/๑๔๘)

ชื่อว่า **มีสัญญาว่าไม่เที่ยง (อนิจจสญฺญี)** เพราะอรรถว่ามีสัญญาอย่างนี้ว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง.

ดู อนิจฺจปฏิสංเวที ด้วย

อนิจฺจสภาว (ปุ)

[อนิจฺจ + สภาว]

(๑) สภาพอันไม่เที่ยง.

(๒) (ติ) มีสภาพอันไม่เที่ยง.

อนิจฺจนฺติ หุตฺวา อภาวฏฺเจน อนิจฺจํ. เอตฺถ จ อนิจฺจนฺติ น ชรามรณํ อนิจฺจํ **อนิจฺจสภาวานํ** ปน ขนฺธานํ ชรามรณตฺตา อนิจฺจํ

นาม ชาตํ. (สํ.อฏ.๒/๓๙)

คำว่า **ไม่เที่ยง (อนิจฺจ)** ได้แก่ ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า เกิดขึ้นแล้วดับไป ก็คำว่า ไม่เที่ยงในที่นี้มิได้หมายเอาชราและมรณะว่าไม่เที่ยง แต่ที่ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะขันธ์**ที่มีสภาพอันไม่เที่ยง** เป็นชราและมรณะ.

อนิจฺจสมฺภูต (ติ)

[อนิจฺจ + สมฺภูต]

เกิดเพราะความไม่เที่ยง.

รูปํ ภิกฺขเว อนิจฺจ.โยปิ เหตุ โยปิ ปจฺจโย รูปสฺส อุปฺปาทาย โสปิ อนิจฺโจ.**อนิจฺจ-สมฺภูตํ** ภิกฺขเว รูปํ กุโต นิจฺจ ภวิสฺสติ!
(สํ.๒/๒๐, ๓๔๔)

ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ให้รูปเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย รูป**เกิดเพราะความไม่เที่ยง** ที่ไหนจักเที่ยงเล่า.

อนิจฺจสีล (ติ)

[อนิจฺจ + สีล]

ผู้มีศีลไม่มั่นคง, ผู้มีศีลไม่แน่นอน.

สีลวนฺโต น กุพฺพนฺติ
พาโล สีลานิ กุพฺพติ
อนิจฺจสีลํ ทุสฺสีลฺยํ
กึ ปณฺฑิจฺจ กริสฺสติ. (ชา.๑/๑๑๒)
(พระเจ้าพรหมทัตตรัสว่า)
คนมีศีลไม่กระทำเช่นนั้น คนพาลทำเช่นนั้นเป็นปกติ ทำไมหนอจะทำคนที่**มีศีลไม่มั่นคง** ซึ่งเป็นคนทุศีลให้เป็นบัณฑิตได้.

อนิจฺจสีลนฺติ อทฺธุเวน ทีฆรตฺตํ อปฺปวตฺเตน สีเลน สมนฺนาคตํ. (ชา.อฏ.๓/๑๑๘)

คำว่า **คนมีศีลไม่มั่นคง (อนิจฺจสีลํ)** ได้แก่ คนประกอบด้วยศีลไม่ยั่งยืน คือ ไม่ประพฤติสิ้นกาลนาน .

อนิจฺจสุขทุกฺขโวกิณฺณ (ติ)

[อนิจฺจ + สุข + ทุกฺข + โวกิณฺณ]

อันเกลื่อนกล่นด้วยความไม่เที่ยง สุขและทุกข์, ประกอบด้วย-มีความไม่เที่ยง สุขและทุกข์.

อิติ โส ทิฏฺเฐว ธมฺเม **อนิจฺจสุขทุกฺข-โวกิณฺณํ** อุปฺปาทวยธมฺมํ อตฺตานํ สมนุ-ปสฺสมาโน สมนุปสฺสติ โย โส เอวมาห 'เวทนา เม อตฺตาติ.ตสฺมาติหานนฺท เอเตน เปตํ นกฺขมติ 'เวทนา เม อตฺตาติ สมนุปสฺสิตุ.
(ที.๒/๕๗)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า) ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า 'เวทนาเป็นอัตตาของเรา' เมื่อเห็นเวทนาว่าเป็นอัตตา ย่อมเห็นอัตตา**ที่ประกอบด้วยความไม่เที่ยง สุขและทุกข์**มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ในปัจจุบัน เพราะเหตุนั้นแล อานนท์ ด้วยเหตุเพียง

เท่านี้ จึงยังไม่ควรที่จะเห็นว่า ‘เวทนาเป็นอัตตาของเรา’.

อนิจฺจสุตฺต

[อนิจฺจ + สุตฺต]

(ก) พระสูตรอันแสดงความไม่เที่ยงของนามและรูป, อนิจจสูตร.

ขันธวรรคสังยุตบาฬี สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๑ (สำ.๒/๑๘)

สังยุตที่ ๑ วรรคที่ ๕ สูตรที่ ๓-๔ (สำ.๒/๓๗)

สังยุตที่ ๒ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๓ (สำ.๒/๑๕๙)

(ข) สูตรอันแสดงประโยชน์แห่งอนิจจสัญญา.

มหาวรรคสังยุตบาฬี สังยุตที่ ๒ วรรคที่ ๘ สูตรที่ ๕. (สำ.๓/๑๑๖)

อนิจฺจาการ (ปุ)

[อนิจฺจ + อาการ]

อาการอันไม่เที่ยง, อาการ-สภาวะอันเกิดขึ้นแล้วไม่มี-เสื่อมไป-ดับไป.

อตฺตโน ญาณจริตสฺส ภควา ปุคฺคลสฺส อาจิกฺขติ วิปสฺสนานิมิตฺตํ **อนิจฺจาการ**ํ ทุกฺขาการ ํ อนตฺตาการ ์. (มหานิ. ๒๘๐)

(พระพุทธเจ้า) ย่อมตรัสนิมิตแห่ง วิปัสสนา **มีอาการไม่เที่ยง** มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต.

อนิจฺจาการนฺติ หุตฺวา อภาวาการ ์. (มหานิ.อฏ. ๓๓๙)

คำว่า **มีอาการไม่เที่ยง (อนิจฺจาการ ์)** คือ มีอาการที่เกิดขึ้นแล้วดับไป.

ดู อนตฺตาการ, อนิจฺจลกฺขณ ด้วย

อนิจฺจาทิก (ติ)

[อนิจฺจ + อาทิ + ก]

มีความไม่เที่ยงเป็นต้น.

ยสฺส ภายติ ตำ ทุกฺขนฺติ ยสฺส **อนิจฺจาทิกสฺส** ภายติ ตำ นิสฺสรณ ำ อชานนฺโต ตำ ภยำ ตสฺส ทุกฺขำ โหติ ทุกฺขำ อาวหตีติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ.๑๙๐)

คำว่า **ภัยที่สัตว์โลกกลัวจัดเป็นทุกข์ (ยสฺส ภายติ ตำ ทุกฺขำ)** ได้แก่ ความกลัวที่สัตว์โลกผู้ไม่รู้การสลัดออกซึ่งสภาวะที่**มีความไม่เที่ยงเป็นต้น**ที่ตนกลัวนั้น เป็นทุกข์คือนำทุกข์มาให้เขา.

อนิจฺจาทิวิปริณาม (ปุ)

[อนิจฺจาทิ + วิปริณาม]

ความแปรไปโดยความไม่เที่ยงเป็นต้น.

อนิจฺจาทิวิปริณามสภาว (ปุ)

[อนิจฺจาทิวิปริณาม + สภาว]

(๑) สภาวะคือความแปรปรวนไปโดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยงเป็นต้น.

(๒) (ติ) อันมีสภาพ คือความแปรปรวนไปโดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นต้น.

อนิจฺจาทิวิปริณามสภาวตฺต (น)

[อนิจฺจาทิวิปริณามสภาว + ตฺต]

ความเป็นสภาพ คือความแปรปรวนไปโดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยงเป็นต้น,

ความเป็นสภาวะที่เปลี่ยนแปลงโดยไม่เที่ยงเป็นต้น.

ยทภินนฺทติ ตํ ภยนฺติ ยํ วฑฺฒิสงฺขาตํ ภวกามาทิภวํ วา อภินนฺทติ ตํ **อนิจฺจาทิวิปริณามสภาวตฺตา** อเนกพฺยสนานุพนฺธตฺตา จ ภวเหตุภาวโต อติวิย ภยานกฏฺเฐน ภยํ. (อุทาน.อฏ.๑๙๐)

คำว่า **ภพที่สัตว์โลกเพลิดเพลินจัดเป็นภัย (ยทภินนฺทติ ตํ ภยํ)** ได้แก่ ภพ คือความเจริญหรือภพมีกามเป็นต้น ที่สัตว์โลกเพลิดเพลินนั้น ชื่อว่าเป็นภัย เพราะอรรถว่าน่ากลัวอย่างยิ่ง โดยเป็นเหตุเกิดภพ **เพราะมีความเป็นสภาวะที่เปลี่ยนแปลงโดยไม่เที่ยงเป็นต้น** และเพราะถูกความพินาศหลายประการติดตาม.

อนิจฺจาทิสภาว (ปุ)

[อนิจฺจาทิ + สภาว]

(๑) สภาวะที่มีความไม่เที่ยงเป็นต้น.

(๒) (ติ) อันมีสภาวะที่มีความไม่เที่ยงเป็นต้น.

ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตนฺติ รูปายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐมตฺตํ. ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณํ รูเป รูปมตฺตเมว ปสฺสติ น **อนิจฺจาทิสภาวํ** เอวเมว เสสํ จกฺขุทฺวาริกวิญฺญาเณน หิ เม ทิฏฺฐมตฺตเมว ภวิสฺสตีติ สิกฺขิตพฺพนฺติ อตฺโถ. (อุทาน.อฏ. ๑๘๙)

คำว่า **เมื่อเห็นก็สักแต่ว่าเห็น (ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ)** ได้แก่ สักว่าเห็นรูปายตนะ ด้วยจักขุวิญญาณ อธิบายว่า เธอพึงศึกษาว่าจักขุวิญญาณเห็นซึ่งรูปในรูปเท่านั้น หาเห็น**สภาวะที่มีความไม่เที่ยงเป็นต้น**ไม่ฉันใด รูปที่เหลือจักเป็นเพียงอันเราเห็นด้วยวิญญาณที่เป็นไปทางจักขุทวารนั้นเท่านั้น.

อนิจฺจานุปสฺสนตฺถ (ปุ)

[อนิจฺจานุปสฺสนา + อตฺถ]

ประโยชน์คือการพิจารณาเห็นเตภูมิกสังขารธรรมที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง,

ประโยชน์คืออนิจจานุปัสสนา.

ประโยชน์คือการพิจารณเห็นเตภูมิกสังขารธรรมอยู่เนืองๆ ว่าไม่เที่ยง,

ประโยชน์คือเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง.

อนิจฺจานุปสฺสนตฺถาย อาวชฺชนกิริยาพฺยากตา วิญฺญาณจริยา อนิจฺจานุปสฺสนาญาณจริยา. (ปฏิสํ.๘๐)

ความคิดพิจารณา**เพื่อประโยชน์คือการพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง** อันเป็นเพียงอาวัชชนกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา.

อนิจฺจานุปสฺสนา (ถี)

[อนิจฺจ + อนุปสฺสนา]

อนิจจานุปัสสนา

(ก) การพิจารณา หรือญาณอันพิจารณาเตภูมิกสังขารธรรมอันไม่เที่ยงเป็นนิตย์, การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง.

(ข) การพิจารณา หรือญาณที่พิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่าไม่เที่ยง (เป็นอย่างหนึ่งในบรรดามหาวิปัสสนา ๑๙ อย่าง)

อนิจฺจานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสํ. ๑๑)

อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง) ควรรู้ยิ่ง.

อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๖)

การพิจารนาเห็นว่าไม่เที่ยง คือ **อนิจจานุปัสนา**.

“อนิจฺจานุปสฺสนาติ ตสฺสา อนิจฺจตายวเสน รูปาทีสุ “อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสนา. (วิ.อฏ.๒/๓๔-๓๕)

คำว่า **อนิจจานุปัสสนา (อนิจฺจานุปสฺสนา)** ได้แก่ การพิจารณาเห็นว่า “ไม่เที่ยงในรูปเป็นต้น โดยอำนาจความเป็นของไม่เที่ยงนั้น.

อนิจฺจสฺส อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสา** เตภูมิกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาย เอตํ นามํ. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๗๙, ๓๔๓)

การพิจาณาเห็นซึ่งความไม่เที่ยงหรือว่าไม่เที่ยง ชื่อว่า **การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง** คำนี้ เป็นชื่อของวิปัสสนาที่เป็นไปโดยถือเอาธรรม (รูปนาม) ที่เป็นไปในภูมิ ๓ ว่าไม่เที่ยง.

อนิจฺจสฺส เตภูมกธมฺมสฺส อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**. (ม.ฏี.๑/๒๖๐)

การพิจารณาเห็นธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ อันไม่เที่ยง หรือว่า ไม่เที่ยง ชื่อว่า **การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง**.

อนิจฺจานุปสฺสนาติ ปญฺจกฺขนฺธานํ ขยโต วยโต ทสฺสนญาณํ. (ม.อฏ.๒/๑๙๙)

คำว่า **การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง (อนิจฺจานุปสฺสนา)** ได้แก่ ญาณที่เห็นขันธ์ ๕ โดยสิ้นไป คือ ดับไป.

ตํ (อนิจฺจลกฺขณํ) อารพฺภ ปวตฺตา วิปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**. (อิติวุตฺ.อฏ. ๒๕๔)

วิปัสสนาที่ปรารภลักษณะที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นไป ชื่อว่า **การพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง**.

อนิจฺจานุปสฺสนา(น)ญาณ (น)

[อนิจฺจานุปสฺสนา + ญาณ]

ญาณที่พิจารณาเตภูมิกสังขารธรรมอันไม่เที่ยงเป็นนิตย์ว่าไม่เที่ยง,

ญาณที่พิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง,

ญาณที่เห็นว่าไม่เที่ยง.

รูเป **อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ** นิจฺจโต สญฺญาย มุจฺจติ. (ปฏิสํ.๒๓๘)

ญาณที่เห็นว่าไม่เที่ยงในรูป ย่อมพ้นจากสัญญาว่าเที่ยง.

อนิจฺจานุปสฺสนาญาณนฺติ สมาสปทำ. **อนิจฺจานุปสฺสนาญาณนฺติ** วา ปาโจ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๕๘)

คำว่า **อนิจฺจานุปสฺสนาญาณ์** เป็นคำสมาส. บาลีว่า **อนิจฺจานุปสฺสนา ญาณ์** ดังนี้บ้าง.

อนิจฺจานุปสฺสนาญาณ์ นิจฺจโต อภินิเวสา มุจฺจตีติ สุญฺญโต วิโมกฺโข. (ปฏิสํ. ๒๖๒)

ญาณที่เห็นว่าไม่เที่ยงย่อมพ้นจากการยึดถือผิดว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์.

อนิจฺจานุปสฺสี (ติ)

[อนิจฺจ + อนุ + ทิส + ณี]

(ก) ผู้มีปกติพิจารณาเตภูมิกสังขารธรรม ว่าไม่เที่ยง.

(ข) ผู้มีปกติพิจารณาเนือง ๆ ว่าไม่เที่ยง.

อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามิ. (วิ.๑/๘๙)

[โยคีสำเหนียกว่า] เราจะ**พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง** หายใจออก.

[อานาปานสติ ๑๖ ขั้น

(๑) เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว

เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว

(๒) เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น

เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น

(๓) สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก

สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า

(๔) สำเหนียกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจออก

สำเหนียกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจเข้า

(๕) สำเหนียกว่า จะรู้ชัดปีติ หายใจออก

สำเหนียกว่า จะรู้ชัดปีติ หายใจเข้า

(๖) สำเหนียกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจออก

สำเหนียกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจเข้า

(๗) สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก

สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า

(๘) สำเหนียกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก

สำเหนียกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า

(๙) สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจออก

สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจเข้า

(๑๐) สำเหนียกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก

สำเหนียกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า

(๑๑) สำเหนียกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก

สำเหนียกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า

(๑๒) สำเหนียกว่า จะเปลื้องจิต หายใจออก

สำเหนียกว่า จะเปลื้องจิต หายใจเข้า

(๑๓) สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก

สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า

(๑๔) สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก

สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า

(๑๕) สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก

สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า

(๑๖) สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสลัดเสียได้ หายใจออก

สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสลัดเสียได้ หายใจเข้า]

“**อนิจฺจานุปสฺสีติ** ตาย อนุปสฺสนาย สมนฺนาคโต ตสฺมา เอวํ ภูโต อสฺสสนฺโต จ ปสฺสสนฺโต จ อิธ “**อนิจฺจานุปสฺสี** อสฺสสิสฺสามิ ปสฺสสิสฺสามีติ สิกฺขตีติ เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏ.๒/๓๕)

คำว่า **พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง (อนิจฺจานุปสฺสี)** คือ บุคคลผู้ประกอบด้วยการพิจารณาเห็นนั้น เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้เป็นอย่างนี้ หายใจเข้าหายใจออก พึงทราบในอธิการนี้ว่า สำเหนียกว่า “เรา**พิจารณาเห็นไม่เที่ยง** หายใจเข้าหายใจออก.

อนิจฺจนฺติ อนุปสฺสี, อนิจฺจสฺส วา อนุปสฺสนสีโล อนิจฺจานุปสฺสี. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๔๓)

ผู้พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หรือ ผู้มีปกติตามเห็นว่าไม่เที่ยง ชื่อว่า **ผู้พิจารณาเห็น** [รูปนามที่เกิดในภูมิ ๓] **ว่าไม่เที่ยง**.

อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ. (ม.๑/๓๑๘)

พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง อยู่.

อนิจฺจานุปสฺสีติ เตน ฌาเณน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล. ตสฺมา “อนิจฺจานุปสฺสี วิหรตีติ อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต วิหรตีติ อยเมตฺถ อตฺโถ. (ม.อฏ.๒/๑๙๙)

คำว่า **พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่ (อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ)** ได้แก่ พิจารณาเห็น

โดยความไม่เที่ยงอยู่.

อนิจฺจาติ เอวํ ปญฺญาย ผรนฺโต อนุปสฺสตีติ **อนิจฺจานุปสฺสี**. (อ.อฏ.๓/๑๔๘)

ชื่อว่า ผู้พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง (อนิจฺจานุปสฺสี) เพราะอรรถว่า แผ่ไปอยู่ด้วยปัญญาตามเห็นอยู่อย่างนี้ว่า ไม่เที่ยง.

สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสีติ สพฺเพปิ เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจโต อนุปสฺสนฺโต. (อ.อฏ.๒/๓๔๔)

คำว่า **พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ (สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจานุปสฺสี)** ได้แก่ พิจารณาเห็นสังขารอันเป็นไปในภูมิ ๓ แม้ทั้งหมด โดยความไม่เที่ยง.

[ในวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น พึงทราบหมวด ๔ นี้ คือ (๑) อนิจจ์ (ความไม่เที่ยง)

(๒) อนิจจลักษณะ (ลักษณะของความไม่เที่ยง)

(๓) อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง)

(๔) อนิจจานุปัสสี (ผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง)

ขันธปัญจกะ (ขันธ์ ๕) ชื่อว่า ไม่เที่ยง [อนิจจัง] เพราะเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะประกอบด้วยการเกิดขึ้นและเสื่อมไป เพราะเป็นไปชั่วคราว และเพราะตรงข้ามกับความเที่ยง อาการที่มีแล้วกลับไม่มีของขันธปัญจกะนั้น ชื่อว่า อนิจจลักษณะ

วิปัสสนาที่ปรารภขันธปัญจกะนั้นเป็นไป ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา

พระโยคาวจรผู้เห็นแจ้งว่า 'ขันธปัญจกะนั้นไม่เที่ยง' ชื่อว่า อนิจจานุปัสสี]

(ค) ผู้พิจารณาเห็นความเป็นของไม่เที่ยง,

ผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง.

โส กาเย จ สุขาย จ เวทนาย **อนิจฺจานุปสฺสี** วิหรติ. (สํ.๒/๔๑๓)

ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในกายและในสุขเวทนาอยู่

อนิจฺจานุปสฺสีติ อนิจฺจตํ อนุปสฺสนฺโต. (สํ.อฏ.๓/๑๑๘)

คำว่า **พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (อนิจฺจานุปสฺสี)** ได้แก่ ผู้เห็นความไม่เที่ยงอยู่.

ดู อนิจฺจปฏิสํเวที ด้วย

อนิจฺจฺจฺฉาทนปริมทฺทนเภทน-วิทฺธสนธมฺม (ติ)

[อนิจฺจ + อุจฺฉาทน + ปริมทฺทน + เภทน + วิทฺธสน + ธมฺม]

มีสภาวธรรมไม่เที่ยง ต้องลูบไล้ ต้องนวดเฟ้น, แตก และสลายไป.

โส เอวํ ปชานาติ 'อยํ โข เม กาโย รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว โอทนกุมฺมาสูปจโย **อนิจฺจฺจฺฉาทนปริมทฺทน-**

เภทนวิทฺธ์สนธมฺโม,อิทญฺจ ปน เม วิญฺญาณ์ เอตฺถ สิตๆ เอตฺถ ปฏิพทฺธนฺติ. (ที.๑/๗๒)

ภิกษุนั้น รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายของเรานี้ คุมกันเป็นรูปร่าง ประกอบด้วยมหาภูต-รูป ๔ เกิดจากบิดามารดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด **มีสภาวธรรมไม่เที่ยง ต้องลูบไล้ ต้องนวดเฟ้น แตก และสลายไป** วิญญาณของเราอาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้ฉันนั้น.

คณฺโฑติ โข ภิกฺขเว อิมสฺเสตๆ จาตุมหา-ภูติกสฺส กายสฺส อธิวจน์ มาตาเปตฺติก-สมฺภวสฺส โอทนกุมฺมาสูปจยสฺส **อนิจฺจุจฺ-ฉาทนปริมทฺทนเภทนวิทฺธ์สนธมฺมสฺส**. (ม.๑/๑๙๗)

ภิกษุทั้งหลาย คำว่า **คัณฑะ** นี้ เป็นชื่อของกายนี้ ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด **มีสภาวธรรมไม่เที่ยง ต้องลูบไล้ ต้องนวดเฟ้น, แตก และสลายไป**.

อนิจฺฉ (ติ)

[น + อิจฺฉา]

ผู้ไม่มีความต้องการ, ผู้ไม่มีตัณหา, ผู้ไม่ละโมบ, ผู้ไม่มักมาก.

สุขชีวิโน ปุเร อาสุ์
ภิกฺขู โคตมสาวกา
อนิจฺฉา ปิณฺฑเมสนา
อนิจฺฉา สยนาสนๆ
โลเก อนิจฺจตๆ ญตฺวา
ทุกฺขสฺสนฺตๆ อกๆสุ เต. (สๆ.๑/๖๐)

(ชันตุเทพบุตรได้กล่าวกับพวกภิกษุผู้ฟุ้งซ่านว่า)

ในกาลก่อน พวกภิกษุสาวกของพระโคดมเป็นอยู่เรียบง่าย **ไม่มักมาก** ในการแสวงหาบิณฑบาต ไม่มักมากที่นอนที่นั่ง ท่านรู้ว่าสิ่งทั้งปวงในโลกเป็นของไม่เที่ยงจึงกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

อูนูทโร มิตาหาโร
อปฺปิจฺฉสฺส อโลลุปฺ
สทา อิจฺฉาย นิจฺฉาโต
อนิจฺโฉ โหติ นิพฺพุโต. (สุตฺตนิ. ๓๘๙)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับนาลกดาบสว่า)

มุนีควรเป็นผู้มีท้องพร่อง ฉันอาหารแต่พอประมาณ มีความปรารถนาน้อย ปราศจากความละโมบ หมดความกระหายหิวด้วยความอยาก **ไม่มักมาก** ดับความเร่าร้อนได้ตลอดกาล.

อนิจฺฉาติ นิตฺตณฺหา หุตฺวา. (สๆ.อฏ.๑/๑๐๗)

คำว่า **ไม่มักมาก (อนิจฺฉา)** ได้แก่ เป็นผู้ปราศจากตัณหา.

เอวๆ อโลลุปฺ หิ สทา อิจฺฉาย นิจฺฉาโต **อนิจฺโฉ** โหติ นิพฺพุโต. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๑๓)

จริงอยู่ ผู้ไม่มีความโลภอย่างนี้ เป็นผู้ไม่หิวด้วยความปรารถนา **ไม่มักมาก** (ด้วยอำนาจความโลภ) เป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้แล้วตลอดกาล.

อนิจฺฉตฺต (น)

[อนิจฺฉ + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่มีความต้องการ,

ความเป็นผู้ไม่มีตัณหา, ความไม่มักมาก.

ยาย อิจฺฉาย ฉาตา โหนฺติ สตฺตา ขุปฺปิปาสาตุรา วิย อติตฺตา, ตาย อิจฺฉาย อนิจฺโฉ โหติ **อนิจฺฉตฺตา** จ นิจฺฉาโต โหติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๑๓)

สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หิวด้วยความปรารถนาอันใด ไม่อิ่ม ดุจเดือดร้อนเพราะหิวกระหาย ภิกษุเป็นผู้ไม่มักมากด้วยความปรารถนานั้น และชื่อว่าเป็นผู้หมดความหิว **เพราะความไม่มักมาก**.

อนิจฺฉน (ติ)

[น + อิสุ + ยุ]

ผู้ไม่มีความต้องการ, ผู้ไม่ต้องการ.

อนิจฺฉนภาว (ปุ)

[อนิจฺฉน + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่มีความต้องการ,

ความไม่ต้องการ, ความไม่อยากได้.

เอเตน สจฺเจนาติ สเจ อหํ ทานํ ททมาโน วิปากํ อสทฺทหิตฺวา อตฺตโน อนิจฺฉาย ทมฺมิ, **อนิจฺฉนภาวํ** มม ปเร น ชานนฺติ, เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตูติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๔/๑๒)

คำว่า **ด้วยสัจจวาจานี้ (เอเตน สจฺเจน)** ความว่า แม้หากว่า ข้าพเจ้าเมื่อให้ทาน ก็ไม่เชื่อผลแห่งทาน ให้ไปโดยที่ตนไม่ปรารถนา แต่ชนเหล่าอื่น ก็ไม่รู้**ความที่**ข้าพเจ้า**ไม่มีความต้องการ** ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมี.

อนิจฺฉนฺต (ติ)

[น + อิจฺฉนฺต]

ไม่ต้องการอยู่.

อพฺภูติ ตสฺส โภ โหติ
โย **อนิจฺฉนฺต**มิจฺฉติ
อกามํ ราช กาเมสิ
อกนฺตํ กนฺตุ มิจฺฉสิ. (ชา.๒/๖๖)

(พระนางปภาวดีทรงด่าพระโพธิสัตว์พระเจ้ากุสราชว่า)

ข้าแต่พระราชาผู้เจริญ ผู้ใดต้องการบุคคลที่เขา**ไม่ต้องการ** ผู้นั้นย่อมไม่มีความเจริญ พระองค์ต้องการบุคคลที่เขาไม่ต้องการ ปรารถนารักใคร่บุคคลที่เขาไม่รักใคร่.

อนิจฺฉมาน (ติ)

[น + อิจฺฉมาน]

ไม่ต้องการอยู่, ไม่ปรารถนาอยู่.

ตํ สุตฺวา มหาสตฺโต จินฺเตสิ “ราชา มม **อนิจฺฉมาน**สฺเสว คมิสฺสติ, คนฺตฺวา จ ปน มหาวินาสํ ปาปุณิสฺสติ. (ชา.อฏ.๖/๒๗๓)

พระมหาสัตว์ (มโหสธบัณฑิต) ครั้นสดับคำนั้นแล้ว (คำบอกกล่าวของนกสุวโปดกว่าพระเจ้าจุลนีวางแผนจะฆ่าตนและพระเจ้าวิเทหราช) จึงคิดว่า เมื่อเรา**ไม่ต้องการ** (ให้เสด็จ) แต่พระราชาจักเสด็จ ครั้นเสด็จไปแล้วก็จักถึงความพินาศใหญ่.

อนิจฺฉย (ปุ)

[น + นิจฺฉย]

การไม่ตัดสิน, การไม่สามารถตัดสิน,

ความไม่ตกลงใจได้ (ความเป็นไปแบบสองจิตสองใจ = ความสงสัย)

อนิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐาน (ติ)

[อนิจฺฉย + ปจฺจุปฏฺฐาน]

ธรรมที่ยังการตัดสินใจไม่ได้ให้เกิดขึ้น,

ธรรมที่ยังความสงสัยให้เกิดขึ้น,

มีการตัดสินใจไม่ได้เป็นปัจจุปัฏฐาน.

สภาวํ วา วิจินนฺโต เอตาย กิจฺฉติ กิลมตีติ วิจิกิจฺฉา. สา สํสยลกฺขณา, กมฺปนรสา, **อนิจฺฉยปจฺจุปฏฺฐานา** อเนกํสคาห-ปจฺจุปฏฺฐานา วา อโยนิโสมนสิการ-ปทฏฺฐานา. ปฏิปตฺติอนฺตรายกราติ ทฏฺฐพฺพา. (อภิ.อฏ.๑/๓๐๐)

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าวิจิกิจฉา เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนเมื่อคิดสภาวธรรมย่อมยุ่งยาก คือ ย่อมลำบาก วิจิกิจฉานั้น มีความสงสัยเป็นลักษณะ มีความหวั่นไหวเป็นรส **มีการตัดสินใจไม่ได้เป็นปัจจุปัฏฐาน** มีการทำไว้ในใจโดยอุบายอันไม่แยบคายเป็นปทัฏฐาน บัณฑิตพึงทราบว่า วิจิกิจฉานี้ เป็นธรรมอันกระทำอันตรายต่อการปฏิบัติ.

อนิจฺฉยํ ทฺเวพฺหกํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อนิจฺฉย-ปจฺจุปฏฺฐานา**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๒/๑๔๓)

มีการตัดสินใจไม่ได้เป็นปัจจุปัฏฐาน เพราะอรรถว่า ยังการตัดสินใจไม่ได้ คือ ภาวะที่เป็นสองฝักสองฝ่ายให้เกิดขึ้น.

อนิจฺฉา (ถี)

[น + อิจฺฉา]

ความไม่อยากได้,

ตรงกันข้ามกับความอยากได้,

ความไม่โลภ.

รโถ สีลปริกฺขาโร
ฌานกฺโข จกฺกวีริโย
อุเปกฺขา ธุรสมาธิ
อนิจฺฉา ปริวารณิ. (สํ.๓/๕)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า)

รถนี้มีศีล เป็นเครื่องประดับ มีฌาน เป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นทูบ **มีความไม่อยากได้**เป็นประทุน.

[**รถ** ในที่นี้หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘

ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล (๒) อินทรียสังวรศีล (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล (๔) ปัจจยสันนิสิตศีล

ฌาน ในที่นี้หมายถึงฌาน ๕ (ปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, ปัญจมฌาน) ที่สัมปยุตด้วยวิปัสสนา

ทูบ แปลมาจากคำว่า ธุรสมาธิ (ที่ยึดแอก) หมายถึงส่วนที่ทำให้แอกหยุดขยับไปมา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๔๐๖ ให้คำนิยาม คำว่า ทูบ ไว้ว่า “ไม้แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกไปติดกับแอก]

อนิจฺฉา ปริวารณฺฑิ พาหิรกรถสฺส สีหจมฺมาทีนิ วิย อิมสฺสาปิ อริยมคฺครถสฺส อโลภสงฺขาตา **อนิจฺฉา** ปริวารณฺ นาม. (สำ.อฏ.๓/๑๕๙)

คำว่า **มีความไม่อยากได้เป็นประทุน (อนิจฺฉา ปริวารณฺ)** ได้แก่ **ความไม่อยากได้** กล่าวคืออโลภะของรถคืออริยมรรคแม้นี้ชื่อว่าเป็นประทุน เหมือนหนังราชสีห์เป็นต้น เป็นเครื่องหุ้มภายนอกรถฉะนั้น.

อนิจฺฉาติ อิจฺฉาปฏิปกฺขา. (สำ.ฏี.๒/๓๙๘)

คำว่า **ความไม่อยากได้ (อนิจฺฉา)** ได้แก่ ธรรมที่ตรงข้ามกับความอยากได้.

อนิจฺฉาเรตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิจฺฉาเรตฺวา]

ไม่เปล่งแล้ว, ไม่กล่าวแล้ว.

โส โข อหๆ ภนฺเต ปูรณสฺส กสฺสปสฺส ภาสิตๆ เนว อภินนฺทึ นปฺปฏิกฺโกสึ. อนภินนฺทิตฺวา อปฺปฏิโกสิตฺวา อนตฺตมโน, อนตฺตมนวาจๆ **อนิจฺฉาเรตฺวา** ตเมว วาจๆ อนุคฺคณฺหนฺโต อนิกฺกุชฺชนฺโต อุฏฺฐายาสนา ปกฺกมิ. (ที.๑/๕๐, ๕๒)

(พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า)ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิคำกล่าวของครูปูรณะกัสสปะถึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจและ**ไม่เปล่ง**วาจาแสดงความไม่พอใจออกมา เมื่อไม่ยึดถือ ไม่ใส่ใจคำกล่าวนั้น ก็ได้ลุกจากที่นั่งจากไป.

อนิจฺฉาสญฺญา (ถี)

[อนิจฺฉา + สญฺญา]

สัญญาอันเป็นไปว่าไม่ปรารถนา,

สัญญาที่เกิดขึ้นว่าไม่อยากได้.

สพฺพสงฺขาเรสุ **อนิจฺฉาสญฺญา**. (อ.ๆ.๓/๓๔๔)

สัญญาที่เกิดขึ้นว่าไม่อยากได้ในสังขารทั้งปวง.

อนิจฺฉิต (ติ)

[น + อิจฺฉิต]

อันเขาไม่ปรารถนาแล้ว.

รกฺขา เอว ยถา **อนิจฺฉิตํ** น คจฺฉติ, เอวํ อาวรณโต อาวรณํ. (ที.อฏ.๒/๑๑๐)

การรักษานั่นเองชื่อว่าคุ้มครอง เพราะคุ้มครองโดยประการที่สิ่ง**ที่ตนไม่ปรารถนาแล้ว**จะไม่มาถึง.

อนิจฺฉิตนฺติ อนิฏฺฐํ. (ที.ฏี.๒/๑๒๔)

คำว่า **ที่ตนไม่ปรารถนาแล้ว (อนิจฺฉิตํ)** ได้แก่ ไม่ต้องการ.

อนิชฺฌตฺติ (ถี)

[น + นิชฺฌตฺติ]

ความไม่เพ่ง, ความไม่พิจารณา.

อนิชฺฌตฺติพล (ติ)

[อนิชฺฌตฺติ + พล]

ผู้มีความไม่เพ่งดูเป็นพลัง,

ผู้มีกำลังคือการไม่พิจารณา,

ผู้ไม่มีกำลังใจในการพิจารณา

เต อสญฺญตฺติพลา **อนิชฺฌตฺติพลา** อปฺปฏินิสฺสคฺคมนฺติโน ตเมว อธิกรณํ ถามสา ปรามาสา อภินิวิสฺส โวหรนฺติ ‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ. (อ.๑/๗๕)

ภิกษุเหล่านั้นมีความตกลงกันไม่ได้เป็นแรงหนุน **ผู้ไม่มีกำลังใจในการพิจารณา** (อธิกรณ์) คิดแต่จะดื้อดึงไม่ยอมรับ กล่าวด้วยความยึดมั่นถือมั่นอธิกรณ์นั้นว่า “นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นไม่จริง.

อนิชฺฌานกฺขม (ติ)

[น + นิชฺฌาน + ขม]

ไม่ทนต่ออาการเพ่งดู,

ไม่ทนต่อการพิจารณา,

ไม่ควรพิจารณา-ใส่ใจ

หสฺสํ **อนิชฺฌานกฺขมํ** อตจฺฉ
สกฺการเหตุ ปกิรึสุ ปุพฺเพ
เต ลาภสกฺกาเร อปาตุโภนฺเต
สนฺธาปิตา ชนฺตุภิ สนฺติธมฺมํ.
(ชา.๒/๒๓๕)

(พระโพธิสัตว์ภูริทัตนาคราชกล่าวกับนาคบริษัทเพื่อทำลายวาทะของกาณาริฏฐะนาคราชว่า)

คำของพราหมณ์น่าหัวเราะเยาะ **ไม่ควรใส่ใจ** ไม่เป็นความจริง พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำเท็จไว้ก่อนเพราะเหตุแห่งสักการะ พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภสักการะยังไม่ปรากฏขึ้น ก็ร้อยกรองยัญที่ชื่อว่า‘สันติธรรม’ โยงเข้ากับการฆ่าสัตว์ (บูชายัญ).

หสฺสนฺติ อริฏฺฐ พฺราหฺมณานํ วจนํ นาม หสิตพฺพยุตฺตกํ ปณฺฑิตานํ **น นิชฺฌานกฺ-**

ขมฺ. (ชา.อฏ.๗/๕๘)

คำว่า **น่าหัวเราะเยาะ (หสฺสํ)** ได้แก่ ดูก่อนอริฏฐะ ขึ้นชื่อว่า คำของพราหมณ์ เป็นคำที่ควรจะหัวเราะ**ไม่ใช่**เป็นคำที่บัณฑิตทั้งหลาย**ควรใส่ใจ**.

อนิญฺชน (น/ถี)

[น + อิญฺชน]

(๑) ความไม่หวั่นไหว.

กายสฺส น อานมนา น วินมนา น สนฺนมนา น ปณมนา **อนิญฺชนา**. (ปฏิสํ. ๑๘๓)

ความไม่อ่อนไป ความไม่น้อมไป ความไม่เอนไป ความไม่โอนไป **ความไม่หวั่นไหว** แห่งกายมีอยู่.

(๒) (ติ) (ก) ไม่มีความหวั่นไหว.

(ข) ไม่มีนิวรณธรรมเป็นต้นกระทำให้หวั่นไหว.

(ค) ธรรมอันไม่มีธรรมเป็นเหตุให้หวั่นไหว คือ รูปตัณหา.

รูปาวจรา กุสลา เจตนา **อนิญฺชา** สมานาปิ อตฺตนา สริกฺขกมฺปิ อสริกฺขกมฺปิ สอิญฺชนมฺปิ **อนิญฺชนมฺปิ** รูปารูปฺ ชเนตีติ อาเนญฺชาภิสงฺขาโร นาม น โหติ. (อภิ.อฏ.๒/๑๓๖)

[จริงอยู่ สภาวธรรม ๑๕ ประการ คือ เจตนาที่เป็นกุศลวิบากและกิริยาฝ่ายรูปาวจรจตุตถฌาน ๓ เจตนาที่เป็นอรูปวจร ๑๒ ดวงชื่อว่าอาเนญชา เพราะอรรถว่านิ่ง (และ) เพราะอรรถว่า ไม่ไหวติง บรรดาสภาวธรรม ๑๕ ประการนั้น] เจตนาที่เป็นรูปาวจรกุศลแม้เป็นสภาวะ**ไม่หวั่นไหว**ก็ตาม แต่ก็ให้เกิดได้ทั้งรูปและอรูปที่เหมือนกับตนบ้าง ไม่เหมือนบ้าง ที่มีความหวั่นไหวบ้าง **ไม่มีความหวั่นไหว**บ้าง เพราะฉะนั้นจึงไม่จัดว่า เป็นอาเนญชาภิสังขาร.

รูปารมฺมณํ นิมิตฺตารมฺมณญฺจ สพฺพมฺปิ จตุตฺถชฺฌานํ นิปฺปริยาเยน “**อนิญฺชนนฺ**ติ น วุจฺจตีติ. (มูลฏี.๙๔)

จตุตถฌานแม้ทั้งหมดที่มีอารมณ์คือรูปและมีอารมณ์คือรูปนิมิต ท่านไม่เรียกว่า **ไม่มีความหวั่นไหว** โดยตรง.

ดู อนิญฺชิต ด้วย

(๓) ธรรมอันไม่เป็นเหตุแห่งความหวั่นไหว.

ดู อนิญฺชิต ด้วย

อนิญฺชนฏฺฐ (ปุ)

[อนิญฺชน + อตฺถ]

อรรถ-สภาวะที่ไม่หวั่นไหว,

อรรถ-สภาวะที่ไม่มีความหวั่นไหว.

อนิญฺชนฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ. ๑๖)

สภาวะที่ไม่หวั่นไหว ควรรู้ยิ่ง.

อวิกมฺปิตตฺตา **อนิญฺชนฏฺโฐ**.

(ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๘)

ที่ชื่อว่า **สภาวะที่จิตไม่หวั่นไหว (อนิญฺชนฏฺโฐ)** เพราะไม่กำเริบ.

เอตา หิ จตสฺโส **อนิญฺชนฏฺเฐน** อนิญฺชนสฺส จ อภิสงฺขรณฏฺเฐน อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติ วุจฺจนฺติ. (อภิ.อฏ.๒/๑๓๖)

จริงอยู่ กุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจรทั้ง ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อาเนญชาภิสังขาร **เพราะเป็นสภาวะที่ไม่หวั่นไหว** และเพราะเป็นสภาวะที่ปรุงแต่งสภาวธรรมที่ไม่หวั่นไหว.

อนิญฺชมาน (ติ)

[น + อิญฺชมาน]

ไม่หวั่นไหวอยู่, ไม่เคลื่อนไหว.

ปโหติ ราชา มาคโธ เสนิโย พิมฺพิสาโร, **อนิญฺชมาโน** กาเยน, อภาสมาโน วาจํ, สตฺตรตฺตินฺทิวานิ เอกนฺตสุขํ ปฏิสํเวที วิหริตุนฺติ?. (ม.๑/๑๓๒)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับพวกนิครนถ์ว่า) พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพแคว้นมคธ**ไม่ทรงเคลื่อนไหว**พระวรกาย ไม่มีพระดำรัส สามารถเสวยสุขโดยส่วนเดียวอยู่ตลอด ๗ คืน ๗ วันหรือ.

[พวกนิครนถ์ตอบว่า 'ท่านพระโคดม ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น].

อนิญฺชมาโนติ อจลมาโน. (ม.อฏ.๑/๓๖๙)

คำว่า **ไม่เคลื่อนไหว (อนิญฺชมาโน)** ได้แก่ ไม่เขยื้อน.

อนิญฺชิต (น)

[น + อิญฺชิต]

(๑) ความไม่หวั่นไหว.

(๒) (ติ) ธรรมอันไม่มีเหตุแห่งการหวั่นไหว, จตุตถฌานอันไม่มีองค์ฌานมีวิตกเป็นต้นอันเป็นเหตุแห่งความหวั่นไหว.

อิทำ โข อหำ อุทายิ **อนิญฺชิตสฺมึ** วทามิ. (ม.๒/๑๑๘)

ดูก่อนอุทายี จตุตถฌานนี้แลเราเรียกว่า **ไม่มีความหวั่นไหว**.

อนิญฺชิตสฺมึ วทามีติ อิทำ จตุตฺถชฺฌานำ อนิญฺชนำ อจลนำ นิปฺผนฺทนนฺติ วทามิ. (ม.อฏ.๓/๑๒๐)

คำว่า **เราเรียกว่าไม่มีความหวั่นไหว (อนิญฺชิตสฺมึ วทามิ)** ได้แก่ เราเรียกจตุตถฌานนี้ว่าไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่ดิ้นรน.

(๓) ผู้ไม่มีความหวั่นไหว, ผู้ไม่หวั่นไหว, ผู้มีความสุข.

ผุสิสฺสำ จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย
ตาหิ จ สุขิโต วิหริสฺสำ
นาหำ สีเตน วิหญฺญิสฺสำ
อนิญฺชิโต วิหรนฺโต. (เถร. ๒๘๓)

(พระเตกิจฉกานิเถระกล่าวว่า)

เราจะสัมผัสอัปปมัญญาทั้งสี่ และจะมีความสุข อยู่ด้วยอัปปมัญญาเหล่านั้น เราจะอยู่อย่าง**ไม่หวั่นไหว** ไม่เดือดร้อน เพราะความหนาวอยู่.

[อัปปมัญญา ๔ คือ พรหมวิหาร ๔ (๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ๒. กรุณา ความสงสารคิดช่วยปลอดเปลื้องผู้อื่นให้พ้นทุกข์ ๓. มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีสุข ๔. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง) ที่ชื่อว่าอัปปมัญญาเพราะแผ่ไปโดยไม่มีประมาณในสัตว์ในบุคคล ไม่จำกัดขอบเขต]

อนิฏฺฐ (ติ)

[น + อิฏฺฐ]

ไม่ถูกปรารถนา, ไม่น่าปรารถนา.

ทีฆรตฺตํ โข มํ ตฺวํ เทวิ อิฏฺเฐหิ กนฺเตหิ ปิเยหิ มนาเปหิ สมุทาจริตฺถ; อถ จ ปน มํ ตฺวํ ปจฺฉิเม กาเล **อนิฏฺเฐหิ** อกนฺเตหิ อปฺปิเยหิ อมนาเปหิ สมุทาจรสีติ. (ที.๒/๑๕๖)

(พระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสกับพระนางสุภัททาเทวีว่า) เทวี เธอพูดทักทายเราด้วยสิ่งอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจมาช้านาน แต่มาครั้งสุดท้าย เธอทักทายเราด้วยสิ่ง**อันไม่น่าปรารถนา**ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจเลย.

(ก) อันไม่ถูกปรารถนา, ไม่น่าปรารถนา, ไม่น่ารัก, อันไม่น่าแสวงหา.

ยํ รูปํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อุญฺญาตํ อวญฺญาตํ หีฬิตํ ปริภูตํ อจิตฺตีกตํ หีนํ หีนมตฺตํ หีนสมฺมตํ **อนิฏฺฐํ** อกนฺตํ อมนาปํ รูปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา. (อภิ.วิ. ๒)

[รูปชั้นต่ำ เป็นไฉน]

รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง เป็นรูปชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นรูปชั้นต่ำ สมมติกันว่าเป็นรูปชั้นต่ำ **ไม่น่าปรารถนา** ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ.

อนิฏฺฐนฺติ อปฺปิยํ, ปฏิลาภตฺถาย วา อปริเยสิตํ.สเจปิ นํ โกจิ ปริเยเสยฺย, ปริเยสตุ. เอตสฺส ปน อารมฺมณสฺส เอตเทว นามํ. (อภิ.อฏ.๒/๘)

คำว่า **ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฺฐ์)**ได้แก่ รูปที่ไม่น่ารัก หรือรูปที่เขาไม่แสวงหาเพื่อต้องการจะได้มา แม้ถ้าใคร ๆ จะพึงแสวงหารูปนั้นละก็ จงแสวงหาไปเถิด แต่รูปที่ไม่น่าปรารถนานี้แหละ ก็เป็นชื่อของอารมณ์นี้.

(ข) ไม่ประณีต, ไม่น่าปรารถนา.

อฏฺฐสตํ ตณฺหาวิจริตํ ตณฺหาวินิจฺฉโย นาม. ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย ทิฏฺฐิวินิจฺฉโย นามาติ เอวํ วุตฺตตณฺหาวินิจฺฉยวเสน หิ อิฏฺฐา**นิฏฺฐ**ปิยาปฺปิยวตฺถานิ น โหติ. (ที.อฏ.๒/๓๑๓)

แท้จริง การกำหนดสิ่งที่น่าปรารถนาและ**ไม่น่าปรารถนา** น่ารัก และไม่น่ารัก ย่อมไม่มีด้วยอำนาจการตัดสินใจและด้วยอำนาจตัณหาที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า “ตัณหาวิจริต ๑๐๘ ประการ ชื่อว่าการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ ๖๒ ประการ ชื่อว่าการตัดสินใจด้วยอำนาจทิฏฐิ.

อนิฏฺฐํ อปฺปณีตํ. (ที.ฏี.๒/๒๕๘)

สิ่งไม่น่าปรารถนา ชื่อว่า **สิ่งไม่ประณีต**.

อนิฏฺฐคนฺธ (ปุ)

[อนิฏฺฐ + คนฺธ]

กลิ่นอันไม่น่าปรารถนา, กลิ่นไม่ดี.

> **อนิฏฺฐคนฺโธ** ปกฺกมติ
> ทิพฺพคนฺโธ ปวายติ
> โสปชฺช วายตี คนฺโธ
> ธุวํ พุทฺโธ ภวิสฺสสิ. (พุทฺธวํ. ๑๓๔)
>
> (เทวดาพากันเปล่งเสียงอย่างกึกก้องกับพระโพธิสัตว์สุเมธดาบสว่า)
>
> **กลิ่นอันไม่น่าปรารถนา**ก็ปราศไปหมดสิ้น กลิ่นทิพย์ก็หอมฟุ้งตลบไป (ในขณะนั้น) ในวันนี้ กลิ่นหอม แม้นั้นก็ฟุ้งตลบไป ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน.

อนิฏฺฐคนฺโธติ ทุคฺคนฺโธ. (พุทฺธวํ.อฏ.๑๒๖)

คำว่า **กลิ่นอันไม่น่าปรารถนา (อนิฏฺฐคนฺโธ)** ได้แก่ กลิ่นเหม็น.

อนิฏฺฐงฺคต (ติ)

[อนิฏฺฐา + คต. น + นิฏฺฐงฺคต]

ผู้ถึงความไม่ตกลงใจ,

ผู้ไม่ถึงความตัดสินใจ,

ผู้ไม่สามารถตัดสินใจได้, ผู้ลังเล.

อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสน ติฏฺฐติ. (มหานิ.๑๘)

นรชน**ผู้ลังเล**ก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจวิจิกิจฉา (ความสงสัย).

อนิฏฺฐงฺคโต วิจิกิจฺฉาวเสนาติ รตนตฺตยาทีสุ กงฺขาสงฺขาตาย วิจิกิจฺฉาย วเสน สนฺนิฏฺฐานํ อปฺปตฺโต. (มหานิ.อฏ. ๘๑)

คำว่า **ผู้ลังเล...ตามอำนาจวิจิกิจฉา (ความสงสัย)** ความว่า เป็นผู้ไม่ถึงความตกลงด้วยอำนาจวิจิกิจฉา กล่าวคือความสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น.

อนิฏฺฐงฺคตตา (ถี)

[อนิฏฺฐงฺคต + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ถึงความตกลงใจ,

ความเป็นผู้ไม่ถึงการตัดสินใจ,

ความไม่สามารถตัดสินใจได้, ความลังเล.

ยา โข ปน สา ภิกฺขเว กงฺขิตา วิจิกิจฺฉิตา **อนิฏฺฐงฺคตตา** สทฺธมฺเม สงฺขาโร โส.

(สำ.๒/๘๑)

ดูก่อนภิกษุ ก็ความเป็นผู้สงสัย เคลือบแคลง **ความลังเลในสัทธรรมนั้นจัด**เป็นสังขาร.

อนิฏฺฐงฺคตภาว (ปุ)

[อนิฏฺฐงฺคต + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ถึงความตกลงใจ,

ความเป็นผู้ไม่ถึงการตัดสินใจ,

ความไม่สามารถตัดสินใจได้, ความลังเล.

โยคิโน, อิมา ฌานาภิญฺญา นาม พาหิรก-ปริพฺพาชกานมฺปิ สนฺตีติ **อนิฏฺฐงฺคตภาโว**. (ม.อฏ.๒/๑๐๓-๔)

ความที่พระโยคาวจร**ยังไม่ตกลงใจ**ว่า ฌานและอภิญญาเหล่านี้ย่อมมีแม้แก่เหล่าปริพาชกนอกพระศาสนา.

อนิฏฺฐผล (น)

[อนิฏฺฐ + ผล]

ผลอันไม่น่าปรารถนา, ผลอันไม่ดี.

อกุสลํ วิญฺญาณํ สผลํ สวิปากํ **อนิฏฺฐผลํ** อกนฺตผลํ อมนุญฺญผลํ เสจนกผลํ ทุกฺขุทฺรยํ ทุกฺขวิปากนฺติ? อามนฺตา. (อภิ.ก.๑๖๒)

สก. วิญญาณที่เป็นอกุศลมีผล มีวิบาก **มีผลไม่น่าปรารถนา** มีผลไม่น่ายินดี มีผลไม่น่าพอใจ มีผลเร่าร้อน มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบากใช่ไหม

ปร. ใช่.

ดู กฏุกปฺผล (เปต.อฏ. ๕๕) ด้วย

อนิฏฺฐผสฺส (ปุ)

[อนิฏฺฐ + ผสฺส]

ผัสสะอันไม่น่าปรารถนา, ผัสสะอันไม่ดี.

ผุสนฺตีติ อนิฏฺฐผสฺสํ ผุสนฺติ ปาปุณนฺติ, ตตฺถ อฑฺฒทลิทฺทตา อการณนฺติ ทสฺเสติ. (เถร.อฏ.๒/๒๙๗)

คำว่า **ผุสนฺติ** ความว่า ย่อมถูกต้อง คือได้**รับผัสสะอันไม่น่าปรารถนา** ในการถูกต้องผัสสะนั้น ท่านแสดงว่า ความเป็นคนมั่งคั่งและขัดสนไม่ใช่เหตุ.

อนิฏฺฐรส (ปุ)

[อนิฏฺฐ + รส]

รสที่ไม่น่าปรารถนา, รสที่ไม่ดี.

อสาทูติ อนิฏฺฐรโส. (อภิ.อฏ.๑/๓๕๗)

คำว่า **อสาทุ** ได้แก่ **รสที่ไม่น่าปรารถนา**.

อนิฏฺฐรูป (น)

[อนิฏฺฐ + รูป]

(ก) รูปที่ไม่น่าปรารถนา, รูปที่ไม่ดี.

ตตฺถ ยํ กิญฺจิ จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ, **อนิฏฺฐ-รูปญฺเญว** ปสฺสติ โน อิฏฺฐรูปํ. (สำ.๒/๓๔๑)

ในนรกนั้น บุคคลเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง

ทางตาได้ แต่เห็นได้เฉพาะ**รูปที่ไม่น่าปรารถนา** ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา.

อนิฏฺฐรูปนฺติ อนิฏฺฐสภาวํ. (สำ.อฏ.๓/๓๓๒)

คำว่า **รูปที่ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฺฐรูป)** ได้แก่ สภาวะที่ไม่น่าปรารถนา.

(ข) รูป หรือ สีอันไม่น่าปรารถนา.

อนิฏฺฐสภาว (ปุ)

[อนิฏฺฐ + สภาว]

สภาพอันไม่น่าปรารถนา,

สภาพอันไม่ดี.

ดู อนิฏฺฐรูป

อนิฏฺฐสมฺมต (ติ)

[อนิฏฺฐ + สมฺมต

อันรู้กันว่าไม่น่าปรารถนา, อันรู้กันว่าไม่ดี, ที่สมมติกันว่าไม่น่าปรารถนา.

ดู อนริยสมฺมต, อนิฏฺฐาภิมต

อนิฏฺฐา (ถี)

[น + นิฏฺฐา]

ความไม่สำเร็จ, ความไม่มีที่สุด,

ความไม่มีกำหนด, ความไม่ตัดสินใจ.

ดู อนิฏฺฐงฺคต

อนิฏฺฐากนฺต (ติ)

[อนิฏฺฐ + อกนฺต]

อันไม่น่าปรารถนาไม่น่าใคร่.

อนิฏฺฐากนฺตวิปาก (ปุ)

[อนิฏฺฐากนฺต + วิปาก]

วิบากอันไม่น่าปรารถนาไม่น่าใคร่.

อนิฏฺฐากนฺตวิปากตฺต (น)

[อนิฏฺฐากนฺตวิปาก + ตฺต]

ความเป็นกรรมมีวิบากที่ไม่น่าปรารถนาไม่น่าใคร่.

สพฺเพ เต ชาติวเสน อโธภาคงฺคมนียาติ เอวํ นามาว โหนฺติ, วิปากกาเล **อนิฏฺฐากนฺต-วิปากตฺตา**. (ม.อฏ.๑/๑๙๖)

อกุศลธรรมทั้งหมดนั้นจึงมีชื่ออย่างนี้เท่านั้นว่า เป็นธรรมนำบุคคลไปสู่ความเสื่อม ด้วยอำนาจแห่งชาติ **เพราะความที่อกุศลธรรมเหล่านั้นมีวิบากที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่** ในเวลาให้ผล.

อนิฏฺฐาปิต (ติ)

[น + นิฏฺฐาปิต]

ยังไม่ถูกให้สำเร็จ, อันยังไม่ถูกให้จบ.

วินิจฺฉยกถายาติ ยาว อาโรจิตํ วตฺถุ อวินิจฺฉิกํ, ฌตฺตึ วา ฐเปตฺวา กมฺมวาจา **อนิฏฺฐาปิตา**, ตาว วินิจฺฉยกถา วตฺตมานา นาม โหติ. (กงฺขา. ๒๕๙)

คำว่า **วินิจฺฉยกตาย** ความว่า เรื่องที่โจทก์แจ้งไว้แต่ยังมิได้วินิจฉัย เรื่องที่ตั้งญัตติไว้แล้ว หรือว่า กรรมวาจายังสวด**ไม่จบ**เพียงใด วินิจฉยกถา ชื่อว่า ยังเป็นไปอยู่เพียงนั้น.

อนิฏฺฐาภิมต (ติ)

[อนิฏฺฐ + อภิมต]

รู้กันว่าอนิฏฐารมณ์,

รู้กันว่าไม่น่าปรารถนา.

อิฏฺฐานิฏฺฐภาโว จ ปุคฺคลวเสน จ ทฺวารวเสน จ คเหตพฺโพ. เอกจฺจสฺส หิ อิฏฺฐาภิมโต เอกจฺจสฺส อนิฏฺโฐ โหติ, เอกจฺจสฺส **อนิฏฺฐาภิมโต** เอกจฺจสฺส อิฏฺโฐ. (อุทาน.อฏ.๑๘๒)

ก็ความเป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ พึงถือเอาด้วยอำนาจบุคคล และด้วยอำนาจทวาร จริงอยู่ ความเป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์นั้น รู้กันว่าเป็นสิ่งน่าปรารถนาของคนบางคน **รู้กันว่าไม่น่าปรารถนา**ของคนบางคน.

อนิฏฺฐารมฺมณ (น)

[อนิฏฺฐ + อารมฺมณ]

อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา, อารมณ์ไม่ดี,

อนิฏฐารมณ์.

อมนาปนฺติ อนิฏฺฐารมฺมณนฺ. (สํ.อฏ.๓/๑๘๓)

คำว่า **ที่ไม่น่าชอบใจ (อมนาปฺ)** ได้แก่ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา.

อนิฏฺฐิต (ติ)

[น + นิฏฺฐิต]

ยังไม่เสร็จ, ยังไม่จบ,

อันทำค้างอยู่.

อนิฏฺฐิเต มโมกาเส
ทีปงฺกโร มหามุนิ
จตูหิ สตสหสฺเสหิ
ฉฬภิญฺเญหิ ตาทิหิ
ขีณาสเวหิ วิมเลหิ
ปฏิปชฺชิ อญฺชสํ ชิโน. (พุทฺธวํ.๓๑๐)

(พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงประวัติของพระองค์ เมื่อยังเป็นสุเมธดาบสว่า)

เมื่อโอกาสของเรา**ยังไม่เสร็จ** พระชินมหามุนีพระนามว่า ทีปังกร กับพระขีณาสพ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ผู้ได้อภิญญา ๖ ผู้คงที่ ปราศจากมลทินก็เสด็จมาถึงทาง.

อนิฏฺฐิเตติ อปริโยสิเต วิปฺปกเต. (พุทฺธวํ.อฏ. ๑๑๓)

คำว่า **ยังไม่เสร็จ (อนิฏฺฐิเต)** ได้แก่ ยังทำไม่เสร็จ คือ ยังกำลังทำค้างอยู่.

ดู อปริโยสิตสงฺกปฺป ด้วย

อนิฏฺฐิตจฺฉทน (ติ)

[อนิฏฺฐิต + ฉทน]

มีหลังคายังไม่เสร็จ,

มีหลังคายังทำค้างอยู่,

ยังมุงหลังคาไม่เสร็จ.

รญฺโญ อุยฺยาเน วาสาคารํ วิปฺปกตํ โหติ **อนิฏฺฐิตจฺฉทนํ**, ทารุกณฺณิกา อาโรเปตฺวา โคปานสิโย ปเวสิตมตฺตา โหนฺติ. (ชา.อฏ.๓/๒๙๘)

ในพระราชอุทยาน มีตำหนักพักแรมหลังหนึ่ง ที่ช่างได้ก่อสร้างค้างอยู่ **ยังมุงหลังคาไม่เสร็จ** เป็นเพียงยกช่อฟ้าสอดจันทันไว้เท่านั้น.

อนิฏฺฐิตมโนรถ (ติ)

[อนิฏฺฐิต + มโนรถ]

ผู้มีมโนรถ (จิต) ยังไม่สำเร็จ,

ผู้มีมโนรถอันไม่บริบูรณ์.

อปริโยสิตสงฺกปฺโปติ อนิฏฺฐิตมโนรโถ. (ที.อฏ.๒/๓๓๒)

คำว่า **มีความดำริยังไม่ถึงที่สุด (อปริโยสิตสงฺกปฺโป)** ได้แก่ มีมโนรถยังไม่สำเร็จ.

ภวสมฺปตฺตินิพฺพานสมฺปตฺตีนํ วเสน อปริปุณฺณชฺฌาสยตาย **อนิฏฺฐิตมโนรโถ** ตํ ตํ ปตฺตุกาโมเยว หุตฺวา จิโต. (ที.ฏี.๒/๒๗๖)

ชื่อว่ามีมโนรถยังไม่สำเร็จ คือเป็นผู้อยากได้สมบัตินั้นอยู่ เพราะมีประสงค์ยังเต็มบริบูรณ์ด้วยอำนาจภวสมบัติและนิพพานสมบัติ.

อนิฏฺฐุรี (ติ)

[น + นิฏฺฐุรี (= นิฏฺฐุร + อี)]

ผู้ไม่มีความหยาบคาย,

ผู้ไม่มีความริษยา, ผู้ไม่ริษยา.

อนิฏฺฐุรี อนนุคิทฺโธ
อเนโช สพฺพธี สโม
ตมานิสสํ ปพฺรูมิ
ปุจฺฉิโต อวิกมฺปินํ. (สุตฺตนิ.๔๒๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสท่ามกลางหมู่ทหารของพระญาติว่า)

บุคคลเป็น**ผู้ไม่ริษยา** ไม่ติดใจ ไม่หวั่นไหว สม่ำเสมอในอายตนะทั้งปวง เราถูกถามถึงบุคคลผู้ไม่หวั่นไหว จึงบอกอานิสงส์นั้น.

อนิฏฺฐุรีติ อนิสฺสุกี, อนิทฺธุรีติปิ เกจิ ปจนฺติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๘๔)

คำว่า **อนิฏฺฐุรี** ได้แก่ ผู้ไม่ริษยา อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อนุทฺธุรี** ดังนี้ ก็มี.

อนิตฺตร (ติ)

[น + อิตฺตร]

ไม่เล็กน้อย, ไม่ทราม,

มีอานุภาพมาก.

“**อนิตฺตรา** อิตฺตรสมฺปยุตฺตา, ยญฺญา จ

เวทา จ สุโภค โลเก; ตทคฺครยฺหญฺหิ วินินฺทมาโน, ชหาติ วิตฺตญฺจ สตญฺจ ธมฺมํ. (ชา.๒/๒๓๑)

(กาณาริฏฐนาคราชกล่าวกับสุโภคะนาคราชและนาคบริวารว่า) พี่สุโภคะ ยัญและพระเวททั้งหลายในโลก ที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น **ไม่เล็กน้อย** เพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ผู้ที่ไม่ควรติเตียน ชื่อว่าย่อมละเลยทรัพย์เครื่องปลื้มใจและธรรมของสัตบุรุษ.

อนิตฺตราติ สุโภค อิมสฺมึ โลเก ยญฺญา จ เวทา จ **อนิตฺตรา** น ลามกา มหานุภาวา. (ชา.อฏ.๗/๔๗)

คำว่า **ไม่เล็กน้อย (อนิตฺตรา)** ความว่า ดูก่อนสุโภคะผู้พี่ชาย ยัญและเวททั้งหลายในโลกนี้ ที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น **ไม่เล็กน้อย** ไม่เลวทราม แต่มีอานุภาพมาก.

อนิตฺติณฺณ (ติ)

[น + นิตฺติณฺณ]

อันยังไม่ข้าม, อันยังไม่ผ่านพ้น.

อมฺหากำ โข ยา ปริตฺตา สมฺพลมตฺตา สา ปริกฺขีณา ปริยาทิณฺณา. อตฺถิ จายำ กนฺตาราวเสโส **อนิตฺติณฺโณ**.

(สำ.๑/๓๒๒, ๓๒๓)

ขณะที่พวกเขากำลังเดินทาง กันดารเสบียงที่มีเพียงเล็กน้อยได้หมดสิ้นไป แต่ทางกันดารของพวกเขา**ยังไม่ผ่านพ้น**.

ดู อนิตฺถิณฺณ ด้วย

อนิตฺถิคนฺธ๑ (ติ)

[น + อิตฺถิคนฺธ]

ผู้ไม่มีกลิ่นหญิง, ผู้ไม่เคยใกล้หญิง, ไม่เคยได้กลิ่นหญิง.

กลิงฺครฏฺเ ปน นาฬิกิรญฺเญ รชฺชำ การยมาเน หิมวติ ปญฺจสตตาปสา **อนิตฺถิคนฺธา** อชินชฏาวากจีรธรา วนมูลผลภกฺขา หุตฺวา จิรำ วีตินาเมตฺวา โลณมฺพิลเสวนตฺถำ มนุสฺสปถำ โอตริตฺวา อนุปุพฺเพน กลิงฺครฏฺเ นาฬิกิรญฺโญ นครำ สมฺปตฺตา. (ม.อฏ.๓/๔๗)

ได้ทราบว่า เมื่อพระเจ้านาฬิกี ทรงครองราชย์อยู่ในแคว้นกาลิงคะ ดาบส ๕๐๐ องค์ ในป่าหิมพานต์**ไม่เคยได้กลิ่นหญิง** นุ่งห่มหนังเสือเหลือง ชฎาและผ้า เปลือกไม้ มีเหง้าไม้ผลไม้ป่าเป็นอาหารอยู่มานาน ได้ลงมายังถิ่นมนุษย์ เพื่อต้องการจะเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว ถึงพระนครของพระเจ้านาฬิกี ในแคว้นกาลิงคะโดยลำดับ.

อนิตฺถิคนฺธ๒ (ปุ)

[น + อิตฺถิคนฺธ]

ผู้ทนต่อกลิ่นหญิงไม่ไหว,
ผู้มีชื่อว่าอนิตถิคันถะ.

(๑) เจ้าชายผู้เป็นพระโพธิสัตว์ (ที่จะเป็นพระพุทธโคดมในภายภาคหน้า).

ดู จูฬปโลภนชาดก (ชา.อฏ.๒/๒๙๖, ๒๙๙) มหาปโลภนชาดก (ชา.อฏ.๔/๔๗๒, ๔๗๗)

(๒) กุลบุตรผู้จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า.

ดู สุตฺตนิ. (ม.อฏ.๒/๕๐)

(๓) บุตรเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีในสมัยพุทธกาล.

ดู ธมฺมปท วรรคที่ ๑๖ เรื่องที่ ๕. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๘๓-๑๘๕)

อนิตฺถิคนฺธกุมาร (ปุ)

[อนิตฺถิคนฺธ + กุมาร]

พระกุมาร-มาณพนามว่า อนิตถิคันธะ.

ดู ชา.อฏ.๒/๒๙๗

อนิตฺถิคนฺธกุมารวตฺถุ (น)

[อนิตฺถิคนฺธกุมาร + วตฺถุ]

เรื่องแห่งกุมารผู้เป็นบุตรเศรษฐีชื่อว่าอนิตถิคันธะ.

ธมฺมปท. วรรคที่ ๑๖ เรื่องที่ ๕. (ธมฺม.อฏ.๒/๑๘๓-๕)

อนิตฺถิคนฺธปจฺเจกโพธิสตฺต (ปุ)

[อนิตฺถิคนฺธ๒ + ปจฺเจกโพธิสตฺต]

พระปัจเจกโพธิสัตว์นามว่าอนิตถิคันธะ, พระพระปัจเจกโพธิสัตว์ผู้ไม่เคยได้กลิ่นหญิง.

โส **อนิตฺถิคนฺธปจฺเจกโพธิสตฺตสฺส** จ ปญฺจคฺคพเลณวาสีติสฺสทหรสฺส จ วเสน เวทิตพฺโพ. (ม.อฏ.๒/๕๐)

สวนสังสัคคะ (การคลุกคลีด้วยการฟัง) นั้น พึงทราบด้วยอำนาจ**พระปัจเจกโพธิสัตว์ผู้ไม่เคยได้กลิ่นหญิง** และพระติสสะหนุ่มผู้อยู่ในถ้ำปัญจัคคพะ.

ดู สุตฺตนิ.อฏ.๑/๖๐-๖๒

อนิตฺถิคนฺธวน (น)

[อนิตฺถิคนฺธ + วน]

ป่าอันไม่มีกลิ่นหญิง.

อนิตฺถิคนฺธวนสณฺฑ (ปุ)

[อนิตฺถิคนฺธ® + วนสณฺฑ]

ไพรสณฑ์อันไม่มีกลิ่นหญิง, ป่าหิมวันต์.

มหาราช อหํ อฏฺฐาเน วุตฺถการณา มหาชนมชฺเฌ ครหปฺปตฺโต, อปฺปมตฺโต โหหิ, ปุน ทานิ อหํ **อนิตฺถิคนฺธวนสณฺฑเมว** คมิสฺสามีติ รญฺโญ โรทนฺตสฺส ปริเทวนฺตสฺส หิมวนฺตเมว คนฺตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลกูปโค อโหสิ. (ชา.อฏ.๓/๔๗๗)

ขอถวายพระพร มหาบพิตร อาตมภาพถูกติเตียนในท่ามกลางมหาชน เพราะเหตุที่มาอยู่ในที่ไม่สมควร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาท บัดนี้ อาตมภาพจักกลับไปสู่

ไพรสณฑ์อันไม่มีกลิ่นสตรี เมื่อพระราชาทรงกรรแสงปริเทวนาอยู่ได้ไปสู่หิมวันตประเทศ ไม่เสื่อมจากฌาน แล้วเข้าถึงพรหมโลก.

[เรื่องหริตจดาบสโพธิสัตว์

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันทรงปรารภภิกษุผู้กระสันรูปหนึ่ง จึงได้ตรัสเรื่องนี้ ความย่อมีว่า ภิกษุรูปนั้นเห็นมาตุคามคนหนึ่งแต่งตัวสวยงามเกิดความกระสัน ปล่อยผมเล็บและหนวดไว้จนยาวอยากจะสึก พระอุปัชฌาย์อาจารย์แนะนำก็ไม่พอใจ พระศาสดาตรัสถามว่า จริงหรือภิกษุ ได้ยินว่า เธอกระสัน ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระพุทธเจ้าข้าจึงตรัสถามว่า เหตุไรเธอจึงกระสัน เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า กระสันด้วยอำนาจกิเลสเพราะเห็นมาตุคามแต่งตัวสวยงาม พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ธรรมดากิเลสย่อมไม่มีความชื่นบาน เพราะขจัด คุณความดี มีแต่จะให้ตกนรกและกิเลสนั้นทำไมจักไม่ทำให้เธอลำบากเล่า มีแรงพัดเขาสิเนรุ ทำไมจักไม่พัดใบไม้เก่า ๆให้กระจัดกระจายได้แม้พระมหาบุรุษผู้วิสุทธิชาติได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ดำเนินตาม รอยพระโพธิญาณเพราะอาศัยกิเลสชนิดนี้ จึงไม่อาจจะดำรงสติอยู่ได้ยังต้องเสื่อมไปจากฌานดังนี้แล้วทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้ :- ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิในนิคมแห่งหนึ่ง มารดาบิดาได้ขนานนามให้พระองค์ว่า หาริตกุมาร เพราะพระองค์มีผิวเหลืองดังทอง กุมารนั้นเจริญวัยแล้วจึงสำเร็จการศึกษาที่เมืองตักกศิลารวบรวมทรัพย์ไว้ มารดาบิดาล่วงลับไปแล้วได้ตรวจตราดูทรัพย์สมบัติได้ความคิดขึ้นว่า ทรัพย์เท่านั้นที่ยังปรากฏอยู่ส่วนผู้ทำให้ทรัพย์เกิดขึ้นหาปรากฏอยู่ไม่ แม้เราก็จะต้องแหลกละเอียด ไปในปากแห่งความตาย ดังนี้ กลัวต่อมรณภัยได้ให้ทานเป็นการใหญ่แล้วเข้าไปยังหิมวันตประเทศบวชเป็นฤาษี ในวันที่ ๗ ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร ดำรงชีพอยู่ในที่นั้นเป็นเวลานาน ต้องการจะเสพอาหารที่มีรสเค็ม รสเปรี้ยว จึงลงจากบรรพตไปโดยลำดับ ถึงพระนครพาราณสี เข้าไปอยู่ในสวนหลวง วันรุ่งขึ้นเที่ยวภิกขาจารในพระนครพาราณสี บรรลุถึงพระลานหลวงพระราชาทอดพระเนตรเห็นดาบสนั้นมีพระทัยเลื่อมใส รับสั่งให้นิมนต์นั่งบนราชบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร ให้ฉันโภชนะที่มีรสอันเลิศต่าง ๆ เมื่อดาบสฉันแล้วอนุโมทนาจบลง พระองค์ยิ่งทรงเลื่อมใสมากขึ้น ตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจะไป ณ ที่ไหน ? เมื่อดาบสถวายพระพรว่า อาตมภาพเที่ยวหาที่จำพรรษามหาบพิตร. จึงตรัสว่า ดีแล้วพระผู้เป็นเจ้า. ครั้นเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จแล้วทรง

พาดาบสไปพระราชอุทยาน รับสั่งให้สร้างที่เป็นที่พักกลางคืนและที่เป็นที่พักกลางวันเป็นต้นถวายพระดาบส ให้คนรักษาพระราชอุทยานเป็นผู้คอยปรนนิบัติทรงอภิวาทแล้วเสด็จกลับ แต่นั้นมา พระมหาสัตว์ได้ฉันที่พระราชมณเฑียรเป็นนิตย์อยู่ตลอด ๑๒ ปี อยู่มาวันหนึ่ง พระราชาจะเสด็จไปปราบประเทศชายแดนที่ก่อความไม่สงบขึ้นทรงมอบหมายพระมหาสัตว์ไว้แก่พระราชเทวีว่า เธอจงอย่าลืมบุญเขตของเราเสีย แล้วเสด็จไปตั้งแต่นั้น พระราชเทวีได้ทรงอังคาสพระมหาสัตว์ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ครั้นวันหนึ่ง พระนางทรงตกแต่งโภชนะไว้เรียบร้อยแล้ว เมื่อพระดาบสยังช้าอยู่ พระนางจึงสรงสนานด้วยน้ำหอมแล้วทรงนุ่งพระภูษาเลี่ยนเนื้อละเอียด รับสั่งให้เผยสีหบัญชรประทับบนเตียงน้อยให้ลมพัดต้องพระวรกายอยู่ พระมหาสัตว์นุ่งห่มเรียบร้อยแล้ว ถือภาชนะสำหรับใส่ภิกษา เหาะมาถึงสีหบัณชร พระราชเทวีได้สดับเสียงผ้าคากรองของพระมหาสัตว์ก็เสด็จลุกขึ้นโดยเร็ว พระภูษาเลื่อนหลุดหล่นลง วิสภาคารมณ์ได้กระทบจักษุพระมหาสัตว์ ทันใดนั้น กิเลสซึ่งหมักดองอยู่ภายในพระมหาสัตว์นั้นหลายแสนโกฏิปีมีอาการดังอสรพิษที่นอนขดอยู่ในข้อง ก็กำเริบ ขึ้นทำฌานให้อันตรธานไป พระมหาสัตว์ไม่สามารถจะดำรงสติไว้ได้ จึงเข้าไปจับพระหัตถ์พระราชเทวีแล้วทั้งสองก็รูดม่านลงกั้นในทันใดนั้นแล้วเสพโลกธรรมด้วยกัน ครั้นแล้วพระมหาสัตว์ก็ฉันภัตตาหารแล้วเดินไปพระราชอุทยานตั้งแต่นั้นมาก็ได้ทำเช่นนั้นทุก ๆวัน. ข่าวณ ที่พระมหาสัตว์เสพโลกธรรมกับพระราชเทวีได้แพร่สะพัดไปทั่วพระนคร พวกอำมาตย์ได้ส่งหนังสือไปกราบทูลพระราชาว่า. หาริตดาบสได้ทำอย่างนี้ พระราชามิได้ทรงเชื่อ โดยทรงพระดำริว่า พวกอำมาตย์ประสงค์จะทำลายเรา จึงได้กล่าวอย่างนี้ ครั้นทรงปราบประเทศชายแดนให้สงบลงแล้ว ก็เสด็จกลับพระนครพาราณสีทรงทำปทักษิณพระนคร แล้วเสด็จไปสำนักพระราชเทวี มีพระดำรัสถามว่าได้ข่าวว่าหาริตดาบสพระผู้เป็นเจ้าของเรา เสพโลกธรรมกับเธอเป็นความจริงหรือ ? พระราชเทวีกราบทูลว่า จริงเพคะ พระราชายังไม่ทรงเชื่อแม้พระราชเทวีทรงดำริว่าจักถามพระดาบสนั่นเองจึงเสด็จไปพระราชอุทยาน นมัสการแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เมื่อตรัสถามความนั้นได้ตรัสคาถาที่ ๑ ว่า :-

> ท่านมหาพรหม โยมทราบข่าวมา
> ว่าหริตจดาบสบริโภคกาม คำ
> กล่าวนั้นคงเป็นเท็จใช่ไหม
> พระคุณเจ้ายังบริสุทธิ์อยู่ใช่ไหม

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กจฺเจตเป็นต้น ความว่า คำที่โยมได้ยินว่า พระหริตดาบสบริโภคกาม ดังนี้นั้น เป็นคำเปล่า คือ เป็นคำไม่จริงกระมังท่านยังเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่

แลหรือ ? พระดาบสคิดว่า เมื่อเราทูลว่า เราไม่ได้บริโภคกาม พระราชานี้ก็จักทรงเชื่อเราเท่านั้น แต่ว่า ในโลกนี้ ขึ้นชื่อว่าที่พึ่งดังเช่นกับความสัตย์ไม่มีเพราะว่าผู้ที่ทิ้งความสัตย์เสียแล้วย่อมไม่สามารถจะนั่งที่โพธิบัลลังก์บรรลุพระโพธิญาณได้ เราควรกล่าวแต่ความสัตย์เท่านั้นจริงอยู่ ปาณาติบาตก็ดี อทินนาทานก็ดี กาเมสุมิจฉาจารก็ดี สุราบานก็ดีย่อมมีแก่พระโพธิสัตว์ได้บ้างในฐานะบางอย่าง แต่มุสาวาทที่มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนหักประโยชน์เสียย่อมไม่มีแก่พระโพธิสัตว์เลย ฉะนั้น เมื่อพระดาบสจะกล่าวความสัตย์ จึงกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า :-

> ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อนี้เป็นจริงตามที่พระองค์ได้ทรงสดับมา อาตมภาพหมกมุ่นอยู่ในกามคุณอันทำให้ลุ่มหลง ได้เดินทางผิดไปแล้ว

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โมหเนยฺเยสุ คือในกามคุณจริงอยู่ ชาวโลกทั้งหลายย่อมลุ่มหลงกามคุณ เพราะเหตุนั้น กามคุณท่านจึงเรียกว่า โมหเนยยะ

พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๓ ว่า :-

> ใจบรรเทาราคะที่เกิดขึ้นไม่ได้ด้วยปัญญาใดปัญญานั้นเป็นธรรมชาติละเอียด คิดแต่สิ่งที่ดี ๆ จะมีประโยชน์อะไรท่านไม่อาจบรรเทาจิตได้หรือ

ศัพท์ว่า อทุ ในคาถานั้นเป็นนิบาต. ท่านอธิบายคำนี้ไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ธรรมดาเภสัชย่อมเป็นที่พึ่งของคนไข้ น้ำดื่มเป็นที่พึ่งของคนกระหายน้ำ ก็ปัญญาที่ละเอียดคิดสิ่งที่ดีคือที่เป็นประโยชน์ เป็นเครื่องบันเทาราคะเกิดขึ้นแล้วของท่านมีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? บทว่า กึโน น วิโนทเย ความว่า เหตุไร ? ท่านจึงไม่อาจใช้ปัญญานั้นบันเทาความคิดที่แปลกได้

ลำดับนั้น หริตดาบสเมื่อจะแสดงกำลังของกิเลสแก่พระราชาได้กล่าวคาถาที่ ๔ ว่า :-

> ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในโลกนี้มีสิ่งที่หยาบ มีกำลังอย่างยิ่งที่ปัญญาหยั่งไม่ถึง ๔ ประการ คือ ๑. ราคะ (ความกำหนัด) ๒. โทสะ (ความโกรธ) ๓. มทะ (ความเมา) ๔. โมหะ (ความหลง)

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยตฺถเป็นต้น ความว่า เมื่อกิเลส เหล่าใดถึงการรึงรัดแล้ว ปัญญาก็ย่อมไม่ได้การหยั่งถึง คือการตั้งอยู่เหมือนคนตกลงไปในห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น.

พระราชาได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสคาถาที่ ๕ ว่า :-

> โยมได้ยกย่องพระคุณเจ้าไว้ว่าท่านหริตจดาบสเป็นพระอรหันต์ถึงพร้อมด้วยศีล ประพฤติบริสุทธิ์

เป็นนักปราชญ์เป็นบัณฑิต

บรรดาบทเหล่านั้นสองบทว่า อิติ โน สมฺม โต ความว่า โยมได้ยกย่อง คือได้สรรเสริญท่านแล้วอย่างนี้. หาริตดาบสได้ฟังดังนั้นแล้วได้กล่าวคาถาที่ ๖ ต่อจากนั้นว่า :-

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ฤาษีแม้มีปัญญายินดีแล้วในคุณธรรม ยังถูกความคิดลามกประกอบด้วยราคะ ที่ยึดถือว่างาม เบียดเบียนเอาได้

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะให้หาริตดาบสเกิดอุตสาหะในการละกิเลส จึงตรัสคาถาที่ ๗ ว่า :-

ราคะที่เกิดขึ้นในสรีระนี้เกิดขึ้นแล้วเป็นเหตุประทุษร้ายผิวพรรณ พระคุณเจ้าจงละราคะนั้นเสีย ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระคุณเจ้า พระคุณเจ้าได้รับยกย่องว่า เป็นนักปราชญ์ของคนหมู่มาก

บรรดาบทเหล่านั้นสองบทว่า วณฺณวิทูสโน ตว คือ เป็นของทำลายสีกายและคุณความดีของท่าน บทว่า พหุนาสิ ความว่า ท่านเป็นผู้อันชนหมู่มากยกย่องแล้วว่า เป็นคนมีปัญญา. คราวนี้ พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้วกลับได้สติ กำหนดโทษในกามทั้งหลายแล้ว กล่าวคาถาที่ ๘ ว่า :-

อาตมภาพจักค้นหารากเหง้าของกามเหล่านั้นที่ทำให้มืดบอด มีทุกข์มาก มีพิษร้ายแรง จักตัดราคะพร้อมทั้งเครื่องผูก

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนฺธกรเณ คือชื่อว่าทำแต่ความมืดให้ เพราะทำปัญญาจักขุให้พินาศ. ในบทว่า พหุทุกฺเขนี้ บัณฑิตพึงนำสูตรว่า กามทั้งหลายมีความแช่มชื่นน้อย ดังนี้เป็นต้น มาแสดง ถึงความที่กามเหล่านั้นมีทุกข์มาก บทว่า มหาวิเส คือชื่อว่ามีพิษใหญ่หลวง เพราะพิษคือสัมปยุตตกิเลสและพิษคือวิบากเป็นของยิ่งใหญ่. สองบทว่า เตสํ มูลํ ความว่า อาตมภาพจักค้นหา คือจักแสวงหามูลรากแห่งกามเหล่านั้นเพื่อละกามซึ่งมีประการดังกล่าวแล้วเหล่านั้นเสีย. ถามว่า ก็อะไรเป็นมูลรากแห่งกามเหล่านั้น? ตอบว่า อโยนิโสมนสิการ. บทว่า เฉชฺชํ ราคํ สพนฺธนํ ความว่า ข้าแต่มหาบพิตรบัดนี้ อาตมภาพจักตัดความกำหนัดที่ชื่อว่าเครื่องผูกพัน เพราะเครื่องผูกพันคือศุภนิมิตร โดยประการเสียด้วยดาบคือปัญญา. ก็แหละ ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ได้ขอพระราชทานโอกาสว่า ข้าแต่มหาบพิตร ขอพระองค์จงประทานโอกาสแก่อาตมาภาพก่อน. แล้วเข้าไปยังบรรณศาลา พิจารณากรรมฐาน ยังฌานที่เสื่อมแล้วให้เกิดขึ้นอีก ออกจากบรรณศาลา นั่งคู้บัลลังก์ในอากาศถวายธรรมเทศนาแด่พระราชาแล้วทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร อาตมภาพถูกติเตียนในท่ามกลางมหาชน เพราะเหตุที่มาอยู่ในที่ไม่สมควร ขอพระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทบัดนี้ อาตมภาพจักกลับไปสู่ไพรสณฑ์ให้

พ้นจากกลิ่นสตรี เมื่อพระราชาทรงกรปริเทวนาอยู่ได้ไปสู่หิมวันตประเทศ ไม่เสื่อมจากฌานแล้ว เข้าถึงพรหมโลก

พระศาสดาผู้ตรัสรู้แล้วทรงทราบเรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถานี้ว่า :-

ครั้นกล่าวแล้วอย่างนี้หริตจฤาษีผู้
ยึดมั่นสัจจะคลายกามราคะแล้ว
เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก

พระศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วทรงประกาศสัจธรรม เวลาจบสัจธรรม ภิกษุผู้กระสันได้ดำรงอยู่ในอรหัตตผลแล้วพระทศพลทรงประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้นได้มาเป็นพระอานนท์ในบัดนี้ หริตดาบสในครั้งนั้นได้มาเป็นเราตถาคตฉะนั้นแล]

อนิตฺถิณฺณ (ติ)

[น + นิตฺถิณฺณ (= นิ + ตร + ต)]

อันไม่ข้ามแล้ว, ข้ามไม่ได้แล้ว.

อนิตฺถี (ถี)

[น + อตฺถี]

ผู้ไม่ใช่หญิง, ผู้ไม่ใช่เพศแม่.

โส คนฺตฺวา มนุสฺเส ปุจฺฉิ “กหํ อิตฺถนฺนามาติ ? “**อนิตฺถี** ภนฺเตติ. (วิ.๑/๒๑๘)

ชายคนหนึ่งสั่งภิกษุรูปหนึ่งว่า “พระคุณเจ้า ท่านช่วยไปบอกหญิง ชื่อนี้ ภิกษุนั้นไปถามพวกชาวบ้านว่า “หญิงคนชื่อนี้ อยู่ไหน พวกเขาตอบว่า “**ไม่ใช่ผู้หญิง** เจ้าข้า.

อนิทสฺสน (ติ)

[น + นิทสฺสน]

(ก) อันไม่มีความเป็นสภาพถูกเห็น, ที่ไม่สามารถเห็นได้, เห็นไม่ได้.

อนิทสฺสนา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๔)

สภาวธรรมที่ไม่สามารถเห็นได้.

นตฺถิ เอเตสํ ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาตํ นิทสฺสนนฺติ **อนิทสฺสนา**. (อภิ.อฏ.๑/๘๙)

สภาวธรรมที่ชื่อว่า**อนิทัสสนะ** เพราะอรรถว่า ไม่มีสภาวธรรมที่ชื่อว่านิทัสสนะ กล่าวคือ ความที่รูปารมณ์อันจักขุวิญญาณพึงเห็น.

จกฺขุ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท อตฺตภาวปริยาปนฺโน **อนิทสฺสโน** สปฺปฏิโฆ. (อภิ.ธ. ๑๕๗)

จักษุ เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ**เห็นไม่ได้**แต่กระทบได้.

จกฺขุวิญฺญาเณน ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ **อนิทสฺสโน**. (อภิ.อฏ.๑/๓๔๖)

ธรรมที่ชื่อว่า **อนิทัสสนะ** เพราะอรรถว่าไม่สามารถเห็นได้ด้วยจักษุวิญญาณ.

(ข) (น) นิพพานอันไม่มีสภาพที่ถูกเห็น, นิพพานอันเห็นไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณ,

นิพพานอันเห็นไม่ได้ด้วยมังสจักขุ และทิพย์จักขุ, อันมองไม่เห็น.

วิญฺญาณํ **อนิทสฺสนํ**, อนนฺตํ สพฺพโตปภํ; เอตฺถ อาโป จ ปถวี, เตโช วาโย น คาธติ. (ที.๑/๒๑๓ ม.๑/๔๐๕)

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาณ[นิพพาน]ซึ่งเป็นสิ่งที่**มองไม่เห็น** ไม่มีที่สุด มีทางเข้า[คือกรรมฐาน]ทั้งปวงดุจท่าน้ำ.

วิญฺญาตพฺพนฺติ วิญฺญาณํ นิพฺพานสฺเสตं นามํ, ตเทตํ นิทสฺสนาภาวโต อนิทสฺสนํ. (ที.อฏ.๑/๓๒๕)

ที่ชื่อว่าวิญญาณ (วิญฺญาณํ) เพราะอันบุคคลพึงรู้แจ้ง คำนั้นเป็นชื่อของนิพพาน นิพพานนั้นชื่อว่าเป็นสิ่ง**ที่มองไม่เห็น** (อนิทสฺสนํ) เพราะมองเห็นด้วยตาไม่ได้.

น นิทสฺสนํ **อนิทสฺสนํ**, อจกฺขุวิญฺเญยฺยํ. (ที.ฏี.๑/๓๙๓)

อันเห็นไม่ได้ ชื่อว่า **อนิทัสสนะ** ได้แก่สภาพที่จักษุวิญญาณรู้ไม่ได้.

(ค) นิพพานอันไม่มีอุปมา,

อันไม่มีสิ่งเปรียบเทียบ.

นิทสฺสนํ วา อุปมา, ตํ เอตสฺส นตฺถีติ **อนิทสฺสนํ**. (ที.ฏี.๑/๓๙๓)

นิพพานชื่อว่า**ไม่มีอุปมา**เพราะอรรถว่าไม่มีนิทัสสนะ คือ เครื่องเปรียบเทียบนั้น.

สพฺพสงฺขตวิธุรตาย วา นตฺถิ เอตสฺส นิทสฺสนนฺติ **อนิทสฺสนํ**. (ม.ฏี.๒/๓๑๗)

ชื่อว่า**ไม่มีอุปมา** เพราะอรรถว่าไม่มีสิ่งเปรียบเทียบเพราะตรงข้ามกับสังขตธรรมทั้งปวง.

อนิทสฺสนอปฺปฏิฆ (ติ)

[อนิทสฺสน + อปฺปฏิฆ]

อันไม่มีความเป็นสภาพที่ถูกเห็นได้และกระทบไม่ได้,

อันเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ (มองไม่เห็นแตะต้องไม่ได้).

อนิทสฺสนอปฺปฏิฆา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๓)

สภาวธรรม**ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้**.

อนิทสฺสนคามี (ติ)

[อนิทสฺสน + คมุ + ณี]

อันมีปกติให้ถึงนิพพานอันเห็นไม่ได้ด้วยจักขุวิญญาณ.

ดู อรรถ (ข) ของอนิทสฺสน

อนิทสฺสนสปฺปฏิฆ (ติ)

[อนิทสฺสน + สปฺปฏิฆ]

ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้.

อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา ธมฺมา. (อภิ.ธ. ๓)

สภาวธรรม**ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้**.

อนิทสฺสนา จ เต วุตฺตนเยเนว สปฺปฏิฆา จาติ

อนิทสฺสนสปฺปฏิฆา. (อภิ.อฏ.๑/๘๙)

สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เพราะอรรถว่า ไม่สามารถเห็นได้ แต่สามารถกระทบได้ตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

[องค์ธรรมของ สนิทัสสนสัปปฏิฆะ คือ รูปารมณ์ (สีต่างๆ)

องค์ธรรมของ อนิทัสสนสัปปฏิฆะ คือ โอพาริกรูป ๑๑ (เว้นรูปารมณ์)

องค์ธรรมของอนิทัสสนอัปปฏิฆะ คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน]

อนิทาน (ติ)

[น + นิทาน]

ไม่มีเหตุ.

สนิทานำ สมโณ โคตโม ธมฺมำ เทเสติ โน **อนิทานำ**. (ม.๒/๒๐๒)

พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมมีเหตุ มิใช่ทรงแสดงธรรม**ไม่มีเหตุ**.

อนิทฺธนฺต (ติ)

[น + นิทฺธนฺต]

ยังถูกขจัดไม่ได้, ยังไม่ถูกเปา,

ยังไม่ถูกทิ้ง.

อนิทฺธนฺตกสาว (ติ)

[อนิทฺธนฺต + กสาว]

มีสิ่งสกปรกยังไม่ถูกขจัดออก,

ยังมีสิ่งสกปรก, ยังไม่หมดจด.

ตำ โหติ ชาตรูปำ ธนฺตำ สนฺธนฺตำ นิทฺธนฺตำ **อนิทฺธนฺตกสาวำ** น เจว มุทุ โหติ น จ กมฺมนิยำ. (อำ.๑/๒๒๕)

ทองนั้น ถูกเป่า เป่าแล้วเป่าอีก เป่าจนได้ที่ **ยังมีสิ่งสกปรก** ไม่อ่อน ใช้การไม่ได้.

อนิทฺธนฺตกสาวนฺติ อนีหตโทสำ อนปณีตกสาวำ. (อำ.อฏ.๒/๒๒๗)

คำว่า **ยังมีสิ่งสกปรก (อนิทฺธนฺตกสาวำ)** ได้แก่ ยังไม่ได้ไล่สนิมออก คือ ยังไม่จำจัดสิ่งสกปรกออก.

ดู อนปณีตกสาว, อนีหตโทส ด้วย

อนิทฺธาริต (ติ)

[น + นิทฺธาริต]

ไม่ถูกนำออกมา, ไม่ถูกนำออกมาแสดง.

อนิทฺธาริตปริจฺเฉท (ติ)

[น + นิทฺธาริต + ปริจฺเฉท]

(เทศนา) ไม่มีกำหนดที่นำออกแสดง,

ไม่มีปริเฉทที่ยังไม่นำออกแสดง-ตัดสิน.

อนิทฺธาริตปริจฺเฉเท ธมฺมานำ อตฺถิตามตฺตทีปเก มาติกุทฺเทเส อปริจฺเฉเทน พหุวจเนน อุทฺเทโส กโต. (มูลฏี.๑/๑๖๙)

พระอรรถกถาจารย์ทำอุทเทสในอุเทสแห่งมาติกาที่แสดงเพียงความมีอยู่แห่งปรมัตถธรรมทั้งหลาย**อันไม่มีกำหนดที่นำออกแสดง** ด้วยพหุวจน-ศัพท์อันไม่มีการกำหนด.

อนิทฺธาริตสภาว (ติ)

[น + นิทฺธาริต + สภาว]

ไม่มีสภาพที่ถูกนำออก, ไม่มีสภาวปรมัตถ์ที่ถูกนำออก,

ไม่มีสภาพที่ได้โดยปรมัตถ์.

นาปิ **อนิทฺธาริตสภาวสฺส** ปทตฺถสฺส เตน เตน ปกาเรน ฌาปนำ อตฺถิ. (มูลฏี.๑/๑๗๘)

ย่อมไม่มีการให้รู้อรรถของบทอัน**ไม่มีสภาพที่ได้โดยปรมัตถ์**โดยประการนั้นๆ.

[นิรุตติ คือ ชื่อต่าง ๆ ว่าโดยปรมัตถ์แล้วไม่มีอยู่จริง]

อนิทฺธาริตสภาวสฺสาติ ปรมตฺถโต อนุปลทฺธสภาวสฺส. (อนุฏี.๑/๑๙๐)

คำว่า **ไม่มีสภาพที่ถูกนำออก (อนิทฺธาริตสภาวสฺส)** ได้แก่ มีสภาวะที่อันใครหาไม่ได้โดยปรมัตถ์.

อนิทฺธาริตสามตฺถิย (ติ)

[น + นิทฺธาริต + สามตฺถิย]

ไม่มีความสามารถอันถูกนำออกมา, ไม่มีความสามารถอันถูกนำออกโดยปรมัตถ์,

ไม่มีความสามารถที่ถูกได้โดยปรมัตถ์,

ไม่มีอรรถที่จะได้โดยปรมัตถ์.

สติ หิ อุชุเก ปาฬิ อนุคเต อตฺเถ กึ **อนิทฺธาริตสามตฺถิเยน** อนฺตราภเวน ปริกปฺปิเตน ปโยชนำ. (อุทาน.อฏ.๘๓ อนุฏี. ๔/๑๒๑)

ก็เมื่อมีอรรถที่คล้อยตามบาลีตรงๆ จะมีประโยชน์อะไรด้วยอรรถที่กำหนดด้วยภพอื่นซึ่ง**ไม่มีความสามารถที่จะนำมาแสดงได้**.

ดู อนิทฺธาริตสภาว ด้วย

อนิทฺธิ (ถี)

[น + อิทฺธิ]

ความไม่บริบูรณ์, ความไม่มั่งคั่ง, ความยากจน, ความเข็ญใจ.

อนิทฺธินนฺติ มหาราช **อนิทฺธึ** อสมิทฺธึ ทลิทฺทปุริสำ นาม สาว **อนิทฺธิ** เฉโก สารถิ อสฺสำ วิย ทเมติ, นิพฺพิเสวนำ กโรติ, เต มยำ อิธ วสนฺตา อนิทฺธิกา ทนฺตา นิพฺพิเสวนา กตา, อสมิทฺธิเยว โน ทเมติ. (ชา.อฏ.๗/๓๗๕)

คำว่า **อนิทฺธินำ** ความว่า ข้าแต่มหาราช ความเข็ญใจย่อมฝึก**คนเข็ญใจ** คือไม่มั่งคั่ง ได้แก่ ยากจน และ**ความเข็ญใจนั้น** ย่อมฝึก คือ ย่อมทำให้หมดพยศ เหมือนนายสารถีผู้ฉลาดฝึกม้าฉะนั้น หม่อมฉันทั้งหลายอยู่ในที่นี้เป็นผู้เข็ญใจ อันความเข็ญใจฝึกแล้ว คือ ทำให้หมดพยศแล้ว

ความเข็ญใจนั่นแหละย่อมฝึกหม่อมฉันทั้งหลาย.

อนิทฺธิก (ติ)

[น + อิทฺธิก]

ผู้ไม่มั่งคั่ง, ผู้ยากจน, ผู้ยากไร้, ผู้เข็ญใจ, ผู้ไม่ประสพความสำเร็จ.

อนิทฺธินำ มหาราช
ทเมตสฺสำ สารถิ
ตฺยมฺหา **อนิทฺธิกา** ทนฺตา,
อสมิทฺธิ ทเมติ โน. (ชา.อฏ.๓๗๓)

(พระเวสสันดรกราบทูลว่า)

ข้าแต่มหาราช นายสารถีฝึกม้าให้หมดพยศฉันใดหม่อมฉันทั้งหลายก็ถูกฝึกให้หมดพยศฉันนั้น **ความเข็ญใจ**ฝึกหม่อมฉันทั้งหลาย

เต มยำ อิธ วสนฺตา **อนิทฺธิกา** ทนฺตา นิพฺพิเสวนา กตา. (ชา.อฏ.๗/๓๗๕)

หม่อมฉันทั้งหลายอยู่ในที่นี้เป็น**ผู้เข็ญใจ** อันความเข็ญใจฝึกแล้ว คือ ทำให้หมดพยศ.

อนิทฺธิมนฺตุ (ติ)

[น + อิทฺธิมนฺตุ]

ผู้ไม่มั่งคั่ง, ผู้ไม่มีทรัพย์, ผู้ยากไร้.

หตฺถี ควสฺสา มณิกุณฺฑลา จ
ถิโย จ อิทฺเธสุ กุเลสุ ชาตา
สพฺพาว ตา อุปโภคา ภวนฺติ
อิทฺธสฺส โปสสฺส **อนิทฺธิมนฺโต**
เอตมฺปิ ทิสฺวาน อหำ วทามิ
ปญฺโญ นิหีโน สิรีมาว เสยฺโย.
(ชา.๑/๓๒๒)

(เสนกบัณฑิตกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า)

ช้าง โค ม้า ต่างหูแก้วมณีและหญิงทั้งหลายเกิดในสกุลที่มั่งคั่งทั้งหมดเหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องอุปโภคของคนมั่งคั่ง คน**ผู้ไม่มั่งคั่ง** ก็เป็นเครื่องอุปโภคของคนมั่งคั่งข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้ จึงกราบทูลว่าคนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ.

อนิทฺธี (ติ)

[น + อิทฺธี]

ผู้ไม่มีความมั่งคั่ง, ผู้ยากจน.

อนิทฺธินำ มหาราช
ทเมตสฺสำ สารถิ
ตฺยมฺหา อนิทฺธิกา ทนฺตา
อสมิทฺธิ ทเมติ โน. (ชา.อฏ. ๓๗๓)

(พระเวสันดรกล่าวว่า)

ข้าแต่มหาราช นายสารถีฝึกม้าให้หมดพยศฉันใด หม่อมฉันทั้งหลายก็ถูกฝึกให้หมดพยศฉันนั้น **ความจน**ย่อมฝึกหม่อมฉันทั้งหลาย.

อนิทฺธินนฺติ มหาราช อนิทฺธึ อสมิทฺธึ ทลิทฺทปุริสํ นาม สาว อนิทฺธิ เฉโก สารถิ อสฺสํ วิย ทเมติ, นิพฺพิเสวนํ กโรติ.
(ชา.อฏ.๗/๓๗๕)

คำว่า **อนิทฺธินำ** ความว่า ข้าแต่มหาราช ความเข็ญใจย่อมฝึก**คนจน**คือเข็ญใจ ได้แก่ยากไร้ และความเข็ญใจนั้นย่อมฝึก คือ ย่อมทำให้หมดพยศ เหมือนนายสารถีผู้ฉลาดฝึกม้าฉะนั้น.

อนิธานคต (ติ)

[น + นิธาน + คต]

ไม่ถึงการตั้งอยู่, ไม่ถึงการเก็บไว้, ไม่ถึงการตั้งอยู่ได้.

> **อนิธานคตา** ภคฺคา
> ปุณฺโช นตฺถิ อนาคเต
> นิพฺพตฺตา เย จ ติฏฐนฺติ
> อารคฺเค สาสปูปมา. (มหานิ.๓๒)
>
> (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
> ขันธ์ทั้งหลาย**ไม่ถึงการตั้งอยู่ได้** แตกไปแล้วกองขันธ์ในอนาคตก็ไม่มี ส่วนขันธ์ที่เกิดแล้วในปัจจุบันก็ดำรงอยู่เหมือนเมล็ดผักกาดบนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น.

อนิธานคตา ภคฺคาติ เย ขนฺธา ภินฺนา, เต นิธานำ นิหิตำ นิจยำ น คจฺฉนฺตีติ **อนิธานคตา**. (มหานิ.อฏ. ๑๓๑)

บาทพระคาถาว่า **ขันธ์ทั้งหลายไม่ถึงการตั้งอยู่ได้ แตกไป (อนิธานคตา ภคฺคา)** ความว่า ขันธ์เหล่าใดแตกแล้ว ขันธ์เหล่านั้นย่อมไม่ถึงการตั้งอยู่ คือการทรงตัวอยู่ได้แก่ รวมตัวอยู่ ดังนั้น จึงชื่อว่า **ไม่ถึงการตั้งอยู่**.

อนิธานวนฺตุ (ติ)

[น + นิธาน + วนฺตุ. (ถึ) อนิธานวตี. นิธานำ วุจฺจติ จปโนกาโส, นิธานมสฺสา อตฺถีติ นิธานวตี. (ที.อฏ.๑/๗๕)]

ไม่มีหลักฐาน, ไม่ควรเก็บไว้.

สมฺผปฺปลาปี โข ปน โหติ. อกาลวาที อภูตวาที อนตฺถวาที อธมฺมวาที อวินยวาที. **อนิธานวตึ** วาจำ ภาสิตา โหติ อกาเลน อนปเทสำ อปริยนฺตวตึ อนตฺถสำหิตำ.
(ม.๑/๓๕๖ อำ.๑/๓๓๐)

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่**ไม่มีหลักฐาน**ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา.

อนิธานวตึ วาจนฺติ หทยมญฺชูสายำ นิเธตุำ อยุตฺตำ วาจำ ภาสิตา โหติ. (ม.อฏ.๒/๒๓๒)

คำว่า **พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน (อนิธานวตึ วาจำ)** ได้แก่ เป็นผู้กล่าวคำที่ไม่เหมาะจะเก็บไว้ในหีบคือหัวใจ

อนิธานวตึ วาจำ ภาสิตาติ น หทเย

นิเธตพฺพยุตฺตกำ วาจำ ภาสิตา. (อ.อฏ.๒/๒๖๖)

คำว่า **พูดคำไม่มีหลักฐาน (อนิธานวตึ วาจำ ภาสิตา)** ได้แก่ ไม่พูดคำที่ควรจดจำไว้ในหทัย

อนินฺทโลจน (ติ)

[อนินฺท + โลจน]

ผู้มีนัยน์ตาอันไม่ควรติเตียน,

ผู้มีดวงตาที่ไม่ถูกตำหนิ,

ผู้มีนัยน์ตาหาที่ติมิได้.

อสฺสาส เหสฺสามิ เต ปติ
ภตฺตา เต เหสฺสามิ อนินฺทโลจเน
ปญฺญา หิ มมำ ตถาวิธา
อสฺสาส เหสฺสสิ ภริยา มม.
(ชา.๒/๒๗๖)

(ปุณณกยักษ์กล่าวกับนางอิรันทตีนาคกัญญาว่า)

นาง**ผู้มีนัยน์ตาหาที่ติมิได้** ขอเธอจงเบาใจเถิด เราจักเป็นผู้เลี้ยงดูเธอ เพราะปัญญาของเราสามารถจะนำเนื้อดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตมาให้ได้ ขอจงเบาใจเถิด เธอจักเป็นภรรยาของเรา.

อนินฺทโลจเนติ อนินฺทิตพฺพโลจเน. (ชา.อฏ.๗/๑๖๓)

คำว่า **ผู้มีนัยน์ตาหาที่ติมิได้ (อนินฺทโรจเน)** ได้แก่ ผู้มีดวงตาหาที่ตำหนิมิได้.

อนินฺทา (ถี)

[น + นินฺทา]

(ก) การไม่ติเตียน.

(ข) (ติ) อันไม่ถูกติเตียน.

อนินฺทาโรส (ปุ)

[อนินฺทา + อโรส]

การไม่โกรธคือการไม่นินทา.

อนินฺทาโรสำ นิสฺสาย นินฺทาโรโส ปหาตพฺโพ. (ม.๒/๒๓)

บุคคลพึงละการนินทาคือการโกรธได้ เพราะอาศัย**การไม่โกรธคือการไม่นินทา**.

อนินฺทาโรสนฺติ อนินฺทาภูตำ อฆฏฺฏนำ. (ม.อฏ.๓/๒๗)

คำว่า **การไม่โกรธคือการไม่นินทา (อนินฺทาโรสำ)** ได้แก่ การไม่กระทบกระทั่งอันเป็นการไม่นินทา.

อนินฺทาภูตำ อฆฏฺฏนนฺติ นินฺทาย ปฏิปกฺขภูตำ ปเรสำ อฆฏฺฏนำ. (ม.ฏี.๓/๒๒)

คำว่า **การไม่กระทบกระทั่งอันเป็นการไม่นินทา (อนินฺทาภูตำ อฆฏฺฏนำ)** ได้แก่ การไม่กระทบกระทั่งต่อคนเหล่าอื่นอันเป็นปฏิปักข์ต่อการนินทา.

อนินฺทิต (ติ)

[น + นินฺทิต]

ไม่ถูกนินทา-ติเตียนแล้ว.

อกฺโกธโน นิจฺจปสนฺนจิตฺโต
สพฺพาติถี ยาจโยโค ภวิตฺวา
ทตฺวา จ ภุตฺวา จ ยถานุภาวํ
อนินฺทิโต สคฺคมุเปหิ ฐานํ.
(สํ.๑/๒๙ ชา.๑/๒๗๔)

(ท้าวสักกะกล่าวกับพระเจ้าพรหมทัตว่า)

ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธ มีพระหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ทรงต้อนรับแขกผู้มาเยือนทั้งปวง ทรงเป็นผู้ควรขอ จงบำเพ็ญทานบ้าง เสวยเองบ้างตามอานุภาพ จง**อย่า**ทรง**ถูก**ชาวโลก**นินทา** เสด็จสู่แดนสวรรค์เถิด.

อนินฺทิโตติ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กรเณน ปมุทิโต เทวโลเกน อภินนฺทิโต หุตฺวา สคฺคฏฺฐานํ อุเปหิ. (ชา.อฏ.๔/๒๗๕)

คำว่า **อย่าทรงถูกนินทา (อนินฺทิโต)** ความว่า จงทรงเพลิดเพลินด้วยการทำบุญมีทานเป็นต้น เป็นผู้ยินดีด้วยเทวโลก เข้าถึงโลกสวรรค์.

อนินฺทิตงฺค (ติ)

[อนินฺทิต + องฺค + อ. (ถี) อนินฺทิตงฺคี]

ผู้มีอวัยวะไม่ถูกติเตียน,
ผู้มีร่างกายหาที่ตำหนิมิได้.

เอกา นิสินฺนา สุจิ สญฺญตูรู
ปาสาทมารุยฺห **อนินฺทิตงฺคี**
ยาจามิ ตํ กินฺนรเนตฺตจกฺขุ
อิเมกรตฺตึ อุภโย วเสม.
(ชา.๑/๒๓๑)

(ท้าวสักกะพระโพธิสัตว์กล่าวกับพระนางอุทยภัททราว่า)

พระนางผู้ทรงพระภูษาสะอาด มีพระเพลาแนบสนิท **มีพระวรกายงามหาที่ตำหนิมิได้** เสด็จขึ้นสู่ปราสาท ประทับนั่งอยู่พระองค์เดียว พระนางผู้มีพระเนตรงามเพียงดังเนตรกินนรี หม่อมฉันขออนุญาตพระนาง ขอให้เราสองคนได้อยู่ร่วมกันสักคืนหนึ่งนี้.

อนินฺทิตงฺคีติ ปาทนฺตโต ยาว เกสคฺคา อนินฺทิตสรีรา ปรมโสภคฺคปตฺตสรีรา.
(ชา.อฏ.๔/๑๐๗)

คำว่า **มีพระวรกายงามหาที่ตำหนิมิได้ (อนินฺทิตงฺคี)** ความว่า มีพระวรกายหาที่ตำหนิมิได้ ตั้งแต่ปลายพระบาทจนถึงปลายพระเกษา มีพระวรกายถึงความงามเป็นเลิศ.

อนินฺทิตพฺพ (ติ)

[น + นินฺทิตพฺพ]

ไม่พึงติเตียน, ไม่ควรติเตียน.

ดู อนินฺทโลจน

อนินฺทฺริยพทฺธ (ติ)

[น + อินฺทฺริย + พทฺธ]

ไม่ถูกผูกด้วยอินทรีย์, ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์, อันไม่มีชีวิต, เป็นอวิญญาณกะ.

> **อนินฺทฺริยพทฺธ**มสญฺญกายํ
> เวสฺสานรํ กมฺมกรํ ปชานํ
> ปริจริย มคฺคึ สุคตึ กถํ วเช
> ปาปานิ กมฺมานิ ปกุพฺพมาโน .
> (ชา.๒/๒๓๕)
>
> (พระโพธิสัตว์ภูริทัตนาคราชกล่าวกับกาณาริฏฐนาคราชว่า)
>
> ชาวโลกบำเรอไฟที่**ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์** ไม่มีกายที่จะรับรู้สึกได้ ส่องแสงสว่าง เป็นเครื่องทำการงานของประชาชน เมื่อยังทำบาปกรรมอยู่ จะพึงถึงสุคติได้อย่างไร.

สพฺพนิมิตฺเตสูติ อิมินา ปน **อนินฺทฺริย-พทฺธมฺปิ** สงฺคณฺหาติ. “สวิญฺญาณเก กาเยติ วจเนน วา อตฺตโน จ ปรสฺส จ กาโย คหิโตว, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺตคฺคหเณน **อนินฺทฺริยพทฺธํ** คณฺหาติ. (ม.อฏ.๔/๕๓)

หนึ่งด้วยคำนี้ว่า **ในสรรพนิมิต (สพฺพนิมิตฺเตสุ)** พระองค์ ทรงรับนิมิตแม้ที่**ไม่เนื่องกับอินทรีย์** อีกอย่างหนึ่ง ทรงถือกายของตนและของบุคคลอื่นเหมือนกัน และทรงถือสิ่งที่**ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์** ด้วยการถือนิมิตทั้งปวงในภายนอก ด้วยคำนี้ว่า **กายที่มีวิญญาณ (สวิญฺญาเณ กาเย)**.

อนินฺทฺริยพทฺธรูป (น)

[อนินฺทฺริยพทฺธ + รูป]

รูปที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์,

รูปที่ไร้วิญญาณ, อนินทริยพัทธรูป.

อนินฺทฺริยพทฺธรูปญฺจ นิพฺพานญฺจ ฐเปตฺวา, สพฺเพ ธมฺมา สิยา อชฺฌตฺตา, สิยา พหิทฺธา, สิยาอชฺฌตฺตพหิทฺธา. **อนินฺทฺริยพทฺธรูปญฺจ** นิพฺพานญฺจ พหิทฺธา. (อภิ.ธ. ๒๗๓)

เว้น**รูปที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์**และนิพพานแล้ว สภาวธรรมทั้งหมดที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นทั้งภายในตนและภายนอกตนก็มี **รูปที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์**และนิพพานชื่อว่าเป็นภายนอกตน.

อนินฺธน (ติ)

[น + อินฺธน]

อันไม่มีเชื้อ.

ดู อนาหาร, เอนธ

อนิปกวุตฺติ (ติ)

[น + นิปกวุตฺติ]

ผู้ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยปัญญา,

ผู้เลี้ยงชีพด้วยอเนสนา ๒๑ อย่าง.

ผู้เลี้ยงชีพด้วยการแสวงหาที่ไม่สมควร.

เอกวีสติวิธาย อเนสนาย ชีวิกํ กปฺเปนฺโต

อนิปกวุตฺติ นาม โหติ. (ม.อฏ.๓/๔)

(พวกเดียรถีย์) เลี้ยงชีวิต ด้วยการแสวงหาอันไม่สมควร ๒๑ ประการ [คือ

๑. ทำเวชกรรม

๒. ทำทูตกรรม

๓. ทำการส่งข่าว

๔. ผ่าฝี

๕. ให้ยาพอกฝี

๖. ให้ยาระบายอย่างแรง

๗. ให้ยาระบายอย่างอ่อน

๘. หุงน้ำมันสำหรับนัตถุ์

๙. หุงน้ำมันสำหรับดื่ม

๑๐. ให้ไม้ไผ่

๑๑. ให้ใบไม้

๑๒. ให้ดอกไม้

๑๓. ให้ผลไม้

๑๔. ให้น้ำอาบ

๑๕. ให้ไม้ชำระฟัน

๑๖. ให้น้ำบ้วนปาก

๑๗. ให้ดินผงขัดตัว

๑๘. ทำการพูดให้เขารัก

๑๙. พูดทีเล่นทีจริงดังแกงถั่ว

๒๐. เลี้ยงดูเด็ก

๒๑. ทำการส่งข่าวสาร]

ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยปัญญา.

ดู นิปก (ม.ฏี.๓/๓ สำ.ฏี.๒/๔๘๘) ด้วย

อนิปนฺน (ติ)

[น + นิปนฺน]

ไม่นอนแล้ว.

เตน อิมสฺมึ สาสเน **อนิปนฺโน** อนิสินฺโน อฏฺฐิโต อจงฺกมนฺโต “โก ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปตฺโตติ วุตฺเต “อานนฺทตฺเถโรติ วตฺตุ วฏฺฏติ. (วิ.อฏ.๑/๑๐)

(พระเถระได้บรรลุอรหัตตผลเว้นจากอิริยาบถ ๔) เพราะฉะนั้น เมื่อมีคนถามว่า “ในพระศาสนานี้มีภิกษุรูปไหน**ไม่นอน** ไม่นั่ง ไม่ยืน ไม่จงกรม ได้บรรลุอรหัตตผล ก็ควรตอบว่า “พระอานนทเถระ.

อนิปุณ (ติ)

[น + นิปุณ]

ผู้ไม่ละเอียดอ่อน, ผู้ไม่ฉลาด,

ผู้ไม่มีปัญญา.

สุกถิโต ภนฺเต นาคเสน,ปณฺโห โอปมฺเมหิ การเณหิ.**อนิปุโณ**เปตํ สุตฺวา อตฺตมโน ภเวยฺย,กึ ปน มาทิโส มหาปณฺโญ. สาธุ, ภนฺเต นาคเสน, เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺฉามิ. (มิลินฺท.๒๓๓)

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน พระคุณเจ้า ตอบปัญหามีอุปมามีเหตุผล

ดีแล้ว **ผู้ที่ไม่ฉลาด** ฟังคำตอบนี้แล้ว ก็ยังเกิดความพอใจได้ จะกล่าวไปใยถึงคนที่มีปัญญามากเช่นโยมเล่า ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่พระคุณเจ้ากล่าวมานี้.

ดู ทุฏฺฐลฺล (วิ.อฏ.๑/๑๘๕) ด้วย

อนิปฺผตฺติ (ถี)

[น + นิปฺผตฺติ]

ความไม่สำเร็จ.

อมฺม ตยิ กโรนฺติยา **อนิปฺผตฺติ** นาม นตฺถิ,กิญฺจิเทว การณํ วตฺวา ยถา มม มาตุโล ราชา ธีตรํ อนฺโตเคหา นีหราเปติ, ตถา กโรหีติ อาห. (ชา.อฏ.๑/๔๘๑)

(พระราชกุมาร ผู้เป็นพระนัดดาของพระเจ้ากรุงพาราณสี คิดว่า “เราพึงสามารถนำพระธิดาของลุงออกจากราชวังด้วยอุบายอะไรหนอ คิดว่า “มีอุบายอย่างหนึ่ง แล้วให้เรียกหญิงแม่มดผู้ใหญ่มาประทานสิ่งของมีค่า ๑,๐๐๐ แก่นาง เมื่อนางกราบทูลว่า “ดิฉันควรทำอะไร) ก็ตรัสว่า “แม่ เมื่อท่านทำอยู่ในวันนี้ ชื่อว่า**ความไม่สำเร็จ** ย่อมไม่มี ท่านบอกเหตุอะไร ๆ นั่นแล จงทำโดยประการที่ลุงของเราจะนำพระราชธิดาออกจากพระราชวังให้ได้.

อนิปฺผนฺน (ติ)

[น + นิปฺผนฺน]

ไม่สำเร็จแล้ว.

อนิปฺผนฺนตา (ถี)

[อนิปฺผนฺน + ตา]

ความเป็นแห่งความปรารถนายังไม่สำเร็จ, ความปรารถนายังไม่สำเร็จ.

> คุยฺหสฺส หิ คุยฺหเมว สาธุ
> น หิ คุยฺหสฺส ปสตฺถมาวิกมฺมํ
> **อนิปฺผนฺนตา** สเหยฺย ธีโร
> นิปฺผนฺโนว ยถาสุขํ ภเณยฺย.
> (ชา.๑/๓๔๘)
>
> (มโหสธบัณฑิตกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชว่า)
>
> ธรรมดาว่า ความลับนั้น ปกปิดไว้เท่านั้นเป็นการดี การเปิดเผยความลับ บัณฑิตไม่สรรเสริญ เพราะเมื่อ**ความปรารถนายังไม่สำเร็จ** นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ก่อน ความปรารถนาสำเร็จแล้ว พึงพูดได้ตามสบาย.

อนิปฺผนฺนตาติ มหาราช ยาว อตฺตโน อิจฺฉิตํ น นิปฺผชฺชติ, ตาว ปณฺฑิโต อธิวาเสยฺย, น กสฺสจิ กเถยฺย. (ชา.อฏ.๖/๒๒๕)

(ฉบับสิงหพเป็น **อนิปฺผาทายาติ**.ฉบับสยามเป็น **อนิปฺผนฺนายาติ**. ฉบับอังกฤษเป็น **อนิปฺปาทายาติ**)

คำว่า **ความปรารถนายังไม่สำเร็จ (อนิปฺผนฺนตา)** ความว่า ข้าแต่มหาราช

ตราบใดความปรารถนาของตนยังไม่สำเร็จ บัณฑิตพึงอดกลั้นไว้ คือ ไม่ควรบอกเล่าแก่ใครๆ.

อนิปฺผล (ติ)

[น + นิปฺผล]

ไม่ใช่ไม่มีผล, มีผล.

อฏฺฐานำ โข เอตำ พฺราหฺมณ อนวกาโส ยำ ตำ ฐานำ วิวิตฺตำ อสฺส อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา ยทิทำ เปเตหิ ญาติสาโลหิเตหิ. อปิ จ, พฺราหฺมณ, ทายโกปิ **อนิปฺผโล**. (อำ.๓/๔๘๐-๑)

[ชาณุสโสณิพราหมณ์ถามพระพุทธเจ้าว่า “ท่านพระโคดม ก็ถ้าญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น และญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วแม้เหล่าอื่นของตนไม่เข้าถึงฐานะนั้น ใครเล่าจะบริโภคทานนั้น] (พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า) “พราหมณ์ เป็นไปไม่ได้เลยที่จะว่างจากญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วโดยกาลช้านาน ถึงอย่างไร ทายกก็เป็น **ผู้มีผล**.

ทายโกปิ อนิปฺผโลติ ยำ สนฺธาย ตำ ทานำ ทินฺนำ, ตสฺส อุปกปฺปตุ วา มา วา ทายเกน ปน น สกฺกา นิปฺผเลน ภวิตุำ, ทายโก ตสฺส ทานสฺส วิปากำ ลภติเยว. (อำ.อฏ.๓/๓๓๙)

คำว่า **ทายกก็เป็นผู้มีผล (ทายโกปิ อนิปฺผโล)** ความว่า ทานที่ถวายแล้วนั้น มุ่งหมายสัตว์ใด จะสำเร็จหรือไม่สำเร็จแก่สัตว์นั้นก็ตามที แต่ทายกไม่อาจจะเป็นผู้ไร้ผล ทายกย่อมได้ผลแห่งทานนั้นแน่นอน.

อนิปฺผาท (ปุ)

[น + นิปฺผาท]

ความไม่สำเร็จ.

ดู อนิปผนฺนตา

อนิปฺผาทน (น)

[น + นิปฺผาทน]

ความไม่ให้เกิด, ความไม่ให้สำเร็จ,

การไม่สามารถยัง (ผล) ให้สำเร็จ.

ยาว สหายการณสมาคโม น โหติ, ตาว ผลสฺส **อนิปฺผาทนำ** สมาคเม นิปฺผาทน-สมตฺถสฺส นิปฺผาทนญฺจ. (มูลฏี.๑/๖๑)

การรวมกันแห่งเหตุอันเป็นเพื่อนกันยังไม่มีเพียงใด **การไม่สามารถยังผลให้สำเร็จ** ย่อมมีเพียงนั้นและเมื่อมีการรวมกันแห่งเหตุที่เป็นเพื่อนกันที่สามารถให้ผลสำเร็จได้ การยังผลให้สำเร็จจึงมี.

อนิปฺผาทนำ นิปฺผาทนาภาโว อเหตุภาโว. (อนุฏี.๑/๖๘)

ความไม่ให้สำเร็จ คือ ความไม่มีเหตุที่ให้ผลสำเร็จ ได้แก่ ความไม่เป็นเหตุ (สำเร็จ).

อนิพทฺธ (ติ)

[น + นิพทฺธ]

อันไม่เที่ยง, ไม่ประจำ, ไม่แน่นอน.

อิมสฺส ปน จิตฺตสฺส อารมฺมณเมว นิพทฺธํ, วินา อารมฺมเณน อนุปฺปชฺชนโต. ทฺวารํ ปน **อนิพทฺธ**ํ.กสฺมา? กมฺมสฺส อนิพทฺธตฺตา. กมฺมสฺมิญฺหิ อนิพทฺเธ ทฺวารมฺปิ **อนิพทฺธ**เมว โหติ. (อภิ.อฏ.๑/๑๒๓)

ก็อารมณ์ของกุศลจิตดวงนี้เทียวแน่นอน เพราะเว้นจากอารมณ์ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ส่วนทวาร**ไม่แน่นอน** เพราะอะไร เพราะกรรมไม่แน่นอน จริงอยู่เมื่อกรรม**ไม่แน่นอน** แม้ทวารก็**ไม่แน่นอน**นั่นเอง.

[**กรรมไม่แน่นอน** ปาณาติบาตกรรมที่เกิดทางกายทวาร เมื่อสั่งคนอื่นฆ่าก็เกิดแม้ทางวจีทวาร ส่วนมุสาวาทกรรมที่เกิดทางวจีทวาร เมื่อโกหกโดยการแสดงมือและแสดงเท้า ก็เกิดทางกายทวาร ด้วยเหตุนี้ กรรมจึงไม่แน่นอนในทวารที่เกิดขึ้นอยู่ตามปกติ เพราะเหตุนั้นกรรมจึงเกิดขึ้นไม่แน่นอน แม้ในเวลาทำกุศล เมื่อเวลาทำทานกุศลด้วยตนเอง ทานกุศลเป็นกายกรรม เมื่อสั่งคนอื่นทำ เป็นวจีกรรม เมื่อเวลาคิดถึงวัตถุทานที่อยู่ว่า จะถวายทาน เป็นมโนกรรม]

(ก) ไม่เนื่องกัน, ไม่ติดกัน, ไม่ตัดสินใจ, ไม่กำหนด, ไม่มุ่งหมาย, ไม่เที่ยง-ไม่แน่นอน-ไม่เด็ดขาด-ไว้วางใจไม่ได้.

(ข) อันไม่ติดต่อ, อันไม่มีเนื้อความติดต่อ, อันมีความหมายไม่แน่นอน, ไม่ขาด, ตลอดกาล.

อกฺกนฺทตีติ **อนิพทฺธ**ํ วิปฺปลาปํ วิลปนฺโต กนฺทติ. (สำ.อฏ.๓/๑๑๗)

คำว่า **คร่ำครวญ (กนฺทติ)** ความว่า ย่อมคร่ำครวญบ่นเพ้อร่ำไร**ตลอดกาล**.

อนิพทฺธนฺติ อนิพทฺธนตฺถํ ยํ กิญฺจิ. (สำ.ฏี.๒/๓๕๕)

คำว่า **ตลอดกาล (อนิพทฺธ**ำ) ได้แก่ บ่นเพ้อถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง**อันมีความหมายไม่แน่นอน**.

(ค) อันไม่ถูกกำหนดแน่นอน, ไม่ประจำ, ไม่แน่นอน.

ภควโต โคจรคาโม **อนิพทฺโธ**, โกจิเทว โคจรคาโม ภวิสฺสติ. (ม.อฏ.๒/๑๔๗)

โคจรคามของพระผู้มีพระภาค**ไม่แน่นอน** จัดเป็นโคจรคามบางคราวเท่านั้น.

ดู อนิพทฺธจาริกา ด้วย

(ฆ) ไม่เที่ยง, ไม่แน่นอน, ไม่เด็ดขาด, ไว้วางใจไม่ได้.

ปุถุชฺชนิทฺธิ นาม จลา **อนิพทฺธา**, อสปฺปายรูปาทิอารมฺมณํ ลภิตฺวา อปฺปมตฺตเกเนว ภิชฺชติ. (ม.อฏ.๓/๑๗๐)

ธรรมดาฤทธิ์ของปุถุชนง่อนแง่น **ไม่แน่นอน** ครั้นได้อารมณ์มีรูปเป็นต้นซึ่งไม่เป็นที่สบาย ย่อมเสื่อมได้ เพราะเหตุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น.

อนิพทฺธคติก (ติ)

[อนิพทฺธ + คติ + ก, น + นิพทฺธ + คติ + ก]

ผู้มีคติไม่แน่นอน, ผู้ไม่มีคติแน่นอน.

อวเสสปุคฺคลา ปน **อนิพทฺธคติกา**. (อภิ.อฏ.๓/๓๗)

[ผู้ประกอบด้วยนิยตมิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น แม้ทั้งหมดชื่อว่า นิยตะ (เที่ยง)เพราะเป็นผู้เที่ยงเพื่อประโยชน์แก่นรก ส่วนพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ชื่อว่าเที่ยง เพราะเป็นผู้เที่ยง เพื่อประโยชน์แก่มรรคและผลในเบื้องบน โดยความเป็นผู้เจริญปัญญาโดยชอบ และเพื่อประโยชน์แก่อนุปาทา-ปรินิพพาน] ส่วนบุคคลที่เหลือ**มีคติไม่เที่ยง**.

อนิพทฺธจาริกา (ถี)

[อนิพทฺธ + จาริกา]

การเที่ยวไปโดยไม่เจาะจง, การเที่ยวไปโดยไม่เจาะจงบุคคลผู้เดียวเท่านั้น แต่เที่ยวไปโดยเจาะจงบุคคลจำนวนมาก, การเที่ยวไปตามลำดับบ้าน นิคม นคร.

สา ปเนสา ทุวิธา โหติ **อนิพทฺธจาริกา** จ นิพทฺธจาริกา จ. ตตฺถ ยํ คามนิคมนคร-ปฏิปาฏิวเสน จรติ, อยํ **อนิพทฺธจาริกา** นาม. ยํ ปเนกสฺเสว โพธเนยฺยสตฺตสฺสตฺถาย คจฺฉติ อยํ นิพทฺธจาริกา นาม. (ที.อฏ.๑/๒๑๖)

อนึ่ง การเที่ยวไปนั้นมี ๒ ประการ คือ

(๑) การเที่ยวไปโดยไม่เจาะจง

(๒) การเที่ยวไปโดยเจาะจง บรรดาการจาริกทั้ง ๒ ประการนั้น การที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปตามลำดับหมู่บ้าน นิคม และนคร ชื่อว่า **การเที่ยวไปโดยไม่เจาะจง** ส่วนการที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ผู้ควรตรัสรู้ผู้เดียวเท่านั้น ชื่อว่า การเที่ยวไปโดยเจาะจง.

สมฺพหุเล อุทฺทิสฺส คามนิคมนครปฏิปาฏิยา จาริกา **อนิพทฺธจาริกา**. (สี.นวฏี.๒/๒๐๖)

การเที่ยวไปตามลำดับบ้าน นิคม นคร โดยเจาะจงคนหมู่มาก ชื่อว่า **การเที่ยวไปโดยไม่เจาะจง**.

อนิพทฺธตฺต (น)

[อนิพทฺธ + ตฺต]

ความเป็นสิ่งไม่แน่นอน,

ความไม่แน่นอน.

ทฺวารํ ปน อนิพทฺธํ กสฺมา, กมฺมสฺส **อนิพทฺธตฺตา**. (อภิ.อฏ.๑/๑๒๓)

ส่วนทวารไม่แน่นอน เพราะอะไร **เพราะความที่**กรรม**ไม่แน่นอน**.

กมฺมสฺส อนิพทฺธตฺตาติ กมฺมสฺส อนิยตตฺตา. (มูลฏี.๑/๗๑)

คำว่า **เพราะความที่กรรมไม่แน่นอน (กมฺมสฺส อนิพทฺธตฺตา)** ได้แก่ เพราะความที่กรรม (เกิด)ไม่เที่ยงแท้แน่นอน.

อนิพทฺธวาส (ติ)

[อนิพทฺธ + วาส. น + นิพทฺธวาส]

มีการอยู่ไม่ประจำที่, อยู่ไม่ประจำที่, ไม่มีการอยู่แน่นอน-ประจำ.

(ก) พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ไม่ประจำที่ในวัดเดียว-บ้านเดียว-นิคมเดียว-เมืองเดียว ตลอด ๒๐ พรรษา.

ภควา ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ **อนิพทฺธวาโส** อโหสิ, ปจฺฉา ปญฺจวีสติ วสฺสานิ อพฺโพกิณฺณํ สาวตฺถิเยว อุปนิสฺสาย วสนฺโต เอกทิวเส ทฺเว จานานิ ปริภุญฺชติ. (ม.อฏ.๒/๗๐)

พระผู้มีพระภาคได้**ทรงประทับอยู่ไม่ประจำที่**ตลอด ๒๐ พรรษา ในครั้งปฐมโพธิกาล ภายหลังประทับอาศัยกรุงสาวัตถีเท่านั้นถึง ๒๕ พรรษา ในวันหนึ่ง พระองค์ทรงใช้สถานที่ทั้ง ๒ แห่ง [คือ กลางคืนประทับอยู่ในพระเชตวัน รุ่งขึ้นทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อมเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถีทางประตูด้านทิศใต้ เสด็จออกทางประตูด้านทิศตะวันออก ทรงพักผ่อนเวลากลางวันในปุพพาราม กลางคืนประทับอยู่ในปุพพาราม รุ่งขึ้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ทางประตูด้านทิศตะวันออก เสด็จออกทางประตูด้านทิศใต้ ทรงพักผ่อนกลางวันในพระเชตวัน]

ตถาคโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติ วสฺสานิ **อนิพทฺธวาโส** หุตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ผาสุกํ โหติ, ตตฺถ ตตฺเถว คนฺตฺวา วสิ. (อ.อฏ.๒/๓๐)

จริงอยู่ ๒๐ พรรษาตอนปฐมโพธิกาล พระตถาคต**ทรงประทับอยู่ไม่ประจำที่** เสด็จไปประทับอยู่ ณ ที่ซึ่งมีความผาสุกเท่านั้นนั่นแล

[**พรรษาแรก** ทรงประกาศธรรมจักร ณ ป่าอิสิปตนะให้มหาพรหม ๑๘ โกฏิดื่มอมตธรรม ทรงเข้าไปอาศัยชานเมืองพาราณสีประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนะ

พรรษาที่ ๒ ทรงเข้าไปอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหาร

พรรษาที่ ๓ และพรรษาที่ ๔ ก็ประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหารเหมือนกัน

พรรษาที่ ๕ ทรงเข้าไปอาศัยกรุงเวสาลีประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน

พรรษาที่ ๖ ประทับอยู่ ณ มกุลบรรพต

พรรษาที่ ๗ ประทับอยู่ ณ ภพดาวดึงส์

พรรษาที่ ๘ ประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน ใกล้กรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ

พรรษาที่ ๙ ประทับอยู่ ณ กรุงโกสัมพี

พรรษาที่ ๑๐ ประทับอยู่ ณ ราวป่าปาลิไลยกะ

พรรษาที่ ๑๑ ประทับอยู่ ณ พราหมณคามเมืองนาลา

พรรษาที่ ๑๒ ประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชา

พรรษาที่ ๑๓ ประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพต

พรรษาที่ ๑๔ ประทับอยู่ ณ เชตวันวิหาร

พรรษาที่ ๑๕ ประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์

พรรษาที่ ๑๖ ทรงทรมานอาฬวกยักษ์ ให้สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ดื่มอมตธรรม ประทับอยู่ ณ เมืองอาฬวี

พรรษาที่ ๑๗ ประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์อีก

พรรษาที่ ๑๘ ประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพตอีก

พรรษาที่ ๑๙ ก็ประทับอยู่ ณ จาลิยบรรพตเหมือนกัน

พรรษาที่ ๒๐ ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน ตลอด ๒๐ พรรษา พระตถาคตทรงประทับอยู่ไม่ประจำดังกล่าวมานี้]

อนิพทฺธวาโส หุตฺวาติ เอกสฺมึเยว วิหาเร นิพทฺธวาโส อหุตฺวา. (อ.ฏี.๒/๒๙)

คำว่า **ทรงประทับอยู่ไม่ประจำที่ (อนิพทฺธวาโส หุตฺวา)** ได้แก่ ทรงประทับอยู่ประจำในวิหารเดียวเท่านั้นหามิได้.

(ข) อันเตวาสิกภิกษุผู้ไม่มีการอยู่-ประจำเพราะมาชั่วประเดี๋ยวเพื่อเรียนกรรมฐาน, อยู่ไม่ประจำที่.

เต ภิกฺขูติ เต ธมฺมเสนาปตึ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ภิกฺขู. เก ปน เต ภิกฺขูติ ? **อนิพทฺธวาสา** ทิสาคมนียา ภิกฺขู. (ที.อฏ.๓/๒๓๗)

คำว่า **ภิกษุเหล่านั้น (เต ภิกฺขู)** ได้แก่ ภิกษุเหล่านั้นผู้นั่งแวดล้อมพระธรรมเสนาบดี

ถามว่า ก็ภิกษุเหล่านั้น คือ ภิกษุเหล่าไหน

ตอบว่า ภิกษุผู้**อยู่ไม่ประจำที่** คือผู้ไปตามทิศ [จริงอยู่ ในสมัยพุทธกาล ภิกษุทั้งหลายย่อมประชุมกัน ๒ วาระ คือ ๑. ในกาลใกล้เข้าพรรษา ๒. ในกาลปวารณา]

สมฺปติ อาคตตฺตา กตฺถจิ น นิพทฺโธ วาโส เอเตสนฺติ **อนิพทฺธวาสา**, อนฺเตวาสิกา. (ที.ฏี.๓/๒๗๕)

ชื่อว่า **ผู้อยู่ไม่ประจำที่** ได้แก่ อันเตวาสิก เพราะอรรถว่าอยู่ไม่ประจำในที่บางแห่ง เพราะมาชั่วคราว.

อนิพทฺธสยน (ติ)

[อนิพทฺธ + สยน. น + นิพทฺธสยน]

มีการนอนอันไม่แน่นอน-ไม่ประจำ,

ผู้ไม่มีที่นอนแน่นอน-ไม่ประจำ,

ผู้ไม่นอนไม่นั่งในที่แห่งเดียว.

ปุน จปรํ มหาราช หตฺถี อนิพทฺธสยโน โคจรายมนุคนฺตฺวา น ตเมว เทสํ วาสตฺถมุปคจฺฉติ น ธุวปฺปติฏฺฐาลโย เอวเมว โข มหาราช โยคินา โยคาวจเรน **อนิพทฺธสยเนน** ภวิตพฺพํ, นิราลเยน ปิณฺฑาย คนฺตพฺพํ. (มิลินฺท. ๓๘๓)

ขอถวายพระพร มหาบพิตร ยังมีอีกองค์หนึ่ง ช้าง**ไม่มีที่นอนประจำ** ไปยังถิ่นที่หากินแล้ว ก็ไม่ยึดเอาสถานที่นั้นนั่นเทียว

เป็นที่อาศัย ไม่มีที่อยู่ถาวร ฉันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้บำเพ็ญเพียร ก็พึงเป็น**ผู้ไม่มีที่นอนประจำ** พึงเป็นผู้ไม่มีอาลัย เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต [ถ้าหากเธอผู้เจริญวิปัสสนา ได้พบเห็นซุ้มไม้ก็ดี โคนไม้ก็ดี ถ้ำก็ดี ซอกเขาก็ดี ที่เหมาะสม น่าพอใจ อันมีอยู่ในสถานที่น่ารื่นรมย์ ก็พึงเข้าไปอาศัยอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแหละ แต่ไม่พึงทำให้เป็นที่อยู่อันถาวร ฉันนั้นเหมือนกัน]

อนิพทฺธสีล (ติ)

[น + นิพทฺธ + สีล]

ผู้มีศีลที่ไม่แน่นอน-ไม่ประจำ,

ผู้รักษาศีลบางคราว บางคราวก็ไม่รักษา.

เอวเมว ภิกฺขุนำ นิจฺฉนฺทราคปณีตจีวราทิปริโภคญฺจ **อนิพทฺธสีลานำ** คหฏฺฐานำ อนฺตรายกรำ สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ นิพทฺธสีลานำ ภิกฺขูนำ อาวรณกรำ สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ สพฺพำ เอกสทิสำ กโรติ. (ม.อฏ.๒/๑๒)

อริฏฐภิกษุนี้ใช้สอยจีวรอันประณีตเป็นต้นด้วยอำนาจราคะที่ไม่มีฉันทะซึ่งทำอันตรายสำหรับเหล่าคฤหัสถ์**ผู้มีศีลไม่ประจำ** และใช้สอยด้วยอำนาจราคะที่มีฉันทะ ซึ่งป้องกันสำหรับภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลประจำให้รวมเป็นเช่นเดียวกันทั้งหมด [เหมือนช่างย้อมรวมเอาผ้าที่มีกลิ่นหอมบ้าง มีกลิ่นเหม็นบ้าง เก่าบ้าง ใหม่บ้าง สะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ให้เป็นห่อเดียวกัน]

กทาจิ อุโปสถิกภาเวน สมาทินฺนสีลาปิ โหนฺติ กทาจิ โนติ **อนิพทฺธสีลานำ** คหฏฺฐานำ. (ม.ฏี.๒/๘๕)

ชื่อว่าคฤหัสถ์**ผู้มีศีลไม่ประจำ** เพราะอรรถว่า บางคราวสมาทานศีลโดยความเป็นผู้รักษาศีลอุโบสถบ้าง บางคราวก็ไม่รักษาบ้าง.

อนิพนฺธนีย (ติ)

[น + นิพนฺธนีย]

ไม่เนื่องกัน, ไม่ติดกัน, ไม่ติดสนิท.

ไม่ให้เนื่องกัน, ไม่ให้ติดกัน.

อนุชานามิ ภิกฺขเว ถุสปิณฺฑำ ทตฺวา ปาณิกาย ปฏิพาเหตฺวา เสตวณฺณำ นิปาเตตุนฺติ. เสตวณฺโณ **อนิพนฺธนีโย** โหติ. (วิ.๔/๒๙๖)

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบ แล้วใช้เกรียงฉาบให้เรียบ ให้สีขาวเกาะติด สีขาวก็ยัง**ไม่ติดสนิท**.

น นิพนฺธตีติ **อนิพนฺธนีโย**, น อลฺลียตีติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๓/๓๙๕)

สีขาว ชื่อว่า **ไม่ติดสนิท** เพราะอรรถว่าไม่ติดฝา ความว่า ไม่เกาะติดอยู่.

น นิพนฺธตีติ **อนิพนฺธนีโย**, น ลคฺคนโกติ อตฺโถ. (วิมติ.๒/๒๓๘)

ชื่อว่า**ไม่ติดสนิท** เพราะอรรถว่า ไม่เกาะติด ความว่า สีขาวไม่เกาะแน่น.

อนิพฺพตฺต (ติ)

[น + นิพฺพตฺต] ยังไม่บังเกิด, ยังไม่ปรากฏ.

อชาตํ ปชหติ, **อนิพฺพตฺตํ** ปชหติ, อนุปฺปนฺนํ ปชหติ, อปาตุภูตํ ปชหติ, อนาคตํ ยํ น อตฺถิ ตํ ปชหตีติ? น อนาคเต กิเลเส ปชหติ. (ปฏิสํ. ๓๔๔)

ถามว่า บุคคลนั้นละกิเลสที่ยังไม่เกิด ละกิเลส**ที่ยังไม่บังเกิด** ละกิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น ละกิเลสที่ยังไม่ปรากฏ ละกิเลสที่เป็นอนาคตซึ่งไม่มีอยู่ได้หรือ?

ตอบว่า บุคคลนั้นชื่อว่าละกิเลสที่เป็นอนาคตไม่ได้.

อนิพฺพตฺตนฺติ สภาวํ อปฺปตฺตํ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๓๐๔)

คำว่า **กิเลสที่ยังไม่บังเกิด (อนิพฺพตฺตํ)** ได้แก่ กิเลสที่ยังไม่ถึงสภาวะ.

อนิพฺพตฺตน (น)

[น + นิพฺพตฺตน]

การไม่บังเกิด, การไม่ให้เกิด.

ตํ ตณฺหํ หิตฺวา อายตึ ตณฺหามูลกสฺส อณฺณสฺส อตฺตภาวสฺส **อนิพฺพตฺตเนน** อนณฺณโปสี. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๖)

(ภิกษุ) ละตัณหานั้น ชื่อว่าไม่ต้องเลี้ยงคนอื่น เพราะอัตภาพอื่นอันมีตัณหาเป็นมูล**ไม่บังเกิด**ต่อไป.

อนิพฺพตฺตผล (ติ)

[อนิพฺพตฺต + ผล]

มีผลยังไม่บังเกิด, ยังไม่ผลิผล,

ยังไม่ออกผล.

“ตํ กึ มญฺญสิ มหาราช ยานิมานิ รุกฺขานิ **อนิพฺพตฺตผลานิ**, สกฺกา เตสํ ผลานิ ทสฺเสตุ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ ผลานิ ติฏฺฐนฺตีติ. “น หิ ภนฺเตติ. (มิลินฺท.๗๖)

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ต้นไม้ที่ยัง**ไม่ออกผล** พระองค์ทรงสามารถแสดงผลไม้เหล่านั้นได้หรือไม่ว่า ผลเหล่านั้นจะตั้งอยู่ (จะบังเกิด) ที่ตรงนี้ หรือว่าที่ตรงนี้ ? พระเจ้ามิลินท์ “ไม่สามารถแสดงได้หรอก พระคุณเจ้า.

อนิพฺพตฺตยมาน (ติ)

[น + นิพฺพตฺตยมาน]

ไม่ให้บังเกิดอยู่.

อนิพฺพตฺตยมาโน อนภินิพฺพตฺตยมาโนติ ภเวสุ อาสตฺติมกุพฺพมาโน. (มหานิ. ๓๘)

อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดขึ้น (ซึ่งความใคร่ ความชอบใจ) รวมความว่า อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย.

อนิพฺพตฺตยมาโนติ ปตฺถนาตณฺหาวเสน น นิพฺพตฺตยมาโน. (มหานิ.อฏ. ๑๔๑)

คำว่า **อย่าให้บังเกิด (อนิพฺพตฺตยมาโน)** ได้แก่ ไม่ให้บังเกิดด้วยอำนาจตัณหาคือความปรารถนาเกิดในภพใหม่.

อนิพฺพตฺติ (ถี)

[น + นิพฺพตฺติ]

การไม่บังเกิด, การไม่เกิดแห่งสังขารธรรม, นิพพานอันไม่เป็นที่เกิดแห่งสังขาธรรม.

อนิพฺพตฺติ อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสํ. ๑๒)

การไม่บังเกิด ควรรู้ยิ่ง.

อนิพฺพตฺติต (ติ)

[น + นิพฺพตฺติต]

ไม่ให้บังเกิดแล้ว.

ดู อรรถ (ฉ) ของอกต

อนิพฺพตฺตินิโรธ (ปุ)

[อนิพฺพตฺติ + นิโรธ]

ความดับโดยไม่เกิดอีก,

การดับสนิท.

มหาปุริโส สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนิพฺพตฺตินิโรธํ อทฺทส. (ที.อฏ.๒/๕๒)

พระมหาบุรุษชื่อว่าได้ทรงเห็น**การดับโดยไม่บังเกิดอีก**แห่งทุกข์ในวัฏฏะทั้งมวล.

อนิพฺพตฺตินิโรธนฺติ สพฺพโส ปจฺจยนิโรเธน อนุปฺปาทนิโรธํ อจฺจนฺตนิโรธํ. (ที.ฏี.๒/๕๒)

คำว่า **การดับโดยไม่บังเกิดอีก** (อนิพฺพตฺตินิโรธ) ได้แก่ การดับโดยไม่เกิดขึ้นอีก คือดับสนิท เพราะดับเหตุโดยประการทั้งปวง.

อนิพฺพาน (น)

[น + นิพพาน]

ธรรมที่ไม่ใช่นิพพาน.

นิพฺพานํ โวหรนฺตสฺส นิพฺพานํ โหติ, **อนิพฺพานํ** โวหรนฺตสฺส **อนิพฺพานํ** โหติ. (อภิ.ก. ๑๗๒)

สก. เมื่อตรัสนิพพานก็เป็นนิพพาน เมื่อตรัส**ธรรมที่ไม่ใช่นิพพาน**ก็เป็น**ธรรมที่ไม่ใช่นิพพาน**.

[ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น]

อนิพฺพานสංวตฺตนิก (ติ)

[น + นิพฺพาน + สංวตฺตนิก]

(ก) อันไม่เป็นไปเพื่อนิพพานเป็นที่ดับกิเลส, ไม่ให้เกิดนิพพาน.

ราโค โข อาวุโส อนฺธกรโณ อจกฺขุกรโณ อญฺญาณกรโณ ปญฺญานิโรธิโก วิฆาตปกฺขิโก **อนิพฺพานสංวตฺตนิโก**. (อ.๑/๒๑๗)

(พระอานนท์กล่าวกับปริพาชกชื่อฉันนะว่า) อาวุโส ราคะนั่นเองทำให้เป็นเหมือน

คนตาบอด เป็นเหมือนคนไม่มีดวงตา ทำให้ไม่รู้อะไร มีปัญญามืดบอด เป็นไปในฝ่ายความคับแค้น **ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน**.

กิเลสนิพฺพานำ น สำวตฺเตตีติ **อนิพฺพาน-สำวตฺตนิโก**. (อำ.อฏ.๒/๒๐๑)

ชื่อว่า**ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน** เพราะอรรถว่า ไม่ยังนิพพานที่ดับกิเลสให้เป็นไป.

(ข) ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน.

ทุจฺจริตตมำ อนฺธกรณำ อจกฺขุกรณำ อญฺญาณกรณำ ปญฺญานิโรธิกำ วิฆาตปกฺขิกำ **อนิพฺพานสำวตฺตนิกำ** นุทิตฺวา ปนุทิตฺวา ชหิตฺวา ปชหิตฺวา วิโนเทตฺวา พฺยนฺตึ กริตฺวา อนภาวำ คเมตฺวาติ สพฺพำ ตมำ วิโนเทตฺวา. (มหานิ. ๓๖๑)

ทรงบรรเทา ทำให้เบาบาง ลดละ กำจัด คือ ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความมืดคือทุจริตทั้งปวง ซึ่งทำให้เป็นคนตาบอด ทำให้ไม่มีจักษุทำให้ไม่มีญาณ ดับปัญญา เป็นไปในฝ่ายแห่งความลำบาก **ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน** รวมความว่า ทรงกำจัดความมืดทั้งปวง.

อนิพฺพานสำวตฺตนิกนฺติ อปจฺจยอมตนิพฺพานตาย **น สำวตฺตนิกำ**. (มหานิ.อฏ.๓๘๙)

คำว่า **ไม่ให้เป็นไปเพื่อนิพพาน (อนิพฺพานสำวตฺตนิกำ)** ได้แก่ ไม่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่อมตนิพพานอันไม่มีปัจจัย.

อนิพฺพาหก (ติ)

[น + นิพฺพาหก]

ไม่นำออก.

อนิพฺพาหกภาว (ปุ)

[อนิพฺพาหก + ภาว]

ความเป็นแห่งสภาพไม่นำออก,

ความไม่นำออก, ความไม่ปลอดภัย.

อิทานิ เย ทิฏฺฐิคติกา อญฺญโต สุทฺธึ พฺรุวนฺติ, เตสำ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา **อนิพฺพาหกภาวำ** ทสฺเสนฺโต “ปุริมำ ปหายาติ คาถมาห. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๔๒)

(พระผู้มีพระภาค) บัดนี้ เมื่อจะแสดงถึง**ความที่ทิฏฐินั้นของพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิไม่นำออก** กล่าวถึงความบริสุทธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ จึงตรัสพระคาถาว่า **"ปุริมำ ปหาย"** ละคาถาเบื้องต้น.

อนิพฺพิทฺธ (ติ)

[น + นิพฺพิทฺธ]

(๑) อันไม่ถูกเจาะ, อันไม่ถูกทำลาย.

(๒) (ติ) ทางอันยังไม่ถูกเจาะ-ตัด.

พฺยูโห รจฺฉา **อนิพฺพิทฺธา**,
นิพฺพิทฺธา ตุ ปถทฺธิ จ. (ธาน. ๒๐๒)

ถนน **อันไม่ถูกเจาะ**ตลอด ชื่อว่า พยูหะ (ทางตัน, สุดทาง) ถนนอันไปได้ตลอด ชื่อว่า ปถัทธิ (ทางไม่ตันไปได้ตลอด)

อนิพฺพิทฺธปุพฺพ (ติ)

[อนิพฺพิทฺธ + ปุพฺพ]

อันไม่ถูกทำลายในก่อน,

ยังไม่เคยทำลายมาก่อน,

ยังไม่เคยชำแรก.

อนิพฺพิทฺธปุพฺพำ อปฺปทาลิตปุพฺพำ โลภกฺขนฺธำ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิพฺเพธิกปญฺญา. (ปฏิสำ.๓๘๑)

ชื่อว่า ปัญญาทำลายกิเลส เพราะอรรถว่า ชำแรก ทำลายกองโลภะ**ที่ไม่เคยชำแรก** คือ ไม่เคยทำลาย (ด้วยปัญญา).

อนิพฺพิทฺธปุพฺพนฺติ อนมตคฺเค สำสาเร อนฺตำ ปาเปตฺวา อนิพฺพิทฺธปุพฺพำ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๒๖๓)

คำว่า **ยังไม่เคยชำแรก (อนิพฺพิทฺธปุพฺพำ)** ได้แก่ **ไม่เคยชำแรกให้**ถึงที่สุดในสงสารอันไม่รู้เบื้องต้นแล้ว.

อนิพฺพิทฺธรจฺฉา (ถี)

[อนิพฺพิทฺธ + รจฺฉา]

ซอยอันยังไม่ได้เจาะ,

ซอยอันไม่ติดกับซอยอื่น,

ทางตัน, สุดทาง.

สนฺธิพฺยูเหติ ฆรสนฺธิโย จ อนิพฺพิทฺธรจฺฉา จ. (ชา.อฏ.๗/๑๗๕)

คำว่า **ถนน ซอย (สนฺธิพฺยูเห)** ได้แก่ ที่ต่อแห่งเรือนและทางตัน.

อนิพฺพินฺทิยการี (ติ)

[น + นิพฺพินฺทิยการี]

ผู้มีปกติทำอย่างไม่เบื่อหน่าย,

ผู้ทำโดยไม่เกียจคร้าน,

ผู้มีปกติทำไม่หยุด.

อชฺฌตฺตญฺจ ปยุตฺตสฺส
ตถายตนเสวิโน
อนิพฺพินฺทิยการิสฺส
สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ. (ชา.๒/๔)

(พระโพธิสัตว์นกชัมพุกะกล่าวกับพระเจ้าพรหมทัตว่า)

ส่วนประโยชน์ของบุคคลผู้ประกอบธรรมอันเป็นภายใน ผู้คบหาบุคคลผู้เป็นบ่อเกิดแห่งศีลเช่นนั้น **มีปกติทำอย่างไม่เบื่อหน่าย** ย่อมเผล็ดผลโดยชอบ.

ดู นิพฺพินฺทิยการี ด้วย

อนิพฺพิสตา (ถี)

[อนิพฺพิส + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ปราศจากยาพิษคือมานะ,

ความไม่ปราศจากพิษ.

อนิพฺพิสตาย อทนฺโต. (ม.อฏ.๑๙๗)

บุคคลชื่อว่า ไม่ฝึกตน **เพราะความเป็นผู้ไม่ปราศจากพิษ** (คือ ความถือตัว).

ดู อนิพฺพิเสวนตา ด้วย

อนิพฺพิสนฺต (ติ)

[น + นิวิสนฺต]

ไม่พบอยู่, ไม่ประสบอยู่, ไม่ได้อยู่.

อเนกชาติสํสารํ
สนฺธาวิสฺสํ **อนิพฺพิสํ**
คหการํ คเวสนฺโต
ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํ. (ธมฺม. ๓๖)

(พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า)

เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน **เมื่อไม่พบ**จึงท่องเที่ยวไปสู่สงสาร เป็นอเนกชาติเพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์.

อนิพฺพิสํ ตํ ญาณํ อวินฺทนฺโต อลภนฺโตเยว (ธมฺม.อฏ.๒/๘๑)

คำว่า **เมื่อไม่ไม่พบ (อนิพฺพิสํ)** คือไม่ประสบ ได้แก่ ไม่ได้พระญาณนั้นนั่นเทียว.

อนิพฺพิเสวน (ติ)

[น + นิพฺพิเสวน]

ผู้ไม่ปราศจากมานะ, ผู้ไม่สุภาพ.

อนิพฺพิเสวนตา (ถี)

[อนิพฺพิเสวน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ปราศจากมานะ,

ความเป็นผู้ไม่สุภาพ, ความไม่สุภาพ.

อนิพฺพิเสวนตาย อทนฺโต. (มหานิ.อฏ. ๙๑)

ชื่อว่า ผู้ไม่ได้ฝึกตน **เพราะความเป็นผู้ยังไม่ปราศจากมานะ**.

ดู อนิพฺพิสา ด้วย

อนิพฺพุต (ติ)

[น + นิพฺพุต]

ผู้ยังไม่ดับ, ผู้ยังไม่สงบเย็น, ผู้ยังไม่สงบ, ผู้ยังไม่เย็น เพราะถูกความร้อน คือกิเลสครอบงำ.

อนุพนฺโธปิ เจ อสฺส
มหิจฺโฉ จ วิฆาตวา
เอชานุโค อเนชสฺส
นิพฺพุตสฺส **อนิพฺพุโต**
คิทฺโธ โส วีตเคธสฺส
ปสฺส ยาวญฺจ อารกา. (อิติวุ.ต. ๒๕๖)

(พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับหมู่ภิกษุว่า)

บุคคลผู้มักมาก มีความคับแค้น ตกอยู่ในอำนาจตัณหา **ยังไม่ดับ** ความเร่าร้อน ถึงจะติดตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้หมดตัณหาที่ทำให้หวั่นไหว ผู้ทรงดับความเร่าร้อนได้ ผู้ยังมีความกำหนัดยินดีถึงจะเห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากความกำหนัดยินดีก็ยังชื่อว่าเป็นผู้อยู่ห่างไกล.

ราคาทิกิเลสปริฬาหาภิภเวน **อนิพฺพุโต**. (อิติวุ.ต.อฏ.๒๘๑)

ชื่อว่า **ผู้ยังไม่ดับสงบ** เพราะถูกความเร่าร้อน คือ กิเลสมีราคะเป็นต้นครอบงำ.

อนิพฺพุตกิเลส (ติ)

[น + นิพฺพุตกิเลส]

ผู้มีกิเลสยังไม่ดับ, ผู้ยังไม่ดับกิเลส.

อนิพฺพุตกิเลสตา (ถี)

[อนิพฺพุตกิเลส + ตา]

ความเป็นผู้มีกิเลสยังไม่ดับ,

ความเป็นผู้ไม่ดับกิเลส.

ดู อปรินิพฺพุต (มหานิ.อฏ.๙๑)

อนิพฺเพมติกภาว (ปุ)

[อนิพฺเพมติก + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่ปราศจากความสงสัย,

ความเป็นผู้ไม่สิ้นความสงสัย.

มหาชโน น นิพฺเพมติโก โหติ อถสฺส **อนิพฺเพมติกภาวํ** วิทิตฺวา สตฺถา “มฏฺฐกุณฺฑลิเทวปุตฺโต วิมาเนเนว สทฺธึ อาคจฺฉตูติ อธิฏฺฐาสิ. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๓)

มหาชนยังไม่เป็นผู้หมดความสงสัย ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบ**ความที่**มหาชนนั้น**ไม่สิ้นความสงสัย** ได้ทรงอธิษฐานว่า ขอมัฏฐกุณฑลีเทวบุตรจงมาพร้อมด้วยวิมานทีเดียว.

อนิมนฺติต (ติ)

[น + นิมนฺติต]

อันเขาไม่ได้เชิญ, ไม่ได้นิมนต์,

ไม่ได้รับนิมนต์.

โย ปน ภิกฺขุ ตถารูเปสุ เสกฺขสมฺมเตสุ กุเลสุ ปุพฺเพ **อนิมนฺติโต** ขาทนียํ วา โภชนียํ วา สหตฺถา ปฏิคฺคเหตฺวา ขาเทยฺย วา ภุญฺเชยฺย วา, ปฏิเทเสตพฺพํ เตน ภิกฺขุนา ‘คารยฺหํ อาวุโส ธมฺมํ อาปชฺชึ อสปฺปายํ ปาฏิเทสนียํ, ตํ ปฏิเทเสมีติ. (วิ.๒/๒๓๒)

อนึ่ง ภิกษุใด**ไม่ได้รับนิมนต์**ไว้ก่อน รับของเคี้ยวหรือของฉันในตระกูลที่ได้รับสมมติเป็นเสขะเช่นนั้น ด้วยมือตนเองแล้วเคี้ยวหรือฉัน ภิกษุนั้นพึงแสดงคืนว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมต้องธรรมคือปาฏิเทสนียะ เป็นธรรมที่น่าตำหนิไม่เป็นสัปปายะ กระผมขอแสดงคืนธรรมนั้น.

อนิมนฺติโต นาม อชฺชตนาย วา สฺวาตนาย วา อนิมนฺติโต, ฆรูปจารํ โอกฺกมนฺเต นิมนฺเตติ เอโส **อนิมนฺติโต** นาม. (วิ.๒/๒๓๔)

ที่ชื่อว่า ไม่ได้รับนิมนต์ไว้ (อนิมนฺติโต) คือ ภิกษุที่เขาไม่ได้นิมนต์เพื่อฉันในวันนี้หรือพรุ่งนี้แต่เขานิมนต์เมื่อภิกษุเดินผ่านอุปจารเรือนเข้าไปแล้ว ภิกษุนี้ ชื่อว่า ภิกษุผู้ไม่ได้รับนิมนต์ไว้.

อนิมนฺติตจตุตฺถํ (ติ)

[อนิมนฺติต + จตุตฺถ]

อันมีภิกษุรูปที่ ๔ ผู้ที่เขาไม่ได้นิมนต์ไว้,

คณโภชนะอันมีผู้ไม่ได้นิมนต์ไว้ (คณปูรณภิกษุ) เป็นรูปที่สี่.

มีภิกษุนิมนต์ไม่ครบ ๔ รูป, ภิกษุรูปที่ ๔ อันทายกยังมิได้นิมนต์.

(น) คณโภชนะอันมีภิกษุนิมนต์ไม่ครบ ๔ รูป.

อนิมนฺติตจตุตฺถ ปิณฺฑปาติกจตุตฺถ อนุปสมฺปนฺนจตุตฺถ ปตฺตจตุตฺถ คิลานจตุตฺถนฺติ ปญฺจนฺน จตุกฺกาน วเสน วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ. (วิ.อฏ.๓/๘๑)

พึงทราบวินิจฉัยด้วยอำนาจจตุกกะ ๕ หมวด ได้แก่

๑. **ภิกษุรูปที่ ๔ ผู้ที่เขาไม่ได้นิมนต์ไว้ (อนิมนฺติตจตุตฺถ)**

๒. ภิกษุผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นที่ ๔ (ปิณฺฑปาติกจตุตฺถ)

๓. ภิกษุมีอนุปสัมบันเป็นที่๔ (อนุปสมฺปนฺนจตุตฺถ)

๔. ภิกษุมีบาตรเป็นที่ ๔ (ปตฺตจตุตฺถ)

๕. ภิกษุมีภิกษุอาพาธเป็นที่๔ (คิลานจตุตฺถ)

อนิมนฺติตจตุตฺถนฺติ อนิมนฺติโต จตุตฺโถ ยสฺส ภิกฺขุจตุกฺกสฺส ตำ อนิมนฺติตจตุตฺถ. (วิมติ.๒/๒๗)

คำว่า **ภิกษุรูปที่ ๔ ผู้ที่เขาไม่ได้นิมนต์ไว้ (อนิมนฺติตจตุตฺถ)** ได้แก่ ภิกษุรูปที่ ๔ แห่งภิกษุ ๔ รูปที่เขาไม่ได้นินมนต์ไว้นั้น.

อนิมนฺติตตฺต (น)

[อนิมนฺติต + ตฺต]

ความเป็นภิกษุผู้ที่เขาไม่ได้นิมนต์ไว้,

ความที่ภิกษุผู้คณปูรกะผู้ที่ไม่ได้รับนิมนต์,

ความที่ภิกษุรูปที่ครบคณะเขาไม่ได้นิมนต์มา.

กสฺมา? คณปูรกสฺส **อนิมนฺติตตฺตา**. ตโย เอว น ตตฺถ นิมนฺติตา คณฺหึสุ, เตหิ คโณ น ปูรติ, คณปูรโก จ อนิมนฺติโต, เตน คโณ ภิชฺชตีติ. (วิ.อฏ.๓/๘๑)

[บางคนในโลกนี้ นิมนต์ภิกษุ ๔ รูปว่า “นิมนต์ท่านรับภัตตาหาร” บรรดาภิกษุ ๔ รูปนั้น ไป ๓ รูป ไม่ไปรูปหนึ่ง อุบาสกถามว่า “ท่านขอรับ พระเถระรูปหนึ่งไปไหน” ภิกษุตอบว่า “ไม่มา อุบาสก” อุบาสกนั้นนิมนต์ภิกษุอื่นบางรูปที่มาถึงในขณะนั้นให้เข้าไปว่า “นิมนต์มาเถิด ขอรับ” แล้วถวายภัตตาหาร แก่ภิกษุ ๔ รูป ภิกษุทุกรูปไม่ต้องอาบัติ] เพราะเหตุไร **เพราะความที่ภิกษุรูปที่ครบคณะเขาไม่ได้นิมนต์มา** ในภิกษุ ๔ รูปนั้น ๓ รูปที่เขานิมนต์มา จึงไม่ได้รับประเคน คณะ ไม่ครบด้วยภิกษุ ๓ รูปนั้น และภิกษุรูปที่ครบคณะเขาไม่ได้นิมนต์ คณะจึงแยกกัน เพราะภิกษุรูปที่ครบคณะเขาไม่ได้นิมนต์มานั้น.

อนิมนฺติเตน คนฺตุ๎ น วฏฺฏตีติ เอตฺถ **อนิมนฺติตตฺตา** สตฺตาหกิจฺจ๎ อธิฏฺฐหิตฺวา คจฺฉนฺตสฺสปิ วสฺสจฺเฉโท เจว ทุกฺกฏญฺจ โหตีติ เวทิตพฺพ๎. (สารตฺถ.๓/๒๘๒)

พึงทราบว่า ขาดพรรษา และเป็นอาบัติทุกกฏแม้แก่ภิกษุผู้อธิษฐานกิจ ๗ วัน แล้ว ไปอยู่ **เพราะความเป็นผู้ที่เขาไม่ได้นิมนต์ไว้** ในคำนี้ว่า ผู้ไม่ได้รับนิมนต์ไม่ควรไป.

อนิมิตฺต (น)

[น + นิมิตฺต]

(๑) ไม่ใช่นิมิต

(ก) อันไม่ใช่เครื่องหมายที่เป็นขอบเขต, ไม่ใช่นิมิต.

กิตฺเตตฺวาติ นิมิตฺตานิ สมฺปนฺนานิปิ อญฺญมญฺญนามวิปริยาเยน, **อนิมิตฺตานำ** นาเมหิ จ กิตฺเตตฺวาติ อตฺโถ. (ปุราณฏี. (๕)

คำว่า **ทัก (กิตฺเตตฺวา)** ความว่า ทักนิมิตแม้ที่ถึงพร้อมแล้ว ด้วยคำที่ไม่ใช่คำไวพจน์ของชื่อแห่งกันและกัน และด้วยชื่อทั้งหลายของสิ่ง**ที่ไม่ใช่นิมิต**.

(ข) นิพพานที่ไม่ใช่สังขารนิมิต, ไม่มีนิมิต.

นิมิตฺตำ อภิภุยฺยิตฺวา **อนิมิตฺตำ** ปกฺขนฺทตีติ โคตฺรภุ. (ปฏิสำ.๖๓)

ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำนิมิตแล้วแล่นไปสู่**นิพพานที่ไม่มีนิมิต**.

นิมิตฺตำ ภยโต สมฺปสฺสมาโน **อนิมิตฺเต** อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยำ ปสฺสติ อนิมิตฺโต วิหาโร. (ปฏิสำ.๘๙)

(พระโยคาวจร) เมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัยถูกต้องแล้ว ๆ (ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ) เห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปใน**นิพพานที่ไม่ใช่สังขารนิมิตนี้** ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร.

อนิมิตฺเตติ สงฺขารนิมิตฺตปฏิปกฺเข นิพฺพาเน. (ปฏิสำ.อฏ.๑/๒๗๙)

คำว่า **ที่ไม่ใช่สังขารนิมิต (อนิมิตฺเต)** ได้แก่ นิพพานอันเป็นปฏิปักษ์กับสังขารนิมิต.

อนิมิตฺเต จิตฺตำ ปกฺขนฺทตีติ สงฺขารนิมิตฺต-ปฏิปกฺเขน อนิมิตฺตสงฺขาเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย จิตฺตำ ปวิสติ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๖๗)

คำว่า **จิตย่อมแล่นไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺเต จิตฺตำ ปกฺขนฺทติ)** ได้แก่ จิตย่อมเข้าไปในนิพพานอันนับว่าไม่มีนิมิต โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขารนิมิต เพราะจิตน้อมไปในนิพพานนั้น.

(๒) (ติ)ไม่มีนิมิต, สีมาที่ไม่มีนิมิต,

ไม่มีเครื่องหมายที่กำหนดขอบเขต,

สีมาถูกสมมติโดยไม่แสดง-ไม่ทักนิมิต,

อนิมิตฺตา นาม ยา สพฺเพน สพฺพำ นิมิตฺตานิ อกิตฺเตตฺวา สมฺมตา โหติ. (วิ.อฏ.๔/๒๔๙)

ที่ชื่อว่าสีมาไม่มีนิมิต ได้แก่ สีมาที่สงฆ์สมมติไม่ทักนิมิตโดยประการทั้งปวง.

อนิมิตฺตา นาม สพฺเพน สพฺพํ นิมิตฺตานิ อกิตฺเตตฺวา สมฺมตา. (กงฺขา.อฏ.๘๘)

ที่ชื่อว่าสีมา**ไม่มีนิมิต** ได้แก่ สีมาที่สงฆ์สมมติไม่ทักนิมิตโดยประการทั้งปวง.

สพฺเพน สพฺพนฺติ สพฺพปฺปกาเรน. (กงฺขานวฏฺกา.๑๓๗)

คำว่า **อย่างสิ้นเชิง (สพฺเพน สพฺพํ)** ได้แก่ โดยประการทั้งปวง.

อนิมิตฺตํ สีมํ สมฺมนฺนติ. (วิ.๕/๓๘๓)

สงฆ์สมมติสีมา**ไม่มีนิมิต**.

[สีมาวิบัติ ๑๑ ประการ คือ

๑. สมมติสีมาเล็กเกิน

๒. สมมติสีมาใหญ่เกิน

๓. สมมติสีมามีนิมิตขาด

๔. สมมติสีมาใช้เงาเป็นนิมิต

๕. สมมติสีมาไม่มีนิมิต

๖. ภิกษุอยู่ภายนอกสีมาสมมติสีมา

๗. สมมติสีมาในแม่น้ำ

๘. สมมติสีมาในทะเล

๙. สมมติสีมาในสระเกิดเอง

๑๐. สมมติสีมาคาบเกี่ยวด้วยสีมา

๑๑. สมมติสีมาทับสีมาเดิม]

(๓) (ก) มรรค ผล สมาบัติ อันไม่มีนิมิต คือเหตุ มีราคะเป็นต้น, อันไม่มีนิมิตที่ปรากฏเหมือนตัวตนของสังขาร เป็นต้น, อันมีนิพพานเป็นอารมณ์คือ อนิมิต(อันกระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์เป็นไปโดยอาการที่ปราศจากสังขารนิมิต), อนิมิต.

วิโมกฺโขติ สุญฺญโต วิโมกฺโข **อนิมิตฺโต** วิโมกฺโข อปฺปณิหิโต วิโมกฺโข. (วิ.๑/๑๑๓-๙)

คำว่า **วิโมกข์ (วิโมกฺโข)** ได้แก่ สุญญต-วิโมกข์ **อนิมิตต**วิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์.

สุฏฺจุ มุตฺโต วิวิเธหิ วา กิเลเสหิ มุตฺโตติ วิโมกฺโข. โส ปนายํ ราคโทสโมเหหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญโต.ราคโทสโมหนิมิตฺเตหิ อนิมิตฺตตฺตา **อนิมิตฺโต**. (วิ.อฏ.๒/๘๕)

ที่ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะพ้นด้วยดี หรือพ้นจากกิเลสต่างๆ ก็อรรถว่าวิโมกข์นี้นั้น ท่านเรียกว่าสุญญตะ เพราะว่างจากราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า**อนิมิตตะ** เพราะไม่มีนิมิตด้วยนิมิต คือ ราคะ โทสะ และโมหะ.

อุปรูปริ อุปฺปชฺชนกราคาทีนํ การณตฺตา ราคาทโย นิมิตฺตนฺติ อาห "ราคโทสโมห-นิมิตฺเตหีติ. (สารตฺถ.๒/๒๘๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ด้วยนิมิต คือ ราคะ โทสะ และโมหะ " เพื่อแสดงว่า กิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่า นิมิต เพราะเป็นเหตุแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้นที่จะเกิดขึ้นยิ่งๆ ขึ้นไป.

(ข) ไม่มีนิมิตคือกิเลสที่เป็นเหตุยึดถือ

นิจจนิมิต, ไม่มีนิมิต,

วิปัสสนา, มรรค, ผล, นิพพาน,

อนิจจานุปัสสนา, อนิมิตวิโมกข์,

อนิมิตผลสมาบัติ, อนิมิตนิพพาน.

ตโย สมาธี สุญฺญโต สมาธิ, **อนิมิตฺโต** สมาธิ, อปฺปณิหิโต สมาธิ. (ที.๓/๑๘๔)

สมาธิ ๓

๑. สุญญตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง)

๒. **อนิมิตต**สมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมอันไม่มีนิมิต)

๓. อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งปรารถนา).

อปโร อนิจฺจโต อภินิวิสิตฺวา อนิจฺจโต ทิสฺวา อนิจฺจโต วุฏฺฐาติ. ตสฺส วิปสฺสนา **อนิมิตฺตา** นาม โหติ. กสฺมา? นิมิตฺตการกกิเลสาภาวา. วิปสฺสนาคมเนน มคฺคสมาธิ **อนิมิตฺโต** นาม โหติ. มคฺคาคมเนน ผลํ **อนิมิตฺตํ** นาม. อปโร ทุกฺขโต อภินิวิสิตฺวา ทุกฺขโต ทิสฺวา ทุกฺขโต วุฏฺฐาติ, ตสฺส วิปสฺสนา อปฺปณิหิตา นาม โหติ. กสฺมา? ปณิธิการกกิเลสาภาวา. วิปสฺสนาคมเนน มคฺคสมาธิ อปฺปณิหิโต นาม. มคฺคาคมเนน ผลํ อปฺปณิหิตํ นามาติ อยํ อาคมนโต กถา. มคฺคสมาธิ ปน ราคาทีหิ สุญฺญตตฺตา สุญฺญโต, ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวา **อนิมิตฺโต**, ราคปณิธิอาทีนํ อภาวา อปฺปณิหิโตติ อยํ สคุณโต กถา.นิพฺพานํ ราคาทีหิ สุญฺญตตฺตา ราคาทินิมิตฺตปณิธีนญฺจ อภาวา สุญฺญตญฺเจว **อนิมิตฺตญฺจ** อปฺปณิหิตญฺจ. ตทารมฺมโณ มคฺคสมาธิ สุญฺญโต **อนิมิตฺโต** อปฺปณิหิโต. อยํ อารมฺมณโต กถา.

(ที.อฏ.๓/๑๘๖)

ภิกษุอีกรูปหนึ่งพิจารณา (รูปนาม) โดยความเป็นของไม่เที่ยง เห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมออกโดยความเป็นของไม่เที่ยง วิปัสสนาของท่านจึงชื่อว่า**ไม่มีนิมิต**

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า เพราะท่านไม่มีกิเลสอันเป็นตัวกระทำให้มีนิมิต

มรรคสมาธิชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะบรรลุได้ด้วยวิปัสสนา ผลชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะบรรลุได้ด้วยมรรค ภิกษุอีกรูปหนึ่งพิจารณาโดยความเป็นทุกข์ เห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมออกโดยความเป็นทุกข์ วิปัสสนาของท่านชื่อว่า**ไม่มีนิมิต**

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า เพราะท่านไม่มีกิเลสอันเป็นตัวกระทำให้มีที่ตั้ง

มรรคสมาธิชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะบรรลุได้ด้วยวิปัสสนา ผลชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะบรรลุได้ด้วยมรรค เพราะเหตุนั้น กถานี้จึงชื่อว่ากถาที่ว่า**โดยการบรรลุ** อนึ่ง มรรคสมาธิชื่อว่าว่างเปล่า เพราะว่างจากราคะเป็นต้น ชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะไม่มีนิมิต

คือราคะเป็นต้น ชื่อว่าไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีที่ตั้งคือราคะเป็นต้น เพราะเหตุนั้น กถานี้จึงชื่อว่ากถาที่ว่าโดยคุณของตน พระนิพพานชื่อว่าว่างเปล่า **ไม่มีนิมิต** และไม่มีที่ตั้ง เพราะว่างเปล่าจากราคะเป็นต้น และเพราะไม่มีราคะเป็นต้นเป็นนิมิตและเป็นที่ตั้ง มรรคสมาธิซึ่งมีนิพพานนั้นเป็นอารมณ์ จึงชื่อว่าว่างเปล่า **ไม่มีนิมิต** และไม่มีที่ตั้ง เพราะเหตุนั้น กถานี้จึงชื่อว่ากถาที่ว่าโดยอารมณ์ .

กามญฺจายํ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตาทึ อุคฺฆาเฏนฺตี ปวตฺตติ, สงฺขารนิมิตฺตสฺส ปน อวิสฺสชฺชนโต น นิปฺปริยายโต **อนิมิตฺต-**นามํ ลภติ. (ที.ฏี.๓/๒๑๓-๔)

ก็วิปัสสนานี้เพิกถอนนิมิตมีนิจจนิมิตเป็นต้นเป็นไปก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** โดยตรงเพราะยังไม่สละสังขารนิมิต.

(ค) อันเพิกถอนนิจจนิมิตเป็นต้น, อันไม่ถือเอาราคะนิมิตเป็นต้น, อนิมิตตวิปัสสนา, อนิจจานุปัสสนา ไม่มีนิมิต,

> **อนิมิตฺตญฺจ** ภาเวหิ
> มานานุสยมุชฺชห
> ตโต มานาภิสมยา
> อุปสนฺโต จริสฺสสติ. (สํ.๑/๑๙๐)

(พระผู้มีพระภาคตรัสโอวาทพระราหุลว่า)

> เธอจงอบรมวิปัสสนาที่**ไม่มีนิมิต** และจงถอนมานานุสัย จากนั้น เธอจักเป็นผู้สงบเที่ยวไป เพราะละมานะได้.

อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหีติ นิจฺจาทีนํ นิมิตฺตานํ อุคฺฆาฏิตตฺตา วิปสฺสนา **อนิมิตฺตา** นาม, ตํ ภาเวหีติ วทติ. (สํ.อฏ.๑/๒๔๙)

คำว่า **เธอจงอบรมวิปัสสนาไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ)** พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เพราะเพิกถอนนิมิตทั้งหลายมีนิจจนิมิตเป็นต้นเสียได้ วิปัสสนาจึงชื่อว่าหานิมิตไม่ได้ เธอจงเจริญวิปัสสนานั้น.

กามํ วิปสฺสนา สงฺขารนิมิตฺตํ น ปริจฺจชติ สงฺขาเร อารพฺภ วตฺตนโต, เยสํ ปน นิมิตฺตานํ อคฺคหเณน **อนิมิตฺตา**ติ คหิตุ อรหติ, ตํ ทสฺเสตุ “นิจฺจาทีนํ นิมิตฺตานนฺติอาทิ วุตฺตํ. (สํ.ฏี.๑/๒๘๔-๕)

วิปัสสนาชื่อว่ายังไม่ละสังขารนิมิตเพราะปรารภสังขารทั้งหลายเป็นไปอยู่ก็จริง ถึงกระนั้นก็ควรได้รับชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะไม่ถือเอานิมิตทั้งหลาย พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า นิมิตทั้งหลายมีนิจจนิมิตเป็นต้น เพื่อแสดงวิปัสสนานั้น.

อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหีติ เอวํ นิพฺเพธภาคิเยน สมาธินา สมาหิตจิตฺโต วิปสฺสนํ ภาเวหีติ วุตฺตํ โหติ. วิปสฺสนา หิ “อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจนิมิตฺตโต วิมุจฺจตีติ **อนิมิตฺโต** วิโมกฺโขติอาทินา นเยน ราคนิมิตฺตาทีนํ วา

อคฺคหเณน **อนิมิตฺต**โวหารํ ลภติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๗๖-๗)

บาทพระคาถาว่า **เธอจงอบรมวิปัสสนาที่ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ)** มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า เธอผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิ อันเป็นส่วนแห่งการทำลายกิเลสอย่างนี้แล้ว จงเจริญวิปัสสนาจริงอยู่ วิปัสสนา ได้โวหารว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะไม่ถือเอานิมิตทั้งหลายมีราคะนิมิตเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า **อนิจจานุปัสสนาญาณ** ย่อมพ้นจากนิมิตว่า เที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **อนิมิตตวิโมกข์**.

อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหีติ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํ อุคฺฆาฏเนน วิเสสโต อนิจฺจานุปสฺสนา **อนิมิตฺตา** นาม. (เถร.อฏ.๒/๕๒๖)

บาทพระคาถาว่า **อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ** ความว่า โดยพิเศษ อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะเพิกนิมิตว่าเที่ยงเป็นต้น.

(ฆ) อันไม่มีราคะนิมิต, ไม่มีสังขารนิมิต, นิพพาน.

เยสํ สนฺนิจโย นตฺถิ
เย ปริญฺญาตโภชนา
สุญฺญโต **อนิมิตฺโต** จ
วิโมกฺโข เยสํ โคจโร
อากาเส ว สกุนฺตานํ
คติ เตสํ ทุรนฺนยา. (ธมฺม.๒๖)

ผู้ไม่มีการสั่งสมกำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภคมีสุญญตวิโมกข์และ**อนิมิตต**วิโมกข์ เป็นอารมณ์ไม่ทิ้งทางไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งทางไว้ในอากาศฉะนั้น.

[การสั่งสม มี ๒ อย่าง คือ (๑) กัมมสันนิจยะ การสั่งสมกรรม คือ กุศลและอกุศล (๒) ปัจจยสันนิจยะ การสั่งสมปัจจัย ๔ (ขุ.ธ.อ.๔/๕๓-๕๔)

สุญญตวิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้นเพราะว่างจาก ราคะ โทสะ โมหะ

อนิมิตตวิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้นเพราะไม่มีนิมิต คือ ราคะ เป็นต้น

ในคาถาที่ ๙๒-๙๓ นี้ หมายถึง (อัปปณิหิตวิโมกข์) สภาวะที่หลุดพ้น เพราะไม่มีที่ตั้งคือกิเลส มีราคะเป็นต้นด้วย วิโมกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นชื่อของนิพพาน (ขุ.ธ.อ. ๔/๕๔)]

ตถา ราคาทินิมิตฺตานํ อภาเวน **อนิมิตฺตํ**, เตหิ จ วิมุตฺตนฺติ **อนิมิตฺโต** วิโมกฺโข. (ธมฺม.อฏ.๓๘๖-๗)

นิพพานนั้น ท่านกล่าวว่า **อนิมิตต**วิโมกข์ เพราะอรรถว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะไม่มีนิมิตมีราคะเป็นต้น และพ้นแล้วจากนิมิตเหล่านั้น.

(ง) นิพพานอันปราศจากนิมิตทั้งปวง, นิพพานที่ไม่มีนิมิต.

อนิมิตฺตํ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนนฺติ? น

เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.กถา.๔๑๘)

สก. **นิพพานที่ไม่มีนิมิต**ก็นับเนื่องในสังขารขันธ์ใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น .

อนิมิตฺตนฺติ สพฺพนิมิตฺตรหิตํ นิพฺพานํ. (อภิ.อฏ.๓/๒๖๗)

คำว่า **นิพพานไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตํ)** ได้แก่ นิพพานอันเว้นจากนิมิตทั้งปวง.

(จ) อันไม่มีนิมิต, อันไม่มีราคะนิมิตเป็นต้น-รูปนิมิตเป็นต้น และนิจจนิมิตเป็นต้น, อรหัตตผลสมาบัติ.

อิธ ปนาวุโส ภิกฺขุ เอวํ วเทยฺย '**อนิมิตฺตา** หิ โข เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา. อถ จ ปน เม นิมิตฺตานุสาริวิญฺญาณํ โหตีติ. (ที.๓/๒๐๖)

(พระอานนท์เถระกล่าวว่า) ผู้มีอายุ ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้เจริญเจโตวิมุตติ**อันไม่มีนิมิต**ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณของ ข้าพเจ้าก็ยังซ่านเข้าหานิมิตอยู่.

[**เจโตวิมุตติอันไม่มีนิมิต** หมายถึง พลววิปัสสนา (วิปัสสนาที่มีพลัง) คือ อรหัตตผลสมาบัติ ที่ชื่อว่า อนิมิต (ไม่มีเครื่องหมาย) เพราะไม่มีราคนิมิต (นิมิต คือ ราคะ) ไม่มีโทสนิมิต (นิมิต คือ โทสะ) ไม่มีโมหนิมิต (นิมิต คือ โมหะ) ไม่มีรูปนิมิต (นิมิต คือ รูป) ไม่มีนิจจ-นิมิต (นิมิต คือ ความเที่ยง) เป็นต้น (ที.ปา.อ. ๓๒๖/๒๓๔, องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๑๓/๑๐๔) อีกอย่างหนึ่ง อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ (๑) ภยตุปัฏฐานญาณ (ญาณในการเห็นรูปนามปรากฏโดยความเป็นภัย) (๒) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณในการพิจารณาเห็น โทษของรูปนาม) (๓) มุญจิตุกัมมยตาญาณ (ญาณหยั่งรู้อันทำให้ต้องการจะพ้นไปจากรูปนาม) (๔) ภังคญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็น ความดับของรูปนาม) (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๑๓/๑๑๗)]

อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผล-สมาปตฺติ. สา หิ ราคนิมิตฺตาทีนญฺเจว รูป-นิมิตฺตาทีนญฺจ นิจฺจนิมิตฺตาทีนญฺจ อภาวา "**อนิมิตฺตาติ** วุตฺตา. (ที.อฏ.๓/๒๑๙)

คำว่า **เจโตวิมุตติอันไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ)** ได้แก่ สมาบัติที่ประกอบด้วยอรหัตตผล ก็สมาบัตินั้นท่านกล่าวว่า "**ไม่มีนิมิต**" เพราะไม่มีเครื่องหมายคือราคะเป็นต้น เครื่องหมายคือรูปเป็นต้น และเครื่องหมายว่าเที่ยงเป็นต้น.

อนิมิตฺตาติ วตฺวา เยสํ นิมิตฺตานํ อภาเวน อรหตฺตผลสมาปตฺติยา อนิมิตฺตตา, ตำ ทสฺเสตุ สา หีติอาทิ วุตฺตํ ตตฺถ ราคสฺส นิมิตฺตํ, ราโค เอว วา นิมิตฺตนฺติ ราคนิมิตฺตํ. อาทิสทฺเทน โทสนิมิตฺตาทีนำ สงฺคโห

ทฏฺฐพฺโพ. รูปเวทนาทิสงฺขารนิมิตฺตํ รูปนิมิตฺตาทิ. เตสญฺเญว นิจฺจาทิวเสน อุปฏฺฐานํ นิจฺจนิมิตฺตาทิ. ตยิทํ นิมิตฺตํ ยสฺมา สพฺเพน สพฺพํ อรหตฺตผเล นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ “สา หิ ... อนิมิตฺตาติ วุตฺตา”ติ. (ที.ฏี.๓/๒๕๔)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำว่า สา หิ เป็นต้น เพื่อแสดงนิมิตนั้น เพราะความที่อรหัตตผลสมาบัติไม่มีนิมิต เพราะไม่มีนิมิตทั้งหลาย เพราะกล่าวไว้ว่า ไม่มีนิมิต ในคำว่า สา หิ เป็นต้นนั้น ชื่อว่า ราคนิมิต เพราะอรรถว่า นิมิตแห่งราคะ หรือ นิมิตคือราคะ พึงทราบการกล่าวรวมเอานิมิตมีโทสนิมิตเป็นต้นด้วยอาทิ ศัพท์ สังขารนิมิตมีรูป เวทนาเป็นต้น ชื่อว่า รูปนิมิตเป็นต้น ความปรากฏด้วยอำนาจความไม่เที่ยงเป็นต้น แห่งนิมิตเหล่านั้นนั่นเอง ชื่อว่า นิจจนิมิตเป็นต้น นิมิตนี้นั้น ท่านกล่าวว่า สา หิ ... อนิมิตฺตาติ วุตฺตา เพราะไม่มีในอรหัตตผลโดยประการทั้งปวง.

(ฉ) อันไม่มีอารมณ์นิมิตทั้งปวงมีรูปเป็นต้น,

อันมีนิพพานอารมณ์ที่ปราศจากนิมิตทั้งปวง, ไม่มีนิมิต,

ผลสมาบัติที่ออกจากนิโรธสมาบัติ.

(ช) อันปราศจากสังขารนิมิตทั้งปวง,

ไม่มีนิมิต, นิพพานธาตุ.

ตโย โข อาวุโส ปจฺจยา **อนิมิตฺตาย** เจโตวิมุตฺติยา จิตฺติยา สพฺพนิมิตฺตานญฺจ อมนสิกาโร, **อนิมิตฺตาย** จ ธาตุยา มนสิกาโร, ปุพฺเพ จ อภิสงฺขาโร. (ม.๑/๑๗๐-๑)

(พระสารีบุตรกล่าวว่า) ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ ซึ่ง**ไม่มีนิมิต** มีเท่าไร

ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ **ซึ่งไม่มีนิมิต**มี ๓ ประการ คือ

๑. ไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง

๒. มนสิการถึงนิพพานธาตุอัน**ไม่มีนิมิต**

๓. อภิสังขารในเบื้องต้น.

[อภิสังขาร หมายถึงการกำหนดระยะเวลาอยู่ในสมาธิ (ม.มู.อ. ๒/๔๕๘/๒๖๐)]

อนิมิตฺตายาติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? นิโรธโต วุฏฺฐานกผลสมาปตฺตึ ปุจฺฉิสฺสามีติ ปุจฺฉติ. อวเสสสมาปตฺติวุฏฺฐานญฺหิ ภวงฺเคน โหติ, นิโรธา วุฏฺฐานํ ปน วิปสฺสนานิสฺสนฺทาย ผลสมาปตฺติยาติ ตเมว ปุจฺฉติ. (ม.อฏ.๒/๒๕๑)

[ถาม]ในคำนี้ว่า**อันไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตาย)** พระเถระถามถึงอะไร

[ตอบ] พระเถระถามด้วยคิดว่า เราจะถามถึงผลสมาบัติของผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแท้จริง การออกจากสมาบัติที่เหลือย่อมมีได้ด้วยภวังคจิต ส่วนการออกจากนิโรธย่อมมีได้ด้วยผลสมาบัติอันหลั่งไหลจากวิปัสสนา เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงถามถึงการออกจากนิโรธนั้นนั่นเอง.

นตฺถิ เอตฺถ กิญฺจิ สงฺขารนิมิตฺตนฺติ

อนิมิตฺตา. (ม.ฏี.๒/๒๗๕)

นิพพานธาตุ ชื่อว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะอรรถว่า ไม่มีสังขารนิมิตอะไร ๆ.

(ฌ) อันเพิกถอนนิจจนิมิต,

สุขนิมิต และอัตตนิมิต = วิปัสสนา,

ไม่มีกสิณรูปนิมิต = อารูปปฌาน ๔,

อันไม่มีกิเลสที่ทำนิมิต, อันไม่มีนิมิต = มรรค ผล.

อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติโย นาม เตรส ธมฺมา วิปสฺสนา จตฺตาโร อารุปฺปา จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ ผลานิ. ตตฺถ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตํ สุขนิมิตฺตํ อตฺตนิมิตฺตํ อุคฺฆาเฏตีติ **อนิมิตฺตา** นาม. จตฺตาโร อารุปฺปา รูปนิมิตฺตสฺส อภาวา **อนิมิตฺตา** นาม. มคฺคผลานิ นิมิตฺตกรานํ กิเลสานํ อภาเวน **อนิมิตฺตานิ** นิพฺพานมฺปิ **อนิมิตฺตเมว** ตํ ปน เจโตวิมุตฺติ น โหติ, ตสฺมา น คหิตํ. (สํ.อฏ.๓/๑๓๗)

ธรรม ๑๓ ประการ คือ วิปัสสนา ๑ ประการ อรูป ๔ ประการ มรรค ๔ ประการ ผล ๔ ประการ ชื่อว่า **เจโตวิมุตติอันไม่มีนิมิต** ในธรรม ๑๓ ประการนั้น วิปัสสนา ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะอรรถว่าเพิกถอนนิมิตว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนเสียได้ อรูป ๔ ประการ ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะ**ไม่มีรูปนิมิต** มรรคและผล ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทำนิมิต แม้พระนิพพานก็เป็นธรรมที่**ไม่มีนิมิต**เช่นกัน แต่ไม่เป็นเจโตวิมุตติ เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่ถือเอา.

รูปนิมิตฺตสฺสาติ กสิณรูปนิมิตฺตสฺส. (สํ.ฏี.๒/๓๒๗)

คำว่า **รูปนิมิต (รูปนิมิตสฺส)** ได้แก่ กสิณรูปนิมิต.

(ญ) อันไม่มีนิจจนิมิตเป็นต้นทั้งปวง, ไม่มีนิมิต = พลววิปัสสนา.

อนิมิตฺตาเจโตวิมุตฺตีติ พลววิปสฺสนา. ทีฆภาณกา ปน อรหตฺตผลสมาปตฺตีติ วทนฺติ. สา หิ ราคนิมิตฺตาทีนญฺเจว รูปนิมิตฺตาทีนญฺ นิจฺจนิมิตฺตาทีนญฺจ อภาวา **อนิมิตฺตาติ** วุตฺตา. (อ.อฏ.๓/๔๙)

คำว่า**เจโตวิมุตติอันไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตาเจโตวิมุตฺติ)** ได้แก่ วิปัสสนาที่มีกำลัง ส่วนอาจารย์ผู้กล่าวคัมภีร์ทีฆนิกายกล่าวว่า “ได้แก่ สมาบัติที่ประกอบด้วยอรหัตตผล” ก็สมาบัตินั้นท่านกล่าวว่า**ไม่มีนิมิต** เพราะไม่มีเครื่องหมายคือราคะเป็นต้น เครื่องหมายคือรูปเป็นต้น และเครื่องหมายว่าเที่ยงเป็นต้น.

พลววิปสฺสนาติ ภยตุปฏฺฐาเน ญาณํ, อาทีนวานุปสฺสเน ญาณํ มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ, ภงฺคญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานเมว อธิวจนํ. (อ.ฏี.๓/๙๖)

คำว่า **พลววิปัสสนา (พลววิปสฺสนา)** เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ ญาณในการที่เห็นรูปนามปรากฏโดยเป็นสิ่งน่ากลัว, ญาณใน

การเห็นรูปนามว่ามีโทษ, ญาณในความประสงค์จะหลุดพ้น, ญาณที่เห็นความดับของรูปนาม.

อนิมิตฺตํ เจโตสมาธินฺติ พลววิปสฺสนา-สมาธึ. (อ๋..อฏ.๓.๑๗๓)

คำว่า **เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตํ เจโตสมาธึ)** ได้แก่ วิปัสสนาสมาธิอันแรงกล้า.

วิปสฺสนาจิตฺตสมฺปยุตฺโต สมาธิ, สติปิ สงฺขารนิมิตฺตาวิรเห นิจฺจนิมิตฺตาทิวิรหโต “**อนิมิตฺโตติ** วุจฺจตีติ อาห “**อนิมิตฺตนฺติ** พลววิปสฺสนาสมาธินฺติ. (อ๋.ฏี.๓/๑๗๗)

ท่านกล่าวว่า คำว่า **ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตํ)** ได้แก่ วิปัสสนาสมาธิที่มีกำลัง เพื่อแสดงว่าสมาธิที่ประกอบด้วยวิปัสสนาจิต เมื่อแม้ยังไม่เว้นจากสังขารนิมิต ก็เรียกว่า ไม่มีนิมิต

(๔) ไม่มีนิมิต, ไม่กำหนดเครื่องหมาย, ไม่ใส่ใจ-ไม่สนใจที่ตก, อย่ากำหนดที่ตก.

เตน สมฺมเตน ภิกฺขุนา **อนิมิตฺตํ** กตฺวา ปาเตตพฺพํ. สเจ นิมิตฺตํ กตฺวา ปาเตติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๓๔๖)

ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งนั้น พึงทิ้งรูปิยะไป **อย่ากำหนดที่ตก** ถ้าทิ้งโดยกำหนดที่ตกต้องอาบัติทุกกฏ.

อนิมิตฺตํ กตฺวาติ นิมิตฺตํ อกตฺวา, อกฺขีนิ นิมฺมีเลตฺวา นทิยา วา ปปาเต วา วนคหเน วา คูถ วิย อนเปกฺเขน ปติโตกาสํ อสมนฺนาหรนฺเตน ปาเตตพฺพนฺติ อตฺโถ. (วิ.อฏ.๒/๒๗๒)

คำว่า **อย่ากำหนดที่ตก (อนิมิตฺตํ กตฺวา)** ความว่า อย่าทำให้เป็นนิมิตหมาย อธิบายว่า ภิกษุผู้ทิ้งรูปิยะนั้นหลับตาลง อย่าไปสนใจดูจดูถ คืออย่าไปใส่ใจถึงโอกาสที่ตกพึงทิ้งให้ตกไปในแม่น้ำ ในเหวหรือในชัฏป่า.

(๕) ไม่มีนิมิตเป็นตัวกำหนด-ตัดสิน ไม่มีนิมิต, ไม่มีนิมิตหมายรู้.

> ชีวิตํ พฺยาธิ กาโล จ
> เทหนิกฺเขปนํ คติ
> ปญฺเจเต ชีวโลกสฺมิ
> **อนิมิตฺตา** น นายเร. (สำ.อฏ.๑/๓๙)
>
> ธรรม ๕ เหล่านี้ คือ ชีวิต พยาธิ กาล สถานที่ทอดทิ้งร่างกาย และคติของสัตว์ทั้งหลาย **ไม่มีนิมิต** ใครๆ พึงรู้ไม่ได้ ในสัตว์โลกที่เป็นไปอยู่.

ตตฺถ ชีวิตํ ตาว “เอตฺตกเมว, น อิโต ปรนฺติ ววตฺถานาภาวโต **อนิมิตฺตํ**. (สำ.อฏ.๑/๓๙)

บรรดาธรรม ๕ อย่างนั้น อันดับแรก ชีวิต ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะไม่มีการกำหนดว่า ชีวิตนี้ มีประมาณเท่านี้เท่านั้น ไม่เกินไปกว่านี้.

นตฺถิ เอเตสํ นิมิตฺตนฺติ **อนิมิตฺตา**, “เอตฺตกํ อยํ ชีวตีติอาทินา สญฺชานนนิมิตฺตรหิตาติ

อตฺโถ. (สำ.ฏี.๑/๘๓)

ชื่อว่า **ไม่มีนิมิต** เพราะอรรถว่าไม่มีเหตุ อธิบายว่า เว้นจากนิมิตที่เป็นเครื่องหมายให้รู้โดยนัยเป็นต้นว่า ผู้นี้จะมีชีวิตอยู่ตลอดกาลประมาณเท่านี้.

อนิมิตฺตโตติ อววตฺถานโต, ปริจฺเฉทาภาวโตติ อตฺโถ. (วิสุทฺธิ.๑/๒๒๘)

คำว่า **โดยไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตโต)** ได้แก่ โดยไม่มีเครื่องกำหนด ความว่า โดยความไม่มีกฎเกณฑ์.

อนิมิตฺตโตติ มรณสฺส วตฺถิตนิมิตฺตาภาวโต. (วิสุทฺธิ.ฏีกา.๑/๒๘๙)

คำว่า **โดยไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตโต)** ได้แก่ โดยความที่ความตายไม่มีนิมิตที่ถูกกำหนดไว้.

(๖) อันไม่มีนิมิตเป็นเครื่องจดจำ, ไม่มีนิมิต, ไม่มีสัญญาณ, ไม่มีลางบอก.

อนิมิตฺตมนญฺญาตๆ
มจฺจานำ อิธ ชีวิตๆ
กสิรญฺจ ปริตฺตญฺจ
ตญฺจ ทุกฺเขน สำยุตๆ. (สุตฺตนิ.๓๗๑)

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ **ไม่มีนิมิต**ใคร ๆ รู้ไม่ได้ ทั้งลำบาก สั้นนิดเดียว และประกอบด้วยทุกข์.

[**ไม่มีนิมิต** หมายถึงไม่มีกิริยาอาการบ่งบอกว่าจะตาย (ขุ.สุ.อ. ๒/๕๘๐/๒๘๔)]

อนิมิตฺตนฺติ กิริยาการนิมิตฺตวิรหิตำ. ยถา หิ ยทาหำ อกฺขึ วา นิขณิสฺสามิ ภมุกำ วา อุกฺขิปิสฺสามิ เตน นิมิตฺเตน ตำ ภณฺฑำ อวหราติอาทีสุ กิริยาการนิมิตฺตมตฺถิ น เอวำ ชีวิเต. น หิ สกฺกา ลทฺธุ “ยาวาหำ อิทำ วา อิทำ วา กโรมิ, ตาว ตฺวำ ชีว มา มียาติ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.๓๗๑)

คำว่า **ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตำ)** ได้แก่ เว้นจากเครื่องหมาย คือกิริยาอาการ บ่งบอกเหมือนอย่างว่า จะมีเครื่องหมายคือกิริยาอาการที่บ่งบอกในบทมีอาทิว่า เราจะหลิ่วตา หรือยักคิ้ว ท่านจงขโมยสิ่งของนั้นโดยเครื่องหมายนั้น ฉันใด ในชีวิตมิได้เป็นฉันนั้น เพราะใครๆ ไม่อาจจะพูดว่า ท่านจงเป็นอยู่ก่อน จงอย่าตาย จนกว่าเราจะทำสิ่งนี้สำเร็จ.

(๗) (ก) ไม่มีนิมิต, ไม่มีเหตุ.

สนิมิตฺตา ภิกฺขเว อุปฺปชฺชนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา โน **อนิมิตฺตา**. ตสฺเสว นิมิตฺตสฺส ปหานา เอวำ เต ปาปกา อกุสลา ธมฺมา น โหนฺตีติ. (อำ.๑/๘๐)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีนิมิต จึงเกิดขึ้น **ไม่มีนิมิต** ไม่เกิดขึ้น เพราะละนิมิตนั้นเสียได้อย่างนี้ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มี.

[**นิมิต** หมายถึง เหตุ (องฺ.ทุก.อ. ๒/๗๘-๗๙/๖๒)]

สนิมิตฺตาติ สการณา. ทุติยาทีสุปิ เอเสวนโย. (อ..อฏ.๒/๕๔)

คำว่า **มีนิมิต (สนิมิตฺตา)** ได้แก่ มีเหตุ แม้ในพระสูตรที่ ๒ เป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน.

(ข) อันไม่มีโจร คือ เหตุแห่งอันตราย.

ดู อชิล

(ค) ผู้ไม่มีองคชาตินิมิต,

ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศ.

อกฺโกสติ นาม **อนิมิตฺตาสิ**, นิมิตฺตมตฺตาสิ, อโลหิตาสิ, ฐุวโลหิตาสิ, ฐุวโจฬาสิ. (วิ.๑/๑๘๙)

ที่ชื่อว่า **ด่า (อกฺโกสติ)** คือ ด่าว่า เธอ **ไม่มีเครื่องหมายเพศ** เธอสักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศ เธอไม่มีประจำเดือน เธอมีประจำเดือนไม่หยุด เธอใช้ผ้าซับเสมอ.

อนิมิตฺตาสีติ นิมิตฺตรหิตาสิ,กุณฺจิก-ปณาลิมตฺตเมว ตว ทกโสตนฺติ วุตฺตํ โหติ. (วิ.อฏ.๒/๑๓๔)

คำว่า **เธอไม่มีเครื่องหมายเพศ (อ-นิมิตฺตาสิ)** ความว่า เธอเป็นคนปราศจากเครื่องหมายเพศ ท่านอธิบายไว้ว่า “เธอมีช่องปัสสาวะขนาดเท่ารูกุญแจเท่านั้น”.

อนิมิตฺตกต (ติ)

[น + นิมิตฺต + กต]

(ก) ผ้าที่ได้มาโดยไม่ได้ทำนิมิต

(ผ้าที่ได้มาโดยไม่ได้ทำนิมิตว่า "ผ้านี้ดี เราจะกรานกฐินด้วยผ้านี้")

ผ้าที่ไม่ได้ทำนิมิตได้มา.

อนิมิตฺตกเตน อตฺถตํ โหติ กถินํ. (วิ.๓/๓๕๓)

กฐินเป็นอันกราน**ด้วยผ้าที่ไม่ได้ทำนิมิตได้มา**.

[กฐินย่อมเป็นอันกรานอย่างนี้ คือ

๑. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าใหม่

๒. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าเทียมใหม่

๓. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าเก่า

๔. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าบังสุกุล

๕. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ตกตามร้าน

๖. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ไม่ได้ทำนิมิตได้มา

๗. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ไม่ได้พูดเลียบเคียงได้มา

๘. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ไม่ได้ยืมเขามา

๙. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ไม่ได้เก็บไว้ค้างคืน

๑๐. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ไม่เป็นนิสสัคคีย์

๑๑. กฐินเป็นอันกรานด้วยผ้าที่ทำพินทุ

๑๒. กฐินเป็นอันกรานด้วยสังฆาฏิ

๑๓. กฐินเป็นอันกรานด้วยอุตตราสงค์

๑๔. กฐินเป็นอันกรานด้วยอันตรวาสก

๑๕. กฐินเป็นอันกรานด้วยจีวรมีขันธ์ ๕ หรือเกิน ๕ ที่ตัดดีแล้วทำให้มีมณฑลเสร็จในวันนั้น

๑๖. กฐินเป็นอันกรานเพราะมีบุคคลกราน

๑๗. กฐินเป็นอันกรานโดยชอบ ถ้าภิกษุผู้อยู่ในสีมาอนุโมทนากฐินนั้น]

[**ผ้าที่ตกตามร้าน** คือ ผ้าเก่าที่ตกอยู่ข้างประตูร้านตลาด ซึ่งมีผู้เก็บมาถวาย (วิ.อ. ๓/๓๐๙/๑๙๘)]

(ข) อันไม่ถูกทำเครื่องหมายไว้,

อันไม่มีเครื่องหมายที่ทำไว้,

อันไม่ถูกกำหนดไว้,

ดู อนิมิตฺตกตทิส

อนิมิตฺตกตทิส (ปุ)

[อนิมิตฺตกต + ทิส]

มีทิศ-ที่ที่ไม่ถูกทำเครื่องหมายไว้,

ที่ที่ไม่ถูกกำหนดเจาะจงไว้,

มีทิศที่ไม่ถูกกำหนดไว้,

ไม่ได้กำหนดทิศทางไว้.

ยถา วา ปน มหาราช, วาตมณฺฑลิกาย อุกฺขิตฺตํ ปุราณปณฺณํ **อนิมิตฺตกตทิสํ** เยน วา เตน วา ปตติ, เอวเมว โข, มหาราช, เอสา ปปฏิกา ปาสาณสมฺปหารเวเคน **อนิมิตฺตกตทิสา** เยน วา เตน วา ปตมานา ภควโต ปาเท ปติตา. อปิ จ มหาราช อกตญฺญุสฺส กทริยสฺส เทวทตฺตสฺส ทุกฺขานุภวนาย ปปฏิกา ภควโต ปาเท ปติตาติ. (มิลินฺท.๑๘๐)

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ใบไม้เก่าๆ ถูกพายุหมุนพัดขึ้น **ไม่ได้กำหนดทิศทางไว้** ตกไปรอบด้าน ฉันใด ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้น **ไม่ได้กำหนดทิศทางไว้** เพราะแรงกระแทกแห่งก้อนหินกระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาค ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร อนึ่ง สะเก็ดหิน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาค เพื่อให้พระเทวทัตต์ผู้ชั่วช้า เป็นคนอกตัญญู ได้เสวยทุกข์ .

อนิมิตฺตฏฺฐ (ปุ)

[อนิมิตฺต + อตฺถ]

สภาวะที่ไม่มีนิมิต,

สภาวะที่ไม่มี-ปราศจากสังขารอารมณ์.

อนิมิตฺตฏฺโฐ อภิญฺเญยฺโย. (ปฏิสํ.๑๖)

สภาวะที่ไม่มีนิมิต ควรรู้ยิ่ง.

สงฺขารนิมิตฺตาภาเวน **อนิมิตฺตฏฺโฐ**. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๘๘)

ชื่อว่า สภาวะที่ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตฏฺโฐ) เพราะไม่มีสังขารนิมิต.

กถํ **อนิมิตฺตฏฺเฐน** สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธา

ภาเวติ. อุทฺธจฺจํ ปชหโต จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป สมาธิ. (ปฏิสํ.๒๙๐)

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป**ด้วยมีสภาวะไม่มีนิมิต** เป็นอย่างไร คือ เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ จึงมีสมาธิ คือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน.

อนิมิตฺตฏฺเฐนาติ สงฺขารนิมิตฺต-วิรหิตฏฺเฐน. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๘๙)

คำว่า **ด้วยสภาวะที่ไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตฏฺเฐน)** ได้แก่ ด้วยสภาวะที่ปราศจากสังขารนิมิต.

อนิมิตฺตตา (ถี)

[อนิมิตฺต + ตา]

ความเป็นสภาวะที่ไม่มีนิมิต.

นิมิตฺตานํ อภาเวน อรหตฺตผลสมาปตฺติยา **อนิมิตฺตตา**. (ที.ฏี.๓/๒๕๔)

ความที่อรหัตตผลสมาบัติเป็นสภาวะที่ไม่มีนิมิต เพราะไม่มีนิมิตทั้งหลาย.

อนิมิตฺตนามก (ติ)

[อนิมิตฺต + นาม + ก.

(ถี) อนิมิตฺตนามิกา]

(ก) (ธรรมที่)มีชื่อว่าอนิมิตตะ,

โคตรภูญาณ.

ตตฺถ หิ โคตฺรภุญาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา **อนิมิตฺตนามกํ** หุตฺวา สยํ อาคมนียฏฺฐาเน ฐตฺวา มคฺคสฺส นามํ เทตีติ วทนฺติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๔๙)

จริงอยู่ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ในสุตตันต-ปริยายนั้นว่าโคตรภูญาณทำนิพพานที่ไม่มีนิมิตให้เป็นอารมณ์ **มีชื่อว่าอนิมิตตะ** ตั้งอยู่ในที่อันมรรคพึงมาเองแล้วให้ชื่อ (อนิมิต) แก่มรรค.

(ข) วิปัสสนา.

(ค) มรรค.

สติปิ สคุณารมฺมเณหิ มคฺคสฺส อนิมิตฺตนาม-ลาเภ น นิปฺปริยาเยน วิปสฺสนา **อนิมิตฺต-นามิกาติ** อาคมนโต มคฺโค อนิมิตฺตนามํ น ลภติ. . (อนุฏี.๑/๑๒๑)

แม้เมื่อมรรคได้ชื่อว่า อนิมิตตะด้วยคุณและอารมณ์ของตนมีอยู่ ว่าโดยตรง วิปัสสนาก็ไม่มีชื่อว่า **อนิมิตตะ** เพราะเหตุนั้นว่าโดยที่มา มรรคก็ ไม่ได้ชื่อว่าอนิมิตตะ.

อนิมิตฺตนามทานาภาว(ปุ)

[อนิมิตฺต + นาม + ทาน + อภาว]

ความไม่มีของการตั้งชื่อว่าอนิมิตตะ.

ดู อนิมิตฺตภาวาภาวะ

อนิมิตฺตผลสมาปตฺติ (ถี)

[อนิมิตฺต + ผล + สมาปตฺติ]

อนิมิตตผลสมาบัติ.

“ภนฺเต นาคเสน กตมํ พุทฺธสฺส ภควโต ผลาปณนฺติ? “ผลานิ โข มหาราช ภควตา อกฺขาตานิ. เสยฺยถีทำ โสตาปตฺติผลํ สกทาคามิผลํ อนาคามิผลํ อรหตฺตผลํ สุญฺญตผลสมาปตฺติ **อนิมิตฺตผลสมาปตฺติ** อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติ. (มิลินฺท.๓๑๗)

พระเจ้ามิลินท์ถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ตลาดผลไม้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเป็นไฉน”

พระนาคเสนตอบว่า ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสผลไม้ไว้หลายชนิด อะไรบ้าง คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล สุญญตผลสมาบัติ **อนิมิตตผลสมาบัติ** อัปปณิหิตผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตผลสมาปตฺติสหชาต (ติ)

[อนิมิตฺตผลสมาปตฺติ + สหชาต]

อันเป็นไปกับด้วยอนิมิตตผลสมาบัติ,

เกิดพร้อมกับอนิมิตตผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตผลสมาปตฺติสหชาเต ผสฺเส ผุสนฺเต “อนิมิตฺโต ผสฺโส ผุสตีติ วุจฺจติ. (สำ.อฏ.๓/๑๓๕

เมื่อผัสสะ**ที่เกิดพร้อมกับอนิมิตตผลสมาบัติ**ถูกต้องอยู่ ท่านเรียกว่า อนิมิตตผัสสะ ย่อมถูกต้อง.

อนิมิตฺตภาว (ปุ)

[อนิมิตฺต + ภาว]

ความเป็นแห่งอนิมิตตะ.

อนิมิตฺตวิปสฺสนายปิ **อนิมิตฺตภาโว** นิปฺปริยาเยน นตฺถิ. (มูลฏี.๑/๑๑๔)

ความที่แม้อนิมิตตวิปัสสนา**เป็นอนิมิตตะ**ย่อมไม่มีโดยตรง.

อนิมิตฺตภาวนา (ถี)

[อนิมิตฺต + ภาวนา]

การเจริญโดยอาการว่าไม่มีนิมิต=ไม่เที่ยง,

อนิมิตตภาวนา.

มานานุสยมุชฺชหาติ อิมาย **อนิมิตฺตภาวนาย** อนิจฺจสญฺญำ ปฏิลภิตฺวา... อนุกฺกเมน มานานุสยำ อุชฺชห ปชห ปริจฺจชาหีติ อตฺโถ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๗๗)

บาทพระคาถาว่า **มานานุสยมุชฺชห** ความว่า เธอได้อนิจจสัญญา **ด้วยอนิมิตตภาวนา**นี้แล้ว...จงละ คือ จงสละ ได้แก่ จงสลัดทิ้งเสียซึ่งมานานุสัยโดยลำดับ.

อนิมิตฺตภาวาภาว (ปุ)

[อนิมิตฺต + ภาว + อภาว]

การไม่มีความเป็นอนิมิตตะ.

สทฺธินฺทฺริยาธิกสฺส อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส **อนิมิตฺตภาวาภาโว** อตฺถิ. (มูลฏี.๑/๑๑๓)

การไม่มีแห่งอนิมิตตวิโมกข์ที่ยิ่งด้วย

สัทธินทรีย์**เป็นอนิมิตตะ**มีอยู่.

อนิมิตฺตมคฺค (ปุ)

[อนิมิตฺต + มคฺค]

อนิมิตตมรรคอันปรากฏโดยไม่เที่ยง.

อภิธมฺโม นาม ปรมตฺถเทสนา. **อนิมิตฺตมคฺคสฺส** จ ปรมตฺถโต เหตุเวกลฺลเมว โหติ. (อภิ.อฏ.๑/๒๖๘)

ธรรมดาว่า พระอภิธรรม เป็นปรมัตถเทศนา และ**อนิมิตตมรรคอันปรากฏโดยไม่เที่ยง** เป็นความบกพร่องแห่งเหตุโดยปรมัตถ์แท้.

อนิจฺจโต วุฏฺฐหนฺตสฺส **มคฺโค อนิมิตฺโต** นาม โหติ, ทุกฺขโต วุฏฺฐหนฺตสฺส อปฺปณิหิโต, อนตฺตโต วุฏฺฐหนฺตสฺส สุญฺญโตติ. (อภิ.อฏ.๑/๒๖๙)

เมื่อพระโยคาวจรออกจากกิเลสด้วยอนิจจลักษณะ **มรรคก็เป็นอนิมิตตะ** เมื่อออกจากกิเลสด้วยทุกขลักษณะ มรรคก็เป็นอัปปณิหิตะ เมื่อออกจากกิเลสด้วยอนัตตลักษณะ มรรคก็เป็นสุญญตะ.

อนิมิตฺตรต (ติ)

[อนิมิตฺต + รต]

ยินดีในอนิมิตตผลสมาบัติเป็นต้น.

นิปฺปปญฺโจ นิราลมฺโพ
อากาสสมมานโส
สุญฺญตาพหุโล ตาที
อนิมิตฺตรโต วสี. (อป.๒/๑๖)

พระองค์ไม่มีธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าปราศจากธรรมเครื่องหน่วงเหนี่ยวมีพระทัยเสมอด้วยอากาศ มีปกติอยู่ในที่วิเวก เป็นผู้คงที่**ยินดีในอนิมิตตผลสมาบัติ**มีความชำนาญ (ในญาณ)

[**ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า** ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ (ที.ม.อ. ๒/๓๕๘/๓๓๖)

อนิมิตตผลสมาบัติ ในที่นี้หมายถึงอนิมิตตวิโมกข์ (ขุ.อป.อ.๑/๑๓๓/๒๔๕,๕๑๖/๓๔๑)]

อนิมิตฺตวิปสฺสนา (ถี)

[อนิมิตฺต + วิปสฺสนา]

การเจริญ-กำหนดโดยอาการไม่เที่ยง, อนิมิตตวิปัสสนา, อนิจจานุปัสสนา.

อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ
มานานุสยมุชฺชห
ตโต มานาภิสมยา
อุปสนฺโต จริสฺสสีติ
อนิมิตฺตวิปสฺสนำ กเถสิ. (อภิ.อฏ.๑/๒๖๗)

ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัส**อนิมิตตวิปัสสนา**แก่พระราหุลเถระ ผู้เป็นพระโอรสของพระองค์ว่า

เธอจงเจริญกัมมัฏฐานที่ไม่มีนิมิต จงละมานานุสัยกิเลส เพราะละมานะได้นั่นเอง เธอก็จะเป็นผู้สงบ

ระงับเที่ยวไป.

อนิมิตฺตวิปสฺสนนฺติ อนิจฺจานุปสฺสนำ. (มูลฏี.๑/๑๑๓)

คำว่า **อนิมิตตวิปัสสนา (อนิมิตต-วิปสฺสนำ)** ได้แก่ การเห็นแจ้ง (รูปนาม) โดยอาการไม่เที่ยง.

ดู อนิมิตฺตภาวนา, อนิมิตฺตานุปสฺสนา ด้วย

อนิมิตฺตวิมุตฺต (ติ)

[อนิมิตฺต + วิมุตฺต]

ผู้หลุดพ้นโดยไม่มีนิมิต,

อนิมิตตวิมุตตะ.

อเสกฺขภาคิยำ สุตฺตำ นวหิ ปุคฺคเลหิ นิทฺทิสิตพฺพำ สทฺธาวิมุตฺเตน, ปญฺญาวิมุตฺเตน, สุญฺญตวิมุตฺเตน, **อนิมิตฺตวิมุตฺเตน**, อปฺปณิหิตวิมุตฺเตน, อุภโตภาควิมุตฺเตน สมสีสินา ปจฺเจกพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺเธหิ จาติ. (เนตฺติ.๑๖๔)

สูตรฝ่ายอเสกขะ พึงแสดงด้วยบุคคล ๙ คือ สัทธาวิมุตตะ ปัญญาวิมุตตะ สุญญตวิมุตตะ **อนิมิตตวิมุตตะ** อัปปณิหิตวิมุตตะ อุภโตภาควิมุตตะ สมสีสี พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

อนิมิตฺตวิโมกฺข (ปุ)

[อนิมิตฺต + วิโมกฺข]

(ก) มรรคที่หลุดพ้นจากกิเลส โดยทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ด้วยอาการเป็นอนิมิต, อนิมิตตวิโมกข์.

โยปิ อนิจฺจโต อภินิวิฏฺโจ,โยปิ ทุกฺขโต,โยปิ อนตฺตโต.วุฏฺฐานกาเล เจ อนิจฺจโต วุฏฺฐานำ โหติ, ตโยปิ ชนา อธิโมกฺขพหุลา โหนฺติ, สทฺธินฺทฺริยำ ปฏิลภนฺติ, **อนิมิตฺต-วิโมกฺเขน** วิมุจฺจนฺติ. (ปฏิสำ.อฏ.๒/๑๔๘,๑๗๔)

แม้ภิกษุใดพิจารณา (รูปนาม) โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์โดยความเป็นอนัตตา หากในเวลาออก ย่อมออกโดยความไม่เที่ยง แม้ทั้ง ๓ ท่านนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้มากไปด้วยอธิโมกข์ ย่อมได้สัทธินทรีย์ ย่อมพ้นด้วย**อนิมิตตวิโมกข์**.

(ข) ธรรมที่ละนิจจนิมิตเป็นต้นแล้วหลุดพ้นจากธรรมที่ตรงกันข้าม,

ธรรมที่หลุดพ้นจากนิมิต,

อนิจจานุปัสสนา, อนิมิตตวิโมกข์.

อนิจฺจานุปสฺสนาย หิ วเสน **อนิมิตฺต-วิโมกฺโข** กถิโต. (อภิ.อฏ.๑/๒๖๘)

ความจริง **อนิมิตตวิโมกข์** พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ด้วยอำนาจอนิจจานุปัสสนา.

“**อนิมิตฺตวิโมกฺโขติ** อนิจฺจานุปสฺสนำ อาห. (มูลฏี.๑/๑๑๓)

พระพุทธเจ้าตรัส อนิจจานุปัสสนาด้วยพระดำรัสว่า **อนิมิตฺตวิโมกฺโข**.

สุญฺญปฺปณิธิญฺจ ตถา**นิมิตฺตำ**
อาเสวยิตฺวา ชินสาสนมฺหิ.

เย สาวกตฺตํ น วชนฺติ ธีรา
ภวนฺติ ปจฺเจกชินา สยมฺภู. (อป.๑/๑๕)
(พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า)
ธีรชนเหล่าใดเจริญสุญญตวิโมกข์ **อนิมิตตวิโมกข์**และอัปปณิหิต-วิโมกข์แล้วยังไม่บรรลุความเป็นสาวกในศาสนาพระชินเจ้า ธีรชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระสยัมภู-ปัจเจกชินเจ้า.

สุญฺญตาปฺปณิหิตญฺจานิมิตฺตนฺติ อนตฺตานุปสฺสนาวเสน สุญฺญตวิโมกฺขญฺจ ทุกฺขานุปสฺสนาวเสน อปฺปณิหิตวิโมกฺขญฺจ, อนิจฺจานุปสฺสนาวเสน อนิมิตฺตวิโมกฺขญฺจ. (อป.อฏ.๑/๒๒๕)

บาทคาถาว่า **สุญญตวิโมกข์อนิมิตต-วิโมกข์และอัปปณิหิตวิโมกข์ (สุญฺญตาปฺ-ปณิหิตญฺจานิมิตฺตํ)** ความว่า ซึ่งสุญญต-วิโมกข์ ด้วยอำนาจแห่งอนัตตานุปัสสนา ซึ่งอัปปณิหิตวิโมกข์ ด้วยอำนาจแห่งทุกขานุปัสสนา และซึ่ง**อนิมิตตวิโมกข์** ด้วยสามารถแห่งอนิจจานุปัสสนา.

(ค) ธรรมที่ไม่มีสังขารนิมิตและราค-นิมิตเป็นต้น,

ธรรมที่หลุดพ้นจากนิมิตเหล่านั้น,

นิพพาน.

ดู เถร.อฏ๑/๒๔๓, ธมฺมปท.อฏ.๑/๓๘๖

อนิมิตฺตวิโมกฺขภาว (ปุ)

[อนิมิตฺตวิโมกฺข + ภาว]

ความเป็นอนิมิตตวิโมกข์.

อนิจฺจานุปสฺสนาย **อนิมิตฺตวิโมกฺขภาโว** ปริยาเยน. (อนุฏี.๑/๑๒๑)

ความที่อนิจจานุปัสสนาเป็นอนิมิตต-วิโมกข์มีอยู่โดยอ้อม.

อนิมิตฺตวิหาร (ปุ)

[อนิมิตฺต + วิหาร]

การอยู่ที่ปราศจากนิมิต,

ธรรมเครื่องอยู่ที่ไม่มีนิมิต.

(ก) อนิมิตตวิปัสสนา, อนิมิตตวิหาร.

ตทชฺฌุเปกฺขิตฺวา สุญฺญตวิหาเรน วา **อนิมิตฺตวิหาเรน** วา อปฺปณิหิตวิหาเรน วา วิหรติ. (ปฏิสํ.๖๐,๖๑)

ผู้ปราศจากราคะเพ่งเฉยในสังขารุเปกขานั้นแล้ว ย่อมอยู่ด้วยสุญญตวิหาร **อนิมิตต-วิหาร** หรือ อัปปณิหิตวิหาร.

สงฺขารนิมิตฺตํ ภยโต ทิสฺวา อนิมิตฺตาธิมุตฺตสฺส สงฺขารุเปกฺขาย วยํ ปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนตฺตยวิหาโร **อนิมิตฺตวิหาโร** นาม. (ปฏิสํ.อฏ.๒๔๙)

การอยู่ด้วยวิปัสสนา ๓ ประการของท่านผู้เห็นสังขารนิมิต โดยความน่ากลัวแล้วน้อมไปในอนิมิตตวิหาร เห็นความเสื่อมด้วยสังขารุเบกขา ชื่อว่า **อนิมิตตวิหาร**.

รูปนิมิตฺตํ ภยโต สมฺปสฺสมาโน อนิมิตฺเต

อธิมุตฺตตฺตา ผุสฺส ผุสฺส วยํ ปสฺสติ **อนิมิตฺโต วิหาโร.** (ปฏิสํ.๘๙)

พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่า **อนิมิตตวิหาร**

อนิมิตฺโต วิหาโรติ นิมิตฺตํ ภยโต ทิฏฺฐตฺตา โส วิปสฺสนตฺตยวิหาโร อนิมิตฺตวิหาโร นาม โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๗๘,๒๘๑)

คำว่า **อนิมิตตวิหาร (อนิมิตฺโต วิหาโร)** ได้แก่ วิหารธรรมวิปัสสนา ๓ ประการนั้น ชื่อว่า **อนิมิตตวิหาร** เพราะเห็นนิมิตโดยความเป็นของน่ากลัว.

(ข) อนิมิตตผลสมาบัติ.

ดู อนิมิตฺตวิหารี

อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถ (ปุ)

[อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺติ + อตฺถ]

ประโยชน์ผลสมาบัติ คือ อนิมิตตวิหาร,

เพื่อประโยชน์คืออนิมิตตวิหารผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ ... อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ. (ปฏิสํ.๖๒)

ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิต ... ความคับแค้นใจแล้วดำรงมั่นอยู่ **เพื่อประโยชน์คืออนิมิตตวิหารผลสมาบัติ** ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ.

อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺติ (ถี)

[อนิมิตฺตวิหาร + สมาปตฺติ]

(๑) ผลสมาบัติคืออนิมิตตวิหาร.

(๒) อนิมิตตวิปัสสนาวิหารและอนิมิตตผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตีติ วิปสฺสนาวิหารวเสน จ ผลสมาปตฺติวเสน จ ตทุภยํ นาม โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๒๗๘)

คำว่า **ผลสมาบัติคืออนิมิตตวิหาร (อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺติ)** นี้นั้น มีสองอย่างคือวิปัสสนาวิหาร และผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตวิหารี (ติ)

[อนิมิตฺตวิหาร + อี]

(ก) ผู้มีอนิมิตตวิหาร, ผู้มีพลววิปัสสนา, อนิมิตตวิหารีบุคคลผู้มีพลววิปัสสนา.

เอตสฺส ภควา กาโล; เอตสฺส, สุคต, กาโล! ยํ ภควา สตฺตมํ **อนิมิตฺตวิหารึ** ปุคฺคลํ เทเสยฺย. (อ.๒/๔๕๖)

พระโมคคัลลานะกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้เป็นกาล ข้าแต่พระสุคต บัดนี้เป็นกาลที่พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงบุคคลที่ ๗ **ผู้มีอนิมิตตวิหาร**".

[**อนิมิตตวิหารธรรม** ในที่นี้หมายถึง

พลวิปสฺสนา (องฺ.สตฺตก.อ. ๓/๕๖/๑๙๑)]

ภควา พลวิปสฺสกวเสน ตํ ทสฺเสนฺโต เอวมาห. (อ๋..อฏ.๓/๑๗๓)

พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงบุคคลที่ ๗ นั้น ด้วยอำนาจผู้มีวิปัสสนาอย่างแรงกล้า จึงตรัสอย่างนี้.

(ข) อนิมิตตวิหารีบุคคลผู้มีผลสมาบัติที่ได้โดยทำอนิจจานุปัสสนาเป็นประธาน, ผู้มีอยู่โดยไม่มีนิมิต.

อนิมิตฺตวิหาริสฺส สโต นิมิตฺตานุสารี เตน เตเนว วิญฺญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติ. (เนตฺติ.๒๒)

เทศนาว่า จิตที่ตามระลึกถึงนิมิต [คือสังขาร] ย่อมเป็นไปตามนิมิตที่ถูกละได้แล้วนั้นๆ **แก่ผู้อยู่โดยไม่มีนิมิต** (ผู้บรรลุผลสมาบัติโดยอนิจจานุปัสสนา) ย่อมไม่สมควร.

อนิมิตฺตวิหาริสฺสาติ อนิจฺจานุปสฺสนามุเขน ปฏิลทฺธผลสมาปตฺติวิหารสฺส. (เนตฺติ.อฏ.๘๘)

คำว่า **ผู้อยู่โดยไม่มีนิมิต (อนิมิตฺตวิหาริสฺส)** ได้แก่ ผู้มีปกติอยู่ด้วยผลสมาบัติที่ได้รับโดยมีอนิจจานุปัสสนาเป็นประธาน.

อนิมิตฺตโวหาร (ปุ)

[อนิมิตฺต + โวหาร]

ชื่อ-การเรียกว่า อนิมิตตะ.

วิปสฺสนา หิ “อนิจฺจานุปสฺสนาญาณํ นิจฺจนิมิตฺตโต วิมุจฺจตีติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโขติ-อาทินา นเยน ราคนิมิตฺตาทีนํ วา อคฺคหเณน **อนิมิตฺตโวหารํ** ลภติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๗๖,๗๗)

จริงอยู่ วิปัสสนา ย่อมได้**ชื่อว่าอนิมิตตะ** เพราะไม่ถือเอาซึ่งนิมิตทั้งหลายมีราคะนิมิตเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า อนิจจานุปัสสนาญาณ ย่อมหลุดพ้นจากนิจจนิมิต เหตุนั้น จึงชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์.

อนิมิตฺตสงฺขาต (ติ)

[อนิมิตฺต + สงฺขาต]

ถูกเรียกว่าอนิมิตตะ,

ถูกเรียกว่าไม่มีสังขารนิมิต.

ดู อนิมิตฺตาการ

อนิมิตฺตสมาปตฺติ (ถี)

[อนิมิตฺต + สมาปตฺติ]

การกำหนดว่าไม่มีนิจจนิมิตเป็นต้นแล้วเข้าสมาบัติ, อนิมิตตสมาบัติ.

สุญฺญตสฺสานิมิตฺตสฺส ลาภินีหํ ยทิจฺฉกนฺติ สุญฺญตสมาปตฺติยา จ **อนิมิตฺตสมาปตฺติยา** จ อหํ ยทิจฺฉกํ ลาภินี ตตฺถ ยํ ยํ สมาปชฺชิตุ อิจฺฉามิ ยตฺถ ยตฺถ ยทา ยทา, ตํ ตํ ตตฺถ ตตฺถ ตทา ตทา สมาปชฺชิตฺวา วิหรามีติ อตฺโถ. (เถรี.อฏ.๕๒)

คำว่า ข้าพเจ้าได้สุญญตสมาบัติและ**อนิมิตตสมาบัติ**เป็นประจำตามปรารถนา **(สุญฺญตสฺสานิมิตฺตสฺส ลาภินีหํ ยทิจฺฉกํ)** ความว่า ข้าพเจ้าได้สุญญตสมาบัติและ**อนิมิตตสมาบัติ**ตามที่ปรารถนา ในข้อนั้น มีอธิบายว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะเข้าสมาบัติใด ๆ ในที่ใด ๆ ในกาลใด ๆ ข้าพเจ้าย่อมเข้าสมาบัตินั้น ๆ ในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ อยู่.

ดู อนิมิตฺตาสมาปตฺติ

อนิมิตฺตาการ (ปุ)

[อนิมิตฺต + อาการ]

อาการไม่มีนิมิต,

อาการที่ไม่มีสังขารนิมิต.

กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิโมกฺโข. เอเตเนว นเยน **อนิมิตฺตากาเรน** นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺโต อนิมิตฺโต. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๔๗)

ชื่อว่า วิโมกข์ เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลาย วิโมกข์ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ เป็นไป**โดยอาการไม่มีนิมิต**ตามนัยนี้นั่นแหละ ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์.

อนิมิตฺโต วิหาโรติ อนิจฺจานุปสฺสนาย วุฏฺฐิตสฺส **อนิมิตฺตากาเรน** ปวตฺตา อรหตฺตผลสมาปตฺติ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๑๖๐)

คำว่า**อนิมิตวิหาร (อนิมิตฺโต วิหาโร)** ได้แก่ อรหัตตผลสมาบัติอันเป็นไป**โดยอาการไม่มีนิมิต** ของบุคคลผู้ออกจากอนิจจานุปัสนาแล้วเข้าผลสมาบัติ.

อนิมิตฺตาธิมุตฺต (ติ)

[อนิมิตฺต + อธิมุตฺต]

ผู้น้อม(จิต)ไปในนิพพานอันไม่มีสังขารนิมิตเป็นต้น,

ผู้น้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต.

ดู อนิมิตฺตวิหาร

อนิมิตฺตานุปสฺสนา (ถี)

[อนิมิตฺต + อนุปสฺสนา]

การเจริญ-การกำหนดเนื่องๆ อันไม่มีนิมิต,

การพิจารณาเห็น (รูปนาม) โดยไม่มีนิจจนิมิต, อนิมิตตานุปัสสนา.

อนิมิตฺตานุปสฺสนา อภิญฺเญยฺยา. (ปฏิสํ.๒๑)

อนิมิตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นโดยไม่มีนิจจนิมิต) ควรรู้ยิ่ง.

อนิมิตฺตานุปสฺสนาติ เอวํ สพฺพสงฺขารานิจฺจวิปริณามํ ทิสฺวา อนิจฺจโต วิปสฺสนฺตสฺส อนิจฺจานุปสฺสนาว นิจฺจนิมิตฺตปชหนวเสน นิจฺจนิมิตฺตาภาวา **อนิมิตฺตานุปสฺสนา** นาม โหติ. (ปฏิสํ.อฏ.๑/๙๗)

คำว่า **การพิจารณาเห็น (รูปนาม) โดยไม่มีนิจจนิมิต (อนิมิตฺตานุปสฺสนา)** ได้แก่ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของพระโยคาวจรผู้เห็นความแปรปรวนของสังขารทั้งปวงอย่างนี้แล้ว พิจารณาเห็น

โดยความเป็นของไม่เที่ยง ชื่อว่า **การพิจารณาเห็น (รูปนาม) โดยไม่มีนิจจนิมิต** เพราะไม่มีนิมิตว่า เที่ยง ด้วยอำนาจละนิมิตว่าเที่ยง.

อนิมิตฺตานุปสฺสนำ ภาเวนฺโต นิมิตฺตำ ปชหติ. (วิสุทฺธิ.๒/๒๖๔)

(โยคาวจร) เจริญ**การพิจารณาเห็น (รูปนาม) โดยไม่มีนิจจนิมิต**ก็ละนิมิตตะ (นิมิตว่าเที่ยง) ได้.

ดู อนิจฺจานุปสฺสนา, อนิมิตฺตาภาวนา, อนิมิตฺตวิปสฺสนา ด้วย

อนิมิตฺตุ(อนิมิตฺตู)ปค (ติ)

[น + นิมิตฺต + อุป + คมุ + กวิ]

อันไม่เข้าถึงความเป็นนิมิต,

อันไม่สมควรเป็นนิมิต,

อันไม่พอจะเป็นนิมิตได้,

ไม่สามารถ-สมควรเป็นนิมิตได้.

อปราปิ ขณฺฑนิมิตฺตา นาม ยา **อนิมิตฺตุปคำ** ตจสารรุกฺขำ วา ขาณุกำ วา ปำสุปุณฺชวาลุกปุณฺชานำ วา อญฺญตรำ อนฺตรา เอกำ นิมิตฺตำ กตฺวา สมฺมตา. (กงฺขา.๘๘)

ที่ชื่อว่าขัณฑนิมิตตสีมา (สีมามีนิมิตขาด) แม้อย่างอื่น ได้แก่ สีมาที่สงฆ์สมมติกำหนดเอาต้นไม้มีเปลือกแข็งก็ดี ตอไม้ก็ดี กองดิน กองทราย อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี **ซึ่งไม่สมควรเป็นนิมิตได้** อันใดอันหนึ่งในระหว่าง แล้วสมมติสีมา.

สมฺมตาติ พทฺธา, วาจิตกมฺมวาจาติ อตฺโถ. กมฺมวาจาย วาจนเมว หิ พนฺธนำ นาม. นิมิตฺตำ น อุปคจฺฉตีติ **อนิมิตฺตุปโค**, ตำ อนิมิตฺตุปคำ, อนิมิตฺตารหนฺติ วุตฺตำ โหติ. (กงฺขา.นวฏี.๑๓๖)

บทว่า **สมฺมตา** คือ ผูก, อธิบายว่า กรรมวาจาที่สงฆ์สวด, ความจริง การสวดกรรมวาจานั่นแหละ ชื่อว่า การผูกสีมา ชื่อว่า **ไม่เข้าถึงความเป็นนิมิต** เพราะอรรถว่าไม่เข้าถึงเครื่องหมายกำหนดขอบเขต ไม่เข้าถึงนิมิตนั้น มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า ไม่ควรเป็นนิมิต.

นิมิตฺตา กิตฺเตตพฺพาติ นิมิตฺตุปคา วา **อนิมิตฺตุปคา** วา ปริจฺเฉทชานนตฺถำ กิตฺเตตพฺพา. (วิ.อฏ.๓๓๐)

คำว่า **ทักนิมิต (นิมิตฺตา กิตฺเตตพฺพา)** ความว่า พึงกำหนดทัพสัมภาระ ที่ควรใช้เป็นนิมิตได้**หรือไม่ได้** เป็นเครื่องหมายเพื่อจะได้รู้แดนกำหนด.

อนิมิตฺตุ(อนิมิตฺตู)ปคปาสาณราสิ (ถี)

[อนิมิตฺตุ (อนิมิตฺตู) ปค + ปาสาณราสิ]

กองหินอันไม่เข้าถึงความเป็นนิมิต,

กองหินอันไม่สมควรเป็นนิมิต,

กองหินที่ไม่สามารถเป็นนิมิตได้.

ปาสาณนิมิตฺเต อยคุโพปิ ปาสาณสงฺขฺยเมว คจฺฉติ, ตสฺมา โย โกจิ ปาสาโณ วฏฺฏติ. ปมาณโต ปน หตฺถิปฺปมาโณ ปพฺพตสงฺขฺยํ คโต, ตสฺมา โส น วฏฺฏติ. มหาโคณมหามหึสปฺปมาโณ ปน วฏฺฏติ. เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน ทฺวตฺตึสปลคุพฺพปิณฺฑปริมาโณ วฏฺฏติ. ตโต ขุทฺทกตโร อิฏฺฐกา วา มหนฺตีปิ น วฏฺฏติ. **อนิมิตฺตุปคปาสาณราสิปิ** น วฏฺฏติ. ปเคว ปัสุวาลิกราสิ. (วิ.อฏ.๓/๓๑๙)

ในปาสาณนิมิต พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ แม้ก้อนเหล็กก็นับว่าหินได้เหมือนกัน เพราะเหตุนั้น หินชนิดใดชนิดหนึ่งใช้ได้ แต่เมื่อว่าโดยขนาด มีขนาดเท่าช้างจัดว่า เป็นภูเขา ดังนั้น หินที่มีขนาดเท่าช้างนั้นใช้ไม่ได้ ส่วนหินมีขนาดเท่าโคหรือกระบือ ตัวเขื่องใช้ได้ โดยกำหนดอย่างต่ำ มีขนาดเท่าก้อนน้ำอ้อยงบหนัก ๓๒ ปละ ใช้ได้ เล็กกว่านั้นหรือเท่าอิฐขนาดใหญ่ใช้ไม่ได้ **แม้กองหินที่ไม่ควรใช้เป็นนิมิต**ก็ใช้ไม่ได้ ไม่ต้องกล่าวถึงกองดินและกองทราย [๓๒ ปละมีน้ำหนักราว ๕ ชั่ง].

อนิมิส (ติ)

[น + นิมิส]

ไม่มีการกระพริบตา

ไม่หลับตา, ไม่กระพริบตา.

อถ ภควา อฏฺฐเม ทิวเส สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เทวตานํ กงฺขํ ฌตฺวา กงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส อุปฺปติตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทสฺเสตฺวา ตาสํ กงฺขํ วิธมิตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค จตฺวาจตฺตาริ อสงฺขฺเยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ อุปจิตานํ ปารมีนํ พลาธิคมนฏฺฐานํ ปลฺลงฺกโพธิรุกฺขญฺจ **อนิมิเสหิ** อกฺขีหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ อนิมิสเจติยํ นาม ชาตํ. (วิ.อฏ.๓/๒๓๘)

ครั้นในวันที่ ๘ พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาบัติ ทรงทราบความแคลงใจของพวก เทวดา เพื่อจะทรงกำจัดความแคลงใจ จึงเหาะขึ้นไปแสดงยมกปาฏิหาริย์ในอากาศ ทรงกำจัดความแคลงใจของเทวดาเหล่านั้น ทรงประทับยืน ณ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากบัลลังก์เล็กน้อย ทอดพระเนตรบัลลังก์ และโพธิพฤกษ์อันเป็นสถานที่ได้บรรลุผลแห่งพระบารมีที่ได้ทรงสั่งสมอบรมมาตลอด เวลา ๔ อสงไขยแสนกัป **ไม่ทรงกระพริบพระเนตร** ทรงให้เวลา ๑ สัปดาห์ผ่านพ้นไป สถานที่นั้นชื่อว่าอนิมิสเจดีย์.

ตมฺหา ปลฺลงฺกา วุฏฺฐาย อิมสฺมึ วต เม ปลฺลงฺเก สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธนฺติ **อนิมิเสหิ** จกฺขูหิ สตฺตาหํ ปลฺลงฺกโอโลเกนฺโต อฏฺฐาสิ. (อภิ.อฏ.๑/๑๓)

พระผู้มีพระภาค เสด็จลุกขึ้นจากบัลลังก์ประทับยืนมองดูบัลลังก์ตลอดสัปดาห์ ด้วยพระเนตร**อันไม่กระพริบ** ด้วยทรงดำริว่า เราแทงตลอดสัพพัญญุตญาณที่บัลลังก์นี้

หนอดังนี้.

อนิมิเสหีติ ธมฺมปีติวิปฺผารวเสน ปสาท-วิภาวนิจฺจลทลตาย นิเมสรหิเตหิ. (สารตฺถ.๓.๑๔๔)

อนิมิเสหีติ ธมฺมปีติวิปฺผารวเสน ปสาท-วิกสิตนิจฺจลตาย นิเมสรหิเตหิ. (ม.ฏี.๒/๑๓๙)

คำว่า **ไม่กระพริบ (อภินิเสหิ)** ความว่า ที่เว้นจากการกระพริบเพราะเป็นความไม่เคลื่อนไหวด้วยการแย้มประสาท (สัมผัส) ด้วยอำนาจการแผ่ซ่านแห่งธรรมปีติ.

วิปสฺสิสฺสาติ ตสฺส กิร โพธิสตฺตสฺส ยถา โลกิยมนุสฺสานํ กิญฺจิเทว ปสฺสนฺตานํ ปริตฺตกมฺมาภินิพฺพตฺตสฺส กมฺมชปสาทสฺส ทุพฺพลตฺตา อกฺขีนิ วิปฺผนฺทนฺติ, น เอวํ วิปฺผนฺทึสุ. พลวกมฺมนิพฺพตฺตสฺส ปน กมฺมช-ปสาทสฺส พลวตฺตา อวิปฺผนฺทนฺเตหิ **อนิมิเสหิ** เอว อกฺขีหิ ปสฺสิ เสยฺยถาปิ เทวา ตาวตึสา. (สำ.อฏ.๒/๑๙)

คำว่า **พระนามว่าวิปัสสี (วิปสฺสิสฺส)** ความว่า ได้ยินว่า ดวงตาทั้งหลายของโลกิยมนุษย์ผู้มองดูอะไรๆ ย่อมกลอกไปมา เพราะประสาทรูปอันเกิดแต่กรรมที่บังเกิดแต่กรรมเล็กน้อย มีกำลังอ่อน ฉันใด แต่ดวงตาของพระโพธิสัตว์นั้น หากลอกฉันนั้นไม่ เพราะประสาทรูปอันเกิดแต่กรรม บังเกิดแต่กรรมมีกำลัง มีกำลังแรง พระองค์จึงมองดูด้วยดวงตาที่ไม่กลอก ไม่กระพริบเลยทีเดียว เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์ฉะนั้น.

อนิมิเสหีติ วิคตนิมิเสหิ อุมฺมีลนฺเตเหว. (สำ.ฏีกา.๒/๒๒)

คำว่า **ดวงตาไม่กระพริบ (อนิมิเสหิ)** ได้แก่ ด้วยดวงตาปราศจากการกระพริบ คือ ลืมตาอยู่นั่นเอง.

(ก) (ปุ.พหูพจน์)

ผู้ไม่กระพริบตาทั้งหลาย,

เทวดาทั้งหลาย.

นิชฺชรานิมิสา ทิพฺพา. (ธาน.๑๒)

เทวดา คือ นิชฺชร **อนิมิส** ทิพฺพ.

น นิมิสนฺตีติ อนิมิสา. (ธาน.ฏี.๑๒)

เทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า อนิมิสะ เพราะอรรถว่าไม่หลับตา

(ข) ปลา. (ธาน.๑๐๔๔)

อนิมิสเจติย (น)

[อนิมิส + เจติย]

สถานที่อันควรบูชาที่ชื่อว่าอนิมิสะ,

สถานที่ที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับยืนทอดพระเนตรต้นโพธิ์และบัลลังก์ทองโดยไม่กระพริบพระเนตรตลอด ๗ วัน เพราะสถานที่นั้น เป็นสถานที่ควรบูชาจึงเรียกว่า เจดีย์, อนิมิสเจดีย์.

ดู อนิมิส

อนิมิสตา (ถี)

[อนิมิส + ตา]

ความเป็นแห่งผู้ไม่มีการกระพริบตา

ความไม่กระพริบตา, หลับตา.

ตํ สุตฺวา มหาสตฺโต อกฺขีนิ **อนิมิสตาย** เจว รตฺตตาย จ นิราสงฺกตาย จ ฉายาย อภาวตาย จ “อยํ ยกฺขินีติ ญตฺวาปิ “มม วินิจฺฉเย จสฺสถาติ วตฺวา “อาม, จสฺสามาติ วุตฺเต ภูมิยํ เลขํ กฑฺฒิตฺวา เลขามชฺเฌ ทารกํ นิปชฺชาเปตฺวา ยกฺขินึ หตฺเถสุ, มาตรํ ปาเทสุ คาหาเปตฺวา “ทฺเวปิ กฑฺฒิตฺวา คณฺหถ, กฑฺฒิตุํ สกฺโกนฺติยา เอว ปุตฺโตติ อาห. (ชา.อฏ.๖/๑๗๑)

พระมหาสัตว์ (มโหสธบัณฑิต) ฟังความนั้นแล้ว แม้จะรู้ว่าหญิงคนนี้เป็นนางยักษิณี แปลงมาอย่างไม่ต้องสงสัย **เพราะนัยน์ตาไม่กระพริบ** นัยน์ตาเป็นสีแดง และไม่มีเงา จึงกล่าวว่า เธอทั้งสองจักดำรงอยู่ในคำตัดสินของเราหรือไม่ เมื่อหญิงทั้งสองรับว่า จักดำรงอยู่ในคำตัดสิน จึงขีดรอยที่แผ่นดิน ให้วางทารกนอนกลางรอยขีด ให้ยักษิณีจับมือทารก ให้หญิงผู้เป็นมารดาจับเท้าของทารก แล้วกล่าวว่า เธอทั้งสองจงฉุดคร่าเอาทารกไป ทารกนั้นเป็นบุตรของผู้สามารถเอาไปได้จริง.

อนิมิสเนตฺต (ติ)

[อนิมิส + เนตฺต]

ผู้มีดวงตาอันไม่กระพริบ,

ผู้ไม่กระพริบตา,

ผู้ไม่หลับตา.

ปณฺฑิโต มนุสฺเส อาจิกฺขิ “อยํ ปุริโส โถกํ คนฺตฺวา รถํ วิสฺสชฺเชตฺวา จิโต อยํ ปน รเถน สทฺธึ ธาวิตฺวา รเถเนว สทฺธึ นิวตฺติ, เนวสฺส สรีเร เสทพินฺทุมตฺตมฺปิ อตฺถิ, อสฺสาสปสฺสาโสปิ นตฺถิ, อภีโต **อนิมิสเนตฺโต**, เอส สกฺโก เทวราชาติ. (ชา.อฏ.๖/๑๗๔,๑๗๕)

มโหสธบัณฑิตแจ้งแก่มหาชนว่า บุรุษผู้นี้วิ่งตามรถไปได้พักหนึ่ง ก็ต้องปล่อยรถยืนหอบอยู่ แต่บุรุษผู้นี้วิ่งไปพร้อมกับรถกลับมาพร้อมกับรถ แม้เพียงหยาดเหงื่อจากสรีระของเขาก็ไม่มี จะหายใจเข้าออกด้วยความเหน็ดเหนื่อยก็ยังไม่มี ทั้งยังหาความสะทกสะท้านมิได้ **ไม่กระพริบตา** ผู้นี้ คือท้าวสักกเทวราช.

อนิมิสนฺต (ติ)

[น + นิมิสนฺต]

ผู้ไม่กระพริบตา.

ชาโต โข ปน ภิกฺขเว วิปสฺสี กุมาโร **อนิมิสนฺโต** เปกฺขติ เสยฺยถาปิ เทวา ตาวตึสา. ‘**อนิมิสนฺโต** กุมาโร เปกฺขตีติ โข ภิกฺขเว วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส ‘วิปสฺสี วิปสฺสี’ตฺเวว สมญฺญา อุทปาทิ. (ที.๒/๑๗)

ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมาร พอ

ประสูติเท่านั้นก็ทรงเพ่งดู**ไม่กระพริบพระเนตร** เหมือนพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์แลดู**ไม่กระพริบตา** พระวิปัสสีราชกุมารทรงเพ่งดู**ไม่ กระพริบพระเนตร** ฉันนั้นเหมือนกัน จึงเกิดมีพระสมัญญาว่า "วิปัสสี วิปัสสี".

อนิมิสโลจน (ติ)

[อนิมิส + โลจน]

ผู้มีดวงตาอันไม่กระพริบ,

ผู้ไม่กระพริบตา.

มหาปุริสสฺส **อนิมิสโลจนโต** “วิปสฺสีติ สมญฺญาปฏิลาภสฺส การณํ วุตฺตํ.
(สํ.ฏี.๒/๒๓)

ท่านกล่าวเหตุที่มหาบุรุษทรงได้พระนามว่า วิปัสสี **เพราะไม่ทรงกระพริบพระเนตร**.

อนิมฺมาต (ติ)

[น + นิมฺมาต]

ไม่ถูกให้เนรมิต.

ดู อนิมฺมิต

อนิมฺมาปิต (ติ)

[น + นิมฺมาปิต]

ไม่ถูกให้เนรมิต.

ดู อนิมฺมิต

อนิมฺมาเปตพฺพ (ติ)

[น + นิมฺมาเปตพฺพ]

อันไม่ควรให้เนรมิต.

ดู อนิมฺมิต

อนิมฺมิต (ติ)

[น + นิมฺมิต]

ไม่ถูกเนรมิต, ไม่มีผู้เนรมิต.

สตฺติเม มหาราช กายา อกฏฺา อกฏฺวิธา **อนิมฺมิตา** อนิมฺมาตา วญฺฌา กูฏฏฺจา เอสิกฏฺจายิฏฺจิตา. เต น อิญฺชนฺติ. (ที.๒/๕๒)

(ปกุธกัจจายนะทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่า) มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล **ไม่มีผู้เนรมิต** ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว (สภาวะ ๗ กอง คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ).

อนิมฺมิตาติ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา.
(ที.อฏ.๑/๑๕๑)

คำว่า **ไม่มีผู้เนรมิต (อนิมฺมิตา)** ได้แก่ ไม่มีใครเนรมิตแม้ด้วยฤทธิ์.

อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาติ กสฺสจิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส ปุคฺคลสฺส, เทวสฺส, อิสฺสราทิโน จ อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา.
(ที.นวฏี.๒/๕๐-๕๑)

คำว่า **ไม่มีผู้เนรมิต (อนิมฺมิตา)** ได้แก่

ผู้มีฤทธิ์บ้างคน คือ บุคคลผู้ถึงความชำนาญทางสมาธิ เทวดา และผู้เป็นใหญ่เป็นต้น ไม่เนรมิตแล้วแม้ด้วยฤทธิ์.

อนิมิตพฺพ (ติ)

[น + นิมฺมิตพฺพ]

ไม่พึงถูกเนรมิต.

ดู อนิมฺมิต

อนิยต (ติ)

[น + นิยต]

ไม่ถูกตัดสิน, ไม่ถูกจำแนก,

ไม่ถูกกำหนด, ไม่มั่นคง,

ไม่แน่นอน.

(ก) ให้ผลไม่แน่นอน.

ตโย ราสี มิจฺฉตฺตนิยโต ราสิ, สมฺมตฺตนิยโต ราสิ, **อนิยโต** ราสิ. (ที๓/๑๘๒)

ราสี (กอง) ๓ กอง คือ

๑. มิจฉัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน)

๒. สัมมัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน)

๓. **อนิยตราสี** (กองแห่งธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน).

มิจฺฉตฺตนิยโตติ มิจฺฉาสภาโว หุตฺวา นิยโต. นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา สทฺธึ อานนฺตริย-กมฺมสฺเสตํ นามํ. สมฺมาสภาเว นิยโต **สมฺมตฺตนิยโต**. จตุนฺนํ อริยมคฺคานเมตํ นามํ. น นิยโตติ **อนิยโต**. อวเสสานํ ธมฺมานเมตํ นาม. (ที.อฏ.๓/๑๗๔)

คำว่า **ธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน (มิจฺฉตฺตนิยโต)** ได้แก่ เป็นสภาพผิดแน่นอน คำนี้เป็นชื่อของอนันตริยกรรมพร้อมทั้งนิยตมิจฉาทิฏฐิ ธรรมที่แน่นอนในสภาพที่ถูกต้อง ชื่อว่า **สัมมัตตนิยตะ** คำนี้เป็นชื่อของอริยมรรค ๔ ชื่อว่า **อนิยตะ** เพราะอรรถว่าไม่แน่นอน คำนี้เป็นชื่อของธรรมที่เหลือ.

น นิยโตติ อุภยถาปิ น นิยโต. อวเสสานํ ธมฺมานนฺติ กิเลสานนฺตริยกมฺมนิยฺยานิก-ธมฺเมหิ อญฺเญสํ ธมฺมานํ. (ที.ฏี.๓/๑๙๖)

คำว่า **ไม่แน่นอน (น นิยโต)** ได้แก่ ไม่แน่นอนแม้โดยประการทั้ง ๒

คำว่า **แห่งธรรมที่เหลือ (อวเสสานำ ธมฺมานำ)** ได้แก่ ธรรมอื่นจากกิเลส อนันตริย-กรรมและธรรมที่นำออกจากวัฏทุกข์.

อนิยตา ธมฺมา. (อภิ.ธ.๓/๑๓)

สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น (อนิยตา ธมฺมา).

อุภยถาปิ น นิยตาติ **อนิยตา**. (อภิ.อฏ.๑/๘๗)

สภาวธรรมเหล่าใดให้ผลไม่แน่นอนโดยประการที่กล่าวไว้ในปฐมบท และทุติยบททั้งสอง มีอยู่ เพราะเหตุนั้น สภาวธรรมนั้นจึงชื่อว่า **อนิยตธรรม (ธรรมที่ไม่**

แน่นอน).

จุติยา วา อตฺตโน วา ปวตฺติยา อนนฺตรํ ผลทาเน นิยตตฺตา นิยตา. ตถา อนิยตตฺตา **อนิยตา**. (อภิ.อฏ.๑/๙๓)

สภาวธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า นิยตะ (แน่นอน) เพราะอรรถว่า เป็นธรรมแน่นอนในการให้ผลต่อจากจุติ หรือว่า ต่อจากความเป็นไปของตน สภาวธรรมทั้งหลายชื่อว่า **อนิยตธรรม (ธรรมที่ไม่แน่นอน)** เพราะไม่แน่นอนในการให้ผลอย่างนั้น.

ดู มิจฺฉตฺตนิยต, สมฺมตฺตนิยต ด้วย

(ข) บุคคลผู้มีคติไม่แน่นอน,

ผู้มีคติไม่เที่ยง,

ผู้ไม่ถูกกำหนดว่าจะไปสู่ภพภูมิใด.

ปญฺจ ปุคฺคลา อานนฺตริกา, เย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา นิยตา, อฏฺฐ จ อริยปุคฺคลา นิยตา. อวเสสา ปุคฺคลา **อนิยตา**. (อภิ.ปุ.๑๑๖)

บุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ จำพวก บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่าผู้เป็นนิยตะ (ผู้มีคติแน่นอน) บุคคลที่เหลือชื่อว่าผู้เป็น**อนิยตะ (ผู้มีคติไม่แน่นอน)**.

เอวเมว ‘อสุกคติยา นาม นิพฺพตฺติสฺสนฺตีติ นิยมาภาวา **อนิยตา** นามาติ เวทิตพฺพา. (อภิ.อฏ.๓/๓๗)

[ส่วนพระอริยบุคคล ๘ จำพวก ชื่อว่า **เที่ยง** เพราะเป็นผู้เที่ยง เพื่อประโยชน์แก่มรรคและผลในเบื้องบน โดยความเป็นผู้เจริญปัญญาโดยชอบ และเพื่อประโยชน์แก่อนุปาทาปรินิพพาน ส่วนบุคคลที่เหลือมีคติไม่เที่ยง เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่บุคคลขว้างไปในอากาศเมื่อจะตกลงบนแผ่นดิน ใคร ๆ ก็ไม่ทราบว่า ทางปลายหรือกลาง หรือโคนจะตกลงก่อนฉันใด บุคคลเหล่านั้น] ก็เหมือนกัน บัณฑิตพึงทราบว่า ชื่อว่า **ผู้มีคติไม่เที่ยง** เพราะการกำหนดแน่นอนไม่ได้ว่า ผู้นี้จะเกิดในคติชื่อโน้น ฉันนั้น.

(ค) ไม่แน่นอน,

ไม่ถูกกำหนดแน่นอน ว่าเป็นอาบัติอะไร, อนิยตอาบัติ, อาบัติไม่แน่นอน.

เยน วา สา สทฺเธยฺยวจสา อุปาสิกา วเทยฺย, เตน โส ภิกฺขุ กาเรตพฺโพ, อยํ ธมฺโม **อนิยโต**. (วิ.๑/๒๘๙)

อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ ชื่อว่า **อนิยตะ (อาบัติไม่แน่นอน)**.

(ฆ) ผู้มีจิตไม่แน่นอน,

ผู้มีจิตไม่มั่นคง.

ปญฺจกามคุณสาตโคจรา
อุทฺธตา **อนิยตา** อสญฺญตา
โอสรนฺติ ปมทา ปมาทินํ
โลณโตยวติยฺว อาปกา. (ชา.๒.๑๒๙)

หญิงทั้งหลายมีกามคุณทั้ง ๕ อัน
น่าพอใจเป็นเหยื่อล่อมีจิตฟุ้งซ่าน

ไม่แน่นอน ไม่สำรวม ย่อมแล่นไปหาชายผู้มีความมัวเมาเหมือนแม่น้ำทั้งหลายย่อมไหลไปสู่ทะเล.

อนิยตาติ อนิยตจิตฺตา. (ชา.อฏ.๕/๔๕๒)

คำว่า **อนิยตา** ได้แก่ มีจิตไม่เที่ยงแท้.

(ง) เจตสิกที่ไม่แน่นอน,

อนิยต(โยคี)เจตสิก,

เจตสิกอันเกิดเป็นบางครั้ง.

กทาจิเทว อุปฺปชฺชนโต น นิยตาติ **อนิยตา**. (วิสุทฺธิ. ฏี..๒/๑๓๙)

ชื่อว่า **อนิยตเจตสิก** เพราะอรรถว่า ไม่แน่นอน เพราะเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราวเท่านั้น.

ดู สงฺคห ๑๑ และ วิภาวนี ๑๑๗ ด้วย

(จ) ไม่ถูกตัดสิน, ไม่ถูกกำหนด.

ตสฺมา อิเมสํ ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกภาโว **อนิยโต** วิจิกิจฺฉาสหคตโมหสฺส อเหตุกตฺตา. (มูลฏี.๑/๑๖๔)

เพราะฉะนั้น ความที่ธรรมเหล่านี้มีเหตุที่โสดาปัตติมรรคพึงละ จึงชื่อว่า **ไม่ถูกกำหนด** เพราะไม่มีสัมปยุตเหตุแห่งโมหะที่ประกอบกับความสงสัย.

อนิยโตติ น อวธาริโต. (อนุฏี.๑/๑๗๐)

คำว่า **ไม่แน่นอน (อนิยโต)** ได้แก่ ไม่ถูกกำหนดแล้ว.

อนิยตกณฺฑ (ปุ)

[อนิยต + กณฺฑ]

กัณฑ์ที่แสดงหมู่อาบัติที่ไม่แน่นอน,

อนิยตกัณฑ์.

สิกขาบทที่ ๑-๒ ในกัณฑ์ที่ ๓ ของปาราชิก-ปาฬิ. (วิ.๑/๒๘๕,๒๙๓)

อนิยตจิตฺต (ติ)

[อนิยต + จิตฺต]

ผู้มีจิตไม่แน่นอน.

ดู อนิยต (ฆ)

อนิยตทฺวย (น)

[อนิยต + ทฺวย]

หมวด ๒ แห่งอนิยตสิกขาบท,

อนิยตสิกขาบท ๒ สิกขาบท.

จตุตฺถปญฺจมสิกฺขาปเทสุ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ **อนิยตทฺวเย** วุตฺตนยเมว. (วิ.อฏ.๓/๑๒๓)

คำทั้งปวงที่พึงกล่าวในสิกขาบทที่ ๔ และสิกขาบทที่ ๕ นั้น มีนัย ดังที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ใน**อนิยตสิกขาบท ๒ สิกขาบท**นั่นเอง.

อนิยตนิทฺเทส (ปุ)

[อนิยต + นิทฺเทส]

ศัพท์ที่แสดงความหมายอันไม่แน่นอน,

ศัพท์ที่แสดงอรรถอันไม่ถูกกำหนด.

ยาติ **อนิยตนิทฺเทโส**. (ขุทฺทก.อฏ.๑๑๒)

ศัพท์ว่า **ยา เป็นศัพท์ที่แสดงความหมายอันไม่แน่นอน**.

ดู อนิยมนิทฺเทสวจน ด้วย

อนิยตสิกฺขาปท (น)

[อนิยต + สิกฺขาปท]

สิกขาบทบัญญัติอาบัติที่ไม่แน่นอน,

อนิยตสิกขาบท (สิกขาบทนั้น มี ๒ คือ ปฐมอนิยต, ทุติยอนิยต),

สิกขาบทที่ ๑-๒ในกัณฑ์ที่ ๓ ของปาราชิก-ปาฬิ. (วิ.๑/๒๘๕,๒๙๓)

อนิยม (ติ)

[น + นิยม]

อันไม่มีการตัดสิน-กำหนด-เจาะจง,

ไม่กำหนด, ไม่แน่นอน.

สตฺถา “อิเม ภิกฺขู โอวทิตุํ วฏฺฏตีติ อานนฺทตฺเถรสฺส วตฺวา **อนิยม**วเสน ภิกฺขุ-สงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา อลงฺกตปลฺลงฺก-วรมชฺฌคโต ภิกฺขู อามนฺเตตฺวา “น ภิกฺขเว ภิกฺขุนา นาม รูปาทีสุ สุภนิมิตฺตวเสน นิมิตฺตํ คเหตุํ วฏฺฏติ. สเจ หิ ตสฺมึ สมเย กาลํ กโรติ, นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ. (ชา.อฏ.๓/๕๐๖)

พระบรมศาสดาทรงดำริว่า เราควรกล่าวสอนภิกษุเหล่านี้ ดังนี้ แล้วตรัสแก่พระอานนท์เถระ รับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ด้วยสามารถ**ไม่กำหนด**กาลเวลา ประทับนั่ง ณ ท่ามกลาง บนบัลลังก์อันประเสริฐที่ประดับตกแต่งไว้แล้ว ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาภิกษุไม่ควรยึดถือนิมิตรในรูปเป็นต้น ด้วยสามารถนิมิตรว่างาม เพราะถ้ามรณภาพในสมัยนั้นจะบังเกิดในนรกเป็นต้น.

อนิยมนิทฺเทส (ปุ)

[(๑) อนิยม + นิทฺเทส (๒) น + นิยมนิทฺเทส]

(๑) ศัพท์ที่แสดงอรรถอันไม่แน่นอน, การแสดงที่ไม่แน่นอน,

(๒) ศัพท์หรือบทที่แสดงอรรถที่ไม่กำหนดแน่นอน

(๓) ศัพท์หรือบทอันไม่ใช่แสดงการกำหนดเจาะจง.

เย เกจีติ **อนิยมนิทฺเทโส**. (อุทาน.อฏ.๒๕๒)

คำว่า **เย เกจิ เป็นศัพท์ที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน**.

ดู อนิยมนิทฺเทสวจน

อนิยมนิทฺเทสวจน (น)

[(๑) อนิยม + นิทฺเทสวจน

(๒) น + นิยมนิทฺเทสวจน]

(๑) ศัพท์ที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่ได้ตัดสิน-กำหนด-เจาะจงไว้,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่ถูกกำหนดไว้แน่นอน.

เตนาติ อนิยมนิทฺเทสวจนำ. (วิ.อฏ.๑/๗๙)

คำว่า **เตน เป็นศัพท์ที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน**.

อนิยมนิทฺเทสวจนนฺติ นตฺถิ เอตสฺส นิยโมติ อนิยโม, นิทฺทิสียติ อตฺโถ เอเตนาติ นิทฺเทโส, วุจฺจติ เอเตนาติ วจนำ, นิทฺเทโสเยว วจนำ นิทฺเทสวจนำ, อนิยมสฺส นิทฺเทสวจนำ อนิยม-นิทฺเทสวจนำ, ปฐมำ อนิยมิตสฺส สมยสฺส นิทฺเทสวจนนฺติ อตฺโถ. (สารตฺถ.๑/๑๙๕)

คำว่า **ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน (อนิยมนิทฺเทสวจนำ)** พึงทราบวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ ชื่อว่า ไม่แน่นอน เพราะอรรถว่า ไม่มีการกำหนดแน่นอน ชื่อว่า นิทเทส เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องแสดงอรรรถ ชื่อว่า วจนะ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องกล่าว นิทเทสนั่นเอง คือ วจนะ (เหตุนั้น จึง) ชื่อว่า นิทเทสวจนะ (ถ้อยคำที่แสดง) ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน ชื่อว่า อนิยม-นิทเทสวจนะ อธิบายว่า ถ้อยคำที่แสดงเวลาที่ไม่ถูกกำหนดไว้แน่แน่อนก่อน.

(๒) ศัพท์ที่แสดงโดยไม่ตัดสิน-กำหนด,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยไม่แน่นอน.

เยนาติ อวตฺวา เตนาติ วุตฺตตฺตา อนิยมำ กตฺวา นิทฺทิฏฺฐวจนำ **อนิยมนิทฺเทส-วจนนฺติปิ** วทนฺติ. (สารตฺถ.๑/๑๙๕)

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ถ้อยคำที่กระทำการไม่กำหนดแน่นอนไว้ แล้วแสดงอรรถที่แสดงไว้แล้ว เพราะไม่กล่าวว่า เยน (แต่) กล่าวว่า เตน เป็น**ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยแน่นอน** ดังนี้บ้าง.

(๓) ศัพท์ที่แสดงอรรถโดยไม่กำหนดแน่นอน.

ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยไม่กำหนด.

อนิยมนิทฺเทสวจนนฺติ อตฺตโน อตฺถำ สรูเปน นิยเมตฺวา นิทฺทิสตีติ นิยมนิทฺเทโส, น นิยมนิทฺเทโส อนิยมนิทฺเทโส. โสว วุจฺจเต อเนนาติ วจนนฺติ อนิยมนิทฺเทสวจนำ. (วิมติ.๑/๓๙)

คำว่า **ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยไม่กำหนด (อนิยมนิทฺเทสวจนำ)** ชื่อว่า นิยมนิทเทส เพราะอรรถว่า ถูกกำหนดอรรถของตนโดยสรุป (สภาวะของตน) แล้วแสดงศัพท์ที่กำหนดอรรถแล้วแสดงหามิได้ ชื่อว่า อนิยมนิทเทสะ ศัพท์นั่นเองชื่อ ถ้อยคำ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องกล่าว เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยไม่กำหนด (แน่นอน).

อนิยมิต (ติ)

[น + นิยมิต]

ไม่ถูกตัดสิน, ไม่ถูกกำหนดไว้,

ไม่แน่นอน, ไม่มีการกำหนด.

ยกิญฺจีติ อนิยมิตวเสน อนวเสสปริยาทิยติ ยกิญฺจิ ตตฺถ ตตฺถ โวหารูปคํ. (ขุทฺทก.อฏ.๑๔๒)

คำว่า **อย่างใดอย่างหนึ่ง (ยงฺกิญฺจิ)** ความว่า ท่านยึดถือไม่เหลือเลยด้วยอำนาจ**ไม่กำหนดไว้** คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ควรทำการแลกเปลี่ยนได้ในถิ่นนั้นๆ.

อนิยมิตนิทฺเทส (ปุ)

[อนิยมิต + นิทฺเทส]

(๑) การแสดง-ศัพท์ที่แสดงอรรถที่ไม่ถูกกำหนด-ตัดสิน-เจาะจงไว้,

ศัพท์ที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน.

(๒) ศัพท์ที่แสดงอรรถโดยไม่กำหนด-เจาะจงไว้,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถโดยไม่แน่นอน-ไม่เจาะจง.

อญฺญตราติ อนิยมิตนิทฺเทโส. สา หิ นาม โคตฺตโต อปากฏา, ตสฺมา “**อญฺญตราติ** วุตฺตา. (ขุทฺทก. อฏ.๙๖)

คำว่า **องค์ใดองค์หนึ่ง (อญฺญตรา) เป็นถ้อยคำแสดงถึงเทวดาโดยไม่เจาะจง** จริงอยู่ เทวดานั้นไม่ปรากฏโดยชื่อและโคตร เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า “องค์ใดองค์หนึ่ง”.

ดู อนิยมนิทฺเทสวจน ด้วย

อนิยมิตปจฺจตฺต (น)

[อนิยมิต + ปจฺจตฺต]

บทที่มีปฐมาวิภัติลงท้ายอันไม่ถูกตัดสิน-กำหนด,

บทปฐมาวิภัติที่แสดงอรรถไม่แน่นอน.

ยนฺติ อนิยมิตปจฺจตฺตํ. (ขุทฺทก.อฏ.๒๐๑)

คำว่า **ยํ เป็นบทปฐมาวิภัติที่แสดงความไม่แน่นอน**.

อนิยมิตปริทีปน (น)

[อนิยมิต + ปริทีปน]

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่กำหนดแน่นอน,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน.

เอกํ สมยนฺติ อนิยมิตปริทีปนํ. (ที.อฏ.๑/๓๒)

คำว่า **สมัยหนึ่ง (เอกํ สมยํ) เป็นถ้อยคำแสดงเวลาที่ไม่กำหนดแน่นอน**.

อนิยมิตวจน (น)

[อนิยมิต + วจน]

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่ถูกกำหนดไว้,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน.

ภควา “**ยานีธ ภูตานิ สมาคตานีติ อนิยมิตวจเนน** ภูตานิ ปริคฺคเหตฺวา ปุน “**ภุมฺมานิวา ยานิ ว อนฺตลิกฺเขติ** ทฺวิธา วิกปฺเปตฺวา ตโต “**สพฺเพว ภูตาติ** ปุน

เอกชฺฌํ กตฺวา “**สุมนา ภวนฺตูติ** อิมินา วจเนน อาสยสมฺปตฺติยํ นิโยเชนฺโต.

(ขุทฺทก.อฏฺ.๑๔๐)

พระผู้มีพระภาคทรงระบุพวกภูตด้วย**พระดำรัสที่แสดงอรรถที่ไม่แน่นอน**ว่า **ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ** แล้วจึงทรงกำหนดเป็นสองส่วนอีกว่า **ภุมมานิ วา ยานิ ว อนฺตลิกฺเข** ต่อจากนั้น ก็ตรัสรวมอีกว่า **สพฺเพว ภูตา** ทรงประกอบสัตว์ไว้ในอาสยสมบัติ ด้วยพระดำรัสนี้ว่า **สุมนา ภวนฺตุ**.

อนิยมิตสงฺขยา (ถี)

[อนิยมิต + สงฺขยา]

จำนวน-ตัวเลขที่ไม่ถูกกำหนด-ตัดสินไว้,

จำนวนที่ไม่แน่นอน.

อนิยมิตสงฺขยานิทฺเทส (ปุ)

[อนิยมิตสงฺขยา + นิทฺเทส]

ศัพท์ที่แสดงถึงจำนวน-ตัวเลขที่ไม่ถูกกำหนดไว้,

ศัพท์ที่แสดงจำนวนที่ไม่แน่นอน.

พหูติ อนิยมิตสงฺขฺยานิทฺเทโส, เตน อเนก-สตา อเนกสหสฺสา อเนกสตสหสฺสาติ วุตฺตํ โหติ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๐๓)

คำว่า **พหู เป็นศัพท์ที่แสดงจำนวนไม่แน่นอน** เพราะเหตุนั้น ท่านจึงอธิบายว่า หลายร้อย หลายพัน หลายแสน.

อนิยมิตุทฺเทสวจน (น)

[อนิยมิต + อุทฺเทสวจน]

(๑) ศัพท์ที่แสดงอรรถไม่ถูกกำหนด,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถไม่แน่นอน.

(๒) ศัพท์ที่แสดงอรรถย่อโดยไม่กำหนดแน่นอน.

เยติ อนิยมิตุทฺเทสวจนํ. (ขุทฺทก.อฏฺ.๑๕๔)

คำว่า **เย (ชนเหล่าใด) เป็นถ้อยคำที่แสดงอรรถไม่แน่นอน**.

อนิยมุทฺเทส (ปุ)

[(๑) (๒) อนิยม + อุทฺเทส

(๓) น + นิยมุทฺเทส]

(๑) ศัพท์ที่แสดงอรรถไม่ถูกตัดสิน-กำหนด-เจาะจง,

ถ้อยคำที่แสดงอรรถไม่แน่นอน.

(๒) ศัพท์ที่แสดงอรรถโดยย่อที่ไม่ตัดสิน-กำหนดแน่นอน.

(๓) ศัพท์ที่ไม่แสดงอรรถโดยย่อที่กำหนดแน่นอน.

เยติ อนิยมุทฺเทโส. (เถร.อฏฺ.๑/๓๓๖)

คำว่า **เย เป็นถ้อยคำแสดงอรรถไม่แน่นอน**.

อนิยเมตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิยเมตฺวา]

ไม่กำหนดแล้ว.

อนิยาม (ติ)

[น + นิยาม]

(๑) ไม่มีสิ่งตัดสิน, ไม่มีกำหนด, ไม่เจาะจง.

โส เนสาโท ตตฺถ **อนิยาเมน** ปาเส โอฑฺเฑสิ. (ชา.อฏ.๕/๓๕๖)

[มีนายพรานคนหนึ่งเอาบ่วงดักนกมาเที่ยวขายในพระนครเลี้ยงชีวิตอยู่ ก็ในที่ไม่ไกลจากพระนคร มีสระบัวหลวงอยู่สระหนึ่งชื่อมานุสิยะ สระกว้างยาวประมาณ ๑๒ โยชน์ สระนั้นดาดาษไปด้วยดอกบัว ๕ ชนิด มีหมู่นกต่างเพศต่างพรรณมาลงที่สระนั้น] นายพรานนั้นดักบ่วงไว้ **โดยไม่เจาะเจง** ว่าเป็นนกชนิดไหนในสระนั้น.

(๒) ธรรมที่ไม่ใช่สัมมัตตนิยาม, มิจฉัตตนิยามธรรม.

ดู อนิยามคมน

อนิยามคมน (น)

[น + นิยาม + คมน]

การไปสู่ธรรมอันไม่ใช่สัมมัตตนิยาม, การไปสู่มิจฉัตตนิยามธรรม, การไปสู่อนิยาม, การถึงอนิยามธรรม.

นิยตสฺส **อนิยามคมนาย** อตฺถิ ญาณนฺติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๒๓๒)

สก. บุคคลผู้แน่นอนมีญาณ**เพื่อไปสู่อนิยาม**ได้ใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

[**อนิยาม** ในที่นี้หมายถึงมิจฉัตตนิยาม คืออนันตริยกรรม (อภิ.ปญฺจ.อ. ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙)]

อนิยามิต (ติ)

[น + นิยามิต]

ไม่ถูกตัดสิน-กำหนด, ไม่แน่นอน.

ดู อนิยมิต

อนิยามิตปริจฺเฉท (ปุ)

[อนิยามิต + ปริจฺเฉท]

ขอบเขตที่ไม่ถูกตัดสิน-กำหนดแน่นอน, การกำหนดที่ไม่แน่นอน.

ยาวาติ อนิยามิตปริจฺเฉโท. (ชา.อฏ.๔/๑๗๕)

ศัพท์ว่า **ยาว** เป็นศัพท์**กำหนดขอบเขตที่ไม่แน่นอน**.

อนิยามิตาลปน (น)

[อนิยามิต + อาลปน]

การเรียกบุคคลผู้ที่ไม่ถูกกำหนดเจาะจง,

การเรียกโดยไม่กำหนดเจาะจง.

ปสฺสาติ อนิยามิตาลปนเมตๆ, ภิกฺขู ปน สนฺธาย วุตฺตตฺตา ปสฺสถ ภิกฺขเวติ วุตฺตๆ โหติ. (ชา.อฏ.๓/๑๖๔)

คำว่า **จงดู นี้ (ปสฺส)** เป็นคำ**เรียกบุคคลโดยไม่กำหนดเจาะจง** และมีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า จงดูเถิด ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ตรัสหมายถึงพวกภิกษุ.

อนิยฺยาติต (ติ)

[น + นิยาติต]

ยังไม่ถูกสละให้, ยังไม่ถูกมอบให้.

อันยังไม่ได้ถวาย, อันยังไม่มอบให้.

อนิยฺยาติตตฺตภาว (ปุ)

[อนิยฺยาติต + อตฺตภาว]

ผู้มีอัตตภาพ (หรือร่างกาย) อันตนยังไม่ถวาย-ยังไม่มอบให้,

ผู้ยังไม่มอบอัตตภาพให้, ผู้ยังไม่มอบตน.

เอวๆ **อนิยฺยาติต**ตฺตภาโว หิ อตฺตชฺชนีโย วา โหติ, ทุพฺพโจ วา อโนวาทกโร, เยนกามๆ-คโม วา อาจริยๆ อนาปุจฺฉาว ยตฺถิจฺฉติ, ตตฺถ คนฺตา, ตเมนๆ อาจริโย อามิเสน วา ธมฺเมน วา น สงฺคณฺหาติ, คูพฺหๆ คนฺถๆ น สิกฺขาเปติ. (วิสุทฺธิ.๑/๑๑๒)

จริงอยู่ **ภิกษุผู้ยังไม่มอบอัตภาพให้**อย่างนี้ จะเป็นผู้ที่อาจารย์ปรามไม่ได้บ้าง เป็นผู้ว่ายาก ไม่ทำตามโอวาทบ้าง จะเป็นผู้ไปตามใจชอบ คือยังไม่ได้บอกลาอาจารย์เลยก็ไปในที่ที่ตน ปรารถนาจะไปบ้าง อาจารย์ก็จะไม่สงเคราะห์เธอผู้นั้น ด้วยอามิสบ้าง ด้วยธรรมบ้าง จะไม่ให้เธอศึกษาคัมภีร์ที่ลี้ลับ.

อนิยาเตตฺตฺวา (กริ.วิ)

[น + นิยฺยาเตตฺวา]

(๑) ไม่สละให้, ไม่ถวายแล้ว,

ไม่มอบให้แล้ว.

ตตฺร “อิมาหๆ ภควา อตฺตภาวๆ ตุมฺหากๆ ปริจฺจชามีติ เอวๆ พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตา นิยฺยาเตตพฺโพ. เอวญฺหิ **อนิยฺยาเตตฺวา** ปนฺเตสุ เสนาสเนสุ วิหรนฺโต เภรวารมฺมเณ อาปาถมาคเต สนฺถมฺภิตุๆ อสกฺโกนฺโต คามนฺตๆ โอสริตฺวา คิหีหิ สๆสฏฺโฐ หุตฺวา อเนสนๆ อาปชฺชิตฺวา อนยพฺยสนๆ ปาปุเณยฺย. (วิสุทฺธิ.๑/๑๑๑)

ในการมอบตัวนั้น พึงมอบตนแด่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าอย่างนี้ว่า อิมาหๆ ภควา อตฺตภาวๆ ตุมฺหากๆ ปริจฺจชามิ (ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพเจ้า ขอมอบถวายอัตภาพนี้ แด่พระองค์) ก็ภิกษุเมื่อยัง**ไม่มอบ**ตน**ให้**อย่างนี้แล้ว เมื่ออยู่ในเสนาสนะที่สงัด จะไม่อาจ ยับยั้งอารมณ์ที่น่ากลัวซึ่งมาเผชิญเข้าได้ ก็จะแล่นเข้าสู่แดนบ้านคลุกคลีกับพวก

คฤหัสถ์ ถึงการแสวงหาไม่สมควร พึงถึงความเสื่อมได้.

(๒) ไม่ให้จบแล้ว, ไม่ให้สำเร็จแล้ว, ไม่ทำนิคมแล้ว, ไม่สรุปแล้ว.

โอวาทำ อนิยฺยาเทตฺวาติ เอโส ภคินิโย โอวาโทติ อวตฺวา. (วิ.อฏ.๖๖)

คำว่า **ไม่ให้โอวาทจบแล้ว (โอวาทำ อนิยฺยาเทตฺวา)** ความว่า ไม่กล่าวว่า “น้องหญิง นี้คือโอวาท”.

ดู นิยฺยาตน (สำ.ฏี.๒/๒๒)

นิยฺยาเตนฺต (ที.ฏี.๒/๓๔๕)

อนิยฺยาเทตฺวา (กฺริ.วิ)

[น + นิยฺยาเทตฺวา]

ความหมายเหมือนกับ อนิยฺยาเตตฺวา.

อนิยฺยาน (น)

[น + นิยฺยาน]

(๑) การไม่ออกไป, การไม่ยกทัพออกไป, การกลับมาจากสงคราม.

รญฺญ นิยฺยานำ ภวิสฺสติ. รญฺญ **อนิยฺยานำ** ภวิสฺสติ. (ที.๑/๙)

(ดิรัจฉานวิชชา) ดูฤกษ์ยาตราทัพว่า พระราชาจักเสด็จออกไป **หรือไม่เสด็จออกไป**.

อนิยฺยานนฺติ วิปฺปวุตฺถานำ ปุน อาคมนำ. (ที.อฏ.๑/๘๙)

คำว่า **ไม่เสด็จออกไป (อนิยฺยานำ)** ได้แก่ การที่พระราชาเสด็จไปพักแรมแล้วเสด็จกลับมาอีก.

(๒) (ติ) ธรรมอันไม่ใช่เหตุหลุดพ้น, ธรรมที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

ดู อนิยฺยานทีปก-มคฺค, อนิยฺยานิก

อนิยฺยานทีปก (ติ)

[น + นิยฺยาน + ทีปก]

ไม่แสดงถึงเหตุที่นำออกจากวัฏทุกข์, ไม่แสดงเหตุที่นำออกจากวัฏทุกข์.

ดู อนตฺถปทสำหิต

อนิยฺยานมคฺค (ปุ)

[อนิยฺยาน + มคฺค]

ทางที่ไม่นำออกจากวัฏฏะ, ทางผิด, มิจฉามรรค, มิจฉัตตนิยตมรรค, อนิยตมรรค.

นานปฺปการกา หิ **อนิยฺยานมคฺคาปิ** มคฺคาตฺเวว วุจฺจนฺติ. (ม.อฏ.๑/๒๔๒)

[เมื่อพ่อค้าผ้ากัมพลสีเหลืองราคาเป็นแสนโฆษณาว่า ท่านทั้งหลายเชิญรับซื้อผ้ากัมพลครับ คนทั้งหลายยังไม่ทราบก่อนว่า เป็นผ้ากัมพลชนิดไหน เพราะแม้

ผ้าเกสกัมพลและผ้าวาลกัมพลเป็นต้นมีกลิ่นเหม็น มีสัมผัสหยาบ เขาก็เรียกว่าผ้ากัมพลเหมือนกัน แต่เมื่อใด เขาโฆษณาว่าผ้ากัมพลแดงจากรัฐคันธาระมีเนื้อละเอียดมันเป็นเงา ห่มสบาย เมื่อนั้น คนมีทรัพย์เพียงพอก็จะรับซื้อ คนมีทรัพย์ไม่เพียงพอก็อยากจะดูชมฉันใด เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นสายเอก ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่า เป็นทางสายไหน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน]เพราะ**ทางที่ไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์** นานัปการ เขาก็เรียกว่าทางเหมือนกัน [แต่เมื่อพระองค์ตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ ภิกษุทั้งหลายก็จะเกิดอุตสาหะขึ้นว่าได้ทราบว่า ทางสายนี้กำจัดอุปัททวะ ๔ และนำคุณวิเศษ ๓ มาให้ได้ จักเข้าใจพระธรรมเทศนานี้ว่า จำเป็นต้องเรียน ต้องท่อง ต้องทรงจำ ต้องกล่าวสอน และจักเข้าใจทางสายนี้ว่า จำเป็นต้องเจริญตาม อุปัททวะ ๔ ประการคือ

๑. ความเศร้าโศกที่แผดเผาใจ

๒. ความคร่ำครวญรำพันทางวาจา

๓. ความทุกข์ไม่สำราญทางกาย

๔. ความเสียใจไม่แช่มชื่นทางจิต

คุณวิเศษ ๓ ประการ คือ

๑. ความบริสุทธิ์

๒. ญายธรรม

๓. พระนิพพาน]

อนิยฺยานมคฺคาติ มิจฺฉามคฺคา, มิจฺฉตฺต-นิยตานิยตมคฺคาปิ วา. (ม.ฏีกา.๑/๓๓๖)

คำว่า **ทางที่ไม่นำออกจากวัฏฏทุกข์ (อนิยฺยานมคฺคา)** ได้แก่ ทางผิด หรือว่าแม้ทางที่มีสภาพที่ผิดอันแน่นอนและไม่แน่นอนโดยการให้ผล (ต่อจากจุติจิต).

อนิยฺยานิก (ติ)

[น + นิยฺยานิก]

ไม่นำออก.

(๑) (ก) ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

(ข) มีปกติไม่ทำการนำออกจากวัฏ-ทุกข์.

(ค) มีปกติไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

นิยฺยานิกา ธมฺมา.

อนิยฺยานิกา ธมฺมา. (อภิ.๑/๑๓.)

สภาวธรรมที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

สภาวธรรม**ที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์**.

ดู อภิ.อฏ.๙๒,๙๓ และ มูลฏี, อนุฏี. ด้วย

(๒) ศาสนา (คำสอน) เป็นต้น อันไม่เป็นไปเพื่อมรรค ผล,

ไม่ให้สวรรค์และนิพพาน,

ไม่นำไปสู่สวรรค์และนิพพาน.

เอวํ เหตํ จุนฺท โหติ ทุรกฺขาเต ธมฺมวินเย ทุปฺปเวทิเต **อนิยฺยานิเก** อนุปสมสํวตฺตนิเก อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิเต.

(ที.๓/๙๘,ม.๑/๙๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี **ไม่เป็นไปเพื่อมรรค ผล** ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้.

โส ปเนส ยสฺมา มคฺคผลตฺถาย น นิยฺยาติ, ตสฺมา **อนิยฺยานิโก**. (ม.อฏ.๑/๓๒๐)

ก็เพราะเหตุที่ธรรมวินัยนี้นั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่มรรคและผล ฉะนั้น จึงชื่อว่า **ไม่นำไปสู่สวรรค์และนิพพาน**.

ธมฺโม ทุรกฺขาโต โหติ ทุปฺปเวทิโต **อนิยฺยานิโก** อนุปสมสวตฺตนิโก อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิโต. (สำ.๓/๓๓๑)

[พระผู้มีพระภาคตรัสกับเจ้ามหานามว่า] ธรรมที่กล่าวไม่ดี ประกาศไม่ดี **ไม่เป็นไปเพื่อมรรคผล** ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ.

อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ วิโลมํ **อนิยฺยานิกํ** สตฺถุสาสนํ ภเวยฺย. (วิ.อฏ.๒/๑๙๘)

สัตถุศาสน์ก็จะกลายเป็นนอกพระธรรม นอกพระวินัย สับสน **ไม่เป็นไปเพื่อมรรคผล**.

โลกายติกนฺติ อนตฺถนิสฺสิตํ สคฺคมคฺคานํ อทายกํ **อนิยฺยานิกํ** วิตณฺฑสลฺลาปิ โลกายติกวาทํ น เสเวยฺย. (ชา.อฏ.๗/๑๘๙)

บทว่า **โลกายติกํ** ความว่า ไม่ควรส้องเสพวาทะอันเกี่ยวเนื่องในทางหายนะ ซึ่งเป็นคำพูดที่ทำให้เขาหลงเชื่อ ไม่อิงอาศัยประโยชน์ **ไม่นำไปสู่สวรรค์**.

อภิสมเย อสติ นิรตฺถโกว พุทฺธุปฺปาโท, **อนิยฺยานิกํ** สาสนํ โหติ. (ที.อฏ.๒/๒๒)

เมื่อไม่มีการตรัสรู้ การอุบัติของพระพุทธเจ้าก็ไม่มีประโยชน์ คำสอนก็**ไม่นำออกจากทุกข์**.

อนิยฺยานิกนฺติ น นิยฺยานาวหํ สตฺตานํ อภาชนภาวโต. (ที.ฏี.๒/๒๒)

คำว่า **ไม่นำออกจากทุกข์ (อนิยฺยานิกํ)** ไม่นำสัตว์ให้พ้นจากวัฏทุกข์ได้ เพราะไม่เป็นดุจภาชนะรองรับสัตว์ทั้งหลาย.

(๓) (ถี) ธรรมอันไม่ประกอบในธรรมที่นำออกจากทุคติ และสังสารวัฏทุกข์,

ธรรมอันไม่ประกอบในธรรมที่นำไปสู่สวรรค์และนิพพาน,

ธรรมอันไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ คือการถึงสวรรค์และนิพพาน,

ธรรมที่ไม่นำออกจากวจีทุจริต,

ติรัจฉานกถา, เรื่องขัดขวางทางสวรรค์และนิพพาน.

ติรจฺฉานกถนฺติ อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตํ กถํ. (สำ.อฏ.๓/๓๒๕)

คำว่า **ติรัจฉานกถา (ติรจฺฉานกถํ)**

ได้แก่ คำพูดที่ขัดขวางทางสวรรค์และทางนิพพาน เพราะไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์.

ทุคฺคติโต สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ นิยฺยานํ, สคฺคมคฺโค โมกฺขมคฺโค จ. ตํ นิยฺยานํ อรหติ, นิยฺยาเน วา นิยุตฺตา, นิยฺยานํ วา ผลภูตํ เอติสฺสา อตฺถีติ นิยฺยานิกา, วจีทุจฺจริตสงฺกิเลสโต นิยฺยาตีติ วา อีการสฺส รสฺสตฺตํ, ย การสฺส จ ก การ์ กตฺวา นิยฺยานิกา, เจตนาย สทฺธึ สมฺผปฺปลาปา เวรมณิ. ตปฺปฏิปกฺขโต **อนิยฺยานิกา**, ตสฺสา ภาโว อนิยฺยานิกตฺตํ, ตสฺมา **อนิยฺยานิกตฺตา**. (ที.ฏีกา.๑/๑๒๘)

ชื่อ นำออก (นิยยานะ) เพราะอรรถว่า เป็นเหตุนำ (สัตว์) ออกจากทุคติและสงสาร คือทางสวรรค์และทางนิพพาน ชื่อวา ควรแก่ธรรม-ประกอบด้วยธรรม-มีธรรมที่นำออกจากทุกข์ (นิยยานิกธรรม) เพราะอรรถว่า ย่อมควรแก่ธรรมที่นำออกจากทุกข์นั้น หรือ ประกอบในธรรมที่นำออกจากทุกข์นั้น หรือว่า มีธรรมที่นำออกจากทุกข์นั้นหรือว่า ชื่อว่า นิยยานิกธรรม เพราะอรรถว่า นำออกจากสังกิเลสคือวจีทุจริต โดยรัสสะ อี เป็น อิ แปลง ย อักษร เป็น ก อักษร คือ การเว้นการพูดเพ้อเจ้อพร้อมกับเจตนา วาจา ชื่อว่า **อนิยยานิกะ** เพราะตรงข้ามกับนิยยานิกธรรมนั้น ความเป็นแห่งวาจาที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์นั้น เพราะความเป็นวาจาที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์นั้น.

(๔) อันไม่ละกิเลสที่ตรงข้าม, อันไม่ควร, ไม่สามารถ.

อมฺหากํ ปน มหานิคณฺฐสฺส กถา **อนิยฺยานิกา**. (ม.อฏ.๓/๔๐)

[อุบาลีคหบดีกำหนดว่า]“ส่วนถ้อยคำของนิครนถ์ใหญ่ของพวกเรา **ไม่ละกิเลสที่ตรงข้าม**”.

อนิยฺยานิกาติ อปฺปาฏิหีรา, อยุตฺตาติ อตฺโถ. (ม.ฏี.๓/๓๐)

คำว่า**ไม่ละกิเลสที่ตรงข้าม (อนิยฺยานิกา)** ได้แก่ ไม่ละ (กิเลส) อธิบายว่า ไม่สมควร (ละกิเลส).

อนิยฺยานิกการณ (น)

[อนิยฺยานิก + การณ]

(การประพฤติ) เหตุอันทำให้ไม่หลุดพ้นจากวัฏฏะ, เหตุที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

ทุติยํ อาหุ ตกฺกิกาติ ทุติยนฺติ ปรมโต อปณฺณกฏฺฐานโต นิยฺยานิกการณโต ทุติยํ ตกฺกคฺคาหการณํ **อนิยฺยานิกการณํ**.
(ชา.อฏ.๑/๑๒๐)

คำว่า **ที่ ๒ (ทุติยํ)** ในคำว่า **นักคาดคะเนทั้งหลายกล่าวฐานะที่ ๒ (ทุติยํ อาหุ ตกฺกิกา)** ความว่า เหตุถือเอาด้วยเหตุผล คือ**เหตุที่ไม่นำออก**ที่สอง จากฐานะอันไม่ผิด คือเหตุที่นำออกกจากที่หนึ่ง ชื่อว่าอนิยยานิกกรณะ.

อนิยฺยานิกตฺต (น)

[อนิยฺยานิก + ตฺต]

ความเป็นอนิยยานิกะ.

ดู อนิยฺยานิก

อนิยฺยานิกปกฺข (ปุ)

[อนิยฺยานิก + ปกฺข]

ข้อปฏิบัติอันนับเนื่องในฝักฝ่ายแห่งธรรมที่ไม่ใช่เหตุนำออกจากวัฏฏะ,

ข้อปฏิบัติฝ่ายที่ไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์,

ข้อปฏิบัติของนักบวชอเจลกะ,

ข้อปฏิบัติอันมีความเป็นอยู่แบบสุนัข เป็นต้น.

“**ลเภยฺยาหํ ภนฺเตติ** อิทํ โส “จิรํ วต เม **อนิยฺยานิกปกฺเข** โยเชตฺวา อตฺตา กิลมิโต สุกฺขนทีตีเร นฺหายิสฺสามีติ สมฺปริวตฺเตนฺเตน วิย ถุเส โกฏฺเฏนฺเตน วิย จ น โกจิ อตฺโถ นิปฺผาทิโต หนฺทาหํ อตฺตานํ โยเค โยเชมีติ จินฺเตตฺวา อาห. (ม.อฏ.๓/๗๔)

นายเสนิยะนั้นคิดว่า “เราประกอบแล้ว **ในข้อปฏิบัติฝ่ายที่ไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์**หนอ ทำตนให้ลำบากแล้ว เราเป็นเหมือนกลับความคิดว่า “เราจักอาบน้ำที่ริมฝั่งแม่น้ำอันเหือดแห้ง” และเป็นเหมือนกำลังตำแกลบ มิได้ให้สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เอาเถิด เราจะประกอบตนไว้ในความเพียร” จึงได้กล่าวคำนี้ว่า **ข้าพระองค์พึงได้ (ลเภยฺยาหํ ภนฺเต)**.

อนิยฺยานิกปกฺเขติ อเจฬกปพฺพชฺชาย กุกฺกุรวเต จ. (ม.ฏี.๓/๔๗)

คำว่า **ในข้อปฏิบัติฝ่ายที่ไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์ (อนิยฺยานิกปกฺเข)** ได้แก่ ในการบวชของคนเปลือยและในกุกกุรวัตร (ประพฤติวัตรเหมือนพวกสุนัข).

อนิยฺยานิกปฏิปทา (ถี)

[อนิยฺยานิก + ปฏิปทา]

ข้อปฏิบัติที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

มิจฺฉาปฏิปทนฺติ อยํ ตาว **อนิยฺยานิกปฏิปทา**. (สํ.อฏ.๒/๑๘)

คำว่า **มิจฉาปฏิปทา (มิจฺฉาปฏิปทำ)** ความว่า นี้เป็น**ข้อปฏิบัติที่ไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์** เป็นอันดับแรก.

อนิยฺยานิกปถ (ปุ)

[อนิยฺยานิก + ปถ]

ทางที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

พฺราหฺมโณ อญฺเญน อสุทฺธิมคฺเคน มิจฺฉาปฏิปทาย **อนิยฺยานิกปเถน** อญฺญตฺร สติปฏฺฐาเนหิ อญฺญตฺร สมฺมปฺปธาเนหิ อญฺญตฺร อิทฺธิปาเทหิ อญฺญตฺร อินฺทฺริเยหิ อญฺญตฺร พเลหิ อญฺญตฺร โพชฺฌงฺเคหิ อญฺญตฺร อริเยน อฏฺฐงฺคิเกน มคฺเคน สุทฺธึ วิสุทฺธึ ปริสุทฺธึ, มุตฺตึ วิมุตฺตึ ปริมุตฺตึ, นาห

น กเถติ. (มหานิ.๑๐๗)

พราหมณ์ไม่กล่าว คือ ไม่บอก ความหมดจด คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป โดยมรรคอื่นคือ มรรคที่ไม่หมดจด ปฏิปทาที่ผิด **ทางที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์** ยกเว้นสติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ รวมความว่า พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจด ... โดยมรรคอื่น.

อนิยฺยานิกภาว (ปุ)

[อนิยฺยานิก + ภาว]

ความเป็นธรรมที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์,

สภาพที่ไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

อนิยฺยานิกภาวกถน (น)

[อนิยฺยานิกภาว + กถน]

การกล่าวถึงความเป็นธรรมไม่นำออกจากวัฏทุกข์.

ภควา เนสํ **อนิยฺยานิกภาวกถเนน** อตฺถาภาวโต อลนฺติ ปฏิกฺขิปิตฺวา อุปมาย อตฺถํ ปเวเทนฺโต ธมฺมเมว เทเสตุ, **ธมฺมํ, เต พฺราหฺมณ, เทเสสฺสามีติ** อาห. (ม.อฏ.๒/๑๓๗)

พระผู้มีพระภาคจึงทรงห้ามว่า “อย่าเลย” เพราะไม่มีประโยชน์ด้วยการกล่าวถึงความที่ปฏิญญาเหล่านั้น**เป็นธรรมไม่นำสัตว์ออกจากวัฏทุกข์** แล้วประกาศบทที่มีประโยชน์ด้วยข้ออุปมา จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **พราหมณ์ เราจะแสดงธรรมแก่ท่าน** เพื่อจะทรงแสดงเฉพาะธรรม.

อนิยฺยานิกสาสน (น)

[อนิยฺยานิก + สาสน]

คำสอนอันไม่นำออกจากวัฏทุกข์,

คำสอนอันไม่เป็นไปเพื่อมรรคผล.

อิทานิ ยสฺมา **อนิยฺยานิกสาสเนเนว** นิยฺยานิกสาสนํ ปากฏํ โหติ, ตสฺมา อาทิโต อนิยฺยานิกสาสนเมว ทสฺเสนฺโต **อิธ จุนฺท สตฺถา จ โหติ อสมฺมาสมฺพุทฺโธ**ติอาทิมาห. (ที.อฏ.๓/๙๒)

บัดนี้ เพราะคำสั่งสอนอันจะนำผู้ปฏิบัติออกจากวัฏฏทุกข์ได้ ย่อมปรากฏโดยเป็น**คำสอนอันไม่นำผู้ปฏิบัติตามออกจากวัฏทุกข์** ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงคำสอนอันนำผู้ปฏิบัติออกจากวัฏทุกข์ไม่ได้ ตั้งแต่ต้น จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **จุนทะ ในโลกนี้ มีศาสดาผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (อิธ จุนฺท สตฺถา จ โหติ อสมฺมาสมฺพุทฺโธ)**.

อนิรสฺสารท (ติ)

[น + นิรสฺสาท]

อันไม่ปราศจากความยินดี,

ไม่ปราศจากความแช่มชื่น.

ยทาสฺส เอวํ ปฏิปชฺชโต อลีนํ อนุทฺธตํ **อนิรสฺสาทํ** อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ, สารถิ วิย สมปฺปวตฺเตสุ อสฺเสสุ.
(วิสุทฺธิ.๑/๑๓๑)

เมื่อใด พระโยคาวจรนั้นปฏิบัติอยู่อย่างนั้น จิตย่อมไม่หดหู่ ไม่ฟุ้งซ่าน **ไม่ปราศจากความแช่มชื่น** เป็นไปสม่ำเสมอในอารมณ์ดำเนินไปถูกวิถีแห่งสมถะ เมื่อนั้น พระโยคาวจรนั้นไม่ต้องขวนขวายในการประคอง ข่ม และปลอบจิตนั้น เปรียบเหมือน นายสารถีไม่ต้องขวนขวายในม้าตัววิ่งไปเรียบ ๆ.

อนิรากต (ติ)

[น + นิรากต]

ไม่ถูกละทิ้ง,

ไม่ถูกนำออกไปภายนอก,

ไม่เสื่อม, ไม่สูญหาย.

อนิรากตชฺฌาน (ติ)

[อนิรากต + ฌาน]

ผู้มีฌานที่ไม่ถูกนำออกไปภายนอก,

ผู้มีฌานไม่เสื่อม, ไม่สูญหาย.

อากงฺเขยฺย เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ‘สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย จ อสฺสํ มนาโป จ ครุ จ ภาวนีโย จาติ สีเลสฺเววสฺส ปริปูรการี อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต **อนิรากตชฺฌาโน** วิปสฺสนาย สมนฺนาคโต พฺรูเหตา สุญฺญาคารานํ.
(สํ.๑/๓๙)

ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย’ ภิกษุนั้นพึงทำศีล ให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบจิตภายในตน **มีฌานไม่เสื่อม** ประกอบด้วยวิปัสสนาเพิ่มพูนเรือนว่าง.

อนิรากตชฺฌาโนติ พหิ อนีหฏชฺฌาโน, อวินาสิตชฺฌาโน วา. (สํ.ฏี. ๑๖๑)

คำว่า **มีฌานไม่เสื่อม (อนิรากตชฺฌาโน)** ได้แก่ ผู้มีฌานไม่ถูกนำออกไปภายนอก หรือมีฌานที่ไม่ถูกอารมณ์อะไร ๆ ทำให้พินาศไป.

อนิรามคนฺธ (ติ)

[น + นิรามคนฺธ (= นิ + อาม + คนฺธ)]

ผู้มิใช่ไม่มีกลิ่นคาว-กลิ่นเหม็นสาบ,

ผู้มีกลิ่นเหม็นคาว-กลิ่นเหม็นสาบ-กลิ่นเหม็นเน่า.

โกโธ โมสวชฺชํ นิกติ จ ทุพฺโภ
กทริยตา อติมาโน อุสูยา
อิจฺฉา วิวิจฺฉา ปรเหจนา จ
โลโภ จ โทโส จ มโท จ โมโห

เอเตสุ ยุตฺตา **อนิรามคนฺธา**
อาปายิกา นิวุตพฺรหฺมโลกา.
(ที.๒/๑๙๕)

[สนังกุมารพรหมตรัสว่า]

โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) ทุพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ปรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) มทะ (ความมัวเมา) โมหะ (ความหลง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ **เป็นผู้มีกลิ่นเหม็นคาว**ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว.

[**กทริยตา** ในที่นี้หมายถึงความตระหนี่จัด (ที.ม.อ. ๓๒๐/๒๗๙)]

เอเตสุ ยุตฺตา อนิรามคนฺธาติ เอเตสุ จุทฺทสสุ กิเลเสสุ ยุตฺตา ปชา นิรามคนฺธา น โหติ, อามคนฺธา สกุณปคนฺธา ปูติคนฺธา-เยวาติ วทติ. (ที.อฏ.๒/๒๕๙)

คำว่า **สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ เป็นผู้มีกลิ่นเหม็นคาว (เอเตสุ ยุตฺตา อนิรามคนฺธา)** ความว่า สนังกุมาร-พรหมตรัสว่า “หมู่สัตว์ผู้ประกอบแล้วในกิเลส ๑๔ ประการเหล่านี้ เป็นผู้ไม่มีกลิ่นชั่วร้ายหามิได้ แต่เป็นผู้มีกลิ่นเหม็นคาว มีกลิ่นเหม็นเหมือนซากศพ มีกลิ่นเหม็นเน่าอย่างเดียว”.

อนิรุทฺธ (ติ)

[น + นิรุทฺธ]

ยังไม่ดับ, ยังไม่สูญไป.

อวิคตํ อตีตํ อตฺถิ อตีตํ **อนิรุทฺธนฺ** อวิคตํ อวิปริณตํ น อตฺถงฺคตํ น อพฺภตฺถงฺคตนฺติ? น เหวํ วตฺตพฺเพ. (อภิ.ก.๙๖)

สก. อดีตมีอยู่ อดีต**ยังไม่ดับ** ยังไม่หายไป ยังไม่แปรผันไป ยังไม่สูญไป ยังไม่ดับสูญไปใช่ไหม

ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น.

อนิล (ปุ)

[อน + อิล.อนนฺติ ปาณนฺตฺยเนนาติ อนิโล. อิโล. (ธาน.ฏี.๓๗)]

ลม

ธชมปริมิตํ อนนฺตปารํ
ทุปฺปสหํ ธงฺเกหิ สาครว
คิริมิว **อนิเลน** ทุปฺปสยฺโห
ทุปฺปสโห อหมชฺช ตาทิเสน.
(ชา.๑/๖๓)

(พระเจ้าคันธาระได้ตรัสสรรเสริญกองทัพของพระองค์ว่า)

ธงสำหรับรถของเรามากมายมีจำนวนมิใช่น้อย ถึงพลพาหนะก็

กำหนดนับไม่ได้ ยากที่ศัตรูใด ๆ จะครอบงำย่ำยีได้ ดุจสมุทรสาคร ยากที่ฝูงกาจะบินข้ามพ้นได้ อนึ่ง กองทัพของเรานี้ก็ยากที่กองทัพอื่นจะครอบงำย่ำยีได้ ดุจภูเขาอัน**ลม**ไม่สามารถจะพัดให้หวั่นไหวได้ วันนี้ เรานั้นมีกำลังเห็นปานนี้ ยากที่พระราชาเช่นท่านจะครอบงำย่ำยีได้ .

คิริมิว อนิเลน ทุปฺปสยฺโหติ อปิจ เม อยํ พลกาโย ยถา ปพฺพโต วาเตน อกมฺปนียโต-ทุปฺปสโห, ตถา อญฺเญน พลกาเยน ทุปฺปสโห. (ชา.อฏ.๒/๒๐๑)

คำว่า **ดุจภูเขาอันลมไม่สามารถจะพัดให้หวั่นไหวได้ (คิริมิว อนิเลน ทุปฺปสยฺโห)** ความว่า อนึ่งพลนิกายของเรานี้ ยากที่พลนิกายอื่นจะราญรอนได้ ดุจบรรพตอันลมไม่สามารถพัดให้โยกคลอนได้ฉะนั้น.

อนิลชลเวค (ปุ)

[อนิล + ชล + เวค]

กระแสลมและกระแสน้ำ,

แรงลมและแรงน้ำ.

อนิลชลเวคสญฺฉาทิต (ติ)

[อนิลชลเวค + สญฺฉาทิต]

ปกคลุมไปด้วยกระแสลมและกระแสน้ำ.

ยถา วา ปน มหาราช คคนํ **อนิลชลเวค-สญฺฉาทิตํ** อุสฺสนฺนชลภารภริตํ อติวาเตน ผุฏิตตฺตา นทติ รวติ คพฺคพายติ, เอวเมว โข มหาราช มหาปถวี รญฺโญ เวสฺสนฺตรสฺส ทานพลวิปุลอุสฺสนฺนภารภริตา ธาเรตุ๋ น วิสหนฺตี จลติ กมฺปติ ปเวธติ. (มิลินฺท.๑๒๑)

(พระนาคเสนกล่าวกับพระเจ้ามิลินท์ว่า) ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ท้องฟ้า**ที่ปกคลุมไปด้วยกระแสลมและกระแสน้ำ** เต็มไปด้วยมวลน้ำเป็นอันมาก เพราะถูกลมแรงจัดตีกระหน่ำ ก็บรรลือเสียง เปล่งเสียงดังครืน ๆ สนั่น ฉันใด ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่เต็มไปด้วยคุณธรรมที่ไพบูลย์เป็นอันมากคือกำลังทานของพระราชาเวสสันดรแล้ว ก็ไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ สั่นไหว คลอนแคลนไป.

อนิลชว (ปุ)

[อนิล + ชว]

(๑) ความเร็วแห่งลม.

(๒) (ติ) ผู้มีความเร็วดุจลม, ผู้วิ่งเร็ว.

มหาราช รญฺโญ อสฺสาชานีโย ภเวยฺย สีฆคติ **อนิลชโว** ตสฺส ราชา ชวพลํ ปริกิตฺตยนฺโต สเนคมชานปทภฏพลพฺราหฺมณคหปติก-อมจฺจชนมชฺเฌ เอวํ วเทยฺย ‘อากงฺขมาโน เม โภ อยํ หยวโร สาครชลปริยนฺตํ มหึ อนุวิจริตฺวา ขเณน อิธาคจฺเฉยฺยาติ, น จ ตํ ชวคตึ ตสฺสํ ปริสายํ ทสฺเสยฺย วิชฺชติ จ โส

ชโว ตสฺส สมฺโถ จ โส ขเณน สาครชล-ปริยนฺตํ มหึ อนุวิจริตุ. (มิลินฺท.๑๔๓)

ขอถวายพระพร พระราชาทรงมีม้าอาชาไนย**ที่วิ่งเร็ว** ฝีเท้าจัด พระราชา เมื่อจะทรงยกย่องกำลังฝีเท้าของม้าอาชาไนยนั้น จึงรับสั่งในท่ามกลางชุมชน พวกข้าราชการ พราหมณ์ คฤหบดี อำมาตย์ พร้อมทั้งพวกชาวนิคม ชาวชนบท ทั้งหลายอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เอ๋ย ม้าประเสริฐของเราตัวนี้ ถ้ามันต้องการมันก็ย่อมท่องเที่ยวไปยังแผ่นดินใหญ่จนจดขอบทะเล แล้วกลับมาถึงที่นี้ได้โดยฉับพลัน ดังนี้ พระองค์มิได้ทรงทำฝีเท้าเร็วให้ปรากฏ (ให้เห็นกัน) ในบริษัทนั้น ก็ม้าอาชาไนยนั้นมีฝีเท้าเร็วจริง และม้าตัวนั้นก็มีความสามารถที่จะเที่ยวไปในแผ่นดินจนจดขอบทะเล แล้วกลับมาได้โดยพลันจริง.

อนิลญฺชส (น)

[อนิล + อญฺชส]

ทางไปของลม, ท้องฟ้า, อากาศ.

อทฺทสํ วิรชํ พุทฺธํ
คจฺฉนฺตํ **อนิลญฺชเส**
ตุณฺเฑน สาลํ ปคฺคยฺห
วิปสฺสิสฺสาภิโรปยิ. (อป.๑/๑๒๕)

(พระปัจจาคมนิยเถระกล่าวว่า)
ข้าพเจ้าเป็นนกจักรพาก ได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส เสด็จไป**ทางอากาศ**จึงคาบดอกสาละบูชาพระผู้มีพระภาค พระนามว่า วิปัสสี.

คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเสติ อนิลญฺชเส อากาสปเถ คจฺฉนฺตํ พุทฺธํ. (อป.อฏ.๒/๙๐)

คำว่า **ผู้เสด็จไปทางอากาศ (คจฺฉนฺตํ อนิลญฺชเส)** ความว่า พระพุทธเจ้าผู้เสด็จไปอยู่**ทางอากาศ** คือ ทางท้องฟ้า.

อนิลปถ (ปุ)

[อนิล + ปถ. อนิลสฺส วาตสฺส ปโถ อนิลปโถ. (ธาน.ฏี. ๔๕)]

ทางไปของลม, ท้องฟ้า, อากาศ.

โส อากาเส จตฺวา มหาชนสฺส โอวาทํ ทตฺวา **อนิลปเถน** อุตฺตรหิมวนฺเต นนฺทมูลกปพฺภาเรเมว อคมาสิ. (ชา.อฏ.๓/๓๕๖)

พระปัจเจกพุทธะนั้นประทับยืนบนอากาศประทานโอวาทแก่มหาชนแล้ว **ได้เสด็จไปทางอากาศ** สู่เงื้อมเขานันทมูลกะ ในป่าหิมพานต์ด้านทิศอุดร.

ดู วชิร.๔๒๖ สารตฺถ ๓/๒๔๗ ด้วย

อนิลปฐูปิต (ติ)

[อนิล + ปฐูปิต (= ป + ฐู + ณาเป + ต]

อันลมพัดให้หวั่นไหวแล้ว,

อันลมพัดไปอย่างแผ่วเบา.

ดู อนิลปมุญฺจิต

อนิลปมุณฺจิต (ติ)

[อนิล + ปมุณฺจิต]

ดอกไม้ที่มีกลิ่นอันลมพัด, ฟุ้งไปตามลม.

> นรนาริโย พหุเกตฺถเนกวณฺณา
> กุสุมวิภูสิตาภรเณตฺถ สุมนา
> **อนิลปมุณฺจิตา** ปวนฺติ สุรภึ
> ตปนิยวิตตา สุวณฺณฉนฺนา.
> (วิมาน.๗๗)

เทพบุตรและเทพธิดาจำนวนมาก ในวิมานนี้มีรูปร่างลักษณะต่าง ๆ กันมีจิตใจเบิกบาน ทรงทิพยอาภรณ์ ประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ คลุมด้วยกรองทอง ห่มด้วยอาภรณ์ทองโชยกลิ่นหอม**ฟุ้งไปตามลม**.

อนิลปมุณฺจิตา ปวนฺติ สุรภินฺติ อนิเลน ปมุณฺจิตคนฺธานํ ปุปฺผานํ วายุนา วิมุตฺต-ปตฺตปุฏึ วิย วิพนฺธตาย วิกสิตตาย จ สุคนฺธํ ปวายนฺติ. “อนิลปฏูปิตาติปิ ปฐนฺติ, วาเตน มนฺทํ อาวุยฺหมานา เหมมยปุปฺผาติ อตฺโถ. (วิมาน.อฏ.๒๑๙)

คำว่า **โชยกลิ่นหอมฟุ้งไปตามลม (อนิล-ปมุณฺจิตา ปวนฺติ สุรภึ)** ความว่า ย่อมโชยกลิ่นหอมของดอกไม้ทั้งหลายที่มีกลิ่นหอมลอยไปตามลม เพราะเป็นดอกไม้แก่และบานแล้วเหมือนพวงกลีบหลุดเพราะลม อาจารย์บางท่านกล่าวว่า **อนิลปฏูปิตา** อันลมขจัดแล้วดังนี้ก็มี ความว่า ดอกไม้ทองถูกลมพัดแผ่ว ๆ.

อนิลพล (น)

[อนิล + พล]

แรงลม, กำลังลม.

อนิลพลเวค (ปุ)

[อนิลพล + เวค]

กำลังลมแรง, ความเร็วลม,

กำลังความเร็วลม.

อนิลพลเวคาภิหต (ติ)

[อนิลพลเวค + อภิหต]

ถูกกำลังแรงลมเบียดเบียน,

ถูกกำลังลมแรงพัด.

รุกฺโขปิ มธุกปุปฺผมฺปนฺนผโล **อนิลพลเวคา-ภิหโต ภิชฺชติ**. (มิลินฺท.๑๖)

แม้ต้นไม้ที่ออกผลดกมีรสหวาน **ถูกกำลังลมแรงพัด**ก็หักไป.

อนิลพลสมาหต (ติ)

[อนิลพล + สมาหต]

ถูกกำลัง-แรงลมพัดแล้ว.

มหาราช มหติ มหารุกฺเข ขนฺธสาขาปลาส-สมฺปนฺเน **อนิลพลสมาหเต** สาขา จลติ, อปิ นุ ตสฺส ขนฺโธปิ จลตีติ? “น หิ ภนฺเตติ. (มิลินฺท.๒๔๗)

พระนาคเสน ถามว่า“ขอถวายพระพร

มหาบพิตร เมื่อต้นไม้ต้นใหญ่โตสมบูรณ์ด้วยลำต้น กิ่งและใบ **ถูกกำลังลมพัด** กิ่งไม้ก็สั่นไหว ลำต้นแห่งต้นไม้นั้น ก็สั่นไหวด้วยหรือหนอ”

พระเจ้ามิลินท์ ตอบว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”.

อนิลายน (น)

[อนิล + อยน]

ทางไปของลม, ท้องฟ้า, อากาศ.

ภควา ตมฺหิ สมเย
โลกเชฏฺโฐ นราสโภ
จงฺกมํ สุสมารูฬฺโห
อมฺพเร **อนิลายเน**. (อป.๑/๑๗๒)

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค ผู้เจริญที่สุดในโลกทรงองอาจกว่านรชน เสด็จขึ้นสู่ที่จงกรมในอากาศ**ซึ่งเป็นทางไปของลม**.

[อปาทาน.อฏ.๒/๑๓๙ ความหมายของ อนิล คือ ท้องฟ้า และองค์ธรรมเหมือน อยน]

อนิลูปม (ติ)

[อนิล + อุปมา]

มีอุปมาดั่งลม.

อนิลูปมสมุปฺปาต (ติ)

[อนิลูปม + สมุปฺปาต]

ผู้มีความเร็วดุจลม, มีฝีเท้าเร็วดุจลม.

ตตฺราสุ กุมุทายุตฺตา
จตฺตาโร สินฺธวา หยา
อนิลูปมสมุปฺปาตา
สุทนฺตา โสณฺณมาลิโน. (ชา.๒/๒๕๘)

รถนั้นเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัว ล้วนแต่มีสีดังดอกโกมุท**เป็นม้ามีฝีเท้าเร็วดังลม** วิ่งเรียบ ประดับด้วยดอกไม้ทอง.

อนิลูปมสมุปฺปาตาติ วาตสทิสเวคา. (ชา.อฏ.๗/๑๑๐)

คำว่า **อนิลูปมสมุปฺปาตา** แปลว่า ม้าที่มีความเร็วเหมือนลม.

อนิเลริต (ติ)

[อนิล + เอริต]

อันลมทำให้หวั่นไหวแล้ว,

ถูกลมพัดแล้ว.

กาฬา นิทาเฆริว อคฺคิชาริว
อนิเลริตา โลหิตปตฺตมาลินี
กา ติฏฺฐสิ มนฺทมิคาวโลกยํ
ภาเสสมานาว คิรํ น มุญฺจสิ.
(ชา.๒/๑๐๘)

(โกสิยดาบสสนทนากับนางหิรีเทพธิดาว่า)

เธอนั้นเป็นใคร เหมือนเถาวัลย์ดำในฤดูร้อนเหมือนเปลวเพลิง

เหมือนดอกไม้มีกลีบสีแดงที่โอนเอนไปมา**เพราะถูกลมพัด** คล้ายแม่เนื้อตัวเซื่องซึมกำลังชะเง้อมองดูเหมือนมีความประสงค์จะกล่าว แต่ก็ไม่เปล่งวาจา.

อนิเลริตองฺคณ (น)

[อนิเลริต + องฺคณ]

พื้นที่ถูกลมพัด, ลานกว้างที่ถูกลมพัด, ทุ่งกว้างอันถูกลมพัด.

วุฏฺฐมฺหิ เทเว จตุรงฺคุลมฺหิ ติเณ **อนิเลริตองฺคณมฺหิ** ฐตฺวาน โยคสฺส ปยุตฺตตาทิโน ตโตตฺตรึ ปารมตา น วิชฺชติ. (อป.อฏ.๑/๑๐๖)

(พระโสณโกฬิวิสเถระกล่าวว่า) เมื่อฝนตกแล้ว หญ้ายาวประมาณ ๔ องคุลียืนต้นอยู่ที่**พื้นที่ถูกลมพัด**สำหรับพระโยคาวจรผู้ประกอบความเพียร ผู้คงที่ไม่มีอะไรจะยอดเยี่ยมยิ่งไปกว่าต้นหญ้านั้น.

อนิวตฺต (ติ)

[น + นิวตฺต]

ผู้ไม่มีการกลับ

ผู้ไม่มีความถอยกลับ, ผู้ไม่ท้อถอย.

ดู อนิวตฺตน

อนิวตฺตคมน (น)

[อนิวตฺต + คมน]

การไปโดยไม่มีการกลับ,

การไปไม่กลับ.

อถ นำ สตฺถา “ปาลิเลยฺยก อิทำ ปน มม **อนิวตฺตคมนำ** ตว อิมินา อตฺตภาเวน ฌานำ วา วิปสฺสนำ วา มคฺคผลำ วา นตฺถิ ติฏฺฐ ตฺวนฺติ อาห. (ธมฺม.อฏ.๑/๔๑)

ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะช้างนั้นว่า ปาริเลยยกะ นี้เป็น**การไปไม่กลับ**ของเรา, ฌานก็ดี วิปัสสนาก็ดี มรรคและผลก็ดี ย่อมไม่มีแก่เจ้าด้วยอัตภาพนี้, เจ้าหยุดอยู่เถิด.

อนิวตฺตน (น)

[น + นิวตฺตน]

ความไม่กลับ, ความไม่ถอยกลับ.

อนิวตฺตนธมฺม (ติ)

[น + นิวตฺตน + ธมฺม]

มีสภาพไม่กลับ, มีสภาพไม่ถอยกลับ, ไม่ถอยกลับเป็นธรรมดา.

ตทา ปน พาราณสิรญฺโญ มตฺตวารเณปิ อภิมุขำ อาคจฺฉนฺเต **อนิวตฺตนธมฺมา**

อสนิยาปิ สีเส ปตนฺติยา อสนฺตสนสภาวา สีลวมหาราชสฺส รุจิยา สติ สกลชมฺพุทีเป รชฺชํ คเหตุ สมตฺถา สหสฺสมตฺตา อเภชฺช-วรสูรา มหาโยธา โหนฺติ. (ชา.อฏ.๑/๒๐๘)

ก็เมื่อนั้นพระเจ้ากรุงพาราณสีมีนักรบผู้ยิ่งใหญ่ประมาณ ๑,๐๐๐ คน กล้าหาญดีเยี่ยม ใคร ๆ ไม่สามารถทำลายได้ แม้เมื่อช้างตกมันวิ่งมาตรงหน้า**ก็ไม่ถอยกลับ เป็นธรรมดา** แม้เมื่อ สายฟ้าตกมาบนศีรษะก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อพระเจ้าสีลวมหาราชมีความพอพระทัย ก็สามารถนำราชสมบัติในชมพูทวีปทั้งหมดมาให้ได้.

ดู อนาวตฺติตธมฺม ด้วย

อนิวตฺตนภาว (ปุ)

[อนิวตฺตน + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่มีการกลับ,

ความเป็นผู้ไม่ถอยกลับ,

ความไม่กลับ, ความไม่ถอยกลับ.

ดู อนิวตฺติตตฺต

อนิวตฺตนีย (ติ)

[น + นิวตฺตนีย]

ไม่กลับ, ไม่ถอยกลับ.

อนิวตฺตนียคมน (น)

[อนิวตฺตนีย + คมน]

การไปไม่กลับ, ไม่ถอยกลับ.

ดู อนิวตฺตคมน

อนิวตฺตนฺต (ติ)

[น + นิวตฺตนฺต]

ผู้ไม่กลับอยู่, ไม่ถอยกลับอยู่.

วีริยํ เม ธุรโธรยฺหํ
โยคกฺเขมาธิวาหนํ
คจฺฉติ **อนิวตฺตนฺตํ**
ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจติ. (สํ.๑/๑๗๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
ความเพียรของเราช่วยนำธุระไป
ให้ถึงความเกษมจากโยคะนำไป
ไม่ถอยกลับอยู่ นำไปถึงที่ ซึ่ง
บุคคลไปถึงแล้วไม่เศร้าโศก.

ยถา ตว นงฺคลํ วหนฺตํ ธุรโธรยฺหํ เขตฺตโกฏฺฐึ ปตฺวา ปุน นิวตฺตติ, เอวํ **อนิวตฺตนฺตํ** ทีปงฺกร-กาลโต ปภุติ คจฺฉเตว. (สํ.อฏ.๑/๒๓๔)

ไถของท่านเมื่อนำไป ชื่อว่า นำธุระไปเพื่อธุระ คือถึงที่สุดนาแล้วกลับมาอีก ฉันใด ความเพียรของเรา ชื่อว่าไป**ไม่กลับ**มาเลย จำเดิมแต่กาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ฉันนั้น.

อนิวตฺตพรฺหฺมทตฺต (ปุ)

[อนิวตฺต + พรฺหฺมทตฺต]

ผู้มีนามว่า อนิวัตตพรหมทัต (พระราชา).

พาราณสิยํ กิร **อนิวตฺตพฺรหฺมทตฺโต** นาม ราชา อโหสิ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๒.)

ได้ยินว่า ในกรุงพาราณสี มีพระราชาพระนามว่า **อนิวัตตพรหมทัต**.

อนิวตฺตมาน (ติ)

[น + นิวตฺตมาน]

ไม่กลับอยู่, ไม่กลับมาอยู่, ไม่ถอยกลับอยู่.

สนฺทาลยิตฺวาน สโยชนานิ
ชาลํว เภตฺวา สลิลมฺพุจารี
อคฺคีว ทฑฺฒํ **อนิวตฺตมาโน**
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(อป.อฏ.๑/๑๓)

(พระปัจเจกพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งกล่าวว่า) (พระปัจเจกพุทธเจ้า) ทำลายสังโยชน์แล้วเหมือนสัตว์ทำลายข่ายและเหมือนไฟไหม้เชื้อมอดหมดไป**ไม่กลับมา**จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

โส อคฺคิ สุกฺขานิ จ หริตานิ จ ติณาทีนิ ทหนฺโต **อนิวตฺตมาโน** เอว คจฺฉติ. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๓)

ไฟนั้นไหม้ไม้แห้ง และวัตถุมีหญ้าเป็นต้นที่เขียวสดลามไป**ไม่กลับ**.

อนิวตฺตมานส (ติ)

[อนิวตฺต + มานส]

ผู้มีจิตที่ไม่หวนกลับ, มีจิตไม่ถอยกลับ.

อนิวตฺตมานสํ ญตฺวา
สมฺพุทฺโธ เอตทพฺรวิ
เอกตึเส อิโต กปฺเป
อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติ. (พุทฺธ.๓๗๐)

(พระเวสสภูพุทธเจ้า)
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบว่า **เรามีจิตไม่ถอยกลับ** จึงได้ตรัสดังนี้ว่า'ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า.

อนิวตฺตมานสนฺติ อโนสกฺกิยมานมานสํ. (พุทฺธ.อฏ.๒๙๔)

คำว่า **ผู้มีจิตไม่ถอยกลับ (อนิวตฺตมานสํ)** ได้แก่ มีใจไม่ท้อถอย.

อนิวตฺติ (ถี)

[น + นิวตฺติ]

(๑) การไม่หวนกลับ, การไม่ถอยกลับ

(๒) (ติ) ผู้ไม่มีการหวนกลับ, การไม่ถอยกลับ, ผู้ไม่หวนกลับ, ไม่ถอยกลับ.

นาหํ ภพฺโพ เอตรหิ
กามานิ ปฏิเสวิตุํ
อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ
พฺรหฺมจริยปรายโณ. (อ.๑/๑๔๕)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
บัดนี้เราไม่ควรกลับไปเสพกาม เรา**จักไม่ถอยกลับ** จักมีพรหมจรรย์เป็นจุดมุ่งหมาย.

อนิวตฺติ ภวิสฺสามีติ ปพฺพชฺชโต จ

สพฺพญฺญุตญฺญาณโต จ น นิวตฺติสฺสามิ, อนิวตฺตโก ภวิสฺสามิ. (อ๋..อฏ.๒/๑๓๐)

คำว่า **เราจักไม่ถอยกลับ (อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ)** ความว่า เราจักไม่หวนกลับ คือจักไม่ถอยกลับจากบรรพชาและจากสัพพัญญุตญาณ.

อนิวตฺติ ภวิสฺสามีติ ปพฺพชฺชโต อนิวตฺติโก ภวิสฺสามิ, พฺรหฺมจริยวาสโต อนิวตฺติโก, สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อนิวตฺติโก ภวิสฺสามิ. (อ๋..อฏ.๓/๒๙)

คำว่า **เราจักไม่ถอยกลับ (อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ)** ได้แก่ เราจักเป็นผู้ไม่ประพฤติถอยหลังกลับจากการบรรพชา คือจักเป็นผู้ไม่ประพฤติถอยหลังกลับจากการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ จักเป็นผู้ไม่ประพฤติถอยหลังกลับจากสัพพัญญุตญาณ.

อนิวตฺติก (ติ)

[น + นิวตฺติ + ก]

ผู้ไม่มีการหวนกลับ,ไม่มีการถอยกลับ

ผู้ไม่หวนกลับ, ผู้ไม่ถอยกลับ.

ดู อนิวตฺติ

อนิวตฺติคมน (ติ)

[อนิวตฺติ + คมน]

ไปสู่ที่ที่ไม่มีการกลับ, ไปสู่ที่ที่ไม่กลับ, ไปสู่นิพพาน,

อันเป็นเหตุไปสู่นิพพานอันตรงกันข้ามกับความเกิดโดยปฏิสนธิ.

โส เฉตฺวา พนฺธนำ สพฺพำ
วิทฺธเสตฺวา ตโย ภเว
อนิวตฺติคมนำ มคฺคำ
เทเสสิ เทวมานุเส. (พุทฺธ.๓๓๖)

พระองค์ทรงตัดกิเลสเครื่องผูกได้ทุกอย่าง ทรงทำลายภพทั้ง ๓ แล้วทรงแสดงทาง**ไปสู่ที่ไม่มีการกลับ**แก่หมู่เทวดาและมนุษย์.

[ตัดกิเลสเครื่องผูกได้ทุกอย่าง หมายถึงตัดกิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ ๑๐ ได้ทั้งหมด (ขุ.พุทฺธ.อ. ๒/๒๕๓)

ภพ ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ (ที.ปา. (แปล) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

ทางที่ไปแล้วไม่หวนกลับในที่นี้ได้แก่ นิพพาน (ขุ.พุทฺธ.อ. ๒๕๓)]

อนิวตฺติคมนำ มคฺคนฺติ นิวตฺติยา ปวตฺติยา ปฏิปกฺขภูตำ นิพฺพานำ อนิวตฺตีติ วุจฺจติ, ตำ อนิวตฺตึ คจฺฉติ อเนนาติ **อนิวตฺติคมโน**. (พุทฺธ.อฏ.๒๐๖)

คำว่า ทาง**ไปสู่ที่ไม่มีการกลับ (อนิวตฺติคมนำ มคฺคำ)** ความว่า พระนิพพาน อันเป็นปฏิปักษ์ต่อการกลับ คือไม่มีความเป็นไป ท่านเรียกว่า อนิวตฺติ บุคคลย่อมถึงพระนิพพานอันไม่กลับนั้น ด้วยมรรคนั้น เพราะเหตุนั้น มรรคนั้น จึงชื่อว่า **อนิวัตติคมนะ**.

อนิวตฺติต (ติ)

[น + นิวตฺติต]

ไม่หวนกลับ, ไม่ถอยกลับ.

อนิวตฺติตคหณ (น)

[อนิวตฺติต + คหณ]

(๑) การถือเอาอย่างไม่ถอยกลับ-ไม่หวั่นไหว-มั่นคง.

(๒) (ติ) ผู้มีการถือเอาอย่างไม่ถอยกลับ-ไม่หวั่นไหว-มั่นคง, ผู้ถือมั่นคงไม่ถอยกลับ

อวตฺถิตสมาทาโนติ นิจฺจลคหโณ อนิวตฺติตคหโณ. มหาสตฺตสฺส หิ อกุสลกมฺมโต อคฺคึ ปตฺวา กุกฺกุฏปตฺตํ วิย จิตฺตํ ปฏิกุฏฺฏติ, กุสลํ ปตฺวา วิตานํ วิย ปสาริยติ. (ที.อฏ.๓/๑๐๒)

คำว่า **สมาทานมั่นคง (อวตฺถิตสมาโน)** ได้แก่ ยึดแน่นเป็นนิจ คือ **ยึดมั่นไม่ถอยกลับ** จริงอยู่ จิตของพระมหาสัตว์ ย่อมม้วนกลับจากอกุศลกรรม เหมือนขนปีกไก่โดนไฟ ฉะนั้น จิตของพระมหาบุรุษ ถึงกุศลแล้วย่อมเหยียดออกไปเหมือนเพดาน ฉะนั้น.

อนิวตฺติตตา (ถี)

[อนิวตฺติต + ตา]

ความเป็นผู้ไม่มีการถอยกลับ, ความไม่ถอยกลับ.

ดู อนิวตฺติตตฺต

อนิวตฺติตตฺต (น)

[น + นิวตฺติต + ตฺต]

ความเป็นผู้ไม่มีการถอยกลับ,

ความไม่ถอยกลับ, ความไม่หวาดหวั่น.

> กุสลูปเทเส ธิติยา ทฬฺหาย จ
> **อนิวตฺติตตฺตา** ภยภีรุตาย จ
> น รกฺขสีนํ วสมาคมิมฺหเส
> ส โสตฺถิภาโว มหตา ภเยน เม.
> (ชา.๑/๓๑)
>
> (พระโพธิสัตว์คิดถึงเหตุการณ์ที่ตนรอดพ้นจากนางยักษิณี จึงเปล่งอุทานว่า)
>
> เราไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกรากษสเพราะความเพียรอันมั่นคงในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาดและ**เพราะความไม่หวาดหวั่น**ต่อภัยและความสะดุ้งกลัว ความสวัสดีจากภัยอันใหญ่หลวงนั้นจึงมีแก่เรา.

อนิวตฺติตตฺตา ภยภีรุตาย จาติ ภยภีรุตาย อนิวตฺติตตาย จ. (ชา.อฏ.๑/๔๙๖)

คำว่า**เพราะความไม่หวาดหวั่นต่อภัยและความสะดุ้งกลัว (อวตฺถิตตฺตา ภยภีรุตาย จ)** ความว่า และเพราะความไม่หวั่นไหวต่อภัยและความกลัว.

อนิวตฺติตธมฺม (ติ)

[อนิวตฺติต + ธมฺม, น + นิวตฺติต + ธมฺม]

ผู้มีสภาพไม่ถอยกลับ,

ผู้มีปกติไม่ถอยกลับ,

ผู้ไม่ถอยกลับเป็นธรรมดา.

โพธิสตฺตา หิ ยํ ยํ ฐานํ อุเปนฺติ ตโต **อนิวตฺติต-ธมฺมา** โหนฺติ, ปพฺพชิตฺวา ปน มา มํ โกจิ อทฺทสาติ ตโตว อรญฺญํ ปวิฏฺโฐ. เตเนวาห “มา มํ เต อทฺทสํสุ อหญฺจ มา เต อทฺทสนฺติ.
(ม.อฏ.๑/๓๕๑)

เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงฐานะใดๆ ย่อม**ไม่ถอยกลับ**จากฐานะนั้นเป็นธรรมดา แต่ครั้นบวชแล้วก็ทรงคิดว่า “ใครๆ อย่าได้พบเราเลย” แต่นั้นจึงเข้าป่าเพราะเหตุนั้นนั่นแล พระองค์จึงตรัสว่า “คนเหล่านั้นอย่าได้พบเรา และเราก็อย่าได้พบคนเหล่านั้นเลย”.

อนิวตฺติตโยธ (ปุ)

[อนิวตฺติต + โยธ]

ทหารกล้าผู้ไม่ถอยกลับ,

ทหารกล้าผู้ไม่ถอยหนี.

มหานาคาติ มหานาคา วิย มหานาคา หตฺถิอาทีสุปิ อภิมุขํ อาคจฺฉนฺเตสุ **อนิวตฺติตโยธาน**เมตํ อธิวจนํ.
(ที.อฏ.๑/๑๔๓)

คำว่า **แม่ทัพ (มหานาคา)** ได้แก่ แม่ทัพดุจช้างตัวประเสริฐ คำว่า **แม่ทัพ (มหานาคา)** นี้ เป็นชื่อของ**ทหารกล้า**ที่แม้เมื่อช้างเป็นต้นวิ่งมาตรงหน้าก็**ไม่ถอยหนี**.

อนิวตฺติย (อ.อฏ.๓/๑๘๒)

อนิวตฺติธมฺม (ติ)

[น + นิวตฺติ + ธมฺม]

ผู้ไม่มีสภาพถอยกลับ,

ผู้มีใจมั่นคง, ผู้น่าเชื่อถือ.

สลากคฺคาเหนาติ เอวํ อนุสฺสาเวตฺวา เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถมฺเภตฺวา **อนิวตฺติธมฺเม** กตฺวา “คณฺหถ อิมํ สลากนฺติ สลากคฺคาเหน.
(วิ.อฏ.๔/๒๒๒)

คำว่า **เพราะการให้จับสลาก (สลากคฺคาเหน)** ความว่า การประกาศ อย่างนั้น พยุงจิตของภิกษุเหล่านั้น ทำให้**เป็นผู้มีใจมั่นคง**แล้วให้จับสลากว่า “พวกท่านจงจับสลากนี้”.

อนิวตฺติยโยธ (ปุ)

[อนิวตฺติย + โยธ]

ทหารกล้าผู้ไม่ถอยหนี.

ดู อนิวตฺติตโยธ

อนิวตฺถ (ติ)

[น + นิวตฺถ]

ผู้ไม่นุ่งผ้า, ผู้ไม่นุ่งสบง.

นคฺคา นหาเยยฺยาติ อนิวตฺถา วา อปารุตา วา นหายติ, ปโยเค ทุกฺกฏํ. นหานปริโยสาเน อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๓๖๖)

คำว่า **เปลือยกายอาบน้ำ (นคฺคา นหาเยยฺย)** คือ **ไม่นุ่งผ้า**หรือไม่ห่มผ้าอาบน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏในขณะที่อาบ อาบเสร็จแล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนิวาต (ติ)

[น + นิวาต]

ผู้ไม่มีความถ่อมตัว, ผู้ไม่ถ่อมตัว,

ไม่เจียมตน.

“อถ โข ภิกฺขเว เวเทหิกาย คหปตานิยา อปเรน สมเยน เอวํ ปาปโก กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉิ ‘จณฺฑี เวเทหิกา คหปตานี, **อนิวาตา** เวเทหิกา คหปตานี, อนุปสนฺตา เวเทหิกา คหปตานีติ. (ม.๑/๑๑๗)

ภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่นั้นมา กิตติศัพท์อันชั่วช้าของหญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา ก็ขจรไปอย่างนี้ว่า ‘หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา เป็นหญิงดุร้าย **ไม่เจียมตน** ใจร้อน’.

อนิวาตวุตฺติ (ถี)

[น + นิวาตวุตฺติ. อนิวาต + วุตฺติ]

(๑) ความไม่ถ่อมตน.

(๒) (ติ) ผู้มีความประพฤติไม่ถ่อมตน

ผู้ไม่ถ่อมตน, ผู้ไม่สุภาพ.

อนิวาตวุตฺติการ (ปุ)

[อนิวาตวุตฺติ + กร + ณ]

การทำความประพฤติไม่ถ่อมตน,

ความประพฤติไม่ถ่อมตน,

อาการที่ไม่ถ่อมตน.

อนิวาตวุตฺติการกรณ (ติ)

[อนิวาตวุตฺติ + การ + กรณา]

ทำความประพฤติไม่ถ่อมตน,

ไม่ประพฤติถ่อมตน.

วาตภริตภสฺตสทิสถทฺธภาวปคฺคหิตสิร-**อนิวาตวุตฺติการกรโณ** ถมฺโภ. (ม.อฏ.๑/๑๗๔)

ถัมภะ (ความแข็งกระด้าง) **ทำความประพฤติไม่ถ่อมตน** เชิดศีรษะ เพราะเป็นคนแข็งกระด้าง เป็นเช่นกับสูบที่เต็มด้วยลม.

ปคฺคหิตสิรอนิวาตวุตฺติการสฺส จ กรณโต. (ม.ฏี.๑/๒๗๓)

เพราะการทำความประพฤติไม่ถ่อมตนที่ยกศรีษะ (เชิดหน้า).

อนิวาตวุตฺติตา (ถี)

[อนิวาตวุตฺติ + ตา]

ความเป็นผู้มีความประพฤติไม่ถ่อมตน,

ความประพฤติไม่ถ่อมตน.

อนิวาตวุตฺติตาย เหตุภูโต จิตฺตสมฺปคฺคโห **มานวิเสโส.** (อนุฏี.๒/๒๑๕)

การยกจิตขึ้นที่เป็นเหตุแห่ง**ความประพฤติไม่ถ่อมตน** ชื่อว่า มานะพิเศษ.

อนิวารยนฺต (ติ)

[น + นิวารยนฺต]

ไม่ห้ามอยู่, ไม่ปฏิเสธอยู่.

จกฺขุนฺทฺริยํ เจ รูเปสุ
คจฺฉนฺตํ **อนิวารยํ**
อนาทีนวทสฺสาวี
โส ทุกฺขา น หิ มุจฺจติ. (เถร.๓๒๒)

ถ้าผู้ใด**ไม่ห้าม**จักขุนทรีย์ที่เป็นไปอยู่ในรูปทั้งหลายมักไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์แล.

โย นีลปีตาทิเภเทสุ อิฏฺฐานิฏฺเฐสุ รูปายตเนสุ คจฺฉนฺตํ ยถารุจิ ปวตฺตนฺตํ จกฺขุนฺทฺริยํ **อนิวารยํ** อนิวารยนฺโต อปฺปฏิพาหนฺโต ตถาปวตฺติยํ อาทีนวทสฺสาวี น โหติ เจ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สมฺปรายิกญฺจ อาทีนวํ โทสํ น ปสฺสติ เจ. (เถร.อฏ.๒/๒๗๕)

หากบุคคลใด **ไม่ห้าม** คือ ไม่ปฏิเสธ ไม่ป้องกันจักขุนทรีย์ที่ไป คือดำเนินไปตามชอบใจในรูปายตนะ ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนามีปะเภทสีเขียว สีเหลืองเป็นต้น เป็นผู้ไม่เห็นโทษในการเป็นไปอย่างนั้น คือถ้าไม่เห็นอาทีนพ คือโทษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปในสัมปรายภพ.

อนิวาริต (ติ)

[น + นิวาริต]

ดู อนาวต (๒)

อนิวาเรตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิวาเรตฺวา]

ไม่ห้ามแล้ว.

นิมนฺตนาสุ ภุญฺชนฺตา ฉนฺทาย
โวสาสติ ตตฺถ ภิกฺขุนึ
อนิวาเรตฺวา ตหึ ภุญฺเช
การยฺหนฺติ ปวุจฺจติ. (วิ.๕/๒๖๒)

ภิกษุฉันอยู่ในที่นิมนต์ ภิกษุณีบงการอยู่ในสถานที่นิมนต์นั้นตามความพอใจ ภิกษุ**ไม่ห้าม**แต่กลับฉันอยู่ในที่นั้นเรียกว่า ต้องธรรมที่น่าติเตียน.

อนิวิทฺธ (ติ)

[น + นิวิทฺธ]

ผู้ยังไม่ถูกเจาะ

(หญิงสาว) ผู้ยังไม่เสียตัวให้กับชาย.

ผู้ยังไม่เคยผ่านผู้ชาย (สาวบริสุทธิ์).

กุลกุมาริโยติ อนิวิทฺธา ตาสํ ธีตโร. (ที.อฏ.๒/๑๑๐)

คำว่า **กุลกุมารี (กุลกุมาริโย)** ได้แก่ ธิดา

ทั้งหลายของหญิงแม่เรือนในตระกูลเหล่านั้น **ผู้ยังไม่เคยผ่านผู้ชาย**.

ดู อนิพิพิทฺธ

อนิเวสน (ติ)

[น + นิเวสน]

อันไม่มีที่อยู่, ไม่ยึดติด, ไม่ข้อง, ไม่อาลัย.

> กุมฺภูปมำ กายมิมำ วิทิตฺวา
> นครูปมำ จิตฺตมิทำ ฐเปตฺวา
> โยเธถ มารำ ปญฺญาวุเธน
> ชิตญฺจ รกฺเข **อนิเวสโน** สิยา.
> (ธมฺม.๑๘)

บัณฑิต รู้จักกายนี้ อันเปรียบด้วยหม้อ, กั้นจิตอันเปรียบด้วยนคร, พึงรบมารด้วยอาวุธคือปัญญา พึงรักษาความชนะที่ชนะแล้วและพึงเป็น**ผู้ไม่ยึดติด**.

อนิเวสโน สิยาติ อนาลโย ภเวยฺย. ยถา นาม โยโธ สงฺคามสีเส พลโกฏฐกำ กตฺวา อมิตฺเตหิ สทฺธึ ยุชฺฌนฺโต ฉาโต วา ปิปาสิโต วา หุตฺวา สนฺนาเห วา สิถิเล อาวุเธ วา ปติเต พลโกฏฐกำ ปวิสิตฺวา วิสฺสมิตฺวา ภุญฺชิตฺวา ปิวิตฺวา สนฺนหิตฺวา อาวุธำ คเหตฺวา ปุน นิกฺขมิตฺวา ยุชฺฌนฺโต ปรเสนำ มทฺทติ, อชิตำ ชินาติ, ชิตำ รกฺขติ. (ธมฺม.อฏ.๑/๒๐๒)

คำว่า **พึงเป็นผู้ไม่ยิดติด (อนิเวสโน สิยา)**ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่มีอาลัย. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า นักรบทำซุ้มเป็นที่พักพลในภูมิประเทศเป็นที่ประชิดแห่งสงคราม รบอยู่กับพวกอมิตร เป็นผู้หิวหรือกระหายแล้ว เมื่อเกราะหย่อนหรือเมื่ออาวุธพลัดตกก็เข้าไปยังซุ้มเป็นที่พักพล พักผ่อน กินดื่ม ผูกสอด (เกราะ) จับอาวุธแล้วออกรบอีก ย่ำยีเสนาของฝ่ายอื่น ชนะปรปักษ์ที่ยังมิได้ชนะ รักษาชัยที่ชนะแล้ว.

อนิเวสิต (ติ)

[น + นิเวสิต]

อันไม่ให้เข้าไปแล้ว, อันไม่ฝังไว้แล้ว.

อนิเวสิตฏฺฐาน (น)

[อนิเวสิต + ฐาน]

ที่ที่ไม่ใช่ที่ฝัง, สถานที่อันไม่ใช่ที่ฝัง.

ปถวิยญฺหิ อฒาปิตฏฺฐานำ วา อสุสานฏฺฐานำ วา สีสานำ **อนิเวสิตฏฺฐานำ** (อนิเวจิตฏฺฐานำ. อิ,อนิวิฏฺฐานำ.ก) วา ลทฺธุ น สกฺกา.
(ชา.อฏ.๒/๕๐)

ด้วยว่า บนผืนปฐพี ไม่สามารถจะหาที่ไม่ได้เผาศพ ฝังศพหรือ**ที่ที่ไม่ใช่ที่ฝัง**กะโหลกศีรษะได้เลย.

อนิสมฺม (กฺริ/วิ)

[น + นิสมฺม. ดู (นีติ.ธา.๒๔๑,๒๔๒)]

ไม่ใคร่ครวญแล้ว, ไม่ไตร่ตรองแล้ว, ไม่พิจารณาแล้ว.

นิสมฺม ขตฺติโย กยิรา
นานิสมฺม ทิสมฺปติ
นิสมฺมการิโน ราช
ยโส กิตฺติ จ วฑฺฒติ. (ชา.๑/๑๐๙)

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งทิศ กษัตริย์ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงควรทำ **ไม่ทรงใคร่ครวญ**ก่อนแล้วไม่ควรตัดสิน ยศและเกียรติย่อมเจริญแด่พระราชาผู้ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ.

นานิสมฺมาติ น อนิสาเมตฺวา. (ชา.อฏ.๓/๙๗,๔/๔๕๔)

คำว่า **ไม่ทรงใคร่ครวญก่อน (นานิสมฺม)** ได้แก่ ไม่ใคร่ครวญก่อนแล้ว ไม่ควรตัดสิน

อนิสมฺม กตๆ กมฺมๆ
อนวฺถาย จินฺติตๆ
เภสชฺชสฺเสว เวภงฺโค
วิปาโก โหติ ปาปโก. (ชา.๑/๓๓๖)

การงานที่บุคคล**ไม่ใคร่ครวญก่อน**แล้วจึงทำ ไม่ไตร่ตรองก่อนคิด ผลย่อมเลวทรามเหมือนยาเสื่อมคุณภาพ.

อนิสมฺมาติ อโนโลเกตฺวา อนุปธาเรตฺวา. (ชา.อฏ.๔/๔๕๔)

คำว่า **ไม่ใคร่ครวญก่อน (อนิสมฺม)** ความว่า ไม่ตรวจตรา คือไม่ใคร่ครวญพิจารณา.

อนิสมฺมาติ อนุปธาเรตฺวา. (จริยา.อฏ.๑๘๐)

คำว่า**ไม่ใคร่ครวญก่อน (อนิสมฺม)** ได้แก่ ไม่พิจารณา.

อนิสมฺมการี (ติ)

[อนิสมฺม + กร + ณี. น + นิสมฺมการี]

ผู้ไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วทำ,
ผู้กระทำโดยไม่พิจจารณาแล้ว
ผู้ไม่ไตร่ตรองก่อนแล้วทำ.

อลโส คิหี กามโภคี น สาธุ
อสญฺญโต ปพฺพชิโต น สาธุ
ราชา น สาธุ **อนิสมฺมการี**
โย ปณฺฑิโต โกธโน ตๆ น สาธุ.
(ชา.๑/๑๐๙)

คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมไม่ดี พระราชา**ไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำ** ไม่ดี การที่บัณฑิตโกรธไม่ดี.

อนิสมฺมการีติ กิญฺจิ สุตฺวา อนุปธาเรตฺวา อตฺตโน ปจฺจกฺขๆ อกตฺวา การโก. (ชา.อฏ.๖/๒๑๙.)

คำว่า **ไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำ (อนิสมฺมการี)** ความว่า ผู้ทรงสดับเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว ไม่ได้ทรงพิจารณา คือไม่ได้ทรงกระทำให้เป็นที่ประจักษ์ต่อพระองค์แล้วจึงทรงตัดสินพระทัย.

อนิสามย (กฺริ/วิ)

[น + นิสามย. มาจาก อนิสามิย]

ไม่ใคร่ครวญแล้ว, ไม่ไตร่ตรองแล้ว, ไม่พิจารณาแล้ว.

ตเถว ธมฺมํ อวิภาวยิตฺวา
พหุสฺสุตานํ **อนิสามย**ตฺถํ
สยํ อชานํ อวิตินฺณกงฺโข
กึ โส ปเร สกฺขติ นิชฺฌเปตุํ.
(สุตฺตนิ.๓๒๖)

(พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย)

[เปรียบเหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมากกำลังหลากมา มีกระแสเชี่ยวถูกพัดลอยไปตามกระแสน้ำเสียเองจะสามารถช่วยพาผู้อื่นให้ข้ามไปได้อย่างไร ฉันใด]บุคคลผู้ยังไม่เข้าใจธรรมอย่างแจ่มแจ้งก็ฉันนั้น**ไม่พิจารณา**ความหมายแห่งธรรมให้ถ่องแท้ ในสำนักอาจารย์ผู้เป็นพหูสูต ตนเองยังไม่รู้แจ้งจริง ทั้งยังไม่หมดความสงสัย จะสามารถสอนผู้อื่นให้เพ่งพินิจธรรมได้อย่างไร.

อนิสาเมตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิสาเมตฺวา]

ไม่ใคร่ครวญแล้ว,ไม่ไตร่ตรองแล้ว, ไม่พิจารณาแล้ว.

ดู อนิสมฺม

อนิสินฺน (ติ)

[น + นิสินฺน]

ไม่นั่งแล้ว.

อิมสฺมึ สาสเน อนิปนฺโน **อนิสินฺโน** อฏฺจิโต อจงฺกมนฺโต “โก ภิกฺขุ อรหตฺตํ ปตฺโตติ วุตฺเต “อานนฺทตฺเถโรติ วตฺตุ วฏฺฏติ.
(วิ.อฏ.๑/๑๐)

เมื่อมีคนถามว่า “ในพระศาสนานี้ภิกษุรูปไหน ไม่นอน **ไม่นั่ง** ไม่ยืน ไม่จงกรม ได้บรรลุอรหัตตผล” ก็ควรตอบว่า “พระอานนทเถระ.

อนิสีทิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิสีทิตฺวา]

ไม่นั่งแล้ว.

เตนุปสงฺกมึสูติ อยํ ปริสํ ลภิตฺวา สาสนมฺปิ อนฺตรธาเปยฺย, ยาว ปกฺขํ น ลภติ, ตาวเทว นํ ทิฏฺจิคตา วิเวเจมาติ สุตสุตฏฺฐานโตเยว อฏฺจตฺวา **อนิสีทิตฺวา** อุปสงฺกมึสุ.
(ม.อฏ.๒/๒๐๖)

คำว่า **จึงเข้าไปหาแล้ว (เตนุปสงฺกมึสุ)** ความว่า ภิกษุทั้งหลายคิดว่า “สาติภิกษุนี้ได้บริษัทแล้วจะพึงให้ศาสนาอันตรธานไป พวกเราจะปลดเปลื้องเธอจากทิฏฐิเสียตราบเท่าที่เธอยังไม่ได้พรรคพวก” แล้วจึงจากสถานที่ที่ได้ยิน ได้ฟังโดยไม่ยืน **ไม่นั่ง** รีบเข้าไปหาเลยทีเดียว.

อนิเสธน (น)

[น + นิเสธน]

(๑) การไม่ห้าม, ไม่ปฏิเสธ,

(ติ) มีการไม่ห้าม.

อนิเสธนตา (ถี)

[อนิเสธน + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ห้าม,

ความไม่หักห้ามใจ.

อติถทฺโธ **อนิเสธนตาย** อปจิตึ น กโรติ. (มิลินฺท.๑๘๐)

คนแข็งกระด้างย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรง **เพราะความไม่หักห้ามใจ**.

[คน ๑๒ จำพวก ผู้ไม่รู้จักทำความยำเกรง คือ

๑. คนกำหนัด ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งราคะ

๒. คนโกรธ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโทสะ

๓. คนหลง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโมหะ

๔. คนจองหอง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงด้วยอำนาจแห่งมานะ

๕. คนเนรคุณ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความแตกต่างมิได้

๖. คนแข็งกระด้างย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความรู้จักหักห้ามใจมิได้

๗. คนเลว ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมีสภาวะแห่งคนเลว

๘. คนคอยทำตามคำสั่ง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความเป็นอิสระมิได้

๙. คนชั่วช้า ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความตระหนี่มิได้

๑๐. คนเปี่ยมด้วยความทุกข์ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมัวแต่คิดบำบัดทุกข์

๑๑. คนโลภ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะความที่ถูกความอยากครอบงำ

๑๒. คนง่วนอยู่กับการงาน ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรง เพราะมุ่งแต่จะให้สำเร็จสิ่งที่ต้องการ]

อนิสฺสคฺค (ปุ)

[น + นิสฺสคฺค]

การไม่สละ, การไม่ละ.

ทิฏฺจิยาปฺปฏินิสฺสคฺเค
อุกฺเขปํ ชินภาสิตํ
นิยสฺสกมฺมํ ปพฺพชฺชํ
ตเถว ปฏิสารณึ.
อทสฺสนาปฺปฏิกมฺเม
อนิสฺสคฺเค จ ทิฏฺจิยา. (วิ.๔/๘๑)

ภิกษุอริฏฐะเกิดทิฏฐิบาปไป
เพราะความเขลา พระชินเจ้ารับสั่ง

ให้ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิ นิยสกรรม ปัพพาชนียกรรมและปฏิสารนียกรรมก็เหมือนกัน บทเหล่านี้มีปรากฏในปัพพาชนียกรรม คือ เล่นคะนอง ประพฤติไม่สมควร (อนาจาร) ลบล้างพระบัญญัติและมิจฉาชีพเพราะไม่เห็นไม่ทำคืนอาบัติ และ**ไม่สละ**ทิฏฐิบาป.

อนิสฺสคฺคิย (ติ)

[น + นิสคฺคิย]

จีวรอันไม่ควรสละ,

ผ้าที่ไม่เป็นนิสสัคคีย์.

อนิสฺสคฺคิเยน อตฺถตๆ โหติ กถินๆ. (วิ.๓/๓๔๓)

กฐินเป็นอันกราน**ด้วยผ้าที่ไม่เป็นนิสสัคคีย์**.

อนิสฺสชฺชิต (ติ)

[น + นิสฺสชฺชิต]

ผ้าเป็นต้นอันยังไม่สละ, ผ้าที่ยังไม่ทิ้ง,

ผ้าอนามัยที่ยังไม่ทิ้ง,

ผ้าอนามัยที่ใช้ชั่วคราว.

ดู อาวสถจีวร

อนิสฺสชฺชิเต อนิสฺสชฺชิตสญฺญา ปริภุญฺชติ, อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๓๙๙)

ผ้าที่ยังไม่สละ ภิกษุณีสำคัญว่ายังไม่สละใช้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนิสฺสชฺชิตสญฺญ (ติ)

[อนิสฺสชฺชิต + สญฺญา]

ผู้มีความเข้าใจว่าผ้าที่ยังไม่สละ,

ผู้มีความเข้าใจว่าผ้าที่ยังไม่ถูกสละให้.

ดู อนิสฺสชฺชิต

อนิสฺสชฺชิตฺวา (กฺริ/วิ)

[น + นิสฺสชฺชิตฺวา]

ไม่สละแล้ว.

นิสฺสคฺคิยๆ จีวรๆ **อนิสฺสชฺชิตฺวา** ปริภุญฺชติ, อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส. (วิ.๑/๒๙๖)

จีวรที่เป็นนิสสัคคีย์ ภิกษุยัง**ไม่สละ**ใช้สอย ต้องอาบัติทุกกฏ.

อนิสฺสฏ (ติ)

[น + นิสฺสฏ]

ไม่สลัดออกแล้ว, ไม่ข้ามพ้นแล้ว.

ชาติชรามรณา อนิกฺขนฺตา **อนิสฺสฏา** อนติกฺกนฺตา อสมติกฺกนฺตา อวีติวตฺตา อนฺโตชาติชรามรเณ ปริวตฺตนฺติ อนฺโตสํสารปเถ ปริวตฺตนฺติ. (จูฬนิ.๕๗)

(ชนผู้ประกอบการบูชายัญ กำหนัดยินดีในภพ)ไม่ออก คือ **ไม่สลัดออก** ก้าวไม่พ้น

ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยชาติชราและมรณะ หมุนวนอยู่ภายในชาติชราและมรณะ ภายในหนทางแห่งสงสาร.

ตมญฺเญ เอวมาหสุ ‘อยมฺปิ โลกปริยาปนฺโน, อยมฺปิ **อนิสฺสโฏ** โลกมฺหาติ. (อง.๓/๒๒๗)

คนพวกอื่นกล่าวถึงภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ‘แม้ภิกษุนี้ก็เกี่ยวข้องกับโลก**ไม่ข้ามพ้น**จากโลกได้.

อนิสฺสฏฺจ (ติ)

[น + นิสฺสฏฺจ]

ไม่ถูกสละ, ไม่สละ, ยังไม่สละ.

อทินฺนำ นามำ ยำ อทินฺนำ **อนิสฺสฏฺจำ** อปริจฺจตฺตำ รกฺขิตำ โคปิตำ มมายิตำ ปรปริคฺคหิตำ. เอตำ อทินฺนำ นาม. (วิ.๑/๕๗)

ที่ชื่อว่า **ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ (อทินฺนำ)** ได้แก่ ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ให้ **ไม่สละ** ไม่บริจาค ยังรักษาคุ้มครองอยู่ ถือกรรมสิทธิ์อยู่ เป็นทรัพย์ที่คนอื่นหวงแหน นั่นชื่อว่าทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้.

อตฺตโน หตฺถโต วา ยถาจิตฏฺฐานโต วา น นิสฺสฏฺจนฺติ **อนิสฺสฏฺจำ**. (วิ.อฏ.๑/๒๖๑)

ที่ชื่อว่า**เจ้าของยังไม่สละ (อนิสฺสฏฺจำ)** เพราะเจ้าของยังไม่สลัดจากมือของตน หรือจากที่ตั้งอยู่เดิม.

อนิสฺสย (ติ)

[น + นิสฺสย]

อันไม่มีที่พึ่ง, ไม่มีที่อาศัย.

อนิสฺสยมหีภาค (ปุ)

[อนิสฺสย + มหี + ภาค]

พื้นที่อันไม่มีที่อาศัย,

ภาคพื้นโล่งอันไม่มีที่อาศัยมีต้นไม้ ป่าเขาเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย,

ที่โล่งแจ้ง.

อนิสฺสยมหีภาเค

ตฺวิรีณำ อูสเร สิยา. (ธาน. ๘๘๖)

อิรีณ-ศัพท์ มี อรรถ ๒ อย่าง คือ **พื้นที่อันไม่มีที่อาศัย (ที่โล่งแจ้ง)** และที่มีดินเค็ม.

อนิสฺสยมหีภาเค โลกนิสฺสยภูตานำ ตรุปพฺพตนคราทีนำ อภาวโต อนิสฺสยสงฺขาเต สุญฺญมหีโกฏฺจาเส. (ธาน.ฏี.๘๘๖)

พื้นที่อันไม่มีที่อาศัย ได้แก่ ส่วนแผ่นดินที่ว่างเปล่าคือไม่มีที่อาศัย เพราะไม่มีต้นไม้ ภูเขาและเมืองเป็นต้นอันเป็นที่อาศัยของสัตว์โลก.

อนิสฺสร (ติ)

[น + นิสฺสร]

(๑) ผู้ไม่เป็นใหญ่, ไม่ใช่เจ้าของ.

ภิกฺขุ ปวารยมาโน อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน ปวารณำ จเปติ โส เอวมสฺส วจนีโย

“**อนิสฺสโร** โข เม ตฺวํ อาวุโส ปวารณาย น ตาวาหํ ปวาเรสฺสามีติ. (วิ.๓/๒๖๓)

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุนั้นปวารณาอยู่ งดปวาณาของภิกษุรูปหนึ่งเสีย ภิกษุผู้ถูกงดปวารณาพึงกล่าวกับภิกษุผู้งดปวารณาว่า “ท่าน **ท่านไม่เป็นใหญ่**ในปวารณาของผม ผมจะยังไม่ปวารณาก่อน”.

สามเณรี เจ ภิกฺขเว กาลํ กโรนฺตี เอวํ วเทยฺย ‘มมจฺจเยน มยฺหํ ปริกฺขาโร สงฺฆสฺส โหตูติ, **อนิสฺสโร** ตตฺถ ภิกฺขุสงฺโฆ ภิกฺขุนิสงฺฆสฺเสวตํ. (วิ.๔/๔๕๙)

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าสามเณรีกำลังจะมรณภาพ สั่งอย่างนี้ว่า “เมื่อดิฉันล่วงลับไป บริขารของดิฉันจงเป็นของสงฆ์’ ภิกษุสงฆ์**ไม่เป็นใหญ่**ในบริขารนั้น บริขารนั้นตกเป็นของภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว.

ดู อเนสมาน

(๒) (ก) ไม่มีผู้เป็นใหญ่,

ไม่มีเจ้าของ, ไม่มีผู้ครอบครอง.

ยทตฺถิ สงฺคตํ กิญฺจิ
ภโว วา ยตฺถ ลพฺภติ
สพฺพํ **อนิสฺสรํ** เอตํ
อิติ วุตฺตํ มเหสินา. (เถร.๓๒๐)

(พระอธิมุตตะเถระกล่าวกับหัวหน้าโจรว่า)

พระพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสว่า ความเกี่ยวข้องกันอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ภพที่ได้ในหมู่สัตว์ก็ดี สิ่งนี้ทั้งหมด**ไม่มีผู้เป็นใหญ่**.

“**อนิสฺสรํ** เอตนฺติ ปชานนฺโต มรณสฺมึ น โสจติ. (เถร.อฏ.๒/๒๖๘)

ผู้รู้แจ้งว่า สิ่งนั้น**ไม่เป็นใหญ่**ดังนี้ จึงไม่เศร้าโศกเพราะความตาย.

อนตฺตาติ “มา ชียนฺตุ มา มียนฺตูติ วเส วตฺเตตุํ น สกฺกาติ อวสวตฺตนฏฺเจน อนตฺตา อตฺตสุญฺญา อสฺสามิกา **อนิสฺสราติ** อตฺโถ. (ธมฺม.อฏ.๒/๒๕๖)

คำว่า **อนัตตา (อนตฺตา)** คือ ชื่อว่า อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) เพราะอรรถว่าไม่เป็นไปตามความประสงค์ของตน คือ ไม่สามารถให้ (รูปนาม) เป็นไปตามความประสงค์ (ของตน) ว่า จงอย่าแก่ จงอย่าตาย อธิบายว่า ว่างเปล่าจากตัวตน ได้แก่ ไม่มีเจ้าของ **ไม่มีผู้เป็นใหญ่**.

ดู อนตฺต

(ข) อันไม่มีเจ้าของ,

เจ้าภาพผู้สร้างถวาย.

ดู อสฺสามิก

อนิสฺสรณทสฺสาวี (ติ)

[น + นิสฺสรณ + ทิส + อาวี]

ผู้ไม่เห็นเหตุที่นำออก,

ไม่พิจารณาเหตุนำหลุดพ้น.

อนิสฺสรณทสฺสาวี

คนฺเธ เจ ปฏิเสวติ
น โส มุจฺจติ ทุกฺขมฺหา
คนฺเธสุ อธิมุจฺฉิโต. (เถร.๓๒๒)

(พระปาราปริยเถระกล่าวว่า)

หากผู้ใด**ไม่เห็นเหตุนำออก** จาก (วัฏทุกข์) ส้องเสพกลิ่น ผู้นั้นยังติดอยู่ในกลิ่น ย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้.

ดู เถร.อฏ.๒/๒๗๖

อนิสฺสรณทสฺสี (ติ)

[น + นิสฺสรณ + ทิส + ณี]

ผู้ไม่เห็นเหตุนำออก,

ผู้ไม่เห็นเหตุแห่งการสลัดออก,

ผู้ไม่เห็นธรรมเครื่องสลัดออก.

สุขํ เวทยมานสฺส
เวทนํ อปฺปชานโต.
โส ราคานุสโย โหติ
อนิสฺสรณทสฺสิโน. (สํ.๒/๔๐๘)

ราคานุสัยนั้นมีแก่ภิกษุผู้เสวยสุขเวทนา ผู้ไม่รู้ชัด **ไม่เห็นธรรมเครื่องสลัดออก**.

อนิสฺสรณปญฺญ (ติ)

[น + นิสฺสรณปญฺญา]

ผู้ไม่มีปัญญาที่นำออก-สลัดออก,

ผู้ไม่มีปัญญาอันเป็นเหตุหลุดพ้น,

ผู้ไม่มีปัญญาที่หลุดพ้นจากฉันทราคะ,

ผู้ไม่มีปัจจเวกขณญาณ.

อิเม โข วาเสฏฺฐ ปญฺจ กามคุเณ เตวิชฺชา พฺราหฺมณา คธิตา มุจฺฉิตา อชฺโฌปนฺนา อนาทีนวทสฺสาวิโน **อนิสฺสรณปญฺญา** ปริภุญฺชนฺติ. (ที.๑/๒๓๑)

วาเสฏฐะ พราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทผู้กำหนัด สยบ หมกมุ่น มองไม่เห็นโทษ **ไม่มีปัญญาที่สลัดออก** บริโภคกามคุณ ๕ อย่างนี้อยู่.

อนิสฺสรณปญฺญาติ อิทเมตฺถ นิสฺสรณนฺติ, เอวํ ปริชานนปญฺญาวิรหิตา, ปจฺจเวกฺขณ-ปริโภควิรหิตาติ อตฺโถ. (ที.อฏ.๑/๓๓๕)

คำว่า **ไม่มีปัญญาที่สลัดออก (อนิสฺสรณ-ปญฺญา)** ได้แก่ ที่เว้นจากปัญญาเครื่องกำหนดรู้อย่างนี้ว่า นี้คือการสลัดออกไปในที่นี้ อธิบายว่า เว้นจากการบริโภคด้วยการพิจารณา.

อนิสฺสรณปญฺญาติ นิสฺสรณํ วุจฺจติ ปจฺจ-เวกฺขณญาณํ. เต เตน วิรหิตา. (ม.อฏ.๒/๙๘)

คำว่า **ผู้ไม่มีปัญญาที่สลัดออก (อนิสฺ-สรณปฺปญฺญา)** ได้แก่ เรียกปัจจเวกขณ-ญาณว่า เครื่องสลัดออก สมณพราหมณ์เหล่านั้นเว้นจากปัญญาเครื่องสลัดออกนั้น.

อนิสฺสรณปญฺญาติ จตูสุ ปจฺจเยสุ ฉนฺท-ราคอปกฑฺฒนาย นิสฺสรณปญฺญาย วิรหิตา อิทมตฺถํ เอตนฺติ อชานนฺตา. (อ๋..อฏ.๒/๔๙)

คำว่า **ผู้ไม่มีปัญญาที่สลัดออก (อนิสฺ-**

สรณปญฺญา) ได้แก่ เว้นจากปัญญาที่สลัดออก เพราะถูกฉันทราคะคร่าไปในปัจจัย ๔ คือไม่รู้ว่า “สิ่งนี้มี สิ่งนี้เป็นประโยชน์”.

ยํ ปนสฺส ขมติ ตํ คหิโต มุจฺฉิโต อชฺฌาปนฺโน อนาทีนวทสฺสาวี **อนิสฺสรณปญฺโญ** ปริภุญฺชติ. (ที.๓/๓๕)

(บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ ถึงกับแบ่งโภชนะ ๒ ส่วนว่า ‘สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เราไม่ชอบ’ สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็อยากทิ้ง สิ่งนั้น) ส่วนสิ่งใดที่เขาชอบ เขาก็พัวพัน ยินดี หลงใหล ยึดติด สิ่งนั้น มองไม่เห็นโทษ **ไม่มีปัญญาที่สลัดออก** บริโภคอยู่.

อนิสฺสรณปญฺโญติ อิธ มตฺตญฺญุตานิสฺสรณปจฺจเวกฺขณปริโภคมตฺตมฺปิ น กโรติ. (ที.อฏ.๓/๒๑)

คำว่า **ไม่มีปัญญาที่สลัดออก (อนิสฺสรณปญฺโญ)** เขาย่อมไม่กระทำแม้เพียงการรู้ประมาณในการบริโภคและการบริโภคด้วยปัจเวกขณญาณที่สลัดออก (กิเลส).

อนิสฺสรณปญฺโญติ ฉนฺทราคํ ปหาย สกฺขฺมิตฺวา ปริภุญฺชนฺโต นิสฺสรณปญฺโญ นาม โหติ อยํ น ตาทิโส สจฺฉนฺทราโค ปริภุญฺชตีติ **อนิสฺสรณปญฺโญ**. (อ..อฏ.๒/๒๓๖)

คำว่า **ไม่มีปัญญาที่สลัดออก (อนิสฺสรณปญฺโญ)** ความว่า ภิกษุผู้ละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจนำภัตมาฉัน จึงชื่อว่ามีปัญญาที่สลัดออก ภิกษุนี้ไม่เป็นเช่นนั้น เธอมีความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจฉันภัต เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า**ไม่มีปัญญาที่สลัดออก**.

อนิสฺสรตา (ถี)

[น + อิสฺสรตา (อนิสฺสร + ตา)]

ความเป็นผู้ไม่เป็นใหญ่,

ความไม่เป็นใหญ่.

วจนกโร **อนิสฺสรตาย** อปจิตึ น กโรนฺติ. (มิลินฺท.๑๘๐)

คนคอยทำตามคำสั่ง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรง **เพราะความไม่เป็นใหญ่**.

อนิสฺสรวิกปฺปี (ติ)

[อนิสฺสร + วิกปฺป + ณี]

ผู้มีปกติจัดแจงราวกับเป็นผู้มีอำนาจทั้งที่ไม่ใช่ผู้มีอำนาจ,

ผู้ไม่เป็นใหญ่แต่จัดแจงเหมือนเป็นใหญ่,

ผู้สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่.

น อสนฺถวิสฺสาสี จ โหติ น **อนิสฺสรวิกปฺปี** จ น วิสฺสฏฺฐุปเสวี จ น อุปกณฺณกชปฺปี จ น อติยาจนโก จ. (อ..๒/๑๒๐)

(ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องในตระกูล ธรรม ๕ ประการ คือ)

๑. ไม่ทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคย

๒. ไม่สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่

๓. ไม่คบตระกูลที่แตกแยกกัน

๔. ไม่พูดกระซิบที่หู

๕. ไม่ขอมากเกินไป.

อนิสฺสรวิกปฺปีติ อนิสฺสโรว สมาโน “อิมํ เทถ, อิมํ คณฺหถาติ อิสฺสโร วิย วิกปฺเปติ. (อ..อฏ.๓/๔๕)

คำว่า **สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่ (อนิสฺสรวิกปฺปี)** ได้แก่ ไม่เป็นใหญ่เลย แต่สั่งการเหมือนกับเป็นใหญ่ว่า “พวกท่านจงให้สิ่งนี้ พวกท่านจงรับสิ่งนี้”.

อนิสฺสโร หุตฺวา วิกปฺเปติ สวิทหติ สีเลนาติ **อนิสฺสรวิกปฺปี**. (อ..ฏี.๓/๔๑)

ชื่อว่า **ผู้สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่** เพราะอรรถ ไม่เป็นใหญ่ (แต่) สั่งการ คือ มักจัดแจง.

อนิสฺสริย (น)

[น + อิสฺสริย]

ความเป็นผู้ไม่เป็นใหญ่,

ความไม่เป็นใหญ่.

อนิสฺสริยโตติ อตฺตโน อิสฺสริเย อวสวตฺตนโต. (จูฬนิทฺเทส.อฏ.๖๘)

คำว่า**โดยความไม่เป็นใหญ่ (อนิสฺสริยโต)** คือ โดยไม่เป็นไปในอำนาจในความเป็นใหญ่ของตน.

อนิสฺสา (ถี)

[น + อิสฺสา]

ความไม่อิจฉา-ริษยา.

อนิสฺสา จ อมจฺฉริยญฺจ. (อ..๑/๙๕)

[ธรรม ๒ อย่าง คือ]

๑. **ความไม่ริษยา** ๒. ความไม่ตระหนี่.

อนิสฺสามนก (ติ)

[น + อิสฺสามนก (= อิสฺสา + มน + ก)]

ผู้มีใจไม่ริษยา,

ผู้ปราศจากความริษยา.

อิธ ปน มาณว เอกจฺโจ อิตฺถี วา ปุริโส วา **อนิสฺสามนโก** โหติ; ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทนปูชนาสุ น อิสฺสติ น อุปทุสฺสติ น อิสฺสํ พนฺธติ. (ม.๓/๒๔๖)

มาณพ ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม **เป็นผู้มีใจไม่ริษยา** ย่อมไม่ริษยา ไม่ประทุษร้าย ไม่ผูกความริษยาในลาภ สักการะ ความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของบุคคลอื่น.

ดู อนิสฺสามนิก

อนิสฺสามนิก (ติ)

[น + อิสฺสามนิก (= อิสฺสา + มน + อิก)]

ผู้มีใจอันไม่ประกอบด้วยอิสสา,

ผู้ไม่มีใจริษยา, ผู้ไม่ริษยา.

อนิสฺสามนิกา โข ปน โหติ; ปรลาภสกฺการ-ครุการมานนวนฺทนปูชนาสุ น อิสฺสติ น อุปทุสฺสติ น อิสฺสํ พนฺธติ. (อ.๑/๕๒๔)

[พระพุทธเจ้าตรัสกับพระนางมัลลิกาเทวีว่า มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าว แม้เล็กน้อยก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระฟัดกระเฟียด กระด้างกระเดื่อง แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ แต่เธอให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์] และ**ไม่มีใจริษยา** ในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกความริษยา.

ยา นูนาหํ ภนฺเต อญฺญ ชาตึ **อนิสฺสามนิกา** อโหสึ, ปรลาภสกฺการครุการมานนวนฺทน-ปูชนาสุ น อิสฺสึ น อุปทุสฺสึ น อิสฺสํ พนฺธึ, สาหํ ภนฺเต เอตรหิ มเหสกฺขา. (อ..๑/๕๒๖)

ในชาติอื่นหม่อมฉันคงจะ**ไม่มีใจริษยา**ในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือการไหว้ และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกความริษยา ในชาตินี้ หม่อมฉันจึงเป็นผู้สูงศักดิ์.

อนิสฺสามนิกา อโหสินฺติ อิสฺสาวิรหิต-จิตฺตา อโหสึ. (อ.อฏ.๒/๓๗๒)

คำว่า **ไม่มีใจริษยา (อนิสฺสามนิกา อโหสึ)** ได้แก่ มีจิตปราศจากความริษยา.

อนิสฺสาย (กฺริ/วิ)

[น + นิสฺสาย]

ไม่อาศัยแล้ว, ไม่ยึดติดแล้ว,

ไม่อาลัยแล้ว.

อาสํ **อนิสฺสาย** วิเวกทสฺสี
ปรเวทิยํ ทิฏฺจิมุปาติวตฺโต
อารมฺมณา ยสฺส น สนฺติ เกจิ
ตถาคโต อรหติ ปูรพาสํ.
(สุตฺตนิ.๓๔๘)

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า)
ตถาคต**ไม่อาศัย**ความหวัง มีปกติเห็นความสงัดล่วงพ้นทิฏฐิที่ผู้อื่นรู้กัน ไม่มีกิเลสเครื่องยึดเหนี่ยวใดๆ ควรแก่เครื่องบูชา.

อาสํ อนิสฺสายาติ ตณฺหํ อนลฺลียิตฺวา. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๓๖)

คำว่า **ไม่อาศัยความหวัง (วาสํ อนิสฺสาย)** ได้แก่ ไม่ติดตัณหา.

น ทิฏฺจิยา น สุติยา น ญาเณน
(มาคณฺฑิยาติ ภควา)
สีลพฺพเตนาปิ น สุทฺธิมาห
อทิฏฺจิยา อสฺสุติยา อญาณา
อสีลตา อพฺพตา โนปิ เตน
เอเต จ นิสฺสชฺช อนุคฺคหาย

สนฺโต **อนิสฺสาย** ภวํ น ชปฺเป. (สุตฺตนิ.๔๑๑)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับมาคันทิยะว่า)

นักปราชญ์ไม่กล่าวความหมดจดเพราะทิฏฐิ ไม่กล่าวความหมดจดเพราะสุตะ ไม่กล่าวความหมดจดเพราะญาณ ไม่กล่าวความหมดจดเพราะศีลและวัตรบุคคลย่อมถึงความสงบภายใน เพราะความไม่มีทิฏฐิ เพราะความไม่มีสุตะเพราะความไม่มีญาณ เพราะความไม่มีศีล เพราะความไม่มีวัตรนั้นก็หามิได้นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ได้แล้วไม่ยึดมั่นเป็นผู้สงบ**ไม่อาศัยแล้ว**ไม่พึงหวังภพ.

[ทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ คือ (๑) ทานที่ให้แล้วมีผล (๒) ยัญที่บูชาแล้วมีผล (๓) การเซ่นสรวงมีผล (๔) ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ (๕) โลกนี้มี (๖) โลกหน้ามี (๗) มารดามีคุณ (๘) บิดามีคุณ (๙) สัตว์เป็นโอปปาติกะมีอยู่ (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยตนเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๗๔/๒๒๔)

สุตะ ในที่นี้หมายถึงเสียงจากผู้อื่น คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรมและเวทัลละ (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๗๔/๒๒๔)

ญาณ หมายถึงกัมมัสสกตาญาณ (ญาณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน) หมายถึงสัจจานุโลมิก**ญาณ** (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ) และหมายถึงอภิญญาญาณ (ญาณคือความรู้อย่างยิ่งยวด) มี ๖ คือ (๑) อิทธิวิธิ (๒) ทิพพโสต (๓) เจโตปริยญาณ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๕) ทิพพจักขุ (๖) อาสวักขยญาณ และสมาปัตติญาณ (ญาณในสมาบัติ ๘) (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๗๔/๒๒๔)

ศีล ในที่นี้หมายถึงปาติโมกขสังวร (สำรวมในพระปาติโมกข์) (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๗๔/๒๒๔)

วัตร ในที่นี้หมายถึงธุดงค์ ๘ ข้อ คือ (๑) อารัญญิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ในป่าเป็นวัตร) (๒) ปิณฑปาติกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) (๓) ปังสุกูลิกังคธุดงค์ (สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) (๔) เตจีวริกังคธุดงค์ (สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) (๕) สปทานจาริกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร) (๖) ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ (สมาทานห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร) (๗) เนสัชชิกังคธุดงค์ (สมาทานการนั่งเป็นวัตร) (๘) ยถาสันถติกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร (ขุ.ม.

(แปล) ๒๙/๗๔/๒๒๔-๒๒๕)]

สนฺโต อนิสฺสาย ภวํ น ชปฺเปติ อิมาย ปฏิปตฺติยา ราคาทิวูปสเมน สนฺโต จกฺขาทีสุ กญฺจิ ธมฺมํ **อนิสฺสาย** เอกมฺปิ ภวํ อปิเหตุํ อปตฺเถตุํ สมตฺโถ สิยา. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๖๐)

บาทพระคาถาว่า **นักปราชญ์เป็นผู้สงบ ไม่อาศัย** ไม่พึงหวังภพ **(สนฺโต อนิสฺสาย ภวํ น ชปฺเป)** อธิบายว่า ชื่อว่าผู้สงบ เพราะสงบจากราคะเป็นต้นด้วยการปฏิบัตินี้ **ไม่อาศัย**ธรรมอะไร ๆ ในธรรมทั้งหลายมีจักษุเป็นต้นแล้ว เป็นผู้สามารถเพื่อไม่หวัง คือไม่ปรารถนาภพแม้ภพหนึ่ง.

อนิสฺสายนรส (ติ)

[น + อิสฺสายน + รส]

มีกิจที่ตรงข้ามกับความริษยา,

มีความไม่ริษยาเป็นรส (กิจ) (มุทิตาธรรม).

สตฺเตสุ ปโมทนลกฺขณา มุทิตา **อนิสฺสายนรสา**, อรติวิฆาตปจฺจุปฏฺฐานา, สตฺตานํ สมฺปตฺติทสฺสนปทฏฺฐานา. อรติวูปสโม ตสฺสา สมฺปตฺติ, ปหาสสมฺภโว วิปตฺติ.
(วิสุทฺธิ.๑/๓๑๑)

มุทิตา มีความยินดีในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ **มีความไม่ริษยาเป็นรส** มีการกำจัดความไม่ยินดีเป็นปัจจุปัฏฐาน มีการเห็นสมบัติของสัตว์ทั้งหลายเป็นปทัฏฐาน มุทิตานี้ มีความสงบความไม่ยินดีเป็นสมบัติ มีความเกิดขึ้นแห่งความร่าเริง เป็นวิบัติ.

อนิสฺสายนรสาติ อิสฺสายนสฺส อุสูยนสฺส ปฏิปกฺขภาวกิจฺจา. (วิสุทฺธิ.ฏี.๓๗๙)

คำว่า **มีความไม่ริษยาเป็นรส (อนิสฺสายนรสา)** มีหน้าที่คือความเป็นธรรมที่ตรงข้ามกับอิจฉา คือ ความริษยา.

อนิสฺสิต (ติ)

[น + นิสฺสิต]

ผู้ไม่อาศัยแล้ว

(ก) ไม่ยึดมั่น, ไม่ติดใจ, ไม่ยึดติด.

อตฺถิ กาโยติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ญาณมตฺตาย ปฏิสฺสติมตฺตาย **อนิสฺสิโต** จ วิหรติ, น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ.
(ที.๒/๒๓๒.ม.๑/๗๑)

ภิกษุนั้น มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า กายมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น **ไม่อาศัย** (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก.

อนิสฺสิโต จ วิหรตีติ ตณฺหานิสฺสยทิฏฺฐินิสฺสยานํ วเสน อนิสฺสิโตว วิหรติ.
(ที.อฏ.๒/๓๕๖)

คำว่า **ไม่อาศัยอยู่ (อนิสฺสิโต จ วิหรติ)** ความว่า ไม่ยึดติดด้วยอำนาจแห่งการยึดติดตัณหาและทิฏฐิอยู่.

ปหาย ปญฺจาวรณานิ เจตโส
อุปกฺกิเลเส พฺยปนุชฺช สพฺเพ

อนิสฺสิโต เฉตฺว สิเนหโทสํ
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป.
(สุตฺตนิ.๒๘๙)

(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่ง กล่าวว่า) (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ละนิวรณ์ ๕ อย่างขจัดอุปกิเลสแห่งจิตทั้งปวงได้แล้ว **ไม่อาศัย** ตัดความรัก และความชังได้แล้ว จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด.

เอวํ สมถวิปสฺสนาสมฺปนฺโน ปรมมคฺเคน ทิฏฺฐินิสฺสยสฺส ปหีนตฺตา **อนิสฺสิโต**.
(สุตฺตนิ.อฏ.๑/๑๐๗)

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยสมถะและวิปัสสนาอย่างนี้ชื่อว่า **ผู้ไม่อาศัย(ทิฏฐิ)(อนิสฺสิโต)** เพราะความที่ทิฏฐินิสสัยอันท่านละแล้วด้วยโสดาปัตติมรรค.

หิตฺวาน ปิยญฺจ อปฺปิยญฺจ
อนุปาทาย **อนิสฺสิโต** กุหิญฺจิ
สโยชนิเยหิ วิปฺปมุตฺโต
สมฺมา โส โลเก ปริพฺพเชยฺย.
(สุตฺตนิ.๓๓๓)

ภิกษุละสิ่งอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักแล้วไม่ถือมั่น **ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย**ในภพไหน ๆ หลุดพ้นแล้วจากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ชื่อว่า ละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ.

อนิสฺสิโต กุหิญฺจีติ อฏฺฐสตเภเทน ตณฺหานิสฺสเยน ทฺวาสฏฺฐิเภเทน ทิฏฺฐินิสฺสเยน จ กุหิญฺจิ รูปาทิธมฺเม ภเว วา **อนิสฺสิโต**.
(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๙๕)

คำว่า **อนิสฺสิโต กุหิญฺจิ** ได้แก่ อันตัณหานิสัย ๑๐๘ และทิฏฐินิสัย ๖๒ **ไม่อาศัยแล้ว** ในภพไหน ๆ หรือในภพมีรูปภพเป็นต้น.

เอโก อหํ สกฺก มหนฺตโมฆ
(อิจฺจายสฺมา อุปสีโว)
อนิสฺสิโต โน วิสหามิ ตาริตุ
อารมฺมณํ พฺรูหิ สมนฺตจกฺขุ
ยํ นิสฺสิโต โอฆมิมํ ตเรยฺย.
(สุตฺตนิ.๔๓๙)

(อุปสีวมาณพทูลถามว่า)
ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ผู้เดียว**ไม่ได้อาศัย** (ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ) จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ได้ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุขอพระองค์โปรดตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามห้วงกิเลสนี้ได้.

[ห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ หมายถึงโอฆะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๓๘/๑๗๗)]

อนิสฺสิโตติ ปุคฺคลํ วา ธมฺมํ วา **อนิสฺสิโต**.
(สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๐๘)

คำว่า **อนิสฺสิโต** ไม่อาศัย คือ ไม่อาศัยบุคคลหรือธรรม.

อนิสฺสิตนฺติ อนตฺตโต ทิฏฺจตฺตา ทิฏฺจิวเสน

“อตฺตาติ วา “อตฺตนิยนฺติ วา กิญฺจิ น นิสฺสิตํ. (ปฏิสํ.อฏ.๒/๒๖๖)

คำว่า **จิตไม่อาศัย (อนิสฺสิตํ)** คือ ไม่ยึดติดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวตน หรือเป็นสิ่งเนื่องด้วยตัวตน ด้วยอำนาจทิฏฐิ เพราะเห็นโดยความไม่เป็นตัวตน.

(ข) ผู้ไม่มีที่อาศัย,

ผู้ไม่มีอาจารย์ผู้ให้นิสัย.

ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคเตน ภิกฺขุนา น **อนิสฺสิเตน** วตฺถพฺพํ. (วิ.๓/๑๑๑)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ จะพึงอยู่โดย**ไม่มีอาจารย์ผู้ให้นิสสัย**ไม่ได้ คือ

[๑.ไม่ประกอบด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ

๒.ไม่ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ

๓.ไม่ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ

๔.ไม่ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ

๕.ไม่ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ].

(ค) ไม่อาศัยวัฏฏะ,

อันถูกแสดงโดยไม่อาศัยวัฏฏะ.

อายสฺมา วิสาโข ปญฺจาลปุตฺโต อุปฏฺฐานสาลายํ ภิกฺขู ธมฺมิยา กถาย สนฺทสฺเสติ สมาทเปติ สมุตฺเตเชติ สมฺปหํเสติ, โปริยา วาจาย วิสฺสฏฺจาย อเนลคลาย อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา ปริยาปนฺนาย **อนิสฺสิตาย**. (สํ.๑/๔๖๗)

ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตร ได้ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายในศาลาเป็นที่บำรุงเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่น ร่าเริงด้วยธรรมีกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ**ไม่อาศัย (วัฏฏะ)**.

[**นับเนื่องเข้าในวาจา** ในที่นี้หมายถึงวาจาที่นับเนื่องในสัจจะ ๔ (สำ.นิ.อ. ๒/๒๔๑/๒๖๒)

ไม่อาศัย ในที่นี้หมายถึงไม่อิงอาศัยวัฏฏะ (สำ.นิ.อ. ๒/๑๔๑/๒๖๒)]

อนิสฺสิตายาติ วฏฺฏนิสฺสิตํ กตฺวา อกถิตาย. (สำ.อฏ.๒/๒๑๙)

คำว่า **ไม่อาศัย (อนิสฺสิตาย)** ได้แก่ วาจาที่ไม่กล่าวอิงอาศัยวัฏฏะ.

(ฆ) ผู้ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิแล้ว

ไม่ยึดติดด้วยตัณหาและทิฏฐิแล้ว,

พระอรหันต์.

ภิกฺขุ สิยา ฌายี วิมุตฺตจิตฺโต
อากงฺเข เจ หทยสฺสานุปตฺตึ
โลกสฺส ญตฺวา อุทยพฺพยญฺจ
สุเจตโส **อนิสฺสิโต** ตทานิสโส.
(สำ.๑/๔๓)

ถ้าภิกษุหวังการบรรลุธรรมที่เป็น

หัวใจมีธรรมที่เป็นหัวใจเป็นอานิสงส์เธอพึงเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้นรู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งโลกมีใจดี **ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิแล้ว**.

[การบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ ในที่นี้หมายถึงพระอรหัต (สำ.ส.อ. ๑/๘๓/๑๐๐)

โลก ในที่นี้หมายถึงสังขารโลก (สำ.ส.อ. ๑/๘๓/๑๐๑)**]**

อนิสฺสิโตติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ **อนิสฺสิโต**, ตณฺหาทิฏฺฐิโย วา อนิสฺสิโต. (สำ.อฏ.๑/๙๗)

คำว่า **ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิแล้ว (อนิสฺสิโต)** ได้แก่ ผู้อันตัณหาและทิฐิทั้งหลายไม่อาศัยด้วยแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ผู้ไม่อาศัยตัณหาและทิฐิทั้งหลาย.

(ง) ไม่อาศัยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยอำนาจที่อาศัยคือตัณหาและทิฏฐิ,

ไม่อาศัยสิ่งใด ๆ,

ไม่ถูกร้อยรัดด้วยเครื่องร้อยรัด มีราคะเป็นต้น.

ทุเว อิมา จกฺขุมตา ปกาสิตา
นิพฺพานธาตู **อนิสฺสิเตน** ตาทินา
เอกา หิ ธาตุ อิธ ทิฏฺฐธมฺมิกา
สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา
อนุปาทิเสสา ปน สมฺปรายิกา
ยมฺหิ นิรุชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส.
(อิติวุตฺตก.๒๒๑)

ตถาคตผู้มีพระจักษุ**ไม่ทรงอาศัยสิ่งใด ๆ** ผู้คงที่ ทรงประกาศนิพพานธาตุไว้ ๒ ประการนี้ คือ นิพพานธาตุประการหนึ่ง เป็นสภาวะมีให้เห็นในอัตภาพนี้ชื่อว่าสอุปาทิเสสนิพพานธาตุเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหาที่นำไปสู่ภพ.

[พระจักษุ หมายถึงจักษุ ๕ ประการ คือ (๑) พุทธจักษุ (ตาพระพุทธเจ้า) (๒) มังสจักษุ (ตาเนื้อ) (๓) ทิพพจักษุ (ตาทิพย์) (๔) ปัญญาจักษุ (ตาปัญญา) (๕) สมันตจักษุ (ตาเห็นรอบ) (ดู ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๕๖/๔๒๔, ขุ.อิติ.อ. ๔๔/๑๙๐)**]**

อนิสฺสิเตนาติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสยวเสน กญฺจิ ธมฺมํ อนิสฺสิเตน, ราคพนฺธนาทีหิ วา อพนฺเธน. (อิติวุตฺ.อฏ.๑๕๙)

คำว่า **ไม่ทรงอาศัยสิ่งใด ๆ (อนิสฺสิเตน)** ได้แก่ ไม่ทรงอาศัยธรรมไรๆ ด้วยอำนาจที่อาศัยคือตัณหาและทิฏฐิ หรือไม่ทรงถูกร้อยรัดด้วยเครื่องร้อยรัดมีราคะเป็นต้น.

(จ) ท้องฟ้าอันไม่มีที่อาศัย,

นิพพาน.

ยถา มหาราช อากาโส น ชายติ, น ชียติ, น มียติ น จวติ น อุปฺปชฺชติ ทุปฺปสโห อโจราหรโณ **อนิสฺสิโต** วิหคคมโน นิราวรโณ อนนฺโต. เอวเมว โข มหาราช นิพฺพานํ น ชายติ น ชียติ น มียติ น จวติ น อุปฺปชฺชติ ทุปฺปสหํ อโจราหรณํ **อนิสฺสิตํ**

อริยคมนำ นิราวรณำ อนนฺตำ. (มิลินฺท.๓๐๗)

[พระนาคเสน ตอบคุณ ๑๐ ประการ ของท้องฟ้าซึ่งเปรียบเหมือนกับนิพพานที่พระเจ้ามิลินท์ถามว่า]

“ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ท้องฟ้า ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ ข่มขี่ได้ยาก โจรปล้นเอาไปไม่ได้ **ไม่มีที่อาศัย** เป็นทางไปแห่งหมู่นก ไม่มีสิ่งขวางกั้น หาที่สุดมิได้ ฉันใด ขอถวายพระพร พระนิพพาน ก็ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ ข่มขี่ได้ยาก โจรปล้นเอาไปไม่ได้ **ไม่มีที่อาศัย** เป็นทางดำเนินไปแห่งหมู่พระอริยเจ้า ไม่มีสิ่งขวางกั้น หาที่สุดมิได้ ฉันนั้นเหมือนกัน.

อนิสฺสิตจิตฺต (ติ)

[อนิสฺสิต + จิตฺต]

(๑) ผู้มีจิตที่ไม่อาศัย (พระอริยบุคคล).

(๒) สุตตัปปเทส-ธรรมที่แสดงถึงจิตที่ไม่อาศัย.

อนิสฺสิตจิตฺตา กุสลปกฺเขน นิทฺทิสิตพฺพา. (เนตฺติ.๓๔)

บุคคล**ผู้มีจิตที่ไม่อาศัย** พึงแสดงโดย ฝ่ายกุศล.

อนิสฺสิตำ จิตฺตำ เยสำ อริยปุคฺคลานนฺติ **อนิสฺสิตจิตฺตา**, อริยปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพา อิมาย เทสนาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานตฺตา. (เนตฺติ.ฏี.๑๕๔)

พระอริยบุคคล ชื่อว่า **ผู้มีจิตไม่อาศัย** เพราะอรรถว่า มีจิตที่ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) ท่านแสดงพระอริยบุคคล เพราะเทศนานี้เป็นบุคคลาธิฏฐาน.

อนิสฺสิตภาว (ปุ)

[อนิสฺสิต + ภาว]

ความเป็นผู้ไม่อาศัย, ความไม่ยึดติด, ไม่ติดใจ.

อิทานิ ขีณาสวจิตฺตสฺส กตฺถจิปิ อนิสฺสิตภาวำ **โคธิกสุตฺเตน** (สำ. นิ. ๑/๑๕๙) **วกฺกลิสุตฺเตน** (สำ. นิ. ๓/๘๗) จ วิภาเวตุำ “**ยถา มาโรติอาทิ** วุตฺตำ. (เนตฺติ.อฏ.๑๐๓)

บัดนี้ ท่านกล่าวว่า ยถา มาโร (เหมือนมารผู้มีบาป) เป็นต้น เพื่อแสดง**ความที่**จิตของพระขีณาสพ**ไม่อาศัย**แม้ภพใดภพหนึ่ง โดย (อ้าง) โคธิกสูตรและวักกลิสูตร.

อนิสฺสิตวคฺค (ปุ)

[อนิสฺสิต + วคฺค]

หมู่ธรรมที่แสดงธรรมไม่มีที่อาศัย

วรรคที่แสดงธรรมอันอยู่โดยไม่ต้องถืออนิสัยเป็นประธาน,

อนิสสิตวรรค. (วิ.๕/๓๑๓.๓๑๗)

อนิสฺสุกิตา (ถี)

[น + อิสฺสุกิตา]

ความเป็นผู้ไม่มีความอิจฉา-ริษยา,

ความไม่ริษยา.

อิสฺสุกิสฺส ปุริสปุคฺคลสฺส **อนิสฺสุกิตา** โหติ ปริกฺกมนาย. (ม.๑/๕๔)

ความไม่ริษยา เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุรุษบุคคลผู้มีความริษยา.

อนิสฺสุกี (ติ)

[น + อิสฺสุกี. (ถี) อนิสฺสุกินี]

ผู้ไม่มีความอิจฉา-ริษยา,

ผู้ไม่อิจฉา-ริษยา.

ตปสฺสี **อนิสฺสุกี** โหติ อมจฺฉรี. (ที.๓/๓๙)

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็น**ผู้ไม่ริษยา** ไม่ตระหนี่.

ปเร อิสฺสุกี ภวิสฺสนฺติ มยเมตฺถ **อนิสฺสุกี** ภวิสฺสาม. (ม.๑/๕๒)

ชนเหล่าอื่นจักมีความริษยา ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจัก**ไม่ริษยา**.

สทฺโธ จ โหติ หิริมา จ โหติ โอตฺตปฺปี จ โหติ **อนิสฺสุกี** จ โหติ, ปญฺญวา จ โหติ. (สำ.๒/๔๔๑.)

[มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ คือ]

๑. มีศรัทธา

๒. มีหิริ

๓. มีโอตตัปปะ

๔. **ไม่ริษยา**

๕. มีปัญญา.

อนิสฺสุกีสุตฺต (น)

[อนิสฺสุกี + สุตฺตํ]

สูตรที่แสดงถึงเหตุที่มาตุคามตายไปเกิดบนสุคติโลกสวรรค์ (เพราะตั้งชื่อสูตร โดยอาศัยธรรมข้อที่ ๔ ในสูตรนี้ คือ อนิสฺสุกี จ โหติ = ผู้ไม่ริษยา)

อนิสสุกีสูตร, สพายตนวรรคสังยุต สังยุตที่ ๓ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๓. (สำ.๒/๔๔๑)

อนิหต (ติ)

[น + นิหต]

ไม่ถูกฆ่า, ไม่ถูกระงับ,

ยังไม่ได้ตัดสิน.

ปุนกมฺมาย อุกฺโกเฏยฺยาติ “อกตํ กมฺมํ ทุกฺกฏํ กมฺมํ ปุนกาตพฺพํ กมฺมं **อนิหตํ** ทุนฺนิหตํ ปุน นิหนิตพฺพนฺติ อุกฺโกเฏติ อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส. (วิ.๒/๑๖๖)

คำว่า **รื้อฟื้นเพื่อพิจารณาใหม่ (ปุนกมฺมาย อุกฺโกเฏยฺยา)** คือ ภิกษุรื้อฟื้นด้วยกล่าวว่า “กรรมยังไม่ได้ทำ กรรมทำไม่ดี พึงทำใหม่ กรรมนั้น**ยังไม่ได้ตัดสิน** กรรมนั้นตัดสินไม่ดี พึงตัดสินใหม่” ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนีก (ปุ/น)

[อน + อีก.อนิตฺยเนน อน + อีกนฺ. เสนาย. ตสฺส หิ ชีวนรกฺขกตฺตา. วาจปฺปติ และ โถม. ดู อุณาทิ ๔/๑๗. ธานฺ.ฏี. ๓๘๑,ปาจิตฺ.โย. ๑/๘๒ ตัดสินว่า เป็น ณ]

ทัพช้าง ทัพม้า ทัพรถม้า และทัพพลเดินเท้า, กองทัพ.

อนีกำ นาม หตฺถานีกำ, อสฺสานีกำ, รถานีกำ, ปตฺตานีกำ. (วิ.๒/๑๔๓)

คำว่า **กองทัพ (อนีกำ)** ได้แก่ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพพลเดินเท้า.

ตโย หตฺถี ปจฺฉิมำ หตฺถานีกนฺติ โย ปุพฺเพ วุตฺโต ทฺวาทสปุริโส หตฺถีติ เตน หตฺถินา ตโย หตฺถี. (วิ.๒/๑๔๐)

คำว่า **กองทัพช้างมีช้าง ๓ เชือกเป็นอย่างน้อย (ตโย หตฺถี ปจฺฉิมกำ หตฺถานีกำ)** ความว่า ช้าง ๓ เชือกรวมกับช้างเชือกนั้นที่เคยกล่าวไว้แล้วว่า “มีทหารประจำการ ๑๒ นาย”.

สตฺตหตฺถิกณฺจ อนีกนฺติ เอตฺถ ฉ หตฺถินิโย เอโก จ หตฺถีติ อิทเมกำ **อนีกำ**. อีทิสานิ สตฺต อนีกานิ สตฺตหตฺถิกำ **อนีกำ** นาม. (วิ.๓/๒๗๒)

ในคำนี้ว่า **กองทัพช้างประกอบด้วยช้าง ๗ เชือก (สตฺตหตฺถิกณฺจ อนีกำ)** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ประมาณนี้ ได้แก่ ช้างพัง ๖ เชือก ช้างพลาย ๑ เชือก เช่นนี้ ชื่อว่า ๑ อนีกะ ๗ อนีกะเช่นนี้ชื่อว่าประกอบด้วยช้าง ๗ เชือก.

สตฺตหตฺถิกณฺจ อนีกนฺติ เอตฺถ ฉ หตฺถินิโย เอโก จ หตฺถีติ อิทเมกำ **อนีกำ**. อีทิสานิ สตฺต **อนีกานิ** สตฺตหตฺถิกำ **อนีกำ** นาม. (วิ.อฏ.๓/๓๖๗)

ในคำนี้ว่า **กองทัพช้างประกอบด้วยช้าง ๗ เชือก (สตฺตหตฺถิกณฺจ อนีกำ)** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ประมาณนี้ ได้แก่ ช้างพัง ๖ เชือก ช้างพลาย ๑ เชือก เช่นนี้ชื่อว่า ๑ **กองทัพช้าง** ๗ **กองทัพช้าง** เช่นนี้ชื่อว่ากองทัพช้างประกอบด้วยช้าง ๗ เชือก.

หตฺถานีกนฺติ ทสหตฺถิโต ปฏฺฐาย หตฺถานีกำ นาม. (ชา.อฏ.๖/๓๑)

คำว่า **กองทัพช้าง (หตฺถานีกำ)** ความว่ากองทัพช้างขนาดตั้งแต่ ๑๐ เชือกขึ้นไป ชื่อว่า กองทัพช้าง.

อนีกคฺค (น)

[อนีก + อคฺค]

แม่ทัพ, จอมทัพ.

โสภยนฺโต **อนีกคฺคำ**
นาคสงฺฆปุรกฺขโต
ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสุ
ชาตึ อกฺขาหิ ปุจฺฉิโต. (สุตฺตนิ. ๓๔๑)

(พระเจ้าพิมพิสารตรัสกับพระผู้มีพระภาคว่า)
ข้าพเจ้าจะมอบโภคสมบัติให้

ขอท่านจงเป็น**จอมทัพ**ยังหมู่พลกายให้งดงามบริโภคสมบัติอยู่เถิดพระคุณเจ้าจงบอกชาติกำเนิดด้วยเถิด.

อนีกคฺคนฺติ พลกายํ เสนามุขํ.**ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสูติ** เอตฺถ “อหํ เต องฺคมคเธสุ ยาวิจฺฉสิ, ตาว ททามิ โภเค. ตํ ตฺวํ โสภยนฺโต **อนีกคฺคํ** นาคสงฺฆปุรกฺขโต ภุญฺชสฺสูติ เอวํ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๑๓)

คำว่า **จอมทัพ (อนีกคฺคํ)** ได้แก่ แม่ทัพที่มีกำลังพล ในคำว่า **ททามิ โภเค ภุญฺชสฺสุ** นี้ พึงทราบการเชื่อมความอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะให้โภคสมบัติในแคว้นอังคะมคธะแก่ท่านเท่าที่ท่านต้องการ ท่านจงเป็น**จอมทัพ**ทำหมู่พลนั้นให้งดงาม แวดล้อมด้วยหมู่ผู้ประเสริฐ บริโภคสมบัติเถิด.

อนีกฏฺจ (ปุ)

[อนีก + จา + อ. (อนีกสฺต-สํ)]

ผู้ดำรงอยู่ในกองทัพมีกองทัพช้างเป็นต้น, เจ้าหน้าที่ทหาร, คนเลี้ยงช้าง, คนเลี้ยงม้าเป็นต้น.

(ก) ทหารช้าง, ควาญช้าง, ผู้ฝึกม้าเป็นต้น.

ปาริสชฺชา คณกมหามตฺตา **อนีกฏฺฐา** โทวาริกา มนฺตสฺสาชีวิโน สนฺนิปติตฺวา ราชานํ ขตฺติยํ มุทฺธาภิสิตฺตํ เอตทโวจุ ‘น โข เต เทว สมเตน (สุทฺ) ชนปทํ ปสาสโต ปุพฺเพนาปรํ ชนปทา ปพฺพนฺติ ยถา ตํ ปุพฺพกานํ ราชูนํ อริเย จกฺกวตฺติวตฺเต วตฺตมานานํ. (ที๓/๕๓.๑๒๑)

ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ **ทหารช้าง** ราชองครักษ์ องคมนตรี ได้ประชุมกันกราบทูลราชาผู้กษัตริย์ซึ่งได้รับมุธราภิเสกดังนี้ว่า ‘ขอเดชะ ทราบว่าเมื่อพระองค์ทรงปกครองชนบทตามพระมติของพระองค์เอง ประชาราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ พระเจ้าข้า.

อนีกฏฺฐาติ หตฺถิอาจริยาทโย. (ที.อฏ.๓/๓๕)

คำว่า **ทหารช้าง (อนีกฏฺฐา)** ได้แก่ ชนทั้งหลายมีควาญช้างเป็นต้น.

เย รณฺโญ หตฺถานีกาทีสุ อวฏฺฐิตา, เต **อนีกฏฺฐาติ** อาห “**หตฺถิอาจริยาทโยติ**. (ที.ฏี.๓/๒๙)

ท่านกล่าวว่า ชนทั้งหลายมีควาญช้างเป็นต้น เพื่อแสดงว่า ผู้ดำรงอยู่ในกองทัพช้างเป็นต้นของพระราชา ชื่อว่า **ทหารช้าง**.

หตฺถาโรหา **อนีกฏฺฐา**
รถิกา ปตฺติการกา
เตสํ นปฺปฏิพนฺธามิ
นิวิฏฺจ ภตฺตเวตนํ. (ชา.๑/๒๓๘)

(พระเจ้าสังวรมหาราชตรัสกับอุโปสถกุมารว่า)

พลช้าง **ทหาร** พลรถ พลราบ พล
เหล่านั้นหม่อมฉันก็ไม่ตัดเบี้ย
เลี้ยงและรายได้ประจำที่ได้ตั้งไว้.

อนีกฏฺฐาติ หตฺถานีกาทีสุ จิตา.
(ชา.อฏ.๔/๑๓๘)

คำว่า **ทหาร (อนีกฏฺฐา)** ได้แก่ ผู้ดำรงอยู่ในกองทัพช้างเป็นต้น.

(ข) **กองทัพราชองค์รักษ์**,

ราชองครักษ์, **ทหารรักษาพระองค์**,

กองทัพบริวารของพระราชา.

อนีกฏฺโฐติ ราชูนำ
องฺครกฺขคโณ มโต. (ธาน.๓๔๒.)

หมู่แห่งราชองค์รักษ์ ของพระราชาทั้งหลาย เรียกว่า **กองทัพราชองครักษ์**.

อนีกฏฺโฐ รณคเต
หตฺถิสิกฺขาวิจกฺขเณ
ราชรกฺขิณิ จิหฺเน จ
วีรมทฺทนเกปิ จ.

(วิสฺวเมทินีที่อ้างอิงจาก อมร,พฺยาขฺยา-สุธาฏี.)

อนีกฏฺฐ-ศัพท์ ๕ ประการ คือ

๑. สนามรบ

๒. ผู้เชี่ยวชาญการฝึกช้างม้า (ทหารช้าง, ทหารม้า)

๓. องครักษ์ผู้รักษาพระราชา(ราชองครักษ์)

๔. สัญลักษณ์ (เครื่องหมายกองทัพ)

๕. (กองทัพ) กิเลส (โลภะ โทสะ โมหะ) ที่ทำลายบดขยี้ผู้มีความเพียร.

อนีกทสฺสน (น)

[อนีก + ทสฺสน]

การดูกองทัพ.

ทิรตฺตติรตฺตำ เจ ภิกฺขุ เสนาย วสมาโน อุยฺโยธิกำ วา พลคฺคำ วา เสนาพฺยูหำ วา **อนีก-ทสฺสนำ** วา คจฺเฉยฺย, ปาจิตฺติยำ. (วิ.๒/๑๔๓)

ถ้าภิกษุพักอยู่ในกองทัพ ๒-๓ คืน เที่ยวไปในสนามรบก็ดี ที่พักพลก็ดี ที่จัดขบวนทัพก็ดี ไป**ดูกองทัพ**ก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์.

อนีกสฺส ทสฺสนำ **อนีกทสฺสนำ**. (กงฺขา.๒๓๗)

การดูกองทัพ ชื่อว่า **อนีกทัสสนะ**.

อนีกทสฺสนนฺติ “ตโย หตฺถี ปจฺฉิมำ หตฺถา-นีกนฺติอาทินา นเยน วุตฺตสฺส อนีกสฺส ทสฺสนำ. (ที.อฏ.๑/๘๒)

คำว่า **การดูกองทัพ (อนีกทสฺสนำ)** ได้แก่ การดูกระบวนทัพที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า ช้าง ๓ เชือก ชื่อว่า กองทัพช้างซึ่งเล็กสุด.

อนีฆ (ติ)

[น + นีฆ. น + อีฆ (บทนี้ในบางที่ก็รัสสะเพื่อรักษาฉันท์ว่า อนิฆ ดู ตัวอย่างต่อจากบทนี้)]

(๑) (ก) **ผู้ไม่มีความทุกข์**.

อิเม สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา **อนีฆา** สุขี

อตฺตานํ ปริหรนฺตุ. (ม.๑/๓๕๘)

ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน **ไม่มีความทุกข์** มีความสุข รักษาตนเถิด.

เย สตฺตสารา **อนีฆา** นิราสา
ปจฺเจกเมวชฺฌคมํสุ โพธึ.
เตสํ วิสลฺลาน นรุตฺตมานํ
นามานิ เม กิตฺตยโต สุณาถ.
(ม.๓/๑๑๔)

(พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า) เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังเราผู้ประกาศชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่มีธรรมเป็นสาระกว่าสรรพสัตว์**ไม่มีความทุกข์** ไม่มีความอยากได้บรรลุพระสัมโพธิญาณเฉพาะตนผู้ปราศจากลูกศรคือตัณหา สูงกว่านรชนเถิด.

อนีฆาติ นิทฺทุกฺขา. (ม.อฏ.๔/๙๑)

คำว่า **ไม่มีความทุกข์ (อนีฆา)** ได้แก่ เป็นผู้ปราศจากความทุกข์แล้ว.

ปหาสิ สงฺขํ น วิมานมชฺฌคา
อจฺเฉจฺฉิ ตณฺหํ อิธ นามรูเป.
ตํ ฉินฺนคนฺถํ **อนิฆํ** นิราสํ
ปริเยสมานา นาชฺฌคมุ
เทวา มนุสฺสา อิธ วา หุรํ วา
สคฺเคสุ วา สพฺพนิเวสเนสุ
สเจ วิชานาสิ วเทหิ ยกฺขา.
(สํ.๑/๑๑,๒๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) บุคคลละบัญญัติได้แล้ว ไม่เข้าถึงวิมานตัดตัณหาในนามรูปนี้ได้แล้ว เทวดาและมนุษย์ในโลกนี้หรือในโลกอื่นในสวรรค์ หรือในสถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวก ถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบบุคคลนั้นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว **ไม่มีความทุกข์**หมดความกระหาย.

[วิมานมี ๒ ความหมาย คือ (๑) มานะ (๒) ครรภ์มารดา (สํ.ส.อ. ๑/๒๐/๔๖)

สถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวก หมายถึงภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ (สํ.ส.อ. ๑/๒๐/๔๖)]

อนีฆนฺติ นิทฺทุกฺขํ. (สํ.อฏ.๑/๔๕)

คำว่า **ไม่มีความทุกข์ (อนิฆํ)** ได้แก่ ผู้ปราศจากความทุกข์.

น เจว เม ตฺวํ พทฺโธสิ
นปิ อิจฺฉามิ เต วธํ
กามํ ขิปฺปมิโต คนฺตฺวา
ชีว ตฺวํ **อนิโฆ** จิรํ. (ชา.๒/๘๕)

(นายพรานกล่าวกับหงส์สุขุมะว่า) ท่านไม่ได้ติดบ่วงของข้าพเจ้าและข้าพเจ้าไม่ประสงค์จะฆ่าท่าน ท่านจงรีบไปจากที่นี้ตามความปรารถนาและจงมีชีวิตอยู่ **ไม่มีความทุกข์**ตลอดกาลนานเถิด.

(ข) ผู้ไม่มีความทุกข์มีราคะเป็นต้น,

ผู้ไม่มีทุกข์.

สงฺขาย โลกสฺมึ ปโรปรานิ
ยสฺสิญฺชิตํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก
สนฺโต วิธูโม **อนีโฆ** นิราโส
อตาริ โส ชาติชรนฺติ พฺรูมิ. (อ.ม.๑/๑๓๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระปุณณกะ)
เรากล่าวว่า บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหนๆ เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากควัน **ไม่มีทุกข์** ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว.

อนีโฆติ ราคาทิอีฆวิรหิโต. (อ.อฏ.๒/๑๐๑)

คำว่า **ไม่มีทุกข์ (อนีโฆ)** ได้แก่ ปราศจากทุกข์มีราคะเป็นต้น.

(ค) ผู้ไม่มีทุกข์คือกิเลส, ผู้ไม่มีกิเลส, ไม่มีทุกข์.

โย นีวรเณ ปหาย ปญฺจ
อนิโฆ ติณฺณกถังฺกโถ วิสลฺโล
โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํ
อุรโค ชิณฺณมิวตฺตจํ ปุราณํ.
(สุตฺตนิ.๒๘๑)

ภิกษุผู้ละนิวรณ์ ๕ ได้ ข้ามพ้นความสงสัยได้แล้ว **ไม่มีกิเลส** เพียงดังลูกศรชื่อว่าละฝั่งในได้ ดุจงูลอกคราบทิ้งไป ฉะนั้น.

[**นิวรณ์** หมายถึงธรรมเป็นเครื่องกั้นความดี มี ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๒) พยาบาท (ความคิดร้าย) (๓) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (ขุ.สุ.อ.๑/๑๗/๒๓)]

อีฆาภาวโต **อนีโฆ**. (สุตฺตนิ.อฏ.๑/๒๒)

ชื่อว่า **ผู้ไม่มีกิเลส (อนีโฆ)** เพราะไม่มีความทุกข์คือกิเลส

อชฺช ปนฺนรเส วิสุทฺธิยา
ภิกฺขู ปญฺจสตา สมาคตา
สโยชนพนฺธนจฺฉิทา
อนีฆา ขีณปุนพฺภวา อิสิ. (เถร.๓๗๐)

(พระวังคีสเถระเมื่อจะชมเชยพระศาสดาได้กล่าวภาษิตว่า)
ในวัน ๑๕ ค่ำ ซึ่งเป็นวันวิสุทธิปวารณาวันนี้ มีภิกษุ ๕๐๐ รูป มาประชุมกันล้วนเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ได้ขาด**ไม่มีทุกข์** สิ้นภพสิ้นชาติแล้วเป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐ.

อนีฆา ขีณปุนพฺภวา อิสีติ กิเลสทุกฺขาภาเวน นิทุกฺขา ขีณปุนพฺภวา, อเสกฺขานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสิตภาเวน อิสีติ.
(เถร.อฏ.๒/๕๒๙)

บาทคาถาว่า **ไม่มีทุกข์สิ้นภพชาติเป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐ (อนีฆา ขีณปุนพฺภวา อิสี)** ความว่า ชื่อว่า**ผู้ไม่มีทุกข์** เพราะไม่มีทุกข์คือกิเลส เป็นผู้มีภพ

ใหม่สิ้นไปแล้ว ชื่อว่า เป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะแสวงหาคุณมีสีลขันธ์เป็นต้น อันเป็นของพระอเสขะ.

(ฆ) ผู้ไม่มีทุกข์คือกิเลสและทุกข์คือวิบาก, ไม่มีทุกข์.

ธีรสฺส วิคตโมหสฺส
ปภินฺนขีลสฺส วิชิตวิชยสฺส
อนีฆสฺส สุสมจิตฺตสฺส
วุฏฺฐสีลสฺส สาธุปญฺญสฺส
เวสมนฺตรสฺส วิมลสฺส
ภควโต ตสฺส สาวโกหมสฺมึ. (ม.๓/๖๘)

(อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าว่า)

ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมาร **ไม่มีทุกข์** มีจิตเสมอด้วยดี เจริญด้วยศีลมีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ (และ) ปราศจากมลทินได้.

อนีฆสฺสาติ กิเลสทุกฺเขนปิ วิปากทุกฺเขนปิ นิทฺทุกฺขสฺส. (ม.อฏ.๓/๖๘)

คำว่า **ไม่มีทุกข์ (อนีฆสฺส)** ได้แก่ ไม่มีทุกข์ด้วยทุกข์คือกิเลสบ้าง ทุกข์คือวิบากบ้าง.

อีฆ-สทฺโท ทุกฺขปริยาโยติ อาห นิทฺทุกฺขสฺสาติ. (ม.ฏี.๓/๔๑)

ท่านกล่าวว่า ไม่มีทุกข์ เพื่อแสดงว่า อีฆ-ศัพท์ เป็นคำไวพจน์ของทุกข์.

(ง) ผู้ไม่มีธรรมเครื่องเบียดเบียน มีราคะเป็นต้น, ผู้ไม่มีทุกข์.

ราโค โข ภนฺเต นีโฆ โทโส นีโฆ โมโห นีโฆ เต ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวงฺกตา อายตึ อนุปฺปาทธมฺมา. ตสฺมา ขีณาสโว ภิกฺขุ **อนีโฆ**ติ วุจฺจติ. (สำ.๒/๔๘๒)

(จิตตคหบดีกล่าวกับพระกามภูว่า) ท่านผู้เจริญ ราคะเป็นทุกข์ โทสะเป็นทุกข์ โมหะเป็นทุกข์ ทุกข์เหล่านั้น ภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุขีณาสพพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า **ผู้ไม่มีทุกข์**.

ดู จูฬนิ ๖๑

(จ) ผู้ไม่มีวัฏทุกข์ในอนาคต, ผู้ไม่มีวัฏทุกข์.

เย สพฺพสโยชนพนฺธนจฺฉิทา
ทนฺตา วิมุตฺตา **อนีฆา** นิราสา
กาเลน เตสุ หพฺยํ ปเวจฺเฉ
โย พฺราหฺมโณ ปุญฺญเปกฺโข ยเชถ. (สุตฺตนิ.๓๕๒)

(พระพุทธเจ้าตรัสกับมาฆมานพว่า)

พราหมณ์ผู้มุ่งบุญ ควรบูชาจัดถวายเครื่องไทยธรรมให้เหมาะแก่

กาล แก่เหล่าชนผู้หลุดพ้นจากสังโยชน์ทั้งปวง ฝึกตนแล้ว มีจิตหลุดพ้น **ไม่มีวัฏทุกข์** ไม่มีความหวัง.

อนีฆา อายตึ วฏฺฏทุกฺขาภาเวน. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๑๔๑)

ชื่อว่า **ผู้ไม่มีวัฏทุกข์** เพราะไม่มีวัฏทุกข์ในอนาคต.

(๒) ความเป็นผู้ไม่มีทุกข์, ความไม่มีทุกข์

ปเตว ปตตํ เสฏฺฐ
นตฺถิ พทฺเธ สหายตา
มา **อนีฆาย** หาเปสิ
กามํ สุมุข ปกฺกมา. (ชา.๑/๓๒๖)

(พระโพธิสัตว์พญาหงส์ทองกล่าวกับสุมุขหงส์เสนาบดีว่า)

ท่านสุมุขะผู้ประเสริฐโผบินไปเถอะ เพราะความเป็นสหายไม่มีในผู้ติดบ่วงหรอก ท่านอย่าทำความเพียร**เพื่อความไม่มีทุกข์**ให้เสื่อมเสียไปเลย จงบินหนีไปตามความประสงค์เถิด.

มา อนีฆายาติ อิโต คนฺตฺวา ปตฺตพฺพาย นิทฺทุกฺขภาวาย วีริยํ มา หาเปสิ. (ชา.อฏ.๔/๔๒๖)

คำว่า ท่านอย่า...**เพื่อความไม่มีทุกข์ (มา อนีฆาย)** ความว่า ท่านไปจากที่นี้ อย่าให้ความเพียรเสื่อมเสียไปเลย เพื่อความไม่มีทุกข์ที่ตนพึงถึง.

(๓) พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า อนีฆะ.

สุมฺโภ สุโภ มตุโล อฏฺจโม จ
อถสฺสุเมโฆ **อนีโฆ** สุทาโฐ
ปจฺเจกพุทฺธา ภวเนตฺติขีณา. (ม.๓/๑๑๔)

พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้สิ้นตัณหาทั้งหลาย คือ พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุมภะ สุภะ มตุละ อัฏฐมะ อัสสุเมฆะ **อนีฆะ** สุทาฐะ

อนีโฆติ อปาโป. (อ.ฏี.๒/๙๙)

คำว่า **อนีฆะ (อนีโฆ)** ได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ไม่มีบาป.

อนีจ (ติ)

[น + อนีจ]

ไม่ต่ำ, ไม่ลามก, ไม่เลวทราม.

อนีจตา (ถี)

[อนีจ + ตา]

ความเป็นผู้ไม่ต่ำ, ความไม่เลวทราม.

ดู อลีนตา (ชา.อฏ.๑/๓๘๙)

อนีจวุตฺติ (ติ)

[อนีจ + วุตฺติ]

ผู้มีความประพฤติไม่ต่ำทราม,

ผู้ประพฤติไม่ต่ำทราม.

ดู อปฺปติสฺส (ม.อฏ.๔/๒๗)

อนีติ (ติ)

[น + อีติ]

ผู้ไม่มีความจัญไร, ผู้ไม่มีเสนียดจัญไร, ผู้มีความสวัสดี, ผู้ไม่มีภัย, ผู้ไม่มีอุปัททวะ, ผู้ไม่มีอันตราย (อีติ)

สมฺปตฺติโย ทุเว ภุตฺวา
อนีติ อนุปทฺทโว
สมฺปตฺเต ปริโยสาเน
นิพฺพานํ ปาปุณิสฺสติ. (อป.๑/๑๓๘)

(พระติปทุมิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า) เขาได้เสวยสมบัติทั้ง ๒ **มีความสวัสดี** ไม่มีอุปัทวะเมื่อภพสุดท้ายมาถึงแล้วจักบรรลุนิพพาน.

สีตํ อุณฺหํ น ชานามิ
รโชชลฺลํ น ลิมฺปติ
อนุปทฺทโว **อนีติ** จ
โหมิ อปจิโต สทา. (อป.๑๔๘,๙)

(พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวว่า) [อานิสงส์ถวายร่ม ๘ ประการคือ] ๑.ข้าพเจ้าไม่รู้สึกหนาว ๒.ไม่รู้สึกร้อน ๓. ละอองและธุลีไม่แปดเปื้อน ๔. ไม่มีอันตราย ๕.**ไม่มีเสนียดจัญไร** ๖. ชนทั้งหลายยำเกรงทุกเมื่อ ๗. มีผิวพรรณละเอียด ๘. มีใจสะอาด.

อนีติก (ติ)

[น + อีติ + ก. น + อีติ + ก (ธาน.ฏี. ๗)]

(ก) **ผู้ไม่มีอันตราย, ผู้ไม่มีภัย** (**อีติ**).

ยายํ ภนฺเต ทิสา อภยา **อนีติกา** อนุปทฺทวา สายํ ทิสา สภยา สอีติกา สอุปทฺทวา ... อยฺเยนมฺหิ ทพฺเพน มลฺลปุตฺเตน ทูสิตา. (วิ.๑/๒๔๘,๔/๑๙๖)

(พระเมตติยะและพระภุมมชกะให้ภิกษุณีเมตติยาใส่ความพระทัพพมัลลบุตรต่อพระพุทธเจ้าว่า) พระพุทธเจ้าข้า เรื่องนี้ไม่สมควร ไม่เหมาะสม ทิศที่เคยปลอดภัยก็กลับมีภัย **ที่ที่ไม่เคยมีอันตราย**ก็กลับมีอันตราย ทิศที่ไม่เคยมีอุปัททวะก็กลับมีอุปัททวะ...หม่อมฉันถูกพระทัพพมัลลบุตรข่มขืน.

(ข) (**นิพพาน**) **อันไม่มีกิเลส**.

โย เม ธมฺมมเทเสสิ
สนฺทิฏฺฐิกมกาลิกํ
ตณฺหกฺขยม**นีติกํ**
ยสฺส นตฺถิ อุปมา กฺวจิ. (สุตฺตนิ.๔๕๐)

ธรรมใดไม่มีข้อเปรียบในที่ไหนๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงแสดงธรรมนั้นที่บุคคลเห็นได้เอง ไม่จำกัดกาลเป็นที่สิ้นตัณหา **ไม่มีกิเลส**แก่อาตมภาพ.

อนีติกนฺติ กิเลสอีติวิรหิตํ. (สุตฺตนิ.อฏฺ.

๒/๓๒๑)

คำว่า **ไม่มีกิเลส (อนีติกำ)** คือ เว้นจากอันตรายคือกิเลส.

(ค) (นิพพาน) อันไม่มีอันตราย,

อันเป็นที่ไม่มีอีติ คือกิเลส, ขันธ์, อภิสังขาร.

อนีติกนฺติ อีติ วุจฺจนฺติ กิเลสา จ ขนฺธา จ อภิสงฺขารา จ. อีติปฺปหานำ อีติวูปสมำ อีติปฏิ-นิสฺสคฺคำ อีติปฏิปฺปสฺสทฺธิ อมตำนิพฺพานนฺติ ตณฺหกฺขยมนีติกำ. (จูพนิ.๒๑๔)

คำว่า **ไม่มีอันตราย (อนีติกำ)** อธิบายว่า กิเลส ขันธ์ และอภิสังขาร ท่านเรียกว่าอันตราย อธิบายว่า (ธรรมเป็นเครื่อง) ละอันตราย เข้าไปสงบอันตราย สลัดทิ้งอันตราย ระงับอันตราย คือ อมตนิพพาน รวมความว่า เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีอันตราย.

อนีติกนฺติ กิเลสาทิอีติวิรหิตำ. (จูพนิ.อฏ.๘๔)

คำว่า **ไม่มีอันตราย (อนีติกำ)** คือ ปราศจากอันตรายมีกิเลสเป็นต้น.

(ฆ) (นิพพาน) ที่ไม่มีอันตราย

อันเป็นที่ไม่มีอีติคือ อันตราย.

อนนฺตรายตฺตา **อนีติกำ**. (เนตฺติ.อฏ.๑๒๐)

(นิพพาน) ชื่อว่า **ไม่มีอันตราย** เพราะไม่มีอันตราย.

(ง) (นิพพาน) ที่ไม่มีทุกข์.

อนีติกญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ **อนีติก-**คามิญฺจ มคฺคำ.ตำ สุณาถ. (สำ.๒/๕๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง**ธรรมที่ไม่มีทุกข์**และทางที่ให้ถึง**ธรรมที่ไม่มีทุกข์**แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

นิทฺทุกฺขตฺตา **อนีติกำ**. (สำ.อฏ.๓/๑๔๙)

นิพพาน ชื่อว่า **ไม่มีทุกข์** เพราะปราศจากทุกข์.

(จ) (นิพพาน) อันไม่มีความเสื่อม,

อันเป็นที่ไม่มีความฉิบหาย,

ไม่มีสิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์.

สพฺพาสำ อีตีนำ อนตฺถานำ อภาเวน **อนีติกำ**. (วิสุทฺธิ.ฏี.๑/๓๔๘)

นิพพาน ชื่อว่า **ไม่มีความเสื่อม** เพราะไม่มีความเสื่อม คือ สิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์ทั้งปวง.

อนีติกคามี (ติ)

[อนีติก + คมุ + ณี]

เหตุให้เข้าถึง-บรรลุนิพพานอันไม่มีทุกข์.

ดู อรรถของ อนีติก (ง)

อนีติกธมฺม (ปุ/น)

[อนีติก + ธมฺม]

(ก) ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความไม่มี อีติ คือ อันตราย,

ธรรมที่ไม่มีอันตราย (นิพพาน)

อนีติกำ **อนีติกธมฺมำ**
นิพฺพานเมตำ สุคเตน เทสิตำ.
(เนตฺติ.๔๗)
พระสุคตเจ้าทรงแสดงนิพพานนี้ ว่า ธรรมที่ไม่มีอันตราย ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความไม่มีอันตราย

อนนฺตรายภาวเหตุโต **อนีติกธมฺมำ**.
(เนตฺติ.อฏ.๑๒๐)

ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความไม่มีอันตราย เพราะเป็นเหตุให้ถึงความไม่มีอันตราย.

(ข) สภาพที่ไม่มีทุกข์ (นิพพาน).

อนีติกธมฺมญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนีติกธมฺมคามิญฺจ มคฺคำ.ตำ สุณาถ.
(สำ.๒/๕๔๒)

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง**ธรรมที่ไม่มีทุกข์**และทางที่ให้ถึงธรรมที่ไม่มีทุกข์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง.

นิทฺทุกฺขภาวตฺตา **อนีติกธมฺมำ**.
(สำ.อฏ.๓/๑๔๙)

ชื่อว่า **ธรรมที่ไม่มีทุกข์** เพราะความเป็นธรรมที่ปราศจากทุกข์.

อนีติกธมฺมคามี (ติ)

[อนีติกธมฺม + คมุ + อี]

ให้ถึงนิพพานอันไม่มีทุกข์.

ดู อรรถ อนีติกธมฺมำ (ข)

อนีติกธมฺมสุตฺต (น)

[อนีติกธมฺม + สุตฺต]

สูตรที่แสดงนิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพานอันไม่มีความทุกข์,

อนีติกธรรมสูตร, บาลีสพายตนวรรคสังยุต, สังยุตที่ ๙ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๒๑. (สำ.๒/๕๔๒)

อนีติกสุตฺต (น)

[อนีติก + สุตฺต]

สูตรที่แสดงนิพพานและข้อปฏิบัติอันให้ถึงนิพพานอันไม่มีทุกข์,

อนีติกสูตร, บาลีสพายตนวรรคสังยุต, สังยุตที่ ๙ วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๒๐. (สำ.๒/๕๔๒)

อนีติสมฺปทา (ถี)

[อนีติ + สมฺปทา]

ความสมบูรณ์-ความถึงพร้อมคือความไม่มีอันตรายจากสัตว์เล็กๆ มีแมลงเป็นต้น (แมลงน้อยใหญ่),

ความสมบูรณ์คือความไม่มีภัย,

ความสมบูรณ์ที่ไม่มีศัตรูพืช.

[อีติยา อภาโว อนีติ ความไม่มีแห่งภัย ชื่อว่า อนีติ (ความไม่มีภัย) อัพยยีภาวสมาส อนีติ จ ตำ สมฺปทา จาติ อนีติสมฺปทา ความสมบูรณ์ที่ไม่มีภัย วิเสสนบุพพบทกัมม-ธารยสมาส]

ยถาปิ เขตฺเต สมฺปนฺเน
ปวุตฺตา พีชสมฺปทา
เทเว สมฺปาทยนฺตมฺหิ
โหติ ธญฺญสฺส สมฺปทา
อนีติสมฺปทา โหติ
วิรูพฺหี ภวติ สมฺปทา
เวปุลฺลสมฺปทา โหติ
ผลํ เว โหติ สมฺปทา. (อ.๓/๗๐)

(พระพุทธเจ้าตรัสว่า)
พืชที่สมบูรณ์ถูกหว่านลงในนาที่สมบูรณ์ เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ธัญชาติจะงอกงามได้**มีความสมบูรณ์ที่ไม่มีศัตรูพืช** มีความเจริญงอกงาม มีความไพบูลย์ มีผลสมบูรณ์เต็มที่ ฉันใด [โภชนะที่สมบูรณ์ที่บุคคลถวายแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลสมบูรณ์ก็ฉันนั้นเหมือนกันย่อมนำมาซึ่งกุศลอันสมบูรณ์ เพราะกรรมที่เขาทำไว้นั้นสมบูรณ์แล้ว]

[โภชนะที่สมบูรณ์ ในที่นี้หมายถึงโภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ (องฺ.อฏฺ.ก.อ.๓/๓๔/๒๕๕)]

อนีติสมฺปทา โหตีติ กีฏกิมิอาทิปาณก-อีติยา อภาโว เอกา สมฺปทา โหติ. (อ.อฏฺ.๓/๒๓๐)

คำว่า **มีความสมบูรณ์ที่ไม่มีศัตรูพืช (อนีติสมฺปทา โหติ)** ได้แก่ (เพราะ) ไม่มีภัยจากสัตว์เล็กๆ มีตั๊กแตนและหนอน เป็นต้น มีความสมบูรณ์เป็นข้อแรก.

อนีติห-อนิติห (ติ)

[(๑) อนุ + อีติ + อห + กวิ.

(๒) น + อีติ + อห + กวิ.

(๓) น + อีติห.

(๔) น + อิติห (= อิติ + ห. อิติห สทฺโท นิปาตสมุทาโย. อิติห ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺต-มิทนฺติ กเถตพฺพํ วจนํ เอติหฺยํ. ณฺโย. ณมฺหิ เอติหํ. ธาน.ฏี.๔๑๒. (ดู อิติหาส ด้วย) อิติ = เอวํ. ห = กิร]

(๑) กำจัดอุปัททวะ-ภัย-อันตราย-ความจัญไร.

สวรตฺถํ ปหานตฺถํ
พฺรหฺมจริยํ **อนีติหํ**
อเทสยิ โส ภควา
นิพฺพาโนคธคามินํ
เอส มคฺโค มหนฺเตหิ
อนุยาโต มเหสิภิ. (อ.๑/๓๓๓)

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงแสดงพรหมจรรย์**อันกำจัดภัย** ทำให้สัตว์ถึงพระนิพพานเพื่อสำรวมระวัง เพื่อละหนทางนี้ ท่านผู้ปรเสริฐผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ดำเนินไปตามแล้ว.

อนีติหนฺติ อีติโย วุจฺจนฺติ อุปทฺทวา ทิฏฺธ-ธมฺมิกา สมฺปรายิกา จ. อีติโย หนฺตีติ อีติหํ อนุ อีติหนฺติ **อนีติหํ** สาสนพฺรหฺมจริยํ

มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ. (อิติวุตฺตก.อฏ.๑๐๖)

คำว่า **กำจัดภัย (อนีติหำ)** มีรูปวิเคราะห์ว่า อันตรายทั้งหลายทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ท่านเรียกว่า ความจัญไร พรหมจรรย์ชื่อว่าเป็นธรรมกำจัดความจัญไร เพราะอรรถว่า “ละความจัญไรทั้งหลาย คือให้พินาศไป ได้แก่ ละเสียได้ ชื่อว่า กำจัดความจัญไร เพราะอรรถว่า “**กำจัดความจัญไรได้** ตามลำดับ ได้แก่ ศาสนพรหมจรรย์และมรรคพรหมจรรย์.

(๒) **ไม่มีอุปกิเลส คือ ตัณหาเป็นต้น,**

ไม่มีกิเลส.

อีตีหิ อนตฺเถหิ สทฺธึ หนนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อีติหา, ตณฺหาทิอุปกฺกิเลสา. นตฺถิ เอตฺถ อีติหาติ **อนีติหำ**.
(อิติวุต.อฏ.๑๐๖)

อุปกิเลสมีตัณหาเป็นต้น ชื่อว่า อีติหา (เป็นธรรมนำความจัญไรมา) เพราะอรรถว่า “นำไป คือดำเนินไป เป็นไปพร้อมกับความจัญไรทั้งหลาย คือความฉิบหาย มิใช่ประโยชน์ ชื่อว่า **เป็นธรรมที่กำจัดอุปกิเลส** เพราะไม่มีความจัญไร.

(๓) ตรงข้ามกับลัทธิเดียรถีย์,

อันไม่ใช่วาทะของเดียรถีย์,

กำจัดความจัญไร.

อีติหา วา ยถาวุตฺเตนตฺเถน ติตฺถิยสมยา, ตปฺปฏิปกฺขโต อิทำ **อนีติหำ**. (อิติวุต.อฏ.๑๐๖)

อีกนัยหนึ่ง ลัทธิของเดียรถีย์ชื่อว่า เป็นลัทธินำความจัญไรมา เพราะอรรถว่าตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว พรหมจรรย์นี้ชื่อว่า **เป็นธรรมกำจัดความจัญไร** เพราะเป็นธรรมตรงข้ามกับลัทธิเดียรถีย์.

(๔) ไม่ใช่ถ้อยคำที่ฟังมาว่า เคยพูด เคยเกิดขึ้นอย่างนี้, อันไม่มีความสงสัย,

อันเห็นกับตาตัวเองแล้วก็ไม่มีความสงสัย, ไม่มีความเชื่อผู้อื่น,

ที่ประจักษ์ด้วยตนเอง, ไม่ต้องเชื่อคนอื่น, ที่ตนได้เห็นแล้ว, เห็นแจ้งเอง.

[อนีติห นัยแรก แปลว่า (พรหมจรรย์) ที่ไม่มีความสงสัย อิติห = ความสงสัย, ความลังเล วิเคราะห์ว่า นตฺถิ เอตฺถ อิติหนฺติ อนิติหำ ทีฆะ อิ ที่นิ เป็น อี สำเร็จรูปเป็น อนีติหำ แปลว่า ความสงสัยในพรหมจรรย์นี้ ไม่มี เพราะเหตุนั้น พรหมจรรย์นี้ จึงชื่อว่าไม่มีความสงสัย

นัยที่ ๒

ตามกำจัดภัยอันตราย

มาจาก อนุ + อีติ + ห (หน + กฺวิ) อนุ = ตามไป อีติ = ภัยอันตราย ห = (พรหมจรรย์) กำจัด แปลรวมว่า ตามกำจัดภัยอันตราย

วิเคราะห์ว่า อีติโย หนตีติ อีติหำ อนุ อีติหำ อนีติหำ

ชื่อว่า อีติหะ เพราะอรรถว่ากำจัดภัย ตามกำจัดภัย ชื่อว่า อนีติหะ

นัยที่ ๓

ที่ไม่มีธรรมเศร้าหมองมีตัณหาเป็นต้นที่เป็นไปกับสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์

วิเคราะห์ว่า อีตีหิ อนตฺเถหิ สทฺธึ หนนฺติ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อีติหา (อีติ + หน + กฺวิ + อา)

ชื่อว่า อีติหะ เพราะอรรถว่า เป็นไปกับด้วยภัย คือ สิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์ทั้งหลาย

นตฺถิ เอตฺถ อีติหาติ อนีติหํ

(พรหมจรรย์)ที่ไม่มีธรรมเครื่องเศร้าหมองอันเป็นไปพร้อมกับสิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์.

นัยที่ ๔

ตรงข้ามกับวาทะที่เห็นผิดที่เป็นไปกับด้วยสิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์

วิเคราะห์ว่า น อีติหํ อนีติหํ

(พรหมจรรย์) ที่ตรงข้ามกับลัทธิที่เห็นผิดที่เป็นไปกับด้วยสิ่งอันไม่ใช่ประโยชน์]

อนีติหนฺติ อิติหปริวชฺชิตํ, อปรปตฺติยนฺติ อตฺโถ. (อ.อฏ.๒/๒๗๕)

คำว่า **ไม่มีความสงสัย (อนีติหํ)** ได้แก่ เว้นจากความสงสัย คือ ไม่ดำเนินตามผู้อื่น.

“**อนีติหนฺติปิ** ปาโจ. ตสฺสตฺโถ “อิติหายนฺติ ธมฺเมสุ อเนกสคฺคาหภาวโต วิจิกิจฺฉา อิติหํ นาม, สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตตฺตา ยถานุสิฏฺจ ปฏิปชฺชนฺตานำ นิกฺกงฺขภาวสาธนโต นตฺถิ เอตฺถ อิติหนฺติ **อนีติหำ**.

(อิติวุต.อฏ.๑๐๖)

ปาฐะว่า **อนิติหำ** ดังนี้บ้าง คำนั้นมีอธิบายว่า วิจิกิจฉาชื่อว่าเป็นธรรมนำความจัญไรมา (อิติหะ) เพราะมีความยึดมั่นไม่น้อยในธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่า อิติหายะ พรหมจรรย์ชื่อว่า **อนิติหะ** เพราะอรรถว่า ไม่มีความสงสัย เหตุให้สำเร็จความหมดสงสัยแก่เหล่าคนผู้ปฏิบัติตามคำสอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้.

คาถาพนฺธสุขตฺถำ ปน “**อนีติหนฺติ** ทีฆำ กตฺวา ปรนฺติ. (อ.ฏี.๒/๒๖๑)

ก็ท่านสวดเป็นเสียงยาวว่า อนีติหำ เพื่อง่ายต่อคาถาพันธ์.

> อภิภู หิ โส อนภิภูโต
> สกฺขิธมฺม**มนีติห**มทสฺสี
> ตสฺมา หิ ตสฺส ภควโต สาสเน
> อปฺปมตฺโต สทา นมสฺสมนุสิกฺเข.
> (สุตฺตนิ.๔๒๔)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ภิกษุนั้นเป็นผู้ครอบงำ ไม่ถูกครอบงำได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน **ซึ่งไม่ต้องเชื่อคนอื่น** เพราะฉะนั้น เธอพึงเป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น นอบน้อมอยู่ พึงหมั่นศึกษาทุกเมื่อ.

[**ครอบงำ** หมายถึงครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ หรือครอบงำบาปอกุศลธรรม (ขุ.ม. (แปล)

๒๙/๑๖๙/๔๗๘)]

สกฺขิธมฺมมนีติหมทสฺสีติ ปจฺจกฺขเมว อนีติหํ ธมฺมมทฺทกฺขิ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๒๘๐)

คำว่า ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน**ซึ่งไม่ต้องเชื่อคนอื่น (สกฺขิธรรมนีติหมทสฺสี)** คือ ได้เห็นธรรมที่ตนรู้เห็นเองอย่างประจักษ์แจ้งเทียว.

(เมตฺตคูติ ภควา)
กิตฺตยิสฺสามิ เต ธมฺมํ
ทิฏฺเฐ ธมฺเม **อนีติหํ**
ยํ วิทิตฺวา สโต จรํ
ตเร โลเก วิสตฺติกํ. (สุตฺตนิ.๔๓๗)

(พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมตตคู) บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว มีสติ เที่ยวไปอยู่พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกา ในโลกได้ เราจักกล่าว**ธรรมที่ประจักษ์ด้วยตนเอง**ในธรรมที่เราเห็นแล้วแก่เธอ.

[ธรรม ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.สุ.อ.๒/๑๐๖๐/๔๓๙)]

อนีติหนฺติ อตฺตปจฺจกฺขํ. (สุตฺตนิ.อฏ.๒/๓๐๕)

คำว่า **ที่ประจักษ์ด้วยตนเอง (อนีติหํ)** คือ ประจักษ์แก่ตน.

อนีติหนฺติ น อิติหีติหํ น อิติกิราย น ปรมฺปราย น ปิฏกสมฺปทาย น ตกฺกเหตุ น นยเหตุ น อาการปริวิตกฺเกน น ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา, สามํ สยมภิญฺญาตํ อตฺตปจฺจกฺขธมฺมํ. (จูฬนิ.๗๕,๙๘)

คำว่า **ที่รู้ประจักษ์ด้วยตนเอง (อนีติหํ)** อธิบายว่า เราจักกล่าวถึงธรรมที่รู้ด้วยตนเองธรรมที่ประจักษ์แก่ตนเอง มิใช่โดยอาการเชื่อผู้อื่นว่าธรรมนี้เป็นดังนี้ ๆ มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยถือสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมาน มิใช่โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจแล้ว.

อนีติหนฺติ อตฺตปจฺจกฺขํ. (จูฬนิ.อฏ.๒๐)

คำว่า **ที่ประจักษ์ด้วยตนเอง (อนีติหํ)** คือ เห็นกับตาตนเอง.

อนีหตโทส (ติ)

[น + นีหต + โทส]

อันมีโทสะยังไม่ถูกนำออก

อันยังไม่ได้ไล่สนิมหนาออก,

อันหยาบกระด้างที่ยังมิได้เอาออก.

อนิทฺธนฺตกสาวนฺติ อนีหตโทสํ อนปนีตกสาวํ. (อ.อฏ.๒/๒๒๗)

คำว่า **ยังไม่หายกระด้าง (อนิทฺธนฺตกสาวํ)** ได้แก่ (ทอง) ที่มีโทษยังไม่ถูกนำออก คือ ที่ยังไม่ได้ไล่สนิมออก.

อนีหตโทสนฺติ อนปนีตถูลกาพกํ. (อ.ฏี.๒/๑๙๘)

คำว่า **ยังไม่ได้ไล่สนิมออก (อนีหตโทสํ)** ได้แก่ ยังไม่ได้นำสนิมหนาออก.

อนีหมาน (ติ)

[น + อีหมาน]

ไม่พยายามอยู่, ไม่กระทำอยู่,

ไม่รับผิดชอบอยู่.

ฆรา **นานีหมานสฺส**
ฆรา นาภณโต มุสา
ฆรา นาทินฺนทณฺฑสฺส
ปเรสํ อนิกุพฺพโต
เอวํ ฉิทฺทํ ทุรภิสมฺภวํ
โก ฆรํ ปฏิปชฺชติ. (ชา.๑/๖๕)

(วัจฉนขดาบสโพธิสัตว์กล่าวกับเศรษฐีว่า)

คน**ไม่พยายาม**ทำงาน ก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนไม่พูดมุสา ก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนปล่อยวางอาชญาไม่ลงอาชญาบุคคลอื่น ก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใคร่เล่าจะครองเรือนที่ให้เกิดความยินดีได้แสนยาก ที่บกพร่องได้.

ฆรา นานีหมานสฺสาติ นิจฺจกาลํ กสิโครกฺขาทิกรเณน อนีหมานสฺส อวายมนฺตสฺส ฆรา นาม นตฺถิ, ฆราวาโส น ปติฏฺฐาตีติ อตฺโถ. (ชา.อฏ.๒/๒๑๓)

คำว่า **คนไม่พยายามทำงานก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ (ฆรา นานีหมานสฺส)** ได้แก่ คนไม่เพียร คือ พยายามทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นต้นตลอดกาลเป็นนิตย์ อยู่ครองเรือนไม่ได้ คือการอยู่ครองเรือนดำรงอยู่ไม่ได้.

อนีฆก (ติ)

[น + เอฆ + ก. (ปารา. นวคณฺฐิ ๒/๓๕๙) นตฺถิ อิสํ เอตฺถาติ อนิลกํ เปรียบเทียบดูกับ อเนฆก, อนีลกหาปณ, เนล]

อันไม่มีโทษ, ไม่มีตัวผึ้ง, ไม่มีตัวอ่อน,

อันไม่มีโทษคือตัวผึ้งอ่อน, อันบริสุทธิ์.

อิมิสฺสา ภนฺเต มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุ **อนีฆกํ** เอวมสฺสาทํ. สาธาหํ ภนฺเต ปถวึ ปริวตฺเตยฺยํ. ภิกฺขู ปปฺปฏโกชํ ปริภุญฺชิสฺสนฺตีติ. (วิ.๑/๘)

(พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “เวลานี้เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้) พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินใต้มหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งที่**ไม่มีตัวอ่อน** ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดินเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันง้วนดิน”.

อนีฆกนฺติ นิมฺมกฺขิกํ นิมฺมกฺขิกณฺฑกํ ปริสุทฺธนฺ. (วิ.อฏ.๑/๑๕๐)

คำว่า **ไม่มีตัวอ่อน (อนีลกํ)** ได้แก่ ไม่มีตัวผึ้ง คือไม่มีตัวอ่อน ได้แก่ บริสุทธิ์.

[ทราบว่า น้ำผึ้งชนิดนี้เป็นของเลิศประเสริฐ

มีรสดี และมีโอชะกว่าน้ำผึ้งทุกชนิด เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงกล่าวว่า น่าชื่นใจเหมือนน้ำผึ้งมิ้มที่ไม่มีตัวอ่อน]

อนีฆกนฺติ นิทฺโทสํ.นิทฺโทสตา เจตฺถ มกฺขิกาทิรหิตตายาติ อาห “นิมฺมกฺขิกนฺติ-อาทิ.นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกาติ นิมฺมกฺขิกํ.มกฺขิกา-สทฺเทน เจตฺถ มกฺขิกณฺฑกมฺปิ สามญฺญโต คหิตนฺติ วทนฺติ. เตเนว ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ วุตฺตํ “นิมฺมกฺขิกนฺติ อิมสฺเสวตฺถํ ปกาเสตุ **นิมฺมกฺขิกณฺฑกนฺติ** วุตฺตํ มกฺขิกาหิตาสํ อณฺฑเกหิ จ วิรหิตนฺติ อตฺโถติ. อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ “มกฺขิกานํ อณฺฑานิ มกฺขิกณฺฑานิ นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกณฺฑานีติ นิมฺมกฺขิกณฺฑนฺติ. อิมินา มกฺขิกานํ อณฺเฑหิ รหิตตา วุตฺตา ‘นิมฺมกฺขิกนฺติ อิมินา ปน มกฺขิกานเยว อภาโว วุตฺโตติ.

(สารตฺถ.๑/๔๓๖)

คำว่า **ไม่มีตัวอ่อน (อนีฆกํ)** ได้แก่ ไม่มีโทษ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า ไม่มีตัวอ่อน เพื่อแสดงว่า ก็ ในคำว่า ไม่มีโทษนี้ ชื่อว่าความไม่มีโทษ เพราะเว้นจากโทษมีตัวอ่อนเป็นต้น ชื่อว่า ไม่มีตัวอ่อน เพราะอรรถว่าเป็นที่ไม่มีตัวอ่อน ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้ไข่ของตัวผึ้ง ท่านถือเอาด้วย มกฺขิกา-ศัพท์ โดยสามัญ เพราะเหตุนั้นนั่นเอง ท่านจึงกล่าวไว้ในคัณฐิบทแม้ทั้ง ๓ ว่า ไม่มีไข่ของตัวผึ้ง เพื่อแสดงอรรถของบทนี้ว่า ไม่มีตัวอ่อน อธิบายว่า เว้นจากตัวผึ้งและไข่ของตัวผึ้งเหล่านั้น ส่วนความชอบใจของเราทั้งหลายดังต่อไปนี้ว่า ไข่ของตัวผึ้ง ชื่อว่า ตัวอ่อน ชื่อว่า ไม่มีตัวอ่อน เพราะอรรถว่า เป็นที่ไม่มีตัวอ่อน ท่านกล่าวความเว้นจากไข่ทั้งหลายของตัวผึ้งด้วยบทนี้ ส่วนความไม่มีตัวผึ้งเท่านั้นท่านกล่าวด้วยบทนี้ว่า นิมฺมกฺขิกํ (ไม่มีตัวผึ้ง).

“**นิมฺมกฺขิก**นฺติ วตฺวา ปุน “นิมฺมกฺขิกณฺฑนฺติ มกฺขิกณฺฑานมฺปิ อภาวํ ทสฺเสติ. (วิมติ.๑/๙๒)

ท่านกล่าวว่า **ไม่มีตัวผึ้ง** แล้วแสดงความไม่มีแม้ตัวอ่อนทั้งหลาย ด้วยคำว่า ไม่มีไข่ของตัวผึ้งอีก ดู อเนฆก ด้วย.

โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎกเชิงวิจัย ฉบับบาลี - ไทย เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

๑. ชื่อโครงการ : โครงการจัดทำสัททานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย เฉลิมพระเกียรติฉลองพระชนมพรรษา ๗ รอบ

๒. ลักษณะงาน : ศึกษาวิจัยบทบาลีพระไตรปิฎกทุกบทที่ไม่ซ้ำกัน

๓. เจ้าของโครงการ : ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๔. ผู้รับผิดชอบโครงการ : ศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ในความอุปถัมภ์ของมหาเถรสมาคม

๕. ความเป็นมา

โครงการจัดทำปทานุกรมพระไตรปิฎกฉบับบาลี - ไทย เริ่มมีการจัดทำเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อปี พุทธศักราช ๒๕๓๒ โดยพระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙)[๑] ในความอุปการะของพระพระธรรมวโรดม (นิยม ฐานิสฺสโร ป.ธ.๙) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร ป.ธ.๙) ได้ทราบเห็นชอบสนับสนุน และนำเรื่องเสนอมหาเถรสมาคม ในการประชุมมหาเถรสมาคม เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๓๒ มีมติ

---

[๑] ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ สมเด็จพระราชาคณะ ที่ **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** ศาสตราจารย์พิเศษ สาขาภาษาบาลี เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม, ประธานกรรมการศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, เจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร และดำรงตำแหน่งรองอธิการบดี มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

แต่งตั้ง **พระธรรมวโรดม** วัดชนะสงคราม กรรมการมหาเถรสมาคม เป็นผู้อำนวยการ กองจัดแปลแต่งตั้งให้ **พระราชปริยัติโมลี** วัดชนะสงคราม เป็นประธานคณะกรรมการจัดแปล จัดพิมพ์เผยแผ่แล้วเมื่อปี ๒๕๓๓ จำนวน ๓ เล่ม

๖. หลักการและเหตุผล :

พระพุทธพจน์ เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด มีความสุขุมลุ่มลึกโดยศัพท์ (สทฺทคมฺภีร) ความหมาย (อตฺถคมฺภีร) ศัพท์และความหมาย (สทฺทตฺถคมฺภีร) พุทธประสงค์ (อธิปฺปาย) มีนัยอันวิจิตรพิสดาร (นานานย - วิจิตฺรปาฬิ) ตรัสไว้ ทั้งโดยตรง (นีตตฺถนย) โดยอ้อม (เนยฺยตฺถนย) ยากยิ่งที่จะสามารถเข้าใจได้ตามสภาวะที่แท้จริง (ยถาสภาว) และตามพุทธประสงค์ (ยถาธิปฺเปต)

หลังพุทธปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระมหากัสสปะผู้รู้ พุทธาธิบาย ได้ประชุมสงฆ์ รวบรวมร้อยกรองพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ให้เป็นหมวดหมู่เดียวกันอันเป็นบ่อเกิดคัมภีร์พระพุทธศาสนาในระดับชั้นต่าง ๆ คือ **บาลีพระไตรปิฎก** อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา สัททาวิเสส เป็นต้น คัมภีร์พระพุทธศาสนาทุกระดับชั้นดังกล่าว ถูกบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาหลักคำสอนที่นับว่าเป็นการศึกษาที่ใกล้เคียงพุทธประสงค์มากที่สุด คือ การศึกษาจากบาลีพระไตรปิฎก ฉะนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงได้รจนาคัมภีร์ประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์ฉันทลักษณ์ และคัมภีร์อลังการ

๗. วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑. เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๗ รอบ ๘๔ พระชันษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔
๒. เพื่อป้องกันสัทธรรมปฏิรูปที่อาจเกิดขึ้นจากการตีความผิดพลาด
๓. เพื่อให้มีการใช้ศัพท์ธรรมโดยถูกต้องพร้อมทั้งอรรถ (สาตฺถ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (สพฺยญฺชน)
๔. เพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้และมรดกธรรมทางพระพุทธศาสนา

คณะกรรมการดำเนินงาน

กรรมการอำนวยการ

๑. กรรมการมหาเถรสมาคม	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๓. รองผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๔. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๕. พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	รองประธานกรรมการ
๖. พระมหากวิพัฒน์ สุขเมธี วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการ
๗. นายอำนาจ บัวศิริ	กรรมการ
๘. นายพนม ศรศิลป์	กรรมการ
๙. นายพิศาล แช่มโสภา	กรรมการ
๑๐. นายแก้ว ชิดตะขบ	กรรมการ
๑๑. นายบุญเชิด กิตติธรางกูล	กรรมการ
๑๒. นายสมบัติ พิมพ์สอน	กรรมการ
๑๓. พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการและเลขานุการ
๑๔. รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๕. นายณรงค์เดช ชัยเนตร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๖. นายพัฒนา สุอำมาตย์มนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายจัดทำต้นฉบับ

๑. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๒. พระศรีคัมภีรญาณ (มานิต วิริยธโร) วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๓. พระคันธสาราภิวงศ์ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง	กรรมการ
๔. พระมหาประนอม ธมฺมาลงฺกาโร วัดจากแดง	กรรมการ
๕. พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล วัดมหาธาตุฯ	กรรมการ
๖. พระมหาธีรยุทธ เขมธมฺโม วัดสวัสดิ์วารีสีมาราม	กรรมการ
๗. นายจำรูญ ธรรมดา	กรรมการ

๘.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๙.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๑๐.	นายสุรพล หยกฟ้าวิจิตร	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายตรวจชำระ

๑.	สมเด็จพระวันรัต วัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	สมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๓.	พระพรหมเมธาจารย์ วัดบุรณศิริมาตยาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๔.	พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดปากน้ำ	กรรมการที่ปรึกษา
๕.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๖.	พระพรหมโมลี วัดปากน้ำ	กรรมการ
๗.	พระพรหมกวี วัดกัลยาณมิตร	กรรมการ
๘.	พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	กรรมการ
๙.	พระราชปริยัติมุนี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม	กรรมการ
๑๐.	พระศรีสุทธิเวที วัดอรุณราชวราราม	กรรมการ
๑๑.	พระสุธีปริยัติธาดา	กรรมการ
๑๒.	ผศ.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ	กรรมการ
๑๓.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๑๔.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายจัดหาทุน

๑.	สมเด็จพระธีรญาณมุนี วัดเทพศิรินทราวาส	กรรมการที่ปรึกษา
๒.	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการที่ปรึกษา
๓.	สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๔.	พระพรหมเวที วัดพระปฐมเจดีย์	รองประธานกรรมการ
๕.	พระธรรมกิตติมุนี วัดเฉลิมพระเกียรติ	กรรมการ
๖.	พระธรรมปัญญาบดี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์	กรรมการ
๗.	พระพรหมมังคลาจารย์ วัดไตรมิตรวิทยาราม	กรรมการ
๘.	พระเทพรัตนากร วัดพนัญเชิง จ.พระนครศรีอยุธยา	กรรมการ
๙.	พระเทพวิสุทธาภรณ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ

๑๐. พระธรรมโพธิวงศ์ วัดไทยกุสินารา ประเทศอินเดีย	กรรมการ
๑๑. พระเทพรัตนสุธี วัดเขียนเขต จ.ปทุมธานี	กรรมการ
๑๒. พระเทพศาสนาภิบาล วัดไร่ขิง จ.นครปฐม	กรรมการ
๑๓. พระราชวัลภาจารย์ (วิ) วัดหนองหอย จ.ราชบุรี	กรรมการ
๑๔. พระอุดรคณารักษ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคาราม	กรรมการ
๑๕. พระพิพิธพัฒนาทร วัดปริวาศ	กรรมการ
๑๖. พระโสภณธรรมวงศ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ
๑๗. พระโสภณพัฒนากร วัดบางพลีใหญ่ใน	กรรมการ
๑๘. ดร.แม่ชีทศพร เทวาพิทักษ์ธรรม	กรรมกร
๑๙. ดร.คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๒๐. คุณกาญจนา สุวรรณภาศรี	กรรมการ
๒๑. คุณพรเพ็ญ เดชวิไลศรี	กรรมการ
๒๒. คุณมณฑา สิริโรจนากร	กรรมการ
๒๓. พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๒๔. รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายเหรัญญิก

๑. พระพรหมมุนี วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๒. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๓. พระเทพปริยัติมุนี วัดหงส์รัตนาราม	กรรมการ
๔. พระราชปัญญารังษี วัดชิโนรสาราม	กรรมการ
๕. พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๖. รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์

๑. พระพรหมวชิรญาณ วัดยานนาวา	กรรมการที่ปรึกษา
๒. พระพรหมเมธี วัดสัมพันธวงศาราม	กรรมการที่ปรึกษา
๓. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชยญาติการาม	ประธานกรรมการ
๔. พระราชปฏิภาณมุนี วัดประยุรวงศาวาส	กรรมการ

๕.	พระโสภณธรรมวงศ์ วัดอินทรวิหาร	กรรมการ
๖.	พระราชวิจิตรปฏิภาณ วัดสุทัศนเทพวราราม	กรรมการ
๗.	ดร.แม่ชีทศพร เทวาพิทักษ์ธรรม	กรรมการ
๘.	นายสมหมาย สุภาษิต	กรรมการ
๙.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ/เลขานุการ
๑๐.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ

กรรมการฝ่ายประสานงาน

๑.	พระเทพสุวรรณเมธี วัดสุวรรณาราม	ประธานกรรมการ
๒.	พระราชรัตนมุนี วัดพิชยญาติการาม	รองประธานกรรมการ
๓.	พระครูวิศิษฐ์สรการ วัดพิชยญาติการาม	กรรมการ
๔.	รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ
๕.	นายสมบูรณ์ จารุณะ	กรรมการ/ผู้ช่วยเลขานุการ